

MAGYAR REMEKÍRÓK
ÚJ FOLYAM

A SOROZAT
SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

ALEXA KÁROLY
FÁBRI ANNA
JANKOVICS JÓZSEF
KULCSÁR SZABÓ ERNŐ
KULIN FERENC
MADAS EDIT
SZILÁGYI MÁRTON
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ
TÜSKÉS GÁBOR

MAGYARORSZÁGI
GONDOLKODÓK
18. SZÁZAD

BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYOK
II.

KORTÁRS KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST

A SZÖVEGEKET VÁLOGATTA,
A KÖTETET SZERKESZTETTE ÉS AZ UTÓSZÓT ÍRTA

TÜSKÉS GÁBOR – LENGYEL RÉKA

A KÖTETET LEKTORÁLTA

BALOGH PIROSKA, GÁBOR CSILLA,
IMRE MIHÁLY, PENKE OLGA,
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A KIADVÁNY AZ
ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS KUTATÁSI
ALAPPROGRAMOK (OTKA)
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT (PUB-F 114581)

OTKA

© KORTÁRS KÖNYVKIADÓ, 2015
© TÜSKÉS GÁBOR, 2015
© LENGYEL RÉKA, 2015
© FORDÍTÓK, JEGYZETÍRÓK, 2015

VALLÁS

SZENTIVÁNYI MÁRTON
(1633–1705)

FELETTÉBB ÜDVÖS TANÁCSKOZÁS
MAGYARORSZÁG VISSZAVEZETÉSÉRŐL
A TARTÓS ÉS ÁLLANDÓ BÉKE ÁLLAPOTÁBA
(1704)

MÁS-MÁS VALLÁSÚ, NEM KATOLIKUS FŐURAK
TANÁCSKOZÁSA MAGYARORSZÁG VISSZAVEZETÉSÉRŐL
A TARTÓS ÉS ÁLLANDÓ BÉKE ÁLLAPOTÁBA A VALLÁSI
EGYSÉG MEGTEREMTÉSE RÉVÉN

ELSŐ RÉSZ

A tanácskozás elnöke: Valahányszor csak Magyarország régi és mostani helyzetéről elmélkedem, s azokat egymás mellé állítva összehasonlítom (amit pedig igen gyakran teszek), annyi-szor keserű könnyekre fakadok. Ebben az országban ugyanis egykor jámborság és istenfélelem honolt, lakosai között pedig nagy volt az egyetértés és a keresztényi szeretet, mely kegyes adományokban és a szegényeknek való adakozásban mutatkozott meg (ennek a rengeteg templom, kolostorépület, zarándokszállás és egyéb kegyes célra épült hely formájában a mai napig fennmaradt a nyoma). Nagy volt a hatalma és a hírneve a keresztény világban az igaz hit ellenségein aratott rendkívüli győzelmei révén, a szigorú igazságosság uralkodott benne, nagy volt az ország előkelőinek tekintélye, s tiszteletre méltó a királyi hatalom, melyet félt és tisztelt a nép. Nagysága hatalmas volt, s mind több és több területet hajtott uralma alá, olyannyira, hogy a Magyar Korona alá végül tíz ország tartozott (ezeknek ma jóformán csak a neve van meg); s melléjük társult még a hatalmas Erdélyi, Havasalföldi és Moldvai Fejedelemség. Mindenféle javakban bővelkedett, egységes és egyforma vallású volt, egész Európa legvirágzóbb

és leggazdagabb államai közé tartozott; egyszerűen Isten áldása volt rajta. Mindezen jók helyére az újabb időkben a legnagyobb istentelenség és törvénytelenység lépett, a nép elnyomása, fosztogatások, ármánykodások és cselszövések, a derék emberek, kiváltképp az egyháziak megtámadása és megszállása, az istentiszteleti eszközök elrablása következett, valamint kölcsönös nehezítés és gyűlölet; mindennapos lett a szörnyű istenkáromlás és egymás elátkozása, állandóak lettek a viszályok és pereskedések, a hamisság, bizalmatlanság és számtalan más veszedelmes dolog. Miközben mindezen elferdülések okát és eredetét kutatom és vizsgálom, legfőbb oknak a vallások sokféleségét találok, amely ebben az országban megengedett és eltűrt dolog, és nem látok más módot e szerencsétlenség megszüntetésére, mint hogy az egész ország ismét visszatérjen az egyetlen, egységes és egyféle valláshoz. Véleményemben megerősít az ótestamentumi Szentírás, amely midőn Izráel népének erejét akarja kifejezni, gyakran azzal a címmel és dicsérő szóval illeti, hogy „mintha csupán egy ember volna”. Így mondja a Bírák könyve: *Egy emberként kivonult Izrael minden fia, összegyűlt az egész közösség.* És a Királyok első könyvében szintén: *A népet eltöltötte az Úr félelme, s egy emberként kivonultak.* Úgyszintén Ezdrás könyve szerint *az egész nép egy emberként összegyűlt Jeruzsálemben.* Azaz akkora egyetértésben, közös akarral és közös elhatározás alapján, mintha mindannyian csupán egy ember lennének. Mít gondolnak efelől?

A tanácskozás első ülnöke: Nekem nagyon is igaznak tűnik, tudniillik az, hogy a vallások sokfélesége a legfőbb oka mindazoknak a jelenlegi szerencsétlenségeknek, melyek országunkat sújtják. Még ha régi közmondás is az, hogy *az egyetértés megnöveli a kicsinyt, a széthúzástól a legnagyobbak is elenyésznek,* mégis megbizonyosodhatunk az igazáról a vallás ügyében, már ami az egyetértést és a széthúzást illeti. Ki ne tudná, mennyi vallás létezik a Magyar Korona országában? Míg egy része Luther tanait követi, mások Kálvin dogmáit vagy a puritánok hitelveit vallják, ismét mások az új ariánusokét. Emellett ott vannak a görög egyház szakadárjai, akik szilárdan ragaszkodnak rítusaikhoz, és a római katolikusok, akik állhatatosan kitartanak ősi hitükben, amelyet számtalan királyi rendelet és uralkodói kiváltság erősített, s évszázados

szabályok szilárdítottak meg, és azt foggal-körömmel őrzik és óvják. Mivelhogy ezek védelmezik régtől fennálló jogaikat, de más vallások is igyekeznek saját igényeiket előtérbe helyezni, ebből szükségképpen az egész ország felbolydulása következik. Nem említem a hitetlen zsidókat, a vakbuzgó anabaptistákat, a tisztátalan mohamedánokat és más eretnekségek híveit, akik azon munkálkodnak, és azt szeretnék minden úton-módon elérni, hogy saját szektájuk elterjedjen és meghonosodjon. Ebből következően úgy vélem, az lenne igazán üdvös az országra nézve, ha visszaállítanák a vallási egységet és egyformaságot. Megerősítésképpen a Szentírás Újszövetségének példáját tudom felidézni, amely egybehangzóan ezt a vallási egységet írja elő, amikor az első keresztények számára az alábbi dicséretes viselkedést tartja követendőnek: *A sok hívő mind egy szív; egy lélek volt.* És a népek apostola a filippibeliekhez intézett levelében buzdította őket, amiért *egy szívvel, egy lélekkel munkálkodtok az evangéliumi hitért.* A rómaiaknak írta, hogy *adja meg nektek a béketűrés és vigasztalás Istene, hogy Krisztus Jézus akarata szerint egyetértsetek, hogy egy szívvel, egy szájjal magasztaljátok az Istent, Urunk, Jézus Krisztus Atyját,* és hogy *éljetez mindnyájan egyetértésben, ne szakadjatok pártokra, legyetek egyek ugyanabban a lelkiületben, ugyanabban a felfogásban.* Szent Péter apostol arra inti a híveket, hogy *mindnyájan legyetek egyetértők.*

Második ülnök: Nekem is az a véleményem, amiben bölcs ember aligha kételkedik, hogy bármely országban inkább pártolandó a vallás egysége, mint a különféle vallások szabadsága. Így megerősíthetem azt a régi közmondást, amelyet tisztelt ülnöktársam említett, azaz, hogy *az egyetértés megnöveli a kicsinyt, a széthúzástól a legnagyobbak is elenyésznek,* és ehhez még hozzáteszem, hogy ez különösképpen igaz a vallás dolgában. Mivelhogy más ügyekben a viszályokat könnyebben el lehet rendezni, akár békés egyezkedés útján, akár barátok és közvetítők bevonásával, akár a hivatal megfelelő határozata és parancsa, vagy pedig jogi törvények által. Nincs más személyesebb dolog számunkra, mint a vallási ügyekben való egyet nem értés. Ez ugyanis annyira mélyreható, hogy nemcsak az ország bizonyos részeiben vagy a birtokok határain és területein belül, vagy csak bizonyos családokban és közösségekben fordul elő, hanem még az egy fedél alatt élők és a családhoz

tartozók is különbözhetnek; így más valláson lehet a ház feje, másan az úrnő, másan az úr, másan a szolgálk és a jobbágyok, sőt másan a szülők, mint a fiaik. És mindegyik olyan kitartóan ragaszkodik saját igazához, hogy sem a gyermekek a szüleiknek, sem a jobbágyok és szolgálók az uruknak, sem a műveletlenek a tudós férfiaknak, sem az egyszerű és tudatlan emberek a plébánosuknak és tanítójuknak, sem a hittételekben járatos és bölcsességüket tekintve kiváló főpapok véleményének nem akarnak engedni, és valamennyi a többiekénél előbbrevalónak tartja saját meggyőződését az igaz vallás mibenlétéről. Ki kételkedhetne tehát abban, hogy a vallás egysége bármely családban, testületben, emberi közösségben és bármely vidéken kívánatosabb a vallások sokféleségénél?

Harmadik ülnök: És ez az elkülönülés a vallások terén igen gyakran akkora ellentétté fajul, hogy a feleség a férjtől vagy a férj a hitvesétől el akar válni, és a szülők gyermekeiket igen súlyos büntetésnek vetik alá, nem gondoskodván róluk élelemmel és ruházattal, sőt talán az örökségtől is megfosztják őket. Nem említem a civakodásokat és a mindennapos vitákat, mellőzöm most a folytonos gúnyolódást és az egyéb kellemetlen és ártalmas dolgokat, amelyeket az emberek e vallási különbözőségekből kifolyólag kölcsönösen adni és kapni szoktak. Mindennek pedig a vallás egysége és egyformasága révén vethetnének véget, úgy kerülhetnének el. Milyen boldogok, akiknek a *mi Istenünk megadta, hogy ugyanabban a házban egyféle hitben éljenek!* Azaz, akik megegyeznek a vallásban, és ugyanolyan szertartással dicsérik az Urat. Vegyük például Izráel királyságait: Júda királyságával egyesülve erős volt, amíg egyféle módon tisztelték az Urat, de miután Jerobeám új szertartást vezetett be a két aranyborjú felállításával Bétel és Dán városában, Izráel királysága elszakadt Júdatól, és soha többé nem tudtak egymással szövetségre lépni, ami végül mindkettőt romlásba döntötte.

Negyedik ülnök: Az otthoni nehézségek még elviselhetőbbek, de mennyivel nagyobbak azok, amelyeket ez a vallási különállás a falusi és városi közösségekben okoz? Előttünk is jól ismert, hogy a vármegyei gyűléseken vagy a városok tanácsaiban milyen súlyos pártoskodást szül a különféle vallásokhoz tartozó emberek állandó tiltakozása és ellenkezése, hogy mennyi ítéletet és határozatot vagy a közösség üdvéért

a későbbiekben hozandó rendelkezést akadályoz meg, hátráltatva, szüneteltetve vagy teljességgel megsemmisítve azok végrehajtását. Mennyi haszontalan költséget jelent ez, tudniillik a királyi udvarba küldött követek, futárok, ügyvédek bére, a királyi kancellária határozatainak és válasziratainak a kikérése, elküldése, a tiszteletdíjak, s mindez azért, mert az egyik vallás előbbreválónak ítéli magát a másikinál. Mindezekről megmenekülnénk, ha ugyanazon a valláson lennénk. És hogy a szentek után egy világi példát is hozunk: a helvétek nemzete, amelynek fiai nemcsak testi erejükkel, hanem bátorságukkal is kitűnnek, minthogy külszói királyoknál és fejedelmeknél szolgálnak zsoldosként, a korábbi évszázadokban békében élt, de amint *Zwingle* révén megjelent náluk a vallási elkülönülés, azonnal heves háborúskodás tört ki, mely azután újra és újra fellángolt a katolikusok és a *Zwingle*-pártiak között.

Ötödik ülnök: Nemde úgy van, hogy az országgyűléseken is rengeteg bajt okoz a vallások sokfélesége? Igaz-e, hogy az előző évszázadban tartott országgyűlések csaknem mindegyikén azzal telt az idő nagy része, hogy a különféle vallásúak követeléseit próbálták elrendezni? Ezt az időt sokkal hasznosabb dologra is lehetett volna fordítani, mégpedig a közügyek rendbetételére és az egész ország javát érintő ügyekkel való foglalkozásra. Ezek a szerencsétlenségek soha nem történtek volna meg, ha ugyanazon a hiten és valláson lennénk. Nem említem a vallási különbözőség miatt igen viharosan lefolytatott többi országgyűlést, de idézzük csak emlékezetünkbe az 1662. évit, melyet Ócsászári Felsőse, Lipót hívott össze, kifejezetten azért, hogy Magyarországot megvédje az országot fenyegető hatalmas török hatalommal szemben. Ezen a gyűlésen a Felvidék nem katolikus küldöttei addig nem voltak hajlandók tárgyalni a közügyekről, amíg a vallással kapcsolatos sérelmeiket nem rendezték. Mivel ezt nem tudták elérni (annál inkább sem, mert az ország megtámadására készül, egyre fenyegetőbb ellenség miatt szorított az idő), a császár és a gyűlés nagyobb részének tiltakozása ellenére kivonultak és elhagyták a gyűlést, fogadkozva, hogy annak határozataiból semmit sem fognak betartani, saját javaslataikat véghezviszik, és az akkori háborúhoz, a haza védelméhez semmiféle segítséggel nem fognak hozzájárulni. Ezt be kell vallanunk, noha egy valláson vagyunk velük. Ez a gyűlés inkább szolgálta volna

a haza és az egész kereszténység javát, ha az ország lakosai között nem lett volna ekkora különbség a vallás tekintetében. A Német-Római Birodalomban is történt ilyen eset, amikor a birodalmi gyűlésen a vallási különállás miatt nagy pártoskodás támadt, s ezt szörnyű háború követte, ahhoz hasonló, mint amelyet a *schmalkaldeni szövetség* robbantott ki a császár ellen és a parasztok a nemesek ellen.

Hatodik ülnök: Noha a helvét hitvallást követem, mégis mindig elítéltem s most is elítélem, amit a kálvinisták tettek 1660-ban, amikor Ali pasa, a szultáni nagyvezér és a budai pasa Nagyváradot bevette. Ennek az erősségnek a védelméhez és megtartásához nem hiányzott más, mint nagyobb létszámú őrség, amelyet pedig Souches generális és Wesselényi Ferenc nádor, akik akkor a császári sereggel Rakamaznál táboroztak, egy német csapat odaküldésével megnövelhetett volna, de a város lakói és a vár kálvinista őrsége ezt makacsul visszautasította, s akadt köztük, aki azt mondta, inkább akarja Váradon a török Allah szót hallani, mint a katolikus Alleluját. Így hát a vallások különbözősége a kereszténységnek ezt az erős bástyáját kiszolgáltatta és elveszejtette. De nézzük csak Anglia példáját, hány politikai páfordulás és hány szörnyű büntény követte a vallások szétválását.

Hetedik ülnök: Annak megerősítéseképpen, amit tisztelt ülnöktársam előttem elmondott, hozzáteszem azt, ami az 1652-es esztendőben történt. II. György Erdély fejedelmeként uralkodott, nagy gazdagsággal és hatalmas hadsereggel bírt. Egyik oldalról a lengyelekkel, másik oldalról sok ellenséggel volt hátráros. [A lengyelek] arra kérték, hogy országukat haderejével segítse meg. Biztosították róla, hogy fia, Rákóczi Ferenc fogja a lengyel trónt örökölni, ha megengedi, hogy katolikus hitben neveljék. Kálvinista prédikátoraink azonban meggyőzték a fejedelmet, hogy ne éljen az ajánlattal, inkább támadja meg Lengyelországot. Ő megfogadta ezt az igen balga tanácsot, de az a legrosszabbul ütött ki, mivel sem a fia nem kapta meg a lengyel trónt, ami pedig később nagy hasznára vált volna, de még az Erdélyi Fejedelemségtől is elesett, mivelhogy majdnem az egész serege lengyel földön veszett. Mindannyian tudjuk, mekkora felfordulás volt emiatt Magyarországon és Erdélyben, s hányszor változott a fejedelem személye ebben a tartományban. S e bajok oka a vallási széttagoltság volt.

Nyolcadik ülnök: Ehhez pedig azt szeretném hozzátenni, hogy minden háborúnak, felkelésnek és lázadásnak, melyek az elmúlt évszázadban történtek, így a Szapolyai-féle, a Bocskai-féle, és a három Bethlen-féle háborúnak, s különösen az I. Rákóczi György fejedelem és mások vezette háborúnak, de valójában mindegyiknek az Erdélyben és Magyarországon gyakorolt vallások különbözősége volt az oka. De miért ilyen régi dolgokat emlegetünk? A Thököly-féle felkelés is, amelynek a hosszan elhúzódó, szörnyűséges török háború vetett véget, annak a tized- és kegydíjfizetésnek a megtagadásával kezdődött, amit a kálvinista prédikátorok a felséges Báthory Zsófia fejedelemasszonytól, II. Rákóczi György özvegyétől követeltek. Ezt azonban ő nem volt köteles leróni, mert már előtte visszatért a római katolikus hitre. Ezek a szerencsétlenségek nem történtek volna meg, ha a vallások különbözősége nem avatkozott volna be. Ha jól emlékszem, ugyanez volt az oka annak a vészterhes, gyászos és dühödt háborúnak, amelyet a mi hugenottáink szítottak Galliában, és amely olyan káros volt arra az országra, hogy a szerencsétlenségek nagysága miatt alig volt hihető, hogy valóban megtörtént.

Kilencedik ülnök: Úgy vélem, nincs sok megvitatnivaló ezzel kapcsolatban, ugyanis minden államférfi a hit és vallás eme egységét és egyformaságát tartja és gondolja a birodalmak, királyságok és köztársaságok alapjának és tartóssága zálogának. Így a spanyolok, a portugálok, a Velencei Köztársaság és egy kivételével Itália minden fejedelme csupán egy vallást tűr meg a fennhatósága alá eső területeken. A Német-Római Birodalom fejedelmei is szilárdan elhatározták, hogy amilyen valláson van az uralkodó, azon kell lenniük alattvalóinak is. Az orosz cár sem tűr meg más vallást birodalmában, mint amelyet ő maga vall. Franciaország királya, aki minden fejedelem és uralkodó felett áll a kormányzás tekintetében, összes rendeletével arra törekszik, hogy egész országát visszavezesse a hit egységére. Ugyanígy Szelim török szultán, amikor saját védelme alá helyezte Erdélyt, Magyarország királyának, Szapolyai Jánosnak az özvegye, Izabella számára szigorúan előírta, hogy ne engedélyezze Erdélyben a különféle vallásokat, hacsak nem akar súlyos zavargásokat előidézni a tartományban. Ez a tanács hasznosnak tetszett hajdani királyaink számára is. Ugyanis Szent István, Magyarország első királya

sok fáradtság árán egész Magyarországot és Erdélyt egyesítette az igaz hitben, és annak megőrzését végrendeletében fiára, Szent Imrére bízta. Azután András király, amikor lengyelországi száműzetéséből hazatért, de az országot visszaszerezni nem tudta, engedett a magyarok sürgető kérésének, tudniillik hogy visszatérhessenek pogány hitükhöz. Miután a Szent Koronával megkoronázták, nagy dicsőséggel ismét visszavezette őket az egyetlen hithez, a vonakodókat pedig fő- és jószágvesztéssel sújtotta. I. Béla király pedig, amikor az állhatatlan köznép ismét elhagyni készült az egységes hitet, olyan buzgón zabolázta meg azt, hogy többé már nem mert erre vetemedni. I. Lajos kiirtotta a patarénusokat Boszniából, s visszavezette Bulgáriát a hit egységére. Ugyanez a dicső emlékű király elrendelte, hogy a zsidók, hogyha hitetlenségüket elhagyják, magyarként élhetnek, és minden kiváltságukat megkaphatják; ellenkező esetben ki kell űzni őket Magyarországból. Zsigmond király visszaszorította a fraticellik és a nikolaiták mindenfelé burjánzó eretnekségét. Corvin Mátyás nyilvános rendelettel kitiltotta a huszitákat a Magyar Királyságból, s a rendeletet II. László is megerősítette. Ki ne tudná, mennyi bajt és lázadást okozott egész Csehországban a huszitáknak az ősi hittől különböző vallása, [a hittől,] mely korábban az egyetlen volt ezen a földön? II. Lajos az ország valamennyi lakosának egybehangzó akarata alapján, 1525-ben valamennyi új vallás bevezetését megtiltotta Magyarországon. Ugyanezt nyilvános rendelettel erősítette meg az 1526-ban, Rákos mezején tartott országgyűlésen. I. Ferdinánd hasonlóan cselekedett, amikor több országgyűlés alkalmával, valamennyi rend egyetértésével egész Magyarország számára a hit és vallás egységéhez való visszatérést határozta el. Ezenkívül az 1556-os esztendőben arról rendelkezett, hogy – a király súlyos neheztelésétől kísérve – az anabaptisták négy héten belül hagyják el az országot.

Tizedik ülnök: Következőként én fejtem ki véleményemet az előttünk lévő kérdésről, erre pedig a két Lajos király, az első és a második esetét szeretném például hozni. Egyikük negyven évig kormányozta szerencsésen a Magyar Királyságot, és sok győzelmével tette nevezetessé, emellett a hit és a vallás egységét is gondosan megőrizte. A másik viszont a vallások sokfélesége miatt Magyarországot egész dicsőségét csaknem

egy pillanat alatt semmivé tette. Ugyanis amikor a törökök nagy sereggel a Magyar Királyságot fenyegették, és a király nem kapott segítséget a keresztény fejedelmektől, különösen a Német Birodalomból az ott elharapódzó új vallások miatt, kénytelen volt (a törökök hatalmas haderejéhez mérten) kicsiny seregével az ellenséggel megütközni. Ez igen szerencsétlen véget ért, mivel a csatában csaknem egész hadával, az ország egyházi és világi előkelőivel együtt ő maga is elpusztult. Halála után kitört az a hosszan tartó háború I. Ferdinánd király és Szapolyai János időközi király között, majd ennek halála után özvegye, Izabella és fia, Szapolyai János Zsigmond között, melyben egész Magyarország és Erdély rendkívüli módon felbolydult, és amely majdhogynem a teljes pusztulásba vitte ezeket az országokat, mindkettőt lángba borítva a vallási különállás miatt. Erdélyt azért, mert Szapolyai elferdült hite az arianizmus felé hajlott, és így több vallásnak megengedte, hogy megtelepedjék Erdélyben, a császár részéről pedig azért, mert ellenfele a törökökkel írt alá segítségnyújtási szerződést, és így a birodalom fejedelmeihez másként már nem fordulhatott volna kiegészítő csapatokat kérve, mint hogy inkább engedélyezte a zsoldosok szabad vallásgyakorlatát birodalmában. A katonákkal együtt pedig mindenféle vallás megjelent Magyarországon, amint erről terjedelmesen értekezett a kiváló francia történetíró, a bordeaux-i parlament királyi tanácsadója, Florimond de Raemond. Szeljegyzetében hozzáteszi, hogy a vallási különállás volt jóformán az egyetlen oka Magyarország és Erdély pusztulásának. Vagy vegyük csak az ország legutóbbi mozgalmait: vajon nem lehetett volna-e őket könnyedén elsimítani, ha céljuk csupán az ország szabadsága lett volna, és nem keveredett volna bele a vallás szabadsága? Véleményem megerősítéseképpen idézem eme államférfi gondolatát: az ország erőssége a vallás egységében van, de a vallások sokfélesége az ország pusztulását hozza. Ez pedig nem mást jelent, mint hogy az egyik nehézség hozza magával a másikat, az előzőnél jóval nagyobbat.

Tizenegyedik tanácsnok: Ezekhez a bajokhoz, melyek a Magyar Királyságban és Erdélyben a vallások különfélesége miatt következtek be, hozzáadódik egy másik is: a kölcsönös bizalmatlanság a király és a különféle vallású lakosok, valamint az ország rendjei között. A király ugyanis nem tud

teljesen megbízni más vallású alattvalóiban, mivel azok az ő vallásának ellenségei, és azt gyűlölik. Nincs mit csodálkozni azon, hogy a király ilyen embereket nem egykönnyen fogad be kíséretébe, a legnagyobb horderejű ügyekben való döntést nem bízta rájuk, és nem emeli őket magasabb tisztségekbe. Ugyanezen okból van bizalmatlanság a rendek karai között is. Ezek közül az első, az egyházi rend a nem római katolikusokkal szemben végképp elutasító, akik ezzel szemben joggal tartják őket gyanúsnak ravaszságuk, cselszövéseik, álnokságuk és kapzsiságuk miatt. De a főnemesek és a világi rendek között sincs őszinte bizalom, hiszen egyik sem mer hinni a másik szavának.

Tizenkettedik ülnök: Mivelhogy így állnak a dolgok, ahogy az imént előadtuk, csak az esztelen ember kételkednék abban, hogy az országnak inkább szolgál javára, ha egy és ugyanazon valláson van, mint ennek sokfélesége. Már csak egy dolog van hátra, amit társaim nem említettek, noha elnökünk javasolta megtárgyalását. Tudniillik az, hogyan erősödhetnek meg országunkban ezek a rettenetes istentelenségek, megátkozások, hiszteségek, gazzettek és még több efféle bűnök. Úgy gondolom, nem más az oka ennek (nem szándékom eltitkolni az igazságot), mint a mi prédikátoraink tanítása, akiknek az lenne a feladatuk, hogy a hasonló bűnös gondolatoktól eltérítsenek, és a kegyes és keresztény emberhez méltó élet folytatására buzdítsanak és szólítsanak fel. Kérdezem én, mikor hallottuk, hogy az erények gyakorlására intettek volna, és arra, hogy megbocsássuk ellenségeinknek igazságtalan tetteiket, kiegyenlítsük az okozott károkat, gyűlöljük a bűnt, és megfelelő életmódot folytassunk, hogy ezeket a továbbiakban elkerülhessük? Az ő erkölcsi tanításuk inkább arra való, hogy a bűnökre ingereljenek. Folyton azt sulykolják belénk, hogy a Tízparancsolat előírásainak betartása lehetetlen, a jócselekedetek gyakorlása haszontalan, a bűntől nem őrizkedhetünk meg, minden bűn egyforma súlyú, egyedül a hit vezet az üdvösséghez, és semmi mást nem kell elvégeznünk ahhoz, hogy ezt elérjük, sőt, a bűnöket nem kell meggyónni, és nem kell bűnbánatot tartani. Mi tartaná vissza akkor a bűnös lélettől a gyarló embereket, akik természetükből fakadóan egyébként is hajlanak a rosszra? Vajon tartózkodna-e az ember az istenkáromlástól, az átkozódástól és a hiszteségtől, ha ezek nem

halálos bűnök lennének, hanem csupán egy meggondolatlanul odavetett mondat vagy egy megbocsátható kis hazugság? Ki tartózkodna attól, hogy felebarátjának súlyos károkat okozon? Ez nem halálos bűn előtte, hanem csak egy alma, vagy egy tú elcsenése, mivel úgy hiszi, hogy a felebarátnak okozott károk helyreállítása és az igazságtalanság megbocsátása nem szükséges az üdvösséghez.

A tanácskozás elnöke: Mindannyiótok véleményét összevetve tehát valamennyien azt tartjátok a legmegfelelőbbnek és a haza javára nézve a leghasznosabbnak, ha az ország minden lakosa egy valláson és egy hiten lenne. Ellenzitek a különféle vallások létezését az országban, mivel ez igen veszedelmes dolog, és ebben bölcs ember nem is kételkedhetik. Már csak egy nagyon fontos érvet hozok elő: azok, akik nemzetiünknek és országunknak a rosszakarói, a vallásoknak ezt a sokféleségét szánzándékkal elősegítik és fenntartják, hogy nehogy egy és ugyanazon hiten legyünk, nehogy a hit által erősebbek, hatalmasabbak és összetartóbbak legyünk annál, mint amilyenek most a vallási sokféleség miatt vagyunk. Ezért nekünk, magyaroknak kell ennek az egységnek az eléréséért mindenáron összefogni és ezen dolgozni. Erre hozok még egy érvet: íme, mi is megtapasztalhatjuk, mennyi felkelés, viszálykodás, meghasonlás támad az országban a templomok elfoglalásából, majd visszafoglalásából, hol a mi vallásunkhoz tartozó, hol katolikus egyházi személyek elűzéséből és ismételt behívásából, és hogy ezek jövedelmének mely része illeti saját személyüket, és mely a templomukat. Mindezek a viszontagságok megszűnnének, ha az ország minden lakója egy hiten és ugyanazon a valláson lenne. Ez tehát határozott és jól átgondolt következtetésünk: minden kétséget kizáróan hasznosabb lenne, ha mindannyian, kivétel nélkül ugyanazt a hitet vallanánk. Mivelhogy mindannyian a haza üdvét kívánjuk, a hit egységének eléréséért össze kell fognunk. Hátravan még a legnehezebb kérdés: melyik legyen az a vallás, amelyben mindannyian megegyezünk, és azt boldogan elfogadjuk? E kérdést a tanácskozás második részében vitatjuk meg.

(Babarcsi Dóra fordítása)

UJFALUSI JUDIT

(1676–1738)

MAKULA NÉLKÜL VALÓ TÜKÖR

(1712)

SZÁZHUSZONÖTÖDIK RÉSZE

A VIGASZTALÓ SZENTLÉLEK ISTEN ELKÜLDÉSÉRŐL

Ó, áhítatos lélek, méltán e mai nap örömet vehetsz, mivel ez mai nap olyan teljes mennyei ajándékokkal, hogy alig találkozik esztendő által ahhoz hasonló! Melyről Szent Bernárd így szól: a Szentlélek leküldésének napját legnagyobb áhítatossággal kell szentelnünk, mert ha más ünnepeket megszentelünk, ezt annál inkább, akitől más napok megszenteltettek. Mert micsoda legédesebb az Istenben, ha nem a Szentlélek? Szent Ágoston meg úgy mond: ó, micsoda kegyelmét mutatja ma Isten hozzánk, midőn az emberséget magával felvitte, és az istenséget ez világra küldötte. Ó, mely szorgalmatos az Isten, hogy a mi nyomorult betegségeinkre orvosságot küldjön mennyből! Sőt, maga a mennyei Orvos az ő betegit méltóztatja meglátogatni és éltető balsamum illatját lehozni magával. Az anyaszentegyház is vígan énekel e mai nap, mondván: mai napon az Úr Jézus az ő Szentlelkét az ő választottinak elküldötte, melyért vigad az egész föld; azért vigadhatunk mindnyájan, mert nem csak kis időre küldötte Isten el az ő Szentlelkét, hanem hogy mindenkor velünk maradjon.

És noha naponként az emberektől haragra gerjesztetik, mindazonáltal keres magának helyet, ahol megnyughassék, hogy a világot el ne hagyassa. Melyből kiteszik a Szentléleknek kegyes jó volta, akit ezerszer haragra indítunk, és a mi szívünkben kiűzünk; mindazonáltal szüntelen velünk jár, szívünkön zörget, hogy bébocsássuk, és hogy ott megnyughassék, de mégis kevesen találkoznak, akik szívüket

néki kinyissák. Valahányszor pedig néki szívünket megnyitjuk, mindannyiszor kimondhatatlan örömmel illetjük, és akik e mai napot áhítatosan szentelik néki, azokat hasonló ajándékokkal ajándékozza meg, valamint akik az ő eljövetelein igaz hitre tértek. Azért, áhítatos lélek, üljed nagy áhítatossággal e mai napot, hogy részes lehess a Szentlélek ajándékira! Ó, Szentlélek Úr Isten, könyörgök én is, mint szegény koldus, hogy légy hozzám kegyes, és üresen ne bocsáss el magadtól; ha méltatlanságomat fogod tekinteni, méltán fogsz üresen bocsátani, de ma oly nap vagyok, melyen egy koldustól is meg nem tiltatik az alamizsna, mert ma a mennyei tárház megnyitott, és a mennyei kincs pénz nélkül osztogatatik. Ha pedig kérdelek tőlem, mit akarok? Nagy bizodalommal azt mondom, hogy a legnagyobb ajándékot, úgymint magadat kívánlak. Ah, téged egyedül, Szentlélek Isten, kívánlak, óhajtlak; mindaddig, míg fel nem talállak. Jól tudod, mely szükségem vagyok nálad, és nálad nélkül utálatos vagyok, és az én lelkem nálad nélkül, mint a föld víz nélkül. Azért hallgass meg és add ajándékol magadat nékem! Ó, Atyaisten, add nékem Szentlelkedet! Ó, Uram Jézus, ajándékozz meg Szentlelkeddel, ó, Boldogságos Szűz Mária, ó, szent apostolok és áhítatos asszonyok! Ó, ti ötszáz hívek és háromezer nép, kiket Szent Péter mai nap az igaz hitre térített, nyervek nékem Szentlelket!

De lássuk meg a Szentlélek jövetelének méltóságát. Ezelőtt nemrégén a Szentháromság két személye leszállott volt, az Atyaisten ugyanez nap, midőn a Sínai-hegyen Mojszesnek a Törvényt kiadta, a Fiúisten pedig márciusnak huszonötödik napján, midőn a Szent Szűz méhében megtestesült; az Atyaisten jövele rettentő volt, mivel mennydörgés, villámlás között szállott le, és az egész nép félelemmel bétölt vala; a Fiúisten jövele vala pedig igen csendesesen éjfélkor, látta pedig szomorún jőni, mert a mennyei palotából nyomorult istállóban, a dicsőséges örömből fáradságra jöve. De a Szentlélek jövele nem volt se rettentő, se szomorú, hanem kedves, édes és gyönyörűség, mert nem másként küldetett mennyből, hanem mint néminemű követ, hogy Isten és ember között békességet csináljon.

Úgy küldetett, mint bőv ajándékozó és szomorú szívek vigasztalója, nem is jött üresen; hanem isteni kincsek bővségit

hozta magával. Azonban sok sereg angyalok is jöttek véle, kik (amint arról áhítatosan elmélkedhetel) az elosztogatandó isteni ajándékokat kezekben hozzák vala; amint Szent János lélekben látta vala az Úr angyalát aranytemjénezővel: tűz lévén benne, kit az Isten oltáráról vett vala, és azután a világra kihintette. Hasonlón történt ma is, mert némely angyalok vévén aranytemjénezőjüket, kikben volt az isteni szeretetnek tüze; némelyek viszik vala hét aranycsészékben az ő szent hét ajándékjokat; némelyek drága edényekben különféle nyelvek ajándékit, kiket kiosztott híveire; némelyek viszik vala az isteni négy fő ajándékot; némelyek az Isten kegyelmét, édességét, vigasztalást, és más több isteni ajándékokat, kiket nagy bőven hívei közé osztogat vala. Ahhoz vitt magával más angyali karokat is, kik mennyei munkájokkal az hívek szívét gyönyörködtessék, nem akarván rettentőképpen jőni, hanem inkább örvendezve.

Ó, ki mondhatja ki ez mennyei követ jövetelit? Mert oly nagy öröm volt akkor mennyben, hogy angyali elme meg nem foghatja azt, dicsérvén Istent, hogy a Vigasztalót méltóztatva elküldeni e nyomorult világra. Ó, mely csudálatos volt a Szentlélek jövelele, mert nem titkon, hanem nyilván láthatóul jött, amint Szent Lukács jelenti: és lőn az égből, mint hirtelen szélnek zúgása.

Midőn azért a Sion hegyén a hívek együtt volnának mintegy ötszázan, buzgó imádságban lévén: ímé reggel, mintegy hét óra tájban, hirtelen nagy szél lőn; mely szél nem fúj vala úgy, mint más szelek, a levegőégből, hanem mennyei fölyhőbül, és csak azon házra fú vala, ahol egybegyűltek vala az hívek. Nagy fúvással jó vala azon házra azon szél, és azután változik vala szép muzikaszóra, amint Szent Bonaventura írja: a zúgás (úgymond) nagy gyönyörűségre változék, aki felülhalad minden muzsikát, és semmi szép éneklést hozzá nem hasonlíthatni; azért nemcsak azon házban lévő hívek, természet felett való édességgel töltek vala bé, hanem még a városbeliek is, hallván, nagy félelemben valának és csudálkozáának. Ugyanakkor néminemű füst, mint valami gyenge köd, az égből leszállott, amelynek szép illatja volt; mely miatt tapasztalhatták, hogy az Isten dicsősége szállott le azon házra. Utoljára az egész nép láttára tűz szállott alá, azon házat elfogván, mintha a tűz közepiben volna. Azon tűz az apostolokra,

és több hívekre tüzes nyelv képiben szállott le, és mindeniken tüzes nyelvek láttattak, úgy láttattanak, mintha tűz közepin volnának, meg nem égetvén egy hajszálokot is, hanem csak szívüket gerjeszti vala.

Ó, Szentlélek Úristen, jöjj hozzám is, és a te erős szeleddel szárazd ki belőlem az ártalmas nedvességet, a te tüzeddel emészd meg testi szeretetemet, s gyönyörű ködőddel éleszd meg megszáradott lelkemet, a te illatod után vonj engemet, hogy fusson a te keneted illatja után! Ah, édes illat! Ó, élesztő köd! Ah, lángoló tűz! Ó, erős szél, töltsd bé az én lelkem házáat, hogy teljes légyen Szentlélekkel!

Vajon mit éreztek akkor a hívek, midőn a szelet hallották? Tudván, hogy a Szentlélek jövetelének jele, azért mindnyájan térdre esvén és kezeket felemelvén, kiáltanak vala. Jöjj el, Szentlélek Isten, töltsd be a te híveid szívét, és szerelmed tüzét gerjeszd fel benne és vigasztald meg azok szívét, kik téged várnak! Midőn pedig a szél muzsikaszóra változott, és hallották az angyali éneklést, és az angyalok a Szentlélek ajándékait azon házra kiöntötték, ah, micsoda öröm, édesség fogta el őket! És midőn a mennyei tűz tüzes nyelvek képiben reájok szállott, a szent apostolok nagy isteni szeretetből kinyújtván kezeket, azon isteni tüzet igyekezvén megfogni, és mivel nagy kívánsággal jöve hozzájuk, azért testeket, lelkeket, értelmeket, elméjeket, akaratjokat, gondolatjokat nagy sebesen gyullasztja vala úgy, hogy belül, úgy kívül, ami rajtuk volt, sebesen lángollott, és egy szempillantás alatt Urunk Jézus tanítványi csudálatosan mennyei emberekké változtak: értelmek mennyei világossággal megvilágosodott, és bölcsességgel, jövendölésekkel beteljesedett, az ő akaratjok és kívánságok és szívük mennyei kívánságokkal és isteni szeretettel felgerjedett. Ó, mennyei tűz, gyúlassz fel engem is, mert nálad nélkül nem élhetek, és akik meghalnak nálad nélkül, az örökké való tűz emészti meg őket! Igaz: elég nagy tűz van szívemben, de a világ, test és rendetlen szeretet tüze, akivel szüntelen lángodoz szívem, és ha el nem aluszik ezen tűz szívemben, tehát ez örök tűzben lesz lakásom. Azért, ó, mennyei tűz, oltsd el ártalmas tüzét szívemnek, és a te tüzeddel gyullaszd meg szívemet! Ó, Szentlélek Isten, add magadat nékem, és végy engem magad hatalmad alá, amint e mai nap a te híveiddel cselekedtél!

Ezen Isten hívei azért éppen elváltozván, nem láthattak, nem hallhattak és nem szólhattak mást, csak amit Isten akart, és csudálatosan megvilágosodván értelmek, csudálatos dolgokat látnak vala ezen világos napban, aki az Istenség vala, és mintegy elámulva voltak, és egy szempillantás alatt nagyobb bölcsességgel bétöltek, mintsem e világnak minden bölcs doktori. És kimondhatatlan édességgel szívük-lelkük bétölt, mert ezen mennyei tűztől az ő vérek úgy meggyulladott, hogy belső részek a nagy édesség miatt megolvadott, és mint midőn ember örömmel teljes lévén, víg éneklésre indíttatik, úgy az apostolok a több hívekkel, el nem felejtven a nagy örömet, hanem felemelvén szemeiket, kezeket, dicsérik vala Istent, mondván: áldott légyen a mi atyáinknak Istene, aki méltó a dicséretre mindörökké! Áldott légyen a te dicsőségednek neve, mert méltó vagy a dicsőségre és felmagasztalásra mindörökké! Ilyen és hasonló szókkal dicsérik vala az Istent, és nékie hálat adtak. Vígán énekeltek, tapsoltak, ugrándoztak dicsérvén a Szentlelket az ő bőv ajándékiért. De meg nem elégedett a Szentlélek jóvolta, hanem ennél továbbment, mert az érdemetleneket is akarta szent malasztban részesíteni, a Joél prófétálása szerint, aki így mond: kiöntöm az én lelke-met minden testre, és prófétálnak a ti fiaitok és leányitok, a ti véneitek álmokat álmodnak, és a ti fiaitok látásokat látnak. Mint lón pedig ez, Szent Lukács így írja: és midőn e szózat lón, sokan gyülekezének egyben, megháborodván elméjekben. Mivel mihelyt hallották a zúgást, az egész nép látta a ködöt is a házra leszállani, azért sok ezer nép egybefutott a Sion hegyére, nézván a csudálatos dolgot, és hallgaták az édes muzsikaszót, és nagy elámulva nézik vala a házat a tűzben lenni, és meg nem égni, az apostolokat is hallották sokféle nyelven szólani. Ezeket látván, hallván sokan megtértek bűnükből és a Szentlélek ajándékát elnyerték.

Ezek meglévén, az apostolok buzgó lélekkel a házból kimentek, és a mennyei tűzzel lángodozván, a templomba mentek, és ott az Isten ígét nyilván hirdették, az egész nép utánok futván, nagy csudálkozva, nézván fejek felett a tüzes nyelveket. Hogy pedig a tüzes nyelvek akkori prédikálások alatt fejeken láttattanak, Szent Péter szavaiból kitetszik, az hol így szól: vévén a Krisztus Jézus Szentlélek elküldésinek ígétét, az Atyától kiöntötte azt, melyet ti láttok és hallotok,

azaz ötet tüzes nyelvben látjátok, és sokféle szólásban halljátok. Úgy látszik vala itt a zsidóknak, mintha az Mojzes égő csipkebokor csudáját látnák. Mivel pedig akkor a zsidók nagy ünnepe volt, sok népek mindenféle nemzetből ott valának, kiknek tulajdon nyelveken mindenik szólott, mely miatt megmutatták, hogy nem bortúl (aminthogy némely istentelenek mondották) megrészegültenek, hanem Joél prófétálása szerint, az ő Szentlelkét adta nékik. Azután kemény szókkal a zsidóknak szemekre hányják vala, hogy Urunk Jézust hamisan vádolták, és meg is ölték, és az Isten miként feltámasztotta, kiknek ők a bizonyági, mert feltámadása után véle ettek és ittak. Ilyen és hasonló szókat buzgó lélekkel mondnak vala, úgyhogy akik hallották, töredelmességre indultak, és mellüket vervén nagy óhajtással mondnak, mit cselekedjünk tehát? Felelének az apostolok: tartsatok penitenciát, és keresztelkedjétek meg az Úr Jézus nevében, és megbocsáttatnak a ti bűneitek! Mely szókra három ezren megtérének, és megkeresztelkedtenek, megtanítván az hitre.

Ó, Szentlélek Isten, jöjj énhozzám is, bűnöshöz azon kegyelmeddel, kivel azokhoz jöttél, kik azon a napon megtértek! Oktass minden cselekedetemben, szándékimban, szavaimban és lakjál az én szívemben, hogy örökké dicsérjelek az Atyával és a Fiú Istennel, Ámen.

II. RÁKÓCZI FERENC

(1676–1735)

ELMÉLKEDÉSEK A SZENTÍRÁSRÓL SOLILOQUIUMOK FORMÁJÁBAN

(1721–1731)

A MŰ ELŐSZAVA

Ó Istenem, aki végtelen könyörületességedben megtartasz, segítesz és táplálsz könyörületességed különös erejével minden időben, különböző zarándoklataimban és életem viszontagságai, valamint annyi lelki és világi megpróbáltatás közepette, lelkem tőled kér táplálékot, mert csak tőled kaphat tartalmas és éhségemet csillapító kenyeret, miközben a testem – gondviselésed bámulatos rendelkezése folytán – a hitetlenek kezéből és jótéteményeként kapja meg mindennapi kenyerét. Uram, most kezdem a második évet azóta, hogy miután abbahagytam az írást, elmélkedéseimben nem ragaszkodtam egyetlen gondolathoz sem azokon kívül, amelyeket *Vallomásaimban* az ottani témákkal kapcsolatban lejegyeztem. Az Advent minden napjára, két évvel ezelőtt írott *Soliloquiiumaim* egyes cenzorai kifogásolták, hogy túlléptem saját korlátaimat, ezért aztán bőjti *Elmélkedéseim* befejezése után, amelyeket ugyanakkor írtam, mint amikor a bírálatok értek, letettem a tollat, és ezentúl csak a vallásos olvasmányokban kerestem lelki táplálékomat. De jaj, Istenem, érzem ugyan, hogy ezek éltetik a lelkemet, de azt alig-alig tapasztalom, hogy szilárdan táplálnák és erősítenék is, mert vagy elunom azt, amit már ismerek, vagy az álom lep meg olvasás közben. Így aztán a lelkem kiéhezett, és az utóbbi napokban úgy érezte, hogy belső szüksége van olyan táplálékra, amely neki való, vagyis a te igédre, ahogyan ezt *Vallomásaimban* már kifejeztem; itt vagyok hát színed előtt, szólj hozzám, a te szolgádhoz, tápláld lelki szegényedet, erősítsd meg éhségtől

elgyengült gyermekeket, mert te nem skorpiót nyújtasz annak, aki kenyeret kér, és te kinyitod az ajtót az előtt, aki kopogtat rajta.

Költözz be, Uram, lelkem zugaiba, és lásd, hogy hozzád akarok szólni, nem pedig az emberekhez, és hogy nem tudásvágy, kíváncsiság, hiúság vagy olyan vágy vezérel az írásban, hogy mások mesterének nevezsem ki magam, hanem az, hogy írásaimmal több figyelmet szenteljek a veled való beszélgetésnek, és hogy a mondanivalómat rendezett és világos gondolatokból szőjem össze. Mivel – még ha rendelkeznék is az összes emberi tudományok ismeretével, és bőségesen el lennék látva könyvekkel –, akkor is a te segítségedhez folyamodnék, így viszont, elismerve és megvallva előtted, hogy híján vagyok mindkettőnek, még inkább kénytelen vagyok hozzád fordulni. Művem teljes felépítése és szövege tehát jó és az egyház szent doktrínáinak megfelelő lesz, ha a te tanításaidból fog állni. De ki vagyok én, Uram, hogy érdemesnek tartsam magam a te jószágodra, és azt higgyem vakmerően, hogy az emberi lélek annyira meghalt bennem, hogy nem tud beleszólni abba, ami tőled származik, és hogy saját gondolatai, amelyek csak értelmem torzszülöttei, nem lehetnek a szent doktrínával ellentétesek? Ez a félelem indít arra, hogy ennek az ünnepélyes tiltakozásnak hangot adjak előtted, Istenem, aki egy vagy három személyben, és a te harcoló és győzelmes egyháza előtt, amellyel egyesülni vágyom, és amelyről elismerem, hogy fenntartóságot gyakorol felettem. Mindazzal, amit valaha írtam és még a jövőben írhatok, soha nem törekedtem és most sem törekszem, hogy elszakadjak a bevett vagy a jövőben elismert tanításoktól, sem az egyházatyák írásaitól vagy a zsinatokon elfogadott döntésektől. Mindazt, ami ezekkel ellentétes lehet a jövőben, azt előre visszavonom, megtagadom és semminek tekintem, mintha soha nem mondtam volna, így a saját elmémet ahhoz igazítom, amit az előbb leírtam, valamint ahhoz, ami ezután következik. Ószinte tiltakozásomat kifejezve, sötétégemet tárom világosságod elé, ó, teremő Istenem, saját tudatlanságomat helyezem szembe bölcsességgeddel, és szívem hidegségét mutatom meg, hogy Könyörületességed isteni melegével hevítsd fel, és hogy elméd világosítsa meg az én sűrű sötétségbe burkolózó és tévedést tévedésre halmozó, tőled kapott értelmemet. Végezetül, művemet Teremtőjének

ajánlom. Összes szentjeid és teremtményeid örökkön örökké áldjanak, dicsérjenek és dicsőítsék a nevedet mindazokért a kegyekért, amelyekkel megajándékoztál, de különösképpen azért, hogy szívembe ültetted az irántad való szeretetre való törekvést, és hogy a te világosságodban keressem az igazságot. Érzem, hogy a te isteni igédnél a világon semmi nem szerezhethet teljesebb megnyugvást és édesebb elégedettséget. Ezért választom ezentúl a te Szentírásodat elmélkedéseim tárgyául. Vidd végbe, Uram, hogy a bűn és a hazugság szellemét ne hagyjam eluralkodni magamon, hogy a hiúság és a hiábavaló dicsőség ne dagassza a keblemet, és hogy a lelkem ne essen áldozatául a mohóságnak sem a szellemi életben, Istenem, még ha több ered is, sem akkor, ha a kísértő környékez meg vele a te engedelmekkel; és végül hogy ne távolodjak el ettől a múltól életem hiábavalóságai közepette egyetlen percre sem. Te tudod, Uram, hogy senki véleményének nem kívánok ellentmondani azzal, amit ebben a műben fogok előadni, és hogy nem szándékozom igazabb színben feltüntetni a saját gondolataimat és maximáimat azoknál, amelyeket korábban leírtak. Nem rendelkezem a megfelelő könyvekkel, nincsenek tanácsadóim, gyóntatóim és olyanok, akiket megkérdezhetnék. Istenem, a te jóságodnak kell isteni bőségével pótolnia mindezeket a hiányokat, és erre alázatosan kérlek, hiszen ki lenne jobb magyarázója igédnek, mint az a bölcsesség, amely maga diktálta őket az embereknek! Ezt a hatalmas kincset egyházadra hagytad örökül, és ebből meríthet bárki, aki akarja és kéri a te segedelmekkel azt, amire szüksége van. Szent igéd egyszerre a kisgyermek számára éltető tej és az erőseknek eleven és szilárd táplálék. Add meg nekem, Uram, ami szükséges, és annyit, amennyire szükségem van a te kegyelmed mértéke szerint, mindazt, amit irgalmad nekem szánt, bár csak hitvány porszeme vagyok a földnek, amely nem méltó arra, hogy befogadja égi adományodat. Alázatos kéréseim után, amelyeket nem győzők elégszer ismételni, vakmerőséggel és bizalommal eltelve fogok neki művemnek, amely hitem és érzésem szerint a te ihletésed hatására és isteni oltalmad alatt fogant meg bennem. Kormányozd lelkemet, fojtsd el értelmem szavát, segítsd és korlátozd emlékezetemet, erősítsd akaratomat, és te magad vezesd tollamat szent akaratod szerint! Dicsőség neked mindazért, Istenem, ami jön

bizonyul ebben a műben, de az én fejemre hulljon mindannak a szégyene, ami akaratom ellenére saját magam találmánya, és ami jó szándékomról és őszinte jóindulatomról tanúskodik mégis, Uram, a te színed előtt. A te dicsőségedre szeretném étellel megtölteni a lelkemet és jól sáfárkodni az időmmel, mert az épületes és tanító célok ezúttal nem közvetlenül hatnak, mivel az utóbbi kötelesség nem is része az én hivatásomnak. Te vagy számomra a Legfőbb Jó, és teljesen neked ajánlva magamat, csak neked szánom és szentelem mindazt, amit valaha is tenni fogok, akárcsak összes gondolataimat és írásaimat.

ELMÉLKEDÉSEK A TEREMTÉS KÖNYVÉRŐL

ELSŐ FEJEZET

Ó, örök bölcsesség! A te világosságod fényénél ismertem fel, hogy az Ótestamentum szent könyveiben különböző figurák, későbbi igazságok és eljövendő események olvashatók, de oly módon, hogy legegőbb figurák árnyképében és fátylán keresztül fejeződik ki, hogy minek kell történnie, később pedig az, hogyan fog végbe menni. Ezért kellett a különböző korok történéseit és történeteit egymásra vonatkoztatni, mint ahogy szükségesnek bizonyult az is, hogy hozzájuk kell kapcsolni az erkölcsi maximákat, amelyeknek kiválasztottaid életét és a próféciákat kell szabályozniuk, hogy híveid hite nőjön, és reményeik megerősödjenek. Ezekből a különböző célokból erednek a misztikus, szó szerinti és lelki jelentések. E célból idézted fel az elmémbe, Istenem, azokat a gondolatokat, amelyekhez a te kegyelmedből emelkedett fel a lelkem, mert már a Szentírás legelején, vagyis a világ teremtésének történetében, megtalálom érthető figurák formájában azokat a nagy igazságokat, amelyeket vallasz, és amelyeket később kinyilatkoztattál az emberek okulására, és hogy abba az irányba vezesd őket, amelyre elhivatottságot kaptak tőled. Ugyancsak bölcsessed tanácsát követve hiszem, hogy csak hét nap leforgása alatt, vagy hogy a szent szöveget idézzem, hét nap munkájával teremtetted a világot, amit mindenható bölcsessed egyetlen szavával végbe tudott volna vinni. Mert ezer nap előttd annyi, mint egyetlen nap, és ebből világos,

hogy a napokból álló hét azoknak a millenáris napoknak a figurája volt, amelyek az első ember bukásával kezdődtek. Miután tehát megteremtetted a földet és az eget, Istenem, az kopár volt és üres, és a sötétség uralkodott a mélység felett. Ez a világ első ezer évének figurája. Mert valóban, mi lehet pusztább és üresebb, mint az emberi szív, nyomorúságos bukása óta? Van-e sűrűbb sötétség, mint a bűn által megrontott emberi elméé? Melyik mélység hatalmasabb, mint az elméé, amelyben valaha Istennek, az ő teremtettségének képe lakozott, és amely ma feneketlen mélység? A szent szövegben az is olvasható, hogy Isten lelke a vizek felett lebegett: bizonyára nem a puszta és üres föld felett, amely az emberi szívet jelképezi, és amelyből Isten lelke távozott a bűnbeesés után, az viszont világos, hogy a vizek – mint elem –, amely felett Isten lelke lebegett, a bűnbánat és a fájdalom könnyeit jelképezik.

Legfőbb Jó, milyen hatalmas a te jószágod ereje! Alighogy megteremtetted ezt a pusztát és üres földet, amelyet semmi sem ékesített, és amelyet sötétség borított, így szóltál: Legyen világosság! Amint igazságosságod kiűzte a bűnös Ádámot a földi Paradicsomból, irgalmad rögtön világosságot gyűjtött benne bűne megismerésével, és ez a világosság bűnbánatból született, és mikor láttad, Istenem, hogy a világosság jó, elválasztottad a sötétségtől, és az egyházatyákban, akik Adám leszármazottai, és akiknek a fiai arra hívtak el, hogy eltiporják a kígyó fejét, világosan megmutattad, hogy a világosságot elválasztod a sötétségtől, a többi emberektől, akik az első ezer évben a test útjait követték. A világosságot napalnak nevezted el, a sötétséget éjszakának, és máris látjuk Isten gyermekeinek megkülönböztetését az emberek fiaitól és lányaitól: belőlük állt a világ első ezer éve, amelynek a teremtettség első napja a jelképe. A második napon kezdődik a boltozat teremtése és a vizek szétválasztása. Máris látom Noét az igazak egy kis csoportjával, mint boltozatot a vizek közepe, és utána leszármazottait, akiket Szem nemzett, és akiket változatlanul laktak a pogányok között és a föld felszínét beborító vizek között. Ó ti, Szem boldog utódai, akiket az ő apja megáldott: milyen kitartóan lakoztok Kám és Jáfet utódaival, akiket a boltozat feletti és alatti vizek jelképeztek! Végezetül, Uram, a boltozatot elnevezted égnek, hiszen mi lett volna méltóbb erre a névre, mint az, ami

az ebből a nemzetségből születendő Isten-ember székhelye lett? És így végződött a világ születésének és serdülőkoriának harmadik napja a harmadik évezredben. A harmadik napon összegyűjtötted az összes vizeket egyetlen helyre: és lám, a harmadik évezredben a nemzetek úgy ereszkedtek le Sineár mezeire, mint a vizek, és a száraz előtűnt, ezt földnek nevezted el, és a Mera nevet adtad az összegyűlt vizeknek. Milyen elevenen és hatásosan fejezi ki ez a kép azokat az igazságokat, amelyek belőle eredtek! Szem utódai, akiket apja, Noé megáldott, boltozatként álltak örökké, de parancsod ellenére a föld mégis száraz volt még, és csak a föld egy darabjának látszott a nemzetek között, az őt körülvevő tengerhez képest, és erre a száraz földre küldted el Ábrahámot, Uram, amikor a harmadik évezred elején elhívtad őt, és olyan hitet adományoztál neki, amellyel át tudtad változtatni a szárazat olyan földdé, amely be tudta fogadni ígéreteidet. Először azt parancsoltad, Istenem, hogy ez a föld zöld füvet teremjen, és magvát is hozza magával. Így történt, hogy Ábrahám nemzette Izmaelt, akárcsak a föld a zöld füvet és magvát, de még nem termett gyümölcsöt. Másodszor azt parancsoltad, hogy a föld gyümölcsfákat teremjen, és ezek fajtáik szerinti gyümölcsöket hozzanak, magjukkal együtt, hogy újratermessék önmagukat a földön.

Csodállak, Uram, az igazságnak ebben a nagyszerű figurájában, amely Ábrahámban teljesedett be, mint olyan termőföldben, amely kegyes ajándékaidat be tudja fogadni. Ez a szent pátriárka megtermékenyítette a tőled kapott hit magvát, mert íme olyan fa eredt belőle, amely nemcsak olyan magvat hozott, mint Izmael, de gyümölcsöket is termett, mert belőle származott Izákkal és Jákobbal az a választott nép, aki magában hordozza az újraterméséhez szükséges magvakat. Ezért mentek el Izsák és Jákob Rebekkáért és Lábán lányaiért, és ezért tiltottad meg később a törvényben, hogy házasságot kössenek az idegen nemzetekkel, mert így a te fád gyümölcsének magva önmagába zárva maradt.

Így aztán a föld zöld füvet terem és olyan fákat, amelyek gyümölcsöt hoznak a harmadik napon, és a harmadik évezredben, egészen addig, amíg úgy nem szólsz: legyenek világító testek az égboltozaton, hogy elválasszák egymástól a napot és az éjszakát. És ebben csodálom azt a nagy világoosságot, amely

te vagy, te vagy a jelképben ábrázolt igazság maga, amely nem teremtett, hanem kialakult az égboltozaton, vagyis Szem utódaiban, Ábrahám hite gyümölcseként: te lettél, azaz eredetedből kiváltál, és magad osztottad szét az időt nappalra és éjszakára, és elválasztottad az Egyházat a Zsinagógától. Úgy is tisztellek, te világító test, mint aki arra küldtéll el, hogy szétválaszd az évszakokat, és világíts az égbolton, és elterjeszd a fényedet a földön. Két nagy világító testet alkotál, Istenem, és ezt az Írással együtt ismétlem: egy nagyobbat, amelyik nappal világít, és egy kisebbet, amelyik éjszaka áraszt fényt. Megalkottad azután ugyanezért a csillagokat is.

Imádlak téged, te örök fényesség fénséges fénye, az igazi Isten igazi istensége, aki a negyedik évezredben emberré váltál annak a nemzetségnek a boltozatán, amely örökké él. Isteni fényed átadásából alakult ki az a kisebb fény, amely a te Egyházad, kegyes ajándékaid az apostolok fényességéből születtek, hogy útmutatóul és jelekül szolgáljanak a diadalmas egyház mártírjainak és szentjeinek. Ők jelölték meg az időt és az évszakokat, a kiválasztottakat és azokat a doktorokat, akik meghatározták a napokat, majd ezekből az éveket híveid számára, akik harcoló egyházadban szolgálnak a földön. Ezeket a világító testeket az ég boltozatán helyezted el, hogy világítsák meg a földet, hogy irányítsák a nappalt és az éjszakát, és válasszák el a világosságot a sötétségtől, vagyis a te Evangéliumod igazságát a régi törvények sötétségétől. Milyen hatalmas a negyedik nap műve! Amikor elválasztottad a nappalt az éjszakától, és ez a második napon megtörtént, a fény teremtése után már elválasztottad a világosságot a sötétségtől: elválasztottad az igazaknak és Isten gyermekeinek a leszármazottait az emberek gyermekeitől, de csak a negyedik napon választottad szét a nappalt és éjszakát a világító testek segítségével. Szükség van-e itt magyarázatra? Csak a vakok nem képesek átlátni ennek a figurának az igazságát. Az éjszaka a Zsinagóga volt, amelyből – mint ahogy már mondtam – kivált az Egyház nappali fénye, de ennek az Egyháznak is vannak nappalai és éjszakái, és ő maga a világító fáklya. A diadalmos Egyház az a kis fény, amely világít a harcos és szenvedő Egyház éjszakájában, és mindkettő a nagy világító fáklyától kapja a fényét, vagyis az igazság napjától, ahogyan a természetben az éjszakát a hold és a csillagok világítják be, de

nem saját fényükkel, hanem kölcsönvett fényvel. Miután így rendelkeztl a fényről, az ötödik napon, íme, a vizek halakkal lesznek tele, és madarak röpködnek a föld felett. Amikor azokat az évezredekét vizsgálom, amelyek Jézus Krisztus születését követték, úgy látom, hogy a csúszómászókat a Kereszttség éltető vizei keltették életre. A vizek hozták létre a föld felett és az égboltozat alatt röpdöső madarakat: kétségtelen, hogy a Kereszttség vizei teremtik meg az elhivatottak és a kiválasztottak osztályát. Ők is abban a közegben csúsznak-másznak, amelyből vétettek, de ők eredetük fölé emelkednek, és az igazság felé szállnak a földön, viszont az égboltozat alatt teremtettek vagy keletkeztek azok a nagy halak, amelyek a nagy keresztény császárokat jelképezik. Végezetül a földön még keletkeztek vadállatok, háziállatok, csúszómászók, amelyek az eretnecség különféle változatait ábrázolják, mert úgy hiszem, Uram, hogy te, aki teremtője vagy mindannak, amit a vizek hoztak létre, megáldottad ennek teremtett lényeit, de azokat nem, amelyeket a föld alkotott.

Miután ezt a nagy művet végbevitted, a Szentírás elem tárja az ember megalkotásának nagyszerű rendjét: őt a saját képedre és hasonlatosságodra alkottad, Istenem, hogy minden teremtmény előtt járjon. Mindaz, ami az első könyv után következik, erre a műre vonatkozik. Merészeljem azt kijelenteni, hogy az ember valóságos megteremtése, amely a te mindenható kezéd munkája, valamely igazság jelképe volt, hiszen a tökéletességben megalkotott Ádám Teremtőjének képe volt? De miért ne merném, hiszen ebben rejlik az az igazság, amelynek kinyilatkoztatására és megnyilvánulására teremtett minden, mivel ha az új Ádám nem jött volna a világra, akkor az Ó-Ádám sem váltatott volna meg. Az utóbbi tehát csak isten képére és hasonlatosságára volt teremtve, ő Isten és ember volt egy személyben, nem pedig csak hasonlított Istenhez. Miért haboznék hát azt mondani, hogy az Ó-Ádám az újnak jelképe volt? Továbbá, hogy a világ teremtésének utolsó napja a szétválás jelképe volt, valamiképpen az emberi természet második teremtése az idők végezetével, amit rejtve hagyysz, Istenem, örök elrendeléseid titokzatos kötelékében? Mivel azonban ezt a tárgyat a következő fejezetben fogom bővebben kifejteni, itt csak arra van alkalmam, hogy kegyelmed segédelmével, amelyért folyamodom, bebizonyítsam azokat az igazságokat,

amelyeknek szorosan egymásból kellett következniük a világ kezdete óta a végéig. Ezek azok a figurák, amelyek élénken előttem állnak a világteremtés napjainak formájában. Mindaz, amit ezután lehet olvasni az Ótestamentumban olyan igazságokra vonatkozik, amelyek a megvalósítás eszközei voltak, vagyis az emberi természetet Isten megjavította, hogy az ember elérhesse a teremtés valódi célját. Ó, örök bölcsesség, az Atya öröktől fogva létező világossága, te, aki akaratom és méltatlanságom ellenére ehhez az elmélkedéshez mutattál utat, és felemelted a szellememet ilyen fenséges igazságokig, kegyelmed révén engeddd meg, hogy kitartóan végbevihessem a munkámat, ha az, amit írok, tőled ered, és hogy életem minden napján a veled való egységre törekedjem, mindaddig, amíg elérkezem hozzád, aki szívem egyetlen célja és szilárd erőssége vagy, Ámen.

(Kovács Ilona fordítása)

CSUZY ZSIGMOND
(1670–1729)

EVANGÉLIOMI TROMBITA
(1724)

NEGYSZÁZADIK KEREZTÉNYI TUDOMÁNY

A TÖKÉLETES OKOSSÁGRÓL ÉS MÁR NÉMEGY KEREZTÉNYI
HIVATALUNKRÓL

Bölcs *Aristoteles* igaz mondása vala: *prudenter esse non posse, nisi quis bonus sit*;¹ nyilvánvaló, hogy senki okos nem lehet, hanem aki jámbor. A valóságos igaz okosságról szövegezt itt kétségkívül a Bölcs, nem a tündér és álnok ravaszság-ról, mellyel a világ fiai szerencséseknek állítják magokat, ha bővelkednek, és másokat megcsalván, reászedhetnek.

Kétféle tehát az okosság; testi és világi; az egyik, melyet Baruk p[róféta]² földinek nevez; és ez a pogány kereskedők okossága; azaz: álnokság, csalárdság, ravaszság, hamisság, és tökéletlenség, mely a ravasz fortélyt és álnok gondolatot palérozott szöveggel hímezi, palástolja; a hazugságot igazságnak és az igazságot hazugságnak tettei.

Az ilyen okosságról pedig azt írja Szent Pál a[postol], hogy *Mors est*;³ lelki halál, s nem is ok nélkül, mert ez az örök életről és lelki üdvösségről elfordítván szemét, csak abban foglalja és mutogatja magát, hogy a testi kívánságokat bétöltse, és a föld javait mesterséges hamisságokkal keresse; az ilyenekkel pedig a kárhozat halálát nyilván lelkére vonssza az ember.⁴ Ezért is B[ölcs] Salamon⁵ ezt a gonoszok eszeskedését nem okosság-

¹ Aristoteles 6. et 21. C 12. et fine [Arisztotelész, *Nikomachoszi etika*, 6. könyv, 13 (1144b)]

² Baruch 3. 23. [Bár 3, 23]; S. Gregor. Lib. 10. C. 16. in C. 12. Job.

³ Rom. 8. 6. [Róm 8,6]

⁴ Eccli. 19. 10. [Sir 19,10]

⁵ Prov. 14. 8. [Péld 14,8]

nak, hanem a bolondok csalatkozott oktalanságának nevezi: *Imprudencia stultorum errans*.

A másik valóságos és üdvösséges igazság, mely keresztény tökéletességgel jár. Ez *Luc. I. cap.*⁶ igazak okosságának mondatik; Salamontól⁷ szentek okosságának; Szent Páltól⁸ pedig *prudencia spiritus*, lelki okosságnak; mely életet és békességet szerez annak, akiben található; megoltalmazza minden gonosztól, s világi és mennyei jókkal teljesíti.

A jó erkölcsök tökéletességének (mely nélkül üdvösségre nem verekedhetünk) négy hathatós gyamolát és mintegy fundamentomos sarkát számlálja a Szentírás,⁹ ti. az okosságot, az igazságot, a mértékletességet és az erősséget; melyeknél *Sap. 8.*¹⁰ nincs semmi hasznosabb a világi életben. Ezeket a bölcsök is közönségesen *virtutes cardinales*, jóságok sarkainak nevezik; hogy ím fundamentomok a lelki épületben, melyeken állandóképpen épülnek; sarkak, melyeken fennállanak, és más tökéletes erkölcsök mintegy jól forognak.

Első ezek között az okosság, mely, mint a kormány a hajót, az útmutató kalauz a jövőjárót, a vakot a vezető, a hadnagy az alatta valókat, úgy igazgatja ez és vezérli a több jóságokat. Célt és határt mutat mívégre, melyre igazítsuk dolgainkat, s minémű tájára fordítsuk igyekezetünket. Eleit, utolját minden dolgoknak eszesen megfontolja: időt, helyt, módot és mértéket szab minden jótéteményeknek.

Ez mértékli a bátorságot, hogy vakmerőség ne legyen; ez az alázatosságot, hogy magahagyott félelemre ne jusson; ez az igazságot, hogy kegyetlenségre ne forduljon; és ez az irgalmasságot, hogy lágyságra ne olvadjon. Egyszóval az okosság (még p[ogány] b[ölcs] *Cicero* bizonyosága szerint is) *ars vitae*,¹¹ mestere a jó életnek, és a több jó erkölcsöknek királynéja.¹²

Főképpen pedig három dolgon fordul az okosság vezérlése. *Egyik* a lett és múlt dolgok emlékezése; mert azok fontolása szemessé teszi az embert a jelenvalókra és jövődőkre. *Másik*,

⁶ Luc. 1. 17. [Lk 1,17]

⁷ Prov. 9. 10. [Péld 9,10]

⁸ Rom. 8. 6. [Róm 8,6]; Baruch 3. 14. [Bár 3,14]

⁹ Prov. 2. 11, 4. 7 et 9. 6. [Péld 2,9–11; 4,7; 9,6]

¹⁰ Sap. 8. 7. [Bölcs 8,7]

¹¹ Cicero de finibus

¹² S. Tho. 2. 2. Q.4. 0. 1. / 5. Q 65.a. 1 et 2.

előrenézés, *providentia* és *cautela*; holott a jövődő veszedelmek távoztatásában és a reménylett jók megszerzésében áll nagy részről az okos gondviselés. *Harmadik*: a jelenvaló cselekedetekben mindenfelé tekintés, *circumspectio*; mert az okos embernek szemesnek kell lenni, hogy színes tettetéssel meg ne csalattassék, serényen kell vigyázni, hogy amit mível, azt jól mívelje.

Ha azért igazán okos akarsz lenni, két rendbéli dologról emlékezzél gyakran, és ezekkel isteni szeretetre és félelemre gerjessed szívedet; mert okos nem lehet, akárki légyen, ha ezeket gyakran emlékezetbe nem forgatja.

Egyik meglelt dolog, az Istennek hozzánk mutatott nagy kegyelmessége, jótéménye; melyeket öröktől fogva velünk tett. Semmiből alkotott, szép és böcsületes állapotba helyeztetett: ép kézzel és lábbal, egész okossággal s keresztény szüléktől etc.; és nemcsak a földet és földi állapotokat, hanem az egekkel a napot, a holdat és csillagokat *in ministerium*, szolgálatunkra teremtette.¹³ Ami több: halálos ellenségi lévén, Sátán rabjai és örök kárhozatság fiai; ingyen való kegyelméből érettünk megtestesült, és számtalan kínokat s végre szörnyű halált szenvedő szerelmes fia által, a pokolbéli ördög örökös fogsága alul kiszabadítván, a mennyei boldogságnak elnyerésére teljes reménységet nyújtott; holott magának örökösivé tett, Urunk Krisztusnak pedig örökös társaivá.¹⁴

Másik lött dolog: azok a sanyarú büntetések, melyekkel kezdettől fogva minden időben megostorozta a Fölséges a vakmerő gonoszokat; ezzel az emlékezettel pedig nemcsak isteni félelem öregbedik bennünk, hanem a bűnök gyűlölsége is szívünkhöz gyökerezvén, nagyon megtartóztat a vétkektől.

Tudjuk a pártos angyalokat, hogy egy kevély gondolatért ördögökké változtatta az Isten, és örök kárhozatra vetette; egy almaharapásért nemcsak a Paradicsomból vetette ki Ádámot, hanem minden maradékival számtalan nyomorúságokra és szörnyű halálra ítélte; Lót p[ogány] feleségét, csak azért, hogy visszatekintett Sodomára, sóbálvánnyá változtatta.¹⁵ Áron fiait, hogy nem az oltárról, hanem másunnan hozott tűzzel

¹³ Deut. 4. 19 [MTörv 4,19]

¹⁴ Rom. 8. 17. [Róm 8,17]

¹⁵ Gen. 19. 26. [Ter 19,26]

tömjéneztek, az égből bocsátott tűzzel emésztette meg.¹⁶ Egy szegény embert, hogy szombaton forgácsot szedegetett, azt parancsolta, hogy megkövezzék.¹⁷

Az idő nem engedi elszámolni, mely sokszor és súlyosan ostorozta az Isten a bűnösöket, csak csekély fogyatkozásokért is, kezdettől fogva.¹⁸ Noha tele a föld az ő irgalmasságával, és nemcsak többek és nagyobbak egyéb cselekedeteinél az irgalmasság cselekedetei, de nincs is oly cselekedete, melyben irgalmassága nem taláthatnánk, s mégis hogy okosságra tanítana mindeneket, és a bűnnek szörnyűségét velünk megismertetné, ily kemény haragját és súlyos ostorozását tapasztaltatta, *ad correctionem nostram*,¹⁹ a mi jobbulásunkért; hogy okosan meggondolván, félnénk, és mint a haláltól iszonyodnánk, amivel tudjuk, hogy Istenünk megbántódik. És így kell a régen lett dolgokról okosan emlékeznünk; teljes erővel a gonosznak ellene állanunk, és igazsággal s mértékletességgel magunkat viselnünk.

Másodsor: a jövődő dolgokat kell jól meggondolnunk, és oly vigyázásban lennünk, hogy véletlen veszély ott ne érjen, ahol nem is vélnénk. Főképpen a négy végső dolgokat kell mindenkor előttünk viselnünk; mert a Szentlélek mondása, Eccli. 7.,²⁰ örökké nem vétkezik, aki minden cselekedetiben élete végét és a halál után következő állapotját jól *megemlíti*.

Vajha eszünkbe fogna szüntelen, hogy véletlen elrántják a gyékényt alólunk, és mikor nem is gondolnánk, a halál horgára akadunk, és a mindeneket látó, tudó, a veséket és szíveket vizsgáló, még a hiúságos szokat és gondolatokat is sanyarúan megítélő bíró eleiben kemény számadásra vonattatunk; és vagy mennyei boldogságra, vagy örök kárhozatságra *szentenciáztatunk*, máskülönben szorgalmatoskodnánk kétségkívül. Ha azért okosak és szentek akarunk lenni, *novissima provideamus*,²¹ életünk után következő állapotunkról soha el ne fordítsuk lelki semeinket.

¹⁶ Lev. 10. 1. [Lev 10,1–2]

¹⁷ Num. 15. 32. [Szám 15,32–36]

¹⁸ Vid. 1.Reg. 19. [1Kir 19,1–21]; Num. 4. 20. 2. [Szám 4,20]; Paral. 32. 31. [2Krn 32,31]; Psal. 32.5. [Zsolt 32(31),5]

¹⁹ Psal. 144. 9. [Zsolt 145(144),9]; 1Cor. 10. 11. [1Kor 10,11]

²⁰ Eccl. 7. 40. [Sir 7,36]

²¹ Deut. 32. 28. [MTörv 32,29]

De harmadszor: az is az okosság tisztí, hogy a jelenvaló dolgokat igazgassa; úgyhogy mindeneket aszerint cselekedjünk, amint az Isten parancsolja, és lelkünk s felebarátunk üdvössége kívánja. S valamit magunknak eszesen kívánunk, kívánjuk azt felebarátunknak is: és ellenben valamit magunknak nem akarunk; ne akarjunk, ne cselekedjünk másoknak is. Efelett:

Vakon akármely dologba ne ugrassunk, és szelességgel ne hirtelenkedjünk, hanem szorgalmasan kétfelé nézván, és nemcsak kimenetelét cselekedetünknek, de a körülálló dolgokat is igaz ítélettel, értelemmel jól megkémléljük, és óva vizsgáljuk, fontoljuk; és ha sajdítjuk, hogy egyez a tökéleteség *regulájával, circalomjával*, halogatás nélkül, serényen és szaporán cselekedjük azt, etc.

Még pogány bölcs *Aristoteles*²² is jeles leckét szab eziránt előnkbe: az okos embernek (úgymond) lassan és sokáig kell tanácskozni; csendes elmével tartózkodva járni; de, minek utána eleget tanácskozott, és feltalálta, mit kelljen mívelni, serényen és nyersen kell a dologhoz nyúlni.

Kiváltképpen a lélek és az üdvösség állapotjában, mely nem gyermekjáték vagy nádszálon való nyargalódzás; ám, mint a föld az égtől, a sár az aranytól, úgy különbözik a test a lélektől, s mégis a kába világ fiai sokkal is többet szorgalmatoskodnak a rothadandó testért, hogyses az Isten képeire alkotott, a Krisztus Jézus drágalátos szent vérével megváltott, s mennyei malasztokkal felékesítettet, és Istennek templomul választatott örökké élő lélekért; melynél nagyobb oktalanság már majd nem lehet. *Quid enim prodest homini?* Egyébiránt mi haszna embernek (maga mondja édes Üdvözítőnk *Matth.* 16. c.²³), mi haszna, ha az egész világ kincsét, tisztit, méltóságát, gyönyörűségét, uraságát elnyerné is, ha lelkét elveszti; mit használ?

Ha valakinek közületek fejébe, jószágába járó pörpatvara, súlyos ügye volna, vajon nem azt művelné-é, hogy minden dolgát félretévén, minden esztét és tehetségét arra fordítaná, hogy életét oltalmazza, böcsületit és jószágát? Ha valaki ötet más dologban akarná foglalni, elhiszem, hamar búcsút adna, és azt felelné néki: tartsd dolgodat, kisebb gondom is nagyobb

²² Arist. 6. ethi. C. 9. et 4. ethi. C. 63; S. Tho. 2. 2. Q. 47. a. 9. 3.

²³ Matth. 16. 26. [Mt 16,26]

annál; most nincs annak ideje, mert amiben szorgalmatoskodom, böcsületembe jár és életembe.

N[omen] N[escio] Oly dolog vagyon minnyájunk előtt, melynél már nagyobb nem lehet; mert azt forgatjuk, azt munkálódjuk, hogy lelkünket megtartsuk, és el ne vesszessük; azaz, hogy örök mennyei boldogságot nyerjünk, és a kárhozatot elkerüljük. Ám azért alkotott, azért váltott meg; azért adott annyi testi és lelki jókat, azért mutat annyi sok szép módot és alkalmatosságot, hogy ezen előttünk való nagy dolgot szorgalmatosan és jól végbevigyük.

Mit míveljünk tehát, hogy nyertesén járjunk és üdvösségesen? Egyedül (amint mondám) szorgalmatosan arra figyelmezzünk, hogy egyetlenegy drága lelkünket megtarthassuk, mondván Szent Dáviddal:²⁴ *Anima mea in manibus meis semper*; kezeimben a lelkem mindenkor, etc., azt őrizem, azt oltalmazom, a külső ember öldöklésével is és a parancsolatoknak s Isten akaratjának beteljesítésével.

Azért is p. o., ha a világi dolgok előállanak, ha az alkalmatosságok módot mutatnak, ha az adandó tiszt és méltóság, kincs, jószág, örökség, gazdagság vagy más mulandó hiúság környékeznek, jóakaró barátunk, kedves házastársunk vagy szerelmes gyermekeink ösztönöznek, szorgalmatosan vizsgáljuk, ha segítenek-e ezek lelki üdvösségre? Ha kötelez-e a természet vagy az Isten törvénye, hogy effélékbe foglaljuk magunkat? Ha tisztességes-e? Ha hasznos-e a tökéletes keresztény életre és az isteni szolgálatra?

És ha látjuk, hogy nem segítenek, hanem inkább terhelnek, tartóztatnak, rázzuk le, s távoztassuk magunktól még a gondolatokat is; hogy üresedvén a hiúságoztól, minden kedvünk és gondos szorgalmatosságunk a lélek üdvösségnyerésére forduljon.²⁵ S ez az igaz és eszes keresztényi okosság, melyet a világosság fiaiban kíván Jézus, és én minnyájatokban. Amen.

²⁴ Psal. 118. [Zsolt 119(118),109]

²⁵ Luc. 16 [Lk 16,8]

DIÓSZEGI KIS JÁNOS

(1708 k.–1782)

HUGO GROTIUSNAK A KERESZTYÉN VALLÁS IGAZSÁGÁRÓL ÍROTT KÖNYVEI

(1732)

ELSŐ KÖNYVE A VALLÁS FUNDAMENTUMÁRÓL KÖZÖNSÉGESEN

I. § A KÖNYV ÍRATTATÁSÁNAK ALKALMATOSSÁGA

Nem csudálom, hogy tőlem gyakorta kérded, mind az hazádtól, mind a tudománytól, mind (ha azt hozzáadni engeded) éntőlem is sokra érdemes férfiú, Hieronimus Bignonius,¹ mi légyen rövid értelmek azoknak a könyveknek, melyeket az én nemzetem nyelvén a keresztyén vallás mellett írtam. Mert jól tudod, úgymint aki minden olvasásra méltó dolgokat olvastál, mégpedig szintén oly bölcs ítélettel, valamint tökéletességre vitték s megékesítették e jelenvaló matériát filozófiai elmés élességgel Rajmundus Sebundus, beszélgetésbéli díszes különbséggel Ludovicus Vives, mindenekfelett pedig mind tudománnyal, mind ékesszólással a tiközületek való Mornéus. Minekokáért úgy látszik, hogy hasznosabb lett volna valamelyiket azok közül közönséges nyelvre fordítani, mint új munkához kezdeni. De mit fognak ítélni mások e dolog felől, nem tudom, teelőtted ugyan, mint szelíd és engedelmes bíró előtt, könnyen mentnek reménylem magamat, ha mondandom, hogy én nemcsak azokat, hanem a zsidóknak is a régi zsidó, a keresztyéneknek is a keresztyén vallás mellett tett írásaikat olvasván, élni akartam az én néminemű ítélettételemmel,

¹ *H. Bignonius* volt a francia király párizsi királyi felső tábláján fő prókátor.

és elmémnek adni a testemtől, midőn azt írám, megtagadt² szabadságot. Mivel úgy ítéltem, hogy az igazság mellett csak éppen igazsággal kellene harcolni, mégpedig olyanal, melyet magamban szívesen javallanék; másként hiába mesterkedném azon, hogy másokkal azt elhitetném, amit elébb magammal el nem hitettem. Tehát kiválogattam mind a régiekből, mind az újakból azokat, amelyek énnékem leginkább magukat javallották, elhagyván mind az erősségeket, melyek kevés erejűeknek láttattak, mind a könyvek neveit, melyeknek csalárdul elcsérélt voltát vagy bizonyosan tudtam, vagy afelől méltán gyanakodtam. Amelyeknek pedig hitelt adtam, azokat mind bizonyos rendbe raktam, és valamint lehetett, értelmesen megmagyaráztam, mind pedig, hogy könnyebben ki-ki elméjébe foghassa, rövid hasábokra szabtam. Ugyanis céлом énnékem ez vala, hogy mindeneknek az én nemzetemben, de kiváltképpen az hajósoknak használnék, hogy ők abban az hosszas tengeren való mulatásban jóra fordítanak inkább az időt, mint, amelyet többnyire cselekszenek, megcsalnak. Azért kezdvén az én nemzetem dicséretitől, mely az hajókázásbéli serénységgel másokat könnyen megelőz, indítottam őket, hogy azon mesterséggel, mint Isten jótéteményével nemcsak a maguk, hanem ama igaz nyereségre is, azaz a keresztyén vallás terjesztésére éljenek. Az alkalmatosság jelen léssen, midőn hosszas utazásokban találkoznak hol pogányokra, mint a Sina és Guinea országokban, hol Mohammed vallásán valókra, mint a török és a perzsa birodalma alatt, még Afrikában is; hol zsidókra, kik a keresztyénségnek megesküdt ellenségei, és elszéledtek e világnak nagyobb részén; hitetlenek is vagynak, kik a félelem miatt eltitkolt mérgeket az alkalmatosságtól viseltetvén az együgyűek előtt kimutatják.³ Mely gonoszok ellen akarnám én, hogy a mieink jól felfegyverkeztek légyenek; és akik közülük értelmesek, tehetségek szerint a tévelygések meggyőzésén igyekezzenek; mások pedig csak azt kerüljék el, hogy meg ne győztessezenek.

² Így lehetett szólni, mivel a könyv fogságban íratott, melyről az VI. könyv végén is vagyon emlékezet az helynek s az időnek nevezete alatt.

³ Ezen okok amely nyelvekről és nemzetségekről igazak, azokra nézve a könyvnek is hasznos és szükséges volta önként következik.

II. § HOGY VALAMELY ISTENI FELSÉG LÉGYEN

Ez első könyvben tehát, hogy megmutassam nem híjában való dolognak lenni a *vallást*, annak fundamentumán kezdem, mely ez: hogy Isten legyen. Melyet is így próbálok: hogy legyenek valamely dolgok, melyek lenni kezdettenek, az érzékenységek és mindeneknek vallástételek állítja; azok a dolgok pedig önnönmagoknak okai nem voltak, hogy lennének, mert aminek létele nincsen, nem munkálkodhatik az, sem maga a dolog nem lehetett, minekelőtte volna; következik azért, hogy eredeteket másunnan vették; melyet nemcsak azokról a dolgokról kell ítélni, amelyeket mi magunk látunk avagy láttunk; hanem azokról is, amelyektől ezek eredeteket vették; míglen osztán valamely fő okra jutunk, mely lenni nem kezdett, és amely legyen (amint szólni szoktunk) nem történet-, hanem szükségszerűen.⁴ Akárminémű legyen pedig az, melyről majd alább szólunk, az léssen, amit Istennek nevével jelentünk. Második erősség vétetik a mindennemű népeknek és nemzet[eknek], kikenél a ratio, okosság és a jó erkölcsök a kegyetlen vadság miatt teljességgel el nem oltattak e dologban nyilvánvaló és állhatatos megegyezésektől. Mert amelyek az emberi akarattól vannak, nem mindenkéül egy formájúak, annak felette pedig gyakran megváltoznak; ez az Isten felől való *esméret* pedig mindenütt azon egy, és még az idők változásai között is változhatatlanul megmarad, amelyet Aristoteles is megjegyzett, holott az ilyen dolgokban hamar és könnyen hívó nem volt.⁵ Tehát egyáltalában annak

⁴ Ina szakad így a vég nélkül való *processusnak*, egy okról a másikra menésnek: úgymint 1. amelyet sem az érzékenység v. szemmel látott dolog, sem az okosság nem állít. 2. A nyilvánvaló nevedés mindenkor kevesebbedést tézsen fel, a kevesebbedés pedig valahára elapadást hoz bé. 3. Ebben a *processusban* a dolgok első és felső okai volnának egymásnak, holott az okozó erő elmúlván, az okozott dolognak is el kellene múlni, úgy látjuk pedig, hogy él az ember, meghalván az atya, zöldell a csemete, kiaszván a törzsök s a t. Idevaló 4. hogy az Isten felől való [*Idea*] elméleti ábrázat, természettel különböz minden efféle processusbéli dologtól.

⁵ Aristoteles, előhozván az istenekről való pogányi fabulákat, így ír: „Melyek között ha valaki különbséget tévén, csak azt szakasztandja ki, ami legelső volt, hogy az isteneket ítélték első valóságoknak lenni; ezt isteni szájtól mondottnak fogja tartani, és amint hihető dolog,

valami okának kell lenni, mégpedig olyannak, amely magát az egész emberi nemzetre kiterjesztette. Mely is egyéb nem lehet, hanem vagy önnönmaga az isteni szózat, vagy az első emberektől eredett tanítás: ha az elsőt állítod, meglesz, amit keresünk; ha pedig az utolsót, semmi helyes okot reá nem találsz, hogy higgyed, miért terjesztettek volna azok az első atyák ilyen nagy dologban hamisságot minden maradékaikra. Idetartozik az, hogy akár a régtől fogva tudott, akár a minap feltalált részeit szemléljük e világnak, az hol csak valami jó erkölcs találtatik, kimutatja magát ez az esméret, mind a bölcs és elméesebb, mind pedig az ostobább nemzetek között; kik közül vagy hogy amazok mindnyájan megcsalattathattak, vagy ezek egymás megcsalására ilyen találmányt találhattak, hihetetlen dolog.⁶ Ne hozza itt valaki elő azokat a kevés embereket, akik, hogy Isten volna, vagy nem hitték, vagy hogy nem hinnék, magok felől hirdették. Mivel mindazoknak sok száz esztendőök alatt is kevés voltok, mindhogy megértetvén az ő értelmeik és az ellenben álló erősségek, azonnal megvettetett szerteszéjjel mindenektől az ő vélekedések, jelenti, hogy az nem származott volt abból a józan és egyenes okosságból, mely minden embereknél egy. Hanem vagy újságra való vágyásból, melytül viseltetik vala az, aki az havat feketének állítja vala; vagy megromlott elméből, mint a megveszett száznak nem úgy tetszenek az étkek, mint vannak; kivált midőn

hogy sokszor, valamennyire lehetett, feltaláltatott minden mesterség és filozófiai tudomány, és viszontag elvesztetett; ezek az ő vélekedéseik pedig, mintegy maradványok, mind e mai napig megtartattak.” (*Metaph. Lib. XI. c. 5. & 8.*)

⁶ Ne gondold, hogy ezen fundamentomos igazságnak csak e két erősségei vagy tanúbizonyságai légyenek, mert bőven elég van, mind *bennünk*: 1. az értelemben: az Isten és egyebek felől való állhatatos *ideáiban* és szünetlen okoskodásban; 2. az akaratban: a szabadságban, kívánságban, sőt a kétségbeesésben is; 3. a lelkiismeretben: ennek a jó és gonosz felől változhatatlan törvényében, a jutalom és büntetés felől hathatós erejében; 4. testünkben: ennek természeti-
ben, különbségében és formájában; 5. a kettő egyességében: ezeknek egymáshoz szövetségekben, abból folyó rendes munkásságokban, és az érezhető dolgokhoz kötelességekben; mind *kívülöttünk* e világnak matériájában, eredetiben, mozgásában, részeinek különbözőségében, fenntartásában, rendiben és rendeltetésében s a t., úgy, hogy sehol az Isten magát tanúbizonyság nélkül nem hagyta. *Csel. XIV. 7.*

mind az históriák, mind egyéb írások tanítják, hogy mennél szelídebb volt valaki, annál serényebben őrzötte az Istennék esméretit. És így, hogy azoknak az embereknek leginkább, akiknek használna, ha Isten, azaz az emberek cselekedeteinek bírója nem volna, elfajult értelmekből származzék ez a minden régiségtől bevétetett szentenciától való eltávozás; avagy csak innen is megtetszik: hogy akármit tégyenek ők itt fel, akár a nemzetségbéli kezdet nélkül való származást, akár az atomusoknak, e világ apróbb részecskéinek egybefutását, és akármit egyebet, az nem kisebb, hanem nagyobb nehézségeket foglal magában; és hogy ennél, ami immár bevétetett, hitelre nem méltóbb, ha ki belétekint, könnyen általlátja. Mert amit ellenbe vetnek, hogy az Istent nem látják, s azért nem hiszik: ha mit látnak, ezt könnyen általláthatják, hogy emberhez nem illik, aki hogy lelke légyen, elhiszi, noha azt nem látja. Azért is pedig hogy elménkkel meg nem foghatjuk az Istennék természetét, nem kell tagadni lételét; mert természeti tulajdonsága minden alábbvaló dolognak, hogy a nálánál felsőbb és méltóságosabb dolgokat meg ne foghassa. Így az oktalan állatok, mi légyen az ember, meg nem foghatják, sokkal inkább pedig, hogy az emberek a városokat mi módon rendelik és igazgatják, a csillagok járásait hogy mérséklük, a tengeren hogy hajókéznek s a t., mert azok az ő foghatásokat felülműlják. Melyből az ember, úgymint aki természetének méltóságára nézve az oktalan állatoknál feljebbvalóvá tétetett, mégpedig mástul, béhozni tartozik: hogy az, akitől ő az oktalan állatokon felülvalóvá tétetett, nem kevésbé feljebb való őnélánál, mint ő az oktalan állatoknál; és így, hogy légyen valamely természet, amely, mint nálánál méltóságosabb, az ő megfoghatásának módját felülmúlja s meghaladja.

III. § HOGY AZ ISTEN EGY LÉGYEN

Megpróbálván, hogy Isten légyen, következik, hogy tulajdonságait lássuk, melyek között ez adja elő magát elsőben, hogy nem több, hanem egy Isten vagyon. Ez innen következik, hogy, amint feljebb mondók, az Isten az, ami szükségesképpen vagyon, úgy pedig és maga által, ami van, nem annyiban vagyon, amennyiben csak gondoltatik, hanem amennyiben jelen és készen magában vagyon; így pedig vagynak magányos dolgok. Hogyha több Isteneket gondolsz, külön-külön

semmit bennük nem találsz, miért legyenek szükségesképpen, és miért inkább kettőt, mint hármat, avagy tízet, mint ötöt higgy. Add hozzá, hogy a magányos egynémű dolgoknak sokasodások vagyon az ő okaiknak tenyésző voltuktól, melyre nézve több, avagy kevesebb dolgok származnak; az Istennek pedig sem oka, sem eredete éppen nincs. Továbbá, minden különböző dolgokban vagynak néminemű kiváltképpen való tulajdonságok, melyekkel egymástól megkülönböztetnek, melyeket is az Istenben, úgymint szükségesképpen való természetben gondolni nem szükség. Nem is található sehhol több isteneknek jeleit: mert az egész dolgoknak sokasága is egy világot tészen; ebben is egy, ami legszebb, a Nap; az embe-
rekben is külön-külön egy, ami parancsol, a lélek. Utoljára, ha ketten vagy többen volnának istenek, kik szabadon akarnának és munkálkodnának, akarhatnának ellenkező dolgokat: egyik pedig így a másikat megakadályoztatná, hogy végbe ne vinné, amit akar; megakadályoztathatni pedig az Istenséggel egyáltalában ellenkezik.

IV. § HOGY ISTENBEN LEGYEN MINDEN TÖKÉLETESÉG

Hogy az Istennek több tulajdonságait is megismerjük, mindazt, ami tökéletességnek, perfectionának, τελειότηςnek neve alatt értetik, az Istenben meglenni, innen tetszik meg: hogy valamely tökéletesség a dolgokban vagyon, az vagy kezdett lenni, vagy nem? Amely nem kezdett, az az Istené; amely kezdett, szükség, hogy lött legyen eredete, az honna[n] kezdődnék; és mivel a semmitől, semmi azok közül, amelyek vagynak, nem lehetett, következik, hogy amely tökéletességek láttatnak a meglőtt dolgokban, azok a szerző okban voltak legyen; hogy azok szerint az az ok valamit megcselekedhessék, és így minden tökéletességek az első és felső okban voltak. Az a fő ok pedig, a dolgok létele után, csak egy tökéletességétől is meg nem fosztathatott: ugyanis mástul nem, mert ami öröktől fogva van, annak egyéb dolgoktól függése és tartása nincsen, sem semmit azoknak cselekedetektől nem szenved; magától sem pedig, mert minden természet a maga tökéletes voltát szereti, kívánja s munkálkodikja. Hozzá kell ezt is adni, hogy ezen tökéletességek az Istenben vég-
hetetlenképpen tökéletesen vagynak; mivel akármely dolog tulajdonságának vége szakad, vagy azért, hogy a szerző ok,

amely által vagyon, csak annyit és nem többet közlött véle; vagy hogy a dolog magában nem többet vett be: az Istennel pedig semmiféle természet a magáét nem közölheti, sem semmit az isteni természet mástul nem vehet; mert vagyon, amint mondók, magától és maga által avagy (ha úgy szólni tetszik) szükségesképpen.

V. § HOGY AZ ISTEN ÖRÖKKÉVALÓ, MINDENHATÓ S FŐBB JÓ

Mivel pedig nyilván vagyon, hogy amelyek élnek, tökéletesebbek, mint amelyek nem élnek; amelyek munkálkodó erővel bírnak, mint amelyek azzal nem bírnak; az értelemmel bírók, mint a nem értők; amelyek jók, mint a nem annyira jók: következik, hogy mindezek a tulajdonságok az Istenre illenek, mégpedig véghetetlen tökéletességben; tehát az Isten véghetetlen életű, azaz örökké való, meghatározhatatlan erejű, azaz mindenható, megmérsekelhetetlen értelmű, azaz mindentudó, és minden fogyatkozás nélkül egyáltalában főbb jó.

VI. § HOGY AZ ISTEN LÉGYEN MINDEN DOLGOKNAK OKA

Valamelyeknek pedig lételek vagyon, hogy Istentől vették eredeteket, az is egybefoglaltatott azokkal, amelyeket feljebb mondánk: holott így hozzák bé, hogy ami maga által, avagy szükségesképpen vagyon, az csak egy, az honnan következik, hogy minden egyéb dolgok eredeteket vették más valamely maguktól különböző dologtól. Azt is pedig, hogy amelyek máshonnan vették eredeteket, azok mindnyájan vagy magukban, vagy az ő okaikban vették eredeteket attól, ami soha eredetet nem vett, azaz az Istentől, már feljebb megjegyzettük. Nem csak a *ratio* pedig, hanem maga az érzékenység is néminémüképpen megmutatja s megvallatja ezt; mert ha az emberi testnek csudálatos összerakattatását kívül s belül megszemléljük, és amint abban még a legkisebb részecskének is maguk tulajdon hasznaik vagynak, mégpedig az atyáknak minden gondos szándékok és serény szorgalmatosságok nélkül; mesterséggel mindazáltal, oly naggyal, hogy azt az híresebb filozófusok és a főbb doktorok is soha eléggé nem csudálhatják; a[z] nyilván megmutatja, hogy a természetnek mestere és szerző oka mindeneket felülmúló felséges lélek legyen. Galenus (*Lib. III. c. 10. de usu partium*) bölcsen írt ezekről. Sőt a néma állatoknak testeik is ezt bizonyítják; mivel

nem a matériának erejétől vagon, hogy az ő részeik bizonyos végre rendeltettek, helyheztek és formáltattak. Nem is csak az élő állatoknak pedig, hanem még a palántoknak és füveknek testeik is tanítják ezt, amint bölcsen jegyzették meg a filozófusok. Ugyanezen dolgot a vizek helyheztekésében tettelesen jegyzette meg Strabo, amelyeknek, ha nézed a matéria némineműségét, kell vala helyheztekniek a föld és az aër között, holott mostan közzétöltettek a föld részeinek; tudniillik, hogy a föld termékenységének és az emberek életének ártására ne lennének,⁷ munkálkodni pedig valamely vég kedvéért nem egyéb, hanem értelemmel bíró természetnek tulajdonsága. Azonban pedig mindenek külön-külön, nemcsak a maguk tulajdon végekre rendeltettek, hanem az egész világnak is közönségesen fenntartására; amint a vízben megtetszik, mely az ő természeti ellen⁸ felfelé foly és vitetik; hogy valami módon üreg ne légyen, és e világnak egybefoglalattása meg ne szakadjon; mely úgy teremtett, hogy az ő részeinek megszakadhatatlan egybecsatoltatásuk által magát támassza s tartsa: ezen közönséges végre pedig igyekezni, és ennek kedvéért erőt a dolgokban adni nem másról lehetett, hanem attól a Lélektől, akinek a széles világ alatta lenne. Sőt még az oktan állatok között is némelyek olyan rendes és helyes cselekedeteket visznek végbe, melyek egyáltalában valamely

⁷ Strabo szavai, megkülönböztetvén munkáját φύσεως, a természetnek és πρoνοίας, az isteni gondviselésnek, ezek: „De midőn a víznek természet szerint való helye a föld környül legyen, az ember pedig nem vízi állat, hanem rész szerint földi, rész szerint aerbéli, és sokképpen világosság-fogható; tehát azt cselekedte az isteni gondviselés, hogy sok dombosságok és behorpadások a földben lennének; a behorpadások fogadnák bé a vizet, avagy csak annak nagyobb részét, mely elrejténé az alatta való földet; a dombosságok által pedig a föld felemelkednék, és a magában való vizet elrejténé, avagy csak annyiban, hogy az embereknek, és ökörlötte az oktan állatoknak és a csemetéknek hasznára lenne.” (*Lib. XVII.*) A zsidók között is megjegyzették azt rabbi Júda Levita és Abenezra, Chrysostomus *de Statuis Sermones IX.* a keresztények között.

⁸ Ez, többekkel együtt vétetett a régi filozófiából, mely állítja vala a vizet felfelé folyni, az ürességnek eltávoztatásáért; mely, hogy az aërnek nehézségétől légyen, immár nyilván vagon, de ebben is mind e világnak rendi, mind az alkotónak bölcs hatalma szintén úgy megtetszik.

ratiótól származni megtetszenek: mint az hangyákban és méhekben leginkább látszik; egyebekben is pedig némelyekben; melyek minekelőtte meg nem próbálták volna is, az ártalmas dolgokat kerülik, az hasznosakat pedig keresik; holott hogy a feltalálásra és a megkülönböztetésre értésbeli tehetség ő bennük ne légyen, innen tetszik meg: mert mindenkor egyaránt munkálkodnak, egyebekben pedig, azoknál egy cseppel sem nehezebbekben semmit sem tehetnek. Minekokáért szükség, hogy azon munkák külső *ratiótól*, mely vagy azokat az állatokat igazgatja, vagy a maga hathatós erejét beléjük nyomta, származzanak; amely *ratio* nem más, hanem az, ami Istennek hívattatik.

MARÓTHI GYÖRGY ÉS MÁSOK

(1715–1744)

A KERESZTYÉNEK KÖZÖTT EZ IDŐ SZERÉNT URALKODÓ ROMLOTTSÁGNAK KÚTFEJEIRŐL VALÓ ELMÉLKEDÉS

(1745)

II. KÚTFŐ

A HELYTELEN ÉS HAMIS VÉLEKEDÉSEK

[...]

VIII. Végezetre a keresztyénség felől való helytelen és hamis vélekedések közé kell számlálnunk azoknak értelmeket is, akik valami *mystica* és *fanatica* (azaz értelem és okosság nélkül való) *kegyességgel* rakodtak meg. Akiknek tudományoktól annyival is inkább szükséges az embernek őrizkedni, mert az egynéhány esztendőktől fogva igen el kezdett hatalmazni. Igen terjed a *fanatismus*, és majd egy tartomány is nincsen Európában, ahol különb-különbféle nevek alatt fészket ne vert volna, és valami zűrzavart ne szerzett volna.

Nehéz volna pontban megmondani, mi légyen az a *mystica* kegyesség és a *fanatismus*. Nem lehet, mondom, ezt világosan megmagyarázni, mert elméjével is nehéz az embernek világosan felvenni. Egyébaránt is a *mysticusok* magok sem egyeznek meg egymás között. Mert ez olyan vallás, amely számtalan sokaságra oszlott: mert az *anabaptistákon*, *quakereken*, *quietistákon* és a *fanaticusoknak* legnagyobb bolondságait követőkön kívül sok különös *secták* vagynak, akik nem akarják ugyan semmiképpen, hogy *fanatismussal* vádoltassanak, mindazáltal a *fanaticusokkal* vagy egészen, vagy némely részből megegyező *principiumokat* (tudományokat) tartanak. De csakugyan ím' ez nagyjából az ő megesmértető jelek:

Majd' mindnyájan megegyeznek ebben, hogy kevésre becsülik a külső eszközöket és a keresztyénségnek külső mivoltára

tartozó munkákat, mint az eklézsiában való rendet, igazgatást, az egyházi fenyítéket, prédikálást, *liturgiákat* és a kegyességnek közönséges gyakorlását. Azzal tartják, hogy mindezeket csak úgy kell gondolni, mint a kegyességnek legelső kezdeteit (*elementumit*), amelyek nem egyebeknek valók, hanem csak a gyenge keresztyéneknek. Továbbá azt sem sokra becsülik, ha valaki tanul és fárad azért, hogy nagyobb tudományja legyen. A keresztyén vallásról igen keveset okoskodnak és vizsgálódnak, és amely tudományokat hisznek, azokat nemigen szokták egyébből próbálni, hanem csak az őbennek lévő belső érzésből. A kegyességet és a jócselekedeteket nem kárhoztatják ugyan, mindazáltal némelyek közülök igen vékonyon és olyan formán beszélnek azok felől, hogy azoknak szükségese és hasznos voltát nagyon megkisebbitik. Azt mondják, hogy a mi jócselekedeteink nem egyebek mocskoknál és utálatosság-nál; hogy az Isten is nem a jócselekedetekre vigyáz, az embernek is nem azokból kell ítéletet tenni a maga állapata felől, hanem minden a Hittől és az Istennel való egyesüléstől függ.

Innen vagyon, hogy olyan könyveket is nemigen szeretik, amelyekben a keresztyéni jócselekedeteknek gyakorlása szorosán kívántatik. A *contemplativa* életet, az elmélkedéseket és a belső magokban való szállást nagyobbra becsülik az *activa* életnél és a keresztyéni kötelességek gyakorlásánál. Sőt olyan *mysticusok* is vagynak, akik azzal tartják, hogy nem sokat ér az embernek a kegyességben való előmenetellel fáradozni és erőlködni, hanem a tökéletességnek és igaz szentségnek úta ez, amint ők tartják: hogy az ember éppen semmit se cselekedjék, *inactióban* (azaz minden munkásság nélkül) legyen, magából mintegy kimenjen, magát semmivé tégye, minden gondolat, kívánság és akarat nélkül legyen, és Istennek előtte úgy legyen, mintegy megholt. Mert ilyen cifra és titkos beszédekkel szoktak élni. Így azért e szín alatt, hogy mindent az Istennek tulajdonítsanak, azt mondják, hogy az ember nem egyéb pusztá semminél és a nyomorúságnak mélységes örvényénél, és hogy az embernek boldogságára csak a' kell, hogy ő ezt a semmiséget érezze, és hallgatásban s csendességben várja, hogy az Isten őbenne a maga akaratját véghezvigye. Hogy mikor a Lélek ilyen hallgatásban vagyon, és magát teljességgel az Istennek odahagyja, akkor szól az Isten a Léleknek, és akkor munkálódik abban. Jóllehet pedig hogy az embernek semmiségéről

szólanak, mégis csakugyan azt állítják nagyrészt, hogy ők a tökéletességnek állapotjában vannak, és egyéb keresztyéneket mind csak testi embereknek tartanak, és olyanoknak, akik még setétségben vannak, és sohasem kóztolták azt, amit ők menyeyei ajándéknak hívnak. Szólhatnánk még ezeknek az Istennek szereteti és a könyörgés felől való cifra gondolatjaikról is, de azok, amelyeket mondtam, elégségesek a *fanatismus* mivoltának és jeleinek megismerésére.

Távol legyen pedig, hogy képmutatással vagy istentelenség-gel vádolnám mindazokat, valakik ilyen értelemben vannak; elhiszem, hogy sok jólelkű emberek vannak öközöttök, akik jó szándékból tévelyegnek. És nem lehet, hogy ne kárhoztassam a nagy kegyetlenséget, amely ellenek némely helyeken gyakoroltatik, és az utálatos vádokat, amelyekkel őket minden különbség nélkül terhelik, holott őbennek a tévelygés nagyobb részént erőtlenségből és hirtelenkedésből származik inkább, mintsem gonoszságból. Sőt ezt is lehet az ő mentésgekre mondani, hogy ezek a tévelygések nem lettek volna olyan közönségesek, ha a *romlottság* a keresztyének között *közönséges* és mintegy *megorvosolhatatlan* nem volt volna. De látták, hogy mindenütt nagy a testi bátorság, és nemigen lehet reménység a megjobbítás felől. És ha megnézzük ugyan valójában, micsoda állapotban vagon a keresztyénség, sok helyeken látjuk, hogy mind a papi rend, mind a köznép tudatlan és babonás, kiknek egész vallások csak cérémóniákból és csupa külső, sőt néha nevetséges *devotió*ból áll. Kiváltképpen pedig az erkölcsöknek elfajultsága iszonyú az emberekben. Hogy lehetne azért rajta csudálkozni, hogy az ilyen helyeken a *quietismus* és a *fanatismus* terjed? Ezek a vastag hibák nem uralkodnak ugyan mindenütt, de közönségesen csakugyan igen kicsiny és ritka a keresztyének között az *igaz kegyesség*. Majd' sohol nem lát az ember valami *jó rendet* és *fenyítéket*, ki-ki úgy él, amint akarja, a *sákramentumok* megfertéztettek, az *évangéliumi parancsolatok* a földre tapodtattak, a *szereket* és az *egyenesség* a keresztyén világból mintegy számkivételbe küldetettek. De mindezeknek a rendtelenségeknek is *orvoslásában* senki nem munkálkodik. Az *egyházi személyek* (tanítók) legfőbb dolgokat a *disputálásban* és az ő magok értelmének oltalmazásában tartják, az erkölcsök megjobbításához pedig csak imígy-amígy látnak. Ily állapotjában a

keresztyénségnek sok jó igyekezetű emberek nem tartóztathatták meg magokat, hogy meg ne esmérnék, hogy e' nem az igaz és tiszta keresztyénség. De minthogy semmi jelét nem látták a dolgok megjobbításának (vagy azért, hogy nem volt elégedendő tudományjuk, hogy e nagy gonosznak *kútfejeit* és orvoslását feltalálhatták volna, vagy pedig azért, hogy egy kis gyengeség és félelmisség volt szívekben), helyt adtanak azoknak, akik nékik ezt a *mystica* kegyességet elejükbe adták.

Ez azért a *fanatismus* terjedésének valóságos oka, és annak is, hogy öközöttök gyakran olyan embereket is látunk, akikben kegyesség és jó élet vagyon. Meg is kell vallani, hogy ezeknek visszatérítésében e' volna az igaz út s mód, hogy a jó rend állíttaték helyre az ekléziában, és az erkölcsöknek megjobbítása munkába vétetődne. Míg e' nem léssen, addig minden rendelések, amelyeket az egyházi személyek és a magyistrátusok őellenek tésznek, vagy haszontalanok, vagy a keresztyénségnek *regulájival* ellenkezők lésszenek.

De csakugyan ez a *fanatismus* igen veszedelmes. Elsőben mindenféle rendeletlenségnek utat nyit. Mert, hogy azokat a gonoszokat, amelyek abból a külső társaságra áradhatnak, elhallgassam, a *mystica* kegyesség mindenféle csalárd álmodozásoknak (*illusióknak*) kútfeje. Ez az embereket véghe-tellen tévelygésekre viszi, és a keresztyén vallásban mindent felforgathat. Mert minthogy ez a *léleknek belső indulatiban és sugallásiban áll*, lehetetlen, hogy számtalan sok emberek, akiknek nincsen elég tudományjuk vagy elméjüknek ereje, a magok képzelődéseknek izgatását Isten lelkének ihletésének ne tartsák. Tudom ugyan, hogy ezek közül a *contemplativus* emberek közül némelyek a Szentírást vallják a magok hitének *regulájának* és zsinórmértékének, és hogy azt *olvassák is* szorgalmasan, de ez a baj, hogy mivel ilyen tévelygésekben vagynak, a Szentírást is *hamisan magyarázzák*, és annak olvasásával csak a magok tévelygésiben (álmodozásiban) való megerősítésre élnek. Az ő *magyarázatok* egészen rendkívül való szokott lenni, mert a szókhöz nem olyan értelmet ragasztanak, aminéműt más emberek. A betű szerént való értelmet odahagyván, olyan *titkos magyarázatok*at követnek, amelyek az ő tévelygő vélekedésekkel megegyezzenek. Amely segítségeket a nyelveknek s históriáknak tudása, és a szent könyvíróknak céljának vizsgálása nyújtana, azokat megvetik,

vagy igen kevésre becsülik, és ez egyik az ő *principium*ik közül, hogy az asszonyok, mesteremberek és a legtudatlanabbak is szintén úgy vagy még jobban is értik a Szentírást, mint a leg-tudósabb doktorok.

[...]

VII. KÚTFŐ: A KÖNYVEK

[...]

IV. Már végezetre szólok a kegyességnek gyakorlására vagy *devotióra* tartozó *könyvekről*. Felette szükséges ezekben jó választást tenni, mivel a keresztyén vallásra tartozó *könyvek* közül ezeket olvassák leggyakrabban az emberek.

1. Nem múlathatom el, hogy ezt elsőben meg ne jegyezzem: hogy az ilyen *könyvek* között olyak is vannak, amelyek az erkölcsökben való rendetlenséget béhozhatják, és a keresztyéneket a szent életre való szándéktól elfordíthatják. Könnyű is ezt elhinni, hogy ilyen *könyvek* vannak, ha az ember meggondolja, hogy sokan még a *theologus*ok közül is azt hiszik, hogy ártalmas dolog a jóságos cselekedeteket és a jó erkölcsöket az emberektől szorosán kívánni. Aminthogy vannak is a *kegyességhez tartozó könyvek* között olyanok, amelyek éppen csak azért íratattak, hogy ezt a képtelenséget erősítsék. Némely *auctorok* azt tanították, hogy nem az az igaz isteni tisztelet és a valóságos kegyesség, amely a jóságos cselekedetek gyakorlásával együtt jár. Azt írják, hogy az a tudomány, amely azt tanítja, hogy a jóságos cselekedetek az idvességre szükséges *conditio*ók, a hit által való megigazulásnak tudományját felforgatja; hogy a jóságos cselekedeteket nem úgy kell tartani, mint az Égre vezető utat; hogy az *Évangéliomi* szövetségben csak a kívántatik az embertől, hogy a megszerzett idvességet elvégye és elfogja, és hogy az *Évangéliom* nem kívánja tőlünk egyébert a jóságos cselekedeteket, hanem csak a háládatosságnak okáért és a szeretetért. De még az ilyen *auctorok disputatióra* is kifakadnak, megvetik azokat az erősségeket, amelyeket a Szentírásban letett intésekből, ígéretekből és fenyegetésekből elejikke lehet rakni, és *phariseismussal* és *pelagianismussal* vádolják azokat, akik vélek egyet nem értenek.

Én ugyan nem gondolom, hogy akik ilyen munkákat kibocsátottak, azt gonosz végre cselekedték volna. De bár

megtartóztatták volna magokat az olyan dolgok írásától, amelyeket a *libertinusok* annyira a magok hasznára fordíthatnak, és amelyek minden *moralis könyveket*, és a bűnösökhöz lehető minden intéseket haszontalanokká és erőtlenné tehetnek. Mégis mindazáltal kinyomtatják ezeket a *könyveket*, és csudálkozásra méltó dolog, hogy a *theologusok* (akik egyébaránt olyan kemények és gáncsosok a *könyvek* és különböző értelmeik dolgában) azoknak kiadását nem ellenzik, hanem békével engedik, hogy azok szabadon forogjanak az emberek kezeiben.

2. A *mysticus könyvek* is felette igen ártalmasok, és nagyobb ezeknek száma, mintsem az ember gondolhatná. Mert ha nem szólunk is azokról, amelyekben a *mysticusoknak* és *fanaticusoknak principiumik* világosan kitétetnek, elterjedt ez a *fanatismus* még az olyan írásokban is, amelyek másként teljeseek sok jó dolgokkal. Nem szükség ezeknek a *könyveknek* megesmértető jeleket itt előadnom, vagy megmutogatnom azt a kárt, amelyet ezek okozhatnak mind a *libertinusokra* nézve, mind pedig azokra nézve, akikben elégséges értelem és elmésség nincsen. Mert nem akarom azt ismét elmondani, amit a *mysticusok* a kegyességről már az *Első szakaszban II. kútjőben*, p. 83. és köv. mondtam.

3. Némely *auctoroknak*, akik kegyességre tartozó *könyveket* bocsátottak ki, egyedül a' volt a céljuk, hogy az embereket vigasztalják. Ha az ember ezeknek munkájikat olvassa, állathatja, hogy ők az isteni tiszteletet csak annyiban gondolták, amennyiben az az embereket vigasztalja, és hogy az ő kiváltképpen való céljuk e' volt, hogy az olvasókat bizodalommal, reménységgel és örömmel bétöltsék. Kétségkívül dicséretes és kegyes szándék a nyomorultaknak, főképpen az istenfélő embereknek vigasztalásában munkálódni, és meg is vallom, hogy az ilyen végre írott *könyvekben* sok épületes dolgok és kegyességre indító szép gondolatok találhatnak. Mindazonáltal az ilyen *könyvek* könnyen a bűnben való bátorságra is vezethetik az embereket, ha a vigasztalások nagy vigyázással és okossággal nem intéztetnek. Szükséges lett volna mindazoknak, akik efféle munkákat írtak, e két igazságra jól reávigyázni. *Elsőben*, hogy azok a vigasztalások, amelyeket a keresztyén vallás nyújt, egyedül csak az igaz keresztyéneké, és így teljességgel szükséges, hogy midőn az ember valakit

vigasztalni akar, szorgalmason megkülönböztesse a személyeket, és világosan megjegyyezze, kik légyenek azok, akikre ezek a vigasztalások tartoznak. *Másodsor*; hogy az embernek megszenteltetése szintén oly szükséges, mint annak vigasztaltatása, és hogy még szükségesebb az ő megszenteltetésekben munkálódni, mivel a szent élet az istenfélő embernek inkább tulajdona, mint a vigasztaltatás és az öröm, és másfelől az embereknek sokkal nagyobb hajlandóságok vagyon a magoknak való hízelkedésre, hogysen mint magok kárhoztatására, és mivel sokkal többen vagynak olyan emberek, akiket ijeszteni kell, mint akik vigasztalás nélkül szűkölködnének.

[...]

4. Némely *kegyességről írott könyvekben* éppen ellenkező *hiba* vagyon, hogy t. i. minden *ok nélkül megrettentik* az olvasókat. Ha némely egyébaránt kegyes és tudós *auctorok* a magok munkájában annyira nem szedegették volna a Szentlélek ellen való vétkeket, a megvettetésről való tudományt, a kétségbe való esést, az ördögnek hatalmát és más némely *matériákat*, sok embereket fel nem háborítottak és fel nem lármáztak volna. Ezeknek a *könyveknek* olvasása sok kárt tett és még ma is térszen az olyan olvasókban, akiknek szívek gyenge vagy *melancholiára* hajlandó, kiknek igen nagy a számok. Ugyanis: némelyek azt képzették magok felől, hogy ők a Szentlélek ellen vétkeztek, és ettől az irtóztató gondolattól elfoglaltatván, életeket nagy rettegésben töltötték el, melyből nem lehetett őket semmiképpen eszekre hozni. Némelyek azt hitették el magokkal, hogy ők kétségbe való esésnek, megvettetésnek és kárhoztatnak állapotjában vagynak. Mások mind így gondolkoztak, hogy ők az ördög hatalmába adattattak, és a megzavarodott képzelődésnek rendetlen mozgását bizonyosan annak jeléül tartották, hogy ők az ördögtől vagynak elfoglaltatva. E' pedig a nagy gonosz, hogy az ilyen helytelen és okatlan *discursusok* a jóféle embereket rettentik inkább meg, hogysen mint a gonoszokat. Végezetre, amely *könyvekben* a kegyességről és a szent életről felettebb való kemény és erőszakos *regulák* (*maximák*) vagynak, azokat is azok közé számlálom, amelyek az embereket ok nélkül rettentik.

5. Esméretesebb és nagyobb becsben volna a kegyesség, mint most vagyon, ha a kegyességről írott *könyvekben* mindenkor a *judicium*, avagy józan ítélet és a közönséges természeti

gondolkozásnak formája uralkodnék, és ha az ember azokban semmit olyat nem látna, amely ha szorosan a próbakőre vonnattatik és megvizsgáltatik, meg nem egyez a tökéletes igazsággal. Akik efféle munkákat írnak, azon igyekeznek, hogy a szívet megillessék, és abban kegyes indulatokat gerjesszenek. Ezeknek céljuk jó, de tudnunk kell, hogy ami a szívet megilleti, és abban buzgóságot indít, a' nem egyéb, hanem az indító-okoknak ereje, a próbáknak világos volta (*evidentiája*), a dolgoknak méltósága és az egész beszédnek értelmes és fontos volta. Ugyanerre figyelmeznék kiváltképpen az okos *auctorok*, és ekképpen boldogultak azokban a dicsőséges munkákban, amelyeket a közjóra kiadtanak. De ezt sok *auctorok* meg nem gondolják. Azon igyekeznek inkább, hogy fülbemászó, mézesmázos dolgokat mondjanak, mintsem azon, hogy az ő okoskodások s beszédek ugyan talpára essék. Ezek az *imaginatiótól* kérdenek inkább tanácsot, hogysem a jó észtól, és mindent leírnak, valamit az elmélkedésnek forróságában és felindult buzgóságban alkalmasnak gondolnak a szívek felindítására, meglágyítására, vigasztalására vagy megrettentésére.

Innen vagyon, hogy ezeknek munkájokban némely helyeken igen sikertelen dolgok vagynak, és olyan elmélkedések, amelyek alávalóknak, sőt gyakorta hamisaknak is találtnak az okos olvasók előtt; sőt egymással ellenkező dolgok is (*contradictiók*), és több ezekhez hasonló fogyatkozások. Az ilyen munkák a keresztyén vallásnak nagy kisebbségére szolgálnak, mivel egyrészt nem indítanak egyebet azokban, akik ezeket olvassák és kedvelik, hanem valami zűrzavaros és oktalan buzgóságot, más részről pedig az isteni tiszteletet csúfsággal kitészik és megutáltatják a *libertinusokkal*. Gyakorta megszorodik és megbotránkozik az ember, midőn látja, hogy némely értelmes emberek kevéssé becsülik a kegyességről írott *könyveket*. Ezt kell mindennap hallani a világiaktól, hogy ezek a *könyvek* csak asszonyoknak és a köznépnek valók. Ez a megutálás kiváltképpen ugyan az elfajult és *libertinusságra* hajlandó indulatból származik, de egyszersmind ebből is, hogy némely kegyességről írott *könyvekben* kevés a *fundamentomos* és valóságos dolog.

6. Sokat lehetne megjegyeznünk azokról a *könyvekről* is, amelyekben a könyörgéseknek *formuláji* vagynak, de most csak két dolgot jegyzek meg, amelyeket legszükségesebbeknek

látok. Az *első* ez, hogy némely könyörgéses *könyvek* olyan dolgokat mondatnak el minden megkülönböztetés nélkül mindenféle emberekkel, még az istenfélő emberekkel is, amelyek csak a nagy és cégéres bűnösökre tartoznak. Amely ezt az ártalmas gondolatot okozhatja: hogy minden emberek, még a legújászületettebbek is, felette igen megvesztegettek. Ha az ember megvizsgálja azt a módot és szót, amelyekkel a bűnről való vallástétel némely könyörgéses *könyvekben* előadatik, látnivaló, hogy azoknak, akik ezeket írták, nem volt egyéb szándékjuk, hanem ez, hogy mint egy táblára, lerajzoljanak egy igen tetemes bűnökkel megterhelte embert. Mert úgy gondolkoznak, hogy minden emberek egytül-egyig mélységes *veszetségre* és szörnyű rendetlenségbe vagynak elegyedve. A dolgoknak szörnyítését és a *hyperbolát* e részben úgyannyira nem kémélik némely emberek, hogy könyörgéseikben képtelenségeket, sőt hazugságokat is mondanak. Mint midőn azt mondják, hogy egész életünknek minden szempillantásiban, szintén születésünknek órájától fogva nem szűntünk meg az Istent megbántani beszédinkkel, gondolatainkkal és cselekedeteinkkel.

Én nem tagadom, hogy ezeknek a könyörgéseknek haszna ne lehetne, csak hogy az ember ezekben ne mondjon semmi felettebbvalót, és az igazsággal s józan okossággal ellenkező dolgot. Számítalan sok emberekre ilhetnek ezek, mert az a baj, hogy igenis sok az olyan boldogtalan keresztyén, aki alig sirathatja meg életének rendetlenségét. Továbbá azt is tudom, hogy minden ember bűnös, és hogy még a legszentebbeknek is vagyon okok arra, hogy magokat megalázzák, és magok semmiségeket az Isten előtt megesmérjék, érdemtelen voltokat és erőtlenségeket érezvén. Mindazonáltal mivel a Szentírás megkülönbözteti a jókat és a gonoszokat, legalább nem okosság mind a kettőt azon szókkal imádkoztatni, és úgy beszélgetni, mintha mindnyájan egyaránt irtóztató bűnösök volnának, és mintha egy jó ember sem volna e világon. Mert így az ember elronthatja azt a különbséget, amely vagyon a bűnösök és az igazak között. Úgy vagyon, ha ezek a könyörgések egyaránt mindenféle emberekre illenek, és ha az, amit ezekben mondanak, mind igaz: tehát haszontalanság a jókat a gonoszoktól megkülönböztetni, haszontalan kéri az ember könyörgésében Istentől a megtérítő kegyelmet, és haszontalan

ígéri, hogy megtér. Így mindazok a tanítások, amelyekkel az Evangéliom bennünket a szentségre tanít, nem egyebek, hanem csak cifra *ideák*, így hát minden emberek majdcsaknem egyformán gonoszok, és mindnyájukra kiterjedhet az Isten irgalmassága, akármely feslett és rendetlen életet éljenek. Ímé, ezeket a következtetéseket lehet kihozni azokból a könyörgéseknek *formulájából*, amelyekről szólottam, aminthogy a bűnösök ezekkel élnek is magok mentségekre. Mindezekből azt hozom ki, hogy az ily könyörgéses *könyvekben* szükséges megkülönböztetni a személyeket és azoknak állapotjaikat, aminthogy ezt némely *auctorok* igen helyesen meg is tartották.

Második jegyzésem a *könyörgések formája* körül leszen. Ezek nem mind eléggé együgyűek, és gyakorta nem egyebek, hanem tudós beszélgetések, amelyekben többet kell tulajdonítani a mesterségnek és az éles elmének, mint a szívbeli indulatnak. Könnyen észrevehető, mennyire eltávozzanak igen sok könyörgések attól az együgyűségtől, amely ezeknek csinálásában megkívántatnék. Ha ezeket az ember összeveti a Szentírásban megíratott könyörgéseknek *formájival*, vagy amelyek a régi ekléziában voltak (amelyekről ítéletet tehetni azokból a *liturgiákból*, amelyekkel akkor éltek, és amelyek a mi időnkig megmaradtak), tehát megláthatni, hogy nem voltak akkor a könyörgések sem olyan szövevényesek, sem olyan hosszúak. Nem éltek akkor a könyörgések elején olyan hosszas előljáró beszédekkel, nem kerestek annyi tekervényes utakat, mikor az Istennek királyi székihez akartak menni, bűneikről vallást tenni és azoknak bocsánatját kérni. A könyörgések rövidek, együgyűek és természet szerint valók voltak, és sokkal alkalmasabbak az áhítatosságnak indítására, a szívnek Istenhez való felemelésére és a kegyességnek és buzgóságnak nevelésére, mint sok könyörgéses *formulák*, amelyekkel ma az emberek élnek.

[...]

MOLNÁR JÁNOS

(1728–1804)

A MEGTÉRŐ REFORMÁTUS

(1763)

A REFORMÁLT ATYAFIAKHOZ BÉKÖSZÖNTŐ LEVÉL

Kedves Atyámiai!

Ezeket nem azért készítem, mintha lelketek segítségére elegendők nem lehetnének azok, amiket előttem egyebek írtak; hanem azért, mert lelketek üdvösségéhez való szeretetemet meg kívánom mutatni én is vélek egyetemben; és minthogy amazok már vagy ritkábbak, vagy felette nagyok, avagy ellenben igenis aprók, újjal szolgálók, és affélével, mely a kicsinynél egy kevésbé nagyobb, de a nagyak természetére fel nem emelkedik; hogy ekképpen aki az igazságot kedveli, az olvasgatáson kevés napok alatt könnyen általessék. Hogy elmélkedés módjára adom elé a vallás ágazatit, az attól va-gyon, mert reménlem, hogy így mélyebben fog beszállani ki-nek-kinek szívében az ott forgó dolog. Kérem is azokat, akik ide méltóztatnak tekinteni, az olvasást ne aprítsák; hanem menjenek által mind a négy könyvön elejétől fogva egész vé-gig, és fontolják meg az ott lévő okoknak mivoltát. Azt nem ígérem minden embernek, hogy egy olvasással mindent által fog érteni elméjével: az ilyenek gondot adnak néha a tanult embernek is. Mindazonáltal készakarattal setétes beszédbe semmit se kevertem; sőt igenis azon valék, hogy éppen alatt jártassam az írásom módját; de imitt-amott megváltoztatom azt is, hogy valaki az egyféle módot meg ne únja. Azt pe-dig nagy bátran ígérem, hogy csalárdságban senki sem kap; előttetek a Szentírás, nézzetek belé; ha vele nem tartok, az én nevem károsodjék. A régi szentatyák közül Szent Gergely pá-pán kívül, úgy tetszik, egyet sem hozok elé bizonyásgúl olyast, aki Krisztus Urunknak két- vagy háromezázadik esztende-jét közel nem érte volna életével. Mikor ezeket emlegetvén,

a könyvek levelére mutatok, akkor én felelek rajtok; egyébkor azok után írom le ígéjeket, akiknek emberségekről senkinek sem lehet kételkedése. Nem egy nyomtatás szerént rakom elé a bizonyoságot belőlek, az igaz; de az abból esett, mert helyről helyre költözvén más-másféle nyomtatásra akadtam, és az elébbeniekből kihültem. Néha hosszasan írom le a szentatyák szavait, azért, hogy reám azt senki se költhesse, amit az elébbeniek közül némelyekre, mintha herélve tettem volna fel a szentatyáktól vött ígéket.

Az elmékedéshez tanult kálvinista embert állítok, ki nem azokon rágódik, amikkel csak az együgyűek ámíttatnak el jobbára, hanem a vallás gyökerét feszegeti. Tudom, hogy a református seregeknek okosabb része azért a katolikusoktól nem irtózik; hogy Dávid példajaként seregesen, szép rendben énekelve s imádkozva járulnak néha-néha a templomok felé; hogy szép öltözetekkel cifrázzák mind magokat, mind az Úr házat böcsület kedvéért az oltárok előtt az egyházi tisztek; hogy a Krisztus emlékezetéért a szent kereszt jelét homlokokra és mellekre vetik. Ami több, a reformátusok java ezeket és nevezet szerént a szüzességet, a sanyarú szerzetesek szegénységét dicséri, és csudálja is, mert látja már példáját mind a Szentírásban, mind az anyaszentegyház elejében. Ugyanazért én ezeket nem nyesem, hanem a visszavonás derék dolgát és valóságos okát állítom szem elejbe. Álljatok, édes Atyámfiai, elmékedő emberem mellé; de csendes elmével, kivervén azonban szíveitekből minden gyanakodást, fontoljátok meg, nálatok vagyon-é az igazság, vagy a közönséges anyaszentegyháznál? És ha azonban a Szentlélek valamit javasol; kérlek, lelketek üdvösségére, tanácsot ne kérjetek a világtól, a testtől, a jószágtól, az ember szólástól. A világ mulandó; a bűnösök, és eretnekek számára készített tűznek sohase léssen vége.

Egyebek példájával senki se biztassa magát vallásának igazsága iránt. Tudom, sokan megtérnének közületek, de azt pásztorítok szégyenlik, a gazdagok elfelejtik, a köznép el vagyon ámítva. Vallástok hirdetőinek haszontalan mutogatjuk hitünk igazságát, mert ők jobbára azt magokkal régen elhitették; de amint a Szent Evangéliom mondja ama jámbor felől, a kapához nem láthatnak, koldulni szégyenlenek, a titulustól megválni igen nehéz. Ezeknek csak azt mondom: mennyeknek országa erőszakot szenved, és a győződelmessé

lészen mind a gyöngy, mind a manna, mind a korona. A gazdagok állapotját is csak nyögnöm kell talán és keseregнем! Nem tagadhatják, hogy őket illeti az, amit édes Üdvözítőnk a tűfokról s a tevéről mondott. Mikor az Úr az ő szent malasztjának magvát lelkeikre hinti, ó, hová hull vajon? És ha kicsirázik is, hány százezer tövis közé szorítottatik! A szegény nép megelégszik a Szentírás nevével, elhitheti magával, hogy benne vagyon Kalvinusnak mind a négy tanítókönyve, akár akadjon reá, akár nem; ha valamely igéje ki találja ütni homlokán a verítetet; megtörüli szemét, száját, általugrik rajta, s azonban azt gondolja: elég az, megholt értünk Krisztus, és akár higyjük el minden szavát, akár nem, mind hívei vagyunk. Ha a predesztináció kezdi bolygatni, azzal biztatja magát: minden kálvinista merő predesztinátus és mennyei koronára választatott szép nép: mintha már azok között nem élhetne egy akasztófára való Júdás, valamint néhanapján a Krisztus nyájában vagy nyakra-főre a pokol felé ránduló elmés egy Lucifer, vagy a Szentlélekkel kereskedő Simon mágus. Vaj', mi sokan vannak köztök, kik nem tudom, minémű új Szentírás igéje szerént csak az atyjok hitét rebesgetik; mintha azokat, akiket az Úr Jézus ítéletnapkor az örök tűzre hányni fog, atyjok vagy anyjok hite attól megmenthetné. Azok is, kik Jordán vize mellett Keresztelő Szent János elejbe járultak, mind azzal dicsekedtek, hogy ők Ábrahám véréből eredtek (Matth. 3.), de meg kellett nekik tanulni, vagy akarták, vagy nem, hogy nem vigyáz az Isten a test szerént való eredetre:¹ mert akárminémű jó fából vette is a gyümölcstelen rossz fa az ő eredetét, ha jó gyümölcsöt nem termett, kivágatik, úgymond a Szentírás. Más az: hogy ha az atyáitok hitét kedvelitek; öreg atyáitok hitére jertek vissza. Annak a franciától szakadt vallásnak Mátyás király idejekor országunkban még híre se vala. És vajon okosság-é atyáitok után járni, ha eretnek vallásba estek, s tireátok nem hitet, hanem eretnekséget marasztottak? Jaj azoknak, akik a Krisztusban hisznek, ha minden szavát el nem hiszik! Az hit csak egy, és követhetőképpen nem lehet minden vallás útja az üdvösségnek. Az hit sokféle ágazatból áll; de elég az hitetlenségre és a kárhozatra, ha csak egyikét

¹ S. Hilarius, *In Matth.*, hic pag. 674. Edit. S. Mauri. „Non enim successio carnis quaeritur.”

tagadja is meg az ember. Himeneus híuen a Krisztusban, és csak a testnek jövendő feltámadását tagadta; mégis őtet Szent Pál apostol a Sátán markába vetette. (I. Timoth, I. 20. & 2. Tim. I. 12.)

Haszontalan biztatjátok magatokat azzal: hogy ti mind merő Sión leányi, a Szent Kánaán földének örökösi, Pátmos szigeteiben sýnlýdý Krisztus hív szolgái, az angyali sereg hív társai vagytok: haszontalan csalogatjátok azzal lelketek ismétetét, hogy tinálatok vagyon a Szent Eklézsia; a mi eklézsiánk pedig merő füstös Babilon, mérget öntý undok kút, Antikrisztus udvara, vérszopó sárkány, mely a nehézkes asszony fia után leselkedik: haszontalan nevezitek a ti eklézsiátok szenvedý tagjait Zakariásnak, Illyésnek, Pálnak, száraz kenyéren tengýdý Mikeásnak, kiseded Benjáminnak; az anyaszentegyház fejedelmít ellenben kit Heródesnek, kit Jezabelnek: haszontalan tetítetek magatokat, mintha csak ti hirdetnétek a Krisztus Jézus nevét, mintha egyebek csak Baált szolgálnának. Ezek mind hiábavaló beszédek egész addig, míg azt meg nem mutatjátok, amire már titeket régen kérünk; tudniillik ti hirdetitek-é igazán a Szentírást? Reáfoghatja minden rossz ember másra a Babilon nevet, reámagyarázhatja az egész Szentírásnak átkát, el is ámíthatja a tudatlan gyülevész községet édesdeden öntött cifra beszédével, mert hogyne szeretné a köznép, mikor szentnek, liliomszínű mennyei virágnak, Krisztus mátkájának s effélinek neveztetik, kiváltképpen mikor azalatt egyebeknek ördögszarvat vertek a homlokára; de, édes atyámfiái, ez merő ámító beszéd egész addig, míg meg nem mutatjátok, hogy ti abban az Eklézsiában éltek, melyet az Úr Jézus épített, melyet az apostolok hirdettek, melyet lerajzolt a Szentírás. Kérem az okosakat, akik a tiszta szemet meg tudják választani a beszéd szemetétýl: meg ne elégedjenek ezekkel a tudatlanokhoz illendý és minket gyalázó hýrögetésekkel; hanem vegyék elméjük elejbe vallásunkat úgy, amint közönségesen mindenütt hirdettetik, és ha a Szentírással azt megbizonyítjuk, ha hitünkét az anyaszentegyház eleinek példájából és tanításából megmutatjuk; hagyják el a kisebbítý beszédet, vegyék egyszer észre magokat, és térjenek a Szentíráshoz.

Én, édes atyámfiái, megmutathatnám vallásunk igazságát egyéb jelekbýl is. Ha Illyést, Zakariást, Mánassest kerestek nálunk, nézzetek Angliába, Indiába; sýt juttassátok eszetekbe

hazánknak is egykori állapotját. Nálunk, nálunk vannak a régi anyaszentegyháznak régi bajnoki és vitézi; ha meg akarnálak benneteket keseríteni, meg tudnám ezeket példákkal bizonyítani. Csak az is mi szép jele a nálunk lévő istenes tanításnak, hogy oly sok szép ifjú legény és annyi szűz virág megvonja magát a világtól Krisztus szerelméért, búcsút vészen a testi gyönyörűségtől, és a mennyei öröm reménységétől indíttatván, megfogja azt, amiről Krisztus mondá, hogy kevés, aki azt megfogná. Nem nagy jele-é a valóságos anyaszentegyháznak a sokféle csudatétel, mellyel nálunk szintúgy mutogatja magát az igaz vallás és a szentség? Halljátok, mit ír Xavérius Szent Ferenc felől Robertus angliai prédikátortok, Buhurral és Bálde Fileppel együtt. „Ez az Isten embere, az Indiabeliek tanítója, Xavier Ferenc tudniillik, a sok fáradság után az ő áhítatos szent lelkét 1552. esztendőben adta ki, minekutána a Krisztus hitére sok ezer embert térített; ennek az embernek, úgymond Robertus, az ő erkölcsivel, csudatételivel, melyek az egész természet erejét meghaladják, az Indiabeli históriák rakva vannak. Ha Xavier Ferenc, úgymond Bálde, a mi vallásunk embere lett volna, oly becsülete volna nálunk, mint Szent Pál apostolnak, és úgy tisztelnénk őtet mi is, mint Szent Pál apostolt. Ha meggondolom békességes tűrését, szelidségét, mellyel az evangeliomot minden személyválogatás nélkül mindenütt hirdeté, fel kell kiáltanom: ki hasonló hozzá a csudatételekben? És így fejezi be szavát: Ó, minthogy ily nagy szent valál, bárcsak a mi vallásunkon éltél volna! Egykor egy halottat ily szóval támasztott fel: Parancsolom, hogy az élő Istennek nevében, annak a hitnek, melyet prédikálok, bizonyosságára, kelj fel; felkelt, és a körülállók felkiáltanak vala, mondván: Nagy a keresztények Istene, igaz az a törvény, melyet ez a szentatya hirdet.” Ezeket, amint mondám, nagy becsülettel önnön prédikátoritok beszélék.² Ez a szent ember akkor élt, akkor prédikálott Indiában, mikor Kálvinus az Európát bolygatta: Xavier úgy prédikálott, amint Rómában reá vala bízva. Szeretném, ha életét elolvassák a reformátusok, amint Kassán kinyomtatott nemigen régen. De minthogy

² Robertus Hakluit Anglic. Minister. Bouhours, *In vita S. Xav.*, Philippus Balde, *In Histor. Indica*, Amstelod. 1672. Tavernierius, *Recueil de plusieurs relations*.

mikor vagy szent életet, vagy csudatételeket emlegetünk; a reformátusok azonnal más nótát kezdenek; maradjunk meg egyféle bizonyosság mellett. Azt hiszitek, azt hirdetitek igaz eklézsiának lenni, mely a Szentírást tisztán, igazán prédikálja: kérlek tehát, édes Atyámfiak, benneteket, fáradságtokat ne sajnáljátok ezektől a levelektől: itt éppen azon vagyok, hogy észrevegyétek, timellettetek szól-é a Szentírás, vagy ellenben mimellettünk?

Az való, azt én bizonyosan mondom: hogy a református vallást sok iszonyú eretnokségben kapja, aki a Szentírást jól olvassa. De a sok okadás, mellyel teli vannak a kálvinisták könyvei, minthogy a római anyaszentegyházat azzal szeretik festeni, úgy elfogta már némelyek szívét, fülét, szemét, hogy halálok óráján se vegyék magokat észre, és így édesdeden mennek másvilágra penitenciatartás nélkül. Azokhoz pedig, akik már akkor örömet megtérnének, a rossz atyafiak vagy egyebek, az igazság hirdetőit, ha kéri és hivatja is a beteg, be nem eresztik. Igaz, hogy más szerencséje volt néhai méltóságos Forgács Mihálynak önagyságának; de kevesen vannak, akik úgy járjanak. Általértette ez a főrendű nagy mélységes elme Kálvinus Jánosnak egész tanítását: oktatási négy könyvét úgy tudta bétéve, mint a Miatyánkat: görögül, deákul ékesen beszélt; teli volt mind elméje, mind nyelve a Szentírás igéjével, valahány kálvinista tanítónak könyvére talált, addig meg nem nyugodott, míg által nem olvasta; de utolsó pihenésekor csakugyan meghajtá szívét a Szentlélek malasztjának; otthagytta azt a vallást, melynek igazságát oly sok iszonyú könyvolvasással hiába kereste egész addig. Halálos betegségében, már mikor az utolsó óra végső lélegzetét vára, megölelvén édes bátyját, Forgács Ferencet, esztergomi érseket, és fejét az ölébe hajtván így köszönte meg Pázmány Péternek füle hallattára az atyafiúi szép kegyességet, és szeretetet: „Isten hozzád, édes Testvérem! Bátyámnak mondani már nem merlek; mert atyám vagy; holott teáltalad születtem a Krisztusban: a te siralmid és könnyhullatásid, a te buzgó imádságid vezettek engem erre az igaz vallás ismeretére.”³ Engedjen a jó Isten egyebeknek is ily kegyelmet! Justus Kálvinus megtérésének a módja talán

³ Petrus C. Pazman, *In Nuncupatoria Libri contra Gyarmathium*, fol. 4. „Adfui, cum te multis praesentibus &c.”

használni fog valakinek; méltó, hogy emlegetsem. Ez a tanult ember, amint magamagáról beszéli, tizenhárom esztendeig merő teológiában törte fejét: „Válogattam, úgymond Justus, annak a javában is, és minthogy azt tartottam mindenkor: hogy az igaz vallásnak tanítását akkor szedem legtisztábban; ha ebben a dologban Kálvinus Jánosnak és Czingliusnak nyomdokát követem: ezekre vigyáztam legfőképpen. Nagy becsülete volt mindenkor előttem ennek a vallásnak, és a mostani világ háborgása között azt ítéltam legtisztábbnak lenni. És ugyanazért, midőn Heidelbergában csaknem hat esztendeig fárasztottam volna már rajta elmémet, hogy másoknak is szolgálhatnék; eléállottam mind nyelvemmel, mind tollammal, és kilenc egész esztendeig tanítottam ennek a vallásnak ágazatit. De hogy megvalljam az igazat; kétféle gondolatomnak sohase tudtam eleget tenni. A római anyaszentegyháznak régi méltósága szüntelen szemem előtt forgott, és így elmélkedtem magamban: A mi gyülekezetünk csak a minap termett; amannak pedig, kezdetétől fogva az én időmíg, már ezerhatszáz esztendeje folyt el. A római anyaszentegyháznak tekintete, ékessége, az egész világra kiterjedett híre, neve, hatalma, népe éppenolyan, aminéműnek jövendőlék az újtestamentomi anyaszentegyházat a próféták. Tetszett ennek az eklézsiának népében nékem az áhíthatóság, hívség, a szép élémenetel, reájok az Istennek bőven kiöntött szép áldása: ellenben az új tanításnak merő setétes kezdetét szemléltem: az oktatás nálok merő állhatatlanság, magok viselése merő puhaság és világi hívság. De az ilyenekre egy kis feleletet csakugyan találtam; hanem már egy nyilat sohase ránthattam ki a szívemből, és ugyanavval vesződvén, a római anyaszentegyháznak végtére csakugyan kezét adtam. A Szentlélek addig ösztönözött, míg eltökéllett szándékkal a szentatyák könyveikhez nem nyúltam, Szent Ágoston doktornak írási Istenben nyugodott édesatyámtól reám maradtak örökségül, megvalának könyvházamban Cipriánus mártírnak könyvei is; de egyebek nélkül sem szűkölködtem. Megszállottam először Szent Ágoston doktor mellett Kálvinus javaslata szerint: minthogy tanítványit szüntelen odaigazítja. Felütém könyveit, olvasgatám: hogy a jezsuiták és a lutheránusok ellen magamnak szükséges fegyvert készítenék. Forgatom a könyvet fel s alá, és reá is találtam bezzeg; de nem arra, amit akkor

kévántam és kerestem. Észre se vettem eleinten; de szívem már merő seb volt, minden szava Szent Ágostonnak engem sértegetett, engem vágott. Mozgatván fejemet, bécsaptam a könyvet, és Cipriánus írását rántám elé: talán, mondom, amit amaz megrontott bennem, emez helyrehozza. De evvel is úgy jártam, mint amazzal, semmit se találtam az új vallás számára: ott merő római hit, merő római hatalom, szokás és tanítás állott szemem elejbe. Remegett azonban a szívem, társaimat, vallásomat, lelkemet kezdem már félteni, észrevettem Kálvinus csalárdságát, és reá méltán nehezteltem, s elvégzém azonban magommal: hogy inkább tartok a szentatyákkal, az anyaszentegyház eleinek pásztorival, mintsem ezzel a tegnapi költ új vallással. Ilyes gondolatim alatt Bellárminus könyveihez nyúltam, forgattam, meggyőződtem. Sokáig birkóztam ugyan véle; de el nem állhattam nagy erejét. Az igazságot megismértem.”⁴

Ezeket írván Justus Kálvinus, másokat is arra kér, hogy ha néki nem hisznek, próbát tegyenek, és tekintsenek a szentatyáktól hagyott szép könyvekbe: olvassák el a többi között Tertullianus preskripcióit, Cipriánus mártírnak az anyaszentegyház egyessége felől írt elmés könyvecskéjét, Szent Ágoston doktornak sokféle írásit; de azokat fontolják meg legfelettebb, amiket a donátisták ellen és Honorátus kedvéért készített. Nyúljanak azután Vincencius Lirinensis könyvecskéjéhez; de azokat se mulassák el, amiket Bellárminus, Báróniussal együtt írva hagyott és az ilyen embernek más vallást mer jövendőlni. Sokan úgymond, akik tanácsomat követni fogjak, majd felkiáltanak ama megtérő donátistákkal, kiket Szent Ágoston doktor az ő negyvennyolcadik levelében emleget, mondván azoknak képében: „Nem tudtuk, Uram, hogy itt legyen az igazság! Más hírért hallottuk az anyaszentegyháznak; de hála légyen a te szent nevednek, hogy félékenységünket leütéd szívünkről.”

Azonban vegyük mi már magunkat a mi elmélkedő református emberünk mellé, és véle együtt gondolkodjunk.

⁴ Justus Calvinus, *Vetere Castrensis in Apologia pro S. R. Ecclesia*, Pag. 5. „Annus jam agitur ferme decimus quartus ex quo relictis pueritiae studiis Theologiam sacram pro vitae instituto amplexari caepi &c.” Vide ibid. pag. 104. ejusdem Epistolam 18. pag. 86.

CSAPODY LAJOS

(1729–1801)

A KRISZTUSI KEGYELEMÉRŐL

(1769)

MÁSODIK KÖNYV

A KEGYELEM TERMÉSZETÉRŐL

Miután megvédelmeztük Isten benső kegyelmének minden cselekedet elkezdéséhez és folytatásához való szükségességét a pelagiánusokkal szemben, különösen attól kell óvakodnunk, nehogy az ellenkező véget, Luther, Kálvin és Jansen tévedésébe essünk, akik olyannyira eltúlozták a kegyelemnek természeténél fogva is hatékony erejét, hogy a cselekvésre irányuló akarathoz nem segítségként, hanem kikerülhetetlen kényszerként igyekeztek azt társítani, vagyis döntésünk megsérült szabadságát nem helyreállítani, hanem a meggyötörtén alig lélegzőt teljesen elpusztítani szerették volna általa. E két szélsőség között – mint rendszerint – középen helyezkedik el a katolikus igazság: amely jóllehet az üdvözülésben az első és legfőbb részt teljesen Krisztus gyógyító kegyelmének tulajdonítja, ehhez azonban mégis hozzáadja az általa meggyógyított és megsegített akaratot. És pontosan ez ennek a második könyvnek a tárgya, melynek címéül a kegyelem természetét adtam; egy olyan tárgy, melyet – bár önmagában is bajos volt és sok nehézséggel terhelt – csak még bonyolultabbá tettek a kegyelmet a szabadsággal kibékíteni akaró tudósok örökös vitái és a különböző részekre szakadt teológiai tanok. És hogy Hallgatóimnak a lehető legkevésbé legyek a terhére, úgy gondoltam (amint fentebb is utaltam rá), hogy e művembe mindazt beillesztem, ami az üdvözüléshez vezető cselekedeteinket irányító isteni bölcsességre és előrelátásra vonatkozik, hogy ne legyen szükség minduntalan visszatérniük az Istenről írott teológiai traktátushoz, melyben az isteni

kegyelem tulajdonságainak megértéséhez olyannyira szükséges témakör részletesebben kifejtésre került. A könyvet tehát két részre osztottam: az első a kegyelemről szól, amely az üdvözülés művét végrehajtja bennünk; a második pedig ugyanerről, amikor a kegyelem által elérni kívánt hatás a mi hibánkból meghiúsul. A két rész az alábbi tételket foglalja magában:

ELSŐ RÉSZ

I. Az isteni kegyelem segítői a különböző hajlamok; az akarat ezekhez társulva tud az üdvözülésben közreműködni.

II. Csupán néhány van közöttük, melyek, bármilyen szándék irányítja is őket, annyira megfelelések az akarat számára, és oly mértékben elkeverednek vele, hogy valóban üdvözítően működhetnek együtt.

III. Továbbá azok, amelyek az isteni segítőik közül egyesnek a lélek bármelyik érzelmével, és olyanok, hogy ha az akarat elfogadja őket, üdvözítően tevékenykednek, akkor ezt Isten, semmilyen előzetes szándéktól nem támogatott tudásával, felismeri.

IV. Neki mindenható hatalma van az emberi szív fölött, s képes azt bármerre hajlítani.

V. E hatalmával akkor él, amikor a feltételeket megismerve, előtte biztos, és azt üdvösnek szabja meg és ítéli.

VI. Az üdvözítés művének korlátlan és hathatós szándékából kifolyólag Isten a kegyelem segítőit adta az emberi akaratnak.

VII. A természet az isteni kegyelem segítője, s időben megelőzi az üdvözítő tettet.

VIII. Ennek beteljesülése felé a természet is önmagával és belső erejével irányítja az akaratot; nem gyakorol ugyanakkor fizikai és korlátlan kényszert.

IX. Sem fizikailag nem határozza meg az akaratot [a kegyelemre], sem nem irányítja azt úgy előzetesen a döntéseiben, hogy ne tudna összekapcsolódni az örökkön létezővel, még ha ellenkezne, akkor sem.

X. Így semmiféle, még a jó cselekedetre irányuló erkölcsi kényszert sem gyakorol.

XI. A kegyelem tehát, amely eléri bennünk az üdvözítő hatást, úgy határozható meg, mint egy mennyei megvilágítás

és késztetés, amely akarattal visszautasítható, de soha nem szabad visszautasítani, ha megegyezik és összhangban van lelkünk érzelmeivel.

XII. A lélek érzelmeivel megegyező és egybeeső kegyelem kimeneteléről, jóllehet természeténél és legbensőbb erejénél fogva üdvözítő egyetértést eredményez, lényegéből adódóan nem következtethető ki tévedhetetlen bizonyosság.

MÁSODIK RÉSZ

I. Janseniusszal szemben Isten benső kegyelmét kell felhozni, amellyel az akarat saját hibájából szembeszáll.

II. Ez a kegyelem nem más, mint amely nem egyezik és nem egyesül lelkünk érzelmeivel.

III. Isten benső kegyelme, ha ellenállunk is neki, az üdvözítő cselekedet olyan hatalmával ruház fel, hogy ezután valójában már semmi sem szükségeltetik Isten részéről az üdvözülés beteljesüléséhez.

ELSŐ RÉSZ

A KEGYELEMÉRŐL, AMELY AZ ÜDVÖZÜLÉS MŰVÉT VÉGREHAJTJA

I. tétel: *Az isteni kegyelem segítői a különböző hajlamok; az akarat ezekhez társulva tud az üdvözülésben közreműködni.*

118. Bizonyítás: Ahhoz, hogy a bűnbeesett ember közreműködhesse az üdvözülésben, nincs szükség másra, mint hogy elméje megvilágosodjék, akarata megmozduljon, s mindkét képességnek begyógyuljanak az eredendő bűn miatt keletkezett sebei; (109) de ezt az isteni kegyelem különböző segítői el tudják érni: (110) tehát különbözőek, stb.¹

119. Magyarázat: A tudást, amellyel Isten a kegyelemnek e természetét és a hajlamot felismeri, a tankönyvekben használatos kifejezéssel egyszerű megértésnek (*intelligentia simplex*) nevezzük; tárgyai a szükségszerű igazságok, azaz minden dolognak a kegyelemmel együtt való lényege és tulajdonosságai. Azt a tudást azonban, amellyel felismerjük a minket ért kegyelem létét, meglétét vagy lehetőségét, látomásnak (*visio*) nevezzük; ennek tárgyai ti. mindazon dolgok, melyek bármikor, a múltban, a jelenben vagy a jövőben léteznek.

¹ Azt, hogy az üdvözülésben való közreműködés képessége korlátlan, avagy viszonylagos-e, máshol döntjük el.

A tudás eme felosztásával él Aquinói Szent Tamás, [Summa Theologiae] p[ars] I, qu[aestio] 14. ar[ticulus] 9.

II. tétel: *Az isteni kegyelem segítői között csupán néhány van, melyek, bármilyen szándék irányítja is őket, annyira megfelelőek az akarat számára, és oly mértékben elkeverednek vele, hogy valóban üdvözítően működhetnek együtt.*

A tétel két részből áll: 1. A kegyelem segítői, amelyekkel az akarat nem csupán képes együttműködni, de valóban együtt is működik az üdvözülésben, csak azok lehetnek, amelyek a lélek érzései számára megfelelőek, illetve azokkal egyesülnek. 2. A léleknek nincs olyan állandó vagy időszakos érzelme, amelynek ne lenne meg az efféle, neki megfelelő segítője.

120. Az első rész Szent Ágoston örök tanítását foglalja magában (*Simplicianushoz*, I, 2, 13.). Ágoston itt nem felületesen vagy odavetve, hanem részletezve ír a kegyelemről, avagy az elhivatásról, „*amely úgy végrehajtója a jó akaratnak, hogy elhivatván mindenki őt követi*”, s azt mondja: „*habár sokan egyformán hívást kapnak, mégis, mivel nem mindannyian érzik ugyanúgy, csupán azok követik az elhivatást, akiket az a fogadására alkalmasan talál*”. A szent tanító szerint tehát az egyik fajta elhívás az, amit az emberek követnek, míg a másik fajta csupán segítője a kegyelemnek, s azzal együttesen működik; ez pedig maga nem lehet másfolyen, csak az elhívott érzésével megegyező, aki így tehát alkalmas lesz annak fogadására.

2. A szent tanító ugyanott ezt is hozzáteszi: *Annak okáért tehát nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené, „aki olyképpen hív, ahogyan alkalmas azoknak, akik a hívást követik. Másokhoz viszont eljut ugyan a hívás, de mivel ez olyan, amire megmozdulni nem tudnak, azt felfogni sem képesek; meghívottnak nevezhetjük őket, de kiválasztottnak nem*”. Tehát csupán azok követik a hívást, akiknek ez alkalmas és megfelelő; a többiek, akik az elfogadására még nem készek, ellenállnak neki, és küzdenek ellene.

3. Azokról továbbá, akik a hívást nem követik, Ágoston azt írja: lehetséges, hogy mégis kövessék és elfogadják a kegyelmet, s együttműködjenek azzal, ti. egy olyan hívás révén, amelyik hajlamuknak megfelel. A következőket írja: „*ha mégis meg akar rajtuk könyörölni, úgy is meg tudja hívni őket, ahogyan nekik alkalmas, hogy meginduljanak, megértsék és kövessék őt.*”

4. Az tehát a különbség a kiválasztottak és azok között, akik hívást kaptak, hogy akik csupán meghívottak, azok nem feltétlenül kiválasztottak, illetve az a meghívás, amelyik bizonyos embereknél hatástalan marad, és az, amelyik másokban viszont eléri ezt, nem másban, mint a megfelelésben (*congruitas*) különbözik. „Igaz tehát: »sokan vannak a hivatalosok, de kevesen a választottak«. Azok ugyanis a kiválasztottak, akik megfelelően lettek meghíva; azok pedig, akik a hívásnak nem feleltek meg, és nem engedelmeskedtek neki, nem kiválasztottak, mivel bár hívták őket, de a hívást nem követték. S ugyanígy igaz: nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené; mivel igaz, hogy sokakat meghív, de csak azokon könyörül meg, akiket olyképpen szólít, ahogyan alkalmas őket szólítani, hogy kövessék őt. Valótlán viszont, ha valaki azt mondja: akkor tehát nem a könyörülő Istenen, hanem az ember törekvésén és akaratán múlik; mivel Isten hiába senkin nem könyörül meg, akin pedig megkönyörül, úgy szólítja őt, ahogyan tudja, ahogy annak alkalmas, hogy a hívót ne taszítsa el.”

Lehet-e ennél világosabb, hogy a kegyelem, amivel az akarat együttműködik az üdvözülésben, nem jelent mást Szent Ágostonnál, mint olyan kegyelmet, amely megfelel a lélek érzéseinek és ezekkel egyesül? Lehet még tovább érvelni azzal, amit ugyanezen könyv első kérdésének a vége felé ír: „de ki képes hinn, hacsak nem érinti meg valamiféle hívás, azaz valamilyen tanúságtétel? És kinek áll hatalmában, hogy a látvány a lelkéhez is eljusson, amitől az akarata a hit irányába fordulhat?”

E tanításához, amelyet püspöksége kezdetén Simplicianus milánói püspöknek írott könyvébe foglalt, a szent tanító azután is következetesen ragaszkodott. A százhetedik, Vitalishoz írott levelében így ír a megfelelő kegyelemről: „úgy ragadj meg [az ember] értelmét, hogy elnyerje beleegyezését”. Ugyanezt állítja *A lélekről* írott könyvében, ahol a 34. fejezetben szó szerint ezt írja: „Isten a látottak meggyőző erejével éri el, hogy akarjunk, és hogy higgyünk, akár külsőleg, az evangélium igéjén keresztül [...] akár belsőleg, ahol senkinek nincs ugyan hatalma afölött, mi jut elméjébe, de az egyetértés vagy egyet nem értés már a saját akaratán múlik. Úgy hat tehát Isten a gondolkodó lélekre, hogy az higgyen neki, de a szabad akarattal nem is lehet bármit elhinni, csak akkor, ha van egy meggyőzés vagy hívás,

aminek hihet; nyilvánvaló, hogy Isten úgy működik az emberben, hogy azt akarja, hogy ő is higgyen, és minden dologban az ő könyörülete visz előre minket.” Ha ezt valaki összeveti a fenti, Simplicianushoz írott első könyv utolsó helyén felhozottakkal, ugyanazt látja majd: *de ki képes hinni* stb. Hasonlót olvashatunk *A természetről és a kegyelemről* írott könyvben, a huszonötödik fejezetben: „*Hatalmas az Úr, aki rábír arra, amit ő már tud*”. Ugyanez olvasható a következő helyeken: *A bűnösök büntetéséről és bűneik elengedéséről* (17.); *Krisztus kegyelméről és az eredendő bűnről* (10. és 14.); illetve *A Teremtés könyvének betű szerinti értelmezése* (IX, 14, 25.).

De ezeket a helyeket nem kell egyenként sorra vennünk, elegendő emlékeztetnünk arra, hogy amikor Ágoston utoljára átszerkesztette műveit, olyannyira nem talált semmit, amit a Simplicianushoz írott könyvében meg akart volna változtatni, hogy két utolsó, a massiliaiak ellen írott művében is inkább ezekhez utasítja az olvasót. *A szentek eleve elrendeléséről* írt könyvének negyedik fejezetében ugyanis ezt mondja: „*Ha gondjuk lett volna arra, hogy elolvassák azokat a könyveket, megtalálták volna a kérdésnek a Szentírással egyező kulcsát ama két könyv közül az elsőben, amelyeket a boldog emlékezetű Simplicianushoz írtam [...] még püspökségem legelején [...] persze lehetséges, hogy nem ismerték ezeket, ha így van, tegyék róla, hogy megismerjék őket.*” Az állhatatosság ajándékáról 21. fejezetében pedig így ír: „*nézzenek utána, vajon annak a két könyvből álló műnek, melyet püspökségem kezdetén Simplicianus milánói püspökhöz írtam, első könyve utolsó fejezeteiben maradt-e valami, ami szerint kétséges lehet, hogy Isten kegyelméből nem érdemeink szerint részesülünk; és hogy vajon nem fejtetem-e ki világosan, hogy a hit kezdete maga is Isten ajándéka?*”

És nem csupán ezekre a könyveire utal; de a szemipelagiánusok ellen írt vitáiraiban ugyanazt a véleményt ismétli el, mint amire korábban azokban a kegyelem megfeleléséről szóló műveiben jutott. *A szentek eleve elrendeléséről* 16. fejezetében ugyanis azt mondja: „*és ezek közül nem mondhatja bárki: »elhiszem«, hogy ezáltal meghívassék; megelőzi őt ugyanis Isten könyörületessége, mivel úgy lett meghíva, hogy higgyen.*” Vajon nem ugyanarról van-e szó, mint amit fentebb a Simplicianushoz írt első könyv második fejezetéből idéztünk:

„*akin pedig megkönyörül, úgy szólítja őt, ahogyan tudja, ahogy annak alkalmas, hogy a hívót ne taszítsa el.*” Hasonló még, ami ugyanott a huszadik fejezetben olvasható: „*a mennyei kegyelem ezen ajándéka szállt erre a kelmeárus asszonyra, [...] úgy lett meghíva ugyanis, hogy higgyen.*”

Az állhatatosság ajándékáról írott könyv kilencedik fejezetében pedig: „*Kettő már éltesebb, istentelen életű ember közül az egyik kaphat olyan meghívást, hogy hívóját kövesse, a másik ellenben vagy meghívást sem kap, vagy nem úgy kapja azt, hogy követhetné hívóját – ez Isten kifürkészhetetlen ítélete.*” Aztán ugyanott (14, 35): „*Ezek után nyilvánvaló, hogy némelyekben megvan a velük született értelem isteni ajándéka, amely révén a hit felé elmozdulhatnak; ha viszont lelküknek megfelelő szavakat hallanak, vagy jeleket látnak is, ugyanakkor Isten magasabb ítéletéből kifolyólag a kárhozatra útelt tömegtől a kegyelemre való eleve elrendeltség nem választja el őket, sem az isteni szózat, sem az isteni tett nem jut el hozzájuk, amely révén, ha meglátnák vagy meghallanák ezeket, hinni tudnának [...] nem voltak tehát olyannyira elvakultak és keményszívűek a türosziak és szidóniak (mint amilyenek a zsidók voltak), hogy ne hittek volna, ha olyan jeleket láthattak volna, mint amilyeneket ezek láttak.*”

121. Némelyek, hogy ennek bizonyosságát csökkentseék, pusztán külsőleg akarják mindezt érteni a kegyelemről; de hiába erőlködnek: ugyanis nincs semmi, ami jobban ellenkezhetne a szent doktornak akár szándékával, akár szavaival. Hiszen mi mást bizonygat az egész, szemipelagiánusok ellen írott könyvében, mint amit e szavakkal is előrebozsát: „*a szentek eleve elrendelése az az elő-tudás és felkészülés a jó tettekre, amely által teljes bizonyossággal felszabadul mindenki, aki felszabadul*”? Ha pedig valaki azt mondja erre, hogy pusztán külsőség, az csak pelagiánus lehet; és mégis, még ezekben is számítanak a megfelelő szavak és tettek, amelyek révén a hit irányába elmozdulunk. Ezenkívül szerinte a megfelelő tettek és szavak nem lehetnek sajátjai azoknak, akik nem választattak ki a kárhozottak tömegéből Isten magasabb ítélete által, ugyanakkor a külső kegyelem tőlük sincs megtagadva. Úgy véli, végül is e tettek és szavak révén egyesek elmozdulhatnak a hit irányába, „*ha elméjüknek vagy a természetes módon beléjük helyezett értelem isteni ajándékának ezek megfelelnek, ők is hihetnek, ha ilyeneket hallanak vagy látnak*”; ugyanakkor azt, hogy ez a

benső és természetfeletti kegyelem nélkül történjen, teljességgel tagadja (76). Tehát akár Szent Ágoston szándékát, akár szavait nézed, teljességgel bizonyos, hogy a legkevésbé sem akarta elválasztani a benső és természetfeletti kegyelmet ama megfelelő szavaktól és tettektől.

Mindezek után pedig már magától következik, hogy Szent Ágoston örökérvényű igazsága ez volt: a kegyelem csak akkor hat az emberben, ha hajlamainak, természetes értelmének és pillanatnyi lelkiállapotának megfelel, és azokkal elvegyül; ha ez nem teljesül, hiábavaló lesz, és nem éri el azt a hatást, amire adatott.

122. A második rész bizonyítása. Először: Isten, ha úgy akarja, bármelyik emberen megkönyörülhet, bármilyenek a gondolatai, s bármennyire konok és elvakult is; ugyanakkor az, hogy Isten megkönyörül egy emberen, egyben azt jelenti: lehetővé teszi, hogy ezt az embert a megfelelő kegyelem hívja el. Bármilyen gondolat határozza is meg tehát az ember akaratát, bármilyen elvakult vagy csökönys legyen is, Isten megfelelő kegyelme megszólíthatja: és éppen ezáltal nincs az emberi akaratnak olyan pillanatnyi vagy rögzült állapota, aminek ne lenne meg a megfelelő segítője az isteni kegyelemben, tehát az állítás bizonyított. A Róm 9,18. és 21. szerint is: *Annak okáért akin akar, könyörül, akit pedig akar, megkeményít; ill. Avagy nincsen-é a fazekasnak hatalma az agyagon, hogy ugyanazon gyuradékból némely edényt tisztességre, némelyt pedig becstelenségre csináljon?* Szent Ágoston pedig az *Enchiridion* 102. fejezetében imígyen: *Bármekkora is az akarata akár az angyaloknak, akár az embereknek, akár a jóknak, akár a rosszaknak, és kívánják bár azt, amit Isten, vagy más; a mindenható akarata mindig győzhetetlen. [...] Isten tehát mindenható, akár megkönyörül könyörületével azon, akin akar, akár ítéletével megkeményíti azt, akit akar, és semmi méltánytalant nem tesz, és bármit tesz is, akarattal teszi, és bármit akar is, megteszi.* Hasonlóan elfogadtuk Szent Ágoston már idézett tételét: *azonkon könyörül meg, akiket olyképpen szólít, ahogyan alkalmas őket szólítani, hogy kövessék őt [...] akin pedig megkönyörül, úgy szólítja őt, ahogyan tudja, hogy az ennek alkalmas, hogy a hívót ne taszítsa el.*

123. Másodszer: Szent Ágoston ugyanebben a kérdésben, hogy bizonyítsa: hogy Ézsau, *jöllehet már születése előtt sem*

volt kedves az Úrnak, mégis eljuthatott volna ahhoz a hithez, amelyben Jákob megigazult, Isten mindenhatóságához tér vissza; és miután Ézsaut is megfelelő módon meg lehetett volna hívni, következésképpen mindenkinek a mindenkori akaratán múlik, bármilyen gondolat és szándék vezérelje is, hogy válaszol-e az isteni kegyelem megfelelő segítőinek. Világos érvelés. Ugyanott ezt mondja továbbá: *mivel tehát ki így, ki úgy mozdul el a hit felé, és ugyanaz a dolog, ha így mondják, hat, ha amúgy mondják, nem hat, de csak az egyikre hat, míg a másokra nem; ki merészelné azt állítani, hogy Isten nem rendelkezett a hívás eszközeivel, aminek hatására még Ézsau is befogadhatta volna lelkébe és akaratával egyesítette volna azt a hitet, ami révén Jákob megigazult? [...] Ki állíthatná, hogy a Mindenhatónak nem volt meg az eszköze, amivel meggyőzte őt, hogy higgyen?*

124. Első következtetés: Az isteni kegyelem segítői időnként hatásosak, időnként azonban hatástalanok bennünk: az egyik össze tud keveredni a lélek érzéseivel, a másik egyáltalán nem; ha Isten megáld minket az egyikkel, megkönyörül rajtunk; ha a másikat osztja nekünk, elhagy minket. Szent Ágoston idézett gondolata szerint: *akin pedig megkönyörül, úgy szólítja őt stb.*, illetve ugyanott: *nem hagy el Isten, ha olyképpen szólít, hogy azzal a hit irányába mozdulunk.*

125. Második következtetés: Mivel pedig az apostol szerint (Róm 9, 18): *akin akar könyörül, akit pedig akar, megkeményít*, Isten bárkit megkeményíthet és elhagyhat; amikor pedig megkönyörül, megfelelő segítséget ad, és nem megfelelőt oszt, amikor elhagy; kegyelmének kincsesházából mindig kiszemeli, mi nem megfelelő az emberi akarat számára, bármilyen szándék vezérelje is, és mi az, ami ugyanannak megfelelő, s így azzal egyesülhet.

126. Harmadik következtetés: Miután különböző személyekben különböző az akarat ereje, ugyanígy a segítség az egyik számára megfelelő, a másik számára esetleg nem az. Ezért mondja Szent Ágoston: *ugyanaz a dolog, ha így mondják, hat, ha amúgy mondják, nem hat*; illetve ugyanott: *látjuk ugyanis, hogy mások ugyanazon dolgok megjelenésére vagy hatására másképpen mozdulnak el a hit irányába.*

127. Negyedik következtetés: Miután ugyanazon akaratot nem mindig hatja át ugyanazon erő, megeshet, hogy ugyanazon segítség, ami az imént még megfelelő volt az akarat

számára, máskor már nem az; a 142. zoltár szavait – *lelkem, mint szomjú föld, úgy eped utánad* – imígyen értelmezi Ágoston: *Siess, hallgass meg engem, Uram! Mi végre is késlekednél, hiszen olyannyira szomjazom? Lángoló szomjamra küldj esőt, hogy kortyolva igyam, és ne köpjem ki, amit belém öntesz! Ha tehát ezért a halogatás, adj innom végre, hiszen lelkem, mint szomjú föld, úgy eped utánad.* A halogatást tehát a kegyelemre értette, s hogy ezt ne hogy visszautasítsák, akkor kell megadni, amikor látszik: nem fogják visszautasítani.

128. Ötödik következtetés: Mivel időnként még a helyváltoztatás is némi változást tud előidézni az érzésekben, nem csoda, ha ugyanaz a segítő erő az akaratnak az egyik helyen még megfelelő, a másikon viszon már nem. Erről Szent Ágoston is megemlékezik a *Vallomásokban* (V, 8, [14]): *A Te műved volt lelkemben az ötlet, hogy Rómába utazzak, és inkább ott tanítsam az eddig Karthágóban tanított tudományt. Nem mellőzöm el, megvallom neked, hogy ez az ötlet honnét származott. Ebben is mélységes, rejtett terveid és hozzánk hajló, örökkön jelenlevő irgalmadat kell fontolóra vennem, s azután magasztalnom.* S amit az időről és helyről mond, az a dolgot, a beszédet és a jeleket befolyásoló többi körülményre is értendő, Ágoston már idézett gondolata szerint: *ugyanaz a dolog, ha így mondják, hat, ha amúgy mondják, nem hat, de csak az egyikre hat, míg a másokra nem.*

129. Magyarázat: Ahhoz, hogy óvatlanul ne vezessen félre mindaz, amit a jóra való akaratot előidéző kegyelemről írtunk eddig, két dologra kell különösen figyelnünk. 1. Amikor azt mondjuk: az idő, a hely és a körülmények megváltoztatásával elérhető, hogy a kegyelem megfelelő legyen, azt senki ne érse úgy, mintha bizony a kegyelem megfelelésében vagy hatóerejében önmagukban bármit is számítanának a külsőleges és hozzáadott dolgok. Ez tévedés, tökéletesen ellenkezik mind az általunk lefektetett alapelvekkel, mind a kegyelemtan teljes rendszerével. Csupán azt akarjuk ezzel mondani (hiszen mindenki tapasztalhatja is), hogy gyakran ezek a körülmények jelentik az alkalmat, amiben, vagy amikor a lélek természetes állapota és érzése irányt vált. Ha pedig ez így van, abból egyenesen következik, hogy az a kegyelem, ami a bizonyos módon létrejött akarat számára nem megfelelő, ugyanennek, ha közben másféle hatások érték, már megfelelő lehet, és vele

egyesülhet. (127) Amennyiben tehát a megváltozott körülmények között a léleknek és az akaratnak ugyanaz az állapota megszilárdul, akkor következik az, hogy mindezen dolgokban ugyanaz a kegyelem is megfelelővé lesz számára, és alkalmas arra, hogy az üdvözülés művét kövesse.

2. Amikor azt mondjuk, hogy ilyen vagy olyan helyen, időben, stb. a kegyelem nem megfelelő, akkor azon a kegyelemnek nem minden, hanem csupán az egyik fajtáját értjük. Mivel pedig bizonyos, hogy nem létezik olyan idő, hely stb., aminek ne lenne valamilyen hatása az akaratra, ez a hatás csakis olyan lehet, amivel a kegyelem bizonyos segítői is egybeeshetnek. Ebből viszont bizonyosan következik, hogy nincs olyan idő, hely stb., amire ne felelhetne egy alkalmas és az akarattal egybeeső segítő; ami persze nem jelenti azt, hogy mindenhol és minden időben kellene léteznie egy ilyennek.

(Petneházi Gábor fordítása)

LOSONTZI ISTVÁN
(1709–1780)

A SZENT HISTÓRIÁNAK RÖVID SUMMÁJA
(1771)

ELSŐ SZAKASZ

MELYBEN BÉFOGLALTATIK E VILÁGNAK TEREMTÉSÉTŐL FOGVA
AZ ÖZÖNVÍZIG ELTELT IDŐ,
1656 ESZTENDŐ

Kérdés. *Ki teremtette e nagy világot?*

Felelet. Az Isten, Krisztus Urunk születése előtt mintegy négyezer esztendővel.

K. *Miből teremtette és mi által?*

F. Semmiből, az ő akaratjának hatalma által.

K. *Hány napokon teremtette?*

F. Hat napokon, ily renddel:

1. napon teremtette a mennyet, földet és a világosságot.
2. napon a kiterjesztetett levegőjeget.
3. napon elválasztotta a szárazföldet a tengertől, és a földet füvekkel, fákkal felékesítette.
4. napon a Napot, Holdat és a csillagokat.
5. napon a madarakat és a halakat.
6. napon az oktalan állatokat és az embert.
7. napon, azaz szombaton, megszűnt Isten a teremtéstől.

K. *Mindezeket mivégre teremtette az Isten?*

F. Az ő dicsőségére, hogy azok által megesmértetné isteni tökéletességeit.

K. *Micsoda e földön az Istennek nemesebb teremése?*

F. Az okos lélekkel felékesített ember.

K. *Ki volt az első ember?*

F. Ádám, akinek testét formálta az Isten földből, és okos élő lelket adott beléje.

K. *Ki volt Ádámnak felesége?*

F. Éva, aki Ádámnak egyik oldala csontjából formáltatott.
1. Mós. 2: 21. 21.

K. *Hová helyeztette az Isten elsöben Ádámot és Évát?*

F. A földi Paradicsomba, vagy az Éden kertébe.

K. *Minémü állapotban teremtette az Isten az embert?*

F. Igen boldog állapotban, mert teremtette ötet az ő képére, és úrrá tette minden földi állatokon.

K. *Miben állott főképpen az Istennek képe?*

F. Az értelemnek bölcsességében és az akaratnak szentségében, melyet követett a halhatatlan boldog élet.

K. *Miért ruházta fel ily szép virtusokkal?*

F. Azért, hogy az Istent igazán megismerje, mindenek felett szeresse és tisztelje.

K. *Megmaradott-e az ember e boldog állapotban?*

F. Nem, söt abból csakhamar kiesett, megszegvén az Istennek próbáló parancsolatját.

K. *Mi volt ez a parancsolat?*

F. Hogy ne ennék azon fának gyümölcséből, melyet az Isten megtiltott vala töle.

K. *Minek nevezi a Szentírás ezt a fát?*

F. Jónak és gonosznak tudásának fájának, mely volt a Paradicsomnak közepette.

K. *Miért tiltotta el Isten az embert e fától?*

F. Hogy ötet megpróbálná állhatatossága felöl.

K. *Ki adott alkalmatosságot e bünre az embernek?*

F. Az ördög, irigyelvén annak boldog állapotját.

K. *Miképpen vitte az ördög ezt végben?*

F. Külső ábrázatban Évához ment, és színes beszédével ötet megcsalván, arra vette, hogy azáltal Ádámot is elejtené.

K. *Hogy csalta meg az ördög Évát?*

F. Azt mondotta néki, hogy ha ejéndenek arról a fáról, hasonlók lesznek az Istenhez, jónak és gonosznak tudói. *1. Mós. 3: 5.*

K. *Bétölt-é az ördögnek ezen mondása?*

F. Nem, söt emiatt elvesztették boldogságokat, halál alá vetettek, és a Paradicsomból kiűzettek.

K. *Ez eset által mi szállott az emberi nemzetre?*

F. A bün és a kárhozat, mely miatt minden emberek örökké boldogtalanok lettek volna, ha az Isten őrajtok nem könyörült volna.

K. *Mint jelentette ki az Isten ezen ő kegyelmét?*

F. Mindjárt a Paradicsomban megígérte, hogy az asszonynak magva meg fogná törni a kígyónak fejét.

K. *Ezen ígéretnek mi volt értelme?*

F. Ez, hogy az emberek a bűntől, haláltól és az ördögnek hatalmától meg fognának szabadíttatni a Jézus Krisztus által, aki szűztől fogna születetni.

K. *Mindazáltal érzették-e azután is az emberek az esetnek keserű gyümölcsét?*

F. Úgy vagyon: mert ebből lett, hogy Éva fájdalommal szülné magzatit; Ádám pedig fáradtsággal keresné eledelét, és az ember a testi halált megkóstolná.

K. *Kik voltak Ádámnak elsőbb fiai?*

F. Káin és Ábel, kik közül Káin szántóvető ember volt, Ábel pedig juhoknak pásztora.

K. *Megegyeztenek-é e két atyafiak egymással?*

F. Nem, mert az irigy Káin a kegyes Ábelt egykor a mezőre kihíván, kegyetlenül megölte.

K. *Mi ok indította Káint e gyilkosságra?*

F. A nagy irigység: mert látta, hogy Ábel Isten előtt kedvesebb volna, mint ő, és annak áldozatját inkább kedvelte. *1. Mós. 4: 4, 5.*

K. *Mire büntette Isten Káint e gyilkosságért?*

F. Bujdosóvá és vándorlóvá tette őtet e földön.

K. *Ki volt Ádámnak harmadik fia Ábel után?*

F. Seth, akitől származtanak az özönvíz előtt élő pátriárkák Ádámon kívül.

K. *Számláld elő az özönvíz előtt élt pátriárkákat!*

F. *Ádám, Seth és Énos, Kénán, Mahalálel.*

Járed, kegyes Énok, vén Mathusálemmel.

Lámek, s végre Noé – e tíz személyekkel

Volt az első világ szép, mint tükörökkel.

K. *Kik voltak ez időben a királyok és bírók?*

F. Ki-ki az atyák közül az ő háza népét igazgatta, és annak parancsolt.

K. *Minéműiek voltak ez időben az emberek?*

F. Természetekre nézve hosszú idejűek és nagy termetűek, erkölcsökre nézve pedig a Káin maradéki többnyire istentelenek; de a Seth nemzetségében voltak kegyes emberek, kik is neveztetnek Isten fiainak.

K. *Volt-e hát ez időben is jutalma a kegyességnek?*

F. Úgy vagyon: melyért is az Isten Énókot életben felragadta, így akarván az ő kegyességét megjutalmaztatni, és az embereket arra tanítani, hogy vagyon jutalmok ez élet után az istenfélőknek.

K. Megmaradott-é a Seth nemzetsége mindvégig az isteni félelemben?

F. Nem, sőt az is végre nagy részben elfajult, és összeelegyedt az istentelen kainitákkal.

K. Mi követte a világot e nagy veszteségért?

F. Végső veszedelem: mert az Isten özönvizet bocsátott e földre, és azáltal minden embereket és földi állatokat elvesztett.

K. Ki tartattatott meg ettől az özönvíztől?

F. Egyedül Noé pátriárka háza népével együtt, ki is az Isten parancsolatjából bárkát épített, és abba bémenvén, ő és né-mely állatok elkerülték a veszedelmet.

K. Hány esztendeig tartott fenn az első világ?

F. Ezerhatszázötvenhat esztendeig.

MÁSODIK SZAKASZ

AZ ÖZÖNVÍZTŐL FOGVA ÁBRAHÁM HIVATALÁIG ELTELT IDŐ,
ÚGYMINT 427 ESZTENDŐK

Kérdés. Hány napokig tartott az Özönvíz?

F. Százötven napokig: azután kezdenek fogyni a vizek, a bárka is az Ararát hegyén megállott, és végre a föld megszáradván, Noé háza népével együtt a bárkából nagy örömmel kijött.

K. Mit művelt Noé a bárkából kijövén?

F. Oltárt épített, és áldozatot tévén, hálákat adott Istennek, hogy őtet kiszabadította a veszedelemből.

K. Kedvelte-é az Úr az ő áldozatját?

F. Úgy vagyon: ahonnan szövetséget szerzett az Isten Noéval, és azt ígérte nékie: hogy többé özönvízzel a földet nem vesztené el, melynek is jelül rendelte a szivárványt. 1. Mós. 9: 13.

K. Kik voltak Noének fiai?

F. Sem, Kám és Jáfet, akinek maradéki töltötték bé az után az egész földet.

K. Hol telepedtenek meg ezeknek maradéki?

F. Sem maradéki leginkább Ázsiában; Kámé Afrikában; Jáfet pedig Európában: és ezekről vagyon a földnek minden nemzetségeinek eredete.

K. Mikor kezdettenek az emberek elszéledni?

F. A Bábel tornyának építése után, melyhez fogtanak az emberek avégre, hogy magoknak hírt, nevet szereznének, és el ne szélednének e földön.

K. *Véghez vihették-é elkezdett munkájokat?*

F. Nem, mert az Isten mind eszeket, mind nyelvöket összezavarta úgy, hogy egymást meg nem értvén, különb-különb tartományokra eloszlanának.

K. *Mi követte az embereknek elszéledéseket?*

F. A bálványozás, mely majd' az egész földet elfoglalta, elfelejtkezvén az igaz Istenről.

K. *Hát elfogyott-é az igaz vallás a földről?*

F. Nem teljességgel, mert tetszett az Istennek egy oly népet választani, amelyben az igaz isteni esméret és tisztelet megmaradna.

K. *Kitől vett eredetet az a nép?*

F. Semtől, akinek maradékából származott Ábrahám, kit az Isten Káldeának Úr nevű városából kihívott Kánaán földére, azt ígervén nékie, hogy azt a földet az ő maradékának fogja adni, és hogy abból fog születtetni a Messiás.

K. *Mikor lett Ábrahámnak ezen hivatala?*

F. Az Özönvíz után 427. esztendővel.

HARMADIK SZAKASZ

AZ ÁBRAHÁM HIVATALÁTÓL FOGVA AZ IZRAEL NÉPÉNEK
EGYIPTOMBÓL LETT KIJÖVETELÉIG ELTELT IDŐ,
430 ESZTENDŐ

Kérdés. *Kikkel jött ki Ábrahám Kánaán földére?*

F. Lóttal, az ő atyjafiával és Sárával, kedves feleségével, mert még akkor néki semmi gyermeke nem vala.

K. *Kik laktanak akkor Kánaán földében?*

F. A kananéusok, kik között a sodomabéliek igen gonosz és fajtalan emberek voltak, holott lakik vala Lót is, Ábrahámtól elválván.

K. *Mit cselekedett Isten a sodomabéliekkel?*

F. Tüzet bocsátott le az égből Sodomára és Gomorára, mely ezeket a városokat a lakosokkal és szomszéd tartománnyal együtt porrá égette.

K. *Hát Lót elveszett-é ezekkel?*

F. Nem, mert az Isten ötöt feleségével és két leányival együtt azelőtt onnan kivitte; de Lótnak felesége az útban sóbálvánnyá

lett; mivel Sodoma felé visszatekintett az Isten parancsolatja ellen.

K. Kik voltak Ábrahámnak fiai?

F. Ismael és Izsák: az első született Hágár szolgálójától; Izsák pedig Sárától, amidőn volna Ábrahám százesztendő.

K. Melyik szállott Ábrahám örökségébe?

F. Izsák, Sárának fia, kit is megházasított, elvévén nékie feleségül Rebekát, Batuelnek leányát.

K. Kik voltak Izsáknak fiai?

F. Ézsau és Jákób, aki azután Izraelnek is neveztetett, 1. Mós. 32: 28.

K. Megegyeztenek-e a két atyafiak egymással?

F. Nem, sőt egyik a másik ellen törekedett: ahonnan Jákób elment bujdosni Mezopotámiába Lábánhoz, az ő anyjának bátyjához.

K. Mit cselekedett ott?

F. Egész húsz esztendeig őrzötte Lábánnak juhait.

K. Mit fizetett Lábán Jákóbnak, hű szolgálatjáért?

F. Az ő két leányit, Leát és Rákhelt adá neki feleségül, az Isten pedig megáldotta őket fiakkal és nagy gazdagsággal.

K. Megmaradott-é Jákób Lábánnál mindvégig?

F. Nem, hanem húsz esztendő múlva visszament háza népével együtt Kánaán földébe, és ott lakozott.

K. Hány fiai voltak Jákóbnak?

F. Tizenkét fiai és egy Dina nevű leánya.

K. Számláld elő rendre Jákóbnak fiai!

*F. Ruben és Simeon, Júda, Dán és Lévi,
Zebulon, Isakár, Gád, Aser, Naftali,
József és Benjámín, Rákel magzatai:*

Ezek a Jákóbnak tizenkét fiai.

K. Ezen tizenkét fiak kiknek voltak fejei?

F. Az Izrael népe tizenkét nemzetséginek.

K. Melyik nemzetség volt nevezetesebb?

F. A Lévi és a Júda nemzetsége.

K. Miről nevezetes a Lévi nemzetsége?

F. Arról, hogy abból választattak a papok és az isteni szolgálatra rendeltetett lévíták.

K. Miről nevezetes a Júda nemzetsége?

F. Arról, hogy a leghatalmasabb volt, a királyi méltóságot is sokáig bírta, sőt a Messiás is abból született.

K. *Ki volt Jákóbnak legkedvesebb fia?*

F. József, ki az ő bátyáinak irigységekből eladattatván, Egyiptomba vitetett, és ott szolgált egy Potifár nevű fejedelmi embernél.

K. *Minémű állapotban volt Potifárnál?*

F. Elsőben ugyan nagy kedvességben tartattatott, de mivel nem engedett asszonya gonosz kívánságának, attól hamisan bevádoltatván, tömlöcbe vettetett.

K. *Kiszabadult-e idővel a tömlöcből?*

F. Úgy vagon: mert fáraó király onnan őtet kivétette, és főméltságra emelte, minekutána a királynak álmait megmagyarázta.

K. *Mint bánt József ezek után az ő bátyjaival?*

F. Nem fizetett gonosszal a gonoszért, sőt táplálta őket az éhségnek idején: végre pedig Jákóbot egész háza népével együtt Egyiptomba vitette, és ott azoknak gondjokat viselte.

K. *Kik voltak Józsefnek fiai?*

F. Efraim és Manassé, akik is számláltattanak az Izraelnek tizenkét nemzetségei közé.

K. *Jákób és József halála után minemű állapotjok volt az Izrael fainak?*

F. Egy darab idő múlva igen keserű, mert azután uralkodó fáraó király, megirigyelvén a zsidóknak szaporodását, azon mesterkedett, hogy őket elfogyassza.

K. *Miképpen?*

F. Terhes szolgálattal gyötörvén őket, azt parancsolta, hogy minden férfiú zsidó gyermekek a vízbe vettessenek.

K. *Kiszabadultanak-e végre e nyomorúságból?*

F. Úgy vagon: mert az Isten elküldötte Mózeset Áronnal együtt, és tíz csapásokkal Egyiptom országát megvervén, arra kényszerítette fáraót, hogy az Izrael népét ki hagyná menni a maga országából.

K. *Számláld elő e tíz csapásokat!*

F. Elsőben a vizek vérré változának,
 Undok békák után tetvek származának,
 Azután ártalmas férgek támadának,
 S dög miatt a barmok rakásra hullának,
 Majd hólyagos fekélyt kőeső követett:
 Sáskák sokságával fű s fa emésztetett,
 Sűrű setétséggel a föld befedetett,
 Végre mind meghala, ki elől született.

Deákul:

Prima rubens unda: Ranarum plaga secunda:
 Inde culex tristis: post musca nocentior istis:
 Quinta pecus stravit: anthraces sexta creavit:
 Post sequitur grando: post bruchus dente nefando:
 Nona tegit solem: primam necat ultima prolem.

K. *Mikor lett a zsidóknak Egyiptomból való kimenetelek?*
 F. Ábrahám hivatala után négyszázharminc esztendővel.

NEGYEDIK SZAKASZ

*AZ EGYIPTOMBÓL LETT KIJÖVETELTŐL FOGVA A SALAMON
 TEMPLOMÁNAK ÉPÍTÉSÉIG ELTELT IDŐ,
 480 esztendő*

Kérdés. *Az Izrael fiai Egyiptomból kijövéen, mint vezérlette Isten őket útjukban?*

F. Csudálatos móddal, mert a Veres-tengeren száraz lábbal általvitte őket; fáraót pedig, aki utánok megyen vala, a tengerbe vesztette egész népével.

K. *Ki viselt ételekről és italokról gondot?*

F. Önnönmaga az Isten, aki őket bujdosásokban égből hullott mannával és a kősziklából kifolyt vízzel táplálta.

K. *Hát valamely törvényeket adott-é nékik?*

F. Igenis, kijövelelek után ötven nappal adta ki Isten a Sínai-hegyen a Tízparancsolatokat, azután a polgári és ceremoniás törvényeket, Mózes által.

K. *Bévítte-é őket Isten mindjárt Kánaánba?*

F. Nem, sőt kellett nékik egész negyven esztendeig a pusztában bujdosni, Mózes vezérlése alatt.

K. *Miért cselekedte Isten ezt övélek?*

F. Mert a pusztában sokképen felbosszantották az Úrnak lelkét, melyre nézve kívánta őket hosszas bujdosással sanyargatni és megalázní.

K. *Hány esztendeig vezérlette Mózes e népet?*

F. Negyven esztendeig: azután ő is megholt a Nébó hegyén, holott is őtet Isten eltemette. 5. Mós. 34.

K. *Ki állott Móses helyébe?*

F. Józsué, a Nun fia, Mózesnek szolgálja.

K. *Mit cselekedett Józsué az ő vezérségében?*

F. Az Izrael népét száraz lábbal általvitte a Jordánon, a Kánaán földét elfoglalta, és ott az Izrael népét megtelepítette.

K. Józsuénak halála után kik igazgatták a népet?

F. Elsőben ugyan a népnek vénei; azután a bírák, kiket az Isten bizonyos időkben támasztott, kik is szám szerint tizenötön voltak.

K. Számláld elő renddel az Izrael bírait!

F. Othoniel és Ehud, Sámgar és Debora.

Ez után Gedeon, Abimélek, Thola,

Jair, Jefte, Ibsán, Elon, Abdonia,

Sámson, Éli s végre Sámuel próféta.

K. Mondj valami megjegyzésre méltó dolgot az előszámlált bírákról!

F. Othoniel, Káleb veje Kusán királyt meggyőzte.

Ehud Eglont, Moábnak királyát megölte.

Sámgar 600 filiszteust egy ösztönnel agyonvert.

Debora asszony Bárák által Siserát meggyőzte.

Gedeon 300 katonáival a midianitáknak számtalan népét megverte.

Abimélek 70 atyjafiait egy kövön megölette.

Jefte fogadása szerint leányát megáldozta.

Ibsánnak 30 házas fiai és 30 leányi voltak.

Abdonnak 40 fiai és 30 unokái voltak.

Sámson rendkívül való nagy erővel bírván, a filiszteusokat gyakorta megverte: de végre Délila szeretőjének hízelkedése által megcsalattatván a filiszteusoktól megfogattatott, szemeitől megfosztattatott, és utoljára egy nagy háznak megrázásával mind magát, mind a jelenlévő filiszteusokat elvesztette. *Éli* pap idejében nyeretett el a frigyláda a filiszteusoktól.

I. Sám. 4. *Sámuel* utolsó volt a bírák között.

K. A bírák után kik igazgatták a zsidó népet?

F. A királyok; kik között első vala Saul, a Benjámin nemzetiségéből való Kisnek fia, ki is elsőben ugyan jól kezdett uralkodni, de azután elfajult, melyért is az Isten őtet megvetette, és végre egy harcon a filiszteusok által megölette.

K. Saul után ki lett a király?

F. Dávid, a Júda nemzetiségéből való ifjainak kisebbik fia, ki meggyőzván a filiszteus Góliátot, királyságra emeltetett, és az országot negyven esztendeig igazgatta nagy kegyességgel és igazsággal.

K. Dávid király és próféta után ki uralkodott?

F. Salamon, Dávid királynak fia, aki építette a jeruzsálembéli templomot 480 esztendővel az Egyiptomból való kijövetel után, és mintegy ezer esztendővel Krisztus Urunk születése előtt.

BESSENYEI GYÖRGY
(1747–1811)

PRÓZAI ÍRÁSOK AZ *EMBERNEK PRÓBÁJA*
TOLDALÉKÁBAN

(1772)

AZ ISTENRŐL

Akárhogy gondolkozzam, akármerre, soha végbe nem vihetem, hogy arról a dicső okról ne emlékezzem, melytől a természetbe származásom engedtetett. Egy egész világ van előttem, magam is kis világnak neveztetem, de természetünknek sem egy, sem más csudáit nem érthetvén, csak járok valóságomnak törvényibe vakon. A törvények szerint majd' minden kéntelenség nálam, valamit elkövetek, mégis alacsonynak s méltóságosnak tartatom. Valamennyi titkom s tehetségem ekként van, mind azt bizonyítja, hogy hatalom alatt vagyok, s magam nélkül kezdődtem, de nincsen is olyan elevenség, melynek tápláló lelke ne volna. Micsoda e világnek ereje, mely életet ád? Isten, örökkévalóság, tökéletesség, megfoghatatlan valóság, véghetetlen hatalom, ki mindenbe mindenütt van, s személyébe sehol nem találtathatik. Soha nem volt olyan gondoló lélek, mely a természetnek Uráról magával ne tanácskozott volna. Haszontalan dühösködnek azok, kik e világnak Istenét tagadni akarják, mert soha annak esméretit lelkekből ki nem ragadhatják.

Mennyire meg volt a' vészve, aki valaha mondhatta, vagy ma is mondhatja, hogy a jóltevő természetnek egy valamely édes kútfeje s kegyelmes Alkotója ne volna, ki törvényeit mint magát teremtésébe oly igazságnak tette. Hány dolgot tartunk a világba gyakran hamisságnak! Melyek igazságok és ellenbe', hány igazságot nem kárhoztatunk sokszor! Ha a teremtésnek titkos rendibe úgy beláthatnánk, mint az, aki teremtett, soha az igazságba nem kételkednénk, sem

tökéletlenséget vagy hibát a mindenbe nem találhatnánk. De mit látunk, vagy mit hihetünk mi, por halandók, az Istennek s teremtésnek létén kívül egyebet! Az az Igazság láttatik közöttünk legközönségesebben megmaradni, hogy van világ, mely isteni lelkétől vezéreltetik.

A HITRŐL

Valamit a lelkiisméret meghihet, az mind hit, de jó-é vagy rossz, kérdésben marad. Egy kínai szegény csak Konfúciusba nézi Istenét, töröknek pedig Mahumet oszt felső törvényt. Ez mind hit, melyen keresztyénségünk kesereg, mivel benne tévelygést s veszedelmet talál. Jóságos cselekedet nélkül az hit holt állat: a törvényt ellenben hit nélkül hiába tölti be valaki, mert haszontalan szolgál, és meg nem igazulhat. Ez a szent bibliai tudományba határozott igazság, s keresztyén vallás szerint másképpen nem is tartatik. Hiszem, hogy e világnak Teremtőjébe minden boldogságomat elérhetem, de annak megnyerésére semmi eszközökkel nem munkálkodom, mit használ a hitem? Ellenben minden jót elkövetek, de nem hiszem, hogy az Isten boldogságomat adni akarná vagy adhatná. Mit használ vallásom törvényei szerint a jóságos cselekedet? Hinni s jól cselekedni, két egymáshoz kapcsolt dolgok: egy keresztyén akármelyiket kövesse el a másik nélkül, kárhozzatatik. Régen a zsidók, ha hittek, bűnbocsánatot nyertek, de töredelmesség és bánat kellett a hitekhez, hogy benne jóságos cselekedet találtassék. Ha idvezítő hitről ezek szerint szólnak, igaz hit csak azokba lehet, kik az Istent igazán ismerik, és valóba nemesek. Mutasd meg azt, kibe legerősebb s igazabb hit van? Az egész világ higgye, hogy él Istene, de ne ismerjen abba több személyt, keresztyénségünknek törvényeibe meg nem igazulhat, hanem ha a Teremtőnek titkaiba tartatik meg, melyet mi nem ismerünk. Mi volna jobb, az-é, ha világunk mind egyképpen hinne? Vagy szükségesebb, hogy hitével különbségeket formáljon? Nincs olyan két okos lélek e földön, mely egymással minden dologba egyenlőül gondolkozzon: hát lehet-é, hogy a világba, ki-ki hittal egy legyen? És magától van-é a vallásoknak különbsége? Vagy Isten tett osztályt?

Egy szent bibliai tudós úgy felel, hogy az Isten igaz is, irgalmas is, ki következőképpen mindenik tulajdonságát szabadon akarja gyakorolni: erre a törvény és rend állítják, hogy egy Léleknek mindazon dolgok hitelébe szabadság engedtetett, valamelyek a természetnek csalhatatlan bizonyosságai felett vagynak. Hiszem: hogy ha szemem behúnyom, setétségbe esem, ha testemet tűzbe teszem, fájdalmat szenvedek, ha virágos kertbe megyek, jó illatot érzek, ha nyelvemre méz foly, édes ízlést vészek, és ha ágyút kisütök, zendülést hallok. Ki tagadhatná meg azon dolgoknak hitelét, melyek a természettel bizonyítottak? De a mi természetünk tanúit felülhaladja sokaknál csak álom s vélekedés. Különös mennyei erőnek kell ahhoz járulni, aki természet felett való igazságokat akar hinni. A keresztyén vallásnak sok cikkelyei természet fellett vannak. Ki magyarázza meg a Szentháromságnak titkait, a második isteni személynek szűztől lett fogantatását? Mindazonáltal ezekbe hitet kellett formálni, s ugyanazért Szent Lelket és ígét hoztak a mennyei titkok tüzes nyelvbe alá, hogy a természetnek világossága legyen azok által, ott, hova magától fényességet nem nyújthatott. Így a hit megkettőztetett, egyik mennyei, másik földi. Az elsőbe a Világ ellenkezik, s az utolsóba megegyez, háború van, mert nem adatik mindennek kegyelem.

A BUZGÓSÁGRÓL

Ha valamely tárgyához való szerelméből valaki elragadtatik, buzgóságba esik. Így minden esdekő indulat buzog, de az Istenhez való buzgóság mégis legelsőnek tartatik. Ha tehát csak a Teremtőbe határozott tiszta szeretetet és örökös igaz hívséget nevezhetjük szent buzgóságnak, ki buzog igazán, az-é, ki előttünk soha nem eped, de titkon Istennel s természettel tanácskozik? Vagy az, aki porba ülvén szemeit felfordítja az Égre, kezeit összeszeszi, sóhajtoz, de áhítotosságának véget vetvén, józan emberi kötelességét ismét elfelejti? Az igaz buzgóság tiszta szeretet, a szüntelen való imádságnak pedig különös lélek kell. Tartsuk meg kötelességeinket, amennyibe erőlködhetünk, világi dolgainkat ismérjük múlandóságoknak, s imádkozzunk osztán, amikor lehet, de nem szájból, hanem lélekből.

OKOSKODÁS

Egy széles elméjű férjfiú leül, hallgat: szomorú ábrázatján a mély gondolkozásnak setét fellege borong, homályos szemöldökei összevonultak, szemei csendesen fordulnak, nézései tévelyegnek, de mint éjjeli villámlások, oly éles sugárokat vetnek. Nem hallja ő többé a világot, lassú véri csak szunnyadozik testébe, hogy gondolkozásait széjjel ne verje. Most a tudós világunk felibe láttatik emelkedni: minden dolog ítéleti alá esik, Eget, földet, Istent, természetet, királyt, koldust egybetesen, zavarja a setétséget, feldúl minden törvényeket, bemegy a természetnek rejtekibe, kergeti annak titkait, s ő is kergettetik azoktól: elméje a mélységre alászáll, mely tüzétől ismét a magasságra ragadtatik, minden teremtés egy munka lesz előtte, melynek fején örökkévalóságot talál. Ennek kebelébe látja világunkat elterjedni, nézni a letelepedett nemzeteket, ezerszer veszi el magát a setét mélységbe, s ugyanannyiszor jó világosságra. Ki fogja meg karjait, hogy őt vezérelje? Minden halandó társát magához hasonló nyomoriságba látja, a világosság közt hol néz, sokszor véghetetlen setétséget talál: némely részeken csak lármát hall, de a homály miatt semmit nem különböztethet, mindent megfut, előtte fekszik a Világ, mindent lát felére, de semmit egészen nem magyarázhat. Úgy tetszik, hogy már magán kívül, határ nélkül vizsgálja a dolgokat, noha önnön törvényeit sem fedezheti fel, nem tudja, mint van alkotva, hatalmába esett a természetnek és az Egeknek.

Így bujdosik egy bölcs lelkébe, ki csak azért okoskodik sokszor, hogy nagyobb vakmerőséggel és megátalkodással tévelyeghessen. Ki szabhat eleibe törvényt a természetnek s annak URÁN kívül? Micsoda dolog vidámíthatja meg szomorú tekintetét? Élet, halál forognak előtte: minden dologhoz láttatik hajolni, mindent igazol a teremtésbe, de semmire felettébb nem esdekik. Szüntelen előtte dolgozik a természet, melybe véghetetlen újságokat talál, mindég küszködik a titkokkal: az ember, a világ füst előtte, s csak Istent csudál, nevet egy bolondot, mint azt, ki magát bölcsnek mondja. Dicsértetik, szidalmaztatik, néki mindegy. Csak önnön cselekedeteire vigyáz, mert úgyis tudja a világ részegségét. Szomorúvá lesz társasága az élőknél, holtakhoz megyen, s leírt könyvekbe azoknak Lelkekkel barátkozik. Elborítja elméjét a természet, hol kínos okoskodása gyakran

mind szerelmet, mind félelmet megún: csak sínlik, elveszti tehetségét, kívánságaival marad egyedül, hogy gyötrettessen; meglankad, okoskodását, erejét bágyasztja, elalszik sokszor, s álmába is háborog, s ha felszerken, akkor tapasztolja, hogy első, utolsó gondolatjai mind éjjel, mind nappal egyenlőül tűnnek előle, kiált mégis az emberi nem tévelygése ellen, gyakran úgy tetszik néki, hogy az egész Világ elromlott, de hosszasabb elmélkedése után e Földnek kerekességét jobban megtekintvén, látja, hogy minden teremtés jól van rendelve.

Okoskodás! Okoskodás! Hová viszen homályos világosságod? Merre ragadsz? Mit teszel magadból s a természetnek rendiből? Akármit művelsz, ezekbe egy ízt meg nem mozgathatsz. Minden üresség be van előtted töltve, egy dolog is helyéből nem indulhat. Nézd a világnak Istenét, csudáld munkájának titkát: szólj halandó társaidhoz, mondd meg, hogy te micsoda törvényeket ismersz, ne bánd, ha fél világ bolondnak, s fél haza okosnak tart. Ha létünknek Istene szentségének minden sérelméért mindjárt bosszút kívánna állani, ma vesznénk el mi teremtésai. Sokan járnak a világosságnál: de kevesen látnak, és ki tudja, ha egy szeléd együgyű kedvesebb-é az örök Igazságnak, vagy egy gondolataitól elragadtatott böles? Aki egyszer a mély okoskodásba beleesett, ott marad, s a világgal egész életébe harcolván, meghal szinte úgy, mint egy elméjébe bomlott.

SZÍV, MUZSIKA, SZERELEM

Csudálatos teremtés! Édes s keserves kis alkotmány, nyájas fájdalom, mérges kedvesség! Mondd meg, hogy szövöd érzékenységeidet? Melyik részedben van a hallás? És hol csináltál utat magadnak a látásra? Melyiknek van ezek közül rajtad nagyobb ereje? Vénust látni vagy egy Orfeust hallani? Hol uralkodol hatalmasabban? A szépségnek szemlélése egy oly dolgot formál belőled, mely szüntelen ég, s meg nem emésztetik: hirtelen dobbanások, édes fájdalomok, szemérem, rettegés, vakmerőség, alázatosság, nyájasság, egyszóval szerelemmé leszel. Szerelem! Szerelem! Édes s keserves származása a szívnek, kútfeje, Vezére minden érzésünknek! Van-é valami indulat az halandóságba, mely rabságod alatt ne szenyvedne? Vagy belőled ne eredett volna? Te és a szív egyek vagytok.

Ki hallott valaha ezekkel a csendes estvén valamely muzsikát, mely csak fúvó-, vagy pengetőszerszámokból állott? Az ágyba tévelygő estveli gondolatok magokat lassan, lassan elvonván, nyugalomra eresztik az elmét: álom kezd lebegni elcsillapodott vérünk felett. Tavaszi szellők futkosnak, melyek az ablakra vont függűket csendesen lebegtetik. Hívesül velek a nyugalomra dűlt test, mely nappali érzékenységeitől s munkájától ellankadván, magát álmának eresztette. Mikor már legédesebb zsibbadozásai közt tekintgeti bujdosó álmait, valamely csendes, szomorú hangot hall, mely hozzá messziről fáradva érkezik, nem is ér filéhez, de csak egyenesen foly szívébe. Felindulnak a szívnek zsibbadt érzékenységei, és mivel-hogy gyönyörűségekkel telhetetlenek, elfogadására sijtenek a kedvességnek, melyet számokra az éjjeli muzsikának zengései készítenek. Keményebb pihegéseket teszen a szív, készül belső rejteke itt felnyitni, hogy azokkal új gyönyörűségeit ölelhesse, édes búsulásokkal serken álmából, a belécsapott hangtól mindenre kiterjesztetik. Majd harcoló vitézek seregei közt látja magát félálmába csendesen ballagni, hol a diadalomra eltökélttel indulattal készül, majd innen eltűnvn csendes szigetekbe repíttetik, melyeknek kiességén alá s fel forogván, a nagy szélvészeken után elfáradt tengernek álmos habjait maga felé hömpölyögni látja. Csendes erdőket is szemlél, hol a fellegekig emelkedett élőfák sűrű gallyaiknak szomorú árnyékába gondolkozással láttatnak hallgatni. Innen a tengereken által tündérek s istenasszonyok közé ragadtatik, kiknek csudálatos kacagó váraikba a kimagyarázhatatlan kedvességű szépségeknek seregeivel mulat. Ilyen helyeken hordoz egy álmos szívet az éjjeli csendes muzsikának kellemetes hangja, mely szerelmet, keserűséget, örömet, szomorúságot, kedves bánatot, régiséget, viadalt, vitézséget, szívünknek édes sóhajtásaival bennünk együvé kever.

Mibe van egy halandó szívnek nagyobb ereje, mint a szerelembe és muzsikába? Ezekbe él legemésztőbb mérge s legkedvesebb édessége. Kicsoda mondhatja valaha, hogy szívébe a természetnek erejét ismerni tanulta? Ha sem szeretetet, sem fúvó muzsikákat nem hallott. A szív ezeknek édes kútfeje, mely szüntelen érez, hogy mindég fáraszson. Egyik részét méreggel szaggatja, melyet maga készít magának, más részét pedig ugyancsak önnön jövedelméből készült balzsamom

olajával éleszti. Ki ragadhatja el tőle akár egyik, akár másik vagyonát?

Miólta a világ áll, fáradhatatlan lett mesterségeivel magát változtatni, hogy könnyebbsege legyen. Ezernyi ezer dolgokat talál, s többeket ront, sokasít, kicsinyít, épít, pusztít, de azért soha a gyötrelmes szívtől csak legkisebb érzését is el nem veheti. Úgy vélem, hogy amennyire a természetben uralkodhatom, szívemnek érzékenységein is majdcsak annyi hatalmam van. Hogyha valakinek legkedvesebb barátját, gyermekét vagy feleségét valamely öldöklő veszedelem elragadta, parancsoljon kétfelé szakadt szívének! És tiltsa meg magától kínos érzéseit! És ellenben, ha valamely hív atya, világi szerencsésjének karjai közt kiseded gyermekeitől körülvéttetik, úzze el fájdalmas örömét szívéről! Úgy tetszik, mintha a szív a természetnek legelső szülöttje volna, ki több testet csak azért vett magára, hogy köntöse legyen, melybe akarátja szerént járhasson.

(GONDOLATOK)

A KÉNYESSÉGRŐL

Egy kényes ember, mint a legfojtósabb bűdösség, valamerre meyen, mindenütt *phihát* kiálltat.

A kényes legnagyobb őrijült, mert azért kevélykedik, hogy csudáltasson, pedig a világ semmit annyira, mint a kevélységet nem csúfol.

A SZERELEMRŐL

A szerelemnek szeme nincsen, de két szíve van, melynek egyike szüntelen nyög s könyvez, a másika pedig mindig névet s nyájaskodik.

A durva és vad természetű emberek nem szeretnek, csak kívánnak, mint az oktalan állatok.

A szerelemnek lelke az igaz tisztelet, mert akit semmire nem becsülünk, azt egészen nem is szerethetjük.

AKI SOHA NEM SZERET, A VAD EMBER

Semmi dolog annyit nem hazudtat, mint a szerelem.

Egy csélcsap szerelmű ifjú s egy nyughatatlan csevegő vadász véghetetlen hazugságokat tesznek.

Némely ember a szerelembe megnémul, másik pedig mint egy forró betegségbe esett, szüntelen eszén kívül beszél.

Mennél jobban tiltatik valaki a szerelemtől, annál dühösebb annak gyakorlására.

A szerelem hatalmat nem esmér.

Megházasodni, meg nem házasodni egyenlő nyomorúságok: akár egyiket, akár másikat követed el, mindeniket megbánhatod.

Az oly házasság, melybe sem pénz, sem szerelem nincsen, szüntelen törő nehéz nyavalyává változik.

Mivel már tovább szerelemből házasodni nem illik, a férjhez menéshez is csak pénz kell.

Egy gazdag rémítő csudát gazdagnak s egy koldus szépséget koldusnak elvenni egyenlő részeg történetek.

Soha egy házasság senkit az idegen szépségek szerelmétől meg nem ment.

Semmi dologba az oltári szentség előtt annyi esküvés porba nem hull, mint a házasságba.

A házassági hívség csak történet szerént való szerencse.

Ami a természetnek mindenkor birodalmába van, azt meg szokta unni. Szomorú veszélye ez egy házasságnak. Semmi a házasságba több tolvajlást nem teszen, mint ez a közpélida beszéd: *Varietas delectat*.

A házasság minden familia vérébe eleitől fogva, mindenütt, örökké csak kockavetés volt, s az is marad.

A BARÁTSÁGRÓL

Annyi tiszta barátság van a világon, amennyi tiszta házasság – számláld meg őket.

Egy hív barát, megszünhetetlen gyönyörűség.

Semmi dolognak megtudására oly nemes próbák nem kívántatnak, mint a barátságnak ismerésére.

Akik barátságokat mindenhez egyenlőül mutatják, olyanok, mint a pénzes kurvák, és a csapodár éh kutyák: ahonnan vetnek nékik, oda futnak.

Igaz barátság csak ott lehet, ahol két szív egyenlőül érez, és két lélek egymás alá gondol.

Ahol születésbe, természetbe ellenkezés van, ott jó barátság nem köthetetik.

Az igaz barátságnak törvényei – szentségek.

Egy nemes szívnek az igaz barátság oly csalhatatlan próbája, mint az aranynak a tűz.

A tiszta barátság legnemesebb tulajdonság az halandó érzékenységek közt.

A BOLONDSÁGRÓL

A széles világon legbolondabb ember az, aki magát legokosabbnak gondolja.

Egy okos, egy bolond összejönnek – mind a ketten nevetik egymást. Gondolod-é, hogy csak az okosnak van igaza?

Nincsen olyan ember, akinek bolondsága ne volna. A legbolondabb embert, valamint a legokosabbat közülünk soha ki nem mutathatjuk.

Sehol az ember oly örömet nem kíván vakulni, mint a maga bolondságának megismerésébe.

Nincsen könnyebb dolog, mint egy okos embert távolról bolondnak mondani, de semmi nem nehezebb ellenben, mint az[t] osztán valamely dühös tudatlannak őelőtte megbizonyítani.

Sok férfijakat mondunk sokszor bolondoknak, akiknél sokkalba bolondabbak vagyunk.

Aki a természettel csatáz, az nyilvánvaló bolond, legyen bár kötélben vagy szabadon, palotában vagy gunyhóban.

Bolondság nélkül soha senki meg nem okosodik.

A NAGY ELMÉRŐL

A nagy elme, mint a tenger, szüntelen hányattatásban van.

Sokszor a legnagyobb elméjű férfijakat kicsiny történetek megemészthették.

Jó lelkiismeret nélkül a legnagyobb elme legfertelmesebb veszedelem.

Egy nagy elméjű férjfijú, akibe igazság, csendes humor s szelédség van, az egész világot neveti.

A nagy elmét gyermek is tanácsolhatja, de csak Isten s természet vezérelheti.

Ahol nagy elme van, az a hely soha el nem titkoltathatik.

A nagy elmének, mint a királyi széknek, méltósága van, mely az irigy ellenségektől s vad indulatú emberektől is tiszteltetik.

Akibe nagy elme van, a' többnyire csendes szokott lenni.

A nagy elme magától terem, s tanulással emelkedik az Egekig.

Aki nagy elmével nem született, az az egész világ könyveivel sem lehet bölcs soha.

A HAZUGSÁGRÓL

A hazug ember olyan e világi társaságba, mint a vadászatba szüntelenvaló csehelő kopó: mindketten lármát, nevetséget s háborúságot okoznak.

Soha egy ember csúfosabban nem romolhat, mint ha a szüntelenvaló hazugság dühösségévé változik: minden utálja, senki vele szólni nem kíván, igaz beszédjét sem hiszik hazszontalannak, s lármás bolondnak tartatik.

A hazugság sokszor – módjával – szükséges és hasznos.

Senki hazugság nélkül nem élhet.

A RÉZEGSÉGRŐL

Egy maga-meghitt kevély, egy részeg s egy bolond testvér-
atyafiak együtt.

Akiben a részegeskedés szokássá válik, a' könnyen elszenyvedhetné a barmok társaságát, mivel úgy is soha eszén nincsen.

Részegeskedés által az elmének világát örökösön meghomályosítani és magának szemét kiszűrni egyforma dühösségek.

Részeg emberrel s kényes, tudatlan asszonnyal lenni egyenlő halálos unalmak.

Sokszor a mértékletes ember is megrészegszik, de hogy dühösködött, megisméri.

BESSENYEI GYÖRGY

(1747–1811)

TOLERANTIA

(1774–1778)

VILÁGOSÍTÁS

Azt gondolod talán, ha a következő írásokat és munkákat szemléled, hogy valamely különös hitre kívánlak hajtani. Ne hidd, soha nem céloom nékem mint embernek magamat isteni uralkodásba és idvesség dolgába keverni. Aki halandóságunkat világosságra hozta, tovább is fog azzal szabad akarátja szerint rendelést tenni.

Nem vagyok sem apostol, sem próféta, sem az, amit papnak hívnak, és így mint ember, e világnak polgári lakosa s hazámnak fia, csak azt ismérem kötelességemnek, ami Istenünk nagyságát és életünk boldogságát szolgálja. Akárki légy, higgyed azt, mit Istened és lelked ismérői hinned engednek, mert nem is cselekedhetsz egyebet. Halálod után akár paradicsomába vigyen az Isten, akár poklokra küldjön, arról én semmiképpen tenni nem akarok, sem nem tehetek. De mivel részünkre mindnyájan boldogságért sóhajtozunk, én is mint ember, ha kívánságom érted az Egeket mozdíthatja, óhajtom, akárki légy, örök boldogságot, mint veszedelmedet. Mentül több a szerencsés, annál jobb részünkre is.

Vajon ha én csak egyedül lehetnék szerencsés, öregbíthetné-e gyönyörűségemet a mások szerencsétlensége? Sőt úgy látszik, mintha magánosan csak egy ember több nélkül szerencsés sem lehetne. Ha gondolod, hogy idvezülsz, micsoda örömet találhatsz más felebarátidnak kárhazatokat kívánni? Avagy az idvezülteknek sokasága kicsinyíthetné boldogságot a mennyei karok közt?

Erőszakos vagy színelt hit, tudjuk, senkit nem idvezíthet, ha legigazabb is, hogy pedig a lélek magában igazán higgyen, arra valóságos elhítetés kívántatik meg, melynek eszközei sem

fenyegetésből, sem külső adományokból nem állanak. Az emberek hitsorsosaiknak számát nevelni kívánván, elfelejtették az idvességnek célját, mert pénzzel, fegyverrel erőltetik a gyengéket hitekre. Ha valamelyik verettetése után is mondta: Vallom már hitedet, megismérem igasságát – megelégtettek vele, s őket magok közé beiktatták. Vallott szájjal, de hitt-é lélekkel? És ha ez nem volt, mit ért a szájt-vallás?

Hiszed-é, hogy az Isten idvezülendő emberi teremtséinek számát maga rendelé el, vagy más? Néki kell elrendelni, mert Teremtés az ő dicsőségének és meghatározott akaratjának törvényt nem szabhat, hogy az idvességet Istenének portioszámra szabja ki. Ha Isten által kell idvezülni, úgyé hogy emberek nem idvezülhetnek, mert mi módon adhasson ember idvességet, kik között mindenik a magát is Istentől kéri?

Ha már ember idvességet nem adhat, elhitheted könnyen, hogy azok az eszközök sem léznek hatalmába, melyek idvességet szülhetnek, mert ha ezekkel bírhat, az idvességgel is szabadon bír.

Mi ad nekünk idvességet? Igaz hit, jóságos cselekedet! Úgy, de nem elég még Szentírás szerint csak igaz hitbe lenned, hanem belső szívbéli hitednek is nagyoknak kell lenni, hogy a te hited tégedet és Istenben való bizodalmad megtartson, pedig ilyen hit nélkül lehet élni a legigazabb vallásba is, de azért elkárhozol benne, ha hited és jóságos cselekedeted nincsen. Tegyük fel már, hogy az ember ígérettel, beszéddel, fenyegetéssel egymásnak új vallást adhat. Légyen! De adhatsz-é néki hasonlóul hitet, Istenébe való erős bizodalmat és jóságos cselekedetre kész lelket is? Csupán csak vallás senkit nem idvezít, ugyanazért minden vallásnak van pokla és menyországa, hová sorsosait osztja. Ha volna olyan vallás, mely csak magátul idvezíthetne, tehát azoknak, kik benne él- nének, nem lehetne poklot ismerni, sem hinni. De minden vallásba elkárhoztat a hitetlenség, gonoszság, és így belső hit, jóságos cselekedetek idvezíthetnek. Igaz isteni ismérettel bírnak-é már ezen eszközökkel az emberek annyira, hogy a reájok való tehetséget, erőt és kegyelmet egymásnak szabadon osztogathassák?

Ha teneked nagy hited van, odaadhatod-é azt másnak is, mint a pénzedet? Ha egyenes termeted van, megegyenesítheted-é azáltal a görbét és nyomorékot? Ilyen tulajdonságai vannak

az Isten ajándékainak, melyeket azok el nem adhatnak, kik vélek bírnak. Odaadhatta volna-é Jakób Júdásnak a maga hitit? A jóságos cselekedetekre nézve hasonlólul vagyon a dolog, mert tapasztaljuk, hogy *soha vallását változtatott ember ezáltal jobb nem lett, mint azelőtt volt.* Valamely ember édesatyáinak hitkebe gonosz, erkölcstelen és elfajult azoknak Istenek ellen, akármely vallásba látjuk általmenni, mindenütt megtartják alacsonyágokat. Micsoda boldogság nékik az ily térés, és micsoda becsület és vigasztalás az új hitnek is, mely magába az ilyenekkel csak a kárhozatot szaporítja.

De ha szabad akarattól esik térés, légyen ellenvetés nélkül, nem céloom ezzel ellenkezni, hanem csak az erőszakot ostromlom. Miért erőltessen engemet olyan ember és teremtés a maga vallásának elfogadására, ki idvességet, hitet, jó erkölcsöt sem magának, sem másnak magától nem adhat? Ha tehát Isten oszt mind idvességet, mind idvezülni való tehetséget, kegyelmet, micsoda elfajult idétlenség ebbe embereknek magokat avatni, és úgy cselekedni, mintha az idvességnek ők lennének örökösai.

Tudd meg tehát, hogy én itt nem idvességért írok, mert nem vagyok Isten, hanem mint földi lakos, békességünkön, nyugodalmunkon dolgozom, annyiba, amennyibe ebbe erőlködhetem. Kötelességed-é néked engem gyűlölni, üldözni, ha nekem azon hitem nincsen, mely néked van? Isten adta-é néked a hitedet, vagy magad, vagy az ördög? Ha Isten adta, örülj, hogy néked van boldogságod, feltévéen, hogy most igaz hitről szólunk! És sajnálj engemet, náladnál szerencsétlenebbet. Ha magad adtad magadnak a hitet, add meg nekem is, megcselekedheted, mert hatalmadba van. Ha ördögtől volna hited, ne haragudj reám, hogy el nem fogadom kárhozatomat. De mivel bizonyos, hogy az idvezítő hit Istentől jön, az ő tetszése szerint ne gyűlölj engem, ha véled, hogy azzal nem bírok. Gonoszság érdemel gyűlölséget, de szerencsétlenségre bűn volna haragudni. Miért nem haragszol a nyomorékra azért, hogy ép keze, lába, mint neked nincsen? Ugyan rendes lenne, ha egy vakon született embert azért vernél, üldöznél, hogy miért nem látja, micsoda szín ruhába vagy öltözetbe vagy? Adj néki világos szemeket, s majd lát. Vajon nem azon szabad hatalom csinálja-é a lelki vakságot, mely a testit adja, ezt pedig csak történet szülte, vagy emberek mívelték.

Valamennyi teremtés van e világon, az minden jó és gonosz munkájával együtt az Isten kezében áll s él, mint néki akaratjára és végezéseinek beteljesítésére dolgozó eszköz. Egyik részbe tehát büntető igazságának, más részbe irgalmának kell dolgozni a maga céljára. Innen jön, hogy a gonosz gyakran gonosszá teszi a jót, de kicsoda engedi azt néki, és ki hívta őtet arra, hogy úgy cselekedjen? Avagy tehetne ellenbe egy gonosz minden jót gonosszá, nem csak azt, mi engedtetik. A jó szintén úgy tehet gonoszt jóvá. Így az apostolok sok pogányokat térítették meg, kik idvezülnek, de ki adta vélek a térítésnek lelkét, nem Isten-é? Mindazonáltal nem mindenekre, mert nem tért a' mind meg, ki őket hallgatta, és édes bortól megrészegítetteknek állította lenni. Júdás a Krisztus maga tanítványa volt, mégis végezés szerint gonosz maradt; te ha keresztyén vagy, hiszed-é, hogy már ma irántunk nem azon isteni végezések dolgoznának, melyek akkor dolgoztak? Munkálkodjatok, de a választás, áldás vagy átok egyedül Istené!

Úgy kell ezekbe is venni a dolgot, mint a külső munkába. Megszántod, kapárod a földedet, ugyé? De nem rajtad áll osztán, ha ki eméssze-é vetésedet a szárazság, avagy a szép eső s idő azt bő terméssé tégye. Hirdessed az igazságot, hintsed a jót szóval, cselekedettel, de várjad mennyből az áldást azokra. Miért emészti meg olykor egész országnak munkáját az ellenkező idő, tudod-é? Miért nem világosodik meg minden ember hasonlóul a jóra? Azért, hogy az Isten így szokott büntetni, miólta bűn van. Tiltsd el e világról a bűnt, majd nem lész gonosz, sem hitbe való tévelygés.

Ismérjük meg, hogy emberek és romlandó edények vagyunk. Te ha pápista vagy, ne gyűlölj engemet kálvinistaságomért, mert könnyebb reám haragudnod, mint azt megmutatnod, hogy igazabb vagy nálam. Gondold el, hogy a római pápád excommunicatióval poklot, menyországot ad, de hitet, erkölcsöt nem adhat, mert ha azt cselekedhetné, mind pápisták volnánk. Aki már az eszközökkel nem bír, mi módon bírjon az a véggel? Akinek hit, jóságos cselekedet hatalmába nincs, miként légyen annak menyország, pokol hatalmába, melyek hithez, jóságos cselekedethez és azoknak ellenkezésekhez vannak egyedül kötve?

Még egyre kérlek, következő írásimat olvasván. Ne gondold, hogy az egyházi szolgákat és papokat közönséges

utálattal vagy gyűlöléssel nézném. Érdemes emberek vannak ott is, kik nem tudják azt, amit régen közülök némelyek elkövettek. Egy falusi jámbor plebánus, ahol találtathatik, messze van Sándor és Hildebrandus római fejedelmektől. Meg kell azokat különböztetni az együgyűeknek hibás létektől, kik feltett céllal és gonoszsággal vétkeznek. Sok ezer papok vannak, kik valósággal közönséges békességre, felebaráti szeretetre céloznak és törekednek. De a legnagyobb szerencsétlenségünk, hogy ezek mindég gyengébbek az hatalomba és tehetőségbe, mint azok, kik félrenéznek. Ne engedj a lelki atyáknak világi uralkodást, s Isten dicsőségére fognak dolgozni, de ha gazdaggá térszed, elvonod őket a szelíd alázatosságtól, békességes túréstől, szorgalmatos munkától és Paradicsomtól. Ezen okon a csúfolódó gonosz Voltér azt kérdi egyszer magától: kicsodák a gazdag papok? Olyan emberek, felel magának, kik néked előlről az eget mutatják, s míg oda felnézel, hátul erszényedet zsebedből kilopják! Ne adjunk ily csúfolódásra okot, és maradjunk emberek egymás természet szerint való hivatalába és szeretetébe. Ne ismerjed soha kötelességednek mások lelkiismeretinek vizsgálatát. Csak gonoszságért lehet az embereket megutálni, de ha valaki azon vallásnak s országának törvényei szerint él, melyekbe született és neveltetett, miért legyél te, akárki vagy, abba szorgalmatos, hogy az ő lelkének gondolkodása meddig mégyen? Ha emberisége, okossága, józan erkölce, szorgalmatossága van valakinek, melyek által hazafiúi kötelességét atyáinak vallások szerint megtészi, mit vét a világi társaság ellen, melyet oly nemesen szolgál.

Senki sem tehet arról, amit lelke hiszen, akár nevelés, akár társaság, akár olvasás, akár csak a maga okoskodása által higgye azt vagy amazt, mindenképpen kéntelen vele. Ki szokta az eszközöket célra vezérleni? Az isteni erő, mely eszközei által az hitben szabadon dolgozik. Akinek hitetlensége miatt el kell kárhozni, úgyé hogy ő az Isten igazságának áldozatja lesz, mely tulajdonság szintén úgy az Isten dicsőségére dolgozik, mint az irgalmasság. Mi hát mindnyájan csak eszközök vagyunk, úgy, amint az Isten akarja, mi módon haragudjam hát én, irgalmasságnak idvezülendő eszköze az igazságnak kárhozulandó eszközére? Avagy önként akar-é azon eszköz kárhozni? És van-é nékem több érdemem irgalomra, mint amannak?

Azt mondják, az ember maga oka a maga jó vagy rossz tulajdonságainak, azonban látjuk, hogy az Isten mindnyájunknak minéműségét a természetbe születés által határozza meg. Miért különböznek hát az emberek erkölcsi, talentomai annyira egymástól? Azt feleled: egyik rosszul, másik jól nevelkedik. Nem igaz, mert Néró Senecától jól neveltetett, mégis kegyetlen volt. Valamint külső formánkat, képünket a születés határozza meg és a természet, Isten akaratjából belső tulajdonságaink is úgy határozhatnak meg. Ki rendeli el hát sorsunkat jobbra vagy balra? Az, kétségkívül, ki mindeneket maga rendelt és rendel. Hogy volna hát, hogy Istentől rendeltetne az ember gonoszra? Hogy van az is hát, hogy poklot teremtett? Ha olyan ember találsz valami módon lenni, ki poklot nem hiszel, még avval nem messze mégy. Vegyük fel természet szerint a dolgot. Gonoszság-é természetbe a gyermeket, csupa kegyetlenség által, anyja hasából kivágni? És ellenben jó cselekedet-é az ártatlan utasokat a reájok ütött hegyi tolvajok gyilkos kezekből kiszabadítani? Kérdezd a csupa természetet, majd megfelel. Miért van hát természet ellen való gonoszság olyan világba, hol igaz Isten teremtett szabadon, úgy, mint néki tetszett mindeneket teremteni, nem akadályoztathatván semmi által munkájába?

Ezeket felvévén, te nékem azt mondd, Istentől jön hát mind a jó, mind a gonosz. Sajnálom, atyámfia, hogy beszédemnek igazságából az az elleneállhatatlan igaz következés kijön, de nem lehet róla tenni. Tè, ha vallásod van, úgy gondolkozhatsz, jobb lenne talán az embereknek mind idvezülni, mint százszor nagyobb résznek elkárhozni. Ha nincs vallásod, és csak természet szerint való ember vagy, azt gondold: sokkal istenibb, szebb és tökéletesebb dolog lenne, ha minden ember jó erkölcsű és oly bölcs igazságszerető volna, mint sokan közülök amicsodások. Úgy, de még sincsen úgy, noha felteheted, hogy ha az Isten éppen akarta volna, minde-nik római császár lehetett volna olyan, mint Titus és Trajanus. Ismérd meg hát mindenképpen semmiségedet, s hajolj meg alázatossággal a nagy Istennek, szenyvedvén az ő hatalmának eszközeit az hitbe.

Ha Istenünk akarná, hogy minden ember egy módon higgyen, ugyanazon vallásba éljen, azon erkölcsökkel bírjon, megtehetné. Találd ki az okát mint filozófus, miért nem

cselekszi, miért vannak gyilkosok. Az ilyen dologba a keresztén legalább eligazítja magát hiti szerint, de a filozófus, valamennyi van, mind megnémul. Vagy el kell nékik hinni, hogy Isten előtt nekünk, embereknek nincsen sem bűnös, sem jószágos cselekedetünk, de mi módon lehessen olyan Istent hinni, aki Nérót Titussal, Sándor pápát Szent Pállal egyenlőknek nézze? Hallgassunk, elég már, mert megláttuk, hogy teremtések vagyunk.

[...]

Referendárius gróf Erdődi Lajosnak, ki osztán v(ice). cancellarius lett, s megholt. Franciából fordítottatott.

Méltóságos Uram!

Ne csudálkozzék rajta Nagyságod, hogy egy ember, kiről már kétségkívül beszélni hallott, ismeretlenül bátorkodik hozzá levelet küldeni. Vannak életünkben olyan szempillantások, melyekbe a világ rendes szokásoknak útjából félre kell lépnünk. Nagyságod érdemeinek híre elterjedett közöttünk, melyek által belső indulatimba elfogattatva hozzávonattatom. Örülök érdemes hazafiúságának, és hízelkedem magamnak azzal az édes vigasztalással, hogy mint nemesi vér, kinek nagy szíve emberi érzésekkel teljes, kegyességgel fogja hív ajánlósomat venni, mert oly férjfi Nagyságod, ki vezérül részire az Isten igaz tiszteletit, hazájának szeretetit és fejedelmének hívségét vette. Régen égek már kívánságomba, hogy ismeretségébe jöhessek, de idétlen sorsom, melytől még eddig széjjel hányattam, szomjú kívánságomnak ebbe elégtételt nem engedett.

Minden időbe kész voltam kicsiny személyemet nagy hazánkfiainak törvények alá bocsátani, hogy vakmerő engedetlenséggel fiúságomnak szent hivatalát oly nemzet ellen meg ne sértsem, ki vérivel életre melegített, s ölébe nevelt. Úgy látom mégis, hogy sokaknak titkos ítéletek által a király szabad uralkodásának elrejtett árulójává tétettem. Igaz, egy kis zendülést szültem, de a községnek szokott lármája s paraszti vélekedése az ily alkalmatosságokba még nagyobb szült ellenem. Kárvallás, haszon, reménység, irigység szokták az embereket rettegtenni. Egy órába törvényinknek, szabadságainknak s a római hitnek ellenségévé tétettem, s más órába

olyanná lészek, ki ezek közül sem egyikkel, sem másikkal nem gondol, okosnak, tudatlannak, hívnek, hitetlennek, protestánsnak, katolikusnak, igaz hazafiának, udvari levesnek, bolondnak, bölcsnek, jó erkölcsűnek, bűnösnek, idő és alkalmatosság szerint ítéltetem a világ ezerféle, magával ellenkező vélekedésébe. Ilyen sorsok van azoknak, kik a homályból, hol elébb ismeretlenül alá s fel lebegnek, végre valamely játék piackára, theatrumra felvettettek.

Nehéz lenne nékem Nagyságod résziről oly hazafiának gyanúja alatt nyögnöm, ki belső részeimnek előtte való felfedezését annyira érdemli. Engedje meg tehát Nagyságod, hogy szólhassak szívéhez azon körülálló dolgaimról, melyekbe most fekszünk. Igyekezni fogok mindazon eszközöket megemlíteni, melyek által hanyattatásba hozatunk.

A nemzet törvényeit, szabadságait meg akarja tartani, a király ellenbe törvényeinknek változását és a főrendnek adóját kívánja, mint mondják. E szüntelen való perbe minden rész ostromol és viszontostromoltatik, munkálódik, lármáz, sűg, ígér, fenyeget, beszél, íté, mozog, gondolkodik, ír, sír, vádol, igazít, ad, veszen, űz, kerget, hódít, hízelkedik, ajánl, visszavonja, egyenesen is, félre is szól, gyanakodik, gyaníttatik, s végre nyög. Ebből áll rendeinknek nagy mívek.

Lássuk több apró titkos bajainkat, melyek közöttünk csaponganak. Vesse Nagyságod szeméit a tisztelendő fő-fő papi rendre. Ez idvességekre az embereknek két eszközt mutatott ki: a római hitet minden törvényeivel és a jóságos cselekedeteket. Kár, ragasztottak még ehhez különös harmadik mívet, ti. hogy a kálvinista parasztokat tűzhelyek mellől elűzzék, templomaikat, házokat elvegyék, javaitól megfosszák. Légyen szabad mondanom, Nagyságos uram, hogy ezen cselekedetek a hitnek nemigen keresztyén s nemes vallástételei. Valljuk meg, hogy azok királyunkat megbántják, nemzetünket pedig idegen hazák előtt e mai tudós százba gyalázattal illetik. Akár szeretteness, akár gyűlöltessen, soha az ilyen cselekedeteket sem igazolom, sem szerethetem. Vannak azonban szeretetre érdemes papjaink a római fényes hitbe, kik nagyobb dicsőségeknek tartják Isteneket csendességbe, szelídségbe, igazságba, felebaráti szeretetbe szolgálni, mint olyan üldöző lármába, hol a nyomni szokott részről haragnál, utálatnál, gyűlölségnél és titkos átkozódásnál egyéb, megtérni kívánó

indulatok helyet nem származnak. Ezek oly ártatlan emberek, kik a protestánságba születtetnek Magyarországra, és nem tehetnek róla, hogy oly hitnek nem hisznek, melynek igazságáról együgyűségek el nem hitettethetik.

Katolikus atyánkfiai hazánk uralkodásának kormányán egyedül kívánnak maradni, mert úgy végezte a természet, hogy ha annyiféle vallásunk, törvényünk lesz e világon, mint csillag az égen, még is ki-ki mások felett szeresse magát. A protestánsok, mint javacskaikba csendesek, nyugodalomnál egyebet nem kívánnak, de a vallásos lelkeknek égő buzgósága, mely hiteket el kívánja törteni, vagy ha azt nem, pénzeket legalább elhúzni, sokszor leverettetésbe hozta őket. Néha, amint országunknak sorsa, vagy háborúji voltak, védelmezték, biztatták, édesgették szegényeket, ha pedig a sors változott, összetörték őket újra. Az ember a dolgot, ha egyszer osztán annak kívánt hasznát elvette, ki szokta hajítani kezéből. Az evangéliusok részéről örömezt vélekednek úgy, hogy tudománnyal, érdemmel reformátusokat katolikusok felülhaladnak. A reformátusok hasonlóul gondolkodnak talán magokba, mert olyan gyermeki gyengesége van az emberi természetnek, hogy benne titokba ki-ki különbnek tartsa magát másoknál, ha nem egybe, másba.

A pozsonyi felső helytartótanács erőlködésünket neveti, mert hatalma van, ezzel dörög felettünk, s Olimpusáról menköveit közénk szórván, levér bennünket. Akinek e világba hatalma van, az csak nevetni szokta a véle ellenkező érdemet és igazságot. Ha sérült fél ügyének ártatlanságából beszél, amaz mendörögni kezd, s így megnémul minden per, melynek hatalma nincs. De késő már az idő, mert sem el nem lehet bennünket fogyasztani, sem hitünket eltörölni. Csudálatos dolog, hogy egy hazának fiai, egy királynak jobbagyái, egy közönséges Atyának, Istennek gyermekei soha egymást mint testvérek és barátok Krisztusuknak véres keresztfája alatt meg nem ölelhetik!

Ezekből állanak szomorú titkaink, melyekkel lappangunk, haragszunk, vádolunk, s egymásnak ártunk. Ennekutána a' légyen szerencsés, ki legnagyobb vigyázással fog közöttünk élni. E siralmas háborúkba az Udvar gondol, mi magának tetszik, vagy előmenetelesnek látszik, és nem találván mindég helyesnek azokat előttünk kinyilatkoztatni, néz bennünket, és

viszi egyetlenegy célját. Részemről felfedezem Nagyságodnak, hogy már inkább e szomorújátéknak csak csendes nézője lettem, ki ha nem alkalmaztatom semmire benne, örömet maradok reá való nézve semmi. Szerencsétlen az oly egyenes lélek, ki magát közdolgokba úgy békeveri, hol minden lépése Szillák és Karibdisokkal van környülvéve. Mindazonáltal csak kell mégis valakinek közülnünk e veszedelmek közt hányattatni.

Valakire köztünk a király kegyelemmel tekint, az el van veszve a község elméjébe. Ez udvari leves, el kell kerülni, úgy szólanak magokba, és sokszor többet is mondanak. Mennyinek mondtam ezt, de mennyin mondták nékem is! – Neme a nyavalyának, a katolikusokat is megszaggatja egymás között. Mennyi visszavonások közöttünk, tégyük hozzájuk még a három vallást, s készen lész sorsunk egészen, melybe hányattatunk. Csak gyanakodunk magunkra, azonba' semmit nem csinálunk. Úgy ítélnék sokan, hogy a fejedelem haszna ellenkezik az ország javával, de el kell az ember eszének veszni, hogy e két dolgot egymásnak ellenségévé tehesse. Tudom, most gondolni fogja Nagyságod magába, úgy, de vannak szerencsétlen szempillantások, melyekbe úgy tetszik, mintha a király és haza különböző értelmeke oszólnának. Igaz, hogy az uralkodóknak céljuk dicsőség, a hazáké pedig nyugalom. E kőszálba sokszor hajótörést szenved a világ, de lehet anélkül is körülte evezni. Mennyit kell tudni, látni, érezni annak az igazságban és mély tudományban, ki királynak, országnak akaratját mindenbe és mindenkor egygé akarja tenni! Ehol elnyelt az uralkodás mesterségének mélysége, hol senki sem feneket nem üthet, sem partra nem érhet. Mindazonáltal ha elveszek is e mélységbe, csak azt kiáltom ki véres kebeléből, hogy a valóságos igazságban király, ország hasznának ugyanazon egy természetű dolognak kell lenni.

Vallás dolgába gondolom, hogy nem lehet szabadságunkban soha senkinek pénzét elhúzni, ki nem azon hitbe él, melyet mi vallunk. Szintén olyan bűn lenne nékem Asiába törököktől lopni, mint Európában keresztyéneket fosztani. Ha valamely keresztyén úton egy zsidót megfog, megfosztja, s megöli, szintén úgy halálra ítéltetik, mintha barátot ölt volna meg. Látszik az ily állapotból, hogy a külső törvény és igazságnak kiszolgáltatások éppen nem hithez való vakság szerint esik meg, és nem is arra tartozik. E részről kell hát

a lelkiismeretet vezetni, minden hitbe való emberek ügyébe, hogy keresztyénségünknek gyalázatjára ne légyünk, midőn azt szolgálni kívánjuk. Ne légyen hitünk, hogy a más hitet bűn nélkül húzhatjuk, foszthatjuk.

Végre csekély személyemnek mentségére jövök, kit azzal vádoltak, hogy hitinek sorsosait az országba fellármáztam, és hogy mind uralkodás, mind a törvény kiszolgáltatása ellen vakmerőül, hívségtelenül írtam. Bizonyosságul hívom a lelkiismereteknek bíróját, hogy sem makacsság, sem gonoszság cselekedeteimet nem vezette, és hogy nemzetünknek nyugodalma volt céloom külsőképpen, mely a protestánsok sajnargattatásával tökéletesen helyre nem állhat. Szerencsés volnék, ha hatalmas ellenségeimmel, hazámnak nagyjával azt a hívséget megesmértethetném, mellyel nemzete[m]hez viseltetem, és amelyet most ők el akarnak szívemben fojtani. Utáltassam, gyűlöltessem, büntettessem bár, de soha kötelességemet el nem felejttem. De ellenben sem semminemű nemzet, sem fejedelem nem léznek soha arra elégségesek, hogy lelkem ismérétin uralkodást állíthassanak fel. Külső dolgokba is szintén úgy, mint hitbe, világos és elhithető próbákat kívánok, különben sem haza, sem király kegyelméért lelkem ismérétinnek igazságát meg nem hazuttolom.

Megvizsgáltam már a régi nemzeteknek sorsát, szokásokat, törvényeket, erkölcsöket, hatalmakat, isteneiket néztem, tanultam, és látom, hogy e földön Istent, természetet kivéven minden egyéb emberi dolgok hiábanvalóságok és vak történeteknek változó makacsságok alá vannak vettelve. Azért is kevésbé fáradok világunkért, s felettébbvaló módon idétlen hasznaitól nem láncoltatom, melyeket tévelygés, álom és nyomorúság fogtak körül. Mint hazámnak s a világnak polgára, az igaz Istennek imádója, emberiségünknek barátja élek és halok Nagyságodnak igaz tiszteletibe

Bessenyei György

HORVÁTH GYÖRGY

(1722–1788)

TERMÉSZETNEK ÉS KEGYELEMNEK OSKOLÁJA

(1775)

A TERMÉSZETNEK ÉS KEGYELEMNEK OSKOLÁJÁBA VALÓ BEVEZETÉS

Ha valamely dicsőséges várba, kastélyba, vagy épületbe bemegy, s vizsgálod annak erős fundamentumát, magasan felemelkedett falait, szélesen kiterjedett fedeleit, benne az épületben a csudálatos rajzolásokat, festéseket, szép renddel elkészített és rakattatott házi eszközöket és a szépen kipallérozott pádimentumokat, lehetetlen dolog, hogy meg ne emlékezzél arról az Úrról, aki azokat építtette, s azokról a mesteremberekről, akik azokat oly mesterségesen és szépen elkészítették.

Ilyen alkotmány, vagy épület ez a világ, amelyben bejöttünk születésünknek óráján, ebben előbb-előbb megyünk életünknek esztendeit számlálván; ebben szemlélhetjük az erős fundamentomot, a földet a tengerekkel egyben; a kiterjesztett erősséget, mint valamely falakat, oszlopokat; az egeket, mint valamely mennyezetet, fedelet, vagy bolthajtást; ezeken a napot, holdat, csillagokat, mint valamely ékes rajzolásokat; a fellegeket s azoknak nedvességeit; az égi madarakat, a földön és a vízben minden állatokat mint valamely szép renddel elrakattatott házi eszközöket. Mikor már ezeket szemléljük, lehetetlen dolog, hogy ne gondolkozzunk arról az Úrról, akiért vagynak, vagy aki által lettenek mind ezek, aki nem egyéb, hanem az *Isten*; mert azt tudom a józan okosságból, hogy ezek lételet magoknak nem adhattanak, és hogy nem örökkévalók. Kell hát lenni valakinek, olyan Úrnak, aki ezeket szerzette, és így rendelte. Csudálták régenten a tárentumbeliek Arkhitásnak fából készült, de bizonyos ideig repülő galambját. Csudálták az indusok,

midőn Apollonius az asztalt és aranyképeket megtáncoltatta. Csudálták a bizánciusok, midőn egy kalmár aranylánccal megkötöttet tetvet hordozott és mutogatott; csudálják ma is a holt színnel festő pictorokat. Nem csudálhatjuk-é tehát sokkal inkább mindazokat a magok valóságokban, mikor elevenek? Csudálhatjuk, mondom, sokkal inkább mindezekben az *Istennek* munkáját és mindenhatóságát. Ezért mondja Szent Pál (Rom. I. 19. 20.): Mert amit az *Isten* felől tudhatnak az emberek, nyilván vagyon őbennek, mert az *Isten* megjelentette nékik. Mert ami az *Istenben* láthatatlan, tudniillik: az ő örökkévaló hatalmassága és istensége, e világnak alkotmányából és a teremtett állatokból megértetvén, megláttatnak, évégre, hogy legyenek ők magok-menthetetlenek. Jób pátriárka is az *Isten* ismeretiért a barmokhoz igazítja az embert (Jób XII. 7. 8.), aholott így szól: Mert kérlek, kérd meg a barmokat, és tégedet azok közül mindenik megtanít; vagy kérdezd meg az égi madaraktól, és megmondják néked. Avagy beszélj a földdel, és megtanít tégedet, de még a tengernek halai is megbeszélnek néked. Vagy gondoljuk e világot, mint valamely három levélből álló könyvecskét, melynek egyik levele a föld, másik a tenger minden vizekkel egyben, harmadik az ég, vagy az egész kiterjesztetett erősség. Ezen leveleken találunk nagyobb és kisebb, cifra és cifraság nélkül való betűket; példának okáért: a földön az embereket, a nagy elefántokat, tevéket; a tengerben a nagy cethalakat és minden tengeri csudákat; az égen a napot, holdat, csillagokat s a t. Ezeknek szemlélések után okoskodhatunk a könyvnek vége felé a láthatatlan dolgokról is, amineműek az isteni, angali és emberi lelkek.

Míg azért e nagy épületből a halál által ki nem mennél; jere, hadd hordozzalak meg tégedet, kegyes olvasó, a természetnek és kegyelemnek oskolájában, hadd mutogassam ez épületnek minden részeit, vagy ama kis könyv leveleinek minden betűit. Lássuk hát legelőször is azokat a testeket, vagy testes dolgokat, amelyek szemünk eleiben akadnak e földön, a földnek maga természeti minéműségét, és annak leírását továbbhalasztván.

E KÖNYVBEN TALÁLTATHATÓ DOLGOKNAK RÖVID SUMMÁJA

I. RÉSZ. A TESTEKRŐL, NEVEZETESEN AZ EMBERRŐL

- I. szakasz. A testeknek természetekről
- II. Az ember testének rövid leírása
- III. Az emberi léleknek a testtel való egybenkötötése
- IV. Ezekhez alkalmaztatott könyörgés
- V. Az első részhez alkalmaztatott ének

II. RÉSZ. AZ OKTALAN ÁLLATOKRÓL

- VI. Az oktalan állatoknak lelkekről
- VII. A földi oktalan állatokról, vagy barmokról
- VIII. A vízi állatokról
- IX. Az égi madarokról, vagy szárnyas állatokról
- X. A csúszómászó állatokról
- XI. A férgesekről, vagy apróbb állatokról
- XII. Ezekhez alkalmaztatott elmélkedés
- XIII. A második részhez alkalmaztatott ének

III. RÉSZ. A NÉGY ÉLTETŐ DOLGOKRÓL

- XIV. A tűzről
- XV. A levegőégről
- XVI. A szélről
- XVII. A mennydörgésekről, villámlásokról és mennyütőkőről
- XVIII. Azon égiháborúkban mondandó könyörgések
- XIX. A víznek természetéről
- XX. A földnek természetéről s formájáról
- XXI. A harmadik részhez alkalmaztatott elmélkedés
- XXII. A harmadik részt berekesztő ének

IV. RÉSZ. A FÖLD SZÍNÉT MEGÉKESÍTŐ DOLGOKRÓL

- XXIII. A plantákról közönségesen
- XXIV. A szelíd gyümölcsfákról
- XXV. A vad gyümölcsfákról
- XXVI. A nevezetesebb maghozó füvekről
- XXVII. A közönséges füvekről
- XXVIII. A virágokról
- XXIX. A plántákról különösen
- XXX. Ezekhez alkalmaztatott elmélkedés
- XXXI. A negyedik részt berekesztő ének

V. RÉSZ. KÜLÖNB-KÜLÖNBÉLE DOLGOKRÓL

- XXXII. A templomokról és azokban való dolgokról
- XXXIII. Nagy és erős épületekről
- XXXIV. Óra és más, az ő végekhöz közelgető dolgokról
- XXXV. Vásár, sokadalom
- XXXVI. Vendégség
- XXXVII. Az időknék és cselekedeteknek egybevettetések
- XXXVIII. Halott, halott-temetés
- XXXIX. Az ötödik részt berekesztő ének

VI RÉSZ. A VILÁGOSÍTÓ ÁLLATOKRÓL

- XL. A világosító állatokról közönségesen
- XLI. A világosító állatoknak természetekről
- XLII. A Ptolomeus *systemájáról*
- XLIII. A Kopernikus *systemájáról*
- XLIV. A Tikhó *systemájáról*
- XLV. A Napról
- XLVI. A Holdról, húsvét meghatározásáról
- XLVII. A nap- és holdbéli fogyatkozásokról
- XLVIII. Az öt planétákról
- XLIX. A természeti csillagokról
  - L. Az üstökös csillagról
  - LI. Ezekhez alkalmaztatott elmélkedés
  - LII. Az hatodik részhez alkalmaztatott ének

VII. RÉSZ. A LELKEKRŐL

- LIII. A lelkekről közönségesen
- LIV. Az isteni lélekről
  - LV. Az *Istennek* örökkévalóságáról
  - LVI. Az *Istennek* mindenütt jelenlétéről
  - LVII. Az *Istennek* mindenhatóságáról
- LVIII. Szentségéről és igazságáról
- LIX. Irgalmasságáról
  - LX. A szentháromságnak titkáról
- LXI. A jó vagy szent angyalokról
- LXII. A gonosz angyalokról
- LXIII. A lelkiismeretről
- LXIV. A feltámadásról
- LXV. Az utolsó ítéletről
- LXVI. A boldogtalan örökkévalóságról

- LXVII. A boldog örökkévalóságról
 LXVIII. Ezekhez alkalmaztatott elmélkedés
 LXIX. A hetedik részt berekesztő ének
 LXX. Az egész könyvet berekesztő hálaadás

TOLDALÉK

Reggeli és estvéli imádság

[...]

HETEDIK RÉSZ

A LELKEKRŐL

LIII. SZAKASZ

A LELKEKRŐL KÖZÖNSÉGESEN

Az eddig való hat részekben még mind oly dolgokat szemléltünk, amelyek láthatók, de azonban romlandók; minthogy pedig ez a könyv amint *természetnek*, úgy *kegyelemnek oskolájának* is neveztetett, jere már, kegyes olvasó, olyan dolgokról is elmélkedjünk, melyeknek megismerésére s tudására valamint a természeti okoskodás, úgy az isteni kegyelem is megkívántatik. Szükségesképpen kell pedig a lelkekről, láthatatlan dolgokról elmélkednünk, mert mindezeket, amelyeket eddig láttunk és csudáltunk, lehetetlen dolog, hogy mind az eddig említettteknél valamely nemesebb és tökéletesebb dolog ne tartaná és igazgatná. (Róm. I. 19. 20.) Magunk iránt is láttuk ennek valamely nyomát a III. szakaszban.

A lelkek a testtől abban különböznek, hogy a test vastag, sok apró részekből álló, helyet foglal, nehéz, látható, tapasztalható formája vagyon, amint az eddig szemléltetett dolgokból tudjuk, de a lélekben ezek a minémúségek nincsenek. Csupáncsak ebben az egyben egyez meg a lélek a testtel, hogy ő is valósággal vagyon, mint a test, de néki formája, részei, nehézsége s a t. nincsen, helyt nem *foglalhat*, (*extenziója*) kiterjedése is nincsen, él, okoskodik, magát tudja. És mivel a testnek elveszése abból áll, hogy annak összerakattatott részei valaha (*dissolváltatnak*) eloldoztatnak, ellenkezőképpen a léleknek halhatatlansága abban áll, hogy nem lévén benne részek, soha ötet a megoszlatatás nem követheti, hanemha az

Istennek mindenhatósága (immediate) minden közbenvetés nélkül semmivé tenné; de mivel ez a maga isteni természetével ellenkeznek, tehát végére nézve minden lélek a maga természetében halhatatlan s romolhatatlan.

A tűz test, amint feljebb megértettük, mégis a maga természetében olyan állandó, hogy ha (*pabulum*) emésztésre való *materiája* volna, az emésztésben, szüntelen való mozgásban oly fáradhatatlan, hogyha természete felett való erő nem érné, soha önként el nem aludna. Ha gondolhatnál véghetetlen gyertyát, szövétneket, az meggyújtatván soha el nem aludna, és nem csuda, hogy a pokolbéli tűz is örökkévaló léssen (Ésa. LXVI. 24. Jel. XIV. 11.), mert annak (*pabulum*) *matériái* az elkárhozandók, a boldogtalan örökkévalóságban halhatatlanok léssen. Mennyivel inkább (*entia simplicia*) a részek nélkül való valóságok magok természetekben végekre nézve örökkévalók. Megeszmérték ezt eleitől fogva minden jól okoskodó bölcsek, azt mondja Phocilides: *Anima immortalis est, vivitque perpetuo, nec senescit unquam.* A lélek mindenkoron él, vénségtől s haláltól nem fél. Megvallotta ezt az igazságot még az *Istennel* mintegy szembenszálló *Alphonsus* király is, így szólván: *Maximum argumentum immortalitatis est, quod corpora in hac vita decrescunt, animae vero quanto plures anni accedunt, tanto magis in sapientia crescunt.*

A test avul, romlik, ha jut sok időre.
De a lélek bölcsőbb számos esztendőre.

LIV. SZAKASZ
AZ ISTENI LÉLEKRŐL

Az eddig leíratott lelkeknek természetekből könnyű léssen már kihoznunk ezt a következtést, hogy vagyon egy legtökéletesebb lélek, kinek létele magától vagyon, és (*absolute necessario*) szükségesképpen vagyon, aki különböző minden lelkektől, és akit nevezünk isteni léleknek. Ezen feltételemet így mutatom meg: Mind az én lelkem, mind pedig más lelkek nyilván tudják azt magokról, hogy ők maguk nem okai a magok lételének, és nem is vannak ők szükségesképpen; magokon kívül, másban kell hát keresni a magok lételének okát. Testben nem kereshetik, mert azok a maguk természetekben romlandók, és magukhoz hasonló dolgokat sem teremthetnek.

A lelkek tehát magoknál nemesebb dologban keresik a magok lételének okát, aki nem egyéb, hanem a feljebb említett isteni lélek. Amely isteni lélek ezekben haladja felül a több lelkeket, hogy az egyedül csak maga örökkévaló, hogy csak egy az ilyen isteni lélek, amely maga oka a maga lételének, hogy az mindenható, mindenütt jelenlévő, mindentudó s a t. Lássuk már a következőkben ennek a legtökéletesebb léleknek némely minémúségeit.

LV. SZAKASZ

AZ ISTENNEK ÖRÖKKÉVALÓSÁGÁRÓL

Meggondolván jól az *Istenben* azokat a minémúségeket, amelyeket az LIV. szakaszban mondánk, úgymint hogy az *Isten* magától vagyon, maga oka a maga lételének, és hogy szükségesképpen vagyon, azokból könnyű már megmutatni, hogy az Isten örökkévaló, soha nem kezdődött. Mert aki maga oka a maga lételének, az magán kívül mindeneket megelőzött, mert ha a maga lételének oka, sokkal inkább oka a magán kívül való dolgoknak. Ha ez igaz, tehát semmi sem okozhatta magán kívül az ő lételét. Ebből ismét így okoskodom: Vagy volt az az egy magától lévő dolog örökké, vagy nem; ha nem volt örökké, nem lehetett volna oka a maga lételének, mert a semmi nem okozhatott volna magának lételt, és honnét lett volna az a legelső cselekedet, avagy munka, amely okozta volna az ő lételét? Ebből tehát világosan következik, hogy az Isten kezdet nélkül való örökkévalóság.

Nagy (*perfectio*) tökéletesség az Istenben, hogy valamit akar, mindent megmívelhet, de mégsem teremthette magát, mert még akkor nem lett volna, mikor magának lételt kellett volna adni. Lehetetlen dolog tehát, hogy az *Isten* örökkévaló ne legyen. Ezen okoskodással azt is könnyű volna már megmutatnom, hogy ezután is örökké léssen az *Isten*, de ekörül időt töltenem nem szükség, mert ha a teremtett lelkeket elhisszük végekre nézve természet szerint halhatatlanoknak, örökkévalóknak lenni, mennyivel inkább kell ezt hinni a teremtetlen örökkévalóságról.

Ez az oka, hogy maga is az *Isten* midőn esmérteni akarná magát teremtséivel, éppen olyan neveket adott magának a zsidó nyelven, amelyek jelentenek soha nem kezdődött örökkévalóságot (2. Mós. XXXIV. 6. 2. Mós. III. 14.), midőn nevezi

magát *Eheje, Jah, Jehova*. Bölcsen mondotta Bernárd tudós atya: *Solum vere Deus est, qui nec a fuit praeciditur, nec ab erit expungitur*. Csak az *Isten* vagyon valósággal, aki sem kezdetben nem kisebbitetik, sem végében fogyatkozást nem szenved. Nem is egyéb az örökkévalóság, hanem *Isten*, avagy az *Isten* örökkévalóság; amely örökkévalósága amennyivel megelőzte az időt, ugyanannyival követi. Egy végetlen *circulus*ban ábrázolják sokan az örökkévalóságot, annak egy *punctum*át veszik az idő helyett, amely ábrázolás mindazáltal az örökkévalóságot minékünk meg nem magyarázhatja. Az időnek pedig akár mennyi milliom *seculum*it gondoljad, ehhez képest csak semmi, mert az idő akármely sok legyen, ebben hibáz, hogy kezdődött és végeződni fog s a t. Ebből az örökkévalóságból következik az Istennek változhatatlansága és állandósága; mert aki a' volt mindenkor, ami mostan, és ugyanaz is leszen, mi módon szenvedhetne akármely időben változásokat s a t.

LVI. SZAKASZ

AZ ISTENNEK MINDENÜTT JELENLÉTÉRŐL

A lelkekről közönségesen igaz az, hogy helyet nem foglalhatnak, körül nem határozthatnak, amely minéműség mindazáltal a teremtett lélekben mindenütt jelenlételt nem okoz: oka ez, mert nem tudnak és nem látnak mindent. De az isteni léleknek különben vagyon dolga, mert nem csak az, hogy körül nem határozthatatik, de annak felette mindent tud, mind örökkévaló, elmúlt, jelenlévő és következendő dolgokat, mindent lát mint e világnak szeme, mert *mindenek mezítelenek és felfedeztetek az ő szemei előtt* (Sid. IV. 13.), ezért nevezi Szent Ágoston az *Istent szemnek*. Ezekon kívül mindeneket tart mindenhatóságával, amint szól Szent Pál apostol az *athénsi Filozofusoknak* (Csel. XVII. 28.): *Óáltala vagyunk, élünk és mozgunk*. Nem lehet gondolni, hogy az *Isten* helyfoglalásképpen betöltene mindeneket, mint a levegőég a házat és egyéb dolgokat, a víz az edényt, mert az ilyen jelenlétel testiségnek minéműsége; hanem az említett minéműségei által, amelyek teszik az őfelsége *essentiáját*, valóságát, mint láthatni az LIV. szakaszban. Bátor úgy szól a Szentlélek *stilusa* Szent Dávid által (Solt. CXXXIX. 7. 13.), mintha az égben, a pokolban, a tenger utolsó határiban (*repletive*) helyfoglalás vagy betöltésképpen jelen volna. Valamennyire árnyékozhatja az *Istennek*

mindenütt jelenlétét a Napnak világossága, amely Nap természeti valóságára nézve nincsen e földön, de sugárral betölti a földnek színét, és melegségivel eleveníti a földi dolgokat, amint szól Szent Ágoston, de ez is nem fogyatkozás nélkül való hasonlítás.

A mindenütt jelenlétel nem volna mindenütt jelenlétel, ha csak ez *univerzumban*, a világnak minden dolgokat befoglaló gömbölyegségében volna: tehát azon kívül is vagyon, aholott a dolognak valósága és határozatása lenni megszűnik. Példának okáért, ha belémerítenél a tengerben egy vedret, a tengernek az a része, amely a vederben lenne, bétöltené ugyan egészen a vedret, de a vedren kívül is volna az ő egész valóságáig. Csak annyi, sőt annyi sincs az egész világ az *Istennek* mindenütt jelenlétéhez képest, mert az Isten senkitől nem függő, szabad akaratú valóság, valaholott tehát akarhat, gondolkodhatik s a t., mindenütt vagyon. Igen hathatós zabola lehet mindnyájunknak a bűnök cselekedése ellen az *Istennek* mindenütt jelenlétele, és ezen zabola által győzé meg Ephremius nevű kegyes ember ama parázna asszonyt, aki midőn őtet parázna-ságra kényszerítené, azt monda: *Ha akarod, hogy kívánságodnak eleget tegyek, menjünk a piacra, és az emberek láttára vigyük véghez.* Amelyre felel a parázna: *Szégyen volna úgymond azt az emberek előtt cselekedni.* Akit is így győze meg Ephremius: *Ha csak az emberek láttára is szégyened e gonoszágot cselekedni, mennyivel inkább szégyenled kell a mindeneket látó Isten előtt, aki ott is lát, ahol az emberek nem látnak.* Így cselekedett Paphnutius is Thais nevezetű parázna asszonnyal. Egyszóval, ha a *Gigei* gyűrűje a tiéd volna is, és annak ereje által nemcsak az emberek, hanem a pogány istenek előtt is elrejtkezhetnél, de a mindenütt jelenlévő *Isten* előtt mégsem rejtezhetnél el. Ilyen az *Istennek* mindenütt jelenléte, amint szól Szent Ágoston: *Ha vétkezni akarsz, menj oda, ahol nem lát az Isten, és cselekedd azt, ami tetszik, azaz: sehol se vétkezz, mert mindenütt lát az Isten.*

LVII. SZAKASZ

AZ ISTENNEK MINDENHATÓSÁGÁRÓL

Az *Istennek* mindenhatósága foly az ő szabad akaratjából; mert valamit akarhat, tetszése szerint akár eszközök által, akár eszközök nélkül véghezviheti. A mi erőtelen lelkünk az isteni Felsőséghez képest merő azon tökéletlenség, mégis nagy

virtus az a mi lelkünkben, hogy akarhatja vagyon, mégpedig lehetetlen dolgokat is akarhat. De ebben különböz a mi lelkünk akarhatja az *Istennek* akarjátától, hogy ez többnyire (*effectus*) cselekedet nélkül vagyon; példának okáért akarhatja az én lelkem, hogy egy szempillantásban legyek a Napban, Holdban, Indiában s a t., de azonban semmi *effectusa* nincsen az ilyen akaratnak. Az ördögös emberek az ilyen akarat és képzelés által láttatnak véghezvinni sokszor oly dolgokat, amelyeket ők valóságnak gondolnak. Az akaratnak tehetsége sokkal hathatósabb léssen akkor, mikor a lélek a testtől megszabadul, és többnyire így dolgoznak a boldog lelkek, és az angyali lelkek, kivált mikor eszköz nélkül akarja az *Isten* őket dolgoztatni. Mennyivel inkább gondolhatod, hogy a mindenható lélek, aki az akaratot adta minden léleknek, hogyne cselekedhetne meg mindeneket, amelyeket akar? (Solt. XXXIII. 9.) Akinek akarhatja senkitől nem függ, gondolkodási megszűnhetetlenek, és éppen ez az *Istenben* a Mindenhatóság, hogy valamelyeket akarhat, mindeneket végben is vihet, ahonnét világosan foly, hogy az *Isten* minden dolgoknak végbenvitelére eszközök nélkül nem szűkölködik. Mintha te akarnád, hogy egy légy teremjen tenyeredben, s azonnal meglesse, vagy akarnád, hogy a Nap leessen, és azonnal leesne. Ezen akaratjának parancsolatjával teremtette *Isten* e Világot (*in instanti*) semmiből minden eszközök nélkül (I. Mos. I. 3. 6.). Amidőn pedig eszközöket véssen fel az *Isten* némelykor valamely dolognak végbenvitelére, mint a *Jób* kísértésében, *Egyiptomnak* ostromlásában, 2. Mos. VII–XI. részeiben; nem szorultságból léssen az, hanem rész szerint, hogy tapasztalhatóbb legyen az *Isten* munkája a látható dolgok által, rész szerint, hogy mutogassa hatalmát minden teremtett állatokon, amelyeket eszközül felvéssen, példának okáért: Kórét *immediate* is megölhette volna az *Isten* (4. Mos. XVI. 32.), de hogy lássa az Izrael, hogy a földnek is parancsolhat, a föld hasada meg. Nem lehet pedig gondolnod, hogy amint mindent megmívelhet, valamit akar, úgy valamit megcselekedhetne, azt mind akarhatná, mert mivel fogyatkozás nélkül való tökéletesség az *Isten*, úgy kell benne lenni egy (*perfectionak*) tökéletességnek, hogy azért többeknek kisebbedése, bántódása ne legyen. Pédának okáért az isteni mindenhatóság mérték nélkül való lévén, magában foglalhatná ezt is, hogy az *Isten* meghaljon, vagy valami

változást szenvedjen. De az ilyen dolgot a Mindenható nem akarhatja, mert ha akarhatná, véghez is vinné, vagy véghez is vihetné, mely ellenkezne változhatatlan örökkévalósággal. Midőn tehát a mi kívánságunkat vagy rendes eszközök által, vagy csudatételek által véghez nem viszi az Isten, nem kell kétségben hozni az őfelsége mindenhatóságát; mert nem azért nem cselekeszi, mintha nem volna reá hatalma, hanem azért, hogy nem akarja. Teremthetett volna az *Isten* több világot, ilyeneket, mint amelyben élünk, de megelégedvén az ebben való megdicsőíttetéssel, ennél többet teremteni nem akart. Ilyen az *Istennek* mindenhatósága.

SÓFALVI JÓZSEF

(1745–1794)

A TERMÉSZET MUNKÁIBÓL VÉTEGETT ERKÖLCSI ELMÉLKEDÉSEK

(1776)

ÖTÖDIK ELMÉLKEDÉS

A FÖLDÖN LENNI LÁTTATÓ NÉMELY SZÍNES
RENDELETLENSÉGEKRŐL¹

LXXIX. A természet munkái azzal különböztetik meg váltképpen magokat az emberi mesterség által készült munkáktól, hogy amazok annál szebbeknek lenni láttatnak, minél nagyobb értelemmel ítéltetnek; ezek ellenben minél élesebb elmével vizsgálatnak, annál hijánosabbaknak találtatnak. Vegyünk fel bátor akármely mesterséges emberi mívet, amely a természettől formáltatott dologhoz legjobban hasonlít, és tegyük melléje azt a természet munkájának, amelyet ábrázol. Engedjük meg, hogy ne lehessen azokat egymástól megkülönböztetni az ő külső formájukra nézve való tökéletes megegyezés miatt; ha mindazáltal egy kisdud *microscopiummal*, vagy nagyobb mutató üveggel nézi valaki mindeniket, legottan igen nagy különbséget fog ezek között tapasztalni. A mesterséggel készült munka hibásabbnak, a természeti pedig tökéletesebbnek fog tetszeni. Ebből világosan következik, hogy a természet munkáinak szépségéről az tud legjobban ítélni, aki azokat legjobban esméri; és csak az láthatja által a természetnek minden szépségeit, akinek e látható világnak minden szépségeiről leg-tökéletesebb esmérete vagyon; akinek nincsen ez az esmérete, az olyan mindenkor láttatik magának valami hibát találni a természet munkáiban; és aki csak kívülről tekinti meg a természetet, az sohase tud egyenesen ítélni annak munkáiról.

¹ Íratott 1743. esztendőben.

LXXX. Innen származik sok tudatlanoknak némely természetű dolgok felől való helytelen és gyakorta neveltséges ítéletek, innen vagyon az, hogy némely bolond *Alfonsus* jobban akarná csinálni a világot, mint ő maga a véghetetlen bölcsességű és hatalmú Teremtő. Innen vagyon az, hogy sok tudatlanok sok rendeletlenségekkel vádolják ezt a mi Földünket; annyira, hogy a másként éles elméjű Burnet Tamás is nagy magagondolatlanságból azt merje állítani, hogy a Föld alkotványában sok szükségtelen dolgok s rendetlenségek, nevezetesebben pedig a hegyekben, völgyekben és tengerekben sok hiábavalóságok és rosszul rendelt dolgok találhatók. Nem is lehet az másképpen, ha valaki eléggé meg nem fontolva és a rajta lévő dolgokat egymással illendőképpen össze nem hasonlítva tekinti meg a Földet; hanem hogy sok kivetőt találjon abban. Minthogy ez az elmélkedés sok nevezetes és hasznos tudományokra taníthat minket; szánjunk reá arra egynéhány levelet, hogy a Mindenható Teremtőnek véghetetlen bölcseséggel készült munkáiról okoson tudjunk ítélni.

LXXXI. Aki, amint feljebb is említém, e Földnek közönséges minéműségeit minden megfontolás és a benne levő dolgoknak egymással való egybeazonosítása nélkül tekinti meg, az semmi nagy mesterséget s bölcsességet nem talál annak alkotásában. Vegyük fel p. o. a Földnek két sarkához, a *pólusokhoz* közel lévő helységeknek tulajdonságait. Ottan az esztendőnek nagyobb részén olyan iszonyú hideg uralkodik, amely miatt sem az emberek, sem az oktan állatok meg nem lakhatják azokat; ott a hegyek szüntelen tartó hóval és faggal beborítottak vagynak, ott a jegeknek sokasága miatt a tengeren hajóközni nem lehet. A huszonnégy órából álló napnak két részekre, úm. nappalra és éjszakára való elosztattatása is, úgy tetszik, hogy ellenkezik ezeken a helyeken ezzel a haszonnal, amelyet ebből az elosztattatásból vesznek a Földnek más részeiben lakó emberek.² Egyszóval úgy látszik, mintha ezen helyekre nézve

² A Földnek mind a két sarka körül lévő helységekben vagyon is, a szüntelen tartó fagyon és hidegen kívül, fél esztendeig minden éjszaka nélkül való nappali idő, és ugyanannyi ideig minden napfény világosítása nélkül való éjszaka vagyon. P. o. amíg a Nap mireánk nézve a tavaszi és nyári égi jegyekben jár, addig a Föld északi sarka körül fekvő helyekre nézve sohase mégyen le a Nap; és így ottan semmi éjszaka nincsen. A Föld déli sarka körül lévő helyekben pedig ez egész

semmi jó rendet, semmi mesterséget nem követett volna a természet. Mennyivel szebb volna az, ha ezekben a helységeken is éppen olyan mérsékelt meleg és hideg, annyi világosság és setétség és olyan termékenység volna, mint a Földnek más, szelíd természetű helyeiben? Mert így, a Föld sarkaihoz közel lévő tartományok is termékenyek lévén, mint a Földnek több részét, úgyszintén ezeket is lakhatnák és hasznokra fordíthatnák az emberek. A mostani állapotja szerint pedig a Földnek nem kevés része csak haszon nélkül és örökös sivatagságba marad. Így ítél csak az orra előtt lévő dolgokat látni tudó ember (*myops*).

LXXXII. Nem másképpen fog akkor is ítélni, amidőn a Föld színén lévő egyenetlenségeket csak hasonló figyelmességgel tekinti meg, amidőn látja az egész tartományokat elfogó rengeteg erdőket és sivatag völgyeket. Gyakran lehet szemlélni olyan egymás felibe tornyozott nagy hegyeket, amelyek soha meg nem olvadó jéggel vagynak befedeztetve. Ha ezek közül némelyek eledelt adnak is valami állatoknak; másfelől mindazáltal olyanok vagynak, amelyek sem az élő állatokat, sem pedig a plántákat meg nem szenvedik. Az ilyen iszonyú hegyek többnyire olyan rengeteg völgyeket és pusztákat szoktak bekeríteni, amelyekbe a napfény se süthet be, és amelyeknek csak megtekintések is irtóztat bennünket; amint tapasztalhatták ezt mindazok, akik a Francia- és Olaszország között fekvő rengeteg havasokon (*per Alpes*) vagy akármely más nagy hegyeken utaztak. Hol vagyon itt az a jó rend, az a szépség, amelyet másutt mindenfelé olyan bővön mutogat a természet? Mennyivel szebb volna, ha ezen iszonyú hegyek és utálatos barlangok helyett mindenféle szép térségek vagy

idő alatt sohase láttatik a Nap, és következképpen itt addig tartó éjszaka vagyon, ameddig tart a Föld másik végén a világosság. Amidőn ellenben mireánk nézve az őszi és téli égi jegyekben jár a Nap, az egész idő alatt a Föld déli sarka körül fekvő helységeknek nincsen semmi éjszakájok, hanem szüntelen tartó nappalok. A Föld északi sarka felé pedig ez egész idő alatt nincs a Nap a *horizon* felett, hanem szüntelen való éjszaka borítja el azon helyeket. Micsoda természeti oka légyen ennek, és vajon tökéletes setétséggel bajlódjanak-e azon helységeknek lakosi, ha kik vagynak, midőn a Nap világosításától megfosztatva ülnek, vagy pedig ebben a részben vallott károkat más úton-módon pótolja ki a bölcs Teremtő, arra itten kiterjeszkedni nincs céloom, sem alkalmatosságom.

legalább csak apró halmocskák volnának? Ha a Föld színén azok a sok ezer mértfödek, amelyeket vagy a szüntelen tartó hó, vagy a kopasz kősziklák és teljességgel haszontalan puszták foglalnak el, mind szántóföldekké, kaszálórétékké és szőlőhegyekké tétetnének?

LXXXIII. Így gondolkodhatik minden egy első tekintettel, valaki csak félig esméri a természetet; és ha csak azok is, amelyeket előmondottam, elégségesek nem volnának az én céломra; száma nélkül sok afféle dolgokat hozhatnék még elő, amelyekről éppenúgy lehetne ítélni. Lássuk meg azért rövideden, mely rossz fundamentomon épültek légyenek az említett színes ítélettételek; mi módon légyenek azok, amik a Földön rendeletlenségeknek lenni láttatnak; valóságos szép rend, és amik hibáknak tetszenek, valóságos tökéletesség.

LXXXIV. Tegyük fel egy kevésbé, hogy a Föld az említett gondolat szerint légyen alkottatva, és fontoljuk meg azután, mi következnek szükségesképpen ebből a rendelésből; legottan észre vesszük, hogy az egész Földnek minden részében egyforma grádusú meleg és hideg lenne, amely igen jónak láttatik lenni. De mondja meg nékem akárki, hová lenne úgy a természet munkáiból az a bámulásra méltó nagy különbség, amely a Földet oly sokkal tökéletesebbé teszi? Hová lennének a plántáknak, a tengerben és szárazon lévő állatoknak oly sok ezer nemei, amelyek csak az olyan tartományokban szaporodnak, ahol az ő természetekhez alkalmaztatott grádusnyi meleg vagyon? A természetben lévő oly sokezerféle dolgok között igen kevés vagyon, ami minden helységben egyformán nevedkedhetnék. A hideg helységekben nagyobbára csak afféle dolgok vagynak, amelyek a meleget nem szenvedhetik; ezekben ellenben többnyire azok a dolgok találtnak, amelyek a hideg tartományokban egészen elvesznének. Ha a meleg országokból hozatott plántákat a mi hazánkban szaporítani akarjuk; nem szükséges-e, hogy az ő hazájoknak nemcsak melegségét, hanem még szokott időjárását is mesterséggel által, amennyire lehet, kövessük?³ Bizonyos tehát az, hogy ha mindenütt egyenlő meleg volna, a természeti dolgoknak

³ Lásd erről a híres Linneusnak azon munkáinak I. Tomusát, melyeket a tudományok előmozdítására Svéciában felállítottott Királyi Akadémia adott ki.

legnagyobb szépsége és ezáltal az egész természetnek is nevezetesebb ékessége egészen elveszne. És ezen kívül mely nagy jót vesztenek el egyszersmind ezáltal? Ha egy helységnek se volna olyan jövedelme, amely másutt nem találatnák; hová lenne úgy a kereskedés, amely oly sok valóságos és nem csak képzelt, hiábavaló hasznot hajt minékünk? Mert noha sokszor csak a fősvénység, a bujálkodás, sőt gyakran csak a tisztességre és becsületre esztelenül való vágyódás nyitott utat az idegen országokra, és azoknak a természettől adatott ajándékot csak ez hozta miközinkbe; mindazáltal valóságos hasznot is eleget veszünk, a különb-különb országoknak egymással ilyenformán esett egybeszövetkezésekből. Mint volna dolga a tudományoknak, ha egy ország se volna kénytelen a másikkal társalkodni? Mert mi kényszerítene bennünket az idegen országokra menni, ha ott semmi se volna egyéb, hanem csak amit a mi hazánkban is mindennap láthatunk?

LXXXV. De nem csak ezek az alkalmatlanságok származnának a Földnek a feljebb említett mód szerint való rendeltetéséből. Ha azt kívánod, hogy a földnek minden részeiben egyforma meleg legyen, határozd meg azt is, micsoda grádusban kellene lenni annak a melegnek. Olyannak kellene-e lenni mindenütt, mint a Föld közepén, az *Aequator* alatt? Ki maradhatna meg az ilyen nagy hévségben? Minthogy a természetvizsgálók tanítása szerint, ha egy hideg test közel megyen egy meleg testhez, az ennek melegének egy részét magába veszi: innen a hidegebb tartományok is mindenkor magukhoz vonnak valamit a melegebbektől. De ha minden tartományok csak egyformák volnának, úgy az egész Földön lévő meleg sokkal nagyobb lenne, mint amely most a Föld közepén, az *Aequator* alatt szokott lenni. Amely ha úgy volna, semmi se maradhatna meg. Minden emberek, oktalan állatok és plánták meghalnának a nagy hévség miatt.⁴

LXXXVI. De tegyük fel, hogy az egész Földön mindenütt olyan mérsékelt meleg volna, amelyet minden teremtesek elszenvedhetnének, úgy a Föld mindenütt egyenlő magasságú és egyenlőképpen kiszélesedett lenne. Ezáltal pedig a szeleknek legnevezetesebb oka lenne oda a Földről. Mely megmondhatatlan károk származnának pedig abból? Tudva

⁴ Lásd a természet szépségéről való beszélgetést.

vagyon az bizonyos tapasztalásokból, hogy a levegőég, amely az emberek és az oktan állatok életének fenntartására egy kiváltképpen való eszköz, igen veszedelmes méreggá változnék azoknak, ha azt szüntelen nem tisztítanak és nem újítanak a szelek. És így a melegnek a Földnek minden részeiben való ilyen egyforma egyenlősége végső veszedelmünkre lenne minékünk. Tudjuk ennek felette, mely hasznosak legyenek a szelek sok más dolgokra nézve, amelyektől mind megfosztatnánk az említett rendelés szerént.

LXXXVII. Eszerént nem paradicsom lenne a Földből, amint egy első tekintettel látszik, hanem inkább egy rengeteg pusztaság és boldogtalan zűrzavar, ha olyanforma állapotja lenne, aminéműt feltettünk vala. Ezáltal azért meggyőztettünk arról, hogy az emberek előtt sok dolgok látszanak ártalmasoknak lenni a természetben, amelyek igen hasznosak és bölcsen rendeltettek.

LXXXVIII. Éppen így vagyon a Föld színének egyenetlenségével is a dolog. Képzeld magadnak egy olyan formájú Földet, amely mindenütt egyenes légyen. Igaz, hogy úgy rendes formájú lenne, mindenfelé messze elláthatnál, könnyen utazhatnál s a t.; de másfelől mindazoktól a hasznoktól megfosztatnál, amelyeket a hegyek által szoktunk tapasztalni. A sok kövek, ércnemek, minden folyóvizek, kútfejek és tók ekképpen mind odalennének. A tenger is csak egy бүдös tóvá változnék. A legszebb és leghasznosabb plántáknak nagy része, sok élőállatoknak nemei, melyek csak a magas hegyeken élhetnek, teljességgel odalennének a mi Földünkről. Így látjuk ugyanis, hogy mindezek a dolgok a hegyekben vagy a hegyeken teremnek, vagy pedig onnan táplálatnak, amint ezt külön-külön is könnyű lenne megmutogatni, ha céлом volna.

LXXXIX. Gondoljuk meg már, mely nyomorultul és merő vadságban élne az ember, ha csak a hegyekből ásatni szokott ércnemektől fosztatnék is meg? A sok hegyek tetejét befedő szüntelen tartó hónak és jégnek is nyilvánvaló hasznát látjuk, midőn ezek által a vizeknek szüntelen való folyások fenntartatik. *Európának* sok nevezetes vizei a hóval és jéggel teli hegyekből vészik eredeteket. Ha amennyi hó esik a magas hegyekre, ahelyett annyi sokaságú víz esnék le egyszersmind eső formában ugyanazokra, szükségesképpen mindeneket elborítana, mivel az a sok víz egyszeribe lefolyna a hegyekről.

Nyárban ellenben, mikor legnagyobb szárazság vagyon, ezeknek a folyóvizeknek minden kútfejei kiapadnának. A Földnek mostani állapotja szerint pedig mindezek eltávoztattatnak. Mert akármely sok hó essék egyszersemind a hegyekre, attól mindazáltal semmit se lehet félni; másfelől pedig a nyári időben elolvadó és lassan-lassan lefolyó sok hó és jégvíz sohasem engedik kiapadni a kútfejeket. Amiképpen azért egyfelől megakadályoztatják azt, hogy ne legyen egyszersemind olyan sok víz, mint az eső által lenne, úgy másfelől megbővítik, mikor fogyatkozása vagyon annak.

XC. Ekképen vagyon a dolog nemcsak az említett, hanem ezeken kívül, sokezer másféle színes rendeletlenségekkel. Azt ugyan nem mérem állítani, hogy minden színes rendeletlenséget valóságos szép rendnek lenni így meg tudnék mutatni, mivel erre az egész természetnek minden részeinek tökéletes esmérete kívántatnék, amellyel a véghetetlen Teremtőn kívül senki sem bír: olyan próbáink mindazáltal bővségesen vagyunk, amelyekből, ama régi *filozófus*nak példája szerint, a különös részekből az egész alkotványnak tökéletességét kihozhatjuk. Ne legyen hát senki olyan vakmerő, hogy a természetben lévő rendet hibásnak állítsa, és azáltal vagy a maga tudatlanságát, vagy pedig istentelenségét kimutassa. Mert éppen, ahol ő láttatik magának legkönnyebben találni rendeletlenséget, ott fog tökéletesebb bölcsességet tapasztalni; és minél többet vizsgáljuk a természetnek titkos utait, minél jobban általlátjuk azokat a fundámentomos regulákat, amelyek szerint szokott az munkálkodni, annál inkább meg fogjuk esmérni annak tökéletes voltát, és az ő mindenható Teremtőjének véghetetlen bölcsességét s jóságát; annál inkább alkalmasok leszünk az eszteleneknek hitetlen vádolásai ellen annak megoltalmazására. Ah, miért fordítják arra oly sok emberek minden értelmet, elméjeknek minden élességét, hogy csak a magok bolondságokat és gonoszságokat mutassák ki, hogy csak magokat és másokat vakítsanak meg? Ó, vajha valaha azzal a készüllettel a természet titkos rejtekeibe behatni igyekeznének! Mely veszedelmes csapást szenvedne így a hitetlenség ugyanazoktól, akik addig annak terjedésében fáradoztak!

XCI. De hogy azt a hasznot, amelyet ezen elmélkedésből vehetünk, egészen általláthassuk, menjünk elébb immár: és amiképpen vizsgálódtunk eddig a látható világról, hasonlatosképpen

tekintsük meg egy kevéssé a lelkek országát is. Mindeniknek ugyanazon egy Teremtője vagyon, aki minden munkáiban ugyanaz, ez okra nézve a látható és láthatatlan világ között való hasonlatosság is olyan bizonyos és állandó, hogy ha megtekintjük azt a közönséges régulát, amely szerént vagyon az egyik elrendelve, semmit se találunk abban, ami a másikban is hasonlatosan meg ne volna. Keressünk hát a lelkek országában is olyan példát, amelyből kitessék, hogy azok a dolgok, amelyek rendeletlenségeknek lenni láttatnak, valósággal hasznosok legyenek. Ezért pedig nem szükség messze mennünk, mert magunkban is feltaláljuk, amit keresünk.

XCII. Mely csudára méltó nagy rendeletlenségek láttatnak lenni az emberi nemzetben? Végyünk fel p. o. egy embert; mely igen sokféle rajta uralkodó, zűrzavaros indulatoktól gyötrettetik az? Egy kis hajócskával játszadozó tengeri habok módjára most ide, most amoda ragadják azok őtet. Mely nagy erőtelenségek nem köttettek még a legjobb lelkekhez is? Mely igen esztelen kívánságok nem szokták ostromolni még a legerősebb lelkeket is? Hol vagyon az a boldog ember, akit gyakran meg ne csalnának az ő kívánságai? Hol vagyon az a tökéletes, akinek legjobb cselekedetei is olyan tiszták volnának, hogy a szoros próbát kiállhatnák? Most ez, most amaz, most egyszersmind mindenik indulat uralkodik rajta; és igen ritkán vagyon egyedül a józan okosságnál, mint igaz királynénál, az igazgatás kormányja. Egyszóval, hasonlatos *Áthénás* városához az ember elméje, ahol Solonok igen ritkán; kegyetlenek, tyrannusok pedig, vagy egyszersmind mind jók, mind gonoszok, igen gyakran uralkodtanak. Egvedül csak az állhatatlanság és erőtelenség állandók szüntelen önála. Ezért szól ekképpen az emberi szívnek egy bölcs esmérője:

Ó, te haszontalan Emberi nemzetség,
 Fantasta Teremtés, csudás nagy veszettség!
 Oly eleven színnel vajon ki tud bírni,
 Sok bolondságidat hogy le tudná írni?
 A magad szerelme, tisztességkívánás,
 Irigység, kevélység és nagyravágyódás,
 Ostromolják szüntelen a te szíved várát,
 Hogy birodalmadnak sirasd osztán kárát.

SWIFT

XCIII. Ha pedig úgy tekintjük meg az embert, mint aki másokkal egy társaságban vagyon; mely sok gonoszszágot, gyűlölséget, irigységet, bosszúállás-kívánást, mely sok veszekedést, hadakozást, pusztítást szemlélhetünk abban? A gyilkosságok, lopások, csalárdságok, az ártatlanoknak üldöztetések, az igazságnak elnyomattatása, a gonoszoknak szerencséjük leggyakrabban láttatnak ottan. Egyszóval, egy bolondok és dühödt emberek ispotályához hasonlóknak lenni láttatik az emberi társaság. Sőt, úgy tetszik, hogy maga a Teremtő éppen elesett feltett céljától, teljességgel nem az lévén a vége az emberek teremtésében, hogy ilyen nevetségre méltó nemzetet hozna e világra. Úgy tetszik, mintha az igazság a felettebb szorosan ítélő Bóaló (Boileau) pártján állana, aki az embert minden más teremtetéseknek utána tészí. (*Satyr. X.*)

XCIV. De hová megyek én ezen beszédeimmal? Távolyan ez tőlem, hogy az emberi nemzetben vagy pedig annak Teremtőjében hibát keressek. Azt igyekezem sőt inkább megmutatni, hogy mindezek a színes rendeletlenségek, mindezek a gonoszak, amelyeket előadtam, nem különben sok tökéletességeknek kútfejei, amint szintén ezt a látható világban lévő színes rendeletlenségekre nézve megmutattam; hogy éppen azok a dolgok, amelyek magokban gondoltatván, nem egyebet, hanem csak zűrzavart és veszedelmet láttatnak csinálni, az emberi nemzet boldogságára tartoznak; hogy éppen azok a dolgok nemhogy akadályokra volnának az Isten feltett céljainak végbevételében, hogy sőt inkább azokat csudára méltóképpen segítik.

XCV. Vizsgáljuk meg hát, micsoda hasznot téznek az indulatok, amelyek az embert annyira elrútítani, oly dísztelenné tenni láttatnak.⁵ Képzeljünk magunknak egy minden

⁵ Amelyeket itten az erkölcsbéli rendeletlenségeknek hasznairól mondok, éppen nem arra valók, hogy az embereknek bolondságokat és gonoszságokat csak magokban gondoltatva kisebbítem vagy mentegessem. Hanem ezáltal csak az isteni gondviselést akarom megmenteni, amidőn ez a gonoszszágot véghezmenni engedi; és meg akarom mutatni, mi módon hozhat ki a setétségből is világosságot a legfőbb bölcsesség, és mi módon tudja az embereknek esztelenségeket és gonoszságaikat is jó végre és az egész alkotványra nézve hasznosan igazgatni. Az ember mindazáltal vétkes és büntetésre méltó léssen. De a büntetés nem valóságos gonosz, mivel az megjobbultást munkálódik.

indulatoktól szabados emberi nemzetet. Ne légyen abban se magához való szeretet, se tisztességre való vágyódás, sem külső érzékenységbéli bujaság, sem vetélkedés. Ennek ugyan szép társaságnak kellene lenni, amidőn oly sok veszedelmes indulatok kirekesztetnének abból; az olyan emberek talán egészen angyali módon élnének egymás között. De hátha azokból, az erőtelenségekkel együtt, amelyek az emberi társaságból ekképpen kivettetett indulatokkal mindenkor egybe vagynak kötötte, egyszersmind minden jót elvesztenének? A só egy igen hasznos dolog, hogy az Idvezítő hasonlatosságával éljek; de ha elvész az ereje, csak egy haszontalan holt test leszén. Vedd el az embertől a magához való szeretetet; egy olyan dologtól fosztod meg őtet, amely minden ő cselekedeteinek legnagyobb ösztöne, amely nélkül egy aluvó, sőt egészen megholt testhez hasonlatos leszén. Nem a magához való szeretet-é fundamentuma gyakorta az ember legnemesebb és leghasznosabb cselekedeteinek?

Az embernek önnönmaga szeretete,
Minden mozgásának igaz eredete.
Ez szokta a lelket munkára nógatni,
Másként semmi dolgot nem tudna folytatni.
Miképpen a plánta tulajdon tövéből,
Eledelt veszen a föld nedvességéből.
Attól nő, azáltal nagyra emelkedik,
Azután elhervad.

XCVI. Vagy pedig ezt az erőtelenséget meghagyván az emberekben, hagyjuk ki ahelyett a haszontalan tisztességre vágyódást, amely hitel felett való sok nyomorúságot csinált e világon. Mert így legalább oly sok nyughatatlanságot, hadakozást és másféle zűrzavart nem csinálnának az emberek. De úgy sok nagy lelkek, minden ő virtusaikkal egyetemben, örökös homályba borulva maradtak volna. Az a vitéz, aki a dicsőségtől ösztönöztetvén, mind a maga, mind pedig katonáinak életüket feláldozza érerted; aki a reád fenekedő veszedelmet magára vészi, akinek nagyravágyódása vigyáz érerted, mikor te aluszol; az a vitéz, mondom, *Niciás* módjára pénzen békességet vásárolván magának, az ellenségnek engedné a győzedelmet. A bölcs ember hasonlatosképpen,

akinek bölcsessége többnyire a tisztesség által nyilatkozik ki, vajon megrövidítené-e csak azért a maga életét, hogy tégedet a maga bölcsességére taníthasson, ha a tisztességtől megfosztaná őtet? Maga Leibnitius is, az a legnagyobb lélek, amelyet látott valaha Németország, és amelynek legtöbbet köszönhet a maga megvilágosíttatásában, keveset használt volna anélkül a világnak; és ha lehet hinni a hírnek, sohase láttuk volna enélkül amaz igen híres poétának, Popének pár nélkül való megbecsülhetetlen verseit. Holott ha a tisztesség soha semmit se cselekedett volna egyebet azon kívül, hogy ezt a két nagy lelket a világ hasznára felgyújtotta, csak azért elég méltó volna arra, hogy oltárt emeljen önéki az egész emberi nemzet.

XCVII. Hát vajon a testi gyönyörűséghez való szerelmet vetnétek-e ki e világból? Nézzetek jól meg előre. Azáltal az emberi nemzet szaporodását akadályoztatnátok meg. Aszerént azt a jó világot, amelyet képzeltek, sok olyan nemes mesterségektől fosztjátok meg, amelyek ugyan a bujálkodók gyönyörködtetésére találtak fel, de amelyeknek haszna sokkal szélesebben kiterjed. Nem a testi gyönyörűség adott-e elsőben arra alkalmatosságot az embereknek, hogy a természetnek a plántákban és az élő állatokban rejtett kincseinek esméréteré juthassanak? Nem a testi gyönyörűség-e az, amely naponként ma is, noha nem egyenesen (*non immediate sed mediate*) alkalmatosságot szolgáltat arra, hogy újabb-újabb országok találtassanak, és a vad nemzetek szelídebb erkölcsökre taníttassanak?

XCVIII. Vessük ki a vetélkedést az embereknek elméjeből, küldjük örökös számkivetésbe a papok s teológusok haragját, amely annyi rosszat szerzett eleitől fogva. De nem lehet ezt úgy véghezvinni, hogy azzal együtt egyszersmind a helyes vetélkedés is ki ne vessenek, és hogy oly sok tudós munkák, amelyek az idvesség fundamentumát erősgetik, egyszersmind el ne vesszenek. A vetélkedés támogatja az igazságot, amely nélkül gyakorta gonosszal illetetnék az; és a harag sokszor oly nagy jót cselekeszik, amelyhez soha hozzá nem fogott volna a magát eleresztő elme.

XCIX. De talán így gondolkodol, hogy szenvedhetők volnának még eddig mindezek az indulatok; csak az irigység, gyűlölség, bosszúállásra vágyódás mint az emberek csendességének megháborítói ne volnának; mert így sokkal jobban

lenne az embereknek állapotjuk. De vajon nem sok jók következnek-e mindennap ezekből a vétkekből? Mi módon magasztalta fel sokszor némely irigy ember a maga ellenségét? Nem ezek a vétkek voltak-e azok, amelyek miatt József az egyiptombélieknek eladattatott, és így alkalmatossá tette arra, hogy a nagy szükségnek idején egy egész nemzetet szabadítson meg a végső veszedelemtől? Nem ezek a vétkek vitték-e a zsidó nemzetnek bölcs törvényadóját, Móset az egyiptomi király udvarába, aki által szabadította meg az Úr annak utána a maga népét a kemény szolgálatától? És ezeken a vétkeken kívül mi volt egyéb oka annak, hogy e világnak Idvezítője az emberi nemzet boldogulásáért megöletett? Nem az iszonyú üldözések tettek-e koronákat a mártírok fejekbe, és nem ezek terjesztették-e el a keresztyén vallást?

C. Így lehet gondolkodni minden egyéb vétkekről is, hogy azok is az emberi egész társaság tökéletességére szolgálnak. Ily nagy bölcsességgel rendelt el mindeneket a világnak véghe-tetlen nagy monárchája, hogy a különös embereknek hibái és vétkes cselekedetei az egész nemzetnek boldogságát munká-lódják. Ami csak különösen gondoltatván hiba, az a többekkel egybekötvetve tökéletesség. Csudálkozásra méltó e világnak formája! Abban azok a dolgok is jók, amelyek legrosszabbak-nak lenni láttatnak. Mindenek igen jól rendeltettek.

CI. Állítsuk hát bátorsággal némely felfuvalkodott tudatlan gyalázók és szüntelen panaszolkodó együgyűek ellen, hogy jó ez a világ, és valami vagyon abban, az mind igen jól vagyon rendeltetve.⁶

⁶ Különös gondolatim vagynak efelől énnékem. Amelyek noha sokak előtt helyteleneknek lenni láttatnak, nekem mindazáltal úgy tetszik, hogy ez egymásból folyó igazságokban fundáltattak azok. Én úgy ítélek, hogy minekelőtte arról vizsgálódnánk, miért engedi meg az Isten a gonoszt, azelőtt annak kellene jól végére menni, hogy mi legyen ez tulajdonképpen, amit mi gonosznak vagy erkölcsbeli rosszaságnak, hibának nevezünk. Hátha az emberek hibáin és az onnan következő rosszon kívül semmi más mód nincsen, amely által az emberek nagyobb boldogságra készíttethetnének? Semmit sem állítok még most. Egy példából világosabban kitetszik az én gondolatom. Rossz-e az ifjakra nézve a tanulás és az azzal együtt járó unalom? Ha rossz, azt el lehetett volna kerülni; de úgy mindörökké tudatlanul maradtak volna.

És noha által nem láthatunk mindeneiket; noha sokak csudálatosoknak s rendeletleneknek lenni tetszenek mielőttünk; mindazáltal, mivel mindezeknek ugyanazon egy a teremtőjük; hozzuk ki ezt a következtést, hogy valami attól származik, az mind jó. Mindenek jók, az egész világra nézve, még a rossz cselekedetek is, és az azokat okvetetlenül követő büntetések. Mind, aki tévelyeg, mind pedig, aki azt egyenes útra vezérli, használnak e világnak; mindenek olyan eszköz, amely által akarja elérni e világnak Ura a maga célját. Ne neveztessek hát semmi szerencse vagy szerencsétlenség! Mindenik jó a világra nézve. Távozzék el innen minden zúgó-lódás és panaszolkodás; mert minden a mi boldogulásunkra szolgál. Ami egy magános emberre nézve szerencsétlenség, az javára vágyon az egész társaságnak.

CII. Ez okáért meg kell minékünk elégednünk e világ formájával és a benne lévő renddel. Távul légyen az mitőlünk, hogy a legfelségesebb és legjobb valóság igazgatásának formájában hibát keressünk, amidőn bővséges okunk vágyon arra, hogy azt a véghetetlen bölcsességet, amelyet abban szemlélünk, mélységes tisztelettel imádjuk. A jót és a gonoszt ne csak magános személyekre, hanem az egész emberi társaságra nézve vizsgáljuk. Nem csak miérettünk teremtett a világ, és azért nem is kívánhatjuk, hogy csak mireánk nézve folyjanak jól mindenek. Úgy tökéletes a világ, ha egészen gondoltatik az. A mindenható Teremtő a világnak nemcsak ez vagy amaz részét, hanem közönségesen szólván az egész világot akarta tökéletes formával teremteni; és erre nézve minden magános dolognak csak annyi gráduusnyi tökéletességet adott, amennyi a Teremtőnek célja szerint szükséges volt őnéki. Az egész világ tökéletes voltában keressük tehát a mi boldogságunkat, ezt a Mindenható Teremtőt pedig, aki mindeneiket oly csudálatosan rendelt, félelemmel és birodalma alá való aláztos magunk ajánlásával tiszteljük.

BESSENYEI GYÖRGY

(1747–1811)

AZ ÚR VACSORÁJÁNAK TITKA A KENYÉRBEN ÉS CSUDÁJA A KRISZTUS TESTÉBEN

(1777 után)

VILÁGOSÍTÁS

Amely dologról elmélkedem, amint tapasztalni fogod, idejéből már kifogyott, azaz tudósok közt való vetélkedésre többé nem tartozik, csak régiségen felakadva csüng felettünk azért, hogy az emberek szokásokat külső formájába akkor is tartsák, mikor már valóságában füstöt vetett. Nem lehet a hit ágazatait szembeszökő módra igazítani, mivel annál fogva kést kapnak reá, mely által önnön sérelmére nyit magának utat. Amely dolgokat a régi tudatlanság beleplántált, csak hadd hulljanak le magoktól. Azt cselekszik, hogy nem néznek oda, sem róla nem tanácskoznak, mi, hogy, hol esik. Hajdan a felek az ostya-Krisztusról véghetetlen vetélkedést tettek, sőt Husz, Luther, Calvinus előtt sokkal, Berengarius és Lanfrank a 11. százat a transzsubstantiatioval lármába hozták; már most magyarázni is szégyenlik. Nincsen oly okos katolikus e világon, ki a Krisztusnak ostyából létéről írni merne, még Gusztinyi sem többé, ha élne is. A református bölcsek e dologra felelni nem méltóztatnak, sőt magok is sajnálják katolikus tudós esmerőseiknek említeni, hogy általa őket akadályba ne hozzák, s orcapirulást ne okozzanak. Látják, hogy sok efféle dolog a józan okosságnak reávirradt napján magába kiszáradt s elhullt. Nem is lehetne egy valóságos tanult elmének szomorúbb kötelességet adni a mai bölcsek közt, mint ezen dolognak megvilágosítását, hogy az ostya Isten, s egyúttal ember is. Ha a vak tudatlanság vagy a régi időnek részeg buzgósa némely természet ellen való dolgot fel nem szentelt volna, talánál-é most olyan tanult embert a világon,

ki mondani bátorkodna, hogy amit szájjal rág, egész Ember és Isten. Ne gondold hát, hogy e munkába élő emberek ellen írok, kik vallások tudományára is születvén annak értelmét vérekkkel együtt merítették anyjok méhéből, és vokсок nélkül azok, amik. A régiségre kívánok csak fordulni arccal, és az élőknek ujjal mutatni, hogy az okoskodás mire vetemedhetik, ha kevésységénél fogva sarkából kifordul, mely szerént oly dagályos méltóságra emelkedik, hol az Istenséget is keze közé veszi, s ott hiszi. Ne felejtjük el, hogy a régi atyák a mennyei tudománynak trónusáról micsoda mosolygó megelégedéssel méltóztatták a filozófusokat esztelenségre ítélni. Légyen – de hol nincs hát esztelenség, ahol ész is található? Az indiai, perzsiai, görög, római filozófusokat s esztelenségeket tekintsd meg, kérlek! A vallásnak belső tudományait is – fontold őket, és lássad osztán, melyik üt túl a másikon! Hitték némelyek, hogy e világ örökkévaló – hogy az Isten és a nagy Természet egy – hogy e világot vak eset szülte, vagy valamely bölcsesség vette a zűrzavarból rendbe – hitték közülök, hogy a lélek halandó, mint most is sok keresztény nevelésű emberek hiszik Európába. Hadd járjon! Ha mind ezekkel vakoskodtak is a Természet világánál! De hát mi nem tévelyegtünk, nem kegyetlenkedtünk-é? Mennyi csudáktól szöktünk már el lábujjhegyen? Mennyi szenteket küldtünk ispotályba örökös penzióval, kik innepekből kivénültek? Mennyi asszonyt hittünk sátánának, szuka ördögnek, kiket szent buzgósággal égetünk meg elevenen? Van itt egy filozófusnak mit nevetni!

Mikor Európát vallásának tudománya vérrel, tűzzel borította el, volt a filozófusnak mitől irtózni. Ne hirtelenkedj hát ezen, szent rokon, mert néked sem könnyű a felelet, ha reávonatol, és ha tűzzel-vassal nem felelhetsz az igazságnak, mint máskor. A spanyol vérszopó széknek törvénybe vett gyilkossága meddig gúnyolta az Istenséget, gyalázta a Természetet, és botránkoztatva az emberi nemzetséget? Ha elhihetném, hogy a spanyol inkvizíció Isten parancsolatja volt, megtagadnám az Isten. Teológusok! Filozófusok! Ne csúfoljátok egymást.

Mindenütt van az embernek deréksége, esze, vétke, esztelensége. Mit tudjátok, hol és mibe tévelyegtek! Sokszor igazságokat csak a nevelés csinálja, melyet ezzel állítasz meg, hogy mester uram mondotta, hogy az öreg Erzsók és a vén kocsis is úgy hitték, s atyád urad is: de másnak is van vén kocsisa s atya,

kik mind ellenkezőképpen hiszik. Hová mégy? Csak a' hiszi, hogy a szokásbéli vallást nem a nevelés adja, aki megbolondult. – Ne szólj az embernek vallásáról harmincesztendő koráig, kérd meg osztán tőle, melyiket tartja, melyiket választja? Ezen feltétel, hogy a filozófia a vallásnak eltörlésére szolgál, oka a gyűlölségnek nem lehet. Akár pogányok, akár keresztények között sohasem volt a világon olyan dogma, melyről a tudósok és tudatlanok egy értelemmel hittek volna, ha egyformán vallottak. Gondolod, hogy Cato s Cicero Jupiterről, Saturnusról s at. úgy hittek, mint a római borjúpásztorok? – Valamennyi dogma van e világon, ha filozófiává teszed, mind füstöt vét. De soha nem teszik oda, mivel a község soha filozófussá nem lesz. Már ha úgy akard, hogy bölcs, oktalan, tudós, tudatlan a szokásbeli vallásról mind egyforma erőben higgyen, csak azt cselekszed, hogy magadat általa egyfelől nevetségessé, másfelől szánakozásra méltó együgyűvé csinálsz. – Valaki hajókázva lapáttal evezvén igyekezne a Carpatus tetejére menni, és magát e végre erőltetné: csak annak adná bizonyos jelét, hogy nincs esze. E Földnek minden részén vettekdedek minden időben a nemzeti vallásokon, pogányok és keresztények között, de azért törvény alá vett ország vallás nélkül sehoh e világon egy óráig nem volt. Attól félsz, hogy a vallás eltörlötték a Földről? Mikor éred el az időt, melybe papok s templomok ne légyenek? Vagy azt akard, hogy mindenki úgy higgyen, úgy dogmázzon, mint te? Nem jó lenne: még azt is hozzákívánod, ha szőke legény vagy, hogy minden ember szőke legyen, mint te vagy? Az országgló vallást nevelés, szokás viszi, melyet az együgyű községnek számlálhatatlan sokasága tart fenn minden filozofálók örökös truccára (más szóval a superstio mindég predominálni fog a filozófián). – De a józan okosság vele nem ellenkezik, hanem csak azt cselekszi, hogy vak mérgétől s pusztító dühösségétől szabadítsa. – Micsoda veszedelmére nem voltak emberi nemzetünknek eleitől fogva a superstio és fanatizmus? Árt-é, ha a filozófia e fenétől az emberi világnak élő testét és megromlott értelmét bélpoklosságából kigyógyítja?

A pogányok álmodott isteneiknek fertelmes oltárain azoknak nevébe megöklött ártatlan kisdedeknek és embereknek vérével áldoztak. – Hát mi? – Szóljak-é a kereszténységnek magán elkövetett öklöléseiről? Maradjon! – Ne pirítsuk egymás

orcáját! Csak erre felelj: hogy dogma szelídítette-é meg a dogmától dühös világot vagy filozófia, vagy józan okosság? – Nem múlhatik hát el a vallás, mert két s három tudósnak susogva való vetélkedése három- s négyszázezer hívő együgyű emberek között kevesebbet mutat a semminél. Miért mutatott hát anynyit Luther értelme a római vallásban? Azért, hogy csakugyan vallással harcolt a vallás ellen, oly papi székre támadván, mely világ láttára mennyet, földet botránkozással betöltött. De próbálj meg filozófiából országló hitet és szokásokra vett nemzeti vallást csinálni, és lássad, hogy üt ki?!

Egynehány ember vetélkedik, kételkedik, és egynehány milliomm embernek törülje el születéssel s neveléssel adott vallását, melyet, ha csupa szokás volna is, tőle elvenni nem lehetne. De tudjátok-é ti, három s négy valóságos filozófusok, egy országba, és húsz–harminc tudósok, hogy az együgyű sokaság neveteket nem esméri, s nem is esmérte soha? Valamint ti őket tekintetbe nem veszitek, úgy ők sem titeket. Mikor utazol, együgyű paraszt szekeresednek beszélj Spinozáról, Hobbesről, Lucretiusról, Voltaire-ről, Rousseau-ról, Epicurusról s a t., kik a vallást hányják, vetik: azt fogja tőled kérdeni: Hol laknak azok az urak? Járnak-e a debreceni vásárra? – Hogy juthatsz oda filozófiáddal? Székből kellene neki papolni? De a pap a vallás ellen nem papol, mert onnan él és becsültetik. Te világi okos! Pap nem vagy: írész, de a község nem olvas! Beszélnél, hirdetnél neki, de hol s hogy? Ha papi hivatalba élsz, mint filozófus elmédbe hihetsz, gondolkodhatsz, de nem mered mondani és papolni. A tudósok örökké vetélkednek, a tudatlanok örökké csendesek. – A bölcsek mindég kételkednek, az ostobák pedig mindég rajtok nevetnek, és mindent elhisznek. Attól félsz hát, hogy az emberi nemzetnek elméje hanyattatásban lévén, belőle a vallás kimégyen, úgy, mint a gyermek, ki a tenger partján áll, hol a haboknak süllyedezéseket, felemelkedéseket látja, és megijed, hogy az árkából kifut, és a világot elborítja.

Uraim! Tudósok! Ne csináljanak magokból oly nagy következtetésű embereket, kérem szomszédi barátsággal Kigyelmeteket! Az együgyűség s tudatlanság örökké megszámlálhatatlan sokasággal bíró lész, a filozófusok pedig egynehány emberekből fognak állani. Nem olyan könnyű igazi filozófusá lenni, mint zsoldárt énekelni és misét mondani. Minden

nemes dolgot nehezen szül a természet, s emiatt ritka is – ami ritka, drága. Mikor sokasodik meg annyira az arany, mint a folyóvízbe zörgő kövecs?

Nevelés által megörögzött vallás dolgába a tudósok a tudatlanoknak semmit nem tehetnek, mivel kölcsönben mindenik fél esztelennek tartja a másikat. Azt mondja, hogy tudatlanok is vagynak hitetlenek, és ha úgy oktatják, azzá lesznek. – Örökké voltak, de semmit nem tesz, gyilkosok, tolvajok s más gonosztévők is lesznek örökké, de azért nem mondhatod, hogy a törvény és a jó emberek el fognak általok töröltetni a világról. Ki viszi végbe, dogmás rokon, hogy olvasott, olvasatlan halandók közt dogmátlanok ne legyenek? Micsoda törvény által marad egy ország gonoszság nélkül? A zsidók törvényét, vallását az Isten maga írta, adta, szabta: hát nem találtattak-é közöttük hitetlenek, bálványozók és gonoszok? Mit akarsz? Hogy minden úgy higgyen, mint te, és az emberek közt az értelemben ellenkezés és különbség ne találtasson? S ezért haragszol? – De nem haragszol azért szomszédodra, ha más ruhába jár, mint te, ha kisebb termetet visel nálad, ha nem szereti azt, amit te kívánsággal eszel, tetszésére hagyod. De ha úgy nem lát az elméjébe, mint te, gyűlölöd. Valamint termet, tekintet kettő mindenbe egyforma nincs e világon, úgy elme sincs, mely minden dologról egymással pontra egyezzen. Ki különböztette meg a testet? – Az Isten. – Hát az értelmet? – Aki teremtette. – Ki akarja mind egygé tenni? – Az ember, aki teremtve van! – Úgy-é, bigott! Hibázol, mindent értelmedre akarva húzni. Miért haragszol az emberre, hogy elméje okaidban meg nem nyugszik, ha erkölcse jó, ha emberséges és jól tévő? Többet ér értelmed a világban a jóságnál? De mi mellett kényszeríted szomszédodat álmodott csudáidnak elfogadására? Ha csak azon okból vagyok köteles néked hinni, hogy te mondod, másnak is hinnem kell, ha mondja, így mindent híven semmit sem hiszek, mivel vallásomnak ellenkezésekből kellene állani. A pápistával Krisztust vacsorálnék, a kálvinistával kenyeret, a zsidóval, ariánussal megváltó Istenről nem tudnék semmit. Hogy lehetne mindezt fővel, lábbal összevetve rakásba hinni?

Hogy pedig az országló értelem és hivatalokra eloszlott emberek vallással vakok és dühösek ne legyenek, arra szükség van. – Hogy volt akkor, mikor a király is úgy hitt, mint a

csizmadialegény? Emberi nemzetnek öldöklésére fordítottat a vallás, mely ezen részeg értelemnek vad bolondsága által felszentelt ördögösségről együgyű ártatlanságába semmit se tudott. Elcsudálkozott a keresztyén hit, hogy tudományát és az irgalmas Krisztusnak nyomdokait az ártatlannak gyilkos módra kiontott vérében kell neki keresni, melynek gőzölgése egekre emelkedik, és bosszúállást kiált a mennyország nevébe dúló pokol ellen! Gyalázatjára volt az emberi természetnek gúnyolván Istenét, kit pusztító mennykövekkel öltöztetett fel, és szüntelen haraggal mutatott. Nincs is az istentagadás az Istenségnek oly sérelmére és csúfoltatására, mintha atyai jóságát pusztító ördögben mutatják a világnak. – Mi kárt tett hát a világi bölcsesség, hogy az emberi nemzetet a nehéz nyavalyatöréstől, pestistől s hagymáz betegségtől, a fanatizmustól megmentette, gyógyította? Ha filozófia nem volna, vallásodnak buzgósága most is tűzre hányatna.

Elvész a vallás, ha azt mondják, hogy aki bűnt teszen, nem pápa, hanem Isten ellen vétkezik? Hogy még azért az ember-séges hazafi nem hitetlen, ha Pontust, Cappadociát a szakállas zsoldárból songolja.

Az örök igazságnak esméretét Istenednek ujjai nyomták szívedbe. Lelkemmél tanácskozáván, halandót Istennek nem esmerek. Minden apostollal, pápával, kik születtek, szenvedtek és meghaltak, egyenlő ember-soron állok. – Ők is okoskodtak, én is, kárhoztatásokat a szeleknek szórom rajta nevetve. Ha hitednek ágazatja Istennek munkája – ne féltsd, megmarad, ha pedig emberek faragták, változik.

AZ ÚR VACSORÁJÁNAK TITKA A KENYÉRBE CSUDÁJA A KRISZTUS TESTÉBEN

Majd elindulok vizsgálni, hogy mi a titok a kenyérben, mi a csuda az Úrnak testében. Hol a szem változást nem lát, a tapasztalás nem talál, de a Lélek hiszi – melyben a természetnek bizonyágtételei nélkül hitnek származni örökös lehetlenség, mi az Úrnak vacsorájában, lássuk, amit e világnak fényes része és az emberi nemzetnek legbölcsebb, legszen-tebb osztálya itt, Európában majd' ezer esztendeig hiszen már egyhuzomban – mely dolgot a magát felfedezett egeknek

minden szentségébe felöltöztetett, és vallásul erőszakkal az értelemnek nyakára tolt. Mindég a tudósok s világi bölcsék vádoltatnak hitetlenséggel, vallásrontással, kik csak a természet világánál vakoskodnak, hol elméjük örökös tévelygésre van átkozva. Tekintsük a kinyílt egeknek titkai által megvilágosodott hívőket is, és fontoljuk, melyik jobb? Úgy hinni-é, mint következni, vagy úgy nem hinni? Ne mondjuk, hogy a filozófus nem tévelyeghet, de azt se állítsuk, hogy valamit az emberek e földön vallás gyanánt hisznek, mind mennyből alászállott igazság volna. A mocsok, tudod, nem ok. Felelj! Győzedelmeskedhetsz-é a suton hozzád köszörült társaiddal együtt, ha titkon nevedet azokat, kiknek ellenek állani nem mersz? Megfeszült torokkal kiáltod, úgy-é, hogy a vallást rontják. De tudod-é, szent rokon, hogy míg vallásod divatjában volt, már az emberek minden csudát, rendelést rakásra hittek? Egyik kezében örökké gyújtogató üszköt, a másikban pedig öldöklő fegyvert tartott. Köszönd e világi bölcsességnek, hogy most gondolatodért elevenen meg nem sütnek, és a hármass keresztnék békői lábodon nem zörögnek. Mégis csak filozófusoknak jut az esztelenség mindég osztályba.

Jere velem! És ha a világi tudósokat már megítélted, lássuk az egeknek bölcsseit is. Megvékonyult a hit, azt mondd? Én pedig vastagabban mutatok neked a bihari havasoknál is. – De megállj, még kérdés: lehet-é világi embernek oltár titkaihoz járulni szentségtörés nélkül? Olyan halandónak, aki, valamit az oltári szolgák mondanak néki, belső világát magába eltörölvén, érzéketlenül, vakon, siketen hinni lelkének örökös elveszte mellett köteles; akinek idvessége csak olyan feltétel alatt adatik meg, ha lemond róla, hogy ember, és hitében nem gondol, nem eszmél, nem fontol; aki fogadást teszen, hogy a természetnek minden ösztöneivel, bizonyágtételeivel egyetemben eklézsiái és papi rendelkezéssé válik, nem kíván Istenéről is parancsolat nélkül semmit is hinni, hogy e szerint magán kívül, maga nélkül több igazságot esmerhessen meg, mint Isten és Természet által esmerhetne.

Pap nem vagyok, s hit ágazatiba bocsátkozom. Ha pap volnék, papolnék – ember vagyok, okoskodom. Ki teremtette a papot? A vallás. Ki teremtette az embert? – Az Isten. – Így ember lévén előbbi a papnál, mint idősebb atyafi szólhatok, ő mint az ifjúság figyelmezhet. – Előbb megven a természet,

osztán jönnek a csudák, álolmlátások, parancsolatok, rendelések. Mi? Hát amit fejedelmi papok, tudósok, királyok, országok hisznek, vallanak, hirdetnek, parancsolnak, tisztelnek, védelmeznek, te kérdésbe teszed? Mi vagy magad ennyi bizonyágtétel ellen? Nékem sem mennyei, sem földi igazságoknak megismerésére tanúm nincs több ötnél. Ki adta őket? Az Isten és a Természet. Van-e még valami Istenség a mennyen és földön, mely az örökkévalóságnak természet által fundált és benned élő munkáját megtagadhatta? – Mi végre cselekedje? Azért-é, hogy Istenednek munkája nélkül annak igazságát jobban esmerhesd? Ha ízlést, érzést, látást, hallást, tapintást magamnak megtiltok, maga az Istenség hogy hitessen el vélem valamit? Míg természetemnek bizonyágtételeit tulajdonság nélkül való emberi valóságomnak vissza nem adja? Mit kívánsz, hogy higgyek, minekutána azon tehetségeimtől megfosztasz, amely által a lélek hihet és ítélhet? Hiába mondja a Mindenhatóság maga, hogy a Nap fekete, míg fénye szemem világába ragyog, mert nem hiszem, mivel Isten cselekedte, hogy lássak, és amit nem látok, ne mondjam, hogy látom.

Elég eddig a levegőget verni, gondolattal szelek közt futkosni. – Miről beszélsz? Mit akarsz? És a sok természettel ellenkező dolgot miben találsz fel? Hogy bizonyítod helyesen? Fújuk ki magunkat elébb, mert olyan dolgot tettünk fel célul, melynek felfordítására Herkulesnek művei kívánatnak meg.

Hogy a vacsorának kenyere Krisztus, azaz Isten és Ember, hogy magát a halandóknak eledelül adja, mégpedig testben és lélekben (meg ne rémülj, légy bátran! a hitben való tántorgás kétségbeesést mutat) – ez már oly dolog, mely ugyan az Istennek esméretiben a világ értelmét magától megszakasztván, sok milliom embereket gyűlöltet sok milliom emberek által, és ezelőtt mindaddig öldöklött, míg a józan természetnek bizonyágtételei ellene nagy erővel nem jövé, fegyverét kezéből ki nem vették, mely fegyver most is néha megzördül magába, és keservére szolgál a közboldogságnak titkon.

KÖNYI JÁNOS
(1750 k.?–1792 után)

XIV. KELEMEN PÁPÁNAK, AMA NAGY
EMLÉKEZETŰ GANGANELLINEK LEVELEI

(1783)

ÖTVENKILENCEDIK LEVÉL

AZ ... GRÓFHOZ

Szerelmes Barátom!

Nem akartam előbb tanácsolni az úrnak magát a matematikára (mérésnek mestersége) adni, míg a hitnek fundamentumiban egészen meg nem gyökeresednék. Félvén, hogy úgy történnék véle, ha oly tudományban foglalatoskodnék, mely a kimutatott igazságnál egyebet nem erősít, mint sok matematikusokkal történt vala, kik a mi titkainkat egy kemény matematikai tudománynak akarták alája vetni. Akármely messze terjedjen is ki a matematika, tehát mégis igen meghatároztatik, mihelyt a beszéd az Istenről vagyon. Minden húzások a földön, minden pontok, melyekkel az ember élhet, csak igen csekélységek, hogysem azokat a véghetetlen valósághoz lehetne hasonlítani, mely sem hasonlatosságot, sem eltitkolást nem szenved.

A matematika egyenes elmét nevel az úrnál. E nélkül héjánosak vagyunk azon bizonyos szükséges módból, mellyel a gondolatokat meg szoktuk igazítani, az előállításokat összekötni, és egyeses ítéleteket tenni. Ha az ember egy könyvet, ámbár erkölcsös tudományú könyvet olvas is, tehát azontúl észrevehetni, ha az író matematikus-é, vagy nem, én legalább nem könnyen hibázok ebben. Ama híres metafizikus (a természet felett való dolgoknak feszegetője), kivel Franciaország dicsekedett, az ő könyvét (az *igazságnak megvizsgálásáról*) szintén oly hibásan ejtette volna; nemkülönben Leibnitz is az ő *Theodicéét*,

hogya mindenik matematikus nem lett volna. Tapasztalja az ember az ő írásaikban a geometriának (mérő mesterség) azon rendességét, mely a befejezéseket és ítéleteket összenyomja, nékiek erőt, kiváltképpen pedig rendességet ad.

A rendesség oly szép állapot, hogy semmi olyatén természet-béli dolog nincsen, amelyben ez nem látszatnék, valaminthogy e nélkül semmi egyeztetés sem állhat meg. Minekokáért azt lehet mondani, hogy a matematika oly közönséges tudomány, mely mind a többit összekapcsolja, és őket boldog egyezésben állatja elő.

Egy matematikusnak a megtekintése közönségesképpen igen biztos szokott lenni, ki a részeket igazán osztja s rakja, ellenben pedig az olyas, ki ezt a tudományt nem érti, igen rendetlen, és majd' mindenkor bizonytalan módon szemlél.

Annak okáért szorgalmasan foglalatostkodjék az úr ezen tudománynak megismerésében, mely a mi tudni-kívánásunkra oly méltó és szükséges, mindazonáltal úgy, hogy az az urat meg ne bódítsa. Azon kell lenni, hogy az ember mindenkor magánál légyen, ámbár akármit tanuljon is.

Ha nékem az úrnak ideje és ifjúsága volna, tehát a mérés mesterségéből bő esmértséget vennék magamhoz. Én ezt a tudományt mindenkor leginkább szerettem. Az én elmém, az ő saját tulajdonsága szerént, mindenkor a jó rendbéli módot vadássza, és én nem sokat tartok az olyan munkák felől, amelyekben csak a képzelődő erő találtatik.

Három fő tudományaink vagynak nekünk, melyeket én a mi állapotunkbéli három részeinkhez hasonlítom: a teológia (Szentírás), mely az ő istenes tudományára való nézve a mi lelkünkhöz hasonlít; a matematika, mely az ő egyeztetésére és igazságára való nézve a mi elménkhez hasonlít; és a fizika (a természet tudománya), mely az ő mesterséges munkájára való nézve a mi testünket állatja elő. És ezen három tudományok, melyek egymással egyetértenek, ha mindenik az ő mi-voltának határában marad, szükségképpen az ő eredetekhez, minden világosságnak bő forrásához vezérel bennünket.

Midőn még Ascoliban voltam, egy munkához kezdtem, mely minden tudományoknak tökéletes egyezésiben foglalatostkodna. Megmutattam benne az ő forrásokat, az ő céljokat és az ő tulajdonságokat, de a klastrombéli ájtatosságok és olvasások, melyekkel élnem kellett, gátoltak meg annak végben

vitelétől. Még némely maradványim vannak abból, melyeket írásim között felkeresek, olvashatja az úr, ha tetszeni fognak. Különbféle gondolatok és kilátások jönnek elő benne; mindazonáltal ez nem egyéb rajzolásnál, melyhez sokat hozzá kell tenni az olvasásban, és az úr ehhez alkalmas.

A filozófia vagy világi bölcsesség a geometria nélkül oly, mint az orvosság a chymia (az összekegyítésnek mestersége) nélkül. Többnyire az új filozófusok azért végeznek hamisan, mivel a geometriát nem értik. Hamis végezéseket igazságnak tartanak, és ámbár valóságos fundamentomokat vetnek is előre, mégis hamis következtetések származnak belőlök.

Azért az ember még nem tudós, hogy tanul, sem filozófus, hogy a tudományokat esméri. Mindazonáltal mi oly időben élünk, melyben magunkat a fennhéjázó kevély beszédektől megvakítani nem engedjük, és nagy elmének lenni hisszük, ha az ember valamely ritkaságot kikölt. Ne higgyen az úr azon írásoknak, melyek inkább céloznak az írás módjára, mint a dologra, és mindenre merészek, ha csak abban gyönyörködhetnek, hogy csudálkozást ébresszenek.

Rövid időn egy trigonometriáról (három szegletnek mérő mestersége) való munkát küldök az úrnak, és ha szükséges, tehát a geometrián is, azaz a demonstrációig megmutatom, hogy én mindenkor jó barátja vagyok az úrnak.

Rómában, 1753. június 22.

[...]

HATVANNEGYESEDIK LEVÉL

QUIRINI CARDINALISHOZ

Méltóságos Uram!

Nagy becsülettel viseltetik Méltóságod erántom, és igen jó vélekedéssel vagyon az én együgyű értelmem felől, midőn engemet kérdeni méltóztatik, hogy a Szentírást miképpen kell tanítani és tanulni.

Annakelőtte csak egyetlenegy mód vala, ezen felséges és Istentől magától származott tudománynak előhozására, amely, valamint a legfelségesebb és leggazdagabb folyóvíz,

az Anyaszentegyház által elszéllesztetik; ez az úgy neveztetett *positive Theologia* vala.

Megelégedett az ember kétség nélkül a Szentírás tanítására, a szent gyülekezetek és a szentatyákra való nézve, az evangéliomi tudományokat és a hitnek tanításit csak magánosan a tanulóknak szemek eleibe terjeszteni. Az Istennek parancsolati is ilyenképpen voltak régentén minden magyarázat nélkül a zsidóknak előadatva, melyet is szívekben oltottak, mint egy olyatén dolgot, mely nékiek igen fontos vala, és amelyen teljes boldogságok nyugodott.

Az Anyaszentegyház, mely ámbár oly szent hegyen nyugszik is, melynek fundamentomi örökkévalók, és minduntalan ostromoltatik, mégis időről időre pártos fiakat szemlélt tőle eltávozni, kik magokat a csábításnak mesterségére adták, és ugyanezen mesterséges nyelvek készítették a hitnek oltalmazóit, hogy nyilvánvaló formával éljenek.

Esméretes az az idő, melyben bizonyos tanítók magokat csak félreérthető szókkal és rövid okoskodásokkal támogatták, hogy az eretnekeket, kik minden írókon és az ő értelmén, kiváltképpen pedig az ő kinyomásin mesterkedtek, utolsó árkokba visszahajtanák. Tamás, az oskoláknak anyaga, és Scotus, amaz éleselméjű doctor, ugyanezen formát választották, és lassan-lassan az ő tanítások, mely az ő kiterjesztett hírek által gyámolítottatott, a fő oskolákon erőt vett vala.

Mindazonáltal, minthogy közönségesképpen minden elhasonlani szokott, tehát már nem lehetett többé a *positive Theológiát* ismét béhozni, és az oskolákban való tanulásnak módja, mely *scholastica* néven neveztetett, igen sok szókkal és változásokkal illettetett. Mindent összezavartak, mivel mindent megvilágosítani akartak, és sokszor semmire sem feleltek meg, noha mindenre megfelelni kívántak.

Azon kívül, hogy ezen syllogismusi tanító mód tulajdonképpen csak a filozofiát illette, de mégis úgy látszatott, hogy mintha a legvilágosabb igazságokat kétséges kérdőre vetni akarná, amely annival is inkább csúfítottatott, mivel gyakorta nevetséges kérdések tétettek, és még ugyanazon titkokban is belékeveredtek, melyeknek felséges mélységéről gondolkodni minden embernek magát hátratartóztatni kell.

De minthogy az oskolai tanításnak oly haszna vagyon, hogy az ítéleteknek formát, és ezáltal a gondolatoknak segítségét

ád, efelett még az illetlen szokások is, melyeket szemére hányanak, a szent igazságokat soha meg nem homályosíthatják, melyeknek országok éppen oly tartós, mint az Istennek tulajdon országa, tehát jónak állítatott, hogy az megtartassék.

Ezen okra való nézve, Méltóságos Uram, én is mindenkor úgy tartottam, hogy egy mértékletes oskolai tanító mód, úgy, mint az a római *Sapientiában* és a keresztény világnak legtöbb oskoláiban tanítatik, megtartathatik, és hogy azáltal sem az erkölcsi tudomány meg nem erőteleníttetik, sem az hitnek tudománya fel nem forgattatik, hacsak azok, kik ezt követik, tökéletesen megvilágosítottak, és a csupa vélekedéseket a hit ágazatainak nem tartják.

Semmi sincs árthalmasabb, mint az oly dolgot hit tudományának kiadni, amely csak vélekedés, és így a jámbor hitet egy kinyilatkoztatott igazsággal elcserélni. A valóságos isteni tudományú egyebet nem vészen fel mást, mint fundamentomos és valóságos különbözéseket, és csak a kivilágosított fundamentomokból vészen következéseket.

Az igazság semmi által sem erősíttetik meg jobban, mint a közönséges Anyaszentegyháznak egyetértése által, és ez oly dolog, amelyre többnyire az újabb isteni tudományúak elegendőképpen nem figyelmeznak. Az Úr vacsorájáról való tanítás soha nem látszott jobb fundamentomon lenni, mint midőn a római közönséges tudománynak összekapcsolása a *sismaticus* görögöknek tudományokkal egy pontban előmutattatott.

Hogy a *theologia* fundamentomos és világos légyen, azaz hogy az ő valóságos tulajdonságát megtartsa, tehát hitének minden ágazatit csak egy világos és tiszta móddal szedje el egymástól, és mindjárt ő is minden bizonyossággal és fundamentomival gyamolítatva lenni megjelenik.

Midőn, példának okáért, az emberré létel titkának igazságát megmutatni akarjuk, tehát azt kell megmutatnunk, hogy az Isten, ki másképp nem, mint ő maga által munkálkodhatik, az ő célját már a világnak teremtésekor az örökkévaló igére, mely által a világ és az idők alkottattak, idézte, és hogy ő, amint Tertullianus mondja, már Ádámnak teremtésekor a Krisztusnak ábrázatját formálta. Ez azon mondással, hogy minden az isteni közbenjáróban vagyon, és egyedül őáltala vagyon, igen világosan és tökéletesen egyez: *Omnia per ipsum et in ipso constant.*

Megmutattatik efelett az előre való képzelésekből és jövendölésekből, melyeknek tiszta valósága oda tétessek, hogy az emberré létel volt az ő céljok, és hogy a Szentírásban semmi olyas nincs, mely legközelebb, vagy éppen reá nem idézne. Annakutána mutassuk meg az időt és a helyet, hol ez a kimondhatatlan titok bételjesedett, vizsgáljuk meg a jeleket, amelyek azt követték, a bizonyságokat, kik azt erősítették, a csudákat, melyek reája következtek, és fontoljuk meg ezen alkalmatossággal az egész tradíciót (hagyományokat).

Annakutána mutassuk meg a szentatyáknak becses tekintetet, az ő fundamentomoknak erősségeket, az ő hasonlításoknak méltóságokat, és munkálkodjunk a scholastica theologia által, hogy a hamis tanítóknak csábításokat kifejtőtessük, őket tulajdon magok fegyverivel üldözzük és meggyőzzük. Így a positiva theologia egy pompás kerthez, és a scholastica egy tüskével megrakott sövényhez hasonlítottatik, mely a kártékony Thiebét megtartja, hogy abba bé ne nyomakodjon, és azt el ne pusztítsa.

Ha én, midőn még a theológiát tanítottam, igen scholastica tudományi móddal éltem, tehát ez ezen okból esett, mivel nekem, úgy, mint Scotus társának, nem lehetett másképp a scotziai tanító módot követnem. Egy magános személy vékony köszönetet érdemelne, hogy ha egy szerzetnek a tanító módját, kinek tagja ő is volna, változtatni akarná. Ennek gyakran veszedelmes következése lenne, ámbátor az ember nem köteles is, hogy ritka vélekedéseket rab módon felvégyen.

Ami a Méltóságos Urat illeti, kinek mint püspöknek elpelelhetetlen jussa vagyon a tanítás módjának előírására és annak oly állapotban való helyheztetésére, amint akarja, tehát kérem Méltóságodat, lelkitanítóinak parancsolja meg, hogy a scholastica tudománnyal ne másképp, hanem mértékletesen éljenek, hogy a theológiát meg ne erőtlénítsék.

A Méltóságos Úrnak értelme szerént élnek ők, ha tulajdon magok a kútfőből merítenek, az helyett, hogy csupa írott theológiákat írnak le, és ha ők az Anyaszentegyháznak együgyű tudományit hozzák elő anélkül, hogy vetekedésre fakadjanak és a pártosságra vetemedjenek. Az utolsó, Méltóságos Uram, annyival is inkább veszedelmesebb, mivel osztán az ember saját maga vélekedésit, az örök igazság helyett, melyet minden embernek tisztelni kell, hozza elő, és oly

perlekedésekbe merül, melyek azon szín alatt, hogy az istenes dolgokat védelmezik, az isteni szeretetet fojtják meg.

Meg ne engedje Méltóságod, hogy a szabad akaratnak erősítése mellett a kegyelemnek mindenhatóságát tagadja valaki, hogy az ember, ezen megbecsülhetetlen és éppen meg nem érdemlett ajándéknak erősítése mellett, a szabadságot felbontsa, és hogy az ember, a szentekhez viselendő igen nagy tisztelet mellett, azt elfelejtse, amivel a Krisztusnak tartozik. Minden teológiai igazságok az egyeztetés végett csak egyetlenegy tesznek, és azok közül némelyek titokkal teljes fedéllel húzattattak be, melyet az embernek lehetetlen felfedni.

Legnagyobb hibájok némely lelkitanítóknak az, hogy ők mindent kivilágosítani akarnak, és magokat meg nem határozhatják. Midőn példának okáért az apostol a mennyről beszél, tehát azt mondja világosan, hogy azt szem nem látta, sem fül nem hallotta, amit az Isten az ő szenteivel közöl; ők pedig leírják nekünk a Paradicsomot, mintha ott lettek volna. Megmutatják minden választottnak a helyét, és majd' az eretnokség miatt kiabálnának, ha az ember ellenek szólni akarna. Az igaz lelkitanító megáll ottan, az hol néki megállani kelletik, és ha valamely dolog ki nem nyilatkoztatott, és az Anyaszentegyház sem szólott eránta, tehát ő sem merészi azt kimagyarázni. Mindenkor és mind az örökkévalóságnak szempillantásáig egy általhathatatlan felyhő marad az Isten és az emberek között.

Az előre való képzések megszűntek az Ótestamentommal együtt, és magának a Valóságnak helyet csináltak; mindazonáltal a szemlátomás az halál után engedtetik: ez a hitnek gazdálkodása. Méltán kívánhatni, Méltóságos Uram, hogy midőn az ember az Istenről szól, mindenkor valamely szent érzékenységgel szólna felőle, nem pedig mint egy oly Valósággrul, ki előtt az ember reszket; hanem mint egy oly Lélekről, kinek véghetetlen tökéletességei a legnagyobb tiszteletet és csudálkozást ihletik bé. Tehát ez helyett, hogy az ember mondaná: Az Isten igazságtalanul tenne, az Isten hazudna, az Isten nem volna Mindenható, ha ez vagy amaz történne, arra kell magát az embernek szoktatni, hogy illetén tiszteletlen szókkal az Istennek nevét sohasem kell összekötni. Meg kell elégednünk Szent Pállal így felelni: Avagy lehetne-é az Isten igazságtalan? Távol légyen az! (*Numquid iniquitas apud Deum? Absit!*)

Az Istennek neve oly rettentő és oly szent, hogy azzal az emberi elmét játszattatni nem szabad.

Az ember ugyan gyakorolhatja magát a természetnek változásin, az éltető állatokról és az ő munkáiról versenget; miért akarja tehát éppen az Istent az oskolabéli vetekedésnek célul kitenni?

Éppen ez tette a mennyei tudományt a nagy elméknek szemük előtt neveltségessé, és talám őket arra vette, hogy minden az ő ellenvetésiben és csúfolódásiban az Istent keverik. Mert miképpen lehetne az, hogy a teológia, mely nem egyéb, mint az isteni gondviselésnek, a bölcsességnek, röviden a véghetetlen Valóság minden tulajdonságának, az egy legfelségesebb és leghatalmasabb Valóságnak előállítása s előhozása, egy haszontalan és fundálatlan tudományt mutathatna, ha az ember azt nem másképp, hanem méltósággal és illendőséggel hozná elő? Tehát egy szem homoknak, mellyel a szél tetszése szerint játszik, vagy egy bogárnak, melyet az ember porrá gázol, egy földnek, mely maga is egyszer elmúlik, esmértsége az Istennek önnön esmértségénél nagyobb légyen-é ezen Valóságnak esmértségénél, melyben mi vagyunk, mozgunk és élünk, aki előtt a tengerek csak egy csepp víznek, az hegyek csak egy pontnak és a Világok csak egy napfényben játszó, apró porocskának tetszenek?

Ezen véghetetlen és legfelséges Valóságnak fontosságával kezdje a lelkitanító az ő teológiai olvasását. Minekutána a tanító ennek szükséges dolgait és szükségesképpen való örök lételét megmutatta, minekutána éppen ennek kebelében a lelkeknek teremtését felkereste, minekutána megeméretté, hogy minden őtőle mint közönséges kútfőtől származik, hogy minden őbenne mint közönséges középpontban él, és hogy minden őhöz mint önnön céljához ismét visszatér, így ábrázolja osztán le az ő véghetetlen bölcsességét és jóságát, amelyből a jelenések és isteni szolgálat, amellyel őt dicsőítjük, származnak.

Annak utána előjárulnak a természet törvénye, az írott törvény és a kegyelemnek törvénye, ugyan mindenik az ő érdeme és az időbeli rendnek mértéke szerint. Annak utána megmutattatik, miképpen az Isten minden időben oly kevés számú imádók által lélekben és igazságban tiszteltetett; miképpen következett az Anyaszentegyház a sinagogaára;

miképpen időről időre az ellenkezőket magától kirekesztette, kik az ő hitének és erkölcsinek tudományát hamisítani akarták; miképpen mindenkor cselekedetiben és szavaiban erősen megmaradott, és az iszonyatos rettentő bosszonkodások és a legkegyetlenebb szakadásoknak közepette is a legnagyobb tanítók által az ő tisztaságában fenntartatott.

Szükséges, hogy azok, akik a teológiát tanulják, abban, amit az ember nékik tanít, világosságot találjanak, és hogy ők valamely pislogó szikrákkal meg ne csalattassanak, melyek az elmét melegség és a szívet szeretet nélkül hadják; hogy az ember őket a Szent Ágoston és Szent Tamásnak tanítások mellett a legtisztább forrásra vezesse, és mindent, valami az újsággal ízeskedik, félretegyen; hogy az ember beléjek oltsa az evangyeliomi békességes tűrést azok eránt, kik a hitet hányják s vetik, és azt beléjek nyomja, hogy a Krisztusnak lelke nem a keserűségnek és az uraságra való vágyódásnak lelke.

A csúfolkodás, avagy a forró buzgóság által nem lehet az eretnekeket és a hitetleneket az igazságra visszatéríteni, hanem inkább az ő megtéréseknek igazán való óhajta által, azoknak az igaz szeretet jelével való megvizsgálások által, akkor, amidőn az ember az ő hamisságok ellen vetekedik.

Szükséges, hogy a teológiának tanítója a pogányságnak és a kereszténységnek tanítói között az ellentételt mutassa meg, mivelhogy ez a legjobb mód a meséket megmontani, a régieknek bálványozásokat örök nevetségessé tenni, és az ő romladékin a testté lett igének tudományát fundálni.

Még szükségesebb az, hogy a teológia-tanító új tudományt ne építsen. Ha az ember az örökkévaló igazságokat előhossa, tehát egyedül az Anyaszentegyház, az írások és a régiektől reánk maradt tudományok mellett maradjon, mivel az ember ilyenkor minden lelkipásztoroknak követje, hogy az ő nevekben tanítson, és az ő hatalmokat kimutassa.

Adta volna Isten, hogy ezen tanításnak módja minden időben híven követtetett volna! Az Anyaszentegyház nem háborgattatott volna a legszomorúbb és nyakasabb perpatvarkodások által. De ilyenképpen a keresztényi szeretetnek helyét a háborgások és gyűlölségek foglalják el, a tanítóknak gyűlölködéseket pedig a legnagyobb szomorúság követi.

Ebből az következik, hogy a Méltóságos Úrnak nem lehet elegendő figyelmetességgel mértékletes lelkitanítókat

megnevezni, hogy valamely keserű buzgóság több gonoszt, mintsem jót ne szüljön. Az Evangyeliomnak értelme ugyan a békességnek értelme is, azért nem illik, hogy azok, kik azt hirdessék, ostromlók és nyughatatlanok legyenek. Hogyha bátorzkodhatnék, tehát Méltóságodat arra kérném, hogy egy teológiát tanító könyvet tétetne fel, mely a Szentírás előhozásának mindenkori zsinórmértéke lenne a nyája között, és amely maga több püspököktől is bévétetnék. Az oskoláknak szabadságok csak a filozófiai kérdésekre való nézve hagyattatnának helyben, mert csak egy a hit és egy a keresztség.

A teológia nem arra való, hogy azzal az ifjaknak elméjek gyakoroltassék, hanem hogy ezáltal azok megvilágosíttassanak, és ahhoz emeltessenek fel, aki minden világosságának kútfeje és tökéletessége.

Igen hasznos a tanítványoknak a mindenkori igazsághoz tartozandó legjobb könyveket szerezni. A hit tanulásának legjobb módja ellentvetetlen az, hogy az ember a Szentírással, a gyülekezetekkel és a szentatyákkal megesmérkedjék. Ezeknek oskoláiban tanulja az ember magát a tévelygéstől oltalmazni, és a keresztyénségről illendőképpen szólni.

Már egyebet nem mondhatok, Méltóságos Uram, hanem csak azt, hogy a teológia tanítójának szintén oly jámbor, mint tudós embernek kell lenni. Az örökkévaló igazságok, amennyire csak kitelhetik, a szent ajakokról hozattassanak elő. Így osztán az áldás vezérelje majd a tanítót, mind pedig a tanulót, és ez az életnek illatja az egész püspökségben. Olaszországnak szerencséjére mindenkor voltak oly lelkitudósai, kik az ő teológiájoknak tisztaságára tökéletesen méltók valának.

Ebbéli bátorkodásomról, mely teljességgel megbocsáthatatlan volna, csak ezzel mentegetem magamat, hogy Méltóságodnak parancsolatja kiszített vélekedésimet megmondani. Méltóságodnak bölcs ítéletére engedem azokat, azonban leg-tökéletesebb alázatossággal és mély tisztelettel vagyok s a t.

Rómában, 1753. május 31.

SZAITZ LEÓ

(1746–1792)

IGAZ MAGYAR

(1785)

X. CIKKELY

MICSODA ÍTÉLETTEL VANNAK A PROTESTÁNSOK A PÁPISTÁK FELŐL;
ÉS HA LEHET-E AZ Ő ÍTELETEK SZERÉNT A RÓMAI KATOLIKA
HITBEN ÜDVÖZÜLNI?

I. Mind az aukszpurgi, mind az helveciai konfession lévők vagy mindnyájan, vagy legalább csaknem mindnyájan azt ítélik, és már többször nyilvánvaló vallást és végezést tettek arról, hogy a római katolika hitben is lehet üdvözülni, amint erről több jeles példát olvasunk.

II. Első példánk Erzsébet Krisztina római császárné és magyarországi királyné, Károly császárnak az hitvestársa, Mária Teréziának az édesanyja, és az mostan országgló József császárnak az nagyanyja. Ez született luterános vala, és midőn Károly császár ötet kéretné, úgy mindazonáltal, ha a római katolika hitre térne; az atyja, Brunsviki Lajos herceg a prédikátoroknak és az helmstádi luterános universzitásnak, vagyis főiskolának eleibe azt a kérdést terjeszté: ha lehet-e a pápista hitben üdvözülni? És mindnyájan azt felelték, hogy lehet; s egy sem azt, hogy nem lehet. S erre azonnal Erzsébet Krisztina a luterános vallásról lemondott, és a római katolika hitre állott.¹

III. Ezen példán megindulván Antal Ulrik, lineburgi Brunsviki herceg mégis egyszer tanácsot kért eziránt az említett luterános universzítástól, és azt kívánta, hogy írásban adjanak néki erre feleletet, melyre a luterános prédikátorok és professorok azt felelték: „hogy igenis üdvözülhetnek a

¹ Most nemrégén is egy virtembergi hercegasszony, Toskánai Ferencnek az leendő hitvestársa a luterános vallásról a római katolika hitre állott.

pápisták is; mivel ők is hiszik az Atya Istent, a Megváltó Fiú Istent és a Szentlélek Istent, s hogy az Isten tízparancsolataira s az Úr imádságára nézve is semmi különbség köztük nincsen, s hogy a katolika anyaszentegyház, vagyis azoknak társasága, kik az Isten igéjét hallgatják, és az Krisztustól szeretetett szentségekkel élnek, szintúgy, mint a protestánsok; s hogy senki öközlök nincsen, aki ezt tagadná, különben azt kellene mondani, hogy a katolikusok mind elkárhoznak, amit még soha sem mondtunk, vagy írtunk; és Melánkton maga is megvallja *in Epitome Examinis*, hogy a katolika anyaszentegyház mindenkor igaz anyaszentegyház volt, mely azt tartja és tanítja, hogy senki sem üdvözülhet egyéb az egy közbenjáró Krisztus Jézus által. Sőt maga Luter is Tomo 4. p. 320. azt mondgya: nem tagadhatjuk, hogy a pápistáknál vagyon az igaz Szentírás, az igaz keresztség, az igaz szentségek, igaz hatalom a bűnök bocsánatjára s az Isten igéjének hirdetésére: igaz katekizmus, igaz keresztyénység és a keresztyénységnek a veleje.” – S erre az megnevezett herceg azt felelé: Ha tehát pápistává leszek, a ti tulajdon ítéletek szerint semmit sem vesztek üdvösségem dolgában; ha pedig nyerek, sokat nyerek, és mindent megnyerek; s azonnal ő is a luterános vallást elhagyta, s a római katolika hitre állott K. u. 1710., életének pedig hetvenedik esztendejében. Az ő példáját követte ugyanazon hercegi házból két hercegasszony 1716. esztendőben, Ágosta Dorottya Erfurtban és Henrietta Rüremundon.

IV. Hasonló példát olvasunk IV. Henrik franciaországi királyról is, ki kálvinista lévén, s látván, hogy ha csak pápistává nem lesz, királlyá nem lehet, kérdé a kálvinista teológusoktól, hogy ha üdvözülhet-e mint pápista? Kik minden kételkedés nélkül azt felelték, hogy igenis; kérdé azután a pápistáktól is, s nevezetesen kardinális Peroniustól: ha üdvözülhet-e mint kálvinista? S ezek azt felelték, hogy nem; s erre ő azt mondotta: tehát olyan dologban, minemű az üdvösség dolga, melytől függ az örökkévaló vagy boldogságom, vagy boldogtalanságom, inkább azt kell választanom, ami bátorságosabb, s amiben mind a két ellenkező fél megegyez; s azért a hugonotta vallást elhagyván, a római katolika hitet választotta.²

² Láthassa ezen példákról: Geschichte und Gründe aller Religionen vom Verfasser der Schrift: Was ist der Kaiser? Augsburg und

V. Hasonlóformán okoskodott és cselekedett a mi hazánkban is Szirmiai László, Zemplényvármegyének sok esztendőig volt vicispánja, amint ezt felőle főtisztelendő Kováts József kanonok úr bizonyítja az 1776. esztendőben felette tett halottas prédikációjában ezen szókkal: „Ezen római gyülekezetben hogy magát beíratta, oka az is volt, mert hallotta ezt mind az augusztabéli, mind az helvéciabéli confessiókon lévőktől, hogy a pápista is üdvözülhet a maga confessiójában, hallotta pedig a római hiten lévőktől, hogy senki ezen hiten kívül nem üdvözülhet; mert csak egy az üdvösséget adandó hit. Azért ekképpen okoskodott vala magában: mind az augustinus, mind az helvetus, mind a romanus abban megegyeznek, hogy a római hitben lehet üdvözülni. Annak pedig ellentmond a római katolikus, hogy az augustinus vagy helvetus a maga vallásában üdvösségét elérhesse: bátrabb tehát nékem azon az úton járnom, melyen mindenik mondja, hogy üdvösségemet elérhetem; és így az augustana vallástól búcsút vévén római katolikussá lett, holtig is nagy hűséggel megmaradt.”³

VI. Vajon nem méltán okoskodhatnának-e így többen mások is a mi ágostai s helvéci valláson lévő hazánkfiai közül?⁴ Kiket még azonkívül több más indítóokok is méltán arra ösztönözhetnének, arra győzhetnének, hogy a római katolika hitre, melytől az ő eleik minden ok nélkül, legalább minden elegendő ok nélkül elszakadtak, ismét visszatérnének. Ilyen elsőben az, hogy mi is mind hisszük azokat az hitágazatokat, melyeket ők fundamentomos ágazatoknak neveznek, articulos fundamentales, s az üdvösségre szükségeseknek tartanak; a többi ágazatok pedig nem az hit s üdvösség dolgát illetik; ilyen másodsor az, hogy valamivel ők minket ostromolnak, az nem egyéb, hanem merő hamis vádolás, reáfo-gás, kisebbités, gyűlöltetés, balmagyarázás, amit mind jobbra

Ingolstadt Seite 469. Item: Merz systematische Methode 263. Ki hozzaeszi a badeni márkíót is.

³ Mint pápista, buzgó tisztelője volt a Boldogságos Szűz Máriának, minden Boldogasszony napján meggyónván s megáldozván, halála előtt pedig teljes életéről való gyónást tett, s térden állva megáldozott legkisebb fia, László s nagyságos menyé ötet kezénél fogva tartván.

⁴ Ó, bár mindnyájan így okoskodnának! „Concordate nobiscum fratres! diligimus vos: hoc vobis volumus, quod & nobis”. S. August. Epist. 105.

lehetne magyarázni,⁵ s amiért semmiképpen nem volt méltó a római katolika Anyaszentegyházról elszakadni; ilyen harmadszor az, hogy erre az elszakadásra Lutert s Kálvint nem a jó lélek, hanem az irigységnek, kevélységnek, gyűlölségnek, bosszúállásnak, szabados feslett életnek lelke vezérlette, ami az egész világ előtt tudva vagyon; és, hogy most a többiről ne szóljak, negyedszer az, hogy az magyarok Luter és Kálvin előtt egytől egyig mind pápisták s római katolikusok voltak, tovább ötszáz esztendőnél,⁶ hogy ilyenek voltak Szent István, Szent László, Szent Imre is, kiket magok is szenteknek neveznek, s ezzel nyilván megvallják, hogy a római katolika hitben szentségre s mennyekben nagy dicsőségre s boldogságra juthat az ember.⁷ Ezek és több egyéb okok méltán arra bírhatnák a mi elidegenedett hazánkfiait s atyánkfiait, hogy ismét visszatérnének arra a régi igaz magyar hitre, a római katolika hitre, melytől minden ok nélkül elszakadtak, és az ő régi nagyasszonyokhoz s nagy pátronájokhoz, kihez az ő régi eleik oly kiváltképpen való tisztelettel, szeretettel viseltettek, s akitől ők oly hitetlenül elpártoltak. Ó, bár én azt érhetném, hogy Magyarországon megint egy akol és egy pásztor lenne.⁸

⁵ Olvashassa erről Bossueti Tractatum super Reunione Protestantum cum Ecclesia Catholica A. 1783. Viennae editum, ubi pluribus ostenditur, quonam modo inter nos, & Protestantes fieri posset Unio, potissimum per benignam interpretationem controversorum Articulorum ex Concilio Tridentino, & Libris eorum Symbolicis. Vide etiam ejus Expositionem Doctrinae Catholicae.

⁶ Hasonlóképpen a németek is, a burgusok, szászok, svékusok, dánusok, anglusok, hollandusok, helvetusok, lengyelek. A németekről így szól Febronius Comment. in suam Retract. Posit. XV. „Germania inde ab introducta illas in partes Christiana Religione, eadem cum aliis Catholicis regionibus colebat Fidem, eadem habebat Sacramenta, eundem Cultum, eadem Ritualia, eadem Tempia, eadem Altaria divinis sacrificiis destinata; sequebantur verbo, & opere doctrinas, quas Ecclesiastici Tractatores, & Scriptorum omnium Christianarum gentium ad illud usque tempus constanter tradiderant, & adversus Novatores persaepe defenderant. Contra haec omnia insurgit, & cuncta evertit, aut evertere conatur Lutherus. ---

⁷ Így okoskodik Bossvét is in Tract. Reunionis p. 140. 209.

⁸ De talán végbeviszi ezt a mi mostani apostoli királyunk: *Et convertet cor patrum ad filios, Et cor filiorum ad patres eorum.* Malach. IV. 6. *És visszatéríti az atyák szívét a fiakhoz, és a fiak szívét az atyákhoz.*

SZACSVAY SÁNDOR

(1752?–1815)

AZ IZÉ PURGÁTORIUMHOZ VALÓ UTAZÁSA

(1786)

.....*Si tartara in imis*
Sunt latebris terrae, ut perhibent, centroque
propinquis,
Atque animas illuc vectas post corporis usum
Aeacus et Minos et terrificus Rhadamanthus
Judicat, et meritas poenas aut praemia confert,
Cur eadem hic fieri video, repetique peracta
Judicia, expendique iterum mortalia facta?

Paling. 215. v. 15.

Ég a világ! tűz van! jelen az ítélet.
Nem több, csak egy hajszál mindennek az élet.
Nem tűz, mit kiáltok? Mutatja a füstje,
A szomszédnak gyúlt meg csak a zsiros üstje.

A főtisztelendő úrnak, Pater Patricius Praepucius Fast úrnak, az eretnekek tüzes ostorának, a környülmetéletlenség buzgó oltalmazójának, a klastromok erős gyámolának, a lelkek hatalmas pásztorának ajánlja és szenteli az ő és az ő írásinak hív tisztelője: Izé

FŐTISZTELENDŐ NAGYRA BECSÜLENDŐ IGEN TUDÓS ÚR!

Kinek szentelhetném és ajánlhatnám méltóbb jussal ezen Purgátóriumhoz való utomat, amelyet én Szent Péter segítségével igazán megjártam, mint éppen az Úrnak, aki az ilyen derék munkákhoz nemcsak jól ért és ítélni meg tudja, hanem inkább az ilyen igazságokat, mint ebben találtatnak, maga is erősen meggyámolgatni és oltalmazni szokta; sőt mint egy híres könyvszerző a maga Írásaiban közönségesen elő is hozza: mert ki nem tudja az Úrnak amaz híres munkáit, a *Pápista oktatást* és *Pápista megvizsgálást* s más több, az Úr okos pennájából származott és származandó munkákat? – Igyekeznek ugyan a finnyás úrfiak nehezen készített

munkáit a főtisztelendő Úrnak az egész világ előtt gyalázní, s belőlök nevétséget s csúfságot üzni. – De kérem az Urat, azért el ne hibázza a dolgot, és azon ösvényről, melyen el indult, ne téríttessék el, hanem vígan menjen elébb, és emlékezzen meg amellett (ha az Úrban a tanításhoz való buzgóság meghidegednék, s ha írásra született géniusza valamiben alább akarna hagyni) a versírónak mondásáról: Tu ne cede malis sed contra audentior ito. Így meg fog az Úrban a forráság és a víg elme mindenkor maradni, hogy ellenségeire kettőzött lépéssel menjen.

Méltóztasson azért ezen jelenlévő útleírást – amely, amint én reménylem, a benne lévő igazságokért az Úrnak egészen meg fog tetszeni – papi szárnyai alá venni, éljen ezzel – ha talán valahol a maga különben erős igazságaival bé nem érné – mint egy legerősebb s legújabb bizonyossággal, hogy az eretnekeket és naturálistákat – Isten, ne hagyj el! – a Purgatóriumnak létéről meggyőzze, és tartsa meg a maga mindenkori jó akaratjában.

az Úrnak Tisztelőjét

ÚTMUTATÓ BESZÉD¹

Akárki is örömet olvassa a ritkasághoz való hajlandóságból az útleírásokat, amelyek esméretlen vagy nem sokat járt tartományokról vagynak. Reménylem azért, hogy ezen mostani utazásom kiadásával, amelyet nemigen régen jártam meg, mindeneknek annál nagyobb gyönyörűséget szerzek, mivel itt a Purgatóriumnak, annak a helynek, mely majd' mindenek előtt esméretlennék, sőt képtelennék látszik, mivolta, helye, helyzetése, eredete, a lelkeknek belső, külső állapotjuk, rendtartások s igazgatások módja előadatik. – De nemcsak ezen öröm és multság egyenesen a végem, melyet ezen útleírás kiadásával az én olvasóimnak indítani szándékozok, még

¹ Ezzel a szóval azért éltem, mert a beszédről azt nem lehet mondani, hogy elől jár, azonban a könyvre igazít, hogy mi a vége és haszna: valamint tehát az utast az útmutatással megtanítjuk, hová menjen, úgy a préfátióban is, mi a vége és haszna a könyvnek. Vagy pedig – a könyvre vezető beszéd.

mást is adok hozzá, amely abban áll, hogy én minden eretnekeket és naturálistákat – akiknek számok, óh, fájdalom! szintén úgy nőttön nő, valamint az úgynevezett világosodás terjed – a Purgatóriumnak, vagy a lelkek tisztulása helyének valóságos létéről a magam tulajdon tapasztalásam által elhitesse, következésképpen egyszersmind hasznos és mulatságos akarok lenni.

És mivel jövendőlkő lélekkel előre általláttam, hogy a szórshasogatók ezen munkácskámát is szó nélkül nem hagyják, a pennaharc dolgában pedig magamhoz éppen nem bízom: nam hoc nec anni ingravescentes, nec munus quo fungor, nec mores mei patiuntur – tehát bátorkodtam ezt P. P. Fast atyának ajánlani, aki ezt, mint a tudós pennaharchoz legjobban értő férfi, minden megtámadások ellen leglehetősebben oltalmazni, és az hol szükséges, ott a maga kétélű rozsdás kardjával meg fog verekedni. Tehát ő, nem pedig énvelem van az uraknak számvetések.

Szükség még azt megemlítenem, hogy nehezen látták volna az én olvasóim ennek a könyvnek örömét, hanem ha amaz híres Bugyi Péter uram Debrecenből, aki egy olyan tehetős és okos úr, mint Fast, nyomtatásra való költséget nemes lélekkel nem nyújtott volna; mert egy budai könyvtáros sem bátorzkodott kinyomtatni a számkivetésnek félelme miatt, az én erszényemből szintúgy ki nem tölt volna, mint amilyen nehezen tengődhetik egy tehetetlen hivatalbéli úr ebben a sanyarú, szűk pénz idejében.

Ezzel Isten velem, s szerencsés utat!

Itum est in viscera terrae.

A föld gyomrába bémenvén.

Midőn én a minap Budán egy híres lelkitanítónak oktatását hallanám, aki minden ékesenszólásával erőlködött a Purgatóriumnak bizonyos voltát csalhatatlanul megállítani, dicsérte veszettül a jóféle utat-módat, amely által az ott kiállandó gyötrelmet és időt jóformán meg lehet rövidíteni, és azt olyan különösön leírta, mintha testi szemeivel látta volna: mégis minden ő erősítő okai nékem nagyon csekélyeknek látszottak arra, hogy belőlem a Purgatóriumról való kétségeskedést kivegyék; és ámbár én P. P. P. Fast, Pochlin, Kochem, Hikhekhok és Bőr Mihály atyáknak, sőt más ilyen érdemes embereknek

is az írásait szorgalmasan olvastam volna, s anélkül is én egy jó pápista keresztény vagyok, de mégis ezt a hitnek ágazatját úgy néztem, mint a Plátó költeményét, vagy azt, amit a régi görögök és rómaiak az ő Elysiumokról költöttek, hogy tudniillik: minden léleknek, minekelőtte ezen öröm helyére jutna, vizsgálon s ítélőszék előtt kellene kiállani a sárt, és ha nem tökéletes tisztáknak találtattak, az ő megtisztulásoknak vagy először a levegőégben, vagy a vízben, vagy a tűzben kellett végbemenni. S azért nem vethettem ki ezt a vélekedést az elméből, hogy a Purgatóriumot eleintén vagy a pogányoktól kölcsönözték, hogy őket az ő hitek egynehány ágazatainak megtartása által, annál könnyebben megszédíthessék, mint ezen végből a jezsuiták a pápistákká leendő chinabélieknek megengedték, hogy az ő Confuciusokat úgy tiszteljék, mint valamely szentet; vagy pedig, hogy a papok a jóforma haszonért találták, mivel ők a fundációkból, a lelkekért való misékből, bűnbocsátó levelekből, s más egyéb Purgatóriumra szolgáló dolgokból számtalan sok pénzt húznak.

Ilyen habzó gondolatokkal fárasztván magamat egész nap, ledültem estvére az ágyban, de az ezekből származott nyughatatlanág miatt nem tudtam elaludni. Kezdettem azért minden szenteket valójában kérni, hogy már csakugyan ne hagynának tovább kételkedni, hanem meggyőzőképpen nyilatkozzanak meg, miben álljon ez a bizonytalannak tetsző hely, mert az ellenkezőt állító okok nékem nagyon fontosoknak látszottak. És minthogy az én vélekedésem szerint Szent Péternek mint Mennország ajtaján állónak ezt legjobban kellene tudni, mivel ő az odaérő utast megvizsgálván, megtudja szükségesképpen, honnan megy; tehát ígértem néki, hogyha ő engem erről bizonyossá téssen, annyi viaszgyertyát gyűjtok néki, mint ahány nap van egy esztendőben. Először ugyan azt akartam fogadni, hogy az ő tetemeihez Rómába csak megteszek egy búcsút, de mivel nagy úr nem vagyok, és nem bíztam volna magamhoz, hogy mint vándorló útiköltség nélkül egy olyan messze utat gyalog megtehessek; s amellet, ami nagyobb, azt is meggondoltam, hogy ez a bűnbocsátáshoz tartozó dolog hasonlóképpen a Purgatóriumon fundáltatik, s ha mármost ez bizonytalan volna, vagy éppen nem is volna, minden költségemnek s törődésemnek semmi hasznát nem venném. Tehát én bizony csak a viaszgyertyák mellett maradtam meg, hogy

akár lesz belőle, akár semmi sem, úgyszólván kevésben kerül; anélkül is mai világban minden részben takarékosnak kell lenni ez embernek.

Valamint az ajándékok közönségesen nagyon kedvesek, és sokra viszik az embert, könnyű elgondolni, mit nem csinálna Szent Péter is olyan sok viaszgyertyákért, amit ő egyszerre egy személytől várhat, holott sokan egész életükben se költöttek ennyit a szentek tiszteletére, pedig eléggé megtetszik, hogy nekik a világra nagy szükségeknek kell lenni, mert az ő számokra az egész pápista keresztyénségben számtalan sok gyertyát gyűjtanak meg.

Midőn én is az én imádságomat ekképpen mondanám, s alig ejtettem volna ki fogadásomat; íme az én szavam bétölt egy szempillantásban tiszta fényességgel, és egy kopasz öregember hosszú ruhában, egy nagy aranykulcs s horgas bot lévén a kezében, közelgetett az ágyamhoz. Először megijedtem keményen ezen a látáson, és úgy hánytam magamra a keresztet, hogy egymást érte; de csakhamar rendbe szedtem magamat, hozzátvetvén a képéből, hogy a Szent Péter fog lenni. Nem is csaltam meg magamat, mert ő haragos tekintettel s kemény szókkal kezdett feddőzni, hogy én ezen a fontos cikkelyen kételkedem, és nem hiszek az ő követőinek Rómában, akik nem hibázhatnak; sőt még a tökéletességben feljebb mentek, mint ő, mert ámbár ő ugyan a maga életében egy megvilágosodott fő apostol, de amellet oly gyarló volt, hogy testi szemeivel a testben látott s megésmért Idvezítőjét e világnak megtagadta.

De midőn én magam alázatosan menteném, s elibe adnám, mely igen nehéz légyen a lelkiismeretet és az elmét kényszeríteni, hogy azt vaktában higgye, amit sem az Isten a maga beszédében ki nem nyilatkoztatott, sem a józan okosság meg nem foghat, hanem csak az emberektől íratott, és előnkbe adatott, hogy higgyük, én mindazonáltal ha hibázni találtam volna, szívesen és töredelmesen bocsánatot kérek, és azt hiszem, ami jobb lesz, ha tökéletesen meggyőztetem róla; Ő tehát mindjárt barátságosan kezdé, s így szólott: mivel én néki oly számos viaszgyertyát fogadtam, hogy adok, tehát meglátatja s ki fogja tanulatni velem még ezen élő testemben a Purgatóriumnak mivoltát, nem ugyan csupán csak a magam kedvéért, hanem kivált azért, mivel oly sok ezer, sőt milliom keresztyének, mégpedig nemcsak mind lutheránusok

és reformátusok, hanem magok a pápisták között, sőt ami nagyobb, Rómában a szentséges pápa szemei előtt is ezen fő, fontos cikkelynek igazságáról nagyon sokan kételkednek. De mivel az egyszer elhítt lelkek koha eleitől fogva a pápista papságnak legnagyobb gazdagságot gyűjtött, s gyűjt is; mint-hogy az emberek az ő méltóságok s tehetségek különbsége szerint a sok gazdag fundációk, lélekmisék s bűnbocsátás által a Purgatóriumból hamar ki akarnak szabadulni; s ha már most ez elmaradna, vagy tovább éppen senki nem hinné, ezek a gazdag folyamatok elszáradnának, és azok a sok számtalan barátok, akik ezekből minden bűbánat nélkül bőven élnek, vagy éhen halnának meg, vagy a nékik nem szokott kézi munkához nyúlnának, és mint más közembereknek, nékik is sanyarú munkával, és az Isten paradicsomi átka szerint *véres verejtékkel* kellene kenyereket keresni, amint az elsőbb százokban keresték; azért is igen szükség ezen hitnek fontos cikkelyét, és a papságnak legerősebb gyámolát, ily különös csudával megerősíteni.

Annak okáért, mond, el kell az én lelkemnek a testemtől egy természet felett való elragadtatás által válni, egy passussal vagy levéllel elkészítettetni, hogy a Purgatóriumba utazhasson, azt minden veszély nélkül jól felvehesse, hogy majd midőn osztán az én lelkem testemmel egyesülni fog, bizonyos tudósításnak okáért kinyomtathassam, amit láttam s hallottam ott. Mégpedig osztán amellet ez a hasznom is volna, hogy halálom után nem volna szükség még egyszer visszamennem, hanem ha életemet e földön aszerint intézném, még előre megtisztulva egész készülettel menjek az égbe. S emellet lehet azt is reménylenem, hogy ezen csudatételnek, ámbár már annyi van, hogy fele se kellene, az az ereje lesz, hogy nemcsak minden pápistáknak, hanem az eretnekeknek is el kell hinni, hogy vagyon valósággal Purgatórium.

Ti eretnekek fogtok itt nevetni, és így vélekedni: csakugyan nem igaz ez. De akár hiszitek, akár nem, nem fog ez az én felekezetemnek nehéznék látszani, akik még sokkal csudálatosabb s lehetetlenebb dolgok is minden nehézség nélkül elhisznek, most kiváltképpen, minthogy ez a rajtam megesezt csuda újonnan meg fogja erősíteni ezt a fontos és nagy hasznú hitnek cikkelyét. Néktek ugyan, Eretnekek – amint P. P. P. Fast Atya mondani szokta – ez a csuda hihetetlennek, vagy éppen

csak költeménynek látszik; de mindjárt másképen ítélnék, ha ti tudnátok, miben álljon a mi Eklézsiánknak és annak fejének ereje, akinek hatalmok oly messze terjed, hogy a legnagyobb képtelenséget is mint hit ágazatját minden további vizsgálódás nélkül egyátaljában el kell nekünk hinni, és azt a kevés józan okoskodásunkat is meg kell tagadni.

De hogy beszédemnek sorát el ne tévesszem, midőn ezen szavát elvégezte volna Szent Péter, a nagy aranykulccsal egy keresztet vetett, mint a papok a sákramentommal szoktak tenni, és ezáltal megáldván, minden fényességével eltűne a szemem elől. Csudálkoztam rajta, hogy vethet Szent Péter keresztet, holott ez a módi még nem volt az ő idejében szokásban, hanem őutána sok száz esztendőkkel vették fel, az ilyen ceremóniákat pedig az égben sem meg nem tartják, sem hasznokat nem lehet venni. De úgy gondolom, hogy ebben a mi szokásunk szerint ehhez a példabeszédhez szabta magát: Amit látsz, hogy más csinál, te is csak azt kövesd; úgy is látta, hogy midőn ő megjelent, ugyancsak hánytam magamra a keresztet, mert eleintén késértetek gondoltam.

Mármost mintsem, hogy ilyen félelmes útnak induljak, jobb szerettem volna más erősítő okkal meggyőztetni a Purgatóriumnak létéről, és ha tudtam volna, hogy az én kéresem ekképpen teljesítetik bé, soha a számát se nyitottam volna fel, inkább hadd maradtam volna egész életemben a kételkedésben. Mert ámbár eléggé fogadta s állította Szent Péter, hogy semmitől se féljek, mégis nehéznek s bátortalanak látszott nekem ez az utazás, s azt is könnyen hozzátudhattam, hogy itt sokkal alkalmatlanabb helyem s utazásom fog lenni, mint mikor egy szekérre nyolc-kilenc beteg katonát felhánynak.

Ezeket így hányván-vétvén magamban, elérkezett az engem vezető, vagyis inkább útmutató Lélek egy tisztán világoskodó lámpás lévén a kezében, és azt mondotta: néki megvan parancsolva, hogy engemet vezessen, és egyszersmind általadta a szentséges pápától készítettett bullát, mely utazó passus gyanánt légyen, amelyben minden római szék hatalma alatt lévő látható és láthatatlan léleknek a számkivetés büntetése alatt meg volt parancsolva, hogy ezen passus-mutatót minden akadály nélkül szabadon jönni-menni megengedjék. Én elvettem a passust, és ezt feleltem: Ha már ugyancsak egyéb

semmi sincs hátra, hanem csak ezen utazás, mely által a Purgatóriumról meggyőztessem, minthogy talám az útra hosszas idő fog kívántatni, elébb holmi rendelést tészek a házamban. Melyre ő azt felelte: E haszontalan gondolkozás, mert mikor azt gondolnám, hogy ott vagyok, már akkor otthon is lések, és ezen szempillantásban magam sem tudom, mi lelt, midőn testemből kikelvén, hirtelen a levegőégbe repültünk.

Egy darab idő múlva ismét úgy tetszett, mintha valamely földön lettem volna, de az olyan idegen és szokatlan volt, amelyet én semmi geográfiában, se mappában még nem láttam. Mert az egy pusztá műveletlen tartomány vala, s a formája se olyan volt, mint idefel a világon. Azon a helyen, ahol voltunk, egy széles út szolgált reánk, de amely kétfelé vált. A keskenyebbik vitt jobbra egy felette magas hegyre, amelynek a tetejét nem láthattam, ámbár azt alább egy tiszta fényesség világosította meg; a másik vitt bal kézre, egy nagy setét barlangba a föld alá. Az első egyes széles úton mentek minden megszűnés nélkül az emberek nagy és kis csapatban, különb-különbféleképpen lévén felruházva, akik szintolyan új módi postán mentek oda, mint én, és ha ott leültek s egy kicsit pihentek, ismét elébb mentek, kik közül legkevesebben mentek a keskeny úton a hegyre felfelé, s legtöbben pedig balkézre a barlangnak.

Midőn én mindezeket csudálkozással néztem volna el, felbeszakasztottam eddigvaló hallgatásomat, és kértem a társamtól, micsoda részén vagyunk a világnak? Kik ezek, akik oly sebesen elmennek mellettünk? Honnan jönnek, és hová sietnek? Melyre ő azt felelte: Ez az az út, melyen mindeneknek, kik rend szerint halnak meg, átal kell menni abban a formában, amelyben éltek és megholtak; balra pedig a barlangnak visz az út a Purgatóriumhoz és a pokolba.

Alig mondotta ezt ki, hát láték egy különös sereget, amelyen sokkal jobban csudálkoztam, mint a többiekén. Mert egyszerre jött egy nagy főt lélek, melyet én először búcsújáróknak tartottam, vagy ha Erdélyben az Aranyos vize mellett lett volna, oláh cigányoknak gondoltam volna lenni. Ezek között némelyeknek a fejek egészen, némelyeknek félig, némelyeknek pedig kezek volt elvágva, másoknak testek négy s több részekre lévén darabolva, az abból kifolyó vérrel egészen bé voltak fecskendeztetve. Mivel én örömet szerettem volna megtudni, kik légyenek ezek, s a társam pedig meg nem

mondhatta, s azt is láttam, hogy akik erre a helyre jönnek, nem sokáig tartózkodnak, hanem továbbmennek: tehát csakhamar hozzájok adtam magamat, és mindjárt legelőször arra kértem, hogy addig ne sajnáljanak mulatni, míg velek egyet-kettőt szólhatok, s azután kértem, kik légyenek, s miért mészárlottak fel közülök sokakat oly irgalmatlanul? Melyre egy közülök, aki legelőkelőbbnek látszott lenni, azt felelte: „Mi, ily rútul megcsúfítottak vagyunk mindnyájan lutheránusok, Thorennek, Burkus Országában fekvő városnak lakosai. Midőn ott a minap a deákok a községgel zenebonát csináltak volna, miellenünk a pápista papoknak ösztönözésekre egy átkozott pert indítottak, és a lutherána vallás ellen való gyűlölségből, a mi legigazabb ártatlanságunkban, mint a legnagyobb gonosztévőkre ezt az ítéletet hozták igazságtalanul, hogy ily kegyetlenül mészárltassunk fel, amint ezt magad is a rajtunk lévő jelekből láthatod. Mi ugyan a mi ellenségeinknek gonoszságát szívből megengedjük, de a mi ártatlan kiontott vérünk nem fog megszűnni óréájuk bosszúállást és elégtételt kiáltani, nem fog megszűnni az ő lelkiesméreteket őmagok ellen felháborítani, és őket gyötreni. Elmegyünk ugyan mi azon az úton, amelyet oly sok számtalan ezer lutheránusok és reformátusok mi előttünk az ő ártatlan vérekkkel befestettek, kik, mint mi is, csupán csak a vallásért lettek a pápista papok áldozatai. Nem mi vagyunk az elsők, de Isten adná, volnánk az utolsók, akikkel ők így bántak. Hány ezer ártatlan reformátusoknak lett a párizsi lakadalom csak egy éjjel is szomorú torává? Hány ezeret mészárlott fel a dühösködő vakbuzgóság csak egy télen a pedemonciumi völgyekben? Mennyit szenvedtek a cseh husziták, kik ha éjjel a setét pincében az Istent tisztelték, reggel a Bálnak térdepeltek? Hány ezer lelkeket mészárlott fel Spanyolországban az eretnekeket üldöző Szent Szék – amely egy királyi vérből származott herceget csak azért, hogy a rakás fán égetendő eretneket megszánta, arra büntetett, hogy mivel magát a szent törvény szerént megégetni nem lehetett, az erét megvágatta, és az ebből kivett vért öntette a tűzre, jelentvén ezzel, hogy egy ártatlan igazságot megszáno vér tüzet érdemel. Így szenvedtek társaink is, azok a Magyarországon kígyókkal-békákkal egy lyukban lakott ártatlan papok, azok a hetvenedik esztendőn felül lévő öregek, kik az ő rabláncaikban a darabos kősziklákon gyalog meztláb

hajtattak, mind ezen a hegyen mentek fel utoljára. Mind mivelünk, mind ezekkel, ilyen dolgot vittek végbe pap uramék! De a jóltévő Isten bocsássa meg nekik az ő bűneiket, ne bánjon velek a maga igazsága szerint, s ne végyen őtőlük számot. Mi ugyan szívből kívánjuk, hogy ők az ő bűneiket még ebben az életben esmérjék meg, bánják meg, és ne találjanak tovább alkalmatosságot s hatalmat, hogy több ártatlanokon így tölthessék ki a magok gyűlölköző vakbuzgóságokat. Ami ezen segnek a több részeit illeti, ezek is hasonlóképpen lutheránusok különb-különbféle nemzetségekből, akik azalatt magokat hozzánk adták, és rész szerint természeti halál által múltak ki a világból, rész szerint a szélvész által a tengerbe vesztek, rész szerint szomorúságokban s bánatjokban holtak meg; mivel a pápista uraságotól, kivált a papoktól, ha az ő fundusokon laktak, a lelkiesméretnek erőltetése, jószágaiknak elvétele, s nagy taxák által olyan sok nyomorgatást és szívbéli gyötrelmet láttak, hogy utoljára a sok bánat megölte őket.”

[...]

VERSEGHY FERENC

(1757–1822)

FONTOS INTÉS A KERESZTÉNYSÉGHEZ A TÍZGARASOS MISE ÉS A PAPI BÉRLÉS ELLEN

(1786)

Úgy tetszik énnekem, hogy a balítéleteknek, balszokásoknak és a babonaságoknak legnagyobb része a misepénzből eredett, vagy attól legalább mindenségben erősen oszlopoltatott. A misepénz a csudálatos képeknek, a búcsújárásoknak, a társaságoknak, a nagy kongregációknak, ez a jó és rossz, bölcs és tudatlan papok egyveleg sokaságának anyja. Ez gondolta ki ama vélekedést, hogy a purgatóriumban a lelkek tűzzel kínoztatnak, hogy közülük némelyek el vannak felejtve, és hogy az élőknél segítségért minden untalan megjelennek. Ez osztogatta el azonkívül a szentek között a pártfogásokat, egyikre a szemnek, másikra a lábnak, harmadikra az ömlőknek, negyedikre a marháknak s a t. egészségét bízván. Ez adott egyszóval alkalmazhatóságot a szakadásokra, a belső romlásokra, a keresztény tudományok és erkölcsnek homályosítására.

Ugyanerre nézve méltónak ítéltém, hogy a misepénznek törvénytelenységét nemzetem elejébe terjesszem, nemzetem elejébe, mely a papságtól mai napig annál erősebb zabolával tartatik a setétségben, mennél szerencsésebben terjed az értelemnek és az igaz hitnek derülése a szomszéd nemzetekre. Eljutok pedig, remélem, feltett célomhoz, ha Don Guyardnak eziránt kibocsájtott értekezését, tisztelendő jámbor úrnak vezérlése után magyar nyelven kieresztém. Igaz ugyan, hogy itt ezen értekezésnek csak felét adom elő magyarul, de nem ok nélkül: másik fele ama másokról szólt, melyekkel a béres misét ki lehetne avítani az anyaszentegyházból, mivel pedig voltak, akik Huber úrnak alkalmaztatására gyáva ugyan, de mégis feleleteket írtak, ő pedig ezeket ama híres, bölcs és mulatságos esti beszélgetései által földig

megalázta, eltökéltettem, hogy előre kiadom az említett beszélgetéseket részenként, és ha ezek által a misepénznek törvénytelenége untig megbizonyíttatik, az ahhoz tartozandó egyházi állapotok pedig (mert a beszélgetésekben nem magáról értekezik egyedül a misepénzről) elegendő világosságra hozattatnak, befejezem a munkát az első értekezésnek második részével.

A magyarázó

ELÖLJÁRÓ BESZÉD

A jelenvaló értekezés 1748. esztendőben egy bölcs benediktinusnak író tollából folyt, sok bölcsektől megvizsgáltatott, jónak ítéltetett, de mégis nem oly tisztelettel fogadtatott, minőt érdemlett. A köd még akkor nagyon homályosítja a világosságot. Az olyanok, kik a sötétségből hasznokat szedtek, szerették a sötétséget, és világosságnak nevezték azt. A bölcs világnál ismeretes trivoltiumi journalisták különös foglalatosságoknak fogadták a sötétségnek e bölcs ember ellen való védelmezését.

Az osztriai birodalomban, holott a világosság országló pálcával jelent meg esztendeinkben, a sötétség fekete gyermekeivel együtt visszaüttetett már barlangjába. Oly bölcs monarcha alatt, mint II. József, merészen előléphet fáklájával a religió, hogy a béres misének botránkoztató utálatosságát megvilágosítsa, teljes kijavítására pedig fontos okokat és bátorságot, módokat mutasson. E francia értekezésben meg nem változtattam semmit, hanem csak fundamentumait, némely toldalékokkal, melyek országainkra illenek, általalkalmaztattam az osztriai anyaszentegyházra: nem cselekedtem egyebet, hanem hogy azt német ruházatba öltöztettem, a ruhát odaszabván az osztriai szokásokhoz.

Ha előre bizonyosnak tesszük, amire tanít minket csalhatatlan hitünk, hogy a mise nem különböztetik a keresztnek áldozatától, sőt hogy annak szüntelen való folytatása; bizonyos egyszersmind az is, hogy semmiféle palást alatt nem szabad, nem lehet a papok nyereségére, kereskedésére fordítani. Nyugosztaltatására a keresztény népnek, mely a béres misére nézve majdnem megátalkodott, és azoknak vigasztalására, kik méltán azt ítélik, hogy nekik jussok vagyon arra, hogy a

miseáldozathoz magukéból adhassanak néminemű adományokat, az értekezésnek foglalójával azt javaslom (a második részben tudniillik), hogy a szokásba vett misepénz helyett vétessenek szokásba vissza az önként való áldozatadományok. Megegyesülvén ezek nagy monarchánknak bölcs rendeleteivel minden akadály nélkül oly gyümölcsöket fognak hozni, minőket az evangéliumnak felderült, jámbor és tulajdon hasznukra nem vigyázó szolgálói kívánhatnak. Aki ostoromat sanyarúnak ítéli, gondolja meg, hogy az olyan ostornak keménynek kell lenni, mellyel a misebérlést, a béres papokat, a kalmárokat, a vásárlókat és a váltókat a templomból, holott már régről fogva ülnek, a szentséges berbencétől ki lehessen úzni.

Örvendezz, szentséges relígió! Megvilágosít[hat]nak mármost hív szolgálid anélkül, hogy a hatalmasaknak üldözéseitől és az erőtleneknek morgásaitól félni kényszerítessenek. Ha valaha fiaid az Istennek oltára körül állani fognak, nem már mint vásárlók a papoknak pénzváltó helye, hanem mint magzatok az atyának asztala körül, akkor fogod szentelni Istenednek nevét, akkor nem fogsz többé a tévelygők által tiszteleníttetni.

Ama szerencsés idő, mely Isaias prófétától Jákob házának megjövendeltetett, vagy itt vagyon már, vagy közelget hozzánk. Elenyészett a hatalmas, elfogyott a gúnyoló, kiirtattak mindnyájan, akik a gonoszság után vigyázva esdegéltek az Ige által vétekre vezérelvén az embereket, és üldözvén azokat, akik őket a bajukban (nyilván) megdorgálták. Ezért az Úr, Ábrahámnak megváltója, így szólt Jákob házához: „Meg nem szégyenül többé Jákob, meg nem pirul orcája többé, hanem midőn gyermekeit, kezeimnek alkotmányait látni fogja önnön közepén az én nevemet szentelni, akkor ők Jákob szentjét szentelni és Izrael Istenét hirdetni fogják. Akkor azok, kik lélek szerint tévelyegnek, értelemre jutni és a suttogók a törvényt tanulni fogják.” Isaias 29. 22. és a következő versek. Teológiánknak kegyetlen hatalmasai! Irdatlan, de egyszersmind gúnyoló szerzetesek! Megérdemli figyelmességeteket ezen időknek epochája! Odalesztek, ha a tévelygő lelkek értelemre jutnak, és a suttogók a törvényt egyszer megtanulják.

Huber Károly

ELSŐ RÉSZ

A BÉRES MISÉNEK EREDETE

I. §

Ezen igék: stipendium, misebér, misejuttalom, misefizetés, misetaksa kölcsönzött és veszedelmes igék, noha régtől fogva szokásban vannak. Kölcsönzött igék, mert a szent állapotokat pénzért meg nem lehet vásárolni, veszedelmes igék, mert a papi szolgálatnak mulandó nyereségért való végbevitelre egyenesen ellenkezik a minden mulandó méltóságoknál méltóbb papi hivatalal, melynek lélek szerint való szolgálata csak Istentől szoktak megjutalmaztatni, azután pedig Jézus Krisztus lelkével, aki a papi hivatalnak eleje és vége, eredete és célja. Ingyen adjátok oda – úgy mond Üdvözítőnk –, amit ingyen vettetek.

Célja munkámnak nem egyéb, hanem hogy ezen felette illetlen, de mégis közönségesen bevett igéknek fundamentumát és ama most mindenütt uralkodó, de az első anyaszentegyháznak virágzó idejében hallatlan misefizetésnek eredetét, folyamatát, következéseit tökéletesen és az előítéleteknek tekintete nélkül kinyomozzam. Törvényemnek fogom tartani, hogy semmit el ne hallgassak, ami ezen szokásnak akár becsületére, akár ellenben veszedelmére válik. Amik iránta kétségesek, azokat úgy fogom említeni, mint kétséges állapotokat, örömet elvárva másoktól azoknak barátságos világosítását.

Ha a dolgot fontosán és pártosság nélkül megvizsgáljuk, nem volt eredetében a miséért való adomány oly tisztátalan, mint lett azután folyamatában. Az első kereszténységnek jámbor és dicséretes szokásából eredett, és felmaradt majdnem tizenkét századig. E régi szokás abból állott, hogy a keresztények közül ki-ki bizonyos áldozatadományokat hozott tettségére szerint a templomba. Ezeknek nemei és tulajdonságai a hívek akaratára voltak bízva: kenyér, bor, liszt, olaj, viasz és több effélék voltak, amiket az áldozathoz ajánlottak. Mennyit adjon ki-ki, meg nem volt határozva; ki-ki tulajdon ajtatosságához mérte adományait. A diakón (aki most az énekes misénél az evangéliumot szokta énekelni) összeszedte az említett adományokat a férfiaknak és az asszonyoknak kezeiből, és általadta a püspöknek vagy a papnak, ki a misét mondotta. Az ajánlatott kenyérből és borból csak annyi vétetett a miséhez,

amennyi elegendő volt a papnak, a jelenvaló papságnak és a népnek, mely még akkor az oltáriszentséget mind a két szín alatt vette magához, áldoztatására, avagy igazabban szólván, részesítésére. Némely része az oltáriszentségnek félretetett a betegeknek számára. Ami a kenyérből és borból megmaradt, feláldoztatott, imádságok és áldások által megszenteltetett, és házanként elküldtetett ama híveknek, akik vagy a misénél meg nem jelenhettek, vagy az oltáriszentséget akármely okból magukhoz nem vehették. Amely darabokat a pap a misénél feláldozta, de Krisztus testévé által nem változtatta, eulogiáknak neveztek.

A pap – úgy mond egy régi mártír, Szent Justinus – a népnek áldozatadományából való kenyérnek, mely általa nem választott, vegye el némely darabjait, hogy minden vásár- és ünnepnap eulogiákat áldhasson mise után ama keresztények számára, akik a részesülésre készületlenek voltak, és az ilyeneknek azokat eloszthassa. Rémi érseknek, Hinkmárnak káptalani-ban feltaláltatnak amaz imádságok, melyek az eulogiáknak szentelésére rendelve voltak, honnan kitetszik, hogy ezek az ő idejében, a 9. században tudniillik, még szokásban voltak. Úgy szinte koloniai második gyülekezet, mely 1549. esztendőben tartatott, emlékezetet tesz a hasonló imádságokról és áldásokról megintvén egyszersmind a hirdetőket (koncionátorokat), hogy az áldozatadományoknak jámbor szokását visszaheleztessék, és a hívek előtt magasztalják ama lelki hasznokat, melyek őreájuk a kicsiny adományokból eredni fognak, mivel Isten nem ajándékoknak árát, hanem a jó akaratot tekinti.

Minekutána az adományokat a diakón összeszedte, azoknak neveit, akik valamit ajánlottak, vagy nyilván leolvasta, vagy titkon a püspöknek fülébe elmondotta, aki azután éretük Isten előtt emlékezetet csinált imádságában. A könyörgés, melyet az adományokra mondott, össze volt kapcsolva az áldozókért való könyörgéssel. Előre – úgy mond I. Innocentius pápa – az áldozatadományokat kell az Úrnak ajánlani, azután pedig az áldozóknak neveit kell előhozni.

Az anyaszentegyháznak valamint a közönséges áldozatra, úgy a különös ajándékokra nézve, melyek néki sokszor adtak, két jámbor célja volt: először tudniillik az, hogy a hívek közül ki adjon valamit a szentmisének áldozatára, vagy inkább amaz állapotokra, melyek a szentmisének szolgálatára szükségesek

voltak; azután pedig, hogy az adományoknak maradékjából az oltárnak szolgálói és a szegények, kik a papoknak gondviselésére voltak bízva, tisztességes ételmet vehessenek.

E szent szokás több századok által virágzott az anyaszentegyházban. A misebértnek, a misefizetésnek vagy az akármely papi szolgálatért való jutalomnak nevei teljességgel ismeretlenek voltak, valamint a papoknak, úgy a népnek részéről tiszta volt minden, példás és gúnyolhatóan. A papokon észre lehetett venni ama hiúságot, mellyel ők tulajdon hasznukra nem tekintvén, mindent, amit a híveknek kezeiből vettek, örömmel és vidámsággal odaöntöttek a szegényeknek, az özvegyeknek és az árváknak kebelébe. Nem találtattott benne a simóniának, avagy a szentelt állapotokkal való kereskedésnek legkisebb nyoma; nem fért rájuk a gazdagságokra való vágyakozásnak legkisebb gyanúsága; legkisebb okot nem adtak akármely ellenvetésre. A keresztyényeken ellenben észre lehetett venni, hogy ők igaz és egyenes, vidám és hálaadó szívvel ajánlották az oltárra kicsiny adományukat, avégre egyedül, hogy azok által a minden jónak Alkotójához megmutassák a köteles hódolást, azután pedig hogy a lelkipásztorokra és a szegényekre nézve a szeretet parancsolatának megfeleljenek.

Szerencsés népek, melyek valaha ily tisztelendő férfiaktól vezéreltettek! Szerencsés pásztorok, kikre valaha ily jámbor és tökéletes lelkek bízattak! Honnan történt vajon, hogy e szent szokások, melyek az evangéliumi törvénnyel annyira egyeznek és több századok által virágoztak, megromlottak azután a következő időkben? A rendtartások, noha legjobbak, legbölcsebbek, az emberi értelmeknek változásai alá vannak vetve. Az egyik nemzés felváltja a másikat, és a nemzésekkel változnak egyszersmind az értelmek, a szokások is. A buzgóság és a szeretet, valamint a pásztoroknak, úgy a híveknek szívében meghidegedhetnek. Ezen indulatokat a tudatlanság és a haszonnak szeretete kiszoríthatják, kiszorítván utat nyithatnak számtalan babonaságoknak, veszedelmes szokásoknak, melyeknek végtére túrhetetlen nehézségek nélkül gátat vetni lehetetlen.

II. §

A 8. században más ábrázatban öltöztettek az áldozatbéli adományok. A kenyér, bor, liszt és egyéb élelmek helyett pénz kezdettek a hívek áldozni, és ezt nem a régi szokás szerint a

mise alatt, hanem előtte vagy utána. Az egyházi régiségekkel igen ismeretes Mabillon azt mondja, hogy ama szokás, mely szerint a hívek legfőképpen a csendes miséknél pénzt áldoztak, a 8. században kezdődött ugyan, de nem lett hamarabb közönséges, hanem csak a 12. században. Kardinális Bona pedig azt ítéli, hogy ezen változás a deák anyaszentegyháznál a 11. században történt, midőn tudniillik a papok maguk kezdték megszerezni a szentmiseáldozathoz szükséges kovásztalan kenyeret. Minekutána a híveknél a szeretet meghidegedett, nemigen vették magukhoz a misénél az oltáriszentséget, következendőképpen nem kívántatott annyi kenyér és bor, mint azelőtt, midőn a szent vacsorából majdnem mindnyájan részt vettek. Erre nézve a papok azután maguk szorgalmatoskodtak a szükséges kenyérnek megszerzéséről, a közönséges és házikenyér helyett, mellyel a szentmisénél még most is él a napkeleti anyaszentegyház, kovásztalan kenyeret vévén a miséhez, mivel ennek elkészítése könnyebb volt, és semmiféle törvény által meg nem volt tiltva.

III. §

Ama szokás, mely szerint a hívek az élelmek helyett pénzt áldoztak, és nem már a mise alatt, hanem előtte vagy utána, magában nem volt rossz, de idővel azután káros következtetéseket okozott, melyek az anyaszentegyházat még most is szomorítják. A természetes adományokat temérdekségük miatt nehéz volt beszédni, de még terhesebb a rothadástól vagy romlástól megőrizni: ezen alkalmatlanságok a pénznek beszédésében elő nem adták magukat, mire nézve a papok a pénzes adományokat örömeztőbb látták, de azután maguknak is tartották az egész summát, megvonván a többi papságtól és a helységnek szegényeitől ama részt, mely valaha, midőn a természetes adományok szokásban voltak, hozzájuk tartoztak.

Már a 829. esztendőben panaszkodott, noha haszontalanul, a párizsi gyülekezet a papoknak ezen istentelenségük ellen. Semmiféle papnak nem szabad – úgy mond a 14. és 15. törvényben – az Istennek feláldoztatott és az ő gondviselésére bízott állapotokat tulajdonának tartani, vagy tetszése szerint tulajdon élelmére fordítani. Az egyházi törvényeknek rendelése szerint köteles azokat megőrizni és elosztani. Hat esztendő múlva az aqvisgranumi gyülekezet szinte így

panaszolkodott, és hasonló rendelést tett, de ismét haszontalanul, mert ezen balszokás, amint azonnal látni fogjuk, napról-napra megerősödött.

Azonban észre kell venni, hogy a papok, kik a pénzes adományokat egészen maguknak tulajdonították, az anyaszentegyháznak szándékával egyenesen ellenkeztek, és annak szent szokásait erőszakkal megtörték. Mely nagy buzgósággal szorgalmatoskodtak a jámbor püspökök arról, hogy az adományoknak régi felosztása szokásban maradjon, kitetszik Szent Ágostonból: Aki – úgy mond – akármely papi szolgálatért a pénzt el akarja venni, tartozik azt azonnal a szegényekre felosztani. Nem különben szólott Autunhoz Honorius püspök: A pénzt – úgy mond –, mely most a természetes adományok helyett behoztatott, rész szerint Krisztusnak szegény tagjaira, rész szerint pedig a miséhez szükséges állapotokra kell fordítani. Bizonyos azonban, amint már meg van mondva, hogy az adományokból részt vettek nemcsak a szegények, hanem a helységnek papsága is. Az áldozatbéli adományok akkor, és az ajándékok, melyekkel a hívek akármely alkalmatossággal a templomnak kedveskedtek, fundusok voltak, melyekből mértékletes élelmét vette ki-ki a papok közül. Bizonyítja ezt az emmeritanumi gyülekezet, mely 696. eszt. tartott. Rendeljük – úgy mond a 14. törvényben –, hogy a pénz, mely a hívektől a templomban áldoztatik, egészen beszolgáltasson, megőriztessen, és három egyenlő részre felosztasson; az egyik rész adasson a püspöknek, a második a papoknak, a harmadik pedig a kisebb egyházi rendeken lévő személyeknek. Senki ne csudálja, hogy a gyülekezet a szegényeknek részéről emlékezetet nem tesz, mert ezen rész a püspöknek részében foglaltatik, akinek annyi adatott, mennyi mindössze a többi papságnak, azért, mivel ebből köteles volt a szegényekről szorgalmatoskodni, és némely állapotokat, melyek a püspöki hivatalnak teljesítésére szükségesek voltak, megszerezni.

IV. §

A papoknak gonoszságát, mellyel ők a mise előtt vagy után feláldoztatott pénzeket maguknak tartották, kimondhatatlan kedvetlenséggel fogadta eleinte a kereszténység. Ennek tulajdoníthatjuk leginkább, hogy a hívek a régi adományokat félbehagyták, a papokat pedig megvetették. Egy asszonyság,

ki nagy nemzetből vala, ajánlott egyszer Damiani Péternek, minekelőtte miséjét elkezdette, egynéhány aranyforintokat. A jámbor férfiú azokat el nem vette, az asszonyság pedig az ő tudta nélkül az oltárra odahelyeztette. Egy pap ezt észrevévén, a pénzt titkon magához vette. Megtudta ezt az említett asszonyság, kényszerítette a papot azonnal, hogy a pénzt adja által Damiani Péternek, de a pap nem cselekedte meg, amit néki parancsolt az asszonyság. Más pap azután, ki Péternek egyházi udvarához tartozott, addig fortélyoskodott alattomban, míg az említett pénzt magáévá nem tette. Evvel pedig alkalmatosságot adott arra, hogy Damiani Péter a fősvénységnek és a haszonkeresésnek gyanúságába esett a hívek előtt, mintha tudniillik csak tettetésből nem akarta volna elvenni, de azután harmadik kéz által csakugyan magáévá tette volna a pénzt, mely az asszonyságtól az oltárra tétetett. Ez ugyan – úgy mond egy híres könyvíró –, merő szidalmazás volt, de bizonyítja mégis, hogy ama bevett szokás, mely szerint a miséért a pénz bevétetett, az egyházi papokat úgy, valamint a szerzeteseket a néppel megutáltatta.

Ugyanezen szokás lassanként amaz ostoba vélekedésre vezérelte a népet, mintha a papot arra lehetne fogadni s bérelni, hogy miséjét a fizetőért áldozza fel. Mivel pedig azután eszerint maguk a papok különös hasznot kezdettek a miséből a fizetőnek ígérni, számosak kezdettek lenni a mindennapi, a bizonyos órához, a bizonyos oltárhoz és a fizetőnek bizonyos szándékához függesztetett misék, melyekért mindenkor pénzből álló bér adatott. Ez ama szomorú szokásnak eredete, mely a mi napjainkban oly közönséges, de egyszersmind oka is számtalan botránkozásoknak.

[...]

✦

NAGYVÁTHY JÁNOS

(1755–1819)

VALLÁSCSERÉLÉS

(1790)

Megszólítás

Édes embertársom! értsd meg lételedet:
Ne add árendában a papnak eszedet.
Gondolkozz, vizsgálódj; erre való az ész;
Aki vakon hiszen, papok számára lész.
Ugyanis a lélek gondolkozásból áll
(Aki ezt tagadja, elméjétül megvál)
Nem veheti az ész nyakában a jármot,
Nem lehet vezetni szarvánál, mint bármot.
Meghányás, próbálás s az okos értelem
Elme boldogsága: s ez legfőbb kegyelem.

* *
*

Megtanít a lélek, mit higgy, *s mi a vallás?*
Csak olvass, óh ember! *s magad szemével láss.*
E munka is, meglásd, felnyitja szemedet,
Megvilágosítván homályos elmédet.
Csak rágódjál rajta, megérted a vallást
Mint konyháért való *emberi találást.*

ELSŐ BESZÉLGETÉS

A JEZSUITA ÉS A VILÁGI BÖLCS BESZÉLGETNEK

Jezsuita: Én téged mindég magánosan és gondolkozva találalak?

Világi bölcs: A közönséges boldogságnak előmozdítása magánosságot és gondolkozást kíván.

Jezsuita: Közönséges boldogságot akarni felállítani előttem annyit térszen, mint olyan orvosságot találni, amely mindenféle nyavalya ellen használjon.

Világi bölcs: Én ugyan szeretném, ha személy szerint minden embert boldoggá tehetnék: de minthogy a boldogság csak annak érzésébe áll, azt, hogy minden ember egyforma gyönyörűséggel érezze, nem tehetem. Az hát csak igyekeztem, hogy egyszer egy dologba, másszor ismét másba segítsek embertársaimon.

Jezsuita: Úgy, de ha azok nem akarnának segítségével élni?

Világi bölcs: Mit vesztek benne? Semmit! Mert a jót, az igazat esmérni csakugyan mindenkor nagy gyönyörűség; legalább énmagamra nézve.

Jezsuita: Szeretném tudni, mi volna az a jó, az az igaz, amellyel te a közboldogságot igyekezed előmozdítani?

Világi bölcs: A különböző gondolkozású emberek eránt való türedelemnek lelke, amelyet ha embertársaimba bé tudnék fuvallani, a közboldogságot nem kevésbé mozdítanám elő.

Jezsuita: Ugyan mi vitt most erre a gondolatra?

Világi bölcs: Ezen igazságnak meggondolása, hogy a józan okosság hatezer esztendőök alatt (ha ugyan csakoly régi a világ) nem tett annyi vérontást és gyilkolást, mint a kereszténység ezerhétszáz és egynéhány esztendőök elfolyása alatt; amelynek igaz kútfejére is szeretnék egyszersmind eljutni.

Jezsuita: Azt én neked egy szóval meg tudom mondani, t. i. az Isten eránt való buzgóság: minthogy csak egy az út, egy az idvezülendő vallás, amely által Istennek lehet tetszeni.

Világi bölcs: Hibás vélekedés! Bizony, ha az ember a volt és még most is fennálló vallásokat azoknak fundálóival vagy vallóival részrehajlás nélkül egybeveti: úgy találja, hogy *aminémű nevelése volt a fundálónak, amicsodás ég alatt született, és aminemű temperamentuma volt, olyan lett a tőle felállítatott vallás is.* Úgyhogy el lehet mondani, hogy a *vallásokat a nevelés, a klíma és a temperamentum, ha nem egészen szülte is, legalább nagyon megzavarta, noha néhanapján a vallásbul folyó bizonyos haszonvétel is azon nem kevés változást tett.*

Jezsuita: Hallatlan dolog, amit beszélsz! Még ezt a legnagyobb valláscsúfoló sem merete mondani, amit te.

Világi bölcs: Csenedesedj, kérlek! Nem ok nélkül szólok én így, és magad is fogsz lágyulni, ha idevezető okaimat meghallgatod. Hogy a nevelésnek nagy ereje legyen valamely vallásnak erős kedvelésére és terjesztésére, azt magad sem tagadhatod,

ha meggondolod, hogy ha téged világi bölcs nevelt volna, mint engem, most te vitézkednél úgy, mint én; ha Mahumed unokája lehettél volna, a hitetlen gaurok ellen te is oly forrósággal oltalmaznál a török birodalmat vagy a török vallást, amely a mostani háborúra nézve a törököknél egyet teszen, mint a törökök; ha *evangelika* vallásba neveltetél volna, most annak szentsége mellett perlenél; ha spanyolnak születnél volna, most te sem iszonyodnál az embert az valláshoz való buzgóságbul megégettetni, mint akármely Szent Domonkos szerzetese; mint magyar pedig ezt nemcsak nem kedvelted, de még el-lene is szögezted magadat, valamennyiszer született földedbe az eretnekeket nyomozó széket fel akarták állítani.

Jezsuita: Nem tagadhatom egészen állításodat, de hogy a klímának különbsége különböző vallásokat szüljön, nem látom által.

Világi bölcs: A napkeleti tartományok a bővérűségnek szülőanyjai, az ott virágzó vallásoknak mind fundálóját, mind követőit testiségre és puhaságra ingerelvén, a vallásnak nagy része és annak jutalma is csupa testi gyönyörűségekbe határozódott meg. Ellenbe a régi Görögországnak mértékletes levegőege mely nemes vallásnak fundálására indította az odavaló bölcseket! – Amelyet még ma is becsülnek, ha szinte kevesen is.

Jezsuita: Az utolsó példáról nem ítélnék; mert a görögök vallása egészen bé van ábrázolatokkal vonva; de lássuk a temperamentumot.

Világi bölcs: Amaz nevezetes angliai tudós Robertson azt írja a mexikóbéliekről, hogy azok *fekete s engesztelhetetlen* vérű emberek lévén, az isteneiket is oly kegyetlennek és embervérszomjúzónak képelték, hogy azt elfogott ellenségnek felkoncolásával állították csak megengesztelhetőnek. Ellenben a peruiak szelídebb természetű emberek lévén, az isteneiket is mintegy jó atyának, szelíd barátnak képelték; ez okra nézve a templomaikba is nem egyebet lehetett látni, hanem holmi virágokkal és egyéb gyönyörűségekkel megrakott edényeket. Az az ábrázat is, amellyel isteneiket lerajzolták, a Nap volt, mint az egyiptomiaknál, amely világít mind a jóknak, mind a gonoszoknak.

Jezsuita: Feljebb azt is mondád, hogy a *vallásbul való bizonyos haszonvétel* is nem kevésbé segíti ugyanazon vallásnak kedvelését,

amely szerint a vallás csak egy köpönyeg volna, amely a hőség ellen árnyékot tarthat, a hideg ellen takaródzóvá válik.

Világi bölcs: A 4. század története erről tanúságot adhat. Ekkor Constantinus alatt sokan jobbnak látván keresztyénnek lenni, a pogányságot otthagyták, amelyet Julianus alatt újra felvettek. Angliába most majd' mind a világ református. Magyarország is tudott volna erre néhanapján elég példát mutatni.

Jezsuita: Csak elhallgatám minden vélekedéseidet, és nem szóltam semmit, de most már megmondom, mennyiben adhatok helyet állításidnak. Ti. azt nem tagadhatom, hogy a feljebb előlszámlált kútfejek sokat nem tennének; sőt, egészen is úgy volna a dolog, amint mondod, ha az embernek lelkiismerete is nem volna, amely megtanítja őtet, mennyibe jó vagy hibás cselekedete; ez soká alszik, de egyszer felébred, annyival is inkább, hogy a teremtő nem hagyta tanúbizonyosság nélkül magát.

Világi bölcs: Az igaz, hogy a jó lelkiismeret nemes kincs, de igen könnyű valamely dologból, kivált a nevelés által, lelkiismeretet csinálni. Látod, a török a Bibliát, a feszületet minden lelkiismeret mardosása nélkül megköpi, megtapodja, valamint ellenbe a keresztyén az Alkoránt, Mahumed csalymáját, mentéjét stb. minden olyas érzés nélkül meggúnyolja. Ama trójai vitéz Aeneas a vállain vitte ki öreg atyját a tűz közül. A sárdusbéliek pedig öröm és kiáltozások közt taszították le megélemedett szüleiket a hídról a vízbe. A padusbéliek, mi helyt köztök valaki beteg kezd lenni, míg a hús róla le nem vesz, mindjárt megeszik, de melyik európai ember cselekedné azt? A tibetbeli tatárok a viláért el nem vennék mai napig is a szűz leányt feleségül, azhonnét az anyák jövevény utazókat fogadnak meg pénzért lányaiknak a férjhezmenetelre való elkészítésre. Ellenbe a rómaiak a szüzességet oly nemes kincsnek tartották, hogy ha valamely szüzet kellett megöletni, legelsőbe is szüzességétől kellett a személyt hóhér által megmenteni, hogy valami módon a szüzesség az akasztófa gyalázatjával meg ne mocskoltatnék, mint ezt a Seianus leányának példája mutatja.

Jezsuita: Elég fájdalmas, hogy ez így van, de éppen azért *vagynak a tanítók*, hogy jobbra tanítsák az embereket, *hogy egy bizonyos zsinórmértéket szabjanak, és egy vallásra vigyék*

az embereket, amely a temperamentumokat megváltoztatja, a nevelést megjobbítja, a lelkiismeretet csak a virtusból csinálja.

Világi bölcs: A fiziológusok tapasztalása szerint sok idő, sok békességes várakozás kívántatik arra, hogy a temperamentum megváltozzon, hogy a nevelés megjobbuljon; előbb a nevelőket kell jól elkészíteni; *hogy* pedig csak a virtusból *csinálódjon lelkiismeret*, arra *szelidséggel, példával és józan tanítással való meggyőzés szükséges.*

Jezsuita: Ez nem elég, így nem is sokra megy az ember; hát erővel is kell hajtani a jóra, vonni kell, aki nem akar menni, mert míg arra várakozunk, hogy a temperamentum megváltozzon, a nevelés megjobbuljon stb., sok lélek elvesz. Vajmi nagy gyönyörűség pedig csak egy lelket is megnyerni!

Világi bölcs: Sőt inkább; mert ugyanis a kényszerítés nem meggyőzés, nem vallás s nem szabadság. Ami pedig a lelkek elvesztését vagy megtartását illeti: bízzuk azt arra a teremtető és gondviselő jó Atyára, aki ezeket az embereket nemcsak élni megengedi, de még gondviselése által nemzetségről nemzetségre meg is tartja, holott ha őnéki úgy tetszene, egy akaratjával vagy megtéríthetné, vagy a föld színéről eltávolíthatná.

Jezsuita: Hát így csak hagyjuk szabadon őket? Úgyis te most azt mondád, hogy a vallás szabadság.

Világi bölcs: Úgy van: mert a vallás vagy csak szokás, vagy pedig arra való erős igyekezet, hogy némely cselekedeteknek elkerülésével, másoknak végbevitelével Istennek, magunknak és felebarátinknak tetszhessünk. E pedig nem máson áll, hogy így vagy amúgy igyekezzem magamat kedveltetni, és így szabadság. Más az, hogy *a vallásbeli hibás vélekedés az elmébe vagon, és így testi érzékeny orvossággal erőlködni gyógyítani haszontalan.*

Jezsuita: Már az nem jó volna, ha a vallás szabadság volna, szokás volna, vagy csak az volna, aminek te most leírad. Én hát azt hiszem, hogy *a vallás a Teremtőnek a természetbe beoltott, a kijelentés által pedig szorosan meghatározottat afelől való akaratja, miképpen kíván teremtéseitől tiszteltetni.* E pedig nem szabadság, e nem változtatható, jobbítható stb., és így nem is lehet az emberek gondolatira és tetszeni kívánó igyekezetekre hagyni.

Világi bölcs: Te abba hibázol, ha rád nem vigyázok, hogy majd' mind a természetbe beoltott, s a kijelentés által meghatározott vallásnak fogod azt tartani, amibe talán hibásan neveltetvén, a közpélda benned gyarapított, a természeti hajlandóság pedig meggyökereztetett.

Jezsuita: Azt nem lehet mondani, hogy én úgy megcsalattattam volna.

Világi bölcs: Sőt inkább; hacsak az a vallás nem meggyőződésből származott; bizony, ha az ember nem vizsgálódik, nem kételkedik, nem választ, könnyen megesik, hogy vallásnak fogja mindazt tartani, amit *a civakodás lelkei vallás színe alatt árulnak*; amelyből az lesz, hogy a jobb civakodónak több követője támadván, a gyengébben erőt veszén és azt vallásához való buzgóságából tömlőcözi, koldussá teszi, *a közhivatalokból kirekeszti*, s gyakran meg is égeti. Vizsgálódás, kételkedés s szabad választás kell hát arra, hogy valakinek a természetbe beoltott és a kijelentés által megerősített vallása legyen.

Jezsuita: Amint látom, a te egész beszédednek fundamentuma csak az, hogy te szabadságot adsz az embernek; sőt, kötelességül teszed neki, hogy ha igaz vallásra akar szert tenni, született vallását hányja-vesse jól meg, ha hibásnak találja, hagyja el a rosszat, kövesse a jót: amely nagy vakmerőség, kivált olyan időbe, amelybe az igaz vallás már oly igen kiterjedt, s oly erős lábbon áll, hogy azon a pokolnak kapui diadalmat nem vehetnek.

Világi bölcs: Ugyanaz a hiba, hogy a vallásbeli vizsgálódást vakmerőségnek tartván az emberek, *igen kevesen vagynak, akik gondolkodni, vizsgálódni tudnának*, s még kevesebben, akik akarnának. Én ugyan részemről azt tartom, hogy ha a magam megtartására nézve, természet szerint köteles vagyok az étel nemeinek hasznos vagy ártalmas voltok miatt megkülönböztetésére, amelytől csak testem ideigtartó épsége és boldogsága függ, sokkal inkább tartozom lelkemnek eledeleit, amelyek lelkemnek örökkévaló boldogságát vagy boldogtalanságát választják el, szüntelen hányni-vetni, s azonnal ha jobbat találok, azt választani, s másnak is ezt javasolni: amely néha annyira megy, hogy született vagy eddig gyakorlott vallásomat odahagyom, és másra állok.

Jezsuita: Elég állhatatlanság, amely derék emberhez nem illik, hogy gondolkozásit, vallását változtassa s cserélgesse.

Világi bölcs: Sőt, én azt tartom, hogy: *Sapientis est consilium in melius mutare*, azaz: *Bölcshez illik szándékát jobbra változtatni.*

Jezsuita: Látom, hogy te csak úgy beszélsz, mint világi bölcs; itt jön egy evangélikus hazafi, majd ezzel beszélgetek én erről a dolgról, mint kereszténnyel és hazafival.

[...]

HARMADIK BESZÉLGETÉS
JEZSUITA, HAZAFI ÉS VILÁGI BÖLCS EGYÜTT BESZÉLNEK

Jezsuita: Legalább a közönséges társaságba nem lehet azt sok rendetlenségek okozása nélkül megengedni, hogy az emberek szabadon ugrossanak egyik vallásbul a másikba.

Világi bölcs: *Vigyék csak egész szelídséggel s egész szorgalmatossággal véghez a papok a magok tanítói hivatalokat és tanítsák csak azt,* ami igazán a vallás, merem mondani, hogy nem sok baj lesz a valláscserélőkkel, mert vagy becsületes emberek lesznek azok, akik vallásokat cserélik, vagy gazemberek. Ha becsületes emberek, még ezután becsületesebbek lesznek, mert azért hajolnak a más vallásra, hogy azáltal jobban érzik magokat kötelességeknek végbevitelére köteleztetni, s azáltal alkalmasabbakká tétetni, mint az eddigivalóval; ha pedig gazemberek, nagy gyönyörűség, nagy szerencse azoktól megszabadulni.

Jezsuita: Legalább hát Magyarországra az meg nem lehet; hanemha így, hogy aki elhagyja a római katolika vallást, ne is legyen többé hazafi.

Világi bölcs: No, biz' a legszebb volna, mintha biz' a vallás választhatna országot magának, nem pedig az ország vallást; és mintha biz' a vallásnak volna szüksége az hazafira, nem pedig az hazafinak a vallásra.

Jezsuita: Magyarországra csak az az igaz hazafi, aki a római anyaszentegyházba megmaradt; azért neveztetik apostoli országnak; a valláscserélők pedig, akik attól elszakadnak, vagy azelőtt elszakadtak, nem a római anyaszentegyházhoz tartoznak. És így nem is hazafiak.

Hazafi: Eszerint a római katolikusok sem hazafiak, mert ők is elszakadtak elsőbe a pogány vallástul, aztán meg a görög

vallástul, amely itt, amint historikusaink bizonyítják, régebbről a római vallásnál. Sőt nyilván kitérnek, hogy I. Szent István király maga is a görög valláson volt, mely szerint itten a mongoloknak vagy a görögöknek csak lehetne hazafiaknak lenni. De tegyük fel, hogy a protestánsok azzal, hogy a római anyaszentegyházról elszakadtak, hazafiságokat elvesztették, úgy, de azt a bécsi és linzi megegyezés által törvényesen visszanyerték.

Jezsuita: Már azt nem vitatom, miattam legyenek hazafiak bátran, de hogy a katolikus büntetés nélkül apostatálhasson, már azt a justa a törvény sem adta a protestánsoknak.

Világi bölcs: Apostasia nincs is e világon, mert *apostásiának* azt nevezik közönségesen, *mikor valaki a lelkiismeretig megmutogatott igazságot vakmerően megtagadja*; már a világi bölcs ezeket az igazságokat: kétszer kettő négy. Az egész nagyobb a résznél s a t., míg eszén van; minthogy igazságok fölől lelkiismeretig meggyőződött, soha bizony meg nem tagadja. Ha pedig előbb az esze eltávozik, és úgy tagadja el, mint háborodott elméjű embert, orvosra kell bízni, nem büntetni. Már ha a keresztyén vallásnak tudományai ily szembetűnő igazságokból állának, merem mondani, hogy senki meg nem tagadná. Más az, hogy *keresztyén vallásból más keresztyén vallásra állani nem apostasia*; ha szinte apostasia volna is a világon. Mikor hát a katolikus protestánsná lesz, vagy a protestáns katolikusná, csak vallást változtat, de a hittől el nem szakad. A vallást pedig változtatni Magyarország törvényei szerint büntetés nélkül lehet.

Hazafi: Majd megmutatom már azt őneki kétféleképpen. Először: a szokásból. Másodszor: az ország törvényeiből. Ami az első illeti, a 16. és 17. százba, ha megnézed íróinkat, egyetlen példára sem találsz, hogy közönségesen megkérdeztek volna csak egyet is: miért hagyta el ez vagy amaz vallását? Nemhogy megbüntették volna! Sőt, a 16. százba még a tisztelendő pápi rendnek is szabad volt a római szent vallásból más keresztyén vallásra büntetés nélkül áttérni, mint ezt Dudithius Andrásnak, a pécsi, Thúrzó Ferencnek, a nyitrai, Ketsét Mártonnak, a veszprémi püspököknek példái bizonyítják. Ami pedig a törvényeinket illeti, olvasd meg csak a bécsi megegyezést, és az ezzel szorosán egybekötött 1608. esztendőbe hozott törvényt, meglátod, hogy kinek-kinek

szabadságára hagyatik, sőt egész helységeknek megengedődik az evangélikusokhoz általmenni, minthogy azt apostasiának senki sem tartotta.

Jezsuita: Te csak a részedre szolgáló törvényeket említed, de az 1523. és 1525-be hozott halálos törvényeket a lutheránusok ellen csak elhallgatod.

Hazafti: Mindezek a halálos törvények eltöröltettek a bécsi megegyezés által, noha azelőtt sem volt soha erejek.

Jezsuita: Úgy, de az 1638-ba, 1747-be tartatott országgyűléseibe a protestánsok világosan panaszolkodtak, hogy némely katolikus földesurak erővel kényszerítették a katolika vallás bévételére jobbágyaikat.

Hazafti: Úgy van, de ez a linzi megegyezés alkalmatosságával világosan megtiltattott; sőt azoknak, akik erőszakkal kényszerítették a katolika vallásra, büntetés nélkül megengedődött az azelőtt gyakorlott vallásaikra visszamenni (Art. II. 1647.).

Jezsuita: De az csakugyan meg nem engedtetett, hogy a linzi megegyezés után szabad lett volna katolikusnak protestánsná lenni.

Hazafti: Illyésházy Gábornak kétszer katolikussá, kétszer ismét evangélikussá való létele megmutatja eléggé.

Jezsuita: Ha akkor meg lehetett is, de azután nemsokára, Leopold királynak 1710-be költ rendelése szerint az apostaták úgy parancsoltatnak megbüntettetni, mint hitszegők.

Hazafti: Igenis, de egy az, hogy ez a rendelés diétán kívül lett, következésképpen nem kötelezett, más az, hogy munkába soha nem is vétetett.

Jezsuita: De azután az 1715-be tartatott diétán a tisztelendő papi rend erősen sürgette, hogy az apostaták ellen törvény hozasson, és már artikulusba is tétetődött.

Hazafti: Úgy van, de ebbe VI. Károly császár meg nem egyezett, és csak a pesti commissio után, az 1731-ben költ rendelkezésnek hatodik cikkelye szerint parancsolta szabad tetszésen álló kemény büntetés alá rekeszteni őket, de ez is diétán kívül való rendelés.

Jezsuita: De felsége, Mária Terézia 1742-ben, 24. decemb., a Károly császár rendelkezését megerősítette, és az apostatákat esztendeig tartó kemény tömlőre, és egy héten háromnapis száraz böjtre ítélte.

Világi bölcs: De facto, sed non de jure: úgy volt, de nem törvényesen. Különben nem tudnám megfogni, hogy miképpen meri most az haza a közelébb való uralkodás alatt hozott rendelkezéseket eltörlni, ha a királynak hatalma van az ország megegyezése nélkül törvényt szabni.

Jezsuita: Ami engemet néz, noha pap vagyok, szabad gondolkozásáért senkit sem üldöztem soha, mert jövedelmemmel megelégedvén, erőszakkal vagy csábítással szaporodott hallgatóim fizetéseikkel nem kívántam gazdagulni.

Hazafi: Az! Az! Bizony az a nagy térítésbeli buzgóság többnyire csak haszonvételen is épül, mind egy, mind más részről; és merem mondani, hogy ha az ország a papoknak bizonyos fizetést rendelne a közönséges kincsből, az ő térítő forróságuk nagyon elhívülne.

Jezsuita: De már rég az ideje, hogy együtt beszélgetünk, hagyjuk abba, és bízzuk a nemes hazára. Én részemről beszélgetéseitekből nagy gyönyörűséget érezvén megismerem, hogy jó a gondolkozás.

*Világi bölcs: Kivált ilyen dologba, amelyből a haza nagy boldogságát várhatja. Erre nézve még nagyobb gyönyörűséggel fogod Wielandnak amaz 1789-be ily fejlírás alatt kijött könyvecskéjét olvasni: *Wielands Gedanken von der Freiheit über Glaubensgegenstände zu philosophieren* – Wielandnak gondolatai a hitnek tárgyait megvizsgálni való szabadságról.*

* *

*

*A hazát szeretni legfőbb kötelesség;
Vesztét munkálódni átkozottlelkűség.*

ISMERETLEN FORDÍTÓ

KÖNYÖRGÉS, MELYET [...] A MAGYARORSZÁGI
PÜSPÖKÖKNEK [...] NAGY RÉSZE [...] FOG
IMÁDKOZNI

(1790 után)

*Végy el a papságtól minden nyereséget.
Megtagod azonnal minden istenséget.
Templomot és oltárt és minden szentséget,
Leront és falba rüg minden kegyességet.*

1.

Uram, segíts, mert elcsüggedünk! A magyarok éppen olyan élesenlátók akarnak lenni, mint az anyaszentegyház kebeléből kivetett franciák; azt akarják, hogy a te püspökeid a magok világi javaikkal való élésnek jussától megfosztassanak, és négyezer forint esztendei jövedelemmel megelégedjenek, hogy a te primásod többé a közönséges tanácskozásban úgy, mint fő, ne üljön, és hogy a mi uralkodó hatalmunk megerőtlenüljön. Az Antikrisztus megjelenik, nagy Bábel majd leomol, és úgy látszik, hogy már a fegyverek meg vagynak élesítve, hogy bennünket, mint Gógot és Magógot a Jozafát völgyében, megöldökeljenek. Uram, segíts! mert a te országod erőszakot szenved. Uram, tégy csudát rajtunk, mert a gonosz világ a mi mindeddig csudálatosan fenntartott hatalmunkat sem hinni, sem tovább oltalmazni nem akarja.

2.

Amaz átkozott kígyó, mely a buja Évát és a nagytorkú Ádámot az almába való harapásra reávette, Magyarországon is becsúszott avégre, hogy a mi porázunkon régtől fogva tettségünk szerint vezetett népünket is elcsábítsa, és azon vak engedelmességet, melyet nekünk tebenned esküdtenek, semmivé tegye, következésképpen mind a te átkodat, mind a mi

megengesztelhetetlen gyűlölségünket, mint Ádámban minden ő maradékai, velek megérdemeltesse.

3.

Nagy Isten! Te tudod, kinek tettük légyen mi le a mi hűséges esküvésünket. Mi a te helytartódon, a római pápán kívül semmi más uralkodót nem esmérünk. Az ő hatalma tántorog, mihelyt megesméri a népek, kik legyünk mi. A mi legelső kötelességünk tehát az ő méltóságát és jövedelmét olyankor vérontással és hazaárulással is oltalmazni, midőn az emberi józan okosság emelkedni, és a mi vallástudománybéli titkaink elől a kárpitot felvonni bátorodik.

4.

Mindent, valaki miellenünk szól, a mi méltóságunkat a nép szemei előtt kisebbíteni, az ország igazgatásába való magunk-beleegyítését mások előtt gyanússá tenni, a mi jövedelmeinket kevesíteni, avagy a mi egyetlenegy Urunknak legfőbb hatalmát kétségben hozni merészli, tartozunk mi letett esküvésünk szerint üldözni, átkozni, kiirtani, megengesztelhetetlen gyűlöléssel az anyaszentegyház társaságából kivetni, és ha mindjárt azok a mi vér szerint való atyánkfiai, testvéreink, szüleink vagy királyaink volnának is, ezek ellen is minden időben minekünk készen kell lenni, hogy az ő vérekkal a mi hazánk földjét megkövérítsük, hogy az a te magad és anyaszentegyházad számára jóillatú gyümölcsöket teremhessen, és a mi saját élésházaink annak rendi szerint megtelhessenek. Úgy vagy, Uram! Bosszúállással teljes szívvel állunk mi mint te kedves áldozópapjaid az öldöklésre készen, hogy mint Magyarországnak érdemes püspökei, a mi hivatalunkat az emberiség minden törvényei eránt való érzéketlenséggel folytathassuk a mi gondviselésünk alá bízott nyáj lelki idvességének kimunkálódásában.

5.

De óh, mindenható védelmezője a te anyaszentegyházadnak! Ímé gonosz emberek, az igazságnak és az emberi hatalomnak oltalmazói, ama legveszedelmesebb írók, az úgynevezett filozófusok bujkálnak jelenvaló időben, mint az ordító oroszlanok, e mi hazánkban szerteszéllal, és mindent elnyelnek vagy elrontanak a magok megvilágosodott értelmek által, holott

erre senkinek semmi szüksége nem volna, hasznát se veheti a mi eklézsiánk parancsolatainak elhitelében. Fenyegetnek végre bennünket minden mi céljainknak semmivé való tételével, a népet a mi kimondhatatlan kárunkra újságon kapóvá, elméssé, gondolkozóvá és okosabbá teszik; sőt még azt tanítják, hogy minden embernek olvasni, gondolkozni és az igazságot vizsgálni szabad legyen. De óh, mi titkainknak álorcája alá rejtett Istenség! Mi lesz úgy mibelőlünk, ha a római pénztár uralkodásának titkos módjai felfedeztetnek, mi pedig, annak Magyarországon lévő oszlopai azt se spanyolországi szent törvényszékkel meg nem akadályoztathatjuk, se hatalmunk nem lesz az ilyen eretnek erkölcsi tudományt tanítóknak szájakat a megégetésre rendeltetett rakás fák által bedugni?

6.

Te tudod, Uram, hogy mi illetén földi eretnek tudósokkal se szóbeli vetélkedésben nem ereszkedhetünk, se igaz ügyet nem védelmezünk.

7.

Ostobák vagyunk mi arra, annyival inkább, mivel mi mindezeig minden dolognak igazságát csak hátulról szoktuk vala felvenni, mely szerént mindazt, valami akadályunkra volt, mindaddig, míg a hatalom kezeink közt vala, egyáltalába vaktába szoktunk vala kárhozatni.

8.

Te, Uram, bennünket mindeddig az ideig az ausztriai örökös országokban csudálatosan megoltalmaztál, ámbár az egész Európa az igaz hitben tántorogni kezdett legyen is. Még eddig az anyaszentegyháznak tanítói a római pápának csalhatatlan voltát fenntartották. A mi uralkodóink és világi főrendeink még mindezeig is abban a vélekedésben erősen állanak, hogy csak egyedül nekünk vagyon jussunk arra, hogy az egeket őnékiek felnyissuk, a gyóntatószékben őket magunk előtt térdepelve szemléljük, és nemcsak ezen a földön szabadokká tehessük, hanem még holtok után is az ördögnek általadhassuk, vagy pedig legalább a purgatórium által adófizetés alá vethessük. Uram! Te mindezeig csendes gyönyörűséggel és hidegvérrel elnézed, midőn a mi dicséretes eleink az egyedül idevezítő hitnek

fenntartásáért és terjesztéséért az atyafivért a hazában patak módjára ontották. Készek vagyunk még mi ma is, Uram, a mi esküvésünk szerint a te szerelmes apostolod, Szent Péter széki-nek becsületéért ezen áldozatot megújítani. A királyok vérinek is folyni kell, hogy ha a te helytartódnak királyi széki ingadozik, a koronáknak is le kell hullani, és ugyanazon te oltáraid zsá-molyainak emberkoponyákból kell kirakva lenni, amelyen a te szent színed eleibe hálaadó áldozat nyújtattatik bé.

9.

De óh, Uram! Ímé amaz istentelen szabad lelkek vagy úgy-mondatott *szabadkőművesek* még ezen hatalmunkat is kér-désbe akarják venni. Még talán arra is akarnának bennünket szorítani, hogy mint született magyarok hazafi-kötelességein-ket beteljesítsük, és hogy még azt is elfelejtjük, hogy mi többé nem magyarok, hanem római különös jussal élő püspökök és a papságnak megesküdtött oltalmazói vagyunk. Azt is írják, sőt még meg is akarják mutatni, hogy minékünk a főrendek és haza atyjai közt székünk nem lehet, mivel mi egyedül a római világuralkodó hűségére és engedelmségére esküdtünk meg. Rettenetes kívánság! Szentségtörő vakmerőség, kivált olyan gonosztévőktől, kiknek annakelőtte a mi engedelmségünk nélkül se szólani, se olvasni, beszélni, se cselekedni, annyival is inkább megvizsgálással legkisebbit is írni nem lehetett, – valamедdig tudniillik minékünk hatalmunkba vala mindent megtiltani és a nevelésnek kezeink között tartatott módja szerént a mi ifjain-akat tetszésünk szerént vezérelni.

10.

Mostan pedig ímé, a világi hatalom a teáltalad egyedül mireánk bízott hittől elválhatatlan, örökös just vakmerően tőlünk el akarja szakasztani. Azt akarja, hogy a mi eklézsiái törvényünk legerősebb oszlopától megfosztattassunk. Sőt még egy ördögtől vezéreltetett német író bátorkodik a mi püspöki hatalmunkat nemcsak a királyi hatalommal egybehasonlítani, hanem még azt ennek alájavetni és a haza törvényeitől függővé tenni, holott ez lelki értelemben egyedül annak tetszésétől függ, akinek te magad a földön való helytartóságot határ nélkül való bizodalommal általadtad, és nékie azt ígérted, hogy őrajta a pokolnak kapui se fognának győzedelmeskedni.

11.

Uram! Ezen te isteni ígéretedben való bizodalomhoz támaszkodván, uralkodtunk mi fél részén a világnak mindezeideig; a mi püspöki jövedelmeinket egész vármegyék zsírjának kiszívásáig kiszélesítettük, nemkülönben már egynéhány millió megátalkodott eretnekeket a legbuzgóbb atyafi szeretettel az ő lelkeknek idvességekre megölettük, hogy tenéked sok számos vérrel buzgó engesztelő áldozatokat mutathassunk be, és hogy a Szent Péter székit, amint valójában meg is történt, inkább fegyverrel, tűzzel és hazaárulással, mint tanítással és azon épült meggyőztetéssel erősíthessük meg. Készek vagyunk még mi most is naponként arra, hogy mindezeket a mi kedves hazánkban megújítsuk, fogadjuk is tenéked és a mi egyedülvaló urunknak, a római pápának, hogy mi még a mi hazánkfiait, jobbágyainkat, atyánkfiait, szüleinket és királyainkat is hidegvérrel megöletjük, csakhogy az ő lelkeket az ideigvaló anyaszentegyház társaságából leendő kirekesztéstől és az örök kárhozattól megszabadíthassuk. Csak te adj a mi jó igyekezetünkre erőt és alkalmatosságot, hogy cselekedettel is tenéked megmutathassuk, hogy a magyarországi püspökök a te Rómában épült királyi székednek még most is legbuzgóbb gyámoli, melyet a mi egyedülvaló urunk, a római pápa saját letett hitünk szerint a mi vakmerő oltalmazásunk alá bízott.

12.

Mely örömet munkáljuk mi teveled a te lelki szőlőhegyedet, midőn te nagyrészét ama jóízű tokaji termésnek a mi asztalunk és torkunk számára nekünk engedted, mely bár egészen csupán a mi számunkra sajtolódnék, de amelyből, óh fájdalom, alig kaphatunk kétszeres dézsmánál többet. Hiszen, Uram, te magad mondtad a te Szentleked által Szent Pál apostol Rómába írt levelében: „Hogy mivel mi a népeknek számára lelkietet vetünk, illendő dolog, hogy mi is őtőlök testietet arassunk.”

13.

Uram, légyen örök hála tenéked, a mi aratásunk ugyan még eddig Magyarországon, de kivált Egerben elég bő volt, és a mi asztalainkon sokkal több eledel vesztegetődik el, mint az Ábrahám pátriárkáén, midőn Abimelech királyt, sőt mikor a

három angyalokat vendéglette is. Maga Szent Péter fő udvari gondviselője se tudott volna annyit összeszerezni, mint a mieink, mivel a vak pogányok nem hordottak néki annyit össze, mint a jólelkű magyarok, akik a magok püspökjeinek nyalánkságaikról mindedig oly forró vallásbéli buzgósággal gondoskodtanak.

14.

De óh, Isten, aki a mezőnek liliomit is, valamint minket, úgy táplálsz és ruházod, hogy se nem fonnak, se nem munkálódnak! Ha te ama tiszta igazságokat író Trencknek továbbra is megengeded, hogy ő a mi eddig feltartott méltóságunk ellen oly veszedelmes mérget terjeszthessen ki, félhetünk bizonyára, hogy az ő átkozott eretneksége, melynek teljességét az legközelebb való párizsi országos változásnak alkalmatosságával a mi Krisztusban való atyánkfiaira nézve hahotával szemlélte, miellenünk is Magyarországon dolgozni fog, és a mi úri jövődelmeinket az ország tárházának ragadozó kezei közé fogja keríteni, mely azon utálatos és keresztyénhez illetlen tudományt meri állítani, hogy egy püspök négyezer forint esztendei jövedelemmel megérheti, mivel ő a közönséges jónak előmozdítására semmit sem cselekszik, és hogy a pápa követjeit és a kardinálisokat Róma felé vissza kellene igazítani.

15.

Átkozott gondolat, melyet egyedül csak az ördög koholt! Még azt is akarják, hogy mi, püspökök magunk prédikáljunk, és a népet a tiszta keresztyén erkölcsi tudományra magunk tanítsuk. Ez még jobban ellenkezik a mi megszokott könnyenélésünkkel.

16.

Erős Isten! Siess a segedelemmel, és tedd semmivé a te és a mi ellenségeinknek feltételeket. Uram! Érezzük ugyan és meggyőződünk eránta a mi lelkünk esméretében, hogy mi se jó hazafiak, se valóságos keresztyének, sem emberszeretők a mi fundamentomos tudományunk szerint nem lehetünk: de hiszen te eddig egész országokat vertél meg vaksággal avégre, hogy minket ne csak megszenvedjenek, hanem még azonfelül tiszteljenek és hizlaljanak is. Adjad, Uram, hogy addig, míg mi élünk, mindenek a régi módon maradjanak, mert már mi a pompához

és jóléshez hozzászoktunk, és semmi kézi mesterséget nem tanultunk, mely által a szükségétől megmenekedhessünk. Légy továbbra is minden resteknek adakozó Istene, és gondoskodjál mirólunk, mint a mezőnek lilimiról, amint eddig cselekedtél.

17.

Kicsoda a királyok és minden ő jobbágyaik életének és halálának szabados ura? Csak te egyedül. Kicsoda a te teljes hatalmú helytartód e földön? A római pápa. Úgyde mi az ő követjei és hóhérjai vagyunk Magyarországon, akik néki egyedül vak engedelmisséget esküdtünk.

18.

Vezéreljed tehát az ő szívét, és igazgassad az ő kegyelmességét és hosszú túrését arra, hogy ne parancsolja minékünk, hogy minden magyarországi eretnekek ellen keresztshadat hirdessünk, se hogy azokat a mi esküvésünk szerint a föld színéről eltöröljük, vagy hogy a mi hazánkat, amely iránt valami titkos hazafi kötelességből származott belső indulat bennünk lelkiismeret-furdalást okoz, mint Kóré, Dátán és Abiráam párttűtő társaságát a földnek megnyilatkozott örvényeivel elnyeljük.

19.

Átkozd meg inkább azokat, akik minket átkoznak, és áldd meg és szaporítsd a mi egyedülvaló urunknak, a római pápának uralkodó hatalmát a magyar királyon is, akinek az uralkodásba való belépését mi tehetségünk szerint meggátolni, és őtet mindenkor az anyaszentegyház eránt való engedelmisségben megtartani igyekezni fogunk. Azon lészünk minden erőnkkel, hogy az ő hatalmát, mennél mélyebben lehet, megalázhassuk, a magunkét pedig a röviden látó köz-nép előtt kiszélesítsük, következképpen hogy a világi királyi pálcát Rómának tetszése szerint forgathassuk, és azokat, akik a papi uralkodás alá gonoszul áskálódni merészelnék, a gyóntatószékben a nép előtt gyanússá tehessük.

20.

Még azzal is fenyegetnek bennünket, hogy a magyar ifjúság gondolkodásának módjához és neveléséhez ezután semmi közünk ne legyen. Ha megengeded, Uram, hogy az isteni

tudománnyal színlett világi okosságban és a köztünk szokásban vett régi országos különös jussainkban így belegázoljanak: úgy odavagynak minden szabadulás nélkül. Mihelyt a magyarországi főrendek megengedik, hogy a mi oskoláinkban világi tanítók csússzanak bé, azok az emberi józan okosságot azonnal felserkentik, a nyomtatásbeli szabadságot előmozdítják, az ifjúságot a közönséges társaság katekizmusára tanítják, és vélek elhitetik, hogy a mi bűnbocsánatunk nélkül is mint emberséges emberek feljuthatnak az égbe. Mentse meg az Isten a mi hazánkat az illetén eretnek tanítóktól, mivel az ilyen emberek a mi boldogságunkat elő nem mozdítják, az emberi elmének pedig formálása nekünk legkisebb gondunk, egyedül az abba való hit tegye őket boldogokká, amit mi őnékiek hinni parancsolunk, és egyedül olyan dolgok taníttassanak a mi papi nevelőoskoláinkban, amelyek a mi céljainknak előmozdítására szolgálnak. Így fogjuk mi is osztán, óh, Mindenható, azokat a neked oly kedves litániákat a minékünk engedelmeskedő kegyes szerzetesek által az összegyűlt klastromi atyafiak hálaadó karjaikban, mint eddig, úgy ezután is teelőtted elordítani, és a püspöki áldást bizonyára egy hazaárulótól, gyilkostól vagy gonosztévőtől is meg nem tagadjuk, hogyha bennünket a parancsolt mód szerént fog megkeresni.

21.

Adj minékünk bölcsességet onnan felül, hogy a mi ellenkezőink világi feltételeiket semmivé tehessük, elébb, mintsem azok kiütnének. A mi mostan egybengyűlt hazánk főrendeinek pedig ne adj se erőt, se akaratot arra, hogy bennünket a közönséges dolgok megjobbításából kirekeszsenek. Erősítsd meg, sőt inkább őket a mi régi országos jussainknak fundamentomaiban, hogy a mi tanácsunk és jóváhagyásunk nélkül semmit se ne akarjanak, se ne végezhessenek. Hogy minden igazhitű nemes magyar cselekedeteinek és hatalmának célja és zsinórmértéke egyedül Róma maradjon. Ámen.

22.

Az álorcától megfosztattott papnak és a papság s királyi hatalom közt lévő közmértéknek írója pedig legyen tőlünk, átkok csinálóitól örökre átkozott és minden keresztény

gyülekezetekből kirekesztetett. Adasson által minden lehető ördögök dühösségének és a lelkiesméret gyötrelmeinek minden irgalmasság nélkül. Minden jólelkű magyar égesse meg az ő gonoszságokkal teljes írásait, melyek a tudatlan népet megvakítják, és tévelygésekre s eretnkségekre vezetik. Úzattessék ki a mi határainkból, és minden papi és világi felsőség által kárhoztattassák örök hallgatásra ott, ahol az igazságot vagy kiírni vagy kimondani akarja. Az ő neve és emlékezete csak a klastromok levelesházaikban maradjon fel, az ő hasa repedjen meg, mint a mi eklézsiái titkaink elárulójának hasa. Akassza fel magát, mint Ahitofel, avagy fullassa magát a tengernek legnagyobb mélységében. Égettessék meg minden írásaival egyetemben Rómában az Angyal várában, avagy küldtessék megláncolva Madridba, a hitnek véres törvényszéke eleibe. Légyen a pokolnak mélyebb és örökkétartóbb örvényébe letaszítva mint Júdás, Luther, Kalvinus, Voltaire és VI. Sixtus pápa.

23.

Ne kerüljék el az ő maradékai is az örökös üldözésnek terhét mind a kilencven ízig minden buzgó lelkitanítók és vak indulatú ítélőbírák által. Dugja be minden ember nemcsak Magyarországon, hanem Bécsben is a maga füleit, midőn ő az ország gyűlése előtt a meghallgattatásért és az ő elvesztett jószágai eránt való igazságtételért fog könyörögni. Az, aki őmellette szól, vettessék ki az anyaszentegyház társaságából mint egy főeretnek és az eklézsiának ellensége. Ellenben áldja meg az Isten minden ő jószágainak törvénytelen bírót, és vezérelje őket arra, hogy jövendőben azokból Szent Péter örökségét formáljanak.

24.

Az ő ujjai, melyekkel ellenünk írt, és az igazságot kiterjeszteni akarta, merevedjenek meg és a görcs által húzattassanak össze. Az ő könyvírói kevelysége úgy megaláztasson, hogy kénytelen legyen fekete gyertyát tartván kezébe közönségesen engedelmet kérni. Az, aki őtet üldözi, nyomorgatja vagy szidalmazza, nyerjen örök bűnbocsánatot, aki pedig az ő szívébe megszenteltetett papi hegyes tört verend, annak megjutalmaztatására nyíljon meg a mennyeknek országa.

Támadjanak őellene papi ruhában öltözött hamis tanúk, akik az ő nemes cselekedeteit szidalmazzák, őtet a nép előtt, mint a közönséges társaságban legveszedelmesebb embert, úgy fessék le, és légyen az ő tekintete Magyarországon utálatban. Támasszon az Isten tudós papokat miközöttünk, akik őket kiabálásokkal elnyomják, megcáfolják, egészen semmivé tegyék és utálatban hozzák, akik őtet, mint a franciskánusok, úgy szidalmazzák, úgy büntessék, mint a dominikánusok, úgy megcáfolják, mint a jezsuiták, és véle úgy bánjanak, mint az inkvizitor atyák.

25.

Irtózzon tőle minden magyar, aki a mi régi eleinkkel egyet ért, éljen nyughatatlanul és haljon meg mint egy kétségbeesett, szakramentomok nélkül. Végtére légyen milliom kardoknak éleire kárhoztatva. Ne légyenek más társai pokolban minortáknál, franciskánusoknál, lengyel-zsidóknál, veszekedő prédikátoroknál és olyan nyomorult kámzsás könyvíróknál, mint Katona, Leo Szeitz és az ő társaik. Ámen.

O. A. M. D. G.

ALEXOVICS VAZUL

(1742–1796)

A KÖNYVEK SZABADOS OLVASÁSÁRÓL

(1792)

A könyvek közül némelyek *jók*, némelyek *gonoszok*, némelyek *egyetérők*. A jók által nem értem azokat a munkákat, amelyek ékesen vannak írva, mert igen sok veszedelmes írások találatnak, kivált a mi üdeinkben, melyek az ékesenszólásnak szépségeiben semmi fogyatkozást szenvedni nem látszanak; hanem azokat a könyveket veszem, amelyek tulajdon tárgyakból alkalmasok és arra szolgálók, hogy a hit tisztaságát és az erkölcs ártatlanságát a keresztény emberekben fenntartsák. Az ilyenek háromfélék: mások *hitbéli* könyvek, melyek a religio tudományát s tanítását adják előnkbe; mások *erkölcsről szóló* könyvek, melyek a keresztényi kötelelességeket az Istenre, a felebarátra, önnönmagukra nézve fejtegetik; ismét mások *históriás* könyvek, melyek vagy a keresztény Anyaszentegyháznak történeteit emlegetik, vagy azon jámborok életét foglalják magokban, akik a keresztényi jóságok buzgó gyakorlása által magasabb szentségre emelkedtek.

A gonosz könyveken sem értem azokat, amelyek rosszul s gyarlóképpen vannak írva, hanem rész szerént azokat a munkákat, melyek az erkölcsöt vesztegetik, amilyenek p. o. a puha, gyengéded *versek* és *költemények*, a gyönyörűsége mesterségesen oktató és ingerlő *románok*, a szerelmes *komédiák* és a t.; rész szerént azokat, melyek a religio ellen támadnak, és azt vagy csak némely cikkelyekben ostromolják, mint az eretnekek írásai, vagy egészen összedönteni akarják, mint a *libertínusok*, szabad lelkek könyvecskéi. Ezek közül való nagyobb része a *Voltér*, *Russzó*, *Bayle* írásainak; az istentelen *Horusz* és az ő *Kilopója*; *Az oktadni vágyódó utazó ember*; *A Jézus Társaságbéli szerzeteseinek Khinából való kiűzetetése* s a t.

Az egyetérő könyvek azok előttem, amelyek olvasásának nincs semmi befolyása sem a hit dolgaiba, sem az erkölcsbe,

és ezt se nem jobbítja, se nem vesztegeti s rontja, hanem ezekre nézve egyetér, akár olvassuk azokat, akár nem olvassuk. Ilyenek a birodalmak, tartományok, városok, híres emberek históriái. Ilyenek az útonjárások megíró lajstromai. Ilyenek a különböző tudományoknak, úgymint a természet tudományának (Physicae), a mennyiségek, nagyságok tudományának (Mathematicae), a fűvek tudományának (Botanicae), a földmérés vagy -leírás tudományának (Geometriae, Geographiae), az ékesenszólás tudományának (Eloquentiae) könyvei, ha mégis ezekben az utolsókban a religio és az erkölcs becsben tartatik.

A jó könyvek olvasása nemcsak szabad az embernek, hanem felette igen hasznos is. Ezt senki kétségbe nem veheti, hacsak vagy nem iszonyúképpen rest, vagy nem mód nélkül buta, vagy nem túrhetetlenül kevély; aki magáról vakmerőképpen azt állítsa, hogy ő egyedül magának bőven elegendő, s mások észére és általlátására nincs semmi szüksége. A jó könyv egy hív kalauz, édes uraim, aki bennünket a holtak tartományába vezet, hogy a vélek való társalkodásból derekasan megtanuljuk, hogyan társalkodjunk az élőkkel, mennyire becsüljük a megholtak beszédeit, miképp távoztassuk magunktól az ő hibáikat, mint válasszuk ki az ő életekből azokat a tetteket, amelyeket nekünk lehessen követnünk. A jó könyv egy okos erkölcsre tanító, édes uraim, aki vélünk a hamisat, mely csaknem mindenütt uralkodik, megismérteti, aki minket a rossz világ ravasz csalogatási ellen józan állatásokkal előre elkészét s felfegyveresít, aki nekünk a gonoszság utálatosságát a hozzánk hasonlók feslettségében, és a jó erkölcs szépségét a jámborok magaviselésében világosan megmutatja. A jó könyv egy szószóló prókátor, édes uraim, aki nálunk az istenesség és igazság ügyét védelmezi, s aki minden módon gátolja, hogy az hamis okoskodások fortélyos fogásitól s a szólás módjának ragyogó fényétől, főképp a mi napjainkban, el ne csábíttassunk, melyekben az ember az ékesenszólásnak mindent feláldoz, s melyekben akármely balgatagság, képtelenség, ocmányság helyén hagyatik, csak gyönyörű szókbba, csak ékes beszédbe foglaltassék. Ezt a jó ízt a mi boldogtalan századunk a mi dicsőséges *filozófusainknak* köszönheti. Volt is nekik kétségkívül bizonyos okok, hogy azt béhozzák és előbbre segítsék. Ők a religiót fel akarják forgatni. Ők az ő romlott maradékira a hitetlenségnek gonosz épületét akarják rakni.

De mi módon vigyék ezt végbe? Nincs fundamentomok. Tehát a mesterséges álnoksághoz, a ravasz csaláshoz nyúlnak. A hit dolgaiban főbírói, parancsoló hanggal kezdenek beszélteni, mely hangnak ugyan noha csak a tökéletes meggyőztetésből kellene származnia, de mely ezeknél az új apostoloknál csupán-csupa ravaszság gyümölcse. Ékesítik válogatott szövegekkel beszédjeiket, megrakják azt tetőtől-talpig szemfényvesztő, friss gondolatokkal, s így készítenek alkalmas utat s eszközt arra, hogy a tudatlanokat elámítsák, akik mindég rövidlátók és az ítélettelben erőtelenekek. De a jó könyvek olvasása megnyitja az olvasók szeméit, hogy a gonosz csábítók lesejt meglássák, és értelmeket megtaníttja, akaratjokat reábírja, hogy az ő veszedelmes kelepceiket elkerüljék. Kétségkívül vettettett bizonyos dolog tehát, hogy a jó könyvek olvasása nemcsak szabad, hanem felette igen hasznos is az embernek.

Az egyetérő könyveket sem tiltja senki. Mert noha igen ritkán történik, hogy azok olvasásából valaki jobbá légyen, de közönségesen történik, hogy okosabbá, bölcsébbé, tudósbbá légyen, s pedig minden lelki sérelem nélkül légyen, az emberi társaságnak sokszor nagy hasznával légyen.

Csak tehát a gonosz könyvekről lehet támasztani itt a kérdést. Azaz azokról, melyek, amint feljebb mondtam, vagy a religiót nyilván megtámadják, s nagy dühösséggel ostromolják, vagy némely ártatlan titulusok alatt szintazon mérget titkon hintik, s kijjebb terjegetik. Azokról, melyek a kárhuzatos tévelygéseket már egy állatról való költemény alá, már az amerikai vadak leírása alá, már a Khinából vagy Szerecseny Országból küldött tudósítások alá, már a filozófiának becsülendő neve s képe alá, már a gyermeki nevelésről írott oktatások alá dugják, rejtik, bújtatják. Azokról, melyek némely igen jó s felette használható igazságokat foglalnak magokban, de csak azért foglalnak magokban, hogy az istentelenség nyilat az olvasók szívébe annál bizonyosabban üthessék, a Prófétának ama mondása szerént: *az ő beszédi lágyabbak az olajnál, és azok nyilak*. Azokról, melyek az igaz religio történeteit elfacsarják, meghamisítják, hogy az ő bizonyosságát kétségé tegyék; melyek reá hamis tanításokat kennek, fognak, és azokat összerontják, hogy ötet ocsmány tévelygésről vádolhassák; melyek a gondolkodásban való szabadságot béhozzák, az isteni titkokat a gyarló emberi bölcsességnek

regulái szerint rostálják, és a megcsalatkozható elmének just adnak, mellyel az, az ő belső tehetetlensége miatt teljességgel nem bírhat, hogy ti. ő legyen az isteni hitnek ítélőbírója, és ügyéről végezzen, amint gondolja. Azokról végezetre, melyek a szabadabb képzelések által, a sikamló versek által a szívet veszedelmesen összeverik; a kigondolt történetek által az embert, mint csábítson el másokat, s hogyan kezdjen mesterségesen s könyvből szerelmeskedni, oktatják; és az elmét legalább ezer balgató ábrázatokkal, a szívet legalább ezer héabavaló kívánságokkal megtöltik.¹ Ezekről, csak ezekről támasztom tehát a kérdést, ha lehet-e vétek nélkül, ha lehet-e üdvesség- s lélekvesztés nélkül az ilyeneket olvasni.

Támasztom pedig azért, mert az, ó, fájdalom, az ma a legközönségesebb *módi*, hogy a religio ellen, az Anyaszentegyház ellen, az oltárnak felszentelt szolgálói ellen írott könyvek, a szerelmes komédiák, a hívságos románok, a lágyító, puha versek majd' mindenek kezeiben forogjanak, majd' mindenütt olvassanak. Elborította, szerelmes Atyámfiak, édes Hazánkat egy egész tengere a kereszténytelen brozsúrának, a pajkos írásoknak, a szerelemről költ munkáknak. Gyönyörűségesen vannak egybeszerkeztetve és megírva: mód nélkül kínáltatják magokat. A férjfiak már nem gavallérok, hacsak azokban nem forgottak. Az asszonyságok már nem dámák, hacsak a nap jórészét azokkal nem töltik. A leányzók már nem kisasszonyok, hacsak azokból sokat betéve nem tudnak. Mindnyájan együgyűk, tanulatlanok, buták, valakik nem e könyvekből tanulnak. Legközönségesebb *módi* ezekben olvasottnak, forgottnak lenni.

De álljatok elő, ti mindnyájan, akik effélék vattok. Feleljetek, kérdlek: ezt ti okosan, jól, szabadon cselekszitek? Ezt ti nagy vétek nélkül cselekszitek? Lelketek s örök üdvességtek nem forog bizonyos veszedelemben, mikor ezt cselekszitek? Tudom, hogy ti ezt ártatlan dolognak tartjátok. Tudom, hogy ti az Isten előtt emián magatokat bűnösöknek csak egyszer sem valljátok. Tudom, hogy ti ezen cselekedeteket még

¹ Az ilyen szép titulusok alatt lappangó gonosz könyvek között a leggonoszabbak szoktak lenni *historiae universales, a világnak közönséges történetei*, melyek ezekben az üdökben adattatnak ki: megbizonyíthatnám ezt példákkal, ha attól nem félnék, hogy ezzel a rosszra alkalmazhatóságot adok; mivel *nitimur in veitum*. Azért minden emberséges embert intek, hogy legalább ezektől ójja magát.

némely szembetűnő okokkal is védelmezik. De csalatkoz-
tok, kedves Atyámfiak. Nem szabad az illetén rossz könyveket
olvasni. Nem lehet vétek nélkül az illetén rossz könyveket
olvasni. Nyilvánvaló veszedelemnek ereszti üdvességét, aki
meri és szokta az illetén rossz könyveket olvasni.

Ezt hogy veletek teljességgel elhitesse, e jelenvaló ok-
tatásomat két fő cikkelyre osztom. Az elsőben meglátjátok,
hogy elégtelenek, hívságosok, semmirevalók azok az okok,
amelyek miatt ti a rossz könyveket olvassátok. A másodikban
megszemlélitek, hogy terhesek, nagyok, igen méltók azok az
okok, amelyek miatt néktek tilalmaztatik, hogy a rossz köny-
veket ne olvassátok.

[...]

HARMADIK SZAKASZ

*Nem elegendő ok az olvasásra, hogy ember a gonosz könyvekből a világot ismérni
megtanulja, magát az ő rendessége szerint képzelje, erkölcsét megcsinosítsa*

Mondjátok harmadszor, hogy ti a gonosz könyveket azon
okból olvassátok, hogy belőlök a világot ismérni megtanulj-
tok, erkölcsötöket az ő csinja s íze szerint képzeljétek, díszes,
módos, rendes magavisezők lenni tudjatok. Ezt az okot kivált
a fiatalok, kivált a fejérszemélyek vitatják, és különösen a ko-
médiákat, a szerelem történeteit, a románokat illeti.

De miképpen? Édes Atyámfiak! Tehát ti e jelenvaló világért
teremtettetek? Tehát ti nem vattok itt szarándokok, akik e
földön való rövid maradástok mellett másvilágra siettek, ahol
örökkön kell laknotok? Erre, erre a világra szükséges mind-
nyájunknak magunkat készítenünk, s nagy gonddal formál-
nunk. De ez csak a keresztényi erkölcsök gyakorlása által tör-
ténik, mely minden bizonnyal a gyengéded versekben, a friss
és szerelmes románokban, a teátrombéli darabokban nem ta-
nítatik, hanem a Szentírásban és istenes könyvekben. Azért,
amoto ludo, seria quaeramus, kiáltja egy bölcs ember: vessük
félre a játékokat, és keressük a nem-tréfákat, a valójában-való-
kat. Keresztények vagyunk, Atyámfiak. A kereszténynek pedig
nincs oly nagy szüksége, hogy a világot ismérje, s az ő erköl-
cséhez magát alkalmaztassa, minekutána az Evangeliomból
jól tudja, hogy az Úr Jézus a világot fennszóval megátkozta,

éspedig éppen azokért a botránkozásokért átkozta meg, melyek az ő isméréstiből s erkölcséből következnek. *Vae mundo a scandalis: Jaj e világnak a botránkozásokért.* Matth. 18. v. 7.

Mindazonáltal ezt mostanság nem sürgetem; ez feltett célomtól messze elvezetne engem. Odahagyom, amit mondtok, s ujjaimon keresztül nézem, hogy néktek a világot kell ismérnetek, hogy magatokat őhöz s az ő csínjához szükség szabnotok. De vajon ez-e az igaz útja, s ez-e a helyes, jó módja kívánt tárgyatok elérésének? Hogyan? Keresztény szűzek és kisasszonyok! Hát e végre néktek a komédiák, a szerelem költeményei, a veszedelmes románok szükségesegek? S nem bőven elegendő ebben való oktattatásokra a ti természetes hajlandóságotok s a ti ezekben a dolgokban úgys mód nélkül éles szemetek? Tehát nem találhatnak a kereszténységben más tisztességes magaviselésre tanítók? Tehát nincsenek néktek jó erkölcsű, okos anyáitok, szorgalmatos nevelőmesternéitek, akik a világot veletek megismérettethessék, s az ő manérjára benneteket megtaníthassanak, de úgy, hogy egyszersmind jámborságotokat meg ne sértsék, s ártatlanságotokat veszedelmre, prédára ki ne tegyék?

Ti ezekből a könyvekből a világot akarjátok megismérni. Igenis, megisméritek, de micsoda világot? Ah, egy pogány világot, egy istentelen, romlott, feslett világot, egy, a Jézus Krisztustól elvetett s tele torokkal megkárhozott világot, amelytől néktek, mint legveszedelmesebb ellenségtektől, magatokat szüntelen kellene ójnotok.

Mert tudjátok-e, ó ártatlan, gyenge lelkek, tudjátok-e, minű világ az, melyet előtökbe raknak, s veletek megismérettetnek ezek a költeményes írások? Az olyan világ, amelyben valami előfordul, valami történik, egyes-egyig az érzékenységes szerelemre mind középpontra igyekeznek. Az olyan világ, amelyben a szív az igen ritka s bámitó történetek költeményei által, mód nélkül csiklándoztatik, édesgettetik, de hogy benne az elme egészen elmeríttessék. Az olyan világ, amelyben a nagy, az álmélkodtató, az igen messzire úzótt jóságok úgy adatnak elő, úgy mutogattnak, hogy az emberben semmi más nyomást ne tegyenek, hanem csak a szeretet tüzét benne még nagyobbban meggyújtás. Az olyan világ, amelyben ember mindazokat az álnok praktikákat s mesterségeket, melyekkel valaha a szeretők éltek, szem eleibe teszi, hogy az hajlandó

s állhatatlan szívnek azokat cselekedetben, véghezvitelben mutassa. Az olyan világ, amelyben ember azt tanítja, s azt tanulja, hogyan s mi módon hagyja még a legszorosabb, legkeményebb jó erkölcs is megszelídíttetni, meglágyíttatni magát. Az olyan világ, amelyben ugyan ember az ártatlanság hibáit és csorbulását feddi, kárhoztatja, de egyszersmind némely mesterséges fátyollal bétakarja, hogy az olvasó szüzek szemérmességét felettébb meg ne rezzentse, s fejekbe oly állatásokat verjen, melyek őket a bűn ellen fel nem fegyveresítik, hanem azt szépéteni, mentegezni tanítják. Egyszóval az olyan világ, amelyben a tökéletes jóságokról és a tiszta, szép erkölcsről magas, fényes, pompás tanítások tartatnak, de oly móddal tartatnak, hogy azok, legkevesebbet mondván, a szívben magok után semmit egyebet ne hagyjanak, hanem csak egy lágy-ságot és csupádon-csupa érzékenységet. Ilyen világ az, édes ifjaim, szüzeim, kisasszonyaim, melyet veletek a románok, a komédiák, a több effélék megismértetnek.

Ne is gondoljátok, hogy ezeket csak reáfogom ezekre a könyvecskékre, nem, távol légyen. Minden igaz bölcsek tudják s vallják, hogy ez nekik természetek, céljok, végek. Mert vizsgáljátok csak volta szerént s gyökerében ezeket a könyveket: micsodák ők? Micsodák p. o. a románok, hogy most többekről ne szóljak? Mondjátok meg, micsodák a románok? A románok, úgy mond egy igen tudós ember,² ingyen kigondolt fabulák, mesterséges költemények, melyek mindazonáltal valóságos történet képében hozatnak elő, és vétkezni tanítanak: *peccare docentes historiae*. (Hor.) Micsoda személyek találtnak, állítatnak azokban elő? Micsoda személyek? Ezt *Russzóból* halljátok, *Russzóból*, mondom, aki nekünk keresztény tanítóknak halálos ellenségünk, aki egy a mai semmihitűek fejedelmi közül, aki maga is románt írt, s akinek ugyanezek miatt ebben a dologban legnagyobb tekintetűnek kell lennie; *Russzóból* halljátok, minű személyek s más egyebek találtnak s fordulnak a románokban elő.³ Minű személyek tehát? „Szerelmes uracskák – úgy mond Russzó –, *módi* asszonyok és leányzók, városi férfiak, hadi vitézek”: ezek a fő személyek minden

² Weissenbach úr azon könyvében, mely *Nachtrag zu den Vorbothen des neuen Heidenthums*, p. 200.

³ *Esprit, Maximes, et Principes de Jean Jacques Rousseau*, p. 336.

románokban. Mi azok tanításának foglalatja? Felel Russzó: „a városok ízlésének válogatott titkai, az udvarok *maximái*, az aszszonyi ékességek s azok készítettése, a pompához való készület, az *Epikurus* erkölcsi tudománya”: azaz a mulatság, a kedvtöltés, a testi gyönyörűség, az érzékenységek megelégtetése. Ezt a tanúságot hirdetik a románok, ezekről szabnak regulákat a románok. „A románokban – mondja tovább Russzó – az igaz erkölcsök fényét a hamis erkölcsök szemfényvesztő csillámja meghomályosítja és elnyomja. A románokban a valóságos kötelességek helyét a játékos cselekedetek foglalják el, s a nagy, való dolgok tréfára üttetnek. A románokban a gyönyörű szép szók úgy elégtének, hogy a szép tettek unalmát szer-ezék. A románokban a szoros, nem engedő erkölcs, az együgyű szemérmes jó magaviselés vastag gorombaság.” Ha benne a jószágok mutattnak, csak árnyékban mutattnak, de a vétkek valóságban. Ha benne mi jó mondatik, olyanképpen mondatik, hogy költeménynek ítéltessék, de a rossz mindenkor úgy ruháztatik, hogy igaznak állíttassék. Ekképp Russzó, a két utolsón kívül,⁴ ki is ezeket végezvén a temérdek sok károkat emlegeti, melyekkel a románok olvasása a famíliákat megtölti, midőn ti. az ő csemetéik magokat úgy viselik, amint a románokban olvassák és szemlélik.

De Russzóval meg ne elégedjünk, mert ő mindent, legalább elégségesen, ki nem mondott. Menjünk egy nevezetes francia íróhoz, s lássuk benne, mi a románok célja, vége. A románok célja, vége közönségesen a szerelem, úgymond halhatatlan emlékezetű *Bourdaloue*, ki is a XIV. Lajos francia király előtt s az ő egész királyi udvara előtt, mely kétségkívül a románokat olvasta, rólok ezt a beszédet tenni nem átallotta:⁵ „Mi a román? A román egy történet, vagyis inkább egy történet formájában előadatott költemény, amelyben a szerelem regulák szerént s mesterségből forgattatik, magyaráztatik; amelyben a szerelem uralkodó fő indulat, s a többi indulatoknak hajtó pennája, fűjtatója; amelyben a szerelem minden gyarlóságai s gyengeségei, minden ájulásai s eszelősségei, minden kikapásai s mértékletlenségei nagy igyekezettel kitaláltatnak; amelyben egyebet nem találunk, hanem csak a szerelem tanításait, a

⁴ Melyek *Cordier* francia íróban találtatnak. T. a *Famil. Sacr.*

⁵ T. 8. *Oper.* Edit. Dresd. 1763. p. 51.

szerelem bizonyításait s erősítéseit, a szerelem mesterségeit s álnok praktikáit; amelyben nincs oly haszon, mely a szerelemnek fel ne áldoztassék, legyen bár az ő maga a becsület, melynél az embernek semmi kedvesebb nem lehet; amelyben egy ugyancsak bolondul szerelmes ember magát a szeretettől úgy el hagyja ragadtatni, hogy a szerelem az ő minden foglalatossága, az ő egész élete, az ő egyetlen egy tárgya, vége, boldogsága és istene.” Amelyben,⁶ ha lerajzoltatnak is némely más indulatok, ha előfordul is már a félelem, már a bátorság, már az unalom, már a bizodalmatlanság, már a féltés, már a bosszúállás, már a tűrés, már a kettő között való viadal, már a háború, az ütközet, a győzelem, az áldozat, de ezek csak mint szerelem ékességei fordulnak elő, csak közbenvetés és segítségképpen fordulnak elő, hogy az elme mindeneket jobban megfoghasson, hogy a léleknek több üdeje legyen a gyönyörűség érzésére, melyet a kedves indulatból vészen, hogy annál nagyobb kívánsággal látni óhajtsa a történetnek mind egybeszövését, mind folyását, mind kimenetelét, azonban mindég a szerelem a dolognak utolsó célja és egész mivolta.

Nézzétek, ilyen könyvek a románok, ilyenek azokban a személyek, ilyen a tanítás benne, ilyen végre céloznak. Mondjátok meg tehát, ha hamisat fogtam-e oda feljebb reájok? Mondjátok meg, ha nem igaz-e, hogy azok egy pogány világot, egy istentelen, romlott világot, egy olyan világot ismértetnek meg veletek, amelyben valami történik, mind az érzékenységes szerelemre mint középpontra igyekeznek? S ti azoktól mégse féljete? S ti azok olvasását mégis szabadnak tartjátok? S ti mégis azokból mindent kitanuljátok? Azok képeit, tanítását, állításait fejeteekben éjjel-nappal forgassátok? Micsoda? Tehát lehetséges, hogy egy gyarló s rosszra úgylis hajlandó ember ilyen ábrázatokat szüntelen szemei előtt viseljen, s mégis az ő édesgetésektől és csiklandozásoktól legkisebbet se illetődjön? Vajon ellentállhatnának-e ezeknek még a legnagyobb szentek is? Vajon nem felejtene-e el ezek között magát még egy angyal is? S ti maradhattok ezek között talpon? S a ti ártatlanságtok ezektől legkisebb csorbát se szenvedjen? Avagy fejtétek meg nékem, ha megfejthetitek, hogyan lehessen oly tiszta religióban, minémű a mienk, egy

⁶ *Heliodorus*, egy más francia ember tanításaként.

kereszténynek szabad maga tisztaságát oly közel való, oly szembetűnő veszedelemre kitenni?

Mi ki nem tesszük, felelitek, mert amely könyvecskéket mi olvasunk, azokban csak a tisztességes szeretetről vagy on a szó, azokban semmi illetlent nem találunk. De ne csaljátok magatokat, kérlek. Nevezhetitek tisztességes szeretetnek azt a szeretetet, mely az embert elannyira béveszi, elfoglalja, megigézi, hogy őtet még érzékenységitől s esztől is megfoszsa? Melyre ő minden gondolatját, minden igyekezetét, minden gondját egyedül fordítja? Mely okozza, hogy ő Teremtő Istenének éktelen nagy megvetésével a teremtett állatot bálvány gyanánt imádja? Nevezhetitek tisztességes szeretetnek azt a szeretetet, mely cselekszi, hogy az ember a természetnek, az hazának, az igazságnak, a becsületnek, a felebaráti szeretetnek szentséges kötelességeit elfelejtse, semminek tartsa, összegázolja? Úgy de ennyire mégyen igen sokszor a románok képzett tisztessége. Ah, szerelmes atyámfiak! Ha amit ezekben a könyvekben olvastok, az tirajtatok történe, ha ebbe a tisztességes szeretetbe tettében ti keverednétek oly mélyen, ha azokat a mesterséges darabokat ti magatok vinnétek végbe, amelyek ott tétetnek előtökbe, bizonynyal egy jó szempillantásban magatok állapotján elrémülnétek, s üdvességtek veszedelme végett borzadozna, reszketne egész testetek. Most a románokból ezeket tanuljátok, s azok olvasását nem másért gyakoroljátok, hanem hogy belőlök ezeket tanuljátok, s mégis magatokat reábeszéljétek, hogy ezt ártatlanul, szabadon, vétek nélkül cselekszitek?

ÉDES GERGELY
(1763–1847)

TERMÉSZET KÖNYVE
(1793)

MÁSODIK RÉSZE

XII. FEJEZET

Te pedig, kis Lélek! jer csak mégis elébb,
Hogy a feltett célhoz léphessünk közelébb,
Ugyé, hogy benned az ÍRAS igazsága
Nyílik, mint a hajnal pirosuló világa?
Melyet itt oly szívben kezdtem deríteni,
Kiből jó keresztyént célok készíteni.
Halld meg hát, mit szólnak az Isten Szolgái,
Titkaiban jártas költtes Prófétái,
JÓB, kinek lelkéről éppen így van gondja,
A maga Könyvében merészen azt mondja,
Hogy ő azt jól tudja, hogy él a Góele,
És minekutána férgek eledele
Lenne teste; még a porból felköltével
Meglátja az Istent tulajdon szemével.
Ezt hiszi Dávid is, hogy ő igazságban
Az Isten orcáját fénylő tisztaságban
Még meg fogná látni, s ha felszerkentetik,
Szent ábrázatjával megelégtetik.
És erről éneklék Dániel szavai,
A porban fekvőknek felkelnek hamvai,
Azok közt némelyek az örök életre,
Némelyek viszont az örök ítéletre.
Némelyek élethez illő tisztaságra,
Némelyek halálos utálatosságra.
És ekkor a bölcsek úgy fognak fényleni,
Mint az égi tüzek szoktak tündöklenni.

Tudnillik azok, kik effelől jól hisznek,
 És az igazságra itt sokakat visznek,
 Kik már e tudományt tagadni kezdettek,
 Midőn apostoli ezt nyilván hirdették,
 Az igazság szája elhárítván róla
 A tagadók mocskát, maga ekként szóla;
 Nem olvastátok-e ez igazság felől,
 Amit Isten Mózes által így ad elől:
 Én vagyok Istene az Ábrahámnak is,
 Istene Jákóbnak és az Izsáknak is;
 Márpedig az Isten, mit szóltok ellene?
 Nem holtaknak, hanem élőknek Istene.
 Ezzel piritá el, bedugván szájokat,
 Jézusunk az álnok Sadduceusokat.
 Innét is hát általlátni nyilvánossággal,
 Hogy ha halhatatlan Lelkünk valósággal,
 Hogy testünk feltámad, s léssen halhatatlan,
 Ez is oly igazság, mely tagadhatatlan.
 S most vedd elő már! most óh, Lélek szikrája!
 Mit tész itt a barmok lélekző párája,
 Melynek semmi ilyen kincs nem ígértetett,
 Mivel ő is szintén érted teremtetett? – ?

XIII. FEJEZET

De – menjünk még tovább a Lelket festeni,
 S halhatatlan voltát úgy dicsőíteni,
 Ha őt szemérmes illő tisztességgel
 Elsőben is összevetjük a szent Éggel – –
 – Úgyé? – halhatatlan az a Fő Lélek is,
 Kitől így származott e véges Lélek is,
 Amely élesztője az ember szívének,
 És gondviselője ennek mindenének? –
 Halhatatlan! – arról, ami egyszer Lélek,
 Mint halhatatlanról én csak úgy ítélek.
 Mert részetlen lévén, mint öröm, szeretet,
 Bölcsen okoskodva tölti az életet.
 Halhatatlan! – amint egy munkájából is
 Kitetszik egy kis föld porocskájából is,
 Mert amint feljebb is immár állítottuk,
 Hogy halhatatlannak Lelkünket vallottuk,

Nem ért és nem ítél az, ami egyszer test,
Nem mozog magától, mivel magában rest.
Annival is inkább semmit nem művelhet,
A vélekedések szárnyára nem kelhet.
Hanemha a Lélek fogja azt mozgatni,
Mozgatni, hordozni, avagy igazgatni,
Nohát az a Lélek, mely ily egy világot
Teremthetett teljes ennyi valóságot,
Szükséges, hogy olyan nevezetet végyen,
Mely a gondolatok szülőanyja légyen.
Kitől minden Lettség akként született,
Mint öröktől fogva volt elrendeltetett.
Kit, minthogy különben nem is gondolhatunk,
Bolondozás nélkül nem is állíthatunk.
Mert csak erre, hogy egy porszem megmozduljon,
Szükség elébb, hogy egy kis szellet induljon.
Mely szelletnek ismét helyből indultának
Van is, kell is lenni szükséges okának.
Mely okok rendiről, ha jól gondolkozol,
Ama legfőbb Okra reátalálkozol.
Melyből mintegy örök s végetlen kútfőből,
Kimenthetetlen folyású erőből,
Úgy eredt minden más okoknak tengere,
Melyet csak elménkre venni is nagy tereh.
Aki már e folyó okokat szerzette,
S ily összefolyt renddel el is intézhette,
Hogy teremtsen ily szép egy egész világot,
S egymásból eredő teljes igazságot:
Hogy lehetne a test? mégpedig halandó? –
Térj eszedbe, óh, te akként változandó
Elme; mint az a vér, mellyel egyezséged
Lévén szoros; habzó színén hány s vet téged.
Mert lám! hogy Valaki egy olyat műveljen,
Mely a gondolatok szárnyain felkeljen,
Hogy az egy eleve feltett munkát tégyen,
Mégkívántatik, hogy Erős Lélek legyen.
Az is pedig, ki csak egy port teremtene,
Ne halandó, hanem halhatatlan lenne.
Amilyen már éppen az Isteni Lélek! –
Mert ugyanis amit én itten szemlélek,

Oly legfőbb Léte ez, akitől minden vett:
 Eredetet, de ő mégsem teremtett.
 Sőt vagyon élete s létele magából,
 Megváltozhatatlan belső hatalmából,
 Kit én nevezhetnék egyedül ÉLETnek,
 S azokat Élőknek, kik tőle élteknek.
 Mert csak néki vagyon élete magában,
 Megromolhatatlan örök állatjában.
 De mi, akik tőle ekként teremtettünk,
 Életet egyedül őáltala vettünk.
 És így hát ha vagyon magától élete,
 Az ő lételenek nem lehet kezdete.
 Mert nincs több, és éppen nem is képzelhetni,
 Kitől kellett volna néki teremtetni,
 Ő az az első Pont, melynél se elsőbbet
 Nem lehet gondolni, se pedig felsőbbet.
 És aki ily első s ilyen teremtetlen,
 Következésképpen nagy és véghetetlen.
 És én e Kezdetről ha jól értekezem,
Kezdet nélkül való Kezdetnek nevezem.
 És ha ő a Kezdet; feltésem eztet is:
 Ő minden mindenben, ő a végezet is.
 Azaz, amint nála nincs elsőbb semmi is,
 Úgy nem fog utána több lenni semmi is.
 Mert tőle vőn minden más kezdet kezdetet,
 Bár véle fog élni már örök életet,
 De utolsóbb nála ugyancsak nem lehet,
 Nála tovább az ő létele nem mehet.
 És így ez az *Alfa* s *Ómega* Istenség,
 Egy oly abroncs forma Erős Végetlenség,
 Mely minden Lettséget úgy foglal magában,
 Hogy mindenben minden legyen valójában,
 Mi ő benne vagyunk, mozogunk és élünk,
 Ki árthatna pedig, ha ő vagyon vélünk?

XIV. FEJEZET

De talán! – mit mondok? – ez nem képtelenség,
 Hogy maga e Világ ez a nagy Istenség,
 Mely, míg egy Fő-Pontból ki nem terjeszkedett,
 Úgy, hogy ő belőle ily nagy kerektség lett,

Míg volt, egy utolsó pontba szorítottatott,
Csupa-természetnek addig mondattatott? – ? –
Óh, legátkozottabb bolond esztelenség!
E gondolat hogy ne volna képtelenség?
Hiszem! ha a dolog már eszerint volna,
Semmi e világon úgy meg nem romolna,
Meg se romolhatna, meg se változhatna,
Ember s más élő is úgy meg nem halhatna,
Mert úgy Isten lévén minden kis férgecske,
Kígyó, béka, ganéj s minden porszemecske,
Amit minden kérő gyomor is bévenne,
Isten volna, és így Isten Istent enne.
És így az ember is kinek imádkozna? –
S kit tisztelne? – ezzel éppen nem tartozna – !
S valamint ezt éppen magamban is látom,
Hogy nem gyűlölhetem a részt, mert sajátom;
Így semmi, világon, egymást nem bántaná,
Legalább ő magamagát nem rontaná.
Mert e világ csak az, ami fenn áll benne,
S ha így, ami fenn áll, az mind Isten lenne,
Ha minden kis porszem Isten része volna,
Tehát a változás rá sem háramolna.
Mert nem volna semmi tökéletlensége,
Nem láttatnék a bűn sok éktelensége,
Nem volna szenyvedés, bánat, szomorúság,
Nem hallatnék a jajt szülő nyomorúság,
Hanem ama boldog öröm virágozna,
S az édes szeretet csókkal harmatozna.
Egyszóval megvolna a tökéletesség,
S minden állat között a díszes egyezés.
Két szóval kiejtven: aranyvilág volna,
S minden test hív lelki étellel lángolna.
Éppen fő bölcs volna egyformán minden nép,
Fő-jó s mindenható minden legkisebb kép.
Nem volna egymásnál csak egy pont is elsőbb,
Se kisebb, se nagyobb, se alsóbb, se felsőbb.
A testek is mind csak árnyékok volnának,
S amikor akarnák, tündérré válnának,
Mert amit világon szememmel szemlélek,
Az se test nem volna, se valóban lélek.

Lélek nem, mert tudom, hogy ő láthatatlan,
 Test sem, mert ami test, nem változhatatlan,
 Hanem a romlásnak vettetett alája,
 Hányja a történet tántorgó kockája.
 Melynek szegény fejem egyik szelíd rabja,
 Kit, mint a háborgó tenger zúgó habja,
 Hányja a szélvészben az elkapott gályát;
 Futván, amint lehet, az elkezdett pályát,
 Úgy hány s vet e világ szerencséje lova
 A bús gondolatok szárnyain tétova,
 Ki hogy nem juthatok csendes kikötőbe,
 Mintegy Levegőbe, úgy vagyok függőbe,
 Ám szeretnek e vak világ kisdedei,
 De rám se tekintnek kevélyded bölcsei...
 De hadján! – Mi közöm az ily kevélyekkel,
 Csak célra futhassak én a kisdedekkel? –
 Így facsartatik meg az embernek szíve,
 Hogy legyen Urának szelíd s okos Híve.
 De máskint, e világ ha test s lélek volna,
 Úgy is az Istenség rá mint hárámolna?
 Úgy két része volna; illő és illetlen,
 Egyik tökéletes, a más tökéletlen.
 Amely ellenkezne az isteniséggel,
 Úgy mint a legfelsőbb tökéletességgel,
 Azzal, Kit esmérünk önnön munkáiból,
 S természetebéli tulajdonságiból
 Legtökéletesebb végetlen léleknek,
 Aki oka minden véges Lettségeknek,
 És így senkitől is éppen nem függőnek,
 Egy megmérhetetlen hatalmú Erőnek,
 Egy éppen olyatén magától valónak,
 Kit vallhatunk soha nem változhatónak.
 Mert ha van magától végetlen élete,
 Úgy, hogy nincs létének oka vagy kezdete,
 Nem lévén külső ok, mely őt változtassa,
 S mozgási végett ki megmásolhassa,
 Oly szükséges néki élni, avagy lenni,
 Hogy képtelen vakság azt róla feltenni,
 Csak egy tehetségét, hogy vagy akarná is,
 Vagy hogy csak egy percben változtathatná is.

Mert valamely pontnak változtatására
Külső ok kell: Léte másként bizonyára
Magától semmiben meg nem változhatik – –
Egy erő más erő által rontathatik...
Ha másként e dolog így nem volna benne,
Ha Létele éppen szükséges nem lenne,
Így okoskodhatnánk valóban felőle,
Ami következne rend szerint belőle,
Hogy valaha néki lehetett nem lenni,
Vagy a semmiségbe lehetne még menni,
Amely egy Istenről volna képtelenség,
Mert lenni s nem lenni, ez tökéletlenség.
S ki nem merítheti eszerint mindenben,
Amit képzelni kell egy Véghetetlenben,
Ki Isten létére magától életet
S lételt idő szerint éppen nem vehetett.
Annyival is inkább mástól valakitől,
Mintegy a Természet szülő kezeitől...
Magától nem; mivel még azelőtt nem volt.
Mástól sem; mert nála elsőbbit kigondolt? –
Ha tehát kezdete nincs, vége se lehet:
Lételéről, mondom, éppen le nem tehet.
Ahonnét már kijön örök Valósága;
Amely nem valamely idő tartóssága,
Mert nincs abban semmi elmúlt, amely szinte
Úgy nem volna nála, mint volt eleinte.
Nincs jövőendő, amely jelen ne volna még:
Sőt ami ránk nézve lesz, van, vagy elmúlt rég,
Őnála mindazok vagynak egy summában;
Nincsen következés az ő birtokában.
Minden idők az ő örökké-voltának
Azon csomójába beszoríttatának,
Amelynek törvénye soha nem változhat,
S örvényje tömlője meg nem szakadozhat...
Egyszóval ez az az állandó valóság,
Melyhez nem férkezhet a változandóság
Vagy a változásnak valamely árnyéka.
Az ily tüneménynek nincsen itt játéka...
Mínthogy nincsenek is néki oly részei,
Oly többségből összeszerkőztetései,

Melyek itt valamely függést szereznének,
És a változásnak tárgyai lennének.
Sőt azt is kívánja tökéletessége,
Hogy egyes létére nem volt rá szüksége,
Mert úgy a részeknek kellene függeni,
S a széjjelmenéstől úgyszólván őrzeni.
Melyet arról, amit léleknek nevezünk,
Nem is képzelhetünk, bár mint igyekezünk.
Kívált oly lélekről, kinek függetlennek
Kell lenni, s Kinek kell engedni mindennek.
Kinek azt jelenti felemelt két karja,
Hogy úgy menjen minden, valamint akarja.
És így innét tudjuk, hogy ő láthatatlan,
És hozzá nem férhet, ami alkalmatlan,
Nincsen közi vele semmi testiségnek...
És ez az, amit már hívunk Istenségnek,
A kinek is minden tökéletességi,
Azaz mindenható teljes tehetségi,
Felségével (szabad legyen úgy szólanom,
Mínthogy nem is lehet másként kimondanom)
Oly vele született fő tulajdonságok,
Oly benne állandó egyarányúságok,
Melyek mindösszesen e fő Valóságot
Magát adják elő, mint oly Uraságot,
Kit minden okoknak nézünk kútfejének,
S folyó láncszem módra kieresztőjének,
Kiben úgy megvagynak minden kimondható,
És látható, avagy csak kigondolható
Tökéletességek és tulajdonságok,
Hogy nincs egy legkisebb pont hiányosságok.
Úgy, hogy vonj el csak egy tökéletességet,
Már akkor tagadod egész Istenséget.
Vagy mondd azt, hogy benne azok öregbedtek,
És valaha talán kisebbek lehettek,
Vagy netalán hajdon nagyobbak valának,
És most erejekben megállapodának,
Vagy hogy még ezután nagyobbak lehetnek,
S több-több tökéletet magoknak vehetnek,
Már akkor tagadod tökéletességit,
Mindenestül való véghetetlenlenségit,

Azaz tagadsz egy nagy és oly Istenséget,
Teremthette volna Ki e mindenséget.
Melyet gondolni is legfőbb balgatagság,
És által nem látni nyilvánvaló vakság.
Mert így, hogy *semmiből soha semmi nem lesz*,
Ez a Fő igazság szemlátomást elvész.
Nem úgy, amint ebbe belétekinteni
Vágyódván akarták régenten érteni
Némely vastag szívű olyan bölcselkedők,
Kik Isten létéről voltak kételkedők,
Hanem amint én azt magam megfejthettem,
Megfejtvén magamnak már meg is értettem.
Mely szerint tudniillik; *Magától s magából*
Soha semmi se jó semmiség markából.
Néha egy oly Felség fogja cselekedni,
Kinek minden képzelt dolog tud engedni.
Ki a Mit elméje éles képzésével
És örökké való mély elnézésével,
Úgy rajzolhatott le a semmiség lapján,
Mi fel is építé tetszése oszlopján;
Ezt mondván: *no, immár akarom, hogy légyen!* –
S már megvan! – egy szóra minden
véghezmégyen.
Ki magának külön-külön felosztással,
Mégpedig csak egy pont egyszeri látással
Képzелhet lehets új-új világokat,
Melyek néki mintegy ajánlják magokat,
Mégpedig oly egyes lételt is képzелhet,
Testi érzékenységgel amilyent nem lelhet.
Ki bár soha testi érzékenységgel
Semmit nem keresett, mégis szép rendekkel
Felékesült világ felől gondolkozott,
És a semmiségből engem is kihozott.
Mi pedig már, mint egy meglett valósággal,
Küszködünk naponként ez árnyékvilággal.

SEGESVÁRI ISTVÁN

(1762?–1826)

PHYSICO-THEOLOGIA

(1793)

A FÖLD GOLYÓBISÁNAK MEGVIZSGÁLTATÁSA

BEVEZETÉS

Amit a zsoldárt író mond Solt CXI: 2. *Nagyok az Úrnak cselekedeti¹ nyilvánvalók mindazoknak, kik azokban gyönyörködnek:* el lehet azt az ISTENnek minden munkáiról közönségesen, különösen pedig a teremtésnek munkáiról mondani. *És akik azokban gyönyörködnek,* vagy a zsidó szó² ereje szerint, akik tanulják, akik szorgalmasan vizsgálják azokat: meg fogják látni, hogy a zsoldárt írónak szavai valósággal reájok illenek, ti. hogy nagyok és dicsőségesek mindazok; és ezt annál inkább meg fogják látni, minél világosabb esméretekre jutnak azoknak. Ugyanis a legnagyobb mesterséggel³ és bölcsességgel

¹ Hihető, hogy a zsoldárt író, a teremtésnek munkáiról szól itten, avagy csak hogy azokra céloz: mivel éppen azzal a szóval מַעֲשֵׂה אֱלֹהִים itten: amellyel éle Solt XIX: I. aholott az a zsidó szó az Isten kezeinek munkáit teszi, és nyilvánvalósággal a teremtésnek munkáit jelenti. Tészen tulajdonképpen *cselekedetet, munkát, csinálmányt* (factum, opus, opificium); származik ettől a szótól עָשָׂה *cselekedett, munkálódott, csinált* (fecit, paravit, aptavit); és a Kircher jegyzése szerint *olyan cselekedetet jelent, amely által vagy valósággal, vagy ékesebben, vagy másképpen léssen valami, mint ahogy az előtt volt.* Concord. P. II. Col. 931.

² קָרַשׁ *Keresett, valaminek utánajárt, tudakozódott* (Quaesivit, perquisivit, sciscitatus est); Buxtorf, *In verb.: És egyszersmind olyan keresést jelent, amely gonddal és szorgalmatossággal esik meg.* Conrad Kirch. *ibid.* p. I. Col. 1174.

³ *Minthogy az egész világnak minden részei úgy vagynak alkotva, hogy sem hasznosabbak, sem szebbek már nem lehetnek: lássuk,*

vagynak alkotva: úgy rendeltettek és helyeztettek el, hogy a magok jeles végeknek megfeleljenek.

Azért is méltán elmondhatja Szent Pál apostol az ISTENnek ezen munkáiról,⁴ hogy: *azok, amelyek őbenne láthatatlanok világ teremtésétől fogva, azokból, amelyeket alkotott, meggondoltatván megláttatnak, t. i. az ő örök hatalma és Istensége.*

És valósággal, a legvilágosabb megérthető móddal, azokból⁵ lehet az ISTENnek lételet és tulajdonságait megmutatni; kivált az olyanok előtt, akik a mélységes okoskodásokhoz nem sokat tudnak: pedig amit az emberi nemzetségnek jobbadáról méltán elmondhatni.

ha történetből lettek-é, avagy ha olyanok-e, hogy ebben az állapotokban egy bölcs igazgatás és isteni gondviselés nélkül ellehetnek? Ha tehát a természetnek munkái derekabbak azoknál, amelyek mesterség által készíttetnek; mesterség által pedig semmit sem lehet értelem nélkül készíteni: éppen nem lehet a természetet értelem nélkül valónak tartani. Mikor valami faragott vagy festett képet látol: tudod, hogy mesterség által készült az; vagy mikor messzire látod a hajót: nem kételkedel arról, hogy annak a futását mind értelem, mind mesterség igazgatja s a t. Értelem nélkül gondolod-e hát a világot lenni, amely mind a mesterségeket, mind azoknak a mestereit s mindeneket magában foglal? Ha valaki Scythiába vagy Britanniába vinné azt a golyóbist, (sphaera): amelyet a mi barátunk, Posidonius készített; és amely a Nap, a Hold és az öt planéták fordulásait aszerént mutatja, ahogy azok az égen éjjel-nappal fordulnak: ki kételkedne azok közt a buta (barbarus) nemzetségek között is arról, hogy azt a golyóbist egy értelmes mester készítette? Mégis vagynak olyanok, akik kétségesek abban, hogy ez a világ, amelyből származnak és lesznek mindenek, történetből vagy pedig értelem és isteni bölcsesség által lett-é. Még Archimédest, aki az égi golyóbisoknak fordulásait tudta követni, értelmesebbnek tartják, mint a természetet, aki az eget alkotta; holott pedig a természetnek ez a munkája tökéletes, amazé pedig csak majmolás volt. Cicero, De natura deorum, L. II. Cap. 34, 35. Kevéssel ezelőtt szólván a természetéről, azt mondja: Az egész természetet tehát maga az Isten igazgatja.

⁴ Rom. I. 20.

⁵ *A világ az Istennek az a könyve, amelyet szüntelen olvasnunk kell. Bernardus, Serm. – Úgy tartom, hogy semmi gyülekezetről, amely az Istent tiszteli, nem volt valami hasonló az eleusisbélieknek vagy a samothracebélieknek ünnepaikhez: pedig ezek is csak homályban adják elő, amire céloznak; a természet munkái pedig minden élő teremtségekben nyilvánvalók. Galenus, De usu partium, L. XVII. Cap. I.*

Annak okáért egy nagy bölcsnek azon testamentomtételének ereje szerént, hogy a keresztyény vallás igazsága⁶ az *ISTENT tagadók* és más *hitetlenek* ellen megmutattasson, semmit sem cselekeszünk célunkhoz képest helyesebben, mint ha ezen prédikációkban a *Végetlen Bölcs* és *Mindenható Teremtőnek lételét és tulajdonságait, a teremtésnek, vagy ahogy másképpen is hívják, a természetnek munkáiból* megbizonyítjuk.

A természetnek ezek a munkái vagy a mi Földünk golyóbisára, vagy az égitestekre tartoznak.

Kezdem a Földön, úgymint amely legközelebb van hozzánk; és amelyet külső érzékenységeinkkel leginkább felvehetünk. Mivel pedig sok és különböző dologok adják magokat elő a Földön; a jó rend kedvéért, két részre osztom azokat.

I. Olyanokra, amelyek a mi Földünk golyóbisának nem tulajdonképpen való részei, hanem csak külső munkák vagy toldalékok.

II. Olyanokra, amelyek a mi Földünk golyóbisára egyenesen tartoznak.

ELSŐ KÖNYV

A FÖLD GOLYÓBISÁHOZ TARTOZÓ KÜLSŐ MUNKÁKRÓL;
ÚGYMINT A LEVEGŐÉGRŐL (ATMOSPHAERA),
A VILÁGOSSÁGRÓL ÉS A NEHÉZSÉGRŐL

ELSŐ RÉSZ

A LEVEGŐÉGRŐL KÖZÖNSÉGESEN

Könnyen által lehet látni, hogy a *levegőég*, ez az aërből, gőzből és felhőből álló vékony matéria, amely a Föld golyóbisát körülveszi, a Teremtőnek végetlen bölcsessége és tanácsa által lett: ha annak természetét⁷ vagy minémúségeit és a hasznait⁸ megvizsgáljuk.

⁶ *A bölcsesség* (philosophia) *a hitre vezető catechismus*. Cyrillus, I. *Contra Julianum*.

⁷ *E világnak egy része, mégpedig szükséges része az aër: mert az egyesíti az eget a földdel*. Seneca, *Natural. quaest.*, L. II. c. 4.

⁸ *Az aër segítségünkre van a látásban, a hallásban, a szólásban: mert anélkül egy sem eshetik meg ezek közül*. Cicero, *De nat. deor.*, L. II. c. 33.

I. Természetére vagy minéműségére nézve felette vékony és általható materiából áll az, amely minden más testeket, a természet munkáinak belsőbb és titkosabb rejtekeit általjárja, azokat éleszti, eleveníti; *egyszóval*, az egész alsó világnak az a lelke.

II. Igen nagy haszna van a Földre nézve. Nemcsak az élet s egészség fenntartására szükséges az: hanem még az élet kényeire s gyönyörűségeire is; egyáltaljában, az egész Föld gölyöbisára nézve. Azáltal élnek minden lelkes állatok,⁹ nemcsak

⁹ Nemcsak az, hogy az aër elmúlhatatlanul szükséges az élet fenntartására, hanem még az is megkívántatik, hogy illendőképpen mérsékelt és elegendő sűrűségű legyen. Ne legyen felette sűrű; mert úgy mindent megfullaszt; felette ritka se legyen: mert úgy nem lesz elégés a lehellésre. Egynéhány példákat hozok elő mind a kettőre.

A Hawksbee úr találmánya szerint készült *ántliába* betettem egy verebet. Semmi aërt nem taszítottam azelőtt az *ántliába*: mindenét jól becsináltam, hogy külső aër ne mehessen belé. Egy óra múlva már a veréb nyughatatlankodni, repdesni kezdett. Másfél óra múlva látszott, hogy nagy baja van, és hogy mindinkább nehezebben vett léleketzet; végre két óra múlva döglőfélben volt.

Azután egy más verebet tettem az *ántliába*, és több aërt szorítottam belé. Hanem minthogy az *ántlia* szelelt: sok ízben kellett aërt bele-taszítani. És így, mivel mindég friss volt az aër, igen kevés vagy semmi baja sem volt a verébnek; és ámbár egy óra múlva hánytá-vetette magát, és nehezen vehetett léleketzet: mégis hogy három óra múlva kivettem az *ántliából*, a veréb frissen volt.

Végre két próbát tettem; az egyiket egy csízzel, a másikat egy rébbel. Az *ántlia* sehelse szelelt: holott pedig kétannyi nehézségű aërt szorítottam belé, mint amennyit nyom rendszerint a levegőég. Egy óráig semmi bajok sem volt a madaraknak: de azután bágyadni kezdtek; két óra felé rosszul lettek; és nem tölt belé három óra egészen, hogy megdöglöttek. Vettem észre a többek között, hogy mikor rosszul lettek s repdestek: kevés ideig frissebben voltak; avagy csak nékem úgy tetszett, hogy jobban lettek, midőn a szárnyaikkal ide s tova csapdosván, az aërt mozgatták. Az olvasóra bízom, ítélje meg, mitől volt az, hogy ezek a madarak sokkal tovább éléltek a megszorított aërben, mint a közönséges aërben. Vajon nem onnan esett-e az, hogy hamarébb megromolhat a gőzölgéstől, kevesebb, mint sok aër; következésképpen hogy hamarébb alkalmatlanná lesz a lehellésre? Méltó volna végre próbát tenni a *búvárok harangjával* (Campana Urinatoria.)

Ezekből a próbákból kitetszik I. hogy a lehellésre sűrű aër, avagy csak, hogy olyan szükséges, amelynek bizonyos grádusú nehézsége

van; erről hátrább többet fogunk látni. II. hogy a lehellésre friss aër kívántatik: mert a megrekedt aërt, amely valami állatból kifolyó gőzölgésekkel megtölt, teljességgel ártalmas beszívni. Innen, a búvárok kéntelenek azzal, hogy idő jártatva friss aërért a víz alól feljöjjenek; vagy hogy másvalami módon a harangjokban lévő aërt megújítsák.

A híres Drebell Cornelius nemcsak egy olyan hajót talált fel, amelylyel a víz alatt lehetett hajózázni: hanem még valami olyan nedveséget is (liquor) készített, amely által a hajóban bérekedt aërt meg lehetett frissíteni. Első Jakab király parancsolatjára a hajó elkészült, amelyben más utazókön kívül tizenkét hajóslegények fértek el; és a Tamesisbe véle próbát tettek.

Leírta ennek a hajónak a históriáját a mi fundatorunk, a tudós Boyle úr, akinek olyan személy beszéllete azt meg, aki maga halotta attól, aki maga is jelen volt abban a hajóban, és aki még az ő idejében életben volt. Arról a *nedvességről* pedig azt mondja Boyle úr, hogy attól az orvosdoctortól, aki a Drebell leányát feleségül elvette, úgy értette: hogy mindannyiszor elővették azt a *nedvességet*; valahányszor a hajóba berekedt aër a jelenlévőknek lehelésekkel megtölt, s a beszívásra alkalmatlanná lett. Kivették ti. annak a butelliának a dugóját, amelyben az a *nedvesség* állott, és annyira megtöltötte *élető lelkekkel* (spiritus vitales) a már megromlott aërt, és annyira megfrissítette azt, hogy ismét alkalmas lett a beszívásra. Drebell mindég magában tartotta ezt a titkot, és csak egy embernek beszéllete meg, aki osztán Boyle úrnak is megmondotta. Lásd Boyle *Experimenta Physico Mechanica of the Spring of the Air. Exper. 41. in Digressione*. Én ugyan a Boyle úr könyvéből vettem ezt, de kételkedem benne, hogy annak a *nedvességnek* olyan ereje lett volna, mint ahogy tartják.

Amilyen alkalmatlan a lehellésre a felette sűrű aër, szintén olyan alkalmatlan avégre a felette ritka aër is. Nem szólok most az olyan felette ritka aërről, amelyet lehet az *ántliával* csinálni, s amely oda alább következik: hanem csak azt a természeti, de rendkívül ritka aërt említem, amilyen a magas hegyek tetején van; és amelyről azt tapasztalták, hogy a lehellésre felette ártalmas. Egy pap, aki az *armeniái* magas hegyekre felment (melyekről azt tartják, hogy azokon állott meg a Noé bárkája) beszélt Boyle úrnak, hogy nagyobb erővel és gyakrabban kellett néki lélekzetet venni, mikor a hegyek tetején volt, mint egyébkor. Mikor onnan lejött, előbeszélte a lakosoknak, hogy oda fel mint járt volt; akik azt mondták reá, hogy ők is úgy járnak azzal, valahányszor magasan felmennek, és hogy már öelöttök az éppen nem újság. A *Cebenne* hegyek tetején is *Langvedociában* éppen azt tapasztalta az a pap. Egy más tudós és gondos utazó is hasonló beszélt a *pyreneumi* hegyek közül egyről, amelyet *Pic de Midinek* hívnak, hogy ti. annak a tetején lévő aër korántsem olyan alkalmas a lehellésre, mint a rend szerént szokott lenni; és hogy mind ő maga,

azok, amelyek a levegőégben mulatoznak,¹⁰ hanem még azok is, amelyek a szárazon és a vízben élnek.¹¹

mind akik véle voltak, gyakrabban és nagyobb erővel vettek odafel lélekzetet, mint ide alatt. *Lásd Philosophical Transactions No. 63; avagy Lowthorp Abridgment Vol. II. pag. 226.*

Hasonlóképpen szól Acosta József is útítársaival együtt. Mert *midőn Peruban a Periacaca nevű magas hegyeken volna (amelyekhez képest az Alpes hegyei az ő beszéde szerint csak olyanoknak látszottak, mint amilyenek az alacsony házak magas tornyokhoz képest), olyan nagyon erőltette őket a hányás, hogy vért is hánytak; és amint beszéli, bizonyosan oda is holtak volna: hanem ha három vagy négy óra múlva lefelé jöttükben más aerre kaptak volna.* Ebből azt hozza ki Acosta, hogy annak a hányásnak nem egyéb volt az oka a felette vékony aërnél, amely nem a lehellésre s az ember tüdejéhez való, *úgmint* amelyek sűrűbb és jobban mérséklett aërt kívánnak. Boyle az *emlétt helyen.*

Látnivaló ezekből, hogy a felette vékony, ritka és könnyű aër teljességgel alkalmatlan a lehellésre. De nem annyira vékonyságára nézve alkalmatlan az a Boyle úr vélekedése szerint, mint inkább könnyűségére nézve. Mert ha az aër könnyű, a lehellést segítő *inas húsoknak* (musculi) és a szív egybehúzódásának és kitéágulásának (systole & diastole cordis) nem állhat elégedendőképpen ellent. *Lásd alább a IV. könyvben, a 7. részben az első jegyzést.*

Amint egyrésztől elidegenítheti az embert a repüléstől, a Holdba való meneteltől s egyéb efféléktől az, hogy a felette vékony és könnyű aërben lehetetlen elérni: úgy ellenben másrésztől nagy hasznára van az, hogy inkább kiállhatja a nehéz és sűrű aërt, mikor a föld alatt lévő bányákba és egyéb mélységekbe leszáll. Ezen az okon a *búvárok* is jóformán megsűrűsödött aërt szenvedhetnek el, mikor a harangokban a tenger fenekére leszállanak.

¹⁰ Hogy a madaraknak s az aërben élő bogaraknak (insecta) éppen olyan szükséges az aër avégre, hogy éljenek, mint az embereknek és egyéb állatoknak: onnan nyilvánvaló, hogy a megromlott s a felette megritkult aërben azonnal megdöglenek. Megláthatni ezt az előtt való *9dik* és a következő *12dik jegyzésben.*

Mindazáltal a madarak (avagy csak némelyek közülük) és a bogarak ritkább aërt állhatnak ki, mint az emberek; ahonnan a sasoknak, héjákknak ölyvöknek s egyéb madaraknak, amelyek magasan repülnek, semmi olyan alkalmatlanságokra nincsen a vékony aër, mint vala az elébb említett embereknek. A bogarak sokáig kiállják az aër nemlétét az *ántliában*; amelyről alább a *12dik jegyzésben* szó lesz.

¹¹ A vízben élő állatok se élhetnek aër nélkül, mégpedig friss aër nélkül. A *Dyticus* némű vízbogarak és ezeknek még a vízben élő *lárvai* (nymphae aquaticae) és más bogarak olyan csudálatosan vagynak

Többnyire az állatok fél minutumig is nehezen élnek el aër nélkül; sőt azok is, amelyek leginkább el szoktak anélkül lenni,¹² nem állhatják ki sokáig az aërnek nem létét.

alkotva, hogy a hátuljokat a vízből kidughatják, így friss aërt szívhatnak. Igen szép azt nézni, midőn ezek a vízi bogarak a vízből kitartják a hátuljokat, és vagy a farkok hegyével, vagy a hátuljokban lévő fullánkjok hüvelyének a hegyével egy kis buboréknyi friss aërt szívnak, s azzal a víz alá hirtelen lebuknak; de mikor ez az aër megvastagodott, vagy a lehelésekkel megtölt: azonnal feljönnek friss aërért.

Tudnivaló dolog, hogy a halak is vesznek lélekzetet; a vizet a *kopoltyújokon* (branchiae) bocsátván keresztül. A potykák a vízen kívül sokáig élnek az aërben; amelyet mind a tapasztalásból, mint abból a hizlalás módjából tudni lehet, ahogy a *belgák* azokat meg szokták hizlalni; amit osztán *Angliában is* megpróbáltak. Ti. a pincében, vagy más hűvös helyen felakasztja az ember a potykát egy kis hálóban, amelyet nedves famohával megtölt, úgy, hogy a potykának a fejét kihagyja; s így, tejben áztatott zsemlyével vagy fehér kenyérral néhány napokig hizlalhatja. Egy derék és nagy embertől hallottam ezt, és ha szabad volna kineveznem, senki sem kételkedne a dolognak igazságáról. Ezt a példát csak az Olvasó kedvéért hozam elő; ahonnan megtetszik, hogy a halak az aërben is vehetnek lélekzetet.

¹² 1704. esztendőben, szeptemberben és októberben tett próbálatimból tapasztaltam, hogy azok az állatok, amelyekben a szívnek két kamarái (ventriculi cordis) vagynak, tojás forma lyuka (foramen ovale) pedig nincsen, minéműek a madarak, a kutyák, a macskák, az egerek s a t., fél minutum sem telik belé, mind megdöglenek; kivált ha kicsiny üveg (recipiens) alá záratnak; hanem az időt attól fogva kell számlálni, mikor az ántliából az aërt ki kezdik húzni.

Azt gondoltam a vakondokról, hogy más négy lábú állatoknál tovább élél: de egy minutumban megdöglött, és többé fel sem éledett; de kétségkívül hogy fél minutumba már megdöglött volna, ha kisebb üveg alá tettem volna.

Egy denevér (vagy szárnyas egér) ellenben, amely még meg is volt sebesítve, kiállotta két minutumig az aër nem létét; és hogy az üveg alá aërt eresztettem: ismét feléledt. Azután még ötödfél minutumig életben volt az üveg alatt: de már öt minutum múlva fulladozott. Végre húsz minutum múlva ismét aërt bocsátottam az üveg alá: de már ekkor egyet sem mozdult, sem többé fel nem elevenedett.

Ami a bogarakat nézi, minéműek a darázs, a méh, a lódarázs, a sáska, mind döglötteknek látszottak lenni két minutum múlva; hanem két vagy három óra múlva ismét feléledtek a friss aëren; ha szinte huszonnégy óráig voltak is az aër nélkül való üveg alatt. A fülbemászó bogár és egyéb bogarak is döglötteknek látszottak lenni az üveg

Nemcsak az állatok pedig, hanem még az élő fák is, és közönségesen minden plánták ennek a szükséges *elementonak*, az aërenek köszönhetik életeket és gyarapodásokat, amint ezt annak idejében megmutatom. De avagy csak onnan is bizonyos az, hogy a szabad aëren lévő plánták mindnyájan virítanak, és szépen zöldellenek; azok ellenben ellankadnak, elhervadnak, sőt el is száradnak, amelyek, már akárhogy legyen az, a szabad aërtől megfosztattak.¹³

alatt; hanem az aëren feléledtek: jóllehet némelyek közülük tizenhat óráig voltak el aër nélkül.

A csigák felette sokáig kiállották az aër nemlétét; kivált azok, amelyek héjakban (*conchae*) voltak. Két csigát huszonnégy óráig hagytam az üveg alatt: de egyiknek sem látszott semmi baja. Azután még egyszer kihúztam az aërt az üveg alól, és hogy újra huszonnégy óráig hagytam alatta a két csigát; ekkor osztán egyike megdőglött, a másika pedig megéledt.

A sima békák és a varangyos békák (de kivált amazok) jó sokáig élnek aër nélkül. Egy nagy varangyos béka, amelyet a házba találtak, hat órát sem ért, hogy megdőglött, és többé fel sem elevedett. Azután egy varangyos és egy másforma békát tettem egyzersmind az üveg alá. Két óra múlva már dőglöttnek látszott lenni a varangyos béka, a másik pedig még életben és frissen volt. Tizenegy óráig hagytam az üveg alatt mind a kettőjüket, amikor úgy látszott, hogy mind a ketten megdőglöttek. Meg is dőglött a varangyos, de a másik feléledt a szabad aëren; hanem jóformán nekibágyadt volt. Végre osztán, hogy ugyanezt a békát huszónhét óráig hagytam az üveg alatt, ez is megdőglött.

A borsvízben termett apró állatocskákat huszonnégy óráig tartottam az üveg alatt; és minekutána egy vagy két napig kinn hagytam a szabad aëren: némelyek közülök dögölve maradtak, némelyek pedig feléledtek.

¹³ Borelli a maga jeles könyvében *de motu Animalium Vol. II.* Prop. 181. megmutatta, hogy az aër fő oka a plánták nevekedésének. *Prop. 172* ezt mondja, hogy: *A plántákban is van valami, ami az állatok lehellésekhöz sokat hasonlít, ami benne megtartja az életet; de mi erről többet szólunk, mikor majd oda alább a plántákról értekezünk.*

Egyféle salátamagot egyforma földbe, ugyanazon egy időbe elvetettek, felét a szabad aëren lévő földbe, felét pedig üveg (*recipiens*) alá, amelyből az aërt kihúzták. Ebből a lett, hogy az üveg alatt a salátamag ki nem költ; amely pedig a szabad aëren volt, nyolc nap alatt 1 és 1/2 hüvelyknyire (*Zoll*) felnőtt. Hanem hogy osztán az üveg alá aërt bocsátottak avégre, hogy lássák meg, ha a mag kikelne-é, tehát egy

Amilyen hasznos és szükséges az aër avégre, hogy az állatok élhessenek, úgy sokakra nézve közülük avégre is szükséges az, hogy mozdulhassanak, és hogy egyik helyből a másikba mehessenek. Egy szárnyas állat sem repülhet anélkül, sem abban az *elementomban* magát meg nem tarthatja,¹⁴ amint ezt is annak idejében megmutatom. Magok a halak nem úszkálhatnak a vízben kényükre fel s alá¹⁵ aër nélkül.

hét alatt 2, sőt 2 és 1/2 hüvelyknyire is felnőtt. *Philosophical Transact. Num 23. avagy Lowthorp Abbridgment Vol. II. p. 206.*

¹⁴ *A madarak tüdejeken lévő lyukakon a hasok üregébe általjár a beszívott aër. Aminek ez az oka, hogy mikor így az egész testek tele van aërral, és mindegy attól felfúvatott, annál könnyebben repülhessenek, és a külső aër annál inkább elbírhassa az aërral teli testeket. Hogy a halak a vízben könnyebben úszhassanak, egy aërral megtölt hólyagot hordoznak a hasokban; hasonlóképpen a madarak sem nehezek a külső aërben, amelyben könnyűszerrel repülhetnek, mivelhogy a derek az aërtől mintegy felfúvatott.* Thom. Willis *De anima brutorum*, Part. I. Cap. 3.

¹⁵ *A hal a benne lévő hólyag segítségével által fel s alá úszkálhat a vízben. Mert ha aszerént, amint a hal a vízben alább vagy feljebb akar úszni, a hólyagban lévő aër erősebben vagy gyengébben összeszorítatik, kisebb vagy nagyobb tágasságot (spatium) kíván. Következésképpen a hal teste nagyobb vagy kisebb lesz aszerént, amint feljebb vagy alább úsz a vízben, de a nehézsége mindig ugyanazonegy marad. Már egy törvénye a hydrostaticának ez: hogyha a test nehezebb annyi víznél, amennyinek az a test a helyét elfoglalja, úgy az a test a vízben leül; ha könnyebb, úgy fennlábbad; ha pedig a vízzel egyarányú nehézségű, úgy az a test, se fel, se alá nem megy a vízben, hanem is egyhelyt megáll. Mikor a hal p. o. a víz közepe táján úsz, éppen olyan nehéz, mint amilyen nehéz annyi víz, amennyinek a helyét elfoglalja, és így az említett törvény szerént egyhelyben maradhat, anélkül, hogy feljebb vagy alább szállana. Mikor lejjebb megyen, a testet kisebbé teszi, a benne lévő hólyagot összeszorítván, s így a víz fenekére leülhet; ámbár a nehézsége mindig ugyanazon egy marad. Mikor ellenben feljebb jön a víz közepénél, a hólyagjában lévő aër kifeszül, és a teste ezáltal nagyobb lesz, ámbár a nehézsége mindég ugyanazon egy; és ilyen móddal a víz színéig feljöhet. Talán valami úton ki is bocsáthatja a hal az aërt a hólyagjából, amelybe ismét már aërt bocsáthat be, hogyha többre van szüksége. Nem kell hát rajta csudálkozni, hogy a halak testekben mindég van annyi aër készen, amennyi szükséges.* *Philos. Transact. Num 114, 115.*

Előbeszéli továbbá itten Boyle úr, hogy micsoda móddal lehessen ezt az igazságot tapasztalások által megpróbálni. Lowthorp, Ray úrnak a következendő gondolkozásit jegyzette fel *Abbridgment* p. 848: *Úgy tartom, hogy [...] valósággal kitalálták, hogy mire való a halak*

Hosszas volna, ha itt nagyon mélyen béereszknénk a beszédbe, és ha egyenként előhordanánk mindazokat a hasznokat: amelyeket ebből a Föld golyóbisához tartozó külső munkából veszünk. Hosszas volna, ha elbeszélienénk, hogy milyen hasznos ez az aer, azokra a sok okosan kigondolt szerszámokra,¹⁶ amelyek az életre szükségesek: a természet sokféle munkáira,¹⁷ a hang elterjedésére s egyéb ezer meg ezer dolgokra.

hólyagja, amelynek segítsége által úsznak? Mert 1. megjegyezték, hogy ha a halnak a hólyagját meglikasztják, lesüllyed a vízben, és többé fel sem jöhet. 2. A laposhalban (Pleuronectes Solea L.), a platajcban (Pleuronectes Platessa L.) s egyéb halakban, amelyek a víz fenekén tartózkodnak, hólyagot soha nem találtam. 3. Többnyire minden halakban láthatni egy szelelő csövet, amely a torkokból a hólyagjukig szolgál, és kétségkívül arra való, hogy azon a csövön ki- s bérárhasson az aer a hólyagba. Ennek a hólyagnak inashúsos a hártájája (tunica muscularosa), és ilyen móddal kifeszítheti vagy összeszoríthatja azt a hal, a maga tetszése szerint. Ray úrnak és még egy más nevezetlen tudósnak idetartozó jegyzéseiket megláthatni a Philos. Transact. és Lowthorpnál az említett helyeken.

¹⁶ Azok között az okosan kigondolt szerszámok között, amelyekre az aer felette hasznos, nem utolsók a szivárványok és egyéb sokféle vízi szerszámok (machinae hydraulicae), de amelyekről itt hosszason nem szólhatunk. Azt hitték hajdan, hogy a szívás ereje (vi fuctionis), vagy pedig az ürességtől való iszonyodás miatt (horrore vacui), vagy más ilyen érthetetlen móddal megyen fel a víz azokba a szerszámokban. Boyle úr volt az első, aki ezt a jelenést (phaenomenon) a levegőégnek nehézségéből magyarázta meg. Lásd Boyle *Of the cause of Attraction by Suction* s más egyéb írásait.

¹⁷ Nem érnék véget benne, ha mind előbeszélieném, hogy a természet micsoda hasznait veszi az aernek a maga munkáiban. Csak egyet említék próbául; ti. ezt, hogy életben megtartja az élő teremtetéseket, már akár plánták, akár állatok legyenek azok; ellenben pedig más testeket (melyek kárára lehetnének a Földnek) széjjelbont, előbbi állapotjukra (prima principia) által tevén, és újlag földdé változtatván azokat. Hogy az aer ilyen széjjelbontó erővel bír, bizonyítják a kristályüvegek. Mert magam láttam, hogy ha az ember gondjokat nem viseli, gyakran kézbe nem forgatja: porrá lesznek. Így járnak azok a sok ércek, földek, kövek, ásható csigahéjak, fák s egyebek is, amelyek az Özönvíztől fogva, avagy csak sok századoktól fogva, úgy megmaradtak a föld alatt, hogy el nem romlottak; sőt még megkeményedtek: a szabad levegőégen pedig elromlanak, porrá változnak. Boyle úr egy nagy tölgyfát hoz például elő (*Suspice. about some hidden Qualities in the Air*, p. 28), amelyet Erdélyben egy sóaknából ástak

Ezért is egyedül csak azt a csudálatos minéműségét említem röviden e levegőégnek, amely szerént a Földnek szükséges világossággal szolgál. Mert az égitesteknek világosságát mireánk *hajtja*¹⁸ (reflectio), a Napnak sugarait pedig úgy *megszegi* (refringit), hogy a mi szemekre essenek, még minekelőtte a Nap a látás határán (horizon) felül jött volna¹⁹. Ilyen móddal a

ki, és amely hasonló volt egy fojó-gerendához. *Olyan kemény volt ez, hogy semmiféle vasműszer nem fogta: hanem mikor az aëre kitétték, 4 nap alatt úgy beléesett a szú, hogy az ember könnyen elmorzsolhatta az ujjai között.* Ezt egy *dissertatióból* vette Boyle úr, amely *De admirandis Hungariae aquis* íratott.

Eppen így jártak azok a fák is, amelyeket a szomszédságomban, *West-Thurrockban* és *Dágenhamban* egy nagy árvíz a földből mosott ki; amelyek, meglehet, hogy égerfák voltak, és sok száz esztendőktől fogva mocsáros földben állottak. Eleinte felette kemények voltak; hanem azután az aëren olyan porlóka lettek, hogy porrá lehetett morzsolni. Lásd az én jegyzéseimet *Philos. Trans. N. 335.*

¹⁸ Ezzel, hogy az égitestekből jött világosság mireánk *hajtatik*, célozok arra a fényességre, vagy nappali világosságra, amelyet a világosság sugarai okoznak; midőn ezeket a sugárokat nemcsak a levegőégnek minden részei, nemcsak a fellegek, hanem még itt a Földön lévő mindenféle dolgok is mireánk *hajtják*. Ebből az okból lesz a *napfeljövetei és alkonyodási homályos világosság* (crepusculum); ti. a Nap sugári a mi levegőgünk felső részeiben megütődnek, és onnan már jókor reggel mireánk kezdetnek *hajtani*, még mikor a Nap 18 grádussal van a mi látásunk határa (horizon) alatt. Amint a Nap feljebb-feljebb jön, és amint a levegőég több-több sugarait *hajtja* mireánk, úgy tűnik el lassan-lassan a homályosság, és a nappali világosság ahhoz képest (a proportione) nevekedik.

Ennek megértésére ilyen próbát lehet tenni. Ti. egy setét helybe bocsássa bé az ember egy kis lyukon a Napnak némely sugarait, s ezek által a sugárok által megláthatni az aëren ide s tova mozgó porszemeket, mert ezek a Nap sugarait a mi szemekre *hajtották*, amit ha nem cselekednének, meg nem láttathatnának.

Newton Isak úr azt mondja az ég kékellő színéről, hogy az olyan gőzölgések okozták azt, amelyek kezdenek összesűrűdni, és amelyek már semmi egyéb szint nem hajthatnak meg. Lásd Newton *Optic. Libr. II. Part. III. Prop.*

¹⁹ A sugárok *megszegtetések* miatt a Nap s a több égitestek feljebb tetszenek lenni, mint ahol valósággal vagynak, kivált közel a látás határához. A sugárok *megszegtetések*nek mennyiségeit, változandóságait és hogy az időmérésben, mennyi különbséget okoznak, megmondja *The Artificial Clockmacker. Cap. XI.*

Földön mindenütt hosszabb lesz a nappal, a *hideg övek* (zona frigida) alatt lakozóknak irtóztató hosszú éjszakájok megrövidül, és hamarébb lesz nappalok. És ámbár a Nap még valósággal fel nem jött, mindazáltal ideje előtt már látszik, amely nagy vigasztalásokra van ezeknek a tartományoknak, amelyek különben komor és lakhatatlan helyek volnának.²⁰

Ámbár nagy nehézségeket okoz is az égvizsgálati jegyzésekben (observationes astronomicae) az aërnek az a minemúsége, amely szerént meghajtja és megszegi a sugárokat, mindazáltal igen nagy haszna van annak a hajókázásra nézve. Valósággal, sok esetekben kevés hasznát vennének annak, ha a sugárok csak egyenes linea szerint jönnének. Dr. Hooke *Posthumous Works* Lect. of Navigation p. 466. – Előbeszéli továbbá azt is, hogy az aër ezen minemúségének micsoda hasznait veszik a Földnek azon részei, amelyek az ég két sarkai (poli) felé esnek. *De csak rövideden akartam, úgymond, azokat említeni, hanem annak a fővebb haszna ez, hogy a tengeren hamarébb megláthatni azáltal a szárazt. Mert a száraz és a hegyek teteji a sugárok meghajtatások miatt feljebb látszanak a levegőégben, mint ahogy valósággal vagnak, annyira, hogy sok mértföldrrel hamarébb megláthatni azokat, mintha a sugárok csak egyenes linea szerént jönnének. Ennek pedig nagy haszna van a hajókázásban, mert a hajósok éjszaka is, mikor a szárazhoz közelítenek, aszerint igazgathatják a hajót; nappal pedig sokkal bátrabban s bizonyosabban intézhetik aszerént futásokat, mint ahogy lehetne, a lehelyesebb égvizsgálati jegyzések szerint is, ha a sugárok egyenesen jönnének, kivált olyan helyeken, ahol a víznek mélységét sem tudhatni meg.* Ezek után azt beszéli elő, hogy a tengeren miképpen lehessen kitalálni a dolgoknak távolságokat. Dr. Hook az említett helyen.

²⁰ *Mikor a belgák Új-zemblában teletek, tizenhat napokkal is hamarébb feltetszett a nap, hogysem a látás határára ért volna valósággal, azaz mikor még 4 grádussal volt az alatt, mégpedig tiszta időbe.* Varenius *Geograph.* Cap. XIX. Prop. 22.

Azt beszéli dr. Hook, hogy ugyanezek a belgák úgy találták, hogy ottan az éjszaka elébb kezd egy hónappal megrövidülni, mint ahogy rendszerint kellene; amelynek igen nagy haszna van ezekre az északi vagy déli ég sarka felé való tartományokra nézve, aholatt az éjszakának hosszúsága és a Napnak távolléte felette unalmas és alkalmatlan volna. Dr. Hook ugyanott.

Hajóskapitány James azt tapasztalta, hogy a sugárok meghajtatások miatt 20 minutummal hamarébb felkölt a Nap, és ismét 20 minutummal későbbre ment le, mint ahogy rendszerint kellene. Cap. James's Journ. in Boyle *Of Cold*, Tit. 18. p. 190.

Ezeket csak mulólag említem, és még sokakat elhallgatok, amelyekről itten szólhatnék. Hanem, ennek a mi Földünk csudálatos társának, a levegőégnek még azokat a hasznait említem, amelyeket a mi Földünknek hajt²¹ a szelek és a fellegek által, úgymint amelyek *levegőégbeli történetek* (meteora).

²¹ *Az aër [...] összesűrűdvén felhőkké lesz, a nedvességeket összegyűjtván, az esőzésekkel termővé teszi a földet, magát pedig ide s tova mozgatóván, szeleket támaszt. Ugyanaz okozza az esztendői szakai (annuus) hideget és meleget, ugyanaz tartja a madarakat, mikor repülnek, a lehellés által pedig beszívattatván, ugyanaz élteti és táplálja az állatokat. Cicero, De nat. deor. L. II. C. 29.*

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

(1773–1805)

A TERMÉSZETI MORÁL

(1794)

Ami hazugság, az egyáltalán nem lehet hasznos az emberi nemzetnek; valamint az, ami néki általán fogva ártalmas, nem épülhet az igazságon. – Annak tehát sokat köszönhetne az emberiség, aki néki egy olyan vezérfonalat adna kezébe, amely által kigázolhasson abból a labirintusból, amelybe őtet a képzelődés úgy eltévelyítette, hogy sehol sem talál a maga bizonytalanságából kimenetelt. – Egyedül a természet mutatja meg a tapasztalás által ezt a vezérfonalat, és egyszersmind azt az eszközt, mely által azt a Minotaurust, ama kísértő csuda állatot meg lehessen győzni, mely a megrémült halandóktól sok századoktól fogva kegyetlen adót csikar ki. – Míg ő ez után a fonal után megy, addig el nem tévedhet, de mihelyt ezt ki hagyja kezéből csikarni, azonnal hajdani tévelygésébe visszaesik. – Hiába tekint ekkor osztán az égbe felsegítő eszközökért, amelyek lábainál hevernek. – Míg a vallásbeli vélekedésektől elcsábított emberek azokat a nyomós törvényeket, amelyek szerint ittvaló életüket intézzék, egy képzelt világba keresik, mindaddig nem lesznek nyomós törvényeik. – Míg szemeiket megátalkodva az égbe szegezik, mindaddig botorkázni fognak a földön, és bizonytalan lépéseik sohasem fogják őket a nyugodalomra, boldogságra és bátorságra vezérelni.

De az emberek, kik a sok balítéletek s részrehajlás által hajlandókká tétettek a másoknak való ártásra, utálják azokat is, akik vélek a legnagyobb jót akarják közleni. – Reászokván, hogy másoktól csábíttassanak, szüntelen való kétkedésben élnek – reászokván, hogy maguknak se higgyenek, a józan okosságtól irtózzanak, és az igazságot veszedelmesnek tartásák, azokkal, akik őket meg akarják nyugtatni, úgy bánnak, mint az ellenséggel. Korán erőt vévén rajtok a csábítás, még jobban összehúzzák azt a firhangot, mely őket megfosztja látásoktól,

s nyakason küszködnek azokkal, akik szemeiket fel akarják szabadítani. – Ha felnyitják is egy szempillantásig setéséghez szokott szemeiket, nem szenvedhetik a boldogtalanok a világozságot, megdühödve rohannak arra, aki elejekbe fáklját tart, mely elvész szemek fényét. – Az atheussal tehát mint egy gonosztevővel, mint egy nyilvános mérgekverővel, úgy bánnak. Közcsendesség megháborítójának tartják azt, aki a halálos álomba sülyedt halandókat fel akarja költeni, eszelősnek azt, aki az ő tulajdon eszelőségeket meggátolni igyekszik, és aki társait saját békóiknak eltördelésére nógatja, az a nyomorult rabok előtt – kik magok felől azt hiszik, hogy ők a természetől a hívésre, rettegésre és békóhordozásra rendeltettek – gonosztevőnek látszik. Ezeknek szomorú elképzelések után mit várhat egyebet a természet tanítványa polgártársaitól annál, amit ama szerencsétlen bagoly, mely mihelyt magát nappal mutatja, minden más madaraktól közönséges gyűlölséggel s összevezúdult felcsevegéssel üldöztetik.

Megvakíttatott halandók! – a természet barátja nem ellenségek néktek. Az ő tolmácsa – nem a hazugság szolgálja. – A ti fantazmáitoknak felforgatója nem azokat az igazságokat igyekszik felforgatni, amelyek a ti boldogságtokra szükségesek. A józan okosság tanítványa nem oly gonosztévő, aki titeket méreggel meg akarna vesztegetni. – Mikor ő némely rettenetes isteneknek, kik titeket nyugtalanná tésznek, ki akarja kezékből ragadni azt a mennykövet – akkor csak az[t] a zúrnavat akarja széjjelosztatni, amely titeket megakadályoztat, hogy különben ne láthassátok a boldogság útját, hanem csak a mennykőnek bizonytalan világánál. Ha ő azokat a bálványokat összetöri, melyeknek a félelem tömjénnel, a dühös fanatizmus pedig emberekkel áldozik, ezzel a titeket megnyugtató igazságot kívánja a maga helyére visszatenni. – Mikor ő némely templomokat, némely oltárokat leront, melyekhez szolgálai füstöléssel közelítetek, és amelyeket sírva hagytok el, ezzel ő a békességnek, a józan okosságnak és a virtusnak akar egy tartós oszlopot emelni, mely néktek saját dühösségetek, saját indulataitok és azoknak hatalmok ellen, akik benneteket elnyomnak, menedékhely gyanánt szolgál. Mikor ő a babonaságtól Isten gyanánt imádott tirannizmusnak kevély saccolási ellen küszködik – ki benneteket, mint az isteneitek, vaspálcával rongál –, ezzel a ti természeti jussaitokat akarja erős lábra állítani, titeket nyomorult

rabszolgákból szabad emberekké tenni, és néktek ember és polgár igazgatókat kíván adni, kik az őhozzájuk hasonló embereket szeretik és oltalmazzák. – Ha ő ama bizonytalan és fanatikus morálnak képzelt fundamentumát elrontja, amely eddig csak az észet vakította, anélkül, hogy szíveteket jobbította volna: azt csak azért cselekszi, hogy az erkölcstudományak egy romolhatatlan talpkövet készítsen tulajdon természetekben. – Halljátok meg tehát a természet szavát, mely sokkal értelmesebb, mint azok a kétértelmű jóvendölések, melyeket néktek a csalárdság egy megfoghatatlan Isten nevében beszél, és amelyek magok magokkal ellenkeznek. – Halljátok meg a természet szavát, mely sohasem ellenkezik magával.

„Ti, úgymond, kik amaz ösztön szerint, melyet én szívetekbe adtam, lételeteknek minden szempillantásában a boldogság után törekedtek, ne vonjátok ki magatokat az én mindenható törvényeim alól. Igyekeztek boldogok lenni! – Az erre szükséges eszközöket szívetekbe véstem bé. – Vak babonás! – hiába keresed nyugodalmadat ennek a földnek határán kív[ü]l, melyre én tégedet helyheztettelek. – Hiába kéred azt azoktól az engesztelhetetlen fantazmáktól, melyeket a te képzelődésed az én örökös királyi székembe akar helyheztetni. – Hiába várod te azt azokban a mennyei környékekben, melyeket a te tudatlanságod teremtett. – Hiában bízol azokban a magok hasznokat kereső istenekben, akiknek jóltevősegeket te elragadtatva csudálsz, ámbár létedet a szerencsétlenség, rettegés, sóhajtás és csábíttatás zűrzavarjává tészik is. – Rázd le ennek a vallásnak, az én kevély vetélkedőtársomnak jármát magadról, és ne kárhoztasd továbbá az én igazságomat. – Hagyj fel ezekkel az istenekkel, kik az én hatalmomat magokhoz ragadják, és térj vissza az én törvényeim alá. – Csak az én országomba virágzik az igaz szabadság. – A tirannizmus és szolgaság ki vagynak abból örökre tiltva. Az illendőség vigyáz az én polgártársaim bátorságos lételekre. És fenntartja az ő jussait. – A jóltevőség és emberiség foglalja őket egybe szeretetreméltó láncokkal. Az igazság világosítja meg őket, és semmiféle csábítás nem homályosítja őket setét fellegeivel.

Térj vissza hát, eltévelyedett gyermek. – Térj vissza a természetnek kebelébe. Ez tégedet meg fog vigasztalni, ez szívedet attól a kínzó félelemtől, attól a bizonytalanságtól, mely

azt gyötri, azoktól az indulatoktól, amelyek által most ide, majd oda hányattatik, attól a gyűlölségtől, mely azoktól az emberektől, akiket szeretned kellene, elszakaszt – megszabadítja. A természetnek, az emberiségnek és magadnak viszszaadattatván, semmi se tartóztasson meg, hogy virágokkal hintsd be életednek ösvényét. – Élj magadért és a tehozzád hasonló valóságokért. Térj tulajdon szívedbe, vizsgálj meg a körülted levő józan okossággal bíró valóságokat, s ne gondold semmit azokkal az istenekkel, kik a te boldogságodra semmit se használhatnak. Élj másokkal együtt azokkal a jókkal, melyeket én néked és más minden embereknek mint az én közönséges gyermekeimnek nyújtok, és segíts nekik a szerencsétlenséget hordozni, melynek őket a sors, mint téged is, kitett. Én helybehagyom a te gyönyörűségidet, ha azok sem magadnak, sem a te atyádfiainak, akiknek lételek a te boldogságodra szükséges, nem ártalmasok. Ezek a gyönyörűségek nem tilalmasok, ha te azokkal bővebb mértékbe nem élsz, mint én meghatároztam. – Légy hát boldog, ó, halandó! de megemlékezz róla, hogy az magadba nem lehetsz, és hogy én minden más halandókat boldogságra hívtam. Csak azáltal lehetsz magad boldoggá, ha másokat is azzá igyekszel tenni. Úgy akarja a sorsnak rendi, és ha magadat ez alól a rend alól ki akarod venni, tudd meg, hogy a gyűlölség, bosszúállás és unalom mindenkor készen vannak, az ő megmásolhatatlan tanácsa általhágásának megbüntetésére.

Kövessd tehát, halandó, akármicsoda állapotban légy, a néked elődbe terjesztett plánomot, hogy elérhesd azt a boldogságot, melyre alkalmas vagy. – Az érzékeny emberiség tégye fontossá előtted embertársaidnak sorsokat, lágyítsa meg a te szívedet az ő szerencsétlenségek, és nyisd meg az adakozásra a te kezedet, hogy felsegéljed azt, akit az ő balsorsának súlya lenyomott. Gondold meg, hogy tégedet is érhet hasonló ínség, és esmérd meg, hogy minden szerencsétlennek van jussa a te oltalmazásodra. Szárogasd leginkább könnyeidet az elnyomott ártatlanságnak és a szenvedő virtusnak, nyisd meg szívedet a barátság édes érzéseinek. Felejtse el bajaidat egy szerető feleség kebelébe, jutalmaztasd meg az ő hűségét hasonló szeretettel. Gyermekeidet tedd a virtusnak mustráivá és tedd őket a te gondoskodásodnak legfőbb tárgyává, hogy ősz öregségedet apolgassák, mint te az ő gyermekségeket apolgattad.

Légy igazságos! Mert az igazság a társaságnak legfőbb oltalmazója. Légy jó! Mert a jóság minden szíveket egybefoglal. Légy vigyázó! Mert erőtlen emberek közt élsz, és magadnak is arra van szükséged, hogy mások tereád is vigyázzanak. Légy jámbor! Mert a jámborság az örömmel szülője. Légy háládatos, mert a háládatosság a jóltevőségek dajkája. – Bocsásd meg az igazságtalanságot, mert a bosszúállás csak az ellenségeskedést teszi véghetetlenné. Tégy jól azzal, aki tégedet megsértett, hogy megmutasd, hogy te nagyobb vagy őnálá, és hogy őtet barátoddá te[dd]. Légy mértékletes és szűz! Mert a mértékletlenség, bujaság és feslettség megrontja a természetet és megveszteget.

Légy hazafi! Mert a hazádban találsz fel boldogságodat és bátoroságodat. Add alá magadat az igaz felsőségeknek, mert ez a társaság fentartására szükséges. Engedelmeskedj a törvényeknek, mert ez a nemzetnek akarata, melynek alatta kell lenni a tiédnek. Oltalmazd a hazádat! Mert ez térszen tégedet boldoggá, és mindent magába foglal, amit a te szíved kedvel és becsül. Ne engedd meg, hogy a te polgártársaid közönséges hazája a tirannusnak békóiba essen, mert akkor osztán csak tömlöc lenne reád nézve is. Ha a hazád igazságtalanul bánik veled, ha egy tirannustól bitoltatván megegyez a te elnyomatatásodban, hagy el csendesesen, hagy el morgás nélkül.

Egyszóval – légy ember! Légy érző és értelmes valóság. Légy hív férj, szerető atya, jószívú úr s buzgó hazafi. Igyekezz a te tehetségeiddel, a te talentumoddal, szorgalmaddal és virtusoddal szolgálni. Adj részt azokból az ajándékokból, melyeket a természet néked adott, másoknak is, és terjessz boldogságot és nyugodalmat magad körül. Szélesítsd ki a te tehetségednek szféráját a jótétel által, és hidd el, hogy nem lehet az boldogtalan, aki másokat boldoggá igyekszik tenni. Akármilyen nagy legyen is azoknak igazságtalanságok és vakítások, akikkel tégedet a te sorsod együtt éltet, mégsem fosztathatol meg egészen érdemlett jutalmadtól, legalább semmiféle földi hatalom nem fog megfosztani attól a belső megnyugovástól, mely a boldogságnak legtisztább kútfeje. Vidám lelkiismerettel fogsz tulajdon szívedbe térni, s nem találsz abban sem szégyent, sem sérelmet, sem unalmat. – Magad magadnak tetszeni fogsz, és nagy leszel tulajdon szemed előtt. Minden érdemszerető lelkék becsülni fognak, kiknek való tetszésedet sokkal többre

nézheted a vak község éretlen ítéletinél, mindeneknek ábrázatokon szeretetet, tetszést és szánakozást fogsz körülötted olvasni. Egy oly élet, melynek minden szempillantását nevezetessé tette lelkednek csendessége, és azoknak, akikkel egységben élsz, jóakaratajok fog csendesen napjaidnak vége felé vezérelni, mert meg kell haldod néked is; de halhatatlan fogsz lenni az emberi elmékben. Örökké fogsz élni barátidnak és azoknak az embereknek, kiket boldoggá tettél, emlékezetekben. A te virtusaid néked egy mindvégig megmaradandó oszlopot emeltek.

Őrizkedj tehát, hogy sorsodról ne panaszkodjál! – légy igazságot és virtust követő és jószívű, így sohasem szűnik meg benned az öröm! Vigyázz, hogy a hatalmas gonosztévőnek, a győzedelmes tirannusnak, a maga hasznát kereső csalárdnak, a megvesztegethető bírónak és a kőszívű gazdagnak állhatatlan és hirtelen elmúló szerencsáját ne irigyeld. Ne kívánd az igazságtalan tirannus csapodárjainak s földön csúszó szolgáinak renyhe csordáját szaporítani, ne kívánd gonoszság s unalom által megvenni azt a szomorú elsőséget, hogy embertársaidat elnyomhasd. Ne engedd magadat alávaló adósává tenni hazád elnyomójának. – Földbe süllyedjen az ő tekintete, ha a tiédde összeakad.

Mert én vagyok, tudd meg azt – én vagyok az, aki a földön végbevitt gonoszságokat sokkal bizonyosabban megbüntettem, mint a képzelt istenek. Az igazság karjától megmenekedhetik a gonosztévő, de az enyimtől soha sem! Én vagyok az, aki formáltam az embereknek szíveket, és alkottam az ő testeiket. Én vagyok az, aki erős lábra tettem azokat a törvényeket, amelyek szerint kell önékik igazgattatni. – Ha magadat a gyűlölséges bujaságra adod, azok, akik segítők a te feslettségednek, örülni fognak néked: de én kegyetlen betegséggel büntetlek meg tégedet, amellyel megromlott és utált éltednek véget vet[e]k. – Ha mértékletlen lészel, az emberi törvények meg nem büntetnek – de én megbüntetlek tégedet, megrövidítvén a te napjaidat. – Ha gonosztévő vagy, gonosz cselekedeteid visszahullanak tulajdon fejedre.

A fejedelmek, azok a földi istenek, akik az erőszak által magukat az emberi törvény alól kivették, reszketnek az enyimek alatt. Én vagyok, aki a felséges igazság neve által őket megreszkettettem, és vélek azok közt a nagyok közt, akik

őket környülveszik, a gyalázat mérges fullánkját megéreztetem. Én ébresztek az ő kíváncsi lelkeikben unalmat, hogy megfeddjem azért a vesztegetésért, melyet ajándékból csinálnak. Én vagyok az örökkévaló és teremtetlen igazság, aki a büntetést minden személyes tekintet nélkül a vétkekhez és a szerencsétlenséget az érdemhez mérem. Az emberi törvények csak úgy igazságosok, ha az enyim szerint hozattak; csak az én törvényeim köteleznek változhatatlanul minden országokba, minden időbe, minden embereket. –

Ha kételkedel az én minden embereken való birodalmom és elleneállhatatlan hatalmom felől: vigyázz reá, milyen boszszút állok azokon, akik nékem magokat ellenem szegeznek. Nézd meg csak felőlről azokat a sokféle gonosztévőket, kik víg ábrázatjuk alatt rejtegetik összetépett szíveket. – Hát nem látod, mint emészti éjjel-nappal a fősvényt egy lassú elolthatatlan tűz? – Nézd, milyen komor megunatkozással uralkodik a pusztító vezér a füstölgő düledékeken, az építetlen omlásokon, és azokon a szerencsétlen embereken, akik őtet átkozzák. – Hát azt gondolod, hogy a tyrannus, mikor néki a körülte álló hízelkedők temjénfüsttel áldoznak, azt a gyűlölséget, melyet elnyomása támaszt, azt a megutáltatást, melyet gonoszúsága, korhelsége és feslettsége von maga után, nem érzi belülről? – Gondolod-é, hogy azt a kevély udvari embert azok a szemrehányások, melyeket néki meg kell emészteni, azok az alacsonyágok, melyek[re] néki a gyáva fejedelem gráciájának megnyeréséért kell vetemedni, lelkének belső rejtekébe el nem pirítják? –

Nézd meg a korhel gazdagokat, mint gyötri őket a lassú idő és megunatkozás, bizonyos következési a mérték nélkül való gyönyörködésnek. Nézd, mint éhezik haszontalan kincse mellett, melyet nyugodalmának árán gyűjtött össze, a fősvény, akit a nyomorúságtól kisajtolt jajszó sem indíthat meg. – Nézd, mint sóhajtozik titkon megromlott egészsége után a feslett életű korhel és víg kedvű buja; mint veszedkednek egymással a hűségtelen házások, mint ögyeleg hitel nélkül az hazug és csalárd, mint reszket a képmutató az igazságnak általható tekintetétől. Nézd meg kétségbeesését annak az irigynek, aki a más boldogságán tűnődik, jeges szívét annak a háládatlannak, melye[t] semmiféle jótétemény fel nem hevíthet, kökeménységét annak a vadállatnak, melyet a

szerencsétlenek nyögése se tud meglágyítani, mérgeződését a bosszúállónak, ki magát méreggel és epesárral táplálja, s dühösségében magát magára ingerli. Irigyeld, ha tetszik, a gyilkosnak, az igazságtalan bírónak, az elnyomónak és árulónak álmát, kiknek a fúriák vetik meg ágyaikat. –

Reszketsz tekintete előtt annak a kincstartónak, aki magát a bölcsnek, az özvegynek és szegénynek maroknyi jószágából gazdagítja. Rettegsz azoktól a büntetésre méltóktól, kiket a megbánás unalmas érzése kínoz, akiket ugyan a szegény közember tisztel és boldogoknak tart, de a magok megutálása rajtok a népért végetlen bosszút áll. Egyszóval látod, mint ki vannak tiltva örökre azoknak a nyomorultaknak szívekből a nyugodalom és békeesség, akiket én megvetéssel, gyalázzattal és azokkal a büntetésekkel ostromozok, melyeket ők megérdemlenek. De nem – nem állhatják ki szemeid szomorú jelenései[t] az én bosszúállásomnak, szánakozást érzesz ezek iránt, kiknek az ő babonáságok és szomorú szokásaik szükségessé tették, hogy vétkezzenek. – Repülsz tőlök, de – nem utáld őket, kívánnál rajtok segíteni. – Ha te magadat övelek összehasonlítod, mint gyönyörködtethet tégedet az a nyugodalom, melyet te szívedben találsz. Egyszóval: meg fogod látni, hogy mind őbennek, mind tebenned betelik a fátumnak törvénye, mely azt akarja, hogy a vétek maga magát megbüntesse, a virtus pedig soha se maradjon jutalom nélkül. –”

Ez azoknak az igazságoknak summája, melye[ke]t a természet könyve magába foglal. Ezek azok a fő igazságok, melyekre tanítványait oktatja, és amelyeket kétségkívül feljebb kell becsülni a természet felett való vallásnak annál a tudományánál, mely a földön szüntelen való ínségnek vetett fundamentumot. Ez az az isteni tisztelet, melyet a megszenteltetett józan okosság parancsol, tárgya a fanatikus megvetésének s gúnyolásának, aki semmit sem tart jónak, hanem csak azt, amit az ember sem meg nem foghat, sem meg nem cselekedhetik, aki a morált képzelt kötelességekre, a virtust pedig némely haszontalan, sőt sokszor a társaságnak káros cselekedetekbe helyhezteti, aki, minthogy nem esméri azt a természetet, amely szeme előtt vagyon, néha kéntelenítettik egy képzelt világban keresni fel az indítóokokat, melyeknek gyengesége maga magát kimutatja. Azoknak indítóokaik,

akik a természeti morállal élnek, azok a hasznok, melyek minden magános emberre, minden társaságra, minden nemzetre szembetűnképpen kiáradnak. Az ő isteni tiszteletek a vétkek feláldozásába és a valóságos virtusoknak gyakorlásába áll. Az ő célok az emberek nyugodalmának és boldogságának megtartása. Az ő jutalmok a jóakarát, becsület és hír, vagy az ezekből származó belső megnyugovás és a megérdemlett becsületnek érzése, melytől a virtusszeretők soha meg nem fosztódhatnak[;] az ő büntetések a gyűlölség és megutálatás, melyet a társaság elmúlhatatlanul megéreztet azokkal, akik őket meg sértik, attól a föld nagyjainak sem lehet megmenekedni.

Azok a nemzetek, akik ilyen bölcs morált vesznek bé, kik ezt csepegtetik bé gyermekeikbe, s a törvények által még jobban megerősítik, el lehetnek a babonáság és képzelődés nélkül, valamint azok a nemzetek, akik vak megátalkodással feljebb becsülik a haszontalan árnyékokat a legfontosabb igazságoknál, bizonyos megrémüléssel sietnek a romláshoz. Ha bizonyos ideig fenntartják is magokat, csak a' lesz belőle, hogy a természet ereje azoknak a hazugságoknak truccára, melyek a lelkiesméretet megvesztegetik, őket visszavezeti a józan okosságra. Magok a babonáság és tirannizmus is, kik összeesküdtek az emberiség ellen egymás közt, reászorulnak néha a józan okosság segítségére, melyet más esetekben nem szenvedhetnek, és arra a megalázott természetre, melyet ők a magok hazug isteneiknek terhével akarnak széjjelmorzsolni. A vallás, mely az emberekre nézve minden időben veszedelmes volt, mindenkor az közhaszon színe alá rejtette magát, valahányszor a józan okosság meg akarta támadni, s a maga fontos voltát és igazságát azon a felbonthatatlan frígyen fundálta, mely öközötte és a morál közt köttetett. Ez az a fortély, mely által már sok bölcs fejek megcsalattattak, kik valósággal azt hiszik, hogy a babonáság a politikának hasznos és az indulatok megzabolázására szükséges. Hogy utálatos formáját elrejtse az a szentnek látszó babonáság, mindig az közhaszon fátyolával és az igazság pajzsával fedezte bé magát. – Azáltal vitt sokakat arra a hibás vélekedésre, hogy ötet tiszteljék és csalárdságát elnézzék, mivel az igazság oltárával sáncolta körül magát. Ebből a sánból kell nekünk ötet előhúzni, hogy az emberiség színe előtt felfedezhessük az ő

gonosz tetteit és ostobaságát, hogy róla a csábító maskarát leszaggathassuk, és a világnak a nemzetek véréből füstölgő dárdáját megmutathassuk, kiket ő dühösen gyilkol, vagy pedig a magok baromi indulatainak áldoz fel minden irgalom nélkül. A természeti morál az az egyetlen vallás, melyet annak tolmácsa polgártársainak s a mostani és következő világnak és az éretlen ítélettételektől megtért minden népeknek tanít. –

Az emberiség barátja nem lehet azoknak az isteneknek barátja, kik mindeddig sajtoló korbácsai voltak a földnek. – A természet apostola nem engedi magát némely csalárd káprázolatok orákulumává tétetni, melyek a világot varázsló lámpássá változtatják. – Az igazságnak tisztelője nem léphet frigykötésre a hazugsággal és babonassággal, melynek az emberekre nézve mindig szomorú következései voltak. Tudja ő, hogy nem lehet az emberi természetet különben boldoggá tenni, hanem ha a babonáság setét épülete fundamentumostól széjjelhányattatik, hogy a természetnek, a békességnek és a virtusnak érdemlett templomok építtessenek. Tudja ő, hogy azt a mérges fát, mely a világtól már mennyi századoktól fogva elveszi a világosságot, tövestől ki kell irtani, ha a világ lakói az igazság fényjét akarják látni és annak melegét érezni.

Ha igyekezete el nem sül is, ha a féltékenységre szoktatott emberekbe bátorságot nem lehelhet is, legalább magába háládatosságot fog érezni, hogy próbát tett. – Azonba' nem tartja elveszettnek fáradságát, ha csak egyetlenegy embert is tett boldoggá, ha csak egy halandót nyugtatott is meg.

✚

SZENT-GYÖRGYI GELÉRD

(18–19. század)

JÓZAN ELMÉLKEDÉS A RELIGIÓRÓL

(1795)

AZ OLVASÓHOZ

A religiónak fontos igazságit,
S ez eránt sokaknak koholt bolondságit
Ezen könyvecskében olvashadd, Barátom!
Ha tetszik munkácskám, azt örömmel látom.
Ha pedig nem tetszik, arrúl nem tehetek,
Mert tudom, mindennek kedves nem lehetek.
Ezt francia nyelven Racin úr szerzette,
Loen úr pediglen német nyelvre tette,
Mostan e kettőből magyarra változott,
Melyet fáradságom ily versekre hozott.
Nem kötöttem én itt magamat szavokhoz,
Csak az értelmekhez. Adtam is azokhoz.
Akinek nem tetszik, fordítsa ezt másképp,
Ezzel, úgy reménlem, megelégszik a Nép.

*A KÖNYVECSKÉBEN FOGLALTATOTT RÉSZEKNEK
RÖVID SUMMÁJA*

I.

Az első résznek fő célja az: hogy egy Isten legyen. Megmutatja ezt a természetnek csudálatos munkáiból és az ő részeinek egymással való megegyezéséből, melyek mivel a Teremtőnek plánumában egy végre céloznak, kinyilatkoztatják az egész alkotmánynak tökéletes összefüggését. Azután megmutatja, hogy ez az összefüggés a religiónak felállításában is feltalálhatik, mert ennek a két alkotmánynak, tudniillik a világnak és religiónak, csak egy a Mestere.

Továbbá az Istenről való belénk metszetett képzelet második fundamentomot nyújt ezen igazságnak megmutatására. Ez a képzelet minden emberben közönséges, még az hamis istenek imádóiban is, mert ezek is az igazat keresték. Innét a bálványozás új fundamentomot ad a fő célnak megmutatására. Az utolsó fundamentom léssen a lelkiismeretnek belső érzékenységéből és a természetnek törvényéből, mely minekelőtte más törvények lettek volna, már kényszerítette az embereket az igazságtalanságnak kárhoztatására és a jó erkölcsnek szeretetére.

II.

A második részre bevezet az az igazság: hogy kinek-kinek szükséges magát megismérni, avégre, hogy az Istent megismerje. Erre képzek én magamnak egy embert, ki minékutána életének első esztendeit haszontalan vizsgálásokban töltötte, a legfontosabb vizsgáláshoz fog, s önnönmagát meg akarja esmérni. Ennek képében felnyitom én tulajdon szememet, és csudálkozom azokon a visszálkodó dolgokon, melyeket magamban tapasztalok. Ki vagyok én? kérdem. Az én boldogságom nem lehet e földön, mert nincs itt maradásom. Ha ezt elhagyom, hová megyek? Halhatatlan az én lelkem? S az én lelkem bizonyosságot tesz erről, melyhez örömmel ragaszodom. Mindazonáltal: mivel az én tulajdon hasznom ezt a bizonyosságtételt igen könnyen el akarja velem hitetni, további magam megtaníttatására megvizsgálom, milyen erről a régi nevezetes bölcseknek értelme és gondolkozása. Látom, hogy az ő vélekedéseik igen különbözők, és semmi könnyebbséget nem adnak nékem. Plátó leginkább megnyugtat; de ő is, mihelyt a nyomorúságoknak okait kérdem tőle, legottan hallgat. Ezek a bölcsek is igen ismerték a mi sanyarú sorsunkat, de annak okait nem tudták. Az értelemnek hallgatása majd' kételkedésbe vet, midőn hallom, hogy az Isten az emberekhez szólott. Hol az a nép, amelyre Isten az ő igéit bírta? Az értelem és okosság, mely az isteni kinyilatkoztatásnak szükséges voltát éreztetni velem, ébreszt engem ennek kinyomozására és felkeresésére.

III.

Ez a kinyomozás és felkeresés az harmadik résznek foglalja. Nagyobb részre két vallások uralkodnak a Föld kerék-ségén, tudniillik: a Krisztus és a Mahomet vallása. Mahomet,

mivel maga megvallja, hogy ő a Krisztus után jött, azzal is megmutatja, hogy a keresztény vallás az ő vallásánál jobb és hasznosabb. A keresztények, hogy az ő religiójoknak régiségéről meggyőztessem, a zsidókhöz igazítanak, a zsidók az ő könyveikhez. Ezen népnek sanyarú állapota és kemény nyakassága, mellyel a Messiást várja, eleven bizonyági azon könyvnek, melyet ő oly szorgalmasan megtartott és őrzött. Ez a könyv oldozza fel azt a csomót, melyet én ki nem fejthetek. Ez a könyv adja előnkben kezdettől fogva a világnak és az Isten választott népének történeteit. Mikor minden más nemzetek a bálványozásra vetemedtek, csak ennél a nemzetnél maradt meg a végzetetlen igaz valóságnak tiszta képzelete, ámbár más népeknél tudatlanabb volt. Ezt pedig az Istennek látható és tapogatható oltalma szabadította meg a romlástól; csudák és próféták által hívta magához. Megállapodom itt a prófétáknál, és csudálok mind az ő jövődöléseiket, mind azon világos példákat, melyekkel az igazságot ábrázolták. Mindezekből megismerem, hogy van egy Isten, ki az ő nagy alkotmányával mindenkor foglalatoskodik, és ezt nekünk majd az ő általa megvilágosított emberek által hirdeti, majd a példák által távulról mutogatja.

IV.

A negyedik résznek foglalatja a Megváltónak megjelenése, aki annyiféleképpen megmondott és íratott. A birodalmaknak összefűzött történetei a keresztény religiónak felállításában megbizonyítják, hogy ez az Istentől vagyon. Ennek történetei egyeznek a világ történeteivel, mert az Isten minden történeteket céljának összefüggése által ez ő nagy alkotmányára vezet. A Római Birodalom alatt majd' minden tartományoknak egyezése, mely az Evangélium kiterjesztésére igen hasznos vala, bévezet a világnak azon csendességére, mely Augustus császár idejében volt. Ez a csendesség készíti a pogányokat azon időknek visszaállítására, melyeket az oraculumok hirdettek; a zsidókat pedig a Messiásnak eljövetelére, kit a próféták nekik megjövendöltek. Ebben a közönséges várákozásban megjelenik a Krisztus Jézus, és megmutatja az ő küldetetését, mind csudatételeivel, mind pedig tanításával. A zsidók büntetése megmutatja az ő vétkeket. A religiónak hirtelen való kiterjedése, a mártírok és az ő csudatételeik

elrontják a pogányok bálványozását. Róma, mely sok keresztény vérrrel megfestetett, elrontatik azon népektől, melyeket Isten az északi részekről ellene küld, és ennek hamvából újonnan felépül, s nagyságával egy olyan religiót mai napig is mutat, mely annyi sok esetek és üldözések által megerősítettet, melynek noha csudálkozásra méltók a történetei, mégis úgy látszik, mintha az ő titkai és erkölcsi tanítása az okosságot és szívet pártütésre vinnék; azért: szükség, hogy még mind egyikről, mind másikról emlékezetet tegyünk.

V.

Itt a dagályos, kevély lelket igyekezem megalázni. Igaz, hogy a religiónak titkai az értelemmel látszatnak ellenkezni, de az embernek az értelemen kívül más világosságának is kell lenni, mert az értelemnek világossága mellett tele vagyton tudatlansággal. Ugyanis hogyan olvashatná a mennyei titkoknak könyvét, mikor a természetnek könyvét sem olvashatja, ámbár mindenkor lábai előtt nyitva lenni látszatik? Mit tanultunk, mióta a tudományokra adtuk magunkat? Nemde csak némely dolgoknak erejét, nem pedig forrásos eredetét és tulajdonosságát? A természet soha bé nem bocsát minket az ő titkos tárházába: amint megmutatja ezt azon előlmenetelnek rövid elszámálása, melyet az ő tudományában tettünk. Némely esetek megengedték nekünk némely dolgoknak feltalálását, melyek azután minket lassanként a mi régi vak tévelygéseinkből kiszabadítottak, s úgy látszik, mintha az értelem az ő országát Cartesius és Newton alatt állította volna fel, de mind a ketten ámbár az értelemnek nagyságát megmutatták, mégis annak gyengeségét el nem takarhatták, mivel ők is, mint mások, hibáztak, mihelyt azon határokon által akartak lépni, melyeket az Isten a mi fürkésző vágyódásunknak vetett. Ki tudja és honnan a testek nehézségének okát? Az hidegletlésnek valószínűsége eredetét? A chinai gyökérnek erejét? A természetben minden homályos annak, kiben az hitnek világossága elaludt. Megmondhatja-e, miért oly tudatlan? Miért vagnak e földön annyi rendetlenségek és tökéletlenségek? Vagy nem akarta Isten a maga munkáját tökéletessé tenni, vagy nem tehetette? Mind a két részről mélységet talál a deista. Azonban nekem az hit egyik felől felhúzza a kárpitot, és legalább annyit megmutat, hogy többé setétségben nem vagyok. A religió azzal, hogy

nékem a rendetlenségeknek és szerencsétlenségeknek okait megmutatja, megtanít ugyan azokat hasznomra fordítani, és ösztönöz, hogy a tudatlanságból, mely a bűnnek büntetése, felébredvén, ez életnek rövid idejét haszontalan vizsgálásokban ne töltssem. Már egy olyan religió, mely a philosophiánál világosabban felel, és mindeneket jó rendbe fűz, lehetetlen, hogy emberi találmány legyen, azért többé nem kételkedem, sem az én értelmem világosságával ellenkező világosságot nem találok benne. Sőt inkább ez a két világosság megegyezvén, együtt nékem nagyobb világosságot támaszt.

VI.

Az hatodik részben azok ellen fordítom a beszédet, akik csak félelemből és csüggedezésből hitetlenek. Az ő hittel való ellenkezések csak abból áll, hogy ők örömet feláldoznák értelmeket a religiónak, ha ez egyszersmind az ő hajlandóságoknak és kívánságoknak feláldoztatását nem kíváná. Ha a szív meg nincs illetődve, az értelem (mely a szívtől sokszor megtántorítottatik) mindenkor mentegetheti valamiképpen az ő indulatit. Azért a szívet kell ostromlanom, és néki megmutatnom, hogy az értelemnek erkölcsi tanítása megegyez a religió tanításával. Az elsőt még a világi gyönyörűségekben elmerült poéták is megismerték, de még a legkeményebb életű világi bölcsek sem gyakorolták. Holott a religiónak erkölcsi tanítása az egész világot megváltoztatta, mert a szeretetnek fundamentomán épült, mely által minden tanítások igen könnyen gyakorlásba mentek. Ez a Szeretet, mely az első időkben a buzgóságot felgyújtotta, most naponként gyengül, amint ez megjövendőltetett. És mikor már majd elaluszik, akkor el fog jönni az Isten Fia az embereket ítélni. És akkor a religiónak nagy munkája az utolsó napon fog elvégeződni, mely a világ első napján kezdődött.

BIELEK LÁSZLÓ
(1744–1804)

ARANY GONDOLATOK A MOSTANI SZABAD
GONDOLKOZÁSNAK MÓDJA ELLEN

(1800)

NEGYEDIK RÉSZ

Az isteni kinyilatkoztatásról

I.

A kinyilatkoztatás által nem egyebet kell értenünk, hanem bizonyos tanításnak külső s világos jelentését, melyet a felséges Isten az emberi nemzet elébe terjeszt, rész szerint a természet törvényének nagyobb kinyilatkoztatására, rész szerint a józanság s az együgyű erkölcsnek maga tekintete öregbítésére. Azonkívül kötelezi az embert a kinyilatkoztatás a természet felett valóakra is, és azoknak beteljesítésére természet felett való módokat is nyújt. Nem különben tesz az ember eleibe megfoghatatlan igazságokat is, melyek közül némelyek örök igazságok, úgymint, hogy egyetlen egy az Isten, s három személyében. Némelyeket pedig csak az idő nyilatkoztat ki, úgymint hogy az ige emberré lőn; hogy a halottak feltámadnak. E mindkettőnek köteles szívünk-lelkünk a meghódolással; minthogy mindkettőnek maga az Isten, ki azokat kinyilatkoztatta, szegletköve s örök fundamentoma.

II.

Az isteni kinyilatkoztatás lehetséges, mert benne akármi éles elmék semmi ellenmondást nem találnak. És valóban! Mi ellenmondás, s lehetetlenség lehet abban, hogy az Isten önmaga bizonyos elválasztott személyekkel beszél, akár a felhőből megérthető szavai által, valamint cselekedett *Mojzessel* a *Sinai* hegyen; akár más mód által, melyet

eléveszen a maga imádandó akaratjának kinyilatkoztatására? Nemkülönben abban sem látok semminemű lehetlenséget, hogy a mindenható Isten azon személyeknek megparancsolta, hogy az ő igéjét más embereknek kihirdessék, s ők nékiek hitelt adjanak; s erőt, hatalmat is közöltök vélek, hogy csudákat tehessenek. Megaggott, tenyeres-talpas matérialista legyen az, ki e tanítás ellen néminemű kifogást tenni mer.

III.

A kinyilatkoztatás hasznos; az ő tárgyai fundamentomosak, velősek, fontosak, javainkat eszközölők. Az ő fő gondja, hogy elménket megvilágosítsa, szívünket megjavítsa, az emberi társaságot szorosabban összekapcsolja, az egymáshoz való okos engedelmességet az emberek között öregbítse, a jó rendtartást mindenütt előmozdítsa s fenntartsa; a család szerencsének elviselhetetlen viszontagságai között bennünket vigasztal; józan s mértékletes gondolatokat ébreszt bennünk; szerencsétlen eseteinken nemcsak kútfejét nyitja ki merően, hanem annak tőlünk való elhárítására hasznos, s kezünkre szolgáló alkalmas eszközöket is nyújt. Ennek világossága mellett a legegységűbb jámborok oly felséges igazságoknak ismerésére jutnak, melyek nélkül szűkölködött *Plató is, Demosthenes is.*

Hoc doctus Plató nescivit, hoc Demosthenes eloquens ignoravit.

IV.

A kinyilatkoztatás szükséges. Igaz az, hogy a természeti religió is terjeszt előnkbe egynéhány törvényeket; de az azoknak s a mi kötelességeinknek is beteljesítésére szükséges, s előmozdító eszközök nélkül. Miképpen vergődünk ki szerencsétlenségünkéből, gyarlóságunkat miképpen orvosljuk, vásott vágyódásinkat hogy mérsékeljük, mindennapi foglalkozásinkat, szükségünket magunktól miképpen távoztassuk el, arra minket nem tanít. Hozzá lehet adni azt is: minő jutalommal kínálja az erkölcsöt, avagy minő büntetéssel rettegteti a bűnt, a gonosztságot. Mindezekből következik, hogy még más, nagyobb világosságra vagy az embernek szüksége annak világossága mellett, mely az ő elméjét hatóságabban megvilágosítsa, egyenesebben kormányozza.

V.

Mire mehet az emberi elme az isteni szolgálat és józan s igaz erkölcsök dolgában, legjobban megtanulhatjuk azon nemzetekről, kik isteni kinyilatkoztatás nélkül szűkölködtenek. A legtanultabb s legokosabb nemzetek, úgymond a nagy *Bossuet*, a chaldaeusok, aegyptombéliék, phoeníciaiak, görögök és a rómaiak a relígió dolgában legtudatlanabbak valának; és éppen vakok annyira, hogy csak ezek példájából is világosan megérthetjük, hogy az isteni relígiónak megismerésére különös kegyelem és az emberi okosságot felülmúló s véghetetlenül felségesebb okosság s bölcsesség kívántatik. Vajon ki számlálhatja el az istenek utálatos ceremóniáit és éktelen titkait? Az ő sátoros ünnepeik, áldozataik, dicséretekkel hangzó dalaik, templomjaikban fényeskedő képeik nem egyebet jelentettek s példáztak, hanem a tisztátalan szeretetnek titkos nemeit, a kegyetlenségnek gyakorlását, a szemtelen irigy bánatot és e nembéli sok egyéb kicsapásokat. Így imádták az emberek a pogányok között a gonoszszágot, s elhittették magokkal, hogy egyébképpen meg nem adhatja senki a tiszteletet isteneiknek. A legkeményebb filozófus közöttük megtiltotta nagy fenyíték alatt a részegséget; de hogyan? Ha a *Bacchus* ünneplése alkalmatosságot reá nem adánd. Más váltig ócsárolja a szemtelenségre ingerlő képeket azon kifogás mellett mindazonáltal, hogy ha ez éktelenség által tiszteltetni akarnának az istenek, szabadon tölthesse ki-ki akaratajokat.

Nem olvashatja az ember nagy irtózás s undorodás nélkül azon szemtelen tisztelet nemeit s fajtalanóságokat, melyekkel tiszteltetett *Vénus*. Ámbátor nagy finom erkölcsökkel s maga okossággal tündöklött legyen Görögország, mégis ez istenaszony undok tiszteletének mételeyétől elragadtatott. Nem csak *privát* személyek, hanem a nagy közönségek is áldoztanak legnagyobb szükségeikben is *Vénusnak*, és ugyan vásottságok miatt a legbecstelenebb személyek által. Hogyha pedig ilyük s kedvük szerint esett ki a dolog, nem szégyenlették azt azon személyek fogadásáiknak s imádságaiknak tulajdonítani. Bizonyítja ezt *Xerxesről* vett diadalom után egy olyatén szemtelen undokságokból s leírott figurákból álló, s a templomban kitétetett kép *Simonides* híres poétának ezen felülírásával: ezek hívták segítségül *Vénust*, és kedvükért megmentetett Görögország.

Hogyha szükségesképpen kellett imádni a szeretetet, leg-
alább a becsültre méltó s tiszta szeretet lett volna az. De, óh,
fájdalom! Nem az vala. *Solon*, ki hitte volna, s ki várt volna oly
nagy embertől oly éktelenséget, Athénásban templomot épít-
tetett a becstelen *Vénusnak*, vagyis a tisztátalan szeretetnek.
Az egész Görögország tömve vala efféle templomokkal. De a
házassági szeretetet csak egyre sem méltóztatták sehol is, ám-
bár mind a férfiakban, mindaz asszonyokban utálva utálták a
házasságtörést, és a házasságbéli szövetséget nagy szentség-
nek tartották. Mikor pedig a reliigiójok gyakorlásához fogtak,
olyanok lettenek, mint az megszállottak, és a természeti okos-
ságok fénye búcsút vett tőlük, s vakságba hagyta őket.

A rómaiaknak emberséges magok viselése meg nem felelt
emberségüknek a reliigió gyakorlásában. Ám ők *theátrumok*
szentelenségeivel és az egymást öldöklő véres játékokkal
tisztelték isteneiket, azaz ami csupa vadság és vásott megvesz-
tegetésnek réme lehetett, mindazt felszentelték nekik.

Azonban nem tudom, ha nem voltak-e nagyobb kárára
a reliigióban azon vele egyes kábaságok; minthogy oly iszonyú
megvetést okoztanak nékie. Nem is lehetséges a szent dol-
goknak érdemes tiszteletét fenntartani, ha bennük s körülöt-
tük az ember annyi méltatlanságokat, költött meséket szemlélt,
melyekről emlékeznek a históriák. Az isteneket illető egész
külső tisztelet nem vala egyéb, hanem szünet nélkül való szent-
ségtelenség, avagy inkább Isten nevének kicsúfolása. Valóban,
esküdt ellensége volt e szent névnek az, ki arra bírta az em-
bereket, hogy afféle utálatos méltatlanságokat tulajdonítsanak
nékie. A filozófusok megismerték utoljára, hogy azon istenen
kívül, akit imád a község, más istennek kell lenni; de azt nyilván
vallani nem merészlettek. Sőt *Szókrates* közönséges törvényt
szabott arról, hogy ki-ki köteles azon országnak, melyben la-
lik, reliigióját megtartani. *Plató*, az ő tanítványa, ámbár látta
legyen, hogy nemcsak Görögországban, hanem a világnak minden
tartományában az éktelen s eszelős bálványozás uralkodik,
s annak semmisségét is megismerte, mégis a közönségnek
polgári törvényei között fenntartatni akarta, hogy az egyszer
bevett reliigióban valami változást tenni senki ne merészljen,
és kába sült bolondnak kell annak lennie, aki csak gondolna
is arrul. Ily nagy s világ tudta okos emberek, kik az Istennek
természetéről nem csak felségesen gondolkodtak, hanem róla

sok igazságokat is kinyilatkoztattak, oly bátortalanok, sőt félénkek voltak, hogy e nyilvánvaló s közönséges hibával megvíni nem mérészettenek, s nem is nyújtottanak semmi reménységet annak kiirtására. Midőn elárultatott volna *Szókrates* a közönségesen imádtatott isteneknek tagadásárúl, úgy védelmezte magát, mintha legnagyobb gonosz ember lett volna. *Plató* pediglen az Istenről úgymint teremtőről szólván azt mondja: hogy nehéz őtet feltalálni; az ő minéműségét pedig nem volna szabad a községnek kinyilatkoztatni s kifejezni. Hozzáadja azt is, hogy felőle csak úgy fog szólani, mint valami elrejtett dologról, attól tartván, hogy oly felséges igazságot a gúnyolás cégérére ki ne tegyen.

Olyannyira elmerült volt az emberi nemzet a bálványozás tengerében, hogy csak messzűnven sem akart valamit hallani az igaz Istenről. Athénás városa, az egész görögországi városok között legderekkabb és legtanultabb város, azokat tartotta istentagadóknak, kik a lelki dolgokról szólottanak; szinte ez okozta halálát *Szókratesnek*. Hogyha azon bátorságra vetemedtenek némelyek a filozófusok közül, hogy a bálványoknak isteni természeteket tanítványaik előtt eldisputálták, azonnal tanításoknak visszahúzására kényszerítettek, és úgymint a közönséges békességnek, csendességnek háborítói és istenek gúnyoló gyűlölői Areopágus által számkivettettek is. Az egész többi világ is hasonló hibának áldozott. A valóságos igazság sehol sem mere a maga eredeti köntösében megjelenni. Az igaz Istennek, a világ valóságos alkotójának Jeruzsálemen kívül sehol sem vala temploma, tisztelete.

Ha a bálványozók valami áldozatot valaha Jeruzsálembe küldöttek, ezáltal az Izrael Istenének egyéb tiszteletet nem tettek, hanem egyedül mutatták, hogy őtet magok istenei közé számlálták. Zsidóország tudta egyedül, miképpen kell igazán szeretni, tisztelni az Istent. Ő tudta egyedül, hogy azon imádás, mely öközte és a bálványok között felosztatik, nem kellemetes az igaz Isten előtt.

Ilyen az ember, ha csak a természeti okosságra bízza magát. A legnagyobb, legéktelenebb hibákba elmerül. Azon egy mértékbe jár nála a szentség és a gonoszság. Az egy zsidó nép az isteni kinyilatkoztatás által ez emberi nemzet közönséges veszélyétől fenntartatott. Vajon mi következést hozunk ki ez éktelen példákából? Nem kell sokat aggódnunk, ímé, ezt: az isteni kinyilatkoztatás szükséges.

VI.

Önmaguk a pogányok megismerték, hogy az isteni kinyilatkoztatás szükséges. A legokosabb közöttük, látván az emberi elmének sokféle fogyatkozásait, szembeötlő hibáit a religió dolgában, megvallotta, hogy az mindaddig igaz útjára vissza nem tér, míglen valami fő Jóság s Valóság mennyekből le nem száll, és azt maga isteni világosságával meg nem világosítja. A mi tudatlanságunkban, úgymond *Plató*, nincs egyéb hátra, hanem hogy várakozzunk, míg valaki eljövend, ki bennünket az Istenhez és felebarátunkhoz tartozó kötelességekre megtanítson.

Necessarium esse igitur exspectare, donec quis discat, quo animo et erga Deos, et erga homines esse oporteat. Al. Quando vero tempus illud erit Socrates? et quis illud docturus est? Lubentissime enim viderem hunc hominem, quisnam ipse sit. Socr. Hic ille est nimirum, qui de te curam gerit, Al. Auserat sive caliginem, sive quid aliud voluerit. Ita enim me comparavi, ut nihil eorum, quae ille imperaverit, subtersugiam, quicumque tandem fuerit vir ille: dum modo melior sim evasurus.

VII.

Bayle, az a híres *Bayle*, kinek elmés tehetsége által nyert dicséreteitől zeng minden szeglet, önmaga megvallotta, hogy az emberi ész mindenünnen elégtelen arra, hogy az embert maga kötelességeire voltaképpen oktathassa. Az emberi ész, azt mondja ő, többet árt, mintsem használ; a kételkedésen kívül egyebet nem tud nemzeni; hányja-veti magát mindenfelé, hogy a zsémbelést, pántolódást, zúrjavart örökösitse. Szeme eleibe terjeszti az embernek az ő vakoskodását és elégtelenségét; de amellet egyszermind szükségét az isteni kinyilatkoztatásnak, melyet az írásban feltalálunk. Nincs ostobább dolog, mint megtámadni ilyen dolgoknak lehetőségét, melyek már meglettek. A keresztény religiónak nem ítélőszéke a filozófia, hogy az ő ügyét feddhetetlenül eligazíthassa.

VIII.

De talán a mai filozófusok e híres mesterük halála után azon szívek szerint való titkot kihajhászták, hogy nincsen szükségünk az isteni kinyilatkoztatásra; minthogy közönségesen így dalolnak majdnem mindenütt: Boldog legyen,

mondván, a mi századunk! Mi nagyra ment a tudományokban! Az okoskodásban! E filozófusok szava után elindulván, azt lehetne gondolni, hogy a világ csak most hagyja el a gyermeki pólyáját, csak most kezd az aggnők regéjéből kivergődni, és a dajkáinak eszelős költeményeket megvetni. Avégett nyisuk fel egy kevéssé könyveiket; és vajon mit látunk benne? Nemde egy, a religiónak legfontosabb dolgairól, az erkölcsnek tudományárúl bolondul pántolódo csorda embert?

1. Észreveszem én itt az istenségről ellenkező véleményeket. Ímé! Egyik része vitatja *Démokrittal*, *Epicurral*, *Lucreccel* és *Spinozával*, hogy e világon nincs egyéb a matériánál, következésképpen, hogy az Isten azonegy a világgal. A másik része meggyőződvn, hogy a matéria nem gondolhat, hiszi, hogy az Isten csupa lélek. De ha tulajdonságairól támad a kérdés, ezek is itten elhasonlanak. Vagynak, kik tagadják fő gondviselését, állítván, hogy ellenkezik az Istenség felségével, hogy a földiek alacsonyságával elegyítse magát. Némelyek azt helybehagyják ugyan, de annak kifejezésében, megmagyarázásában meg nem egyeznek.

2. Tulajdon természetek felől sincsen azonegy értelmek. Találatnak olyanok, kik az ember és a barom közt nem egyéb különbözést állítanak, hanem egyedül, melyet tesz közöttük az ő külső formájok. A lélek halhatatlanságát tagadják; azonegy vége vagyon, úgymond, az embernek és a baromnak. Vagynak olyanok is, kik azt mondják, hogy efféle képtelenségekről, állításokról csak a barom emberek álmodoznak. Amazok a szabadság után belső vágyódásunkat csupa vakoskodásnak tulajdonítják; ezek nem fundamentom nélkül vetik meg amazoknak vélekedéseiket.

3. Nemkülönben ellenkeznek az erkölcs tanításában is: ki-ki maga vélekedése szerint ír magának törvénykönyvet. A természet törvénye a *matériálistánál* csak eleve való ítélet; a *privát* maga haszon minden törvénynek eredeti kútfeje. A *deisták* ellenben helyt adnak olyan törvényes könyvnek, melyet a természet szerzője nem az ércre, sem a pergamenre, hanem az ember szívére egyformán nyomtatott. De ezek is hogyha e könyvben foglalt törvényeket kezdik magyarázni, s azokat a magukat előadó esetekhez alkalmaztatni, meg nem egyeznek maguk közt. Vagynak, kik semmi esetben helybe nem hagyják az ember maga-gyilkosságát; találatnak olyak is,

kik azt egynéhány környüállásokban szépítik s megengedik. A tolvajság egynéhányaknál csak a gyorsaság tehetségének ártatlan próbája; némelyeknél pedig gonoszság. Mindnyájoknál közönségesen nem vétkes a természet ingerlő ösztönözéseinek engedelmeskedni. A kurválkodás pedig náluk csak nyájas, feddhetetlen időtöltés.

Ami illeti e filozófusok teológiáját, az nem egyéb, hanem a teméntelen zűrzavaros, tekervényes vélekedéseknek keverékje, melyek közül egyik másikával örökre ellenkezik. Immár mindezeket fontosán megvizsgálván, mindnyájukat így szólítom meg: Barátim! Vagy kezet csapjatok mindnyájan, s egyformán egyet gondoljatok, vagy velünk együtt minden részre való hajlás nélkül valljátok meg, hogy az a ti bálványotok, a ti eszetek csak az útfélre viszi az embert, ha csak az isteni kinyilatkoztatástól meg nem világosítatik.

IX.

Hogyha az isteni kinyilatkoztatásnak a szüksége megmutattatik, meg vagyon mutatva a léte is. Mert az Isten úgymint teremtő és megtartó a maga alkotmányait szükségeselek nélkül szükölködni nem hagyja. Úgy vagyon, szólott az Isten az emberekhez. Azt bizonyítják Moyses csudái, a prófétáknak beteljesedett jövendölései és Krisztus urunknak csudatételei.

Multifariam, multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis, novissime diebus istis locutus est nobis in filio, quem constituit haeredem universorum, per quem fecit et saecula.

X.

Az egész föld kerekégét e három relígió választja el, úgymint: a zsidó, a keresztény és a török relígió. A bálványozást, minthogy igen kevesek a követői, számba sem veszem. Már: e három relígió helybehagyja az isteni kinyilatkoztatást. A török tiszteli a keresztények Messiását és a zsidók prófétáit. A keresztények a magok törvényesen bevett szent könyveik mellett még a zsidóknál törvényeseknek tartatott szent könyveket is bevették. Tehát az egész földkereksége bevette az isteni kinyilatkoztatást. Vaj, mi nagy tanúbizonyosság, mikor az egész világ egyetért, ujjával egyre mutat. A zsidóság és a kereszténység természetesen csak egyre mutatnak, és valóban csak azon egy relígióra, ti. a keresztények relígiójára.

XI.

Mint hogy a *deisták* annyira ágaskodnak, oly heven kikeltek az isteni kinyilatkoztatás ellen, nem állítok ellenek senkit az apostolok közül, sem a szentatyák közül, sem a teológusok közül; hanem őt magát a fő mestereket, ti. a híres *Russót*; ő maga szóljon: s ímé: „megvallom, úgy mond a maga *Emiliusában*, megvallom, a Szentírás felsége nagy elrémülést okoz bennem, az evangélium szentsége hathatós szavaival nagy megilletődésre bírja szívemet. Hányd fel bár levelenként a filozófusoknak minden könyveit, vajmi nagy csekélység az ő minden pompás készületük ezekhez képest! Vajon lehet-e, ámbár minden mesterség nélkül legyen az, oly felséges munka, amilyetén ez, egyvalami ember munkája? Lehetséges-e, hogy az, kinek cselekedeteit, élete módját leábrázolja, csupa ember legyen? Hasonlíthat-e valami széllébélelt enthusiastának, sültelen lepénynek s külső szentségből dicséretet vadászó varkacsnak élete az ő életéhez? Ímé! Mi nagy szelídség, tisztaság ragyog az ő erkölcsiben? Mi szívét, lelkét az embernek átható az ő tanítása! Mi felségesek az ő törvényei! Mi mély okossággal, bölcsességgel tetézett az ő minden beszédje! Mint megegyez mindenkor magával az ő változhatatlan lelke! Mi fontos, egyszersmind kellemetes az ő minden felelete! Mi nagy fenýítékre mutatnak az ő hajlandóságai! Ki az az ember, az az okos s bölcs ember, aki mindenkor, minden fogatkozás nélkül, önmaga szeretete nélkül mindent munkálódjon, szenvedjen, meghaljon? *Plató* előhozván egy igaz embernek képét, kit ámbár jó erkölcsű életéért minden érdembe méltónak tart, megengedi mindazonáltal őtét minden gonzságoknak bectelenségével mértéken felül tetéztetni, magát a Jézus Krisztust benne elevenen s utolsó pontomig leábrázolja. E hasonlatosságtól egész a bámulásig elragadtattak a régi atyák, annyira, hogy azt lehetetlen tagadni. Vak legyen az, s mély gyökeret kellett verni már ez eleve való ítéleteknek annál, aki *Sophoniscus* fiát Mária fiához hasonlitaná! Vajmi téméntelen közöttük a hasonlítathatlanság! *Szókrates* könyven érte végét a maga játékának. Meghala fájdalom nélkül, gyalázat nélkül: ha az ő könnyű halála nem díszesíté az ő életét, kételkedni lehet, ha felülmúlt-é eszének minden tehetségével egyvalamely *sophistát*. Tulajdoníttatik ugyan nékie az erkölcsök tudománya; de azoknak gyakorlása sokkal őelőtte

másoknál fennvala; amit mások véghezvittek, csak azt kellett volna nékie tanítani. Minekelőtte *Szókrates* megmondaná, mi legyen az igazság, már *Aristides* igaz vala. Minekelőtte a hazai szeretetet *Szókrates* a polgári törvények közé számlálná, már *Leonidas* hazájáért meghala. Minekelőtte *Szókrates* a józanságot magasztalná, már *Spárta* városa józan vala; és minekelőtte ő az erkölcsöt ajánlaná, már jó erkölcsű emberekkel tömve vala Görögország. De vajon honnan kölcsönözte Jézus azon felséges tisztáson tiszta erkölcsi tudományát, melyet mutat az ő első tanítása s annak megbizonyítására előadott példái? A zsidók *fanatismusának* közepette felnyitá a maga nyelve tárját a fő bölcsesség, és a minden nemzetségek között megvettettebbet a legfelségesebb erkölcsökre felemelé. *Szókrates* békességben bölcselkedett maga jó barátaival, legnagyobb csendességben, nyugodalomban hala meg. A Jézus minden kigondolható kínzások, gyötrelmek között hala meg; minden képtelenségekkel megtetézett, egy egész nemzetségtől nagy utálatosan kicsúfoltatott, megkáromoltatott; az ő halála minden kigondolható halálok között legirtóztatóbb. *Szókrates* azt áldá, ki nagy sírva nyújtá néki a mérges poharat. Jézus a legirtóztatóbb kínjai között esedeze a maga vérét szomjúhozó hóhérokért. Valóban, ha *Szókrates* élete módjáért, haláláért okos embernek lehet mondani, Jézus mindkettőre tekintvén Isten vala. De talán az evangélium cselekedetei csupádon a gyönyörködtetésnek költeményei? Nem, éppen nem, kedves barátom, az ilyen cselekedeteket nem költeményezi az ember. Azután: *Szókrates* cselekedeteiről, ámbár azok nem oly próbáltak legyenek is, mint a Jézus cselekedetei, senki sem kételkedik. Az efféle mendemondákkal nem tesz fundamentomosan az ember eleget a kérdésnek, hanem azt csak fortélyosan elhalasztja. Mert sokkal nehezebb az embernek elhíttetni magával, miképpen költeményezhették többen együtt azon könyveket, mintsem azt, hogy miképpen költeményezhette egy? Senki a zsidók írói között úgy mindent el nem találhatott, úgy önnönmagától az erkölcsök szekrényéhez nem férhetett; az evangéliom igazságának oly fontos, oly gyökeres, megcáfolhatatlan bizonyosságai vagynak, hogy ha azt egyvalaki csak költötte volna, csak ezért is nagyobb becsületre, tiszteletre méltó volna, mintsem a héraosa, kinek kedvéért költötte. [...]"

NEVELÉS

HUSZTI ISTVÁN
(1671–1704/1710 k.?)

AZ ÉGRE KÉZEN FOGVA VEZETŐ KALAUZ

(1705)

XI. RÉSZ

*A nyelvnek megőrzéséről. Ez mely hasznos legyen és mely nehéz.
A beszéd közben mire kell vigyázni, és mit elkerülni.
Miképpen szenvedhetni el a mások mérges nyelvét*

1. Oly nagy s nehéz dolog a nyelvet megőrizni, hogy nagyobb szorgalmatosságot kell rajta tartani, mint a szemnek fényén, mert a halál és az élet a nyelvnek hatalmában vagon. Aki azt meg nem tudja tartóztatni, kerítés nélkül való pusztára városhoz hasonlítottatik. Mindazáltal alig szelídíttethetik meg Istennek kiváltképpen való segítsége nélkül. Az ember az oroszlánt megszelídíti, megszelídíti a bikát, megszelídíti a medvét, de a nyelvet meg nem szelídíti. Ugyanis az emberi természetben benne született a szólásra való tehetség, hogy amit kíván és elgondol, azt mindjárt kimondani akarja. Annak felette, mivelhogy a nyelv közel vagon az agyvelőhöz, és a száj az ember elméjében forgó képekhez, eszerint amit az elme gondol, azt mindjárt lebecsátja a szájra, hogy azáltal beszédbe menjen. Megtanított téged a természet, mely szükséges legyen a nyelvnek megőrzése, midőn kettős erősséget vett eleibe, a fogaknak és ajakaknak lakatjait. Valamiképpen a jó szagú kenőnek illatja eloszol s elvész, ha az edénye bédugva nem áll; úgy a szájnak ajtaja nyitva állván, az elmének minden értelme s ereje eloszol s elvész. Rosszul vigyáz magára, ki nyelvére szüntelen gondot nem tart.

2. Minden beszédedben okos légy, azt a rendeletlen indulatosságot megfojtván, amellyel nagyobb részént az emberek ingattatnak, még a meg nem értett szentenciának is vakmerőképpen való kimondására, minden megvizsgálás és

válogatás nélkül. Kerüljed a kettős szívből való szólást és a hízelkedést, és elmédnek értelmét minden béhálózás, eltekerés nélkül tisztán add ki. Azért adatott tenéked Istentől a szólásra való tehetség, hogy azzal a dolgokat igazán és kegyesen mondd ki, amint vannak őmagukban. Ha szólani akarsz, magad magadat vizsgál meg, ha valamely szertelen való indulat nem gerjedett-é fel benned, és mindaddig is nyelvedre semmit se bocsáss, míg az indulat benned meg nem szűnik: másként sok hiábavalókat öntesz ki, melyeket azután, hogy kimondottál, megbánsz. Könnyen hallgathatsz, ha az indulatoknak semminémű kiáltási szívedben nem zörögnek: ha elmédben csendesség és tisztaság léssen. Nem lehet az, hogy elmédnek más, beszédednek is más színe legyen. Ha az elméd ép, ha mértékletes és jól elrendeltetett, beszéded is józan és egyenes léssen. Ha pedig az megvesztegettetett, ez is bővölködő léssen: ki-ki micsodás legyen, a beszédből megtetszik.

3. Egy beszéd se legyen hivalkodó: amint megválasztod azt, mivel élj, úgy válaszd meg, mit szólj. A szádon bémenő étked megvizsgálod, miért nem vizsgálod meg a szádon kimenő szót, mely gyakorta nagyobb zenebonát indít házadban, mint az eledel a hasadban? Szokjál reá, hogy magaddal többet s mással kevesebbet beszélj. Még a bölcs emberek is megbánták gyakran, hogy szólottak, de a hallgatást soha meg nem bánták. Az okosság nélkül való állatok között, akikben valami kis szikrája látszanék a bölcsességnek, igen kevésé hangos szavúak. A fecsegés gyermek- és asszonyemberek vétke, kikben kevesebb okosság látszik. Semmi jóságos cselekedet nincsen abban, kinek szájából egyéb nem jó ki hiábavalóságnál s fajtalanságnál. Ha Istenedet szeretnéd, ha idvességedre gondot viselnél, minden beszéded az Istenről, a jóságos cselekedetről és az örök boldogságról volna. Nem tud a szeretet hazudni, el sem fedeztethetik. Akárki is arra önti ki magát, amit szeret, és amelyek elméjében lappanganak, leggyakrabban azok jönnek elméjére. Azért beszélés oly kénytelenséggel Istenről, mert a vétkeknek ganajából mégsem tisztultál ki. Ehhez járul a te idvességedre tartozó dolgaidnak kevés olvasása, s azokról való kevés gondolkozás; de még aki ezekről akar is szólani, megfogyatkozik matériából. A szívnek bőségéből szól a száj.

4. Nagyobb részint majd' minden beszéd az emberek társaságában a mások életéről, erkölcséről és tudományáról áll elő. Mindennek annyi bírása vagyon, amennyi fő vagyon a városban. Alig találhatik vagy egy, kinek szeme otthon forogna csak. Mindnyájan vakok vagyunk a magunk tulajdon vétkeink megismerésében, a másokéiban szemesek. Felebarátunk ellen való vádoknak, szidalmaknak kapunyitva adunk helyt, dicséreteknek rést is alig engedünk. Ez a vétek mennél közönségesebb, annál szorgalmasabban kell elkerülnünk. Elég dolgod van néked a te vétkeiddel, azokat fedd meg magadban és jobbítsd meg. Akár a magadét, akár a mások titkait, melyeket titkolnod kell, tisztéd szerint senkinek ne híresítsd ki. Sokan magoknak akadályos kérdéseket szerzettenek azzal, hogy okosság nélkül azokra, kikre nem kellett volna, bízták titkokat. Akár egynek, akár többeknek mondjad, mind egyet téssen. Könnyen általmégyen egyikről a másikra a szó, és ettől mindnyájokra. Ez a hajlandóság és könnyűség kiváltképpen onnan ered, hogy midőn kellete felett terjed a beszéd, lassan-lassan béötlődik az elmébe a beszélgetésnek édessége, mely nemkülönben illeti az elmét, mint a részegség: minekokáért nincsen olyan titok s elrejtett dolog, mely ki ne fakadjon. Aki tenéked az ő titkait megjelenti, te őtöle mintegy hitnek jegye gyanánt véersed, és a magadét viszontagsággal közlöd véle. De te talám a halottakat eltitkolod, ama pedig minden embernek megmondja, és midőn nyilván mindenek nem tudják, titkon tudják. Az emberek beszédét minden emberek fülében titkosnak mondod lenni mindaddig, míg a titok ki nem fakad, és hírré nem léssen. Az ég alatt ami rossz van, mindazt vagy a nyelv szülte, vagy a' segéltette elő. Annak okáért beszédednek mértéket csinálj, és szájadnak zabolát; és semmit olyat ne szólj, melyet elhallgatni jobb nem volna. Jobb s dicsérete-sebb a beszédben való szűkön költés, mint a pénzben. Aki pénzt vesztegeti, midőn magának árt, másnak használ; a szavait tékozló pedig mind magának s mind másnak árt. Az Istenséghez közelget az, ki sokat tud hallgatni, s keveset szólani.

5. Hozzájárulhatatlan hely nincsen a nyelv előtt. A földnek fejedelmi is nem menekedhetnek meg a nyelvnek kárhozzátásától, akiket a fegyvertől való félelemtől megmentett

a méltóság: a szent életű emberek sem mentek, kiket a tiszta élet az emberek ítéleti alól kivett. Még maga is a Krisztus az emberek közt jártában, a nyelvnek korbácsát el nem kerülhette. Ezeknek példájokra emeld fel magadat a békességes tőrésben. A jóságos cselekedetekre egy néminemű serkentőeszköz a rágalmozás, és zabola, mely megtart, hogy az egyenes útról el ne tántorodjál. Nincsen a vétkeknek fővebb s nagyobb ellensége, mint a megfeddés. Midőn valaki felőled rosszul szól, azzal tanítatol, mit kerülj el. Akarod-é a mérges nyelvnek marását elkerülni? Utáld meg, semmi sebed nem léssen, ha hallgatsz, többet tulajdonítván a jóknak ítéletinek, mintsem a vádoló kevelységének. Igen keveset használ, mások mit ítélnék felőled. Vagyon tebenned, a te lelkedben csalhatatlanabb és megvesztegethetlenebb bizonyosság. A magad lelked esméretit kérdd meg, és annak higgy. Mi lehet rútabb, mint a bolondoknak szájoktól függeni, és a magad felől való ítéletedet mások ítéletibe helyeztetni? Akármit mondjanak mások magad felől, szükség tenéked jónak lenni, nemkülönben, mintha az arany és smaragd mondanák: akárki minek mondjon engemet, szükségesképpen meg kell nékem az én színemet tartanom. Vajon ha ki a szép s jó ízű forrást meggyalázná, vajon azért megszűnik-é tiszta vizet kibuzogatni? És ha ki sárt vet belé, vajon nem mossá-e, s nem oszlatja-é el menten? Így szintén te, csendes állapotját elmédnek ne háborítsd meg, ha szintén a rosszak szagatnak is és gyaláznak tégedet. Kevésre becsüli az magát, ki minden kicsiny hírtől megindul. A gyermekek atyjoknak szájokat megütik, a csecsemő anyjának haját meghúzta, emlőit megharapta, ajkait megrágta, sőt reá is pökött, és ezek közül egyet sem mondunk bosszúságnak, mert aki cselekedte, semmiképpen bennünket meg nem utálhat. Annak okáért aminémű elmével bírnak az atyák gyermekeik iránt, olyan elméd legyen azok ellen, kik tégedet gyaláznak. Ha arra egyszer lebocsátkozol, hogy a rajtad eltöltött bosszún megindulj, azt, aki cselekedte, azzal megbecsülöd. Ugyanis szükséges, hogy attól való tiszteletednek örülj, akitől való megbántattatásodat nehezen szenveded. Ez pedig a magát elhagyó és csüggedező elmének vétsége. Mindenkor boldogtalan leszel, ha ítéled, hogy megutáltathatol.

XII. RÉSZ.

A belső érzékenységekről. A vélekedésnek haszna. Jó gondolatokkal kell az elmét bétölteni. Az érzékeny kívánságnak s annak megvesztegetettét indulatinak megzabolázásáról. Erre való különb-különb javallások

1. Ezen fordul meg kiváltképpen való sarka a bölcsességnek, hogy semmi oly vélekedés elmédbe ne öntessék, mely vagy természetednek, vagy okosságodnak követője ne legyen. Minekokáért mindeneket elvetvén, az elmében megforduló képeknek mozgási ellen gyakoroltatnod szükséges, amint a *dialektikához* értők az alattomban megcsaló fortélyos beszédek ellen tusakodnak. Ha gyermeked meghal, mit itélsz? Nincsen az a mi hatalmunkban, a' nem rossz dolog. Ha kit az atyja minden jószágából kitagadott, az is, mivelhogy a mi akarattunktól nem függ, nem rossz dolog. Ha ki, min megnehezelt, az, mivelhogy a mi tehetségünknek szabadságában vagyon, azért rossz dolog. Erősen viselte magát, az is, mivelhogy szabadságunkban vagyon, jó dolog is. Ha ezekhez szokol, előremegy dolgodban. Hát ha barátodat a tömlőcbe viszik, mi történik rajta? Nem egyéb, hanem hogy a tömlőcbe vitetted. Minden pedig a maga ítéletiből hozzátészi, rosszul lett az ő dolga. Jobbítsd meg vélekedésidet, és mindenek megcsendesednek. Aminthogy megkötjük a dühösködőt, hogy senkinek ne ártson, szintén úgy zabolázd meg képzelődésidet, hogy hamis ítéletek által el ne nyomja elmédet. Ez, mint egy megszelídíthetetlen fenevad, elragadja magát, és mindenütt, ahol néki tetszik, nagy szabadsággal benyargalja; ez egyszersmind fecsegő is, futosó, a nyugodalmat el nem szenvedhető, a dolognak újságán örülő és semmi meghatározást nem esmérő. Annak okáért erre a bölcsességre nagy gondot tarts, hogy azt kézen fogva tartsad, megkössed, és egy helyre szegezsd, hogy a te gondolatid s elmédnek végezési a vélekedéstől ne függesztessenek fel. Valamelyek elméd kívül vannak, mind azok nem tartoznak tereád.

2. Tenéked akármilyen jöjjön elmédre, vizsgálj meg szorgalmasan, mellyel mint magaddal beszélgethetsz, úgymint: mi legyen azon megmezítelenített és mindenektől elvonattott dolognak természeti, melyek az ő tulajdonsági, mi vége, melyek a környülálló dolgok, melyek a hasznai. Hogyha

tereád néz-é? Hatalmadban légyen-é? Vagy nem: másként semmi előmenetelt ne engedj néki, és amennyire lehet, néki ellene állj. Az Isten hozzád közel lévén, szívednek minden elrejtetett titkait nyilván látja, és semmi titok nincsen előtte, melyet szeme által nem lát. Meglásd, hogy őelítte oly dolgokat ne forgass elmédben, melyeket tisztességes ember előtt szégyennel mondanál ki. Legyenek a te gondolatid csendesek, együgyűek, tiszták s minden gonoszságtól üresek. Olyak legyenek, hogy mihelyen megkérdenének, mit gondolsz elmédben, megmondhassad minden szemérem nélkül, valami belül szívedben lappang. Szégyenljed meggondolni, ha szégyenled kimondani. A rossz gondolatoknak elmédre való jövetelét elfogod, ha mindenkor jó dolgok körül foglalatoskodol.

3. Nincsen semmi oly ártalmára a léleknek, semmi nem ellenkezik úgy véle, mint az alávaló oktalan állathoz illendő érzékeny kívánság. Ez a forrása minden vétkeknek és fogyatkozásoknak. Ez az ellenség, melytől mindenkoron kell félned s ellene tusakodnod, míg az okosságnak birtoka alá (amennyire ez életben lehetséges) nem vettethetik. Sohasem adatik ebben nyugalom, avagy megszűnés. Véghetetlenül s mód nélkül kell harcolni; mert az ellenkezőnek se vége, se rendi nincsen. Ez tebenned lappang, sőt te magad vagy magadnak ellensége, hatalmasabb a Xerxesnek minden selegénél. Oltalmazd meg magadtól a magad lelkét. Nagyobb erővel fogsz magadhoz, mint a városokhoz; magadnak nehezebben veszed hasznát, mint egyéb dolgoknak. Azt tőled nem kívánom, hogy teljességesen elvessed magadtól a gonosz kívánságokat s indulatokat, hanem azokat igazgatni s megbírni tanuljad. Elég dolgot viszen véghez az okosság, ha azokat megzabolázza s igazgatja. Gonoszak voltak a *stoikusok*, kik minden indulatokat mint rossz dolgokat meggyaláztanak. Nem rossz, se nem haszontalan eszköze a természetnek. Minden jóságos cselekedetet eltöröl, valaki minden indulatokat eltöröl. Soha semmi győzelem nincsen ott, aholott semmi viadal nincsen.

4. Minden bizonytalannal nehéz harc ez, és kétséges kimenetelű viadal, ugyanis az indulatok velünk együtt születtenek, és az okosság azután sok esztendővel következik, mikor már amazok uralkodnak, és az akarat ellenkezés nélkül önégiek

engedelmeskedik, a jónak színe alatt haszontalan gyaláztatik meg: míg az okosság időhaladás után, úgy egyszersmind a szemmel való látás erőt vévén, a magok jussát az uralkodásban észrevegyék, és az indulatok kegyetlenségének elleneállani igyekezzenek. Jóllehet a természetnek első indulati megjobbíthatatlanok; mindazonáltal magadra nagy szorgalmatossággal kell vigyáznod, és mihelyen megháborítottal, ottan az okossággal, mintegy zabolával, azon indulatosságodat megtartóztatnod. Könnyebb a kezdetnek elleneállani, mint az erőszakot igazgatni. Hamar időn eléred az elmédnek nagy csendességét, ha minden túrhető dolgokat megsemelelsz, minekelőtte meglennének, hogy tégedet az ellenség készen találjon. Késő lesz, ha kárvallásod után készítettik elméd az orvoságokra. Efelett keveset cselekedni s szólanival tanuld meg. Ugyanis ha azokból, melyeket nagymértékben szólasz és cselekeszel, kiveszed a szükségteleneket, kevesebb háborúságát érzed elmédnek. Ne is mondd azt, hogy ez kevés, ez semmit sem használ. Ugyanis az a legnagyobb, bár legkisebbnek lássék, ami kezdeti a jóságos cselekedetnek s tökéletességnek.

5. Az ó-ember, a bűnös Ádámnak megveszett magvából vévén eredetet, ha úgy gondoltattatik, mint egy élő fa, annak gyökere lészen a maga tulajdon szereteti, a dereka lészen a rosszra való nagy hajlandóság, az ágai lesznek a felháborított indulatok. Levelei helyett lesznek a vétkes formák, gyümölcsei a cselekedetek, szók, gondolatok, melyek az Isten törvényével ellenkeznek. Hogy annak okáért a megvesztegetett indulatoknak ágai levelet ne hozzanak, vessed a törzsökre a fejszét, és a magad tulajdon rossz szeretetét vágd ki. Ha ezt kivágod, az alábbvaló rossz kívánságoknak minden ágait egyszersmind vágod le. Úgy vágod pedig ki, és tövestől úgy szaggatod ki, ha magadat megutálod, ha igazán elhited magaddal, hogy ezer közül is alig találtatik olyan alávaló, mint te, aki semmi kiváltképpen való ajándékkal megékesített nem vagy, és hogy minden tudománytól s jóságos cselekedettől üres vagy; ha az emberek kedvekből való kieséstől és azoktól való megutáltatástól nem félsz, ha akárminemű megvigasztaltatástól és haszontól könnyen megválhatol, magadat megtartod, ha jól tudsz gyűlölni, elveszted, ha rosszul szeretsz.

XIII. RÉSZ.

A szeretetről: mi legyen annak természeti, melyek az okai, melyek a gyümölcsei. Az ellen való orvosságokról. Ezekhez adattattak némely dolgok a gyűlölségről

1. A szeretet a jónak tetszése, tudniillik az az első béoltatása, mellyel felindul a kívánság, amidőn a megismertett jó nékie tetszik. Ezáltal ragasztottt együvé ez egész világ; de ha ez odalészen, jóllehet azelőtt az indulatok közt első volt, a többitől igen könnyen meggyőzöttetik. A jó szeretet oda igyekezik, ahonnan eredetet vett, ahhoz a jóhoz közelít, mely a legfőbb jótól származik. Vizsgál meg életedet, és a megvizsgálásnak különös mérőserpenyőjébe tegyed a te szívedet. Vigyázz reá, micsoda szeretet haladja felül a többit: ugyanis az, ami a szeretetnek mérőserpenyőjében többet nyom, az Istened lészen, melyet te tisztelsz. Azért parancsolja Isten, hogy őtet egész szívedből szeretnéd, megelőzni kívánván elmédnek indulatit; ugyanis amit egész szívedből szeretsz, azt, mint Istent, úgy tisztelled.

2. A szeretetre hajtogatnak tégedet a jóságon és szépségen kívül az egyenlő szeretetnek néminéműsége és az erkölcsöknek s elméknek megegyezése; ekívül a külső emberség, szorgalmatosság, nemesség, tudomány, az elmének serénysége és egyéb ékességei a testnek s az elmének. A szeretet mágnesköve a szeretetnek. Amelyhez ha jóakaratt járul, már kéntelenítetik a szeretetet visszaadni az, aki azelőtt nem akart szeretni. Vannak némely dolgok, amelyek természet szerint vonnak a szeretetre; ugyanis akiknek elméjük világosabbak, szívek melegebbek, vérek vékonyabbak, és akik könnyű és engedelmes természetűek, hajlandóbbak a szeretetre.

3. Nagy a szeretet hatalma: a szeretet dologgá változtatja a szeretőt. Néminémű magából való kimenetel a szeretet, néminemű magától való eltávozás, néminemű önkényén való halál. Távol vagyon magától minden, valaki szeret; magáru semmit nem gondolkozik, semmi gondot magára nem visel, semmit magáért nem cselekszik, és hanemha a megszeretett dologtól foglaltatott el, másutt sehol sincsen. Óh, mely boldogtalanul szeret az, valaki az Istent nem szereti! Ugyanis semmiképpen nem lehet a szeretett dologban mindaz, valaki a földieket szereti, amelyek nem elégíthetik meg a lelket; mivelhogy

mindazok végesek, hiábavalóság és a halál alá zárattattak. Valaki pedig szereti az Istent, az Istenben vagyon, és ha magában élni megszűnik, él abban, akiben mindenek élnek, aki is a mi közepünk és elcserélhetetlen fővebb jónk. Az emberi szeretet erőszakos és keserű, az istenes mindenkor alázatos és csendes. Azt gyöttri a kemény indulat, ebben nincsen mással együtt való szeretet: az attól fél, hogy más azont ne szeresse, ez pedig azt kívánja, hogy mindenek azont szeressék. Azért ha magadat szereted, az Istent is szereted: mert ha őtet szereted: magadnak használ, nem önéki. Az ember megváltozhatik s elveszhet: az Istent soha el nem tévesztheted, hanem ha odahagyod.

4. Hogy az a szeretet, mellyel barátodat szereted, tiszta legyen, attul az emberi okoskodásnak, gyönyörűségnek, hasonlóságnak okait vedd el, és csak azokat keressed, amelyek a kegyességben és szentségben állanak. A jóságos cselekedetnek veszedelme az olyan szeretet, melyet Plató szeretetinek hívnak, mely felől azt költötték, hogy a testnek szépségének tekintetűl kellessék a léleknek az Istennek szépségének meg-gondolására felemelkedni. Az ékes ábrázatnak megtekéntése a megtapasztalásnak bujaságát ébreszti fel bennünk; és az, ami az ember szeméből kimégyen, akár világosság legyen, akár onnan kifolyó villám, az veszti el az embert és mintegy elolvasztja. Jobb a lábbal való botlás, mintsem a szemmel való. Felette igen nehezek pedig a szeretetnek orvosságai, mivel-hogy sanyargattatván inkább gyötör, és hanemha a kezdetinek állasz ellenébe, lassan-lassan úgy mégyen elő, hogy hamarább megérzed magadban a szeretetet, mintsem tanácskozol magadban a szeretetről. Hogyha pedig a kezdetinek állasz elibe, könnyebb léssen a meggyógyulás. Egyéb dolgokban is kell az elmét gyakorolni, melyek szorgalmatosságot öntsenek belénk, és a megszeretett dolognak emlékezetit elménkből kiűzzék. Annakfelette a kedves testnek minden izgatása távoztassék el, mert semmi nem újul hamarébb s könnyebben meg, mint a szeretet, mely ha egyszer elfoglalt tégedet, úgyannyira vakmerőképpen gyötör, hogy nem más úton távoztatod el magadtól, hanem az időnek lassú orvosságával és a szeretett dolognak távollétével: mindaddig tudniillik, míg megfáradván elmúlik. Sokakat gyógyított meg a szemérem, midőn fájlalták azt, hogy ujjal mutattattak, és a községnek *fabulá-jává* lettek, és midőn meggondolták a dolognak gyalázattal,

veszedelemmel és megbánással teljes voltát. Némelyeknek használt, hogy szorgalmasan megvizsgálták a megszeretett dolognak gonoszait és alkalmatlanságát; tudniillik azokat, amelyek annak dicsőségét és szerelmetességét megkisebbitenék. Ezek után szükségesebb lészen, hogy szeretetedet Istenre, a jóságos cselekedetre, az örök jutalomra fordítsad, azokra tudniillik, amelyek igazán szeretendők; hogy a jó szeretet a rossz szeretetet kiűzze, és az embernek nemes lelke, a földnek alávaló szerelmében megbúzhódni szégyenlje meg. A rossz szeretetek a jó erkölcsöket megvesztegetik.

5. Mindeneket egybekötött a természet egy néminémű szerelmes kötéllel: ez gyűjti össze és egybeköti a csillagoknak seregét az égben, a repeső állatoknak sokságát az égben, a barmokat a legelőmezőben, az apróbb barmokat a hegyekben, a vadakat az erdőkben. Ez a szent szövetség és egybekötetés csak egyedül az egy gyűlölség által rontattatik el: ugyanis amint a szeretet az egységre, úgy a gyűlölség a megosztatásra igyekezik. Könnyen aláfeküsznek ez indulatnak a resztek, félelmek és a gyanúsok, kik mindenfelől a kártól félnek. De még némely emberek olyak is vannak, hogy mindeneket gyűlöljenek, kik mint a kegyetlen madarak, még a magok árnyékát is utálják. Ha ily természetű ember jó teelődbe, nem gyűlöléssel, hanem szánakozással légy hozzája. Mint a küszködésben elkerülő könnyen és harag nélkül a veszekedőt: úgy egész életedben harag nélkül eltávoztassad azt, aki teveled ellenkezik. A gyűlölséget pedig megzabolázd, ha felserkented elmédet a szeretetre, valamely jónak meg gondolása által, amely abban, akiben gyűlöltetik, vagyon. Nem lészen tebenned semmi helye a gyűlölségnek, ha mindeneket jóra magyarázsz. Annakutána alkalmaztassad azoknak gyűlölésére, amelyek azt méltán megérdemlik; aminémű a bűnnek rútsága és az örök kárhozat. Ha más dolgokra fordítod gyűlöléseidet, nem azt, amelyet meggyűlöltél, hanem magadat sérted meg és elveszted. Ugyanis ha még ellenségedet is szeretned parancsoltatik, kit különben gyűlölnöd kellene, ki kell tenéked az egy igazsággal élő közönséges társaságból menni, hogy olyat találj, akit méltán gyűlölhess. A természeti dolgok felett nagy rossz az, amelyre csak egyedül igazán öntethetik ki a harag. Ha pedig az embert kellene tenéked gyűlölnöd, senkit sem úgy, mint te magadat: ugyanis senki tenéked annyit nem ártott, mint te magad.

LÁSZLÓ PÁL
(?–1729)

NAGY EMLÉKEZETŰ PETRARCHA FERENCNEK
A JÓ ÉS GONOSZ SZERENCSENEK ORVOSLÁSÁRÓL
ÍROTT KÉT KÖNYVECSKÉJE

(1720)

ELSŐ RÉSZ

AZ ÖRÖMET A SZOMORÚSÁG IDÉZI – AZ ÖRÖM ÉS OKOSSÁG
EGYMÁSSAL TUSAKODNAK

I. § A VIRÁGZÓ ÉLETRŐL

Okosság

*Ne biztasd magadat ifjúi esztendőkkel;
Mert azok elmennek tőled repüléssel.*

Öröm: Virágzó életem; sokáig élek.

Okosság: Ímé, az halandóknak első hívságos reménsége:
mely sok ezer embereket megcsalt s meg fog csalni.

Öröm: Tavaszi virágzásában vagyon életem, örülök.

Okosság: Üres, de rövid öröm: ez a virág, midőn szólunk,
megszárad.

Öröm: Jól vagyon; erős és egész állapotban vagyok.

Okosság: Ki mondhatja azt egésznek, ami sokban hibás;
akármennyi légyen is, aki hátra vagyon, bizonytalan.

Öröm: Úgy, de vagyon valami törvény életünknek valamely
idejének bizonyos beteljesítéséről.

Okosság: Ki tette azt a törvényt? Avagy ezt az életnek bi-
zonyos idejét? Micsoda törvény az, aki mindeneknek egyiránt
nem szolgál, sőt olyan különböző, hogy semmi bizonytalanabb
az ember életében ne légyen, mint az üdő és életnek módja.

Öröm: Vagyon mindazáltal valami módja és határa az élet-
nek, kit bölcs férfiak is állítanak.

Okosság: Nem akinek, hanem akitől adatik, Istentől illik az életnek határt vetni. Hetven, vagy ha a természet hatalmasabb, gondolsz nyolcvan esztendő, ugyanott határt jegyez, ahol több a munka és fájdalom. Hanem ha talám nyújtod reménségedet amazzal, aki mondja: az emberek napjainak száma legtovább száz esztendő, de arra mely ritkák, akik jussanak, látjuk. Ámbár adjunk mindeneknek száz esztendő, mely igen keveseknél találatik, de az is micsoda! Ezer esztendő az Úr szemei előtt, mint a tegnapi nap, amely elmúlt.

Öröm: Bizonyára sok és hosszú, mert az ifjak élete késedelmesebb, és mind a vénségtől, mind a haláltól távoljabb esik.

Okosság: Megcsalatos: mert noha semmi bátorsága nincsen az embernek, mindazáltal életének az a része veszedelmesebb, melyet a felette való bizakodás vigyázatlanná tévesz. Nincs senkinek közelebb való szomszédja, mint életének halála: mert mikor távol lenni látszik, mellettünk vagyunk. Az élet múldogál, a halál jelen vagyunk: akárhová fuss, ott terem, csak hogy nyakadra üljön, az hátra.

Öröm: Ha csak most is, bizonyosan jelen vagyunk az ifjúság, és távol jár a vénség.

Okosság: Nincs semmi gyorsabb az ifjúságnál, és leleskedőbb a vénségnél, mert amaz meg nem áll, s akár mint hivelkedjél neki, szaladva elmegy; a vénség pedig setétben, hallgatóságra, lábujjhegyen magát befűrvén, a gondviseletlenekre üt, és midőn távol lenni gondoltatik, az ajtón áll.

Öröm: Való, de ifjú állapotom esztendőket vár, és menedékeny.

Okosság: Alkalmatlan állapothoz bízol, ez a felmenés, alaszállás, rövid élet, állhatatlan üdő, lopva, lábak zörgése nélkül, az álom és tréfák között is foly. Ó, vajha az üdőknek serénysége és az életnek rövid volta olyan esmértes volna kezdetben, mint végezetből, mert e világra jövőknek végetlennek, a kimenőknek semminek tetszik, és amik száz esztendőknél látszanak vala, alig vannak annyi szempillantások: így ismértetik meg végre az álnokság, midőn azt el nem kerülhetni. Onnan vagyunk, mert ez hihetetlen és tudatlan, egyszersmind a más tanácsának megutálója, maga tanács nélkül szűkölködvén. Annak okáért az ifjúságnak hibáit, noha megmérhetetlenek és számlálhatatlanok (melyek azoknál, akik cselekszik, titkolva vannak és ismértetlenek),

semmi jobban ki nem nyilatkoztatja, mint a vénség, és a hallgatóknak és magoknak hitetlenkedőknek szemek eleibe terjeszti, és senki elébb észre nem vészi, amié kellett lenni; hanem már mikor azzá lött, amié akart lenni, s mássá nem lehet. Hogy ha ki idejében, vagy magától megérthetné, vagy tanítójának hihetne, az egyedül találatná ezrek közül boldog ifjúnak, s annyi sok hajótöréseket életében nem szenvedne, mert bátor és egyenes út csak a jószágos cselekedetek által vagyon.

Öröm: De az esztendeimben kevés múlt el, az időm is majd' szedetlen.

Okosság: Hogyhogy szedetlen? Mely mitől fogvást lenni kezdett, szüntelen szedetik, és amely midőn kicsiny részecskében adatik, elragadtatik; mivelhogy a szüntelen mozgás az eget keréngeti, a szempillantások az órákat, az órák a napot ragadják, egyik nap a másikat taszítja, és így soha nincsen nyugalom. Így múlnak el a hónapok, így az esztendők, így az embernek is ideje elfut, sőt (amint Tullius mondja) röpül; Maro mondása szerint pedig oly sebesen megyen, hogy meg sem rázza sebes szárnyait, és valamiképpen a hajóban evezők nem is érzik az utazást, úgy, midőn az emberek nem is gondolkoznak róla, ímé jelen az ő végek.

Öröm: Az üdöm még kezdetben vagyon, és a végtől messze.

Okosság: A rövid életnek szélessége között semmi nincs, ami távol lehessen.

Öröm: Úgy, de semmi rész nincs a végtől messzebb, mint a kezdet.

Okosság: Semmi rész ugyan, de akkor mondatnék az egyenesen az emberek életéről, midőn mindenek egyenlő közzel élnének; most pedig sok utakon, mert gyakrabban az idélen halált kóstol, hogyesem az üdön, honnan kitészik, hogy a véghez közelebb, majd' mindenkor, aki távulabb lenni láttatik vala.

Öröm: Bizonyára legjobb virágjában az üdöm.

Okosság: Jóllehet arra kevesen figyelmeztének, mindazáltal mitől fogvást szólni kezdtünk, valami változás közben vetette magát, és most minden betűnek huzintása alatt az életben valami elfogy, valami az életnek elesendő virágjából elvétetik. Mije vagyon, kérlek, itt több a gyenge és szép ifjúnak, mint amaz kemény és mocsokkal megtapadott görbe öregembernek, ennél, amirül szólunk, tudniillik az életnek rövid, elesendő, sőt szüntelen hulló virágjánál; holott valami

olyan édest, olyan gyönyörűségest nem találok, mivel tudja a szó zengésénél hamarébb magát olyannak léendőnek, avagy ha nem tudja, bolondoskodik. Hanemha talám két halálra szentenciáztak között az volna boldogabb, aki utólszor húztatatik a mézszárszékre, sőt az énnekem a halasztással nyomorultabbnak láttatik; noha nem egyenlő sorsok vagyon a halálra szentenciáztaknak a természet szerint meghalandókkal, mert ha az első a hóhér pallosa által elmúlt is, de az utolsónak nyerhetnek még a társai grátiát, de az ifjat a vénnél elébb csak az egy halál ragadhatja el. Sommába szálljunk: kicsiny üdő alatt nem állhat nagy boldogság, azért a nagy és nemes elméknek semmi rövid elmulandót nem kell kívánni. Ébredjétek fel, álomba merültek, ideje vagyon, és homályos szemeteket nyissátok fel. Szoktassátok már egyszer magatokat az örökkévalókról való gondolkozásra, szeretésre és kívánásra, egyszerűsmind az elveszendőknek megutálására. Tanuljatok azoktól szánt akarattal eltávozni, amelyek velünk sokáig nem lehetnek, és jó szándékkal azokat elhagyni, minekelőtte elhagyanak.

Öröm: Ennek a zöldellő üdőnek mégis semmi állandóságot nem adsz?

Okosság: Hazudnak, akik nem tudom, micsoda időt is vagy állapotot állandónak mondanak. Nincs semmi röplőbb az üdőnél, az üdő pedig ideseknek, mind időtleneknek hordozója: tehát az ábrázoltatik-e állandónak? Ó, hívság! Most legnagyobbban ragadtatol. Végy példát híres-neves nemzetedről, előtted s körülötted sűrűen eldőltekről, személy, üdő, nemzetség, jó vagy gonosz választás nélkül kiirtattakról, s mivel mindenek jövődjére tartatnak, s mint bizonytalanok, ne bízzál ifjú állapotodhoz. [...]

VI. § A JELES EREDETRŐL

Okosság

Hiában örvendez, ha nemes nemzeted,

És a nemes nevet hamisan viseled.

Öröm: Az én eredetem jeles, régi nemzetem és dicsőséges.

Okosság: A máséval dicsekedni neveltségre való dicsekvés: a nagy atyáknak érdemi megcáfolják a gonosz unokákat, és semmi a maradékoknak úgy ki nem nyilatkoztatja mocskait, mint az előttek valóknak fényessége és dicsősége. Gyakorta

másnak hasznot hajtott másoknak jó cselekedete. Igaz dicséretet, hanem ha a magadéból vész, a máséból ne várj.

Öröm: Az én eleimnek nagy a nemességek.

Okosság: Inkább akarnám, hogy teáltalad mások, hogysem te mások által ismértetnél. Mert ha azok is valami dicsíretre méltó dolgot nem cselekedtek volna, soha nemesek nem voltak volna.

Öröm: Az én szülémnek nagy a jelességek.

Okosság: Hátha nagyobb a homályosságok. Testedet ugyan és az atyai őst szüleidtől veheted, a jelességet, akinek vagyon is, ritkán hagyja a fiára, és akinek nincsen, gyakorta látja azt a fiában. Az atya szeretheti a fiát, de nem jelesítheti, hanem ha a maga cselekedetivel jeles légyen.

Öröm: Az én nemzetemnek nagy jelessége nyilván vagyon mindeneknél.

Okosság: Semmit egyebet azzal nem nyertél, hanem hogy el ne rejtezhessél, ha akarnád is: úgy ragadtatik legelsőben tőled el a te életednek gyönyörűséges rejteke, és dolgaidnak titkos ösvénye. Amit cselekszsz, a közönségnél fabulában léssen: miképpen házadnál élj, hogy vacsorálj, a szomszédoknak szorgalmatos gondja leszen arra, és mintha az atyád és nagyatyád kémeiket küldtek volna hozzád, barátságos dolgaidnak egész titka és a mindennapi költésnek száma nyilván léssen. Minden cselekedetek és szók legkisebb dolgokról is, megvizsgáltatnak; mégpedig (amely csömört indít) éppen azoktól legfőképpen, akiknek semmi közök hozzá. Ez annak okáért a te jelességednek gyümölcse, hogyha kicsinben megbotlasz is, nemzetednek csúfjának és az atyai nyomdoknak elhagyójának megmenthetetlenül tartassál.

Öröm: Fényességben és jeles csemetének ékes világosságában születtettem.

Okosság: Tehát minden rútságot eltávoztass, mely a világosságnál inkább meglátszik; ezt ha nem cselekszed, jobb volt volna setétségben születned.

Öröm: Igen régi nemessége vagyon az én famíliámnak.

Okosság: Az igen régiség a dolgoknak jelességet elragadja, és feledőkenységet nemz. Hány nemes famíliák voltak, akiknek ma semmi emlékezete nincsen, hányat láttál talám csak te is (aki ezt olvasod) virágzásban, mely kevés esztendőök alatt majd' semmivé lőtt. Innen te is magadnak

jövendölhetsz mind a most virágzókról, mind a most virágzani kezdőkről. Mindeneket az üdő megkisebbit és megemészt. Nemcsak a famíliák vénhednek meg, hanem még a kerített városok is. Maga is e világ (ha meg nem csalatunk) vége felé vagyon. Te, aki régiséggel dicsekedel, meglásd, hogy a dicsőséget maga a régiség el ne oltotta légyen, és ne talám az a gyökér kiszáradott, kinek virágjával akarsz ékesíttetni. Minden, ami az üdőben ered, az üdővel elesik. A te nemességed is üdőben kezdődött, s az üdőben megszűnik, és amelyet a hosszas nap szült, s a hosszabb öregbített, a leghosszabb megejti. Meglehet, hogy amivel magadat nemesnek ábrázolod, ugyanazzal megszűntél. Talám nemesebb volnál, ha későbbben kezdedted volna.

Öröm: Legrégibb fényessége vagyon az én nememnek.

Kösság: Üres tisztesség-kívánás, mely nem a maga éremire, hanem a másik feledékenységére könyöklött. Egybeelegyedett tudniillik, és megtébolodott minden eredetnek rendi: honnan reád következik, hogy nem nemesebb, hanem ismétletlenebb lennél. Egy mindeneknek eredeti, egy szülője az emberi nemzetnek, egy kút forrása mindeneknek, aki viszontag már zavarosan, már tisztán elérkezik mindenikére, olyan törvénnyel, hogy amely annakelőtte egy kevésse ékes vala, homályos, és amely homályos, ékes légyen. Innen vagyon, hogy aki tegnap szánt vala, ma vitézkedjék, és aki a város utcáin aranyas szerszámokba felöltötzetett paripákon kevélyen hánytatja vala magát, a fenyvékes mezőn, az eke mellett rest ökrököt a húzásra dibdáb ostorral kénszergessen. Igaz itt a Plátó szava: hogy nincs egy király is, aki [nem] szolgáltól, sem szolgál, aki nem királytól származott volna. Annýira változandó pedig és állhatatlan ez az emberi állapotoznak neme, és viszontagságos, hogy egyszer s többször is változhassek; azért nem csuda, ha a szántó vitézségre emeltetett, és viszont a vitézségről az eke mellé állott. Ilyen forgó a halandó dolgoknak kereke: mely hogy ritkábban történik, a kevésse élők észre nem veszik, de ha ez élet hosszash volna, a királyok is kapásoknak, a szántók is koronázottaknak láttatnának. Most az embereknek egyebekben való foglaltos elméjét az üdő megcsalja. És ez, azaz az egész nemesség, mellyel a felfuvalkodott halandók magokat jeleseknek vélik, hívságos nem.

Öröm: A nagyatyáimnak és azok atyjainak jeles a származások.

Okosság: Meddig bújdosol? Mi közöd hozzá? Te, nem tudom, kiket igyekezel magad helyett előállítani, kik magok képében talám valamit, de te képedben semmit nem fognak felelni, hanem ha te magad bizonyágtételével folytatod. Jelesek lőttenek bátor ezek a te eleid, akkor tudniillik, mikor a közönséges állapotból a dicsíretes cselekedetek által magokat felemelni kezdték, ez a nemesség utolsó gyökér volt; de menj feljebb, erősebben keresd ki, s azoknak elejét homályosoknak és ismétretleneknek találod. Tegyük sommába: ezek neveknek és képeknek jelessége rövid, de akármennyi légyen is, bizonyára nem a tied. Szűnjél meg annak okáért mások dicsíretes cselekedetivel a te nevedet béárnyékozni, ne talám, ha vagy egyik a magáét visszakívánja, te a magad jelességétől mezítelenen maradván csúfoltassál.

Öröm: Abban dicsekedem, hogy nemesen születtettem.

Okosság: Üres dicsőség. Az igaz nemes nem születik, hanem léssen, mert a nemesség nem születve kerestetik, hanem élve. Csak egyet is látok itt jónak lenni. Lesznek a te eleidnek dicsőséges cselekedeti, kik a te háznak vezéri, kiknek nyomdokit szégyen elhagynod. Kiket ha elhagyandsz, micsoda egyéb, ha nem nevezetes és igen nehéz gonosz a nemesség. Nem tudom, mi módon lehet nehezebb a maga vérségének követése, mint a külsőkének; talám azért, hogy ne láttassék örökös jónak a dicsíretes cselekedet. Nem örömet mondom ugyan, de a jelen való dolog kényszerít: az érdemes és dicsőséges férfiúnak ritkán maradt olyan fia.

ELMÉLKEDÉS

Tudod, kedves Atyámfia, hogy a földből légyen eredeted, minekutána tudniillik mindenek rajtad kívül teremtettek volna: ők elébb náladnál látták a földön való gyönyörűségeket, nem volt semmi gondjok üdvösségre, jeles nemeket és elsőseket sem hánták elő. Nincsen átok rajtok, sőt az ember azokból tévén áldozatot engesztelte az Istent. Itt már megütközhetel, és magadnak nagy alávalóságát s csekély voltát megismérheted; tudod, micsoda kedvességgel vévé hűen az Ábel ajándékát, de nézé alázatos szívét és jó szándékát, aki nem kérkezik vala jeles eredetiről, hanem legkövérebb tulkait áldozza vala fel.

Neked pedig annál is kedvesebb ajándékok, mely a te szíved, melyet maga kér tőled, mondván: add nékem, fiam, a te szívedet. Ezt a kicsinyt, ezt a nagyot mutasd bé néki, ne vond el magadat, ne szánd tőle, mert ő adta.

[...]

II. KÖNYV

A SZOMORÚSÁG VIGASSÁGGAL ELEGYÍTETIK – AZ OKOSSÁG A FÁJDALMAT VIGASZTALJA

1. § A TESTNEK GYENGE VOLTÁRÓL

Okosság

Dicsőretek erkölcs gyarló testben lehet,

Valamint az arany a porban heverhet.

Fájdalom: Vajha engemet a természet erősebbnek szült volna!

Okosság: Mint a szű ötte hüvelyben a jó pallos, úgy a gyarló testben erős elme rejtethet el.

Fájdalom: Jaj, mely erőtlenen születtem!

Okosság: Semmi okod nincsen a szánakodásra, mivel alkalmatos nem lészesz terh hordozásra, hanem tisztességes tanúságokra és igazán való uralkodásokra. Így a hajóban, aki erősebb, az a kormányos, de az okosabb a hajót igazgatja. Ez az élet, szélvészektől és a világnak mélységétől hányattatott hajó lévén vannak kormányosai és igazgatói. Efféle alávaló tisztességek nem hozzád illenek, jelesebbeket vállalj.

Fájdalom: Éppen gyengén szült engem a természet.

Okosság: Hát ha legerősebbnek szült volna, vajon az az erő örökké megmaradna-é? A vénség, avagy betegség azon erőnél erősebb lévén nem megrontaná-é azt? Elhallgatok számtalan történeteket, melyek az egész embert megerőtlenítik, és erejét megfosztják. Az elmének azért olyan erő kívántatik, melyet sem a nap, sem az eset vagy a szerencse meg nem kisebbít.

Fájdalom: Testemben nagyon erőtlén vagyok.

Okosság: Már hallád, elmédet tápláljad, és az ő tanult mesteriségét gyakoroltasd, a testi munkát pedig hagyd a szántóvetőknek, hajósoknak, mesterembereknek.

Fájdalom: Majd' kezdettől fogva semmi erőm nincsen.

Okosság: Jobb erősnek nem lenni, hogysen azt elveszteni, mert tudniillik, ha volna is, meg nem maradtott volna, a nagy elmét pedig semmi nem gyönyörködtetheti, ami meg nem marad.

Fájdalom: A testem gyenge és erőtlen.

Okosság: Ha a benne lakó léleknek elégséges, bővön erős. Mert a testet, hogy a léleknek szolgálatjéért alkotta a természet, minden tudja, aki a testnek nem szolgálja. Ha azért maga tisztíhez lát, mit vádoló? Mit kívánsz többet? Mert a gyarló elméjük erősebbek testekben, ezek (mely legnagyobb nyomorúság) gyakorta másoknak szolgálnak; gyakrabban pedig (mely is igen nagy veszély) a lelket kényszerítik a testnek szolgálatjára, mely szolgálatnál nincsen rútabb.

Fájdalom: A testem erőtlen és erők nélkül vagyok.

Okosság: Az igaz, és nevezetes ereje az embernek nem testében, hanem lelkében vagyok. A test olyan, mint egy ház, kinek szállója a lélek; minémű erős vagy gyarló legyen a ház, csak éppen le ne törjék, mi gondja arra a szállónak, főképpen ha csak kevés napokig mulat? És akinek máshová menése szükséges, mégpedig örökkévaló hajlékba naponként mendeges. Többet mondok (ha fel akarod venni, és a közönséges zörgésbe meg nem siketülsz), a test nem háza a léleknek, hanem tömlőce; nem barátja, hanem házi ellensége, melynek azért kívánnod kell romlandóságát, hogy mennél hamarabb szabados és győzedelmes lehess.

Fájdalom: Majd' semmi erőm nincsen.

Okosság: Azaz nem vagy olyan erős, mint ez vagy amaz veled egyidejű. De ő is nem olyan erős, mint az elefánt. Hát miért te is, ő is nem búsultok azon, hogy annyi erőtlők nincsen, mint az elefántnak? Kinek-kinek a maga erejének vagyok módja, mindenikének amennyi elég, osztogat a kedvező természet: jó szülő, és az ő magzatát inkább szereti, hogysen ki-ki magát. Hát mit panaszkodol az egyenlenségről? Mely ha nem léssen, szükséges, hogy e világnak szépsége elveszen. Hát azt, ami legjobb a dolgok között, olyan nehezen viseled?

ELMÉLKEDÉS

Szabad Isten őszentfelsége a maga teremtett állapotjával és annak adandó ajándékokkal, s ezt vagy így, vagy úgy rendelni: ennek annyit, vagy amannyit adni. De mindenikétől egyenlőképpen számot vészen: noha akinek többet adott,

attól többet is fog kívánni. Háládatra méltó inkább az ő felséges bölcsességéből származott cselekedete, hogy egyik erősebb, másik erőtlenebb, egyik bölcsőbb, másik kevésbé tudatlan; hogy ki-ki a másikra tekintvén alázatosságra térüljön, minthogy az erős is erőtelen, a bölcs is lehet vala tudatlan.

[...]

III. § A NEMTELEN SZÜLŐKRŰL

Okosság

Jobb ékessé lenni, hogysesem úgy születni!

Virtust s jó erkölcsöt tehát kezdj tanulni.

Fájdalom: Nemtelen atyáktól születtettem.

Okosság: Talám az (amint te véled) nem gyűlölséges állapot, sőt talám kívánatos, mivel ha a te nemzetségednek valami jó erkölcsöt választod, jelesebb lészesz, mennél nagyobb setétségből kiemeltetel, az egész jelesség a tiéd léssen, és abból tőled valami részt kívánó nem találhatik. S ha a te eleid oly jelesek nem voltak, mint te, a te dicsőséged nem kisebbedik, hanem csak te egyedül abból dicsírtetel, egyedül te fogsz nemzetednek öregbítőjének és fundálójának hívatatni, mely nem mondatnék, ha nemes ágyból születettél volna. Dicsíretesebb annak okáért magadtól magadnak adatni a nemességet, hogysesem azt mástól venni. Azt adod maradékidnak, hogy nemesen születtesenek, melyet néked a te szüléid nem adtak. Bizonyára dicsíretesebb nemességet fundálni, hogysesem a fundáltatottat másoktól venni.

Fájdalom: Új és tudatlan eredet.

Okosság: Róma városának fundálója, Romulus, noha pásztori állapotú volt, jelesebbnek tartatott, mint az utána való fejedelmek, kik Róma városának kőfalait és a városnak szélességét öregbítették.

Fájdalom: Nemtelen eredetből születtettem.

Okosság: Azon légy, hogy a véged nemes légyen, mert a kezdetben munka vagyon, de a végzetben gyümölcs, mely ha éretlen, leszedetik, hosszas nem lehet.

Fájdalom: A dicsőségnek gyökerét elmetszi a nemtelenség.

Okosság: Nem metszi el, hanem mélyebben ássa bé, hogy noha későbbben, de erősebben támadjon fel. Nemcsak

nemteleneket, hanem ismételeneket is minden emberek nemeiből találsz, kik jó erkölccsel és szorgalmatossággal isméretesekké lőttek. Mindazáltal a nemeset a jó erkölcs csinálja, tehát mi tartóztat téged, hogy magadat és a tiédet meg ne nemesítsed?

Fájdalom: Nemtelen szülőktől származom.

Okosság: Socratesnek márványkőfaragó volt az apja, anyja pedig bába. Demosthenes nemcsak alacson, hanem bizonytalan atyáktól származott; Virgiliusnak paraszt szülői voltak, mégis ezek mindketten minémű dicsőségesek! Marcus Cicero lovas katonának szülötte lévén a tanúságos mesterségek által tanácsossá lőtt, kinél az országnak ki lőtt légyen hasznosabb, nem tudom. Akarsz többeket? Marius a Marsujoknál szántó ember volt, mégis Rómában hétszer volt tanácsbéli személy. Paraszt nemből való Marcus Cato Róma városának lakosa, ítélője és tanácsosa volt. Akarsz nagyobbakat? Tullus Hostilius szántóvető embernek kunyhócskájában felnevelkedett (amint írják). Tarquinius Priscusnak kalmár volt az atyja; Servius Tullius szolgától, avagy is, mint mások írják, rab asszonytól született, mégis mindezek római királyok voltak. Így az emberek dolgait a hosszas üdő és szerencse egybeegyelíti. Mit mondjak a több nemzetségeknek királyiról? Nagy Sándor Ázsiában a kertész királynak tötte. Ellenben pedig a királyi székből hányan szolgálai állapotra levettek? Így különbözteti a maga dolgait a szerencse. Egyedül a jóságos cselekedet mozdulhatatlanul megmarad, melyen a felsőbb garádicsra bátran felhágatni, de annak útját eltévesztvén az állás reszketve vagon, és nemcsak a lemenés vagon közel, hanem az elesés is.

Fájdalom: Nemtelen gyökérből vagon eredetem.

Okosság: Minden gyökér nemtelen, sőt mocskos is, ahonnan mindazáltal virágzó és zöldellő ágak származnak. Nem kérdeztetik, mi honnan származott, hanem micsodás.

Fájdalom: Legalábbvaló szülőktől születtem.

Okosság: Az emberi sorsnak folyását a kezdet elől nem fordítja: akárhonnán szabad néked felemelkedned, csakhogy a jóságos cselekedet kezét nyújtsa.

Fájdalom: Nememnek alávaló kezdete volt.

Okosság: Az már elmúlt, amik következnek, azokról gondolkozzál: az életnek első és utolsó napja láttatott némeleknek az emberi sorsnak állapotját igazgatni. Én ugyan az

utolsó napról elhiszem, de az elsőről kételkedem, mert bátor írta Satyricus, hogy az egek kijelentik, minémű állapotban helyeztetendő léssen az ember, de ezt fel nem vehetjük, mert olyan erejét lenni az egeknek nem tartunk, az egek teremtőjének tulajdonítván mindeneket, kinek akaratjából bátor szerencsétlennek láttatott, az utolsó tégedet nagy szerencsére felemelhet.

Fájdalom: Nemtelenségben születtem.

Okosság: Nemcsak nemtelenen születni, de nemtelenen élni is némelyek nem kicsiny szerencsének tartották. Cicero írásai között olvastatik, hogy a király az öregembert dicsírte, és szerencsésnek mondotta azért, hogy dicsőségtelen és nemtelen lévén mégis az utolsó napra jutandó.

ELMÉLKEDÉS

Nem okosan dicsekedhetik felsőbb nemességgel valaki, mint Ádám első atyánk, aki is a földből való léténél nemességével feljebb nem mehet. Ha pedig valaki a nemességen érti a szerencsét, úgysem helyes dicsekedni, mert a' forgandó úgyannyira, hogy aki ma király, holnap lehet koldus, és viszontag. De mindenkor jobb alsó garádicson zsoldárt aláztossággal mondani, hogysen a felsőn dicsekedéssel hivalkodva magát mutogatni. Függeszd elmédet a szegényen (noha papi és királyi nemből) született Urára és Megváltójára, a Krisztusra, kit szegénységében is királlyá akarnak vala tenni, de elméne maga egyedül a hegyre. Te is szállj magadban, és e világ kegyeit, felemeltetett pompáit taposd lábaidal, hogy felemeltessél.

II. RÁKÓCZI FERENC

(1676–1735)

GONDOLATOK A KERESZTÉNY EMBER POLGÁRI ÉLETÉNEK ÉS UDVARIASSÁGÁNAK ALAPELVEIRŐL

(1722)

[...]

A gondviselés rendje arra kötelez, hogy különböző állapotokban éljünk, ezért abban áll az ember legnagyobb művészete, ha úgy tud élni, hogy kedves legyen Isten és az emberek előtt. Az előbbinek a törvényei szabályozzák az Isten és felebarátunk iránti szeretetet mint két fő támaszt, amelyekre életünknek épülnie kell. Mivel pedig minden szabályozott szeretet az igazságosságra van alapozva, megkívánja, hogy mindenki velünk úgy éljünk, ahogy illik, akár rólunk, akár másokról legyen szó: ezt nevezik udvariasságnak. Ez a két vonatkozás sarkall, hogy megtegyük mindazt, amivel saját állapotunknak és a vele járó méltóságnak tartozunk, és amivel másoknak tartozunk ugyanezen okokból, szem előtt tartva azokat a kötelesegeket, melyeket Isten reánk szabott. Amiből az következik, hogy megadva a többieknek azt, amivel nekik tartozunk, mi is megkövetelhetjük tőlük azt, amivel ők tartoznak nekünk. Az alázatosság, amely egy keresztény minden cselekedetének mozgatója kell hogy legyen, nemhogy semmissé tenné ezeket az elveket, hanem szabályozza és mindig azonossá teszi őket, mivel az embert szakadatlanul emlékezteti semmiségére, és arra, hogy nem önmagunk érdeméből, s nem is önmagunkért élünk, hanem azért, hogy véghezvigyük annak műveit, aki erre a világra küldött, és abba az állapotba helyezett minket, amelyben vagyunk.

A születés, a méltóságok, a hatalom és a szuverén tekintély megkülönböztetik az embereket a polgári életben, nem is szólva azokról az egyéni megfontolásokról, amelyek miatt

más és más módon szemléljük őket; ebből az következik, hogy egyeseknek tisztelettel tartozunk, másoknak megbecsüléssel; amazokat tisztelnünk, emezeket becsülnünk kell, mert különböző viselkedésmódunkkal azt adjuk meg nekik, ami jár, és ezt szem előtt tartva kell megkívánnunk tőlük azt, amivel ők tartoznak nekünk. Minden embert tisztelnünk és szeretnünk kell, mivel Isten képmása, de e tiszteleten és a felebaráti szereteten kívül, amelyre kötelezve vagyunk, az alacsonyabb rangúak, sőt még az egyenrangúak is jó magatartással, hűségükkel, állhatatosságukkal, előzékenységükkel, szellemességükkel stb. teszik magukat többé vagy kevésbé tiszteletre méltóvá. Az egyenlők között a rangok, a méltóságok, az állások, a szellem fensőbbisége, a nyilvános elismerés, az általánosan elismert feddhetetlenség, a hajlottabb kor tesz egyeseket tekintélyessé; ha pedig magasabb származásúak, nagyobb rangúak, vagy tekintélyesebb állásuk van, tiszteletre méltóak, mert szorosán véve csak a hatalmasságoknak tartozunk tisztelettel, akiknek vagy születésünk, vagy jog, vagy saját választásunk, vagy egy feljebbvalónk rendelkezése révén vagyunk alárendelve, hiszen őket mind úgy kell tekintenünk mint Istennek és helytartóinak képmásait; az ő hatalmuk az emberek felett Isten szuverenitásának kisugárzása: teljes tiszteletet, engedelmességet és hűséget követel, a szerint a mérték szerint, ahogyan ebből a hatalomból az alávetettség és alárendeltség különböző szabályai és fokai szerint részesedtek.

Az udvariasság tehát az, ha megadjuk mindenkinek azt, ami jár neki a fenti megfontolások szerint, s egyetlen érdeke és szempontja csakis az Isten hatalmában és parancsolatában megalapozott igazságosság. Amiből az következik, hogy a keresztény udvariasság nem ismeri a szűklátókörűséget és a haszontalan kicsinyeskedést, nem akar mások fölé emelkedni, sem félelemből vagy érdekből méltatlanul alacsonyra süllyedni; továbbá készséges, mert lépteit nem a többiekéhez igazítja, hanem saját kötelességéhez, amelytől elválaszthatatlan az isteni szeretet. Azt követeli meg, ami az igazságosság, nem pedig azt, ami hirtelen felbuzdulás alapján jár neki, az igazságosságnak, nem pedig saját szeszélyének mértékében; amiből az következik, hogy rendben és mértékkel, zavar és indulat nélkül cselekszik. Könnyen megbocsát,

mert sértődöttsége a mulandó ténynek szól, nem felebarátja személyének, akinek gyarlóságát a sajátja ismeretében elnézi, és udvariassága nem sérti meg az isteni szeretetet, mert csak az igazságosságra törekszik. Ezek a boldog és szent hajlandóságok szelídséggel és szerénységgel járnak, amelyek az igazi udvariasság társai és testvérei. Nem tesz semmit önszeretetből, mivel mindig kötelessége szerint cselekszik; ebből az következik, hogy indulat nélkül cselekszik, mindig szem előtt tartva kötelezettségeit. Alárendeltjeink előtt tehát Jézus Krisztust kell megpróbálnunk képviselni, akinek képmásai vagyunk. Az egyenrangúakkal úgy kell bánnunk, mint testvéreinkkel, kiárasztva rájuk azt a szeretetet, amelyet szívünk csordultig felt. Másokat türelemmel és szerényen kell meghallgatnunk, készen arra, hogy megbocsássunk nekik; nem szabad megítélnünk őket, mert az embernek úgy kell cselekednie, ahogy szeretné, hogy mások cselekedjenek vele. A szerénység tiltja, hogy felemeljük hangunkat, s a szelídség távol tartja a vita és ellenkezés szellemét, s ha mégis rákényszerülünk, megválogatjuk szavainkat és kifejezéseinket aszerint, hogy kivel van dolgunk.

[...]

HOGYAN KELL BÁNNUNK AZ ALACSONYABB RANGÚAKKAL

Akár születésük révén alacsonyabb rangúak nálunk az emberek, akár azért, mert tiszttségünk és méltóságunk emelt minket magasabbra, mindig szem előtt kell tartanunk, hogy magasabb rangunk, címünk, születésünk stb. adomány, a gondviselés rendelése folytán, amely csak a jelenvaló életre és Isten földi javainak kezelésére vonatkozik, hiszen a halál teljes egyenlőséget teremt mindabban, ami az említett tiszttségekre és méltóságokra vonatkozik. Így ez a magasabbra emelkedés csak annyiban adomány számunkra, amennyiben Isten dicsőségére fordítjuk, az ő szándékát követve; mert különben megannyi indoka lesz megítéltetésünknek és elkárhozásunknak. Aki tehát elnyeri, ilyen célra kell hogy használja őket, ismerőseinek pedig ezért kell tisztelniük és becsülniük őt. Ebből következik, hogy az alacsonyabb rangúaknak kijáró szereteten kívül tisztelettel és

nagyrabecsüléssel tartozunk azoknak, akik szellemük, vitézségük, erényük, hűségük vagy valami más, Istentől kapott sajátos tehetségük révén ezt kiérdemlik, és ha megtagadjuk tőlük ezeket az érzelmeket, nem bánunk velük udvariasan, mert azt az igazságosságot tagadjuk meg tőlük, amely a bennük meglévő isteni adományoknak kijár. Tisztelnünk kell mindent, ami tiszteletre méltó, a jó magatartás, a tudományok és művészetek ismerete folytán, de a bölcsesség, az érték, az erény és a megbízhatóság a polgári életben még a legnagyobb fejedelmekből is megbecsülést vált ki. Mivel e kiemelkedő tulajdonságaik miatt azoknak is tisztelniük kell őket, akik egyenlők velük születésben és méltóságban, ezért amikor egy magasabb rangú megbecsülésben részesít egy alacsonyabb rangút, illő módon tiszteli meg őt, mert nagyrabecsülésének e jeleivel tiszteletre méltóvá teszi őt a többiek előtt; ha azonban érdekből vagy félelemből jobban tisztel és megbecsül a nála alacsonyabb rangúak közül olyanokat, akik azt nem vagy kevésbé érdemlik meg; ez hitványosság és hízélgés, mert az ilyen eljárás nem az igazságosságon alapszik. Megesik, hogy méltatlan emberek megbecsülésre, sőt gyakran tiszteletre méltóvá teszik magukat királyok és nagy fejedelmek előtt, az állam érdekében kényszerűségből eltűrik, megbecsülik, sőt gyakran még becsben is tartják őket; ilyenkor ez az eljárás a közérdeknek és nyugalomnak járó igazságosságon alapszik, nem pedig az ő személyes érdemükön, mert megbecsülik, de nem tisztelik őket. Az igazi érdem tehát mindig Isten adománya, a hamis érdem pedig csak hamis csillogás, melyet az emberek véleménye néha megadhat, de az idő elmos, és széles körben sohasem ismerik el, nem is hagyják jóvá. A születés és a rang alacsonyabb voltán kívül van egy másféle is, amelyet egy törvényes hatalom által szabályozott alárendeltség határoz meg, de bármilyen magasra emelkedjék is az ember, sohasem szabad szem elől tévesztenie, mivel tartozik az alacsonyabb rangúaknak Isten törvénye, vagyis az isteni szeretet és az igazságosság folytán; mert ezáltal mindenkinek megadja azt, ami jár neki, valamennyiüket egyaránt szeretve, külön tisztelve és nagyra becsülve Isten adományait az egyes emberekben.

HOGYAN KELL VISELKEDNÜNK A VELÜNK
EGYENLŐKKEL

Ezeknek a *Gondolatoknak* tárgya nem engedi meg, hogy kitérjünk annak vizsgálatára, hogyan keletkezett az emberek közti egyenlőtlenség, amely születésben, méltóságokban és tisztségekben különbséget tesz köztük. Mivel azonban ezek a különbségek valóban megfigyelhetők a polgári életben, nem az a cél, hogy megreformáljuk, hanem az, hogy a gondviselésre vonatkoztassuk őket, amely a világ minden eseményét szabályozza. Azt a jót és rosszat, ami a kereszténységben az embereknek nemesek és közrendűek szerint való alapvető megkülönböztetéséből származik, a gondviselés rendjére kell vonatkoztatni, mert maga a rossz (ha ugyan létezik) nem valószínű rossz, hanem olyan feltételezésen alapul, amelynek forrása nem Isten, hanem az emberek romlottsága. A birtoklási vágy a bűn gyümölcse, a tisztségek, címek, méltóságok és gazdagság utáni törekvés pedig a birtoklási vágyé. A felemelkedés vágya az emberi gőg sajátja: ebből származik a becsvágy, amely által ki akar tűnni valaki. Az igazságosság elvei arra kényszerítették a fejedelmeket, hogy megadassák a tiszteletet az erénynek s az igaz érdemnek: ez a nemesség eredete.

Ez a kitüntetés annak idején személyre szóló volt, s olyan vonzó, hogy maguk a királyok is kitüntetésnek tekintették, ha lovaggá üttethették magukat, amennyiben méltóvá váltak erre a tisztességre. Mert nemes úr annyit jelentett, mint nagylelkű, vitéz, mértékletes, tiszta erkölcsű és elismerten becsületes. Ezeknek az atyáknak a gyermekei igyekeztek hozzájuk hasonlóvá válni, s hogy még mélyebben szívükbe véssék az erény szeretetét, a címet örökössé tették, még szigorúbb kötelezettségként róva rájuk, hogy a fent nevezett erényeket gyakorolják. Mihelyt azonban a nemes urak már nemesnek születtek, csökkent az a becsvágyuk, hogy az erényben keressék a dicsőséget, mert születésükben vélték azt megtalálni, így aztán nem az erény, hanem más célok felé kezdték fordítani tekintetüket. Ismerjük a címek, méltóságok és tisztségek eredetét; mindegyik fokozatnak megvannak a maga kitüntető jegyei és külsőségei, amelyek felkeltették az emberek birtoklási vágyát, és amelyeknek birtokában egyenlőknek vagy alacsonyabb rangúaknak tartják őket. Vannak jól kormányzott

országok, ahol a nemesi cím még nem vesztette el az értékét, de vannak olyanok is, ahol az emberek semmire sem tartják magukat, ha nem bárók vagy grófok; mert nem elég udvariasak, hogy érdemük szerint tudják értékelni e különböző címeket és méltóságokat; talán IV. Henrik francia uralkodó volt az utolsó király, aki többre becsülte, hogy nemes úrnak született, mint azt, hogy király lett. De elvégre bármilyen méltóságunk vagy rangunk legyen is születésünk révén, ezt a gondviselés rendelkezésének köszönhetjük. Az embereknek mindabban, ami az e világi életet illeti, a polgári törvényekhez kell alkalmazkodniuk, és ebben a szellemben lehet és kell keresniük, mi illeti a méltóságot, rangot vagy tisztséget, amellyel fel vannak ruházva. Ha ezt egy igaz keresztény alázattosságának szellemében tesszük, indulat, buzgólkodás és tetetés nélkül cselekszünk, mert bensőnkben több tartózkodást, mint hajlamot érzünk ezek megtételére; és ami a külsőséget illeti, inkább azzal vétkezünk, ha többet engedünk másoknak, mint kellene, mintsem ha többet követelünk tőlük, mint illenék. Végül, ha ilyenkor az önszeretet működik az emberekben, nagyon ingerültekké válnak, és hevesen cselekszenek, gyakran elhamarkodottan, meggondolatlanul és oktanul is, de ha csak az igazságosságot tartják szem előtt, mindent hidegvérrel, engedékenyen, óvatosan és kíméllettel cselekednek anélkül, hogy bármit is elmulasztának szellemi restségből, nemtörődomségből, lanyhaságból és kishitűségből. Hasonló készséggel kell cselekednünk, hogy meg tudjuk különböztetni, kik valóban egyenlők a polgári életben, s az udvariasság azt kívánja, hogy amennyire csak tehetjük, elővigyázatosan és kíméletesen kerüljük el, hogy kompromittáljuk magunkat azokkal, akik hajlandóságot mutatnak vagy jogot formálnak valamilyen felsőbbbségre vagy magasabb rangra, főképpen idegen országokban, ahol a származást talán nem ismerjük, s ahol a fejedelem, akit a ránk ruházott tisztség, méltóság vagy jelleg révén képviselünk, nem az ország ura. Hogy megtaláljuk illő helyünket ezekben az esetekben, pontosan ismernünk kell, milyen nagy megbecsüléssel viseltetik az uralkodó, akinek országában vagyunk, urunk iránt, akinek képviseletében eljárunk, a barátság és az érdek milyen szálai fűzik őket egymáshoz, mert e különböző körülményeknek megfelelően vannak időszakok, amikor viselni lehet egy rangot, holott máskor

nem volna bölcs dolog, ha követelnénk vagy büszkélkednénk vele, s e különböző alkalmakkor uralkodók dicsőségére és becsületére cselekszünk, amikor kerülünk egy elsőbbségi vitát, viszont nem kerüljük el egy más alkalommal, amikor az a feladatunk, hogy éljünk elsőbbségünkkel. Figyelemmel kell lennünk a képviselő valódi formáira is, amelyek urunk érdekében válnak kötelességünkkel, mert feltétlenül őt képviseljük a tisztségekkel és méltóságokkal, ám különböző módon, amikor miniszteri jelleggel, vagyis rezidens, küldött vagy követ gyanánt járunk el, minthogy minden egyes méltóságot, tisztséget vagy miniszterséget a képviselő más foka illet meg. Egy kormányzó a maga méltóságával fejedelmét képviseli, de csak saját kormányzóságában. Egy udvarmester, egy állományos stb. tisztségében képviseli őt, alárendeltjeivel szemben. Végül egy követ jellegénél fogva képviseli urát annál a fejedelemtől és abban az udvarban, ahová küldték, amiből az következik, hogy mindig hibát követünk el, ha nem teszünk különbséget azok közt, akik az egyes tisztségviselők közvetlen hatalma és fennhatósága alá tartoznak. Együttal az is következik ebből, hogy udvariatlanul járnak el azok a tisztségviselők, akik olyankor is elsőbbségre törekednek, amikor nem gyakorolják tisztüket. Az az egyenlőség tehát, amelyet most tárgyalunk, a születés, a tisztség, a méltóság és a jelleg egyenlőségéből fakad. Ami az udvariasságot illeti, kétségtelen, hogy a társadalmi érintkezésekben csak nagyon ritkán veszik mércének a születést, és akik ezt hivalkodva megteszik, mindenkit feszélyeznek, és kiállhatatlanná válnak. Ezért az általános szabály ebben az Evangéliumé, amely szerint sohasem szabad az első helyekre törekedni, hanem azokra kell ülni, amelyek szabadon maradtak,¹ és úgy kell járni a velünk egyenlők között, ahogy a körülmények hozzák, szívélyesen kell bánni azzal, aki mögöttünk jár, sohasem szabad félbeszakítani azt, aki beszél, sem ellentmondani neki, cáfolva szavait, mert ezek a hivalkodó fensőbbség jelei; még kevésbé szabad csúfolódnival és mosolyognival mások szavain és tettein, mert az ilyen modor lenézőnek, következképpen sértőnek tűnik, még akkor is, ha nem szándékos. Aki így bánik a vele egyenrangúakkal, és elébük siet találkozáskor, azt mindenki szereti és tiszteli, és ha a többiek

¹ Lk 14,8–11.

is ugyanilyen elvek szerint cselekszenek, az udvariasság és a tiszteletnyilvánítás szelíd és kellemes vetélkedés tárgya lesz. Ezért sohasem szabad kímélni magunkat szívélyesség dolgában, és akik valóban udvariasak, igyekeznek előre köszönni, még az alacsonyabb rangúakkal is előzékenyek, mert mihelyt tudják róluk, hogy nemes urak, a születés egyenlőségét tulajdonítják nekik, aminek nincsenek komoly következményei. Mi sem ellentétesebb az udvariassággal, mint a korlátlan bizalmaskodás, következésképpen semmi sem oly kevéssé maradandó, s annyi bosszúságra és civódásra ok, mint az ilyesmi, emiatt még feljebbvalóink tiszteletét is elveszítjük, ha túlságosan bizalmasan bánunk jelenlétükben egy benső barátunkkal. Azokban az országokban, ahol csókkal köszöntik egymást, udvariatlanul cselekszünk, ha ezt megteesszük azoknak az engedélye nélkül, akiket meg akarunk tisztelni, és akiknek tiszteletteljes alkalmazkodással tartozunk, leghelytelenebbül pedig akkor járunk el, ha azok jelenlétében tesszük, akiket urainknak tekintünk, vagyis a fejedelmek és a királyok előtt. Előttük senkit sem szabad köszöntenünk, mert jelenlétükben szünetel minden kapcsolatunk a többiekkel.

MIVEL TARTOZUNK FELJEBBVALÓNKNAK?

Van születésből, méltóságból és tisztségből eredő felsőbbrendűség, és olyan felsőbbrendűség, amely valamilyen hatalomra és felsőbb tekintélyre vonatkozik. Az első fajta felsőbbrendűség általában megbecsülést és tiszteletteljes alkalmazkodást követel meg, ami tiszteletet és engedelmisséget von maga után. Tudjuk, hogy a fejedelmek, bármilyen fiatalok is, mindig tiszteletre méltók születésüknél fogva, ahogy az egyházi emberek tisztüknél, az aggastyánok pedig koruknál fogva, mert a méltóságoknak és tisztségeknek kijáró megbecsülés mindig ahhoz van viszonyítva, aki adja őket; de gyakran az erény és a vitézség nagy híre is megbecsülésre méltóvá teszi az embereket, és bárdolatlanság, valamint udvariatlanság volna, ha nem becsülnénk meg azokat, akik ezt – mondhatni – általános és egyhangú egyetértéssel kiérdemelték, mert általában nevetségessé teszi magát az, aki ilyenkor velük szemben tanúsított sajátos viselkedésével tűnik ki. Még ha

megtehetnénk is, ellentétes lenne a megfon-toltsággal, hogy ár ellen ússzunk, és hogy bölcsebbnek akarjunk látszani a többieknél. Ami pedig a viszonylagos megbecsülést illeti, még ha nem alárendelt is valaki, mindig helytelenül és udvariatlanul cselekszik, ha nem részesíti megbecsülésben azokat, akik az övénél magasabb méltóságban vagy tisztségben vannak. De hogy pontosan tudjuk, mit tegyünk, mérlegelnünk kell, hogy kit részesítünk megbecsülésben, mert egy fejedelem és egy király által adott tisztségek lehetnek egyenlők, de azért egy fejedelem udvarmesterének mindig tisztelnie kell a királyt. Ugyanígy mindig össze kell hasonlítanunk az urak rangját ahhoz, hogy meg tudjuk különböztetni képviselőikét.

A fejedelmek elsőbbsége azonban nincs mindig pontosan szabályozva, amiből viták és kicsinyeskedések származnak, amelyeket a valóban keresztény udvariasság mindig igyekszik elkerülni, amennyire csak teheti. Amennyiben azonban kénytelenek vagyunk az urunknak kijáró tiszteletet kivívni, a keresztény udvariasság mindenben kötelességből cselekszik, nem pedig indulatból, következőképpen hosszan kell fontolgatnunk, indulat és előítélet nélkül vizsgálnunk az eseményeket, mindenekelőtt a kötelesség szavára hallgatva, és így mintegy magunk ellenében cselekedve.

Ezek a keresztény udvariasság alapelvei mindazokkal szemben, akiket becsülnünk kell, de semmi sem tökéletesebb, mint az a magatartás, amelyet azokkal szemben követel, akiknek tisztelettel és engedelmisséggel tartozunk, mivel az apostolok megtanítanak arra, mivel tartozunk a hatalmasoknak és azoknak, akiknek hatalmuk révén vagyunk alárendelve. A gondviselés gyakran az emberek számára kifürkészhetetlen rendelések révén ad nekünk urakat, és bármilyen szabad is az ember akarata, mégis a gondviselés rugói mozgatják. Egy ember sem jön úrként a világra, hiszen még egy király halála után született gyermekei is előbb kell hogy engedelmeskedjenek, mintsem parancsolhatnának. Az emberek, akik szabadnak születtek, aralkodót választanak maguknak, de mihelyt megkötötték az egyezséget, úgy kell őket tekinteniük, mint magát Jézus Krisztust, tisztelettel és engedelmisséggel tartoznak neki mindenben, ami nem ellentétes az Úr törvényeivel. Ezek a kereszténység szabályai, amelyek minden embert Istenben egyesítenek, lélekben és igazságban, mert a léleknek és igazságnak, amelyről

szólunk, mindenkiben meg kellene lennie. Így nyilvánvaló, hogy minden úrnak alkalmazkodnia kell isteni mintájához, és minden alattvalónak úgy kell tekintenie urát, ahogy már mondtuk. Ennek az általános rendnek kell kialakulnia abban a királyságban, ahol minden a mennyei Atyának szolgál, ahogy maga Jézus Krisztus is neki szolgált emberi alakjában, mert ő csak azért jött a földre, hogy az emberek – akik az első ember bukása folytán saját testük szolgálivá lettek – Istennek szolgáljanak. Ez Isten gyermekei szabadságának forrása: ők maguk csak Istennek vannak alávetve, mert feljebbvalóikban csak Istent nézik, következőképpen csak Istent tisztelik bennük, és nem engedelmeskednek nekik abban, ami ellentétes a Legfelsőbb Lény törvényeivel, viszont maradéktalanul és vakon kell nekik engedelmeskedniük mindabban, ami nem ellentétes a fent említett törvényekkel. Ha ez az igazság lakozik egy keresztény szívében, könnyen felismeri, mi a kötelessége feljebbvalójával szemben, akinek a gondviselés rendlése folytán szolgálnia kell; veszélyes volna viszont, ha mindenki venné magának a szabadságot, hogy megvizsgálja urának és feljebbvalójának parancsait, vajon megfelelnek-e Isten törvényeinek vagy sem, s így ki-ki akkor cselekszik a legjobban, ha a jámborságot választja vezetőjéül, és lelkét korlátok közé szorítva engedelmeskedik, nem törődve a látszatokkal, amelyek gyakran megtevesztők lehetnek; mert ebben az esetben az engedelmesség felmenti őt, és az lesz a felelős az elkövetett rosszért, aki parancsol. Így például megölni egy embert ellentétes Isten törvényeivel, a háborúban a katonák mégis kötelesek megölni az ellenséget anélkül, hogy bűnössé válnának; a fejedelem, aki ezt a parancsot adja nekik, felelős a kiontott vérért, ha igazságtalan háborúba kezdett. Ezért nyilvánvalóan a legüdvösebb az engedelmesség mellett dönteni, ezt az engedelmességet arra vonatkoztatva, akinek a szeretetért engedelmeskedünk. Aki Jézus Krisztus személyét tekinti feljebbvalójában, alázatos és szerény a jelenlétében, tiszteletből keveset beszél, és röviden válaszol. Vita nélkül elfogadja, amit utasításként mondanak neki, jóra magyarázza a homályos és kétértelmű szavakat, inkább vélve azt, hogy nem érti őket, mint hogy azt képzelje, rosszak voltak annak a szájában, aki az Örök Igazságot képviseli. Ezek az isteni szeretet, az alázatosság és az engedelmesség legnyilvánvalóbb jelei azok részéről, akik engedelmeskedni

kötelesek, mert a többször feltett kérdések és a vitatkozás rendszerint önszeretéből fakadnak, amely mindent tudni akarna, és mindent hibátlanul szeretne megcselekedni; azt szeretné – mondom –, hogy az értelem győzze meg s mentse fel az engedelmesség alól, mert amikor az ember csak értelmére hallgatva cselekszik, azt kockáztatja, hogy inkább saját értelmének és akaratának engedelmeskedik, mint feljebbvalója parancsának. A tökéletes engedelmességet csendben kell gyakorolni, mert amikor az ember parancsot kap, inkább annak szellemét igyekszik kifürkészni, aki a parancsot adja, s nem azt az okot, amely erre bírja, s így nyilvánvalóan kevesebbet kockáztat, mint ha az okot akarná kifürkészni. Mihelyt megtudtuk, mit kell tennünk, teljes egyszerűséggel annak végrehajtására kell törekednünk, mert a túlzott okoskodások megint csak az önszeretéből fakadnak, és félrevezethetik az embert. Az ilyen kísértéseket el kell kerülnünk, hogy ne inkább saját akaratunkat kövessük, mint a feljebbvalónkét. Az alázatosságnak kell ilyen esetben az alattvalók lelkét erősítenie az Istenbe vetett bizalom mellett, amely nem engedí majd, hogy elmulasszák kötelességüket megtenni, mert hiszen az ember ama meggyőződésében, hogy a gondviselés rendelte fölé urát, több bölcsességet kell hogy tulajdonítson neki, mint önmagának; gyakran előfordul azonban, hogy a feljebbvalókat elhagyja az Isten, s összevissza cselekszenek és rendelkeznek, esztelenek, türelmetlenek és hajthatatlanok lesznek. Megmondható-e, mi a módja ilyenkor az engedelmességnek? Bizonytal nem, mert a Szentlélek úgy rendelkezik Szent Péteren keresztül, hogy ilyen uraknak is engedelmeskedni kell. Megannyi kereszt ez, melyet Isten azért küld, hogy próbára tegye és megtisztítsa az alacsonyabb rangúak és az alárendeltek erényét; isteni szeretetük kesereg Isten előtt ezek bűne miatt, de nem tér le a kötelesség és hűség útjáról, feloldozza őket, mert nem hiszi magát tökéletesebbnek, eltűri őket, és mindig Istentől kéri a türelmet ahhoz, hogy ezt megtehesse: mert elhagyni egy ilyen urat, még ha megtehetné is, annyit jelent, hogy inkább saját szeszélyét követi, mint Isten akaratát, és még nagyobb a felelőssége iránta, ha ama feddések és dorgálások miatt hagyja el, amelyekkel pedig vissza akarja téríteni és vezetni Istenhez, még ha ezek a dorgálások kemények és gyakoriak is, mert ez nyilvánvaló jele volna annak, hogy gőgből hagyja el, és ama

vágyból, hogy saját akaratát kövesse, ne pedig Istenét, aki gyakran ad ilyen urakat, hogy megjavítsa azokat a hibákat, amelyeket az önszeretet elrejt az emberek elől. Mennyi elhamarkodott ítéletet alkotunk ilyenkor e dorgálások miatt, amelyekről azt hisszük, nem érdemeljük meg őket. Önszeretetünk arról győz meg, hogy elfogultak velünk szemben, és hogy indulatból vagy gyűlöletből cselekszenek, túlzott értelmet tulajdonítunk e dorgálások kifejezéseinek, s úgy képzeljük, mintha olvasnánk ezeket urunk gondolataiban, de mindez megannyi bűn és elhamarkodott ítélet, amelyet azért követünk el, mert nincs bennünk isteni szeretet, alázatosság, türelem és engedelmesség. Az ember nem ismeri önmagát, és azt hiszi, hogy feljebbvalói tévednek; feddhetetlennek tartja magát, hargszik, hogy az ő szemükben nem ilyen; meg van győződve arról, hogy feljebbvalói túloznak, hibákat találnak ki és részrehajlók, mert az ember a magáénál durvább hibákat vél látni a többiekben, amelyekről senki nem beszél, holott gyakran nincsenek is meg bennük; mert gyakran könnyen meglátjuk a szálkát felebarátunk szemében anélkül, hogy meglátnánk a gerendát a magunkéban. Nem is tudnánk felsorolni a különböző sugallatokat, amelyeket az önszeretet az alacsonyabb rangúakban és alárendeltekben ébreszt: mert mi sem nehezebb az önszeretet számára, mint hogy engedelmeskedjék. Rejtett és észrevétlen utakon mindig arra bírja az embert, hogy a maga akaratát részesítse előnyben a többiekével szemben. Gyakran látni, hogy vannak emberek, akik szellemükkel élve gyakorolják a kegyességet és az erkölcsöt egyaránt, alázatosak akarnak lenni, és azok is minden alkalommal, valahányszor észreveszik ellenségüket, vagyis az ember természetes gögjét, amely ellen küzdeni kell, de nem gyanakodván önmagukra, olyannyira kötődnek saját értelmükhöz, hogy mindig igyekeznek kielégíteni. Ezért aztán, mihelyt valamilyen utasítást kapnak feljebbvalójuktól, először nehézségekre hivatkoznak, véleményüket igyekeznek előadni anélkül, hogy kérdezték volna őket, terveket kovácsolnak, okoskodnak anélkül, hogy észrevennék okoskodásuk igazi forrását: mert az ilyenféle eljárásokban csaknem mindig önmagukat keresik, vagyis egybe akarják hangolni uruk akaratát saját gondolkodásmódjukkal. Vannak, akik nem szűnnek meg kérdezősködni még a legvilágosabb és legegyszerűbb esetekben sem. Egyesek azért teszik

ezt, mert félnek, hogy hibáznak, és megfeddik őket, mások, hogy hangsúlyozzák gondosságukat, figyelmességüket, szorgalmukat és előrelátásukat.

Vannak emberek, akik mindig meg akarják előzni feljebbvalójuk gondolatát, és önszeretetük a buzgalom és a serénység álarcában mutatkozik. A cselekvés e különféle módjai azonban túllépi a jámborságot és a keresztény udvariasságot. Túllépi a jámborságot, mondom, mert az ilyen ember feljebbvalója szellemét és akaratát a sajátjával párosítja, és így kétszínűvé válik e két szellem és két akarat által. Végül pedig túllépi az udvariasságot is, mert az ilyen ember inkább saját szellemének, mint feljebbvalóinak enged: megfigyeljük, felismerjük, kárhozzátjuk, elítéljük és kijavítjuk ezeket a hibákat a többiekben anélkül, hogy önmagunkkal szemben ugyanígy cselekednénk; mert az ember azt hiszi, hogy mindig igaza van, s hacsak nem gyanakszik saját értelmére, sohasem lesz alázas, engedelmes és szolgálatkész.

A hadtudományban a világ az engedelmességhez kapcsolta a becsület kérdését, azt kell tehát csak megvizsgálnunk, mit kívánnak egy jó tisztól, hogy lássuk, meddig terjed az az engedelmesség, amelyet az alárendelteknek feljebbvalóik iránt kell tanúsítaniuk a kereszténység szellemében. A tiszt és a katoná boldog, ha a fejedelmek törvényeinek engedelmeskedve Istenre vonatkoztatja engedelmisségét, mert a gondviselés ugyanazoknak a törvényeknek vetette alá. De boldogtalan, ha csak azért engedelmeskedik, hogy dicséreteket, kitüntetések és előléptetéseket kapjon.

(Szávai Nándor fordítása)

SZEGEDI MIHÁLY

(1706–1752)

A MAGYAR IFJÚSÁG NEVELÉSÉRŐL

(1735)

AZ OLVASÓHOZ

Megírtuk a magyar ifjúság nevelésének összefoglalását – kevesebb oldalon, mint ahogyan szeretnénk volna és amennyi kellett volna hozzá. Hiszen sok tanáccsal kell ellátni az ifjúságot, amikor az iskola porából kilépve a jog, a hivatali tisztségek, a köz vagy saját ügyeinek intézéséhez lát. Mindezt barátaink kívánságára és a közjó előmozdítására írtuk: a nyomdába adását azonban sokáig halogattuk, mivel féltünk, hogy rajtunk kívül az olvasók közül senkinek sem nyeri majd el a tetszését. Ha valakivel akarata ellenére teszünk szíveséget, gyakran megsértődik miatta; és gőgösségnek veszik, ha a borbélynak egy-két új dolgot mondunk. Bármennyire is okosan írsz, a mellébeszélés vétkébe esel, ha nem olyan dologról beszélsz, amiről már mindenkinek van valami előzetes ismerete. Ezért aztán most csak az ifjúkor erkölcséről szólnunk. Hogy mi következik, mi történik azután? A bírálókkal, a hízelgőkkel nem foglalkozunk.

Azt írtuk le, hogy milyen cselekedeteket tartunk helyesnek, de nem arra törekedtünk, hogy törvényként adjuk elő, ha esetleg valaki másként gondolkodna ezekről, mint mi. Nem magyar származású szereplőket vonultattunk fel; ezzel is azt akartuk hangsúlyozni, hogy a tudomány nagy részét külföldieknek köszönhetjük. Olyan stílust követtünk, amelyet mindenki megért. Olvasó, vedd jó néven a művemet – hiszen a nemes állami teendők a te válladat fogják nyomni –, és amit mi kihagytunk az ifjúság által elsajátítandó helyes erényről és műveltségről, te majd megírod bővebben és helyesen.

Élj boldogul!

DIALÓGUS A MAGYAR IFJÚSÁG NEVELÉSÉRŐL

Tombolt a nyár, és sokan, hogy könnyebben el tudják viselni a nap hevét, kora reggel a Tyrnavia melletti mezőkre igyekeztek: köztük volt Empirus is Nomicusszal. Azt az utat választották, amely Pozsonyba visz, és amelyen mindkét irányban nagyon sok hírnök utazik. Bár lovak is a rendelkezésükre álltak, mégis jobban esett a gyaloglás, mert így finomabban áramlott ereikben a vér. Sok mindenről beszélgettek bizalmasan, hiszen több éve nagyon jó barátságot ápoltak egymással, többször kisegítették egymást. Szóba kerültek a jó és rossz dolgok, melyek velük történtek, és sok szót ejtettek a közügyekről is. Dicsérték az erényeket, de nem feledkeztek meg a hibákról sem, hiszen nagyon is jól tudták, hogy nincs olyan nép, amely csak dicséretet érdemelne, és ne lenne még min javítania. Nomicus azonban, bár hevesen, lélekszakadva ecsetelte Magyarország jó tulajdonságait, a szokásosnál nagyobb szabadsággal panaszolta, amit helytelennek tartott.

– Lám, Empirus, se rajtam, se rajtad: nem rajtunk múlik Magyarország sorsa. Mégis, amíg mi annak jó során vagy szerencsétlenségén merengünk, sokakat hitványabb gondok aggasztanak: az egyik a dicsvágyát igyekszik kielégíteni, a másik a vagyonát gyarapítja mindenáron, a harmadik – ezeknél sokkal esztelenebb módon – minden erejével arra törekszik, hogy valaki másnak a jóindulatát megszerezze. Nem kevesen vannak olyanok is, akik utálnak bármivel is törődni, és egyedül a semmittevés érdekli őket, meg az, hogy a nap közepéig mélyen aludjanak. Mindeközben nem törődnek azzal, hogy dicsőségre juttassák a hazát: a magánérdek gyakran akadályozza a közjót.

– Minden országnak ez a baja – válaszolta Empirus –, egyiknek sem megy olyan jól a sora, hogy a polgárai mind ugyanarra törekednének: a hazájuk méltóságának megőrzésére. Pedig akár kevesek iparkodása is elég, hogy a haza fennmaradjon, a többieknek csak arra kellene vigyázni, nehogy ők maguk döntsék romba. Nem tudom, vajon megfogadják-e azokat a tanácsokat az állam hasznára, amiket a haza iránti szeretet diktál. Nem mindenki látja előre a jövőt, sőt sokan még azt sem fogják fel, mi történik körülöttük. Ezért aztán egyesek mit sem törődnek a haza gondjaival, hiszen meg sem értik

azokat. A természet a hibás, Nomicus, hogy némelyeket tompa elméjűnek alkotott. És még ha igen éles eszűek is, néha az sem segít, ha a legtanultabbakat hívják a haza segítségére: előfordul, hogy maga a túl nagy fény kápráztatja el a szemet, és a mértéktelen győzelelvágy miatt veszít az ember. Sokan nem tesznek semmit, mégsem származik belőle kára a hazának, elviselhetetlennek tartom viszont a henyélést, ha baj lesz belőle. Szerintem akkor jogos a tétlenkedés, ha a tudományokra fordítják. Azokat pedig – tette hozzá nevetve – ne szidd túl hangosan, akik szívesen húzzák a lóbőrt (igen kényelmes emberek ők), ugyanis zokon veszik, ha nem hagyják őket békében aludni.

– Tudom – felelte Nomicus –, hogy mást jelent a könyvek között forgolódni, és csak azokból ismerni az állam irányításának szabályait, és megint mást, ha cselekedeteiddel bizonyítod, méltó vagy ekkora feladatra. Kétségtelen: önmagában még a legbonyolultabb kérdések ismerete is csak keveset segíthet akkor, amikor ki kell terjeszteni, vagy éppen meg kell védeni a haza határát az ellenség betöréseitől. De nem is emiatt panaszkodom. Azok, akik oly ragyogó elmével lettek megáldva, és nem akadályozzák őket életük körülményei, sokkal hasznosabban tevékenykedhetnek a haza javára, ha nagyobb mértékben gyakorolnák az erényt, mint azok, akiknek a természet nem adott olyan szerencsés sorsot. Ezért aztán – akár mert megvetik az evilági dolgokat, akár mert túlságosan szeretik a szabadságot – bár nem vesznek részt az állam irányításában, másokat mégis biztathatnak, kiadott könyveikben vagy életük példájával lelkesíthetik az ifjúságot, és akár így is növelhetik a haza méltóságát, ahogyan az a katona, aki keze elvesztése után maga már nem tud harcolni, hangos, buzdító kiáltásaival azonban mégis része van a győzelemben.

Ezután jobban elkezdte gúnyolni azokat, akik csak akkor merészkednek ki az ágyból, ha már magasan jár a nap.

– Ők – folytatta – nyilván képtelenek bármilyen részt vállalni a haza védelméből, hiszen éjfélig virrasztottak, miközben a többiek aludtak. Miért fordítják fel a természet rendjét? Miért rendeznek lakomákat, játékokat, miért táncoltatják a vadállatokat, ráadásul ezzel gyakran a szomszédjaikat is zavarva? Még ha ezek az alkalmak a lehető legtisztességesebbek is, és nem lehet más időben megrendezni őket, akkor is

oda kellene rá figyelni, hogy ne történjenek meg túl gyakran. Ezenkívül nem kevesen úzik este mindennapi munkájukat, ami másoknak alacsonyrendűnek tetszik, vagy a pénzt hajhásszák. Én ezt a gyönyört, amit a hajnali szellő nyújt, többre becsülöm az ő élvezeteiknél.

Ezekről és hasonló dolgokról beszélgettek, amikor megláták, hogy egy kocsi közeledik feléjük nagyon gyorsan, amelyet sebes lovak húznak. Paraenon utazott rajta. Még messze járt, amikor Empirust hirtelen kellemes érzés járta át, bár még nem ismerte fel, ki jön – ilyen erős barátság kötötte össze őket. Nemsokára azonban csökkent köztük a távolság, és Empirust is megismerte Paraenon, úgyhogy megállította a kocsit, és így szólt:

– Micsoda szerencse, hogy rég nem látott barátommal újból találkozhatom! – üdvözölte kedvesen Empirust (mivel a gallok roppant udvariasak), és Nomicusnak is megadta a neki járó tiszteletet.

Nem várt örömet jelentett ez Empirusnak, és miközben szívélyesen megölelte barátját, az üdvözlés közben szinte minden másról megfeledkeztek. Majd Empirus arra kérte, hogy inkább az ő házában, és ne egy vendéglőben szálljon meg. Az viszont félt, hogy alkalmatlankodna, úgyhogy előbb visszautasította az ajánlatot, és már-már úgy kellett kényszeríteni, hogy elfogadja. Felszálltak tehát a lovaikra, és Empirus meg Nomicus is visszatértek Tyrnaviába. Közben Empirus röviden elmondta: Paraenon Galliában híres családból, régi nemzetségből származik, nagyon kedveli, ezért igencsak örül, hogy ilyen szerencsésen alakult a mai nap. Mikor később megérkezett Paraenon is, amennyire az udvariasság megkövetelte, újból köszöntötték egymást. Hogy fesztelenebbül örülhessenek egymás társaságának, Nomicus úgy gondolta, magára hagyja őket: ebédre azonban meghívták, ezért megígérte, hogy visszatér.

Paraenon és Empirus több évig nélkülözötte a régi baráttal való találkozás örömét, ezért aztán szinte végtelen beszélgetésbe kezdtek arról, hogy milyen komoly és vidám dolgokat hajtottak végre együtt, merre jártak, milyen tanulmányokat folytattak, és mindketten örömmel gondoltak vissza közös élményeikre. Azután Paraenon elmondta, hogy elege lett az udvari életmódból, fontosabbnak tartotta lelke szabadságát,

így most már boldog életet él, amely mentes a színleléstől. A bölcsesség utáni törekvés nyújt ugyanis – az égiek után – igazi védelmet a sors változékonysága ellen. Erre pedig legbiztosabban úgy tehet szert, ha folyamatosan tudós emberekkel van együtt, vagy az ő írásaikat olvassa. Azért tette meg ezt a hosszú utat is Galliából idáig, hogy megtapasztalja a lehető legkülönbélebb népek erényeit, és a bölcsesség új tanait ismerje meg.

– Remélem, ennek Tyrnaviában sem lesznek híján – tette hozzá –, mivel (ahogy hallom) itt is működik tudományegyetem, lenniük kell tehát tudós embereknek is.

– Hozzád hasonlóan én is idegen vagyok itt – válaszolta Empirus –, de az időt, ami az utolsó találkozásunk óta eltelt, ebben az országban éltem le, és a gyakori utazások révén (mivel a katonákat egyik helyről a másikra vezénylik) annyira felfedeztem Magyarországot, hogy még saját hazámat, Lotharingiát sem ismerem jobban. Biztosíthatlak róla, Paraenon, hogy Magyarországon is élnek teljes körű műveltséggel rendelkező férfiak. De persze sok csillag rejtőzködik még, amelyeket – ahogyan a Szaturnusz holdjait – talán majd egyszer felfedez egy élesebb szem, és megmutatja a világnak, hogy bizony azok mindig is ugyanilyen fénnel haladtak, csak a tudatlanság vagy mások lustasága miatt nem ismerték eddig őket. Itt is vannak ilyen csillagok, akiknek semmit sem von le a nagyságából, hogy nevük nem lett híres. A bölcsesség udvarában bíbor díszíti a tudósokat, úgyhogy igen könnyen fel lehet őket ismerni, egyesekkel igen jó baráti viszonyban vagyok, nem kétlem, hogy te is örülni fogsz, ha látod, amint minden színlelés nélkül, őszintén beszélgetnek az erényről és a tudományról. Köztük találd Nomicust is, akivel az imént találkoztál.

– Örülök – válaszolta Paraenon –, hogy fáradozásom gyümölcsöt terem. Mielőtt azonban elvezetsz azokhoz a férfiakhoz, akiket az előbb dicsértél, arra kérlek, világosíts fel: Milyen díszei vannak Tyrnaviának? Hogyan irányítják a várost? És egyáltalán, mit érdemes egy idegennek tudni róla?

– Hogy megkíméljük mindkettőnk idejét – felelte Empirus –, van nálam egy kis könyv, ebből hamar megtudhatod, amit erről a témáról mondhatok neked.

Azzal a mellette álló szekrényből kivett egy könyvecskét, és átnyújtotta Paraenonnak, majd ráérősen elmondta neki a

város törvényeit, történetét, s ahogyan az lenni szokott, miközben megmutatta neki az egyes fejezeteket, hol itt, hol ott fel-felolvasott belőle, és így szinte az egészet – anélkül, hogy észrevették volna – átolvasták. Éppen ezzel foglalatoskodtak, amikor Nomicus, ígéretéhez híven, megérkezett, és mintegy mellesleg megjegyezte, hogy milyen jó vásárt csinált nem sokkal korábban, ugyanis Lessiusnak *A jogról és az igazságosságról* szóló könyvét, amelyre már régóta igen vágyakozott, végre sikerült megkapnia, ráadásul igen olcsón. Gratuláltak az előnyös vételhez, Empirius azonban elcsodálkozott, hogy mi dolga neki épp Lessiusszal, amikor annyi könyv van, amit a jogról olvashatna. Erre Nomicus így szólt:

– Nem tudod, hogy az a híres bécsi jogász az összes tudományát ennek a szerzőnek köszönheti? Szeretnék a nyomába lépni, és azt meghaladva, amit mások részenként adnak át, eljutni a nagyobb tudáshoz, mint ahogyan a folyókat is hátrahagyjuk, amikor a tengerre hajózunk.

A szolgák félbeszakították Nomicust a beszédben, és többször figyelmeztették őket, hogy az ebéd tálalva. Ekkor Empiricus odavezette barátait az asztalhoz, és elnézést kért a szerény vendéglátásért, és azért, hogy elvonja őket a tartalmas beszélgetéstől.

– De hát barátok vagyunk – mondta –, a jóindulat a legfinomabb fűszer; vagy ha olyan részegségre vágytok, amelybe Nigrinus esett Lucianusnál: „Megszállt az istenség, a bölcsesség szavaival részegen járok fel s alá”, annak nem lehetek híján, hiszen bölcsék vagytok, lelketek oly sok tudomány szavait befogadja.

Nomicus azt mondta, vendégségben nem illik a tudományról beszélgetni. Egyrészt ugyanis ebben az időben nem tesz jót az egészségnek, ha komolyabban megerőltetjük az elmét, bár a régiek a hagyomány szerint ezt tették a művelt beszélgetések alkalmával. Másrészt elég udvariatlan lépésnek is számít, ha az ember a vendégségben, még ha a censor Catónál rendezik is meg, amelynek célja elsősorban az ismerkedés, alkalmatlan okoskodással fárasztja társait. Aulus Gellius meséli, hogy Herodes Atticus, aki kivételes szellemessége miatt a legkiválóbb szónokok közé tartozott, egyszer együtt ebédelt Servilianusszal, akit az athéni Akadémia virágának neveztek. Mi mást várnál ettől a két nagyságtól, mint hogy

csak okosságokat beszélnek? Herodes mégis megszidott egy bizonyos kérkedő ifjút azért, „mert a vendégségben a beszélgetés alatt, ami az ételeket szokta követni, mértéktelenül és igen sokat értekezett a filozófiai tanokról, az alkalomhoz nem illően, ráadásul ügyetlenül”. Isocrates pedig, amikor egyszer egy vendégségben arra kérték, hogy mutasson be valamit művészetének bőséges forrásából, ami az ő termékeny keblében buzog, bölcsen úgy válaszolt, nem igazán tudja, hogy az adott helyzet és pillanat mit kíván meg, amit viszont tudna mondani, az nem illik az alkalomhoz. Úgyhogy úgy vélem, joggal háborodom fel, amikor egyesek szószátyár módon a természet rejtett dolgairól, sőt (van, aki ekkora örülségre vetemedik) az isteni misztériumokról tárgyalnak és mondanak véleményt evés közben, ráadásul nem minden önteltség nélkül. Örülségnek hívjam ezt, vagy pedig egy olyan lélek gyengeségének, aki akár élete árán is mindenhol a dicsőséget keresi? Nem tudom. Abban azonban biztos vagyok, hogy méltó a megvetésre, aki az okosságát fitogtatja, de közben nem veszi észre, mennyire ostoba. Csak dicsérni tudom Antigonus szabadosát, aki miután megunta a szofistáknak nem a lakomához illő beszélgetését, az ilyen elmékhez igazán méltó ellentmondást vetett fel nekik: hogyan lehetséges, hogy a fekete és a fehér babból egyszínű pép készül? És ezáltal a lehető legalacsonyabbrendű vitára ítélte azokat, akik nem a megfelelő időben bölcselkedtek.

– Bizony igen nagy veszedelemben kerülnél – felelte nevetve Empirus –, ha lennének itt olyanok, akik máshogyan gondolkodnak, mint te. Lampridiustól tudjuk, hogy Severus Alexander császár evés közben magához hívta Ulpianust és más művelt embereket, „hogy művelt történeteket adjanak elő neki, amelyek – állítása szerint – szórakoztatták és gyönyörködtették”. És nagyon is jól ismerjük a régiek fejtörőit és enigmáit, például Sámson találós kérdését az oroslánról. Hallgasd csak, mit mond Ambrosius: „Mivel az emberek a lakomákon néha igencsak isznak, és élcelődve beszélnek, és a másikkal nem törődve szidják egymást, gyakran tör ki veszekedés és csetepaté, ezért hogy ez ne essék meg olyan gyakran, a komoly emberek enigmákat vagy problémákat szoktak előhozni, így kerülve el a veszélyes témákat, és a felvetett dolgokra irányítják a vendégség figyelmét.” Voltak olyan népek

is, amelyek igen súlyos dolgokról csak lakomákon döntöttek – ahogyan Caesar meg Tacitus előadja –, azért, mert ugyan nehezebbre esik az embernek olyankor komoly dolgokról tárgyalni, de általában őszintébben teszi. Egyébként elrejtjük a véleményünket, és a száz dologból aligha tudod megállapítani, mi igaz, és mit gondol valójában a szomszédod. A vidám lakomákon, főleg ha csorog egy kis bor is, szabadabban folyik a társalgás, és legalább azt elérjük, hogy megtudjuk, kinek mi a véleménye a dolgokról. De persze nem akarom – tette hozzá gyorsan –, hogy vendégeimként bármiről is akaratotok ellenére beszéljünk. Higgyétek el, nagyon sajnálnám, ha nem éreznék magatokat olyan fesztelenül, mint otthon.

– De hiszen én sem számúztam a bölcsességet az asztal mellől – mondta Nomicus –, és nem is ítélem arra a lakomákat, hogy csak gúnyos tréfálozásból álljanak, sőt magának az isteni Platónak sem haboznék a szemére vetni, hogy az államából számúzi az összes gyapjúszalaggal koszorúzott költőt, a *Lakomában* viszont Alcibiadesnek olyan dolgokat ad a szájába, amiket ő maga a költők ostorozójaként soha nem mondott volna. A történelmi elbeszéléseket, meséket, a régiek komoly vagy élcelődő mondásait én is ugyanúgy szívom magamba, mint bárki más, és szívesen hallgatom, hogyan lehet előmozdítani a magán- vagy közügyeket, milyen szokásai vannak a különböző népeknek, milyen intézkedéseket hoznak békében, milyen csapás dönti romba a birodalmakat. Végül is, ami szórakoztatja a szellemünket, az nem gyötri. Viszont az időszámítás kérdéseit tisztázni, vagy kiszámítani az órának azt a részét, amikor a nap sötétebbnek látszik; eldönteni, hogy Isten mit tud tenni, illetve mondani – ezekről vitatkozni, amiket akkor sem lehet megoldani, ha egész nap őket taglalod: ilyen témákat szerintem bizony nemcsak hogy mellőznünk kell, mivel haszontalan velük foglalkozni, hanem egyenesen számúznunk kell a lakomákról, mivel kifejezetten ártalmasak. Az alantas kiáltozás ugyanis (amely gyakori velejárója az ilyen vitáknak) teljesen összezavarja a vért és az epét, és csak hosszú idő elteltével, s akkor is alig tudja az orvostudomány drága pénzért visszaállítani őket az eredeti állapotukba. Mégis láthatsz olyanokat, akik – mivel, véleményük szerint, soha jobb szószékhez nem jutottak – a filozófia, a jog és a teológia mélyéből előrángigált értelmetlen kérdésekkel teszik tönkre a

vendégségeket, máskor meg tiszteletet parancsolóan hallgatnak, mintha a szavazóurna mellett ülnének, mint a bírók.

– Már régen felfogtam, milyennek kell lennie egy beszélgetésnek a vendégségben, olyan jól körülírtad, Nomicus – szolt Paraenon. – Ahogyan az aranyat sem költjük el mindenfélére, mert nagyon értékes, éppúgy nem szabad mindenhol feltárunk a tudományt sem. Eléggé szórakoztatóak az ártatlan tréfák meg a kedélyes történetek, nincs szükség arra, hogy a tudomány titkait is felfedjük. Órizzük meg őket más időkre, amikor csak azzal foglalkozunk, hogy a vita közben kiderüljön az igazság, vagy az erények megvizsgálása után eldőljön, mi az igyekezet méltó jutalma. Alig lehet elviselni azokat az embereket, akik bár nincsenek beavatva az isteni dolgokba, mégis igen magabiztosan nyilatkoznak róluk. Nem hagyhatjuk szó nélkül, hogy a pimaszkodók vakmerősége elégedetten pöffeszkedjen. De pár szó elég, hogy megcáfoljuk a tévképzeteket, hogy azoknak a tévedéseit, akik rosszul tudnak valamit, kigyomláljuk, mint a terméketlen gatz, hogy megtanítsuk őket az igazságra; még akkor is, ha olyan érveket használunk, és olyan időben, amelyeket a poharazgatás közben elhanyagol vagy megvet a vitapartnerünk. Ne dobd a szent horgonyt a homokba. A szent dolgokat ne a részegek ítélik meg.

Alig fejezte be Paraenon a mondandóját, mikor Empirus így szólalt meg:

– Barátaim, szeretném, hogy az, amiről magunk között az imént beszéltünk, a nyilvánosság előtt is elhangozzék, tiszta hangon, hátha így csökken azoknak a lakomáknak a száma, amelyeket a tisztátalan beszéd nemritkán a barbárok szokásainál mélyebb szintre süllyeszt. Főleg ifjoknak kellene ezeket figyelembe venniük, hogy ne azt tartsák dicséretesnek, ha végig csak hallgatnak és esznek, de azt se, ha félretéve minden szemérmüket, bátran, ám tapasztalatlanul fecsegnek. Így megtanulnák, hogyan lehet értelmesen vigadni, minden véték nélkül, és nem a berügöttak száma alapján ítélnék meg a lakomák fényét, hanem az elhangzott bölcsességek alapján.

(Kiss Béla fordítása)

GRASSALKOVICH ANTAL
(1694–1771)

BETEGES ÉS UNALMAS GONDOLATAI
(1745–1748)

AZ OLVASÓHOZ

A könyveknek és az embereknek abban egy lévén a sorsok, hogy mindeneknek nem tetszhetnek, ezen unalmas gondolatok is mást nem remélhetnek. De mivel beteges ember betegeskedésének gyümölcsei, úgy tetszik, mindenkoron inkább szánakodásra, mintsem rágalmazásra méltók lesznek.

I. RÉSZ

1. Minden újságok azokból származható jóknak reménységéből és az jelenlévő állapotoknak megünasából óhajtatnak.

2. A volt urak jóságának emlékezete okozza új urak ellen a jobbágyok kedvetlenségét; szükséges azért eleintén azoknak némineműképpen kedveket keresni, hogy ekképpen alig vehessék észre uroknak változását.

3. Midőn valamely helység, avagy tartomány nyughatatlanodik, szükség annak felét, avagy jeles részét máshová szállítani, azok helyett pedig más nemzetűeket, más szokásúakat behelyeztetni; mert így egy rész a másikatúl tartván és idegen lévén, az ő merészségek megzaboláztatik.

4. A vizsálkodó és hátrarúgó jobbágyok nemcsak erőhatalommal, hanem a díszesebb élet módjának behozásával és az emberségnek s tisztességnek tanulásával szoktak megszelídítetni.

5. Akkor könnyű újságot bévinni a birodalomban, midőn egyenetlenség vagyon a nép között. Könnyen beveszi a meghasonlott népnek része az újságot, és hogy nyugodalmasan éljen, a más rész is lassanként reáadja magát.

6. Tanácsos a királyoknak birodalmok nagyobbítására utat mutatni, mert így új módjok lévén szerezhetni, nem kinteleníttetnek mindenkoron csak egy országot préselni és fejni.

7. Nem keveset romlanak legfőbb nemzetek idegen feleségekkel, kik az urokat elvonják hazai gondolatjoktól. Fiaikat pedig éppen magok nemzetévé teszik.

8. Ajándékozni mindenkoron és igen gyakran senkinek sem kell; mert az ajándékozást kötelességnek fogják vélni, és az hálaadás megszűnik. Midőn elmédben ötlik, ajándékozzál: de nem az üdöre, hanem annak, akinek ajándékozni kívánsz, érdemire vigyázz. Az idegenektől többire nagyobb hálaadást várhatsz, mint véredtől; mivel ezek ajándékodat atyafiúi tartozásra magyarázzák. A feleségeknek is szükséges valamely bizonyost és bizonyos napokon adni; mert más-ként különös pénzek nem lévén, a költségben módot tartani nem tudnak, és valamit költenek, azt szabadon költhetni ítélik. Osztán egymáshoz való szívességek az házasságbéli egységnek megtartásával, néha új és új ajándékokcákkal felgyúllasztatik.

9. Akik csak jószágoknak bírásáért hazafiává akarnak lenni, méltán meghatározthatnak, hogy az országban lakjanak, és jószágoknak jövedelmit abban és nem kívül költsék.

10. Idegen országok alig valaha józan és helyes okokkal nyerettenek, hanem erőszakkal. Mert az illetén okok ellenkezőkkel ismét semmivé tétetődnek.

11. Más hatalmának okozója magamagát megemésztí.

12. Valakik valamely újságoknak kigondolói vagy végbevívői azoknak ellenségeivé lesznek, kik a régi rendetlenségekből hasznakat érzettek.

13. Ojjad magadat attúl, aki szándékja ellen szokott beszélleni, aki a barátságot haszonbúl ítéli, és csak ábrázatjában s hijábanvaló szókban mutogatja szívességét.

14. Ahol csak a gazdagság becsültetik, és csak az jutalmaztatik, eltűnik onnant a jó erkölcs, a szegény megvetődik, és ennek igazsága szegénysége miatt igazságtalanságnak és rossz erkölcsnek tartatik.

15. A legfőbb szerencsében legkevesebb szabadság vagyon.

16. Hiába panaszkodik természetérül az emberi nemzet, aki erőtelenségéért és rövid életéért történetek által inkább, mint erkölcstül vagy észtil, kormányoztatik.

17. Hogyha az embereknek nagyobb gondjok volna a hasznos dolgok előmozdítására, mint a hívságokra s haszontalanságokra, inkább függenének a történetek tőlök, mint sem ők a történetektől.

18. Utolsó bolondság csak az haragokat s nyughatatlanságokat szeretni és keresni.

19. Többen serényebbek ígéreteken, mintsem cselekedetekben.

20. Nem lehet szerencse irigy nélkül, valamint akármely cselekedet rágalmazás nélkül.

21. A buzgó kívánásnak és óhajtságnak soha semmi elég szaporán és elég hamar nem történhetik.

22. Sokat mernek a szerelmesek, és valamint a jóakaró s barátságos ember magához hasonlókat vagy talál, vagy térszen, úgyszintén a szerelmesek.

23. Az elárulásnak és rágalmazásnak bére soha sem bizonyos. És az árulót, ha meg kell jutalmaznod, egyszer jutalmazd, s azután mindenképpen kerüljed. Mert aki néked mást, tégedet is könnyen másnak elárul vagy rágalmaz.

24. Legtöbbet a példák miatt vétkezünk. A rossz társaságban lévők társaiknak tetszeni kívánván rossz erkölcsöknek is társaivá lesznek.

25. Látszatván megvetni azt, amit óhajtasz, bizonyosabbá térszed magadat annak megnyerésében.

26. Valamely cselekedetünk barátságunk szorosabb egyesülésére céloznak, azok ellenségink haragjának felizgatására vannak.

27. Valakik minden szerencséken kapnak, azok legkisebb ellenkező történet által is megrontatnak, mert őbennek valamint a szerencsének, úgy változásának, nagy az érzékenysége.

28. Az híreknek üdőt, hogy öregedjenek, és így magok magokat emésszék, engedni kellekik.

29. Nagy embereknek tulajdona, hogy minden történeteket magok dicsőségére és magasztalására magyarázzanak, valamint a szerelmesek.

30. Az ifjak állhatatlan indulatja az üdőtlen szerencsék által kevélyé tétetődik.

31. Mindenek öregszenek, és akik most mások példáját követik, azok is példákává lesznek.

32. Minden leselkedéseknek legnagyobb fortélyja, ha másoktól nem tudatnak.

33. A megutált embernek jó cselekedete is, valamint a rossz, kedvünk ellen vagyon.

34. Nem kis mesterség tudni ajándékozni; mert sokan vesz-tegetni, tékozlani ajándékozás színe alatt tudnak, de ajándé-kozni nem tudnak.

35. Kinek-kinek önnön magához való szeretetétől ítéltetik másnak inkább, hogysesem magának, veszedelme.

36. Meggyőzetteknek hibái a győzelmeseknek dicsőségére szolgálnak.

37. Minden hevesebb gondolat a gondolkozóinak ábrázatjában változást okoz, és magát kinyilatkoztatja.

38. Semmi orvosság nehéznek nem tetszik, ha azáltal job-bulásunknak reményése táplálatik.

39. Némely dolgoknak kezdeti hatalmunkban vagynak: de ha nékiek üdőt engedünk, erejekkel magok után húznak.

40. Szűnik ott az ész, ahol a heves kívánságok uralkodnak.

41. Az örömet a vigasság, vigasságot a felfuvalkodás és ma-gának elbizása követi.

42. A szapora hitel legtöbb nyughatatlanságoknak anyja, és aki könnyen hiszen, könnyen megcsalattatik.

43. Másoknak vétkei szemeink előtt vagynak, hátul a magunké.

44. Többnyire nem a vétkekre, hanem a vétkezőkre haragszunk.

45. A haragot az üdő engeszteli, és éppen eltűnik, meg-gondolván, mi hasznunkra volt valaha, hogy másra hara-gduztunk.

46. Sokakat próbálónak sokszor állhatatlan a szerencséje.

47. Aki magánál szerencsésebbnek szerencsáját irigyleni szokta, az soha nyugodalomban nem lehet.

48. Felgerjedünk sokszor semmiért, és abban megállapo-dunk, hogy ok nélkül felindultaknak ne ítéltessünk.

49. Háládatlan emberek erkölcsze az, hogy midőn valamit nyernek is, igazságtalanságnak tartják, hogy többet nem nyertek.

50. A tékozlás maga-magát rontja, és a költésnek mód-talansága miatt annyira jutunk, hogy azután akarva sem költhetünk.

51. Feles kérdés: jobb-e, hogy az alattad lévők szeressenek, vagy féljenek tőled? Mind a kettőt kell óhajtandó, de mind a kettőt nehéz megnyerni. Gyakran a félelem hasznosabb, mert többire az alattad valók háládatlanok, állhatatlanok, ravaszok, veszedelmektől futók, nyereségre ásítók; kikenél hasznos a fenyíték.

52. A szerencsétlenségnek az az egy jósága, hogy akiket gyakran látogat, utoljára megnyugtatja, és elégíti terhes állapotjának elviselésére.

53. Senkit a szerencsétlenség meg nem ront, hanem aki a szerencsében bízván attúl megcsalatott.

54. A jó életnek hátramaradását főképpen okozza a reménletlenség várása.

55. Előbb elfogynak a siralmoknak könnyhullási, mint azoknak okai.

56. Meghalni nem csuda történet, mivel az egész élet a halálhoz való utazás.

57. Semmi nagy ész nem lehet valamely bolondságnak egyptése nélkül.

58. A szerencse csak azt veheti el, amit adott.

59. Teljes életünkben élni tanulunk, és életünk fogytáig halni kell tanulunk.

60. A nyomorúságok nem annyira megszűnnek, mint csak változnak.

61. Szeretni és gyűlölni legszabadabb; mert ezek az indulatok kinek-kinek természetitől származnak: ennek tetszik, amit más utál, és viszontag.

62. Ritkán eszünk szerint, hanem mások példája szerint élünk.

63. Aki későn valamit cselekszik, jele, hogy azt sokáig nem akarta.

64. Velünk tett jó cselekedeteknek emlékezete feledékenységben soha ne menjen.

65. A közönséges jótétemények nem tartatnak kiváltképpen való becsben.

66. Mulattatja könyveknek sokasága az emberi elmét, de mivel mindazokat általolvasni nem lehet, légyen annyi, amennyit általolvashass.

67. Nem az szegény, akinek rövid az értéke, hanem aki a vagyonnal meg nem elégszik.

68. Némely dolgoknak eleje tőlünk, vége pedig szerencsétől függ.

69. Gazdagságoknak szerzésével és nevededésével nem szűnik az emberek nyomorúsága, hanem csak változik és elcseréltetik.

70. A vétkeink esmértsége üdvösségünk kezdete.

71. A bizonyos és meghatározott olvasás hasznosabb, de a széjjelszórt és különbözőféle dolgoknak olvasása mulatságosabb.

72. A rossz csak a jónak festéke alatt szokott megtetszeni.

73. Úgy bánj alattad valóval, miképpen akarnád, hogy véled bánjon a te feljebbvalód.

74. Minden fájdmoknak legjobb orvossága a felejtés.

75. Némely dolgoknak végbenvitele csak azért nehéz, hogy annak elkövetésétől irtózunk.

76. Nagy bolondság minden újságtól irtózni, mintha azok, amellyek most szokásban vannak, nem voltak volna valaha újságok.

77. Kinek valaminek megtanulásához kedve s természeti alkalmaztatása nincsen, semmi fáradsággal s tanulással azt meg nem tanulhatja.

78. Nagy botlás a fejedelmektől a törvényeknek megszegése, melyek önnön oltalmokra főképpen rendeltettek.

79. Mennyivel népesebb, annyival gazdagabb az ország. Annak okáért aki a közjónak gyarapodásán iparkodik, a népet ne fogyassza, hanem inkább terjedésére vigyázzon.

80. Mennyivel nyomorultabbak az emberek, annyival könnyebb velek bánni, mivel annyival alázatosabbak és szerényebbek.

81. A csekély emberek nagy emberek neveivel rendbe tartanak, ezeknek tudtok s híre nélkül is.

82. Főbb szerencsétlensége az országoknak, midőn azoknak eleji vagy hamis alázatosság által, vagy hazudozásokkal, vagy országjoknak és barátjoknak elárulásával elől mentek.

83. Magunknak magunk által leendő esmértségét ugyan magunkhoz való szeretetünk meggátolja.

84. A népnek jó rendben és fenyítékben való megtartása nagyobbítja a királyok hatalmát.

85. A mértékletes merészség, irigység és vágyódás minden nagy és dicsőséges cselekedetekhez szükségesek.

86. Mászt mértékletlenül becsülvén magunk megvetésére ösztönözzük.

87. Felebaráti szeretet ellen vagyon mászt megcsúfolni; mivel az ilyenek csendes élete felháborodik: mert egyebek is csúfolni fogják őtet, követvén a te példádát. Nemkülönbén az ellen vagyon másrúl balítületet tenni; mert sokan lesznek, kik a te balítületteddel megalégszenek, és példádát követik.

88. Elég szerencsés az, akinek érdemit mások is megesméri.

89. Mivel az emberi gyarlóság miatt teljességgel tökéletesek nem lehetünk, legalább a rosszat kell kerülnünk: mert a gonoszságnak szűnésével kezdődik a tökéletesség.

90. Nem jó sokáig egy beszédet üzni, hogy meg ne esmértesünk, és magunknak irigyeket és ellenségeket ne szerezzünk.

91. Az hallgatás vagy nagy észnek, vagy nagy ostobaságnak jele.

92. Náladnál nagyobbakat vagy előjáróidat ne rágalmazd; mert ezeknek vagyon módjok a bosszúállásban.

93. Midőn a királynak vagy valamely uraságnak valakihez szűnik kegyessége, szűnik azonnal az udvariaké is.

94. Nagy ágybúl születni csak történet, és annyival rútabb, ha valaki azt valami rossz cselekedetivel megmocskolja.

95. Szerencsések vagyunk, hogy gondolatinktúl vámot nem kell fizetni.

96. Úgy kell játszani, hogy a megtörténhető vesztes alkalmatlanságunkra ne szolgáljon.

97. Nem mindenkor hasznos a jó barátot dicsírni, mert annak ellenségi irigységét felgerjesztjük.

98. Az illendőt a hasznos előtt kell cselekedni.

99. A rágalmazást azért is mellőzni kell, mivel könnyen szokás által természetessé válik.

100. Válogatás és vágyódás nélkül élni legnyugodalmasabb; mert másként legkisebb akaratunk ellen való történettel nyughatatlanságban tétetünk.

II. RÉSZ

1. Néha alattomban nevetni, pirulni, hevesedni, szavának hangját változtatni, hallgatni, bizonyítani, tagadni, dicsérni, ócsálni, sopánkodni, fohászcodni, vigadni és több efféle

indulatokra fakadni nem illetlen az elmés és jeles magaviselesű emberhez is, ha annak üdejében és módjával történik.

2. Elveszti a cselekedet érdemét és szépségét, ha kinszerítésből és kintelenségéből származik.

3. Feljebbvalóinknál, kikre szükségünk vagy, tudni magunkat szükségeseknek tenni: legfőbb mesterség.

4. Vigyázva kell az alábbvalókkal társalkodni, mivel ezek a társalkodásban könnyen elfelejtkezvén magokról, módot tartani nem tudnak.

5. Valamint a feljebbvalókkal való társalkodásunkért becsültetünk, úgy az alábbvalókkal valóért megvettetünk.

6. Ha az öregekkel társalkodol, okosnak; ha az ifjakkal, hevesnek, ha az udvariakkal, hamisnak; ha az asszonyokkal, szerelmesnek kell lenned.

7. Dicséretes király az, aki az udvariaktól, nem pedig a jobbágyoktól, fősvénynek neveztetik.

8. Az elmének, valamint az üdőnek, ködös és homályos napjai vagynak. Innen származik, hogy némely napokban mindenre alkalmasabb az ember, némelyekben pedig ostoba.

9. A legfőbb emberek is némelyekben csekélyek. Ez az oka, hogy gyakran megesis: akik magános életben nagyok, a közönségesben kicsinyek.

10. Többire az emberek mértéktelenség által mennek elől; tudniillik vagy nagy erkölcsökkel, vagy nagy vétkekkel, vagy nagy eszekkel, vagy felettébb való ostobasággal.

11. Aki fél, hogy jó barátjától megcsalattatik, senkit jó barátjának ne tartson.

12. Nem mindenkor elégtelenségéből kormányoztatnak rosszul a dolgok, hanem hogy azok, kiktől függ abbéli dolog, nem bizonyosak, meddig maradnak tisztségekben.

13. Az ország elei élteket felettébb ne becsüljék. Szükség mindazáltal, hogy egységekre vigyázzanak, hogy meddig élnek, egészségesek legyenek, és alkalmasak a királynak és országnak szolgálatjára.

14. A szerencsések egymást gyűlölik és kerülnek. A szerencsétlenek viszont egymást szeretik és keresik.

15. Legjobb volna, ha a királyok olyaknak adhatnák a hivatalokat, akikről bizonyosak lehetnének, hogy azoknak elvesztését soha meg nem fogják érdemleni.

16. A heves ember csak tetszésének hasznát és nem megtörténhető kárát tekinti.

17. Az eszes ember kerüli a viszketeges újságokat, hogy a régiekkel nyugalomban maradjon.

18. Az esztendők és ős hajak eszt nem okoznak, hanem csak hosszabb életekben történt dolgoknak rendetlen tapasztalását.

19. Legrosszabb a méltatlan és alkalmatlan királyban, hogy király.

20. Azért az hitnek egysége lehetetlen, hogy az emberek nem Istennek tanítványi, hanem embereknek mesteri akar-
nak lenni.

21. Merészséggel lésznek, tökéletességgel pedig állandóvá tétetődnek a nagy emberek.

22. Midőn valaki illetlen dolgot elkövet, kevélységgel és mások megvetésével iparkodik azt eltakarni.

23. A vétkek, ha nem büntettetnek, szaporodnak, és ha szembéhunyva megengedtetnek, köznyavalyává válnak.

24. Midőn valamire vágyódnak, magunkról megfelejtkezünk, és csendes napjainkat a következő nyughatatlanságnak feláldozzuk.

25. Az üdönek és csak szempillantásnak is tudománya igen nagyot téssen; mert egy szempillantású alkalmatosságot elmulatván, olyan többé elő nem adja magát.

26. A nagy királyokat szükség látni, imádni, és néha kerülni.

27. Tudatlanságnak jele asszonyokban a sok beszélés.

28. Hízkelkedés sokasítja számát, és kedvelteti az udvariakat.

29. Gyakran akik másokat engedelmességre tanítanak, magok engedelmeskedni nem tudnak.

30. Az ország eleinek kötelessége az országnak közjavairól gondolkodni, és ítéletjeket a király elejébe terjeszteni.

31. A királynak viszont kötelessége azokat meghallgatni, tanácsokat megrostálni és elrendelni.

32. A henyélés az ember életének megvesztegetése.

33. Bolondság nagy ok nélkül veszedelemben menni.

34. Hiúság nevében értetik valamit valaki jobbágyaitól kívánhat.

35. Ha mások példájával eltörülhetnénk vétkeinket, vétkes e világon nem találatnánk.

36. Az ártatlanság most többnyire csak csupa név; mivel mostani világnak rosszasága miatt azok legártatlanabbaknak tartatnak, akik undokságokat legjobban tudják elfedezni.

37. A tapasztalt szerencsétlenség vigyázóbbakká tész minket.

38. A könnyű gondok csevegők és petyegők szoktak lenni, ellenben a nagy gondok némák és hallgatók.

39. Kiknek az élet unalmas, jutalmas és kedves az halál.

40. Ha az házastársok között csak a vak szerelem uralkodik, nem lehet állandó azoknak csendességek; mert az házasság egymás között való tiszteletet is kíván.

41. Mindent elhinni, jele az ostobaságnak.

42. Aki hamar hiszen, hamar megcsalattatik.

43. Senki sem mondhatja, hogy másra szüksége nincsen, mert az emberek egymás hasznára születettek.

44. Néha sok jó barátaink is elégtelenek segítségünkre, ellenben csak egy ellenségünk is elégséges ártalmunkra.

45. Csak az életnek szeretete teszi oly rettenetesnek az halált.

46. Minden harag rövid esztelenség, és többnyire maga megbánását okozza.

47. Reménység nélkül senki sem élhet, és ez a nyughatatlanság gyarlóságunkat kimutatja.

48. A szerencsétlen ember sem megvetendő; mert az érdekesekeknek sem kedvez mindenkor a szerencse.

49. Valamint az jó erkölcs önnönmaga a jutalom, úgy szinte a vétek cselekedőjének büntetője.

50. Végső szerencsétlenségben a történettől mindenké várattatnak.

[...]

FALUDI FERENC

(1704–1779)

BÖLCS ÉS FIGYELMETES UDVARI EMBER

(1750)

ELSŐ SZÁZAD

[...]

XIV. MAXIMA

Mindent módjával

Nem elég, hogy akármely dolognak széki, veleje és belső mivolta kellemetes állapottal légyen, hanem szükséges, hogy külsőképpen is, mint valamely tisztos öltözetben színeskedjen. A dísztelen mód mindent elveszteget, rútít, kárban és böcstelenségben kever. Miatta csonkulnak meg néha helyes végezésink, keseredik az igazságnak törvényes szolgáltatása, tompulnak az szébbnél szébb észbűl származott, helyes, éles gondolatok. Ellenben ha módjával foglalatoskodol, arany érdemre emeled a falakat is; kellő, édes ízt adsz a máskülönbözetlen, szeges feleletidnek, a megavott óságot újsággal ifjítod. Akármiben is emez kérdés: mint s hogy? fő-fő gondot érdemel; mert a dolognak külsősége tűnik az emberek szemibe, és ezáltal válik tetszetőssé, avagy utálatossá. A külső szépséges magaviseles ékessége életünknek, a kegyes rendben folyamló beszéd nyertesén játszik a szívekkel, és közönségesen szerencsés jó véget talál ügyiben.

XV. MAXIMA

Ne csak magad eszeddel élj

E világ hatalmasinak abban kedvezett a szerencse, hogy bölcsekkel uraltathatják magokat, akikre (magok megszorulván az eláradott és terhes gondok miatt) bátran bízhatták ügyeket, és vígan eligazulhatnak dolgokban. Valóban nagyságos ember az, akinek sok idegen ész, sok fő, értelem és gazdag

tudományú bölcsesség szolgál. Felülmúlja még Tygranes kevélységét is, aki mindazon királyokkal udvaroltatta magát.

Újdonúj uraság és bölcs találmány azokat titkos mester-séggel maga szolgálatja alá vetni, akiket a természetbéli ajándékok nálunknál följobb emeltek. Ki sok rendbéli s nagy tudományra vagyon embernek szüksége, amelyre (fogyatékos életünk rövidege miatt) maga erejével nehezen érkezik. Az is igazat tart: Aki ésszel s tudománnyal nem bír, noha jár s kél, nem szintén él. Kihez képest szerencsés iparkodás arra serkenni, hogy ember a maga tanultságát máséval toldja, kevés munkával nagy bölcsességre jusson, sokak által sokat tudjon. Egy ilyen úri személy akármely társaságban sok más ember által okoskodik, vagyis inkább az ő szája és nyelve erejével annyi bölcs szólamlík meg, valamennyien előbb számára tanultak. Ha következendőképpen a bölcsességnek méltóságos, drága nevével kezdi hírlelni az értelmes világ, ne csudálja, hanem mások verítékének köszönje; azoknak tudniillik, akik számtalan olvasásoknak legjobb hasznát s kincsét egybeszedvén, és még ezt is rövid summában foglalván, kellő renddel s móddal adogatták elejbe. Azonban ha semmi úttal az efféle idegen bölcsességet szolgálai engedelmességre nem bírhatod, legalább barátkozzál meg véle.

XVI. MAXIMA

Tudomány és igaz szándék

Ez a kettő ha együtt jár az emberben, bizonyos reménységet nyújt, hogy nemcsak kiszínlett virágzással kellemetes léssen eleje, hanem gyümölcsös kimenetellel is jeleskedni fog elölvett dolgunknak vége. A jó értelem, ha gonosz akarattal cimborás, egyebet nem teremthet a természet rendi ellen való éktelen alkotmányoknál. A tekéletlen szándék ártalmas férgé, sőt emészto mérge minden külső, belső, lelki s testi jószágoknak, ha peniglen valami finom észnek és értelemnek erejéhez, mint valamely gyámolhoz bízhatik: keményen nékibátorkodik, ezermesterévé válik minden veszedelemnek. Valóban szerencsétlen akkor a nemes tudomány emberben, mikor erőszakos akarata által a gonosz szándék után elragadtatván, sokféle alávalóságoknak szolgálatjára vetemedik.

Észbéli kincsed akármely gazdag légyen, ha valami jóra nem igazat s indét, semmi; temérdek és dupla bolondság.

XVII. MAXIMA

Módját s rendit, amely szerint szoktál eljárni dolгодban, néha változtassad; kiváltképpen mikor irigykedő szemek vigyáznak reád

Mindenkor azon egy formán folytatni dolgát és az elcélzott szándék után úgy járni, hogy nyilván kitessek igyekezetünk, ártalmas. Mert ellenségink, kik mintegy vártaállásokon ólalkodnak reánk, kikémlik, kárban ejtik és haszontalanná teszik fáradságinkat. Könnyű megejteni a madarat, ha röptében egyenes utat tart; nehéz, ha csavarog, s ide is, amoda is sebesen ellövellik. Mindazonáltal ritkábban induljunk ezekre a kerengő csapásokra, hogy netalántán nyomot hagyjunk magunk után, és reájok ismervén pártosink, elől-hátul meg ne kerüljenek bennünket. Vannak e mesterségben felette gyakorlott, csalárd emberek, akiket alkalmas munka megcsalni. Az okos játészó azonban nem vet olys kártyát, amelyre lesben vagyon társa, hanem annak helyében azt, amit ingyen sem reménylett volna.

XVIII. MAXIMA

Értsed a dolgot, és fogj hozzá

Nincsen előmenetel, mikor ezek egymástul távul esnek; vagyon, nagy is, ha összekapcsolódnak. A középszerű értelmű ember, ha ugyan csak körmös kézzel nyúl a munkához, továbbra bírja, hogysen más, egy felséges eszű, ki mellette sokat ásít és aluszékonykodik. A böcsület és tisztesség keserű munkának ára; amihez könnyen férünk, azt nagyra nem szoktuk böcsülni. Némelyeket nem tartóztat egyéb attúl, hogy a tekintetes érdemállásokra nem léphetnek, hanem a szunnyadozó restség. Hogy pediglen mások a felső renden inkább akarnak középszerűek lenni, hogysen az alsón első, ezt néha az úri természet hozza magával. Mindazonáltal még az alacson renden is a legnemtelenb hellyel jó kedvel megelégedni, semmi előbbségre nem igyekezni, csak a gyengéltető kényességtúl, avagy holmi aprólékos galibának félelmétül viseltetvén, utolsó alávalóság emberben. Kettő kívántatik bennük: *természet*, amely indítson, *mesterség*, mely vezéreljen; de úgy, hogy a munkás akarat ezt a kettőt egybefoglalja; szorgalmatos iparkodással, mint erős pecséttel, egyikét a másikára nyomja.

XIX. MAXIMA

*Előre ki ne híresítsd szándékozdat, hogy utóbb szégyent ne vallj,
ha meg nem felelhetsz ígéretednek*

Abban közönségesen szerencsétlen a mi állapotunk, mikor idétlen korán elhíresedik, hogy azután a reákövetkezendő dolgok kevesebbet nyomnak, hogysem az előbbi reménység és hitel vala felőlek. A mi igyekezetünk gyakorta igen kicsapnak, holott határos, gyarló tehetségünk. Könnyű az elmének tündér képzésekkel játszadozni, de nehéz munka mindazokat végbenvinni. Mégis: minthogy eme képzések kellemetes színben tüntetik magokat, hozzájok hajol, s utának indul vágyódásunk, oly biztában, hogy részesül benne. Többet ígér magának, hogysem elnyerhet, nagyobbra erőlködik, hogysem kitelik tőle: innen vagyon, hogy ember kívánságának eleget nem tehet. Azonban tapasztalván, hogy megcsalatkozott reménysége, inkább abban fáradoz, hogy előbbi, nem igazán biztató vélekedéséből kimenekedhessen, hogysem a már kitetsző állapotnak alább szállott érdemét avagy feljebb segítse, avagy továbbá híresítse.

A hitegető reménység után vígan elinduló embert gyakorta igen megejti a szerencse, és szintén avégre őtet akképpen kell igazgatni, hogy csak annyival kínáljon, amennyit adhat, s többekben tegyen részessé, hogysem kívánva vártunk tőle.

A bizodalmas kezdet ugyan alkalmas tartalékja a felőlünk való sok gyanú gondosságoknak, nem is árthat akármely dolognak szerencsés kimenetelében; mindazonáltal jobb és dicsőségesb, ha kikerekedett munkánk méltósága meghaladja egyebek várakozó reménységét, és sokkal nagyobbat foglal magában a valóság, hogysem ígért legyen a meghittség. A kedvetlen történetekben pedig ezt az oktató törvényt visszaértsed; mert mikor a következő gonoszt szörnyen öregbítjük, és utóbb kisebb mértékben bocsátkozik reánk, kevesebb szégyent vallunk mellette; alább is száll az emberek nyelvessége miatta, könnyebben is viseljük el, annyival, amennyivel eleintén többet temérdekeskedett.

XX. MAXIMA

A maga idejébéli emberről

Éppenségesen ritka embereknek szerencséjük az időtől függ: sokan lakták e világot, de nem mindnyájan éltenek oly

időforgásban, minéműt megérdemlettek volna. Némelyeknek ugyan afféle saeculumokban jutott, de nem boldogulhattak mellette, minthogy nem mindenkor mehet elő a jó erkölcs, tudomány, vitézség és egyéb jóságok. Minden állapot változik idővel. Még a legfővebb tökéletességnek is csak addig tart érdeme fennforgása, amíg meg nem unja a szokás. A bölcs mindazonáltal abban dicsekedhetik, hogy ő hírére s nevére nézve halhatatlan, és így ámbár a jelenvaló időknek annyira hasznát nem veheti, legalább a következő esztendőök böcsülettel fogják emlegetni.

XXI. MAXIMA

A szerencsével okosan kell bánni

A szerencsének is vannak mindenünnen bizonyos törvényei, minthogy az értelmes ember előtt nem minden dolog véletlen történet, hanem helyes iparkodásának előre kilátott és utóbb méltán várt jutalma. Némelyek megelégednek azzal, hogy egyszer valamikor a tündér szerencsének palotájához férkezhetnek, holott szép termettel megállapodván, hosszadalmas tőrészel mind azt lesik, várják, hogy reájok nyissa ajtaját.

Mások jobban cselekesznek: okos bátorsággal elébb lépnek, értelem- s lélekbéli mindenféle jóságokkal felszárnyozván, magokat sebesen űzik, kergetik a forgandó szerencsét mindaddiglan, amíg közelebb szerződven, kezét nem foghatnak és kedvek nem telik véle... Mindazonáltal ha ugyan csak józanon akarunk okoskodni, ki-ki maga szerencséjének mestere. Jövő s menő vendég a szerencse; aki okossággal megy elejbe, tovább maraszthatja, aki magát nem tudja hozzája alkalmaztatni, hátat mutat néki. Aki ésszel, szerencsével is bír; szerencsétlenek jobbára csak az esztelenek.

XXII. MAXIMA

A mostani világ szája ízi szerint való tudományú emberről

Szokása az igen ritka jeles embernek, hogy a mostani világban fennforgó, kellő, tetsző szép tanultságra szert tégyen. Tudjon akármely társaságban afféle dolgokkal kedveskedni, hogy beszédjén megnyugodjon a társ, és utóbbi hallgatásra íz maradjon benne. Emlegesse inkább a hallani méltó ritkaságokat, szót ne szaporítson a már kihírelt és sok nyelveken kopott

újságokról. Beszédje béves légyen, éles, édes, de csendes nyájassággal, magaviselése udvari erkölccsel. Alkalmatosságtúl várjon: csak akkor, amikor, s úgy, amint illik, beszéljen.

Gyakorta az elmés, rendes tréfa mélyebben bocsátja fulánkját az emberi szívbe, és szerencsésb ügyiben, hogysem a nagy göggel való erőszak. Ama mesterséggel, mely jó okkal s móddal magát tudja alkalmaztatni az értelmesek társaságában, többet nyerünk, hogysem a hét tudományokkal, melyek (úgy mint artes liberales) igen fenn járnak máskülönben.

XXIII. MAXIMA

Tapasztalt jó tulajdonságid mellett mocskot ne szenvedj

Hittel jár most is ama közmondás: kevesen vannak fogyasztás nélkül mind az erkölcsi, mind pediglen a természetbéli állapotra nézve. Az sem újdonság, hogy sokan csaknem halnak s vesznek utánuk, úgy szeretik némely nyilvánvaló fogyasztásokat, kik ha úgy akarnák, amint tudnák, nagy szép könnyen kimenekedhetnének belőlök. De minthogy ebben vagy rosszkodnak, vagy restelkednek, sok szó-panasz fér hozzájuk. Károlja minden értelmes ember az egyéb felséges tekkelléseket benne, és sajnálja szívesen, hogy eme vagy ama rútsággal szennyeskednek.

Nemkülönben vagon ezeknek dolgok, mint mikor az égen járó fényes napot egy parányi felhőcske béhomályosítja. Az efféle apró vétkek és kényes gyengéltetéssel nevelkedett fogyasztások igazán való mocsikai sok gonddal szerzett böcsületünknek. Okot adnak, nagyot haragosinknak, hogy itt is, amonnan is csípdesnessenek rajtunk. Kihez képest tanácsos azokat kiirtogatni; szerencse ékességekké változtatni. Úgy cselekedte vala régenten Julius Cæsar, aki tar fejének hajatlanságát különféle borostyánkoszorúkkal nemcsak földögette, hanem szépítette is.

XXIV. MAXIMA

Elméd nyughatatlankodó képzelését mérsékeljed

Ezeket sohasem kell szabadjában, magok kényekre eresztetni, erőn erővel is kemény tartalék alá kell szoktatni, és minduntalan igazgatni, úgy válnak hasznos eszközökké, amelyek után szerencsés napokat élhetünk, foglalatoságinkban helyesen, okosan forgolódván, szép véget remélhetünk. Ha különben

bánunk vélek, erőszakos urasággal támadnak ellenünk, megszede indulnak sétálni, nem maradnak a csendes elmélkedésnek határiban, mindaddig futtatják s fásasztják eszünket, amíg megbomlik szívünk belső békessége, és legottan hol rendetlen vígságra, hol esztelen szomorúságra indítanak, néha töltilik, néha szegik kedvünket, amint tudniillik bennünket bánt a persuasio. E képzelések szerint vagy meg, vagy nem elégszünk meg állapotunkkal. Némelyeknek ezer s meg ezer kínokat raknak elejbe, s imígyen hóhérkodnak az esztelenekkel, mások előtt pediglen mint a sűrűséges raj, úgy forgolódnak kedves dolgokkal, de megint mint az éjjeli látott álmok, könnyű hamarsággal elenyésznek. Ily szép hasznot teremtenek a fantáziabéli képzelő vélekedések, hogyha nem emberkedünk a vezerlésben, s untalan nem mértékeljük.

XXV. MAXIMA

A beszéd közt eszedet és jó figyelemmel légy

Ennek előtte ugyancsak mesterség vala beszélleni tudni, sőt minden tudománynak tudománya, de mostanság még azzal sem érnéd bé. Szerencsével jártál, ha beszéd közt csak jövendölve is előltalálhattad más embereknek szándékokat; kiváltképpen oly történetekben, mikor volt okod a figyelemre, hogy előbb meg ne csalattassál, hogysem eszed ágában tűnt légyen is. Aki a beszédet csak felében érti, teljes felelettel mását nem adhatja. Vannak mégis, akik szép eszek élével még a szíveknek gyökerét is általjárják, és mint a szemes rárók, szándékink fenekére látnak. Azok az igék alatt rejtekező szándékok, melyek főképpen mireánk cíloznak, nem teljes értelemmel való beszéddel adatnak előnkbe; más felét magunk erejéből kell hozzátudnunk. Itt két dolog légyen előttünk: ha mikor minket illető kedves dolgoknak elbeszélgetésével hízelkednek az emberek, akkor igen zabolán kell tartani a hitelt, hogy önnönmagunktól meg ne csalattassunk; ha pediglen kedvetlen dolgokat emlegetnek, akkor meg lehet eresztetni, hogy másoknak ellenünk való szívek járását jobban kitanulhassuk.

XXVI. MAXIMA

Ott menj ostromnak, ahol gyengébb az emberi szívnek erőssége

Ama mesterséges mesterség, mely mások akaratját maga kedve szerint tudja indítani, inkább szerencsés forgolódásban,

hogysem bátor eltekélésben vagyon helyeztetve. A bölcs azon iparkodik, hogy kikémélhesse embernek gyengébb s ingóbb részét, és annak veti cselét, hogy megejtse, a többi közönségesen utána szokott rogyganni. Nincsen akármi tekéletességgel annyira megkönyékezett emberi akarat, melyben holmi hajlandóság nem találtatnék valamire, amely is soknémű, és csaknem minden különös személyben különbéle, minthogy ki-ki másban leli kedvét. Mindnyájan bálványozók vagyunk: ki a tisztességet s böcsületet szereti, ki az aranyot és sok kincset isteneli, ki pediglen a sokféle hívságot és gyönyörűségeket emeli imádandó érdemre.

Ezekkel az idegen istenekkel bátorságosan meg kell ismérkedned: értsed, s tudjad, kiben melyik légyen a fő helytartó; mikoron azon kísérti s forgatja emberben az akaratot, te is véle egyetemben ostromoljad s ingassad; amely részre leginkább hajlik, arra legjobban, mindaddig, amíglen álló helyéből kimozdítván, estére bírhasd. Aki e dologhoz voltaképpen ért, s egyszeri, másszori próbájával hozzátanult: máris kezében vagyon kulcsa az emberi akaratnak csinjához, ha szintén acélos volna is, mellyel titkon ki s belpólván magát a szívekbe, oda csalogathatja, amerre kedve tartja.

Azon s meg azon mesterkedjél, hogy kitudhassad, melyik ebben s amabban a primum mobile, azaz indulásra s indításra készebb lelki erő, mely nem tartózkodik mindenkor a legfővebb tulajdonságnak rendiben, mint a forgó égen, hanem gyakortább az alsó szerre lebozsátkozik. Minthogy ugyanis többen találtatnak a világon, akik a természet szép, igyenes rendtartásiból kívülebb lépnek, hogysem akik mellettek maradnának, emez uralkodó indulathoz azért, akárhová szállakozott légyen, mennél közelebben lehet, úgy szökjél. Véle tanácskozzál, véle végezz, úgy rakogasd elejbe szándékidat, mintha azonnak maga saját hasznát keresnéd, és bár elhiteds magaddal, tiéd léssen a játék.

XXVII. MAXIMA

*Nagyobb gondod legyen a dolognak belső érdemére s jóságára,
hogysem külső, tekéntetes színére*

Nem a mennyiség, hanem a minéműség választja a tekéletességeket. Ha miben felettevaló jószág találtatik, ugyanaz ritka és kevés szokott lenni. Ellenben ami a ritka és a kevés

jóknak mértékén kívül, innen is, túl is terül, annak érdeméhez gyanú fér. Még az emberek közt is a nagy termetű és testes óriások érdemekre nézve néha kisdedek s törpék. Némelyek a könyveknek potrohát s temérdekségét nézik inkább, hogysen belső, velős jóságát; mintha szerzői avégre írták volna azokat, hogy lenne a kezeknek mit emeljenek, és nem azért, hogy a jóra igyekező elme hasznot hajthasson belőle. A mennyiségre és sokaságra mód nélkül szaggató emberek még eddig nem igen fennyen jártatták dolgokat, jobbára feljebb erőlködtek, hogysen repülhettek. Így járnak azok, akiknek a polyhistoria után viszket eszük. Ezek minden könyvhez béköszönnek, minden tudományt meglátogatnak, de csak múltfélben, mindenütt fut, fárad elméjük, csak otthon nincsen. A belső, tökéletes jóság, noha külsőképpen sem nagynak, sem soknak nem tesék lenni, voltaképpen méltóságos érdemű, nagy böcsületet és tisztességet szerez a vitézljő renden lévő főuraknak, kivált, ha felséges dolgokban jeleskedik.

XXVIII. MAXIMA

A ritka emberről

Különözzön 1. Finom ízzel. Nagy bölcs ember vala, akinek ugyanazon nem tetszett, ami az alacson nemű sokaságnak tetszett! Még a tekéletesb javallási is a hajadon pórnépnek akármely zajos dicsérettel hangoskodjanak, elégtelenek arra, hogy a ritka emberek rajtok kapjanak. Némelyek kaméleontermészetűek, kikben megveszett a kóstoló íz és az elmebéli választó erő, még az Apollónak szívüket vidámító, édességes multságiban sem találják előbb kedveket, amíg sokaknak ajakirúl nem zeng a dicséret felőlük.

2. Különözzön értelmével: a ritka bölcs meg nem nyugszik azon, mikor sok tanulatlan elme magafeledett álmélgodásra veszi dolgát, és ujjal mutogat reája, mert akiben szaporátlan az ész, minden aprólékra felgombolja ajakát, avagy tátja száját, mint valamely Isten csudájára. Azonközben mikor a tudatlan község erre s amarra bámul, az éles elmék távul járnak a nagy csoporttól, és ezen csalatkozó, hímes-színes vélekedést különös hasznokra térétik.

[...]

MIKES KELEMEN

(1690–1761)

AZ IFJAK KALAUZA A KERESZTYÉNI ÁJTATOSSÁGBAN

(1751)

ELSŐ KÖNYV

HOGY MICSODA OKOK ÉS INDULATOK KÖTELEZIK AZ EMBEREKET
ARRA, HOGY A JÓ ERKÖLCSRE ADJÁK MAGOKAT IFJÚSÁGOKBAN

[...]

TIZENEGYEDIK RÉSZ

*A feljebb mondott dolgokról való példák; legelőbbször azokról, akik
megtértek az ifjúságnak rossz erkölcsiből, de igen nagy bajjal*

Hogyha az okosság világosan megbizonyítja ezt az igazságot, amint már azt megmutattuk, a mindennapi próba nekünk azt még bizonyosabbá teszi az olyan példákkal, amelyek ritkák, az olyanokról, akiket az Isten irgalmassága különös kegyelemből megtérített az ifjúságnak rossz erkölcsiből. Megelégszem tehát egy igen fő példával, amelyet elődben adom, és amely a Szent Agoston példája. Ennek a szentnek személyiben oly nevezetes példánk vagyunk, amelynél a régiek között nagyobbat nem találhatunk arra, hogy megmutathassuk, micsoda nehéz elhagyni az ifjúságban bevett rossz erkölcsöket. Egyebet néked arról nem mondok, hanem csak amit maga mond a gyónásiban az Isten sugarlásából, hogy az ifjak mindnyájan megtanulják, mint kell tartaniuk az ifjúságoknak vétkitől azért, hogy elkerüljék a veszedelmet, amelyben ő esett volt, és hogy megelőzzék a hajótörést, amelyre az ő ifjúságának rossz élete vezette volna bizonyosan, hogyha az Isten az ő irgalmasságának csudájával attól meg nem mentette volna, amelyet nem cselekedett annyi sokakkal.

Azt mondja legelőbbször, hogy gyermekkorában minden rossz hajlandóságok megvoltanak benne: az engedetlenség, hazugság, restség, a játékhoz és más gyönyörűségekhez való szeretet. A jó dolgokat nem kedvelte, és nagy gyorsasággal tanulta meg mindazt, valami ellenkezett a tisztasággal és a jó szokással, csak éppen a játékot szerette, a munkát kerülte, csak az ártalmas dolgokat akarta megtanulni; eszerént töltötte idejét tizenhat esztendő koráig.

Ezeket az első hajlandóságokat, amint e' megtörténik rendszerént, még nagyobb rendeletlenségek követték. A tizenhat esztendőt elérvén, az ő elméje, amely nem volt megzabolázva, azokban az első indulatokban mindazokra a rossz erkölcsökre vezeté őtet, amelyekre az ő ideje alkalmatossá tehetette őtet; azt maga mondja nagy keserűséggel, hogy a rossz kívánság és a tisztátalan indulatok oly erősen elfoglalák az ő szívét, hogy a tisztátalan vétkekben meríték őtet annyira, hogy azt ki nem mondhatni, úgyszólván se az isteni félelem, se az anyjának bölcs intési, se a rossz cselekedetért való gyalázat, se semmi más egyéb okok meg nem tartóztathatták abban az első rendeletlenségiben, de sőt még oly igen-igen romlott állapotra ment volt, nemhogy a vétket szégyenlette volna, de még azért pirult, hogy nem volt mindeneknél rosszabb erkölcsű, és azt úgy tekintette, mint rosszat, hogy mások ártatlannak tartották, amidőn olyanokat látott, kik dicsekedtek rossz erkölcsökben.

Ezt a rossz életet akkor kezdé, amidőn az iskolából visszatért volt az atya házához, ahol egész esztendeig marada, azután visszaküldék Karthágóban, hogy elvégezné a tanulását, és ott is követé azon életét tizenkilenc esztendő koráig.

Arra reá vigyázz, fiam, hogy a Szent Ágoston akkori korában való megromlásának négy vagy öt oka legyen.

1. A henyélés, amelyben tölté a tizenhatodik esztendéjét az atya házában az iskolából való visszatérésekor, amely idő igen veszedelmes az ifjaknak, amint meg fogjuk mondani.

2. A kevés vigyázás, amellyel volt az atya az ő szokásihoz, aki is nemigen figyelmeztet arra, hogy fia az isteni félelemben menjen elé, hanem arra, hogy tudós és ékesen szóló legyen, valamint sok atyák cselekesznek.

3. Hogy megvetette az anyja oktatását, aki is üsmervén fiának elméjét, szüntelen arra inté, hogy a tisztátalanságnak rendeletlenségét elkerülné, de csak haszontalan volt.

4. A véle való egyidősűeknek példájok annyira megrontották volt elméjét, hogy azon igyekezett, hogy még rosszabb erkölcsű lehessen, mintsem volt, azért, hogy inkább hasonlít-hasson hozzájuk; és amidőn látá, hogy a többi meghaladná a gonoszságban, olyan gonoszságot talált fel, amelyet nem cselekedte volt, tartván attól, hogy annál is inkább meg ne vettenék a többitől, mert úgy tetszett, hogy tisztább volt, és nem olyan rossz erkölcsű, mint a többi.

5. A nagy szabadság, amelyet a szüléi adtanak néki a játékra és más mulatságokra, amint maga is mondja.

Mindezek az okok a rossz erkölcsben vették őtet, és abban a rendeletlenségben tarták három esztendeig. Azután holmi jó indulatok magában téríték, és megüsmértették véle nyomorú állapotját. Itt megláthatod, fiam, micsoda nehéz az ifjúságnak rossz erkölcsiből kitérni.

Tizenkilencesztendős lévén, erősen kezde gondolkodni üdvességéről, amely gondolatot az Isten adá néki a Cicero könyvének olvasásával, amely könyvet nevezik Hortensiusnak, melyben a bölcsességre való intések vannak. Ennek a könyvnek olvasása, amint maga mondja, megváltoztatá elméjét és hajlandóságát, a gondolatit az Istenhez fordítottá, és kívánságát megváltoztatá. Meg kezdé vetni az ideig való jókot és az élet gyönyörűségét, és nagy kívánsággal kezdé óhajtani a bölcsességnek szépségét. Amint el is kezdette volt már a rossz erkölcsöt elhagyni, és az Istenhez térni nagy buzgósággal, ki ne hitte volna bizonyoson, hogy ezeket a jó indulatokat a valóságos megtérés ne kövesse? De ó, fiam, mit nem cselekedhetik az ifjúságban vett rossz szokás? A rossz erkölcs és az ifjúságának rendeletlen hajlandósági annyira megakadályozák a megtérésre való jó indulatokat, hogy azokat haszontalanokká tevék. Az ő megrögzött szokásinak terhe annyira leveté őtet az előbbeni állapotjában, hogy ugyanott is marada tizenkilenc esztendős korától fogva harmincesztendős koráig. És a három esztendő alatt való bévett rossz erkölcsök tizenkettőig uralkodának benne, amelyekben nem csak az első rendeletlenségét követé, de még nagyobbakban is esék, az tisztátalanság gyakorta a tévelygésre és a vakságra vezetvén az embert, a manicheusok eretnkségiben veté őtet, amelyben kilenc esztendeig marada, és az eretnkség mellett ágyast tartó is volt mindaddig, míg meg nem tért.

Amidőn a harminc esztendő eléré, akkor valójában kezdék gondolkodni megtéréséről, valamint ezt maga leírja a hatodik könyvben, tizenegyedik részben. De fiam, hallgassad, mely nehezen vitte azt végben.

Ezen első gondolatja után még tovább marada két esztendőnél azon rendeletlenségiben, halogatván mindenkor, amint maga mondja, az Istenhez való megtérésit, hogy őbenne keresse a kegyelemnek életét, és nem tekinté a keserves halált, melyet magának ad vala gonosz életével. Sok idő kívántaték néki arra, hogy meggyógyíthassa a maga értelmét a tévelygésekből, melyek az előbbeni életétől maradtanak volt, és hogy azt meggyőzze a megtérésnek szükséges voltáról, amint ezt leírja a hetedik könyvben.

Az ő értelme meg volt győzve, de az akarat nem akará még magát megadni. A vétkes szokások annyira elfoglalták volt a szívét, hogy a megtéréstől úgy tartott, mint valamely nagy rossztól, valamint maga mondja: ki kellett gyomlálni egymás után azokat a rossz erkölcsöket, a nagyravágyást, a fősvénységet és a tisztátalanságot. Az ő lelke megtisztított volt már a nagyravágyásból és a fősvénységből, de az a nyomorult tisztátalanság még elleneállott.

Oly igen uralkodott rajta az a tisztátalanság, hogy lehetetlenek is tartotta attól való megszabadulását, tartván nagy nyomorúságnak megmenekedését azoktól az utálatos kívánságoktól, amelyek kezdeti minden nyomorúságoknak.

Végtire az ő megtérésinek akadályá olyan nagy volt, hogy sok viaskodási után, melyeket szenvedett lelkében tizennégy vagy tizenöt esztendő alatt, az ő szent anyjának szorgalmatossági, könyörgési, könnyhullatási után, aki mindenütt kísérte őtet, mind földön, mind vizen, Karthágóból Rómában, Rómából Milanumban, csakhogy őtet rendeletlenségiből kivehesse, és az Istennek megnyerhesse; és azt elmondhatni, hogy az anyjának is tartozik üdvességiért Isten után, az ő jóakaróinak intések után, a nagy Szent Ambrussal való sok tanácskozási után, a kegyelemnek sok belső indulati után. Az ő megtérése csuda által ment végben. Amidőn egyszer nagy viaskodásban lett volna a természet és a kegyelem között, az égből szózatot hallott, amely néki azt mondotta: Tolle lege, tolle lege; Vedd fel, és olvassad; parancsolván néki a szózat, hogy nyissa fel az Újtestamentum könyvét, mely mellette volt. Szent Agoston vévé a könyvet, megnyitá, és Szent

Pálnak ezekre a szavaira találja, amelyek által a Szentlélek munkálódván benne, végképpen megtére: Non in comessationibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudiciis, non in contentione et aemulatione, sed induimini Dominum Jesum Christum et carnis curam ne feceritis in desideriis. Ó, Istenem! Lehet-e a', hogy a léleknek megtérése olyan nehéz legyen? És hogy az ifjúságban vett rossz erkölcsök annyi bajban és annyi orvosságokban kerüljenek annak, aki azokból meg akar gyógyíttatni?

De e' még mind nem elég, fiam. Szent Agoston teljességgel megtérvén nem menekedett volt még meg az előbbeni akadályoktól; mert noha vissza nem tért is soha megtérése után az előbbienekre, sőt még igen kemény penitenciát tartott, szent és angyali életet élt, mindazonáltal sokáig érzette magában az igen nagy és gyakorta való kísérteteket, amelyeket ifjúságának régi szokási okoztak, amelyek néki sok bajt adtak, és vigyázni kellett magára, hogy magát a szentségben megtarthassa, amint ezt maga leírja a gyónásiban. (Lib. 10. Cap. 30. és a többiben, ahol szól a sokféle kísértetokről, amelyek háborgatták.)

Ó, fiam! Olvasd el egynehányszor ezt a példát, vizsgáld meg figyelmetességgel annak minden részeit, és tekintsd meg, hogy mire mehet az ifjúságnak rossz erkölcsé, amidőn annak idején ellene nem állanak! Kerüld el a veszedelmet, amelyben ez a szent volt, és amelyben sokan abban elvesznek mindennap!

[...]

MÁSODIK KÖNYV

HOGY MICSODA SZÜKSÉGES MÓDOKKAL LEHET JÓ ERKÖLCSŰ
LENNI AZ IFJÚSÁGBAN

TIZENÖTÖDIK RÉSZ

A magamegüsmérés igen szükséges az ifjaknak

A több módok között, melyek a jó erkölcsre vezethetnek, a magamegüsmérés legszükségesebb. Ugyanezért is jovallották ezt oly igen az auctorok, kik a keresztyéni életről írtanak, de sőt még a pogányok is ezeket a mennyből lejött két szótot igen tisztelték, és az Apolló templomának a kapujára írták Delphus városában: Üsmérd meg magad magadot.

Ezen az úsméreten a valójában és gyakorta való magunk megvizsgálását kell érteni, hogy megláthassuk lelkünk hajlandóságát, annak indulatit, abban micsoda fogyatkozások nevednek, hogy azokat meg lehessen orvosolni illendő orvosságokkal.

Minden embernek nagyon szüksége a maga megüsmérésére, és azok, kik azt elmúlatják, egész életekben sok fogyatkozásokban maradnak. De azt elmondhatni, hogy a' szükséges főképpen az ifjaknak, mivel az indulatok azon időben kezdenek nevedni és erősödni, hogyha azokat meg nem tartóztatják, és meg nem zabolázzák. Szükséges tehát, hogy azokat meglássák és megüsmérjék idején két okra való nézve:

1. mert kezdetekkor könnyebb azokat megorvosolni, és megtartóztatni nevedésekkel, mintsem jóvá tenni, amidőn már nagyok.

2. mert Szent Ambrus mondása szerént az ördög soha egyébkor úgy nem kísérti az embereket, mint mikor látja, hogy lelkekben új indulatok nevednek; akkoron az okokat felgerjeszti, és a kelepccét elkészíti, hogy azokban ejtse.

Mindezekre való nézve, kedves fiam, arra intelk, hogy igyekezzél magadot jól megüsmérni. Az olyan dolog, amely teljességgel szükséges és néked igen hasznos. Ezt nem én jovallom néked, hanem maga a Szentlélek a bölcs által. Fiam, életedben próbáld meg a lelkedet, és ha gonosz léend, ne adj hatalmat néki! Másutt ennek okát adja, mondván: Mert a gonosz lélek elveszti azt, akié. Hogy pediglen mi legyen hatalmat nem adni lelkének, a 18. részben megmondja, hogy a' nem más, hanem hogy ne kövesse rendeletlen indulatit és hajlandóságát. Kívánságid után ne indulj, és eltérj a te akaratodtól! Ha megengeded a te lelkednek az ő kívánságát, öröme ad téged a te ellenségidnek.

Ilyen formában a bölcs szerént még az ifjúságban kell megüsmérni a lélek hajlandóságát, hogy azokat meg lehessen zabolázni, ha rosszak. Legelőbbször is ezt a tudományt kell megtanulni, de jó idején kell megtanulni, hogy holtig követhessék. Ez a tudományoknak tudománya, enélkül a többi nem használhatnak, mert mire való mindent tudni, és magát nem tudni? Kezdd el tanulásodot a magadot való megüsméreten, mondja Szent Bernárd. Heában adod az elmédet az idegen dolgokra, ha magadot elfelejted; mit használ, ha az egész világot elnyered is, ha magadot elveszted; akárminémű bölcs

légy, ha magadnak bölcs nem vagy, bölcsesség héjával vagy; ha teljességgel tudnád a hitnek titkait és mindazokat a csudálatos dolgokat, melyeket a természet magában foglal, de ha magadot nem üsméred, olyan vagy, mint aki fundamentum nélkül épít, és aki nem állandó, hanem romladozó épületet épít. Úgy történik az olyanoknak, akik elmúlatják magokat megüsmérni, valamint annak a filozófusnak, aki a csillagok járását vizsgálván, és nem tekintvén lába alá, egy mély veremben esett, és mind nevelték, akik látták.

Tehát, kedves fiam, szoktasd magadot a magad megüsmérése és hajlandóságidnak megtürköztetésére! Azt idején tanuld meg, hogy nem kell követned minden indulatit és kívánságit lelkednek, és hogy sokan vannak olyanok, amelyek ellen kell állanod minden tehetségeddel, az Isten kegyelme által. Hogy pedig elérhessed azt az üsmeretséget és megtürköztetést, három dologra vigyázz:

1. Szoktasd magadot arra, hogy magadot megvizsgáljad arra a végre, hogy megláthassad hajlandóságidot és azokat a fogyatkozásokot, amelyekben leggyakrabban esel. Meglátod, hogy vagyon mindenkor valamely indulat vagy fogyatkozás, amely inkább uralkodik benned, mint más egyéb, a kevélység vagy a harag, vagy a gyönyörűség, vagy más ilyenek. Más egyebet is fogsz észrevenni, akik némely időben felszerkennek, és nevedezni fognak benned; hogyha azok ellen nem állasz, némelykor az engedetlenség támad fel benned, némelykor a restség, gyakorta az embertelenség, a hazugság és csalárdság, némelykor az emberszólás, esküvés, másszor az haragtartás, bosszúállás meg más ilyenek. Mikor pedig ezeket észreveszed, meg ne engedjed, hogy ezek nevedjenek.

Principes obsta; sero medicina paratur,
Cum mala per longas invaluere moras.

2. Mi nem üsmerhetjük meg mindenkor világosan magunkot, főképpen az ifjúkorban. Azért szeressed, ha tudodra adják rossz hajlandóságidot, főképpen az üsmérőid, mesterid, uraid, de leginkább a gyóntatóatyád. Azt vedd jó néven tőlök, és jobbitsd meg magadot.

3. Mindenekfelett kérjed az Isten kegyelmét, hogy magadot megüsmérhessed, és a rosszat magadból kiirhassad.

Ó, én Istenem, világosítsd meg lelkenek setétségét, hogy megüsmérhessem mindazt, ami néked nem tetszik énbennem, és hogy azt elhagyjam kegyelmed által! Mondd el Szent Ágostonnal ezt a szép imádságot: Ó, én Istenem, hadd üsmérjem meg magamot, és hadd üsmérjelek! Ez a két üsméretség, fiam, legszükségesebb egyedül, hogy magunkot és az Istent megüsmérjük. Az első alázatosságot és megtérést indít bennünk, amely kezdete a jó erkölcsnek, és a második isteni és felebaráti szeretetet, amely a tekéltesség béfejezése.

TIZENHATODIK RÉSZ

A jó könyvek olvasásáról

A bölcs ember az öregek bölcsességét fogja keresni, és a próféták olvasását gyakorolja, a bölcs meg ezt a más módot is adja néked, amely mind szükséges, mind hasznos a jó erkölcs megszerzésére és megtartására.

Tudóssa a tudományok tanulása által lehet lenni, és jó erkölcsű nem lehet lenni a jó erkölcs tanulása nélkül. Megmutattuk már ide feljebb, micsoda oktatás szükséges a jó erkölcs megtanulására, az oktatást pedig nemcsak a mesterek tanításából lehet venni, hanem még a könyvek olvasásából is. Nem lehetünk mindenkor a pásztorink vagy más lelki mesterink mellett, hogy tőlök tanuljuk meg a jó erkölcsnek útját, az ő intések, oktatások, tanácsok egy ideig megmaradnak elménkben, de azokat könnyen elvesztjük, hogyha csak meg nem újítjuk az olvasással és a szent dolgokról való elmélkedéssel.

Erre való nézve a bölcs, minekutána azt mondotta volna, hogy a bölcsesség elnyerésére szükséges a bölcsék tanítását hallgatni, azt is mondja, hogy szükséges megtanulni és elmélkedni az Isten törvényiről. Gondolkodjál az Istennek hagyásiról, és elmélkedjél szorgalmatossággal az ő parancsolatiról.

Az isteni szeretet olyan tűz, amelyet szükségképpen kell táplálni a jó gondolatokkal: ha nem éltetik, meggyengül, és egészen elaluszik, ha pedig éltetik, felgerjed, és mindennap nevekedik; ezeket a jó gondolatokat tehát meg lehet találni az ájtatos könyvekben, amelyek eszközi az Isten kegyelmének, hogy azokat a jó gondolatokat adja nekünk.

A könyvek által munkálódó Isten a Szent Ágoston csudálatosan való megtérésit, amely megtérést a Hortensius könyvének olvasása elkezdette volt, amint ezt maga mondja gyónásának 3. könyvében és 4. részében. Végtre az Újtestamentumnak olvasása azt elvégezté, amelyet a mennyei szózat parancsolá néki, hogy olvasná, mondván: Tolle, lege; Vegyed, és olvassad.

Az olvasás által cselekedé Isten Szent Serapionban azt a csudálatos változást, aki is az evangéliumot olvasván, a szívét az úgy meghatá, hogy minden jovait elhagyá, és mindenit a szegényeknek osztogatá. Azután az utcákon járván, az Újtestamentum a kezében, mindennek ezt mondá: Ille me spoliavit; E' fosztott meg engemet. Ó, micsoda ereje vagyon a szent olvasásnak! Hogy lehet a', hogy azt annyira elmúlássák?

De nem elég a jó könyveket csak olvasni, hasznoson kell olvasni; erre való nézve az olvasásidban ezekre vigyázz:

1. Ne olvass csak a tudásnak kedviért és az elméd kívánságiért, hanem abban a szándékban, hogy a jó életet megtanuljad. Az olvasás pedig hogy hasznosabb legyen, mindenkor az Istenhez való kis fuhászkodással kezd el, amelyben kérjed az Isten kegyelmét, hogy megérthessed, és oktatásodra legyen, amit olvassz.

2. Olvass tisztelettel, meggondolván, hogy a könyvben az Isten szól hozzád; a szentatyák is azt tanítják, hogy amidőn imádkozunk, az Istennek beszélünk, és amidőn olvasunk, ő szól hozzánk.

3. Sok könyveket ne olvass, hanem egyet vagy kettőt, amelyek a jó erkölcsre vihessenek, úgymint Szent Ágoston gyónásit, Thomas Kempist vagy valamely más szép ájtatos könyvet.

4. Olvass rendivel, azaz a könyvet az elején kezd el, és mindvégig, másképpen az olvasás nem volna igen hasznos.

5. Keveset olvass egyszerre, de lassan és figyelmetesen. Gondolkodjál arról, amit olvassz, és kérjed az Isten kegyelmét, hogy azt követhessed.

6. Gyakran olvass, azaz mindennap vagy némelykor a hétben, főképpen vasárnapokon és innepnapokon.

7. Meg ne elégedjél egy könyvnek egyszeri elolvasásával, hanem egynehányszor olvasd által. Meglátod, hogy a másodszori olvasásod hasznosabb leszen az elsőnél, mind

könnyebben érted, mind jobban meg fogod tartani, mind követni, amit olvassz.

Vedd eszedben, fiam, jól ezeket, és kövessed híven. Igen sok ifjakot látunk olyanokat, kik semmi hasznokra nem fordítják a jó könyvek olvasását, mert rosszul olvasnak, kedvetlenül és gondolatlanul, amelyből nyilván kitetszik, hogy kevés igyekezetek vagyon a jó erkölcsre.

TIZENHETEDIK RÉSZ

A rossz könyvekről

Amidőn arra intelek, hogy a jó könyveket olvassad, egyszerűen arra is intelek, hogy teljességgel kerüld el a rosszakot, amelyekről el lehet mondani, hogy a jó szokások mérge; nincsen semmi azoknál veszedelmesebb az ifjaknak.

Ezeknél nem találhatott az ördög fővebb módot az elmék megrontására. Ő mindenféle rossz könyveket találtatott mindenféle dolgokról, minden időkben és minden nyelveken, és mindennap újakat találtat. Sokan azok közül holmi színes tudományokkal vagy ékesen való szólásokkal vagy elmetalálmánnyal vannak tele, és ezek annál is veszedelmesebbek, hogy azon szín alatt halálos mérget rejtenek el. Az ifjak azokat gyönyörűséggel és buzgósággal olvassák, és meg is tartják. A könyv is kezeknél maradván, idejek vagyon, hogy azokról gondolkodjanak, és kedvesen elnyeljék az alatta való mérget.

A rossz könyvek mindenkor veszedelmes és halálos dolgokat okoznak. Némelyek az elmét a kételkedésben és a tévelygésben vetik a vallásnak legnagyobb igazságáról, némelyek megrontják az ítéletet és a jó hajlandóságot, jónak ítéltetvén, ami rossz, és rossznak, ami jó. A többi pediglen a rosszat tanítván felgerjeszti az indulatokat, és a tisztátalan szeretetet felgyújtja a szívekben, és akik az ilyen könyveket olvassák, kevesen lesznek, akik meg ne bánják olvasását.

Az ilyen könyvek veszedelmesek az embereknek, de főképpen az ifjaknak, akik könnyen veszik elméjükben a rosszat vagy az elméjüknek gyengeségire való nézve, vagy azért, hogy nagyobb hajlandóságok vagyon a rosszra, mintsem a jóra. Úgy kell futni az ilyen könyvektől, mint ördögi találmányoktól,

mint olyan utálatos méregtől, amelyet a pokol okádt a földre, hogy a lelkeket megrontsa és megölje.

Azok a könyvek pedig ezek:

1. a hereticus könyvek, amelyek tévelygéseket tanítanak a hit ellen, és amelyek viaskodnak az anyaszentegyházról bévétetett igazságok ellen;

2. az olyan istentelen könyvek, amelyek csúfságra fordítják a vallást és a szent dolgokat, amelyek gyalázzák az anyaszentegyház ceremóniáit és szokásait, amelyek csúfolják az Istennek szenteltetett személyeket, úgymint a papokat, a szerzeteseket, amelyek visszaélván a Szentírással, illetlen dologra és rosszra fordítják annak értelmét;

3. a szemérmetlen és fajtalan könyvek, amelyek a tisztaságot üldözik, a szerelemről való könyvek, magyar vagy deák versek.

Az ilyen könyvektől oltalmazd, fiam, magadot, mint olyan találmányoktól, amelyeket az ördög talált a veszedelmedre. Az ilyen könyveket alig olvashatod halálos vétkek nélkül, mivel a rossz gondolatot nehezen kerülheted el; ha pedig lenn annak engedsz, és abban gyönyörködöl, Isten előtt vétkes léssz. Ha ilyen könyvek vannak nálad, vedd el azokat, mert másképpen nehezen állhatod meg, hogy azokat ne olvassad!

[...]

BERTALANFFI PÁL
(1706–1763)

KERESZTYÉN BÖLCSESSÉG
(1754)

ELŐJÁRÓ BESZÉD A KEGYES OLVASÓHOZ

Írásom szándéka egyedül arra arányozott, hogy keresztyén embert ez életben mint szarándokot mind olyan istenes jó utokra igazítanám, melyeken az Istennek csudás gondviselése alatt tökéletesen járván, mind ideigvaló, mind pedig örökkévaló jó előmenetelét remélhetné; vagy ha érdemének illendő jutalmát itt nem venné, az örökkévalóságban a gazdagon jutalmazó Istentől minden bizonnal elvárhatná azt. Minthogy pedig keresztyén embernek azon egy nemes neve szerént sok különböző dolgokra terjed a kötelessége, annak okáért én is az azokra való különb-különféle tanúságokat az egy keresztyén bölcességnek neve alatt nyújtom e csekély könyvemben. Azt pedig semmiképpen ne orroljad, hogy egy néminémű keresztyén iskolát felállatván, mindenféle pogány tanítóknak is helyt adok abban; mert a jó erkölcs eleitől fogva azok közül is sokakban nem kevés kedvességgel (jóllehet nem minden keresztyén tökéletességgel) tündöklük vala. És ugyan midőn azt mondja Isten Malakiás próféta könyvének I. r. 11. v.: *Napkelettől fogva napnyugotig nagy az én nevem a pogányok között*, azzal, sok írástudóknak vélekedéséből, azt láttatik jelenteni, hogy a pogányok között már Krisztus születése előtt is némely választott jámbor szolgálai voltak, kik az ő nevét széjjel magasztalták.

Sőt Alexander Nátális éppen azt vitatja (Tom. 3. in primum saeculum Dissert. 5.), hogy már Krisztus előtt is keresztyének löttek légyen; azok tudniillik, kik Krisztusban mint jövődő Messiásban hittek, s azon hitek szerént jámborul éltek. E vélekedésének támaszául a többi között Szent Ágoston doktort is veszi, ki Epist. 49. ad Deogratias

Quaest. 2. azt írja: minekokáért valakik az emberi nemzetnek kezdetétől fogva Krisztusban hittek, ötet akárhogy megértették, és az ő parancsolati szerént (amint tudniillik azok a természettől beliek oltattattak) szentül s jámborul éltek, azok kétségkívül akármint s akárhol löttek legyen, őáltala üdvözültek; mert valamint mi úgy hiszünk Krisztusban, mint aki az Atyánál marad, és emberi testünkben már a világra jött, azonképpen a régiek is úgy hittek Krisztusban, mint aki az Atyánál marad, és valaha emberi testben eljövend. Következendőképpen ha minket az Úr Krisztusban való hit keresztyénekké tészen, a régieknek sem lehet e nemes nevet megtagadni, kik velünk, az egy időnek különbségétől megválva, teljességgel egyenlőt hittek; erre nézve méltán elszenvedheted itt a pogányoknak szép tanúságit s példáit; mert ki tudja, ha némelyeknek szíve a jövendő Krisztusban való hitért nem volt-é már keresztyén? A bölcsességnek nevét se utáld e könyvben; midőn sem fülviszkettető ékesszólást, sem elmegyönyörködtető ritka leleményt s bölcselkedést nem találsz abban; mert én a Nemzetek Doktorát követvén, és inkább üdvösséges oktatást, hogysen hívságos tapsolást keresvén, úgy hordozám a pennámot, hogy az ne volna *in persvasibilibus humanae sapientiae verbis*: az emberi bölcsességnek hitető igéiben (I. Corinth. 2. v. 4). A különb-különb-féle összeírott dolgokat pedig többire mindazon régulta már megdicsért könyvekből szedém; s azoknak helyeit is, menyire lehetett, szorgalmatosan feljegyzém, hogy semmiről másról feddhető ne lehetnék, hanem csak talán a soványobb magyarságról és a dolgoknak nem mindenképpen képes rendéről. Efelett a költségnek szűk voltáért (hogy tudniillik a könyv és az ára annak értékemet meg ne haladná) egyenesen magyarul adám a sokféle válogatott deák mondásokat; remélem, hogy ezért is inkább szánakodással léendesz hozzá, mintsem hogy dolgomat bosszuljad: igen nehéz ám ott könyveket írni, és azokat egy dicséretes és láttatos állapotra hozni, hol némely finnyás és negédes elmék, minkeelőtte jól lássák az írónak munkáját, máris, a jó folyamatjának akadályára, reáolvassák ama magyar agg szót: *ocsú húsna híg a leve*. Martialis egy Laelius nevű gézengúz embernek, ki ötet verséért nagy mordállyal faggatá, csak e két verssel felele vala (LI. Epigram. 75):

Cum tua non edas, carpis mea carmina Laeli;
 Carpere vel noli nostra, vel ede tua.
 Holott magad nem írsz, versemet orrolád,
 Vagy hallgass; vagy te is fogd írásra tollad.

De minthogy a keresztyén bölcsesség akármi kesernyés mardosásokra mindenkoron általlja az illetén fogas és zordon válaszokat; azokáért könyvem oltalmára és néminémű ajánlására csak az öreg Pliniusnak szavaival élek itten, ki ld. 3. Epist. 5. azt állatja: *nullum esse librum tam malum, ut non aliqua parte prodesset*. Semmi könyv oly csekély nem lehet, hogy valami része szerént ne használhasson. Tehát kegyes Olvasó, e józan ítélethez támaszkodván, és a nyomtatásban széjjel esett fogyatkozásokat mint igazán nem én vétségimet okosan mentegetvén, vedd kegyes szívvel e kevés munkámot; s ahol annak, gyakor forgatásából, üdvösséges használatját látandod, élj azzal mind ideigvaló, mind örökévaló javadra.

KERESZTYÉN BÖLCSESSÉG

I. RÉSZ.

Mínthogy embert nem a pusztá élet, hanem tulajdonképpen az okos élet különbözteti más állatoktól, azokáért igen szűkölködik egy olyan kellemetes igazgató nélkül, ki minden ő téteményét kívül-belül, künn s otthon, mindenkoron s minden alkalmatosságban úgy rendelje, hogy az illendőségnek és tisztességnek határát soha semmiben meg ne haladja.

Salomon király annak tulajdonítja minden ő cselekedetinek képes voltát, hogy kalauz gyanánt mindenre *előtte mégyen vala a bölcsesség*.¹ Én is az okos keresztyén életre kinek-kinek ezt ajánlom kalauzul, s hogy az annál kedvesb légyen, e következő cikkelyekben egy néminémű ismeretét adandom.

¹ Sap. 7. v. 12.

I. CIKKELY

Mi legyen az igaz keresztyén bölcsesség?

A bölcsességnek, mint minden kincsek legdrágább kincsének, sokféle a tudósoknál a magyarázatja:

Aristoteles sok nagy és csudálatos dolgok tudományának nevezi azt.² Cicero még inkább kifejtven annak voltát, azt mondja, hogy az az isteni és emberi dolgoknak esmérése, és annak tudománya, mi legyen mindennek az oka.³ Szent Ágoston doktor pedig mind különbségét a tudománytól, s mind magyarázatát akképpen adja: *ez – úgymond – a bölcsesség és tudomány között az igaz különbség, hogy a bölcsesség az örökkévaló, a tudomány pedig az ideigvaló dolgoknak ismérte.*⁴ A deák szóban *Sapientia a sapio*: avagy a bölcsesség az minden dolgokról való okos és igaz ítélettől veszi eredetét. Már akár magyarázatját, akár származatját tekintjük a bölcsességnek, jeles, nemes és igen felséges a volta; következendőképpen soha nagy munka nélkül nem jutandunk ahhoz, minthogy Jób pátriárkának szava szerint is, *nem találta az a gyönyörűségesen élők földjén.*⁵

Egész Görögországban ama régi pogány időkben csak heten valának, kik a bölcsenek nevével viselék: úgymint Thales Milesius, Solon Sáláminius, Chilon Lacedemonius, Pittacus Mytileneus, Biás Prienaesus, Cleobulus Lyndius, Periander Corinthius. De Pithagoras elgondolván azt, hogy lehetetlen legyen embernek, a bölcsességnek a Cicerótól adatott ama magyarázatja szerint, az isteni és az emberi dolgoknak bizonyos tudományát elérni, már nem akara sofosnak, avagy bölcsnek mondatni, hanem csak filozófusnak, avagy bölcsességszeretőnek, az igaz bölcsnek nevével az egy Istennek hagyván, kinek egyedül mindenekről igaz tudománya volna.

Bizonyos dolog az, hogy soha ember természet szerént mindent tudó bölcsé nem lehet; mindazonáltal bizonyos határokkal mégis elérheti azt, hogy elmés okoskodásával

² Arist. L. Rheth.

³ Cicer. L. 4. Tuscul.

⁴ August. in iam ad Corint. C. 12. & Lib. de Trinit.

⁵ Job 28. v. 13.

sok elrejtett dolgokat felérjen. De az a természetnek titkait feszegető és azoknak megértésén fáradozó bölcsesség nem az igaz keresztyén bölcsesség, avagy amint a Szentlélek nevezi, nem a *Szettek tudománya*, melynek ez a magyarázatja: *a bölcsességnek teljes volta az Istent félni*.⁶ Ebből azután ez minden ő művelése is keresztyén emberben, hogy mindenkiben a jót a gonosztól elválóssa, amazt állhatatosan kívánván s követvén, emezt megutálván s megvetvén. Ezokáért valamint régenten Mózes az Izráel fiainak, azonképpen az Újtestamentomban is minden keresztyéneknek óhajtja Szent Bernárd apát úr ezt az igaz bölcseséget: *Vajha, úgy-mond, eszes tudnál és értenéd, és az utolsókról gondolkodnál! Azaz, vajha tudnál, amik az Istené; értenéd, amik a világé; gondolkodnál azokról, amik a Pokolé; bizonyára a Pokoljától iszonyodnál, a Világjától eltávoznál, az Istenéje után kívánkoznál*.⁷ Ezt az üdvösséges bölcseséget már a régi pogányok is (de csak távulról, és néminémű homályban) látták; mert ez a szava Cicerónak, *hogy akik mindennemű jó erkölcssekkel tündöklenek, azok mind bölcseknek, mind jó férfiaknak is mondathatnak*.⁸

Jóllehet pedig az a bölcsesség, mely ő mélységes elmélkedésivel és okoskodásával az eget s földet általjárja, nem ellenkezik az igaz keresztyén bölcseséggel, minthogy az sok jeles szentekben is találtatik, de magán mégis (Szent Pál apostolnak bizonyosága szerint e gonosz tulajdona lévén, hogy *felfualkodtat*)⁹ inkább veszedelmére, hogysem igaz lelki javára vagon embernek. Innét van Szent Ágoston doktornak sok régi pogány bölcsekről ama híres mondása: *dicserítetnek itt a földön, ahol már nincsenek, és ott kínoztatnak, ahol mindörökkön örökké lesznek*.¹⁰ Tudom, keresztyén lélek, hogy nem akarsz azoknak számában lenni, légyen tehát az igaz keresztyén bölcsesség után első igyekezeted, melynek a Szentlélek ezt a legfőbb művelését említi:

A bölcs fél és eltér a gonosztól. Prov. 14. v. 16.

⁶ Prov. 30. v. 3.

⁷ Bernard. in quadam Epist.

⁸ Cicero L. 5. Q. Tuscul.

⁹ 2. Corinth. 8. v. I.

¹⁰ Augustin.

II. CIKKELY

Ritka az igaz bölcs, mert nem kerestetik a bölcsességet az ő igaz forrásában

Cicero, mennyire a pogányságnak sűrű homálya általláthatta az igazságnak fényét, azt látá egyedül igaz bölcsnek lenni, *kinek szíve a józon s okos tanáccsal, az ellenkező emberi dolgoknak csendes viselésével, a változó szerencsének megvetésével és mindenféle egyéb jó erkölcsökkel, mint neminémű erős bátyákkal megkönyékeztetvén, soha semmi viszontagság által meg nem győzzetetheték,*¹¹ annyira tudniillik, hogy belső csendessége felzavarodván, vagy a bosszonkodásnak, vagy a bánkodásnak, vagy más valami szertelen indulatnak valami helyt adjon. Ritka madár a fejr holló, de csaknem ritkább az ilyen bölcs, kire a balszerencsének mennykövei, mint néminémű érzékenységtelen állóképre, vagy cölönkre esenek.

A régi pogányság igen kérkedik Socrates filozófussal mint igaz bölccsel, mert azt írja felőle Plató, hogy még a halálnak szentenciájára is nevetett;¹² és holott mások arra csaknem megepednek nagy félelmek, szomorúságok és szorongatásoknak miatta, ő egyenlő szívbéli csendességét megtartván, utolsó órájáig is mindenféle nagy dolgokról bölcselkedik vala. De ezt az minden bal ügyben való nagy lelkierőt és állhatatosságot nem annyira az igaz bölcsességtől, hogysen annak árnyékától vévék némely régi pogány filozófusok, mert midőn az egy igaz Istennek, úgymint az igaz bölcsesség forrásának ismeretétül még igen távol esének, a bölcsességnek teljes fényéhez sem lehetett közelgetniek. Minek okáért tudnivaló az, hogy ugyan természet szerint sokféle jó erkölcsökkel tündöklének, de a természetnek ereje felibe föl nem emelkedének azokkal; tudniillik hogy ha mi jót tésznek vala, azt valami jó szándék által csak egyedül Istenhez igazították volna, hanem az emberi becsület és dicséret volt többire jóságoknak tárja. Ez okáért amely jó erkölcsnek nagyobb becsét látták, annak követésére is inkább iparkodának, sőt minthogy az emberi dicséret volt legnagyobb ösztönök a jóra, az is történt, hogy némelyek közülök nem a jó erkölcsnek voltát, hanem csak tündér színét

¹¹ Cicero Paradox. 4.

¹² Plato in Phaedone.

keresnék, és mások volnának külön, mások megint nyilván. Amint Nagy Sándor Antipater királyt az ő mértékletes és takarékos életéről hallván dicsértetni, azt mondja vala róla, hogy künn fejér palástban járna, otthon pedig bársonyban.¹³

Most is sok ilyenféle bölcseket nemz a világ, kik az ő jó erkölcsöket az emberi dicséretnél magosbra nem emelik; sőt kik a jó erkölcsnek szép külső színénél sem igyekeznek többre; de egy olyan bölcsét talám még Diogenes lámpásával is alig fogunk találni, ki Istent minden teteményére célul vévén, mindenkor magához hasonló legyen, és a jó erkölcsét még akkor is becsülje, mikor semmi becsülőit nem látja annak. Ennek pedig nem más az oka, hanem hogy a bölcsességnek tanulói között még igen sokan a régi filozófusoknak nyomdokin járnak, olyan mestereket és iskolákat választván, melyekben inkább tudósokká, hogysen mint keresztyén emberre illik, igazán jókká váljanok; s az ilyenforma tanulásnak közönségesen kárhozata vége s nyeresége. Ilyenformán tanula Ágoston, míg Manésnek dögleletes nyájában vala; de midőn Pontianustól hallá Remete Szent Antalnak életét s azt is, melyképpen annak olvasásából Istenhez tértek legyen a császárnak két tisztartói, arra megnyilván a szemei, csakhamar látá azt, hogy minden tanulásával poklokra készülne, mert imígy szólítja vala Alipius pajtását: *Mit szenvedünk? Mi dolog ez? Mit hallottál? Feltámadnak a tudatlanok, és az eget elragadják; s mi a mi tudományunkkal szív nélkül lévén, imé hol fetrengünk? Testben és vérben.*¹⁴ Az örökévalók nagyobbak és méltóbbak az ideigvalóknál, tehát illik elsőszer is azokra arányozni; evégre pedig nem szükséges a régi pogány bölcseknek jó erkölcsöit teljesen megvetnünk, hanem csak más nemesebb célra kell azokat igazítanunk, avagy a földről az emberi dicsérettől igaz jó szándék által az égre Istenhez emelnünk. Minekokaért bölcsességektől sem kell egyáltalában eltérnünk, hanem annak hibáit a keresztyén bölcsességgel megjobbítanunk: ennek mestere pedig és iskolája nincs a földön; mert azt mondja a Szentlélek:

Minden bölcsesség az Úr Istentől vagyon; és ő véle volt mindenkor, és az idő előtt vala. Eccles: I.

¹³ Plutarch, in Apopht. Regum.

¹⁴ Aug. L. 8. Confes. C. 8.

III. CIKKELY

Az igaz bölcsesség csak azoknak adatik, kik azt jó szándékkal keresik, és a keresztyén jámborságban állhatatosan megmaradnak

Alfonsus aragóniai királynak támétalan sok gazdagságit eltekéntvén egyvalaki az udvarnaki közül, azt mondja vala, hogy már lehetetlen volna a királynak megszegényednie. Ezt hallván Alfonsus: *csak holnap is meg lenne az, úgymond, ha a bölcsességet pénzen lehetne venni.*¹⁵ Úgy gondolom, hogy most is sokan inkább kevesebbet akarnának bírni, hogyses tudni és érteni; azokáért nem kímélnék pénzüket, ha a bölcsességet valahol áruba találnák. De nincs annak a földön kufára: Istentől adatik az, nem pénzért, de nem is ingyen, sem pedig mindnyájoknak, hanem azoknak adatik, az kik istenes jó szándékkal és igyekezettel utána vannak. Amint midőn Salomon csak egyedül avégre kéri vala Istentől az értelmes szívet, hogy a biradalma alatt lévő nagyszámú népnek annál tökéletesben kiszolgáltathassa az igazságot, mindjárt megnyeri vala azt, és ugyanaz Írásnak bizonyosága szerint oly nagy mértékkel, *hogy bölcsőbb volna minden embereknél.*¹⁶

Ha Salomon elfordult szándékkal kevélységre, vagy mások ellen való gonosz patvarkodásra kérte volna a bölcsességnek ajándékát, soha bizonyára ahhoz nem jutott volna; mert maga ismeri és vallja azt, *hogy a gonoszakaró lélekben a bölcsesség bé nem mégyen, se nem lakik a bűnök alá vettetett testben.*¹⁷ Mely szavai tovább azt is adják értésünkre, hogy valamint a bölcsességnek elnyerésére jó szándékkal és igyekezettel kell lennünk, azonképpen annak állhatatos megtartására is szükséges az állhatatos jámbor élet. Mert minthogy a bölcsesség Cicerónak ítéletéből *az életnek mestersége,*¹⁸ Nánzianzomi Szent Gergelynek vélekedése szerint pedig maga *a dicséretes keresztyén élet,* azokáért valamint valami képíróról, ha egymás után rosszul kezdené a képeit rajzolni s írni, igazsággal azt mondhatnók, hogy már elfelejtette a képírásnak mesterségét, azonképpen ha ki kívánságinak és indulatinak intézése

¹⁵ Panormit, L. 3. de rebus gestis Alphonsi.

¹⁶ 3. Reg. 4. v. 29.

¹⁷ Sap. I.

¹⁸ Cicero L. I. de finibus.

szerént törvénytelenül élne, már jelenségét adná az annak, hogy elvesztette a bölcsességet, úgymint a jámbor életnek mesterségét.

Az ugyan való, hogy a bűn el nem veszi embernek előbbi eszét és tudományát, mert förtelmes latorsága után is sok elmés okoskodási lehetnek a tisztaságról és más egyéb jó erkölcekről, de amiatt mégis az igaz keresztyén bölcseséget elveszteti véle, és nagy bolonddá teszi őtet. Nem lehet ám az nagy eszelősség nélkül, hogy valaki a jó erkölcsöt mint igaz jót megismérje, s másoknak ajánlja, s maga azonban ellenkezőt cselekedjen azzal; amint Szent Pálnak minden régi pogány filozófusokról ez a szava: *Mert magokat bölcseknek mondván lenni, bolondokká löttek.*¹⁹ S vajon miért? Nem egyébért bizonyára, hanem hogy az egy igaz Istent, az örökkévaló, vég-hetetlen jót (holott az ő sokféle teremtményitől bizonyos létét megtanulák), mégis amint illett, nem tisztelik és nem dűcsőíték. Igen veszedelmes pedig a bölcsenek a bűn által ama lelki megbolondulások; mert ha a régi filozófusokról azt mondja Szent Pál, hogy abban a lelki bolond voltokban *elfordult értelemre adá őket Isten, hogy azokat cselekedjék, amik nem illenek*; mái napig is ez a keresztyén bölcsék észvesztésének a vége, hogy olyanféle dolgokat cselekedjenek, melyektől még a fülek s szemek is iszonyodjanak. Salomont arra például vevők elébb, mely hamar nyeri vala meg a bölcsességet istenes jószándékkal azután lévén; arra is méltó példánk lehet, mely hamar lőn megint bolonddá a bűn által, midőn tudniillik az Isten törvénye ellen idegen asszonyoknak szerelmébe keveredvén, azután éppen idegen isteneket is követett. Hogy úgy ne járj, igaz, bölcsességszerető jámbor lélek, íme, arra a Szent Léleknek üdvességes tanácsa: *Fiam, bölcsességet kívánván, tartsd meg az igazságot, és az Isten megadja azt néked.* (Eccl. I. v. 33.)

¹⁹ Ad Rom. I. v. 22.

MIHÁLTZ ISTVÁN
(1726–1785)

KERESZTÉNY SENECA
(1761)

A KERESZTÉNY BÖLCS OLVASÓHOZ

A bölc *Senecának* gyönyörű könyveit
eljárván, mint annyi virágos kerteit,
Egy valaki rendbe szedé szép gyöngyeit,
S erkölccsel illatos szólása kénceit.

Magyarra nemzetem kedviért fordítám,
Bokrétába s versbe én azért szorítám,
Hogy kedveket nyerem ezzel, azt alítám:
Minthogy egy bölc könyvből csak elébb sajdítám.

E kis könyvecskében vezet bölcsességre
A pogány, keresztény tekéletességre,
És bölcsét illető szemérmetességre,
Minden dolgaidban mértékletességre.

Azért ha itt nem lelsz: *Szívet ostromlókot,*
Kék s fekete szemmel sűrűn villámlókot,
Krétát fejjérséggel érő s felmúlókot
S pünkösdi rózsáknál szebben piroslókot.

Meg ne vesd: mert a bölc tanít itt bölcseket,
Nem is nyújt senkinek hízelkedéseket;
Férfit, asszonyt együtt oktat mindeneket:
Én is így adám ki e kevés verseket.

Ha pedig ezekben sok hibát ejtettem,
A szót ha mesterül számmal nem mérhettem,
Vagy a bölcs értelmét által nem érthettem:
Megbocsáss, ha minden szót ki nem tehettem.

Ne boncold a hazád nyelvén költ verseket;
Hanem vedd szívedre a bölcs intéseket.
De ha *Cupidórol* vársz mesézéseket,
Senecától s tőlem nem nyered ezeket.

ELSŐ BOKRÉTÁCSKA

Életünk buzgó megjobbításáról

Ámbár a tengeren túl költözködjél is,
Barna szerecsenek közé szegődjél is,
Pusztá és magános helyre vetődjél is,
Acélos kősziklák közé rejtődjél is:

Magadat mindenütt magaddal hordozod,
Híres Párisból is magad visszahozod:
De hogy mitévő légy, ha azt tudakozod,
A bölcs *Senecától* e tudományt hozod:

Évégre ne keress idegen földöket,
Vadak lakhelyeit s rengeteg erdőket,
Hogy jobb légy, kövessed a szép erkölcsöket,
Ne másutt, ha más légy, s tedd le a bűnöket.

Mit használ, hogy tudod külső *módjokat*
Vidék nemzeteknek bévett szokásokat?
Az meg nem jobbítja a gonoszságokat:
Nem ad sebeidre ez orvosságokat.

Kinek karja marjult, lába ficamodott,
Vagy íze helyéből ha kifutamodott;
Vagy úri betegség szárában származott,
Avagy más nyavalya testében támadott,

Nem ül hat bokkrétás lovú hintójára,
Velencei kézzel készült hajójára,
Sem Moldvában termett pej paripájára;
Hanem vágyik szíve csak gyógyítójára.

Orvost keres azért, ki *curáját* kezdje,
Kimarjult ízeit helyre visszasedje,
Romlott, beteg testén hogy próbáját tegye,
Vagy a nyavalyának hogy eleit vegye.

Te mégis magaddal könnyen elhited,
Hogy veszett erkölcsöd orvosát lelheted,
Ha külső országra utodat veheted,
És annak városit összekerengheted.

De hidd el, mindaddig nem lesz békességed,
S nincs is, ki megadja lelki egészséged,
Sőt nagyról nagyobbra terül betegséged,
Míg okát dajkálja erkölcstelenséged.

A' szükséges tehát, magad hogy jobbítsad,
Gyükerét a rossznak szívedből kiirtsad,
Szívedet, lelkedet a jóra fordítsad,
S a szép erkölcsöket menten szaporítsad.

MÁSODIK BOKRÉTÁCSKA

A magánosságnak és hallgatásnak szeretetéről

Semmi úgy az embert meg nem tántorítja,
S állhatatos szívét úgy nem háborítja,
Jobb felől bal félre úgy el nem fordítja,
Mintsem, ha sok szóra száját s fülét nyitja.

Mert a törvénytelen példákkal pusztulunk,
Valamint a jókkal a jóra újulunk,
Azért ha zűrzavar községtől távulunk,
Bomlott erkölcsünkben ottan meggyógyulunk.

Mit kellessék tehát, kérded, távoztatni?
Bölcsőbb feleletet arra nem adhatni:
Nem kell a zsinatba magadat avatni,
A gyülevész néppel a sok szót vitatni.

Sokasággal való nyájas társalkodás,
Apró-csepű néppel esett nyájaskodás,
Megvallom: volt nékem gyakor tántorodás,
Szívemnek nyugtában szörnyű háborodás.

A sokaság közé hányszor elegyedtem,
Szívem csendességét annyiszor vesztettem,
Jó indulatimban mind felkeveredtem,
Mi rosszat hallottam s láttam, mind bévettem.

Való: veszedelmes sokak társasága,
Mert vagy reánk ragad azok gonoszsága,
Vagy ránk keni-feni rókák ravaszsága,
Vagy önként követi szívünk gyarlósága.

Mennél többen vannak a gyülekezetben,
Ide s tova hajló, hiú tiszteletben:
Valamint a hadi ostrom készülletben,
Annál nagyobb kár lesz a várépületben.

Valahányszor én is ilyek közt forgottam,
Magamon emberi színt alig tartottam,
Dagály- s büszkeségre bőven tanítottam,
Róka- s farkasbőrrel ingyen ruháztattam.

Ugyanis szükséges a', vagy hogy kövessed,
Vagy nyavalyás fejed nyelvek alá vessed,
Vagy színt- s képmutató szavakat szeressed,
Vagy tekintet nélkül bátran kinevessed.

Mind a kettő nehéz: mert ha kedveskedel,
Sok rosszakkal te is rosszba keveredel;
Ha pedig rosszakkal szembe ellenkedel:
Ellenségid lába alá vetemedel.

Vond el tehát magad, s ülj magánosságban,
Feltalárod nyugtod ilyen némaságban:
Ellenben a sok szó- és temondaságban,
Töltöd életedet nyughatatlanságban.

A hosszas drécselés így szokott meglenni,
Egy szóról más szóra szaporodást venni,
Szerelem s részegség ösvényein menni,
Végre ember szívét cégérül kitenni.

Ember az embertől gyakor veszedelmet,
Sőt mindennap szenved sebhető gyötrelmet:
Farkas agyarától, mint bárány, sérelmet,
Ha vigyázó pásztor nem hoz segedelmet.

Óva járj! mert nincsen ennél halásasabb,
Maga kényyén járó ellenség s nyakasabb,
Csalárd kelepccéket hányó s fortélyasabb,
Tündér színességgel kedvező s nyájasabb.

Sötét felleg elébb eget borongatja:
Azután záporát s mennykővét hullatja,
A ház ropogással dőlését mutatja,
A tűz gyulladását füstjével tudatja:

De az emberektől származó veszélyek,
Mint a vadászoknak földött kelepccéjek,
Olyanok: mézzel van tele szelencéjek,
Kóstold csak: halált hoz eltítkolt epéjek.

Egyszóval, summába vedd e tanúságot:
Minden felett szeresd a magánosságot,
Senkinek kedviért ne mondj hamisságot,
Szólásodban félretedd a gyorsaságot.

HARMADIK BOKRÉTÁCSKA

A halálról való elmélkedésről

Csudálatos dolog, teljes életében,
Mihent petyegni kezd az anyja ölében,
Élni tanul ember; míg ő idejében,
Honnét felvétetett, száll a föld öblében.

Még a' csudálatosb, hogy teljes éltünket,
Arra kell fordítunk kis tehetségünket,
Hogy kelljen meghalni, s folytatni ügyünket:
Ha csak nem kívánjuk veszteni lelkünket.

Sok urak, hercegek fényes pompájokat,
Sok koronás fejek aranyalmájokat,
Mások mindeneket s édes hazájokat
Elhagyván, tanulták várni órajokat.

Egész erejeket abban fárasztgatták,
Mint kelljen meghalni, csak azt tanulgatták,
Mégis mesterségét ki nem tanulhatták,
Halálok óráján magok megvallhatták.

Nem csekély állapot arra elkészülni,
Annak tanulásán meg is kell öszülni,
Tudván, hogy nem lehet aztot elkerülni;
Mégis érkezésén lehessen örülni.

Valaki él, s halált nem akar érezni,
Fel és ezen úton nem akar evezni,
Holott életünket így kell elvégezni:
Ezt esztelenségnek illenék nevezni.

A bizonyos dolgot ember készen várja;
Az egy kétes utat félelemmel járja:
Mely hidat minden jár, azt bátran sétálja;
Elkerülhetetlen a halálnak árja.

Mit félsz s pántolódol? ha pór nemesekkel
Van egy állapotban koldus hercegekkel,
Ifjú vénekkel s a vén kisdedekkel:
Lám, egyaránt bánik halál mindezekkel.

Tehát hogy a halál meg ne ijeszthessen,
Kész légy; és aluva soha ne lelhessen:
Mint jó vitéz vigyáz, s várja fegyveresen,
Hogy ellenség rajta csúfot ne tehessen.

A hajózás után csak meg kell pihennünk,
S végre nyugodalmas révparthoz eveznünk,
Valamely szigetben nyugvóhelyt keresnünk,
Teljes tehetséggel abban igyekeznünk.

Aki a révpartot hamar elérheti,
Hosszas hajózásnak eleit veheti,
Tapsol és vigadoz, hogy elvégezheti;
Mert többé háború nem hányja s vetheti.

Szerencsések, akik hamar eljuthatnak;
Mert kik vitorláit restül fúvattatnak,
Vagy poshadt tengertől hosszan tartóztatnak,
Megunják hosszason tartását utaknak.

Így történik velünk; egyszer el kell menni,
Hosszas, avagy rövid hajókázást tenni:
Szerencsésb, aki tud rövid utat venni:
Ha késel is, szükség ugyancsak meglenni.

Nem akarsz rab lenni tested tömlőcében?
Zsellérül lakozzál annak üregében:
Mint a fecske lakik nyáron a fészkében,
Elköltözülendő annak idejében.

Így kell azért néked gyakran gondolkodnod:
Nem lehet örökké a testtel lakoznod,
Végezetre attól csak el kell távoznod;
S nem lesz akkor nehéz ismét elutaznod.

Nem lelsz e világon olyan kereskedést,
Vízen vagy szárazon járó vitézkedést,
Amely úgy kívánja a bölcs mesterkedést:
Mint a halál róla való elmélkedést.

NEGYEDIK BOKRÉTÁCSKA

Az ínségek hasznáról

Erős, jó férfiak mért nyomorgattatnak?
Zápor ínségekkel mért ostoroztatnak?
Ártatlanok, kérded, miért hurcoltatnak?
Mindenféle rosszal földig nyomattatnak?

Ki az erős és jó férfíróól alítja,
Hogy erősségében ínség tántorítja,
A balvélekedést magára háritja:
Mert ötet semmi rossz helyből nem mozdítja.

A jó s erős férfik imígy vélekednek;
Mint a pálmaágok, akkor nevelkednek,
Mikor lenyomatván, meg felemelkednek;
Úgy *virtusok* ínség között bölcsöskednek.

Vár erőssége is avval próbáltatik,
Sűrű ágyúzással ha ostromoltatik:
S ha táborba vitéz gyakran szállíttatik;
De a heveréssel megpuhásíttatik.

Ki-ki mennyit érjen, akkor mutogatja,
Mikor baj és ínség szívét háborgatja,
Vitorláját sebes, zúgó szél szaggatja,
Csónokját fenékül csak fel nem forgatja.

Te vedd jól eszedbe, miként cselekesznek
Az atyák és anyák, s miben különbeznek:
Anyák gyermekeknek csecsegye kedveznek,
Kiért szörnyű romlást azoknak szereznek.

Atyák tanulásra a gyermeket hajtják,
Mint a délceg lovat kapucánban tartják,
Munkában szüntelen homlokát izzasztják,
Irgalmasság nélkül sírásra fakasztják.

Atyai mód szerént minket Isten szeret,
Súlyos ínségekkel azért üt és veret,
Zöldes időnkben küld szomorító deret,
Gyarlóságunk vegyen hogy vastagabb eret.

Szerencsétlen ember, akit semmi sem ér,
Mint kinek testében megposhadott a vér;
Akármilyen borbélytól vágattassék az ér,
Ép egészségére soha vissza nem tér.

Mennél több sereggel ostromol ínséged,
Faggat, ront, keserít testi ellenséged;
Annál nagyobbra nő várott dicsőséged:
Dicső viadalra ez a te térséged.

Akit Isten kedvel, ínséggel látogat,
Keserves csapással szüntelen sújtogat:
Alkalmatosságot vívásra nyitogat,
A viadal után koronát nyújtogat.

Ezüst, arany tisztul lángoló tüzekkel,
Drága karikává görbül ütésekkel;
Akit itten nem sújt Isten verésekkel,
Várja jövődjére tám büntetésekkel.

De mégis kérdezed: Isten mért bocsátja
Jókra az ínséget? miért szorongatja?
S terhes betegséggel élteket fogyatja?
Sok viszontagságban szüntelen forгатja?

Tudjad: azt cselekszi Isten jámborokkal,
Amit hadi vezér hív táborozókkal,
Sok csatákban forgott erős bajnokokkal,
Mezőn és tengeren próbált bajvívókkal.

Erőseket választ őrnek állására,
Éjjel az utaknak megvizsgálására,
Ellenség tábora felprédálására.
Kősziklákra épült várak dulására.

Senki azért köztök meg nem szomorodik,
Hadi vezér ellen nem panaszkodik,
Jót remél felőlem: sőt így gondolkodik,
Hogy tehessen próbát, csak azon aggódik.

Ugyanezent mondják, kik sanyargattatnak:
Mivel Isten előtt méltóknak láttatnak,
Kiket megpróbáljon, túrni mit tudhatnak,
Emberi erővel mennyire juthatnak.

Mit csudálad, Isten ha az erősekkel
Kemény próbát teszen a vitéz lelkekkel?
Mit félsz, ha gyakran vissz az ellenségekkel?
Megszokod, s nem gondolsz végre inségekkel.

Ha szél ostromolja, fák úgy erősednek,
Fújja és mozgatja, úgy gyökeresednek:
A hányatás között gályák keményednek,
Bajnokok vívással megtenyeresednek.

Az vitéz, ki sokszor ellenség közt forgott,
Kinek öklök alatt foga is csikorgott,
Orrából, szájából vére bőven csorgott,
Bajvívás közt íze és csontja ropogott.

Noha ellensége földre terítette,
De ő ellenségét vállaira vette;
Ámbár lábaihoz újólag letette,
Azért mégis szívét ha el nem vetette;

S ha mennyiszer földhöz ellensége verte,
Fekölt, s kezét annak vérébe keverte:
Noha elébb le[e]sett, s a port megheverte:
Mégis a borostyánkoszorút elnyerte:

Az ilyen másszor is ellenségre mehet,
Azon sok szép próbát bátorsággal tehet;
De egyszersemind nekünk tanúságul lehet,
Hogy ínség közt ki-ki pálmaágat vehet.

Halljad tovább: Isten szavát így folytatja:
Jámbor s erős férfi száját hogy táthatja?
Bölcs rendelésimet miként vádolhatja?
Igazat hamistól ha megválaszthatja?

Másokat arannyal, jóféle gyöngyekkel,
Másokat ezüsttel és drágakövekkel,
Áldottam másokat gazdag értekekkel:
De boldogítottam csak külső színekkel.

Hogy ezek boldogok, ti azt gondoljátok,
És földi istenek gyanánt imádjátok:
Boldogtalanoknak inkább mondhatjátok,
Drága koporsókhöz hasonlíthatjátok.

Mert az igazakat igaz boldogsággal
Áldottam állandó s belső gazdagsággal;
De ha meggondolod, józon okossággal
Jobbak és nagyobbak ezek valósággal.

Ezt hagyván: mi ijeszt, azt bátran megvetnék,
Ami kívántatja magát, kinevetnék,
És ezt a tudományt hívséggel követnék,
S úgy erős férfiak nevét viselhetnék.

Boldog, akit próbál mindennemű ínség,
Bú, hírben kárvallás, keserves betegség,
Kétszínű barátság és házi ellenség;
Ki békével túri, van abban erősség.

ÖTÖDIK BOKRÉTÁCSKA

A világi és hiü tudomány ellen

Kérdés támad: vajon ha tehet-é jókká
Minket a tudomány, igaz s jámborokká?
Felelet: igenis tehet tudósokká,
De nem jámborokká, igazakká s jókká.

A *Gramaticus*nak ez a hivatalja,
A szólás törvényt s módját hogy találja,
A történt dolgokat írásban foglalja,
Legfeljebb a szókból hogy versét csinálja.

Ezek közül vajon melyike mutatja
A jóra az utat, és gonoszt untatja?
Zablán kívánságid melyike tartatja?
A buja életet melyik utáltatja?

A *Geometriát*, ha jól megvizsgálod,
Ez *reguláiból* a földet cirkálod,
A *muzsika* által csak füled táplálad;
De mit félj, s mit kívánj, azt fel nem találod.

Keresed Ulysses hosszas utozását,
Mutatod tengeren történt bujdosását,
Szicel s Olaszország közt hányattatását,
Sok veszedelmekkel járó hajózását.

De mit használsz ezek szép tudományával,
Hogy bírj kívánságid zablátlanságával?
Ha te erkölcsödnek rossz indulatjával
Hányatol, vetteted, mint ő gályájával?

Úgy is vagyon. Nemde rakva van cselekkel,
Szélyes ez a világ csalárd szirénekkal,
Akik kedveskednek ékes személyekkel,
Halál álmát hozó énekelésekkel?

Mihent pedig füled csiklándoztathatják,
A *Venus* poharát megköstoltathatják;
Álnok énekekkel szemed béhunyatják:
Mint dühös ellenség, hajód felforgatják.

Mit kérdezed tőlem *Florinda* szépségét?
Thisbe s *Penelope* tekkéletességét?
Írd le inkább a szív-erkölcs tisztességét
S a tiszta életnek becses ékességét.

Lépjünk *muzsikára*: tudod, hogy kell menni
Ilyen vagy amolyan fogásokat venni,
Ha víg vagy szomorú nótának kell lenni:
De ebből nem tudod, mit kell búban tenni.

A *Geometria* bőven tanítgatja,
Hogy kell földet mérni lánccal, mutogatja,
Az egész világot kicirkalmazgatja:
Mi elég embernek, arra nem oktatja.

Az *Arithmetica* tanít számadásra,
Számlálás, kivézés- és sokasításra,
Sok ezer számok közt törvényes osztásra,
Tíz ujjodon minden szám feltalálásra.

E' sokkal bölcsebben tenne, ha tanítná,
S számvető betűit, ha arra fordítná,
Hogy minden csak hívság, ha azt bizonyítná;
Így a bölcsességnek iskoláját nyitná.

S hogy nem boldog, ki csak a pénzt vadásztatja,
Csorda-számtartókkal kénscét számoztatja;
Mert ha a szerencse őt arra juttatja,
Hogy maga számlálja: akkor megtudhatja.

Mi haszna, hogy tudod mérni a réteket?
Lábokra osztani a szántóföldeket?
Ha hamisan bírod testvérid részeket?
S fel nem osztod velek az örökségeket?

Mi haszna, láb földed úgy felárkoltatik,
Környös-körül pontig úgy bésáncoltatik,
Hogy országútnak is fele elloptatik?
Ha szomszéd föld miatt szíved szaggattatik?

Te szorgalmatosan tanítasz engemet,
Hogy el ne veszesse, s tudjam értékemet:
Inkább, mint veszesse vígan mindenemet,
Erre taníts, és bú ne érje szívemet.

De ím! mondd, felét elveszik *jussomnak*,
Atyámtól, anyámtól hagyott jószágomnak,
Ősi eleimtől maradt vagyonomnak:
Már osztán mit hagyok sok maradékomnak?

Mondd meg, ősid előtt kik bírták azokat?
Nem mint úr foglaltad te a jószágokat,
Mint zsellér, nem mint úr bírod a házokat:
Hát kié? kérdezzed a maradékokot.

A törvénytanítók arra is oktatnak,
Amik közönséges jóknak alíttattnak;
Különös emberek ott nem foglaltatnak:
Te pedig amit bírsz, olyannak tartatnak.

Végre jól tudsz mindent számba szedegetni,
Kereket, négyszegűt, hosszát méregetni;
Jobb az ember szívét fontba vetetegetni,
Mely nagy, avagy kicsin legyen, kérdezgetni.

Görbe s egyenes közt különbséget tenni
Szép dolog, s *lineát* egyenesen venni;
De jobb tekéletes igaz úton menni,
S minden dolgaidban egyenesnek lenni.

Megvallom, csak azok igaz tudományok,
Más tudományoknál becsesb találmányok,
Bölcséktől ránk maradt méltó hagyományok,
Melyek tökéletes életre kormányok.

Minden, ami vagyon, csupa mulandóság,
Nincs a természetben semmi állandóság;
Hiú tudományban ez a tulajdonság:
Hogy csak a hívságra légyen hajlandóság.

HATODIK BOKRÉTÁCSKA

Magunk ismételtről

Ha akarsz magad emberül vizsgálni,
Hogy ki légy, és mi légy, magadba kell szállni,
Belső indulatid gondosan rostálni:
Akkor, ki légy, s mi légy, fel fogod találni.

Lovat akarsz venni: nyergét letéteted,
Bársonycafrangját is róla levéteted:
Nem túros-e háta, szemesen nézeted,
Ha nincsen-e gáncsa, rendre kérdezteted.

Látod valakinek struccos-forgós fejét,
Süvege környékét nem nézed, s tetejét,
Hanem megvizsgálod az agyavelejét,
És ott feltalálod annak sok mótelyét.

Megjobbulásunknak ez az akadály,
Hogy a sok dicsíró utunkat elállja,
Okosok és szentek vagyunk, prédikálja:
De mi marjon belől, azt fel nem vájkálja.

Ez az oka tehát, hogy meg nem jobbítjuk,
Jóra s jámborságra magunk nem fordítjuk;
Mert dicsírók szaván szívünk megállítjuk,
Holott hogy hazudnak, gyakorta sajdítjuk.

Nagy Sándor Indiát mikor megszállotta,
Dúlta, vágta, tűzzel s vassal ostromlotta:
Őt is a sebes nyíl egykor megsújtotta;
De ez erős szívét nem tántorította.

Érezvén azonban szörnyű nagy fájdalmát,
A mélységes sebnek mérges gyulladalmát:
Kévánván sebesült teste nyugodalmát,
Borbély keze alá adá nagy hatalmát.

Felőlem a világ, monda, azt állatja:
Hogy vagyok *Jupiter* istennek magzatja;
De ez a fájdalom nyilván kimutatja,
Hogy vagyok embernek nyavalyás fajzatja.

Azont mondjuk, nekünk ha ki hízelkedik,
Dicsírő szép szókkal hogyha kedveskedik:
Tudom, hogy én szívem jóban restelkedik,
És minden gonosszal rakva bővelkedik.

Ti engem dicsírven éig felemeltek,
Jámbor okosságban, csuda, mint neveltek,
Csakhogynem *virtusok* fiának szenteltek;
De ki légyek belől, arra nem ügyeltek.

Légyen hát *regulád* lelked ismérte,
Légyen bizonyságod ő cselekedete;
Nem hazug, nem színség annak dicsírete,
Minden törvényszéken helytáll felelete.

SZÉKELY LÁSZLÓ

(1716–1772)

A JÓ SZERENCSENEK ÉS A SZERENCSÉTLENSÉGNEK ORVOSSÁGAIRÓL

(1762)

A híres-nevezetes filozófusnak, poétának, orátornak, Petrarcha Ferencnek a kétféle, úgymint a jó és a gonosz szerencsének orvosságairól Corregius Azonhoz, a pármai fejedelemhez mint barátjához írt levélbéli előljáró beszéde

Midőn az embereknek dolgaikat és szerencsés vagy szerencsétlen állapotjokat meggondolom, és a dolgoknak bizonytalan s hirtelen való fordulásokat szemlélem, majd éppen nem találok romlandóbbat, semmit sem nyughatatlanóbbat az embereknek életeknél. Így látom, hogy a természet minden lelkes állatoknak valamely csudálatos orvosságnak neméről adott tanácsot, mintha ugyan tudatlanul magáról láttatott volna elfelejtkezni, csak minékünk hagyván az emlékezetet, értelmet, gondviselést, a mi elméinknek isteni és nevezetes ajándékjait, amely a mi veszedelmünkre és fáradtságos munkánkra fordult. Mert ugyanis mindenkor oly szükség felett való és nemcsak haszontalan, hanem veszedelmes, káros és halálos szorgalmatosságok alá vagyunk vettelve, és avval, mind a jelenvalóval, mind az elmúlttal kínoztatunk, a jövővel pedig emésztődünk, hogy semmitől inkább félni ne láttassunk, hanem attól, nehogy valamiképpen valaha talám igen kevéség nyavalyások, szegények legyünk. A nyomorúságoknak szerző okait és fájdalomunknak táplálóit oly szorgalmatossággal gyűjtjük egybe, melyekkel az életet szánakozásra méltó és keserves, szomorú dologgá csináljuk, mely élet, ha rend szerint, igazán folya, teljességgel igen boldog és kedves vala. Mely életnek kezdetét a vakság és feledékenység, folyását a munka, kimenetelít a fájdalom, a vétek pedig mindenik részit szintén úgy bírja; mely hogy így van, akárki az ő életének folyását éles ítéllettel megfontolván, megérti.

[...]

Hogy pedig elhallgassak egyebeket mindeneket, melyektől mindenfelől taszigáltatunk, melyik amaz örökké tartó harc, melyet a Szerencsével vagdalkozunk, melyen győzedelmesekké minket csak az egy virtus tehet vala? Mi attól akaratumkból, szántsándékkal, tudva elszakadtunk. Annak okáért egyedül, mint erőtlenek, minden fegyvertől megfosztattattak, nem egyenlő viadallal a megengesztelhetetlen ellenséggel megütközünk, melyeket viszont amaz, mint valamely könnyű dolgot, felemel, levét, kerekdeden hurcolja és játszik mivelünk. Elszenvedhetőbb volna, ha meggyőztetnének, de most is csúfságnak, játéknak tartatunk. Ezt pedig mi cselekedte egyéb, mint a mi lágságunk, puhaságunk, állhatatlanságunk? Alkalmatosoknak láttatunk lenni, hogy lapta módjára ide is, tova is oly könnyen hányattattasunk. Rövid életű lelkes állatok, elfogyhatatlan szorgalmatosságnak, melyeket ha nem tudunk, a hajót melyik parthoz kössük, micsoda tanácshoz hajtsuk elménket, nyomban tanács gyanánt lehet azt megvizsgálni, és a jelenvaló gonoszon kívül való mind hátunk megett, olyannak lenni, amit fájlalhatunk, és szemünk előtt is mindenkor lenni olyannak, ami bennünket rettentessen. [...]

Ellentállani ennek a gonosznak nehéz állapot, mely a régiség és szokás miatt meggyökerezett, mindazonáltal iparkodni kell rajta. Mely dologra nézve a nemes elmének igyekezetén kívül, amely előtt nincs nehéz, nincs meggyőzhetetlen, szükségesegek a bölcs emberekkel való gyakori beszélgetések is, jól lehet ez már igen megritkult állapot. Mindenekfelett pedig a szüntelen való olvasás és szorgalmatos vigyázás, sőt amaz nemes íróknak emlékeztető könyvei is sokat használtak, csak a jó tanácsokat az elme bévegye, azokat meg ne vesse, mely egyet a földön mint a hasznos és egészséges tanácsadásnak élő kútfejét állíttatni nem szégyenlem. Minek okáért ha az alávaló íróknak is csupán az egy indulatból némelykor kedveséget lenni tudjuk, vagy azért, hogy a következendőknek utat mutatni láttattak, kérlek tégedet, mely nagy becsülettel, tisztességgel tartozunk tehát amaz nevezetes, híres, megpróbált íróknak, kik mielőttünk sok száz esztendőkkel e földön élvén, nagy isteni ajándékokkal teljes elmésségekkel, szent tanításokkal, oktatásokkal mivelünk együtt élnek, együtt laknak,

együtt beszélgetnek, és a mi elméinknek megszűnés nélkül való hányattatásai között mint megannyi fényes csillagok és az igazságnak egére felfüggesztettek, mint megannyi kedves és szerencsés kies szellők, mint megannyi szorgalmatos és tanult hajósok, minékünk a nyugalomnak kikötőhelyét is megmutatják, és a mi akaratunknak lassú vitorláit odahajtják, úgy a lábbogó elmének kormányait igazgatják, míglen az ennyi szélvészekről hányattatott tanácslásokat végtére megállítják és megenyhítik. Mert ez az igaz filozófia ugyanis, nem az, amely csalárd szárnyakkal felemelkedik, és ama haszontalan, terméketlen vetélkedéseknek szélvészes maga hányásával-vetésével hiába környülhengergettetik, hanem amely bizonyos és emberséges lépésekkel, rövid úton-módon az idvességre vezet. [...] Hozzátevén ezt: minthogy egyszerűmind mindeneket megolvasnod vagy hallgatnod, vagy azokról megemlékezned nem lehet, jóllehet hasznos, de rövid dolgokkal támogasd magadat, midőn a rövidség az emlékezetnek barátja. Nem azért, mintha én tenéked azt javallanám, hogy a bölcsességnek amaz munkásabb és nagyobb végezéseit megvetnéd, megutálnád, melyekkel magadat, hogy úgy mondjam, a szerencsének rend szerint való harcában oltalmaznod kell, hanem hogy közben-közben ezekkel a rövid és summás értelmes mondásokkal, mint valamely kész, serény, szüntelen való fegyverekkel minden bosszontatások és minden hirtelen érkezett erő és erőszak ellen, mind innét, mind túl, azaz mindenfelől szüntelenül felfegyverkezve légy. Mert ugyanis minékünk a szerencsével kettős harcunk vagyon, és mind a két helyen egyenlő a veszedelem néműnéműképpen. Melynek csak egy részit tudja és esméri a köznép, azt tudniillik, amely szerencsétlenségnek hívatatik. A filozófusok, ha mind a kettőt isméri is, mindazáltal ezt, úgymint a szerencsétlenséget nehezebbnek ítélik lenni. Annak okáért Aristotelesnek, a Nagy Sándor mesterének az erkölcsi tudományokról írt könyvében isméretes mondás ím ez, melyet a maga törvényeiben summáson megmagyarázott ekképpen: *Nehezebb dolog a szomorú dolgokat elviselni, elhordozni, mint a kedves dolgoktól elvonni magunkat.* Melyet követvén amaz jeles filozófus, Nerónak mestere, Seneca, Luciliusnak, egy régi poétának így írt: *Nagyobb dolog, úgymond, a nehéz veszedelmeket megszorítani, mint az örvendetéseket igazgatni.*

[...] Én annak okáért ennyi sok nagy embereknek, és mindeneknek, akik ily értelemben vadnak, ítélettételek mellett elhajókázván, ha a magaméről akarok szólani [...] a kedves szerencsének igazgatását nehezebbnek tartom, mint az ellenkező szerencsáját, és valamennyivel, megvallom, én nálam irtózatossabb, és amint az bizonyos is, ólálkodóbb a hízelkedő szerencse a fenyegető szerencsénél. [...] amint így vélekedem, engemet nem az íróknak hírek-nevek, nem a szónak törei, nem az alattomban való fortélyos beszédeknek görcsei, hanem a dolgoknak megpróbálásai, megismérései és ezen életnek példái nógatnak, és a nehézségnek nagy oka, az ritkaság. [...] Nem is mondatott az semmiről, és már a mi embereinknél közpéldabeszéddé vált: *Nagy munka a szerencsés állapotot jól tudni hordozni*. Flaccus is nem történetből mondja ezt: *A nagy szerencsét tanuld meg jól hordozni*. Mert ugyanis nehéz mesterségnek ítéli vala ezt tenni, amely különben ki nem tanulthatatik, hacsak igen szorgalmatos indulattal nincs rajta valaki. [...]

Mely dolgokban minémű értelemmel, hová célzó szándékkal viseltem légyen magamat, te ítéld meg, megemlékezvén a szorgalmatos gondosságokról és az időről, aki kevés napok alatt mind elkezdett, mind elvégzett munkámat csudálkozva szemléled. Én vagyok egyedül bizonyosága ennek a bizodalomnak. Azon igyekeztem bizonyára, nem hogy azt kerestem volna össze, ami nékem akármi szebbnek látszott, hanem hogy néked és másoknak is (ha mindazáltal valaki más ezekhez tanálna nyúlni) hasznosabb lehetne, végtére az én célom ez, ami mindenkor a tudománynak ezen nemében volt, nem annyira az írásnak vagy írónak dicsérete, mint az olvasónak haszna, ha mi tőlem vagy elvétethetett vagy reméltethetett, leginkább arra néztem, nehogy az elenségnek legkisebb vagy minden gyanóságára és zörgésére szükség légyen az egész fegyveres házat felhárni, sőt inkább minden gonosznak és ártalmas jónak, és mind a két, azaz a jó és a rossz szerencsének rövid orvossága, de jót kívánó egyenes szívből származott indulattal, mint kettős nyavalyának hatalmas méreg ellen való orvossága, mint kisdéd orvos-iskatulyában minden helyen, minden időben is, amint szokták mondani, kezdednél [legyen], és azonnal, mihelyt is akarod, elővehesd.

Mert amint megmondottam, a szerencsének mind a két nemétől és tekintetétől félni kell, de mindazáltal mind a kettőt el kell szenvedni, és e pedig zabola nélkül szükkölködik, amaz pedig vigasztalás nélkül; itt az elmének felfuvalkodását le kell nyomnunk, amott élesztgetni kell, és a fáradságot, bágyadságot segíteni szükség. [...]

Nem is csalatkozom meg ebben, hogy valamiképpen az emberek testekben, szintén úgy a sokféle szenvedésekkel megterheltetett elmékben azoknak orvosságai sokaktól minden erő és haszon nélkül valóknak tartatnak. De amazt sem mellőzhetem el, hogy valamint az elmének nyavalyái láthatatlanok, annak orvosságai szintén úgy láthatatlanok. [...] Így érkezel pedig olvasására, mint amaz négy híres és testvér indulatai az elmének: a Reménység vagy a Kívánság és az Öröm, a Félelem és Fájdalom, melyeket két testvérasszonyok egyenlő szüléssel szültenek, a Boldogság és Boldogtalanság, azért, hogy ezek innen is, túl is az emberi elme ellen tusakodjanak, az Okosság pedig mindezeknek egyedül megfeleljen, mint aki a várat bírja, igazgatja, és vassissakkal, vasderékkel s az ő mesterségeivel és tulajdon maga erejével, de inkábbblan mennyei segedelem által az ellenségnek körös-környül dühösködő, agyarkodó fegyvereit, nyilait széjjelverje. A te elmédről oly reménységgel vagyok, hogy könnyen megitéled, honnan és melyik részről van a győzelem. [...]

[I. KÖNYV]

[...]

43. EGYMÁSSAL VALÓ BESZÉLGETÉS A KÖNYVEKNEK SOKASÁGÁRÓL

Oh, mely kedves, kellemetes hírek sok könyveknek.
Már megholtak, kik jó móddal együtt beszélhetnek.
De mely sokszor, mint kútfő forr, gonosz az elmének,
Könyv soksága bolondságra válik némelyeknek.

Öröm Igen sok könyvem vagyok.

Okosság Éppen igen jókor kezd erről a beszéd lenni. Mert valamikénthogy némelyek a könyveket a tudomány végett, szintén úgy mások a tompa gyönyörűség és magok hányások-

vetések végett szerzenek könyveket egybe. Vadnak olyak, kik ágyasházaikat ezekkel, mint valami egyébféle házi eszközökkel, szokták megékesíteni, mely nem erre, hanem a lélek megékesítésére találtatott vala fel. Az ilyenek pedig ezekkel nem egyébképpen, hanem mint megannyi corinthusi drága edényekkel vagy festett táblákkal, képekkel, vagy faragott álló képekkel és egyéb, ezekhez hasonlókkal élnek, melyekről feljebb vetélkedtünk. Vadnak olyak, akik a könyveknek megszerzésekkel a fősvénységnek szolgálatjára adják magokat, akik mint mindeneknél legrosszabbak nem a könyveknek valóságos árokat becsülik, hanem a bért, jutalmot tekintik. Ez gonosz, de új ragadó nyavalya vagy pestis, mely nemrégibe a gazdagoknak szorgalmatosságok által láttatik béharapózottnak lenni, mely a kívánságnak egyetlen egy esz- köze és egy mestersége úgy járult ehhez.

Öröm Nagy bővséggel vagynak könyveim.

Okosság Egyszermind a munka, dolog is igen sok, a nyugodalom pedig igen szűk és kevés, az elmének ide s tova el kell sokfelé vonattni, az emlékeztető elmének az vagy amaz dologgal kell terheltetni, elmondom, amit te akarsz mondani. A könyvek némelyeket tudóssá téznek, némelyeket bolondságra vezetnek, midőn többet merítnék, mintsem amenyit megemészthetnek, vagy jól elrendelhetnek; valamint a gyomroknak, úgyszintén az elmének a csömörlés gyakran megártott, inkább mintsem az éhség vagy szűkség; és valamiképpen az étkekkel való élést, úgy a könyvekkel való élést is a vele való élőnek mineműségéhez képest kell mérsékelni. Mindenféle dolgokban, ami ennek vagy egynek kevés, amának vagy másnak felettébb sok szokott lenni. Annak okáért a bölcs ember nem a bővségét, hanem az elégendőségét kívánja a dolgoknak. Mert amaz, úgymint a bővség, gyakran dögleletes, és pedig úgymint az elégendőség mindenkor hasznos.

Öröm Megmérhetetlen felettébb sok könyvem vagyon.

Okosság Azt mondjuk megmérhetetlennek, melynek nincs mértéke, mely nélkül az emberek dolgaiban mi lehet mind igaz, mind pedig hozzáillő, te magad fontold meg. Ezekben is vadnak olyak, melyek legjobbnak ítéltetnek, a mérsékelhetetlenségtől és mértékletlenségtől futni, szaladni kell, és mindenkor szem előtt kell viselni amaz jeles mondást: Semmiben is felettébb valóság nem légyen.

Öröm Megbecsülhetetlen sokságú könyveim vadnak.

Okosság Több könyved vagyón-é, mint az egyiptomi királynak, Ptolomeus Philadelphusnak volt? Ki is hogy Alexandria városában lévő könyvtartó helyében negyvenezer darab könyvet hogy egybegyűjtött volt, abban nincs hiba, melyeket jól lehet sok helyekről, sokáig sok nagy munkával, fáradtsággal gyűjtettek egybe, ugyanott egy csomóban mind egyszersem el is égtenek. Mely egybeszerzését ezen könyveknek Livius nevezi a királyok ékességének és a szorgalmatosságnak jeles munkáját. Ezt pedig Seneca megfeddi, hibát találván benne, ezt nem mondván a királyok ékességének és szorgalmatosságának jeles munkájának, hanem szorgalmatos szántszándékos bujaságnak, sőt még nem is ennek, hanem ezen egybeszerkesztetett, szántszándékkal egybegyűjtött csudára méltó dolgok által maga haszontalan mutogatásának mondja. Mindazáltal mind Livius mondását, mind a Ptolomeus ezen cselekedetét valamennyire talám a királyi kincs megmentheti. És a királynak előre hosszás időkre messze ellátott, a közönséges haszonra célozott igyekezete ebben bizony dicséretre méltó, hogy a Szentírást, mely a világnak nemcsak hasznos, hanem ugyan szükséges is vala, nagy szorgalmatossággal, sok költséggel, ily nagy munkára kiválasztatott személyek által zsidó nyelvből görög nyelvre fordíttattatta. De te mit csinálsz, mert a te mint különös személy, jövedelmed nem érvén ezzel, a királyi készületet nemhogy felérnéd, sőt az sokkal fejülmúlja a tiédet. Amaz Serenus Sammonicusnak, igen tudós nagy elméjű embernek, de akinek nagyobb gondja vala mégis arra, hogy több-több könyveket gyűjthessen egybe, a tudományt mégis nagyobbra nevelhesse, azt olvassuk, hatvankétezer darab könyve volt, melyeket halálakor hagyott mind ifjabb Gordianusnak mint tanítványának, lévén igen kedves embere nagyobb Gordianus császárnak, bizonyára nagy őstől maradt jószág, és sok elméknek segítségekre lehető. De vajon kételkedhetik-é valaki, hogy ez még lenyomó vagy tereh ne lett volna? De kérlek, ugyanez ha egyebet nem cselekedett volna teljes életében semmit, ha ő vagy az írásban nem szorgalmatoskodott volna, vagy a keresés munkájára nem adta volna magát, ha ő nem fáradott volna mindazoknak olvasásában, megértésében, melyek ennyi sok könyvekben befoglaltattanak, vajon nem elég dolga volt-é ezen könyveket

magokat, a könyveknek titulusait, nevezeiteit és a könyveket kibocsátott embereknek neveiket, úgy a könyveknek mind formájokat, mind számokat megtudni? Szép mesterség pedig, amely filozófusból könyvíróvá, vagy könyvárossá téssen. Higgy énnékem, nem ez az útja, hogy írással táplálja valaki az elmét, sőt inkább a dolgoknak lenyomó ily terhével megöletik az elme, és egészen elborítottatik, vagy pedig talám olyan, mint Tantalus módjára a vizeknek közepette a lelket szomjúsággal kínozni, mint amely a dolgok miatt elijedett, elrémült, mely semmit is meg nem kóstolhat, mégis mindenre szertelen vágyódik. [...]

Öröm Megszámlálhatatlan könyveim vadnak nékem.

Okosság A tévelygések is megszámlálhatatlanok, melyek közül némelyek istentelen kegyetlen, mások tudatlan emberektől bocsáttattak ki. Amazok, az elsők ugyan a vallásnak, kegyességnek, az isteni beszédnek értelmével, ezek az utolsók pedig a természettel, igazsággal, erkölcsökkel, a tisztességes tudományokkal vagy a meglőtt dolgokkal, és azoknak leírásának hitelével, mindenek pedig az igazsággal ellenkeznek, és mindenekben, de kiváltképpen először, holott nagyobb dolgok körül van a szó és munka, és holott az igazság hamissággal van egybeelegyítette, igen-igen nehéz és veszedelmes dolog a megválasztásra. Hogy a könyvíróknak feddhetetlenségek egészen nyilvánvaló légyen mindenek előtt, ezen mindeneket egybecsűrő-csavaró és megvesztegető íróknak tudatlanságokat, tunyaságokat kicsoda orvosolhatja meg? Melynek félelmétől viseltetvén (amint vélem), sok nagy nevezetes elmék már nagy munkákkal sokakat elfordítottanak, ez a tunyaságban egészen bémerült mostani idő méltán is szenvedti ezt, akinek nagyobb gondja vagyon a konyhára, a tudományt megveti, és a szakácsok között való különbséget vizsgálja inkább, mint a könyvírókat. Aki azért valamit a hártýákra tud lefesteni, és megtanulja, miként kell a pennát a kézben forgatni, már a' könyvíróknak tartattatik, jóllehet minden tudomány nélkül való tudatlan ember légyen, tudja, mi lenne az elmés-ség, de nem tudja, mi annak a mestersége. Nem kereseim már az igazán való írást, sem nem panaszkodom az igazán való írásra, mely régen megholt, ami parancsoltatik, vajha akár-miképpen csak íratatnék, mert így kitétszének az íróknak gyermeki vagy csecsemő voltok, a dolgoknak valóságok nem

volna rejtékben. Most egybecsúrt-csavart, eredett vagy követett példákkal egy dolgot hogy írnak, megígérik, de úgynyi-
ra más egyebet írnak, hogy amit te magad beszélsz, diktálsz
elé a leírásra, meg nem ismered. Vajon ha Cicero, Livius és
sokan többek a régi nevezetes könyvírók közül, mindeneknek
előtte pedig ama második Plinius visszajönének, az őmagok
munkájokat ma mások által olvastatván, megértenek-é? És
vajon szerte-széjjel nem elbámulnának-é, és avagy most nem
is azt gondolnák-é, hogy más idegen írta, majd pedig nem
azt vélnék-é, hogy idegen, más nyelven van írva? Az em-
beri találmányoknak ennyi összeomlása között a Szentírás
megmaradott, mind az embereknek nagyobb szorgalmatos-
ságok által, sőt nagyobbban és fővebbképpen az Isten maga
lévén ennek szerző oka, ugyanő felsége védelmezvén, oltal-
mazván a maga szent históriáit, törvényeit és a maga szent
találmányait, a maga örökkévaló megmaradhatását nyújtván.
A több nevezetes, igen híres, jeles munkák elvesznek, sőt na-
gyobb részint el is vesztenek, és ekképpen ezen szertelen nagy
kárnak éppen semmi orvossága is nincs, mert nincs eziránt
semmi érzékenység, nem is újság ez ezen dologban, mind a
virtusoknak, mind az erkölcsöknek szertelen nagy kárai sem-
mibe hajthatnak, midőn kisebbek körül oly nagy szorgalmatos
vigyázás vagyon, a tudományoknak veszedelmeket a legki-
sebb, -alacsonyabb dolgok közé számláljátok.

Vadnak olyak, akik ezt nyereségnek tartják. Minap volt egy
oly ember, aki nem a mezőn, nem is az erdőben lakott, hanem
(amit csudálni lehet) Olaszországnak legnagyobb, legnépe-
sebb városában, és ez nem volt barompásztor, sem szántóvető
ember, hanem nagy főrend, és az ő lakosai között nagy becsü-
letben tartatott, aki megesküdt, hogy ő nagy áron megvenné,
hogyha soha az ő hazájában egy tudós ember is se bé nem jönne,
sem ott nem lakna. Ő, kősziklához hasonló kemény szívtől
származott szó! Az íratik amaz paraszt emberből lett hadako-
zó tanult vitéz Liciniusról, aki Krisztus Urunk születése után
307. esztendőbe lett császárrá, és irtózatos nagy ellensége volt,
hogy éppen ilyen értelemben volt ez is, amint róla íratik, hogy a
tudományokat mérgesebb és közönségesen pusztító pestisnek
nevezte. De talám őtet az ő paraszt nemből lett származása
talám megmentheti. Mert bátor ő a császári nevezetig felhágott
légyen is, de az ő természetét nem vetkezte le vala mégis. Mert

ugyanis amaz római főembernek, Flaccusnak ím ez mondása igaz: *A szerencse a nemet meg nem változtatja.* De mit mondjak a ti nemeseitekről, akik a tudományoknak elveszéseket nem csak elszenvedik, hanem ugyan óhajtván kívánják? Jóllehet itt ezen igen szép dolognak megutálása, megvetése és gyűlölése rövid idő alatt titeket a tudatlanságnak szörnyű mélységes örvényében bémerít, letaszít. Ehhez hozzá fognak járulni (hogy a feltételektől el ne távozzunk) oly írók is, akik semmi törvénnyel nincsenek megzaboláztatva, semmi gyakorlások, vizsgálasok által meg nem próbáltattak, semmi ítélettételek által arra ki nem választattak. Nincs sohol majd' semmiféle mesterségeknél annyi szabadságok, sem a kézi mesterembereknek, sem a szántóknak-vetőknél, földművelőknek, sem a szakácsoknak, sem másoknak, midőn egyebekben kicsid a veszedelem, ebben pedig felette nagy és nehéz, mégis minden válogatás nélkül mindenkinek az írásra rohannak, és mindenkinek, valakik mindent pusztítanak, mégis magok jutalmok vágyon. Ebben nincs is nagyobb vétkek azoknak az íróknak, akik az emberi szokás szerint inkább a hasznot nézik, mintsem a szorgalmatoson igyekező tanulóra, és a közönséges dolgoknak folyására való gondviselés bízattatott, akiknek tudnillik soha erre semmi gondjok és hajlandóságok nem volt, elfelejtván azt, hogy Constantinus a Szentföldön lakott Eusebiusnak parancsolt volt, hogy tudnillik a könyvek nem másoktól, hanem ahhoz értő mesterektől, akik a régi szokat és dolgokat forgatják, szeretik, tanulják, és akik annak mesterségét tökéletesen tudják, íratassanak.

Öröm Nagy sokaságú könyveim vadnak.

Okosság Hátha a te elméd nem azokhoz való? Emlékezel-e Senecánál amaz Sabinus az ő szolgáinak tudományokkal miképpen dicsekedik? Mi különbség van közötted és Sabinus között, ha nem hogy te valamennyivel amannál esztelenebb vagy, mindketten pedig a máséval dicsekedtek? De Sabinus bizonyára jóllehet az ő szolgáinak, de úgy, mint magáéinak tudományokkal dicsekedik, de te a te könyveidnek tudóságokkal dicsekedel, amelyekhez néked semmi közöd is nincs. Vadnak olyanok, akik azt gondolják, s úgy is tartják magok felől, hogy házoknál lévő könyveikben valamik írva vadnak, tehát ők azt mind tudják. És midőn akármely dolog felől való beszéd adja elő magát, azt mondják, ez a könyv az én

tékában is megvan, azt vélvén, hogy ez már elég legyen erre a feleletre, mintha ami abban, egyszersmind az ő szívében is mind tudva volna, amellet felemelkedett szemöldökkel meg-némulnak, többet szólni a dologhoz nem tudnak. Bizony ne-vetségre méltó neme a dolognak!

Öröm Könyvekkel bővülködöm.

Okosság Ó, mint akarnám, hogy inkább elmésséggel, éke-senszólással, tudósággal és sokkal is inkább ártatlansággal és virtussal bővülködne! De ezeket nem lehet úgy eladóvá tenni, mint a könyveket, és ha el lehetne is adni, nem tudom, találkoznék-e annyi vevője, mint a könyveknek. Mert a köny-vek a kőfalakat ékesítik, ezek pedig a lelkeket, melyek mint-hogy az emberekől szemmel nem szemléltethetnek, tehát meg is vettetnek, semminek tartatnak. És bizonyára, hogyha a könyvek soksága tudósokká tehetne, vagy jobbá, tehát akik leggazdagabbak, azok lennének legtudósabbak, legjobbak, melyben gyakran igen ellenkező dolgokat szemlélnék.

Öröm A tanulásra segítő könyveim vadnak.

Okosság Meglásd, nehogy meggátoló eszközök légyenek inkább, némelyeknek a győzedelmeskedtetésre, a hadako-zóknak igen sokságos voltak, szintén úgy sokaknak a tanu-lásra a könyvek soksága megártott, és amint szokott lenni, a bővségből szükség származott. Melyek ha önként, magoktól megjelennek, el nem [kell] ugyan őket vetni, hanem félre kell tenni, és amelyek közülök jobbak, azokkal kell élni, és vigyáz-ni, eltávoztatni kell, nehogy amik magok idejekben használni fognának, idő előtt ártsanak.

Öröm Sok és különb-különbféle könyveim vadnak.

Okosság Az utazót gyakran megcsalja az útnak sokfelé való ágazódása, és aki egy járt úton bizonyosan és bátran mégyen vala, megállott a kétfelé ágazódó útnál, a három- vagy négyfe-lé ágazódó útnak pedig tévelygése vagy bizonytalansága sok-kal nagyobb. Szintén úgy, aki egy könyvet kinyitva, elválasztva nagy haszonnal olvashatott volna, sok könyveket felnyitván, nézvén, minden haszon nélkül munkálkodik. A tanulónak a sok terhekre vagon, a tudósoknak kevés elég. A felettébb való mind a kettőnek alkalmatlanságára vagon, de a kemé-nyebb vállakhoz sokkal keményebben hozzá lehet kapcsolni.

Öröm A nemesebb, híresebb, nevezetesebb könyvekből nagy sokaságú számmal gyűjtöttem egybe.

Okosság Senki is a könyveknek sokszagos számokkal annyira nem ment, oly dicséretessé nem lett (amely itten említettetik), mint amaz egyiptomi király [Ptoloméus Philadelphus], de ez a dicsérete néki is nem annyiban a könyveknek sokságokból származott, mintsem ama híres, más nyelvekre lött általfordíttatásokból. Minden kételkedés nélkül annyi elméknek csudára méltó munkájok volna, hacsak a csudatétel egy embernek elméssége által nagyobb nem volna. Más járt úthoz kell támaszkodni, hogy a könyvekből dicsőséget szerezz magadnak, nem a könyvek megszerzésével, hanem a születéssel keress dicsőséget, emlékezetet. Nem kell a könyvet csak a könyvtartó helyre bízni, hanem elmédbe kell azt rakni, az észbe kell zárni, nem a tékába, különben sem a közönséges könyvtartó helyeknél, csak magoknak a fegyvertartó házoknál senki is dicsőségesebb, dicséretesebb nem lesz.

Öröm Sok nevezetes szép könyveket tartok.

Okosság Sokakat tartasz fogságban, melyek hogyha kirohannának és szólhatnának, tégedet a különös fogságnak ítélettétele eleibe fognának idézni. Mert hallgatva ugyan sokat siratnak, nevezet szerint azt, hogy gyakran egy haszontalan fősvény bővölködik azzal, melyek nélkül sok tanulók szűkölködnek.

ILLEI JÁNOS
(1725–1794)

BOETHIUSNAK ÖT KÖNYVEI A FILOZÓFIÁNAK,
VAGYIS BÖLCSESSÉGNEK VIGASZTALÁSÁRÓL

(1766)

II. KÖNYV

I. FOLYÓBESZÉD

Az állhatatlan szerencsének természetiből megmutattatik alávalóságok azon ajándékoknak, amelyeket ő szerelmeseinek veteget: nagy félelemmel, hogy ismét vissza ne kérje; s nagyobb győtrelmekkel, minekutána vissza is vette tőlök

Hallgatott azonban egy kevéssé, és szép csendesen megsajdítván szavára függesztett figyelmemet, imígyen kezdi vala: Ha voltaképpen kitanultam okát és fészkrét nyavaládnak, az előbbeni szerencséd után vizket gondolatod, annak forró szomjúsága epeszt, és egyedül azon háborog szíved, hogy amint te képzéd magadnak, elváltozott. Esmérem a tündér csudának sokszínű csalárdságát; mindaddig úzi mézzel eresztett kedves barátságát vélek, akiket meg akar tréfálni, míg szörnyű fájdalmokkal meg nem szégyeníti, otthagyván őket a faképnél, mikor meg sem álmodnák. Emlékezzél csak meg természetirül, szokásárul, érdemirül; és meglátod, fogadom, hogy semmi derék gyönyörűséget se nem bírtál, se nem vesztettél véle. De mi szükség ezeket oly szorgalmatosan eszedbe juttatnom? Holott még akkor is bátron s ugyancsak helybe meg szoktad szidogatni ezt a vendéget, mikor jobb szárnyán hordozott, magát kelletve hízelkedett körülötted; és iskolámbul költ böles mondásokat térítéttél arcájára. Csak az, hogy mivel minden hertelen változás mintegy valami szívbéli háborúval szokott járni, abbúl esett, hogy a te csendességed is valamennyire felzajdult. Hanem ideje immár megízlelned s

bévenned egynehány gyenge és kellemes gyomorceppecskét, hogy megkönnyebbedvén belső részeid, a nehezebb italokra utat adjanak.

Azért álljon elő az ékesenszólásnak, vagyis retorikának elhithető édes ereje, mely csak akkor nem hibázhat szépen fodorított hitetésiben, mikor a mi tudományunkkal tartózkodik, s megmarad ösvényjében; és véle együtt adja fel házi szolgálócskánk, a muzsika is most könnyebb, most nehezebb nótáját az ő módja szerint. Mi lehet az tehát, ó, ember, ami téged így megszorított? Talán ugyan valami újságot és szokatlant láttál? Ha azt véled, hogy meghasonlott hozzád a szerencse, nagyon csalatkozol. Ez az ő bevett szokása, ez az ő természete. Sőt, teirántad inkább fenntartotta állandóságát még maga az ő változóságában is. Éppen ilyen volt, midőn hízelkedett, midőn a csalárd boldogságnak édesgetésivel reád mosolygott, hunyorított. Előtted a vak istenségnek kétséges ábrázatja. Aki mások előtt foga fehérít még titkolja, tenéked, ímé, egész teljességgel kimutatta. Ha tetszik, élj erkölcsivel, ne szaporítsd a panaszt. Ha gyűlölöd hitetlenségét, rúgd farba, tapodd meg a veszedelmes hízelkedőt. Mert valamint hogy ő ejtett most tégedet ily keserves bűba, szinte úgy s ugyan őnéki kellett volna szívedet megnyugtatnia. Elperdült tőled tudniillik, akihez soha senki bátran nem bízhat, hogy el ne rágja kötelét barátságának.

Márpenig becsülöd-e te az efféle vendég szerencsét? Kedved-e, midőn markodba az üstöke, holott nem hívséges megmaradása, és elpártolásával szomorúságot szerez? Ha pediglen az akarat meg nem maraszthatja, és azonkívül még szomorúságba is hagyja embert eltávozása, mi egyéb ő, az állhatatlan, mint némünemű jele a következő nyomorúságnak? Mert nem elég ám csak az orrunkig, s azt néznünk, ami előttünk forog. Az eszesség végít tekénti s mérsékeli a dolgoknak; és csupáncsak az, hogy mind jóra, mind rosszra egyaránt fordulhat, se rettentővé nem teszi a szerencsének fenyegetését, se kívánatossá hízelkedését. Egyszóval: a szerencse kerekének minden ugrásit nyögd és szíveld csendes békességgel, minthogy igája alá vetted egyszer nyakadat. Ha maradására s távozására nézve törvényt akarsz néki szabni, az igazság ellen cselekszel, ugye, és tűrhetetlenségeddel jobban felindítod mérgit a sorsnak,

melyet meg nem cserélhetsz? Ha a szeleknek ereszténéd vitorláidat, nem akaratod után mennél, hanem ahová a szelek fuvallási vinnének. Ha bévetnéd szántóföldeidet: a bő és sovány esztendőket egymással pótolgatnád. A Szerencsének vezérlése alá szegődtél: asszonyodnak természetitől kell függnöd. Te meg azonban azon mesterkedel, nemde, hogy forgó kerekét sebes futtában megtartóztasd? De minden ostobánál ostobább ember! Hiszen ha meg kezd maradni, *sors* nem léssen.

I. VERS

*Mely kevélyen játszik az emberrel, és csak egy nap is
hogyan keveri dolgokat az hatalmaskodó szerencse*

Ez a bögyös asszony ha felteszi kontyát,
S kerekén meghajtja ember állapotját:
fel s alá ragadja; nem állhatod útját;
Mint ha szorult tenger győzi akadályját.

Porba leülteti polcrúl királyokat,
Kik erős karjokkal rontottak hadakat;
Porbul polcra teszi megalázottakat,
Ezek lába alá vetvén amazokat.

Nyomorultak jajját ő meg nem hallgatja,
Könnyhullatásokat, mint kő, meg nem szánja,
Zápor panaszokat kegyetlen kacagja,
Noha mindnyájoknak tőle esett baja.

Így játszik emberrel, hányja, mint a labdát,
S az ő fiainak mutat derék csudát,
Ha arra keríthet estve berbécsbundát,
Ki reggel selyemben sétálta meg Budát.

II. FOLYÓBESZÉD

Megszólamlik maga a Szerencse, s megbizonyítván a világ dolgainak állhatatlanságából, hogy az ő természete is állhatatlan, elveti véle magáról az emberi igazságtalan panaszokat; főképpen pedig az embereknek állapotjával vitatja pörít, kik mindnyájan mezételen születnek e világra, s úgy is múltnak ki belőle

Egy kis beszédem volna pedig véled a Szerencse képiben. Te azért vedd észre, ha magával hozza-e a törvény-igazság. Ugyan mért vádolsz te engemet, ó, ember, mindennapi sok panasziddal? Miben bántam törvénytelen véled? Micsoda javakat ütöttem ki markodbúl? Akármely bíró előtt perelj meg a gazdag- és méltóságoknak bírása iránt, nem bánom; sőt ha megmutatod, hogy ezekből valami az tulajdona valakinek az emberek közül, én magamként megengedem, hogy amiket visszakeresz, már a teied voltak.

Midőn a természet az anyádnak méhéből e világra szakaszott, elhagyatott és mezételen, koldus állapotodban¹ szárnyam alá vettelek; magam javaival gyámolítottalak, s amiért most nem tűrhetsz-szenvedhetsz, kész jóakaratomból kényesebben neveltelek, és mindeneknek, amik az én hatalmamban vannak, bőségével, dicsőségével megruháztalak. Most megvonom kezemet, amint tetszik. Köszönd meg; úgymint aki máséval él-tél. Nincs igazságod a panaszra, mintha egyáltalában a teidet vesztetted volna el. Mit pityeregsz tehát? En semmi erőszakot nem tettem rajtad. A kincs, gazdagság, méltóságok és több effélék mind az én sajátim. Esmérik asszonyokat a szolgálók; vélem jönnek, s mennek, ha továbblépek; merem mondani, ha teid volnának, amiknek vesztén sopánkodol, semmiképpen el nem vesztetted volna. Hát egyedül nékem lesz-e kötve kezem, és tilalmas jussommal élnem? Szabad az égnek napfényrel felcsattannia, és a napfényt setét éjszakba rejtenie; szabad az esztendőnek a föld színit most virággal és gyümölccsel megékesíteni, most záporosóvel és faggal megvesztezgetni. Szabad a tengernek most terített síksággal tetszeteskedni, most pedig fel s alá törekedő habokkal, szélvésszel iszonyodni. És

¹ Mert amint Julius Martius Rota életében említi, atyjától még gyermekkorában elhagyattatott, és nagy emlékezetű őseinek tekintetére nézve a váras nagyjainak gondviselése alatt nevedett. S megbizonyítja ezt még maga is a következendő III. folyóbeszédben.

engemet az emberek telhetetlen kívánsága a szokásom ellen való állhatatosságra fog szorítani? Ez az én természetem, ezt a tréfát űzöm én mind szüntelen. Gyorsan pergő kereket forgatok, a legalábbvalókat legfőbbekkel, ezeket legalábbvalókkal elváltoztatnom minden örömöm, vigasságom.

Állj fel, ha kedved tartja; hanem úgy, hogy játékomra nézt ismég leszállnod ne véljed igazság ellen való dolognak lenni. Nem tudtad-e te az én szokásomat? Nem tudtad, hogy lydosok királyát, Croesust, aki elébb rettentője vala Cyrusnak, s elfordulván hamarsággal kockája, ettől rakás tűzbe vetetett, és csak a záporosó őrzötte, hogy a lángozó habok között porrá nem égett? Nem jut-e eszedbe, hogy Paullus a tőle elfogattott Perseus királynak nyomorúságit becsületesen megsíratata? Mit síratnak egyebet a tragédiák avagy szomorújátékok, mint a boldog országokat minden válogatás nélkül változtató szerencsét? Nemden em azt tanultad ifjantan, hogy Jupiter istennek küszöbében két hordó fekszik: egyik a jóknak, másik pedig a rosszaknak számára?² S hátha többecske jutott tenéked a jóknak résziből? Hátha még éppenséggel el nem hagytalak? Hátha szinte ez az én változóságom méltó okod lehet reá, hogy jobb időket várhass? Csak ne emészd búval magadat, és ne kívánj különös jussal élni, mikor közönséges az ország, melybe szállítottál.

II. VERS

Az embereknek telhetetlen kívánságát kell inkább vádolni, mint a szerencsét

Ha mint fövény a tengerben,
Vagy a csillag magos égben,
Úgy meggyúl is pénz erszényben,
Lévén minden nagy bővségben,

Mégis ember telhetetlen,
Nem elégli a szemtelen,
Sopánkodik mind szüntelen,
Éggel perel túrhetetlen.

² δύο της πίθης, τον μὲν ἕνα κακῶν, τὸν δὲ ἕτερον καλῶν

Ha az Isten kincsre szomját
 Vagy magosra ástítását
 Töltön-tölti is, ő tárgyát,
 Meg nem tölti mégis torkát.

Mennél többel bővelkedik,
 Mennél feljebb emeltetik,
 Annál kevesebbet nyugszik,
 Száját tátja, s szomjúhozik.

Soha gazdag az nem lehet,
 Urasággal nem épülhet,
 Aki félre noha tehet,
 Mégis sír-rí, hogy nem élhet.

III. FOLYÓBESZÉD

Eszébe juttattatnak a betegnek amaz nagy ajándékok, melyeket a szerencse néki adott ugyan, de csak állhatatlan hitelben: mivel ezt sem, aki ajándékot vesz, meg nem állja, hanem elpártol halála által a szerencsétől, sem az ajándékot adogató szerencse meg nem állhatja, minthogy az ő minden javai a sorstól függenek; és különben szerencse alá nem volnának vettelve

Ha tehát ekképpen beszélgetne véled maga mellett a Szerencse, bizonyára még a szádot sem táthatnád fel ellene. Mindazáltal ha valamid vagy, ami panaszodnak igazságát támogathassa, vedd elő: meghallgatom. Mire én: Szép ugyan, ez mind szép, és az ékesenszóló retorikának s a muzsikának édes volta mián igen gyönyörű; de csak akkor vigasztalja az embert, midőn hallja. Akik pedig nyomorúságban verdődnek, azoknak mélyebben esik érzékenységek. Azért mihent fölökben megszűnik emez édes szólásoknak hangja, mindjárt elnyomja szíveket a beléjük gyökerezett bú és bánat. Igaz, úgymond ő maga is. Mert ezek még nem orvosolják ám betegségedet, hanem csak enyhítik az orvoslás ellen még most is akaratoskodó fájdalmodat. Azonban hogy mégis nyomorultnak ne tartasd magadat: elfelejtetted-e számát s módját szerencsédnek?

Nem említem, hogy atyádtól megfosztatván, a főembereknek gondviselések alá vétettél, és hogy a város színinek

sógoróságára választatván, ami legszebb atyafiság, előbb kezdettél kedvébe, mintsem véribé szövödni. Ki nem magasztalta különös szerencsédet, látván oly nagy méltóságú ipáidat, oly szemérmes magaviselésit hűtvösödnek s egyszersmind ennek kívánt gyümölcsét, fiacskádót? Elhagyom, mert ami közönséges, elő nem akarom hozni; elhagyom, hogy mindjárt ifjúkorodban azon tisztségekkel becsültté, melyekhez a meglett embernyi emberek sem férhettek. Ha a világi hívságos dolgokban valami boldogság lehet, ugyan elnyomhatják-e benned a reád omló akármicsoda súlyos nyomorúságok annak a napnak emlékezetét, midőn egyszersmind két magzatodat szemlélte a polgármesteri méltóságra emeltetni házodból? Midőn ezeknek tanácsbéli nagy méltóságával együtt tennenmagad is a király dicsíretének gyarapítója lévén, számodra elmét és ékesen szólást ajánló szép hírt, nevet érdemlettél? Midőn a kerék-udvarban győzedelmi vendégséget ütvén, két polgármesternek közepette³ bőv adomással a körülálló sokaságnak kívánságát megelgítetted?

Megsaltiesd, úgy gondolom, a szerencsét, midőn ő tégedet cirógat, midőn tégedet, mint egyetlenegyit, úgy ápolgat. Olyan ajándékot vettél tőle, melyhez hasonlóval soha nem szolgált senki fiának a közemberek közül. Azért akarsz-e számot vetni véle? Most vetett-e először irigy szemet reád? Ha meggondolod számát és módját víg és szomorú állapotidnak; hogy még szerencsés vagy, nem tagadhatod. Ha pedig abból véled magadat szerencsétlennek, hogy elmúltak, amik akkorában örvendetéseknak látszottak: nincs mért vélned szerencsétlennek magadot, mert ezek a szomorú-forma állapotok is elmúlnak. Csak most érsz-e te először életedben ilyen változó időket? Tartasz-e valami állandóságot az emberi dolgok felől, holott az hertelen óra gyakorta az embert magát is megváltoztatja? Mert ha a történetből valóknak ritkán lehet is hinni, hogy tartós legyen maradások; mindazonáltal az életnek utolsó napja mintegy némünemű halála a szerencsének. Nem mindegy-e tehát, akár te hadd el ötet haláloddal, akár ő téged elpártolásával?

³ Ezek a polgármesterek Boëthiusnak fiai voltak, úgymint Patritius és Hipatius. Julius Martius Rota.

III. VERS

Ha a világon minden változó, mért ne volna a szerencse is?

Midőn nap az eget
Festi, és a földet
Sugárival megtölti,

Csillagok szépségít,
Ragyogó kis fényjit
Megigézi, elröjti.

Midőn déli szelek
Búgnak, a levelek
Ágokrúl lecseregnek,

Melyekre tavasztúl
S langyos Zephyrustúl
Virág mellé fűzetnek.

Gyakorta a tenger
Csendes, mint az ember,
Mikor nyugszik ágyában,

Sokszor meg habokkal,
Mint égháborúkkal,
Rengetődzik bújában.

Ha tehát világon
Minden csak, mint ágon
Függ, és annyit változik;

Higgy a szerencsének,
Higgy a földi kincsnek:
Ez is megfogatkozik.

Bizonyos, mert s régen
Elvégezte Isten,
Hogy amit ő teremtett,

Állandó ne légyen;
Jöjjön, s meg elmenjen:
Ragadj hozzá, elvetett.

IV. FOLYÓBESZÉD

A Bölcsesség azzal vigasztalja a beteget, hogy még mindenből ki nem fosztatott a gonosz szerencsétül; s hogy amikből kifosztott, azokat is visszaveheti; legfőképpen pedig azzal, hogy megvannak belső javai, melyek el nem ragadtathatnak soha senkitül; és azért igaz, valóságos boldogságot szereznek

Ezekre én: Mind szentigaz, amit emlegetsz, ó, minden jó erkölcsnek nevelő dajkája! S nem is tagadhatom szerencsémnek gyors és szapora szolgálatját; de szintén ez emészti ám jobban bús szívemet. Mert minden szerencsétlenségénél legnagyobb szerencsétlensége az embernek, hogy szerencsés volt. De te, úgymond, hogy az hamis vélte-ítéletnek emésztő büntetésével adózol, abban nem vethetsz a külső jókra igazság szerint. Mert ha a vak szerencsének emez hitván nevére hajtasz, mennyi sok és nagy kincsekkel bővelkedel, vedd számba vélem, nem bánom. Ha tehát ami legdrágább volt mindenednél, amivel bírtál, csudálatos isteni gondviselésből még ép állapotban és minden bánatása nélkül néked megtartatik: lehet-e igaz okod reá, hogy meglévén jova kincseidnek, a szerencsétlenségről panaszkodhass? S mi baja pedig életednél kedvesebb, bölcs, tökéletes és az emberi nemzet címerének, ama drága Symmachus ipadnak? Épen vagyon, s dolgainak bátorságos voltában, csak a te nyomorúságidon siránkozik. Él az emberségnek, a szemérmetségnek tüköre, és hogy minden szép minéműségit egy szóval kimondjam, atyjának szakasztott képe, hűtőtársad. Él, mondom, és megunt napjaiban egyedül csak néked tartogatja pihenésit; s ami egyetlenegy csorbítja szerencsédet még az én ítéletem szerint is, a te nagy kívánságod miatt könnyhullatásban, búban, bánatban sínlik. Élnek polgármester fiaid, kik már, mint az ilyen korú gyermekek, világos jeleit mutatják vagy ős-, vagy édesatyjokra ütött elméjeknek. Mivel tehát legnagyobb gondja embernek az élete megtartása: ó, ki szerencsés vagy, ha javaidat meggondolod! Mert azokkal dicsekedhetel még most is, amik az életnél is többre szoktak böcsültetni. Azért félre immár a könnyhullatással! Még a szerencse meg nem gyűlölte őket mind egytől egyig; és magad fölött sem ropog oly mód nélkül. Mert oly jó erősen állanak az oszlopok, hogy mind a jelenvaló időre nézve vigasztalást, mind a jövőre reménységet támaszthatnak benned. És álljanak is, mondék, szívemből kívánom. Mert akármint legyen dolgom, meglábolom az ő fennmaradásokkal.

Hanem micsoda nagy kárt vallottam böcsületemben, ím, látod. S ő is viszont: Nem esett porba, úgymond, teljességgel orvosságom, ha még nem egészen, hanem csak fele-harmadában bánod sorsodat. De a gyönyörűségidet nem szenvedhetem, melyek mián oly szomorán s búskodva sopánkodol, mintha boldogságodnak valami híja volna. Mert ugyan kicsoda az, akinek oly tökéletes boldogsága, hogy állapotja minéműségének legalább valami részivel ne vesződjön? Vajki bajos portéka a földi jóknak dolga! És vagy soha kézre nem jut egészen s minden fogyatéknélkül, vagy soha örökké meg nem marad.

Ennek annyi a pénze, mint a pelyva; de nem győzi szégyennel sült paraszt származását. Amazt pecsétes háji-báji nemessége esmérteti az emberekkel; azonban pedig föld alá bújna, ha lehetne, cifra, címeres szegénységében. Emez ki és frissen vagyon mind a kettőből; hanem nőtelen életét siratja. Amannak szerencsés házasságában magzati nem lévén, azon törődik elméje, kire keres, és hogy más örökösinek gyűjti a sok kincset. Másnak ismét nagy a vigassága termékenységében; de keserves szemmel nézi fia- vagy leányának tövétől elesett, gonosz erkölcsit. És így ritka madár az olyan ember, aki szerencséjének forgásával éppenséggel megalkudjon. Megvagyon kinek-kinek az ő bibéje; és csak az nem hiszi, aki nem érzi. Aki érzi, tapasztalja, eliszonyodik tőle. Tegyük hozzá, hogy mennél szerencsésebb valaki, annál kényesebb s finnyásabb a gyomra; és mivel semmi ízetlenhez nem szokott, ha csak mindenek szája ízére nem szolgálnak, legkisebb falattúl is azonnal halálra csömörlik. Oly parányi, aprólékos dolgok, amik megcsoorbíthatják a szerencse fiainak boldogságát.

Mit gondolsz, hányan vannak, akik egész édig böcsülnék, ha a te szerencsédnek maradékjából csak egy körömyit bírhatnának is? Még maga ez a hely is, amelyet te számkivetésnek mondasz, édes hazája az ő lakosinak. Csak igaz az tudniillik, hogy semmi gonosz és boldogtalan szerencse nincsen különben, hanem ha annak tartod. Állíts elő vagy egyet az emberek közül, aki akármely szerencsés légyen, meg ne kívánja sorsát cserélni, ha a túrhetetlenség erőt vészen rajta. Ó, mennyi témérdek sok örömmel keserítettetik az emberi édes boldogság; mely ám, hogy ahhoz képest, aki véle dicsekedhetik, kedvesnek látszik is lenni, mindazonáltal mégsem tartóztathatik meg,

hogy hátot ne fordítson, mikor magát meggondolja. Kitetszik azért, micsoda nyomorult az hívságokon épült boldogság, amely se a békés elméjűeknél meg nem marad örökké, se a bús szíveket teljes gyönyörűséggel meg nem tölti. S hát mit vadásszátok magatokon kívül, ó, emberek, a bennetek helyeztetett boldogságot? A tévelygés és tudatlanság bolondítja eszeteket. Megmagyarázom én tenéked rövideden, mi légyen a derék, igaz boldogságnak fundamentoma.

Vagyon-e valami drágább és böcsösb tennenmagadnál? Azt mondod, hogy nincs semmi. Ha tehát magaddal fogsz bírni, azzal bírandasz, amit se magad soha el nem kívánnál veszteni, se a szerencse el nem vonhat tőled. Hogy pedig ezen történetből való állapotokban nem állhat a boldogság, ebből vedd észre: Ha a boldogság az eszes állatra nézve legfőbb java a természetnek, és nem legfőbb jó az, amitől valamiképpen meg lehet fosztattatni (mivel előbb való az, amitől meg nem lehet fosztattatni), világos dolog, hogy a boldogságnak nevére nem vágyhat a szerencsének állhatatlansága. Emellett pedig len akit ez a veszendő szerencse hordoz, vagy tudja változóságát néki, vagy nem tudja. Ha nem tudja: micsoda boldogsága lehet vak tudatlanságában? Ha tudja: tartania kell tőle, hogy el ne repítse markából, aminek elrepíthetőségiről nem kételkedik; és így a szüntelen félelem meg nem engedi, hogy boldogulhasson.

De talán ha elrepíti is, nem törődik véle? Még így is ugyancsak igen csekély jó az, aminek vesztesége békességes tűréssel pótoltatik. S mivel te vagy ugyanaz, aki elhiszed, és akibe beléoltották a sok megmutatott igazságok, hogy az emberek lelkei semmiképpen nem halandók; és mivel bizonyos, hogy a testnek történetből való szerencséje az halál által megemésztetik, elvégződik: nem lehet kétség benne, hogy ha ez nem boldogíthat, nyomorúság dolga az halál miatt mindennemű halandó állatnak. Ha tudjuk, hogy sokan nemcsak halált, de fájdalmokat és szörnyű kínokat is kívántak szenvedni a boldogságnak hasznáért, hogyan tehet boldogokká ez a jelenvaló élet, mely boldogtalanokká nem térszen, ha eltelik?

KOLLARICS JOAKIM

(1720–1778)

KERESZTÉNY-VILÁGI INTÉSEK

(1766)

1. CIKKELY

1. A jó tehetség mi egyéb, ha nem boldogság: a jótétel tökéletesség és fejedelmi jóság, a jótételre való hajlandóság pedig isteni ajándék. Ellenben a rossz tehetség emberi gyarlóság, a gonosztétel veszedelmesség, a gonosztételre való hajlandóság utálatosság, a felebarátunk rosszára igyekező kívánság pedig ördögösség.

2. A gazdagságok jeles számbavétele annak helyes elosztásában áll, és nagy embert illető boldogság tulajdon boldogságával másokat boldogítani, mert semmi adakozás haszontalan nem esik, mivel az adakozó, ha erszéyfenéig osztogat is, oly jóakarókat készít, kik az ő maradékinak valaha hálaadók lesznek, és őérette inkább életeket, mint a fősvényért hajszálokat áldozni fogják.

3. Ha kinek jót tenni szándékozol, nyilván és bátran cselekedd; mert a szívben titkon tartatott kedveskedés csak férget gyümölcsöz. Sámson által összeszaggattatott oroszlánnyól méz csöpögött, Dárius sonkolyos mézéből pedig oroszlánnyok származtak, kiknek vettetett osztán ártatlan Dániel.

4. Publikánusok szeretete nyilván nem szeretni. Lankad a kegyelem, midőn kinyilatkozni nem akar vagy nem merész, sőt az alattomban való kegyesség nem kegyesség, hanem gyűlölséghez hasonló tunyaság. A cselekedettel bizonyított jótétel igen felhaladja azt, mely csak szívben rejtettetik. Az ég mind az esőt, mind a világosságot nyilván osztogatja, sőt maga a Krisztus nem titkon, hanem nyilván különös fényes csillag által hívta s vezette a mágusokat és pásztorokat.

5. Minden órán szolgálatodra léznek, kikkel jót téssz. Ajándékokkal sohasem mégy alkalmatlan időben: minden

szempillantásban tárva találod a kapukat, ha kövér ajándékot ígérsz. Aki ajándékkal járul: nyitva ajtót talál; ki pedig aranyat ad: nyitva fület.

6. Nehezen nyújtatik segítségedre azon kéz, melynek te semmit nem nyújtasz, a kerék is nehezen fordul, ha nem kenettetik, a lámpás sem ég eledel nélkül. Filozófusok régi közmondása: *senki sem adja azt, amije nincsen*, most pedig senki sem adja azt, amije vagyon különben, hanem minekutána mástól vette, amije nem volt.

7. Adni adakozásból fejedelmi cselekedet: adni nem csupán tetszésből, hanem érdemért, ennél is feljebb való. Ritka példa Dárius, a perzsák királya, ki élet és halál közt tusakodván, nem az ország elvesztésén szomorkodott, se felesége és fiai rabságán, hanem azon siránkozott, hogy nagy szomjúságában hozott ital vízért Polistrátusnak jótétellel hálaadó nem lehetett.

8. Ki most tékozló, majd koldus leszen. Becsülje a fejedelm az alattavalóknak érdemét, de ne ócsárolja a megjutalmazást, választva ossza a kegyelmeket, választás nélkül nyújtson irgalmasságot.

9. Illetlen mind az adakozónak, mind pedig a szűkölködőnek arra hanyatlani, hogy amaz hálaadással, ez ajándékkal meggyőzöttessék; alig száll levegőégre az hálaadatlanság, már terhes gyűlöléssel, azért, hogy szeretetet nem nemzett. Elsőszülette ennek az elpártolás, második pedig a visszavonás.

10. Meg nem hálálni a jótételeket, mind magában rút, mind pedig olyannak tartatik mindenektől, a hálaadatlanok is panaszolkoznak a hálaadatlanokra. Valóban hálaadatlan az, ki a vett jót megtagadja, hálaadatlan, ki elhallgatja, hálaadatlan, ki vissza nem téríti, leghálaadatlanabb, ki elfelejti, s eszében sem juttatja, és ami mind eszében s mind gondja közt első helyen kellett volna lenni, annyira hátravetette, mintha már semmit se tudna felőle.

11. A hálaadatlanok olyanok, valamint a viperák vagy gyermekek, mert sírnak, mint a gyermekek, és sírással kérnek kenyeret, vagy szaggatják gonosz természettel jötevőjüket, mint a viperák: midőn születnek, kiszaggatják gyomrát az anyjoknak, kitől vagyon a vagyonok.

12. Nagyon hibázunk abban, hogy helyesen nem tudunk ajándékot adni, se venni; iszonyú kár pedig a tanácstalan ajándékozás. Károsabb valamit rosszul kiadni, mint semmit nem venni.

13. Sokszor halljuk ama szókat: *veszett volna el inkább, mintsem annak adtam*. Nem ritkán ellenkezőink vagynak, nemcsak a jótétel után, de a jótételért is; jól meglásd, mikor, kinek s mi okra adj; mert nem jótétel az, mely ok nélkül tétetik, mivel minden érdemes és becsületes tételnek követőtársa az ok.

14. Sokak ártalmasok a kérőknek, melyek ha nékik meg nem adatnak, jótételnek mondathatnak. Inkább vigyázz mindenkor a kérőknek szükségekre, mint a kívánatos akaratjokra.

15. A kérőknek veszedelmére engedelmeskedni kegyetlen kegyesség, mert valamint érdemes cselekedet az akaratlanak és ártalmasnak pártját fogni, úgy a kérőknek veszedelmet nyújtani kegyes és kellemetes gyűlölség; olyan jót adjunk, mely használásában jobban s jobban tesszen, és rosszra sohase fordíthatasson.

16. Ha együtt többen sürgetnek megnyerni valamit, mindeniket jó bizodalommal kell táplálni, főképpen ha nagy méltóság előtt vagyon a kérelem. Mert sokszor nagyobb kedvet szereznek az így árult jótételek, mint amelyek pénzen vétetettek.

17. Némelyek nyilván, némelyek titkon adattassanak. Nyilván azok, melyeknek megnyerése dicsőséges, titkon pedig azok, melyek éhségét, szegénységét táplálják, és gyalázatját palástolják felebarátodnak. Csak maga tudja, ki adott. Sőt néha jobb, ha ő sem tudja, kitől vette, amit vett.

18. Úgy adjunk másnak, mint mi kívánnánk mástul nékünk adatni. Tudniillik minden vonyódás nélkül, hamar kedvetlen ajándék, mely igen szoros kézben vala, mivel gondolkodva bocsáttatott el. Közel jár a fösvényhez az, ki kételkedve ad: ugyanazért se dicséretet, se köszönetet nem érdemel. Nagyon keserves sokáig várakozni, inkább kívánnánk néha reménséget se nyerni, mint sokáig várakoztatni.

19. Duplát ad, ki hamar ad, mert kétszer ad, mivel örömet ad. Nem ad, ki nehezen ad: mert nem örömet ad, az ilyen nem érdemel több kérést, se jótévő nevet, mert már jutalomul vette a kérőnek orcapirulását.

20. Ne vizsgálj azt, mi legyen az, amit adtak, de azt, mely jóakarattól és szándékból adatott, mert a jótétel nem abban áll, ami adatott, hanem a jótévőnek szándékában. Ha valakit meggyógyítottál, azért orvosnak ne tartsd magadat, ám a mérreg is néha gyógyító szer, azért mégse számláltatik az orvoságok számára. Fejedelmek drága ajándékával egyez az, aki

noha keveset ád, de örömet ád. Ellenben böcstelen és kedvetlen adomány az, mely erőszakosan vagy kéntelen történt, valóban kedvesebb ajándék a könnyű, mint a teli kéztől való.

21. Valamint a betegnek alkalmas időben adatott étel vagy ital, egészséges orvosság, úgy az adomány, ha szükséges időben adatik, noha magában csekély és vékony ajándék: mégis nagynak és drágának tartatik, meg is előzi sokkal a vonyódó ajándékát.

22. Meg kell előzni a szűkölködő könyörgését, mert ki a szűkölködő becsületes embert a kérésben szenvedendő szeméremtől megmenti: vastagítja az ajándékot. Legdrágább a könyörgésen vett jószág. Az emberek sem tennének annyi fogadást, ha nyilván kellene azt tenni. Innét vadyon, hogy az Isten is, kit imádunk, inkább titkon magunkban kérjük.

23. Sokan dorgálással, felfuvalkodással, durva tekintettel a magoktól ígért jót megbánatják a szűkölködő kérével. Úgyhogy inkább maradott volna el az ígéret is, még azután halasztatik a jótétel. Semmi pedig nem keservesebb becsületes embernek, mint ha az ígéretet újra kell kérni.

24. Terhes és ízetlen szó orcapirulással mondani: kérem. Erre nézve tégy jót felebaráttal, ha jóakarót kívánsz szerezni. Későn tézsen jót, ki a könyörgés után tézsen. Azért illendő az igaz szűkölködőt idején nehéz terhétől, tudniillik a könyörgéstől megmenteni. Valóban az az örvendetes adomány és emlékezetben tartandó, mely önként származik, és minden késedelem nélkül a szűkölködő szeméremteségét követi.

25. Többet tesz, noha nem több, az adomány, ha azoknak adsz, kiket hálaadóknak sajdítasz lenni. Egyébaránt vastagítja vagy vékonyítja az ajándékot az ajándékozónak ehhez, vagy amahhoz hajlandóbb szíve.

26. A nagy ígéretek méltán gyanúságosok, ám mindazok, mivel bé nem teljesíttethetnek, csak másokat csalogatnak, és bolondul ígértetnek. Nagy ajándékok a megadásban, nem az ígértben jők, dicséretesebb is adni, mint ígérni.

27. Sohase ígérd meg azt, amit meg nem adhatasz, vagy megadni nem akarsz, mert hitetlennek, állhatatlannak, hazugnak állítatul, és megvettétel, ha pedig ígéreted kiteljesítésében szándékozdat változtatni kényszerítettel, nem szándékozdra, hanem a környüálló dolgokra hártsd az okokat.

28. Ha a kérő szükölködőnek adni nem akarsz, szép kegyesen mentsd magadat, hogy legalább az ilyen kegyességed jótételnek mondathassék. Kemény, fősvény és baráttalanszívűség a legelső jelentésre mindjárt vastagon megtagadni az adakozást. Ha okaid vannak is mentségedre, azokat ne számláld elő, hogy ne láttassál adakozótalannak. Inkább az, aki kért, tapasztalja idővel mentő okaidat, mert adódnak olyan alkalmatosságok, melyekben ő is ezeket tapasztalni fogja, te is becsületes adakozó nevedben megmaradandasz.

29. Nagy mesterség kérni, soha olyat ne kérj, melynek megadását okosan nem remélhded: ki lehetetlent kér, nem akar venni, sőt meg akar bántódni. Azt kérd tehát, amire nagy szükséged legyen, mert balgatagság kevés jóért sok kötelességben keveredni.

30. Valaki víg ábrázattal hallgatja a szükölködők kérését, és azokat kegyes felelettel illeti: úgy látszik, mintha az emberek szíve indulatjait maga hatalmában bírná, úgyhogy midőn szükséges, azokat magának nyilván is használtathassa. Ellenben ha durván, ízetlen hallja, és felel a kérésre, ha szinte az után ad is, annyiban tartatik, mintha ebnek vetette, vagy erőszakosan adta volna; valóban jobb a kegyes mentség, mint a kedvetlen adomány. Ugyaninnét származott ama közmondás: *legalább meghallgattattam.*

31. Illetlen egy főembernek társai irégységétől úgy megfélemleni, hogy maga hírét s nevét általlja külső országra is, ugyan külső országbéliek által terjeszteni. Olyan legyen, mint a nap, mely a széjjel lévő nagyobb s kisebb csillagokra terjeszti világosságát. Szerencsétlen tartomány az, mely ha jó szokást lát is, azért, hogy külső országi, bé nem veszi s megveti.

32. A haragosnak szívét ne fegyverrel ostromoljad, de jócselekedettel engeszteljed, ha nyertes kívánsz lenni. A pokol kapuján álló háromfejű komondor az ugatástul inkább szűnik lantpengetéssel, mint álgylövéssel. A balszam is lágylítja az ember szívét, de a kénkő megkeményíti.

33. Kérdés: ha az adók fősvényése miatt csűkken-e meg a közönséges jó inkább, vagy pedig az elvéők hálaadatlansága miatt? Az adakozók nélkül semmi jeles ember nem fog dolgohoz: a hálaadás nélkül pedig a jótevő nem osztogatja kegyelmét, és ahol se érdem, se jutalom nincs, ott a tunyaság által megavulnak az elmék.

34. Megismérni a jótételt annyit térsen az okosoknál, mint meghálálni. Nem is ád alábbvaló jót a jóért, ki dicséretet ád. Ha az érdemet meg nem hálálhatod különben, trombitán kiálts, hogy vagy a levegőégen is fülében hathasson dicsérete a jótévőnek. Ha alacson sorsod elégtelen a hálaadásra: legalább a vett jó maradjon emlékezetedben.

35. A fejedelmek adakozók ugyan, de az Isten azoknak ösztönzője. Királyok akarátja ellen is hajlik az Isten a mi szerencsénkre, ellenben néha azok engedelmissége által a mi büntetésünkre. Akárminemű emberi kegyelem elégtelen segedelműnkre, ha az Isten haragjától földhöz verettetünk.

36. Megemlékezzél, akarom, a fejedelmekről, mert ők az Istennek szolgálai a mi segedelműnkre. Mindazonáltal ne ragaszkodjál úgy az almához, hogy a fáját elérszed. Ne is szokjál oly igen a kútfőhöz, hogy a folyót megutáljad. Tedd össze az ember kezét az Istenével, és a reád áradott jókat fejedelmi ajándéknak és isteni adománynak tartsad.

II. CIKKELY

1. Világi rendtartó *politikus* lehetsz, de úgy, hogy igaz *katolika* vallásodat meg ne tagadd, mert ahol nincs isteni félelem, nincs igaz *politika*, mely az isteni félelemből származott. Ellenben ahol hamis *politika* vagy, az Isten távul vagy. Haszontalan iparkodol a testi gyönyörűségeket, hamisan szerzett kincseket, tisztos hivatalokat, vétkeket az Istennel összeszövetkeztetni, e kettő nem mível együtt egy munkát, mert a hamis mesterségben az Isten, az isteni munkában pedig a hamisság bántódik meg.

2. Az Istent teljes készülettel nyilván imádd, hogy magadnak cselekedettel, másoknak példával jót és igaz tökéletes nevet szerezz.

3. Inkább elmélkedjél, mint haragudjál vagy bánkódjál, természetenednél alábbvalóknak vagy éppen tréfáknak tartsd a történeteket.

4. Ha igaz bánatod vagy, hogy megvettetel, szívedben legyen az, ne ábrázatodban; ám azért a Nap nem kisebb, hogy a Saturnuson alól jár.

5. Ne sajnáld, ha más másoktól nálodnál jobban szeretted: *a te hajnalod is felderül, és kedves napfényre virrad.*

6. Ha bánkódot a szomorú történeten, kettőzöd keserűségedet, ellenben ha szeretettel veszed, örömmel duplázod, és édes gyümölcsét szeded. Úgy léssz jó révész, ha jól tudsz kormányozni.

7. Együgyűség volna egy útból kifogyván, mást sem keresvén, tovább nem menni. Ha egyik szerencsekerék eltörik, a másik készen legyen. Ha minden eszközök készen vagynak, folyhat a munka.

8. Jóllehet bölcs, okos ember vagy is, jobb otthon az árnyékban maradnod, mint kinn sokat járnod; mert ott kinn sok mardosó legyek szoktak alkalmatlankodni, legjobb cselekedetidért legrosszabbnak mondattatol, főképpen, ha mások kedvében nem lészel, mely változandó, mint a hold vagy szerencse kereke. Bátor: elmével hátrább légy is, de ha mások kedvében vagy, előbb mégy másnál.

9. Nagy eretnokség férkezett a *politikában* és udvariasságban, úgy, hogy alig tudhatja, mit kelljen hinni; úgy tartja mégis, hogy összezagvált rendetlen hittel kell mindazokat hinni, melyekben a hitnek velejét állani véli, tudniillik: a maga hasznát.

10. Mit előbb s mit inkább kell cselekedned, előre jól meggondold; ha hamar véget tenni kívánsz a hadakozásnak, előre tégy rendelést. Megcsal a történet, ha csak a szerencséire bízod magadot. *Ki fél a veszedelemtől, nem vész el abban.* Inkább kell a bizonyosakban is félni, mint a bizonytalanokban bátorodni. Semmi a dolgokat jobban nem szerencsésíti, mint az előljáró tanácskozás.

11. A jó tanács bevételben kettőt távoztass: a haragot és hirtelenkedést; mert ama békever, ez lehengerít. Ha dolgodat sietteted, sietve bánod meg. Azt mondja Augustus: *elég hamar, ha elég jó.*

12. Ha merőn a napfénybe nézsz, elveszted szemed fényét, és nem láthatsz. Az eleven szikra hamar lángot vet, és a dücsőség magos hegyét alacson hamuhalommá változtatja. A magosok magosról esnek.

13. Ha a fejedelem ellen mennykővel terhes vagy, sokkal jobb az ilyen magzatot idétlenül elveszteni, mintsem szülni; mert az ilyen szülött másképpen nem él, ha a szülője meg nem hal. Ez a viperának moslékos fajzatja, anyja halála nélkül

nem születethetik. *Vajúdnak a hegyek, de egeret szülnek*, vagy nagy semmit.

14. Az ellenséget és alkalmatosságot soha meg ne vesd. Szerencsétlen szeker a nagy bátorság és gondatlanság. Nem isméred valóban a magad állapotját, ha minden hivatalt bátorságosnak ítélsz.

15. Azért, hogy Dárius hatalma alatt nem vagy, mégse vagy Nagy Sándor. Emlékezzél meg árnyék-voltodról, hogy midőn felfuvalkodásoddal a békát követed: mint a béka, meg ne fakadj. Álorca vagy, ha se erővel, se hatalommal nem bírsz, mégis éjszteni akarsz.

16. Minden *politikus* százszerű Argus légyen, sőt keze, lába és mindene szem legyen, hogy előbb jól megláthassa, mint indéthassa folytatandó dolgait.

17. Se ne parancsolj, se ne kérj olyat, amelynek beteljesítését nem reménled, mert aki lehetetlent kér, venni nem akar. Ne hozd elő mingyárt méltóságodat, hatalmadat, mert sokszor, ha igen sürgetve kérünk, semmit se nyerünk.

18. Ha néked igen nehéz vagy éppen ismétetlen kérdések támasztatnak, hallgatással vedd. *A bolond is okosnak ítélteik, míg hallgat.*

19. Ha nyelvességedet meg akarod zabolázni, határozd meg, nem mit okosan, de mennyi ideig akarsz beszélni. Néha szükséges hallgatni, noha szólni lehetne helyesen, úgy lész nyertes. Különben ha minden szükségeseket egyszerre ki akarsz mondani, alkalmatlan lész beszédeddel.

20. Midőn igen igaz akarsz lenni, vigyázz, hogy inkább magad vádolója ne légy, mint igaz barátkozó; ha tudniillik mind az eltitkolandókat, mind a kinyilatkoztatandókat egyaránt kibeszéled.

21. Az igaz pörnek is néha, ha érett ítélettel nem folytatod, veszedelmes kimenetele vagy. Midőn a jószág és jó név veszedelemben forognak, azokat csak az érett és okos elme szabadíthatja meg.

22. Mely tanácsot jónak lenni tudsz, azt add másnak, azt is csak akkor, midőn kérettel. Olyan légyen tanácsadásod, amilyent magad kívánnál magadnak. Különben magad iránt, nem felebarátod iránt léssen.

23. Isten ajándékának nevezik azt a *politikusok*, melyet kegyességgel, de nem azt, amit erőszakkal nyersz. Okát adják,

mert úgymond: sokan, kik hatalmat kegyetlenséggel szerzetek, hatalmokat elvesztették.

24. Nem kis veszedelemnek jele, midőn egy királyi, hadi vagy városi főtársaságból okos vitéz, igaz és serény személyek hivataljokból kivetkőztetnek, azt jövendölik a jó *politikuskok*. Mert ugyanis: ha az oszlopok leomlanak, ki higgye, hogy az épületnek egyéb terhes része fennállhasson.

25. Ne versenykedj szóval, inkább kacagd, ha visszat szól is valaki, ne kívánj igen okosnak láttatni, mert az embernek nem a versengésben, hanem a cselekedetben áll okossága és méltósága.

26. Ha tudsz hallgatni, okos is tudsz lenni, mert a hallgatás anyja az okosságnak. A nyelvés ember közönségesen tunya cselekedetiben. *A vas-szájnak ólom a szíve.*

27. Semmid se csükkenik, ha elsőséget engedsz, mert nem a helyből, se a külső öltözetből, de az érdemeiből mérjük a tiszteletet, nem ki az ajándékot és tiszteletet elnyerte, de aki tiszteletre érdemes volt, méltó a tiszteletre. Nem náladnál méltatlanabbnak, de méltóbbnak eleiben ültetni szégyenljed.

28. Ha az eszközök, melyeket valami dolog végbenvitelére elővettél, nyilvánvalók, a dolognak kimenetele titkos legyen: az Isten zárva kívánta lenni a szívek titkait, azért a gáncsmesternek, *Momusnak* se hagyott ablakot a szívben.

29. Ha úgy tündöklik is elméd, mint a Nap, mégis tanácskozzál az apró csillagokkal. A sáros tónak gőzit is az égben húzza a Nap. A fölhőkben találhatik olyan villámlás, mely által meghódíthatja az ég magához az embert. *Nemcsak az orosz-lány, de a görény is sokszor ordít.*

[...]

BOD PÉTER
(1712–1769)

SZENT HILÁRIUS
(1768)

KILENCEDIK RÉSZ
A TANULÁSRÓL ÉS TUDOMÁNYRÓL

476. MINEK TARTOD A TUDOMÁNYT?

Élet szemének, lélek eledelének, oly gazdagságnak, amely veled jár, veled hál, s még akkor is el nem veszteted, mikor mindenedet elveszted. Vedd el a napot az égről, s mindenek megsetétülnek; vedd el az tudományt az emberi társaságból, s mindenek egybenzavarodnak. Erre nézve a bölcsességet négyeszegű kövön ülve, a szerencsés állapotot gömbölyeg kövön lábujjhegyen repülőleg állva festették; mert az hamar elhagy, amaz állhatatosan megmarad.

477. MICSODA TÉJJEL NEVELTETIK A TUDOMÁNYT?

Honos alit artes. A tisztesség, becsület neveli a mesterségeket és tisztességes tudományokat. *Nagy Sándor Aristotelest, Scipio Polibiust, Alfonsus Antoniust, Mátyás király* sok tudós embereket nagy becsületben tartott: *Sint Moecenates non deerunt Flacce Marones. Virgiliumque tibi vel tua rura dabunt:* Ha jó pátrónusok lesznek, tudós embereket téznek.

478. MIT HASZNÁL A TUDOMÁNY?

Mindeneknek mindent ád: az ifjaknak értelmet, az véneknek vigasztalást, a szegényeknek gazdagságot, a gazdagoknak dicsőséget, gyönyörűséget. Véniségedre ez útiköltséged.

479. KINEK HASZNÁLNAK A TUDÓSOK?

Másoknak többet, mint magoknak. A veréb is a galambnak jó tanácsot ada, de maga a rókától megcsaláték.

480. MIRE BECSÜLTE ZSIGMOND CSÁSZÁR A TUDOMÁNYT?

Igen sokra; aki azt állatta, hogy nemesembert egy nap ezeret is tehet, de tudós embert ezer esztendeig sem egyet.

481. MI ZAVARJA MEG AZ OKOSSÁGOT?

Az indulat, mint a napot meghomályosítja a felleg.

482. HOL LAKNAK A MŰZSÁK?

A munkát szerető lelkekben: *Vitanda est improba siren desidia.*

483. KI A JÓ TANÍTÓ?

Akinek még a lépése is tanít: élete, öltözete, beszéde mind tudományt hirdet a népnek. Régen a főpapak palástja alján csengettyűk voltanak, és úgy ment bé a szentek szentébe; ma is minden magaviselése s cselekedete úgy zengjen a nép előtt, hogy a szentek szentébe való bemenetelre serkentse.

484. MI SZOLGÁL A TANÍTÓNAK GYALÁZATIÁRA?

A tanítványnak tudatlansága, amint ellenben tanulásban való jó előmenetele annak tisztességére vagon.

485. A JÓ TANÍTÓMESTER HOL ESMERSZIK MEG?

A nap az ő sugáriban fényeskedik, a tűz szikráiban láttatik, a rózsza illatjában éreztetik, a jó tanító tanítványiban esmértetik meg.

486. MEDDIG KELL EMBERNEK TANULNI?

Amíg a tudatlanság homályát a tudomány világával elűzheti. *Kato* vén korában tanulta meg az írást, nem tartotta gyalázatos dolognak azt tanulni, amit dicsőséges dolog volt tudni. *Hieronymus* vén korában tanulta meg a zsidó nyelvet, mégpedig étszaka titkon jártatott magához egy zsidó mestert. *Kapnió* is minden órára egy aranyat fizetett *Abdias* zsidónak, aki ötet tanította azon nyelvre.

487. MI AZ, AMI IGEN NEHÉZ, S MÉGSEM TERHELI AZT, AKI HORDOZZA?

Az a tudomány és az jó mesterség, amely terhére nincsen annak, akinél vagon, hanem könnyebbíti sok bajaiban.

488. *MI AZ OKA, HOGY AKIK KEVESEET TUDNAK, AZOK SOKAT SZÓLNAK?*

Az üres hordó könnyen kong, de nem a teli; a tele búzafő lehorgad, de az üres egyenesen áll, hogy minden lássa; akarnak azok is láttatni tudósoknak.

489. *MICSODA KÁROS AZ EMBERI TÁRSASÁGNAK?*

Az, hogy mindenkinek magokat bölcseknek tartják, s az igazgatóra elég okosoknak. *Szókrates* azt mondja, ha egy nagy gyülekezetben azt kiáltanák: álljanak fel a csizmadiák, csak azok állanának fel; de ha azt mondanák: álljanak fel a bölcsek, mindnyájon felállanának, mert senki magát tudatlannak nem tartja.

490. *MIVEL SZOKTÁK ENYHÍTENI A TUDÓS EMBEREK BAJOSKODÁSOKAT?*

A könyvek közé futnak, s ott keresnek magoknak vigasztalást: ott kérdenek tanácsot a holtaktól, mitévők légyenek.

491. *MICSODA MESTEREK TANÍTNAK HARAG NÉLKÜL,
INTNEK FÉLELEM NÉLKÜL?*

A könyvek.

492. *KIKET MONDANÁK KÖNYVKOPORSÓKNAK?*

Akik a jó könyveket szüntelen olvassák, és a tudományt, mint a tyúkfíat, ugyan megészik.

493. *MIT MONDANAK ELEVEN KÖNYVESHÁZNAK?*

A tudós embert, aki akármely kérdésre bölcsen felelhet: *Nepotianus Christi bibliotheca*, azt mondja róla *Hieronimus*, úgy megtanulta a keresztyén tudományt.

494. *MICSODA KÖNYVEKET OLVASOTT SZENT ANTAL?*

Az én könyvem nékem mindenkor kezemben vagon, a teremtett állatoknak természetek. Ennek *első* levele a *föld*, annak füvei, virági, fái, kövei, sok százezer különböző lelkes állati. *Második a tenger* minden csuda állattal, cethalaival, borjaival, halaival. *Harmadik az ég* a csillagokkal, égen repeső madarakkal. Ezekből lehet mindenkor olvasni. És az *Istent* a teremtett állatokban, a természetnek ilyen nagy tükörében lehet látni.

495. *A TUDOMÁNY HOGY HASZNOS?*

Ha mással közlöd: ha titkolod, nem sokat ér.

496. MIT KÜLÖNBÖZ A TUDÓS A TUDATLANTÓL?

Amit az szemes a vaktól, az orvos az betegtől, a tanult ló a délceg szilaj lótól: ennek hasznát nem lehet venni, amannak szüntelen.

497. MICSODA BETŰT KIÁLTNAK ELSŐBEN A GYERMEKEK?

Mindjárt, hogy e világra jönnek, az Ádám és Éva esetit siratják. ÉÁ! ÁÉ! *Clamabunt E et A, quotquot nascuntur ab Eva.* A férjfigyermek Ádámot, a leány Évát kiáltja: *Omnis masculus A nascens, E femina profert.*

498. MICSODA BETŰ ÖLT MEG SOK EMBERT?

Az S, melyet nem tudván kimondani, az *Sibbolet* helyett *Szibboletet* mondtak az éfraimiták. K. vagy C. süttöttek a rómaiak homlokára az hamisan vádlónak. *Ingratus háládatlan*, e szót süttette mácedóniai Filep egy katona homlokára, aki jó gazdája örökségét elfoglalta volt.

499. MI HOZZA KÖZEL A TÁVOLYVALÓKAT?

A levél, amely által úgy beszélgetünk a távolvalókkal, mint ha ugyan jelen volnának.

500. KI AZ A KÖVET, AKINEK SZÁJA, NYELVE NINCSEN,
S MÉGIS A DOLGOT HÍVEN ADIA ELŐ?

Az írott levél.

501. MIKOR AZ EMBER ELFELEJT VALAMIT, MIÉRT VAKARJA FEJÉT?

Mert a fő *sedes memoriae*, az emlékezésnek tárháza; azért onnan keresi elő.

502. A FŐ HOGY JÁRT A FARKKAL?

A kígyó farka, beszélgetvén a fejével, azon panaszkodott, hogy ő sok esztendőktől fogva hegyen-völgyön követi a főt, már illő, hogy a fő is kövesse őtet. Melyre a fő azt mondotta, hogy a vezérségre szem kell, az nem lévén, nem tudod, merre mégy, azért veszedelmet kívánsz magadnak; de a fark reá erősödven, hogy ő tapogatván elvezeti, végre reávette a főt, s megindultak; de nem látván, hová viszi s intését is nem fogadván a főnek, addig húzta mindenfelé, amíg beléestének a veszedelembe. Ha tudomány, okosság nem kormányozza

a dolgot, s a fark húzza a fejet, nem lehet, hogy veszély ne érje az egész testet.

503. MIÉRT AJÁNLJÁK KÖNYVEIKET A MÉLTÓSÁGBAN
HELYHEZTETTEKNEK AZ ÍRÓK?

Nemcsak azért, hogy a *zoilusok* ellen oltalmazzák, hanem azért is, hogy e' lévén az ő ekéjek s mesterségek, valami gyümölcsöt végyenek fáradságok után.

504. MIVEL MEHET SOKRA VALAKI A TANÚSÁGBAN?

A szorgalmatossággal, mint azt bizonyítja a tekenősbékának példája. Legkésőbb állat ez, s mégis egykor fogadott a sebesen járó sassal, hogy a feltett célra hamarább elmégyen: a sas csak csúfságnak tartotta a tekenősbéka dolgát, s bátran mulatozott, a tekenősbéka pedig éjjel-nappal menvén nem nyugodt, amíg a célra el nem érkezett, és így ő elnyerte a pálmát. Tanítja a fabula, hogy a jó igyekezet, szorgalmatosság többet ér az erőnél, mert aki megyen szüntelen, az halad; aki vesztog áll, az elmarad.

505. HOGY JÁRT EGY HÍRES FILOZÓFUS TANÍTVÁNYIVAL?

Két tanítványi valának, az egyik szorgalmatos, de nehéz elméjű, a másik pedig elmés, de rest. Monda nékiek: Vesszetek el mind a ketten, mert te akarnál, de nem lehet; tetőd pedig lehetne, de nem akarsz.

506. MIT TUD AZ EMBER?

Amit tanult, de ahhoz nem tud, amit nem tanult. Nagy Sándor az *Apelles* képíró műhelyében midőn a képírásról beszélene olyan dolgokat, amelyek oda nem tartoznának, azt súgta néki *Apelles*: Király, vagy hallgass, vagy lassabban beszélj, nehogy a festékcsináló inaskák meghallván, megnevessenek. *Azért a varga csak a kaptáig bölcselkedhetik.*

507. MI AZ IGEN BECSSES?

A tudomány. Nagy Sándor az Dárius kincsei között egy igen drága ládácskát talált, amelynél ott drágább semmi nem volt. Ebbe a Homerus írásit tette. Az Isten beszédét, Moses, próféták és apostolok írásokat a legdrágább ládába tedd, a szívedbe. *Habent Mosen et prophetas.*

508. MIT MONDANAK PLÁTÓ VAGY BÖLCSEK VACSORÁJOKNAK?

Amely elmés, bölcs, hasznos beszélgetésekkel mégyen véghez. Voltanak olyak, mint Mátyás király is, kik étel felett szép könyveket olvastattak, hogy mikor testeket eledellel, elméjeket is táplálnak tudománnyal. Ma pedig a jó beszéd helyett az *morióknak* haszontalanságok szokott hallatni.

509. MI AZ ÁLOM?

A tanulásnak ellensége; az időnek megemésztője; a vénembernek megerősítője, mint az vasnak az acél; a természetnek enyhítője.

510. HOGY LEHET A POGÁNYT KERESZTYÉNNÉ TENNI?

Ha a keresztyén úgy él, hogy a pogány látja annak életében tündökleni azt, amit a Kristus tanított, az atyafiúi szeretetet, abból folyó jócselekedetet, Istenhez való kegyességet; Efficax Turcas debellandi ratio. Hathatós hadikészület az pogányok meggyőzésekére.

511. MELYIK AZ ILLENDŐ TUDOMÁNY?

Mikor ki-ki azt szólja és tanítja, amit tanult. A kocsis a lóról, kovács az üllőről, fazékas a korongról, varga a kaptárol beszél. *Apelles* képíró egy táblára lefestvén sokféle dolgokat, a vargától azt kívánta, hogy jelentse meg az saru vagy csizma iránt, mint tetszik; az elmondván arról a maga ítéletét és tetzését, kezdett beszélni egyéb köntösről is; de megszólította *Apelles* ezt mondván: *Ne sutor ultra crepidam*. A kaptárol te tudsz ítéletet tenni, egyéb öltözetről más mesterember.

512. MIVEL BÜNTETTÉK A MITILINEBÉLIEK ELLENSÉGEIKET?

Hogy azoknak gyermekeiket taníttatni nem engedték, legnagyobb büntetésnek tartván az emberek között az tudatlanságot.

513. KIK VOLTAK CSUDÁLATOS NAGY ELMÉJŰEK?

Julius császár négy-öt s több levelet is egyszersmind nagy dolgokról az íródéakok pennájokra késedelem nélkül mondhatott. *Mitridátes* huszonkét nemzeteken uralkodott, mindeniknek nyelvén törvényt szolgáltatathatott. *Cirus* a katonáit mind esmérte s nevén nevezhette. *Senekának* kétezer nevet egyszer felolvastván előtte, írás nélkül mind elmondotta, kétszáz verset

egyszer előtte elolvastán, az utolsón kezdvén elmondotta. *Skáliger* az görög poéták írásait kevés hetek alatt megtanulta, s igen sokféle nyelveket csak olvasás által. *Temistókles* kívánt volna tanulni *artem oblivionis*, a feledékenységnek mesterségét, hogy amit nem szeret, ne volna elméjében. [...]

518. MICSODA A TUDOMÁNY NÉMELY TANULÓKBAN?

Antifánes azt mondotta, vagyon olyan hideg hely, amelyben mihelyt a szót kimondja valaki, megfagy; de nyárban megolvad, s úgy hallatik a télben mondott szó. Némely ifjakban megfagyott a hallott tudomány az ő ifjúságok idején; hanem vénségekben kezd zengeni fülökben, s akkor osztán hasznát is vészik. [...]

520. MICSODA TANÍTÓT KELL FOGADNI GYERMEKEDNEK?

Olyat, aki életével s jó erkölcsével is tanítson. Ha gyermekedben hiba léssen, azt a tudomány megjobbítja: *Vitium doctrina corrigit*. Aki gyermekének tudományt nem hágy, hanem csak gazdagságot keres, az úgy cselekszik, mint akinek a csizmájára vagyon gondja, nincs a lábára.

521. MICSODA MESTERSÉGRE KELL TANÍTTATNI A GYERMEKEKET?

Amely után élhessenek: légyen hasznos. A szünyog hideg télben megéheztvén, azon szólott a méheknek, fogadják az kosárba, az ő fiaikat tanítja énekelni: de azt felelték, arra nincsen szüksége, hasznos mesterségre akarják taníttatni.

[...]

DÉVAY ANDRÁS
(1686–1770)

NAP UTÁN FORGÓ VIRÁG
(1770)

A JÓAKARATÚ ÉS EGYENES SZÍVŰ KEGYES OLVASÓHOZ

Íme, kedves Olvasóm, *Minden nyavalya ellen való orvosság* s minden jóságos cselekedeteknek erős fundamentoma tétetik elődben, mely *Nap után forgó virágnak* éppen hozzáillendő néven neveztetik. A *Nap után forgó virág* igen isméretes a patikaházakban, mely a Napnak minden mozdulására oly szoros ájtatossággal intézi feje hajlását, hogy még a borulásban lévő Napot is soha el nem mulatja kegyes tekintetével s hozzáfordulásával tisztelni. Azon okból neveztetik Nap mátkájának is. Az emberi akarat, ha hibázni nem akar, minden szempillantásra és minden tetszésére az isteni akaratnak oly latban tegye magát, valamint a maga Napjához a *Nap után forgó virág*. És e léssen ama győzhetetlen bölcsesség, e léssen *minden nyavalya ellen való hathatós orvosság*, erős és minden ellenkező állapotban védelmező paizs, tudniillik: *Akarni azt, amit az Isten akar*. Úgy tartom, hogy az emberi akaratnak az Isten akaratjához való illesztése az egész Szentírásnak rövid summája és minden szentségnek egybenfoglalása. Valaki megtanulta maga akaratját az Isten akaratja alá hajtani, már az egész Szentírást megtanulta. De előre inteltek, jó Olvasóm, ezen lelki dologban a szózatton ne kapkodjál: *Az emberi akaratnak az Isten akaratjához való illesztése. Az embernek az isteni tetszésben való maga ajánlása. Az isteni és emberi akaratnak megegyeztetése etc.* mind egy, egyedül csak a nevezetben különböztetik. Megbocsáss, jó Olvasóm, és ne vedd nehéz néven ezen csekély magyar fordítást; nem volt szándékom cifra magyarsággal ebben élnem, hanem sokakhoz és jobbára az együgyűekhez szólanom; az isteni akaratnak titkát fennhájzó szóknak homályával béborítanom nem

kívántam, inkább, amennyire lehetett, világosságra terjesztenem, nem elmefuttatásképpen, hanem lelki orvosságképpen.

Lésznek talán némelyek, akik ezen könyvet csak azokból is, hogy született anyai magyar nyelven szól, megvetik, és semminek tartják, mert annyira megvesztegettettek hazánk régi ősei, kik jövevény s idegen nyelven kapdosnak, hogy nemcsak unalmas előttök a magyar szó, de ha tudják is, a nyelvet szégyenlik, és majd utálják folytatni. *Ó jaj, régi jó!* Midőn a nemzet maga hívségével Istenének s világi uralkodójának kedvessé tette magát, megvetette sorsát! Kirül méltán lehet mondani: *Midőn böcsben volna, nem értette.*

Az Isten osztotta a nyelveket Szent Lelke által, tud és ért mindenféle nyelven, ne szégyenljed azért, ha egyébbel nem, az Istennel magyarul szólani.

Továbbá arra is kérlek, jó Olvasó barátom, midőn unalmas vagy az olvasásban, s nem tetszik abban folytatni idődet, ne resteljed legalább egyik vagy másik részecskéjében tekinteni ezen könyvnek, csak egy kinyitással. Elődben fordult levélkét ne sajnáld olvasni; reménylem, és merem ígérni, hogy minden nyavalyád iránt megkönnyebbedel. Mindeneket, valamik másoknál rossznak s gonosznak látszatnak, szelídségre változnak tenéked, és javadra fordulnak, ha megtanulod azokat felülhaladni az isteni akaratnak hozzád kapcsolásával. Így, jó Olvasóm, halljad az Istent, hogy meghallgattassál.

ELSŐ KÖNYV

AZ ISTENI AKARATNAK MEGISMERÉSÉRŐL

ELSŐ FEJEZET

Mellyel szemünk eleiben terjesztetnek mindenek, valamik ezen egész könyvben foglaltatnak. Kettős fundamentom is tétetik, és hogy minden büntetések az Isten akaratjától származzanak, megmutattatik

Görögország királya, *Világbíró Sándor*, midőn *Dárius*, a perzsák uralkodó fejedelme ellen hadat indított volna, és meghevültségében a Cydnus patakában ferdésképpen mártotta magát, hirtelen megtompulván tagjaiban, holt-elevenhez hasonló a hadi sátorában bévitettett. Oda barátjai s orvosai hozzája

bocsáttatván, mondá a király: jobb volna néki vitézül meghalni, mint későn gyógyulni nyavalyájából. Azért ha mi segedelem vagy mesterség lehetne, tudnák meg, mert ő nem annyira a halál ellen, mint a hadakozásra való orvoslást keresné és kívánná. Azért az orvosok figyelmes tanácskozással életének megtartására minden tehetségeket fordították. Kik midőn minnyájan egy orvosságos ital beadásában magokat megnyugtatták, Fülöp orvos, aki még ifionta, és gyermekségében a királynak híve volt, s egészségének őrzőjévé rendeltetett vala, nem hirtelen, de vidámító orvosságot hozni s azon italt maga kezeivel megelegyíteni, és azzal a nyavalya súlyát enyhíteni ajánlotta magát.

Ezenközben Parmeniótúl, aki a király főemberei közül leg-hívebbnek tartattatott, levél érkezik, mely által intetik a király, hogy a maga egészségét Fülöp orvosra ne bízza, mert ezer talentum arannyal Dárius, a perzsák fejedelme által megvesztegettetett. Ezen levél nagy ütközetet s nyughatatlanságot szerzett a király szívében, és valamit mind a két részről, vagy a félelem, vagy a reménség eleiben vetett, titkosan magában tartotta: megigya s bévegye-é az orvosságot? Életének veszedelme rettentette; hogy pedig hitelét megvesse orvosának, régi megismert hívsége nem tanácsolta; sokáig ebben habozván, senkinek, mi íratatott légyen néki, ki nem jelentette, és a levelet gyűrős pecsétjével leragasztván fekvő ágyában feje alá tette. Ilyetén gondolkodásiban két nap eltelvén, eljött az orvos által hagyott idő, és ő a pohárral, melyben az csinált orvosság vala, bément hozzája. Ezt meglátván, Nagy Sándor felemelkedik könyökére, a levelet, melyet Parmenió küldött, bal kezében tartván, jobb kezével fogja a poharat, és irtózás nélkül megitta, úgy a levelet Fülöp orvosnak olvasni adta, vigyázó szeméit reáfördítván, ha lelkiismeretében furdalást vagy külsőképpen ábrázatjában valamely változást nem venne-e észre? A levelet megolvassván az orvos, bosszonkodást inkább, hogysesem félelmet mutatott ábrázatja, palástját és az levelet az ágy eleiben tévén, monda: Uram Király, a te életed ugyan mindeddig tőlem függött, de most úgy vélem, tulajdon szent és tiszteletes szájjaddal húztatatik s nyelettetik. Az iszonyú vétek, mely előmben vettetik, a te egészséged helyreállításával el fog törülni. Tágíts azért kedveden, melyet alkalmatlan szorgalmatossággal hív barátid ugyan, de valóban bajosan megháborították. E szók a királyt nemcsak bátorságossá tették, de annyira vidámították, hogy

minden jó reménséget vett magának. Ugyanis Fülöp (mondá a király), ha néked megengedetődött volna legmesterségesebben az én hajlandóságomat kitanulni, bizonyosan más módon igyekeztél volna rajta: de bizonyosabb módot, mint amelyet tapasztaltál, mégcsak nem is kívánhattál volna. A levél vételel, mindazáltal, amely orvosságot egyelítettél, megittam. Ezt mondván, jobb kezét nyújtotta Fülöpnek. Midőn pedig az erekben oszlott az orvosság, és lassankint könnyebülést lehetett venni, elsőben belső érzékenségekben s azután egész testében hamarább, mintsem reménlette is, helyreállott anynyira, hogy harmadnap múlva már egészségesen vitézei között mutatta magát.

Itten, olvasó barátom, ötöt kell kiváltképpen elmédre venni.

Első az: Nagy Sándor mindenekelőtt akarta tudni, minémű orvossággal segíttethetne. Úgy Fülöp orvosnak hitelit s hozzá való hűségét szorgalmasan fontolta, és micsoda szívvel legyen hozzá, az ábrázatjából kitanulta. Második: midőn a király általlátta Fülöp orvosnak hajlandóságát s fertőzhetetlen hittel való igyekezetit egészségének helyrehozásában, minden gyanakodást félretévén, irtózás nélkül bátran bevette az orvosságot. Harmadik: ezen Fülöp orvoshoz való állhatatos ífletiért méltó jutalmát, egészségének megtérését harmadnapra megnyerte; azért is Fülöpöt mint megtartóját és szabadtóját a hadi tábor eleiben állította, ahol ki-ki hálaadó öleléssel tisztelte őtet, mint jelenvaló Istent. Negyedik: mennél kevesebb reménség volt a király egészségének megtéréséhez, nagy akadály vetette magát közben: Pármenió, leghívebb emberének levele a mérges ital beadásának gyanóságával betöltötte, barátinak szorgalmasan ugyan, de hibányos mellette való forgolódása felettébb háborította. Ötödik: Egyedül a' segítette a királyt, Nagy Sándort, hogy ő a maga meghitt orvosának, tehetséges és okos előlátását meg nem vetette, s ezáltal legnagyobb reménséget vett egészségének helyreállítására, melyet is szerencsésen megnyert.

Íme, jó Olvasóm, ezen egész jegyzésbeli öt könyvnek (s amik abban következnek) egybenfoglalása. Amint is ezen renddel megvünk, mellyel a görögországi királyt, egészségének megtérésére térnek lenni jelentettük, s úgy az emberi akarattal az

Isten akaratjában való helyezettetését ilyen úton fogjuk folytatni. Először: megmutattatik, honnét ismertetik meg az Istennek akaratja. Mindenek szava és értelme az: Téged akarlak előbb ismérni, mintsem a te barátságodban ereszkedni. Nagy Sándor előbb hallja Fülöp orvos akaratját, s úgy veszi bé az orvosságot. Első azért az Isten akaratjának megismérése. Eztet követi mindjárt, hogy az ember maga akaratját ahhoz szabja. Miért kellene azt keresgélni s ismérni, ha követni nem akarod? Nem késett Nagy Sándor, azonnal, hogy tudta az orvos akaratját, bevette az orvosságot. Harmadszor: fel kell magában tenni, mely nagy boldogság az isteni akaratot nemcsak ismérni, de a magát avval összekapcsolni. Nem utálta Nagy Sándor az orvosságot, mert életét s egészségét szerette. Bizony minden keserűsége az orvosságnak az egészség helyreállításának reménsége alatt megédesül. Noha ugyan láttatik az isteni akaratban valami keserűség, de azt a minden jónak reménségével meg kell győzni. Negyedszer: minden gáncsokat, melyek az emberi akaratot az Isten akaratjával való egyezéstül gátolják, félretenni; a maga tulajdon akaratját megfojtani, hogy az Isten akaratját lehessen átölelni. Ötödször: a segedelmek magyaráztatnak, melyek az isteni és emberi akaratnak egyesítéséhez tartozandók; azok közül való az Isten gondviselésének megismérése, és abbúl származott Istenben való bizodalom. Elveszett volna Nagy Sándor, ha az orvosának tudós és hív gondviselését megismérni s néki hitelt adni nem akart volna. Hogy azért az emberi akaratnak az isteni akaratval való összekapcsolása bizonyosabb és állandóbb legyen, most már ahhoz lássunk.

I. §

Első cikkely

Minden tanításnak, melyet a Krisztus sok szentséges oktatásával előnkben adott, ez volt a feje, hogy magát az ember egészlen s tökéletesen mindenkben az Isten akaratjához szabja. Ezt Üdvözítőnk szóval, cselekedettel bőven tanította, és magát képül adta az őtet követésre. Ezen Urunk tanításának világosabb magyarázatjára a Szentírás-tudókkal kettős fundamentomot teszünk.¹

¹ 2. *Theis. Cap. 3.* [2Tesz 3,9].

Első: minden előmenetelünk okát ebben az isteni és emberi akaratnak egyeztetésében állítsuk lenni, minden keresztyén embernek tökéletességét a szeretetben állani és attúl függni már megbizonyítottat. Teljes ezzel a Szentírás: *Szeressed a te Uradot Istenedet teljes szívedből: Ez a fő és első parancsolat. Most pedig maradnak hit, remétség, szeretet, kik között nagyobb a szeretet. Mindezek fölött azért szeretetetek legyen, aki a tökéletességnek kötele, végezete a parancsolatnak a szeretet.*² Azért is: *A szeretetnek véghezvitele legnemesebb, kit szüntelen újítani szükséges; mert tulajdon ez az Isten akaratjával való megegyezés, mindenekben azont akarni s úgy azont nem akarni, hatóság barátság.*³ Amely Szent Hieronymus és minden bölcsék mondása.

Második fundamentum: a világon semmi sem történhetik (kivéven egyedül a vétket) az Isten akaratja nélkül, a szerencse mosolygásának vagy ostromlásának semmi hatalma nincsen; ez csak a bálványozók álmodása, akik az emberi életnek viszontagságát s változását, nem tudom, micsoda istenasszony hintegetéséből s oszlatásából képzelették lenni. Kiket nevet Szent Ágoston, mondván: Hogy-hogy lehet tehát, hogy a Szerencse istenasszony néha jó, néha rossz? Talán midőn rossz, akkor nem istenasszony, hanem gonosz ördöggé válik? A keresztyényi bölcsesség a szerencse minden forgását kicsúfolja: jó és gonosz, élet és halál, szegénység és tisztesség, mind az Istentől vagyon. Azért is ezt a Szentírás leveleiből világosabban bizonyítani szükséges.

II. §

Minden világi gonoszt (kivéven a vétket) az Istentől lenni ily okon tanítják a Szentírás tudósai: minden vétekben kettő vagyon, úgymint: a bűn és büntetés. Az Isten alkotója a büntetésnek, mely a bűnt követi, de nem a véteknek, azért, ha kivesszük a vétket, semmi gonosz nincs a büntetésben, ami az Istentől ne volna, vagy ne tetszene az Istennek; valamint

² *Math. Cap. 22.* [Mt 22,37; Drexel a *Heliotropiumban* itt hivatkozik még 1Kor 13,13].

³ *Cor. I. Cap. 13.* [1Kor 13,13; Drexel a *Heliotropiumban* itt 1Tim 1,5-re hivatkozik].

tehát a bűnnek büntetése, úgy a természet hibányossága az Isten akaratjától függ. Természet hibájának nevezzük az éhséget, szomjúságot, betegségeket, fájdalmokat, kiknek sokszor semmi közük nincs a vétkekhez. Így azért az Isten, valóképpen és szán-szándékkal s megtett szerrel, minden gonoszt, mely a büntetésben és természetben vagyon, akarja igaz ítélete s oka szerint. A bűnnek büntetését pedig engedi. Azért ezen Isten akaratja nevezetiek engedő akaratnak, amaz pedig rendelő akaratnak. És így minden az, melyet mi gonosznak nevezünk, mind az Isten akaratjától vagyon, úgy tartják a Szentírás tudósai: ezen fundamentomot szükséges mélyen szívére venni, s ezt általérteni és ezt bizonytalán elhívetni magával, hogy a büntetésnek és minden gonosznak első oka az isteni akarat. A bűnt mindazáltal, amint feljebb intést tettünk, mindenkor kivévén, ilyen oszlopkő letételével ezen béfejezést tesszük.

Mínthogy Isten engedelmeiből és hatalmából esik minden, ami e világon történik, illő, hogy az Isten kezeiből jó szívvel fogadjuk, az ő szent akaratjához mindenképpen s mindenekben magunk akaratját kapcsoljuk, úgy, hogy semmit a bizontalan esetekből, semmit a történetekből, semmit a szerencsétől függeni ne tartsunk. Ezek a régi bálványoknak tündérségei voltak, akiket az igaz kereszténységnek illetlen követni: sem a szerencsének, sem történetnek legkisebbet sem kell tulajdonítani, sőt még az emberi henyélésnek vagy sérénységnek sem mint első oknak. Hívságosak és gyümölcstelenek ezen panaszok: ez-amaz innét származott reám, hogy ez engemet gyűlöl, rosszul intézte a dolgot, unalmasan bánt. Bizonyára, ha nékem jóakaróm lett volna, s ezt szívére vette volna, és munkálkodását nem sajnálta volna, máskülönben folyt volna dolgom. Ez hívságos és esztelen vetekedés. Igaz, bölcs és szent tudomány az: az Isten cselekedte ezt mind. Mert amint megmondattott: jó és gonosz az Istentől vannak.

III. §

Itten sokan megcsalattatnak szánakodásra méltó tudatlanságokban, mert azt hitetik el magokkal: egyedül csak azok a gonoszok, akik a természet szerint való okokból származnak. Úgy mint: vízáradások, földindulások, a mezőknek terméketlensége, az életnek drágasága, égháborúk, a halál

bocsáttatnak az Istentől, holott ezekben semmi vétek nem áll közben. Márpedig azon rosszak, melyek a gonoszástul s emberi rosszaságtul veszik eredeteket, úgymint rágalmozások, csalárdságok, lopások, csúfolások, incselkedések, fosztások, megnyomorítások, hadakozások, vérontások – azt állítják, hogy nem az Istentől vannak, s nem is az Isten gondviseléséből származnak, hanem az emberek gonoszágából, s elvete-medett akaratjából azoknak, kik vágyakodók effélékben végbenvitelére.

Innét hintegettetek feljebbvaló esztendőkbén ezen szók: ez a búza- s élet-drágaság nem az Istentől vagyon, hanem a fősvény emberektől – értetlen szó, és keresztény emberhez nem illendő. De hogy a dolog világosíttasson s példában megmutattasson, amit mondtunk, halljad.

Vannak, akik másokat minden javaikból kifejteni kívánják: hogy ezen gonosz tanácskozások művbén menjen, alattomban az ellenkezője házára felsuhan, éledő tüzet vet eszterhája alá, s azonnal magát onnat elvonja. Midőn már a házat lángban lenni látja, többekkel együtt odafut, mintha másokkal együtt annak megoltására igyekezne, de más van a begyibe. Mert ha az alkalmatosság engedné, nem a tüzet oltaná, hanem dülást, lopást, s a lángtul megmentett jókat magáévá tenné. Ezen gondolatok magok állattyában az akaratnak feslettségén kívül, s mindezen cselekedetek, a megett valónak neme szerint, mind az Isten alkotásából származnak. Az Isten cselekszi ezt, valamint másokat az ész és okosság nélkül való teremtett állatokban, mert ugyanis ezeknek sem helybül mozdulni, sem munkát tenni Isten nélkül nem lehet; úgy hasonlóképpen a tűzkoholónak se a házban menni, se onnét kijönni s tüzet hinteni nem lehet Isten nélkül. Nem is szinte rossz magában ezen cselekedet, mert jóra célozó igyekezettel megtörténhetett volna. De bezzeg rossz a gonosz akarat, annál rosszabb a tanács, melyet az a feslett erkölcsű követett. Ennek már az Isten nem oka s nem szerzője, ámbár a tanácsvételt végbenvinni engedte, melyet meggátolhatott volna, ha akarta volna. Mivel pedig az Isten igaz íflete szerint azon istentelen tanácsot megengedte, végbenvinni megengedte. A megengedésnek okait fogjuk fejteni s folytatni.

SZÓNYI BENJÁMIN

(1717–1794)

GYERMEKEK FIZIKÁJA

(1774)

Így nevezem azt a tudományt, melyre embert a szemmel látás tanítván, azt akárki, még a gyermek is megfoghatja. Ebben áll az, hogy ember szoktassa magát arra, hogy amit a természet szemünk eleiben ad, figyelmetesen meggondolja, annak sokféle szépségét csudálja, ha szintén titkos okait ki nem tanulhatja is, mint oly dolgot, mely a legtudósabb természetvizsgálóknak is elég gondot ad.

Azt mondom tehát, hogy a gyermekek is ily formában megfoghatják ezt a természeti dolgokról való tudományt, mert nekik is szemeik vagynak, és nincsenek effélékre való curiositások, gondoskodások nélkül, ők is szeretnek a látott dologról tudni és tudakozódni. Csak a' szükséges azért, hogy őbennek is az a tanulni való kívánság, mely minden emberekben természeti tulajdonság, felgerjesztessék és gyakoroltassék; annyival inkább, mivel nemhogy nehéz és unalmas volna az ilyen tanulás, sőt igenis örvendetes és magát kedveltető, s nem is másként, hanem mintegy játékkal kell annak lenni. Nem lehet megmondani, mely sokat tanulnának a gyermekek, ha élnének mindazokkal az alkalmatosságokkal, melyeket ők maguk nekünk szolgáltatnak tanítatásokra. Egy kert, egy mező, egy nagy palota s a t. úgy vagyon, mint megnyitott könyv önékiek, de szükség arra szoktatni őket, hogy abból tanuljanak és olvassanak.

Nincs nálunk közönségesebb istenáldása a kenyérnél, a gyolcs- vagy vászonnál, mégis ritka az oly gyermek, aki tudná, mind egyik-másik miképpen készítettik meg, és hogy mennyi kézen és módon mégyen által a gabonaszem, a len és kender, míg kenyér vagy vászon lenne belőlök. Ugyanezt mondhatni a posztókról, melyek egészen más formájúak, mint a juhoknak gyapjai, melyekből lesznek. Azonképpen a papiros is egészen különböz a rongyoktól, melyek utcákon szedegettetnek, hogy

azokból készíttessék. Miért nem kellenék tehát a gyermekeket megtanítani arra, mik legyenek az oly természeti és emberi munkával készült dolgok, melyek nélkül egy nap sem lehetnek, mégsem gondolják meg, mik azok? Cicerónak a vénségről írott könyvében gyönyörködve lehet olvasni egy szép leírását a gabonaszem nevelkedésének. Így szól ott egy helyen Cato: Gyönyörködtet engem nemcsak a föld művelésének haszna, hanem a földnek és természetnek arra fordított ereje, mely midőn a megszántás által meglágyul, kebelében az elhintett magot bévette, kedves párázatival melegíti, magához szorításával eloszlatja, és aztán abból zöldellő csírácskát bocsát ki, mely a gyökérnek szálacskaín állván, lassan-lassan nevelkedik, és csomós gabonaszállá léshen. Azután fejet hány, és mintegy megszakállasodik, amikor még a mag egy tejes kovászban lappang az ő hüvelykeiben, melyekből kijövén, kimutatja magát a kalászban szép rendű gabonaszemekkel, melyek a madaracsák prédájától öblös torkocskákkal és azokból kiálló hegyes és szúrós szálacskákkal őriztetnek. E csuda dolgot saját szemünkkel szemlélni és az aprónként való nevelkedést szorgalmasan meggondolni a magnak tökéletesessé létéig bizonyára igen tökéletes theátrum, vagy szemlélő hely.

Aki már figyelmes tanítómester, az ilyen dolgok körül elég módot talál tanítványának elméjét sok hasznos és gyönyörűséges gondolatokkal bétölteni, és ha ő alkalmas időben ezekhez rövid és megfogható jegyzéseket téshen, jó minéműségeket plántál bé tanítványja szívében, és a természet által is vezeteti a gyermeket az Isten szeretetére és tiszteletire. Mi módon kellésék pedig a természeti dolgokról a gyermek gyenge elméjéhez képest gondolkodni, megmutatom ezt mintegy mustrául egynéhány példákból, melyek többet téshnek e szép tudomány szükséges voltának megbizonyítására, mintsem akármely sok okos erősségek (*argumentumok*). Ezen példákat pedig vettem egy nagy bölcsességű embernek Mózes első könyvére tett elmélkedésiből, melyek sokaknak kezekben forognak írásban, de még nyomtatásban ki nem jöthének. Ez előhozatatandó példákból egyszersmind az is meg fog tetszeni, miképpen kellésék minden egyéb természeti dolgokról, melyek szemünkben tűnnek, elmélkedni és azok által a Teremtőre felemelkedni. Elég léshen azért rövid elmélkedéseket tennem *a föld jövedelmeiről, virágokról, gyömölcsökről és földi állatokról.*

I. RÉSZ

A legelső prédikátor ugyan, mely a magasságos Istennek dicsőségét hirdeti, a *firmamentum* vagy kiterjesztett erősség (Zsolt. XIX.), amelyen a Nap, Hold és csillagok oly dicsőséggel fénylenek, hogy csak ez az egy könyve is a természetnek az ő szembe ható világos betűivel menthetetlenekké teszi az azokra figyelmetlen embereket. De nem kevésbé csudálatos az isteni bölcsesség az ő kisebb munkáiban is, melyekben tettett Ófelségének itt, e Földön, velünk közelebb láttatni az ő hatalmának csudáit.

A FÖLD JÖVEDELMEIRŐL

Még amelyek legalábbvalóknak látszanak is e Földön, a legnagyobb elméknek is fő csudálkozásra méltó okokat szolgáltatnak, kik noha azoknak csak külső és tetemesebb részeit látják, és belső elevenéseknek, gyarapodásoknak egész titkát észben nem vehetik, mindazáltal mégis elég csudálkozásra méltó dolgokat találnak azokban. Nyilván van ez minden fűszálacsák- és falevelecskékben, kik között noha egy sincs mindenben hasonló a másikhoz, mégis mindeniknek rajzolatja igen rendes, módos és összeillő részecskékből áll, és úgy tetszik, mintha magok ezt mondanák minékünk: Noha mi amennyi számmal vagyunk, annyiféle formával bírunk, mégis mind igen díszesek vagyunk. Lám, a mesteremberek ha csak két-háromféle munkát készítenek is, valamelyikben megtévednek, és elvesztik az illendőséget vagy proportiót, de a mi Teremtőnk véghetetlen bölcsességű és hatalmú Isten. Az apró magocskákat nagyoknak mutató üvegekkel, *microscopium*okkal, miket nem tapasztalnak azoknak vizsgálói, csak az is csudálatos. Hát az Isten egy szavával mennyi erőt és hathatóságot tett azokban, melyek mintegy halhatatlannokká lettek világ végéig erre az ő szavára: *Hozzon a föld mindennémű maghozó füveket.*

Nagy csudára méltó, amint az Isten a föld jövéseit különböző színekben felöltöztette. Ha Ófelsége a mezők egész színét fejjérré vagy veressé tette volna, senki nem szenvedhette volna el általán fogva látva annak tündöklését; ha pedig azt homályos vagy setétes színben öltöztette volna, ki talált volna

gyönyörködést annak ily szomorú ábrázatjában? De már oly középútul választotta Isten e két szín között az ékes zöld színt, és azt úgy hozzáalkalmaztatta a mi szemekinkhez, hogy ez azokat nemhogy fárasztaná, hanem inkább újítja, és látóerejét neveli, táplálja. Itt is pedig ez a csuda, hogy ami első látással és egyáltalában csak egyszínűnek látszik, sokféle színek találhatnának abban. A mező mindenütt zöldnek látszik, de a fű- és virágszálakat külön gondolván, nem egészen zöld, sőt egy fűszál sem hasonló mindenkben a másikhoz. Ami nagyobb: azon egy fűszál is más színű kezdetében, más megérésre lett jutásában. Ugyanezt lehet mondani a föld jövéseinek formájáról, ízéről, szagáról és azoknak eledelre vagy orvosságra fordított hasznairól, melyről most csak egy megjegyzésre méltó dolgot említek.

Ha az Isten a zöld fűből lett, de már megszáradott szénának oly erőt nem adott volna, hogy a lovak, ökrök s egyéb, ember hasznára való barmok azzal élhessenek, soha reá nem mehetett volna sem a mezei ember, sem a leggazdagabb úr, hogy azokat eltarthassa. Azt is senki nem teheti, hogy azok ember táplálására valók legyenek. Mégis ezek a megszáradott fűszálak elégségek arra, hogy az oktalan állatokban napjában kétszer olyan téjforrást fakasztanak, hogy abból egész háznépek egyéb eleség nélkül is jóllakhatnak. Ha már az ember ez Isten csudálatos dolgát, melyet mindennap lát ugyan, de fel sem veszi, figyelmetesen meggondolja, nem győz eléggé csodálkozni az Isten bölcsességén és jóságán. Aki terem szénát a barmoknak és gabonát az embereknek hasznokra. (Zsolt. CIV. Vers. 14.)

[...]

Az Isten sokformájú bölcsességére mutat a férgek közt lévő különbözőség is, mely tapasztaltatik nemcsak azoknak számtalan s külön-külön nemeikben (*species*), hanem az azon egy nemű és természetűekben is. Találhatnának azok mind a négy éltető állatokban: levegőégben, földön, földben, tűzben, vízben, és részes mindenik az ő hazájának természeti minéműségekben. A négy éltető állatok ugyanezeket csak négy szakaszban tészik, de csak a benne lakásra, járásra való tekintetben, mert egyébaránt száma nélkül vagynak külön-külön nemű és természetűek mindenikben. De ha már azoknak megtermések, származásoknak külön-külön helyét vagy fészkeit meggondoljuk, megtaláljuk

őket ide alá majd' mindenféle testi dolgokban: mindazokban, melyek még természeti helyekben s állapotjokban vannak, mind, amelyek[hez] már a mesterségek által emberi kezek nyúltanak.

Megteremnek a tűzben (*Pyraustae lamprides seu cicindelae*, azaz: tűzben termő legyecskék, éjjel fénylő Szent János bogarai, mert ezek is a tűz természetéhez vonszanak). Megteremnek a halakban, mindenféle vizekben, tengerben, folyóvizekben, forrásban, patakban, árvizekben, álló tótkban, kuttakban, csatornátkban. Teremnek zöld füvekben, virágokban, plántákban, élő és megszáradott fátkban, minden állatokban, embernek ételében, italában, öltözetében, még könyveiben is s a t. De a különbözés, az azoney nemű és természetű férgekben is sokképpen tapasztalható, kivált a különbözö földek s tartományokhoz képest, melyekben laknak.

A sáskák más-más forma színűek, szökdöséssel, repüléssel, kisebb-nagyobb testtel egymástól különböznek s a t. A lepkék közt némelyeknek van, másoknak nincs kinyúlt, hegyes orrocskájk, és kik egy-, kik két-, kik három-, négy- s többszínűek. A hernyók annyifélék, mint a plánták s föld egyéb jövései, melyeken teremnek: vannak zöldek, feketék, sárgák, sokszínűek, simák, borzasok, több s kevesebb lábúak, farkkal s anélkül valók. A tetvek annyifélék, mint az állat, melyek közt csak az egy számár mondatik azok nélkül lenni. De nem célom itt, hogy minden különbséget előhordjak. Ennek jeléül hozom elő, hogy a bölcs természetvizsgálók ezt írják: a darázsoknak vagyon tizenkét neme, a palackáknak (*Cimices*) húsz, a pókoknak huszonöt, a sáskáknak mintegy harminc, a körös bogaraknak (*Cantharides*) harmincöt, a szarvasbogaraknak negyven, a hernyóknak is közel negyven, szünyogoknak harminc, a legyeknek mintegy hetven, a lepkéknek legalább száz. Utoljára ezekhez adom a híres Pliniusnak szavait, melyek vagynak a több természeti dolgok közt a férgekről is (*Insectis*) írt könyvének előljáró beszédében, eleit akarván venni azokkal az ellenvetésnek, melyet szoktak tenni az effélékre figyelmetlen emberek, azzal tartván a magok gondolatjok szerint, hogy az ily csekély és alávaló férgesckék a felvételre és elmélkedésre nem méltók. Így szól a bölcs Plinius az ő módja szerint: tágasabb műhelye s könnyebb módja, alkalmazhatósága volt a természetnek arra, hogy nagy tagú s testi

állatokat formáljon, azoknak vélek bánható vastag matériá-
 ikból; ellenben pedig a kicsinyekben, melyek csak semminek
 látszanak, inkább megtetszik a nagy bölcsesség, nagy erő és
 megvizsgálhatatlan tökéletesség. Erre például elő is hoz né-
 mely apró állatocskákat és azoknak éles érzékenységeiket, így
 folytatván szavait: [...] Azaz: „Hol találhatott helyet a termé-
 szet oly sok érzékenységeknek a kicsiny szűnyogban (noha
 még ennél kisebb férgek is vagynak), hová tudta a szűnyogban
 előleg szerkeszteni a látást? Hová szerkesztette az ízérzést?
 Hová oltotta bé a szaglást? Hová adhatta belé azt a kegyetlen
 és magoknál sokkal nagyobb dongást? Minémű vékony szer-
 rel (*subtilitással*) kötött ő hozzá szárnyakat, nyújtott ő néki oly
 hosszú lábszárakat, felállított testében egy éhes üres barlan-
 got, tudniillik az hasat? Hogy gerjeszthetett benne oly heves
 vágyást és szomjúságot a vérre, főképpen az ember vérére?
 Mely sok elmésséggel (*sagacitással*) hegyesítette és adta néki
 azt a nyílt, mely a legkeményebb bőrön is általmégyen, mely
 noha szörnyű vékonysága miatt alig látható, mégis abban
 oly munkákat szorított, minéműket a legtágasabb tagokban
 tenni szokott? Ugyanis ezt a hajszálnál sokkal vékonyabb te-
 temecskét legesleghegyesebb törre is tette a szúrásra, és egy-
 szersmind tág csatornává is a vastag vérfelszívásra, csudála-
 tos, megduplázott mesterséggel. Micsoda erős és éles fogakat
 szegezett ez a természet a legpuhább testű szúznak is szájában,
 úgy, hogy azokkal hallatós hangot ad ki, midőn a fakérgeken
 belől a legkeményebb fák törzsökeit rágja? Lám, csudáljuk a
 tornyos elefántoknak erős és zömök vállait, a bikáknak vastag
 nyakait, fel s alá való hánykódásait, a tigriseknek prédáit, az
 oroszánoknak felborzatt serényit, holott a természet sehol
 sem tökéletesebb, mint a legkisebb teremtésekben.” Ez elmés
 szavai után azt mondja olvasóinak és én is azt mondom az
 enyimeknek: [...] „Kérem azért, úgymond, az olvasókat, hogy
 mivel ez apró férgesckék közül utálnak sokakat, meg ne ves-
 sék s kárhóztassák az ezekről előadott elmélkedéseket, mert
 a természeti dolgoknak szemlélésében nem találunk semmi
 felesleg és híjában valókat.”

Ha csudálni szoktuk az igen kicsiny formában szorított raj-
 zolásaikat a legbölcsebb metszőmestereknek, vagy ötvösök-
 nek, sokkal méltóbbak csudára az ily igen kicsiny testben, min-
 den külső-belső tagokkal s emellett étellel is bíró férgesckék.

Az elsőre Derhám hoz elő két példát (Phys. Theolog. De insectis, cap. 8.). Egyiket ex Ephemerid. German. Tom. I. Ez az: Osvaldus Nerlinger egy borsszemből készített oly pohárt, melyben állottak 1200 apró poharacsák, melyeket elefántcsontocskákból csinált, mindeniknek szélecskéje kerekben aranyos volt, és talpaik is voltak, mégis volt a borspohárnak olyan ürege, hogy 400 ilyen kis poharacsák beléférhetének. A másik példa Galenusé, melyet említ Libr. XVII. De usu partium, cap. I. fin. Ki ott ezt írja: mennél kisebb formában van szorítatva valamely testecske, minémű az apró férgéké, annál nagyobb csudára méltó. Valamint hogy az emberi mesterséggel készült művekben is inkább csudáljuk azokat, melyek legvékonyabb és összehúzott rajzolatokban adnak előnkben. Minéműeket e mostani időben is látunk, mint a többek közt azt a gyűrűt, melyre minap egy bölcs mester úgy reámetsette Factont szekerével, négy lovaival, hogy mind maga szokott ülése s lóhajtása megtessék; mind lovainak szerszámja, zabolája, szája és első fogainak fejről rendi különkülön megláttassék. Megjegyzi Galénus, hogy a kimetszett lovaknak lábaik nem voltak nagyobbak, mint a balhajé, és noha nagy mesterséggel metszettek, mégsem értek fel ingyen is a balha lábainak elmés alkotmányával. Mert, úgymond, sokkal nagyobb erejét és bölcsességét mutatta meg az, aki a balhát teremtette. Hogyha azért oly nagy erő és mesterség látszik oly csekély férgesekben is, mennyivel nagyobbat kell hinnünk lenni a nemesebbekben?

[...]

HASZNAI É TERMÉSZETI DOLGOKRÓL VALÓ ELMÉLKEDÉSEKNEK

Nem szükséges többel megmutatni, mely hasznos legyen az ilyen fizikai vagy természeti dolgokról való elmélkedés a felserdült gyermekeknek és ifjaknak, kiknek e kevés zsengecskében csak utat mutatok több effélékre, melyeket lehet és szükséges is tenniük az Istennek számlálhatatlan teremtéseiről, melyek minden lépten-nyomon szemeik eleiben fordulnak. Oly szép gondolkodások az ilyenek, melyek az ő elméjüket vidámítják, ékesítik, gyermeki bolondságoztól elszoktatják, és nagyobb-nagyobb tudományokra őbennek kívánságot szereznek, sőt a hasznos mesterségekre készítgetik. Igaz mondása

egy régi nagy filozófusnak: *Ars est imitatio naturae*. A mester-ség a természeti dolgoknak követése. Aki azért szeret ezekről elmélkedni és vizsgáldni, ezzel arra indul fel, hogy hajlandóságához képest vagy egy, vagy más tudományra, avagy mesterségre adja ő magát, avagy csak hasznos tudakozásokat tészen oly dolgokról, melyeket a *Chymia, Anatomia, Botanica*, festő-, hajókázókönyv és egyéb nyomtatómesterségek tanítanak. Kedve indul a kert művelésére, mezei munkára, élő fákkal való bánásra, és ami ingyen sem megvetendő dolog: kedvessé teszi az utazásokat, kies helyeken való sétálásokat; és hogy az ember a társalkodásban vagy ne hallgasson, vagy haszontalan dolgokat ne beszéljen, arra is igen szép és másokat hasznosan gyönyörködtető eszközül vagyon.

Minden földi tudományoknak és mesterségeknek első eredete a természeti dolgoknak vizsgálásából származott, és hogy most többet ne említsek, a régi kaldeusokat asztronómiára a csillagok, az egyiptomiakat geometriára a Nílus fővényei kezdték tanítani; és ha most is e könnyű fizikában az emberek magokat többen és jobban gyakorolnak, a tudományok nevelésében és mesterségtalálásokban többre mehetnek. Hogy azt újobban is előhozzam: azért neveztem én e kis munkácskát gyermekek fizikájának, mert gyenge gyermeki idejekben kell őket erre szoktatgatni, csak hogy az okos tanító az ő erőtlenségekhez alkalmaztassa magát, úgy intézvén és kezdvén beszédét valamely természeti dologról, hogy a gyermek először azon csudálkozzon, hogy ekképpen arról valamit tudni őbenne kívánság származzon, és osztán az arról való beszélgetés oly világos és együgyű legyen, hogy ő azt könnyen megfoghassa. (Hozzáadom, ki ezt fordítom, az Autor szavaihoz, hogy e könyvecskében ugyan az ő elmélkedései egynéhány természeti dolgokról korántsem parasztosok, hanem fennjárók, elmések és fontosok, és inkább az okos praeceptoroknak, mintsem a gyermekeknek tanítására valók, de könnyű léssen ezeket együgyűbbképpen is előadni, oly formában, mint a dajkák szokták gyenge gyermekeknek falatjaikat megrágni.)

Ha a gyermekek ez magát kedveltető tudományban így gyakoroltatnak hat-hét esztendő koroktól fogva, tizenkét s -három esztendő korokig, avagy csak egyszeri-másszori üres órákon is, megmutatja a vég a hasznot a jó elmékben.

Csakhogy ne legyen az ilyen tanítás rossz kedvvel és fenyítéssel, hanem ártatlan mulatsággal, melyből a lész, hogy idővel e kedves gyakorlásnak édessége által a természeti dolgok vizsgálását megszeretvén, a gyermek nagyobb tudományokra elkészítetik, és lassan-lassan tudva tudós ember lészen.

De azt mondhatná valaki: nehéz mesterség, és hol találhatik erre alkalmas tanító, holott e tanításnak módja azoktól sem telik ki, kik a tudományokban magokat sokra mentnek tartják. Erre azt felelem: Ingyen sem oly nehéz, mint lenni képzeltek. Cicero nevetve mondja egy oratóiójában, melyben célja, hogy a törvényekről való tudományt nemigen derék állapotnak tartja a megtanulásra: [...] Ha azért, úgymond, engemet, ki anélkül is felette igen munkás ember vagyok, megbosszontotok, harmadnap alatt jurista is lészek. (Orat. pro Muraena, cap. 28.) Szinte azt mondhatnám én (nem ugyan a tudósoknak mély vizsgálódásairól, melyeket a természeti dolgok körül tésznek), hanem ezen gyermekek fizikájáról. Csak a' kell erre, hogy a bölcs tanító fussa által az olyan könyveket, melyekben efféle elmékedések találtatnak, mint p. o. a Párizsi Királyi Akadémiának mindenféle tudományokról íratott könyveit (*Memoires de sciences de l'Academie Royale*), melyekben mindenféle dolgokról számtalan jeles és gondos megjegyzések, observatiók találtatnak. Láttam felserdült gyermekeket, kik közönséges examenben megmutatták, mely hasznosan olvassatták az említett könyveket, és Virgiliusnak földművelésről (*Georgica*) írott negyedik könyvéből sok szép dolgokat tudtak előhozni a méheknek csudára méltó respublicájáról, és az első könyvből a szántásvetésről. A gondos praeceptor tudakozódik effélékről a tanultabb emberektől, kérdeződik a könyvekről, melyekből rakásra szedegeti elő az ő céljára tartozó nevezetes dolgokat (mert ez a hasznos tanulásnak egyik jó módja), hogy azokat tanítványainak egymás után elejekben adja. Egyszóval nem kell erre egyéb, hanem tanulni és tanítani szívesen vágó akarat, igyekezet és szorgalmatosság, mely ha egyszer megvan, könnyen megkészi a dolog.

NB. *Addo*. Ezeket ugyan mondja lenni és lehetni a bölcs párizsi professor a maga tudós hazájában, holott nincsen sok szükség az ily tanítás módjára megkívántató eszközökben és útmutatókban, de különben vagyon a dolog e mi magyar

házánkban. Mert, hogy most ne szóljak a nagyobb oskolákbéli fizikai széles tudomány előadásának szűk voltáról, melynek a többek között oka vagy a tanulóknak azon nem kapása, kik leginkább az élélhetés módjára fordíthatókat szeretik szokásból megtanulni, nem pedig a világi haszonra való tekintet nélkül a nemes elme megékesítésére és ezáltal az Isten tökéletességeinek megismerésére tartozókat; vagy az experimentumoknak nagy fogvatkozása. Azt mondom, hogy az is igaz, hogy még ez ideig a mi magyar nyelvünkön e gyönyörűséges és életet újító tudományról az én tudtomra ugyan semmi könyvek nem taláztatnak, holott effélékkel más okos nemzetek régen bővölködnek, azzal tartván, melynél nincs is bizonyosabb, hogy az igaz bölcsességnek megszerzésére a természeti dolgokról a Teremtőre való tekintetben multhatatlanképpen szükséges elmélkedni. Az egy Fránzius állatokról való históriája (*Historia animalium*) *Vadkert* név alatt magyarra fordítva taláztatik itt-amott, de annak is ez a héja, hogy csak az állatokról vagyon és nem más nemesebb természeti dolgokról. És hogy, a könyvnek neve szerént, az állatoknak csak históriai szemléléseiben állapodik meg többnyire, és azokból némely alkalmaztatásokat formál az emberekre, de az olvasókat az állatokban öntött tulajdonságok által nem mindenütt vezetgeti a bölcs Teremtőnek azokban kitetsző tökéletességeinek csudálására. Hogy a' megtessék, mely régi tudomány ez, és hogy most is kedves és igen hasznos gyakorlásban tartatik más bölcs nemzetek között, én evégre e könyvecskének végén feljegyeztem az igen sok közül csak mintegy zsengeül egynéhány, majd' minden keresztyén nemzetből való autoroknak, még némely keresztyén pátereknek is e szép tudományra írott munkáiknak titulusait, reménylvén, hogy az értelmes emberek jóváhagyni fogják, vagy hogy azok közül a megszerzethetők hazánkban is taláttassanak, mint mindenképpen ártatlan és akármely vallású keresztyén embernek kezében illő könyvek. Vagy azt, hogy azok közül egyik-másik nyelvünkre fordíttassanak, vagy ami legszebb volna: azoknak példájokra, akiktől kitelik, hasonló elmélkedések íratassanak a közhaszonra és az Istennek dicsőségére. És éppen ez az én célom is e kised munkának kibocsátásában, mely ha más bölcs nemzetek előtt nagy kedvet talált, talám magyar nyelvünkön is a jók kezében gyermekeik javára nem lesz kelleetlen.

BÁRÓCZI SÁNDOR

(1735–1809)

ERKÖLCSI MESÉK

(1775)

LAUSUS ÉS LYDIA

Lausus equum domitor, debellatorque ferarum.
(Virg. Aen. VII.)

Mezentius tirthénumi királynak rossz tulajdonságai elég esméretesek. Rossz fejedelem és jó atya, kegyetlen és szánakodó egymás után: semmi olyan kegyetlenség nem volt benne, melyből erőszakot lehetett volna magyarázni, mindaddig, míg szándékában akadályt nem talált; de ennek a kevély léleknek csendessége oroszlányi nyugalom volt.

Mezentiusnak volt egy Lausus nevű fia, kit ereje és szépsége nevezetessé tett volt az ausoniai ifjú vitézek között. Lausus elkísírte volt Mezentiuszt a prænesti király ellen való háborúban. Az atya örömének teljesedésével látta vértől elborítottva verekedni és győzedelmeskedni maga mellett. A prænesti király kiűzöttetvén országaiból, és a szaladásban keresvén szabadulását, a győzedelmesnek kezei között hagyta önnön koronájánál drágább kincsét, egy hercegasszonyát tudniillik, oly idejében, midőn a szívben egyedül csak a jó erkölcsök tanáztatnak, midőn a természet az ártatlanságnak és szépségnek minden kellemetességeivel bír. Mindazok, amik a síró kellemetességben nemesek és érdeklők tanáztatnak, le voltak a Lydia ábrázatján festve. Bátorsággal és méltósággal egyedett keserűségére nézve, könnyen meg lehetett esmérni a király leányát a rabok csoportjában. Ellenségeinek mutatott első tiszteleteket kevélység és köszönet nélkül fogadta mint adóját születésének, melyhez illendő nemes méltóságát meg nem alázta volt szívében a szerencsétlenség.

Nevezni hallotta atyját, és ezen névre felemeli könyvekkel tölt szép szemeit. Minden szívek illetődtenek rajta, önnön-maga is elnémult Mezentius, elfelejtkezett büszkeségéről és agg esztendeiről. A szerencse meg szokta keményíteni a gyenge lelkeket, s lágyítani a kevély szíveket, és semmi sincsen nyájasabb, mint egy nagy vitéz megnyert ütközete után.

Hogyha az örög Mezentiusnak szilaj szíve ellene nem állhatott foglya kellemetességeinek, mennyivel nagyobb erejek nem volt azoknak Lausus nemes lelkén! Siratta vitézségét, s győzedelmét fájlalta, mert Lydiának siralmat okozott. Hadd állja bosszúját rajtam, azt mondja fájdalmában, hadd utáljan engemet úgy, mint magam szeretem őtet; igenis, megérdemelt bűntetésemet. De még ennél is érdeklőbb gondolat ötlődik szívében: álmélkodva látta a felindult Mezentiusnak haragját egyszermind kegyelemmé változni! Könnyen általlátta, hogy a felebaráti szeretet egyedül nem okozta ezen változást, és azon félelme, hogy talám atyjában vetélkedő társát tanálja fel, egészen elrémítette.

Az olyan koros időben, amilyenben Mezentius volt, az irigység közelről kíséri a szerelmet. A kegyetlen nyughatatlan figyelmetességgel vizsgálta Laususnak szemeit: látta egyszermind ellankadni örömét, és azon heveességét, mely az ifjú vitéznek, aki akkor legelsőbbszer győzedelmeskedett, homlokán kezdett volt rogyogni. Látta háborodását; meglepte némely tekénteit, melyeket könnyű volt magyarázni. Azon szempillantástól fogva azt gondolta, hogy odavagyon, de megszólalván benne a természet, felfüggesztette haragját. Egy kegyetlen még dühösségében is azon erőlkedik, hogy igaznak gondolhassa magát, és minekelőtte megítélné Mezentius maga fiát, bizonyos akart lenni benne.

Oly mesterséggel kezdette magát színlelni, hogy megbátadván a herceg, nem láthatott szerelmes szorgalmatosságában egyebet kegyességnél. Mindjárt tettette teljes szabadságot engedni Lydiának, de a kegyetlen udvara teli volt kémekkel és árulókkal, rend szerint való kétszín udvarlói a hatalmas embereknek, kik nem tudván magokat szerettetni, abban hátrózzák meg nagyságokat, miként rettegenek tőlük.

A fia minden tartózkodás nélkül mutatta Lydiának tisztelettel teljes hódolását. Oly szíves indulattal vette fel ügyét, hogy Lydia csakhamar kezdette fájlalni, miért utálsággal viseltetett

ellensége fiához. Lausus pedig kesergette, hogy eszköz volt Lydia szerencsétlenségére. Az istennel bizonyította, hogy mindeneket el fog követni hibájának helyrehozására. Az atyám, a király, azt mondja, szintolyan nemes szívű a győzelem után, mint az ütközet előtt engesztelhetetlen; megelégedvén a győzelemmel, senkit sem kíván elnyomni; igen könnyű a prænesti királynak oly békességre bírni őtet, mely mind egyiknek, mind pedig a másoknak dicsőségére váljék. Ez a békesség meg fogja szárazítani könnyhullatásaidat, szép Lydia; de vajon ki fogja-é emlékezetedből törlni azokat a vétkeket, akik könyveid özönét árasztották? De miért nem láttam inkább véremet folyni, ezek helyett a drága könyvek helyett?

Lydia becsülettel és méltósággal teljes felelete bizonyította Lausushoz való mértékletes háladatosságát; de szívében igenis érzékeny volt szorgalmatosságához, mellyel vigasztalni igyekezett. Némelykor elpirult, miérthogy kedvességgel hallgatta szavait, de törvény gyanánt fogadván atyjának ügyét, igyekezett ezen oszlopját megnyerni.

Azalatt gyakrabban együttlétek naponként elevebbé, fontosabbá és szorosabbá is tette barátságokat, és a szerelem keresztülhatott lassan-lassan a tiszteleten és háladatosságon, mint egy virág, mely hogy kinyílhasson, széjjelhasítja gyenge tokját, melytől bé volt borítva.

Hovátovább mindinkább csalattatván Mezentiusnak színes csendességétől, a könnyen hívó Lausus hízelkedett magának, hogy kötelessége nemsokára meg fog egyezni hajlandóságával, aminthogy semmit sem is gondolt a világon könnyebbnek, mint összebékeltetéseket. A békességnek összeforrását, melyet elméjében kidolgozott volt, két cikkelyben határozta meg: visszaadni a prænesti királynak koronáját tartományjaival együtt, és a hercegasszonnyal való házassága által összesövetkeztetni a két hatalmasságot. Közölte ezen gondolatját Lydiával. Ebben vetett remétsége, következő nyeresége, csak képzeléséből is származott öröme a hercegnek könyvekkel elegyedett mosolyodást okoztanak a szép fogolynak. Nemes herceg, azt mondja nékie, vajha teljesítenék az egek atyámhoz viseltető szándékodat! Nem sajnállanám a békességnek váltsága lenni, s a háladatosságnak bére. Ezen érdeklő feleletét még érdeklőbb tekintet követte. A kegyetlennek mindent befűttanak. Hirtelen való indulatjában feláldozta

volna vetélkedő társát, de egyedül csak ezen fia volt koronájának oszlopa, maga és népe között való egyetlenegy erőssége. Ezen cselekedete utálatossá tette volna jobbágjai előtt, s megfosztotta volna védelmezőjétől, kit a közönséges utálságnak ellenében szegezhetett volna. A félelem legterhesebb indulatja a kegyetleneknek. Mezentius tette magát. Hívatja fiát, kegyesen beszél nékie, és parancsolja, hogy készüljen elmenni másnap végbéli tartományjában, ahol hagyta volt táborát. A herceg erőt vett szívéen eltitkolni fájdalmát, és elment, minekelőtte ideje lehetett volna búcsúját venni Lydiától.

Mezentius még azon a napon, hogy Lausus elment, izent prænesti királynak, és tisztességes okokkal békességet ajánlott nékie, melyeknek első cikkelye a meggyőzetettnék leányával való házasság volt. Ezen szerencsétlen király semmit sem habozott elfogadni tetszését, és ugyanazon követ, aki a békességet ajánlotta volt nékie, rajta való megegyezését hozta nékie válaszul.

Laususnak volt az udvarnál egy barátja, aki gyermekségétől fogva szívességgel viseltetett hozzája. A herceghez való nagyon hasonlítása nevelte volt ezen Fánor nevű ifjúnak szerencséjét. De még nagyobb hasonlatosság volt indulatjokban, hogyszem személyekben: ugyanazon hajlandóságok, ugyanazon nemes erkölcsök; úgy tetszett, mintha Lausus és Fánor ugyanazon lélektől elevenítették volna. Lausus elmenetelkor megbízta volt barátját ezen szerelmében s kétségbenesésében. E' pedig vigasztalhatatlan volt, midőn Mezentiusnak Lydiával való házosságát hallaná. Szükségesnek ítélte tudósítani iránta a herceget. Kimondhatatlan volt ennek a szeretőnek sorsa ezen újságnak olvasásával; felháborodik elméje, s okossága elhagyja, és megbódulván vak fájdalmától a legérzékenyebb és -esztlenebb levelet írja, melyet a szerelem sugallatt valaha. Fánorra bízattatatt megadása; élete forog veszedelemben, ha kitudódik; ki is tudódott. Vasban verettetését parancsolja a dühös Mezentius, és hogy a legszonyúbb tömlőben zárattassék.

Azalatt mindenek készültenek ennek a gyászas lakadalamnak megülésére. Könnyen meg lehet ítélni, hogy a pompa Mezentius tulajdonságához volt alkalmaztatva. A küszködésnek, bajnokságnak, viaskodásnak, az embereknek a vérre hízlalt állatokkal való verekedésnek, mindazoknak egyszóval, amiket az iszonyúság gondolt ki maga gyönyörűségére, kellett

ennek fényességét nevelni. Semmi híjával sem voltak ezen vérengező játékhöz, hanem csak a fenevadak ellen való bajnokak híjával, minthogy csak a halálra ítélt gonosztévőket szokták volt az állatok ellen bocsátani, és Mezentius, aki csak gyanúra is sietett elveszteni az ártatlanakat, annyival inkább a vétkeseknek nem halasztotta megölettetését. Egyedül csak Lausus hív barátja volt fogságban. Hozattassék ki, azt parancsolja Mezentius, hadd legyen a vérszomjúhozó oroslányoknak ragadományja; kegyetlenebb halálát érdemelte volna a hitetlen, de ez inkább illik vétkéhez és az én bosszúállásomhoz; és kínos halála a megbántatt szerelemnek dicsőségét fogja nevelni.

Haszontalanul várta Lausus barátjának válaszát, ijedség váltatta fel nyughatatlanságát. Nem nyilatkozott-é ki dolgunk? – azt mondja. – Vajon nem vesztettem-é el barátomat szerencsétlen eszetlenségem által? Önnönmagát is Lydiát... Ah! Reszketek beléje. Nem, nem élhetek tovább irtóztatós bizonytalanságomban. Elmégyen; álrühába öltözik, titkoson megérkezik, hallgatózik a község között kiterjedett hírre, megérti, hogy barátja vasban vagyon, és hogy a következő nap fogja Mezentius Lydiával egyesíteni; meghallja, hogy készülnek a mulatsághoz, mely a lakadalmat fogja megelőzni, és hogy ennek teljesezésére a szerencsétlen Fánor a fenevadaknak ragadományául tétettetik ki. Elcsügged a hírnek hallásán; halálos hidegség futja széjjel ereit; magához tér, felkiált: Nagy istenek! Tartóztassátok kezeimet, rettent kétségbenesésem; hadd haljak meg barátom kiszabadítása mellett, de haljak meg nemes szívvel! Eltökélvén kiszabadítani kedves Fánorját, szükség volt magának elveszni helyette. Szalad a tömlőc ajtajára; de miként hathassan bé? A rabhoz fordul, akire a foglyaknak való ételhordás volt bízottatva. Nyisd fel szemeidet, azt mondja nékie, esmérj meg engemet, én vagyok Lausus, én vagyok a te királyodnak fia. Fontos szolgálatat kívánok tetőled: Fánor vasban vagyon, látni akarom őtet, teljességgel akarom. Csak egy módomban vagyon hozzája jutni: add reám ruhádat, magad pedig szökjél el; ímhol háládatosságomnak jele: rejtss el magadat az atyám bosszúállása előtt. Elveszteted sietteted, ha elárulsz; ha pedig segítségül lészesz szándékomban, jótéteményeim fel fognak keresni még a puszták kebelében is.

Ez a gyenge s félelmes ember enged az ígéretnek és fenyegetésnek. Megegyezik a herceg álöltözetén, és eltűnik,

minekutána megmondotta volna nékie, melyik órában jelenjék meg, és miként alkalmaztassa magát, hogy az őrállóknak vigyázásokat megcsalhassa. Az éjszaka közelít, a szempillantás elérkezik, Lausus megjelenik: a rabnak nevéen nevezi magát; a tömlőcnek kilincsei kinyílnak szomorú csikorgással. Egy gyenge mécsnek világánál béhat ebben az iszonyodásnak lakhelyében, hallgatózik; a nyegő szózatnak hangjai fülébe jutnak; megesméri barátjának szavát, látja a tömlőcnek egyik szegletében lefeküve, rongyokkal bétakarózva, a bágyadságtól megemésztődve, halálos sárgaságtól elhalványodva, szemében pedig a kétségbenesésnek tüzét. Hagyj el, azt mondja nékie Fánor, a rab gyanánt fogadván őtet, vidd vissza azt az utálatos eledelt, hagyj el meghalni! Ó, jaj, felkiált zokogástól félbenszakasztott szavakkal, ó, jaj! Még szerencsétlenebb nálamnál az én kedves Laususom. Ó, istenek! Ha tudná, micsoda állapotba hozta barátját! Igenis, azt kiáltja Lausus, ölébe borulván, igenis, kedves Fánorom, jól tudja, és osztózik sorsodból. Mit látok, azt mondja Fánor felindulva. Ah, Lausus, ah, kedves hercegem! Ezen szavak után mind a ketten elhalnak; összekapcsolódnak karjaik, egymáson dobog szívek, s zokogások összeegyednek. Sokáig mozdulhatatlanul s megnémulva, elnyúlva fekdütnak a tömlőc fenekén; a fájdalom elfojtja szavakat, és csak kemény szorításokkal és feresztő könyvekkel felelnek egymásnak. Magához térvén végtére Lausus: Ne vesszessük az időt, azt mondja barátjának, vedd fel ezt a ruhát, menj ki innen, s hagyj itt engemet. – Én! Nagy istenek! Oly alacsony lennék én? Ah, Lausus, hihetted-e azt énrólam? Avagy magadnak kell-e azt mondani nékem? Esmérlek tégedet, azt feleli a herceg, de néked is kell engemet esmérned. Az ítélet kimondatott, készen vár halálot: vagy meg kell halnad, vagy el kell rejtezned. – Elrejtezni! – Hallgass meg engemet: az atyám mérges ugyan, de érzékeny, a természetnek hatalma vagon szívéen: ha tégedet megmentelek a haláltól, úgy csak magamhoz kell őtet megengesztelnem, és könnyű léssen fiára felvont kezét megtartóztatni. Hozzád csap, azt mondja Fánor, és úgy a te halálot az én vétkem lenne; nem, nem, el nem hagyhatlak tégedet. No hát, azt feleli Lausus, maradj itt, de haldoklásod közbe fogsz engemet is meghalni látni. Ne várd tovább atyám kegyelmét énhozzám; haszontalan fog nékem megengedni, ne gondold, hogy

én megengedjek önnönmagamnak: ez a kéz, mely azt a szerencsétlen cédulát írta, amelyért most halálra ítéltetél; ez a kéz, mely tégedet vasban hozott, ez a kéz, mondom, mely még vétke után is a te barátodé, egyesíteni fog bennünket kedved ellen is. Haszontalanul igyekezett Fánor leverni szándékáról. Ne beszéljünk többet, azt mondja a herceg: nem mondhatsz olyant, mely eltörölje szégyenemet, hogy felyüléltem barátom, minekutána elvesztettem őtet. Pirítanak kívánságaid, és kérésidet bosszúság gyanánt fogadom. Felelek megmaradásomról, ha te elszaladsz; és hittel fogadom haláloamat, ha te el akarsz veszni. Válassz: drágák a szempillantások.

Fánor inkább esmérte barátját, hogysem szándéka megtorításán igyekezett volna. Megegyezem azon, azt mondja reája, hogy kövesd el azt a módat, mely által szabadulásunkat reménled, de élj, ha azt akarsz, hogy magam is éljek; a te vesztőhelyed lészen az enyim is. Ahhoz készen tartam magamat, azt mondja Lausus; és inkább becsül barátod, hogysem arra intene, hogy felyüléld halálát. Ezen szavaira megölelék egymást, és Fánor kiméne ugyanazon rab ruháiban, melyekből Lausus kivetkezett.

Micsoda éjszaka! Micsoda iszonyú éjszaka Lydiának! De miként lehessen lerajzolni azokat az indulatokat, melyek szívében gerjednek, megosztják s szaggatják azt a szerelem és a nemes erkölcek között? Imádjá Lausust, Mezentiustól pedig iszonyodik. Feláldozza magát atyja hasznának; utálsága tárgyához mégyen, s lemond örökösön imádandó szeretőjéről. Ugy viszik az oltárhoz, mint a vesztőhelyre. Kegyetlen Mezentius, elégnék tartod erőszakkal uralkodni egy szíven s félelem által; elégnék tartod, hogy reszkessen előtted feleséged, mint egy rab az ura előtt. Ilyen a szerelem a kegyetlenek szívében.

Mindazonáltal, ó jaj, egyedül csak az ő számára fog élni, véle fog egyesülni. Hogyha ellentáll, mind szeretőjét, mind pedig atyját elveszti: egy ellenkező szó el fogja szíve titkát árulni, ha pedig gyanítja Lausust, hogy kedves előtte, odavagyon.

Ily kegyetlen hánykálódások között várta Lydia a napot; elérkezik ez az iszonyú nap. Az elrettent és reszkető Lydia látja magát ékesíttetni nem mint menyasszony, aki a házossági és szerelemoltár előtt jelenik meg, hanem mint oly ártatlan állat, melyet a kegyetlen buzgóság virágokkal ékesít fel, minekelőtte megáldozná.

Kivezetik a játéknéző helyre, a nép csoportosan gyülekezik, elkezdődnek a játékok. Nem akadályoskodom a viadal, küszködés és bajnokság leírásával: irtóztatóbb célra sietek.

Egy iszonyú oroslány közelít. Legottan csendes és büszke lépekkel széjjeljárja a küszködő helyet, megkerülvén a viaskodó alkotmányt, mely körülvette volt, rettentő tekinteteivel; a nép között támadt zsbongás jelentette a tőle való irtózást; csakhamar felingerli a trombiták harsogása; ordítással felel reája, fűrtös serényje felborzad képtelen fején, farkával veri horposszát, és a tűz kezd felgyulladt szemeiből szikrázni. Az elrémült község kívánja s fél is egyszersmind látni megjelenését a szerencsétlennek, kit az iszonyú állat dühösségének tárgyul téznek ki; a rettegés és szánakodás egyaránt ostromolták a szíveket.

Megjelenik a bajnok, kit önnön Mezentius darabontja is tulajdon Fánor gyanánt fogadtanak. Lydia reá nem esmérhet. Szívét szorongató iszonyodásában elfordította volt szemeit erről a vérengző látásról, mely felháborítja szánakodó érzékenységet. De mi lenne még, ó jaj, ha tudná, hogy [nem] Fánor, Lausus szíves barátja legyen a feláldoztatandó vétkes; ha tudná, hogy Lausus önnönmaga maradott barátja helyében, és hogy ő tulajdon maga fog viaskodni?

Félmezítelen, leeresztett hajjal mégyen bátran, egy hancsárból a reátamadásra és egy pajzsból maga védelmezésére állatt minden fegyvere. Az elhíttetett Mezentius a vétkes Fánort gondolta látni személyében. Elnémult a vér, s megvakult a természet; tulajdon maga fiát veti a halálnak torkába, s belső része mégsem háborodik fel; megbántódásából származott haragja s bosszúállásának szomjúsága minden egyéb érzékenységet kioltott volt szívéből. Kegyetlen örömmel nézi az oroslálynak dühösségét jobban-jobban gyulladni. A nyughatatlan Lausus felingerli a fenevadat, s viaskodásra erőlteti. Feléje mégyen, az oroslány reárohanik, Lausus félreugrik előtte. Háromszor tátja fel a dühös állat füstölgő torkát, és háromszor szabadul ki Lausus gyilkos körmei közül.

Fánor azalatt meghallja, mi történik. Elészalad, hasítja a sokaságot, hathatós szava hangoztatja a viaskodó alkotmányt. Állj meg, Mezentius! azt kiáltja: Szabadítsd ki fiadat; ő az, Lausus önnönmaga az, aki verekedik! Mezentius néz, s megesméri Fánort, aki feléje hasít. Ó, istenek, mit látok! Népek, segéljsetek, omoljatok bé a küszködő helyre, húzzátok ki fiamat

a halál torkából! Lausus nevére Lydia ledől a folyasóra félhol-
tan, szíve megfagy, s homályosság fogja el szemeit. Mezentius
csak maga fiát látja elkerülhetetlen veszedelmében; ezer karok
fegyverkeznek fel védelmére; az állat kergeti, s széjjelzaggatta
volna, minekelőtte odaérkeznének az emberek. De ó, hihetel-
len csuda! Ó, reméttelen szerencse! Lausus félrevonván magát
a mérges állat ugrása elől, halálos csapással érdekli, és füstöl-
ögve húzza ki fegyverét az oroslány szívéből. Elesik, és úszkál
vérje árjában, melyet tajtékozó torkán okádott ki. A közönséges
íjedség diadalommá válik, és a nép Mezentius fájdalmas kiáltá-
saira csudálkozó és örvendező kiáltással felel. A nagy kiáltások
visszaszólítják Lydiát az életre, felnyitja szemeit. Mezentius
lábainál látja Lausust, egyik kezében véres hancsárát, a másik-
ban pedig kedves és hív Fánorját tartván. Magam, azt mond-
ja az atyjának, magam vagyok egyedül a vétkes. Én tettem a
Fánor vétkét; nékem illett azért azt el is törlni. Erőltettem
őtet nékem engedni helyét; eltökéltem volna haláloamat, ha
elleneállott volna szándékomnak. Még lehellek, nékie köszön-
hetem életemet, és ha fiad kedves még előtted, váltságával tar-
tozol nékie. De ha bosszúállásod még meg nem juhászodott,
kezeidben vagynak napjaink: csapj, együtt veszünk el mind a
ketten; összeesküdtenek szíveink. Lydia reszketvén ezen be-
széden, esedező s könyvekkel tölt szemekkel nézte Mezentiusat.
A kegyetlennek szíve ellene nem állhatott ezen próbának.
A természetnek kiáltása és belső kínjának szava elhallgattat-
ják szívében az irigységet és bosszúállást. Sokáig elnémulva s
mozdulhatatlanul maradott, és tétovázó tekintetekkel vizsgál-
ván azokat, amiket előtte látott: a szerelem és utálság, a harag
és szánakodás váltotta fel egymást szívében. Minden reszket
a kegyetlen körül. Lausus, Fánor, Lydia, számtalan nép, félve
várják az első szókat, melyeket száján bocsát ki. Kedve ellen is
elcsügged utoljára a felgerjedt nemes indulatnak terhe alatt, és
egyszersmind sebes indulatossággal térvén a haragról a szívés-
ségre, fiának karjai közé veti magát. Igenis, azt mondja, meg-
engedek néked, s megengedek barátodnak is. Éljetek; szeressétek
egymást; de még egy áldozatot kell néked tennem, és éppen
most tetted magadat érdemessé reája. Fogadd el azért Lydiát,
azt mondja nékie új erőt vévén magán: fogadd el ezt a kezét,
mely ajándék kedvesebb néked az életnél; vitézséged ragadja
ki karjaim közzül, egyedül csak a' nyerhette meg.

HORVÁT JÓZSEF

(1737–?)

EMBERI OKOSSÁG

(1781)

ELSŐ RÉSZ

A TANULÁSRÓL

Éppen ritka, hogy az értelmes és szorgalmatos ember a természet ajándéka nélkül szűkölködjék, és magát a jó erkölcsöknek és szerencsétetésnek szépségével fel ne ékesíthette. Mindnyájan, mint egy közönséges játéknéző házban vagyunk helyeztetve, ahol ki-ki tulajdon személyét viseli, te minéműt viselsz, nem tudom: de akárminemű legyen az, ámbár királyé, ámbár koldusé, azon kell iparkodnod, hogy ugyanazon személyt, melyet néked az isteni gondviselés rendelt, helyesen viseljed.

Soha ne fáraszd elmédet az oskolák képző fortélyos beszédekben, sem ne erőltessd velődet az hömpölygő fa és golyóbis közt találandó egyesülésnek keresésében, noha ennek feltalálásából Árkimédes nagy dicsőséget ígért magának. Mi közöd, hány csomó volt Herkules buzogányán? Vagy Penelope tisztaságos asszony volt-e, avagy ellenben? Minden ember maga dolgaira viseljen gondot, és maga hivataljában járjon. A bölcs minden gondolatit hasznos és szükséges állapotokban tölti. Nem illik, hogy a filozófus haszontalan kötekedésekben és vetekedésekben mulatozzon. A tudományoknak ilyen mélységes és finnyás módjai nem egyebet jelentnek, hanem a bolondságnak boglyás munkáját, mely fentinek nem hasznos. Vajon, kérlek, efféle tanulásokkal jobbak vagyunk-é, melyek minket csak hiábavaló vizsgálatokkal és festett beszédekkel szépítenek, s egyedül gondolkodni és szólni tanítanak?

A tudomány léleknek kincse, a megválasztás pedig kulcs ahhoz, és ez minden más tanulásnak fényessége. A mi tanulásunknak és foglalatosságinknak legnagyobb része legyen, hogy

amelyeket rosszul tanulunk, elfelejtjük, és jobbkat tanuljunk: ez pedig meglegyen, minekelőtte bennünk a tévelygő és vétkes értelem elgyökerezzen; mert a nevelésnek reánk nyomasztott ábrázata erős, vastag, és sokáig tart: a bölcsőtől koporsóig kísér. Szóval az a legjobb tudomány, mely bennünket jobbakká télesen inkább, mint tudósbakká: ez a mi indulatinknak kormányzásában és hajlandóságinknak egyeztetésében áll.

A természet dolgainak fennjáró vizsgálási merő ködjei a nyughatatlan elméknek: élesek ugyan, és mesterségesek, de ha beljebben nyomozzuk, nem egyebek, hanem színes gyönyörűség, hasonlók a virágtalan gyökérhez. A filozófia nem ad dézsmát.

Antistenes kérdeztetvén, a szorgalmatos tanulás által mit nyert? felele: magam magammal szólhatok, és a barátkozásból származó gyönyörködtetésért senkinek nem kell lekötelve lennem. Nem megvető boldogsága, midőn az ember maga házában nyugodalmasan és csendesesen maradhat, és kellemetes gondolatokkal örvendetesen vidámíthatja magát; de úgy, hogy egyszersmind a természetbéli tehetség hozzáadja mindenkor a tapasztalásnak észrevézését. Ez az út sokkal alkalmasabb az igaz bölcsességnak szerzésére, mint amely tudomány és találmány által adatik.

Széles e világ könyvtartó hely, a barátkozás eleven tudomány, és abban való észrevések legjobb mesterek. A könyvek ismeretet adnak a dolgokról és eszközt szolgáltatnak az ékes palotának építésére, azonban a társalkodó élet tanítja az építőmesterséget, és az igazi összefoglalást: állapotoknak rendjét jelenti, és minden felvállalt munkában a bölcsesség nevét nemzi és becsületet.

Akik valamely mesterségnek vagy tudománynak első találói, nagy feljebbvaló becsületek vagyon, mert akik követői azoknak, egyedül azok nevükért dicsértetnek, kik őelőttök voltak. Innét vagyon, hogy az Hermes Trizmegyistusnak filozófiája, a föld részeinek és mivoltának megírása Anak Szimander neve alatt; minden énekes összeszerések és találások, melyeket Amfion a citara mellett énekelt; végre minden matematika-béli vonások, melyek Zoroásternek tulajdoníttatnak, legjelesebbeknek tartatnak.

A tudatlan ember setétségben vakogó világ, és hasonló a Polifémusnak szeme kitolt faragott képéhez. Senkinek nem

irigylem, aki többet tud nálomnál; de sajnálkodom mindnyájukon, kik kevesebbet tudnak.

Semmi nem teszi oly méltóvá az embert, mint a tudomány, és semmiféle tanulság nem ad annyi értelmet, mint az história; ez a jövődöket, minekelőtte megtörténjenek, eleve megmutatja, ősz hajak nélkül hosszú próbálatot szerez, és másoknak költségével tudósokká tesz és okosokká.

A természetnek öreg könyvét, mely egyéb könyveket felülhalad, és kinek-kinek nyitva vagyon, jól megtanuld; noha kevesen találhatnak, akik azt valóban olvasták és értenék.

És hogy igazán megvalljam, nem sokat búsulok, hogy Ptoleméus könyvtartója megégett Alekszandriában, nem is fájlalnám nagyon, ha maga hamujában eltemetve látnám, mert a könyveknek sokasága elvonja és bujdosóvá teszi az elmét; ellenben a természetnek kincses tárháza elfogyhatatlan különbségekkel örvendeztet amaz időtől fogva, melyben a mágneskőnek ereje, és azzal való élés világosságra hozatnak. Úgy vélem, semmi nem adatik, ami szorgalmatos nyomozással fel ne találathassék.

Azokban, amelyeket felkeresni és elménkkel megfogni igyekezünk, alkalmaztatás legyen a mi jövődömondónk, és okosság Apollónk. Hogy azokat, amelyeket az elme meg nem hat, nem tudjuk, az természetnek elégtelensége, nem a tudomány; mivel az halandó szemek látásoknak meghatározott környékezeténél tovább nem láthatnak, vagy a kerekdeden túl nem terjedhetnek.

Az igaz tudomány becsüli a dolgot terhe és mértéke szerint, nem pedig a szavaknak és hitelességnek különbsége szerint.

Az igazságot kevesen ismerik meg, de az hamis vélekedések sok ideig fennmaradnak.

Iparkodj nagy lenni: középszerűség a nemes szívnek nem elég; nagy minéműségek a jelesb munkákban az emberek közönséges sorsától elválasztnak téged, és a nevezetes férfiak számába helyeztetnek; a kiseded dolgokban magát felmagasztalni kívánni annyi, mint a kicsinyben nagynek, és semmiben valaminek lenni. Aki mindenekbe keveri magát, többnyire semmire nem alkalmas.

Főképpen becsülöm a tudományokban lévő első találókat, tisztelem Karpust vagy másokat, akárkik legyenek azok, kik az eleven kénesőnek hasznát az orvosi tudományban

világosságra hozták; ezáltal többet használtak a nyavalyásoknak, mintha betegeknek való házakat és ispotályokat építettek volna.

Nem keveset csudálom a nagyobbító és messzelátó üvegeknek feltalálását, és azok találóinak (kiket nekünk a régi időknek tartalékosága ki nem jelentett) nagy hálát adok. Ezen üvegeknek segítségével a nemes mekánizmust és az éppen kicsiny állatoknak részecskéit és ezeknek mesterséges egybefoglalását megismerheted elannyira, hogy ha mostában Aristoteles élne, az élő állatokról új históriát írhatna. Mert még most is a zoográfiának a nagyobb része nincsen világosságban, mivel a természetbélieknek vizsgálói csak a nagyobb élő állatokat, úgymint medvékét, ökröket, tigriseket rajzolták le, a tudatlanság setéségében hagyván azonban az apró állatoknak és bogaraknak mozgását, megelégedvén ezeknek csak említésével.

Az új próbálatoknak nagy sokasága hagyatott nekünk, de boldogtalan és siralmas vala az új találmányoknak hátravetése, hogy azok nem nagyra becsültettek, valamint Kolumbusnak jeles kinyilatkoztatása, és annak állhatatos megvetése bizonyítják. Mindazonáltal ne félj, mert a jó áru magamagát dicséri, a jó erkölcsök megnemesítnek téged, és aki nagy elméjű, nem szükség, hogy nagyobb legyen.

Sokaknak amlása az, hogy mivel legjobban nem lehetnek, semmi nem akarnak lenni, és ha oda nem érhetnek, ahová kívánnak, odajutni nem akarnak, ahová lehetne.

A szerencse hasonló a vásárhoz: ha kevés korig szabad volna mulatnod, olcsóbban vehetnél portékát.

A jeles cselekedetek legyenek néked ösztön nagyobbakra, és a méltóságokat érdemekhez, nem képzéshez szabjad.

TOLDALÉK

Diógyenes Plátónak gyakorlását meghasonlott szóval megtörésnek nevezte, hogy a közönségés életről elválasztván magát, vetekedésekben öregedne meg; holott Diógyenes a nép között élvén inkább akart filozófus módra élni, mint vetekedni.

Plutárkus bizonyosága szerint némely jövevény lacedémonbélieknél, midőn egy lábon állana és a másikára a cipellőt húzná, monda egynek: spártabéli! Nem vélem, hogy te annyit

ideig állhass egy lábon, mint én. Hallván a lacedémonbéli: megvallom, úgymond, mindazáltal nincsen egy is a lúdak közül, mely ezt nem tehetné. Méltán kinevette az embert, ki sok ideig tanult oly mesterségét, mely semmi hasznot nem hajt.

Némely Lacedémon-beli kérdeztetvén, mineműnek láttatnék néki a versszerző Tirteus? Jó, úgymond, az ifjak elméjének megvesztegetésére.

Szokratészt midőn csudálnák, hogy mindenkor az erkölcsökről, a csillagokról pedig és felső elementomokról soha nem vetekedne, szokja vala felelni: amelyek felettünk vannak, semmi közünk azokhoz.

Midőn egynémely vizsgálná, vajon a világ lelkes-é, és ismét, gömbölyű-é? Ti, úgymond Demonáksz, a világról szorgalmatoskodtok, és a lelki világossággal nem gondoltok.

Gorgyias hallván két filozófust hiábavalókról kötekedni, monda: Barátim! Mondjátok meg nékem, melyik nagyobb bolond? Az-é, aki a bakot feji, vagy aki a rostát alája tartja?

Zeuszkodamus tudakoztatván, mi okra nézve tartanak lacedémonbéliék az erősségről való törvényt írás kívül, és miért nem adnák inkább írásban az ifjaknak olvasásra, mivel, úgymond, szoktatni kell őket, hogy inkább iparkodjanak jeles cselekedetekre, mint írásra; tunyaság a jó erkölcsökről filozófus módra vetekedni; hanem a jó erkölcs cselekedetekkel gyakorlandó, mely kevés tudománnyal meglehet.

Pántolidás, midőn hallgatná a filozófusokat főoskolában a jó erkölcsről sokat beszélteni, kérdeztetett: mit ítél azon beszédek felől? Nem egyebek, úgymond, hanem jók; de néktek éppen haszontalanok, kik azok szerint nem éltek. Keményen dorgálta Áthénás-beliék magaviselését, kiknek szájokban volna a jó erkölcs, nem cselekedetekben.

Midőn Áristippus előtt egynémely kérkedne, hogy sok tudománnyal bír, mintha semmit nem tanult volna, monda neki: valamint nem egészségesebbek, kik igen sokat esznek, és kiadnak, azoknál, kik annyit vesznek bé, amennyi szükséges; úgy nem azokat, kik sokat, hanem akik hasznosakat olvasnak, kell szorgalmatosaknak és tudósoknak tartani. Fontosan feddette azokat, kik hirtelen és mód nélkül való olvasásban megzabálnak; amelyeket pedig olvasnak, szíveikbe nem bocsátják, hanem csak az emlékezetbe helyeztetik; és így sem tudósabbakká, sem jobbakká nem lesznek.

Biás azokat, kik haszontalan bölcsességben foglalatoskodnak, hasonlóknak mondja vala lenni a bagoly szeméhez, mert ennek szemei éjjel ugyan jók, a napnak fénylésekor pedig vakognak; azoknak is eszek ugyan az hívságnak szemlélésében éles, az igazságnak tündöklésekor pedig homályos.

Aristoteles a bölcsességnek szerzésére hármat mond vala szükségesnek: természetet, tudományt és gyakorlást. A tudomány istenasszonyának akarátja ellen haszontalan a fáradság: helyesen mondatik a tudósoktól, gyakorlás fejezi be a tanúságot.

Tháles kérdeztetvén: ki volna boldog? Aki, úgymond, testében ép, lelkében pedig eszes.

Bion tudakoztatván, hová valónak mondaná magát? Felele: én egész világbéli vagyok. Vélté tudniillik, hogy egész világ kosa és polgára lehet az, aki mindenféle tudománynak kincsét magával hordozza.

Diogenes azokat, kik a jó erkölcsről beszélgetnek, és erkölcstelenül élnek, hasonlóknak állítja vala a citarához, mely pengésével másoknak használ; önnönmaga se nem érez, se nem hall.

Ugyan említett Diogenes, midőn öt Hegesiás kérné, hogy egynehány könyvet adna néki kölcsön, monda: Hegesiás! Nem jól bölcselkedel, ki, minthogy nem az írott, hanem az igazi fügéket választod; az igaz gyakorlást hátrahagyván, az íráshoz fordulsz. E mondással értette azokat, kik teljes életekben nem mást olvasnak, hanem a filozófusok könyveit, melyekben az helyes életnek törvénye írva vagyon; holott a jó erkölcs inkább tanultatik a gyakorlás, mint olvasás által.

[...]

XXI. RÉSZ

AZ HÁZASSÁGRÓL

Hátravagyon még egy út, melyben életedet boldogíthatod; és szerencsédet elmozdíthatod, úgymint, ha igaz házasságra szert tészesz, mely bizonyára nem kevés gondot kíván.

Az házasságra gyorsan ne siess; mert különben útonjárásodnak végén szívfájdalom leszen szállásod, és bánat korcsomárosod.

Ha házasodol, jó erkölcsökkel tündöklő személyt végy: a válogatott és igen dicsértetett szépség, mint a vásár, minden részről édesgeti a vevőket.

Válassz házastársat füllel, nem szemmel. Aki házastársnak választásában látásának hisz, hasonló ahhoz, ki minekutána az asszonyállatnak javait előszámlálta elméjében, elvette azt; és annak természetbéli indulatit, ha vajon magáéval megegyeznek-é, meg nem vizsgálta.

Nem akarnám azt javasolni, hogy az asszonyt szépségéért jegyezd el magadnak; mert a szépség hasonló a nyári gyümölcshöz, mely könnyen rothad, és sokáig nem tart.

Midőn házasságról gondolkodol, soha ne figyelmezz a kövér jószágra, hanem a megfeddhetetlen életre. Azonban mégis a szép tekintetű asszony jegyruhá[n] kívül való ajándék nélkül olyan, mint a pompás ház házieszköz nélkül: gyönyörködtetheted ugyan szemeidet, de semmit nem találsz, mellyel elméd és tested melegségét ápolgathassad.

Ha házasodni akarsz, végy egyenlőt: azon menyegző legboldogabb, ahol a jegyesek egyenlők, minekelőtte házasságba lépjenek. Ha a férfi magánál sokkal gazdagabb feleséget véssen, rabja léssen igazabban, mint férje.

Lássad, hogy a személy kedvesebb legyen előtted, mint a jószág; mert aki házasodik, ahol nem szeret, bizonyára szeretni fog, ahol nem házasodott; és a bizonytalan szeretetnek nincsen vége.

A szeretet bolondságnak magzatja, a léleknek minden indulatnál keményebb, és gyakorta éppen erőtlen szívben lakozik. Az ifjak szerelem alá vannak vetve, a középidősek szerelemre hajlandók, és a vének szerelemtől bolondulnak.

Nagy különbözés vagon a jószág és szerencse között, melyeket a menyasszonyban kívánsz: ha a jó erkölcsöt nem gyakorolja, ne mondjad, hogy abban szerencsét találtál.

Ama római nemes, midőn kérdeztetnék: miért vált el gazdag és ékes feleségétől, kinyújtotta lábát, és monda: nemde ez a cipellő jól vagon csinálva? És mégis énkívülem senki nem tudja, hol szorít.

Nem az arannak villámlása, gyémántnak vagy bársonyruhának ragyogó fényessége ékesítik az asszonyt; hanem ítélettel, szemérmességgel, alázatossággal és megválasztással szépítetik.

Midőn némely lacedémonbéli asszony kérdeztetnék: megcsokolta-e immár férjét? Felele: én nem, hanem ő csókolt meg engem.

Ámbár a tükör arannyal és gyöngyökkel tündököljön, mindazáltal nem dicsértetik, hanem ha a beléütköző képet

igazán ábrázolja; úgy nincsen haszna a kövér házasságnak, ahol az asszony jószága és magaviselése férjének hajlandóságival nem egyez, és ez lelki erkölcsait felesége lelkében jól kiábrázoltatottaknak lenni nem látja.

Oly feleséget válassz, amely szerencsétlen esetidben szánakodjék rajtad; mert az házasság hasonló akármű hajóhoz: aki ebbe a hajóba belép, szükség néki félnie, hogy a szélvészről és haboktól el ne burítottassék.

Mikor ama purgoma verset olvasom, melyet Auszónius a szózat visszazengéséről éneklett, vélem, hogy azáltal a csácsgó asszony illendőképben lerajzoltatik.

Miért kívánsz nekem Apelles tekintetet írni?
Kedves lesz táblád, hangot ha látok azon.

Fidiás Venusnak képét akképpen faragta ki, hogy egyik lábával a tekenősbéka héjazatát tapodná; akarván azzal a jó erkölcsben foglalatoskodó asszonynak két tökéletességét jelenteni: tudniillik hogy odahaza tartóztassa magát, és veszteg hallgató legyen.

Egyiptomi asszonyok hajdant soha cipellőt nem viseltek, hogy annál inkább megszokhassák az odahaza való maradást.

Midőn Thalesztől tudakozna szülője, miért nem venne feleséget? Felele: még el nem jött az idő. Midőn azután hosszabb idő múlva újonnan kérdezné, monda: immár késő.

Amikor az házasságbeli életnek fáradságait, gondjait és rabi terhét meggondolom, sokszor kívánnék szerzetes barát lenni, és a tisztaság fogadásával leköteleztetni; sőt óhajtom, hogy a természet az asszony közbenjárása nélkül más módot talált volna az emberi nemzetnek szaporítására.

A magzatoktól származó alkalmatlanság különbféle és nehéz, a vigasztalás pedig kevés és csekély: jobb fiakat fogadni, mint nevelni. Aki fiat fogad, szabadságában vagyon többek közül egyet választani, aki jelesb indulatú és a jó erkölcsöket örvendi; aki pedig nevel, tapasztalni kell néki, ha az olyan, tetszésére léssen-é, vagy sem.

Plátó látván némely fiút, hogy atyjával felette igen barátságosan bánik, monda: hallod-é! kevésre akarod becsülni azt, aki, hogy te önnönmagadat nagyra tartod, véghezvitte?

Ki-ki lekötelve vagy szüleinek minden egyebek felett: másoknak ugyan köteles lehet az ember sok okokra nézve, de szüleinek magamagát kell tulajdonítania: és azért, ha másokhoz való hálaadatlanlás kárhozatos, azt, aki szüleihez hálaadatlan, sokkal inkább kell kárhozatni.

Az engedetlen magzatok bizonyosak lehetnek, hogy ha végre az akasztófát elkerülik is, azért hosszabbítatik életük, hogy hasonló büntetést vegyenek.

Ha kedvedre élhetsz, és házasságról gondolkodol, vigyázz, hogy javaidat felettébb való szolgálattal meg ne terheld; kivált ha előbbeni házasságodból magzatid maradtanak; különben jobban megrontod nemzetedet, mintha más pénzével élnél.

Özvegynék az ő táplálására gondod legyen, de nem úgy, hogy gyermekid szegénységre jussanak, mert ez annyit térszen, mint lerontani az új sövényt, és régít állítani.

Ha magzatid vannak, jobb azoknak csak a szükséges jószágot hagyni valamely mesterségnek vagy tudománynak ismeretével, mint ezek nélkül nagy javakkal gazdagítani őket; mert az elsőknél a serénység helyet talál, az utolsóknál pedig egybegyülekeznek a ragadozómadarak, hogy elnyeljék a jószágot.

Aki magzatit jól felnevelte, ámbár keveset hagy is nekik, mindazonáltal sokat tett.

Szerezz magadnak jó papot lelkiismereted nyugodalmáért; igaz és emberséges prókátort jószágod bátorságáért; és végy feleséget jó házból tulajdon hasznod ápolgatásáért.

Az hol a férfi és asszony egymáshoz való szeretettel egyezzenek, ott igen édes és ékes énekszó vagy: ilyen egyezése vala a szeretetnek Ulisszes és Penelope között, ki inkább kész volt a Kalipszustól ajánlott halhatatlanságot megvetni, mint szerelmes Penelopenét elhagyni.

Rúbius Celer eme koporsói írást parancsolá magának kímélszeni: Kája Ennia feleségemmel éltem 63 esztendőig és 8 hónapig panasz nélkül.

A régiek Venus és Merkurius faragott képeit magok mellé helyeztetik vala; értésünkre akarván adni, hogy az házastársi gyönyörűség a nyájaskodás ékességében és édes vigasztalásokban áll.

Akik Júnónak, úgymint az házasság istenasszonyának áldozatokat tesznek vala, soha fel nem ajánlották az áldozatot, minekelőtte epéjét kivették volna; jelentvén, hogy az hirtelen

harag és keserű visszavonyások az házasságbéli társaságtól mindenkor távul legyenek.

Fülöp macedóniaiak királya némely szép termetű asszonyon erőszakot akart tenni. Ez esedezve monda: bocsáss el engem, mert ha a világosság eloltatik, minden asszony egyenlő. Jó erkölcsű az asszony? De akkor kell leginkább néki a szemérmességnek, hűségnek és szeretetnek fényével férjéhez tündöklelnie, amikor eloltatik a világosság, és teste nem láttatik.

Boldog akarsz lenni? Soha egy feleségnél többet ágyadba ne végy: egy jó barát kebeledben, egy hit legyen szívedben.

A poéták minden fúriákat asszonyi nevek alatt adtak előnkbe, és világosan megparancsolták, hogy Erinnis legyen asszonyi nemű.

Némely nemesasszony régi barátjával összeakadván, tudakozza, vett-é már feleséget? Monda ez, nem. Akkor az asszony: jól láttatol lenni, barátom, talán viperákkal élsz? Felel amaz: sőt jól vagyok, mert semmi dolgom nincsen a viperákkal.

Sok asszonyoknak háborgó természete vitte arra Diogenest, hogy egyet látván a fán függni, mondaná: soha jobb gyümölcsöző fát nem láttam.

Nem dicsérhetem az alkalmatlan cinikusokat, kik a legdrágább gyöngyök dicséretit a természet rejtekiben tartják.

Kívánnék pedig dicsőséges emlékeztető oszlopot állítani és áldozatot tenni Menandernek, minthogy mondotta: nemes és jeles indulatú házastárs kincstartó helye a jó erkölcsöknek.

Megvallom, ezt az asszonyi nemet, úgymint az emberi társaságnak ékességét és gyönyörűségét, mindenkor tiszteltem annak előtte, és véltem, hogy az emberi boldogságnak sommája a szeretetben vagyon foglalva; de önnönmagamban érzem, hogy ezen hajlandóságom vénhedik, és idővel önnönmagától megfogyatkozik.

DERZSI JÁNOS – TORDAI SÁMUEL
(18. század, 1731–1801)

KISDEDEK TUDOMÁNNYAL TELJES TÁRHÁZA
(1781)

III. BESZÉLGETÉS
(Első nap)

Jó asszony, Okos K. A., Elmés K. A., Mária K. A.,
Károlina K. A., Anna K. A.

Mária K. A.: Alázatos szolgálója az asszonynak, édes *Jó. Okos* kisasszonytól hallottam, hogy az asszony szép meséket tud; én pedig igen szeretem azokat hallgatni, úgy, hogy szinte halok érettek, s azért jöttem most, hogy kérjem az asszonyt, hogy nékem mondjon egyet.

Jó Asszony: Igenis, édes gyermekem, én tudok szép meséket és szép históriákat, és én annyit mondok a kisasszonynak, amennyit kíván.

Mária K. A.: Micsoda különbség vagyon a mese és história között?

Jó Asszony: Egy história egy igaz meglett dolog; egy mese pedig egy nem éppen igaz történet, melyet írnak vagy mondanak csak az ifjak időtöltésekre.

Mária K. A.: Úgy hát azok az emberek, kik a meséket csinálják, hazudnak, ha igazat nem beszélnek.

Jó Asszony: Nem, kincsem, hazudni a' mondatik, aki azzal kíván valakit megcsalni. De mivel azok megjelentik, hogy mese az, amit mondanak, senkit azzal megcsalni nem akarnak.

Mária K. A.: Kérem az asszonyt, mondjon nékem egy mesét és egy históriát, hogy lássam, melyik lesz szebb azok közül.

Jó Asszony: Jó szívvel, édes kisasszony. Én a kisasszonynak adok olvasni egy szép históriát, azt tanulja meg könyv nélkül; én pedig egy szép mesét mondok.

Károlina K. A.: Hát nékem, édes *Jóm*, semmit sem ád-é olvasni?

Jó Asszony: Igenis adok, édes gyermekeim, mindeniknek egy-egy históriát, mint a nagy kisasszonyoknak is. Előbb pedig *Mária* kisasszonynak a mesét, melyet megígértem, elmondom: csak hallgassanak ide.

[...]

Mária K. A.: Ah, édes *Jóm*, mely szép vala ez a mese, ha úgy volnék én, mint *Okos kisasszony*, nem szünném meg egész nap estvélig azzal a kéréssel alkalmatlankodni, hogy többet is mondjon nékem. Azt kérdem én, hogy ha jól megtanulom a leckémet, mond-é másszor is nékem mesét?

Jó Asszony: Igen, édes gyermekem, de mondja meg: mit talált legszebbet ebben a mesében?

Mária K. A.: Egészen szerettem én azt, édes *Jóm*, de mindenekfelett igen megszerettem én azt a szép gyűrűt, mely *Kellemetest* megtartóztatta, hogy rosszat ne cselekedjek.

Elmés K. A.: Nékem ugyan volna szükségem egy olyan gyűrűre: sokszor szűrná meg az az én ujjomat.

Jó Asszony: Tetszik nékem gondolatjának kimondásában való bátorsága, édes kincsem, de én tanítom egyre a kisasszonyt: nekünk nagyon mindnyájunknak egy-egy olyan gyűrűnk, aminémű vala az.

Okos K. A.: Mernék fogadni, hogy én azt kitalálnám, édes *Jó*. Nem a mibennünk lévő lelkiismeret-é, mely szűrdal minket, mikor gonoszt cselekszünk?

Jó Asszony: Jól találta, édes kincsem.

Károlina K. A.: Meglátná az asszony, az én gyűrűm gyakran mondja nékem: rút dolog lábbal tapodni. Én éppen úgy cselekszem, mint *Kellemetes* kicsiny korában, s az én néném éppen olyan esztelen, mint az ő dajkája. Mert ő is azt mondja: miért engedik sírni azt a gyermeket, adjanak néki, amit kíván. Én azt jól tudom, s azért napjában sírok harmincszor is. De én fogadom, hogy magamat megjobbítom, nehogy én is oly utálatos rút állattá változzam, mint *Kellemetes*.

Mária K. A.: Hát csuda állattá léssen-é, és szarvai és lésznek-é annak, aki gonosz?

Jó Asszony: Nem, édes gyermekem, a teste éppen úgy marad, amint most vagy; de a lelke rút és utálatosabb lészen, mint akármely csuda állat is, ha jó leány nem lészen.

Károlina K. A.: Én örömmel akarnék jó lenni, de sokszor minden szándékom s akaratom ellen vagyok rossz. Minekelőtte meggondolnám, már véghezment a gonosz. Én nemigen szeretem, ha nékem feleselnek, és ha nem engedik meg nékem, amit én akarok, azon én megmérgelek, a szolgálómat megverem, a nénémmel veszekedem, a tanítómat megsúfolom. Mondja meg nékem, kérem az asszonyt, mit cselekedjem, hogy magamat megjobbítsam.

Jó Asszony: Ne higgye azt, hogy akarátja ellen volna gonosz, édes kincsem. Lehetünk mi mindenkor jók, ha az arra szükséges eszközökkel élünk. Én azokra megtanítom a kisasszonyt. Elsőben, minden reggel és estve kérje a kisasszony könyör-gésében az Istent a kegyelemért, hogy magát megjobbíthassa, mivel isteni segedelem nélkül semmit nem tehetünk. De ezen kegyelmet teljes szívből kell kérni, és úgy, amiképpen szokta a kisasszony asszonyanyját kérni, midőn valamit akar megnyerni. Másodsor, eddig esett hibáit a kisasszonynak meg kell jobbitani, a szolgálóját meg kell követni, nénjeit arra kell kérni, hogy a kisasszonyt, mikor hibázik, intsék, arról pedig, ha eddig azokat megbántotta, engedelmet instálni. Akarja-é a kisasszony magát valósággal megjobbitani? Ha igen, jegyezze fel minden estve azon rossz szókat, melyeket mondott azon napon, és abból következik, hogy a kisasszony magát megszegyenli, azt bizonyonnyal hiszem. A kisasszony így fog gondolkozni: az Isten látta mindazon gonosz cselekedeteket, azokról számot véssen, és ha magát meg nem jobbitja, ez életben vagy a következendőben megbünteti, ezt maga is tudja, édes kincsem.

Károlina K. A.: Mondották azt nékem, de én arra soha nem figyelmeztem.

Jó Asszony: Én is úgy hiszem, mert a' rossz soha nem lehet, aki mindezekre figyelmez. Hogy azért mindezekről megemlékezessenek, édes gyermekeim, szükség, hogy a Szentírásra taníttassanak. Az az Isten beszéde, melyet a Szentlélek által íratott meg. Azt azért illő olvasni, jól megtanulni, és mély alázatossággal elmondani. A kisasszonyok meg fogják tanulni, ha azon szép históriákat olvassák, mely nagy és hatalmas az Isten. Meg fogják esmérni, mely igen jó ő, mely igen kell őtet szeretni,

s attól félni, nehogy általunk megbántassék, mivel ő a gonoszokat erősen megbünteti. Emlékezzenek meg arról, édes gyermekeim, hogy csak egyedül ezen históriák azok a meglett dolgok, melyeknek igazságán kételkedni nem lehet. Sokkal bizonyosabbak azok, mint az, hogy most nappal vagyon. Isten légyen a kisasszonyokkal, reményilem, a kisasszonyok szorgalmatos igyekezete továbbá is gyönyörűségemre leszen énnékem.

IV. BESZÉLGETÉS

(*Második nap*)

Jó Asszony: Alázatos szolgálója, édes kisasszonyok! De mi az oka, hogy *Éretlen* kisasszonyt el nem hozták magokkal?

Elmés K. A.: Nem akart eljönni, mivel, amint mondja, a históriák és mesék hallgatása feletté unalmas előtte.

Jó Asszony: No, csak lássák meg, édes kisasszonyaim, mit cselekszik a rossz szokás. *Éretlen* kisasszony ahhoz szokott, hogy az egész napot játékkal töltse. Minden, ami nem játék, unalmas előtte, és éppen nem szereti. Ő egész életében tudatlan és együgyű leszen, és noha alkalmas volna sok jó dolgokra, de a társaságokban ostobaságát kimutatja. Ne kövessék a kisasszonyok az ő rossz példáját. Én bizonytal hiszem, hogy *Mária* kisasszony sokkal okosabb, és azt is megolvasta, amit hagytam volt.

Mária K. A.: Négyyszer is elolvastam én azt, édes *Jóm*, és édes atyámuramnak s asszonyanyámnak el is mondtam. Elmondjam-é itt is?

Jó Asszony: El, édes gyermekem.

[...]

Jó Asszony: Jöjjön, édes *Mária* kisasszony, hogy csókoljam meg. A Kisasszony úgy elmondá az históriát, hogy akármely nagy embernek is számot tenne. De mondja meg, kérem, csak azért tanuljuk-é a históriákat, hogy tudósok lehessünk?

Mária K. A.: Én nem tudom, édes *Jóm*.

Jó Asszony: Jöjjön, *Okos* kisasszony, mondja meg ezeknek a kisasszonyoknak, mit kell cselekedni az embernek, mikor históriát tanul.

Okos K. A.: Nékem az asszony azt mondotta, hogy az embernek azoknak hibájakat és *virtusaikat*, kiknek históriájokat tanulja, meg kell vizsgálni, hogy azon hibákat elkerülhesse, és azoknak *virtusaikat* követhesse.

Jó Asszony: Úgy vagy, édes kincsem. No, *Anna* kisasszony, mit tanult ezen históriából?

Anna K. A.: Ha én vétkeztél, nem mentetem magam, inkább annak bocsánatját kérem.

Jó Asszony: Az igen szép felelet. Hát *Károlina* kisasszony mit tanult?

Károlina K. A.: Mikor nékem kedvem volna a telhetetlenségre, avagy engedetlen akarnék lenni, így gondolkodnám: a kigyó mellett áll, s az unszol arra éngemet. És ezt mondanám néki: menj el, te istentelen, inkább akarok én Istennek, mint néked engedelmeskedni.

Jó Asszony: A kisasszony egy jó kegyes gyermek, ha úgy gondolkodik. Hát *Elmés* kisasszony mit gondol?

Elmés K. A.: Én azt gondolom, hogy *Évának* igen kevélynek kellett lenni, hogy ő olyan bölcs akart lenni, mint az Isten. Azt is gondolom, hogy néki nyalánknak s telhetetlennek kellett lenni. Ha nem lett volna ott néki egyéb, mit egyék, inkább megengedhető volna az a hiba. De hiszem néki azonkívül is elég ennivalója volt. Úgy tetszik nékem, hogy ha én úgy lettem volna, mint ő, azon veszedelmes almára még reá sem néztem volna.

Jó Asszony: Ha a mi beszélgetésünk máris igen hosszúra nem terjedt volna, egy jeles históriácskát mondanék én, melyre a Kisasszony emlékeztete éngemet. A közelebb következő öszszegyűlésünk alkalmatosságával elmondom.

Elmés K. A.: Oh, édes *Jóm*, én bizonyosan tudom, hogy ezek a kisasszonyok unalom nélkül meghallgatják. Mondja el azért, kérem, azt a históriát.

[...]

V. BESZÉLGETÉS

(Harmadik nap)

[...]

Elmés K. A.: Én nem unnám meg az Asszonyt egész hétig is hallgatni. *Szépet* pedig ami illeti, én ötöt szívemből szeretem, de mégis úgy tetszik, hogy ha én úgy lettem volna, mint ő,

arra csak nem mentem volna, hogy azon *Fenevad*nak felesége légyek: az igaz rút és utálatos volt.

Okos K. A.: Úgyde, édes kisasszony, az olyan jó volt, hogy csak nem engedhette volna meg, hogy bújába haljon meg, kivált mindeutánna annyi jót tett volna a kisasszonnyal.

Elmés K. A.: Én, mint *Szép* is elsőben, azt mondtam volna: én neked jó barátos lészek, de feleséged nem.

Mária K. A.: Én pedig azt gondolom, hogy én irtóztam volna azon *Fenevad*tól. Én szüntelen félttem volna, hogy megészen.

Anna K. A.: Én azt gondolom, csak hozzászoktam volna annak látásához, mint *Szép*. Ezelőtt nem sok idővel édes atyámuram fogadott volt maga inasának egy tiszta fekete gyermeket. Elsőben félttem én attól, és mikor ő béjött a házba, én elbúttam előle; nékem ő rútabbnak tetszett, mint egy *Fenevad*. Azután lassan-lassan hozzászoktam, most már játszik velem, ölében vészen, és eszembe se jut az ő rút ábrázatja.

Jó Asszony: *Anna* kisasszony jól mondja: az ember hozzászokik a rút ábrázathoz, de a gonosz szívhez sohasem. Azért nem kell azon embernek felettéb nyughatatlankodni, ha rút ábrázatú, hanem azon kell igyekeznünk, hogy olyan jók légyünk, hogy mások ábrázatunk rútságát szívünkhöz való szeretetből elfelejtsék. Jegyezzék meg azt is, édes gyermekeim, hogy ha az ember maga kötelességét véghezviszi, mindenkor jutalma vagyon annak. Ha *Szép* az atyjáért meghalni kész nem lett volna, ha a szegény *Fenevad*hoz háládatlan lett volna, azután oly nagy királyné nem lett volna. Lássák meg azt is, mely gonosz, istentelen léssen az ember, ha irigy; ez minden hibák között a legutálatosabb.

Még csak három az óra, édes gyermekeim, menjenek, sétáljanak négy óráig. Nyargalhatnak, szökhethetnek, amint tetszik, csakhogy árnyékban maradjanak! Már én öreg vagyok, s olyan jól nem mehetek. Én itt maradok *Okos* kisasszonnyal, aki is nem éppen érzi jól magát.

Mária K. A. (ki csakhamar visszajő): Édes *Jóm*, nézze csak, mely szép pillangókat fogtunk! Én az enyimet egy skatulyába tészem, és virágokkal tartom. Talám lésznek fiai, és osztán nékem egy szép sereg pillangóim lésznek.

Jó Asszony: Igen fog csudálkozni, édes kincsem, ha a pillangók helyett egy sereg hernyót talál.

Mária K. A.: Hiszen, édes *Jóm*, én nem akarok hernyót tenni az én skatulyámba, én egy szép pillangót tészek abba, hogy találhatnak hát én ott egyebet pillangónál?

Jó Asszony: Bizonynal úgy van, hogy a skatulyában s egyébben is nem talál az ember egyebet, hanem amit belé tésznek. De tanulja meg, édes gyermekem, hogy ez a pillangó, mely oly szép most, elsőben mikor e világra jött, egy kis nyüvecske volt, azután egy rút hernyó lett belőle, mely osztán ezen pillangóvá változott.

Elmés K. A.: Az éppen olyanformán esik, mint az *Ovidiustól* íratott elváltozásokban. De mondja meg nékem, édes *Jóm*, miképpen lehet az? Ugyanis én azokat az elváltozásokat mindenkor csak olyan meséknek gondoltam, melyek a gyermekeknek időöltésekre készítették.

Jó Asszony: Rosszul gondolkodott, édes kincsem. Az elváltozások a görögöknek költemények alatt elrejtetett históriájok. Mikor a kisasszony nagyobb lesz, akkor megmutatom az hasonlatosságot, mely azok közt és a valóságos históriák között vagyon.

Elmés K. A.: Nékem mindenkor csak azt mondja: „mikor nagyobb léssen, akkor megmondom, amit kérd”. De édes *Jóm*, gondolja meg, én már szinte tizenhárom esztendő vagyok, én már nem vagyok gyermek. Miért nem akarja hát most nékem megmondani, amit máskor megmondana?

Jó Asszony: Azért, mert a kisasszonynak még elébb sokat kell tanulni. Ha a kisasszony az azok közt való hasonlatosságot meg akarja látni, szükségesképpen tudni kell azon históriákat. Siessen, tanulja meg, azután megtanítom mindenre, valamit tudni akar.

Mária K. A.: Hát nékem, édes *Jóm*, nékem is oly sokáig kell-é várakoznom, míg megnövök, hogy megtanuljam, a pillangó elsőben miképpen lehet hernyó?

Jó Asszony: Nem, édes kincsem. Hogy én azzal is kedvét találjam a kisasszonynak, én sok pillangókat fogok tartani. Azok ősszel némely falevélekre, melyeket nékie adok, tojnak. Azután a pillangók meghalnak, és én azokat a falevéleket a napfényre kitészem, a tojások megmelegednek, és kis nyüvek bújnak ki azokból, melyek mihelyt e világra jönnek, fonalat kezdenek csinálni, amiképpen a pókot látjuk, hogy fonalat eresztenek. Azokból a fonalakból magoknak házat

készítenek, melyben télen által elrejteznek, hogy meg ne fázzanak.

Anna K. A.: Úgy, de ki ad nékiek ahhoz valót, amiből a fonalat készítik, édes *Jó*?

Jó Asszony: A jó Isten, aki őket teremtette, ad nékiek mindent, valami az ő életekre és megtartásokra szükséges. És eszerént vagyon az ő testekben egy olyan tárház, melyben ők találnak annyit, hogy abból azt az ő házoknak építésére szükséges fonalat készíthetik.

Mária K. A.: Ezeknek a kicsiny hernyóknak az asszony ad enni: de azoknak, amelyek a mezőn maradnak, ki viszen enniek az ő kicsiny házacskájokba?

Jó Asszony: Senki sem, édes kincsem, de arra nincsen is szükségek, és csak akkor észnek, mikor nagyobbak lesznek. Mikor meleg lesz, az ő házokból kimásznak, és minekutána bizonyos ideig esznek. Meg fogja látni, miképpen készítenek sírt magoknak, melybe beléfeküsznek, és mint holtak, úgy maradnak. Ott olyan formájok leszén, mint egy bab; azután bizonyos idővel ez a bab megmozdul, abban fő, lábak, szárnyak lesznek, végre egy szép pillangó jó ki belőle, mint ez, mely virágokkal táplálja magát, mi tojásait kitészí, és meghal.

Mária K. A.: És ezeket mi mind meg fogjuk látni, édes *Jóm*?

Jó Asszony: Meg, édes gyermekem, mindezeket meglátja, és több dolgokat is, ha amint én reménylem, együtt mégyünk ki falura. Azonban én egy tutcet pillangót szerzek, és azokat az én belső házamban eltartom; én azoknak mindennap új virágokat adok, és mi azokat sokszor meglátogatjuk. Jöjjenek, most igyunk téát, azután mondjunk históriát.

[...]

Mária K. A.: Édes *Jóm*, hát ki adott *Noénak*, az ő gyermekeinek és minden állatoknak enni azalatt, míg ők a bárkába voltak?

Jó Asszony: Ők annyit vittének volt bé magokkal, hogy ott abból élhettének. A kisasszony volt *Dániában*, és oda is hajóban mentenek, mely szinte olyan volt, mint a bárka, és abban volt, mit egyenek, mivel vittének oda bé magokkal.

Mária K. A.: Az igaz, édes *Jóm*. Azon hajónak voltak ablakai is. Én minden szempillantásban rettettem, ha az hajó el talál sülyedni. Hát honnan vagyon az, hogy az hajó a víz

színén marad, holott én a késemet ott elejtettem, s az éppen a tenger fenekére ment le?

Jó Asszony: Az onnan van, mivel a hajó alatt a víz nehezebb volt a hajónál, és azért a víz a hajót magán megtartotta; ellenben pedig a kisasszony kése nehezebb volt, mint a víz, és aszerént a víz azt meg nem tarthatta.

Elmés K. A.: Úgy, de édes *Jóm*, egy hajó sokkal nehezebb, mint egy kés.

Jó Asszony: Úgy vagyok, kincsem, de egyszermind sokkal több víz is nagyon az alatt, mely azt tartja, holott ellenben a kés alatt szinte víz sincsen. Ha vasból csinálnának egy hajót, az elsüllyedne. Próbáljuk meg ezt a kert végiben lévő mosóedényben. Én egy darab fát vetek abba, akkorát, mint ez a darabocská ón... Látják, hogy a fa nem mégyen le, de az ón fenekig lemégyen, mivel a' sokkal nehezebb, mint a víz. Ama madárka alatt, mely tova az ágon ül, nem mozog az ág, mivel a' sokkal nehezebb a madárnál. De ha én hágnék fel arra, alattam letörnék, mert én sokkal nehezebb vagyok, mint a fa ága.

Mária K. A.: Mármost értem, édes *Jóm*, és ha én újra *Dániába* mégyek, nem fogok félni, meggondolván azt, hogy a hajó el nem süllyedhet, mert a víz nehezebb a hajónál.

Jó Asszony: No, *Anna* kisasszony, az elmondott história nem szerzett-é valami jó gondolatot elméjében?

Anna K. A.: Igen, édes *Jóm*. Amiképpen *Noénak* legelső gondja a' volt, hogy a jó Istennek hálákat adjon, én is el nem felejttem minden napon megköszönni azokat, melyeket adott Isten énnékem.

Mária K. A.: Hát ád-é a jó Isten valamit a kisasszonynak? Nékem még soha semmit sem adott.

Jó Asszony: Mit beszél, kincsem? Hiszen az Isten adta testét, lelkét, szemeit, füleit, lábait, kezeit. Az Isten adja mindennapi edelét, ruházatját, egyszóval mindazt, amije vagyok.

Mária K. A.: Engedelmet kérek, édes *Jóm*, az én ruházatom és ételem nékem asszonyanyám adja.

Jó Asszony: Gondolja meg, édes kincsem, hogy a jó Isten teremtett mindent, és övé minden. Ha az Isten a kisasszony asszonyanyjának pénzt nem adott volna, hogy azzal köntöst, kenyeret és minden szükséges dolgokat vásároljon, úgy a kisasszonynak semmije azon dolgok közül nem volna.

Mária K. A.: Oh, mely igen szeretem hát én ezután a jó Istent, aki ad nékem mindeneket!

Jó Asszony: Igen illő dolog is az, kincsem, és hogy megmu-
tassa a jó Istennek, hogy őtet szereti, légyen jámbor, jó, mert
abban gyönyörködik az Isten.

Mária K. A.: Hát a jó Isten teremtette-é a nagyanyámat is,
ki *Dániában* vagyon?

Jó Asszony: Mindent, valami e földön és a mennyben va-
gyon, az Isten teremtett és szerzett, édes gyermekem. De eső
akar lenni, menjünk bé a házba.

Károlina K. A.: Ah, édes *Jóm!* Csak nézzen amarra, talám
ama szép, horgas félabroncs forma kerület az, melyet *szívár-
ványnak* monda? Oh, mely sok szép színek!

Jó Asszony: Úgy vagyon, édes kincsem. Már mikor azt lát-
juk, meg kell arról emlékeznünk, hogy az olyan jel, melyet ad
a jó Isten nekünk arról, hogy az emberrel megbékélt. Soha
azért úgy szeméinket a *szívárványra* ne vessük, hogy szívünk-
be meg ne köszönjük Istennek azt a jóságát, hogy minékünk
megengedett. Siessünk, menjünk fel, már érzek egynéhány
csepp esőt. De már hat az óra, jó lesz haza is menni a kisasz-
szonyoknak. *Okos* kisasszony is idején le fog fekünni. Elvárom
holnapután újra a kisasszonyokat, de mindennekfelett ne egye-
nek újra oly sietve.

Elmés K. A.: Lassan eszünk, édes *Jóm*, de annak jutalmául
mondjon osztán nekünk, minekelőtte téát innánk, egy mesét.

Jó Asszony: Igenis, édes kisasszonyaim, ígérem, hogy
mondok.

VI. BESZÉLGETÉS

(*Negyedik nap*)

[...]

Jó Asszony: [...] Tartsa meg ezt, *Károlina* kisasszony. Ha
tovább is gonosz lenni meg nem szűnik, mindenek megutálják,
gyűlölik a kisasszonyt, ha szintén elévaló rangban vagyon is.

Károlina K. A.: Ah, édes *Jóm*, az igaz. Az én *Hofmesterném*,
frájom, atyám, anyám, testvéreim s még a mosogató szolgál-
ók is nem szenvedhetnek engem. De tudja, édes *Jó*, hogy én
akarom magamat megjobbitani.

Jó Asszony: Igenis, édes kincsem, én reményelem azt, és ha nagyon kedve arra, hogy az én tanácsomat kövesse, a mag megjobbulása el sem marad.

Károlina K. A.: Nékem szíves akaratom s kedvem nagyon mindannak megcselekedésére, valamit mond nékem, édes Jóm.

Jó Asszony: Példának okáért, édes kincsem, én a kisasszony céduláját különösen elolvastam. Már ha a kisasszony egy jó gyermek, nékem szabadságot ad arra is, hogy én azt itt közönségesen is elolvassam. Tudom én azt, hogy az egy kisség irtóztató, és a kisasszony azt erősen szégyenleni fogja, de ez igen segíti is a kisasszonynak maga-megjobbulását.

Károlina K. A.: Ha azt hiszi, hogy az az én megjobbulásomat segíti, én nem bánom, legyen, édes Jóm.

Jó Asszony: Igenis, azt fel mérem fogadni. Mikor a kisasszonynak kedve lészen valamely helytelen szóra vagy cselekedetre, így fog gondolkodni: én megígértem, hogy én azt felírom, és osztán azt ezek előtt a kisasszonyok előtt felolvassák. Az attól való félelem, hogy itt mindenek meghallják, meg fogja tartóztatni a kisasszonyt annak végbenvitelétől. Lássuk meg azért ezt a kis papíros a t. Jöjjön ide mellém, édes kincsem, hogy elsőben öleljem meg, mert nékem igen tetszik a kisasszony magán való erőszakvétele, maga meggyőzése. Tetszik-é magának olvasni?

Károlina K. A.: Nem, édes Jóm, én igen erősen szégyenlem.

Jó Asszony: Az egy jó jel, hogy a kisasszony szégyenli. No, én elolvasom. „Én az Hofmesternémnek nem engedelmesskedtem. Én azt mondtam, hogy az igen nagy mérészség, hogy nékem ő parancsolni akar, holott ő nékem csak szolgálóm. Én azt is mondtam neki, bárcsak egyszer úgy meg tudnám őtet haragítani, hogy éngem úgy megütne, hogy vagy kezem, vagy lábam törnék el, mert úgy osztán, tudom, hogy csak elcsapnák a házunktól.”

Károlina K. A.: Ah, édes Jóm! Ezek a kisasszonyok már ezután nem is szenvednek el magok között, mivel tudják, mely gonosz vagyok.

Jó Asszony: Úgy, de édes kincsem, ezek látják azt is, mely igen kívánja a kisasszony magát megjobbítani. Csak hallja meg, édes gyermekem, mi mindnyájan erőtelenségekkel születettünk. A legjobb, jámborabb emberekben is gyermekkorokban

éppen annyi hibák voltak, mint a gonoszokban, de azok magokat megjobbították. Ebben áll minden azok között való különbség. Én egy dolgot megvallok a kisasszonynak. Kicsin koromban én éppen olyan gonosz voltam, mint a kisasszony. Nagy szerencsémre volt nékem egy jó *Hofmesterném*, ki engemet erősen szeretett. Én annak tanácsát megfogadtam, s két hónapok alatt úgy megjobbítottam magamat, hogy engemet alig lehetett volna megesmérni. Nem is mondom én, mely irtóztató szók légyenek azok, melyeket mondott a kisasszony a maga *Hofmesternéjének*. Azt el kívánom felejtetni, mivel a kisasszony a maga hibáját megesméri.

Okos K. A. (megölelvén *Károlina* kisasszonyt): Ne sírjon, édes kincsem, *Károlina* kisasszony! Mi a kisasszonyt tiszta szívből szeretjük, és én részemről mernék fogadni, hogy a kisasszony többször hasonlókbán nem hibázik.

Elmés K. A.: Édes *Jóm*, én ezelőtt nem sokkal olvastam, hogy élt egy nagy *filozófus*, kit *virtusaiért* mindenek csudáltak. Az egykor azt mondotta, hogy ő mint igen nyalánk, mint hazug, mint részeges, mint tolvaj, úgy született, de senki azt hinni nem akarta, mivel magát egészen megjobbította volt. Mikor eszerént *Károlina* kisasszony is nagy léssen, senki nem fogja azt hinni, hogy gonosz volt, mert a kisasszony olyan jó lesz, hogy mindenek örülni fognak rajta.

Jó Asszony: És most, édes kincsem, azt is nehezen hinnék mások, hogy a kisasszony csak ezelőtt egy hónappal is egy magáról sokat állító, kevély kisasszony volt, ki azon örvendett, ha mások hibájiról beszélhetett, hogy azokat megszégyenítse. A kisasszony naponként jobbítja magát, és ha tovább is úgy folytatja, én a kisasszonyt igen erősen fogom szeretni. De mondja meg, kinek hívták az említett *filozófust*?

Elmés K. A.: Azt hívták *Sókrátesnek*.

Mária K. A.: Ah, én azt jól esmérem, édes *Jóm*. Nékem monda róla tegnap egy szép históriát.

Jó Asszony: Mondja el hát azt a kisasszony is ezeknek a kisasszonyoknak.

Mária K. A.: *Sókrátesnek* volt egy igen gonosz, átkozott felesége. Az őtet reggeltől fogva mind estvig mocskolja, és véle veszekszik vala. Egykor, mikor sokáig veszekedett volna, megunván a *filozófus*, kimégyen az ajtón, hogy tovább felesége alkalmatlan szavait ne hallja. Ez a gonosz asszony azon

még inkább bosszonkodván, hogy már nem volna a házba, kívül veszekedjék, egy fazék tisztátalan vizet ragada, s urának fejére önté. Talám azt gondolják a kisasszonyok, hogy ezért *Sókratés* megharagutt feleségére. Teljességgel nem, sőt nevetni kezdvén, monda egy ottan lévő barátjának: mennydörgés után eső szokott következni. Az ő felesége morgását nevezte mennydörgésnek, és a rút vizet, mely egész köntösét elmocskolta vala, esőnek.

Okos K. A.: Én bizonytalán hiszem, hogy az ő felesége jobb neven vette volna, ha őtet megverte volna, mintsem azt, hogy őtet nevetve látta.

Jó Asszony: Jól mondja, édes kincsem. Az embernek nem kell bosszúállásra igyekezni, az rút dolog. De azonban igaz az, hogy az ember elég bosszút áll azokon, kik minket megbántanak, ha azoknak cselekedeteket csak nevetjük. Azok minket bosszantani akarnak, s midőn nem érik el céljokat, magok bosszankodnak. De amint én azt már megmondottam, nem kell nevetni is oly véggel, hogy azzal másokat bosszantsunk, mert a' nem volna szép. Inkább ha minket valaki mocskol, és bosszantani akar, ezt kell mondanunk magunkban: Szegény! Engem nem bánthat meg, ha én nem haragszom, de magát erősen megbántja, midőn engem bosszantani akar, szánakodásra méltó ő, én sajnálom őtet. Én Istenem, adj néki kegyelmet arra, hogy magát jobbítsa meg; én teljes szívből megbocsátom néki, amit ellenem akart véteni. Mert látják, édes kincseim, az embernek szeretni kell még ellenségeit is, és azoknak meg kell engedni, ha azt akarja, hogy az Isten is megengedjen néki.

ÁNYOS PÁL
(1756–1784)

A VILÁGI GYÖNYÖRŰSÉGEKNEK
HASZONTALANSÁGA

(1782)

„O, munde, annus hic est quinquagesimus secundus, ex quo nascentem me excepisti quo toto tempore ne semel quidem ex te veritatem audivi, et in decies mille te mendacii deprehendi; nunquam abs te quidquam petii, quin promiseris; nunquam mihi promisisti, quod dederis; nunquam tecum commercii quidquam habui, quin deceptus sim; nunquam societatem tecum inii, quin perierim: denique nihil unquam in te vidi, cur amandus esses; et quidquid in te videbam dignum erat odio. – Quod cum ita sit: haud scio, quid vel in te insit, vel nobis tui amatoribus desit, quod, licet nos oderis, te odisse nequimus; licet increpes dissimulamus; licet calcibus ferias, toleramus; et si fustibus nos contundas silentio ferimus; etiamsi nos persequaris, queri tamen nolumus; quamvis nostra nobis eripias, tamen non repetimus, utut fraude nos circumvenias, fraudem tamen appellare nolumus; et quod pessimum, cum e tua nos domo expellas, tamen exire recusamus. Hoc quid sit? unde proficiscatur? quorsum evasurum sit? conjectare nescio: *quod mundum, qui nos aversatur sectamur, et Deos qui nos amant, odimus.*”

M. Aurelius Severus Imperator, in *Epist. ad Claudium et Claudinam* apud Gvevaram in Horol. Princip. Lib. 3. Cap. 22. pag. mihi 1264.

Csendes nyugalom! édes hallgatás! életünknek élete! – Te, ki a fárod t szíveket új erőre szoktad hozni; áh! micsoda úton túntél ki belőlem? – Olyan lettem, mint a mélységben zergő setétség, hegyek közt fekvő magános erdők vagy sivatag pusztaságok, hol semmi örömkíáltás soha nem hallatik.

– A világ büntet, azért hogy megesmértem, s haszontalanságait, hitetéseit, melyekkel halandóságunkat valóság színe alatt csalja, az iszonyú kárpit alatt megsejdfíttetem. Lelkem kebelében kikiáltotta: „Mesterségeimet, úgy mond, veszedelmedre tanultad ki, nyughatatlan ifjú! és ily vakmerőségnek büntetéséül tapasztalni fogod, hogy már sem valóságos örömd, sem édes nyugodalmad többé nem lehet; mert valaki éngem életében igazán megesmért, az e földön nyugodalmát elvesztette. Micsoda ok vihett téged annyira, hogy éjjel és nappal kiosztott törvényeimnek felhányásában foglalatoskodj? Micsoda szükség volt a régi százokba visszamenni, elhullott vitézek koporsóin könyveket hullatni, sok elmúlt nemzetek hamvai közt sírni és azoknak csalattatásokat, tévelygéseiket nézni? Miért engedted magadat nyughatatlan lelkednek szíjjelrepülő tüzétől annyira ragadtatni, hogy bennem józan, részeg történeteket, törvényeket, ezerféle imádás ellenkezéseit, szüntelen változó erkölcsöket felhányj s megdúlj? Benyargaltad e földet; s már most tovább sem valóságot, sem örömd, sem állandóságot, sem bizonyos rendeket Istenen, Természetten kívül, melyeknek magyarázására mégis elégtelen minden fárodsgod, nem találhatván, hallgass magánosságodban, írj és sírj! – Ha akarod szolgálatomat magad elfelejtésére, hogy fájdalmod enyhüljön, harcba jöhetsz velem; ha ellenben tőled egészen megvettetem, fegyvert adok kezedbe, vedd el önnönmagad életedet, és menj más világokra, hol szíved könyvhullajtások nélkül örömdöt érezhessen, és lelked minden igazságban tévelygés, setétség nélkül gondolkodhasson.” – Ilyen megvetéssel futja világunk azokat, kik oltárán áldozó tüzeiket hamuba hagyják esni, s kívánságaikat adományaitól egyéb gondolt és csak óhajtott hasznokra terjesztik ki.

Valameddig a napot éjjel követheti, és a felettünk álló kék égnek csillagai reánk alánézhetnek, soha addig egy gondolkodó halandóságnak is szíve nyugodalomra nem jöhet. De micsoda okosság is volna a tengerek csigás fenekén repdeső madarakat, a föld színén, bércek tetején nyargaló szelek cethalakat és az emberi szívbe nyugodalmat vagy meglege-dést lelmi kívánni?

E világ alkottatásának rendibe nem úgy vagyon egy ember teremtvé, hogy míg érez, csendességre jöhessen. Azért vannak több indulatai, hogy azok szüntelen egymást kergetvén,

szívébe, mint tengeri habok a kősziklákba, úgy ütköz[ze]nek. A szív nyög, felette pedig lelkünk, mint sebes szelektől ide s tova verettetni szokott tűznek lángja, úgy tűnik, egyenlőül mélységre, magosságra ragadtatván.

Végre elménkkal e föld golyóbisát bejárván, s szívünkkel minden lehetőséget érezvén, hol vagy miben találjunk valóságos gyönyörűséget, örömet, nyugodalmat? Nincsen oly édes dolog e világon, melynek élésében a szív meg ne betegedjék, ha változást nem érhet. Ki érezhette az ivásnak jóságát, ha sohasem szomjúhozott, és kicsoda nyughatott, ha elébb nem fáradott? – Ilyen a test, mindenkor bágyadás után nyugszik; de a szív és lélek mikor fáradnak el? vagy miben, micsoda idők alatt? minémű dolgokban jöhetnek nyugalomra? – Mentől többet gondolkodtál nappal, annál kevesebb csendességet fog éjjel lelked tanálni; és mentől inkább érzesz, annál jobban és megszünhetlenebbül fog szíved fohászkodni. El kell magadat tökélleni nem gondolni, nem érezni vagy emészteni. – Hát nincsen-é valóságos öröm e világban? – Elég van azoknak számára, kik vígan tévelygethetnek, s szép színekkel csalattathatnak: de aki sokat lát, bánattal büntettetik azért, hogy életének haszontalanságát, hiábavaló vágyódásait, igazságainak bizontalanságát, önnön hivalkodásait, mulandóságát s természetiben érzéseinek kínos rabságát esmérni tanulta!

Hány halandónak mellyén látunk délben csillagokat, nyakán pántlikákat, apró aranyjuhokat s zsebjeiben kolcstaréjokat? Higgyük-e, hogy fejedelmeink, magos székeiknek aranyos fellegeből a nyugodalmat, mit magok soha nem bírhatnak, selyemszálokkal jobbágyaiknak nyakához köthetik? A gyermekek[nek], ha sírnak, csörgőt adunk kezekbe, az ember is, hogy igaz nyugodalmat nem esmérhet, csalót gondol magának, s reáfogja, hogy abban boldogság lakik. – Menj az uralkodónak palotájába, nézd tanácsosát, ki néki felső méltóságára várokozik. Csillaga ugyan fénylik mellyén; de dicsőség után való törekedése, hatalmának fenntartása iránt éjjeli s nappali virrogatása, gazdagságának öregbítésére célozó cselei csak egy szempillantást sem engednek nékie, melyben valóságosan érezhetné sorsának boldogságát. Ne irigyeljük soha annak állapotját, ki szolgálatjának világi jutalmát kívül, mellyén vagy nyakán hordozza, és szívében nem viselheti. Csuda volna egy oly király örökre, ki a meglegedést jobbágyának

ruhájára varrhatná, és boldogok volnának azok, kik kegyelmébe eshetnének!

Hol van nyugalom? hol van valóságos gyönyörűség? Talán egy szerelmes tárgynak karjai között? Szerelem! – szépsége a józan természetnek, kedves bolondsága az okosságoknak, szemes vakság, királya minden emberi indulatoknak! Édes kín, mosolygó könyvhullajtás, óhajtott veszedelem, tebenned van-e nyugalom? Te, hitetlen állandóság, minden érezhető kínoknak lelke, te? ... Ne ereszkedjünk ebbe a bűnös ártatlanságba és törvéntelen igazságba bele; tudjuk ugyanis, hogy a természet emberi nemünknek fenntartására véle világunkat vakította, és szívünket erőszakkal rabságára verte, elég ötlet annyi kínok közt átkozni, s örökké tőle szaladván, szüntelen lábaihoz hullani! Menjünk alkura véle, hogy eszét kinek-kinek idő szerént elveheti s meg is adhatja. Csudáljuk hatalmát, és gyermekségét ne vessük!

Menjünk most szerzeteseink közé, kik a csendességnek karjai közt nyugodván, csak örök Isteneknek szüntelen imádságával örvendeznek; itt lesz talán a nyugalom? – Ha csak lelkek volna test nélkül, elhinném; de testesülve, világi s aszszonyi társaságból kirekesztve, kevés nyugodalmakat gondolhatom. De mivel érdemeket úgyis szenvedésekben, egyszerűsmind könyörgésekben keresik, hagyjuk el őket, hogy azokat gyűjtvéen, lassan mennyország felé hadd utazzanak.

A gazdagságokban, kincsekben, számos jószágok bírá-sában van-e a nyugalom? Ó, ha valahonnan, innen leginkább eltávozott az az édes ajándéka az egeknek, melyet ugyan nevezni tudunk, de sem erejét, sem minéműségét nem esmérjük. Légy gazdag, hogy többért ne ásitózzál; legyenek kincseid, hogy azok megtartásában örökös félelemtől s bírá-sában kevélységtől, irigységtől ne kínoztassál! Széllyeszd jószágaidat egyik világ sarkától a másig; elégedj meg véle, ha fél éjtszakákat alhatsz. – Mit fárodunk tehát kínzóeszközeink gyűjtésében? Micsoda eltéveledés! Oly dolgokban keressük nyugodalmunkat, melyek még attól is megfosztanak, melynek milliomodik részecskéjét bírtuk.

Talán a szabadság lesz az az arany csillag, mely sugarával s éltető erejével szívünkbe a nyugalomnak gyökereit ültetheti? Szabadság, szabadság, megbecsülhetetlen jó volnál te, ha sem teellened senki nem véthetne, sem tevéled; az

aranygapjúhoz hasonlónak tetszel lenni, melyet bár sárkányok, tüzet okádó bikák őriznek, mégsem lehetsz veszedelem nélkül. Amennyi vérében tellettél azoknak, kik vagy bírtak valaha, vagy bírnak, ugyanannyi könyveket facsartál ki szemekből. Hol volna benned a nyugalom, mikor sem igazság, sem isteni, sem emberi törvények, sőt egész nemzetek vére sem elégséges védelmezésedre? Édességed bírásának kezdete a rabságnak eleje, mert ha nem bírunk, keresünk, ha feltaláltunk, elvesztésed félelmével kínszasz. De hol is találhatnánk fel? Nem lehet szabad, aki vagy egy indulatjának rabja. Irtsd ki az egész halandóságból ezt a megmásolhatatlan gyengeséget, talán reáakadol.

Nézzük meg a vitézi indulatokat, van-e nyugalma? – Távozzunk, az általszegezett emberség nyögése lever bennünket; elborít emberi nemünknek vére. Itt tanálta fel végtére a dühösség legfelsőbb pócát; itt fajzottak azok az áspisok, krokodilusok, melyeknek szülésére az egész levegőgek, az egész föld golyóbicsának mérge elégtelen volt. Itt gondoltatott ki az a bűn, melyet természetünk minden gyarlóságai között fel nem tanálhattunk! Itt van sorsunknak végső veszedelme, mely világunk békességét, nyugalalmát rabláncokon tartja.

Ó, békesség! ó, nyugalom! ó, valóságos gyönyörűség! térj be az erkölcsök udvarába; ne legyen sem oly nehéz szerzések, sem oly kínos fenntartások; – ott fog néked a letapodott emberség oltárt emelni, s nyomorúságainak terhétől ellankadva elődbe térdepelni, hogy tőled új erőt kölcsönözessen pályafutására!

BENYÁK BERNÁT

(1745–1829)

OKOS ELMÉNEK MULATOZÁSAI

(1783)

ERKÖLCSI KÜLÖNÖSSÉGEK VAGY OKOS ELMÉNEK JÓSÁGOS MULATOZÁSAI

I. Tárgya az erkölcsi tudománynak az, hogy világosítsa meg az embert, s tegye tökéletesebbé. Amely hasznokat az ő kitanulásából veszünk, a jó erkölcsöknek gyönyörűségek, a józan társaságnak megkedvelése, a magaviselésnek szép módja, kívánságinknak mértékelése, a dolgok igaz és csupános érdemének megismerése.

II. Az erkölcsi tudomány nincs az ember akaratos tetszése alá vetve; nem változtatja az embert idő-, vagy helyhez képest, egy s oszolhatatlan; az ő fő állításai csupánosok és világosok. Haszontalan esküntenek össze minden században az hazugság és feslettség, hogy mesterséges babonákat egybeszöjék, s az erkölcsi tudomány fő cikkelyeit megmáshítathassák, győzedelmeskedett ő minden erőszakos ostromlásaikon, és soha semmi megejtésektől nem irtózott: szüntelen fénylettenek sugarai még azon setétség közepette is, melyben őtet meríteni sokan szorgalmatoskodtak; szinte oly mocsok nélkül valók, mint a forrás, melyből erednek, vezérink e földön mindnyájunknak. Boldogtalanok azok, kik azt vélik, hogy kihághatnak azon útból, melyben az erkölcsi tudomány igazít bennünket, hogy a jó szerencsét bizonyos véggel nyomozzuk.

III. Legjelesebb kívánság, melyre felmozdulhat az ember szíve, a valóság megismerésének kívánsága. Hogy nekie helyt adjon valaki hasznosan, legalkalmasabb idő arra az ifjúság zsengéje.

IV. A leghasznosabb tudományok is könnyen feledékenységbe mennének, ha gondja senkinek sem volna, hogy azokról időként megemlékeztesse az embereket: szinte úgy

mindenfelé elhatva találja ma magát a tudatlanság setétsége, valamint gyújtogatta hajdan fáklyáit a valóság.

V. Ha a józan tanultságnak ízelete jobban volna elterjedve az emberek között, nagyobb látatja volna a magajóviselés módjának. Minden gonoszságokat ugyan a tunyaság szül, de a tudatlanság hitelesíti s örökösíti azokat.

VI. Kimeríthetetlen az emberi tudományoknak kincsek, melyeket bölcs eleinknek éles elmésségek fel nem ére, és melyek nem titkok már nálunk! Mennyi szemléletek vagnak, melyeket ők által nem láttak, és melyeket mi már felülhadtunk! Mennyi valóbéliségek meg nem ismertették vélek magokat, s melyek kellemetesekké levének előttünk! Mire nézve mindegyik század új gyümölcsöket tesz az elme eleibe megszedésre.

VII. Ha a rossz megismeretét oly idejekorán tapasztaljuk ma a gyermekekben, ne mást vessünk okul, hanem az előttük való magunkviselését. Mi nem őrizkedünk szemek előtt a rossztól, mi lágyulunk neki szüntelen minden elme- és szívbéli romlásoknak, éppen nem tartván attól, hogy a gyermekek lesznek bizonyítóink. Ezért vagnak szemek előtt naponként a gonoszság képei, felveszik apródonként a szomorú hajlandóságot. Óh, miként tenyész ereikben nevelkedő korokhoz képest! Óh, miként éled! Miként üti ki magát rajtok, s végre szívükön szörnyű csapásokat téssen! Van, miért féljen mindenkor a társaság attól az embertől, kinek első vélekedései a csupa gonoszságnak szabott osztályi voltak.

VIII. Ha gyorsabban iparkodnánk okosságra szoktatni elménket gyermekségünkben, mintsem cifrázni eszünket sokféleséggel, megérett észre jutván, midőn a szerencse felől kell már bizonyosulni, sokkal inkább ragaszkodnánk a jóhoz, igazabb szívvel volnánk az hozzánk hasonlókhöz, tökéletesebben járnánk el hivatalunkban. Több ivadékokra is rontó csapást mérhet ki a pajkos neveltetés: bizonyára szinte azon következései vagnak az erkölcsi tudomány folyamatja közben, aminéműekkel gátolja meg az emberség oskolájának látatját akármilyen gáncsos eszeskedés szere. A jól meg nem rágott s mégis bevett fő cikkelyek marasztották sokszor leginkább hátra századról századra a nemzetségnak szerencsését.

IX. Mihelyest gondolkodni kezd az ember, első kívánsága jó szerencsére kapni; eltelik egész élete ezen egy drága

jónak keresésében, minden tehetséggel a velebírásra siet. Csekélységnek tartja, valamit reá kell szálni, lót-fut, ireg-forog, jön-megy, ezer módon forgatja magát, hogy megkerít-hesse ezt a kincset: úgy rémlik előtte, hogy még csupáncsak egy lépést kell tennie boldog sorsáért, s ugyanakkor egyszer-smind az halál markába kerül. Csak ekkor tágul meg szeme kötése, ekkor esmérteti vele magát a valóság; meg is esméri, de igen későn, hogy nem egyébre vágyódott, hanem csupa vázképre.

X. Minden tisztességes léleknek legfőbb ékessége s mint-egy élelme a jótétel: ez az erkölcs sokkal inkább közelítet bennünket az Istenséghez, mint akármely más. Lehet-e édes-dedebb kereskedés, hogysem egyik kézzel hozzánk hasonlókra kiárasztani azt, amit másikkal az Úr Istentől veszünk?

XI. Igen gyakran bére szolgálatinknak a háládatlanság: azonban távol legyen, hogy hátramarassa kezdett útjában azt az embert, aki hasznokra lehet másoknak. Akármi szépséggel tündököljön is a cselekedet, bizonynyal kárát vallja legfőbb szépségének, nincs is már az az ára, ha fajtatja a saját haszonnak.

XII. Háborít és vakít a harag; a restség lankít s tompít; az irigység marja szüntelen a szívet, noha soha meg nem elégti; a hazugság megvettet bennünket; minden gonoszság gyűlöletessé tészén! De a káromkodás legvilágosabb bizonyítása a tudatlanságnak, és alávalóságnak.

XIII. A képmutató abban különbözik az erkölcsös embertől, hogy egyik szüntelen hányja-veti, dicsőíti magát, a másik csendesen mértékeli, ugyanennek kell egynezetnek lenni, hogy őket egyre ne értsük; a képmutató mindenkor dicsekedik még avval a jóval is, melyet nem mívelt, az erkölcsös azt is titkolni kívánná, amit igenis megtett.

XIV. Az, aki minden idejét a mások után való leselkedésre fordítja, mindentől megfosztja magát, valamit nyerhetne tulajdon igyekezete után.

XV. Az utazásnak sok haszna van az emberek megismerésekben. Amivel meghaladja a könyveknek hasznokat, az, hogy eleven példákat tészén szemeink eleiben, és hogy általa minnenmagunk összehasonlíthatjuk a föld kerekiségének különböző népeit, ítéletet is tehetünk az ő szokásokról és erkölcsikről; ezen igaz hasznokat helyre nem hozhatják a

könyvek. Az utazás nem egyébért válik sokaknál haszontalanná, hanem hogy nem ilyen szívű, s nem ily szükséges szándékú vágyással indulnak neki az útnak, sem, hogy hasznot vegyenek belőle.

XVI. Az ember élete e világon örökös harcok a gonoszságoknak egymás között, merő nyughatatlanság, munka s naponként való fáradtság avégett, hogy egynehány szempillantásig fényljen mások szemek előtt nagy hátramaradásával tulajdon nyugodalmának; minden haszna e nyughatatlan állapotunknak nem egyéb, hanem a sok hiábavalóságoknak egybeszövettetések, melyek a szívben mély ürességet okoznak, az elmét pediglen költött alkotmányokról nekibocsátják a költött alkotmányoknak, csak egyetlenegy szempillantást sem engedvén a megfontolásra.

XVII. A felmagasztaltatás semmivel sem emeli feljebb személyi érdemét az embernek; nem cselekszik egyebet, hanem a világ szemei eleiben terjeszti ki hibáikat a tisztviselőknak.

XVIII. Minden ember méltónak tartja magát arra, hogy ki-ki böcsületet adjon nekie, s ezen vélekedés miatt elmulasztják mindnyájan azt, amivel érdemelni kellene a böcsület. Visszatéríthetetlen kár a böcsület elvesztése: egyetlenegy böcstelen cselekedet is elégséges annak megvesztegettetésére, úgy, hogy ezer erkölccsel tündöklő cselekedetek se legyenek elégségesek mindenkor annak visszanyerésére.

XIX. Az önnönmaga szeretete egy nagyobbító üveg, mely saját erkölccseinket s másoknak hibáit növeli szemünk előtt.

XX. Gyakran tartóztatjuk bizakodásunkat azoktól, kik arra igenis érdemesek, mivel akik nem annyira érdemelik vala meg, rossz néven vevék azt tőlünk: azért is lehet a megcsalattatott barátságot annak állítani, ami mintegy kézen vezet az igazságtalanságra.

XXI. A reménység jótévője s mintegy lelke széles e világnak: igen tudja a levet csapni minden ember körül, magához is vonz mindnyájunkat édesded sugári által. Az a reménység, ami támogatja nemeseit a köztársaságnak, bátorítja fegyveres vitézeit, és serkengeti a kézi mesterségeket; ugyan a reménység az, ami ápolgatja a józan tudományokat, virágoztatja a kereskedést, vigasztalja a munkás és ügyefogyott népet. A reménység szinte úgy villogtatja magát az előtt, aki távol vagyon a Felsőleges Széktől, valamint az előtt, aki mellette ül;

kötés ő, mely egybeszedi, s újólag összebarátkoztatja az embereket; a restség örvényéből is, holott merülve maradnánk egyébként, ő emel ki bennünket arra végre, hogy azután nagy véltetelyekkel vakítson s kerítsen meg; ő gyullasztja minden cselekedeteinket, magunkat pediglen egészen megújít; ő az, aminek kell tulajdonítanunk, ami vagyunk. Tiltsd ki e világból a reménységet, azontúl egy igen ellankadt tunyaság tompít meg minden szívet, és mindeneket a semmiségre visszaszállít.

XXII. Mennél inkább fellép valaki a méltóságok polcokra, annál kevesebbet vagyon rajta, hogy reátapintson a valóságra: nem hízelkedik ő az embereknek, sőt sajnálnák, ha nyilván megmutatná nekik, hogy igen gyakran inkább hivataloknak, mintsem érdemeknek legyen szükség tulajdonítani azon tiszteleteket, melyeket vesznek: nagyon illeti ő kényeket, hogy annál inkább megszerettesse velük magát.

XXIII. Sokkal nagyobb előmenetelt tennénk minden dolgunkban, ha kevésben ragaszkodnánk a körülöttünk lévő szemléletekhez.

XXIV. Meg ne nyugodjunk magunkban, sőt hitelt kell adnunk, hogy valóban megcsalattatunk, midőn másokkal tanácskozván magunkviselése felől, dicséreteken kívül egyebet nem hallunk.

XXV. Vagnak, kik valamint szeretik a dicséreteket, szinte úgy utálják az intést, és a jó tanácsokat, melyeket adhatni nekik. Ily főállításként igen félős, hogy soha meg ne jobbitsák gáncaikat, vagy hogy igen középszerű erkölcsökkel ne határozzák meg magokat.

XXVI. A magunk mértékelése igen hasznos erkölcs arra, hogy cselekedeteinket közönségesen boldog tárgyra irányozzuk, vagy legalább sokat használ azoknak csekély látatjakon való elszomorodásunk könnyebbítésére.

XXVII. Azért adatott Istentől az okos elme az embernek, hogy annak vezérlését kövesse, ő pedig megvesztegeti azt; azért adatott, hogy elkerülje az halálos veszedelmeket, ő pediglen önként azokba ejti magát; azért adatott, hogy távol hagyja maga után a vétkeket, ő pediglen saját helytelenségi által magához hódítja azokat: mindezekre nézve azt lehet gondolni, hogy azon veszedelmek, melyeknek kitesz bennünket az ész, gyakran haszonra fordítják őket.

XXVIII. Ki-ki mindennap örvendez annak, aki felséges királyjától bizonyos jutalmat és kegyelmet nyere; annak azonban senki szót sem szól, aki jeles ügyekezettel győzé meg magát valami jó erkölcs megnyerése végett.

XXIX. Az észnek hibája az, hogy mindent kíván megfogni és kivizsgálni: merészsége arra viszi ötét, hogy valamit fel nem érhet, mindarról kételkedjen, s a kételkedés pedig igen könnyű úton vezet az hihetlenségre.

XXX. Az alkalmatlankodásnak nem kell mindenkor helyt adni, egyébként könnyen reábotlana az ember az igazságtalanság megjutalmazására: a való érdem ritkán térszen fel alkalmatlan kéréseket.

XXXI. Nem oly ritka madár a valóságos érdem, amint véljük: sokkal többször reáakadnánk, mintsem hisszük, ha jobban szorgalmatoskodnánk feltalálásában, mintsem szorgalmatoskodunk. Nem magában a való érdemben vagy az hiba, hanem a keresésének igaz kívánsága hibáz bennünk; sőt ha feltaláltuk is, csak ímmel-ámmal töröljük le az homályt róla; még a követésben is szíves akarattal nélkül szűkölködünk.

XXXII. Kívánni valakivel jót tenni, elég közönséges vágyások az embereknek, de kevesen vagnak, kik meg is feleljenek ennek a kívánságnak; a jótételeznek gyakorlása többet függ a szívnek mostani állapotjától, mintsem az elmének készségétől, és majdsaknem mindenkor nagyobb hatalommal uralkodik a szíven a rosszaság, mint a jóság.

XXXIII. Aki szüntelen való hízelkedéssel hitegeti önmagát, éppen annyira megnyugszik szíve magamagán, amennyire csekély elégedése lehet saját állapotjában vagy szerencséjében.

XXXIV. Semmi sem oly könnyű dolog, mint megcsalattatni akkor, amikor igen hirtelenkedik ítéletében az ember. De még az igen megrostált eszelkedések után sem derül fel tökéletesen a hibátalanság; s ugyanerre nézve felettébb nehéz a szemléleteket egymáshoz való tulajdon közelítésekkel együtt megismerni.

XXXV. Egyetlenegy foglalatosságunkban sem hibáznánk soha is, ha kötelességünknek megismeretét mindenkor követné az azok teljesítésekre igenis kész akarattal.

XXXVI. Ha szabad volna betekinteni a szíveknek mélységeiben, óh, mi nagyon csudálkoznánk rajta, hogy annyira

különböznek attól, ami színe alatt tűnnek szemünkbe! Látnánk ott a fortélyos színeskedést az igaz buzgóság helyett; az hamiságot az együgyű s természeti szabadság képében elrejtve; a gyűlölséget s irigységet a jó barátság felén; végre látnánk, hogy vége-hossza nincs ott a szörnyű eliszonyodásoknak. Melyek által nekibátoríttatnánk az emberek gyűlöléseknek, s minden vélek való közösség megutálásának: amióta összeszakadoznának a láncok, melyek bennünket összekapcsolnak, nem lenne többül társaság az emberek között; amely siralmas megismerettel kitannánk szívek titkait, ugyanaz örökösön eltávoztatna bennünket társalkodásoktól. Ehhez képest ama szerencsés kitelhetetlenségünk, nem törődvén a károkkal, melyeket magával hoz, mindenkor az isteni Gondviselésnek jótéteménye fog lenni, és egy nagy szerencséje az emberi lételnek.

XXXVII. Az emberség tudománya nem más, hanem egy igen hosszú lánc, melyen kötve tartanak minden embert a jobban vagy kevésben tündöklő esztendők: az esztendők között lévő különbség különbözteti meg kinek-kinek állapotját is a társaságban.

XXXVIII. Az ember sorsa e földön éppen oly tökéletességű, aminéműt természete kíván: annak változását akarni annyi, mint szabott rendeket a dolgoknak felbontani, ami valóban csupa balgatagság volna. Valamit cselekedhetik az ember, s valami illeti a bölcsét, mind az, hogy tudja, miként kellesség megismernie mostani állapotját, s miképpen tölthesse hasznosan az időt. Mi volt, s mi lehetett volna, abba mulatni el azt annyi, mint olyan dolgokban tölteni el haszontalanul, melyek már nincsenek s nem is lehetnek, s egyszersmind elfelejtetni vele azt, ami, és amit szükség cselekednie. Bizonyos tudásokból felvehetni azt, ami az embert magasztalja, és a több alkotmányoktól különbözteti: ilyen az ő feljebbvalóságának eredete, s ugyanez, oh, mi téres mező megfuttatására esznek és szívének. De nem terjesztheti ki magát mindenekre, sok szemléletek vagynak előtte tárgyul, melyeket soha utol nem érhet; azért is sokszor köteleztetik megállapodni futásában és megvallani tudatlanságát: ily jelensége nagyon meghatároztatásának, s ennyi indítóokai alávalóságának, s maga megalázásának! Íme az ember, amiképp e földön helyeztetett, nem szükölködvén elég világosság nélkül, hogy magát jól viselje; ellenben igen kevésel bírván avégett, hogy

magamagát kimondhatatlanul elbízva azokban, amikkel megajándékozott.

XXXIX. Az emberi sorsnak egyenetlensége egy deli kiképezet, melyet az isteni Gondviselés választhatott az embereknek egybekapcsoltságokra, és arra végre, hogy közöttük feltartsa ezt az egymástól függést, melyből származik minden boldogulása a társaságnak. Tagadhatatlan, hogy ha az emberek, kik a természet törvényihez képest hasonlóak, sorsok szerint sem különböznenek soha is, ezen második hasonlóságnak nagy kárát tapasztalná a társaság. Talán megmaradhatott volna a világ kisdedségében mindenkor a tudományokhoz és mesterségekhez képest, melyeket ama különbféleségek s a sorsoknak közös segítségek, mellyel egymásnak tartozunk mindnyájan, támaszta fel.

XL. Mennél több jóban foglalatostkodunk ifjúságunkban, annál több gyönyörűségeket s vigasztalásokat készítünk el vénségünkre.

XLI. Azokat kedveljük e világon, kiknek inkább mesterségek, mintsem igaz érdemek vagyon kedvünk megnyerésére; inkább kedveljük a rémlést, mintsem a valóságos szint: nemde világos bizonyítása ez a világ mulandóságának?

XLII. Erejében igen bizakodni fölös bátorkodás; szüntelen félelemmel küszködni csupa gyarlóság. A bizonyos félelemmel egyeltett bizás egy közép, melyet őriznünk kell, és melyet az okos elme ad előnkben: az első, tudniillik a fölös bizakodás meg nem szenved, hogy a sok gátak miatt, melyek szemünkbe tűnnek, megcsökkenjen merészségünk; a második, tudniillik a gyarlóság azt cselekeszi, hogy az hamis és hitszegő bátorságban álmadozva ne mulatozzunk.

XLIII. Hivatalját illető foglalatosságokban tökéletesen el nem járni, mi egyéb, hanem arra érdemetlennek lenni? A csupa tisztviselések által mutatni magát tehetősnek annyi, mint megvallani, hogy magamagától tehetetlen az ember. A méltóságban azon iparkodni, hogy inkább fényeskedjen saját érdemeire nézve, mintsem tiszthelyét környékező tündöklésre nézve, egy olyan erkölcsnek művelete, melyet nem közönségesen szemlélhetni a főrendekben.

XLIV. Szükség tudni élni az alkalmatossággal, mely jókor mutatja magát, hogy szerencsésen mehessen végbe a dolog; az elszalasztott alkalmatosság vissza nem fordul.

Ugyanezért szenvedtek sokan nagy fogyatkozást szerencsájuk folyamatjában; a jó alkalmatosság csak egy szempillantástól függ: az egész szerencse, és az egész mestersége abban áll, hogy azt, mihelyest csillámlik, azonnal jól megragadjuk, s alkalmazzuk, mert amibe ma jó előmenetelt teszünk, ugyanabba talán semmire sem mehetnénk holnap.

XLV. Minden vétkek között legnehezebben engedtetik meg az embernek a társaságban a kevélység.

XLVI. Igen könnyen osztogatják e világon a szeretetreméltó ember minéműségét, azonban igen sokszor egybeveszik azt a kényeskedéssel; de még az ítéletet is felettébb hirtelenkedve teszik meg: a rémlések nem mindenkor szerzői a valóságnak.

XLVII. Az együgyű mezei szokásokat csak azért nézzük oly különösöknek és gorombáknak saját szokásainkhoz képest azonegy időben, mivel igen szokásba vettük nem előbb, hanem tulajdon gáncsaink után tenni meg az ítéletet.

XLVIII. Ha a főrendek nem oly sokat tartanának magok felől, a gazdagok pediglen jobban hajolnának az érzékenységre, nem oly ritkán üdvözlénék az igaz embert.

XLIX. Azért nem örömet munkálkodunk a minnenmagunk megismerésében, mert nem szeretünk megaláztak lenni.

L. Minden dicsőséget s az erkölcsnek valóságos deliségét az alázatosság szerzi meg, melyet mindazáltal a kevélység csak félvállról nézeget, s annyiba tart, mintegy méltatlan alacsonyásgot.

LI. Ó, mi sokakkal téteti most ezt, most amazt a mértéketlen kevély vágyás, kik azonban elmulasztják az igaz böcsületnek megnyerését vagy őrzését, azért, hogy ahhoz juthassanak, amit nagy dicsőségnek és fényes névnek mondanak! Csupa vakító vázkép, mely a minémű hitegetéssel éppen ámitja el őket, ugyanazzal kilépteti a jó erkölcs ösvényjéből, eltitkolja a veszedelmeket, melyeknek töreit igenis megveti nekik, az igazságtalanságokat is eltakarja, melyeket mégis alattomba kimér reájok.

LII. Szinte oly nehéz dolog vidám állandósággal hányogatni a böcsületnek névnek kockáját, mint a nagy szerencsének kerekén veszély nélkül üldögnél.

LIII. A jeles elmével bíró ember előtt nincs annyi erejek a szószaporító zajogásoknak és könyörgéseknek, mint a dicsőséges ellentállásnak és a nagy szívnek.

LIV. Az igen nagy vigasság többször árt, mint a szörnyű fájdalom.

LV. Midőn az, akit a jó szerencse felültetett az ugorkafára, magába nem száll, s ki legyen, meg nem esméri, arra vetemedik, hogy mások felől se tudjon semmit is.

LVI. A csalárdság és az álmélkodás annyira forgatják némelykor még a legnagyobb elméket is, hogy bizonyos állapotjaira nézve a közembereknél is alábbvaló legyen az ember: mivel igen kevesen értenek a magokon való kormányhoz, elégteleneknek találják magokat a feleletre és védelemre, vagy arra, hogy tudhassák, mitévők legyenek hirtelen.

LVII. Sokkal több jók tenyészednének fel e világon, ha kinek-kinek maga kötelességére volna teljes gondja, és ha minden cselekedeteink az igaz szívből származnának.

LVIII. Azontúl nyilvánóságos lenne az igazság, s egyszerűsmind mindenütt győzedelmeskedne, ha egyik felekezetnek egész hajlandósága saját haszonnal nem kényszerítettnek setétségbe való rekesztésére a valóságnak, csak azért, hogy bennünket balgatagságaival keríthessen meg.

LIX. A jót s a valót szükség keresni mindenütt, valahol eléve találtatik: minden embernek barátságát szükség óhajtani, siránkozni ellenben azokon, kik hamis hitegetéssel ámitják magokat, hogy csak ők bírnak az igazság letett kincsével, és hogy csak az ő szájakkal ad isteni csudafeleleteket.

DUGONICS ANDRÁS
(1740–1818)

A TUDÁKOSSÁGNAK ELSŐ KÖNYVE
(1784)

MAGYARÁZAT

I. § *A tudákosság* (mathesis) a mekkoraságnak tudománya.

MAGYARÁZAT

2. § *A mekkoraság* (quantitas) minden olyan nagyság, mely hozzáadással nagyobbodik, elvevéssel kisebbedik.

FOLYADÉK

3. § Lehet tehát az időt, a sereget mekkoraságnak mondani: mert mind az idő, mind a sereg hozzáadással nagyobbodhatik; elvevéssel kisebbedhetik.

FOLYADÉK

4. § Nem lehet tehát az Istent, a lelket mekkoraságnak mondani: mert mind az Isten, mind a lélek sem hozzáadással nem nagyobbulhat; sem elvevéssel nem kisebbülhet.

JEGYZET

5. § *Ha valamit messziről látsz, először azt kívánod felőle megtudni, mi legyen az? Másodszor: minekutána azt fának lenni tudod, továbbmenvén, azt is örömet tudnád: minemű fa legyen? Azaz: mi tulajdonsága? Mi haszna? Harmadszor: Ha ezekkel meg nem elégedvén, legtovább akarsz menni, utoljára csak azt kívánhatod még megtudni: mekkora legyen azon fa.*

FOLYADÉK

6. § Az előbbeni példából világosan kitetszik, hogy az embernek földi tudománya csak háromféle lehet. Az első: vizsgálja valaminek *miségét* (quidditatem). A második: *minéműségét* (qualitatem). A harmadik: *mekkoraságát* (quantitatem).

JEGYZET

7. § *Miséjét tudni valaminek nem nagy mesterség: tudjuk ezt a közbeszédből. Mineműségét valaminek föllebbvaló tudomány adja elődben, ezt természet tudományának szoktuk mondani (Physica). De mekkoraságát valaminek csak a tudákosságban lelheted fel.*

MAGYARÁZAT

8. § *A megszakadt mekkoraság (quantitas difereta) olyan, melynek hossza nem folyton folyik, hanem rész a résztől el vagyon válva.*

JEGYZET

9. § *Ilyes mekkoraság a sereg s egymás mellé rakosgatott kódarabok: mert a sereg közé egy embert, kódarabok közé egy követ lehet szorítani. Ezek tehát nem folyton folynak.*

MAGYARÁZAT

10. § *A huzamos mekkoraság (quantitas continua) olyan, mely minden megszakadás nélkül folyton folyik.*

JEGYZET

11. § *Ilyes az idő s az utaknak hossza: mert mind az idő, mind az utak hossza olyan folyásban vannak, hogy sem az idő közé más időt, sem az utak hossza közé más utak hosszát szorítani nem lehet. Ezek tehát folyton folynak.*

JEGYZET

12. § *Mivel a mekkoraság kétféle: I. a megszakadt (8. §), 2. a huzamos (10. §), itt mindjárt kétfelé oszlódik az egész tudákosság. Én e kétféle mekkoraságot két könyvekre osztom, I-ben a megszakadtat, II-ban a huzamost adom elő. De minekelőtte ezt cselekedjem, szükségesnek állítom, hogy eleve a tanulásnak s e tudákosság olvasásának módját kinyilatkoztassam, mely törvények és szabások nélkül haszontalan fogna egy valaki e munkámnak való megértéséhez. Osztán megmondom: mi módjuk vagyon a tudákosoknak magok könyveiknek írásukban. Végte ré a betűvetésnek előkészületeiről fogok szólni. E három dolgot három cikkelyekben adom elő.*

ELSŐ CIKKELY

A tudákosság tanulásának módjáról

ELSŐ SZABÁS

13. § Javaslom minden hazámfiának, hogy a tudákosságot oly valakitől tanulja, aki ennekelőtte e mély tengerben nemcsak evezett, hanem inkább a kormányt is nagy szorgalmatossággal tartotta: mert ha maga ereszkedik egyvalaki e habok közé, nemcsak a kőszálakon, hanem minden aprólékos *a-b-ab-on* felakad.

MÁSODIK SZABÁS

14. § E könyvemnek elejéről utoljára, osztán közepére senki se hágdicsáljon, hanem, amint írva vagyon, a rend szerint lépdegéljen. Össze vannak itten szerkeztetve mindenek. Az előbbiek híre nélkül nem lehet az utóbbiak tárházába jutni.

HARMADIK SZABÁS

15. § Ugyanazért el se hagyjon egyvalaki e könyvemben valamit, melyet tökéletesen meg nem értett. Addig dolgozzon a homályban, míg napfényre nem jut.

NEGYEDIK SZABÁS

16. § Ha a következőkben az előbbienekre visszaujjongattatol, ne hagyj abba a visszatérést, főképp eleinte: mert az előbbienek igazságától függ az utóbbiak igazsága.

ÖTÖDIK SZABÁS

17. § Ha a tudákosságban némely elmékedéseket művelésre lehet venni, e művet el ne múlásd: mert ez jobban eszedbe nyomja az igazságot, mint a pusztá elmékedés.

HATODIK SZABÁS

18. § A tudákosság megtanulásában azt is javaslom, amit a magyarok közbeszédbe mondanak: *lassan járj, tovább érsz*. Mindenütt ugyan, de itt főképpen veszedelmes a hirtelenkedés. Ha úgy tetszik is, hogy érted az előbbieneket, ne higgy magadnak. Gyakran elővedd a megtanultakat, hogy jobban megérted a hátramaradtakat. Énelöttem e jeget senki meg nem törte.

Töretlen úton vezetlek. Csak jól vigyázz nyomdokaimra: előre megmondom, hogy nagy munkával ugyan, de bizonyos kincsre vezetlek.

MÁSODIK CIKKELY

Ezen írásnak módjáról

ELSŐ SZABÁS

19. § A tudákosok elsőben *magyarázatokat* adjanak elő (definitiones). Menj fel e könyvemnek elejére (1. §) A tudákoságot eleve megmagyaráztam, mit tégyen. És mivel azt a mekkoraság tudományának lenni mondottam, ismét (2. §) a mekkoraságot is megmagyaráztam. Mert mi hasznom arról beszélni egyvalaki előtt, aki azt se tudja, miről vagyon a beszéd. Sokat szólni s keveset mondani esztelenség. Szükséges tehát mindenben a magyarázat, mely nem egyéb, hanem olyan mondás, mely minden dolognak állatját, természetét, velejét elődbe adja.

MÁSODIK SZABÁS

20. § A magyarázatok után jöjjenek a *tudtomok* (axiomata) melyek nem egyebek, hanem oly elmélkedő mondák, melyeknek igazságokat vitatni nem szükséges dolog, mert a józan elme tüstént általláthatja valóságokat. Például ha azt mondom, hogy a szem kisebb az egész főnél. Ennek valóságát több szóval bizonyítani hasztalan: ki-ki látja, hogy igazat mondok.

HARMADIK SZABÁS

21. § A tudtomok után legyenek a *kéremények* (postulata), melyek nem egyebek, hanem oly műves mondák, melyeknek igazságokat vitatni nem szükséges dolog, mert a józan elme ezeknek is tüstént általláthatja valóságokat. Például: ha azt mondom: egyvalami cérnánál más cérnát, hosszabbat szakasztani, tüstént észreveszed ennek lehetőségét.

NEGYEDIK SZABÁS

22. § A kéremények után vannak az *állományok* (hypotheses, conditiones), melyek nem egyebek, hanem olyan dolgok, melyeknek elintézéseket nem úgy tapasztaljuk a

természetben, amint mi felvesszük; de könnyen reáállhatunk, hogy úgy is lehessenek elintézve. Például: a természet éppen nem rendelte azt el, hogy egy öl akkora legyen, mint egy embernek kiterjesztett két keze hossza, annál pedig a rőf kurtább legyen. Hanem ezekre magok jókedvekből állottak az emberek; tapasztaljuk is, hogy egy országban hosszabbak az ölek és rőfök, mint a másokban. Az is csupa államány, hogy a kenyeret kenyérnek, a bort bornak mondjuk, mert kik a nyelveket eleve szerzették, mindezeket másnak nevezhették volna. Ha tehát az egész világ államányakkal él, megengedheted a Tudákosoknak is, hogy azok nélkül ne szűkölködjenek.

ÖTÖDIK SZABÁS

23. § Az államányok után tétessenek a *vételek* (theoremata), melyek nem egyebek, hanem oly elmékedő mondák, melyeknek valóságokat meg kelletik vitatni, másként az ember által nem láthatja valóságokat. Például ha az orvosokkal azt venném fel, hogy a kövér ember betegek számában vagyon. Ezen mondának valóságát által nem láthatni mindjárt, ezt tehát megvitatni szükséges, másként száz szavamnak is az lesz a vége, hogy ez csupa mendemonda. A vételnek tehát szükségképpen két része vagyon: 1. a monda, 2. a vitatás. Néha a monda és vitatás között művelés is vagyon, de ez nem mindenkor szükséges.

HATODIK SZABÁS

24. § A vételek után vannak a *tételek* (problemata), melyek nem egyebek, hanem oly műves mondák, melyeknek lehetőségeket meg kelletik vitatni. Például, ha azt teszem fel magamban, hogy egy cérnának közepét megjeljem. Ez még eddig csak monda. Meg kelletik tehát fejtenem e mondát, és ugyan a többi módok között ekképpen: összeteszem a cérnának két végét, ezt cselekedvén azt mondom, hogy azon új vég, melyet mostanában találtam, cérnának a közepe. Meg kelletik pedig eztet még bizonyítani is, másként nem tartozol reáállani, hogy a cérnának ott legyen a közepe. A tételnek tehát szükségképpen három részének kelletik lenni: 1. a monda, 2. a megfejtés, 3. a vitatás. Néha ezen utolsó rész elhagyódik, mert össze vagyon zavarva a másodikkal.

HETEDIK SZABÁS

25. § Ezek után jönnek a *folyadékok* (corollaria), melyek nem egyebek, hanem olyas mondák, melyek az előbbeniekből önként folynak, s új vitatásra nincsen szükségük. Például legyen igaz, és immár megvitatva ezen vétel: hogy a bűn meggátolja embernek azon útját, melyen az örök boldogságra lépdegél. Ezen igazságnak folyadéka ez léssen: tehát a bűntől távozni kell annak, aki az igaz boldogságot szereti. Ezen igazságot újra megbizonyítani nem szükséges, mert az előbbeni vitatásban foglaltatik.

NYOLCADIK SZABÁS

26. § Vadnak néha *jegyzetek* (scholia). Ezekben vagy azokat megvilágosítjuk, melyek ennekelőtte homályosabban mondattak; vagy valami mondának hasznát, mely az emberi életre háramlik, kinyilatkoztatjuk; vagy valami vételnek első szerzőjét, dicséret okáért, előadjuk. Egyszóval: valami dolognak mivoltáról az embert hasznosan tudósítjuk.

KILENCEDIK SZABÁS

27. § Szükségünk léssen néha az *elevekre* (lemmata), melyek nem egyebek, hanem oly előmondák, melyek a tételek, avagy vételek elejébe függesztetnek, azon tételek, avagy vételek könnyebb értelmének okáért. Például ha meg akarnám mutatni, hogy Szent Pál apostol hajótörést szenvedett a Közép-tengeren, és azon ember, akivel kötekedném, pogány volna, szükségem volna ezen elevre: mind igaz az, amit a Szentírás magában foglal, másként el nem hitethetném véle. Nem volna pedig szükségem ezen elevre, ha keresztény emberrel vetekedném, mert annál tudva vagyon ezen elevnek igazsága.

HARMADIK CIKKELY

A betűvetésnek előkészületeiről

MAGYARÁZAT

28. § Az *összeséges mekkoraság* (quantitas concreta) olyas, melynek éppen értelme másvalamivel vagyon összekapcsolva. Például ha azt mondom: *három csillag*, ezen szó: *három* itten összeséges mekkoraság, mert ennek éppen értelme a *csillagtúl* függ.

MAGYARÁZAT

29. § A *puszta mekkoraság* (quantitas abstracta) olyan, melynek éppen értelme másvalamivel nincsen összekapcsolva. Például ha azt mondom: *három*, ezen szó: *három* itten puszta mekkoraság, mert *ennek* éppen értelme semmi mástól nem függ.

JEGYZET

30. § *Jól eszedbe nyomd, édes hazámfia, az összeséges és puszta mekkoraságnak különbséget. Ez ám a tudománynak veleje. Mert ha puszta mekkoraságot vévén, igazán mondhatom: hogy három kevesebb a négynél; igaz lesz az is, ha az összeséges mekkoraságot vévén, azt mondom, hogy három csillag kevesebb négy csillagnál.*

MAGYARÁZAT

31. § Az *egy* (unum) olyasmi, mely más éppen nem lehet. Például ha azt mondom: *egy arany*, ezen *egy arany* olyasmi, mely se garas, se krajcár nem lehet, noha garas-, avagy krajcárérőt foglal magában.

MAGYARÁZAT

32. § A *szám* (numerus) az egyeknek összevétele.

FOLYADÉK

33. § Tehát a *kettőt* számnak mondhatod, mert megállja az előbbeni magyarázatot (§. 32.), de az *egy*t nem számnak, hanem csak szám elejének véljed. Mondjuk mégis közönségesen: *egy szám*, például: *egy ember csak egy szám*.

ÁLLAMÁNY

34. § A számok jelei ezek legyenek: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, s így mondassanak ki: *egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc*.

MAGYARÁZAT

35. § A *semmi* (nihilum) az, mely minden számláltatható mitől megfosztódott.

ÁLLAMÁNY

36. § A *semminek* jele ez legyen: 0.

MAGYARÁZAT

37. § *A határozott mekkoraság* (quantitas determinata) az, melynek bizonyos száma vagy. Például ha azt mondom: ezen úriember *ezres kapitány*, ama pedig *tizedes*, mind ennek, mind amannak bizonyos számú emberei vadnak.

MAGYARÁZAT

38. § *A határozatlan mekkoraság* (Quantitas indeterminata) az, melynek bizonyos száma nincsen. Például ha azt mondom: ez *nyáj*, amaz *csorda*; sem a nyájban a juhok számát, sem a csordában a tehenek számát nem tudod.

ÁLLAMÁNY

39. § *A határozatlan mekkoraságot az ABC-nek kis betűivel adjuk elő.* Például: a nyájat nevezhetjük *a*-nak, a csordát *b*-nek.

JEGYZET

40. § *Mivel a megszakadt mekkoraság kétféle: a határozott (37. §) és a határozatlan (38. §), itt mindjárt kétfelé oszthat a megszakadt mekkoraságról való tudomány. Ennek első részében a határozottat, másodikában a határozatlant lehetne előadni. De a határozott mekkoraságot énelőttem sokan kiadták a számvetésben (arithmetica). Egyet se tudok, aki a határozatlanba kapaszkodott volna, pedig e nélkül amannak való megértését senkinek meg nem ígérhették. Én tehát a határozottat abbahagyván (nehogy egy bakot nyúzni látszattassam) a határozatlanba kötélődzöm, s annak rejtekit napfényre hozom.*

MAGYARÁZAT

41. § *A betűvetés* (algebra) a megszakadt határozatlan mekkoraságnak közösleges tudománya.

JEGYZET

42. § *Ha az én édes Eleim azért nevezhették az aritmetikát számvetésnek, mert e tudomány a számok egybevetésében foglalatoskodik; megengedik kedves Utóim, hogy az algebrát betűvetésnek nevezzem, mivel e tudomány a betűk egybevetéséről elmélkedik.*

JEGYZET

43. § *Azt mondják, hogy a betűvetést Diofantus kezdte. Vadnak, kik e tudománynak eredetét a napkeletieknél keresik, és ugyanazon okból, mert azon nép még mostanában is a betűk egybevetésével él a számlálásban. De világosabb az: hogy Arábiából Spanyolországba vitéződött, innen Európának több oskoláira. E tudományt sok szép leleményekkel meggazdagította Kardan, Vieta, Hariott, Vallis, Kartes, Newton, Laibnitz, Rikatt, Euler és négyen a Bernuilliak. De ezek írásait rendbeszedte s a tanulók hasznára kidolgozta Wolf, Maklaurin, Simpson, Klairaut a többivel.*

MAGYARÁZAT

44. § *Az egyenlők (aequalia) azok, melyek egymásnak helyébe tétethetnek, megmaradván a mekkoraság. Például: tizenkilenc egy híján húsznak helyébe tétethetik. Ezek tehát egymással egyenlők.*

ÁLLAMÁNY

45. § *Egyenlőknek jele e' legyen: =. Mely ha két mekkoraság közé így tétetik: $8=8$, avagy így: $a=b$, így mondassék ki: *nyolc egyenlő nyolccal*, avagy így: *a egyenlő b*-vel.*

MAGYARÁZAT

46. § *A hasonlók (similia) azok, melyekben ugyanegyek azok, melyek által egymástól megkülönböztethetnének. Például: ember emberhez, medve medvéhez hasonló.*

ÁLLAMÁNY

47. § *A hasonlónak jele e legyen: ~. Mely ha két mekkoraság közé így tétetik: $A \sim B$, így mondassék ki: az A hasonló a B-hez. A hasonlatosság magyarázatjának és jelének hasznát a második könyvemben fogod tapasztalni.*

MAGYARÁZAT

48. § *Nagyobbnak mondatik egy mekkoraság a másíknál, ha azon egy a másikat valami részével meggyözi.*

ÁLLAMÁNY

49. § *Nagyobbságnak jele e legyen: >, mely ha két mekkoraság közé így tétetik: $8 > 5$, avagy így: $a > b$; így mondassék ki: *nyolc nagyobb az ötnél*, avagy így: *a nagyobb a b-nél*.*

MAGYARÁZAT

50. § *Kisebbnek* mondatik egy mekkoraság a másiknál, ha azon egy a másiktól valami résszel meggyőzöttetik.

ÁLLAMÁNY

51. § Kisebbségnek jele e legyen: $<$, mely ha két mekkoraság közé így tétetik: $5 < 8$, avagy így: $a < b$; így mondassék ki: *öt kisebb a nyolcnál*; avagy így: *a kisebb a b-nél*.

MAGYARÁZAT

52. § *A vagyonos mekkoraság* (quantitas positiva) az, mely nagyobb, avagy több a semminél.

ÁLLAMÁNY

53. § *A vagyonos mekkoraságnak* jele e legyen: $+$, mely ha valamely mekkoraság eleibe így függesztetik: $+8$, avagy így: $+a$, így mondassék ki: *több nyolc*, avagy így: *több a*, ha pedig két mekkoraság közé így tétetik $+8 + 2$, avagy így: $+a + b$, így mondassék ki: *több nyolc több kettővel*, avagy így: *több a több b-vel*.

ÁLLAMÁNY

54. § Mivel ha így írunk valamit: $+8 + 2$, és így mondjuk ki: *több nyolc, több kettővel*, e kimondás nemigen magyarosan esik; tehát a jelekkel összeszerkesztett mekkoraság elejébe sohase függesztjük e jelet: $+$, ha azon mekkoraságnak eleje vagyonos állapotban vagyon; hanem azt elhagyván, s ki se mondván, odafüggesztettnek s kimondottnak lenni tartjuk. Így írjuk tehát le az előbbent: $8+2$, avagy így: $a+b$, s így mondjuk ki: *nyolc több kettővel*, avagy így: *a több b-vel*, e már magyárosabban esik.

MAGYARÁZAT

55. § *A héános mekkoraság* (quantitas negativa) az, mely kisebb, avagy kevesebb a semminél.

ÁLLAMÁNY

56. § *A héános mekkoraságnak* jele e legyen: $-$, mely ha két mekkoraság közé így tétetik: $8-2$: így mondassék ki: *nyolc kevesebb kettővel*; ennek divatja annyit térsen, mintha mondanám: *hat; ez is a-b* így mondassék ki; *a kevesebb b-vel*.

JEGYZET

57. § *A* vagyonos (52. §) és héános mekkoraságot (55. §) szükség jól megértened, ha a következőkben fel nem akarsz akadni. Ennek értelmét nem sajnálom bővebben előadni ilyen példával: Legyen először egyvalakinek zsebében száz forintja, ezen embert vagyonos állapotban lenni vélheted, s többet is érni a semminél, mert vagyon valamije, melyre való nézve nem mondhatni felőle, hogy semmije vagyon. Azután másodszor: Ezen ember, elköltvén minden pénzét, oly állapotba jutott, melyben azt mondhatni felőle, hogy semmije vagyon (35. §), de még eddig se többet, se kevesebbet nem ér a semminél. Végére harmadszor: ha azon ember meg nem elégedvén semmivel bíró állapotjával, adósságba is veri magát, oly állapotba jutott, melyben azt mondhatni felőle, hogy alább esett a semminél; mert valami híján vagyon arra való nézve, hogy őtet semmivel bírni mondhatjuk. Valamint tehát a vagyonos embert azért mondjuk többet érni a semminél, mert vagyon valamije, melyre való nézve nem mondhatni felőle, hogy semmije vagyon, úgy a héános embert azért mondhatjuk kevesebbet érni a semminél, mert szűkölködik valami nélkül, melyre való nézve nem mondhatni felőle, hogy semmije vagyon. És valóban nekem úgy tetszik, hogy a mi édes Eleink különbséget tettek legyen ezen két szók között: semmi és semmije sincs. Náluk a semmi annyit tett, mint a deákoknál a nihilum. De ezen szót: semmije sincs olybá tartották, mint a deákok eztet: minus nihilo. Tudákosan mondhatták tehát, hogy ezen embernek nagy semmije vagyon; amannak pedig semmije sincs.

VERSEGHY FERENC

(1757–1822)

ERKÖLCSI LEVELEK

(1786)

TUDÓSÍTÁS

Hasztalan várta nemzetünk az ékes magyarságnak atyjától elkezdett erkölcsi levelek folytatását. Maga Báróczi Sándor úr talán csak utat akart nyitni; mások pedig tartván, nehogy ékesen szólását fel ne érhessék, meg nem merészlették béna követéssel tiszteleníteni drága nyomdokait. A második elijesztett a munkától engem is sokszor, de felbízottatt újra első gondolatom, ama reménység pedig, hogy noha alábbvaló magyarsággal írok, a nagy Duschnak mégis több leveleit megismertetvén nemzetünkkel, a jó erkölcsnek több nemeire készíthetem növendék magzatait, egészen megerősített feltett szándékomban. Ha e reménység meg nem csal, merészségemet, mellyel e könyvnek folytatásába kezdtem, akármely pironagságtól mentnek ítélem.

A magyarázó

SZÓFRON KARIDÉMUSHOZ

Csak az egyedül a szerencsétlen, Karidémus, ki az eseteknek csapásai alatt elcsügged, és annyi erősséggel nem bír, hogy a viszálykodó sorsok ellen türéssel felfegyverkezett szívet állítson. Egy illetődést, egy könnyhullatást az emberi gyengeségnek engedhetünk: de csüggedezni vagy éppen kétségbeesni! erre csak oly lélek vetemedhetik, ki magában és erkölcsének ismeretében nem találhat vigasztalást.

Közönséges, hogy szerencsétlenségünknek fenekére merüljünk, mert előbbi boldogságunkban igen bátrak voltunk, soha előre meg nem gondolván, hogy vagynak szenvedélyek, melyektől félhetünk. Az állhatatos szerencsének birtoka

megkényesít minket, és a következő szerencsétlenségnek mezeitelenséget készít, hogy csapása ellenünk bizonyosabb legyen. Ki pedig a sorsnak kedvezésével mértékletesen tud élni, elegendő szíve léssen keménységét elviselni.

A szerencsétlenségből igen nagy hasznok erednek, és vagynak a jól elrendelt szívek számára erősítések állhatatos, békességes türéssel való viselésére. Kit a kedvező szerencse mindenkor ölében hordozott, többnyire igen tudatlan. Szűkölködik a szükséges világi okosság nélkül, nem tudja úgy rendelni életét, amint boldogságra, nyugalomra és a szövetségre nézve, mellyel a társaságnak tagjaival összekapcsolatik, legnyereségesebb volna, nincs benne szívesség, nincs mások boldogtalanságához való emberi érzékenység, mely az erkölcsös illetődéseknek gazdag forrása. Rövidlátású, kevély, keményszívű, szilaj, és ezáltal, ha elesik, kétszer szerencsétlenebb esete.

Megoltalmaz ellenben minket e fontos hibáktól a jótevő szerencsétlenség. Sorsunknak változásai által ismeretséget nyerünk, mely minket egyébként megtanulhatatlan bölcsességre tanít. Elkezdünk kegyes szerencsénk hízelkedéseinek nem vakon hinni, és tartunk a változástól, mely minket már többé, ha előre láttuk, el nem lephet hirtelen, és mivel előre láttuk, készen talál minket fogadására. Ez már fele győzedelmünknek. Fel vagyunk fegyverkezve az ellenséggel való ütközetre; előre elkészítjük magunkat minden részről, módokat keresünk erősítésünkre, szabadulásunkra. Magunk érezzük, miként fáj a szerencsétlenség, s megtanuljuk ismerni a boldogtalannak jussait, másoknál könnyőületességet, ha nem gyámolt, vigasztalást, ha nem segítséget keresni. Meggyengül szívünk, s elkezdjük szívesebb érzékenység által azt, amit véltünk, hogy szerencsétlenségünkben másoktól igazság szerint várhatunk, velek is tapasztaltatni. Meg nem tiltjuk a szenvedőktől a tőlük óhajtott könnyhullatásokat; sietünk segítségükre, valahányszor segíthetünk rajtuk. Az emberi szeretet, melyet a természet szívünkbe oltott, önnön illetődésünk és érzékenységünk által elhatalmasodik bennünk, s többekre kiterjed. Polgár szomszédaink szeretnek minket, csudálják emberi szeretetünket, háládatossággal viseltetnek hozzánk, és az ilyen indulatok által barátainkká is lesznek, kiknek vigasztaló segedelmeikre támaszthassuk magunkat szerencsétlenségünkben.

Ilyen hasznokat veszünk a tanulságokkal teljes szerencsétlenségtől, ilyen segítségeket keménységének elviselésére. Szíves vigasztalás, midőn szenvedünk, ha látjuk, hogy mások is érzik szenvedésünket. A könnyörületességnek könnyhullatásai mik vajon egyebek, ha nem sebeink fájdalomainak enyhítései? Az illetődött barátoknak tekintete, kik a hozzánk való szeretetet könnyhullatásokkal bizonyítják, igen felállat minket még akkor is, midőn rajtunk nem segíthetnek.

Hidd el, Karidémus, hogy a szerencsétlen esetek nem egyebek az égnek tanításainál, mely a jó erkölcsnek mellünkben szenderedő szikráit felébreszteti, s mindama gondolatokat, melyekre bennünk készülteket tett a természet, rejtekeikből kiédesíteni és a gyakorlás által készséggé tenni méltóztatik. Ki nem kíván szüntelen szerencsés lenni? De többnyire drágán fizettetik meg e szüntelen tartó boldogság! a felséges bölcsességnek vesztével és olyatén erkölcsöknek fogyatkozásával, melyek minket, boldogtalanokat az elkényeztetett szerencsésnél sokkal feljebb emelnének. Önnönmagunknak igen világi szeretete heves kívánsággal vágyakozik a félbeszakasztás nélkül való öröm után! De ha a kegyes ég legjobb alkotmányát, az erkölcsös embert tökéletességre akarja juttatni, úgy, hogy őtet még a boldog eszelősek is megcsudálják, a szerencsétlenségnek garádicsai által tartós bölcsességre vezérli őt, és szívét önnön illetődései által erkölcsre formálja, mely a közönségestől az érzékenység és a fundamentumi ítéletek által különböztetik.

Vannak erkölcsök, melyek a szerencsének kedvesei előtt egészen elrejtve maradnak, erkölcsök, melyek érdemesek a világ minden hasznainak, minden örömeinek és boldogságnak kárvallásán megvétetni. A szerencsének kebelében mindedig ritkán neveltetett *ember*. E gyenge anya elrontja gyermekeit, midőn rájuk egész kegyességét kiönti, és el nem tagad semmit kívánságuktól. Esméred természetét e kívánságoknak! Nem nyugszanak, sem akadályt maguk előtt nem szenvednek, ha egyszer szokva vannak mindenekben megelégtetni. Elragadnak magukkal mindent, ami ellenek áll, mint a folyó, mely gazdagságától felháborított. Az isteni és emberi törvények nem akadályok, melyektől magukat gátolatlan hagyják. A szerencsének kedvese, ki megnyer mindent, amit kíván, vágyódásaiban mértékletlen lévén, és mindehhez,

amik képzelt boldogságának folyásával ellenkeznek, tűrés nélkül való háborodással viseltetvén, elkövet megfontolás nélkül minden gonoszságokat, ha céljainak megnyerésére alkalmatosak. Tulajdon önnönségét tartja az egész teremtés középpontjának, őérette vagyon minden, az ő gyönyörűségére kell szolgálni minden alkotmánynak, a természetnek kerekai játszanak előtte, és ha megérdeklí azokat, csak azért történik, hogy nékik oly mozdulást adjon, mely gyönyörűségére céloz. Szolgálatában a nyereségnek indulván, csak avégre veti el jóvoltait, hogy maga arathasson, kicsiny kedvezéseket árul nagy jutalmakért. Érzékenység nélkül adakozik, háladatosság nélkül vesz, nagyszívűség nélkül tékozol, tekintetben vagyon, de tisztelet nélkül, ezer hízelkedőkkel bővelkedik, de jó barát nélkül, elhitheti magával, hogy érdemek nélkül nagy, mivel szerencsés. Hideg szívű lévén magán kívül minden egyébhez, szűkölködik a szép erkölcsök nélkül, melyeket bírnia kellene, hogy boldogságában boldog és méltóságában tiszteletre méltó legyen. A buja henyélésnek karjai között a restséghez szokván, fáradtságoknak találja az erkölcsöt és az érdemet, melyekkel tiszteletet, barátságot, és szeretetet szerezhetne. Nem tanult ismerni más boldogságot az érzékenységek gyönyörködtetésénél. Ebben helyezteti egyetlen szerencsés-jét, s meg nem tilt magától semmit, ami ennek előmozdítására szolgál. Mindenféle módjaihoz egyenlő szívvel ragaszkodik. Itt ő ugyanazon hidegséggel szerencsére emeli a szűkölködőt, ki néki használhat, mellyel amott letaszítja a szerencsést, ki magasztaltatását akadályoztatja. Odaadja bal kezével, amit a jobbal elragad, s egyenlő érzéketlenséggel védi a hízelkedőnek életét, öldöklí barátját, kiattatja a szomjúhozóval a poharát, hogy az özvegyek vérével újra megtölthesse.

Vérris az, kit most néked lerajzoltam. Születésétől fogva, míg férfiúi esztendeire jutott, nem tapasztalt egyéb szerencsétlenséget az állhatatos szerencsénél. Egészséget, kincseket, tekintetet, tisztségeket, gyönyörűségeket, mindent, amit az esztelen imád, bőven kiöntött reá a mosolygó szerencse, de abból mégis legkisebb részecskét nem szerzett magának, ami a bölcsektől becsültetni szokott. Jótéteményeinek egész csoportjában jó-ságos cselekedetet és egész adakozásában nem találsz emberi szeretetet. Éppen annyit tékozol a semmirekellőkre, kik a gyönyörűségeket vele felosztják, mennyit elragad könnyező

jobbágyaitól, kik érette munkálkodnak. Nem tudja, mely súlyos a szükség, mivel azt még soha nem tapasztalta, öröm nélkül adakozik, és könnyőreletesség nélkül rabol. Indulatjait tartja élete mértékeinek: ha ezeket a törvények ellenkezése nélkül megeléghetheti, meg nem szegi a törvényeket. Ha az atyától a leánynak ártatlanságát pénzen megveheti, csak egy vétket követ el, nem mintha az erőszaktételt szégyenlené: miként szégyenhetné az erőszaktételt, aki minden indulatait megeléghíteni és a gonosz szokásokat jussainak szokta tartani? Hanem azért, mivel nem oly fáradságos valakit pénzzel megkeríteni, mint megölni. Ha a szomorú atya meg nem engedi magát boldogíttatni (mert így nevezi Verris gyalázatos alkuját) vagynak láncai s kötelei, vagynak hízelkedői, kik a tőle vett jótéteményekért háládatosságból hamis tanúságot mondjanak, vagy hamisan esküdjének, vagyon pénze a bírának megkerítésére, kik az ilyent halálra kárhoztassák. Mert mire valók volnának egyébként jó barátai? Jó barátai! Hízlekedőket, semmirevalókat tart Verris kívánságainak szolgálátára, mint a vadászatra ebek[et]. Hizlalja őket, hogy tőle jelt vévén készen legyenek vágyakozása elejébe vadat hajtani. Felosztják azután, ha ő egyszer megelégszik, a megmaradott ragadományt, s élnek azzal, aminek meglepése annyi fáradságokba került. Ez egyetlen kötele annyi társaságoknak, mert az önnön hasznát kereső Verris sem barátságra nem alkalmazatos, sem arra, hogy másokat barátságra ébresszen. Durva lévén az elsőségek miatt, melyekkel másokat megelőz, nem tekint magán kívül senkire, s csak egynéhányakkal társalkodik, vagy mivel segedelmekre szüksége vagyon, vagy pedig azért, mivel őket játékos eszközöknek tartja akkorra, midőn gonoszságokban nem foglalatoskodik. Vad és szilaj, mivel még eddig mind beteljesedtek kívánságai, mivel a szerencse minden vágyódásait megeléghítette, sajnálván őt a gonoszságoknak természeti büntetésétől is: hasonló a szelídítetlen lóhoz, mely míg sem a zabla, sem a verés, sem a sarkantyú által nem tanított a mérték szerint való lépésekre.

Mennyit tanulna e szilaj, ha őt a szerencsétlenség megbolázni és a szenvedélyek által mélyebb gondolatokra akarná kényszeríteni. Az állhatatos szerencse sokszor megrontott már sokakat a legjobb emberek közül, kik a középszerű sorsban, hol a jó a rosszal szüntelen változnak, mértékletesek, barátságosak,

hívek, nemes szívűek s alázatosak voltak. Megrészegette őket a boldogságnak bűbajos kehelye. A kevélység lépett az alázatosságnak helyére, a haszonkeresés a barátságot, az érzéketlenség felváltotta benne az emberi szeretetet. Ki volt nagyobb, a kicsiny Macedóniának királya-e, vagy a világnak ura? Amit ezen emberen a serény bölcsesség szerencsésen felépített, egészen lerontotta a szerencsének félbeszakítás nélkül való folyamata. Annál kisebb lett Sándor, mennél jobban szaporodtak a tőle meggyőztetett tartományok, dicséretes fejedelme volt kicsiny országának, de mint világnak országlója utálatossá lett. Olyannyira kiüresítette magát boldogításával a szerencse, hogy már hatalmában nem volt csak egy kívánságát is teljesíteni. Az ilyen díszek által ama férfi, ki ellenségének valaha megsiratta esetét, a kegyetlenségnek indult olyannyira, hogy még jó barátjait is öldöklötte, ama alázatos király, ki méltóságát Héfesztionnal felosztotta, oly büszke lett, hogy végtére az isteni reményeztetésre is vágyakodott, és hogy rövidesen megmondjam, a mértékletes, józan, és igaz szívű vitéz, részegségre, puhaságra és a gyanúkkal teljes gyönyörűségekre vete-medett. A természet nem olthat, a jó nevelés nem dajkálhat, a bölcsesség nem építhet annyi jót, mennyit semmivé változtat, leront, leszaggat az állhatatos szerencse.

Ha becsüljük a jó erkölcsöt, áldjuk a szerencsétlenséget, mely azzal minket megismerkedtet. Éreztem keménységet, sírtam magamért, most már tudom, mit kell szenvedni másoknak, és könnyezek érettek. Kevély voltam, míg szerencsém szolgált, s elhittem magammal, hogy ellehetek idegen segítség nélkül, de a jóvoltú szerencsétlenség megkönyörül-vén rabságomon, megnyitotta szeméimet. Látom már, hogy szenvedhetek, és hogy másoknak segítése nélkül igenis szűkölködök. Leereszkedek a magasságból, melyre magamat emeltettnék lenni képzeltem, s alázatos vagyok. A sorsnak többszörözött csapásai lágyítják már és érzékenységre tanítják szívemet, könyörületességre hevül emberi szeretetem, emberek barátja kezdek lenni, adakozáshoz fogok, képelem azoknak vigasztalását és örömét, kik tőlem néminemű segítséget vettek, szeretem ezen örömet, és az adakozásban gyönyörűséget kezdek találni. Előrelátó vagyok, megtanított erre szerencsétlenségem. Kevélységem elűzte volt tőlem felebarátaimat, vagy legalább tőlem tartani kényszerítette

azokat, kik velem társalkodtak, egy sem volt, ki szívét előttem megnyitotta volna. Most már nagy seregtől látom magamat körülvetve; azoktól, kiket velem a háládatosság, a tisztelet és a szeretet összekapcsol. A szerencsétlenség segedelme nélkül soha talán nem tapasztaltam volna ama gyönyörűséget, mely a barátságos társalkodásból származni szokott.

De hogy a többi hasznokat elhallgassam, alkalmatosságot is ad a szerencsétlenség a különösebb erkölcsöknek megmutatására. Itt a sors tégedet pályára idéz, hol szívednek érdemét s méltóságát megmutathatod. Egy egész világon győzedelmeskedő bajnok fel nem érhet az ártatlan szenvedőnek dicsőségével, ki a viszontagságok ellen békeséges türelést állít. Az égnek végzésire nézve az alázatos tőrés, az emberek rohanásaira nézve az állhatatos nagyszívűség; az ellenségekre nézve az adakozás és a szélvészek között a szívnek nyugodalmas egyarányúsága, ó! mely ragyogó díszek a szenvedő emberben. Ki ne csudálja a bajnokokat, kik ártatlanul szenvednek, és szenvedvén feljebb emelkednek minden viszontagságoknál.

Mennél hevesebbek az ilyen erősségek példái, annál nagyobb csudálkozást érdemelnek tőlünk. Megtanuljuk ezekből az emberi természetnek érdemét, megtanuljuk méltóságát, és nemde méltó, hogy azoknak neveikről, kik a következő világnak ily példákat állítottak, unokákról unokákra megemlékezzünk.

Könyörületes tisztelettel olvasom szenvedésteget és győzedelmeidet, emberi természet méltóságának vértanúi! Sajtolódik szemeimből a könnyhullatás, és ébred szívem az örvendetes dicsekedésre. „Mutasd bár nékem egész seregedet, mellyel a tanásházat körülvetted; fenyegezz bár, amennyiszer tetszik, a halállal; kevés öreg vérem kedvéért mégsem mondom ellenségnek Mariust, ki Rómát és egész Itáliát megtaltalmazta” – felele a dühösködő Szullának Scaevola, midőn ellenségének kárhovatására kényszeríténé.

Halálra vezetették az öreg Fócion, kit már lábai alig bírának, ezen öreg, ki nyolcvanesztendős ártatlansága miatt jónak neveztetett. Összegyülekezett nézésére a község, sajnálták öregségét sokan, sokan pedig gyaláztatásán szánakoztak. Egy azonban ellenségei közül gyalázatos alacsonysággal szemei közé pökött. Ő pedig a nyomát követő bírákhoz

fordulván, „Tiltsátok meg – úgy mond – ezen embernek, hogy ezentúl magát oly szeretet nélkül valónak ne mutassa.”

Nem a bujának erkölcsi ezek, kit megkényesített a szerencse. Arra, hogy ilyen erősséget mutathassunk, szükséges, hogy tűrésünk több esetek által gyakorolt, és szívünk a jó erkölccsel teljes legyen. Ehhez kell előre győzhetetlen szeretetet fogadnunk, szeretetet, mely velünk a haszonkeresésnek minden fortélyait és minden nyereségeit elfelejtse. Az égnek magasságából és a léleknek ama csendességéből, mely bennünk és körülöttünk erkölcsünknek örvendetes ismeretét teremti, le kell tudnunk tekinteni az alacsony földnek szélvészreire.

Ezáltal megerősítve oly nagyszívúsággal fogadta halálát Szókratész, mely méltó, hogy minden századoktól csudáltsason. Egész élete a sorsokkal való viaskodásból és azoknak rohanásain vett győzedelemből állott. Harminc tirannusok ellen állhatatossággal vetekedett, de halála volt legdíszesebb győzedeleme. Hallván, hogy az athénabeliektől halálra kárhoztatott, nem felelt egyebet, hanem hogy „ugyanezen ítéletet már ellenek is régen megejtette a természet”. Hitvestársa csak azt panaszkolta egyedül, hogy férje ártatlanul ítéltetett a halálra. Észtelen! Éppen ez volt a vigasztalás, melyre a bajnok egész erősségét építette. „Azt akarod talán, hogy törvényesen kárhoztassam a halálra?” Megitta a mérget, és egész világot hagyott maga után, mely rajta szánakodjon. Ha nagy ember esik, még estében is nagy: meg nem becsteleníttetik, mint a templom köveinek hulladékai, melyek a jámboroktól még akkor is tiszteltetnek, midőn lábuk alatt fekszenek.

Ne gondold azonban, Karidémus, hogy ezek, kiket megneveztem, maguk egyedül, kik a nagyszívúság példáit az utánuk következő unokáknak csudálására felállították. Ki nem halt még e felséges, e tiszteletes erkölcs. De ne keresd a csendességben: keresd a legkegyetlenebb szélvészek, pártütések, üldözések, a hazabéli támadások között, hol a részek dühösködnek, a babonáság vért szomjúhozik, a gyűlölség kegyetlenkedik, hol az indulatok zabola nélkül, a jussok megtapodva vannak, és a hatalom maga hoz egyedül törvényeket. Itt vagyon foglalatosságának piaca. Itt keresd az állhatatos, a nagyszívú, a csudálatos férfiút. Addison angyalával, itt áll nyugodalmas és derült lélekkel a szélvésznek közepén, melytől alatta reszket a föld.

Ilyen idők születték *Montrozét*. Ugyanazon erősséggel, mellyel királyát védelmezte, s egy maroknyi fegyvertelen vitézekkel a pártütőknek egy egész dühösködő nemzetét megrémítette, elszenvedte utoljára a sorsnak legkegyetlenebb keménységét. Embertelen és újabb kínzásainak találmányában fortélyoskodó ellenségei megengedék végtére, hogy gyermekeit megölelje, hanem, hogy még atyai szívességét is gyötrelmévé változtassák. Hasztalan! Még a magzatok ölése sem háborítja meg bajnoki lelkének csendességét. Nem érkezik szemeibe gyenge könnyhullatás, nem hallatik ajakiból panasz dühös ellenségeinek igazságtalansága ellen. Elolvassák azután ítéletét, a nemzetnek e gyalázatos bélyegét. Az akasztófán haljon meg gyalázatos halállal. Három óráig, ellenségeinek nézésére, függjön az ég és föld között, feje azután a tömlöc előtt, kezei és lábai függesztessenek fel az országnak négy városaiban, teste pedig temettessen el a gonosztévők közé. Rettenetes ítélet! de nem *Montrozének*. Sajnálta boldogtalan és megcsalattatott népét. „Annyira becsülöm – úgy mond –, hogy fejemet a tömlöc elébe függeszthetik, mintha képem a királynak hálószobájába akasztatna. Azzal pedig, hogy kezeimet és lábaimat négy városokra elkülditek, oly keveset gondolok, hogy örvendének inkább, ha több kezeim és lábaim volnának, és ezeket a kereszténységnek minden városaira felosztva tudnám, emlékezetül és bizonyosságul néminemű állapotért viaskodtam.”

Megérdemlik az ilyen lelkek tőlünk a csudálkozást, de megérdemlik a követést is. Az ő nagyszívűségük nem vakmerőség, hanem állhatatosság, nem büszkeség, hanem egyarányúság, nem fejesség, hanem békességes tűrés, mely az okosság által neveltetett, és a viszontagságok által megkeményedett. Nem támaszkodik a nyomorult kérdésre, hanem az erkölcsre. Az éghez ragaszkodnak erősen, és a földet maguk alatt forogni hagyják. Ó, Karidémus! megmutatják az ilyen példák, mit tehet az emberi természet, s megintenek minket, hogy gyalázásától őrizzekdjünk. Áldd a szerencsétlenséget, mely téged e méltóságra felvezethet, és tanul meg azt arra a célra fordítani, melyre küldötte a gondviselés.

PÉCZELI JÓZSEF
(1750–1792)

YUNG ÉJSZAKÁI
(1787)

HATODIK ÉJSZAKA

A HALÁL ELFELEJTÉSE

Kedves Nárcissám! tiszta és friss valál te, mint a reggelnek harmatja, s mint ez, csak egy hajnalnak tartásáig ragyogtál, s a napnak legelső melegével a földről az egekbe szállottál. Óh, én leányom! a te megőszült atyád lett a te tanítványod. Micsoda nagy bölcsességre oktatt engem a te ifjúságod s váratlan haláloed. Az esztendőök megfélejtették az én fejemet, mégis kevélyen emelem azt fel! A mások haláláról gondolkozván, nem látom a sírt, amely az én számomra ásattatik.

Mennyi gyalázatos erőtlenségeket vesznek észbe a gyermekek az ő atyjaikban! Micsoda nevetséges vizsgálója s dorgálója a gyermekség hibáinak az a vén, akinek meggörbedett hátán vagyon hetven esztendőnek bűne! A második gyermekség, amely ez életet bérekeszti, még balgatagabb annál, amely ezt elkezdi. Mikor a vétkezésre tehetetlenekké tétettetünk, akkor kezdjük papolni a virtust az ifjaknak; mikor többé senkinek sem kellünk, akkor kezdünk tanítani, s összehúzott homlokokkal prédikáljuk a mi erkölcsi tudományunkat. De mikor az ifjat némely csalfaságból származott hibájiért megdorgáljuk, lát ő mi bennünk sokszor azoknál nagyobbakat, amelyek kétszeresen rútakká tészik előtte orcáink ráncait.

A Halálról való elfelejtkezés az öregeknek majd' legfőbb hibájok. Hogy soká élnek, azt gondolják, hogy halhatatlanok. Távoly legyen tőllem ez a tévelygés! Élven meghóltak azok, akik magokat ennyire megcsalják, eltemették az ő szíveik; e világ az ő sírhalmok. A vénségnek dicsőossége ez, hogy kívánjon meghalni. Ez a kívánság dicsérete az elfolyt életnek,

záloga a következőknek. Előre meg kellene jókor tudnunk jövődő sorsunkat. E lenne leghathatósabb eszköz a halál keserűségeinek elvételére.

Amely lélek irtózik a halálról való gondolkozástól, setétségben van az, s aluszik egy veszedelmes mélységnek szélén, ahonnan a legelső szélvész levetheti őtet.

De azt kérdezed tőlem, Lorenzó, miért verdesem ily szünetlenül a halál nevével a te füleidet? Halld meg: a halálról való gondolkozás felemeli az embert a porból, s lábára állítja, megtölti ama pokolbéli mélységnek rettenetes mélységét, s mint egy csendes ereszkedőn, szállítja őtet a sírba. Melyik az a szív, amely merne játszani ama rémítő örökkévalósággal, amely kockát merne arra vetni, s hidegvérrel várna annak akármely oldalát, ama két különböző örökkévalóságot? Kicsoda az a vakmerő, aki veszedelemre vetné az ő életét egy lepkéért, az örökkévalóságot egy szempillantásért? Minden szempillantás, amely reánk jó, bészárja a sírt, amelyet megásott az, amely elrepült. A kísértetek ostromolnak, mikor a halálnak félelme elaluszik bennünk, a vétket követő nyavalyák legerősebb strázsa, amely a virtusra vigyázhat.

Nincs oly bolondság, amely el nem veszi az ő csalárd színeit a halálnak meggondolása előtt. A világi bölcsesség elsárgul ennek jelenlétében, s megfogyatkozik annak minden csalárd kellemetessége. Gazdag ez az ígéretekben, mindenkor épít a jövődőkön; de oly vékony levelekre, amelyek a leglassúbb szélre elszélednek a levegőgben. Mely sokkal különböző ettől az igaz bölcsesség! Amaz olyan, mint a Hold az ő fogytában, e pedig mint a Nap az ő felköltében; amaz temettetik a sírhalomba, e pedig győzedelmi pompával vezet minket az Egekbe.

Micsoda ígérés által eshetik az meg, hogy száz esztendőtt lát a vén maga között és az ő ajtaja előtt ülő halál között? Sokszor zörget ez, meg is rémül a vén, de csakhamar ismét elaluszik a zörgetés után. Úgy állunk mi e földön, mint egy ütközet mezején, minden napon számosan rognak le a mi szemünk láttokra, sokszor elkerüljük a mikorülöttünk előtt halálos nyilakat, sokszor magunk is megsértetünk azoktól; de mikor vérrel és sebekkel megteljesedünk is, magunkat halhatatlanoknak gondoljuk. A reménység kivirágzik mindennap az elszáradott törzsökből. Sokan a százzal születetnek, amely

méri az ő idejeket, mégis azzal biztatják magokat, hogy tovább élnek annál, s megérik az új száznak születését. Mint a megbomlott órában nem egyez a mutató a csengettyűvel; így soha sem egyez meg az ember a természettel. Az ember azt gondolja, hogy még csak hat óra, mikor a természet az éjfélét mutatja.

Haszontalan mutogatják előttünk a mivelünk egy idejű öregek az ő homlokokat, amelyen barázdákat húztak az esztendőök, hiába int bennünket ez a hűséges tükör azokról a pusztításokról, amelyeket az idő okozott minékünk; mert meg nem látjuk abban a mi magunk képét. Hidegvérrel nézzük, mit csinál a halál a mi szomszédunknál, mikor látjuk, hogy megkötözte annak tagjait, s mindjárt kinyomja legutolsó leheletét; azt mondjuk: ez az öreg nem életre való, közel van halála. Szintannyi esztendőökkel s erőtlenséggel megterhelhetvén mindég kételkedünk magunkéról. Mennél közelebb jó hozzánk, annál inkább nem látjuk. Úgy lehetne gondolkozni, hogy talán az életnek hosszas bírása minket annak örökösivé tesz, s az esztendőöknek sokasága prészkibál minálunk a sír ellen.

Mindazáltal mikor a mi barátunknak halálos ágya mellett ülvén törölgetjük annak hideg veréjtékét, vagy feltámasztjuk annak lecsüggedett fejét, mikor látván, hogy az ő életének fáklýája gyenge világot vet, rémuléssel számláljuk az ő még hátralévő szempillantásait; akkor a fájdalom egy sűrű felleget vet szemünk eleibe, eltűnik a gyönyörűség, amely minket elszédített; a mi érzékenységeink megfagynak, a mi magasan repülő kívánságaink a földhöz csapattatnak, sírunk a mi barátinkon, s reszketünk magunkon. Elgondoljuk, hogy nemsokára mi lészünk olyan állapotban amilyenben most barátunkat látjuk, s mikor annak haldokló szemei, minekelőtte végképpen elaludnának, reánk függesztetnek, akkor a mi szíveink általjáratatván a rendkívül való siralomtól, mintegy meglágyult viaszba, bényomatik abba a halálnak képe, s a mi szemeink még akaratumk ellen is bétékintenek a mi végső menedékhelyünkbe. De ha a mi gondolatink egynehány szempillantásig keresik is annak koporsóját, mely gyorsak vagyunk azoknak visszahívásokra! Nem töröltetnek el ily hamar a homokra íratott betűk. Még nedvesek a mi orcáink a könnyektől, mikor már a mosolygás felült a mi ajakainkra, s a bolondság elfoglalta a mi szíveinket. Kevés idő múlva oly

hidegek lészünk a mi legjobb barátunk eránt, milyen hideg az a márvány, amely azt bétakarta, s az ő halálának minden körülállását kitörölvén emlékezetünkől, érzéketlenek lészünk iránta, mint azok a juhok, akik az ő sírhalmán legelnek, s széjjelszórják az ő hamvait.

A mi barátunknak halála úgy ereszkedik mireánk, mint egy felleg, amelynek hideg nedvessége eloltja a mi indulatunknak tüzét, meghomályosítja az életnek azt a ragyogását, amely megvakítja a bölcsét is, mintegy megegyengetik ezek előttünk a darabos utat, hogy mint menedékhelybe, úgy menjünk a halálra. Minden barátunk, amely elragadtatik tőlünk, olyan mintha egy toll szakasztatnék ki a mi kevésységünknek szárnyaiból, hogy alantabb repüljünk; a rajtunk minden órán történhető hasonló sorsnak megmondolása kényszeríti a mi nagyravágyásunkat, hogy elhagyván a magas helyeket, járjunk a föld színén, minekelőtte elnyelne az, hogy többé ne légyünk. A mi haldokló barátink mihozzánk idvességes intésekkel küldetett követek. A mi hasznunkért tart sokáig azoknak betegségek, s hosszas sínlődések után mintegy miertünk hálnak meg. Hát megengednének-é, hogy az ő fájdalmok s halálok haszon nélkül való légyen mireánk nézve? Megszomorítanánk-é a mi háladatlanságunkkal az ő mikörülöttünk repdeső árnyékokat, amely hathatósan kényszeríti szíveinket a virtusra? Megutálnánk-é azt az ékesen szőlő kérést, amelyet nyújt hozzánk az ő sírhalmoknak csendes hallgatása?

Miért ragadtatnak el mimellőlünk a mi barátink? Nem bosszúállásból, hanem erántunk való szánakozásból foszt meg az Úr bennünket azoktól. Ezért van az, hogy az őhozzájok való ragaszkodás s szeretet visszahozza a mi szíveinkben a halálról való gondolkodást, amelyet a megveszett természet mindenkor messze akar távoztatni. De sem a józan okosság, sem a szeretet együtt nem elegendendők e világ szédítésének visszaverésére. Nézed az irgalmatlan órát, amely siet tefeléd, s mégis ily távol van a te gondolatodtól. Egész életünket csak abban töltjük, hogy azt elfelejtsük; holott arra kellene inkább azt fordítanunk, hogy annak nagy következéseit megmondoljuk. A halál, mely szüntelen fenyeget a mi ajtónkon, ez a legbizonyosabb s legirtóztatóbb dolog, hát oly váratlan vendég-é, amelyről azt lehessen mondani, hogy jöjjön, mikor akar? Úgy van, hogy jóllehet száma nélkül való posták jelengetik nekünk

az ő jövetelét, mégis mindenkor készületlen talál ez bennünket. Mi az oka e nagy tévelygésnek? Ez életnek gyönyörűségei hát oly szorosan vagynak-é összeszerkesztetve, hogy egy szempillantásig való rémülés nem talál helyt azok között? vagy evilági szorgalmatosságok úgy elfoglalják-é szívünket, hogy a halálnak ábrázata nem juthat bé ahhoz? Ez a megveszett indulat úgy vakít-é meg minden elméket, miképpen a hitetlen Délila kiszúratta a Sámson szemeit?

Balgatag öregek, kik egy rakás könyvek között ültök, s eltévelyedtek egy haszontalan tudományban, amely nem egyéb, hanem egy pompás tudatlanság, akartok-é bölcsebbek lenni azoknál, akik a bölcsességnek nevével dicsekednek? tanuljátok meg azt, amit hasznos tudni. A közönséges élet szabados mezőt nyit tinéktek; ahol megtanulhatjátok azt a tudományt, amely egyedül szükséges, könnyű az ahhoz való járulás, semmi tövisek nincsenek annak bémenetelésében. Ne utáljátok meg ezeket a közönséges, de hasznos igazságokat, amelyeket a természetnek s tapasztalásnak könyve kiterjeszt a ti szemeitek előtt, halhatatlanok ezeknek gyümölcsei! Ne merüljetek hát bé a haszontalan tudománynak mélységeiben! Híresekké akarván tenni neveiteket, hízlaljátok magatokat egy titeket megalázó kevélységgel; amennyivel híretek nevelkedik, annyival kissebbedik a ti virtustok. Olyan minden tudományotok, mint a holdnak világossága, amelynek nincs sem ereje, sem melegsége. A ti hideg vizsgálódástok között jéggé válik a ti szívetek. Serkenjete fel ti hideg szemlélők! kik mindent szerettek tudni azon az egyen kívül, amely egyedül szükséges.

Megaggott öregek, én lankadtságomnak s második gyermekésemnek sorsosi, akiknek lelketek siket a szóra, mely felemeli magát a ti barátotoknak sírhalmából. Ha a halálnak mennydörgése, melynek tüzes nyila szállott a ti szomszédjaitoknak fejekre, meg nem reszkettetheti a ti érzéketlen fületeket, tekintsetek magatokra, ti járó sírhalmok! Olvassátok magatokon e szókat: *meghalsz*. Te pedig Lorenzó! ne hidd el magad ifjúságodban! A halál mindenfelé vág. Mint egy hű strázsának, nyiljanak fel hát a te szemeid, figyelmezzenek füleid! Öltözd fel fegyvereid, vigyázz, ne támaszkodj a te lándzsádra, mert félsz, hogy az álom felmász szemhéjaidra, s ez a rettenetes ellenség aluva talál! Hová lettek azok, akik az

elmúlt esztendőben játszottak a mi játéknéző helyeinken? Hová lett az ő homlokoknak kevélysége? Az életnek legörvendetesebb mulatsági is, ámbár virágok között, de mindég a halált mutogatják nekünk. A mi theátrumaink a halottas szőnyegnek képit mintegy lerajzolják előttünk; úgy szólnak a halálról, mint azok a koszorúk, amelyek a koporsókra rakattatnak. Mint azok a bátor tolvajok, akik kiássák a föld gyomrában elrejtetett kincseket, úgy mi is csak azért kereskedünk a sírhalmokban, hogy ott is a mi gyönyörúségeinknek edelét találjunk. Többnyire ez élet ragyogó pompáji a holtak testamentumának gyümölcsei. Hát csak úgy mászkálunk-é mi mindég a temetőben, mint az érzéketlen férgek, hogy ne gondolkozzunk a mi magunk töredékenységről s a felénk közelgető halálról?

Hányan alusznak most a föld alatt azok közül, akik az elmúlt esztendőben nagy méltóságú hivatalt viseltek annak színen, s akiknek neveik nyitva tartják most is a világnak füleit az ő híreknek hallására? Honnan vagyon a te bátorságod? Avagy frigyét kötött-é a halál az emberi nemzetséggel? Avagy megtelvéen vérrel, felfüggesztette-é az ő éles szablyáját? Sőt inkább nézd meg, mint villog az ő fegyvere az ő kezében. Sem a fáknak levelei, sem az emberek nem maradnak meg jobban ez esztendőben, mint a másokban.

Hogy felejthetjük el, hogy halandók vagyunk? Szükség-é azt olvasni minékünk a sírhalmokon s az oszlopköveken? Ez életnek még a legmosolygóbb céljai is beszélnek nekünk a halálról. Egy lépest sem tehetünk, hogy elő ne találjuk annak képét ezer különböző ábrázatokban. A metszés s festés mesterségi felfüggesztik azt mikörülöttünk, a mi lakóhelyeinkben, rakvák azzal a mi kőfalaink.

Az ember kevélykedvén az ő eleivel, örvendezve szemléli azoknak kimetszett vagy lefestett képeiket, s az ő ebédlőszobájiban helyezteti azokat, mint megannyi csapodárok, akik hízlalják az ő kevélységét.

Elszédítettvén a festékeknek színétől, azt gondolja, hogy azzal megékesíttetik az ő palotája, megvakíttatván e haszontalan pompától, nem látja, hogy egy megholt nemzetségnek közepében lakik. Még a mi mulatságos helyeink is lerajzolják előttünk a halált. A kevély Melpomene megháborítván a sírhalmoknak csendességeket, kihívja azoknak méhéből az

azokban nyugovó héroszokat, s kényszeríti azokat, hogy menjenek fel a theátrumra, s mulattassák az élőket. Mi úgy nézük ezeket, mintha mi halhatatlanok volnánk. Azt gondoljuk, hogy eléggé érzékenyek s nemes szívűek vagyunk, mikor egy-néhány könnyűt ejtünk az ő siralmas történeteknek elbeszélésére, s megsíratván az ő halálokat, elfelejtjük a magunkét.

Micsoda maga is ez a világ? Egy nagy temető. A föld magában meddő és terméketlen, a megholt testek kövérítik azt. Minden mi érzékenységeinket a holtak táplálják. Az ember, mint a féreg, a dögökből él. Melyik az a porszem, amelyet az élet már nem lelkesített? Az ásó és az eke a mi eleink testeinek maradványait munkálódja. Ezeket gyűjtjük bé a mi aratásainkban, ezek formálják a kenyeret, amely minket táplál. A földnek külső része nem egyéb már, hanem annak lakosainak hamva. Érzéketlenül bujálkodunk az emberi nemnek romlásán, s a táncolók kevély lábaikkal tapodják az őlatatok eltemetett városokat. Mikor a lélek elszagatván az ő köteleit, felrepül az ő tűzszárnyain, a nap felszítja a mi testeinknek vizes részeit, a föld visszavészi azt, amit adott, a szelek elszórják a többi a levegőégben, így osztoznak meg az éltető állatok a mi testeinken, s a mi tagjainknak porai el vagnak szórattatva a természetben, s kivévén a mi elméinket, a halál találatik minden helyben.

Nemcsak az ember halandó pedig, hanem az ő munkái is. Másodszor hal meg az ő emlékezetére emeltetett oszlopban, amely néki adott egy kevéssé tündéres életet. Mert hogy maradna meg az ő sírhalma, ha elsepertetnek az országok is? Hová lett a Római s Görögországi Birodalom? Nem egyebek már ezek egy hangnál, s a mi tudományunknak fele nem egyéb, hanem ezeknek szomorú epitáfiumok. Óh, halál! Úgy tetszik, hogy megnyíltak előttem a te komor birodalomnak ajtái, amelybe sohasem tért be a napnak sugára; az én szemeim bélátnak az ő tágas mélységeibe. Mennyi romlások, mennyi királyi székek és pálcák tűnnek megrémült szemeim eleibe! Mennyi királyok, kiket a hízelkedők halhatatlanoknak kiáltottak! Mennyi felséges mesterségek, amelyeknek borostyáni elhervadtak, s dicsőségek elaludt! Mennyi híres százak elfolytak előttem! az ő mulandó képeik egymást hajtják, mint a sebes folyóvizeknek habjaik, az ő kebeleikben viszik az egymás után következő nemzetségeket. Látom, mint mennek

el előttem a híres embereknek szomorú képeik, úgy tetszik, mintha hallanám, hogy az ő dicsőségeknek hiábavalóságáról beszélgetnek, s a földnek még élő bölcseire s nagyjaira egy szánakozó tekintetet ejtenek.

Jaj, egek! Micsoda ez a rendkívülvaló kép, mely lassan siet felém, s magát egyebek felett az ő nagyságával felemeli? Miképpen nő és terjeszkedik ki ennek képe s rémítő ábrázata, melynek nincs semmi mértéke, s amely bétölti az egész ég alatt való tágasságot! Ennek látására az én képzelődésem eliszonyodik, az én vérem az irtózásnak miatta megfagy és megáll. Megesmérem végre, hogy ez az első világnak rémítő ábrázata egy-egy sáros kákából s nádakból font koszorú az ő koronája. Úgy látom, hogy keservesen siratja az ő elpusztult orszárait s a vízben megfulladott nemzetségeit, s az ő nyögései közt jövendöli az őutána következett világnak, hogy nemsokára megemészti azt a tűz; de nem hallgat ez annak szavára.

A víz és a tűz, azok az éltető állapotok, amelyekre bízza az Úr az ő bosszúállását. Különböző két barlangokba bézárta ezeket, ahol szüntelen zúgnak, s egymást fenyegetik. Mikor a had, éhség, döghalál meg nem jobbíthatják a bűnös világot, az örökkévaló megoldozza ezeknek láncokat, s renddel reábocsátja, s kijövén mindenik az ő helyéből, mintegy forgószél siet a pusztításra. Ha különös barlangokba nem volnának bépecsételtetve, egymás ellen indítának hadat, s az ő harcoknak vége lenne az egyiknek megemeltetése. De az Úr az ő erejeket s dühösségeket más végekre tartja.

Amaz változhatatlan s rettentő igazság szólít engem, halom annak hatalmas szavát, érzem az ő erejét, amely engem von, s ennek a dolognak nagysága ész gyanánt van nékem. Látod-e te, Lorenzó, azt az állapotot, amely várja az embert? A természet elvész, s az ember felkél, ez az ember, aki a földnek ábrázatját megváltoztatja, s a világot az ő bűnének terhe alatt nyögteti; mikor bémártatik ez egy új özönbe, de nem víznek özönébe.

FÖLDI FERENC

(?-?)

ERKÖLCSI KÖNYVECSKE

(1789)

[...]

Tudjátok mármost alkalmasint, gyermekek, miképpen kell azt elkezdni, hogy a ti testeiteket rosszabbakká ne tegyétek, mintsem azt a természettől vettétek. De csakugyan mégis ez boldogokká nem tenne titeket. Mert megeshetik az, hogy egyik ember igen egészséges egyfelől, másfelől igen nyomorult. Mert tudjátok azt, kedveseim, hogy ebben a ti látható testetekben egy láthatatlan lélek lakozik, amely tulajdonképpen az, ami bennetek gondolkodik és érez, örvendez vagy szomorkodik, boldog avagy boldogtalan. Hogyha már a ti testetek még megolyan egészséges és erős lenne is, a ti lelketek pedig erőtlen és nyavalyás, ti felette igen nyomorult és boldogtalan emberek lennétek. Ehhez képest szükség tanítanom tinétek azt is, hogy a ti lelkeiteket miképpen kellessék egészségben és jó állapotban tartanotok. Mely iránt hogy engemet jól megérthessetek, arra fordítsatok figyelmetességet.

A léleknek egészsége abban áll, ha annak szükséges dolgokról vagyon *ismerete* és minden gonoszságoktól tiszta. De minthogy ez a ti elmétekre nézve igen magos képzelődés, meg akarom próbálni, ha vajon ezt megértethetem-é veletek.

Ezt mondom tehát, hogy ha a léleknek magát jó állapotban kell érzeni, legelsőbben szükséges nékie azon igyekezni, hogy a szükséges dolgokról minden megkívánható ismereteket szerezzon magának; azaz meg kell nékie mindenféle dolgokat tanulni, melyek néki gyönyörűséget szerezhetnek jövőendőben. Az ostoba léleknek igen kevés valóságos öröme vagyon e világon, a bölcs és tanult lélek ellenben a magát gyönyörködtető alkalmatosságokban sohasem hibázhatik. Ezt én sok eleven példákkal tudnám néktek megmutatni. Midőn még az iskolában voltam, valának nékem két tanulótársaim, akik egy

testvérek voltak ugyan, de már soha sem kell egy pár testvérnek egymástól különbözőbbnek lenni, mint ezek egymástól különbözőenek. A kisebbiknek igen nagy kívánsága volt a tudományra, a tanuláshoz és tanításra minden óráin nagyon figyelmeztetett, mindazoknak a dolgoknak fundamentumait, melyeket hallott és látott, nagy örömmel tudni kíváná, és midőn alkalmatosságot nyerhetett arra, hogy olyan értelmes emberekkel társalkodjék, akiktől valami jó dolgot tanulhasson, még a maga ételét és italát is elfelejté. A nagyobbik ellenben a tanulásra igen rest és kedvetlen volt. Míg az iskolai tanításra órái tartottak, megszünés nélkül vagy ásítózott, vagy pedig a tanuló íróasztal alatt játszódték, és a tanítónak tanítására sohasem figyelmeztetett. A tanuláshoz pedig órái eltelve, csak éppen az ételre, italra és aluvásra vala minden kedve. Már most mit vélték ti arról, hogy e két testvérből mi lett legyen? *Károly*, mert a kisebbiket úgy nevezzék, ez napról napra bölcsőbb, kellemetesebb és boldogabb, az ő bátyja pedig, *György* ellenben mindenkor együgyűbb leve. Midőn minket sétálni kibocsátottak, a tudományra óhajtozó *Károly* ezer dolgokat találta, melyek nékie gyönyörűségeket szerezének, mivelhogy mindeneket közelebről megnéz és megvizsgál. Most egy virágot vagy valamely élőfát veszen elő az ő elmélkedésének céljául, és elérőhöz azokat a dolgokat, melyeket a plántáknak és élőfáknak nevedéseiről tanítottanak a tanítók. Majd feltekint az egekre, és gyönyörködve tapasztalja annak tudását, hogy mik legyenek a levegőég és a fellegek; az eső, a harmat, a szél hogy és miképpen eredjenek és függjenek a levegőegeken, és hogy mindenik micsoda hasznot szerezzen. Vagy pedig leül valamely árnyékos élőfa alá, és olvassa minékünk a világon megesett gyönyörködött történeteket abból a könyvből, melyet magával kihozott. *György* pedig ellenben a maga útján morgolódva csak megyen elébb, és semmire nem néz, ami előtte s mellette volt, mivelhogy ő semmiféle dologtól semmit sem tanula. Minthogy pedig ő teljességgel henyélt nem lehetett, a veszekedésre keres vala szüntelen szokása szerint alkalmatosságot mindaddig, míg őtet a mi tanítónak engedelméből egészen kirekesztők a mi társaságunkból, és többé véle semmi szövetkezést gyakorolni nem akaránk. És így kettejek egész élete ebben határozódék. *György* e világon semmirekellő, haszontalan ember lett, semmi jó dologgal

időt tölteni nem tudott, ahonnan mindenkor unalmas és mind magának mind másoknak terhekre vala, *Károly* ellenben egy alkalmas, igen jeles férfiú, akit mindenütt örömmel szenvedtenek, sőt kedveltenek is mindenek, mivel mindenkor gyönyörködve megnyugovék, és másokat is gyönyörködtetni kívána. *György* mindhalálíg morgolódo és magát felgerjesztő ember lön; míg végtére harmincesztendős korában meghala; *Károly* pedig mind ez óráig is él, és ha szintén nálamnál két esztendővel idősebb is, mindazonáltal mint én, éppen olyan vidám elevenségű s jókedvű.

[...]

Ezek szerint tehát ha ti szorgalmasan tanuljátok azt, amit néktek tanítanak, és ha minden gonoszságtól megőrzitek magatokat, a ti lelketeknek egészségét és boldog állapotját előmozdíthatjátok. De már azt is tudhatjátok, gyermekek, hogy néktek olyan testetek is vagyon, amely megkívánja, hogy tápláltassék, és a szokásokhoz alkalmaztassuk. Szükségtelennek ítélem néktek jelenteni, hogy a nyomorult állapot, midőn valaki éhezik vagy szomjúhozik, vagy pedig semmi köntöse, vagy ágya, vagy éppen semmi hajléka nincsen. Nem így vagyon-e? Ezt mindnyájon már régen tudjátok. De már mind ezek vajon honnan szoktak lenni? Most, míg gyermeki állapotban vagytok, ezekről a ti szüléitek gondot viselnek; de midőn azok meghalnak, és többé senki nem gondoskodik irántatok; honnan kívánjátok akkor mindazokat megszerezni, melyek a ti élelmetekre és gyönyörűségekre megelégedésekre szükségesek lesznek? Ti talán így gondolkodtok magatokban: A mi szüléink oly sok jókat fognak hagyni minékünk, hogy a mi élelmünkre mindenkor elégséges javaink lesznek. De már ez igen könnyen megcsalattatható reménységetek volna; mert ha még megannyi pénzek volna is a ti szüléiteknek, azt csak eddig is tudjátok, hogy mely könnyen elkölthetik azokat. De tegyük fel, hogy ők még megannyit hagyjanak néktek, meddig tartanak azok a pénzek, ha ti nem tanultok, hogy bizonyos szükségéitekre megtarthassátok? Az embernek a szegénységtől való maga megoltalmazásának legbátorságosabb módja az, hogy az élésre szükséges jókat önnönmaga keresse meg magának, és a keresett jókkal takarékoson élni tanuljon. *A takarékoság*, kedves gyermekeim, egy szükséges jó erkölcs; mert aki a maga javait illendőkép nem kíméli,

ha szintén még megolyan gazdag volna is, utoljára szegénységre jut: márpedig az embernek a maga gondatlansága miatt szegénységre jutni legnagyobb boldogtalanság.

[...]

Ennek alkalmatosságával egy takarékos gyermeknek históriáját akarom néktek előbeszélni, aki nagy szerencsét szerzett magának, ámbár a maga atyjának házából csak egy fillért sem vett. *Londonban* (tudjátok-é, hol legyen ez a város?) volt egy gazdag kereskedő, ki a maga házához vett vala egy igen szegény gyermeket, akinek sem atya, sem anyja nem volt. Minthogy pedig ez a szegény gyermek, akit *Wihhtington Rikhárd*nak hívtak, még felette igen gyengeség lévén, elsőbben semmiféle dologtételre alkalmas nem volt; amiért őtet a házban fel s alá nyargalni engedék. Ez ilyen állapotjában ilyen dolgot kerese magának, hogy az elhullatott gombos- és varrótűket és az elhányatott rece- és strinflikötő drótokat felszedvén, szorgalmatosan összegyűjtés megtartá azokat. S midőn már egy tucatot összegyűjtött volna, bevívé az urának a maga író, különös házába. Ezen cselekedete felette igen tetszék a kereskedőnek, mert látá abból, hogy azon gyermek háztartó és hívséges szolga lenne jövődében. Az időtől fogva többet bízik vala benne, és kezdé őtet szeretni. Midőn pedig egyik napon a háznak szolgálja valami macskakölyköket el akara hánni, kéri a gyermek az ő urát, hogy adna néki engedelmet arra, hogy egyet azok közül felnevelvén s eladhasson; megengedtetvén az ő kérése, táplálá a macskafiat, míg csakhamar felnevekedék. Egy idő múlva a kereskedő el akarván indítani egy nagy hajót idegen országra, kereskedőportékákkal megterheltetve, hogy azokat eladnák. És midőn a kereskedő azt akarná megvizsgálni, ha vajon minden portékák jól lennének-é berakva, eleibe tűnik a gyermek, aki a macskát az ő karjain hordozza vala. Rikhárd, mond néki a kereskedő, hát néked nincsen-é valami eladó portékád, melyet a hajóra küldénél eladni? Ah, kedves uram, felel a gyermek, az úr jól tudja szegénységemet, és hogy nékem a macskámnál egyéb jószágom nincsen. Küldd el hát a te macskádat, mondja a kereskedő; ezen szavára a kereskedőnek a gyermek a macskával fut a hajóba, és helyzeti azt a hajóra. A hajó elindítatik. Egynéhány hónapok múlva érkezik egy ismeretlen országba. Kikötvén az hajót,

kiszállanak, és megtudják, hogy abban az országban egy bizonyos király uralkodnék. Minekutána pedig a király megtudta volna, hogy idegenek érkeztenek az ő országába, parancsolá, hogy némelyek közülük a királyhoz mennének, és véle együtt ebédelnének. Hol is ámbár az eledel felette igen nagy bőségben vala, csakugyan abból ők egy falatot sem ehetének, mert az egész ház számtalan egerekkel és patkányokkal teli vala, melyek olyan bátrak voltak, hogy seregenként az asztalon által s meg által ugrándozván, az ételekbe belészöktek, és a falatokat az ember kezéből kiszaggatták. Mindaddig még semmi módot nem találván az azoktól való megszabadulásra, a király egy tonna aranyat ígére annak, aki e részen valami módot találhatna. Ezt hallván az idegenek, mondják a királynak, hogy ők egy oktalan állatot hoztanak magokkal, amely az egereket és a patkányokat egymásra ölné rakásra; a macskát legottan el is hozzák. Itt már láthatatók volna, minémű pusztítást vitt legyen véghez ez az egerek között: fél óra múlva még csak egyet sem lehet látni, se hallani a királynak házában. Melyen a király annyira megörvendett, mintha őnékie valaki egy egész országot ajándékozott volna: mint-hogy pedig nékie teméntelen gazdagsága volt, egynéhány tonna aranyokat ada a macskáért. A hajó már visszasiete. Ha a kereskedő, aki a hajónak ura volt, egy csalárd ember lett volna, azon kincset magának tarthatta volna, és arról a szegény *Rikhárdnak* semmit sem mondott volna; de mivelhogy ő egy valóságos, emberséges ember volt, alig hallá meg, hogy a macska mennyi aranyat keresett legyen, parancsolá, hogy a gyermek eleibe menjen, akinek elébeszéli nagy szerencsését, és erősíté néki, hogy azon rakás arany csak éppen övé volna. Emellett a kereskedésnek mesterségét véle megtanultatta, és midőn a gyermek emberkori időre juta, a kereskedésben előment, hívséges, szorgalmatos és takarékos lett, a maga leányát adá néki feleségül, és őtet minden javaiba örökösé tevé. Látjátok, gyermekek, ekképpen keresé *Wihhtington Rikhárd* az idejénvaló takarékoság által a maga szerencsését. Mert ámbár gazdagsága csak a vak szerencsének ajándéka volt, csakugyan a gyermeknek takarékosága volt oka annak, ami azután következett. Mert ha ő házi takarékos gyermek nem lett volna, a vásárra soha macskát nem nevelt volna, és ha a maga takarékosága által az ő urának szeretetét meg nem

nyeri vala, talán őnékie olyan könnyen meg nem engedtetett volna, hogy különösen macskát tarthasson magának. És eszerint ezen szerencsés történet sem lett volna.

De már mit kell cselekedni, hogy az ember takarékos lehessen? – kérdi *János*, a *Tiszteletinek* legkisebb fia.

Melyre: fiam, úgymond az atyja, megmondom néked. Lásd, *János*, a takarékoság abban áll, hogy az ember minden dologra illendőképpen számot tart, és azokra gondot visel, s azokkal ugyan, ami szükséges, él; de azon igyekszik, hogy azokat el ne veszesse, vagy rosszabb dolgokkal el ne cserélje. Midőn ti gyermekek p. o. a köntöstöket felveszitek magatokra, de amennyiben lehet, azokat kíméletek; midőn könyveitekből ugyan szorgalmasan olvastok, de sem el nem mocskoljátok, se nem szaggatjátok; midőn mindazokat a dolgokat, melyekkel éltetek, ismét a magok helyekre visszatérszitek, hogy el ne hányódjanak: ekképpen takarékos gyermekek vagytok. Azt mondom, hogy minden néktek adott dolgokkal élhettek, ha csak éppen arra fordítjátok azokat, amire néktek adattattak. Mert ne gondoljátok azt, hogy a *takarékosság* abban állana, hogy minden javainkat eldugjuk, elzárjuk, se magunk, se mások azoknak semmi hasznokat nem vévén. Nem, kedves gyermekeim, ez már fősvénység; a fősvénység pedig nemcsak hogy titeket mindenkor boldogtalanokká tészén, hanem könnyen olyan nyomorúságba is ejthet, hogy szegények lehettek.

[...]

Oh, igenis, felkiáltanak a gyermekek. De hát már, kedves atyám – kérdi *Károly* –, előmondjam-é azt a történetet? Azonközben barátságosan előállván: én, mond továbbá, azt egészen el tudom szóról szóra mondani. Mondd elő tehát, kedves fiam, felel *Tiszteletinek* *Károly* pedig elkezdé e szerint.

Egy rhinocerus nevű állatnak látására kimenék, amely is itten ritkán láttatik, évégre az én fél forintommal a kapun kiindulék, előttem pedig egy igen gazdag ember megyen vala, aki a maga tekintete szerint a visszafizettetett adósságát, és amit azon a vásáron nyert vala, számba venni láttaték.

Orgon uram mégyen vala előttem: így nevezem, mivel a maga tulajdon nevét nem mondom. Ó tehát előttem menvén, midőn még a kapunknál mennénk, előtalál minket egy felette igen elerőtlenedett ősz ember, aki ha szintén tőlünk semmit sem kért volna is, csakugyan az ő reszkető feje, amelyet csak

alig bíra, az ő tiszteletre méltó ábrázatja, az ő megfejéredett hajszájai a mi szíveinkhez igen hathatósan szólanak vala érette. Óh, jaj! – így kiált fel. Óh, jaj, könnyörüljetek énrajtam! Ímé semmi tehetségem arra nincsen, hogy az én szomjúságomat megenyhítsem. Nem fogok ezután kegyelmeteknek terhekre lenni, mert ezennel be fogja teljesíteni az Isten az én kívánságomat, és az én halálom által meg fog örvendeztetni engemet. Óh, én kegyelmes és jó Istenem! Engedjed, hogy ez ne legyen messze éntőlem.

Ekképpen szóla az ősz ember, de már mit mond a gazdag? Te már megaggott vénség és egy fél halál vagy; mégis itatra való pénzt kérsz tőlem, óh, te szemtelen vénember! Hát elsőben pálinkát kell-e innod, és döléngelve a sírba bedűlnöd? Aki ifjúságában takarékos, vénségében nem szenved nyomorúságot. Ezzel a fősvény elébbáll. A megszegényített öregember pedig sírva fakadván: óh, Istenem, te tudod! Többet nem szóla. Nékem az öregnek keserves sorsán megesett a szívem, mivelhogy Istennek hála, oly irgalmatlan nem vagyok, és hirtelen általadám nékie az én fél forintomat, mellyel az újságot látni akaró kívánságomat akarom vala kielégíteni, azzal tőle eltávozék, hogy ne nézne sírással engemet; ő pedig legottan visszakiálta, és még akkor is könnyező tekintettel: ah! úgymond, megcsalta magát kegyelmed: ez igen nagy pénz, azért nem veszem el kegyelmedtől, csak annyit adjon vissza nékem, amennyi nélkül szűkölködöm avégre, hogy egy kevés serrel megenyhítsem szomjúságomat. Melyre: vegye el, mondék, egészen! Látom, hogy azt megérdemli: igyék valami kevés bort is. Azonközben pedig megkérdem: szegény öreg, hol lakik kegyelmed? Ó is megmondá lakhelyét nékem. Másnap ezen öregemberhez el is menék, aki felette igen nyájas és kellemetesnek tetszék, és némely kérdések felett beszélgetek véle, midőn pedig megkérdözgetném őtet, egy óra múlva meghala. Az ő ábrázatjának formája még az ő halálának ágyán is éppen olyan nyájas tekintetet mutatni láttaték, mint amilyen formával az elébbvaló napon beszél vala. Egy imádságoskönyv és egy darabocskva kenyér találtaték az ő kemény ágyában. Óh, vajha az a fősvény ezt a megöszült embert ekkor láthatta volna, akivel ezelőtt való nap minden könyörületesség nélkül beszélé! Aki talán már most panaszolja az Istennek, hogy tőle egy enyhítő italocskát megtagadott.

Már most gyermekek, mond továbbá *Tiszteleti*, gondolatok-é, hogy az a gyönyörűség, mellyel ez az öregember halála előtt egy kevéssel megvidámított, fél forintot megért volna? – Oh, felkiált *Károly*, mondván: ezért én odaadtam volna azt az egész tallért, melyet az anyám bátyja nékem ajándékozott! Én is, úgy mond *Jákob*, az én veres jegyzőkönyvem! Én is az én játszó tekémet! – felel *János*.

Jól mondjátok, gyermekek, felel *Tiszteleti*, egy ilyen gyönyörűséget könnyen illendő árral meg nem fizethetünk. Legyetek annak okáért takarékosok, hogy mindenkor legyen valami hátramaradott jótok, hogy azzal ilyen gyönyörködtető örömet vásároljatok magatoknak. Kiváltképpen pedig csak egy alkalmatosságot se engedjete elhaladni, melyen a ti felebarátaitoknak szükségeit könnyíthetitek, és nékiek örömeiket megszerezhetitek. Ne tudakozzátok előre, hogy kicsoda legyen az, akinek segítséggel lenni kívántok; nem annak állapítja se pedig vallása szerint, hanem csak éppen e szerint és ezzel gyönyörködtessétek magatokat, hogy ő is ember legyen, mint ti.

Sőt még az oktalan állatokhoz is könyörülő szánakodással kell lennetek, mert azoknak is vagyon fájdalmok és gyönyörködésük iránt illendő érzékenységük; és már vajon ugyan kicsoda kívánna lenni olyan kegyetlen, hogy ok nélkül nyomorultaká tenné azokat? A ti tulajdon hasznotok forog ebben, mert midőn a ti magatok lovaitokat mód nélkül sanyargatjátok, ökreiteket az igen erős és nehéz munkával terhelitek, vagy pedig szükséges eledelt nem adtok nékiek: eszerint nemcsak alkalmatlanokká teszitek a munkára, és azoknak elvesztésekben esendő kárvallásnak veszedelmébe ejtitek magatokat, hanem azt mások is látván, mely kegyetlenek és kemények vagytok a ti marháitokhoz, mindenkor kevesebb jót várhatnak tőletek, kevésbé lesznek jóakaróitok, és mindenkor kevésbé hajlandók arra, hogy néktek szolgáljanak. Azt is észreveszitek, hogy maguk a barmok is bizonyos tekintetben háládatosok lesznek hozzátok, ha midőn az életét kedvesebbé tenni igyekezzünk őnék. A kutya, a macska s a t. igen jól tudják megkülönböztetni másoktól a magok jötevőjüket, és ők is azon vagynak, hogy engedelmségekkel és hízelkedésekkel azoknak kedveskedjenek. Egy oroszlának háládatosságáról egy különös történetet beszélnek. Akarjátok-é meghallgatni, gyermekek?

Óh, igen! Meghallgatjuk! – kiáltanak a gyermekek. *Tiszteleti* pedig ekképpen előbeszél:

Rómából elszökött volt egy gazdának *Androkles* nevű szolgája. Aki is, hogy meg ne találhatnák, az erdőben egy barlangba rejté magát. Egykor ebbe a barlangba mégyen egy oroslán rettentőképpen ordítván és egyik lábát felemelvén. Elsőben *Androkles* azt gondola, hogy őtet el akarná szaggatni, melytől való félelmében reszket és jajgat vala. Minthogy pedig az oroslán nékie semmi sérelmet nem okozza, hanem csak ordít és lábát emelgeti; bátorságot vésszen magának annak megnézésére, hogy mi baja volna annak a vadállatnak. A fájdalomnak okát meg is találja, mert valami tövis menvén a körmei közé, azt onnan kihúzza. Egynéhány szertendők múlva *Androkles* megfogattatván, az akkori szokás szerint, mely is igen kegyetlen büntetésnek módja vala, az elszökésért vadak által való elszaggattatásra ítéltetett. Midőn már őtet arra a helyre kivezették, hol nékie példáson el kell vala végeztetnie, egy kegyetlen oroslánt bocsátanak szabadon reája. Ez ordítva reámégyen; de éppen azon szempillantásban, melyben mindenek várják vala, hogy összeszaggattatnék, hirtelen igen csudálatos változást szemlélének mindenek. Mert őtet nemhogy elszaggatta volna, sőt ellenben a farkával hízelkedvén nékie, *Androkles* mellett kedvező édesgetéssel megállá az oroslán. Ennek a dolognak minden szemléelői bámulának, és nem tudják vala ezen csudálatos történet okát. *Androkles* pedig, aki az oroslánra esmére, melynek körmeiből a tövist kivette vala, előbeszélé a történetet a szemléelőknek. Ekkor azok, akik őtet halálra ítélték vala, meg nem tartóztathatták attól magokat, hogy az ő életét meg ne tartanák, és hogy az háládatos oroslánt azon felül nékie ne ajándékoznák.

Mármost, gyermekek, hathatóson megtaníthat titeket ez az előbeszélt történet arra, mely jó legyen, még az oktan állatokhoz is könyörületeséggel és jótétellel viseltetni.

Hogyha már mindazokat megcselekedenditek, melyekre én tanítóttalak titeket, minden bizonynal boldog életet éltek. [...]

FEJÉR GYÖRGY

(1766–1851)

A KISDEDEK VALLÁSBELI OKTATÁSA

(1790)

I. RÉSZ

A VALLÁS OKTATÁSÁBAN VALÓ FIGYELMEZÉSRE ÉBRESZTÉS

Egy jámbor atya maga kötelességének állította, hogy az isteni félelemnek elejét szülöttjének szívébe önnönmaga csepegtesse; erre nézve a foglalatosságát és maga szükséges mulatságát elvégezvén, minden szempillantását arra fordította, hogy gyermekének elméjét boldogságára szükséges tudományokkal megvilágosítsa, és belőle jóindulatú s -erkölcsű keresztényt neveljen.

Semmit oly buzgón nem kívánok, édes gyermekem – így szólítá meg egyszer őtet az atya –, mint hogy idővel boldog ember lehess. Mely igen örülnék én, ha valahára azt a boldog órát megérhetném, hogy láthassam, hogy jó dolgod vagy, és olyan állapotban vagy, melyhez képest sorsoddal megelégedvén, boldogul élhetsz, és végre eléred azon célodat, amelyre az Istentől e világra teremtettél. Nem kívánnál önnönmagad is, édes gyermekem, boldog lenni, éltedben? Gy. Igenis, kívánnék. Aty. Szükség pedig, édes fiam, hogy a te boldogságod valóságos legyen, nem pedig olyan, mely csak külsőképpen annak tetszik. Mind, ami az embereket e világon gyönyörködtetni szokja, nem oly tulajdonságú egyszersmind, hogy az embereket valóságos boldogokká is tegye; nem hallottad, hogy az emberek legtöbbször a gazdagság, tisztéségek s más tekintetből hivatalok által szoktak gyönyörködtetni? Gy. Igenis, hallottam. Aty. Mindazonáltal, akik ezen gazdagsággal, tisztéségekkel bírnak, nem mindnyájan boldogok. Némelyek még boldogtalannabbak némely szegényeknél és közembereknél. Mit ítélsz, vajon boldog lennél-e te akkor voltaképpen, ha örökkén szomorkodva és nyughatatlanul kellene élned?

Gy. Én úgy ítélem, hogy így nem lennék boldog. *Aty.* Örömet látnád-e te azt, ha ki a te játszóeszközüdet, melyekben gyönyörködtél, elvonná; ha néked aggódni kellene, hogyan szerezhess helyettes újat, avagy ha játszod nem menne száz íze szerint? Gy. Éppen nem. *Aty.* Már ládd; mely sok gazdagokkal és nagy hivatalbéliékkal nem történik ez meg! Mely könnyen megeshetik, hogy nagy gondosan őrzött kincseiknek egy része vagy némely szerencsétlen eset, vagy a rossz emberek által elveszzen. Ezen eset ritkán, hogy őket meg ne szomorítsa, és nyughatatlanokká ne tegye. Mások, ha bátorságosan bírhatják is kincseket és világi hivataljokat, mégis az őket emésztő gondtól és bútól meg nem menekedhetnek. Sokan megint mértéktelen kívánságokat semmi móddal nem elégíthetvén, szüntlenül nyughatatlan életet viselnek. Már boldogok-e ezek voltaképpen? Gy. Nem boldogok. *Aty.* Elég-e tehát arra, hogy valaki boldog legyen, hogy sok aranyokkal bírjon, vagy az embereknél nagy tekintetben tartassék? Gy. Nem elég. *Aty.* Nem volna boldogabb ama szegényebb ember, ki mindennap szüksége mellett csendesen s nyugodalmasan él, azon szükségén felül bővelkedő gazdagnál, kinek egész élte nyughatatlanság? Gy. Igenis boldogabb volna. *Aty.* Mi jobb tehát: a mindennapi eledel mellett lévő csendes nyugodalom-e, vagy a feles gazdagság mellett való szomorkodás és nyughatatlanság? Gy. Többet ér a szívbeli csendes nyugodalom a feles kincseknél. *Aty.* Jól mondod, édes gyermekem! Mert a csendes, megnyugodott szív teheti egyedül az embert voltaképpen boldoggá. A világi javak egy ideig gyönyörködtethetnek; de aki csendes, megnyugodott szívvel bír, annak már bizonyos és állandó gyönyörúsége vagon, melytől őtet senki meg nem foszthatja. Az ilyent a szerencsétlenségek, sem a rossz emberek elannyira meg nem háboríthatják, hogy nyughatatlanná válják egész élete. És ha talán szegényebb sorssal bírna is, jobban megelégedne állapotjával, mint más gazdag, kit emellett a bú és a szív nyughatatlansága emésztenek. Végtére halálakor ő örömmel válik meg ezen világtól. – Oh, mely boldog az ilyen ember, édes fiam! Nem kívánnád te is, hogy ily csendes, megelégedett, víg szívvel bírhatnál? Gy. De felettébb kívánnám. – Hogy lehetnék én örökké oly csendes s víg szívű? *Aty.* Ezen nagy mesterségre akarlak éppen tanítani, ha ígéred, hogy mindazokra, amelyeket mondani fogok, figyelmezel. Azonban jól

megjelölni magadnak: az, ami nekünk ezen szívbeli víg csendességet szerzi, relióiónak, vallásnak hívattatik. Ezen vallás, ha jól szívedbe veszed, igaz isteni félelmet szül, ez ismét az Istennek jószágában való édes bizodalmat, mely tökéletes bizodalomból származik a szívnek ezen vidámsága és megeleóedése. Gy. De mit tesz ez a szó: *vallás*? Aty. A vallás nem mást jelent, hanem az Isten tiszteletének s imádásának rendjét s módját, édes fiam! Mit foglaljon pedig magában, és minémű hivatalokra kötelezzen minket ezen vallás, hogy általa valóban boldoguljunk jövendőben, megmagyarázom. Örömezt fogod-e hallani? Gy. Igen, örömezt.

[...]

III. RÉSZ

A TERMÉSZETNEK SZÉPSÉGE

Egy más ízben elment kocsin gyermekével az Atya szép tavaszi reggelen némely távolabb lévő majorba; ez hajnalhasadtakor lón, midőn a Nap tisztán ragyogtatná arany sugárait. Óh, de szép ott az ég, édesatyám! – úgymond a gyermek. Aty. Szép bizony, édes fiam! Jól mondod, szintúgy kellemetes a reá való tekintés. A Napot még nem látjuk, hogy egünkön volna, és mégis láthatunk, úgy-e? Gy. Látunk valóban. Aty. Ez a szép kellemetes fény, ládd fiam, onnan ered, mert a Nap sugárai vélek hozván ezen szép színeket, a felhőt és a levegőben lévő gőzőket úgy festik ily gyönyörű színekre, és megvilágosítják. Ah, az is mely bölcsen vagyon rendelve, hogy először csak észrevétetlenül kezd világosodni, minek előtte a Nap egészen felkél! Mert ha a sötét éjszaka után a Nap egyszerre minden világosságával felvirradna, tehát szemünket elvakítaná, és nagy ártalmunkra szolgálna. Ellenben most nézd: mi lassan, mi felségesen virrad el a Nap! Mely kellemetes, mely gyönyörű az egész tartomány körülünk, akármerre tekintsünk. A fákkal, bokrokkal benőtt magas hegyek, a ligetek, a zöldellő mezők. És ezek is mindenek, melyek ily különösen kedveskednek szeminknek, egyedül a mi hasznunkra vannak intézve. A bércecs hegyek a levegőből a nedvességet magokhoz szívják, minden kárhozatos részecskéktől megtisztogatván, úgy öntik ki végtére a friss forrásokban és kutakban a mi szomjúságunk enyhítésére. A szélvészeket megtartóztatják, hogy annál kevesebb

károkkal rohanjanak a körül fekvő lapányos helységekre. Húves árnyékokkal kínálják meleg nyári napokban az elfáradt munkást, az elgyengült utazót. Belső részekben kőbányákat nevelnek, melyből az embereknek házuk épül. Más részekben pedig vasat, ólmot, ezüstet, aranyat, festékeket és más hasznos szereket nevelnek. Külső részek pedig többnyire nagy erdőkkel vagyon bénólve, melyeknek fájából melegsünk, s enni-, innivalót készítünk, házakat építünk, és más szerszámokat csinálunk. Többnyire mindenütt a hegyek és a dombok ezernyi eledeli s egészséges növényekkel bővelkednek, mint megannyi ezernyi áldomásokkal; mert azoknak mindegyike nagy hasznunkra vagyon. A növényeknek gyökere orvossággal szolgál, vagy eledelül; virágokkal szemünknek kedveskednek, és szaglásunkat ízleltetik; a levelek s szárok mind a házi barmoknak, mind más állatoknak eledelére, sőt gyakorta mindennemű betegségek ellen orvoslószerül is szolgálnak. – És íme ezen széles búzával, rozssal, árpával elvettetett s már szépen zöldellő mező is, mely drága kincse a jötevő természetnek! Hányféle eledel, ital fog ebből készítettetni!

Mely egészséges, mely erősítő eledele az emberi nemzetnek azon kenyér, mely ezekből fog készülni! Mely csudálatos az a kenyérben, hogy noha gyakorta, sőt mindennap esszük, mégis el nem unjuk! És ezen drága gyümölcs, mivel minden embernek eledele, minden tartományban terem s neveltetik; sokezer nyi emberek táplálódnak naponként belőle, és netalán benne valami szükségét szenvedjen az emberi nemzet, egy elvetett gabonamag gyakorta harminc, negyven, némelykor hatvan s több szemeket is terem. Gy. De hogy terem tehát az a gabona? *Aty.* Látod, ott egy paraszt mind megdolgozik az ekével, most szánt, a szántás végbemenvén, egyik vesz magához magot, melyet el akar vetni, és elszórja a felszántott földön. A mag a földben megnedvesül, és meg kezd dagadni, ezáltal a magnak külső héja felhasad, és ezen magból némely kiálló csöves inacsák a közel lévő földnek jó nedvességét magokhoz szívják, ezen nedvesség nevel némely kis füvecskét a megrothadt magból; ezen füvecske örökké nagyobbra-nagyobbra csírázik, megerősödvén magában foglalja a jövő gyümölcsöt. Ha egyszer úgy megerősült, hogy mind a Napnak hévséget, mint a szél erejét megbírhatja, kibújik a szem az ő szárából, mint egy hüvelyjéből, és a Nap melegsége által

megérleltetik, és élelmünkre elkészítetik. – Óh, hányszor megelégetett téged már ezen természet éltető eledele.

Azonban egy erdőhöz érkeztek. Micsoda nagy állatok voltak azok, kiált a gyermek, melyek ott a bokorba rejtőztek? *Aty.* Ebből még világosabban megismerheted a természetnek az emberek hasznára lett bölcs s jószágos elrendeltetését. Ládd-e, ez az erdő olyan, mint egy város, melynek lakosi a vadak. Itt felnőnek, meghíznanak az emberek számára, hogy ezeknek más iránt nem is kelletik fáradozni, hanem hogy megfogják és eledelre elkészítsék. Mivel pedig némelyek azon állatok közül az embereknek veszedelmesek lennének, néminemű természeti indulatból futnak s távoznak az emberektől. Többnyire erős a testek alkotmánya, hogy minden esőket, szeleket és más égháborúkat elszenvedhessenek; vastag bőrrel és szőrbundákkal meg vannak ruházva, hogy a hideg télben meg ne fagyjanak; rész szerint éles agyarakkal, rész szerint hegyes szarvakkal és rúgásra alkalmas talpakkal felfegyverkeztek a természettől önnön védelmükre. Mindazonáltal ezen állatok is a mi hasznunkra vannak. Ezeknek húsát megeszszük, bőrukból ruhát vagy más födelékeket készítünk; a szarvasok béliből és némely állatok zsírjából orvosságot; szóval: minden természeti dolgok a mi szolgálatunkra intéztettek el. Hogy munkálkodásunkban segedelmünk s mindennapi szükségink megszerzésében könnyebbségünk legyen, önnön-maga a természet némely állatoknak szelíd indulatot ajándékozott, hogy körülöttünk maradjanak, és készek legyenek a mi szolgálatunkra. A kutya őrt áll, hogy mi bátorságosak lehessünk, és segít vadászni. A ló tetszésünk szerint húz, vagy hordoz a hátán; az ökör megszántja a vetésnek való földünket, és a gabonát vagy szénát betakarítja a pajtába. A tehének minket tejjel s vajokkal táplálnak, a juhok nemcsak tejet, vajat, hanem gyapjat is bőven adnak ruházatunkra. Szóval: minden szelíd állatok szőre s bőrei alkalmasak a ruhák, takaródzók s más eszközök készítésére. Az is mely csudálatos ezen állatokban, hogy húsoknak nincsen egyenlő ízük s szagok, hogy ezen egyenlőség miatt tőlük meg ne undorodjunk. Hányféleképpen el nem lehet húsukat készíteni! De mi ennél is csudáltosabb, édes gyermekem, ez, hogy ennyi ezernyi ezer állatok neme közül még egynek sem szakadt magva. Egy se veszett el ennyi ezer esztendőkre, noha az emberek mindennap

fogyasztják! Micsoda gyönyörködtetésére nem szolgál ez is az emberi nemzetnek, hogy ezen állatok többnyire mind szép természetűek: nézd el csak azt a szép fekete, villogó szőrű lovat, mely büszkén tartja nyakát, micsoda módosan hányja inait; nézd mely helyesen ábrázoltatott az a szarvas az ő ágas-bogas szarvaival; mely vékony, karcsú s kellemetesen szerkesztetett testű némely kutya!

De az állatok szépségét a madarak ékessége sokkal felülhaladja. Nézd el csak jól amott azt a galambot, mely igen ékesítik mesterségesen kevert tollai! Mely finomképpen tündöklenek, mint a tükör, ezen torka alatt lévő arany tollak! Hát ha még a madaraknak belső alkottatásukat értenéd, mely által magokat a levegőből felemelvén, széjjelrepdesnek: akkor jobban csudálkoznál ékességükön! *Gy.* Beszélje el, édesatyám, hogyan röphölhetnek a madarak? *Aty.* Nem lehet mostanában; előbb kellene egy felbontott madarat tagról tagra látnod, úgy könnyebben megértenéd, amit most rövideden meg akarok magyarázni: ti. a madarak melle igen könnyű csontból és gyenge porcogóból áll; ezen könnyűségekre nézve úgy úsznak a levegőben, mint a víznél sokkal könnyebb hajó a tóban; amelyekből emelkedik ki egy kis kemény csontokból álló nyak, melyen függ egy hegyes orrú kis fej, hogy a levegőbe annál könnyebben hasítsanak. Gyenge, üres csontokkal bírnak, hogy a nagy, velős csontok által le ne nyomattassanak a levegőben. Szárnyokat kijjebb vagy bejjebb terjeszthetik, mely nékik evező gyanánt szolgál, a farkokkal kormányozzák magukat, s ide vagy amoda fordítják útjokat, amint nékik alkalmatosabb. Azon madaraknak, melyek a vízben úszkálván élődnek, mint a vadrecék, ludak, hattyúk, szárcsák s több affélék, lábokon körmös ujjak között egy ujjtól másikig érő bőrös talpuk vagyon, mely evező gyanánt szolgál nékik, hogy azáltal tovább meg tovább taszithassák magokat a vízben. Ezen madaraknak közel ötszáz nemei vagynak, melyek természetük-, szavuk-, repülésük- s eledelükre nézve mindnyájan különbözőnek egymástól. Némelyek csak azért vannak, hogy énekeikkel gyönyörködtessék füleinket: hallgasd csak, mely gyönyörűen énekel hajnalban a pacsirta vagy a fülemüle, mely kellemetesen emelik s rengettetik hangjukat! Óh, édes gyermekem! Ha ezen állatok e csuda tulajdonságokon kívül még ésszel s értelemmel is megajándékoztattak volna, mennyivel becsesebbek

volnának még előttünk, mert bizonyára az értelem minden testi tökéletességet, minden szép termetet és éneklést meghalad. Gy. De miért nincs tehát az állatoknak értelmük? *Aty.* Nemde azért vannak az állatok, hogy húsból táplálódjunk? Gy. Igenis, azért vannak. *Aty.* Már ha értelmük lett volna, nem okoskodnának-e így magukban: óh, ti gonosz emberek! Ti minket mindennap csak fogdostok, üldöztök! – És végre egyetértvén, nem esküdnének mindnyájan össze ellenünk, és szörnyű csoportokba vervén magokat, nem emésztenék meg az embereket? Gy. Óh, hát ugyan jó, hogy nincs értelmük az állatoknak. *Aty.* Bizonyára ezen okból is bölcs rendelése ez a természetnek, mert ha értelmek volna, nem élhetnénk vélek akaratunk szerint a mi szükségünkre. De ezen fogyatkozást ismét a természet mely bölcsen pótolta ki! Hogy mindazonáltal, ami javokra s eledelükre kívántatik, megszerezhessék, megvayon fenntartásukra minden szükséges tehetségek. Gy. Micsoda tehetségek? *Aty.* Ezt megmagyarázom máskor bővebben. Gy. Inkább most magyarázza meg, édesatyám! *Aty.* Már egyszer megmondtam, hogy ezeket még meg nem foghatod. Mindazonáltal halljad csak, mely csudálatos a természet az állatokban. Mennyit nem kell az embereknek magokat fárasztani, hogy kisded gyermekeket a járásra tanítsák? Az állatok ellenben, mihelyest a világra lesznek, csontjaik s inaik őket megbírhatják, azontúl önnönmaguktól futkoznak. A kis récefiakat nem szükség az úszásra tanítani, már ezen úszásra való tehetségek vélek születtenek. A pókokat se tanítja senki a hálókötésre, mégis oly mesterségeset készítenek, melyben bogarakat fogdoznak, ha megehülnek, s ismét összeszedik; már természet szerint tudják minden állatok azon helyeket, hol eledeleket feltalálhatják, azt is tudják, hogy kellessék azokat keresni. Minden előre való oktatás nélkül ismerik, mi jó, mi rossz, egészséges vagy veszedelmes természetükhöz képest. Ott készítnek magoknak lyukakat, fészkeket, ahol nékik legalkalmasabb. Tudják kerülni üldözőiket, szarvokkal, lábok sarkával s körmükkel csudálatosan védelmezik magokat. Megtisztítják magokat undokságoctól, ha valamelyik közülök kivész, tovább magok közt el nem szenvedik. A halak oly agyagosra eresztik tojásukat, hol a Nap sugárral legjobban hozzáférvén, legszaporábban kiköltheti. Sok bogarak s férgek ismét a fák lyukaiba vagy némely más állatok bőrébe

rakodnak tojásokkal, vagy a földbe elássák, és mellé megint eledelt raknak, hogy kikelvén, legyen ennivalójuk. Némely madarak, melyek a hideg telet nem szenvedhetik, a tengereken által a meleg tartományokba költöznek, különbféle bogarak s cserebókók megint télen a mély homokba vagy az ó falakba magokat beássák, a vér elállván bennük, egész télen ott alusznak, és csak tavasszal, a meleg által megindítatván vérek, élednek fel. Értelem nélkül tudja minden állat a természet jóságos rendeléséből, mit kellessék néki mívelni, hogy életben maradhasson, szaporíthasson, s magát védelmezhesse. Mely bölcsen van az a természettől elrendelve, hogy az állatok semmi nélkül nem szűkölködnek, ami fenntartásukra szükséges! Nemde nem úgy tetszik néked is, mintha azért nem volna a madaraknak s állatoknak semmi fogyatkozásuk, mivel valamely Gondviselőjük vagyon, aki őket oly híven táplálgatja, ápolgatja? Gy. Én azt véltem volna. Aty. Ha ilyen tehetségek nem volna, hogy önnönmagokat táplálják, lehetnének-e ily szolgálatunkra? Nem vesznének mind el nem sok idő múlva? Gy. Nincs különben. Aty. Ebből az is kitetszik, hogy a természet ezen állatokat ily tehetséggel megáldván, az emberek hasznáról gondoskodott. Most többet mondok már az emberekről.

TAKÁTS JÓZSEF

(1767–1821)

ÉRTEKEZÉS A NEVELÉSRŐL. FESTETICS GYÖRGY SZÁMÁRA KÉSZÜLT FELJEGYZÉS

(1790)

A NEVELÉSNEK SZÜKSÉGE

Akármely tehetetlen erejű is születése idején az ember, mégis már akkor bennefoglaltatnak mind a testi, mint a lelki tehetségeknek magvai; melyek osztán idő jártával magának a természetnek munkálkodása által is, noha lassanként s mintegy fokoként, csakugyan kihajtanak. Bizonyítják ezt a tudós utazók, kik tapasztalásból tudják, hogy még a legvadabb népekben is fel lehet találni az észnek különféle jeleit, bátor cselekélyek legyenek is azok. De ha ezen emberrel termett vékony tehetségek a pusztá természet által kifejtőtztetve, elegendők volnának is az embernek mint embernek: mindazonáltal úgy mint tagja az emberi s különösen valamelyik polgári társaságnak, nem lehetne el azoknak bővebb kimívelése nélkül; mivel ezen állapotban, valamint senki másoknak segítségé nélkül, úgy senki magának nem élhet. Sokféle az élet neméhez képest a szükségek, kötelességek: tehát sokaknak kell lenni mind azoknak meggyőzésére, mind ezeknek beteljesítésére az eszközöknek is. A természetnek ezen fogyatkozását az oktatás, a gyermekeknek helyes nevelése hozza helyre.

A NEVELÉSNEK TÁRGYA

Nevelni tehát annyit térszen, mint a gyermeknek testét, értelmét, szívét és a természetnek különös ajándékát úgy mívelni, vagyis formálni, hogy az magának és másoknak boldogságára élhessen, és teremtetésének nyomos célját ekképpen elérhesse. Gyermeket nevelni annyit térszen, mint ötet arra vezérelni, hogy az Istent, önnönmagát, a világot, az embereket ismérje; a bölcsességet, jámbor erkölcsöt; maga kötelességeit jókor megtanulja, eszében tarthassa, kövesse.

RENDJE

Minémű eszközökkel kellessen élni, micsodás rendet tartani a nevelésben, hogy ezen fontos célhoz el lehessen érni, a nevezetes új nevelők után azt tartom, hogy a gyermek mind testi, mind lelki tehetségeinek kimívelésében a természet útján kell járni. Valamint tudniillik a természet igen halkkal és könnyű szerekkel formálja az embert: úgy a nevelő is azon törvényt tartsa. Soha ne kívánjon a gyermekből érett embert csinálni; hanem hadd érjen meg a gyermekség előbb a gyermekben.

A KORA NEVELÉS KÁROS A TESTNEK

Valóban minden erőltetett tökéletesítés, mely a természet csapásán kívül, mintegy annak ellenére esik, valóságos megvesztegetése az embernek. Kitetszik ez azon szomorú károk-ból, melyeket az igen kora rendes tanítás közönségesen mind a testre, mind a lélekre, mind a polgári életre nézve magával szokott hozni.

Megbontja először a testi épséget. Vessen csak valaki egy korán tudós gyermeket egybe más gyermekekkel, kiket későbbben vagy mértékletesebben fogtak a tanuláshoz; és mindjárt szembe fog tűnni ezen állításnak valósága. Ugyanis amaz karcosú, vékony, színe halavány, szemei fáradtak, inai gyengék, szíve félékeny: ezek ellenben testesek, pirosak, elevenek, izmosak, bátrak. De ez éppen nem csoda; mert mindenek, amelyek a rendes tanuláshoz megkívántatnak, ellenkeznek a gyermekek természetével. A sok ülés, a szobába zárt egészségtelen levegőég, a kínszerítettett csendesség, a gyermek erejét fejülműlő tudományok, az elkerülhetetlen feddésből származó keserűség sat. szükségképpen epesztik szívöket, rontják egészségeket; mert a vér a sok kételen ülés által az erekben megrekedez, az éltető nedvek megsűrűsednek, s elvesztik hathatóságokat.

A LÉLEKNEK

Mivel pedig a lélek a testnek minéműségéhez szabja magát, könnyen által lehet látni az ilyen erőszakos nevelésből fakadó lelki veszélyeket. Az ilyen ember természet szerint kedvetlen, mert a vérnek lassú folyása szomorúságra, a megrekedések komorságra, a csípős nedvek haragra, irigységre, gyűlölségre

gerjesztik. S mivel a bátorság vagy félékenység inkább az inaknak elevenségekből, a tagoknak gyakorlott erejéből vagy lankadságokból veszi eredetét s ösztönét, ki csodálja, hogy az ilyen időnek előtte emberré lett gyermekek aggódók, rettegők, bártortalanok.

De ami legkárosabb, az, hogy az efféle idétlen nevelés a testi kívánságot idő előtt felébreszti a gyermekben, és hívásgossá is teszi. Az érzékenységek a képzelődésnek kora felélesztése és a mulatságos könyvek által szükségképpen felhevülnek s erőre kapnak. De ha ezen veszedelmet elhárítaná is a nevelőnek szemes gondoskodása, mégis a kora tanításnak elkerülhetetlen következtése lenne a természet ösztönének is kora felébredése. Amely veteményt mesterséges kinszerítéssel hajtatnak, minden részére nézve hamar, ha gyengén is megéri, úgy az ember is, ha az elméjét gyorsan újík, testében is érzi kiütő erejét. Vigyázzon csak, aki ezt nem tudja (nagy tapasztalatú nevelők után szólok) a mostani tudós gyermekekre, és észreveheti, hogy ezek már nyolc-, kilenc-, tíz-, legfőbb tizenkét esztendő korokban olyan gerjedelmeket éreznek, melyek a tudatlan paraszt tizennyolc esztendő gyermekeiben sem tüntetik magokat.

Ami a hívásgot illeti: ennek ugyan nem annyira a kora oktatás az oka, mint a tanítók, kik iparkodásokat fitogtatják, a szülők, kik gyermekeikben akarnak csodálatni, az ismérősek, kik hízelkedő magasztalásokat osztogatnak a gyermekeknek, hogy az szülőknek kegyelmekben maradjanak.

A POLGÁRI TÁRSASÁGNAK

Harmadszor: a gyermekeknek kora és sok tanulások árt az egész polgári életre nézve, minthogy az ilyenek közönségesen alkalmatlanok a házi s polgári foglalatosságokra. Ugyanis az olyan gyermeknek, kit a könyvekhez s mélyebb tudományokhoz fognak, se ideje, se ereje, se kedve azon dolgokban foglalatoskodni, melyek az emberi életben majd' naponként előfordulnak. Valami csak testi erőben kerül, ennek már súlyos terh. Tudja ugyan ő, mi az ananász, tengeri csiga s pók; de nehezen tudná a búzát a rozstól, a fűzfát a tölgyfától megkülönböztetni. Tudja az amerikai szigeteknek s kikötő réveknek neveiket a földképen megmutatni; de ha néhány száz lépésre eltévedne az atyja házától, nehezen tudna egyedül hazatalálni.

Tudja, miből származik az eső, hó, szél, fergeteg; de nehezen engedné meg elpuhult kényes teste, hogy esőben, szélben, sütő melegben vagy híves éjszakán egynéhány szempillantásig járjon a közjóért vagy jóbarátja kedvéért.

Egyszóval: a kora tanítás és mesterséges pallérozás által a szegény gyermek alkalmatlanná tétetik majd a természettől, majd a társaságos élettől parancsolt kötelességeknek bételjesítésére. Egy lány, kényes, panaszolkodó állattá változik; és így az emberi társaságnak inkább terhére szolgál, hogysen tartozó hasznára.

ELŐSZÖR IS A TEST NEVELTESSÉK

Most már önnönmagától támad ezen kérdés: Mi módon viheti tehát véghez a nevelő, hogy ezen előlhordott károk el- távoztassanak, és mégis elérje a nevelésnek tárgyát?

Az reá a felelet, amint már említém, hogy hív követője legyen a természetnek: azaz ugyanazon rendet tartson a testi s lelki tehetségeknek tökéletesítésében, amelyet a természet tart azoknak első kifejtésében. A természet rendje ez: először erősíti a gyermek testét, azután annak külső érzékenységeit, és amit ezek által észrevesz, azon vagy kedvet, vagy kedvetlenséget éreztet, amint a külső tárgyak tudniillik vagy kellemetesen, vagy kelletlenül illetik az érzékenységeket. Mídon ezen munkában már bizonyos érzéketességre jutott a természet, azután fog lassanként s kiseded fokoként a nemesebb lelki tehetségeknek, az értelemnek, ítéletnek, emlékezetnek kifejtéséhez. A természetnek ezen rendes munkáját nemcsak a vad nemzetekben, hanem még az együgyű parasztgyermekben is könnyen észre lehet venni. Így tehát a nevelőnek mindenekelőtt az a kötelessége, hogy a nevendéknek testét, annak erejét, s külső érzékenységét, ezek által szerzett tetszetes vagy kelletlen érzését tökéletesítse, gyarapítsa. És ha már ezekben annyira ment, hogy nem tarthat ezen részben a nevendék megfogyatkozásától, azután kezdhet, de okos mértékletességgel a lelki tehetségek mesterséges műveléséhez, az erkölcsi és tudománybéli oktatásokkal. Ezen rendnek megtarthatóságát és jóságát megbizonyítják több új nevelő házok, melyekben a gyermekek ezen úton csoda előmenetelt tesznek mind a testi, mind az észnek élesítésében. Én is tehát ama gondos vigyázással

szerzett észrevételeket vetvén elkezdett tisztemnek fenékövéül, főbb kötelességemnek tartom a kis Gróf testi erejének s egészségének fenntartását vagy inkább gyarapítását, jól tudván, hogy anélkül se az életnek ártatlan öröme, se a polgári kötelességeknek véghezvitelére, se a lelki tehetségeknek gyakorlására, egyszóval az egész földi boldogságra nem alkalmas az ember.

AZ EGYÜGYŰ ELEDELLEL,

A természet együgyű eledellel táplálja az emberi testet. Tehát csak az együgyű, nem igen töltő, hideg inkább, mint meleg ételek lehetnek a gyermeknek hasznos eseségi. A cukros és fűszerszámos nyaláncsákok vagy külföldi ritkaságok csak a költséges torkosságot nevelik, a gyomrot megrontják, a vért hevítik. A bő mértékben adott főlt vagy sült hús éték sem használhat a gyenge testnek; sőt, sok bölcs nevelők állítása szerint, de igen hihetősen, a testi indulatokat időnek előtte felébreszti.

A TESTI MOZGÁSSAL A SZABAD LEVEGŐ ALATT,

Az eleven mozgás, a tiszta levegőég erősítik kiváltképpen a testet. A természetnek ezen ösztöne még a dajka ölében ülő kisedből is kiüt, midőn piciny kezei a nyíló ajtó felé nyújtogatja, s ha kiszabadulhat tömlőszobájából, vigyorog, szökik örömeiben. Ezen ösztönnek bölcs vége az, hogy a test az időnek változási által nékikeménykedjen. Valóban nem más a sok fő-, fogfájásoknak, hurutnak, náthának az oka, mint a kényesztetés, a szobába való rekesztés. Örömmel mondhatom, hogy a mindennapi üzessel annyira nékikeménykedett a kis Grófnak teste, hogy olyan időben is nevetve, futkárova játszik a szabad mezőn, midőn mások alig mernek kilépni meleg szobájokból anélkül, hogy legkevesebb változást érezzen[ek] ép egészség[ük]ben. Még azt óhajtanám, hogy a børsüveg fejről, a selyemkeszkenyő a nyakáról maradna el, talám azt is hozzá lehetne adni, az úgynevezetett fásli a derekáról; minthogy ama legkényesebb tagok a kölcsönözött meleg által szüntelen ápolgattatván, nem szokhatnak a levegő viszontagságihoz; ez pedig a mellnek leghasznosabb kitágulását meggátolja, és a vérnek szabad folyását valamennyire megnehezítvén, könnyen szorultságokat okozhat.

A TESTI GYAKORLÁSOKKAL,

Tagadhatatlan, hogy a testre nézve legtöbbet dolgozik a természet, de mégsem ad annak különös készségeket; de ad azonban az embernek tehetséget, hogy a gondolkodás által olyan mesterségeket találjon fel, melyek által a természettől hátrahagyott darabosságát kiegyengethesse. Ezen mesterségek egybevéve Gymnasticának neveztetnek. Ezzel szükségképpen kell élni a nevelőnek, hogy tanítványának a testre nézve is megadja a szükséges tökéletesítést. Csakhogy ebben is jó rendet kell tartani, s az időre, erőre vigyázni.

A testi gyakorlásokat három részre lehet osztani. Először a játékokra, másodsor a mesterséggel szerzett gyakorlásokra, harmadszor olyan kézi munkákra, melyek a test javára szolgálnak. A Gymnastica-játékok közé lehet mindazokat számlálni, melyek a szabad levegő alatt testi mozgással szoktak játszóztatni. Különösen ezek megérdemlik az említést: a labdázásnak több neme; a bizonyos célra intéztetett hajgálás; a tekézés; a biliárdozás. Ezek majd a karnak, majd a deréknek, majd a szemnek igen hasznos gyakorlást adnak.

Nincsen oly része az embernek, melyet mesterséggel nem lehetne jelesebben kimívelni; de számat tartván a kényesebb emberi izre, csak ezeket hozom elő. Először az úszás. Oly nagy becsben volt ez a rómaiaknál, hogy egy karba helyeztették az olvasással; ugyanis ha egy hasznavehetetlen, rosszul nevelt embert akartak jelenteni, ez volt közmondások: se olvasni, se úszni nem tud. Valóban nem minden ok nélkül, mert oly szembetűnők hasznai, hogy vétek annak úszni nem tudni, kinek módja van megtanulásában. Azonkívül, hogy történhető veszedelmekben mind magunk, mind mások életét megmenthetnénk a haláltól; egyébaránt is a sütő nyárban oly hasznos gyönyörűséggel táplálja s erősíti az embert, hogy ez elég volna ajánlására. Arra, értetődik, vigyázni kellene a nevelőnek, hogy a járás vagy egyébaránt izzadásba hozott testtel nem menjen bé a gyermek a hideg vízbe. Második a csúszkálás. Ezáltal a test hozzászokna a hideghez, s úgy nekikeménykedne. A csontok a közmértéknek megtartására igyekezvén, derekas erőre kapnának. Csakhogy itt is különösen szükség volna a szemeségre. – Hasznot hajtának még e következők. A pályafutás; az ugrás; a famászás; a keskeny szálfákon való járás s a t. A táncról, lovaglásról nem szükség szólanom.

A sok kézi mesterségek közül keveset lehet találni, melyeket a testnek gyakorlására lehetne javasolni. Az ülőmunka által el nem lehet az intézett hasznot érni. A durva vagy mocskos munkák nem illenek a tisztességes kezekbe. Minden mesterségek közül legalkalmasabbnak látszik az asztalosmunka. Ez magában tiszta mesterség, mellette jár vagy áll az ember, majd minden tagoknak vagon foglalatosságok, és végre vagon a dolgoknak látszatja. Az esztergáltság nem lehet oly helyes, mivel csak egy láb dolgozik, a másik szüntelen nyugszik, a test egy félre hajlik; a karok és ujjak az erőltetett düllesztés miatt mintegy megmerevednek. A könyv- vagy kosárkötés is méltó volna a megtanulásra, mert ámbátor vesztég ülést vagy inkább állást kíván is, mindazonáltal alkalmas erőt kell reá fordítani, kivált elsöben, midön a papiroost össze kell verni vagy széleit elmetszeni.

De mindenekfelett megérdemli a kertészi mesterség a tanulást. Fákat ültetni, a férgektöl megtisztogatni, a gyümölcsöt leszedgetni, ásni, ültetni, öntözni s a t., mindezek annál hasznosabbak, hogy az legtisztább levegő alatt teljes örömmel történnek meg.

A lelki tehetségek kimív[el]ésében a természet útjára kell vigyázni

Minekutána a természetnek bölcs vezérlését követvén, először a testnek ép megtartásáról s erejének lehető kimíveléséről elegendőképpen gondoskodott a nevelő: legföbbs s legnemesebb foglalatossága a nevendék lelki tehetségeinek kimunkálása. De hogy ezen tágos mezön el ne tévedjen, szükséges, hogy itt is a természet rendére figyelmezzon. Nem tud a természet semmit a mesterséges oltáshoz; amit ő kifejt s világra hoz, azt azon erőből, s tehetségekböl fejt ki s hozza a világra, melyek mindenik teremtménynek tulajdoni. Nem osztogat ő senkinek tudós képeket vagy ideákat, hanem magával szerzetet az ifjú lélekkel. Tudniillik a külső érzékenységek által a gyermek eszt sok látható észrevételekkel meggazdagítja, és ezekből, nem a könyvekböl gyűjtögeti össze a szükséges ideákat; ezeket tulajdon belső ösztönéböl egybehasonlítja, elválasztja, azoknak okait szemfülesen keresi; így az esze nyílik, értelme tágosodik, ítélete gyakoroltatik, emlékezete erősödik.

AZ ELSŐ OKTATÁS A TERMÉSZET VIZSGÁLÁSÁBAN ÁLLJON

A természetnek ezen útmutatásához képest, úgy vélem, abban kell állani mostanság egész tanításomnak, hogy a kis Gróft az idéáknak gyűjtésében segítsen, a természet minden szembetűnő alkotmányinak és a mesterség munkáinak szemes megvizsgálásával. Ezen tanulás módja sokkal gyönyörűsegebb, hogyses az eröltetéstől és a kora tanítástól származni szokott sokféle károktól lehetne tartani: pedig vajmi bővségesek a hasznok, melyek belőle bizonyosan következnek!

ANNAK TÖBB HASZNAI

Először: Ezáltal az ész a természet ritkaságainak gyönyörködtető ismételére és az eddig eltakart hasznainak kitapogtatására vezéreltetik.

Másodsor: Élesül az elmének különböztető ereje; mert ha a két látható dolgok, p. o. a veréb és cserebogár egymás mellé helyeztetnek, és a nevendéknek fel kell találni, miben hasonlók, miben különböznek egymástól, látnivaló, hogy nagy gyakorlása van a különbözésben, abstractióban.

Harmadsor: A nyelvtanulást megkönnyebíti; mert sokkal könnyebb s kellemetesebb a szavakat s tulajdon kiejtésekét megfogni, midőn ismételtek a dolgok, melyeket azok jelentenek, vagy amelyekről ezek mondatnak. Egyszóval: ezen oktatás módja utat nyit minden egyéb tudományoknak. Kivált a Geographiának s Historiának megszeretésére; mivel barátságos beszélgetés közben egy dologról a másakra természetes folyamattal vonatattván a gondolatok, sok kérdések támadnak, melyeknek rövid megfelelések bővebb magyarázatnak hallására gerjesztik a tudó kívánságot.

Negyedsor: Ami legnagyobb tekintetre méltó; ez a mód legkönnyebben s legbizonyosabban elvezeti az embert az Istennek ismételére. Mi ötlük hamarább az ember szemébe, mi illeti inkább szívét, maga-e az Isten, vagy annak munkája? A világnak teremtése-e vagy annak kormányozása? Kétségkívül emezek. Az emberi testnek, madaraknak, férgeknek, füveknek csoda alkotását szemlélheti, érezheti a gyermek, és egyszersmind általláthatja, hogy semmi nincs benne ok, haszon nélkül; hogy egyik a másinak segítségéért vagyon teremtve. A tartós rendből, mely e világnak minden részében uralkodik,

észreveheti, hogy mindenek bizonyos törvény szerint esnek meg; és hogya néha-néha valami rossznak látszatik is, előbb-utóbb haszon árad belőle. Ha az ilyen gondolatokban gyakoroltatik a nevendék, amint én minden alkalmatossággal igyekszem, mi könnyebb, mint a munkáról a Mestert, a törvényből annak Hozóját, a rendből a Rendtartót megismérni, és őtet az egész természetben szüntelen látni, imádni? Kalauzunk volt ezen tanítás módjában maga Üdvözítőnk, kinek az eső, napfény, a virágok, a madarak, a fejnek hajszálai s egyéb szemlélhető tárgyak szolgáltak az Istennek s az Ő jóságának hallgatóival való megismértetésére. Valóban helyesebben vélekedik az Istenről az ekképen oktattatott gyermek, mint aki ezen kérdésre: Mi az Isten? – a katekizmusból így tanul felelni: „Az Isten önnönmagától való legtökéletesebb valóság”; aki, minekelőtte az Istennek jóságáról, bölcsességéről valamit hallott volna, azt a tíz parancsolatokból kezdi ismérni, azon parancsolatokból, melyek egy goromba, vásott nemzetnek adattattak, s amelyek jobbára olyan dolgokat tiltanak, melyeket a gyermek se nem ismér (bárcsak onnét ne jutna először is eszébe!), se el nem követhet.

A SZÍV FORMÁLÁSA

A nevendék szívének jóra való formálása soha nem lehet igen kora foglalatossága a nevelőnek. Csakhogy itt is az oktatás módjában áll legtöbb. Mélységes okokkal támogatni az erkölcsnek szépségét, hasztalan unalmas iparkodás volna. Gyermekkel van a dolog, aki látásból tanul legkönnyebben. Tehát amennyire lehet, az erkölcsi tanulságokat is láthatóvá kell előtte tenni. Erre való nézve a legalkalmasabb eszköz volna az olyan történeteknek elbeszélgetése, melyekben az engedelmességnek, alázatosságnak, háladatosságnak, felebaráti szeretetnek, igazságnak, adakozóságnak, gazdálkodásnak, tisztaságnak s több ilyen szükséges erkölcsöknek üdvözséges haszna értelmesen és gyönyörkedve foglaltatik. Kár, hogy az efféle történeteknek gyűjtemények nagyobb számmal nincsenek.

Ami Campének s Saltzmannak erkölcses munkájokban egyenesen az ifjúság számára egybe vagon szedegetve, már jó részént reményelem, nem gyümölcstelenül, elbeszélgettem a kis Grófnak. Gellertnek s Esopusnak meséi is (mert hiszen itt

nem az esetnek valósága, hanem a belőle szivárgadó tanúság hajt hasznát) válogatva jó szolgálatot fognak tenni. De ideille- nek mindenekelőtt a Szentírásban feljegyzett jeles példák, ki- vált az olyanok, melyek a gyermeki korhoz tartozandók, mint p. o. a Józsefé, Izsáké. Hát a Megváltónak élete az Ő tiszta vi- lágába öltöztetve és Federsen munkája szerint a kisdedekhez alkalmaztatva mire nem bírhatja a nevendék szívét? Imádni fogja a Teremtőt szent igazságáért s könyörülő szeretetért, csodálni fogja az Üdvözítőnek engedelmességét, békességes tűrését, nagy lelkét minden szenvedésiben, tanítványinak hív- ségét minden veszedelmek szélvészi között az Ő követésében. Idején megtanulja azon könyvet becsülni, melyben ily felséges cselekedetek, üdvözéges tanulságok vagnak írva. Az ilyen Írás-béli példákkal egybe lehet kapcsolni a régi vagy köze- lebb, vagy még mostanság is élő nevezetes embereknek jeles dolgaikat. De, értetődik, okos vigyázással; hogy az észnek, gyakran kevély, maga hasznát kereső, dicsőséget hajhászó pogány észnek erkölcssei a vallás által kivilágosított elmének s az Istenben bízó szívnek erkölcsével egy becsbe, egy karba ne helyeztessenek. Mert ámbár a gyermeknek azon töre- kedni kell, hogy szép magaviselésével tessenek az okosoknak: mindazonáltal veszedelmes dolog volna a becsületet, hírt, dicséretet ösztönül tenni a jeles cselekedetekre; mert ki le- het kezés érette, hogy az erkölcsöt mindenkor fogja követni a külső tekintet, tisztelet, becsület? Ha nem, amint gyakran nem, minémű keserves aggodalom fogja gyötreni a fennhé- jazó szívét! Nem elegendő ösztön-e a jóságos, szépséges cse- lekedetekre az erkölcsnek belső érdeme és a jutalmazó Ég? Tehát a becsületszeretés annyiból jó, hogy alávalóságra ne bocsátkozzék a nemes célra teremtett ember, nem, hogy e' legyen indítóoka tetszetes cselekedetinek. A jótéteménynek mindenkor kezet kell fogni az alázatossággal.

MIKOR KEZDŐDJÖN A RENDES TANÍTÁS?

Most már az a kérdés: meddig kellésék ezen könnyű ta- nulás mellett, vagyis az erkölcsös és tudós ideáknak bizonyos rend nélkül való gyűjtésében megmaradni? Én azt gondolnám, hogy legalább a kis Grófnak nyolcadik esztendejéig egyedül ebben kellene foglalatoskodni. Igen jó mester a mindennapi társalkodás könyv nélkül is. Igen bő könyv a természet; elég

mulatságos dolgot adna, ha csak azon teremtményekkel és mesterségekkel akarnánk is valamennyire megismerkedni, melyek határunkban találtnak. Azonban nem telne el heába az idő otthonkodásunk alatt is; mert egy-két fertályóraig naponként, de csak mulatságképpen, gyakorolnánk magunkat a magyar és német olvasásban és helyesírásban. Amannak hasznát vennénk a feljebb említett tárgyakat illető könyvek gyönyörködtető forgatásában, midőn p. o. a képen látott állatokat vagy füveket közelebből akarnánk ismerni; emennek a naponként hallott-látott nevezetesebb dolgoknak rövid, de értelmes és tiszta feljegyzésében. Ugyanezen idő volna arra is alkalmas, hogy a kis Gróf valamely kézi mesterségre bizonyos kiszabott időben mester által oktattatnék.

A GYŰJTÖTT TUDÁSOKNAK RENDBE SZEDÉSE

Minekutána az ifjú Gróf a természet vizsgálásából s a mindennapi társalkodásból sok hasznos dolgoknak ismételére jutott, azoknak helyes rendbe szedéséről kellek gondoskodni, és így halkkal a valóságos tudományokra utat készíteni. Ezen rend beszéd talán így eshetne meg: ha tudniillik a tudományoknak neveik különös papírosra írattnának fel; és után ama tudások (notiones), melyek eddig csak egyelesen szedegettek és szorgalmasan feljegyeztettek, egymástól elválasztnának, és azon tudomány nemébe, ahová valaképpen tartoznak, elosztattnának. Csodálkozva láthatná ebből a nevendék, hogy feles dolgokat tanult s tud anélkül, hogy nehezőre esett volna. Ez kétségkívül kedvet adna a bővebb tudományokra.

A HISTORIA

Mínthogy pedig a gyermekek a történetekben találják fel legnagyobb gyönyörűségeket, a természet rendje hozza magával, hogy a rendes tanítás is ezekben kezdődjék; annál inkább, hogy ez gyújt mindenelőtt világot az észnek, ez ad erőt az emlékezetnek. De mivel a gyermekek azzal keveset szoktak gondolni, ami előttek régen vagy tőle távol történt; a Historiában való tanítást nem a régi, hanem az új s mostani dolgokról kell elkezdni, amelyek a gyermeki kort közelebből érdeklik. Kár, hogy még a magyarok nem írnak újságokat a gyermekek számára. A dessai *Jugend Zeitung*nak dicséretit

több könyvekben olvastam. Ily című könyvek: *Nachrichten für Kinder aus Schnepfenthal* első darabja megvayon kised könyvtárunkban, mely annál hasznavehetőbb, hogy egy istenfélő, tudós férjfiú, Saltzmann a szerzője. Ugyanennek tollából kelt ki időnként *Der Both aus Thüringen* nevű hasznos foglalatú hasznos írás is. Az efféle elegendes történetek mind okvetetlenül ízt adnának a szélesebb tudományra, kivált hazánk történetinek tudására. Ezeket elég bőven, szépen, értelmesen könyveibe foglalta Pálma Károly, melyek magyar nyelven is nemsokára világosságra jönnek. Meglehet, hogy még alkalmasabb leszen az ifjúság számára Szekér Joakim által készült *Nemzetünk Historiája*, melynek első része már a sajtó alatt mondatik lenni. Nemzetünk viszontagságainak ismerete természet szerint felélesztessék más nemzetek ügyének tudását is a bölcsességet kedvelő ifjában. E kívánságnak idővel megfelelhetne Milót úr *Universalis Historiája*, mely magyarra fordítva most nyomtatódik, és első része már kezünknel vaygon. A történetek tanulásában egyáltaljában a volna fő dolgunk, hogy megértsük, mi volt az igaz oka valamely nemzet vagy ország támadásának, és elalkonyodásának; virágzásának vagy vadságának, gazdagságának vagy szegénységének.

GEOGRAPHIA

A történetekkel szükségképpen egybe vaygon kapcsolva a Földnek leírása is, a Geographia. Ebben is természetesen arra kell vigyázni, amire a Historiában, azaz: azon tartománynál kell kezdeni annak tanulását, melyben neveltetik s élni fog a tanítvány. Igen helyes lesz minékünk e végre azon könyv, melyről nemrégiben jött közre tudósítás, és ily nevet visel: „Közönséges Lexicon Magyar Országról, melyben minden Magyar Országi Városok, nevezetesebb Faluk, helységek, azoknak hol létek, minemúségek, s a Hazánkat illető Historia Földírás és mindenféle természetbéli dolgok, diszes Földképpel világosítva betű szerint fel találatnak. Vályi András által”. Ha egyszer ismérnénk honnyunkat, először is a szomszéd országokra, s innéd folyvást tovább kellene menni. Az iskolák számára készült, öt részekből álló német *Geographia* szép rendet s dolgokat foglal magában; megemlékezik tudniillik az ország leírásához kezdván, a benne lakó nemzetnek sorsáról, népségének vagy pusztaságának, termékenységének vagy

meddőségének okairól. Geographiát mappa nélkül tanulni annyi volna, mint vaknak vezető nélkül messze utat tenni; azért tudnivaló, jó földképek segítségével kellett élnünk.

ARITHMETICA

A nevendék első tudományi közé tartozandó a számvetés is. Ennek szükséges voltát a mindennapi játékban is feltalálja: ugyan azért, amennyire lehet, csak játszva kell arra megtanítani, az előtte lévő több számú apróságoknak mulatságos összedásával vagy elosztásával. A többi mélyebb számvetéseknek megtanulására elég könnyű módot mutat Miller ezen hasznos gyűjteményében: *Handbuch zu gemeinnützigen Bildung und Unterweisung der Jugend*. A számvetés része a Mathematicának; tehát amannak helyes megfogása valóban könnyebbíteni fogja utóbb ennek is megtanulását.

RELIGIO

Valamint az Ifjúnak értelme egyebekben nyóli: úgy kell a Religio dolgában is nevedekni. Elejentén jó példa lészen e tárgyra *A Kisdedek vallásbéli oktatása* nevű könyv, továbbra Fleury *Catechisme Historique*-ja, melyek annál hasznosabbak, hogy a gyenge észhez alkalmaztatott kérdésekben s feleletekben vagnak foglalva a keresztény s erkölcsi tudománynak és a szent történeteknek majd' minden részei. Itt valóban, ha valahol kell a száraz, ízetlen tanítás módját kerülni; mert mi a vége a vallásbéli oktatásnak? Nemde az, hogy a Religiót mint isteni bölcsességnek munkáját tiszteljük, szeressük, kövessük? Hogy azt Isten kegyes jótéteményének és egy olyan útnak ismérjük, amely vihet egyedül valóságos boldogságra? Már hogy lehetne ezen üdvözséges tudományt másképp, mint értelmes és kellemetes móddal csepegteteni a gyenge szívekbe? Azaz: soha nem kellene az elmét haszontalan, értetlen szavakkal, mondásokkal terhelni, mert így az emlékezetnek unalmas foglalatosságává válna az, ami mégis a szívnek nyugodalmára, a cselekedeteknek istenes elintézésére rendeltetett.

PSYCHOLOGIA

De meg nem foghatom, miképpen lehessen az efféle, már valóságos okokon épült tanítást értelmesen és kellemetesen folytatni anélkül, hogy majd' minden lépésnél egy olyan

hézagra ne akadjon a tanító, amelynek bétöltésére a lélekről szóló tudomány, a Psychologia ne volna szükséges. P. o. hogyan bírhasa az ifjú elmét igaz és méltó gondolatokra az Istennek csupa-lelkűségéről, végzetlen értelméről, szent akaratjáról s több tulajdonságiról, minekelőtte az emberi lélek mivoltát s tulajdonságait néműnéműképpen meg nem magyarázta tanítványának? Hogyan élhet ezen, az erkölcsi oktatásban elkerülhetetlen igékkel: ész, elme, értelem, hajlandóság, indulat, gerjedelem, belső ösztön sat. anélkül, hogy azoknak tulajdon értelmeket előbb megfoghatóvá nem tette a gyermekkel? Valamint tehát a természet erejének ismertetét (Physicát) szükségképpen megelőzi a természet alkotmányinak ismérése (Historia Naturalis): úgy a vallásbéli és erkölcsi oktatás is megkívánja az előrebocsátott lélek tudományának eleit. Ezen tárgyra lehetetlen alkalmazatosabbat találni Campénak eme könyvénel: *Kleine Seelenlehre für Kinder*. Későbbben igen jó hasznot fog tenni az újonnan készült és érdempénzre is méltónak ítéltetett *Magyar Psychologia*. Ezáltal meg fogjuk törni az jeget a Metaphysicára is, melyre legkönnyebben megtaníthat Villaume, de némely ítéletinek megjobbításával.

LOGICA

A régi nevelés azért vádoltatik leginkább s talám nem ok nélkül, hogy a megrögzött vélekedéseknek vak követésére, sőt imadására kényszerítette az ifjúságot. Ezen bánásnak sok kárait hathatós kifejezésekkel számlálgatják elöl az újabb oktatók. De nem kell messze menni, hazánk is tapasztalhatja ezen kelletlen maradványoknak akadékoságát. Szükség tehát, hogy az ifjú tanuljon maga is józanan gondolkodni. Erre a Logica vezet, de nem azon száraz iskolabéli Logica, melyben a világos példák nélkül kimondattak a regulák, keveset gondolván azzal, ha általlátja-e az ifjúság azoknak valóságokat, és fordíthatja-e hasznára annak idejében. Ezen azáltal lehetne segíteni, ha több dolgok, esetek hordatnának elő, hogy az ifjú azokat egybe hasonlítsa, tulajdonságait előlszámlálja, megegyezéseknek vagy különbségeknek okait adja, és ebből önnönmaga hozzon olyan szabásokat vagy regulákat, melyekre egész életében figyelmezni fog. Ily rendtartásnak valamint minden egyéb tudományokban, úgy a nyelvek megtanulásában is vagyon helye.

DEÁK NYELV

Bizonyára, hogy csak a deák nyelvről, mint kötelességemben járó tárgyról szóljak, minek kell másnak, mint ama rend ellen való véteknak tulajdonítani, hogy eddig az ifjúság ennek tanulásában tékozolta el legszebb idejét, melyet ezerszer hasznosabb dolgoknak megszerzésére fordíthatott volna? Mert nem igaz-e, hogy a gyermek előtt, midőn születik, nem isméretlenebb a deák nyelv, mint a magyar, és mégis megtanulja ezt minden grammaticalis regula nélkül? Felbomlik valóban a természetes rend, midőn a declinációnak, conjugatiónak, vocabulariumnak unalmas, sőt gyötrelmes tanulásával kezdődik a deák nyelvnek tanulása, amint eddig szokás volt, és ami által szükségképpen minden kedvnek el kell esni. Nem volna-e nagyobb okosság a szem előtt forgó házi szereknak, a természet adományinak neveit, azoknak látásokor feljegyezvén, a mindennapi beszélgetésben előlforduló kifejezéseket minden erőszak nélkül a gyakor hallás által felkapván, valamely könnyen érthető s gyönyörködtető könyv olvasásához fogni; az olvasás közben a nyelvnek reguláit a tanítvánnyal együtt felkeresni, és azoknak megtartására mind a beszédben, mind az írásban utóbb vigyázni? Ilyképpen reménylem, hogy három esztendő alatt többre lehet menni mind a beszédben, mind a deák írók magyarázatjában, mint a régi mód szerint hét-nyolc esztendőnk elfolyása alatt; és így, ha a deák nyelven kellene véghezmenni a tudományok további tanulásának, a kis Gróf tizenegy vagy tizenkét esztendőskorában alkalmasint belekezdhetne. Mondom, ha deák nyelven kellene a tanulásnak véghezmenni; mert már alig vagyon [hátra] a becsebb tudományokból, melyekben jó magyar könyveink ne volnának; és aminek heával vagyunk még most, bizodalmasan reménylhetni, hogy az is egy-két esztendőnk alatt ki fog pótolatni. Ha a Mathesist Dugonics, a Physicát Molnár szerencsésen kiejthette magyarul, miért ne lehetne a többi tudományokat, melyekben nem fordulnak oly mesterséges nevezetek elől?

Ez volna tehát, Méltóságos Uram, a nevelésnek képe, melyet Nagyságodnak parancsolatjára, inkább az olvasásból s csekély ítéletemből, mintsem tapasztalásból szerzett gondolatim szerint festettem. Kétségkívül találtathatnak benne

olyan vonások, melyek az ezen dolgokban már jártosabb kezek által megjobbítást engednek: annyira szolgálhat mindazonáltal, hogy gondolkodásom módját kivehesse belőle Nagyságod. Hogy a tudományokat esztendő számra el nem osztottam, voltak okaim. Egy az: meg vagyok arról belsőképpen győződve, hogy semmire erőszakkal nem kelletik a nevendéket kényszeríteni, hanem várni kell, míg vagy önként, tapasztalván valamely tudománynak szépségét vagy hasznát, nem kívánja s keresi az abban való oktatást; vagy a szükség már nem engedi annak továbbra halasztását. Tehát az idő, a kedv, az előmenetel s több efféle környülállások határozhatják egyedül meg, mikor kellessék valamely tudományba kezdeni, meddig folytatni, mikor végezni és egyről más tárgyra általlépni. Sok diadalmak szedettek már a papiroson gondolom-formán elintézett csatákban; de bezzeg megmutatta a mezei viadal, hogy másé lehet a győzödelem. Másik okam az volt: hogy bizonytalan előttem, ha Nagyságod a kis Grófot állhatatosan udvarában akarja-e oktattatni, vagy a közönséges iskolákra is valahára elküldeni; mert bátor sok részben tanácsosabb a magános neveltetés, kivált, ha azon veszélyek szem előtt forognak, melyekbe a maga szárnyára bocsátkozott heves ifjú a pajkos társolkodás által keveredhetne: de a házi nevelés sem egészen ment a szomorú károktól. Én legalább úgy vélekedem, hogy minden kifogás nélkül igaz az, hogy leghasznosabb a közönséges nevelést a házival egybekapcsolni. Az embernek, ki valaha a világban élni, és abban sokat tenni-venni fog, már apród esztendeiben, a sokféle születésű s erkölcsű tanulótársakkal való néműnűmű összeszoktatás által a jövődöbéli polgári életre el kell készülni. Csak úgy tanulhatja meg az ország Ifjú Nagyja az igaz érdemet a fényes állapotnak, vakító tekintetnek, kényszerítő hatalomnak félretételével, minden emberben az ő pusztá valóságában ismérni s becsülni. [...]

TESSEDIK SÁMUEL

(1742–1820)

ELŐTERJESZTÉS A SZARVASI GAZDASÁGI ISKOLA ÜGYÉBEN

(1792)

Tekintetes Királyi Bizottság! Méltóságos és Nagytekintetű Uraim!

Felvirradt végre Isten kegyelméből és a felséges néhai II. Lipót császár és király gondoskodásából a szarvasi iskola számára az a boldog nap, amelyen annak jelen állapotát a Tekintetes Királyi Bizottság megvizsgálja, s keresve az iskolai, valamint a gazdasági ügyek megjavításának lehetőségeit, megvizsgálja, hogy ezen születőfélben lévő intézet milyen eszközökkel segíthető, és ezen segítő eszközöket, amint arra hivatkozás az adott helyen történik, engedélyezi.

Ez ügyben, mivel nem kevés részem van benne, úgy látom, reám hárul a feladat, hogy ha nem is a mai ünnepélyes naphoz méltó módon, de legalább röviden, ezen intézet szellemében megfelelő beszédet tartsak a Tekintetes Királyi Bizottság előtt arról, ami kétségkívül köztudomású, arról tudniillik, hogy mi történt az iskolában, mi folyik jelenleg, és mi remélhető ettől az intézettől, ami a jövőben a haza üdvére lesz.

Az iskoláknak megjavítását, melyek a köztársaság valóságos nevelő intézetei, már évszázadok óta minden helyesen látó és derék férfi óhajtotta, előmozdította. Nem beszélék hosszan a Nemes Magyar Királyság azon főembereiről, akik már a 17. század nevezetes és polihisztor férfúját, Comenius Ámos Jánost Hollandiából behívták, hogy Magyarország iskoláit, főleg a protestáns iskolákat megvizsgálja és megjavítsa, s ő üdvös tanácsait *A tehetségek kiműveléséről* című beszédében foglalta össze. (Ezt a beszédet és minden hátramaradt okmányt, melyre ezen előterjesztésben hivatkozás történik,

bemutattuk a Tekintetes Királyi Bizottságnak.) Ezt azért említtem, hogy világossá legyen, milyen volt akkor, és milyen most az iskolaügy és a gazdaság Magyarországon. Nekem ugyanis már nem kell elismételnem azt, amit oly világosan s helyesen elmondott a jó Comenius. Én maradhatok amellett, ami a felséges Mária Terézia királynő és császárnő, hazánk anyja előrelátó uralkodása alatt az oktatási ügyekben történt. Nem volt elég ezen jó uralkodó számára, hogy az iskolaügyekben jártas férfiakkal kidolgoztatta a Ratio Educationist és a nevelésügyre annyi más rendeletet, de ezenfelül ki is nyomatta azokat. Elrendelte az oktatás- és iskolaügyi bizottság felállítását, melynek elnökéül méltóságos Skerlecz Ferenc urat nevezte ki 1780-ban Pozsonyban. A bizottságba többek között engem is kineveztek, 1782-ben voltam az evangélikusok kiküldöttje.

Látták a Ratio Educationis jól képzett szerzői, és nyilvánosan kimondták, de elismerték a tekintetes Iskolaügyi Bizottság tagjai is, hogy az iskolai intézmények elsősorban a falvakban és a városokban hiányoznak, és tanácskoztak arról, milyen módon lehetne felállítani őket. Én is hivatali feladatomban tartottam, hogy javasoljak egy tanítási módszert a paraszti és városi gyermekek számára, amely gyakorlati-gazdasági ismeretekre tanított volna. De voltak, akik kételkedtek abban, hogy alkalmazható-e az intézetben az általam javasolt módszer. Ezek úgy látták, hogy kevés tanító akad a jövőben, aki majd ezen módszer szerint fogja tanítani az ifjúságot. Tehát nem marad más hátra, mint az, hogy a gyakorlati életben igazoljam: könnyű és a gyakorlati emberi életben legjobban beválik ez az eljárás.

Így tehát hozzáfogtam a munkához. A tekintetes Gyula vármegyétől már régebben hat hold eddig meg nem művelt szikes területet kértem, és azt egyedülálló kegyességük folytán meg is kaptam; fáradozásommal (az Isten segítségével) felállítottam az első Gyakorlati Gazdasági és Ipariskolát, egyedül a magam saját költségén azon a helyen, ahol már négy esztendeje a magasabb osztályú tanulókat oktattam. A szarvasi iskola tanulóit ezen módszerrel mind írásbeli felvilágosítás, mind gyakorlati példák alapján a gyakorlatba bevezettem, megvettem alapját az iskolai és gazdasági könyvtárnak, gyakorlati gazdasági kertet alapítottam. (Ebben a gazdálkodás minden

részét mintegy összpontosítottam, hogy szemmel is jól látható legyen). Ezen intézet alapítása senki számára nem volt terhes, még csak ingyenes munkát sem kívántam senkitől, de nem is fogadtam el senkitől soha. Tizenkét évi munka árán, továbbá 5400 forint költségen (az elszámolás kitűnik a tekintetes Királyi Bizottság számára benyújtott elszámolásból) felállítottam ezen intézetet: ezután élveztem munkám bőséges gyümölcsseit, melyek közül a következő négy az említésre méltó:

1. Tapasztaltam, hogy a közönség között elterjedt előzetes és alaptalan véleményeket az általam tapasztaltak alapján nyilvánosan, mind a fiatalok, mind a felnőttek szeme előtt cáfolhatom, és bebizonyíthatom gazdasági kísérleteim eredményeit. Ki hitte volna egykor, hogy a Magyarországon eddig megművelhetetlen szikes föld egyetlen holdján jobb gazdálkodással minőségét annyira megjavíthatom, hogy az évente, még a legnagyobb szárazság idején is, ismételten teremjen, alkalmas legyen a legkülönbélebb termények elvetésére, és akár, ahogyan az egy évben megtörtént, 150 forint tiszta hasznot hozzon?

Továbbá ugyanezen okból

2. világosan megmutatkozott az, hogy mennyi a gazdasági előny a munkában és a személyzetben. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a gazdálkodás most tapasztalt módszere mellett az irányítás és ellenőrzés összevonható a földművesek vagy földművesnők számára; a munkát két vagy három cselédeány sokkal könnyebben elvégezheti, mint eddig tette. A mezőgazdaság különféle feladatai a jó eredmény elérése mellett, a magángazdálkodás gyümölcsözőbb volta mellett is kísérleteimmal könnyebben teljesíthetők. Egy és ugyanaz a szikes föld megtermeli a lóherét, és bőven terem takarmányt az állatoknak. Ehhez hasonlóan az emberek részére is bőven terem különféle konyhakerti növényt és gyümölcsfajtákat, s fák, akár eperfák is megnőnek rajta, így a fiatalság megtanulhatja a selyemhernyó-termesztést is. Azután

3. Ezen gyakorlati gazdasági-ipari megfontolások mintegy észrevétlenül, minden erőszaktól mentesen mind a fiatalok, mind az idősebbek előtt megvilágosodnak, s közvetlenül látva, hallva, elbeszélgetve, kísérletezve és gyakorolva, csodálatos módon tovább ösztönöznek, és az eredményekre való tekintettel sok örömet is okoznak. Végül

4. bárhová is fordítom szemeimet, mindenfelé azt látom, hogy a gyakorlati gazdasági-ipariskola földjein a gyümölcsök szépen beérnek. A selyemhernyó-termesztés pártolóinak és művelőinek száma egyre nő; a mezőkön jobb a földek művelése, a szántóföldek, termőföldek, szőlők, kertek terméseredményei jobbák, a mezei munkák rendje nyomásonként, barázdánként javul és tökéletesedik. A lóhere termesztése, magjainak megsokszorozódása Szarvas egyes vidékein oly nagyarányú két vagy három esztendeje, annyira, ahogyan hazánk fiai két vagy három évszázad óta egyáltalán nem vagy csak nagyon ritkán tapasztalhatták Magyarországon. És ami még nem volt sem a szomszédos, sem a távolabbi megyékben, Arad megyében, Bihar megyében, Abaúj megyében, Szabolcs megyében, Solt vármegyében, Pest megyében, Gömör megyében és Pozsony megyében, de a többi megyékben sem: ezek jelentős mennyiségű lóheremagot kértek és kaptak a szarvasi gyakorlati gazdasági iskolától. A mellette haladó Körös folyó révén is növekedett a terméshozam, nemcsak a folyó segítségével, hanem sokszor annak ellenére. A templom, melyben jelenleg az istentisztelet van, a nehéz török háborúk alatt, három éven belül, ezen gazdasági lehetőségekkel, valamint a szarvasi nép közreműködésével újra felépült jelenlegi alakjában, amint Priscos rhétor ezen vidékről írta: „Oly ország ez, ahol sem fa, sem kő nem található”. Semmi nincs itt, csak a nép szorgalma. Fát szállítottak, hála a Körös és Maros folyóknak, az erdélyi részokről Nagy Szerénd környékéről, de hála a Tiszának is, melynek vizén Máramaros vármegyéből, Bereg vármegyéből és Szatmárból. Követ pedig a budai hegyekből, a világosi hegyekből, valamint a radnai havasokból szállítottunk ide.

De a legkiemelkedőbb bizonyítéka az újonnan felállított szarvasi Gyakorlati Gazdasági és Ipariskolának az alábbi tény: hogy szinte a semmiből nőtt ki. Bizonyíték még az, hogy mindenfelől jön hozzánk az ifjúság tanulni, már csaknem ezerhez közelít számuk (három csoportban ugyanis 991 tanuló és tanulóéány van, amint ezt a Tökletes Királyi Bizottság az ifjúság névjegyzékében megismerheti), melyet az említett ipari módszernek köszönhetünk.

A tökletes Királyi Bizottság más úton is meggyőződhet eredményességünkről: iskolánknak már jelenlegi javított állapotából, összehasonlítva azt a régi, sötét és romos előző

épülettel. Ezeket csak össze kell hasonlítani az ipariskola új épületeinek rajzával és felépítésével, melyeknek elkészítésében a tanulóifjúságnak is szerepe volt.

Tények igazolják, hogy ennek az iskolai intézménynek nincsen mása sehol Magyarországon, de megállapítható az is, hogy az intézet hosszú gazdasági és iskolai kísérletek alapján született eszméken alapul, és a legtapasztaltabb, leghíresebb pedagógusok tanácsai révén alakítottuk ki. Az intézet alapítója megtartotta a Systemata Normaliából és a Ratio Educationisból mindazt, ami ennél az intézetnél használható volt, de az áll szándékában ezután is, hogy a reális gazdasági tanulmányokban a fentiek is helyet kapjanak, hogy ebben az intézetben jó földművelő gazdákat és a hazának [olyan] polgárokat tudjon nevelni, amilyenek az emberiség mai állapotának és a hazának szükségesek, amit eddig alaposan elhanyagoltak.

Ezen intézet célja nem az, hogy a falusi ifjúság céltalan és értelmetlen spekulációra neveltessék, sem az, hogy szavakkal, mondatokkal, szabályokkal és törvényekkel terheljék emlékezetét, sem az, hogy a különböző hitvallások megismeréséhez elvezesse, ami csak összehasonlítást eredményez, és a gyűlölet magvát hinti el, és egymással szembeállítja a haza polgárait. S sokkal inkább szembeszáll az intézet ezekkel a nehéz bajokkal, mert kísérletekkel mutatja be, hogy a falvak jóléte a gazdasági eljárásaink útján érhető el, és a közös haszon a haza javára van. A falusi lakosokat arra ösztönzi, hogy a gazdaságban elmélyedjenek, azzal foglalkozzanak, azt végezzék, nem pedig arra, hogy céltalanul keressék az alkalmat a tépelődésre az Isten ellen, a természet ellen, a fejedelem ellen és a földesúr ellen pörölve, lázadozva, könyörögve. Célja éppen az, hogy a falusi lakosság békés eszközökkel vezetessék munkája elvégzésére, és annak minden gyümölcsét lássa, és abban örömet lelje.

Ennek az intézetnek saját módszere abban áll, hogy az itt tanuló falusi és városi ifjúságot fejlessze mind a testben, mind pedig a lélekben olyan ésszerűen, hogy a lappangó képességek kifejlődjenek, kibővítsenek, és rendezhez szoktassanak a munkára nevelés által. Az ilyen módon megszokott szorgalom a későbbi években is szorgalmasságra és a jól előkészített élet hasznos eltöltésére serkenti az ifjúságot; ez elősegíti az egész társadalom fejlődését, és az egész nemzet nevelésének

alapjává lesz. [Cél az is, hogy] az iskola padjaiból élethivatásuk mezejére távozók elkerüljék azt a nagyon ritkán hiányzó időszakot, amikor mindegyikük veszélynek van kitéve, s közvetlenül élvezzék munkájuk gyümölcsét.

Ebből világosan kitűnik, hogy miért nevel az intézet minden részében az élet számára, tudniillik hogy az ifjúság figyelmét a mindennapi dolgok megfigyelésére irányítsa, s a természet produktumait megismerje. Begyakorolja magát az írásba, a számolásba, megtanulja a régi és jelenlegi gazdálkodást, lelkét vidám népi énekek éneklésével a szorgalomra felfrissítse, ezenfelül a nyugodt gondolkodásmódot kövesse, a testet pedig ésszerű táplálkozással, változatos tornával és játékkal már kellő időben hozzászoktassa és megeddze a munkához.

De nemcsak a tanulóifjúságnak, hanem a tanítók számára is sok ésszerű dolgot rejt magában ez az intézet. A tanítókat leszoktatva az értelmetlen adománygyűjtő körutakról, énekes szolgálatokról, kiszállásokról, vendégeskedésekről és más egyéb felesleges dolgokról, s a tanulóifjúságot is az ide-oda futkosásról, mindenkinek van ideje arra, hogy a fenti, gyakorlati tanulmányoknak szentelje életét, összehasonlításokat tegyen, és mindezt az életben is alkalmazza. A tanárok és tanulók együttes munkálkodása megkönnyíti [ezt] – mint ez kitűnik a tanulók előtt is. – Mindebből következik, hogy a gyakorlati iskola gyümölcsei előnyösen hatnak az élet minden területére és az ország közéletére is.

Ugyancsak nem kétséges az sem, hogy a társadalom minden osztálya csak kárát látja annak, ha az életbe kikerülő falusi ifjúság egészen fiatal korában nem készíttetik elő a neveléssel arra, ami később foglalkozása lesz. Ezt a nevelést, előkészítést nem is kaphatja meg, ha a tanítók vagy az őt tanítók előzőleg fel nem készülnek hivatásuk elvégzésére. Mindebből következik:

I. Szükség van egy olyan intézetre, amelyben a parasztok és polgárok leszármazottai a jövő életükre gyakorlatilag előkészítetnek, tudniillik arra, hogy megtanulják mindazt, melyre későbbi életükben szükségük lesz. De szükséges, hogy mindazt, amit tanulnak, a gyakorlatban tanulják meg, hogy mindazt, amit a falusi és városi életben tudniok kell, mint mondottuk, alkalmazni tudják.

Ha a falusi ifjúság nevelését, úgy, ahogyan az eddig volt, gondosnak nevezzük, mégis be vallanunk, hogy a parasztok gyermekei, akik pedig az Istentől, a természettől, az államtól, a köztől, az emberi társadalomtól és saját maguk hajlamaitól is a munkás életre vannak hivatva, alig tanultak valamit. Pedig fiatalokukban napi hat, sőt némely helyeken nyolc, tíz, tizenkét órát tanultak az iskola padjaihoz szegezve.

Amikor az iskolából kiléptek, az utcákon szaladgáltak és futkároztak, ide küldték ki őket, meglehetősen helytelenül! Ez volt a tanulók legfőbb vágya; de ez volt a tanítók, főleg pedig a régi idők visszamaradt káros szokása is. Ennek a meggyökeresedett régi bajnak hogyan lehetne véget vetni gyakorlati gazdasági iskolák nélkül?

Miért ez a nemtörődömség éppen a mostani évszázadban, amikor az uralkodók méltóképpen és helyesen, okkal elvetik az idejétmúlt és rossz intézményeket és szokásokat az iskolák falai közül, mert ezek kiűzésével a haza boldogsága is felvirágzik? (Lásd Comenius már magasztalt beszédének 23, 29, 42 és a következő lapjait.)

Ma már minden adófizetőnek, hogy érthetőbben fejezzük ki magunkat, gépésznek vagy kézművesnek van módja arra, hogy kora ifjúságától nemcsak az elméleti, hanem gyakorlati téren is kiképezze magát a szakmájában: a gazdaiifjú pedig – óh, milyen fájdalom – az egész tiszántúli hazában, sőt még azon túl is, sehol sem talál gyakorlati gazdasági iskolát, ahol a legutóbbi időben megjavított gazdasági tudományokban kiképezhetné magát a jövő élet számára. Ez azért is van így, mert a jobb iskolák messze vannak, ezen országrész lakossága is nagyszámú. A gyermekek szülei a tandíjak és iskoláztatási költségek miatt nagy kiadásokba verik magukat. Ezek miatt is gyengén haladnak tanulmányaikban. Azon országrészekről pedig, azoknak viszonyairól, szükségeiről, ahova ők maguk valók, keveset tanulnak, de nem is kíváncsiak, teszem hozzá, más területekre sem. Ki kételkedik abban, hogy semmi sem szükségesebb és méltányosabb, mint az, hogy az alacsony sorból származó fiataloknak alkalom adassék arra, hogy megerősödhesse, és elmélyülhessenek jövő élethivatásuk idejére saját szakmájukban – a közös haza, de saját érdekükben is?

Szükséges tehát az első ilyen intézet felállítására, mert az ifjúságnak a fenti szellemben való nevelését biztosítja,

azonban állandósítani is kell azt, hogy kitűzött feladatának megfelelhessen. Ugyanebben a mederben tovább folytatva a következtetést:

II. Szükséges azoknak a gyakorlati kiképzése is, akik majd később a falusi lakosokat tanítani fogják. Ez az intézet pedig olyan legyen, mely az ifjakkal alkalmat nyújt az előkészületre, hogy saját szellemi képességüket, tehetségüket és erejüket, amellyel felruháztattak, továbbfejlesszék, hogy megtanulhassák mindazt, amit az élet különböző időszakában, körülményeiben az embernek, a köztársaság gondos polgárának, a kereszténynek, az ifjúság formálójának tudni kívánatos. Ha tudniillik helyesen gondolkozik az illető hivatásáról, és helyesen akar mindig cselekedni, és az állandó boldogsághoz eljutni és másokat is oda akar vezetni. Mindezen esetekre a jövőndő oktatónak is mindent meg kell tennie felkészülése érdekében, és mindent pontosan meg kell tanulnia.

Nem munka az, hogy Ciceró szavaira hivatkozzunk, ahol csak a dolgok bizonyíthatása folyik. Cselekedjete! Kitévő és emberséges férfiak, az én legkedvesebb munkatársaim ebben az intézetben! Mutassátok meg, nem akarom ezt hosszúra nyúló példákkal igazolni, hanem inkább a Tekintetes Királyi Bizottságra hivatkozom, hogy tanítványaitokkal haladást értetek el a gyakorlati gazdasági és ipari munkában. Mutassátok meg, hogy az ifjúság előtt járván milyen a ti ügyetek, mutassátok meg, hogy ezen intézetet állandóan erősítitek és bővítitek, szükséges tehát, hogy az nyilvános dicséretben és adományban részesüljön.

A tekintetes Királyi Bizottságtól pedig mi valamennyien egy szájjal és egy szívvel kérjük türelmüket meghallgatásunkban, s kérjük, hogy az intézet állapotáról mindazon dogok alapján, melyeket szemük és fülük elé tártunk, részrehajlás nélkül hozzon döntést. Dixi.

MÁRTON ISTVÁN
(1760–1831)

KERESZTYÉN TEOLÓGUSI MORÁL
(1796)

A KERESZTYÉN ERKÖLCSTUDOMÁNYRA VALÓ
BÉVEZETÉS

ELSŐ SZAKASZ

A KERESZTYÉN ERKÖLCSTUDOMÁNY TULAJDONSÁGÁRÓL,
BECSÉRŐL, NEHÉZSÉGEIRŐL, SEGÍTŐ ESZKÖZEIRŐL ÉS RÉSZEIRŐL

I. RÉSZ

A keresztyén erkölcsstudomány tulajdonságáról

I. § A MORALITÁSRÓL VAGY ERKÖLCSISÉGRŐL KÖZÖNSÉGESEN

Minden okos valóságoknak ugyanazon egy fő céljuk van, melynek elérésére s életeknek is ahhoz képest leendő folytatására köteleztetnek. Miben álljon az embernek ezen természettől eleve lett rendeltetése, s miképpen kelljen cselekedeteinket ezen fő célra intézni, azt az erkölcsstudomány tanítja. Melyre hogy szert tegyünk, bizonyos practika regulákra van szükségünk, amelyek minket kötelességeinkre mintegy kézen fogva vezessenek. Ezért is az erkölcsstudományt így lehet legjobban meghatározni, hogy az az okos valóság kötelességei teljesítésére vezető oktatás. Ezt a tudományt az emberekre alkalmaztatva: *practika anthropológiának* vagy *empirika morálnak* nevezhetni; – és ez a politikától vagy az emberi boldogságot a legjobb eszközökkel keresni, előmozdítani s elérni tanító tudománytól természettől (essentialiter) különböz; mivel ez theoretika, nem pedig practika tudomány.

II. § AZ ERKÖLCSTUDOMÁNY KÜLÖNB-KÜLÖNB-FÉLE NEMEIRŐL

1. Az erkölcstudomány tulajdonképpen minden embert egyaránt illető tudomány, annyira, hogy ez őnéki mint okos valóságnak elmúlhatatlanul szükséges; mindazáltal az abba befoglaltatott tudományok s kötelességek nem mindenektől egyforma teljességgel s egyenlő világossággal megfoghatók. A *popularis* vagy *köznépi* erkölcstudományra közönséges, világos megérthetőség s megfoghatóság, következésképpen a közönséges emberi tudományhoz, s megfoghatáshoz, vagy a köznéppel is köz practika okosságához való lebecsátkozás kívántatik meg. Ellenben a tudós erkölcstudomány filozófusi s finom megérthetést s olyat kíván, amely több tudományos esméreket tesz fel. Ez amattól az erkölcsi conceptusoknak, különösen a kötelességeknek szoros meghatározása s finom kifejtetése, a megmutatásoknak ereje, az indítóokoknak tisztasága, a conceptusoknak, princípiumoknak, kötelességeknek s segítőeszközöknek teljessége, ezek kifejtetéseinek s összekötetéseknek szoros rende, a praecisiót s az előadásban megkívántató rendes rövidséget tárgyazó tudományos (technicus) kifejezés által különbözik. A tudós morál egy teljes systemát foglal magába: a *popularis* morál pedig *systema* nem lehet, vagy ha az, egész teljességet annak nem adhatni.

2. Más nemei az erkölcstudománynak a *filozófusi* s a *keresztyén* erkölcstudomány. Ezek nem annyira foglalatjokra, mint azon kútfejekre nézve különböznek egymástól, amelyekből merítetttek. A filozófusi erkölcstudomány csupáncsak a tiszta okosság kútfejéből vétetik: a keresztyén erkölcstudomány pedig a Krisztusnak az evangélisták által feljegyzett beszédiből s tanításiból és az apostolok írásából szedethetik össze. A filozófusi erkölcstudomány az okosság morálja – ennek törvényei a tiszta okosságnak minden okos valóságokat kötelező törvényei, ez az a fundamentom, amelyen a vallás épül fel, és amely az okosság parancsolatit Isten törvényeiül adja elő, anélkül, hogy ezen törvényeknek különös isteni kijelentéseket tenné fel. A keresztyén erkölcstudomány a Szentírás morálja, és a vallást a virtussal összeköti – ez a maga parancsolatit mint különös Isten törvényeit adja elő, úgy, mint amelyek az embereknek az Istentől különös rendelések által jelentettek ki, úgy mindazáltal, hogy az az okosságot az erkölcsi törvénytévőségéből nemcsak nem rekeszti ki, hanem inkább ezt

az isteni törvénytévőséggel szorosan összeköti. A filozófusi erkölcsstudomány az ember rendeltetésének és az ő kötelességeinek filozófiája: a keresztyén erkölcsstudomány pedig az ember rendeltetése és az ő kötelességei felől való keresztyén vallásos oktatás, vagy az a keresztyén vallásba befoglaltatott erkölcsi parancsolatoknak és az azokkal összekötött conceptusoknak, princípiumoknak s indítóokoknak summája.

3. Ha az Ó- és Újtestamentomi Szentírás minden erkölcsi tudományai s parancsolatai az ő igaz természetekben előadattva, természeti, s ha lehetne, systematikus rendbe összealkottatnának, egy olyan erkölcsstudományt tennének, melyet bibliai morálnak nevezhetni; – ha pedig ezen erkölcsi tanítások csupáncsak a Jézus tanításaiból és az apostolok írásaiból összeszedetve tudományos rendbe vétetnének, az *keresztyén bibliai morál* lenne. Ezen bibliai erkölcsstudománynak illetén rajzolatjára a napkeleti nyelveknek tökéletes tudása, az időknek, a Jézus és apostolok erkölcsi címereiknek, következésképpen a régi históriáknak és józan Szentírás-magyarázásnak (hermeneutica) igaz esmérete; éles elmesség; igazságszeretet, s a vélekedésektől el nem fogott elme; a helyi és idői környülállásoknak s parancsolatoknak a közönséges kötelezésűektől való szoros megválaszthatása, az akkori környülállásoknak a maiakkal való összehasonlíthatása, azokból a Jézus és az apostolok tudományok értelme resultatumának helyes kitalálása, s részrehajolhatatlan előadása és az összeszedendő töredékdaraboknak egy jó renddel összealkotandó egésszé való formálása kívántatnék. De még illetén bibliai morál nincs! Várjunk azért az időtől!

III. § A JÉZUS ERKÖLCSTUDOMÁNYÁNAK CÉLJÁRÓL S TULAJDONSÁGÁRÓL

A Jézus erkölcsstudományában mind az akkori, mind a mai időkre, kivált a zsidó vallás erkölcsstudományára nézve igen sok különös s címeres dolgok találtaknak. Tudniillik:

1. Annak közönséges erkölcsstudománynak kellett lenni, nemcsak egy nemzetet tárgyozónak, amilyen volt a Mózes vallása, hanem mindenféle nemzetbéli, minden emberekre kiterjedőnek, valaminthogy a Jézus tanításának egyáltalában az volt a célja, hogy a zsidó vallás formája egészen elrontassék, hogy osztán azután nemcsak a zsidók, hanem minden népek s

nemzetiségek az igaz vallás esmértségére jussanak. Mát. 22: 1. kk. Luk. 13: 29. R. 14: 16. kk. És jóllehet a Jézus az ő tanításait csupán csak a zsidó nemzetre szorította: mindazáltal minden cselekedeteiből s igyekezeteiből nyilván kitetszik, hogy azáltal csak egy olyan vallás fundálásának akart fundamentomot rakni, amelyet idővel mindenek egyaránt bevehetnének, és amelynek parancsolatit minden emberek akármely tartományban s életeknek akármely állapotjában s környülállásaiban is gyakorolhatnák. A tiszta virtus által akart ő minden embereket egy társaságba egyesíteni és a szeretet törvénye által a barátságos egységre hathatósan lekötöztetni. Ján. 3: 16. R. 4: 21–42. R. 8: 12. R. 10: 16. Mát. 5: 44–48. Luk. 10: 25–37.

2. Azért is a Jézus erkölcsstudománya általán fogva a természeti okossággal megegyező volt. Az ő belső tulajdonsága szerént nem egyéb volt az az okosság moráljánál: sőt éppen annak kellett lenni, ha ugyanazt közönséges kötelezésűvé akarta tenni. Mert egyedül az okosságnak parancsolati lehetnek az emberiség közönséges törvényei, sőt az olyan erkölcsstudomány is, amelyet egy isteni követ tesz közönségesé, semmi olyat nem foglalhat magában, ami a természeti okossággal ellenkezik, hacsak, ami lehetetlen, az Isten maga magával nem ellenkezik. – Hogy pedig a Jézus tudománya ilyen, azt az ő egész alkotványa bizonyítja. Az ő vallása lelki, következképpen okos isteni tisztelet. Ján. 4: 24. Az ő tanításai nem valami dictátori kimondások, hanem éppen olyanok, amelyek a közönséges emberi okossággal szorosán összeköttenek, és amelyek az okosság okai által állnak fel; ő a maga tudományát egy olyatén világosságnak nevezi, amely az értelmet megvilágosítja, s amelyet az okosság által kell megvizsgálni, sőt egy olyatén tudománynak nevezi, amely igazságnál egyebet magában nem foglal. Ján. 1: 9. R. 3: 19–21. R. 8: 12, 45, 46. R. 17: 17.

3. Ez az oka, hogy a Jézus erkölcsstudománya nem valami positiva, hanem egyedül erkölcsi parancsolatokból áll, olyanokból, amelyek lehetnek egyedül közönséges törvényekké: aminthogy ellenben minden igyekezettel azon volt, hogy a mózesi positiva törvénytévőségnek tekintetét mindinkább inkább megerőtelenítse. Amiről igen könnyű meggyőztetnünk, mihelyt az ő vallásának parancsolatit egyenként szoros megvizsgálás alá vetjük. Csak legkisebb színét is egy polgári törvénytévőnek nagy szorgalmatossággal igyekezett elkerülni.

Ahonnán még csak legközönségesebb princípiumokat sem adott a polgári társaságformáról, soha magát a polgári életet illető civakodásokban nem elegyítette, és az erre való nézve elébe tett kérdésekre is csak közönséges princípiumok szerint felelt meg. Luk. 12: 13, 14. Mát. 22: 17. kk.

4. Egy kiváltképpen való méltósága a Jézus erkölcstudományának volt az is, hogy az nem vallásra volt építve, azzal mindazáltal igen szorosán összekötetett. Az Istennek mint törvénytévőnek s bírónak tisztelete és a következő boldogságnak reménysége tulajdonképpen nem fundamentomi a keresztýen erkölcstudománynak, hanem a köz okosság; és ámbár abba az erkölcsiségnak közönséges első princípiumai nincsenek nyilvánatosan előadva s fundamentumul rakva: mindazáltal minden tanításai annak ezekkel tökéletesen megegyezők. De egyszersmind az okosság ezen parancsolatit úgy tette közönségesekké a Krisztus, mint az Istennek, a legbölcsebb s legjobb törvénytévőnek parancsolatit, vagy a legfőbb okosságnak törvényeit. Ezeknek fundátora ugyan Isten követéül adta ki magát, s ezen Istentől lett küldetését rendkívül való cselekedeteivel be is bizonyította, oly véggel, hogy azáltal az ő tudományának annál könnyebb s nagyobb béhatást szerezzen hallgatóinak szívekben; mindazáltal nem akarta a maga parancsolatit valami főuralkodói hatalomból s isteni tekintetből kihirdetni, hanem mint tanító okokkal erősítve ajánlotta azt azoknak. Az igaz, hogy ő a maga tanításait a jövendő megjutalmaztatásnak bizonyos ígéreteivel és a büntetésbéli fenyegetéssel kötötte össze: de nem azért, hogy abból indítóokot végyen a virtusra, hanem inkább azért, hogy az által, mint csak ösztön által, az akkori kemény üldözések tüzei közt az ő vallóinak szívekben a virtus eránt való nagylelkúséget s állhatatosságot olthassa bé. Mát. 5: 31–2. Mivel bizonyos az, hogy az empirika morálnak a vallás elmúlhatatlanul szükséges, minthogy az emberek mint testi okos valóságok elégtelenek volnának a testiség meghóldatására, ha általjában nem reménylhetnék, hogy az ő erkölcsiségekhez illő boldogság bizonyosan meg fog nékik adatni. Mindezekből a[z] következik, hogy a Jézus erkölcstudományája sem nem mysticismus, sem nem sensualismus volt, hanem az ő természeti célja szerént való erkölcsi rationalismus.

5. A Jézus erkölcsi oktatása egyáltaljában az akkori idők s a zsidó nemzet szükségéihez volt alkalmaztatva, követke-

zéseképpen az helyi és idői tanítás volt. Az ő célja ti. tulajdonképpen a[z] volt, hogy a zsidó vallást eltörölje, s annak helyébe egy tisztább lelki vagy okos vallást állítson fel. Ján. 4: 21–24.; a mózesi törvénytáblákból az Isten igaz szeretetét, a közösséges emberszeretetét és az okos önnönszeretetünket tárgyazó erkölcsi parancsolatokat kiválogassa, azokat a zsidó tanítók hamis magyarázataiktól megtisztítsa, és osztán az ő erkölcs-tudománya épületének fundamentomaiul tegye – hogy a zsidó cselekedetbéli szentségnek, az ő ceremonialis szolgálatoknak s nemzeti kevélységeknek, valamint a farizeusok kétszínű s egyedül önnönhasznú virtusoknak a legnagyobb hathatósággal magát elleneszegezvén, egy tisztább s minden önnön haszonvadászástól megtisztított virtust hozzon bé – hogy a sadduceusoknak az erkölcsiséggel ellenkező s veszedelmes vélekedéseiket megerőtlenítvén a Krisztust a halhatatlanság s erkölcsi magunkviselése leendő megjutalmaztatásának tudománya által megerősítse. Így hát a Jézus erkölcsi tanításainak szükségesképpen olyat kellett magában foglalni, ami annak csak akkor volt tulajdona, ma pedig nem; azaz annak helyi és idői tanításnak kellett lenni. Annak formája s külső öltözete zsidó volt: de a lelke s belső tulajdonsága a zsidókéval, különösen pedig a farizeusokéval éppen ellenkezett; mivel az tiszta, okos és ugyanazon okból közösségesen használható, s mindenektől egyaránt bévehető tudomány volt.

6. Innen könnyen általláthatni, hogy a Krisztus célja nem lehetett az, hogy ő valami rendes systemájú vagy tudományos erkölcsstudományt adjon, mint a görög filozófusok cselekedtek. Az ő tulajdonképpen való célja, melyet magának rajzolt, ti. az emberek közösséges megvilágosításokat előmozdítani, ezt a köznépnél, nem a nép nagyjainál kezdeni, azon helynek, ahol ő tanított, s hallgatóinak, kiket oktatott, különb-különb-féle voltok, az ő tanításainak sokféle helyi körülállásai és az időnek s nemzetnek közelebb előadott különös állapotja meg nem engedték azt, hogy az erkölcsstudományról annak egész kerülete szerint összealkotandó tanításokat adjon, és annak összerakott systemáját darabonként magyarázhassa. Az ő erkölcsstudományának köznépet, a közösséges vagy mindennapi életet, nem az oskolai fő katedrákat kellett tárgyazni. Mát. 11: 5. Azért is az ő beszédei s tanításai a legnagyobb grádusban lévő popularitással voltak összekötve,

azaz minden abba[n] a közönséges emberi okossághoz szabva, esméretes példákkal s a közönséges életből vett hasonlatosságokkal volt megvilágosítva – azoknak hát filozófusi vagy teológusi traktáknak lenni lehetetlen volt. De amellett a leg-tisztább filozófiának lelke tündöklék abból mindenütt ki, egy bizonyos systema van azoknak fundamentomul téve, s valósággal az azok alatt fekvő filozófusi erkölcsprincípiumokat ki is lehet az ő erkölcstudományában nyomozni; csakhogy nem systematikus renddel s oskolai manírral vagynak előadva; mivel inkább minden azokban lévő tudományok köznépi öltözetben öltöztettek. – Innen van az is, hogy nem minden erkölcsi tudományokról s kötelességekről való oktatást találhatni azokban az ő egész meghatározások szerint; de csakugyan a fundamentomos rajzolatok tökéletesen meg vagynak vonva, s a közönséges kötelességek elegendően előadva, hogy osztán azokra egy minden időkhöz alkalmaztatható egészt s tökéletes erkölcstudományt lehessen felépíteni.

IV. § AZ APOSTOLOK ERKÖLCSTUDOMÁNYOKNAK TULAJDONSÁGÁRÓL

Az apostolok erkölcstudománya tökéletesen megegyez a Jézuséval; de csakugyan vagynak abban némelyek olyanok, amelyeknél fogva amaz ettől különbözni láttathatna. Melyről e következőket jegyezzük meg:

1. Az apostolok erkölcstudománya, az ő belső valóságára s tulajdonságára nézve, semmit sem különböz a Jézus erkölcstudományától, amint arról az ő írásaik ellene mondhatatlan tanúbizonyosságot téznek. Ugyanis az ő erkölcstudományoknak szintűgy közönségesnek s minden zsidó s pogány népekre s nemzetségekre kiterjedőnek kellett lenni, hogy azok ugyanazon egy virtus s boldogság reménysége által egy vallásbéli társaságban egyesítenek. Gal. 3: 28. Efes. 4: 1–6. I. Pét. 2: 9. kk. Azért is ez a vallással szorosán összeköttetett; mindazáltal nem positiva, hanem erkölcsi parancsolatokat foglal magában; az apostolok okos isteni tiszteletet kívántak, amelyet Pál *λατρεία λογικη*-nek, és az Istennek mint legfőbb törvénytévőnek akaratját *θελημα καλον, ευαρεσον, τελειον*-nak nevezi. Rom. 12: I, 2; ahonnan minden úton-módon az ő tanításaik által az embereknek tiszta, világos s helyes megvilágosodásokat igyekeztek előmozdítani, amely az ő természeti

okosságokkal való éléseket szükségesképpen megkívánta. Rom. 13:11–14. Efes. 4:17–21. R. 5: 8–13. I. Thes. 5: 4–8. I. Ján. 2: 8–11. Ők az uralkodó testiséget, mint erkölcstelen gondolatformát, az okos érzékmódnak (indoles) mint erkölcsi tulajdonságnak, egyenesen ellenébe tették, Rom. 7: 14–25. Gal. 5: 16. kk. I. Pét. 2: 11, ahonnan szüntelen való harcot kívánnak az erkölcstelen hajlandóságok ellen. Gal. 5: 17, 24. 2 Tim. 2: 3–5. Úgy szólnak ők, mint isteni követek, hogy tudományoknak annál könnyebb béhatást szerezhessenek, de egyszersmind az okos vallásnak különös becsét tulajdonítanak, Rom. I: 18. kk. R. 2:6. kk. Az ő tanításaikat s kívánságaikat az okosság okaival erősítik, s hallgatóikat kötelességeik esérése végett az okosságra igazítják. Fil. 4:8. Az ő tanításaik is hasonlóképpen helyi s idői tulajdonságúak voltak, s nagy részént a zsidó cselekedetbéli szentségnek elleneszegezve. Ők sem akartak semmi erkölcsi systemát adni, hanem csak a környüállásokhoz képest köznépi módon tanítottak, úgy mindazáltal, hogy az ő együgyű tanítások mind a tudósoknak, mind a tudatlanoknak a gondolkozásra elegendő materiát szolgáltattak.

2. Az ő erkölcsi tanításaiknak a Jézusétól való különbsége csupáncsak a bővebb előadásban állott – követvén ti. nyomból nyomba az ő bölcs Mestereket. Ugyanis az apostoloknak már nem valami készületlen s pallérozatlan népekkel, hanem keresztyénekkel volt dolgok, akik a keresztyén vallás első rajzolatjait tudták, azonban az ő Mesterek parancsolatja szerént olyan tudományokat is kellett nekik kinyilatkoztatni, amelyeket a Jézus bölcs tartózkodásból elhallgatott. Mát. 10: 26, 27. Márk. 4: 11, 12, 21, 22. Luk. 8: 10, 16, 17; már őnékik nagyobb tűzzel s hathatósabb igyekezettel kellett a zsidó áldozatszolgálatot eltörteni, s annak helyében tisztább isteni tiszteletet állítani fel. Mely foglalatosságokban különb-különbféle s különös alkalmatosságokra akadtak, melyeknél fogva sok tudományokról bővebb oktatást adtak hallgatóiknak, nemkülönben újabb s újabb nemű akadályait igyekezeteiknek akarván elhárítani, újabb-újabb tanításokra határoztattak. Az ő előadásbéli módjoknak is különbözni kellett a Krisztusétól, minthogy ők az ő tanításaikat nem mindenkor s mindenütt tehetvén élőnyelvel, tanítói kötelességeiket írásaik s levelezéseik által is gyakorolni kénytelenítették. Mindazáltal ők is

ugyanazon egy célra törekedtek, az ő fundamentomos ideáik tökéletesen megegyeztek a Jézuséval, annyira, hogy a Jézus és az apostolok erkölcsstudományok egy oly tökéletes tudomány-épület, amelyeknek ugyanazonságok tagadhatatlan.

V. § A TEOLÓGUSI ERKÖLCSTUDOMÁNYRÓL

A keresztyén erkölcsstudomány a Jézus beszédeibe s az apostolok leveleibe elszórva foglaltatik bé. Ha ezen kétféle tanítások, természeti rendben vétetve, az ő igaz erejek s értelmek szerént adatnak elő, mindazáltal minden bővítés nélkül: lesz abból az úgynevezett *bibliai morál*. Ha osztán ezen bibliai erkölcsstudomány tudományos, systematikus formába öntetik, s annak a mai idők szükségéhez képest megkívántató teljesség adatik, *keresztyén teológusi erkölcsstudománynak* neveztetetik; helyesen nevezik *Practika* vagy *Ascetika Theologiának* is, de *Mystika Theologiának* nevezni képtelenség. Látnivaló hát, hogy ezen teológusi erkölcsstudomány fundamentomául az igaz bibliai morálnak kell lenni, melybe az evangéliomnak nem betűjét, hanem lelkét s értelmét szükség kinyomozva tudományos formába előadni. Ennek a filozófusi erkölcsstudománnyal szorosán össze kell köttetni, és a bibliai moráltól teljességgel a matériáknak rende, nagyobb meghatározása, bősége, a conceptusoknak, princípiumoknak, kötelességeknek s indítókoknak filozófusi kifejtetetés s a megmutatások ereje által kell különbözni; egyszersmind minden helyi s idői környúlásokból kivetkeztetve s megtisztítatva, a mai időkhöz képest kell alkalmaztatni. A bibliai morál a kezünkbe[n] lévő régiség maradványírásai helyes magyarázatján épül, következőképpen históriai tudomány: ahonnan nem szabad azt a filozófusi vélekedésekhez alkalmaztatva változtatni: ellenben a teológusi morál a filozófusi erkölcsstudományra vigyáz. Akármint változhatatlan is magában a keresztyén erkölcsstudománynak lelke s belső természete, mindazáltal annak tudományos formája az idők tudományos voltoktól függ; s mégis inkább dicsőségére, mint kisebbségére szolgál annak, ha az a Szentírás-magyarázás előmeneteléhez, a filozófia nevedéséhez képest nagyobb-nagyobb tökéletességre vitethetik, mely által annak belső becse nemhogy kisebbedne, hanem inkább nőttön nő.

[...]

TÁRSADALOM

FORGÁCH SIMON

(1669–1730)

DISCURSUSOK

(1709–1710)

I. N. R. I.

*Sancta et salubris cogitatio est de sancta patria prospicere, meditari,
laborare et orare*

ELMÉLKEDÉS

Ugyan csudálkozásra való dolog, hogy s miképpen volt és mint változott Magyarország dolga, ha elhagyom is ennek az országnak mivoltát, minekelőtte a szkítiai magyarok idejöttek volna – mely akkor Pannónia nevet viselt, és ugyan nagy és régi familiák által, kik közül most is sokan vannak, bíratott – és a szkítiai magyarok első kijövetelét is ha félreteszem, csak a keresztyén királyok alatt való rettentő és iszonyú veszedelmes változást ha előforgatom, emberi elme azt meg nem foghatja, hogy lehetett ennek eddig is megmaradása: mert ebben az országban ritkán vagy soha is az nem találtatott, ami az országokat meg szokta tartani és gyarapítani, azaz ti. az elmék és szívek egyezése.

Ennek a magyar nemzet és ország egyenetlenségének pedig sok okait adhatnánk, de félretevén a többit, legnagyobb és főbb oknak találok a királyok és az ország között támadott és mindeddig is folyó kérdést, úgymint a király méltóságáról, hatalmáról és successiójáról; mert tagadhatatlan, hogy Szent István királytól fogva mindeddig is a királyok mind a szabados uralkodást, vagyis monarchiam, hasonlóképpen a fiokra való successiót praetendáltak. Az ország pedig, noha ennek látszatott mindenkor ellentállani, de ugyancsak arrul való világos végezés, vagyis decisio sehol a törvényben nem találatik. Mert Szent István király törvényében mindjárt

eleintén olvashatni, hogy a fiát hercegnek nevezi, kitetszik világosan, hogy monarchiának tartotta regnálását ugyanottan. Hasonlóképpen más királyok törvényeiben is ezek föltaláttnak: a többi között a királynak monarchiája kitetszik az ország törvényéből, Part. II. Trip. tit. 3. az ki így szól: „sed quaestio occurrit pertractanda, utrum Princeps per se possit condere leges et statuta,” etc. Ebben a törvényben, noha az ország consensusáról is szól, de igen gyöngén, a királynak pedig nagy szabadságot ad és monarchiáját erősíti.

Az királyi fiaknak successiójok is kitetszik az palatinus instrukciójából is, ex constitutionibus anni 1485. art. 2., az ki így szól: „si quispiam regum heredem in tenera aetate reliquerit” etc. Igaz dolog, hogy találkoznak is még oly törvények, az kikkől kitetszik, hogy a királyi méltóság és király meg vagyon határozva és környülvéve az arisztokráciával. Hasonlóképpen vannak oly törvények is, az kik a szabad királyi választást mutatják, mindazonáltal ezek pro et contra ha megvannak, semmi bizonyos determinatiót és annak határait nem találni az törvényekben, és ezen kérdés és villongás pedig azért nem vitetett semminemű meghatározott célra, mert ha jó király volt, tehát ez az magyar nemzet bona fide, minden előbb elgondolt consequentiák és consideratiók nélkül, egész monarchiára és szabados uralkodásra való hatalmat engedtek az királynak; nem vigyáztván arra az igaz példabeszédre: Cui plus licet, quam par est, plus libet, quam licet. Se pedig ezen regulát nem observálták: „Nunquam deest principibus ambitio ad agenda ea, quae habent, nunquam igitur deesse debet lex, frenum nocentissimae ambitionis.” Ha pedig az királyok megbántották [a nemzetet], akkor ismég mindennemű hatalomból levetköztették volna a királyokat; és így ezen zűrzavarban és szélvészben sok hajótörést szenvedett az ország és annak szabadsági. Ennek a mérgeskedések és veszekedéseknek habjai között nagy veszélyben voltanak, mely miatt mindeddig is soha az országnak regnálása és státusa valamely formális rendben nem volt, hanem diribben-darabban, helyyel-helyyel, egyszer is, másszor is csinált törvények találtatnak, az kikkől egy szép országlást összecsinálhatni.

De hogy valaha lett volna az Magyarországnak, mint más országoknak, valamely regulált országlása és guberniumja, az se az ország törvényeiből, se az historicusokból ki nem tetszik:

és így mind az politica, juridica, oeconomica, bellica csak úgy folytak, amint az akarta, aki az országot bírta, sőt az, ki nagyobb. Noha az ország a szabados uralkodás ellen sokszor fegyvert fogott, uniókat, confoederatiókat csinált, mindazonáltal soha (noha módjok lett volna olyankor magokat valamely formalitásba helyheztetni) elrendelt és regulált státusban nem tették magokat, hanem akkor is valamely fejedelmet választván magoknak, annak discretiójára hagyták magokat; az ország kincsét, fegyverét annak kezébe adván, mely miatt soha a jól föltett célra nem juthatott az ország, mert az illetén fejedelmek is az szabados uralkodásnak és az magok interesse alkalmazóságának idejét látván, az magok privatumát inkább, mintsem az publicumot keresték, és így az ország soha az maga autoritását nem manuteneálta, és nem szabott magának oly rendet, hogy mind az királyok és fejedelmek s mind pedig az ország ahhoz tartotta volna magát. Azért én hazámhoz való szeretetemtől viseltetvén, keserves, ártatlan és törvénytelen rabságomban az ország regnálásáról való gondolatomat pennára, az papirosra vetem: látom s ismerem, hogy az ilyen országos dolognak folytatásáról való opinióm igen gyenge, csekély és elégtelen s fogyatkozott; de igaz kötelességemnek, szeretetemnek és nemesi szabadságomhoz való hívségemnek megnyugtatására kész voltam gyarló elmélkedésemet kiterjesztenem, és országunk törvénye szerint, úgy az historiákból is, mind az királyokról, fejedelmekről, palatinusi és más országos méltóságokról discursust formálnom, azoknak hivataljokat rendbe vennem, hogy az ország guberniumjának legyen bizonyos ideája mind az politicumokban, oeconomicumokban, úgy az bellicumokban.

*Qui meliora facis, per me licet, ut mea carpas.
At tua repretet, qui meliora facit.*

DISCURSUS I.

Az királyokról

Sokan sokféle vélekedésen vannak, melyik legyen leghelyesebb birodalom, az monarchia-e, azaz: a királyok vagy fejedelmek szabados uralkodások, vagy arisztokrácia, azaz bizonyos bírák és személyek által leendő országlás? Vagy hogy demokrácia,

azaz a községnek szabad voxok és akarátjok? Ezt nem kívánom, se defendálom, se oppugnálom, de ugyan az igaz, hogy az királyi méltóság először is az emberek nyughatatlan elméjéből származott, amint kitetszik a Szentírás históriájából. Sőt az Isten az maga választott népét is arisztokrácia által kívánta kormányoztatni, és nem jó szívvel vette, hogy Izrael is királyt kívánt magának, aminthogy a királyoknak nagyravágásokat és excessusokat Izraelnek elébb meg is prophetizálá, melyben annyira az első király, Saul mindjárt elmerült vala, hogy magának és országának veszélyt szerzett, és így következendőképpen az több királyok is a' tevők lettek volna, ha Istennek az ő providentiája regulát nem szabott volna az királyoknak, melyből meg kellett nekik ismerni, hogy a királyi méltóság nem az kevelységnek, fölfuvalkodottságnak, magahittségének és szabados uralkodásnak és maga kényén-kedvén való életre rendeltetett, hanem azért, hogy az isteni dicsőségnek előmenetelét az igazságnak folytatása által gyarapítsa, úgy, hogy őáltala az igazak bizvást és bátran ki-ki az maga igazságába megmaradhassanak és élhessenek, az rosszak pedig megbüntettessenek. Mi haszna volt pedig eddig is Magyarországnak, hogy királyok által regnáltatott (az egy Szent István király és némely más királyokon kívül, az kik az igaz keresztýén hitet és katholika religiót kiterjesztették), az politikus státusnak, az, ki olvasta az Actákat, ítélje meg. Én ugyan az ország hasznára és közönséges jóra csupán célozó dolgokat keveset talállok benne, és az én csekély vékony elmémet nem tudom megnyugtadni azon, hogy lehessen soká jó és csendes nyugalma az monarchia guberniumja alatt szegény hazánknak.

Hanem mind Istennek az ő szent ígéje, mind az ország törvényeinek indulati s mind pedig bizonyos praesagiumok és némely történt dolgoknak példái arra visznek, hogy az arisztokrácia az egyetlenegy medium (ha mindazáltal jó rendben vitetődnek és helyeztetnék), az kiben állandóságát az magyarországi birodalomnak várhatnánk. – Ennek megbizonyítására, noha sok helyes okokat adhatni, de nem vetekedést indító céloom levén, csak rövideden Isten egy ígét és profetizálását a felöl írt arisztokráciai birodalomnak manutentiójára citálom, ti. Izaiás I. rész: „és egybenállatom bíráidat, amint azelőtt voltak, és a te tanácsidat, mint régenten, ezekután az igaz városának, hív városnak hívatatnak.” Az ország törvényeiből, hogy régtől fogva az ország is azt óhajtotta, kitetszik (Ludv. II. art. 39). És valamint a szarvas

utat mutatott a magyar nemzetnek Szkítiából: olyan utat mutatott Isten (azt tartom) az ország regnálására való módra, midőn Atila miatt (az ki magyar király vala) Velence fölépült, és azon alkalmatosság által oly guberniumot szabott magának, hogy az egész világ politikusi megegyeztenek azon, és azt mondják: „Respublica Veneta legibus et institutis alios superat, est enim perfectum exemplar perfectissimae reipublicae, ac nihil humano ingenio excogitari potest, quod ipsa non observaverit, ac in usus suos transtulerit.” Azminthogy például vagon és lehet a Velencei Birodalom Magyarországnak, mert az Isten maga irgalmas providentiája azt mutatja, hogy amely nemzetet az Magyarország csoportban kergette, és az osztán magának jó rendet szabott, ugyanazt a rendet az magyarok is kövessék.

Melyhez minémű alkalmatossága volt, és még most is vagon az országnak, az ki nem az privatumot, hanem az közönséges jót kívánja, általláthatja. Mivel pedig úgyis interregnum declaráltatott az ország gyűlésében Ónodnál anno 1706. júliusban, és az haza fegyverrel ellentáll az Ausztria háznak, annál módosabban és méltábbban nyúlhatna hozzája.

[...]

DISCURSUS XIX.

Az contributiórul és másféle hadi subsidiumrul

Hogy az nemesség ne nyughatatlankodjék, és absque extrema necessitate ne insurgáljon, és zsoldot adástól és másféle exactióktul ment legyen, tehát az ország egy jó ármádát formálván a mostani hadból, annak subsistentiájára, az mint az ország törvényében találtatik, oly példát adjon minden nemes személy, az akár papi, akár úri, akár más főember legyen, minden jövedelméből tizedet, azaz mindennemű gabonából, borból, méhből etc., úgy minden pénzbeli jövedelmiből is az tizedik részt, az akár adó-, korcsmá-, vámusura legyen, egyszóval mindenféle pénzből, minden lovaiból, az kik negyedik esztendő elhaladtak, húsból egyet. Hasonlóképpen szarvasmarhájából is, az kik az harmadik esztendőt elmúlaták, húsból egyet, az akár ménes, gulya, akár háznál levő marha és juh legyen.

Az föld népe minden házas személy indifferenter (az nem éppen szegény asszonyokat s embereket értvén), kivévén

az koldusokat és gyámoltalanokat, minden páros ember 50. pénzt adjon, supponálván azt, hogy nem lehet oly egészséges pár ember, az ki azt sine ulla difficultate meg ne adhassa.

Minden földje, rétje, lova marhája conscribáltassék minden parasztembernek az vármegyékben; az meglevén, tehát az tábori fő proffontmester bedézsmálván a nemeseknél, meg fogja tudni, micsoda summára megyen az dézsma, ahhoz az tábori szükségét hozzávetvén, az mi az dézsmához fog kívánatni, az az szegénységre vetessék. De úgy, hogy a búzát az búzához, az zabot az zabhoz, az bort az borhoz, az marhát az marhához, az lovat az lovakhoz tovább is etc. Értsék, hogy az kinek mije nincsen, annak adására ne kényszerítettessék, hanem ki-ki abbul adjon, amije van.

Az pénz az táborban az tárnokmester kezéhez, az élés pedig az fő proffont mester kezéhez jusson. Az prorex szükségére való lisztet pedig az fő konyhamester projectuma szerint az ország adja.

Ehhez még minden kereskedő és mesterember minden percipiált pénzből az tizedik részt kiadja, de az ki a maga termését eladja, avagy a szegény parasztember valami munkáját, azaz faedényt vagy vásznat, az kit maga terméséből munkára csinál, attul semmit nem kell venni. Hasonlóképpen minden ekében levő marhátúl egy német forint adassék, azaz száz pénz eszten-deig. Az városok is hasonló sorban lesznek, mint a nemesek.

DISCURSUS XX.

Az generalis insur[r]ectióról

Ennek igen nagy szükségben kell meglenni, és elébb egy particularis országgyűlése által, az hová a vármegyék követei hívatassanak, és az szenátussal együtt conveniálván, azt decidálják, ha szükséges-e a generalis insurrectio, vagy valamely inopinatus casusban és szükségben, de másképp semmiképpen. Az vice-királynak az ország egy zászlót ad és egy pár dobot, úgy az ország három generálisának, ha azok ex determinatione suprascripta ki fognak tetetni, tartozzanak az nemesek compareálni sub poena decretali, és mindenkor, hacsak alig lehet is, mind az egész három generáliságbeli nemesség az prorex mellett egy corpusban legyen.

És mivel vannak oly szegény nemes emberek is, az kik paraszt ruhában compareálnak, azért az olyanok, hacsak valámben is, ruhájokat distinguálják a parasztoktul.

Az ország zászlója hordozására egy úri személy választassék, és in generali insur[r]eptione valamennyi úr, ki a zöld háznál nem szokott ülni, azok mind az alá menjenek.

Az parasztság is akkor cum gentibus, ki-ki az maga processualis hadnagyával és más tisztekkel az vármegye kapitánya commandója alatt compareálni fog. Ezeknek legalább egy láncsa, avagy visszaszegezett kasza egy hosszú puskával, avagy egy részének az nyilakkal ex experientia tudni köll, minthogy most is az török, tatár, lengyel, kozák, moszkva nyilakkal élnek. Mely is minémű kemény fegyver legyen, az tudhatja, az ki az olyan nemzet ellen hadakozott. Én részemről, és vélem együtt sokan, oly opinióban vagyok, hogy az puskánál rettentőbb és bizonyosabb fegyver. Hogy pedig az kéziak mind olyan formán voltak csinálva, mint most, abban semmi nincsen, mert az historiákból megmutathatni azt, hogy magok az gazdag emberek csináltak, oly erősen pedig, hogy egy vastag deszkát általjártak. Sőt most is Németországban némely városoknak bizonyos időkbén nyilas exercitiumok vagyon, egy magas fára kaskást ültetvén, ahhoz lúdeznek. És így minden ember csinálhat magának kéziat és elég nyilat, kinek effectusa főképpen az gyalogok között meglátszanék, midőn az puska az ellenség szeme eleiben pattogna, és az nyíl az nyakába hullana, oly confusiót tenne főképpen az német truppok és sűrű seregek között, hogy könnyebben juthatna az kennyő had annak fölveréséhez.

[...]

DISCURSUS XXXIV.

Az Ausztriai Házról

Minémő intricata materiája legyen az magyar nemzetnek az Ausztriai Házsal, ha ki arrul gondolkodik és elmélkedik igaz magyar szívből, lehetetlen, hogy az haja szála föl ne borzadjon, mert az Ausztriai Ház nemcsak sok okokból az örökös királyságot még az leányágra is praetendálja, de az jus regiumot, az mely szabados uralkodást teszen, ezen praetensiójában formálván, nemcsak az előljáró elmélkedésben föltett okokból, de más contractusok miatt, az kiket

az Ausztriai Házal inéáltak az magyar királyok. De ennél mind nagyobb az, hogy oly természet szerint való ellensége az Ausztriai Ház az magyar nemzetnek, hogy hacsak az Úristen az természetnek folyását meg nem változtatja, lehetetlen, hogy az Ausztriai Ház között és az magyar nemzet között lehessen jó harmónia valaha, az minthogy az Ausztriai Ház legfőképpen most azon lészen, hogy régi föltett célját végbevihesse, és subjugálja fegyverrel az országot, hogy jure armorum alája vetvén az országot, minden törvényét annihilálja, semmivé tegye, és kedve szerint avval disponálhasson. Ha pedig fogja látni, hogy költségtelensége miatt az hadakozást nem fogja győzhetni, igenis módot keres, hogy valamely fortélyos pacificatióra menjen, sőt azt sem mondom, hogy az szombati békekesség punctumaira olyankor reá ne lépjen, csakhogy egyszer birodalma alá vehesse az országot. De már az experientia megmutatta, hogy utat-módot mindenképpen keres, hogy az diplomáit, ígéreteit elmelessen.

Bár az magyar urak által egész szenátus dirigáltassék is, vajon titok-e, hogy corrupálta azelőtt is az magyar urakat, az kik az ország törvényétől szemtelenül elmentek, és az német királynak hízelkedtek, hiszen az mi időnkben már voltak olyan urak, az kik kérdetlenül projectizálták, az egyházi nemesség hogy lehessen jobbággyá, mi módon szaporíthatja az adót az német udvar etc. – Az német uraknak kedvezvén, minden módon fáradtak szívesen, hogy az német urak jószágokat szerezhessenek Magyarországon, kitúrván az igaz possessorokat etc.; – sőt azok, kik azelőtt Tököly és más támadó urakkal voltak együtt az ország törvénye és igazsági mellett fegyverben, ugyanazok féltekben és hasznokért legnagyobb árulói voltak hazánk szabadságinak. S gondolja-e valaki, vagy biztathatja-e magát, hogy bátorságban legyen? De soha nem adhat olyan hitet az Ausztriai Ház, hogy rést ne találjon benne, és megbosszulja azokon az urakon, az kik őneki szemébe tűntek, kirül elég példánk vagyon.

Talán ahhoz bíznék valaki, hogy az országnak önálló hada volna, de az olyan had nem soká volna, mert az mi nemzetünk röstölni fogja megfizetni, és az németnél maga fog instálni, hogy az had elbocsáttassék, és az német király igenis ajánlani fogja magát, hogy ő fog maga tartani hadat, az pedig csak arra való lesz, hogy az fegyvert kivehesse az magyar kezéből egy-

szer. Ezeket mind így practicálta eddig az Ausztriai Ház, és mégis merné az magyar az Ausztriai Ház királysága alá adni magát? Soha bizony meg se gondolja az magyar, hogy nemzeti szabadságában élhessen az Ausztriai Ház alatt, sőt ha fölvenná a csehországi plundrát az magyar, és jobbágyságra is adná magát, mégis kitölné bosszúját rajta, és kiirtaná az magyar nemzetet. Az minthogy füleimmel hallottam nem egyszer, sem kétszer sok derék miniszterek discursusit, lehetetlen, hogy az Ausztriai Ház, sőt az egész keresztyénség megnyughassék, ha az magyar nemzetet (azokat értvén, az kik csupa tiszta magyarok, és nem az tótos magyart) egészen ki nem irtják és nem dissipálják. Én az mint gyermekségemtől fogvást practicáltam az Ausztriai Ház udvarát, és ha az discursusok eszembe jutnak, melyeket hallottam, nem látom módját, hogy az Ausztriai Ház királysága alá adhassa magát az magyar nemzet. Hic aut vincendum, aut moriendum, vagy az német fegyver debelláljon, és megemésszen, vagy mi fegyverrel, mint az belgiai confoederatus status, Isten segítségével az Ausztriai Házat kényszerítsük, hogy minden praetensióit tegye le.

Vékony elmém szerint egy mediumra vettem gondolatomat, mi módon lehetne, hogy az Ausztriai Háznak contentuma lenne (ha igaz keresztyénség vagyon benne), és az ország is állandó csendességben maradhatna. Minekutána az ország curiam regiam et militarem, statum politicum etc. az felül írt mód szerint rendbe hozná, és in effectum venné, tehát keresne módot benne, hogy magát incorporáltatná az Római Imperiumban, hogy Magyarország is egyik membrumja volna az Imperiumnak, valamint másféle országok, v. g. az Bavaria, Saxonia etc., és más respublicák, ilyen conditíóval, hogy valaki római császár, az eo ipso magyarországi királyi titulussal élhet, sőt csak Magyarországot protegálja az egész Imperiummal, az ország is pro recognitione adna valamely nevezetes summát az császárnak esztendőnként, és tartoznék haddal segíteni az Imperiumot szükségnek idein; reciproce az Imperium is tartozzék hasonlót cselekedni. Ez pedig úgy lehetne meg, ha az ország az electorokhoz és más statusokhoz embereit küldezné, legfőképpen az moguntiai electorhoz, az ki az Imperium főkancelláriusa, és őáltala szoktak az ilyen dolgok folyani, és declaráltatná, demonstráltatná ügyét, és legfőképpen azt, hogy az Ausztriai Háznak nincsen igaz jussa az örökös királysághoz.

És mutatnák meg azt, hogy szabad királyi választása van az országnak, és hogy már lehetetlen, hogy királyt választthassanak magoknak az Ausztriai Házbul, mert száma nélkül hitek megszégésével megcsalták az magyarokat, és jobbgágya akarták tenni az országot, azért is sokszor kénytelenítettett fegyvert fogni in defensam sui, és ex desperatione az törökhöz folyamodni, melyből micsoda kára és vérontása lön az egész keresztyénségnek, azt az Imperium is jól tudja. – Hogy azért az ilyen dolog többször is meg ne essék, és az egész keresztyénségnek is antemuraléja levén, Magyarország méltó, hogy protegálja ily igaz jussában az országot az Imperium. – Az Ausztriai Ház is már férfi maradék nélkül levén, egy halál micsoda veszedelmet szerezhetne és alkalmatlanságot az egész körösztységnek az Magyar Királyságért való competentiáért. Mert az, mint az emberi elmék szoktak lenni, quot homines, tot sententiae, olyankor török, tatár, lengyel, német és másféle factiók nagy zűrzavart tehetnének az Imperiumban is. Az Ausztriai Ház is contentus lehetne, mert hihető consequentia, valameddig az Ausztriai Ház formidabilis lesz, addig más házbul nehezen lesz római császár, és valamikor arra jut dolga, hogy az római császárságbul kiessék, akkor az több országait is nehezen fogja bírni. – Lám, Stúriát és az Felső-Ausztriát absolute et de plano magok által hagyja regnálni, magoknak levén kamarájok, bellicumjok, intimumjok etc. sine omni dependentia a Dicasteriis Viennensibus, miért tehát kellene azt ellenzeni Magyarországnak? Az históriákbul kilátszik, hogy János király is I. Ferdinánddal az Imperium elébe akarta adni. Más okokkal és exemplumokkal lehetne ezen projectumot stabilizálni, de én nem igyekeztvén hosszú vetekedő discursusokat formálni, hanem ex columbina simplicitate az jó szándékomat kiterjesztettem, annak discussióját hagyom élesebb elmékre. Adna Isten oly módot, hogy csendességben és valami jó állandó formalitásban vehetné magát szegény hazánk. De az Ausztriai Ház alatt soha meg nem maradhat, mert igaz ez az példabeszéd: extremae dementiae est sperare clementem, quem iratumque suspicias. És így ha már egyszer fegyvert vont az magyar nemzet, csak oltalmazza magát Isten irgalmában és az igaz ügyében bízván, ad Isten békességet is ezután. Spes nunquam major affulget pacis, quam cum serio bellum geritur.

II. RÁKÓCZI FERENC (1676–1735)

ÉRTEKEZÉS A HATALOMRÓL (1722–1725)

ELSŐ RÉSZ AZ IGAZ ÉRTELEM HATALMÁRÓL

1. FEJEZET

Az embernek Istentől kapott hatalmáról

Isten az embert a maga képére és hasonlatosságára teremtette,¹ mondja a Szentírás, mert miután végtelen jóságában elhatározta, hogy valamiképpen magán kívül kiterjeszti dicsőségét, mindenható szava pedig vagy a semmiből vette, vagy egy már megteremtett szubsztanciából alkotta és formálta meg az elemeket, a földet és minden teremtményt, mi felelhetett meg jobban dicsőségének, mint hogy a maga képét és hasonlatosságát állítsa minden teremtménye fölé? Megalkotta tehát az Úr Isten az embert a föld agyagából, arcába lehelt, és az ember élőlényé vált.² Azonban ki ismerte volna fel ebben az agyagkeverékben a Teremtő képét és hasonlatosságát, ha maga a Szentírás nem adta volna tudunkra a már idézett szövegben? Saját kinyilatkoztatása révén tudjuk, hogy Isten szellem, és bár senki nem látta az ember lelkét, az értelem, vagyis ő maga, ismeri létezését, és hittel hiszi, hogy halhatatlan. A szubsztancia tehát, amely saját eszméje révén ismeri létezését, igaz képe a Teremtőnek az emberben. A lélek láthatatlansága egyszerűségének sajátja, az egyszerűség pedig az egyenesség vagy az igazság sajátja. Az igaz értelem

¹ Gen 1,27

² Gen 2,7

tehát Isten képe, mivel egyszerű, és minthogy csupán lehelet teremtette, Istentől kapta létezését. Mivel az istenség képe így belevésődött az emberbe, korlátlan hatalma lett minden teremtmény felett, de még ekkor sem lett volna hasonlatos Istenhez, ha ennek a hatalomnak a birtokában egyúttal nem nyerte volna el a szabad akaratot, vagyis a saját akarata feletti hatalmat, amelyet olyan kiterjedt és korlátlan formában kapott meg, hogy még Teremtője utasítását is megszeghette, aminek gyászos következményeit nagyon jól ismerjük utódai számára, mivel engedetlensége megmutatta, milyen hatalmas a szabadsága.

Isten olyan magasztos hatalmat adott az ember akaratának és olyan kiterjedt uralmat minden teremtmény felett, amilyen sem az angyaloknak, sem az ördögöknek nincs, mivel sem egyik, sem másik nem rendelkezik olyan hatalommal, hogy akár a legapróbb dologban is ártson nekik, az ember viszont anélkül, hogy számadással tartozna, saját hasznára megöli, vagy megváltoztatja őket, vagy rendelkezik velük saját tetszése szerint. A szabad akaratnak, amelynek révén az ember hasonmása az isteni hatalomnak, kellett volna irányítania és mérsékelnie az első embert, ám mivel ő fölébe helyezte saját akaratát az igaz értelemnek, amelynek a Teremtője iránti kötelező engedelmesség kereteiben kellett volna tartania, jogosan viselte engedetlenségének és bűnének büntetését. Lássuk tehát most, mi lett ennek a következménye.

MÁSODIK FEJEZET

Az embernek a birtoklási vágyból származó hatalmáról

A Teremtő képére és hasonlatosságára alkotott első ember követte el legelőször a felségsértés, a lázadás és a hűtlenség bűnét, mivel nem engedelmeskedett Isten, az ő Teremtője hatalmának, nem tartotta be törvényét, és végezetül fölébe helyezte a saját akaratát Korlátlan Ura hatalmának, és ezzel, eltávolodva az igaz értelemről, visszaélt szabad akaratával. Ezért vonta magára az igazságos halálos ítéletet: mégsem vesztette el Isten képét és hasonlatosságát, következésképpen megőrizte igaz értelmét, szabad akaratát és a teremtmények feletti hatalmát, de jaj! nagy büntetést vont magára, mert Isten

kiszolgáltatta őt a birtoklási vágy hatalmának. Így keletkezett a bűn törvénye, amelynek értelmében, akárcsak a bűnbeesés alkalmával, már csak a birtoklási vágy sugallatát és parancsát követve tudott cselekedni mind élete vitelében, mind pedig tetteiben, nem pedig természetes erőit mozgósítva. Az igaz értelemnek két törvény keretei között kellett volna megtartania az emberi akaratot: csak olyat tegyen másokkal, amit magának is kívánna, és ne tegyen semmi olyat, amelyet nem kívánna, hogy vele tegyék, de az igaz értelemnek ezt a méltányos törvényt annyira elhomályosította a birtoklási vágy, hogy az első ember bűnbeesése után csak néhány egyházatya és választott akadt, aki megtartotta. A birtoklási vágy miatt, amely törvényt nem ismerő önszeretet, az ember az igazságnál, a parancsolatoknál, sőt azt kell mondanom, magánál Istennél is jobban kezdte szeretni önmagát, hatalmat adott neki, de olyan törvénytelen és bitorolt hatalmat, hogy mindent ön maga érdekében cselekedjék, és innen ered az a bűnös gőg, mely ekképpen magának Istennek, Teremtőjének hatalmát bitorolja, holott egyedül Isten az, akit megillet, hogy mindent ön magáért és önnön dicsőségére cselekedjék. Ez az a szerencsétlen hatalom az emberben, amelyet a megrontott akarat, gyászos hajlandóságát követve önszeretetének mértéke szerint, többé vagy kevésbé kiterjeszt, miután elhomályosította az értelem legtermészetesebb fényeit, ám ez törvénytelen és sérelmes Istenre nézve, és az ember feladata és kötelessége, hogy ellenálljon neki. Amikor tehát az apostol azt mondja, hogy minden hatalom Istentől való, ezen azt a törvényes hatalmat érti, amelyet az ember Istentől kapott, nem pedig a törvénytelen, amelyet az élet gőgje, az önszeretet és a birtoklási vágy, a bűn e gyászos gyümölcse adott az embernek, mert erről azt tanítja a Szentlélek Szent Péter és Szent Pál által, akik a jeruzsálemi főpapi tanács előtt azt mondták, hogy inkább Istennek kell engedelmeskedniük, mint az embereknek.

Miután így megkerestük a törvényes hatalom különböző forrásait, amely mindig Istentől ered, és a törvénytelennek, amely pedig a természet romlottságából származik, tekintsünk végig az emberi nem történetén, hogy elkülönítsük benne Isten műveit az emberektől, és levonjuk ezekből a törvényes hatalom alapelveit, amelyeket követve a keresztény embernek parancsolnia és engedelmeskednie kell. Isten végtelen

jósága nem akarta, hogy megszakadjon a példák sora, amely feltárhatja ezt előttünk, de ha a világi történelemben keressünk, eltávolodnánk Isten műveitől, hogy az emberi hatalom alapelveit kutassuk, és még a Szentírásban is tévelyegnénk, ha nem ragaszkodnánk pontosan a patriarchák és Isten népe történetéhez és példáihoz, hogy így szinte fokozatosan eljutva Üdvözítőnk eljöveteleig, országa kezdetéig, elterjesztéséig és úgymond világi királysága megalapításáig, lássuk, melyek a törvényes és Istentől adott hatalom művei, és melyek a törvénytelen hataloméi, amely csak a századok végeztével, a világ szellemének és az Antikrisztus uralmának pusztulásával ér majd véget, amikor a világ Királyának igaz hatalma diadalmaskodik a romokon, és összes ellenségei trónusa zsámolyául szolgálnak majd.³

HARMADIK FEJEZET

Az ember szabadságáról

Ne féljünk kimondani olyan dolgokat, amelyek látszatra ellentmondóak, mégis igazak és helyesek, és állapítsuk meg, hogy nincs törvényes hatalom szabadság nélkül, s hogy az igazi szabadság nem létezhet hatalom nélkül, mert akkor szabadoossággá fajulna. Mint az előző fejezetekben láttuk, a Teremtő megadta a saját képére és hasonlatosságára alkotott teremtménynek az igaz értelem hatalmát, hogy ez kormányozza akaratát, és akaratának hatalmát is, de hiába rendelkezett szabad akaratral, hogy áthágja a törvény kereteit, csak az igaz szabadság mértékét meghaladva változott volna szabadossággá, mivel ha értelme sugallatát követi, mindig el kellett volna ismernie a Teremtőt, következésképpen a Teremtő törvényének szuverén hatalmát, de miután bűnös lázongásában eltávolodott Istentől, elvesztette igaz szabadságát: az igaz értelem hatalma helyett, amelynek alá kellett volna vetnie magát, maga is a birtoklási vágy jármába került. A fejezet élén említett állítás igazsága magában Istenben mutatkozik meg: mert ez a felfoghatatlan és végtelen szabadságában szuverénül szabad lény az igazságosság korlátaiban annyiban körülhatárolt,

³ Zsolt 110,1; Zsid 1,13, 10,13

mondhatni korlátozott, hogy ha igazágtalanul tudna cselekedni, nem volna Isten, mert Istenben az isteni igazságosság nem választható el magától Istentől. Isten szabad lény, mivel csak az igazságosságnak van alávetve, márpedig ez nem más, mint ő maga, és még neki sincs alávetve, mert ő az, aki. A teremtménnyel azonban már nem így áll a dolog, mivel ő, minthogy nem önmagától van a léte, s nincs saját és különvaló igazságossága sem, hanem mivel létét és az igaz értelmet (ami nem más, mint maga az igazságosság) Istentől kapta, lényé és igazságossága alá van vetve az eredendő, nem teremtett igazságosságnak, mert ha ettől eltávolodik, igazságossága igazságtalansággá változik, és rettenetes bűnné, amely szembeállítja a teremtményt a Teremtővel, de még ebben az álságos szabadságában sem tudja magát kivonni Isten igazságossága alól, ami a legfőbb és elkerülhetetlen hatalom minden teremtmény felett, és amelynek útjai napvilágra jönnek majd azon a nagy napon, amikor minden teremtményt Isten ítélőszéke elé idéznek. Jóllehet, mint mondtuk, az emberi természet az első emberben szembeszegült Isten igazságosságával, mégsem tudta kivonni magát hatalma alól, mivel azonban eltávolodott az igaz értelemről s a teremtés nélkül létező legfőbb akarattól, hogy saját akaratahoz, önmagához térjen vissza, az ember, hogy úgymond, Istentől az ember felé fordulva, szabadon alávetette magát önmagának. Az ember a bűn által hatalmat nyert az emberen, és innen ered az a hatalom, amely Istent a földön képviseli, és amelyet – hogy törvényes legyen – szabad akaratából kell elismernie az embernek, amint azt az alant felsorolt példákban látni foguk. Minthogy az ember oly nagy hatalmat kapott – s általa valóban hasonlatossá vált Istenhez –, hogy ez a legfőbb Lény egyáltalán nem kényszeríti, de kegyelme révén előkészítve erre, olyan irányba fordíthatja, amerre akarja, olyannyira, hogy mindig igaz, ha azt mondjuk, Isten arra hajlítja az ember szívét, amerre akarja, és mindig azt teszi, ami tetszése szerint való, de ugyanakkor az ember sosincs kényszerítve oly módon, hogy ne tudjon ellenállni, s jaj! milyen sokszor ellenáll a Szentléleknek, örülség volna azt mondani, hogy az ember elvesztette szabadságát, mert Isten igazságossága nem volna igazságosság, következésképpen ő maga nem volna Isten, ha olyan vétkéért büntetné az embert, amelyre ő maga kényszerítené, vagy olyan jócselekedetekért

jutalmazná meg, amelyeket akarata ellenére vitt volna véghez, inkább a kegyelem kényszerében, mint az isteni jószág sugallatára: mert ez a sugallat nem parancsoló iga, hanem a szív szelíd hajlandósága. Ismerjük el tehát az egyházzal az ember szabadságát, amely megrontott természete állapotában gyászos és természetes vonzódással mindig a rossz felé irányul. Fejtegetésünk e része elegendő lesz e tárgyról, melyet inkább evilági és nem lelki szempontból igyekeztem taglalni, ezért mindazt, amit Értekezésünknek ebben az első részében elmondunk, a tisztán erkölcsi cselekedet számára szükséges szabadságra vonatkoztatjuk, és ebből kiindulva talán kiterjesztjük a jó fogalmát azokra, amelyek jók az evilági életben, amennyiben a természetes értelem sugallatára visszük végbe őket, de amelyek sosem jók és se nem értékesek, se nem hatékonyak az üdvösséget és a lelki életet illetően. És azt kérjük, hogy ez a kevés legyen elegendő a doktrínák túlságosan emelkedett kritikusaiknak, főleg azoknak, akiknek a füle érzékenyebb, mint azt az isteni szeretet sugallná, ha az igazság védelmében nem lépnék túl annak valódi szabadságát.

A bűn által megrontott emberi szabadságnak szerencsétlen következményei megmutatkoznak a Szentírás szavaiban: Isten megbánta, hogy embert teremtett, s egyedül Noé találtatott igaznak a földön; s elég annyit tudunk, hogy Isten haragra gerjedt, mivel a test megrontotta a maga útját, vagyis mindenki a test hajlandóságát követte, nem pedig az igaz értelem sugallatát. Ez volna igen rövid összefoglalása az emberi nem történetének a vízözönig, minekutána egy új világ kelt ki úgyszólván a vizekből, melyek elpusztították a Földet, és a test erői fogatkozni kezdtek, következésképpen az ember élete megrövidült. Noé egymagában maradt uralkodó és Isten helytartója a Földön, amint már a bárkában hánykódva is ő parancsolt az állatoknak, amelyeket megmentett; utódai pedig, akik Sém egyenes leszármazottaiként az igaz értelem által vezetve hűségesek maradtak Istenhez, egyetlen emberi hatalomnak sem vettek alá, míg a többiek a birtoklási vágy uralkodott. A kíváncsiak és az evilági bölcsök⁴ csak hadd kutassák, hogyan munkált a törvénytelen hatalom emezekben, egy keresztényhez talán nem volna illő, hogy elveket

⁴ 1 Kor 1,20, 1,27, 3,19

vonjon le azoknak a cselekedeteiből, akik olyan örültségekre ragadtatták magukat, hogy – Isten tiszteletét elvetve – emberi kéz által formált bálványokat imádtak. A Szentírás arra tanít bennünket, hogy Ábrahám és ivadékai szabadon, gazdagon és hatalmasan éltek zarándoklásuk alatt, és senki sem kételkedhet abban, hogy a természet, vagyis az igaz értelem törvénye alakította ki törvényes kormányformájukat.

NEGYEDIK FEJEZET

*Az igaz értelem hatalmáról az emberben,
a megrontott természet állapotában*

Ha szorosán vett jelentésében fogjuk fel az igaz értelem hatalmát, melynek irányítania kell az embert életében, vagyis úgy, hogy alkalmazkodnia kell Isten igazságosságának legfőbb törvényéhez, hogy hozzá mint igazi céljához jusson el, ez a természetfeletti kegyelem eredménye, és nem a megrontott természet, hanem Isten könyörületessége adja ezt a hatalmat az embereknek. Azért kell itt tanulmányoznunk a természetes igaz értelem hatalmát, amely a megrontott természet állapotában is megmaradt az emberben, hogy erkölcsileg helyesen cselekedjék, ezt nevezik lelkiismeretnek, melyet a birtoklási vágy rendszerint különböző módokon megront az emberben, nemcsak üdvössége és lelki élete, hanem az erkölcsös cselekedetek vonatkozásában is, amennyiben a hamisat az igaz képében mutatja, és így a lelkiismeret kétségessé és tévelygővé teszi, s aszerint, ahogyan az emberi fogyatékoság különböző tulajdonságait, vagy inkább azt mondanám, különböző jeleit a teológusok magyarázzák, magának az igaz értelemnek a hatalma az, amely tehát megszabta, mint már megjegyeztük, a természeti törvényeket, s ezekből származnak azok a pozitív törvények, amelyek szerint az igazságtevést, amely Istent képviseli a Földön, gyakorolják. Ezt az igaz értelmet a lelkiismeret és az igazságosság mellett az erény nevével is illetik, és ezek különböző patakokra oszlanak, de valamennyi ugyanegy forrásból, az igaz értelemből fakad, és amennyiben kihatásai az emberek többségére kiterjednek, közjónak nevezik, mivel a nyugalom és a béke, az igazságosság, a bőség, a gazdagság és a kormányzás rendje az igaz értelem uralmából

vagy hatalmából származik, de ami egészen csodálatosnak tűnik, ha megfigyeljük, és ami nyilvánvalóan mutatja az igaz értelem hatalmát az emberben az az, hogy jóllehet azok, akik életük vitelében a birtoklási vágy sugallatát követik, sokkal többen vannak, mint azok, akik az igaz értelem szerint, vagyis erkölcsileg helyesen élnek, a nép szavát mégis Isten szavának nevezik, és ez tesz tanúságot az igazságról; és azon népek által – amelyek vagy szabadon és nem kényszer hatására cselekedtek – megállapított vagy elfogadott törvényeket mindig az igazságossággal és a méltányossággal egyezőknak találták, azokról a népekről szólunk, amelyeket nem kényszerítettek, és amelyek nem engedték, hogy a düh elvakítsa, vagy pártok és ellentétek megbontsák őket, mert ahol a heves indulatok eluralkodnak, ott ritkán hallgatnak az értelemre. A vakság és a tudatlanság sötétsége homályosította-e el valaha is jobban a gondolkodást, mint a pogányoknál, akik bálványokat faragtak maguknak, s olyan isteneket imádtak, amelyek ugyanazokban a vétkekben voltak bűnösök, melyeket törvényeik az emberekben megtoroltak? Gondolkodásuk e hajlandósága ellenére mégis az igaz értelem uralkodott azoknak a törvényhozóknak a szívében, akik az ókor híres köztársaságait, királyságait és monarchiáit alapították. Ha azonban azt kutatjuk, hogy tehet mégis tanúságot az igazságról, vagy hogyan alkothat méltányos törvényeket a nép, amely annyiféle nézetet vall, ahány különböző fej található benne, s amelyet százfejú szörnynek neveznek, ennek magyarázatát abban leljük, hogy a birtoklási vágy hevesebben működik a magánéletben, és hogy az igaz értelmet, az erényt és a becsületet mindig előnyben részesítik a közügyekben, amikor maga a birtoklási vágy meg az önszeretetet is a nép szeretetét és tiszteletét keresi, fél az ítéletétől, s nem mervén igazi képében megmutatkozni, a becsület és az erény, vagyis az igaz értelem köntösét ölti magára, ezért azután az emberek gyakran saját akaratuk és hajlandóságuk ellenére tanúságot tesznek az igazságról, és olyan törvényeket hoznak, amelyeknek a birtoklási vágy a magánéletben ellenszegül, mert sokan vannak, akik szenvedélyeik és érzékiségük rabszolgái, de ritkán találunk olyanokat, akik teljesen lerázva magukról a szemérem és az igaz értelem igáját, a nyilvánosság előtt követnek el olyan bűnöket, amelyek elmentések a becsülettel, vagy ilyeneknek vélik őket, hacsak

azoknak a személyeknek elismert és egyértelmű tekintélye, akikkel kapcsolatban állnak, nem tekinti őket többé ellentétesnek a fent említett becsülettel. Mindebből pedig vonjuk le először is azt a következtetést, hogy az igaz értelem hatalma a megrontott természet állapotában is megmaradt az emberben, s hogy ez a hatalom Istentől való, akinek nem szabad ellenállni, és hogy ez nem más, mint a minden egyes emberben élő lelkiismeret. Másodjára pedig vonjuk le azt a következtetést, hogy a köztörvények az igaz értelem kisugárzásai, és ha ellenállunk nekik, Istennek és az Istentől kapott hatalomnak állunk ellen. Harmadjára és végső soron pedig vonjuk le azt a következtetést, hogy a nép egyhangú vagy csaknem egyhangú szavazatával és jóváhagyásával megalkotott törvények sokkal érzékelhetőbben viselik magukon az igaz értelem jegyét, mint azok, amelyeket egyetlen ember hatalma alkotott. Amennyiben tehát az igaz értelemnek kormányoznia kell az ember akaratát, hogy annak megtételére bírja, ami jó, hatalomnak nevezzük, de természete megromlása, vagyis a bűnbeesés utáni állapotában ez a hatalom egymagában nem lett volna elégséges, hogy megszilárdítsa az emberi társadalmat, mert a szabálytól folytonosan eltérve, az ember egyéni cselekedeteiben visszaél akarata szabadságával, s gyakran előnyben részesíti azt, ami birtoklási vágyának kedvez, és elfordul attól, ami a társadalom javát szolgálja. Meg kellett tehát teremteni az igaz értelem külső hatékonyságát is, és ezt szolgálják a törvények, s ezek sem tarthatták volna meg az embert a kötelesség útján, ha az emberek nem adtak volna más embereknek kényszerítő hatalmat, hogy azok parancsolók személyében láthatóvá tegyék az értelem láthatatlan hatalmát, s ezek tisztsége révén a méltányos és szigorú igazságosság büntető rendszabályokban valósuljon meg azokkal szemben, akik nem engedelmességek az igaz értelem törvények által kifejezett hatalmának. Azt mondják, Nimród gyakorolta elsőként a kényszerítő hatalmat, de nem az igaz értelemét, hanem a birtoklási vágyét, minthogy jogtalanul ragadta magához az uralmat a többi ember felett, de mindenütt, ahol csak hitelt érdemlő nyomait találjuk az emberi nem történetében az igaz értelemnek, világosan kitűnik, hogy a nép egyetértően adta ezt az erőt vagy kényszerítő hatalmat akár egyetlen embernek – ezek a királyok és fejedelmek –,

akár többeknek – ezek a magisztrátusok –, amiből nyilvánvaló, hogy mindazok, akiknek ez a legfelsőbb hatalom törvényesen, vagyis a nép szabad szavazata révén adatott meg, Isten hatalmának képei és az ő helytartói, s mivel azok, isten-tagadás volna ellenállni nekik tisztségük gyakorlásában; de nem kevésbé világosan kitűnik az is, hogy ha ezek a látható hatalmak a törvények ellenében cselekednek, elsőként ők állnak ellen a törvények, Isten és az igaz értelem hatalmának. Azt illetően pedig, amit röviden elmondtunk, vagyis hogy ez a legfelsőbb kényszerítő hatalom és ebben az értelemben maga az uralkodás csak a nép szabad egyetértésével volt törvényesen megszerezhető, és hogy ez az igazság még szebb fényében mutatkozzék, tekintsünk végig a teokrácián, vagyis azon, hogyan kormányozta Isten az ő szeretett népét.

(Szávai Nándor fordítása)

BÉL MÁTYÁS

(1684–1749)

A POZSONYBAN FÖLÁLLÍTANDÓ TUDÓS TÁRSASÁG

(1735)

Mivel bizonyos, hogy alig van Európában olyan ország, melyben a tudományok dolga rosszabb volna, mint Magyarországon, a haza nemesebb lelkű fiainak arra kell törekedniük, hogy a hibát minden erővel megszüntessék. Hogy pedig mit lehet és mit kell tenni, most nem szándékozunk vizsgálni. Megtörtént az már az illő módon létrehozott akadémiákon és gimnáziumokban s a magányosok által kezdeményezett Tudós Társaságokban, melyek oly fontosak a tudományok iránti közöny megszüntetésére. És ez utóbbi az, amit most meggondolás tárgyává teszünk. Úgy véltük ugyanis, hogy a

1. Tudós Társaságba mindazok egybegyűlhetnek, akik a haza szeretetét, a nép dicsőségét és a közhaszon előmozdítását szívükön viselik; egybe kell pedig gyűlniük oly módon, hogy

2. mindazok, akik csatlakoznak, legalább minden hónapban [vagy] még gyakrabban valami hasznos tárgyról vagy témáról kidolgozzák a maguk fölfogását, és dolgozatukat ahhoz küldik, akire a tagok az értekezések összeszedését bízták. Ebből a célból

3. tudományszakok szerint három osztályt lehet kijelölni, amelyben minden tag erejéhez mérten szorgalmasan működni fog. Lesz pedig

4. az első osztály irodalmi, melyhez be lehet nyújtani mindazokat a tanulmányokat, amelyek a filológiára, a történelemre, a kronológiára, a földrajzra, a genealógiára, a heraldikára, a numizmatikára, az oklevéltanra, a zenére, a matézisre és ezek rész tudományaira tartoznak. Erre következik

5. a második, jogi osztály, amelyre mindenféle kánonjogi, polgári (római), hazai, a természet- és nemzetközi jogi, főképpen a magyar közjogi témák tartoznak alaposan kifejtve.

Végezetül

6. a harmadik, fizikai-gazdasági osztály magába foglalja a fizikai és kémiai kísérleteket, az orvosi megfigyeléseket és szabályokat, a gazdasági eredményeket, a kereskedelem könnyítését és hasznát, továbbá az ipar és a mesterségek előmenetelét. Hogy pedig semmi helytelenül ne történjék,

7. a tagok egy magas méltóságot válasszanak, s az ő elnökségétől függjenek, de a műzák természetének megfelelően baráti és egyenlőségi alapon. Végső soron az ő feladata lesz, hogy

A) a Társaságba a tudósokat meghívja, és dolgozatok készítésére buzdítsa;

B) a tanulmányokat szabad szellemű cenzúra alá vesse, és cenzúrázás után kinyomassa. Hogy a munka ne egyedül őt terhelje, és ne essék nehezeére,

8. a Társaságból választani kell valakit, aki mintegy a titkár feladatát töltsse be: gyűjtse össze az értekezéseket, ügyeljen a nyomdára és a kiadandó művek korrektúrájára, s intézze a távol levő társakkal folytatott levelezést. Különben

9. akik Pozsonyban vannak az elnök felügyelete alatt, tartozzanak havonként összegyűlni és elbírálni a tagoktól beküldött értekezéseket, mielőtt azokat a cenzúrának átadnák. Ugyanezen alkalommal

10. minden tag tudassa, milyen tárgyat választott földolgozásra, nehogy esetleg egyszerre ketten foglalkozzanak ugyanazon témával. Hogy pedig ne menjenek az ügyek lassan vagy hanyagul,

11. minden hónapban minden osztály tegyen közzé néhány lapos közleményt ezen a címen: Pozsonyi megfigyelések a tudományok gyarapítására és mindenekelőtt Magyarország viszonyainak megvilágítására és javítására.

12. Szükséges, hogy a Társaság legfőbb törvénye Isten tisztelete, a fejedelem szolgálata, a nép és a haza dicsősége és haszna legyen.

1735 januárjában

(Donáth Regina fordítása)

RÉPSZELI LÁSZLÓ

(1703–1763)

MAGYARORSZÁG, AZ ERDÉLYI ÉS A KAPCSOLT RÉSZEK JOGRENDJÉNEK ÖSSZEFOGLALÁSA

(1742)

XIII. FEJEZET: A JOBBÁGYOKRÓL ÉS JOGAIKRÓL

I. Ami ezek aktív jogát illeti, *először*: a jobbágyokat (mely névvel egykor az ország báróit illeték, mint a nádort, a bánt stb.) semmiféle ügy kapcsán nem lehet rögtön sem a megyei, sem az országos bíróságok elé idézni, hanem előbb azon úriszék előtt kell megjelenniük, amelyik alá tartoznak. *Lásd Tripartitum III. rész 25. fejezet.* Tetteik miatt sem tartóztathatja le őket bárki (leszámítva a törvényileg kivételt képező eseteket), hanem földesurukhoz kell az igazságszolgáltatás érdekében folyamodni. *Másodszor*: határokon, hidaknál, tölteseknél vámot nem fizetnek. *Lásd az 1609. évi 47. cikkelyt és az 1723. évi 15. cikkelyt.* *Harmadszor*: egyik földesúr sem veheti el jobbágycsontjait azok akarata ellenére, még ha fizet is érte, csak akkor, ha azok azt ugyanazért az árért másnak akarnák eladni. *Negyedszer*: ahol nincsenek szőlők, a parasztnak lehetőségük van Szent Mihály napjától Karácsonyig bort kimérni, hasonlóképpen az uraknak is egész esztendőben, ha nem zsarolják ki a parasztaiktól a bor árát, akár isszák, akár nem. A bortermő területeken azonban, ahol a parasztnak is vannak saját szőlőik, Szent Mihály napjától Szent György napig ők, a fennmaradó időben azonban csak a földesurak mérhetik ki saját borukat. Ha azonban a parasztnak számára engedélyezett időtartamra azok bora nem lenne elegendő, akkor a helyi földesúr, és nem más, mérhet ki bort. Az úr borát kimérő paraszt pedig mentesüljön a heti robot alól, és egyegy 32 pintes hordó után 4 dénárt kapjon. *Lásd az 1550. évi 32. cikkelyt.* Ahol pedig a parasztnak a megadott időszakon belül nem foglalatostokták a borkiméréssel, ott a továbbiakban ne

mérhessenek ki bort. *Lásd az 1655. évi 31. cikkelyt.* Ha pedig az előírt időszakon kívül is bort mérnének ki, visszaélés bűnéért bűnhődjenek. *Lásd ugyanott.* Lásd ezzel kapcsolatban az esztergomi káptalan területén élő Zudar László nemesember esetét, aki azon a címen, hogy állítása szerint valamely földbirtokot bizonyos szabadságjogokkal adományoztak neki, bort mért ki, de ettől eltiltották, mégpedig azon az alapon, hogy az előző apát nem adhatta meg senkinek ezt a jogot utódai kárára. *Lásd az 1559. évi 51. cikkelyt.*

II. *Ötödször:* azok a parasztok, akiknek a háza leégett, vagy elhagyott helyen építkeztek, három évre mentesüljenek az adófizetés alól. *Lásd Ulászló 7. dekrétumának 61. cikkelyét és az 1558. évi 23. cikkelyt. Hatodszor:* Az adóztatás és a jobbágyaik által elvégzendő robot tekintetében a földesurak nem térhetnek el a hagyomány által megállapított urbáriumtól. *Lásd az 1723. évi 18. cikkelyt.* Akik ellenkezőképpen cselekednek, azokkal szemben a jobbágyok kérelme alapján a megyei hatóságok fogják ezt kikényszeríteni. *Lásd ugyanott és az 1715. évi 105. cikkelyt.* Továbbá a parasztok eltérő viszonyainak megfelelően eltérő a szokásjog is, amit az adott területen dívó régi gyakorlat szerint tiszteletben kell tartani. *Lásd Tripartitum III. rész 30. fejezet.* Ennek megfelelően az egész telkes jobbágyok néhol heti két, máshol heti három napot szolgálnak uraiknak. Ez a különbség pedig legtöbbször vagy onnan ered, hogy a földesurak különböző egyezményeket kötöttek jobbágyaikkal, vagy pedig visszaélés és a hivatalnokok cinkossága az oka. Ezt érdemes megfontolni. *Lásd az 1548. évi 36. és 37. cikkelyeket.* A jobbágyok sanyargatását elkerülendő aratás, kaszálás, szántás és szőlőkapálás idején heti kettő, máskor heti egy nappal szolgálnak a földesúrnak, olyképpen, hogy egy évben, hetenként egy nappal számolva, legfeljebb ötvenkét napot kötelesek dolgozni. *Hetedszer:* tizedet nem köteles adni, csak az az évi termésből, amint ez *Szent István második törvénykönyvének 52. fejezetéből* kiderül: „aki tizedt kapott egy évben, stb”. *Továbbá lásd Mátyás király 5. dekrétumának 13. cikkelyét.* Ha tehát egy parasztnak öt birkája van, és abból azután öt báránya, vagy öt méhrajja, és ezektől a következő évben öt újabb raj származik, jöllehet ebben az esetben alapvetően tíz-tíz darabja van a mondott lábasjóságból, valamint méhrajból is, mégsem tartozik a tizedik jóságot

vagy méhrajt odaadni, mivel a tizedik számú itt nem ugyanazon, hanem más-más évek gyümölcse, és egyszer már fizetett utána tizedet. Máskülönben ugyanazon a juhokat vagy kaptárokat is, jöllehet újólag semmi nem történt velük, a következő évben is újra tized alá lehetne vonni, holott az összes törvény értelmében csak a bárányok után fizetendő tized. *Nyolcadszor*: Ha pedig egy szabad költözési joggal bíró és törvényesen elköltöző jobbágyot ura visszatartana, a szolgabíró figyelmeztesse. Ha pedig ezt a figyelmeztetést egyszer figyelmen kívül hagyta, száz, ha kétszer, kétszáz magyar forintra büntessék, ha pedig harmadszor is, az adott jobbágytelek elvesztésével bűnhődjön. *Lásd az 1556. évi 30. cikkelyt.*

III. A jobbágyok további aktív és passzív jogai közül az alábbiak érdemelnek még figyelmet. *Először*: habár a jobbágyok egykor szabad költözési joggal rendelkeztek, ám az Ulászló király idején a Székely György vezetésével indított keresztesnek (innen a *kuruc* szó) nevezett háború miatt ezt a jogot elvették tőlük. Ahogy ez a *Tripartitum III. részének 25. fejezetében* olvasható. És bár Ferdinánd alatt az *1556. évi 27. cikkely* bizonyos feltételek mellett ezt visszaállította, idővel részint a szokásjog, részint a törvény ereje (*lásd az 1608. évi 73. cikkelyt*) ezt azokra a megyékre korlátozta, ahol ez a gyakorlat régtől fogva megvolt. Ahol viszont a szokásjog vagy a harmickét éves előírás, vagy egyezmények alapján örök időkre elkötelezték magukat a földesúrnak, ott a földesurak engedélye nélkül nem költözhetnek, és meg sem nemesíthetők ezek javaslata és beleegyezése nélkül. *Lásd az 1622. évi 17. cikkelyt. Másodszor*: Ha pedig szabad jogállású, nem nemes adózók vagy felszabadítottak egy földesúr birtokán jobbágyi, adófizetői vagy zselléri [terheket] vállaltak is, hacsak ezt kifejezett egyezés nem tiltja, szabadon költözhetnek az *1723. évi 61. cikkely* szerint. De a *Tripartitum III. részének 25. fejezetének* És bár mindezek *stb.* kezdetű paragrafusai és az *1556. évi 28. cikkely* rendelkezés szerint még ezek sem költözhetnek más birtokára, csak miután vétségből vagy szerződésből fakadó tartozásukat lerótták az adott helyen élőknek, vagy ha a jobbágyteleknek hanyagságuk miatt okozott pusztulását vagy a rájuk kivetett illetéket teljes egészében megtérítették és lerótták, vagy ha a cenzus alól való mentességért és más jövedelmekért, melyeket a földesúr további házhely reményében

ideiglenesen elengedett nekik, viszonzásképpen ugyanezen úr akaratából kellő kompenzációt adtak. Továbbá a jobbágyoknak azok feladatát végző özvegyei, még ha újra férjhez mennek, sem települhetnek át az úr engedélye nélkül egy másik birtokra. Lásd *Ulászló 7. dekrétumának, 21. cikkelyét*.

IV. Ami a szökött jobbágyok visszaszerzését illeti, *Ulászló 7. dekrétumának 26. cikkelye* és a hat arrakövetkező úgy rendelkezett, hogy ha valakinek a jobbágyát erőszakosan vagy másképpen elhurcolta valaki, az illető pedig maga mellé véve azon megye szolgabíróját továbbá négy másik nemesét, ahová a jobbágyot elhurcolták, megtalálja azt, miután a helység vagy falu színe előtt igazolta, hogy az ő jobbágya, és beleegyezése nélkül költöztették el, akkor az őt elhurcoló földesurat figyelmeztessék: javaival együtt adja vissza. Ha pedig visszaadta, a hatalmaskodásért (tudniillik erőszakos költöztetés esetén) száz forintot fizessen, melyet egyenlő részben kell elosztani a bírák és a felperes között. Ha viszont megtagadta volna a visszaszolgáltatást, ezenkívül azon birtokát is elveszítette, legyen az város, falu vagy birtokrész, ahol a jobbágyot megtalálták. Ennek harmadrésze a felperest, kétharmad része a királyt illeti. Ha pedig a hatalmaskodó egyházi ember volt, az egyházi birtok elvesztése helyett a száz forinton túl az adott birtok értékét tartozott megfizetni. Ha pedig egy tisztviselő cselekedte ezt ura akarata ellenére, ha paraszti származék volt, a felperes kezére adták, máskülönben úgy bűnhődött, mint fön-
tebb írtuk. Ha pedig egy jobbágy titokban vagy más módon, de önként szökött el, és a földesúr, akinél megtalálták, bár a szolgabíró figyelmeztette, nem szolgáltatta vissza, ugyanaz a büntetés sújtsa. Ha pedig a figyelmeztetés után a jobbágy tőle is megszökött, akkor a földesúrnak vagy szolgáltevőjének esküt kellett tenni, hogy nem tudta visszatartani a jobbágyot, máskülönben a felperesnek fejjátságát tartozott fizetni. Az elhurcolt vagy elszökött jobbágyot pedig, akit elhurcolója faluján kívül találtak meg, az ura visszavihette. Mert ami a menekülőket befogadó városokat illeti, azt lásd a *Városokról szóló fejezet 8. részében középtájt*.

V. Napjainkban viszont a következő módon rendelkeznek a jobbágyok visszaszolgáltatásáról. *Először*: Ha a jobbágyok nyilvánvalóan vagy legalábbis gyaníthatóan szökve költöztek egy másik megyébe, az adott terület magisztrátusai hivatalból

le kell, hogy tartóztassák őket, és ezt jelezniük kell annak a megyének, ahonnan a jobbágyok jöttek. (Ugyanez érvényes az olyan szolgákra is, akik urukat engedély nélkül vagy szolgálati idejük kitöltése előtt hagyják el.) *Lásd az 1715. évi 101. cikkelyt. Másodsor:* Azok a földesurak, akik a körülményeket ismerve fogadnak be birtokukra szökött jobbágyot, és a szolgabíró, valamint a nemesi esküdtek által, az ülnökök kiküldésével foganatosított első, a jogosultságot kellőképp igazoló törvényes visszaigényléskor a jobbágyot nem adták vissza, első alkalommal száz, másodszeri figyelmeztetés után kétszáz forintot fizessenek, ha pedig harmadszorra is figyelmeztették őket, és mégsem adják vissza a jobbágyot minden javaival, azokkal is, amiket időközben szerzett, valamint a büntetést is visszautasítják, akkor a fönti két büntetésen kívül veszítsék el birtokukat vagy falujukat, visszaváltható módon, ezt pedig egyenlően osszák fel a felperes és a szolgabíró között. *Lásd az 1556. évi 31. cikkelyt, melyet megerősít az 1559. évi 70. cikkely.* De még ha egyszerre többet is vissza kellene szolgáltatnia, a nevezett büntetést nem lehet növelni. Mindkettőt megerősíti az *1675. évi 101. cikkely.* Ez a rendelkezés pedig csak magánföldesurakra érvényes, akik nem szolgáltatják vissza [a jobbágyot]. Mert ha a szökött jobbágyot megyék, városok vagy privilégiummal bíró mezővárosok, vagy kerületek nem adják ki, az említett büntetést mindaddig ki kell róni, amíg minden egyes szökevényt vissza nem szolgáltatottak, és az összes költséget meg nem fizették. *Lásd az 1723. évi 60. cikkelyt.*

VI. *Harmadsor:* Ha pedig a felperes minden törvényes alap nélkül követeli vissza a jobbágyot, és a perben alulmarad, köteles a bíró által becsületes határok közt megállapított költségeket az alperesnek megtéríteni. *Lásd ugyanott. Negyedszer:* Aki pedig a szökött jobbágyot máshová költözteti, amíg a per folyamatban van, ezért fizet büntetést. *Lásd ugyanott.* Sőt, a földesurak, szolgálók kivételével, nem költöztethetik saját jobbagyaikat sem egyik megyéből a másikba, csak ha oly sok van nekik, hogy egy megyében fekvő birtokaikon nem tudják őket megfelelőképpen elhelyezni. *Lásd az 1723. évi 62. cikkelyt. Ötödször:* A szökött jobbágyot egy másik birtokos falujából, ahová az menekült, saját ura önhatalmúlag nem viheti vissza az előírt harmickettedik év után. Ilyen esetben az éveket az 1625. évi 54. cikkellyel szemben az 1556. évi 31. és az 1635.

évi 52. cikkely alapján számítják, máskülönben a kiváltságos előírása szerint. *Hatodszor*: a szökött jobbágy ura birtokán található minden ingó és ingatlan vagyónát elveszíti, azok hivatalból visszaháramlanak urára. Így rendelkezik a szokásjog, valamit az 1715. évi 101. cikkely alapján is megerősített 1556. évi 31. cikkely a parasztnak javainak örökléséről és elosztásáról. Lásd a megfelelő helyen.

VII. Parasztnak vagy más nemtelen emberek az ország nemesével szemben semmiféle ügyben nem léphetnek fel önállóan a peres eljárás során. Lásd *Tripartitum III. rész 31. fejezet*. Ha mégis megpróbálnák, az eljárásból ki kell zárni őket, kivételt képez a nemtelenség igazolását célzó per. Ha tehát valamely nemesember megvesszőztet, vagy más módon megsért, vagy javaiban valamiképpen megkárosít egy parasztnak vagy nem nemes szolgát, ez esetben a sértett parasztnak földesura keres jogorvoslatot a sértővel szemben, és ha ez jogerősen pert vesztett, fizessen a földesúr részére száz forintot, a parasztnak vagy a sértett szolga részére pedig pénzbírságként negyven forintot, valamint térítse meg az okozott kárt. Lásd *Tripartitum III. rész 31. fejezet*. Tehát az ügy minemősége szerint van, hogy csak kártérítést kell fizetni, van, hogy azzal együtt pénzbírságot is.

Kérdés: Van-e lehetősége a parasztnak, hogy javaikat, úgymint réteket, szőlőket, szántóföldeket stb. elzálogosítsák vagy akár örökre szülőknél eladják földesuruk birtokán kívül élő személyeknek?

Válasz: A mindennapi gyakorlat azt mutatja, hogy ez lehetséges, legalábbis a földesúr tudtával. De az ingatlan javak ilyenfajta elzálogosítása vagy végleges elidegenítése csak olyképpen lehetséges, hogy a földesúr, ami a föld birtoklását vagy a földadó kirovását illeti, ne szenvedjen kárt. A parasztnak ugyanis a természetesen és munkájának gyümölcsén kívül földesura területén semmihez nincs örökletes joga. Lásd *Tripartitum III. rész 30. fejezet*. Ilyenfajta elzálogosítás, hagyományozás vagy törvényes adásvétel útján tehát a parasztnak csak saját munkájának gyümölcsét, vagyis a termőföld és művelés alá vont kaszáló illő ellenértékét kaphatja meg, amit a földesúr, ha kedve tartja, minden esetben visszaválthat a vevőtől vagy az örökostől: a réteket, szántókat, irtványkerteket és szőlőket a megfelelő ellenérték lerovása mellett, a malmokat, házakat és más épületeket pedig közös értékbecslés alapján. Lásd *ugyanott*.

Mi a teendő olyan esetben, amikor a paraszt maga épített valamely épületet, vagy irtványföldet vett művelés alá, vagy vásárolt? Az ilyenmel rendelkező nemeseket be kell idézni és az úriszéken egy esküdt útján a szolgabíró elé vinni, akik elvégzik az értékbecslést. Lásd a 4. fejezetet a *Javak felbecsléséről*. Ugyanezt tartalmazza az *1556. évi 29. cikkely*. A rétekről vagy irtványföldekről: ezeket, amennyiben nem tartoznak a jobbágytelekhez, a máshová költöző jobbágy továbbra is birtokolhatja. Mindezekből kiviláglik, hogy az ilyen esetekben is helye van a közös értékbecslésnek, nehogy a jobbágyok előre nem egyeztetett adásvételeikkel vagy elzálogosításaikkal túlságosan megterheljék uraik birtokait.

VIII. Ha egy jobbágy megtagadja, hogy a szőlők, rétek, irtványföldek és malmok után megfizesse földesurának a szokásos cenzust, ezáltal el is veszíti azokat, és azok mindenfajta megváltás nélkül visszaháramlanak a földesúrra, aki máskülönben nem veheti vissza azokat, csak értékbecslés beiktatásával. Lásd *Ulászló I dekrétumának 43. cikkelyét*. Ha egy szabad költözési joggal bíró jobbágyot földesura valamikor bírságra ítelt, de ezt a bírságot egy hónap alatt nem hajtotta be, ezt követően ennek a bírságnak a címén a parasztot nem lehet meggátolni a költözésben, a paraszt pedig egy hónap letelte után nem köteles megfizetni a bírságot. Lásd *Zsigmond 1404. évi törvényének 6. cikkelyét*.

(Kasza Péter fordítása)

PRILESZKY PÁL
(1656–1743)

A MAGYAR KIRÁLYSÁG SZOKÁSJOGÁNAK
NÉGYESKÖNYVE

(1743)

ELŐSZÓ

Méltóságos Karok és Rendek, kiket az előzőekben minden tisztelettel és hódolattal illetem!

Anélkül, hogy ezzel magamat hibáztatnám, elismerhetem és el is kell ismernem, hogy a hosszú évek alatt, állhatatos munkával, különböző alkalmakkor, különféle vitákban, mind magán-személyként, mind a jogi Rendszeres Bizottság működése során papírra vetett némely megjegyzések és észrevételek, és az ezek alapján a jogban felmerülő, valamint további levezetést és megvilágítást igénylő egynémely esetek, kérdések, észrevételek és megfigyelések elavultak és ósdiak. Sok esetben többféle, a tárgy mellett vagy ellen szóló, s nekem terhessé váló megfontolás merült fel; végül lassanként, az idő előrehaladtával ezeket a megjegyzéseket négyfelé tagolt formában, sorban, illetve felosztásban beépítettem a gyakorlatba és a tapasztalatba, majd úgy határoztam, hogy e négy részre osztott művet illő módon és mélységes hódolattal át kell nyújtanom a Méltóságos Karoknak és Rendeknek, ahogyan azt most át is nyújtom. A mű első, személyekről szóló részét tekintetbe véve úgy véltem, hogy ehelyütt is meg kell jegyezni néhány dolgot a nemességről, valamint jogaikról és kiváltságaikról.

Tudniillik e királyság első és azt követő évszázadaiban az ország minden egyes nemes és nemesi előjognak örvendő lakosa kiemelt helyzetben volt, s nagy megbecsülésben állt; ez világosan kitetszik akár az 1351. évi 11. törvénycikkből és az idézett

első rész harmadik és kilencedik címéből. Jóllehet, ha megnézzük Szent István király és az őt követő királyok törvényeit, ott azt találjuk, hogy csak azok a személyek [álltak nagy becsben], akik a *comes* címnek és méltóságnak örvendtek, s akik a királyi felség oldalán voltak, a király kíséreit (*comites*), avagy kíséretét adván. Az elkövetkezőkben pedig már az ispánságok megyé-ispánjai (*comites parochiales*) is idetartoztak. A régi időkben ugyanis a nemesi szabadságnak örvendő személyeknek az volt a kiváltsága, hogy szokás szerint magas méltóságokat is viseltek, illetve kitüntették őket azokkal. 1471-ben Mátyás király harmadik dekrétuma 15. cikkelyében az ország közös határozatával azt a döntést hozták, hogy ispáni rangot csak nemes viselhesen; 1486-ban pedig, Mátyás király hatodik dekrétumának 60. cikkelyében országgyűlési határozattal elrendeltetett, hogy a királyi felség a főpapok és bárók tanácsára és jóváhagyásával köteles minden vármegyében valamely bárót vagy más jeles és jómódú birtokos embert, aki alkalmasnak és elégségesnek látszik, megyéispánná kinevezni. Ezenkívül 1498-ban, Ulászló király harmadik dekrétuma 57. cikkelyében, az első részben az egyházi rend tiszteletét érintik, majd kinyilvánítatik, hogy az ispáni tisztséget arra érdemes, világi, nemes családból született s a vármegyében lakó személynek köteles adni a királyi felség. Következésképpen nem másként, mint hivatalok és méltóságok útján emelkedett fel a mágnások rendje. S habár jelenleg a gróf (*comes*) elnevezést nagyobbra tartják a rendes báróságot elnyerő báróknál, az ország *Hármaskönyve* (mely a királyság alapvető törvényeit tartalmazza, s hatályát a királyi felség tekintélye 1514-ben megerősítette), az első rész második címében csak az ország hivatal szerinti báróiról emlékezik meg, mint olyanokról, akik a királyhoz közelebb állnak és ülnek, a tanácskozásban először szólalnak meg, továbbá az ország gyarapításában és a haza védelmében is a többi nemesek előtt járnak; s magában a *Hármaskönyv* királyi megerősítésében többnyire csak hivatalból nevezik a vármegyék ispánjainak a legmagasabb méltóságokba helyezett személyeket. Az örökös ispánság (*comes perpetuus*) méltósága nem hoz magával rendes grófi (*comes ordinarius*) címet (ugyanezen ispáni cím örökös voltán túl, illetve mellett), még akkor sem, ha tényleges főispán (*supremus comes actualis*) valaki, aki a vármegye rábízott igazgatását és kormányzását ellátja. A grófi (*comes*) méltóságot

azonban – a „megyés” (*comitatuus*) elnevezés hozzáadása nélkül – a királyi felség különleges kiváltságlevele útján szokták adományozni. Azt lehet ugyanis tapasztalni, hogy Mátyás király harmadik, 1464. évi dekrétumában, a megerősítő részben az ország mágnásai és előkelői [közül] csak az országbírók illeték az ispáni (*comes*) címmel: a nádort „nagyságosnak” címezik, a többieket pedig anélkül nevezik meg, hogy a grófi méltóságot nevük mellé tennék, holott olyanok voltak közöttük, mint Bosznia kormányzója, az erdélyi vajda, a macsói bán, a tárnokmester, ajtónállómester, pohárnokmester, étekgógómester és lovászmester. Most viszont a királyi méltóságokat, úgymint a nádori, országbírói, tárnokmesteri méltóságot és a királyság egyéb bárói méltóságait csak a mágnásoknak adományozzák, s csak őket tüntetik ki velük – íme, ekkora változás érhető tetten eme méltóságok ábrázatában is, csakúgy, mint sok egyéb dologban.

Továbbá ha beletekintünk régi családok irataiba, illetve országbírák, káptalanok, konventek kiadványaiba, azt fogjuk észrevenni, hogy a királyság magasabb méltóságaiba helyezett emberek fiait „nemzetesnek” vagy „nemesnek” nevezik – amint magam is olvastam egy 1301. évi adománylevelet, amelyet a nemes férfiú, Domokos mester, a néhai tárnokmester fia számára adtak ki; ezenkívül egy 1350. évi iktatólevelet, amelyet István mester, a néhai Dénes szőrényi bán fia számára adtak ki; valamint egy 1446. évi felmentőlevelet és nyugtát a leleszi Szent Kereszt konvent kiadásában a nemzetes János és Albert, a losonci bán fiai részére. Fennmaradt végül egy szerződéslevél és egy osztálylevél is, amelyeket a sági konventben bocsátottak ki 1480-ban, s amelyek szó szerint ezt tartalmazzák: „a nagyságos gúti Ország Mihály nádor és fia, nemzetes Ország László, továbbá a nemzetes László, a nagyságos Losonczy Albert fia között”. Hasonló régi oklevelet igen sokat lehetne találni; az ugyanis ritkán vehető észre, hogy azokban az időkben az atyai méltóságnak megfelelően – legyen az akár a nádorispáni cím – az örökösök is hasonló címeknek örvendtek volna. Mert Szent László király harmadik dekrétumának 3. fejezetéből és Kálmán király első dekrétumának 36. fejezetéből nyilvánvaló, hogy (amint említettem) csak ritkán s nem mindig lett hozzatoldva a nádori méltósághoz az ispáni (*comes*) cím. Igen sok régi oklevélben a személyek többsége mellől hiányzik a

kiváltságos „nagyságos”, „nemzetes” vagy „nemes” megszólítás, és a „mester” címet viselik a nevük mellett, s bármennyire is bizonytalan e cím a hivatal megnevezése nélkül, mégis az efféle megnevezések is, amelyeket mindenféle kiváltság helyett tettek hozzá tekintélyesebb személyek nevéhez, bizonyos esetekben a méltóságra, míg más esetekben a hivatallal járó tisztségre utaltak. Az első rész 94. címe szerint ugyanis hivatalból az ország zászlósurait (báróit) *mestereknek* (*magistri*) nevezik, akik ugyanazon első rész második címe szerint királyi szolgák (*ministri*). Végül Mátyás király negyedik dekrétumának 11. cikkelye, valamint hatodik dekrétumának 19. és 20. cikkelye s az ország sok más törvénye a „mester” címmel illeti a főjegyzőket. Minthogy pedig az 1542. évi 29. törvénycikk tartalma szerint az ítélmesterekhez és a törvényszékeken folyamatosan jelen lenni köteles táblabírákhoz hasonlóan királyi jogügyszagatót választanak, őt általánosan szintén a „mester” címmel illetik. S bár a honi törvényekben – a világiak fent említett címein túl – nem található meg a mesteri cím, avagy hivatal leírása, ám a bécsi 1628-as kiadású *Decretum regni Hungariae*ben, illetve az abban elhelyezett tárgy- és névmutatóban, a mutató M betűje alatt a következő meghatározás található: *a mester a királyi székhelyek helyettes méltóságainak a megnevezése; idetartozik az ítélőmester is*. Sőt, az 1550. évi 44. törvénycikk tartalma szerint egy bizonyos nemzetes Raveni Mihály mester ugyanezzel a „mester” címmel volt kitüntetve, de talán valamilyen hivatalt viselt – ez nem világos. Emellett a honi törvények szövegében számos helyen „mester” névvel jelölnek egyházi személyeket, ahogyan világiakat is neveztek mesternek, úgymint gazdasági személyeket, élelmezési személyeket, városiakat is; de ezeket, minthogy nem tartoznak a tárgyhoz, hivatalaikkal és feladatokkal meghagyjuk saját állapotukban, e helyütt ugyanis azon célból és azon okból vezetjük le a „mester”, avagy „mesteri hivatal” tisztségét és címét, minthogy világos, hogy a jeles családok és nagy méltóságokba ültetett személyek fiait és örököseit a különböző oklevelekben e „mester” címzéssel nevezték meg, s nem valami más ranggal. Láthatóan ezt úgy kell érteni, hogy vagy a család helyzete révén, vagy valamilyen feladat vagy rang következtében bizonyos mértékig, azaz valamilyen formában írástudók voltak, s valamilyen feladatra alkalmazták őket. Mármost ha fontolóra vennénk ama idők királtságának

csaknem feledésbe merült állapotát, az egész országnak sóhajtozva kellene panasználja, hogy az idők során bekövetkezett gazságok, belső ellenségeskedések, sőt háborús viharok és az országot ért gyakori dúlások miatt az ország levéltárai és a periratok, miként a hiteleshelyek is oly mértékben el lettek pusztítva, illetve lettek veszélyeknek kitéve, hogy alig maradt fenn a mégoly régi köziratoknak az emléke is; s ha nem lenne meg az ország törvénye, amelyet *Corpus Juris*nak hívunk, és ha abban – bár túlságosan is tömören – nem lennének kivonatosan megemlítve a közügyek és a jogi ügyek, még valami felszínes dolog sem maradt volna. Ezenkívül a nagyszámú igen híres, ma is létező, mágnás vagy nemesi elnevezéssel fényeskedő, hajdan a honi szokás szerint csatába menő és ott olykor balszerencsés családok örökösei, akik olykor az ország dúlása miatt elszegényedtek és koldusbotra jutottak, elpanaszolják vagyunk helyrehozhatatlan elvesztését, s könnyes szemmel említik, hogy elvesztették kiváltságos jogaikat, még azokat is, amelyek a javak igazgatására szolgálnak. Úgy tűnik, van remény a honi törvényekben, hogy azokat, akik elvesztik okirataikat, ne fosszák meg jogaiktól, hanem mindahányan biztonságban maradjanak, bízva az ősök békés birtoklásában. Csakhogy az elvesztett okiratok miatt érzett hatalmas szívfájdalmat tetézi, hogy egyesek igyekeznek elvenni, sőt inkább elragadni mások jószágait, mert noha ők régi törvényes birtokukon vannak, a mostoha idők folytán meg lettek fosztva kiváltságleveleiktől. Közülük azok, akik észreveszik az efféle okiratok hiányát, még a Királyi Kincstárnál is feljelentést tesznek, s így az ország ama kárvallott lakosai, akik bíztak jószágaik törvényes, ősi birtoklásában, alig-alig tudnak az efféle veszedelmektől megmenekülni, viszont annál könnyebben szenvednek el pótolhatatlan károkat, sőt még az álluk is felkopik.

Ami pedig az általam elkezdett jelen munkát illeti, illetve a régóta megfigyelt törvényeket, pereket, azok fellebbvitelét, felülvizsgálatát, megvitatását és az azokban hozott döntéseket: ezeket számos helyen fel lehet fedezni, még a honi törvényekben és az országos határozatokban is, minthogy a személyekkel, dolgokkal és cselekményekkel kapcsolatos jogokra vonatkoznak; időnként azonban, amint az a felmerülő különféle tárgykörök alapján kínálkozott, a jogi kérdések kapcsán különféle megjegyzéseket és jegyzeteket, illetve jogi fejtegetéseket és

észrevételeket vegyítettem közéjük, köztük olyanokat is, amelyek esetleg nem vonatkoznak közvetlenül jogi kérdésekre, vagy a vármegyei rendet, azaz a vármegyebeliek rendjét szemlátomást csak bizonyos mértékben érintik; mindazonáltal a vármegyebelieknek sem fog ártani, ha a nyilvánvalóan vármegyei ügyek és perek mellett és azokon túl – bármiféle felvilágosítás végett – megismernek más törvényeket is, illetve más, fentebb említett törvényszékeket is, minthogy az országgyűléseken az országos törvények által válogatás nélkül igen sokféle dologról döntenek, amelyek az ország javát és bizony a vármegyét is érintik. Ezenfelül a *Corpus Juris*ban is a szentesített országos törvények találhatók meg, rendszerezetlenül. Bárcsak fennmaradtak volna egyébként az országgyűlési és kongresszusi, akár lényeges ügyekben is lejegyzett iratok, továbbá a felsőbb és alsóbb fórumokról, bírókról, perekről és bíróságokról lejegyzett különféle iratok – akár az örökösök birtokában, akiknek őseit közfeladatokkal bízták meg, akár azokéban, akik magánúton tárgyaltak ilyen ügyekről! De ezeket az iratokat s a hozzájuk hasonlókat szinte betemette a feledés, és csak akkor kerülnek elő az effélék – szinte véletlenül –, ha sürgetően szükség van rájuk, vagy ha valamely iratot különféle embereknél nagy fáradtsággal felkutattak; ám az elég ritka, hogy megosztanák őket másokkal. Ilyesféle jogi iratok, illetőleg azok, melyekben vegyesen vannak politikai és gazdasági ügyek, s amelyek a jog foganatosításához és a joggal kapcsolatos észrevételekhez alkalmasak, azokhoz vezetnek, tartanak, vagy éppen azokkal egybevágnak – ilyen iratok tehát kétségkívül másoknak is kéznél lesznek, vagy ládáikban tartják őket: addig is azonban a magam részéről lejegyeztem néhány, főleg jogi észrevételt a jegyzetekbe felvéve, a különféle eseteknek megfelelően, a saját szerény véleményem alapján – anélkül azonban, hogy másoknak bármiféle sérelmet vagy akármilyen megrövidülést okozzak. Minthogy tehát a különféle vizsgálatok, esetek és fejtegetések anyagai tetemes és nagyszámú sorozattá nőttek és halmozódtak, elsősorban ezeket – ugyanazon jogi rendszeres bizottság irataival együtt – napló formába rendeztem. Mindezek időről időre vizsgálat tárgyává lettek, a címek sorrendjének megtartásával, így ugyanott vannak vegyesen beszúrva. Emellett, amint előrebocsátottam, sokat és sokáig haboztam – nem kevés időt pazarolva el –, hogy a jogi kérdéseket és tárgyköröket érintő iratokat milyen

elv vagy milyen eljárás szerint bontsam részekre, osszam fel, különítem el, azaz hogyan adjak valamilyen formát és rendezettséget nekik úgy, hogy a lejegyzettek együttesen be tudjanak illeszkedni a tárgykörök és az azokból fakadó kérdések sorozatába, különösen olyan esetekben, amelyek a vármegyei rendet szemlátomást érintik valamelyest. E leginkább vármegyei vonatkozású, közügyekkel kapcsolatos és jogi természetű vagy akár más egyéb megjegyzésekről tudomást kellene szereznük a vármegyei karoknak és rendeknek, többnyire nyilvánosan. Bárcsak minden vármegyében gondosabbá válna az összes kar és rend egytől egyig, akik a közjó előmozdítása érdekében gyakran megjelennek a közgyűléseken!

Bizonyára lesznek bírálói a hosszú évek alatt, nagy fáradtsággal összegyűjtött jegyzeteimnek – minthogy én magam is észrevettem, hogy saját vagy írnom figyelmetlensége miatt nincs hiány a javítanivalókban és módosítandókban. Amennyiben azonban az olvasók észreveszik ezeket, vagy ha valami nem nyerte el a tetszésüket (habár szándékosan senkinek sem akartam még a legkisebb sérelmet sem okozni), szíveskedjenek ezeket elnézően fogadni: még a kiváltképpen sok szabadidővel rendelkező bírálók is tegyenek így, mielőtt még ilyesmivel töltenék az időt, azaz saját lángezüknék hízelelnének azzal, hogy ők gondosabban és pontosabban jegyzik le azt, ami nekik tetszik – más ugyanígy javítaná ki azokat. Amennyire az idő és az alkalom, illetve éltes korom megengedte számomra – habár kötelezettségeimnek köszönhetően nagyon lefoglalt a folyamatos munka és a sok utazás –, csekély erőm és tehetségem szerint lejegyeztem, amit le kellett jegyeznem. Ez a munka időt, nyugalmat és lehiggadt szellemet kívánt volna meg, mégis igen sokszor kénytelen voltam félbeszakítani a megkezdett feladatot. Ebből következőleg bízom benne, hogy az olvasók ezen a téren elnézik az emberi gyengeséget is; egyben könyörögve kérem a méltóságos Karokat és Rendeket, hogy mindezt méltóztassanak jóindulatúan és kegyesen fogadni, gyengeségeimre elnézően tekinteni, továbbá engem és hozzátartozóimat jóindulattal és kegyes oltalmukkal védelmezni, akiknek ajánlom magamat, s maradok a méltóságos Karok és Rendek alázasos szolgája:

Prileszky Pál

(Tóth Gergely fordítása)

ISMERETLEN SZERZŐ

AZ ACADEMIA AUGUSTÁT TERVEZŐ EMLÉKIRAT INDOKOLÓ BEVEZETÉSE

(1771)

FENSÉG!

Az állam minden egyes polgára kapcsolatban áll a természet törvényével, nemcsak annak jövőbeni fenntartása okán, hanem annak elfogadása miatt is – amiként lehetőség szerint támogatandó lenne az is, hogy a polgárok minden szorgalmukkal és erejükkel alkalmazzák is ezt a törvényt: ahol az uralkodó kegyes igyekezettel hajlandó arra, hogy minden támogatást megadjon ehhez, ott az állampolgár kötelessége éppúgy megnő az egyik oldalon, miként a másikon könnyebbé válik a fáradozás és a munka ebben a közös törekvésben.

A magyar birodalom kezdeteitől fogva annak uralkodói maguk is szem előtt tartották ezt a fent jelzett természeti törvényt, az ország lakói pedig részben saját lelki indíttatásuk szerint, részben a véletlenül vagy a kor körülményeinek megfelelően számukra kiszabott sors alapján közreműködtek ennek a törvénynek a megvalósításában.

Az ország fellelt régebbi törvényei közül sok és mindaz, ami ez ideig Magyarországon történt egy- s másban csalhatatlan bizonyítékai annak, hogy az idő, a bennünket körülvevő világban uralkodó körülmények és különösen a jobbításra való folyamatos törekvés észrevétlenül hozta el magával az állam változását és másféle alkotmányát úgy, hogy azok egy- s másra megfelelőek lettek, vagy hogy azokból ez vagy az kifejlődött. A saját állapotának jobbítására való igyekezet jellemző minden egyes emberre, különösen és egészében arra az államra, amely boldogságra törekszik. Az értelem megvilágosítása és az erkölcs kiművelése mindenkor a forrása volt ennek a kívánalomnak, és mozgatta a törekvést.

A meglévő gyűjtemény, amely a napjainkig megalkotott magyarországi törvényeket tartalmazza, különösen megerősíti ezt a tételt.

Mivel azonban az eddigi változás és tökéletesítés csak az egyik országgyűléstől a másikig kinyilvánított egyes eseteknek köszönhető létét, a magyar országos alkotmány épülete teljes terjedelmében még mindig tökéletlenül áll a szemünk előtt. Éppen ez a tökéletlenség az a veszélyes és káros sziklazátony, amelyen ez idáig az állam javára irányuló leghasznosabb javaslatok is – annak hátrányára – oly gyakran megfeneklettek, melynek következtében az állam boldogságának óhajtott beköszönte nem valósult meg. Több bölcs uralkodónak, aki a Magyar Királyság trónján ült, az a szerencse jutott osztályrészül, hogy beláthatta: ennek a birodalomnak ahhoz, hogy elérje a virágzó jólét legmagasabb fokát, még szüksége van valamire.

Nem a jóindulatú, segítő szándék vagy a lehetséges támogatás hiányzott. A súlyos háborúk, amelyekbe a birodalom évek hosszú során át belebonyolódott, az idegen fenntartóság ígája, amely alatt a birodalom egy része igen hosszú ideig sínylődött, és végül a belső zavargások voltak – könnyen érthető módon – azok a súlyos akadályok, amelyek miatt ez a birodalom az uralkodó megfelelő és határozott közreműködése ellenére eddig az óráig még nem tudott eljutni a boldogságig és a jólét azon fokáig, amely éppoly hasznos a köznek, mint amilyen gyönyörködtető, s amelyet más államok már jobban megközelítettek.

Az ismert 1718-as pozsareváci béke bezárta a Janus-templom ajtaját. Ezt az időpontot VI. Károly római császár és Magyarország akkori királya, a tiszteletreméltó uralkodó választotta ki, miután bölcsen belátta, hogy ez az esztendő a legmegfelelőbb azoknak az ajánlatoknak az elfogadására, amelyeket Magyarország még bizalommal vehet.

[...]

Fenséges Uralkodónk fényes uralkodásának kezdetén azonnal az ifjúság nevelésére fordította tekintetét, és ezzel igyekezett megvetni minden örökös tartomány jövőbeni boldogságának alapját. Ennek a kegyes gondoskodásnak az eredményeképpen jöhettek létre itt és a császári-királyi örökös tartományok más városaiban a valóságban is létező

alapítványok, kollégiumok és iskolák, ahol az ifjúság nevelése zajlik. A nyilvános iskolákban folyó tanítás módjának javítása is uralkodónk nevét dicséri. Ma pedig már mind az udvarban, mind a birodalom egyéb részein nagy számban találunk olyan hivatalnokokat, akik részesei lehettek a kiváló minőségű oktatás jótéteményeinek.

A különös gonddal történő bevezetés Fenséges Uralkodónk szellemi nagyságának sajátja, amelyért az örökös tartományok rendjei a jótétemény értékének kijáró mértékben minden biznnyal soha nem fognak tudni eléggé hálás köszönetet mondani. Amint az első kísérlet – akárcsak minden emberi vállalkozás – a vágyott teljességet nem volt képes elérni, és miként az elővigyázatosságra, illetőleg gondosságra való tevőleges igyekezett, hogy valamin mindig jobbitson, némi csorbát szenvedett, ugyanúgy Fenséges Uralkodónkra sem lehet ebben az ügyben bármi rosszat mondani, hanem sokkal inkább a legkegyelmesebb megfontolás értékeit kell szem előtt tartani. Ilyenek pedig a még hasznosabb szorgoskodás ezen a területen, az ezen tárgyban megfogalmazott javaslatok minél nagyobb mértékű kiteljesítése és az előrelátó cél éppoly értelmes, mint üdvös módon történő elérése az állam érdekében.

Ez a körülmekintő viselkedés azonban mostanáig nem hozta el teljes mértékben a remélt hatást, és a kapcsolódó lényeges körülmények ismeretében ilyesmit még sokáig nem is lehet ígérni. Egy pillantás, amelyet Fenséges Uralkodónk egy tizennyolc–húsz éves ifjúra méltóztatott vetni, amikor a fentebb már említett kollégiumok, alapítványok vagy iskolák egyikéből kilépett, megvilágítja előbbi észrevételemet.

Éveken keresztül dolgoztak az ifjú természetének művelésén, és tanárai semmit sem mulasztottak el, hogy pontos útmutatást adjanak számára a széptudományokban. A dicséretreméltó szorgalom az ifjút magát is arra ösztökélte, sajátítsa el mindazt, amit tudnia szükséges, hogy a világ nagy színpadán a saját társadalmi rendjének megfelelő módon boldoguljon, és jövőbeni elhivatottságában műveltségének kezdeti alapjain a további igyekvő alkalmazás által méltóképpen felemelkedjen.

Ekkor azonban, amikor az ifjú éppen távozóban van nevelésének színhelyéről, és megteszi az első lépést a választott jövőendő életpályán, nagy veszély leselkedik rá, mivel valójában ez az a kényes időpont, amikor a sok fáradsággal kinevelt

ifjak közül oly sokan nemritkán elvesztik reményüket, vagy legalábbis zátonyra fut az az elvárásuk, hogy az állam hasznára legyenek. Nem nehéz ennek okait felsorolnunk.

Mindenki által jól ismert igazság, hogy egy szakmába való bebocsátáskor az első lépés minden esetben fontos és meghatározó, többnyire azonban mindenféle ismeret nélkül teszik meg. Ezért az is megtörténik, hogy az ember gyakran szinte varázsütésre beleöszül az olyan életmódba, amely természetének és lelkialkatának a legkevésbé sem felel meg. Milyen fogalmi lehetnek egy ilyen ifjúnak arról, mit is tanult valójában, és hogy ez illő felkészülés volt-e arra, amire majd neveltésének megfelelően az idők folyamán szóval és tettel az állam számára hasznos módon vállalkozni fog? Tudja-e majd ügyletei során az átadott tananyagból az odatartozó, hasznos és egyszerű dolgokat alkalmazni? Vagy ez az előzetes tanulás nem igényel-e sokkal inkább további bevezetést, nem szükséges-e értelmének további művelése, röviden szólva: az ítélőképesség pallérozása, melynek a tanítók keze alóli első kikerülés után addig a tökéletességig kell elvezetnie, hogy az ifjú az állam számára hasznossá váljon! Miként nyilvánul meg ellenben egy ilyen ifjú, aki a tudományok minden fajtáját elméletben elsajátította, azok gyakorlati alkalmazásával kapcsolatban, ha itt vagy ott munkába állítják? Aki a fegyvereknek szenteli magát, az szinte a leszerencsésebbnek tekinthető.

A katonai iskola az ifjakat igen hamar az elfogadható illemben is ügyessé teszi, akárcsak külső megjelenésükben, az engedelmesség és a katonai kiképzés pedig gyümölcsöző fék lesz számukra a jövőben, amely a befejezett iskolaévek után képes megszelídíteni, az ifjúság természetes tüzesége által felszított, szabadnak és korlátlanak elképzelt akaratot. Mind a hadtudomány különböző tárgyai, mind a belátó és tapasztalt feljebbvalókkal való állandó társadalmi érintkezés illő és nagyon előnyös alkalom, a jövődöbéli fiatal harcosnak, amit felhasználhat arra, hogy megtanuljon alaposan mérlegelni, jól gondolkodni és helyesen cselekedni.

Egészen másfajta természetre tesznek szert az ifjak akkor, ha a polgári vagy a politikai életben helyezkednek el. Amekkora szorgalommal tanult az ifjú, olyan megalégedésére szolgál előljáró tanárainak alkalmazása idején, akárcsak az, amit a szükségesen felül bármikor elsajátított.

Mindenesetre bizonyos, hogy az ifjú egyaránt messze áll a tanulás fogalmától, és attól, hogy hová is vezet az valójában, a gyakorlati alkalmazásban és megvalósításban, még ha elméletben tudja is.

[...]

[A magyar országgyűlés és az uralkodó nem mindig felhőtlen viszonyát enyhítené], ha megbízható rendszabályokkal, intézkedésekkel [...] a Fenséged által harminc éve a legdicseretesebben megvalósított kormányzás a Magyar Királyság boldogulásának elősegítése érdekében különösen alkalmazott legkegyesebb gondosságnak köszönhetően mindazonáltal végül elérhetné óhajtott célját. Az imént említett, megbízható intézkedések ugyanis segíthetnék azt az előkészületet, amely ennek a fontos ügynek a megteremtésében közrejátszana. Magát ezt az előkészületet azonban nem lehet sem illőbb, sem észrevétlenebb módon bevezetni, *mint egy császári-királyi akadémia felállításával a Magyar Királyságban.*

Hogy mekkora egy akadémia vagy tudós társaság haszna, az erről való helyes meggyőződés érdekében fordítsuk tekintetünket azokra az európai államokra, amelyekben ilyen akadémia segítségével ápolnak és tartanak fenn virágzó formában szorgalmat és ipari tevékenységet. Az akadémia azon eszközöket is képes támogatni, amelyek a tudományokon és a szabad művészeteken kívül egy-egy nép erkölcsét és életmódját is pallérozottabbá teszik, a közösségen belül egyetértést, békes érzelmeket és békességre törekvő gondolkodásmódot, valamint társas kultúrát teremtenek, és mindenekelőtt a polgári kötelességek szem előtt tartásában és teljesítésében, továbbá a haza és az állam hasznára szolgáló közösségi versengésben – a megbízható alapszabályok révén – az általános buzgalom és igyekezet mozgatórugóiként működnek. Akadémiák által egész nemzetek jutottak el a boldogság állapotába, amelyet az ember ezeknél a nemzeteknél lát és csodál.

(Verók Attila fordítása)

ORCZY LÓRINC
(1718–1789)

TUDOMÁNYOK NEVELKEDÉSÉRŐL,
BUDAI FERDŐBEN

(1777)

Itt vagyok, hol hajdant zokogó Múzsával
Vén kopasz verselő nemzetek sorsával
Játszott, s összevetvén királyt jobbjával,
Szabadságról mesélt s firkált pennájával.

Ó! múlt s következő időknek homálya,
Halandó titkodat hasztalan vizsgálja,
Mert a történetet akár mint csodálja,
Eseteknek rendit mégis nem találja.

Hol dühös Ibrahim szeg-paripájával,
Fekete Musztafa tízfontos baltával,
Csuporly fél mázsát nyomó buzgányával
Dőzsöltek, ott Phoebus mulat Minervával.

Hol haragos Ali despóti pompával
Dívánt tartott ezer keresztyén kárával,
Véres törvényt szabott éles pallosával,
Ott áll az Igazság mérséklő fontjával.

Ahol kényes kadi keresztyén rabokat
Sarcra vetett, s loért cserélt sok foglyokat:
Ott immár bölcsesség formál tanítókat,
Természetvizsgálók adnak orvosokat.

Gondviselő Felség! hát így volt végezve,
Ezerhétszázhetvenhét lenne jegyezve,
Mikor tudományok bujdosván rettegve,
Budára szálljanak fejek felemelve?

Úgy van! így hozta ezt időnek forgása,
Országoknak, szükség, legyen változása:
Nem lehet világnak egy módon állása,
Ebben áll nemzetek fő-boldogulása,

Jer tehát, jó Barát! szent Gellért hegyére,
Nézzünk Mátyás király palotahelyére,
Vessük szemünk csonka torony tetejére,
Küldjünk ezer áldást Mária fejére.

Ne sirassuk többé nemzet romlottságát,
Nézzük fiainknak pallérozottságát,
Csodáljuk rokonink sebes okosságát,
Várjuk csendes szívvel bajunk orvosságát.

Pozson nevededik, Buda roppant lészen,
Prófétának szava most tudom, mit tészem,
Magyar haza megnő, szent, szép lesz egészen,
Fiaink jók lesznek Szencen és Cseklészen.

Ó, Buda! te játszó szerencse labdája,
Gyászos eseteknek gyakori példája,
Ki régenten valál törökök prédája,
Te légy tudományok tündöklő fáklyája.

Így dúdoljunk mohos kőszikla tövében,
Tekintvén leendő dolgok örvényében,
Várjuk nemzetünknek aggott idejében,
Tudomány mit szül majd magyarok szívében.

Látok már hegyeken acélos nyársakat,
Hogy mennykő ne érjen bádogos tornyokat,
Tűzi pára hajtja a terhes hajókat,
Sodrott szél gyógyítja a romlott tagokat.

Ne készülj hát, Jó Társ, kérlek, a halálra,
Látd, szép század nyílik nemzetünk hasznára,
Nem szorulunk többé szomszéd tárházára,
Mert bölcsnek szüksége nincs más aranyára.

Elmúlik veszendő kincsnek áhítása,
Igazságnak megtér sebesebb járása,
Kit hová sors rendel, ott lesz maradása,
Nem léssen iramló jó polgár állása.

Faluról az erkölcs béjön városokra,
Együgyű áldozat lobban oltárokra,
Elaludt szeretet leszáll jobbágyokra,
Gőgös szív meghajlik erőtlen tagokra.

Harag és irigység több apró hibákkal
Eltűnik, megegyez Bellóna Múzsákkal,
Összekeveredik csoroszlya dzsidákkal,
Együtt fog recsegni duda trombitákkal.

Többet mit fog szülni tudomány hazánkban,
Istennél van, ő lát setét kamarákban,
Hol jövőndők függvén kúcsolt zacskócskákban,
Kedvére omolnak halandók nyakában.

BENKŐ JÓZSEF
(1740–1814)

ERDÉLY, AVAGY AZ ERDÉLYI
NAGYFEJEDELEMSÉG

(1778)

IV. KÖNYV, VI. FEJEZET

CXLVI. §

A magyar nép sokat megőrzött ősi jelleméből (1.); nem hagyta el a magyar viseletet sem (2.); nyelve pedig – mely különbözik minden más európai (3.) vagy ázsiai (4.) nyelvtől, noha keveredtek bele német (5.), szláv (6.) és francia (7.) elemek a szomszédos népekkel való kölcsönös érintkezés miatt (8.) – megmaradt eredeti, hamisítatlan, az ősi egyenességet magában hordozó formájában (9.).

(1.) Találóa írja Barclay *A jellemek tüköre* című munkájában a magyarországi és az erdélyi magyarokról szólva: „Azt, hogy milyen e nép jelleme, nehéz tanulmányozni, ugyanis ebben az évszázadban súlyos csapások érték, és alig-alig tudta megőrizni saját szokásait. Egyfelől a barbár törökök támadták, s fennhatóságuk alá vonták az ország területnek nagy részét, másfelől a különböző európai országokból a magyarok megsegítésére érkező katonák, mivel sokan és sokáig tartózkodtak ott, saját szokásaikkal átformálták az ottaniakat.” Mégis könnyen megtalálod bennük a magyarok ősi, minden álság nélküli egyenességét, a velük született jóságot, az erényre való hajlamot és a tudományokra való alkalmasságot, s „tapasztalhatod, hogy igen könnyű összebarátkozni velük”.

(2.) A magyarok sajátos viseletét nem mindenki ismeri Európában, sőt többen furcsának találják. A férfiruházat a következő: 1. A fejhez tartozók: süveg (pileus), menyét-, bárány- stb. prémből varrják össze téli időre. Kalap (petasus):

ezt a germánokól vették át nyári napokra. 2. A mellkas, a has, a hát ruházatai pedig: ing vagy imég (indusium), melyet hol a lājblival (subucula), hol a dolmánnyal (tunica) vesznek fel, hol mindkettőt felveszik az inghez; a mentét (toga brevis, köznyelven chlamys), amely hosszabb a dolmánynál, az említett ruhadarabok fölött viselik, prémmel bélelik, és körös-körül rojtokkal díszítik, csatokkal, végül pedig csomókkal és más díszekkel látják el. 3. A lábvisélet: a lábravalót (alsónadrágot) lenvászonból vagy kenderből készítik; viszonylag bő ruhadarab, a germánok, a franciák stb. alig ismerik, deréktól bokáig ér. Erre veszik fel a „posztót”, köznyelven nadrágot (caligae), ez nemcsak térdig, mint a germánoké, hanem az előzőhöz hasonlóan bokáig ér. A lengyelekkel és a törökökkel közös az általában fekete, de bíbor és sárga színben is viselt lábbelifajta, amelyet a török nyelvből vett szóval csizmának neveznek. Tudvalévően ezek a nemesség magyar ruhái. A nem nemesek és az alsóbb néprétegek ruházatai sokkal hitványabbak. Sokuk kalapját sárga búzaszalmából kötik. Az ing és a lábravalók olcsóbb kendervászonból készülnek. Lājblija keveseknek van, dolmánya senkinek sincs. Mente helyett zekét (sagum) (magyarul hívják még cedelének, condrának, szokmányynak) vesznek fel, melyet köznyelven braccának neveznek; ez olcsóbb, de tartós, saját kezűleg szőtt, többnyire fekete, szürke, ritkábban fehér színű posztóból van. A nadrágot fehérből készítik. A legolcsóbb lábbelit kedvelik, melyet bocskornak neveznek; a lábfejet ugyanis beburkolják posztóval vagy vászonnal, azután nyersbőrrel; ritkábban kikészített, de mindig négyzetre vágott bőrrel, elülső részét a lábujjakhoz hajtván, betakarják a talpat és az ujjakat, végül pedig spárgával vagy vékonyabb szíjjal összekötik a boka táján.

A női ruhák a következők: az asszonyok fejüket könnyű szövettel fedik, amely gyakran sarkukig omlik le (ezen a helyen nem akarok szót ejteni a mágnásasszonyokról, akiknek francia, germán módi ruházatát egy egész könyv is alig tudná felölelni). A lányok ritkán bocsátanak le fejükre leplet; amikor jó az idő, koszorún kívül sem viselnek a fejükön. Szeretném kiemelni, hogy nyakdíszek is különbözőek. Nem egyformák a fülbevalók sem. Az ingek lenből, gyapotból és kenderből készülnek, a személyek vagyoni helyzete szerint. A köpenyt vagy lājblit többnyire prémmel bélelik és rojtokkal

díszítik. A mente vagy chlamys, az ilyesfajta férfiruhához hasonló. A szoknya vagy női tunika (stola), különböző színű szövetből, posztóból, különböző anyagokból készül. A lábbeli nem sokban tér el a férfiakétól, és miként azokat, úgy ezeket a cipőket is a sarkuknál megvasalják; többnyire vörös vagy bíbor színűek.

Míndenesetre a magyarok szittya viseletét inkább a szegényebbek őrizték meg, azok tudniillik, akik állatbőrből készült mentét hordanak, és két állati bőrt bocsátanak le hátukról mentéjük hosszában, de már ez is kezd feledésbe merülni: eleink ugyanis fölöttébb egyszerű ruházatot hordtak; ennek valóságát bizonyíthatja Magyarország néhány lakosa, akik alig kikészített, a mentéhez hasonló és kacagálynak nevezett birkabőrt viselnek. A nemesek téli ruházata bő, egész testüket befedi, mint a köpeny, hol farkas-, hol báránybőrből készül. Végül is a nemesek viselete eléggé rendezett, a szegényeké többnyire vadságra valló.

A magyarok valaha illendően megnövesztették a hajukat. Közhiedelem szerint akkor vezették be a fejnyrást (kivéve a fejtetőn), miután a lengyel Ulászló elfoglalta Magyarország trónját; de a mi korunkban a magyarok, székelyek, valamint a szászok hajzata – kivéve a falusiakat – kezdi mellőzni a borotvát.

(3.) Amennyire tudom, az európai nemzetek elismerik, hogy a magyar nyelv alkatához semmi közük. Mondd meg, kérlek, Európa melyik országa ne alkalmazna valamely erdélyi származású katonatisztet? Ezt velem együtt mindenki tudja. Így aztán senkinek sem lehet különös, hogy Európa valamennyi nyelve közül a magyar a legnehezebb azoknak, akik tanulják.

(4.) Az ázsiai nyelvek közül elsősorban a héber nyelv az, amely az alapelemeket, a szerkesztés és ragozás módját stb. tekintve leginkább hasonló a magyarhoz. Ezt szépen látta [Baranyai] Decsi János, Bernegger, Otrokotsi Ferenc a *Magyar nyelv eredetében*; valamint különösen Johann Gottfried Oertelius sopróni lelkész a *Kelet és Nyugat nyelveinek egyezése, különös tekintettel a magyarnak a héberrel való rokonságára című munkájában* (Wittemberg, 1746); és mások. Valóban találni lehet sok olyan magyar szót, amely hasonló a héberhez. Ezek a következők:

MAGYAR	HÉBER	LATIN
dob	tof	tympanum
álom	chalom	somnus
szakáll	zakan	barba
kincs	ginze	thesaurus
kosár	kasár	corbis
madzag	mezach	zona
gedelye	gedi	haedus
szórt	zarách	ventilavit
pajta	bajtha	horreum
pazarol	pazár	dissipavit
én	eni	ego
ő vagy ű	hu	ille
gázolt	gazál	dilipuit
zsák	schak	saccus

Mégis hogy valamennyi szó héber eredetű lenne, mint Oertelius gondolta, arról sohasem lehet bennünket meggyőzni. A görög szavakról nem érdemes beszélni.

(5.) Az európai népek közül egyik sem adott nekünk annyi szót, mint a német, mivel korunkban megvan a lehetőség, hogy az erdélyi magyarok és székelyek közül egyre többen tanulják a német nyelvet. [...]

CXLIX. §

A székelyek szokásai (1.), ruházata (2.), nyelve (3.) és életmódja (4.) alig térnek el a magyarokétól, hiszen ők is teljességgel vértestvér-magyarok. Eredetük régebbre nyúlik vissza, mint bármely más erdélyi népé, ugyanis a székelyek ősei együtt harcoltak Attilával. A szabadságuk és a sérthetlenséghez való jogok tekintetében, melyeket katonai szolgálataikkal vívtak ki maguknak, az elmúlt évszázadok során Dácia minden más népe felett álltak. A székelyek többsége manapság is sokban, különösen a katonaságra való alkalmasságban, különbözik Erdély más lakosaitól.

(1.) Thuróczy azt írja a székelyekről (I. könyv, 24. fejezet), hogy „úgy látszik, [...] erkölcsükben is szigorúbbak, a földek felosztásában is különböznek a többi magyartól”. Azt, hogy a székelyek szigorúak lennének, nem halljuk szívesen, s nem is könnyű ezzel egyetértenünk. Mert még ha megengedjük is, hogy a fegyverviselő székelyek, mivel gyermekkoruktól harcra szoktatták őket, a háborúk folytonos megpróbáltatásai miatt – mint lejjebb kiviláglik –, némelykor a kelleténél durvábbá váltak, mégsem véljük helytállónak velük kapcsolatban azt az ítéletet, miszerint akár a folyton fegyverben lévők, akár az ott-honiak vagy a fegyverektől elszakítottak a többi népnél durvábbak lettek volna. Olyan nyájas, bőkezű és főleg vendégszerető embereket, mint a székelyföldiek (mily szíves a vendéglátás a székely fogadóiban!), másutt hiába is keres valaki, nem fog találni. A székelyek jelleme is kiváló, szellemük igen éles. Alig látok különbséget a magyarok és az ő földosztásuk között, de a földhöz való jogban nem kevésbé különböznek.

(2.) A székelyek mindennapi ruházata (a katonairól ugyan is most nem beszélek) egészen olyan, mint a magyaroké. A szíjból készített övet, amellyel a nem nemes magyarok (s egykor bizonyára a nemesek és a főurak is), valamint a nem katonáskodó székelyek, de azok sem valamennyien, övezték magukat, és amelyre a kés- és villatartó hüvelyt csatolták, már nem viselik. A nyakkendőt, amelytől a régi székelyek és magyarok tartózkodtak, német szokás szerint az inghez varrva, nyakba kötik. A katonáskodás bevezetése óta a férfiak tetszetősebben öltözködnek.

(3.) Vannak, akik úgy vélik, hogy a székelyek nyelve, jól-lehet a magyarral közös, mégis parasztias, és ezzel elárulják tudatlanságukat a kérdésben. Valamennyi helyett csak egyet említek, Timon Sámuel: „Ha nem beszélnek finomabban a falusiak (ti. a székelyek), akkor a hallgatókban nevetést keltenek.” Nem tagadom, van néhány éspedig eldugott, mint egy az erdők árnyékának szomszédságában meghúzódó falu, amelyekben a beszéd és a kiejtés nem igazán választékos, bár maga a nyelv oly romlatlan maradt, hogy Timon sem fertőződne meg tőle; de a székelyek nagyobb része a magyar nyelv dicséretére méltó. Ha némelyek tátott szájjal beszélnek, és a közönséges szokásoktól eltérőleg az utolsó szótagokat, illetve a mondat végszótagjait nyújtják meg, hát ezért az egész

nemzet nyelvét kell csúfolni? Vannak, akiknek bizonyos székely szavak nem tetszenek, vagy legalábbis különösnek látszanak. Íme, bizonyos szavak, amelyek a *Győri tiszti címtár- és politikai naptár 1747. évi kötetéhez* vannak csatolva:

SZÉKELY	MAGYAR	LATIN
taporján féreg	medve	ursus
livu	tölcsér	infundibulum doliarium
tege	tegnap	heri
laposka	tészta pacal	placenta ductilis
ünő	tehén	vacca
kártya	kanna	culigna
üst	vasfazék	caldarium
osztovát	szövőszék	textoria tabula, sive textrinum
rokolya	vászonszoknya	stola e tela
laska	metélt	laganum
guzsaly	rokkának szára	colus
kosolya	kosár	corbis
hoppa	lakadalom	nuptiae

[...]

CLIV. §

[...]

(2.) Akik a szászokról úgy vélik, hogy a gót nemzetből erednek, a nyelvüket is ugyanonnan akarják származtatni. Elég bőséges anyaggal szolgál e téren a nagyszebeni Johann Tröster teológia-, filozófia- és orvostanhallgató az 1666-ban Nürnbergben megjelent *Régi és új német Dacia* első könyvének 8. és 9. fejezetében. Tröster szerint a gót királyok nevei is germán nevek voltak, így a Valamirus, azaz Wald-Mayr, vagyis az 'Erdők Ura', mintha a Mayr szó az urat jelentené; Vidimirus, azaz Weid-Mayr; Cottison, azaz Gottesohn. Tröster továbbá, célja érdekében, összehasonlítja a gót és a régi szász nyelvet,

hogy a kettő hasonlóságát kimutassa. Szerinte a Miatyánk így hangzott góttul: *Atta unsar thu in himina. Weihnai namo thein, Vimai thiadinassus theins. Vairthai vilga theins, sue in himina, gah ana airthai stb. A régi szászok nyelvén pedig: Feadar ure, thu the carton heofenum. Si thin nama hehalgod. To cume thin Ricke. Gewurthe thin Willa on carthan swa, swa on heafenum stb.* Ezt és a következőket az idézett helyen Vulcanius traktátusából veszi. Az erdélyi szászok a németekéhez hasonló írást használnak, nyelvjárásuk alig tér el a vesztfáliai dialektustól (l. Franck p. 21.). Bizonyos és kétségtelen, hogy írásuk hasonlít Németország népeieéhez, de hogy a szavak kiejtése milyen, azt néhány szón bemutatom. A mi szászaink ezt mondják: Kripes (Krebs helyett), Bum (Baum helyett), Woszer (Wasser helyett), Meckter (Mutter helyett), Pford (Pferd helyett), Barg (Berg helyett), Flisch (Fleisch helyett), Deiwel (Teuffel helyett), drenken (trinken helyett) stb. A Miatyánkot Trösternél így imádkozzák (2. könyv 8. fejezet): „Foater auser dier dan best em Hemmel geheleget verde deing numen, zaukomm aus deing rech, deing vell geschey aff ierden, als vey em hemmel, auser däglich briut gaff aus heigd, ond hemmel, auser Schuld, vey mir fergien auser en Schuldigern. Feir aus net en fersechung, saunderen erlās aus von dem üwell. Denn deingt ess dat rech, dei krafft, ond dei herrleget, von ieveget, zau ieveget, Amen.”

(3.) Tröster (2. könyv 9–12. fejezet) és Töppeltinus (12. fejezet) hosszan értekezik a szászok ruházatáról. Mi csak röviden szólunk néhány szót: német inget viselnek, amely persze a nyakukat is takarja; ezt a magyarok, valamint a székelyek a németektől és szászoktól vették át, de nem mindnyájan; mivel nagy számban vannak, akiknek ingje ágyéig ér (mint az oláhoké is), így a nyak szabadon marad, s csakis nyakbavalóval fedik (de néhányan ezt sem hordják, valamikor pedig senki sem hordta). A dolmány (tunica) és a mente (toga) hosszabb, mint a magyaroké. A dolmányt prémmel bélelt mente takarja. A közömben a tunikát közepén megszámlálhatatlan rend zsinórral vagy posztómadzaggal övezi. Tunika és öv helyett mégis gyakran köpenybe (chlamys) öltöznek. A nadrág (harisnya) szára a combhoz simul, szorosan az ágyéktól egészen a bokáig. Az egyszerű falusi népnek, mind a székelyeknek, mind némely magyarnak meleg napokra vászoncsizmák vannak. Fekete,

fényes cipőjük egészen térdig beborítja a lábfejet és az egész lábszárat. Az egyszerű embereknek van olyan lábbelijük, amely, ha szükséges, felgyűrhető a combra is, de ez a rész többnyire a térd körül van hajtogatva. A szász asszonyok szoros, hosszú ujjú ingbe, köpenybe és egyebekbe öltöznek. Van ujjatlan ruhájuk selyemből vagy vékony vászonból összevarrva; ezek mindenfelől redőzöttek, öblösek, bővek. Bőrcipőjük (amelyet a magyarok és a székelyek a 17. század előtt hordtak) a talptól indul ki igen magasra, hogy a comb is beleférhessen; díszes redőkbe szedve, csak a lábikrát fűzik külön össze. A lányok fekete, rojtos selyemkoszorúcskával ékesítik fejüket, a gazdagab- bak pedig ezüstös, aranyozott gyöngyös és ékköves fejdíszekkel. Erről többet találhatsz az idézett szerzőknél, de mivel a látás egymagában száz leírásnál többet ér, aki kíváncsi, a maga szemével győződjék meg róla. Azt a szakállt, amelyet a szász ősök hordtak, az unokák levágatták, megelégedtek a bajusszal, de sokan ezt is leborotválták, mint a németek. A vendéglátási szokásokról, a temetési szertartásokról stb. tudakold az annyiszor emlegetett Töppeltinust.

CLV. §

A derék szász nemzet napról napra növekszik a Németországból érkező családokkal: ti. a királyi területen a germánokat megilleti a polgárjog.

(1.) Martinus Kelpius feljegyezte, hogy a szászok már régóta valamennyien áttértek volna a magyar erkölcsökre, nyelvre, s talán magyarrá váltak volna, ha városaikat nem védelmezte volna az a privilégium, amely semmiféle, igen hatalmas magyar származású nemesnek (még kevésbé a nem nemesnek) nem engedi, hogy a szászok városaiban házakat szerezzen, míg a Német- vagy Magyarországról odaköltöző vagy odavetődő németeknek lehetőségük van a polgárjog gyakorlására stb. Mielőtt elmondanék bizonyos dolgokat a germánokról, idézek néhány törvénycikkelyt Kelpius szavaihoz kapcsolódóan.

1614. február 23-án az országgyűlés elrendelte, hogy a polgárok a háborúk és lázongások idején bocsássák be a városba az egész nemességet mozgatható javaikkal és lábasjóságaikkal együtt, mégpedig fizetség nélkül, s engedjék, hogy később ismét hazatérjenek javaikkal együtt; javaikat az ellenségnek

ne adják ki; őket pedig akkor se hagyják ki a feltételekből, ha megadásra kerülne sor, vagy ha békét kötnének. A vendéglátás költségét viszont a nemesek fizessék meg. 1625. május 1. Az 1. cikkely elrendelte, hogy a városokba és a fallal megerősített városokba (a magyaroknak és a székelyeknek nincs ilyen saját városa) engedjék be a fejedelmet és a nemeséget a háború és a lázadások idején (nem úgy, mint azelőtt történt); sőt a fejedelem szabadon lakozzék közöttük, az ő őrei és a polgároké egyformán őrizzék a kapukat; és mindkét nemzet szabadon vásárolhasson telket és polgári házakat; ezzel mégsem csorbul meg az ő kiváltságuk. Az 1661. június 2-i 3. cikkely: adjanak a szászok a magyaroknak a városokba való bebocsátásáról biztosítéklevelet, egyszersmind a két másik nemzet biztosítsa őket, hogy ezzel kiváltságaik nem sérülnek, sőt, a városokba bejött személyek saját költségükön élnek.

Legyenek mindezek érvényesek annyira, amennyire lehetnek, de az bizonyos, hogy az állandó letelepedést a szász kiváltság csak a német eredetű családoknak engedi. Ennek ellenére a magyarok is használják a szász városokban fenntartott házaikat. Sőt, sokan, különösen a városok peremén lévő területeken állandó letelepedési jogot nyertek, s nemcsak a magyarok, de az oláhok, a bolgárok és mások is, a következő szabály értelmében: ha egy szász leteszi a vételár összegét, elúzhatja a magyart a birtokáról, s ugyanezt teheti a magyar az oláhval. A magyarok eközben nem élveznek előjogot a szászokkal szemben. A németek viszont, akikről most beszélünk, együtt élnek a szászokkal, s kölcsönösen eltanulják egymás mesterségeit, szokásait, életmódját. Talán ezért van, hogy a szászok nyelve egyre jobban hasonlít a németekére. A szászok többségének nyári öltözéke is a német módit követi, elhagyva a bőroket (melyeket ők és a magyarok télen a mentével együtt hordanak). Talán lesz olyan, aki szégyellni fogja azt, amiről Frölich ír: „Egyesek nem szégyellnek a forró nyárban rókabőrből varrott ruhában járni”. Ezeket a germán lakosokat a magyarok „német”-nek nevezik, általános értelemben használva a kifejezést, mellyel Germánia ősi népét illették. A németek tréfásan azt szokták mondani a magyarokról: „Der Hunger ist ein Unger.” A magyarok pedig róluk: „Német – nem ett.” A „nem ett” annyit tesz: „nem evett”.

2. Ezek, akikről hosszan szóltunk, az egyesült vagy befogadott nemzetek, vagyis azok, akik rendelkeznek polgárjoggal, és az ország rendjeit alkotják. A politikai rangsorban a magyarok megelőzik a többi nemzetet, mert az összes erdélyi fejedelmet közülük választották. Velük egyenrangúak a székelyek, akiknek eredete és nyelve megegyezik a magyarokéval, de politikailag és közjogilag két külön nemzetnek kell tekintenünk őket. A székelyek után a szászok következnek, akiknek a magyarokkal és a székelyekkel egyenlő polgári és szavazati jogaik vannak. A nemzetek unióját így szabályozták: „ahhoz, hogy a nemzetek egyetértésre jussanak egy közömbös ügyben, a szavazatok többsége legyen a döntő. Ha mégis igazságtalanul járnának el a harmadik nemzet kárára, annak joga állíttassék vissza sértetlenül és csorbítatlanul, a megegyezésnek az 1459. évi örökvallás 4. cikkelyében rögzített elve alapján, miszerint legyen tudatában a két nemzet annak, hogy a harmadik jogainak és kiváltságainak meg kell maradnia, s ez egyformán vonatkozik mindhárom nemzetre.”

CLVI. §

[...]

(3.) A bevett nemzetek megismerésére szolgálnak a következő szerzők: 1. P. Andr. Illiae S. J., *Ortus et Progressus variarum in Dacia Gentium ac Religionum*, Kolozsvár, é. n., 12 és 8-ad rétet. 2. Töppeltinus, *Ortus et Occasus Transsylvanorum*, 3. Valent. Franck, *Breviculus Originum Natium*. 4. Mart. Schmeitzel, *Dissert. Epistoli de Statu Eccl. Lutherana in Transsilvania*. 5. Andr. Huszti, *Ó és Új Dácia*. M. S. 6. Franciscus Fassching S. J., *Nova Dacia*. 7. Erdélyi országgyűlési törvénycikkek.

CLVII. §

Az oláhok (1.) azoktól a rómaiaktól (2.) származnak, akik a Traianus és más római császárok által Dáciába telepített kolóniák lakóinak leszármazottai (vö. VIII. § 2. és IX. § 7. jegyzet). Ezek a rómaiak az erdélyi nemesek szolgálói (3.) lettek, de anynyi század elteltével mégsem hagyták el teljesen az ősi nyelvet (4.) és őseik szokásait (5.).

(1.) Az oláhokról, amint tudom, nem hagyományoztak semmit egészen a 12. században élt Kinnamosz görög

történetíró művéig, aki Manuel görög császár és a magyarok közötti háborúról írva – kb. 1168-ban – „blacos”-nak nevezi őket. Ezt az elnevezést II. András is megtartotta a szászoknak adott kiváltságában (vö. 152. § 1. jegyzet), s Reynoldus szerint Ince pápa is „Blachia”-nak nevezte „Valachia”-t (1203-ban és a következő években). A „valachus” ettől kezdve a mi szászaink nyelvén „Bloch”-nak hangzott, a németekén pedig „valach”-nak. Mások ezután „Valachi”-nak, illetve „Vlachi”-nak nevezték őket; és bizony helyesebben, mint a „blachi”; Zónarasz, Kedrénosz és a többi történetíró fordítói ugyan is hibásan használták a B-t V helyett a latinban a lágyabb görög kiejtés ellenére; s őket követve mondanak a törökök nem „iblach”-ot, hanem „iflach”-t. De honnan tettek szert a rómaiak eme töredék népei a „valach” vagy „walach” névre? Filstich, akiről majd dicsérettel emlékezünk meg, úgy véli, hogy a szó a germán „wallen” igéből ered: „Nekünk – mondja – valószínűbbnek látszik azok véleménye, akik Carionnal, Töppeltinusszal és másokkal együtt úgy vélik, hogy a „valachi” népnév a német „wallen”, ’vándorolni’ igéből ered; mivel a teuton nép ezt használta, és minden Itáliából jövő népet „valeusok”-nak vagy „valonok”-nak vagy „wanderer”-nek neveznek. Az idők múlásával talán ebből a szóból keletkezett a „valachus”-ok neve.” Johann Löwenklau *A török történelem lexikona* című munkájában úgy véli, hogy ez a név a németektől származott. Mások, Aeneas Sylvius nyomán, Ovidius következő sorai alapján: „Graecinusom, míg Flaccus volt a provincia élén, / Hister partja szelíd volt vezetése alatt,” azt gondolják, hogy a „flachos”, vagy később, lágyabb ejtéssel „falachos” és „valachos” elnevezés ettől a Flaccus nevű római vezértől származik, ki a római telepeseket Erdélybe vezette. Mások a moszkvaiak Volga folyójáról – mesés származtatással – „volgachos”-nak gyanítják a „valachos” név eredetét, s vannak, akik Anglia „Vallia” nevéből eredeztetik. De hagyjuk ezeket és a hasonló kitalálásokat! A valachok ugyanis nem Valliából, nem is a Volga mellől költöztek Erdélybe. A Flaccusról éneklő Ovidius korában a valachusoknak semmiféle nációja nem élt Erdélyben. Számomra valamennyi feltevés közül legelfogadhatóbbnak bizony Timon Sámuel véleménye látszik, mármint az, hogy a „valach” a szláv „wlach” szóból ered, amely ’itáliai’-t jelent. Ezt a véleményt többen helyeslik,

egyrészt azért, mert maguk a valachok az itáliaiak leszármazottai, másrészt mert gyakran kereskedtek a szomszédos szlávokkal. A magyarok a „valachus”-t (csekély eltéréssel az olasztól, mely nekik itáliait jelent) „olá”-nak és bizonyos írásokban „voláh”-nak nevezik. Ebből a magyar elnevezésből eredően, amikor I. Károly kormányzott Magyarországon, a latin írásművekben is „olachi”-nak és „olahi”-nak nevezték őket. Nemde a valach származású Oláh Miklós esztergomi érseket is így nevezik?

[...]

*(Rimóczi Gáborné Hamar Márta fordítását
kiegészítette Lengyel Réka)*

BESSENYEI GYÖRGY

(1747–1811)

A TÖRVÉNYNEK ÚTJA

(1778 körül)

VILÁGOSÍTÁS

Valamit mi e földön igazságnak lenni megismerhetünk vagy tarthatunk, annak mind egy kútfeje van, az Isten, ki emberi nemünket alkotta és természetinek törvényei alá vonta. Nem lehetvén pedig e világnak több teremtője egynél, ellenkező igazságai sem lehetnek, mert egy Istennek egy természeti van, mely magában magával soha nem ellenkezik. Honnan van tehát, azt kérded, hogy e föld nemzetségeinek oly sok egymással csatázó törvényei [vagynak] s igazságai lehetnek? Tudom, nem hiszed, hogy ezen változások a Teremtőnek magában meg nem nyugható természetiből származnának. Az igazságnak kútfeje soha változásba nem jön; de az emberek tudnak szüntelen változni, kik annak törvényeiről tanácskozni s vélekedni szoktak. Látod, hogy míg az igaz alkotó nem ismértethetett, Isten minden pogány nemzetből olyanná változtatott, mint amicsodást annak haszna, győzedelme vagy dicsősége, idő, alkalmatosság szerint kívánt. Kérlek, mondd meg, ha volt-é valaha e földön olyan nemzetség, ki, ellenségén győzedelmeskedvén, diadalmait annak az Istennek ne tulajdonította volna, kinek nevében áldozatokat tett, s hatalmát segítségül hívta?

Ha e dolog régen a győzedelmekre nézve így lehetett, kétség kívül van, hogy a törvényes igazságokra nézve is úgy volt. Minden nemzet azt mondotta, az ő törvénye Istentől jön, kit imád. Tudjuk, hogy hajdan a pogány varázslók mind úgy tartattak mint isteni akarat s mennyei igazságnak beszédei. Amely rész veszedelembe jött, azt mondotta, halálos bűn lap-pang kebelünkben, mely által isteneinket ellenünk bosszúálló haragra ingerlettük; térjünk meg, imádkozzunk, tégyünk

áldozatokat nékiek, hogy hozzánk azok által megengesztel-
tessenek. Nem így tettek-é a görögök, midőn Agamemnon
Ifigéniát feláldozni kényszerítettet, hogy táborok a dög-
háláltól szabadulhasson? Trójában ismét a Palladium a gör-
gök ellen védelmező isteni akaratot jelentett. Honnan több
számtalan történetekkel egyetembe' megláthatod, hogy az
emberek, az igazságnak kútfejét önnön hasznokra különb-
különb féle módon magyarázván, az istenséget is, mely ma-
gában soha háborút nem szenvedhet, magával, ügyök sze-
rint, veszekedetttek.

Oly ostobák voltak a pogány nemzetek, hogy e világnak
teremtőjét, minden hatalmával, igazságával egytől egyig, a
többeknek veszedelmével csak önnön részekre hajtani kí-
vánták; és míg a Jésus Krisztusnak tudománya embertár-
sainkat tévelygéseikbe nem világosította, hol láttad, vagy
hallottad, hogy egy nemzet valaha ellenségéért imádkozott
volna? Csak a keresztyéni tudományban van oly valóságos
isteni törvény, mely minden ellenséged s üldöződ eránt sze-
retetre, kegyelemre s szánakozásra int. Különben nevetned
kell a bosszúságban, ha meggondolod, hogy hajdan minden
nemzet istene nevében kívánta szomszédjainak vérit ontani,
úgy hogy istenének azt kellett cselekedni, mit ő akart. Ha
volt olyan pogány fejedelem, kinek dühössége ellen szívéből
a fegyvere alatt nyögő természet lelkére felkiáltott, tehát
azzal mentette magát, hogy őnéki ölni kell, mert ő Isten os-
tora. Olvasd Atillának viselt dolgait, meglátod, hogy magát
Isten ostorának nevezi; és így vagy egy, vagy más okból az is-
teneknek mindenkor győzedelmes részhez kellett állani. De
mikor osztán Atilla a katalaunai mezőn leverettetett, s ma-
gát meg akarta égetni, el kellett néki az Isten ostorozásának
szomorú hivataláról felejtkezni. E szerint látsz sok ostoba
s vakmerő emberi vélekedéseket az Istennek örök végezé-
sei által csúfságra, gyalázatra s semmiségre leverettetni. Az
Isten mindég egy, és örökké csak egy igazságot szeret, de
az ember annyifelé oszlott, amennyifelé idvessége remény-
ségének igaz vagy hamis módjaitól (már amint hiti van) és
külső világi hasznaitól vonattatik. Tudd meg hát, hogy az
Isten örökké egy igazság, egy törvény megmarad, és csak
az emberek oszolhatnak sok törvényre, igazságtalanságra
s bolondságra.

I. SZAKASZ

A TÖRVÉNYEKNEK KEZDETIRŐL

Mikor az emberi nemzet legelőször a földnek színét lakni kezdette, kétségkívül sem uraságot, sem hatalmat azonkívül nem ismért, ki világot teremtett. Akkor egész emberi nemzetünknek csak a volt közönséges sorsa, hogy Istentől vezéreltessék, és a természetben szabadon lakják. Ha egy atyának két fija volt, mindkettő kétfelé ment, földet foglalt, melyet ő osztán magáénak csak azért mondott, hogy azt megülte, elfoglalta, s fájának gyümölcsét őrizte.¹ Mondd meg, hogy két ilyen testvérnek micsodás törvényei voltak, és melyiknek engedtetett Isten vagy természettől arra hatalom, hogy másikán uralkodjon, és azt rabjává tégye? Nem volt kezdetben semmi ilyen hatalom, kivéven az atyait, melynek igazságát mind Istenben, mind természetben feltaláljuk.

De ha egy atya, kinek tíz férjfiú gyermekei már emberkorban éltek, megholt, kinek hagyhatta által atyai hatalmát gyermekei közül, hogy azáltal egy a többin uralkodhasson? Engedelmeskedett volna-e a kilenc egynek, csak azért, hogy nekik édes atyjok halála óráján aziránt engedelmességet ajánlott? Soha egy haldokló atya veszedelmesebb, haszontalanabb és szomorúbb testamentumot nem hagyhatna, mint ezt: *Ti pedig fiaiim, Pál, Péter, Ferenc, János, Mihálynak szolgálji légyetek, és mindenekben csak őtőle függjetek*. Soha nem is volt olyan atya e világon, ki több gyermekeit egynek rabságába vethette volna halála után.² Honnan kitetszik, hogy az atyai hatalom fíjakra csak úgy mehet által, ha a fíjak magoknak új fíjakat támasztanak, s magokat azáltal valóságos atyákká tehetik.

A sok testvér atyjoknak halála után, mindenik maga akart maga ura lenni; úgy szaporodott e földön a sok úr annyira, míg megszorulván, az uraságon elkezdenének veszekedni.³ Ennek a földje adott olyat, melyet a másikénak földje meg nem termett, s amelyre amannak mégis nagy szüksége volt. Ezen okból elkezdének az urak egymástól holmit kérni; melyre ki jó, ki gormba feleletet ad, ki az adandó eszköz helyett másat

¹ Az ember szabadon származik.

² Az atyai hatalom csak valóságos atyáké lehet.

³ Az uralkodásnak kezdeti.

kér cserébe; mi néki nem volt, s amannál, ki hozzá kért, ment, találtatott. Felkél ekkor ez a két fejedelem ENYIM, TIÉD, s törvény, fegyver alá húzza az Istennek ember világát.

Egy gyümölcsreiből kipusztult henye, bujdosó nemzet elindult vagyont keresni, s zsákmányt vetett a szorgalmatos nemzetnek földeibe, mely őnála gazdagabb, szorgalmatosabb, de erőtelenebb volt. Az akkori gazdagság pedig csak abba határozottat, ha télre több diót vagy mogyorót, egyéb száraz gyümölcsökkel gyűjthetél magadnak, vagy több vadat, mint más, hajigálhattál agyon; mert nem volt sem nyíl, sem puska, melyre nézve csak silápolni kellett, ha vívni akartál.⁴ A szabad urak, látván vérengzéseket s egymás segítségére való szükségeket, összegyűltek, s azt mondták magok közt: álljunk össze, tegyünk tilalmat, csináljunk törvényt, különben a henyélésre s tobzódásra hajlandó emberek el fogják köztünk a dolgozó kezeket nyomni. Így sok népek, nemzetségek összetéven erejeket, országot, hazát csináltak magokból. Sokan állítják, hogy az első embereket vadaktól való félelem verte csoportra; megengedem; de azok apró csoportok lehettek, és soha eleinknek vadaktól való félelmekben nem volt szükség Babilont, Memfist, Rómát s Athénásokat építeni. Hol láttad, hogy egy király háromezrezer emberrel s ötmenezer ágyúval valaha medvék, farkasok vagy oroszlányok ellen hadakozni indult volna? Emberek voltak oly fenevadak, kik ellen kőfalakat kellett emelni, ágyúkat önteni s országokat csinálni, kik a mennydörgésnél rettenetesebb haragot e természetben nem találhatván, puskaport kerestek, hogy azt magok ellen lövethessék.

Láthatod ezekből, hogy a szabad emberek magok verték magokat társaságra.

A KÖZ-TÁRSASÁG SZABADSÁGÁNAK EREDETI

Egy részen harminc, negyven, vagy több atyafiak, atyák összeállottak; mindenik atya elvitte magával szabadságát a köztanácsba, s azt mondotta: itt van a szabadságom, csináljunk belőle nékem, maradékimnak nyugodalmat, mindnyájunknak pedig bátorságot. Mindenik így cselekedett, honnan természet szerint származott osztán, hogy a sok összetett szabadságból egy nagy és hatalmas szabadság lett. Nézd, milyen természet

⁴ A rabságnak kezdeti.

szerint esett meg, hogy a közszabadságnak felállításával az egyes rabság felálljon. Az egybegyűlt társaság törvényeket tészzen, melyeknek ki-ki önnön szabad akaratja szerint alája veti magát, úgy gondolván, hogy a' rabság nem lehet, mit ő önként magára vészen. Ekkor a csinált törvényt uralkodásnak, hatalomnak nevezik, és szentnek is tészik még azon okból, hogy az a törvény oly igazság, mely mindenik hazafijának szabadságát magában tartja.

Egy olyan hazában, hol ilyen törvények ítélnék, minden hazafiú azt gondolja, hogy azok alatt zaboláztatván, csak önnön-maga szabadságának engedelmeskedik. E nevezetik továbbá közjónak, közszabadságnak, közigazságnak.

Végyük fel most, hogy micsodák azok az eszközök, melyek által a közjó és -szabadság fenntartathatik. Legnagyobb bölcsessége egy ilyforma uralkodásnak abban áll, ha mindazon hazafijai, kik ezen közszabadságnak erőt vagy sebet adhatnak, annak egyenlő terhét viselhetik, s egyenlő hasznát vehetik. Nincsen ugyan a világon olyan bölcsesség, mely egy országban minden szabad hazafiját egyenlő haszonra és teherre végyen; mert azok, kiket a természet nemesebb tulajdonságokkal ajándékozott, az alacsonyoknál nagyobb hasznokra mennek. Nem akarok itt egyebet megállítani, csak azt, hogy a közjónak fenntartásáért szükség minden szabad hazafijának minden közjónak elnyerésére utat engedni, úgy, hogy ha ő azt el nem érheti, ne hazája törvénye, de maga szabad akaratja s olyan dolgok legyenek okai, melyek tőle függhetnek; különben feltámad sok polgárok közt az oly kérdés, hogy ha az egyes igazságnak összeállításában nincs-e csalattatás? Mely kérdést ő továbbá csak úgy vizsgál és határoz meg, hogy a többeknek hasznokat, szabadságaikat nézi, ítéli, és azokat a magáéinak ellenébe tévén, fontolja. Ha ezen vizsgálás után igen sok hazafija találtatik, ki magát sértettnek s csalatkozottnak lenni állítja, mindjárt nyavaja és szakadás esik a közjóban, mely magát különböztetésével mindég táplálván, elébb-utóbb bizonyoson változást szül: mert mi köti az embert valamely dolognak védelmére? Nem egyéb, hanem az a haszon, melyet annak védelmében találhat vagy érezhet.

A közjóban való megkülönböztetést oly elszakadhatatlanul követi az irigység, mint a testet az árnyék. Az irigység, mondom, melynek örökös, változhatatlan természeti, hogy ahol támad, ott azonnal káromkodni, gyalázni, fojtogatni, rablani

és pusztítani kezd. Oly hatalmas bűn ez emberi nemünkben, melyet még világ teremtésétől fogva semmi nemzetiség, sem semmi halandó egészen meg nem győzhetett, s annak mérgeiben szennyvedett. Nincs hát egy nemzetnek más módja a köz java ellen gerjedő irigységet fojtogatni, hanem hogy az arra alkalmatosságot szolgáltató egyenetlenségeket elkerülje, s a közszabadságban közhasznot, közterhet csináljon.

Megmondottuk már, hogy az egyes szabad emberek szabadságának összetétele egy nagy szabadságot csinál, olyat, melyen semmi más hatalom Istenen kívül nem uralkodhatik. De látod, hogy ezen nagy közhatalomnak és -szabadságnak felállításáért egyes vagy különös szabadságodat el kellett adni; úgy hogy már te a köz nagy szabadságnak törvényei alá estél, melyek ellen ha vétesz, megbüntettetel; de mégis szabadnak hiszed magadat azért, hogy magad láttatol magadat büntetni, mivel te tetted szabaddá a törvényt, melynek engedelmeskedel.

EGY POLGÁRNAK HIVATALA
A KÖZJÓNÁK FENNTARTÁSÁRA NÉZVE

Egy polgárnak vagy hazafijának megváltozhatatlan kötelessége továbbá, hogy a közjónak védelmére a közteherből magán annyit viseljen, mennyit tehetsége szerint, önnön alkalmatos élésének elfogyasztása vagy romlása nélkül magán viselhet. Mert, kérlek, minden embernek egyenlő szükséges haszon s szükséges teher lévén kiszabva, a te terhedet ki fogja e világon te érted viselni? És micsoda törvény szerint kívánhatsz te fizetést mások verejtékezéséből ingyen, ki, akármicsoda társaságban élsz, tulajdon hasznaidnak és szükségeidnek rabságába esel? Mert adnod kell a magadéból, hogy azáltal magadnak vehess; s nem bánthatsz ok nélkül mást, azért, hogy te is méltatlanul ne bántassál.

[...]

III. SZAKASZ
A TÖRVÉNYNEK HATALMÁRÓL

Azt gondolod talám, hogy van a széles világon oly hatalom, mely törvény nélkül igazság lehessen? Mit tehetsz egy nemzet előtt igazságnak? Kétségkívül azt, mit ő annak lenni

megismérhet. De mi az, kérded, amit az emberek s mindenféle nemzetek leghamarább igazságnak ismérnek, s amely mellett legnagyobb állandósággal megmaradnak? A közönséges haszon, azt felelem néked. Jól láthatod, hogy e földön e két szó: igazság, közjó egyet téznek. Hol találtál világ teremtésétől fogva olyan nemzetet, mely a maga kárát igazságnak ismérte volna? Ki akar olyan törvény alatt élni, mely néki mindég kárt csinálván, tőle mégis igazságnak ismértesse? Minden fejedelem, minden nemzet önnön hasznából kíván törvényt tenni, és jó volna még, ha a mások kára nélkül megeshetne; de azzal sem gondol az ember semmit, csak maga nyerhessen. Úgy hiszed talám ezekből, hogy igazságok lehet hát némely embereknek mások ellen panaszolkodni; ne hidd, mert mivel e dologra való nézve mindenik nemzet olyan, mint a másik, egyik sem tehet a többi felett nagy lármát.⁵ Valamennyi nemzet még a világban győzedelmeskedhetett, mind győzött, ölt, pusztított s rablott. A győzelemnek dicsősége, prédának kívánása minden nemzetet vérengezővé tett e földön, kik közül, amelyik győzött, hogy igazság szerint ne diadalmaskodott volna, nem hitte.⁶ Sőt mivel minden ember önnön hitinek rendi szerint úgy hiszi, hogy ővéle van az Isten; ha veszekedik, s győz, nem is akarja megismérni, hogy ő győzött volna, hanem Isten győzött, azt vallja, ki őtet mint igazat védelmezte.

Innen tovább meg lehet a törvénynek hatalmát határozni, mely az erősebb résznek vagy az egész községnek közönséges hasznain kívül sem igazságnak nem ismértethetik, sem meg nem állhat. Mikor tehát a te törvényed leghatalmasabb, legállandóbb és legigazabb? Akkor, mikor annak cikkelyei minden hazafijának különös hasznából van[nak] összerakva; mert így osztán a közönséges törvényben ki-ki javát látván, azt ki-ki igazságnak tartja, s védelmezi is, mivel annak védelmével önnön javát oltalmazza. Nem egyéb tehát a köz-igazság, mint a közjó.⁷ Végyük fel már eszerint, ha egy fejedelem, kinek Isten, természet és nemzetek törvénye szerint legfelsőbb és legszentebb kötelessége csak népe boldogságának előmozdításában áll, a közönséges jónak felibe teheti-é

⁵ Az embernek romlottsága.

⁶ Vakság.

⁷ Az embereknek valóságos közjavok valóságos igazsága.

úgy magát, hogy annak törvénye alatt ne légyen?⁸ Minden nemzet a maga javára csinálja törvényét, elhívén azt, mely szerint Istene soha tőle oly igazságot nem kíván, hol ő kár-hozzon, vesszen és pusztuljon, mert nékem, úgy mond, az én Istenem atyám, és nem tirannusom; ha büntet is néha, nem úgy mint ellenségét, hanem mint fíját büntet; meghatározza azért, hogy a törvény, melyet ő önnönmaga előmenetelire csinált, igazság: mert nem volna az Isten a mi jó Istenünk, ha fíjainak valóságos előmenetelivel ellenkezne. Honnan származik, hogy egy nemzet a maga hasznát mind istenes, mind előmeneteles dolognak tartván, törvényét is, melyet annak feltartására csinál, szentnek lenni isméri.⁹ Ha már valaki, ki az ő javának előmozdítását kötelességének tartja, törvénye alatt lenni nem akar, tehát megkérdik tőle: miért nem akarsz a közjóban s kötelességben maradni? Azért, felelhetné amaz, hogy törvényetek nem célozván a közjobra, azokat helyben nem hagyhatom, és magam akarok néktek oly törvényeket adni, hol azon hasznaitok feltaláltassanak, melyeket ti magatok nem ismertek, s ellene dolgoztok. Igaz, voltak olyan emberek, kik egyedül általlátták hazájoknak hasznát, melyről több hazafíjak semmit sem tudtak; de az ilyen állapotban¹⁰ minden részről kötelesség, hogy a még nem ismért s egy haza tagjától feltalált nagyobb jó kinyilatkoztasson: mert nem lehet feltenni, hogy ha egy nemzet valóságos javát látja, hallja, meg ne ismérhesse; mert igaz az, hogy nem minden férjfi tudja önnön hasznát legjobb móddal feltalálni; de ellenben nincsen olyan ostoba ember e világon, aki egyszer feltalált s néki engedett hasznát ne érezhetné, vagy annak édessége néki is jól ne esne.

Megeshetik mégis, hogy egy ember egy egész hazának kárát, hasznát felfedezi, s mégis mindazokkal együtt elnyomattatik. Ha ez az ember király, jó néki ily alkalmatosságban oly hatalom, mely által a feltalált hasznat egyedül megállíthatja, s a kárt elháríthatja. Ha volna olyan ember e földön, ki csupa hatalommal uralkodhatna, és legbőlcsebb, legigazabb, legcsalhatatlanabb ítéleteket tehetne, s

⁸ A Király a közjónak és igazságnak rabja.

⁹ Minden emberi hiszi, hogy Istenét igazan isméri.

¹⁰ Aki hazájáról jót tud, szólják, s eleget tett kötelességének.

még azokkal együtt halhatatlan is lehetne: úgy a nemzetek e földön magokat minden vagyonaikkal s igazságaikkal együtt az olyan embernek örökösön általadná.¹¹ De higgye-é azt egy fejedelem magáról, hogy néki világ végéig mindenkor igazabb, bölcsőbb és csalhatatlanabb maradéki légyenek egy egész országnál? Ha bölcs és jó fejedelem van valahol, adjon népének bölcs tanácsokat, mutasson meg nekik kárt, hasznot, és kényszerítse őket oly törvényeknek csinálására, melyekben nem károk, hanem valóságos hasznok legyenek. Minekutána pedig ez meglett, ne sajnálja a fejedelem ezen törvénynek hatalma alá adni magát: mert micsoda egyéb kívánsága lehet egy királynak az ország boldogságának előmozdításán s fenntartásán kívül?¹² Ha szereti egy uralkodó a dicsőséget, tudja meg, hogy a' soha közönséges jön s igazságon kívül semmi egyéb dologból nem származhatik. Azok pedig, kik abba keresték dicsőségeket, hogy ki ölhet, erőszakoskodhatik vagy pusztíthat köztök többet, tolvajok voltak. Miért szeretik, csudálják a földnek népei az Istent? Azért, hogy jó és igaz. Vedd el valakitől e két tulajdonságot, és vizsgálj meg tovább, ha lész-é benne szeretetre való érdem. Akiben szeretetre való érdem nincsen, annak hatalma is kegyetlenség, tolvajság, erőszak, és így csak oda dül okoskodásunk, hogy a közjönnek s törvénynek minden hatalom felett való hatalommá kell e földön lenni.

[...]

IV. SZAKASZ

A TÖRVÉNYNEK VALÓSÁGÁRÓL

Nyolczszázhatvankettődik esztendőben Krisztus Urunk után Lothárius francia fejedelem a burgóniai hercegnek leányát, Teuberget, ki felesége volt, testvérjével esett paráznasággal vádolván, házasságából ki akarta tagadni, hogy Várad nevű szeretőjét elvehesse.¹³ A királynénak ártatlanságát bizonyítani kellett, mely bizonyosság hazája törvénye szerint abból állott, hogy vagy maga, vagy az, aki érte perlett, kezét egy forró

¹¹ Okok a fejedelmeknek, hogy despotok lenni nem kívánnak.

¹² A valóságos dicsőség csak igazságból származhatik.

¹³ A törvénynek idétlensége.

fazék vízbe nyújtsa, melynek fenekéről az oda levetett áldott gyűrűt keresse ki, de úgy, hogy keze meg ne égjen. A prókátor lenyúlt mezítelen kézzel a forró vízbe, kivette az áldott gyűrűt, s a keze sem égett meg; ekkor Lothárius panaszra fakadt, hogy a prókátor oly szerrel kente meg kezét, mely a víznek forróságát testét égetni nem engedte. Ezen történetet csak azért hozom elő, hogy lássuk, micsoda törvényes próbái voltak régen a bűnnek. Aki tüzes vasat fogott, s meg nem égett a keze, törvény szerint ártatlannak ismértetett. Ha valamely asszony, a vízbe vettétvén, mindjárt le nem ment, bosszorkány volt, s megégettetett. A tudatlanság csaknem majd' minden bűnnek megismerésénél csudatételre kényszerítette az Istent. Fogadom, hogy ha a legszentségesebb atyák vennének tüzes vasat kezekbe, őket is megégetné, szinte úgy, mint a ma született ártatlan gyermeket. Ha már azon régi időkben egy bíró valamely embert csak azért kéntelenítettett halálra ítélni, hogy a tüzes vas kezét megégette, mi módon engedelmessé lehetett hazája törvényeinek, mikor látta, hogy oly próba mellett kell néki az embert halálra ítélni, mely próba mellett az egész világot hóhér pallosa alá ítélni? Lehetett hát itt egy bírónak több esze, és igazabb lelkiismereti, mint egy oly országnak, mely olyan ítéltenséget s a szánakozásnak nevétségére méltó ostobaságot törvénynek ismért? Erre nem felelek egyebet annál, hogy akkor okos emberek vagy nem lehettek bírák, vagy ha megesezt, hogy egynehányan voltak, azok ítélték, és sírtak titkon; de mégsem vétkeztek, mert nem ők, hanem a törvények öltek.

Látjuk az ilyen dolgokból, hogy egy hazának törvényeiben a legvadabb tudatlanság is igazság lehet; de azért azok mégis csak egy egész haza által rontathatnak el.¹⁴ Menj vissza a régiségbe, nézd meg a föld nemzeteinek törvényeit, a bosszúság s szemérem nevetésre kényszerít, ha azoknak iszonyúságokat olvasod; de annak úgy kell lenni; mert a nemzetek, kik hatalmakkal szabadok voltak, nem láthattak más igazságot. Azt mondhatod erre: úgy, de ha akkor nem látta, lássa már most. Hidd el, nem is fogdosnak már sohol a bűnösök tüzes vasat, sem nem égetnek embereket ördögök képibe.

¹⁴ A törvényről haza és király ítélnék.

Látjuk, hogy a törvényeknek valóságok mindenkor olyanok voltak, mint azok, kik azokat szabadon kiszabhatták, bölcsék, hatalmasok, ostobák vagy gyengék. Mondhatod itt, hogy a törvénynek mindenütt és mindenkor igaznak kell lenni, az emberekkel együtt. Igen is, hanem minekelőtte erre felelnék, csinálj nékem elsőben egy olyan törvényt, melyet minden nemzet e világon igazságnak ismérhessék, s hatalmával annak engedelmeskedhessék; tehát én néked fogadom, hogy az egész földet egy törvény alá veszed, s minden igazságtalanságot igazságra változtatsz.

⊕

TESSEDIK SÁMUEL – KÓNYI JÁNOS

(1742–1820; 1750 k.?–1792 után)

A PARASZTEMBER MAGYARORSZÁGBAN

(1786)

*„Valamely féregnek kell lenni,
amely az Országnek életető erejét
mind jobban-jobban megemészti; ki kell ezt keresni,
és (az Ország Fejedelmének) megölni, minekelőtte
ez győzhetetlenné lésson.”*

ELŐLJÁRÓ BESZÉD

Midőn az én írásom már majd a nyomtatáshoz közelítene, gondolkodtam, hogy ha csináljak-e előljáró beszédet. Mösernek drágalátos eszmélkedései kerültenek kezembe; találám pedig, hogy ez az ember Vestphaliában sokakrúl úgy gondolkodott, amint én. Nagy kedvvel olvastam főképpen a 140. levelet a 2. részben, melyet is azontúl előljáró beszédemnek csináltam. Ahol Möser törvényes tanács így ír:

„Már egynéhányszor csudálkoztam rajta, hogy miért minden országbeli előljáró mindenik tartománynak különös szokásai, szükségai és törvényei szerint való rövid és világos tanítást nem nyomtattat a köznépnék, amelyben az ott forgandó ítélettel az ő megfoghatása szerint előhozattatnék, s egyszersmind maga segedelmére való jó tanács és mód írattnék, azon formára, mint Tissot cselekedett az egészségnek állapotjában. Az illetén munka, ha ez öreg és próbált emberektől (kik ezzel azonkívül is keveset vesztenének) írattnék, és az előljáróktól helybehagyattatnék, minden vetekedés nélkül nagy haszonra válna, és sok törvénytudót haszontalan pütl megmentene. A mostani idők sok más egyébféle oktatással szerették a községet. Módot nyitottak arra, hogy az ember magának az olyan esetekben, hol orvost nem kaphat, miképpen segítsen; amint is különbféle eleséseknek veteményeit, a szederfáknak

ültetésit, a méheknek szaporodását, a pálinka égetését és több más gazdaságbéli haszon iránt való különbféle aprólékos írásokat világosan és érthetőképpen adtak elő. Miért tehát ne cselekednének ilyent az őtet illető törvényes állapotokban is? Miért legyen az emberi oktatásnak ez a része, mely a közjóra oly szükséges, egyedül az esküdteknek titkaiban eltemetve? És micsoda okokat hozatunk elő, hogy magunkat ezen kis gond iránt mentegethessük, holott e dologban a köznépek hasznára a legtöbb németországi birodalmakban már sokan mindeddig szorgoskodtak? Az ország törvényének tudása és rendelkezési bizonyára mindazoknak nagyon szükséges, valakiknek azok szerint élni és ítéltetni kelletik; ez igen nemes tudomány, mert az elmét is magasztalja; ez a községnek is hasznos, mivel magát a paraszt ezerféle esetekben is segítheti, és nem szükséges, hogy mind jó és rossz tanácsot drágán fizessen. Minő sokan esnek a büntetésbe, melyet elkerülhetnének, ha csak valamely rövid oktatással volnának is felruházva. Mely sokan kiadják kölcsön véres veritékkel keresett kevés pénzecskéjüket, az ehhez szükséges vigyázatnak ismeretsége nélkül. Mely sokan panaszkodnak adósságoknak beszédési végett, az efféle állapotoknál esendő nehézségeknek gyanakodási nélkül. Mely mind nem történné, ha ők jobban volnának oktatva.

Mindazonáltal az illetén oktatás közönségesképpen nem minden országokra szolgálendő, aminémű különb-különbfével mi bírunk, hanem ez mindenik országnak tulajdon törvénye szerint legyen alkalmaztatva. Ezt az országban felvetett mindenféle szokásokból és rendelkezésből kell kihúzni, mely valami rövid summája legyen a közönséges törvénynek, amennyiben ez a köznépek gyakorta előadandó dolgait illeti, hogy mind az efféle esetek iránt a szükséges okoskodást és segítő módot magába foglalja, mely által vagy a pert elkerülni, vagy pedig az elkerülhetlent igazságosan megítélni lehessen. Jóllehet az illetén kívánságok szerint nehéz az efféle munka, és mind a könyvirót, mind pedig a könyvnyomtatót ettől elijeszti; de ugyanezért kellenék oly nyilvánvaló gondviselés tárgyának lenni, hogy az előjárók az illetén munkának rendelkezésében, előmozdításában és kiszolgáltatásában fáradoznának.”

Ennyire Möser, oly ember, ki sokszor okosabban képzelődött, mint némely bölcsek gondolkodnak és ítélnék.

Azért én nem tudok egyebet hozzátenni, mint e kérdést: Ha ezen törvényes tanács Möser úr jól ír-é vagy rosszul? Hogy pedig a feleletben ne tétovázzunk, tehát olvassuk el azt, amit Beccaria markesz a vétekrül és a büntetésrül írt könyvében a törvénynek homályosságáru ír. Újra ismét egy nagy törvénytudó kidolgozta a közjónak ily igen hasznos materiáját ezen titulus alatt: *Das Grab der Chikane*, II. rész.

Oh, vajha ezek vagy más ilyetén fontos munkái a mi felderült századunknak a kegyes, jóltéví és közhaszonra való törvénynek tudományát az én hazámba is majd virágoztatnák!

Az én hazámnak gyarapodása iránt való félelmes kétségkedésem miatt lett haldokló reménységem ismét feléled Második Józsefnek királyi pálcája alatt. Már amaz örök emlékezetű Teréziának dicsőséggel tetéztetett uralkodása alatt tétetett mód az efféle felvételre; a közjót illető leghasznosabb rendelések szolgáltattak ki, esméretessé is tétettek, de nem követték, s véle nem éltek. – Miért? Vessünk a közjót illető rajzolatjára (Politische Landkarte), melyet ez a mély eszű statiszta Magyarországrul oly mesterségesen írt vala a 2. részben lévő 322. levélen (in seinem Herrn und Diener), itt az ember az ilyetén különb-különbféle okokat mind egy pontban megleli.

Ha Möser az igaz okokat egyáltalában jól találta legyen-é, azt most nem akarom, nem is merésem megítélni; mindazonáltal hála Istennek elmúltak azok az idők, amelyekre ezek idéztettek. Mint a sebesen folyó vizek, oly hamar elmúlnak ezek József parancsolatjára, óh, vajha soha vissza ne hoztattának a te javadra, szerelmes Hazám! Mégis a 18. századnak fejedelmi (így mond egy bizonyos könyvíró) megtanulták a kegyetlenséget az ő vermekbe keríteni, és reájok hegyeket hengeríteni, hogy az ő iszonyatos fejét többé fel ne emelhesse. Szívüöl is kívánunk néki örökös setétséget.

Minden hazafi megszűnnék lenni az, ami most, ha ő a mi fejedelmünknek ezen nagy jótéví szándékát meg nem esmérné. Az alatt megτανít bennünket a következés, hogy a legjobb szándékú fejedelem is mennyi akadályokkal fog küszködni. Mindazonáltal csak az apalin szívü embereket ijeszti el az akadály a közjónak munkálkodásától; az oly bátor szív, aki dolgainak feddhetetlenségirül nyilvánásagos, annál is inkább felbuzdul bátran és félelem nélkül azt kiirtani, ami őtet hátráltatja.

Való, hogy sok akadályi vannak az élelmény állapotjainak az én hazámban, melyek már erős gyökeret is vertek, és talán még jobban megerősödtek volna, ha országunk fejedelmének szorgos gondviselése ezeknek elejét bölcsen nem vette volna; mindazonáltal ama mindennemű uralkodó tárgyat maga által vizsgáló elme és a mi mostan uralkodó fejedelmünknek atyai igyekezete nem kételkedtet bennünket bizonyos reménységünk iránt, hogy a felfedezett hibákat és akadályokat eltöröltetve fogjuk látni. És az illetén örvendetes bizonyossá tételben bátorzkodván hozzátésem én is az én csekély tapasztalásomat ezeknek felfedezéshez.

Senki sem kételkedhetik, hogy még a legélesebb elméjű fejedelem sem tehet az ő jobbágyinak táplálásbéli gyarapodásra célzó rendelkezéseket, sem pedig kívánt következtést nem várhat, ha az ember másfelől a szűkölködéseket és fogyatkozásokat mindenkor vastagon fedezni igyekezik, ha a tulajdon maga haszon nagyobb becsben tartatik a közhaszonnál, ha a legfelsőbb parancsolatok és rendelkezések a jobbágyoknak talán illendőképben elejébe nem terjesztetnek, és az ebbéli rendelkezések valóságos követtetésire egy szívvel-lélekkel hathatóképpen nem törekednek.

[...]

HARMADIK OK

A megvilágosításnak héjánossága, főképpen a haszonra való gazdaságnak természetbéli esmértségére való nézve

Aminémű bizonyos, hogy Magyarország természet szerint igen jó, termékeny és gazdag és áldott föld, szintén úgy bizonyítja azt a mindennapi tapasztalás, hogy az ő jósága, termékenysége, gazdagsága és áldása a lakosoktól nem fordítatik illendőképben haszonra. Amerre csak az ember tekint, mindenütt esmértenl jótéteményeket és a természetnek mérsékelhetetlen gazdagságit találja, melyeken az ember csak imígy-amígy szokott általnézni, azokat lábaival tapodni, és mégis emellett majd az Isten, majd pedig a természetnek fősvénysége ellen zúgolódní. Ki valaha a parasztokkal bánt vala, az önnön tapasztalásából tudhatja, hogy mint szoktak mindenkor panaszkodni a kemény esztendő, a rossz idők és termékenytelen föld ellen. – Ha az ember nékiek itt vagy

amott valamely módot mutat az ő szükségeiknek eleit-vévése eránt, tehát száz vagy ezer között alig lehet egyet arra venni, hogy ezt a segítő módot bévegye; miért? Mert nincs nekik fundamentomos jó gazdaságbeli természeti esméretségük; a balítéletek, régi bevett ó szokások, hamis példabeszédek megvakítják őket, úgyhogy sokszor még a legtisztább igazságot sem láthatják, vagy látni nem akarják, sokszor pedig nékik látni sem szabad.

Hogy ez a faragatlan parasztoknál így legyen, éppen nem csudálkozom annyira rajta; honnét vennék épülésüket és a gazdaságnak természetbéli esméretségét az illetén oskolának és felnevelésnek mindeddig fennálló hibás rendelkezésinél? Azon tudományok, melyek a paraszti gazdaságnak jobbítására leghasznosabbak, mindeddig a mi hazánkban majd' egészen elhenyéltetnek; sőt még sokaknak azok közül csak nevek sem volt esméretes (némely jó eszűeket kivéven, kik tulajdon gondolkodások által magokat a tanulásban és utozásban gyakorlották). A magyar falusi oskolákban senki sem gondolt a gazdaságot illető tudományokra.

Ha pedig az úgynevezett gazdaságbéli tudománynak használatján mégis mindenkor némely tudósak kételkednek; ha ámbár a magyar nemzetnek legfőbb része, mely magának minden mások felett kiváltképpen való értelemmel hízelkedik is, a falusi iskola jobb és hasznosabb rendbevételenek szükséges létéről még mindenkor kételkedik; ha az ifjúságnak és az időnek balítélete a legfelsőbb és tudósabb rendeknél is majd' győzhetetlennek látszik is; ha az ember a régen próbált gazdaságbeli javaslatok ellen, melyek más országokban a legkeményebb próbán már régen általestek, még mindenkor gyenge ellenvetésekkel hadakozik is, melyek valójában a természetbéli és gazdaságbéli esméretségben a hibát kimutatják, és amelyek bár mégoly fontos felelet és feloldás által sem győzzetethetnek is meg az ellenkezők előtt, mivel se természeti tudományoknak értelme, sem pedig történetnek vagy föl-le írásának esmérete nincsen nálok; ha sok polgártársaim a legatyaságosabb, leghasznosabb ország-lónak rendelkezési ellen tusakodnának; tehát így már én is az ő tetszésekre kételkedném a megvilágításnak héjánossága eránt; de ezt lehetetlen cselekednem. Örömet elhallgatnám ezt az ő becsületekre nézve; örömet vastagon fedezném a

mi megvilágosításunknak héjánosságát, ha csak ezzel az én hazámnak segíthetnék! De mit használ az ilyen igen hasznos dologban hallgatni? Mit használ az oly fedezet, melyet az ember maga feltakar, hogy mezítelenséget és hibáját az egész világnak kimutassa? Valamíg az ember az oly sok dicséretes hazabéli természet adományit haszon nélkül heverni hagyja, vagy az idegen helyre olcsó pénzen kihordatja, és az efféle természetnek adományából készített portékát ismét drága pénzen vásárol; valamíg még mindenkor ama balgatag és régen kicsapást érdemlett, ócska, rossz tanítás módjához oly sokan ragaszkodnak; valamíg az iskola jobbításnak szükséges voltán és jobb állapotba való helyheztetésén oly sok kétségeskedések találtnak; valamíg oly nehéznek látszik az országbéli nyelvenek különbsége miatt vagy más okokra nézve csak egy hasznos könyvet is azoknak kezekbe adni, akiknek az rendeltetett; valamíg a tanulásra alkalmas eszűek eránt jobb választás nem tétetik; és hogy szabadon kimondjam: valamíg a nyelvenek és vallásnak gyűlölsége a megvilágosítás eránt még mindenkor oly erős, hatalmas akadályokat hány elő; valamíg az ifjúságbéli s időbéli balítéletek közülünk jobban ki nem iratódznak, mint mostan vagynak; valamíg az ifjúság még a falusi közöskölőkben is a magától való gondolkodásra és megpróbálásra jobban nem vezéreltetik; valamíg az ember idegen országi, haszontalan, pénztfaló módikat jó néven követ, a külső országi közhasznóbéli esméretet, tudományt, oktatást pedig mintegy hitványságot megvetőképpen elmellőztet, és mintegy idegen portékát éppen megvet – mindaddig csupa lehetetlenség leszen a megvilágosításnak héjánosságát fundamentombul tagadni, főképpen a faluban. Mely kár ama boldog szép magyar indulatért! Mely sokszor sajnálom a parasztgyermekeket, kik a drágalátos talentomok által a jobb esméretségre emelkedni örömet igyekeznének, ha az ő saját szülőjőktől és más környülállásokban való avatkozásoktól erővel le nem nyomattatnának. Amit egy szomszéd nemzetbéli bizonyos autor ír, az rész szerént a magyarokra is reállik:

„A bölcselkedő historikusok mindenkor azon vetekednek, hogy a magyar nemzet oly nép, ki mind testére, mind elméjére nézve minden lehető tulajdonságokkal felruházott, és ki már századoktul fogva pallérozott népeknek esméretségekben és legközelebb való szomszédtságokban lakik, miért már nem

lehet a legértelmesebb, jelesebb és becsebb nép a világon? Ki is, amint látszik, az lenni mindaddig megszűnik, míglen a megvilágosítás ellen való örökös tusakodás által, midőn végre eleget szenvedett legyen, saját kárán megokosul.”

En ugyan jobb oskolakészületeket, a tudós és gazdaságbéli társaságnak hasznosabb beszerzéseit; a közhasznú kérdéseknek és elővetéseknek feleletért és megfejtésért való bizonyos fizetésnek kivetését; hazafiaknak utazásokat, de nem a gyermeki időkben; az ország népének közönséges oktatását és a megvilágosításnak sok egyéb módjait állatnám elő; de mit használ ott orvosságokat ajánlani és javasolni, hol a beteg nem érzi és nem hiszi, hogy ő beteg, és orvosságokra legyen szüksége?

Mindazonáltal az én nemzetemnek mentségére is kell valamit előhoznom. A megvilágosításnak két nagy akadályi vagynak Magyarországnak. Ezek az akadályok minket, magyarokat ugyan teljességgel nem fognak mentegezni, annál is inkább a kártól megoltalmazni, de ezeknek megismerése legalább valamiben mellettünk foghatnak, hogy őket végre lassan-lassan kiirtjuk, hogy az idegen országbeliek rólunk, magyarokról oly rosszul ne ítéljenek.

Nemzet- és vallásbéli gyűlölség, ez a megvilágosításnak megesküött ellensége, ez előtt Magyarországnak is hatalmasabb akadály volt a jobb esmértségnak. Az oskolai állapotnak újításával miért nem mehetett előbb az ember Magyarországnak, holott a legközelebb lévő Ausztriában, Morvában, Csehországban, Sziléziában és más országokban ez a közhasznú munka oly serényen előmegy? Amit a vallásbéli gyűlölség nem akadályoztathatott, azt a nemzetbéli gyűlölség döntötte dugába. Mihelyt a katolikusok még távolról hallották, hogy az oskolaregula a protestánsoktól jönne, azontúl nagyon gondolkodtak, ha azt bévegyék-e; a protestáns akaratoskodott azon, hogy az oskoláit a katolikusoké szerint intézze. Midőn pedig a magyar, a tót, a horvát hallotta, hogy ez az újításnak módja német találmány legyen, óh, bezeg itt iszonyodott minden új tanításnak módjátul.

A Magyarországnak lévő nyelveknek nagy különbsége sem térszen kevesebb akadályt a megvilágosításban. Ha egy közhaszonra célzó írás a megvilágosításnak előmozdítása végett jön napfényre német nyelvben, tehát azt se a magyar, se a cseh, se

a rác, se az oláh nem olvashatja; s véle haszonra nem élhet; ha pedig az magyarul íratott, tehát a többi nemzetek nem értik. Minő nehéz az illetén sokféle vallású és nyelvű nemzeteknek alkalmas tanulókönyveket készíteni? Hanem ha a nyelv legalább az előjárók és tanítók között nagyobb esméretségben léssen, hogy a jó német írások az oskolákban úgy, valamint is a község között előbb haszonra fordíttathassanak.

A jobb oskolakészületek nélkül a megvilágosítás nékem lehetetlennek tetszik. De a köznépet illető nagyobb hasznú és a parasztnak szükségeire jobban alkalmazható oktatás a templomokban és oskolákban elkerülhetetlenképpen szükséges, hogy azzal valaha hasznos élés legyen. Mindenkor örülök a majdani megvilágosításnak, valamennyiszter az újabb íráskokban a világ idvezítőinek a tanítókhöz való ama fontos szavaira templomokban és oskolákban találok: Ti vagytok a Föld sava! Hogyha a só megízetlenül, mivel sózzanak? Mely igen kívánhatnók, hogy minden tanítók, akárminéműek legyenek is azok, ezt a nagy igazságot minden vallásúbélieknél megemélnék; ők a földnek savai! Őnékiek kell megoltalmazni a köznépet és a polgárt a veszettségtől, azaz: a balgataságtul, oktalanságtul, helytelen vélekedéstül és a vétectül. Ők rendeltettek a községnek tanítóivá, kiknek vélekedés nélkül legjobb módjuk vagyon községnek megvilágosítására, melyért fizetéseket is nyerik. Őtőlük várja az ország valójában ezt a fontos szolgálatot. Őnékiek kell ezt megvilágosítani. Hogy pedig ez megtörténjen, tehát az ő oktatásoknak alkalmaztatóbbaknak és nagyobb közhasznúaknak kell lenni.

Édes község-tanítóim! Engedjete egy szót hozzátok bizodalmasan nyújtanom, és legyetek bizonyosak, hogy én ezt valóban jó szívből mondom. Jól tudom ugyan, mely nehezére esik némelyeknek közülünk, ha egy barátságos és jóra célzó emlékeztetést előhozunk, mivel mi megszoktuk a mi hivatalunkban, hogy másokat emlékeztessünk, azt pedig mint község-tanítók nem szoktuk meg, hogy másoktól emlékeztetést vegyünk. Mindazonáltal ily jó reménységben élek, hogy nem esik terhünkre, hogy ha a magunk és más emberek javára valamit bizodalmasan egymásnak fülébe súgunk. Mindenkor jobb, ha azt ma valamely jó barátunk mondja, mint ha azt holnap ellenségünk dobra ütné. Uraim! Már némely esztendőktől fogva vigyázok a tanítás módjára, mind a

templomban s mind az oskolákban, a különbféle vallás- és nemzetbélieknél, de meg kell nyilván vallanom: a mi oktatásunk, majd' a legtöbbieké közülünk, a valóságtól elvonyatott; a paraszthoz, az ő gondolkodásának módjához és szükségeihez nemigen szabattatott. Legelsőbbben ki kell tanulnunk a parasztot, az ő gondolkodásának módját, cselekedetét, szokását, erkölcsét, balítéletét, babonaságát és vélekedését (ezt pedig a 18. században még egy oskolában sem tanulják), így osztán, de bizonyára nem előbb kezdünk lenni jó és alkalmas községtanítók.

Egy prédikátor szépen leírja a falusi prédikátornak tisztét (én hozzátéveszem egy derék és jeles falusi mesternek tisztét): „Jön egy falusi prédikátor (falusi mester), és oda mutat, hová az ember régen nem tekintett; hasznos dolgokat ad elő, aminéműt az ember nem keresett; példája által megmutatja a lehetőséget, melyet az ember nem hitt; tanít, melyet az ember egyébkor mint lehetetlen dolgot nem is örömet hallgatott; és segít, hol még senki nem segítettett, soha segedelmet sem várt; végre elkezd a paraszt mozogni, szemeit kitorli, előbbmegy és a dologhoz fog. – Azalatt a paraszt könnyen hanyatlík, és magát ismét egykönnyen fel nem emelheti. Cselekedje tehát ezt az ő prédikátorja; lehet felemelni a parasztot, de ugyancsak keményen hozzá kell fogni. Minő öröm az oly tartományt felékesíteni (megvilágosítani), hol egyébként minden érzékenységek a szegénységtől nyomattattak; ahová az embernek menni kellett, hogy ha sírni akart. Járuljatok oda, ifjú emberek, teljes bátorsággal, reménységgel és értelemmel; valójában véletek hozzátok azon örömet, mely ott esméretlen vala. Az Isten ezen szegényeknek is Istene! Legyetek csak az ő eszközi, mert néki nem nehéz sok vagy kevés által segíteni. A katedrábul való felébresztések egyedül nem elegendők arra; a paraszt aluszik, mint hallhatja ő ezeket?”

Ugyanazon autor az előljáró beszédben: „Az ember ámbár oly sok és oly szép könyveket írjon is a parasztnak, de ha a tanító azoknak esméretessé-tételüket elő nem mozdítja, tehát azok valójában olvasatlan maradnak a faluban. Ha a prédikátor (oskolamester) az ő helységét meg nem világosítja, tehát az körülötte hordozó világtul nehezen lesz világos; melyet a paraszt inkább tévelygő világnak tartana távolrul, és futna tőle. Amit a parasztnak nevelésében és épülésében megjobbítatni

kellenék, az legyen a prédikátornak a kötelessége. Minden fáradság és mindennemű írásoknak csúfolódások éppen semmit sem használnak, ha a prédikátor (és az ő oskolamestere) tovább nem akar hatolni.”

A jóban előmenni, a hasznos esméretségekben mindenkor gyarapodni és azokat kiterjeszteni, ez legyen a ti fő tisztetek, kedves községtanítóim! Reátok vagyok bízva az emberi elmének élesztése. Mít használ az élesztés az elmének megvilágosítása és az akaratnak megjobbítása nélkül? Mutassátok meg a parasztnak a tudatlanságra, balgatagságra, babonaságra való következést, ezen valóságos kútfejét az ő szegénységének és nyomorúságának, melyektől nyomattatik. Oh, mely sokan nem merülnének a veszedelembé, ha őket a kősziklára vigyázni oktatnátok, ha nékik a rejtekben lévő kőszikláknak esméretlen jeleit kinyilatkoztatnátok, melyekre gondatlanul hanyatt-homlok egyenesen reáéveznek – és elmerülnek.

NÁDASKAI ANDRÁS

(?–1813)

FRIDRIK ELISIUMBAN

(1788)

NEGYEDIK JELENÉS

Fridrik és Theresia

Fridrik: Véghetetlenül örülök, hogy Felségedet itt oly megelégedett állapotban találtam.

Theresia: Nincs itt senkinek arra oka, hogy a maga állapotjával meg ne elégedjen. Felséged talán csak mostanában érkezett ide? Hát hogy van az én fiam, József?

Fridrik: Ő az ő anyjának legérdemesebb követője, nyughatatlan és munkás, az ő országának hasznára szorgalmatoskodik. Kívánok őneki bátorságot és feltételeiben való állhatatosságot azoknak további végbenvitelekhez.

Theresia: Adja Isten, hogy neki is mindenek oly szerencsésen folyjanak, mint Felségednek folytanak – de félek, hogy az ő tartományaiban a vallás iránt tett végezéseket és akadályokat ne vessenek eleiben.

Fridrik: Vagdalja meg egynehány helyeken ezt a mesterséges csomót, mindjárt magától el fog oldattatni.

Theresia: Mindazáltal mégis sokat cselekedett már ő, mégpedig olyakat, melyekben én nem egykönnyen bocsátkoztam volna.

Fridrik: Sokat igenis, de még hátra van a nagyja. – Mert valameddig a papoknak házasságát be nem hozza, valamíg a vallásnak bizonyos tudományait a maga népének, mely már egy ily megvilágosodásra eléggé alkalmas, úgy nem teszi eleiben, mint csupa emberi találmányokat, és azokat mint olyakat el nem törli: mindaddig az vallás megjobbítására tartozó rendeleteinek helyes állandósága nem léssen, és az ő halála után ez a dicsőséges épület ismét könnyen összeomolhat.

Theresia: Úgy, de ha ő ezt cselekedné, bizonyosan nyilvánvaló szakadással vádoltatnék.

Fridrik: Mit? A szakadás maradjon magának. Őtet ez a név csak annyira illeti meg, mint engemet az hét esztendeig való háborúban a regensburgi levelessé tevő végezés megilletett.

Theresia: Igaz az, hogy ha ő mindazokat véghezvihetné, az ő tartományai az hatalomnak és méltóságnak oly polcára emeltethetnék, melyhez Európában más ország nem könnyen hasonlíttathatnék.

Fridrik: Ezt is hozzá kell tenni: ha Oroszországgal és Borussziával szoros barátsági szövetséget tart, így ennek az egyé lett hatalomnak az egész világ sem állhat ellene.

Theresia: De én mégis abban a vélekedésben vagyok, hogy a borussiai és ausztriai tartományoknak egymáshoz oly közel helyezettett szomszédsága azoknak közönséges hasznát mindenkor ellenkezésben hozza.

Fridrik: Nem oly igen, amint felőle gondolkodnak. – A borussiai hatalom már erősen megállítatott; e részben hát semmi új foglalatokról nem gondolkodhatik. És ha ő a maga határait kiszélesíteni akarná, a legnagyobb haszonnal eshetne meg Lengyelország és a Napkeleti-tenger felé.

Theresia: Ezt feltéven, lehetne az ily egybeszövetkezést kívánni, de hát a törökkel hogy van az én fiam?

Fridrik: Még most is csak a régi lábon. – Mindenkor csak a határoknak eligazíttatása felől való alkudások rendeltetnek, melyek más hatalmasságok által jó előre való meggondolással, a késedelmező hollandusoknak szokások szerint igen messzire vettetnek. – Igazán meg kell Felségednek vallanom, nem kívántam volna oly közelvaló szomszédja lenni a törököknek, mert a sarkantyúm már régen megakadt volna az ő kaftányokban.

Theresia: Bizonynal elhiszem, hogy az én fiam is, mi-helyt Magyarországnak külső állapotjára tartozó rendelésit megerősíti, kevés alkudozásokat fog tenni Konstantinápolyban.

Fridrik: Az én vélekedésem mindenkor e' volt, hogy ha Ausztria az hatalomnak nagy polcára akarna felhágni, és a tengeren való birodalomra szert tenni, azt csupán csak erről az oldalról érhetné el.

Theresia: Ki tudja, mik esnek még, ha az én fiam csak húsztendeig marad is meg az igazgatásban, és az oroszokkal való egyetértést folytathatja.

Fridrik: S ha a berlini udvar más gazdag tartománnyal megjutalmaztatván reááll, akkor mehet ez végben.

Theresia: De Felséged a német fejedelmekkel most utoljára kötött szövetség által a bécsi udvarnak hiedelmét valójában igen meggyengítette.

Fridrik: A meglehet – de szabad legyen nékem egyenesen szólanom. Annyiban megenged énnekem Felséged, hogy Németországnak az ő mostani egybenszövetkezését egyáltalában szükség talpon megtartani, mely mind az Ausztriai, mind a Borussiai Birodalomnak bátorságára szolgál.

Theresia: Azt örömezt megengedem – és mindnyájan bátorságosak vagyunk afelől, hogy se XIV. Lajosnak, se XII. Károlynak mása könnyen nyakunkra nem szállhat, vagy Németországból részt nem vehet – valameddig ennek a birodalomnak eloszlott kisebb és nagyobb tartományai egy közönséges társaságban megmaradnak.

Fridrik: És éppen a cserélesek által, melyek az erőtelenebb részeknek károsok, az erősebbeknek pedig mindenkor hasznosak, de a szomszédoknak veszedelmesek volnának, rontatnék el a birodalomban az hatalomnak eddig megtartatott egyarányú mértéke. A borussiai tartományoknak tulajdon bátorsága is megkívánta ezt a szövetséget.

Theresia: Vállja meg csak Felséged, hogy ez inkább az ausztriai hatalomnak nevededésének meggátolására célozó buzgóságból esett, mintsem a szükséges bátorságnak kidolgozására igyekező indulatból.

Fridrik: Azt igenis, és nem egyebet lehet akárkinek is várni az ő előre vigyázó gondos szomszédjától. Most már az, aki énutánam a királyi székben ül, mindenkor számot tarthat egy százezer emberekből álló németországi szövetséges hadi seregére.

Theresia: Meglehet, hogy Fridrik Wilhelm az igazgatásban más rendet fog szabni.

Fridrik: Mégsem mást, hanem csak amelyet az ő országának boldogsága, csendessége és dicsősége kíván. Ha a bécsi

udvar a berlinivel barátságos frigykötésben akar élni, arra is magam után tört utat hagytam.

Theresia: Rövid idő múlva meghozták az hírért, Wilhelm és József miképpen viselik egymás iránt magokat. [...]

NYOLCADIK JELENÉS

Az előbbiek. Ganganelli. Luther

Ganganelli: A Nagy Fridrik király ideérkezésének híre hozott ide engemet, hogy ő Felsége iránt való tisztelemet megbizonyítsam.

Fridrik: A jó szerencse hozott hozzám, kedves Ganganelli fejedelem; ülj le mihozzánk.

Luther: A Seregeknek Ura tette a Felséged nevét nagygyá és nevezetessé a felső világnak nagyja között. – És kívánom, hogy Felséged az Elíziúm boldogságát mostantól fogva örök-ké bírja.

Fridrik: Ülj le te is mihozzánk, kedves tanító, és végy részt a mi multságunkban. – Mindketten oly igen belémerültek az egymással való beszélgetésben, ha szabad volna tudni, mint állott az?

Ganganelli: Arról a megjobbításnak munkájáról beszélgetünk vala, mely most Németországban és nevezetesen a császári birodalmakban munkában vagyok – amelyre az én barátom, a doktor csak a fejét rázza, és azt mondja, hogy ezt nem az egyenes részekben kezdték.

Fridrik: Igazsága lehet önéki – és barátom, te törtél erre utat a katolikus fejedelmeknek a Jézus Társasága rendinek eltörlése által.

Ganganelli: Úgy, de Felséged ezt a rendet még eddig is mindenkor oltalmazta a maga tartományaiban, és az ő jószágait, mint más hatalmasságok, nem húzta a királyi kamarában.

Fridrik: A jézsuiták jószágai az én országomban nem oly tekintetreméltók – és én azokat a katolikusok templomainak és iskoláinak megjobbításokra fordítottam. Ami pedig magát a Rendet illeti, énnékem mindegy volt, akár ilyen, akár

másféle rendű papok légyenek az én országomban – csakhogy azok az ő hivataloknak és kötelességeknek tegyenek eleget.

Ganganelli: Bizonyára ennek a szerzetnek gazdagságai voltak a legfőbb indító ok, miért kívánták azt eltöröltetni, és midőn magam is láttam, hogy a keresztyén vallásnak erre a szerzetre nincs nagyobb szüksége, mint másokra, örömost megcselekedtem, amit tőlem kívántak – és reménységem volt afelől, hogy ezáltal nagy segítséget nyújtanék jövendőben a katolika vallásnak igaz megújítására. Kívántam volna a József idejét érni.

Fridrik: Te is tettél volna hát azért egy utat Bécs felé?

Ganganelli: Igen örömost, de korántsem azért, hogy magamnak valamit kértem volna – és a pápai kétféle méltóságot oltalmaztam volna –, sőt inkább magam adtam volna legalkalmasabb eszközt és utat a megjobbításnak fundamentumosabb és bizonyosabb móddal való kimunkálódására.

Wilhelm: Úgy, de úgy nem lettél volna többé pápa?

Ganganelli: Abban az értelemben, melyben az előttem valók mindenkor lenni akartak, hogy az határ nélkül való uralkodásnak kívánása és a pénznek halászása által csak az ő hatalmoknak és méltóságoknak magasztalására adták minden gondoskodásokat, azt én nem kívántam volna. – De az olyan pápa, aki a keresztyén gyülekezetnek semmit nem kíván parancsolni, és csak a fő-fő belső hivatalnak méltóságát előladó látható képit viseli, úgy gondolnám, hogy a keresztyén vallással könnyen megállhatna.

Luther: Miért ne? – Az olyan pápát minden keresztyén gyülekezet igen örömost esmérhetné, és ha őnéki az ő tartományainak jövedelmei egészen általengedtetnének – és a kardinálisoknak kollégiuma, melyből a pápák követői választatnak, oly kanonikusok kollégiumává változtatnának, mint a mi németországi káptalanaink, így már ez megállhatna.

Ganganelli: Az én feltételem az lett volna, hogy mindeknek előtte a keresztyéneknek vallások az emberi vastag toldalékoktól és kegyes találmányoktól megtisztíttatnék; hogy a papoknak az házasság ismét megengedtetnék; hogy a kényszerítésből való böjt és fülbe gyónás eltöröltetnék – és annakutána a több, csak pénzgyűjtés kedvéért béhozattott tudományok is kiirtattatnának – ekképpen a keresztyén gyülekezetek igen nagyon közelíthetettek volna egymáshoz.

Luther: Igen is közelíthetnénk, de egymással nem egyeshetnénk volna, – mert még így sok oly más tudományok hagyattak volna helyeken, melyek még az első keresztyén eklézsiákban be nem hozattanak, és amelyek valamiképpen eleintén csak lassan-lassan állítottak fel, úgy a keresztyén vallásnak helyreállítandó tisztaságával is meg nem állhatnának.

Ganganelli: Azok közül sokak csak magoktól is rövid idő alatt elmúltanak volna; mert minekutána egyszer a nép a megvilágosítatásnak bizonyos grádicsára eljuttatott, igen könnyű azt azután ez hasznos dologban továbbvinni.

Fridrik: Az olyan pápát, minémű te akartál lenni, én is annak esmértem volna. – De mondd meg még azt nékem, kedves doktorom: mi volt annak az oka, hogy a reformáció dolgát oly lármával és zenebonával folytattad e világon?

Luther: Tessék Felségednek meggondolni, hogy a mi akkori időnknek oly tulajdonsága vala, hogy akkor zenebonáskodni kellett, és az igazságot vastagon és egyenesen kimondani, különben senki senkit meg nem hallgatott.

Wilhelm: Fiam, igazat mond a doktor; sőt még az én időmben is igen nagy durvasága vala az erkölcsöknek – a mostani kivalózkodottsághoz képest.

Luther: Ám ott jó Salamon király is, erre igyekezvén.

Fridrik: Talám nem fog minket az ő prédikációjával tartóztatni.

Wilhelm: Óh, nem! most ő sokkal bölcsebb, és annak felelte a társaságnak egy jó fenntartója.

KILENCEDIK JELENÉS

Az elébbeniek, Salamon

Salamon: Áldassék az Isten, a mi Atyánk azért, hogy végtére az én reménységemnek beteljesedését szemlélem, itt látván a nagy Fridrik királyt.

Fridrik: Nékem is egy valóságos gyönyörűségem az, hogy egy oly nagy királyt és híres írot esmérhetek.

Salamon: Az én nagyságom csak ahhoz a kis országhoz, melyet bírtam, vala mérsékelve – és hogy én még most is úgy esmértetem mint író, meghaladja minden reménységemet.

Fridrik: Ne mondd azt, atyámfia! mert a te nagyságodat betű szerint való értelemben még egy király sem érthette el, te abban mindeneiket meghaladtál – és a te írásaidd az időnek folyásával mindég elébb-elébb úszkálnak, mert azokban sok könnyű, egyenes emberi értelem vagyon.

Salamon: Ha ezt most Felséged azért jegyezte meg, hogy a zsidók annyira magasztalják az én nagyságomat, úgy kérném Felségedet, mint Voltaire-t is kértem.

Fridrik: Hol tartózkodik hát Voltaire, hogy még őtet nem láthattuk?

Ganganelli: Bizonyos versírásban foglalatoskodik, melyet *Borussiadénak* nevez, melynek kipallérozását még egészen el nem végezte, és hihető, azután eljő, és Felséged előtt el fogja mondani.

Fridrik: Azt elhagyhatta volna. – De, kedves királyom, folytassuk ismét együtt való beszélgetésünket!

Salamon: Azt mondtam vala, hogy én abban a részben kérném Felségedet, mint Voltaire-t is kértem, aki eleintén engemet mindenkor azzal szorongatott, hogy az én képzelt nagyságom, mely oly rendkívül valónak tetszik a zsidók írásainak sok olvasói előtt, különös rész szerint pedig nevetséges volna! Hogy gondolná meg, hogy az ilyen hibák és a dolgoknak rendkívül való nagytásai az íróknak hibájok miatt csúsztanak bé az írásokban. – Midőn tíz ágyasaim volnának, azokból ezret csináltak, és minden más dolgokkal is ilyen módon bántanak.

Fridrik: De az a mesterség, mellyel néked bírnod kellett, bizonyosan örökös volt akkor a királyok között.

Salamon: Micsoda mesterséget ért azon Felséged?

Fridrik: Elég világosan meg vagyon az írva, hogy te oly sok aranyat és ezüstöt csináltál, mint az utcákon heverő kövek.

Salamon: Kérlek! ezzel is becsületednek kisebbségére jártak, hogy engemet az alchimisták közé számláltak. – De ez a nagy summa arany, ezüst bősége igen bizonyos mértékre vala szorítva – és az én arany- s ezüstcsinálásban való mesterségem az én atyámtól reám maradt, és az akkori időhöz képest meglehetősen kinccsel való helyes élésben állott.

Fridrik: Ezt már most jól halljuk. De ugyan mit csináltál azokkal a sok ágyasokkal?

Salamon: A napkeleti népeknek szokások szerint abban éppen semmi rendkívülvaló dolog nem vala, mikor a király

különös asszonyok százát tartott, de az enyimek alig tartottak tizenkettőt, és annyi elég is vala egy Izrael királyának.

Fridrik: De engedd meg, hogy tőled tovább is kérdeződjem: micsoda különös elragadtatásban készítetted a te úgyneveztetett lakodalmi énekedet, azaz az *Énekek Énekét*.

Salamon: A szeretettől való elragadtatásban. Az egy szerelmes mennyasszonynak tisztességére íratott ének. – De úgy, amint most a zsidók írásaiban találtak – igen meg van csonkítva – és a németben, amint azt Luther előttem elmondotta, még tökéletlenebb.

Fridrik: De az a mód is, mellyel az hadakozást folytattad, igen különös vala. – Egyrésztől emberi mód szerint való volt, mint a miénk, mivel a férfiak a férfiak ellen hadakozhattanak, még puskaporok nem lévén; másrésztől pedig sokkal kegyetlenebb vala, mivel az asszonyokat és gyermekeket hidegvérrel gyilkolhatták.

Salamon: Az utolsó az erkölcsöknek durvaságából következett, és abból, hogy az elfoglaltatott földnek művelésével igen keveset gondoltanak.

I. Fridrik: Vajha az a templom, melyet te építettél, az én udvaromban lehetett volna!

Wilhelm: Tetszik-é tenéked, fiam, a te viselt dolgaidnak előbeszélését tovább folytatni?

Fridrik: A tescheni békesség után szívem szerint kívántam, hogy az én életemnek hátralévő napjait csendességben tölthettem volna; Theresia császárné meghalván, az ő helyében az ő nagy és érdemes fia, József vette kezébe az igazgatásnak kormányát. Aki el nem felejtette a maga országainak Bavisia által való öregbítése felől való kedves feltételt, és midőn Oroszországgal egy szoros szövetséget kötne, amely arra szolgálna, hogy az orosz közbenjárása által a csere felől való munkáját helyesnek lenni megmutatná; de én afelől jó előre tudósítottam, és azok felől az hathatós előre való jelentések felől, melyeket az orosz és bécsi udvar egymásnak ezíránt tett, arra vettem, hogy végtére attól elálljanak.

Wilhelm: Ha már ezt a munkát a tescheni békesség örökösén semmivé tette; micsoda szín alatt lehetett azt ismét megmozdítani?

Fridrik: Úgy adták ezt elől, mintha csak barátságos kérdés lett volna, ha vajon a részt venni kívánó felek tehetnének-é

valaha szabados rendelést a magok részeknek másnak való engedése felől? Amikor jól láttam, hogy Németországnak a maga állapotjában való megtartására most kellene már a következőkre való igazgató törvényeket tenni. Hathatósan képzeltem a birodalombéli fejedelmeknek azon veszedelmeket, melyben mindenkor haboznának, és hogy nem volnának afelől bizonyosak, ha ez vagy ama hatalom, aki az ő erejüket érzi vala, nem kívánná-é tőlük a cserét vagy a magok jussának általengedését. – Ők is fontosnak és elég fundamentumosnak látták ezt a szorgalmatos gondoskodást arra, hogy énvélem oly szoros szövetségre lépjenek, melynek célja vala a Németország szabadságának és állapotjának fenntartása, és így támadott a német fejedelmek között való szövetség.

Nagy Wilhelm: Ez a külső igazgatáshoz értő bölcs elmédnek remek munkája vala, mely a te dicséretérdemlő cselekedetednek örök emlékezetire fog szolgálni. – Ezáltal nemcsak a Németország állapota erősített meg, hanem a Brandenburgiai Háznak a német fejedelmekkel való örökös frigye is bizonyossá tétetett.

Fridrik: Ehhez a német fejedelmek között való szövetséghez adták magokat Moguntia, Hannover, Sax, Hassus és a brunsvigai hercegek és más több nevezetes birodalombéli fejedelmek, kik most a Brandeburgiai Házzal egyesült erővel minden vakmerő ellenek támadóknak ellentállhatnak.

Ganganelli: Ám ott jönnek két nagy társaságok, és ha nem hibáznék, ezek a régi és újabb tudósoknak társaságai.

Wilhelm: Azok is ezek. – Az egyik előtt vagyon Mózes és Homerus, és őket követik Orfeus, Evander, Hesiodus, Lycurgus, Draco, Solon, Esopus, Thales, Anacreon, Confucius, Pythagoras, Pindarus, Simonides, Herodotus, Thucydides, Euripides, Socrates, Sophocles, Aristophanes, Hippocrates, Xenophon, Plato, Democritus, Aristoteles, Plautus, Terentius, Cicero, Sallustius, Virgilius, Horatius, Ovidius, Livius, Seneca, Epictetus, Tacitus, Svetonius, Plutarchus és a régi íróknak és régiség bölcseinek serege, kik magoknak hírt, nevet szerzettenek.

Fridrik: Ezt a fényes társaságot ne várjuk ide, hanem menjünk eleiben.

Wilhelm: A másik társaságot Voltaire vezeti, és az ő társaságában vagyon Eginardus, Avicenna, Abelardus, Dante, Petrarcha, Boccas, Wicleff, Kempis, Reuclinus, Erasmus, Gvicciardinus, Copernicus, Slejdanus, Melanchton, Calvinus, Thuanus, Sarpius, Baco, Kepler, H. Grotius, des Cartesius, Harvcij, Cornielli, Molliere, Racin, Boileau, Conringius, Puffendorf, Bayle, Lockius, Spener, Leibnitz, Newton, Bourhaave, Geszner, Wolfius, Mosheim, Mascov, Gellert, Rabenér, Marquis d' Argens, Rousseau, Linnaeus, Haller, Lessing és sok egyebek, akikkel még nem beszéltem.

Fridrik: Menjünk eleikben ezeknek az érdeemes árnyékoknak.

Nagy Wilhelm: Jól vagyon, Fridrik! ezek azért jönnek, hogy téged a magok közönséges fejeknek és vezéreknak kikérjenek.

TIZEDIK JELENÉS

*Az elébbeniek, Mózes és Homerus az ő társaságokkal,
Voltaire a maga társaságával.*

Homerus: Eljöttünk a mi egyesült társaságunkkal, hogy Felséged iránt a mi tiszteletünket megmutassuk.

Voltaire: És kérünk, hogy mostantól fogva légy mindenkor a mi vezérünk és fejünk.

Fridrik: Ezelőtt is mindnyájatoknak barátotok valék, most hát annál inkább tartozom a ti barátságokat keresni és érdemlem. – Üljetek le mihozzánk! Ily fényes társaság között még sohase voltam!

Voltaire: Uram! a mi társaságunk azáltal tartja fel a maga fényességét, ha annak fejedelme te lészesz.

Fridrik: Hát még az Elíziumban is hízelkedel, te Voltaire, a királyoknak? Mit szólasz erre, kedves Plátóm?

Plátó: Voltaire-ban még most is sok hiábavalóság vagyon, mely őhöz a másvilágon ragadott, úgyhogy kénytelenítettik felséged önéki megengedni. – Ha ő is oly sok ideig fog az Elíziumban fel s alá járkálni, mint mi és mások, majd világo-sabb és egyenesebb beszédeket téssen.

Fridrik: De mit szólasz a ti társaságtoknak feltételére, hogy az engemet maga vezérének kíván – te, aki egy királynak se voltál barátja?

Plátó: Megegyezem a mi társaságunknak kérésében, és ha a másvilágon minden királyok az ő méltóságokat és kötelességeket úgy bétöltenék, mint Felseged cselekedett, úgy én ott is éppen ilyen indulattal viseltetem volna irántok.

Fridrik: Hát te, szoros igazságú Cato, aki a Julius császár uralkodását nem szenvedhetted?

Cato: Ugyanabban az értelemben vagyok, és a Julius császár uralkodását elszenvetjük, és szükségesnek ítéltük volna, ha ő a nagy Fridriknek lelkével és virtusaival bírt volna.

Nagy Wilhelm: Én azt hiszem, hogy sem a monarcha, sem a közönséges társaság egyenesen nem az embereknek boldogságát forgatja maga előtt, és hogy fő gondjok csak azokra a törvényekre vagon, melyek szerint az ország igazgattatik; ha ezek jók és meghatározottak leendenek, úgy mozdíthatatik elől a jobbágyoknak boldogsága egy részről oly jól, mint a más részről.

Puffendorf: De azokat a törvényeket, melyek az igazgatásra megkívántatnak, szintén oly nehéz valamely közönséges társaságban megállítani, de még nehezebb véghezvinni valamely szabad társaságba, mint a monarchiába.

Fridrik: Ennek új példáját láthadd az egyesült Alsó-Németországban. – Micsoda szerencsétlenségben, kárban és kárvalásban ejtették magokat az ő igazgatásoknak módja által! Ezelőtt Angliához valának láncolatva, most pedig félelemben lehetnek, hogy Franciaországtól vasba veretessenek.

Hugo Grotius: Mindenkor az vala a nagy hiba az hollandusok igazgatójának folytatásában, hogy ők úgy gondolkodtanak, mintha a késedelmezés és a pénz által mindent véghezvihetnének, és azonközben az ő hajós seregeik és oltalmazásra rendelt készületeik gondatlanok voltanak. – Gondolom, az anglussal való utolsó hadakozásban és a császárral való civa-kodásban megtapasztalták, mely igen illő volna egy oly hatalmasságnak magát illendő állapotban tartani – ha magát más hatalmasságoknak oltalmazások alá bízni nem akarja – és ők – a közöttök való belső meghasonlásokkal alkalmatosságot szolgáltatnak arra Platónak, hogy a maga közönséges társaságról írott könyvét széjjelszaggassa.

Plátó: Még azért nem – csak úgy, mint mikor egyszáz esztendőknél elforgások alatt végtére egyszer egy oly tökéletes királyt érnek, minéművel most itt bírunk.

Mascov: Az ő igazgatójuk miatt való félelmeket és eszésségeket éppen nem lehet nékikie oly nagy vétkül tulajdonítani. – Új példáink vagynak arra, hogy egy oly király, akinek még kevesebb hatalom vala kezében, mint ennek a helytartónak, negyvennyolc órák alatt a maga országának eddig való igazgatásának egész rendtartását felforgatta, és a maga tetszése szerint való igazgatásnak rendit hozott bé. – Ehhez másvalami hasonló könnyű mesterséggel eshetik Hágában is.

Fridrik: Hát te, édes Ciceróm! mit szólasz ehhez a dologhoz?

Cicero: Én a főrendeket csak erre az ő aranypénzekre kivert, felül való írásra emlékeztetném szorgalmatosan: *Concordia res parvae crescunt* – ezenkívül az én mesterséggemmel, ékesen szólással ott nem sokat vihetnék véghez.

Fridrik: Franciaországban igenis, sőt Angliában is igen sokat teszen az, ha a perlekedést közönséges helyen kell folytatni, hogy az ugyan valójában és hathatós szólásokkal legyen előladva. – De ezenkívül is sok történetekben és az emberi életnek főbenjáró állapotjaiban kiváltképpen megkívántatik az, hogy valaki valóságos ékesen szólással bírjon. – Ha Gustávus hathatós beszédével meg nem indíthatta volna a maga népét, a zenebonát oly könnyen le nem csendesíthette volna; és az angliai parlamentumban is az előlhozott dolgokat az ékesen szólás vagy helybenhagyja, vagy megveti.

Cicero: Az anglosok egyáltalában az ő rendelkezéseikben igen sokat bévettek a rómaiaknak szokásokból és igazgatásoknak módjából, és csak a rómaiak megvesztegettetett erkölcsüket annyira ne követnék, úgy az ő fényeskedő dicsőségeknek időjárása újonnan elkezdődne, és magát sokáig is fenntarthatná.

Marquis d'Argens: Semmi se teremtetett evilágon arra a végre, hogy mindörökké tartson. – Elenyészett Görögországnak dicsősége és a római hatalmas birodalom. Eltöröltetnek a mostani világnak híres nemzetiségei – a természet és az éltető állapot bizonyos országoknak pusztulását munkálkodják, és azoknak darabjaiból ismét újak emelkednek fel – és az emberi társaságoknak folyása ebben a cirkalomban fog mindenkor és örökké forgani.

Rousseau: Mintha ugyan Lucanus Ocellus beszéllene belőletek. Ti úgy okoskodtok, mint filozófusok, kikkel magam is ebben egyetértek. – Ha én valamely újonnan támadó

népnek törvényadója lehetnék, legalább arra igyekezném, amennyire lehetne, hogy az erkölcsöket tartóztatnám meg a nagy romlottságtól, mert ez az egyedül, mely a nemzetiségeknek utolsó romlását és azoknak nagyságának megkisebbsülését sietteti.

Fridrik: Az én vélekedésem szerint a mostani és előbbeni világnak állapotjának egybenhasonlítását és azokat a következtetéseket, melyek abból kihozattatnak, nem mindenkor lehet megegyeztetni. – Most egészen másforma rendelkezéseken állanak az emberi társaságok, egészen más fundamentumokon, melyek fel nem forgathatnak – sőt örökös állandóságot ígérnek minékünk –, csak hogy azok a regulák, melyek a fenntartásra hasznosok, mindenkor munkában is vétetessenek. – A most bévett katonai rendelkezések is oly erős lábra állítottanak, hogy egy nemzetiség se biztathatja magát, hogy sok erőszakos foglalásokat tehetne; annyival is inkább, hogy azokat állhatatosan bírhasssa, még Atilla is mostanába nemigen nagy lépéseket tehetne, vévén a természet által véghezvitetni szokott pusztulásokat, amely szüntelen épít és ront – már most ígérhetni a fővebb országoknak és tartományoknak sok időkig tartó állandóságot. [...]

SZIRMAY ANTAL

(1747–1812)

MÁSODIK JÓZSEF AZ ELISIUM MEZEJÉN

(1790)

A József császár halála közönséges érzékenységet okoz. Egy olyan uralkodó, aki a maga uralkodásra való jutásának legelső szempillantásaitól fogva fáradhatatlan volt a maga tartományainak minden hibáinak orvoslásában – akinek lelke minden előre beszívott balvélekedéseken felülhajazott – a lelkiismeret- s gondolkozásbeli szabadságot helyreállította – és mindég nagy buzgósággal igyekezett a maga Háza hatalmának felmagasztalásán és megerősítésén s annak dicsőségén – egész életében semmi veszedelemtől meg nem ijedt, és minden erejét testének s lelkének reászánta, hogy a maga sokféle feltett szándékainak végét érje – mégis a maga napjainak végén a maga igyekezeteinek feltett céljától olyan messzére elmaradt – azonfelül utoljára is evilágról való elköltözése előtt annyi szakorúságokon s szennyvedéseken ment keresztül – egy ilyen uralkodó minden gondolkodni tudó embernek érzékenységét felserkenti.

A következő nemzetség tegyen őróla igaz ítéletet, az gyalázza vagy dicsérje meg minden ő cselekedeteit s feltett szándékait – de aki igazat akar vallani, azt csak nem tagadja, hogy ő bölcs és vitéz ember volt, és sokat kezdett olyat, amiből az a tartományainak virágzó s boldog állapota következett, ami ugyan csak fél oldalról látszik, de a maga népet boldogítani kívánó nemes indulatból származott! Örökké emlékezetbe fog az előtt maradni az ő neve – ő szabadította azt meg a helytelen vakbuzgóság kemény uralkodása alól – ő szerzett annak lelkiismeret- és gondolkozásbeli szabadságot – ő mutatta meg az utat, amelyen annak már most csak bátran kell előremenni, hogy a maga javát mindég nagyobb-nagyobb tökéletességre s boldogságát nevelhesse.

Ami ezeket az együtt való beszélgetéseket illeti, némely itt előforduló dolgokra nézve nem szükség megjegyzéseket tenni

vagy mentségekkel élni. Gondolja meg minden, hogy a lelkek az Elisium mezején, nem pedig itt, a felső világon beszélnek – azért nem lehet őtőlök kívánni sem a beszédbeli illendőségét, sem azt, hogy nagyon megrádják a szót, minekelőtte azt kiköpnék.

F ...

Kháron: Mióta az egyetlen egy Fridrik ideérkezett, azóta semmi nevezetes dolog nem tűnt szemembe a világ felől való oldalon – de amott, dél felől látom, hogy valami levegőgömbösi jegy száll alá, amely olyan, mint egy üstökös csillag, amelynek haja s farka van: kétségkívül a császár, II. József jön abba ide.

II. József: Jó napot, édes Kháronom! Elférek-é még én?

Kháron: Az én csónakom ugyan most úgy tele van, hogy majd' elmerül, de Felséged miatt nem fog elsüllyedni.

II. József: Mennyi árendát fizet kend, Kháron bátya?

Kháron: Semmit se, Felséges Uram. Mivel amit a lelkek nékem adogatnak, mind szabad akarat szerint való ajándék; nem férne az a Minós igazságos voltához, hogy ami az enyim, ahhoz közit tartana.

II. József: Micsoda lelkek gyűltek ott össze a túlsó parton?

Kháron: Felségedet várják; a Felséged asszonyanyja, Mária Theresia császárné is köztök van.

II. József: No – itt vagyunk már! Édes Kháronom, emlékeztetnek okáért itt van egy suferin. – Ritka lesz ezután ez a neve a pénznek.

ELSŐ ÖSSZETALÁLKOZÁS

Mária Theresia: Különösen örülök, hogy az én kedves fiamat, aki énutánam dicsőségesen uralkodott, a nagy József császárt láthatom.

II. József: Megvallom igazán: szívesen kívántam volna, hogy Felségednek ez az öröme ez után húsz esztendővel esett volna.

Mária Theresia: Légy csendességben! Leopold mind végire hajtja s tökéletességre viszi azt, amihez Te fogtál, s abba kellett hagynod.

II. József: Kívánom én is, reménylem is, hogy az én öcsém, aki mint fejedelem, az egész Európának kedvébe van, a maga népét s tartományait boldogítani fogja, amely nékem mindenkor egyedül való célom volt.

Mária Theresia: Kincsem, én azt elhiszem felőled. De mivel most csak magánosan vagyunk, kintelen vagyok megvallani: nékem úgy tetszik, hogy a te újításaidhoz, javításaidhoz, igazításaidhoz igen hirtelen fogtál, minekelőtte még a szükséges elegendő készülétek ezekre a hasznos újításokra készen lettek volna; a' volt annak az oka, hogy eleinte amint reménytelen esett rajtok, mindennek helyet adtak – de mikor azután gondolóra vették a dolgot, a te dicsőséges uralkodásodnak a vége felé minden békételenkedett és ellentállott.

II. József: Éppen a' volt a kiváltképpen való oka annak is, hogy az én egészségem annyira megromlott. – Majd' minden részeiben a tartományaimnak mozdulások támadtak: a belgák elszakadtak, a magyarok békételenkedtek, a mailandiaiak nyughatatlankodtak, Csehországba mozdulatokra való készülétek estek.

Mária Theresia: Keserves jelek azok minden fejedelmekre nézve, és a franciák példájokat még minden nemzetségek fogják kevetni.

[...]

ÖTÖDIK ÖSSZETALÁKOZÁS

Az egyetlenegy Fridrik, a II. József

Fridrik: Károly herceg, akivel most beszélgetett Felsőged, nemigen szerencsés volt a táborban.

II. József: Sohase volt azelőtt többször ellenség előtt, s egyébiránt is, amint gondolom, nem volt előre jól kicsinálva a dolog.

Fridrik: Az addig igaz. – A törökkel éppen különösen kell hadakozni. Megmutatták azután Kóburg és Laudon, hogy kell ővelek bánni. Rajtok kell ütni keményen, ha az ember valamire akar menni velek, és az ő dühösségeket kiállani.

II. József: Ha az én szövetségeseim eleinte jobban megfogták volna a kard markolatját, mi is sokkal többre mentünk volna – de most már csak azt kívánám, hogy lenne meg a békesség.

Fridrik: A törökkel való békességre sohase volt nagyobb szüksége az Ausztriai Háznak, mint most, mert egyébiránt

netalám sok zűrzavarba ejti magát – a mosquának maholnap majd arról kell gondolkozni, hogy magát oltalmazza, mert kétségkívül az én öcsém és a lengyel tesznek róla, hogy a mosquák többre ne menjenek.

II. József: Azt nem tudom, ígérhet-e magának valamit a prussiai király még most, a lengyel szövetségre nézve – a lengyelek alig ébredtek fel még a magok álmokból, a katonájoknak fele alig van készen. – Még nincs bizonyos jövedelem meghatározva, amelyből kiteljen a zsoldjok – és mindössze is tanulatlan s szokatlan nép, amelynek a hadi vezér az hadakozásba csak annyi hasznát veheti, mint a tatároknak.

Fridrik: Abba nincs semmi hiba! A lengyel most a maga szabadsága s hazája mellett harcol; ebben az hazafiúi indulattól való elragadtatásában örömet alája veti magát a katonai regulának, és az hadi strapatiákhoz szokik.

II. József: A mosquán kiadtak a lengyelek, majd megérik, hogy nyughatnak a prussus árnyék alatt: kétségkívül Galíciára is van a szem.

Fridrik: A prussust ami illeti, az sohase lesz olyan terhére Lengyelországnak, mint a mosqua volt. – A berlini udvar soha maga szabad akaratja szerint nem teszen köztök rendeleteket; mindent magok jó tetszésekre fog bízni.

II. József: Igenis, hogy szőri mentibe fognak velek bánni, kedvezni fognak nekik, hogy mindennek a' legyen a vége, amire céloznak.

Fridrik: Miért ne is segítené az ember jó tanáccsal a maga szomszédját, aki a világi dolgok folytatásába nem olyan járatos? – Lengyelország még hatalmas ország, segíthet magán sokat, és van módja, hogy annyira menjen, hogy Európába tekintet szerezzen magának – és ilyen megújult állapotjában ha százezer embert kiállíthat, jót segíthet a maga szomszédján, akivel szövetséget köt. – Dicsérem az öcsém eszét, hogy a környülállásokkal így tudott élni, és az angliai, prussiai, hollandiai és lengyelországi quadrupla szövetség mindég kardot mérhet a két császári udvarokkal.

II. József: Hollandiával nem sokra lehet menni. Az az egy maroknyi hollandiai katonaság mit segít?

Fridrik: A szárazon a hollandiai katonaság nem sokat ér – de ha az angliai s hollandiai hajós sereg egyesül, összeáll,

csakhamar keresztülmegyen a mosqua és dániai seregen, és a Néva partján köt ki.

II. József: Míg a dolog annyira menne, azalatt Franciaország rendbe szedi magát, és a spanyollal összeállván meggyengíti az angliai és hollandiai seregek az erejét.

Fridrik: Franciaország húsz esztendő elforgása alatt nem lép ismét oda fel, az honnan leesett, a spanyol is mindössze se sokat ér.

II. József: Utoljára is megfelelne a mosqua az Ausztriai Házzal együtt csak maga is a szövetséges udvaroknak, és minden szándékokat semmivé tenne.

Fridrik: Tisztelem, becsülöm a mosqua cárnét; nagylelkű asszony, fejedelemnek született, olyan dolgokat vitt véghez, amelyekben akármi férjfi megbukhatott volna – de most megváltozván az állapotja Lengyelországnak, a cárnénak a maga erejét Prussia, Lengyelország és a svékus ellen annyifelé kell osztani, hogy az Ausztriai Ház a vele való szövetségnek semmi hasznát nem veheti.

II. József: Amint látom, az egyik lélek, amely felénk jön, Daun, a fő hadi vezér.

Fridrik: Igenis, ő az – az a hajdani híres ausztriai késedelmező Fabius.

II. József: Még vagy ketten vagynak vele.

Fridrik: Az ott közébbe egy igazi nagy vitéz, a híres Eugenius herceg – a másik pedig a magyar krónikában hasonlóképpen híres Rákóczi herceg.

HATODIK ÖSSZETALÁLKOZÁS

Az előbbieket, Eugenius herceg, Daun, Rákóczi

Eugenius herceg: Alázatos szolgája Felségednek!

Fridrik: Ez a vitéz volt annak idejében az Ausztriai Háznak szerencsés csillaga. Ez az a férjfiú, aki a várbéli fő hadi vezéret az ágyból húzta ki!

II. József: Tudom! Villeroat Cremonába. – Pedig hogy láthatom a herceget! – Mit tart a herceg a mi kétesztendei hadakozásunkról a törökkel?

Eugenius: Az elsőről nem mondhatok semmit, mivel abban nem történt semmi; a második akárhova odaillik.

II. József: Úgy-é, hogy még csak vagy kétszer kellene úgy, s mindjárt a mienk lenne Konstantinápoly?

Eugenius: De bezzeg a mostani környülállások szerint amennyi felé fúrják a két császári udvarnak a fülét, mindaddig van minden győzelem.

II. József: Hát Daun uram hogy-mint van?

Daun: Felséges uram, itt senkinek semmi baja; multság elég van.

Fridrik: Kedves! ezúttal nem adott Felséged a fő hadi vezéreinek szentelt kardokat.

II. József: Az olyan vakító bolondság nem módi már. A magunk fabrikánkba olyan jó kardnak való acélokot csinálnak már most, hogy a fő hadi vezéreinknek nem szükség Rómából hozatni.

Daun: Az én időmbe még az afféle históriácskák sokat csináltak a közlegénybe.

II. József: Hát herceg Rákóczi ellensége-é még az Ausztriai Háznak?

Rákóczi: Én sohase voltam ellensége a fejedelem személyének, hanem azoknak az előre kicsinált dolgoknak voltam ellensége, amelyeket akkor az Ausztriai Ház részről az én kedves hazám ellen akartak véghezvinni.

II. József: Azt gondoltam, hogy a hercegnek a fejéből kigözülgött már ennyi idő alatt a szabadságnak szintén az elragadtatásig való kívánása. De még most is az akkori bosszúálló indulatainak tüze látszik a herceg beszédéből.

Rákóczi: Arra céloz felséged, hogy én akkor vakmerően az egész Ausztriai Házat ki akartam irtani; rá is mentem volna, ha Bonneval kapitány el nem árult volna bennünket, hogy összeesküdtünk.

II. József: Igen kegyetlen és az emberi indulatokkal ellenkező igyekezet volt az, egy egész uralkodófamíliát ki akarni irtani csak azért, mert annak a feje a maga magyarországi birodalmát olyanformán akarta igazgatni, mint a maga több tartományait.

Rákóczi: Az igaz, hogy a magyarok örökösen általadták az Ausztriai Háznak a királyságot, de azért nem volt jussok a fejedelmeknek mirajtunk úgy uralkodni, amint nekik tetszett,

hanem el volt végezve, hogy kelljen az országot igazgatni, és csak aszerint és nem más módon uralkodhattak mirajtunk.

II. József: Jó, hogy a herceg most a felső világon nincs, mert még jobban fellovalná a zúgolódó magyarokat a maga harsogásával.

Rákóczi: Úgy hiszem, hogy nálam nélkül is akad, aki utat mutasson nekik, és mindazokat a méltatlanságokat s csonkulásokat, amelyeket addig kintelenek voltak szenyvedni, tovább nem szenyvedik.

II. József: Elég engedelmességgel voltam már én irántok, mivel olyan nagyon vitatták a dolgokat. Nekem minden céllom csak az volt, hogy az ország boldoguljon – ha igazat kell vallani, csak fel vagynak loalva.

Rákóczi: Amennyire én a magam nemzetemet ismerem, bizonyosan a magok erejeknek s igazságoknak érzése éleszti őket. – Ha valamely nemzetnek nem szabad a maga szokott ruhájában járni, a maga született nyelvén vagy szokott nyelven beszélni, a maga szokása szerint gyűlést tartani, ha az ő királyi koronáját, melyet mindég úgy tartott, mint ország kincsét, elviszik – egyéb csonkulásokat elhallgatván –, mindez nem elégséges-e arra, hogy őneki az ő szabadságai eszébe jussanak?

II. József: A magyar nemzet meg tudja azt már most gondolni, hogy az effélékéért nem illő pártot ütni. Mivel kívánságára minden szabadságait visszanyerte rész szerint, ezután a többit is visszanyeri, azzal vége szakadt minden zúgolódásnak.

Fridrik: A magyar nemzet vitéz nemzet, amely az Ausztriai Ház mellett mindig hűségesen szolgált, s megérdemli, hogy csínjában bánjanak vele. [...]

SZUHÁNYI XAVÉR FERENC
(1742–1824)

MORUS TAMÁS,
ANGLIA EGYKORI KANCELLÁRJA
TANÍTJA AZ IFJÚ FEJEDELMET

(1790)

A halandók között a király a legszerencsétlenebb, aki saját szerencséjét mások azon nyomorúsága nyomán méri, amelyet maga okoz.

(Fénelon, 5. könyv)

ELŐSZÓ

Noha a legtöbb emberbe, leginkább azonban a fejedelmekbe bele van oltva valamiféle vágy, hogy az utódok körében halhatatlanságra tegyenek szert, mégis ezek az emberek ugyanúgy a halálra is születnek, akárcsak a többi ember, és a többiekén kívül még a halhatatlanságra is igényt tartanak. Úgy vélem azonban, hogy egyedül azok lesznek halhatatlanok, akik esetében a népek akarják, hogy örökké éljenek, vagyis azok, akiket földi életükben a legjobban szeretnek, s akik után innen való távozásukat követően a leghevesebben vágyódnak. És bár egyesek számára idő előtt jön el a halál pillanata, mégis erényük már nagyon is érett a halhatatlanságra, úgyhogy számukra a korona nem is annyira tiszteletül szolgál, mint amennyire maguk vannak a korona díszére. Azt viszont már nem tudom, hogy egész dicsőségüket, amelyet az utókorra saját emléküik gyarapításáért hagynak hátra, vajon inkább másnak köszönhetik-e, mint annak, amit az erényes neveltetéstől kaptak. Marcus Aurelius császár ezért fordított olyan nagy gondot fiának, Commodusnak a neveltetésére, hogy a Rómába nagy számban beáramló bölcsek közül csak azt a néhányat válassza ki,

akiknek hűségére gyermekét rábízhatja, mert teljesen tudában volt annak: rajtuk múlik, hogy Commodus ne csupán a Birodalom örököse legyen, hanem az atyai erényeké is. Az állam jóléte ugyanis nagymértékben azon áll vagy bukik, hogy olyan fejedelme legyen, akiben az erények méltán versenyre kelnek a tudással. És ez csupán akkor valósul meg, ha már zsenge koruktól kezdve ezt táplálják bennük. Távolról sem az történik ugyanis, hogy felnőttkorukban egyszer csak mindez felragyog bennük. Így nekik inkább az elődöktől kapott fényt kell fordítaniuk az árnyak ellen. Mi hozhat ugyanis egy királyságra nagyobb fényességet? Mi adhat az alattvalóknak az uralkodó irányában állhatatosabb szeretetet? Ők csak egyetlen császárt tisztelnek. Olyant, akiben szemmel láthatóan megvan Nagy Sándor bátorsága, Antiochus gazdagsága, Fabricius hűsége, Pompeius győzni tudása, Augustus kegyessége, Nagy Konstantin vallásossága. Néhány szóval tehát arra akarom figyelmeztetni azokat, akiknek gondjára bízzák egy fejedelem nevelését: ne a hízelkedők szokását kövessék, s színleléssel ne engedjék elharapózni azokat a bűnöket, amelyek – úgy látszik – már az első években gyökeret vernek a tanítványban, ezek ugyanis örök szegyenbélyeget égetnek nevükre. Nehogy azután a növendék nehezen viselje el, ha éppen csak figyelmeztetik is bármely vele egyenrangúnak a hibájára. Emlékezzünk Apellészre, erre a rendkívül híres festőre, aki bármit festett, azt akarta, hogy állítsák ki mindenki szeme elé, hogy még a kép mellett elhaladók is őszinte szívvel tegyék szavá akár a szeplőket is. Így történt, hogy műve mindenki számára teljesen tökéletes lett. Ezért ebben a könyvben töretlen hűséggel összefoglalom majd az erényeket, amelyeket egy fejedelem köteles szívében elültetni, és azután felsorolom azokat a bűnöket is, amelyektől óvakodnia kell, és pedig azért, hogy hatalomra kerülve, magának dicsőséget, országának jólétet, alattvalóinak boldogságot szerezzen.

[...]

HARMADIK KÖVETKEZTETÉS

*A fejedelemnek tiszteletben kell tartania a főpapnak,
Krisztus földi helyettesének hatalmát*

Hogy a szent dolgokban a főpapot milyen nagy tisztelettel illették a fejedelmek, azt töretlen történeti hűséggel adták át az utókor emlékezetének olyanok, akik kitűntek hibátlan erkölcsiségükben, és jelessé tették magukat változatos ismereteikkel. Ezért nincs szükség arra, hogy túl sok szóval fejtjük ki, mennyire eltávolodnak az igazságtól azok, akik az egyházfő hatalmát a római uralommal írják körül, és nem pirulnak az ő gondjára bízott egész keresztény világot az ellenfelek koholmányából merített érvekkel beszennyezni. Mert Megváltónk mégis Pétert és utódait állította az egész egyház élére, hogy a rájuk bízott nyáját ugyanúgy legeltessék, mint ahogy azt Krisztus meghagyta; s ezt az ádáz ellenségek is tiszteletben tartják.

Óvakodj attól az ítélettől, Fejedelem, mintha én azoknak a véleményére kívánnék jutni, akik a földi dolgokat is az ő tekintélyének kívánják alárendelni. Ahogy ugyanis a főpapnak adattak át a Mennyek Királyságának kulcsai, úgy az uralkodóknak lett átengedve a földi dolgok feletti hatalom. Hasonlóképpen, ahogy Péter örökségének, Itália legnagyobb államának élén a pápa áll, ugyanúgy a többi fejedelem a saját országában gyakorolja a hatalmat. És az uralkodók se gondolják azt, hogy a papi tisztséghez nem illik a hatalom. Ugyanis hogy ne is említsem Numa Pompiliust, aki egyszerre töltötte be Rómában a király és a főpap feladatát, nemde Melkizedek a Teremtés könyvében a természet törvénye alapján királyként és főpapként van megnevezve? Nemde isteni rendelésből foglalt el olyan helyet Mózes, hogy Izraelben mint vezér és pap ítélkezzék a nép fölött? Nemde már a Krisztus 699. évében Aripertus és 755-ben Pipinus adományaképpen a római főpapak rendelkeztek a világi hatalommal?

Hogy a földön Krisztusnak milyen nagy tekintélyével rendelkezik a helytartó, az könnyen megállapítható abból, hogy midőn ő a hit és az erkölcsök tárgyában az apostoli székéből valamit eldönt az örök igazság tanúságtétele szerint, akkor nem tévedhet. Őt senki meg nem ítélni, vagy le nem teheti trónjáról, viszont amennyiben eretnekségbe téved, és a hittől

elszakad, eleve megszűnik főpap lenni. Végül is közsímert, hogy csak neki van joga és hatalma a zsinatok összehívására, áthelyezésére és feloszlására. Ez nem annyira a Szentírás tanúsága, sem nem az egyházatyák és a római főpapok nyilatkozatai alapján áll fent, hanem inkább a zsinatok világos bizonyítéka nyomán. Hasonlóképpen az ő feladata mindennek, ami a pozitív jog körébe tartozik, a megítélése, értelmezése, elrendezése és megszüntetése. Sőt őhöz tartozik a püspökök kinevezése, az egyházi javak adományozása, mind pedig azon dolgokban a teljhatalommal való elnöklés, amelyek lelki vezetőknak vannak alárendelve.

Nem tagadom, hogy némely királyság dicsekszik egynehány kiváltsággal. Hogy a sokból csak párat említsek: Angliát a legkeresztényibbnek, Spanyolországot a legkatolikusabb nevezik, Magyarország királyai pedig kiérdemelték a Szent Állam érdekében szerzett érdemeikért, hogy „apostoli”-nak nevezék őket. Tőlük mégis távol áll, hogy bármiben is csorbítsák a főpapi méltóságot, sőt szerintük annak inkább még fényesebbé kell válnia. A fejedelmek sem fogják úgy vélni, hogy sokat árt nekik, ha a régi keresztények szokását követik, amennyiben egyenlő tisztelettel adóznak a szentségekben legfőbb pápának. Ugyanis minden tekintély, amely az egyházat megilleti, egyedül a királyok és a fejedelmek dicsőségének enged, mivel az egyház nekik is az anyjuk, és őket is a szent keresztség révén hozta létre. S csakugyan, végy közülük némelyeket, akik kevésbé bizonyultak derekaknak, s még ők is minden időben megkísérelték megvédeni a római főpap méltóságát.

Itt mindenekelőtt a rómaiak császárárt, Constantinust illik megemlíteni, akinek cselekedetei mintául szolgáltak más uralkodóknak. Ő ugyanis mindig olyan sokra értékelte a papságot, hogy úgy ítélte méltányosnak: a vallási ügyekben nekik engedi át az elsőséget. Így történt, hogy a birodalom gyeplőit ritka szerencsével tartotta kézben, és sikeresen győzelmet aratott az ellenségek felett, akik közül a legvadabbakkal találta magát szemben, s így végül betelvén napjai, az életből úgy távozott, mint aki méltóvá vált az égre, s akinek az emléket az utókor dicsőséggel övezi, és semmiféle feledés sem fogja elpusztítani. Ezért a földi hatalmak hiába fordítják fegyvereiket szembe ezzel az égi hatalommal, amely ellen még a pokol kapui is (a földi halandók erőiről már hallgatok is) képtelenek erősnek

bizonyulni. Ezek földre roskadnak majd, de [az egyház] sértetlen marad, mert az ellenséges lélekkel rátámadóknak meg kell hátrálniuk. Ennek [ti. az egyháznak] a végső határköve a világ vége, látjuk azonban, hogy az egyéb hatalom minden korban megsemmisül, megszűnik, összeomlik.

Azt sem szabad elhallgatni, hogy Krisztus azt tanította: minden földi halandónak teljes mértékben meg kell hajolnia lelki vezetői előtt, de egyszersem azt is, hogy saját királyának is engedelmeskednie kell. Mindkettőnek megmaradt tehát a felhatalmazása feladatainak a teljesítéséhez, és egyiknek sem lett megengedve a másik fél megsemmisítése, s nem kétséges, hogy ez a tényállás teszi lehetővé a messze legnagyobb összhang megteremtését a keresztény világban. Kell, hogy az uralkodók is tudják: Isten két nagy fényességet helyezett el az ég boltozatán, a nagyobbik fényességet azért, hogy a nappalok, a kisebbiket azért, hogy az éjszakák élén álljon. Mindkettő nagy, de az egyik nagyobb. Nem másképp van ez a keresztény világban sem, ahol két méltóságot állított fel, közülük az egyik a főpapi tekintély, a másik a királyi hatalom. Ám az, amely a nappalok élén áll mint lelki erő, nagyobb, miközben a földi kisebb, hogy felismerhető legyen: amekkora a különbség a Nap és a Hold között, akkora az eltérés a pápa és a királyok között.

Több szóval már nem tartalak fel, fejedelmem, legyen ez a végszó! A legnyomatékosabban arra kérlek téged, és egyúttal arra intelek: ne próbáld megszakítani azt a hasonlóképp régi szokást, hogy a püspökök az egyház fejével levelező kapcsolatot tartsanak fent, és ne adj parancsot arra, hogy országodból távozzanak el a Római Szék követei, vagy hogy kisebb jóindulattal támogasd ezt az ügyet, mint méltányos lenne. Amíg ugyanis a te követeid, akik a külföldi udvarokhoz széles joggal felruházva utaznak, éber szemmel figyelik a dolgok kiemenetelét, nehogy a te gondjaidra bízott ország boldogulása csorbát szenvedjen, addig neked is gondolnod kell arra, hogy amazoknak is érdekében áll, hogy, amennyiben láthatóvá válik a pápai felségjogok megsértése, azon nyomban védekezőleg elleneszegüljenek. És ha te nem engeded, hogy országod saját törvényeit mások semmibe vegyék, akkor majd milyen lelki fájdalommal túri el a szent ügyekben legfőbb pap, hogy az ő törvényeit megvessék és megváltoztassák?

Krisztus eme megbízott atya a híveké is, ezért arra lesz szükség, hogy fiúként engedelmeskedjél neki, és mutass iránta tiszteletet. Végül: óvakodjál attól, hogy a római szentszék akár könyvekkel megrágalmaztassék, akár nyilvános tézisekkel tekintélye csökkenjen, nehogy a fertőzet az ifjúság lelkébe még sokkal gyászosabb módon beleivódjék, ami, tudd meg: nem csupán az országnak, hanem neked is hatalmas károdra lesz, s ennek felszámolására akár egy hosszabb életidő sem látszik majd elégségesnek.

NEGYEDIK KÖVETKEZTETÉS

Ha csak nem akarja Isten haragját a Fejedelem maga ellen fordítani, óvakodjék beleavatkozni a szent ügyekbe

Roppant fájdalom ér engem, amikor felidézem emlékezetemben, én Fejedelmem, hogy miként is korlátozódott már az istenfélelem és az egyház tisztelete olyannyira, hogy egyes uralkodók szerint nem tartozik a vallásra, ha – azzal ellentétesen, ahogy a méltányosság megköveteli – maguk élnek a főpapoknak kijáró joggal, amennyiben mostantól kezdve ők foglalkoznak a hit ügyeivel, akárcsak a világi hatalomnak alárendelt többi dologgal. Végül is nagyon eltérnek az igazságtól – bárkik is azok –, akik nem rettennek vissza a hamis állítástól: nincs annyira korlátozva az uralkodók hatalma, hogy királyságukban a szentségeket kézben ne tudják tartani, és az istentisztelet céljára a templomoknak adott berendezési tárgyakat saját hasznukra ne fordítsák. Ilyen módon a lélekben kishitű emberek nem máshova próbálják taszítani az uralkodókat, mint oda, hogy megfertőzzék őket a szakadás mételével; ezt pedig a hamis igazság képébe öltöztetik, nehogy az uralkodók, a dolog szörnyűségétől megrettenve, el akarjanak állni szándékaiktól.

Legyenek éberek, nehogy fejvesztve még súlyosabb bűnökbe essenek, és együtt emlékezzenek Desiderius királyra, aki semmibe véve az isten- és emberfélelmet, arra vete-medett, hogy fellázadjon Krisztus helytartója, Adorján ellen, és megtámadjon, sőt elfoglaljon minél több, az egyház hatalma alatt álló várost. Ugyan miféle sors jutott neki osztályrészül ezért az istentelenségéért? Nem sokkal később Nagy

Károly csapatai kiűzték királyságából, és a longobárdokra vakmerőségének leggyászosabb emlékét hagyta hátra.

Ezek itt előadva, az ő ítéletüket kérem az úgyról, hogy akaratuk ellenére vallják meg meggyőződésüket tévedésükről, ők, akik az egyház hatalmát csaknem egyenlő módon osztják meg a fejedelmekkel, már amennyiben eltekintesz a szentségek kiszolgáltatásától. Ők vajon az egészséges észjáráshoz igazítják-e a saját gondolataikat? Mert ahogyan a Nap az égen, a Hold pedig a többi csillag között az élen áll, ugyanez érvényes a földön a legfőbb pap méltóságára is, akárcsak a királyokéra is, amely rang megelőzi a többieket felségében. Ezek örömet lelik a maguk működésében, hogy az egyik ne akadályozza a másikat, sőt szükség van rá, hogy valamiféle kölcsönös szövetségben segítsék egymást. Már nem a természet ellen való lenne, ha a Nap az éjszakának, a Hold pedig a nappalnak állna az élén? Mi másnak kellene vélni azt, ha a fejedelmek nem csupán a szentségek főpapjainak hatalmát követelnék maguknak, hanem azzal vissza is élnének, és az egyház előjárói beleártanák magukat a túlságosan világi ügyekbe? És a főpapnak a világi dolgok feletti uralma sem abszolút, hanem csak a saját területeire korlátozódik, és az uralkodóknak sincs szabad joguk a szentségekre vonatkozóan, hanem valamiféle felügyelet, mégpedig inkább védelem, mintsem megismerés okán.

Piruljanak el tehát azok, akik nem szégyellik az egyház szabadságát szétrombolni, a templomokat világi célokra felhasználni, a vallási rítusokat megszüntetni. Azt szeretném, ha ezek az emberek mélyebb figyelemmel kísérenék makedón Fülöp példáját, aki mint erejében zsenge, s aki név szerint még nem volt híres, mindkettő irányában a szentségek védelmében emelkedett fel. Görögországban Phókisz lakói, miközben a delphoi-i templom élén álltak, háborúba bonyolódva, hozzáláttak a szentély ősi és nagyhírű kincstárának birtokba vételéhez és kölcsön címén történő kifosztásához, ami mindenki számára gyűlölet és kiátkozás tárgya lett. Fülöp pedig a bosszú vágyától felgyúlva, fegyvert fog, akárcsak a phókisziak egy bizonyos Onomarchus vezetésével. Akkor ő parancsot ad rá, hogy összes embere babérral övezze Apolló szobrait, s az ellenség, megpillantva a megsértett istenség szobrait, már semmi másra sem várt, mint saját szerencséje összeomlására.

Tehát menekülésre fogva, fegyvereit elvetve, rengeteg vérrel mosta le a szentségtöréssel elkövetett bűneit.

Ezért, én Fejedelmem, ha törődni kívánsz mind a magad, mind királyságod szerencséjével, akkor azt tanácsolom Neked, ne ragadjanak el téged bizonyos emberek téveszméi, hogy úgy gondold: az egyház jogait is meg kell szerezned méltóságodhoz, s rút bírványadat az Isten tiszteletének szentelt tárgyakon szükséges kitöltened. Senkit sem fogsz ugyanis találni, még ha az elmúlt idők egész emlékezetét felkutatód is, aki szentségtörést követve el, elkerülte volna a legfőbb Istenség haragját. Ezért úgy ítélem meg, hogy sokkal inkább az a megfelelő, ha te a katolikus egyház igaz fiának bizonyulsz, hogy akinek az élete a feledés következtében el nem enyészhetik, annak a halála is a maga idején halhatatlannak mutatkozzék.

(Havas László fordítása)

ARANKA GYÖRGY

(1737–1817)

ANGLUS ÉS MAGYAR IGAZGATÁSNAK EGYBENVETÉSE

(1790)

Igen megtetszett volt nékem annak a deák munkácska írójának a gondolatja, melynek szemöldökírása ez: „Anglia és Magyarország igazgatások formájának előadása”. Ez a munkácska a két nemzetnek országos szabadságait hasonlítja egybe, némely cikkelyekben. De ami nékem ennek alkalmatosságával a továbbra való gondolkodásra okot adott, nem azoknak az erősségeknek valami gyengeségek, melyeket Magyarország részéről azon író előhozott, mert azok legalább előttem erősebbek, mintsem igazsággal ellenek lehessen mondani. Azonkívül is pedig volt módom, több más jeles írásocskákat is látni, melyekben nemcsak ezek, hanem minden más igazságai is Magyarországnak vélekedésem szerint ellenemondhatatlanul meg vannak bizonyítva, ország törvényeiből, országos végzésekből, közönséges kötésekből és szövetségekből. Ugyhogy az igazság megmutatásának törvényes útján és az egyenes ítélőszék színén semmi kérdés róluk tovább nem lehetne.

[...]

Igy kezdettem azért magamban elmélkedni, hogy vajon nem volna-é mód benne, azok nélkül a nagy könyvek és terhes munkák nélkül is, csak a természeti okoskodás szembentűnő és kellemetes fényénél állapotunkat olyan világosságba tenni, hogy valaki meglátja, szívéig hasson, és vagy tökéletesen meggyőződjék, vagy legalább a nemes nemzetet és amellet s hazájok mellett buzgó rendeket tovább nyughatatlan fejeknek ne tartsa. Midőn ezeken tündődém, jutott vala azonban egy gondolatocska eszembe. Annak értelme majd' ilyenforma volt, hogy:

Magyarországon a királyságra való választatás vagy arra eleitől való következés, amint nevezik, *haereditaria successio* között, az ország fundamentomos állapotjára nézve talán

semmi olyan nagy különbség nem volna, amint közönségesen tartatik. A királyok magok személyére nézve ugyan nagyon nagy különbség. Mert egyik tudja, örömmel pedig, hogy ki következik utána, és házának dicsőségéről bizonyos; a más pedig nem tudja, de az országra nézve, ha mindenik király, mind a választott, mind az örökös következtésű csak ugyanazon egy törvények szerint uralkodik, mindegy, akármelyik uralkodjék. A két királynak, egyiknek a másiknál nagyobb szabadsága vagy törvénytől való mentsége nincsen; sem mi nagyobb szolgák vagy rabok egyik alatt, mint másik alatt, nem vagyunk, hanem tulajdonképpen szólván csak hívei, s a törvényeknek vélek együtt rabjai, vagy ismét vélek együtt urai vagyunk és maradunk törvényesen. Mert

Magyarországon – ha a kicsinyeket a nagyokhoz szabad hasonlítanom – választott király vagy főispán, vagy városi bíró, akármelyik légyen, amint szokott is lenni, akár választott, akár örökös, de mind bíró, mind főispán, mind király, csak tiszt, egyik nagyobb a másiknál vagy felségesebb, de csak tiszt, nem földesúr egyik is. Mint a bíró és a főispán a magok jószágokban, úgy a mi királyunk, a koronaörökösünk Ausztriában örökös földösurak, de mint emezek a magok tisztségek kerületében, úgy a király Magyarországon s a koronához tartozó részekben s országokban egyik sem örökös földesúr, hanem csak tisztire nézve örökös tiszt, alattavalói egyiknek sem olyan jobbágyi, mint a jószágabeli maga földin lakó örökös jobbágyok, hanem örökös hívei tulajdonképpen szólván, és a tisztsége kerületiben lévő föld egyiké sem olyan magáé, mint a maga jószágában való föld s a t. Továbbá

Hogy mindaddig, míg a felséges ausztriai házból nemes Magyarországnak választás szerint lettek királyai, mind pedig azután, hogy az örökös következtés megadatott, a királyok csak egyforma törvényes és egyaránsú hatalmú királyok voltak. És mikor az örökös következtést megadta is az ország, semmit egyebet nem adott, hanem csak örökös tisztség szerint való hatalmat, s mint az angliai örökös királynak Angliába, ma sincsen több annál. N. felséges Mária Therésia utolsó törvényes koronás királyunknak nem volt több szabadsága egy cseppel is, mint Jósefnek, az első örökös következtésű királynak, első Leopold fiának. Ennek hasonlóképpen nem volt több – a tiszta következtést kivéven –, mint az atyjának; ennek sem több,

mint eleinek, s azok előtt volt magyar királyoknak, Lajosnak s a többinek.

És valamiképpen képtelenség volna, hogy egy örökös főispán annál a szónál fogva, hogy ő örökös, a vármegyét úgy tartsa, mint jószágát, s a kettőnek szokásait, szolgálatban lévő embereit, tisztségeit, jövedelmeit, katonáit, hajdúit egybezarja, s a vármegyét végre a maga nevééről nevezze; vagy ahogy az angliai király Hannoverában lakjék, az angliai kincset odahordassa a hannoverai kincstartóházba, hannoverai meghittebb emberei közül küldjön Angliába kincstartókat, vicekirályokat, képviselőket, biztosokat, tiszteket, katonákat az anglusok nyakára, azokat az anglusokéval egybeelegyítse, a várakat hannoveraiakkal rakja meg, a fő titoktanácsa (ministeriuma) hannoveriaiak légyenek, s Angliában nem tisztán az ő törvényes szokások és nemzetbéli embereik által folyjon a dolog, hanem amint a hannoverai titoktanács küldi parancsolatait, és azok által a biztosok által és alatt, akiket onnan küld; úgy mindezek olyan képtelenségek Magyarországon, s ami a magyar nemzet részéről nagyobb csúnyaság, s az idegenek részéről nagyobb értetlenség, az, hogy Európában közönségesen a göttingai nagy tudományú professzoroktól fogva a bécsi írókig, mindnyájan a magyar koronához tartozó tartományokat, ausztriai tartományoknak, *österreichische Staaten* nevezik; holott egész Ausztria mint Ausztria annyit bír Magyarországon, mint amennyi szőr a tenyereden vagon. Azt mondják, hogy a magyar ezrek ausztriai seregek, én ausztriai jobbágy vagyok s a t. Isten mentsen! Mert

Magyarország Ausztriától egy olyan megkülönböztetett ország, azért, hogy a kettőnek egy feje van, mint Anglia Hannoverától azért, hogy ezeknek is egy feje vagon, mind határiban, mind törvényeiben, mind igazgatásában, mind minden pontra nézve. [...]

Magyarország és Anglia, a két nemzet és királyok s igazgatásoknak formája egy línéába

1. Az angliai király örökös következő király Angliában, de nem anglus nemzetből való. Így

a magyarok királya is örökös következő király Magyarországon, de nem magyar nemzetből való.

2. Az angliai király egyszersmind Hannoverának is fejedelme, és így az angliai király és hannoverai választófejedelem csak egy személy, de azért Anglia és Hannovera két ország, és csak azért, hogy az angliai király s hannoverai választófejedelem egy személy, ha szintén mindenik egyforma szabadságú ország volna is, mégis a két ország két ország maradna, mivelhogy kettő. Így

a magyarországi király egyszersmind Ausztriának is érchercege, és így a magyarországi király s ausztriai ércherceg csak egy személy, de csak azért, hogy a kettőnek uralkodója csak egy személy, mégis Magyarország és Ausztria két ország maradna, úgy is, ha a két ország egy szabadságú és egyforma szabású ország volna is, csak azért is, hogy kettő. De

3. Azért is nem egy ország a két ország, Anglia és Hannovera. Sőt teljes lehetetlen is, hogy egy légyen, vagy hogy természetekre nézve egybezavartassanak, mert Hannovera maga nem szabad, független, hanem a szabad Német Birodalomhoz kapcsolatot tartomány. És azon részben azért sem maga az ország, sem az ura nem teljességgel független főuraság. Anglia pedig csak az Istentől függő és magára fennálló, egy megkülönböztetett szabad ország.

Hasonlóképpen Magyarország és Ausztria sem egy ország, sőt nemhogy a kettő egy volna, de még hogy egészen egybezavartassanak is – mint eddig hiába próbáltatott – természetekre nézve lehetetlen. Mert Ausztria is, valamiképpen Hannovera, nem is magától fennálló, különös test, hanem csak részttest, a Szabad Német Birodalomnak tagja, maga az ércherceg is mint ércherceg rész szerint a Szabad Német Birodalomtól függő uraság, Magyarország pedig mind magára, mind királyra nézve különös, csak Istentől függő ország.

4. Hannoverának az angliai király mint hannoverai fejedelem földesura is, fejedelme is, Hannovera földének tulajdonosa egészen, és tulajdonképpen vévén egész Hannoverában nincsen senkinek másnak egy talpalatnyi földje is tulajdona. [...] Ellenben

Angliának a királya nem földesura, hanem csak fejedelme, egész Angliában egy talpalatnyi földje sincsen tulajdona, ha csak pénzen nem örökösített magának vagy valamelyik gyermekének, az egész anglus föld, sőt még az az udvar is, amelyben lakik, az országé és az anglus nemzeté. [...]

Ausztria ismét hasonló Hannoverához. Az ércherceg az egész hercegségnek tulajdonosa s a t., és azért mind a földhez, mind a lakosokhoz, mind a rendszabáshoz nemcsak olyan szava vagyon, mint uralkodónak, hanem mint földesúrnak is és tulajdonosnak. [...] Ellenben

Magyarország hasonló Angliához. Egész Magyarországon nincsen a felséges királyi háznak több tulajdona, hanem ami keveset pénzen vettek, mint p. o. Holicsot, melyet is, mint más hazafia, a maga pénzen vett földit úgy bírnak, és azt is a vérek a felséges háztól is, mint más akárkitől, megkereshetik. Az egész magyar földnek egy része a királyi udvar tartására hagyatott, mely a hivatalé, és a király élhet belőle, de el nem idegenítheti, más részét, mihelyt a koronára száll, a király tartozik elajándékozni, se magának nem tarthatja, sem pedig kedve szerint nem ajándékozhatja, hanem csak érdemes hazafiaknak és a törvényben kitett okokon s módokon. Mert különben sem az ajándékozás, sem az levél semmit nem érnek. Ha pedig az ajándékozás jó, tehát akkor a megajándékozott személy a Korona tagjává léssen, és földinek olyan tulajdonosa, mint a Korona. Úgy, hogy ezt senki az ő akarátja ellen, törvény útja kívül el nem veheti tőle. Attól a szempillantattól fogva az ő személye szent, mint a Szent Korona tagjáié, a királlyal a korona ellensége ellen együtt hadakozik, s a korona javára együtt tanácskozik. [...]

5. Hannoverában a főhatalom felsége csak egyedül az uralkodó személyében vagyon. [...]

Ellenben

Angliában a főhatalom felsége meg vagyon osztva a király és ország között. A király sem új törvényt nem szabhat, sem a régít meg nem változtathatja, sem az igazgatás rendében szabad tetszése szerint változást nem tehet, de az efféle eszébe sem jut, mint nemes gondolkodású úrnak. Vagynak ugyan titoktanácsi, kiket – amennyiben tudom – szabadon választ, az angliai nemzetből valókat, de azoknak tanácsokat követi, és ezek arról az ország rendéinek tartoznak számolni, s ha vétkesek, meg is büntettetnek általok. Idegen és nem nemzetből való tanácsot pedig Angliába bévinni, kivált hannoverait? E' nem szabad. [...]

Ezen részben is Ausztria Hannoverával tökéletesen egy línében vagyon. Magyarország is Angliával abban, hogy a

főhatalomnak felsége a király és ország rendei között meg-
vagyon osztva, mindezt n. felséges József császár utolsó rende-
lésében maga tudtára akarta adni az egész világnak. A király
törvény szerint semmi új törvényt nem szerezhethet vagy változ-
tathat, mint éppen Angliában, sem az igazság kiszolgáltatása,
sem az igazgatás rendiben. Sőt úgy tetszik, hogy a magyar
nemzetnek még nagyobb a szabadsága, mint az anglusnak,
annyiban, hogy a király mellett lévő fő belső titoktanács a
magyaroknál nem csak a királytól, hanem az ország rendeivel
együtt választatik a nádorispán személyben. [...]

6. Hannoverában tulajdonképpen szólva ország rendei
nincsenek, a fő hatalom felsége csak az uralkodónál lévén.
Ha az uralkodó egybegyűjti is őket, és úgy híreszteli, mégis
nem ország rendei tulajdonképpen szólván, hanem csak az
ő szolgálatjában lévő főtisztjei, s a népnek elsői mindnyájon
egyarású örökös vagy fizetett szolgák. [...] Köztek és az ő
földeknek nyelvin közjó vagy közönséges dolog és uralkodó
java vagy dolga olyan megkülönböztetett szók, mint a szabad
országokban, de ezeknél azoknak az értelmek is különböző,
nállok pedig csak éppen egy. Annak a madárnak, mely haza-
fiúnak neveztetik, közötték a neme sem terem. [...]

Ellenben

Angliában igaz szabad ország rendei vagynak. Ezek az
országoknak külső és belső minden dolgairól úgy ítélnék, mint
ország és tulajdon magok dolgáról, nem mint a királyéról. Az
ő ítéleteknek zsinórmértéke nem az uralkodó szavaihoz vagy
jelentéseihez való vak engedelmesség, hanem a jónak s igaz-
nak az uralkodó különös haszna és célja nélkül való kikeresé-
se, és arról való végzés. Az angliai közönséges ügyeket illető
dolgokban nem foroghat senki idegen, és a nemzet nélkül s
nemzetbeli személyek nélkül semmi közönségest illető dolog
nem esik. [...]

Csaknem hasonló Magyarországnak sorsa – hogy Ausztria
Hannoverához való hasonlatosságát, melyben semmi külön-
ség nincsen, elhallgassam – Angliához. A Magyarország, or-
szág rendei olyan szabad rendek, mint az anglusoké. Akármely
fennforgó országos dologban nem csak ítélnék, hanem úgy is
ítélnék egyszersmind, mint ország, s magok tulajdon dolgá-
ban. Nemhogy ők úgy ítélnének benne, mint fejedelem dolgá-
ban, sőt a fejedelem, a király maga is – ha jól akar benne ítélni

– nem úgy ítéel, mint magáéban, hanem mint ország dolgában. És ezt, ha tetszik, jegyezd meg, mint a legfundamentomosb igazságot, melyben oka vagon annak a különbségnek, mely nem csak Ausztria és Magyarország és a két országnak igazgatása között vagon, hanem a két országbeli rendek, hivatalbeli urak vagy szolgálk, nemesek vagy parasztok, polgárok vagy vitézek és akármicsoda rendbeli emberek között is. [...]

Továbbá

8. Az hannoverái és ausztriai uralkodók egyszersmind Hannoverának és Ausztriának fejedelmeik és földesurairk is lévén, és ezekben a tartományokban közjó az, amit fejedelmek bölcsen jónak ítéel, azaz a maga java. [...]

Angliában pedig és Magyarországon az uralkodók a magok személyekben két megkülönböztetett személyt viselnek, úm. egyik a hannoverai választófejedelemnek, a másik az ausztriai érchercegnek személyét is egyszersmind. És eszerint Hannovera s Anglia, és Ausztria s Magyarország egy személy alatt ugyan, de azonegy személy alatt két megkülönböztetett országok. Azért lehet a hannoverai fejedelemnek s az ausztriai érchercegnek mint hannoverai s ausztriai fejedelmeknek olyan bajok, kötések, szövetségek, barátjok és ellenségek, hadak és békességek, melyek Angliát és Magyarországot s közvetkezésképpen királyokat is mint királyokat egy cseppnyében sem illetik. [...]

Amiképpen Ausztria természet szerint megkülönböztetett ország Magyarországtól, úgy az ausztriai hadak is különböző hadak a magyarországiaktól. A magyarországi hadak az országé tulajdonképpen, mint a kincs, nem csak a királyé, mert itt ez a regula, hogy: ami az országé, az országé, s ami a királyé is, az is az országé. A magyar hadak a Magyarország kincsin élnek, melyhez az ausztriaiaknak semmi keresetek nem lehet. [...] Az ország seregeinek pedig az ország hűségére és a haza törvénye oltalmára kell megesküdni. Vezéreknek, alsóbb és felsőbb tiszteknek, nagy szükségén kívül, a közlegényeknek is mind országbelieknek kell lenni. Mert nemcsak az, hogy az hazafia és nemzetbeli katona az haza ellensége ellen természet szerint jobb katona is az idegennél, mint a mostani török háború s a vitéz huszárok jeles példája bizonyítja, hanem teljességgel az okosság és minden szabad országok idvességés törvények ellen való dolog, hogy hadainak vezérei és tisztjei

idegenek, haza, nemzet hűségére nem kötelesek légyenek, és hogy egy haza és nemzet minden szentségeinek oltalmi olyanok légyenek, kiknek szemeket azoknak a drága szentségeknek fénye csípi, és akik a nemzetnek olyan csudálatos baráti, hogy felsőbb tisztje parancsolatjával akármelyik alsóbb tiszt a főbb-főbb hazafia házára menni, annak urát elfogni, egyszóval akármely órában ellensége lenni, fejiben és becsületiben járó elmúlhatatlan kötelességének tartja, a törvényre legkisebbet sem hajtván. Mert ti. ezek nem az haza és nemzet, hanem a király hívei. De egy szabad országban miért különböztetné meg magát a király az országtól, maga hadát az ország hadától, annál inkább, miért kívánná, hogy az ország hada is a maga hada légyen, s azonfejlül idegen hadai is légyenek szüntelen az országban? Hanemha éppen az ország ellen. Nemcsak a seregek, de még egy különös személy is az országban, valaki nem az haza híve, és valaki az hazától megkülönbözve csak a fejedelem híve, az haza szolgálatjában nem lehet, és nem tarthatik haza barátjának, hanem Ausztria érchercege barátjának. És ez az oka, hogy idegenek, kik nem csak nem hazafiai, hanem különösen csak az uralkodó hívei és fizetett szolgálói, az hazában közönségesen kelletlenek.

És innen vagy on már a magyaroknak az idegeneknél anynyira elhíresedett gyűlölségek a németek ellen. Nem a németeket kell venni, hanem az idegeneket közönségesen. Mert amiképpen a napkeleti nemzetek minden európaiakat frankoknak neveznek, úgy a magyarok is, valakik hasított és hajtókás köntösben járnak, akármicsoda nemzetbeliek légyenek, mind németeknek hívják. De nem azért van szó ellenek, hogy németeknek gondolják őket valami nemzeti gyűlölségből, hanem azért, hogy ahány idegen nemzetet egy hazafia az haza szolgálatjában meglát, mindannyi csorbáját látja benne törvényinek és eszközt nemzete, hazája, szabadsága és boldogsága romlásának, félti hazáját többtől is, bizonyos lévén, hogy azok közül egyik is nincsen az haza szolgálatjában, hanem különösen csak az fejedelem szolgálója, ausztriai és nem hazabéli szolgáló, s nékie a jó nem az, ami az hazának s nemzetnek, hanem csak ami urának jó. [...]

9. Hannoverának és Ausztriának mindegy, a fejedelem akár maga személyében lakjék ott, akár más által igazgassa, és ekkor ismét mindegy, hogy az, aki által igazgatja, akármicsoda

nemzetből, és akár idegen, akár lakos légyen, mindegy, akár ez a nemzet nyelvét tudja vagy értse, akár nem, az is mindegy, ezt akár vicekirálynak, akár fejedelmi biztosnak, generálisnak vagy kapitánynak nevezze. Aminek tetszik, annak nevezheti, ő maga az hol van, onnan minden rendelkezései megteheti. Az országnak mindegy. Következésképpen

mindegy az is, a fejedelem maga tud-é hannoverai vagy ausztriai nyelven, mert ha egy magyar, aki azt a nyelvet nem tudja, elküldhet maga képében, maga annál inkább szabadon nem tudhat. [...]

Ellenben

Angliának és Magyarországnak nem így van dolga, a király az országon kívül és az ország rendei nélkül semmi végzéseket nem tehet, rendszabó (normalis) parancsolatokat nem adhat, mely miatt történt, hogy sok száz rendelkezések, mint erőtlenek, füstbe mentek. Azért a királynak az országban kell lakni. Kimehet ugyan az országból, de akkor az ország igazgatását másra kell bízni, nem idegenre pedig, hanem az ország rendei közül való nemzeti személyre. Milyen Magyarországon a nádorispán mint törvényes vicekirály, idegen nemzetre törvényesen nem bízhatja.

Ami a nyelvet nézi, Angliában is volt idő nem régiben, midőn királya a nemzet nyelvét nem tudta, de a fia megtanulta. Magyarország ezzel nem dicsekedhetik. Harmadfélszáz esztendődtől fogva nem tudják királyai a nemzet nyelvét. A király s a nemzet egymásra nézve néma is, süket is volt. És ez a későbbi fővebb oka, hogy a nemzet a pallérozódásban és világosodásban, mely másképpen nem lehet, csak a nemzeti nyelven, ily későre kezdette magát elővenni. Mert a királyéhoz való kedvkeresést előbb becsülte, mint a haza boldogságát. Elévette azért déák nyelvét, azt a nyelvet, mely az anyai nyelv mellett a tudományoknak kapuja, a nemzeti nyelv félretételével pedig a tudatlanságnak mestere s vakságra vezérlő vezér. Erről, hogy micsoda nyelven beszéljen a király, törvény nincsen, mint arról, hogy az ember a vízen hajón s a szárazon szekeren járjon, de a természet és illendőség hozza, hogy akit egy olyan dicsőséges ország, mint Magyarország avval becsül meg, hogy királyává teszi, annál inkább, mikor arra a következtést is megadja, fiúról fiúra és léányról léányra, attól megérdemli mind a szeretetnek, mind a becsületnek azt

a viszontaglását, hogy a korona örököse a Korona nyelvét tudja. [...]

Ennekem úgy tetszik, hogy ezen rövid elmélkedés rendiben kézbe adtam a közönséges kolcsot, óhajtván tiszta szívémből, hogy mint nemes hazámnak lépéseit, úgy a gyengébbek és idegenek ítéletét minden részrehajlás és előre vett vélekedések nélkül, a tiszta igaz világosság vezérelje. A teremtés felséges munkájában is az első nap a' volt, hogy: légyen világosság, azután a több napoknak munkái, csak mintegy a választó mesterségnek csudái voltak, és azok után végre úgy állott elő a világ piacára a legnagyobb csuda, az okos teremtett állat. Nagy vigasztalással teljes reménység biztat, hogy a világosodás első csudája immár a hazában megvagyon, és a megválásnak munkái is egymás után természet szerint fognak következni. Megválnak a Magyar Korona tartományai az ausztriai tartományoktól, a magyar király az ausztriai érchercegtől, a budai udvar a bécsi udvartól, Magyarország Ausztriától, és mindenknek fiai és sorsa a másiktól, mint megváltak volt a víz a száraztól és a vizek a vizektől. És meglesz ez a remek csuda végtére, hogy Magyarország Ausztriától s ez attól megválva mindenik boldog és csendes lészen, felséges II. Léopold, a legcsendesebb és dicsőségesebb magyar király, s Magyarország egy lészen a legszebb és -szerencsésebb országok közül.

BÁRÁNY PÉTER

(1763–1829)

A MAGYAR ANYÁKNAK AZ ORSZÁG GYŰLÉSÉRE EGYBEGYŰLT ORSZÁGNAGYJAI S MAGYAR ATYÁK ELEJÉBE TERJESZTETT ALÁZATOS KÉRÉSEK

(1790)

Valahányszor az anglusokról szó kerekedik barátságos egymás közt való beszélgetésekben, mindenkor hallánk azt önnön ajakitokból, hogy az anglus mind természeti tulajdonságira, mind országlásának rendtartására nézve legközelebb esett a magyarhoz. Ti csodáltátok az ő mély elméjeket, boldog országlásoknak módját; mi pedig az asszonyi cifrázkodásban való különféle hamar s jó ízlésű találmányaikat; azért, mert titeket amaz, minket pedig ez gyönyörködtetett.

Ti (amint távolról értenünk lehető) hosszas csodálkozások után e jelenlévő ország gyűlésében csaknem utol fogjátok érni a boldog országlásnak módjában böcsös Vezéreteket: mi pedig, hogy fellépjünk azon helyre, melyen az anglus dámák állanak, egyenesen tőletek várjuk a segedelmet.

Nyújtsátok, Férjeink, támogató karjaitokat, mert a természet bennünket gyengéknek alkotott, de a vidék szokás is már majdcsaknem egész magyar erőnkéből kivett.

Kérésünk nemcsak nem helytelen, nemcsak nem illetlen, hanem hasznos, sőt szükséges is; igaz, hogy szokatlan, de haszna és szükséges mivolta bátorít bennünket a szokatlanság ellen.

Engedjétek meg, hogy az országgyűlési ülésekben mi is jelen lehessünk; nem mint végezesteknek ítélőbírái, nem mint veletek egyenlő hatalmú törvényszerzők; hanem mint nézők, mint bölcs végezesteknek csudálói, s mint önnön véreiteknek – kedves magzatinknak – boldogságát igazán szomjúhozó küldöttek, igaz anyák.

Szabjatok ki az haza boldogságának templomában részünk-re egy helyet, de csak eléggé polcosan, hogy magzatink boldog-

ságának édesen hangzó szava szabadon harsoghasson ajakitokról az anyák füleibe.

Ilyképpen mi is eljutunk feltett tárgyunkhoz, mi se leszünk alábbvalók az anglus dámáknál, anyáknál.

Ha a magyar szabadságnak lelke, ön-gyökeres törvényeinkre nézve, a magyar nemesség tulajdona; ha ezen szabadsággal ki-ki élhet az hazában, aki abból világos törvények által ki nem rekesztetik; ha egy szabad országban – egy nemes politicumi testben – a szabadságnak édes érzése nemcsak egy különös tagot, hanem összességgel minden tagokat illet: tehát nemcsak a köz-szabadsággal, hanem a törvényekkel is ellenkező dolog lenne azokat vagy a szabadságnak jussától, vagy annak csak jelétől is megfosztani, akik nemes létekre világos törvények által a szabadságtól mind el nem tiltatnak, mind pedig fele részét teszik az hazának.

Mi, kedves Férjeink, szintoly nemesi jussal bírunk, mint ti, szintúgy fele részét tesszük a hazának, mint ti, nincs is világos törvény arról, hogy a magyar nemes asszonyok szintoly szabadok ne legyenek, mint ti. Tehát miért nem engedhetnétek meg, hogy szabad létünkre egy szabad hazánk szabad országgyűlésén – az igaz szabadságnak jelén – meg ne jelenhetnénk; főképpen midőn ezen feltett célunkra nézve nem kérünk egyebet, hanem csak azt, amivel az anglus dámák kérkednek.

Akarjátok talán, hogy mi – a ti feleségtek –, kik anélkül is mind ekkoráig házainknak négy falai közé zárt foglyok valánk, nagyobb rabjaitok legyünk, mint az anglus dámák az ő férjeké? Avagy nagyobb dicsőségnak fogjátok tartani, hogy rab feleségtek, mint pedig hogy szabad létetekre szabad asszonyaitok legyünk? Ha eddig kedves oldalaitok mellett nem véltetek bennünket nagyobb jussra méltóknak lenni, hanem csak arra, hogy midőn ti a haza boldogságának gyarapításáról, szerelmesíteteknek, gyermekeiteknek szerencsétetéséről elmélkedtetek, hogy mi szent hallgatással szomjúhoznánk ugyanazon boldogságot, de ellenben, annak utolérésében nem részesülhetvén, szomorúan nyögnénk házunk szegletében meghíjult ügyünket, s véletek együtt nem lenne szabad az elrejtett vagy elveszett kincset keresnünk; most nyissatok nekünk tágasabb kaput a velünk született szabadságra, most

nemesítétek meg jobban önnönmagatokat nemességünknek érzése által, s emeljétek fel rabjaitokat dicsőségteknek azon polcára, melyen más vidék nemzetnek asszonyági már régen állanak.

Azt csak el nem tagadhatjátok tőlünk, hogy a jó feleség bő tárháza a férj gyönyörúségeinek. Kötelessége is a feleségnek, hogy férjét fonnyasztó s terhes fáradozási után karjai közé vévén, s verejtékjeit különféle gondokkal terhes homlokáról lecsókolván, őtet minden kigondolható gyönyörúségek által elevenítse s gyámolítsa.

Igazán mondják azt a világ bölcsei, hogy mennél tudatlanabb az ember, annál szűkebb az ő gyönyörúségeinek határja, annál kevesebb gyönyörúségekre akadhat. Ha tehát az ország dolgainak tudományából kizártok bennünket, ha elfogjátok ezen kútfejét is a gyönyörúségeknek: önként magatok fosztjátok meg magatokat ezen rendbéli gyönyörúségekkel való éleستől.

Ha ellenben bévinnétek bennünket az hazánk dolgairól való tudományba, ha utat nyitnátok az ország dolgaiban rejtekező temérdek gyönyörúségekre: azzal meggazdagítanátok mibennünk gyönyörúségteknek tárházát, üres óráitokban veletek együtt elmélkedhetnének az haza dolgairól, s ha egyéb gyönyörúséget nem találnátok is beszélgetéseinkben, legalább szívetekből kacaghatnátok az ország dolgairól talán néha helytelen ítéleteinken – s ebben is gyönyörködnétek.

De mit szóltok arra, ha azt mondjuk: hogy a magyar szabadság majdnem minden tekintetre nézve a mi hatalmunkban vagyon? – Azt mondanátok: ez igen fennhéjázó gondolat; erre gyenge teremtés az asszony stb.

Kedveseink! Az honnyai szabadságnak védelmezésére emelt erős kőfalnak ledöntése nemcsak acél keménységű csákányok, vasécek s pörök által eshetik meg, hanem apró s vékony varrótűk, sőt merő simogató kézkoptatások által is. A szabadság alá nemcsak egy izmos férjfi, hanem egy erőtlén asszony is vermet áshat, csak azon különbséggel, hogy az erős vaseszközökkel hamarább, a gyengékkel pedig később megy a siralmas munka.

Tőlünk függ a ti szabadságtok, úgymint *asszonyoktól*. – Rendes, első tekintetre nevetséges, de igaz mondás. – Az orvosi tudományban világosan megmutattatott dolog az, hogy az

asszonynak elméje gyorsabb, virgancabb, serényebb minden rendű dolgoknak feltalálására, mint a férjfié, azért főképpen, hogy mivel a férjfi már nevelésében is mély gondolatokhoz szoktatódván, azután is merő fontos elmebéli gyakorlásokban forog, tehát az huzamos elmerültség miatt nem találhatja fel mindenben oly könnyen magát, mint az asszony.

Kedveseink! Ez csak műveletlen, természeti készsége az asszonynak. Ha ezen természeti adományt az ország dolgainak szerencsétlétére nézve kifényesítitek, ha ezen készen várakozó természeti ajándéknak a köz-tárgyra igyekező arányát kiszabjátok, igen nagy előmenetelt várhattok belőle.

Kifényesül pedig s elkészül azáltal, ha a magyar nemesasszonyok jelen lévén az ország gyűlésében, beletanulnak mindazokba, amiket kedves férjeink az ország boldogulására végeznek. Példánk lehet ebben Franciaország, melynek kormányát, igazán szólván, tovább kétszáz esztendőknél titokban vitte a szép asszonyi nem.

Nem is vethetitek itt azt ellen, hogy Franciaország az asszonyi kormány miatt vesztegetődött meg elannyira, hogy kénytelen vala most országlásának egész megavult épületét fenekéből felforgatni, s új épületet tenni, melyben előbbeni dicsőségéhez juthatna. Mert ha XIV. Lajos alatt legboldogabb volt ez az ország, amint az is volt, azután is mindég az lehetett volna, ha azután is mindég azon mértékhez szabták volna a következő férjfi miniszterek az ország kormányozását, melyet kardinál Richelieu, a legfőbb miniszter az asszonyoknak kénnye szerint már egyszer kiszabott vala.

De bárha igaz lenne is, hogy Franciaország megvesztegetésének oka volt az asszonyi minisztérium, az nem csuda, mert annak indítóoka nem a haza boldogságának szeretetéből, hanem az akkori országlóknak megfeszlettségéből szivárgott. Azután ez csak egy példa miellenünk. Ki nem tudja ellenben, mi szerencsés volt Anglia Annának, Magyar Hazánk dicső Mária Theresiának s Moszkaország a még most életben lévő Katalinnak országlása alatt?

Tőlünk függ a ti szabadságtok, nemcsak mint asszonyoktól, hanem mint feleségektől is. Az Írás mondja – magunk sem ellenezzük –, hogy a férj feje az asszonynak. De ellenben halljuk meg a Természetnek szavát is. A Természet oly szoros kötéllel kapcsoló a férjfit az asszonyhoz, hogy valamint az

asszony el nem lehet a férjfi nélkül, úgy egyáltalában a férjfi sem az asszony nélkül. Eme szoros, de édes bilincs (melyen az asszonyi nem kötve hordozza a férjfit) a természetnek titka, mely szerént az asszony vagy édes, vagy keserű órákat szabhat a férjnek.

Ha igaz, hogy a jó feleség bő tárháza a férjgyönyörúségeinek; valamint igaz is, tehát tagadhatatlan dolog az, hogy némely édes környülállásokban találhat a feleség oly kecsegtető szempillantásokat, melyekben arra veheti férjének szívét, amire akarja. Vizsgáljátok bár meg magatokat, Kedveseink, igazvalónak találjátok ezen dolgot.

Látván immár, s bele is tanulván a feleségek az ország gyűléseiben az haza boldogságára kívántató dolgokba, s onét kitanulván azt, ami legsikeresebb, mind az ősi szabadságnak, mind pedig az haza boldogságának nemcsak fenntartására, hanem előmozdítására is: egész erővel azon leszünk – amaz édes szempillantásokban –, hogy a természettől nekünk adatott titkos mesterségeink által ugyanazokra bírjuk kedves férjeinknek szíveit, amik mind a szabadságnak, mind a haza boldogságának gyarapítására leghasznosabbak.

Ha pedig kirekesztetek bennünket az ország gyűléséből, nemcsak meg nem kósteljátok se magatok, se pedig késő maradékjaitok fáradságtoknak édes gyümölcset, hanem gödröt ástok önként minden munkátok alá, melyeket az haza boldogulásának fenntartására tesztek, pedig igen természetesen. Mert eltitkolván előttünk azon eszközöket, melyek az haza javára szolgálhatnának, lehetetlen lesz tőlünk, ha akaránk is, hogy azokat szíveitekben felgyullasszuk s neveljük.

De *anyák* is vagyunk! Nagy szó ez, kedveseink! Szent nevezet! melytől vagy megrendülhet szabadságtoknak királyi széke, vagy megerősödhetik. Emlőinktől függenek hazátoknak jövődébéli oszlopai, vérünkkel táplálatnak a ti szabadságtok mellett valaha kikelő kised magyar országnok. Karjaink között forognak országtoknak, eme dicső kertnek fiatal tölgyei. Mit várhattok ezen oszlopokból, ha őket parázs anyagból formáljuk? Mit ezen országnokból, ha őket a színeskedésnek, puhaságnak, hízelkedésnek tejjével tápláljuk? Mit ezen fiatal tölgyekből, ha őket a magát földig megalázó rablelkűségnek hideg vizével öntözzük? Mit várhattok mindezekből, ha a mi emlőink a szabadságnak

érzékletlensége miatt annyira elfonnyadnak, hogy csak a törvénytelen uralkodónak árnyékára is bécesnek, holott valaha annak dühössége ellen is felfelé emelkedtenek? Mit várhatok, ha vérünk nem az igazi nemes szabadságért buzog? Mit várhattok, ha karjaink a rabságra édesgető mézes horog után önként kiterjednek?

Az anya veti meg gyermekének szívében a szabadság fundamentomát, vagy ellenben már a tejjel együtt gyermekebe öntheti az honnyai szabad[ság] iránt való idegenkedésnek lelket, mert a legelső szó is, melyet gyermekének erőtlen nyelvével rebegtet, vagy szabadság, vagy rabság lehet.

Ha immár béiktattok bennünket is a szabadságnak titkaiba, ha ki nem tiltotok az ország gyűléséből, ahol leginkább öregbedhetik a szabadságnak érzése, ha ti bennünket, valamint mi magzatinkat, tápláltok a szabadságnak édes tejjével, tartósak lesznek az oszlopok, erősek az oroszlányok, a vidék, s országtoknak káros visszaélések után nem törpülnek el a fiatal tölgyek, hanem magosan emelik fel bokros tetejeiket az ég felé, s kacagva nevetik ki a ti szabadságtok ellen törekedő vidék pajkosságot.

Tartoztok tehát ezzel nekünk úgymint férjfiak, mint férfiak s mint atyák. De tartoztok úgy is mint igaz polgári az hazának.

Az ország gyűlésében szó kerekedik az haza szükséges terheinek közös elviseléséről, vagy pedig az haza boldogságára való hasznos dolgoknak előmozdításáról.

A szükséges terhek közül csak az egy hadat vesszük elől. Ha az országnak ellenségei vagynak, édes ölelgetések s csókok által vitéz lelket önthetünk az ellenség ellen kikelő férjeinkbe s fiainkba. Az egy hajszálan függő győzelemnek kétséges kimenetelét a görög s római asszonyoknak példája szerint meghatározhatjuk, sőt ha a dolognak szorgos ügye úgy hozná magával, magyar vitézséggel magunk is fegyverhez kaphatunk, s gyenge karjainkkal öregbíthetjük kedves férjeinknek s fiainknak az hosszas ütközetben már-már csüggedező erejüket.

Eger várát jó darabig védelmezték az asszonyok az oszmán dühös ereje ellen, pedig csak férjeknek különös unszolásokra. Hátha még nekigyulladott volna szívek az ország gyűlésében közakarattal előladott bátorító nógatások által?

Az ilyenek az ország gyűlésében egész szíveinkig hatván, az hadnak könnyebb s boldogabb elviselésére örömeztőbb odaszánnánk asszonyi arany-, ezüst-, gyöngydrágaságainkat is, melyektől, ha az ország terheiről való meggyőződésből idegenkedő módon kirekesztetünk (megvalljuk erőtlenségünket), igen nehezen válunk meg.

Az haza boldogságának előmozdítására hasznos dolgok közé pedig számláljuk a többiek közül az egy tudományokat.

Ha az ékes vagy hasznos tudományoknak, tudós magyar társaságok által leendő gyarapodásáról gondolkozik az ország gyűlése, felgerjedd a mi szívünk is az előladott okok által azoknak szeretetére, melyből az következik, hogy a tudós társaságnak tagjait mind pénzbéli, mind pedig asszonyi édesgető s elevenítő dicséreteink által önként nemcsak támogatni fogjuk, hanem bennünk is fellobban a tudományoknak lángja, úgy, hogy a magyar nemesasszonyságoknak termékeny elméjekre nézve, a vidék nemzeteknek bámulására magyar Szapphókat, Corinnákat, Madame Sevignéket, Madame Grafigniket számlálhatna dicső országotok.

Ha bennünk felgyullad a tudományok iránt való buzgó szeretet, abból még az is fog következni, hogy, magunk is kedvelvén a tudományokat, önnön magzatainkat nagyobb szorgalommal gerjesztetnénk azoknak megtanulására. Ki nem tudja pedig, hogy az anyának majdnem mindenkor hatásosabb ereje vagyon az ő fiainak szívére, mint az atyáknak, azért, mert azoknak kecsegtető anyai intések édesebb mindég, mint az atyáknak fenyítő vesszejek?

Ezáltal ahhoz is lehetne jutni a nevelésnek kedvességében, hogy így a magyar ifjúságot, melynek mély s egyszersmind virganc elméje vagyon ugyan, de mindeddig bal szemmel s komor kedvvel foglalatoskodott a tudományoknak gyakorlásában, hogy, mondánk, a magyar ifjúságot nem kellenék kemény módokkal a tanulásra üzni, mely durva vele való bánást megszokván az ifjú, majdnem egész jövőendő éltére durva s faragatlan természetű marad.

Hát a magyar tudós társaságoknak felállításából – melyekre már úgyszegény tehetségeinknek részét feláldozni készek vagyunk – mi haszon származna, mind pedig ebből az egész hazára? – A magyar anyai nyelvnek kifényesítésére, mind az anyai nyelv kipallérozásának hasznait elhallgatjuk

itt, mert azokat bőven megmutatta a *Védelmeztetett magyar nyelv*.

Csak azt adjuk hozzá, hogy a nemzeti nyelvnek fényesítése leginkább a szép asszonyi nemtől függ, mert azon ékes és édesded hangnak, melyben a nyelvnek kellemetessége áll, ítélőbírája egyenesen a gyenge s csinos asszonyi hallás. Azután világos dolog az is, hogy a nyelv a szép nemmel való társalkodásban, s úgynevezett assemblékban leginkább fényesül. Hahogy egyszer a külső országi gavallérok nem fognak a megnevezett assemblékban egyéb nyelvet hallani, hanem csak magyart: széltibe fogják tanulni haza-nyelvünket, éppen csak azért, hogy hazánknak szépeivel beszélgethessenek.

Már ha elzárjátok előlünk az ország gyűlése házának ajtait, ezen tetemes hasznok mind füstbe mennek, s ki ád rólok szót a külső nemzetek előtt? – Mi nem. Mert még valaha ezen előtökbe terjesztett kérésünk a magyar nemesasszonyságoknak dicsőségére, a magyar nemesuraságoknak pedig gyalázatjára béiktatódhatik a külső országi történeteskönyvekbe, s azt találják a vidékek a magyarok felől ítélni, hogy helyes volt a magyar nemesasszonyságoknak kérése, de helytelen annak bé nem teljesítése.

De minek vitatjuk mi, minek támogatjuk fontos okokkal kérésünket? Hiszem, midőn ti, kedvesink, a haza boldogságáról gondoltok az ország gyűlésében, már önként titkon részessé tesztek bennünket az ország gyűlésében. Mert vajon kiket akartok az ország neve alatt boldogítani? – Magatokat is, de bezzeg és leginkább feleségeiteket, gyermekeiteket.

Valahányszor a szabadságnak fenntartásáról, a haza boldogításáról vagyon az ország gyűlésében a szó, az szokott mindenkor legfontosabb, legnyomósabb okotok lenni, hogy a szabadság s boldogság bizodalját erős bátorsággal késő maradékjaitokra vigyétek. Hogy vihetitek pedig késő maradékjaitokra, ha csak elsőben azon maradékoknak anyjokra, ha csak feleségeitekre nem viszitek? Avagy előbb lett-é, előbb való-é a gyermek anyjánál?

Tehát vagy boldogítani akartok bennünket gyermekeinkkel együtt, vagy nálunk nélkül éppen csak gyermekeiteket; ha bennünket is boldogítani akartok gyermekeitekkel együtt, önnön elmétek ellen cselekesztek, amidőn bennünket az ország gyűlésébe – ahol boldogságunkról értekeztek – be nem

bocsátok. Ha pedig nálunk nélkül éppen csak gyermekeiteket akarjátok boldogítani, félünk tőle, netalán szerelmes hiteseiteket – testetek s lelketeknek felét – az ellenség rab-szóján örömost nem látnátok.

Az utolsót el nem hitethetjük magunkkal, mert tudjuk, hogy hozzátok való égő szeretetünkért hozzánk is viszontag szeretettel viseltettek. Tehát az első mondás állapotodik meg, azaz hogy gyermekeitekkel együtt bennünket is boldogítani akarván, egyszersmind titkon részessé tesztek az ország gyűlésében. – Ha titkon, miért nem nyilván?

Azt felelitek reá: illetlenség az asszonyt az ország gyűlésébe bébocsátani – mi köze az asszonynak az ország dolgával? Rokka az ő kezébe, nem ország dolga stb.

Illetlenség? Talán illendőbbnek tartjátok lenni, hogy szerelmes párotoakat a zsidók módjára kizárjátok az ország templomának szent helyéből? Az illendőbb-é, hogy a szerencsés vagy szerencsétlen ügyet veletek egyes erővel viselő asszonyaitokat rokkára idézzétek akkor, midőn köz-szerencsénknek vagy -szerencsétlenségünknek dolga forog fenn? Az illendőbb, hogy országtoknak bő termékeny szőlőtöveit az hazának boldogságára, önnön magzatitoknak, mint azon mibelőlünk nőttön növvő szőlővesszőknek szerencsétletésére rendelt kertből kivájjátok? Az illendőbb, hogy asszonyaitokat inkább csak az házigazdasszonyság tudományának szoros és sikeretlen határjába rekesztvén, az haza boldogságának szent oltárától elűzzétek?

Nem illik inkább, hogy az asszony az ország gyűlésében csudálja férjének bölcs okoskodásait? Nem illik, hogy lássa, mi férjfiúi állhatatossággal hallgatja ki férje másnak fontos beszédeit? Nem illik, hogy lássa, mi mértéklett okossággal s erős okokkal cáfolja meg másnak előladott erőtlen okait? Nem illik-é látni, mi szorgalmasan kerüli el az ő férje azt, hogy másnak beszédjébe ne szóljon, s így az okos renden járó beszédeknek folyamatját megszagassa? Nem illik-é egy asszonynak az ország gyűlésén lévő bölcs rendtartásból tanulni, miként szabjon ő is házi dolgainak s népének olyan rendtartást? Nem illik-é látni s hallani egy asszonynak, mi jól megfontolt beszéddel állnak elől az országnak atyjai az haza boldogságának szent helyén, ahonnét sok milliion embernek élete, keserve, vére, mindene gyógyulásra vár, nehogy az

egész Természet – az egész emberiség – bosszút ne kiáltson valaha az ő jól ki nem főzött csak egy szavok ellen is?

Míndezeket férjeinknek példájából tanulván, gyermekeinknek szívébe oltjuk ezután az emberiség java után sóhajtozó édes érzést, emellett pedig ama férjfiúi mértéklett okosságot is, mely nemcsak a különös életben, hanem s leginkább az ilyen nyilvánvaló dicső gyülekezetben a férjfiúnak első ékesége, első érdeme.

Ha pedig még azt is hozzáadjuk, hogy *elsőben* közülünk csak a főbb renden lévőknek (azoknak is az országbírája, vagy personálisnak engedelmével) szabad lesz bémenni; *másodsor*, hogy nekünk a dologba beleszólni nem lesz szabad, hanem szabad lesz az előforduló bölcs vetélkedéseket csak csendes figyelemmel hallani; nem látjuk, mi illetlenség lehet benne.

Hogy pedig azt mondjátok, hogy nincs köze az asszonynak az ország dolgával, azt el nem szenvedhetjük.

Ha az asszonynak elméje fontos gondolatokkal nem mulatozhat, kéntelenítettik (önnön tapasztalásunkból tudjuk) mindenben keresni a változást s különbféleséget. A szüntelen való változást s különbféleséget megszokván, végre változó természetbe öltözik. Ebből származik a cifrázkodásban való mulatozás, ebből a Mode után való esdegelés.

Hát ebből mi következik? Az, hogy lassanként megúván nemzeti öltözetünket, vidék ruházatokra vágyódunk, nem tetszik az öltözet, hacsak nem Bécsből, nem Párizsból való. Erre sok pénz kimegy az országból.

Mivel pedig illetlen francia vagy német öltözetben járni annak, aki franciául vagy németül nem tud: egész erővel a vidék nyelveknek megtanulására adjuk magunkat. Ezáltal elfelejtvén édes anyanyelvünket, végre a nemzeti öltözetrel együtt úgy megutáljuk nemzeti nyelvünket is, hogy azonnal underodik bennünk a természet, mihelyt valakit magyar nyelven hallunk is beszélni.

Anyaöltözetünknek s -nyelvünknek gyűlölségéből gyűlölni kezdjük tulajdon nemzetünket is, sőt szégyenljük azt is, hogy magyarok vagyunk.

Mivel pedig olyanoknak akarjuk magzatainkat tenni, amelyeknek magunk vagyunk, ezen nemzeti gyűlölséget gyermekeinkbe béoltani igyekezzük. Melyre nézve nem tetszik

gyermekeinknek nevelője, hacsaknem francia vagy német. Ez is, azonkívül, hogy talán Francia- vagy Németországból számkivetett gonosztévő, a magyar szabadság iránt benne meggyökerezett gyűlölségből, nevendék Ursiában ismét öregbíti s neveli azon gyűlölséget. Így bánik gyermekeinkkel a francia vagy német inas is. – Gondoljatok már, kedveseink, két ilyen nemzést, ha feltaláljátok a magyart Magyarországon, ne mondjátok bennünket Feleségeiteknek!

Látjátok, hogy van az asszonymak köze az ország dolgával.

Úgyis szüntelen való panasztok az néktek, hogy a magyar ifjúság egészen kivetkezett magyar természetéből: neki-ereszkedett mindennemű vidék szokásoknak; nem ver már oly keményen szíve a magyar szabadsáért; belezabált minden testet-lelket fogyasztó vidék mérgekbe; ócsálja nemcsak atyáitoknak hamvait, hanem önnön végezéseiteket is; s mikor ti az ország gyűlésében ősi szabadságtok mellett magyar bátorsággal kikeltek, ők hátatok megett kinevetik szentséges buzgóságtokat stb.

Ki ennek oka? Nemde a nevelés. Kinek kezéből vevék fiaitok a nevelésnek fundamentomát? A miénkből. Tehát mi vagyunk oka, nemde, hogy szabadságtoknak támogató oszlopai megtöredeztek? Ezt nem tagadjuk. Tehát viszontag mirajtunk áll az is, hogy a jövő oszlopok megtántoríthatatlan erősségűek legyenek.

De ki az oka, hogy mi így neveltük eddig fiaitokat? – Az eltölt időnek mostoha környülállásai, melyek meg nem engedék, hogy oly helyre vezéreltethettek volna az anyák, ahol az igaz szabadságnak magvát szedegethetvén, azt osztán fiaitok szívébe vethették volna.

Meghajnalodott. Kedvesink! Itt a sikeres alkalmatosság! Itt az ország gyűlése, az a hely, melyben a szabadságnak magva ajakitokról a mi szívünkbe pereghet, onnét pedig fiaitok szívében hajthat kellemetes növéteket.

Már ha bennünket ki nem rekeszteté az ország gyűléseiből, sőt inkább odaédesgettek: a tetemes károknak megellenzésével tetemes hasznokat is szülhetek az hazának.

Mert így a változások után eddig esdegélő elménk elegendő fontos gondolatokat kapván multságára, kivetkezőnk a változó természetből, szívünk pedig a nemzetünkhöz, édes anyanyelvünkhöz, szabadságunkhoz, szokásunkhoz való szeretetre

felgerjed, elannyira, hogy ezekkel egészen eltelvén elménk s szívünk (tapasztalni fogjátok), nem gondolunk, látunk, hallunk, érzünk ez után egyebet, hanem csak azt, ami magyar.

Kedvesink! Férjeink! Atyák! Íme előtökbe terjesztett kérésünk, buzgó kívánságunk, tiutánatok egyik legfőbb gyönyörűségünk!

Kérésünknek okait (amennyire gyengeségünk engedte) előladtuk. Több esedező szavakkal nem terheljük hozzánk s gyermekeitekhez való szereteteteket. Csak egyedül arra emlékeztetünk benneteket, hogy ha mi mindenkor készen valánk a ti gyönyörűségeiteknek gyarapítására s nevelésére, ezen kisedded gyönyörűséget szerelmeseitektől meg ne vonjátok.

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM
(1760–1820)

A MAGYAR ASSZONYOK PRÓKÁTORA
(1790)

Hasznot lehetne-e belőle többet várni, mint kárt, ha az asszonyok a polgári közönséges gyülekezetekbe bébocsáttatnának, s az országos tanácskozásokban is jelen lehetnének? Nagyon gondos kérdés, s Magyarország eddig volt igazgatása módjához képest sokkal nehezebb reá megfelelni, mint arra, hogy a szépnemnek kedvelését néminemű imádásra, a nekik való kedvezést elsőségre s azt a társhoz és nemes teremtéshez illő szabadságot, melyet ők sok szép tulajdonságaikkal méltán érdemelhetnek, határozatlan hatalomra változtatni, vagy válni engedni egy szabad nemzetnek dicsőség-e vagy gyalázat? – Gondos kérdés, mondom, és különböztetés nélkül nem is lehet reá felelni; lehet azonban úgy, hogy a férfiak elsőségből is semmit el nem von a felelet, s az asszonyokat is néminemű érzékeny öröme gerjesztheti a javallás.

Olvashatni mind a régiebb, mind az újabb írásokban olyan példákat az asszonyok között, melyek erősségül szolgálhatnak, hogy nem csupa *szépnem* az ő nevek, s nem csak gyönyörűségre teremtettek, hanem olyan derékségeik vagynak, amelyek minden nemre való tekintet nélkül nagy embert illetnek. Mióta a világ a maga természeti állapotjából kivetkezett, s annak legnemesebb lakosi törvényes társaságban kezdettek élni, semmi sem tesz egy-egy embert nevezetesebbé, mint a *tudomány* és a *hadi virtus*, értvén ezt mindeniket a legszélesebb értelemben; a tudomány által nevelkednek a szépmesterségek, az segíti az elmét a találmányokra, egyszóval az tartja a lelket a társaságban, s az különböztette az embert a barmoktól; a hadi virtus pedig (ámbar azt a kénytelenség tette derékséggé) a fejedelmek és országok perosztója, s nemcsak csupa erőt foglal magában, hanem a szívnek és elmének sok megbecsülhetetlen különösségeit. Mindenikben megmutatta már a világnak az

asszonyi nem, hogy ő is felségesen van alkotva a teremtőtől. Voltak öközöttük is hadra teremt *Penthesiléák*, *Dark Joannák*, otthon bölcs, kívül vitéz *Deonok*, ha szinte Róma-rontó *Juliusok* s világyőző *Sándorok* nem voltak is. Voltak szerencsésen uralkodó *Ersébetek*, *Maria Theresiák*, *Katalinok*, ha szinte országot állító és emelő *Friderikek*, *Henrikek*, *Mátyások* s *Filepek* nem voltak is; voltak s vagynak az igazgatásban bölcs *Sorel Ágnesek*, *Medicea Katalinok* és *Máriák*, *Pármái Izabellák* (ki vajha tovább élt volna, mint az ura), ha szinte *Péterek*, *Riseliők*, *Mazarinok* nem voltak is. Voltak s vagynak a különös tudományokra nézve is nagy hírt-nevet érdemlett *Surmann Anna Máriák*, *Daniel Polikszénák*, ámbár a *Leibnicz* éles elméjével s *Neuton* mélységes eszével nem bírtak is. Magok a férfiak nagy tagkönyvekben jegyzik fel a tudós asszonyok neveiket s tisztelik emlékezeteket. A franciák hatszázra számlálják a magok nemzete szépei közül a tanultabbakat, szintúgy, mint a csillagvizsgálók az üstökös csillagokat, melyek annyival drágábbak, hogy ritkábbak. Mi lehet az oka, s mi híja van természetjek állatjának, hogy sem arra a számra, sem a tökéletességnek arra a pontjára nem juthatnak, amelyre a férfiak? Amint okát nem tudom, úgy a gyakorlatlanságot sem tehetem okául. Isten tudja, aki őket teremtette. – Tudom azt, hogy maga a tisztelendő, de babonás és mesés régiség még az isteni méltóságot is a férfiaknak és asszonyoknak egyformán osztogatta; noha amint dicsőséget s elsőséget, úgy a nagyobb erőt is és hatalmat a férfiaknak adta, mikor azt költötte, hogy szült Júnó is férfi nélkül gyermeket, egy virág szaglásától megterhesedvén, nemzett Jupiter is, és egyszersmind szült a tulajdon maga agyavelejből, asszony nélkül; de Júnó csak kisdedet, csecsemőt, Jupiter pedig egész emberkori termetű, sisakos, páncélos Minervát.

Ritkább tehát az asszonyi nemben s kisebb mértékű is akármi olyan derékség, ami a közönséges társaság fenntartására s boldogítására megkívántatik, mint a férfiakban. De elegendő ok-e ez arra, hogy őket a férfiak polgári igazgatóságából kitagadják? Nagy kérdés, ha egy királyné koronát viselhet, s jól is igazgathat, nem látom által, miért ne igazgathatna jól, s ne viselhetne mind a törvényes, mind a polgári igazgatásban hivatalokat a koronán alól is: holott ott szemmelátás s első fül után igazgatna, nem úgy, mint néha eddig. Az Isten

beszéde ugyan eltiltotta az asszonyokat, hogy közönséges helyen ne tanítsanak; Magyarország pedig, jól tudjuk, mennyire meghasonlott, mikor Mária, a Zsigmond mátkája, asszony léteire királynak koronáztatott; s ki is mutatta utóbb Mária a királyságra a nagy bosszúállás kívánsága miatt alkalmatlan voltát, mikor Horváth Jánost és annak társait maga esküvése ellen, kikeresett halál neménél kegyetlenül megölette. – De a Szentírás parancsolatját erre a tárgyra vonni nem merném, Mária példáját pedig azzal kimentem, hogy hibázhat a férfi is, azonban egy asszony a többit hibássá nem teheti.

Vétkezne azonban egyenességem ellen akárki, ha azt vélné, mikor az asszonyi nemnek az ilyenekre is alkalmas voltát emlegetem, hogy ez írásban legelöl feltett kérdésem oda céloz, mintha az asszonyi nemet különös újság behozásképpen a törvénytevő s polgári társaság igazgató székekhez akarnám mint bírákat ültetni. – Országunk állapotja sokkal alább vetette ennél a *szépnemet*. Eleink magok szerettek magok hazát és országot; az asszonyokat, mint a nemzet szaporodása eszközeit, s házi foglalatosságokra, nem pedig hadi vagy polgári hivatalokra rendeltettek, úgy tartották. Sőt, amit nyilván ki kell mondanom, első őseink Szkítiából hozták-e azt a rendtartást, vagy hogy hol vették? de valóban feleségeik felett olyan elsőséget tartottak, hogy még ma is a maradéknál a magyar asszony nem én *emberemnek*, én *férfinnak*, mint a német, hanem én *uramnak* nevezi a maga férjét, úgyhogy a már rendbeszedett s törvény alá vett igazgatás alatt is van olyan körülmény, melyben törvény szerént megengedett a férfinak, hogy a maga feleségének fejét keresse, nem pedig megfordítva.

Azonban azt vagy feledékenységnek lehet nevezni mind nemzetünkben, mind másutt is, hogy a polgári igazgatásnak módját s törvényeit asszonyainknak sem tudni, sem hallani nem szabad, vagy legalább nem szokás. Holott az tudnivaló, hogy nemes asszonyaink nem bérben fogadott szolgálóink, sem nem örökös rabjaink, hanem testvérink, véreink, sőt utóbbi törvényink engedelme mellett atyáinknak szintúgy, mint a férfiak, örökös, ősi vagyonaiknak birtokosi, és még a csupa férfiágot illető jószágokból is nincsenek egyáltalába kirekesztve. Hát miért ne volna illendő, hogy tudják s hallják azok is a mi rendeleteinket, tanácskozásainkban jelen legyenek, és ha

a vér s a törvény őket testvérinkké, és így sok tekintetben polgári társaságunk tagjaivá tette, ne legyen kárpit alá takarva előttük az, amit valamint a magunk, szintűgy az ő hasznokra s szerencséjekre dolgozunk.

Távol legyen azonban ismét, hogy ez az erősítő ok tanácsosi hivatalt vagy székülő bíróságot adjon az asszonyoknak; mert ha jussok vagyon is nekik az örökséghez, a nemességhez, a hazafisághoz; de szinte azok a férfiak a magyar törvény szerint az ő jussaik fenntartói, akiknek birodalma alá rendelte a Teremtő, még az időnek kezdetében. Vagynak ugyan játszi eszű férfiak, akik még nagyobb méltóságot ajánlottak az asszonyi nemnek, mikor azt javallották, hogy jó volna az örökségnek átaljában nem férfi-, hanem leányágon szállani a maradékra. De valamint ezek csak olyan tréfás okokat tudnak adni javallásoknak, hogy eszerint az örököség is, *successio*, amint az örökös is, mindenkor bizonyosabb lenne, és a derék férfiak is a nemre s vagyonra való tekintet nélkül kapósabbak volnának; úgyszinte ezen méltóságnak fenntartására sok amazonnak kellene elébb születni országunkban. Csak oda megy hát ki minden javallásom, hogy mivel az asszonyok sem nem olyan ostobák, hogy a közönség javát meg ne értenék, sem nem olyan semmik országunkban, hogy társaságunk tagjainak ne tartattathatnának, illendő volna őket mind az alsóbb, mind a felsőbb polgári gyűlésekbe bebocsátani, s megengedni, hogy férjeiknek tanácskozásait, törvénytételeit szintűgy hallgathassák, mint az íródeákok s olyan közrendű férfiak, akik nemesek ugyan és hazafiak, de nem arra vagynak az ország szertartása szerént rendelve, hogy széket üljenek s a dologhoz szóljanak.

Helyes okok-e azok, melyekkel ezt az állítást erősítem, nem vélem, hogy valaki tagadásképpen felelne. – Szabados kívánás s igaz jusson épült, csak az a kérdés, hogy haszna lenne-e több vagy kára? Azaz a dolog magában igazságos, és nem törvény ellen, legalább nem természeti törvény ellen való; de vajon az ország állapotjában nem okozna-e valamely káros változást? Szükség tehát renddel feljegyezni mind hasznait, mind alkalmatlanságait ezen javallásnak.

Az tudnivaló, hogy mindnyájan asszonytól születettünk. – A külső cselekedetek a szokást, a szokás az indulatokat változtatja, formálja, rontja és javítja a környülállásokhoz

és érzékenységekhez képest. – Az anyákból a szokás, az indulat, a természet észrevehetetlenül általszármazik a fiakba, és mivel az okos lélek a durva, de mégis isteni hatalommal egy remek eszközzé teremtett test által, annak szerszámai által dolgozik; ha testünk anyáinkból származik, megszerezük magunknak még a setétebb világban anyáink indulatit, hajlandóságait, sőt a testnek szoros egybenkötése miatt még a léleknek tehetségeit is. Tapasztaláson épült igazság ez, s aki egyszer ez nagy mindenségben nem éppen járatlan, nem tagadhatja. Nem mondom ezzel azt, hogy Polikszénának poéta vagy filozófus fia születtesen, mert nem születik az Voltérnak is. De csak igaz az, hogy könnyebb az éles, kicsinosított elméjű asszony gyermekéből a nevelés által nagy embert faragni, mint a csupa botból Merkuriust. Ha tehát azoknak az asszonyainknak, kiket nagy részént vagy a ház körül való alacsony foglalatosságok közé rekesztettünk mindeddig, vagy ami már legtöbb, némely nagyobb, de nem valamely eltökélt tárgyra intézett Társaságokba bocsátotunk, ahol magokat csak az indulatok színlésében, beszéd- és testmozgatásbéli magok alkalmaztatásában gyakorolhatták; elméjüket nagyobb, mélységesebb s nehezebb általlátású dolgokra fordítatjuk, olyan helyekre bocsátjuk, ahol a helynek s gyülekezet érdemének tekintete elfelejteti velek azt a vonzó erőt, mely inkább a férfiak alkalmaztatását kényszeríti az asszonyok kedvéhez, mint ezek elméjét amazok érdeméhez; lassanként, észrevehetetlenül változnak a puha indulatok, erősödnek a könnyű gondolkozások, megérleltetnek a lágy erkölcsök, magasabban repdes az elme, mélyebben és szélesebben kiterjeszkedik az ész, megismeri magát a dagadt szív, egyszóval tökéletesedik az egész ember állatja. – S ki hiszi már el, hogy az ilyen asszony nemesebb és emberedettebb hajlandóságú gyermekeket ne fogadjon s szüljön, mint aki még azt sem ismerte, miben áll a férfiúi derékség? – Az ő vérét és nedvességét szívja a gyermek, általveszi vérjárását, beszívja indulatait, s azokkal már előre nemes gondolkodásra készítetik, s hát nem elég ok-e ez a fenn kitett javallásra? – Éppen úgy megy pedig a dolog utóbb a nevelésben is: nem neveli az ilyen asszony többé gyermekét olyan kárhozatos puhasággal, mely annyira elhatalmazott nemzetünkben, magaviselésével is tanítja fenn gondolkodni, okosan ítélni, kelletténél többet

nem szólni, mindent előre jól meggondolni. Az emlékezet és képzelődés segítik a lelket sok és helyes képzeteknek megszerzésére s összefűzésére. – Az anyák, kik természetel kedvesek gyermekeik előtt, csak beszéd közben is olyan nemes képzelődésekkel tölthetik be gyermekeiknek elméjét, ha egyszer magok nemesen emlékeznek s képzelődnek, hogy a csupa neveléssel nem holtig való boldogtalanságot, mint eddig, hanem megöröködött virtust (mely maga jutalma magának) szereznek gyermekeiknek.

De magoknak is nagy méltóságot s jóról való ismertetést szerzenének férfiaink azzal, ha bébocsátván tanácsházaikba az asszonyokat, hallatnák s szemmel láttatnák vélek éles elméjüket, a dologba való mély belátásokat; mert akármely elmés beszélgetést tegyen akárki a különös társaságokban, nem olyan méltóságú az, mint a sok összevetett javallatokból s hozzászólásokból csinált választévis. – Méltán szent helyek a polgári gyülekezetek, ahol az ország hasznáról jó lélekkel tanácskoznak, jelen van ott az országok alkotója, a főhatalom. – Nincsen is az olyan gyülekezetekben néminemű megemberedett félelem, s okos tartózkodás nélkül még az is, aki kívül megtartóztathatatlan indulatú ember. Ott bámulhat a szépnem, melynek kedvessége úgy megtanulta maga után vonni az indulatokat, az Isten keze művén. Milyen a férfiúi szív, s mennyivel dicsőségesebb dolog ott jól tudni szólni, mint a nyájas társalkodásokban élesen és édesen. – Sőt egyszersmind sok forró indulatúaknak zabola gyanánt volna az asszonyoknak jelenléte, hogy se a harag s bosszúság az elmét az igaznak ellátásában ne gátolja, se a nyelv az észet meg ne előzze, tartanának tőle, hogy az asszonyok, kiket gyengébb edényeknek tartunk, ki ne ismernék vagy szívek, vagy eszek hibáját.

A legdicsőségesebb haszna az asszonyok jelenlétének még ez lehetne, hogy ott hazánknak nagyjait nemzeti nyelven hallanák beszélni, s magok is mind édesednének a nyelvhez, mind tökéletesednének benne, s utóbb kisgyermekekkel is, csak feledékenységből is, magyarul beszélnének; sőt többszöri gyakorlása a gyülekezeteknek azt tenné, hogy önként is magyar hanghoz szoktatnák gyermekeik nyelvét, hogy majd ha azok is ilyen nagy gyülekezetekbe mennek idővel, ne ejtsenek idéetlen hangokat, s ne tördeljék a magyar szót, hanem

úgy tanuljanak magyarul előre, mint akiknek nem Bécsben, sem Frankfurtban, sem a párisi nemzeti gyűlésben, hanem magyar gyülekezetekben van a dologhoz szólójok.

Már tehát ezek, ha több nem volna is elegendő hasznai annak, ha az asszonyok a gyűlésekbe bebocsáttatnak. Nem tagadhatni, hogy lehet tartani némely alkalmatlanságaitól is ezen javallásnak. Közönségesen azt hiszik az asszonyokról, s nem tagadják magok is magokról, hogy nem titoktartók. De hát hiszen nem titok az ország java az ország tagjai előtt. S hát a férfiak mind némák-e? Nem is szükség olyan gyülekezetekben sem asszonyt, sem férfit, akinek odaszólója nincs, vagy reá nem tartozik, bebocsátani, ahol titkosan tanácskoznak. De a közönséges gyülekezetekben miért ne lehetnének jelen? Alkalmatlanság volna talán az is, hogy némely elaljasodott indulatúaknak magaviselete meg nem egyezne az olyan közönséges helyeknek szentségével. – De sőt inkább azt lehet ítélni, hogy itt a csendes magaalalmaztatást s nemes tartózkodást úgy megtanulnák, hogy ezután a templomokban is az ég felé járna az eszek, szemek s testek mozgási (akiknek eddig nem volt is) szemérmes lenne, öلبe s karon kis kutyákat nem hordanának be, úgy okoskodván, hogy ha egy ország gyűlésébe nem szabad, nem szabad a templomba is. – Ezenkívül nem is azt teszi ez a javallás, hogy szanaszét, minden rend és törvény nélkül bejárjanak a tanácsházba az asszonyok – kell ennek rendjének lenni, mind a magaviselésre, mind a nemre nézve: vagynak a gyűléseknek előlölői, akik megválaszthatják mind az időt, mind a személyeket, akik és amikor megjelenhetnek s bebocsáttassanak. A különösen kirendelt személyek közé senkit sem bocsátanak, a közönséges gyülekezetekben pedig az olyakat, akiknek rangjuk, születések, nemes voltak megengedi, hogy nemes társaságba legyenek, magok viselése is pedig botránkozást nem okoz. – És éppen ez is fogja az asszonyi nem előtt köz-gyülekezeteink érdemét feljebb emelni, mint vagy a játékszínben, vagy a nyájas társalkodásokban való összegyűléseket. – Szükséges tehát, hogy alkalmas és kirendelt időben a gyűlésnek előlölője szabadba menő levelet osztogasson ki az olyan asszonyságoknak, akik minden tekintetben érdemesek arra, hogy egy ilyen nagy gyülekezetben jelen lehessenek; mert tudnivaló az, hogy a rend a lelke mindennek. – Ezek, úgy tartom, elégségesek arra, hogy az

asszonyoknak hallgatóhely engedtesen az ország gyűlésén – elégségesek arra, hogy az ellenmondások elháríttassanak, és az itt szóló asszonyok prókátorának se replica, se triplica ne kelljen – elégségesek arra, hogy ezen újságnak, de valóban szabados és kár nélkül felállítható szokásnak rendet szabjanak. Csak az van hátra, hogy a férfiktól, kik, akár mint tagadják, bizony becsülik a szépnemet, engedelmet nyerjen; a szépnemtől pedig szószólásáért s tiszteletéért szeretetet érdemeljen.

Sign. Buda, 28. Julii 1790.

a Javalló

FRONIUS MIHÁLY

(1761–1812)

EGY ERDÉLYBEN, BRASSÓ KÖRÜL 1781-BEN TALÁLT VADEMBERNEK LEÍRÁSA

(1790)

Nincsen semmi a természetben, amelyet a filozófiai szemlélő érdemetlennek állíthasson figyelmetesebb megtekintésére. Mind maga, mind az, amit maga körül lát, elfoglalhatja az ő figyelmetességét, s tárgyává válhatik elmélkedéseinek. De vannak mégis néminémű esméretlenebb, ritkábban előforduló jelenségek, amelyek a filozófus előtt annál kedvesebbek, mentől több és nyomósabb világosítást vonhat azoknak közelebbről való szemlé[lé]séből. Hogyha pedig ezek a jelenségek a mi önnön valóságunkat, oly kevésbé esmért emberiségünket illetik, úgy kétségkívül a legméltóbb tárgyaivá lesznek megtekintésünknek.

Az utolsó nemébe számlálom én ezeknek a természet csudálást érdemlő munkáinak a vadon lelt emberek példáit. Ezek egészen elfoglalhatják a természetvizsgálót, a filozófust és az emberiség historiográfusát. – A természetvizsgáló itt az emberi nemnek reménytelen kifajzására akad, a filozófus rést talál a pszichológiának legtitkosabb rejtekeibe bépillantani, az emberiség historiográfusa pedig belőle világosságot kap a legnyomósabb tapogatózásaira. Nékünk pedig, akik szorosan sem egyik, sem másik rendibe nem tartozunk az tudósoknak, alkalmatosságot ad a társasági élet igaz becsinek érzésére.

Eszerint azt tartom, nem tézsek haszontalan munkát, ha az olvasók elibe egy oly példát hozok, amelynek magam szemmel látott tanúja vagyok. Sajnálom ugyan azt, hogy akkor, midőn azt láttam, nem voltam úgy elkészülve, s a természet munkáival, az emberiség történeteivel s a pszichológiával annyira nem voltam esméretes, hogy azt a haszonnal nézhettem volna, amint most nézhetném. Történt ez 1781-ben, életemnek tizenhetedik esztendejében, csak kevéssel azelőtt, hogy

a külső országi universitásokhoz tett utazásomat megtettem. Azt tartom mindazáltal, hogy azok a jegyzések, amelyeket akkor tettem, és amelyekre visszaemlékezhetem, legalább azon okból sem lesznek egészen érdemetlenek a közönségessé tételésre, minthogy ezen ritkábban előforduló jelenségeknek galériájokat egy originalis darabbal fogják gazdagítani.

Történt az, amit beszélteni kezdek, a hazámban, Brassóban. Egy oláh lakosa a külvárosnak, nem tudom, mi okból, a Brassó és Oláhország között fekvő nagy erdőbe ment vala; s amint mélyen behatott az erdőbe, valami igen különös állatot látta meg egy fán. Elejéntén medvének állította azt, s nem mert sok ideig feléje közelíteni: de nekibátorodván, látta, hogy az, amit medvének gondolt, valami olyas, mint az ember. Hozzászólt, de nem kapott feleletet; sőt inkább látta, hogy az esméretlen állat mindég feljebb mászott a fa ágain. Az oláh elálmélkodva nézett rá sokáig, s elcsudálkozott, látván, hogy ez az esméretlen teremtés, akit már ekkor embernek kezdte tartani, falevelet eszik. Hosszas szemlélése, és az a félelem, amelyet ez az állat az oláh előtt való feljebb mászással mutatott, végtére reáveték ezt, hogy a fára utánamásszon, s azzal a kötéllel, amely szerencséjére tarisznyájában volt, megkösse. Úgy is lett, elérte ezt a fa tetején, s öszvekötvén lábait, levonta a fán, s a földre levetette. Így könnyebb vala osztán kezeit öszvekötni, mint kétségkívül úgy lehetett volna, ha lábai meg nem lettenek volna kötözve. Ekkor feloldozta a lábait, megfordult Brassó felé, s úgy hajtotta maga előtt rendes találmányát, mint a rabot hajtani szokás, bé a városba.

Itt házról házra vezette őtet az oláh, s pénzért mutogatta. E szerint jutottam én is annak látásához. Termete közepszerű nagyságú vala, tekintete vad, szemei mélyen béesettek, és szilajon forgók; homloka nem dombos, hanem béhorpadt; rövid és bénótt; hajai szürke színűk, mint a hamu; szemöldöke sertés, s szemei felett lefityegő; orra pisze és bélapúlt; szája feltátott, és azon a lélekzetet nem szívta, hanem hörbölte, nyaka felpuffadt, s gégéje táján gelyväs forma, nyelve nehezen forgó, szája előrenyúló, orcája inkább béesett, mint gömbölyű, s szintén úgy, mint az egész képe, mocskossárga színnel befutott. Első meglátása is mutatta, hogy ez a kép okos elmével bíró állat képe nem lehet, annyira jelengette magát belőle a vadság; s engemet megerősített azon

vélekedésemben, melyet már azelőtt is tartottam, annak utána pedig a bolondok házaiban újabban igaznak találtam, hogy az elmésség, okossággal bírás képeinkbe nyilvánáságos jelenségeit nyomja. Teste, kivált a hátán és mellén egészen szőrös volt, karja és lábszárai izmosabb, húsosabb, mint más embereknél látszani szokott; bőre oly töpörödött és oly ocsmány sárgás színű, mint képén; marka oly vastag bőrű, és körmei felette hosszak. Könyökén és térde kalácsán a bőr keményebb volt sokkal, mint másoknál lenni szokott. Két lábon, azaz felegyenesedve járt ugyan, de lépései restek, lomhák voltak, s magát minden lépten egy lábáról a másikra lökte. Feje előre hajlott, mely onnan eshetett, mivel az erdőben talán négy lábon járt. Bocskorban vagy csizmában elejéjén járni teljességgel nem akart.

Beszélni nem tudott, hanem csak mormolt és érthetetlen hangot ejtett, midőn vezetője továbbhajtotta, s az siránkozó nyívásra változott el, midőn fákat vagy erdőt látott. Ez történt véle azon háznál is, amelyben én laktam, midőn ablakomból egynehány közel álló fákat szemléle, s nékem úgy tetszett, hogy azáltal oda való kívánczóságának igen világos jeleit adta.

Nem lehetett az értelemnek benne semmi munkáját sejdíteni; s semmit sem mutathattak néki olyat, amivel gyönyörködésre ragadtathatott volna. Sem szót, sem intést, sem semmi jelt nem értett. Mindegy volt előtte nevetni vagy haragot mutatni: megindulás nélkül nézte ő azt. Nem vala benne semmi természeti gyorsaság, vagy valami eránt való hajlandóság, amelyet más esetekben az ilyen vademberek körül tapasztalni lehet, és amelyet Condamine *Histoire d'une jeune fille sauvage* nevű írásában említ azon vad leányról, akinek történeteit előadja. Nem vett semmin részt, nem kapott semmin, midőn legelőször láttam, melynek oka az lehetett, hogy új állapotjával egészen esméretlen volt, s a régire kívánczolt vissza. Éppen ennek tulajdonítom még azt is, hogy az első esztendőben az asszonyok látása mellett sem mutata semmi megindulást, semmi ösztönt: holott három esztendő elmúlásával már ilykor kíváncságát mindég örvendező nevetéssel, sőt gyakorta mozdulataival is jelengette.

De valamiképpen kedves hajlandóságokat nem lehet első esztendejében benne tapasztalni, úgy nem mutatott

kedvetleneket is különben, hanemha valóságos fájdalmat érze. Mert ami mások előtt csak első meglátásra is borzadást indított, ő azt minden megindulás nélkül nézte, s abban semmi veszedelmet nem sejtített. Ha egy gombostűvel valaki az elevenjéig hatott, futásnak iramodott: de megindulás s megrettenés nélkül nézte, midőn a kivont kardot valaki előtte forgatta vagy mellének szegezte. Azt sem lehet mondani, amit más vadon talált emberek mutatni szoktak, hogy ez félt volna az idegenektől: néki mindegy vala, akár csoportosan gyülekeztek öszve körülötte a nézők, akár magának hagyva volt. – Semmiféle muzsika nem érdekelte szívét; s csak azt lehetett észrevenni, hogy a dobszó által megrettent, s eltávozni igyekezett.

Azon hevesebb indulatok közül, amelyeket mi passióknak nevezünk, csak az egy régi honja felé való kívánczozást lehet tapasztalni; mely idővel, midőn újabb állapotjához szokni kezdte, elmúlni látszatott; és bizonyos mértékű kedvetlenséget és haragot, ha éhségét és szomjúságát annak idejében le nem csillapíthatta. Ilyenkor talán az embereket is öszvemarta, holott egyébkor sem embert, sem másféle állatot nem bántott.

Azon emberi alakon kívül, melyet le nem vetkezhete, és szerencsétlen állapotja egészen el nem változtathata, nem lehetett benne azokat a megkülönböztető jeleket látni, amely az embert más teremtésektől oly világosan kieszmérteti. Sőt inkább szomorú tekintet vala az, amellyel látta az ember, hogy vezetője előtt idébb-odább miként bicegett, vad szeme forгатásával mint mormogott, s nem vévén semmiben részt, akármit látott maga körül, a vadak lakóhelye felé mint kívánczozott. Valamikor a városon kívül vitettetett, meg kellett néki kötöztetni, mert különben kifejtette volna magát vezetője karjai közül, s a kerteknek ment volna, melyeket erdőknek gondola.

Míg a főtt ételekhez szokott, eledele falevél, fű és nyers hús volt. Közel elmúlt fél esztendeje, míg a főtteket ehette; melynek utána vadsága szemlátomást kezdte szelídülni.

Mennyi esztendős lehetett, meghatározni nehéz. Én öt huszonhárom vagy huszonöt esztendősnek véltem. Legalább azt mutatja az, hogy annak utána magasságában semmit nem nőtt, és semmi beszélést nem tanulhatott. Három

esztendővel azután, hogy őt legelőször láttam, még szintoly szóvalan vala, mint azelőtt, noha másban sokban változott. Tekintete, képe még ugyan mindég olyan teremtést mutata, aki értelemmel nem bír, de sokkal szelídebb s nyugodalmasabb, s járása könnyebb és rendesebb vala. Legkedvesebb eledele ekkor a kása volt, s éhségét érthetetlen mormogással jelentette, valamint azon támadott örömét, hogyha ezen kívánságát teljesítették, szemlátomást való vidámsággal; s már ekkor kanállal is tudott enni. A csizma- és ruházathordáshoz is nékiszokott, de azoknak rongyosságokkal nem gondolt legkisebbet is. Idővel magától is haza tudott akadni; s ha valaki az üres korsót kezébe adta, a kútra ment, megmerítette, s visszahozta. Ez vala az az egy szolgálat, amelyet gazdjára körül tett. Azon házakhoz is el tudott magától menni, ahol néha jól tartották.

Mindazáltal, ámbár sok cselekedeteiből az látszott, hogy ő némely előtte elkövetett cselekedeteket követni, hímezni nem egészen alkalmatlan: mégsem lehet mondani, hogy azon természeti munkákon kívül, amelyek az evéshez, iváshoz, alváshoz igen közel járnak, egyebeket is úgy tanult volna meg, hogy el ne felejtse ismét. Délben és este azokhoz a házakhoz ment el, ahol valamit kapni reménylett; éjszakára pedig vackát elkészítette.

A pénzzel való élés előtte mindvégig esméretlen volt. Elvette azt, de csak azért, hogy véle, mint a gyermekek, játszhasson; s nem mutatta semmi kedvetlenségét, ha azt elvesztette is. Hasonló volt az oly gyermekhez, akinek természeti tehetségei kifejtőzni kezdenek, csakhogy ő abban semmi szemlátomást való előmenetelt nem tehete, hanem mindég csak az alsó grádícson marada.

Abban is hasonlított a gyermekhez, hogy mindenre elbámult, de szemeit ismét megilletődés nélkül fordította tovább, hogy újabb tárgyra bámulhasson. Mint a gyermek, mikor tükröt lát maga előtt, a benne látott képet a tükör megett kereste, de csendesen vesztegett, ha meg nem találta. Így hallgatta a muzsikát is. Úgy tetszett, mintha gyönyörködve hallgatta volna clavieromnak hangjait, de félve vonta félre magát, midőn arra kényszeríttem, hogy rajta hangot ejtsen.

Elhagyván Brassót 1784-ben, még életben hagytam őt; azóta nem értekeztem eránta.

Jámbor Jean Jaques Rousseau, nem fojthatom meg magamban azt a bosszankodást, amelyet a te álmodozásod támaszta, azt állítván, hogy azok a boldog halandók, akik magokat a társasági élet kebeléből erdőségekbe vonják. Tekintheztél volna erre a nyomorultra, s megláttad volna, mennyivel boldogabb a te állapotod az övénél. Ha igaz az, hogy az értelem bírása emel bennünket feljebb a barmoknál, úgy az is igaz, hogy az csak a társaságos élet kebelében léphet óhajtott tökéletességre; egy olyan társaságos élet kebelében, amelynek tagjai az értelemmel tökéletesen bírnak.

Hogy ezen hónapos írásnak olvasói több hasonló példákkal is esmérthessenek meg, azon lések, hogy a következő darabokba némely efféle tudósítások iktattathassanak.

ISMERETLEN FORDÍTÓ

A TÖRVÉNYEKNEK VELEJÉRŐL

(1790)

I. KÖNYV

I. RÉSZ

*A törvényekről, azon közben és tekintetben,
melyben azok a különb-különb féle valóságokkal vagnak*

A törvények a legszélesebb értelemben vévén oly szükséges közök és tekintetek, melyek a dolgoknak természetekből folynak, és ezen értelemben minden valóságoknak vagnak törvényjeik. Az Istenségnek vagnak törvényjei; a testi világnak vagnak törvényjei; az embernél felsőbb értelmes valóságoknak vagnak törvényjeik; az oktalan állatoknak vagnak törvényjeik; az embernek vagnak törvényjei.

Azok, akik azt mondották, hogy *minden mívek, valamelyeket mi ebben a világban látunk, a vak történet által hozattattak valóságra*, igen nagy képtelenséget mondottak, mert hova lehet nagyobb képtelenség, mint egy oly vak történet, mely az értelmes valóságokat alkotta volna?

Vagyon tehát egy eleve való értelem, és a törvények nem egyebek, hanem azon közök, melyek ezen eleve való értelem és a különböző valóságok között vagnak, és azok, melyek magok ezen különb-különbféle valóságok között feltaláltak. Az Istennek vagon köze a világhoz mint Teremtőnek és Megtartónak; azok a törvények, melyek szerént ő teremtett, ugyanazok, melyek szerént megtart. Ezen mértékek szerént munkálkodik ő, mivel azokat esmérte s tudta: esmérte azokat, mert ő alkotta; alkotta, mert közök vagon azoknak az ő bölcsességéhez és hatalmához.

Holott látjuk, hogy a matériának mozgása által formáltatott és az értelemről megfosztatott világ mindenkor fennáll; az ő mozgásainak változhatatlan törvényjeiknek kell lenni, és ha valaki magának ezen kívül egy más világot képzelhetne, annak is állandó mértékei lennének, vagy ha nem, összeomlana.

És így a teremtésnek míve, mely különben mérsékeket nem esmérő szabad akarat szerint való mívnek láttatott lenni, szinte oly változhatatlan mérsékeket tészon fel, valaminéműeket az istentagadóknak (*atheusoknak*) vak történetjek. Képtelenség volna azt mondani, hogy az Isten ezen mérsékek nélkül igazgathatna a világot, mivel a világ azok nélkül fenn nem állhatna.

Ezen mértékek nem egyebek, hanem egy állandóképpen felállított köz s tekintet. Egy megmozdult test és más megmozdult test között, a test öszveségének és gyorsaságának egymáshoz való közöktől függ, miképpen határozottassanak meg, miképpen sokszoroztassanak, kisebbítettessenek vagy elenyészsenek minden mozgások, minden különbözőzés *egyenlőség* itt; minden változás, *állandóság*.

A különös értelmes valóságoknak lehetnek törvényjeik, melyeket önnönmagok megszabtak, de olyanok is vagynak, melyeket nem magok csináltak. Minekelőtte még az értelmes valóságok lettek volna, a lehetőségnek állapotjában voltak, lehető közeik voltak tehát, s következésképpen lehető törvényjeik. Minekelőtte szabott törvények lettek volna, az igazságnak lehető közeik s tekinteteik voltak. Azt mondani, hogy sem igazság, sem igazságtalanság nincsen azon kívül, amit az írott törvények parancsolnak vagy tilalmaznak, éppen annyi, mintha valaki azt mondaná, hogy a kerek körben nem voltak addig minden sugárok egyenlők, míg a kerek kör ki nem cirkalmaztatott.

Meg kell tehát vallani, hogy az egyenes igazságnak lettek légyen közeik s tekinteteik, melyek elsőbbek az írott törvényeknél, amelyek azokat lábra állították. Mint p. o. – feltéven, hogy emberi társaságok légyenek – igazság volna az, hogy magát minden azoknak törvényjeikhez alkalmaztassa; hogy, ha oly értelmes valóságok vagynak, melyek valamely valóságtól valami jót vettek, azokhoz azon jóért háládatossággal kellene viseltetni; hogy, ha valamely értelmes valóság értelmes valóságot teremtett volna, a teremtettnek meg kellene azon függésben maradni, melybe őtet az ő eredete helyhezette; hogy egy értelmes valóság, mely egy más értelmes valóságot

valami gonosszal illetett, megérdemlje azt, hogy ugyanazon gonosz essék rajta; és így tovább.

De az értelmi világ korántsem igazgattatik oly helyesen, mint a természeti világ. Mert ámbár annak is szintén úgy törvényjei légyenek, melyek természetjekhez képest változhatatlanok, de mégsem követi azokat oly állandóul, mint a természeti világ az övéit. Oka ennek ez: mert az értelmes valóságok, az ő természetjek szerint, határok közé szorítottak, következésképpen a tévelygésnek alája vettek, és másrésről természetjeből foly, hogy saját okokból munkálkodjanak. Nem követik tehát állandóul eredeti törvényjeiket, sőt még azokat sem mindenkor, melyeket magok szabnak magoknak.

Nem tudjuk, ha ugyan az oktalan állatok a mozgásnak közönséges törvényjei szerint igazgattassanak-é, vagy pedig valamely különös mozgás által. De akár mint légyen, nincsen nékiek az Istenhez szorosabb közök, mint a többi testi világnak, és az érzés csak azon tekintetben vagyon nékiek hasznokra, melyben vagy egymás között, vagy pedig önnönmagokra nézve állanak.

A gyönyörűségnek kecsagetése által tartják ők fenn különös lételeket, és ugyanazon édes hitegetés által tartják fenn nemeket. Vagynak nékiek természeti törvényjeik, mivel egyesítették az érzés által; nincsenek frott törvényjeik, mivel nem az esméret s tudomány által lettek egygé. Mindazáltal mégsem követik változhatatlanul természeti törvényjeiket: a plánták, melyekben különben sem esméretet, sem érzékenységet nem veszünk észre, jobban követik azokat.

Az oktalan állatoknak nincsenek azok a felsőbb méltóságok, melyek nekünk vagynak, de mindazáltal bírnak olyakkal, melyekkel mi nem bírunk. Nincsen benne a mi sajátunk, a reménység, de a mi félékenységünk sincs: meghalnak, mint mi, de nem esmérük a halált, sőt nagyobb részént jobban vigyáznak a magok megtartásokra, mint mi, és nem élnek oly rosszul indulatjaikkal.

Az ember mint természeti (vagy testi) valóság, valamint más testek, változhatatlan törvények által igazgattatik. Mint értelmes valóság szakadatlan megrontja a törvényeket, melyeket az Isten felállított, és változtatja azokat, melyeket maga szabott. Magának kell magát vezérelni, és mégis határok közé rekesztetett valóság, a tudatlanságnak és tévelygésnek alája vettetett, mint minden véges értelmek, s emellett még el is

veszti az ő különben is erőtlenséget, tudományját; mint érzékeny teremtmény ezer meg ezer indulatoknak lézsen martalékja. Egy ilyen valóság minden szempillantásban elfelejtkezhete Teremtőjéről; az Isten a vallásnak törvényjei által visszavonta őtet magához. Egy ily valóság minden per centésben elfelejtkezhete magáról; a bölcselkedők (filozófusok) az erkölcsi törvények által intették, oltalmazták őtet. A társaságban való életre teremtett valóság lévén, abban másokról elfelejtkezhete; a törvényadók a társaságbéli és polgári törvények által visszatérítették őtet kötelességeire.

II. RÉSZ

A Természetnek törvényeiről

Mindezen törvények előtt valók a Természetnek törvényjei, melyek azért neveztetnek így, mivel csak egyedül a mi valóságunknak mivoltából folynak. Hogy ezeket jól megismerjük, szükség, hogy az embert a társaságoknak felállítatások előtt való állapotjában vegyük gondolóra. Amely törvényeket ő ezen állapotjában bévenne, azok volnának a Természetnek törvényjei.

Az a törvény, mely valamely Teremtőnek képzetét (ideáját) mibelénk nyomván, bennünket annak feléje vezérel, legelső a *Természetnek törvényjei* közül fontosságára, de nem ezen törvényeknek rendjekre nézve. Az ember természetnek állapotjában az esméretre szolgáló tehetségekkel bírna inkább, mintsem az esméretekkel magokkal. Világos az, hogy az ő legelső képzetjei nem volnának szemlélődző képzetek; elébb gondolkodnék az önnön valóságának megtartásáról, mintsem hogy annak eredetét keresné, nyomozná. Egy ily ember eleinte csak a maga erőtlenségét érezné, félékenysége rendkívül való volna, és ha ugyanerre tapasztalt példa kelle ne, ám tekintsük meg az erdőkben talált vad embereket, ezek mindentől rettegnék, mindentől futnak.

Ezen állapotban magát minden kisebbnek érzi másnál, alig van, aki magát mással csak egyenlőnek érezze is. Senki sem igyekezne tehát senkit is megtámadni, és így a Természetnek legelső törvényje lenne a békesség.

Az a kívánság, hogy egy a másikat hatalma alá vesse, melyet *Hobbéz* legelsőben is mindjárt tulajdonít az embereknek,

fundamentom nélkül való. A szolgaságnak és az uraságnak képzetje oly sokrétű és oly sok más képzetektől függ, hogy az éppen nem lehet az a legelső, mely az embernek legelsőbben mindjárt elméjébe ötlene.

Hobbéz azt kérdi: „Ha az emberek a természeti állapot szerint ellenséges állapotban nincsenek, miért járnak tehát mindenkor fegyveresen? És miért vagynak kulcsaik házaiknak bezárásokra?” De ki nem látja, hogy a társaságoknak felállítatások előtt tulajdonítja ő az embereknek azt, ami csak azoknak felállítatások után történhetik meg rajtok, mely osztán okokat találatat övélek a megtámadásra és a magok védelmekre.

Erőtleniségének érzéséhez hozzáadná az ember a természetnek állapotjában szükségének érzését. És így lenne a Természetnek második törvényje, mely őtet a maga eledelének keresésére izgatná.

Azt mondtam feljebb, hogy a félelem az egymástól való futásra indítaná az embereket, de a mindkét részről való félelemnek jelei mindjárt arra vennék őket, hogy egymáshoz közelítsenek. Emellett vitettetnének arra az által a gyönyörűség által is, melyet egy állathoz való közelítéséből magában érez. Ami több, az az édesgető valami, melyet a két nemek az ő különbségek által egymásba lehellenek, nevelné ezen gyönyörűséget, és a természeti, egymáshoz szüntelen újított kérelem lenne egy harmadik természeti törvény.

Az érzésen kívül, mely az emberekben eleinte mindjárt bennek vagyon, arra is lépnek még ők, hogy esméretjeik, tudományjaik légyenek: és így egy más kötelék is vagyon, mely a több állatoknál nincsen.

Azért egy új indítóokok vagyon arra, hogy egyesüljenek, és a társaságban való életnek kívánása lesz e szerint egy negyedik természeti törvény.

III. RÉSZ

Az írott törvényekről

Mihelyt az emberek társaságban vagynak, elvesztik az ő erőtlenségeknek érzését, megszűnik az egyenlőség, mely közöttök vala és az ellenséges állapot áll elő.

Minden különös társaság kezdi saját erejét érezni, mely szüli az ellenkedésnek állapotját, nemzetből nemzetbe. A magános

tagok kezdik minden társaságban külön-külön érezni a magok erejeket; a társaságnak fő-fő jussait igyekezi ki-ki maga hasznára, javára fordítani; melyből támad közöttök az ellenkedésnek állapotja.

Az ellenséges állapotnak ezen két nemei állítják fel az emberek között a törvényeket. Úgy gondoltatván az emberek, mint akik egy ily nagy planétának (bújdosó testnek) lakosi, kiknek különb-különbféle nemzetekre kelle feloszlatni, vagynak nékiek törvényeik azon közben és tekintetben, melyben mindezek a nemzetek vagynak egymáshoz képest – és ez a *nemzeteknek törvényje*. Úgy gondoltatván, mint akik ugyanazon egy társaságban élnek, melynek gyámolítottatni és fenntartatni kell, vagynak nékiek törvényeik, azon közben s tekintetben, melyben vagynak az igazgatók az igazgatottakkal – és ez a *társaságnak törvényje*. Ezenkívül vagynak még nékiek törvényeik azon közben s tekintetben is, melyben vagynak minden polgárok egymás között – és ez a *polgári törvény*.

A *nemzeteknek törvényje* természettel fundáltatott ezen állatáson, hogy a különb-különbféle nemzetségeknek a békességnek idején egymással oly kevés gonoszt kelletik tenni, valamint csak lehet valóságos hasznaik és jussaiknak megsértesek nélkül.

A hadakozásnak tárgya a győzödelem, a győzödelemnek a nyereség, a nyereségnek a megtartás. Ezen állatásból és az előbbeniből kell minden törvényeknek folyni, melyekből a *nemzeteknek törvényje* áll.

Minden nemzeteknél vagyon valami nemzetek törvényje, és még az *irokoknál* is, kik különben a magok foglyaikat megesszik. Követeket küldenek és fogadnak ezek el; hadi és béke-törvényeket esmérnek, csak az a hiba, hogy ez az *ő nemzetek törvényje* nem igaz állatásokon fundáltatott.

A nemzeteknek törvényjeken kívül, mely közönségesen minden társaságokat illet, vagyon még minden különös társaságnak *társaságbéli törvényje*. Igazgatás nélkül egy társaság sem állhatna fenn. *A minden magános erőknél egyesítése teszi azt, amit társaságbéli állapotnak nevezünk, azt mondja igen helyesen Grávina.*

A közönséges erő lehet *egy magános főnek* vagy pedig *töb-beknek* is kezén. Némelyek úgy vélekedtek, hogy mivel az atyai hatalmat a természet állította fel, tehát legillendőbb

volna a természethez az *egy magános fő* által való igazgatás. De az atyai hatalomnak példája semmit sem erősít. Mivel ha egyrésről az atya hatalmának valami köze vagyon is az egy magán való igazgatással, de másrésről az atyának halála után megint a testvérek hatalmoknak vagy a testvérek halálok után az unokák hatalmoknak, a többek által való igazgatással vagyon közök. A társaságbéli hatalom szükségesképpen több háznépeknek egygé letteket foglalja magába.

Inkább mondhatjuk azt, hogy a természethez legmérséklettebb igazgatás az, melynek különös mivolta legjobban megegyez a népnek, melyért felállított, mivoltával, állapotjával.

A magános erők nem lehetnek egygé, hacsak minden akaratok egygé nem léssenek. *Ezen akaratoknak egygé léteben*, azt mondja ismét *Grávina* igen helyesen, *áll a polgári állapot*.

A törvény átaljában nem egyéb, hanem az emberi okosság, amennyiben az a földnek minden népeit igazgatja, és külön-külön minden nemzetségeknek társaságbéli és polgári törvényjeiknek nem egyebeknek kell lenni, hanem csak azon különös eseteknek, melyekre ez az emberi okosság által alkalmaztatik.

Oly alkalmazatosoknak s illendőknek kell ezeknek a néphez lenni, melyeknek kedvéért alkottattak, hogy igen nagy véletlen történet legyen az, mikor egy nemzetnek törvényjei más nemzethez illenek.

Szükség, hogy szoros közök legyen azoknak a felállított vagy felállítatandó természetjéhez és fundamentomához; akár már formálják azok azt, mint a társaságbéli törvények; akár gyámolítsák s oltalmazzák, mint a polgári törvények.

Kell azoknak hallgatni a tartománynak *természeti mivoltához* is, a hideg, a meleg, vagy a mértékletes vidékhez, övezethez; a földnek minéműségéhez, fekvéséhez, nagyságához, a népeknek életek módjához, amint azok vagy a földművelésből, vagy a vadászatból, vagy a baromtartásból élnek; alkalmaztattaknak kell azoknak lenni a szabadságnak mértékjéhez, grádicsához, melyet annak mivolta megszenvedhet; a lakosoknak vallásokhoz, hajlandóságokhoz, gazdagságaikhoz, számjokhoz, kereskedésekhez, erkölcsöikhez, szokásaikhoz. Közeik vagynak azoknak utoljára egymással, közeik vagynak eredetjekkel, a törvénytévének céljával, a dolgoknak, melyeken fundáltattak,

rendjével. Mindezekben a tekintetekben szükség azokat meg-
szemlélni.

Ez az, amit én ezen munkámban végbevenni magamra
vettem. Mindezen közöket s tekinteteket meg fogom én viz-
sgálni, mindezeknek öszvesége az, amit a *törvények velejének*
nevezünk.

Nem választottam el a *társaság törvényjeit a polgári törvé-
nyektől*, mert minthogy én nem a törvényekről, hanem a tör-
vényeknek velejeikről beszélek. Ez a törvények veleje pedig áll
azon különb-különbféle közökben s tekintetekben, melyek-
ben a törvények lehetnek a különb-különbféle dolgokhoz
képest; inkább kellett nékem ezen közöknek és ezen dolgok-
nak rendjeket követnem, mintsem a törvényeknek természeti
rendjeket.

Legelsőben is tehát meg fogom vizsgálni azokat a tekinte-
teteket, melyekben vagynak a törvények a természetre és akár-
mely igazgatásnak fundamentomára nézve; és mivel ezen
fundamentomnak, állatásnak legfőbb köze vagyon a törvé-
nyekhez, igyekezem azt jól megesmérni és kitanulni; és ha
azt egyszer megállíthatom, meg fogja minden látni, miképpen
folyjanak abból, mint önnön forrásokból, a törvények. Azután
általlépek a több tekintetekre, melyek különösebbeknek lát-
szanak s at.

ISMERETLEN SZERZŐ

PROCURATOR SIMON ÉS VINKLER A MÁSVILÁGON

(1791)

Simon: Különösen örvendem, hogy találhatalak. Úgy értem: a többi között a perek folytatásában is nagy változás esett Erdélyben. Te, úgy hallom, kötölösségedet értetted, s mellett egyenes szívű, előhittől, vagyis hogy deákosan szóljak, praejudiciumtól üres ítéletű ember voltál, beszéld el, kérlek, rövideden, miből álljon az a változás.

Vinkler: Magam is örvendem, hogy azzal a lélekkel találkozhattam, mely a világon viselt köteletségem nemében ritka nevet hagyott maga után. Kévénságodnak azért jó szívvel eleget tészek: most ha kinek mi keresete vagyon, admonitióról, citatióról, certificatióról s több effélééről nem is gondolkozik, hanem azonnal egy rövid, magában egyedül csak a dolog valóságát foglaló írásba vészi a panaszát, ehhez hozzátészi mindazoknak a leveleknek mását, amelyekkel panaszának valóságát bizonyítani kívánja, és kéri a bírót, hogy tétessen eleget. Ezt a panaszt *actionalis libellus*nak hívják. Ennek a panasznak az hátára azt a rendelést teszi a bíró, hogy adassék által a más félnek ennyi vagy amannyi napok alatt téendő feleletre; az ilyen rendelésnek *decretatio* a neve.

Simon: Hány napot szab a feleletre a bíró?

Vinkler: Ebben különbség vagyon. A rövidebb természetű perekben, ha az alperes a bírónak lakhelyében vagyon, 30 napot; ha az alperes a bírónak lakhelyén kívül, valahol az hazában vagyon, 60 napot; az hosszabb természetű perekben pedig, akár a bíró lakhelyében, akár azon kívül legyen az alperes, 90 napot ad a feleletre a bíró. Ezek alatt a napok alatt tartozik az alperes feleletét ugyancsak a bírónak beadni, és ahhoz ragasztani minden leveleknek mását, melyekkel feleletének valóságát akarja bizonyítani. Ezt a feleletet a bíró a rövidebb

perekben 14, az hosszabbakban pedig 30 napok alatt téendő válasz végett, mely *replicának* nevezetik, a felpereshez utasítja, minden különbség nélkül, akár a bíró lakhelyében legyen a peres, akár nem. Mert mindjárt az első írásnak beadásával ki kell nevezniük a pereseknek egy, a törvényszék helyében lakó olyas hiteles embert, kinek minden írások kezébe adathassanak, amelyeket magokat abban a perben annak utána előadják.

Simon: De hátha az alperesnek feleletében olyan dolog jön elő, melyre a felperesnek személyese meg nem tud magától felelni?

Vinkler: A személyesnek hites szószólónak kell lenni, a szószólónak pedig most kötelességében áll, hogy addig lépést se tégyen a perben, míg magát mindazokban készen nem látja, valamelyek a pernek folytatásában magokat akár mely környüállásokban is előadhatják.

Simon: Emellett adhatja magát ugyancsak olyan környüállás elő, melyet sem a *causans*, sem a *procurator* nem láthatott előre.

[...]

Vinkler: Hát azt hogy egyezteted meg a törvénnyel, hogy a meghívás a nemesember ellen is, akármi történetben is személyesen essék meg? Hogy a feleletek oly rövid időhöz köttessenek, hogy a feleletre szabott időnek elmúlása miatt elítéltessek a per? Hogy az embernek, ha feljebb viszi is a pert, semmi transmissiója se legyen, melyből a dolognak folyását jövőendőben akár maga s akár maradéka kiláthassa?

Simon: Igen könnyen; azt ugyan megtiltotta a törvény, hogy a nemesembert bizonyos történeteken kívül senki se hívathassa meg személyesen, de azt soholt sem tiltotta meg, hogy személyesen is meg ne lehessen jelenteni a nemesembernek, kinek mi a panasza ellene. Azokra való nézt mindazonáltal, ha kik ebben sérelmeket éreznék, tétethetik oly rendelés, hogy az, aki a panaszt *decretatio* mellett az alpereshez viszi, kérje meg előbb az alperest, ha tetszik-é kézhez venni? Ha tetszik, adja kezébe; ha pedig nem tetszik, vigye ahhoz, akihez utasítja véle. Azt tartom, nem sokan léznek, akik magok ne kívánják kezekhez venni. Különben pedig gondold meg magad, mennyivel jobb az általad előadott módja a meghívásnak annál, mely időmben volt? Elment a *regius* a nemesembernek

valamely tudatlan parasztjához, meghítta az urát általa, ez vagy örökösön abbanhadta, hogy csak akkor ébredett fel az ura, mikor a törvényszék helyéről valamely jó embere megírta vagy izente, hogy ennek vagy amannak foly a pere ellene; vagy ha mit megvitt is a meghívásból urának, a fejér helyett feketét, a fekete helyett fejért mondott, úgy, hogy párt kellett váltani, ha meg akarta az ember látni, kinek mi keresete ellene. Most pedig minden utánajárás és fizetés nélkül adják kezébe a párt akkor, mikor a panasznak mását kezébe adják, éppen által nem láthatom, mivel legyen nagyobb sérelmére akár a törvénynek, akár a nemességnek az, hogy a panasznak mását személyesen adják a nemesember kezébe, annál, hogy, mint azelőtt volt, az evocatoriáknak párját személyesen adták kezébe.

Ami azt nézi, hogy a feleletek, amint mondod, oly rövid időhez szabattak, vesd össze azokat a napokat, melyek az általad előadott mód szerint adatnak a hosszabb vagy rövidebb természetű perekben, azzal az idővel, melyhez a törvény a longus vagy brevis processusokat kötötte. Azt tartom, ha nem többre, bizonyosan kevesebbre nem mennek az általad előmondott úton adatni szokott napok a törvény szerint való időnél. Az első felelet kíván legtöbb időt, minthogy attól függ a többi is, és lássuk meg, erre a törvény ád-e több napot, vagy az új mód. Ez a legrövidebb természetű perekben is 30 napot ád, a törvény pedig az hosszabb perekben is azt kívánja, hogy *in ipso* 8-vo feleljen az inctus. Csak az a baj, hogy amott az 30. napon egyszeribe és egyenesen kell felelnie, itt pedig öt-hat esztendő múlva, Isten tudja, mikor jön el az az *in ipso* 8-vo; amott nem csaphat ki az ember az útból, itt pedig *prohibitával*, *inhibitionaléval*, párkéréssel, processus ellen való exceptióval, repulsióval, exmissióval addig húzhatja, hogy az unokája is hágy az ellene indult pernek terhéből.

Hogy az feleletre szabott időnek elmúlása miatt elítéltesék a per, ez azelőtt is megvolt, csak az a különbség a kettő között, hogy akkor nem volt bizonyos napja, mikorra tartozék felelni, s mégis convinctatott *per non venit*, ha nem volt, ki feleljen helyette; most pedig bizonyos napja vagyon minden feleletnek. Akkor *in totali actione* convinctatott, s meg sem vizsgáltatott, ha törvényes-é vagy törvénytelen a kérés; most pedig a feleletnek elmúlása mellett téendő ítéletet is

a törvényhez kell szabni. Akkor az alperes *prohibitíval*, vagy *inhibitíóval* húzhatta a pert, és ezeknek semmi okát sem tartozott adni, most *restitutiót* kérhet, de meg kell mutatni, hogy a feleletnek a szabott napon való bé nem adásában nem vétkes. Akkor a mást bosszontani vagy költetni kívánó actor, ameddig szerette, addig hurcolhatta az inctust, ha tetszett, folytatta, ha nem tetszett, félbehagyta vagy függőben tartotta a pert; ha az actor nem akarta folytatni, az inctusnak sohasem volt abban módja, hogy magát abszolthassa. Most pedig, valaminthogy a felperes feleletre szoríthatja az alperest, úgy az alperes is feloldoztathatja magát a kereset alól, ha nem folytatja azt a felperes. Hogy pedig az embernek transmissiója legyen, szükségtelennek tartom, mert amint mondád, transmissio helyett való a rotulus.

Vinkler: Úgy vagyon, de mivelhogy a rotulus több diribbóldarabból áll, könnyen elhányódhatik.

Simon: Aki ettől tart, jelentse magát a bírónál, minekutána lefolyt a per, íratasson magának transmissiót a rotulusból, azt tartom, könnyen megnyeri. Volt az az idő magyaroknál is, amikor az embernek attól függött az ártatlansága, ha hév vasat fogott, vagy forró vízbe ütötte s meg nem égette kezét. Magam láttam a kolozsvári konventben arról való levelet, hogy 1521-ben a vajda székének színén Forró, vagyis Petendi Tamás bajvívásra hívja Forró Balázst, meggyőzi, és azért minden jószágát elnyeri. De hogy közelebb jöjjenek, magad is érted, hogy a tilalmas erdőből béhajtott kecskét *ad triduum certifikálta* a szolgabíró, s relatoriát adott arról, hogy elolvastván az instructiót a kecske előtt, végighallgatta, a felelet helyett pedig megmekegé magát. Hiszed-é, hogy ezek törvény szerént estek volna? Korántsem, hanem mind a törvénynek bal magyarázatjából eredtek, s nemde nagy háláadást érdemlenek-é azok, akik ezeket eltörlötték? Természté vált az emberekben a régiséghez való tisztelet. Azt beszéli Urbini Rafael, aki hajdon római tanácsos volt, hogy kirendeli ötet egykor a római tanács, hogy a városnak omladékaiból ásassa ki, ha mi megtartásra méltó régiségeket találhat. Minekutána azokban egynéhány hónapokig ásott, találnak Bachusnak egy képére. Az a tisztelet, mellyel ő a régiséghez viseltetett, egy valóságos remekmunkának nézette azt véle, szentül hitte s meg is ítélte azonnal, hogy ezt bizonyoson ama nagynevű

görög Phidiás vagy Policlet faragta. Azonban valamely Angyal Mihály nevezetű képfaragó Urbini mellett állván, kivessi a zsebiből a képnek egy ujját, odaalkalmaztatja, az honnat le volt törve, s úgy adja ki magát, hogy azt a képet ő faragta, és egynéhány holnappal azelőtt ő ásatta volt oda csak azért, hogy megmutathassa, mely hibás ítéletet tétet az emberrel a régiséghez való tisztelet, s szavának megbizonyíthatása végett törte légyen le annak azt az egy ujját.

Természetté vált, mondom, az emberekben a régiséghez vonzó tisztelet, de itt, az hol az előhittől mentek vagyunk, íteld meg bár magad is, ha azokban, amelyeket eddig mondál, nem jobb-é a perlekedésnek általad eléadott módja annál, mely időmben volt.

[...]

Vinkler: E' mind úgy vagyon, de az ifjúságnak ugyancsak nem kevés hátramaradása vagyon, hogy nincsenek ítélőmesterek, akik mellett magokat a törvényes dolgokban készíthessék, még csak az ítéletek hallgatására sem bocsáttattak bé.

Simon: E' már bajosocska, de ezen is lehetne segíteni: a polgári előmenetelekben eleitől fogva nagy rendetlenségeket és igazságtalanságokat szül az, hogy az hivatalbeli lépések nincsenek úgy kicsinálva, mint a katonáknál; az emberek közönségesen felette sokat tartanak magokról, kapva kapnak Homerusban azokon, amik az isteneket az embereknél alábbvalókká tészik, és el nem hitethetik magokkal azokat, amikben Aesopus az oktalan állatokat okosabbakká teszi az embereknél. Minden társaságban szükséges azért az a rend, melynél fogva nem a képzelődéstől, hanem az érdemtől függenek az hivatalbeli lépések; mert maga képzelődésében a közlegény is elégségesnek hiszi magát a vezérségre, de káplársága választja el, ha elégséges-é csak strázsamesterségre is. Meg kellene tehát az hivataloknak mindenféle nemeiben az egymás után következő grádicsokat állítani, ezekből az elsőre senkit sem kellene másonnat léptetni, hanem az hivataloknak íróházából, az hivataloknak íróházába senkit sem kellene bévenni addig, míg a maga vármegyéinek székének vagy városának előljáróitól bizonyáglevelet nem mutatna arról, hogy vármegyéjében, székében vagy városában ki mellett mennyi időt töltött, s hogy mint viselte magát. A vármegyék, székek vagy városok polgári vagy törvénytevő tisztjei pedig

csak azokat vennék magok mellé, akikben mindazokat a tulajdonságokat feltalálták, melyeket a törvény kíván, hogy valaki a hazában hivatalra léphessék. Azokat, akik ily úton jutnának a kancelláriákra, nem volna miért kizárni a törvényes dolgok folytatásának hallgatásából, és így mind az ifjúságnak módja lenne magát a hazának szolgálatjára készíteni, mind azoknak, kiknek szemek előtt lennének, megesmérni, ki mire való az ifjak közül. Egyedül az a társaság mondhatja magát boldognak, melynek előljárói az alsóbb grádicsokon érdemesítették magokat a felsőbbekre, s eszerént arra a panaszra sem lehetne ok, mely időmben volt, hogy azok is kancellisták, akiknek inasoknak kellene lenniük.

Vinkler: De miből élne így a kancellárián az ifjúság, mert nincs mandatum, nincs expeditio? Miben gyakorolná magát, mert nincs stylus, nincs kancellária sessiója? Kinek lenne fenytéke alatt, mert nincs ítélmester?

Simon: Időmben a törvényszékek tagjainak semmi írások sem volt, mert minden terhét az írásnak az ítélmesterek, secretariusok és notariusok viselték, valamint a törvényszék tagjai mindazáltal, úgy a procuratorok is tartottak asztallal egy-két ifjat, amennyit valaki maga számára készített, egy-két ifjat leültethet amellé, az atyáink is, mi is úgy éltünk ezzel, s a mostaniaknak sem kell sajnálni. De ha ugyancsak annyira elfösvényedett volna a világ, hogy csak ennyit is sajnálanának a mostaniak, a decretióknak s irrotulatióknak ára elég a törvényszékek író-szükségeinek pótlására, a sententiáknak ára adassék annak, aki a causát referálja, mind azért, hogy a dologra ösztönöztessék, mind azért, hogy legyen miből pótolhassa, amit különben egy-két ifjúnak asztalától sajnálna. Emellett valamint azelőtt a párokból s más expeditiókból, úgy most is a levelek másolásából, transumtamokból, ha mely peres transmissiót kívánna, annak írásából, s több efféle írásokból még több jövedelme lehetne az ifjúságnak, mint időmben volt, mert nem volna, miért más vegye el annak két részét, amire az ifjú egyedül dolgozik.

Ami a gyakorlást nézi, az időmben volt stylust úgyis olyanak tartottam, mintha a szegény ifjat azzal kínozták volna, hogy mentől cifrábban tudja összeaggatni a faleveleket csak azért, hogy dolgoz légyen. Valóban vagyon minek örvendjen az haza, hogy az időmbéli stylustól megmenekedett, kárát a

szegény peresekre való nézt eleget, de hasznát én ennek életben egyébben soha semmiben sem láttam, hanem hogy mikor nem akart álom fogni, csak a stylionárét kezdettem magamnak olvastatni, s azonnal elaludtam. Gyakorlása az ifjaknak mindazok mellett, akik mellett lennének, mind a törvények folyásának hallgatásában, mind a kancellárián elejkebe adandó írásokban elég lehetne, ami pedig a fenyítéket illeti, úgyis kell valakinek lenni, aki a kancellárián folyandó dolgokra ügyeljen, ennek fenyítéke alatt lehetnének az ifjak. Ezt mentté kellene egyéb dolgoktól tenni, hanem hogy az ifjakra vigyázzon, azokkal, amint az ítélőmesterek alatt volt, akár maga, akár a kancellária praesesének elsősege alatt sessiókat tartasson, melyeken az ifjak magokat az egymás ellen folytatandó perekben gyakorolhassák. De menjünk tovább, mivelhogy az időmben volt cikornyás stylusoknak vége van, s minden a természetnek egyenes útján foly most a perekben, azt tartom, nem soknak jut eszébe, hogy déákul írjon.

Vinkler: Sőt, kérdjed, hánynak jut eszébe, hogy magyarul írjon?

Simon: E' már képzelhetetlen vakság, bizony elég volna, ha rab és valamely oly hatalomnak volna rabja nemzetem, melynek minden dicsősége s terjedése a római nyelven épült, avagy nem eléggé tapasztalhatták-é még, mely nagy romlására szolgáljon mind az hazának, mind a nemzetnek az idegen nyelvvél való élés?

Vinkler: Éppen annyit segélt a magyarokon a tapasztalás, amennyit a madarakon: ma is abba az hálóba sietnek a madarak, mely közülek tegnap szemek láttára százat meg százat fogott meg. Nem oly régen volt Erdélynek egy dicsőséges magyar vezére, akit talám magad is esmértél, ez azon volt, hogy tiszta magyarsággal váltsa azt az azelőtti literatus stylust: *Referátatik a regium guberniumnak, hogy Kegyelmetek non attentis patriis legibus, et consuetudinibus ezt s ezt mérték pertentálni, hisce azért serio, et sub gravi animadversione committátatik Kegyelmeteknek* s a t. Ezt annyiban véghez is vitte, hogy alatta a fő kormányzéknek rendelkezési tiszta magyarsággal költek, a déákságot mindazáltal ő sem írhatta ki egészen, mert az elejét és végét a rendelkezéseknek ugyancsak alatta is déákul írták; holott éppen olyan szép volt az, hogy magát a rendelésit magyarul írták, az eleje és vége pedig déák

volt, mintha az elejét és végét magyarul, magát a rendelést pedig déákul írták volna. Bezzeg a német nyelven eleitől fogva végig németül tudják magok a magyarok is a rendelést írni. Magyarok voltak Erdélynek nemzeti fejedelmei, s jusson eszedbe az *approbata s compilata*, ki tanulhat azokból valamit, ha csak mind magyarul, mind déákul nem tud?

Simon: E' már más. Az hírnek, névnek, dicsőségek nagy áldozatja az ember, ennek és nem hazájának kívánt akkor áldozni Kurtius, mikor a föld nyílásába ugrott, mert kiáltottak volna csak akkor néki a rómaiak, mikor már paripáján, drága köntösében s fegyverében a nyílás partján állott, s csak volt héja, hogy a nyílásba ugrasson: *csak rajta, de tudd meg azt, hogy magaddal együtt örökösön odalesz a neved is, nem tudom, ha nem fordította volna-é azonnal a kantár szarát.* A dicsőség kívánságának és nem a magyarok boldogságának kívántak azok áldozni, akik a magyar hazába a déák nyelvet hozták. Mivelhogy pedig mindazok, akik azon a magát különbnél különféle színekben fitogtató gyermeki buborékon, a dicsőségen kapdosnak, azon vadnak, hogy mentől tartósabbá tehessék emlékezeteket, azok, akik a déák nyelvnek a magyarok közé lett hozásával keresték dicsőségeket, abban látták emlékezeteknek tartósságát, hogy a déák nyelvet azokkal, melyek nélkül egy emberi társaság sem lehet, úgymint a vallással és igazság kiszolgáltatásának módjával elválaszthatatlanul öszvekapcsolják. Innét vagy az, hogy az igazság kiszolgáltatásának módjában oly déák szókat és kitételeket hagytak magok után, melyektől teljes lehetetlen különben megmenekedni, hacsak maga az igazság kiszolgáltatásának azon módja is nem változik, mellyel azokat öszvefoglalták. És innen jönnek az *approbatában* és *compilatában* azok a déák szók, melyek tégedet botránkoztattak, mivelhogy akkor, mikor az *approbata* és *compilata* íratott, az igazság kiszolgáltatásának még mind az a módja volt, mely az afféle déák szókon épült. De ma már, minekutána az a mód változott, és a perfolyásnak olyan útja állott fel, melyen azokat az azonkívül is csak szószaporító s versengést okozó déák kitételeket minden hátramaradás nélkül el lehet kerülni, megengedhetetlen azoknak a vétke, akik a törvényeknek a déák nyelven való folytatásával nemzeteknek dicsőségét továbbra is abban a békóban kívánják tartani, melybe a déák nyelv által veretett.

De térjünk vissza oda, az honnat eltávoztunk. Képzelem, mennyivel folynak most hamarább a perek, mint időmben; szolgálatomnak nemében nem voltam utolsó ember, de mégsem emlékezem, hogy azok közül a perek közül, melyeket magam kezdettem el, egész életemben csak hármát is végére hajtottam volna. Legrövidebb természetű perek voltak a divisionalisok, mégsem emlékezem egyre is, hogy végére hajtathatott volna azok közül, melyek életemben kezdődtek. Az általad eléadott úton pedig, úgy értem, nemrégiben is egy hozzánk érkezett nagy jószágú s felette öszveszőtt-font keresményű úrnak gyermekei három esztendő alatt annyira vitték, nem tudom, melyik vidéki táblán a divisionalis pert, hogy harmadik esztendőben ki-ki belé ült közülek a maga részébe.

Vinkler: Igaz az, hogy most sokkal hamarább folynak a perek, de úgy tetszik, mégsem sokat kevesednek. Egyik oka ennek, hogy a régi perek felette egymásra gyűltenek volt; másik, hogy most akármely csekély dolgot is feljebb-feljebb lehet vinni, míg két törvényszéknek egyenlő ítélete nem lesz benne. Legfőbb oka pedig, hogy igen nehezen eredtünk belé ebbe az új útba.

[...]

SZATHMÁRI PAKSI SIMON (?)

(18. század)

A FREYMAURER, AVAGY SZABADKŐMÍVES RENDNEK OLTALMAZÁSA

(1792)

TIZEDIK SZAKASZ

A szabadkőművesekre való panaszok

Megyek mármost egy-más nem kevesebbé nehéz punctumra, amely illeti azon panaszokat, melyek sokszor e világon a szabadkőművesek ellen tétetnek. Az igazság hozza magával, hogy azokat el ne múlassam, akármely igen kívánnám is, hogy azon minden becsületes szabadkőműves előtt felette igen kedvetlen ellenvetésekét örökös hallgatással befedezhetném. De tökéletes egyenességet ígértem olvasóimnak, és ezen egyenesség parancsolja énnékem, hogy legkisebb képmutatással se légyek, hanem mindenekben az igazságnak helyt adjak. Az égnek magzatja ez. Ámbár az ő tekinteti a gonoszaknak nehezen esik is, de minden jámborul gondolkozó lelkeknek örömmel kell azt fogadni.

Felette igen igaz hát az, hogy azok között, akik nekünk atyánkfiai akarnak lenni, találtnak olyan emberek, akikre mindaz reállik, amit ellenkezőink szemünkre hánynak. Találunk a szabadkőművesek között olyan embereket, kik az emberiségnek semmi becsületet nem csinálnak, és így bizonyosan a rendnek is gyalázatjára vagnak. Mely kevesen gondolják meg, hogy aki a rendbe bélép, a maga elébbeni tetszése szerint való szabadságából valamin fennhagy, magát bizonyos régulák és kötelelességek alá adja, melyeknek néki egész életén keresztül, szüntelen szemei előtt kell lenni. Úgy tetszik, mintha a szabadkőműves névnek hangja jobban béhatna szívekben, mint azon kötelelességek, melyeket eleikben tesznek, és úgy képzelik magoknak, hogy egyedül a név által és nem

minden kötelességeiknek lelkiismerettel való gyakorlása által juthatnak el a nagy esméretekre és a tökéletességre a mi titkainkban. De ezen dolognak minden körülállásait közelebbről fogom megvilágosítani: talám szolgálhat az az igaz szabadkőműveseknek oltalmazására és azoknak megjobbítására, akik szerencsétlenségekre eltévelyedtenek.

Én esmértem szabadkőműveseket, akik legkisebbé is eleget nem tettek azon kötelességeknek, melyeket tőlök lehetett volna kívánni. Oly embereket, akik oly rossz sáfárok voltak abban, ami a gondviselés kezétől nékiek kiosztatott, hogy nemcsak magokat és tulajdon házok népét a legszomorúbb állapotban helyeztették, hanem magokkal együtt másokat is veszedelembe taszítottanak. Ebből egy nem megvetendő ellenvetés származik, melyet gyakran előhoznak ellenkezőink, és az a gyanúság, mintha a szabadkőművesség által az ember szerfelett való költekezésekre vitettetne, mely a legtehetősebb embereknek romlását maga után húzná.

Ezen ellenvetést csinálják továbbá minékünk, hogy az atyafiúi szeretet, amellyel oly sokat dicsekedünk, csak a mi beszédeinkben találhatik, és hogy elég példákat lehessen mutatni a szabadkőműveseknek egymással való ellenségeskedéseikről. Ez a panasz ismét nem fundamentom nélkül való. Én magam is tudnék példákat előhozni, hogy szabadkőművesek egymással legmérgesebben összevesztenek, és egymás iránt való ellenségeskedéseiket a legmesszebbre való távollételig is kiterjesztették. Nemcsak ezen párticuláris egyenlenségeket hányják pedig szemünkre, hanem utasítanak bennünket egész seregeikre a szabadkőműveseknek, akik egymásnak oly ellenségei lettenek, amicsodást csak cselekedhetnek az Omár és Aly sectái a Mahomet tanítványai között. Ezzel a világ közönségesen tele van.

Panaszolkodnak azon sértegető kevélységről és megutálásról, melyet mutatnak sok szabadkőművesek azok iránt, akik ha nem ellenségei is a rendnek, mindazáltal attól távol vagynak. Én sokszor csudálkozva és szánakozva néztem, úgy, hogy észre nem vettem, miképpen még igen új és igen tudatlan szabadkőművesek magokat az úgynevezett *profánusok* felett felemelték, és azzal dicsekedtenek, hogy ők világosságban vagynak; igen értetlenül élván ezen szólásnak módjával.

Panaszolkodnak a summa-pénzeokről, melyeket kívánnak a felvételendőktől, és nagy kacajt ütnek a tisztelendő titkokon,

melyeket készpénzen meg lehet kapni. A sokat tapasztalt szabadkőművesek fogják esmérni az ilyen aranyok-társaságát, amelynél az úgynevezett *Missionárius Apostolicus*nak jól volt dolga.

Panaszolkodnak a feslett erkölcsökre, melyeket találnak némely szabadkőművesekben, azon kevés becsületre, mellyel viseltetnek a legszentebbhez a vallások között; és nyilván ki mondják, hogy ez s amaz ember, mióta szabadkőművéssé lett, egészen elfajult.

Mindezen panaszokat felveszem, ellenségeink nem vádolhatnak, hogy nem eléggé igazán s becsülettel bánok a dologgal. Én mindezekre csak azt felelhetném, hogy mindezen panaszok csak a hamis, nem igaz lózsikból való szabadkőművesekre illenek, holott ellenben az igaz lózsikból való tagok egészen más formák volnának. De ez csak annyit tenne, mintha az ember azt akarná mondani, hogy az *orthodoxa* vagy igaz hitű eklézsiában mind virtus tükörei vagynak, és minden vétkeket egyedül az eretnekeknél kell keresni, ezek egyedül *vasa maxima peccatorum*, bűnöknek legnagyobb edényei. Senki ezt nekünk el nem hinné, és méltán is.

Sőt inkább azt mondom, hogy nagy része ezen panaszoknak az igaz lózsiból való szabadkőművesekre is tartozik.

De ha ilyen egyenességgel bántam a dologgal, a mi ellenkezőink is meg fogják nékem engedni, hogy minden ezen panaszokra illendőképpen megfeleljek. Megindult szívvel írtam le mindazokat, és az én buzgó atyafiúi kívánságom, hogy mindnyájan kötelességeikhez és rendeltetésekhez illendő módon éljenek, és magoktól eltávoztatnák azt, amelyből minékünk most oly sok keserű szemrehányásoknak kelletik nevedekni. Gyalázatul és vétékül tulajdonítanám magamnak, ha a gonoszokat azért akarnám oltalmazni és menteni, mivel a rend oly szerencsétlen, hogy azokat ölében hordozza. Mindaddig, míg lesznek közöttünk némelyek, kik ezen ellenvetéseket megérdemlik: mindaddig nem lehet kívánni, hogy a világ oly nagy és hasznos vélekedéseket csináljon magának felőlünk, amelyeneket mi csakugyan közönségesen tőle kívánunk.

De mindezeket gondolóra vévén is, igen feltekerik ítéleteket ellenkezőink, ha egyes tagoknak büntetendő cselekedeteiből az egész rendre következést csinálnak, sőt még az ő vétkeiket is, mint az egésznek hibáit, avagy a rendből

folyó következéseket, úgy nézik. Nem szokták soha a személyeknek hibáját magoknak a dolgoknak, közönséges értelemben vévén azokat, tulajdonítani. Ha az ártatlan a vétkesnek sententiájába beléhúzzatik, ez mindenkor vagy az egyeneségnek, vagy a bíró értelmeinek hibája. Egyiket sem akarnák pedig a mi ellenkezőink, midőn szabadságot vesznek felőlünk ítélni, hogy vagy az ő igazságokat és egyenességeket, vagy értelmeiket kétségbe hozzuk; mely mindazáltal egy ilyen ítéletben elkerülhetetlen fogna lenni.

Nincsen továbbá semmi olyan társaság, melynek haszontalan és rossz tagjai ne volnának. A szabadkőművesek, ha eszeken vagynak, és nem fánáticusok, a magok társaságát nem helyhezteszik e világ határán kívül. Nem történik semmi szabadkőművesen oly mesés átváltozás (*metamorphosis*), hogy a csupa felszentelés által egyszerre a tudatlanból bölcs, a rossz erkölcsű emberből virtusnak példája legyen. Maga az, amely minden társaságoknál szentebb, mely isteni szerző által állíttatott fel, legszentebb fundamentumokon megerősítettet, legtokéletesebb régulák és parancsolatok szerint elrendeltetett, és ezenkívül leggyönyörűsebb jutalmakat és legkeményebb büntetéseket foglal magában: értem a Krisztus eklézsiáját, ezzel nem dicsekedhetik. Emberekből áll ez, és a külső igaz hitű eklézsiának kebelében kell még keresni egy más belsőt, melynek száma igen kevésre megyen. A vétkek mindenféle rendekben uralkodnak, és nem szégyenelnek a törvényszékekhez és az oltároknak szentségéhez közelíteni, ahol pedig közönségesen kárhoztattatni szoktanak. Sokaknak talám olvasóim közül kedvetlenségekre lenne, ha ezen dolgot tökéletesebben akarnám folytatni. Azért ezen unalmas levelet inkább fordítsuk el, és menjünk ismét a szabadkőművesekre. Ha azt nem lehet mondani, hogy a keresztyénséget és a keresztyéneket közönségesen rosszaknak kell tartani, azért, hogy annak szerencsétlenül szintannyi haszontalan tagjai vagynak, mint közöttünk találkoznak: úgy minket sem lehet ezért kárhoztatni, hanem ugyanazon igazsággal kell irántunk viseltetni, amelyet tőlünk oly méltán kívánhatnak. Mindaddig, míg legerősebben meggyőzöttetve nem vagyunk, hogy az erkölcstelenségek és hibák, melyeket egyes tagjai valamely társaságnak, akármicsoda nemű legyen is az, véghezvisznek, ezen társaságnak fundamentomos tudományaikból folynak

– mindaddig jónak tartjuk lenni a társaságot, ha szinte annak belső elrendeltetéséről semmi elegendő és tökéletesen világos értelemünk nincsenek is.

Valamely közönségnek egymással ellenkező cselekedeteiből, amely különben úgy adja ki, hogy virtus és jámborság fundamentomos törvényei, és valósággal vagynak is más tagjai, melyek jó erkölcsűek, bizonyosan nem lehet szembentűnő igazságtalanság nélkül az egészeztől balítéletet tenni. A józan okossághoz tehát, az egyenességhez és emberi szeretethez mindenkor illendőbb volna, ha ellenkezőink csak így ítélnének: A szabadkőművesek dicsérik virtusát, felséges voltát és hasznát magok rendjeknek. Meglehet, eléggé azt ki nem tanulhattam. Cájust, Luciust, Nóniust is szabadkőműveseknek lenni mondják. De ők feslett erkölcsűek, a vallásnak és virtusnak megvetői, rossz polgárok: talám nem is szabadkőműveseknek kell nékiek lenni. Ha látnám őket, mikor valósággal a lózsiba mennek, ezt mondanám. Ezek csuda fajzatjai és csemetéi a rendnek, és a szabadkőműveseket az én kérdésemmel megszenyvedhetnek magok között ilyen embereket? De ha a mi ellenkezőink más következtetéseket csinálnak, így bizony igen hirtelenkedve ítélnék, és úgy tetszik, mintha a régi lógica régulára: *Ex meris particularibus nihil sequitur*, teljességgel nem figyelmeznének.

Midőn Alcibiades vétkes társalkodással vádoltatott, midőn ötet valláscsúfolónak, haza árulójának tartották, mégis a különben oly igen hirtelenkedő athénásbéliek nem úgy ítéltének, hogy ezen vétkeseket a titkoknak tulajdonítanák, amelyekre ő fel volt szenteltetve. Nem, sőt inkább így szóltanak, Alcibiades a titkokat megfertőztette.

Ha a gonoszok adósságát a mi titkainknak nyakokba kellene varrni, így a' következne, hogy minden szabadkőművesek istentelenek. De talám leszen annyi egyenességek ellenkezőinknek, hogy így nem ítélnék. Ha találatnak valósággal jó erkölcsű emberek közöttünk, mégis titkaink rosszaknak lenni tartattanak: így ezen jó erkölcsű embereket úgy kellene tartani, mint a régulából való kifogásokat. Miért nem bánnak így az ellenkezőink a gonoszokkal, kiket közöttünk találnak, és akikre oly keservesen panaszolkodnak? Miért nem tartják őket azoknak, amik valósággal, ti. egy magában igazán jó rendnek regulájából való kivételeknek?

De egy kevésbé szorosabban menjünk által magokon ezeken az panaszon. Szemünkre hányják sok szabadkőműveseknek rossz gazdálkodásokat, amely az övéiknek és idegeneknek károkra szolgál. Ha már azelőtt olyanok voltak, minekelőtte szabadkőművesekké lettenek, így bizony nem lehet ezt a társaságnak vétkül tulajdonítani. Legfeljebb is csak vigyázatlanságát lehetne annak vádolni, hogy magát ilyen méltatlan taggal megmocsolja. De micsoda társaság lehet az ilyenektől bátorságba? Lám, a varázsló Simon még a keresztyén társaságba is befúrta magát, aki már azelőtt is mint olyan, esmeretes volt, és azután magát még jobban kinyilatkoztatta. A bűnnek ezer útja vagyon, és az istentelent legnehezebb elkerülni, mivel ő annál több csalárdságokat tud elővenni, melyek ellen a legvigyázóbb ember sem helyhezteheti magát mindenkor bátorságban. Ha pedig valaki, minekutána szabadkőművessé lett, azután vetemedett ilyen magaviselésre: ki tulajdonítja ezt azért a rendnek? Ez olyan ember, aki gyalázatunkra van. Vagy talám valamely varázslóerőt tulajdonítanak a mi törvényeinknek? Talám valamely elleneállhatatlan kegyelmet (*irresistibilis gratia*) foglalnak magokban, úgy, hogy annak, aki szabadkőműves, talám lehetetlen is többé megესni? Ha ez így van, úgy a mi rendünknek több hatalma vagyon, mint a vallásnak, melyben ez fel nem találhatik. Ha a mi tagjaink ilyen hibákba esnek, senkinek kevésbé nem, mint minékünk, hanem egyedül nékik lehet tulajdonítani, hogy réguláinkra lelkiismeretek ellen nem figyelmeztének.

Szemünkre hányják tagjainknak egymás között való veszedéseit. De vajon oka-e annak a rend? Magok ellenkezőink azt mondják, hogy ez ellene vagyon a mi törvényeinknek. Hogy nézhetik hát ők magok az ilyen tagokat? Mint olyanokat, kik kötelességeik ellen cselekszenek. De hol volt valaha olyan emberi társaság a Földnek színein, amelyben a visszázkodásnak lelke a maga magvait széjjel ne hintette volna? Nem gondolván a szeretetről, a türedelemről és az atyafiúi szeretetről való nagy parancsolattal, melyet a vallásnak teremője minden tanítványainak annyira ajánlott, hogy éppen abból esmernék meg azokat, akik az ő oskolájából valók volnának, mégis már az első keresztyének között is háborúságok támadtak. A mi társaságunk szintűgy emberekből áll. Elég az, hogy mi teljes erővel azon munkálódunk, hogy ezen háborúságokat

eltávoztassuk, midőn a mi tagjaink között kiütni akarnának. És mindezek mellett is, a mi társaságunk véghetetlenül felülhalad ezen részben sok más társaságokat.

Még a közönséges ellenkezők is egész pártosok között az igaz szabadkőműveseknek semmit nem árthatnak. Ki költ fel egymás ellen? Secta secta ellen. Kell tiközöttetek öszevesküdt csoportnak lenni, így szólnak itten is, hogy azok, akik becsületes emberek közöttetek, kivilágosodjanak. Az igaz szabadkőművesek ezekben a perlekedésekben legkiseb- bet sem részesülnek. Hasonlók ők az olyan dologhoz értő emberhez, aki a maga ülőhelyéből csendesen néz valamely komédiát, és magát azon tetszés által, melyet a község a párterből most ez, majd amaz íránt nevetés és csapolás által jelent, a maga helyes ítélettételében, melyet egyedül az esméret és igazság vezérel, és amely sem nem süvőt, sem nem tapsol, megháboríttatni nem engedi. Hogyha pedig részesül is abban a szabadkőműves, bizonyosan nagy csendességgel esik meg. Az igazság meggyőzni igyekezik, és minden tévelygést elhárítani, de bátoratlan ő és szemérmes, és visszatér a maga csendességébe, mihelyt lárma akar lenni.

Panaszolkodnak azon sértegető kevélységről és megutálásról, melyet gyakran a szabadkőművesek az idegenek íránt mutatnak. De hogy lehet ezt nekünk vétkül tulajdonítani? A profánusok az olyan szabadkőművesnek, aki magát felettek felemeli, és azt mondja, hogy ő világosságban vagyon, mindenkoron ellenébe tehetik ezt, hogy ő pusztaságból és ürességből áll, és setétség vagyon az ő szívéen és értelmén. Óh, bár csak egy szikráját látta volna is ő a világosságnak, bizony soha arról nem szólott volna, hanem azt a maga szívének legmélyebb rejtekében eltakarta volna! Isteni világosság terjeszti ki magát a mi titkainkon, bétölt az mindent. De soha még abban méltatlan és szeles emberek nem részesültenek, ezek sokkal elébb elmondhatják: Ó, mely közel! De lehet-é igaz és megért elméjű szabadkőműveseknek, akik ama nagy kötelességet esmérük, hogy az idegent is szeretni kell, és nem kevélyen felvont szemöldökkel nézni reá, ilyen embereknek hibáikat vállokra rakni? Az igaz szabadkőműves esméri a maga titkainak érdemét

δενμάζτι καί βιωσιά

és tudja, hogy ő semmi olyan dolgokban nem kevélykedhetik, amelyek csak zálogképpen vagynak reabízattatva.

Panaszolkodnak a nagy summa pénzről, melyet a felvevendőktől kívánnak, és nevetnek az áruba vetett titkon. Méltán nevetnek, és nem ok nélkül reménylik, hogy még valaha egy darab azok közül *plus licitanti*, a többet ígérőnek fog lecsapattatni. De mégis úgy gondolom, hogy az egyenesség szerint fontos megkülönböztetést kell tenni. Nem könnyen van egy társaság is e világon, amely bizonyos költségeknek kitétetve nem volna. Semmi törvényszék előtt perek nem folynak, ahol az al- és felperesnek bizonyos költségeket, már akármely kicsinyek légyenek is azok, nem kellene tenni. Én tudok olyan tartományokat, ahol a szegények a törvényszékektől eligazíttatnak, minthogy ők a per költsége iránt semmi kezességet nem állíthatnak, és mivel semmi szegények dolgát folytató törvény nincsen, és semmi prókátor nem köteleztetik *ex officio*, tartozásképpen nékiek szolgálni. De azért igen igazságtalanul cselekedné az, aki azért azt mondaná, hogy az igazság szolgáltatását készpénzen árulják, és még egy végső *terminust* lehet várni, ahol az többet ígérőknek *publica subhastatione*, közönséges kótyavetyén oda fog engedődni. Oda alább meg fogom jegyezni a régiek titkairól, amelyekről pedig soha nem mondatott, hogy pénzért vásároltattak volna, hogy az azokra való felszenteltetés nem volt minden költség nélkül. De valóba' igazságtalanság, ha a szabadkőműveseket ily hozzájok oly igen illetlen oldalról ítélik meg. Ha szinte az igaz lózsikban is a felszentelés nem esik meg minden költség nélkül: mindazáltal az nem oly elmúlhatatlanul szükséges, hogy éppen semmi felszabadítás (*dispensatio*) abban ne lehetne, és hosszas tapasztalásból sok példákat hozhatnék elő, ahol a felszenteltetés legkisebb költséggel sem volt egybenkötötve. De emellett ezen költségek oly közepszerűek, hogy senkinek terhesek nem lehetnek, aki azok alól ki nem fog vétettetni. Egészen más állapota és célja is vagyon azoknak, mint a nem igaz szabadkőműveseknél, avagy azoknál, akik ha szinte igaz eredetből származtanak is, mindazáltal az igazságnak útját elhagyják, és magokat sokféle bolondságokban és tévelygésekben ejtették. Ezeknek igenis hogy nem lehet szemekre hányni, ha titkaikat bizonyos áron áruba bocsátják, vagy árendára kiadják. Az elcsábító érc

bizonyosan még valaha méltó büntetésekre fog nékik szolgálni. De a mi ellenkezőink igazságtalanul cselekesznek, ha ebben a dologban minden szabadkőműveseket egy rámára akarnak húzni. Mit gondolunk mi azokkal, kik rajtunk kívül vagynak?

Ugyanennek helye vagyon azon panaszokra nézve is, melyeket a feslett erkölcsök és a vallás megutálása iránt tesznek, melyek némely szabadkőművesekben találatnak. A rend egészen gondoltatván, és az egyes becsületes és igaz szabadkőművesek éppen semmit nem részesülnek egyes tagjaiknak rossz cselekedeteikben. Mi halálba utáljuk őket, és kivetjük őket a mi lózsinkból a világ előtt, elég esméretes példák vagynak, úgy-hogy nincsen szükségem azoknak gyűlölséges neveiket, kik magokat reánk méltatlanokká tették, emlékezetemben ismét visszahívni. És ha valaha valamely lózsi félelemből vagy igen nagy lágyságból ezt nem cselekszi, mindenkor csak azt lehet mondani, hogy rossz fenytékben tartja gyermekeit, amely bizonyosan büntetésre méltó, és a rend törvényeivel ellenkezik. De azért magát a rendet és minden lózsikat nem lehet azzal vádolni, hogy rosszba foglalatoskodnak. De nem is lehetett még soha, amennyire én tudhatom, noha Németországnak és más tartományoknak igen sok lózsijokat alkalmasint esmerem, csak egy példát is mutatni, hogy a szabadkőművesek valamely istentelennek pártját fogták volna. Volna csak annyi szabadságunk, mint a külső polgári társaságnak, amely mégis annyi rossz fajzatokkal bővölködik és tele vagyon, hogy azt sokszor rémítő csudának lehet tartani, melytől az ember elszaladhatna; volna csak szabadságunk méltatlan tagjainkat közönséges helyen más büntetésekkel, nemcsak csupa kirekesztéssel megfenyíteni: bizonyosan csakhamar a világ megnyugodó tetszését jelentő szemeket vetne reánk, hogy kötelességeinkre szorosan vigyázunk. De most külső hatalom nélkül, imitt-amott nyomorgattatás alatt is lévén, mi marad nekünk egyéb elfajult gyermekeink iránt, ha nem a kirekesztés és megvetés? Sőt még kéntelenek vagyunk sokat elszenyvedni, minthogy nekünk nem szabad a törvénynek minden keménysége szerint bánni.

Ha akarnának azok a mi ellenkezőink közül, kik különben oly készek a felsőségnak karját minden úton és módon és mindenféle színek alatt ellenünk felemelni; ha akarnának

nékünk kedves szolgálatot tenni, e' volna az: ha a rágalmazások helyett, melyeket gyakran fejünkre öntenek, ha a gyanúság helyett, melyet ellenünk forralnak, úgy rendelnék a dolgot, hogy azok, kik szabadkőművesek volnának, különösen kényszeríttetnének a Státusban minden kötelességeiknek megtartására, mégpedig éppen azért, mert a rendből valók akarnak lenni. Bizonyosan az egész rend meg fogná ezt nékiek köszönni. Angliában és Hollandiában egynéhány igaz lózsiknak rendelkezéséből adattattak ki egynéhány kicsiny munkák, melyek a szabadkőművesek kötelességeiket foglalják magokban: ezek alkalmas zsinórmértékül szolgálhatnának, hogy ahhoz a szabadkőművesek magokviselése megmérettesék. Ez a virtushoz, a józan okossághoz és az egyenességhez sokkal illendőbb volna, mint azon igyekezetek, hogy a mi rendünket teljességgel gyűlölséggé és gyanússá csinálják.

Mindazokból, amelyeket eddig ezen dologban előhoztam, eléggé világosságra jön az ellenvetéseknek és a panaszokból kihúzott következtéseknek elégtelensége, és elegendő az ol-talmazásra. De ha e híjával volnánk is, és mi csak magunkban vagyunk meggyőződve rendünknek virtusáról, jelességéről, ártatlanságáról és hasznos céljairól, így vigasztalhatjuk magunkat azzal, amit Cicero mond egy helyen: ha minden háladatlanok, ha a sok irigyek, vagy hatalmas ellenségek a virtust a maga jutalmaitól megfosztják is, ó, bizonyára néki sok belső vigasztalása vagyon, amelyben örvendezik, és leginkább a maga tulajdon érdemével támogatja magát.

CHÁZÁR ANDRÁS

(1745–1816)

GÖMÖR MEGYE FELTERJESZTÉSE A SAJTÓSZABADSÁGRÓL

(1793)

Felséges Királyi Herceg s Nádorispány!
Nagyméltóságú Királyi Helytartótanács!

Jóllehet a múlt esztendőben Karácsony havának 18. napján felküldött levelünkben Felséges Királyi Hercegségednek és a nagyméltóságú Királyi Helytartótanácsnak alázatosan előhordott állításainknak azt a gyümölcsét reménylettük volna, hogy a nagyméltóságú Királyi Helytartótanács az 1723. esztendőbeli 102. cikkelyben letett, nekünk szüntelenül szemünk előtt forgó meghatározáshoz képest a könyvnyomtatás szabadságát szorító felséges királyi rendelkezéseket, illendő eszközlések által, rólunk elhárítani méltóztatik; mindazonáltal a mi gyűlésünkben felolvastatott, e most folyó esztendőben Szent Jakab havának 25. napján, 16039. szám alatt költ, hozzánk is bocsátott, a különös és királyi szabadságlevéllel meg nem erősített könyvnyomtató műhelyeknek eltörlését parancsoló királyi rendeletét tudtunkra adó jelentésből újra ellenkezőt fájlalva tapasztalni kénytelenítettünk. – És valamint ezen levelet káros következtetésekkel viselőnek nézzük, úgy annak elbocsátásán annyival érzékenyebben megilletődünk, mennyivel világosabban ellenzi az efféléknek közönségesíttetését az 1791. esztendőbeli új törvénynek 14. cikkelye. Valóban, mind formájára, mind belső foglalatjára tekintve el nem bocsáttathatónak találtuk ezen levelet.

Először formájára nézve, azért, mivel

1. a könyveknek kinyomtathatása s megvizsgálthatatása és a műhelyeknek megengedhetése királyi jusnak állítatik;

2. az 1599. esztendőbéli 45. cikkelynek példája után, az ezen levélben leírt rendelkezésnek általhágói ellen büntetés rendeltek.

Másodszor belső foglatjára nézve, azért, mert a szabad írásnak s nyomtatásnak gátlása ellenkezik

1. magával a kitett céllal,
2. az emberi és polgári jusokkal, úgy a természettel is,
3. a nemzetnek boldogíttatásával s méltóságával, és továbbá
4. a pallérozott népeknek gondolkodásával. Ezek felett
5. az ezen levélben foglatott tilalmazás rugójára tekintve gyanús, következésire nézve pedig mind foganatlan, mind veszedelmes.

Ami nézi az

első résznek 1-ső cikkelyét: mi a leírt just királyi jusnak nem tartjuk, nem is tarthatjuk. Mert megállított igazság az, hogy a fejedelemségek a népeknek öszvetársaságoskodásoktól vévén lételeket, csupán azokkal a jusokkal bírhatnak, amelyekkel a *szerezés* által felruháztattak. Így

nem lévén a fejedelmeknek eredeti jusaik, következik, hogy a nékiek kimért jusokat egyedül a társaságoknak törvényeiből lehet meríteni, magyarázni és meghatározni. Nem lévén tehát az említett jus iránt a haza törvényében megállítás, bizonyos, hogy azt a nemzet magának feltartotta. – Különben is

a szabad gondolkodás és annak közölhetése, az emberek természeti jussait illetvén, valamint ők azon jusról le nem mondhattak, úgy annak határozását az emberi szentséges jusoknak meggyaláztatása s több veszedelmes következesek nélkül a fejedelmeknek (amint alább majd megmutatódik) által sem adhatták. Feljebbvaló jus ez minden képzelhető polgári jusoknál...

A fejedelmeknek aszerént, valamint a népeknek, törvény a vezérjek.

A népeknek vagynak eredeti jussaik, a fejedelmeknek a népek boldogítására intézett kötelességeik. Valami ezen végcéllal szembeszáll, a fejedelmeknek hatalmán és a megtilthatáson túl van! Hát miért avatkozott az ország az 1791. esztendőbéli 15. cikkely szerént a nyomtatásról való gondoskodásba, ha ezen tárgy óréa nem nézett? Miért engedte meg

a király ezen beavatkozást, ha ezen tárgyat a királyi jushoz tartozandónak tartotta? Miért eresztette annak kimunkálását a kirendelt biztosokra? Miért tartatta fel az országgal a biztosok munkájának megvizsgálását? – Valóban, a

2. cikkelyre nézve, nem lehet a jelentett királyi just az előadott 1599. esztendőbéli 45. cikkelyben semmiképpen megfészkelni, mert ezen cikkelyt a törvényhozó test, azaz a nemzet és király, és így nem a király szerette. A büntethető hatalmat a királynak nem a királyság, hanem a nemzet adta által, és így azon hatalmat ebben a különös esetben általadván, azt egyébiránt magának tartotta fel. – Bizonyára

ezen ellenvetett törvénycikkely ellenére van inkább, mint támogatására a kérdésben lévő királyi jusnak. Látható az,

hogy ezen cikkelyt a törvénytévő test, avagy az ország szerette. Látható, hogy ezen cikkelynek kezdetin az új kalendáriommal való élést az ország állapította meg. Látható, hogy az 1-ső §-ban ezen megállapítás ország végezésének (*publica constitutió*nak) neveztetik. Látható, hogy az általhágó *concionatorok* ellen maga az ország hozta ezen megállítást: *ii proventus suos ecclesiasticos statim [...] de facto amittant*. Látható továbbá a 2. §-ból, hogy a városok és földesuraságok ellen rendelt ezer forintokból álló büntetést is az ország állította meg, és egyedül a megállított büntetésnek megvevését bízta a királyra mint a törvénynek teljesítőjére. – Minthogy tehát az 1791. esztendőbéli 12. cikkely szerént is a törvényszerzés a fejedelmet és a nemzetet együtt illeti: nem lehet ezen az úton kívül büntetőtörvényt szerezni, mert nincsen fontosabb törvény a büntetőtörvénynél. Az ily törvény által gyakoroltatik főképpen a törvényszerző erő. És ha az ily törvény tulajdona leend fejedelemnek: a nemzetnek jussai vagy képzelődésekben, vagy holt papiroson maradnak. Akié a szabad büntethetés, azé a hatalom, az erő, az egész törvény, és így az egész nemzet sorsával szabadon való bánás.

De mire való itt a szószaporítás? Véget vet az 1553. esztendőbéli 24. cikkely minden okoskodásnak!

Itt a felség a tévelygő könyveknek kiadása s nyomtatása ellen az ország által végezést tétetni kívánt. Az ország a király feladását tanácskozás alá vette, meg is állította, és ugyanezen megállítás szerént az utána következett 1599. esztendőbéli gyűlésben is ezen tárgyan a törvényszerző hatalmat valósággal

gyakorlotta is. Így az országra nézve mind a törvényszerzésnek, mind annak gyakorlásának eleven nyomai lévén a törvényben, kézzelfogható igazság az, hogy a többször jelentett jus nem királyi jus.

Ami már illeti a

második résznek 1-ső cikkelyét: a tapasztlás örökös tanúja annak, hogy ami nagyobbban tiltatik, tüzeesebben kívántatik, kerestetik, ragadtatik; tanúja annak is, hogy mennyivel jobban fojtatik a tűz, annyival hathatóbb s tartóbb abban az erő. Hány könyv nem olvastatott volna, ha meg nem tiltatott volna! Hány írás nem látott volna napot, ha gátolatlan láthatott volna...! Így a szabad írásnak s nyomtatásnak akadályoztat-hatása mind a kettőnek eszközlője: az olvasásnak édesgetője, a tiltott dolognak legalkalmasabb kiterjesztője. A könyvet megdrágítja, a könyvárust gazdagítja, a könyvvevőt pedig szegényíti ugyan, de nem kevesíti. Így következés szerint, azoknak gátlása magával a várt céllal ellenkezik. – Ellenkezik a 2-ra nézve az emberi és polgári jusokkal is és a természettel.

Amazokkal azért, mivel a gondolkodhatást maga a természet öntötte bé az ember lelkébe. Oly tulajdona tehát az embernek a gondolkodhatás, valamint az élhetés, mozoghatás. Minthogy tovább, a gondolkodásnak közölhetésére is ugyanazon természet erőit és ösztönt oltott az emberbe, látható az is, hogy a gondolkodásoknak közölhetése is egy örökös és oly megsérthetetlen jussa az emberiségnek, aminémű a lehelhetésnek meg nem tilthatása.

Ezekkel azért, mert a polgári társaságoknak végcélja a társaságoknak boldogíttatása. Valamint tehát azon végcélhoz minden polgárnak alku szerint való jussa van, úgy jussa van az azon végcél eszközlő módoknak s utaknak előadhatásában is. Így szabadon lehet írni a fővalóságról és annak tisztelése módjáról, a társaság jussairól s kötelességeiről, a fejedelmekről, a törvényekről s azoknak megjobbíthatásáról, a mesterségekről, kereskedésről, Istenről, emberről, egyszóval: mindenről. – Ellenkezik továbbá

a természettel azért, mert aszerint úgy nem lehet a léleknek nem gondolkodni, valamint az ép szemnek nem látni. És minthogy ugyanazon természet szerint a gondolkozónak a gondolkodását is szabad közleni, ezen közölhetésnek eltiltása

valóban a természet ostromlója és egyszersmind alacsonyítója. Bizonyára alacsonyítója! mert

a gondolkodás az emberi észnek szülöttje. Az ész teszi az embert – emberré. Így az ésszel, mint Isten képével való szabad élhetés, minden kincseknél drágább emberi kincs!

Oly tulajdona az észnek az eszeskedhetés és annak közölhetése, aminémű a szemnek a láthatás. Ez tilalmazó törvénynek tárgya nem lehet, nem lehet amaz is.

Az észen a mennyei felség sem uralkodhatik. Szabott néki határt, de az ő gyakorolhatásán erőszakoskodni nem akar, nem is akarhat. – Továbbá:

A gondolkodásoknak közlése még tovább szaporítja a tudományokat, gyönyörködteti az embereket, és közelítteti az Istenséghez; a jóknak megnyugovást szül, a gonoszokat megjobbulásra esztekéli.

Mivel pedig ezen számtalan jókat a könyvnyomtatás szüli: ez valóban egy oly isteni találmány és egy olyan csatorna, mely által a bölcseknek jó vélekedéseik s helyes állításaik a népeknek lelkeikbe észrevehetetlenképpen beszívárogtatnak. Kár volna hát az embert ily mennyei jótól megfosztani!

Mit is használ az ész, ha azzal élni nem lehet? Annyit használ, mint a szem, amellyel látni nem lehet; mint a ház, amelynek ablakja ugyan van, de zárva tartatik. – Ellenkezik ezek felett a kérdésben forgó tilalmazás, a

3-kat fontolva, a nemzetnek boldogításával és méltóságával is.

Azzal azért, mert ennek boldogulása a megvilágosodástól függ, a megvilágosodásnak édesanyja pedig a gondolkodásoknak szabad közölhetése. Valóban

hogys lehetne az oly nemzet boldog, akinek nemesebb része (a lelke) láncon tartatik, aki élesebb láthatásra nem eresztetik, aki csak annyit tudhat, amennyit más tanult, és tudatni akar; aki a maga szemét kéntelen kivájni, és máséval (ha hályoggal bé van is az húzva) nézni, amit nem lát! – Ellenkezik

a nemzet méltóságával is. Valóban, mi is szállíthatná ezt a pallérozott nemzeteknek szemeik előtt le a kérdés alatt lévő tilalmazásnál nagyobbban?

Az okos nemzetek úgy szemlélik a szabad gondolkodhatást, mint a *barbáries*nek gyilkosát, a babonaságnak lerontóját, a nemzetek boldogítóját, egyszóval mint az egeknek legfelségebb ajándékát s egy áldott emberi és polgári just.

Szánakodva szemlélhetik tehát azt a tartományt, mely a többször jelentett szabadságtól meg lévén fosztatva, oly számtalan jóktól is egyszersmind megfosztatik! – De amellett

minémű ítélettel lehetnek egyúttal az oly nemzet felől? Nemde nem látják-e annak rövidlátását, setétességét, lelki fogságát, pallérozatlan- s pallérozhatatlanságát? Nemde nem látják-e, hogy az oly nemzet elébbverődni nem akarván, a maga lételének csecsemős korában, ősz fővel is önként meg akar maradni?

Ellenkezik ezeken kívül ezen tilalmazás a

4-ket vizsgálva, a pallérozott népeknek gondokodásával is.

Ugyanis

nem volt-e a természet felállításától fogva a tanultabb nemzetek közt szabad a gondolkodásoknak közlése? Szabadon írt a bölcs görögöknél ki-ki, amint akart és amiről akart. Róma óráló-széket állított fel a közép piacon, melybe akárkinek felállani, és amiről tetszett, szólani megengedett.

Mahumed kötötte meg először a szabad gondolkodásnak gyakorlását, a tulajdon láthatást. Ő húzta uralma alá a lelket, megvetvén a bölcselkedést s a világosodást. Mindezek közt,

vajon a nemzetek közt melyik emelkedett nagyobb fényre, díszre, dicsőségre, boldogságra? Az-e, aki szabadon láthatott? Vagy az, aki csak más szemével nézhetett? Megfelelnek erre a múlt idők és a mai nap!

Ami utoljára az

5-ket illeti: látható, hogy a vizsgálásba vett tilalmazás rugó-jára tekintve gyanús, következéseire nézve pedig mind fogatlan, mind veszedelmes.

Gyanús azért, mert csak azoktól származhatik, akik a népeknek lelki fogságában keresik s fel is lelhetik a magok boldogságokat, kik a népeknek homályos léteikben keresik s fel is lelhetik fényes szerencséjüket, kik csak azért akarnak az emberi eszeskedhetésnek tulajdon boltot (*monopoliumot*) építeni, hogy a magok másképpen el nem kelhető portékájikat ínyek szerint árulhassák s vetethessék...

Fogatlan azért, mert az ilyen tiltás segíti ugyan a célt, de meg nem gyökeresíti. Soha a valót elfojtani nem lehet!

Megszűnt-e a Szokrates tanítása az ő megéttetése által? Megszűnt-e a hugonótizmus a párizsi gyászos menyegző által? Megszűnt-e a husszita a Hussz János megéttetése által?

Erőt vehettek-e a lelkeken a felépült nyomozó s tüzes szent-
székek? Semmiképpen nem!

A természet, jussa lévén hozzá, nyomozza az igazat. És az
igazság, szabad jószág lévén, szabadon akarja ezt adni-venni.
Így, később s hamarabb felnyitja béhályogoztatott szemeit az
emberiség! Mely hirtelen való szemnyílás hogy veszedelme-
sebb a szabad gondolkodhatásnál, minden időknek tapasztalá-
sai bizonyítják.

Felséges Királyi Herceg és Nagyméltóságú Királyi Hely-
tartótanács! – Nem célunk, ezen állításaink mellett állítani
azt, hogy nem tétethetik határ a gondolkodhatások közöl-
hetésének.

Megismérjük mi azt, hogy vigyázó szem kívántatik úgy az
írásra, mint a nyomtatásra. Csak azt fájjaljuk, hogy a nyomta-
tásnak meghatározása az 1791. esztendőbeli 45. cikkely szerint
a törvényszerző testnek lévén felhagyatva, köz-időben törvény
nélkül, kíméletlenül szorítottatik. Szorítottatik pedig oly fogadott
könyvvizsgálók által, akik mind *gyanús létekre*, mind *tehetetlen-
ségekre* nézve egy nemzet gondolkodásának soha bírái nem le-
hettek, nem is lehetnek. Ezek az emberek el lévén arra készítve,
nem a nemzet boldogítását, hanem más, mellesleg lévő haszno-
kat tárgyzoznak vizsgálásaik által... Szárnyakra eresztik sokszor
a szemetet, a szép gyöngyöt szemétre hányják!

Az írás, amennyiben sértő lehet, vagy az Istent illetheti, vagy
az embert, vagy a társaságot. Az *Isten* minden megsértődhetesen
felül van. A megsértett *ember* talál bosszúállást a törvényben.
Egyedül a *társaságot* felforgatható írás lehet tehát tiltott írás.
Holmi egyéb elmésséget, észfuttatást, a valónak akármely
tárgyban lehető kinyomozását sat. célba vett írások megtiltha-
tlanok! – Azonkívül is

vagy helyes az írás, vagy nem. Ha az: kárral maradt volna
el; ha nem: könnyebb azt megcáfolni. Sohasem kell az igazat
féltetni. Magával hordja az a védelem-pajzst, s védelmezi ma-
gamagát. – De egyéb íránt is

az író az olvasásra senkit sem készítet. Valamint ő szabadon
írván, szabad jussával él, úgy más is, olvasván, nem olvasván,
jussával élhet. Ha olvassa: maga akarta, nincs rövidsége; ha
nem: nincs úgy is panasza. – Különben is

soha az olvasás az olvasót boldogtalanná nem teszi. Ha jó az
írás: építi és tökéletesíti az olvasót; ha nem jó: vagy elfogadja

az olvasó azt, vagy nem; ha el nem fogadja: megveti azt, és az előbbi vélekedéseiben megerősödik; ha elfogadja: igazságot nyert; mert csak az az igazság, melyet a meggyőződés annak tartat; akarva senki sem hibáz.

Mindezekre nézve alázatosan folyamodva az emberi és polgári jusoknak szentségére, a nemzetnek boldogságára s dicsőségére, reménykedünk.

Méltóztassék Felséges Királyi Hercegséged és a Nagyméltóságú Királyi Helytartótanács a feljebb kitétteken felül arra is tekinteni, hogy a hozandó törvényt parancsolatokkal megelőzni s a hazát resolúciókkal kormányozni nem lehet. Méltóztassék továbbá arra is nézni, hogy a kérdésbe vett királyi megtilthatásnak, a privilegiált, nem privilegiált könyvnyomtató műhelyeknek, cenzuráknak s cenzoroknak, a jelentett fiskális pörnek, a társaság jövedelmeinek ily módon leendhető elkölthetésének, betűk nem árulhatásának s a t. nyomai sincsenek a törvényben, és hogy a különös polgároknak tulajdona is egy megháboríthatatlan jussa a társaságnak. Méltóztassék egyszóval az előadott s adhatandó ha[ta]lalom okainkat figyelem alá venni, és a hozzánk küldött sérelmes rendelést megváltoztatván, az 1791. esztendőbeli 14. cikkely szerént őfelségének ezek iránt felírni, és kimunkálni azt, hogy az ország megállításaig a lábra kapott sűrű megtiltások megállíttassanak, és így a törvényben meg nem tiltott dolgok a törvényes megtiltásig megtilthatatlanoknak tartassanak. – Végtére szünetlenül maradunk

Felséges Királyi Hercegségednek és
a Nagyméltóságú Királyi Helytartótanácsnak
az 1793. esztendőben Szent Mihály havának
9. napján Pelsőcön tartatott közgyűlésünkből

köteles, engedelmes és alázatos szolgálói
Gömör vármegyének közönsége

KAZINCZY FERENC
(1759–1831)

TÖREDÉK CESARE BECCARIA *A BŰNÖKRŐL*
ÉS A BŰNTETÉSEKRŐL CÍMŰ MŰVÉBŐL

(1793 k.)

Az emberek a legnyomósabb dolgok elintézését közönségesen a jó szerencsére vagy oly személyek jószívúségekre bízzák, kiknek külön javok azt kívánja, hogy a törvények meggátoltassanak. A törvényeknek célja az, hogy a jó a társaságnak mindenik tagjára kiterjedjen, ezek ellenben azon vagynak, hogy egy kis résznek határtalan hatalmat és erőt szerezzenek, a nagy rész pedig minden tehetéstől megfosztassék, s szükségben nyomorogjon. Ímhol a forrása azon sok rendetlenségek[ne]k, melyek az emberek közt a közönséges életnek és szabadságnak legnevezetesebb részeiben eláradtanak. De ők ezeknek eltéréséhez annyira hozzá vagynak szokva, hogy nem is gondoskodnak elhárításokról mindaddig, míg az ínség a legfőbb grádusra nem lép, s az igát elbírní továbbá nem lehet. Ekkor nyitják fel osztán szemeiket a legszembetűnőbb igazságoknak látására, melyek a gondatlan nézők szemei elől eddig egyedül azért sikamlottak el, mert alakok természetes volt; és azért is, mert hozzászokván vizsgálat nélkül fogadni el mindent, amit nekik más mond, tulajdon szemekkel látni nem tudnak.

Tekintsük meg a históriákat, s látni fogjuk, hogy a törvények, melyek[nek] szabad emberek végzéseinek kellene lenni, ritkán voltak egyéb, hanem némely kis számúak[na]k külön hasznok keresése, vagy pedig valamely váratlan s elmuló szükség által okozott rendszabások. Haszontalan keressük ezek[ne]k rendelőiben a természetnek azt a figyelmes vizsgálóját, aki az emberek cselekedeteit egy központra tudja öszvehúzni, s mindenkor szem előtt forogjon az a nagy cél, hogy: *a legtökéletesebb boldoglételből, melyre eljutni lehet, minél többen részesüljenek.* Boldogok azok a nemzetek,

melyek nem várván az emberi dolgoknak késedelmes elváltozásoknak előfordulását, hogy ínségek után könnyebbedés következzen, bölcs rendtartások által önként indulnak a boldoglételnek elébe! S ha valaki, valóban az a jóltévő tudós érdemel örökös háládatosságot, aki a leghasználatosb igazságoknak sok ideig természetlenül hevert magvát ismeretlen szobája falai közül a sokaság közé ki merete hinteni!

Már ismerjük a fejedelem és alattvalók, s nép és nép közt lévő relatiókat; a nyomtatás által közölt filozófiai igazságoknak szemlélése felébresztette a kölcsönös adást-vevést; s ezen igazságoknak jóltévő sugárjai a nemzeteket a szorgalomnak egy titkos hadakozására tüzelte, arra a hadakozásra, melyet egyedül magát javallja az okosság. Ezeket a mi ébredező századunknak fogják valaha köszönni maradékaink. De a szerfelett való büntetéseknek iszonyatos voltát s azon rendtelenségeket, melyek a vétségeknek elítéléseiben szoktak megtörténni, ámbár ez egy nevezetes cikkelye a törvénytevői tudománynak, kevesen vették mindezideig is vizsgáló tekintetek alá; felette kevesek tértek vissza a legelső anyaigazságokig, hogy a sok századok óta nevedő hibák gyökerestül kitéptessenek, vagy legalább azon erővel, mellyel a megismert igazság bír, a hibásan indult hatalomnak igenis szabados folyása jobbra intéztessék.

Valóban meg nem lehet fogni, miként eshetett meg, hogy az emberi gondolkodás vezérei azon boldogtalanok ínségeket, kik a kínzásban gyönyörködő oktalanságnak s kincseikben elbúsult, elfásult gazdagoknak áldozatjává lettenek, megindulás nélkül nézhették oly sok ideig! Miként eshetett meg, hogy védelmekre nem költek azoknak, kiket *ki nem súlt*, gyakorta *csak képzelt*, és sokszor *el sem is követhető* vétségek miatt láttak kínozni?! Miként nem olvadt szívek szánakozásra azok eránt, kiknek nyomorúságokat a tömlöc rémítő setéségén felül a boldogtalanoknak legkínzóbb hóhéra nevelte, a bizonytalanság?!

A halhatatlan Montesquieu e kérdésen sietve esett által. Hogy én az ő nyomdokain indultam el, az onnan jó, mert az igazság egy. Azok mindazáltal, akiket olvasóimnak óhajtok, az én lépésimet ki fogják ismerni az ő nyomdokai között. Be boldog volnék, ha úgy nyerhetném a józan értelem titkos és szelíd szívű tanítványainak helybenhagyását, mint ez a nagy

ember! Be boldog volnék, ha az érzékeny lelkekben azt az édes rezgést támaszthatnám, mellyel ők annak felelnek, aki az emberiség eltaposott jussainak védelmére kél ki!

I. RÉSZ

A törvények eredetéről

Azok a conditiók, amelyek mellett a független és egyenként élő emberek, kifáradván sokára a hosszas verekedésbe, társaságra költtek, törvény. Látták ők, hogy a szabadság, melynek megtarthatása eránt szüntelenül rettegésben kell lenniük, hasznavehetetlen birtok; s készek valának ennek egy részéről lemondani, hogy a megmaradott résszel kényekre s aggodás nélkül élhessenek. Ezen ki-ki java végett feláldozott szabadságrészeknek summája a *nemzeti legfelsőbb hatalom*; az pedig, akinek a nemzet e szabadságrészeket mint depositumot gondviselés végett általadja, *uralkodó*. De nem vala elég ezt a depositumot gyűjteni, arról is illő vala gondoskodniuk az azt gyűjtő társaságoknak, hogy az ment maradjon azoknak ólálkodások előtt, akik belőle a magok szabadságrészeit visszavenni és a másokét is magokévá tenni akarnák. Ezek ellen oly érezhető és nyomós eszközöket kellett vala szerezni, melyek az uralkodásra s usurpációra vágyókat a közkincs meglopásától hathatósan rettentsék. Ezek az eszközök pedig *a törvény áthágói ellen szabott büntetések*. – Érezhető eszközöknek kell, mondom, lenni; ugyanis mutatja a tapasztalás, hogy a szilaj sokaság nem szoktathatik arra, hogy cselekedtet mindenkben állhatatos zsinórmértékhez szabja. Mind a fizikai, mind a morális világban egy titkos törekedést veszünk észre a széjjelbomlás felé. Ennek a titkos törekedésnek ereje elhat még a társaságokra is; és ha azoknak őrei a népet érezhető és elmére szünetlenül ható eszközök által nem tartanák helyben, úgy azon kötelékek, melyek eddig a társasági alkotványt fenntartották vala, bizonyosan összebontódnának. Haszontalan lesz különben a társaság őreinek minden igyekezetek. Mikor a meghevült indulat maga előtt látja azt, amit kíván, mikor látja, hogy csak akarni kell, s mindjárt fog véle élhetni, akkor erőtlen zabola az okok előhordása, az ékesen szólás és akármely mélységes filozófiai igazság is!

II. RÉSZ

Hol veszi eredetét a büntető hatalom?

Hiába ígérünk állandóságot oly végezéseknek, melyekkel ellenkezésben vagynak az emberi szívnek eltörölhetetlen érzései. Olyan akadékokba fognak azok botlani elébb vagy utóbb, melyeken nem lehet venni erőt, akármely hatalom támogassa bár. Így látjuk, hogy a legnagyobb mívkereknek forgásait a kicsiny ugyan, de megszűnés nélkül ellenkező akadék végzése is megállítja.

Tekintsünk az emberi szívbe, s azonnal felleljük azt a kútfőt, ahonnan a fejedelemségeknek az a hatalma ered, mellyel a vétségeket büntetik.

Már feljebb láttuk, hogy a társaságos életre költ emberek a magok természeti szabadságoknak egy részét a köznek általadták. De azt nem ingyen adták által; hiába beszéljük mi azt; tartsuk az illetén költeményeket a szerelmesek románjaikba! Sőt inkább látjuk, hogy azt óhajtja minden, hogy azok a kötések, amelyek másokat köteleznek őránta, ne kötelezzék viszont őt is mások éránt. – Ezt másképpen kell előadnunk.

Annyira szaporodván az emberi nem, hogy magát továbbá azzal a kevéssel, amit néki a míveletlen természet szűkön nyújtott, bé nem érhetne, az eddig egyenként élő emberek öszvekezdenek szivárgani. Az első csoport látására más csoport állott együvé, hogy tulajdonát amannak megtámadása ellen védelmezze; s idő múltával a személy és személy között folyt háború nép és nép közt folyó háborúvá vált.

Nem önként adták tehát által az egyenként élt emberek a magok szabadságrészeit a köznek, hanem szükségből; honnan érthetni, hogy a közkincsbe ki-ki minél kevesebb szabadságrészt tett le, annyit tudniillik, amennyi elégséges vala másoknak arra bírására, hogy azok őt, ha valaki által megtámadtatik, oltalmazzák. S ímhol van ezen minél kevésb szabadságrészeknek summájában az a forrás, melyből a büntető hatalmat a fejedelem veszi; ez nem egyéb, hanem az az oltalom, mellyel a közönséges bátorságnak deposituma a megtámadások ellen védelmeztetik. Ha a vétségekre ítélt büntetés több, mint *depositum oltalma*, úgy nem *igazság*

többé, hanem *kegyetlenkedés*; úgy nem *jus*, hanem *tett*¹; mert mindaz a fenyíték, mely a köz-boldoglétel depositumának védelmével továbbra hat, igazságtalan fenyíték. Ellenben annál igazságosabb az, mentől szentebb tekintetben tartja, mentől hűségesebben őrzi a fejedelem a maga alattvalóinak szabadságokat s boldoglételeket.

III. RÉSZ

Következések

Az *első következés* a mondottakból az, hogy a vétségekre egyedül a törvény szabhatja meg a büntetéseket; és hogy ez a hatalom nem állhat senkinél másnál a fejedelem személyén kívül, úgymint aki a társasági szövetség által egybeállott egész társaságnak képét viseli. Tagja lévén tehát minden tisztviselő a társaságnak, világos az, hogy ő a társaságnak más tagjára büntetést nem vethet, hanem ha az elkövetett vétségre ez a büntetés már annak előtte a törvény által lett volna kiszabva. Ha a törvény meghatározása nélkül önmagától ítél a tisztviselő büntetést a vétségre, úgy annyit térszen, mintha a

¹ „Úgy nem jus, hanem tett”. — A fordító attól tart, hogy itt homályos lesz sok olvasóira nézve. Kedvéért ideteszti az olasz textust: „L'aggregato di queste minime porzioni possibili forma il diritto di punire; tutto il di più è abuso, e non giustizia; è Fatto, non già Diritto.” *Rousseau* egy helyt azt mondja, hogy ő nem tud világos lenni azoknak, akik őt megérteni nem akarják; s ezt mondja a fordító is. — De lássuk az író scholionját: — — Meg kell jegyeznünk, hogy ez a nevezet: *jus*, nem ellenkezik ezen más nevezetnek, *erő*, értelmével; sőt inkább a *jus* nem egyéb, hanem *nagyobb számnak használó erő*. Továbbá e nevezet alatt: *justitia*, nem értek itt egyebet, hanem azt a kötél, amely egybeszöve tartja a társaság tagjainak személyes javait; és amely azt eszközöli, hogy a társaság az előbbeni függetlenségbe ne essék újólá. Azt is szükség említenem, hogy ezen nevezethez nem kell azt az ideát ragasztani, mintha az valami olyas *valóság* volna, mint a fizikai erő vagy valami ehhez hasonló dolog. Én ezalatt egyedül azt a részleten (*simplex*) módot értem, mellyel az emberek ideákat vesznek, és amelynek mindenikünk boldoglételeire oly nagy behatása vagyon. Sem azt az Istentől eredett *igazságot* nem értem, mely a jövő élet[et] s büntetéseit tárgyazza.

kiszabott büntetést új büntetéssel nagyítaná; ezt pedig még azon szín alatt sem lehet megengedni soha is, hogy azt a közjó s a polgároknak nyugalma kívánják.

Második következés az, hogy a társasági szövetség egyeránt kötelezvé mind a két felet egymás eránt, a társaság nincs kevésbé lekötöztetve a maga tagjainak, mint a tagok egyenként a társaságnak. Ez a szent lánc a trónusról szinte a kolduskunyhóig nyúlik le, s egyaránt szorít mind szegényt, mind gazdagot, s azt jelenti, hogy a közjó azt kívánja, hogy a nagy számnak használó kötések szentül megtartassanak. Bontsd fel e láncnak csak egyik szemét bár, s nyitva lesz az anarchiának a kapu! – Innen az következik, hogy a fejedelemnek, aki az egész társaság képét viseli, a társaságnak mindenik tagjára illhető törvényeket kell szabnia, nem pedig arról hozni ítéletet, hogy a vádolt általhágta-e a megszabott törvényt, vagy nem. Ha ezt ítélné a fejedelem, úgy a társaság két részre volna szakasztva; az egyik részt a *fejedelem*, azaz az őáltala repraesentált társaság tenné; s ez azt állítaná, hogy a vádolt a megszabott törvényt igenis általhágta; – a másik részt tenné a *vádolt*; s ez tagadná, hogy őáltala a törvényt általhágattatott. – Látnivaló tehát, hogy harmadik valakinek kell lenni bírónak a vád megítélése végett. Ez a *harmadik valaki* a rendes magistratus; s az ő appellálhatatlan szentenciáinak nem szabad egyébként lenni, hanem *igennek* vagy *nemnek* arra a kérdésre, hogy a vádolt a törvénynek fennforgó cikkelyét általhágta-e.

Harmadik következés. Lehetetlen azt tagadni, hogy a mérték felett való büntetések a közjával, sőt még a büntetéseknek legközelebbi céljokkal is, a történhető vétségek megátlásával ellenkeznek. De tegyük fel, hogy a közjával nem ellenkeznek, hanem csak haszontalanok: látnivaló lesz mégis mindenkor, hogy ezeket a józan gondolkozás utálatosoknak s tilalmasoknak kiáltja, azt állítván, hogy jobb légyen magokat boldogoknak érző polgárokon, mint iga alatt nyögő s ott is félve és titkon nyögő foglyokon uralkodni. A szelíd büntetést a közjó [meg]kívánja: a dühös vezetés, kínza[tás] és öletés pedig ellenkezik mind az igazsággal, mind a társasági kötés természetével.

ARANKA GYÖRGY

(1737–1817)

A NEVELÉSRŐL

(1796)

(EGY FŐRENDŰ ASSZONYSÁGHOZ)

A mennyei gondviselés megvirágoztatta házodat, asszonyom! A világnak egy polgárt, hazádnak, nemzetednek egy hazafit s az élet viszontagságaiban magadnak egy gyámolt adtál. Egy olyan bölcs anya, mint te, ilyen nagy méltóságú tárgyban nem csálhatja meg magát. Azt írod, hogy azok a szép nevek csalárd képzelődéseknek gyermekeivé válhatnak, azért nevelést akarsz adni magzatodnak, és azt parancsolod, hogy abban csekély értelmemet adjam. Íme, engedelmeskedem, és én részemről tehetségemhez képest tészek egy kicsiny próbát. Te is a te részedről légy olyan kegyes, és a többiről engedj meg. Ok nélkül való dolognak is tartanám sokra terjeszkedni akkor, mikor olyan asszonysággal vagyon szerencsém szólaní, aki még gyengébb esztendeiben a nevelésnek legnemesebb leckéit vévén, annak mind maga házában, mind a nagyvilág előtt mindennap annyi jeles példáit adja. Legelsőbben is azért az ifjú testének és egész külsőinek formálásáról nem szólok semmit, és a tisztességes mesterségeket sem illetem. Ami a mély tudományokat nézi pedig, ezeknek rendiben te sem igen fogod bánni, asszonyom, ha vélek megkíméllek, és részemről én is legokosobb dolognak azt tartom, hogy beléjek ne ereszkedjem. A tudományokra vezető utak között az ók légyenek-é, vagy az újak egy ifjúnak vezérei, nem nagy különbséget állítok benne. A tudományok ma ugyan jobban ki vagnak mívelve, mint régen, de minekelőtte az úgy nevezett *philantrópiai* oskolái felállottanak is, voltak már az előtt, sőt a régibb százokban is, nagy és széles tudományú emberek. Mégpedig, ha nem hibáznám, a maiaknál nagyobb fejű és lelkű s bölcsébb emberek, mivel ma a tudomány és bölcsesség

ritkán kapnak ugyanazon egy főben szállást. Az oskolamesterek és a belső rend, kiknél a tudományoknak kincsei vagynak, a világi élettől, mely a bölcsességnek kútfeje, többnyire el léssen szakasztva, azok pedig, kiknek kezeken az igazgató gyeplok vagynak, nagyobbban el lévén foglalva, mintsem a tudományokkal való mélyebb esmérkedésre üres idejek légyen. A tudományra való jutásnak legáltalább útja, amint vélem, a szakadhatatlan igyekezet és megszűnés nélkül való haladás. Haladni kell ezen az úton mindennap, ez a jel, és egy lépést sem szabad elveszteni, ez a mód. Olyan a tudomány, mint egy nagy hegy, aki azt gondolja, hogy a tetején vagyon, más újabb tetöket meg-meg újabbakat és magasabbakat lát maga előtt, és mikor ítélete szerént a legfelsőbbre ment, akkor látja, hogy úgyszólván még csak az alján vagyon. Nem is lehet egy haladónak e rövid életben azokat a felsőbb tetöket elérni, mert azok az ő fejeket tulajdonképpen az egekbe bérejtik, és nem csuda, ha akik azokra sietnek, a mennyei tiszta örömöknék érzésével dicsekednek, mert hovátovább jobban-jobban minden lépéssel az Esméretnek örökkévaló kútfejeihez közelítenek.

Az én céloom most csak az: hogy arra mutassak utat, hogy kelljen egy *jó embert*, egy *jó világ polgárát* és egy *jó hazafiát* nevelni. Hogy kelljen nevezetesen úgy formálni egy ifjat, hogy a polgári társaság tudományában azoktól az új eretnkségektől, melyek a nemzeteket felfordítani indultanak, az ő szíve és értelme megőriztessék. A polgári tudomány ágazatai között legemlékezetesebbek ma ezek: *természeti állapot*, *természeti egyenlőség*, *természeti szabadság*, *emberi igazságok*, ezeknek *elidegeníthetelenségek* sat., jól értve és véve megannyi igazságok; de amelyek az előbbi időkben világ nyelvén tisztán nemigen fogotának, hanem nemrégiben az akácfa hazájában, Amerikában vévén mintegy újra lételeket, amely nagy hasznára és boldogságára szolgálatnak szülöttek földének, Európában némely zűrzavaros elmékbe általplántáltatván, és rosszabb felekről fordíttatván, itt annál inkább megmérgeesedtenek. Siralmas emlékezetünkben vagyon, hogy ezeknek s a több hasonlő igazságoknak kiszélesítést igen könnyen megszenvedő tudománya 1784-ben Európában legelsőbben is a mi hazánkban önté ki mérgét, amikor más boldogabb nemzetek és országok annyira megcsalattattanak, hogy a mi atyánkfiaink véghezvitt iszonyúságokat nemcsak illetődés nélkül és szároz

szemmel hallhatták, hanem annak vitézinek emlékezetét főkötőjökön, legyezőjökön és pixiseiken is megszenvedni nem átalították. Ennek mérgé az is, mely ama legmódosabb és -szelídebb nemzetet megrészesgítvén, éppen az ellen az emberiség és természet ellen, melynek magát fonákul bajvívójának nevezi, felfegyverkeztette, az alsóbb rendet a felsőnek, a vért a vérnek, egy nemzetet más nemzetnek és egy társaságot más minden társaságnak ellenségévé s az ártatlant a dühözségnek áldozatjává tévén. Ezekben kívánom, asszonyom, csekély értelmemet elődben tenni vagy inkább csak emlékeztetni, hogy kedves magzatod nevelésében ezekről el ne felejtkezzél. Elé kívánom adni a különbséget a természeti és polgári állapotok, igazságok, szabadságok, méntségek és egyenlőségek között, az igazságokat és törvényt, a virtust és kötelességeket, megmagyarázván és egymástól megválasztván, és le akarom egymástól megkülönböztetve egy világ polgárának s egy hazafiának formálását írni. Mivel pedig senki sem jó világ polgára, sem jó hazafi nem lehet, hanem ha jó erkölcsű, megkülönböztetem a magános állapotot a társasági állapotoktól, és meg kívánom mutatni, hogy tégye az ember magamagát boldoggá, s mind a világi, mind a polgári társaságoknak méltó tagjává; és elsőben is ezen három állapotokról közönségesen szólok egy keveset.

Akármelyik ember közülünk, rend szerént olyan állapotban vagyok, melyben mind maga, mind cselekedetei és magaviselete több polgártársaival mint polgárokkal és a törvénnyel függésben vagyok és lenni gondoltatik; úgy, hogy ha azt a függést megsérti, mint polgár számadásra húzhatatik érette: ez a *polgári állapot*. De ugyanaz a polgári társaságban élő ember a polgári függéseken kívül, más alkalmatossággal, vagyok és gondoltatik lenni olyan állapotban, melyben ugyan esmét függésben vagyok más emberrel, de csak mint ember emberrel, és nem mint polgár polgártársával; hasonlóképpen bizonyos törvénnyel is, de nem polgári, hanem természeti törvénnyel; és ha ezt a függést meg nem tartja, hanem ha éppen erőszakot tett valakin, különben senki számadásra nem húzhatja: ez a *természeti állapot*. Meg másszor ugyanaz az ember vagyok olyan állapotban, hogy abban az állapotban való cselekedetei és magaviselete semmi törvénnyel és senkivel mással függésben nincsenek, és magán kívül senkinek másnak számolni nem tartozik: ez a *magános állapot*. [...]

ELSŐ RÉSZ

A nevelés első leckéje: hogy az ember magának ura legyen, magános állapot. Maga megtagadása. Virtus. Ennek példája Philopéménben s a lacedaemonbéliekben

Az erkölcsi tudománynak fundamentomos ágazatai, asszonyom, világ teremtésétől fogva máig mind ugyanazok voltak; ennek egén sem a *Neuton* elméje, sem a *Herschel* csője nem találhattanak újságot. A hazugság, méreg, káromlás, csalás, dologtalanság, puhaság, dorbézlás, részegség, gyilkosság s a t. eleitől fogva mindenütt egyaránt rútak voltak. És midőn ama Szent Követ azt mondja, hogy az ilyenek a boldogságba bé nem mehetnek, nem új tudományt mond, hanem öröktől fogva való igazságot. Mert csak az erkölcs tehet boldoggá, és ebből minden erkölcstelen ember már magában kizárattott. Ez, asszonyom, olyan dolog, melyet ha valaki tanulva tanul, ok nélkül fárad, és ha sokat írnék vagy prédikálnék róla, bolondságot csinálnék. Tudása a legkönnyebb fele, mert ama Nagy és Jó Alkotómesternek gondja volt reá, hogy ilyen fő dolog, mely tulajdonképpen egyedül teszi az embert boldoggá, az ő szívébe béoltassék, de a másik fele, a követése, ez igen nehéz dolog. A kívánságok és indulatok egyenként hasonlóak az ő testvérekhez, az éhséghez és szomjúsághoz, egyfelől ha ki attól való féltében, hogy az étel és ital mértékit meg ne vétse, nem ennék s nem innék, hasonló volna ahhoz az emberhez, ki ahelyett, hogy gyeplőt s kantárszárát szerezzen, lovának inait, azért, hogy el ne fusson, vagy a szekeret el ne kapja, elvagdálná. Másfelől meg annyi órallók szükségesegek az élet fenntartására. De a kívánság telhetetlen, nemcsak a szükségnek, hanem magának is megelégedését kéri; ha egyszer megnyeri, másodsor megkívánja, és azután parancsolja, s ott vagyon az erkölcsnek hajótörése, és a boldog élet elmerült. Az erkölcs oskolája olyan oskola, melyből utolsó órájáig senki ki nem kelhet, mindennap elől meg elől kell kezdeni; és az ő leckéi nem is a könnyebbek, de ha nem könnyek, ellenben csak azok a boldogságnak leckéi, és csak az az oskola az igaz nemesi szabadságnak és uraságnak oskolája, melynek gyeptűin kívül a szolgaság és rabság rabszijat varrnak a szökevényeknek és pártosoknak nyakokra.

Az Egek életet adván kedves magzatodnak, az én csekély vélekedésem szerint, amíg azt az örömet megérhetnéd, hogy

hazádnak s nemzetednek oszlopát láthatod benne, mindenek előtt arra kérek, hogy legelébb is ötten magad tudd boldoggá, tudd szabaddá és nemessé, sőt tudd úrrá kedves magzatodat: ez az én első leckém. Oldozgasd fel az ő gyenge szívecskéjét, mihelyt bölcsőjéből kiszabadul, a testi kívánságoknak rabságából, melyben született, forró indulatainak tüzeit igyekezzél nem megoltani, hanem megneemesíteni, és az értelem fáklyájával világosítván egyfelől, másfelől a szüntelen való tűrés és szenvedés gyakorlása által természetit megerősítvén, tudd urává a külső és természeti szükségeknek, hogy azok ellen győzhetetlen légyen. Értesz, asszonyom, mit akarok mondani! Az éhség szomjúság, álom, fáradság, hideg, meleg s at., ezek a szükségek, és a szükségnek, azt mondják, erős kezei vannak, igazán is, de ellenben edzés által acéllá válik a lágy vas, és okos szoktatás s gyakorlás által mindazoknak urává leszen az ember. Azután az öröm, szerelem, reménység, tisztességkívánás, jókedv, a harag, gyűlölség, irigység, félelem, kevélység, nagyravágyás és eme nagy pogány virtus, a bosszúállás és a többi az ember életének különb- különb pályáin mint megannyi szekerek, melyeken a boldogság mezejére siet, aki ezeket bölcsen vezélni nem tudja, s némelyikétől éppen meg nem válik, soha győzelem koszorújával nem fogja ékesíteni homlokát. Ezeken kívül eme közönséges választó erőnek, mely a természet alkotványát fenntartja, az emberben tétetett részecskéje a kívánság és irtózás, vagy éppen maga az élet, vagy az életnek legvékonyabb és -közelebb való rugói, melyek annak épületét fenn is tartják, s oltalmazzák is, és ezekhez közelíteni nem lehet, hanem amint azoknak külső csatornáit az érzékenységek, úgy ezek által nevelheted is őket, vagy okoson mérsékelheted. Az ínynak, nyelvnek, toroknak, szemnek, füleknek, más érzékenységeknek csiklándozásai vagy sanyarú tapasztalásai, a puhaság, pompa, tisztesség, kincs, a jövő, reménység és képzelődések ezer formáinak kedves vagy kedvetlen tükörei megannyi csalárd lépek és nemtelen török, melyek a szabadságra teremtett embert megfogják és rabbá tészik. Nyisd fel azért ártatlan magzatodnak szemeit, hogy lássa elein és esmérje meg ezeket, de kíváltképpen szoktasd reá, hogy tudja megutálni azoknak mézeit, és irtózás nélkül nyelni néha keserű ürmeit is. És e' volna immár az én első leckém; mert ítéletem szerint ez az első ösvény az életnek,

melyen világ teremtésétől fogva minden nagy és jó emberek az örökkévalóságra mentenek, és soha senki nélkül ember nem lehet, vagy ha ember, legrútabb és -gyalázatosabb rab és szolga a világon, kívánságinak és indulatinak nemtelen rabja, és az irgalmatlan vagy képzelt szükségeknek szánakodásra méltó áldozatja vagy nevetséget okozó hitván játéka. [...]

MÁSODIK RÉSZ

Az erkölcsi nevelésnek második leckéje:

hogy az ifjú jó világpolgára legyen. A természeti állapot.

Egyenlőség. Szabadságok. Emberiség Igazságai. Virtus

Minekutána kedves magzatodat emberré tetted, második gondod körülé csekély vélekedésem szerént a léssen, hogy arra a méltóságra, melyre őtet a jóltévő természet akkor emelte, mikor nem az erdei vadak, hanem magához hasonló emberek közé tette, méltóvá és jó világpolgárává tegyed. Ez a leg szebb és nemesebb hivatal, és minden más hivatalok közt csak egyedül olyan, mellyel egy nyomorúságokra teremtett embernek vétek nélkül szabad büszkének lenni: ha jó világpolgára. Midőn egy polgári társaságnak terhei alatt nyomattatott ember a maga s magáéi életek keresésében s fenntartásában és a közjó előmozdításában s oltalmazásában egészen elfáradván és mintegy elmerülvén, embertársának állapotjáról elfelejtkezik, akkor ellenben egy jó világpolgára mintegy önnönmagát és magáéit felejt el, és egy embertársának sorsát magáévá tévén, siet annak segítségére. Éhezik felebarátja? Maga és háznépe száját megcsalja, és falatját megosztja felebarátjával; szomjúhozik, mezitelen, élete nyavalyától vagy veszedelemtől ostromoltatik? Borából és ruházatjából megosztozik, vigasztaló segítséget nyújt az elaléltnak, és még életét is kockára teszi embertársa életéért, mind a természetnek ajándékaiban, mind az életnek terheiben, melyek minden emberrel közösök, osztozó atyafiának tart minden világpolgárát, és maga örvendetes állapotjából őtet részeltetni, s másnak nyomorúságában részt venni örömeinek tartja. Nyomd bé azért az ártatlan szívbe a szeretetnek emez szent reguláját, mely a társaságra született emberi nemzetet a felebaráti szeretetnek aranyláncával egybeköti: szeressed felebarátodat, mint

tennemagadat, és annak tedd melléje a természetnek ama legelső fő törvényét, melyen az embernek természeti állapot szerént való közönséges atyafisága és egyenlő emberi igazságai fundáltatnak: egyik ember mint ember olyan ember, mint más akárki mint ember, és megfordítva. Midőn pedig a természeti állapotról szólok, akkor nem egy rosszul képzelt Robinsonról, sem nem egy magára hagyatott szerencsétlen Selkirkről, sem nem egy medvétől neveltetett és erdőn találtatott, érzéketlen brassai vadembernek boldogtalan állapotjáról vagy on a kérdés. Az említett brassai vadember ma is él, és hazánkbeli dolog, nincsen miért emlékeztesselek bővebben réá, asszonyom. Selkirk pedig egy utazó anglus ennek a száznak elején Juan Fernandez szigetében, egy pusztá szigetben a déli tengereken minden emberi társaságon kívül magára hagyatván, midőn egész eszit és erejit csak élete táplálására kellett fordítania, kilenc esztendőket a legnagyobb boldogtalanóságban töltött, és mikor utoljára egy anglus hajó által belőle kivéttetett, még született nyelvét is úgy elfelejtette volt, hogy nehezen lehetett megérteni. Ennek szerencsétlen életét és szenvedéseit megértvén Robinson, egy akkori dologtalan bölcs, elme játékát csinált belőle, és egy magára hagyatott ember szerencsétlen sorsából, az igazat éppen visszájára fordítván, egy kellemetes gyönyörű életet csinált és írt belőle. Ez a mód más hozzá hasonlóknak, kik, mint a gyermekek a repülő pillangó után szoktanak futni, igen tetszett, és több pusztá helyeket s szigeteket gondoltak, mint megannyi Éden vagy Adonisz kertjeit, de amelyekben több emberek is, ha nem fő nélkül, törvény és polgári társaság nélkül, hozzá hasonlíthatatlan csendes boldogságokban éltenek, és ezt az álmod természetü állapotnak nevezték, mint mikor a kártyát egyberakják, s azt várnak, kastélynak nevezik. Ezen a fundamentumon épült mint az igaz egy természeti állapot fundamentomán azoknak a mai híres, ugyanabban a természeti állapotban lévő képzelt természeti egyenlőségeknek, emberi igazságoknak és megbánthatatlan igazságoknak az a tudomány, mely a mai románokból merített bölcsességgel teljes fejeket, sőt a világot is megzavarta, és felfordítani indult. Egy ilyen rendes természeti állapotnak nincsen példája az egész Föld kerekességén; és ha egy olyan szerencsétlen eset történik, annak vezére csak a has, törvénye csak az utolsó szükség, és sem nem természeti, sem nem polgári, hanem elhagyatott magános

állapot. Az egész Földön minden embernek csak a társaság adhat életet, lételt és boldogságot, s azt csak az emberi társaság tarthatja meg s maraszthatja fenn. Az erdeinkben lakó lepedős cigányoktól és az Otáhita szelíd lakosaitól s emberhúst evő sivatag kannibáloktól fogva az európai pallérozott nemzetekig minden ember bizonyos polgári társaság formájában király, fejedelem, tanács, rendek, gyűlés, rája s legalább vajda vagy bíró igazgatása alatt él a világon. Nem a sivatagban és vadak közt élő vadember sorsában azért, hanem elsőben a szabad és egymástól nem függő egész polgári társaságok között, melyekről most szólni nem akarok, másodszor önnönmagoknak a polgári különös társaságoknak közepette a személyes emberek között adja elő magát a természeti állapot, az ő igaz értelmében, mindannyiszor, valahányszor a polgári társaság és törvény nem elégségesek engem segíteni, oltalmazni vagy kényszeríteni valamire. Tudnivaló dolog, hogy a polgári társaságban minden ember, ha polgár, a törvény oltalma alatt legyen, és a közönséges társaság az ő életéért, vagyonjáért s bátorságáért kezességet visel. A törvény tartozik minden panaszlót, ha maga útján hozzáfolyamodik, oltalmazni igazságában, és minden vádoltat kényszeríteni, hogy polgártársaságait meg ne sértse. De a legtökéletesebb polgári társaságnak is van-e annyi ereje, hogy ezt minden esetben végbenvigye? Elsőben a szerencsétlenségek, tűz, víz, jégeső s hasonlók, melyeknek magunk, életünk, vagyonunk minden szempillantatban ki vagyunk tételve, nem engedik magokat sem a Lycurg, sem a Werbőczy vagy Montesquieu törvénye alá vettetni, és az elviselhetetlen szükség, a nyavalyáknak seregei, szegénység, váratlan történet süketek a törvény és társaság szavára; azután az emberekkel való társalkodásokban az erőszakétel és bántás ellen nem tehet bátorságban a törvény, valamikor csak magamra vagy négy szem között, vagy álomban merülve, vagy erdön, mezőn, mások társaságán s a törvény és közönséges társaság oltalmazó karjain kívül vagyok. És ilyen esetekben ha más polgártársom segítségét hívom is, ha a segelelem az ő véres verejtékivel keresett vagyonjának megcsontításával vagy az ő élete s becsülete kockázatételével vagyon egybekötve, vállat vonint a jó hazafi, szánakodik ugyan sorson, de törvény szerént nem erőltettethetik, hogy magát érettem feláldozza, és nincsen mindenkor a törvénynek annyi

ereje, hogy őtet az én oltalmamra és segítségemre kényszerítse. Sőt, a polgári társaságban és polgártársaim gyülekezetek közepette is elsőben a törvény nem határozhatta meg minden esetben a rendet, az illendőséget, a sok apró sérelmet, de az ítélőszék színin is természeti állapotban eshetem egy dühös embernek baromi indulatja miatt vagy életem után ólálkodó gyilkos kés által, késő lévén, hogy a polgári felsőség oltalmát keressem. Ez az állapot azért, melyben nem magános egyedülvalóságban vagyok az ember, nem is a polgári társaság s törvény oltalma alatt, hanem egy sokkal nagyobb társaságban, melyben az ember a másik emberrel úgy vagyok, mint világpolgára egy világpolgárával, és mint ember emberrel; melyben az emberi nemnek közönségesen magának mint annak egyik tagjának vagy más hasonlónak szüksége, oltalma, segítése forog fenn; mely állapotban felsőség a természet és annak mindenható Ura, s az ő szentséges tekintete; bíró annak a felsőségnek képe, a lelkieméret; tiszttség és végrehajtó hatalom maga az ember; ellenség a szükség, mely az én személyemben vagy máséban egy világ polgárát ostromol, melyben magamot s a magamét azzal az erővel oltalmazom, amelyet nékem a természet adott, s szükség mértéke kíván, máson pedig nem tartozásból, hanem a természeti törvény és emberi vér ösztöneiből indíttatván següllek, csupán mint ember emberen, nem kényszerítésből, hanem csak azért, hogy mint polgártársam szerencsétlensége velem, úgy az én szerencsétlenségem is polgártársammal közös, és ezen részben sorsunk egyenlő: ez a rendes természeti állapot. És ez a polgári állapotnak nem ellenében tétetik, mint a tűz a víznek, hanem annak segítségére és könnyebbítésére szolgál, valamikor annak ereje megfogható.

De nagyon rendkívül való természeti állapot is. Az utolsó szükségnek állapotja. Mikor nem embertől, hanem víztől, tűztől, bolond dühödt embertől kell magamot oltalmaznom, vagy mikor a polgári társaság felfordulván, s a törvény köteleltség alatt, más világ polgára arról a szép névről és az én emberi s más minden igazságaimról éppen elfelejtkeznek. E' nem az az állapot, amelyről szó van, mert ez a legutolsó szükségnek, a tulajdonképpen való vadságnak állapotja; melyről semmi tudomány, bölcselkedés vagy törvény nincsen; hanem amely eszközt a szerencse ad, a bolond ellen bottal és kötéllel; s más szükség ellen, ahogy lehet, úgy segít ki-ki magán.

MOLNÁR BORBÁLA–ÚJFALVY KRISZTINA
(1760–1825; 1761–1818)

BARÁTSÁGI VETÉLKEDÉS

(1804)

Mezőcsáváson 28. Octobris 1796
M. J.-né M. Borbárához

Barátném!

Párosok már leveleink, melyek mértelmes sorokkal festettek. Ha nem tudnám, hogy a barátság szentsége egyformán kötelez kettőt a kölcsönös kedvezésre, nem állnék szokott módú levelemmel az asszony eleibe. Midőn írtam, úgy, amint a tapasztalásból, kiláttam az asszonynak kedvére lenni; most midőn a magam ízlésemet követem, leveleiből fénylő barátsága reménnyel nevet ki próbámra, hogy nem sajnálja az asszony szokásától most egyszer kedvemért elállani: minthogy az én vonzódásom unszolta elébb szívét szeretetem kölcsönözésére, igaz vagyok, mikor kevesebbet kívánok annál, amit adok. Csakugyan semmiféle mód nem tudna elegendő erőt kölcsönözni író tollamnak annak lefejtésére, milyen sajnóson érzem a szerencsének Egeresbe nem mehetésem kieszközölt irigységét, s legszívesebb intézésimnek is újabb-újabb akadályokkal lett semmisítését. Most közelebbről Kolozsvárig már eljutván, édesanyám betegsége hírére felijedt szívem éjet-napot egynek véve kergetett a nagy Szamos mellé, holott négy hetekig tartván édes kötelességem, midőn házi gondoskodásim hazakívántak, mint kedves vendéget kaptam itthon az asszony levelét. Melyben elsőben is azt olvastam, hogy a két szívek hasonlatosságok által párosult barátság az élet nektárja; de hát így nevezhet-é az asszony engem barátnéjának, holott velem akkor is ellenkezik, mikor én békességre léptem, hiszen ezelőtti levelembé hagyott titkom felfedezése kimentette az asszonyt az alól, hogy tovább

is prókátora maradjon azon segítség nélkül éppen nem szűkös erős nemnek. Mindazáltal tapasztalván, hogy ez a matéria az asszonynak felettébb kedves: engedelmessé teszen szeretetem, s nem bánom, ha ebből szabjuk leveleinknek téli köntöseit is.

Az igaz emberi szeretet mindenkor az erőtelenen kíván segíteni! Nem bánom, hibáztasson akárki, ha sajnálom, és pártját fogom az igazágtalan és határatlan hatalom alatt sínló szegény nememnek. – Nyugodjon egy kisség a szent Biblia a papok zsebibé: lehetetlen, hogy a nyájas természet, maga az igazság (aki egy lábunk előtt nyavalygó bogárkának is kikerülését parancsolja) két egyforma nemes teremtések közül egyiket a másiknak rabjává rendelte volna; ezt csak a kevélység találta fel, és az erő tulajdonította magának. Világot töltött nemünknek kicsiny része az a főbb sereg, kinek nyakát nem vérezi a szolgálói vasjáróm. Vagyunk ugyan olyanak, akik férjeiken engedelemből vagy azoknak ügyetlenségek által nyert hatalmokkal visszaélnék, de óh, mely észrevehetetlen kicsiny pont ez azoknak számokhoz képest, akik férjeik kegyetlenségének mindennapi áldozatai.

Úgy van, hogy a könyvek piaca szabadra nyitott olvasni tudó asszonyaink előtt: de hát ez többnyire nem fundamentom nélkül rakott épület-é? A mentére hagyott olvasó ízlés akkor ballag elé, mikor már alig egyébre, mint valamely unalom elűzésére vagy a szüntelen éhezöz szerelem eledelére szolgál. Helybehagyom, hogy a leányok tudatlanságának az anyák okai: de hát vajon az anyák ostobaságoknak nem az atyák-é kieszközlői? Akik még eleinte az asszonyt nem egyébre, csak szerelmek s házi rabatáságok folytatására ítélték, és setétségre kárhoztatták azokat az elméket, melyeknek kimívelésektől függ mind a férfiak társas boldogságok, mind pedig az egész emberi nemzet legépületesebb gyermeki időben való jól formálása. Ahol az asszony egy maga szépségét tömjénező asszonynak esztelenségeit festi, nem tudom, miért kéri egyenes szívébe való meg nem botránkozásomat: merthogy tele vagyok nemünk mindenféle hibával, ebbe megegyezünk, hanem hogy ennek eredeti okát egyformán nem bálványozzuk, ebben különbözünk. – Az asszony sajnálja, én pedig mindenkor egész örömet érzek azon, mikor a férfiaknak nemünknel kapott csalatásokat nevettem. Ha ők urai nem lehettek a teremtések, hogy minden asszonyt olyan ragyogó szépséggel állítsanak elé, melynek örökös tűzzel áldozhassanak, és az ostobaságnak

ezen csillagos firhangja soha le ne kopjon: hát az országok törvényeinek némely haszontalan cikkelyei költséges disputálása mellett okoskodnának egy olyan leánynevelő módról, mely által minden hívséges szeretőt, boldogító feleséget s jó anyát nyerhetnének, s ne lenne tele minden szegelet az ezeknek fogyasztásokat terhesen nyögő keserves szenvedésekkel.

Tisztelem én, asszonyom, a férfiúi nemnek igazolt érdemeit, és ha azt állítnám, hogy nem szeretem is közülök, egy olyan újmódi hazugságszerző maradnék, mellyel még a legöregebb apáca is kikacaghatna. De ha én most azt írom, hogy egyért az egész nemet unom, az asszony ellenben bizonyítja, hogy egyért az egészet szereti, ide tehát egy harmadik kívántatik, akit egyeztetőknek bíráljunk. Addig pedig az én érzékeny szívem résztvéve olvassa azon sorokat, melyek a barátném hajdani kárát foglalják. Lehet az a vigasztalása a pálmafával, hogy ha a szerencse le nem tapodta volna állapotját, sohase lett volna oly dicsőségesen kitetszővé neme között. Engedje, édes kesergőm, hadd kérjék valamit (hanem itt mindjárt eléáll, amit a papok zsebébe dugtam volt), vajon kedves férfiúi által hozott törvény szerént, minekutána bátor az erőszak férjhez békőzta, szabad volt-é szívének kellemetes tárgyát szeretni? Úgy hiszem, hogy már minden ellenkezéseket elvégeznek leveleink, és mikorra a szerencse megengedi, hogy barátném ígért szíves csókjait használhatom, a békesség s egyetértés fogják kísérni repülő óráinkat, hogy beszélhiválónk elég lesz, magam is képzelem: az érzéseinek sokától feldagadott szívét, ha bízott barátja kebelébe való kiömlése lohaszthatja, talán mind a kettő boldog! A jövő holnapnak közepe táján nem látom semmi akadályomat, mely drága grófnénk kezei csókolásától s barátném szíves ölelésétől visszatartóztatna. Ezeknek csak képzelése már sok kedvező óráimnak adott szárnyakat, hát még mikor valóságával élhetek, nem fogok-é magamról elfelejtkezni, mint most erről, hogy félben is kellene hagyni az írást? Hiába, magam látom hibámat, mégse bánhatom. – Büntessen, édes barátném, még hosszabb válással: mert még ezt sem szégyenlem hozzavallani hibámhoz, hogy most is csak kéntelen végezem írásomat. Azt pedig mindenkor kezdeni kívánom, hogy mindhalálíg lehessen

Az asszonyinak

szívesen szerető barátnéja

Ujfalvi Krisztina

Kolozsváratt 6. 9-bris 1796.
M. B. Máté Jánosnéhoz.

Barátném!

Éppen nem a levélnek egyeztetett sora, hanem inkább a szívnek egyenlő érzése az, amely közöttünk a barátságot fundálván állandóvá is teheti, noha nékem a asszonyhoz még eddig személyes szerencsém nem lehetett. Mindazáltal úgy tetszik, hogy érzésünk egymással nagyon megegyez, bátor ítélettelünk első tekintettel egymással éppen ellenkezni látszik is. Ami pedig a levelezés módját illeti, nékem nem szokott módom a verses levelezés, sőt sokkal több levelezőim vagynak olyak, kikkel folyóbeszéddel levelezek, mint akik verseznek, mert éppen nincs időm, hogy sokat versbe levelezek. Én ugyan azt nagyon sajnálom, hogy eddig is szerencsém nem lehetett kedves esméretlen barátném személyes öleléséhez, de remélem, hogy kedvezőbb lévén ezután a szerencse, az óhajtott célnak elérésére ez éppen olyan kedves fog lenni Kolozsváron, mint lett volna Egeresbe. Azt ugyan érzékenyen fájdalom, hogy olyan kedvetlen hírnek hallása tartóztatta meg az asszonyt elcélzott útjába, de csakugyan vigasztal az, hogy képzelt következő szomorúsága négy hetekig tartott édes kötelességének teljesítésébe határozódott.

Azt kérdi az én barátném, mi módon nevezhetem oly kedves barátnémnek, holott vele még akkor is ellenkezni láttam, midőn ellenkező szokása titkának kinyilatkoztatása által megmentett azon prókátorságtól, melyre a nálam bölcsebb s erősebb nemnek egy csepp szüksége sincsen. Óh, azt éppen nem is képelem, hogy magokra nézve az én pártfogásom nélkül szűkölködnének: nem is az ő tetszése vagy kedvek keresése, hanem az egyenes igazság kényszeríti részre nem hajolható szívemet ellenkező szokása titkának kinyilatkoztatásával. Engem az asszony csak arról tett bizonyossá, hogy szíve hozzájuk oly erősen ragaszkodik, hogy annak elfedésére az ellenek való panasz- és szemrehányásokhoz kíván folyamodni; de ezzel éppen ki nem elégítette azon méltatlan kisebbitéseket, melyeket már feljebb ok nélkül réájok halmazott. Levelében ugyan meglehetősen vagdalózik: de korántse képzelje kedves barátném, hogy iránta való szíves

szeretetemben az effélék által valami fogyatkozás eshetne, sőt érzékeny örömmel és gyönyörködve olvasom levelének azon darabjait, melyekben ellenem felfegyverkezni látszik, mivel én is tudok egy oly győzelem módját, amely dicsőségesebb a Nagy Sándor világhódoltató diadalmainál, mely nem más, hanem a szelíd és engedelmes felelet, mely elfordítja a haragnak felgerjedését. Az asszony azt írja, hogy ez előttem felette kedves matéria, melyre azt felelem: én ezen matériát éppen nem magam választottam, hanem történetből esett a feleletem, az alkalmatosság szerént; hogy pedig hosszacsckán választoltam, annak oka a matériának nem annyira kedves, mint igen bővséges volta.

Az igaz emberi szeretet mindenkor az erőtlenen segít, én azt jól tudom: óh, vajha tehetségembe állana, hogy szegény nememnek az igazságtalan hatalom által elnyomatott részét a kevélységnek kegyetlen vasjárma alól felszabadíthatnám, és azt cselekedhetném, hogy azon ostoba bölcsek és azon emberiséget levetkezett okatlan férfiak, kik feleségeiket alábbvalóknak tartják a mászkáló férgeknél, hallgatnának az okosság szavára, mely által esmérnék meg, hogy azok is oly nemes teremtések, mint ők – de úgy hiszem, hogy ha minden káromlásokat szórnék is minden kifogás nélkül az egész férfiúi nemre (melyet ugyan lehetetlen, hogy egy okos asszony cselekedne), azzal meg nem orvosolnám az emberi romlottságnak azon nagy hibáját, mely szerént némelyek visszaélvén az elsőség jussával, a különben is sok nyomorúságokkal küszködő erőtlenebb nemet tirannusi kegyetlenségek járma alatt nyögtetik. Lám, hiszem a férfiak között csak az érdemeknek ügyeket kívánom én oltalmazni (melyben, úgy hiszem, barátném is egyetért velem), nem is azért, mintha ők elégtelenek volnának magok ügyét védelmezni, hanem azért, mivel nekik illetlen volna magokat két asszony vetélkedése közben elegyíteni. Bújjon hát a szent Biblia a papok zsebibe. Nem bánom, szóljunk csak a mindennapi ellenemondhatatlan tapasztalásból. Avagy nem az asszonyoknak adta-é a kegyes természet azt az ártatlan hatalmat, mely szerént ők nyájas szelídséggel még a leghatalmasabb héroszi szíveken is uralkodhatnak, de mivel az ők hatalmok leginkább az engedelemben áll, elvesztik azt, mihelyen erőszakoson akarják megnyerni? Emellett nem láttunk-é számtalanokat, akik mihelyen

ezt a birodalmat megnyerhették, mindjárt utálatosan visszaélnék azzal nemünk nagy gyalázatjára? Továbbá csak meg kell vallanunk, hogy akik a kegyetlenség járma alatt nyögni láttatnak, azok között is igen sokan vannak, akik nem annyira férjeik kegyetlenségének, mint tulajdon engedetlenségeknek s hűségtelenségeknek esztelen áldozatai, akik önként nem akarván megesmérni kötelességeket, azt szüntelen való nyughatatlanságok által mindennap nehezítvén, csaknem elviselhetetlenné teszik. Nem mondom, hogy mind ilyenek a szenvedő asszonyok, mivel én magam is azok száma között voltam, hanem csak azt mondom, hogy ilyek sokan vannak. Hát már azért, hogy engem egy ostoba férfi tirannusi kegyetlenséggel nyomorgatott, az egész férfiúi nemet (akik között sokaknak érdemes voltáról meg vagyok győződve) minden kifogás nélkül gyalázzam, távol legyen! Én sem magam, sem nemem kedvéért a fejért feketének nem állítom.

Ami nemünk tudatlanságát illeti, voltak, elhiszem, eleitől fogva oly együgyű atyák, kik a leányoktól az írást tilalmazták, de talán sohasem volt olyan ostoba, aki a jó könyvek olvasását jóvá nem hagyta volna; de ha szinte volna is (amelyet ugyan nem képzelek), avagy nem szégyen-é nekünk keresztényeknek arról panaszkodni, hogy kötelességünket csupán a közönséges tanításokból is meg nem tanulhatjuk? Ebbe megszegyenítenek bennünket a pogányok, akik a természetnek homályos világánál is tudták megesmérni és követni a virtust. Azt írja az én barátném, hogy fundamentum nélkül léssen ez a tudomány, melyet egy emberikori leány a könyvek olvasásából vészen, én pedig ezzel éppen ellenkezőt hiszek: mivel azt tapasztalásból mondhatom, hogy sok szorgalmatos tanításnak nincs annyi fogantatja egy értetlen gyermekbe, mint egy gondolkodni tudó leányba, vagy már egy tapasztalás által gyakorlott asszonyba egy figyelmes olvasásnak. Hanem én megkülönböztetem a könyvek olvasását a haszontalanságoktól, és még az olyan szerelmes románoktól is, melyekben a megerőltetett természetnek vagy inkább képzelődésnek húrjai szakadásig feltekerve lévén, a tapasztalatlan ifjú szívek érzéseit elrontják inkább, mintsem hogy kipalléroznák. Emellett én azt hiszem, hogy nem éppen a bőv tudomány és a sok olvasás mindenkor a virtus kútfeje: sőt ebbe sok tudatlan parasztok megszegyenítik elégszer mind a két nemből a tudósabbakat.

Különben mit? Szív nélkül a tudomány, ha mindjárt anyagi volna is, semmit ér. – Továbbá az is bizonyos, hogy még a legostobább anyák is tudják, ha akarják, azon kötelességeket, hogy házban ülők, dolgozók, férjeiknek engedelmesekek és gyermekeik eránt gondosok légyenek. E pedig valóságos egyik fundamentoma a jó erkölcsnek: az én anyám sem sokat tudott ezeken kívül, de bezzeg ezekre meg is tanított, még gyenge koromtól fogva. Ami a maga szépségét tömjénező személyről tett jegyzésemet illeti, az egek bizonyágim, hogy azzal senkire nem céloztam, hanem egyedül annak szabtam ezen köntöst, aki magához illendőnek találja. Azt írja tovább az asszony, hogy nemünk hibáinak megismerésében mindketten megegyezünk, hanem ennek igaz okát egyaránt nem bálványozzuk, abba különbözünk. Megengedjen, kedvesem, én e részbe sem oknak nem találom a férfiakat, sem azt magamra nem vehetem, hogy velek bálványoznék, mindazonáltal senkit azon gyönyörűségtől megfosztani nem erőlködöm, amit néki felőlem való vélekedése csinál. Az asszony gyönyörködik benne, amint írja, midőn a férfiaknak nemünkénél kapott csalatkozását nevetheti, én pedig mondhatom, hogy érzékeny fájdalommal szemlélem mindazt (akármelyik nembe), valami az emberi romlottságnak keserű gyümölcse. Ami az okos leánynevelő módot illeti, avagy nem eleget törekedtek-é tudósaink eleitől fogva ennek feltalálásában, azonban mit használ a legokosabban készült orvosság is, ha nem élünk véle? Vagy ha bevesszük is, meg nem tartjuk a rendes diétát? – Hát nem idecéloznak-é mind azon szép munkák, melyek főképpen az asszonyi virtust anyagi szépségben állítják elé, a vétkeket pedig pokolbéli színekkel festik; de gyermeki bubozáshoz szokott nemünk az egész világ könyvesházáért sem adná, ha a haszontalan módizásba (mely sem a lelket, sem a testet szebbé nem teheti) egymásnak eleibe vághat. Sok tanul is; de nem azért, hogy azáltal szívét jobbá tegye, hanem inkább azért, hogy az elmés beszélgetések folytatásában ő is egész auctoritással maga nagy tudományát mutogathassa (hanem én az ilyeneknek sorából kivesszem nemünknek azon érdemeseit, akik nemes lelkeknek elég bizonyágát adják azáltal, hogy kötelességeket esmérvén, azt teljesíteni is egész erővel igyekeznek; ezek a legszebb tükörök nemünkben, és a szelíd erkölcs gyakorlása által másoknak is követendő például vagnak).

Csak ezt akarom én megmutatni, hogy az én barátném méltatlanul teszi oknak a férfiakat e részben, hogy nemünk ostoba és erkölcstelen. Azt mondom tehát, hogy mivel nemünknek nincsen hatalmában, hogy külső szépségét (melynek pallérozására áldozza fel idejének drágább részét) állandóvá tehetné, hogy azzal a férfiak szemét örökké csalván, magát általok mindenkor imádtassa, miért nem igyekeznek még jó, eleven szívének (mely tulajdon hatalmába van) olyan formálására, hogy azáltal kedvessége állandóul megmaradván, a szívnek nyugodalmában fundált boldogságot elérhetné? Mivel pedig az asszony egyért az egész férfiú nemet unja, én ellenben egyért az egész nemnek érdemesebb részét becsülöm, ez okon barátném még harmadik által akarja közöttünk a pert eligazítani, én pedig azt mondom, hogy ezen per elosztására kettő kívántatik, mivel mindkét nem iránt folytatjuk a processust. No, nem bánom, légyen az én részemre asszony, csakhogy az okos tapasztalással és jó szívvel bírjon, úgy bizonyos vagyok benne, hogy velem egyetért.

Azt írja, kedvesem, hogy nékem ez a vigasztalásom lehet a pálmával, hogy szerencsétlenségem lett oka nemem között kitetszővé létemnek, én pedig azt mondom, hogy éppen ez okozza szívemnek érzékeny fájdalmát, hogy szerencsétlen sorsom kitetszővé tett, és a világ tudja, hogy vagyok. A feltett kérdésre azt felelem: a házasság szentséges törvényét nem kedves férfiaink, hanem a bölcs Teremtő formálta együtt az emberi szívvel, mivel ezt még a legostobább vad nemzetek is követik; és óh, mely szép bizonyosságot téshen erről a természet világánál járó pogányoknak virtuosus életek; sőt el nem hitelhetem magammal e részben, hogy még maga barátném is a Plátó Respublicájába kívánczozna ezen törvénynek elkerülése végett. Ami pedig szívem választott tárgyának szeretését nézi, az éppen hatalmamban nem volt, hogy őtet ne szeressem, de hatalmamba volt az, hogy érte lángaló szívemet az ő személyes látásától, sőt még levelezésétől is örökösön megfosszam, és ezt (bármely nagy magamon vett erőszakkal) véghez is vittem.

Már tehát én is hiszem, hogy minden ellenkezést elvégeznek közöttünk leveleink, és a legédesebb gyönyörűséggel fog kedveskedni mindkét részről szembejuthatásunk. Az én kedves grófném szívesen köszönteti az asszonyt: jelentvén

egyszersmind, hogy már Kolozsvárra beérkeztünk, és telelészünk is itt leszen. Barátném levelének hosszas voltáról panaszol, én pedig azzal dicsekedem, hogy soha nem írhatok oly hosszas levelet barátnémnak, melybe minden írivalómat belérekeshessem; magam csudálkozom e részbe magamon, holott mikor másoknak írok, gondolkodnom kell, mit írjak; most pedig egymás ellen törekednek elmémbe megírni való feltételeim. Azonban reménylem, amit az írásba elmulatunk, beszéddel ki fogjuk pótolni, hanem attól tartok, hogy akkor is igen sokat akarván, kevésre mehetünk. E világba minden tökéletlen; hanem azt kívánom, hogy barátnémhoz való szíves szeretetem mindenkor tökéletesebb lehessen.

MŰVÉSZET

TERSZTYÁNSZKY JÁNOS

(1706–1781)

A RÉGI ÉS ÚJ KASSA

(1732)

III. FEJEZET

A SZENT ERZSÉBETNEK, II. ANDRÁS MAGYAR KIRÁLY LEÁNYÁNAK SZENTELT BAZILIKA

Mindazok, akiknek a régi magyar kegyesség híresebb emlékeit látni megadatott, egyöntetűen úgy vélekednek, hogy az egyházi építmények között az első hely a Szent Erzsébetnek, András, ezen a néven a második magyar király lányának szentelt bazilikát illeti meg. Komoly vita tárgya azonban mind a hatalmas mű építettségének személye, mind az építkezés kezdetének időpontja. A vita központi kérdése Erzsébet személye, tehát az, hogy vajon Utószülött László, avagy Nagy Lajos anyját kell-e alapítónak tekintenünk. Az előbbinek uralkodását férjének, Albert császár és királynak halálától nem több mint kétévnyi időre tesszük, az utóbbinak uralma hatvan évnél is több. Vizsgáljuk meg, hogy a két fél milyen érveket sorakoztat föl a vitában.

Először is Utószülött László anyja mellett szól a kassaiak mindenkori hűsége hozzá, amelyet a lázadó főurak és a lengyelek semmiféle fenyegetése sem tudott megtörni. Ez szolgálhat érvként (bár nagyon gyenge lábakon áll) arra, hogy a ragyogó építmény létrehozásának tekintetében a polgárok akarata egybeesett Erzsébetével. A másik érv a templom déli kapuja fölötti, nagy, gót betűkkel készült, ma is látható felirat, mely így hangzik:

1440-ben, Szent Péter apostol székfoglalásának napján, hajnaltájt, a komáromi várban fényes királyi törzsből, tudniillik

Albert római, magyar, cseh, dalmát, horvát királytól és az özvegy Erzsébettől, ugyanezen országok királynéjától, az egykori győzhetetlen uralkodó, Zsigmond német-római császár leányától megszületett a dicsőséges uralkodó, László, a valóságos király és örökös, ezen országok és hercegségek örökösödési jogon való birtoklására. Ugyanezen évben, Pünkösöd ünnepén Magyarország szent koronájával a legnagyobb ünnepélyességgel törvényesen megkoronáztatott Székesfehérvárott.

Ezt a feliratot néhányan úgy értelmezik, hogy az a legszentebb hajlék építtetője iránti hála emléke; hogy milyen kútfő alapján, azt maguk sem tudják. Bocsássanak meg az így vélekedők, de úgy gondoljuk, hogy a két érv egyikének sincs bizonyító ereje, sok érv van viszont, amelyeknek súlya alatt hajlunk a másik oldal véleményének elfogadására. Ha valaki csupán az épület nagyságát komolyan megfontolja, felismeri, hogy a kétévnyi idő, míg Albert halála után Erzsébet az ország élén állt, aligha volt elegendő a falak felhúzására, még ha a munkához minden bőségesen rendelkezésre állt is; különösen nem abban a helyzetben, amelybe történetíróink szerint Erzsébet került. Az egyetlen Garai kivételével a főurak alig voltak jóakarattal iránta, egyesek nyíltan ellene fordultak. Rozgonyi, egri püspök, amikor az esztergomi érseki süveget akarta kijárni magának, a királynétól azt a választ kapta, hogy az ő uralkodása alatt Rozgonyi nem fogja elnyerni ezt a főpapi széket. Ő pedig fontolgtatás nélkül visszavágott: hasonlóképpen, míg ő főpap lesz, a magyarok fölött nem fogja uralmát gyakorolni Erzsébet. Mindkét kijelentés bebizonyosodott az események által. Továbbá a nyomasztó pénzhiány, a katonaság állandó fegyverben tartása, az ország nagyobbik részének I. Ulászlóhoz való csatlakozása nem tették lehetővé, hogy Erzsébet egy új és oly költséges műre gondolhasson; de ha megkezdődött volna is az építkezés, folytatni a legkevésbé sem lehetett volna. Úgy gondoljuk, hogy az idézett felirat csupán azt jelzi, milyen rendíthetetlenül ragaszkodtak a kassaiak Erzsébethez, legalábbis amennyire ez Ulászló uralkodása alatt lehetséges volt.

Ezzel ellentétben minden jelentősebb érv Lajos anyja mellett szól. Köztudott, hogy férjével, I. Károllyal és fiával, Lajossal több mint hatvan éven át uralkodott, a vallási áhítatot szolgáló munkáknak különösen pártjára állt, a liturgikus

célokot szolgáló épületek emelését bőkezűen támogatta. Kassán szokott időzni, amikor szülőföldjére, Lengyelországba vagy onnan visszautazott, szent életű védőszentjét a legnagyobb áhítattal tisztelte. Tehát még férjének, Károlynak életében, 1324 körül, mindenekelőtt saját kegyességétől, valamint a polgárok kéréseitől indítatva, akiknek a régi kis Szent Mihály-templom nagyon szűkös volt, ő rakatta le az alapjait a nagyhírű építménynek, a király pedig jelentősen támogatta feleségének páratlan kegyességét. Miután 1342. augusztus 16-án Károly kiragadtatott az élők közül, az áhítatos alapító még nagyobb figyelemmel szorgalmazta az építést, Lajos pedig bőségesen támogatta mindennel, amire szükség volt. A fél évszázad alatt, ameddig Erzsébet az építkezés megkezdése után még élt, azaz 1381-ig nem tudta teljesen befejezni a fenséges művet; s ebben nem a pénzhiány vagy fáradozásainak elégtelensége akadályozta meg, hanem a mű nagysága. 1382-ben azonban már az utolsó simításokat is elvégezték a belső kiképzésen, amire egy ez évben keltezett levél alapján következtethetünk, mely a Szent Péter- és Pál-oltárnál bemutatott misékről rendelkezik: tartalma szerint bizonyos szőlők jövedelmei arra szolgálnak, hogy a nevezett oltárnál meghatározott időben szentmise mondassék. Ugyanebben az évben a tímár céh (így nevezik őket) egy feljegyzést fogalmazott, melyben helyet követelt magának a bazilika Szent Márton-oltáránál. Mindehhez hozzátehetjük még a régiek határozott állítását, miszerint a kegyes alapító kialakítottat magának egy, a déli kapuhoz csatlakozó kis kápolnát, s innen hallgatta a misét. Ez utóbbi adatot, mivel bizonytalan eredetű, kénytelenek vagyunk nem bizonyítottnak tekinteni; különösen azért, mert az említett kapu építése 1468-ig biztosan nem fejeződött be. Ez Mátyásnak a kassai tanácshoz küldött okleveléből tudható, amelyben – előrebocsátván templomunk védőszentje iránti különös tiszteletét és áhítatát – arról rendelkezik, hogy az elkövetkezendő 1468. évtől öt éven keresztül fordítsák a templom építésének folytatására az újévi ajándékot, melyet a város minden év január 1-jén szokott átadni az éppen uralkodó királynak. E kapu kivételével sehol sem találunk utalást Mátyás adományaira.

Ez utóbbi adat alapján különféle feltételezések születtek. Van, aki úgy véli, elképzelhetetlen, hogy a királyi támogatással megkezdett építkezés közel másfél évszázad alatt sem

fejeződött be. Ebből azt a következtetést vonják le, miszerint, tekintve, hogy a munka eddig az időpontig eltartott, az építkezésnek később, 1438-ban vagy 1439-ben, azaz Erzsébetnek, Utószülött László anyjának uralkodása alatt kellett kezdődnie. Ám ez nem elegendő ahhoz, hogy e téves következtetésektől megriadva elálljunk az általunk felállított s még írásos dokumentumokkal is bizonyított kronológiától. Mert egyébként mi módon történhetett volna, hogy a csizmadiák helyet kértek maguknak a kassai Szent Erzsébet-templom Szent Márton-oltáránál; vagy hogy a misézéshez Szent Péter és Pál apostolok oltáránál szőlők jövedelmét rendelték? Ez csak akkor lehetséges, ha – amint főntebb említettük – 1382-ben már állt a bazilika s az említett oltárok is. De ha olvasóm mindezt semminek tekinti, vegye tekintetbe legalább András esztergomi érseknek, a szent római egyház bíborosának ugyanezen, 1382. évben kelt levelét, s minden kételye eloszlik. A terjedelme miatt ezen a helyen nem közölt irat a kassai Szent Erzsébet-templom plébánosának a főesperes joghatósága alóli kivételéről rendelkezik. Továbbá a belső zavargások, a külső országokból ellenünk indított háborúk miatt Mária, Kis Károly, Albert, I. Ulászló, Utószülött László uralkodása alatt a pénzügyek nem voltak abban az állapotban, hogy bármelyikük is bővelkedett volna adóbevételekben, de még ha bővelkedett volna is, nem arra kellett volna belőle költeniük, aminek elvesztésétől, sőt a háborúban oly megszokott földig rombolásától való félelem naponta fenyegetett.

De végül is mi szükség van érvekre ott, ahol a kövek maguk beszélnek? A déli kapu kapuszárnyait elválasztó, mestéri módon faragott kőbe vésvé az 1498-as évszám olvasható, aranyozással kiemelve; valószínűtlen, hogy ezzel azt a munkát jelölték, amely már régen befejeződött, inkább azt, amit akkor végeztek. A különböző szögletekbe bevéssett sok más évszám a hozzátoldásokat vagy a hosszú évek során megromló részek felújításait jelzi. Ilyen jellegű az 1598-as évszám a déli kapu napórája mellett: ebben az évben készült az óra. De most már foglaljuk össze röviden az építkezés teljes időrendjét. A templom a Megváltó születésétől számított 1324. évtől ugyanezen évszázad nyolvanegyedik évéig tető alá került, egyesek szerint – és a kiképzés hasonlósága ezt megerősíti – ugyanazon építész munkájaként, aki a bécsi

Szent István-dóm tornyát fejezte be; valamint elkészült a templomot körülölelő két korlát, s az egyik tornyot is felhúzták azoknak a füzereknek magasságáig, melyek alatt Kassa címerét helyezték el, a másikat pedig a templomfalak magasságáig. Elkészült az északi és a nyugati kapuk díszítése. Az építkezés Hunyadi János kormányzóságának tizenegyedik évéig, azaz 1448-ig függőben volt; majd ekkor és a következő években teljes mértékben kiépült a déli kapu, aminek bizonyítékait nem lehet fájdalom nélkül szemlélni (a beháborúk ugyanis nagyon megrongálták). Mindkét torony a teljes magasságáig fölépült, s az egyikbe harang került, ami azonban az 1556-i gyászos tűzvészkor lezuhant. Azért, hogy a templom később ne legyen kitéve ilyen veszélynek, a polgárok pénzén 1690-ben előrelátóan vörösréz borításra cserélték a zindelyt. Arra, hogy az ő adóikból épült a torony is, megalapozottan következtethetünk abból, hogy a csigalépcsőnél, sőt magán a tornyon is csak a kassai tanács címerét helyezték el, míg a másik, alacsonyabb tornyot Magyarország, a Hunyadiak és Abaúj vármegye kőből faragott hatalmas címerével is ellátták.

A sok kiváló mestermű nem csupán Mátyásnak a templomunk szentséges patrónája iránti bőkezű kegyességének köszönheti meglétét, amit jól mutatnak a tornyokon és az oszlopokon látható, a következőkben ismertetendő címerek, melyeket a Hunyadiak tiszteletére örökké égő lámpással szereltek fel. A négyzetes alapú oszlop tornyot formáz, s nagyon szépen faragott kemény kőből készült. A teteje csúcsban végződik, éppolyan finom csavart faragással, mint az egész. Az oszlop tetején álló építmény közepében fémtálcák vannak, ezeken állt a lámpás. Négy oszlopocska veszi körül a lámpás terét, ugyanabból a kőből, támoszlop formájúra faragva. A négyzetes építménynek a szemlélő számára feltáruló három oldala (a negyedik ugyanis a templom oldalához simul) ugyanennyi címert tár elénk. Középen egy angyal jobbában a város ősi címerét (három liliom Magyarország négy fő folyójával), baljában a hollót, Mátyás családi címerállatát tartja. Ugyanezen oszlop jobb oldalán Magyarország osztott címere látható. A folyók alatt három koronás emberi fej helyezkedik el, a kereszt alatt pedig egy farkát csóváló oroszlán, mely Kunországot jelzi. Végül: a bal oldal mezőjében két, keresztbe helyezett nyílvessző található; úgy tűnik, a kőfaragó mesterjegye.

Olvasóm most már, a sok jeles építető nevét megismerve, elképzelheti ugyan a ragyogó építmény fenségességét, mégis célszerűnek tűnik legalább elnagyolt leírást adni róla. Kereszt alakot formáz, s a finoman faragott kövekkel ékes bolthajtáson kívül nincsen benne téglá, mivel az egész épület négyzetes, az ügyes kőfaragó által a legváltozatosabb formákra kidolgozott kövekből épült. Leghíresebbek a kapui. Közülük a város főterére néző északi kapu pompás, szavakkal leírhatatlan módon a következőket ábrázolja: az embereken a Jozafát völgyében megesett nagy szörnyűséget; a keresztről levett Megváltó misztériumát; a fekélyes beteget ápoló Szent Erzsébetet; szőlőindákat, melyek inkább öntvényekhez, mint kőfaragványokhoz hasonlatosak; különböző záródíszeket, finom vésővel kidolgozott füzéreket. Ezeken és a nagyszámú, páratlan, bájos kidolgozású hasonló díszítményen kívül az összképet három uralkodó szobra koronázza meg, középen I. Károlyé, jobbra fiáé, Lajosé, balra pedig az alapító Erzsébeté. Hasonló nagyságú és díszítettségu a templom másik két kapuja is, de az idők viszontagságai, különösen a legutolsó támadás sokat elpusztított pompájukból, kiváltképp a déli kapuéból. A fenséges kapuk után a templom külső díszeit tekintve az első hely a rostélyosan kiképzett két korlátot illeti meg, sűrűn elhelyezett gyönyörű oszlopokkal tarkítva; úgy tűnik, mintha nem is kőből, hanem hajlékony fából készültek volna. Az alsó a bazilika két oldalát szegélyezi, a felső pedig az építmény egészét körbeoleli, teljes kilátást nyújtva az egész környékre.

A templom külső képe tükrözi belsejének méltóságát. Egyetlen eleme sincs, ami ne lenne fenséges, királyi. A régi oltárok, különösen a főoltár, a lehető legragyogóbb építmények. Továbbá az a lépcső, amely a déli kapunál helyezkedik el, és feljárást biztosít a fent dicsért korláttal övezett külső körüljáróra, jól szemlélteti mind az építész alkotóerejét, mind a kivitelezés eleganciáját. Az építmény négyzetes toronyhoz hasonló; a föld szintjétől az építmény tetejéig egy kétágú lépcső biztosít akadálytalan feljutást egyszerre két ember számára úgy, hogy tizenkét lépcsőfok után találkoznak, majd újra elválnak, mígnem fenn abba az oratóriumba érnek, ahonnan a hagyomány szerint az alapító szokta hallgatni a szentmiséket. Ha sok egyébről nem szólunk is, nem

lehet említetlenül hagynunk a régi szentségházat (tabernákulumnak nevezik). A templom jobb oldali ívében magasodik, ahol a szentélyt a hajótól ráccsal szokták elválasztani. Elegáns tornyocskája csodálatraméltó, az ember azt gondolná, hogy nem is kőből faragták, hanem viaszból öntötték volna ki finom formáit (pedig kőből van). Valóban méltó őrzőhelye annak a királyhoz illő szentségtartónak, amelyben a kenyér színébe rejtezett Istenember a hívek imáadására megmutatja magát. A templomrabláshoz szokott Thököly a szentségház klenódiumait beolvasztván ebből veretett több mint négyezer aranyat hitszegő felkelésének pénzelésére. Az ilyen pompás adományokból következtetni lehet a többire is, így a királyok által a bazilikának ajándékozott miseruhákra, melyeknek elrongyolódott maradványát ma már csak alig néhány liturgikus öltözet őrzi. A templom az eretnekség következtében kitört zavargások folytán hatalmas károkat szenvedett: mint az alvilágból kitörő szörnnyetegek hada, a berontók vagy mindent eloroztak saját istentelen használatukra, vagy megsemmisítették, ami nekik hasznavehetetlen volt. Nincs olyan hamisan ítélkező ember, aki tagadná, hogy a javakat egykoron a templomnak, a Magyar Korona országaiban lévő leghíresebb templomnak adományozták, vagy aki azok ellopását ne az eretnekeknek, hanem másnak tulajdonítaná; ugyanis Kassa az ő jármuk alatt nyögven több mint egy évszázadon át, miután száműzetésbe vetették vagy felkoncolták a szentségek őrzőit és szolgálait, hiába sirattuk, hogy az Istenség kultuszára felszentelt helyeket profán célokra használták.

A bazilika fenségességének megfelel méltósága is. A kassai plébános kiemelését a főesperes joghatósága alól nemcsak néhány egri püspök támogatta, név szerint például András, hanem az esztergomi érsek, a szent római egyház bíborosa is, ugyancsak András, akiről főntebb már szóltunk. Vannak további érvek is, így I. Ulászló tilalmi rendelete az ügyben, hogy a városi polgárok lelkiismereti ügyei plébánosuk hozzájárulása nélkül a püspökség ítélőszéke elé kerüljenek, és Zsigmond császár 1414-ben kibocsátott kegylevelének 1492-es megerősítése; továbbá az, hogy a kassaiak egyházi joghatóság alóli kivétele már 1290-ben érvényben volt, mint azt egyesek erősen kiolvasni vélik Jánosnak, a Sant'Angelo-templom előljárójának, bíborosnak a város plébánosához írott 1458-i

leveléből; ezekről az érvekről azonban nem kívánunk nyilatkozni. Egy ilyen nagy jelentőségű ügyben ugyanis nem tűnik szerencsésnek szavazatunkkal állást foglalni, nehogy kijelölt célunk kereteit átlépve illetéktelenül mások területére lépjünk, miközben a templom méltóságát igyekszünk bemutatni. Maga a kegyes pápa a levélben, melyre hivatkoznak, egyáltalán nem nyilatkozik egyértelműen.

A szent és egyben fenséges épület egyházi és világi fejedelmek adományaiból épült fel, ám ez nem akadályozta meg, hogy az eretnekek istentelen használatába kerüljön. 1554 körül elfoglalták a lutheránusok, és szentségtelen szertartásaik céljára használták egészen a következő évszázad negyedik évéig, amikor is Mátyás császárnak a pozsonyi országgyűlésen hozott rendeletével az egri káptalan használatába került; ők tudniillik Egernek a török általi bevétele után székhelyüket Kassára helyezték át. Ezt az eseményt bővebben is el fogjuk mesélni, amikor majd Kassa háborús hányattatásait kísérvük végig. A kanonokoktól azonban Bocskai még ugyanabban az évben elragadta a templomot, aki, ahogyan egyéb cselekedeteivel, úgy azzal is nyilvánvalóvá tette, milyen hívek istentiszteletére foglalták el a gyönyörű épületet, hogy lóháton vonult be a templom terébe. A Bocskai által méltatlanul eltulajdonított templom ötvenhét éven át a lutheránusok birtokában maradt, míg nem 1671-ben visszakerült a katolikusokhoz, akiket a szent hajlék használatából megint csak kiűzött Thököly 1682. augusztus 16-ának gyalázatos napján, mikor a várost elfoglalták a lázadók. Miután Kassa 1686. október 25-én újra a császár uralma alá került, a következő év január 2-án a Szent Erzsébet-bazilika is visszatért törvényes tulajdonosaihoz. A visszaszerzéshez segítségül hívatott a nagyszámú akadémiai ifjúság is, amely szervezett hadrendben kísérte az elfoglalást vezető egri püspököt, nemcsak azért, hogy a pompát növelje, hanem azért is, hogy félelmet keltsen, ha az eretnekek valami ellenállást tanúsítanak a királyi akarat végrehajtóinak szándékával szemben.

A templomnak négyzetes kövekből épült két tornya mellett, amelyeket már bemutattunk, a kissé távolabb álló (a templomtól tizenöt lépésnyire található a tér felé) harmadiknak leírását, mely nem is annyira jelentős építmény, erre a helyre halasztottuk. Egyesek azt állítják, hogy építtetője Bethlen

Gábor fejedelem, de teljesen tévesen; amennyiben véleményüknek ellentmond a történések időrendje, valamint az, hogy a tornyon csak a város címere látható, vörösmárványba vésva a toronykapu közelében, továbbá az ugyanebbe a kőbe vésett egyértelmű felirat is. Bár nem nagy tudománnyal van írva, mégis ideiktatandónak gondoltuk, hogy felszámoljuk azok tévedését, akikben ez rögzült. Íme a szóról szóra lemásolt, sőt a sorok tördelését is tükröző felirat:

Nézélődő, ha arra vágysz, hogy megismerd ennek a toronynak építetőit, tekints lejjebb, s megtudod. Mert a kiváló bíróval együtt ott fénylik a tanácsurak csoportja, akik abban az időben kormányozták a várost. Ércemet nem a babonáság kongatja, hanem az igaz vallás igaz szeretete. Ó, Áldott Háromság! Engedd, hogy oly hangos ütéseim visszhangozzák a levegőben szent hittételeidet! Az Úr 1628. évében. Almásy István bíró, Langh János, Konczik Bálint, Swertel Vencel, Demek András, Kószegy Miklós, Was Mihály, Miskolczi Gergely, Ruffer György, Molnár Péter, Fraidenberger György, Debreczény János, Traganer Ferenc.

Mi az, ami itt akár csak közvetetten is Bethlenre utalna? Annyit azonban tudnunk kell, hogy a fönt említett évszám az ott látható címerre, nem pedig a torony építésére utal; kissé lejjebb, a benne található harang megvizsgálásakor azonban tisztán fogjuk látni, hogy az mikor épült. Az eseményről azonban, mely a várost az olyannyira költséges mű felépítésére indította, sehol sem olvashatunk. Egyesek Bethlen uralma alatt készült emlékműnek tartják; de érveik nem meggyőzőek. Magam, minél behatóbban foglalkozom ezzel a kedves várossal, annál inkább hajlom arra, hogy ezt a dolgot függőben hagyjam.

Ezen a ponton kell szólnunk arról a kétértelműen megfogalmazott feliratról, amelyet a toronyban egyedülként megszólaló hatalmas ércharangra véstek, szóról szóra így:

A Krisztus utáni 1556. évben, amikor két üstökös tűnt fel, és az ország néhány lázadó főúranak összeesküvése a császári felség ellen fölerősödött, rettenetes leheletüktől Kassa királyi város az április 13-át követő napon templomaival és szép házaival együtt csaknem teljesen leégett. †

Hogy ezt a csapást az utókor ne feledje, ezt a művet a dühöngő tűzben tönkrement harangok töredékeiből a városi tanács, Aschner Imre bíróval, az egyházközség használatára készítette 1557-ben.

Eddig a meglehetősen nagy betűkkel készült felirat, mely kétszer éri körbe a harang kerületét (ebből következtethetünk annak nagyságára). Vannak, akik a rettenetes üstökösökön Perényi Pétert és Bebek Györgyöt értik, az akkori pártütők két vezérét; de arról, hogy ez a nézet kevésbé helytálló, akár csak Istvánffy által is meggyőződhetünk, aki *Históriájának* 19. könyvében a borzasztó tűzvészt leírva semmi kétséget nem hagy afelől, hogy a tűz elsődleges, nem pedig allegorikus jelentésben értendő. Vannak, akik csavaros eszükkel úgy gondolják, hogy ezzel az építménnyel Kassa városa a szicíliai vecsernyére utalt, amit egy lányka árulkodása, mások szerint két pici gyermek ártatlan csacsogása leplezett le (egyesek véleménye szerint őket ábrázolja a torony északi falán látható szobor, ám erre nézve egyetlen megbízható forrás sem áll rendelkezésükre). Az ezt a nézetet vallók azonban, észjárásuk dicsőségén kívül, mely képes bármit kigondolni, a bizonyításnak, jobban mondva találgatásnak más eredményét nem tudják felmutatni.

(Földesi Ferenc fordítása)

ERNEST VOLS

(1650/1651–1720)

BEVEZETÉS A HADIÉPÍTÉSZETBE

(1738)

5. FEJEZET: A HÁBORÚ SZABÁLYAI

Ennyit a védelemtanról, vagyis bevezetés gyanánt, mert nem fejtettem ki teljes egészében, jelenlegi céломhoz képest megelégedtem egy kis ízelítővel. Hozzá kell még fűznöm a kánonokat vagy szabályokat, és meg kell vizsgálni a hagyományos módszerek formáit, hogy levonhassuk a következtetést, melyiket mi teszi hatékonyabbá s alkalmasabbá az ostrom alatt állók védekezésére – bár e tekintetben a hollandok, a franciák, a spanyolok, az olaszok és a németek némely szempontból különböznek egymástól, sőt egyazon nemzet körében nem is tanácsos elszakadni a védelem korábbi módszereitől.

Itt is úgy van, mint más egyéb kérdésekben, hogy nincs mindenki egyforma véleményen, nincs általánosan elterjedt vélekedés, s egy-egy védelmi módszernek ugyanannyi pártfogója, mint bírálója akad. *Jupiter is küzdött Trója ellen, míg Apolló Trója pártján állt*, az építészek is mind saját tehetségükben bízva helyeznek szembe egy-egy új találmányt a korábbiakkal, ami egyeseket rögtön arra sarkall, hogy saját korszerűbb elképzeléseiket ezzel ütköztessék, s egy-egy korábbi védelmi ötletet hamarabb győzzenek le papíron, mint ahogy a csatamezőn lehetne küzdeni ellene.

Máskor meg ugyanaz a védelmi módszer a védelem szempontjából egyfelől kedvező, másfelől ellenjavallott, és saját ellenségévé lesz, úgyhogy nem is tudjuk, melyiket célszerűbb választani, ha már mindkettőt nem lehet. Ezért, minthogy két ilyen szabályt összhangba hozni lehetetlen, egymás hatékonyságát korlátozzák, s egyikük csak az ostromolónak lesz javára, ugyanakkor az ostromlott javát szolgáló másik érvényesülését megakadályozza. Lehetséges még másféle csapás

is, melynek közvetlen forrása egyazon szakértő hozzáértése: ha kifejti ugyan védelmi szabályait, de mindjárt utána a támadásért is, úgyszólván egyszerre készít gyermekének bölcsőt és koporsót, vagy megfújja a kürtöt Cadmus harcában, melyben a sárkányfogból kikelt sarjak vívnak egymással, és sebeikkel egymás vesztét okozzák.

Az erődök ostroma napjainkban háromféleképpen zajlik. A katonaságot először tüzes bombák zápora futamíthatja meg a sánctól. Az ilyen támadás jól kivédhető, ha a védművek és boltívek fedezékében kis búvóhelyeket (*casematákat*) építenek, amelyekben a maradék véderő meghúzhatja magát, a többiek pedig, akiket az őrállásokra vezényeltek, hasra vetik magukat, hogy a felrobbant bomba repeszeitől ne szenvedjenek sérüléseket. A falak alapzatát is rombolhatjuk az aknák által előidézett földmozgásokkal. Ezek hatását a támadásnak kitett helyen vizesárokkal vagy földalatti szellőzőnyílásokkal lehet kiküszöbölni; vagy el kell ásni az aknáig, és el kell távolítani a puskaport. Végül a falakon hadigépekkel is rést (*breccia*) lehet ütni, hogy szabaddá válják az út egy rohamhoz. Az ilyesfajta rombolást vagy sűrű kitorésekkel késleltethetik; vagy úgy, hogy az ellenséges gépek ütegáncait (*batterie*) teszék tönkre; vagy úgy, hogy az ostromgépekbe éket ütnek, s ezzel hasznavehetetlenné teszik őket; vagy úgy, hogy a gépeket hordozó eszközöket (*lavettae*) törik össze – így egyetlen éjszaka leforgása alatt tönkre lehet tenni az ellenfélnek akár egyheti munkáját. Az ostromot hátráltathatják az azt felfogó vagy szarv stb. alakú külső védművek, a vár alatti járás karósanccal való mellvéddé alakítása, valamint az erőd alakja (erről hamarosan beszélék még), míg a beköszönő tél teljesen lehetetlenné nem teszi.

ÁLTALÁNOS SZABÁLY

Mivel a védmű célja az, hogy kevés katona soknak tudjon ellenállni, olyan alakúnak kell lennie, hogy ne csak egyes részei álljanak ellent, saját szilárdságuknak és erősségüknek köszönhetően, mintha csak közvetlenül maguknak nyújtanának oltalmat, hanem hogy további, szomszédos részei oldalról, harántirányból is fedezhessék. Erre azért van szükség, mert máskülönben, miközben például a 24. ábra G-homlokzata ki

van téve a hajítógépek szüntelen lövéseinek vagy az aknák rombolásának, ha nem részesül oldalirányú védelemben a szemközti HD-jelű fal felől a DB-jelű első, illetve a BK-jelű második szárny irányából, az ellenség sértetlenül törhet be a várba.

Egyszóval az erődítmény egyes részeinek fedezniük kell a többit, s maguknak is fedezve kell lenniük, hogy a kölcsönös védelem fokozza erejüket.

A hadtudomány kezdeti, még fejletlen korában az etruszk Veii lakossága oly módon védekezett, hogy házait szekerekkel vette körbe. Ilyesfajta hevenyészett erődítéseket olykor még manapság is használnak a táborok védelmére, ha váratlanul könnyűfegyverzetű csapatok támadása éri őket. Ezt váltotta fel a körben felállított cölöpkerítés (*Pallissaden*): az erődítésnek e módját alkalmazták Nagy Sándor korában a hürkánok és a márdok, és még manapság is él a braziloknál és paraguayiaknál. A fejlettebb népek téglából vagy kőből készült falakat használtak. Ezeket igen szélesre építették, hogy sem faltörő kosokkal, sem aláásással ne lehessen lerombolni őket: Babilon és Ecbatana büszkélkedhetett ilyenekkel. Mivel azonban a fal széles, nyitott tetején (l. C 38. ábra) a védők nem részesülhettek megfelelő védelemben, később a falak oromzatát csipkézettel (*pinnae*) (az ábrán 'a' a' jellel) látták el: az íjászok emögé húzódhattak vissza, miután nyílvesszőiket kilőtték az ostromlókra. Hatékonyságát fokozták a bizonyos távolságonként hagyott lőrészek (*foramina*) (az ábrán 'b' és 'd'). Mivel azonban például a b–G–d-háromszögön belül az ellenség kockázatmentesen vethette be ostromlétráit vagy az ostromtornyokat hordozó elefántokat (ez volt a rómaiak módszere a karthágóiak elleni ostrom során Hispániában), és az ellenséges rohamban részt vevő katonákra a kőhajítók a csipkézet ('a a') nyílásain át nem célozhattak pontosan, ettől kezdve a védműveket tornyok egészítették ki. A tornyok eleinte négyszögletes, később lekerekített alaprajzúak voltak, mert a kör alakú alaprajz védelmet nyújt a faltörő kosok ellen, és hogy a 39. ábra AB-falának tőszomszédságában lévő ellenséget két oldalról is távol lehessen tartani az AC- és HG-jelű bástyák lőréssein keresztül.

Most már gondoskodtunk a tornyok közötti falakról (*cortina*), de a tornyokról magukról még mindig nem, minthogy

a D–F–K által meghatározott, meglehetősen kiterjedésű háromszögön belül a katonaság akár egy faltörő kost is be tud vetni, próbálkozhat a fal aláásásával, vagy ostromlétrákat támaszthat hozzá, a C–G-vonalról ugyanis nem lehet olyan kényelmesen nyilazni a D–I–K-háromszög leszűkítésére, mint az E–F- és H–F-vonalokról kivitelezhető lövésekkel.

Mindehhez hozzájárul, hogy miután a Freiburg im Breisgauból való Berthold Schwarz, aki a Szerafikus Rend szerzetese volt, kémiai kutatásai során feltalálta a puskaport, és a velenceiek elsőként vetették be sikerrel Chioggjánál robbanó hajítógépeikben a tengeri győzelmeikre különösen büszke genovaiak ellen, az e csatában aratott siker másokat is arra lelkesített, hogy a puskaport hasonló fegyverekhez alkalmazzák, s azt követően a nehezekeiktől megszabadított lövészközök hatótávolságának növelésére az említett toronyok különböző magasságúak legyenek. Az új védelmi stratégiát éppen ezért fizikai és matematikai elvek alapján kellett átgondolni, így a városok, sőt egész tartományok védelmét olyan védművek felállításával biztosították, amelyek két, szögben összefutó homlokzatuk felől – melyek közé földet halmoztak – még szilárdabbak voltak, hogy egy ideig elviseljék a robbanó lövészközök erejét is. E helyzetből kifolyólag nem volt mellettük egyetlen olyan háromszögletű térség sem, melyen egy rohamra mégoly kész ellenség sem vethette volna meg biztonsággal a lábát, hogy [az erődöt] golyókkal, gránátokkal és vassörétet okádó lövészközökkel vehesse célba, hiszen a lövészeknek mindkét oldalról, a szomszédos védművek homlokzatai és szárnyvonalai irányából szabad kilátása nyílt a lövések folyamatos becsapódásaitól sérült védmű bármelyik pontjára.

[...]

6. FEJEZET

HADÁSZATI KÉRDÉSEK

1. kérdés: Az-e a hasznosabb, ha egy országban sok erőd van, vagy az, ha kevés?

A sok erőd ellen szól: 1. Magasak a létesítésük költségei, mind az építésé, mind a fenntartásé, mert ha az erőd kőből

épül, az sokáig tart, és költséges, ha viszont földből, gyakori karbantartásra szorul. 2. Nagy létszámú véderőt igényelnek, aminek háborús időszakban a harctéren lenne nagyobb haszna. 3. Ha a védelmükre külföldi katonákat is felfogadnak, azok a saját érdeküket tartják szem előtt, és elhanyagolják a zsoldért vállalt munkát. A hazai védők viszont könnyen csatlakozhatnak a közjük szivárgó pártütökhöz, amint azt néhány éve Újvárott tapasztaltuk. Ez az oka, hogy Franciaország határain belül egyetlen erőd sincs, s Magyarországon néhány erődítményt vagy a földdel tettek egyenlővé (például Kanizsát), vagy maguktól omlanak szét, és nem újítják fel őket (ilyen például Sziget), vagy háborús károkat szenvedtek, s továbbra is romosak (például Fülek), hogy az álnok holló rossz tojása ne kerülhessen szilárd fészekbe.

A kevés erőd ellen is sok érv van: 1. Ha egy országba valahol különösen szűk út vezet, azt meg kell erődíteni; ha például van egy híd, melynek feladata a folyón túli szomszédos néppel való összeköttetés megteremtése, azt ennek fenntartására védeni kell. Ha a hadat megverik a csatatéren, kell lennie egy közeli helynek, ahová visszavonulhat; s az élelmezést szolgáló épületeknek az erődített városban is a hadsereg közelében kell elhelyezkedniük – mindezt kis létszámú védelmi csapatokkal nem lehet kivitelezni. 2. Ha az ellenség bevesz egy erődöt, hatalmas területeket von hatalma alá és sarcoltat: látjuk, micsoda félelemben él Pikárdia és Arthesia, miután a Szigetek elestek; s láttuk, mekkora fejfájást okozott 1683-ban a német fejedelmeknek, hogy ha Bécs elesnék, ne vesszenek el vele együtt hatalmas területek is. 3. De ahhoz, hogy mindez ne következzen be, s az ellenség ne garázdálkodhassék az országunk szívében, az kell, hogy saját magunk garázdálkodjunk ott: fel kell égetni nem megerődített városainkat, településeinket, várainkat, s ha más védelmünk nincs, saját földünk feldúlása legyen mintegy elővédünk, ami útjában áll az ellenség előrenyomulásának. 4. A kevés erőd mellett szól, hogy a háborúk nagyon költségesek és gyakoriak voltak egyetlen évszázad alatt is az erődök sűrű elhelyezése miatt, pusztán azért, hogy a franciák Belgiumban, a törökök Magyarországon oly csekély mértékben gyarapítsák területeiket.

Következtetés: Hasznos, hogy sok erőd legyen.

2. kérdés: Mi a hasznosabb, ha egy erődöt magaslaton, mocsaras helyen vagy síkságon építenek?

A hegyvidék mellett szól: 1. Aknákkal vagy hajítógépekkel nehezen bevehető. 2. Az ellenséget már messziről fel lehet tartóztatni, s ostromműveit könnyebb lerombolni. 3. Rohammal alig vehető be. 4. Ilyen helyeken egészséges a levegő, s ez jó hatással van a katonák egészségére. Ellenérv: az ilyen erőd gyakran szűkében van a víznek, nehézkes az élelmiszer-ellátmánnal való megsegítése, s alig kivitelezhetők a kitörések a visszavonulás nehézsége miatt.

A mocsaras hely mellett szól: 1. Az ellenség alig közelítheti meg, nem emelhetők ostromművek, s aláaknázni sem lehet. 2. Építése nem kerül sokba. 3. Védelméhez kevés védő elegendő. Ellenérv: az ilyen erőd kiéheztetéssel kényszeríthető megadásra; az ellenség közeli dúlása ellen nehézkes kitöréseket intézni; ha a mocsár befagy, könnyedén bevehető; egészségtelen szelek járják, s emiatt a katonák temetője lehet.

A síkságon épült erőd mellett szól: 1. Elegendő a föld sáncok, záróórhelyek építésére. 2. Könnyedén kivitelezhető a szabályszerű védekezés, még nagyobb létszámú katonaságnál is. 3. Könnyedén intézhető kitörés az ellenség átkelési és dúlásai ellen. 4. Az ellenségnek kétszer akkora haderőre van szüksége, hogy míg ilyen erődöt ostromol, egyúttal megakadályozza a városba irányuló gabona- és fegyverszállítmányokat. Ellenérv: az ellenség választhatja meg az alkalmas helyet, ahonnan ostromot indíthat; élvezheti a környező terület terményeit s az általa nyújtott lakóhelyet; elegendő a föld az ostromművek és fedezékek építésére; s könnyű aknákat elhelyezni.

Következtetés: síkságon jó erődítményt építeni.

3. kérdés: Melyik hasznosabb, ha van, vagy ha nincs az erődnél elővédmű?

Az elővédmű ellen szóló érvek: először is az, hogy magas költségekkel, nagy időráfordítással építhetők ki, tarthatók fenn s óvható meg az állaguk, különösen, ha földjük porondos, könnyen alámoossa a zápor és szétmállik. 2. Minthogy védelmüket csak néhány ellenálló katona jelenti, és távolabb vannak a védművektől, az elővédmű előterében képtelenség úgy ellenállni az ellenségnek, hogy ne vegyék be őket rövid

idő alatt, s ráadásul ne vágják el a védők visszavonulásának útját is. 3. Ha az ellenség beveszi magát a már elfoglalt elővédműbe, nem lehet úgy távol tartani a város környéki sáncrendszerétől, mint a csupasz rézsútámaszon, mivel a megsemmisítésre maga helyett a sánctól használja. Ezért, jóllehet az elővédmű hátráltatja az ellenséget abban, hogy gyorsan az erődhöz juthasson, elfoglalása semmissé teszi az általa okozott idővesztéséget. 4. Ha sok elővédmű van, védelmük nagy mennyiségű katonát igényel, ha kevés, éppen azért lesznek haszontalanok, mert az ellenség éppen ott támadja meg az erődöt, ahol nincsenek elővédművek.

Az elővédmű mellett szóló érvek: 1. Megakadályozza az ellenséget abban, hogy túl gyorsan nyomuljon ostromával a rézsútámaszig, s ezzel késlelteti az ostromot. 2. A védő az elővédműbe húzódva, még ha azt részben elfoglalják is, az ellenséges katonákat megölve megvédheti magát, s feltartóztathatja azokat, hogy csak nagyobb emberáldozat árán juthassanak a város környéki sáncok közelébe. 3. Nem engedi, hogy az ellenség a sánchoz oldalról közelítsen, csak úgy, ha megfeszíti és erősen ki is meríti erejét az elővédmű elfoglalásával; ráadásul az ostromlottak veszélytelenül kitörhetnek, közben az elővédmű oldalirányból védi őket.

Következtetés: Az elővédmű hasznos.

4. kérdés: Hasznos-e a városnak, ha azon az oldalán, ameről folyó folyik mellette, sánccal ellátott város alatti utat építenek, vagy nem?

Igenlő érvek: 1. Míg a város alatti úton ott van az ostromlottak őrsége, támadásokat lehet intézni a betörő ellenség ellen. 2. Ha nincs ott, a védművek és a falak túlságosan védtelenek, és az ellenséges lőállásokról könnyebben lehet rájuk tüzelni. 3. Mégha bezárult is az ostromzár, az ellenség egy ilyen sánc és fedezett út felől nehezebben küldi fel a folyón hajóit a homlokzat áttörésére, mint ha a síkság és a folyópart azonos magasságú lenne, mert nem törné meg síkjukat a sánc.

Tagadó érvek: 1. Felesleges egy ilyen sánc építésére és fenntartására pénzt költeni, ha az ellenség meg sem kísérelhet, de nem is szeretne támadást intézni a folyó felől, anélkül, hogy nagy veszteséget ne szenvedne. 2. Ha a rézsútámaszt elfoglalták, a védők már nem tudnak a folyón keresztül visszavonulni

az erődbe, tálcán kínálják magukat, hogy az ellenség lemészárolja őket, miközben már diadalmasan el is foglalja a város alatti utat, vagy éppenséggel saját társai mészárolják le őket, akik a falakról a védőkkel elege ellenség közé lövöldöznek.

Következtetés: jobb, ha nincs.

5. kérdés: Melyik a jobb, ha a várárok száraz, vagy ha folyó, illetve állóvíz van benne?

A vizesárok mellett szóló érvek: 1. Az ellenség a város alatti védmű elfoglalása után nem tud hirtelen éjszakai támadást intézni a sánc ellen. 2. Nehéz kiüríteni vagy feltölteni földdel töltött zsákokkal vagy vesszőnyalábokkal, hogy lehetővé tegyék a támadást. 3. Ha elfoglalja is az ellenség, nem tud rajta védekezni úgy, hogy sáncot emel a hamis védőkerítés ellen. 4. Nem lehet aknát leásni az erődítmény rombolására, az alagút megközelítése pedig nehézkes.

A száraz árok mellett szól: 1. Az egészségesebb levegő, amit egy vizesárok megront, s így a testi bágyadtság elerőtleníti a védőket. 2. Sűrűn, nagyszámú katonasággal lehet kitörni, ami lassítja az ostrom folyamatát. A kitörők is könnyedén visszatarthatnak, míg a másik esetben a vizesároknál csónakokat vagy hidakat kell használni. Az előbbiekre kevés ember fér be és lassúak, az utóbbiak pedig néha beszakadnak a menekülők súlya alatt, amint például Breda legutóbbi ostrománál is történt. 3. A száraz árok saját magának nyújt védelmet, míg a benne elhelyezkedő, ellenségre váró védők nemcsak távolról, a szárnyak felől, hanem közelharcban is ellenállnak a pajzsokkal és szarvformában felvonuló, öldöklő ellenségnek, s hátráltatják a betörésüket. 4. Így nem lehet alagutat ásni, s abba aknákat elhelyezni az erődnél, az alásást pedig fel lehet fedni, és el lehet zárni egy másik, mély és keskeny árokkal, melyen a katonák sűrűn lerakott hidacskákkal vonulhatnak vissza, azokat a visszavonulás után fölszedve, hogy az ellenségnek újabb nehézséget okozzon az árok áthidalása.

Következtetés: a száraz árok hasznosabb.

[...]

(Nagyillés János fordítása)

MARÓTHI GYÖRGY

(1715–1744)

A ZSOLTÁROKNAK NÉGYES NÓTÁIK

(1756)

A ZSOLTÁROKNAK A KÓTÁK SZERÉNT VALÓ ÉNEKLÉSE

1. § Mikor valaki minden cikornyázás nélkül énekel, egyenesen fel- vagy aláfelé menvén renddel, vehet a hangok között olyan rendet észre, amelyre nézve lehet mondani egyik hangot *elsőnek*, másikat *másodiknak*, harmadikat *harmadiknak* s a t., vagy az elsőnél eggyel, kettővel s többel felsőnek vagy alsónak; valamint a lajtorjának fogait, mikor valaki azon renddel fel- vagy alá megyen.

Próbáld zsolt. 103. v. 1.; zsolt. 42. v. 1., 2.

2. § Éppen ilyen rend vagon a kóták között is az írásban. Erre való már az ilyen öt lineából álló *scala* vagy lajtorja, melyben minden hang helyett egy-egy kóta íratik, olyan renddel, aminémű rend az éneklésben vagon a hangok között, és annyira egyik a másiktól. [...]

4. § Mikor így két kótának egyike a másikkal nem is egyenlő magasságú, nem is eggyel, hanem többel feljebb vagy alább való nála, az olyan kóták között mondatik lenni *intervallum* vagy *saltus*, magyarul *ugrás*, mely úgy neveztetik el, amint a kóták egymáshoz vannak, p. o. *saltus ad tertiam*, *saltus ad quartam*, *ad quintam*, *ad octavam*. Magyarul: *harmadikra való ugrás*, *negyedikre*, *ötödikre*, *nyolcadikra való ugrás*.

5. § Ezt kell már az éneklőnek megtartani, hogy ha a kóták egyenlők, azokat egyformán énekelje. (Mint zsolt. 9. v. 1., zsolt. 37. v. 1., zsolt. 134. v. 2. s a t.) Ha a második kóta az előtte valónál eggyel felsőbb vagy alsóbb, ennek a hangját vigye feljebb vagy alább eggyel; ha egyik a másikkal harmadik, kettővel; ha negyedik, hárommal; ha ötödik, négygel s a t. Ezt pedig nemcsak a soroknak közepin kell megtartani, hanem akkor is, mikor egyik sornak a végéről a másikkal kezdetire

megyünk: és mikor az egész verset elvégezvén egyszer, ismét elől kezdjük a nótát.

6. § Minden hang között és az ő *octávája* között (akár felső, akár alsó *octava* légyen) gyönyörűséges megegyezés (*harmonia*) vagyon. És ez az egyik *octavától* a másikig egymás után renddel következő hét hang és hét kóta tézsen egy *seriest* vagy *sort*, melynek mind a hét hangját s kótáját elnevezték a *muzsikusok* az ábécének hét első betűiből: felfelé ugyanígy: *a, b, c, d, e, f, g*, aláfelé pedig így: *g, f, e, d, c, b, a*. Ha több van hétnél, ismét elől kezdik a sort [...].

NB. 1. Mikor a *b*-nek linéáján *b* betű nincsen, akkor az a kóta nem *b*-nek, hanem *h*-nak nevezetik.

NB. 2. Mások e hét betűk helyett élnek e hét *syllabákkal*: *ut, re, mi* (vagy *bi*), *fa, sol, la, si* (vagy *ba*).

7. § Minden nótában vagyon minden sorban legelől olyan jel, amelyből megismerhetni egy kótát, és abból osztán a többi: azt a jelt hívják *clavisnak*. Az a jel a mi zsoldárinkban (amelyekben csak a *tenor* van), ilyen ötfogú lajtorjácska: ♯. És ez a *clavis* abban a linéájában mondatik lenni a *scálának*, amelyben vagyon az ő középső foga, vagy amelynek mind alatta, mind felette látszik egy-egy kis rövid lineácska. Valamennyi kóta abban a linéában vagyon, az mind *c*, melyből osztán könnyű megtudni a több kóták nevét a nótában. Így már ha az említett *clavis* a középső linéán van, ím ez a kótáknak neve: *e, f, g, a, b, c, d, e, f, g, a, b*.

7. § Minden *seriesben* a hét hang között kettő csak *félhang* vagy *hemitonium*; a többi mind *egész hang* vagy *tonus*. A *félhangok* vagnak a *h* és *c* között (vagy mikor *h* nincs a zsoldárban, hanem a *b*-nak linéáján *b* betű van, az *a* és *b* között), és az *e* és *f* között. Azaz ha a *h*-ről csak egy kicsinyt megy is feljebb, mindjárt érsz a *c*-re, így az *a*-ról a *b*-re, az *e*-ről az *f*-re. Így ha lejössz az *f*-ről az *e*-re, vagy a *c*-ről a *h*-ra, vagy a *b*-ről az *a*-ra. De egyebütt mindenütt nagyobbat kell fel- vagy alámenni.

Próbáld zsoldt. I. v. 1. elől, és zsoldt. 102. vagy 146. v. 1. elől. Aláfelé zsoldt. 38. v. 1. elől és zsoldt. 50. v. 1. elől.

9. § *Meglágyulni* (*mollissá* lenni) mondatik a hang vagy a kóta, mikor fél hanggal alább esik, mint a rendi volna: *megkeményedni* ellenben, mikor fél hanggal feljebb. A meglágyulásnak jele a *b*, a megkeményedésnek jele a kereszt. Mikor minden sornak elein *b* vagy kereszt van, akkor amannak

meglágyító, ennek megkeményítő ereje elhat az egész nótában minden kótákra, amelyek azon a helyen vagynak. Mikor pedig csak némely kóták előtt van valamelyik, csak azt az utána való kótát lágyítja vagy keményíti meg, mint a *b*. zsolt. 10. v. 1., zsolt. 37. v. 5., 6. A kereszt: zsolt. 3. v. 7. és 10. zsolt. 28. v.

10. § Minden nótában van egy kiváltképpen való fő hang és kóta, amelyben a nóta mintegy megnyugszik. Ezt hívjuk *basis*nak. Ezt így esmérd meg: mikor a nótának legutolsó hangja felett egész hang van, és nem félhang, akkor az a legutolsó hang és kóta maga a *basis*. Amely zsolttárokban pedig a legutolsó felett félhang van, ott az utolsónak felső *quartája* vagy alsó *quintája* a *basis*. Ebben a nyomtatásban az ilyen zsolttárok *tenori* vagy *a*-ba végeződnek, és az *a* felett *b* van: zsolt. 94., vagy *e*-be, és a *clavis* mellett nincsen *b*, mint zsolt. 17., 26., 31., 51., 83., 100.

11. § Kemény nóta az, amelynek *basisa* felett *tertia major* vagy két egész hang van, mint zsolt. I. 3. 15., 19. s a t. Lágy nóta az, melynek *basisa* felett *tertia minor* vagy csak másfél hang van, azaz egy egész és egy fél, mint zsolt. 2., 4., 5., 6. s a t.

Olyan nagy különbség ez, hogy ha a kemény nótát lágyan, vagy a lágyat keményen éneklük, ámbár egyébaránt a kóták *intervallumi* megtartassanak, csakugyan egészen más nóta lesz belőle. Ezért nem éneklük már nálunk igazán a 13., 49., 56., 138., 140. zsolttárokat.

12. § Hogy azért ebben ne hibázz, arra való e két saltus: *Kemény. Lágy.* [...] A keményt megtanulhadd zsolt. 1. v. 2. vagy zsolt. 32. v. 1. vagy zsolt. 84. v. 4. A lágyat zsolt. 8. v. 1. vagy zsolt. 2. v. 4. vagy zsolt. 104. v. 4.

Már ha kemény nóta az, amelyet akarsz énekelni, a kemény *saltust* vedd fel; ha lágy, a lágyat; és a basist, illendő hangon elkezdvén, szökjél fel róla a *tertián* a *quintára*, éppen úgy, mintha azt a hozzávaló *saltust* mondanád: úgy menj osztán a *basis*ról fel vagy alá, a nótának legelső kótájára.

13. § Hogy pedig a nóta vagy igen fenn, vagy igen alatt ne járjon, ezt cselekedd. 1. Nézd meg, melyik az egész nótában a legmagasabb kóta. 2. Hányadik ettől renddel aláfelé a *basis*. 3. Kezdj el egy hangot, mennél magasabban kezdheted. 4. Erről jöjj alá annyival, amennyivel alábbvalónak találtad vala a legfelső kótánál a *basist*. Ez léssen illendő hangja a *basis*nak; melyről a legelső kótára menj fel vagy alá, a 12. § szerint.

NB. Ez csak eleinte léssen szükséges: kevés idő alatt reászokik az ember, hogy ilyen próbálgatás nélkül is megtalálja az illendő hangot.

14. § Néhol egy *syllabának* két kóta is van felette, és az olyan *syllabát* kettős hanggal kell énekelni, mintha nem egy, hanem két *vocalis* volna benne, p. o. zsolt. 2. v. 4. mintha így volna: *Szive-ekben*. Így zsolt. 6. v. 1., zsolt. 13. v. 4., zsolt. 91. v. 2., zsolt. 138. v. 4.

15. § A *tactus* az időnek mértéke, ameddig ti. a kótákat meg kell vonni. De a zsoltárok éneklésére elég ezt tudni, hogy a kóták vagy *egészek*, vagy *felek*: amazokat kétannyi ideig kell megvonni, mint ezeket.

Az egész kótának nincsen farka vagy lába, csak kerek [...]. A félkóta pedig lábas vagy nyeles [...]. Ezeken kívül a nótáknak végső kótái négyszegeletűek és nyelesek [...]. Ezek nevezetnek *kettős kótáknak*, mivel kétannyi ideig kellene megvonattatniok, mint az egész kótáknak.

NB. A sokféle mesterséges *tactusok* közül több nincsen a zsoltárban a közönséges *simplex tactus*nál, melynek jele minden zsoltár *clavisa* után a C betű [...].

16. § A *pausa* olyan jel, amelyből megtudjuk, hol kell megállani az éneklésben. Ez rendszerint olyan, mintha a *scala* lineájában egy kis szegecske volna ütve [...]. De ebben a nyomtatásban a *pausa* egész keresztülvaló linea [...]. Ahol ilyen *pausa* van, meg kell szűnni annyi ideig, amíg egy egész (vagy kerek) kótát énekelnél. Ahol *pausa* nincs, nem kell megszűnni; mint zsolt. 121. v. 2., 3. és v. 5., 6., zsolt. 38. v. 1., 2. és v. 4., 5. zsolt. 20. v. 1. 2. és v. 3., 4.

17. § A *custos* egy kis hosszúnyelű horgocska a soroknak végén [...], mely azt jelenti, hogy a következő sornak első kótája azon a lineán vagon, amelyen az ő feje vagy horgocskája.

18. § A *signum repetitionis* (*megkettőztető jel*) e nyomtatásban ilyen [...], másokban másféle. Azt jelenti, hogy az előtte való sornak vagy soroknak nótáján kell még a másik alájok írt sorokat is énekelni: mint zsolt. 36., 48., 77. s a t.

Végezetre, hogy valaki vagy magát vagy mást el ne áltasson, megmutatom, miképpen kell megpróbálni, ha tud-e ő a kóták szerént énekelni, ti. valamely zsoltár nótájából két vagy három sort le kell írni, pontban úgy, mint a nyomtatásban vagon; és

más szókat kell alátenni, nem azokat, amelyek a zsolttárban alatta vannak; hanem p. o. más zsolttárból vagy a dicséretekből, vagy akárhonnán; hogy ne tudja az éneklő, melyik zsolttár nótájából vétetett az a két vagy három sor. Ha ezeket a szókat a felikbe írt kóták szerint úgy el tudja énekelni, hogy annak a zsolttárnak nótája világosan megésmérszik az énekléséből, bizonyos jele ez annak, hogy tud a kóták szerint énekelni: ha pedig ki nem ésmérszik annak a zsolttárnak nótája az ő énekléséből, tehát az az ember semmit nem tud a kótákhoz.

NB. Nagyobb bizonyáságnak okáért jobb három-négy zsolttárt is úgy megpróbálni vagy próbáltatni. Csakhogy azt az öt zsolttárt nem kell felvenni, amelyeket 11. § legutól előszámláltunk, mert azokat a jó éneklő éppen nem úgy énekl, mint nálunk szokták; a többit pedig egyiket sem rontották úgy el nálunk, hogy ne volna valami hasonlatossága és nyoma benne az igaz nótának, sőt sokban majd' semmi hiba nincsen. [...]

A HARMÓNÍÁS ÉNEKLÉSRŐL VALÓ RÖVID TANÍTÁS

1. § Minden zsolttárnak csak egy az igaz és rendes nótája; amely a magyar zsolttárokban csak maga szokott kinyomtatatni. Ezt a *muzsikusok* hívják *tenornak*; némelyek *choralisnak*. De ennek megékesítésére csináltak a *muzsikusok* minden zsolttárnak még három nótáját: melyek közül egyiknek is magában nem díszes az éneklése, de ha a *tenorral* együtt énekeltetnek, igen szép *harmonia* léssen belőle, minémű az orgonában. E háromnak egyike a *bassus*, mely a *tenornál* alább jár: másik az *altus*, mely feljebb jár; harmadik a *discantus*, mely majd' egyformán jár a *tenorral*. És ez már ebben nagy jó (ha szinte a díszessége nem volna is), hogy e mód szerint akárminémű szavú ember énekelhet. Mert ha fel nem éri az éneknek rendes nótáját (mint sokan az öregemberek), a *bassust* énekelheti; ha valakinek igen alatt jár a nóta, az *altust*.

2. § A *tenor* mellett legszükségesebb a *bassus*; és a másik kettőt úgy kell énekelni, ha *tenor-* és *bassus-*éneklők elegenden vannak. Az éneklők számában pedig legjobb ilyen *proportiót* tartani, hogy a *bassus* mindeniknél erősebb legyen egy kevésel; azután a *tenor*; leggyengébb pedig az *altus* és *discantus*. P. o. ha hatan vannak az éneklők, kettő, a legerősebb s öregebb

szavú, énekeljen *bassust*, kettő *tenort*, egy *discantust* és egy *altust*. De mikor *discantisták* is vagynak, olyankor nem is igen szükség, hogy a *bassus* erősebb légyen a *tenornál*, mivel a *discantus* gyakran megegyez a *bassussal*.

3. § Melyik légyen valamely zsoltárban a *tenor*, *bassus* s a t., elejibe van mindenütt legelől írva, avagy csak egy betűvel, így: *Ten.* vagy *T.*, *Dis.* vagy *D.* s a t. Csakhogy néha a zsoltárnak rendes nótája (melyet egyébként, amint 1. § mondám, *tenor*-nak hívnak) a *discantus*nak helyére van téve, és a *tenor* helyén az van, amelyet rendszerint *discantus*nak hívnak. Ezt pedig abból lehet megtudni, hogy olyankor mind a *discantus*, mind a *tenor* elejire legelől egy ilyen kézforma van téve: [...]. Mint zolt. 28., 30., 34., 35. Némely más nyomtatásokban virág vagy más jel vagyon olyan helyen.

4. § Valaki a zsoltárok rendes nótáját, azaz a *tenort* igazán tudja énekelni, a többi hármat is minden akadály nélkül énekelheti, mert egyik sem nehezebb a másiknál, és mind azon *regulák* szerint énekeltetnek. Minekokáért nem szólok semmit az *ugrásokról*, *félhangokról* s a t., melyek mind a négy nótákra egyaránt tartoznak, mert feltésem, hogy ezeket jól tudja az éneklő. Csak azt mutatom meg, miképpen lehet mind a négy nótákban akármely kótának nevét megtudni abból a jelből, mely minden sorban legeslegelől vagyon, melyet *clavis*nak, azaz *kulcs*nak hívnak.

5. § A *bassus*nak *kulcsa* rendszerint egy kettős kulcsocská; melynek közepe mindenkor vagy a középső lineájában vagyon a *scálának* [...], vagy a középső felett valóban [...], és amely linea ekképpen a két kulcsocskák fejei között esik, azon a lineán lévő kóta mind *f*, melyből a több kótáknak neveit megtudhatod renddel fel vagy alá [...].

Néhol a kettős kulcsocská helyett tétetik egy visszafordult *C*, mely után két pont vagyon [...]. Ez is mindenkor az *f*-nek a jele.

6. § Néha pedig a *bassus* kulcsa szinte olyan ötfogú lajtörjácska, mint a *tenoré*, mely a *bassus*ban soha más lineára nem tétetik, hanem a középső felett valóra, és olyankor azoknak a kótáknak, melyek azon a lineán vagynak, mind *c* a neve, melyből a többinek a nevét is megtudhatod [...].

7. § A *discantusok* kulcsa egy visszafordult *g*; melynek a hasa mindenkor vagy a középső lineáján van a *scálának*

[...], vagy az alatta valón [...]. És amely kóták azon a lineán vagynak, mindazoknak a neve *g*, melyből a többinek nevét megtudhatod [...].

8. § Az *altus*nak *kulcsa* szinte olyan, mint a *tenoré*; ti. egy kis ötfogú lajtorjácska; mely az *altus*ban mindenkor vagy a középső lineában van [...], vagy az alatta valóban [...]. És azon a lineán lévő kóta mind *c*, valamint a *tenor*ban (és néha a *bassus*ban is, 6. §), melyből megtudhatod a többi kóták neveit [...].

9. § A *tenor* kulcsáról másszor is szólottunk. És csak azokból is, amelyeket legközelebb mondék (8. §) meg lehet érteni, ami szükséges. Nem árt mindazáltal megjegyezni, hogy azokban a nyomtatásokban, ahol a négy nóta együtt van, és így ebben is, nem mindenkor a középső lineán van a kulcs (mint a közönséges nyomtatásokban nagyrészt szokott lenni); hanem néha a felettevalóban, éppen úgy, amint feljebb mondtam a *bassus*ról 6. §, ahol a kóták neveit is megtalálod. Mikor pedig a középső lineáján a *scálán*ak esik a *tenor* kulcsa, akkor a kóták neve az, amely 8. §, az első helyen.

10. § Minden zsoltárban a *tenor* és a *bassus* kulcsát a *scálán*ak azonegy lineájára szokták tenni. (Hanem mikor a *bassus*ban is *c* a kulcs, 6. §, akkor ez egy lineával feljebb áll mindenkor, mint a *tenoré*.) Úgy a *discantus*ban és az *altus*ban is mindenkor hasonló helyén van a kulcs a *scálán*ak, mégpedig mindenkor egy lineával alább, mint a *tenor*ban és *bassus*ban. Melyet azért jó tudni, hogy ha valahol hiba volna, magától is észrevehesse az éneklő. Továbbá némely nyomtatásokban olyan homályos a *tenor* és *altus* lajtorjácskája, hogy nem tudja az ember enélkül, melyik lineán áll.

11. § Aki ezek szerint egy kevésbé vizsgálja a nótákat, könnyen formálhat magának közönséges *regulák*kat, melyekből kitalálhatja, hányadik egyik nótának valamely kótája a másik nótának hozzátartozó kótájához, ha a kulcsokat sokáig nem nézegeti is. Ímhol egynéhány olyan *regulák*, melyekre például mindenütt csak a zsoltárok első sorainak legelső kótáit hoztam elő, mivel ezeket legszükségesebb megismerni. Azokat kell azért mindenütt érteni, noha a *regulák* minden egyéb kótákról is igazak.

[...]

12. § Ezek szerint a *harmonias* éneklésre ezek kívántatnak meg: 1. Osszák fel magokat az éneklők, ki mit énekeljen.

2. Esmérje meg ki-ki a maga nótájának első kótáját, és tanulja ki, hányal felsőbb p. o. a *bassus*énál. 3. Kezdje el a *bassista* a maga első kótáját illendő hangon, úgy ti., hogy se igen alatt, se igen fenn ne járjon a nóta. 4. Attól a hangtól szökjön fel mind a *tenorista*, mind az *altista*, mind a *discantista* a maga első hangjára, annyi hanggal, amennyivel feljebb való az ő első kótája a *bassus*énál. 5. Azon a hangon megállván, kezdje el mindenik a maga nótáját, és énekelje azt a közönséges *regulák* szerént, reáhallgatván szorgalmatosan, hogy minden *syllabát* együtt kezdjen s végezzen a több éneklőkkel, és megtartván mindenütt az *f*, *e* és *h*, *c* vagy *a*, *b* között lévő *félhangokat*.

P. o. Az első zsoltárban a legelső kóta a *bassus*ban *f*, a *discantus*ban *a*, a *tenor*ban *c*, az *altus*ban felső *f*. Kezdje el azért a *bassista* az *f*-et olyan hangon, amelyről még lemehet a *quintára*. Attól az *f*-től a *discantista* menjen fel a *tertiára*, a *tenorista* a *quintára*, az *altista* az *octavára*; és úgy kezdjék egyszersmind.

13. § Úgy is meglehet, hogy ne a *bassista* válasszon legelsőben hangot magának, hanem a *tenorista*: és attól a hangtól menjen a többi a magáéra fel vagy alá. Csakhogy olyan hangot végyen ilyenkor a *tenorista*, hogy a *bassus* osztán igen alatt ne járjon.

14. § Ez ugyan így könnyű, de nem mindenkor lehet az meg, hogy az éneklők eleve próbálgassák s keresgessék a magok hangjokat, hanem mindjárt egyszersmind kell elkezdeniek az éneklést. Ilyenkor, mivel a *tenortól* függ a dolog, mint legfőbb nótától, a többi csak azon legyen, hogy a 2. vagy 3. *syllabában* akadhasson reá a maga hangjára. E' pedig így lehet meg: Ha nem messze jár valamely nótának eleji a *tenortól*, kezdje az éneklő azt a nótát egyformán a *tenorral*; ha pedig messze alább jár (mint gyakran a *bassus*), kezdje *octavával* alább. (Mely igen könnyű: mert most is valaki a templomban alább énekel a kántornál, mindenütt *octavával* énekel alább.) Azután a 2. *syllabában* (vagy a 3.-ban, ha így könnyebb lészen), menjen fel vagy alá a maga nótájának 2. kótájára.

P. o. Az első zsoltárt akárhogy kezdje a *tenorista*, kezdje úgy az *altista* és a *discantista* is: a *bassista* pedig, mivel sokkal alább van a *bassus* eleji, mint a *tenoré* (kivált a 2. kóta, melyre kell mindenkor főképpen vigyázni), kezdje *octavával* alább. Már mivel a második kóta az *altus*ban *f*, a legelső hang pedig, amelyen kezdette a *tenoristával* egyformán, *c* vala; szökjön fel

az *altista* a második *syllabában* a *c*-ről az *f*-re, azaz *quartára* már benne léssen a maga nótájában. Így a *discantista*, mivel az ő második kótája *b*, mely a *tenor* első kótájának (a *c*-nek) mindjárt alatta van, szálljon alá a második *syllabában* az első hangjáról (melyet egyenlőképpen kezdett vala a *tenorral*) egygyel, és már beléakadt a *discantusba*. A *bassusban* a 2. kóta alsó *b*, mely csak egygyel alább való az alsó *c*-nél, amelyen kezdette vala a *bassista* a maga nótáját. Azért szálljon alább egygyel az első hangról a második *syllabában*, és már benne léssen a *bassusban*.

15. § Akármely magasan kezdjenek el valamely nótát, de az éneklés közben apródonként alább-alább száll, melyet kivált öt-hat versnek éléneklése után észre lehet venni. És jóllehet ez ellen sokat tehet a cikornyázás nélkül éneklő, tiszta szavú kántor, mindazáltal csakugyan azt egészen el nem lehet kerülni, hacsak az éneklés mellett orgona vagy más muzsikás szerszám nincsen. Ilyenkor a *bassistáknak* nagy bajuk van, mivel az ő nótájok jár legmélyebben. Ennek legjobb orvossága ez, hogy a *bassista* a maga nótájának mély kótáit vigye fel az *octavára*. Mely főképpen olyankor könnyű, mikor *quintára* vagy *quartára* kellene lemenni. És ilyenkor osztán az *intervallumok* megfordulnak, p. o. ha az alsó *quintát* akarod felvinni, nem *quintára* kell felmenned az előtte valóról, hanem *quartára*, és ha a *quartát* akarod felvinni, *quintára* kell felmenned, mert úgy lesz *octava*.

P. o. zsold. 51. v. 6. Így lehet felvinni a *bassust*. [...]

16. § Némely sorban a *discantusban* és néha az *altusban* is több egygyel a kóta, mint a *syllaba*; és az utolsó három *syllabában* négy kóta van felette. Ilyenkor az éneklés közben az utolsó előtt lévő 3. kótát kétfelé kell szakasztani (mintha az egy egész kóta helyett két fél kóta volna ott); és e kettőnek egyikét az előtte valóhoz, másikat az utána valóhoz ragasztván, a *penultima* és *antepenultima syllabákat* kettős hanggal kell énekelni. P. o. zsold. 1. v. 1. *disc.*, mintha így volna: *ta - ná - csán*. Akár pedig csak hagyja el az éneklő azt az utolsó előtt lévő negyedik kótát, mintha ott sem volna, csak így p. o.: *tanácsán*.

A zsoldárok éneklésére elég ezeket tudni. De vagynak még mesterségesebb nóták, minéműeket itt is a zsoldárok után ragasztottunk egynéhányat. Ezekről, ím, ezeket kell még megjegyezni:

17. § Az újabb énekekben ritkán vagyon *altus*; csak három nóta van: *cantus primus*, mely a fő nóta, a *tenor* helyett való; *cantus secundus*, mely a *discantus* helyett való; és *bassus*. A *bassus* kulcsáról már szólottunk, 5. § A *cantus*oknak kulcsa olyan, mint a *tenoré*, azaz *c*, csakhogy mindenkor a legalsó lineán áll: mely szinte olyan, mintha a *discantus* kulcsa volna a középső lineán. És így a kóták neve mindenkor az, amely van 7. § az első helyen.

18. § A zsolttárokban levő egész és fél kótákon kívül vagynak már itt apróbb kóták is, úgymint, 1/4-ed *fertály* kóták, 1/8-ad *nyolcadrészt* kóták, 1/16-od *tizenhatodrészt* kóták [...]. A régiebb nyomtatásokban a nyolcadrészt kóták horgosak [...]. A tizenhatodrészt kótáknak kettős horgok van [...].

NB. Az írásban, mikor egynéhány nyolcadrészt vagy tizenhatodrészt kóta van egymás után, nem csinálnak mindeniknek külön szárnyakat vagy horgokat; hanem csak összeragasztják a száraikat, a nyolcadrészt kótákét ugyan egyes lineával, a tizenhatodrészt kótákét pedig kettőssel.

19. § Egy közönséges (*simplex tactus*) annyi időt téssen, ameddig egy egész kótát meg kell vonni. És *tactust* verni nem egyéb, hanem azt az időt mérni kézzel vagy lábbal. Azt pedig rend szerént így viszi véghez a *tactus*verő, hogy egy kis pálcával (arra való volna a kántor vesszeje) legelsőben alá-felé üt egyet, másikat balfelé vagy hozzádra; harmadikat jobbfelé vagy föledre, negyediket felfelé; mintha mondaná: egy fertály, két fertály, három fertály, négy fertály. És ismét azon módon elől kezdi; és azt cselekszi, míg az éneklés tart. Lehet pedig a *tactust*, amint a dolog kívánja, lassabban vagy szaporábban verni, és aszerént léssen az éneklés vagy szaporán, vagy halkal. De minden ütésnek pontba' egyforma idő alatt kell esni és következni a másik után, valamint a járás hol szaporább, hol lassabb, de a lépést egyformán teszi az ember.

20. § Már minden ilyen ütésre mégyen egy fertály kóta vagy két nyolcadrészt, vagy négy tizenhatodrészt kóta. Egy egész kóta pedig mind a négy ütést, azaz az egész *tactust* elfoglalja: a fél kóta csak két ütést vagy fél *tactust*. Azaz annyi ideig kell őket meghúzni. És innen származtak a kótáknak neveik is.

21. § A *simplex tactus*on kívül vagynak másféle *tactus*ok is. Ezek között legnevezetesebb a *három fertály tactus*: melyben

csak háromszor ütnek: elsőben alá, azután feljebb, harmadszor legfeljebb: és ismét elöl kezdik.

Vagyon még $3/2$, $6/8$, $12/8$, $2/4$ *tactus* is.

Deákul a közönséges *tactust* hívják *spondeus*nak, a $3/4$ *tactust* *trocheus*nak.

22. § Minémű légyen a nótában a *tactus*, mindenkor a legelső sorban a *clavis* után megjelentetik. [...]

És ha a nóta közepin megváltozik a *tactus*, oda, ahol változik, az új *tactus* jele szokott tétetni. Továbbá a lineák a *scálában* már itt *pausát* soha nem jelentenek; hanem a *tactus*nak végét. És minden két *linea* között egy egész *tactus* foglaltatik bé; azaz annyi kóta, amennyi egy olyan *tactusra* mégyen, aminémű a nótában vagyon, oda tudván a *pausákat* is, ha vagynak.

P. o. A *spondeus*ban két *linea* között van négy fertály vagy nyolc nyolcadrészt kóta: a *trocheus*ban három fertály vagy hat nyolcadrészt s a t.

23. § A *pausák* szinte úgy különböznek, és annyifélék, mint a kóták. Egész *pausa*, amelynél annyi ideig kell megállani, míg egy egész kótát elénekelnél: fél *pausa*, míg egy fél kótát s a t.

Azoknak jeleik pedig ím ezek [...].

Néha egynéhány egész *tactusig* kell *pausálni*; és annak mind bizonyos jele van. [...]

24. § Némely kóták után *pont* vagyon téve: mely azt jelenti, hogy azt a kótát másfél annyi ideig kell megvonni, mint rendszerint kellene. P. o. ha fél kóta után van a *pont*, azt a kótát három ütésig kell húzni; ha fertály után, másfél ütésig s a t.

25. § Sokszor egy *syllabának* nemcsak két kótája van (mely a *zsoltárban* is megesik), hanem három, négy, tíz, húsz, melyet, ha ilyen hosszú, *melismának* hívnak. Ha nem sok az egy *syllabára* tartozó kóta, felül egy kalap (*parentheseos nota*) van téve, mint mi is cselekedtünk az első három nótában, de azután, nem lévén jó készüllet hozzá, abba kellett hagynunk. Mikor pedig sok kóta tartozik egy *syllabára*; a kóták alá a *syllaba* után ilyen vonások tétetnek: –

26. § Vagynak a muzsikusoknál egynéhány olasz szók: melyekkel a nótának elején vagy közepin is megjelentik, minémű szóval kell énekelni a nótát vagy a nótának hátralévő részét. P. o. *Allegro* jelenti, hogy szaporán és vígan kell a nótát énekelni. *Tardò*: halkal. *Adagio*: igen halkan és keservesen. *Vivace*:

elevenen és nyersen. *Piano*: lassú szóval. *Pianissimo*: felette lassú szóval, hogy alig hallassék a hangja s a t.

27. § Ezekben a nótákban sok a rendes *csillag* vagy kereszt és a rendes *b*, melyeknek ereje az egész nótára elhat. Ezekre jól reá kell vigyázni, kivált a nótának elkezdésében, mert ezek sokszor az olyan nótát, amely rendszerint lágy volna, megkeményítik, és viszontag a kemény nótát meglágyítják.

28. § A *fúga* igen rövid nóta; melyben az éneklők egymást mintegy űzik. E' hol kettős, hol hármas, hol négyes: többre nemigen mégyen. Egyik éneklő elénekli az első részét csak maga. Mikor a második részét kezdi énekelni: a másik éneklő akkor kezd az első részhez, és így éneklí mindenik a magáét. Azután az első mégyen a harmadik részre, a második pedig a másodikra, azonban a harmadik éneklő a legelső részt kezdi el. És így már hárman énekelnek. Ha negyedik része is van a *fúgának*, az első éneklő arra mégyen a harmadikról, a második éneklő pedig a második részről, melyet most énekelt, továbbmégyen a harmadikra; és a harmadik éneklő az elsőről a másodikra; a negyedik pedig a legelsőt éneklí. Mihelyt a legelső éneklő a legutolsó részt elmondja; vége van a *fúgának*, és mind megszűnnek. Másként lehet elől is kezdeni hasonló renddel. Ugyanazon szókat szokták pedig gyakrabban énekelni minden résziben a *fúgának*, hanemha mindenik része alá különböző szók vagynak téve. Továbbá a *fúga* úgy lesz díszesebb, ha úgy intéztetik, hogy a legalattabb járó részt (mely annak a *bassusa*) a legvastagabb s -erősebb szavú éneklő énekelje el.

A minden jószágnek, rendnek, szépségnek, díszességnek és illendőségnek Istene pedig szenteljen meg mindnyájunkat, és tegyen alkalmatosokká az ő szent nevének lélekben és igazságban való tiszteletire. Ámen.

Írtam Debrecenben, 1743. esztendő *május* havának elin

M[aróthi] G[eorgius] P[rofessor]

MOLNÁR JÁNOS
(1728–1804)

A RÉGI JELES ÉPÜLETEKRŐL
(1760)

HETEDIK KÖNYV
A SALAMON TEMPLOMÁRÓL

HARMADIK RÉSZ

A templomnak hármas részéről és mértékéről

Sokféle pitvarokból, tornácokból és födeles házakból állott a jeruzsálemi templom, de mi most egyedül annak a résznek mértékére kívánunk számot tartani, mely nevezet szerint templomnak és Isten házának neveztetett. Ez a rész három épületet foglalt vala magában, az első, mely napkelet felé tekint vala, tornácnak hívtattott; a másik, mely a tornác után állott, háznak vagy templomnak mondatott; a ház vagy a templom megett a Felelő hely, azaz a Szenteknek Szente, egyszóval a szentséges szent hajlék állott vala.¹

A Felelő helynek széle, hossza s magassága mind egymértékű, azaz húszkönyöknyi vala. A templom, azaz a középső rész szélességére nézve amazzal megegyezett; de hossza negyvenkönyöknyi volt, magassága pedig harminckönyöknyi.

A tornácnak hosszán csak tízkönyöknyi mérték találtattott; szélességén pedig és magasságán húsz-húsz könyök, és így Salamon temploma hosszának mértékét egy sommába szorítván, hetvenkönyöknyinek találom lenni, de ide a pitvarokat és egyéb tornácokat még nem kell számlálni.

¹ Calmet, *De templis*, pag. 74. “Aedificii hujus pars, quae templi nomine potissimum designatur, tanquam sedes DEI peculiaris habitata [...] tres distribuebatur in partes, Sanctuarium, Sanctum, & vestibulum.” Ribera, *De templo*, pag. 21.

Ezek bizonyosok; csak a tornác magassága felől vagy az írástudók között egy kis kérdés, mert ugyanis a Királyok harmadik könyvének hatodik része azt a magasságot harminckönyöknyire méri; a Krónika második könyvének harmadik része pedig százhusz egész könyöknyi magasságra nyújtja. Ribera megvizsgálván az Írás szavait, azt hozza ki azokból, hogy a Krónika könyve az említett helyen nem szól egyedül a tornácról, hanem az mellette álló szent épületről is együtt, azaz a templomnak középső részéről egyszersmind; mert, úgymond, Zsidó József bizonyosága szerint az egész templomnak a mostani felházak módja szerint három padlása, avagy szegése volt, és egymás felé építettett három része. Ebből így fejtem fel a kérdést: a Királyok harmadik könyvének hatodik része a templom magasságát méregetvén, annak egyedül alsó része felől beszél, azaz arról a részről, mely a földtől az első padlásig és szegésig ért vala: ez volt az említett harminckönyöknyi magasság; a Krónika könyve pedig a szent épületnek magasságát egész tetejéig méri, és a föld színétől egész a felső részig százhusz könyöknyinek bizonyítja lenni.²

A szent helynek felső szobái arra szolgálhattak, hogy ottan a papi öltözetek és az áldozatra való sokféle szerszámok tartatnának. Mindezeknek szép értelmére szolgál a Királyok harmadik könyvének hatodik része nyolcadik verse: „És kerengő garádicson mennek vala fel a középső folyosóra, és a középsőből a harmadikra.”

NEGYEDIK RÉSZ

A templom falairól és köveiről

Az egész templom, sőt az egész épület az alsó fundamentomoktól fogva egész a felső részekig merő fejr márványkőből állott.³

De a köveknek mérték szerint való vágása, simogatása a bányákban vittetett végbe, s mikor a rakásra kélt a dolog, akkor a faragószerszámnak már kelete nem volt. Mert amint

² Ribera, *De templo*, pag. 22. cum Beda, *L. de Temp.* c. 6., Cajetan, *Vatabl.*

³ Villalpandus, pag. 549.

a Királyok harmadik könyvének hatodik része az hetedik versben bizonyítja: „A ház, mikor építették, faragott és kész kövekből építették: és verő és fejsze és semmi vasszerszám nem hallatott házban, midőn építették.”

Sőt, ezekhez a kövekhez a bányákban se láttak vésővel vagy fejszével, hanem mind fűrészsel metélték és egyengették.⁴

Ezek a kövek az épületben oly szépen valának összeállítva, mintha mind formára öntettek volna. Semmiféle mész vagy meszes sár oda nem kívántatott; mert a kövek a fal belső részei közt mind vaskapcsokkal valának összeszorítatva, kivéven a déli részt, ahová nem vas, hanem ólom illett, holott a déli szél a vasnak hamar árt, rozsdával hamar megemésztí.⁵

Azonban, midőn azt olvassuk az Írásban, hogy a rakáskor semminémű szerszám pengése nem hallatott, se ne toldjuk, se ne rövidítsük az Isten igéjét; mert jóllehet minden szerszám zörgése nélkül helyreállították a fákat és a köveket, minthogy készen hordák a bányákból; mindazonáltal midőn a lánnákat aranszegekkel felferék, oda verő kellett. És ez nem az én költeményem, hanem valamint az írástudóktól vettem, úgy árulom. Egyetért velem Ribera Ferenc és azok, kiktől ő taníttatott.⁶

ÖTÖDIK RÉSZ

A templom födeléről

A templom födeléről imígyen szól a Királyok harmadik könyvének hatodik része a kilencedik versben: „Megpadlá a házat cédrusfa mennyezetekkel, és folyosót építe az egész ház felett ötkönyöknyi magasat, és befödé a házat cédrusfákkal.”

Bévonatá tudniillik Salamon király az egész épületnek felső részét cédrusfa deszkákkal. Béda még mást is mond, és azt tanítja, hogy körös-körül az egész templom födelének szélein sok szép tornyocskákat is építtetett, hogy ha valaki a ház födelén sétálna, az ilyen támaszok mellett járván minden veszedelemtől megmenekednék; mert ugyanis a régi zsidók az ő házok tetejét merő lapos formára szokták építeni: a ház

⁴ Villalpandus, pag. 549.

⁵ Villalpandus, *De templ.*, pag. 559.

⁶ Fr. Ribera, *De templo*, pag. 39.

tetején lehetett ülni, sátort lehetett verni, bátran fel s alá lehetett futkározni, sétálgatni.⁷

Midőn Urunkat a sátán a templom tetejére vitte, a templom lapos tetejének egyik kerítő oszlopára helyeztette, késértvén, hogy nyakra-főre onnét vetné le magát.⁸

Bővebb értelem kedvéért lássuk Mózes ötödik könyvének huszonkettedik részét, nyolcadik versét: „Midőn új házat építesz, úgymond, a héjazatnak kerítést csinálj körös-körül, hogy vér ne ontassék a te házádban, és vétkes ne légy más megcsuszamodván, és nyakra-főre esvén.”

HATODIK RÉSZ

A szent épületnek ablakiról

Az épület ablakinak formáját harántékosnak mondja az Írás: tudniillik téresebb, tágasabb volt a falakon az ablakok helyeinek belső része; szűkebb a külső fele. Számokat nem említi az Írás; mindazonáltal kivéven a templomnak napkeleti részét, minthogy ottan a nagy ajtókon a napvilág bőven beszolgálhatott, körös-körül egyéb falakon elég ablak vágatott. Ezek az ablakok nem üvegen, hanem rostély módra rendszeren rakott szép fagádorokon eresztették és szolgáltatták be a napvilágot.⁹

Vilálpandus az egész épület ablakinak számát kétezer-kétszáznegyvenhatnál többre mondja, s ezek rostélyai, úgymond, nem fából, hanem vagy aranyból, vagy ezüstből valának készítve.¹⁰

Akkor, mikor ez a szent templom épült, szerencse, ha kelete volt az üveges ablaknak. Széneka az ő kilencvenedik levelében azt írja, hogy csak az ő idejekor kezdettek először a rómaiak az ablak vágására némely fényes kőtáblákat állítani;

⁷ Maldonatus, in c. 3. Matthaei pag. 100. ex Josue 2. Judic. 16. &c. Idem pag. 548.

⁸ Maldonatus, pag. 100. citata.

⁹ S. Hieronymus, in c. 41. *Ezechiel*. Apud Riberam, pag. 42. „Fenestrae quoque erant factae in modum retis, instar cancellorum, ut non speculari lapide, nec vitro, sed lignis interrasilibus, & vermiculatis clauderentur.”

¹⁰ Vilálpandus, pag. 550.

ezek a táblák, úgymond Plinius, az ő harminchatodik könyvében, Spanyolországban Szegobriga városa mellett ásattattak eleintén, azután Cíprus szigetében, Szicíliában és Afrikában is eleget találtak.¹¹

Florenca városában Szent Miniás templomának ablakai még most is ily vékony táblákra hasított fényes kövekből állanak. Néró császár pedig az ő aranyos házában egy bálvány kápolnának falait mind ilyes kövekből rakatta; s ugyanazért, jóllehet egyéb ablak ottan nem volt, napvilággal mégis a kápolna teli vala. A régiek üveg helyett, úgymond Montfaucon, az ablakvágásra némelykor vékony vásznat is szoktak teríteni.¹²

Meglehet, szép tiszta és írott hólyag is szolgált arra a végre; de Montfaucon arról nem emlékezik. Azonban, jóllehet megvallja Montfaucon, hogy régenten Széneka idejében bővelkedett Róma városa üveg poharakkal és -csészékkel, jóllehet azt is megengedi, hogy Széneka ideje előtt sok száz esztendővel tudtak már a régiek üveget készíteni; mindazonáltal az üveglablak keletét régi római szokásnak lenni meg nem engedi: mert úgymond, a tanult embereknél ez megrögzött vélekedés. De jól tette Bonarota florencai tanácsbéli úr, hogy ezt a megrögzött tévelygést egyszer csakugyan fel merte törni, jól tette, hogy az ő könyvében meg is rontotta. S ugyanis, ha üvegből csészéket és poharakat elő tudtak állítani, amint Montfaucon maga is megengedi, és egynehány régi római üvegekorsók képeivel bizonyítja is; vajon mi tartóztatta meg őket, hogy az ablak számára üvegből táblákat ne készítenének?

HETEDIK RÉSZ

A templomnak belső épületiről

A Felelő hely, avagy a templomnak szentséges szent helye a középső résztől fallal vala elrekesztve, és azon a falon, úgymond az Írás, olajfából két ajtót csináltatott Salamon király. A két ajtóról nincsen kételkedés; csak abban törik fejeket

¹¹ Plin., L. 36. pag. 752. „Humorem hunc terrae quidam autumant crystalli modo glaciari.” Harduin, *In notis Plinii*, pag. cir. λήθος σπεκλάριος a Basilio dicitur hom. 3. in Hex.

¹² Montfaucon, Tom. 3., pag. 104.

némelyek, ha ugyan azt a zsidó szót, Étz semen, melyből az ajtók készítették az Írás szava szerint, valóban olajfára kelljen-e magyarázni vagy másra? A kételkedésnek az az oka, hogy tudniillik, jöllehet ezt a cikkelyt magyarázván Szent Jerónimus az említett szózatot olajfát értett; mindazonáltal Esdrás második könyvének nyolcadik részében ugyanazon zsidó szót szép fára, de nem olajfára magyarázza; a szép fán pedig amint maga bizonyosságom ismét Szent Jerónimus, a zsidók nem olajfát, hanem cédrusfát szoktak érteni.¹³

Hogy sokat ne mulassunk, megvallom, az említett szózatot sokféle fát értenek a zsidók, sőt valahány fából olaj vagy mi kövér nedvesség csorog, az önük mind étz semen; mindazonáltal, mivelhogy arra semmi ok nem kényszerít bennünket, hogy az Írásnak szemünk előtt forgó versében ezen a szózatot más nem tudom, minemű fát értsünk, ezt egyáltalában olajfára magyarázzuk. Mondok: olajfából állottak a szentséges szent helynek ajtaji.¹⁴

De mi bírta Salamon királyt arra, hogy olajfából készíttetné az ajtókat? Az tudniillik, amit az olajfának mineműségéről előhoz Vitruvius. Az olajfának, úgymond Vitruvius az ő első könyvének ötödik részében, sem az idő változása, sem a szű, sem az óság nem árt. Eltart örökké, mind a víz, mind a föld alatt minden sérelem nélkül. A Királyok harmadik könyvének hatodik része az ajtókról ekképpen emlékezik: „És a Felelőhelynek bemenetelén ajtócskákat csinála olajfákból, és azokra kerubim-képeket faraga és pálmafa-formákat és igen kiálló metszéseket, és béborítá azokat arannyal, és béborítá mind a kerubimokat, s mind a pálmafákat és a többit is arannyal.”

A szép ajtók elejbe szép suporlát vala vonva. Annak mineműségét is elég világos szókkal jelenti az Írás a Krónika második könyvének harmadik részében: „Suporlátot is csinála, úgymond, kék, veres, karmazsin és fejér selyemből, és Kerubimokat szöve belé.” A suporlátnak széle és hossza, ha az Írás nyilván nem említi is, annak a falnak, mely előtt függött, szélével és hosszával egyenlő volt. Ilyen helyen állott az a suporlát is, mely Urunk halálakor két részre szakada, fölétől

¹³ S. Hieronymus, *In Zachar.*, 14.

¹⁴ Ribera, *De templo*, pag. 31. juxta chaldaicum.

fogva az aljáig, amint Szent Máténál meg vagyon írva a huszonhetedik résznek ötvenegyedik versében.¹⁵

Tíz könyököt mérnek az írásvizsgálók annak a falnak vastagságán, mely a tornácot a középső épülettől elrekeszté: ezen két ajtó vala vágva, s mind a két ajtón két szárnyak nyílnak vala.

Azt alíták némelyek, hogy a szentséges szent helynek ajtai is négy szárnyon forgottak, de ennek a vélekedésnek helyt nem készít sem az Írás, sem más érdemes ok. Suporlát függött ezen a falon is ajtó előtt, hasonló az elébb említett suporláthoz, amint Zsidó József is a régi történetekről írt nyolcadik könyvének második részében bizonyítja.

A tornácnak, ismét bizonyágom Zsidó József, se ajtaja, se suporlátja nem vala; tárva-nyitva hagyatott, és minden felső rekeszték, avagy padlás nélkül százhusz könyököt foglalt vala az ő magasságában, amint már megírák.

NYOLCADIK RÉSZ

A templomnak belső ékességéről

Halljuk először a Királyok harmadik könyvének hatodik részét: „Cédrusfával bélelttetett meg, úgymond, az egész ház belül, faragási lévén és mesterséges egybefoglalási és kiálló cifrázási: mindenek cédrusfa deszkákkal valának megbélelve, és a kő teljességgel ki nem tetszik vala a falból.” Az egész ház, úgymond, tudniillik, mind a fal, mind a padlás, mind a pádimentom tétőtől talpig merő cédrusfa deszkákkal vala bévonva, és megbélelve, jegenyefa csak a külső épületnek pádimentomára helyeztetett. Kivévn a pádimentom deszkáit, a többi mind ki valának poncolva különb-különbféle formán, mind ki valának metélve és szegdelve. Előáll vala tehát azokon mindenfelől holmi gyönyörű virág formája, holmi szép kerub ábrázatja.

Ami az épület belső részeinek sokféle ékessége között feltébb ragyogott, a szép finom arany vala. Meg nem elégedett tudniillik azzal Salamon király, ami más pompás épületnek már utolsó tárgya, hanem minthogy egy oly épületre szánta kincsét, mellyel mind ember, mind Isten előtt becsületet vallhatna; valamint bőven hordatá az épületre a sok drágakövet,

¹⁵ Maldonatus, *In Evang.*, pag. 729.

és a szebbnél szebb fát, azon bősséggel önté a mesteremberek elejbe az ő finom aranyát is. Béterítetté tehát és megbéleltette tetőtől talpig az egész templomot belül tiszta aranyból veretett lánnákkal; merő arany villámlott a padláson, arany a falakon, arany a pádimentomon. Még a szegek is, melyek az aranylánnákat a deszkákhoz szorították, jóllehet egyenként mind két római fontot és azonfelül négy lótot útnének, merő aranyból valának.¹⁶

Az aranylánnák valamennyien mind négy egyenlő szegletűek voltak, és egymás mellé oly mesterséges okkal és móddal szerkesztettek és szegeztettek, hogy minden legkisebb fogyatkozás, avagy hasadék nélkül mindenütt egymást érnék; ugyanazon lánnák éppen arra a formára valának kiverve és készítve, aminemű a cédrusfa deszkákon vala, melyekre terítették. Egyedül a pádimentom deszkái és lánnái voltak olyan poncolások és cifrázatok nélkül, minthogy oda egyenlőség illett.

A tornácról nem mondja a Szent Krónika, be volt-e borítva az említett mód szerint, vagy nem, de kétséggkívül úgy kicifrázták a tornácot is, hogy feltehetően szépsége az egész épületnek pompájával.

KILENCEDIK RÉSZ

A templom mellett álló épületekről

Azok az épületek, melyekről az Írás a Királyok harmadik könyvének hatodik részében, ötödik és hatodik versében emlékezik, az Isten házának három oldalát békerítették. A tornácnak elejét pedig minden akadék nélkül pusztán hagyták. Ezeket az épületeket némelyek merő folyosóknak, némelyek szobáknak és kamaráknak vélel vala lenni. Én emezekkel tartok, és vélek így értem a dolgot: a templom körül rendre egymás után és egymás felett háromszegésű felházak és kamarák építettek. Szélek, hosszúk a helynek keskenysége miatt akkora volt, mekkorának az Írás nyilvánvaló szókkal mondja. A vastag falnak derekán tekervényes garádicsok építettek, hogy ezeknek az épületeknek felső részeire fel lehetne menni.

¹⁶ Villalpandus, pag. 552.

TIZEDIK RÉSZ

A pitvarokról és a tornácokról

Nem egyéb a pitvar, hanem téres, tágos jó nagy udvar. Födél nélkül szokott építtetni a régi mód szerént, közepére mind a nap bésüthetett, mind az eső beférhetett. A pitvarnak széleire, s mintegy partjaira pompás tornácokat szoktak állítani; onnét a födél minden égiháborút kirekesztett. A tornácok ékessége jobbára a szép hosszú folyosókban s a folyosók széleire állított oszlopokban, az ajtóknak a nagy kapuknak cifrázásiban állott. A pitvarból a tornácba szokta magát venni a nép, ha amonnan az eső kiszalasztá.

Márhogy a templom pitvari felől beszéljünk, amint a Királyok harmadik könyvének hatodik részében, harminchatodik versében olvassuk: „Felépíté a belső pitvart három rend faragott kövekből és egy rend cédrusfából.”

Ahol belső pitvar volt, ottan külsőnek is kellett lenni. S ugyan is a Krónika második könyvének negyedik részében kilencedik versében nyilvánvaló igéket olvasok efelől. „Megcsinálá, úgymond, a papok pitvarát is és a nagy pitvart, és a pitvaron ajtókat, melyeket rézzel boríta meg.”

A papok pitvara, azaz a belső pitvar egy végbe a templom tornáca előtt állott; a nagy pitvar pedig, azaz, a külső pitvar, az isteni szolgálatra összegyülekező népek számára építetett; mert amoda csak a papok léphettek be.

A belső pitvarnak külső kerületét kétszáz könyöknyire méri Kalmet; de Vilálpandus meg nem egyez véle. A papoknak és a népnek számára épített két pitvarnál több nem volt Salamon király idejekor, úgymond Kalmet Ribera Ferencsel: akármit beszéljen Vilálpandus, ki a megtért pogányoknak is pitvart állít.¹⁷

Mert, úgymond Ribera, az helynek keskenysége többet nem is engedhetett.

A papok pitvarát egy alacsony fal rekeszté el a község pitvarától, ennek a falnak felső része cédrusfából állott, magasságában három könyöknél többet nem foglala: magasabbra pedig azért nem rakák, hogy a nép a papokat, az áldozatot, az isteni szolgálatot szemlélhetné.

¹⁷ Ribera, *De templo*, pag. 53. Calmet, *Diss. De templis veterum*, pag. 72. & 76.

Azonban a pitvarok nem kerítették be mindenfelől a templomnak oldalait, amint némelyek véleik vala, hanem, amint mondám, a templomnak csak napkeleti része előtt állottak. Salamon tornácit, jóllehet az ellenség idő jártával a földre terítette; mindazonáltal Urunk idejekor is Salamon tornácának neveztetett egyik: de akkor már több ilyes épület áll vala a templom körül.

A külső pitvar a világnak része felé négy ajtón nyílik vala, s mind a négy mellé a tornácok alá szobák, kamarák, kincstartóházak építtettek. Rakva valának a szobák becsületes székekkel, rendre helyeztetett fiókos asztalokkal s a papi személyekhez illendő más egyéb készüllettel. A kamarákban az isteni szolgálathoz tartozandó eleségnek az helye vala: itt tartották a bort, az olajt, a búzát, a ruhákat.

A görögöknél az ilyen tornácok alá épített szobák arra szolgáltak, amint Vitruvius az ötödik könyvben írja, hogy ottan szembenszállván egymással a tudós emberek, afféle tudományok felől beszédet és versengést indíthatnának, amineműhez kinek-kinek kedve volna. Salamon templomában más végre is szolgáltak; amint mondám, oda rejtették a papok a templomnak kincsét, és a papok, akik a templomban az isteni szolgálathoz láttak, ott mulattak azonban, míg rajtok volt a sor, és mások fel nem válták őket.

Némely úri személyeknek neveket is viselték a tárházak, azoknak tudniillik, kikre ott vagy a kincs bízattatott, vagy kiktől oda méltó, becsületes ajándék nyújtatott.¹⁸

A prédikálószerk, jóllehet helyét bizonyosan ki nem találhatom; mindazonáltal ott állhatott, ahol a fal a papok pitvarát a község pitvarától elrekeszté.

Megvolt terítve az egész épületnek, de kiváltképpen a tornácoknak pádimentoma különbszínű szép sima kövekkel és különformára metszett cifra táblácskákkal.

¹⁸ Atrium: Pitvar. Porticus: Tornác. Exedra, Pastophorium, Gazophylacium: Kincses-tárház.

TIZENEGYEDIK RÉSZ

A tornácok oszlopai felől

Két nagy oszlopot állított Salamon király a templom tornáca elejbe; s egyikét Booznak, másikat Jákinnak nevezte.¹⁹

Ezek az oszlopok az ő koszorújokkal együtt mind rézből valának öntve, amint Jeremiás próféta könyvének utolsó része bizonyítja: vastagságuk akkora volt az említett prófétának bizonyága szerint, hogy csak az egyik oszlopnak általölelésére is hatkönyönyi zsinór kívántatnék. Az oszlopok magasságát egyenlőképpen a Krónika második könyvének harmadik része tizennyolcadfél könyöknyinek mondja lenni; a két oszlop magasságára tudniillik harmincöt könyököt számlál. Jeremiás próféta könyvének utolsó része pedig egy sommába fogván mind a kettőnek magasságát, azt harminchat könyöknyire méri, és így egyik oszlopnak magasságán tizennyolc egész könyököt talál. Vatablus erre így felel: a Krónika könyvében az oszlopok magasságára csak annyi könyök számláltatik, amennyit láthatott rajta az ember: mert, minthogy mind a két oszlopnak félkönyöknyi részecskéje a főkoszorú alá vala szorítva, azért ami onnét ki nem látszott, azt a Krónika könyve a mérték hosszához nem számlálta.²⁰

Az oszlopok koszorúinak ékességét is előszámlálja az Írás: emlegeti a korona gombjait, és a gombok hálózatjait, úgy, hogy két rend pomagránátok foglaltatnának be mindenik hálózatban, melyek befödnek a koronákon való gombokat, úgymond a Krónika második könyvének negyedik része; a Királyok harmadik könyvében pedig a hetedik résznek huszonegyedik versében az Írás mást is hoz elő, hogy tudniillik, az oszlopok tejét liliom módjára felcifrázta.

Már minthogy a korintiai rend szerint készített oszlopnak koronáján tizenhat tekercs és három rendű levél vagy liliom találtatik.²¹

Mind ezt a két oszlopot, mind a többi korintiai rendű oszlopoknak mondja lenni Vilálpandus. Jóllehet ezt az ékességet

¹⁹ Booz = Erő benne. Jachin = Erősen áll.

²⁰ Ribera, *De templo*, pag. 162.

²¹ Rieger, *Elem. Archit.*, pag. 150.

a görög tanulta azután a zsidóktól, s nem Salamon király a korintiai görögöktől.²²

A szent épületnek s tornácoknak egyéb oszlopi mind párusi fejér márványkőből készítették. Vilálpandus mind össze-számlálván az oszlopokat, ezernégyszázötvenhárom oszlopot talál Salamon tornáciban s templomának egyéb részeiben. Ezeknek magassága és vastagsága a templom tornáca előtt álló két oszlopnak mértékével jobbára egyezett. Egy oszlop se volt az egész épületben, mely tizenöt könyöknyi magassággal bírt volna.²³

²² Villalpandus, *Explanationum*, pag. 550. & 551. “Quidquid [...] boni continet aedificium quodlibet, ex hoc uno sublatum & suffuratum est.”

²³ Villalpand, pag. citata 550.

SZÉLESS GYÖRGY

(1697/1698–1773)

A „SZÉP TEMPLOM”-NAK NEVEZETT ESZTERGOMI ÉRSEKI SZÉKESEGYHÁZ FELIRATAI

(1765)

FELIRATOK AZ ESZTERGOMI ÉRSEKI SZÉKESEGYHÁZBAN

A Porta speciosa ívén meglehetősen nagy, de elmosódott és a gót betűkhöz hasonló írásjegyekkel: *Szent, készséges elmét, tiszteletet Istennek és a hazának megszabadulást.*

A szemöldökgerendán alul, mintegy a bolthajtás közepén latin betűkkel (egyik-másik töredezett) a következő felirat áll: *Nyitva áll az élet kapuja, a Vőlegény hív benneteket, lépjete be.*

Ezzel párhuzamosan a boltív alatti mezőben meg van festve az érsek és a szent élőlények, Béla király és a vár képe, s az érsek alakja előtt a templom. Alul mindegyik kép felirattal van ellátva: *Bazilika, Jób érsek, élőlények, Béla király, vár.*

Jób írásszalagot tart a kezében, rajta a következő szavak: *Isten, irgalmazz nekem, bűnösnek.*

A kerékre, mely alá az élőlények-felirat került, a következők írták: *Kerék a kerék közepén.*

Béla király pedig ugyancsak írásszalagot tart a kezében: *Aki formáztál engem, könyörülj rajtam.*

A boltív mezőjében a következő képek vannak: a Szent Szűz ülő alakja, úgy, ahogyan a körmöci aranyon, égszínkék márványruhában, kezében a gyermek Jézus. A Szent Szűz bal oldalán a király egy kardot tartó angyallal és egy zöldellő fa, jobbján pedig a püspök egy liturgikus öltözetet viselő, kezében füstölőt tartó pappal, s hasonlóképp egy zöldellő fa. Hihetőleg Szent Istvánt és Szent Adalbertet ábrázolják a képek, ahogyan azt a feliratok is jelzik, noha olyannyira

töredezetek, hogy sárral kellett kikennem a repedéseket, hogy olvasni tudjam őket. A király kezében a felirat: *Kegyes Szűz Mária, vedd kormányzásod alá országomat.*

A Boldogságos Szűz pedig így válaszol a kezében lévő felirattal: *Meg fogom őrizni tiedet, ahogy kéred, ha az egyházkormányzat jogát Adalbert vállalja magára.*

Szent Adalbert a betűk elmosódottsága miatt nagyon nehezen olvasható mondattal válaszol: *Engedelmeskedem parancsodnak, Szűz, és végrehajtom, amit kívánsz.*

Mindkét ajtófélfán belül és kívül feliratok vannak, a balra állón a magasban a felirat kifelé: 1. Szent János evangélista kezében: *Íme, az Isten Báránya, íme, aki elveszi a világ bűneit, könyörülj rajtunk.* 2. Ezekiel proféta kezében: *Nézzétek, kinyitottom sírjaitokat.* 3. Törött.

Ezekkel párhuzamosan a jobb oldalon a felső mezőtől kezdve: 1. Dániel proféta, felirata: *Hatvankét hét elteltével megölnek egy Fölkentet.* 2. Zakariás proféta: *Áldott az Úr, Izrael Istene, mert meglátogatta és megváltotta az ő népét.* 3. Izajás proféta, felirata és ábrázolása összetört.

A kapu szembenéző szarkövén: 1. Szent Péter: *Kedveseim, legyetek éberek, és imádkozzatok, vigyázatok, mivel ellenségetek, a Sátán ordító oroslán módjára ott kószál mindenütt, és keresi, kit nyeljen el.* 2. Szent János evangélista: *Gyermekeim, íme, az ajtón kopogtatok, hogy gyűljetek össze az Isten nagy napjára, hogy lakomázzatok.* 3. Szent Adalbert, felirata összetört.

Ezekkel párhuzamosan a másik oldalon a következő feliratok vannak: Szent Pál, kezében: *Ügyeljete, hogy kéréseitek minden imádságotokban Isten elé jussanak.* 2. Máté, kezében: *Ha igazságotok nem múlja fölül a farizeusokét és az írástudókét, nem juttok be a mennyek országába.* 3. Szent Miklós, a kezében lévő feliratot töredezett állapota miatt nem tudtam elolvasni, de valami hasonló lehet: *Metr – – Mir – S esasae – quin seor.*

Továbbá belül, a két szarkövön nyugvó szemöldökgerendán, a föld felé néző mezőben angyalok, az egyiknek a felirata összetört. 1. *Emeljétek fel fejeteke, kapuk.* A másik megfelelő verséből. 2. *Ki az, aki Edomból jön.* 3. *Ki ez a dicsőség királya.* 4. *Aki maga taposta a sajtót.* Ezeket is nehezen tudtam kiolvasni a rövidítések és a betűk elmosódottsága miatt.

Mindezek a munkások szándéka ellenére 1764. május 2-án a torony leomlása következtében röpítýára törtek. Én pedig,

mint Aeneas az ereklyéket az égő Trójából, ezeket a korábban lejegyzetteket az utókornak ajánlom.

A Bakócz-kápolnában, amely olyan nagy márványlapokkal van borítva, hogy huszonnégy ember körbeülhetné őket, darabonként mind a tizenkettőt, és rézkupola borítja, amely alatt ez az aranyozott felirat olvasható: *Erdődi Bakócz Tamás, esztergomi bíboros emelte Isten Szülőanyjának, Szűz Máriának 1507-ben.* Ebben a kápolnában tiszteljük a Boldogságos Szűz Mária kegyképét, melyet a Schuknecht kapitány által megtisztított várban, a szemétként találtak meg. Erről a tiszteletről tanúskodik a hála jeleként kifüggesztett sok fogadalmi ajándék.

Az oltármenzán gót betűkkel az alábbi szöveg látható. *J. H. S.*

Az 1763. évből pedig, április 12-éről, amikor a várat bontani kezdték azon a helyen, ahol a hagyomány szerint a könyvtár és a Krisztus Teste-kápolna állt, amit aztán a várparancsnokok alatt Abrakosnak neveztek, mert itt őrizték a zabot és a hasonló élelmiszerkészleteket, mintegy tűztől védett helyen, egy közepén oszloppal alátámasztott boltív alatt, melyet már egyébként benőtt a fű – tehát erről a napról naplómbe, melyet részben saját érdeklődésemből, részben a Hercegérsek úr utasítása alapján vezettem, a következő feljegyzést írtam az előkerült feliratokról: *EKELKED. D. RIGON. M.D.X.X.* És vörös márványon: *PRIMATI VIC.*

Október 2-áról, ugyanabból az 1763. évből, egy cserépedényben talált érmek jegyzéke.

[...]

December 20-án kiástak egy olyan, egy ölnél nagyobb követ, mely a falon állt vagy a falba volt beépítve; mint a sírkövek, baljában pásztorbotot tart (ahogyan erre később a letört végéből következtettünk), a jobbában zászlót kétfejű sassal, mellkasán mintegy kerek rózsába foglalt kereszt és a bíborosi kalap függelékei. Felirata: *Écs[i], a Szent Római Egyház Diocletianus thermáiban lévő Szent Cyriacus templomának bíborosa, érsek, örökös főispán, esztergomi prímás, az Apostoli Szentszék legátusa, született február 1-jén.* Az évszám talán a kezéről lelógó szalagon található.

1764 februárjában egy márványlap, a következő felirattal: *Morúságot a gyászossal cserélte föl. A közepén: Elhunyt [...] október [...].* 21-én márvány sírkő, gót betűs felirattal: *Egyházi*

és vallási ügyek vikáriusa. Továbbá egy négyzet alapú oszlop, körülbelül kétarasnyi széles, egyarasnyi mély, magassága eléri az egy ölet, felső részén, amely a magyar koronát formázza: *Az Úr 1042. évében.* Aztán lejjebb öt kereszt, kilenc lilium, három folyó, Beatrix címerének látszik, majd ez alatt a dombormívű címer alatt látható Magyarországé és Csehországé, oroszánok átlósan, középen pedig holló gyűrűvel, és megintcsak ez alatt egy rövidítésként értelmezendő: *P. Egyesek szerint [a feloldása]: „Állította”.* De nincs mögötte nagy titok, különösen ha ennek a győzedelmes nagy királynak dicsőségét, de még ha csak a történelmi körülményeket vesszük is figyelembe. Ugyanis abban az időben általában akik a török ellen harcoltak, búcsút nyertek, és a mártír címével jutalmazták, akár elesetek a harcban, akár nem; ettől függetlenül övék lett a mártíromság címe és a mártírok koszorúja. Így hát, ahogyan egykor a Krisztusban elhunyt mártírokat, őket is ilyen jellel jelölték meg. Ehhez még hozzájön, hogy Csehországban a pápa parancsára az eretnek husziták ellen harcolva halálveszélynek tette ki magát; mi hát ez? *A római egyház szentje.* Nem érdemli meg ez, hogy bizonyítottnak vegyük? Pedig hitelességét igazolja az az ugyancsak március 30-án megtalált, félkör alakú márványtöredék, mely fél öl nagyságú, [rajta] arányosan elhelyezett ovális mezőben öt kis kereszt, kilenc lilium és a folyók, és a címer két oldalán egy-egy szirén. Családi címer, ugyanaz, mint a fönti, kivéve a sziréneket, amelyeket a királynő itt valószínűleg azért használt, hogy jelezze a jogát azokra a szigetekre, ahol elképzeléseik szerint a szirének éltek. Amikor tehát Beatrix férje halála után ide húzódott vissza, áhítat-gyakorlataira saját kis kápolnát építtetett a templomban, és férjének örök emlékét és dicsőségét ezzel a kövel és imádságával őrizte.

Május 8-án sírkövet találtunk a következő felirattal:
Utazó, noha sietsz, állj meg szegény (vagy: egy kis időre). A nemes férfiúnak, a spanyol csapatok főparancsnokának, M. De Avalosnak teste temettetett ide Ferdinánd magyar és cseh király által. Ennek a csal. (talán: családnak) kiemelkedő katonai parancsnoklása és többi érdeme miatt állította ezt az örök emléket, és nem méltánytalanul. Övéinek körében szolgálatkész és kedves volt, az ellenséggel szemben azonban a legkeményebb harcos, a törökök elleni harcban esett el 1530-ban, életének – ó, fájdalom! – 22. évében. Azt akartam, hogy tudd ezt, ég veled.

Ugyanezen év május 26-tól 30-ig egybeillesztettük a szét-szórtnan talált töredékeket. A következő felirat jött ki, gót betűkkel, négyoszlop alakban bevésve: *Halhatatlan dísze [...] és teljes / dicsősége, fénye a hit tudományának / János nyugszik itt, a haza legjóságosabb atyja / Akinek fejét az eszterg. [...] süveg ékesítette. / Elhunyt augusztus 9-én [...] évben.*

Azt, hogy Vitéz Jánosról van szó, egyrészt a tudós szövegezés mutatja, másrészt egyebek mellett a vele együtt megtalált oszlop, ugyanis a kereszt alatt, melyet az érsekek előtt szokás vinni, címer látható: előrelépő oroszlán, melynek farka azonban nem bojtban végződik, hanem kettéágazva a bojt helyén szőrös. A kereszt körül lévő felirat: *Főtisztelendő Zrednai János a zágrábi esztergomi érsek, prímás, az Apostoli Szentszék legátusa, tudományban kimagasló, ragyogó tehetségű, vallásában kegyes férfiú. Az úr 1472. évében, aug. 9-én hunyt el.*

Az előző kövön őt magát ábrázolják, párnán nyugszik, püspöki főveggel és palástban, kezében könyvet tart, nagyot, de még nagyobb feszület látható mellkasán. A címer mellett két sárkányt is kifaragtak, ezek acsarkodva tartják a címet.

Július 17-én két márvány sírkövet találtak; az egyiket virágok díszítik, felirata latin betűs, a címer (talán fém volt) hiányzik róla: *Mihály esztergomi olvasókanonok nyugszik itt halála után, / Aki még életében elkészítette sírját és sírboltját. / A király ímoka volt, odahagyta csalárd korának veszedelmeit, / Ez így biztosabb volt az életnél. / Az üdvösség 1400. évében.* A 4. oldalán M. K. betűk egy körben.

A másik: *Az Úr 1453. évében (vagy [?]) – nem tudtam megfejteni [...] napján elhunyt Láncki Péter, az esztergomi templom prépostja.* Majd: *Ugyanezen 1453. évben (hasonlóképpen nem tudtam megfejteni, [?]) [...] Ra vagy Qa vasárnap előtti csütörtökön februárban elhunyt Láncki György, testük ebbe a sírba helyeztetett.*

Július 21-én egy felirat, meglehetősen vegyes betűkkel: *A TE. és K. F., Várad Albert magiszternek, a J. D. Nyit. Főesp. és Eszterg. kanonoknak [...] ben sírja. [...] nak Testvére.*

Megjegyzések: T.: Tisztelendő; K. F.: Kiváló Férfiúnak; J. D.: Jogtudomány Doktorának.; Nyit.: Nyitrai. [...] ben: nem tudom. Testvér: sajátos értelemben az esztergomi kanonokokat a király testvéreinek hívták, vagy pedig valamilyen testvéreületről van szó.

Itt következnek azok a feliratok, amelyekről olvastam, de hiányoznak: *1. Nézd ezt a kedves dolgot, hármán veszik körül a Szűz oltárát, a király, a herceg, a királyné, hármuknak háromszoros az öröme. 2. Ez az a hely, ahol a szent vízzel megmosta a cseh Adalbert Istvánt. 3. A Boldogságos Szűz Mária kápolnája előtti kicsi ajtón, köralakban: Gyertek Atyám áldottai, vegyétek az országot.*

Felirat egy agyagedényen, ami a szabadkőműves lámpásokhoz hasonló szerkezet: *Érős[?] igaz[?].*

Ugyancsak egy kövön, melyen három kép van: *Máriának. J. K.*

Nagy, négyzet alakú téгла, gyönyörű latin betűkkel: NÉGYVÁR. Vajon így hívtak egy várost? Ahogyan Prágát HÁROMVÁROS-nak? Ez az élő földben talált téгла volt, két darabban; nem tudok rájönni, hogy esetleg valami mást jelentene.

Az érseki házban, ahol Bakócz szarvaslábból és bíborosi kalapból álló címere található: *Az Úr az én segítőm és védelmezőm.*

A vár piacán, a négyzetes oszlopon álló Altöttingi Szent Szűz szobránál, az északi oldalon: *Ne haladj el itt anélkül, hogy ne mondanád: Üdvözlégy, Mária! A déli oldalon: Állj meg, utazó, és mutasd meg Isten Szülőanyja iránti szent és kegyes érzedet, hogy hozzon békét Magyarországnak, és tisztítsa meg a fertelmes ragálytól sújtott összes várost.*

Megjegyzés Szent István megkeresztelkedéséről, vagyis a keresztelés helyéről

Oláh érsek, aki épségben és elpusztítva is látta Magyarországot, így ír: „Szent István Esztergom várában született és kereszteltetett meg.” Más történetírók is egybehangzóan állítják, a városlakók pedig őseiktől vették át ezt a hagyományt. Akkor hát az a kérdés, hogy a várban hol [történt a keresztelés]. Abban a templomban, ahol a feliratok vannak, s amely Szent Adalbert mártíromságának hírére az ő tiszteletére emeltetett, aztán András és Levente pogánysága alatt a gondatlanság következtében magától elpusztult, aztán Jób érsek a romokat felhasználva újra felépítette, majd a tatár betörést nem szenvedte meg, így Dénes ismét felszentelte a Szent Szűz és Szent Adalbert tiszteletére, amint ezt

a történeti munkákból biztosan tudjuk – ez nem történéstett. Tehát Gézának volt egy kis magánkápolnája, ahol Szent Istvánt az előkelők jelenlétében megkeresztelték, amelyet aztán Nagy Konstantin és Salamon példájára Szent István király Szent István Protomártírnak szentelt templommá építtetett át. Ennek maradványai még ma is láthatók a kisebbik díszkapu kváderköveiben a templom épen megmaradt egyik oldalán, és mivel Szent István nevét Géza és Sarolta látomása miatt a legnagyobb tisztelet övezte, [a király] a templomhoz prépostot és kanonokokat nevezett ki, megkeresztelkedésének emlékhelyévé tette.

Ebbe a templomba, emlékmisére, bírság terhe alatt minden vasárnap összegyűltek a környező hét plébánia plébánosai, és meghatározott rendben prédikációt tartottak: 1. a várbeli Szent Kereszt-templom javadalmas papja; 2. a Szent Péteré; 3. a Szent Miklósé; 4. a Szent Lőrincé, melynek nevét ma is őrzi a királyi város kapuja; 5. a Szent Mária Magdolnaé; 6. a Keresztelő Szent Jánosé, akinek nevét ma egy kút viseli; 7. az újvárosi Szent Lászlóé, mely a vár alatt volt. Korábban talán ennek vagy az ennek helyén álló templomnak a papját hívták bajoni plébánosnak.

AZ ESZTERGOMI SZENTEKRŐL

Ereklyéik jelenléte, még ha nem ismerjük is ezeket, örvendéssel tölt el bennünket, és a földi mennyországban lakunk, hogy közbenjárásuk által az egek égébe is eljussunk.

1. Szent Pilgrim, megkeresztelt ötezer magyart (köztük Géza fejedelmet), emléknapja május 31.

2. Szent Adalbert püspök, mártír, aki itt keresztelte meg Szent Istvánt. Ünnepe április 23.

3. Szent István, első királyunk itt élt. Ünnepe Magyarországon augusztus 20-a, a világegyházban szeptember 2-a.

4. Szent Imre, aki a szüleéhez gyakran visszalátogatott, november 5-én ünnepejük.

5. Szent Günther, Szent István rokona, aki gyakran tartózkodott a királynál, cellája még ma is látható Zebegényben. Október 9.

6. Géza, Szent István mártír megjelenése okán sorolandó ide.

7. Sarolta, Szent István anyja, ugyancsak Szent István mártír megjelenése okán sorolandó ide.

8. Szent Gizella, Szent István király felesége, később apáca lett Passauban. Május 7.

9. Boldog Sebestyén, csodálatra méltó türelemmel megáldott esztergomi érsek. December 30.

10. Asztrik, avagy Anasztáz, Esztergom harmadik egyházkormányzója.

11. Bánfi Lukács, kanonizációja megkezdődött; talán azonos Bánfi Buzáddal. December 8.

11. [!] Szent Özséb, esztergomi kanonok, itt született, Remete Szent Pál rendjének alapítója Magyarországon. 1274. január 20.

12. Kőrösi Márk, esztergomi kanonok, akit az eretnekek Kassán a hite iránti gyűlöletből két jezsuita szerzetessel együtt megöltek. Szeptember 7.

13. Sok ismeretlen szent életű érsek és kanonok.

14. Szent Egyed. Március 12.

15. Szent Gál. Nálunk november 2., egyébként 1340. október 28.

16. Takaró Ágoston.

17. Vásárhelyi Bernát.

18. Onia Kelemen. Ez utóbbi három a töröktől öletett meg a hitükkel szembeni gyűlölet miatt, 1527. szeptember 18-án.

19. Pilisi István, 1519. augusztus 10-én a törökök ölték meg. (Ezt a hat nevet a ferences menológiumból jegyeztem ki.)

20. Béla, Esztergomi, Szent Erzsébet fivére. Július 12.

21. Konstantinápolyinak nevezett Mária vagy másképp Esztergomi, harmadrendi ferences. Október 12. (Ugyanazon menológiumból.)

Szentek Virágoskertjének is nevezhetjük volna, innen kezdett elterjedni országunkban a szentség. Aki több szentet is feltár, dicsérni fogja Istent az ő szent helyén. Úgy hiszem, a bencések, pálosok, domonkosok, ciszterciek között is többen vannak, akiket nem ismer a világ, s akik által dicsőítették Isten mindig és mindenütt. Ámen.

(Földesi Ferenc fordítása)

UJFALUSI FERENC

(1727–1776)

SZÁM- ÉS TÉRTAN

(1767)

A CIVILIS ARCHITECTURÁRA ELŐLJÁRÓ ÉS -KÉSZÍTŐ BESZÉD

Amely épületek a Civilis Architectura céljai, mindazok két
rendben gondoltathatnak, úgymint vagy közönségesek azok,
vagy különösek. 1. Közönségesek: közönséges társaságok, vá-
rosok, faluk házai, templomok, tornyok, akadémiák, gymna-
siumok, oskolák, élésházak, isputályok, vendégfogadók, mes-
teremberek műhelyei, patikás, kalmár s más boltok s a többi.

2. Különösök: kastélyok, paloták, kamarák, pincék, major-
házak, csűrök, malmok s a többi. Látnivaló dolog, micsoda
szélesen kiterjedő esméretőnek kell az architektúrában fel-
találtatni az emberek hasznára eleitül fogva találtatott külső
és belső tudományoknak. Mert amint Sturmus is ezen do-
logra megjegyezte, aki ennyiféle formájú épületeket jól ki-
gondolhat, delineálhatja is, fel is építtetheti, hogy mindenik
a végnek, haszonnak, illendőségnek, ékességnek, tartóság-
nak megfeleljen, a fák, kövek, téglák, meszek, ércek, vasak
minéműséget, a természeti dolgoknak, levegőégnek, víznek,
szélnek tulajdonságait ugyan kell esmérni; és hogy a házakat
az ember egészségének az esztendő négy szakaszaiba lejendő
fenntartására egymás között alkalmaztathassa, a medicinát
is meg kell tekinteni; a históriákban is járatosnak kell len-
ni legelőször is mindjárt ezen nemes mesterség eredetének,
nevedésének és ilyen nagy fényességre menésének mód-
ja felül. És én is éppen ezért nem sajnálok egy kevés írással
az olvasónak kedveskedni, ha terhére nem leszek, melyben
megvilágosítsam az architecturának eredetét, és növését
előladjam, az építésnek módját summázzam, és az épületnek
s részeinek egymásra nézve való dispositiójának módját, hogy

így ezen előljáró beszéd mintegy ajtó lehessen teneked ezen tudományba belépésre, szövétnek megértésére.

Ami a lakóházak építésének eredetét illeti, ennek előadására megjegyzem az embereknek eleitül fogva ezen munkában feltett négy céljokat. Leginkább: 1. hogy legyen kész nyugodalmok helye északai álmokra; 2. hogy enyhely legyen az meleg, hideg, eső, hó, szél ellen; 3. hogy bátrabb hely lehessen abban elrejtendő jószágok helye a lopóktul; 4. hogy a mezőnek vadai is ne árthassanak ottan. És így mihelyt az emberek szaporodni kezdetek a földön, az emberek szűksége a házépítésre mindjárt ösztönözte őket. Kétfélék a házak helyekre nézve: vagy helyeken maradók, vagy szüntelen ide s tova járók, példának okáért fedeles hajók, gályák. Az utolsó rendbeli lakóházak csinálásának módjára példa lett a Noé bárkája, és nem az argonauták Colchisba evező gályája. A magok helyén lévő házak is az özönvíz előtt vettek eredetet, mert amely várost épített Káin, és Hanoknak nevezte, házakkal volt a' tele, melyek építésének módját szintén úgy az Ádám házábul vitte, mint más jószágot, és nem lehet megengedni, hogy ő talált volna ki ilyen hasznos tudományt. Hanem az Ádám házában a Seth maradékival fenn volt, és Noé bárkájában ment ki, és azzal éltek vissza, akik a Sinhor lapác földén az égig akartak tornyot emelni.

Ha pedig ezen építésnek nagy ékességre menésérül akar valaki tudakozódní és arrul értekezni, melyik időben vett magára ilyen megcifrátzatott öltözetet, mint e mai napon látjuk, erre így kell gondolkozni: hogy Bölcs Salamon idejében már Tyrusban és Sidonban közönséges volt ez a tudomány. Azért a Hírám segítsége is nem utáltatott meg a jeruzsálemi templom épületre megkívántatott dolgok szolgáltatásában. (Vilalpandus Lib. II. Hagog. cap. XIII.) Úgy gondolkozott, hogy a jeruzsálemi templom épülete e világ hét csudálkozásra méltó épületeinél szebb volt: a Tyrus-beliek építések micsoda nagyra ment volt, Ézsaiás próféta megírja (cap. XXIII. vers. 8.). Az Aegyptom-belieké ama híres pyramisokbul és más épületekbül Vitruvius által dicsértetett. A görögök architecturája is híres a Dorius, Ionicus, Corinthiacus ordókrul. Az architecturáruul író auctorok között régi és leghíresebb Vitruvius Pollio, akit sokszor fogok citálni. A veronai L. Vitruvius Cerdótul meg kell különböztetni. Amint maga

említi, az architecturáról tíz könyveket írt, de olyan homályosan, hogy Votton ilyen panaszra fakad felüle: Vitruvius a görögöknek deákul, a deákoknak pedig görögül írta az ő architecturáját. Philander is az ő commentariusának utolján *tenebricosus auctornak* írja. Sok időre Vitruvius után Leo Baptista Alberti Florentinus írt az architecturáról, inkább magát auctornak mutatván, mint amarra commentálván Votton ítélete szerént. Seb. Serlius, Andr. Palladius, Jacob Baroczius de Vignola, Goldmannus, Joh. Bapt. Vilalpandus azután híres architectonicus scriptorok voltak.

De már arról írok, micsoda tudományának kell lenni az architectusnak az építésre megkívántató matériája eránt. Ahol először írok a fáruk. De minekelőtte errül tractálnék, szükség gondolóra venni, hogy minden architectonicus munkában három végre, erősségre, haszonra és ékességre kell nézni (amint Vitruvius lib. I. cap. II.). Az erősségre vigyázás megkívánja a fának megválogatását (Vitruvius cap. VIII. lib. III.). És amit Votton ír, az is előre megtartásra méltó, hogy mind a pénznek, mind a matériának az elkezdés előtt el kell készülni, mert ha egy darab felépült, és sokára leszen a másik darab, ez megülepedik addig, és meghasadoz osztán az épület.

Az épületekben a fák, valamennyire lehet, távoztassanak, mint meggyúlható matériák, ahol pedig elkerülhetetlenek, meg kell válogatni.

A FÁK VÁGÁSÁRUL ÉS MATERIATÓRUL

Amint Sturmus int, az épületre való fákat vágni kell september eleitől fogva februarius közepéig, mert addig kevesebb nedvesség van benne. (Vitruvius lib. II. cap. 9.) Vitruvius így írja: be kell vágni a fát a bellig, és úgy kell egy darabig hagyni, mert míg fenn áll, inkább leszivárogoz belőle és kicsorog a nedvesség. És mikor fenn áll, így megszáradnak az épületre való fák, legjobban akkor levágni egészen. Leo Baptista Alberti ezt commendálja, hogy egész materiálét jobb mind egy erdőből vágni. És éppen Salamon is mind a Libanosrúl vágatta a templom fáját. A fának vitelére és helyére igen kell vigyázni, ha vízen vitetik, egymásra keresztül úgy kell rakni, hogy a víz fel ne érje, a levegőég a közöt megjárja, felül is eső ne verje. És helye

is ilyen kell hogy maradjon, legalább esztendeig száraz és szellős helyen, ahol a nap melege is mértékletes. Igen jelesen jegyzi meg Vitruvius, hogy más-más fáknak más-más hasznok van más-más részeiben az épületeknek (Vitr. lib. II. cap. 9.). A jegenyefa nem nehéz, és egyenességét megtartja, de hamar éghető és szű által megrágható. A tölgyfa kivált a föld alatt, sokáig tartó, de meghasadozó és meghajló. A nyárfa fejér, meg-simítható, úgy a fűzfa, de lágú. Az égerfa fundamentum alatt vízben erős, kővé változó. Lássad a többit Vitruviusnál.

A KÖVEKNEK VÁLOGATÁSÁRUL, NEMÉRÜL ÉS STRUCTURÁRUL

A kövek az épületben nem emészthetnek úgy a gyulladás által, mint a faépület; a levegőég, szelek, esők etc. sem árthatnak neki annyira. Ezek pedig kiváltképpen az épületre tartozó kövek nemei: 1. *Caementa*. Vitruvius szerint szakadozott kődarabok. 2. *Faragott kövek*. Parallelopipedák. 3. *Márványkövek*, melyek a görögöknél régen Aegeium-tenger Parus nevű szigetébül, a Propontisnak Roconnesus szigetébül, Chiusbul, Rhodusbul származtak, ismét Athenasnak Hymettus hegyébül. Az aegyptomi Thebasbul is híresek kövek. Ma Európában sok helyeken híresek találtnak. Igen híres márvány volt, mely a phoeniciai Libanusbul vágattatott a Salamon templomába, legfeljebb 25 cubitusnyi hosszasságú, 12 cubitusnyi szélességű, 8 cubitusnyi magasságú (Jos. Antiq. Jud. lib. VIII. cap. 12.). Azonban igen szükséges a kövek felül ezeket megjegyezni: 1. A kövek, kivált márványok annál derekabbak, mennél mélyebb földbül ásatnak. 2. Minthogy Vitruvius két minéműséget kíván a kövekben (lib. II. cap. VII.), hogy a terhet elbírják, és a tűz s más ilyen veszedelmek ellen állandók légyenek, a tűzben vetett kő megmutatja, ha állandó matériájú léssen-e az olyan kő az épületnek a gyulladás ellen. A tereh elviselésére tartozó ereje megtetszik, ha aqua fortisban vettetik, vagy ha közönséges vízben áll egy darab, és mikor vassal dörgöltetik, sáros enyvéssége nem marad. Lássad Sturmii Arch. Civil. pag. 607. 3. Két esztendővel kell az építés előtt kivágni, kivált a porhanyóbb köveket, és nyáron, nem télen, és szellős helyeken kell tartani.

AZ ÉGETETT ÉS ÉGETETLEN TÉGLÁKRUL

A tégláknak két nemei vadnak, némelyek nyersek, és csak a nap melege által keményedtek meg, némelyek kemencében megégettetnek, melyeket így nevez Vitruvius: *cocti lateres*, ismét így: *testacei lateres* (Vitr. lib. II. cap. III.). Ezeket kívánja a téglák felül: 1. Hogy nem kell kövecses és éles fővényes földből vetni, mert ez a polyvát meg nem kapja, és az esőtül elmosatik, hanem jóféle homokos vagy más alkalmas földből. 2. Kell ősszel és tavasszal vetni, hogy halkkal belül-kívül egyformán száradjon, mert nyáron a nagy hévség miatt hamar behártyásodik kívül, és belül nem egyaránt szárad, és az égetetlen téglával nem kell két esztendő előtt építeni, hogy száraz helyen jól megszáradjon. 3. Baldus és mások is így intenek, hogy az északi nedves tartományokban az égett téglákat kívül meg kell áztatni, és ismét megégetni. Így kétannyi ideig tartanak. 4. A téglák formája legyen ez: hossza kétannyi, mint szélessége, a padimentumnak ruderatiójára jók a quadrata formák is. Votton emlékezik *circularis* (kerek) téglákrul is, melyek minekelőtte megégettetnek, négyfele vágatnak, melyek ék formájúak. És írja, hogy Venétiában Andr. Palladius ilyen téglákrul olyan oszlopokat állíttatott, hogy egy kőből láttattak faragtattaknak. Némelyek *commendálják* az bolthajtásokra a *cunei* formis (ék forma) téglákat, melyeknek vékony vége alul esik, és magok erősen megtartják egymást.

A MÉSZRÜL, FÖVENYRÜL ÉS EZEKBÜL ÁLLÓ
TECTORIUMOKRUL

A mészrül ezeket írja Vitruvius (lib. II. cap. V.). 1. Hogy a mész fejr és újonan ásott kövekbül égettessen. 2. Amely sűrű és kemény kőbül égettetett, jobb az építésre, amely pedig lyukacosabbul, jobb kívül a vakolásra. 3. Ha ásott homokkal elegyítették megolvattatása után, hárommnyi homok kell bele és egy harmadrész mész; ha folyóvízi a homok, két rész kell homok és egy rész mész. A mész jól keverésében igen sok áll. Egy, hogy Vitruvius a régi görögökrul azt írja, annyira erős volt a mészbül lett tectoriumok, hogy ennek darabja számvető

tábla lehetett, geometrica delineatio tetethetett reá, sőt olyan sima s tündöklő volt, mint a márvány.

[...]

AZ ÉPÜLETEK HELYÉRE, VILÁGOSSÁGÁRA,
FORMÁJÁRA, KAMARÁIK RENDÉRE NÉZVE VALÓ
ALKALMATOS RENDELÉSEKRŐL

I. Az épületek helyének kikereséséről. A haszonra nézve helyheztessenek jótermő, jó vízzel bővelkedő, kerteknek, csűröknek és más ilyen szükséges dolgoknak felállítására alkalmas, kivált, ha egész lakóhelyek lesznek gabona-, széna-, bortermő részen, folyóvizek mellé h[elyezd ő]ket. Az egészségre nézve egészséges levegőgű helyen, minéműek a felemelkedett helyek, ahol nem gyakran vastagodik meg a levegőg, dél felül és napnyugot felül való [...]tok miatt, vagy a helynek mindenfelül magas helyek közé, melyen szállott alacsonysága miatt, mert a süllyedt helyet lepik a ködök, leszállott fellegek, télen megtö-lődött hideg, nyáron focusba refringáltatott hévségek. *A pincék ajtaji, ablaki ne legyenek délre [és] napkeletre,* hanem északra, a gabonatartó házak nem az alsó contignatióban, hanem feljebb, szellős helyen.

A helyek egészséges voltának megtudására régen az oktalan állatok májának, tüdejének minéműségét vették fel úgy, hogy ahol a marhák tüdeje, mája egészséges volt, egészséges hely. Tudnivaló dolog az, mennyi férgek teremnek az álló tókban, melyek osztán megdögölvén nyárban a dögös gőzölgéssel a levegőget egészségtelenítik. Tehát a tós helyek közül leginkább olyat válasszon az ember, melybe folyóvizet vagy tengert vehet és ismét kibocsáthat, a tók megromlott vízének egészségesítésére. Az épületek egészséges voltára tartozik sok helyeken bizonyos cardókra tetetések, kivált ahol egész utcák állanak ki az épületekből: ha az utcák úgy rendeltetnek, hogy azok a szélek, melyek ha hidegek, náthára, ha melegek, más nyavalyákra diszponálják az embereket. Vitruvius példálul veszi Mitilene városát, mely ékesen volt épülve, de az utcákon a legegésztelenebb szelek vették mintegy silibre magokat, mikor déli szél fúvt, sok betegek voltak, mikor corus fúvt, sokan köhögtek. Sturmus is egy példát hoz fel. Panoma városa azon az Isthmuson (két tenger között vékonyan szorult

szárazon) építetett, ahol Déli America Északitól megkülönböztetik, a zona torrida alatt nem messze az Aequatorról. Ennek helyheztetése úgy esett, hogy napnyugot felül esvén a tenger, sok egészségtelen gőzölgésekkel terheli a levegőt, és az épületek utcái napkeletről enyészet fele lévén az Aequatoron, szüntelen fúvó szélnek csatornát adnak. A Nap sugarai is úgymint napnyugotról, a tengerből refractatiót szenvednek, és az embereknek nagy báyadásokat okoznak, mikor napfényes idő vagy.

Az épületek részeinek helyéről ezt kell megtartani: 1. Az olajospincék a borospincékkel ellenkező situsba legyenek, délről inkább vegyenek világosságot. 2. A szarvasmarhák istállóit lehet konyhák felé, hogy a világosság lássék, lehet napfelkölte felé is ajtókkal hagyni, de a lóistállók így nem commendáltak, mert az ilyen positurában [a lovak] a világosságtól alhatatlanokká lesznek, és megbáyadnak. 3. A telőkamrák teli napnyugot felül legyenek, a tavaszi és őszi lakásra valók napkeletre, a nyaralók pedig északra.

Mindazonáltal az egész épületek situációjok felül s a kamarák felül is felteszi Vitruvius, hogy különb-különb climákban különböz a situatio. Az északi tartományokban délre, a napkeleti, déli tartományokban északra fordulva legyenek az ajtók és ablakok leginkább, mert az északi tartományokban a hideg, a napkeleti és déli tartományokban a meleg bizonyos időben úgy nem rohanhat olyan bőven a házakban.

II. A házak világosságáról. Megkívántatik ez a dolgok végbenvitelére mind a templomokban, mind a házakban, mind más, emberek benne forgására rendeltetett épületekben. Mikor más közel való épületek elfogják a világosságot, vagy más közfalú épületek miatt ablakokat nem lehet csinálni elegendőeket, azt adja elől Vitruvius, hogy a padláson csinálj ajtót, arra üvegablakot, a fedélen is legyen oda szolgáló világosságot szerző ablak a figura szerint. A folyosóknak, grádicsoknak elegendő világosságot kell szolgáltatni. Ha a bibliothecáknak ajtaji és ablaki csak délre és napnyugotra lesznek, a nedvesség és szárazság kétfelül okoznak szütermést és -rágást a könyvekben. Legjobb, ha napkelet felé kiváltképpen vagy arccal a bibliotheca, mert a hajnal lévén a tudományok mátkája, a feltetsző hajnal sugarival mindjárt serkengeti a tanulókat a tanulásra. Mindazonáltal az egész

napon megkívántató világosságért jó, ha tábla-, és mikor szükség, bezárható ablakok másfele is lesznek.

III. Az épületek figurájának alkalmas voltáról. A kerekded épületek, melyeknek fundamentuma circulus, az oválisok cet. igen erős, tartó, szép épületek, de Votton azért nem commendálja házaknak, mert alkalmasan nem osztathatnak fel kamarákra, hanem minthogy sok nép befogására alkalmasok, templomok, tornyok, amphiteatrumok cet. építettek eleitül fogva ilyen figurákra hasonlatosképpen. A sok latusu figurájú fundamentumra épített házak nem alkalmasok, úgymint pentagona, hexagona, heptagona, octogona cet. figurájúak. A *trigonum* formájú épületek sem alkalmasok házaknak, hanem a quadrata figurák leginkább feloszthatnak kamarákra. Minthogy a rombus angulusi nem egyenlők, ez is megvettetik. De a *rectangula* figurájú házak, *parallelogramma* figurájúak is tudniillik, commendáltak mint könnyen alkalmas apróbb részekre osztathatók. A *biquadrata figura* a templomoknak igen szép. És ha öt egyenlő quadratumbul tészed az areát úgy, hogy egy quadratumnak mint középsőnek mindenik latusából quadratum leszen, kereszt leszen az area, melynek figuráját lássad.

AZ ÉPÜLETEKNEK LEGKIVÁLTKEPPEN VALÓBB RÉSZEIRÜL

Háromok azok: a fundamentum, a falak és a tetejek. 1. A fundamentumról írok, mely mintegy ágya a rajta fekvő falnak, ilyen regulákat ad a fundamentumról Vitruvius, hogy a fundamentumnak ássad a földet, míg egészséges földre találsz (lib. I. cap. V., lib. III. cap. 3.). Ami a fundamentum mélységét illeti, Votton tanúbizonysága szerént azt írja felüle And. Palladius, hogy alig lehet bizonyos regulákat tenni, ha mintegy a kőfal magasságának hatodrészt teszi a fundamentum mélysége, ha pince nem leszen az épület alatt. 2. *Ha egészséges föld nincsen*, hanem hányt föld vagyon, annyi mélységre, amennyivel alább nem kell a fundamentumot vinni; vagy pedig tós, mocsaras a föld, olyankor égerfákból csinált karókat kell az árokba levernü sűrűen, ugyan égerfa gerendákat kell reájok csinálni, és a közeiket holt szénnel megtölteni, és úgy építeni reájok a

fundamentumot (Vitr. lib. III. cap. 3.). A karókat pedig és reájok tetetendő gerendákat annál nagyobb fákból és annál sűrűbben rakd, mennél terheesebb leszen a fundamentumra tetetendő épület, és a tornyok fundamentuma alatt majd egymást ériék. 3. Ha pedig álló tó, folyóvíz vagy tenger lészen, ahová építeni akarsz, és a víz onnan el nem mozdíthatatik, vagy Vitruvius által készítettet ládat (lib. V. cap. XII.) vagy a batavusoknál szokásban lévő szekrényt (Sturmius, Arch. Civ. pag. 616.), melyet majd figurákkal előladok a tractatusban, bocsáss le, és a vizet kimervén belüle, benne fundamentumot vethetsz a víz fenekére.

A KÓFALAKNAK RAKÁSÁRUL

Sturmius (in Arch. Civ. pag. 622, 623) Vitruviusbul hét rakás nemeit említ, panaszkodva Vitruviusnak ezen hét rakások módjában ejtett nagy homályossága felül. Első módja a kövek falban való rakásának (*Opus Reticulatum*) *háló szemei módjokra* négyszegeletű kövek úgy rakattak be, hogy egyik diagonálisok perpendiculariter, másik horizontaliter esett, de a szegeletek, mint nálunk téglából, úgy rakattak.

Második rakásnak módja volt *imbricata species*, ahol egyik kő úgy tetetett a másik kövekre, hogy öszveérő részeit beborította, mint ma a téglával szoktak *liaison, verbundene mauerwerk*.

Harmadik rakásnak módja volt Perault ítélete szerint, amelyet franciául *duble liaison*, németül *ein doppelt verbundenes mauerwerk*nek mondanak.

A negyedik és ötödik rend szerint valók, mint ma.

A hatodik rakás módja *opus rusticum*, ahol alternatim faragott és faragatlan színét hadtak kívül, a falak superficiesén a kövek.

A hetedik is igen hasonló.

FRANZ JOSEPH HAYDN
(1732–1809)

KÍSÉRŐLEVÉL AZ APPLAUSUS-KANTÁTA
KÉZIRATÁHOZ

(1768)

Mivel ennél az *Applausus*nál személyesen nem lehetek jelen, szükségesnek tartok az előadásra vonatkozó egy s más magyarázatot. Éspedig:

Először is kérem, hogy a tempójelzést valamennyi áriában és recitativóban pontosan kövessék. Miután az egész szöveg applaudáló, jó volna, ha egyik-másik *Allegró*t a szokottnál gyorsabban vennék, kiváltképp a legelső *Ritornelló*ban és egyik-másik recitativóban, nemkülönbén a két basszus-áriában.

Másodszor: a *Sinfoniá*ból nem kell mást játszani, mint egy *Allegró*t és *Andantét*, mert az első *Ritornello* az utolsó *Allegró*t helyettesíti. Ha tudnám az előadás napját, esetleg küldenék addig egy új *Sinfoniá*t.

Harmadszor: a *recitativo accompagnató*knál erősen ügyeljenek arra, hogy a kíséret ne lépjen be előbb, mint hogy az énekes a teljes szöveget elénekelte, bár a partitúrában gyakran másképp áll. Így például az ismételt *Metamorphosis* szó elején, ahol a szólamok belépése a *-phosisra* esnék; ezzel szemben a valóságban a recitáló utolsó szótagjainak tökéletesen hallhatónak kell lenniök, s a belépés csak utánuk, hirtelen következik; mégiscsak nevésséges volna, ha lehegedülnék az énekes szájáról a szót, és abból csupán *quae Metamo-* lenne érthető. Ezt a csembalistára bízom, igazodjanak hozzá mind a többiek. NB. kismartoni szakértőink – nincsenek valami sokan – erősen vitatkoztak a *Metamorphosis* szó fölött: egyikőjük rövidre, másikuk hosszúra akarta az utolsó előtti szótagot. Én pedig, annak ellenére, hogy az olaszok *Metamorphosis*nak mondanak, latinul mindig *Metamorphosis*nak hallottam. Ha tévedtem volna, ezt a hibát könnyűszerrel kijavítom.

Negyedszer: a *fortét* és *pianót* mindig pontosan kiírtam, azok tehát értéküknek pontosan megfelelően betartandók. Mert igen nagy a különbség *piano* és *pianissimo*, *forte* és *fortissimo*, *crescendo* és *forzando* meg más hasonlók között. Felhívom figyelmüket arra is, hogy amennyiben a partitúrában egy *forte* vagy *piano* nincs valamennyi szólamban kiírva, úgy a kopista másolás közben pótolja e hiányt.

Ötödször: mivel különböző hangversenyeken gyakorta bosszankodom egyes hegedűsökön, akik az úgynevezett *ligatúrákat*, melyek a zene legszebb figurái közé tartoznak, szánlamasan elcsúfítják, és a kötött hangokat, amelyeket az előzővel egy vonóra kellene játszani, a vonó újra felemelésével röviden megbökök, ajánlom az elsőhegedűs figyelmébe a következőt: merénylet volna, ha ott, ahol az első két hang egy vonást követel (pl. a 47. ütemben), ehelyett:

ilyen kellemetlen és hibás módon mindegyiket külön-külön megbököknék:

mintha nem is volnának ligatúrák.

Hatodszer: kérem, hogy a brácsaszólamot mindvégig ketten játsszák, mert egyes esetekben a középszólamnak jobban kell hallatszania, mint a felsőnek. Valamennyi kompozíciómban megfigyelhető, hogy amaz ritkán megy együtt a basszussal.

Hetedszer: ha a hegedűszólamokat a kopista két példányban másolja, úgy ügyeljen arra, hogy ne egyszerre kelljen mindenkinek lapoznia, mert ez kis létszámú zenekarnál sok erőt vesz el. Vegye figyelembe ezt a § *da Capo* jelnél is, és egyik hegedűszólamban írja úgy, amint a partitúrában áll, a másikban viszont írjon ki a § jel után még két ütemet, és azután írja a jelet a megfelelő helyre.

Nyolcadszor: ajánlom mindenk fölött pedig a két fiú (a szólisták) figyelmébe a helyes szövegkiejtést. A recitativókban lassan énekeljenek, hogy minden szótag érthető legyen. A recitálás ének módját illetően pedig például ezt:

így kell énekelni:

és nem így:

Az utolsó előtti „g” hang teljes értékű. Ez a szabály minden hasonló esetre érvényes. Ezt a tenorista úr ügyességére bízom, aki minden erre vonatkozó utasítást megad majd a fiúknak.

Kilencedszer: az egész műre szánjanak legalább három vagy négy próbát.

Tizedszer: a szopránáriában a fagott végső esetben ki maradhat, de jobban szeretném, ha lenne, kiváltképp ott, ahol a basszus éppenséggel obligát. Szerintem ugyanis többet ér egy csellóból, fagottból és bőgőből álló háromtagú basszusegyüttes, mint hat bőgő és három cselló együttvéve, mert bizonyos menetek így határozottabban érvényesülnek.

Végezetül külön-külön kérem mind a muzsik us urakat, hogy vessék latba minden szorgalmukat a maguk s a magam becsületére. Ha valamiben nem találtam volna el az ízlésüket, ne vegyék zokon. Sem a személyeket, sem a helyet

nem ismerem, s ez munkámat ugyancsak megnehezítette. Egyébként szívből kívánom, hogy ez az Applausus a *poéta* úr, a tiszteletre méltó muzsikusként és a nagytekintetű *auditórium* tetszését egyaránt megnyerje, akiknek maradok teljes tisztelettel

legkészségesebb híve

Giuseppe Haydn

Maestro di Capella di Sua Altezza

Serenissima Principe d'Esterházy

(Révész Dorrit fordítása)

BALLA ANTAL

(1739–1815)

A HANGRÓL ÉS ANNAK TERMÉSZETÉRŐL

(1774)

AZ AUTHORNAK INTENTIÓJA

Ezen munkácska nem oly véggel íratattott, hogy csupán ebből valaki vagy az éneklésnek, vagy pedig muzsikálásnak mesterségét tökéletesen megtanulja; egyedül hogy a hangnak és hallásbéli érzékenységnek természeti okait láttassam, és a kóták s muzikusjelekről egy kis ideácskát az olvasó magának formálhasson. Ugyanis szükség minden tudományban oly metódussal élni, hogy a megtanulandó dolgot elsöben csak generaliter értsük meg, miben áll; melyen általesvén, úgy osztán a kiváltképpen való dolgoknak nagyobb mértékben való megértésére függeszteni elmeinket, különben az elme az ő véges természetéhez képest azonnal elfárad és beléun; és mindenekre egyszersmind ki sem terjedhet, hanem csak részenként és darabonként mégyen a dolgoknak nagyobb mértékben való megértésére. Melyet ha valaki ezen feltételben elérni kíván, és ezen első lineamentumokkal meg nem elég-szik, szükség, hogy a kántorságnak vagy musurgiának egész tudományát hozzáragassza. Vajha valaki, aki a kántorságot az ő módja szerént érti mind theoretice, mind pedig practice, arra útmutatást írni nem restellene! Azon éneklésben való abusosok, melyek most regnálnak, rollálatnának, de nem elégséges, sem hogy egyedül az író csak theoreticus legyék, sem pedig hogy practicus, akinek száma, tudvaaló, hogy több, amaz régi proverbialis vers szerint pedig Bestia non cantor, quid non canit arte sed usu: Nem kántor, barom az tudomány nélkül, ki szokásból énekel.

Továbba én ezen munkácskát egyedül az magam elmjének gyakorlására írtam. Lehet mindazáltal, hogy másoknak ösztö-nül szolgálhat, vagy némelyek, akik az első lineamentumoknak megértésével meglegesznek, végeket benne elérik.

PROEMIUM, AVAGY HASZNA A MUZSIKÁNAK

[...]

A muzsika szép mesterség,
 Lehet méltán becsülni.
 Nincs ott bánat, kedvetlenség,
 Ahol ez kezd pendülni.
 Terhes bút, sérelmet, bajt
 Testről, lélekről elhajt.
 Ád jó kedvet mindeneknek,
 Isten- és az embereknek.

Az égi tüzes csillagok,
 Melyek éjjel villognak,
 Mind kicsinyek, mind a nagyok
 Ennek rendén forognak.
 A fénylő nap járása
 Hold fogyta s újulása
 Vagyon mind reggel, mind estve
 Muzsikához intéztetve.

KÖZÖNSÉGESEN AZ HANGRÓL, SZÓZATRÓL ÉS ANNAK
EREDETÉRŐL S TULAJDONSÁGAI RÓL*Definiáltatik a muzsika*

1. § A muzsika tudománya a hangnak, szorultabb értelemben pedig az jól egyező hangoknak. Illendő tehát, hogy legelsőbben is a hangoknak természete vizsgálására elménket fordítsuk.

Az hang nominális definitiója

2. § A hang mindaz, melyet füleinkkel hallani szoktunk, azaz aminémű érzékenység füleink eszköze által bennünk okoztatik, az hallás, annak oka pedig az hang.

Miben különbözik a hang a szózatútl

3. § 1. *Jegyzés.* A szózat a hangtól csak annyiban különböztetik meg, amennyiben a szózaton azon hangot értjük, amely az emberi torok vagy gége által támad [...]

A jó muzsikusnak minemű gradusában kell az hang tudományának lenni

4. § 2. Jegyzés. Mivel minden tudománynak vannak bizonyos grádicsi, melyek által az ember nagyobb tökéletességre vitétik, úgy a muzsikában is, aki csak első vagy második grádicsán van, tudniillik vagy egy, vagy más részét értvén, de okát nem tudván adni, miért így, nem pedig különben a dolgoknak lenni szükséges: muzsikus lehet, de nem tökéletes. Mivel a tökéletes muzsikusnak szükség tudni nem csak az jól egyező hangokat összeválogatni és azt eszközökkel hallásra hozni, hanem ezenfelül mindennek, amennyire csak az emberi elme által már feltaláltatott, első eredete okát adni.

A HANG SZÁRMAZÁSÁNAK VILÁGOSÍTÁSA

A hang realiter definiáltatik

5. § A hang az ő valóságába semmi nem egyéb, hanem a levegőég legkisdedebb részecskéinek reszketése, mely többnyire akkor támad, midőn valamely kemény matéria mással egybenütköztvén, az ő részecskéi reszketőkkel tétetnek, mégpedig úgy, hogy az ő reszketését más test meg ne akadályoztassa. [...]

A hang az levegőégben miképpen propagáltatik

6. § A felebb írt mód szerént a kemény, másban megütközött materiának rezgő részei a mellette lévő levegőégnek részecskéit hasonlóképpen reszketővé tévén, és tovább-tovább az kemény materiától az levegőégben kihatóván, mindaddig terjed, míglen a fülünknek tekerményes üregjében, labirintusában behatóván, annak utolsó üregjén felvont vékony hártvácskájában, melyet fül dobjának hívunk, megütközik, és azt veregetni kezdené, ahonnét osztán támad bennünk az hangnak hallása. Tudniillik a levegőég a föld színén mindeneke körül fog, mint egy nagy tenger, amelyben amidőn két keményebb matéria úgy összeütközik, hogy ő részecskéinek reszketése más által meg nem akadályoztatik, akkoron a mellette levő levegőég hasonló reszketésre indítatik, hasonlóképpen azon reszketésben lévő levegőég az külső, mellette való levegőéget reszketésre indítja, míglen az reszketésben oltatott erő végre sok akadályra találván, elenyészne. [...]

A HANG A VÍZNEK HABZÁSÁVAL, UNDULATIÓJÁVAL
NAGY TERMÉSZETI EGYEZÉSBEN VAN

13. § Mivel a legnehezebb értelmű dolgok hasonlatosságoknak előhozásával gyakran megvilágosíttatni szoktak, úgy itt minékünk a hang természetének s tulajdonságainak megértésében nem kis szövétneket gyűjthet, melyért az hangot rövideden azzal fogjuk egybenvetni.

A hangnak analógiája, azaz természeti megegyezése sokukban a víz undulatiójával, habozásával illusztráltatik

14. § Hogyha árló és nyugovó vízben egy darab követ vagy akármit bétetünk, azonnal a víz megmozdul, és habozását (undulatióját) elkezdi, amely abban áll, hogy a bétetett kőtől kezdvén a felemelkedett és dagadt víznek síkja a víznek széle felé mindenünnen kiszalad, melyet hasonló daganat követ, míglen idő múlva azon daganatok annyira megkisebbednek, hogy éppen láthatatlanokká váljanak, és végtére maga a víz előbbeni nyugodalmára helyeztetne. Mely körül tapasztalásunkból tudjuk, hogy mennél nagyobb a bétetett kő és a víznek sokasága kisebb, a víznek undulatiója annál nagyobb, gyorsabb és tovább tart. [...]

Egybenvetvén az hangot az undulatióval, majd' mind a feljebb írt tulajdonságokat feltaláljuk abban. Elsőben ugyan a hang, ahol támad, annak centrumja, középpontja a levegőég tengerében ott vagy, amely mindenfelé egyenes lineába kiterjed, míglen oly kicsinnyé válna, hogy érzékenységünkben megérezhető változást nem szerezne. Másodszor. A hang is arra továbbterjed, merre dirigáltatik, így amerre az ágyú kisütetik, arra tovább fog hallatni, mintsem másfelé, amelyet csak az együtt beszélők is észrevehetnek. Azért is az harang szavát amerre tovább kiterjeszteni kívánjuk, azon directióra vigyáznunk szükséges. Harmadszor. Bátor a víz undulatiója csak az ő felső színén esmértettetik is meg, mindazáltal az hang golyóbist formál az ő kiterjedésében, mivel az hangot mind alá, mind felfelé, mind pedig oldalaslag egyenlőképpen halljuk. Negyedszer. Mennél nagyobb az hangot okozó matéria, annál nagyobb az hangnak valósága is, és ellenben az mennél kisebb, úgy az hang is kisebb léssen. Ötödször. Ha ugyanegy időben több hangok támadnak, azok úgy egybenvegyelítetnek, hogy

egyikét se tudjuk a másikatól megkülönböztetni, kinek melyik hangot tulajdonítsuk. [...] Hatodszor. A hangok terjedésében vannak sokféle akadályok is, így kősziklákon s a vastag falakon által nem terjedhet, még az kárpitos szobák is a hangnak nagy részét mintegy elnyelik, sőt az embereknek, ruháknak, portékáknak sokasága is a hangot megkisebbíti. Hetedszer. Az hangot segítik és mintegy megkettőzik bizonyos jó távol léteiben lévő sima falak, oszlopok, de némelyek az szózatot az ő alkalmatlan távol léteikkel elrontják, mivel a visszavert hanggal egybenütközvén, azt megzavarják. [...]

15. § Sok hangok léznek voltaképpen, melyek miáltalunk nem hallattatnak. Így az embert a hallásban felülmúlja az erdei vadkan. [...] Sőt amint alább látni fogjuk, soha egy hang sem támadhat, mely hasonlóképpen más hangot ne szüljön, mindazáltal mivel azok füleinkbe nagy változást nem tesznek, általunk meg nem érezhetők.

16. § Erre alkalmaztatható Boerhaavénak csudálatos observatiója. Hogy tudniillik az ember tiszta s magános hangot soha nem hallhat. Mivel úgymond, valaholott hang támad, azon időbe mindazok testek megrezegnek, amelyeknek hangok fellebb való octávnál, quintánál és tertia majornál és azoknak octávnál in infinitum, amely hangok egyszersmind mitőlünk is egy időben hallattatnak összevegyedve. És hasonlóképpen egy hangban véghetetlen sok hangok foglaltnak bé, tudniillik minden octavák, quinták, tertia majorok és tertia minorok és azoknak octavái megrezdülnek azon időbe, amidőn az primigenium (szülőhang) megszólal... [...]

38. § Mely nagy ereje legyen a hangnak az elmében, szükség egy kis szóval előhozni. Némelyeket kegyetlenségre felindítja, mint Sault Dávid ellen, némelyeket okosságoktól megfoszt, mint olvassuk Saxo Grammaticusba Ericus dániai királyról, némelyeket szerelmesekké, némelyeket kegyesekké téssen, és ez az oka, hogy az római eklézsiába a muzsika bévetetett az isteni szolgálat felett.

Mely nemcsak az emberben, de még a fenevadakban is feltaláltatik. Így az oroslán nem szenvedheti a kakasszót, hanem elszalad; a farkas a dobszóra felette megretten s a több.

Továbbá kitetszik abból is, hogy egy mérges póknak neme vagon Apuliában, melyet tarantulának neveznek, akit ezen veszedelmes, mérges féreg megcsíp, többnyire annak meg kell

halni, vagy ha meg nem hal is, egész életében elméjében fogyatkozást szenved. Orvossága pedig sok próbák után is nem más találatot, hanem egy melódia, amely ha az megcsípött ember előtt vonyattatik, akarminémű gravis ember legyek is, azonnal az testben bészínlett mérég felindul, és az embert felette nagy táncolásra és csudálatos gesticulatióra indítja mindaddig, hogy a táncolás által az ember teste likacskáin a bévett mérég kipáradozik, és az izzadtsággal együtt kijön, és így idő múlva az megmérgezett ember a bészínlett méregtől megszabadul.

Azon melódia oly nagy természeti megegyezésben, sympathiában vagyon a tarantula mérges pókkal, hogy mihelyest valamely szobában vagy kívül is azon melódia vonyatik, és olyan állatok közel találatnak, azonnal lábaiknak felemelésével mindaddig ugrálnak, míglen elvesznének. És így ami az embernek antedotuma, orvossága, neki ugyanazon halála. [...]

Az tombora és cimbalom honnét vette eredetit

60. § A cimbalom, mellyel nálunk a tanuló deákok s némely parasztok élnek, ebből vette eredetét, mivel vagy csak az első, vagy pedig két első húr lenyomattatván új-új consonans hangot ad az ő megrövidítéséhez képest, a többi pedig adja az harmóniát, kivált ha már eleve a consonans és harmóniát szerző hangok szerént vannak a többi húrok felvonyattatva.

61. § Mivel egy ember egyszersmind két hangot száján az éneklésbe vagy éppen nem, vagy igen fortélyosan bocsáthatna ki, így ugyanegy muzsikus hangicsáló szerszámjával ugyanegy időben nem minden consonans hangot támaszthat, kivévén az orgonát, azért is az fellebb írt nevek vagy azt jelentik, hogy két vagy több éneklő s muzsikus minemű consonantiában vagyon, vagy pedig egy magános lévén, az hangok változtatásában minemű ugrásokat téssen. [...]

A HARANGOKRÚL

[...]

Az harangok méltósága és inventori előhozattatik

§. Minden musicalis, azaz hallást okozó szerszámok s eszközök között az harang legváltozatosabb és hathatósabb.

Mellyel az isteni tiszteletre rendelt idő, az halottaknak tisztességes eltemetésekre és más nevezetesebb dolgokra való jeladás végben szokott menni. Ki volt az harangoknak első feltalálója, az históriákból nem oly világos: többnyire mindazáltal az egyiptombelieknek tulajdonítják, akik fél üres golyóbis formára az rezet kivervén, Osirisnek innepét ülven és alá s fel járván azt más hangos szerszámoknak csengetésével verték.

Az erfurdumi csudálatos nagyharang leíratik

§. Akik nemcsak Európát, hanem a világnak más részét is eljárták, úgy tartják, hogy nemcsak Európának, hanem az egész világnak legnagyobb és legszebb hangú harangja található Erfurdumban. Amely 1497 Gerardus Wou de Campis híres és nevezetes harangöntő által önttetett, a körülakó tartományoknak fejedelmi és a város lakosi tehetségeknél szerént ezen harangnak önttetésére költségeket adván.

Azon harangon olvasható körülírás ebből áll: Laude patrono cano gloriosa, fulgur arcens et Daemones malignos, Sacra templis a populo Sonanda carmine pulso.

Ezen harang nehézsége áll 252 mázsábúl, magassága 5 réf: a diameterje, általmérője 4,5 réf, a külső kerülete alul 14,5 réf, közepébe 9 és egyhatod, felül 8 és egyhatod réf. Az harang szíve hossza 4 réf, azon részének, amely az haranghoz ér, vastagsága 5/8 réfnyi; az harang minden csapja 45 fontnyi.

Ezen harangnak vonyására szükségesek 24 emberek, és ezek' felül még a két oldalán mindenik felül két-két ember, akik az harang nyelvét vagy szívét igazgatják.

Hogyha megegyező szél fúj, vagy csaknem ellenkező, három mérföldnyire ezen harang szava elhallatik. De az utasok úgy állítják, hogy négy mérföldnyire, egyező széllel, szavát meghallhatják.

Ezen harang szava igen gravis és méltóságos, az tanult muzikusok értelme szerint egyez az legelső D-vel, emellett még más hangja is tapasztaltatik, mely az elsőhöz tertiat tészen, és az ő intervallumon az elsőhez D F, amely az elsőit igen díszesíti. [...]

SCHÖNVISNER ISTVÁN

(1738–1818)

EGY RÓMAI FÜRDŐ ÉS EGY IZZASZTÓKAMRA KÖTÖREDÉKEI ÉS NÉHÁNY MÁS EMLÉK

(1778)

II. RÉSZ, 5. FEJEZET

A III. ábrán látható két kőtöredék leírása

Egy igen kellemes dombon, amelyhez más, valamivel magasabb, szőlőtermő dombok csatlakoznak, az első részben leírt romoktól délre helyezkedik el a trinitárius atyák kolostora és a kegyes emlékezetű, főméltóságú vásonkői Zichy Mihály gróf által az Istenanya tiszteletére emeltetett igen szép templom, melyet kis Máriacellnek neveztek el. Amikor összehordták ide az építkezéshez szükséges köveket, a szomszédos föld-birtokon kiásottak között nem kevés olyat találtak, melyek a római lakosság világos nyomait mutatják, részben felirataik révén, részben figurális domborműdíszítésükkel. Közülük néhányat különböző helyeken a szomszédos kert és egy másik épület falaiba illesztettek be. Az a kettő, mely nagyságát és megmunkálását tekintve messze kitűnt a többi közül, sokáig a kolostor bejárata mellett hevert otffejtve. Ezeket az atyáknak köszönhetően, természetesen árukat megfizetve, áthozattuk, hogy a Királyi Egyetemi Könyvtár előcsarnokát díszítsék. A két kő hossza és szélessége a mértani léptékkal ellátott III. ábra segítségével állapítható meg.

Az ábrán látható dombormű jobb könyökével korsóra támaszkodó nymphát ábrázol, akinek bal keze a térdén nyugszik. Tőle jobbra és balra további, mintegy hullámokba alámerült figurák láthatók, kevésbé domborúan kifaragva. A fejük hiányzik. A jobb és a bal szélén fürtökkel megrakott szőlőtőkék díszelnek, melyek kis vázából nőnek ki, ezeket pedig kis kutyák (vagy talán oroszlánkölykök?) fogják közre.

Nem ismeretes, hogy ez a kő valamelyik vízvezeték tetejét, a *nymphaeumot* vagy a medencét díszítette-e, vagy a fürdő egy másik épületrészén volt-e egykor elhelyezve.

Hasonlóra lehet következtetni a másik, semmivel sem silányabb kő feliratából is, amely így hangzik:

C. IULIUS. SEVERUS. OB. HONOREM.
MAGISTERI.
COLL. F < . > BRUM. SILANUM. PECUNIA.
SUA. FECIT.
MUCIANO. ET. FADIANO COS.

Ez a kő mindenestre azt bizonyítja, hogy ez a város vagy település sem volt híján mesterséges forrásoknak és szökőkutaknak, mivelhogy – a kézműves-testület elöljárói tisztségének elnyerése miatt, vagyis azért, mert őt választották meg a kézművesek testületének vezetőjévé – többek között Caius Iulius Severus is készíttetett egy *silanust*, azaz csobogót saját költségén, a Város alapításától számított 953. évben, a keresztény időszámítás szerint 201-ben, Septimius Severus Augustus császár uralkodásának nyolcadik évében. Ugyanerre az évre esett Fabianus és Mucianus konzulsága, amint az Magnus Aurelius Cassiodorus *Chronicon*­jában olvasható (ahol azt is megjegyzi, hogy ezek a konzulok építtették Severus fürdőit Antiókhia­ban és Rómában, illetve ők állíttatták a *Septizodiumot* is). Lucius Annius Fabianus és Marcus Nonius Mucianus a *Fasti Consulares* szerint ebben az évben volt a konzul. Konzulságuk ideje alapján datálható a mi feliratunk is. Ennek az sem mond ellent, hogy a kövön „Fadiano” és nem „Fabiano” szerepel, miként a *Chronicon*ban, illetve hogy Mucianus neve került előre, amely a *Fasti*ban a második helyen áll.

Ugyanis ami az első hibát illeti: a kőfaragók tudatlansága vagy figyelmetlensége miatt ma is gyakran előfordul, hogy néhány, egymáshoz hasonló betűt felcserélnek, vagy egyiket a másikkal helyettesítik, mint például a *D*-t a *B* helyett, miként régi feliratokban gyakran megfigyelhetjük, hogy *B* áll *V* helyett, tehát „*Bixit*” „*Vixit*” helyett.

Ami pedig a másikat illeti: nagyon is valószínű, hogy a kőfaragó nem tévedett, amikor Mucianust Fabianus elé

helyezte. Hiszen már sok olyan régi feliratot találtak, amelyekben a két konzul neve mind a *Fastitól*, mind pedig a *Chronicontól* eltérő sorrendben olvasható, és ennek az eltérésnek kellett hogy legyen valamilyen oka. És talán nem térünk el az igazságtól, ha feltételezzük, hogy abban a hónapban, amikor a felirat készült, éppen Mucianus viselte a konzuli vesszőnyalábot, és ezért került Fabianus elé. Ismeretes ugyanis, hogy a konzuli vesszőnyalábok által képviselt hivatal és ezzel együtt mintegy a hatalmat is hónaponként felváltva mindig csak az egyik konzul birtokolta, jóllehet együttesen voltak konzulok. [...]

(Békés Enikő fordítása)

SZERDAHELY GYÖRGY ALAJOS

(1740–1808)

ESZTÉTIKA, AVAGY A JÓÍZLÉS TUDOMÁNYA A TUDOMÁNYOK ÉS A SZÉPMŰVÉSZETEK RENDSZERÉHEZ IGAZÍTVA

(1778)

ELŐSZÓ

Korunknak mindig is igen nagy dicsőségére válik majd, hogy a tudományok és szabad művészetek teljes birodalmából a széptudományokat egyfajta különleges gonddal, odafigyeléssel ápolja és műveli. Ugyanis azon időtől fogva, mikor Görögország és Róma virágzása elmúlt, egészen mostanáig nem volt oly évszázad, mikor a humanitás tanulmányozása így felizzott volna. Azok közül, akik a Műsákkal bármiféle kapcsolatban vannak, ki lenne, aki a mi korunk kiemelkedő termékenységét ne ismerné fel és el? Eljutottunk odáig, hogy a művelt világban a humán tudományok lekicsinylése a legnagyobb tudatlanság és faragatlanság jelévé vált. Igen jeles elméjű és lelkületű emberek úgy tartják, hogy fölöttébb kimagasló dolgot érnek el azzal, ha magukat teljes egészében saját és mások ízlésének művelésével kötik le, és valamely széptudomány tanát szabályokkal és példákkal fejlesztik. Kitűnő munkákat látunk, és ama antik aranykorhoz méltó műalkotásokat. Valóban, ha azon szorgalommal, mellyel hozzákezdtek, és azon gyorsasággal halad előre a legműveltebb és legbölcsebb nemzetek versengése, úgy tűnik nekem, már látom is, amint művészeink ezen emberhez legméltóbb vetélkedés által teljes érettségüket és ókori kitűnőségüket elérik, vagy akár meg is haladják.

Én, midőn e tudományokkal nem azok kellemeességétől vonzva, hanem egy sajátos szeretet kényszerétől hajtva foglalkoztam, megértettem, hogy igen nagymértékben hasznára

lenne honfitársaimnak a jóízlés tudományának latin nyelvű összefoglalása. Ám mikor láttam, hogy ennek ragyogó tételei és alapjai bár világosak és számosak, ámde szétszórva, összefüggéstelenül hagyományozódnak, kezdtem keresni, mi lenne az a mód, ahogyan rendezhetőek lennének, és egy biztos törvény mentén valamiféle korpuszt formálnának, hogy legyen egyfajta összefüggés, egymásra következés köztük, és úgy tűnjék, valamennyi részlet egymáshoz van alkalmazva és összerendezve. Erre jutottam: a széptudományok és szépművészetek tanát a természetből és a szépség filozófiájából kell levezetni. Úgy vélem most, így kell cselekednem. Mivel a széptudományok célja, példája és anyaga a szépség, ezért azok törvényeit sem máshonnan, mint a szépség természetéből lehet formába önteni. Tehát megkíséreltem az ízés teljes tanát a szépség filozófiájából levezetni, és egy bizonyos rendszerbe, melyet maga a szépség tulajdonságai mutatnak meg, összeszedni és összekötni. Nem fogok eltérni a legjelesebb művészek és mesterek szabályaitól, de azokat sajátos módszerrel fejtem ki; és hogy nyilvánvaló legyen, művészi példákkal és képekkel fogom megvilágítani. Egyedülálló dicséretre méltók mind, ahányan csak a széptudományok tanát saját szorgalmukból igyekeztek gyarapítani. Amiért is ha bárkit közülük elutasítón vagy versengve kezelnék, nemcsak saját ostobaságot, hanem erkölceimet és természetemet is elítélendőnek ismerném el. Tehát amennyire csak lehet, egy helyre gyűjtöttem ezen írókat, mindazt, amit a legalkalmasabb módon látszottak előadni, ezt megválogattam, és saját kútfőből is adtam valamicskét a közöshöz: nem keveset pedig a filozófia közegeiből kellett merítenem.

Nem gondolom, hogy teljesen tökéletes, abszolút érvényes művet nyújtok. Sőt, valójában hihetetlen lelki fájdalom gyötör, mivel látom, mily sok hiányzik számomra a tökéletességhez. Sokat kellene mind hallanom, mind látnom, mind olvasnom, mind pedig tapasztalnom – ebből nem kevéstől, be kell vallanom, el vagyok zárva. E műhöz tehát nem annyira a tökéletes befejezés reményében kezdtem hozzá, mint inkább tapasztalni akarásból; nem annyira egységes koncepciót kialakítani, mint inkább irányvonalakat felvázolni akartam, amelyeket tovább kell gyarapítani, kitölteni. A széptudományok és szépművészetek univerzális elméletét egyetlen, teljes és

biztos rendszerben levezetni nagy és felette nehéz munka – ki ne látná ezt? Merevebbek voltak Canachus szobrai, sem hogy visszaadhassák a valóságot. Calamisíi is durvák, mégis lágyabbak, mint Canachuséi. Mígnem Myronéi már eléggé megközelítették a valóságot, ezeket már kételkedés nélkül szépnak nevezheted. Még szebbek Polycleitus szobrai, ezek már teljesen tökéletesek, legalábbis Cicerónak annak tűntek. Hasonló törvényszerűség van a festészetben, amennyiben Zeuxisnak, Polygnotusnak és Timanthesnek, valamint mindazoknak, akik nem használtak többet négy színnél, a formáit és vonalvezetését dicséjük. De Aetionnál, Nicomachusnál, Protogenesnél, Apellesnél már minden tökéletes; és nem tudom, vajon nem minden egyéb dologban ugyanez történik-e. Mert semmi sincs, amit amikor feltaláltak, már rögtön el is érte volna a tökéletességet. Tehát semmit sem azért mondok, hogy okítsak, hanem inkább úgy járok el, hogy mint gondolkodó, mérlegelő szónok, ne pedig mint tanító tűnjek fel.

Egyébiránt ki az, aki igaz bíróként ítélvén, kárhozzatna azért, hogy írásomban felfedezhetőek mások tanításainak egyes elemei? Munkámban szorgosan átadni készülök a szép tudományok szabályait, és bemutatni, hogy az eleganciához, a jóízléshez miféle utak vezetnek. Nem kell, hogy ismeretlen legyen számomra mindaz, ami mások műveiben olvasható. Hiszen a jóízlés méltánylása odáig terjedt már Európa jobbik felén, hogy nem is akarnék élni, ha úgy tűnnék, hogy eme ragyogó humán tudomány tekintetében teljes mértékben tudatlan vagyok, és annál kevésbé leszek elégedetlen munkámmal, minél inkább észreveszem benne mások olvasásra és gondolkodásra ösztönző törekvéseit, gondolatait. Teljes bizonyossággal azon fáradoztam tehát, hogy ez legyen munkám lényege, és így törekvésem, fáradozásom által polgártársaim még ízlésebbek, még tanultabbak legyenek – mivel úgy vélem, számukra ennél jobbat most nem is nyújthatnék.

Konceptióm többi alapelvét a következő fejezetek ki fogják fejteni, illetve kinek-kinek józan esze is megsújja azt. Hogy mennyire leszek mások hasznára e munkámmal, nem tudom megmondani. Nekem magamnak, megvallom, fáradozásom ára már megtérült, mivel a különféle és engem mindenünnen elönteni akaró problémáktól, csömörtől és legnagyobb gondomtól, hogy holnap mi lesz majd?, az írás révén

megkönnyebbültem; ha ez kevésbé hajtott volna, a szükségesnél talán nagyobb jókedvvel átitatva jött volna világra a jóízlés tana. Budán, 1778. március 4-én.

[...]

I. KÖTET, III. KÖNYV, MÁSODIK FEJEZET –
A VÁLTOZATOSSÁG ALAPJA A BŐSÉG [...]

III. E CÉLBŐL ELŐVEZETTETIK NÉHÁNY MEGFIGYELÉS

Annak, aki szépet alkot vagy teremt, nemcsak ama tehetőséggel, amelyről szó esett, kell rendelkeznie, ami egyébként a szépről szóló egyetemes tan megalkotásához is szükséges; hanem bőséges anyagot, mégpedig saját erőinek megfelelően bőségeset kell megragadnia, és a szükségesnél nem tovább munkáltnia. Amiként az optikában, úgy itt, az esztétikában is mindenkinek megvan a maga horizontja. De ahogyan a geográfusoknál a megjelenő horizont nem egy és ugyanaz mindenki számára, így nálunk is előlé szélesebb, afőlé szűkebb borul: amit elménk a maga belső terén és határain belül tartogat, az esik a mi horizontunkba. Rossz ízlésnek azt tartjuk, ha valaki e saját szférájában nem tud befogni semmit, vagy túlföntül önmaga felett vagy alatt eső dolgokat gyűjt be. Mert ha valaki a saját horizontja alá ereszkedik, vagy száraz, sovány, üres és hitvány, amit létrehoz; vagy idegen területre téved, vagy rossz tréfákba kap bele. Ez áll többek között azokra, akik meglepő dolgok külön dicséretét hagyták ránk. Lucanus a legyet, Scaliger a ludat, Polycrates a csigákat, Calcagninus a bolhát, Heinsius a tetűt, Dousa az árnyékot, Maioragius a sarat, Erasmus a balgaságot, más a pestist, megint más a podagrát dicsőítette, és még más dolgokat is: Passeratius magát a Semmit. Hogy mindezt milyen sikerrel, látjuk.

És hogy mitől is féltelek, ha saját korlátaidon túllépve magasabb dolgokra törsz, mint erőd engedik? Poémát írsz a monászokról? Daidalus mesterségével kiküzdött tollakra támaszkodsz, a tengerbe fognak veszni szavaid. Mert vagy a fentebb említett hibába esel; vagy könnyeden mutatod be, amit pedig igen súlyos dolognak gondoltál; vagy vakon tévelyegsz majd a sötétben, képtelenül arra, hogy fényre hozd, ami természeténél fogva rejtett. Ezzel a módszerrel arra jutsz, amit

Tullius csak a görög filozófusoknak vetett a szemére: Egyetlen szavát sem értem.¹ Mindazonáltal nem biztatlak sem henyélésre, sem féltékenységre: sőt, erőnket meg kell feszítenünk, és törekvéseinket, egész keblünket egyfajta érett merészséggel kell eltöltenünk. Gyakran azok a dolgok, melyek kevésbé termékenynek tűnnek első ránézésre, a leleményesség bőségével művészivé, elegánsá munkálhatók.

Az esztétikai horizont nagy, minden irányba messze kiterjedő és tágas: ilyennek is kell lennie. Amiért is méltatlankodással fogadták azokat, akik az ékesszólást a civil és törvényszéki ügyekhez akarták hozzáköttni. Ki szabna egy költőnek, festőnek vagy más művésznek hasonlóan szűk határt? Majdnem minden dolog, ami csak létezik vagy létezhet, vagy elgondolható, e tudomány határain belülre kerülhet. Amikor bizonyos tárgyak oly gazdagok és bőségesek, hogy kincseiket önként kínálják, és szinte erővel behatolnak az érzékekbe és az elmébe, rögvest megjelenik telt szarujával a termékeny bőség. Vannak más tárgyak, melyek rejtettebbek, el vannak fedve jobban az érzékeléstől; ezen oknál fogva elvontaknak nevezzük őket. Ezek is érzékelhetővé válhatnak az esztétikában. Mert mit hagyott rejtve ama Teremtő Szellem az emberi elme előtt? Mi az, amit az ne tudna átformálni, és valamely képzet vagy személy képében megjeleníteni? Hang, test és érzékletesség nélküli a hírnév, a véletlen, a halál, az erkölcsök és a vétkek, a művészetek és a tudományok és ehhez hasonlók: mégis ezeket nálunk, esztétáknál megszemélyesítve megpillanthatod. Mintha a legfőbb Teremtő Isten mindezeket azért hagyta volna homályban, élet nélkül, hogy az esztéták tegyék élővé és érzékelhetővé. Semmilyen alak eleganciája soha nem volt akkora, sem öltözet oly csinos, hogy azon alakkal vagy azon öltözettel összemérhetnéd, mellyel a festő a költészetet széppé és gyönyörűvé formálta. Baljában a lant megfeszített íj, melyet a háborúk rémületéből a Múzsák gyönyörűségei közé vitt a művészet, hogy pengesse; jobbját felemeli; övtől arany emberalakot formáz, emberi szokás szerint egy emelvényből emelkedik ki, mintegy rajta áll a drága szövettel letakart emelvényen. Az ékesszólás keretes szónoki emelvényen áll; arcából, viseletéből, mint tiszta szűzre, könnyen ráismerhetsz.

¹ Lib. II. de Orat. N. XIV.

Nincs frizurával díszítve, arca festetlen, cifraság, cikornya és cicoma nélküli, természetes alak: épp amilyet a szemérem terem, és a mértékletesség szeret. Úgy tűnik, mintha beszélne: sőt, hosszú jobbjá mozogni látszik, miközben alkarját visszahúzza; merész kebléről, felragyogó arcáról azt hinnéd, épp valami nagy dologról szól, szólásra nyitott szájából folyam csordul elő. Ezt én Bombinusnál láttam.

Mivel tehát az esztétika tere egyetemesen oly tágas, hogy szinte végtelen sokaságú dolgot magában foglal, nem csoda, hogy a nagy szellemeknek szolgál gyönyörűségére, és kizárólag olyan embert követel meg és bocsát e gyönyörűséges vidékre be, akinek elméje kiterjedt, műveltsége nagy, lelke tágas; és aki lendületével képes e hatalmas tereket átröpülni. – De mégis, mivel nem minden elme, még az esztétikára született sem rendelkezik az erőknek ugyanazon nagyságával és tüzével, az esztétikai horizont méltányos módon egyéni, ahogyan azt már az előbb szerettük volna kifejtetni: tekintettel van az ember adottságaira, és fenntartja az ezekkel való bensőséges, kölcsönös viszonyt.

[...]

II. KÖTET, I KÖNYV, HETEDIK FEJEZET – ALAKZATOK

ELSŐ RÉSZ – IKONIKUS MEGŐRÖKÍTÉS, AVAGY A KÉPEK² EZ A FAJTA SZÍN

A kép személyeket, valós és fiktív dolgokat szavakkal és a többi művészet eszközeit felhasználva mutat fel, és amit csak megragad, azt annak sajátos jegyeivel és tulajdonságaival együtt úgy állítja (reflektor)fénybe, szemünk és füleink elé, mintha az embert mintegy színházba invitálná, és ott a dolgot bemutatná neki. Az ilyen jellegű alakzatot az anyag sokfélesége miatt más és más névvel illetetik; ugyanis természetéből fakadóan

² Ἐικόνισμος a rómaiaknál a közhasznóbérlők szakkifejezése volt; ezek ugyanis, hogy bizonyos legyen, hogy ezek vagy amazok már egyenlítették a részüket, arcukat és alakjukat is leírták, és ezt nevezték iconismusnak, képi megőrkítésnek. Ld. Seneca Epist. XCV. és Lipsiust. Ezután általánossá vált az elnevezés, mint amilyen korábban is volt a görögöknél.

I. Fel- és bemutatja az embert.

Először is fel- és bemutatja az embert, akár igazi, akár képzeletbeli légyen, saját testének, lelkének és társadalmi helyzetének alakjában; így aztán képmásnak vagy szerepeltetésnek is nevezik. Úgy tűnik, hogy látom őt, vagyis láttam. Hatalmas test feküdt a sziklán, emberi tagokból álló alak, egyedül nagysága miatt nem lehetett holttestnek vélni. Lassan közeledtünk, sokáig: vagy valami monstrum ez, vagy az istenek egyike. Kezünket sem moccantottuk. Fejét ép haj fedte, arcát eltakarta, vad szakáll terült el keblén, és orcáiról két irányban omlott alá a szőrzet. Micsoda lábszárak, micsoda kar, micsoda oszlopszerű lábak! – Faragott szobornak gondoltam, ha művész alkotta ugyan – vagy tán a természet műve, melynek nagyságához képest milyen gyengék, kicsiny homunculusok vagyunk? Majd mikor a döbbenet szertefoszlott, kezemet ráhelyezve próbáltam megtapasztalni, mi is ez. De ahogy megérintettem, láttam, hogy porrá omlik. Ebből a kételkedők is tudhatják, hogy valóban emberi test.³ Valószínűbb ez a képmás, mint amit egy festő – még ha szinte nem is emberi művész – alkothatott volna. Van egy festmény a Csecsemőről, aki emberi formát öltött magára, és jászolban feküdt. A vonalak, színek és minden olyan életszerű, olyan elegáns, olyan bájos, hogy amikor ránéztem, érzékeimmet és vonzalmamat egyből megragadta. Úgy tűnt nekem, égi fénytől ragyog, és éreztem, hogy édesség árad a szájából, szemeiből, homlokából és az egész fiúból, és az emberinél nagyobb szeretetelenség, született báj lakozik egész testében.

*A phoebusi arcnál ragyogóbb volt a Gyermek,
Minden csillagnál fénylőbb volt a Gyermek,
Minden alaknál, finom műnél,
Minden szép dolognál, ami csak van,
volt vagy lesz valaha,
egymaga szebb volt mindnél ez a Gyermek.*

II. Vagy az állatokat

Az állatok is, szörnyek és minden csodalény ugyanezen szín által képesek érzékeink számára megjelenni. Látjuk az orosz-lánt, akit a természet az élőlények megfélemlítésére szült.

³ Barclaius az Argenisben.

Látod, hogy lángoló színe fellobban? Hogy gögösen lépdel, hogy teste hatalmas tömegével kiemelkedve, felülről tekint mindenre? Mekkora és milyen szilaj e hatalmas súly ereje? Erejében mekkora gyorsaság van, tagjait mennyire uralja bátor szellemének energiája? Hatalmas feje, mely vadállati méltóságát hirdeti; nagy és fénylő szemei bozontos szemöldjei között villognak, nyakát és mellső lábait előnti sörénye; mellkasa hatalmas erőt lehel, szívének szilárdsága nyilvánvaló, a legnagyobb rémület csap ki szájából, melynek hatalmas nyílása teljesen körül van kerítve fogaival. Mit mondjak a térdeiről? Mit lábainak kötéséről? Mit sűrűn szótt idegeiről? Mit karmairól, melyekről csak magukban látva őket is felismered, hogy oroszláné? Ordításán kívül, melyre a vadak és az erdők megremegnek, mindent képesek belőle a legtudományosabb módon visszaadni művészeink. Mi történik, ha megadván a jelt, harcra készül? Előbb kifeszíti hosszú, hatalmas farkát, saját magát megsuhintja vele, szemeiből tüzet szór, kitérte szája mélységes mélyét, egyik zsákmányát farkával teríti le, azokat lábával tapossa szét, másoknak remegő, vérző tagjait szájával marcangolva emészti fel.⁴ További példákat a szónokoknál, költőknél, festőknél és rézmetszőknél s más jeles alkotóknál kell keresni.

III. És mindenfajta tárgyat

Végezetül az idő és helyszín, a városok, egyetemes tárgyak ezen alakzat színei révén lesznek érzékelhetők számunkra. A ragyogóan serkenő hajnalt többször is láttuk, mégis, magában a képében is valami tudom-is-én-micsoda gyönyörűség rejlik. Amint eloszlik, felszívódik a sötétség, enged a felkelő fénynek az éji homály, s egyszerre megjelenik a hajnal, sokkal szebben és csinosabban, mint amilyenre általában a költők szépítik, vagy ahogyan festők szokták ecsetjükkel megjeleníteni. A légben megszámlálhatatlan szín csodálatos sokféleségét önti szét, és napsugaraival úgy rendezi őket, hogy a gyászos árnyakra színes ragyogás következzék, és ezek arany fényét amazok bíborával tüzesíti, és más sugarak narancssárga lángját emezek kékjével oldva a legédesebben megtisztítja; és így tovább, egyik a másikba vált

⁴ Még színesebb az, amit Caussin az egyszerűről ír.

át, előáradnak-eltűnnek, úgy, hogy sem bájtelibb dolgot látni, sem nagyszerűbbet festeni nem lehet.⁵ Scyllat és Charybdist sosem láttam; de ha ikonikus megörökítésükön elmélázok, nem kis mértékben megborzadok. Ezen Itáliához igen közeli szirtfokot Rhegiusnak nevezik, azért, mivel görögül így mondják azt, hogy 'széttört, szétszaggatott'. Nem csoda, ha meséket mondtak e helyről az ókoriak, hisz itt oly sok csodás dolog van együtt. Először is, sehol máshol nincs olyan heves tengerár, nem csupán gyors sodrású, hanem valósággal kegyetlen, nemcsak azok számára rémisztő, akik benne vannak, hanem még a távolról szemlélőnek is. Továbbá az egymásnak rohanó hullámok úgy ütköznek össze, hogy egyszer mintegy hátukat magasba vetve a mélységbe zuhanni, máskor győzelmesen a magasba emelkedni látod őket. És mert ilyen szűk helyen oly nagy tűz oly sok évszázadon át nem képes fennmaradni másként, csak ha élő táplálék táplálja, ezért születték tehát a mesék Scyllat és Charybdist: innen ugatást hallottak, ott szörny képét hitték látszani, mivel a hajósok a tenger hatalmas örvényeiben elakadva ugatni vélték a hullámokat, melyeket a szívo ár torka összecsapott.⁶

IV. Ezen szín élénkítő ereje

Hogy az effajta ikonikus megörökítés, ha helyesen rendszerezett, igen nagy hatással bír az emberi érzékekre – ezt nemcsak véleményemként kívánom meggyőzően bemutatni, hanem mint valóságot. Itt ugyanis nem elbeszéltetik a tárgy, nem a fülünkbe jut el, hanem valamilyen módon élénk festetik, és mint látható dolog, mint evidencia kerül elénk.⁷ Ki ne tudná, hogy mélyebben hatolnak belénk és hatnak át minket azon dolgok, melyeket szemünkkel észlelünk, mint amiket más érzékszerveink segítségével ismerünk meg?⁸ A szirének meséjét fogjuk a Gorgókról szólóval összevetni. Amazok a hajósokat csalogatták dalaikkal, és édesen hízelegve valameddig vissza tudták tartani őket. Maga a dolog mégis mindössze

⁵ Franciscus Pomey.

⁶ Iustinus Lib. IV. – Hogyan is festi ezeket le Maro az Aeneis harmadik könyvében?

⁷ Ld. Quint. Lib. VIII. Cap. III. n. V.

⁸ „Erőtlenb / A fül mint a szem szívet mozdítani.”

egyfajta késedelmet jelentett, el lehetett hajózni mellettük, vagy a füleket az édes veszedelem megjelenésekor eldugaszolni. De a Gorgók nevezetes szépsége, mivel annyira erőteljes, erőszakos volt, és a lélek különösen sebezhető részeinek figyelmét vonta magára, így a reánézőket rögtön elkábította, megnémította, és – ahogyan a történetek mondják – nyomban kővé változtatta őket. Ezen utóbbi oka, azt mondom, nem más, mint hogy a szavak szárnyalnak, elrepülnek és eltűnnek azzal, hogy célba érnek; azon dolgok csodálata azonban, melyeket látunk, mindig megmarad, és nézőjét egyenesen magához vonja.⁹ A legjobb út az emberek lelkéhez és szívéhez a szemükön keresztül vezet. Emiatt a szépirodalom a társművészetek módszerét imitálja, és saját tárgyát úgy adja elének, mintha előttünk, szemünk előtt játszódna; és nem olvasóivá, hanem nézőivé tesz minket, és amint lehet, mint egy drámában, más és más szerepekben szólal meg. Plutarchus megfigyelése szerint az athéniek dicsőségéről mondott beszédében így cselekedett Thucydides; ő ugyanis nem leírt, hanem lefestett, és arra ösztönözte hallgatóit, hogy mint szemtanúk és jelenlévők érezzék azt át. – Hogy bármifajta képet hogyan lehet helyesen megalkotni, meg fogom adni a szabályait.

V. A szabályok

Először is a valós tárgy valóságossága; ha pedig képzeletbeli tárgyról van szó, akkor a valószerűsége a szabály. Ezt másutt már részletesebben kifejtettem, itt elegendő csak emlékeztetni.

Másodszor: legyen következetes a karaktere. E mesterfogásban szerencsés kezű Tacitus; nincs nála egyetlen részlet sem, ami hivalkodó vagy hiányos. Élethűbb az angoloknál Shakespear; Ossianust a karakterek kivételessége ajánlja leginkább. Ha ezek után fordulunk más költőkhöz, látni fogjuk, hogy a fantázia heve egyeseket ellentmondásokra ragad;¹⁰

⁹ Lucanus, De Domo és Herodotus, Lib. I.

¹⁰ „Zaj, zúgás, zivatar, riadalmas tengeri örvény
S vad viharok – mindez Neptúnusnak sok azonban,
Bántja a forgatag is, mely a mélybe hasít: dühre gyullad
S fenséges feje megjelenik szétnézni a vízen.”
Aeneis I.

másokat nem tesz alkalmas módon elővigyázatossá;¹¹ megint másokat pedig módszeres őrzőgésre és dühöngésre visz.¹²

Harmadszor: a jelek és a színek illeszkedjenek a szellem és az anyag képzetéhez; ezért ezek ne legyenek a témánál alacsonyabb rendűek, sem pedig ahhoz képes túlzottan fellengzősek. Iupiter méltóságán alulinak tűnik nekem, ha úgy ábrázolják haragjában, hogy mindkét orcáját felfújja, és azt mondja, nem megy olyan könnyen ezentúl, hogy a kérésekre fordítsa figyelmét.¹³ Az ellenkező hibába is könnyen esnek az élénkebb természetű írók és művészek, és a tárgyat sokkal nagyszerűbbnek ábrázolják, mint amilyen.

Negyedszer: a fő tárgy állítassék a legnagyobb fénybe. A lovas szobrot a tér közepén állítják fel, hogy körben mindenünnen lehessen látni. Venus ama igen nevezetes szobra, melynek látására sokan egész Görögországból Gnidusba hajóztak, a templom közepén állt. Maga a templom is úgy volt építve, hogy az egészet fel lehetett nyitni, így az Istennő szobra mindenünnen látható volt.¹⁴ A festők azt a személyt, akiről a történet szól, olyan helyre helyezik el, úgy megkülönböztetik, hogy a leginkább lehessen látni. De senki sem használja gyakrabban ezt a szabályt, mint az írók. Mi más az, amit az Úr mond Ezechiél által a júdeaiaknak: Mi dolog az, hogy köztetek már közmondásossá vált a parabola, mondván: az atyák érték meg a keserű szőlőt, és a fiak foga vásik belé? Nézd, milyen fényben és milyen színek által terjedhetett el ez a szólas?¹⁵

Végezetül az egész dolog úgy állítassék be, hogy a nézők világos és élénk képet foghassanak fel róla, és láthassanak. Amiért is a haszontalan részleteket és apróságokat le kell metélni; a szükséges részletek kidolgozásában azonban, még ha talán csekélyek is, nem mélyedhetünk el annyira, hogy túlzásba essünk. Sűrűbben megesisik ugyanis, hogy valamely részlet és csekély alkotórész sokkal nagyobb erőt tesz hozzá az egészéhez, mint a sok, de haszontalan részletből kidolgozott kép.
[...]

¹¹ „Az sebet kapván elmenekül; de futás közben maga mögött hagyta életét.” II. XI.

¹² Meg lehet nézni Dryden Cleopatráját, hogy a keblébe rejtendő viperához mily szavakkal szól az V. felvonásban.

¹³ Ilyet Horatiusnál látunk, Lib. I. Serm. I.

¹⁴ Ld. Plin. Lib. XXXVI. Cap. V. és Lukiánosz Amores-e.

¹⁵ Ezech. Cap. XVIII.

II. KÖTET, III. KÖNYV, NYOLCADIK FEJEZET – A JÓÍZLÉS
AZ EMBERT SZÉPPÉ ÉS EMBERIBBÉ TESZI

I. Hogy végső soron mi is a haszna a szépművészetek jóízlésének?

Vajon a bölcsek fölöslegesnek fogják gondolni, hogy ezt megkérdezzék? Milyen haszon származik magán- és közös dolgainkra a szépművészetek jóízléséből? Ezt ugyanis elég nyilvánvalónak ítélik. Bár úgy rendelnék az égiek, hogy ne legyen senki, aki a legszebb dolgot is kevésre becsüli, és mások megvetése miatt szeretne tudományának lebecsülésében még jobban kitűnni! Szégyellem, hogy még vannak olyanok, akik a tudományok és művészetek eme fényessége közepette, amit a legnemesebb nemzetek a választékosság és a csoda fokáig emeltek, vak, és rosszul érzi magát. Felhangzik ugyanis a tudatlan embereknek ez a panasza: Milyen hasznot hoz a jóízlés?

Azért nem annyira kellemetlen nekem, hogy vannak ilyenfajta emberek. Ilyenek ugyanis mindig és mindenütt vannak; egyesek gyorsabban, mások lassabban eljutnak az értelem fókára, semmint hogy gúnyolódással és szidalmakkal illessék a leszeretetreméltóbb Múzsákat. Semmiféle békességet nem szeretek annyira, hogy inkább le akarjam nyelni a jogtalan sértést, semmint hogy megsértvén hadra keljek, és kivívjam a biztos győzelmet, ha az egész emberiséget kellene is legyőznöm. Nem lenne nehéz dolog a tudatlanságot és a méltánytalanságot legyőzni. De nem ez az én szándékom, és Múzsáim sem akarják, hogy csúful vitázó írók fegyverei védjék őket: ne álljon köztük semmilyen háborúság. Én barátaimként beszélgetek azokkal, akik nem gondolnak engem teljesen elvetemültnek, hogy amiként a családi beszélgetésekben lenni szokott, azon javakra emlékeztetve, melyeket az ízléstől kapunk, a legkellemebbeket felelevenítsük. Mások pedig, ha tanulni akarnak, és ítéleteiket hozzám igazítani, megtehetik. De hogy ne kelljen nekem e tárgyban végtelen területeket bejárni, meghúztam a határokat, és tömören kijelentettem: *A szépművészetek jóízlése az embert széppé és emberibbé teszi.* Nincs egyetlen dolog sem mind között, amit ezen művészetek érintenek, amely súlyosabban és nagyszerűbben hangzik.

II. Mit, kit tartunk szép léleknek, szép elmének és szép embernek?

Sokakra emlékszem, akik azt akarták, hogy szép lelkű embereknek tartsák őket, és annak is nevezzék őket. – Vajon mindőjüket méltán? – kérdezhetjük. Ebben úgy kell ítélnem, ahogyan az ízlésem sugallja, mikor az ő műveiket vizsgálom. De távol legyen tőlem, hogy bárkit, aki él, e névtől, mely dicsőségesebb kell legyen, mint az ókori konzulok, diktátorok, győztesek valamennyi mellékneve, véleményem által megfosszak. Azt azonban kijelentem, hogy igen sok az, amit e név viselőjétől megkövetel. A szép lélek és ember alapjait lefektette a természet. Nem mindannyian születünk mindenre. De mivel szülőanyánk, a természet választékosságra és művészi tehetségre szánta az embert, annak bizonyos – hogy úgy mondjam – magvait beléplántálta, és olyan szellemi és testi tehetségeket adott az embernek, melyek a megismerésre, megézésre, megítélésre és törekvésre nyitottak és alkalmasak: hogy mikor távoli dolgokat jelenlévőként megidézünk, mintegy a Teremtő szavára megjelenjenek előttünk.

De bármilyenek legyenek ezen adottságaink, akár a lehető legbőkezebben mértek is, nem elegendők. Hogy a szellem és a fő esztétikaivá váljon, hogy a lélek és az ember szép legyen: művelni, tisztelni kell azt, és több étellel kell eltölteni. A kiemelkedően ízléses emberek túlhaladtak az általános emberség tartományán, és mintegy tiszta, fenséges lelkeként égi levegővel táplálkoznak. Amit a természettől kapunk, akár a nyers márvány vagy ékkő: ragyogóbb részüket a művészetnek mint tanítómesternek kell kicsiszolnia. Mert mi más különíti el őket, és helyezi magasabb fokra? Ezt a tudományt, melyet összefoglalok, és egy másikat, egy ennél még sokkal tökéletesebb vezetőt és társat szab elő a művészet a természetnek. E tudomány a régiségkutatást, a történelmet és a filológiát és még sokféle tudományt, a polymathiát, azaz a tudás tudományát és igen sok tudományág ismeretét, nagy műveltséget foglal magába, mintegy a szép elme kincsesára- és raktáráként. Ez a legkülönbözőbb dolgok megtapasztalását adta meg nekünk, a világ, az emberek, a szokások, erkölcsök és hibák megismerését nyújtotta, minden érzékünket tökéletesítette. Milyen sokat látnak a festők még az árnyékban is, és a ragyogásban, amit mások nem látnak!/? Milyen sok dolgot

kihallanak az énekből, ami a mi figyelmünket elkerüli, azok, akik ebben gyakorlottak!? Épp csak megszólal a síp, és a tapasztalt zenész már fel is ismerte a dalt. A gyakorlott fülek, vagyis inkább a lélek, a fülek ítélete alapján, magában hordja minden hang mértékét és értékét. Ha valakit a művészet hosszas gyakorlás révén meg nem erősített, mint Homerust, Virgiliust, Horatiust, Corneliust, Molierust, Boilaviust; ha az az élők és holtak szokásrendszerét meg nem ismerte, ha a legjobb mintákat mindig a szeme előtt nem tartja, akkor nem fog olyan finom, olyan nemes, olyan fenséges képzeteket alkotni.

*A jó s a tudományokban szorgalmatos ember
Elvet üres verset; durvát fedd; íze-veszetre
Fordított tollal feketét húz, a buja cífrást
Megnyesi; ami homályban van, fényt annak adattat.
Nem tûr el kétes mondást; feljegyzí, minek kell
Más meg más formát a versben venni magára:
Lészen Arisztárkus.¹⁶*

III. A szép, azaz esztétikus ember karakterjegyei

A természet és a művészet jóvoltából ilyennek tartjuk a szép elmét és lelkületet, a szép szívet és lelket; végül a szép és gyönyörű embert: aki a Teremtőtől bőkezűbben kapott tehetségeit az esztétika által úgy kiművelte, hogy finoman érez, sebesen gondolkodik, tárgyát, témáját magának és másoknak élettelen adja elő, hűségesen megőrzi magát, vágyát és akaratát az értelem szerint irányítja, illón és tisztességesen működik. Ahogy mondtam, az szép és ember egyszerre, akiben a szép és jó érzéke kölcsönösen egyesülve van; aki, amit cselekedni elhatározott, szépen és jól, tökéletesen megcsinálja.

Szép dolog a gesztust, mozgást, hangot és beszédet s az egész test magaviseletét az illőség törvényeihez szabni. A finom és választékos embernél ez megtapasztalható. Semmit sem jelent be előre, vagy kezd bele, vagy visz végbe, ami a dicsóvel nincs összeköttetésben, vagy ami nem a szépségen alapszik. Nincs választékosabb, nincs emberibb nála. Bármit

¹⁶ Horat.

tesz, az szép és jó; azt mondanád, egy jobb és csiszoltabb világból való, sőt, az égből szállott alá. Gondolatai és megjegyzései egyedül arra vannak tekintettel, ami illő és tisztességes; ezért valamennyi cselekedete szép és erkölcsös. Szívét, lelkét, nemességét, nagyságát és az egész, választékosan szép embert minden művében ott látod és szereted; azt mondod, ő a leginkább alkalmas a közös jó mércéjéül. És csoda-e, hogy valaki, aki ennyire isteni, egész nemzetének becsületére, megbecsülésére és dicsőségére válik? Homerusról a kolofóniak azt mondják, az ő polgártársuk, a khiosiak maguknak követelik, a szalamisziak visszakövetelik, a szmürnaiak pedig erősítgetik, hogy az övék: ezért még egy templomot is neki szenteltek a várban. Még sokan mások is küzdenek érte, és vetélkednek. Mit gondoljak? Vajon kevésbé dicső dolog a rómaiaknak, hogy M. Tulliuszt nemzették, mint hogy a népek feletti főhatalmat megszerezték? Az a szellem, melynek adományát a római nép a hatalommal egyenlő mértékben birtokolta – azt eredményezte, hogy amit fegyverrel nem vettek be, azt szellemükkel győzték le. Zeuxist és Apellest mindig ünnepelni fogják; Polycleitus és Phidias híre sosem hal meg. Az ilyen szép lelkeket nemcsak saját nemzetük és koruk, hanem az egész emberi nem s mind az utókor halhatatlanként fogja méltatni.

IV. Végkövetkeztetés

Ez az a cél, melyre minden törekvésünkkel és erőfeszítésünkkel törekednek a szépművészetek: hogy az Embert olyanná formálják, amilyennek most megfestettem. Ez az a cél, melyet követünk. A jóízlésnek el kell bennünket fordítania a dolgok és tettek csúf oldalától, és a szépség sokféle bája és gyönyöre által a jóra serkenteni és vezetni. Ez tanít minket helyesen cselekedni: ez az ő legfőbb erénye és hatása. Ha ennek segítségével valaki eléri kitűzött célját, boldog lesz. Törekvésünkre mondjuk azt: Európa legnemesebb nemzetei az emberi értéket, azaz a szépművészeteket leginkább a jóízlés révén érték el, és a szépművészetek azok, melyekben, úgy gondoljuk, korunkban leginkább szép és méltó fáradozni.

Nyíltan szoltam tehát, és a szépművészeteket a legnagyobb joggal neveztem humanióráknak, melyek által az ember a szépségre és a humanitásra, emberiségre képezheti magát.

Olyan erejük és hatalmuk van, hogy bármely természetű, bármely tehetségű embert, aki a tanulmányoknak és törekvéseknek ezen igen nyugodt és igen szép részére adja magát, meglágyítanak és megszelídítenek. Itt találjuk fel a csiszoltabb emberséget; ezek nélkül nem lesz tisztességes a közügy, nem lesz szabad és nemes a magánélet. Némelyek azt merik mondani: nélkülük alig ember az ember.

(Balogh Piroska fordítása)

RÉVAI MIKLÓS

(1750–1807)

VÁRASI ÉPÍTÉSNEK ELEJI

(1780)

MÁSODIK RÉSZ – AZ ÉKES ÉPÍTÉS

I. FEJEZET – A RENDRŐL ÁLTALJÁBAN

A. A rendnek magyarázatja

A rend épületi ékesség, mely oszlopból, gerendázatból és oszlopszékből áll.

B. A rendnek eredete

Az oszloprend a szálakan vette eredetét, melyek az épületekben a háznak négy szegeleteibe tettettek (lásd a 49. képet), hogy a fedelet megtartsák, amint Blondell és Goldman említik Vitruvius után. Hogy meg ne hasadjanak a teher alatt, két végeik meg szoktak volt vassal pántoltatni. Felül négyszeges tábla tettett reájok, hogy a koszorúgerendák jobban megfekhessék; alól pedig egy négyszeges kő, hogy a földnek nedvességétől alsó végek meg ne rothadjon. A koszorúgerendákra keresztül az épület széltében tettettek a folyó gerendák: azokra azután felállítottak szegletre a szarufák, s azoknak végekben az eresz a fiókfák által valamivel kivetődött, hogy az esővizet tova elcsapja. Tovább vették azt észre, hogy a záporosó csakugyan mégis árt alólról a szálakanak: azért egy kockadereket tettek alájok, melynek szegeletei hogy épen megmaradjanak, meghagyatott a négyszeges alkő, felül pedig reája táblafedél tettett, mely az esővizet ott is elcsapta. Mindez, ami ebben a paraszt építésben akkor ugyan szükségből és fontos okokból felállított, azután kőből és néha fából is ékesen elkészített. Azután végtére az ilyen munka *rendnek* neveztetett.

D. A rendnek részei

1. A rend részeinek megnevezetések. A rendnek három fő részei vannak.

a. Az oszlopszék (lásd a 48. képen az AB részt), mely az alátétetett kockaderekat a kövel és a fedéllel együtt jelenti. Ennek ismét három részei vannak:

1) Széktalp (lásd az 50. képen az a részt), mely a négyzetes követ jelenti.

2) A derék (lásd ugyanott a b . részt), a szegeletes kockaderék.

3) A székfedél (lásd ott ismét a c részt), mely a kockadereken lévő táblafedelelet jelenti.

b. Az oszlop (lásd a 48. képen BD részt), mely a faszálat jelenti. Ennek ismét három alrészei vannak:

1) Az oszloptalp (lásd az 50. képen a d részt).

2) Az oszlopszál (lásd csakugyan ott az e részt), mely a vaspántos gömbölyű faszálat jelenti.

3) Az oszlopfő (lásd ott ismét az f részt), ahol a tábla vagy, melyen a koszorúgerenda fekszik.

d. A gerendázat (lásd a 48. képen a DC részt), mely a koszorú és folyó gerendákat jelenti a szarufáknak fejeikkel s az eressel együtt. Ennek ismét három alrészei vannak:

1) A gerend (lásd az 50. képen a g részt), mely a koszorúgerendát jelenti.

2) A képszék (lásd ismét az 50. képen a h részt), ahova esnek a folyó gerendáknak a végeik. Képszéknek mondjuk, mivel az ékesség kedvéért oda a folyó gerendáknak végeik közé különböző képeket szoktak kimetszeni.

3) A párkányozat (lásd ugyanott az i részt), mely a szarufafejeket jelenti az eressel együtt.

* *Jegyzés.* Az oszlopszálnak középpontján úgy készített függő vonás, hogy az egész renden végig leeresztessék, tengelynek mondatik, és a rendrészeknek kivetéseik közönségesen onnét számláltnak.

2. A rendrészekről szabások.

a. A széktalpnak szélesebbre kell kivetődni a kockánál, mert különben ez amazt jól meg nem fekheti:

- szintén úgy a székfedélnek is, mivel annak a kockát bé kell fedni.
- b. Az oszloptalpnak az oszlopszálnál szélesebbnek kell lenni, mivel ez amazon különben jól meg nem állhat. Ugyanezen okból, hogy a gerend jól megfekhesse az oszlopot, az oszlopfőnek felső része is, avagy a tábla, szélesebb és négyzetű legyen.
  - d. Az oszloptalp a székderekánál szélesebbre ki nem eshetik. Ezt is az erősebb megfekvés kívánja. Már közönségesen egy szélessége vagon mind a kettőnek, mivel így mind az erősség, mind a díszesség megtartatható.
  - e. Az oszlopszál egyenesen és függőképpen álljon, és felső részében alulról egyharmad résztől kezdve gúlaképpen kellemetesen összevonattassák az erősségnek kedvéért. Azután szabadon, a falba sehol bé nem eresztve és teljes karika gömbölyűséggel legyen a szépségnek miatta.
  - f. A gerend alsó része és a képszék továbbra ki ne vetődjék az összevont oszlopszálnál, mert mind a kettő ezen fekvő rész.
  - g. A párkányozat a többi részeken annyira kivetődjék, hogy azokat az esőtől, és más egyéb szélvészről megoltalmazza.

E. A rendtagokról

I. Magyarázat. A rendtagok a rendalrészeknek kisebb részeik, amelyek különféle metszésekkel kiesnek és kellemetes ékességet szereznek. Ha a tagok különféle viráglevelekre, kígyófullánkokra, tojásokra s több affélére kimetszetnek, ékes tagoknak mondatnak.

II. Kettős felosztás.

a. Első felosztás, melyre való nézve a tagok kétfélék:

1) Egyenes, avagyis pusztá tagok, amelyek egyenes huzalokkal csukódnak bé. Ezek ismét kétfélék:

a) Kis egyenes tagok, a sík testeken szemöldöknek, prémnek, szíjnak mondatnak (lásd az 53. képen az A tagot); a görgő testeken pedig pántnak (ugyanott).

b) Nagy egyenes tagok, a helyeknek különbségektől, ahová tétetnek, különböző neveik vannak: korona a párkányozatban és a székfedélben; pólya a gerendben; póc az oszlopfőben; tábla az oszloptalpban; alkő a széktalpban.

2) Egyenetlen tagok, amelyeknek bécsukódó részek kidűl. És ezek pedig háromfélék:

a) Domború tagok, amelyeknek bécsukódó részek kidűl. Négy pedig az ilyen tag:

(1) *Vessző* a sima testeken, a görgőken pedig *abroncs*, kis domború tag, mely kidűlő félkarika környékkel csukódik bé (lásd az 53. képen a B tagot).

(2) *Vánkostag*, nagyobb domború tag, mely nagyobb fél karika környékkel csukódik bé (lásd ugyanott az E tagot).

(3) *Lenyomott vánkostag*, mely egy kisebb és egy nagyobb kidűlő karikanegyeddel csukódik bé (lásd az F tagot).

(4) *Sültag*, mely csak egy karikanegyeddel csukódik bé (lásd a G tagot).

b) Hézagtagok, amelyeknek bécsukódó részek behajlik. Kettő a hézagtag:

(1) *Üregtag*, mely egy behajló karikanegyeddel csukódik bé (lásd a H tagot).

(2) *Csigatag*, mely egy kisebb és egy nagyobb karikanegyeddel mintegy csigatekergéssel behajlik (lásd a G tagot).

d) Kevert tagok, melyeknek bécsukatások behajló és kidűlő részekből áll. Kettő az ilyen tag:

(1) Dombfélüreg (lásd a P tagot), melynek kivettetett része domború hajlású, a másik pedig üreg.

(2) Hézagféldomb (lásd a P tagot), melynek kivettetett része üreghajlású, a másik pedig domború.

- b. Második felosztás, melyre való nézve kétfélék a tagok.
- 1) Szükséges tagok, amelyek szükségképpen minden rendben azonegy helyen megmaradnak. Ilyenek: az alkó a széktalpban; a tábla az oszloptalpban; a pánt az oszlopban; a póc az oszlopfőben; a pólya a gerendben; a korona a párkányozatban és a hézagféldomb a szemöldökkel.
  - 2) Nem szükséges tagok, melyek nincsenek szükségképpen minden rendben azonegy helyen.
3. Elmélgedések és megmutatások:
- a. *Azonegy tagok egymást ne érijék, hanem az egyenetlen az egyenesekkel és a nagyok a kicsinyekkel különbözőtve rakattassanak.* Mert mivel a különbözőtetés tetszetes, azonegy tagoknak egymásra való rakatások nem tetszhetik, következendőképpen nem is szép. Azért is vagon az, hogy ha mégis egyenes tag egyenes résszel összeesik, egyberagasztások összefolyással szokott lenni (lásd az 53. képen az F tagokat). Csakugyan azon szépség javallja azt is, hogy az egyenetlen tagoknak kellemtességek és az egyeneseknek pusztaságok egymással egyelítessenek; nemkülönben a nagyok a kicsinyekkel; valamint az éneklésről való szabások szerint a kedves hangok a kellemtlenekkel szoktak megegyeztetni, és az erősek a gyengékkel.
  - b. *A párkányozatban, oszlopfőben, széktalpban helye vagon a dombfélüregnek, hézagféldombnak, sültagnak és az üregtagnak.* A rendnek eme részeiben a kivetés felfelé folyást kiterjed. Tehát ezekben azoknak a tagoknak lehet helyek, amelyeknek kivetések hasonlóképpen felfelé kinő. Olyanok pedig az előhozott tagok.
  - d. *Az oszloptalpban és a széktalpban minden tagnak helye vagon, kivévn az egy sültagot.* Mert ezekben a részekben a kivetés felfelé folyást apad, avagyis kisebbül. Tehát ezekben azoknak a tagoknak lehet helyek, amelyek hasonlatosképpen felfelé apadtak, vagy apadhatók legalább, ha megfordítatnak, valamint a dombfélüreg, hézagféldomb és az üregtag. A vánkos

és a csigatag sem akadályoztatja ezt az apadást. Sültagra pedig nincsen már szükség, mivel vagyon már domború tagunk a váncosban. Tehát minden egyéb tagnak helye vagyon ezekben a két részekben.

4. Feladás és feloldás. *A tagoknak jó keletet adni.* Itt főképpen a tagrendre kell gondot tartani, hogy minden tag mind az egész rendre, mind pedig a többi tagokra való nézve ahhoz alkalmaztatva legyen, mind magosságában, mind pedig kivetésében. Ha tehát egy kis tag más valami nagy tagot befedez, magosabb se legyen annak egy fél részénél, alacsonyabb sem annak egyharmad részénél. A szíj a vessző felett vagy egynegyedrésznyi, vagy harmadrésznyi magosságú legyen. Egy tagnak a másikon való kivetése is nincsen csak egyedül az egy szemnek mértéke szerint. A szíjnak kivetése majd' mindenkor annyi, amennyi annak magossága. Nemkülönben az ürehtag is és a dombfélüreg, ha más egyenes rész vagy tag felett vagyon, egyszíjnnyira azon kiesik. A többi tagoknak kivetések többire annyi, amennyi azoknak magosságok.

F. A rendékességek

1. *Tekercsek* (lásd az 50. képeket), az asszonyi ékességekből vagnak véve, mikor a görögök Diánának templomot építettek, és annak tiszteletére asszonyi keletre vették az oszlopokat. Jelentik a hajaknak fel-fodorított fűrteiket.
2. *Gerezdek* (48. kép), az oszlopszálban való völgyellések, amelyek csakugyan az asszonyi ékességekből vagnak véve, és jelentik azoknak hosszas ráncos ruhájokat. Az ilyen szálakat gerezdelt szálaknak hívjuk.
3. *Levelek* (50. kép), Kallimakusnak, korintiai építőmesternek találmánya, melyre nékie alkalmatosságot adtak egy szűznek koporsója oszlopkövén történetből termett számartövislevek.
4. *Vájott táblák* (az 50. képen a *h*), jelentik azokat a táblákat, melyekkel az ácsok a folyó gerendáknak elmesztett végeiket bé szokták fogni ékességnek kedvéért.
5. *Szarufafejek* (az 50. képen), jelentik a szarufáknak kifekvő és ékességnek kedvéért kimetszetett végeiket,

melyek a pocokfákkal a fedél széleit tartván az épület párkányát és az eszterhát adják elő.

6. Végére *a fogak* a padlás deszkáinak kivetődő széleiket jelentik, melyek a folyó gerendákra szoktak rakatni.

G. A rendmérőről

Az összevonatlan oszlopszálnak fél általmérőjét, avagyis fél vastagságát vesszük mértékül, mely szerint meghatározatnak a rendnek részei és tagjai. Vignola ezt a fél általmérőt felosztja a tuszcai és dóriai rendben 12 egyenlő részekre, a többiben pedig 18. De mások mind az öt rendben már közönségesen 30 részeket vesznek. Magát ezt a mértéket *rendmérőnek* hívjuk, felosztatott darabjait pedig *részeknek*. A rendmérőket így jegyezzük ($^{\circ}$), a részeket pedig így ($'$). Azért $5^{\circ} 2'$ térszen 5 rendmérőt és 2 részt.

H. A rendnek nemeiről

A rendnek öt különböző nemei vannak: a tuszcai rend, a dóriai, az ióniai, a korintiai és a római. Mindenikéről különösen szólunk, főképpen Klerket követvén, mivel a mostaniak közül az a legjobb.

ESZTERHÁZY KÁROLY
(1725–1799)

TERVEZET ÉS SZERZŐDÉS AZ EGRI LÍCEUM-
KÁPOLNA KIFESTÉSÉHEZ

(1781; 1792)

AZ EGRI LÍCEUM-KÁPOLNA
MENNYEZETFRESKÓJÁNAK TERVEZETE

(1781)

A) A legfelső rész közepére Szent János látomása legyen megfestve az Apokalipszis IV. fejezetéből, a következőképpen: Krisztus Urunk a trónján ül, a trónt szivárvány veszi körül. A trón lábánál négy állat van, [szárnyaikon] tele szemmel (a négy evangelista megjelenítésére); a felhőből, melyen a trón áll, két trombita nyúlik ki, s a trombiták közé, a trónszék köré oda kell festeni néhányat a 24 aggastyán közül, amint leborulnak a trónterem padlójára, koronájukat levéve. A trónt alulról övező szivárvány közé az Apokalipszis IV. fejezetéből ezt kell odaírni: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus, omnipotens qui erat, qui est, et qui venturus est.*

B) Az A jelű képtől jobbra Szent János egy másik látomását kell lefesteni (Apokalipszis XIV. fejezet, 4. sortól), amely a következő: Van egy hegy s rajta a Bárány, szüzek kórusától körülveve. A hegyre, vagyis helyesebben szólva, a hegyet körülvevő alsóbb felhőkre ez a felirat kerüljön: *Hi sequuntur Agnum, quocumque ierit.*

C) Az A jelű képtől balra Szent János következő látomását kell lefesteni (Apokalipszis, VI. fejezet, 9. sortól): felhők között lévő oltár, alatta a meggyilkoltak lelkei. Ide ez a felirat kerüljön: *Propter verbum Dei, et propter testimonium quod habebant.*

Az első látomás (A) a doktoroknak felel meg, a második (B) a szüzeknek, a harmadik (C) a mártíroknak, vagyis Szent János evangélista három alakjának, aki Doktor, Szűz és Mártír volt.

E három, A), B) és C) kép alá Szent Jánost kell odafesteni, ahogyan glóriával körülvéve a felhőkön ül, széttárt karokkal, a jobbat az A) kép, a balt a B) kép felé nyújtva, [...] Szent János attribútuma, a Sas.

Oda kell még festeni három angyalt, akik koszorúkat hoznak. Az A) jelű kép alá középsőt, aki a doktorok koszorújával, azaz egy babérlevelekből font koszorúval koronázza meg Szent Jánost. Jobb kéz felől, a B) jelű kép alatt száll egy másik angyal, aki a szüzek fehér rózsákból és liliumokból font koszorúját hozza. Bal kéz felől, a C) kép alatt a harmadik szálló angyal a mártírok vörös rózsákból font koszorúját hozza.

Szent János alá három kórust kell festeni, középre a Szent Doktorok kórusát, melyből ki kell tűnnie Szent Pál apostolnak és négy egyházatyának¹ stb. A doktorok e kórusa fölé kerüljön a Szent János felé szálló angyal, amelyik jobb kezében a babérágat, a doktorok jelképét viszi. A jobb oldalra, a B) kép alá kerüljön a Szent szüzek kórusa, s föléljük a Szent János felé tartó angyal, jobb kezében a liliummal, a Szűz jelképével. A bal oldalra, a C) kép alá jöjjön a Mártírok kórusa, akik közül ki kell tűnnie Szent Istvánnak, Szent Lőrincnek stb., s fölöttük legyen a Szent János felé tartó angyal, jobb kezében a palmaággal, a mártírok jelképével. És ily módon legyen látható a Doktor, a Szűz és a Mártír koszorúja, ahogyan azt Szent János életéről az Apokalipszisben olvassuk.

Ezt az egész festményt elválasztó korlát vegye körül, amelynek oszlopaira a négy fakultás tanárait és tanulóit fessék rá, amint kegyes arkifejezéssel tekintetüket Szent Jánosra függesztik s a Szentet tisztelik. Az első oszlopra fent, a leckeoldalra, vagyis balról a szent teológia tanárait és tanulóit fessék, egyházi öltözetben. A második oszlopra fent, az evangéliumi oldalra, vagyis jobbról a jogi fakultás tanárait és tanulóit fessék, magyaros ruhában, ugyanúgy Szent Jánost tisztelve. Az első oszlopra lent, a leckeoldalra, vagyis balról az orvosi kar tanárait és orvostanhallgatókat fessenek, teljesen ugyanolyan

¹ Lapszéli bejegyzés: + három evangélista: Máté, Márk, Lukács.

kinézettel, Szent Jánost tisztelve. Az első oszlopra lent, az evangéliumi oldalra, vagyis jobbról a filozófia tanárait és tanulóit fessék vegyesen, klerikusokat és hasonlókat, kegyes tisztelettel fordulva Szent János felé.

Ez a festmény, melynek új a kompozíciója, új elképzelést tükröz, s fenséges alakokkal van tele, talán kissé költséges is lenne. Kevésbé költségesé válna azonban, ha a Szent János fölötti rész, tehát az A, B és C kép az Apokalipsziszból vett jelenetekkel elmaradna, s helyére Jehova neve kerülne tündöklő sugarak közé, vagy a Szentháromság-kép – míg a fent leírt többi rész ugyanolyan lenne.

Megjegyzés: A festőnek tudtára adni, mely szenteket ábrázolja a szentek kórusában [...] a Doktorokéban, a Szüzekéban és a Mártírokéban.

(Lengyel Réka fordítása)

SZERZŐDÉS

Mely megkötöttetett a lent jelzett napon, magas grófi és püspöki őkegyelmessége felső utasítására, az egri Líceum-kápolna freskóinak elkészítése tárgyában, az alábbiak szerint:

1. Én, Anton Maulbertsch császári és királyi udvari festő, freskófestő és művész, kötelezem magam az egész kápolna kifestésére legjobb tehetséggel, az alapoktól a boltozatig, a legmagasabb utasításnak és a rajzon látható elképzelésnek megfelelően, az építőművészet összes szabályának figyelembevételével, beleértve a körbefutó főpárkányt díszítéseivel együtt, a bemutatott rajz szerint.

2. Az egyiken antik váza gyümölcsfüzérekkel. Aztán:

3. A lizénák, pillérek, a párkányzat alatt szépen elhelyezett fejezetekkel.

4. A pillérek között aranyszínű rózsákkal és függő girdandokkal.

5. Aztán az ablakok fölött és alatt ugyancsak rózsák, kertes mezők és néhány antik lombdész.

6. Az orgonakarzat is ugyanígy díszítendő. Továbbá: a főboltozaton vagy mennyezeten, mely a mennyet jeleníti meg, az első csoport az oltár fölött ezen ország szentjeit ábrázolja,

úgy mint Szent Istvánt, Szent Imrét, Szent Lászlót, Szent Erzsébetet, Szent Mártont, Szent Quirinuszt, mindegyiket fenséges jelvényükkel együtt. Továbbá elől

7. Egy angyal a magyar nemzeti vagy pátriárka-keresztel.

8. Egy másik angyal az ország zászlajával, melyen a magyar címer látható.

9. További szentek, mint Borromei Szent Károly, Nepomuki Szent János, Szent Ferenc és mások.

10. Feljebb Keresztelő Szent János, Szent József, Szent Péter és a szent apostolok.

11. A távolban a pátriárkák és próféták.

12. és 13. Isten teljes pompában trónoló szentsége, mellette a legszentebb Szűz Mária, féltérdre ereszkedve.

14. A hódoló angyalok, Szent Mihállyal és másokkal.

15. Az orgonakarzat fölött jelennek meg az evangélisták; Szent Jánost, aki Isten szentségét szemléli, szabadon szálló angyalok hordozzák.

Ígérem és kötelezem magam, hogy mindezeket a megnevezett műveket a legnagyobb eleve séggel, mindent kellemesen színezve, művészien festem meg és készítem el.

Ezzel szemben főméltóságú püspök úr megígéri, hogy az így elkészített festészeti munkákat kifizeti, mégpedig először háromszáz rajnai aranyat, aztán a munka előrehaladásával ismét többet, majd a munka befejezése után kiegyenlíti a megállapodott teljes összeget, háromezerháromszáz aranyat, s a munka alatt egy kőművest és napszámost biztosít. E célból két egybehangzó példány készült.

Eger, 1792. szeptember 25-én.

Ókegyelmessége legmagasabb grófi és püspöki utasítására

Farkas János s. k. építési felügyelő

Anton Maulbertsch s. k.

cs. k. udvari festő

E munka számlájára

felvettem 300 aranyat 1792. szept. 25-én

Anton Maulbertsch s. k.

[Itt következnek a szerződésre rávezetett további részletkifizetések és a teljes összeg átvételének elismerése.]

(*Tüskés Gábor fordítása*)

KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS
(1740–1811)

A MAGYAR KIRÁLYI FŐ-, SZABAD ÉS
KORONÁZÓVÁROS, POZSONY LEÍRÁSA

(1781)

ELSŐ RÉSZ

[...]

Ezen a téren [a *Fürstenplatzon*, azaz a Fejedelmek terén] áll a gyönyörű és a tiszta architektúra minden szabályát követő, 1781-ben kitűnő módon helyreállított érseki és püspöki rezidencia.

MAGYARÁZAT A HOMLOKZATON ÁLLÓ ALAKOKHOZ

Az első csoport az alábbiakat mutatja be: miként vezet el Minerva, a művészetek és a tudományok bölcsességgel teljes oltalmazója egy tudásra szomjazó ifjút az aritmetika és a geometria segítségével, a természet útján az ismeretekhez. Ezért tűnik fel a tanítás eszközeként szolgáló könyvön egy szám, egy mérőlécs és egy súly, a könyv kinyitott lapjain pedig ez a szöveg olvasható: minden az egységből származik, és minden az egységbe tér vissza. – Ezután ugyanez a figura következik egy másik alakban. A tudományok elsajátításában ekkorra már ugyanis nagy lépéseket tett, a könyv immár csukva van a kezében, hiszen a természeti ismeretek szorgalmas kutatásának köszönhetően ő maga is könyvvé vált. Ezért lángzsát tart a kezében, valamint lángoló tüzet és babérkoszorút visel a fején, mint a megszerzett tevékeny, cselekvő erény jelét és jutalmát. – A harmadik alak a haza iránti szeretetet szemlélteti: fiatal, jól képzett, erős és teljes vértzetét magán viselő alak, amely teljes fegyverzetben félelem nélkül lép a lángok közé, anélkül, hogy a fenyegető veszélytől visszariadna; minden igyekezetével azon van, hogy hazája tisztességét megmentse, szülőföldjének

boldogságot és dicsőséget hozzon. [Jobb] kezében fűből, bal kezében tölgyfából készült koszorút tart. – A homlokzat közepén két géniusz a nemesi címert tartja egyházi és világi díszítmenyekkel. Mivel azonban érdemek nélkül senki sem juthat ilyen nemesi előjogokhoz és kitüntetésekhez, ezeket a soron következő alak úgy ábrázolja, hogy keblén lepecsételt levelet őriz, amely a tanácsok osztogatása és a tervezetek kidolgozása során elvárando titoktartás jele, bal kezében pedig kardját tartja készen, hogy – ha a közjó úgy kívánja – hazáját fegyverrel védje meg. A szobor felett a jutalom szimbólumaként rendszerlag kígyózik, fejét pedig babérkoszorú díszíti. – Az az alak, amelyik a titoktartás után következik, a szív tisztaságát jelképezi. Ezt egy, a lehető legalázatosabb módon öltözött nő személyében ábrázolja, amelyik mindkét kezével egy szívet szorít magához, hiszen a szív tisztasága egyben a lélek tisztaságára is utal. A második csoport alakjai a hit tudományával állnak kapcsolatban. Az első alak ülőhelyéül egy éggömb szolgál, jobb kezével egy kerékre támaszkodik, ezáltal is jelezve, hogy az olyan dolgok, mint a kerék és az éggömb, a földi létnek mindenkor csupán a lehető legcsekélyebb részét érintik. Ez a személy arcát a mellette álló alak felé fordítja, amelyik egy oszlopra támaszkodik nyugodtan, így szimbolizálva az állhatatosságot. – A háromcsúcsos homlokzaton látható festmény a következő jelenetet ábrázolja: egy nőalak jobbra mutat, az isteni törvény iránti lelki szeretetet megjelenítendő egyik kezét az áldozati oltáron és a Tízparancsolaton tartja, a jobb kezével ugyanakkor szívből jövő égőáldozatot végez. Mögötte az engedelmesség térdel, felajánlva szolgálatait ehhez az Istennek tetsző tevékenységhez. Az áldozati oltár bal oldalán az igazságosság áll, akit egy pajzzsal és tüzes karddal felfegyverzett férfialak jelenít meg. Ő védelmezi az isteni törvényt, erejét egy mellette éberen őrködő oroszlán fokozza. Mellettük, a sarkokban a Magyar Királyság két legfontosabb folyójának ábrázolása látható. – Az erkély fölött, amely négy oszlopon nyugszik, vörösmárvány táblán az alábbi felirat olvasható:

CVRIA ARCHIEPISCOPALIS
 PECVLIO CARDINALIS
 IOSEPHI DE BATTHIAN
 EXCITATA.

A felirat betűi feketék, azok azonban, amelyek az évszám-
ra utalnak, arannyal vannak befuttatva. A felirat szövege
fölött két ülő gyermeket pillanthat meg a gondos szemlélő,
akik tűzben arannyá égett C. és I. betűket tartanak kezükben,
amelyek a *Clementia* és a *Justitia* szavakra utalnak.

Egyébként minden építészethez értő ember megerősíti,
hogy ez a gyönyörű palota, az igen tágas bejáró, a főlépcső, a
pompásan díszített terem, a tizenhat oszlopon nyugvó galéria,
a csodálatra méltó házikápolna és az épület minden egyes,
meg nem említett része a jól megalapozott architektúra sza-
bályai szerint kerültek kialakításra, ami minden hozzáértőnél
figyelmet ébreszt, Pozsonynak pedig igazi díszére válik. – Az
építmény tulajdonképpen tervezőjét és kivitelezőjét az ud-
vari építész, Melchior Hefela eminenciás úr személyében
tisztelhetjük.¹ A városháza hátsó felénél található Nepomuki
Szent János szobra.

[...]

AZ EGYKORI VÁROSKAPUKRÓL

I. A Wödritz-kapu a Naphoz címzett fogadó és az újonnan
épült Turz-ház között állt. Egykor masszív terméskövekből
emelték. Állítólag még Salamon magyar király építtette, ami-
kor Géza és László elől ide menekült. Külső részét akkor újí-
tották fel, amikor VI. Károly császár koronázási ceremóniáját
a városban tartották, a kaput pedig a Magyar Királyság és a
város címerével díszítették, továbbá az alább olvasható fel-
irattal is ellátták:

ReX MagnVs CaroLVs seXtVs InaVgVranDVs VIVat.

Az volt a szokás, hogy a városi magisztrátus tagjai e kapu
előtt fogadták az érkező királyokat, akiknek egy vánkoston
átnyújtották a város kulcsait. A kapu alatt a harmadik tartó-
oszlopra kettős keresztet véstek, amely az 1516-os nagy dunai

¹ A teljes és sokszögű tér, amely azonban a szobák egyenlőségéből
semmit sem vesz el, 867 ölt tesz ki. A valóban újjáalakított épület 647,
a fennmaradó terület 220 öltre rüg. – Az egész épületben 64 szabadon
álló oszlop, a díszkapunál az utcán 4, a bejárón 44, a nagyteremben
pedig 16 található.

árvíz szintjét jelezte, amikor a folyó másfél ölnél magasabban kilépett medréből. A kapu belső átjáróját mindig homály lengte be, ezért a magyarok saját nyelvükön Setét Kapunak nevezték. 1778-ban bécsi faltörőkkal lebontatták, akik fáradósaikért 2000 gulden fizetséget kaptak. A köveket pedig ölszámra adták el különféle műgyűjtőknek.

II. A Halász-kaput a mohácsi csata után a töröktől való félelemből befalazták, és csak egy négy láb széles és hét láb magas kiskaput hagytak meg a gyalogosan közlekedők számára. 1717-ben állítólag Belgrádi kapunak akarták elnevezni, Belgrád elfoglalásának emlékére, de végül az egészből nem lett semmi, hiszen a kapu nem készült el. Erre végül 1754-ben került sor, amikor az új kapu a Teréz-kapu nevet kapta, amint arról a díszítésül használt vörös márványra arany betűkkel vésett felirat árulkodik. Ez a kapu egykor a mai Színház téren állt, a Lander- és a Glas-féle házak között.

III. A Lőrinc-kapu nevét egy templomról kapta, amely az 1526-ban bekövetkezett szerencsétlen mohácsi csata előtt a kapun kívül állt, és Szent Lőrinc nevét viselte. Díszéül a város címere és egy felirat szolgált, amely vélhetőleg akkor került a kapu fölé, amikor a Teréz-kapu felirata is, és mindkét szöveg szerzője a híres Szasky rektor volt. – Ez a kapu a Klobuschitzky- és a Kraft-féle házak között állt, nevét ma a Lőrinc utca őrzi.

IV. A Mihály-kapu ugyancsak arról a plébániatemplomról kapta a nevét, amely egykoron előtte állt. A kapu fölött egy meglehetősen magas torony emelkedik, melynek új kupoláját 1757-ben rézzel borították be. A torony csúcsán Mihály arkangyal szobra áll, amint Mihály földre tiporja a sárkányt. Egy helyi rézműves, Peter Eller készítette a szobrot, amit aztán arannyal vontak be. Ezt a tornyot egy óraművel is ellátták, melynek mutatóját a városháza órájának ütése után az ór minden órában azonnal felhúzza. A szerkezet a felhúzására kötelezett ört állandó éberségre kényszeríti, a harang pedig a kongatáskor tiszta és kellemes hangot ad ki magából. A toronynak csak három oldalán helyeztek el óraszámlepet. A Várhegy felőli részen nincs számlap, mert a zsidók, akik ezen a vidéken laknak, nem akartak ehhez hozzájárulni. Húszegynéhány lépésre ettől a toronytól egy különös gyám- vagy támasztóív is található, amely minden

valószínűség szerint felvonóhídként szolgált. A torony külső oldalán vörös márványra arannyal futtatott betűkkel vésték a következő szavakat:

Omne Regnum in se ipsum divisum desolabitur 1723.

A torony belső oldalán egy kép látható, amely a lovon ülő László királyt ábrázolja.

Ezen a csapóhídon jobb kéz felől kialakítottak egy kis kaput a városból kifelé gyalogosan közlekedőknek, amelyet jelenleg minden zárszerkezettől megszabadítottak.

(Verók Attila fordítása)

MOLNÁR FERENC

(1729–1790)

JÁSZBERÉNY VÁROSÁBAN LÉVŐ LEHEL KÜRTJE

(1788)

Hazámhoz való kötelességemtől intettetem, hogy azon tábori kúrtról, mely Jászberényben a városházánál tartatik, a régiségben nyughatatlankodóknak valamit feljegyzének, ha hogy annak leírásában túl nem járok a kellő rövidségen.

Fél rőfön felül még kétujjnyi az ő hosszúsága, a széle pedig igaz természettel nagyon mérsékelve az hosszúsághoz. Mind a csontnak fehérsége és sűrűsége, mind az egész állásának alkalmaztatása elefántcsontra mutatnak, és akár a belső üregének tágasságát, akár teteme meghajlását tekintsed, elefánt agyarának kell ítélned, és másra sem mutathat ahhoz legközelebb járó hasonlatossága.

Ezen kürtnek tehát felső vastagabb kerületein kettős színör kimetszés között látszatnak nemzetségi nyolc címeres jelek; és ugyan mintegy középen az első áll némely koronázatlan egyfejű sasból, mely farkát és szárnyát kiterjesztette. A második balra nézve oroszlánhoz hasonló, farkát magosan ugyan felemelő, de a végét szájához visszatekerő, és azon sashoz hátat fordító állat. A harmadik egy taréjas kakasforma, mely farkát feltartja, és orrán szőlőfürtöt visel. A negyedik egy mezítelen ülő gyermek, mely a bal lábát jobb lábának térdjére tenni és sarut reá húzni, haja pedig golyóbis módra felfodorva lenni látszatik. Az ötödik egy négylábú, azonfelül kétkezü és emberi ábrázatot s majd Centaurus mását követő állat, melynek haja az előbbi módra befűzve, feje, ábrázatja s farka felemelve nagyon, és kezeiben mintegy pálcáformát tartván, visszatekintvén, a negyedik címerre néz. A hatodik hasonló a leírt gyermekhez mindenkben, csak hogy ez ábrázattal nagyon visszafordulva az előbbi címer ellen. A hetedik az előbbi kakashoz mindenkben hasonló, csak hogy ez is a szomszéd hatodik jelre nagyon hátrafordítva. A nyolcadik

hasonló mindenkben a második helyen kitett oroszlánhoz, az első leírt sashoz háttal fordulván, valamint az előbbi második címer.

Ezek után, az hol azon kapocsnak, mely a kürtöt nyakára függesztő pántlikájának kötését felül befoglalta, elég széles és bémetszett, most ezüsttel körül megtöltött üresség hagyatott, megint két zsinór között, némely egybeöltött pusztá vonások látszatnak; ezek alatt pedig négy rendben vannak némely állatoknak, madaraknak, embereknek, asszonyoknak, gyermekeknek és más egyébféle állatoknak különböző, majd a következőkben rövideden megmagyarázandó nemei, és ugyan:

Az első rendben: először elől áll vala egy kétujjnyi magosságú majd' mint egy vár vagy kastély formáját magában jegyző ábrázolás, melynek két széléin egy-egy vessző módú rudacska, mintegy keresztet viselvén tetejeken magosabban felemeltek. Ezen kastély módú képnek egész oldala majd' mint egy lópatkót magában kinyomó jelekkel, és mind felül, mind alul vesszőhúzásokkal vagyon megtöltve, vagyon bal felől egy hegyesen felemelt kapu is ehhez ragasztva, és ennek is tetején kereszt; mely kapuból látszik egy ló zabolán kívül, minden szerszámtól megfosztva, félig kiveszködni. Mely előtt másodsor: megyen egy díszesen felöltözött lovas, jobb kezében egy törzsablyát vagy inkább királyi pálcát, a balban pedig aranyalmát mintegy királyi címereket tartván. Harmadszor: egy férfiú csak az ágyéka körül lévén öltözve, bal lábbal térdepelve, és egy négy golyóbiskákra kisarnyazott pálcát mind a két kézzel tartva. Negyedszer: ebben is hasonló férfiúi ábrázolás, hanem hogy ennek pálcája csak egy golyóbissal tetszős. Ötödször: egy féllábbal térdeplő férfiú, nyilas kézjárt tartván, melyet az előtte menő szarvas ellen célozni láttatik. Mely szarvas hatodsor: hátán egy kakast hordozván, széjjelágazott szarvain kettős szőlőgerezdet visel. Hetedszer: egy férfi, valamint a többi, úgy ez is majd' mintegy koronaformára, golyóbis módon befördített hajjal lévén ékesítve, medvével (kinek szájába tört verni igyekezik) küszködni látszatik, mely is béfejezi ezen első rendet.

A második rendben hat ábrázatok tetszenek: Az első áll az előbbenhez hasonló két négylábú Centaurusból, avagy fele ló, fele ember állatból, melyek szembefordulván, és

egyes összenyújtott kezeikben egy pálcika módú vesszőt fogván, más kezeikkel mintegy küszködni látszatnak, sarkaikat felemelve. A második eléadja az egész kéztenyérnek képét, mely szőlőgerezdével egybefűzött szőlővesszővel, ide s tova hajtásokkal s vonásokkal vagyon körülvéve. A harmadik foglalja magában ugyan a most leírt két Centaurusokat. A negyedik sarkát magosan felemelő taréjos kakast. Az ötödik: előad mintegy erőszakttel egybefutó két férfiat, kinek egyike jobb kezében pálcához valami hasonlót, a második fejébe verendő, a balban pedig egy magosan felemelt, majd négyszegletű golyóbist mutogat, emez pedig egy tört mind a két kézzel szorítván, amannak bélibe merítettendő. A hatodik az előadott kakashoz hasonlót, de ábrázattal megfordultat mutat.

Az harmadikban kivált négy képzés tetszik, először: áll egy farkát és szárnyát feltartó sas. Másodsor: majd' struccmadárhoz hasonló, de négy lábú, farkát, és szárnyát felemelő madár, mely a szomszéd sashoz vagyon fordulva. Harmadsor: egy gazdag szőlőgerezdekkel termett vesszőkből kiábrázolt tulipán, mely vesszők a második rendben feljegyzett tenyeret megkönyékező szőlőkől ezen harmadik rendbe le folyván, itt is helyet foglal. Negyedsor: a második leképzett struccmadárhoz hasonló, és a közép sashoz forduló, mely első sast ezen két négy lábú madarak vagy szárnyas állatok környékezik.

A negyedikben végre és utolszor vannak kilenc számú leábrázolások, melyek közül az első (mindég balra menvén) mutat egy fedetlen fővel, de a többiekhez képest felfodorított hajú, álló, s jobbra fordult és kiterjesztett kezeiben lantot vagy tamburát tartó férfiat. A második ágyéka körül (valamint a többi is) befedezett és balra fordult egy férfiat, ki bal kezében muzsikának bizonyos nemét és a rostához hasonlót (mely Királyok első könyvében, 19. részében vigasság dobjának neveztetik), a jobban pedig egy gombocskán végző pálcát, mellyel azon dobot veri, örömeknek mutatásával visel vala. A harmadik egy meghajtott és táncolóhoz hasonló lábú férfiat, ki szomszédinak kezekben lévő eszközt kétfelől megfogván, vagy a köz örömet újítani, vagy eltítani látszatik. A negyedik az előbbiekhez hasonló férfiat ad előnkben, ki bal kezében kürtöt fúj, a jobban pedig királyi pálca módút tart. Az ötödik egy asszonyt mutat, kinek főkötője a vállain,

köntösének ujjai pedig térdjein alól lefolynak, és övezve is lenni látszati. A hatodik egy, a többihez hasonló férfiat, ki mind a két kézzel bizonyos két pengő pálcikákat összever balra tekintetében. A hetedik vígságra termett egy férfiat, ki pólyában kötött gyermeket magosan mutogat. A nyolcadikon vagyon a többieknél cifrább bizonyos játszó személy, ki mind a két kezét ágyékára tévén, egy fél T betű állású eszközt feje tetején tart: azon eszköznek görbült ágán pedig egy magát ide s tova tekergető gyermek látszik. A kilencedik s utolsó egy hárfát ülve pengető embert mutat. Vagyon ezeken kívül most viasszal bétömött egy töredékeny hasadás is, melynek helyén valaha mi lehetett, avagy mi kiábrázolt darab töretett ki onnan, általlátni nem lehet.

Ezek után vastagabb vesszőzés között összeszótt kicifrázások után láttatik ismét egy széles, sima, a felsőhöz hasonló üresség, mely hasonlóképpen most ezüsttel vagyon bétöltve, melybe állott a kürtöt hordozó pántlikának alsó vége. Ezt a vékonyabb végén követi egy oly hosszas sima fogás, mintegy nyele a kürtnek, oly hosszasággal, mely egy emberi kézmarkot betöltheti.

Mindezen sokféle kiképzések és már a régi fogdozástul kevéssé megkopott ábrázolások oly mélyen vannak kimetszve, hogy a kimetszett tagocskák alatt mind általláthatsz, mind pedig azok alatt vastagabb tűt is általszúrhat. Ezen munka még a tanultabb vésőkésektől is inkább csudálandó ugyan, mint már e mostani világtól követendő; melynek, a régiségnek csinossága és díszesen húzott mestersége a magyar nemzetre hajdan méltatlanul mázolt tudatlanságot és taníthatatlanságot elűzi, és hogy azon költemények csak általok megbírt nemzetiségeknek irigy rágalmazási voltanak, tenyeretten kimutatják. Azonban: ezen kürt a nagy végétül fogva majd' aljáig meg vagyon hasítva, és véres csepegésekkel helyel meghintve, a tere pedig majd' negyedfél fontot nyom, az honnan kihozhatni, hogy még kövekkel ki vala rakva, alkalmas nehézségű vala. Azon méhzügás módi hangot, melyet a fülhöz értetve térszen, önnön belső ürege és meghajlott üregessége okozza, minden zörgést, mozgást és szót magában vévén és kevervén, mert ha a mozgás és szó eláll, zúgást sem lehet abban tapasztalni.

Ezen ábrázolások pedig, melyekről emlékeztünk, mit jegyezhetek meg a pogányságban élő eleinknél, ki az, aki

elegendőképpen megmagyarázza? Mindazáltal az íróknak régi eleink eredeteikről tett annyi és oly sok ítéletei és sokfelé húzott, vont s összekevert vélekedései között azokról bátrabban mit lehessen tartani? A dolognak mivóltáruul teendő és előrebecsátandó rövid számlálásom után kevés igékkel előadom.

Jornandes, a magyaroktól sok ízben megtöretett gothusoknál ravennásbéli püspök, a régiek álmaira, azaz: a babonás költemények között nevelkedett pogányságnak hiú leleményire mutatván, valamint hogy maga is a köznépnek tévelygő csélcsap vélekedéseit követvén, azt írja, hogy Filimer, a góthusok királya Scandinávia szigetébül lett költözése után talált a nemzetnyelven Alirumnáknak mondatott bizonyos asszonyokra, kiket, mint gyanús személyeket, maga népe közül nagy vadon erdőségbe kihajtatott, és ezeket osztán a tisztátalan lelkek megnyomván, ezen kegyetlen embereknek nemeit, úgymint az hunnusokat, nemzették: kik osztán megsaporodván, a gothusoknak romlásaikra minden ártó fegyvert és tüzet fordítottak. Ezen mesés Jornandest követők, úgymint Gemblakumi Sigebert, Bellovákumi Vince és a Venéciái Doglion, ezen tisztátalan lelkek helyébe hajdan némely nem filozófusoktól látott szatírákat és faunusokat állítanak. Ezen babonás régiségnek leleményei és a rosszul szőtt vásznaknak álmaiból nyótt mesék mind a természeti rendnek, mind a magyaroknak eredetét más kútfőből merítő legtudósabb auctorok hiteles bizonyságainak, mind pedig a szívesebb keresztény világ szentségesebb tanításának ellentállanak; azért is mint afféle már megbúzhódott és nevetségre méltó dolgot megvetni kelletik. Mert nem is más okokból koholtattak azok, hanem hogy az oly összetimporált leleményekkel kijelentsék az hunnusoknak elevenségeket és ama mindenek erejét felülmúló izmos tetemeiket, nagy lelkeiket s majd a közemberi képzést felülmúló és csak az első tekintetre is irtóztató ábrázatjaikat; mintha ily természetnek más becsebb eredetből származnia nem is lehetett volna. De azonban:

Az hunnusok, scytáknak igaz maradéki, minekutána a pácinacitáknak teméntelen seregétől megnyomattatván, elsőbben is a Meotis tava mellett megülepettek vala, mikor még önnön birodalmoknak a Dunát és szélesebb tartományokat határuul nem tették, írják némelyek: hogy midőn ürességek

között vadászatnak adnák magokat, egy tetemes szarvas (kinek magosan elágazott és szőlő gerezdjével befűzött szarvai valának) előttök menvén, az után való leleskedések között Európába bejutottak; kik oly nemes tartománynak mezeivel kínáltatván, azonnal a többiekhez visszatértek, és azoknak elfoglalására felgerjesztették. Ez akármint legyen, de ugyan csak kétségen kívül vagy az, hogy az hunnosoknak Ázsiából Európába lett első kirohanásuk nem Attila alatt (amint eddig a Magyar Krónikák hibásan adák előnkbe), hanem Balember királynak vezérlése alatt, vízőzön módjára öntődtenek el; ki midőn Pannóniában erős, széles birodalmat építvén, meghalt volna, Urunk 387. esztendejében Charaton, kinek ismét 400. esztendőben Uldinus következett, ennek pedig ama nagy Bendegúz (kinél Aetius, a rómaiaknak azután nevezetes hadakozó vezérek, mint hadi kezes zálog, hosszabban mulatván, vetette oly vastag haditudományának apród esztendeit) lett Pannóniában a birodalomnak örököse. Minekutána azonban Bendegúz még neveletlen Attila fiának maga testvéreit, Oktárt és Ruást gondviselőül rendelte volna, a nagy Attila, Urunk 434. esztendejében ősi birodalmában bészármazott.

Szükség vala tehát ezeket azon kürt kimetszéseinek megértésére előrebocsátanom; melyekből már következik, amit azokból kihozandok. Így tehát elsőben: az első rendben előadott ábrázatokból a magyarok kijövetelének jelei tetzenek meg, valamint azon várnak (mely által Ázsiában lévő országjokat ösmertették) kapujából kijövő ló, és némely fegyverekkel és országlójelekkel felékesítettett férfiak, kik a megírt mód szerént az elől menő szarvast követni látszatnak. Azon férfiú is, mely az hatodik leképzésben egy medvével küszködik, mást nem jelent, hanem a vadászatnak szándékát. A kakas pedig, mely a szarvasnak hátán íratik, mit jegyezzen? Könnyen arányozhatom azt a régi magyarok közönséges jelének lenni, mert hadi zászlójokon is hasonlót ábrázoltatának.

Nagyobb követ hengerítének a kritikusok lábaim eléibe azon három kereszttekkel, melyek azon kastélyforma épületen látszanak, mondván, hogy azon kürt a magyarok második kijövetelénél sokkal újabb munka legyen, mivel még akkor a magyarok pogányok lévén, a keresztnek jelét soha ki nem metsztették volna. Ezen lábütőkőnek elmozdítására tudnunk kell, hogy minekutána Attila halála után a fia, Csaba a

magyaroknak némely részével ismét az ősi helyére, Scythiába visszament volna, ismét az hét kapitányok alatt (kik között volt Leél is, ezen kürtnek ura) Pannóniába kijöttek, és állandó helyet szerettek. Midőn tehát a magyarok Attila alatt olasz, francia és egyéb napnyugati országokat dúlták s rablották volna, már akkor a városokban látták ők a templomoknak tetején a keresztnek formáját, és így semmi csuda, hogy ezen kürtnek művese is Scythiában a keresztényi jeleknek minéműségét észében forgatván, azoknak követésére azon kastélynak tetejére is olyas jelt faragott ki, aminőt másutt látott; azzal mintegy jövendölésképpen is jelentvén: hogy a magyarok még üdövel a keresztényi hitre térni, és idvezítőknek szentséges keresztjét tisztelettel illetni fogják.

A második rendben kitett centaurusokkal, és ismét a harmadikban látszó szárnyas, kezes állatokkal jelenteni akarták azon tisztátalan lelkeket, faunusokat és szatírákat, kiktől eleinket származni ocsmányul állították. Azonban ezen második rendben egyéb jelek, úgymint a szőlő gerezdével megkönyékezett tenyér, kakas, kézzel és törrel küszködő férfiak, jegyzik a szőlővel és a természetnek egyéb javaival bővelkedő Európának megfogását, és annak birtokáért elkövetett harcot és vigyázásokat: mert oda kéz, erő és kakas által jelentett vigyázás kellett. Ezen kéznek és mintegy fél karnak kitételével lehet érteni Ázsiában néhai Karjélia országnak is (mely a mostani tudósok által a magyarok eredeti hazájuknak állítatik) címerét, mert ezen Karjélia, most csak tartomány nevét viselő néhai hatalmas országnak régi címere is két fellegyszerkezett karból áll, ahonnan is lappóniai és finniai nyelven (mely még most is megegyez a magyarokéval) karjelről, kareliusoknak vagy karjeliusoknak máig is hívattatnak; nem lehetetlen tehát az, hogy ezen kürtön is ennek emlékezete tiszteltetik.

Az harmadik rendben előadott képek, úgymint szárnyát s farkát vígan felemelő sas, és a szőlővesszőből összeszőtt tulipán, az ő mindenféle állapotok bőségének elnyerésében fogant közönséges örömeknek jelét mutathatják.

A negyedikben pedig látszik egy asszony, ki által egy azon számkivetett és a magánosságokban rekesztett Alirumnak közül értetik. Látszik ezután egy bépólyázott gyermek, és ekörül mások sokféle némű muzsikával játszván, mások táncolván,

mások mintegy ünnepi játékokat mutogatván; melyek által értetik őket igen örvendezve lenni azon, hogy e született gyermek oly nagy nemzetnek elejét és eredetét megnyervén, ily undok magzatot oly legerősebb férfiaknak nagy nemzések-re, állapotjoknak szerencsés kimenetelével tapasztalják. Ím, mely csúfos játéklátások! De az hiú babonázások által megsalattott, különben nagyszívű eleinknek meg kell engednünk.

Észre kell venni azt is, hogy azon nyolc címerek, melyekkel a kürtnek feje kerítettik, öt nemzetségi címernél többet nem tesznek, mert a lábára sarut öltő gyermek, úgy a szájában szőlőgerezdet tartó kakas és a farkát magosan feltekerő oroszlán, kétszer találtatnak kitéve lenni, kik Európába, nevezetesen Pannóniában, a magyar nemzetnek előljárói voltak. Ezek között első, amint már emlékeztem, Balember, második Charaton, harmadik Uldinus, negyedik Bendegúz, ötödik Attila; mert ezek után a magyarok sokféle csapásokkal megtörtetvén, némelyek előbbi földökre visszatértek, némelyek sokféle tartományokra oszolván, a sok ízben megsértődött nemzetségek által elszaggattandó birodalomnak csak üres puszta nevét hagyták; majd hajdan Árpád vezér és a kapitányok alatt ezen birtokokra visszajövendők, és állandóabb szerencsével elfoglalandók.

Ezen címerek között tehát a sas Attilának, mint a többi között nevezetesebb királynak tulajdonítatik, csak abból is, hogy a régiek az utolsótól kezdték számításokat az első felé, és ugyan balra; és így a sas után első címer az oroszlán, hogy Bendegúznak, második a kakas, Uldinusnak, harmadik a gyermek, Charatonnak, negyedik a centaurus, Balembernek nemzetséges hadi címerek, igen valósághoz közelítő vélekedéssel lehet kihozni; mivel azok iránt bizonyosabbra nem lehet mutatni. Láttam ugyan a sast, kakast, oroszlánt a lenyomatott képeken ezen első királyoknak alkalmaztatni, hanem hogy változó renddel, mely előadásoknak bizonyosságát, legalább az írónak vélekedéseiből, és kézről kézre lett bocsátásaikból lehet oltalmazni. Ami a többit illeti, a régieket követvén állítják ezen kürtöt Lehelének, a magyarok második kijöveleiben ötödik vezérének lenni.

SZEREDAY ANTAL

(1740–1798)

A GYULAFEHÉRVÁRI TEMPLOM RÉGI ÉS ÚJ EMLÉKTÁBLÁINAK GYŰJTEMÉNYE

(1791)

ELŐSZÓ

Művelt Olvasóm!

E minden tudós leírás alapján igen régi templom, vagyis bazilika első alapítójáról – mivel személyét illetően a régiségeknek művelt utalmazói egymástól eltérő véleményre jutottak – nem állíthatok semmi biztosat.

Mi, akik ugyanabban [a templomban] szolgálunk az Úrnak, úgy véljük, azok járnak közelebb az igazsághoz, akik a templom eredetét a pogányok, vagyis a dákok vagy a rómaiak ún. Órás Templomára vezetik vissza, akár ezt, akár valamely más nevet adtak is neki azok, akik építették. Ez vagy akkor történt, amikor a templomot körülvevő város a Zármis nevet viselte, vagy amikor Appulumnak (emiatt lett a közeli folyó magyar elnevezése: Ompoly), vagy amikor Alba Iuliának nevezték.

Vannak, akiknél azt olvassuk, hogy a szentélyt Antoninus Pius és anyja, Julia tiszteletére Ulpius Mutianus, a 13. római légió parancsnoka építtette fel, s Jupiter és Júnó nevét viselte. Ez az adat egy olyan feliraton volt olvasható, melyről Georgius Reichersdorff, I. Ferdinánd császár akkori titkára azt állítja, hogy 1550-ben saját szemével látta az akkor Gyulafehérvárnak nevezett mai Károlyfehérvárott. A felirat szövege:

A MINDENHATÓ NAGY JUPITERNEK
ÉS JÚNÓ KIRÁLYNŐNEK,
A FENSÉGES MARCUS AURELIUS

ANTONINUS PIUS CSÁSZÁR ÜDVÉRE
MARCUS ULPÍUS MUCIANUS
A XIII. KETTŐS LÉGIÓ KATONÁJA M. K.
AZ ÓRÁS[?] TEMPLOMOT
A TALAPZATTÓL A SAJÁT FOGADALOMTÉTELÉBŐL
ÉPÍTTETTE
FALCO ÉS CLARUS KONZULOK IDEJÉN

A szentélyt később a magyarok apostoli királyának, az isteni Istvánnak akaratából és kegyességéből keresztény katolikus templom formájára alakították, a háborúban legyőzött és megfélemezett Gyula vezértől zsákmányolt javakból, s a király megalapította a templomhoz tartozó püspökséget és káptalant. A kereszt alakú templomnak azt a két oldalhajóját pedig, melyek északi, illetve déli irányban helyezkednek el (a hagyomány szerint, melynek hitelt adhatunk), sokkal később építtette Hunyadi János, Magyarország kormányzója, a törököktől elnyert hadizsákmányból.

A templom pogány eredetének bizonyítékai a homlokzaton és az oldalfalakon látható, kőből faragott profán ábrák; alapja és talapzata szintén régi eredetű. 1753-ban az akkori előljáró, báró Szalai Sztotyka Zsigmond Antal püspök, részint a felséges Mária Terézia nagy fejedelemnő kegyes segítségével, részint saját erejéből helyreállíttatta a templom szentebb részét, azaz a szentélyt, mely szinte már romokban állt. Ekkor találták meg, eltávolítva az azt takaró földréteget, a közel két bécsi öl szélességű, nagy és a sziklához hasonló szilárdságú alapot, s afölé emelték, a régi alakzatot megőrizve, az új falakat.

Ebben a templomban temették el a származásuk, erényük s méltóságuk révén leghíresebb férfiak testét, hogy betelvén rajtuk az emberi halandóság törvényei, ne csak az írók beszéljenek róluk, hanem maguk az egykor odahelyezett emléktáblák is. Közülük néhány a mai napig fennmaradt, melyek azonban részint kopottak, részint töredezettek, részint elmozdították őket a helyükről, hogy az ember aligha állíthatja biztosan, inkább csak sejtheti, hol volt eredetileg elhelyezve azok teste, akikre a feliratok utalnak. A dolgokat felemészti az idő, semmi sem lehet örökkévaló.

Ezért, hogy megoltalmazzam a pusztulástól, ameddig lehet, akár csak azokat, melyek eddig fennmaradtak, eltökéltem,

hogy felkutatom a részint lekopott, részint töredezett maradványokat, s egybegyűjtve, a régiség iránti tiszteletből, szeretettel, igyekezettel emléktáblák formájában közlöm őket. Használd hát ezeket, kegyes olvasó, ha hasznosak számodra ahhoz, hogy műveltebb légy, s jóságodra és emberségedre hagyatkozva értékeld kicsinyke törekvésemet illón és jóindulatúan.

[...]

XI. EMLÉKTÁBLA

Arany betűkkel fekete márványba vésvé:

Felséges és méltóságos fejedelem és úr

BETHLEN GÁBOR

Isten kegyelméből egykor a Szent Római Birodalom és Erdély fejedelme, a Magyar Királyság Réseinek ura, a székelyek ispánja és Opulia és Ratiboria hercege etc.

Miután fenségesen elvégzett tetteivel kiérdemelte,

hogy Magyarország királyává válasszák, és

ezen címről, mivel a haza üdve úgy kívánta,

lemondott, helyreállította az államot,

végül a fenséges brandenburgi választófejedelem

uralkodóházával társulva az Erdélyi Fejedelemséget

háborúk és tudomány révén újra felvirágoztatta.

Vízkórságban itt a maga fejedelmi palotájában

szelíden elhunyt

az Úr 1629. évében november 15. napján,

élete 49., erdélyi fejedelemsége 16., magyar királysága

11. évében, és a fenséges

Károlyi Zsuzsanna,

korábban az ő méltóságos felesége, [...] és a nemes gróf úr

Bethlen István, etc.,

öccse [...] emlékezetéül az örökkévalóságnak [adva] itt [...]

XII. EMLÉKTÁBLA

Ugyanúgy fekete márványon arany betűkkel kivésve

ezek [a szavak]:

Együttesen ezek a márványtömbök nem egy arcot

mutatnak neked, szemlélő,

itt van dicsőségek ragyogó szemlélője, a világ.

Csodáld e kimagasló hős tetteit,

I. RÁKÓCZI GYÖRGY

bámulatra méltó cselekedeteit.

A súlyokkal terhelt pálma még inkább virul,
akár ő, a keleti és nyugati fenyegetések hatására.
Tiszta lelkű József, csodálatos emlékezőtehetségű
Mithridátész,

és éberen őrködő, fénylő íj volt,
isteni tudománya révén Alfonz, törvényei révén Jósiás,
a szent dédaloszi kórus Hunyadija,
előrelátó elméjű, ékesszóló szónok, újjáéledt
Odüsszeusz.

Ha megsértették, türelmetlen Akhilleusz volt,
és már hanyatló hazájának legbátrabb Hektora,
akit sem az erő, sem a remény nem tántorított el
egy tapodtat sem.

A franciák sokat reméltek e svéd Achatestől,
ezzel a lassan járó béke útját siettette.

Nem várt háborút kezdve békét teremtett.
Boldog Pannóniában, kedves Némethonnak.

XIII. EMLÉKTÁBLA

Szapolyai János Zsigmond fejedelem síremléke
alabástromból, ládaalakra mesterien kifaragva, az olda-
lain hadigépek, összevegyült lovasok és gyalogosok harca van
kivésve, domborművek ékesítik, rajta felül a hanyatt fekvő
fejedelem, ércsisakban, mellvértben, a régi szokás szerint ka-
tonai öltözetben és felszerelésben. A családi címerpajzs négy
mezőre s mintegy ugyanannyi szögletre osztott, közülük a
jobb felsőben egyfejű sas van, fején koronával, a bal felsőben
egy hold és egy csillag, kicsit lejjebb farkas, tátott szájjal, vi-
csorgó fogakkal acsarkodva. Az alsó mezőben jobbra négy
folyó, balra fönt egyszarvú, alul oroszlán, fejének jobb olda-
lán alma, beleszúrt kereszttel, balra korona. Egyébként vésett
felirata nincs, sem sírvers; a láda, azaz a sír üres.

XIV. EMLÉKTÁBLA

Az előzőhöz hasonló, ugyanolyan módon felékesített sír-
emlék Izabella királynéé, Szapolyai János feleségéé, a fent
említett János Zsigmond anyjáé, melynek tetején a királyné
hanyatt fekvő szobormása látható, a régi magyar viseletnek

megfelelő női öltözetben. A négyszögletű címerpajzs jobb felső mezejében egy gyermeket kettéharapó kígyó van, a balban az egyszarvú, majd alatta az oroszlán; a jobb alsó mezőben hármashalomra felállított kettős kereszt; a balban emberi szörny három, koronás feje; a másik fej mögött[?] koronás pajzs, rajta fején koronát viselő, jobb lábával jogart tartó sas; fejtől balra alma beleszúrt kereszttel. Vésett felirata nincs, sem sírvers; a sír az előzőhöz hasonlóan üres.

[...]

XXIII. EMLÉKTÁBLA

Láda formájú síremlék, csiszolt kövekből összeállítva, tetején mellvértet viselő, hanyatt fekvő férfiszóbor. Jobb oldalán egy nemtő tartja a családi címerpajzsot, melyen egy madár van. Balra egy másik nemtő másik pajzsot tart, kinyújtott nyelvű, acsarkodó farkassal; lábánál tátott szájú oroszlán fekszik. Az alsó talapzaton még egy pajzs van, rajta két, lándzsával átszúrt mellső medveláb, és a jobb oldalon F. C., a balon A. betűk.

XXIV. EMLÉKTÁBLA

Az előzőhöz hasonló síremlék, a tetején hanyatt fekvő férfialak van kifaragva, aki bal kezében hosszú kardot, jobbában jogart tart; oldalain hadigépezeteket és a sereget felforgató harcot ábrázoló dombormű, de semmiféle családi címer nincs rajta.

Úgy tartja a hagyomány, hogy ez Hunyadi, másként Corvin János síremléke.

Ezt a két síremléket báró Bajtay József Antal őkegyelmessége 1766-ban a dicső régiségek iránti jeles buzgalmától indítva felnyitatta. Elrendelte továbbá, hogy mélyen ássák fel alattuk a földet, hogy e dák és pannóniai hős, Hunyadi János maradványainak emlékművét megtalálva, a nyughelyét illető általános vélekedés világosabb, nyilvánvalóbb bizonyítást nyerjen; akkor azonban, amikor én az utasításnak megfelelően intézkedtem, s jelen voltam annak végrehajtásánál, semmi ilyet nem találtak.

(Tóth Sándor Attila és Lengyel Réka fordítása)

SZILY JÁNOS
(1735–1799)

PROGRAMOK ÉS LEVELEK A SZOMBATHELYI
SZÉKESEGYHÁZ KIFESTÉSÉHEZ ÉS
OLTÁRKÉPEIHEZ
(1791–1792)

GONDOLATOK AZ ÚJ SZÉKESEGYHÁZBAN
ELKÉSZÍTENDŐ FESTMÉNYEKRŐL

1. Az orgonakarzat fölött Ábrahám áldozata, alatta Isten ígérete Ábrahámnak.

2. A főhajóban a kereszthajóig a Miasszonyunkra vonatkozó ószövetségi jóvendölések, de a négy prófétát, akik Máriaéről írtak, úgymint Izaiást, Jeremiást, Zakariást, Ezekielét, az oszlopokon szobrászmunkával kell ábrázolni.

Az összes bolthevedert márványozni fogják.

3. A főkupolában Mária születése, és ha ez nem töltené ki egészen, Mária bemutatása is elhelyezhető. A négy sarokba jön a négy evangélista.

4. A szentély feletti kerek boltozaton az angyali üdvözlés.

5. A főoltár feletti boltozaton fennmaradó felület kisméretű festményének, mivel a megdicsőülés szoborműként amúgy is az oltáron kap helyet, ezzel összhangban kell állnia.

6. A főoltár képe, melynek belső szélessége tizenhárom láb és négy hüvelyk, belső magassága huszonhét láb, Mária látogatását ábrázolja.

A főoltár két oldalán két csoport helyezkedik el, oly módon, mint a győri székesegyházban. A leckeoldalon József, amint felébred álmából, az evangéliumi oldalon Zakariás füstölőáldozata, amint az angyal megjelenik neki, és csodálatba ejti.

7. A két nagy mellékoltáron az oltárkép belső szélessége kilenc láb és kilenc hüvelyk, magassága huszontét láb.

Megjegyzendő: mindhárom oltárkép felül köríves lezárású. Az evangéliumi oldalra Szent Quirinus jön, a leckeoldalra Szent Márton, Tours püspökeként.

8. A többi hat kis mellékoltár képének belső szélessége hét és fél láb, magassága tizenöt és fél láb, ezek felső lezárása azonban egyenes és nem köríves.

Az evangéliumi oldalon:

I. Krisztus átadja Szent Péternek a hatalmat egyháza felett, mondván: legeltesd juhaimat.

II. Szent István magyar király felajánlja az országot és a koronát Máriának.

III. Keresztelő Szent János, amint megkereszteli Krisztust. A leckeoldalon:

I. Szent Pál megtérése, de ló ábrázolása nélkül, ami egyébként sem található meg a Szentírásban.

II. Szent László magyar király.

III. Nepomuki Szent János megdicsőülése.

Festők

Maulbertsch

Maurer

Dorffmeister

Szobrászok

Prokop

Tzauner

(1791)

TERVEZET

A szombathelyi székesegyházban elkészítendő freskókhoz és az azokon ábrázolandó históriákhoz.

1. A templom bejáratánál az első boltozaton, a kórus felett Szűz Mária szeplőtelen fogantatása, de nem Mária képével (mivel Mária születése csak a második boltozaton következik), hanem allegorikusan bemutatva. Ez talán világosabbá tehető Mária nevének elhelyezésével, alatta a kígyó az almával és a földgömbbel, melyről *Mózes első könyve 3. fejezetének 15. verse* tesz említést: *és ő széttiporja fejedet*. Mária szeplőtelen fogantatásának további allegorikus ábrázolásához felhasználható a bokor, melyben Isten a tűz lángjában megjelent Mózesnek, s amelyet Mózes látott égni, de el nem égni, *Mózes második könyve 3. fejezet 2. vers*. De alkalmazható a bogáncs között nőtt liliom is, a textus alapján: „*Mint a bogáncs között a liliom,*

/ olyan a mátkám a lányok között.” Énekek éneke 2. fejezet 2. vers, vagy a szeplőtelen fogantatás más hasonló jelképei, tettség szerint kiválasztva és elhelyezve. Ez a boltozat a kórus felett hét öl és két láb széles, ... öl és ... láb hosszú.

2. A második boltozaton a főhajóban, azaz a kórustól a kereszthajóig Mária születése ábrázolandó, továbbá a hely kitöltésére néhány megfelelő jelkép, melyek Máriával kapcsolatosak. Ilyen a hajnal pírija, Énekek éneke 6. fejezet 9. vers, továbbá a szentély keletre néző külső kapuja Ezekiel profétánál, mely zárva volt, és amelyen egyedül Izrael Istene vonult át, Ezekiel 44. fejezet, 2. vers. Ugyanilyen jelkép Gedeon gyapja, mely Gedeon imádsága nyomán harmatos lett, de a föld száraz maradt; majd a gyapjú maradt száraz, s a föld lett harmatos körülötte, Bírák könyve 6. fejezet 37. vers. Mindezeket a jelképeket a szentatyák Máriára vonatkoztatták.

Ez a boltozat a főhajóban tizenegy öl, két láb és négy hüvelyk hosszú, ... öl és ... láb széles.

3. A harmadik boltozaton, azaz a nagy kupolában a kereszthajónál Mária bemutatása ábrázolandó, amint Anna és Joachim az Úr templomába vezetik. Ezt kevés változtatással csaknem ugyanúgy lehet megfesteni, mint a Gyertyaszentelő Boldogasszonyt. Itt nem mutat rosszul egy mélységében perspektívikusan ábrázolt, díszesen épült templom, melynek végében a szövegség ládáját eltakaró, nagy függöny látható. Néhány alak, továbbá fent a levegőben a kerubok és más hasonlók saját belátás szerint helyezhetők el.

A kupola szabályos kör alakú, átmérője kilenc öl ... láb.

4. A szentélyben Gyömölcsoltó Boldogasszony, avagy az angyali üdvözllet legyen nagy mennyei dicsfényel, amint az Atyaisten utasítja Gábrriel arkangyalt, hogy továbbítsa a hírt Szűz Máriának fogantatásáról a Szentlélek által.

Ez a kupola ugyancsak szabályos kör alakú, hét öl nyolc hüvelyk átmérővel.

A főoltár fölött a fennmaradó helyre nem festendő história, hanem egy fél vagy egész rózsakupola alakítandó ki.

5. A fent leírt kupolákon kívül a kereszthajóban kétoldalt, a Szent Márton- és a Szent Quirinus-oltár fölött egy-egy kupola létesítendő, melyek átmérője két öl, négy láb és nyolc hüvelyk. Ide egy-egy, az oltárokhoz illő históriát fessenek.

6. Ugyanitt a kereszthajóban az egyik falon lesz a bejárat a kápolnába, a másikon a sekrestyébe, egy-egy nagy ajtón át. A szimmetria kedvéért az ajtókkal szemközti oldalon egy-egy nagy gyóntatószéket helyezzenek el, azonos díszítésekkel. Mivel azonban mind az ajtók, mind a gyóntatószékek fölött a főpárkányig nagy üres hely marad, mely mindkét oldalon két öl magas és két öl széles, ezen a négy falfelületen egy-egy históriát ábrázoljanak. A kereszthajó evangéliumi oldalának két falfelületén Szent Quirinus, a leckeoldalon Szent Márton élettörténetéből vegyék és laposdomborműként fessék meg ezeket.

7. A kórus alatti helyet vagy boltozatot talán csak díszítményekkel lehet kifesteni.

LEVÉL ANTON MAULBERTSCHHEZ 1791. JÚNIUS 10-ÉN

[...] Szent Quirinus két, hozzám eljuttatott rézmetszetű ábrázolása közül (melyeket ezennel visszaküldök Önnek) a 4. számmal jelölt, nagyobbik kép tetszik jobban, mert világosabban kifejezni látszik a szent vértanúságát, miközben a vízben lebegve utolsó tanítását intézte a néphez. A hegyeket azonban nagyobb távolságban szeretném látni, mivel – mint jól tudja – Szombathelynél és a folyónál nincsenek hegyek, s a kőszegi hegyek elég messze fekszenek innen. Talán el lehetne hagyni a római lovas képét is, egyrészt hogy a lovat eltávolítsuk az oltárképről, másrészt hogy ne keltsük az itteni egyszerű népben a hamis vélekedést, mely szerint Szent Quirinust római katonaként kellene elképzelni. Ezzel szemben a három alak változatos beállításai a másik, kis képen annyira megfelelőek, hogy érdemes lenne ezeket a római lovas helyett alkalmazni. Végül a félig látható, magaslaton álló épület romjai ugyanezen a 4. számú képen nem látszanak egyezni a históriával, mivel Szent Quirinus halála még a rómaiak idejében történt, amikor Szombathely virágkorát élte, s aligha lehetek öreg épületei.

Ezek a megjegyzéseim Szent Quirinus képével kapcsolatban, melyekből láthatja véleményemet a szent vértanúságának ábrázolásáról az oltárképen. Ennek további kivitelezését a fenti megjegyzés figyelembevételével teljesen Önre bízom. Az ehhez készítendő vázlatot várva, tisztelettel ajánlom magamat, s maradok mindig az Ön [...].

LEVÉL ANTON MAULBERTSCHHEZ
1791. OKTÓBER 17-ÉNAnton Maulbertsch
Bécs

Monsieur!

A legutóbb küldött négy oltárkép-vázlatot épp ma adtam postára, hogy a delizsánsszal Bécsbe küldjem őket, amelyek tehát ezekben a napokban bizonyosan megérkeznek. A helyes elképzelés, a rajz és a mellékalakok változatos ábrázolása világosan mutatják az Ön mesteri kezét, s már előre örülök az értékeknek, amely ezáltal diplomomnak jut. Csupán néhány kisebb megjegyzést szeretnék tenni, melyek remélhetőleg elnyerik az Ön tetszését is, s a változtatások könnyen megoldhatók.

1. Szent Quirinus képén a pásztorbotot a vizen kívül, a paron lehetne elhelyezni, vagy egészen el lehetne hagyni, mivel a szent püspöki mivolta amúgy is felismerhető a süvegből és az ornátusból, s a pásztorbot a vízben nem tűnik a legsikerültebbnek. A köre, melyen egy asszony ül sárga ruhában, a *Galerio Maximiano* szavakat kellene a legmegfelelőbbben felírni, mivel Szent Quirinus Galerius Maximianus uralkodása idején szenvedett vértanúságot.

2. Szent Péter képén az Úr szavát jelentőssé tévő juhok és bárányok ugyan nagyon jól vannak elhelyezve, de mivel épp az az elképzelés, hogy a teljhatalom a juhok legeltetésére Péternek adatik, s ő maga lett az igazi és valóságos pásztor, az álló pásztor a botjával így nem maradhat meg. A pásztor alakja, melynek egyébként kiváló a beállítása, könnyen átalkítható Krisztus egyik tanítványává vagy apostolává.

3. Bár Szent Pál megtérésének ábrázolásához egészen különleges gondolatot választott, attól tartok, hogy Pál nem ismerhető fel a római öltözékben. Annál kevésbé, mivel a históriából bizonyos, hogy Pál római polgár volt ugyan, vagy inkább élvezte egy római polgár jogait, születése alapján azonban zsidó, vallását tekintve pedig farizeus volt. Bár üldözte a keresztényeket, soha nem hordott római viseletet, s úgy öltözködött, mint a többi farizeus. Ebből következik,

hogy itt is farizeusként öltözve kellene megfesteni. Az üldözés szanaszét heverő jelképei, mint a kard, kötelek és levelek a neki adott felhatalmazással a keresztények elfogására, kellőképpen utalnak Pálra, az üldözőre. De hogy pontosan tartsuk magunkat a történelemhez és az akkori időhöz, Pál idejében még nem használtak papírt, s az egyházban nem volt szokásban a keresztelés vízzel való leöntéssel, hanem fakérgyet vagy pergament alkalmaztak, s az egész test bemerítésével kereszteltek. Ezért jobban egyezik a korról és a történelmi igazsággal, ha a levelek helyett részben feltekert pergamendarabokat, a keresztelőkanna helyett pedig egy nagyobb üstöt helyez el. (Az utóbbi embermagasságú, kezek, alul valamivel szűkebb, felül valamivel szélesebb szokott lenni, és sokban hasonlított egy nagy, rézből készült sörfőző üsthöz.) Az asztal, melyen a keresztelőkanna áll, kellő helyet biztosít ennek a nagy keresztelő üstnek, melyet az egész helyett legalább egyik oldaláról lehet láttatni.

4. Szent László képén a história jobban felismerhető lesz, ha teljes egészében régi magyar öltözetben ábrázolja a szentet. Elsősorban magyar nadrágra, sarkantyús csizmára gondolok, melyek feketék vagy sárgák lehetnek; hosszú magyar kabátra vagy dolmányra, és a zsinórokra, melyekkel a magyar megkülönbözteti magát más nemzetektől. S mivel a gyorsaság és könnyűlovasság a magyar nemzet különleges sajátossága, a magyarok soha nem védték magukat erős vassal az ellenségtől. A szokásos öltözetükben mentek a csatába, s alig vagy egyáltalán nem használtak vaspáncélt vagy sisakot, s a kalap sem régen terjedt el náluk. Ezért talán a Szent László mögött álló kék ruhás magyar jobban szembetűnne, ha kalap nélkül és szakállal ábrázolná. Végül a királyi jelvények ügyes elhelyezése sokat hozzáadna a képhez, s egyben világosabban utalna Lászlóra, a magyarok királyára.

Ezek az apró megjegyzéseim, melyek megvalósítását teljes mértékben az Ön művészkézére bízom. Egyébként tisztelettel ajánlom magamat és maradok az Ön [...].

LEVÉL STEFAN DORFFMAISTERHEZ 1792. FEBRUÁR 2-ÁN

Monsieur!

Annak érdekében, hogy a leghamarabb el lehessen kezdeni az oltárképek munkálatait, itt küldöm Önnek mindkét vázlatot, s kérem, módosítsa őket az alábbi megjegyzéseim figyelembevételével. Keresztelő Szent János képét illetően:

1. Úgy emlékszem, említettem már Önnek, hogy Krisztus megkeresztelését az akkori kornak megfelelőbben nem leöntéssel, hanem a vízbe való bemelegítéssel lehetne bemutatni. Ehhez a festmény koncepcióján nem kellene sokat változtatni, csupán Szent János kezének más beállítására lenne szükség, mégpedig úgy, hogy mindkét kezét a kagyló helyett Krisztus vállára helyezi, és a vízbe meríti őt.

2. Azt szeretném, ha az asszonynak, aki a kisgyermeket a mellére szorítja, más beállítást adna, vagy legalább elfedné a mellét, mivel az ilyenféle meztelenségeket egy oltárképen nem tartom jónak. Ezenkívül a két fiút a sárga és kék spanyol ruhában teljesen el kellene hagyni véleményem szerint, mivel ezáltal nemcsak az Ön munkája válna könnyebbé, hanem az egész csoportozatnak szabadabb formát és az alakoknak bájosabb feszültséget lehetne adni. Végül harmadszor, az angyal jobb karja, mellyel a fehér kendőt tartja, kissé talán túlságosan hosszú és vékony a testhez viszonyítva, de ennek megítélését Önre bízom, abban a szilárd reményben, hogy a lehető legjobban fogja végrehajtani ezeket a módosításokat, s a többi festészeti munkát is kívánságom szerint, diplomom dicsőségére és az Ön saját, már megszerzett hírnevének ezáltal gyarapításra fogja megvalósítani.

Szent István képén a történet bemutatását, amelyre gondoltam, jól oldotta meg, csupán a vörös prémbe és zöld dalmányba öltöztetett magyarra más és nem oly élesen különböző színű ruházatot kellene adni. A fehér kalpag sem néz ki jól az ősz hajon, ezért kérem, hogy mindkét részletet orvosolja.

Szent István palástját nem cobolyprémmel javasoltam, hanem minden prém nélkül. Sopronban talán még kaphatók azok a színezett rézmetszetek a magyar koronáról, melyek az utolsó országgyűlés idején jelentek meg, s elég jól bemutatják és leírják a koronát a függő láncokkal, a kardot és a palástot,

a többi tartozékkal együtt. Arra külön emlékszem, hogy láttam egy negyedréti lapot a koronáról, mely a vörös párnán nyugvó koronát az összes színes kővel együtt szemléletesen ábrázolja. Ha nem tudna hozzájutni ilyen rézmetszetekhez, megpróbálom innen megszerezni és elküldeni Önnek.

Bár az oldalt álló bencés szerzeteseket jól helyezte el, a Szent Márton-hegyi kolostor alapításának érthetőbbé tétele érdekében talán elegendő lenne kevesebb számú, két vagy három szerzetes is, s ezzel elkerülhető lenne az alakok túlságos halmozása.

Bár a felül lévő angyal viola színe szép és kedves, kétlem, hogy ez a szín tartós lesz, s nem halványodik-e el idő előtt. Ezt Ön tudja a legjobban megítélni.

Egyébként ha bármivel kapcsolatban ellenvetése van, kérem, tudósítson levélben, mivel mindig késznek fog találni arra, hogy meghallgassam a művész jótanácsát, és kövessem azt. [...]

(Tüskés Gábor fordítása)

JULIUS GABELHOFER

(1753–1794)

ESZTÉTIKAI ELŐADÁSOK

(1791)

ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

1. Mi a kifejezés jelentésének eredete?

Az esztétika szó a görög αἰσθάνομαι ('érezkelek') szóból származik, ahonnan az αἰσθησις, -εως ('érezkelőképesség'), az αἴσθημα, -ατος ('érezkezés', tehát maga az érzékelés tevékenysége) és αἰσθησις, -εως ('külső érzék', például a hallás érzékelése), αἰσθητός, -οῦ, ('érezkelhető, érzéki').

Mit és hogyan tárgyal az esztétika?

Ahogy ez a szó etimológiájából kitűnik, az esztétika a szépművészetek elméletével foglalkozik, hogy megtanítsa, hogyan lehet a dolgokat oly módon érzékelhetővé tenni, hogy azokat a lehető legjobban érzékelje az ember, és az emberi lélekben kellemes és gyönyörködtető érzéseket keltsenek.

2. Mit értünk érzékelésen?

Érzékelésen nemcsak a külső érzékeknek azon tevékenységét értjük, amelynek révén a rajtunk kívül álló világban lévő dolgokat érzékeljük, és azokat az értelemhez eljuttatjuk úgy, hogy az értelmünk is tud erről az érzékelésről. Itt azonban azt értjük érzékelésen, amit az értelem akkor szenved el, amikor egy felidézett dolog képéből tetszést érez maga a dolog iránt, vagy taszítást, annyira megindítja a dolog szépsége vagy rút-sága. Ezért az érzékelés esztétikai értelemben a léleknek azt a mozgását jelenti, amely bármely dolognak a művészet által létrehozott élő felidézése révén keletkezik benne.

3. Hogyan keletkeznek az érzések, mi kelti fel őket?

Úgy tapasztaljuk, hogy az emberi lélekben minden érzést a képzelet kelt fel. Az érzés pedig a tetszésnek mintegy első

megmozdulása. Ezért aztán mindannak, amivel a vágyat fel akarjuk szítani, rendelkeznie kell azzal a tulajdonsággal, hogy érzéseket keltsen. Mivel pedig csak olyan dolgokra vágyhatunk, melyek vagy a külső, vagy a belső érzékelésünk révén jutnak el hozzánk, és ezáltal találjuk őket méltónak arra, hogy vágyjunk rájuk, ezért egy érzékelhető tárgyat kell szemlélnünk ahhoz, hogy az elménkben érzés keletkezzék. Ezért azután az összes művészet, amikor az ember belső érzését meg akarja indítani, arra törekszik, hogy egy tárgyat vagy a külső érzékeink elé állítson (ezt teszi a festészet és a szobrászat), vagy egyfajta élő felidézéssel a dolgok jelei, a szavak révén a képzeletnek vesse alá azt (ezt teszi a költészet és a retorika). Tehát mind a beszélő, mind pedig a képzőművészetek a lehető legérzékletesebb felidézéssel keresztyül nagyon kellemes érzést keltenek a lélekben.

4. Ez alapján hogyan lehet felosztani általában véve a művészeteket?

Mivel tehát az összes művészet arra törekszik, hogy érzékelhetővé tegye egy dolog szépségét, s ezáltal kellemes érzést keltsen a lélekben, nyilvánvaló: először azt a bizonyos dolgot mintegy jelenlévővé kell tennie a tudat számára. Ez pedig kétféleképpen történhet: vagy életszerű leírással, szavak által jelennek meg a dolgok képei a képzeletünkben, vagy szerencsés utánpótlás révén, a külső érzékeink fogják fel azt. Egy csatát például a festészet a szemünk elé tár, míg a költő a szavak élénk színeivel leírva jeleníti meg a képzeletünk előtt. A szobrász érzelmet fejez ki egy arcban vagy egy alakban, testtartásban, a zene pedig a hangokkal kelti fel ezt az érzést. Ebből a két különböző módból, ahogyan az érzékekre hatnak, a legtöbb tudós két fajtáját különbözteti meg a szépművészeteknek, a képző-, avagy alakító művészeteket, és az előadó-, avagy beszélő művészeteket. *Képzőművészetnek* azokat [a művészeti ágakat] nevezik, melyek a dolgok hasonmását, avagy képét a külső érzékek elé állítják, mint például a festészet, a szobrászat vagy a rézmetészség. *Előadóművészetnek* ezzel szemben azokat [az ágakat] nevezik, amelyek a beszéd vagy a hangok segítségével jelenítik meg a dolgokat a lélek számára, mint például a költészet, a szónoklattan, a zene.

5. *Vajon hiányozhatnak a szépművészetek akár egyetlen államból is?*

Vannak, akik úgy vélik, hogy bármelyik államból hiányozhatnak a szépművészetek anélkül, hogy a közjó kárt szenvedne emiatt. Elsősorban az az érv mondatja ezt velük, miszerint a művészet elpuhítja és elnőiesíti a lelket. Leginkább pedig attól félnek, hogy mivel túl gyakran keltenek benne érzést, a lélek hajlamosabbá válik az élvezetek hajszolására. Megemlítik még Platónt és a spártaikat, akik közül az előbbi kiűzte a költőket az államából, amazok meg minden ékesszólást kitiltottak a városukból. Mind a két eset igaz ugyan, mégsem bizonyíték. Tudjuk ugyanis, hogy Platón nem a művészet, hanem a pajzán énekek túlzott szabadossága miatt, amiket a korabeli költők a kelleténél jobban műveltek, tartotta jogosnak kivetni őket a tisztas gondolkodású emberek társaságából. A spártaikat pedig hazájuk védelme kényszerítette, hogy a kelleténél keményebb életmódra szoktassák övéiket, és nagyon óvakodtak, nehogy bárki is bármi mással foglalkozzék a földművelésen és a hadakozáson kívül. Továbbá olyan kevesen éltek akkoriban Görögországnak ezen a részén, hogy mindannyiuknak fegyvert kellett fogniuk, ha háború fenyegetett.

Miben áll a művészet különös haszna?

Egyébként ha helyesen vizsgáljuk meg a művészet természetét, célját és módszerét, láthatjuk, mekkora hasznot hajt az államnak. Ha tehát helyesen értékeljük azt az erőt, amelyet a művészetek az emberi lélekre kifejtenek, megcsodálhatjuk, milyen mértékben javára válnak az emberi társadalomnak. *Először is*, ha az emberi érzéket csak szép és a szimmetria szabályainak megfelelő tárgyak vizsgálatával műveljük, az ember annyira vágyani fog a szép és a jó iránt, hogy – még ha ő maga észre sem veszi – mindenhol a szépet és a jót fogja keresni, azt vágyik elérni, és még a legjelentéktelenebb és leghétköznapibb dolgokban is, a házakban, a bútorokban és minden másban szépséget, rendet és díszet fog találni. *Másodszor*, az az érzés, amit a művészetek keltenek még a kevésbé művelt emberekben is, élesíti a lélek belső érzékét, és eléri, hogy idővel egyre jobban hajoljék minden szépre és jóra; ez a belső érzék ugyanis egyre finomabb lesz, és egyre fogékonyabbá válik a szépre és jóra. Minél inkább kiművelődik ez az érzék, annál jobban legyőzi a durva érzéket, és annál műveltebben,

finomabban és tisztességesebben éreznek az emberek. *Végül* megvan a művészeteknek az a kiváló haszna is, hogy azt a népet, amelynek földjén virágoznak, nemcsak híresebbé teszik, nemcsak táplálékot adnak megannyi kézművesnek, művésznek és sok más embernek, hanem – és bizony ettől minden államban igen nagy mértékben függ a közjó – élesítik az erény és minden jó iránti érzéket, gyönyörködtetik a társas életet, és gyakran igencsak segítik kordában tartani az emberek érzéseit és tudatát. Így például Athénban és Rómában egyaránt színi előadásokkal készítették fel a népet a köztársaság válságos helyzeteire.

6. *Miért nevezik ezeket a művészeteket gyönyörködtetőnek, jó izlésűnek és nevelőnek?*

Ezeket a művészeteket, akár a képző-, akár az előadó-művészeteket, gyakran nevezik a művelt emberek gyönyörködtetőnek, szépnek és nevelőnek. *Gyönyörködtetőnek* azért, mert lelkünknek semmi sem esik jobban, mint a képzelet gyönyöre, a belső érzék ingerlése, amiből a tetszés és a lélek tisztaság fakad. *Szépnek* azért nevezik, mivel kiváló ízléssel válogatják ki a dolgokat és a dolgoknak azon jellemzőit, amelyekkel a dolgot a legérzékeltetőbbé lehet tenni, és így bármely művet nem önmagában, hanem jellemzőit hangsúlyozva állítják a szemlélő elé, és úgy feldíszítik, hogy azt külső érzékeink nagy gyönyörködésével vagy legalábbis képzeletünk gyönyörére fogadjuk be. *Végül* azért nevezik *nevelőnek*, mert a belső érzéket gyakoroltatva, lágyítva, kiművelve szelídebbé teszik az embereket, és emiatt azokon a területeken, ahol a művészet virágzik, az erkölcsök előrehaladottabb és sokkal jobb állapotban vannak.

7. *Meg lehet-e fogalmazni bizonyos szabályokat ezekről a művészetekről?*

Ha a művészetek szabályairól teszünk fel kérdést, azt kétféleképpen lehet érteni. A szabályok ugyanis vonatkozhatnak egyrészt arra, hogyan hozzuk létre a műalkotást, másrészt arra, hogyan értékeljük, hogyan ítéljük meg azt. Ahhoz ugyanis, hogy egy dolgot érzékeltetővé tegyünk, tapasztalatra van szükség, [hogy tudjuk,] milyen úton-módon lesz a leginkább érzékletes az adott dolog. És ha megnézzük azokat

a festményeket, szobrokat, verseket, amelyeket az emberi közlés a legtöbbre tart, akkor azoknak a jellemzőiből megalkothatjuk a szabályokat, hogyan kell kialakítani a dolgokat úgy, hogy az érzékekre hassanak. Ellenben ha az emberi lelket vizsgáljuk, és elsősorban az érdekel bennünket, milyen képek, képzetek, a képek mely alakjai érintik meg azt leginkább, akkor kétségkívül megállapíthatjuk, mely előírások szerint kell a képeket megalkotni és a dolgokat felidézni ahhoz, hogy olyan hatást érjenek el az emberben, amelyet a művész szándékozott.

8. Mi tehát az esztétika?

E szabályok és alapelvek összessége alkotja tehát azt a tudományt, amelyet esztétikának nevezünk. Az imént megadtuk a szó eredetét, most pedig végre meghatározhatjuk magának a fogalomnak a jelentését. *Az esztétika tehát a szépség filozófiája, avagy egy olyan tudomány, amely annak a belső érzéknek, amellyel a szépet felfogjuk, és a szépség erejét érzékeljük, általános elméletét és az előírásait kutatja, magának ennek az érzéknek a legbelső természetéből kiindulva.* Az esztétika ugyanis összegyűjti azokat a megfigyeléseket, amelyeket azok tettek az emberi lélekre leginkább hatást gyakorló dolgokról és magáról ennek a belső érzéknek a természetéről, akik a szépművészetek természetét és azoknak a lelkünkkal való kapcsolatát vizsgálták. Tehát ezekből a megfigyelésekből levon bizonyos alapelveket, és előírásokat fogalmaz meg, amelyeknek a segítségével megtanuljuk, hogyan ítéljük a műalkotásokról, s hogyan utánozzuk és hozzuk létre azokat mi magunk.

9. Mi a tárgyalásának módszere?

Ezek előrebocsátása után el kell dönteni, hogy milyen sorrendben kövessék egymást az előírások. Mivel az emberi lélek megismeréséből le lehet vezetni a befogadás és az érzékelés törvényeit, s mivel a körülöttünk lévő dolgok az érzékeinkre különböző hatást gyakorolnak, és ezekből különböző jellemzőket lehet megállapítani arra nézve, hogy milyen benyomás éri az érzékeinket, ezért az esztétika tárgyalásának azt a módszerét tartjuk a legmegfelelőbbnek, ha előbb általános megjegyzéseket teszünk a művészetről és a tudományról,

amelyekkel az esztétika elmélete foglalkozik, majd sorra kifejtsük a lélek azon tulajdonságait, amelyek szükségesek, hogy az esztétikai erőt érezzük vagy létrehozzuk, végül ezekre az ismeretekre építhetjük az egész esztétikának az általános és az egyes művészeteknek és tudományoknak pedig – amelyeket magában foglal – a speciális elméletét.

10. Mi tehát az esztétika célja?

Az esztétika elméletének tehát az a célja, hogy felkészítse a lelket az esztétikai alkotások erejének befogadására, és az ember szellemét úgy művelje, hogy képes legyen ezeket megítélni és létrehozni. Ennek a tudománynak igen nagy az értéke és a haszna. Azonkívül ugyanis, hogy a lelket megmártja a szépben és az igazban, kiképezi magukat a művészetek, s a szépművészetek igaz megítélőjévé, igaz szeretőjévé és tisztelőjévé teszi az embert. Ezért tehát a szellem tanítója és nevelője.

II. FEJEZET

A MŰVÉSZETRŐL ÁLTALÁBAN

1. Miért nevezik ezeket a művészeteket szép- és gyönyörködtető művészeteknek?

Azért hívják őket (amelyeket fent, a 4. §-ban említettünk) szépművészeteknek, mivel egyrészt elsősorban szépséget akarnak létrehozni, másrészt pedig minden tárgyukat, amivel foglalkoznak, szebbé és ragyogóbbá teszik. Szépséget akarnak létrehozni, mivel az emberi érzékelést oda kell csalogatniuk magukhoz, és rá kell venniük a tárgy szemlélésére. Ha ugyanis valami nem látszik szépnek, akkor az érzékek nem találják kellemesnek, és a lélek sem vágyik majd rá. Arra törekednek tehát, hogy minden tárgyat szépséggel s bájjal ékesítsenek fel, mivel ha nem kellemes kép kerül a tudat elé, akkor egyáltalán nem keletkezik érzelem a lélekben, és mivel a tudat annyira könnyű, az érzékek pedig annyira sebesen változtatják a tárgyaikat, hogy ha nem ejti őket rabul egy ilyen kép, akkor egy dolgot sem vesznek észre, legyen az bármennyire is méltó a szeretetre és a tetszésre. Ezért aztán az emberi tudat és az érzékek elé szép képet kell állítani a dolgokról, hogy ami

méltó arra, hogy vágyjunk rá, egyszersmind kellemesnek és gyönyörködtetőnek tűnjék vagy a külső érzékünknek, vagy a képzeletünknek, de leginkább mindkettőnek.

2. Honnan származnak a szépművészetek?

A szépművészetek eredetét lelkünk azon vágyában kereshetjük, amely arra hajt bennünket, hogy mindent megszerezzünk, ami életünkhöz szükséges, ami a test táplálásához vagy az élet továbbadásához kell. Ugyanakkor annyira fel is akarjuk díszíteni a dolgokat, hogy ne csak használni tudjuk őket, hanem az érzékeinket is gyönyörködtessék. Ismerjük ezt a jelenséget az étel esetében is. Hiszen bármennyire is jóllakhatunk nyers gyümölcsökkel, egyszerű főtt hússal, egyszerű kenyérrrel, mégis oly sokféle konyhaművészet létezik, ahány nép, sőt ahány ember él. Ebből az egyetlen példából is látszik, hogy az emberek minden dologban nemcsak arra törekszenek, hogy az életüket megőrizték, hanem hogy az érzékeiket gyönyörködtessék; s [látszik] az is, hogyan születtek ebből a törekvésből – ti. hogy minden dologból élvezetük származék – a művészetek. A pásztor is így hozta létre az első szobrot, vagy bárki volt is az, aki alakokat vésvé rá elkezdte díszíteni a pásztorbotot. Ugyanígy az építészet atyjának tarthatjuk azt, aki a szokásosnál rendezettebben igyekezett megépíteni a tetőt, feldíszíteni a falat, s kicsinosítani az épület külsejét.

3. Mi tehát e művészetek célja?

E művészetek célja igen nemes: feladatuk az, *hogy a szép-érzéssel minden ember lelkét megszelídítsék, erkölcsüket műveljék.* És mivel ez a fő cél más célokat is magában foglal, amelyeket másképpen másodlagos vagy alcéloknak nevezünk, ezek is céljai a szépművészeteknek. Mivel tehát a szépség, ahogyan fentebb láttuk, a lélek különböző képességeit érinti meg, akár külön-külön, akár egyszerre az összeset; mivel különfélel a szépséggel bíró tárgyak is, és különféleképpen lehet a szépséget megjeleníteni a műalkotásokban, ezért a művészetek másodlagos céljának azt tartjuk, hogy irányítják és művelik a lélek ezen képességeit, bemutatják e tárgyakat, a szépség összes formáját gondosan és [mindentől] elkülönítve egy tárgyban jelenítik meg, és hatásukkal felkeltik az érzéseket.

4. *Mi segíti a művészetek fellendülését a magán- és a közéletben?*

Mivel e célok elérésére leginkább azok a dolgok alkalmasak, amelyek külső érzékeinkre hatnak, és felkeltik a képzelet belső képességét, könnyen megállapíthatjuk, hogyan lehet előmozdítani a művészetek megértését és fejlődését a magánéletben és a közéletben egyaránt. A magánéletben úgy, ha megfelelő alapelvek szerint – amelyeket mélyen a lelkünkbe véstünk – helyesen szemléljük és értelmezzük a műalkotásokat, valamint kiváló műalkotások szemlélésével és olvasásával a külső és belső érzékünket egyaránt hozzászoktatjuk, hogy gyorsan és helyesen fogadja be a szépséget. A közéletben való módját a művészetek előmozdításának már a régiek is megmutatták. Ugyanis amikor látták, hogy az embereket inkább a külső érzékek irányítják, és nem a belsők, és mivel ebből helyesen azt a következtetést vonták le, hogy a kültéri dolgokat, amelyeket a nép gyakran használ, minden lehetséges úton-módon széppé és ékessé kell tenniük, ezért aztán minden olyan dologra, amelyet a köz gyakran lát és használ, igyekeztek a lehető legszebb díszítményeket helyezni. Ezért a következő típusait különböztethetjük meg annak, hogyan mozdították elő a régiek a művészeteket:

a) Nemcsak a *középiletek*, hanem a templomok és utcák arányossága és feldíszítése; hogy szép rendben összekapcsolt részeket lát, s hogy mindig ilyenek vannak a szeme előtt, már önmagában fejleszti az emberben a szépség érzékelését. Mihelyt pedig azt érzi, hogy a részek harmóniáját megsértették vagy elhanyagolták, azonnal úgy veszi, hogy az ő érzékét sértették meg.

b) *A nyilvános emlékművek*, amelyek akár egyes emberek dicsőségének, akár az egész közösség bizonyos eseményeinek állítanak emléket, egyszersmind igen hasznosak a művészet előremozdításában. Ugyanis minden embernek sokat segítenek abban, hogy a díszítéssel a csodálatra, öröme és más érzelmekre ragadtatva, jobban érezze a szépség és az ékítmények erejét; a művészeknek pedig különösen abban van hasznukra, hogy mintaként szolgáljanak a művészetre, táplálják a tehetségüket, témákat ajánlanak, és gazdagítják az elképzeléseiket.

c) *Az ünnepnapok és egyéb ünnepek, amikor ünnepi ruhában táncolnak, és feldíszítik az épületeket stb.* bizonyára mind

az előadó-, mind a képzőművészetek számára értékes anyagot nyújtanak. Ugyanis ha ezeken rendkívüli külső ékességet hoznak létre, ha minden egyes díszítést nagy szorgalommal találnak ki, akkor azok csodálatosképpen művelik az embereket. Ebből látjuk, hogy ha minél inkább eltávolodik egy nép az eredeti műveletlenségétől, annál díszesebben ünnepel, és az örömmel minden formáját, még a táncot is visszafogottan és szépen díszítve alkalmazza. Ezzel szemben azok a népek, amelyek még közelebb állnak az ősi durvasághoz, féltelenebbül, műveletlen kiáltásokkal és őrjöngő, ittas ugrándozással, nem pedig elrendezett mozgással ünnepelnek.

[...]

MÁSODIK RÉSZ: A KÖLTÉSZETRŐL

ÁLTALÁNOS MEGJEGYZÉSEK

1. A költészet a művészet két fajtája között mintegy köztes szerepet tölt be; zárja az *előadóművészetek* sorát, a *képzőművészetek*nek pedig vezére és tanítója. A szépművészeteknek ugyanis megvan az az erejük és természetük, hogy minden dolgot, amit az értekek befogadhatnak, oly nagy szépséggel, díszel és olyan alakkal lássanak el, mely az emberi belső érzéket nagyon megérinti és gyönyörködteti. Ez leginkább a képzelettől függ, ezek a művészetek pedig kétféleképpen befolyásolják a képzeletet és az emberi értekeket. Az egyik csoportjuk a tárgyát sík felületen színekkel utánozza, vagy kőből, fémből hozza létre a hasonmását, ezért ezeket képzőművészetnek hívjuk. Ezek a látás segítségével szítják fel a képzeletet, és azzal érintik meg az értekeinket, hogy képeket hoznak létre a tárgy hasonlóságára. Ezzel szemben a költészet ugyanazt a hatást a dolgoknak a szavak felidézett képével éri el, ezért azon művészeti ágak közé tartozik, amelyeket beszélő vagy előadóművészetnek hívunk. A költészet sokkal élénkebben adja elő a dolgokat, mint a szónoklat, és minden tárgy esetében összegyűjti annak minden tulajdonságát és külső jellemzőjét, melyeket az értekelés felfog. A tárgyalandó dolgot mintegy aláveti az értekeknek, felkelti az érzést, és amit a szónokok az értelemre hatva igyekeznek előadni, a lelki értekelés segítségével hozza létre. Mindezek által abban hasonlít a festészetre és a szobrászatra, hogy a

tárgyakat a lehető legérzékletesebben jeleníti meg a tudat számára. A szónoklathoz pedig abban hasonlít, hogy a beszédet és a szavak díszes elrendezését használja. Ebből nyilvánvaló, hogy a költészet az előadó- és a képzőművészetek közt középen helyezkedik el. Ehhez járul, hogy a költészetnek ettől a tulajdonságától a képzelet élénk, gyors és a gyakorlástól ügyesebb lesz, s ez az érzék finomodik: gyorsabban és erősebben fogadja be a szépséget, a díszeset, a kellemeset, ezért a képzőművészeti alkotások látványa a képzeletre és az érzékelésre is hat. A költészetnek a képzőművészetekkel való rokonsága főképp a drámában látható, ahol a múlt idejű cselekmény, a szereplő és a cselekvőknek az egész jelleme jelenlévőként van bemutatva, mintha élnének.

[...]

(Kiss Béla fordítása)

SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ
(1767–1795)

ESZTÉTIKAI VIZSGADOLGOZAT A PESTI
EGYETEM ESZTÉTIKAI TANSZÉKÉNEK
BETÖLTÉSÉRE

(1791)

[Tétel] Minthogy két fő dolog az, amit az esztéták szellemi adottságként megkövetelnek mindazoktól, akik a művészeteket és a széptudományokat tanulmányozzák, nevezetesen: a jó ízlés (a goût és a Geschmack) és az esztétikai tehetség (a genie), azt kell kimutatni, hogy miben áll e két dolog jellege és természete. Vajon a lélek őseredeti képességei közé sorolandók-e, avagy a származékosak közé tartoznak? Végül pedig: milyen összetevőkből állanak, és milyen okokra vezethetők vissza?

[Válasz] Régi idők történelmi tanítják, de a mi évszázadunk is bizonyítja, hogy a művészeteknek és a széptudományoknak mennyire hatékony a befolyásuk mind az emberek erkölcsének jobbítására, mind pedig belső és külső boldogulásukra. Ezek ugyanis valamiféle kellemes, de ugyanakkor ellenállhatatlan erőszakkal, kívülről jövő érzékletek által nyitottak utat az emberek lelkéhez és szívéhez, az előbbi tanítva, az utóbbit gyönyörködtetéssel megindítva, s így a jóhoz hozzáadják a szépet is. Ám ebből következően nehogy valaki úgy ítélje meg a dolgot, mintha ezek csakis a kellemességek forrásai lennének, amelyek jóllehet táplálják s foglalkoztatják is a képzeletet, mégis anélkül, hogy maradandó impressziót okoznának, el is tűnnek, hasonlóan a csalóka színeket hazudozó vízbuborékokhoz. Közvetlenül a lélekre hatnak ugyanis, amelyet – hacsak nem fenekestül romlott – jobbá és tökéletesebbé tesznek. Nekik kell tulajdonítanunk azt, hogy az emberek a társas életformát választották a természetes állapottal szemben. Ezekből eredeztetjük a pallérozott erkölcsöket, a szelíd lelkeket. Ezekről kaptuk az érző szívet, mely érzékeny

a rengeteg emberi nyomorúság iránt. Ezek gondoskodnak az élethez szükséges eszközökről, ezek frissítik meg a szétszórta, a megzavart lelkeket; ezek könnyítik meg az okos gondolatokat s általuk magát a boldogulást. Akad-e egy is azok közül, akinek jobb minőségű sárból gyúrta meg szívét a Titán, aki ne arra törekednék, hogy legalább valamivel hozzájárulhasson az emberi nem boldogulásához? És vajon van-e valaki, akinek ne az lenne a leghőbb óhaja, hogy belemerülhessen az annyira kellemes és oly hasznos művészetekbe? Akinek lelke mélyén ne lenne meg a vágy, hogy tökéletesebb tegye önnönmagát? És vajon ennek elérésére van-e ennél könnyebb út? Minden bizonytalansággal senki sincs, akit egyrészt a sok kellemesség, másrészt a sok jó ne ösztönözne; és tudomásunk szerint sem a művészeteknek, sem a széptudományoknak nem volt más kezdete, mint az embernek az a veleszületett vágya, hogy szükséges tárgyait díszítse, hogy a szépre, a jóra indítson mindannyiunkat. Tehát a természetünk nemcsak a szellem és test gyönyörködtetésére vonz bennünket, hanem arra is, ami igazában hasznos, és éppen ez az a két terület, amelyen a művészetek és a széptudományok mozognak. Más senki, csakis a nagyon hozzáértő ember érti azt meg, mekkora a jelentősége az olyan dolgok kiválasztásának, amelyek szükségképpen gyönyörködtetik érzékeinket, s csak az ilyen ember képes arra, hogy e dolgokat azután lelke különleges világossága által egyetlen pillantással áttekinthesse, felfoghassa, s úgy beszéljen róluk, hogy biztosan felkeltsék az ábrázoltakhoz hasonló érzéketeket. Az előbbi folyamatban a jó ízlés nyújt segítséget, az utóbbihoz viszont esztétikai tehetség kell.

Amit az erkölcsi cselekedetekenél érénynek, a testi anyagoknál külső érzékszerveinkre vonatkoztatva szaglóérzéknek nevezünk, ugyanaz a szép dolgaiban a jó ízlés. Amint valamely cselekedet jóságát az erkölcsi erény, ugyanúgy az érzékszervek hatókörébe eső szépséget az ízlés határozza meg, ami – ebből következően – nem lehet más, mint egy bizonyos készség a szépség felismerésére és érzékelésére, mint értelmi képesség pedig az igaz, a tökéletes és a világos megítélésére. Ha tehát az ízlés a szép bírója, most már azt kell tudni, hogy mi alkotja magát a szépet. Ki kell mondanunk, hogy ama bizonyos mézítelen érzéki szépséget nem érthetjük rajta; ez ugyanis – mint Júnó Ixiónéban – magában az ölelésben eltűnik, s a lélekben bizonyos űrt hagy maga után. Az a szépség, amely az ízlés alá

tartozik, s amelynek önmagáért kell tetszenie, méltóbb, neme-
sebb természetű. A szép megismerése kitűnően lehetővé válik
az ember megismeréséből, aki nemcsak a legnemesebb, de bi-
zonnyal a legszebb teremtmény is. Az emberi arc – jóllehet a
harmónia valamennyi szabálya szerint formáltatott meg – ak-
kor, ha valami ürességet, bambaságot, tudatlanságot, ha valami
gonoszat, ha haragot, ha irigységet, ha a szív, ha az erkölcsök
bármiféle vétkét hordozza, semmiképpen sem lehet szép; és
viszont: a torz arc még akkor sem fog tetszeni, ha a legjobb er-
kölcsei karakter hordozója is. Hallgatok arról, akinek épségéből
a mostoha természet akarata valamit elvett. Az bizonyos, hogy
valakinek a csinos alakja izgatja az érzékeket, sőt: esetleg meg
is ejti azokat, ámde ezt még a róka is ellöki magától, ha felfede-
zi, hogy csak agyvelő nélküli színpadi álarc az. És ki ne érezné
a szép lélek édességes vonzóerejét még akkor is, ha az torz
testből árasztja ki fényét; ám a testet akkor sem fogja szépnek
nevezni. Az embert széppé csakis a teste valamennyi tagjának
teljes tökéletessége, a külsejében mutatkozó bizonyos tetszetős
összhang, valamint a belső jósága, a jó szív külső tükröződése
teszik. Ebből most már könnyen megállapíthatjuk, hogy mi is
a jó ízlés természete; az tudniillik, hogy élvezze a szépet, va-
gyis azt, ami tökéletes, ami jó és kellemes, a külső érzékszere-
vek segítségével fogva fel azt a lélekben. Mármost: mindebből
magától értetődően következik az, hogy melyek a jó ízlés al-
kotóelemei, avagy milyen okokból erednek ezek. Az ugyanis
sosem történik meg, hogy ami mind belsőleg, mind külsőleg
tökéletesen jó, nélkülöznél a tetszés és a megindítás erejét. És
a jó ízlést kettős módon lehet fontolóra venni: vagy annyiban,
amennyiben előidéz, illetve teremt, vagy amennyiben csak
érezkel. Az Alkotók vagy Művészek alkotnak, mások pedig
– akár mint nézők, akár mint hallgatók, akár mint mindkettő
egyszerre – érzékelnek. Amazok bármiféle tárgyba, helyeseb-
ben bármelyik művükbe valami megindító, valami érzékelhető
szépséget feszítenek bele, és miközben értelmük és tehetségük
a tárgy valamennyi részét elevenen, választatékosan, vagyis tö-
kéletesen állítja elénk, ízlésük ugyanakkor valóságosan esztéti-
kus művet formál. Ami pedig emezeket illeti: miközben ezt az
érezkelhető szépséget nagy mohósággal magukba isszák, hasz-
nos ismeretekhez, jó erkölcsökhöz jutnak, de legalábbis arra
kapnak indítékot, hogy minderre felfigyeljenek.

Az esztétika dolgaiban sok függ ugyan a jó ízléstől, de nem minden. Ha ugyanis nincs meg valakiben az a különleges képesség, hogy alkotásait a világosság, az elevenség, avagy a dolgok minősége szerinti világos érthetőség legmagasabb fokára emelje, lehetséges, hogy valamelyik részletében jó művet alkot, de az nem lesz tökéletes, s hiányzik majd belőle a megindítóerő. A legélesebb s átható értelem, a nagyon érzékeny szív, mely egyben nemes és jó is, vagyis amit egy szóval esztétikai tehetségnek nevezünk – ennek kell a jó ízléssel együttesen uralkodnia a műalkotásokban. Enélkül csak üres álarcokat mesterkedünk össze, s az alacsonyrendűt összekeverjük a mélységgel. Ámde: a derús égnék e jóságos fénye csak keveseknek jut ki teljes terjedelmében. Egyesek lelkének ezt, mások lelkének azt a részét világosítja meg, ritkán az egészet. Az egyiket főképpen a zene, a másikat az ének ihleti meg; amaz pedig a festészetben, avagy annak csak valamelyik részében – vagy a színek keverésében, vagy a formaszépség megadásában – tűnik ki. Ismét másnak az elméje gazdagabb, és szája képes nagy dolgokról szólni; vagy van, aki az elbeszélő, s más, aki a lírai költeményekben alkotott kiválót. Sokan vannak olyanok is, akiknek értelmük kiváló ugyan, de emellett hiányzik belőlük a valódi érzéki felfogás (Empfindung); ám ezeknek műveiben a természet karakterének még a nyomát sem figyelhetjük meg. Úgyhogy az alkotó tehetséget valóban univerzálisra és részlegesre lehet felosztani; amaz önmagából különleges, filozofikus lélekből fakadó nagy gondolatokat, nagy felfedezéseket teremt; emezt pedig a jónak s a szépnek csak bizonyos része ösztönzi. Tehát valamennyi művész alkotótehetségét kétféle mértékkel mérjük: egyikkel magát a művészetét, a másikkal pedig az általa feldolgozott anyagot. Akad-e valaki is, akit az ékesszavú Homérosz fennkölt gondolatai ne ragadnának el a legnagyobb csodálatra? És ki az, aki szívének édes indulatait mérsékelni tudná Anakreón lágy zengésű dalait olvasva? Avagy fagyos tudna-e maradni bárki is, aki a halhatatlan Raffaello képeit szemléli, ennek a roppant zseninek örök emlékeit?! Jóllehet Kallot is megcsalja a természet színeinek csodálatos keverékével.

Még hátravan annak a kérdésnek a megvitatása, hogy: „Vajon a jó ízlés és az esztétikai tehetség a lélek elsődleges, avagy származékos képességeihez tartozik-e?” Mindazt, ami érzékelhető, szükségképpen az érzékelhető dolgok segítségével kell vizsgálat

alá venni. A lelki érzelmek felkeltésére nagy ideákat szoktunk használni, olyanokat, amelyek egyszerre több gondolatot is magukba foglalnak; és ama király, ha jól emlékszem, a szkíták királya, nem is hozhatott volna a vesszőnyalábnál hatásosabb példát az egység erejének bemutatására; ebből viszont az következik ellentétes következményként, hogy az érzelmek lecsillapítására elegendő, ha a komplex ideákat összetevőikre bontjuk, s egyenként vizsgáljuk meg ezeket az összetevőket. Ha a szépséget bizonyos filozofikus alapossággal boncolgatva magyarázzuk, minden bizonnyal és szükségképpen el kell veszítenie minden esztétikai vonzását. A megkülönböztetett [határozott] ideák ugyan megismertetnek velünk valamely dolgot, de annyi bizonyos, hogy sosem fognak sem szeretetre, sem gyűlöletre indítani bennünket. Az érzékletesség [az érzéki] az, amit keresünk a műalkotásokban; s ez aztán bőven gondoskodik valójában a tiszta ideákról is. És éppen ez a pont az, amiben a filozófus elkülöníti magát a művésztől; amaz elvont, hideg, mellőz minden részrehajlást, s a mezítelen igazság elkötelezettje; emez vehemens, teli van saját anyagával, és éleslátású ugyan, de eleven is; nem az értelemre, hanem a szívre hat. És bár úgy tűnik, hogy a művészi tehetség valamiféle szellemi dolog, mégis minden bizonnyal csak az emberi test külső érzékszerveiben kell keresnünk. Maga a természet olyanná alkotott bennünket, hogy azt, aki a szépművészetek valamelyikében különleges esztétikai tehetséget áruul el, elsősorban ilyen, azaz az esztétikumhoz valamilyen módon kapcsolódó tárgyak szokták izgatni. Ebből következik az, hogy az esztéták között a fehér hollónál is ritkább az olyan ember, aki életét a spekulatív tudományoknak szentelte. De ebből következik az is, hogy éppen a finomabban gondolkozó filozófusok az aprólékossáig menő bizonyításaik mellett sosem tudtak másokat arra rávenni, hogy ezt megtegyék, am azt pedig hagyják el. Az kell ugyanis, hogy az érzékeket az érzékletes dolgok ösztönözzék; és az a szónoki beszéd volt a legjobb, amellyel Menenius Agrippa hívta vissza a Mons Sacerre kivonult római köznépet.

[Tétel] Vajon az újabb kori vagy a régebbi korok költőit illeti-e meg a nagyobb dicséret a választékos szépségért és a szellemességért?

[Válasz] A régebbieken a rómaiakat és a görögöket értjük. Az utóbbiakat, akik felett mindig derülten ragyogott az ég, éppen kellemes lakóterületük, de maga a jóságos természet is elsőkké és legnagyobbakká formálta a szépművészetekben. Az előbbieket pedig a széles kiterjedt Birodalom, a gazdagság s a lélek adományai tették hasonlóképpen igen nagygyá; emellett mindkettőjüket olyanná, mint akiket a közjó iránti azonos lelkesedés, az istenek iránti vallásos hit, a barátok és a haza iránti hűség lelkesített. Merész dolog lenne bizonytalannal a mi gyenge [hitvány] századunk tetteit vagy írásait az övékével egybevetni, annál is inkább, mert mi magunk mind korunknál, mind neveltetésünkénél, sőt még magatartásunknál fogva is nagyon keveset merítettünk a legnagyobb művészetből, ti. az emberek megismerésének és megítélésének művészetéből; de meg azért is, mert csak közepesen vagyunk járatosak a szépművészetekben. Amennyire azonban – akár a ködbevesző históriák tükrében, akár az antik írók olvasásából – szerény megítélésünk szerint összerakosgathatjuk: néhány járulékos megállapítást kell tennünk mind őket, mind pedig saját magunkat illetően. Először is azt kell megfontolnunk, hogy az emberi ízlés mindenkor különböző volt, és sokban függ a kortól, az adott helyzettől, a helytől s a körülmények változatosságától; csaknem mindenkor ugyanez volt a sorsa a szépnek is. Vegyük fontolóra azoknak az időknél erkölcsseit, szokásait, törvényeit; az akkori politikai alkotmányt, vallásukat, magánérdekeiket, végül életmódjukat, társas érintkezésüket. Maga az idő is, de e munkánk célja is, sőt szerény szellemi képességeink is nagyban megakadályozzák azt, hogy belebocsátkozzunk e reflexiók bővebb taglalásába. Legyen elegendő csak felsorolni, avagy legalább érinteni őket. Ami az ízlést illeti, senki sem tagadhatja, hogy az a jelenkoritól igen sok olyan járulékos dolgokban különbözik, melyek mégis nagy jelentőségűek. Mi nemcsak az antik kor embere számára annyira kedves szőke hajukat, hanem ruházatukat is megvetjük. Alig akad egyetlen eset is, amikor alkalmazhatjuk időmértékeiket, hasonlataikat, átvetéseiket, melyeket pedig ők gyakorta használtak, s melyek kétségkívül igen sok kellemes szépséget tartalmaznak. Náluk egy testet alkotott a vallás, a politikai alkotmány és a magánérdek, és kölcsönös erővel tartották fenn magukat. Nálunk viszont egyik veszszik a másikával, és gyakran kerül sor összecsapásokra. Ők szentül

ragaszkodtak az őseiktől átvett erkölcsöikhez és szokásaikhoz, s törvényeik védelmében gyakran feláldozták életüket, gyakran ontották vérüket: mi változtatjuk szokásainkat, elhagyjuk őseink erkölcsöit, és megannyiszor áthágjuk törvényeinket. Vajon mi más emelte fel arra a magas csúcsra a görög és a római ékesszólást, mint a hazafiságnak az a szelleme, amelyet mi már nem ismerünk?! Mikor van nekünk alkalmunk arra, hogy szentélyeinkért és házi tűzhelyeinkért lángra gyűljünk? Vannak-e nyilvános ünnepek, vannak-e közös könyörgések, diadalmenetek nálunk, hogy felszítsák lelkesedésünket? Mekkora eredményt ért el Horatius Maecenas oltalma alatt? Livia Vergiliust támogatta, s Terentius, aki kedves volt Róma nagyjai előtt, emiatt tudta nagyobb tökéletességgel megalkotni komédiáit. A mi századunk, ha nem veti is meg a tehetséges embereket, annyi bizonyos, hogy ilyen becsben nem tartja őket. Az ő [a régiek] világosságukhoz, tehetségük bővérőségéhez, írásmódjuk nagyszerűségéhez, illetve kellemességéhez nagyban hozzájárult az, hogy ott ültek a köztársaság kormányrúdjá mellett, az ő kezükben is ott volt egy-egy evező; ugyanakkor manapság a legtöbb kiváló elméjű írónak is alig jut hely a hajófenéken; és a vezérférfiak nálunk annyira el vannak foglalva mindennapi teendőik gondjaival, hogy alig tudnak valamicske időt szakítani arra, hogy azt a múzsáknak szenteljék. És ámbár nem lehet azon csodálkozni, hogy az antik írónál bámullat szemléljük a sok kedvező hatású belső és külső körülmény szülte gyönyörűséget és könnyed szépséget, de ugyanakkor az is csoda, hogy a mi jelenkori sivár helyzetünkben olyan sokféle írás lát napvilágot újkori szerzőktől, s ezek az írások teli vannak az ékesszólás virágaival, nagy gondolatokkal és súlyos szentenciákkal. Ugyanaz a természet ékesített fel bennünket is az övékénél semmivel sem alacsonyabb rendű tulajdonságokkal, amely őket is felékesítette; ám tőlünk az irigy sors elragadta az alkalmat. Mindenesetre: az antikvitás emberei bennünket nem tehetségben, hanem célkitűzésben múlnak felül; az egyetlen, amit irigyelnünk kell tőlük: a szabadság.

Szentjóbi Szabó László
saját kezével

(Kenéz Győző fordítása)

ISMERETLEN FORDÍTÓ

AZ ÍZLÉSRŐL

(1791)

L'ART DE SENTIR ET DE JUGER EN MATIÈRE DE GOÛT. PARIS, 1762.

Miben áll az az ízlés, amely teremt, ítél, és csudálja az igaznak s szépnek remek munkájit mind a tudományokban, mind a mesterségekben, mind a Természetnek egyéb míveiben? Olyan dolog ez, amely méltó arra, hogy megvizsgáljuk, olyan dolog, amely magában is hasznos, de kivált az ő munkáira nézve igen előmeneteles. Nemcsak a régiségnek nagy emberei, hanem sok mai bölcsek is foglalatoskodtak ennek természetének leírásában, akik is ha tökéletes ideát nem adhattak is nekünk az ízlésről, de legalább az ő munkáikat úgy nézhetjük, mint arra vezethető mustrákat. Felette igen kellene kívánnunk azt, megvallom, hogy az Ízlésnek Birodalma már valahára egyszer erős és megmozdulhatatlan talpköveken építtethetne fel.

Csaknem közönségesen bévett értelem s balvélekedés az, melyhez képest nagyrészt az emberek azt hiszik, hogy a gustus vagy ízlés olyan szó, melyet nem lehet meghatározni vagy érthetőképpen beszéddel körülírni. Sőt ami nagyobb, az időnek régisége csaknem az igazságnak erejét nyomta erre a vélekedésre, annyival inkább, hogy sok elmés bölcsek a Régiek közül azon értelemben voltak. De azért, hogy ők az ízlésnek szemlélődő vagy *speculativa* esméréteire nem juthattak, kétségbe kell-e a felől esnünk, hogy tehát soha mi is arra el nem juthatunk? Minekutána általolvastam, így szól ez a francia író, számos munkákat, melyek az ízlésről bocsáttattak ki, felette sok kételkedések maradtak meg az én elmémben azoknak általolvasások után is. Kerestem benne a világosságot, de nem találtam meg, mert akik az ízlésről írtak, többnyire mindenkor

a homályosságnak pontjából indultak el, és szükségesképpen el kellett tévelyedniük. A legbizonyosabb eszköz arra, hogy eloszthassuk azokat a homályos fellegeket, melyekkel az ízlés béfedeztetett, az, hogy menjünk fel annak principiumaira, és mutassuk meg azokból folyó munkáit. Minekutána azokat sok ideig kerestem volna, hízelkedem magamnak azzal, hogy fel is találtam őket. Valamint Arisztotelész és Cartésius lépésenként mentek az igazságnak keresésében, úgy kell itt nekünk is cselekednünk, s majd meglátjuk, hogy a szépnek különböző nemei s következőképpen az ízlésnek céljai természet szerint fogják magokat nekünk ajánlani.

Vagyon oly szép, amely természeti, és független az emberi, sőt még az isteni rendeléstől is, ez minden vokokat egyesít, ilyen a természetnek ízlése. Vagyon oly szép, mely független az embereknek vélekedésektől: az ízlés észreveszi azt, s ragaszkodik is hozzá, úgy, mint amelyben a szépnek örökkévaló régulái és a bölcsenek ugyanarról szabott réguláik megegyeznek. Végezetre vagyon oly szép, amely bizonyos gráduisig szabad akarat szerint való: az ízlés, mely annak becses voltát megméri, maga is munka és gyakorlás által lett. A példa szüli azt bennünk, a gyakorlás megerősíti, és a megszokott ítélet a mi lelkünknek táblájára felmetszi. De akármely különböző ítélettel légyenek a Földnek népei az ízlésről, mégis van annak olyan természete és valósága, mely azt a Teremtőnek örökkévaló törvényeinek és a bölcsnek réguláinak alájok veti.

Ez a szép, mely a matériának választásában szabad, nyithat meg maga előtt egy új pályát, hasonlítván mintegy e részben azokhoz a tyrannusokhoz, akik minden törvényt lábaikkal megtapodnak, s nem esmérnek más törvényt, hanem csak a boldog előmenetelt. Az, aki a régulákat jól esméri, könnyen megkülönböztetheti azokat az eseteket, melyekben a szépnek nevezete valóságos titulus, azoktól az esetektől, melyekben csak visszaélés képpen adattatik ez a titulus. A szép erkölcsi tudomány, a szép politica, a szép tudományok ugyanannak a láncnak szemei, és ezek csinálják a második felosztást.

A szépnek kútfejei ekképpen felfedeztetvén és annak különböző nemei kifejtettvén, mármost a' jó kérdésbe: hol veszi az ízlés a maga eredetét? És ez az, amin munkálkodik az író, egy igazságról a másokra lassanként lépdesvén. Kétség nélkül kell azt tulajdonítani a léleknek fáradhatatlan

munkásságának, az elmének telhetetlen gondoskodásának, a képzelődésnek termékenységének, és annak a kívánságnak, mellyel szeretünk mindenkor ítélni, a különböző dolgokat összevetni, megesmérni, és rólok sentenciát mondani. Mindezek a tehetségek egy részét teszik az ember valóságának, természet szerint benne van tehát az ízlés, mint a fényeskedés benne van az égő fáklyában, mert a lélek szintolyan szükségesképpen gondolkodik, amilyen szükségesképpen világosít a meggyújtott gyertya. Ha fel akarunk menni az ízlésnek okára, alig állíthatjuk meg, hogy abban a hasonlóságban vagy egyformaságban ne helyeztessük azt, melyet a Teremtő felállított a maga kezeiből kijött szépségek között, és azokat megesmérő és becsülni tudó elmebéli tehetségek között. A követésnek szépségeiben ugyanazon principiumnak befolyása dolgozik: a mesterségeknek mindenféle szüleményeik, az eredeti szépségeknek meg-megannyi kiszivárgozásaik. Valaminek másának tökéletességéről pedig aszerént szoktunk ítélni, amilyen ideánk vagy az eredeti munka felől. – Ezek után megvizsgálja az író azokat a meghatározásokat, melyeket csináltak az ízlésről *Montesquieu*, *Voltaire*, *D’Alembert*, *Batteux* és egyebek, de mindazokat hibásoknak tartja, mint-hogy a logica szerint a jó meghatározásnak régulái benne fel nem találatnak. Az ő vélekedése szerint az ízlés a szépek mindenféle nemeiben szenvedő érzés akkor, mikor valamely dolognak ideáját megszerzi. Cselekedésbéli érzés pedig akkor, mikor azt a megszerzett ideát olyan hathatósággal s kellemtességgel adja elő, valamilyennel kell. A szenvedésbéli ízlés hasonló a fonthoz, amely nem maga ad nehézséget a testeknek, hanem csak megesmérteti azt, semmit sem tesz hozzá, semmit el se vész belőle, hanem olyannak mutatja, amilyen. A cselekedésbéli ízlés is éppen ebben határozódik meg, csak-hogy már az egyebek előtt is nyilvánvalóvá teszi, mit ítéljen a dolog felől. Ha szintén ez a meghatározás híjános is, de alkalmatosságot szolgáltatathat más bölcseknek egy szerencsésebb és tökéletesebb meghatározásnak készítésére.

ISMERETLEN FORDÍTÓ

A SZÉPRŐL

(1791)

Eleitől fogva sokat vetélkedtek az emberek azon, *mi legyen a szép*. Miképpen kelljen lerajzolni azt a szépet, melyet csudálunk a Természetnek munkáiban, amely gyönyörködtet a Mesterségnek remekjeiben, amely magunkon kívül ragad a nagy elmének szüleményeiben; azt a szépet, amely mint belénk bocsátott mennyei tűz, elméinket megvilágosítja, szíveinket felmelegíti, gondolatainkat felemeli, érzéseinket megnesemesíti, minden mozgásinkat s magunk- viselését méltóságossá csinálja: azt a szépet, melyet a képzelődés keres az ő tévelygéseiben, s melyet a módizás az ő balgatag kívánságának alája vetni igyekezik? E részben a vélekedések sokféle oszlnak, a systémák megsokasodnak aszerént, amint ki-ki különböző nézőpontból vizsgálja a dolgot.

1741-ben André jezuita bocsátott ki egy munkácskát a szépről Párizsban, mely a tudósok előtt nagy kedvességet nyert. A közönség becsülte e könyvben a mélyen néző filozófust és a szép tálentomokkal bíró tudóst, s azt ítélte felőle, hogy még e matériában ennél bővebb és jobb rendbe szedett munka nem bocsátott ki. Illendő léssen azért egy rövid kihúzását a magyar közönségnek kezeibe adni. – Valami szép, mindannak közelíteni kell az egységhez, vagy az ő lételének tisztasága, vagy részeinek rendjek, vagy függéseinek öszveszerkesztések által. Az egység az a valóságos forma, mely a szépnek természeti bélyege. Ez az egység vészi a maga eredetét az essentiának vagy természeti valóságnak változhatatlanságában, a Teremtőnek szabad rendelésében, a mi megegyezéseinkben s systémáinkban. Innen három nevei vagynak a szépnek, úgymint az essentiális vagy valóságos szép, természeti szép és a systematicusi szép. Találtatik ez a szép mind a lelkekben, mind a testekben: innen származik

a különbség az érezhető és érthető szép között. Az elsőbb osztatik ismét két részre, úgymint látható szépre, melynek természeti bírója a szem, és muzsikai szépre, melynek bírója a fül. Ami az érthető szépet illeti, keresni kell azt az erkölcsökben, melyekre nézve csinálja az emberi nemzetségnek boldogságát és valóságos érdemét; másodsor pedig az elmének míveiben, melyekre nézve csinálja a józan okosságoknak ékességét és gyönyörűségeit.

Látható szép. Az egybemérséklés, rend, egymástól való függés, természet szerént elejébe tétetik a rendetlenségnek, visszázásnak s felfordultságnak. A kép és ábrázat annál szebb, mennél igazabb mértékre vagon véve annak egész állása. Ha valaki különb-különbféle darabokból, melyek egyenesek és egyenetlenek, egy bizonyos célra valamely munkát akar készíteni, szükség, hogy úgy intézze el azokat, hogy azokból egy tökéletes egész test származzon, melyben minden részecskék az ő céljának elérésére együtt dolgozzanak. Ez az eredeti igazság tagadhatatlan, melyet az érzés diktál, a józan okosság támogat, s amelytől soha a Mesterség el nem távozik. Ímé ez az az essentiális szépség, mely a látható szépnek fundamentoma. Ezt az igen gazdag és magában is már eléggé gyönyörűséges egészt méltóztatott a Természetnek Ura a különböző színek által még inkább szemebetűnővé tenni. Ezek által a színek által egy újabb szépségnek nemét hozott bé a világra, amely oly tündöklő s különb-különbféle ábrázatjával gyönyörködtet bennünket. Bévonta az eget oly kékséggel, melynek nézése sohasem fáraszthat el bennünket; a földet pedig felékesítette oly zöld köntőssel, mely a mi ellankadott szemeinket megfrisíti. Hogy tehát vagon természeti szép, csalhatatlanul megtetszik az a Természetnek egy tekintetéből.

A szépségnek ez a neme nem függ a mi vélekedéseinktől s ízlésünktől. Nincs oly nép s oly személy, mely valamely színben egyebek felett ne gyönyörködjön. Hogy ezen különböző ízlésekről ítéletet hozzassunk, kérdezzük meg a *látható szépnek* természeti bíróját. Mit mondanak e részben a mi szemeink? Azt mondják, hogy a világosság a színeknek anyjok és királynéjok, annak jelenléte szüli azokat, az ő közelgetése lelkesíti, homályosodása meggyengíti, eltávózása pedig semmikké tész. Semmi sincs következésképpen természetibb s a józan okossággal megegyezőbb dolog, mint a fejr színnek

adni az elsőséget a fekete felett, és a színeknek szépségekről közönségesen az ő tündöklésekből tenni ítéletet. Akármint legyen a dolog, minden szín annál szebb, mennél tisztább, és hozzáillendő színekkel mérsékelteket. Továbbá akármely tündöklő legyen valamely szín, csakhamar megünnánk azt, ha az egész világban csak azt az egyet látnánk. Valamint azért egyéb dolgokban, úgy ebben is meg tudta a Természetnek Ura előzni a mi unalmunkat. Igen kevés színek vannak olyanok, melyek csak magánosak volnának, hanem egyik a másikkal öszveelegyített, és ezen öszveelegyítés által mely sokféléké változtak a színek! Igaz az, hogy sok hamis és egymással ellenkező ideák is csúsznak bé azokba a mi ideáinkba, melyeket a szépről formálunk mi magunknak. Amelyből azt kell kihoznunk, hogy vagyon változó és szabad akarat szerént való szép, amely nem tetszhetik egyformán mindeneknek.

A rendnek ideája szükségképpen befoglaltatik az *erkölcsi szépn*ek ideájában. Az erkölcsnek legelső régulája egy olyan valóságos rend, amely változhatatlan, és amely senkinek is akarától nem függ. Ebben a rendben, melyet csak a testi indulatoknak fellegeik fedezhetnek el előttünk, kitapogatja a józan okosság legfelül az Istent, ama véghetetlen és felséges Valóságot. Oalatta látja a lelket, mint ennek az Istennek legelső jobbágyát, akinek az a méltósága vagyon, hogy nem csak magát megeméretteti, hanem az ő Alkotójához, az élő Istenhez is felemelkedhetik. A legutolsó rangban látja a matériát, mint vak és szenvedés alá vettettet testet, mely alkalmas ugyan a lételnek bévételére, de alkalmatlan annak érzésére. A mi ideáinknak, céljainknak ezen változhatatlan rendjek diktálja azt is, micsoda rendbe szedjük ítéleteinket. Az Istennek kell lenni a mi tiszteletünknek legelső céljának, továbbá mindenkor feljebb kell becsülnünk a lelket a testnél, s minthogy ezek a két különböző valóságok tészik az embert, szükség, hogy úgy gondolja magát a lélek, mely e testbe helyhezettet, mint valamely tartománynak igazgatója, akinek minden órában készen kell arra lenni, hogy számot adjon a királynak a maga igazgatásának minden részeiről.

Minden ember nekünk felebarátunk, vérünk és atyánkfija. Erre tanít a mi eredetünknek históriája. Ha nem figyelme-zünk is itt a Szentírásra, mely azt tanítja, hogy egy közönséges atyától származtunk, eleven tanúbizonyságát hordozzuk

annak mi magunkban. Bizonyosságul hívom itt az emberiségnek ama becses törvényét, azt a természeti indulatot, amely – mikor mi a mi szívünket az ő kívánsága szerént szabadon bocsátjuk, az egész emberi természetet megöleli és öszveszorítja. Nem olyan lecke ez, melyet a filozófusoknak oskolájokban tanultunk volna, nem olyan törvény, melyet a törvénytévőktől vettünk volna; hanem olyan örökség, melyet születésünkkor a mi szüleinknek szívekből vészünk, és amelyet a mi vérünk, minekutána eleinktől kölcsönzött, általbocsát ismét a maradékra.

Mit mondjunk a polgári és politicus rendről? Ez a rend, mely ellen csak háládatlanságból zúgolódnunk, a törvényeknek egyenessége által kipótolja azt a hjánosságot vagy különbséget, mely vagyon az állapotok között. A lévén reábízva, hogy a Természetnek rendét a maga jussába visszaállítsa, a tisztességes egymástól való függést a függetlenségnek, a rendet az öszvevarodásnak, az igazságot az erőszaknak, a bátorságot a közönséges nyughatatlanságnak s kinek-kinek nyugodalmát a szüntelen való félelemnek helyébe állítja. Az a titkos rugó, mellyel él, a Hazánk szeretete; amely szeretet oly természeti bennünk, mint az, mellyel magunkat és szüleinket szeretjük. Származik e szeretet bennünk néminémű instinctus által, megerősödik az okosság által, gyámolítottatik a virtus és a becsület által, felgerjesztetik a magunk házunk eránt való buzgóság által, s legerősebb lángokkal ég akkor, mikor az Isten oltárai mellett felkelünk, amely is minden isteni és emberi indítóokokat magába foglal. Ezek a principiumok megéreztetik velünk mindazokat, valamelyek csinálják a szépet az erkölcsökben; ennek pedig állhatatos valósága abban áll, hogy a szív itten is a jó renddel megegyezzen.

Ami azt a szépet illeti, mely minden elmés munkában megkívántatik, azt akarja ez a tudós író, hogy aki könyvet dolgozik, tudja ékesíteni a tudományt, kipallérozni azt, amit olvasott; tudjon felemelkedni s leszállani, a földön lépni vagy csúszni, aszerént, amint azt a matériának természete kívánja. Egyszóval a közönség szépet vár tőle az ő elméjének míveiben. Mi az a szép, amit vár? Legelőször is a valóság, a rend, a tisztesség és díszesség. A valóság azért, mert éppen arra a végre adattatott a beszéd, hogy annak tolmácsa légyen. A rend, mert ez is feltaláltatik az igazságok között.

A tisztesség, mert az ékesen szólásnak egy fő törvénye az, hogy az Istenségről tisztelettel szóljon, az emberekkel pedig szeméremmel és nyájassággal beszéljen. A díszesség, mert lehetetlen akkor tetszeni, mikor valaki megutálja a díszességnek réguláját, mikor nem vészi gondolóra, mivel tartozzon az időnek, helynek, maga állapotjának, az olvasóknak mind okosságoknak, mind szíveiknek, akik az ő munkájának bírái lesznek. Ímé ez az a természeti szépség, mely minden jó munkában megkívántatik. Ha az emberek csupáncsak okosok volnának, így ezekkel megelégednének; de ezek az emberek egyszersmind érzékenyek is, s nem engedik magokat elhitetni másként, hanem csak az olyan mozdulások által, melyek őket mintegy magokon kívül ragadják. Engedjünk itt is az ő gyengeségeknek, ha az ő ízléseket gyönyörködtetni akarjuk; öltöztessük fel az igazságot néminémű ábrázolásokba, hogy azt a képzelődéssel megkedveltessük; kísértessük azt az érzékek által, hogy megízeltessük a szívvel; s vigyük bé azt egészen a lélekre olyan mozdulások által, melyek a lelket felébresztik. Ez igazán természeti szép, mert a mi természetünknek alkotatásán fáradozik.

Vagyon még ezenkívül minden elmés munkában egy *mesterséggel készült szép* is. Származik ez a szóknak édes hangjokból, amely noha mikor magában vagyon, felette nagy csekélység, de mégis szomorúan tapasztaljuk, hogy sok írók minden egyébbel felhagynak, és csak ezután vetemednek a józan okosságnak gyalázatjára és a virtusnak kisebbségére. Három dolgokban áll a beszédnek elementuma, ti. a kifejezésben, amely kiadja gondolatainkat, a fordításban, mely annak bizonyos formát ad, és a stylusban, mely azt a mi célunk szerint kiterjeszti. Ha a kifejezés gazdag, a fordítás szerencsés, a stylus egyforma és a matériához illő, ez is egy új érdem valamely munkában, amely leghamarább várhat jutalmat az olvasóktól.

VERSEGHY FERENC
(1757–1822)

RÖVID ÉRTEKEZÉSEK A MUZSIKÁRÓL
(1791)

*Talia dicentem (Orpheum) nervosque ad verba moventem
Exsanguis fiebant animae: nec Tantalus undam
Captavit refugam: stupuitque Ixionis orbis.
Nec carpsere jecur volucres, urnisque vacarunt
Belides: inque tuo sedisti, Sisyphæ, saxo.
(Ovidius: Metamorphoses, LX. Fab. I.)*

A MUZSIKÁRÓL ÉS KÜLÖNÖSEBBEN A RITMUSRÓL: MI
TULAJDONKÉPPEN ÉS MELY SZÜKSÉGES LÉGYEN A RITMUS,
VALAMINT A MUZSIKÁBAN ÉS A TÁNCBAN, ÚGYSZINTÉN A
VERSELÉSBEN IS?

A külső érzékenységek egyedül azok, melyek által az emberi lélekbe behathatunk. A gorombábbak, úgymint az ízlés, a szaglás és az illetés, e tekintetben legnagyobb erővel bírnak ugyan, de a lélekben nem gerjeszhetnek fel egyebet a vak gyönyörűségénél vagy kedvetlenségénél, melyek önnönmagokat, amaz ugyan a véle való élés, ez pedig az utálás által, megemésztik, anélkül, hogy a léleknek pallérozására legkisebb hasznot hajtsanak. Ezek tehát az embernek csupáncsak baromi részét illetik, és így azoknak a mesterségeknek, melyeket *szépeknek* nevezünk, hatalmán kívül vagnak. Mert a szép mesterségek korántsem arra valók, hogy a testi gyönyörűségnek ébresztésére szolgáljanak: az ő egész céljuk az, hogy a léleknek egy olyan érzékenységet adjanak, mely az embernek belső becsét feljebb emeli.

A hallás ellenben és a látás a lelket úgy érdeklik, hogy azt egyszersmind tehetőssé is tegyék; mert e két érzékenységben az elmebéli és erkölcsi foglalatosságokra valóságos ösztönök s mintegy indítószerszámok fekszenek. De ezek is egyedül azok, melyek által a szép mesterségek az emberi szívbe behathatnak.

A hallásnak tovább, e két nemes érzékenységek közül, a lélekbe való behatásra nézve sokkal nagyobb ereje és tehetősége vagon. Innen van, hogy a rendetlen színeket az írott képen könnyebben elszenvedhetjük, mint a visszás hangokat; és hogy a színeknek kellemetes harmóniája soha minket oly hatalmasan el nem ragadhat, mint egy *hasonló* harmónia, mely valamely muzsikabéli darabban éreztetik. Ennek természet szerint való oka az, hogy az a szer, mely által a hallásnak a szerszámai mozgásba hozatnak, a levegőég tudniillik, sokkal gorombább és testibb, mint a világosságnak felette vékony elementuma, mely a szemet illeti. Mire nézve a hallás szerszámai amattól *erősebb* mozgásra gerjesztetnek, mely azután a testnek minden inacskaíra hathatósan elterjed, és egész a lélekig érezhetőbbképpen behat.

A muzsikának tehát, amint *Ovidius* is ezen értekezés elejébe függesztett szavában gyönyörűen lefesti, legnagyobb ereje vagon az emberi szívre a szép mesterségek között, és egész kötelessége abból áll, hogy az emberben az érzékeny indulatot erőre hozza, és hosszabb ideig fenntartsa. Az örömmel fellobbantására elegendő egy örömkialtás, mely egyszerre több embertől tétetik, bármely rendetlenül összezavart és visszásan hangzó légyen is az. De az ilyen kiáltás sokáig nem tarthat, és ha állandó volna is, kevés idő múlva erő nélkül maradna, mivel a reá való figyelmetesség hamar el kellene lankadni. A figyelmetesség és általa tápláltatni szokott érzékeny indulat csak ott lehet állandó, ahol az emberi szív néminémű mértékét és rendet, vagy hogy az *aesthetikának* mesterséges nevezetjével éljek, *ritmust* talál. Folytatása tehát a rendbe szedett és mértékre vett különféle és olyatén hangoknak, melyek indulatos érzésből támadnak, és ezt következőképpen le is festik, s melyeknek tehetségek vagon arra, hogy a szívnek érzését erőre hozzák, és hosszabb ideig fenntartsák; az ilyen hangoknak folytatása, mondám, színte az, amit mi egy szóval *muzsikának* nevezünk.

A ritmus, ha azt egyáltalában tekintjük, azt látszik, kivált a régieknél, jegyzeni, ami különös nevekkal a beszélő mesterségekben *numerusnak*, a poézisben a sillabák mértékének, vagy *metrumnak*, az ábrázoló mesterségekben *eurythmiának*, a táncban *pasznak*, avagy tánclépésnek, a muzsikában pedig *taktusnak* mondatik. Én azt azonban Sulzerrel az újabb aesthetikusok után csak *a hangban és a mozdulásban való*

rendnek nevezem, és itt csak a muzsikára, a verselésre és a táncra határozom.

A ritmus tehát nem egyéb, hanem egy cél nélkül való és egyenlő nemű dolgokból, úgymint a muzsikában hangokból, a verselésben sillabákból, a táncban lépésekből álló sornak időnként visszatérő felosztása, mely által ezeknek az egyenlő nemű dolgoknak az ő egyformaságok bizonyos különféleségekkel egybekapcsoltatik, úgy, hogy egy tartós *érzésnek*, mely általán fogva egyenlő nemű, és erre nézve unalmas volt volna, a ritmusbéli felosztások által egymást felváltó és a figyelmetességet fenntartó különféleség adassék. – Ennek az általájában való meghatározásnak bővebb értelmére vegyük fel egy húrnak egyes és egymás után való pendüléseit, és vizsgáljuk meg, mi által lehetne az ilyen pendületeket ritmusra venni, avagy az ő folyton folyó sorjokat oly kellemetessé tenni, hogy mibennünk figyelmetességet és érzékeny indulatosságot ébresszen?

Ha ezek a pendületek *egyenlők*, és egymást *egyenlő időpercek* után követik, akkor azokban a legeggyűbb *rendnek* néminemű képénél egyéb nem taláztatik, és ebből áll a ritmusnak a *legalsó* garádicsa, mely bennünk ezekre a cél nélkül való pendületekre csak kevés figyelmetességet szerez. Ilyen a közönséges harangszó, mikor a harangnak a nyelve két oldalra *egyenlő erővel* és *egyenlő időpercek* alatt ver.

Ha tovább, az időperceknek egyenlősége megmaradván, magok a pendületek már erősebbek, már gyengébbek, de úgy, hogy az erősebbek a gyengébbekkel egymást egy bizonyos rend és regula szerént minduntalan felváltogassák: itt már a kétféle egyformaságon kívül, úgymint az *időperceknek egyenlőségén* és a *pengetéseknek egymás után való folyásán kívül* a különféleségnek az *első* garádicsa, úgymint a pendületeknek *már erősebb, már gyengébb volta* is feltaláztatik. Ilyen a harangszó, mikor a harangot *hármaztatják*. A harangnyelvnek az ütései egymás után és folyton folynak: ez az *első* egyformaság. Az ütések között való időpercek is mind egyenlők: ez az *első* egyformaság. De az ütések úgy vagynak *hármanként* felosztva, hogy az *első* mindenkor az erősebbik, a *második* pedig és a *harmadik* gyengébbek legyenek, ami ebben a harangszóban egy bizonyos *különféleséget* okoz, mely a két előbbeni egyformaságot oly kellemetesen felváltogatja, hogy mi a hármaztatott harangszót sokkal figyelmetesebben

és örömeztőbb hallgatjuk, mint a közönségest. Ez teszi a kövacsok és lakatosok kalapácsolásokat tűrhetőkké.

Az illetén rendtartásokból áll a ritmusnak az *első neme*, mely a muzsikában és a táncban *taktus*nak, a verselésben pedig *sillaba-mérték*nek, vagy inkább *láb*nak neveztetik. Ha minden első és harmadik, vagy minden második és negyedik pengetés erősebb, akkor ez a két vagy négy ízből álló taktus *egyenes*; ha pedig a pendülések hármanként vagynak felosztva, és az első mindenkor az erősebbik, mint a harang hármaztatásában, akkor e három ízből álló taktus *egyenetlen*. – Valamint ez, úgy az egyenes is különféle alosztásokat szenved, melyekből azután a taktusnak különféle nemei támadnak.

Igy van a dolog a verselésben is. A *spondéus* tudniillik és a *daktilus* az egyenes taktussal, valamint ellenben a *jambus* és a *trochéus* az egyenetlennel tökéletesen megegyeznek. Mert a spondéus két hosszú időpercekből, avagy négy rövidkekből; és a daktilus egy hosszúból és két olyan rövidből áll, melyek egy hosszút tesznek; valamint ellenben a jambus és trochéus három rövidből, melyeknek ketteje mindenkor egy hosszúba összevonattatik, oly különbséggel, hogy a magányosan maradó rövid a jambusban az első, a trochéusban pedig az utolsó legyen. – A lábokban szintűgy, valamint a taktusban számtalan módok adják elő magokat, melyekkel a ritmusnak ezt az első nemét különféle alnemekre ismét fel lehet osztani. De ezeket, az értelmességnek okáért, más alkalmatosságra hagyom.

Ha több taktusokból nagyobb részeket csinálunk úgy, hogy két, három vagy négy taktus a hangok sorában egy *érezhető szakaszt* képezzen, akkor az ilyen rendtartásból a többügyű, avagy összeszerkesztett ritmusok támadnak. Ezeknek a *szakaszoknak* a verselésben a *metrum*, avagy a versnek a neme szokott megfelelni. Mert valamint a melódiának ritmusbéli szakasza egynehány úgy összefüggő taktusokból áll, hogy azokat a fül egy kicsiny *egész* gyanánt egyszerre megfogja, és végtére egy észrevehető *kadenciát*, avagy béfejező *hanyatlást* érezzen; úgy a vers is egynehány *egyenlő időkig tartó* lábakból áll, melyek a fülnek egyszerre megfogható és egy érezhető hanyatlással béfejezett *mondást* képezzenek. Ilyen érezhető hanyatlás, avagy kadencia a hexameterben a két utolsó láb, melyek közül az egyikének mindenkor daktilusnak, az utolsóának pedig spondeusnak kell lenni; valamint a pentameterben a legutolsó

choriambus, melyet elmúlatni nem lehet. – A többbügyű ritmusokat, valamint a versnek a nemeiben, úgy a melódiának a szakaszaiban is meg-meg különféle alnemekre lehet osztani.

Vagnak tovább kettősen és hármasan összeszerkesztett ritmusok is. A kettősen összetett egy olyan periódusból áll, mely magában két, három vagy számosabb többbügyű ritmusokat foglal. Például vagnak a versnek ama nemei, melyekben két, három vagy több versek egyritmusú és minduntalan visszatérő periódust tesznek. – Az alagyás versekben, valamint a németknél az *alexandria*iban, ahol a férjfiú és az asszonyi vers egymást minduntalan felváltják, egy ilyen periódus két versekből áll. A versnek más nemeiben egy periódusra három vagy négy versek is esnek, és akkor az ilyen periódust *strófa*nak nevezzük.

Ahol végtére kettős visszatérő strófák vagnak, ott a ritmus hármasan van összetéve: versekből tudniillik és kétféle nagy periódusokból. Légyenek például a táncra való melódiák. Két vagy három taktusból egy szakasz; két vagy több ilyen szakaszból egy periódus, avagy fő rész; két fő részből a strófa, avagy az egész melódia támad, mely mindaddig megújítatik, míg a tánc tart. Ezeknek a melódiáknak a régi német jambicus vagy trochaicus versek tökéletesen megfelelnek. A lábak a taktusok, melyekben mind egyenlő ritmusok, azaz jambusok vagy trochéusok vagnak. Négy ilyen lábak egy verset képeznek. Három versből egy periódus vagy a melódiának az első része lesz. Azután pedig egy ehhez tökéletesen hasonló második rész következik. A két fő rész egy strófát téssen, mely mindaddig megújítatik, míg az egész éneknek vége van. Az idefüggesztett példa ezt értelmesebbé teszi:

Az első rész

Óh, Laura! mennyi könyvezéssel,
Mely fáradságos küszködéssel
Nyertük meg szívünk birtokát!

A második rész

Örülj! mert készebb halva fagyni
A Bajnok, hogysen másnak hagyni,
Ha vérrel vette, vár fokát!

A két első, úgyszinte a negyedik és ötödik vershez a hat lábakon kívül egy-egy rövid sillaba van függesztve, hogy a vers annál érezhetőbbé tétessék.

A ritmus nem mesterségesen kigondolt állapot, hanem egyenesen a természet szerént való érzésből származik. Mert a természet a különféle ségekkel felváltott egyformaságban kellemetességet talál. Innen van, hogy még a legvadabb emberek is az ő foglalatosságaikba, melyek egyébaránt unalmat okoznának, néminémű ritmust egyítenek. Ritmusba szedik, anélkül, hogy okát tudnák, a tereh-hordozók, vagy akik hajókat húznak, és a katonák a lépéseket, a kovácsok, a rézmívesek, a bodnárok, a cséplők az ütések, a révészek az evezéseket. Méltó erről megtekinteni Ovidiust (L. IV. Trist. Eleg. I. v. 5. et sequ.) és a ritmusnak a természetből való eredetéről Sulzer, *Allgemeine Theorie der schönen Künste*. art. *Rhythmus, Musik, Takt, Marsch*.

Mindezekből szabad legyen énnékem, anélkül, hogy a legkisebb gyűlölködésre vagy literatúrabéli visszavonásra céloznék, a muzsikában, a táncban és a verselésben való magyar gusztusról, avagy ízlésről egynehány alkalmaztatásokat tennem.

A muzsikában, a táncban és a verselésben való ízlés leg hamarabb elárulja az első caractert, avagy szívbélyeget az emberben. Mennél kevesebb rendet és mértéket érez valaki, s mennél több darabosságot és zavarodást elsenved e három mesterségben, annál kevesebbet lehet annak lelki tehetségeiről reményleni. Mert aki a muzsikában a fület sértő hangokat vagy azoknak rendtelenségeket; a táncban a meghatározott mérték és kiszabott rend nélkül való s ugyanerre nézve a testet hamar kifárasztó lépéseket vagy ugrásokat; a versekben pedig a sillabákban vagy azoknak elrendelésében való és a nyelvet ide-oda taszigáló, valamint a fülnek szerszámai között ide s tova tántorgó darabosságokat nemcsak elsenvedi, hanem még *átalkodottsággal szépnék is tartja*; az egyébaránt is az ő egész gyönyörűségét és dicsőségét csak a testi és még ezek közül is a fáradtságosabb és természetlenebb foglalatosságokban fogja keresni, és így, kivált az ilyenekben való *átalkodottságnak* ereszkedvén, a mesterségekben, a tudományokban, a jó ízlésben, az akárminémű lelki foglalatosságokban soha bizonyára érezhető előmenetelt nem teend.

Én az olyan muzsikabéli darabot, mely taktus nélkül szükködik, aminők a mi falusi népünknek az ő akár egyházi, akár világi dúdolásai, és azok a *szinfóniák* vagy inkább *diszfóniák*, melyeket a mi cigányaink oly nyomorultul lemajmozni szoktak; úgyszinte az olyan darabot, melyben a taktus, legalább nagyobb részént, és az egy kadencia megvan ugyan, de a taktus ízeire nézve semmi rend, avagy ritmus nem található, aminők a táncra való cigánynóták és a közönségesebb magyar énekek; nemkülönb az olyan táncot is, melyben taktust, vagy ha taktusra menne is, azokra a lépésekre vagy ugrásokra nézve, melyekből egy-egy taktus állani szokott, semmi bizonyos rendtartást, avagy ritmust nem tapasztalok. Elvégre pedig azokat a verseket, melyekben a caesurán és a kadencián, azaz a ritmusnak a legelső garádicsán kívül semmi egyéb rendet és mértéket nem érzek. Mindezeket, mondám, semmihez jobban nem hasonlíthatom, mint egy olyan kótyogósnak a járásához, aki minden rend és mérték nélkül, már kisebb, már nagyobb lépésekkel ide s tova tántorog, kivévén, hogy minden második vagy harmadik lépés után caesura helyett megbotlik s megáll, azután pedig minden negyedik vagy hatodik lépés után, a falhoz ütvén magát, kadenciát csinál.

A mi régi kadenciás poétáink (értheted ezt a külső országbéliekről, sőt még egynehány mostani magyar költőkről is) valóságos Enniusok. Tisztelem én őket, és írásaikban nagyra becsülöm az aranyat, azt sajnálván egyedül, hogy az ő *ritmustalan*, avagy szokás szerint szólván, metrum nélkül való beszédjeik alatt ez a legfinomabb arany úgy el van rejtve és hányva, hogy azt nagy fáradság és kivált unalom nélkül kiásni és fényre hozni lehetetlen legyen. Azt mindazáltal soha el nem hitethetem magammal, hogy az ő tekintetek után indulni, az ő módjok mellett megmaradni, a guszttus tökéletesítés nélkül hagyni és így az újabb aesthetikát megvetni, az ő onokáiknak, a most élő literátoroknak, fő, és ami több, *nemzeti* kötelességek volna. A ritmus, és így a verselésben a metrum is, nem francia ránc, amint egy-némely egvébaránt érdemes író vélekedik; nem francia, görög, deák vagy német, hanem természet szerint való *ruha*, melyet nemcsak a *szittyai* lakos szájából eredő, vagy[is] magyar, hanem akármiféle nyelven költ verseknek is szükségképpen magokra kell venni, ha *mindenképp* tetszeni akarnak. Szükségképpen, mondám, mert a ritmusnak, avagy a rendnek és mértéknek az

ő szükséges vagy szükségtelen volta nem a régiek, nem a mi ős eleink tekintetétől, sem a nemzeti gusztyustól, mely romlott és helytelen lehet, sem végre a poéták tetszésétől, hanem egyenesen és egyedül a Természetnek bíró szavától függ.

Vegyük fel boldogult Ányos Pálnak *Szomorú csillagzatját*, mely a *Magyar Museumban* a 71. oldalon olvastatik. Erről én ritmusbéli krízisem előtt, ami belső becset illeti, nyilván megvallom, hogy azt már többször, de könnyhullatások nélkül még egyszer sem olvastam. – Vizsgáljuk meg tehát abban az első strófát a magyar prosodia szerént. Nem ugyan, melyet Szabó és Rájnics érdemes urak kiadtak, hanem csak ama szerént, mely legtermészetesebb, és minden accentussal való sillabát *hosszúnak*, minden accentus nélkül valót pedig, ha a szó egy sillabából áll, vagy ha a magánhangzó után két mássalhangzó következik, *közönségesnek*, egyébaránt pedig *rövidnek* tart, vizsgáljuk meg, mondám, és lássuk, mi híjával van.

Szomorú Csillagzat! mely bús sűgárokkal,

Ebben a versben, ha csupán csak füleinket választjuk is ítélbírónak, a caesurától fogva a cadentiáig ezekben a szókban: *mely bús sűgárokkal*, mindenkor *hosszabb* időperceket találunk, mint a versnek elejétől fogva a caesuráig ezekben a szókban: *szomorú csillagzat*. Mert még a legszabadabb prosodia szerént is, ennek a versnek az első részében csak *egy* hosszú, *két* rövid és *három* közönséges sillabát; a másik részében pedig *három* hosszút és *három* közönségest találunk, rövidet pedig egyet sem, ami untig elegendő arra, hogy a *természetes* kimondásban az időnek az egyenlőtlenségét mivelünk szembetűnképpen megéreztesse. Rövideden szólván: ennek a versnek az utolsó fele az elsőnél hosszabb, és a természetes kimondásra több időt kíván.

De azonkívül az időpercek sincsenek *bizonyos rend* szerént felosztva, azaz a lábak sem nem mind jambusok, sem nem mind trochéusok, és így nem is egyenlők; mire nézve ebben a versben taktus, avagy láb mérték sem találtatik. Ilyenek a két következő versek is:

Játszol a csendesen csergő patakokkal!
Csak te vagy még ébren boldogtalanokkal.

De az utolsó vers mindenképpen jó:

Kiknek szíve vérzik s küszködik bajokkal.

Mert az *ilyen* cadentiás verseknek, ha a régi magyar íztől messze távozni nem akarunk, vagy mind jambusokból, vagy mind trochéusokból kell állani, és így a caesuráig kilenc, vagy ha az utolsó lábnak spondéust engedünk, tíz. Úgyszinte a caesurától fogva a cadentiáig, ahol az utolsó láb meg-meg spondéus lehet, hasonlóképpen kilenc vagy tíz időpercek kívántatnak. Ebben az utolsó versben tehát megvan először az időperceknek a bizonyos száma; megvan másodszer a lábaknak az egyenlősége is, mivel mind trochéusok; megvan harmadszor a két egyenlő fő részre való felosztás is; mire nézve ama háromféle ritmusoknak, melyek az efféle versekben megkívántatnak, egyike nélkül sem szűkölködik.

Aki szavaimat elforgatni nem akarja, észreveheti azokból könnyen, hogy én az úgynevezett cadentiás verseknek ellensége nem vagyok. Amit erántok ezen értekezésemben szólok, az valóban szépítésekre céloz, nem pedig gúnyolásokra, s feneként minden állításom, mely az efféle verseket illeti, nem előítéletből, hanem az esztétikának reguláiból származik. Ha a caesurán és a cadentián kívül a lábak az érzékre – jambusra vagy trochéusra – vagnak véve, akkor ezek a versek, az én ítéletem szerént, nemcsak kellemetesebbek, hanem a hosszabb költeményekre, a hexameter helyett, legalkalmasabbak is.

Hogy pedig a kettős verseket a négyeseknél többre becsülöm, nem egyéb az oka, hanem hogy tudom, mely hatalmasan szokta az érzékeny füleket az a *monotónia*, avagy az *egyhangúság* sérteni, mely a négy egyforma és egymást követő cadentiában uralkodik. Aki ennek az egyhangúságnak a sérelmeit érezhetőképpen akarja tapasztalni, énekeltesen magának egy olyan muzsikabéli darabot, melynek első része hat és második része ismét hat taktusból, és mind a két résznek az utolsó taktusa *tökéletesen egyenlő* cadentiából álljon. Ilyforma a rációknál az a nationalis nóta, melyre a köznép táncolni szokott.

Az olyan versekben, melyek a muzsika alá valók, nemcsak a tökéletes ritmus, hanem még az is elkerülhetetlenül szükséges, hogy a versekben lévő ritmusoknak valamennyi nemei

a muzsikában lévő ritmusoknak valamennyi nemeivel tökéletesen megegyezzenek. Elhagyom én itt a ritmusnak egyéb neveit, és például csak a taktust és a láb mértéket veszem. Ha a muzsikában a taktus trochaikus, a versekben pedig a láb mérték csupa jambusokból áll, akkor a rövid sillabák mind hosszú nótákra, és a hosszúk mind rövidekre estek. Ez az érzékeny füleket felette nagyon megsérti, szinte úgy, mintha valaki ezt a trochaikus verset: *Legnagyobb kincs a szabadság*, úgy mondaná ki, annál inkább pedig ha úgy énekelné, mintha merő jambusokból állana: *Legnagyobb kincs a szabadság*. E regula ellen hibáztam én is amaz énekemben: *Thürzis és Kloe*, mely a Magyar Museumban olvastatik, s melynek csupa trochaeusokból kellene állani.

Mínekelőtte értekezésemet béfejezzem, szólok még rövidesen a cadentiának ama neméről is, amely a németeknél *Reim*, minálunk pedig tulajdonképpen *hangegyeztetésnek* neveztetik. A *cadentia* szélesebb értelmű szó, és valamint a muzsikában, úgy a beszédben is egy olyatén *hanghanyatlást* tészem, mely mivélünk az éneknek vagy a beszédnek végét, vagy egyéb nyugodalompontját megéreztetni. Ilyen a hexameterben, amint már mondtam, az utolsó daktilo-spondéus; a pentameterben pedig a végső chorijambus. Az olyan versnemében, ahol a lábak *mind tökéletesen* egyenlők, azaz vagy mind trochaeusok, vagy mind jambusok, vagy mind daktilusok s a t., a hanyatlást, avagy a versnek a végét nem lehet egyébaránt megéreztetni, hanem csak egyedül a *hangegyeztetés* által. Ez tehát az ilyen esetben, kivált a lyrikumban jó szolgálatot tehet, valamint egyébaránt teljességgel haszontalan. Ide függesztem én annak rövid reguláját, melyekre ezentúl az én jövődöbéli énekeimben, amennyire anyanyelvünk megszervezi, magam is jobban vigyázok, s melyek a magyar kezdőknek jó szolgálatot teendének.

A hangegyeztetés kétféle: *férjfiúi* és *asszonyi*. A férjfiúi csupán csak egy sillabára esik, úgy, hogy a vokális előtt lévő consonáns, az előtte való vokállal együtt, különböző legyen, p. o.: *vér; ér; fér; tér; birtokát, falát*. De már *birtokát* és *fogat* rossz, fél metrumos hangegyeztetés volna, valamint ez is: *birtokát, éjszakát*.

Az asszonyi hangegyeztetés két sillabára esik, úgy, hogy azokban mindenképpen megegyezzenek, az előttök lévő consonáns

pedig különböző légyen, p. o.: *legény, szegény*. De már *edény*, a *d* betű miatt nem jó volna, úgyszinte *legény* és *vőlegény* sem jó, mivel a két utolsó sillaba előtt való consonáns *l* nem különbözik. A férjfiúi hangegyeztetésnek az asszonyival való változtatása az éneket igen kellemetessé teszi.

Ez most, beteges állapotomban elegendő lehet addig, míg a poézisról és a muzsikáról többekkel kedveskedhetem. Ami a jelenvaló hat éneknek materiáját illeti, reménylem, hogy engemet a józan gondolkozású olvasó erkölcsrontónak semmiképp nem tart, mihelyt a szerelem és a szeretet között, vagy ha inkább tetszik, a szerelem és a szerelemmel való visszaélés között helyes különbséget tud tenni. A szerelem az embert egész a baromig lealázza, de a szeretet ellenben az indulatos szívnek a jele, és az efféle szív nélkül, akár az emberi, akár a polgári kötelességek teljesítésében, a ritka, a renden kívül való, és amint nevezni szokták, a bajnoki cselekedetekre soha senki alkalmatos nem lehet. Az indulatok az emberben szint' azok, amik a hajóban a vitorlák. Ha ez némelykor hajótörést szenved is, soha bizonyára emiatt az ő kifeszített vitorláit nem okozhatja. A kormányos egyedül, a forgó szél vagy a víz alatt lévő kősziklák azok, melyek ötlet az efféle veszedelembe hozzák. Az indulatos szív is maga veszedelmét vagy legalább örökös tehetetlenségét, csak egyedül a helytelen és az indulatokat hamis színekkel festő nevelésben, vagy a forgó szelekhez hasonló előítéletekben, vagy pedig a *romlott* szívet az *érzékenytől* meg nem különböztető scylláknak üldözéseiben találhatja.

Írtam Budán, júniusnak 24. napján 1791.

VERSEGHY FERENC

(1757–1822)

A SZÉP MESTERSÉGEKRŐL

(1792)

A SZÉP MESTERSÉGEKNEK EREDETE ÉS MIVOLTA

A szép mesterségeknek neve alatt, amint tudva van, a költés, ékesenszólás, képirás, képfaragás, építés, kertészség, epecsélés, tánc, muzsika, és ezeknek különbféle ágai értetődnek. Aki ezeket a mesterségeket legelőször *szépek*nek nevezte, általlátta minden bizonnyal, hogy azoknak mivolta a kellemetesnek a hasznossal való öszveszerkesztetésében, avagy azoknak az állapotoknak *megszépítésében* áll, melyeket a közönséges mesterség közhaszonra feltalált. Valóban legtermészetesebben is meg lehet eredeteket magyarázni abból a hajlandóságból, mely arra késztet bennünket, hogy azokat az állapotokat, melyekkel naponként élünk, megszépítsük. Voltak minden bizonnyal csupáncsak hasznos épületek és csak a szükséges állapotoknak kifejezésére szolgáló nyelvek, minekelőtte az emberek arról gondolkodtak volna, hogy amazokat a rend és egymértékűség, ezeket pedig a helyes hangzás által kellemetesebbekké tegyék.

Valamennyi szép mesterségnek tehát mind a finomabb lelkeknek a szelíd érzésekre való és velek született hajlandóságából támadtak. Az a pásztor, ki a maga botjának vagy ivópoharának legelőször szép formát adott, vagy azokra cifraságokat vágott, a képfaragást; az a vadember pedig, kit szerencsésebb elméje arra bír, hogy felépítendő kunyhóját rendbe szedje, és részeinek illendő arányozatjára vigyázzon, az építőmesterséget találta fel. Úgy szintén, aki legelőször azon fáradozott, hogy amit másoknak el akart beszélni, azt renddel és kellemetességgel mondja el, az a maga nemzeténél az ékesenszólásnak szerzője volt.

A szép mesterségeknek mivoltát tehát ebben a szükséges állapotoknak megszépítésében, nem pedig (amint oly

sokféleképpen tanítottatik) a természetnek valamely határozatlan követésében kell keresni.

E gyenge és a természetben fekvő csírákból, szorgalmas dajkálás által maga virágoztatta ki lassanként az emberi ész a szép mesterségeket, és elvégre drága gyümölcsökkel tündöklő és megbecsülhetetlen fákká nevelte. A mesterségeknek sorsa szinte olyan volt, mint akármely egyéb emberi leleményeké. Ezek sokszor csak a csupa esetnek művei, és első kezdetekben igen csekélyek voltak; de a lassanként való kidolgozás által felette hasznosak, és erre való nézve fontosak is lettek. A geometria eleinten csak nyers és rendetlen földmérsekülés, az asztronómia pedig a hivatkozó embereknek csupa újság után való esdeklésből támadott foglalatosságok volt. Arra a felségre, melyben ezek a tudományok most vannak, és ama különös hasznokra, melyekkel az emberi nemzetnek kedveskednek, csak eredeti állapotjoknak eszes és lassanként történt tágítása által jutottak.

Ha tehát teljes bizonyos volna is, hogy a szép mesterségek, kezdetekben csupán csak a szemnek vagy egyéb érzékenységeknek gyönyörködtetésére intézett próbák voltak: távol legyen mindazáltal tőlünk, hogy azoknak egész becstét és legfőbb célját csak ebben a gyönyörködtetésben keressük. Ha az embernek becseről helyes ítéletet akarunk ejteni, nem első gyermekkorában, hanem teljes férjfiúi esztendeiben kell őtet megvizsgálnunk.

Itt tehát legelőször azt kell kinyomozni: mik lehetnek, egész mivoltokra nézve, a szép mesterségek; és micsoda hasznokat lehetne azokból az emberi nemzetre reményleni? Ha nekünk egynehány gyenge vagy könnyen gondolkodó agyvelejűek azt mondják, hogy csupán csak a gyönyörködtetést tárgyazzák; és hogy azoknak végső céljok az érzékenységeknek és a képzelesnek mulatásából áll: vizsgáljuk meg, ha vajon a józan ész a szép mesterségekben nem talál-e valamit, ami fontosabb volna. Lássuk meg, micsoda hasznát veheti a bölcsesség először ama hajlandóságnak, mely a mesterségre született embereket arra ösztönözi, hogy mindent megszépítsenek; azután pedig annak a természet szerént való készségnek, mely az embert képessé teszi arra, hogy a Széptől megilletődjék.

Hogy ezt a feltett célt elérjük, nem szükséges mélyebb vagy hosszasabb eszmélkedésekre bocsátkoznunk. A természetnek

vizsgálásában sokkal közelebb utat találunk annak meglelésére, amit keresünk. Ez az első és legfőbb mester, és az ő csudálatos rendtartásiban mindent feltalálunk, ami az emberi mesterségeket a legnagyobb becsre és legfőbb tökéletességre emelheti.

Az egész Teremtésben minden arra látszik célozni, hogy a szem és a többi érzékenységek mindenfelől kellemetesen érdekeltessenek. Minden állapot, mellyel élünk, azonkívül, hogy hasznos, szép is egyszersmind. Még azok az alkotmányok is, melyek nem egyenesen hozzánk tartoznak, csupán-csak azért tetszenek szép formák szerint ábrázolva, és szép színekkel felruházva lenni, mivel naponként szemeink előtt forognak. A természet e mindenfelől reánk tolódo kellemetességek által kétségkívül arra a szelidségre és érzékenységre akarta egyáltaljában szíveinket vezetni, mely a mértékletlen magaszeretetből és a hathatós indulatokból támadni szokott vadságot a kegyesség által megmértékli. A szépségek egy bennünk fekvő finomabb érzékenységgel szoros szövetségben állanak. Ez a természetben mindenütt előakadó színeknek és szavaknak érdekléseitől minduntalanul ingereltetik, és így felébred bennünk lassanként a gyengédebb érzés; a lélek és szív buzgóbban kezdenek munkálkodni; s nemcsak a gorombább hajlandóságok, melyek az oktalan állatokban is megvagnak, hanem még a szelídebb indulatok is tehetős iparkodásra gerjesztetnek. Ezáltal valóságos emberekké leszünk; tehetőségünk meggyarapodik, mivel körülöttünk a bennünket érdeklő állapotok is megsaporodnak; a bennünk fekvő erők egy közönséges buzgásra gerjednek; felemelkedünk a porból; a nálunknál felségesb valóknak nemességéhez közelítünk; és a természetet már nem egyedül arravalónak találjuk, hogy baromi szükségünket megelégtitse, hanem hogy lassanként a mi valóinkat is a felségesb vele való élés által, megnemesítse.

A természet azonban ezzel az alkotmányoknak közönséges megszépítésével meg nem elégedett: hanem a kellemetességnek teljes erejét kiváltképp az olyan állapotokba tette, melyek a mi boldogíttatásunkra legszükségesebbek. Sőt a szépséggel és rútsággal egyáltaljában arra él, hogy velünk a jót és a rosszat megismértesse: mire nézve amannak magához vonzó kellemetességet ad, hogy szeressük; ennek pedig ellenes erőt, hogy utáljuk. Mi szükségesebb az embernek boldogságára és

legfontosabb hivataljának bételjesítésére a társaságos szövetségeknél, melyek a viszontagvaló gyönyörködtetések által köttetnek? De kivált ama boldog egyesülésnél, mely által még a nagyobb társaságokban is magános ember oly társat talál, aki vele mindent megoszt; örömeit, midőn vele együtt érzi, megszorítja; gondjait megenyhíti, és minden fáradtságait megkönnyebbíti? És hová is helyeztetett a természet több kellemetességet, mint az emberi formába, mely által a *sympathiának* legerősebb szövetségei köttetnek? Jóllehet a szépségnek leghathatós ingerléseit oda gyűjtötte mégis, ahol a legboldergabb egyesüléseknek végbevételére legszükségesebbek. A léleknek tökéletessége és a szívnek szeretetreméltó kegyessége, melyek valamennyi vonzóerők között a legerősebbek, még az élet nélkül való szerbe is értelmesen bé vagnak nyomva; amint majd alább meglátandjuk, mikor a szépségről értekezni fogunk. – Azt sem kell azonban elfelejtenünk, hogy a természet az olyan állapotoknak, melyek egyenesen és magokban ártalmasak, egy bizonyos visszaűző és ellenes erőt adott. Az ostobaságot, mely a lelket lenyomja és lealázza; a fenékkal fordult gondolkodásnak módját; és a szívnek gonoszságát szinte oly hathatós, de undorodást és utálatot gerjesztő vonásokkal festette le az emberi ábrázatra, mint a léleknek jóságát. A természet tehát a külső érzékenységek által kétféleképp illeti szívünket: a jóra tudniillik ingerli, a rossztól pedig elijeszti.

Az eddig tett jegyzések nem hagynak többé bennünket a szép mesterségeknek belső bélyegekről és mirevalóságokról kételkedni. Midőn az emberi leleményeket megszépítjük, azt kell cselekednünk, amit a természet az alkotmányoknak szépítésével visz végbe; és szinte abból a szándékból kell a *mesterséges műveket* megszépítenünk, melyből a természet a *Teremtés műveit* megszépítette.

A szép mesterségeknek tehát *első* kötelességek az, hogy a természetnek segedelmére légyenek, és azokat a mesterséges állapotokat, melyek szükségünknek megelégítésére feltaláltattak, mind megszépítsék. Ohozzájok tartozik, hogy lakásainkat, kerteinket, házi eszközeinket, de kivált *nyelvünket*, úgy, mint valamennyi lelemények között a legfontosabbikat, kellemetességekkel felruházzák; valamint azokkal a természet mindent felruházott, valami csak számunkra alkottatott. Nem ugyan egyedül csak azért (amint némelyek

vélik), hogy ezekben a kellemetességekben gyönyörködünk, hanem inkább, hogy a lelkünk és szívünk a szépeknek, jól elrendeltnek és illendőnek szelíd érdeklései által kipalléroztatván, megnemesíttessenek.

De még fontosabb kötelesség az *másodszor*: hogy a szép mesterségek a természet példája szerint, kiváltképp a *legvalóságosabb javakat*, melyektől a mi boldogságunk egyenesen függ, a szépségnek teljes erejével úgy felfegyverkeztessék, hogy azoknak kedvelésére ellentállhatatlanul ragadtassunk. *Cicero* azt látszik *I. 1. de Officiis* kívánni, hogy fia elejébe az erkölcsi tökéletességnek képét *látható formában* állíthatná; bizonyosan elhitetvén magával, hogy így ő abba kimondhatatlan indulatossággal beléseretne. Ezt a fontos szolgálatot nekünk a szép mesterségek valójában megtehetik. Az *igazság* és az erkölcsi *tökéletesség*, úgymint az embernek legszükségesebb javai, szintén a legfontosabb tárgyak is, melyeknek legbájosabb erővel való felfegyverkeztetéséről szorgalmatoskodni a szép mesterségeknek kiváltképpen való tisztí kötelességek.

De még abban is kötelesek *elvégre* az ő nagy mesterjeket, a természetet követni, hogy minden ártalmas állapotokat oly formákba öltöztessenek, melyek azokat hathatósan megutáltassák velünk. A gonosztságot, a szarvas bűnöket és mindent, ami az erkölcsi embereknek ártalmára lehet, oly érzékeny formákban kell nekik előnkbe állítaniok, melyek figyelmetességünket ugyan felgerjesszék, de úgy, hogy minekutána azokat jól szemünkbe vettük, örökre megutáljuk. Ezzel a fortéllyal a természet igen helyesen él. Ki tartóztathatja meg közülünk magát, hogy a gonosztságnak jeleivel megbélyegezett *fizionomiát* szinte oly nyomozó figyelmetességgel meg ne vizsgálja, mint aminéművel magát a szépséget nézni szoktuk? A földi mesterek tanítója, a természet azt akarja ezzel, hogy szemünket a rosszról el ne fordítsuk előbb, hanem csak minekutána bennünk a teljes utalást felgerjesztette.

Ezekben a jegyzésekben fekszik minden, amit a szép mesterségeknek mivoltokról, céljokról és mirevalóságokról mondhatunk. Az ő *mivoltok*, avagy belső bélyegjek és természet szerint való hivataljok az, hogy képzelésünk tárgyainak *esztetikabéli*, vagyis oly érzékeny erőt adjanak, mely bennünket megillessen. Legfőbb és legközelebb való *céljok* a szíveknek hathatós illete. A *haszon* pedig, mely ha velek helyesen

élünk, belőlek származni szokott, egyáltalában a léleknek és a szívnek kipallérozásából s megneumesítéséből áll. Az elsőt még itt egy kevesse megvilágosítjuk; a két utolsóról pedig majd a következő cikkelyekben értekezünk.

Hogy a szép mesterségeknek *mivoltok* az érzékeny erőnek, avagy az eszhetikabéli tökéletességnek a képzelésbéli tárgyakkal való közléséből áll, kitetszik akármelyik mesterséges műdarabból, mely ezt a nevet megérdemli. Mi által lesz a beszéd poézisbéli költeménnyé, vagy az embernek járása tánccá? Mikor érdemli meg valamely festés, hogy képnek, vagy valamely szerszám tartós pengése, hogy muzsikabéli darabnak neveztessek? Miképp lesz a ház az építőmesterségnek műdarabjává? Mindezeket bizonyára csak akkor esmérük magok saját míveiknek a szép mesterségek, ha a mesterektől kidolgoztatván, *érzékeny kellemetességek* által képzelésünket magokra édesítik. A történetíró a megesett dolgot úgy beszéli el, amint igazán megtörtént; a poéta pedig úgy, amint gondolja, hogy szándéka szerint a szívet leghathatósabban megillesheti. A közönséges rajzoló úgy teszi szemünk elejébe a látható tárgyat, amint magában vagy; a képíró pedig úgy, amint külső érzékenységinket legerősebben megérdeklí. Míg a közönséges ember a benne fellobbanó indulatot minden megfontolás nélkül való járása vagy ugrása és tagjainak vonogatásai által mutatja ki; addig a táncos ennek a járásnak, ugrásnak és tagvonogatásnak szépséget és rendet ad. A szép mesterségeknek megírt mivoltokról tehát nem kételkedhetünk. Lássuk mármost azoknak legfőbb céljokat.

A SZÉP MESTERSÉGEKNEK CÉLJOK ÉS LEGFŐBB HASZNOK

Szinte oly bizonyos az is, hogy a szép mesterségeknek *legközelebb való céljok* a szíveknek hathatós illete. Meg nem elégszenek ők azzal, hogy azt, amit előnkbe terjesztenek, megértsük, és könnyen megfogjuk; hanem azon vagnak kiváltképpen, hogy az előnkbe állított tárgyak által a lelkünk és szívünk mozdulásba hozattassék. Mire nézve, úgy állítják azokat előnkbe, amint érzékenységeinknek és képzelésünknek leginkább tetszenek. Még akkor is, mikor szívünkbe fájdalmas töviseket akarnak eresztetni, a fülnek az ékes hangzással és

harmóniával, a szemnek pedig a szép formákkal, a világosság-
nak és az árnyéknak kellemetes változtatásával s a színeknek
ragyogásával hízkelnek. Mosolyognak még akkor is, mikor
szívünket keserűséggel akarják megtölteni. Így ők, míg minket
arra kényszerítenek, hogy magunkat az előállított tárgyak
érdekléseinek egészen odaengedjük, lelkünknek valamennyi
tehetségeit annál könnyebben meghódítják. – Valóságos szí-
rének ők, kiknek énekétől ellentállhatatlanul elragadtatunk.

De a szíveknek efféle meghódítása csak egy más, *távolabb
való és felségesebb célnak* elérésére szolgál, melyhez egyéb-
képpen nem juthatunk, hanem ha a szép mesterségeknek bá-
joló erejével helyesen élünk. E felségeseb célra való intézés
nélkül a műszak csak veszedelmes csábítók volnának. Kicsoda
kételkedhetik csak egy szempillantásig is, hogy a természet
az érzékeny kellemetességnek elfogadására való tehetséget
lelkünknek nem egy más felségeseb szándékból adta legyen,
hanem csak egyedül azért, hogy bennünket az efféle kelle-
metességben való rendetlen gyönyörködésre edesítsen, és
érzékenységinknek az illetén hiú kedvezésekkel hízkeljék?
Ha senki sem merészli azt állítani, hogy a természet a fájda-
lom érzésére való tehetséget csak egyedül azért adta legyen
nékünk, hogy bennünket kínozzon: ki hitesse el magával,
hogy a kellemetesnek érzésére való tehetség ellenben csak a
múlandó csiklandást tárgyazza? Csak a gyenge fejűek nem
veszik észre, hogy az egész természetben a tökéletességre és
tehetőségre céloz minden. Úgyszinte csak a könnyen gondol-
kodó mesterek hitethetik el magokkal, hogy hivataljoknak
megfeleltek, ha talán a léleknek tehetségeit kellemetes képek
által, minden felségeseb cél nélkül felingerlették.

Feljegyeztük már előbb, ami anélkül is világos, mire for-
dítsa a természet a szépnek kellemetességeit. Jelei ezek min-
denütt és mintegy edesgető horgai a jónak. Így a szép mester-
ségeknek is az érzékeny kellemetességekkel arra kell élniük,
hogy azok által figyelmetességünket a jóra vonják, és hogy
bennünket ennek szeretetére felgerjesszenek. Ez az ő *távo-
labb való, de legfelségesebb céljok*; és csak ebben a tekintetben
fontosak ők az emberi nemzetnek; csak így érdemlik meg,
hogy a bölcsektől és az országló fejedelmektől dajkáltassanak:
mivel így a bölcs politikának szorgalmatossága által az
emberek boldogításának legjelesebb eszközeivé lehetnek.

Tegyük fel, hogy a szép mesterségek abban a tökéletességben, melyre alkalmasok, valamelyik nemzetnél közönségesek lettek; és vizsgáljuk meg elvégre azokat a különböző *hasznokat*, melyek belőlök erre a nemzetre származni fognak. Valamit az ember az ilyen tartományban lát vagy hall, az a szépségnek és a kellemetességnek bélyegeit mind magán viseli. Itt az embereknek lakóhelyei, az ő házaik; amivel élnek, ami körülöttük vagon; és kiváltképp amaz elkerülhetetlenül szükséges és olyannyira csudálatos eszköz, mellyel az ő gondolatjaikat és hajlandóságait másokkal közlik, a nyelv: a jó ízlésnek és az elmének szorgalmatos munkálkodása által mind szép, mind tökéletes. Semmit nem láthat a szem, semmit nem hallhat a fül, hogy egyszersmind a belső érzékenységek is a rendnek, a tökéletességnek és az illendőnek érdekléseitől meg ne illetődjenek. Mindenik tárgy az olyan állapotoknak vizsgálására ingerli a lelket, melyek által kipaléoztatik, megnemesíttetik; míg azalatt a kellemetes érzések, melyek mindenik tárgytól felébresztetnek, a szívnek minden rejtekeit egy bizonyos nemes érzékenységgel egészen betöltik s elfoglalják. Amit a Földnek legkiesebb vidékiben a természet végbevisz, azt cselekszik a szép mesterségek ott, ahol meg nem romlott sugárokkal tündöklenek. Az olyan emberben, akinek lelke és szíve a megírt mód szerint a tökéletességnek mindenféle neveitől szünet nélkül illetetik, a lelki tehetségek szükségképpen kifejtődnek, és egyenként ki is palléoztatnak; a természet szerint való nyers embernek ostobasága és érzéketlensége kipárolog lassanként belőle; és egy olyan állatból, mely talán nem különben vad volt, mint akármely egyéb erdei állat, valóságos ember formáltatik, akinek lelke számtalan kellemetességekkel bír, és gondolkozása módja által valamennyi embertársaitól szeretetet érdemel.

Amely kevesen vagnak, akik általlátnák és megismernék, oly tagadhatatlanul igaz, hogy az ember az ő belső formálásának legfontosabb részét a szép mesterségeknek köszönheti. Ha egyrésztől azt az észet és merészséget csudálom, mellyel a régi *cynikusok* egy olyan népnek közepette, mely a szép mesterségekkel való visszaélés által a puhaságba és mértékletlen pompába merült volt, a nyers természetnek eredeti állapotjára visszatérni igyekeztenek: másrésztől az ő háladatlanságok, mellyel a szép mesterségeket oly alávalóképpen illették, egész

haragomat felgerjeszti. Honnan vetted, Diogenes, azt a finom elmésséget, mellyel polgártársaidnak esztelenségeit oly élesen megcsúfoltad? Honnan támadott benned az az érzésképi sikeres tehetség, mely veled az esztelenségeket, ha mindjárt a bölcsességnek formájába voltak is rejtve, oly elevenen megérezte? Miképp hitethetted el magaddal, hogy Athénásban vagy Korinthusban a nyers és bárdolatlan természetre egészen visszatérhess? Nem nyilvánvaló lehetetlenség-e, hogy egy olyan tartományban *czynikus* légy, ahol a szép mesterségek az ő egész erejeket kiterjesztették? Előbb egy italt kellett volna [v]jenned Lethe vizéből, mely szívedben a szép mesterségeknek minden érdekléseit és nyomdokait eltörölje: de azután a görögök között többé nem élhetél volna, hanem hordódat a szittyai népeknek legkisebb és legalábbvaló csoportjához kellett volna hempelygetned, hogy ott magadnak egy olyan lakóhelyet találj, melyben állományaid szerint élhess és gondolkodhassál. És te, jobb Diogenes az újabb görögök között, tiszteletre és csudálkozásra méltó Rousseau! Ha előbb a műzáknek mindent visszaadtál volna, amivel nékik tartoztál, minekelőtte őellenek nyilvánvaló panaszodat megtetted; ez a te vádolásod bizonyára senkit meg nem illetett volna. A te egyébaránt nagy szíved nem érzette, vagy legalább nem akarta megvallani, mennyivel tartozzál azoknak, akiket hazádból számkivetni akartál.

A szép mesterségeknek legközelebb való céljok tehát *a szíveknek hathatós illetéséből*; távolabb való céljok abból, hogy ezen illetések által bennünket a jónak szeretetére gerjeszzenek; a legfőbb haszon pedig, mely belőlök származik, *a léleknek pallérozásából és a szívnek nemesítéséből* áll. – Lássuk mármost különöbben azokat a hasznokat, melyek a szép mesterségekből a polgári társaságokra származhatnak.

[...]

ISMERETLEN FORDÍTÓ

MICSODA HASONLATOSSÁG LÉGYEN AZ ÉKESENSZÓLÁS ÉS A FESTÉS KÖZÖTT

(1792)

Hogy valaki az ékesen szólásban szerencsés légyen, annak mind az elmével, mind a szívvel beszélni kell. Hogy pedig ezen célját elérhesse, igen elevenen kell beszélgetni a képzelődéssel, mert ezáltal csúsznak bé a képzelődésbe azok a hirtelen való és mély benyomások, melyek bennünket nemcsak elfoglalnak, hanem egészen megindítanak. Ha valaki a hallgatóknak voksaikat el akarja nyerni, legelőször is az ő képzelődéseiket tegye maga barátjaivá, ha egyszer ezt megnyerte, úgy az ő elméjük és szíveik nem sokáig állnak néki ellent, mert nagyrészt az emberek nem gondolkoznak és nem ítélnék másképpen, hanem csak az ő képzelődések után. Szintolyan szüksége van tehát az orátornak, mint a poétának arra, hogy ő fessen, mert a festés az a nyelv, melyen beszélhetünk a képzelődéssel. Az orátornak, valamint a poétának mindazokat festeni kell, valamelyeket mond. A különbség köztök csak az, hogy másképpen fogják a festőpemecset, nem egyformán alkalmaztatják a színeket, és különböző célokat s előzményeket téznek fel magoknak.

A poésis megelégszik azzal, hogy úgy festhet, hogy az ő munkája kedvet talál, és megindítja az olvasókat, az ékesen szólásnak pedig okoskodni kell, hogy a hallgatókat meggyőzhesse, s előbbi vélekedéseiből kimozdíthassa. De még az ő okoskodásaiban is festeni kell néki, valamennyire csak lehet, mert így kerüli el a beszédben való ösztövérséget s következképpen az unalmat, mely az ilyen sovány, száraz és minden hús nélkül való okoskodásokat követni szokta. De miben áll tehát az orátorban az a szükséges talantom, amellyel ő festhet? Gyakorta egy igécske, egy helyes hasonlatosság, egy szerencsés alkalmaztatás, egy elmés célozás egész képeket terjeszt szemünk elébe: az ilyen kifejezéseket kell nekünk elővonnunk még a legközönségesebb okoskodásokban is.

Ha igaz az, hogy az a poéta, aki egyszersmind nem festő is, nem érdemli a poéta nevet, szintolyan igaz, hogy az az orátor, akinek nincs a festésre való tálentoma, nem egyéb, hanem egy hideg és melegség nélkül való okoskodó. Ez az a tálentom, mely a több tehetségeket lelkesíti s felemeli; ez a többeknek híjjokat is kipótolja, de ennek híjánosságát semmi is helyre nem hozhatja. Haszontalan lenne az, hogy valamely orátor a maga beszédének minden részeit díszesen egyesítené. Feltaláltathatnék is bátor benne a célnak helyes volta, az erősségeknek nyomósságok, az okoskodásnak ereje, a stylusnak szépsége és a gondolkodásnak elevensége, de ha mindezekhez nem ragaszt még némely igaz, eleven és magasságos képeket, sohasem löheti bé a hallgatóknak lelkeikbe azokat a diadalmaskodó nyilakat s azt az igézetnek nemét, mely az érzékenységeknek kötelességeiket mintegy felfüggeszti, s elfelejteti a hallgatókkal azt, hol vagynak és kicsoda beszél velek, hogy egyedül a hallott dolgok körül foglalatoskodjanak.

De igen visszaélnének ezzel a regulával azok, akik az ő beszédeket egy festett képekkel megrakatott szobához hasonlónak tennék. Az ilyen beszéd szükségességgel kedvetlen lenne mindenek előtt, úgy, mint amelyből az erőszak és a munkás szépítés minden sorban kitetszene. Az ékesen szólásban, valamint a muzsikában, néminémű pihenést kell engedni a hallgatóknak. Aki minden szóban ragyogni akar, sohasem ragyog az, még a legszebb dolgokban is szükséges az, hogy azok mértékre vétetessenek. Valamely orátornak csak az a célja a beszédben, hogy a hallgatóknak szeméiket magára fordítsa, eltéveszti a célt; valamit így nyér, leginkább csak abból áll, hogy a hallgatók azt mondják, hogy nagy elmével bír, amely éppen nem elégséges jutalom egy olyan embernek, aki a hazának vagy eklézsiának ügyét folytatja.

Valamint egyebekben, úgy ebben is követni kell a híres orátorokat. Ezeknél alig meri magát az elmesség kimutatni, vagy ha kimutatja magát, mintegy hírek és akaratjok nélkül esik az. Legalább az elmés vonások mindenkor illendő helyen vagynak az ő munkájokban, és sohasem látszik úgy, mintha nagy munkával kerestettek volna. Ezek a nagy emberek, akik nekünk mustrául és például adattattak, amikor az elmét gyönyörködtetik, ugyanakkor a lelket is felemelik, azért, mert az ő beszédek meg-megannyi kellemetes festések, noha úgy látszik, hogy nem volt az a céljuk, hogy fessenek. Az ő melegséggel s erővel teljes beszédjekben mindenütt kitetszik egy nagy mesternek

festőpemecse s bátor keze, amely mindenkor a fő célra törekszik. Attól lehetne félni, hogy valamely hosszas beszéddel a hallgatóknak figyelmetességek meg ne csüggedjen, szükség tehát azt ottan-ottan elmés és eleven vonásokkal felébreszteni. Számosan találtak ilyenek Ciceróban és a leghíresebb orátorokban.

Különben könnyű általlátni, hogy a régulákhoz való szoros ragaszkodás csak a rendes és középszerű elmékre tartozik, melyeknek szüksége vagon vezérre, minthogy új útnak törésére alkalmatlanok. Ami az eredeti és teremtő elméket illeti, olyanok azok a tudományos világban, mint az országoknak hódolója a politikában: törvényeket szabnak ők, és senkitől törvényt nem vésznek. Az ő tulajdon elmésségek az ő vezérjek, amelynek sebes futása többet ér, mintsem a mesterségnek mértékre vett lépése. Amikor az ő képzelődéseknek elevenségétől húzattatnak, úgy látszik, mintha valamely hirtelen való ihletés ragadta volna meg őket. Ezen elragadtatásnak nemében feláldozzák a kifejezésnek módját a gondolatnak s a régulákat a magasságos ideáknak, és néminéműképpen egy új rendjét csinálják a különös elméknek. Az ilyeneknek munkáikban s azoknak figyelmetes olvasások után kell tanulni a mesterségnek réguláit. Demosthenesnek egy beszéde vagy oratiója jobban megemérettel velünk a szép ékesen szólást, mintsem hűz munkák, melyek a rhetoricának réguláiról írtattak. Ezeknek a nagy orátoroknak figyelmetes olvasások által észrevehetetlenül megszokjuk, hogy mint ők, úgy mi is nemesen gondolkozunk, szólunk és írunk. A képzelődés a nemesül előadattott nagy dolgok által tápláltatván, nem tapasztalja többé, mikor valamit kezd írni, azt a sovány meddőséget, amely semmit sem ad előnkbe, vagy ha valamit ad is, csak igen közönségest. Ekképpen mintegy természetünké válik az a boldog szokás, hogy könnyen dolgozunk, minthogy magunkban feltaláljuk a gondolatoknak, kifejezéseknek s képeknek bőségeket, melyekkel magunkat észrevehetetlenül meggazdagítottuk. Senkit különösen le nem másolunk s nem majmolunk, hanem csak a nagy mesterek után festegetünk. Ónálok vesszük, melyekkel őket utolérhessük; tőlök kölcsönözzük a vonásokat, a festésnek módját és a színeket, de azért mégis eredeti írók vagyunk. Egyszóval ez a figyelmetes olvasás szintolyan az elmére nézve, mint a jó nedvességű s egészséges eledel a testre nézve: *ez ad annak életet, erőt, kövérséget és jó színt.*

KULTSÁR ISTVÁN

(1760–1828)

TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK

(1794)

AZ OLVASÓHOZ

Midőn ezen levelek kiadását magamban eltökélém, a magyar történetek gyarapítására igyekeztem. Nem is kételkedem, hogy célomnak meg ne feleljen iparkodásom. Több magyar uraknak emlékezetes dolgai bőven s hitelesen fel vannak itt jegyezve. Nevezet szerént emlékeznek a levelek Rákóczi Ferenc fejedelemről, Rákóczi József- és Györgyről, az ő fiairól, Gróf Bercsényi, Eszterházi, Csáki, Forgács, B. Zay – Pápai, Márjási, Zsibrik stb. urakról, kiknek bujdosó állapotja nem csak az ő nemzetségeikre nézve, hanem a hazára nézve is érdemes a vizsgálásra.

De az ő történeteik megvilágosítására szükséges előbb némely körülműllásokra figyelmeznünk. Tudniillik I. Leopold császár alatt sok főrendű magyarok eltökélék magokban, hogy a császár ellen feltámadnának, és 1700-ban ezen támadás vezérljévé II. Rákóczi Ferencet, Zsigmond, I. és II. György erdélyi fejedelmek unokáját választották. (*Palma Not. Rer. Hung.* Edit. III. T. III. pag. 386–441.) Ez 1674-ben Szent Mihály havának 4. napján Zemplén vármegyei Borfi nevű helyben született. Atyja I. Ferenc, fejedelem. Anyja Zrínyi Ilona vala.

I. Rákóczi Ferenc a Zrínyi-, Frangepán-, Nádasdi- és Trattenbach-hal való szövetsége miatt halálra ítéltetett volna, de az anyja, Báthori Zsófia néki kegyelmet nyervén, Munkácson 1677-ben magános életben meghalt. (*Joseph. Benkő Transilvania* Tom. I. L. IV. pag. 288.) Zrínyi Ilona, a megöletett Zrínyi Péter leánya, férjének halála után második házasságra lépett. Tököli Imre, az új férje a török segítségével Erdélyi Fejedelemségre kapott ugyan, de Leopold császár erejének meg nem felelhetvén, feleségével együtt Törökországba költözött, ahol 1703–1705

táján mindketten meghaláloztak. (*Merkwürdige Geschichte des Lebens des Grafen Emerich von Tököly*. Berlin 1793.)

II. Rákóczi Ferenc az összeszövetkezett rendek vezérlését 1703-ban oly szerencsésen kezdte, hogy az ország nagyobb részét hamarjában meghódította. Haszontalan volt mind Leopold, mind József császárnak ezen támadás lecsendesítésére fordított iparkodása. Sőt magának Rákóczinak igyekezete sem volt elegendő a tűznek eloltására, míglen a táborzó hadnak rendetlensége, és a vezérek tudatlansága miatt meg nem fordult vala a szerencse. (*Histoire des Revolutions de Hongrie*. Tom. II. *a la Haye*.) Látván azért sokan a rendek közül egyrésztől a veszedelmek napról napra való nevedekését; más részről I. József császár kegyes ajánlásait szívökre vévén, Szatmárott Gróf Pálfi János és Károlyi Sándor közbenjárására 1711-ben békességet kötöttek. Ezen békesség cikkelyeit Rákóczi vagy gyanúságtól vagy reménységtől viseltetvén el nem fogadta, hanem József és György fiait a császár keze alatt hagyván, maga Lengyelországba, onnét Franciába, végre pedig a Török Birodalomba költözött, s így a levelekben említett urakkal együtt magamagát számkivetette.

Társai között legnevezetesebb volt gróf Bercsényi Miklós, Ung vármegyének örökös főispánja, aki az egész háborúság alatt Rákóczinak fő tanácsadója és holtig elválhatatlan lelki barátja volt. Ez a gróf Druget és Csáki házból való két felesége után harmadszor Törökországban házasodott, nemes Köszegi Zsuzsannát vévén feleségül. (*MSS. Memoires du Comte Bercsényi*.) Az első grófnétől maradt László nevű fia, Franciaországban egy magyar lovassereget állított. És ennek a fia az a nagyméltóságú Gróf Bercsényi Antal, aki a zenebonáktól távozván, most Bécsben keresett nyugodalmat.

Rákóczi fiai is kiszabadultak idővel a császár hatalmából. György ugyan előbb, aki Párisban minden emlékezet nélkül meghala; József pedig később, aki az atyja halála után a Portára hívattatván Károly császár ellen nagy pompával Erdélyi Fejedelemnek és Magyarország vezérének nevezetett (*La Storia dell' anno 1738*. pag. 20–31.) De hamar elmúlt ez a pünkösdi királysága; mert nemcsak a római császár tilalma, hanem a pápa átka által is, melyet Atsádi veszprémi püspök ugyan ki nem hirdettetett, tőle a magyarok mindnyájan elidegenítettek.

A főurakon kívül sok házi tisztek és cselédek is költöztek ki. Mikes Kelemen is, aki Erdélyt s hazáját, Zágoty többször emlegeti, Rákóczi Ferencnek udvari tisztje, kamarása vala (*Memoires du Prince François Rakoczi*). Rákóczi József, Csáki és Zay halála után a magyarok előljárójává lett. De kevés ideig viselhetette tisztségét; mert Tót Ferenc generális bizonyítása szerint már 1762-ben, az ő halála után az egész bujdosó társaság eloszlott. Ez a bizonyítás annál hitelesebb, mivel az említett generális úr, Tót Andrásnak, Bercsényi tisztjének fia, akkor már mint francia pattantyús hadnagy Konstantinápolyban volt, most pedig a királyhoz való hűségétől viseltetvén, Franciából kijött, és tavaly Szent Mihály havának 22. napján Tartsán, N. Vas vármegyében hatvankét esztendőskorában meghalt.

Vedd azért szívesen, kedves Olvasó, Mikesnek ily, bizonyos tanúnak a levelekbe elhintett s a nényéhez Konstantinápolyba intézett tudósításait, melyek bizonyára egy magyarhoz képest méltók az ismeretre. De ha a magyar történetekben nem gyönyörködnél is; gyönyörködhetsz az egyházi és polgári török szokásoknak leírásában; gyönyörködhetsz a régi és újabb történetekből szedett mulatságos példákban; gyönyörködhetsz a vidám szívnek és friss elmének barátságos nyájaskodásában és abban a szép s értelmes magyarságban, mellyel a különféle dolgokat oly kellemetesen kifejezte a szerző, hogy az ő leveleit ki-ki érdemeseknek tarthatja a kiadásra.

Írtam Szombathelyen N. Vas vármegyében Böjtelő havának 18. napján. 1794.

JOHANN NEPOMUK SCHAUFF

(1757–1827)

ÁLTALÁNOS FOGALMAK A MŰVÉSZETEKRŐL ÉS A MŰVÉSZEKRŐL A KÉPZŐMŰVÉSZETEKRE ALKALMAZVA

(1794)

ELŐSZÓ

A tapasztalat azt mondatja velem, hogy az embereknek többnyire homályos fogalmaik vannak a művészetekről és a művészekről, s hogy ez a körülmény nagyban visszafogja azok támogatását. Néhány lapon megpróbáltam összefüggő áttekintést készíteni a témában, amennyire ezt kutatási beállítottságom és korlátozott tapasztalataim engedték. Bár ezt a tervezetet egyből több évre félretettem, és némely dolgokat abban megjobbítottam, mégis úgy találom, hogy korlátozott nyelvismeretemmel nem tudtam olyan tökéletesen kifejezni fogalmaimat, miként azt kívántam volna.

Mivel a tárgy sok nemzet számára oly nagy jelentőséggel bír, szükségesnek tűnik, hogy értő és elfogulatlan emberbarátok ellenőrizzék és javítsák a téma feldolgozását, mígnem valaki valahol egy elfogadható tervezetet le nem tesz az asztalra. Ezért is adom át a következő alapelveket a téma minden ismerőjének és tudós felebarátaimnak, hogy munkámat a legszigorúbban ítéljék meg. Csak annyit kérek, hogy ezeket a még fejlődésben lévő virágokat pillangók ne szennyezzék be, s ne játsszák el pompájukat.

Sok embernek, különösen maguknak a művészeknek kívántam művemmel szolgálatot tenni, hogy gyakorlati készségeik mellett létük végcélját és a közjó előmozdításának eszközeit is tanulmányozzák, s ténykedésükkel megszerezhessék az emberiség tiszteletét és hálás emlékezését.

1794. június 22. napján.

A MŰVÉSZETEKRŐL ÉS A MŰVÉSZEKRŐL ÁLTALÁBAN

1.

A tökéletességek ábrázolásának képességét művészetnek hívják.

Az elgondolás tökéletességét nagyszerű teljesítménynek nevezik.

A kivitelezés tökéletességét pedig mesterműnek.

1. Ha a készségek a lélek tulajdonságai, az ábrázolt tökéletességeket pedig a lélek megérzi, akkor a csupán a bensőben ható tökéletességeket *szellemi művészeteknek* nevezük. Ilyen például a költészet és egyebek.
2. Ha a készségek a lélek és a test tulajdonságai, a tökéletességek pedig szemmel láthatóak maradnak, akkor az érzékszerveink számára érzékelhetően bemutatott tökéletességeket *képzőművészeteknek* nevezük. Ilyen például a festészet és egyebek.
3. Ha a tökéletességek csak átmenetileg észlelhetők érzékszerveink által, akkor az érzékekre megindítólag ható tökéletességeket *kellemes művészeteknek* nevezük. Ilyen például a zene, a színjátszás és egyebek.
4. Ha a készségek a dolgok előre eltervezett hatások érdekében megvalósított elrendezésében és irányításában nyilvánulnak meg, akkor a tökéletesen ható elrendezéseket *hatásművészeteknek* nevezük. Ilyen például a mozgásművészet, a hadművészet és egyebek. Ezeket a művészeteket *szép, nagy, szabad művészeteknek* is hívják.
5. Ha a készségek legfőképpen a megfigyelésből fakadó előírásokban vagy meglévő formák megfelelő alkalmazásában állnak, akkor a csupán külsőleg megnyilvánuló tökéletességeket *szabálművészeteknek* nevezünk. A tökéletes munkát mesterségnek, a tökéletlent kontárságnak hívják.
6. A megtévesztő és mihaszna jártasságokat *szemfényvesztő művészeteknek* nevezük.

2.

Műalkotások olyan emberek kellemes és rendkívüli érzéseinek hatására jönnek létre, akik – élénk szellem birtokában – nagy képességekre tettek szert. Ezeket az embereket nevezük *művészeknek*.

3.

A művészetek legjelesebb és legnemesebb hatása: az emberek művelése.

A művészetek virágzása a művészek sokaságától és tevékenységétől függ.

A műalkotások benyomást tesznek a figyelmes vagy szemlélődő személy kedélyére, az ismétlődő benyomások pedig érzelmeket ébresztenek. Ha ehhez még az ilyen remekművek némi ismerete is társul, akkor máris megszületik a tökéletességre való törekvés: műkedvelők és műértők támadnak, ezt követi a jó ízlés terjesztése is, ami hasznos következményekkel jár.

A művészetek ily módon mozdítják elő az országok jólétét és a nemzetek képzsését.

4.

Mivel a művészek legkiválóbb gyakorlati ismereteiket a természet műveiből meríthetik, kultúrájuktól az alapos és hasznos tudományosság elterjedése várható. Sok mechanikus mű és foglalkozás is nagyobb tökéletességre vihető a művészek iránymutatása mellett.

A művészek azt a hazát szolgálják, amelyben laknak, még akkor is, ha ott semmiféle meghatározott vagy fizetéssel járó hivatalt sem töltenek be. A béke ugyanis boldogulásuk, gyarapodásuk alapja.

5.

A művészek teste és lelke kifinomult érzékenység, amiből természetesen következik, hogy működési körüket méltányos módon illik kezelni.

A szabálművészek körében akár a pusztán fizetés is lehet tevékenységük hajtóereje; nagy művészeknél azonban a díjazás befolyást gyakorolhat a szellemre.

A megbecsülés minden bizonnyal hatékony eszköznek számít a művészeknél (a szükséges ellátás mellett) – még akkor is, ha a művészek a jó és a valódi voltaképpeni értékét felismerik, legalábbis ezt a tanulságot lehet levonni a tapasztalatokból: ebben az érzékelhető világban cím és rang határozza meg a hatások körülményeit.

6.

A művészek társadalmi helyzetét vagy érdemeit mintegy a természetben találjuk megalapozva, ez pedig nemes bánásmódot igényel.

A nemesség köreibe való bekerülés nemes lendületet ad a művész szellemének, és hasznossá teszi a képzett férfiak tapasztalatait a társadalom számára. A művészek erkölcsisége környezetük nyomán alakul ki. (Kivétel persze minden szabály alól van, és minden társadalmi rendnél elképzelhető.)

Az is szükségesnek látszik, hogy a művészek minden helyet és társadalmi rendet megismerjenek a gyakorlatban.

7.

Néhány városban olyan kedvező viszonyok uralkodnak, hogy azok önmagukban is támogatják a művészeteket, a művészeket pedig mindig magukhoz vonzzák. Ezzel az előnyös tulajdonsággal általában a nagy uralkodók lakta városok rendelkeznek; némely birodalomban ellenben csak egy alapos és módszeres alkotmány tudja megteremteni és fenntartani a művészetek jólétét.

Minden birodalomnak megbecsülést és hasznot hoz, ha művészek tartózkodnak területén, és csak kevés helyen tapasztalunk hébe-hóba ezzel ellentétes esetet.

A jobbra fordulás vagy támogatás legtávolabbi valószínűsége sokszor egy egész életen át megmaradó törekvést tart fenn, az ezek iránti reménytelenség állapota azonban szinte elviselhetetlen. Egy valahol fennálló rendszer utánzása más körülmények között egészen ellentétes hatást válthat ki. Bár kimondottan előnyös fényes ígéretekkel idegen művészeket megnyerni, akik ösztönzőleg hatnak a hazai talentumokra, szélesebb körben pedig megkedveltethetik őket, mégsem szabad féltékenységet és rossz hangulatot ébreszteni, hiszen ezek csak tétlenséget szülnek.

8.

A művészek munkálkodását fel kell élnékíteni, különben a tanácsok és parancsok semmit sem fognak eredményezni.

Aki azt hiszi, hogy egy államban előnyökre formálhat igényt, annak szükséges ellátnia a hazával szembeni lényeges kötelezettségeit. Aki pedig az ország lakóinak művelődését nem kívánta előbbre vinni, az ellentmondásban állna minden egyes érdem végcéljával.

A KÉPZŐMŰVÉSZETEKRŐL

9.

Mivel a rajzművészet alapvetően a dolgok formájával foglalkozik, a képzőművészetek szülőanyjának nevezhetjük. Segítségével lehet művelni a legnemesebb érzékszervet, a szemet. Elvezet mindenféle test tökéletes felismeréséhez, általa egyértelműen elképzelhetővé válnak a jelen nem lévő dolgok, általában pedig fejlesztőleg hat a rendszeresség és a finomság kibontakozására.

A rajzművészet lényegében két fő irányzathból áll, tudniillik: a tárgyak tulajdonképpeni lerajzolásából, amelynek azok valójában, és azoknak a látványoknak a megrajzolásából, ahogyan a tárgyak bizonyos pillanatokban a szemünk előtt megjelennek.

Mivel a rajzolásban mindenkor alapvető fontosságú a tárgyak ismerete, ezért az oktatásba mindkét irányzatot be kellene vonni, ami támogatná a fogalmak helyes használatát és azok érthetőségét.

10.

Már régen felismerték, hogy a rajzoktatás fontos része a tökéletes nevelésnek, ennek az oktatásnak a gyakorlási módját azonban nem eléggé körültekintően határozták meg. Ennek a lényeges tárgynak a rendje többnyire nagyon céltalannak tűnik, mert a tankönyvek általában nem felelnek meg általános rendeltetésüknek.

A szokásban lévő rajzoktatás éles ellentétben áll az egyéb tudományok (tanulmányok) nyilvános oktatásának elfogadott rendszerével. A rajzoktatást összefüggő elvek szerint, sokkal tudományosabban kellene kezelni, amennyiben az a szándékunk, hogy a tanulóifjúság számára befogadhatóvá váljon, különösen azért, mert sok tanulmányi rendszer jelenlegi állapota szerint a praktikus rajzművészet szinte nélkülözhetőnek tűnik.

Általánosságban nem a festői szépségről beszélek, hanem arról az ügyességről vagy jártasságról, amely azért kell, hogy a tanuló helyesen és érthetően (még ha nem is ékesen) tudja bemutatni gondolatait, egy bemutatott dologról pedig helyes fogalmat tudjon alkotni.

Akinek veleszületett tehetsége vagy kedve és ideje van ennek megfelelő használatára, az egy jól szervezett intézményben tökéletesen kibontakoztathatja képességeit.

11.

Egy rajziskola berendezésének teljes egészében módszeres rendet kellene követnie. Az egymást követő tárgyak mindegyikét minden részletében alaposan be kellene mutatni, mert a tárgyak puszta szemlélése által is rengeteget lehet tanulni.

Mindenféle nemű és stílusú tárgyat fel kellene ott állítani, hogy az ifjak az ilyen munkák létéről tudomást szerezzenek, a tehetségek pedig a csábító tárgyak ösztönző hatása nyomán felbátorodhassanak és fejlődhessenek.

Lehetőség szerint egy teljes könyvtárat is létre kellene hozni, amelyben megtalálhatók a szükséges művek, hogy a tanulóknak általános rálátásuk legyen a művészetekre, és el-sajátíthassák azok művelésének módját.

12.

A nyilvános iskolák összekapcsolása nagyban elősegítené a szépművészetek fejlődését.

Minden nemzeti iskolában létre kellene hozni egy-egy osztályt a rajzolás művészetébe való bevezetéshez, ahol meghatározott óraszámban – az iskolai rend beosztása szerint – minden tanuló oktatásban részesülne.

Ebben az osztályban az alábbiak oktatására kerülhetne sor: milyen módon lehet bemutatni testszerű dolgokat, milyen szabályok szerint lehet ábrázolni szokványos tárgyakat, és általában milyen alapelvek nyomán lehet kialakítani a jó ízlés szabályait.

Célirányos tankönyvre is szükség van, hogy a diákok tanulmányozhassák a tárgyakat, és rendszeren ismételni tudják az ahhoz kapcsolódó ismereteket.

Még ha a tanulóknak nincs is tehetségük vagy különösebb kedvük ahhoz, hogy voltaképpen értelemben rajzokat készítsenek, akkor is igazi képzelőerővel ruházzuk fel őket, mert egy elmaszatolt rajz is lehet helyes és jó a maga módján.

Ebben az osztályban a tanulók bátorítására kisebb ösztöndíjakat kellene kiosztani, amelyekkel különösen a kiváló képességű gyerekeket lehetne támogatni.

A valódi művészek számára nem lenne megfelelő foglalkozás az oktatás ebben az osztályban. A még teljesen képzetlen tanulók ugyanis kifárasztanák és hatástalanná tennék a művész szellemét, ezzel szemben az ifjak ezáltal határozottan szélesíthetnék ismereteiket, különösen akkor, ha egy művész vezetné őket, mert így folyamatosan tevékenykednének, és felhívnák figyelmüket munkájuk értelmére.

Azok a tanulók, akiknek a tehetsége fejlődésnek indult, vagy akik gondos gyakorlással művészi képességeket bontakoztattak ki magukban, művészeti iskolába léphetnek.

13.

Kívánatos lenne, hogy minden gimnázium mellett működjön egyfajta művészeti iskola, amely berendezésének teljessége nyomán múzeumként szolgálna, és jó ízléssel készült műveket mutathatna be a tanulóiifjúságnak.

Ebben a művészeti iskolában olyan, fizetésben részesülő művészt kell alkalmazni, aki bár az illető közösség fenntartása érdekében szükséges vezetés alatt áll (egyébként azonban egy művész teljes szabadságával bír), tagja a művészetek nemzeti akadémiájának.

Ezekben a művészeti iskolákban részben a művészek meglegedettségének köszönhetően, részben a műértők és műkedvelők gyönyörködtetése révén gyorsan megszaporodnak majd a műalkotások.

A tanulók eltérő életkörülményei miatt ennek az iskolának állandóan nyitva kellene állnia.

Néhány, arányosan kiosztott ösztöndíjjal fel lehetne ébreszteni a tanulók buzgalmát, ennek köszönhetően pedig a művész teljesítménye is növekedne, hiszen valamelyest munkatársakat kapna maga mellé. Különösen az iparosmunkát kedvelő tanulók képezhetik ki magukat – támogatással – jó mechanikus vagy szabályművésszé, és belőlük válhatnak majd nagy művészek.

Ezek az ösztöndíjasok oktathatnának a nemzeti iskolákban működő rajzosztályokban, és láthatnák el a felügyeletet a művészeti iskolákban megtartott gyakorlati órákon. Így az ifjak támogatással és foglalkoztatással képezhetnék magukat, mert különben kilátások és előrelépési lehetőségek hiányában némelyek ígéretes képessége elfojtódna, és azt

jobbára eszességből kellene levezetni nagy noszogatások árán.

A városokban uralkodó viszonyok szerint (különösen arra való tekintettel, hogy itt-ott miként lehet megélni egy bizonyos összegű fizetésből) kellene az illetményeket és ösztöndíjakat megszabni, mert ezeken keresztül támogatásokra kerül sor, a művészeknek pedig különféle mértékű helyi ismertség jut osztályrészül.

Mivel több esetben csak a művészek ítélete alapján lehet döntést hozni, ezért az ő bevonásukat kötelezően írásba kellene foglalni.

14.

Az általános végcél egyhangú biztosítása, a különböző típusú művészeknek a hely követelményei szerinti elosztása és egyáltalán az ügyvezetés biztosítása érdekében szükség van egy igazgatóra, akinek a kötelezettségei az alábbiakban foglalhatók össze: a helyi adottságok és az alkalmazott művészek pontos ismerete, ez utóbbiak illendő módon történő serkentése, érdemeik támogatása és adott esetben a felmerülő panaszok orvoslása, az összhang létrehozásának elősegítése. Ajánlatos, hogy az igazgató az akadémiai tanács tagja legyen, és a tanulmányi ügyek irányítójaként teljes egyetértést kellene teremtenie.

Egy ilyen intézménynek köszönhetően a tehetségek az egész birodalomban fejlődnének, képzést kapnának és tökéletesedhetnének, amit aztán a képzőművészetek nemzeti akadémiájának támogatása követne.

15.

A művészetek akadémiájának megléte természetes kötelezettség az emberiséggel szemben, mert általa nemzetek művelésére kerülhet sor, a dolgok tökéletessége pedig az egész emberi nem gyönyörűségére szolgálna.

A művészetek akadémiájának létrehozásakor elsősorban a hely jellegzetességeit kell szem előtt tartani.

Mindazokat a birodalmakat és országokat, amelyeket egyetlen fejedelem irányít, együttesen, mint egy teljes monarchiát kell szemlélni. Mert miként minden adottság, törvény, uralkodási mód, jog vagy szabadság egy-egy vidékre jellemző,

úgy az uralkodó is középpont marad, akinek az udvarában összpontosul minden. Az uralkodó hatással van a hozzá legközelebb állókra, azok a következőkre, és ez így megy a legtávolabb lévőig; a támogatások ezzel ellentétesen csökkennek: minél távolabb kerülünk a mától, annál kisebbek lesznek.

A nemzetek különbözősége vagy egyéb körülmények miatt elkülönülő birodalmak mindegyikében szükséges lenne felállítani a művészetek nemzeti akadémiáját. Ez foglalkozhatna a magasabb fokú művészeti iskolákban folyó oktatással, és előmozdíthatná a hazai ízlés kultúrájának kifejlődését.

Az akadémián meghatározott számú tanárnak kellene tagsággal bírnia, de érdemes lenne tartalékolni bizonyos számú jutalomhelyet is az arra érdemes művészeknek, akik különleges stílusokban vagy művészi munkákban nyilvános oktatást kívánnának tartani diákjaiknak. Ez a *rendes* tárgyakat is érintené, ha azok nem csupán a rendes tanárok pusztá utánzásai, hanem a művész saját elveit és stílusait tükrözik, amelyek azonban nem fajulhatnak oktalansággá.

Mivel lényegében a készségről van szó, és nem a készség megszerzésének módjáról, minden művész magánoktatását megilletné – a nyilvános esetekben is – a teljes megbecsülés, mert a közintézmények célja az ittlét és az áttekintés szűk-ségessége, anélkül, hogy az általános tulajdönt meg akarnák rövidíteni.

Az akadémia igazgatóságának olyan férfiakból kellene állnia, akik nagyobb mértékű és megfelelő helyi ismertségre tettek szert a hazában.

A művészetek nemzeti akadémiájának kellene ellátnia a legfőbb gondnok szerepét is, s ennek az intézménynek kellene segítenie és irányítania a műkincsekkel való kereskedést, hogy naplopók és jövevények haszonlesése ne rontsa a közönség ízlését, azok szeszélyének a honi publikum ne legyen kiszolgáltatva, s ne fojthassák meg a hazaiak tevékenységét.

Annak érdekében, hogy a nemzeti akadémia, ezáltal pedig a művészek az egész birodalommal és egyáltalán a művészetek hatókörével együtt egymással kapcsolatban fennmaradhassanak, minden nemzeti akadémiának – saját viszonyainak függvényében – egy, kettő vagy három olyan taggal kellene rendelkeznie, akik tanácsadói szerepet töltenek be a művészetek szabad akadémiáján.

16.

A művészetek szabad akadémiaja csak az uralkodó székvárosában vagy az egész birodalom fővárosában állhat. A szabad akadémiaának tagja minden olyan nagy, szabad művész, aki kész magát az intézmény tagjának nyilvánítani, és azt ki is érdemli, emellett hajlandó megtartani saját elveinek szabadságát.

Ezen akadémia dolga lenne a művészetek támogatása általában, a műalkotások megítélése és a nemzeti akadémiaák életre keltése. A művészetek tekintetében az egész művelt világgal kapcsolatban állna, és köteles lenne figyelemmel követni és megbecsülni minden, mégoly szerény művész alkotásait.

A nemzeti akadémiaák legtanultabb és legérdemesebb tagjaiból, valamint a megbízott tanácsadókból kellene összeállnia egy nagy akadémiai tanácsnak, amely bizonyos gyűlések alkalmával minden akadémiai tagnak szabad belépést tenne lehetővé, és minden alaposan megindokolt véleményt figyelembe venne.

A rendelkezésre álló pénzalap és a bevételek arányában különféle jutalmakkal, pénzdíjakkal, fizetéssel vagy azzal nem járó rangokkal, fokozatokkal és tiszteletbeli állásokkal lehetne megjutalmazni a szorgos buzgalmat és a valós érdemeket.

A fejlődés rendkívüli mértékben megnőne, ha egy jól összeállított alkotmány meg tudná nyerni a nemesség meglévő hajlamát a gyakorlati közreműködésre az emberiség tökéletesítésében.

(Verók Attila fordítása)

SZERDAHELY GYÖRGY ALAJOS –
SZÉP JÁNOS
(1740–1808; 1767–1834)

AESTHETIKA AVAGY A JÓ ÍZLÉSNEK A SZÉPSÉG
FILOZÓFIÁJÁBÓL FEJTEGETETT TUDOMÁNYA
(1794)

ELSŐ FEJEZET
MI A SZÉP?

1. § A szépnak esmérése szükséges

Felette szükséges a szépnak esmérése. Ugyanis mi módon érthetjük meg, mely beszéd legyen helyesen összeszerkesztve, mely nem, vagy mely cselekedet szép, vagy nem, ha mi legyen a *szép*, nem tudjuk. Ciceró és Plátó ugyanoly hiszemben valának, mintha a *szépségnek* elmei képe vé-
lünk született volna; mely ha igaz volna, mindig egyformán kellene néki lenni mindenekben, ki nem tudja pedig, mely különbéle ítélet legyen a szépről? Azon egy dolog ez előtt szép, amaz előtt rút; idő jártával azonegy embernek megváltozván érző műszerei, ami előbb tetszett, már nem kedves, ismét visszállt szerrel most gyönyörködik abban, amin előbb nem kapott.

2. § Súlyos kérdés, mi legyen a szép?

A *szépségnek* kiváltképét adni sok bölcsek hasztalanul mesterkedtek. Gyakran történik vélünk, ami a tudatlanokkal, kik midőn jó beszédeket és verseket olvasnak, azoknak szerzőjüket dicsérik, nem értik pedig mitől indíttatván javallják; mivel nem tudhatják, hol legyen, mi legyen, és miképp készítetett, ami őket gyönyörködteti. Vannak mostanság sok filozófusok, kik a szépnak eredetét és természetét fejtegetni akarván, magyarázataikkal és körülírásaikkal inkább meghomályosítják. Ilyen Plátó, midőn Hippías és

Szokrates között a *szépről* beszédet tart. Embereknek a szépről vélekedések oly sokféle, mint ábrázatok, formájuk és elméjük.

MÁSODIK FEJEZET

A SZÉPSÉG FEJTEGETÉSÉNEK AKADÁLYI

1. § *A szépnak nevezetje sokféleképp vétetik*

A *szépnak* és szépségnek nevezetje mind a közönséges beszédben, mind az íróknál már a *jóra*, már az *igazra s nagyra* és *hasznosra* alkalmaztatik; azért talán, hogy a *szépnak* színe alatt oly dolgok is megkedveltessenek, melyekre a szépség nem illik; mely ugyan Terentius, Virgilius, Gellius és más aranyidőbeli íróknak szerencsésen esik, de mások mind a beszédben, mind az írásban a szépségnek egész gyalázatjáig visszaélnék véle. Rosszul mondatik: szép ízű étel, szép szagú fű, a *jó étek* és *jó szag helyett*. Okosabban cserélik a *szép* nevet a *jóval* némely szent írók, elhithetvén magokkal, hogy semmi sem szép, ha nem jó; különösen Dénes¹ és Szent Agoston².

2. § *A szépség sokféle*

A *szépség* teljes és velős megismerését akadályoztatja másodsor a szépségnek sokfélesége. Érzésink által szorgosan ki kell tanulnunk, minémű dolgokban érezzük a szépséget.

Mind a természetnek, mind a mesterségnek sok szép művei tűnnek elejbénk. Szép a muzsika, szép a képírás s egyebek, melyek szem és fül által gyönyörködtetnek. Némelyek minden ép érzékenységű embereknek szépeknek látszatnak lenni, mások csak azokat illetik, kik a mesterséghez értenek. Néha a szépség testes dolgokban, néha testetlenekben vagyon, olykor az lelkiekben, máskor a közösekben (indifferentibus). És így mivel a szép dolgok számtalanok, rész szerént a természet titkos erejével, rész szerént művesek által készítettvén, és mind természetre, mind a dologra nézve különböznek; ismét mivel más szépség elsőben érzéseinket illeti, másik pedig a képzelőerőt ébreszti, más indítja az értelmet, elmét, mivel ily sokféle a szépség, nehéz azt jól megismérni.

¹ De divin. Nom. Cap. IV.

² In Psal. CXXXIV.

3. § *Embernek a szépről való érzése és ahhoz indulatja különbéle*

Ezek pedig az okok, melyekért a szép iránt oly sokféle vélekedések szoktak lenni: elsőben a különb természetek mivolta; másodsor a különbéle tapasztalás, szoktatás s gyakorlás; harmadsor az előítéletek vagy az idő; végre a szívbeli indulatok. Mert először sem az emberi testnek állása, sem annak lakosa, a lélek nem egyenlő; az érzések műszerei, képzelőerő, a közönséges érzés is sokféle. Ki valamely vad s hideg országban született s neveltetett, nem örömet mulatozik a csinos városban. Az előítéletek példái a gothusok, kik saját épületeiket kedvelték, a rómaiakét utálták, noha ezek a rendes építésnek mesterei valának. Mely könnyen származnak pedig ezek az eleve ítéletek a nevelésből, szokásból, vallásból, országlás módjából, több dolgokban is tapasztaljuk. Maga az idő is változtatja ízünket, melyeket ifjanta szerettünk, öregebb korunkban megvetjük, melyeket kisedségünkben nem szenvedtünk, korosabb időt érvén, kedveljük. Mit mondjunk a léleknek indulatjairól? Ama nagy Newtont gyűlölték az okszfortiaiak, mivel Kántábrigyiában neveltetett fel, és jó nevének minden irigyeitől ellene bocsátott írásokat. Elhányták a törökök a megvett városok palotáját, és hogy az ellenfél nagyságában mélyében gázolhatnának, a valaha legfelségesebb épületekből tömlöcöket formáltak. Azért háborodás nélkül kell lenni a léleknek, hogy a szépséget voltaképpen megérezze és ítélje.

4. § *A filozófusoknak különböző vélekedéseik*

Nem csuda tehát, hogy oly sokféle vannak vélekedéseikkel a filozófusok, meg akarván fejteni, mi legyen, és kire, mire ilyen a szépség. Hippiás szofista egy szép szűz leány által akar mindent szépíteni. Vakmerő! Tehát azon kívül semmi sem szép a világon? Mind a mesterség, mind a természet onnét veszi formáját? Az oktalan állatok is azért lettek szépekké? – Majd mit nem kellene mondanunk. Hasonló hibával mondja az aranyban szépségnek lenni, vagy abban állani a szépséget, ha valaki épen, gazdagságban s böcsületben töltvén esztendeit, lép ősz korba; és valamint atyja őáltala, úgy ő is tisztességesen temették el. – Jobb lett volna, amit nem tudott, megvallani, mintsem így hasztalanul fecsegvén, cserben maradni.

Plátó tanítványi vitatják, hogy a szépség valami test nélküli dolog, és így nem a test szép, mivel ez rúttá is válhat. De tudnunk kell, hogy a szépség mind a testes, mind a testetlen dolgokra illik. Hogy valamely testben található szépség nem test, mindenkinél tudva vagyon. Testből származik ez, testtel együtt van, és ha a test, mely ma szép, holnap elrútul, nem onnét vagyon, hogy a szépség nem test, hanem mivel azoknak rendje, melyekből lett a szépség, felbontatott.

Mi tetszik tehát nekünk azoknak okoskodása szerint? Nem a külső dolog, hanem annak elménkben foganszott képe. Rázogassuk meg. Mitől vagyon ama megtetszés, melyet a kívülrőlünk lévő szép okoz? Nemde attól magától vagyon, nem pedig annak elmebeli képétől? Annak igaz képe, avagy maga a dolog: nem pedig annak hímes képe gyönyörködtet. Ismét ha, amit vitatnak, beigazul, nagyon tarthatunk, hogy semmi külső szépség se légyen, mind a szépség, mind annak ereje az elmében fog feküdni. Semmi külső szépség sem fog lenni, ha azt a külső dolgoktól elvonjuk, és egészen az elmében helyeztetjük.

Elhithetvén magokkal a szépség testetlenségét, azt Isten ábrázolja fényességének lenni vélik: hogy azért volna valami szép, mivel azon az isteni hatalom és felség kitetszik. De ha ez helyes okoskodás, mindannak, ami e világon van, szépnek kell lenni, s egyszer is mind csak azok szépek, melyek e természetben vannak. És csak azok fogják a szépet érezni, kik az Istent világosabban megismerték, és eszmélkedni tudnak. Minthogy pedig az Isten ábrázatjának fényessége érezhetetlen, az érzékenységek és szemek előtt, sőt az Istenen kívül semmi sem lesz szép.

Ciceró mondja: a szépség jó rendbe szedett-vedett tagoknak valami tetszezős színnel vegyült formája,³ melynek noha csuda nagy ereje légyen is, de mégis keskeny korlátba vagyon szorítva.

Tágasabb határokra nyújtja azt Home, ki Riedel ítélete szerint mégiscsak azokhoz szegődötteti, melyeket szemünkkel láthatunk. Való ugyan, hogy a látás legnemesebb érző műszer, mely a többi érzékenységeket méltósággal megelőzi: de ez a hatalma még sincs néki, hogy csak a látnivalókat foglalja magában, s ezek sem vágyódnak oly nagyságra, hogy társaságokból egyebeket kicsukjanak, és ezen névvel csupán

³ Tuscul. Quaest. L. V.

magok dicsekedjenek; mely ha így történne is, mégis, mivel látjuk, hogy nem csak ezeknek, melyek szemekkel láthatók, van ez az erejek, hogy megtetszhessenek és gyönyörködtesenek, hanem mások is vannak, melyek azokhoz hasonló módon örvendeztetik a lelket, azért a bévett szokástól el nem kell állani, mely a szép nevet azoknak is megengedi, melyek tetszenek, akármely érzékenység által gyönyörködtetnek. Sok szavak fordulnak elő a beszédben, melyeknek ha eredeteket tekintjük, igen csekély értelmük vagyon, de minekutána vagy szokásból, vagy más okokból több értelmekre is vonyattattak, ki mondja, hogy rosszul élünk vélek, vagy szűkebb értelemre légyenek szorítandók?

Vannak mások, kik a *szépséget* közönségesen a testi dolgokra illetetik, akár hallassanak, akár láttassanak, néhányon pedig közülök a testes szépségen kívül mást nem ismernek; majd elválik a rostálás után, hogy csupán elmebélit is meg kell engedni. Mások ismét a testes szépségről úgy szólnak, hogy másan ki nem adnak. Hibáznak abban, hogy szólások módjával a *szépséget* elegendőképpen ki nem magyarázzák.

Testes *szépnek* nevezi a hipponi püspök azt, melynek maga nemében illendő szabása, mértékje s rendje vagyon.⁴ Mások eléglük, ha a részek egymáshoz és a magok egészekhez szeressen vannak elrendelve. Szent Tamás a *szépséghez* hármát kíván: elsőben egészséget, vagy tökéletességet, mert valami csorba, az nem szép; azután kellemetes szertartást, avagy egyeztetést; végre világosságot. Innen néki minden tündöklő szín tetszik.⁵ Büffier pedig azt tartja szépnek, melynek részei az egészben oly szerben állanak, mely közönségesebb azon állások közt, melyek azon egynemű s egyféle egészben feltaláttnak.⁶ Más karban ültetendők, kik a szépség formálására különbféleségnél és egyformaságnál mást nem kívánnak, vélvén, az egész szépnek alkotását e kettőtől függni. Ily értelemben vetendők Genuai Antal,⁷ Diderot⁸ és Giulián⁹ szavai másokéval egyetemben.

⁴ De Gen. contra Manich, Lib II. Cap. XXI.

⁵ P. I. Q. XXXIX.

⁶ Traite des prem. verit.

⁷ Elem. Metph.

⁸ Encyct. Art. Beau.

⁹ ibidem.

HARMADIK FEJEZET

MI LÉGYEN A SZÉPSÉG, MAGA EREJE S TEHETSÉGE ÁLTAL KERESVE,
KÉRDEZVE KELL VIZSGÁLGATNI

1. § Maga nyomai után keresendő a szépség

Kik a dolgok természetét vizsgálják, addig keresgetnek, eszmélkednek, mígnem végre bizonyos munkálódások, művek, mint annyi lábnyomok után a dologra jönnek. Így cselekesznek a fizikusok: látnak valamit égen vagy földön történni, tüstént okát, erejét tulajdonságát vizsgálóra veszik. Nékünk is így kell keresni a szépséget; meglátjuk elejétén, minémű tehetsége, ereje legyen a szépségnek, osztán előbb megüünk. Tegyük tehát mindeneiket félre, melyek ez útban akadályoztathatnak, vagy akármi lejtőre csavaréthatnak, és érzéseinket, elménket se egyre, se másra nem függesztvén, hajhásszuk a szépséget, annak ereje s tehetsége talán útba igazít.

2. § Igen nagy erőt ad néki Mendelssohn

A ma híres berlini filozófus, Mendelssohn zsidó igen nagy erőre s hosszú végre szabja a szépséget; mert ez ennél minden tehetségink- és érzékenységinken uralkodik, ez önála minden természeti ösztönöknek fundamentoma, ez amaz eleven lélek, mely az igazságnak elmebéli megismerését érzéssé változtatja s művelésre gerjeszti.¹⁰ Hogy ez úriembernek, ki szép mesterséginkkel s a szépséggel sok jót tett, szavait ízről ízre ne faggassuk, mondhatjuk: a szépség nem minden érzéseken, nem is minden emberben vesz erőt. Azon érzékenységgel mely az illetéstül, ízléstül s szaglástül függ, semmit sem tehet a szépség; mely ha valamelyikén oly erőszakosan uralkodik, hogy azt mintegy hámban tartja, ez nem annyira a szépség hatalma, mint azon embernek erőtlensége, már régi, megrögzött s olykor rossz indulatja szívének. Ki hitetheti el pedig magával, az ilyen szépséget minden természeti izgatások forrásának, fundamentomának lenni? Az éhség evésre, szomjúság ivásra kész s izgat: érezzük, hogy mind a kettőnek megkívánása természetes. De hogy ez éhségnek vagy szomjúságnak oka s eredete szépség legyen, a valótul távol jár. A szépség valóságos oka a megtetszésnek s örvendezésnek, melyet magunkban

¹⁰ Philosophische Schriften, P. II.

tapasztaljunk, de nem mindeniknek, mert ama gyönyörködés más okból is származhatik. Mendelssohn állításának többi részeit lássák mások, miképp alkothatják össze a szépség tulajdonságival, mely szépségnek csak egy az ereje, nem is oly nagy, se nem oly messze kiterjedt.

NEGYEDIK FEJEZET

AMI SZÉP, TETSZIK ÉS GYÖNYÖRKÖDTET

1. § Szépnek ereje, hogy tessék

Ami szép, az gyönyörködtet és kedves, ha embernek érzékenységi épek és egészségesek, és ha a dolog maga is néminek-müképpen megismertetik, vagy ha a szépnek érzésinkbe való mívelése némely ellen s nagyobb erőttől foganatlanná nem tétetik. Nincs itt szó az ábrázatnak szépségéről, melyet sokan fő és tulajdonképpenvaló szépségnek véltek, azért talán, mivel ez és ember között legnagyobb harmónia vagyon, a halandóknak érzéseit s szíveit valamely erőszakos, de nem kedvszegő rohanással ostromolja. Közönségesen azt a szépet firtatjuk, melynek ereje ez, hogy tessék. Ugyanis van-e valami, mely mindenkétől szépnek tartatván nem gyönyörködtet? Nézzük el a természetnek és mesterségnek néhány műveit: szép a nap, mihelyest sugárjait széjjelküldi; szép a csillagos ég, midőn fekete sátorát kiterjeszti, s tüzes táborát ragyogtatja; mi szebb ama mennyei ívnél, melyet szivárványnak nevezünk? Mind nézésre, mind gondolatra csudálatos annak képe. Mely nagy gyönyörűség vagyon a sűrű erdők üstökös ágaiban, a hosszú völgyekben? Kikeletkor mely gyengesség és vidámság? Mely szép ama földi istenasszony, Ilona! Nemde minden ép embernek tetszik Tullius ékesszóllása, Horác gyönyörű lantja, Poussin festő ecsetje?¹¹ Hesperus leányinak kertjek nemde hódoló szépséget mutat, vagy ama gyönyörűséges paradicsom, melyet Kausszin és Pontán alkottak; nemde csudálatos a Mediczeai Venus?¹² Muzsikának, Epétésnek s egyéb mesterségnek sok művei nemde

¹¹ Most francia Rafaelnak hívják, kinek rajzolatit a mai rézmetszők iparkodnak kivágni.

¹² Régi s görög művű oszlop Florenciában a Mediczeai palotában egy ékes szűz formájában.

szépek? Azoknak, melyek közönséges ítéletből szépeknek tartatnak, szépeknek kell lenni; mert az embereknek közönséges vélekedések mind a szépben és rútban, igazban és hamisban, mind jóban és rosszban legjobb ítélőbíró, hacsak a természetnek e törvényét fel nem bontjuk, és az egész emberi nemben fogyatkozásnak lenni nem mondjuk, annak okát az alkotó Istennek tulajdonítván. Hihető mégis, hogy az olyas dolognak, mely mindenektől szépnek tartatik, különféle szépségei vannak, melyekből egynek ez, másnak amaz tetszik; mások minden szépségeit megérik.

Már ha a természetnek és mesterségnek e példányait, melyek közönséges ízlésből szépek, megvizsgáljuk, ugyanazon okból nyilvánosságos leend, hogy mindazok, melyek szépek, tetszenek és gyönyörködtetnek; valamint a tűz melegít, úgy a szépség kelteti magát. Azért ha mi mindenkinek és mindenkor tetszik, hihető, hogy a szépségnek legbizonyosabb jelensége. Így tart erről Longinus is.¹³ Minthogy pedig némelyeknek megvesztegetett érzékenységek s ízük vagyon, elméjük nem ép, képzeletjük csudálatos: ezeknek s efféléknek érzésével nem aggódunk. Ép érzésű s ízű embereket értünk ide, ami ezeknek mindég s közönségesen kedves, azt tartjuk szépnek. Amik pedig ilyenek, a fellebb mondott gyönyörködtető erővel bírnak.

2. § *Miért tetszik az, ami szép?*

Ha már kérdőre vesszük, mért tetszik az, ami szép, gyakran ily feleletet hallunk: tetszik, mert szép. Lássuk itt az Isteni Felségnek hozzánk való fő jóságát, ki lelkünket úgy hozzá-
szabta az igazsághoz, hogy minden kívülünk való szépség valami rengő s egyező harmóniát okozzon érzékenységinkben, és az egész testünkben elszélessze. Mintha érzésink, lelkünk és a szép közt néminemű természeti egyezés volna, mégpedig nagyobb, mint két egymás mellett lévő feltekert húrok közt szokott lenni, melyek közül ha egyik megindul, a másik is mozog, s együtt zeng. Hogy ez bennünk így történik, egyszer is, másszor is tapasztaljuk; mert midőn a szépek érzéseinket érdeklik, szívünk-lelkünk szükségképpen felindul. Ezért mondották egynehányan, hogy az ékes mesterségek fundamentoma a léleknek érzésében s ennek mozdulásiban

¹³ Cap. VII.

áll, s hogy minden mesterségek ezeknek kedvéért munkálódnak. Mintha mondanák: Szépség béhat a lélekbe, és az egymás közt lótt egyezésből származik öröm, gyönyörködés. – Lehetnek más lelkek oly fomályag alkotva, hogy e szépen való még tetszést ne érezzék, mint az oktalan állatokban tapasztaljuk; azért mondhatjuk, hogy az ízlés, érzés, mely a szépségből ered, a mi alkotónknak szabad akaratjában volt. Ugyanis miért nem tehette volna, hogy az efféle gyönyörködés a széppel ellenkező, vagy magokban se jó, se rossz dolgokból áradna?

3. § *Miképp indíthatja érzéseinket a szép?*

Mikép ingerelheti érzeteinket a szép, s ezeknek ingerlése mikor gerjesztheti fel a szívet s lelket a tetszésre: viszont mi módon árasztja az elme s lélek a testetlen szépségből vett örömét, gyönyörködését fel s alá egész testben minden érzékenységre? Természetnek titka: e mélységekbe még ezideig semmiféle filozófia bé nem hatott, s voltaképpen ez igazságot meg nem foghatta sem Kártéz és Malebrants alkalmatosság-béli okaiknak rendje (*systema causarum occasionalium*), sem Leibnitz- és Volfnak előre elintézett egyeztetések (*Harmonia praestabilita*), sem a testbe szivárgás (*influxus phyficus*) e módot meg nem fejtí. Hihető, hogy nem egyébert tetszik, ami szép, hanem mivel Teremtőnk a szép és érzékenységink közt ez egyezést és törvényt rendelte.

4. § *E gyönyörködés oka, hogy a szépek becsületben, szeretetben s gondban vannak*

Szépségnek ereje, mely érzésinkben s lelkünkben e kedves gyönyörködéstét ébreszti, oka, hogy oly nagy szeretetben, gondban és becsületben tartatik. Nemde az ábrázat ékessége bálvány gyanánt imádtatik? Mit nem követnek el érte? Ki-ki gondolhatja. Ama régi Görögországban azok tartattak legboldogabbaknak s mind istenek- és embereknél legnagyobb böcsületben, kik a szépség ajándékjával dicsekedhettek, tudjuk, hogy hajdan csak a szépek vihették véghez az áldozatokat. Azért Elisben szépségnek ítélobíráji valának, kiket ezek legszebb kettőnek ítélték, az isteni edények hordozása azokra bízott, aki szépségére nézve utánuk következett, az áldozatra választott ökröket hajtotta, a harmadik szép az áldozatbéli

kenyeret és sós étkeket rakta fel,¹⁴ Gánimesdes az isteneknek édes italt kevert, Pelops isteneknek asztalához ült, mind a kettő szép volt. A szépeket nemcsak az egekbe emelték fel az istenek: de azoknak kedvéért magok is alászállani és a szépségért veszekedni gondoltattak. Iliásban Jupitert szörnyű haragjában is megbékélteti, szelídíti a szépség; ezért fogott fegyvert Görögország is Trója ellen. Mit többet? Az erkölcs is leginkább azért magasztaltatik; mert minden indulatok és cselekedetek között legszebb.¹⁵ Cicero így dicséri az erkölcsöt: Az erkölcsnek tündöklő szépségét ki nem csudálná?¹⁶

Az ábrázatnak e szépségét azért volt itt szükség rebesgetni, hogy a vélekedés, mely e cikkelyben állatik, innét is valószínűsítson. Nem célja az esztetikának, hogy egyet vagy másikat a szépnek érzésével visszaélni tanítson, hanem hogy a legszebb mesterségek segedelme által minket jó ízlésre vezessen. A szépséget mindnyájan megkívánják: de mivel a szépségnek e kedveléséből sokan különbfélekképp vétnek, gyakran az igaz szépség helyett legundokabb formákon kapván, azért nagyon szükséges a szépségnek jobb ismeretét adni.

Vannak, kik a szépségnek csupa nevezetén is megütköznek: de ha az eleve való ítéleteknek kódét elütvén előlünk, a szépséget egyenes szemekkel tekintjük, az érzéseknek és szívnek azon gyönyörűségében ártatlansága szembetűnik. Vagy talán azt az ítélőszékhez idézvén azért kárhozzatjuk, hogy sokan annak látására gerjedelmeiknek fékjét szabadon eresztették? Ilyképpen az emberek közt Istennek semmi adománya sem lesz, mely ez ítéleten menten általessen. Lám, amint derekasan Káridem Lueziánál, a vezérek sem mulasztják el hadi seregeket a szép rendbe szedni-venni, sem az ékesen szólók a szépséghez szabni beszédjüket, szintén úgy a képírók aszerént rajzolni s táblákat festeni. Sőt még azokat is, melyekkel szükségképpen élünk, úgy intézzük, hogy minél szebben készüljenek el. Menelaus ugyan épületének nemcsak hasznával és szükségével gondolt, hanem azzal is, hogy a bemenőket bámulásra indítsa. Ugyanazért nagy költséggel sok szép házakat építtetett. Nem is csalatkozott meg véltében; mert Uliasz

¹⁴ Atheneus Lib. XIII.

¹⁵ Ekképpen Lutzián.

¹⁶ Cicero Lib. I. de offic.

fia atyjának tudakozására odaérkezvén Pisistratushoz, ama híres Nestor fiához így szólott: Csak Olimpusi Jupiternek ilyen belső udvara. Mert úgy tündöklött, mint a Nap és Hold Menelaus jeles háza.¹⁷ Maga is az ifjúnak atya nem más okból ült miniummal mázolt hajókra, a görögökkel Trójához utazván, hanem hogy a nézőket ámultságra bírhatta.¹⁸ Ha ki egyenként minden mesterségeket megtekint, észreveszi, hogy mindenik a szépségre igyekszik; azt ha megnyerheti, legtöbbszörre becsüli, azért, mivel a szépség tetszik és gyönyörködtet. Igaz legyen tehát: ami szép, az tetszik.

¹⁷ Odysl. Lib. IV.

¹⁸ Iliad Lih. II.

KÁRMÁN JÓZSEF

(1768?–1795?)

A NEMZET CSINOSODÁSA

(1795)

Megbocsáthatatlan hibája az nemzeti íróinknak, hogy kényeztetik nemzetünket. Ezek, akik felhágnak a tanítószékre, felemelik szavokat, hogy – oktassanak!... ó! mely illetlen ezeknek szájokban a hízelkedés. Ez az alázatos supplicatioja az írónak, mellyel elméje szülöttjének jóváhagyást koldul, alacsonyítja azt a díszes hivatalt, melyet magára vállalt.

Zeng az egész haza környéke literatúránk divatjárúl. Nincs vége, se hossza az örömujjongatásoknak tudományaink felderült egérül, a világoosság hasadó hajnaláról, a felébredt józan értelemről és az édes anyai, hazai, nemzeti nyelv, literatúra s tudományok szerencsés megérkezéséről. – Az élesen látó szemlélő bosszonkodik ezen a szarkazmuson, melyet alattomos gonoszsággal időnkre készítenek ezek a tudós parazitások, és a legjobb szándék, melyet ezen temjénezések mellett gondolhat csak az, hogy ezen dicséretnek által reávegyék a nemzetet azoknak megérdemlésére.

Ártalmas ez a szédítés. A dicséret csiklándozása ámító szirén. Amit sokszor hallunk, a szokás végre elhitheti velünk, és a habituált hazug végre önnön fillentéseit is elhiszi. A magaszeretet erőt vesz ott, ahol önnön belső titkos ítélőtünetet sok csalfa száj visszahangoztatja...

Nem érzi felséges voltát annak a polcnak, melyre méltó az igaz literátor, aki elég szemtelen két ország hallatára csapodárkodni. Igaz és egyenes légyen, aki felveszi pennáját. Minden mellékes tekintetek elolvadnak annak mellyében, akiben feltámad az érdeemes és valóságos szerzőnek melege. Aki ezt a kenetet nem érzi magában, ne nyúljon mosdatlan kézzel ehhez a szent hivatalhoz. Mérész légyen – víjjon meg bátran a tudatlansággal és az erőszakkal; hagyja az örökkévaló „Úgy van! Igenis!” mondást az tányérnyaló szikofantáknak.

Sisegjenek bár a kígyók, és köpködjék fekete mérgeiket, hohogjanak a setétség madarai, káromjanak a varjak, és körülte ordítsanak a hold felé az éjféli ebek – ő szóljon igazat, vagy – hallgasson.

Ne palástoljátok tehát, társaim! hogy messze-messze vagyunk a tökéletességtől, hogy a tudományok dicső halmának derekán még nem járunk, hogy azoknak szeretete még nálunk fel nem ébredett, hogy azok a nemzetek, melyek ezen az ösvényen messze elhaladtak, minket a durva nemzetek rangjába vetettek; esmértesseitek meg a beteggel kelevényét, és kívántassátok meg véle az egészséget! Verjétek fel a nemzetet vakmerő veternumából, és így töltsétek be azt a polcot, melyre ültetek.

Valljunk igazat! – ott megállapodtunk, ahol elkezdettük. Egy kis zszibongás, egy kis felforrás az egész dolog summája! Augustus és XIV. Lajos századjai nálunk egy esztendőben be is állottak, el is múltak. – –

De takarjuk el a jövő nyom előtt ezt a képet, hogy kevesebb legyen az ok nekünk a szeméremre és nékik a szánakozásra... Midőn ők a tudományok feltisztult ege alatt azoknak boldog sugárinál melegítik magokat, mikor a józan értelem és szép ízlés kedves gyümölcsei mellett áldják őseiket, akik haszonkérés nélkül plántálták ennek fáit – ne tudják, ne higgyék ők, hogy oly hideg, oly mord volt akkor az ég, mikor azok csírádztak.

Azonban legyen nekem szabad reámutatni arra a féregre, mely fiatal plántáscskáink növést akadályozza, felfedezni ezen akadályokat, és figyelmetessé tenni mindazokat, akiknek ezen nemzetek áldozásai – a tudományok szíveiken fekszenek.

Nem viszketegség veteti fel velem tollamat: azzal a szándékkal, melynek minden írónak kellene lenni, ülök le, hogy – jobbítsak. Szabadon írok, mert ezt törvényemmé választottam. Szívem teljességéből írok, mert a szívre akarok munkálni. Nincs epe, sem méreg ártatlan pennámban, és a szatírának ostorát csak az ellen fordítom, aki kacajt érdemel.

Minden szempillantás, melyben literatúránkról ábrándozom, emlékeztet egy valóban nagy és hazáját melegen szerető hazafi mondására: „a mi klímánk, úgymond, ellenséges a tudományoknak...” Nem értette ő, és én sem állítom, hogy valamely dögletes miazma terjedett legyen el hazánk

atmoszférájában, mely nálunk ezt a plántácskát – a kultúrát – megemésztí. Habár sokszor hízelkedés volt is már az, de valószínűleg igaz, hogy valamint határaink termékeny, hazánk gazdag, úgy alkalmazható is a nagy lelkek nemzésére... Az a teljes erő, az a fizikai tökéletesség, az a nemes testalkotás, mely az eredeti magyart ékesíti, az a józan okosság (sens commun), az a természeti ítélletesség (bon sens), úgy látszik, mintha ebbe a szép tájékba választotta volna lakhelyét. – A hasonlítás gyűlölséges, de nem nemzeti büszkeség, nem is más nemzetek ócsárlása mondatja velem, hanem megfontolt tapasztalás, hogy a bárdolatlan magyar véghetetlen pusztáinkon egészségesebb ítélletességgel van felruházva, mint amott a csinos külföldi az ő kevés városában. Nagy elsőse az nemzetünknek, amit egy nagy tapasztalású és hivatalú férjfiú egy alkalmazhatósággal előttem állított: Hogy az együgyű, kába személyek a magyar drámákban azért hasznavehetetlenek, mert ez a karakter nincsen magyarba.

Van tehát erő, van tehetség a mi klímánk alatt is, és talán szebb, magasabb, elevenebb, mint akárhol – de az a jegyzés igaz, fontos és mély tapasztalásból merített, hogy a mi klímánk ellensége a tudományoknak.

Szemeim előtt láttam én felnőni sok ifjakat, akik hirtelen gyarapodással a tudományok útján eléhaladtak; meleg szeretetek mindannak, ami felséges, ami szép, ami tökéletes, gyulladt fel nálok. Nemes szomjúsággal feküdtek neki az eszméreték kútfejeinek. A hazának nagy reményéseit láttam benne felnevekedni... Bizonyosága voltam sok külföldi főiskolákat megjáró ifjak rakodt és széles eszméreteiknek. De alighogy hazatértek amazok ősi mezejeikre, nem tudom, mi csoda kimagyarázhatatlan elalélás foglalta el őket. A könyvtárt fegyverek tolták ki, a széptudományokat a vadkergetés, az elmélkedést agarászat. – Alighogy kiértek emezek csendes parókiajókra, és elvadultak, mint az erdei aprómarhák, megtompult elméjük, erkölcsök oly hozzágyenesedett a hallgatók erkölcséhez, hogy azt csak a viselet különböztette, és hogy az külföldi formájokból egészen kivetkezzenek, karcsúságokat is felcserélték potrohossággal. Erre szemem tanítottak! Nem lehet nem kérdezni ennek okát, és ezt, ha nem éppen hazánk a pólus 48. grádusa alatt való fekvésében kell is keresni, de csakugyan a hely körülállásban lehet feltalálni.

Nagy és emberinél feljebb való érdem az, amely magánosan, mint a magas cserfa a széles téren, felségesen, mint a sugár kőszirt a tenger közepében tud állani. Ritka érdem az, amely a maga becsében beborítva, csupán magában találja jutalmát. Demokrit Abderában – nem mindennapi jelenés... Nagy, de igen ritka az a tudós, amely mint a filemile, magános völgybe rejtezzon, és a hallgatók elől elfusson, hogy torka vérzéséig énekeljen.

Ellankad a legtörekedőbb és munkát kedvelő érdem is, ha azt örökké porba tapossák. Ahol a hang varázsló édességét nem érzik, az akaratos mesterség visszavonja magát, és vagy a pusztá hasadékokban huhog, vagy a varjakkal együtt károg, vagy, ami legfájdalmasabb – rejtekben sohaj. És egy ily sohajítás, higyjétek el, égre kiáltó...

A mi telekjeinken vegetáló, címmel és cím nélkül való földművelők nem érzik becsét az ily érdemnek. Nem régi dolog, ahol az egész könyvtár egy házi és úti kalendáriomból állott, sok mezei üléseken. –

Nem lehet eltitkolni, hogy – a res angusta domi... sokszor és talán fő oka ennek. Igaz az, hogy a lélek szükségei mindég a második rangba tevődnek, mert nem oly erősek, mint a testé. Ahol a mindennapi kenyér, a házi szükség, a háznép élelme egynehány kvadrátölnyi földből pótoltatik, ott nem marad sem idő, sem tehetség a múzsák szállás-fogadására.

Res sacra miser! Pironság kövesse azt, aki ezen gúnyolódik. – De nem háladatlanok a múzsák, bőven megfizetik szállástartásokat. A szegény keresse ezeket a jóltévő szüzeket haszonért, ha szeretetből nem követi. Akit keskeny telekje nem táplál vagy alig táplál véres verítékje után, ne engedje, hogy számos gyermekei ugyanazon emlékre támaszkodjanak, melyet már ő maga megapasztott. A tudományok nemcsak gyönyörködtetnek, hanem táplálnak is. Nyitva áll a becsület útja a mérésznek, nyitva a kereskedés, a nemes mesterségek műhelyei – és nem méltóbb-e hozzájuk jó birtokos és tehetős polgárokká lenni, mintha azok maradnak, amik: nemzetes betyárok? –

Az ilyeket vetik szemünkre kártörülő gúnyolással szomszédink. És sohajtvá vallom meg, hogy méltán vethetik.

Et in Arcadia ego. A természet együgyű és ízes örömeit szoptam én is jóltévő emléiből. Háladatlan lennék ezen jó

anya eránt, ha a mezei életnek minden határozás nélkül csak rossz következtetéseket tulajdonítanak. De hogy a mezei élet nagy részben a tudományok terjesztésében akadály, azt nem lehet meg nem vallanom.

A magános, félre való élet, az elzárkózás a világtól, elzár a gondolkozástól is. Az a kis darab föld, amelyen lakik a mezei ember, az ő egész horizontja. Nem tudja, mi történik faluján kívül, és azt hiszi, hogy megyéjének határdombjain túl már ott kezdődik a Fekete-tenger. Minden figyelmetessége abban az egyujnyi perifériában szorul, amelyen született, és amelyben él. Minden törekedése itt határozódik. – A mindennapi történetek, melyek éppen azért figyelmetességet nem érdemlenek, mivel mindennap előfordulnak, minden újságvágyását betöltik. Sokaknak szólásformájokat ha megmagyaráztatnánk vélek, az alatt: „az egész világ”, meg fogjuk látni, hogy nem értenek egyebet, hanem legfeljebb a vármegyét, amelyben élnek.

Sivatag üresség uralkodik az ily fejekben. A gondolatok kiapadnak az ily koponyákban, melyeket az aszály megcsapott, vagy stagnálnak, mint a mocsárban a poshadt víz. Nem rázza meg kemény fibrájakat semmi egyéb a jégeső félelménél, amely lábon álló gabonájokat fenyegeti, vagy a deliberatum előtt való rettegésnél, mely félmérőnyi ugarjának elvesztését netalán adinveniálhatja.

A tehetségek halva fekszenek. Meggátolja a henyé és vad életmódja azoknak kifejtődéseket. Nincs alkalmatosság, mely csomójából kioldozza, nincs indítóok, mely mozgásba hozza, nincs fermentum, mely azokat felforralja. –

Balítéletek, tudatlanság és vakság ezeknek következtetése. Vénasszonyi mivék, mint a régiség hagyományai, ájtatos hiedelemmel hirdettetnek és terjesztetnek. A képzelődés, mely akkor ragadja az uralkodást leginkább magához, midőn az értelmet számkivetette, csúfjaivá és játékjaivá teszi az ily nyomorultakat.

Eltikkad az öngondolkozás ereje nálok. Nem merik felemelni magokat – és gondolkozni. Vannak szemek, és nem látnak, füleik, és nem hallanak. A mások tekintete és felsőbbsege az a rabszűj, mely őket orroknál fogva hurcolja. Az az úgy hitt derék ember, aki el tudta hitetni a környékkel, hogy mélyen látó, tanult ember, az ily helyeken nagyobb, mélyebb és

vakabb hiedelmet talál, mint Dalai Láma Japonban. Amit ő kiejt, törvény és igazság. Szemöldöke hunyorításával kideríti és bevonja az eget, mint Zeus; ha ő nevet, az egész környék vígan van, és ha ő elszomorodik, mély sohajtásokkal várják az egész megyében azt a nagy országos jelenést, amelyet ők nem tudnak, de amitől ők félnek. Így követ sokszor egy egész tájék egy közepszerű embert, mint a gyáva juhok a bakot.

Egyiptomi setétség borítja az ily rablelkeket. Tudatlanság pedig és vakság a tudományok legfenébb ellenségei. Nem gyarapodnak ezek a szelíd plánták, ahol jó földet nem találnak; mint a sovány iszapban, csak sínlődnek, és hogy virágjokba mehessenek, szükség, hogy az elmék, melybe béoltatnak, valamennyire elkészülve legyenek.

A falusi élet melengeti a magunkszeretetét, és elkényeztet bennünket. Midőn valaki mindég egyedül beszél, és senki ellene nem szól, elhiszi végre, hogy mindég okosan beszél, és hogy ellene nem is lehetne szólani. Aki házanépe által minden szavát mint orákulumot látja tiszteltetni, könnyen elhitheti magával, hogy orákulum. Mivel egynéhány béreseket és gyáva szántóvetőket el tud igazgatni, azt véli, hogy Montesquieu és Kalonne hozzá csak árnyékok.

Nagy kérdés, ha nevensen-é vagy szánakozzon itt az értelmes szemlélő. Az a magahiúság, az a maga személyével és tudományával való hibás megelégedés nem oly aprólékos dolog, amint talán első tekintettel látszik. Legyen bár halhatatlan ki-ki négy kőfalai között, legyen vagy hitessen egynek a hét bölcsek közül, az talán a ház igazgatására szükséges. De ha azt hiszi, hogy ő a tudományok kútfejét már az utolsó cseppig kimerítette, hogy a bölcsességnek minden teljessége egyedül az ő mellyében nyugoszik; hogy mindaz, amit más szól, ítélt és tanít, felesleg való dolog, és az ő mindentudóságának szükségtelen; ha minden tudományokra magas megvetéssel vállvonítva néz, és azokat szentségtelen lábaival tapodja – akkor engedje meg, hogy egyenesen azt mondjuk, hogy az ilyen dagályos felfuvalkodóság szomorú akadály a tudományoknak...

A féltudósság veszedelmesebb a csupa tiszta ostobaságnál. A makacs és megátalkodott szív, a negédes magamegbízás az ilyeneknél fészkelte meg magát. És ó! – nincs száma a féltudósnak közöttünk. Hányan vagynak azok a ritka lelkek, akik

a tudományokat ifjúkorokban nemcsak azért tanulták, mert szüléi úgy akarták, és mivel mesterei azt beléjük verték? – Hol az a szomjú kívánása az igaz bölcsességnek és az a törekedés eszméretink kiterjesztésén? – Azok az egypár homályos ideák, melyeket tökéletlen s száraz kompendiumjainkból nálunk megragadtak, vajon nem nagyobb részénte és sokaknál az egész bölcsességnek summája-e? – –

Azt, hogy éljünk, hogy az éhgyomrot betöltsük, hogy meztelenségünket eltakarjuk, könnyen eléri a szántóvető, akit telekje táplál. – Könnyebbnek véli ennél a tudománynál megállapodni, melyet minden erőltetés nélkül majorosától megtanul, mint fejtöréssel és elmefárasztással azt megfontolni, ha jó-e az mind úgy, amint van. A tudományok meredek utai visszarettentenek. – „Minek nékem az?” – azt kérdik minden lépten, és megavult szokásaik mellett maradnak, és tűzzel-vassal kergetik azt, aki nekik megmutatja, hogy másként jobb volna, mint úgy, amint van.

Mind a csupa tudatlan, mind a féltudós annyival veszedelmesebbek, hogy makacsan megmaradnak setétségekben, és hogy ezt a setétséget kedvelik, mint a bagoly az éjjelt... Életét odaadja az ilyen magával elhittett ágazatiért. Mozdulhatatlan állításiban, mert azokat csak más után hiszi, nem erős, eleven, tiszta győződésből. Átalkodva bedugja fülét minden más jobb és igazabb ítélet előtt. Legördül szívére minden ok, minden jobb eszméret, mert az – ok által nem vezéreltetik.

Az animális élet, mely a mezei étellel öszvepárosodott, elállja a tudományok sugárinak behatását. A vastag orgánumok, sűrű vér és nehéz képzelőelme álmassá és tunyává tesznek. Lágymelegség vagy inkább hidegség, megmerevedett indolencia, érzéketlenség önti ki elalélást hozó ópiumát. Nincs oly tárgy, amely erős benyomást szerezzen ezen letargiában szenyvedőkre. Az értelem, ez a másként munkás értelem műve megakad. Kétkedni, vizsgálódni, fontolni, tanulni kell annak, aki meg akar világosodni. Ó, de hogy eresse magát ezen értelem nagy munkáira az eltunyult, megkeményedett és örök, halálos álomba borult értelem? – –

A szív az értelmet követi. Durva héj borítja be a szívet, ahol az értelem erői tompa merevedésben fekszenek. Azok az apró és alig érezhető, de mégis oly éles, oly édes érzései a szívnek nem rezegettik azt meg. A szépnek érzése nála idegen

ézés. Vad bacchanáliák és thráciai dühösködések csak elég hathatósak, hogy azt apáthiájából felveszjék... Ó, ezek a szelíd, gyengélkedő múzsák, akik boldog tüzekkel csak az éles érzésű felkenteket szokták beárnyékozni, akik a szívben nem szélvész, hanem csak csendes habokat okoznak, hogy lakhatnának azok ily szíveknél? A széptudományok elfutnak az ily vidékekről, ahol az erdők s hegyek hiába kékelnek, a csergetegek hiába hívogatnak az édes ábrándozásra, a mezők hiába terítik ki gazdag zománcaikat, és ahol az egész szép természet hiába kiált a tompa érzéketlen szíveknek.

Öszvefoglalván már mindezen apró környüállásait helyeztetésünknek, a nevelést, életmódját és abból következő temperamentumot, szokást és testalkotást, sok akadályait látjuk benne a tudományoknak, melyek éppen s egyedül csak itt találhatók, és amelyekre szükség, hogy ügyeljen minden, aki azokat elhárítani vagy akarja, vagy kívánja.

Idő előtt való beszéd az, ha valaki mindjárt elindulásakor megakad, és még arról is panaszkodik, hogy három országot be nem járhat. Ha literatúránk alig tud egy kis mozdulást tenni, talán szükségtelen azt meg is említeni, hogy igen nagyra aligha mehet valaha. Hazai nyelvünkön készült tudományinknak csak a két haza lehet piaca, és – mely keskeny mező ez a telhetetlen becsület szomjúságának! Minden nagyra született író egy Sándor, aki világokat szeretne hódolni, és sír, hogy a holdba fel nem viheti győzedelmes zászlóit. Elvész az a magas repülése az entuziasmusnak, ha nevének egy tenyérnyi hely jutalma s piaca. Aligha mi is oly alázatos kandidátusi nem látszatunk lenni a becsületnek (hogy egy híres író szavával éljek), mint akik neveiket az ablakokra vágják.

Vagy lesz-e Pannoniából valaha Albion? Támadnak-e Newton, Loke, Shakespear és Miltonok itt is miközöttünk – akik... félre, vakmerő álom, amely ámitó képeiddel csalogatsz!

Itt – ezen keskeny határit is szülötte földjének hány osztályosokkal kéntelen feldarabolni szegény nyelvünk. Nem vítta meg csak azt a nagy viadalt is, hogy egy halotton diadalmat vett volna, és ti csalfa képzeletek annyira ragadtok! – Ha szép téreinkről felhat édes nyelvünk a havasok tetőire és a völgyekbe, melyeket azok fedeznek, ha népes utcáin és magas palotáiban városainknak ez a hang fog hallatni; ha az élet a halálon győz, és a közországlószékek a hazának nyelvén

szólnak, akkor, akik azt érik, álmodjanak oly szépen, mint én kezdettem, én addig – ébren szomorkodom.

Általlátom én, micsoda szövevényes munkához fogtam, midőn feltettem magamban az akadályoknak elészámlálását, melyek a tudományok előmentét meggátolják nálunk; és hogyha ezt a képet tökéletesen akarnám kifesteni, oly vég-hetetlennek kellene lenni munkámnak, mint szomorú lenne foglalatja. Az eddig elészámláltak annyira közönségesek és messziről valók, amelyeket csak az idő és talán bizonyos szerencsés öszvetalálkozása némely kedvező körülállásoknak háríthat el. Hozzáadom még azt is, hogy nem annyira okok ezek, amiért nem gyarapodhatnak tudományink, hanem inkább mivel tudományink nem gyarapodnak, azért vannak ezek az akadályok. De mivel azok, el nem mellőzhettem. Így adja egy dolog a másnak a természetben kezét, és így lesz némely dolog ok és következés egyszersmind.

Azt, hogy valami dolog tesszen, csak akkor érzük el, ha azt kedveltetővé, hasznossá vagy szükségessé tenni tudjuk. A mord ábrázat, melyet a tudományokra ruházunk, sok jó igyekezetet visszajesztett. A múzsák szeretik a gráciáktól kísértetni magokat. A kellemetesség egy a legelső tulajdonságai közül a tudományoknak. Enélkül elvesztik azt, ami által lehetnek közönségesse, és csupán egynehány setét cellákban és komor odukban vonják meg magokat, és vagy némely kevés bölcselkedők elzárt kincsévé, vagy ami rosszabb, egy rend monopóliumává változnak. A nyájas popularitás, amely oly csodákat szül, és egy vad nemzetből egy csinos és kiformált népet készít, csak akkor párosodik ösze a tudományokkal, ha ezek a gráciáktól rózsaköteleiket kölcsönözik. Azok a fellegetes idők, melyben oly szomorú volt hazai tudományaink állapotja, már széjjel kezdenek verődni, ámbár Wieland, aki a gráciákat hoz-zánk lehozni tudta volna, még köztünk nem született.

De a középutat megtalálni nem a mi szokásunk. Azon való törekedés miatt, hogy komorok, kedvetlenek ne legyünk – enyelgők, aprólékosak és gyermekeskedők lettünk. A versek és versecskék özöne elborította hazánkat.

Szükséges itt megállapodnom, nehogy balul érttetsem, és megmondanom, hogy nem gyűlölöm én a poézist. Sok boldog örömeimet bájoló kezeiből vettem. Nem is alacsonyítom!

Megesmérem én, hogy ehhez nagy elme, ritka képzelődés és szerencsés szív és ész formálása szükséges – megesmérem, hogy az az édes hatalom a szíveken, azok a boldogító felindulások, az az elolvasztó és elragadó erő csak az isteni poézis tündér vidékjein teremnek, és hogy a próza száraz és lankadt léptetése nem is hasonlíttathatik amannak dicsőséges és magas repüléséhez.

Több az, megesmérem, hogy ez a mód, ez a leghathatósabb mód, mely által egy nemzetet, mely addig a szelíd tudományoknak nem áldozott, vissza lehet vezetni azoknak tiszteletére. Nem ok nélkül költötték a régiség nézői Orféus lantjának varázslásait, mely által a vadakat megszelídítette. Az emberiség történetkönyvei mindenütt a poézisen kezdődnek, és a vadságból kivetkező nemzeteknek szelídülését mindig a költés eszközölte. A hajdani aranyidők azért viselnek lantot és sípot fő attribútumul. Az első bölcsek, a nép első tanítói minden nemzeteknél a költők valának. A bardusok és druidák az északi vad fajzatoknál azok voltak, amik lehettek első Görögországban Orféus és Homér.

Minden példa helyett kiírom, amit Árkádiának első átalváltóságáról a régi írók után feljegyezve találok: „Vad és durva elméjeket (Árkádia első lakosinak) hogy megszelídítsék, leghathatósabbnak vélték a felső értelmű bölcsek az új és gyenge érzések felindítását, és kedvet szerettek nálók a poézishez, énekekhez, tánchoz és innepkekhez. Soha az értelem sugári ily szapora és közönséges fordulást az erkölcsökben nem szerettek! Azoknak szép követkevései mind e mai napig (a 4. százban szól az író) megmaradtak, mert az árkádiaiak soha félbe nem hagyták azon mesterségek mívelését, amelyeket tiszteltek őseik. – Az előljárók elhívetvén magokkal, hogy csak ezen ígéző mesterségek által tehetik bátorságba a nemzetet a klímának ellenséges befolyása ellen, özvegyűjtik esztendőnként az ifjakat, gyakorolják őket akkor, és megjutalmaztatják azokat, kik azokban előmentek. Cynetheusok példája igazságossá teszi ezen ő vigyázásokat; ez a kis nép Árkádiának északi szomszédja, a hegyek közepében durva és vad ég alatt lakik, futott ezen romlottság elől, és oly fenévé, oly kegyetlenné lett, hogy nevek sem neveztetik irtódzás nélkül. Az árkádiaiak ellenben szelídek, jóltévők, tisztelik a gazdálkodás törvényeit, túrik a munkát, erősek szándékjaikban, és az akadályokat s veszedelmeket megvetik.”

Nem ócsárlom tehát én, hazám költői, szép törekedéseteket. A halhatatlanság fűzi borostyányát azoknak, akik arra méltók. Az idő egy nagy folyó, amely kihányja kebeléből a gatz, és – hogy egy kedves írónak szavát itt is kölcsönözsem – csak azt tartja meg az örökkévalóságnak, ami megérdemli az örökkévalóságot. Azok a sok ephemerisek, amelyek reggel születnek, és estvére elhalnak, azok az apró vaktüzek, amelyek halvány szikrájokkal az atmoszférán játszottak, és egyszerre elenyésznek, azok a versfaragók és ritmuskoholók a feledékenység örvényében fekszenek majd nevezetlenül, midőn az igaz költőt a késő nyom nevezi. – E' legyen bíró, én nem bírálók! – –

Mint szíveket készítő, lágyító és szelídítő, áldása tehát a nemzeteknek a poézis. De – ha mindég játszunk, ha mindég csak a virágok után kapdosunk, ha a szép fedelet, a tarka borítékot szeretjük, nem emeljük nagyra soha nemzetünket. Ne hagyjuk abba, de ne csak ezt műveljük. Tegyük az egyet, és ne mulassuk el a mászt. – A természet mindég egy tökéletes egészet formál; nem tagonként készíti az embert, nem szálanként a virágot, mindég egész embert, egész virágot készít: kövessük ezt a nagy mestert. Ne járjunk a tudományoknak csak virágos rétjein, hogy addig ugaron maradjanak tápláló és éltető szántóföldjei. – –

A felséges és érdemes költők nem akadályok, sőt szövéténekei a tudományoknak. Ezeknek hatalmas szava a pusztá vadonyokat megnépesíti, lelket önt az érzéketlenekbe; a költemény szép színei által elragad tündérvilágokba, ahol a földet elfelejtjük, és az istenek társaivá leszünk. Ezek szagatják verseiket a múzsák kertjeiben, azt mondja az isteni Plátó, ezeknek folynak a csendes csergetegek tej- és mézhabokkal; Apolló leszáll az egekből, és lantját nekik kölcsönözi, az ő fuvallása felgyullasztja őket, szent dühödéssel betölti, és szájokba adja beszédét az isteneknek. Ez a tűz az igaz költők esmértető bélyege. Nem a kiszabdalt mérték, nem a lebékózott ritmus, nem a megszámlált hang teszik a poétát... A mérész képek, az eleven költés; az ábrázolatok különbfélsége és szépsége, az az enthusiasmus, tűz, sebes rohanás és erő, és az a nem tudom, mi a szókban és gondolatokban, amelyet csak önként ajándékozhat a természet. Lehet írni verset poézis nélkül, és poéta lehetsz verselés nélkül.

Ártott-é vagy használt a poézis a hazai csinosodásnak, ezen képből, melyet itt felfüggesztettem, meg lehet esmérni.

Hányan vagynak, akiket a természet felkent, és meghittjévé választottak a kilenc szüzek? Hányan nyúltak Minerva ellenére a húrok pengetéséhez? Hányan korcsosították szép nyelvünket erőltetett szólások formájával? Hányan kódultak gondolatot a hangtúl és a kadenciátúl, vagy inkább hányan áldozták fel a dolgot a hangnak; a szónak, formának és héjnak a dolog velejét és belsejét? Homály és temérdek felleg fekszik némelyeknek írásain. Visszas, a nyelv és értelem szent törvényeivel ellenkező, idétlen és erőltetett faragás volt sokaknak szüleménye; elrontották, megszeplősítették szűz nyelvünket, és mivel mindég csak követtek, mindég csak emlékeztek, sohase formáltak, sohase gondolkoztak, kivették eredeti erejéből, szívós és velős természetéből nyelvünk egész alkotását, és ha így új, megcsonkított vagy megrútított szókból öszveraktak egy visszasan hangzó értetlen korcs verset, azt hitték, hogy a Helikontól egyenesen szakadtak, és a Pegázus habjaitól részegek.

Menjünk be mélyebben bajainkba, és panaszoljuk meg egymásnak sérelmeinket. Minden tudományoknak e' volt nyavalyája, hogy készületlen nyúltak sokan ezekhez; a port, mely még sokat meglepett, a téjt, mely még száján ragadt soknak, le sem törölték, és nemzet csillagjainak vélték magokat. A tudományok atyafias láncsal vagynak öszvekapcsolva; nincs itt, vagy nem kell lenni hézaknak, résznek. Veszedelmesebb, még egyszer mondom, a féltudóosság az ostobaságnál. –

Izzadsággal árulják az istenek a tudományt. Akinek körme viszket, nem belső hivatal még az az írók méltóságára. Nem egy-két félig megemésztett sovány ideákból áll a bölcsesség, és aki annak hirdetőjévé akarja magát felszentelni – bölcs legyen maga is.

Ilyen emésztetlen, meg nem kérődött gondolkodás módjának lehet sok veszélyt tulajdonítani, mely mint egy dögletes páradzás beborította a hazát. Titkon, mint az öldöklő angyal éjjélkor, csúszott a hitetlenség és erkölcstelenség. Szabad léleknek vélte magát minden oskolagyermek, aki a vessző elől elszökött, mert mindent arcátlan lábbal tapodott, ami szent és tiszteletes. Nevetségessé lett előtte a virtus és kötelesség szent nevezete! – és hogy elfojtsa a sokaságban belső józabb érzéseit, avagy viszketeg elméjének és hiú becsületszeretetének áldozzon, terjesztette és hangosan prédikállotta értetlen értelmeit.

A féltudósságnak lehet tulajdonítani nagyobb részént megvesztegetett ízlésünket is. Azt hitték sokan, hogy nem kell egyéb az íráshoz, hanem egy-két gondolat és penna és ténna és papiros. A szépnak első línéaival is esméretlenek lévén, nagy képiráshoz fogtak, és – mázoltak csupán... Teljeseek könyveink az illetlen „trópusokkal”, mocskos allúziókkal, melyeket mi szépségeeknek gondoltunk; némelyek befogadták a példabeszédeket, minden különbség nélkül és – azokat mind ugyanannyi gyöngyszemeknek lenni állították, ha szinte mely idétlenek, illetlenek és jelentés nélkül valók voltak is. A száraz, életlen elmésség, amely sokaknál uralkodik, a sok provincializmusok, lokalizmusok mind ugyanannyi bizonyági még nem csinosodott ízlésünknek. Nem kívánom, hogy ezeknek nyomdokit olvassa a maradék, és azért eltakarom ezeknek neveiket előtte, másként könnyű volna íróink munkáiból ide szomorú példákat előhordanom. – –

A féltudósságnak lehet tulajdonítani, hogy a nemzeti literatúrába félrevezető ösvényeken járunk. Hátrahagyjuk a nyomós tudományokat, és pepécelünk. – –

Szent, áldott és jó dolog a nyelven magán dolgozni. Nagy foganatú munka azt mívelni. Ha szép nyelvünk eléri azt a tökéletességet, melyen mindnyájan látni kívánnánk, nem fog elfelejtetni sok hazafiak munkálkodása, akik azt mint nyelvet csinosgatták, egyengették, és a beszéd törvényeihez szabogatták; nem! – nem felejtetnek el ezek a „Priscianok”; és ha eljut állapotására a felállott Nyelvmívelő Társaság, melynek szép hasznaival előre hízelkedünk magunknak – ezen törekedéseknek ki ne tapsolna elejében? Ki ne óhajtana, hogy támadjon köztünk egy Adelung, aki egy tökéletes, a nyelv első állapotából folyó criticum lexiconnal ajándékozta meg hazánkat? – –

De még ez nem elég!... a nyelv nem tudomány, a szó, beszéd nem bölcsesség. Kulcsa a tudományoknak, út, mód, eszköz a bölcselkedésre. Örömelebb tanuljuk a nyelvet együtt a dogloggal; mélyebben benyomódnak a jelek a jelentett ideákkal emlékezetünkben. A száraz, velőtlen és ízetlen grammatikális regulák nem vernek gyökeret; tudják, akik idegen nyelveket tanultak, hogy az inkább megragad a hosszas, gyakor olvasás, beszéd és gyakorlás által, mint a kínzó memorizálással.

És kinek írunk grammatikákat? Elfogja-e hinni a született magyar, hogy anyai tejével beszopott nyelvét nem tudja? – rá

fojga-é venni magát, hogy betekintszen előbb a grammatikába, mindenekelőtte írni és beszélni akar?

Külföldieknek? – ó, elébb nagy, hasznos és eredeti munkák által kellene szükségessé tenni és elmúlhatatlanná előttök nyelvünk megtanulását! Indít'ok nélkül ki veszi reá magát, hogy egy nyelvet nagy munkával megtanuljon, melyet egy félrevaló szegletében Európának beszélnek, és amelyben új találmányokat nem szülnek sem a mesterségekben, sem a tudományokban, és amellyel annyi szövetkezéseik sincsenek, mint az Asztrakán vagy Indasztán lakosaival.

Mennyi szörnyű, idomatlan fajzásokat szült ez a grammatikális epidémia! – Elborította a sok korcs szók, idéetlen faragású, hangú, a nyelv természetével ellenkező és fület sértő korcs szók sáskaserege egész literatúránkat – és ezt nyelvmívelésnek neveztük! Ha üstökös őseink, akik oly tiszta magyarsággal szólottak, közinkbe betoppannának másként is süllyedt nemzetünkhöz, csak nyelvünkért sem hinnék el, hogy mi vagyunk az ő unokáik. –

Haszontalan és valóban csak akaratosság és viszketegségből származott ez a puritanizmus. Nincs nyelv, amely ne kölcsönözött volna mástul. A Rómának hajdani világbíró nyelve telve van a sok görög szólások módjával. A deákkal sógoros nyelveket nem is említem, amelyek akkor élnek a deák és egyéb idegen szókkal, mikor azokat szükségesnek látják. De most, midőn a német literatúra a legfelsőbb tetőn lenni látszik, legderekabb íróik minden tartalék nélkül nem élnek-e vajon a deák, francia és egyéb szókkal, ha azokat éppen oly jelentőleg, oly hathatósan kitenni nem tudják? És miért kerülnénk mi oly nevetséges idegenséggel a külföldi szókat, mi, akik a nyelvmívelésnek első kezdetében vagyunk, akik a közbeszédben annyi minden népből s nemzetségből eredő szókat hazafiúsággal már megajándékoztunk, akik, ha kevélyek lenni nem akarunk, kéntelenek vagyunk megvallani, hogy nyelvünk ezer tekintetben szűk és szegény! Ha ez a tudós tévelygés nagyobb erőt vesz, nemsokára nyelvünket önnön honyunkban tanulni kell. Nem azért írunk, nem azért beszélünk-e, hogy – megértettessünk? Az érthetőség az írásnak legelső, leggyökeresebb törvénye. Mit nyer avval az olvasó, ha a sok újonnan faragott szókat először neki deákul kell gondolni, hogy megértse? Egyező lépéssel jár a nyelv

a tudományokkal. Öszvességgel kell mindkettőt mívelnünk. A szó magában semmi; hamis pénz, amelynek folyása változó, és belső bece nem magában vagon. Ne szót vegyünk az üllő alá, ne szót kovácsoljunk – dolgot, ne héjt, velőt, ne formát, de valóságot: „Verbaque provisam rem non invita sequentur” Horat.

Eredeti munkák gyarapítják a tudományokat, csinosítják a nemzetet, és emelik fel a nagy nemzetek ragyogó sorába. Nagy akadály a nálunk a tudományoknak, hogy nálunk termett eredeti munkák még eddig nincsenek. – Nincsenek! – még egyszer jól megfontolva mondom. Avagy lehet-e munkáknak nevezni azokat a kis munkácskákat, melyek vidéken termettek, vagy azokat a munkákat, melyeknek nincs egyéb neveknél, ami eredeti, és amelyet csakugyan idegen hulladékokból kapargattunk össze?

Aude, incipe! – Ezt szeretném hangoztatni minden írónak fülébe, aki érzi, hogy méltó ezen nevezetre. A tolmácsolás nem haszon, kis érdem!

Elmellőzöm azt, hogy hányszor sohajtott sok szentségtörő kéz alatt némely nagy szerzőknek árnyéka, midőn azt levetkették tulajdon érdemeiből, és rongyaikkal ruházták fel; hogy önnön saját ereje s nagy lelke az írónak elveszett gyakran, és lett belőle egy idétlen habarékja a józan okosságnak és eszelősségnek; elmellőzöm ezt, mert ha én hallgatók is, azoknak bosszúért kiáltó árnyékai vagy elcsúfított munkái eléggé siralmasan beszélnek; és azért is, mert ez csakugyan nem mindenkor történt, sőt van egy-két példa, amelyben nyert az író a fordító által. Csak azt említem, hogy ez még maga nem literatúra, és ez is csak út és útegyengetés.

Azok az apró készítő munkák, melyek által valamely már megélemedett csinosodású nemzet oda lépett, ahol van, már többé nincsenek, és az ilyeket könnyebb is, hasznosabb is készíteni, mint fordítani.

Nem ilyeket tehát, hanem nevezetes, nagy és remek munkákat fordítunk nagyobb részént. És ezek által nem érjük el azt a célt, melyet láttatunk és igyekezünk elérni. Előre felteszem, hogy fordítani csak azokért kell, akik az eredeti nyelvet nem értik, mert bizonyos az, hogy aki a forrásból meríthet, nem merít a folyamatból. Márpedig az ilyekre nézve az ily munkáknak nem sok haszna van.

Vegye magát az oly fordító például, míg a maga originálisának méltóságát vagy édességét megtanulta érteni, nem kellett-e ahhoz idő és szorgalmatosság? – Egyszerre nem látunk élesen a tudományokban, olyat, akinél a praemissák és praecogniták nem találtatnak, bevezetni a tudományok palotájába haszontalan, és az ilyen előtt a fő és sarkalatos igazságokat megmezítelelni nem bátorságos. Visszafordul itt újra az a jegyzés, melyet már illetem, hogy nem bölcseket, hanem emésztetlen féltudósokat és veszedelmes eszelősöket nemz.

Elvesz nagyobb részént ezen praecogniták nemléte miatt sok szép munkának érdeme az olvasóközönség előtt. Minden írónak van maga világa, maga atmoszférája, amelyben él, és amelyből ír, van maga publikuma, amelynek ír. Az a sok kicsiny tekintet, az a számlálhatatlan környüllálás teszi az író nagyobb részént kedvessé – és hasznossá. Nem akarom én azt mondani, hogy valamely író nem lehet jónak mondani Magyarországon, aki Angliában írt. De igaz az, hogy ott, ahol minden allúzióit, minden mellékes ideáit, minden szavának élet és savát elértik, kedvesebb, mint ahol ezt mind nem tudják. Aluszékonyan leteszi az olyan, aki ezeket nem tudja, a legkellemetesebb író is.

Kegyetlenség nélkül talán nem is lehet tehát szemére vetni hazánkban az olvasás eránt való hidegségét. – – Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág, és ennél kedvesebb egy játékkártya vagy egy üsző, azt fájdalomosan látjuk, akik hazánkat esmérjük. De idegen, esméretlen, járatlan világot talál az olvasó lefordított könyveinkben. Örök igazság az, hogy nem szereti az ember, ami reá nem tartozik; ami közelébb illető, a' vonzza magához: a reáillő, néki használó igazságokat keresi. – Kicsinosodott ész kell ahhoz, hogy a közönséges s széles terjedésű igazságokat kedveljük; a gyermek olvasónak és a gyermekded nemzetnek közel kell találni az igazságok mellett az utilét vagy a dulcét, mert azokat messze nem tudja keresni.

Szóljon helyettem Seneca; ezen nagy tanítótul nem lesz oly kemény, oly szúró a tanúság! „Viro captare flosculos turpe est, et memoria stare. Sibi iam innitatur, dicat ista, non teneat. Turpe est enim ex commentario sapere. Hoc Zeno dicit. Tu quid? Hoc Cleanthes: Tu quid? Quousque, sub alio moveris? Et impera, et dic quod memoriae tradatur, aliquid

et de tuo profer. Omnes itaque istos nunquam autores, semper interpretes, sub aliena umbra latentes, nihil puto habere generosi, nunquam ausos aliquando facere, quod diu didicerant. Memoriam in alienis exercuerunt. Aliud est meminisse, aliud scire. Scire est et sua facere quaeque, nec ab exemplari pendere et toties ad magistrum respicere, hoc dicit Zeno, hoc Cleanthes. – Aliquid intersit inter te et librum. Quousque disces, jam et praecipe! Nunquam inveniatur, si contenti fuerimus inventis; qui alium sequitur, nihil sequitur, nihil invenit, imo nec quaerit.” Ep. XXXIII.

Itt a természet! Itt fusson pályát, aki magát érzi. Az öngondolkodás síkján állanak le nem szedve sok szép virágok, ezekből fűzzünk bokrétát, melyet hazánknak ajánljunk. Erőltetett minden gyümölcs, minden plánta, melyet messze világrul nálunk ültetünk, és ízetlen vagy szagatlan terméssel bünteti meg ragadozóját, aki anyai földjéből kitépve, azt idegen ég alá szorította, s számkivetette.

Így tesszük méltókká magunkat, hogy olvassunk; így fordítja a negédes külföld mireánk is szeméit, és észrevesz majd bennünket.

Nagy lesz majd és méltóságos a literátor nevezete, mert rettegni fog egy oly munkától a napszámos író és viszketeg gyermek, mely alatt ereje lerogy, és nem fogja majd egy is ezek közül hinni, hogy egy tudós gyilkosság vagy egy írónak munkáján tett erőszak által lehet beírtni a tudósok karai közé.

„Kevesebbek lesznek munkáink.” De mit árt az! – csak jók legyenek. Csinos lesz nyelvünk, és velős minden szó, mert az magán fogja hordani az eredeti lélek és az öngondolkodás bélyegét.

A közönség örömet fogja olvasni azt az íróat, aki neki hasznavehető tanúságokat terjeszt, és a szívhez beszél, nem a papiroshoz.

A megfontolt, megkérdőzött, új és hasznos igazságok forrásba jönnek, mert interesszálnak. Az emberek esmérete, hazánk s állapotunk esmérete terjedni fog, mert a magunk világát fogjuk könyveinkben találni. A gondolkodás, a meggyőződés és gyökeres tudományok veszik fel az uralkodópálcát, és mivel ezek nélkül nemcsak haszontalan, de valóban ártalmas és nemzeteket részegítő minden világosodás, e lesz nálunk az igaz és józan világosodás boldog időnyílása.

Ó, ha én azt az ábrázolást oly elevenen, oly tüzesen tudnám lefesteni, amint érzem, oly hathatósan, hogy azt velem együtt mások is érzéni; ha én fel tudnám serkenteni szép tehetségeit hazámfiainak, fel tudnék ébresztetni sok szemérmes és félénk lelket, akiben az öngondolkozás székét foglalt, elvonhatnám az alól a rabság alól, mely miatt nem mernek soha magok költeni, és mindég csak tolmácsolnak, mindég csak magyarul; feléleszthetném nálok azt a szép tüzet, amely őket nemzeti szerzőkké tisztítaná és formálná! Öröme lennék én az a fenkő, amely tompa maga, és élésít, az a tűzkő, amely maga nem meleg, de tüzet ad. De ellenben, aki mosdatlan kézzel, szentségtörő lábakkal és készületlen fővel járulna s közelítene a nemzeti szerzők templomának ajtajához, akkor öröme lennék az ajtónálló angyal, és lángoló karddal rettenetném azt vissza, s azt kiáltanám elejébe:

„Odi profanum vulgus et arceo.”

Megemlítem még mintegy mentemben azon ártalmat is, melyet a kenyérkereső tudományok okoznak. – Nem minden tudomány fizet készpénzen, sok törekedésinknek gyakran megtisztított gondolkozásnál és érzékeny szívénél nincs egyéb jutalma, és ez elég bő, sőt igen bő jutalom magában is. De sokaknak mégsem elég! Pengő pénzért és a mindennapi kenyérért nyomják sokan, sőt a nagyobb rész a tudományok küszöbét. És ezek a tudományok ámbár mely szükségesek, sőt elmúlhatatlanok is a közboldogságra, de aki ezeknél feljebb nem emelkedik, akinél nincs elég forró szeretet, hogy durva haszonkeresés nélkül, csupa maga belső megnyugovásáért fáradjon, sőt ha szükség, áldozatot is tudjon vinni önnön hasznával is – ó, ott száraz, erő nélkül való és mindennapi esméretekből áll az egész tudományok kerülete. *Transfertur omne certamen ad multo quaestu vigentia. Seneca.* A szép és magas tudományok elfelejtve fekszenek, és a közönségesek gyakorlatnak. Nem szükség, hogy közelébb fejtegessem ezen feltételek alkalmaztatását nálunk. Tribonian udvara tömve áll, imádják őt az ősz és fiatal sereg, és Sokrates, Newton és a gráciák képeire itt-amott aggat csak, rejtezve, titkos becsüljük egy-két zöld levelecskét. –

Az a panasz, hogy a penna és prés elzárt szabadsága a tudományoknak akadály, elmélkedésemben egyrészt beletartozik.

Nem állítom én azt, s nem is tudom elhithetni magammal, hogy a zabolátlan írás szabadsága hasznos legyen akármely országban s igazgatásban is. Jótéteménynek tartom azt, ha kiragadják kezéből az üszköt, melyet hurcol a lakosoknak csendes hajlékai között valamely éretlen pajkos. Nem akadály tehát, sőt a valóságos kultúrának előmozdítója az a zár, mely csupán a hasznos és fogatos munkákat ereszti szabadon, és oda taszítja a veszedelmeseket és éretleneket, ahová valók, az örök setétségbe.

Élek itt egy író szavaival, aki minden tekintetben ezen kérdésben legigazságosabb s leghelyesebb bíró, Sonnenfels úrnak szavaival. Önként szembetűn azokból, mikor és mely részben lesz az írásnak megtiltott szabadsága a tudományoknak ártalmassá.

„Az legyen tehát a könyvvizsgálás meghatározása, hogy anélkül, hogy valamely hasznos könyvnek útját megnehezítse, kizárja mindazokat, melyek tévelygő, botránkoztató és veszedelmes gondolatokat terjesztenek.

Egyébarám elrendelésére nézve egyremegy, akár egyes személyeknek, akár egy egész arra kinevezett széknek általadva, csak ne adódjon az könnyen egy közönség vagy rend hatalmába. Minden esetben szükség, hogy oly férjfiakból álljon, akik a tudományoknak minden részeiben járatosak. De valamint az olvasás és présnek igen nagy szabadsága, amely minden különbség nélkül mindennek mindent olvasni megenged, anyja a hitetlenségnek és a zűrzavarnak és a legrútabb feslettségnek, úgy a könyvvizsgálás határozatlan keménysége, amely az értelmén és a gondolkozás módján kegyetlenkedik, amely az illendő egyeneskimondást az írásban a vakmerőséggel öszveelegyíti, és különböztetés nélkül mindentől mindent eltilt, a nép világosodásának ellentáll, és azt mind a tudományokban, mind az esméretekben, mind az ízlésben sok századokkal visszataszítja. Szükség tehát, hogy itt a szabad kényén való járás elkerültesse stb.”

Utoljára halasztottam azt az akadályt, melynek ott fenn is helyet találhattam volna, és amellyel most bezárom azoknak elészámlását: a literátorok kevés becsülete. Igaz, hogy az egyező lépésekkel szokott járni a tudományok becsülésével, és igaz az is, hogy nem szokott mindenkor elmaradni a becsület az érdemtől. De ki lesz hazánkfia közül, aki reávegye

magát arra, hogy a tudományoknak életét és egész erejét felszentelje, ha arra reá sem látszatik ügyelni a haza? Ha meggondolja, hogy a háladatos Anglia királyné mellé teszi tudósainak hamvait, piacain a nagy vitézek állóképei erányában fénylenek literátorjaiknak monumentomi, és mi itt – nem is olvastatunk.

Mi légyen a valóságos literátor, ezen elmékedésünkbe sokszor széjjelhányt jegyzéseim eléggé mutogatták. Nem kíván az külső és hangból vagy apróságból való becsülést, amely felett nagy lelke felemelkedett, hanem ami ennél ezerszer többet ér: a szívnek becsülését, amelyet könnyen adhatjátok és örömmest adhattatok.

Az igaz literátor hozza le, mint egy második Prometheus az égből a bölcsesség szép világát; a' terjeszt a nemzetekre dicsőséget és virágozást és közboldogságot, a' teszi a jobbágyot meggyőződésből való kész engedelmű jobbágyvá, az uralkodót a szívek uralkodójává, az embert emberré. A' vezeti végre a népet a józan értelem kötelein a maga kötelességeire, és a szív édes láncain a maga boldogságára.

SÁNDOR ISTVÁN

(1750–1815)

A VÉGÍTÉLETNEK RÓMAI KÉPÉRŐL

(1796)

Angelo Mihálynak ama híres írott képén, mely a Végítéletet adja elő, s Rómában a IV. Sixtus kápolnájában látszatik, ám- bár mely drága képírás legyen, mégis sok illetlenség szemlél- tetik. Így példának okáért az öreg Kharon ottan a lelkeket egy csónakon hordja a Styx vizén által pokolba, s Minósz, ama pokolbéli bíró ítélőszéket tart, mi mely illetlen keresztyén képhez, ki-ki elgondolhatja. De mégis legilletlenebb rajta a sok meztelen személy. A figurák közt egy kövér férfi azért nevezetes, minthogy a IV. Sixtus pápának komornyikját áb- rázolja. Ez az ember az evésben, ivásban s a fehérnépben ve- tette minden kedvét. Angelo a képét senkinek nem akarta megmutatni mindaddig, míg el nem készülne, s a sekrestyés- nek meghagyá, hogy a pápán kívül az ő távollétében a kápol- nába senkit bé ne bocsátana. De az említett komornyiknak ezáltal méginkább kedve jött a képírásnak meglátásához, s a sekrestyést mindaddig untatta, míg végre az ajándék által maga részére hozta, ki is őtet azután béeresztette. Ő tehát a képírást vizsgálni kezdte, s minthogy a képírónak nem nagy barátja vala, tehát mihelyest lehetett, az egész városban kihir- dette, hogy ez a képírás tele volna hibákkal, s jobban illenék egy bordélyba, mint egy kápolnába. A képíró, ki ezt azonnal megtudta, s a dolgot, mint esett, gyanította, ezen felindult, s a fecsegő komornyikot emberi nagyságában meztelenen a többi közé lefesté, a pokol közepébe helyezteté, s egy szörnyű nagy kígyóval megövedzé, mely a bujaságának eszközén rágódott; s hogy a képírásban a tudatlanságát is kigúnyolja, tehát két igen nagy számárfüllel is megajándékozta. Kevés idő múlva a kép egészen készen lett. Ki-ki, aki látta, legottan a komor- nyikra esmért, s jóízűen nevetett rajta. A kamarást ez igen megsértette, kihez képest a pápánál panaszkodott, s azon volt,

hogy Angelo ez ilyen vétke miatt példásan megbüntettessék, s gályára küldtessék. De a pápa, ki a komornyikjának rendetlen életét jól esmérte, s az egész történet felől immár előre tudósított, mosolyogva felele néki: Ő igen sajnálná, hogy a képíró a pokolba helyeztette volna, melyből, amint tudhatja, őtet semmiféle pápa ki nem szabadíthatja, mert ha csak a Tisztítóba állította volna őtet, tehát azonnal kész volna belőle őtet kimenteni.

SCHEDIUS LAJOS JÁNOS

(1768–1847)

ESZTÉTIKA

(1800 k.)

ELSŐ RÉSZ

BEVEZETÉS

I. A művészet fogalma különbözőképpen értelmezhető:

a) A természettel szembeállítva. (Natur und Kunst.) Ebben a legtágabb értelemben a művészet ítélet alapján történő alkotás, melyet a belátás és az értelem irányít.¹ A természet viszont olyan erőket jelent, amelyek a létezőkben eredetüktől fogva benne vannak, és nem bizonyos belátások és értelmi megfontolás, hanem megváltoztathatatlan törvények alapján jelennek meg. Ami ilyenfajta erők révén létrejön, mint önmagában álló és önállóan létező dolog, az a természet alkotása.² Amennyiben viszont nem önállóan létező, vagy nem tekinthetjük annak, a természet hatóerejéről beszélünk. (Naturwirkung.)³ Ami a művészet révén, határozott céllal és értelemmel, önállóan létezőként létrejön, azt művészi alkotásnak nevezünk, mint például egy épületet.

b) Az alanyi értelemben vett tudománnyal szembeállítva. Alanyi értelemben vett művészet alatt az alkalmasságot, ügyességet (Geschicklichkeit) értjük; de azt, amire valaki képes, amikor tudja, ismeri, hogy mit kell tennie, nem nevezük művészetnek.

¹ Tehát a festő egy bizonyos képet fest, hoz létre, bár könnyedén festhetne egy másikat is, ám az ő szándékos elhatározása a megfontolás és az értelem révén inkább ezt a képet alakította ki, mint egy másikat. De például mikor a fa nő, az ítélet és szellem nélküli alkotás.

² Mint a fa.

³ Mint a villám.

c) Az objektív értelemben vett tudománnyal szembeállítva. A művészet objektív értelemben felfogható úgy, mint olyan szabályok összessége, amelyek szerint a műalkotásnak létre kell jönnie; a tudomány ezzel szemben az igazságok rendszerezett összessége.⁴

d) A mesterséggel, avagy a fizetett munkával szembeállítva. A művészetet ebben az értelemben természetétől fogva szabadnak mondják, mint olyan elfoglaltságot, melynek értéke önmagában van; sőt, nemcsak a haszon érdekében végzik, s ezért a szabad és nemes műveltségű emberhez méltó. A mesterség azonban fizetett munka, vagyis fáradság, azaz önmagában kellemetlen elfoglaltság, amelyet senki sem vállal egykönnyen, hacsak nem a haszon vagy fizetség miatt.

II. A legtágabb értelemben vett művészeteknek több fajtája van:

1.) mechanikusak, avagy olyan művészetek, melyeket meghatározott, rögzített szabályok előírása szerint gyakorolnak, anélkül, hogy a cselekvő szellem sajátos erejére szükség lenne, vagy az ahhoz hozzájárulna. Ezeket a „nem szabad”, azaz szolgai művészeteket βάρυτοι τέχναι-nak nevezték;

2.) szabadok, melyek gyakorlásához a cselekvő szellem sajátos ereje szükséges. Ide sorolja Cicero a *De finibus bonorum et malorum* című művében (II, 1–2) a matematikát, a zenét, a grammatikát, a filozófiát, a polgári ügyek tudományát, azaz a politikát. A szabad művészetek lehetnek továbbá esztétikai művészetek vagy nem esztétikai művészetek. Esztétikai művészetek azok, melyeknek legfőbb céljuk a gyönyörködtetés. Ezen esztétikai művészetek

a) vagy kellemesek, azaz gyönyörködtetők (angenehme Künste),⁵ ha a gyönyörködtetés, mely a céljuk, ösztönző segítséggel (Reize), azaz külső kellemes benyomások révén, az érzékelés által valósul meg;

b) vagy szépek, azaz művészi eleganciával rendelkezők,⁶ melyek a gyönyörködtetésről szép formák előállításával gondoskodnak.

⁴ A rendszer lényege egy olyan alapelv, melyből mindenfajta igazság levezethető helyes úton.

⁵ (mint a zene, a lovaglás, a tánc)

⁶ (mint a művészi kertészet, a festészet, szobrászat és a faragás)

Megjegyzések

1.) A szépművészetek (schöne Künste) elnevezés nem teljesen helytálló, mivel önmagában a művészet nem szép, hanem a mű szép, mely általa létrejön; helyesebb tehát, ha a szép művészetek (Künste des Schönen) nevezzük.

2.) Helytelenül mondják: széptudományok, vagy szó szerint: gyönyörködtető tudományok, mivel

a) a tudomány, azaz valamely pontos, igaz ismeret, szilárd ugyan lehet, ám szép soha;

b) a költészettan és a szónoklattan sem mondható széptudománynak, hiszen ha ezen művészetek elméletét így neveznénk, a többi művészet elmélete is megérdemelné ezt az elnevezést. Ám ha a gyakorlatát, praxisát nézzük a szónoklattan és a költészet elméletének, az hasonló, analóg a többi művészet gyakorlatával, tehát külön megnevezést és különbségtételt nem igényel.

III. A szép művészetek⁷ áttekintése és osztályozása. A szép művészetek lényege szép, azaz önnönmagukért tetszést keltő formák létrehozása. Ezen formák közvetlen anyaga (der unmittelbare Stoff) változatos, innen van, hogy különbözőek a művészetek.

Megjegyzések

A szép formák e közvetlen anyagát teoretikusaink jelnek (Zeichnen) nevezik, vagyis olyan segédeszköznek, melynek segítségével az esztétikai ideák kifejeződnek. Ilyen jel a költészet esetében a beszéd, a zene esetében a hangtónus.

A jelek lehetnek:

I. önkényesek, melyeket az emberek elhatározása és egyetértése hoz létre, azaz: szavak. Ezzel él a költészet és az ékes-szólás szépművésze (redende Künste).

II. Természetesek, melyek azon dolgokkal, amelyeket megjelenítenek, a természettől fogva, természetes kötelék révén tartoznak össze, például hangtónusok, alakok, formák. Ezek érzékelhetőek:

⁷ A szépművészetek: ékesszólás, költészet, színjátszás, zene, tánc, domborművéség, szobrászat, festészet, kertművészet, építészet.

1. hallással (hörbare Zeichen), hangtónusok: ezekkel él a zene;

2. látással (sichtbare Zeichen, Gestalten), formák. Amelyek továbbá

a) vagy térben változóak, átmeneti formajátékok, és a művész személyében valósulnak meg, mégpedig

α) gesztusokkal (Gebärden), ebből áll a mimika, a test azon változó alakja, amely a színész lelkiállapotát kifejezi.

β) Önkényes mozdulatokkal, a közönséges táncban.

γ) Önkényes mozdulatokkal, melyek gesztusokkal kapcsolódnak össze. – A magasabb táncművészet, azaz a balett (Ballettkunst);

b) vagy állandó alakok (bleibende Gestalten), melyek a művész személyétől elválva jelennek meg, és pedig

α) vonalakkal és színekkel, síkban, ebből lesz a festészet (Malerei);

β) természeti alkotások (fák, gyümölcsök, füvek) szép kompozíciója révén, innen ered a kertművészet (Kunstgärtneri, schöne Gartenkunst);

γ) szilárd testek által, melyek minden dimenziójukban kitöltik a teret, mégpedig

aa) vagy azért, hogy olyan testeket hozzanak létre, amelyek magában a természetben is léteznek vagy létezhetnek; innen ered a szobrászat és a plasztika,

bb) vagy azért, hogy olyan dolgokat hozzanak létre, amelyek csak a mechanikus művészetek révén hozhatók létre, vagyis épületeket; innen ered az építészet (schöne Baukunst).

IV. Tehát szemmel láthatóan két része van az esztétikának, azaz annak a tudománynak, amely a szép ezen művészeinek elméletét tárgyalja, úgymint

1.) a speciális, amely a szép egyes művészeit foglalja magában, feltárja minden egyes művészet természetét és jellegét, lényegét és hatását, végül pedig törvényszerűségeit, melyeket hosszas vizsgálódás és tapasztalat útján, a legkiválóbb minták alapján vonatkoztatott el, és amelyek szerint e művészeteket gyakorolni kell ahhoz, hogy szép művek szülessenek. Megtárgyalván ily módon a szép egyes művészeit, végül

2.) azon dolgokat fogjuk feltárni, amelyek közösek bennük, valamint minden szépnek az alapját és legfőbb elveit, és

a szépérzék (der Geschmack) természetét és jellegét, és így fogjuk kialakítani a szép és gyönyörködtető általános elméletét, valamint azon szabályok elméletét, amelyekre a szép valamennyi művészetének alapulnia kell. Ez lesz az úgynevezett általános esztétika, vagyis a sajátos értelemben mondott *aesthetia* tárgya.

Megjegyzések

1.) A szép művészetei, miként minden művészet, sokkal előbb születtek, mint az elméletük. Miért? Mert a szépérzék sok népnél igen kifinomult és kiművelt lett, és a legtöbb művészet elérte a tökéletesség tetőfokát, anélkül, hogy a szépnak bármiféle tudományos elméletével rendelkeztek volna. A görögök és rómaiak, Aristoteles, Longinus, Dionysius Halicarnasseus és a többiek, Cicero, Horatius, Quintilianus és a továbbiak írásaiban ugyan feltűnik sok kiváló megfigyelés és a művészek számára igen hasznos szabály, de sem átfogó összefüggések, sem tudományos gondolatmenet, sem pedig egy végső alapelve visszavezetett módszer nem lelhető fel bennük, azonkívül pedig megfigyeléseik elsősorban az ékes-szólás művészetére vonatkoznak. Csak a legújabb időkben, negyven évvel ezelőtt próbálkozott meg vele Baumgartenus, a híres filozófus, az odera-frankfurti egyetem professzora, hogy a szép tudományos elméletét *Aesthetica* név alatt kialakítsa – hogy mik az érdemei, részletesebben az *Általános esztétiká*ban fogjuk kifejteni.

Megjegyzések

2.) Az *Aesthetica* elnevezés az αἰσθάνομαι – 'érzékelek' (sentio) görög szóból származik, innen az αἰσθησις – 'érzékelés' (sensio), azaz *a*) az érzékelés lehetősége (Empfindungs Vermögen) *b*) maga az érzékelés (Empfindung). – Innen az αισθητικός, ἡ, ὄν az érzékelésre vonatkozó, vagy arról szóló; αισθητική, tudniillik τέχνη vagy επιστήμη – az érzékelésről szóló tudomány. Tudniillik Baumgarten észrevette azt, hogy minden ítéletet, ami a széppel kapcsolatos, sajátosan az érzékelésre lehet visszavezetni, és az erendően az érzékelésből származik. Így ezt az egész tudományt mintegy az érzékelésről nevezte el, ahogyan a helyes gondolkodás módját tárgyaló tudomány neve λογική τέχνη. Az újabb tudósok viszont már tágabb értelemben tárgyalják az esztétikát, nevezetesen az érzékelés általános tudományaként, avagy az érzékelés útján

szerzett mindennemű ismeret tudományaként. Odasorolnak ugyanis mindent, ami a megismerés tárgya, így a régiek filozófiai tudományát is *Aesthetica* néven tárgyalják.

SPECIÁLIS ESZTÉTIKA. MAGÁBAN FOGLALJA A SZÉP
MINDEN EGYES MŰVÉSZETÉNEK SAJÁT ELMÉLETÉT.

[...]

XIV. AZ OPERA, AVAGY ZENEDRÁMA

44. § Az opera lírai jellegű dráma, melyben a színházi előadással összekapcsolódik az ének és a zene, melyek a felmerülő szölamokat, érzéseket, érzelmeket kifejezik, segítik és követik.

Az ilyenfajta dráma előadásakor a gesztusjáték mellett a balettokban vagy művészi táncelőadásokban a tánc, a dekorációban és a színpadi kellékekben az építőművészet és a festészet is segítségül hívatik, ezért az operát valóban méltán nevezik a szépművészetek gyűjtőhelyének és ösztérépének, melyek szövetségre lépnek egymással a néző lelkének és képzeletének gyönyörködtetése céljából.

45. § A zenedráma vagy komoly, azaz súlyos, ahol mitológiából vagy a hősök életrajzaiból vett híres, ragyogó cselekményeket jelenítenek meg, és minden párbeszéd lírai jellegű. Vagy pedig komikus, azaz játékos, mely a cselekményét többnyire a köznapi életből meríti, és sem lírai, sem zenés párbeszéd nincs benne folyamatosan. A zenedráma amiatt, hogy zenés párbeszédet és éneket alkalmaz folyamatosan vagy a táncot követően, és mivel gyakran az egész történet, szölam, illetve az érzelmek természetes bemutatására szükséges erőt arra kell fordítani, hogy a művészi énekből érthetők legyenek, már csak természeténél fogva is sok hibának van kitéve, mivel itt nagyon nehéz megtartani a valóság-hűséget vagy valószerűséget. Ezért van, hogy sok ilyenfajta dráma, ami ezidáig született, számtalan hibával bír. Mégis nagy gyönyörűséget okoznak az érzékek kedvteli befolyásolása, a képzelet kellemes lekötése és számos szépművészet együtthatalása révén, mely az éles kritikai érzéket is mintegy eltompítja. Ha pedig a költői valóság-hűségre és a törvényekre, melyek

mentén érzéseink és lelkünk befolyásolható, a situációkra és a különféle lélekállapotokra, valamint az ezek kifejezéséhez és megjelenítéséhez legalkalmasabb módra tekintettel van; ha a többi szépművészet úgy kapcsolódik össze a költészettel, hogy ez domináljon, a többi pedig segítse, díszítse, életszerűségét és erejét növelje; akkor könnyen megeshet, hogy az ilyenfajta dráma is kielégíti a helyesen és jól kiművelt szépérzékét.

A ZENE

1. § A zene (die Tonkunst) bizonyos lelki érzéseket és érzelmeket a megmértékelt hangok segítségével kifejező szépművészet. De mivel a költészetnek is az a végső célja, hogy az emberi lélekre meghatározott módon hasson, bizonyos érzéseket és érzelmeket keltsen; továbbá a szavak, melyekkel él, a zenei tónusokkal természetszerűen összekapcsolódnak; és elsősorban mivel az idő előrehaladásának mindkét művészetben szerepe van; végül pedig mivel mindkét művészet többnyire közel azonos lélekállapotból ered: szükségszerűen igen szoros kettejük kapcsolata.

2. § A muzsika elnevezés a múzsá szóból ered, úgymint 'múzsai művészet' vagy 'a múzsák művészete', ami összefoglaló neve volt mindazon szabad művészeteknek, melyeket a görögök a múzsáktól eredeztettek.⁸ Ezért a költő és a muzsikus az ősi időkben egy és ugyanaz volt, ahogyan ezt Orpheus, Linus stb. esetében látni is lehet. De később, amikor a művészeteket egyre inkább elkülönítve művelték, nagyobb tökélyre vitték és kiterjesztették, külön nevekkkel kezdték megjelölni őket, így a muzsika megszólítás arra a művészetre maradt, amely a hangot megmértékelt tónusokra osztja.

Megjegyzés. Az imént kifejtett jelentés mellett a muzsika a görögöknél minden dolgok rendjét és kapcsolatát is jelentette. Innen ered az isteni és kozmikus muzsika elnevezés; az előbbi a szellemek és felsőbbrendű létezők között fennálló rendre és harmóniára utal, az utóbbi az anyagi részecskék egymás közötti viszonyaira. Az emberi muzsika a lélek erőinek és érzelmeinek harmóniáját jelentette.

⁸ Múzsai vetélkedés, *αγωνία μουσικά* szó szerint.

Szorosabb értelemben minden művészetet, mely a mozgás, annak bizonyos módja és ritmusa révén gyönyörködtet, a muzsika névvel illettek. Ha a mozgás nem kötődött össze hangokkal, hanem csak látványként volt jelen, az a színházi vagy táncmuzsikához tartozott: ha pedig kifejezetten pantomimról volt szó, akkor hipokrita muzsikának nevezték. Az a mozgás azonban, amelyhez hangok kapcsolódtak, mely ily módon a hallás ítélőkörébe esett, a következő neveket kapta: 1. harmonikus muzsika, mely a hangok változatosságát és mértékelttségét a magasság és mélység szempontjából, 2. ritmikus, mely egymás gyors vagy lassú követése szempontjából, 3. metrikus, mely ezeket a költői metrum sajátos szabályai szerint rendszerezi. – 4. Organikus, mely azt tanítja, hogy orgánumból, azaz zeneszerszámokból hogyan lehet hangokat előcsalni.

3. § Semmi sem hatol be oly könnyen a hajlékony és simulékony lélekbe, mint az ének változatos hangjai: nehezen kifejezhető, mekkora erő rejlik bennük, mégpedig kettős irányban. Ugyanis egyfelől felserkenti a lankadót, másfelől elszongítja az izgatottat, egyszer elnyugtatja a lelket, másszor felélénkíti. – A zenének ezen hatása egyrészt fizikai, tudniillik amennyiben idegeinkben benyomásokat kelt, és ezáltal érzelmeinket egyik vagy másik irányban befolyásolja; ezt mutatja az azokkal kapcsolatos tapasztalat, akiket tarantella mart meg, vagy a csecsemőknél tapasztaltak. Másrészt pszichológiai avagy morális hatása is van, amennyiben az emberi képzeletre és lélekre hat, ama természetes és igen szoros kötelék által, mely az emberi érzéseket és érzelmeket, valamint az őket kifejező hangokat összekapcsolja.

Megjegyzés. Ezek alapján könnyen érthető, hogy a zenének az ókoriaknál miért volt oly csodás hatása, melyet az ókori szerzők leírnak: betegek meggyógyultak, egészségesek súlyos betegségbe hajszolódtak, őrzöngők és zavarodottak elnyerték lelkük nyugalma stb. – 1. A műveletlen és érzelmeiknek inkább alárendelt emberekben ugyanis a zene szükségképpen ki tudja fejteni fizikai hatásának teljességét, ami igen nagy. 2. Az ókori görögöknél a zene többnyire mindig a költéssel összekapcsolva jelent meg, és legtöbbször tánccal vagy pantomimmal együtt, melyek segítségével a zene ereje annál jobban megnövekedett. 3. A zene ezekben az időkben oly ritka művészet volt, hogy nagyobb csodálatot és nagyobb hatást

tudott kifejtteni, mint ha valaki már hozzászólt. 4. Többnyire a zene és költészet összekapcsolása révén hősök tetteit, nemzeti, hazai történelmi tetteket mutattak be, melyek mindenki lelkére nagy hatással vannak. 5. Végül a legtöbb elbeszélés, mely az ókoriaknál a zene hatalmas erejéről és csodás hatásáról szól, költött és mesés, és más művészetek természetéből, gyakorlatából megmagyarázható (vö. a 2. § jegyzetét).

4. § A zeneműben, ha azt a zene rendeltetése és természet szerint akarjuk megítélni, a következőkre kell leginkább figyelni:

1. dallam 2. harmónia 3. ritmus.

A dallam a zenei tónusok olyan egésszé váló, folytonos összekapcsolásából fakad, mely valamely meghatározott lélekállapothoz tartozó érzéseket és érzelmeket fejez ki. A szép és tökéletes dallamhoz hozzátartozik

a) hogy egyetlen tónus (Hauptton) uralja, mely a kifejezendő érzések természetéhez illő, és mely a modulációk segítségével variálható, a kifejezendő érzések különféle változatainak és viszonyainak megjelölésére;

b) legyen meg benne a kifejezés valóság-hűsége, azaz valószerűen és jól meghatározhatóan fejezzék ki az alkalmazott tónusok azt a lélekállapotot, mely a zeneműnek mintegy alapját képezi. Ez pedig a gyorsaságból és lassúságból fakad, mellyel egymáshoz kapcsolódnak a tónusok, a nagyobb intenzitásból vagy épp visszafogottságból, a szünetek megfelelő elrendezéséből, melyek révén a dallam a különféle hangsúlyok, cezúrák stb. illő használatával előrehalad.

c) Bármely hang és a zenei hangzás bármely részlete könnyen, jól felfoghatóan és kellemesen üti meg a füleket, amelyhez sokat tesz hozzá a dallam egyszerűsége, melyet a tónusok sokszoros visszafogása vagy megtörése nem lazít fel és zsúfol tele.

d) Ha költői szövegnek alárendelve jelenik meg, a belső költői erőt pontosan hozza felszínre a prozódia, és végezetül pedig illeszkedik egy meghatározott metrumhoz.

2. A harmónia több tónus összhangzása és ezek együttes egymásra következése, azaz előrehaladása a zenei intervallumok természetéből fakadó, meghatározott törvények szerint. A harmónia a dallam hatását szerfölött gyarapítja. A harmónia törvényei tekinthetők a zene grammatikájának. – Abban

az értelemben, ahogyan manapság használjuk a harmónia kifejezést, a görögök nem ismerték.⁹

3. A ritmus a tónusok szabott és kiegyenlített előrehaladása, illetve mozgása, a taktusok (die Takte) révén, melyek azonban az egységesség általános, rájuk vonatkozó törvénye mellett kisebb részek tekintetében bizonyos változatosságot mutatnak fel, az általuk kifejezni megkísérelt érzelmek és érzések természetének megfelelően. – A ritmus a zenében ugyanaz, mint a metrum a költészetben.

Az ezeket szabályozó törvények összessége, melyek a dal- lamra, a harmóniára és a ritmusra vonatkoznak, alkotja a zene grammatikáját és rétorikáját.

5. § Mivel a zene a lélek érzéseit és érzelmeit, a teljes emberi természetet fejezi ki, lehetetlen, hogy egy és ugyanazon zene mindenkinek tetszék. Emennek ugyanis inkább az öröm és vidámság kifejezése tetszik, minthogy boldog és vidám lel- kületéhez leginkább azok illők; a másik tetszését a mérsékelt, lágy hangulatok nyerik el, mivel lelkében szelíd és lágy, sőt, a disszonanciákat, több tónus egybemosását, az erőteljesebb harmóniát sem viseli el. Amint az sem, kinek zenei hallása kiműveletlen, ami egyes embereknél is előfordul, de egész nemzetek esetében is megfigyelhető. Ebből azonban nem következik, hogy a zene valódi szépsége semmilyen biztos és általános szabályhoz nem köthető. Ugyanis 1. ami a zenében a legfőbb, annak lényege, nevezetesen, hogy a lélek érzései illőn és valóságúen fejeződjének ki a tónusok segítségével, s annak megléte a zenében, mint említettem, valóban minden egészséges érzélemvilágú és fogékony lelkű embernek tetszik. Ha pedig néhányan nem képesek ennek érzékelésére a ze- nében, nem ebben, hanem az ő műveletlenségükben, csök- kent képességű vagy akadályozott érzékeikben van a hiba. 2. A szabályok, melyekre a zene támaszkodik, részben az emberi lélek természetéből, részben a tónusok természetéből fakad- nak, továbbá örökösök és állandóak, és aki ezeket a szabá- lyokat elveti, annak magának a természetnek törvényeit kell megszüntetnie vagy hatástalanítania.

⁹ Részben a megmértékelt tónusok nagyobb fizikai intenzitásából, részben azok egymással összevetéséből származik a kontraszt, ha- sonlóság, váltakozás stb.

6. § A zene nemei sokfélék a különféle célok szerint, melyek irányítják őket, és az érzelmek és érzések nemei szerint, melyek bennük dominálnak. Ha ugyanis vallási jelenségek, szertartások adottságához és természetéhez próbáljuk a zenét alkalmazni, és nagy, fenséges, kegyes érzéseket próbálunk kifejezni zene által, egyházi zene (Kirchenmusik) születik. Ha azt határoztuk el, hogy csatára készülő katonák bátorságát gyarapítsuk, és erőteljes, bátor, nagyhatású érzelmeket fejezünk ki, azokat serkentjük a zenei tónusok révén, hadizene születik. A színpadi zene célja a hallgatóság olyanfajta gyönyörködtetése, mely azok morális és esztétikai műveltségét gyarapítja, ezért olyan érzéseket kell kifejeznie, amelyek több morális tartalmat foglalnak magukba, például jóakaratot, példaadón viselt fájdalom és megélt örömet stb. Ugyanezt teszi a kamarazene, melyet a la camera névvel is illetnek: csak éppen a színpadi zene nagyobb terjedelmű és ünnepélyesebb, a hallgatóság nagyobb száma és a hely általános ünnepiessége miatt. A tánczene táncal kapcsolódik össze, melynek módját és gesztusait nemcsak követnie, de segítenie és ösztönöznie is kell. E nemek minden egyes típusának levezethetőek a maga saját törvényei és szabályai, melyek alapján azok komponálандók és megítélendők.

7. § A zene haszna többféle lehet, ott tudniillik, ahol az érzésekre kell hatni úgy, hogy vagy gyorsan felélénküljenek, vagy lecsillapodjanak, vagy valamely meghatározott irányba terelődjenek.

A) Az oktatásban, ahol a zene segítségével, különösképpen is a tánccal összekapcsolt vokális zene segítségével nemcsak a biztos jellem, azaz a hajlamok és érzések meghatározott iránya alakítható ki a fiatal lelkekben, hanem bizonyos eluralkodó érzelmek és vonzalmak is elfojthatók vagy helyes irányba terelhetők. Ezt a hagyomány szerint már a görögök és a kelták is leszögezték.

b) Háborúban hathatósabb a lelkek bátorítására és hőstettek ösztönzésére stb., hiszen, ha a célnak megfelelő, akkor mind fizikailag, mind lélektanilag hat.

c) A léleknek a legnemesebb gyönyörűsége származhat a zenéből, hiszen az a képzeletet kellemmel köti le, a lelket gyönyörködteti és felvidíti, erkölcsünket nem rontja, sőt inkább, ha megfelelően alkalmazzák és jól formálják meg, szépérzékünket nagyobb tökéletességre viszi.

d) A közünnepségeken és eseményeken, ahol az élénk, festéges, az ünnepség céljának megfelelő érzéseket kell serkenteni. Ezen alkalmakkor a szép és odaillő zene nagy segítségére lehet terveikben azoknak, akik ilyenfajta közösségi eseményeket bölcsen szerveznek meg.

D. A TÁNCMŰVÉSZET

1. § Ahogyan a zene is valamely felajzott lelkiállapotból ered, mégpedig inkább örvendező és boldog lélekállapotból, melyben leginkább hajlamosak vagyunk dalra fakadni – éppúgy a táncművészet is abból az emberi ösztönből kell hogy fakadjon, mely arra készlet, hogy örömminket gesztusokkal és testünk mozgásával fejezzük ki. A táncművészet tehát olyan szépművészet, mely a lélek érzéseit mozdulatokkal és gesztusokkal fejezi ki, oly módon, hogy azok megmértékeltnek legyenek, azaz határozott és szabályos módon rendeződjenek.

2. § A táncoknak két fő típusa van, ugyanis vagy olyan közösségi gyönyörködtetést szolgálnak, melyben ki-ki táncosként kivetheti részét, azaz közös, társasági táncok (la belle danse); vagy a szép érzékelésének élénkítését célozzák, és nagyobb művészi tudással kerülnek bemutatásra, azaz színpadi táncok.

3. § Mindkét nemnek legyen egyrészt meghatározott érzéstöltete és jelentése, másrészt pedig ritmusa, tehát mértéke – a nem összhangzó és rendezetlen mozdulatoknak a szép táncban nincs helye.

4. § A koreográfia olyan mesterség, mely jelek, jegyek segítségével írja le a táncos lépéseit, mozgását, testtartását – ahogyan a hangjegyek írják le a zenét. Ugyanezt jelenti az orchestografia. A 16. században egy bizonyos francia kanonok, Arbeau jutott ennek gondolatára, mely jelen század kezdetén egyre inkább és inkább elterjedt.

5. § A szép és kellemeti tánc legfőbb hasznai a következők.

1. Testtartásunknak bizonyos gráciát és kellemet kölcsönöz, mely jelen életkörülményeinkben igen szükséges dolog.
2. Nagy gyönyörűséget kelt mintegy a néma látvány alapján érzékelni a lélek érzelmeinek és érzéseinek megjelenését.
3. Az ifjak lelke is a művelt és nem mértéktelen tánc révén sokféleképp formálódhatik, és hajlamaik irányt nyerhetnek.
4. A közösségi ünnepeken és eseményeken nagyverejűek és

nagyhatásúak a nézőkben bizonyos érzelmeket és érzéseket felkelteni kívánó táncbemutatók, különösen ha zene és némajáték is kíséri.

Megjegyzés. Ez is oka annak, hogy az ókori népek, a görögök és rómaiak a táncokat a vallási rítusok között tartották számon, mivel zenével és némajátékkal összekapcsolva felerősítették az ünnepélyes és kegyes érzéseket, amelyekre az adott szentség által hatni kívántak; végül pedig sokkal ünnepélyesebbek és gyönyörködtetőbbek lettek ezáltal állami szertartásaik is.

E. DOMBORMŰVÉSZET ÉS PLASZTIKA

1. § A domborművészet (Bildneri) (toeutiKa, a topeúo 'faragok, vések' igéből) olyan szépművészet, mely valamely szilárd anyagon formákat és alakokat jelenít meg, és azokat ilyen módon mintegy életre kelti. Ez a történelem mellett a leginkább megbízható óra a szép emberi formáknak, erkölcsöknek és nagy jellemeknek; mivel a legnyilvánvalóbb módon ellenáll az idő falánkságának.

2. § A domborművészet sok mindent felölel, idetartozik

1. a szobrászat, azaz olyan művészet, mely szobrokat és jeleket, azaz szilárd testek teljes alakjait formálja meg kőben és márványban.

2. A vésés és metszés márványba vagy kőbe, drágakövekbe, fémbe, elefántcsontba – ezek vésetek, domborművek (relief), melyek síkban helyezkednek el, de úgy, hogy valamelyest kiemelkednek (anaglyph, erhobene Arbeit).

3. Fába való vésés, azaz fafaragás (Xoana, Statuen aus Holz)

3. § Ezen művészeteknek, ahogyan a festészetnek és építészetnek is, a sík, vagyis a grafikus rajzművészet (Zeichnungskunst, l' art a' dessiner) az alapja. Ugyanis a formák megrajzolása a domborművészetben (azaz a domborművészeti műalkotásokban, in allen Werken der Bildneri) igen pontos és kifogástalan kell legyen. 1. E művészetnek a tiszta formán kívül nincs semmije, ami tetszést arasson, vagy amivel ellensúlyozza a megrajzolásban elkövetett hibát, nincs semmilyen más vonzereje, mely elfedné valami módon a formák csúfságát. 2. A hosszú idő, amit a vésőmester művének szentel, megköveteli, hogy műve gondosan legyen kidolgozva, különben elviselhetetlen lesz a gondolat, hogy több év emésztődött fel

egy igénytelen, közönséges dolog létrehozására. 3. Többnyire csak egy vagy néhány alakot lehet ábrázolni így, melyeket tehát annál gondosabban kell kidolgozni. A megrajzolásnak azonban nem a közönséges természetet kell nagy fáradtsággal kifejeznie, hiszen az aligha szolgálhatja a tiszta gyönyörködtetést, hanem azt a természetet, amelyet ideálisnak nevezünk, és amelyet elsősorban a szép és nemes formák okozta gyönyörűség különböztet meg, mivel nemesebb érzékeinket is fel kell ébreszteni.

4. § Mindezen művészetek műalkotásainál a következő dolgokra kell ügyelni, ha valaki helyesen akarja őket megítélni vagy megalkotni:

1. a gondos és igen pontos megrajzolásra;

2. a formák nagyfokú egyszerűségére, egyszerű formai kifejezőmódra, bizonyos könnyedséggel és szembeötlő, nemes tetszetősséggel párosulva, hogy az alkotások ne legyenek úgynevezett karikatúrák: a testrészek elhelyezése vagy mozdulatai ne legyenek kifacsartak vagy összenyomottak. Ugyanis leginkább a szobrászat, de a domborművészet is, anyagának szilárdsága és súlya miatt ugyanis könnyen esetlen és formátlan alakokat hoz létre, ha nem a legnagyobb fokú egyszerűsége és természetes megformálásra törekszik.¹⁰ Mégis, legyen benne könnyedség, azaz ne legyen benne merevség; de ez a könnyedség legyen az anyag szilárdságához alkalmazott, úgy, hogy szinte élni és lélegezni látszódjék a mű.

3. A formák emellett legyenek nemesek, azaz ideálisak, amelyek valamilyen nagyszerű, vonzó lelki karaktert fejeznek ki. Így ugyanis a domborművek is fennköltebb érzékeinkre fognak hatni, és nagyobb erőt és hatást fejtenek ki. A vésett és faragott művek megítélésében figyelembe kell venni mindama további általános szabályt is, melyeknek ítéletünket irányítaniuk kell minden egyéb szépművészeti alkotás megfigyelésekor; úgy mint¹¹

¹⁰ A szerszám, valamint az anyag, melyet felhasznál, egyszerű, merev és szilárd, de természetesen alkalmas hajlékony mozgások kifejezésére is, melyek lágyabb anyagokhoz illenek.

¹¹ Ne ítélj előbb egy műalkotásról, semmint hogy előbb teljes egészében áttekintetted, az általa keltett érzést és erőt megértetted volna.

a) Ne keresd a hibákat, foltokat semmiféle művészeti alkotáson, mielőtt az abban rejlő szépséget nem tanultad meg megismerni és meglelni.

b) Ne kövesd mindig vakon a művészesterek ítéletét, akik többnyire előnyben részesítik azt, ami nehéz és bonyolult, a széppel, vonzóval és a tehetség alkotásával szemben.

c) Jól el kell különíteni azt, ami valamely rajzban és általában az egész alkotásban lényegi, attól, amit járulékosnak, azaz parergonnak kell neveznünk.

d) Semmilyen műalkotást nem szabad a tekintélyelv alapján, azaz mert híres az alkotója, dicsérni, hanem érdemének és értékének belső megérzése alapján.

5. § A vésés (die Kunst in erhobene Arbeit, en relief) nem azonos a metszéssel (Bildgraberkunst, eigentliche Steinschneidekunst). A metszés elnevezés a „metszek” igéből származik, és a kő síkjából kiemelkedő alakokat, kőképeket formáz; a vésés a „vések” igéből ered, amikor a kőbe belevágják, belevésik az alakokat. Az ilyen módon metszett és vésett kövekben gyígyelembe veendő

1. maga a kő, melyben az ókoriak valamiféle gyönyörűséget leltek, és inkább az onükszt, achátot, karneolt, smaragdot használtak, mint a zafírt, karbunkulust – vagy mert a vésőnek jobban ellenálltak, vagy nagy értékük miatt, vagy más okokból. Az ókoriak a gyémántmetszést lehetetlennek hitték, ezt később fedezte fel Jac. Treccia (Jakob von Tretzo) vagy Clemens Birague ékszerész a 16. században (1564).

2. A művész kézjegye (der Stiel), azaz a vésésben való művészi tehetség, azon belül 1. az alakok megfelelő elrendezése; 2. pontos, hajlékony és vonzó rajz, megfelelő öltözetek alkalmazása a test szép részeinek megmutatására, a gesztusok és mozdulatok sokfélesége és bája; 3. magának a vésetnek a háttározottsága, könnyedsége és pontossága; 4. mind a kő felületének, mind a bevéssett alakok alapjának lecsiszolása.

3. A véset tárgya, az ókori történelemből vagy mitológiából, melyben elsősorban a tetszetős alakok okozta gyönyörűség dicséretes.

Megjegyzés. A metszett kőgyűjtemény igen ősi példáját Mithridates, aztán Scaurus, Sulla mostohafia, Julius Caesar után, és e régi minták üveg-, gipsz- vagy kénkő utánzatát a legnagyobb tökélyre a filozófus Daniel Lippert vitte.

6. § A plasztika (Modellierkunst) anyaga lágyabb, melyből olyan formákat alkot, amelyeket a domborművészet a szilárd és ellenállóbb anyagokból. Először agyagot, krétát, gipszet, majd viaszt, illetve tüzön folyóssá tett fémet használtak. Innen kapták nevüket a plasztikák készítői: öntők, viasművesek, szobrászok (akik ércszobrokat öntenek). Az ércszobrok igen kedveltek voltak, készültek aranyból, ezüstből, vasból is – ezeket nagyságuk szerint osztályozzák: képmások (ἰσομε) életszerű arckifejezést fejeznek ki, életnagyságúak (in Lebensgröße und nach dem Leben gemacht); kolosszusok, melyek közül a legismertebb a rhodoszi kolosszus. Viseletük szerint egyesek állószobrok, mások lovasszobrok, ami nemezebb megformálási mód, egyesek tógások, mások köpenyesek stb.

F. FESTÉSZET ÉS METSZETKÉSZÍTÉS

1. § A festészet (Malerei), a testek formáit sík vagy egyenletes felületen vonalakkal és színekkel jeleníti meg. A költészetrel nem vehető egybe, csak amennyiben mindkettő szépművészet, és általában szép formákat kell ábrázolnia. Bár egyesek a költészetéről mint néma festészetéről beszélnek a horatiusi mondás nyomán (ut pictura poesis), teljesen hamis értelmezésre támaszkodnak, hiszen a költészet által használt jelek időben egymást követik, a festészet jelei pedig egyidejűek, ami nagy különbséget jelent közöttük.

2. § A festő legfőbb feladatai

1. a festmény tárgyát helyesen kiválasztani, a szépérzék alapján, és saját művészetének szabályai szerint;

2. a téma egyes részleteit és alakjait szépen és pontosan elrendezni;

3. helyesen megrajzolni és kijelölni őket;

4. megfelelően árnyalt színekkel a képbe életet vinni.

3. § A festőnek a következő sajátos pontokon kell óvatosnak lennie:

1. A téma kiválasztásánál vegye figyelembe, hogy azt teljes mértékben meg tudja-e jeleníteni, hogy honnan választhatja ki a legszebb részleteket, hogy vajon azokat vonalak és színek segítségével lehet-e ábrázolni; illetve hogy valóban szép formákat tartalmaz-e, hogy mi a cselekmény legalkalmasabb pillanata, és hogy milyen az alakok legalkalmasabb elhelyezése stb.

2. Az elrendezésben ahhoz kell tartania magát, hogy a festmény minden részlete teljes egészét alkosson, ne legyenek rajta fölösleges alakok: azaz hogy a legfontosabb részletek legyenek leginkább megvilágítva, hogy minden illeszkedjék egymáshoz, egy és ugyanazon hatást váltva ki.¹² A tónus egysége (Einheit des Tones) akkor tartható fenn, 1. ha ugyanazon karakter, vagy 2. ha legalábbis ugyanazon cél és irányultság lelhető fel minden alakban; 3. ha a különmemű szimbolikus alakok nem keverednek, például keresztények pogányokkal nem vegyülnek, kivéve az érzelmi karaktereket.

3. A helyes rajzolatra jellemző a perspektivikus szimmetria és a pontos felosztás, emellett a mozgások bája, az odaillő, a tárgyhoz való viselkedés és öltözet (das Kostüm).

4. A színezésben meg kell őrizni a legnagyobb valósághűséget az optikai törvények alapján, sokszerűség, ugyanakkor gondosság is érvényesüljön a különféle színek vegyítésekor, nehogy sértsék a szemet.

4. § A különféle anyagok szerint, melyeket a festők képzeletük megjelenítésére használnak, a festészet lehet

1. olajfestészet (Ölmalerei), amikor a festéket dió-, len- vagy mandulaolajjal keverik ki. Ezt az ókoriak nem ismerték, körülbelül három évszázada fedezte fel a belga Jan van Eyck.

2. Vízfestészet (Wassermalerei, a guazzo gonche), ahol a festéket vízzel és mézgával hígítják. Ezt az ókoriak is használták. Felvihető falra, száraz, megszilárdult vakolatra, fára, vászonra, papiruszra, elefántsontra stb.

3. Pasztellfestészet (Pastellmalerei), amely szilárd festékekkel dolgozik, kis rudak, pálcikák formájában.

4. Égetéses festészet (Enkaustik), amely megegyezik az ókoriak viaszfestészetével, amikor a képfelületre viaszt öntöttek és ráégették. A ráégetés módját többféleképp írják le újabban, ám az ókoriak folyékony viasszal és ecsettel is dolgoztak. – Egy másik típusa az égetéses festészetnek elefántcsonttal dolgozik, forró rajzvevővel meghúzza a vonalak bárázdáit, amit aztán kiszíneznek (cestrota, a cestrum 'sütővas' szóból).

¹² Ennek eredményeképp egyetlen részlet sem lesz kiragadható az egész szétrombolása nélkül.

5. Üvegfestészet (Glasmalerei) üveggel dolgozik, és elsősorban a középkorban használták a templomablakok díszítésére. Mára már kis híján elfelejtődött.

6. Mozaik (Mosaik) különféle színű kőkockácskákat rendeznek el úgy, hogy az ecsettel festett alakokhoz hasonló figurákat adjanak ki: berakásos alkotásoknak is nevezik, vagy muscum, musivum, musaicum elnevezést használnak rá.

5. § Témája szerint, melyet a festmény ábrázol, lehet történelmi, ha megtörtént eseményeket, tetteket jelenít meg; tájkép (Landschaftmalerei); zsánerkép (Hambochadenmalerei), ami többnyire kis, köznapi tárgyakat fest (unedle Gegenstände); architektonikus kép, mely építményeket, templomokat fest. Megkülönböztethető a festészet nemzetek és festőiskolák alapján is – belga vagy flamand, itáliai (ezen belül római, velencei), francia, német.

6. § A metszetkészítés (Kupfersteckerkunst) az ókoriaknál ismeretlen volt. A metszet festményt imitál többféle formájú és típusú vonal segítségével. Az itáliaiak egy firenzei aranyművesnek, Tommaso Finiguerrának (1460 körül) tulajdonítják felfedezését, de a németek már 1455 előtt készítettek viaszba vésett alakokat, ám ezeknek alkotója ismeretlen. Sok fajtája van: mit dem Grabstichel, Ätzkunst, die geham[m]erte oder Punzerarbeit, oder die Manier, Handrisse von rother und schwarze Kreide nachzuahmen; in bunten Kupfere, die schwarze kunst; – gravure en lavis oder in aquatinta, oder getuschte Kupfer. A metszeteknél ugyanazokra a pontokra kell ügyelni, mint a festményeknél, kivéve a színek sokféleségére vonatkozókat.

G. KERTMŰVÉSZET

1. § A kertművészet (die schöne Gartenkunst) a fákat, virágokat, gyümölcsöket stb. nevelő természetet úgy segíti és irányítja, hogy szép műalkotás keletkezzék. Nincs tekintettel tehát a haszonra, amit a kertekből nyerni lehetne: ez az érdek nélkülség a kertművészet és a kertészet választóvonalala.

2. § A kertművészetben leginkább a következőket kell számításba venni:

1. a helyszínt és a vidéket, hogy alkalmas legyen a művészi kert létrehozására (Kunstgarten). Olyan helyszínt kell választani, amely egészséges, nincs telve ártó, rothasztó párákkal,

nincs elrejtve valamilyen lapályos területen, amelynek talaja bűzös. Olyan helyszínt, amely tehát már a természet révén is gyönyörködtetően ékesített, dombok, völgyek, patakok és a talaj kellemes változatossága jellemzi.

2. A természeti képződményeket, melyeket részben önként kínál a természet, részben a művész a természetből annak megművelésével nyer elő. – A természeti képződmények ugyanis különféle természeti produktumok, melyek önállóan vagy kisebb csoportok egészeként alkotják a természet képeit. E képek igen eltérő hatással bírnak az érzékekre, a képzeletre, a belső lelki hajlamokra. Az ilyenfajta képeket a kertművésznek fel kell használnia, és

3. úgy kell megválasztania, illőn elrendeznie és elegánsan felosztania, hogy egymást követő érzékelésük során egy és ugyanazon egységbe rendeződjenek. Olyan egységet alkossanak, melyet a benne sétáló néző képzelete végül felfog, midőn az egyes formákat mintegy egyetlen látószögbe vetíti vissza.

A kert egészének szép formája mellett, mely egyes részeinek egymáshoz való illeszkedéséből keletkezik, a művészi kertben legyen meg az a valami, ami lelkünkben a nemesebb érzéseket és érzelmeket felkelti. Így akár egyetlen, a kellemeteli formához illő momentum vagy érdekeltség is serkenteni fogja a tiszta morált, melyből a legtartósabb gyönyörűség származik. Az egyes részleteket tehát a kertművész a természetnek köszönheti, az egészet azonban saját alkotói tehetségének. Az egyes részletekben a természetet imitálja, de gyönyörködtetően – egészében azonban, meghaladva a természetet, egy ideát, azaz saját ideáját valósítja meg a lehető legjobban.

3. § Építészeti és szobrászati műalkotásokat mintegy díszletekként, azaz járulékos dolgokként hasznosítanak a kertművészetben. Tehát csak akkor alkalmazhatóak, amennyiben illenek ezen vagy azon kert karakteréhez és annak egyes részeihez. Például valamely sűrű erdőbe ne kerüljön oszlopcsarnok, vidám virágos mező végébe egyiptomi halotti piramis stb.

H. AZ ÉPÍTÉSZET

1. § Az építmények szerkezetét tanító művészi mesterség leginkább abból a fizikai szükségletből eredeztethető, mely arra készítette az embereket, hogy magukat megvédjék az időjárás ártalmaitól és a vadállatok támadásától. Elsődleges

gondjuk tehát a biztonság volt, ebből származnak bizonyos méretarányok, melyek már beépültek az építészet tudományába, hasonlóképp a házak tervezésének gyakorlata is. Lassanként ehhez hozzájárult az egyes részletek nagyszerűsége, végül pedig a szemet és lelket gyönyörködtető forma: innentől szokás az építészetet a szabad művészetek közé számlálni.

2. § Építészetnek tehát azt nevezzük általában, ami nemcsak fizikai céllal jön létre, hanem a biztonságos és kényelmes lakhatással is számol. – Amennyiben emellett tekintettel van a kellemes formákra, vagy kizárólag a szépséget tartja szem előtt, építőművészetnek, vagyis magasabb építészetnek nevezzük. Amde a többi szépművészet között utolsó helyen említendő, mivel fizikai és mechanikus eredetét még kiforrottságában sem tudja leplezni.

3. § Az épület szépsége alatt elsősorban a szimmetriát és a helyes tagolást értjük, az illő rendet, melynek mentén kell rendeződnie valamennyi részletnek. Ezekhez adódnak hozzá a járulékos dolgok, vagyis díszek, melyek más szépművészet alkotásai, továbbá illeszkednek az épület rendeltetéséhez és a szépérzék törvényeihez.

4. § Az építőművészet legmagasabb rendű része az, amely az oszlopok rendjét szabja meg. Ugyanis az oszlopok adják a legtöbbet az épület eleganciájához, mivel legfőbb szerepük, hogy az épületnek a biztonság és változatosság mellett szabályos, szép formát adjanak.

1. Alap.

2. Oszloptörzs, azon belül alapzat (Säulenfuß), törzs (Schaft), oszlopfő (Knauf).

3. Gerendázat, ehhez tartozik a szemöldökgerenda, homlok-sáv (Borten), mely hármas osztásokat és véseteket tartalmaz, végül a záródísz (der Kornies oder Kranz, Corniche).

Az oszlop hengervastagságának és magasságának aránya szerint megkülönböztethetők: toszkán oszloprend, melynek a legegyszerűbb a formája, és Vignola szerint 14-es arányúak; dór oszloprend, 16-os méretarány, hármas osztások a homlok-sávban; jón, 18-as méretarány, egyszerű csigadíszes oszlopfő; korinthuszi, 20-as méretarány, kétsoros akantuszlevél-díszsel, melyeknek szára csigavonalban végződik; római, 20-as méretarány, jón csigadízítés, dupla sor korinthuszi levéldísz.

(Balogh Piroska fordítása)

JEGYZETEK

VALLÁS

SZENTIVÁNYI MÁRTON (1633–1705)

FELETTÉBB ÜDVÖS TANÁCSKOZÁS MAGYARORSZÁG VISSZAVEZETÉSÉRŐL A TARTÓS ÉS ÁLLANDÓ BÉKE ÁLLAPOTÁBA (1704)

Liptó vármegyei nemesi családban született; 1653-ban lépett a Jézus Társaságba. 1676–1678 között a bécsi Pázmáneum rektora volt, de élete nagy részét Nagyszombatban töltötte, ahol teológiát tanított, s több ízben viselte a kancellári, valamint 1690–1693 között a rektori tisztséget. 1687-től vezette az egyetemi nyomdát, itt láttak napvilágot a 18. század folyamán nagy népszerűségnek örvendő, többször kiadott latin nyelvű írásai. Harminc éven át szerkesztette a nagyszombati kalendáriumot, melynek anyagából készült enciklopédikus igényű, háromkötetes fő műve, a *Curiosa et selectiora variarum scientiarum miscellanea* (Nagyszombat, 1689–1702). Az igen változatos témájú írásokat közreadó gyűjtemény a 17. század végi latin nyelvű ismeretterjesztő irodalom fontos emléke. Teológiai munkáin kívül természettudományos művei is számosak, foglalkozott botanikával, matematikával, gazdaságtannal, csillagászattal. Magyarország történelméről szóló írásaihoz széles körű anyaggyűjtést végzett, mely magában foglalta a saját koráig kiadott törvények feldolgozását. Élete utolsó éveiben több hitvitázó művet jelentetett meg.

A törökök kiűzése után, a Rákóczi-szabadságharc kezdetén kiadott *Consultatio saluberrima* című vitairatban katolikus és protestáns főurak egy elképzelt tanácskozáson tárgyalják meg a kérdést, hogyan lehetne a békét helyreállítani Magyarországon. A dialógus részben a Szentírásból vett példákkal, de túlnyomórészt magyarországi és külföldi történelmi események felidézésével arra kívánja rávezetni az olvasót, hogy a politikai-társadalmi megosztottság oka minden esetben a vallási megosztottságban keresendő, s az egyedüli vallás, melyre a megbékélés érdekében mindenkinek vissza kellene térnie, a római katolikus. Állítása jogosságát a szerző a mű második részében történeti példák sorával igyekszik bizonyítani. Az érvelés

történeti megalapozottságához hozzájárul az a hatoldalas függelék, mely a Krisztus születése óta a katolikus valláshoz csatlakozott nemzetek katalógusát adja közre. Szentiványi a művet volt tanítványának, Mérey Mihály szekszárdi apátnak és esztergomi archidiakónusnak ajánlja. Az ajánlás apropója talán az lehetett, hogy Mérey csatlakozott a Habsburg-ellenes mozgalomhoz.

A szövegközlés forrása: Szentiványi Márton: *Consultatio saluberima de reducenda stabili ac constanti tranquillitate & pace in Hungaria, per ejusdem adductionem in unitatem fidei ac religionis...*, Nagyszombat, 1704, 1–11.

7.1. *Magyar Korona* – a 16. században három részre szakadt Magyar Királyság a törökök kiűzése, illetve Erdély visszacsatolása után Habsburg kézen egyesült a 18. század első éveiben. A fennhatósága alá tartozó különféle politikai egységek száma időről-időre változott.

Erdélyi Fejedelemség – a korábban a Magyar Királyság részét képező, a Keleti- és a Déli-Kárpátok által határolt területen 1570 és 1711 között létezett az Oszmán Birodalomtól erősen függő, azonban az önálló magyar államiságot képviselni hivatott államalakulatként.

Havasalföld – a Déli-Kárpátok és a Duna alsó folyása által határolt terület. Az idők folyamán ténylegesen vagy formailag többször tartozott a Magyar Korona fennhatósága alá.

Moldva – a Keleti-Kárpátok és a Dnyeszter folyó közé eső terület. Csupán rövid időszakokban volt a Magyar Királyság, illetve az Erdélyi Fejedelemség hűbérese.

8.1. *Egy emberként...* – Bír 20,1. A bibliai idézeteknél a jelenleg elfogadott szövegbeosztást idézem, a legújabb katolikus bibliafordítást véve alapul, mellőzve a Szentiványi-féle, esetenként ettől eltérő hivatkozásokat.

A népet eltöltötte... – 1Sám 11,7.

az egész nép... – Ezd 3,1.

hogy az egyetértés... – Sallustius, *Bellum Iugurthinum*, 10, 6 (Kurcz Ágnes fordítása). A római történetíró, Caius Sallustius Crispus (i. e. 86–i. e. 35/34) e művében a Római Birodalomnak az észak-afrikai Numidia ellen zajló háborúját, ezzel párhuzamosan a római belviszályokat ábrázolja.

puritánok – az anglikán egyházon belüli kálvinista irányzat hívei. Tanításuk lényege az egyházszervezet, a teológia, az istentisztelet és a kegyességi gyakorlatok megtisztítása a nem evangéliumi eredetű elemektől.

új ariánusok – itt: unitáriusok, mert ők Ariushoz hasonlóan elutasítják a Szentháromság tanát. Az unitárius vallás a 16. századi protestáns reformáció legradikálisabb irányzata. János Zsigmond

fejedelem udvari prédikátora, Dávid Ferenc (1520–1579) alapította meg az első unitárius egyházat Erdélyben.

a görög egyház szakadárjai – ortodox keleti keresztény (görögkeleti) egyházak. Az 1054-es egyházszakadás lényegében a római püspök joghatósága miatt keletkezett, a keleti püspökségek ugyanis nem ismerték el annak elsőbbségét.

9. l. *anabaptisták* – a reformáció egyik radikális ága, mely elutasítja a gyermekkeresztelést. A 16. század közepétől érkeztek a Felvidékre, majd Bethlen Gábor és I. Rákóczi György hívására Erdélybe.

A sok hívő... – ApCsel 4,32.

egy szívvel... – Fil 1,27.

adja meg... – Róm 15,5-6.

éljete... – 1Kor 1,1,10.

mindnyájan legyetek egyetértők – 1Pét 3,8.

10. l. *a mi Istenünk...* – a Zsolt 67,7 szó szerinti fordítása.

Jerobeám – Jerobeám izraeli király történetéről az Ószövetség emlékezik meg (1Kír 12,1–14,20). Bétel és Dán városaiban két új szentélyt emeltetett, amelyek a bálványimádás szimbólumaivá váltak, s ez vezetett ahhoz, hogy az ország kettészakadt a déli Júdára és az északi Izráelre.

11. l. *a helvétek nemzete* – azaz a mai Svájc (Helvécia) lakói. 1520 után, a reformáció megjelenésével fellángolt a hosszú évtizedekig tartó protestáns–katolikus ellentét.

Zwingli – Ulrich Zwingli (1484–1531) svájci reformátor, a zürichi székesegyház kanonokjaként nyilvánosan hirdethette tanait. A téleli kapcsán kirobbant belháborúban ő maga is életét vesztette.

Lipót – Habsburg I. Lipót német-római császár és magyar király (ur. 1657–1705).

12. l. *Német-Római Birodalom* – 962 és 1806 között létezett politikai alakulat, melynek központi része a mai Németország, Ausztria, Csehország, Szlovénia, Németalföld területe volt. Az 1648-as vesztfáliai béke után már csak a résztvevő államok laza konföderációja volt.

schmalkaldeni szövetség – 1532-ben hozták létre protestáns német fejedelmek V. Károly német-római császár ellen.

helvét hitvallás – az 1562-ban született Confessio Helvetica szerint a svájci reformáció a kálvinival azonos hitelveket vallott.

Nagyvárad – a várat 1660 augusztusában foglalták el a törökök, így az Erdélyi Fejedelemség egy része, a Partium is török kézre került.

Ali pasa – Ali Csengizade (1578 k.–1664) Temesvár parancsnoka, aki a nagyvezír helyettesének tisztségét (szerdár) is viselte.

budai pasa – Szejdi Ahmed (?–1660) Buda főparancsnoka, török hadvezér, az 1660-as török hadjárat vezetője, mely szinte egész Tiszántúlt feldúlta és elpusztította.

Souches generális – Jean-Louis Raduit de Souches (1608–1682) császári tábornok, az 1663–64-es Habsburg–török háború sike-
res hadvezére.

Wesselényi Ferenc – gróf Wesselényi Ferenc (1605–1667) 1655-
től Magyarország nádora, az I. Lipót ellen 1664-től szerveződő, később
kudarca fulladt főúri összeesküvés egyik résztvevője.

II. György – II. Rákóczi György, Erdély fejedelem (ur. 1648–
1660). Sikertelen lengyel hadjárata alkalmat adott a törököknek az
erdélyi beavatkozásra.

1652-es esztendőben – valójában 1657-ben indult II. Rákóczi
György lengyelországi hadjárata, melyben a lengyel csapatok a fejedel-
met visszavonulásra kényszerítették.

Rákóczi Ferenc – I. Rákóczi Ferenc (1645–1676) néven válas-
zott erdélyi fejedelem. 1661-ben, apja halála után édesanyjával együtt
katolizált. Részt vett a Wesselényi-összeesküvésben.

13. I. *Szapolyai-féle* – Szapolyai János (1487–1540) I. János néven
Magyarország királya 1526–1540 között. Lényegében polgárháborús
helyzethez vezetett, hogy vele egy időben Habsburg Ferdinándot is
magyar királlyá koronázták (ur. 1526–1564).

Bocskai-féle – Bocskai István (1557–1606) 1605-től Erdély
fejedelem, a Habsburg-ellenes Bocskai-összeesküvés (1604–1606)
vezetője, melynek során uralma alá vonta a Felvidék nagy részét, il-
letve Erdélyt.

Bethlen-féle – Bethlen Gábor (1580–1629) 1613-tól Erdély fe-
jedelmé. Török támogatással szerezte meg a fejedelmi címet. 1619-ben,
majd 1624-ben is háborút viselt a Habsburgok ellen, célja a magyar
korona megszerzése volt.

I. Rákóczi György – I. Rákóczi György (1593–1648) 1630-tól
Erdély fejedelemé. 1644–45-ben háborút viselt a Habsburgok ellen, me-
lyet a számára szabad vallásgyakorlatot garantáló linzi béke zárt.

Thököly-féle – gróf Thököly Imre (1657–1705), 1682–1685
között az általa török támogatással létrehozott Felső-Magyarországi
Fejedelemség ura. A Habsburg-ellenes felkészéshez a törököktől és
Erdélyből is kapott támogatást, de a Bécs felmentésére érkező, európai
keresztény seregek Thököly ellenállását is felszámolták.

Báthory Zsófia – (1629–1680) II. Rákóczi György erdélyi feje-
delem felesége. Házasságkötésekor áttért a református hitre, de férje
halála után rekatolizált és visszatért magyarországi birtokaira.

a mi hugenottáink – hugenottának nevezték a francia reformá-
tusokat, akik a 16–17. században folytonos zaklatásnak voltak kitéve
hitük miatt, míg végül XIV. Lajos 1685-ben minden addig kiadott, a
javukra szóló rendeletet visszavont.

orosz cár – a latin szövegben a „Moschus” („régens muszka”)
szó áll, mely Moszkva városára, az Orosz Birodalom központjára utal.
A 17. század közepén Nyíkon pátriárka radikális reformokat akart

bevezetni a pravoszláv egyházban, de I. Alekszej cár (ur. 1645–1676) ellenállásába ütközött, aki tettéért száműzette.

Szelim – a szövegben Szelim szultán neve áll, a Szapolyai János özvegyét, Jagelló Izabellát, illetve fiát, János Zsigmondot Erdély trónjának megszerzésében támogató szultán azonban I. (Nagy) Szulejmán szultán (ur. 1520–1566) volt.

14. l. *András* – I. András magyar király (ur. 1046–1060). Édesapját az I. István elleni szervezkedés miatt az uralkodásra alkalmatlanná tették, fiai ekkor menekültek Lengyelországba. A trónt az 1046-os Vata-féle pogánylázadás leverése után foglalhatta el.

I. Béla – I. Béla magyar király (ur. 1060–1063). Trónra lépését követően pogánylázadás robbant ki, melyet hadseregével vert le.

I. Lajos – I. (Nagy) Lajos Magyarország (ur. 1342–1382) és Lengyelország királya (ur. 1370–1382). A Balkánon a pápa kérésére 1363-tól viselt hadjáratot a bogumilizmus hívei ellen.

patarénusokat – más néven bogumilokat; a délszláv térségben a 8. század óta létező, gnosztikus-manicheus elveket valló vallási mozgalom.

Zsigmond – Luxemburgi Zsigmond magyar király (ur. 1387–1437), német-római császárként (ur. 1411–1437) véget vetett a nagy nyugati egyházszakadásnak, valamint fellépett a huszita mozgalom ellen.

fraticellik – „testvérek”, itáliai spirituális ferencesek, a ferences mozgalomból 1240 körül váltak ki, elvetették a rendi hierarchia tekintélyét, és az evangéliumi szegénységet hirdették.

nikolaiták – Szentiványi ezzel a szóval, mely eredetileg az Újtestamentumban (Jel 2,6,15) említett gnosztikus csoport tagjait jelöli, itt minden bizonnyal Cesenai Mihály radikális szegénységet hirdető, majd 1323-ban eretnekként elítélt egykori ferences rendfőnök híveire utal.

Corvin Mátyás – I. Mátyás magyar király (ur. 1458–1490). 1468-ban támadást indított Podjebrád György cseh uralkodó ellen, annak ürügyén, hogy az huszita elveket vallott. Morvaországot hadaival elfoglalta, majd 1470-ben cseh királlyá koronáztatta magát.

huszitáknak – a husziták Husz János (1369–1415) cseh teológus követői voltak. Husz az egyházszervezet és az állam megreformálását hirdette, tanait a konstanzi zsinaton eretnekként elítélték. Hívei 1419–1432 között fegyveres harcot folytattak hitelveik elismertetéséért.

II. László – II. Ulászló cseh és magyar király (ur. 1490–1516). A megosztott Csehországot 1470-től Mátyással együtt birtokolja és irányítja. Gyenge kezű uralkodó volt, helyette a királyi tanács tagjai kormányoztak.

II. Lajos – II. Lajos magyar király (ur. 1516–1526). A mohácsi csata során életét veszítette; örökségéért, a Magyar Királyság koronájáért Szapolyai János és I. Habsburg Ferdinánd vetélkedett.

I. Ferdinánd – I. Habsburg Ferdinánd 1526–1564 között Magyarország királya, 1556-tól német-római császár. Az 1538-as váradi békében Szapolyai Jánossal megállapodtak Magyarország két részre osztásáról. Több sikertelen kísérletet tett Erdély megszerzésére.

15. l. *Szapolyai János Zsigmond* – (1540–1571) II. János néven 1540-től 1570-es lemondásáig Magyarország választott királya, 1565–1571 között János Zsigmond néven Erdély első fejedelme. Kiskorúsága idején Martinuzzi Fráter György, majd édesanyja kormányzott helyette.

arianizmus – Areiosz, Áriusz (260 k.–336) alexandriai diakonus által vallott tanok, melyek meghatározó eleme a Szentháromságtagadás. 325-ben a niceai zsinat eretnekként ítélte el. Itt feltehetőleg a lengyel testvéreknek nevezett közösségről van szó, mely a 16. század közepén Krakkóban jött létre.

bordeaux-i parlament – a városi tanács feladata a helyi ítélezésen túl a királyi rendeletek felülvizsgálata volt azok kihirdetése előtt.

Florimond de Raemond – (1540–1602) hitvitázó francia tudós, ifjúkorában a reformáció követője volt, majd katolizált.

(B. D.)

UJFALUSI JUDIT

(1676–1738)

MAKULA NÉLKÜL VALÓ TÜKÖR

(1712)

Ujfalusi Judit (divékujfalusi Ujfalussy Judit Magdaléna) báró Ujfalussy András és gróf Károlyi Éva lánya. 1691-ben lépett be a nagyszombati klarissza apácák kolostorába, ahol a következő évben tett szerzetesi fogadalmat, majd 1722-ben, 1728-ban és 1738-ban főnöknőnek választották. Azon felkészült, jó stílusérzékkel rendelkező apácák közé tartozott, akik nemcsak birtokolták és használták a kolostorban őrzött kéziratokat, könyveket, hanem fordítottak és új műveket is alkottak. Egyetlen ismert munkája Martin von Cochem (1634–1712) német kapucinus szerző közel kétszáz kiadást és fordítást megért Jézus-életrajzának (*Das Leben Christi*, Frankfurt/M., 1677; később *Das grosse Leben Christi*, München, 1681; utolsó autorizált kiadás: 1707) cseh nyelvből készített fordítása. A magyar fordítás minden valószerűség szerint az Edelbert Nymburský kapucinus szerzetes által készített cseh változat (*Veliky Život Pana [...]*, Prága, 1698) alapján készült.

Végső formájában a mű 158 fejezetből áll, közel 1400 lap terjedelmű, s Cochem elsősorban elmélkedő olvasásra szánta. Középkori és kora újkori forrásokat egyaránt felhasznált, fő célja az olvasó képzeletének aktivizálása, kíváncsiságának és érzelmeinek felkeltése volt. A dogmatikai tételek részletezése helyett nagy figyelmet fordított az elbeszélés valószínűségének és lélektani hitelességének növelésére. Jézus életét beágyazta családjá történetébe, ugyanakkor a bibliai történelemfelfogásnak megfelelően a világtörténelem keretében, üdvtörténetként értelmezte. Az ábrázolás súlypontját a születés, a gyermekség és a szenvedéstörténet előadása alkotja; a szerkezet egyben tekintettel van az egyházi év vasár- és ünnepnapj miselolvasmányainak rendjére.

Az önálló címválasztás mellett Ujfalusi tudatos átdolgozó törekvését jelzi, hogy a mű cseh változatának elejéről elhagyta az Ószövetséghez kapcsolódó 27 fejezetet, több helyen átszerkesztette az eredetit, s új részekkel egészítette ki Martin von Cochem szövegét. A 69. és 71. fejezetben Lauf Judit és Kovács Eszter újabb kutatásai szerint egy mára csak töredékekből ismert, a 15–16. század fordulóján keletkezett nyelvemlék-kódex nyelvileg némileg modernizált részletei azonosíthatók Krisztus szenvedéstörténetéről, s további párhuzamos helyek találhatóak az Érsekújvári-kódex devóciós passiójában és két húsvéti beszédében.

A *Makula nélkül való tükör* első kiadása 1712-ben került ki a sajtó alól Nagyszombatban, közel 550 oldal terjedelemben (2. kiadás: 1722). A kiadás költségeit Ujfalusi Judit testvére, Karancsberényi Györgyné, Ujfalusi Klára fizette. A fordító halála után, 1746-ban megjelent harmadik kiadásban már nem szerepel Ujfalusi Judit neve. Az 1805. évi kiadás számára Fejér György dolgozta át a szöveget. Kedveltségét bizonyítják a 20. század első feléig folyamatosan megjelent kiadások. Az eredeti művet egyszerű, világos nyelvezet, szemléletes ábrázolásmód, érzékeny stílus, a „részvételteltés poétikája” és a didaktikus szándék fokozott jelenléte jellemzi. Mindezek a vonások megfigyelhetők a magyar fordításban is, amely összesen 129 részre tagolódik; a 126. rész után egy, a 129. rész után két imádság szól Máriához, illetőleg Jézushoz.

A szövegközlés forrása: *Makula nélkül való tükör. Melly az üdvözítő Jesus Kristusnak, és szent Szüléinek életét, úgy keserves kinszenvedését, és halálát adgva elé [...] Ujfalusi Judith által Cseh nyelvből, Magyar nyelvre fordittatott*, Nagyszombat, Jesus Társasága Akadémiája bötüivel, 1712, 509–514.

18. l. Százhuszonötödik része – a cseh szöveg 158., *O slavnosti Sesláni Ducha svatého (A Szentlélek elküldésének ünnepéről)* című fejezetének kivonatolt fordítása. A szövegben sok helyütt található utalás egyházi szerzők műveire; az utalások azonosítása nem minden esetben volt lehetséges.

Vigasztaló Szentlélek – utalás Jézus evangéliumi ígéreterére, lásd Jn 16,5–15. A Szentlélek mellékeve a Vigasztaló.

mennyei ajándékokkal – utalás a Szentlélek pünkösdi ajándékaira.

Szent Bernárd – Clairvaux-i Szent Bernát (1090/91–1153) a ciszterci rend második megalapítója, egyházi író, hittudós.

Szent Ágoston – Aurelius Augustinus (354–430) hippói püspök, egyházatya, filozófus.

19. l. *Szentlélek ajándékaira* – a Szentlélek hét ajándéka: bölcsesség, értelem, jó tanács, tudomány, lelki készség, jámborság, istenfélelem.

ötszáz hívek és háromezer nép – utalás az ApCsel 2,41-re.

Szent Péter mai nap – utalás Péter apostol pünkösdi beszédére: ApCsel 2,14–36.

Sínai-hegyen Mozesnek a Törvényt kiadta – utalás a tízparancsolat kinyilatkoztatására Mózesnek: Kiv 19,16–24; 20,1–21.

márciusnak huszonötödik napján – utalás Jézus fogantatására.

Szentlélek jövetele – Pünkösöd ünnepe a Húsvét utáni ötvenedik napon.

20. l. *Szent János lélekben látta vala* – utalás a Jelenések Könyvére: 8,3–5; 15,1–8; 16,1–21.

nyelvek ajándékait – utalás az ApCsel 2,4; 2,6–12-re.

Szent Lukács jelenti – az Apostolok Cselekedeteinek megszövegezője a hagyomány szerint Lukács evangelista volt.

Szent Bonaventura – Giovanni Fidanza Bonaventura (Bagnoregioi Bonaventura, 1221–1274) minorita szerzetes, albanói érsek, bíboros, teológiai író, himnuszköltő.

22. l. *Joél profétálása szerint* – utalás Joel próféta jóvendülésére a Lélek kiáradásáról, vö. Jo 3,1–5.

Szent Lukács így írja – utalás az Apostolok Cselekedeteinek pünkösöd-leírására, vö. ApCsel 2,1–13.

Szent Péter szavaiból kitetszik – utalás Péter apostol pünkösdi beszédére, vö. ApCsel 2,14–36.

23. l. *mintha az Mozes égő csipkebokor csudáját látnák* – Isten égő csipkebokorban jelent meg Mózesnek, lásd Kiv 3,1–6.

a zsidók nagy ünnepe volt – Pünkösöd napja egybeesett a zsidók aratási hálaadásával, más néven a hetek ünnepével (sávuót) melyhez idővel társult a Sínai törvényhozás megünneplése.

nem bortúl – utalás az ApCsel 2,13-ra.

Joél profétálása szerint – utalás az ApCsel 2,16–20-ra; vö. Jo 3,1–5.

mit cselekedjünk tehát – Péter apostol pünkösdi beszédének hatásához vö. ApCsel 2,37–38.

(K. É.)

II. RÁKÓCZI FERENC (1676–1735)

ELMÉLKEDÉSEK A SZENTÍRÁSRÓL SOLILOQUIUMOK FORMÁJÁBAN (1721–1731)

I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona gyermekeként született a Zemplén vármegyei Borsiban. 1688–1692 között ausztriai és csehországi jezsuita kollégiumokban tanult, 1693–1694-ben Itáliában utazott. 1694-ben nagykorúsították, beiktatták Sáros vármegye örökös főispáni tisztségébe, s feleségül vette Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőt. 1701-ben összeesküvés vádjával letartóztatták, de a bécsújhelyi börtönből megszökött, és Lengyelországba menekült. A tiszaháti felkelők küldötteinek hívására 1703-ban hazatért, és a szabadságharc élére állt. A következő évben a gyulafehérvári országgyűlés Erdély fejedelmévé, 1705-ben a szécsényi országgyűlés „a szövetezett rendek vezérlő fejedelmévé” választotta. 1707-ben az ónodi országgyűlésen indítványozta a Habsburg-ház trónfosztását. Többszöri csatavesztést követően 1711 februárjában Lengyelországba, majd a következő év végén Franciaországba ment. 1715-ben III. Károly fő- és jószágvesztésre ítélte. III. Ahmed szultán meghívására 1717-ben Törökországba hajózott, 1720-tól haláláig Rodostóban élt.

Három évtizedes magyar, francia és latin nyelvű irodalmi munkásságával, kiterjedt levelezésével Rákóczi a 18. század első harmadának egyik igen összetett, sokoldalú életművét hozta létre. Az *Elmélkedések a Szentírásról* vallási tárgyú műveinek sorába illeszkedik: összesen 162 elmélkedést tartalmaz az Ószövetség első könyvéről. A bevezetőben elmondja a mű keletkezési körülményeit, megírásának indítékait. Az elmélkedések elején és végén rendszerint imádságok, könyörgések állnak; ilyenek az elmélkedések szövegében is gyakran előfordulnak. A meditációk jellegzetes eleme a bibliai elbeszélés pontos követése, továbbá az Ó- és Újszövetség közti tipológiai egyezések, üdvtörténeti előképek és párhuzamok keresése. Rákóczi nézeteit alapvetően meghatározzák forrásai: a janzenista Lemaître de Sacy kommentált bibliafordítása, az oratoriánus Jacques-Joseph Duguet példákkel illusztrált exegetikai műve, továbbá kisebb mértékben Dom Augustine Calmet bibliai szótára, bibliakommentárja és Fleury abbé egyháztörténetéhez írt, az Ó- és Újszövetségről, valamint a zsidók történetéről szóló bevezetése.

A szövegközlés forrása: *II. Rákóczi Ferenc Meditációi*, a latin szöveget gond., jegyz. Déri Balázs, a francia szöveget gond., jegyz. Kovács Ilona, a tartalmi összefoglalókat készítette Tüskés Gábor, Bp., Balassi

Kiadó, 1997 (Archivum Rákóczianum III/5.), 523–530. (A fordítás a francia szöveg alapján készült.)

24. l. *soliloquiumok* – a *soliloquium*, a magányos elmélkedés műfaját Rákóczi 1717 óta művelte, ágostoni mintát követve, amikor *Vallomásai* első könyvébe először ékelt be vallásos meditációkat. Később önálló műveket is alkotott ebben a műfajban. Ezek közül az itt közölt szemelvény forrása, az *Elmélkedések a Szentírásról soliloquiumok formájában* francia és latin szövege a legteljesebb. A két szövegváltozat önállóan tekinthető, de a latin hosszabb és több bibliai helyre hivatkozik.

bőjti Elmélkedéseim – itt azokra az elmélkedéseire utal, amelyeket csak latinul fogalmazott meg (*Soliloquia in forma Meditationes de mysterio reparationis naturae humanae per Adam corruptae* – *Elmélkedések magányos beszélgetések formájában az Ádám által megrontott emberi természet megújulásának misztériumáról*) 1718 végén, s amelyeknek csupán a címe maradt fenn. Ezeket az írásait 1719-ben átadta egyházi cenzoroknak bírálatra; egyes téziseit a konstantinápolyi apostoli vikárius szigorúan elítélte. Teológiai nézeteiben a janzenizmus hatását mutatta ki, ezért a továbbiakban Rákóczi igyekezett elkerülni az egyházi tanoktól eltérő, tévesnek ítélt teológiai állításokat. Erre az egyházi bírálatra az *Értekezés a hatalomról* szövegében is utal.

tápláld lelki szegényedet – 1 Kir 3,10.

25. l. *mert te nem skorpiót nyújtasz* – Lk 11, 10-12, Mt 7,8.

26. l. *Szent igéd egyszerre* – 1 Kor 3,2.

27. l. *Mert ezer nap előtted annyi* – Rákóczi sok mondata bibliai versek parafrázisa, a szabadon idézett részek forrását a Káldi-féle bibliafordításra (Káldi-Neovulgata) hivatkozva adjuk meg. Az itt átfogalmazott bibliai hely a Zsolt 90,4: „Mert ezer év előtted annyi, mint a tegnapi nap...”. Péter apostol is hivatkozik erre a tételre: 2 Pt 3,8 „Egy nap az Úrnál annyi, mint ezer év, és ezer év, mint egy nap”.

28. l. *Miután tehát megeremtetted* – Ter 1,1-2: „A föld puszta és üres volt, és sötétség volt a mélység felett, és Isten Lelke a vizek felett lebegett.”

Legyen világosság! – Uo. 1,3: „És Isten szólt: »Legyen világosság!«”

mikor láttad – Uo. 1,4: „Látta Isten, hogy a világosság jó. Elválasztotta a világosságot a sötétségtől, 1,5 és elnevezte a világosságot nappalnak, a sötétséget pedig éjszakának;”

A második napon – Uo. 6–9: „Meg is alkotta Isten a boltozatot, s elválasztotta azokat a vizeket, amelyek a boltozat alatt voltak, azoktól, amelyek a boltozat felett voltak. Úgy is lett. Isten elnevezte a boltozatot égnek. Akkor este és reggel lett: a második nap. Azt

mondta ezután Isten: »Gyűljenek egy helyre a vizek, amelyek az ég alatt vannak, és tűnjék elő a száraz!«

Máris látom Noét – Noé pátriárka Ádám leszármazottja, aki egyedül élte túl a vízözönt, és az ő gyermekei alapították meg újra az emberi fajt. Rákóczi az *Értekezésben* is többször ír róla.

Szem [...] Kám és Jáfet – Noé fiai.

akiket a boltozat feletti és alatti vizek jelképeztek –

29. l. *a Mera nevet adtad...* –

Másodszor azt parancsoltad – Uo. 1,11: „És mondá: Teremjen a föld zöldellő és maghozó füvet és gyümölcsöző fát, mely gyümölcsöt hozzon neme szerint, melynek magva önmagában legyen a földön. És úgy lőn.”

legyenek világító testek – Uo. 1,14: „Mondá pedig Isten: Legyenek világítók az ég erősségén, és válaszzák el a napot és éjszákát, és legyenek jelül az időkre és napokra és esztendőkre;” [Zsolt. 135,7.] Uo. 1,15: „... hogy világítsanak az ég erősségén, és világosítsák meg a földet., és úgy lőn.” Uo. 1,16: „És alkota Isten két nagy világítót, – a nagyobbik világítót, hogy uralkodjék nappal, és a kisebbik világítót, hogy uralkodjék éjjel, – és csillagokat.”

30. l. *az igazi Isten igazi istensége* – idézet a nicea-konstantinápolyi hitvallás szövegéből (Symbolum Nicae-Constantinopolitanum, Credo).

Az éjszaka a Zsinagóga volt – a Zsinagóga és az Egyház az Ó- és Újszövetség megtestesítői, szembenállásukban az Egyház képviseli az igaz hitet.

31. l. *az ötödik napon, íme* – Uo. 1,20: „Mondá még az Isten: Hozzanak elé a vizek csúszómászó élő lényeket és szárnyasokat a föld felett, az ég erőssége alatt.”

ha az új Ádám nem jött volna a világra – az Újszövetség alapozza meg az ó és új Ádám közti különbségtételt: 1 Kor 15, 45–46: „Ezt mondja az Írás is: »Ádám, az első ember élő lényé lett« az utolsó Ádám pedig éltető Lélekké.”

(K. I. jegyzeteit kiegészítette T. G.)

CSUZY ZSIGMOND (1670–1729)

EVANGÉLIOMI TROMBITA
(1724)

Csuzy Zsigmond Pápán született, pálos szerzetes, egyházi író és hit-szónok. 1706–1709 között II. Rákóczi Ferenc egyik lovasezredének táborigazgatója. 1711-ben a sajládi pálos kolostor jószágigazgatója,

majd Máriavölgyben (ma Marianka, Szlovákia) a rend magyar tartományának titkára. 1714–1717 között pápai perjel, később pesti hitszónok. 1721-től alperjel Elefánton, 1725-ben hitszónok Pápán. 1723–1725 között öt magyar nyelvű prédikációs kötete jelent meg Pozsonyban. Prédikációihoz esetenként verses oktatást (*Tündérség, kinek palásja alatt...* című verszetet a *Zengedező sípszó* című kötet végén) és teológiai értekezéseket mellékel.

Evangéliomi trombita című munkájában Csuzy az egyházi év vasár- és ünnepnapjain elhangzott prédikációit gyűjtötte össze, mintegy nyolcszáz oldal terjedelemben. Az olvasói előszó szerint az egyik lektor („száraz persuasíoval fenn-héjázó [...] vásott világi bölcs”) a szerző füle hallatára nem javasolta a kézirat megjelentetését, mivel „nem tanácsos a prédikációkat kinyomtatva a Lelki-tanítókkal közleni, mert csak azokhoz támaszkodván magok semmit, vagy igen keveset tanulnak”. Csuzy ennek ellenére a „könyvek, s néha idő nélkül szűkolködő pásztorok és nem-tanult együgyű hívek kedvéért” ragaszkodott a kiadáshoz. Művét a címlap szerint „mind a két felekezet”-nek szánta, fő célja a bűnbánatra indítás és a hittételek magyarázata. Az ötvenkét prédikációhoz egy-egy teológiai értekezést mellékel („keresztényi tudomány”), melyek – a prédikációkhoz hasonlóan – ízes, csiszolt stílusban, gondosan retorizált nyelven íródtak. Az itt közölt értekezés a Pünkösdi utáni 21. vasárnapon elmondott, a szívtelen szolgáról szóló jézusi példázatot (Mt 18,21–35) magyarázó beszéd után következik. A gyakori bibliai idézeteket Csuzy – a kifejezni kívánt értelemhez nagy szabadsággal hozzáigazítva – maga fordította latinból magyarra, s nem használta a Káldi György-féle fordítást.

A szövegközlés forrása: Csuzy Zsigmond, *Evangéliomi trombita, melly [...] az egy-ügyüeket [...] üdvösséges tudományra vezérli [...]*, Pozsony, Royer János Pál, 1724, 686–691.

33. l. *Aristoteles* – a lapszéli hivatkozások feloldása, szükség esetén helyesbítése többnyire a lapalji jegyzetek végén, []-ben található. Csuzy néhány betűjeles rövidítésének feloldása a főszövegben, []-ben található.

prudenter esse non posse, nisi quis bonus sit – az idézet modern fordítása: „Lehetetlenség tehát, hogy valaki okos lehessen, ha erkölcsileg nem jó.” (Arisztotelész, *Nikomakhoszi etika*, ford. Szabó Miklós, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987, 175.)

Baruk p[ro]f[et]a] – Báruk próféta (i. e. 7–6. század), Jeremiás próféta egyik munkatársa.

S. *Gregor*. ... – Nagy Szent Gergely (540 k.–604) pápa, *Moralia in Job*, 10. könyv, XVI. fejezet, XII (használt kiadás: S. *Gregorii Magni Moralia in Job libri I–X*, cura et studio Marci Adriaen, Turnholti, Brepols, 1979, Corpus Christianorum, Series Latina, 143).

Mors est – „De a test kívánsága a halálba vezet, a lélek vágyódása ellenben élet és béke.” Róm 8,6. – Mivel Csuzy mindig lefordítja, illetőleg értelmezi a latin bibliai idézeteket, ezek modern fordítását csak akkor közlöm, ha az lényegesen eltér Csuzy változatától. A használt bibliafordítás: *A Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Budapest, Szent István Társulat, 1973.

34. I. *Imprudencia stultorum errans* – „Megfontolni útját az okos bölcsessége, a bolondnak csalás a balgasága.” Vö. Péld 14,8.

prudencia spiritus – „a lélek vágyódása ellenben élet és béke.” Róm 8,6; vö. „Tanuld meg, hol van a tudomány, hol az erő, hol az értelem, s akkor megtudod azt is, hol a maradandóság és az élet, hol a szem ragyogása és a béke.” Bár 3,14.

négy hathatós gyámolát – utalás a négy sarkalatos erényre (virtutes cardinales – okosság, igazság, mértékletesség, erő).

ars vitae – vö. Marcus Tullius Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, III, 4: „ars est enim philosophia vitae” („Mert a philosophia az élet művészete”, Némethy Géza ford.)

S. Tho. ... – Aquinói Szent Tamás (1224/25–1274), *Summa theologica*, Pars secunda secundae, Questio 4, Articulus I; Pars 5, Questio 65, Articulus 1, 2.

35. I. *providentia és cautela* – előrelátás és óvatosság.

in ministerium – „S ha szemedet az égbe emeled, és látod a napot, a holdat és a csillagokat, az egész égi sereget, ne essél kísértésbe, ne borulj le s ne imádd azt, amit az Úr, a te Istened minden népnek adott az ég alatt.” Vö. MTörv 4,19.

36. I. *négy végső dolgot* – a négy utolsó dolog: halál, ítélet, pokol, mennyország.

megemlíti – meggondolja.

szentenciáztatunk – ítéltetünk.

novissima provideamus – „Ha bölcsek volnának, felfognák, fontolóra vennék sorsukat.” Vö. MTörv 32,29.

37. I. *regulájával, circalomjával* – szabályával és körzőjével, azaz átvitt értelemben: mértékével.

Arist. 6. ethi. C. 9. et 4. ethi. C. 63. – a tartalmi jellegű hivatkozás tükrözi Arisztotelész, *Nikomakhoszi etika*, 6. és 4. könyvének ismeretét.

S. Tho. 2. 2. Q. 47. a. 9. 3. – Aquinói Szent Tamás, *Summa theologica*, Pars secunda secundae, Questio 47, Articulus 9, 3.

38. I. *N[omen] N[escio]* – szó szerint: a nevet nem ismerem, itt föltehetően az ismeretlen olvasó (hallgató) megszólítása.

Szent Dáviddal – utalás a zsoltáriró Dávidra, Izrael és Júda királyára (kb. i. e. 1012–972).

p. o. – példának okáért.

(K. É.)

DIÓSZEGI KIS JÁNOS (1708 k.–1782)

HUGO GROTIUSNAK A KERESZTYÉN VALLÁS IGAZSÁGÁRÓL ÍROTT KÖNYVEI (1732)

Bihardiószegen született. Marosvásárhelyen tanult, 1730-tól a marburgi egyetem hallgatója volt. Hazatérése után református udvari pap Olthévizen, 1735–1752 között lelkész Sárospatakon. 1752-től Ónodon, majd Sajóecsegen szolgált, lemondása után Erdőbényére vonult vissza. Egyetemi éve alatt kiadott egy vallásos tárgyú értekezést (*Dissertatio theologico de plerophoria*, Marburg, 1731), majd elkészítette *Hugo Grotiusnak a keresztyén vallás igazságáról írott könyvei* (Marburg, 1732) című fordítását. Megjelent Szathmári Paksi Mihály felett tartott gyászbeszéde (*Isten háza koronájának zászlózó drága-köve*, Kolozsvár, 1748).

Hugo Grotius (1583–1645) holland humanista jogász, teológus, filozófus, drámaíró, költő. Írt bibliai tárgyú tragédiákat, történeti munkájában a holland háborúk eseményeit dolgozta fel, sajtó alá rendezte Lucanus műveit; *De Indis* (1604–1605) és *Mare liberum* (1609) című könyveiben az európai államoknak a tengerek és a gyarmatok feletti birtokjogaira, a kereskedelem szabályozására vonatkozó nézeteit fejtette ki. A vallási türelem elvét hirdette, ezért az orániai fejedelem, több társával együtt, halálra ítélte, majd az ítéletet élethosszig tartó fogságra változtatta. 1621-ben Párizsba menekült. Itt jelent meg XIII. Lajosnak ajánlva, 1625-ben legfontosabb munkája, a *De jure belli ac pacis libri tres*, a nemzetközi jog első rendszeres összefoglalása. 1634 után a svéd uralkodó párizsi követe volt, s továbbra is a katolikus és a protestáns felekezetek összebékítésén fáradozott. Jogi alapműve nagy hatást gyakorolt a 18. századi gondolkodásra, így például Jean-Jacques Rousseau *A társadalmi szerződés* (Amszterdam, 1762) című írására.

Teológiai nézeteit tekintve Grotius közel állt a vallásos élet szabadságát hirdető és a holland államegyház tekintélyét kétségbe vonó arminianus mozgalomhoz, mely 1634-ben a remonstráns testvériség létrehozásához vezetett. Fogságában írta teológiai fő művét, melynek első változatát hollandul, verses formában dolgozta ki (*Bewijs van den waaren godsdienst*, Rotterdam, 1622), majd prózában latinul is megírta. A *De veritate religionis christianae* (Leyden, 1627) az első protestáns hitvitázó munka, melyben a szerző a keresztyén vallás morális, illetve társadalmi hasznosságát hangsúlyozza, s buzdítja a zsidókat, a mohamedánokat és a hitetleneket a keresztyén hit felvételére. Isten szerepét a világ működésében több ponton a 18. században

kibontakozó filozófiai irányzat, a deizmus képviselőihez hasonló fel fogásban tárgyalja. A mű a 19. század végéig népszerű maradt: újabb kiadásai jelentek meg, s egy angol misszionárius angol, arab, perzsa és kínai nyelvre is átültette. Diószegi fordítása névtelenül, I. Frigyes svéd király költségén jelent meg. A hat fejezetből álló könyvet a fordító egy hetedikkel egészítette ki, melyben a római katolikus egyháznak a reformációig terjedő történetét mutatja be, annak igazolására, hogy a kereszténység csak a református vallásgyakorlatban jelentkezik a maga tiszta alakjában.

A szövegekzlés forrása: *Hugo Grotziusnak A' keresztyén vallás igazságáról írott könyvei [...] egy bujdosó magyartul*, Marburg, 1732, 1–18.

39. I. *fundamentumáról* – alapjáról.

íratásának – megírásának.

alkalmatossága – alkalma, értsd: kiváltó oka, indítéka.

sokra érdemes – sokra tartott.

Hieronimus Bignonius – Hieronymus Bignonius (1589?–1656), francia jogász, ügyvéd. Grotius neki ajánlotta a művet, de Diószegi fordításából az ajánló sorok elmaradtak. A jegyzeteket az eredetiben nem találjuk meg.

értelmek – lényegük, mondanivalójuk.

az én nemzetem nyelvén – azaz hollandul; Grotius a mű első változatára utal.

ítélettel – ítélettel.

matériát – témát.

Rajmundus Sebundus – Raimundus Sabundus (Ramon Sibiuda, Raymond Sebon, 1385 k.–1436) katalán filozófus, teozófus. Filozófiát és teológiát tanított Toulouse-ban, *Liber creaturarum sive de homine* (*Theologia naturalis*, 1435–1436) című művét Montaigne fordította franciára 1569-ben.

beszélgetésbéli díszes különbséggel – az eredetiben: 'dialogorum varietate', azaz a 'dialógusok sokféleségével'.

Ludovicus Vives – Juan Luis Vives (1492?–1540) katalán-spanyol származású, élete nagy részében Dél-Hollandiában működő humanista. Grotius feltehetően a *De disciplinis libri XX* (1531) című művére utal.

Mornéus – Philippe de Mornay, seigneur du Plessis-Marly (1549–1623) francia protestáns író, fő műve: *De L'institution, usage et doctrine du saint sacrement de l'eucharistie en l'église ancienne* (1598).

közönséges nyelvre – a népnyelvre, azaz hollandra.

mentnek – felmentettek.

40. I. *vagyon emlékezet az helynek s az időnek nevezete alatt* – meg van adva Grotius fogságának pontos helye és időtartama.

erősség – érv.

csalárdul – hamisan.

elméjébe foghassa – felfoghassa.

az időt [...] megcsalják – az időt elvesztegetnék.

az alkalmatosság jelen lesz – lesz rá alkalom.

találkoznak – találhatnak.

Sína és Guinea – Kína és Új-Guinea.

mérgeket – értsd: kártékony nézeteiket.

együgyűek – egyszerű emberek.

meg ne győztesse nek – meg ne győzzék őket (a hitük elhagyásáról).

41. l. II. §. – az eredetiben a szöveg nincs paragrafusokra osztva; e rész mellett a margón ez olvasható: „Deum esse” („Isten létezése”).

hijában való – hiábavaló.

érzékenységek – érzékszervek, érzékelés.

létele – léte.

eredeteket [...] vették – eredtek.

nem történet-, hanem szükségességéppen – (a dolog léte) nem véletlen, hanem szükségszerű.

ina szakad – megszakad.

processusnak – folyamatnak.

nevekedést – növekedést.

kevesebbedést – csökkenést.

elapadás – elfogyás.

hoz bé – eredményez.

kiaszván a törzsök – ha kiszárad a törzs.

[Idea] elmebéli ábrázat – fogalom.

természettel – természettől fogva, eredendően.

ratio, okosság – józan ész, értelem.

el nem oltattak – nem szűntek meg.

állhatatos – állandó, tartós.

esméret – ismeret, tudás, hit.

pogányi fabulákat – pogány meséket, hiedelmeket.

szakasztandja ki – ragadja ki.

42. l. *viszontag* – ellenben.

Metaph. Lib. XI. – utalás Arisztotelész *Metafizika* című művének szöveghelyére.

szünetlen – szüntelen.

szövetségekb – kapcsolatukban.

munkásság – működés.

kötelességekb – kötődésekben, kapcsolatokban.

Csel. – utalás az Apostolok Cselekedetei szöveghelyére, ahol Szent Pálnak a zsidók körében végzett térítő munkájáról esik szó.

újságra – újdonságra.

43. l. *históriák* – történeti művek.

értelmekből – eszükből, elméjükből.

minden régiségtől bevétetett szentencia – minden régi írásban hirdetett tanítás.

megtetszik – kitűnik.

a nemzetségbéli kezdet nélkül való származást – azt, hogy az emberi faj nem Ádám-tól ered.

az atomusoknak [...] egybefutását – a görög filozófusoktól eredő atomista világmagyarázat a 17. században talált új követőkre: Pierre Gassendi (1592–1655) francia fizikus, filozófus a világ jelenségeit az atomok mozgásával magyarázta, s Robert Boyle (1627–1691) angol fizikus, kémikus szerint is az atomok összekapcsolódása és szétválása a kémiai folyamatok lényege.

mérséklik – mérik.

foghatásokat – felfogóképességüket; vö. alább: „megfoghatás”.

Megpróbálván – bebizonyítva.

adja elő magát – adódik.

elsőben – először.

44. l. *magányos* – egyedüli.

sokasodások vagy az ő okaiknak tenyésző voltuktól – az őket létrehozó dolgok nemző- vagy teremtképessége miatt növekszik a számuk.

perfectió, τελειότης – tökéletesség (lat. és gör.).

mejlött – létrejött.

szerző okban – kiindulópontban, eredetben.

végzetlenképpen – végtelenül.

45. l. *megmérsekkelhetetlen* – felmérhetetlen.

az honnan – ahonnan, amiből.

összerakattatását – szerkezetét, felépítését.

Galenus... – utalás Galénosz (129–201 k.) görög származású római orvos, filozófus *De usu partium corporis humani* című művére.

46. l. *palántoknak* – növényeknek.

helyeztetésében – elhelyezésében.

tettesen – látszat szerint, külsőlegesen módon. A latin szövegben hiányzó kifejezés.

Strabo – Sztrabón (i. e. 64 k.–i. sz. 23) görög utazó, földrajzi író, fő műve a 17 könyvből álló *Földrajzi felfedezések*.

kell vala helyeztetniük – kell elhelyezkedniük.

aër – levegő (lat.).

φύσις – φύσις ‘természet’ (gör.).

προνοίας – πρόνοια ‘előrelátás, gondviselés’ (gör.).

környül – körül.

aerbéli – levegőből való.

Júda Levita – Judah Halevi (1075 k.–1141) ibériai zsidó költő, fizikus, filozófus, *Kitab al Khazari* című műve egy rabbi és egy pogány beszélgetése.

Abenezra – Ibn Ezra (1089–1164) spanyol zsidó tudós, héber nyelvű műveiben az arab tudást közvetítette Európa felé.

Chrysostomus – Aranyszájú Szent János (Johannes Chrysostomos, 344–347 k.–407) antiókiai születésű prédikátor, teológus, egyházatya, egyháztanító. Grotius a *Homíliák az állapotokról* című művére utal.

végekre – célokra.

az ő természeti ellen – saját természetével ellentétesen.

vétetett a régi filozófiából, mely állítja vala a vizet felfelé folyni –

Grotius a latin eredetiben a peripatetikus filozófusokra, Arisztotelész tanítványaira utal („ex Peripatetica Philosophia”). A görög filozófus *Fizika* című művében olvashatunk a „horror vacui”-ról, az üres terektől való félelemről, mely szerint a természet nem tűri a légyeres teret, ezért azonnal kitölti azt.

nehézségétől – súlyától, nyomásától.

egybefoglalhatása – egysége.

megszakadhatatlan – összefüggő.

47. 1. *feltalálás* – megtalálás.

értésbeli tehetség – értelem.

szükség – szükségszerű.

beléjek nyomta – beléjük ültette.

(L. R.–L. V)

MARÓTHI GYÖRGY ÉS MÁSONK

(1715–1744)

A KERESZTYÉNEK KÖZÖTT EZ IDŐ SZERÉNT URALKODÓ ROMLOTTÁGNÁK KÚTFEJEIRŐL VALÓ ELMÉLKEDÉS

(1745)

Debrecenben született tehetős polgárcsalád sarjaként. A debreceni református kollégiumban kezdte tanulmányait, majd szülővárosa támogatásával hétévnyi peregrináció következett Svájc (Zürich, Bazel, Bern) és Hollandia (Groningen, Amszterdam, Leyden, Hága) egyetemlein. Bazelban teológiai oklevelet szerzett, de természettudományos ismereteit is bővítette. Jelentős magánkönyvtárral, továbbá német, francia, holland és angol nyelvtudással tért haza. Debrecenben a kollégium matematikaprofesszoraként alkalmazták, de csillagászatot, jogot, antik irodalmat és retorikát is tanított. Pedagógiai reformjavaslataival a magyar nyelvű oktatást, az élő nyelvek tanulását, módszertani újításokat és új, Nyugat-Európában már bevált tankönyvek (Cellarius, Weidler) használatát szorgalmazta. 1743-ban *Arithmetica* címmel matematika tankönyvet adott ki, amelyet

a század során többször újranyomtak; ebben a magyar matematikai szaknyelv megteremtésével kísérletezett. Megjelentette ókori auktorok műveit, és más, retorikai segédletként használható könyveket publikált. A nyugat-európai *collegium musicum*ok mintájára készült a hazai viszonyok közt csak gyéren fejlődő kollégiumi zeneoktatás és a református gyülekezeti éneklés reformjára. Mindössze huszonkilenc éves volt, amikor pestisjárvány áldozatául esett, így terveit nagy részének megvalósulását már nem érthette meg.

A munka Jean-Frédéric Ostervald (1663–1747) svájci teológus, református lelkész *Traité des sources de la corruption qui règne aujourd'hui parmi les chrétiens* (Amsterdam, 1700) című művének fordítása. Ostervald Neuchâtelben született, 1677–78-ban Zürichben tanult, utána Franciaországban Saumur, La Rochelle, Orléans, Párizs egyetemén. Genfben teológiai tanulmányokat végzett. 1683-tól Neuchâtelben lelkész. Az erkölcsök és a kegyes élet fejlesztése érdekében kiadott munkáiban az értelmes ortodoxia (vernünftige Orthodoxie) elvét képviseli, ami nem a dogmák és dogmatikus küzdelmek, hanem a Szentírás bensőséges ismeretén és a személyes kegyességen alapul, de helyet ad a felvilágosodás racionalizmusának is. Határozottan elkülöníti a dogmákat és a Szentírást. Teológiájában javasolja a Biblia észszerű magyarázatát, a keresztyén hagyományt, ezek fontosak a morál és a hívők kegyessége szempontjából. 1745–1789 között hat műve jelent meg magyar nyelven.

Az Ostervald-mű fordításának kiadását Debrecen tanácsa támogatta, a fordítást Maróthi György, Piskárkosi Szilágyi Sámuel, Buzinkai György és Domokos Márton közösen készítette. Az értekezés egyensúlyozó álláspontot képvisel a kor teológiai és filozófiai irányzatai között. Elutasítja az ateizmust, a deizmust, a libertinusokat. A racionalizmus elvei szerint a keresztyén vallás nem ellenkezik a természeti, józan okossággal és a társadalomban végzett munka hasznos mivoltával. A cselekvő életben (*vita activa*) Isten arra teremtette az embert, hogy e világban munkálkodjék, törekedjék a hasznos cselekedetekre, amelyek az üdvösségre is hasznosak. Az okosság nélküli kegyesség veszedelmes és elvetendő, a szerző az etika és a kegyesség azonosságát vallja. Erősen bírálja a kegyesség misztikából táplálkozó hagyományát, heves érzelmeit, befelé forduló individualizmusát, s elutasítja az ortodoxia vitázó, türelmetlen intellektualizmusát.

A szövegközlés forrása: *A' Keresztyének között ez idő szerint uralkodó romlottságnak kufjeiről valo elmékedés. Melly Frantzia Nyelven irattatott Osterwald Friedrich János, A' Neocomumi Helvet. Confession lévő Eklésiának Lelkipásztora által; és Mostan Magyar Nyelvre fordittatván ki-adattatott. Debreczenben. Nyomt. Margitai János, 1745. Esztend., 83–91, 322–327, 331–339.*

48. l. *anabaptisták* – újrakeresztelők.
quakerek – kvékerek: protestáns kegyességi irányzat, John Fox alapította a 17. században. A történelmi egyházak sacramentumait nem ismerik, istentiszteletük „ihletett” lelkek felszólalásából és csendességéből áll.

quietisták – inaktív, tétlen kegyességi magatartást tanúsítók.
principiumokat – alapelveket, hitelveket.

49. l. *contemplativa* – elmélkedő.

50. l. *nagy a testi bátorság* – sokan engednek a testi kísértéseknek.
devotióból – vallásos áhítatból.

sákramentumok – szentségek.
disputálásban – vitatkozásban.

51. l. *magyistrátusok* – hivatalnokok, hivatali előljárók.

A betű szerént való értelmet odahagyván... – a protestantizmus elvei szerint a Biblia értelmezésének a szó szerinti (sensus litteralis) értelmezés a legfontosabb módszere.

52. l. *auctorok* – szerzők.

conditiók – feltételek.

elvégye és elfogja – elvegye és elfogadja.

phariseismussal – képmutatással.

pelagianismussal – pelagianusok: az emberi akarat szabadságát hirdetik és tagadják az eredendő bűnt.

53. l. *libertinusok* – szabadelvűek, itt: vallástagadók.

54. l. *discursusok* – fejtegetések, gondolatmenetek.

55. l. *imaginatiótól* – látomástól, képzelgéstől.

contradictiók – ellentmondások.

fundamentomos – alapvető, meghatározó.

56. l. *könyörgésses könyvek* – imádságos könyvek.

hyperbolát – erős túlzást.

(I. M.)

MOLNÁR JÁNOS

(1728–1804)

A MEGTÉRŐ REFORMÁTUS

(1763)

Molnár János életrajzához ld. *A régi jeles épületekről* című szöveg jegyzeteit.

A megtérő református elmélkedéséről négy könyvei Molnár erős jezsuita kötődésű, korai művei közé tartozik. Benne a református olvasót vezetni végig a katolikus hitre térés állomásain, s különböző érvekkel igyekeznek bizonyítani a döntés helyességét. Elsősorban

a tanult reformátusokhoz fordul; fő célja a meggyőzés. A Biblia mellett gyakran hivatkozik az egyházatyákra, középkori és újkori szerzőkre, az utóbbiak között túlnyomórészt jezsuitákra. Stílusa szemléletes, példákban, retorikus kérdésekben és személyes utalásokban gazdag, s nem riad vissza az erőteljes, helyenként durva kifejezésektől sem.

A szövegekzlés forrása: Molnár János, *A megtérő református elmélkedéséről négy könyvei*, Nagyszombat, a Jézus Társasága Akadémiai Collegiumának betűivel, 1763, 1–16.

58. l. *Szent Gergely pápán kívül* – Nagy Szent Gergely (540 k.–604), római pápa.

59. l. *a könyvek levelére* – a könyvek lapjára.
az élbbeniekből kihültem – a korábban használt kötetekhez már nem fértem hozzá.

Dávid példájaként seregesen, szép rendben... – vö. 2Sám 6.
visszavonás – vita.

amint a Szent Evangéliom mondja... – utalás a hűtlen intézőről szóló példabeszédre, Lk 16, 1–13. Kapálni nem tudok, koldulni szégyellek: Lk 16, 3.

60. l. *amit édes Üdvözítőnk a tűfokról s a tevéről mondott* – vö. Mt 19, 24.

malaszt – kegyelem.

Kalvinus – Kálvin János (1509–1564), svájci teológus, egyházszervező, a reformáció egyik vezéralakja.

predesztináció – az eleve elrendelés tana, a kálvinizmus és egyéb protestáns irányzatok alapvető vallási tétele, mely szerint Isten már a világ teremtése előtt meghatározta, hogy ki üdvözülni és ki jut a kárhozatra.

Simon mágus – varázsló Szamáriában, aki megtérése után pénzért akarta megvásárolni a Szentlélek közvetítéséhez szükséges erőt; vö. ApCsel 8,18–24.

Matth. 3. – Keresztelő Szent János történetét lásd Mt 3, 1–17.

S. Hilarius in Matth. ... – utalás Poitiers-i Szent Hilár (315–367), *In Evangelium Matthaei Commentarius* című művére. A latin mondat fordítása: „A testből való eredet nem számít.”

akármínemű jó fából vette is... – vö. Mt 7, 17–19.

61. l. *Himeneus* – korai keresztény Efezusban, Pál apostol ellenfele, aki tagadta a test feltámadását.

Pátmos szigetében sínylődő Krisztus hív szolgálai – Domitianus császár János evangélistát száműzte Pathmosz szigetére.

Babilon – ókori mezopotámiai város az Eufrátesz partján; az Isten elleni lázadás és a keresztény hitelvekkel nem egyező életmód szimbóluma.

Szent Eklézsia – szent egyház; igaz egyház.
a mi eklézsiánk pedig merő füstös Babilon... – a Jelenések Könyvének képei, Babilon: Jel 18, 2; kút: Jel 9, 1-2; vérszopó sárkány: Jel 12, 3-4.

Zakariás – próféta.

Illyés – Illés próféta.

Pál – eredetileg Saulus, részt vett a korai keresztények üldözésében, de a damaszkuszi úton látomásban volt része, melynek hatására Jézus követője és a korai kereszténység kulcsfigurája lett.

Mikeás – ószövetségi próféta a Királyok első könyvében (1Kír, 22, 8–28; itt: 1Kír 22, 27).

Benjámin – Jákob pátriárka legkisebb fia.

Heródes – I. vagy Nagy Heródes (i. e. 73–4), Júdea királya Jézus születésekor, aki a Biblia szerint Jézust akarván elpusztítani, minden gyermeket legyilkoltatott Betlehemben.

Jezabel – Jezabel Áchábnak, Izraeli királynának felesége, aki a föníciaiak vallását terjesztette és üldözte a prófétákat.

Baált szolgálónak – Baál, a nyugati sémi népek isteneinek elnevezése; itt: hamis isten.

Mánasses – Manassé Júda királya, aki újra meghonosította a bálványimádást, majd bűnbánatot tartott, és megtisztította a Templomot.

62. l. *Xavérius Sz. Ferenc* – Francisco de Xavier (1506–1552), jezsuita szerzetes, misszionárius. Molnár által említett életrajza: [Orazio Torsellini], *Xavier Szent Ferencnek [...] élete*, ford. Lestyán Moyses, Kassa, Akad. ny., 1757.

Robertus angliai prédikátor – Molnár eltéveszti a keresztnevet; az említett személy Richard Hakluyt (1552–1616) angol káplán, író, Sir Edward Stafford titkára.

Buhur – Dominique Bouhours (1628–1702) francia jezsuita, esszéíró.

Bálde Filep – Philippus Baldeus (Philips Baelde, 1632–1671) holland miniszter, misszionárius Dél-Indiában.

Robertus Hakluit [...] Bouhours [...] Philippus Balde [...] Tavernierius [...] – Richard Hakluyt, *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation* (1589–1600); Dominique Bouhours, *Vie de Saint François Xavier* (1682); Philips Baelde, *Description of the East India, Malabar and Coromandel coasts* (Amszterdam 1672); Jean-Baptiste Taverniers, *Recueil de plusieurs relations et traitez singuliers et curieux* (Párizs, 1679).

63. l. *Forgács Mihály* – Forgách Mihály (†1603), császári és királyi katona, Forgách Simon főpohárnok fia, Forgách Ferenc testvére, akit Pázmány Péter térített katolikus hitre.

Forgács Ferenc – Forgách Ferenc (1560–1615) bíboros, prímás, esztergomi érsek.

Pázmány Péter – Pázmány Péter (1570–1637) esztergomi érsek, bíboros, a magyarországi ellenreformáció vezető alakja.

Petrus C. Pazman ... – Pázmány Péter Gyarmati Miklós ellen, a szentek tiszteletéről írt könyvet: *Keresztyéni felelet a megdűcsöült szentek tiszteletiről* (Graz, 1607). Utalás az „Ott voltam veled, sokak jelenlétében...” kezdetű részre.

Justus Kálvinus – Justus Baronius Calvinus (1570 k.–1606 után), német kálvinista, majd katolikus teológus. *Apologia* (Mainz, 1601) című művében kifejti áttérésének okait.

64. l. *Czvingliusnak* – Ulrich Zwingli (1484–1531) svájci reformátor, a református egyház egyik alapítója.

Szent Ágoston – Szent Ágoston (Augustinus, 354–430), hippói püspök, egyházatya, író, a kereszténység egyik legbefolyásosabb filozófusa.

Cipriánus – Szent Cyprianus (Thascius Caecilius, 200–258), pogány ügyvéd és rétor, megtérése után karthágói püspök.

65. l. *Bellarminus* – Roberto Bellarmino (Bellarmini Szent Róbert, 1542–1621) olasz jezsuita szerzetes, bíboros, az ellenreformáció egyik vezető személyisége.

Annus jam... – a latin mondat fordítása: „Már tizenegyedik éve annak, hogy gyermekkori tanulmányaim végeztével hivatásszerűen a szent teológiával kezdtem foglalatосkodni stb.” Ld. *Uo.*, 104. o.; *Uő.* 18. levele, 86. o.”

Tertullianus – Quintus Septimius Florens (160 k.–220 u.), a korai keresztény egyház egyik neves gondolkodója; Molnár a *De Praescriptione haereticorum* (*Indítvány az eretnekek ellen*) című művére utal.

Cipriánus mártírnak az anyaszentegyház egysége felől írt elmés könyvecskéje – Cyprianus itt hivatkozott műve a *De Catholicae Ecclesiae unitate*.

donátisták – a vértanúság jelentőségét, az újrakeresztelés gondolatát és az államegyház tagadását hangsúlyozó szakadár keresztény mozgalom Észak-Afrikában a 4. században.

Honorátus – Szent Honorátus (350k.–429) Arles érseke, Szent Ágoston levelezőpartnere.

Vincencius Lirinensis – Vincent of Lerins, francia származású presbiter (5. század); Molnár a *Commonitorium* című művére utal.

Báróniussal – Cesare Baronio (1538–1607), másként Caesar Baronius; olasz bíboros, egyháztörténész, az ún. *Magdeburgi centuriák* (Bázel, 1559–1574) című lutheránus egyháztörténetre írt katolikus válasz, a tizenkét kötetes *Annales ecclesiastici* (Róma, 1588–1607) szerzője.

(Br. A.)

CSAPODY LAJOS
(1729–1801)

A KRISZTUSI KEGYELEMÉRŐL
(1769)

A Nyitra megyei Petőfalván, középbirtokos családban született. Bátyja, László (1724–1791) példáját követve 1747-ben lép be a jezsuita rendbe; ekkor már két éve a nagyszombati egyetem hallgatója. Rendi előjárói korán felismerik tehetségét, s előbb a grazi, majd a bécsi egyetemre küldik, ahol teológiából baccalaureátust szerez. Ezt követően a budai rendi gimnáziumban – ahol bátyja is tanít – szónoklattant oktat. 1758-ban pappá szentelik. 1759-től a bécsi Pázmáneum lelki igazgatója. 1761-ben visszatér Nagyszombatba, ahol egy évig természettudományt, illetve fizikát, majd újabb egy évig egyháztörténetet tanít. Teológiai doktorátusát is ekkor szerzi. 1763–1765 között Grazban tanít egyházjogot és erkölcsstant. 1765-től a jezsuita rend 1773-as feloszlataáig ismét a nagyszombati egyetemen tanít, elsősorban dogmatikát. 1766–1772 között a hittudományi kar dékánja. 1773-tól a jezsuita gimnázium igazgatója, majd 1774-től 1777-ig Lakits Györggyel együtt az egyetemi könyvtár társigazgatója: rájuk hárul a könyvanyag számbavétele az egyetem Budára költözése előtt. Újra tanít az egyetemen, 1775/1776-ban rektorrá választják. 1777-től Veszprémben főszékesegyházi kanonok, a papnevelde igazgatója, 1780-tól bakonybéli apát, örkanonok. 1792-ben névtelen röpiratot ír a veszprémi püspök királyné-koronázási jogának védelmében (*Reflexiones ad disquisitionem...*, Pozsony). 1797-től nagyprépost, 1798-tól skópai (ma Szkopje) címzetes püspök.

Életművének nagy részét a Nagyszombatban kiadott, a dogmatikai oktatásban évtizedekig használt teológiai traktátusok, tankönyvek teszik ki. Ezek közül a szemelvényünkben szereplő *De gratia Christi* című volt az első (a továbbiak: *De religione relevata...*, 1771; *De Deo et divinis eius attributis...*, 1772; *De augustissimis Trinitatis et Incarnationis mysteriis*, 1772). Műveiben a felvilágosodás korában kétségbe vont katolikus alapigazságok védelmére és megerősítésére törekedett a középkori skolasztikus teológia módszereivel: egy-egy tételt a bizonyítás, az ebből adódó következtetések megfogalmazása, majd a tételnek elentmondó állítások rövid összefoglalása követ. Csapody munkái nem önálló alkotások; gyakran idézi más keresztény teológusok írásainak vonatkozó részleteit. Kedves szerzője Szent Ágoston, akinek kegyelemtannal kapcsolatos szövegeiből a *De gratia Christi* megjelenése előtt két évvel adtak ki bő válogatást Nagyszombatban (*S. Augustini Aurelii praecipuorum operum ad doctrinam de gratia Christi pertinentium*). Kegyelemtani álláspontját Csapody a protestáns elképzelésekkel és a

janzenizmussal vitázva, nagyrészt a rendi hagyományoknak megfelelő, Luís de Molina (1535–1600) jezsuitáról elnevezett molinizmus nyomán fejti ki. Ez elismeri ugyan Isten mindenható voltát, de az üdvözüléshez az isteni kegyelem mellett szükségesnek véli ennek az ember szabad akaratából bekövetkező elfogadását és abban való közreműködését is. Az üdvözülés alapvető feltétele a Mindenható külső kegyelme; ennek belső elfogadása és megvalósulása az emberi akaratnak és Isten segítő kegyelmének az együttműködése révén érhető el. A kegyelem hatékonysága az ember lelkének és hajlamainak való megfelelően múlik.

A szöveggözlés forrása: *De gratia Christi Libri IV. Praemissae: Dissertationes historicae de Pelagio, Semipelagianis, Luthero, Calvino, Mich. Bajo, Jansenio, Pasch. Quesnello et Congregationibus de auxiliis gratia*. Tyrnaviae, Typis Collegii Academici Societ. Iesu, 1769, 95–108.

66. l. *pelagiánusok* – Pelagius (350/360–431) tanítását elfogadó korai keresztény irányzat, amely tagadta az eredendő bűnt, s az üdvözülést szinte kizárólagosan az ember szabad akaratától tette függővé. Ágoston számos vitairatot írt Pelagius és követői ellen, s így vált a katolikus teológia egyik alaptételévé Isten mindenható és az ember akaratától, érdemeitől független kegyelméről vallott elképzelés.

Luther, Kálvin és Jansen – a két 16. századi reformátor, a német Martin Luther (1483–1546) és a svájci Jean Calvin (1509–1564) az emberi akarat szolgálói voltak, illetve az ember üdvözülésének vagy elkárkozásának eleve elrendelését hirdette. Cornelis Jansen (1585–1638), Ypres katolikus püspöke Ágostonra hivatkozva, elsősorban a jezsuitákkal és a molinizmussal szemben fogalmazta meg az ember esendőségét és Isten mindenhatóságát hirdető tanait, melyeket az érintettek kálvinistának tartottak. Annak ellenére, hogy a katolikus egyház eretnekségnek bélyegezte, s az egyházi és világi hatóságok szigorral léptek fel ellene, a janzenizmus a 17–18. századi Franciaország legfontosabb vallási mozgalma volt.

68. l. *Janseniusszal szemben...* – X. Ince pápa 1653. május 31-én kelt, *Cum occasione* kezdetű bullájában hivatalosan elítélte Jansen nézeteit, és öt olyan állítását sorolta fel, melyek szembenállnak a katolikus dogmával. A második Jansen azon állítása volt, mely szerint a bűnbeesett lélek nem tud ellenállni Isten mindenható és üdvözítő kegyelmének, azaz: az emberi akarat semmilyen szerepet nem tölt be az üdvözülésben.

69. l. *Aquinói Szent Tamás* – Tommaso d'Aquino (1225–1274) olasz teológus, skolasztikus filozófus, domonkos rendi szerzetes. Csapody *A teológia foglalatja* című művének következő részletére utal: *Quaedam enim, licet non sint nunc in actu, tamen vel fuerunt vel erunt, et omnia ista dicitur Deus scire scientia visionis.* (I, 14, 9.)

Simplicianushoz, I, 2, 13. – Szent Ágoston, *De diversis quaestionibus ad Simplicianum libri II.*

Annak okáért tehát... – vö. Róm 9, 16. A bibliai idézeteket Károli Gáspár fordításában közlöm.

70. l. *»sokan vannak a hivatalosok, de kevesen a választottak« –* vö. Mt 22, 14

amit ugyanezen könyv első kérdésének a vége felé... – az utalás pontatlan, Ágoston ezt a második kérdés tárgyalásának végén írja (vö. *Ad Simplicianum I, 2, 21*).

„úgy ragadja meg [az ember] értelmét...” – Szent Ágoston, *Epistulae*, 217 (107): „*Sic eius agit sensum, ut accomodet assensum.*”

A lélekről írott könyvében... – Csapody itt és alább a következő Szent Ágoston-művekre utal: *De anima et eius origine; De natura et gratia ad Timasium et Iacobum contra Pelagium; De peccatorum meritis et remissione et de baptismo parvulorum; De gratia Christi et de peccato originali; De Genesi ad litteram libri XII; De praedestinatione sanctorum; De dono perseverantiae.*

71. l. *szemipelagiánusok –* e vallási csoport tagjai részben elfogadták a keresztény hitelveket, részben ellenezték Szent Ágoston némely tanítását.

72. l. *a türosziak és szidóniak –* Türosz és Szidón ókori alapítású, már az i. e. 1. évezredben virágzó városok az akkori Fönícia (ma Libanon) területén.

73. l. *amire adatott –* Csapody ide vonatkozó, szövegközlésünkől kihagyott jegyzetében azt fejtí ki, hogy Szent Ágoston ezt a gondolatot a Bibliából kölcsönözte, melynek szövegében az hasonló formában több helyütt is szerepel.

74. l. *Ki állíthatná, hogy a Mindenhatónak nem volt meg az eszköze, amivel meggyőzze őt, hogy higgyen –* vö. *Ad Simplicianum I, 2, 14.*

másképpen mozdulnak el a hit irányába – vö. uo.

75. l. *lelkem, mint szomjú föld, úgy eped utánad –* vö. Zsolt 143,6.; Szent Ágoston, *Enarratio in Psalmum CXLII, 12.*

Siess, hallgass meg engem, Uram! – Zsolt 143,7.

A Te műved volt lelkemben... – Városi István fordítása.

(P. G.)

LOSONTZI ISTVÁN (1709–1780)

A SZENT HISTÓRIÁNAK RÖVID SUMMÁJA (1771)

A Somogy megyei Balháson született. 1719–1729 között Nagykőrösön, majd a debreceni református kollégiumban tanult. 1738-ban a ceglédi elemi iskolában rektori állást kapott. A következő években külföldi tanulmányutat tett, Utrecht és Halle egyetemén tanult, s az utóbbin

teológiai doktorátust szerzett. 1741-től a nagykőrösi iskola rektora-ként tevékenykedett, s több tárgyat tanított. Alkalmi költemények szerzőjeként is ismert.

Losontzi 1771-ben jelentette meg *A szent históriának rövid summája* című, iskolai használatra szánt tankönyvét, melyben egy leírást is közreadott Magyarország földrajzáról, államberendezkedéséről, történelméről (*Magyarország kis tüköre*). Tankönyve két évvel később bővített kiadásban is napvilágot látott: a szerző kiegészítette Erdély földrajzának, történelmének bemutatásával. A javított kiadás *Hármas kis tükör* címen ezt követően több alkalommal is megjelent. *A szent históriának rövid summája* feltehetően Jean-Frédéric Ostervald (1663–1747) svájci református lelkész *Abrégé de l'histoire sainte et du catéchisme* (Genf, 1734) című, párbeszédés formában írt bibliaismereti művének fordítása. Ostervald e könyve egy korábbi, nem párbeszédés formában írott mű, a *Catéchisme ou instruction dans la religion chrétienne* (Genf, 1702) rövidített változata. *A Catéchisme* teljes magyar fordítását Maróthi György készítette el, s 1743-ban vagy 1744-ben jelent meg először Debrecenben, majd a rákövetkező évtizedekben ugyanott újabb kiadásokat is megért. Mivel Losonczy könyve előszavában azt írja: „Tapasztaltam nem kis örömmel, hogy az oskolákban már bevétetett Sz. Histórianak Summájából szép előmenettel gyakoroltatnak a tanuló gyermekek”, s nem tudunk saját munkájának az 1771-est megelőző kiadásáról, elképzelhető, hogy a szöveg megszerkesztésekor Maróthi fordítását is felhasználta. Itt az Ószövetség első könyveit összefoglaló fejezeteket közöljük a világ teremtésétől a zsidó nép történetének első periódusáig, Salamon királyig. A jobb megjegyezhetőség kedvéért Losontzi némely szövegrészt versbe szedett, így például a pátriárkák névsorát vagy az egyiptomi hét csapás felsorolását.

A szöveggözlés forrása: Losontzi István, *A' szent históriának summája, mellyben az Isten Anyaszentegyházának [...] lett dolgai [...] előadattanak*, Kolozsvár, Ref. Coll., é. n., 1–17.

77. l. *A szent históriának rövid summája* – a szerző pontosan kivonatolja a bibliai szöveget; az említett személyekre, eseményekre vonatkozó tárgyi magyarázatokat az egyszerűség kedvéért elhagytuk. *megszűnt Isten a teremtéstől* – befejezte Isten a teremtést.

78. l. *alkalmatosságot* – itt: késztetést.
külső ábrázatban – álcázva.
színes beszédével – hazugságaival.
elejtené – értsd: bűnbe vitte.
bétölt – beteljesedett.
virtusokkal – erényekkel.
ejéndenek – esznek, enni fognak.

79. l. *Adám, Seth és Énos...* – a vers Maróthi György munkája lehet, s az első pátriárkák felsorolását adja.

hosszú idejük – hosszú életűek.

81. l. *holott* – ahol.

82. l. *Ruben és Simeon...* – a Jákob fiait felsoroló vers szerzője (vö. 1Móz 35, 22–26) feltehetően szintén Maróthi.

83. l. *Elsőben a vizek vérré változnak...* – az egyiptomi tíz csapásról szóló vers (vö. 2Móz 7–12) Maróthi fordítása lehet, melynek forrása az utána álló, középkori eredetű, Hildebert de Lavardinnek tulajdonított latin leoninus-hexameter, s amely Ostervaldnál nem szerepel.

85. l. *Othoniel és Ehud...* – Izrael bíráinak névsorát gyaníthatóan szintén Maróthi György szedte versbe.

őszöntmel – ősztokével, amellyel az eke elé fogott ökröket hajtják.

(Cs. R. I.–L. R.)

BESSENYEI GYÖRGY

(1747–1811)

PRÓZAI ÍRÁSOK AZ EMBERNEK PRÓBÁJA TOLDALÉKÁBAN

(1772)

Bessenyei György életrajzát ld. az I. kötet 872. lapján.

Az *Embernek próbája* című tankölteményt Bessenyei Alexander Pope *Essay on Man* című művének (1733) egyik francia fordításából készítette, vélhetően 1771 végén. 1772-ben Bessenyei négy kötete látott napvilágot, ez a munka sorrendben a második volt. Szemelvényünk az e fordítás toldalékában közölt kisebb munkái közül a prózai írásokat tartalmazza. E filozófiai vagy filozófiai problémákkal közvetlen kapcsolatban lévő, kompilatív jellegű jegyzetek révén a pályakezdő író forrongó-alakuló gondolatvilágába pillant-hatunk be. Az Istenről szóló elmefuttatás néhány mondata mögött („Isten [...] véghetetlen hatalom, ki mindenbe, mindenütt van, s személyébe sehol nem találtatik”) az Istent és a természetet azonosító, „spinozista” felfogás jelenik meg, amely a következő néhány évben gondolkodásának meghatározó mozzanata lesz. A *hitről* szóló fejtegetésben hit és jócselekedet elválaszthatatlanságát hangsúlyozza, s szembeállítja egymással a „természettel bizonyított” dolgokat a vallás „természet felett való igazságai”-val. A *Szív, muzsika, szerelem* című rész pedig Bessenyei gondolatvilágának legmélyebb rétegeibe világít be, s segít megérteni az „érzékenység”-gel kapcsolatos felfogását.

A szövegközlés forrása: *Programírások, vitairatok, elmélkedések, 1772–1790*, sajtó alá rendezte Bíró Ferenc (Bessenyei György Összes Művei), Budapest, 2007, 241–254.

88. l. *Konfúciusba* – Konfúciusz (i. e. 551–479), kínai filozófus.
Mahumet – Mohamed (570–632), próféta, a mohamedán vallás megalapítója.
89. l. *esdekő* – esdeklő.
90. l. *Okoskodás* – ez az írás egyik variánsa annak a 18. század közepe táján több változatban terjedt szövegnek, amely a francia *Encyclopédie* „filozófus” címszavának a forrása is volt.
esdekik – esdeklík.
92. l. *érzékenységeitől* – itt: az érzékeléstől.
függűket – függönyöket.
94. l. *Varietas delectat* – a változatosság gyönyörködtet (lat.).
két lélek egymás alá gondol – két lélek egymásra hangolódik.
 (B. F.)

BESSENYEI GYÖRGY (1747–1811)

TOLERANTIA
(1774–1778)

Bessenyei György életrajzát ld. az I. kötet 872. lapján.

1773-tól Bessenyei a magyar protestánsok bécsi ügyvivőjeként tevékenykedett, a lehetőséget az udvar ajánlotta fel, a hazai felekezetet őt választotta. Ez a feladat igen sok konfliktussal járt, irodalmi-teoretikus írásainak egy része éppen e konfliktusok nyomán jött létre. Ezek közé tartozik a *Tolerantzia* című, több éven át, 1774 és 1778 között keletkezett írásokból álló gyűjtemény. Az itt közölt két írás e vegyes műfajú írásokat tartalmazó kötet elé tervezett ajánlás, és egy, ugyancsak a nyilvánosság számára készült levél. Az ajánlás érdekessége, hogy a nagyhatású protestáns gondolkodó, Pierre Bayle (1646–1704) egyik széles körben elterjedt és vitatott tételét járja körül. Ez a tétel a tévedéshez való jog igazolását fejti ki a vallás dolgiban. A gróf Erdődy Lajosra utaló mondat a „Franciából fordítottat.” kitételrel együtt a gyűjtemény előző, *Biblia, pap* című, itt nem közölt írására vonatkozik, s csak a későbbi kéziratot másolatra került rá, mivel a gróf 1776-ban lett alkancellár, addig tanácsos („referendárius”) volt, majd 1794-ben halt meg. Neki, még a „referendáriusnak” szól a szemelvény második darabjaként közölt, Bessenyei saját nehéz helyzetének bemutatásától a magyarországi felekezetek viszonyát érintő gondolatokig eljutó levél.

A szövegközlés forrása: *Programírások, vitairatok, elmélkedések, 1772–1790*, sajtó alá rendezte Bíró Ferenc (Bessenyei György Összes Művei), Budapest, 2007, 287–295, 310–314.

97. l. *mint veszedelmedet* – értsd: semmint veszedelmedet.
Jakób – helyesen: Jakab, bibliai alak, Jézus egyik apostola.
100. l. *excommunicatióval* – kiközösítéssel.
101. l. *Sándor* – feltehetően Rodrigo Borgia, bíboros, VI. Sándor pápa (1492–1503), erkölcstelen életvitele miatt a pápaság történetének hírhedt alakja.
Hildebrandus – VII. Gergely pápa (1073–1085) eredeti neve.
Voltér – Voltaire.
102. l. *amicsodások* – amilyenek.
Néró – Nero Claudius Caesar (37–68), kegyetlenkedéseiről hírhedt római császár.
Seneca – Lucius Annaeus Seneca (i. e. 4-i. sz. 65) római filozófus, Nero nevelője.
Titus – Titus Flavius (39–81), római császár.
Trajanus – Marcus Ulpius Traianus (53–117), római császár.
103. l. *referendárius* – hivatali tanácsos.
v(ice) cancellarius – királyi alkanellár.
104. l. *udvari leves* – az udvari politika elvtelen kiszolgálója.
százba – században.
105. l. *felső helytartótanács* – országos kormányzati szerv, 1784-ig Pozsonyban működött.
Olimpus – Olümposz.
106. l. *Szillák és Karibdisokkal* – Szküllá és Kharübdisz: a görög mitológia két tengeri szörnye.

(B. F.)

HORVÁTH GYÖRGY (1722–1788)

TERMÉSZETNEK ÉS KEGYELEMNEK OSKOLÁJA (1775)

Több nemzedékre visszanyúló református prédikátori családban született a Csenger melletti Nagygécen (Szatmár m.), ahol apja kényszerű erdélyi tartózkodása után telepedett meg. Nagyapja Zemplén megyei lelkészként működött, s egyike volt a megyében „halálra jelelt” hetven prédikátornak. Horváth 1747-től Debrecenben tanult, 1752–1753-ban Büdszentmihályon, majd Törökszentmiklóson volt tanító, ezt követően Udvariban (feltehetően a mai Balatonudvariban), majd a Komárom megyei Kömlődön lett prédikátor. Itt született első gyermeke, Pálóczi Horváth Ádám 1760-ban feleségétől, Hollósi Somogyi Katától, aki ezt követően 1777-ig további hat gyermeknek adott életet. Utolsó állomáshelyén, Császáron 1761-től huszonhét éven át, haláláig szolgált prédikátorként és a tatai egyházmegye jegyzőjeként.

Imádságoskönyveket írt, a tatai egyházmegye jegyzőkönyvében egyháztörténeti feljegyzéseket készített.

A *Természetnek és kegyelemnek oskolája* biblikus alapokon álló kísérlet a keresztény világszemlélet összekapcsolására a kor természettudományos és filozófiai nézeteivel, középpontban a természet teológiájával. Egyaránt magán viseli a puritanizmus, a pietizmus és a fizikoteológia hatását. Horváth felfogása szerint Isten vilóságos személy, a bölcsesség és tudomány forrása, aki személyes kapcsolatot tart a teremtett világgal és minden emberrel. Megismerésének alapja a Szentírás, ezt az ismeretet azonban a természet tárgyai, a világ rendje, eredete, jelene és jövője erősítik meg. A címlap szerint a mű célja ösztönözni Isten dicsőségére, tartalma a korszerű református kegyesség eszmei alapjainak hét részre, azon belül hetven szakaszra osztott kifejtése. A részeket egy-egy zsoltárparafrázis zárja. Fejtegetéseiben Horváth elkülöníti egymástól a kegyelem két fajtáját, s állást foglal a lélek örökkévalósága mellett. Érvelésében számos antik, középkori és kora újkori – köztük több katolikus – szerzőt idéz. Az előszó csupán közvetve utal arra, hogy a helytartótanács cenzorai több évig késleltették a toleráns mű megjelenését, amely rövid idő alatt három kiadást ért meg (1765, 1775, 1778). A könyv jelentős, ma még csak részleteiben ismert hatást gyakorolt Pálóczi Horváth Ádám munkásságára; az *Ötödfélszáz énekek* utolsó fejezete és a mű között számos tematikus és kifejezésbeli párhuzam található.

A szövegközlés forrása: *Természetnek és kegyelemnek oskolája, az az: olyan hasznos könyvetske, a'melly az Isteni Tökéltelességeknek a látható és láthatatlan Teremtéseknek vizsgálásából [...] a Keresztyén embert az Istennek ditséretére serkenti*, Győr, Streibig Gergely, 1775, 9–14, 255–267.

108. l. *Arkhitás* – Arkhitéasz, tarentumi püthagóreus az i. e. 4. században, Arisztotelész több művet írt róla, s kapcsolatban állt Platónnal. Hétszer volt szülővárosa stratégája. Magas erkölcsiségét, szelidségét és önuralmát többen megörökítették; a matematika, a harmóniatan és a mechanika terén egyaránt jelentőset alkotott. Mechanikai találmányai közé tartozott egy magától repülő galamb.

109. l. *Apollonius* – tyanoi Apolloniosz, újpüthagóreus az i. e. 1. században, aki az első kísérletet tette Püthagorasz életének újraélésére. Philosztrátosz által megírt életrajza bővelkedik fiktiiv és csodás elemekben.

Csudálták a bizánciusok... – a történet tetű helyett bolhát, kereskedő helyett iparost említő, moralizáló értelmezéssel bővített változata megtalálható Nicolas Caussin: *La Cour sainte*, I–III (Paris, 1624) című, számos kiadást és fordítást megért traktátus-, exemplum- és maximagyűjteményében. Az olasz változat: *Delle massime della corte santa*, II (Milano, 1650), 93–94. Az aranylánccal megkötött óriási tetű

motívumának változatai előfordulnak egy 18. századi német helytörténeti munkában (Bernhard Ludwig Beckmann, *Historische Beschreibung der Chur und Mark Brandenburg*, Berlin, 1751–1753, Bd. I, 75, Bd. II, 229.), és 19. századi német mondagyűjteményekben (például J. O. H. Temme, *Die Volkssagen der Altmark*, Berlin, 1839, 28–29.).

a holt színnel festő pictorokat – a festményeket készítő festőket.

kérd meg a barmokat – kérdezd meg az állatokat.

110. l. *plantákról* – növényekről.

111. l. *világosító állatok* – Nap, Hold, bolygók, csillagok, üstökösök.

Ptolomeus systemájáról – Ptolemaiosz geocentrikus világképe: az égbolt gömb alakú és forog, a gömb alakú, mozdulatlan Föld pedig a világ közepén helyezkedik el; a Föld csupán egy pont az éghez képest.

Kopernikus systemájáról – Nicolaus Copernicus *Commentariolus* című kéziratos művében 1507-ben fogalmazta meg első ízben a heliocentrikus világkép alapelveit.

Tikhó systemájáról – Tycho Brahe (1546–1601) dán származású prágai udvari csillagász alapvető számításokat végzett a bolygók pályájának kiszámítására, új csillagkatalógust készített, megalkotta az ún. egyiptomi rendszert, s másodpercnyi pontossággal kiszámította a csillagászati év hosszúságát. Világképe sajátos átmenetet alkot a geocentrikus és a heliocentrikus elképzelés között. Horváth szerint ez az elképzelés illeszthető legjobban a bibliai világképhez, a döntést azonban az olvasóra bízta.

113. l. *immediate* – közvetlenül.

pabulum – állati eledel, abrak.

entia simplicia – egyszerű létezők.

Anima immortalis est... – „A lélek halhatatlan, szakadatlanul él, és sohasem öregszik.” Egy görög nyelvű, 230 hexameterből álló mű 115. sora, amelynek szerzője feltehetően nem a milétoszi Phókülidész, az i. e. 540 körül, más adat szerint korábban élt görög szentenciaköltő, hanem egy időszámításunk kezdete körül élt zsidó vagy zsidó származású keresztény költő, az ún. Pszeudo-Phókülidész.

Alphonsus király – V. Alfonz, Aragónia királya (1394/96–1458), I. Alfonz néven Szicília és Nápoly királya.

Maximum argumentum immortalitatis... – „A halhatatlanság melletti legfőbb érv, hogy a testek összemennek ebben az életben, miközben minél nagyobb a lélek éveinek száma, annál inkább növekszik bölcsességben.” Az V. Alfonznak tulajdonított megállapítás olvasható Antonio Beccadelli (más néven: Panormita, 1394–1471) olasz költő, tudós, történetíró *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri IV* című művében. Horváth ezt és a Phocilides-utalást feltehetően Conrad Lycosthenes (1518–1561) elzászi humanista

Apophtegmata ex probatis Graecae Latinaeque linguae scriptoribus című, a 16–17. században több kiadást megért könyvének *De animae immortalitate* című fejezetéből vette át.

absolute necessario – feltétlenül szükségszerűen.

115. l. *Solum vere Deus...* – „Egyedül Isten az, aki éppoly kevéssé vágatik ki a voltból, mint ahogyan a lesből sem töröltetik ki.” Clairvaux-i Bernát: *Sermones in Cantica Canticorum*, Sermo XXXI, PL 183, 940C.

circulusban – körben.

seculum – évszázad.

essentiáját – lényegét.

Szent Dávid – Izrael és Júda királya (kb. i. e. 1012–972); a hagyomány szerint ő költötte a zsoltároknak kb. felét.

116. l. *Ephremius* – Szír Szent Efrém (306 k.–373).

Így cselekedett Paphnutius is... – utalás a Paphnutius-legendára. Szent Paphnutius egyiptomi remete (4. század első fele) világi ruhába öltözve megtéríti a prostituált Thaist, aki ezután egy cellában vezekel, amíg jelt nem kap arról, hogy Isten megbocsátott neki. A történet a *Vitae patrum* nyomán megtalálható a *Legenda aurea*ban; a középkori és kora újkori prédikációirodalomban gyakran idézett példává vált. Roswitha von Gandersheim (935 k.–973 után), az első német költőnő drámában, Anatole France regényben dolgozta fel a témát.

Gigei gyűrűje – Gügész Lüdia királya (kb. i. e. 680/650). A rá vonatkozó, részben fiktív, több változatban fennmaradt történetek hatalomra jutását és riválisa elleni harcát beszélik el. Platón változata szerint a pásztor Gügész egy láthatatlanná tevő varázsgyűrűt talált, amit a királynő elcsábítására és a Lüdia fölötti uralom megszerzésére használt.

117. l. *virtus* – erő, erény.

effectusa – hatása, okozata.

in instanti – egy pillanatban.

Kórét – Kórét (Korach) levita fellázadt Mózes és Áron ellen, mire elnyelte a föld (Szám 16, 1–35).

(B. G. – T. G.)

SÓFALVI JÓZSEF

(1745–1794)

A TERMÉSZET MUNKÁIBÓL VÉTETETT ERKÖLCSI

ELMÉLKEDÉSEK

(1776)

Sófalvi József iskoláit szülővárosában, Máramarosszigeten kezdte, 1764-től a kolozsvári református kollégium diákja, 1771-től Göttingenben, 1773–1776 között Leidenben tanult. Hazatérve a

főkonzisztórium lelkésze lett Nagyszebenben, majd 1779-ben Teleki Ádám Kendilónára hívta meg lelkésznek. 1783-tól a kolozsvári református kollégiumban tanított teológiát és egyháztörténetet. Ő készítette a 18. század második felében nagy népszerűségnek örvendő, Robert Dodsley-féle tibetinek álcázott laikus erkölccstan egyik, francia változatának magyar nyelvű fordítását (*Oeconomia vitae humanae, azaz az ember életét igazgató bölcs regulák*, Kolozsvár, 1777), melyben törekedett az eredeti szöveg prózaritmusának megőrzésére.

Sófalvi lefordította Johann Georg Sulzer (1720–1779) német filozófus, a filozófiai esztétika egyik megalapítójának két korai művét (*Versuch einiger moralischer Betrachtungen über die Werke der Natur*, Berlin, 1745; *Untersuchungen über die Schönheit der Natur*, Berlin, 1750), melyekben a szerző a felvilágosodás fizikoteológiájának és teodíceájának szellemében a természet rendjéből következtet annak isteni elrendezésére. A fordítások (*A természet munkáiból véteget erkölcsi elmékedések*, 1776; *A természet szépségéről való beszélgetések*, 1778) a magyarországi teológiai gondolkodás és az esztétika történetében egyaránt jelentősek: a forrásművekben a szépség, kevésbé korszerű módon, erkölcsi értéket képvisel, és így megfeleltethető a dogmatikai célkitűzéseknek. Amikor Sófalvi e fordításokat készítette, Sulzer már megjelentette enciklopédikus fő művét, mely fordulópontot jelez az esztétika történetében, s a művészet történetfilozófiai apológiájával, az ízlés új felfogásával és a művészi alkotás antropológiai gyökereinek új meghatározásával előkészítette Schiller elképzelését az ember esztétikai neveléséről. A mű a természettudományok iránti megnövekedett érdeklődéstől indítva a racionális gondolkodás módszerével közelíti meg a vallást. A kiválasztott szemelvény a világ egészben való szemlélete, a természet és az emberi indulatok elmélyült ismerete, valamint a természettudományi ismeretek és a teológiai elképzelések összekapcsolása mellett foglal állást. A „szépség” itt a természetbeli rend szinonimája; a természet látszólagos „rendtelenségei” valójában tökéletességek, s egyaránt jók a világra és az emberre nézve.

A szövegközlés forrása: Johann Georg Sulzer, *A természet munkáiból véteget erkölcsi elmékedések*, ford. Sófalvi József, Kolozsvár, 1776, 87–113.

119. l. *rendeletlenségekről* – rendezetlen, nem szabályos jelenségekről.

microscopiummal – mikroszkóppal.

120. l. *némely bolond Alfonsus* – tréfás utalás Bölcs Alfonzra (1223–1284), Kasztília és León királyára, több irodalmi, történeti és zenei alkotás szerzőjére.

Burnet Tamás – Thomas Burnet (1635?–1715) angol teológus, filozófus, csillagász; itt említett műve a *Telluris Theoria Sacra, or Sacred Theory of the Earth* (1681, 1684).

magagondolatlanságából – meggondolatlanságában.

kivetőt – kivetnivalót; rosszat.

egynéhány levelet – néhány oldalt.

121. l. *horizon* – horizont; látóhatár.

myops – rövidlátó.

plántákat – növényeket.

per Alpes – az Alpokon át.

122. l. *grádusú* – fokú, fokozatú; itt: egyformán meleg és hideg.

Lásd erről a híres Linneusnak... – Carl von Linné (Carolus Linnaeus, 1707–1778) svéd természettudós, orvos, botanikus, aki megalkotta a modern tudományos rendszerezés alapelveit, és kidolgozta a tudományos nevezéktant; itt idézett műve a *Systema naturae sistens regna sistens*, melynek számos kiadása közül a tizedik, 1758-ban Stockholmban megjelent kiadásra történik utalás.

123. l. *miközinkbe* – közénk.

Aequator – Egyenlítő.

hévség – hőség.

125. l. *ama régi filozófusnak példája szerint* – Arisztotelész (i. e. 382–322), ókori görög filozófus és polihisztor, Platón tanítványa, Nagy Sándor nevelője.

az egész alkotványnak – a teremtsenek.

fundamentomos regulákat – alapvető szabályokat.

126. l. *Áthénás* – Athén.

Solon – Szolón (i. e. 638–558) ókori politikus, hadvezér, költő.

tyrannus – zsarnok.

Swift – Jonathan Swift (1667–1745), angol költő, prózaíró.

Az idézett szöveg Jonathan Swift, *Verses on the Death of Dr. Swift*, D. S. P. D. 39–42. sorain alapul.

127. l. *ispotályához* – ispotály: kórház, menhely; itt: tébolyda.

Bóaló (Boileau) – Nicolas Boileau-Despreaux (1636–1711), francia költő, esztéta, satíraíró, XIV. Lajos történetírója, a francia Akadémia tagja.

Satyr. X. – Boileau X. satírája.

128. l. *A só egy igen hasznos dolog...* – „A só hasznos. De ha a só elveszti az ízét, mivel ízesítik meg?” (Lk 14, 34).

Az embernek önnönmaga szeretete... – az idézet forrása Alexander Pope (1688–1744) angol költő *An Essay on Man* [Bessenyei György fordításában: *Az embernek próbája*] (London, John Wright, 1734) című műve: II. episztola, 49., 51., 53., 54. sorok.

Niciás – Nikiász, gazdag athéni arisztokrata, békepárti politikus a peloponnészoszi háborúban.

129. l. *Leibnítus* – Gottfried Wilhelm Leibnitz (1646–1716) a német felvilágosodás egyik legnagyobb alakja, filozófus, fizikus, matematikus.

non immediate sed midiate – nem közvetlenül, hanem közvetetten.

erősgetik – erősítik.

130. l. *József* – József pátriárka, Jákob és Ráchel fia, akit bátyjai féltékenységből adtak el egyiptomi kereskedőknek (Mózes első könyve, 37–50 fejezet).

Mósest – Mózeset.

a világnak véghetetlen nagy monárchája – Isten.

(Br. A. jegyzeteit kiegészítette T. G.)

BESSENYEI GYÖRGY

(1747–1811)

AZ ÚR VACSORÁJÁNAK TITKA A KENYÉRREN ÉS CSUDÁJA A KRISZTUS TESTÉBEN

(1777 után)

Bessenyei György életrajzát ld. az I. kötet 872. lapján.

Az 1777 után írt, eredetileg cím nélküli, korabeli másolatokban fennmaradt műben Bessenyei a teológia és a filozófia kapcsolatát vizsgálja. Megállapítja, hogy a két tudományág szétválasztható, kijelöli azok határait, továbbá érdekes kísérletet tesz arra, hogy az immár a teológiától megfosztott filozófia segítségével foglalkozzon az oltáriszentség-problémával. Alapkonceptiója a következő: a régiség alakította, szokássá vált dogma csak önmagától és hosszú idő alatt változhat meg, a filozófia – társadalmi, műveltségbeli okok miatt – nem képes változást előidézni; teológia és filozófia között nem alakulhat ki vita, s ha mégis, az nem vezethet eredményre, ugyanis a filozófiai érvelés nem alkalmas teológiai viták eldöntésére; a filozófus csupán annyit tehet, hogy felhívja a figyelmet a bizonyos dogmák kialakulásához vezető szokásos hibákra.

A szövegközlés forrása: *Programírások, vitairatok, elmélkedések, 1772–1790*, sajtó alá rendezte Bíró Ferenc (Bessenyei György Összes Művei), Budapest, 2007, 257–268.

132. l. *Világosítás* – ‘felvilágosítás’, itt: értelmező bevezetés. *vetélkedésre* – eredeti jelentése szerint: tudományos vitára, diskurzusra.

ostya-Krisztusról – az oltáriszentségről vagy úrvacsoráról.

Husz, Luther, Calvinus – Husz János (Jan Hus, 1369–1415) cseh vallásreformor; Luther Márton (Martin Luther, 1483–1546), a protestáns reformáció atyja; Kálvin János (Jean Calvin, 1509–1564), francia származású svájci teológus, a református egyházak szellemi atyja.

Berengarius és Lanfrank – Beringerius Turonensis (Bérenger de Tours, 998–1088), skolasztikus teológus, az oltáriszentség szimbolikus átlényegülését vallotta; Lanfranc (1010 k. – 1089), itáliai származású teológus, Arisztotelészre hivatkozva vitatta Berengarius hitelveit.

11. század – 11. századot.

transubstantiációval – katolikus teológiai szakkifejezés, amely a kenyér és a bor (illetve az ostya) teljes átlényegülését jelenti Krisztus testévé és vérévé, miközben azok megőrzik az érzékszervekkel felfogható egységüket.

Gusztinyi sem többé – utalás Gusztinyi János *Üdvösség mannája...* című, 1759-ben Egerben megjelent művére, mely a reformátusok úrvacsoratanával száll szembe magyar nyelven (ld. a mű részleteit és a jegyzeteket: *Magyarországi gondolkodók, 18. század, I, 38–43; 819*).

megvilágosítását – megmagyarázását.

133. l. *voxsok nélkül* – anélkül, hogy ezt maguk választották volna.
menyei tudománynak – teológiának.
vak eset – véletlen.

ha reávonatol – amikor kényszerítve vagy rá.

spanyol vérszopó székek – a spanyol inkvizícióknak.

134. l. *Cato s Cicero* – Marcus Porcius Cato Minor (i. e. 95–46), római író, szónok, politikus; Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43), római író, filozófus, politikus.

község – közösség, itt: a közemberek sokasága.

Carpatus – Montes Carpatius, a Kárpátok hegysége.

truccára – dacára, makacsságára.

superstitio – babonáság.

predominálni – uralkodni, felülmúlni.

135. l. *hogy üt ki* – mi lesz belőle.

Spinozáról, Hobbesről, Lucretiusról, Voltaire-ről, Rousseau-ról, Epicurusról – Benedictus (Baruch) Spinoza (1632–1677), amszterdami születésű, zsidó származású filozófus, a radikális felvilágosodást megalapozó művei nagy hatással voltak Bessenyeire; Thomas Hobbes (1588–1679), az angol filozófiai felvilágosodás és államtudomány egyik legfontosabb képviselője; Titus Lucretius Carus (i. e. 99–54), római filozófus, költő; Voltaire (François-Marie Arouet, 1694–1778), francia filozófus, író, költő; Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), svájci származású francia filozófus, író; Epikurosz (i. e. 341–270), görög filozófus, az atomizmus egyik első képviselője.

Székből – ti. szószékből, a templomban.

136. l. *kölcsönben* – itt: kölcsönösen.

ariánussal – eredetileg a 4. században élt Arius követőit neveztek így, akik tagadták Jézus isteni voltát; az európai reformációt követő időkben a szentháromságtagadók (unitáriusok) megnevezése lett.

vallással vakok és dühösek ne legyenek – nem vegyék figyelembe a vallási különbségeket.

137. l. *hagymáz* – lázálom; önkívülettel járó lázas betegség.

Pontust, Cappadociát – Pontosz eredetileg a Fekete-tenger ógörög neve, később Pontosz Euxeinoszként a tenger dél-keleti medencéjében létesített gyarmatvárosok elnevezése lett; Kappadókia Kis-Ázsiában fekvő, bizonyíthatóan a legrégebbi idők óta lakott terület.

szakállas zsolttárból songolja – valószínűleg utalás az egyik legrégebbi református szertartási énekeskönyvből, az *Óreg graduálból* való zsolttáréneklésre.

138. l. *suton* – sut: a kemence és a fal közötti keskeny hely, itt: búvóhely.

139. l. *Nékem sem mennyei [...] nincs több ötnél* – utalás az öt érzékszervre.

Herkulesnek művei – Héraklész görög mitológiai hőst Mükéné királya, Erüsztheusz bízta meg tizenkét, általa kivitelezhetetlennek tetsző feladat elvégzésével.

(H. B.)

KÓNYI JÁNOS (1750 k.–1792 után)

XIV. KELEMEN PÁPÁNAK, AMA NAGY EMLÉKEZETŰ GANGANELLINEK LEVELEI (1783)

Kónyi János életrajzát ld. az I. kötet 825. lapján.

XIV. Kelemen pápa (1705–1774) Gian Vincenzo Antonio Ganganelli néven orvos fiaként született az Urbinói Hercegségben. Riminiben és Urbinóban tanult, tizennyolc évesen belépett a ferences rendbe. XIV. Benedek inkvizíciós tanácsossá nevezte ki, XIII. Kelemen bíborosi rangra emelte. Az 1769-es, három hónapig tartó konklávé nagy viták és 179 alkalommal történt szavazás után a katolikus egyház 249. pápájává választották. Az európai egyházi és politikai vezetőknek ekkor már feltett szándéka volt a jezsuita rend megszüntetése, s az új pápa kénytelen volt ezt végrehajtani. 1773. július 21-én kiadta *Dominus ac Redemptor noster* kezdetű oklevelét, mellyel feloszlatta a rendet. Olasz és latin nyelvű, összegyűjtött leveleit Louis Antoine Caraccioli (1719–1803) francia író adta ki első alkalommal francia nyelven, *Lettres intéressantes du pape Clément XIV (Ganganelli)* címmel (javított kiadás: Amszterdam, 1776). Caraccioli saját bevallása szerint 1758-ban Firenzében, ott élő barátainál kezdte meg a pápa leveleinek lemásolását, összegyűjtését. A levelek értékes forrásul szolgálnak nemcsak a pápa személyét, nézeteit, tevékenységét

érintő kérdések, hanem az egész 18. századi történelem, művelődés- és eszmetörténet megismeréséhez. A műben számos morális tanács, példa közvetíti azt a vallásos életideált, amely már kárhoztatja a kép-mutató vallásosságot.

A gyűjtemény a 18. század második felében több kiadásban megjelent olaszul és fordításban is. Kónyi, más munkáihoz hasonlóan, e könyv esetében is egy német kiadást használt forrásul. A levelek német fordítása: *Merkwürdige Briefe des Papstes Clemens des XIV. (Ganganelli), Dritte, nach der neuesten Pariser Ausgabe vermehrt und verbesserte Auflage, theil I–VI, Frankfurt–Leipzig, 1777–1780.* Fordítását Széchényi Ferenc pénzbeli támogatásával jelentette meg, akinek a neve saját kérésére nem jelenik meg a könyvben. A kötetben közli Caracciolinak a francia fordításhoz készített előszavát, majd a pápa kilencvennyolc levelét.

A szövegközlés forrása: *XIV. Kelemen pápának ama nagy emlékezetű Ganganellinek levelei.* Magyarra fordította Kónyi János, gróf Eszterházi Antal regementjében strásamester. Budán, nyomtatott Landerer Katalin özvegyének betűivel, 1783, 238–243, 248–252, 254–270.

140. l. *fundamentomiban* – alapelveiben.

húzások – vonalak.

héjánosak – képtelenek.

előállításokat – következtetéseket.

Ama híres metafizikus – René Descartes (1596–1650), francia filozófus, matematikus. Ganganelli Descartes *La recherche de la vérité (Az igazság keresése, 1630–1631)* című befejezetlen művére utal.

Leibnitz – Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), német empirista filozófus. Említett műve az *Essais de Théodicée sur la Bonté de Dieu, la Liberté de l’Homme et l’Original du Mal (Teodiceai tanulmány Isten jóságáról, az ember szabadságáról és a rossz eredetéről, 1710).*

141. l. *közönséges* – itt: általános.

állítja elő – állítja elő, mutatja be.

képzeldő erő – képzelet, fantázia.

egymással egyetértének – összhangban vannak.

határában – területén.

Ascoliban – Ascoli Piceno, város Olaszországban, Marche tartományban.

142. l. *kilátások* – elképzelések.

rajzolásnál – vázlatnál.

chymia – kémia.

demonstrációig – megmutatásig.

Quirini Cardinalishoz – Angelo Maria Querini v. Quirini (1680–1755), olasz bíboros, érsek.

143. l. *elszéllesztetik* – elterjed.
positive Theologia – a teológia régebbi, a Biblián és az apostoli kinyilatkoztatáson alapuló irányzata.

mesterséges nyelvek – értsd: az egyházat támadók bírálatai.

Tamás – Aquinói Szent Tamás (1224/25–1274), domonkos rendi szerzetes, teológus, skolasztikus filozófus.

Scotus – Joannes Duns Scotus (1274–1308), skót származású skolasztikus filozófus. Nevéhez kötődik a scotizmus, ez az iskola szemben állt a tomizmussal, Aquinói Tamás filozófiájával.

elhasonlani – megváltozni.

scholastica – skolasztika, a középkor meghatározó teológiai irányzata. Alapjául a Biblia, valamint Platón és Arisztotelész munkái, ill. azok kommentárjai szolgáltak. Erősen kötődik az iskolai oktatáshoz (innen ered a neve, a latin *schola* 'iskola' kifejezésből); a tekintélyek nézeteit nem bírálja.

sylogismusi – következtetései.

hátrataróztatni – megtartóztatni.

a római Sapientiában – a római La Sapienza egyetemet V. Celesztin pápa alapította 1303-ban, s a mai napig fennáll.

kivilágosított – megvilágított, megmagyarázott.

sismaticus görögök – szkizmatikus, azaz szakadár, eretnek görögök, a görög-keleti vallás hívei.

szedje el egymástól – különítse, válassza el.

gyámolítatva lenni – megindokolva lenni.

Tertullianus – Quintus Septimus Florens Tertullianus, 2. századi római ókeresztény író.

Omnia per ipsum et in ipso constant – A bibliai hely teljes szövege: „Omnia per ipsum et in ipso creata sunt, et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant.” („Minden általa és érte teremtetett. Ő előbb van mindennél, és minden benne áll fenn.” Kol 1, 17-18.)

145. l. *ezen alkalmatossággal* – ez alkalommal.

tekinteteket – itt: tekintélyüket.

kifejtőtessük – megcáfoljuk.

Thiebet – 'Dieb'-et, azaz tolvajt (ném.).

magános személy – egyén, ember.

jussa – joga.

kútfőből – forrásból.

vetekedésre fakadjanak – vitázni kezdjenek.

146. l. *titokkal teljes fedéllel húzattattak be* – titkosak.

eránta – róla.

szempillantásáig – pillanatáig.

általhatatlan – áthatolhatatlan.

előre való képzések – profécziák.

a szemlátomás – kb. az Úr színről-színre látása.

Szent Pállal így felelni – vö. Róm 9,14.

148. l. *valami az újsággal ízeskedik* – valami újdonságot ígér.

149. l. *tétetne fel* – adatna ki.
ellentvetetlen – kétségtelenül.
kiszített – készítettet.

(L. R.)

SZAITZ LEÓ (1746–1792)

IGAZ MAGYAR
(1785)

Szaitz (Szaicz, Szeitz, Szeicz) Leó Antal Mária Kismartonban született, bevándorolt, németajkú családban. 1764-ben Jeutendorfban lépett a szervita rendbe. Bécsi tanulmányai során ismeretséget kötött a testőrírókkal, köztük Bessenyei Györggyel. 1769-ben szentelték papá. Az 1770-es években Loretóban, Egerben és Váton szolgált. 1779-ben tért vissza Egerbe, s haláláig ott élt. Kéziratos hagyatékának ma csupán töredéke ismert, de ez is bizonyítja sokoldalúságát: jártas volt a történettudományban, érdeklődött a frazeológia iránt. Kortársai hitszónokként is ismerték, prédikációinak szövegei azonban nem maradtak fenn. Magyar, latin és német nyelven publikált, többnyire álnéven (Máriafi István, Kalapátsits György). Katolikus hitvédőként, csípős stílusú tollforgatóként összetűzött többek között Versegly Ferencsel, Dayka Gáborral, Szacs vay Sándorral és Nagy Jánossal.

Legismertebb munkája, a jozefinus időszak hitvédő irodalmának emblemikus darabjaként emlegetett *Igaz magyar* 1785–1790 között látott napvilágot négy kötetben, koholt nyomdahellyel. Az első kötet a magyarok Mária-tiszteletét és az 1780-as évek aktuális, a katolikus egyházat érintő kérdéseit tárgyalja. Szaitz először meghatározza, milyen tulajdonságok jellemzik a személyt, aki „igaz magyarnak” nevezhető. Véleménye szerint a megnevezésre az szolgál rá, aki római katolikus vallású, elfogadja a pápa hatalmát, és tiszteli Szűz Máriát. Az itt közölt részlet az első kötet utolsó cikkelye, amely azt igyekszik bizonyítani: még a protestánsok is elismerik, hogy a katolikus hitben is lehet üdvözülni, sőt számosan közülük áttérnek. A második és harmadik kötetben Szent István király alakját állítja a középpontba, érintve többek között a vallási tolerancia és az unió kérdéseit. A negyedik kötet legnagyobb részét a pápai hatalom melletti érvelés teszi ki.

A szövegközlés forrása: *Igaz magyar. Az az az igaz magyaroknak Máriához az ő nagy aszszonyokhoz, és nagy pátronájokhoz való különös ájtatosságárúl; és a mostani újságookrúl. I. rész az igaz, és nem-igaz magyarokról általlyában. Irá Máriafi István, Párisban, és Berlinben, 1785, 202–211.*

150. l. *Mind az augszpurgi, mind az helveciai konfessión lévők* – a reformációnak mind a lutheri, mind a kálvini irányzatát követők.

római katolika – római katolikus.

Erzsébet Krisztina – Elisabeth Christine von Braunschweig-Wolfenbüttel (1691–1750). Anton Ulrich braunschweig-wolfenbütteli herceg unokája. VI. (III.) Károly császár és magyar király felesége, Mária Terézia édesanyja.

Károly császárnak – a Habsburg-ház tagja (1685–1740). VI. Károly néven német-római császár, III. Károly néven magyar király (ur. 1711–1740).

Mária Teréziának – a Habsburg-ház tagja (1717–1780). VI. (III.) Károly német-római császár és magyar király, valamint Erzsébet Krisztina lánya. Magyar királynőként 1740 és 1780 között uralkodik.

József császárnak – a Habsburg–Lotharingiai-ház tagja (1741–1790). Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc (1708–1765) fia. 1764-től II. József néven német-római császár, 1780-tól magyar király.

Ez született luterános vala – Erzsébet Krisztina 1707. május 1-jén Bambergben katolizált.

Brunsviki Lajos herceg – Ludwig Rudolf braunschweig-lüneburgi herceg (1671–1735), Erzsébet Krisztina apja, Anton Ulrich braunschweig-wolfenbütteli herceg fiatalabb fia.

az helmstädi luterános universitásnak, vagyis főiskolának – a braunschweig-wolfenbütteli hercegséghez tartozó Helmstädt egyetemét, az Academia Juliát 1576-ban alapította a névadó Julius herceg. Az intézmény a német protestantizmus egyik központja volt, fénykorát a 17. században élte. 1810-es megszűnésében közrejátszott a közeli Göttingenben 1735-ben megnyitott Georgia Augusta egyre növekvő népszerűsége.

pápista – római katolikus.

luterános – lutheránus, a reformáció lutheri irányzatát követő, az evangélikus felekezethez tartozó.

egy württembergi hercegasszony, Toskánai Ferencnek az leendő hitvestársa – Erzsébet Vilma württembergi hercegnő (1767–1790). Habsburg–Lotharingiai Ferenc József Károly osztrák főherceg (1768–1835), utóbb német-római, majd osztrák császár és magyar király (ur. 1792–1835) első, korán elhunyt felesége.

Antal Ulrik, lineburgi Brunsviki herceg – Anton Ulrich braunschweig-wolfenbütteli herceg (1633–1714).

151. l. *Melánkton* – Philipp Melanchthon, eredeti nevén Philipp Schwartzerd (1497–1560). A görög nyelv professzora a wittenbergi egyetemen, teológus, Luther egyik legfontosabb munkatársa teológiai rendszerének kidolgozásában.

in Epitome Examinis – Johann Saubert, *Epitome examinis Philippi Melanchthonis*, Appendix, Nürnberg, 1639.

Luter is Tomo 4. p. 320. – az utalás vélhetően Luther összegyűjtött munkáinak egyik kiadására vonatkozik. Szaitz nem árulja el, melyik változattól merített. Más szövegeiben Johannes Lufft wittenbergi vállalkozására hivatkozik. Martin Luther, *Omnium operum Reverendi Domini Martini Lutheri, Doctoris Theologiae*, I–VII, Wittebergæ, 1545–1557. (Több kiadásban.)

s a római katolika hitre állott... – Anton Ulrich braunschweig-wolfenbütteli herceg 1709-ben, röviddel karácsony előtt titokban katolizált Braunschweigben, nyilvánosan 1710. április 11-én Bambergben tért katolikus hitre. Ekkor 76-77 éves volt.

Agosta Dorottya – Auguste Dorothea von Braunschweig-Wolfenbüttel (1666–1751), Anton Ulrich braunschweig-wolfenbütteli herceg lánya, Anton Günter II. von Schwarzenburg-Sondershausen zu Arnstadt (1653–1716) felesége.

Henrietta – Henriette Christine von Braunschweig-Wolfenbüttel (1669–1753). Anton Ulrich lánya. A reformáció idején protestáns felügyelet alá került gandersheimi apátság főnöknője. 1712-ben, törvénytelen fiának születésekor lemondott címéről, elhagyta Gandersheimet, katolizált, és Roermond katolikus apátságába költözött, majd ott élt haláláig.

Rüremundon – Roermondban. Város a korabeli Németalföld területén.

IV. Henrik – Navarrai Henrik (1553–1610), francia király (ur. 1589–1610). Protestáns hitben nevelkedett, utóbb csatlakozott a hugenottákhoz. Mivel alattvalóinak többsége katolikus volt, 1593-ban a Saint Denis székesegyházban ünnepélyesen áttért a katolikus vallásra.

kardinális Peroniustól – Jacques Davy du Perron (1556–1618), Evreux püspöke, Sens érseke, francia bíboros. Előbb III. Henrik, majd IV. Henrik szolgálatában állt. Az utóbbi katolizálásában jelentős szerepet játszott, a pápa az ő közbenjárására oldotta fel a kiközösítés alól.

hugonotta – hugenotta: a reformáció kálvini irányzatának követője Franciaországban.

Geschichte und Gründe aller Religionen... – a hivatkozott mű: Johann Franz Xaver Zinsmeister, *Geschichten und Gründe Aller Religionen, die besten für die Beste in zehen Gesprächen, mit den Religionverordnungen, und Verfolgungen der Römischen Kaiser; vom Verfasser der Schrift: Was ist der Kaiser? Augsburg und Ingolstadt, 1784.*

152. l. *Merz systematische Methode* – a Szaitz által használt kiadás: Aloys Merz, *Systematische Methode, die Protestanten von der Wahrheit der katholischen Religion zu überzeugen.* Dritte Auflage. Augsburg, 1784. (1. kiadás: Augsburg, 1781.)

márkiót – márkit.

Szirmiai László – Szirmay László (1701–1776), 1740-től Zemplén vármegye másod-, 1757-től első alispánja.

vicispánja – alispánja.

Kováts József – Heves megyei származású, nádudvari, majd sátoraljaújhelyi plébános, utóbb egri kanonok.

felette tett halottas prédikációjában – Kováts József, *Gyászos koporsóban fekvő hideg test felett való prédikátzio, mellyben néhai tekéntetes, nemes, nemzetes, és vitézlő öregbik Szirmay László [...] az Élőknek példájául adatik [...]*, Eger, 1776.

augusztabeli – ágostai hitvallású, azaz a reformáció lutheri irányát követő.

helvéciabeli confessiókon lévőktől – helvét hitűektől, azaz a reformáció genfi irányzatát követőktől.

a maga confessiójában – a maga hitvallásában.

a római hiten lévőktől – a római katolikus vallásúaktól.

augustanus – ágostai hitvallású, azaz reformáció lutheri irányát követő.

helvetus – helvét hitű, azaz a reformáció genfi irányzatát követő.

romanus – római katolikus.

Boldogasszony napján – augusztus 15-én. A katolikusok legnagyobb Mária-ünnepé, Nagyboldogasszony, Mária mennybevételének napja.

legkisebb fia, László s nagyságos menyé – ifjabb Szirmay László, id. Szirmay László és Okolicsányi Terézia fia. Felesége báró Révay Apollónia.

Concordate nobiscum fratres! ... – Idézet Szent Ágoston 105. leveléből: Egyeztetek meg velünk, fivérek! Nagyrabecsülünk benneteket: azt kívánjuk nektek [is], amit magunknak.

fundamentomos ágazatoknak [...] articulos fundamentales – alap ágazatok.

153. l. *Bossueti Tractatum super Reunione...* – Jacques Bénigne Bossuet (1627–1704), katolikus teológus és történész, Meaux püspöke. Hivatkozott munkája: *Super reunione protestantium cum ecclesia catholica tractatus inter Jacobum Benignum Bossuetum episcopum Meldensem et D. Molanum abbatem in Lokkum*, Viennæ, 1793. A cím és a hozzá kapcsolódó megjegyzés fordítása: „A protestánsoknak a katolikus egyházzal való egyesülése felett folytatott értekezés Meaux püspöke, Jacobus Benignus Bossuetus és Molanus, Loccum apátja között, megjelent Bécsben, 1793-ban, amelyben többek által bemutattatik, hogyan lehetséges köztünk és a protestánsok között az unió, legfőképpen a tridenti zsinatnak köszönhető vitás cikkelyek és ezek átvitt értelmű könyveinek jóindulatú értelmezése által. Lásd még ebben a katolikus tanok kifejtését is.”

burgusok – poroszok.

szászok – itt: német nyelvű, a poroszoktól délre élő népcsoport.

svékusok – svédok.
dánusok – dánok.
anglusok – angolok.
helvetusok – svájciak.

Febronius – Johann Nikolaus Hontheim (1701–1790), álnévén: Justinus Febronius. Német katolikus teológus, egyháztörténész, kánonjogász. 1763–1773 között Febronius néven jelentette meg nagy vihart kavaró, *De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis (Az egyház helyzetéről és a Római Pápa törvényes hatalmáról)* című egyházi jogi munkáját, amelyben a pápai hatalom korlátozása, valamint a püspökök és a zsinatok jogkörének növelése mellett érvelt.

Comment. in suam Retract. – Justinus Febronius, *Commentarius in suam retractationem Pio VI. Pont. Max. Kalendis Novemb. An. MDCCLXXVIII. submissam*, Leodii, 1781. A szövegben hivatkozott idézet a 90–91. oldalon található.

Germania inde ab introducta... – az idézet fordítása: „Ezután Németföld a keresztény vallás bevezetésétől kezdve ugyanazt a hitet tisztelte, mint más katolikus országok. Ugyanazokat a szentségeket, ugyanazt a kultuszt, ugyanazokat a szertartásokat, ugyanazokat a templomokat, ugyanazon szentségek számára rendelt oltárokat bírta. Szóval és tettekkel követték a tanokat, amelyeket az összes keresztény nép egyházi értekezői és írói egészen addig egyetértőleg hagyományoztak, és igen gyakran megvédtek az újitókkal szemben. Mindezek ellen lázad fel Luther, és elveti az egészet, vagy igyekszik elvetni.”

régi nagyasszonyokhoz – Szűz Máriaéhoz.

a mi mostani apostoli királyunk – az apostoli király a mindenkori magyar király egyik címe. XIII. Kelemen pápa (ur. 1758–1769) 1758. augusztus 19-én kelt „Carissima in Christo filia...” kezdetű brévéjében adományozta a titulust Mária Teréziának és törvényes utódainak. Az *Igaz magyar* keletkezésének idején II. József az uralkodó.

(D. E.)

SZACSVAY SÁNDOR (1752?–1815)

AZ IZÉ PURGÁTORIUMHOZ VALÓ UTAZÁSA (1786)

Marosvécsen született. Iskoláit Kolozsvárott, Debrecenben és Pozsonyban végezte, majd jogot hallgatott a bécsi egyetemen. Rát Mátyás mellett részt vett az 1780. január 1-jén Pozsonyban megindított első magyar nyelvű hírlap, a Magyar Hírmondó szerkesztésében.

1786–1793 között Bécsben jelentette meg a második magyar nyelvű folyóiratot, a Magyar Kurírt, s kulturális melléklapját, a Magyar Musát. Politikai újságíróként a felvilágosult abszolutizmus híve volt: lelkesedett II. József reformjaiért, bírálta az egyházipolitikai harcokat és a közigazgatási visszaéléseket, szólt a nemzeti sérelmekről, szorgalmazta a magyar nyelv használatának visszaállítását és a sajtószabadságot. Első nyomtatásban megjelent műve, a *Kis és Historikus Catechismus* (Pozsony, 1785), Georg Friedrich Seiler (1733–1807) *Kleiner und historischer Katechismus* (Bayreuth, 1775) című művének fordítása. A következő években három szatirikus röpiratot írt: *Az Izé Purgatóriumhoz való utazásán kívül a Zakkariásnak, a pápa titkos író-deákjának az austriai tartományokban lett vallásbéli megvilágosításáról* (h. n., 1786) címűt, mely a *Briefe aus Rom über die Aufklärung...* (Frankfurt, Leipzig, 1785) című röpirat alapján készült fordítása, és a *Hazaftak tüköre, Magyarok! a' ki jól köt, jól old* (Pest, Buda, Kassa, 1790) című, feltehetően eredeti munkáját. Kritikus szemléletű, gyakran gunyoros hangvételű írásaival számos ellenséget szerzett. 1793-ban cenzúrárvétség miatt – engedély nélkül megjelentette XVI. Lajos király bírósági kihallgatásának dokumentumait – távoznia kellett Bécsből; ezt követően haláláig visszavonulva élt Kolozsvárott.

Az Izé purgatóriumhoz való utazása a Reise nach dem Fegefeuer (Bécs, 1784) című, „von L. Dingen” álnéven megjelent német röpirat fordítása. A röpirat ismeretlen megjelentetője Georg Karl Hering (1680–1750) szintén álnéven kiadott, *Theophili Purefacti wunderbare Reise nach dem Fegefeuer* (h. n., 1725; további kiadása: 1730) című munkájának szövegét dolgozta át. Hering államhivatalnok volt Frankfurtban, később I. Frigyes Vilmos porosz király minisztere, Christoph von Katsch titkára lett. *A Reise nach dem Fegefeuer* a hitviták és a fikciós irodalom határán álló, szatirikus-blaszfémikus gúnyirat, melyben a szerző részben a korban népszerű valós és fiktív útleírások, részben pedig a középkori túlvilágjárások mintáját követve egy elképzelt túlvilági utazás történetét írja le. Az elbeszélő lelke kérésére megjelenik Szent Péter, aki biztatja, és egy kísérő lelket ad mellé. Ennek vezetésével jut el oda, ahonnan felfelé a mennybe, lefelé a föld alatt lévő purgatóriumba (tisztítótüzbe) és a pokolba vezet az út. A purgatóriumba lejutva meggyőződik annak létezéséről, mely szentelt vízzel összetapasztott pápai bullákból, rendeletekből, szentté avatási aktákból felhúzott különös, a pokol felett elhelyezkedő épület. Itt újabb kísérőt kap, egy jezsuitát, aki – amellet, hogy beszámol a purgatóriumban zajló megtisztulás folyamatáról, s az onnan a mennybe vagy a pokolba jutás módjáról – rámutat a katolikus egyházi rendtartás visszásságaira és a papok, szerzetesek, pápák bűneire. Közülük, az elbeszélő megdöbbenésére, sokan tartózkodnak a purgatóriumban, de a pokolban még többen vannak. A szerző szándéka

a fiktív utazás szatirikus leírásával az, hogy rávilágítson: a katolikus egyháznak a tisztítóútról, valamint az egyedül a katolikus hit általi üdvözülésről szóló tanítása hamis, hirdetői csupán anyagi érdekektől vezérelve terjesztik.

Hering műve kedvelt olvasmány lehetett az 1780-as évek bécsi jozefinista értelmiség körében, akik a katolikus dogmák ellenében a felvilágosodás vallási, filozófiai nézeteit hirdették. Újraközlője a szükséges módosításokkal, a kor viszonyaihoz alkalmazva jelentette meg, utalva többek között Mária Terézia és II. József intézkedéseire. Eltér például Hering szövegétől, amikor leírja, hogy a purgatóriumban a rend eltörlésének következtében hamarosan egyre kevesebb lesz a jezsuita, s később megfogyatkozik a többi szerzetesrend is, melyeket II. József szintén fel fog oszlatni. A szöveget Szacsvey több helyütt tovább alakította, tömörítette, bővítette, s igyekezett közelebb hozni a magyar olvasóhoz. A fiktív előtörténetet Budára lokalizálta. Fordítását 1787-ben, némileg módosított címmel (*Az Izé Purgatóriumba való utozása*), monogramját a címlapról elhagyva újra kiadta. Röpiratával együtt közölte 1785-ben keletkezett, *Borostyán koszorús diploma, mellyel megajándékozottat az a nagy fülű számár, ki a néhai T. T. Professzor Fogarasi Pap József Uram [...] koporsóját [...] megrugdosta* című, hosszabb terjedelmű gúnyversét is, mely Aranka György írásaival polemizál. Megjelenése után a röpiratot a cenzúra betiltotta, példányait elkobozta.

A szövegeközlés forrása: Sz. S., *Az Izé Purgatóriumhoz való utozása*, [h. n.], 1786, 1–21.

154. l. *Izé* – a fiktív szerző, a „von L. Dingen” álnév fordítása. Vulgáris, humoros névválasztás: a német ‘Dings’ és annak nyomán a magyar ‘izé’ kifejezés olyan személyt, dolgot vagy helyet jelöl, akinek vagy aminek a neve nem jut valaki eszébe, illetőleg akit vagy amit nem akar vagy nem tud megnevezni. Ebben az összefüggésben a kifejezés ‘férfi nemiszerv’ jelentését valószínűsíti.

Purgatórium – a purgatórium (tisztítóút) a katolikus tanításban azon lelkek ideiglenes tartózkodási helye, akiknek haláluk után még tisztulásra van szükségük ahhoz, hogy beléphessenek a mennyországba. A purgatóriumról mint a megtisztulás helyéről vallott elképzelés mai értelemben a 11. században jelent meg az egyházi tanításban.

Si tartara in imis... – részlet Marcellus Palingenius Stellatus (Marcello Palingenio, Pier Angelo Manzolli, 1500 k.–1551 előtt) itáliai humanista költő *Zodiacus vitae* (Velençe, 1536) című filozófiai verséből. A mű az állatövi jegyeknek megfelelően tizenkét könyvre tagolódó erkölcsi tanítás, amely elvezeti a földön sötétségben élő embert a mennybe. „Ha a föld legbelső és a közepéhez közeleső mélyében van az alvilág, ahogy tartják, / és a testi használatuk után

ide hozott lelkeket / Aeacus, Minos és a rettenetes Rhadamanthus / ítéli meg, és megérdemelt büntetést vagy jutalmat szabnak ki, / Miért látom azt, hogy ugyanaz történik itt, és a már meghozott / ítéleteket megismétlik, s újra mérlegre teszik a halandó tetteket?” (9. könyv, *Sagittarius* (*Nyilas*), 164–171. sor, Ajkay Alinka fordítása)

Ég a világ!... – Szacsvey saját verse.

Pater Patricius Praepucius Fast – a gunyoros ajánlás Patricius Fast (1726–1790) bécsi katolikus papnak szól. Fast a bécsi egyetemen jogot, orvostudományt, teológiát tanult, 1753-ban szentelték pappá; később a Szent István-dóm plébánosaként működött. A reformkatolicizmus, a vallási türelem és a jozefinista intézkedések határozott ellenzőjeként prédikációiban és számos polemikus röpiratában hangot adott konzervatív nézeteinek, bírálva a felvilágosult eszméket hirdető papokat, értelmiségieket és publicisztikai műveket. Ellenfelei válaszul Fast álláspontját cáfoló írásokat jelentettek meg, s más témájú munkáikat is több esetben az elvakultsága miatt kigúnyolt vagy elmarasztalt Fastnak ajánlották. A latin *praeputium* szó jelentése: ‘előbőr’; a gúnyos kifejezéshez kapcsolódik a „környülméletlenség buzgó oltalmazója” ironikus jelző is. A „Praeputius” gúnynevet megtaláljuk Born Ignác (1742–1791) álnéven megjelent, *Joannis Physiophilii Opuscula* (Bécs, 1784) című egyházellenes röpirata szintén Fastnak címzett ajánlásában is. Born erdélyi szász bányatulajdonos család fiaként született; állami bányatanácsos, sokoldalú természettudós volt, a cseh tudományos akadémia megalapítója, 1782-től pedig a II. József által is látogatott, „Az igaz egyetértéshez” címzett bécsi szabadkőműves páholy nagymestere. A *Joannis Physiophilii Opuscula* című kötet *Monachologia* című részében a férfi és női szerzetesrendeket „természettudományi” alapon, gúnyosan Linné módszerére hivatkozva rendszerezi. A két ajánlás azonos motívumán túl két további párhuzam (ld. alább) valószínűsíti a feltételezést, hogy a *Reise nach dem Fegefeuer* újraközölje 1784-ben Born Ignác lehetett.

meggyámolgatni – védelmezni.

mint egy híres könyvszerző – személyét nem sikerült azonosítani.

Pápista oktatást és Pápista megvizsgálást – utalás Fast *Katolische Unterricht...* (Bécs, 1781) c. és a *Katolische Prüfung...* (Bécs, 1782–1783) című, tizenhat füzetben kiadott művére.

155. l. *Tu ne cede malis...* – „Ám nyomorúságtól te ne félj, szállj csak vele szembe.” Vergilius, *Aeneis*, VI., 95. (Lakatos István fordítása)

kettőzött lépéssel menjen – kétszer olyan hevesen támadjon. *naturálisták* – az eredetiben ‘Freygeister’, kb. ‘szabadszelleműek’; 18. századi filozófiai irányzat, melynek képviselői a keresztény tanítást elvetve isteni hatalomként a Természetet tisztelik, s az

általá elrendelt erkölcsi parancsolatokon alapuló ún. természetvallást hirdetik.

vége – célja.

megtanítjuk – eligazítjuk.

préfatió – *praefatio* 'bevezetés, előljáró beszéd'.

Akárki is – értsd: mindenki.

a ritkasághoz való hajlandóságból – a ritka, különös dolgok iránti érdeklődésből.

helyezettetés – elhelyezkedés.

állapotjok, rendtartások s igazgatások – helyzetük, sorsuk.

indítani – nyújtani.

156. l. *szintén úgy* – azzal egyenlő ütemben.

az úgynevezett világosodás – a felvilágosodás.

egyzersmind hasznos és mulatságos akarok lenni – utalás a

Quintus Horatius Flaccus (i. e. 65–8) római költő *Ars poetica* című verses levelében megfogalmazott „*utile dulci*” („*utile et dulce*”) elvre, mely szerint a költőknek, íróknak az olvasó tanítását és gyönyörködését egyaránt szem előtt kell tartaniuk.

jövendőző lélekkel – előrelátóan.

nam hoc nec anni ingravescentes... – „mert ezt sem előrehaladott éveim, sem a hivatal, amelyet betöltök, sem erkölcsöm nem teszik lehetővé.” Idézet Carl von Linné (1707–1778) svéd természettudós, botanikus *Species Plantarum* (*A növényfajok*, Stockholm, 1753) című művének bevezetéséből. Az utalás Born Ignácnak az 1784-es újrakiadásban történt közreműködésére enged következtetni.

leglehetősebben – leghathatósabban.

amaz híres Bugyi Péter uram Debrecenből – a mecénás fiktív megnevezése. Szacs vay átalakította az eredeti szöveget, ahol ez olvasható: „der beruehnte hr. P. Aloysius Merz in Augsburg”, azaz „a híres Aloysius Merz atya Augsburgban”. Az „Aloysius Merz” Born Ignác álneve, a *Joannis Physiphili Opuscula* című kötetben ez áll a szerző nevéként. Szacs vay fordításának 1786-os kiadása feltehetően Bécsben vagy Pozsonyban jelent meg, minden bizonnyal a fordító saját kiadásában, aki ugyanebben az évben biztosította például Bod Péter *Szent Heortokrátus* című traktátusa újbóli megjelentetésének költségeit is.

egy budai könyváros sem – az eredetiben: „egy bécsi könyváros sem”.

Itum est in viscera terrae – Ovidius, *Metamorphoses*, I, 138.

Budán egy híres lelkitanítónak – az eredetiben: „Bécsben egy híres prédikátornak”.

bizonyos voltát csalhatatlanul megállítani – létezését hihetően igazolni.

különösön – különösen, értsd: szemléletesen.

ő erősítő okai – az általa felhozott érvek.

kétségeskedés – kételkedés.

Pochlin – Joseph Pochlin (1735–1801) a Bécstől délre fekvő Vösendorf prédikátora, a jozefinista reformkatolicizmus ellenzője, kíméletlen vitairatok harcos szerzője.

Kochem – Martin von Cochem (1634–1712) kapucinus szerzetes, hittérítő, számos népszerű kegyességi mű szerzője.

Hikhekhok, Bőr Mihály – tréfás névadások. Az első a latin közelre mutató névmás alanyesetben álló hím-, nő- és semlegesnemű összekapcsolt alakja (hic, haec, hoc) kiejtés szerint. A második talán a fent említett *praeputium*ra utal.

157. l. *Plátó költeményét* – Hering feltehetően Platón (i. e. 427–347) görög filozófus *Az állam* című műve III. könyvének első szakaszára utal.

Elysium – a görög mitológiában a boldogok mezejének is nevezett túlvilági hely, ahová az Alvilágon keresztül, az Akherón folyón áthajózva juthatnak el a megtisztult lelkek.

a jezsuiták a pápistákká leendő Chinabélieknek megengedték – utalás a jezsuiták hittérítő munkájára Kínában.

Confucius – Konfuciusz (i. e. 551–479) kínai filozófus.

fundáció, lelkekért való mise, bűnbocsátó levél – adomány, misepénz, búcsúcédula. Az egyház és a papság fő bevételét az adományok, illetve a szentségekért kapott pénz jelentette.

habzó – az eredetiben „zerstreuten”, kb. ‘szétszórt’.

állító okok – bizonyító érvek.

tetem – sír.

megteszek egy búcsút – elzarándokolok.

158. l. *világra* – világosságra.

aranykulcs s horgas bot – Szent Péter apostol attribútumai; a kulcs Jézus szavaira utal (Mt 16,19), aki Péternek adta a mennyország kapuinak kulcsait, vagyis az egyházi legfelső hatalmat. A bot a Jó Pásztor (Jn 10,11), az egyház vezetését jelképezi; Jézus azt mondja Péternek: „Legeltesd bárányaimat” (Jn 21,15–17).

közelgetett – közelített.

látás – látomás.

feddőzni – megfeddni, megszidni.

oly gyarló volt, hogy [...] megtagadta – Péter Jézus elfogatásakor háromszor tagadta meg mesterét.

elibe adnám – elmondtam neki.

meg nem foghat – fel nem foghat.

159. l. *az egyszer elhitt lelkek koha* – az elhunytak lelkének kohója.

tehetség – tehetőség, gazdagság.

ezek a gazdag folyamatok elszáradnának – ezek a bevételi források elapadnának, megszűnnének.

az Isten paradicsomi átka szerint – vö. 1Móz 3,19.

az elsőbb százokban – a korábbi évszázadokban.

gyámolát – erősségét.

egy természet felett való elragadtatás – az eredetiben: „übernatürliche Entzückung”.

passussal vagy levéllel elkészítettmi – egyfajta útlevéllal felszerelkedni.

jól felvehesse – rendben teljesíthesse.

160. l. *költemény – költött, kitalált dolog.*

Ekléziánknak és annak fejének – egyházunknak és a pápának.

egyáltalában – teljesen.

sákramentom – sacramentum, szentség (lat.). Protestáns teológiai írásokban sákramentum alakban fordul elő, ez utal a szerző felekezeti hovatartozására. A római katolikus vallás hét szentsége: keresztség, bérmálás (megerősítés), bűnbánat, eucharisztia (oltáriszentség), ordináció (papszentelés), házasság, utolsó kenet (betegek szentsége). A reformáció egyházai csak a Jézus által elrendelt „sákramentum”-okat ismerik el, a keresztséget és az Úrvacsorát. A szó itt az oltáriszentségre és az azt tartalmazó szentségtartóra (Úrmutatóra) utal.

ez a módi még nem volt az ő idejében szokásban – a kereszttetés mai formája az apostolok korában feltehetően még nem volt szokásban, de a liturgiában történik utalás hasonló cselekményre (vö. Mt 16,24; Mk 8,34; Lk 5,27; 9,59; 18,22; Jn 21,19–20). Az őskeresztények is titkos kereszttetésről ismerték meg egymást.

ehhez a példabeszédhez szabta magát: Amit látsz, hogy más csinál, te is csak azt kövesd – az eredetiben: „er habe sich nach dem Sprichworte, ländlich, sittlich”, azaz „a közmondáshoz tartva magát, miszerint ahány ház, annyi szokás”.

hozzátudhattam – előre sejtettem.

alkalmatlanabb – kellemtlenebb.

mint mikor egy szekérre nyolc, kilenc beteg katonát felhánynak – az eredetiben: „als wenn man des Sommers in Holland mit angenehmer Gesellschaft auf der Trekschute reiset”, azaz „ahogyan nyáron Hollandiában kellemes társasággal utazik az ember a városok közötti hajójáraton”.

világoskodó – világító.

bullát – rendeletet, tanúsítványt.

passus-mutatót – az útlevél felmutatóját.

161. l. *rendelést tészek – utasításokat adok.*

semmi geográfiában, se mappában – semmilyen földrajz-könyvben vagy térképen.

minden megszűnés nélkül – szünet nélkül, folyamatosan.

nagy főt lélek – nagy foltnyi, nagy tömeg.

ha Erdélyben az Aranyos vize mellett lett volna, oláh cigányoknak gondoltam volna lenni – Aranyos: a Bihar-hegységben eredő,

a Marosba torkolló folyó. A magyar olvasóra figyelve Szacs vay eltér az eredeti szövegtől, Hering a lelkek tömegét „arábiai karaván”-hoz hasonlíja.

162. 1. *hozzájok adtam magamat* – csatlakoztam hozzájuk.

mulatni – ott időzni, maradni.

megcsúfítottak – megcsúfítottak.

Thorennnek, Burkus Országban fekvő városnak lakosai... –

Thorun (Thorn, Toruń) város a mai Lengyelország területén. A 13. században lett a Német Lovagrend tulajdona, akik 1466-ban – Nyugat-Poroszországgal együtt – kénytelenek voltak visszaadni a lengyel királynak. A 16. században a város lakói nagyrészt a reformáció hívei lettek. A 17. században a protestáns városatyák kiközösítették és üldözték a katolikus tisztviselőket, s megpróbálták megakadályozni a katolikusok beköltözését a városba. 1724-ben a protestánsok kirabolták a jezsuita kollégiumot, aminek következményeként a lengyel király néhány polgárt a polgármesterrel együtt halálra ítél.

a diákok a községgel zenebonát csináltak volna – a diákok összetűzésbe kerültek a város lakóival.

megengedjük – megbocsátjuk.

Nem mi vagyunk az elsők [...] s ne végyen ötőlük számot. – Szacs vay betoldása.

párizsi lakadalom – a francia reformátusokat (hugenottákat) tömegesen végezték ki 1572. augusztus 23-ról 24-ére virradó éjszakán (Szent Bertalan éjszakáján), Navarrai Henrik és Valois Margit lakodalmi ünnepségének hatodik napján.

dühösködő – kegyetlenkedő.

pedemontiumi völgyekben – Pedemontium (Piemont) Itália egyik északi régiója. Utalás a 12. században Dél-Franciaországból elterjedt, a katolikus egyház tanítói tekintélyét, hierarchiáját, hagyományainak és szentségeinek egy részét elvető valdens mozgalomra, melynek követőit az 1184-es veronai zsinaton egyházi átokkal sújtották. A mozgalom itáliai ága radikálisabb nézeteket képviselt a franciaországinál. Provence, Dauphiné és Piemont tartományokban 1532-ben nagyrészt csatlakoztak a kálvinistákhoz. Üldözésük tetőpontját jelentették a cabrièresi, méringdoli (1545) és calabriai (1557) vérengzések, valamint a Savoyai herceg intézkedése a fegyveres felkelőkkel szemben (1689).

cseh husziták – huszita: a cseh reformátorról, az eretneként máglyára ítélt Husz Jánosról (Jan Hus, 1369–1415) elnevezett egyházi reformmozgalom tagjai.

Bálnak térdepeltek – Baál a sémi népek isteneinek közkeletű neve. Itt a pogányság jelképe az igaz hittel szemben.

Spanyolországban az eretnekeket üldöző Szent Szék – utalás a spanyol inkvizícióra, melynek intézményét 1478-ban hozták létre.

egy királyi vérből származott herceget [...] tüzet érdemel – az említett adat forrását nem sikerült megtalálni.

Így szenvedtek társaink is [...] mezüláb hajtattak – 1674. március 5-én több mint hétszáz protestáns hitvallót idéztek a Pozsonyban felállított különbíróság elé. Felségsértéssel, hazaárulással, a katolikus egyház megsértésével vádolták őket, s közülük mintegy háromszázat gályarabságra ítélték, ahonnan 1676-ban holland segítséggel szabaddultak meg.

163. l. *alkalmatosság* – alkalom.

fundus – telek, földbirtok.

taxa – kiszabott pénzszolgáltatás, adó.

(A. A.–L. R.)

VERSEGHY FERENC (1757–1822)

FONTOS INTÉS A KERESZTÉNYSÉGHEZ A TÍZGARASOS MISE ÉS A PAPI BÉRLÉS ELLEN (1786)

Verseghy életrajzát ld. az I. kötet 916. lapján.

1784 őszén Verseghyt a pesti pálos rendházba helyezték hitszónoknak, ott élt a rend 1786-os feloszlatásáig. Támogatta a jozefinista reformokat, s a felvilágosodás eszméinek jegyében szorgalmazta a katolikus egyház belső megújítását, a vallási tanítás racionalizálását. A miseszertartás során elhangzó imádságokat, könyörgéseket *Keresztény ájtatosságok*, prédikációit *A mostani derülésnek fontosabb kérdéseiről* című kéziratos munkáiban gyűjtötte egybe. Ebben az időszakban készültek a *Fontos intés a kereszténységhez*, a *Második Józsefnek, most országló német császárnak történetei* és az *Erkölcsei levelek* című fordításai (ez utóbbit ld. a jelen kötetben). E műveit előkészítette kiadásra, de azok, feltehetően a pálos rend feloszlatása, Verseghy életkörülményeinek megváltozása vagy egyházi felettesei és a cenzorok elítélő véleménye miatt nem jelentek meg.

A *Fontos intés a kereszténységhez* Anton Guyard (Antoine Guiard, 1690–1760) maurinus bencés szerzetes *Dissertation sur l'honoraire des messes* (h. n., 1748) című értekezésének németből készült fordítása. Guyard névtelenül jelentette meg művét, mely nagy felháborodást váltott ki a jezsuiták körében: a *Journal de Trévoux* című folyóiratuk 1749. január-februári számában megjelent cikkben bírálták. A szerző 1757-ben adta ki a *Dissertation...* javított kiadását, melybe beledolgozta a jezsuita bírálatra adott válaszait is; e változat olasz fordítását (első kiadás: Nápoly, 1768) Itáliában indexre tették. A Verseghy fordításának alapjául szolgáló német változatot Karl Joseph Huber (?–1784), sindelburgi, majd linzi plébános, a passauai megyéspüspök titkos tanácsosa készítette el az első francia kiadás alapján, és adta ki

Dringende Vorstellung an die Religion wider der Halbguldenmesse, und Priesthermiethe (1–2, Wien, 1783) címmel.

A *Dissertation sur l'honoraire des messes* központi témája a mise-pénz, azaz a katolikus egyházi rendtartásnak az a gyakorlata, hogy a papok pénzt fogadnak el a hívóktól az elmondott miséért. Guyard számos egyháztörténeti forrásra hivatkozva mutatja be a szokás kialakulását. E szerint a kereszténység első századaiban a hívek által felajánlott javakból a miseáldozat után fennmaradt részt szétosztották a papok és a szegények között, majd a 8–9. századtól fokozatosan elterjedt, hogy a papi járandóságot pénzben fizessék ki. Ez vezetett oda, hogy a későbbiekben pénzért lehetett misét venni egy-egy meghatározott célra, s a papok közül sokan „kereskedni” kezdtek: egyre magasabb és nekik tetsző árat szabtak meg, s igyekeztek naponta többször is misézni. Guyard e szokás betiltását és az eredeti állapot visszaállítását szorgalmazza. Teológusok, rendtörténészek és zsinati rendeletek nyomán javasolja azt is, hogy szigorítsák meg a pappá szentelés feltételeit, és csökkentsék a templomok, misék számát. A négy nagy fejezetre osztott műből Verseygy az első fejezetet fordította le, átvette a német kiadás előszavát, elhagyta a jegyzeteket, s néhány rövid, saját betoldással egészítette ki a szöveget.

A szövegközlés forása: *Verseygy Ferenc kiadatlan írásai*, s. a. r. Deme Zoltán, Szolnok, Verseygy Ferenc Megyei Könyvtár, 1982, 121–129. A kézirat lelőhelye: OSZK Kézirattár, jelzete: Quart. Hung. 3352.

164. l. *balítéletek* – téves hiedelmek.

balszokások – rossz szokások.

mindenségben – általában, minden tekintetben.

oszlopoltatott – támogatást, megerősítést nyert.

csudálatos képek – szentképek, a búcsújárás alkalmával felkeresett kegyhelyeken pénzért árult, a kegyhelyen tisztelt szentet ábrázoló képek.

társaságok, nagy kongregációk – katolikus lelkiségi mozgalmak, testvérületek.

a purgatóriumban a lelkek... – a katolikus egyház tanítása szerint a földi életük során kisebb bűnöket elkövetett emberek lelke haláluk után a purgatóriumba, a tisztító tűzbe kerül, ahonnan – a megtisztulást követően – lehetősége van a mennybe jutni. A megtisztulásban az élők is segíthetik a holt lelkeket, imádsággal, alamizsnával, miseáldozat-felajánlással; ennek kieszközlése céljából kísértik az élőket a nyugalmat nem találó lelkek.

Et osztozatta el [...] egészségét bízván – a katolikus szentekhez más-más okból imádkozhatnak segítségért a hívók. A vakok és szembetegségben szenvedők védőszentje Szent Lúcia, a lábbetegségben szenvedőké Szent Péter, a mellbetegeké Szent Ágota, a sarvasmarháké Páduai Szent Antal.

ömlőknek – emlőknek, melleknek.

alkalmatosságot – alkalmat.

szakadásokra, a belső romlásokra – az egyházszakadásokra, illetve a keresztény egyházak egymással való szembenállására.

derülése – felvilágosítása, felvilágosodása.

Don Guyard – Anton Guyard, ld. fent.

tisztelendő jámbor úrnak vezérlése – Karl Joseph Huber német fordítása, ld. fent.

kieresztem – kiadom.

ezen értekezésnek csak a felét adom elő – Verseghy a négy nagyobb szakaszon belül hatvan fejezetre tagolt Huber-féle kiadás első részét, huszonegy fejezetet fordított le.

másik fele ama másokról szolt... – a mű további részében Guyard a misepénz eltörlését javasolja, több módszert ajánl a béres mise gyakorlatának visszaszorítására, valamint az egyházi rendtartásnak a papi visszaélésektől, korrupciótól való megtisztítására.

béres misét – értsd: misepénzért mondott misét.

avítani – elavultnak nyilvánítani, eltörölni.

alkalmaztatására – itt: fordítására.

voltak, akik [...] feleleteket írtak – e feleletek egyikét

Patrizius Fast (1726–1790) bécsi katolikus pap, a józsefi reformkatolicizmus ellenzője, számos polemikus röpirat szerzője írta; címe: *Abfertigung der dringenden Vorstellung an die Religion des Hrn. Pfarrers von Sindelburg über die Messe* (Wien, 1783).

ő pedig [...] megalázta – utalás Huber háromkötetes, *Abendgespräche über die Miethmesse und andern kirchliche Gegenstände...* (Regensburg, 1784–1785) című művére, melyben fikatív szereplők az egyházi rendtartásról, javadalmazásról beszélgetnek.

165. l. *eltökéltetem, hogy előre kiadom az említett beszélgetéseket* – nem tudunk arról, hogy Verseghy elkészítette volna az *Abendgespräche* fordítását.

untig megbizonyítatik – elegendő mértékben be lesz bizonyítva.

ahhoz tartozandó egyházi állapotok – a vonatkozó egyházi rendtartás.

világosságra hozattatnak – be lesznek mutatva.

befejezem a munkát – a fordítás második részének elkészültéről nincs tudomásunk.

magyarázó – fordító.

a bölcs világnál ismeretes – a bölcs emberek által ismert.

trivoltiumi journalisták – a *Journal de Trévoux* című folyóirat 1701 és 1767 között jelent meg Franciaországban, mindvégig jezsuiták szerkesztették. Magyarországon a lapból készült válogatás volt a forrása a Mindenes Gyűjtemény két utolsó kötetének.

osztriai – ausztriai, osztrák.

országoló – uralkodó.

visszaüttetett – vissza lett szorítva.

Oly bölcs monarcha alatt... – II. József megreformálta az egyház és az állam viszonyát; 1781-ben kiadott türelmi rendeletében biztosította a szabad vallásgyakorlást; lefoglalta az egyházi vagyont; több szerzetesrendet oszlatott fel; azt vallotta, hogy a papoknak hasznos ismeretekre kell oktatnia a népet.

a religió – az eredetiben: „a szent religió”.

fundamentumait [...] általalkalmaztattam – alapelemeit hozzáigazítottam.

a mise nem különböztetik a keresztnek áldozatától... – a keresztény egyházi liturgiában a miseáldozat Jézusnak a keresztthalál által vállalt áldozatát szimbolizálja.

semmiféle palást alatt – semmiféleképpen álcázva.

nyereségére – Verseghy betoldása.

nyugosztaltatás – megnyugtatás.

majdnem megátalkodott – (annak) erősen elkötelezte magát.

jussok – joguk.

166. l. *foglalójával* – szerzőjével.

a második részben tudniillik – Verseghy betoldása.

Megegyesülvén – hozzájárulva.

felderült – felvilágosodott szemléletű.

tulajdon hasznukra nem vigyázó – saját hasznukkal nem törődő.

váltó – kölcsönfelvételt igazoló bizonylat.

a szentséges berbencétől – berbence: kisméretű doboz, tartóedény. Az eredetiben ‘szent erszényüktől’ („ihrer heiligen Börse”) olvasható.

tisztelenítetni – régies kifejezéssel: ‘díszteleníteni’, azaz ‘megbecsteleníteni’. Az eredetiben „geschändet werden” (‘meggyaláztatni’).

a gonoszság után vigyázva esdegéltek – gonosz céloktól vezérelve.

nyilván – az eredetiben „öffentlich” (‘nyilvánosan’).

22. és a következő versek – Verseghy betoldása.

Irdatlan – az eredetiben: „ungelehrte” (‘tudatlan’).

epochája – korszaka.

Huber Károly – Verseghy betoldása.

167. l. *A béres misének eredete* – az eredeti cím: ‘A béres misének eredete és helytelen használata’.

igék – szavak, kifejezések.

stipendium [...] misetaksa – a misebér szinonimái.

Kölcsönzött – az eredetiben „uneigentliche” (‘nem tulajdonképpen’).

Ingyen adjátok [...] vettetek – Mt 10,8.

illetlen – értsd: nem oda illő.

közönségesen bevett – megszokott, elterjedt.

hallatlan – értsd: ismeretlen.

az előítéleteknek tekintete nélkül – előítéletek nélkül, elfogulatlanul.

fontosan és pártosság nélkül – megfontoltan, részrehajlás nélkül.

felmaradott – fennmaradt.

diakón – diakónus, szerep.

aki most [...] énekelni – Verseghy betoldása.

168. l. *még akkor az oltáriszentséget mind a két szín alatt vette magához* – utalás a korai kereszténység áldozási gyakorlatára, mely szerint a pappal együtt a hívek is a kenyér és a bor magukhoz vételével részesültek az áldozatban.

eulogia – eulógia, áldás.

A pap [...] eloszthassa – az eredetiben jegyzet kapcsolódik hozzá: „Szent Jusztinusz *Krisztus apológiája*, V., ugyanígy Bona kardinális *A liturgiáról*, 1. könyv, 2. fejezet, 8–9.” Szent vagy Mártír Jusztinusz (100 k.–165), teológus, filozófus két apológiát írt Krisztus védelmében, melyeket Antoninus Pius római császárnak és a római szenátusnak címzett. Giovanni Bona (1609–1674) cisztercita szerzetes, bíboros műve, a *Rerum liturgicarum libri duo* első kiadása 1671-ben jelent meg, más kiadásai a *De rebus liturgici* címet viselik, Guyard ezek egyikére utal.

Rémi érseknek, Hinkmárnak káptalaniban... – Hinkmár reimsi érsek (806/810–882), frank történetíró.

koloniai második gyülekezet – a második kölni zsinat.

hirdetőket – prédikátorokat.

nyilván leolvasta – nyilvánosan felolvasta.

emlékezetet csinált – említést tett róluk.

imádságában – az eredetiben jegyzet kapcsolódik hozzá: „Mabillon, *A francia liturgia*, 1., 3., 172. szám.” Jean Mabillon (1632–1707) bencés szerzetes *De liturgia gallicanája* 1685-ben jelent meg Párizsban.

úgy mond I. Innocentius pápa – az eredetiben jegyzet kapcsolódik hozzá: „I. Ince levele Decentiushoz, 2. fejezet.” I. Ince (Innocentius, 350 k.–417) 401-től római pápa, Decentius (1. század) Gubbio első ismert püspöke. A 416-ban íródott levél számos alkalommal megjelent nyomtatásban.

169. l. *hiúságot* – az eredetiben „uneigennüztigkei” (‘önzetlenség’).

simóniának – a lelki javak, a szentségek áruba bocsátásának.

nem fért rájuk – nem fért hozzájuk.

nemzés – nemzedék.

Ezen indulatokat [...] lehetetlen. – az eredetiben jegyzet kapcsolódik hozzá: „Bona kardinális, *A liturgiáról*, 2. könyv, 17. fejezet.”

más ábrázatban öltöztettek – átalakultak.

170. l. *egyházi régiségekkel* – az egyház régebbi történetével.

Mabillon azt mondja – Huber német fordításából hiányzik az ehhez tartozó jegyzet. Guyard megadja az idézet forrását: „Mabillon, Praef. in 3. part. saecul. 3. n. 62. Act. Ord. S. Bened.” A hivatkozott mű Jean Mabillon *Acta Ordinis S. Benedicti* (1–9., Párizs, 1668–1701) című rendtörténeti munkája.

közönséges – általános.

Kardinális Bona pedig azt ítéli – az eredetiben jegyzet kapcsolódik hozzá: „Bona kardinális, uo. 1., 2., 8. fejezet.”

a deák anyaszentegyháznál – az eredetiben: „a latin egyháznál”.

temérdekségük – nagy mennyiségük.

örömeoseb – nagyobb örömmel.

829. esztendőben [...] *a párizsi gyülekezet* – utalás a 829. évi párizsi zsinat egyik rendeletére (Guyard-nál: c. 15., § 18.).

állapotokat – az eredetiben „Dinge” (‘dolgokat’).

élelmére – azaz megélhetésére, élelmezésére.

aqvisgranumi gyülekezet – a 836. évi aacheni zsinat.

171. l. *kütszik Szent Ágostonból* – az eredetiben jegyzet kapcsolódik hozzá: „Szent Ágoston 64. levele Valeriushoz”. Valerius (4. század), Ágostont megelőzően Hippó püspöke.

Nem különben szólott Autunhoz Honorius püspök – téves fordítás: Guyard itt Honorius Augustodunensis (1080–1154), autuni püspök, teológus *Gemma animae* című liturgiai tárgyú művének 66. fejezetét idézi.

tagjaira – híveire.

emmeritanumi gyülekezet – a 696. évben, a spanyolországi Méridában tartott zsinat.

Egy asszonyság, ki nagy nemzetből vala... – „nagy nemzetből vala”, azaz előkelő családból származott. Az eredetiben olvasható jegyzet szerint Guyard Christian Lupus (1612–1681) flamand történíró *Synodorum generalium et provincialium statuta et canones cum notis et historicis dissertationibus* (1–6, Velence, 1724–1729) című egyháztörténeti munkájából vette át az előkelő asszony által felajánlott pénz történetét (Bevezetés a 3. kötethez, Schol. 11. fejezet). Damiáni Szent Péter (San Pier Damiani, 1007–1072) bencés szerzetes, Ostia püspöke, bíboros, teológus, egyházi író, noha kora egyik legbefolyásosabb egyházi vezetője, szónoka volt, szerény életmódot folytatott, s az evangéliumi tanítás jegyében a papi szegénységet s az egyházi rendtartás egyszerűsítését, reformját hirdette, ellenezte a szentségek áruba bocsátását. Két fontos vitairata a *Liber gratissimus* és a *Liber*

Gomorrhianus; az elsőt a simónia, a másodikat a klérus erkölcsi vétéségei ellen írta.

172. l. *függeszettett* – (az annak) szentelt.

(L. G.–L. R.)

NAGYVÁTHY JÁNOS (1755–1819)

VALLÁSCSERÉLÉS (1790)

Elszegényedett nemesi családban, Miskolcon született; apja evangélikus hitre tért asztalosmester volt. Teológiai és jogi tanulmányokat folytatott Sárospatakon, ezt követően a Szapáry grófok nevelője, majd Losoncon a költészettan tanára lett. A pesti egyetemen agrártudományi előadásokat hallgatott. Katonának állt, az élelmezésügyhöz került, kapitányi rangra emelkedett, járt Olaszországban. Valószínűleg bécsi szolgálata idején lépett be a szabadkőművesek közé, s egy ottani páholyban ismerkedett meg Széchényi Ferenczel és Festetics Györggyel. 1788-ban leszerelt, Európában utazgatott, majd Pestre ment, ahol „A nagyszívűséghez” elnevezésű páholyt látogatta. Barátságot kötött Kazinczyval, Báróczyval, Batsányival. 1792–1797 között Festetics György keszthelyi birtokának jószágkormányzója. A gróf az ő kezdeményezésére alapította a csurgói gimnáziumot és a keszthelyi mezőgazdasági szakiskolát, a Georgikont. Jószágkormányzói szolgálatát otthagya nyugdíjba ment, Csurgón telepedett le, birtokán mintagazdaságot hozott létre. Zala és Somogy megye táblabírói tisztét is betöltötte. Íróként két nagyobb téma, a szabadkőművesség és a mezőgazdaság foglalkoztatta. Magyar nyelvű mezőgazdasági szakmunkáival a műfaj első hazai megteremtője és művelője volt.

Valláscserélés című műve szabadkőműves tárgyú írásainak, fordításainak sorába illeszkedik, melyek pesti anyapáholya kiadásában, névtelenül, a hely megjelölése nélkül jelentek meg. Valószínűsíthető, hogy mind a négy mű 1790-ben látott napvilágot, de közülük csak a két fordításnak a címlapján szerepel ez az évszám (*Csillagok forgásibul való polgári jövőndölés Lengyelországra; A veres barátának egy elpusztult templom omlása mellett való szomorú képzelési*). A két eredeti munka egyikének, *A tizenkilencedik században élt igaz magyar hazafinak örömóráinak* címlapján 1900-as, a *Valláscserélésén* 1740-es évszám van feltüntetve. Az utóbbi röpirat címlapján további két tréfás, a mű tartalmához, hangvételéhez illeszkedő, a valódi impresszumot álcázó kitétel szerepel, mely szerint „Gondolatfalván” nyomtatták, „Elméledő János betűivel”. A *Valláscserélés* politikai gúnyirat, mely három beszélgetésből áll. A vitában többnyire a jezsuita és a világi

bölcs fejt ki nézeteit, a hazafinak kevesebb szerep jut. Fő témájuk a vallás, a vallások eredete, különbségei és a szabad vallásgyakorlás. A szerző egyértelműen a világi bölcs pártján áll, vele mondatja ki saját nézeteit, melyek alapja a felvilágosodásnak a szabadkőművesek által is vallott és hirdetett eszmerendszere. Ennek lényege az egyén gondolkodásának kiszabadítása a vallásos tanok béklyóiból, a vallás megválasztásának szabadsága és a vallások egyenlőségének elismertetése.

A szöveggözlés forrása: *Valláscserelés, avagy egy világi bölcsnek, egy jezsuitának és egy hazafinak arról való beszélgetések: ha vajon szabad-e az embernek vallását, amelyben született, meg háynyi-vetni, és van-e szabad választása, azt, ha hibás, jobbal felcserélni? Egy emberbarát által, Nyomtatott Gondolatfalván, Elmélkedő János betűivel, MDCCXL. esztendőben, 4–14, 25–36.*

173. l. lételeDET – léteDET.

Ne add árendában – ne add bérbé.

magad szemével láss – Nagyváthy ezekben a sorokban a felvilágosodás alapvető eszméire utal, melyek között központi jelentőségű a horatiusi „Sapere aude”-felszólítás újraértelmezése oly módon, ahogyan az többek között Kantnál is olvasható („Merj a magad értelmére támaszkodni!”).

konyháért való emberi találást – a (papi) megélhetést szolgáló emberi találalmányt.

közönséges – itt: köz-, általános.

174. l. türeDELEMnek – türeLEMnek.

kútfejére – forrására, forrásához.

üdvözlendő – üdvözítő.

fundálóival – alapítóival.

aminémű nevelése volt a fundálónak – utalás Montesquieu (Charles-Louis de Secondat, La Brède és Montesquieu bárója, 1689–1755), francia filozófus vonatkozó állításaira, aki *A törvények szelleme* (*De l'esprit des lois*, 1748) című műve I. könyvének a tételes törvényekről szóló részében kifejti, hogy az éghajlat hatással van az emberi tulajdonságokra és a társadalmi berendezkedésre.

amicsodás – amilyen.

175. l. MAHumed – Mohamed próféta.

gaurok – gyaurok, nem mohamedán hitűek.

evangelika vallásba – evangélikus vallásba.

Szent Domonkos – eredeti nevén Domingo de Guzmán (1170/75 k.–1221), prédikátor, a róla elnevezett szerzetesrend megalapítója. Halála után e rend irányította az inkvizíció.

ezt nemcsak nem kedveltetted – Magyarországon, más európai országtól eltérően, a 16. századtól nem működött szervezett inkvizíció.

a görögök vallása egészen bé van ábrázolatokkal vonva – utalás az antik görögöktől fennmaradt vallási, mitológiai tárgyú ábrázolások gazdagságára.

Robertson – William Spence Robertson (1721–1793), skót történész, az edinburgh-i egyetem rektora, a Royal Society tagja. Nagyváthy valószínűleg Robertson nyolckötetes műve, a *The History of America* (1777) vonatkozó részeire utal.

176. l. *Ekkor Constantinus alatt* – I. (Nagy) Konstantin (C. Flavius Valerius Constantinus) római császár (ur. 306–337). Ő volt az első római császár, aki felvette a keresztény hitet, és a 313-as milánói ediktumban eltörölte a keresztény hit gyakorlóira rótt büntetéseket.

Julianus alatt – Julianus Apostata (Hitehagyó), római császár (361–363), Julius Konstantiusnak, Nagy Konstantin mostohatestvérének fia. Újjászervezte a pogány rítusokat, korlátozta a keresztények vallásgyakorlatát.

csalymáját – turbánját (tör.).

Aeneas – a görög-római mitológiában Anchises és Aphrodité fia, a trójai királyi család sarja. A trójai háborúból a vállára véve menekítette ki idős apját, majd Itáliába hajózott, ahol megalapította Lavinium városát.

sárdusbeliek – Szardínia szigetének lakói, akiknél az antik görög történeti hagyomány szerint az idős emberek önként hagyták megöletni magukat hozzátartozóiktól.

padusbéliek – Padaei lakói, indiai nomád nép, akik Hérodotosz szerint nyers húst ettek, de beteg és öreg embereket is. A kulturálisan intézményesült rituális endokannibalizmus sajátos formája az említett szokás.

tibetbeli tatárok – a szüzesség nem minden kultúrában számított értéknek. Marco Polo (1254–1324) útleírásában (1298/99) jegyezte fel Tibetről, hogy ott a lányokra szégyent hozott, ha szűzen kötöttek házasságot (*Il milione*, 116. fejezet).

Seiánus leányának példája – Lucius Aelius Seianus (i. e. 20–i. sz. 31) római katonatiszt, politikus, Tiberius császárnak a római elitet rettegésben tartó bizalmas embere. 31-től Tiberius consultarsa volt, akít a császár váratlanul, egész családjával együtt kivégeztetett.

zsinórmértéket – a görög eredetű kánon szó bevett magyar fordítása, jelentése: 'irányadó, követendő mérték'.

177. l. *fiziológusok* – a fiziológia antik eredetű, a 18. századig töretlen népszerűségnek örvendő tudománya az emberi testfelépítés jellegzetességeit, külső tulajdonságait belső, lelki tulajdonságokkal kapcsolja össze.

testi érzékeny – itt: az érzékszervekre ható.

178. l. *tömlőcözi* – bebörtönzi.

vallás színe alatt – vallásnak feltüntetve.

179. l. *Sapientis est consilium...* – antik eredetű latin közmondás.

Harmadik beszélgetés – a kimaradt második beszélgetés résztvevői a jezsuita, a protestáns hazafi és a világi bölc. Vítájuk központi kérdése a vallás szabad megválasztása, amivel kapcsolatban a protestáns hazafi és a világi bölc Szent Pál és Krisztus szavait idézi annak bizonyítására, hogy nem csak a katolikus vallás üdvözít, s nem szabad erőszakosan téríteni.

ugrossanak – ugorjanak át, térjenek át.

azért neveztetik apostoli országnak – A magyar királyok által viselt „apostoli királyi” cím a Hartvik-legendában olvasható, II. Szilveszter pápának tulajdonított kijelentésre vezethető vissza, mely szerint Szent István apostol volt. Ezt az elképzelést terjesztette a hamisítványnak bizonyult Szilveszter-bulla és Werbőczy *Tripartituma* is.

180. l. *a bécsi és linzi megegyezés által* – a protestáns felekezetek vallásszabadságát előbb az 1606-os bécsi, majd az 1647-es linzi békeszerződésben, s ezek nyomán törvényben is rögzítették.

apostatálhasson – áttérhessen (más felekezetre).

just – jogot.

Apostásia – aposztázia, eredetileg a keresztény hit megtagadása (gör.).

mikor valaki a lelkiismeretig megmutogatott igazságot – olyan alapvető igazságot, mely minden oldalról bizonyítást nyert.

elsőbb – előbb.

százba – században.

Dudithius Andrásnak – Dudith András (1533–1589), humanista író, tudós, pécsi püspök, császári királyi tanácsos. 1562–63-ban részt vett a tridenti zsinaton, Ferdinánd császár követeként a békülékeny valláspolitikai irányzatot támogatta, s nagy hatású beszédeiben a protestánsokkal való kiegyezés szükségességét hirdette. Egyházi karrierje akkor szakadt meg, amikor a lengyel királyi udvarban tartózkodva megismerte a királyné egyik udvarhölgyét, s beleszeretett. 1567-ben lemondva papi címeiről, feleségül vette a hölgyet, s a későbbiekben református, majd unitárius hitre tért.

Thúrzó Ferencnek – Thurzó Ferenc (1510/20 k.–1576), nyitrai püspök, kamarai elnök, árvai főispán. Örökösödési jogi nehézségek miatt Árva várának és uradalmának kiváltása érdekében mondott le egyházi tisztségéről, és tért át az evangélikus hitre.

Ketsét Mártonnak – Kecseth Márton (?–1551?), vespérmi püspök. 1526 után Ferdinánd pártjára állt, harcolt Szapolyai János csapatai ellen, birtokokat foglalt el, rabolt, fosztogatott, amiért III. Pál pápa megróttta. 1549-ben elvették tőle püspöki rangját, s lehetséges, hogy református hitre tért.

181. l. *az 1523. és 1525-be hozott halálos törvényeket* – az 1523-as, majd az 1525-ös budai országgyűlésen törvényben tiltották be a lutheri reformáció terjesztését.

az 1638-ba, 1747-be tartatott országgyűléseibe – az 1638-as gyulafehérvári és az 1747-es szebeni országgyűlés is foglalkozott a vallási viszonyok rendezésével.

(Art. II. 1647.) – az 1647-es gyulafehérvári országgyűlésen hozott II. törvénycikk. Az evangélikusok szabad vallásgyakorlatát valójában nem a II., hanem a VII–IX. törvénycikkek rendezték.

Illyészály Gábor – Illészály Gábor (?–1667), trencsényi és lipóti főispán. A kor változó politikai viszonyai között többször pártot és vallást váltott: a murányi uradalom megszerzése érdekében I. Rákóczi György mellé állva protestáns hitre tért, majd birtokainak árulás címén történt elkobzása után újra királypárti és katolikus lett. Később még kétszer nősült, birtokokkal ügyeskedett, protestáns lett, majd rekatolizált.

Leopold királynak 1710-be költ rendelése – I. (Habsburg) Lipót (1640–1705), 1655-től magyar, 1656-tól cseh király, 1657-től VI. Lipót néven német-római császár. Magyarországot abszolutista módszerekkel kormányozta, uralkodása alatt összesen négy alkalommal hívta össze az országgyűlést. 1710-ben már nem élt, így Nagyváthy utalása nem világos. Magyarország uralkodója ekkor már I. József volt, aki 1710-ben a Rákóczi-szabadságharc békés lezárására törekedett, s több engedmény között szabad vallásgyakorlatot is ígért.

diétán – országgyűlésen.

munkába soha nem is vétetett – soha nem lépett jogerőre.

az 1715-be tartott diétán – az évtizedek után, VI. Károly császár által újra összehívott országgyűlésen hozott XXX. törvénycikk arról rendelkezett, hogy a vallás dolgában megújítják az 1681. évi XXV., XXVI. és az 1687. évi XXI. törvénycikket, ami azt jelentette, hogy megerősítették a szabad vallásgyakorlatot. Nagyváthy utalása tehát pontatlan, s az apostaták ellen hozott törvény nem szerepel a rendelkezések között.

artikulusba is tétetődött – törvény(cikkely)be foglalták.

VI. Károly császár – III. (Habsburg) Károly magyar király (1685–1740), VI. Károly néven lett német-római császár. 1731-ben kiadott rendeletében a protestáns hitre térők szigorú büntetéséről intézkedett, és korlátozta a protestánsok szabad vallásgyakorlatát, kizárva őket az állami közhivatalokból.

pesti commissio – az 1712–15-i országgyűlés XXX. törvénycikke alapján a vallásügyi panaszok és sérelmek, a felekezetek közötti nézeteltérések kivizsgálására kinevezett 24 fős katolikus és protestáns bizottság.

büntetés alá rekeszteni őket – büntetést róni rájuk.

Mária Terézia 1742-ben... – Mária Terézia (1717–1780), 1740-től magyar és cseh királynő.

182. l. *De facto, sed non de jure* – „(Így volt) a tények szerint, de nem a jog szerint.” Jogi megnevezés a jogsértésre, törvényszegésre.

néz – itt: illet.

elhívülne – elhűlne.

Wielandnak amaz 1789-be ily fejuírás alatt kijött könyvecskéjét – Christoph Martin Wieland (1733–1813), német író, költő. A szóban forgó, *Gedanken von der Freyheit über Gegenstände des Glaubens zu philosophieren (Gondolatok a hit tárgyairól való elmékedés szabadságáról)* című műve először a *Teutscher Merkur* című folyóiratban jelent meg részletekben, 1788-ban.

(L. R.)

ISMERETLEN FORDÍTÓ

KÖNYÖRGÉS, MELYET [...] A MAGYARORSZÁGI
PÜSPÖKÖKNEK [...] NAGY RÉSZE [...] FOG IMÁDKOZNI
(1790 után)

Az eredeti mű szerzője, Friedrich Freiherr von der Trenck porosz nemesi katonacsaládban született Königsbergben. Rövid jogi és filozófiai tanulmányok után belépett a hadseregbe, ahol II. Frigyes segédtisztje lett. Kalandos életet élt, utazott, kereskedett. Különböző okokból többször letartóztaták és börtönbe zárták. 1763-ban Mária Terézia közbenjárására szabadult ki a börtönből, a következő évben Aachenben telepedett le. 1771–1772-ben itt kiadott költeménye és hetilapja szélsőséges egyház- és abszolutizmusellenes tendenciát tükröz. A nyolcvanas évek közepén ausztriai birtokára költözött. Zsarnokellenes felfogásban írt önéletírását három kötetben adta ki 1786–1787-ben. 1786 és 1791 között tíz kötetben megjelentette művei összkiadását. 1789-ben állást foglalt a magyar jakobinusok mellett, franciaországi útján a forradalom mellett agitált. 1791–1792-ben Altonában jakobinus folyóiratokat adott ki, melynek következtében teljes publikációs tilalommal sújtották. 1793-ban Párizsban tűnt fel, a jakobinus diktatúra idején kémtevékenység vádjával a Forradalmi Törvényszék halálra ítélte.

A mű eredeti címe: *Gebet, welches vermuthlich ein großer Theil der ungarischen Bischöfe und Geistlicheit gegenwärtig im Geheim, aber gewiß nicht laut beten wird. Aus des Trenks Gebetbuche, Seite 60 und 90 treu copirt (Imádság, melyet a magyar püspökök és a papság nagy része jelenleg feltehetően titkosan, de bizonyosan nem hangosan fog imádkozni, Trenk imádságoskönyvéből, a 60. és 90. oldalról hűségesen másolva, Pest, 1790).* Ez egyike azon egyházellenes röpiratoknak, melyeket a szerző az 1790–1791-es magyar országgyűlésre írt, a rendek egymás ellen fordítása céljából. Magyar változata kiadási adatok és a fordító megnevezése nélkül jelent meg, valószínűleg Pesten. Ennek oka az lehetett, hogy uralkodói tiltás következtében illegálisan adták ki, a szerző általi házi árusításra szánva. A gúnyirat a katolikus papság szájába adott ima, melyben a klérus Trencket érő sorscsapásokért, az uralkodó hatalmának csökkentéséért és a haladó gondolkodásúak elképzeléseinek balsikeréért könyörgö-

A szövegek közlés forrása: „*Tépjétek le a sötétség bilincseit*”: 18. századi magyar röpiratok a feudális egyházzól, szerk. és bev. Kató István, sajtó alá rendezte Tarnai Andor, Bp., Hungária, 1950, 81–92.

183. l. *Gógot és Magógot* – az egyházatyáknál Góg és Magóg az eretnekek előképei, mivel a Jelenések Könyvében említett két király a világ végén a gonosz lelkek utasítására harcra száll Isten népével.

a Jozafát völgyében – az utolsó ítélet és a legvégső harc színhelyének bibliai neve.

184. l. *maradékai* – itt: utódai.

ordító oroszlányok – utalás Péter apostol első levelére (5,8–9): „Józanok legyetek és vigyázzatok, mert a ti ellenségeitek, az ördög, mint ordító oroszlán, körüljár, keresve, kit nyeljen el.”

185. l. *ausztriai örökös országokban* – örökös tartományoknak nevezték a Habsburg-ház uralma alá öröklés útján került területeket.

ezen a földön szabadokká tehessük – a szabaddá nyilvánítás: kitagadás az egyházból, melynek következtében a kiátkozott személyt semmiféle törvény nem védte.

186. l. *Szent Péter székének* – a pápaságnak.

a pokolnak kapui se fognának győzedelmeskedni – utalás Jézus Péter pápaságára vonatkozó szavaira (Mt 16,18): „Én pedig mondom neked: Te Péter vagy, és én erre a kősziklára fogom építeni egyházamat, s az alvilág kapui nem vesznek erőt rajta.”

187. l. *dézmánál* – tizednél.

Hogy mivel mi a népeknek számára... – az idézett rész eredetije vélhetően 1Kor 9,11: „Ha mi lelki javakat vetettünk nektek, nagy dolog-e, ha anyagi javaitokat aratjuk?”

az Ábrahám pátriárkáén, midőn Abimelech királyt... – vö. Ter 21,27; 18,7–8.

188. l. *aki a mezőnek liliomit* – utalás Mt 6,28-ra: „És a ruha miatt miért aggódtok? Nézzétek a mezők liliomait, hogyan növekszenek: nem fáradoznak és nem fonnak [...]”

ama tiszta igazságokat író Trencknek – célzás Trenck *Der entlarvte Priester* című verses röpiratára, mely 1790-ben jelent meg, s még ugyanebben az évben magyar verses és latin prózai fordításban is napvilágot látott.

az legközelebb való párizsi országos változás – utalás az 1789-ben kitört nagy francia forradalomra.

fundamentomos – itt: alapvető.

Kóré, Dátán és Abirám – a Biblia szerint fellázadtak Mózes ellen, aki a papi méltóságot Áron családjára korlátozta. Mózes Istenre bízta a döntést, akinek parancsára a három vezetőt elnyelte a föld. (Szám 16.)

190. l. *közönséges társaság* – köztársaság vagy demokratikus társadalom.

Ahitófel – Ahitófel a Bibliában Dávid király tanácsosa, aki később az uralkodó ellen lázadó Absalom szolgálatába állt. Mivel ez utóbbi nem fogadta meg tanácsát, öngyilkos lett. (2Sám 17,23.)

Angyal várában – a római Angyalvár, eredetileg Hadrianus császár síremléke.

Madridba, hitnek véres törvényszéke eleibe – a spanyol inkvizícióhoz.

VI. Sixtus pápa – nem élt ilyen nevű pápa. A megfogalmazás valójában XIV. Kelemenre utal, akinek a tervek szerint VI. Sixtus lett volna a pápai neve. A röpirat keletkezése előtt uralkodó pápa, aki 1773-ban feloszlatta a jezsuita rendet.

fekete gyertyát – az ellenség megszelídítésének eszköze a fekete mágiában.

192. l. *minoriták* – a ferences rend egyik ága.

franciskánusok – ferencesek.

kámzsás – itt: papi, egyházi.

Katona – Katona István (1732–1811), jezsuita történész, a rend feloszlata után kalocsai kanonok. Trenck elleni röpirat szerzője.

Leo Szeitz – Szaitz Leó (1746–1792) egri szervita szerzetes, a későbbiekben Trenck elleni írás szerzője. (*Igaz magyar* című írását ld. kötetünkben.)

O. A. M. D. G. – omnia ad maiorem Dei gloriam (mindent Isten nagyobb dicsőségére) rövidítése. A jezsuita rend jelmondata, egyben katolikus egyházi körökben használt záróformula.

(M. I.)

ALEXOVICS VAZUL

(1742–1796)

A KÖNYVEK SZABADOS OLVASÁSÁRÓL

(1792)

Alexovics Vazul görögkeleti vallású családban született Egerben, 1757-ben katolizált. Pálos szerzetesként Pápán bölcsészetet, Pécssett teológiát tanult. 1768-ban szentelték pappá. Pápán, Pécssett, Pesten és Nagyszombatban tanárként tevékenykedett, 1783-tól hitszónoki munkát végzett a pesti pálos templomban és az egyetemen. Beszédeiben szenvedélyesen, alapos tájékozottsággal támadta a felvilágosodás vallásellenes eszméit. Alakja a szabadgondolkodók szemében a fanatizmus jelképévé vált. Polémiát folytatott többek között a Millot-fordító Verseghyvel, és Gvadányival. Indulatai gyakran elragadták a vitákban. Így látta „[a] betegnek látszó, legalább minden tetemében remegő pap” alakját Kazinczy is, aki Pesten tanúja volt Alexovics spontán szópárbajának, melyet Spielberg Pállal, az *Ephemerides Budenses* szerkesztőjével folytatott.

Prédikációi mellett kiadta *Az Egyenlőségről és Szabadságról a' Frantziák és Frantziázók ellen a' mostani üdökre* (Vác, 1795) című vitairatát.

A könyvek szabados olvasásáról Alexovics hitvédő szövegeinek kontextusába illeszkedik, melyben a szerző egyaránt védelmezi a „Religio” tanait és a deisták által támadott külső formáit. Műveltsége nagyrészt latin és német forrásokból táplálkozott, lefordította Christoph Zaubesnig *Henriade*-kritikáját, az eposz magyar fordításainak megszületését és kiadását protestáns érdekekkel magyarázza. Felhasználja Zsvics Mátyás dogmatikai művét, valamint Molnár János és Csapody Lajos hitvédő munkáit. A könyv a „Méltóságok”, Urak’, Nagy’, s Kis-Asszonyok’, Nemes Ifjak’, és tanuló nemzedékek” számára készült, akiket szerinte leginkább veszélyeztetett az új eszmék terjedése. Az akkor „modern”-nek számító műveket ismertette és olvasásukkal kapcsolatos tanácsokat adva, akaratlanul is hozzájárult e könyvek hazai recepciójához, főként a csak magyarul olvasók körében. Műve egyaránt dokumentálja a korabeli olvasók érdeklődését és a hitszónokok szerepét a szélesebb közönség tájékozódásában.

A Bé-menetel című előszóban Alexovics megszólítja olvasóit, közli szándékait, és beszédpozícióját tisztázva utal könyve hármas írásmódjára: „Én e' könyvemben hol vetélkedek, hol Történeteket írok, hol tanitok. Tehát nékem egy forma írás módjával nem lehetett élnem.” Az első részben cáfolja a „rossz” könyvek olvasása mellett hangoztatott érveket. Külön fejezeteket szán Voltaire, Bayle és Rousseau művei bírálatának. A második részben a bírált könyvek tilalma mellett érvel. A fejezetek végén „Jegyzések” olvashatók, melyekben Alexovics részletesen ismerteti a szövegben említett személyekre vonatkozó tudnivalókat, elsősorban német nyelvű szakirodalom alapján. E jegyzeteket szövegközlésünkben elhagytuk.

A szövegközlés forrása: Alexovics Basilius, *A' Könyvek' szabados Olvasásáról két Fő-tzikkely* (Pest, 1792), 1–9, 48–58.

193. l. *a gyönyörűségre mesterségesen oktató és ingerlő románok* – a korszak népszerű, szerelmes tárgyú elbeszélő művei.

szerelmes komédiák – a kor szóhasználatának megfelelően a szerző a komédia szót tág értelemben használja, drámát, színművet ért rajta.

Voltér – Voltaire, eredeti nevén François-Marie Arouet (1694–1778) francia író, filozófus. Alexovics bírálatának egyik fő tárgya, ld. műve 72–120. lapját. Alexovics a fejezet végén található „Jegyzések”-ben részletesen ismerteti mind Voltaire, mind a többi említett szerző életrajzi adatait.

Russzó – Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) francia író, filozófus. Alexovics könyve 144–155. lapján bírálja műveit.

Bayle – Pierre Bayle (1647–1706) francia filozófus, valláskritikus. Bayle bírálata Alexovics könyvének 121–144. lapján található.

Horusz – Christian Ernest Wunsch (1744–1828) német matematikus, fizikus, akinek egyik fő műve – szerzőnk szerint „a hitetlenség’ fanatizmussával telyes Könyve” – a *Horus oder Astrognostisches Endurtheil* (1783).

Kilopója – Alexovics nem nevezi meg név szerint a szerzőt, akit „Horusz Kilopójának”, „gonosz lelkű Pap”-nak minősít, s aki nem más, mint Versegly Ferenc. Alexovics Verseglyvel folytatott vitája végigvonul a könyvön, ld. 12–14, 114–121. lapok.

Az oktatni vágyódó utazó ember – Laczkovics János névtelenül kiadott műve, *A keresztény vallásban magát oktattni vágyódó utazó ember* (1790) a kor egyik legvakmerőbb vallásellenes műve, amelyet szerzője a cenzúra megkerülésével nyomtatott ki. Ebben egy keleti országból jövő utas elmagyaráztatja magának a keresztény vallás tanait és szertartásait. A voltaire-i szellemű magyarázatok torzító tükrében a keresztény vallás dogmái és ceremóniái egyaránt nevetségessé válnak.

A Jézus Társaságbéli szerzeteseinek Khinából való kiűzetetése – Laczkovics János műve (1791), amelyben a jezsuita szereplő a babona és a fanatizmus hirdetőjeként jelenik meg.

195. l. *az ő beszédi lágyabbak az olajnál, és azok nyilak* – vö. Zsolt 55(54),22.

196. l. *nitimur in vetitum* – Ovidius, *Szerelmek*, III, 4, 17.

brozsúrának – francia eredetű (*brochure* ’könyvkötészeti fűzés’, ’vékony fűzött könyv’, alapszava a *broche* ’tű’, ’női melltű’) kifejezés, amely jövevényszóként 1791-ben jelent meg magyar szövegben. Jelentése: ’fűzet, pamflet, röpirat, broszúra’.

197. l. *amoto ludo, seria quaeramus* – Horatius, *Szatírák*, I, 1, 27: „sed tamen amoto quaeramus seria ludo”: „félre a tréfával, szóljunk most már komolyabban” (Horváth István Károly fordítása).

198. l. *manérjára* – értsd: működésére.

199. l. *Weissenbach úr azon könyvében* – Joseph Anton Weissenbach (1734–1801) svájci jezsuita teológus. Említett műve az *An Verführer und Verführte: Nachtrag zu den Vorbothen des Neuen Heidenthums* (Frankfurt–Lipce, 1781).

peccare docentes historiae – Horatius, *Ódák*, III, 7, 19–20: „et peccare docentes / fallax historias movet”: „így mond [Péleus] még sok bűnrevívó mesét” (Somlyó György fordítása).

Esprit, Maximes, et Principes de Jean Jacques Rousseau – a *Les pensées de J. J. Rousseau* (Amszterdam, 1763) című, a francia filozófus műveiből készült idézetgyűjtemény rövidített kiadása (Neuchâtel, 1764).

200. l. *Epikurus* – Epikurosz (i. e. 341–270) görög filozófus, aki a lélek zavartalanságában (ataraxia) jelölte meg a boldogság forrását. Nevéhez kötötték az élvezeteket kereső magatartást (epikureizmus).

Melyek Cordier francia íróban találatnak – utalás Jean Cordier (1619–1673), francia jezsuita *La Famille sainte, où il est*

traité des devoirs de toutes les personnes qui composent une famille (Párizs, 1644) című munkájára.

Bourdaloue – Louis Bourdaloue (1632–1704) francia hitszónok, a jezsuita rend tagja. Alexovics prédikációinak német kiadására hivatkozik: *Sämmtliche Predigten, welche vor dem Frankreich Ludwig dem Vierzehnten gehalten worden*, 6 (Drezda, 1763).

hajtó pennája – a kifejezés jelentéskörébe egyaránt beletartozik a latin eredetű szó 'toll', 'szárny', 'repülés', 'nyílvevő' jelentése.

201. l. *Heliodorus*, *egy másik francia ember tanításaként* – nem sikerült azonosítani.

érzékenységitől – értsd: (a valóság) érzékelésétől.

a teremtett állatot – értsd: egy emberi teremtményt.
tettében – valóságosan.

(N. I.)

ÉDES GERGELY (1763–1847)

TERMÉSZET KÖNYVE (1793)

A református lelkész, költő, fordító Édes Gergely dunántúli kisbirtokos családból származott. Sárospataki diákoskodása során írta első, leginkább alkalmi költeményeit, melyek a századfordulón jelentek meg először nyomtatásban. Bár személyesen sosem találkozott Kazinczyval, mégis – annak elutasítása ellenére is – élete végéig követője maradt. Saját művek írása mellett fordított Horatiust, Anakreont és Theokritoszt. Hosszú, hanyattatásokkal teli élete során készült műveinek csak töredéke jelent meg nyomtatásban, kéziratainak többsége publikálásra vár.

A *Természet könyve* Édes Gergely első nyomtatásban megjelent műve. Fő témája a sokakat foglalkoztató kérdés, a lélek mibenlétének, illetve halhatatlanságának vizsgálata. Az igényesen megírt filozófiai-teológiai költeményében megfigyelhető a korban ható fizikoteológiája és ismeretelmélete empirista irányának hatása. A világ megismerésére és megértésére irányuló törekvése során összekapcsolja a különböző protestáns teológiai és filozófiai irányzatokat, s ezáltal magyarázatot talál mind az érzékszervekkel felfogható, mind az azokon túli valóság létezésére.

A szövegekzlés forrása: Édes Gergely, *Természet könyve, avagy az a természetből ki-merített betses halhatatlanság...*, Kassa, 1793, 57–67.

203. l. *ÍRÁS* – ti. a Szentírás, Biblia.
jártas költtes – tapasztalt, tájékozott.

JÓB ... tulajdon szemével – Édes megadja a bibliai locust:
Jób, 19,25–27.

Góele – Goel: megbízott, szabadító, szószóló; vö. Jób 19,25.

Ezt hiszi Dávid ... megalégtetik – vö. Zsoltárok, 17,15.

És erről éneklük ... tündökleni – Dániel, 12,2–3.

Az igazság szája ... álnok Sadducéusokat – Márk 12,18–27
parafrázisa.

204. l. *Sadducéusokat* – politikai párt a zsidóságon belül a második
templom pusztulásáig; tagadták a holtak feltámadását.

nyilvánossággal – nyilvánvalóan.

barnok lélekző párája – az állatok lelke.

205. l. *Lettség* – itt: 'a teremtet dolgok mindegyike'.

helyből indulttának – mozdulatlanságból.

tereh – teher.

elvé felte – előre elgondolt.

206. l. *állatjában* – állapotában.

lételének – létének.

Kezdet nélkül való Kezdetnek – vö.: János 1,1–3.

Alfa s Ómega Istenség – vö.: Jelenések 1,8; 1,11; 21,6; 22,13.

207. l. *Legalább* – itt: legalábbis.

208. l. *történet* – itt: véletlen.

illő és illeiten – itt: érzékelhető, ill. érzékszervekkel nem
megragadható.

209. l. *Létele* – léte.

210. l. *bár mint* – akármint.

tökéletet – tökéletességet.

211. l. *semmiből soha semmi nem lesz* – ex nihilo nihil fit: semmiből
nem lesz semmi, a preszokratikusokig visszavezethető filozófiai tétel.

a Mit – itt: a létezőt.

no, immár akarom, hogy légyen! – vö. Ter 1,1–31.

testi érzékenység – érzékszervekkel való érzékelés.

(H. B.)

SEGESVÁRI ISTVÁN (1762?–1826)

PHYSICO-THEOLOGIA
(1793)

Feltehetően késmárki tanulmányokat követően lett a debreceni református kollégium diákja. Ezután beiratkozott a bécsi egyetem orvosi karára, de oklevelét már a pesti egyetemen szerezte. 1787–1788-ban a hódmezővásárhelyi partikuláris gimnázium rektora volt, hivatali előljárója Szőnyi Benjámin. 1793-ban feltehetőleg még Bécsben volt,

hiszen ebben az évben ott jelentette meg William Derham munkáját magyarul, *Physico-Theologia* címmel. 1795 végétől Debrecenben magánorvos; 1801 végétől vagy 1802 elejétől ugyanott városi tisztiorvossá nevezték ki.

A fizikoteológia néven ismert nézetrendszer kialakulása és elterjedése elválaszthatatlan az angliai Royal Society megalapításától, a tagok végzettségétől és szellemi irányultságától. Eleinte inkább a protestánsok körében terjedt, de a 18. század végére a deizmus felé hajló katolikus értelmiségiek is követőjévé váltak. Az eszme párhuzamosan bontakozott ki azon törekvésekkel, amelyek – Francis Baconig visszanyúlva – a tudományos kutatás és megfigyelés során az empirikus ismeretszerzést szembehelyezték az auktoritással, és így a modern természettudományos vizsgálat kezdetét jelölik. Követői – főleg kezdetben – szinte kizárólag lelkészek voltak, de egyidejűleg mindmáig elismert természettudósok, -tudósok is képviselték. Az általuk az új eszközök és kísérletek során megismert világ s mindenekelőtt Newton elmélete a világmindenséget átható univerzális fenntartó erőről, a gravitációról mind azt bizonyították, hogy egyrészt a világ jelenlegi formájában tökéletes, másrészt annak minél alaposabb empirikus megismerése magának a tökéletes világot teremtő és/vagy fenntartó Istennek a megismerését is jelenti. A fizikoteológusok szívesen élnek az évezredes liber mundi-metaforával, de a természet könyvéből való olvasást már nem metaforikusan értik; e felfogás egy idő után már a kinyilatkoztatott tudás primátusát is veszélyeztette.

A fizikoteológia Európa-szerte leghíresebb tekintélye a lelkész és természettudós William Derham (1657–1735) volt. Teológiai munkássága mellett fizikai kísérleteket végzett, s ő határozta meg elsőként pontosan a hang sebességét is. A Royal Society tagjaként tette közzé 1713-ban *Physico-theology: or a Demonstration of the Being and Attributes of God from His Works of Creation* című munkáját, melyet a következő évben az *Astro-theology* című műve követett. Mindkettő számos kiadásban és fordításban jelent meg az évszázad során. Derham fizikoteológiai munkájával Segesvári már debreceni éveiben megismerkedhetett; Hatvani István erre alapozva tartotta előadásait, s a mű ma is számos példányban és fordításban megtalálható a Kollégium könyvtárában. Hatása már a feltehetően a német változat alapján készült magyar fordítás megjelenését megelőzően is kimutatható, például Szőnyi Benjámin műveiben, aki bizonyosan ösztönözte Segesvárit munkája elkészítésére. Ezt bizonyítja, hogy a legterjedelmesebb verses ajánlást (65 versszak!) Szőnyi írta hozzá, valamint Segesvári átvette Szőnyi korábban készített Derham-fordításának részleteit, amelyek a *Gyermekek Fisikája* című művében és a *Szentelek Hegedűje* jegyzeteiben jelentek meg. Ugyancsak Szőnyi ösztönözhetette Segesvárit igen terjedelmes fizikoteológiai bibliográfiájának elkészítését. A *Physico-theologia* tizenegy részből áll: az első

három fizikával, földrajzzal és csillagászzal, a negyedik az állattannal, az 5–10. könyv embertannal, állat- és növénytannal foglalkozik, az utolsó fejezet pedig összefoglaló jellegű.

A szövegközlés forrása: *Physico-theologia, az az, az Isten Lételének és Tulajdonságainak a Teremtés munkáiból való meg-mutatattása*, írta Angliában Derhám Viliám, magyar nyelvre fordította Segesvári István, Bécs, 1793, 1–20.

212. l. *Solt CXI: 2.* – a 111. Zsoltár 2. verse Károli fordításában: „Nagyok az Úrnak cselekedetei; kívánatosak mindazoknak, a kik gyönyörködnek azokban.” Az új katolikus fordítás szerint: “Az Úr művei nagyszerűek, emlékezetesek mindazoknak, akik örülnek rajtuk.”

Solt XIX: I. – valójában a 19. Zsoltár 2. verséről van szó: „Az egek beszélnek Isten dicsőségét, és kezeinek munkáját hirdeti az égboltozat.”

nyilvánvalóan – nyilvánvalóan.

Kircher jegyzése szerint – utalás Conrad Kircher (17. század eleje) *Concordantiae Veteris Testamenti graecae, ebraeis vocibus respondententes...* című, 1607-ben Frankfurtban megjelent kétkötetes művére.

Buxtorf – utalás Johannes Buxtorf (1564–1629), a korszak híres hebraistája és orientalistája *Lexicon Hebraicum et Chaldaicum cum brevi Lexico Rabbinico Philosophico* című, először 1607-ben megjelent művére.

a legnagyobb mesterséggel – az angol eredetiben: „with the most exquisite Art”, ami egyszerre jelentheti a legtökéletesebb mesterséget és művészetet is.

Minthogy az egész világnak... – idézet Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) *De natura deorum* című, i. e. 45-ben keletkezett epikureus, sztoikus és szkeptikus hatást mutató teológiai dialógusából. Az angol eredetiben a szövegrész latinul van.

213. l. *ha történetből lettek-e* – vajon véletlenül lettek-e?

Posidonius – apameiai Poszeidoniosz (kb. i. e. 135–51/50) sztoikus filozófus, geográfus, történész.

Archimédest – Arkhimédész (i. e. 287–212) szicíliai származású görög természettudós, matematikus.

A világ az Istennek az a könyve... – az eredetiben szereplő latin mondatot („Mundus codex est Dei, in quo jugiter legere debemus”) a korabeli hagyomány Clairvaux-i Szent Bernátnak tulajdonította, annak egyik nyomtatásban csak később megjelent sermójára utalva (*Sermo IX. De verbis Apostoli ad Rom. 1: 20*).

Úgy tartom, hogy semmi gyülekezetnél... – Galénosz (129–201), görög származású római filozófus és orvos *De usu partium corporis humani* című műve 1524-ben jelent meg nyomtatásban Párizsban.

nem sokat tudnak – nem értenek hozzá, nincsenek hozzászokva.

214. l. *A bölcsesség (philosophia): ...* – idézet Alexandria Szent Cirill pátriárka (370–444 k.) *Contra Iulianum imperatorem* című művéből.

külső érzékenységeinkkel leginkább felvehetünk – érzékszerveinkkel leginkább megérthetünk, felfoghatunk.

nehézségről – az eredetiben: „on the gravity”, tehát ‘a gravitációról’.

ärből – a szó jelentése ‘levegő’, ami csak egyik része az atmoszférának, a levegőeknek.

E világnak egy része... – idézet Lucius Annaeus Seneca (i. e. 4. k.–i. sz. 65) római államférfi, filozófus, író *Questiones naturales* című természettudományos művéből.

215. l. *felette vékony és átlátható* – igen híg és mindent átjáró.

lelkes állatok – itt: lélegző állatok.

A Hawksbee úr találmánya szerint készült ántliába – Francis Hauksbee (1660–1713) angol fizikus, feltaláló egyik találmánya, a légszivattyú.

A híres Drebel Cornelius... – Cornelius Drebbel (1572–1633), holland származású feltaláló, tudós, az első irányítható tengeralattjáró megalkotója. Valószínűleg I. Jakab angol király kérésére költözött Angliába családjával együtt 1604-ben. A tengerészet megbízásából épített meg 1624-re három hajót, amelyek négy-öt méterrel a Temze vízszintje alatt közlekedtek.

Boyle – Robert Boyle (1627–1691), ír származású természettudós, feltaláló, a modern kémia megalapítója. A jegyzetben említett *New Experiments Physico-Mechanical: Touching the Spring of the Air and their Effects* című könyve 1660-ban jelent meg.

armeniai – örményországi; a ma Törökország területén található Ararát hegyről van szó.

Cebenne hegyek tetején is Langvedociában – az egykori franciaországi régióban, Languedoc-ban található Cévennes-hegység.

pyreneumi hegyek – a Pireneusok.

217. l. *Lowthorp Abridgment* – John Lowthorp a 18. század elején, a Royal Society kiadásában megjelenő *Philosophical Transactions* korábbi kiadásaiából szerkesztett válogatott kivonatokat.

Acosta József – José de Acosta (1539–1600), spanyol jezsuita, misszionáriusként expedíciók résztvevője Közép- és Dél-Amerikában. Spanyolországba visszatérte után több könyvben írta meg az Újvilágban szerzett tapasztalatait és élményeit, amely művek Európába szerte ismertséget szereztek nevének.

Dyticus – Dytiscidae: a vízben élő csíkbogárfélék családja.

218. l. *potykák* – pontyok.

szabad volna kineveznem – szabad volna megneveznem.

219. l. *borsvízben* – *pepper-water*: az indiai angol konyha fogása, gyakran a nagyobb étkezéseket követően emésztést könnyítőként isszák.

Borelli – hivatkozás Giovanni Alfonso Borelli (1608–1679) itáliai mérnök, természettudós *De motu animalium* (*Az élőlények mozgása*, 1680) című könyvére.

220. l. *Thom. Willis* – hivatkozás Thomas Willis (1621–1675) angol orvos, a Royal Society egyik alapító tagja 1672-ben megjelent, *De Anima Brutorum* (*Az állatok lelke*) című művére.

leül [...] *fennlábadoz* – lesüllyed, felemelkedik.

Ray úrnak – John Ray (1627–1705), angol botanikus, zoológus, a modern természettudományi rendszertan atyja, a biológiai fajfogalom megalkotója, munkássága nagy hatással volt Derhamra.

221. l. *platajcban* – lepényhalban.

okosan kigondolt szerszámokra – az eredetiben: „in many useful Engines”, azaz ‘hasznos eszközökre, gépekre’.

szívárványok – az eredetiben: „Pumps”, azaz ‘pumpák’. Segesvári sajátos szóalkotása: a „szívárvány” szó etimológiailag rokonítható a „szív” igével; jelentése ilyenformán: ‘szívóeszköz’. Pázmány Péter a szúnyogok szívócsövét nevezi szívárványnak; később jelentése az égbolton látható fényjátékra szűkült, a néphit szerint ugyanis a szívárvány vizet szív fel a világtengerből.

Lásd Boyle – Robert Boyle *Of the cause of attraction by suction, a paradox* (*A vonzás oka szívás által, egy paradox jelenség*) című könyve 1674-ben jelent meg Londonban.

előbbi állapotjokra (*prima principia*) – elsődleges, eredeti állapotokra.

Suspici, about some... – Robert Boyle 1674-ben megjelent könyvének pontos címe: *Suspensions about the Hidden Realities of the Air* (*Feltevésék a levegő rejtett tulajdonságairól*).

222. l. *amely hasonló volt egy fojótgerendához* – az eredetiben: „like a huge beam”, azaz ‘olyan volt, mint egy nagy gerenda’. Segesvári talán híderendára gondol.

Ezt egy dissertatióból vette... – utalás Georg Wernher (1490–1556) *De admirandis Hungariae aquis hypomnemation* (*Feljegyzések Magyarország csodálatos vizeiről*) című, Bázelen 1549-ben, majd Bécsben 1551-ben megjelent munkájára, melyben természetföldrajzi, geológiai leírásokon túl néprajzi megjegyzések is találhatóak.

West-Thurokba és Dágenhamba – West-Thurock, Dagenham: Londontól keletre eső kisebb települések.

Lásd az én jegyzéseimet Philos. Trans. – utalás Derhamnak a *Philosophical Transactions of the Royal Society of London* című tudományos folyóiratban közzétett cikkére.

hajtja (*reflectio*) – sugározza, tükrözteti.

Newton Isak úr – utalás Isaac Newton (1642–1727) 1704-ben megjelent *Opticks* című művére.

megszegi (*refringit*) – megtöri a fényt.

The Artificial Clockmacker – William Derham másik könyve (*The Artificial Clockmaker*) először 1697-ben jelent meg. A hivatkozott 11. fejezet címe: *Of the Government of Chronometers, with Tables for Clock-Work* (Időmérők beállítása, órábrákkal).

223. l. Dr. *Hooke Posthumous Works* – hivatkozás Robert Hooke (1635–1703), angol természettudós halála után megjelent, a Royal Society előtt felolvasott előadásait tartalmazó *The Posthumous Works of Robert Hooke* (London, 1705) című kötetre, melynek hatodik fejezete a hivatkozott *Lectures for improving Navigation and Astronomy* (Navigációs és asztronómiai előadások).

Mikor a belgák Új-zemlában teleltek – Willem Barents (1550–1597) holland hajós és felfedező az Északkeleti-átjárót kutatta volt kénytelen áttelelni 1596-ban Novaja Zemlján, a jeges-tengeri szigeten.

Varenius Geograph. – hivatkozás Bernhardus Varenius (Bernhard Varen) (1622–1650) német térképész 1650-ben megjelent *Geographia Generalis* című művére.

James's Journ. in Boyle Of Cold – hivatkozás Robert Boyle *New experiments and observations touching cold* (A hideget érintő új kísérletek és megfigyelések, első kiadás: 1665) című művére. A 18. fejezet címe: *A hideget és a levegő hőmérsékletét érintő kísérletek és megfigyelések.*

(H. B.)

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY (1773–1805)

A TERMÉSZETI MORÁL
(1794)

Református családban született, apja, Csokonai Vitéz József orvos, tanár volt. A debreceni református kollégiumban folytatta tanulmányait. Első versét 1783-ban közölte a Magyar Hírmondó. Iskolai éve alatt elsajátította a latin, görög, olasz, francia és német nyelvet, tanulótársaival olvasókört szerveztek. A versírás mellett fordításokat, átdolgozásokat készített (*Békaegérharc*, 1791; *Boszorkánysíp*, 1793). Rendszeresen publikált a korabeli folyóiratokban. 1794–1795-ben tanítóként dolgozott a Kollégiumban, de nem tudott megfelelni a fegyelmi követelményeknek, ezért több alkalommal eljárást indítottak ellene, s végül bizonyítvány nélkül elbocsátották. 1795–1796-ban Sárospatakon tanult, majd az országgyűlés színhelyére, Pozsonyba ment, ahol lapot jelentett meg Diétai Magyar Múza címmel. 1797–1798-ban Komáromban és Bicskén tartózkodott, ebben az

időszakban keletkeztek a Lilla-versek. A következő két évet Somogy megyében, Nagybajomban és Csurgón töltötte: kezdetben Pálóczi Horváth Ádám apósa, Sárközy István látta vendégül, majd a csurgói gimnáziumban töltött be tanári állást. Itt írta és adatta elő tanítványival több drámáját, köztük *Az özvegy Karmyónét*. 1800-tól kisebb-nagyobb megszakításokkal Debrecenben élt. Kötetbe rendezte műveit, s újakon dolgozott. Ekkor készült *Dorotya* című vígposza. 1804-ben egészsége meggyengült; tüdőgyulladásban halt meg. Művei többsége a halálát követően jelent meg, sok közülük kéziratban maradt.

A természeti morál Paul Henri Thiery d'Holbach (1723–1789) francia-német filozófus *Système de la nature ou des loix du monde physique et du monde moral* (Párizs, 1770) című művéből a II. kötet XIV., *Abrégé du code de la nature* című fejezetének szöveghű fordítása. Holbach báró párizsi szalonja 1750–1780 között a kor francia és angol értelmiségének találkozóhelye volt, akik közül többen, így ő maga is, szerkesztőként, szócikkíróként dolgoztak a francia *Enciklopédián*. Több valláskritikai, filozófiai, erkölcsstani munkát adott ki, melyek közül a legnagyobb hatása az álnéven megjelent *Système de la nature*-nek volt. A mű Holbach radikális, materialista, ateista nézeteinek módszeres összegzése. Az első részben a szerző amellett érvel, hogy a világ összes eleme egy nagy rendszer, a természet része, melyen kívül más erő, így Isten sem létezik. A második részben bírálja a keresztény teológiát, a katolikus egyházat, valamint a panteizmus, a teizmus és a deizmus változatait. A könyv heves vitákat váltott ki, a katolikus egyház el akarta érni a bezúzását, cáfoló írások jelentek meg, mégis számos kiadást ért meg, s több nyelvre lefordították.

Csokonai átültetése 1793–1796 között keletkezett; a költő francia nyelvtudásának alakulása, levelezése, illetve a szöveg hangoltsága alapján arra következtethetünk, hogy 1794-ben vethette papírra. A fordítás elkészítéséhez egy olyan kiadást használt, melyben a szöveg Helvetius-művek között kapott helyet (*Oeuvres complètes de M. Helvetius*, IV., London, 1777, 605–615.), ezért azt – több kortársához hasonlóan – ő is Claude Adrien Helvetius (1715–1771) francia filozófus írásának tartotta. A lefordított részlet az eredeti mű zárófejezete, melyben a szerző a természet szájába adja nézeteit, és összefoglalja a tárgyalt témákat. Hangsúlyozza, hogy a vallás nem más, mint az emberek megtevesztésére kitalált, alaptalan hiedelmek összessége, babonáság; az embernek ezektől megszabadulva, a józan értelemlre támaszkodva, a természet törvényeivel összhangban kell élnie. Holbach morálfilozófiája az ifjú költő szellemi tájékozódásának egyik legjelentősebb inspirálója volt; számos versében olvashatóak a filozófus gondolataival párhuzamba állítható utalások. A zárófejezet végének fordítása nem maradt ránk. A szöveget Puky István kéziratot kötetéből elsőként Gulyás József közölte a Nyugatban (1939, II, 165–172); az eredeti kézirat jelenleg ismeretlen.

A szövegközlés forrása: *Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei, Tanulmányok*, s. a. r. Borbély Szilárd, Debreczeni Attila, Orosz Beáta, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002, 7–16.

225. l. *Minotaurust* – a krétai labirintusban élő embertestű, bikafejű mitológiai lény.

firhangot – függönyt.

226. l. *elejekbe* – eljűk.

atheussal – istentagadóval.

békóiknak – béklyóiknak, bilincseiknek.

fantazmáitoknak – képzelgéseiteknek.

tirannizmusnak – zsarnokságnak, önkényuralomnak.

saccolási – sanyargatásai, sarcolásai.

227. l. *fundamentumát* – alapját.

lételeteknek – léteteknek.

228. l. *megmásolhatatlan* – megmásíthatatlan.

plánumot – elképzelést.

mustráivá – mintáivá, példáivá.

apolgassák – ápolják, gondozzák.

szűz – az eredetiben: „chaste” (‘tisztá’).

társaság – társadalom.

közönséges – közös.

tirannusnak – zsarnoknak.

bitoltatván – bitorolva, uralva.

valóság – az eredetiben: „être” (‘lény, létező’).

sem sérelmet, sem unalmat – az eredetiben: „ni terreurs, ni

remors” (‘sem félelmet, sem lelkifurdalást’). A ‘remors’ kifejezést Csokonai végig ‘unalom’-nak, ‘megunatkozás’-nak fordítja.

230. l. *község* – közösség.

csapodárjainak – a hozzá csapódó kísérőknek.

231. l. *teremtelen* – az eredetiben: „incrée” (‘nem teremtett’).

korhelsége – korhelysége, züllöttsége.

grácia – kegyelem, jóindulat.

hítel – bizalom.

232. l. *fúriák* – a bosszúállás istennői.

fátumnak – sorsnak.

meg nem foghat – nem képes felfogni, megérteni.

helyheztetí – helyezi.

esméri – ismeri.

kéntelenítettik – kénytelen.

233. l. *azoknak a hazugságoknak truccára* – „trucc”, német eredetű kifejezés, vö. ‘Trutz’, ‘dac, ellenszegülés’. Az eredetiben: „en dépit des préjugés” (‘a téves hiedelmek dacára’).

frígyen – szövetségén.

fundálta – (arra) alapozta.

234. I. *baromi* – állati.
csalárd – nem valós, nem megbízható.
káprázolatoknak – káprázatoknak, látomásoknak.
orákulumává – jóslatokat, látomásokat közlő bölcsévé.
varázsló lámpás – az eredetiben: „séjours d’illusions” (‘képzelgések lakása, helye’).
mérges – mérgezett.
el nem sül is – nem éri is el célját.

(B. F. M.–L. R.)

SZENT-GYÖRGYI GELÉRD (18–19. század)

JÓZAN ELMÉLKEDÉS A RELIGIÓRÓL (1795)

Szent-Györgyi Gelérd életéről keveset tudunk: pálos rendi szerzetes, a rend feloszlását követően Jankovich Miklós fiainak nevelője, Kazinczyval is levelezett, Sallustius és Cornelius Nepos elismert fordítója volt. A *Józan elmélkedés a religióról* című fordításához Louis Racine *De la Religion* (Párizs, 1742) című műve szolgált alapul. A címlap tanúsága szerint „francia és német nyelvből értelem szerént” fordította magyarra Racine művét, a francia szerző és a művből német fordítást készítő Loen nevét csak ajánlásában említi. Racine (1692–1763) a híres drámaíró utolsó gyermeke, nevét vallási tárgyú epikai költeményein kívül apjáról írt memoárjai és Milton-fordításai őrizték meg. Az isteni kegyelemről janzenista inspirációjú művet írt (*La Grâce*, 1720). Legismertebb, legtöbbször kiadott, sok nyelvre lefordított hitvédő műve a *De la Religion* című, amely három magyar fordítót is megihletett. A prózában írt összefoglalással bevezetett és számos jegyzettel kísért epikai költemény a janzenizmus és a felvilágosodás hatása alatt született. Karteziánus gondolatmenetre épül, mely szerint a kegyes Isten létezése a hit és az ész által egyaránt belátható. A meggyőzésben a költészet erejét kívánja használni (Grotiushoz hasonlóan), logikáját katolikusok és protestánsok egyaránt el tudták fogadni.

Az *olvasóhoz* című verses ajánlás előzménye nem szerepel a francia eredetiben. Ebben a fordító nyilvánvalóvá teszi, hogy egyszerű olvasóknak ír („a Nép”), eltérve az eredetitől, amely műveltebb közönség számára készült. A *könyvecskében foglaltatott részeknek rövid summája* című rész forrását, ahol prózában összefoglalja a költemény hat „énekének” legfontosabb gondolatait, valamint a mű logikai láncát, megtaláljuk az eredetiben. Annak nyitó és záró részét azonban teljesen elhagyja; valószínűleg nem tartotta fontosnak kevésbé művelt

olvasói számára a gondolati és módszertani források említését. Racine bevezetőjének (*Préface*) első részében Bossuet és Pascal kettős hatásáról beszél, és idézi utóbbinak azt a „gondolatát”, amely tanító költeménye megírására ihlette, befejezésében pedig Grotius eljárását említi példái között. A fordítás pontosságra és érhetőségre törekszik, bár sok esetben deákos ízű körmondatok teszik nehézkeské.

A Szent-Györgyi ajánlásában említett német fordító, Johann Michael von Loen (1694–1776) francia hugenották és Németországba kivándorolt németalföldi kálvinista kereskedők utódja, író, Goethe egyik nagybátyja, II. Frigyes tanácsadója, jogász, teológus, történész, regény és utazási író. Racine művének német nyelvű szabad fordítását 1744-ben készítette, *Die Religion, entworfen von Herrn Racine* (A vallás Racine úr elképzelése szerint [Frankfurt, Leipzig]) címmel. Franciául is írt a Racine-mű hatására didaktikus költeményeket, melyek középpontjában az a gondolat áll, hogyan lehetne a keresztényeket „egyetemes vallásban” egyesíteni, véget vetve a teológiai vitáknak. Szent-Györgyi széles körű műveltségét és érdeklődését bizonyítja Loen nevének említése, talán a fordítás során segítséget jelentett neki a német változat, a költeményt bevezető prózai szövegben azonban nem érezhető a hatása.

A Racine-mű három magyar fordítása közül Szent-Györgyi munkája volt az első. 1798-ban a protestáns hitvédelemben látta alkalmazhatónak fordítását Háló Kovács József, Csokonai praeceptora, nagykőrösi prédikátor, aki művét *A' vallás, avagy az iffjabb Racinnek a' vallásról írott munkája* címmel jelentette meg Komáromban. Már az itt közölt szövegrésznek megfelelő *Előljáró beszédben* jobban követi az eredetit, mint elődje; fordításában megtalálhatók az első fordításból kimaradt részek, így az említett Pascal-idézet fordítása is. Grotius nevéhez jegyzetet fűz, amelyben közli költeménye címét és a filozófus latin nyelvű laudációját. Tartalmi módosításokat is végrehajt. 1869-ben készült a harmadik fordítás, Répássy János római katolikus plébános munkájaként, *Az egély. Költői hit-védírat* címmel (Hat énekben franciából magyarítá R. J., Egerben Érseki Lyceumi Nyomda). A címben szereplő kifejezés a „religio” szó magyarítása: az „egély”, melyet ebben a jelentésben az Akadémia Filozófiai Osztálya ajánlotta 1847-ben. A három fordítás eltérései tartalmi és nyelvi vonatkozásban egyaránt érdekesek. Az eredeti költeményt számos prózai jegyzet kíséri; a fordítók ezekben a szövegrészekben éltek a legnagyobb szabadsággal.

A szómagyarázatok részben a francia eredetivel való összevetés alapján készültek, emellett közreadjuk Háló Kovács József néhány érdekes megoldását is, idézőjelben, HKJ rövidítéssel.

A szövegközlés forrása: *Józan elmélkedés a religióról*. Mellyet Frantzia és Német nyelvekből értelem szerént Magyarra fordított P. Szent-Györgyi Gelérd Első Remete Sz. Pál Szerzetebéli Pap

Gyöngyösön MDCCXCV. Esztendőben, Pesten, Trattner Mátyás betűível, 1795, iii, v–xvi.

235. 1. *religióról* – vallásról.
fő célja – alapigazsága.
plánumban – céljában, tervében.
alkotmánynak – teremtménynek, Isten művének.
236. 1. *képzélet* – gondolat.
közönséges – közös.
fundamentomot – érvet, alapot.
képzek magamnak egy embert – „... olyan embert beszéltek én..” (HKJ).
viszállkodó dolgokon – „egymással ellenkező dolgok” (HKJ).
nincs itt maradásom – „oly kevés ideig maradhatok én a földön” (HKJ).
Plátó – Platón, görög filozófus.
értelem – ész, „józan okosság” (HKJ).
kinyomozására és felkeresésére – kutatására, keresésére.
foglalát – tartalom, tárgy, téma.
Mahomet – Mohamed, próféta.
237. 1. *oldozza fel azt a csomót* – megmagyarázza a rejtélyt.
tapogatható – tapasztalható.
birodalmaknak összefűzött történetei – birodalmak változásainak összefüggései.
tartományoknak egyezése – tartományok egyesítése.
csendességére – általános békéhez, „békesség” (HKJ).
oraculumok – jóslatok.
238. 1. *elrontják* – véget vetnek.
az okosságot és szívet pártütésre vinnék – a szellemet és a szívet lázadásra bírják, mind az elmének, mind a szívnek ellenére vagon” (HKJ).
némely esetek – véletlenek.
Cartesius – Descartes.
fürkésző vágyódásunknak – kíváncsiságunknak.
hidegletés – láz.
chinai gyökér – kínafa (*cinchona*), Dél-Amerikában, az Andokban őshonos fa, melynek kérgéből a kinint kivonják („Peruviai fahéj” HKJ).
felhúzza a kárpitot – világossá tesz.
239. 1. *feláldoznák értelmeket a religiónak* – „feláldoznák a vallásnak az ő elméjüket” (HKJ).
hajlandóságoknak és kívánságoknak – szenvedélyeiknek.
fog elvégezödni – beteljesül, „tökéletességre visz” (HKJ).
(P. O.)

BIELEK LÁSZLÓ
(1744–1804)

ARANY GONDOLATOK A MOSTANI SZABAD
GONDOLKOZÁSNAK MÓDJA ELLEN
(1800)

Bielek László Trencsén megyei nemesi családból származott, 1764-ben piarista szerzetes lett, 1773-ban pappá szentelték. Filozófiát, matematikát és történelmet tanított a rend iskoláiban, emellett pasztorális tevékenységet folytatott, valamint rendi hivatalokat viselt. Számos műfajban – például prédikáció, vitairat, katekizmus – alkotott, felvilágosodás-ellenes álláspontot képviselve. Voltaire ellen epigrammákat jelentetett meg. Írásait széles körű – főként filozófiai vonatkozású – tájékozottság jellemzi.

Az *Arany gondolatok a mostani szabad gondolkozásnak módja ellen* című hitvédelmi kiadvány Fuchs Ferenc nyitrai püspök támogatásával jelent meg. Tizenkilenc részből áll, melyekben a szerző a felvilágosodás korának egyházi kérdéseivel foglalkozik, s bírálja a szabadgondolkodókat. Elkülöníti egymástól a világi és a keresztény tudományt, az előbbi rendszeralkotó képviselőiként Descartes, Newton és Gassendi nevét említi. A kétféle tudomány szabadságának mértéke és igazsága egyaránt különbözik egymástól. A különbség fő okát abban jelöli meg, hogy az előbbi egyedüli mércéje az emberi elme, az utóbbié „az embernek érzékenységei”. A vallást kivonja az értelem fennhatósága alól, s a vallás ügyében tagadja a filozófia illetékességét. Bayle-t az értelem elégtelensége melletti tanúként, Rousseau-t a deisták ellen és a kinyilatkoztatott vallás igazsága melletti bizonyásgként idézi.

Művét Bielek föltehetően saját korábbi filozófiai tárgyú óravázlatainak felhasználásával állította össze. Ez lehet az oka szegényes, olykor pontatlan jegyzeteinek, hivatkozásainak. A címlapon a szerző németből készített fordításra utal, forrása azonban nem ismeretes. Előszavában egyértelműen jelzi, hogy több mű összeszerkesztésével, kompilációjával dolgozott.

A szövegközlés forrása: Bielek László, *Arany gondolatok a' mostani szabad gondolkozásnak módja ellen*, Bécs, Schuender, 1800, 119–142.

240. l. *fundamentoma* – alapja.

Mojzessel a Sinai hegyen – a Biblia szerint itt adta át Isten a Tízparancsolatot Mózesnek (Kiv 34,28).

241. l. *matérialista* – a materializmus olyan filozófiai irányzat, amely szerint minden jelenség anyagi okra vezethető vissza.

Demosthenes – Démoszthenész (i. e. 384–322), görög politikus, szónok.

Hoc doctus Plató nescivit... – Ezt nem tudta Plato, és fogalma sem volt erről az ékesszóló Demosthenesnek. – Szent Jeromos levele Paulinus presbiterhez. (Szent Jeromos, *Levelek*, ford. Adamik Tamás, Puskely Mária, Takács László, Budapest, Szenzár, 2005, 211.)

természeti religió – a természetes vallás (religio naturalis) a vallási ellentétek felett áll, valamint racionálisan belátható és kibontható tartalmakkal bír. Esméje a 17. századi felekezeti viták és háborúk nyomán terjedt el.

242. l. *Bossuet* – Jacques-Bénigne Bossuet (1627–1704), francia katolikus püspök, teológus, író. Az V. alfejezet további része Bossuet számos kiadást megért, külföldön is népszerű *Discours sur l'Histoire universelle* (1681) című műve egyik részletének szoros fordítása. Vö. *Discours...*, I. partie (Amszterdam, 1710), 209–213.

chaldaeusok – káldeusok, az újbabilóniai birodalom alapítói. A Biblia (Judit 5,6) szerint tőlük származik Izrael népe.

aegyptombéliek – egyiptomiak.

phoeníciaiak – föníciaiak.

sátoros ünnepjeik – itt: legfontosabb ünnepeik.

alkalmatosságot reá nem adánd – itt: nem ad rá lehetőséget.

Vénus – Venus, szerelem istennője a római mitológiában.

privát – itt: egyes, magán.

legbecstelenebb személyek – itt: kurtizánok.

Xerxesről – Xerxész (i. e. 519–465), perzsa uralkodó.

Simonides – Szimónidész (i. e. 556–468), görög költő.

243. l. *Solon* – Szolón (i. e. 638 k.–558 k.), ókori athéni politikus, hadvezér, költő, a hét görög bölcs egyike.

Athénásban – Athénban.

magok viselése – viselkedése.

theátrumok – színházak.

kábaságok – itt: ostobaságok.

244. l. *ez okozta halálát Szókratésnek* – Szókratészt istentagadás miatt ítélték halálra.

eldisputálták – itt: elvitták.

Areopágus – Areopág, az athéni Akropolisz közelében lévő domb ókori görög neve. Északi lábánál ülésezett az i. e. 5. századtól a törvényhozó és ítélő tanács.

245. l. *Necessarium esse igitur expectare...* – részletek a *Második Alkibiadész* című apokrif Platón-dialógusból. „Szókratész: [...] Kénytelen vagy hát várni egészen addig, míg valaki meg nem tanítja, hogyan kell viselkedned az istenekkel és az emberekkel. Alkibiadész: Mikor jön el az ideje, Szókratész, és ki fog rá megtanítani? Tiszta szívemből szeretném látni azt az embert, hogy miféle! Szókratész: Olyan, aki törődik veled! [...] Alkibiadész: Vegye hát le a hályogot,

vagy amit csak akar! Ami engem illet, készen állok rá, hogy egyetlen utasítása előtt se futamodjam meg, bárki legyen is az illető, ha ettől jobb ember leszek!” (*Apokrif dialógusok*, ford. Mészáros Tamás, Budapest, Atlantisz, 2005, 116.)

Bayle – Pierre Bayle (1647–1706), francia filozófus.

246. l. *Démokrittal, Epicurral, Lucréccel és Spinozával* – Démokritosz (i. e. 470/460–370 k.), görög filozófus; Epikurosz (i. e. 341–270), görög filozófus; Titus Lucretius Carus (i. e. 99 k.–54 k.), római költő és filozófus; Benedictus (Baruch) Spinoza (1632–1677), racionalista filozófus.

deisták – a deizmus vallói hisznek Istenben mint teremtőben és személyesen létező valóságban, azonban tagadják, hogy ezen túlmenően beavatkozna a teremtésbe, és nem fogadják el a keresztény értelemben vett isteni kinyilatkoztatást sem.

247. l. *Multifariam, multisque modis...* – idézet Pál apostol Zsidókhoz írt leveléből (1,1–2) „Sokszor és sokféle módon szólt haddan Isten az atyákhoz a próféták által, ezekben a végső napokban pedig Fia által szólt hozzánk, akit a mindenség örökösévé rendelt, aki által a világokat is teremtette.” (Ford. Nemeshegyi Péter.)

248. l. *Russót [...] Emiliusában* – Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) *Émile ou De l'éducation (Emil, avagy a nevelésről)* című, 1762-ben megjelent művéről van szó. Bielek jegyzetében a Rousseau-mű harmadik részére hivatkozik, holott az idézett rész valójában a negyedikben található.

Sophroniscus – Szóphroniszkosz (i. e. 5. század), Szókratész apja, szobrász.

249. l. *Aristides* – Ariszteidész (i. e. 540 k.–468 k.), athéni államférfi. Erényessége miatt az „Igazságos” névvel illették kortársai.

Leonidás – I. Leónidasz (i. e. 540 k.–480), az ókori Spárta királya, hősi halált halt a thermopülai szorosnál a perzsák elleni csatában.

héros – hős.

(M. I.)

NEVELÉS

HUSZTI ISTVÁN
(1671–1704/1710 k.?)

AZ ÉGRE KÉZEN FOGVA VEZETŐ KALAUZ
(1705)

Husztai életrajzát ld. az I. kötet 807. lapján.

Husztai (Szabó) István 1693–1704 között megjelent tizenegy karteziánus szellemű műve nagyjából latin nyelvű orvostudományi (élettani, gyógyszerhatástani) disszertáció. Magyarra két kegyességi művet ültetett át: a pietizmus előfutárának tartott lutheránus teológus, Johann Arndt (1555–1621) *Paradiesgärtlein voller Christlicher Tugenden* (1612) című imádság- és elmélkedésgyűjteményét *Keresztyéni jóságos cselekedetekkel teljes paradicsomkertecske* címmel adta ki Kolozsvárott 1698-ban; Giovanni Bona (1609–1674) olasz ciszterci szerzetes számos aszketikai műve közül a *Manuductio ad coelumot* (1658) *Az égre kézenfogva vezető kalauz* címmel 1705-ben.

Bona e művét gyakran Kempis Tamás *Krisztus követéséhez* szokták hasonlítani népszerűsége okán, és mert a lelkeségi hagyományt (hangsúlyosan a bencés spiritualitást) felhasználva ad egyszerű stílusban, bensőséges hangnemben gyakorlatias tanácsokat ahhoz, hogyan bánjunk helyesen az élet adottságaival. A bevezetést követően hét fejezet (III–IX.) foglalkozik a hét főbűnnel és az azoktól való szabadulás módozataival, tíz rész (X–XIX.) taglalja az emberi lélek érzelmeit, indulatait, és ad szempontokat azok „igazgatásához”. A következő terjedelmesebb egység (XX–XXXIV.) az elkezdett jóban való továbbhaladás lehetőségeit és buktatóit, az isteni és a kardinális erényeket tárgyalja, a zárófejezet (XXXV.) a tökéletes élet végéről és az Istennel való egyesülésről értekezik. A műnek a 17. század végéig tizennégy latin kiadása látott napvilágot; olasz, francia, német, örmény, spanyol, angol fordításai mellett két magyar változata is elkészült. Huszti előtt a jezsuita Tarnóczi István adta ki magyar verzióját (*Mennyben vezető kalauz*, Nagyszombat, 1675). Huszti valószínűleg nem ismerte Tarnóczi fordítását; a Bona-mű német fordítását használta, s híven követi a forrásnyelvi szöveget, a jellegzetesen katolikus terminusokat, témákat azonban felekezetiileg semlegesebbekre cseréli.

A szövegközlés forrása: *Az égre kézen fogva vezető Kalauz, Melly A Szent Atyáknak, és a Böltsésegnek régi szeretőinek Reguláinak velejét foglalja-bé: Ez előtt Német országban Bona János... által szerzetetett: Mostan Nemzete hasznára Magyar nyelven M. D. H. I. által, maga költéségen közönségessé tétetett, [Debrecen], 1705, 79–100.*

253. l. *mindjára*st – mindjárt.
kenő – kenőcs.

254. l. *a te idvességre tartozó dolgaidnak kevés olvasása* – kevés számbavétele az üdvösséghez szükséges dolgoknak.

255. l. *viszontagsággal* – viszonzásképpen.

256. l. *békességes türés* – béketűrés.
mentek – mentesek.
fövebb – főbb, fontosabb.

257. l. *a dialektikához* – a vitában való érveléshez.
mi vége – mi a célja.

258. l. *Xerxes* – I. Xerxész (i. e. 519–465), Perzsia negyedik, Görögország ellen viselt hódító hadjáratairól nevezetes királya. A zsidó–keresztény hagyomány az ószövetségi Eszter könyvében megjelenő Ahasvérus királlyal azonosítja.

stoikusok – az ókori sztoikus filozófiai irányzat követői, az élet célját a lelki nyugalomban és szenvedélyektől való mentességben látták.

259. l. *ó-ember* – régi ember, a megváltás előtti (lelki)állapotban levő ember.

261. l. *a községnek fabulájává lettek* – pletyka tárgyai lettek.

(G. Cs.)

LÁSZLÓ PÁL (?–1729)

NAGY EMLÉKEZETŰ PETRARCHA FERENCNEK
A JÓ ÉS GONOSZ SZERENCSENEK ORVOSLÁSÁRÓL
ÍROTT KÉT KÖNYVECSKÉJE
(1720)

Kárásztelki, majd 1710-től szilágysomlyói, 1712-től belényi plébános, később az alakuló görög katolikus egyház esperese. 1712 és 1721 között nagyváradi kanonok, 1713-tól 1729-ig káptalani tag. A vármegye, illetve a püspöki birtok román nemzetiségű ortodox hívőinek unióján fáradozott.

Petrarca *De remediis utriusque fortunae* című művét (ld. erről a jelen kötetben az 1093. lapon), illetve annak részleteit László Pál a Rajcsányi György gondozásában megjelent válogatott kiadás (*Ars*

recte philosophandi, Nagyszombat, 1706) szövege alapján fordította magyarra. A kötetben olvasható ajánlólevelében patrónusát, gróf zabolai Mikes Mihályt (1673 k.–1724) szólítja meg, s azt írja, Mikes és családjának buzgó hite indította a munkára. A fordításban az eredeti mű I. könyvéből tizenkilenc, a II. könyvből harminc dialógus olvasható. A *De remediis* 1539-es augsburgi német kiadásában jelentek meg először Johannes Pinitianus latin és német nyelvű, a dialógusok témáját röviden összefoglaló disztichonjai, melyeket László Pál párrímes felező tizenkettesekben ültetett át a dialógusok előtt. A párbeszéd végén László saját betoldásai, ún. *Elmélkedések* állnak, melyekben röviden összegzi, illetve továbbfűzi a petrarcai gondolatmenetet. Fordítására jellemzőek a kihagyások, a dialógusok összevonása, a helyenként nehézkes mondatfűzés.

A szövegtől forrása: *Nagy emlékezetű Petrarca Ferencznek a jó és gonosz szerencsének orvoslásáról írott két könyvecskeje jó és bal szerencsék között forgóknak deákból magyarrá fordított László Pal Ruthenis praepost és váradí canonok által*, Kassán, az Akadémiai Betűkkel, 1720, 1–8, 25–32, 92–96, 98–103.

263. l. *Az örömet a szomorúság idézi* – László Pál saját betoldása.

Az Öröm és Okosság – Petrarca művének beszélgetőtársai allegorikus figurák: az első könyvben a *Ratio*, a *Gaudium* és a *Spes*, a másodikban a *Ratio*, a *Dolor* és a *Metus*. Lászlónál csak három szereplő van: az *Okosság*, az *Öröm* és a *Fájdalom*.

I. § *A virágzó életről* – a Petrarca-mű első dialógusának fordítása, melynek teljes latin címe: *De aetate florida et spe vitae longioris*.

Ne biztasd magadat... – a dialógusok előtt a német Johannes Pinitianus latin disztichonjainak fordításai olvashatók.

híváságos – hiú.

egész – ép.

ami sokban hibás – aminek sok híja van.

Ki tette azt a törvényt? – Ki hozta...

egyiránt nem szolgál – nem egyforma.

üdő – idő.

264. l. *az emberek napjainak száma legtovább száz esztendők* – Sir 18,8.

Ezer esztendők az Úr szemei előtt... – a részlet Petrarcanál nem található meg, László Pál illesztette a fordításába, vö. 2Pt 3,8.

késedelmesebb – biztosabb.

távuljabb – távolabb.

Ha csak most is – legalább most.

hívelkedjél – hivalkodj, kellesd magad.

gondviseletlenekre – óvatlanokra.

menedékeny – felívelő szakaszban van.

foly – elfolyik.
esméretes – ismert.
végezetből – végén.
végeetlenek – végtelennek.
hihetetlen – hitetlen.

265. l. *amié* – amivé.

esztendeimben – esztendőimből.
majd' szedetlen – majdnem hiánytalan.
szedik – fogyatkozik.
hólnapok – hónapok.

Tullius – Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43), római író, filozófus és politikus.

ideje elfut, sőt ... röpi – *aetas volat* (Cicero, *Tusculumi eszmecsere*, I, XXXI, 76.)

Maro – Publius Vergilius Maro (i. e. 70–i. e. 19), római költő.

meg sem rázza sebes szárnyait – *celeris neque commovet alas* (Vergilius, *Aeneis* V, 217.)

A rövid életnek szélessége között ... – a rövid élet időtartamán belül.

egyenlő közzel – ugyanannyi ideig.

idétlen – értsd: fiatal.

mitől fogvást – onnantól fogva, hogy.

valami változás közben vetette magát – beállt valamilyen

változás.

266. l. *tudja ... magát olyannak léendőnek* – tudja, hogy olyan lesz.
bolondoskodik – bolond.

ha talám két halálra szentenciáztak között – ha talán két halálra ítélt közül.

utólszor húzattatik a mészárszékre – utolsóként végzik ki.

grátiát – kegyelmet.

Sommába szálljunk – összefoglalva.

ideje vagyon – itt az idő.

elveszendőknek – múlandó dolgoknak.

szánt akarattal – önszántatokból.

idéseknek – időseknek.

az ábrázoltatik-e állandónak? – ezt tartjátok állandónak?

Most legnagyobban ragadtatol – ebben a pillanatban is sebesen ragad magával az idő.

Végy példát híres-neves nemzetedről... – a részlet Petrarcanál nem található meg, László Pál illesztette a fordításába.

I. könyv, VI. § A jeles eredetről – az eredeti Petrarca-mű első könyve 16. dialógusának fordítása, melynek latin címe: *De origine gloriosa. Rajcsányi kivonatos kiadásában a dialógus szintén a VI. sorszámot kapja. László a Rajcsányi-féle kiadás latin nyelvű szövege*

alapján a dialógus egy részét kihagyta, másutt rövidítette. (Kimaradt például Petraracának az a modern gondolata, amellyel a vér szerinti nemességet kérdőjelezi meg: „*Omnis propemodum sanguis est concolor...*”.)

érdemi – érdemei.

gonosz – elkorcsosult.

maradékoknak – utódoknak, leszármazottaknak.

267. l. *vész* – veszel.

soha nemesek nem voltak volna – soha nem lettek volna

nemesek.

de nem jelesítheti – nem teheti kiválóvá.

a közönségnél fabulában léssen – pletykálni fognak róla.

amely csömört indít – ami gyomorforogató.

minden rútságot eltávoztass – óvakodj minden rútságtól, gyalázattól.

268. l. *az üdövel elesik* – az idővel elenyészik.

megejti – lerombolja.

Meglehet, hogy amivel magadat nemesnek ábrázolod, ugyanazzal megszűntél. – Lehetséges, hogy már nincs a birtokodban, ami miatt nemesnek képzeled magad.

Talán nemesebb volnál, ha későbben kezdetted volna. – Talán nemesebb lettél volna, ha később kezdted [nemesnek képzelni magad].

Üres tisztesség-kívánás – alaptalan dicsvágy.

könyöklött – alapozott, támaszkodott.

Egybeelegyedett [...] és megtévelyodott minden eredetnek rendi... – Minden összekeveredett, és a származás homályossá vált...

aki viszontag már zavarosan, már tisztán elérkezik mindenikére... – aki felváltva egyszer zavarosan, egyszer tisztán érkezik el mindegyikötköz.

fenyvékes – kopár.

rest ökrököt a húzásra dibdáb ostorral kénszergessen – lomha ökrököt hajtson egyszerű bottal.

Igaz itt a Plató szava... – Platón (i. e. 427–347), görög filozófus. Petrarca a filozófusnak Seneca egyik művében olvasható szavaira utal (vö. Seneca, *Erkölcsei levelek*, XLIV, [4]).

szántó – földműves.

a kevésbé élők észre nem veszik... – rövid életünk során észre sem vesszük...

hívságos nem – hiú ábránd a nemességről.

269. l. *Meddig bújdosol?* – Meddig tévelyegsz?

képében – nevében.

bátor – bár.

ez a nemesség utolsó gyökér volt – ez volt a nemesség utolsó gyökere.

elejét – őseit.

- Tegyük sommába* – foglaljuk össze.
a nemesség nem születve kerestetik, hanem élve – nem a születésünkkel keressük a nemességet, hanem az életünkkel.
gonosz – baj.
örökös – örökölhető.
az érdemes és dicsőséges férfinak ritkán maradt olyan fia
 – a kiemelkedő férfinak ritkán kiemelkedő a fia.
hánták elő – hánytorgatták fel.
micsoda kedvességgel vévé hüien az Ábel ajándékát – vö.
 1Móz 4,4.
kérkezik – kérkedik.
 270. 1. *ne szánd tőle* – ne sajnáld tőle.
 II. könyv, *A szomorúság vígassággal elegyítettik* – László Pál saját betoldása.
 I. § *A testnek gyenge voltáról* – az eredeti Petrarca-mű második könyve 2. dialógusának fordítása, melynek latin címe: De imbecillitate.
Vajha – bárcsak.
ötte – ette.
terh – teher
eset – eső.
 271. 1. *bővön erős* – elég erős.
a lelket kényszerítik a testnek szolgálatjára – a saját lelküket kényszerítik testük szolgálatára.
szállója – vendége.
le ne törjék – össze ne dőljön.
mulat – tartózkodik benne.
és akinek máshová menése szükséges... – akkor a távozás szükségessége egy másik, örök lakhelyre viszi át az innen kizártakat.
Többet mondok (ha fel akarod venni...) – többet mondanék, ha meg akarod érteni.
a közönséges zörgésbe meg nem siketülsz – ha a köznép larmájától meg nem süketülnél.
szabados – szabad.
egyidejű – egykorú.
módja – határa.
 272. 1. II. könyv, III. § *A nemtelen szülőkről* – az eredeti Petrarca-mű második könyve 5. dialógusának fordítása, melynek latin címe: De originis obscuritate, azaz: 'A közrendű, nem nemesi származásról'.
maradékidnak – utódaidnak.
születessenek – szülessenek.
fundálni – megalapozni.
tudatlan – a *durus* melléknevet fordítja így László Pál, melynek jelentése itt inkább: 'nem nemesi'.
szélességét öregbítették – nagyságát növelték.

végzetben – befejezésben.

ha éretlen, leszedetik – ha éretlenül szedik le.

273. l. *minémű* – mennyire.

tanúságos mesterségek – kiemelkedő műveltség.

tanácsossá – konzullá.

Marius – Caius Marius (i. e. 157–87), néppárti római politikus, hadvezér, konzul.

Marsujoknál – marsusok, közép-itáliai néptörzs.

tanácsbéli személy – konzul.

Marcus Cato – Marcus Portius Cato (Cato Maior, Cato Censorius, i. e. 234–149), római politikus, író.

Tullus Hostilius – az ókori Róma harmadik uralkodója (i. e. 7. század).

Tarquinius Priscus – Lucius Tarquinius Priscus, az ókori Róma ötödik királya (i. e. 7–6. század).

egybeegyelíti – összekeveri.

királynak tette – királlyá tette.

különbözteti – irányítja.

garádicsra – grádicsra, lépcsőfokra.

micsodás – milyen.

Legalábbvaló – alacsony rangú.

folyását a kezdet elől nem fordítja – folyása nem az eredettől függ.

csakhogy a jóságos cselekedet kezét nyújtsa – akár a szerencse, akár az erény nyújtsa a kezét.

274. l. *Satyricus* – Iuvenalis (50 k.–130 k.), római satíráköltő. Az itt említett műve: *Szatírák*, 7, 194–196.

fel nem vehetjük – elutasítjuk.

utolsó – utolsó nap.

Cicero írásai között olvastatik... – Cicero, *Tusculumi eszmecsere*, III, 24.

(B. Cs.)

II. RÁKÓCZI FERENC (1676–1735)

GONDOLATOK A KERESZTÉNY EMBER POLGÁRI ÉLETÉNEK ÉS UDVARIASSÁGÁNAK ALAPELVEIRŐL (1722)

II. Rákóczi Ferenc életrajzi adatait ld. az *Elmélkedések...* című szöveg jegyzeteinél.

A *Gondolatok a keresztény ember polgári életének és udvariasságának alapelveiről* és az *Értekezés a hatalomról* Rákóczi két, szorosan

összetartozó műve, melyekben erkölcsi és politikai nézeteit foglalja össze. Mindkettőt a keresztény uralkodó nézőpontjából, felesége halála után, elsősorban fiai számára írta, az előbbit franciául, az utóbbit latinul, amit franciára is lefordított. Az értekezés francia szövege tömörített, átdolgozott formában *Rákóczi fejedelem politikai és erkölcsi végrendelete* címen 1751-ben jelent meg Párizsban. A *Gondolatok* műfaja az erkölcsi tanítás (parainézis) fejedelmi ifjak számára, középpontban a keresztényinek tartott magatartás elveivel. Rákóczi felfogása szerint az udvariasság alapja a felebaráti szeretet, ami az isteni szeretet következménye. A világi törvények normáihoz is a keresztény erkölcs szellemében kell alkalmazkodni. Leírja az ideális fejedelmi udvart, óv az udvari élet kísértéseitől, tárgyalja a háború kérdését és a fejedelmek teendőit. Emberfelfogása janzenista hatást tükröz: optimizmus és pesszimizmus között ingadozik, s magas követelményeket állít a keresztény ember elé. Forrásai közé tartozott Jacques-Bénigne Bossuet XI. Ince pápához írt levele a XIV. Lajos fiának nevelésében követett módszerről, Avilai Szent Teréz írásai, továbbá néhány oktatással, neveléssel kapcsolatos, részben janzenista szellemiségű mű a rodostói könyvtár állományából.

A szövegközlés forrása: *II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete*, ford. Szávai Nándor, Kovács Ilona, tan., tárgyi jegyz. Kőpeczi Béla, a latin szöveg. gond. Borzsák István, a francia szöveg. gond. Kovács Ilona, Bp., Akadémiai Kiadó, 1984 (Archivum Rákócziánium III/3), 329–330, 334–341. (Szávai Nándor fordítását ellenőrizte és javította Kovács Ilona. A kézirat lapszéli jegyzetét javított formában lapalji jegyzetben közöljük.)

275. l. *ezt nevezik udvariasságnak* – Rákóczi az *udvariasság* fogalmát antik forrásain kívül elsősorban Antoine de Courtin munkáit követve határozza meg. Alapvetően a francia szerző *Nouveau traité de la civilité* (Újabb értekezés az udvariasságról, 1671) című művének fogalmait veszi át, de keresztény jelentésekkel ruházza fel. Courtin két kifejezést használ annak meghatározására, hogy milyen magatartás a helyes az emberek közti érintkezésben: *civilité* és *politesse*. Az előbbi főleg szélységet és alázatosságot követel meg, az utóbbi kibővíti a fogalmat az előzékenység, tapintat és a körültekintés irányába. Courtin bővebben foglalkozik a társasági élet szabályaival, Rákóczi viszont nagyobb hangsúlyt fektet az uralkodás és a vallásgyakorlás formáira, de az udvariasság nála is kiterjed a viselkedés és a társalgás minden módjára.

egy keresztény minden cselekedetének – Rákóczi nemcsak azt emeli ki, hogy a keresztény hit alapelveit kell mindig szem előtt tartani, hanem azt is vallja, hogy a szabályokat a fejedelmeknek még inkább be kell tartaniuk, mint alattvalóiknak, hogy példát mutassanak.

277. l. *Nem tesz semmit önszeretéből* – az *Értekezés a hatalomról* alapfogalma az önszeretet (*amour-propre*), amely jobban kapcsolódik

a birtoklási vágyhoz (*cupidité*), mint a modern lélektani értelemben vett önzéshez.

az embernek úgy kell cselekednie – bibliai alapú ún. arany-szabály, amelyet Bossuet is gyakran idéz. Forrása: Mt 7,2. Rákóczi az *Értekezésben* is hivatkozik erre az alapelvre, mint a keresztény ember magatartásának meghatározó törvényére.

teljes egyenlőséget – Rákóczi az egyenlőséget csak vallási szempontból indokolja, a társadalmi rétegek közti különbségek problémájának filozófiai és történeti vonatkozásait nem tárgyalja.

279. l. *Mert nemes úr annyit jelentett* – a nemesek születési előjogai helyett itt az erények és az erkölcsi jó tulajdonságok szerepe kerül előtérbe. Rákóczi felfogására hatottak Fénelon eszméi, aki szintén az erények gyakorlását tekintette a nemesség forrásának.

280. l. *többre becsülte, hogy nemes úrnak született* – a IV. Henrik francia királynak (1553–1610) tulajdonított mondás („A király birodalma első nemese”) azért lehetett kedves Rákóczinak, amiért az Aranybulla ún. ellenállási záradékára is többször hivatkozik, a király elleni felkelés jogossága mellett érvelve.

285. l. *a Szentlélek úgy rendelkezik* – 1Pt 2,13–14: „Engedelmeskedjétek minden emberi rendnek az Úrért, akár a királynak, mint a legfőbb hatalomnak, akár a helytartóknak, mint akiket ő küld a gonosztevők megbüntetésére és a jót cselekvők megdicsézésére.”

286. l. *mert gyakran könnyen meglátjuk a szálkát* – bibliai alapú szó-lás, amely a köznyelvben is meghonosodott: „Más szemében meglátja a szálkát, a magáéban a gerendát sem veszi észre”. Forrásai: Mt 7,3 és Lk 6,40.

(K. I. jegyzeteit kiegészítette T. G.)

SZEGEDI MIHÁLY (1706–1752)

A MAGYAR IFJÚSÁG NEVELÉSÉRŐL (1735)

1724-ben lépett be a jezsuita rendbe, s a szerzetesi fogadalmak letétele után bölcséleti és teológiai doktorátust szerzett. Nagyszombatban retorikát, majd Kassán és ismét Nagyszombatban három évig filozófiát tanított. 1744–1745-ben és 1749–1751-ben a bölcséleti kar dékánjává választották. Később Kassán és Győrben a teológiai karon működött. Ezt követően a gyöngyösi rendház rendfőnökének nevezték ki. Feldolgozta a magyar nádorok történetét 1315-ig, valamint Magyarország történelmét; több *liber promotionis*, azaz doktori vizsgára kiadott könyv szerkesztője volt.

A magyar ifjúság tanításáról szóló mű szintén *liber promotionis*ként jelent meg. Szegedi az iskolát elhagyó s önálló életüket megkezdő fiatal embereknek kíván hasznos tanácsokkal szolgálni, s az ifjúság nevelésével kapcsolatos kérdéseket az antik és a humanista írók körében népszerű, olvasmányos dialógusformában tárgyalja, sokat merítve elsősorban a római szerzők műveiből. A fiktív párbeszéd szereplői beszélő neveket viselő ifjak: Nomicus magyar, Empirus és Paraeon francia, illetve lotaringiai származású. A beszélgetés kettőtörténete szerint a katonaként szolgáló Empirus már régebb óta él Magyarországon, Nagyszombatban, s együtt tanult Nomicusszal; Paraeon, Empirus régi barátja azonban most érkezik meg hozzájuk. A két helybéli fiatal örömmel mutatja be neki az országot és a várost, s felhívják a figyelmét arra, hogy ezen a vidéken is élnek tudós emberek, ha külföldön egyelőre nem is ismertek. A beszélgetésben szó esik az ifjak számára hasznos tudnivalókról, így például a társas érintkezés normáiról vagy a mindennapi életvezetés helyes és követendő módjáról.

A szövegközlés forrás: *De institutione juventutis Ungaricae dialogus [...]*, Tyrnaviae, Typis Academicis per Leopoldum Berger, 1735, [3–22.]

289. l. *Tyrnavia* – Nagyszombat latin elnevezése. A fordításban meghagytuk az antikizáló kifejezéseket.

Empirus – beszélő név, a görög ‘tapasztalat’ jelentésű *empeiria* szóból ered.

Nomicus – beszélő név, a görög ‘törvény’ jelentésű *nomosz* szóból ered.

291. l. *Paraenon* – beszélő név, a görög ‘tanácsol’ jelentésű *paraineo* szóból.

gallok – franciák; antikizáló kifejezés.

292. l. *a Szaturnusz holdjait* – a Szaturnusz holdjai közül a Titán Christiaan Huygens fedezte fel 1655-ben, további négyet pedig Giovanni Domenico Cassini 1671 és 1684 között.

van nálam egy kis könyv – a 18. század első harmadában több latin nyelvű munka látott napvilágot Nagyszombatban a város és az egyetem történetéről, így például Ferdinandus Hanstadt és Tolvaj Imre tollából.

293. l. *Lessiusnak A jogról és az igazságosságról szóló könyvét* – Leonardus Lessius (1554–1623) jezsuita teológus *De iustitia et iure* című műve 1605-ben jelent meg Leuvenben.

az a híres bécsi jogász – föltehetően Christoph Ignaz Abele (1628–1685), 1665-től a bécsi udvari kancellári titkára, a Wesselényi-mozgalom résztvevőinek perében ítéelő bíróság meghatározó személyisége, 1681-től az udvari kamara elnöke, titkos tanácsos.

Megszállt az istenség, a bölcsesség szavaival részegen járok fel s alá – idézet Lukianosz, 2. századi római satíráíró *Nigrinus* című

dialógusából. Lukiánosz meglátogatja Nigrinust, aki filozofálásba kezd, s Lukiánosz ezektől a szavaktól részegedik meg.

a régiek a hagyomány szerint ezt tették – az antik filozófia több műve dialógus formában íródott, a beszélgetések gyakran vendégségen játszódnak, például Platón *Lakomája*.

ensor Cato – utalás Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) *Cato Maior de senectute* című filozófia dialógusára, amelyben az öregségről és a halálról értekeznek a résztvevők.

Aulus Gellius – utalás a 2. századi római író, Aulus Gellius *Noctes Atticae* című művének egyik részletére (I. 2).

Herodes Atticus – (101–177) görög származású római szónok, politikus, több épületet emeltetett, a második szofisztika képviselője.

294. I. *Isocrates* – Iszokratész (i. e. 436–338), attikai szónok. Az anekdota Macrobius *Saturnalia* című művében olvasható (VII. 1).

Antigonus – Antigonosz Monophthalmosz, azaz „Egyszemű” (i. e. 382–301), hellénisztikus uralkodó, Nagy Sándor egyik utóda.

hogyan lehetséges, hogy a fekete és a fehér babból egyszínű pép készül? – Az anekdota Macrobius *Saturnalia* című művében olvasható (VII. 3.). A folytatás szerint a jelenlévő szofistákat nem szórakoztatta a megjegyzés, ugyanis a következőt kezdték a szolgáltól: „Te pedig mondd el, hogy miért hagy ugyanolyan sebeket a fekete és a fehér korbács?”

Lampridiustól tudjuk – Aelius Lampridius, a 2. és 3. századbeli római császárok életét megőrkítő *Historia Augusta* egyik szerzője.

Severus Alexander – (208–235) római császár 222–235 között. Az idézet a *Historia Augusta* életrajzában (II. 34.) olvasható.

Ulpianus – (170–228) türoszi származású római jogász, udvari karriert futott be, Severus Alexander főtanácsadója volt.

Sámson találós kérdését az oroszlánról – Sámson találós kérdése így hangzott: „Eledel jött ki az evőből, s édesség került ki az erősből.” (Bír 14,14) A megoldás: Sámson korábban megölt egy oroszlánt, és mikor újból elment a teteme mellett, látta, hogy egy méhraj telepedett meg benne. Sámson evett a lépesmézből.

Hallgasd csak, mit mond Ambrosius – az Ambrosius-helyet nem sikerült megtalálnunk, de az idézet olvasható a következő kötetben: *Joannis Guilielmi Stuckii Tigurini Operum tomus primus, continens antiquitatum convivialium libros tres, sive hebraeorum, graecorum, romanorum, aliarumque nationum conviviorum genera, [...] collata*, Lyon–Amsterdam, 1695, 590.

295. I. *ahogyan Caesar meg Tacitus előadja* – utalás Caesar *Commentarii de bello Gallico* és Tacitus *Germania* című műveire, amelyekben a gall, illetve germán népek szokásait tárgyalják.

hogyan az államából számízza az összes gyapjúszalaggal koszorúzott költőt – a költők nem kaphattak helyet Platón ideális államában, ld. *Az állam* X. könyvét.

296. l. *mint a bírók* – Athénban a bírósági döntés úgy született, hogy a bírók egy urnába dobták a szavazataikat.

Ne dobd a szent horgonyt a homokba – a „sacram ancoram solvere” („elengedni a szent horgonyt”) görög eredetű latin szólás változata. A „szent horgony” hajózási szakkifejezés, a legsúlyosabb, legerősebb horgony elnevezése, melyet csak a legnagyobb veszélyben használtak.
(K. B.)

GRASSALKOVICH ANTAL (1694–1771)

BETEGES ÉS UNALMAS GONDOLATAI (1745–1748)

Gróf Grassalkovich Antal egy Felvidékre menekült, elszegényedett horvát nemesi családban született Ürményben. 1705–1711 között a nyitrai piarista gimnáziumban tanult. Jogi végzettségével gyorsan emelkedett az udvari ranglétrán. Kamarai tanácsos, majd 1727-től a Neoacquistica Commissio (Újszerzeményi Bizottság) elnöke, ami sokban segítette birtokszerző törekvéseit. Királyi személynök, 1748-tól a Magyar Kamara elnöke, 1751-től koronaőr. Az ország egyik leggazdagabb főuraként Gödöllőt választotta birtokai központjául, ahol pompás kastélyt emelt, melyet Mária Terézia 1751-ben meglátogatott. Ezenkívül több kastélyt és kegyúrként harminchárom templomot építtetett. A kor divatjának és talán baráti társaságának köszönhető, hogy egy aforizmagyűjteményt állított össze, melyben összefoglalta addigi pályája tanulságait. A nemzeti öntudat jegyében magyar nyelven írott mű alapján a hazai felvilágosodás előkészítői közé sorolható.

A gyűjteményre hathatott William Darrel *Nemes ember* és *Nemes asszony*, valamint Baltasar Gracián *Udvari ember* című műve, melyek Faludi Ferenc fordításában magyarul is megjelentek, és a korszak közkézen forgó könyvei voltak. E művekhez hasonlóan Grassalkovich aforizmái is a helyes viselkedésre, az udvari erkölcsre oktatnak, és tanácsokat adnak a politikai érvényesüléshez. Miközben sikeres, tehetős, józan gondolkodású emberként megfogalmazta tapasztalatait, az összeállítás egyúttal tükrözi a kor udvari politikájának képmutatót, gátlástalanságát.

A mű kéziratban maradt fenn két változatban. Az egyik az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található (Duod. Hung. 3.), datálatlan, Barkóczy Ferenc egri püspöknek ajánlott, s négy részben négy-szer száz számozott aforizmat tartalmaz. Ez a kézirat szerkesztett: címlapja van, ajánlása, bevezetője, fejezetekre tagolták, tartalomjegyzékkel rendelkezik, s föltehetően kiadásra szánták. A címlapból és az ajánlásból következtethetünk a keletkezés dátumára: Grassalkovich

1748-ig volt kamarai tanácsos, Barkóczy pedig 1745 és 1761 között volt egri püspök. A másik kézirat a budapesti Egyetemi Könyvtár Kézirattárában található (H 22.). Címe: „*Beteges és Unalmas Gondolattjai Gyaraky Gróff Grassalkovics Antal F. Magyar Udvari Kamara Consiliariusának. 1757.*” Ez a változat datált, s 338 számozott aforizmát tartalmaz. Egyik kézirat sem autográf. Lehet, hogy Grassalkovich lediktálta valakinek, de az is lehet, hogy mindkettő egy autográf eredetinek a másolata. Valószínű, hogy az OSzK-beli változat a korábbi, s az 1757-es annak a másolata. Az aforizmak sorrendje és tartalma csak részben egyezik meg a két változatban. Korábban Rómer Flóris és Márki Sándor publikált részleteket a műből.

A szövegközlés forrása: *Gyaraki G. Grassalkovits Antal Magyar Országi Felső Kamara Tanácsosának Beteges, és Unalmas Gondolati, Mellyeket A' Magyar nyelv tudomány-Szeretőjének, Hazája Reménységének és Királya nyugalalmának Fel-ajánlott.* Kézirat. [1745 és 1748 között.] OSzK Kézirattár, Duod. Hung. 3. ff. 1–21.

297. 1. *eleintén* – eleinte.
kedveket – kedvüket.
viszálkodó – viszálykodó.
hátrarúgó – visszahúzó.
más rész – a többi is.
reáadja magát – hozzászokik.
298. 1. *kintelenítettnek* – kényszerítettnek.
üdüre – alkalomra.
többyire – többnyire.
valamit költenek – amit költenek.
nyerettetek – lesznek meghódítva.
megemésztí – lelkileg gyötri.
ézzettek – élveztek.
Ojjad – óvjad.
hijábanvaló szókban – haszontalan szavakkal.
299. 1. *tülök* – tölük.
szaporán – gyakran.
tészen – csinál.
Látszatván – tettetve.
szorosabb egyesülésére – szorosabbá tételére.
üdü – időt.
magok magokat emésszék – leülepedjenek, helyükre kerüljenek.
az üdüilen szerencsék által – a fiatalon elért szerencsés állapot vagy gazdagság által.
300. 1. *ütétetik* – tulajdonítatik.
Meggyőzzetteknek – legyőzötteknek.
kezdeti – kezdetben.
szapora – gyakori.

- módtalansága* – mértéktelensége.
301. l. *többire* – többnyire.
elégíti – képessé teszi.
hátramaradását – hiányát, késlekedését.
egyelítése – egyenlítése.
302. l. *rövid az értéke* – kevésbé értékes, erényes, erkölcsös.
esméretsége – ismerete.
fájdalmoknak – fájdalomnak.
végbenvitele – véghezvitele.
alkalmaztatása – adottsága.
csekély emberek – kisemberek.
rendbe tartatnak – fegyelmezhetők.
elől mentek – érvényesültek, előbbre jutottak.
esméretségét – megismerését.
303. l. *balítéletet tenni* – előítélettel élni.
gondolatinktúl – gondolatainkért.
304. l. *némelyekben csekélyek* – bizonyos dolgokban kicsik.
mennek elől – haladnak előre.
egyeségekre – egyezségükre, szerződésükre.
305. l. *alkalmatosságot elmulatván* – alkalmat elmulasztván.
megvesztegetése – elvesztegetése.
306. l. *elfedezni* – elfedni.
szinte – szintén.
történettül – történettől.

(M. M.)

FALUDI FERENC

(1704–1779)

BÖLCS ÉS FIGYELMETES UDVARI EMBER

(1750)

A kőszegi és a soproni jezsuita gimnáziumban tanult; 1720-ban belépett a jezsuita rendbe, 1725-ben Grazban filozófiai doktori címet szerzett. 1734–1736 között a budai Vízivárosban hitszónok, majd Bécsben, Grazban és Linzben tanított. 1741–1745 között Rómában a magyar zarándokok gyóntatója; hazatérve a nagyszombati egyetem dékánja, az egyetemi nyomda, a kőszegi rendház, majd a pozsonyi gimnázium igazgatója. A rend 1773-as feloszlata után haláláig a rohonci szegényház igazgatója. Grazi működése alatt kiadta rendtársa, Gaston Pardies *Elementa geometriae* (1738) című matematikai munkáját és a saját maga által összeállított, *Collections mathematicae ex architectura militari* (1739) című kötetet. Verses életképeivel, rokkó tájverseivel, népies hangvételű költeményeivel és eklogáival a

magyar költészeti hagyomány kivételes formaművészetű megújítója. Itáliában az Árkádia irodalmi társaság tagja volt, megismerte a kor olasz és spanyol irodalmát. *Omniarium* című naplószerű feljegyzéseiben többek között olvasmányairól tudósít. Olaszból fordított iskola-dramái a *Caesar Aegyptus földjén* és a *Constantinus Porphyrogenitus*.

Erkölcsei-oktató jellegű prózafordításaiban a világi életmód és a vallásos elvárások összeegyeztetésére törekszik, fő célja a világi pályát befutó, a keresztény erkölcsiséget követő ember kiművelése. Háromkötetes moralizáló műve, az *Istenes jószágra és szerencsés boldog életre oktatott nemes ember; [...] nemes asszony; [...] nemes úrfi* (Nagyszombat, 1748, 1748, 1771) William Darrell (1651–1721) angol jezsuita teológus *A Gentleman Instructed in the conduct of a virtuous and happy life* (London, 1704) című műve és annak a nőnevelésről szóló kiegészítése alapján készült, olasz közvetítéssel. A vallásos elmélkedéseket tartalmazó *Szent ember* (Pozsony, 1773) eredetije még ismeretlen, a *Bölcs ember* (Pozsony, 1778) Robert Dodsley (1704–1764) *The Economy of Human Life* című erkölcs-tani művének fordítása. Szépprózai művében, a *Téli éjszakákban* (Pozsony, 1787) Faludi Antonio de Eslava (1570–?) 1609-ben megjelent elbeszélésgyűjteménye egy részét németből ültette át és dolgozta egybe más, portugál, francia szerzők műveinek részleteivel.

A *Bölcs és figyelmetes udvari ember* Baltasar Gracián y Morales (1601–1658) spanyol teológus, filozófus, író *Oráculo manual y arte de prudencia* (Huesca, 1647) című maximagyűjteményének fordítása. Az *Oráculo manual* a 17. századi spanyol moralista-irodalom kiemelkedő alkotása, számos nyelvre lefordították. Az összesen háromszáz maximából az első százat Faludi a franciából készült német változat alapján fordította le (Nagyszombat, 1750). A második és a francia fordítás alapján készült harmadik „század” Pozsonyban jelent meg (1770, 1771). Gracián eszménye a sokoldalúan művelt, körültekintő, okos udvari ember, de maximáiban általános érvényű, bárkinek tanulsággal szolgáló életbölcseiségeket fogalmazott meg. Megállapításait túlnyomórészt korábbi szerzőktől veszi: sokszor idézett forrása a Biblia; az antik írók, filozófusok közül különösen Seneca, Plinius és Martialis, az újabbak közül Erasmus, Castiglione és Machiavelli hatott rá. Az eredeti szöveg tömörségét Faludi ritkán tudja megőrizni, a rövid, lényegretörő, szójátékokban, paradoxonokban, allegóriákban és metaforákban bővelkedő, gyakran homályos mondatok értelmét rendszerint körülírva, magyarázva adja vissza.

A szövegközlés forrása: *Bölcs, és Figyelmetes Udvari Ember. Irtá Spanyol nyelven Gracian Boldisar. Fordította Németből Faludi Ferentz S. J.* Nagyszombatban, Az Academiai Bötükkel, MDCCL, 33–68.

307. l. *Mindent módjával* – az eredetiben: „La realidad y el modo”, azaz ‘A valóság és a mód’.

széki, veleje és belső mivolta – lényege.

színeskedjen – legyen feldíszítve.

kárban és böcstelenségben kever – elcsúfít, meggyaláz.

végezésink – szándékaink, cselekedeteink.

szeges – sértő, bántó.

megavott – megavult.

óság – régiség.

ifjítod – fiatalítod, frissíted.

folyamló – folyó.

közönségesen – általában.

Ne csak magad eszeddel élj – az eredetiben: „Tener ingenios auxiliares”, azaz ‘Tarts segítő embereket’.

uraltathatják – irányíthatják.

eláradott – túl sok.

308. I. *Tygranes* – II. (Nagy) Tigran (i. e. 140 k.–55), örmény uralkodó; uralkodása alatt érte el Örményország az örmény uralkodó által valaha birtokolt legnagyobb területet (Armenia Magna).

aki mindazon királyokkal udvaroltatta magát – a fordításból kimaradt a mondat befejező része: „akiket meghódított”.

Újdonúj uraság – újfajta uralkodói szokás.

Ki – milyen, mennyi.

fogyatéék – egyre fogyatkozó.

nem szintén él – az nem is él.

hírlelni – híressé tenni.

semmi úttal – semmilyen módon.

Tudomány és igaz szándék – az eredetiben: „Saber con recta intención”, azaz ‘Tudás igaz szándékkal’.

kiszínlett – (korán) megmutakozó.

előlvett – előre elhatározott, elkezdett.

cimborás – társul.

rendi – rendje.

tekéletlen – tökéletlen, nem helyénvaló.

peniglen – pedig.

gyámolhoz bízhatik – (arra) támaszkodhat.

nem igazat s indét – nem ösztönöz.

309. I. *Módját s rendit [...] vigyáznak reád* – az eredetiben: „Variar de tenor en el obrar”, azaz ‘Megváltoztatni a módot a cselekvésben’.

elcélzott – elhatározott, tervbe vett.

kitesség – kitűnjön.

vártaállásokon – őrhelyeken.

kárban ejtik – rosszra fordítják.

ellövellik – elrepül.

kerengő csapásokra – kerülőutakra.

pártosink – ellenfeleink, ellenségeink.

alkalmas – nehéz.

ingyen sem reménylett volna – semmiképpen nem volt rá szüksége.

Értsed a dolgot és fogj hozzá – az eredetiben: „Aplicación y Minerva”, azaz ‘Alkalmazás és Minerva’.

mikor ezek egymástul távol esnek – ti. a tudás és a tetterekészség.

körmös kézzel nyúl a munkához – erélyesen, határozottan fog a dologhoz.

továbbra bírja – többre viszi.

aluszékonykodik – cselekedni rest.

tekéntetes érdemállásokra – tiszteletben álló rangokra.

legnemtelenb – legalacsonyabb.

gyengéltető – az embert a tettektől visszatartó gőg.

aprólékos galibának félelmétül viseltetvén – félve attól, hogy kis hibát vét.

utolsó alávalóság – rossz tulajdonság.

mesterség – az eredetiben: „arte”, azaz ‘művészet, szakértelem’.

egybefoglalja – egyesítse.

310. l. *Előre ki ne híresítsd [...]* *ígéretednek* – az eredetiben: „No entrar con sobrada expectación”, azaz ‘Ne támassz magas elvárásokat’.

közönségesen – általánosan.

idéltlen korán – ideje előtt.

kicsapnak – kevésnek bizonyulnak.

holott – ahol.

határos – korlátozott.

tündér – tünékeny.

képzések – képzelődések, elképzelt dolgok.

kellemetes színben tüntetik magokat – vonzóak.

oly bíztaban – bízva abban.

hogysem – itt: mint amennyit.

kítetsző – nyilvánvaló.

megejti – becsapja.

alkalmas tartalékja a felőlünk való sok gyanú gondosságoknak – alapot szolgáltat ahhoz, hogy mások jó előmenetelt várjanak tőlünk.

meghittség – az emberrel kapcsolatos előzetes hiedelem, várakozás.

kedvetlen történetekben – rosszul végződő eseményekben.

oktató törvényt – bölcs tanácsot.

visszaértsed – az ellenkezőjét alkalmazd.

a következő gonoszt szörnyen öregbítjük – a majd megtörténő rossz eseményt aránytalanul felnagyítjuk.

kisebb mértékben bocsátkozik reánk – a vártnál kevésbé alakul rosszul.

alább is száll az emberek nyelvéssége – az emberek nem mondanak rólunk rosszat.

- temérdekeskedett* – nagyobbak, fenyegetőbbnek tűnt.
A maga idejébéli emberről – az eredetiben: „Hombre en su siglo”, azaz ‘Saját korában [élő] ember’.
ritka – itt: kiemelkedő, kiváló.
311. l. *időforgásban* – időben, korszakban.
saeculum – évszázad.
mehet elő – fejlődhet, virágozhat.
jóság – erény.
legfőbb – legfőbb.
fennforgása – érvényessége.
A szerencsével okosan kell bánni – az eredetiben: „Arte para ser dichoso”, azaz ‘Mesterien intézd sorsodat’.
történet – eset.
előre kilátott – feltételezett.
szerszövén – jutva.
elejbe – eléje.
hozzája alkalmaztatni – neki megfelelően viselkedni.
A mostani világ... – az eredetiben: „Hombre des plausibles noticias”, azaz ‘Tetszetős műveltségű ember’.
fennforgó – szokásos.
íz – kedv, vágy.
312. l. *béves* – gazdag.
Alkalmatosságtól várjon – várja ki a megfelelő alkalmat.
szerencséb ügyiben – eredményesebb, sikereesebb.
hét tudományokkal [...] (*artes liberales*) – a hét szabad művészet, a középkori egyetemek bevezető, bölcsészeti képzése.
fenn járnak – nagyra tartják őket.
Tapasztalt jó tulajdonságid... – az eredetiben: „No tener algún desdoro”, azaz ‘Ne szennyezd be magad’.
hitellel jár – érvényes.
fogyatkozás – hiba, hiányosság.
természeti – veleszületett.
sok szó-panasz fér hozzájuk – el lehet őket ítélni.
Károlja – kárnak, kárbaveszettek tartja.
sajnálja szívesen – bánja.
riúsággal szennyeskednek – hibáik vannak.
gyengéltetéssel nevelkedett – a jellembeli gyengeség miatt súlyosabb.
Julius Caesar – Caius Iulius Cæsar (i. e. 100–44) római hadvezér és politikus híres volt kopaszágáról.
Elméd nyughatatlankodó... – az eredetiben: „Templar la imaginación”, azaz ‘Mérsékeld fantáziádat’.
szabadjában, magok kényekre – szabadon.
tartalék – visszatartó eszköz, kantár.
különben – másként.

313. l. *urasággal* – hatalommal.
néha töltik, néha szegik kedvünket – örömmel vagy szomorúsággal töltenek el.

persvasio – meggyőzés.

elejbe – eléjük.

hóhérkodnak – kínozzák (őket).

nem emberkedünk – nem vagyunk elég határozottak.

A beszéd közt eszeden és jó figyelemmel légy – az eredetiben: ‘Buen entendedor’, azaz ‘Igyekezz [mindent] megérteni’.

előtalálhattad – kitalálhattad.

mását nem adhatja – nem felelhet érdemben.

mint a szemes rárók – mint az éles szemű sólymok. A szólás-hasonlat jelentése: körültekintő, a dolgok mélyére lát.

igék – szavak.

szándékok – értelem.

mireánk cíloznak – nekünk vannak szánva.

nem teljes értelemmel való beszéddel adatnak előnkbe – csak részben mondják el nekünk, valamit elhallgatnak.

hozzátudnunk – hozzátennünk, kitalálnunk.

zabolán kell tartani a hitelt – nem kell mindent elhinni.

kedvetlen – nem tetsző.

meg lehet ereszteti – ti. a zabolát, azaz el lehet hinni.

szívek járását – érzéseit.

kitanulhassuk – megismerhessük.

Ott menj ostromnak... – az eredetiben: „Hallarle su torcedor a cada uno”, azaz ‘Mindenkin találj fogást’.

indítani – irányítani, befolyásolni.

314. l. *eltekélésekben* – elhatározásokban.

kikémél – kikémelek.

ingóbb – ingatagabb, bizonytalanabb.

megejthesse – eltalálhassa, lecsaphasson rá.

a többi közönségesen utána szokott rogyanni – (az ember) többi része ezt követően meggyengül, összeomlik.

megkörnyékezett – ellátott.

minden különös személy – minden egyes ember.

isteneli – isteníti.

estére bírhasd – el tudd érni, hogy összeomljon.

ki s bélopván magát – ki-be járva.

primum mobile – első mozgató.

gyakortább – gyakrabban.

az alsó szerre lebecsátkozik – alsórendűbb dologban mutatkozik meg.

igyenes – egyenes.

rendtartásból kívülebbről lépnek – szabályos rendjétől eltérnek.

akárhová szállakozott légyen – akárhol is fészkeljen.

szökjél – kerülj.

bár elhited – ha elhiteted.

Nagyobb gondod legyen... – az eredetiben: „Pagarse más de intenciones que de extenciones”, azaz ‘Inkább a dolgok minőségét, mint mennyiségét nézd’.

felettevaló – nagy mértékű.

315. l. *potrohát s temérdekségét* – súlyát és terjedelmét.

szaggató – törekedő.

nemigen fennyen jártatták dolgokat – nem tudtak előrejutni.

polyhistoria – a tudományok összessége.

viszket eszük – arra vágnak.

tessék – tetszik, látszik.

A ritka emberről – az eredetiben: „En nada vulgar”, azaz ‘Semmiiben sem közönséges’.

Különözzön – különbözzön, azaz rendelkezzen megkülönböztető tulajdonságokkal.

ízzel – ízléssel, kifinomult ítélőképességgel; ld. alább „kóstoló íz” és „elmebéli választó erő”.

nemű – rendű, rangú.

javallási – jó véleményei.

hajadon pórnépnek – az alacsonyabb rangú lányoknak.

rajtok kapjanak – vágyjanak rá, fontosságot tulajdonítsanak

neki.

megveszett – megromlott.

Apollónak [...] mulatságiban – a költészetben vagy a zenében.

szaporítlan – kevés.

aprólék – apróság.

felgombolja ajakát – becsukja a száját, elnémul.

község – az emberek.

csalatkozó, hímes-színes – hamis, megjártzott.

különös – saját.

térítik – térítik, fordítják.

(S. S. M. jegyzeteit kiegészítette L. R.)

MIKES KELEMEN

(1690–1761)

AZ IFJAK KALAUZA A KERESZTYÉNI ÁJTATOSSÁGBAN

(1751)

Mikes Pál és Torma Éva gyermekeként született az Udvarhely vármegyei Zágónban. Egyéves volt, amikor apját a császári csapatok halálra kínozták a börtönben. Anyja második házassága révén kövesdi Boér

Ferenc lett a nevelőapja. 1700 körül anyjával együtt a reformátusról a katolikus hitre tért; ugyanezen évtől a kolozsvári jezsuiták iskolájában tanult. II. Rákóczi Ferenc 1707-es kolozsvári látogatásakor a szolgálatába fogadta. A szabadságharc idején végig a fejedelem mellett tartózkodott. 1711-ben követte Lengyelországba, 1712 végén vele ment Franciaországba, majd 1717 őszén Törökországba hajózott a kíséretében. 1720-tól a rodostói fejedelmi udvarban élt. Két év múlva anyja hazahívta, de ő Rákóczi mellett maradt. Ura 1735-ben bekövetkezett halála után ő hajtotta végre a fejedelem végrendeletét. Rákóczi József herceg oldalán részt vett az 1736–1739. évi osztrák–török háborúban, 1741-ben társaival kegyelemért fordult Mária Teréziához, aki elutasította a kérést. 1758-ban kinevezték a rodostói magyar közösség vezetőjévé. A következő évtől levelezni kezdett erdélyi rokonságával, s hazaküldte egyik fordításának kéziratát. Pestisben hunyt el Rodostóban.

Mikes a kora újkori európai moralista hagyomány egyik első, művésziileg hatásos és eredeti magyarországi képviselője. Fő műve, a *Törökországi levelek* hangsúlyozottan önéletrajzi jellegű alkotás, egyben fontos történeti dokumentum, melyben a tárgyalt témák szorosan összekapcsolódnak a misszilisnek álcázott fiktív levél retorikájával, a csevegő hangvétellel és az aforisztikus írásmóddal. Emellett tizenkét prózai munkát fordított franciából magyarra, melyek között van rokokó novellaciklus, világias moralista párbeszéd, történeti munka, bibliamagyarázat és elmélkedés. Fordításai átgondolt írói program keretébe illeszkednek. A levélgyűjtemény terjedelmének mintegy az egynegyedét különféle fordításbetétek teszik ki, s számos tárgyi, eszmei, írói-fordítói módszerbeli és szövegszerű kapcsolat, tartalmi-motivikus átfedés, stílusbeli és műfaji kölcsönhatás áll fenn a levelek és a fordítások között. Mikes nem kis mértékben éppen prózafordításai révén vált rendkívül igényes, tudatos nyelv- és stílusművésszé, elmélyült gondolkodóvá.

Az ifjak kalauza a keresztyéni ájtatosságban Charles Gobinet (1613–1690) francia teológus, pedagógiai író ötkötetes műve, az *Instruction de la jeunesse en la piété chrétienne, tirée de l'Ecriture Sainte et des Saints Pères* (Párizs, 1665) első könyvének fordítása. Gobinet évtizedekig igazgatta a Sorbonne kollégiumát, a Collège de Plessis-t, új, átfogó oktatási tervezetet dolgozott ki, ösztöndíjat alapított, fejlesztette a könyvtárat. Említett műve az ifjúság erkölcsi nevelésében alkalmazható segédkönyv, melyben a szerző a Biblia és az egyházatyák írásai alapján a keresztyén etikai alapelvek összefoglalását adja, s hangsúlyozza az önismeret, az erényes, bölcs életmód, a művelődés, az olvasás, a hasznos időtöltés fontosságát. A mű 1848-ig számos alkalommal jelent meg eredeti nyelven és fordításban; Mikes feltehetően az 1677-es vagy a 1695-ös francia kiadást használta. Ez volt Mikes első nagyobb fordítói munkája, mellyel 1724-ben készült el, de elégedetlen lévén vele, a szöveget 1744-ben, majd 1751-ben újra átdolgozta.

A francia eredetű többé-kevésbé pontosan fordította le, s az 1751-es változat elkészítésekor, a korábbinál nagyobb fordítói tapasztalat birtokában, tudatosan közeledett a nyelvi normához, a szöveg így érthetőbb, természetesebb lett.

A szövegközlés forrása: Mikes Kelemen, *Az ifjak kalauza*, s. a. r. Hopp Lajos, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974 (*Mikes Kelemen Összes Művei*, IV), 58–64, 112–119.

316. l. *ájtatosságban* – áhítatban, vallásgyakorlásban.
megbizonyítja – bebizonyítja.
igen fő – kiemelkedő.
elődben adom – előadom, elmondom.
Szent Ágoston – Aurelius Augustinus (354–430) egyházatya, hippói püspök, teológus, filozófus. *Confessiones* (Vallomások) című művében (397–398) egyebek közt beszámol arról, hogyan sikerült elhagynia korábbi pogány életét, és megtérnie a keresztény hitben. Gobinet e mű megfelelő részletei alapján mutatja be Ágoston életének alakulását.

bévelt – kialakult.
sugarlásából – sugallásából.

317. l. *hajlandóságok* – hajlamok, tulajdonságok.
rendeletlenségek – helytelen életvitel.
anyjának bölcs intései – Ágoston anyja, Mónika keresztény családban született, s fiát is igyekezett megtéríteni; később szentté avatták.

vigyázás – odafigyelés.

318. l. *egyidősűeknek* – egyidőseknek.
magában téríték – magához térítették.
Cicero könyvének – Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) *Hortensius* című dialogikus bölcséleti műve Ágoston egyik legtöbbet forgatott olvasmánya volt.

ideig való – rövid ideig tartó.

ugyanott is marada [...] míg meg nem tért – Ágoston 371-től egy karthágói nővel élt együtt, akitől 372-ben fia született. Vele együtt vette fel a keresztény hitet 387-ben. A manicheus mozgalom iráni eredetű gnosztikus vallási irányzat volt; gyakorlását a római birodalomban 297-től tiltották.

319. l. *Karthágóból Rómába, Rómából Milanumban* – Ágoston 383-ban ment családjával Rómába, majd egy évvel később Milánóba.
Szent Ambrussal – Szent Ambrus egyháztanító, egyházatya (339–397), Milánó püspöke, ő keresztelte meg Szent Ágostont. Lejjebb, a Második könyvben idézett műve a *De officiis ministrorum*, egyháziak számára írt erkölcsi útmutatás.

320. l. *Non in comensationibus...* – „Mint nappal, tisztességesen járjunk, nem tobzódásokban és részegeskedésekben, nem

ágyasházakban és szemtelenségekben, nem versengésben és irigykedésben; hanem öltözzetek az Úr Jézus Krisztusba, és a testet ne ápoljátok a kívánságok szerint.” (Róm 13,13–14.)

kísérteteket – kísértéseket.

Lib. 10. Cap. 30. – Vallomások, 10. könyv 30. fejezet.

magamegismerés – önismeret.

Delphus – Delphoi. A hagyomány szerint az ott található Apolló-szentély kapuján a „Gnoti seauton” (‘Ismerd meg önmagad’) felirat állt. A görög szállóigét Gobinet Iuvenalis *Szatiráinak* XI. darabjából idézi.

321. l. *elmúlatják* – elmulasztják.

Szent Ambrus mondása szerint... – vö. Szent Ambrus *De officiis ministrorum*, 1, 4.

próbdald meg – tedd próbára, vizsgáld meg.

Másutt ennek okát adja [...] a 18. részben megmondja – vö.

Sir 37,30; 6,4; 18,30.

Szent Bernárd – Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153), szerzetes, hittudós, egyházatya, a ciszterci rend egyik alapítója. Itt hivatkozott műve az egyházi kormányzás módjáról szóló *De consideratione*; Gobinet az 1. könyv 3. fejezetének szöveg helyére utal.

Heában – hiába.

322. l. *héjával* – hűjával, hűján.

annak a filozófusnak [...] mély veremben esett – Platón a *Theaitétosz* című dialógusában (174a) tudósít egy szórakozott bölcstről, aki a csillagok tanulmányozása közben beleesett egy gödörbe.

megtürköztetésére – türtöztetésére, mérséklésére.

emberszólás – rágalmozás.

esküvés – esküdözés.

Principes obsta [...] – Az idézet helyesen: „Principiis obsta; sero medicina paratur, Cum mala per longas convaluere moras.” („Állj ellent kezdetben; már későn jön a gyógyszer, Hogyha, amíg késél, elharapózik a kór.” Horváth I. Károly fordítása). Ovidius, *Remedia amoris* (*A szerelem orvosságai*), 91–92.

323. l. *A bölcs ember az öregek bölcsességét fogja keresni...* – a szöveg margóján olvasható hivatkozás: Moïen 14. vagy Eccli. 39.

hagyásiról – törvényeiről, parancsairól.

324. l. *Szent Serapionban* – kiléte bizonytalan. Lehetséges, hogy 190–211 között antiókiiai püspök volt; esetleg az ún. hét szent alvó, Decius császár testőreinek egyike, akik a legenda szerint 251-ben, a keresztényüldözések elől egy barlangban kerestek menedéket, és álomba merülve átaludták a keresztényüldözések évszázadait. Elképzelhető, hogy Thmuis püspöke (†362 u.), Nagy Szent Antal és Szent Atanáz társa.

kérjed az Isten kegyelmét – Zsolt 118; Szent Jeromos, *Epistola ad Eustachium*.

Thomas Kempist – Kempis Tamás (Thomas van Kempen, Thomas Hemerken, 1379–1471), németalföldi származású ágostonos szerzetes, teológus, egyházi író; fő műve a *Krisztus követése* (1418).

a szentatyák is azt tanítják... – vö. Szent Ambrus *De officii ministrorum*, 1, 4; Szent Ciprián, *Epistola ad Donatum*.

Olvass rendivel... – vö. William of St-Thierry (1075–1148), *De vita solitaria ad fratres de monte Dei*.

325. l. *fővebb* – főbb, jobb.

elmetalálmánnyal – kitalált dologgal.

szín alatt – álcázva, burkoltan.

326. l. *hereticus* – eretnek.

bévétetett – hirdetett.

szemérmetlen és fajtalan könyvek – pajzán olvasmányok.

A Gobinet-szöveg 3. és 4. pontját Mikes összevonja.

deák – latin. Az eredetiben a szerző francia verses művekre és regényekre utal.

(S. S. M. jegyzeteit kiegészítette T. G.)

BERTALANFFI PÁL

(1706–1763)

KERESZTYÉN BÖLCSESSÉG

(1754)

Bertalanffi Pál a Sopron megyei Pulyán (ma Pullendorf, Ausztria) született. Nagyszombatban és Kassán tanult, Bécsben lépett a jezsuita rendbe 1725-ben. 1742-ben szentelték pappá. 1745-ben a Bécsben lakó magyaroknak elsőként tartott magyar nyelvű prédikációt. Tanárként dolgozott Gyöngyösön, Ungváron, Pécsen, Egerben, Gyulafehérvárott, Székesfehérváron. Magyar hitszónok volt Győrben, Bécsben és Nagyszombatban. Sárospatakon házfőnök, Kassán házgondnok, Komáromban gimnáziumi igazgató volt, s ott halt meg. Összesen hat nyomtatott munkájáról tudunk. Kozmográfiai művében, a különféle forrásokból összeállított *Világnak két rendbéli rövid ismerteté*ben (Nagyszombat, 1757) filozófiai és tudományos, főként geográfiai témákról értekezik magyar nyelven, amivel hozzájárul a tudományos nyelv megteremtéséhez. A *Dicsőséges Szent István magyar királynak rövid élete* (Bécs, 1751) verses életrajz.

A *Keresztyén bölcsesség* hat részből álló, részenként cikkelyekre tagolt erkölcsfilozófiai kompiláció, melyben életvezetési kérdések, politikaelméleti eszmefuttatások is helyet kapnak. Az egyes részek a bölcsesség mibenlétéről (I.), a tanácsról, barátságról, társalkodásról (II.), a beszédéről, a könyvek olvasásáról, a jótéteményekről és hálaadásról (III.), az országról, különös házról (az otthonról), gazdaságról

és az atyafiságról (IV.), Istennek gondviseléséről és mindeneknek bölcs rendelkezéséről (V.), valamint a négy végső dologról (VI.) szólnak. Megcélzott közönsége a keresztény elkötelezettségű világiak: az antik, bibliai, patrisztikus forrásokból vett példákkal alátámasztott tanácsok részben arra vonatkoznak, hogyan forgolódjon az ember a különféle civil élethelyzetekben.

A szövegek közlés forrása: *Keresztyén bölcsesség, avagy az okos és istenes keresztyén életre mindenféle üdvösséges oktatások, melyeket Bertalanffi Pál, a Jézus Társaságából való pap ő prédikátori hivataljától engedtetett üres órák alatt különb-különbféle egyházi, világi, keresztyén és pogány íróból öszveszedett, illendő példákkal megvilágosított, cikkelyenként alkalmas szentírásbéli mondásokkal béfejezett, és most Isten jóvoltából s elöljáróinak kegyes engedelmeiből nyomtatásban kiadott, Nagyszombat, 1754, 2–12.*

327. l. *arra arányozott* – arra irányult.

szarándokot – zarándokot.

Malakiás próféta – i. e. 5. századi próféta, az ún. kispróféták egyike az Ószövetségben.

Alexander Nátális – Alexander Natalis vagy Alexandre Noël (1639–1724), francia kontroverz teológus, egyháztörténész, domonkos szerzetes. Itt hivatkozott műve: *Dissertationum ecclesiasticarum Trias* (Párizs, 1678). A szövegben sok helyütt történelmi utalás ókori és egyházi szerzők műveire; az utalások forrását Bertalanffi többnyire pontosan megadja, de azok azonosítása néhány esetben nem volt lehetséges.

Szent Ágoston – az idézett hely Szent Ágoston 49., Deogratias papnak szóló leveléből való.

328. l. *Nemzetek Doktorát* – Szent Pál apostol (i. sz. 1 k.–67 k.), a keresztényeket üldöző farizeusból lett a tizenharmadik apostollá, majd vértanúvá. Az Újszövetség 14 levélműfajú könyve köthető a nevéhez.

többire – többnyire.

329. l. *Cum tua non edas...* – Marcus Valerius Martialis (38/41 k.–104), *Epigrammák*, I, 91.

az öreg Plinius – az idézet az ifjabb Plinius (i. sz. 61–112) leveleiből való (III, 5, 10). Bertalanffi feltehetően azért nevezi „öreg”-nek, mert összetéveszti nagybátyjával, az idősebb Pliniusszal.

Salomon király – Salamon életéről és uralkodásáról a Sám 12,24–25, 1 Kir 1,38–40, 2–11, valamint 2 Krón 1–9 számol be.

330. l. *Aristoteles* – Arisztotelész itt hivatkozott műve a *Rétorika*.

Cicero – Marcus Tullius Cicero itt hivatkozott műve a *Tusculumi beszélgetések*.

August. [...] Lib. de Trinit. – Szent Ágoston könyve *A szentháromságról*.

Jób pátriárka – az ószövetségi Jób könyve (i. e. 5–3. század) főszereplője. A könyv a főhős példázat-szerepű élettörténetén keresztül az igazak szenvedésének okait kutatja.

csak heten valának... – a hét görög bölcs a 7–6. században élt görög gondolkodók csoportja, a hagyomány szerint mindegyikük a világi bölcsességnek egy-egy aforizmában, gnómában kifejezett aspektusát jeleníti meg. Bertalanffi név szerint felsorolja őket.

Thales Mílesius – milétoszi Thalész (i. e. 624–546), természetfilozófus.

Solon Sáláminius – athéni Szolón (i. e. 638–558), athéni politikus, hadvezér.

Chilon Lacedemonius – spártai Khilón (i. e. 6. század eleje), a hagyomány szerint a város ephorosza, felügyelője volt.

Pittacus Mytileneus – mütilénei Pittakosz (i. e. 640–568), hadvezér.

Biás Prienaeus – prienei Biasz (i. e. 590 k.–530 k.), bíró.

Cleobulus Lyndius – lindoszi Kleobulosz (i. e. 6. század), költő.

Periander Corinthius – korinthoszi Periander (i. e. 7. század), Korinthosz második tirannusa.

Püthagoras – szamoszi Püthagorasz (i. e. 582–496), matematikus, filozófus.

331. l. *Prov.* – Proverbia, az ószövetségi Példabeszédek könyve rövidítése.

Szent Bernárd apát úr – clairvaux-i Szent Bernát, Bernardus Claraevallensis (1090/1091–1153), francia ciszterci szerzetes, apát, egyházi író, a 15. század óta *doctor mellifluus*nak, mézajkú doktornak nevezik.

magán – itt: önmagában.

dicséretnek itt a földön... – az idézet forrását nem sikerült azonosítani.

332. l. *Cicero Paradox. 4.* – az itt hivatkozott mű a *Paradoxa Stoicorum*.

Socrates – Szókratész.

Plató – Platón itt hivatkozott dialógusa a *Phaidón*.

333. l. *Nagy Sándor* – III. Alexandrosz (i. e. 356–323), Makedónia királya. A történet forrása Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok* című művének az uralkodó életét tárgyaló fejezete.

Antipater király – Antipatrosz (i. e. 400 k.–319) Makedónia kormányzója. Nagy Sándor híve, utóbb kegyvesztett lett.

Diogenes lámpásával – színopéi Diogenész (i. e. 412 vagy 404–323) egy anekdota szerint fényes nappal lámpást gyújtva járkált, és ezt kiabálta: „Embert keresek!”

Manés – Mani (216/17–276/77), iráni próféta. Az általa alapított és róla elnevezett gnosztikus vallás, a dualista kozmogóniát

hirdető manicheizmus a 3–7. században érte el legnagyobb sikereit; egy ideig Szent Ágoston is a híve volt.

Pontianus – helyesen: Pontitianus, Szent Ágoston *Vallomásai* (VIII, 6–7) szerint keresztény afrikai katona. Remete Szent Antalról szóló elbeszélése közelebb vitte Ágostont a keresztény hithez.

Remete Szent Antal – Remete Szent Antal (251–356), kopt földműves, majd remete, a késő antik keresztény remetemozgalom atyja. Élettörténetét Athanasziosz írta meg.

Alipius – Alypius, Szent Ágoston barátja és tanítványa (*Vallomások*, VI).

Eccles. – *Ecclesiasticus*, az ószövetségi deuterokanonikus Jézus Sirák Fia könyve latin rövidítése. Az idézett szöveghely: 1,1.

334. l. *Alfonus* – V. Alfonz, Aragónia királya (1394/96–1458), I. Alfonz néven Szicília és Nápoly királya. Bertalanffi itt Antonio Beccadelli (más néven: Panormita, 1394–1471) olasz költő, tudós, történetíró *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum libri IV* című művére utal.

támétalan – tömérdek.

a bölcsesség Cicerónak ítéletéből... – az idézet forrása Cicero *A legfőbb jóról és rosszról* című műve (I, 42).

Nánzianzomi Szent Gergelynek – Nazianzi Szent Gergely (329/330–389/390), Konstantinápoly püspöke, a keleti egyházatyák egyike.

335. l. *Mert magokat bölcseneknek...* – Róm 1,22.

(G. Cs.)

MIHÁLTZ ISTVÁN (1726–1785)

KERESZTÉNY SENECA
(1761)

Miháلتz István református szülők gyermeke, jezsuita fordító, versszerző, hitszónok. Szülőhelyén, Rettegen katolizált, Kolozsvárott lépett be a rendbe 1742-ben, a noviciátust Trencsénben végezte. 1746–1748 között Kassán, 1753–1756 között Nagyszombatban tanult tovább, itt szentelték pappá 1760-ban. Tanított Esztergomban, Kolozsvárott és Nagyszombatban. Hittérítőként szolgált Erdélyben (Kolozsvár, Székelyudvarhely, Gyulafehérvár), a kalocsai egyházmegyében és Székesfehérvárott. A jezsuita rend 1773-as feloszlása után apostoli protonotárius, az erdélyi Sinfalván plébános és apostoli jegyző volt, Nagyszebenben plébános és hittanár. Latin és magyar nyelvű írói működése etikai, kegyességi, polemikus és természettudományos témákat ölel fel. Két latin nyelvű etikakönyve után (*Ethica animalium*,

Kolozsvár, 1751, *Ethica hominum*, uo., 1752) magyarra fordította a jezsuita Rajcsányi János (1670–1733) unitáriusokat támadó, *Peregrinus Catholicus* című dialógusát (*Utozó s a jövevény unitárius vallásról beszélgető katolikus*, Kolozsvár, 1770). Lefordította az ugyancsak jezsuita Franz Neumayrnak (1697–1765) a katolikus vallást dicsőítő könyvét (*Religio prudentum*, Szokolca, 1764) *Okosok hite* címmel (Kolozsvár, 1765) és Tertullianus (160 k.–225 k.) eretnekségekről írt művét (*Septimius Tertullianus a régiségéről írt könyve*, Kolozsvár, 1785). Mezőgazdasági tárgyú (földművelés, kertészet, állattartás) munkája a francia jezsuita Jacques Vanier (1664–1739) *Praedium rusticum* című tankölteményének átültetése és kiegészítése rokokó strófkákban (*Vanier Jakabnak [...] Paraszti majorja, ...*, Szeben, 1779).

A *Keresztény Seneca* forrása a 17. század első felétől számos helyen és kiadásban napvilágot látott, Johann Baptist Schellenberg német jezsuita által összeállított prózai idézetgyűjtemény a sztoikus filozófus leveleiből (*Seneca Christianus, id est Flores Christiani ex Annaei Senecae Epistolis collecti et in 38 capita digesti*, első kiadás: Augsburg, 1637). A gyűjteményt Magyarországon a 17. században többször kiadták, először Kéri Sámuel ferences szerzetes (?–1671) fordította magyarra (*Keresztény Seneca*, Bécs, 1654); ennek Szilágyi Sámuel által modernizált kiadása 1740-ben jelent meg. Mihályt felező tizenkettesekben, harmincnegyzetbe kötött versfüzér formájában fordítja magyarra. Felekezetektől függetlenül hirdeti azt a fajta keresztény sztoicizmust, amely mély gyökeret vert a magyar nemesi szemléletben is. Felvonultatja a sztoicizmus kedvelt közhelyeit, összekapcsolva azokat a keresztény kegyesség divatos témáival, melyek többek között: az élet megjobbítása, készülés a halálra, a magány szeretete, önismeret és napi lelkiismeret-vizsgálat, a helytelen indulatok legyőzése, a nyomorúság elviselése, önmegtagadás, állhatatosság; az élet rövidsége, az örök boldogság kívánása, sztoikus közöny, helyes gazdálkodás az idővel, a valóságos boldogság mibenléte. Stílusa képekben, hasonlatokban, elmentésekben és költői kérdésekben gazdag, eleven, szemléletes.

A szöveggözlés forrása: *Keresztény Seneca, azaz keresztény virágoskák, melyek Annaeus Seneca leveleinek gyönyörűséges kertéből szedettek, és Mihályt István, Jézus Társasága-béli pap által magyar versekbe költettek*, Kolozsvár, 1768, 1–19.

336. l. *Seneca* – Lucius Annaeus Seneca (i. e. 4 k.–i. sz. 65), római sztoikus filozófus, drámaíró, államférfi, Nero császár parancsára öngyilkosságot kellett elkövetnie. Százhuszonnégy levele erkölcsi kérdéseket tárgyal, s olvasóját gyakorlati életvezetési tanácsokkal látja el.
alítám – gondolom, vélem.

337. l. *marjul* – ízület kimozdul a helyéről, kifecamodik.
úri betegség – fájdalmas ízületi gyulladás, köszvény.

338. l. *curáját* – orvoslását, kezelését.

- távulunk* – távolodunk.
340. l. *drécselés* – trécselés, terefere.
342. l. *pántolódol* – kötekedsz.
343. l. *virtusok* [...] *bölcsöskednek* – az erények [...] megmutatkoznak.
344. l. *kapucánban* – hosszú gyeplőszíjon.
tám – tán, talán.
347. l. *Gramaticusnak* – értsd: írástudónak, literátornak.
Ulysses – Odüsszeusz.
Szicel – Szicília.
348. l. *Florinda* – a commedia dell' arte (16. századi itáliai színjátéktípus) szerelmes női szereplőjének gyakori neve.
Thisbe – Pyramus szerelme. A babiloni tragikus sorsú szerelmespár története Ovidius *Atváltozásai*ban olvasható első ízben.
Penelope – Pénélopé, Ithaka királynéja, Odüsszeusz felesége. Mivel húsz évig várt férje hazatérésére, az asszonyi hűség mintaképe.
lábokra – a láb kb. 31 cm-nek megfelelő hosszsmérték.
349. l. *fontba vetegetni* – mérlegre tenni.
lineát – vonalat.
350. l. *túros-e* – sebes-e, sebhelyes-e.
gáncsa – hibája, kifogásolható tulajdonsága.
351. l. *színség* – színlelt.

(G. Cs.)

SZÉKELY LÁSZLÓ (1716–1772)

A JÓ SZERENCSENEK ÉS A SZERENCSETLENSÉGNEK ORVOSSÁGAIRÓL (1762)

Az Alsó-Fehér vármegyei Alamoron született, kálvinista nemesi családban, 1716-ban. Iskoláit 1723-tól tíz évig Nagyenyeden végezte, közben két évig Nagyszebenben tanult. Szülei korai halála után gyámja nevelte, aki nem biztosított fedezetet külföldi tanulmányokhoz. 1733–1736 között jogi gyakorlatot szerzett a nagyenyedi kancellárián. Birtokaira visszatérve elszigetelten élt, gazdálkodással foglalkozott. Első felesége, gyermekei korán meghaltak, második házassága sem volt szerencsés. 1743–1744 folyamán három hónapot Bécsben töltött, utazásáról naplót vezetett. Díszkerteket hozott létre, érdekelte a színház, a zene, fennmaradt kéziratok kottáskönyve fontos zene-történeti forrás. Könyvtárában közel négyszáz kötetet gyűjtött össze, elsősorban filozófiai, teológiai, történelmi, jogi, gazdasági, építészeti

műveket. A gyűjteményt a székelyudvarhelyi kollégium könyvtára hagyta, majd később két fordításának kézírata is oda került. Megírta családja történetét, önéletrajzát, ezenkívül filozófiai, vallástörténeti, földrajzi munkákat ültetett át magyarrá.

1760–1762 között *Mind a kétféle, úgymint a jó szerencsének és a szerencsétlenségnek orvosságairól* címmel lefordította Francesco Petrarca *De remediis utriusque fortunae* (1366) című morálfilozófiai értekezését. A két könyvre, azon belül 122, illetőleg 131 dialógusra tagolt mű alaptézise, hogy élete során az ember a jó- és a balszerencsével is harcban áll, s az előbbi veszélyesebb az utóbbinál. A belső konfliktusok fő okozói a szenvedélyek; a szerző ezek „orvosságaiként” ajánlja dialógusait. A traktátus a humanista keresztény-sztoikus bölcséleti irodalom kimagasló alkotása, mely Petrarca halála után évszázadokon keresztül a szerző legnépszerűbb írása volt: nagy számú kéziratot másolatban terjedt, s számos teljes és kivonatos kiadása, fordítása jelent meg. (László Pál kivonatos fordításának részletét ld. a jelen kötetben.) A 18. század közepéig Magyarországon is többször kiadták, de Székely fordításának alapjául az 1613-as genfi kiadás szolgált. A fordítót nem kis feladat elé állította az eredeti latin szöveg klasszikus nyelvezetének átültetése; stílusa sok helyütt nehézkes, gyakran élt kihagyásokkal, összevonásokkal, s néha félrefordított. A szöveg ezzel együtt is a kor értékes irodalmi, nyelvi dokumentuma, a Petrarca-mű máig egyetlen teljes magyar fordítása. Székelynek e munkája is kéziratban maradt; a szakirodalom korábbi álláspontjával szemben a szöveg nem azonos a *De remediis* 1813-as debreceni kiadásával.

A szövegközlés forrása Székely László *Mind a kétféle, úgymint a jó szerencsének és a szerencsétlenségnek orvosságairól* című, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Tudományos Könyvtár gyűjteményében 354-es jelzetszámon található autográf kézírata. Az I. könyv előszavának részleteit és 43. dialógusát közöljük a 52–73, 420–437. lapokról.

352. I. *A jó szerencsének és a szerencsétlenségnek...* – az eredeti latin cím (*De remediis utriusque fortunae*) szó szerinti fordítása: *Mindkét szerencse orvosságairól*. Székely többféle változatban is megadja: a bekötött kézirat gerincén a *Magyar Petrarca jó és rossz szerencse orvosságairól*, a kézirat belső címlapján a *Mind a kétféle, úgymint a jó szerencsének és a szerencsétlenségnek orvosságairól vagy azoknak segedelmekről*, az 52. kéziratlapon az *Az kétféle, úgymint a jó és a gonosz szerencse orvosságairól* változat olvasható. A belső címlap alapján egyértelmű, hogy Székely a Petrarca-mű 1613-as, Genfben vagy Bernben megjelent kiadása alapján dolgozott (könyvtárának ezt a darabját szintén Székelyudvarhelyen őrzik). A *De remediis* szövegén kívül lefordította a kötetben közölt többi írást is, így például Petrarca önéletrajzát, valamint más szerzők, köztük Boccaccio Petrarca-életrajzait.

Elöljáró beszéd – a *De remediis* első könyvének előszavát Petrarca régi barátjához, Azzo da Correggiohoz (1303–1362) írt, ajánlasként is szolgáló levél alkotja. Azzo családja 1340–1344 között uralkodott Pármában, az író többször vendégeskedett udvarukban. Az előszó szerint a művet azért ajánlotta egykor nagyhatalmú barátjának, mert annak élete számos példával szolgált mind a jó-, mind a balszerencse fordulataira, ő azonban nem vált gőgössé, de nem is tört meg.

353. l. *levét* – ledob.

kerekdeden hurcolja – görgeti, gurítja.

meggyőzetteknénk – le lennénk győzve.

lapta – labda.

lelkes állatok – élőlények, a latin 'animalia' szó régies fordítása.

elfogyhatatlan szorgalmatosságnak – a fordítás értelme ezen a helyen homályos; az eredeti alapján kikövetkeztethető jelentés kb.: véget nem érő nyugtalanságban.

kútfejét – forrását.

alávaló – itt: alacsonyabb rendű, kisebb jelentőségű.

354. l. *lábbogó* – víz tetején lebegő, értsd: hányódó, imbolygó, sodródó.

az igaz filozófia – Petrarca filozófián a morálfilozófiát vagy általánosabb értelemben a (keresztény) bölcséletet mint az üdvösséghez vezető tevékenységet érti.

emberséges – emberre szabott.

rövid dolgokkal támogasd magadat – a *De remediis* szerzője egyfajta kézikönyvnek, enciklopédiának szánta. A dialógusokban klasszikus görög, római és keresztény írók, filozófusok (Arisztotelész, Platón, Cicero, Seneca, Vergilius, Szent Ágoston és mások) gondolatait gyűjtötte egybe az élet különböző dolgairól, hogy az olvasó könnyen megtalálja azokat.

mint valamely kész, serény, szüntelen való fegyverekkel – a szövegbe illesztett idézeteket, bölcs mondásokat a szerző metaforikusan egyrészt orvosságoknak, másrészt fegyvereknek nevezte.

*minékünk a szerencsével kettős harcunk vagy*on – a mű alaptézise: az ember a jó- és a balszerencsével is harcban áll. Petrarca ennek alapján osztotta két könyvre a *De remediis*-t: az elsőben a jó-, a másodikban a balszerencse eseteit, példáit veszi sorra.

Nehezebb dolog... – Arisztotelész, *Nikomakhoszi etika*, III, 9, 1117a, 34.

Luciliusnak – Lucilius Junior (i. sz. 1. század), római költő, Seneca levelezőpartnere.

Nagyobb dolog, ... – Seneca, *Erkölcsei levelek*, 66, 49.

355. l. *igazgatását* – itt: elrendezését, kezelését.

a dolgoknak megpróbálásai, megismerései – az életben megtapasztalt, ismétlődő jelenségek, példák.

közpéldabeszéddé vált – közmondássá, szólássá vált.

Nagy munka... – Latinul: *magni laboris esse ferre prosperitatem.*

Flaccus – Quintus Horatius Flaccus (i. e. 65–i. e. 8), római költő.

történetből – véletlenül.

A nagy szerencsét... – Horatius, *Ódák*, III, 27, 74–75.

te ítéld meg – a megszólított az előszóként álló levél címzettje,

Azzo da Correggio.

kevés napok alatt – nem tudjuk, miért állítja Petrarca, hogy rövid idő alatt írta művét, melynek keletkezési idejét illetően bizonyos, hogy 1353-ban már dolgozott rajta, de a végleges változat csak 1366-ban készült el. Összes írása közül ez a legterjedelmesebb, több száz oldalt tesz ki, ezért sem hihető, hogy néhány nap elég lett volna a megírásra.

Én vagyok egyedül bizonyosága... – az eredetiben álló „Ego solius fidei iudex sum” mondat értelme nem világos. Hozzávetőleges értelme: ’En csupán a jó szándékért felelhetek.’

gyanóság – gyanú.

az egész fegyveres házat – a latin „armarium” szó eredeti jelentése ’fegyvertár, fegyvertartó szekrény’, de később általánosan ’szekrény’ vagy ’könyveszekrény’ értelemben is használták.

felhánni – felkutatni.

a jó és a rossz szerencséinek rövid orvossága – a híres bölcselőktől származó rövid idézetek az olvasó számára bármikor kéznél lévő gyógyszerökként használhatók.

kisded – kis.

orvos-iskatulyában – gyógyszeres dobozban.

356. l. *amaz négy híres és testvér indulatai az elmének* – a latin szövegben: „quattuor passiones”, elnevezéseik egyenként: *Spes, Gaudium, Metus, Dolor*. Antik elképzelés szerint ezek a ’szენvedélyek’, vagyis érzések, érzelmek uralják az emberi elmét, lelket. Petrarca művében allegorikus figurákként szerepelnek, és a *Ratió*val (Székelynél *Okosság*) beszélgetnek, az első könyvben a *Gaudium* és a *Spes*, a másodikban a *Dolor* és a *Metus*.

az Boldogság és Boldogtalanság – az eredetiben: „prosperitas” és „adversitas”.

Egymással való beszélgetés... – a *De remediis* fejezeteit az allegorikus szereplők egy-egy beszélgetése alkotja.

Oh, mely kedves... – a mű 1539-es augsburgi német kiadásában jelentek meg először Johannes Pinitianus latin és német nyelvű disztichonjai, amelyek a dialógusok elején röviden összefoglalják azok témáját. A disztichonok latin változatait átvették az 1613-as kiadásba is; Székely ezeket tizennégy szótagos, négy soros versekben fordította le. A 43. dialógushoz kapcsolódó vers latin szövege: *Res bona librorum, si quis bene noverit uti, / Copia: sed fatuos copia saepe facit.*

mint kútfő for – értsd: mint kútfő forr.

magok hányások-vetések végett – a dicsekvés, nagyzolás szándékával.

357. l. *ágyasházait* – hálósobáikat.

megannyi corinthusi drága edényekkel [...] melyekről fentebb vetékedtünk – a mű ezt megelőző hét fejezetében Petrarca különféle luxuscikkekről értekezik, mint például ékszerek, festmények, szobrok és korinthusi edények. Petrarca maga is gyűjtötte a műtárgyakat és a kéziratokat. A pusztá reprezentációt szolgáló, önmagáért való gyűjtőszenvedélyt itt szembeállítja az irodalom és a művészetek iránti valódi érdeklődéssel.

elmondom, amit te akarsz mondani – értsd: 'elmondom, amit szeretnéd, hogy elmondjak'.

dögleletes – káros, ártalmas.

Semmiben is felettébb... – közismert latin mondás: Nequid nimis. Vö. Terentius, *Androszi lány*, I, 1, 61: 'Semmit se túlságosan.' (Kárpáty Csilla ford.)

358. l. *Ptolemeus Philadelphusnak* – Ptolemaiosz Philadelphosz (i. e. 308–246), az ókori Egyiptom második hellén királya.

Livius – Titus Livius (i. e. 59 – i. sz. 17), római történetíró.

Ezt pedig Seneca... – vö. Seneca, *A lelki nyugalomról*, IX, 5. *a Szentírást...* – egyes források szerint Ptolemaiosz felkérésére készült el az Ószövetség görög fordítása, az ún. Septuaginta.

Serenus Sammonicusnak – római polihisztor (megh. 212). Írásaiból csak töredékeket ismerünk. Petrarca a gyakran bizonytalan hitelű *Historia augustából* veszi (*Gordianusok*, 18) a történetet, mely szerint a költő ifj. Gordianus volt az, aki apja könyvtárát átvitványára, az ifj. Gordianusra hagyta.

ifjabb Gordianusnak – II. Gordianus (Marcus Antonius Gordianus Sempronianus Romanus, 192 k.–238). Társcsászár apjával, I. Gordianusszal 238-ban a Római Birodalom Africa provinciájában Maximinus Thrax ellencsászára volt.

359. l. *típusait* – címeit.

könyveket kibocsátott embereknek neveiket – a könyvek szerzőinek nevét.

Tantalus módjára... – a görög mitológia egyik szereplője, Zeusz isten és Plutó nimfa fia. Történetét Székely a fordításba illesztett, az eredeti latin szövegben nem szereplő betoldásban a következőképpen ismerteti: „Tantalus volt a Jupiter és Ploto fia, ki a poéták írások szerint Corinthus királya lett volt, és minthogy ő igen barátságos, jókedvű vendégeskedő volt, az istenek sokszor vendégeskedtek nála. De egyszer az istenek váratlanul hozzárohanván, és ő akkor valami ritka kedves edelbe eleikbe nem tehetett az isteneknek, tehát a maga fiát, Pelopist ölette meg, és igen drága ritkasággal megsüttette. De az istenek csakhamar észrevették, és nem ettek belőle az egy Ceres istenasszonyon kívül

(ez a gabonának istenasszonyának tartott), aki egy darabot a vállából meg is ett volt, és így az istenek felköltek az asztaltól, és az megöletett fiát ismét ugyan feltámasztották, és az ő megett egy darab válla részének elefánttetemet tettek helyében, de amellet az ő apját, Tantalust, igaz büntetésből, azért is, hogy Tantalus az isteneknek az ő italok között tett beszélgetéseket kifecsegte volt, Pokolba bétaszították, és ott szüntelen való éhséggel és szomjúsággal kínoztatták, holott ő ott az Eridanus folyó vizében egész nyakig állott, és feje felett szüntelen alma gyümölcsöt látott függeni, de még is sem a vízből nem ihatott, sem az almából nem ehetett, ez a poéták játéka Tantalusról.”

a vallásnak, kegyességnek – értsd: a vallással, kegyességgel.

második Plinius – Caius Plinius Caecilius (i. sz. 23 k.–79), római író, természettudós.

Minap volt egy oly ember – nem tudjuk, kire utal Petrarca; az exemplum forrása ismeretlen.

tanult vitéz Liciniusról – vö. *Epitomae de Caesaribus* (Kivonat a császárok történetéből), 41, 8. Licinius (Valerius Licinianus Licinius) Konstantin császár (306–337) sógora és társcsászára (308–324) volt, aki a keleti tartományokban üldözte a kereszténységet, s akit Konstantin végül letett a trónról, és 325-ben kivégeztetett.

361. l. *A szerencse a nemet...* – Horatius, *Epodosok*, IV, 6.

elfelejtvén azt, hogy Constantinus... – vö. Eusebius, *De vita Constantini*, IV, 36.

Emlékezel-e Senecánál... – vö. Seneca, *Erkölcsei levelek*, 27, 5–8. Seneca szerint a felkapaszkodott és műveletlen Calvisius Sabinus rabszolgájának tudásával büszkélkedett.

362. l. *elválasztva* – értsd: kiválasztva.

a születéssel – értsd: megismerésével.

a fegyvertartó házoknál – Székely az „armarium” szót félrefordítja, itt nem ’fegyveres szekrény’, hanem ’könyvszekrény’ jelentésben áll.

hallgatva – értsd: némán.

(L. R.)

ILLEI JÁNOS (1725–1794)

BOETHIUSNAK ÖT KÖNYVEI A FILOZÓFIÁNAK, VAGYIS BÖLCSESSÉGNEK VIGASZTALÁSÁRÓL (1766)

A komáromi, majd a kőszegi jezsuita gimnáziumban tanult, 1743-ban belépett a jezsuita rendbe. Tanárként és hitszónokként az ország számos városában tevékenykedett. A rend föloszlatása után (1773)

Budán retorikát tanított. Pályája több állomásán, így Nagyszombatban, Budán, Komáromban pezsgő szellemi élet vette körül, amelybe bekapcsolódott. 1780-ban nyugalomba vonult, s visszatért Komáromba. Latin és magyar nyelvű iskoladrámákat írt és fordított. *Salamon*, *Ptolomaeus* és *Titus* (Kassa, 1767) című szomorújátékai közül az első kettő eredeti mű, a harmadik Metastasio drámája alapján készített fordítás. *Tornyos Péter* (Komárom–Pozsony, 1789) címmel magyartolta Molière *Úrhatnám polgárát*. *Ludi tragici* (Komárom, 1791) címmel három bibliai tárgyú tragédiát adott közre. Franciából lefordított még egy erkölcsnevelő aforizmagyűjteményt (*Különbféle válogatott elmefuttatások*, Pozsony, 1790).

A latin eredeti alapján készítette el Anicius Manlius Severinus Boethius (480–524) római író, filozófus *De consolazione philosophiae* című művének fordítását. Boethius arisztokrata családban született, Rómában, majd Alexandriában tanult filozófiát. Később Nagy Theodorik gót király tanácsadója volt, aki 510-ben konzuli tisztségre emelte, majd 523-ban árulás vádjával börtönbe vetette és kivégeztette. Bölceleti és teológiai műveket írt, Arisztotelész és Platón műveinek kommentált latin fordítását nem tudta befejezni. A késő római neoplatonista, sztoikus filozófia, etika legnagyobb alakja; fordításaival, kommentárjaival az antik filozófiát közvetítette a középkor számára. A *De consolazione philosophiae* egyéves börtönbüntetése idején, a halálos ítéletre várva írta, a Seneca által teremtett *consolatio* (vigasztalás) műfajában; a prózai szövegbe antik metrumokban írt verses betéteket illesztett. A fiktív kerettörténet szerint a nőalakként ábrázolt Filozófia meglátogatja a remény és kétségbeesés között ingadozó szerzőt börtönében, s a mű kettejük beszélgetését örökíti meg. A Filozófia szándéka az, hogy segítsen a szerzőnek megszabadulni a szenvedélyek, az érzékek uralma alól, önismeretre és az igazság megismerésére serkentse, s így megtalálja a legfőbb jót. Fejtegetéseiben a sztoikus tanítás alapelvét hangoztatja: az ember képes alakítani saját sorsát, önmagában, illetőleg Istenben kell megtalálnia a boldogságot, s nyugalommal elviselni bármely állapotot, melybe a szerencse szeisélye sodorja. Boethius további megállapításai összhangban állnak a keresztény teológia, filozófia és etika alapelveivel, ezért műve a keletkezését követő századokban is népszerű olvasmány maradt. A latin eredetű a 18. században többször kiadták Magyarországon; Illei fordításának megjelenését Orczy Lőrinc támogatta.

A szövegközlés forrása: *Anitzius Manlius Torkvátus Szeverinus Boetziusnak V.könyvei a Filozofiának, vagy-is Böltsésegnek Vigasztalásáról, melyeket magyarra fordított Jésus Társaságának papja Illei János, [...]*, Kassán, Az Akadémiai Bötökkel, MDCCCLXVI, 51–71.

364. l. *folyóbeszéd* – a terminust Illei a mű prózai részeinek jelölésére alkalmazza.

alávalóságok – értéktelenségek.
megsajdítván – észrevéve.
kitanultam – megtudtam.
nyavaládnak – betegsédnek.
viszket gondolatod – (arra) gondolsz vissza, (az után) vágyakozol.

képzéd magadnak – képzeled.
tündér – tűnékeny.
mézzel eresztett – mézes-mázos, nyájas.
térítettel arcájára – támadtat (velük).
hertelen – hirtelen.

365. l. *elhitető* – meggyőző.
újságot – újdonságot.
élj erkölcsivel – fogadd el ezt az arcát.
hívéses – hűség, megbízható.
eszesség – ész, értelem.
végít tekénti – a végkimenetelét nézi.
túrhetetlenséggel – türelmetlenséggel, elégedetlenséggel.
felindítod mérgit – feldühíted.

366. l. *berbécsbundát* – birkabőr subát, bundát.

367. l. *bírása* – az általuk birtokolt tulajdon.

Mert amint Julius Martius Rota... – Julianus Martianus Rota (Giulio Marziano Rota, 16. század) olasz humanista filológus, filozófus, orvos. A fennmaradt kéziratok alapján kommentált kiadásban jelentette meg Boethius összes műveit (*Anitii Manlii Severini Boethi in omnibus philosophiae partibus [...] opera, quae extant*, Bazel, 1546). A későbbi Boethius-kiadások a Rota által sajtó alá rendezett szöveget vették át.

megvesztegetni – megbénítani.
tetszeteskedni – tetszetősnek mutatkozni.

368. l. *a legalábbvalókat a legfőbbekkel* – a legalsókat a legfelsőkkel.

elváltoztatnom – felcserélnem.
nézt – nézve.
ismég – ismét.
leszállanod – leülni.

Croesus – Kroisosz (i. e. 6. század) lüd király; a hagyomány szerint II. Kürosszal szemben csatát veszítve máglyára lépett (vagy máglyára vetették), a tüzet azonban egy hirtelen érkezett zápor eloltotta.

Cyrus – II. Kürosz (i. e. 600/575 k.–530) perzsa király, az óperzsa birodalom alapítója, a méd, a lüd és az újbabilóni birodalom meghódítója.

Paullus – Lucius Aemilius Paullus (Macedonicus, i. e. 229–160), római consul és hadvezér; a harmadik makedón háború végén a püdnai csatában (i. e. 168) legyőzte Perseus makedón királyt.

Perseus – Perszeusz (i. e. 212–162), Makedónia utolsó királya; miután a püdnai csatából elmenekült, és szamothrakéi menekéből sikertelenül kísérelt meg szökést, megadta magát Paullusnak; az felvonultatta triumphusán, majd házi őrizetben tartotta vitatott körülmények között bekövetkezett haláláig.

Jupiter istennek küszöbében... – vö. Homérosz, *Íliász*, XXIV, 527–529: „Mert hisz Zeusz küszöbén két hordó áll, tele rosszal / duzzad az egyik, a másikban van a jó, amit ő ad. / Van, kinek összevegyítve ad onnan a mennykőves isten...” (Devecseri Gábor ford.) Illei pontatlanul adja meg a görög szöveget.

fövény – homok, homokszem.

369. l. *mián* – miatt.

verdődnek – verődnek, vergődnek.

mélyebben esik – nagyobb.

mihent – mihelyt.

akaratoskodó – ellenálló.

főembereknek gondviselések alá vétetél – az elárvult Boethius gyámja Symmachus, a hasonló nevű szónok dédunokája lett; házassága révén apósa is.

a város színinek – a város vezetőjének.

370. l. *véribé szövődni* – rokonává válni.

ipáidat – apóodat.

hütvösödnek – hitvesednek, feleségednek.

egyszersmind két magzatodat szemlélted a polgármesteri méltóságra emeltetni – apjuk után Boethius mindkét fia tiszteletbeli konzuli címet kapott. (Ld. a lapalji jegyzetben.)

orátora – szónoka.

kerék-udvarban [...] két polgármesternek közepette – az eredetiben: „cum in circo duorum medius consulum”, azaz ‘két konzultól körbevéve’.

bőv adomással – bő szónoklattal.

kívánságát megelégítetted – a kívánságának eleget tettél.

ápolgat – apolgat, csókolgat.

hertelen óra – gyors óra, értsd: az idő gyorsan.

történetből valóknak – véletleneknek.

371. l. *elröjti* – elrejtí.

lecseregnek – lecsörögnek, lehullanak.

Zephyrustúl – Zephürosz, a görög-római mitológiában a nyugati szél istene.

Ragadj hozzá, elvetett – Próbáld megfogni, kisiklik a kezedből.

372. l. *el nem ragadtathatnak* – nem lehet őket elvenni.

hamis vélte-ítéletnek – hamisnak vélt ítéletnek.

nem vethetsz a külső jókra – nem törekedhetsz megkapni az anyagi javakat.

jova – java.

bátorságos – biztonságos.

képe – mása.

hűtőtársad – feleséged.

sinlik – sinylődik.

ütött – hozzá hasonló.

meglábolom – átvészelem.

373. l. *Vajki* – vajjh, jaj.

kézre nem jut egészen – nem lehet teljességgel birtokolni.

fogyatéék – hiány.

siült paraszt – eredeti paraszti.

háji-báji – régi, ócska.

tövétől elesett – elfajzott.

bibéje – baja.

halálra csömörlik – teljesen megundorodik.

tűrhetetlenség – elégedetlenség.

374. l. *Kütetszik* – kitűnik, nyilvánvaló.

helyheztetett – helyezett.

fondamentoma – alapja.

böcsösb – becsesebb.

(S. S. M. jegyzeteit kiegészítette L. R.)

KOLLARICS JOAKIM

(1720–1778)

KERESZTÉNY-VILÁGI INTÉSEK

(1766)

Kollarics Joakim pálos szerzetes, hitszónok, fordító, a teológián kívül jogot tanult. Sátoraljaújhelyen, Pesten, Pápán volt perjel; jogtudományi jártasságának köszönhetően a rend definitorává (a rend vezetőtestületének tagjává), majd procuratorává (helynökévé) választották. Sokat tett a sátoraljaújhelyi rendház és iskola megépítéséért. Szerepe volt abban is, hogy a Pápán 1647 óta működő pálos iskola új épülete Esterházy Ferenc kancellár költségén felépülhetett, és neki köszönhetően engedélyezte Barkóczy Ferenc egri püspök, majd esztergomi érsek, hogy az iskola algimnáziumból nagyimnáziummá fejlődhessen. Magyarra fordította a francia püspök, Szalézi Szent Ferenc (1567–1622) elmélkedő könyvét (*Philotea, azaz ájtatos életre vezérlő út*, Nagyszombat, 1764). *Boldog emlékezetű Cseppelényi György [...] élete és halála* (Pest, 1770) című munkájában az 1674-ben protestánsok által meggyilkolt rendtársának állított emléket. A Szent Jobbról szóló írását Simon Máté dolgozta át és adta ki tizenkilenc évvel a szerző halála után (*Supplementum ad dissertationem historico-criticam Georgii Pray De dextra S. Stephani...*, Vác, 1797).

A *Keresztény-világi intések* tizenkét cikkelyre, ezen belül további alpontokra tagolt erkölcsstani intelmek és a helyes életre, viselkedésre vezető szabályok gyűjteménye, az olvasóhoz címzett ajánlás szerint „öszvezagvált, szélllesztört és más munkájából kiszedetett s rendetlen öszvefoltoztatott remek”. (A2r) Forrása a *Monita christiano-politica e vetustate vindicata et multis expetita ut multorum desiderio satisfiat reimpressa* (Bécs, 1763) című, névtelenül megjelent mű. A témák és gondolatok laza kapcsolódását az elvárt olvasási módszer magyarázza: „Hogy [...] a méz epédet fel ne gyűjtsa, Kegyes Olvasóm, kicsinyenként és csak cikkelenként kóstolgasd inkább, mint egyszerre felfaljad” (A2v). Zrínyi Miklós *Szigeti veszedelmére* utaló verses előjáró beszédében Kollarics Szűz Mária-hoz mint műzsájához intéz invokációt, majd elbeszéli az 1763-as komáromi árvíz eseményeit, beállítva azokat a bibliai párhuzamokra és a bűn–büntetés logikájára épülő történelemteológiai kontextusba. Eszerint a magyarok, noha számtalan isteni jótéteményben részesültek történelmük folyamán, hitben és erkölcsben egyaránt eltértek Szent István örökségétől. Isten ezért megparancsolta angyalának, hogy árássa meg a Duna vizét, az áradás pedig mindaddig tart, amíg a magyarok meg nem térnek. A szabadulás esélyét Kollarics az igaz hit megtartásában, a tévelygések megszüntetésében látja, s könyvét ehhez ajánlja segédeszközü. A munka összességében a keresztény politikai magatartási kódexe, nélkülözhetetlen jellemzőinek katalógusa: gyakorlati tanácsokat ad a krisztusi szellemű hatalomgyakorlásra vonatkozóan (például a büntetés, ajándékozás vagy a bizalmas információ közlésének szempontjai), elősorolja és bemutatja azokat az erényeket, amelyekkel egy világi vezetőnek rendelkeznie kell (ékesszólás, okosság, becsület), s mind-ehhez hozzáadja a közkeletű erkölcsi és lelkeségi elvárásokat (szelíd-ség, türelem, alázat). A stílus tömörségét szállóigék, közmondások és aforizmák gyakori beillesztése növeli.

A szövegközlés forrása: *Keresztény-világi intések, melyeket magyarul megírt P. Kollarics Joakim első Remete Szent Pál szerzetese*, Pest, 1766, 1–22.

375. l. *Sámszon által öszvezaggtatott oroszlányból...* – utalás az öszövetségi Bírák könyve elbeszélésére: Sámsont megtámadja egy kölyökoroszlán, de ő pusztá kézzel széttépi. Amikor néhány nap múlva visszatér az oroszlán teteméhez, méhrajt és lépesmézet talál a szájában (Bír 14,5–9).

nyilván – nyilvánosan.

sonkolyos – salakos.

Dárius sonkolyos mézéből... – utalás az öszövetségi Dániel könyvére: a királyi udvarban magas beosztásba jutott Dániel Dárius tilalma ellenére naponta imádkozik a saját Istenéhez, emiatt a király, bár nem jó szívvel, az oroszlánok vermébe vetteti (Dán 6).

Publikánusok – vámszedők.

senki sem adja azt, amije nincsen – nemo dat quod non habet; római jogi axióma, az ún. nemo dat-szabály szerint senki sem ruházhat át másra többet, mint amennyivel saját maga rendelkezik.

Dárius – Dárajavusz, görögösen I. Dareiosz, latinosan Darius (i. e. 549–486), perzsa király, szervezőképességéről és gazdagságáról híres uralkodó. Dareiosz és Polüsztrátosz makedón katona történetének ősforrása: Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok*, Alexandrosz 43. fejezet és Curtius Rufus *Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt*, V, 13. Az elbeszélés további változatai megtalálhatók Diodoros Siculusnál és a Sándor-regényben.

377. l. *veszett volna el inkább, mintsem annak adtam* – „Mallem perdidisse, quam illi dedisse.” Idézet Lucius Annaeus Seneca (i. e. 4?–i. sz. 65) *De beneficiis* című művéből (IV, 10,3).

vonyódás – vonakodás.

Duplát ad, ki hamar ad – Publilius Syrus 235. szentenciája (Inopi beneficium bis dat, qui dat celeriter) Erasmus nyomán (*Adagia*, I, 8,91) szállóigévé vált rövidített változatának (Bis dat, qui cito dat) fordítása.

378. l. *kedvesebb ajándék a könnyű, mint a teli kéztől való* – „Multoque gratius venit quod facili, quam quod plena manu datur.” Idézet Seneca *De beneficiis* című művéből (I, 7,2).

szeméremtül – itt: szégyentől, szégyenkezéstől.

Legdrágább a könyörgésen vett jószág – „Nulla res carius constat quam quae precibus empta est.” Idézet Seneca *De beneficiis* című művéből (II, 1,4).

alítottól – tartatol.

379. l. *A pokol kapuján álló háromfejű komondor...* – utalás a görög mitológia Kerberoszára (Cerberus), a háromfejű, óriástestű kutyára, amely Hadész birodalmát őrizte, ám Odüsszeusznak sikerült őt zenéjével elandalítania.

380. l. *történeteket* – véletleneket.

Saturnuson – Szaturnusz, a Naptól számítva a hatodik bolygó.

381. l. *Ki fél a veszedelemtől, nem vesz el abban* – „Si times periculum non peribis in illo.” A bibliai Sirák fia könyve egyik mondatának parafrázisa: „qui amat periculum in illo peribit”, azaz „aki kedveli a veszélyt, elvész benne” (Sir 3,27).

elég hamar, ha elég jó – „Sat cito, si sat bene.” A császárnak tulajdonított aforizma Suetonius Augustus-életrajzában szerepel. Az Erasmus *Adagiájában* (2, 1,1) is megtalálható maxima eredete Catóig nyúlik vissza.

idétlenül elveszteni – idő előtt megölni.

382. l. *Vajúdnak a hegyek, de egeret szülnek* – Horatius *Ars poeticájának* szállóigévé vált sora („Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus”).

Argus – Argosz, a görög mitológia százszemű pásztorának latinus neve.

A bolond is okosnak ítéltetik, míg hallgat – „Stultus quoque si tacuerit sapiens reputabitur.” Péld 17,28.

383. l. *Ha tudsz hallgatni, okos is tudsz lenni* – a „Si tacuisses, philosophus mansisses” (Ha hallgattál volna, bölcs maradtál volna) latin közmondás változata, mely Boethius (480 k.–524) *Consolatio philosophiae* című művének egyik helyére megy vissza („Intellexeram, si tacuisses” – Észrevettem volna [hogy bölcs vagy], ha hallgattál volna, II, 7).

A vas-szájnak ólom a szíve – „Quibus os ferreum est, cor saepe plumbeum habent”. A közmondás Suetonius *Vita Neronis*ában így olvasható: „cui os ferreum, cor plumbeum esset” (II, 2).

Momus – Mómusz, a gáncsoskodó gúny megtestesítője a görög mitológiában, kigúnyolta többek között Héphaisztoszt, aki agyagból gyúrta meg az első halandó nőt, amiért nem alkotott ajtót az ember mellkasára.

Nemcsak az oroszlány, de a görény is sokszor ordít – a szál-
lőge „Non leo tantum, sed et mustelae rugiunt” alakban megtalálható Giovanni Paolo Oliva, *In selecta Scripturae loca ethicarum commentationum tomus secundus, in Esdram* (Lugduni, 1677) című művében (152. l.).

(G. Cs.)

BOD PÉTER (1712–1769)

SZENT HILÁRIUS (1768)

Bod életrajzát ld. az I. kötet 942–943. lapjain.

A *Szent Hilárius* Bod egyetlen szépprózai műve: kérdés-felelet formában előadott, tizenhárom részre osztott tematikus gyűjtemény az emberi élet különösen fontosnak tartott dolgairól. A részek címei a következők: 1. Az Istenről és a vallásról; 2. A világról; 3. Az emberről közönségesen; 4. A férfiakról és asszonyokról; 5. Az emberek különböző sorsokról és cselekedeteikről, 6. A bűnről és annak büntetéséről; 7. Az időről, 8. A gazdagságról, szegénységről; 9. A tanulásról és tudományról; 10. Az élő állatokról; 11. Az vízről, fáról, kőről; 12. A nyavalyákról, orvosokról, halálról; 13. A számadásról és örökkévalóságról. Műfaja valóságos és költött históriák, példabeszédek, tanítómesék, anekdoták, közmondások és kuriozitások gyűjteménye, nevelő-szórakoztató célú olvasmány, melynek címe is erre utal: Szent Hilárius – Poitiers 4. századi püspöke – nevének

jelentése 'jó kedvű', 'örvendező'. A címadást az olvasói előszó szerint Nicolaus Vedelius (1596–1642) genfi prédikátor 1630-ban Genfben franciául, 1632-ben Leidenben latinul, majd Pankotai Ferenc nagyszalontai lelkész fordításában 1650-ben Váradon magyarul megjelent református elmélkedésgyűjteményének címe ösztönözte. Fő forrása Johann Heidfeld ebersbachi lelkész *Sphinx theologico-philosophica* (első kiadása: Herborn, 1600) című találós mesegyűjteménye volt; további forrásainak egy részét felsorolja az előszóban. V. Ecsedy Judit legújabb kutatásai alapján a műből jelenlegi ismereteink szerint 1762–1789 között összesen öt különböző kiadás, kiadásváltozat és címlapkiadás készült; közülük három az erdélyi cenzúraerővel szemben, a könyvvizsgálók megtévesztésére hamis évmegjelöléssel látott napvilágot. Ennek ellenére 1772-ben a kolozsvári harmincadhivatalnál elkobozták a hely és nyomda nélkül, 1768-as évszámmal [helyesen Vác, 1772? Ambró Ferenc Ignác] kinyomtatott 4., bővített kiadás Erdélybe érkezett példányait. A *Szent Hilárius* 1760-as évjelzéssel, hely és nyomda nélkül, valójában Szebenben, 1762-ben megjelent első kiadásában 508, az 1768-ban Enyeden megjelent, kibővített harmadikban 684 kérdés és ezekre adott válasz található.

A szemelvény forrása: Bod Péter, *Szent Hilárius*, s. a. r. Hargittay Emil, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1987 (Magyar Ritkaságok), 161–171. (Az 1768. évi harmadik, bővített, hely és nyomda nélküli [V. Ecsedy Judit szerint helyesen Enyed, Debreczeni Sámuel] címlapkiadás [1a. változat] alapján.)

384. I. *Honos alit artes* – A megbecsülés serkenti a művészeteket (Cicero, *Tusculanae disputationes*, I, 2, 4).

Nagy Sándor Aristotelest – Arisztotelész (i. e. 384–322) Nagy Sándor makedóniai uralkodó (i. e. 336–323) nevelője volt.

Scipio Polibiust – Scipio Africanus Minor (i. e. 185–129) római hadvezér és államférfi. Polübiosz (i. e. kb. 201–120) görög történetíró. A római hódítás idején Itáliába került, ahol megbecsülésben volt része, nevelő lett a Scipio-körben.

Alfonsus Antoniust – V. Alfonz (1416–1458) Aragónia, Nápoly és Szicília királya. Antonio Beccadelli (1394–1471) itáliai humanista író. Az Aragóniai-ház kezét élvezte, egyik műve az Alfonz király mondásairól és tetteiről írt anekdotafüzére.

Sint Moecenates... – Martialis epigrammája (VIII, 55, 3–6.)

385. I. *Zsigmond császár* – I. Zsigmond (1387–1437) magyar király és német-római császár. Az idézett mondás megtalálható Szenci Molnár Albert *Az legfőbb jóról* (1630) című értekezésében.

Vitanda est improba... – Mint a gonosz szirént, úgy kell kerülni a tunyaságot (Horatius, *Szatírák*, II, 3, 14).

Kato – Marcus Portius Cato (i. e. 234–149) római politikus és író. Öregkorában tanult meg görögül.

Hieronymus – Szent Jeromos (347–420) ókeresztény író, bibliafordító, egyházatya.

Kapnió is minden órára egy aranyat fizetett Abdias zsidónak...
– Capnio (Johannes Reuchlin, 1455–1522) német humanista, a keleti kultúrák ismerője, a héber nyelv professzora, aki a nyelvismeretben való előrehaladás érdekében a zsidó származású Abdiasnál (Obadiah Sforno) tanult Rómában.

386. l. *Nepotianus Christi bibliotheca* – „Nepotianus, Krisztus könyvtára”. Altinói Nepotianust, a tudós teológust, ókeresztény író (4. század) nevezete így barátja, Szent Jeromos.

Szent Antal – a szerzetesi életforma mintaképe, az egyiptomi sivatagban remeteéletet élt (250–356).

387. l. *Sibbolet, Szibbolet* – kalász vagy vízfolyás (Bír 12, 6). A Bírak Könyvének 12. része ír Gileád és az efraimiak viszályáról: „megkérdezték mindegyiktől a gileádi férfiak: Efraimi vagy? És ha azt felelte: Nem! – akkor azt mondták neki: Mondd, hogy »sibbólet«! És ha az »szibbólet«-et mondott, mert nem tudta helyesen kiejteni, akkor megragadták és lemészárolták”. Efraim a nyugat-jordániai hegyvidék középső részének neve, melyet átvittek Izrael ott székelő egykori törzseire.

K. vagy C. sütöttek a rómaiak homlokára – azaz: ‘calumniator’ (rágalmazó).

mácédóniai Filep – II. Philipposz (i. e. 382–336), makedón király, Nagy Sándor apja.

A kigyó farka, beszélgetvén a fejével – ezópusi mese (ATU 293) változata.

388. l. *zoilusok* – irigykedők, rágalmazók.

tanúság – itt: tanultság, tanulás.

a tekenősbékának példája – ezópusi mese (ATU 275) változata.

Apelles – Apellész (i. e. 4. század) a leghíresebb ókori görög festő, Nagy Sándor udvarában élt.

lassabban beszélj – halkabban beszélj.

Azért a varga... – a „Ne sutor supra crepidam!” (Varga, ne tovább a kaptánál!) antik szállóige változata (vö. Plinius, *Naturalis Historiae*, XXXV, 36, 10 változata).

igen drága ládácskát talált – a Nagy Sándorról szóló történetek állandó eleme a császár Homérosz-tiszteletének megemlézése (utalnak például arra, hogy a költő műveit alvaskor a párnája alatt tartotta). A valamely ókori történeti forrásból származó motívumot Bod valószínűsíthetően Baranyai Decsi János Sallustius-fordításának előszavából veszi át.

Habent Mosen et prophetas... – Ábrahám szavai: „Van Mózesük és vannak prófétáik. Azokra hallgassanak.” (Lk, 16, 29)

morióknak – bolondoknak, udvari bolondoknak.

389. l. *mitilenebéliek* – Mitilini lakosai. Mitilini (Mytilene) Leszbosz szigetének legnagyobb városa az ókorban, számos költő, képzőművész, filozófus, grammatikus szülőhelye.

Julius császár – Julius Caesar (i. e. 100–44) római államférfi, hadvezér.

Mitridátes – VI. Mithridatész (i. e. 120–63) ponthoszi király.
Cirus – Kürosz (i. e. 559–529) a perzsa világbirodalom megalapítója.

Senekának – Lucius Annaeus Seneca (i. e. 4–i. sz. 65) római író, filozófus.

390. l. *Skáliger* – Josephus Scaliger (1540–1609) leideni klasszika-filológus, tanár.

Themistokles – Themisztoklész (i. e. 527–460) athéni államférfi és hadvezér.

Antifánés – Antiphanész (i. e. 4. század) görög vígjátékíró.

Vitium doctrina corrigit – 'a tudomány kijavítja a bűnt'. Az idézet Plutarkhosz (i. sz. 46–120) *Moralia* című gyűjteményes művének a gyermekek neveléséről szóló kötetéből való (IV. fejezet).

A szűnyog hideg télben... – ezópusi mese (ATU 280A) változata.

(H. E.)

DÉVAY ANDRÁS (1686–1770)

NAP UTÁN FORGÓ VIRÁG (1770)

Gyöngyösön született; Heves és Külső-Szolnok vármegye alispánja. A Barkóczy Ferenc (1710–1765) egri püspök köré szerveződött katolikus írócsoport tagja. Az ő ösztönzésére fordította le és neki dedikálva adta ki egyetlen ismert munkáját, Jeremias Drexel (1581–1638) bajor jezsuita *Heliotropium* (1. latin kiadás: München, 1627; 1. német ford.: *Sonnenwend*, München, 1627) című traktátusának fordítását. Drexel kora népszerű jezsuita írói közé tartozott, a harmincéves háború mindennapjait megörökítő naplója a 17. századi német próza különleges darabja. Vallásos tárgyú művei összesen több mint százhatvan latin, negyven német nyelvű kiadást és számos fordítást értek meg a 17. században, hatása messze túlterjedt a német nyelvterületen és a katolikus felekezeten.

Többi munkájához hasonlóan Drexel ezt a traktátust is prédikációinak átdolgozásával készítette, németre Joachim Meichel fordította. Központi gondolata az emberi akarat és gondolkodás összhangba hozása az isteni akarral. Öt könyvre, azon belül változó számú fejezetre

tagolódik. Felépítését Drexel az első könyv első fejezetében előadott Nagy Sándor-történetből vezeti le, miközben az elvont teológiai témát szemléletesen exponálja. A napraforgó képét, amely a hagyomány szerint mindig a Nap felé fordul, következetesen az emberre vonatkoztatja. Ember- és világmépének meghatározó elemei, mint a jezsuita erkölcsfilozófia, a neosztoikus, abszolutista, kvietista és apologetikus tendenciák, valamint a polémikus hang kerülése, itt is érvényesülnek.

Dévay fordításának első kiadása Nagyszombatban jelent meg 1764-ben, 450 oldal terjedelemben. A mű korábbi, protestáns magyar fordításai, melyeket Komáromi János és Újhelyi István készített, kéziratban maradtak. Az előszóban Dévay a magyar nyelv jelentőségét hangsúlyozza, annak használatára biztat. Vallási szempontból motivált anyanyelvpartolása közel egyidejű a felvilágosodással párosuló nemzeti nyelvi programok megjelenésével. A fordítás a latin eredetiből készült. Munkájában Dévay igyekezett megőrizni az eredeti mű stíluszajátosságait: a szentenciák, közmondások, különleges képek, hasonlatok és példák gyakori használatát, az elvont dogmatikai tételek leegyszerűsítését és a katolikus olvasók igényeinek messzemenő figyelembevételét.

A szöveggőzlés forrása: [Jeremias Drexel] – Dévay András (ford.), *Nap-utánn forgó virág vagyis mindenféle nyavalya ellen való orvosság, úgymint az emberi akaratnak az Isten akaratjához való illesztése [...] nyomtatott először Nagy-Szombatban, Eger, Püspöki Oskolának betőivel, 1770, [I–III], 1–9.*

391. l. *A jóakarató és egyenes szívű kegyes Olvasóhoz* – az olvasói előszó első fele Drexel *Heliotropiuma* megfelelő részének pontos fordítása. – A bibliai hivatkozások feloldása, szükség esetén helyesbítése, kiegészítése a szerzői lábjegyzetek végén []-ben található. A használt Biblia-fordítás: *A Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás* (Budapest, Szent István Társulat, 1973.)

Megbocsáss, jó Olvasóm... – e mondattól Dévay nem fordította tovább Drexel olvasói előszavát, hanem saját mondanivalóját közölte.

392. l. *Világbíró Sándor* – Nagy Sándor (i. e. 356–323), II. Fülöp makedón király fia.

Cydnus patakában ferdéskepven mártotta magát – a Nagy Sándor-történet forrásait Dévay elhagyta, Drexel *Heliotropiumában* a következő munkákra hivatkozott: Quintus Curtius Rufus, *Historiae Alexandri Magni* (liber 3, caput 10), Lucius Flavius Arrianus Xenophon, *Anabasis* (liber 2, lustrum 1, II), Julius Valerius, *De rebus Alexandri Magni gestis* (liber 3, caput 8), Lucius Annaeus Seneca, *De ira* (liber 2, caput 23).

396. l. *Szent Hieronymus és minden bölcsek mondása* – tekintélyi hivatkozás megerősítő jelleggel, ugyanúgy, mint Drexelnél.

Szent Ágoston, mondván – Dévay elhagyta Drexel hivatkozását Aurelius Augustinus (354–430), *De civitate Dei* című munkájára (liber 4, caput 18).

Szentírás tudósai – a kifejezés megfelelője Drexelnél: „theologi”.

397. l. *természet hibányossága* – a természet hibája.

Szentírás tudósai – Dévay elhagyta Drexel hivatkozásait, melyek a következők: Alexander Pesantius, *Tractatus de immunitate ecclesiastica et de potestate Romani Pontificis [...]*, Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, Gabriel Vásques (Vázquez, Bellomontanus), *Commentariorum, ac disputationum [...]*, Adam Tanner, *Universa theologica scholastica*.

történetekből – véletlenekből.

398. l. *műben menjen* – megtörténjen, megvalósuljon, teljesüljön. *állatnyában* – állapotában.

tűzkoholónak – gyűjtogatónak.

(K. É.)

SZÓNYI BENJÁMIN (1717–1794)

GYERMEKEK FIZIKÁJA (1774)

A debreceni református kollégiumban tanult, többek között Maróthi György tanítványa volt. 1742-től Hódmezővásárhelyen szolgált lelkészként; 1743–1745 között nyugat-európai tanulmányutat tett, Odera–Frankfurt, Leiden, Utrecht, Franeker, Bréma érintésével. Itt ismerte meg a német pietizmus és a fizikoteológia irányzatait. *SzenteK Hegedűje* című verseskötete (1762) a magánáhitat igényei szerint készült; a pietista misztika (J. Arndt, J. Gerhard, P. Gerhard) erősen befolyásolta költészetét. Egyik utolsó képviselője Szenci Molnár zoltárköltészete sokoldalú, egyéni felhasználásának. *Istennek trombitája* című műve (1791) a négy végső dolog témakörének erőteljes, látomásos-eszkatologikus feldolgozása.

A *Gyermekek fizikája* (első kiadás: Pozsony, 1766) a nyugat-európai fizikoteológia egyik első hazai képviselője, költői részleteivel annak hatékony terjesztője. Pietista misztika, hitvédelem keveredik benne, barokk nyelvezet és költőiség jellemzi. A mű részben prózai fordítás, részben eredeti versek gyűjteménye. A fordítás Charles Rollin (1661–1741) francia történész, tanár, a Párizsi Egyetem rektora, pedagógiai szakíró *De la manière d’enseigner et d’étudier des Belles-Lettres* (Paris, 1726–1728) című, számos kiadást megért műve negyedik kötetéből, a *Physique des Savans* fejezet *Physique des Enfants* című alfejezete alapján

készült. A „fisika” itt a természet vizsgálata, amiben Szőnyi a teremtett világ csodálatos voltát magasztalja. Rajongó szemlélete a fizikoteológia alap gondolatára épül: a kegyesség egyik formája Isten teremtményeinek okos (tudományos) vizsgálata és csodálata. A második részt Szőnyi tizenkét terjedelmes verse alkotja: ezek főleg William Derham és mások fizikoteologikus természetszemléletére támaszkodnak. Tudományos jegyzetapparátusban idézi forrásait, didaktikus szándéka jelentős esztétikai értékkel párosul. Természetábrázolása a 18. század költészete (például Csokonai Vitéz Mihály) számára fontos minta, itteni versei a *Szentelek Hegedűje* sok kiadásába átkerültek. Előszava a magyar nyelvű tudomány és irodalom művelését szorgalmazza.

A szövegközlés forrása: *Gyermekek Fisikája, avagy olly szép és hasznos tudomány 'sengéje, Mellyben Kevés példák által meg-mutatattik, mint kellessék szoktatni a' gyermekeket, és együgyü embereket, az Istennek sok féle Teremtéseiről való kegyes és kedves elmélkedésekre, [...]*, Frantziai nyelven írta Rollin Károly, [...], Magyar nyelvre fordította [...] Szőnyi Bénéjamin [...], Posonyban, Landerer Mihály költségével, 1774, 1–9, 48–56, 65–72.

399. l. *curiositások, gondoskodások* – kíváncsiság, érdeklődés.

400. l. *Cicerónak a vénségről [...]* szűrös szalacskákkal őriztetnek – az idézet forrása Marcus Tullius Cicero *Az idősebb Cato az öregségről* című műve (XV, 51), melyben a fiktív beszélgetés három valóban élt római államférfi, Marcus Portius Cato, Scipio Africanus és Gaius Laelius Sapiens között zajlik.

argumentumok – a bizonyítás érvei.

Ezen példákat pedig vettem... – Szőnyi fordítása téves: Rollin az *Explication de l'ouvrage des six jours* (Párizs, 1740) című munkára utal, melynek két szerzője volt, két közeli barátja, Jacques Joseph Duguet és Jacques Vincent Bidal d'Asfeld teológusok.

401. l. *firmamentum* – égbolt.

legalábbvalóknak – legegyszerűbbeknek.

proportiót – arányt, arányosságot.

Hozzon a föld mindennemű maghozó füveket – Ter 1,11.

402. l. *Zsolt. CIV. Vers. 14.* – a 104. zsoltár 14. verse Szenci Molnár Albert fordításában: Minden állat Uram te read néz, / Szemeit emelven felségedhez, / Eledelt adsz nékik ő idejekben, / Elődben gyűlnék néked esedezven. / Es te mind meg elégited őket, / Ha megnyitod bevéséges kezedet, / Nem leszen senkinek semmi szüksége, / Mert te jól tudod kinek mi szüksége.

a négy éltető állatokban – a négy elemben.

403. l. *palackáknak* – poloskáknak, férgeknek.

körös bogaraknak – kőrisbogaraknak.

Plinius – Plinius Secundus (i. sz. 23–79), római író. Természettudományi műve: *Naturalis historiae libri XXXVII*. Az idézet forrása: XI. könyv, 2. fejezet.

405. l. *Derhám [...] Phys. Theolog. De insectis, cap. 8.* – utalás William Derham, *Physico-theology* (London, 1723) című művére, melynek több részletét idézi Szőnyi különböző műveiben. A könyv 1793-ban jelent meg magyarul Segesvári István fordításában. A két említett példa Derham művének *Parts and Motion of Insects* című, IV. fejezetében, a 367. lapon jegyzetben olvasható.

ex Ephemerid. German. Tom. I. – vö. *Appendix Seu Addenda Curiosa Omissorum Ad Annum Primum Miscellaneorum Medico-Physicorum Academiae Naturae Curiosorum In Sacro Romano-Germanico Imperio, Wratislaviae, 1671, 3–4.*

Osvaldus Nerlinger – az *Appendix* szerint Oswald Nerlinger, thorni sváb esztérgályosmester. A miniatűr méretű poharak históriája az *Appendix* szerzője Johannes Faber Lynceus előadására hivatkozva adja tovább. (A bambergi születésű Faber [1574–1629] orvos, 1598-tól Rómában élt; a vatikáni botanikus kert felügyelője, 1611-től az *Accademia dei Lincei* tagja, műgyűjtő, a „mikroszkóp” elnevezés megalkotója.) Az *Appendix*-ben hivatkozott mű, melyben a történet Faber neve alatt megtalálható: Francesco Hernández–Nardo Antonio Recchi–Joannes Terentius, *Rerum medicarum Novae Hispaniae thesaurus seu plantarum, animalum, mineralium Mexicanorum historia*, Róma, 1649, 532–533 (további kiadás: Madrid, 1651). E szerint Faber Johann Carl Schad von Mittelbibrach, a bajor választófejedelem kamarása elbeszéléséből szerzett tudomást a különleges tárgyról, s maga is látta azokat. A történet változó részletességű előadásban megtalálható számos további, 17–19. századi kuriozitásgyűjteményben és más művekben, így például: Erasmus Francisci, *Ost- und West-Indischer wie auch Sinesischer Lust- und Staatsgarten*, Nürnberg, 1668, 1349–1350; Anton Wilhelm Ertl, *Relationes Curiosae Bavariae*, Leipzig–Frankfurt, 1733, 100–101; Willibald Kobolt, *Die Groß- und Kleine Welt*, Augsburg, 1736, 282; Joseph Aignan Sigaud de la Fond, *Anweisung zur Experimental-Physik*, Erster Theil, Dresden, 1774, 43; *Neues Hannoversches Magazin*, 19 (1809), 846.

Galenusé [...] Libr. XVII. De usu partium, cap. I. fin. – Claudius Galenus (2. század) görög orvos, a görög orvostudomány legjelentősebb alakja, számos orvosi, filozófiai és irodalmi mű szerzője.

Faetont – Phaeton: Hélios és Clymené gyermeke volt. A mítosz szerint Phaetonnak atyja egy napra átengedte a napfogat vezetését, de az ifjú képtelen volt a tüzes paripákat megfékezni, azok kitérítették a kocsit örök kerékvágásából, s ettől az ég és a föld is lángba borult. Zeusz csak úgy tudta a veszedelmet elhárítani, hogy Phaetont villámaival agyonsújtotta.

ingen is – semmiféleképpen.

406. l. *Ars est imitatio naturae* – Arisztotelész meghatározásával (*Physica*, 194a 21f; *Meteorologica*, 381b 6f), mely szerint a művészet a természetet utánozza, olyan formulát hozott létre, amely latin

változatban („ars imitatur naturam”) toposzként hagyományozódott már a *Poétika* ismertté válása előtt.

Hozzáadom, ki ezt fordítom... – Szőnyi betoldása.

Autor – szerző.

praeceptoroknak – tanítóknak, tanároknak.

407. l. *Orat. pro Muraena, cap. 28.* – Cicerónak Murena érdekében elmondott szónoklatáról van szó.

Memoires de sciences de l'Academie Royale – a Párizsi Királyi Akadémia kiadványa, címe helyesen: *Memoires De L'Academie Royale Des Sciences, Contenant Les Ouvrages Adoptez Par Cette Academie Avant Son Renouvellement en 1699.*

observatiók – megfigyelések.

Georgica – Publius Vergilius Maro (i. e. 70–19) műve, didaktikus költemény a gazdálkodásról, földművelő életről és Itália gazdagságának dicsérete.

NB. Addo. – kiegészítés.

408. l. *experimentumoknak* – kísérleteknek.

Fránzius [...] *Historia animalium* – Wolfgang Franze (1564–1628) wittenbergi professzor, *Historia animalium sacra* című művéről van szó. Ennek magyar fordítását Miskolczi Csulyak Gáspár készítette el *Egy jeles Vadkert* címmel, mely 1702-ben jelent meg.

e könyvecskének végén feljegyeztem az igen sok közül... – ez arra utal, hogy Szőnyi eredeti tervei szerint egy bibliográfiát akart a könyv végéhez illeszteni, amely a fizikoteológia legfontosabb műveit sorolta volna fel. Ez azonban valamilyen okból itt elmaradt. Ennek a pótlását végzi majd el Segesvári István, amikor terjedelmes nemzetközi bibliográfiát illeszt Derham művének 1793-as fordításához.

(I. M.)

BÁRÓCZI SÁNDOR (1735–1809)

ERKÖLCSI MESÉK (1775)

Báróczi életrajzát ld. az I. kötet 896. lapján.

Az *Erkölcsei mesék* Jean François Marmontel francia író, költő, drámaszerző, történétíró, filozófus (1723–1799) *Contes moraux* című művének szemelvényes fordítása. Marmontel, a francia Akadémia tagja, az Enciklopédia egyik szerkesztője számos műfajban alkotott, írásai Európa-szerte, így Magyarországon is igen népszerűek voltak. A *Bélisaire* című regényt magyarra (Zalányi Péter, Kolozsvár, 1773; Vargyasi Daniel István, Kolozsvár 1776) és latinra (Horváth Mihály, *Bélisarius*, Bécs é. n.) is átültették; Bessenyei György a Marmontel-

féle francia változat alapján fordította le Marcus Annaeus Lucanus (i. sz. 39–65) *Pharsalia* című eposzát. A *Contes moraux* című novellasorozat először 1755–1759 között, majd az újabb részek, *Nouveaux contes moraux* címmel 1790–1792 között jelentek meg a Mercure című folyóiratban. A szerző e művével a novellaműfaj és az elbeszélő stílus megújítójává vált. A sorozat darabjai gyűjteményes kötetekben is napvilágot láttak, dráma- és opera-átdolgozások, valamint angol, német, olasz és más nyelvű fordítások készültek belőlük.

Báróczi a *Contes moraux* hat darabját fordította le: az *Alzibiades* vagyis *A Magam, Lausus és Lydia, A' probára vetett barátság, Léonorka, A' két Szerentsélenek és A' havasi juhászné* címűeket. A kötet élén Barcsay Ábrahám első nyomtatásban megjelent verse áll. Az előszóban a fordító felhívja a figyelmet a francia író jellegzetes elbeszélőtechnikájára, melynek fontos eleme a kihagyás, az elhallgatás, s utal a rövid mondatokból építkező, könnyed stílusra, melynek átültetésében Haller László *Télemakhosz*-fordítása (Kassa, 1755) szolgált mintául számára. Marmontel antik és újabb kori elbeszélőmotívumokat egybedolgozó, erkölcsi tanulságokkal, filozófiai megállapításokkal szolgáló, olykor társadalombíráló célzatú novelláinak fő jellemzője a bonyolult cselekményvezetés, a pontos, lélektanilag hiteles jellemábrázolás, a gyors ritmusú dialógusok. A fordítás pontos, s követni igyekszik az eredeti stílussajátosságait. (A *Contes moraux*-nak más szemelvényes fordításai is keletkeztek: Kónyi János egyik kötetében többek között három Marmontel-elbeszélést közölt (*Díszes erkölcsre tanító beszédek*, Pest, 1775); Kazinczy Ferenc *Jean François Marmontel Szívképző regéi* címmel tervezett sorozatot, melynek csak az első kötete készült el 1808-ban Széphalomban. Marmontel *Laurette* című novellája szolgált alapul Boér Sándor *Az óbester vagy a hívség jutalma* című színpadi művének, melyet 1793-ban Kolozsvárott mutatott be a Magyar Játárszín.)

A szövegközlés forrása: *Erkölsi mesék melyeket frantziából fordított Bárotzi Sándor magyar nemes testőrző*, Bétsben, Nemes Tratnern Tamás udvari nyomtato és könyvárosnál, MDCCLXXV, 106–133.

409. l. *Lausus equum domitor...* – „Lausus, a ló-betörő, igen, és a vadak megölője”. Publius Vergilius Maro, *Aeneis*, VII, 651. (Lakatos István fordítása.) A római mitológiában Lausus etruszk királyfi, Mezentius fia. Vergilius az *Aeneis* X. könyvében beszéli el, hogy a kegyetlenség miatt népe által elűzött Mezentius fiával együtt részt vett a trójaiak elleni harcban, s az apja védelmére siető Lausust Aeneas megölte.

tírhénumi – a Tirrén-tenger a Földközi-tengernek az Apennini-félsziget délnyugati partjaitól nyugat felé terjedő részének elnevezése.

esméretesek – ismeretesek.

szánakodó – másokat megsajnáló.

erőszakat lehetett volna magyarázni – erőszakosságra lehetett volna következtetni.

ausoniai – Ausonia Itália déli részének ókori görög elnevezése.

praenesti király – Praeneste, görög alapítású város Rómától északra, Latiumban; mai elnevezése: Palestrina.

szaladásban – menekülésben.

tanáltnak – találhatók.

a síró kellemetességben – az eredetiben: ‘les graces éplorées’, kb. ‘a szomorúság bájában’.

érdeklő – tetszetős, vonzó.

410. l. *könyvekkel* – itt: könnyekkel.

illetődtenek rajta – meghatódtak miatta.

örög – öreg.

mesterséggel – mesterkedve.

rend szerint való – rendes, szokásos.

411. l. *háládatosságát* – háláját.

szorgalmatosságához – igyekezetéhez.

színes – színlelt.

béfüttanak – elárultak, elmondtak.

412. l. *közönséges* – általános.

izent – üzent.

meggyőzetett – legyőzött.

legérzékenyebb – legérzelmesebb.

megadása – átadása.

tulajdonságához – jelleméhez.

küszködés, bajnokság – bajvívás, lovagi küzdelem.

413. l. *nevelni* – növelni.

elveszteni – megöletni.

oroszlányoknak – oroszlánoknak.

ragományául – zsákmányául.

megbántatt – megsértett.

nem nyilatkozott-é ki – nem derült-e ki.

a község – az emberek.

kiterjedett – elterjedt.

Elvesztedet – halálotat.

segéjtségül – segítségül.

félelmes – féltő.

414. l. *alkalmaztassa magát* – viselkedjen.

vigyzásokat megcsalhasa – becsaphassa (őket).

béhat ebben az iszonyodásnak lakhelyében – bemegey erre a rettenetes helyre.

nyegő szövatoknak – nyögésnek, jajveszékelésnek.

megemésztödvé – elgyengülve.

feresztő könyvekkel – sírva.

- alacsony* – gyáva, jellemtelen.
 415. l. *levern* – eltéríteni.
felyülélem – túlélttem.
pirítanak – szégyent keltenek bennem.
Felelek megmaradásomról – kezeskedem róla, hogy életben fogok maradni.
szempillantás – itt: pillanat.
Ahhoz készen tartam magamat – készülök rá.
lerajzolni – bemutatni, leírni.
 416. l. *játéknéző hely* – a lovagi játékok színhelye, amfiteátrum, aréna.
nem akadályoskodom – nem húzom az időt.
széjjeljárja – körbejárja.
küszködő hely – küzdőtér.
megkerülvén a viaskodó alkatmányt [...] tekinteteivel – körbenézve a nézőtérén.
képtelen – az eredetiben: „monstruouse”, ‘szörnyű’.
horposszát – horpaszát, oldalát.
község – itt: közönség.
darabontja – katonája.
hancsárból – handzsár, erősen ívelt, vége felé szélesedő, ázsiai típusú kard.
elhitetett – megcsalt, becsapott.
belső része – lelke.
jobban-jobban gyulladni – felgerjedni.
hasítja a sokaságot – átvág a tömegben.
omoljatok bé – menjetek be.
 417. l. *érdekli* – leteríti.
el is törölni – el is törölni.
lehellek – élek.
meg nem juhászodatt – nem csillapult.
megengedek – megbocsátok.

(L.R.–S. S. M)

HORVÁT JÓZSEF (1737–?)

EMBERI OKOSSÁG
(1781)

Horvát József Kolozsvárott született. Kassai bölcséleti és teológiai tanulmányok után 1750-ben lett a jezsuita rend tagja. Később az országban több helyen hitszónok volt, végül a szerzetesrend 1773-as feloszlata után hittérítő lett Kolozsvárott. Egyetlen fennmaradt

munkája az *Emberi okosság...* című fordítása, amely két kiadásban is megjelent.

1680-ban jelent meg először név nélkül Angliában a *Humane Prudence, or, The Art by which a Man May Raise Himself and Fortune to Grandeur...* című mű. 1686-ban már a harmadik, bővített kiadás jelent meg, s ezen szerepel először a nyilvánvaló álnév: W. de Britaine. Az erkölcsnemesítő munka nagy népszerűségnek örvendett az elkövetkező néhány évtizedben. A több mint egy tucat angol kiadás mellett készültek francia és német fordításai is.

A *Menschliche Klugheit oder Kunst wodurch ein Mensch sich und sein Glück hoch empor bringen kann* című német fordításnak leg-
alább hat kiadása ismert. Gánóczy Antal a művet németből fordította latinra, s jelentette meg először 1762-ben Nagyszombatban *Prudentia humana, seu, Ars, qua Homo se, fortunamque suam in altum provehere potest* címmel. A fordításához írt bevezetőben Gánóczy közli, hogy bizonyos dolgokat, melyek a kegyes olvasók lelkét sérthetik, vagy amelyeket feleslegesnek ítél, elhagyott. Viszont Apophtegmata alcím alatt további íróktól gyűjtött idézetekkel kiegészítette az egyes fejezeteket. Mindezzel nyilvánvalóan a mű protestáns irányultságát akarta megszüntetni. Horvát József a címlap szerint érsekújvári káplánként Gánóczy latin fordítását ültette át magyar nyelvre *Emberi okosság* (első kiadás: Nagyszombat, 1764) címmel, megőrizve annak kihagyásait és kiegészítéseit. A címlap az angol ál-szerzőt már meg sem nevezi; a Gánóczy-féle latin változatnak Pozsonyban, 1777-ben jelent meg új kiadása. A mű népszerűségéhez hozzájárulhatott, hogy a benne kifejtett középszerű erkölcsnemesítő gondolatok megértése nem igényelt jelentős szellemi erőfeszítést. Ugyanez nem mondható el fenntartás nélkül a Horvát-féle magyar fordításról, aminek fő oka, hogy az eredetileg angol nyelvű mű kétszeres nyelvi közvetítéssel juthatott el a magyar olvasókhoz.

A szövegközlés forrása: *Emberi okosság, avagy mesterség, mellyel az ember magát, és szerentsjét magasra emelheti: Hasznos munka*, ford. Horvát József, Buda–Nagyszombat, 1781, 12–21; 259–266.

418. l. *játéknéző házban* – színházban.

az hőmpölygő fa és golyóbis közt találandó egyesülésnek keresésében – az angol eredeti szerint utalás Arkhimédész azon tételére, melyben bizonyította, hogy egy egyenes henger térfogata és felülete úgy aránylik egymáshoz, mint egy benne található gömb térfogata és felülete.

Arkimédes – Arkhimédész (i. e. 287–212) szicíliai származású görög természettudós, matematikus.

Herkules – Héraklész, nagy erejéről híres görög mitológiai hős.

Penelope – Pénélopé, Odüsszeusz hűséges felesége.

419. l. *dézmát* – adófajta, a tized latin eredetű elnevezése; itt utalás arra, hogy a filozófiának önmagában nincs haszna.

Antisthenes – Antiszthenész (i. e. 446–368), ókori görög filozófus, Szókratész tanítványa, a cinikus filozófiai irányzat egyik alapítója.

találmány – itt: feltalálás.

könyvtartó hely – könyvtár.

összefoglalást – itt: felépítést, megalkotást.

Hermes Trizmegyistusnak – Hermész Trizmegisztoosz, mitikus személy, Hermész és Thot egyiptomi istenek összevonásából; az ókori hagyomány szerint a hermetikus iratok sora származik tőle.

Anak Szimander – Anaximandrosz (i. e. 610–546/547), preszokratikus görög filozófus, az európai kozmológia első képviselője.

Amfion – Amphion, görög mitológiai hős, mitikus zenész.

citara – kithara, görög húros, pengetős hangszer.

Zoroásternek – Zarathustra (görögül Zoroasztrész), valószínűleg az i. e. 6. században élt perzsa próféta, a mazdaizmus vagy zoroasztrizmus vallásának megújítója.

Polifémusnak – Polüphemosz, a görög mitológia küklopsza; Odüsszeusz vakítja meg egyetlen szemére.

420. l. *méltóvá* – az angol eredeti szerint: tiszteletreméltóvá.

tanulmány – itt és az angol eredetiben is: tudomány.

Ptoloméus könyvtartója – I. Ptolemaiosz Szótér, Egyiptom királya alapította az alexandriai könyvtárat, melynek nagy része i. e. 48–47-ben égett le.

kerekdeden – horizonton (az angol eredeti szerint).

Karpust – Antiochiai Karposz (Carpus) (valószínűleg i. sz. 2. század), görög matematikus, asztronómus, mechanikus.

eleven kénesőnek – higanynak.

421. l. *mekánizmust* – mechanizmust.

rajzolták le – írták meg.

ha kevés korig szabad volna műlatnod – ha lenne egy kis időd még maradni.

Toldalék – a magyar fordítás egyes fejezeteihez csatolt Toldalékok az angol eredetiben még nem, de a latin változatban már szerepelnek.

Diógyenes – minden bizonnyal a Szinópeí Diogenészről (i. e. 404–323), a cinikus filozófiai iskola jeles tagjáról van szó.

meghasonlott szóval – itt: átvitt értelmű szóval.

vetekedésekben – a vetekedik ige korabeli jelentése: 'tudományos vitát folytat'.

Plutárkus – Plutarkhosz (i. sz. 45–125), görög történetíró.

Lacedémon-bélieknél – lacedaemonbelieknél, spártaiaknál.

422. l. *Tirteus* – Türtaiosz (i. e. 7. század), spártai görög elégiaköltő.
megvesztegetésére – megrontására.
elementomokról – elemekről, dolgokról.
Demonáksz – Démónax (70 k.–?), görög cinikus filozófus.
Gorgyiás – Leontinói Gorgiasz (i. e. 485 k.–380 k.), görög

szofista filozófus és rétor.

Zeukszidamus – Zeuxidamosz (i. e. 8. század), a hagyomány szerint spártai király.

Pántolidás – spártai Panthoidász; i. e. 403/402-ben Spárta megbízásából véget vetett Klearkhosz bitorolt bizánci uralmának.

Áthénás-beliek – athéniak.

Aristipposz – Arisztipposz (i. e. 435–370), görög hedonista filozófus.

feddette – fedte meg.

423. l. *Biás* – Biasz (i. e. 590–530), preszókratikus görög filozófus.
Tháles – Milétozsi Thalész (i. e. 624 k.–546 k.), görög preszókratikus filozófus, matematikus.

Bion – Bión (Borüszthenész), (i. e. 4. század–?), görög filozófus, felszabadított rabszolga.

Hegesziás – Kürénéi Hégésziasz (i. e. 3. század), görög hedonista filozófus.

424. l. *hanem ha* – itt: csak ha.

425. l. *burítottassék* – borítottassék.

purgoma verset – epigrammát.

Auszónius – Decimius Magnus Ausonius (310 k.–395 k.), költő, a retorika tanára Burdigalában (Bordeaux).

Apelles – Apellész, a hagyomány szerint a legnagyobb ókori festő, Nagy Sándor kortársa.

Fidiás – Pheidiasz (i. e. 500–430), ókori görög építész és szobrász.

hajdant – hajdanában.

426. l. *bátorságáért* – értsd: biztonságáért.

Kalipszustól – Kalüpszó nimfa halhatatlanságot ígért Odüsszeusznak, ha az vele marad.

Rúbius Celer [...] panasza nélkül – a szövegrész forrása az angol eredetiben minden bizonnyal John Trapp 1654-től megjelenő, ötkötetes bibliakommentárja volt (*Commentary on the Old and New Testaments*), amelyben az 1 Mózes, 16: 5. vershez írt kommentár így hangzik: „Publius Rubius Celer was held a happy man among the Romans, that commanded it to be engraven upon his gravestone, that he had lived three and forty years and eight months with C. Eunia, his wife, *sine querela*, without the least quarrel.”

427. l. *visszavonyások* – viták, viszálykodások.

Fülöp macedóniaiak királya – II. Philipposz (i. e. 382–336), makedón király, Nagy Sándor apja.

fúriákat – az erünniszeknek, a bosszúállás görög istennőinek latin neve.

Menandernek – Menandrosz (i. e. 342–290), attikai komédiaszerző.

(H. B.)

DERZSI JÁNOS – TORDAI SÁMUEL (18. század; 1731–1801)

KISDEDEK TUDOMÁNNYAL TELJES TÁRHÁZA (1781)

Derzsi Ö. János Királyfalva református lelkésze volt; életéről nem rendelkezünk további adatokkal. Tordai Sámuel tanulmányait Kolozsvárott, majd a berni és az utrechti egyetemen végezte. 1762-ben tért vissza Erdélybe, Kendilóna református lelkésze lett, s kinevezték a dési egyházmegye jegyzőjévé. 1779-től a kolozsvári egyház papja, 1795-től a kolozs-kalotai egyházmegye esperese volt. Kiadták prédikációit, halotti beszédeit; írt gyászverseket, valamint egy magyar történeti tárgyú munkát, mely kéziratban maradt. Megjelentek németből készült fordításai: Christian Fürchtegott Gellert, John Bunyan, Johann Jakob Rambach művei.

A *Kisdedek tudománnyal teljes tárházának* angol eredetije Jeanne-Marie Leprince de Beaumont (1711–1780) *Magasin Des Enfans: Or, the Young Misses Magazine...* (London, 1759) című műve. A roueni születésű, szegény sorból származó francia író nő iskolai tanítónőként, illetve nevelőnőként dolgozott, kezdetben Franciaországban, majd 1746-tól Londonban. Számos iskolai tankönyvet, erkölcsi célzatú történetet, gyermekmesét írt, dolgozott át és jelentetett meg. Olvasmányos tankönyvei egész Európában népszerűek voltak, több nyelvre lefordították őket. A *Magasin Des Enfans* több kiadást és fordítást ért meg (*Magasin ou instructions pour les jeunes dames...*; *Lehrreiches Magazin für junge Leute, besonders junges Frauenzimmer...*). Ezek egyikét használta Derzsi János, aki a mű első két, és Tordai Sámuel, aki a harmadik és a negyedik kötetét ültette át magyarra. A négy kötet egyenként kilenc, nyolc, hat és öt beszélgetést tartalmaznak, s az erkölcsnevelő célzatú párbeszédet rövidebb-hosszabb bibliai eredetű, illetve antik forrásból vette anekdoták, valamint újabb keletű mesék színesítik, melyek tanulságait a nevelőnő irányításával a kislányok maguk vonják le.

A szövegek közlés forrása: *Kisdedek tudománnyal teljes tárháza. Melly azoknak szíveknek formáltatásokra, értelmeknek megvilágosításokra készítettett frantzia nyelven Beaumont Mária által. Mostan pedig magyar nyelvre fordítatott. Első darab.* Kolozsvárott, Nyomt. a Reform. Kollégium betűivel Kaprontzai Ádám által, 1781.

428. l. *Jó asszony, Okos K. A.* – a beszélgetés néhány szereplőjének létező keresztnéve van, a nevek másik csoportja jellegzetes tulajdonságokra utal. A további szereplők: Elmés, Mária, Károlina, Anna, Eretlen és Szeles kisasszonyok.

K. A. – kisasszony.

429. l. *a mesét, melyet megégertem* – a műben a beszélgetések során egy-egy szereplő sokszor magához veszi a szót, és elmond egy-egy hosszabb fiktív vagy valós, bibliai alakokról, híres emberekről szóló történetet.

intsék – intsék meg.

instálni – kérni.

431. l. *El, édes gyermekem* – Mária kisasszony Ádám és Éva bibliai történetét mondja el.

432. l. *nyalánknak* – itt: falánknak.

azt a históriát – Jó asszony itt elmond egy szegény házaspárról szóló mesét, akik munka közben Ádámról és Éváról beszélgettek. Az asszony azt állította, hogy ő nem lett volna olyan falánk, a férfi pedig azt, hogy nem engedte volna Évának megenni az almát. Az arra járó király hallja, mit beszélnek, és elhatározza, hogy próbára teszi őket. A palotájába viszi és egy terembe vezet a házaspárt, ahol az asztalon ételek sorakoznak, de van egy lefedett tál, melyhez nem szabad nyúlniuk. Az asszony addig kérleli a férfit, amíg megnézik, mi van benne. A tálból egy egér szalad ki, s amikor a király visszamegy, látja, hogy az edény üres. Megfeddi és visszaküldi őket korábbi szegény körülményeik közé.

Szépét pedig ami illeti – az V. beszélgetés során először elhangzó történet a Szépség és a Szörnyeteg, Derzsi fordításában a Szép és a Fenevad című, világszerte elterjedt meséje, mely itt olvasható először magyarul. A történet Beaumont rövidített átdolgozásában vált ismertté, majd világhírűvé *A Szépség és a Szörnyeteg* címen, melynek szerzője egy másik francia író volt.

433. l. *elsőben* – itt: először.

megészen – megeszik.

434. l. *szökhetnek* – itt: ugrálhatnak.

skatulyába – dobozba.

Talám – talán.

Ovidiustól íratott elváltozásokban – Publius Ovidius Naso (i. e. 43-i. sz. 17/18), római költő *Metamorphoses (Átváltozások)* című művéről van szó, melyben a görög-római mitológia csodás átváltozásainak történeteit verselte meg.

435. l. *megtartásokra* – itt: eltartásukra, táplálásukra.

észnek – esznek.

tucet – tucat (ném.).

azután mondjunk históriát – Anna kisasszony itt Noé bibliai történetét meséli el.

437. l. *kerület* – itt: ív.
megengedett – itt: megbocsátott.
Tartsa meg ezt – fogadja meg, jegyezze meg az elhangzott mese tanulságát.
Hofmesterném – komornám.
frájom – nevelőnőm.
különösen – értsd: egyedül, magamban.
közönségesen – értsd: nyilvánosan.
kisség – kicsit.
fel mérem fogadni – fogadni merek rá.
erőtleniségekkel – gyengeségekkel, hibákkal.
megesmérni – megismerni.
439. l. *magáról sokat állító* – magát nagyra tartó.
440. l. *tisztátalan* – piszkos.

(L. R.)

ÁNYOS PÁL (1756–1784)

A VILÁGI GYÖNYÖRŰSÉGEKNEK HASZONTALANSÁGA (1782)

Ányos Pál dunántúli nemesi családból származott, tizenhat évesen lépett be a pálos rendbe. A rend küldte a nagyszombati egyetemre, amit követett annak Budára történt áthelyezésekor is. Tanulmányai befejezése után egy évig Felsőelefánton remeteként élt, majd fiatalon bekövetkezett haláláig Székesfehérváron tanított. Költészetének jelentős része barátaival váltott episztolákból áll, melyekben a felvilágosodás művelődésszemléletének, világképének jellegzetes témáit vitatták meg. Mind ezekben, mind más elmélkedő, elégikus szövegeiben fontos szerep jut a nemzeti hagyományok problematikájának. A kor meghatározó költői, Orczy Lőrinc, Barcsay Ábrahám ösztönözték egy magyar nyelvű nemzeti eposz megírására, amely azonban nem készült el.

A világi gyönyörűségeknek haszontalansága című prózai elmélkedés Ányos Pál 1782-ben összeállított, *Ányos Pálnak Első Remete Sz. Pál rendén lévő szerzetesnek Írásai* című kéziratot kötetében maradt fenn. A lelőhely alapján *Akadémiai kódexként* ismert kötet az élet-út jelentős állomásának összefoglalója, melynek keletkezési ideje Ányos tanári munkájának megkezdésére esik. Az Ányos és barátai szövegeit tartalmazó összeállítás Bessenyei György 1777-es kötetét, *A Besenyei György társaságát* követve az érzékeny barátságkultusz közösségi dimenzióira mutat példát: a megromlott világ társadalmi kötelekeit hatályon kívül helyező barátok egy nagyobb közösség, a nemzet érdekében (is) tevékenykednek.

A szövegközlés forrása: „*Higgy, remélj, szeress!*” *Ányos Pál versei, szépprózái írásai és levelei*, s. a. r. Jankovics József, Schiller Erzsébet, Veszprém, 2008, 161–164.

441. l. *O, munde, annus [...] odimus* – „Ó, világ, ez az ötvenkettedik év, mióta engem születésemkor magadba fogadtál, s ezalatt az egész idő alatt nem hallottam az igazságot tőled, de tízezerszer is hazugságon kaptalak; sohasem kértem tőled olyat, amit előtte ne ígértél volna meg; sohasem azt ígérted, amit adtál; soha nem volt olyan közös ügyünk, melyben ne szedtél volna rá; sosem voltam a társad benned, hogy ne vesztettem volna rajta; sőt soha semmit nem láttam benned, amiért szeretnem kellene téged, mert amit belőled láttam, az csak gyűlöletes volt. – Ez így van tehát, s ezért nem tudom, hogy mi az, ami megvan benned, vagy mi hiányzik belőlünk, akik szeretünk, ami miatt, noha te gyűlölsz bennünket, mi téged meggyűlölni nem tudunk; ha ránk támadsz, úgy teszünk, mintha észre sem vennénk; ha sarkaddal rajtunk tipsorz, elviseljük; és ha bottal vész, csendben tűrjük; még ha üldözöl, sem panaszkodunk; ha elveszed is, ami a miénk, nem követeljük vissza; ha cselt vész is nekünk, nem akarunk tudomást venni róla; és ami a legrosszabb, hogy amikor elkergetsz minket a házadból, nem akarjuk elhagyni azt. Mi lehet ez? Honnan ered? S mi lesz a vége? Nem tudom megérteni: *a világot imádjuk, mely ellenünkre van, s az isteneket, akik szeretnek minket, gyűlöljük.*” (Lengyel Réka fordítása) A Marcus Aurelius Severus Alexander (208–235) római császár egyik leveléből származó idézetet Ányos Fray Antonio de Guevara *Relox de principes ó Marco Aurelio* (Valladolid, 1529) című fejedelmi tükréből vette át.

442. l. *könyveket* – könnyeket.
De micsoda okosság [...] kívánni? – a párhuzamot lehet a „felfordult világ” toposzaként értelmezni, ugyanakkor a korabeli természetrajzi munkák ismert ténye, amint arra Csokonai *Újesztendei gondolatok* című verse is utal: „Sok faluk határain / Ma delfinek cicáznak a vizekben, / S a csigáknak házain / Most zergenyáj ugrándoz az hegyekben.”

E világ alkottatásának [...] ütköz[ze]nek. – a gondolat Bessenyei György egyik Ányos által is ismert szövegében (*Az elmének hánykódásairól*) szintén megtalálható: „A tengert habok nélkül és az emberi nemet nyugodalomban ki látta valaha?”

443. l. *hol vagy miben* – hol vajon miben.
mellyén – mellén.
aranyjuhokat – utalás az Aranygyapjas rend tagjainak kitűzőjére.
kolcstaréjokat – utalás a császári és királyi aranykulcsos címre.
öregbítésére – növelésére.
jobbágyaiknak – alattvalóiknak.

444. l. *Isteneeknek* – Istenüknek.

az aranygyapjúhoz [...] veszedelem nélkül – utalás a görög mítoszra: a Kolkhisban található aranygyapjút bikák és sárkányok őrizték.

445. l. *emberség* – emberiség.

pócát – polcát; átvitt értelemben: 'legfelső szintjét'.

áspisok – mérges kígyók.

(L. G.)

BENYÁK BERNÁT (1745–1829)

OKOS ELMÉNEK MULATOZÁSAI (1783)

Benyák Bernát életrajzát lásd az I. kötet 827–828. lapján.

Benyák székesfehérvári tanárként, pedagógiai céllal fordította le a *Diversités morales, ou les amusements de la raison par M. l'abbé de Brueys* (Párizs, 1782) című, az okos társasági embernek szóló életvezetési kézikönyvet. Az eredeti mű szerzőjének, de Brueys De Souvigniargues-nak életrajzi adatait nem ismerjük, feltehetően David Augustin de Brueys (1640–1723) francia teológus és drámaszerző rokona volt. Benyák célja a fordítás közreadásával az volt, hogy hasznos etikai útmutatással lássa el olvasóit, magyar nyelven. E törekvése összhangban állt korábbi, a filozófiai és retorikai szaknyelv magyarrá tételére irányuló próbálkozásaiával (például nyilvános filozófiai vitát tartott Pesten 1777-ben); most is tudatosan törekedett arra, hogy a teljes szakszókincset magyarul adja vissza. A feladat nehézsége miatt helyenként nem szó szerint fordít, s bőbeszédűbb, mint az eredeti. Új szavakat is alkot, amelyeket a mű végére illesztett Toldalékban megmagyaráz az olvasóknak.

A szöveggözlés forrása: *Okos elmének mulatozásai melyeket Brueys apátúnak frantzia nyelven írott bölts munkájából haza-nyelven kiadott Benyák Bernárd A. O. S. a budai egyetemen a bölcsészknak egyik tagja, a bölcselkedés tanítója*, Pest, Royer Ferentz betüivel, 1783, 1–21. A szómagyarázatokban idézőjelben hozzuk Benyák eredeti definíciót.

446. l. *csupános* – saját.

447. l. *látatja* – látszatja.

szemléletek – Benyáknál más szóval: „gondolat-tárgya”, azaz „objectum, ami felől gondolkodunk”; „így neveztem, mivel valami felől gondolkodunk, esmérő értékünk által azt mintegy szemlélni látszatunk”.

448. l. *velebírásra siet* – arra törekszik, hogy megszerezze.

vázképre – „spectrum, mely képet ijesztés végett szoktuk állítani”.

egyenezetnek – „regula, kiszabott törvény, mérték”: „erkölcsünket vagy cselekedeteinket az szerént kelleitk rendelnünk, ezért is némineműképpen magunkat hozzá egyeneznünk”.

minnenmagunk – mi magunk.

449. l. *költött alkotmányokról* – „chimaera”: „mivel amit így nevezünk, valóban csupa költeményi állat”, kitalált dolog.

450. l. *vélvetélyekkel* – tévképzetekkel, megalapozatlan vélekedésekkel.

452. l. *emberi lételnek* – „humanitas”-nak.

453. l. *kiképezet* – „plánum”, terv.

(P. M. Zs.)

DUGONICS ANDRÁS (1740–1818)

A TUDÁKOSSÁGNAK ELSŐ KÖNYVE (1784)

Dugonics Szegeden született dalmát családból. 1758-ban lett piarista szerzetes, a rend különböző gimnáziumaiban tanult és tanított; ebből az időszakból valók versei, latin és magyar nyelvű iskoladrámái. 1774-ben nevezték ki a nagyszombati egyetem mennyiségtan-tanárának. Mint prózaíró és a magyar nyelvű nemesi irodalom képviselője vált ismertté: a klasszikus eposzok prózafordításával, majd az *Etelka* (1788) című regénnyel, amelynek folytatását is megírta (*Jólánka, Etelkának leánya*). Színdarabjai sikerrel szerepeltek a hivatásos magyar színtársulatok műsorán is, ezeket 1794-ben adta ki *Jeles történetek* címmel. Több történeti tárgyú művet írt. A *Magyar példabeszédek és jeles mondások* (1820) című gyűjteményét 1808-ban történt nyugdíjazása után állította össze, Szegeden.

Dugonics adta ki az első magyar nyelvű matematikai kézikönyvet, hogy bebizonyítsa: a német nyelv kevésbé alkalmas a tudományok közvetítésére, mint a magyar. A művet nagy örömmel üdvözlötték: a kortársak megítélésében fontosabb volt magyarnyelvűsége, mint tudományossága. A könyv tudományos színvonala nem éri el a kortárs magyar matematikusok (Makó Pál, Martinovics Ignác) műveinek színvonalát, s az egyetemi oktatás akkori követelményeinél kevesebb, alsóbb szintű anyagot tartalmaz. Legnagyobb érdeme a matematikai műnyelv magyarosítása. Dugonics több mint háromszáz saját szavából csak néhány bizonyult időtállóknak, ezek azonban máig a matematikai szaknyelv alapját képezik, például csúcs, egyenlet, hasáb, köb, gömb, tétel. A három könyvvel kibővített második kiadás 1798-ban látott napvilágot.

A szöveggözlés forrása: *A Tudákosságnak első könyve, melyben*

foglaltatik a bető-vetés (algebra) melyet köz-haszonra írt Dugonics András [...], Landerer Mihály betűivel, Pest, 1784, 1–18.

456. l. *tudákosság (mathesis)* – μαθησις, ‘tanulás’ (gör.). A matematikának a mennyiségek összehasonlításával foglalkozó ága.
mekkoraság (quantitas) – mennyiség.
Folyadék – következtetés.
sereg – elemek halmaza.
miségét (quidditatem) – mibenlétét.
minéműségét (qualitatem) – minőségét.
457. l. *közbeszédből* – közmondásból, szólásból.
föllelvaló – magasabb rendű.
megszakadt mekkoraság (quantitas difereta) – különálló elemek halmaza.
nem folyton folynak – nem összefüggőek.
huzamos mekkoraság (quantitas continua) – egymással összekapcsolódó elemek halmaza.
szabások – szabályok.
458. l. *hágdicsáljon* – ugráljon.
visszaujjongattatol – visszautaltatol.
művelésre lehet venni – gyakorolni lehet.
el ne mulasd – ne mulaszd el.
459. l. *állattját* – állapotját.
tudtomok (axiomata) – alapigazságok.
elmélkedő mondák – elvont tézisek.
valóságokat – igazságokat.
kéremények (postulata) – alapfeltevések, elméleti kiindulópontok.
állományok (hypotheses, conditiones) – feltevések.
460. l. *felvesszük* – felfogjuk, megértjük.
öl – hosszmérték, kb. 1,9 méter.
rőf – hosszmérték, kb. 62 centiméter.
vételek (theoremata) – bizonyítandó állítások.
azt venném fel – azt állítanám.
tételek (problemata) – a matematika segítségével megoldható problémák.
lehetőségeket – lehetőségüket.
redállani – igaznak elfogadni.
461. l. *Vadnak* – vannak.
jegyzetek (scholia) – magyarázatok.
első szerzőjét – feltalálóját, első megfogalmazóját.
elvekre (lemmata) – alapelvekre, melyek nem szorulnak bizonyításra.
Szent Pál apostol... – Szent Pál missziós útja során Málta partjainál szenvedett hajótörést, vö. ApCsel 27–28,10.

összeséges mekkoraság (quantitas concreta) – konkrét mennyiség.

462. l. *puszta mekkoraság (quantitas abstracta)* – elvont mennyiség.
Allamány – megállapodás.

463. l. *kötelődzöm* – rátérek.

464. l. *Diofantus* – alexandriai Diophantus, az i. e. 3. században élt matematikus.

Kardan – Girolamo Cardano (1501–1576), olasz orvos, matematikus, filozófus és asztrológus.

Vieta – François Viète (1540–1603), francia matematikus, műve az *Isagoge, ou Introduction à l'art analytique*.

Harriott – Thomas Harriot (1560–1621) angol matematikus, asztrológus és geográfus.

Vallis – John Wallis (1616–1703), angol orvos, matematikus és nyelvész.

Kartes – René Descartes (1596–1650), francia filozófus, matematikus és fizikus.

Newton – Isaac Newton (1643–1727), angol matematikus, fizikus és asztrológus.

Laibnitz – Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), német filozófus és matematikus.

Rikatt – Jacopo Francesco Riccati (1676–1754), olasz matematikus és fizikus, vagy Vincenzo Riccati (1707–1775), olasz matematikus, az előbbi fia.

Euler – Euler, svájci eredetű tudós család; Leonhard Euler (1707–1783), svájci matematikus, asztrológus, filozófus, fizikus.

Bernuilliak – flamand eredetű, svájci tudóscsalád. Jacques I Bernoulli (1654–1705), matematikus, Jean I (1667–1748), a testvére, Nicolas I (1687–1750), az előbbieket unokaöccse, Nicolas II (1695–1726), Jean I fia, Daniel (1700–1782), Jean I fia, Jean II (1710–1790).

Wolff – Christian von Wolff (1679–1754), német matematikus és filozófus, Kant mestere.

Maklaurin – Collin Maclaurin (1698–1746), skót matematikus (*Geometria organica, Traité de fluxions*, 1742).

Simpson – Thomas Simpson (1710–1761), angol matematikus.

Klairaut – Alexis-Claude Clairaut (1713–1765), francia matematikus és asztrológus, az *Éléments de geometrie* (1741) és az *Éléments d'algebre* (1746) szerzője.

465. l. *vagyonos mekkoraság (quantitas positiva)* – pozitív mennyiség.

héános mekkoraság (quantitas negativa) – negatív mennyiség.

466. l. *deákoknál* – a latinban, latinul.

(P. M. Zs.)

VERSEGHY FERENC
(1757–1822)

ERKÖLCSI LEVELEK
(1786)

Verseghy életrajzát ld. az I. kötet 916. lapján.

Az *Erkölcsei levelek* forrásának szerzője, Johann Jakob Dusch (1725–1787) 1762-től a széptudományok tanára az altonai gimnáziumban, 1767-től az angol és német nyelv, 1771-től a filozófia és a matematika professzora. Sokrétű és igen terjedelmes irodalmi munkásságára erőteljesen hatott az angol felvilágosodás, azon belül elsősorban Alexander Pope életműve. Számos műfajban alkotott; sokat fordított, folyóiratoknak dolgozott. Művei alapvetően filozófiai, erkölcsi, didaktikus irányultságúak. Pedagógiai céllal feldolgozta az irodalomtörténet-írás, a kritika, a fordítás és az esztétika problémáit, s részt vett a kor irodalomelméleti vitáiban.

Moralische Briefe zur Bildung des Herzens (Leipzig, 1759) című műve az ovidiusi heroidák hagyományát követi. Magyarul Báróczi fordításában vált ismertté, aki a több mint ötven erkölcsi levélből tizenkettőt ültetett át. Báróczinak a magyar prózanyelv és tematika megújításában betöltött szerepét a kortársak, többek között Ányos Pál is, nagyra becsülték. A fordítás Barcsay Ábrahámnak szóló ajánlása az érzékeny barátságkultusz és az irodalmi munkásság kapcsolatát jelezte az olvasók számára, az előszó a levelek témáiból a szerelem jelentőségét emeli ki. Ugyanezen téma fontosságát hangsúlyozza Kazinczy Dusch egy másik műve, *A tiszta és nemes szeretet ereje* elé írt bevezetőjében. Verseghy fordítása a kimaradt levelekből további tizennégyet tartalmaz, és bár cenzori engedéllyel rendelkezik, kéziratban maradt. Verseghy forrása nem azonosítható biztonsággal, mivel Dusch művének több kiadása ismeretes, az itt közölt levél azonban csak a második kiadástól (Lipcse, 1762) jelent meg. Az ellenőrzés ez alapján történt.

A szövegközlés forrása: *Verseghy Ferenc kiadatlan írásai*, s. a. r. Deme Zoltán, Szolnok, Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 1982, 181–189.

467. l. *Báróczi Sándor* – Dusch műve 1775-ben jelent meg Báróczi Sándor (1735–1809) tolmácsolásában. A fordítás Báróczi életében 1786-ban Pesten még egyszer napvilágot látott, akkor, amikor Verseghy is kész lett a sajátjával.

magyarázó – fordító.

Szófron Karidémushoz – antik eredetű fiktív nevek.

illetődést – elérzékenyülést.

Az állhatatos [...] legyen – az eredetiben lábjegyzet kapcsolódik hozzá: „Tehát hadd siránkozzanak, hadd sóhajtozzanak akár örökre is mindazok, akiknek elkényeztetett lelkét elernyesztette a szüntelen boldog élet...” Seneca, *Helvia vigasztalása*, II, 3 (Révay József fordítása).

emberi érzékenység – Verseghynél a fogalom egyrészt ’érzékeny’, ’érzékszervekre ható’ jelentésben használatos, másrészt azt a morális-antropológiai „finomabb érzékenységet” jelenti, amellyel az ember a benne megtalálható állati részt megszelídítve beteljesíti ember-lényegét. A német eredetiben „menschliches Gefühl” olvasható.

esete – itt: esése.

ismeretséget – tapasztalatot.

469. l. *felállat* – felemel.

fundamentumi ítéletek – alapelvek.

470. l. *alkotmányoknak* – teremtménynek.

megérint – megérinti.

jóvoltait – jótéteményeit.

tekintetben vagyon – tekintélye van.

Verris – az eredetiben „Verrio” olvasható.

megkeríteni – megvesztegetni.

472. l. *a serény bölcsesség* – az eredetiben lábjegyzet kapcsolódik hozzá: „Emlékezzünk Arisztotelészre, Sándor tanítójára.”

ki méltóságát Héfesztionnal felosztotta – az eredetiben lábjegyzet kapcsolódik hozzá: „Lásd Curtiust!” Curtius Rufus Nagy Sándor-életrajza szerint Hephaisztión az uralkodó legjobb barátja, bizalmasa volt, aki „előtt nem volt titka”, és akit, miután egy alkalommal a perzsa anyakirályné összekeverte vele, így nevezett: „ő is Nagy Sándor” (Kárpáty Csilla fordítása).

értettek – értük.

473. l. *egyarányúsága* – békessége, megelégedettsége, higgadt-sága.

„Mutasd bár [...] megoltalmazta” – az eredetiben lábjegyzet kapcsolódik hozzá: „Scaevola, az augur. L. Valer. Max.” Utalás a Valerius Maximus *Factorum et dictorum memorabilium* című gyűjteményében olvasható anekdotára (III, 8, 5). Quintus Mucius Scaevola idézett mondata a műből vett pontos fordítás.

Halálra vezetették az öreg Fócion... – az eredetiben lábjegyzet kapcsolódik hozzá: „Corn. Nep. szerint »feddhetetlen élete mégis sokkal híresebb volt, mint katonai tevékenysége [...] úgyhogy el is nyerte a Derék melléknevet.« Idézet Cornelius Nepos *Híres emberek* című munkájából (Havas László fordítása). A Dusch idézte latin szövegben a „Bonus” (elsődleges jelentése: ’jó’) kifejezés olvasható.

Összegyűlekezett nézésére [...] mutassa – az eredetiben lábjegyzet kapcsolódik hozzá: „Seneca ezt Ariszteidészről írja, és megváltoztatja azokat a szavakat, melyeket Plutarkhosz ad szájába, amint

azt már Lipsius észrevette. »Bocsáss meg, Seneca – mondja Lipsius megszólítva őt –, hiszem, hogy siettél, és hogy alig gondoltad át.« E hibát Seneca talán nem tévedésből ejtette, hanem azon igyekezvén, hogy egy teljesen ártatlan embert állítson példának; és Phókión utolsó napjaiban kevésbé volt az, mint Ariszteidész. Összességében Seneca megszépítette az elbeszélést! »Athénban a vesztőhelyre kísérték Arisztidést; aki csak találkozott vele, *lesütötte szemét s keservesen felsóhajtott*, mintha nem is csak ezt az igaz embert hurcolnák a vérpadra, hanem az igazságot magát; akadt mégis egy ember, aki arcul köpte őt. *Ezen annál inkább felháborodhatott volna, mert tudta, hogy ilyesmire tisztességes ember nem vetemedhetett; de ő csak letörölte arcát, s mosolyogva odaszólt a kísérő hatósági embernek: Szólj neki, hogy a száját ne tássa ki többet ily mocskosan.*« Úgy vélem, ezt mint morális írók jó szívvel neki tulajdoníthatjuk. Bolingbroke sem vette ezt tőle rossz néven, Reflexions upon Exile-jében szóról szóra elismételte, anélkül, hogy a tévedést észrevette volna. L. Lettres on the study and use of History. Vol. II. 273–274. o. Sen. de con. ad Hel. C. XIII.” Seneca a *Helvia vizasztalásában* csakugyan Ariszteidész kapcsán említi a Duschnál olvashatókat, ami Plutarkhosznál valóban a Phókión-életrajzban olvasható. Bolingbroke Senecát hivatkozva szintén Ariszteidész halálához kapcsolja. Justus Lipsiusnak a *Helvia vizasztalásához* írt kommentárjában olvasható az idézett, Senecát megszólító részlet. A Dusch lábjegyzetében idézett Seneca-részleteket Révay József fordította, a kiemelések a forráskiadványt követik.

474. l. *rohanásain* – rohamain.

szánakodjon – a fordításból utána kimaradt egy mondat: „Tiszteletre méltó halott!”

Ha nagy ember esik [...] fekszenek – az eredetiben lábjegyzet kapcsolódik hozzá: „Seneca szavai: »Ha egy nagy férfiú elbukott, bukásában is nagy marad, s nem éri őt nagyobb megvetés, mint a templomok romjait; ezeket lábbal tapossák ugyan, de a vallásosak épp oly hódolón tisztelik, mintha épségben állanának ma is.« *Helvia vizasztalása*, XIII. fejezet.” A Seneca-szöveget Révay József fordította.

részek – pártok.

hatalom – erőszak.

Addison angyalával – Dusch feltehetően Joseph Addison (1672–1719) *The Campaign* (1704) című versének következő soraira utal: „So when an angel by divine command / With rising tempests shakes a guilty land, / Such as of late o'er pale Britannia passed, / Calm and serene he drives the furious blast; / And, pleas'd th' Almighty's orders to perform, / Rides in the whirlwind, and directs the storm.”

475. l. *Montrozét* – az eredetiben lábjegyzet kapcsolódik hozzá: „Ez a csodálatra méltó férfiú a szerencsétlen I. Károly ügyéért küzdött és halt meg. Ld. Hume *History of great Britain*. I. és II. rész. A polgári forradalom ideje tele van az efféle állhatatosság fenséges

példáival. Strafford grófia, egyike az angol nemzet legnagyobbjainak, a Towerből írt a szorongatott királynak, aki nem akarta halálos ítéletét aláírni, és emiatt veszélybe került, hogy ő a lázongó csőcselék kedvébe kíván járni, és fenséges állhatatossággal halt meg. A Colchestert az independensek ellen védő, Cromwell parancsára elfogott Lucas lovag maga adta ki a parancsot [ti. a kivégzésére vezényelt katonáknak]. Lisle lovag átölelte és megcsókolta [Lucas] holttestét, majd maga jelentkezett ugyanerre a sorsra. A katonák egy kissé távol álltak tőle, mire ő rájuk kiáltott, hogy lépjenek közelebb. Az egyik katona így válaszolt: »jótállok Önnek azért, hogy eltalálok«. A lovag nevetve felelt: »Barátaim, voltam már közelebb magukhoz, és mégsem talál-tak el.« Károly az őt sújtó kegyetlen balsors közepette kiváló példája a jónak, a türelemnek és az állhatatos nagyságnak.” David Hume *The History of Great Britain* című művét Johann Jakob Dusch fordította németre (1762/1763), a példák hűen követik a forrást.

csudálkozást – csodálást.

(L. G.)

PÉCZELI JÓZSEF (1750–1792)

YUNG ÉJSZAKÁI
(1787)

Péczeli József életrajzát ld. az I. kötet 977. lapján.

Edward Young (1683–1765) *The Complaint: or Night-Thoughts on Life, Death, and Immortality* című vegyes elmélkedéssorozata az érzékenység áramlatának előfutára volt. A blank verse-ben, tíz vagy tizenegy szótagos, rímtelen sorokban írt epikus költemény első darabja 1742-ben jelent meg Londonban; a ciklus további nyolc éneke a rákövetkező években látott napvilágot. A morálfilozófiai műben, melyet jelentős részben a költőt ért tragikus családi események ihlettek, keverednek a józan észnek az ember cselekedetiben döntő jelentőséget tulajdonító racionalista és a neosztoikus, a földi élet örömeiről való lemondást, az öröklétre való felkészülést hirdető szemlélet elemei, de kimutatható a kor új tudományos eredményeire épülő fizikoteológiai irányzat hatása is. A költeményt egész Európában ismerték, számos nyelvre lefordították. Magyarországi népszerűségét mutatja, hogy Bessenyei György és Báróczi Sándor is fordított belőle részleteket; ez utóbbi fordítást Kazinczy Ferenc közölte a kassai Magyar Museumban. A teljes művet 1801-ben Nalaczi József újra átültette magyarra.

Péczeli *Yung' éjtzakái és egyéb munkái* című fordításának alapjául Pierre-Prime-Félicien Letourneur (1737–1788) *Les nuits et oeuvres*

diverses d'Young (Párizs, 1769–1770) című gyűjteményes kiadása szolgált. Letourneur korának termékeny fordítója volt: ő ültette át franciára Shakespeare és James Hervey műveit, valamint James Macpherson Osszián-dalait. Young-kiadása első kötetében a költő életrajzát, s a fordítói megjegyzéseket követően a *Night-Thoughts* szövegét közli, a második kötetben a költő válogatott levelei, valamint egyéb, kisebb művei olvashatók. Ezek címei Péczelinél: *Utolsó ítélet; Jób pátriárka életének rövid leírása; Az élet mustrája; Külömb-külömb-féle dolgokról való gondolatok; Johanna Gray vagy a vallásnak győzedelme a szereteten; Adissonról való jegyzések; Az életnek megfontolása; Az indulatoknak leírása.* A *Night-Thoughts* francia változata szabad prózafordítás: Letourneur a versciklus kilenc részét huszonegy egységre, „Éjszaká”-ra tagolta, megváltoztatta az egyes részek, bekezdések sorrendjét, s – részben ezeket felhasználva – jegyzetekkel látta el és néhol a saját betoldásaival is kiegészítette az eredeti szöveget. Péczeli a Letourneur-féle változat többé-kevésbé szövegű fordítását készítette el, mely már csak tartalmilag kapcsolódik Young eredetiéhez. Fordításából először 1784-ben publikált részleteket a Magyar Hírmondóban (1784. május. 5., 34. sz., 285–288.); az 1787-es kiadást 1795-ben és 1815-ben két további kiadás követte Pozsonyban. Young művének mind francia, mind a Péczeli-féle fordítása nagy szerepet játszott a magyar irodalom érzékeny irányzatának kialakulásában: a „versek” központi gondolatai, mint például a magány dicsérete, a természetbe menekülés, a halálkultusz, kedvelt motívumokká váltak; nyelvezete követendő példaként szolgált az érzékeny stílus képviselőinek.

A szövegközlés forrása: *Yung' éjtzakáji és egyéb munkáji mellyek magyar nyelvre fordítottak Péczeli Jó'sef Rév-Komáromi prédikátor által.* Győrben, Streibig Jó'sef' betűivel, 1787, I. kötet, 178–199.

476. l. *Hatodik éjszaka* – az a szövegrész, amely Letourneur-nél a „6. éjszaka” címet kapta, Young 5., „The Relapse” című „éjszaká”-jában az 598. sortól olvasható, de a francia fordító a szövegegységek sorrendjét szabadon megváltoztatta, kihagyásokkal, betoldásokkal alakította.

Kedves Nárcissám! – a Young művében megszólított, fiktív neveket (Narcissa, Lorenzo, Lucia, Philander) viselő alakok a költő elhunyt rokonainak, barátainak feleltethetők meg.

A Halálról való elfelejtkezés [...] vezet minket az Egekbe. – ez a hosszabb szövegrész Letourneur-nél a fejezet végén álló jegyzet; Péczeli ezt és a többi is beemelte a főszövegbe.

477. l. *a százzal* – az évszázaddal.

478. l. *préskribál* – előír.

479. l. *idvességés* – üdvözült, mennyei boldogságú.
posták – küldemények, értesítések.

480. l. *Délila kiszúratta a Sámson szemeit* – utalás az ószövetségi történetre (Bírák könyve 13–16.), mely szerint a nagyerejű Sámson, Izrael hősét Delila elcsábítja, ellenségei, a filiszteusok kezére adja, akik megkínózzák, kiszúrnak a szemét.

szabados – szabad, tágas.

közönséges – általános, mindennapi.

sorsosi – sorstársaim.

ne hidd el magad – ne bízd el magad.

481. l. *játéknéző helyeinken* – teátrumainkban, színházainkban; itt átvitt értelemben az élet színtereire utal.

halottas szőnyegnek – halotti lepel, szövött anyag.

oszlopköveken – sírköveken, emlékoszlopokon.

a metszés s festés mestersége – a festők és a szobrászok.

Melpomene – a tragédia, a dráma műzsája.

482. l. *könnyút* – könnyet.

tündéres – változékony, mulandó.

építáfiumok – sírfeliratuk, sírversük.

éltető állatok – természeti elemek.

megemeltetése – diadala.

(Cz. K.–L. R.)

FÖLDI FERENC

(?–?)

ERKÖLCSI KÖNYVECSKE

(1789)

Földi Ferenc neve az *Erkölcsei könyvecske* révén maradt fenn, életéről nem rendelkezünk adatokkal. A munka Joachim Heinrich Campe (1746–1818) evangélikus teológus, pedagógiai író *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen* (Dessau, 1777) című művének fordítása. Campe jelentős pedagógiai munkásságot fejtett ki: 1776-tól a Basedow által alapított dessauer Philantropinum nevelési tanácsadója, a következő évben igazgatója volt, majd Hamburgban saját nevelőintézetet létesített. Több mint harminchét kötetnyi gyermek- és ifjúsági könyvet írt, számos pedagógiai mű munkatársa és kiadója. *Kinderalmanachot*, ifjúsági utazási sorozatot szerkesztett, *Robinson der Jüngere* (1779–1780) című, szabad *Robinson*-átdolgozása világsiker lett. Miután visszavonult a közfeladatoktól, tankönyvkereskedő céget hozott létre. Több műve mellett *Kleine Seelenlehre für Kinder* (1780) című művének szintén készült magyar fordítása (részletét ld. az I. kötetben, 184–196. o.).

Az *Erkölcsei könyvecske* (Komárom–Pozsony, 1789) beszélgetésformában megírt, az esti órákban olvasandó, példákkal illusztrált

erkölcsi tanításokat tartalmaz. A szerző különösen fontosnak tartja a testi és lelki egészséget, a tisztaságot, a szülők tiszteletét, s felkészíti a gyermekeket az önálló, gyakorlati életre. Az írás célja egyrészt a boldog és értelmes életre nevelés, amelynek szabályait meg kell tanulni, másrészt a tevékeny, erkölcsi tökéletesedésre törekvő, felelősen gondolkodó polgár, a felvilágosodás új embertípusának kiművelése. Az elméleti tanácsok mellett, mint például a takarékoság, erényesség, bölcsesség, könyörületesség, súlyt helyez a mindennapokban hasznos tudnivalók elsajátítására is (egészséges ételek fogyasztása, testmozgás és alvás fontossága, az állatok szeretete). A fordítás további kiadásai 1790-ben Nagyszombatban, 1794-ben, 1802-ben és 1818-ban Szebenben, 1828-ban Pozsonyban, 1842-ben Kolozsvárott jelentek meg.

A szövegközlés forrása: Földi Ferenc, *Erkölcsei könyvecske. Iratott a pallérozottabb rendbéli gyermekek hasznokra, Kampe F. H.*, Kolozsvár, 1842, 18–21, 26–33, 100–105.

484. l. *Tudjátok mármost...* – a beszélgetés ezt megelőző részében a helyes tisztálkodásról és étkezésről esett szó.

nyavalyás – beteg.

*magos képzelődé*s – magasröptű, elvont megállapítás.

legelsőbben – legelőször.

485. l. *fundamentomait* – alapjait.

alkalmatosságot nyerhetett – alkalma volt.

megszűnés – szünet.

Károly [...] György – az eredetiben Carl és Jürgen.

leve – lett.

plántáknak – növényeknek.

nevekedéseiről – növekedéséről.

örömmel szenvedtenek – örömmel fogadtak.

486. l. *köntöse* – ruhája.

legbátorságosabb – legjobb.

az élésre szükséges jókat – a megélhetéshez szükséges javakat.

487. l. *Ennek alkalmatosságával* – ez alkalommal.

előbeszélni – elbeszélni, elmesélni.

Whittington Rikhárdnak hívtak – Richard Whittington

(1354 k.–1423) kereskedő, politikus, négy alkalommal volt London polgármestere. Mivel másodszületett fiúként nem számíthatott örökségre, fiatalon Londonba került, ahol kora legnagyobb forgalmat bonyolító textilkereskedője lett, s nagy vagyonra tett szert, melyből közintézmények építését támogatta és jótékonykodott. Személye ihlette a *The [...]* *History of Sir Richard Whittington, of his lowe byrth, his great fortune* című, 1605-ben bemutatott színdarabot, melynek cselekménye balladaként és 1656-tól népkönyvként is ismertté vált. A történet azonban nem Whittingtonnal esett meg, hanem a 'macska

mint ismeretlen állat' mesetípus Whittington nevéhez kapcsolt változata, melyet a 18. században több európai nyelvre lefordítottak, s gyermekkönyvben is feldolgozták.

elsőbbben – eleinte.

dologtételre – munkára.

elhányatott – elhagyott.

rece- és strinflikötő – fodor- és harisnyakötő.

a maga író, különös házába – a dolgozószobájába.

háztartó és hívséges – a háztartásra odafigyelő és hívséges.

el akarna hánni – készülne elpusztítani.

belészöktek – beleugrottak.

minémű – milyen.

teméntelen – töménytelen, sok.

489. l. *különösen* – külön.

János, a Tiszteletinek legkisebb fia – az eredetiben Haenschen a fiú, illetve Ehrenreich az apa neve.

Egy rhinocerus nevű állatnak... – a mese az eredetiben rímes formában írt versbetét.

Orgon uram – utalás Molière (1622–1673) *Tartuffe* című vígjátékának Orgon nevű kapzsi főhősére.

előtalál minket – megtalál minket.

elerőtlenedett ősz ember – az idős emberekkel kapcsolatos populáris elbeszélések és didaktikus példázatok egyik gyakori motívuma az utolsó kívánság teljesítésének megtagadása, továbbá, hogy két személy közül, míg az egyik megtagadja a kérést, a másik irgalmasságot gyakorol.

490. l. *tehetségem* – lehetőségem.

döléngözve – dülöngélve.

elébbáll – odébb áll, elmegy onnan.

általadám – odaadtam.

az újságot – az újdonságot, azaz az orrszarvút.

491. l. *fájdalmok és gyönyörködésük iránt illendő érzékenységük* – érzékelik a fájdalmat és az örömet.

barmok – állatok.

magok – maguk.

492. l. *Rómából elszökött volt...* – Androklész és az oroszlán története az egyik legismertebb, több változatban hagyományozott antik állatmese. Az elbeszélés Androklész nevével összekapcsolt változata Aulus Gellius (125 k.–180 után) *Attikai éjszakák* című művében olvasható először, Apion (i. sz. 1. század) elveszett görög nyelvű *Liber Aegyptiacorum* alapján. Egy ennél rövidebb, másik változat a Phaedrusnak (i. sz. 1. század) tulajdonított fabula, amely kibővített formában bekerült Romulus latin nyelvű *Aesopus*ába (500 k.). A harmadik antik változat id. Plinius Secundus (i. sz. 1. század) *Naturalis historia* (8, 16, 21) című művében található. A történet a középkorban

és a kora újkorban számos fabula-, exemplum- és mesegyűjteményben megtalálható, a 18. századtól kalendáriumok és iskolai olvasókönyvek kedvelt darabja.

rettentőképpen – rettenetesen.

megcselekedenditek – megcselekszitek, megteszitek.

(P. K. jegyzeteit kiegészítette L. R.)

FEJÉR GYÖRGY (1766–1851)

A KISDEDEK VALLÁSBELI OKTATÁSA (1790)

Keszthelyen született. 1783–1785 között a pesti egyetemen bölcseletet, 1785–1790 között Pozsonyban katolikus teológiát hallgatott. 1790-ben pappá szentelték. 1790–1796 között a Festetics és az Ürményi családnál házitanító volt. Ezt követően lelkészként, teológiatanárként szolgált, majd 1824-től a pesti Egyetemi Könyvtár igazgatója lett. Történelmi, filozófiai és teológiai értekezések mellett mezőgazdasági munkákat, latin és magyar nyelvű verseket írt. *Codex diplomaticus Hungariae* című főművében (I–XLIII. kötet, Buda, 1829–1844) több ezer közép- és újkori oklevél átiratát közölte, melyek egy részének szövege csak ebben a formában maradt fent. Első szerkesztője volt a Tudományos Gyűjteménynek (1817–1819). Végrendeletében több mint ötvenezer forintot jótékonyági célokra adományozott.

A kisdedek vallásbéli oktatása Georg Friedrich Seiler (1733–1807) német evangélikus teológus *Religion der Unmündigen* (Erlangen, 1772) című munkájának fordítása. Seiler a protestáns hagyomány szellemében hirdetett szabadság- és a toleranciaeszmény képviselője, számos teológiai és pedagógiai mű szerzője volt. A *Religion der Unmündigen* című, párbeszédes formában írt, erkölcsnevelő munkában az apa célja gyermeke jövődöbéli boldog életének előkészítése, amelyhez az istenfélelem adja a kulcsot. A hatvannolc fejezetre tagolódó mű végső tanulsága, hogy sem a gazdagság, sem a magas hivatal nem nyújt megelégedést, ellenben a nyugodt, tiszta, vallásos élet biztosítja a hosszú távú boldogságot. A mindennapi élet tudnivalóit érzékletes példákkal szemlélteti, részletezi a természet világ összetevőit, szépségét, s bemutatja ezek hasznosságát az emberre nézve. Seiler művét korábban Bodoki József ültette át magyarra (*Kisdedek' vallása, melyet készített Seiler Fridrik György...*, Kolozsvár, 1775).

A szövegek közlés forrása: Fejér György, *A' kisdedek vallásbéli oktatása. A' katholikus szülőknek és tanítóknak közönséges hasznokra*, Pozsonyban és Pesten, Fűskuti Landerer Mihály betűivel, 1790, [1]–4, 14–22.

493. l. *szülöttjenek* – szülöttjének.
multságát – időtöltését, szórakozását.
szempillantásit – pillanatát.
 Gy. – Gyermekek.
 Aty. – Atya.
494. l. *tekintetben* – tekintélyben.
szükségin – szükségén, szükségletén.
feles – fölös, azaz a szükségesnél nagyobb.
elannyira – semennyire.
felettébb – főként.
495. l. *megjelöld* – jegyezd meg.
kárhuzatos – káros, ártalmas.
496. l. *lapányos helységekre* – sík helyekre, területekre.
nevelnek – növelnek, növesztenek.
eledeli – eledellel, élelemmel.
szaglásunkat izleltetik – szaglásunknak kedveskednek.
házi barmoknak – háziállatoknak.
elvetetett – bevetett.
hévséget – melegségét.
497. l. *megelégettet* – kielégítette (éhségedet), jóllakott.
jóságos – jóságos.
némínenemű természeti indulatból – ösztönösen.
a testek alkotmánya – a testfelépítésük.
meg vannak ruházva – fel vannak „ruházva”, „öltöztetve”.
födélékeket – a test befedésére alkalmas ruhadarabot,
- eszközt.
indulatot – természetet.
bátorságosak – bátrak.
takaródzók – takarók.
egyenlő – egyforma.
egynek sem szakadt magva – egyik faj sem halt ki.
498. l. *módosan* – szépen.
mely helyesen ábrázoltatott – milyen szép testfelépítésű.
mesterségesen – művészien.
belső alkottatásukat – testfelépítésüket.
tagról tagra – külön-külön, egyesével.
le ne nyomattassanak – ne legyenek megterhelve.
szavuk – hangjuk.
499. l. *tehetségek* – képességük.
meg nem foghatod – meg nem értheted.
mihelyest – miután.
mesterségeset – mesterit.
fogdoznak – fognak.
megehülnek – megéheznek.

természet szerint – ösztönösen.
undokságoktól – a rossz, ártalmas dolgoktól.
kivész – kimúlik.

500. l. *cserebókok* – cserebogarak.
ó falakba – régi falakba.

(P. K.)

TAKÁTS JÓZSEF (1767–1821)

ÉRTEKEZÉS A NEVELÉSRŐL. FESTETICS GYÖRGY SZÁMÁRA KÉSZÜLT FELJEGYZÉS (1790)

Keszthelyen született, iparos családban. 1776–1782 között Győrben, majd Keszthelyen tanult, ezt követően a pozsonyi papnevelő szeminárium növendéke volt. 1789-ben visszatért Keszthelyre, s a következő évtől gróf Festetics György (1755–1819) szolgálatába állt. 1799-ig volt László fiának (1785–1846) nevelője. A családdal együtt 1793-tól Bécsben élt, ahol bekapcsolódott az irodalmi életbe. 1797–1798-ban neveltjével beutazta Magyarországot és Erdélyt. Részt vett a Magyar Hírmondó szerkesztésében, 1798-ban Magyar Minerva néven könyvkiadó-vállalatot alapított. 1800-ban elhagyta Bécset, Veszprémben telepedett le, a káptalan ügyészeként kapott állást. 1808-ban a Győr vármegyei Téten vett birtokot, 1810-től itt élt. Megyei táblabírói, 1816-tól főjegyzői hivatalt viselt.

Festetics György bécsi tanulmányok, majd hosszú katonai szolgálat után 1791-ben telepedett le Keszthelyen. Korszerűsítette a birtokán folyó gazdálkodást, átépíttette a családi kastélyt, költőtalálkozókat rendezett. Kiemelten fontosnak tartotta a közoktatás fejlesztését: 1797-ben Georgikon néven gazdasági iskolát alapított, kezdeményezte a helyi gimnázium ötosztályúvá bővítését, s támogatta a nemesi ifjak képzését. Fiát gondos nevelésben részesítette: Takáts után nevelője Kultsár István lett, majd a pesti egyetemen folytatott bölcséleti és jogi tanulmányokat. A későbbiekben császári és királyi kamarási hivatalt viselt.

Cím nélküli értekezését Takáts 1790 októberében írta, amikor a gróf arra kérte, hogy – mielőtt megbízná fia oktatásával – készítsen tervezetet, melyben bemutatja álláspontját a nevelés céljairól és folyamatáról. A tervezet bevezetésében szól az őt vezérlő pedagógiai elvekről, a gyermekek testi és a lelki képzésében alkalmazandó módszerekről, majd tárgyanként bemutatja a követendő tanmenetet, s felsorolja, milyen magyar, illetve idegen nyelvű munkák alapján oktatná az egyes tantárgyakat. Elsődleges forrásai a német filantropisták

– Campe, Salzmann, Becker – művei, de ismeri a legfrissebb magyar kiadványokat is. Fennmaradt két további, Takáts értekezéséhez tartalmilag kapcsolódó, feltehetően 1793-ban keletkezett dokumentum is: Festetics György saját kezű fogalmazványa (*László Fiam' Neveléséről*, Országos Széchényi Könyvtár, Misc. Fol. germ. 1476. ff. 212–214), s ennek tisztázata Takáts kézírásával (*Festetics György nevelési ut. fia részére*, Magyar Nemzeti Levéltár OL, P279 2. cs. 1793:1). Festetics saját útmutatójának összeállításához Takáts tervezetét vette alapul, s azt egészítette ki további szempontokkal. Hangsúlyozza, hogy fiának a magyar társadalom kiemelt helyzetű tagjaként, földbirtokosként elsősorban a jogi-államigazgatási és a mezőgazdasághoz kapcsolódó tudományokban kell jártasságot szereznie, s hazája és az állam többi polgára hasznát szem előtt tartva kell tevékenykednie. Kiemeli továbbá a nyelvismeret, a hadászati tudományok, a testgyakorlás és a kertészkedés fontosságát.

A szövegekzés forrása: Stohl Róbert, *Festetics László neveletéséről = Lymbus – Magyarágtudományi forrásközlemények*, szerk. Ujváry Gábor, Kerekes Dóra, 2008, 214–225. A kézirat az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található (Misc. Fol. germ. 1476. ff. 107–114).

501. l. *szüksége* – szükségessége.
tehetetlen erejű – gyenge.
tehetségeknek – képességeknek.
fel lehet találni – meg lehet találni.
bátor – bár.
kifejtőztetve – kifejlesztve.
társaságnak – társadalomnak.
Sokfélelek – sokfélék.
meggyőzésére – kielégítésére.
nyomos célját – nyomatékos, fő célját.

502. l. *a nevezetes új nevelők után* – utalás a felvilágosodás kori modern pedagógiai gondolkodás elveire, melyeknek egyik jeles képviselője Johann Heinrich Campe (1746–1818) német pedagógus volt.

- halkkal* – lassan.
Soha ne kívánjon a gyermekből érett embert csinálni... – utalás Rousseau nevelésmélettének egyik alaptételére.
A kora nevelés... – az idő előtti nevelés. Utalás a fokozatoság követelményére, a rousseau-i neveléstan egy másik alapelvére.
Megbontja először... – a szöveg tagolása következtelen; ennek a részletnek itt egy alpontja következik.
félelkeny – félelénk.
epesztik szívöket – ártnak a szívüknek.
kételen – kénytelen, kényszerű.

- hathatóságukat* – hatásukat.
minéműségéhez – alkatához, felépítéséhez.
503. l. *tagoknak* – testrészeknek.
veszi eredetét s ösztönét – ered.
idétlen – nem a kellő időben történő.
hívságossá – hivalkodóvá, gőgössé.
érzékenységek – érzékszervek, érzékek; itt: a testi örömökre való fogékonyság.
képzelődésnek – képzeletnek.
szemes gondoskodása – figyelmessége.
sem tüntetik magokat – nem jelentkeznak.
A polgári társaságnak – a társadalomnak.
Harmadszor: ... – a második alpont kimaradt.
terh – teher.
földképen – térképen.
504. l. *pallérozás* – nevelés.
előlhordott – bemutatott.
kifejtésében – kibontakoztatásában, kifejlesztésében.
több új nevelő házok – a 18. század végén Németországban bontakozott ki a filantropisták mozgalma. Johann Bernhard Basedow (1724–1790) 1774-ben Dessauban nyitotta meg nevelőintézetét, a Philantropinumot, ahol modern pedagógiai elvek alapján oktattak.
505. l. *fenékkövéül* – alapjául.
együgyű – egyszerű.
keménykedjen – erősödjön.
űzéssel – gyakorlással.
506. l. *darabosságát* – egyenetlenségét.
bizonyos célra intéztetett hajgálás – célbadobás.
számát tartván a kényesebb emberi ízre – a finom ízlésnek megfelelő dolgokról fogok hosszabban beszélni.
egy karba helyeztették – egy szintre helyezték.
jelenteni – jellemezni.
se olvasni, se úszni nem tud – a latin szállóigét más forrásból nem ismerjük.
csúszkálás – korcsolyázás.
közmértéknek – egyensúlynak.
szemességre – odafigyelésre, óvatosságra.
507. l. *vesztég ülést* – egyhelyben ülést.
tudós képeket vagy ideákat – az emberrel veleszületett képzeteket, tudást.
508. l. *kitapogatóására* – felismerésére.
helyeztetnek – helyezik őket.
fel kell találni – ki kell találni.
abstractióban – elvonatkoztatásban.
megfogni – megjegyezni, megtanulni.

természetes folyamattal vonattatván – természetesen egy-
másra következő.

legnagyobb tekintetre méltó – a legfontosabb.

509. l. *Campének s Saltzmann erkölcsös munkájakban* – Campéról ld. fent. Több mint harminchét kötetnyi gyermek- és ifjúsági könyvet írt, melyek közül több Magyarországon is ismert volt; a *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen* (1777) és a *Kleine Seelenlehre für Kinder* (1780) című műveinek több fordítása készült. Christian Gotthilf Salzmann (1744–1811) német pedagógus a modern gyermeknevelési elvek alapján működő gothai Schnepfenthal Intézet alapítója volt. Tankönyvei, erkölcsnevelő művei közül kiemelkedő jelentőségű a *Moralisches Elementarbuch* (1–2, Leipzig, 1782–1783).

Gellertnek – Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769), német költő, a korai német felvilágosodás jeles alakja. Legismertebb műve a *Fabeln und Erzählungen* (Leipzig, 1746–1748) című mese- és elbeszélésgyűjtemény, melyet Kónyi János fordított magyarra (*Gellert R. F. professornak erkölcsös meséi és elő-beszéllései*, Pécs, 1776).

Esopusnak – Aiszóposz (i. e. 600 körül) felszabadított szamoszi rabszolgá, akinek nevét az i. e. 5. századtól kapcsolatba hozták mesékkel, s akit idővel a róla elnevezett fabulák kitalálójának tekintettek. Az egyetlen róla fennmaradt antik irodalmi szöveg a föltehetően Egyiptomban, az időszámításunk kezdete körül keletkezett *Vita Aesopi*, mely a prózában írt fabulákkal együtt több görög változatban maradt fenn, de csak a késő középkorban fordították latinra, s a humanizmus korától rendszerint a nemzeti nyelvű ezópuszi fabulagyűjtemények bevezetőjéül szolgált.

szívárkadó tanúság – levonható tanulság.

Federsen – utalás Jakob Friedrich Feddersen (1736–1788) német lelkész, pedagógus *Das Leben Jesu für Kinder* (Halle, 1775) című művére.

511. l. *otthonkodásunk* – otthon tartózkodásunk.

egy-két fertályóraig – egy-két negyed óráig.

A gyűjtött tudásoknak rendbe szedése... – utalás Rousseau – Montaigne gondolatára épülő – alapelveire, mely szerint a jól rendszerezett tudás többet ér a felhalmozott ismerettömegnél.

halkkal – lassan.

notiones – ismeretek.

egyeseleg – együttesen.

érdeklik – érintik.

dessauai Jugend Zeitung – Rudolph Zacharias Becker (1752–1822) német reformpedagógus, a Basedow által 1774-ben alapított dessauai Philantropinum Intézet tanára 1782–1786 között szerkesztette a *Dessauische Zeitung für die Jugend und ihre Freunde* című lapot.

512. l. *Nachrichten für Kinder aus Schnepfenthal* – Salzmann műve 1787-ben, Lipszében jelent meg.

Der Both aus Thüringen – Salzmanm folyóirata 1788–1812 között jelent meg.

ízt adnának – kedvet csinálnának.

Pálma Károly – Palma Károly Ferenc (1735–1787) jezsuita történetíró a bécsi Theresianumban tanított. A rend feloszlátása (1773) után Mária Terézia udvari káplánja, később kanonok, majd püspök lett. A magyar történelmet átfogóan tárgyaló műve a *Notitia rerum Hungaricarum ab origine ad nostram usque aetatem* (1–3, Nagyszombat, 1770–1771), melynek Takáts állításával szemben nem jelent meg korabeli magyar fordítása.

Szekér Joakim által készült Nemzetünk Históriaja – Szekér Joákim Alajos (1752–1810) ciszterci szerzetes, író, hadtudományi szerző, tábori pap. Népszerű történeti műve a *Magyarok eredete, a régi és mostani magyaroknak nevezetesebb tselekedeteivel együtt* (Pozsony és Komárom, 1791) – ld. az I. kötetben a 755. oldaltól.

Milót úr Universalis Históriaja – Claude François Millot (1726–1785) francia jezsuita történész *Éléments d'histoire générale ancienne et moderne* (1772–1783) című műve; fordítását Verseyhy Ferenc készítette el (*A világnak közönséges története*, 1–2, Pest és Buda, 1790–1791).

Vályi András – Vályi András (1768–1801) statisztikus, földrajztudós, pedagógus, a pesti egyetemen 1791-ben felállított magyar nyelvi tanszék első tanára. Takáts a *Magyar Országának leírása. Melyben minden hazánkbéli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszta; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, földházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, Földes Urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbéli tulajdonságaik, a' betüiknek rendgyek szerént feltaláltatnak* (1–3, Buda, 1796–1799) című művére utal. Földrajzi lexikonának összeállításához felhasználta Bél Mátyás kéziratait, a helytartótanács helységnévtárát és a megyéktől bekért leírásokat. Ez az első magyar nyelvű földrajzi lexikon, mely több mint tizenkétezer helynevet tartalmaz. A lexikonhoz Karacs Ferenc metszett térképet 1798-ban „Magyar országnak földképe” címmel.

innéd – innen, innét.

öt részekből álló német Geographia – Takáts valószínűleg egy iskolai használatra készült tankönyvre utal.

513. l. *mappa* – térkép.

Arithmetica [...] számvetés – a matematika egy részének iskolai megjelölése, amely a valós számok közötti alapműveletekkel foglalkozik.

Müller – Johann Peter Müller (1705–1781) német filológus, pedagógus említett műve 1773-ban, Ulmban jelent meg.

Religio – vallás.

Elejntén – először.

A Kisdedek vallásbéli oktatása – Georg Friedrich Seiler (1733–1807) német evangélikus teológus *Religion der Unmündigen* (Erlangen, 1772) című munkája (részletét ld. e kötetben, Fejér György fordításában).

Fleury Chatechisme Historique-ja – Claude Fleury (1640–1723) francia történész, teológus *Catécisme historique, contenant en abrégé l'histoire sainte et la doctrine chrétienne* (Párizs, 1683) című műve. Megjelenését követően hamarosan tiltott könyvvé vált, olasz változatát 1705-ben teték indexre. A Habsburg-monarchiában 1773-ban jelent meg Bécsben. Német fordítása 1776-ban jelent meg Boroszlóban, a magyar 1820-ban Szegeden látott napvilágot.

514. l. *Historia Naturalis* – természethistória, természetrzaj, biológia.

Campéna eme könyvénel – ld. fent.

érdempénzre – pénzjutalomra.

Magyar Psychologia – Pálóczi Horváth Ádám (1760–1820) *Psychologia, az az a lélekről való tudomány* (Pest, 1792) című műve 1789-ben a Magyar Kurír pályázatán második helyezést ért el (részletét ld. az I. kötetben).

Villaume... – utalás Peter Villaume (1746–1825) német teológus, pedagógus *Abhandlung über die Kräfte der Seele, ihre Geistigkeit und Unsterblichkeit* (Wolfenbüttel, 1786) című művére.

talám – talán.

kelleetlen – kellemetlen.

akadékoságát – akadályait.

515. l. *grammaticalis regula* – nyelvtani szabály.

declinatio – declinatio, a latin főnévragozási rendszer.

conjugatio – conjugatio, a latin igeragozási rendszer.

vocabularium – szótár.

el kell esni – el kell, hogy múljon.

heával – híjával.

a Mathesist Dugonics – Dugonics András (1740–1818) piarista pap, tanár, az első magyar nyelvű matematikatanönyv szerzője (*A tudákoságnak első könyve, melyben foglaltatik a bető-vetés (Algebra)*); *A tudákoságnak második könyve, melyben foglaltatik a föld-mérés (Geometria)*, Pest, 1784; részletét ld. e kötetben).

a Physicát Molnár – Molnár János (1728–1804) jezsuita pap, tanár, az első magyar nyelvű fizikatanönyv szerzője (*A természetiekről, A fisikának eleji Newton tanítványainak nyomdoka szerént*, 1–2, Pozsonyban és Kassán, 1777).

516. l. *jártosabb* – járatosabb.

környülállások – körülmények.

közönséges nevelést – iskolában folyó, közös nevelést.

(P. K.–L. R.)

TESSEDIK SÁMUEL (1742–1820)

ELŐTERJESZTÉS A SZARVASI GAZDASÁGI ISKOLA ÜGYÉBEN (1792)

Betelepült szlovák családban, Albertiben született; evangélikus lelkész apját gyerekkorában elveszítette. A gimnázium után Erlangenben folytatott teológiai tanulmányokat, ezt követően Jénába, Lipcsébe, Hallébe és Berlinbe is ellátogatott. Hazatérve kezdetben a nagybirtokos Sréter Györgynél dolgozott Surányban, majd 1767-ben Szarvasra hívták segédlelkésznek, ahol több mint fél évszázadig szolgált lelkészként és iskolai tanítóként. Egyháza megbízására kidolgozta az evangélikusok hivatalos álláspontját a Mária Terézia által bevezetett iskolareformmal (Ratio Educationis) kapcsolatban. II. József a Békés megyei evangélikus iskolák tanfelügyelőjévé nevezte ki. Átfogó közoktatási-népnevelési programot készített, legfőbb célja a paraszti lakosság mezőgazdasági képzésének korszerűsítése volt. A gyakorlati növénytermesztési és állattartási ismereteket maga oktatta, családjával és tanítványaival mintagazdaságot hozott létre, ahol új fajokkal is kísérletezett. A magyar falvak fejlesztésére irányuló javaslatait *Der Landmann in Ungarn* (Pest, 1784) című könyvében foglalta össze. (A mű részletét Kónyi János fordításában I. d. e kötetben.) A szarvasi iskolát az 1780-as években saját költségén kibővítette, s a kor egyik legszínvonalasabb oktatási intézményévé tette, melyben a szokásos tantárgyak mellett egészségismeretet, természettant és mezőgazdaságtant is oktattak. Az iskola fenntartásához II. József után II. Lipót is hozzájárult. Működése 1795–1799 között szünetelt, majd állami támogatással, kétéves népfőiskolai képzést nyújtva tovább folytatódott az 1806-os végleges bezárásig.

A latin nyelvű *Előterjesztés* 1792. május 9-én a királyi bizottság azon ülésén hangzott el, melyet a szarvasi iskola fenntartásával kapcsolatos teendők és az esetleges fejlesztés megtárgyalására hívtak össze. A bizottság a következő napon is ülésezett, amikor Tessedik újabb előterjesztést olvasott fel. Az első előterjesztésben – Comeniusra is utalva – vázolja a magyarországi iskolaügy, a mezőgazdaság és a gazdasági oktatás helyzetét, összefoglalja saját eredményeit, s bemutatja sikeres növénytermesztési kísérleteit, a folyami hajózás és a cserekereskedelem fellendítése ügyében tett lépéseit. Kiáll a gyakorlati gazdasági ismeretek oktatásának fontossága mellett. Saját módszer alapján, szemléltetve, a tanulási és munkafolyamat által kiváltott örömökre építve kíván tanítani. Álláspontja szerint a tanulók testi-lelki fejlesztése hozzájárul életük tartalmas és hasznos eltöltéséhez, ami egyben a nemzet nevelésének az alapja. Hangsúlyozza, hogy az

ifjak sokirányú formálása az egyén boldogsága mellett a haza javát is előmozdítja.

A szövegekzslés forrása: *Tessedik Sámuel kisebb írásai*, közzéteszi Hanzó Lajos, Szarvas Község Tanácsa VB. és Községi Hazafias Népfront Bizottság, Szarvas, 1960, 98–106. (A kiadásban nem tüntették fel a fordító nevét. A fordítás szövegét az eredetivel összevetve több helyütt javítottuk.)

517. l. *néhai II. Lipót császár és király* – II. Lipót (1747–1792) a Habsburg-Lotharingiai házból származó osztrák főherceg, 1790-től magyar király.

Comenius Ámos Jánost – Comenius (Jan Amos Komenský) (1592–1670) cseh pedagógus, író 1650 márciusában kapott meghívást Lorántffy Zsuzsannától: tanári állást ajánlottak neki a sárospataki kollégiumban, s azt kérték tőle, hogy segítse az iskola átszervezését, modernizálását. Comenius terve az ún. „pánszofikus” iskola megvalósítása volt, hétosztályos képzéssel, s az osztályokban az összes tantárgyat oktatták volna, különböző szinten. 1650. november 24-én Lorántffy Zsuzsanna, Rákóczi Zsigmond, a kollégium professzorai, patrónusai és a diákság jelenlétében tartott székfoglaló beszédet *Oratio de cultura ingeniorum* címmel, melyet Tessedik 1791-ben Pesten megjelentetett.

518. l. *Mária Terézia* – (1717–1780), a Habsburg-házból származó császárnő, 1740–1780 között magyar és cseh királynő.

az oktatási ügyekben – az eredetiben: „in re litteraria”.

Ratio Educationist – a *Ratio Educationis* a Habsburg uralkodók egykor Magyarországra is kiterjedő oktatási rendelkezéseinek az elnevezése. A két *Ratio Educationis* közül Mária Terézia magyar királynő 1777-ben kiadott tanügyi rendelete volt az első.

Skerlecz Ferenc – Skerlecz Ferenc (1731–1803) helytartótanácsos, békési főispán (1783–1785), királyi tanácsos, a Szent István-rend vitéze volt.

szikes területet – az eredetiben: „terrae Székes”. A szöveg „székes” szóalakjait mindenütt javítottuk „szikes-re”.

első Gyakorlati Gazdasági és Ipariskolát – 1779 őszén Tessedik a gyulai Károlyi-uradalomhoz fordult a felállítandó gyakorlati gazdasági iskola tervével, amelyben a parasztgyermekek saját életükhöz, jövőbeli munkájukhoz szükséges ismereteket szerezhettek. A terv megvalósításához földet kért a város melletti szikes területből. 1779. augusztus 30-án részletes tervet adott át a földesúrnak Gyulán, amelyre 1780 májusában kedvező válasz érkezett. Ezután hat hold földet kapott mezőgazdasági iskolai gyakorlatra.

520. l. *Priscos rhétor* – Priszkosz (5. század), görög szofista, történetíró. 449-ben részt vett az Attila hun királyhoz küldött szövetségben. A hivatkozás az eredetiben: „est regio quae ligno et lapide

caret”. Az idézetet Priszkosz rétor műveiben nem sikerült megtalálni; forrása talán egy másik történeti munka.

521. l. *Systemate Normaliából* – Tessedik valószínűleg az Ignaz Felbiger-féle „Normalmethode”-ra (az ún. „norma módszer”-re) utal. A norma-módszer a katolikus kisiskolák kötelezően alkalmazott alapvető metodikai eljárásrendje volt.

524. l. *Cicero* – Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43), római szónok, író, filozófus. A szállóigévé vált latin mondás („ubi rerum testimonia adsunt, quid opus est verbis”) egy korábban Cicerónak, a klasszika-filológia mai álláspontja szerint Sallustiusnak tulajdonított invektíva szövegéből származik.

Dixi – latin beszédzáró formula, jelentése: ‘megmondtam’.
(P. K.)

MÁRTON ISTVÁN (1760–1831)

KERESZTYÉN TEOLÓGUSI MORÁL (1796)

Iszkaszentgyörgyön született. Szentkirályszabadján és Kecskeméten tanult, majd 1778-tól a debreceni református kollégium diákja volt. 1786-tól Hajdúnánáson rektor, majd 1789-től a göttingeni egyetem hallgatója. 1790-ben vette át a pápai református kollégium vezetését, s részt vállalt az iskola újjászervezésében és főiskolai rangra emelésében. Elsősorban teológiát és filozófiát tanított, ez utóbbi tárgy tananyagába 1795-től a kanti filozófia ismertetését is beemelte. Diákjait a latin mellett magyarul is oktatta, ami miatt sokan bírálták. Hittudományi munkák (*Keresztény morális kis katechizmus*, Bécs, 1817), nyelvtankönyvek (*Langius Colloquia*, Győr, 1792; *A német nyelv első kezdete*, Győr, 1792; *A görög nyelv első kezdete*, Győr, 1794; *Új deák rudimenta* Győr, 1795) szerzője. Írt filozófiai tankönyvet (*Systema Philosophiae criticae*, I–II, Wien, 1820); *Paedagógia* (1800) című műve kéziratban maradt.

A *Keresztyén teológusi morál* Johann Wilhelm Schmid (1744–1798) német protestáns teológus, jénai professzor *Lehrbuch der Theologischen Moral* (Jena, 1794) című egyetemi tankönyvének szabad fordítása. Schmid művének jelentős újítása Kant morálfilozófiai téziseinek tárgyalása, s az, hogy a vallásos nevelést alárendeli az erkölcs fejlesztésének. Márton fordításának megjelenése az ún. Kant-vita fontos állomása. Az eredeti munkát a fordító három önálló „Toldalék”-kal egészítette ki, melyek közül különösen az első, az ún. *Erkölcsei szótár* érdemel figyelmet: ebben mintegy százalaphy terjedelemben, betűrendben közli a kanti filozófia alapfogalmait. A művet

többen támadták, a legismertebb ezek közül Budai Ferenc névtelenül megjelent, *Rosta* címen elhíresült 1801-es antikantiánus röpirata.

A szövegközlés forrása: Márton István, *Keresztyén theologiusi morál, vagy-is erkölstudomány*, h. n., 1796, 1–15.

525. l. *A keresztyén erkölstudomány...* – Márton István könyve előszavában pontosan meghatározza tárgyát: „Keresztyén Erkölstudomány, az az olytán Keresztyén Oktatás, mely a Jésus’, ’s az ő Apostoli tiszta tudományoknak, ’s írásaiknak lelke ’s foglalatja szerént, a’ mi, mind Isten, mind magunk, mind felebarátaink eránt tartozott Kötelességeinket előadja, felfejtegeti ’s megmutogattyá az ezeknek tellyesítésére határozó indítóokokat...”.

okos valóságoknak – értsd: az értelmes lényeknek.

practika regulákra – gyakorlati szabályokra.

practika anthropológiának – gyakorlati antropológiának.

empírka morálnak – erkölstudománynak.

essentialiter – lényegét tekintve.

theoretika – elméleti.

526. l. *megfoghatók* – felfoghatók.

megfoghatás – közérthetőség.

conceptusoknak – fogalmaknak; Márton István saját meghatározása szerint a conceptus „eszközlött, (mediata) repraesentatioja valami Tárgynak vagy Objectumnak” (vö. a könyv toldalékául megjelent *Erkölcsei szótár*, 683.).

kifejtése – kifejtése, magyarázata.

megmutatásoknak – bizonyításoknak.

princípiumoknak – alapelveknek; Márton meghatározása szerint: „minden közönséges (Universalis) Állítás vagy Ítélet, a’ mely által más Állításnak ’s Igazságnak lehetősége határoztatik meg” (vö. *Erkölcsei szótár*, 750.).

összeköttetéseknek – kapcsolatoknak.

praecisiót – levágást, lemeteszt; Márton meghatározása szerint: „Rövid és tsak a’ dolog’ természetére szükségesképpen megkívántató Részeknek ’s Tzimereknek elő adása, – elmetszvéen tőle mind azt, valami oda nem tartozik” (vö. *Erkölcsei szótár*, 749.).

megkívántató – megkívánt, elvárt.

rövidséget tárgyazó – rövidségre törekvő.

systema – rendszer.

foglalatjokra – rendszerükre.

kútfejekre – forrásukra.

különös Isten törvényeit – Isten saját törvényeit.

különös rendelések – külön, egyedi rendeletek.

törvénytétősből – ítéletből, ítékezésből.

527. l. *summája* – összegzése.

igaz természetekben – eredeti formájukban.

systematikus – rendszeres.

összealkottatnának – összeállíttatnának.

bibliái morálnak... – a racionalista teológusok, köztük Johann Salomo Semler (1725–1791) hallei evangélikus teológus műveit Márton István még Göttingenben ismerte meg. Ezek szerint a teológiának az a feladata, hogy a bibliai iratokból történeti-kritikai módszerrel állapítsa meg a hit és az erkölcs Isten szavára visszavezethető tételeit, s különítse el ezeket a tanítás történetileg meghatározott részétől.

címereiknek – tulajdonságaiknak; Márton Istvánnál ez a latin ‘character’, ‘criterium’ szavak megfelelője: „az a’mi által edvgyik dolog a’ másiktól megkülömböztetik, vagy természeti tulajdonsága valamelly dolognak” (vö. *Erkölcsei szótár*, 763.).

vélekedésektől – előítéletektől.

el nem fogott – nem befolyásolt.

környülállásoknak – körülményeknek.

megválaszthatása – különválasztása, elkülönítése.

resultatuma – eredménye, végkövetkeztetése.

kitalálás – megállapítás.

részrehajolhatatlan – nem részrehajló.

címeres – sajátos.

tárgyazónak – vonatkozóan.

egyáltalában – általában.

528. l. *szorította* – (nekik) szánta.

fundálásának – megalapításának.

bevehetnének – átvehetnének.

általán fogva – általában véve.

közönséges kötelezésűvé – általános érvényűvé.

alkotványa – alkotása.

dictatori kimondások – zsarnoki rendeletek, azaz nem megokolt állítások.

állnak fel – alakulnak ki.

Jézus erkölcstudománya nem valami positiva... – Márton István meghatározása szerint „Positiva vagy szabadakaratu mind az, a’ mit a’ practica Okosság egyenesen sem nem tilt, sem nem parantsol, vagy ha tilt is parantsol is, ugy adatik mindazáltal az elő, mint valami idegen Törvénytevőnek akarattya” (vö. *Erkölcsei szótár*, 748.).

törvénytevőségnek – törvényalkotásnak.

tekintetét – tekintélyét.

megerőtelenítse – érvényét gyengítse.

meggyőzetteünk – meggyőződünk.

színét – látszatát.

529. l. *magát [...]* nem elegyítette – nem avatkozott bele.

köz okosság – közönséges emberi értelem.

legfőbb okosságnak – legfőbb értelemnek.

fundátora – alapítója.

mysticizmus – misztika: az isteni valóság közvetlen, az értelmi megismerést meghaladó megtapasztalása.

sensualizmus – a megismerés egyetlen forrásának a fizikai érzékelést, észlelést tekintő ismeretelméleti irányzat.

erkölcsi racionalizmus – az irányzat szerint az erkölcsi elvek az ész közvetlen belátása és a dedukció révén ismerhetők meg.

530. l. *helyi és idői tanítás volt* – Jézus tanításának tartalmát az adott történelmi körülmények szabták meg.

ceremonialis – itt: előírásos.

farizeusok – a törvények betű szerinti teljesítését képviselő, a szájhagyományban élő előírásokat az írott törvényekkel egyenrangúnak tartó, az i. e. 1. századtól nagy befolyással rendelkező zsidó vallási csoport.

önnönhasznú – önző.

hathatóság – ráhatás, erő.

sadduceusoknak – szadduceusok: egyedül az írott törvényt érvényesnek tartó, befolyásuk megvédésére szövetkezett zsidó főpapi csoport az i. e. 2. század és i. sz. 70 között. A farizeusokkal együtt ők vitték keresztül Jézus halálos ítéletét.

magunkviselése – magaviseletünk.

rajzolt – értsd: kítűzött.

annak egész kerülete szerént – minden részére kiterjedő.

grádusban – fokban.

populáritással voltak összekötve – az emberre voltak alkalmazva.

531. l. *hasonlatosságokkal* – példázatokkal.

traktáknak – értekezéseknek.

manírral – módon, módszerrel.

meg vagynak vonva – ki vannak dolgozva.

ellene mondhatatlan – ellenvetést nem tűrő.

vallásbéli társaság – vallási csoport, gyülekezet.

λατρεία λογικη – az Istennek járó logikus tisztelet, odaadás.

θελημα καλον – szép akarat.

ευαρεσον – *ευαρεσος* 'jó, kellemes'.

τελειον – *τελειος* tökéletes.

532. l. *indoles* – 'természetes hajlandóság'. Márton István 'érezésmód'-nak fordítja, s így magyarázza meg: „a' mellyel azon gondolatot kötöm öszve, mikor valakibe az Erkölcsi Törvény' repraesentatioja, nem edgyszer avgy kétszer [...] hanem többször [...] tiszteletet vagy is a' Törvény eránt való gyönyörüséget szerez bennem' (vö. *Erkölcsei szótár*, 700.).

béhatást – hatást, hatalmat.

együgyű – egyszerű.

materiát – anyagot, témát.

nyomból nyomba – lépésről lépésre, szorosan.
alkalmatosságokra – alkalmakra.
élőnyelvvél – élőszóban.

533. l. *ideáik* – eszméik.

ugyanazonságok – lényegi egyezések.

Practika vagy Ascetika Theológiának – a gyakorlati teológiának az erkölcsstannal és a misztikával rokon területe.

Mystika Theológiának – misztikus teológia, ld. fent.

a kezünkbe[n] lévő régiség maradványírásai – az Ó- és az Újszövetség iratai, valamint az ókori szerzők fennmaradt művei.

históriai – történeti jellegű.

vigyáz – (ahhoz) igazodik.

(L. V. jegyzeteit kiegészítette L. R.)

TÁRSADALOM

FORGÁCH SIMON

(1669–1730)

DISCURSUSOK

(1709–1710)

Főúri családban született, apja Forgách Ádám országbíró volt. Bécsben nevelkedett. 1685-től Borsod vármegye főispánja, később királyi kamarás és tanácsos. Katonai pályára lépett, részt vett a török elleni háborúkban. 1688-tól a bajor választófejedelem huszárezredében, 1692–1695 között a Pálffy-ezredben szolgált, 1701-től saját ezredet irányított. 1704 tavaszán a trónörökös, I. József tudtával átállt a felkelők oldalára azzal a megbízatással, hogy Rákóczit és híveit rábírja a megbékélésre, s érje el: az ország kormányzását I. Lipót helyett a főherceg vegye át. Feladatát nem teljesítette, s csatlakozott Rákóczihoz. Rákóczi és Bercsényi Miklós után hamarosan a szabadságharc harmadik embere, tábornagy és szenátor lett. Több fontos katonai posztot töltött be: dunántúli vezénylő tábornok (1704), az erdélyi hadak főparancsnoka (1704–1705), a reguláris katonaság parancsnoka és kassai kerületi főkapitány (1706). 1705 nyarán Kolozsvárott megjelentette Zrínyi Miklós *Az török áfium ellen való orvosság* című munkáját. A nagyszombati béketárgyalások meghíúsulását (1706) követően szembekerült Rákóczi politikájával, s az uralkodóval való megbékélést szorgalmazta. A fejedelem 1706 novemberében alaptalan vádakra hivatkozva letartóztatta. Eljárást nem indított ellene, de csak 1710 végén engedte szabadon. Forgách meghurcoltatása ellenére a konföderáció Rákóczihoz hű politikusaival együtt Lengyelországba távozott. A szatmári békét követően amnesztiáért folyamodott, de kérelmét elutasították. Élete végéig száműzetésben élt Törökországban és Lengyelországban.

Szepesvári és munkácsi börtönévei alatt több politikai és vallási értekezést írt. Fő műve, a *Discursusok* kéziratát 1710 tavaszán Kassára küldte kinyomtatni. A művet 1848-ban kiadó Császár Ferenc – saját közlése szerint – „egy régi könyvbúvárnál” bukkant az 1710-es nyomtatott példányra. Császár II. Rákóczi Ferencnek tulajdonította az írást, s ő adta neki a *Discursusok* címet. Tévedését később Thaly Kálmán helyesbítette, bebizonyítva Forgách szerzőségét. Sem

az 1710-es nyomtatvány, sem az eredeti kézirat nem maradt fenn. Forgách harmincöt fejezetre osztott írásában a Magyar Királyság politikai és hadügyi berendezkedésére, továbbá a Habsburg-házzal való kapcsolatára vonatkozó jogi, államelméleti, közigazgatási ismereteket tárgyalja, s közreadja saját megfigyeléseit, javaslatait is. A magyar rendek elégedetlensége és a Habsburg uralkodókkal való ellentétek fő okának az ország vezető rétegén belüli széthúzást meg az ország irányítását, politikai státuszát, valamint az uralkodói hatalom öröklését, birtoklását, gyakorlását szabályozó törvények rendezetlenségét, következetlenségét, pontatlanságát tartja. Úgy véli, Magyarország akkor válhat független állammá, ha törvényt hoznak arról, hogy a Habsburgok jogtalanul birtokolják a magyar királyi címet, s az ország irányítását a főnemesség választott képviselőire bízva, önálló közigazgatási rendszert hoznak létre. Fontosnak látja az önálló magyar katonaság felállítását, melynek költségein arányosan osztozna a nemesség és a parasztság, s amely biztosíthatná az ország függetlenségét.

A szövegek közlés forrása: *Adatok a magyarok történetéhez*, közölvé Császár Ferencztől, I. füzet: *Rákóczy discursusai, avagy II. Rákóczy Ferencz fejedelemnek a magyar nemzet örökösítését tárgyazó gondolatai*, Budapest, Kilián György sajátja, MDCCCXLIII. [1]–7, 22–25, 45–49.

537. l. *Discursusok* – elmélkedések, eszmefuttatások.

I. N. R. I. – Iesus Nazarenus, Rex Iudaeorum, azaz ‘Názáreti Jézus, a zsidók királya’ (Jn 19,19).

Sancta et salubris cogitatio est... – Szent és üdvösséges gondolat a szent hazáról gondoskodni, gondolkodni, érte dolgozni és könyörögni.

a szkítiai magyarok – a középkori krónikák, köztük Anonymus és Kézai Simon írásai a magyarok régi hazájának Szkítiát (Scythia), az Al-Duna és a Don folyó között elterülő területet tartották.

nagy és régi familiák által, kik közül most is sokan vannak, bírattott – több magyar nemesi család pannóniai ősökre vezette vissza eredetét.

a szkítiai magyarok első kijövetelét – azaz a honfoglalást.

előfogatom – elmondom.

meg nem foghatja – fel nem foghatja.

egyenetlenségének – egyet nem értésének, az ellentéteknek.

successio – öröklés (lat.).

a szabados uralkodást, vagyis monarchiam – az egyeduralmat.

a fiokra való successiót praetendáltak – az egyenesági trónutódlást szorgalmazták.

decisio – határozat, végzés (lat.).

Szent István király törvényében – István 1027-ben írta fiának, a trónörökös Imrének a *Szent István király intelmei Imre herceghez* című latin nyelvű munkát. Az ebben leírt javaslatok, utasítások lettek a Magyar Királyság törvénykönyvének első törvényei.

538. l. *eleintén* – az elején.

kitetszik – kitűnik.

regnálását – uralkodását.

fölaláltatnak – megtalálhatók.

Part II. Trip. tit. 3. – Forgách Werbőczy István (1458–1541) jogtudós, királyi ítélmester, Magyarország nádora először 1517-ben kiadott latin nyelvű, a magyar jogrendet rendszeresen tárgyaló műve, a *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*, azaz a *Hármaskönyv* második részének 3. címét idézi: „Immár azt a kérdést veszem fejtegetés alá: vajjon a fejedelem törvényeket és statutumokat önmagától alkothat-e.” (Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen fordítása)

consensusáról – beleegyezéséről, jóváhagyásáról.

az palatinus instrukciójából – a nádor feladatait előíró rendeletből.

ex constitutionibus anni 1485. art. 2. – az 1485. évi második törvénycikk: „Ha valamely király kiskorú örökösét hagyja maga után, a nádor tiszténél fogva mint az ő gyámja tartozik és köteles őtet apai országaiban és uradalmaiban megtartani és hűségesen megvédelmezni.” (Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen fordítása)

találkoznak – léteznek.

pro et contra – mellette és ellene.

determinatiót – határozatot, végzést.

bona fide – jóhiszeműen.

consequentíák – következmények.

consideratiók – megfontolások.

Cui plus licet... – „Akinek többet engednek, mint amennyit kellene, az többet fog kérni a megengedettnél.” Latin közmondás, melynek első ismert változata Publilius Syrus (i. e. 1. század) római író és színész *Sententiae* című munkájában olvasható.

regulát – szabályt.

observálták – figyelték meg.

Numquam deest principibus... – „Sohasem hiányzik a fejedelem vágya arra, hogy többet bírjon, mint amennyije van, sohasem hiányozhat tehát a törvény, mely megfékezi ezt a kártékony vágyat.” Az idézet forrását nem sikerült azonosítani.

ismég – ismét.

levetkőztették – megfosztották.

hellyel-hellyel – hiányosan.

egyszer is, másszor is csinált – más-más időpontban elrendelt.

országglás – uralkodás, az ország irányítása.

összecsínálhatni – meg lehet alapozni.

regulált – szabályozott.

guberniumja – kormánya, kormány széke.

historicusokból – történetíróktól.

539. l. *politica, juridica, oeconomica, bellica* – az államigazgatási, jogi, gazdasági, háborús ügyek.

uniókat, conföderációkat – szövetségeket.

valamely formalitásba helyeztetni – törvényes keretek között működni.

regulált státusban – törvényes rendbe.

discretiójára – kiválasztására.

a magok interesse alkalmatosságának idejét látván – saját hasznukat, érdeküket szem előtt tartva.

privatumát – magánérdeket.

publicumot – közérdeket.

az maga autoritását nem manuteneálta – nem bírt az önrendelkezés jogával.

vetem – a kéziratos változatban: „tettem”.

látom – a kéziratos változatban: „tudom”.

opinióm – véleményem.

históriákból – történeti művekből.

ideája – elméleti leírása.

Qui meliora facis... – „Ha jobban csinálod, megengedem, hogy átvedd tőlem [a hatalmat]. / De tőled is vegye el, aki nálad jobban csinálja.” Az idézet forrását nem sikerült azonosítani.

arisztokrácia – olyan uralkodási forma, amelyben az állam vezetése és a politikai jogok szinte kizárólag a főrangúak kezében vannak. A korszakban jellemző példa erre a Velencei Köztársaság és a Holland Köztársaság.

540. l. *községnek* – közösségnek, népnek.

voxok – véleménynyilvánítások, szavazatok.

defendálok – védem.

oppugnálok – támadok, ellenzem.

excessusokat – visszaéléseket, erőszakosságokat.

prophetizál – megjövendölte.

amint kitészik a Szentírás históriájából [...] Saul mindjárt elmerült vala – Saul (i. e. 1079–1007) Benjámín törzséből származott, i. e. 1047-től Izrael királya volt. Egyesítette a zsidó törzseket a filiszteusok és az ammóniak sorozatos támadásaival szemben. Az Ószövetség szerint Sámuel próféta isteni parancsra kente fel királlyá Sault. Vö. 1Sám 9–11.

providentiája – előrelátása.

az igazságnak folytatása – az igazságos eljárás.

katholika religiót – katolikus vallást.

politikus státusnak – államformának.

Actákat – a magyar országgyűlésekre készített előterjesztések, javaslatok gyűjteményeit.

az ország törvényeinek indulati – értsd: a törvényekben foglalt előirányzatok.

praesagiumok – sejtések, balsejtelmek.

medium – eszköz.

jó rendben vitetődnek és helyeztetnék – ha megkapná a neki rendelt hatalmat.

nem vetekedést indító céloom levén – mivel nem céloom vitát szítani.

profetizálását – jövődölését, elrendelését.

felöl írt – feljebb említett.

arisztokráciai birodalom – az országnak a főrendűek általi irányítása.

manutentiójára – fenntartására.

citáloom – idézem.

Izaiás I. rész – Iz 1,26. „És ismét olyan bírákat adok, mint hajdanában, olyan tanácsadókat, mint a letűnt időkben.”

(Ludv. II. art. 39) – utalás II. Lajos 1518. évi dekrétumának 39. cikkülésére, azaz az 1518. évi országgyűlésen a királyi tanácsosok és ülnökök megválasztásáról hozott törvényre.

valamint a szarvas utat mutatott – a monda szerint a csodaszarvas vezette a hun-magyar nép ősatyjait, Hunort és Magort leendő lakhelyükre.

541. l. *Atilla miatt [...] Velence fölépült* – Attila (406 k.–453) hun fejedelem 452-ben nyomult be seregeivel Itáliába, s meghódította annak északi részét, eljutva egészen Rómáig. A Velence környéki területekről a lakosság a védettebb szigetekre menekült, s ezeken alakult ki a máig fennálló új település.

„Respublica Veneta [...] transtulerit.” – „A Velencei Köztársaság törvényekben és intézményekben felülmúlja a többieket, tökéletes példája a tökéletes köztársaságnak, hiszen nincs semmi emberi ésszel elgondolható, amit ő maga ne vett volna már számításba, s ne vezetett volna be saját gyakorlatába.”

például vagon – példaként szolgál.

csoportban kergette – lakosait elűzte.

interregnum declaráltatott [...] az Ausztria háznak – a Habsburg-ház trónfosztását az ónodi országgyűlésen 1707. június [!] 13-án mondták ki.

módosabban és méltábban – módszeresebben és jogosabban.

contributiórul – adóról.

hadi subsidiumrul – hadiadóról.

absque extrema necessitate – kivéve végszükség esetén.

insurgáljon – lázadjon fel.

exactióktul – adóbeszedéstől.

ment – mentes.

ármádát – hadsereget.

subsistentiájára – eltartására, ellátására.

usura – használati jogból származó bevétel.

az harmadik esztendő elmúlaták – több mint háromévesek.

Az föld népe – a parasztság.

házas – házzal rendelkező.

indifferenter – egyformán, kivétel nélkül.

542. l. *supponálván* – feltéve.

sine ulla difficultate – minden nehézség nélkül.

conscribáltassék – íratassék össze.

tábori fő proffontmester – a katonaság élelmezéséért felelős tisztségviselő.

bedézmálván – beszedve a dézsmát.

micsoda summára megyen – mennyi az összege.

ahhoz az tábori szükségét hozzávetvén... – ha a dézsmából beszedett élelem nem elég a hadsereg fenntartásához, a hiányzó mennyiséget a szegényparasztságtól hajtják be.

tárnokmester – a hadsereg kincstárnoka, hadi fizetőmester.

élés – élelem.

prorex – a király helytartója, a nádor.

projectuma – tervezete, igénye.

percipiált – befolyt.

generalis insur[r]ectionul – általános nemesi felkelésről.

particularis – külön erre az alkalomra összehívott.

conveniálván – megegyezve.

decidálják – döntsék el.

inopinatus casusban – váratlan esetben.

vice-királynak – a király helyettesének, azaz a nádornak.

az ország három generalisának – a II. Rákóczi Ferenc vezette konföderáció katonai közigazgatását az egykori végvidéki főkapitányságok („generálisságok”), a kassai, az érsekújvári és a dunántúli kibővítésével hozták létre.

ex determinatione suprascripta ki fognak tetetni – a fenti döntés értelmében kijelölik őket.

compareálni sub poena decretali – megjelenni fegyelmi büntetés terhe mellett.

corpusban – hadtestben.

543. l. *distinquálják* – különböztessék meg.

a zöld háznál – Pozsony főterén ma is áll a „Zöld ház”, melynek falait túlnyomórészt zöld színű festmények díszítették. A 16–17. században rendszeresen tartottak itt országgyűléseket.

cum genibus – járasonként, az egy helyről származók együtt.

processualis hadnagyával – vármegyei járási hadnagyával.

commandója – vezénylete.

láncsa – lándzsa, szúrófegyver.
visszaszegezett kasza – kiegyenesített kasza.
ex experientia – tapasztalatból.
moszkva – orosz.
kéziak – kézi íjak.

most is Németországban [...] lüdeznek – a kakaslövés (kakasütés) középkori eredetű, különböző alkalmakhoz (például farsang, húsvét, lakodalom, aratás, Szent Gál-napja) kapcsolódó, számos európai népnél ismert, áldozati jellegű szokás, melynek során különböző módon egy vagy több kakast, esetleg tyúkot ölnek meg.

effectusa – hatása.
confusiót – zavart.
truppok – csapatok.

kennyő had – a sereg könnyűhadtestje.
intricata materiája – bonyolult ügye, helyzete.

az örökös királyságot még a leányágra is praetendálja – III. Károly magyar király (1685–1740) 1723-ban fogadtatta el a magyar rendekkel a Pragmatica Sanctiót, azt a rendeletét, mely biztosította az uralkodói hatalom leányági öröklésének törvényes kereteit.

jus regiumot – királyi jogot.
praetensiójában – igénylésében, követelésében.
contractusok – szerződések.

544. l. *ineáltak* – kötöttek meg.

subjugálja – leigázza.
jure armorum – a fegyverek jogán.
annihilálja – érvénytelennek nyilvánítsa.
disponálhasson – rendelkezhessen.
költségtelensége – pénzhiánya.
pacificatióra menjen – békét kössön.

az szombati békeség punctumaira – a Rákóczi-szabadságharc során, 1706. június-júliusában a két fél béketárgyalásokat folytatott Nagyszombatban, melyeken a kiegyezés ügyét támogató Anglia és Hollandia követői is részt vettek. Nem jött létre megegyezés, mivel Bercsényi a szövetséges rendek nevében az Aranybulla 1687-ben eltörölt ellenállási záradékának visszaállítását és a békeegyezmény külföldi garanciáit követelte, az osztrákok pedig el akarták érni, hogy Rákóczi mondjon le erdélyi fejedelmi címéről. Az engedményekre egyik fél sem volt hajlandó: I. József a konföderáció szabadságharcát belháborúnak tekintette, s nem járult hozzá a békeegyezmény külföldi hatalmak általi garantálásához, Rákóczi pedig ragaszkodott Erdélyhez.

reá ne lépjen – (azokat) el ne fogadja.
diplomáitúl – itt: határozataitól, rendeleteitől.
dirigáltassék – irányítassék
corrupálta – vesztegette, rontotta meg

az mi időnkben már voltak olyan urak... – utalás Kollonich Lipót győri püspök, a magyar kamara korábbi elnökének I. Lipót megbízásából készített, 1689-ben benyújtott, a királyság új kormányzati berendezkedésére vonatkozó tervezetére, az „Einrichtungswerk”-re, melynek erőszakos adóketési nagymértékben hozzájárultak a Rákóczi-felkelés kirobbanásához.

projectizálták – tervezték.

az német urak jószágokat szerezhessenek... – az 1688-ban létrehozott Neoaquistica Commissio (Új Szerzeményi Bizottság) a török ellenes felszabadító háborúban (1683–1699) visszafoglalt s „új szerzemény”-nek minősített magyarországi területek a hódoltság során igen szövevényessé vált birtokviszonyait volt hivatott rendezni. A régi tulajdonosok a visszafoglalt területeken fekvő birtokaikat csak a birtokjog igazolása, illetve az új szerzeményi bizottság által megállapított birtokérték 10%-nak fegyverválság („jus armorum”) címén való lefizetése után kapták meg. Sok birtok tulajdonjogát nem tudták igazolni, vagy a fegyverválságot nem tudták megfizetni, így az udvar ezekkel a birtokokkal zömében a császári hadsereg főtisztjeit, illetve udvari arisztokratákat jutalmazott. Az Új Szerzeményi Bizottság 1709-ig működött, megszüntetését a szatmári békeegyezménybe (1711) is belefoglalták.

possessorokat – birtokosokat, tulajdonosokat.

kik azelőtt Tököly... – Thököly Imre (1657–1705) 1678-tól a kuruc felkelők vezére, 1682–1685 között felső-magyarországi, 1690-ben erdélyi fejedelem.

legnagyobb áruói voltak... – az 1681. évi soproni országgyűlésen tett engedmények hatására a nemesség nagy része kezdett elszakadni Thökölytől; az 1684. január 12-i amnesztia következtében tizennégy, korábban Thököly mellett álló főúr hódolt meg I. Lipót előtt; az 1685. évi fogarasi országgyűlésen Apafi Mihály és Teleki Mihály hűtlenségi vádat emeltek Thököly ellen, és határozatot hoztak összes erdélyi birtokai elkobzásáról. Thököly török által történt elfogatását (1685. október 15.) követően a kuruc katonaság zöme királyi szolgálatba állt.

bátorságban – biztonságban.

nem adhat olyan hitet – nem tehet hiteles ígértet.

röstölni fogja – vonakodik.

instálni – (azt) kérni.

545. l. *így practicálta* – így vitte véghez.

ha fölvonná a csehországi plundrát – „plundra”, ‘nadrág’, utalás a cseh nemzeti viseletére. A cseh felkelést (1618–1620) leverve a Habsburgok a Cseh Királyságot örökös tartományná tették.

nem dissipálják – nem szórják szét.

Én az mint gyermekéseműl fogvást practicáltam az Ausztriai Ház udvarát – gyermekkoromtól bejáratos voltam a bécsi udvarba.

Forgách Simon fiatalkorában József trónörökös környezetében teljesített szolgálatot.

Hic aut vincendum, aut moriendum – „[Katonák,] vagy győznötök kell, vagy meghalnotok!” Hannibál híres szavait Titus Livius (i. e. 59–17) római történetíró idézi *A város alapításától* című művében (XI, 43, 3–4).

debelláljon – győzzön le.

mint az belgiai confoederatus status – az 1713-ig spanyol fennhatóság alatt álló Spanyol-Németalföld, a mai Belgium jogelődje.

mediumra – itt: témára.

contentuma lenne – megelégedne.

curiam regiam et militarem, statum politicum – a királyi és a hadi ügyeket, az államberendezkedést.

in effectum venné – elintéztetnek venné.

incorporáltatná – egyesülne.

membra – tagja.

v. g. – *verbi gratia*, azaz ‘például’.

Bavaria, Saxonia etc. – a Bajor- és Szász Választófejedelemség stb.

respublicák – állam.

*conditio*val – feltétellel.

eo ipso – ugyanazon a jogon.

titulus – cím.

protegálja – védi, segíti.

pro recognitione – (mindezek) elismeréseként.

*reciproc*e – viszonzásul, kölcsönösen.

az electorokhoz és más statusokhoz – a megválasztóihoz és más államokhoz.

az moguntiai electorhoz – Moguntiacum (Mogontiacum) Mainz latin neve. Lothar Franz von Schönborn (1655–1729), 1695-től mainzi érsek, választófejedelelem, német-római birodalmi főkancellár.

deklaráltatná, demonstráltatná – elmondaná, bemutatná.

546. l. száma nélkül – számos alkalommal.

in defensionem sui – a maguk védelmében.

ex desperatione – kétségbeesésükben.

antemuraléja – elővára. Utalás a Magyarország történelmi hivatását megfogalmazó humanista toposzra.

competentiáért – részvétért, megilletődöttségért.

quot homines, tot sententiae – „ahány ember, annyi vélemény”, latin közmondás.

factiók – csoportok.

contentus – elégedett.

formidabilis – félelmetes.

absolute et de plano – önállóan és teljesen.

kamarájok, bellicumjok, intimumjok – tanácsuk, hadi és belügyi döntési önállóságuk.

sine omni dependentia a Dicasteriis Viennensibus – anélkül, hogy függenének bármely bécsi kormányzétktől.

János király is I. Ferdinánddal – Szapolyai (Zápolya) János (1487–1540) erdélyi vajda, 1526-tól I. János néven magyar király és I. Ferdinánd (1503–1564) osztrák főherceg, 1526-tól magyar és cseh király a német-római birodalmi gyűlésen adták elő említett javaslatukat.

exemplumokkal – példákkal.

ex columbina simplicitate – nyájas egyszerűséggel.

discussióját – megvitatását.

formalitásban – hivatalos, elfogadott államformában.

extremae dementiae est... – „A legnagyobb örültség kegyeséget remélni attól, akiről tudod, hogy fel van dühödve és fegyverezve.” Az utalás forrása ismeretlen.

Spes nunquam major affulget pacis... – „Sohasem ragyog fel jobban a béke fénye, mint a legádázabb harc közepette.” Idézet Justus Lipsius (1547–1606) holland jogtudós, filológus, *Politicoorum sive Civilis Doctrinae Libri Sex* (Leiden, 1589) című művéből. Forgách ismerte Lipsius munkásságát; *Monita et exempla politica* (Párizs, 1605) című műve megvolt könyvtárában.

(Cz. I. jegyzeteit kiegészítette L. R.)

II. RÁKÓCZI FERENC (1676–1735)

ÉRTEKEZÉS A HATALOMRÓL (1722–1725)

II. Rákóczi Ferenc életrajzi adatait ld. az *Elmélkedések...* című szöveg jegyzeteinél.

Az *Értekezés a hatalomról* politikai, erkölcsi céllal, apologetikus szándékkal, gazdag irodalmi eszköztár felhasználásával íródott, s összegzi Rákóczi politikai gondolatait. Szerzője latinul (*Tractatus de potestate*) és franciául (*Traité de la puissance*) is elkészítette. Prológusból és két nagy részből, azon belül tizennégy, illetőleg öt fejezetből, valamint epilógusból áll. Az első részben Rákóczi az „igaz értelem” szemszögéből vizsgálja a hatalom jellegét, működését, a „megrontott természet állapotában”. Elkülöníti egymástól az Istentől származó és a kapzsiságból szerzett hatalmat. Elemzi hatalom és szabadság összetett viszonyát. A Szentírás nyomán fejtegeti a zsidó nép eredeti szabadsága és az isteni törvények kapcsolatát, tárgyalja az isteni és az emberi törvény értelmét, s megvizsgálja az emberi

törvények társadalmi szerepét, a királyi és fejedelmi hatalom sajátosságait. Az elnyomás elleni fegyveres lázadás kérdésében fő forrásától, Bossuet bibliai alapú történetfilozófiai művétől (*La politique tirée de l'Écriture sainte*, 1709) eltérően elveti a hódítás jogát, s elismeri az igazságtalanul viselt elnyomás elleni fegyveres háborúk jogosságát. A második részben Rákóczi a kegyelem által az isteni szeretetnek alávetett hatalomról, Krisztus országáról, a kersztény fejedelem és a nép kapcsolatáról értekezik. Hangsúlyozza a legfelső hatalom és a törvényesség eszméjét, s szükségesnek ítéli a haza szabadságának és törvényeinek védelmét. Az elnyomással szembeni jogos ellenállás igazolására hivatkozik az Aranybulla 31. cikkelyére, s az igaz kormányzás fő követelményeinek kiemelésére idézi Szent István király – az *Értekezés*hez teljes terjedelemben csatolt – *Intelmeiből* a negyedik fejezet befejezését. Az epilógusban személyes hangon fiaikhoz fordul, s inti őket a szabadság és a szeretet törvényeinek megtartására, valamint arra, hogy bocsássonak meg a nemzetet „lázadó, hitszegő és hűtlen” jelzőkkel illetőknek.

A szövegek közlés forrása: *II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete*, ford. Szávai Nándor, Kovács Ilona, tan., tárgyi jegyz. Köpeczi Béla, a latin szöveg. gond. Borzák István, a francia szöveg. gond. Kovács Ilona, Bp., Akadémiai Kiadó, 1984 (Archivum Rákócziánium III/3), 404–410. (Szávai Nándor fordítását ellenőrizte és javította Kovács Ilona. A kézirat lapszéli jegyzeteit a bibliai utalásokkal javított, kiegészített formában lapalji jegyzetben közöljük a kritikai kiadás alapján.)

549. l. *csak olyat tegyen másokkal...* – Mt 7,12: „Amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény, és ezt tanítják a próféták.” Rákóczi többször hivatkozik erre az ún. aranyszabályra, amelyet egyik forrása, Bossuet is gyakran idézett.

Amikor tehát az apostol azt mondja... – Róm 13,1: „Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, az az Istentől rendeltetett.”

mert erről azt tanítja a Szentlélek... – ApCsel 4,19: „Igaz dolgot-e az Isten szemében, hogy inkább rátok hallgassunk, mint Istenre: ítéljétek meg magatok!”

550. l. *ellenségei trónusa számolyául szolgáltnak* – a bibliai idézetek pontos szövege: Zsolt 110,1: „Dávid zsoldtára. Így szól az ÚR az én uramhoz: Ül a jobb kezem felől, míg ellenségeidet lábad számolyává nem teszem!"; Zsid 1,13: „Ülj az én jobbjomra, amíg ellenségeidet lábad számolyává teszem.” 10,13: „...és ott várja, hogy ellenségei számolyul vettessenek lába alá.”

551. l. *mert ő az, aki* – Kiv 3,14: „Isten ezt felelte Mózesnek: Vagyok, aki vagyok.”

552. l. *ez a kevés legyen elegendő...* – itt Rákóczi arra utal, hogy korábbi (1722 előttről való) műveivel kapcsolatban az egyházi cenzúra kifogásolta a szabad akaratról vallott felfogását, amely szerint a bűn szintén Istentől származik, és az ember saját erejéből nem tudja a jót cselekedni. A konstantinápolyi apostoli vikárius 1719-ben janzenizmussal vádolta meg több írása alapján, későbbi szövegeiben ezért igyekezett alkalmazkodni az egyház hivatalos tanításaihoz.

egyedül Noé találatott igaznak – Noé pátriárka Ádám le- származottja, aki családjával egyedül élte túl a vízözönt; az ő gyermekei alapították meg újra az emberi fajt. Ld. Ter 6,5–9: „Amikor azonban az Úr látta, hogy nagy az ember gonoszsága a földön, és hogy szíve minden gondolata folyton gonoszra irányul, megbánta az Úr, hogy embert alkotott a földön, és mélyen bánkódva szívében így szólt: »Eltörölöm a föld színéről az embert, akit teremtettem, az embert és a jószágot, a csúszómászót és az égi madarat, mert bánom, hogy alkottam őket!« Noé azonban kegyelmet talált az Úr előtt.”

553. l. *emberi kéz által formált bálványokat imádtak* – 1Kir 12,28: „Gondolkodott [Jeroboám], s tanakodott tehát, s két aranyborjút készíttetett, s azt mondta a népnek: »Ne járjatok fel többé Jeruzsálembe: íme, itt vannak isteneid, Izrael, akik kihoztak téged Egyiptom földjéről.«” 2Kir 10,29: „[...] de Jeroboámnak, Nábát fiának bűneitől, aki vétekre vitte Izraelt, nem távozott el s nem hagyta el az aranyborjúkat, amelyek Bételben és Dánban voltak.”

555. l. *Nimród gyakorolta elsőként...* – Nimród erőskezű, söt zsarnok hírében álló mezopotámiai király a Bibliában. Ld. Ter 10,9: „Kús nemzette még Nimródot: ő volt az első uralkodó a földön. Erős vadász is volt az Úr előtt, azért vált közmondássá: Mint Nimród, olyan erős vadász az Úr előtt.”

556. l. *teokrácián* – olyan államformán, amelyben a világi hatalmat isteni eredetűnek tartják.

(K. I. jegyzeteit kiegészítette T. G.)

BÉL MÁTYÁS (1684–1749)

A POZSONYBAN FÖLÁLLÍTANDÓ TUDÓS TÁRSASÁG (1735)

Bél Mátyás életrajzát lásd az I. kötet jegyzeteiben, 882. o.

Bél a tervezetet, melyben a közhaszon előmozdítására tudós társaság felállítását javasolta, Bernhard Heinrich von Germeten tanácsos, a helytartótanács titkárának kérésére készítette. A társaságot tudományszakok szerint osztotta fel irodalmi, jogi és fizikai-gazdasági osztályra, kijelölte a fő tisztségviselőket, az elnök és a titkár feladatait,

valamint részletezte a leendő tagok kötelezettségeit. Számára nagy jelentőségű lett volna, ha egy tudós társaság keretei közt további munkatársakat gyűjthet maga köré történeti és országleírasi vállalkozásaihoz. A kezdeményezés, amelyhez a központi hatóságok és a király támogatását próbálta megnyerni, nem valósult meg. A névtelenül fennmaradt latin nyelvű tervezetet az Esztergomban, Batthyány József bíboros prímás iratai között található kéziratból Donáth Regina közölte a Magyar Tudományban (1965), ugyanott Wellmann Imre tulajdonította Bél Mátyásnak.

A szövegek közlés forrása: Bél Mátyás, *Hungariából Magyarország felé*, vál. szöv. gond. tanulmány, jegyz. Tarnai Andor, ford. Déri Balázs, Donáth Regina, Tarnai Andor, Bp., Szépirodalmi, 1984, (Magyar Ritkaságok), 177–181.

557. l. *filológiára* – szövegek hagyományozódásával, használatával, kiadásával és értelmezésével foglalkozó, számos részterületet magában foglaló tudományra.

kronológiára – az időméréssel és az időszámítással, annak történetével, sajátosságaival és felhasználásával foglalkozó történeti segédtudományra.

genealógiára – a nemzetségek, családok történetét, leszármazási rendjét tanulmányozó történeti segédtudományra.

heraldikára – címertan; címerekkel foglalkozó történeti segédtudományra.

numizmatikára – régi érmék gyűjtésével és tanulmányozásával foglalkozó történeti segédtudományra.

oklevéltanra – diplomatika; oklevelek értelmezésével foglalkozó történeti segédtudományra.

matézisre – számtanra; a matematika régi elnevezése.

kánonjogi – egyházi jogi.

(Br. A.)

RÉPSZELI LÁSZLÓ (1703–1763)

MAGYARORSZÁG, AZ ERDÉLYI ÉS A KAPCSOLT RÉSZEK JOGRENDJÉNEK ÖSSZEFOGLALÁSA (1742)

Répszeli László 1725-ben lépett be a jezsuita rendbe, 1731–35 között Bécsben teológiát tanult. Tanulmányai végeztével előbb Kolozsvárott, majd Nagyszombatban tanított, 1743-ban a bölcsészeti, 1744-ben a jogi, 1746–1748 között a teológiai kar dékánja. 1753–1760 között a nagyszombati, a kolozsvári, majd a gyulafehérvári

szeminárium igazgatója. 1762-től a budai rendház lelki igazgatója. Kiemelkedő műve az Attilához fűződő legendákat és a hun hagyományt feldolgozó, a jezsuita epikában szemléletbeli fordulatot hozó, 1731-ben kiadott *Hunnias* című eposza. Megjelentek vallásos tematikájú írásai is (*Rhetor officiosus*, 1733; *Memoriale confessoriorum*, 1742).

A *Syntagma juris Hungarici* Répszeli jogi kézikönyve, mely az 1742-es első kiadást követően számos utányomást ért meg: Kolozsvárott 1745-ben és 1760-ban látott napvilágot, Kassán 1747-ben és – a szerző nevének említése nélkül – 1763-ban. A mű jogi alapeseteket tisztáz, felhasználva a magyar jogtörténet alapvető művének számító Werbőczy-féle *Hármaskönyvet*, de sokszor idéz az adott témához illő törvényi rendeleteket, dekrétumokat is.

A szöveggözlés forrása: *Syntagma juris Hungarici, Pars I., complectens peculiaria una Transylvaniae leges [...]*, Claudiopoli, Typis Academicis Societatis Jesu, 1742, 44–54.

559. l. *Tripartitum* – Werbőczy István (1458–1541) jogtudós, királyi ítélőmester, Magyarország nádora először 1517-ben kiadott, a magyar jogrendet rendszeresen tárgyaló, latin nyelvű műve. A rendi korszak legfontosabb törvénykönyve; rövidített magyar elnevezése *Hármaskönyv*.

32 pintes hordó – pint: régi úrmérték, egy magyar pint kb. 1,696 liter, egy bécsi pint 1,415 liter.

4 dénárt kapjon – a dénár az Árpád-házi királyok elterjedt váltópénze volt: értéke aszerint változott, hogy hány dénárt vertek egy márka ezüstműből. Mátyás 1467-ben szabályozta az ezüstdénár verését, s 1468-tól madonnás éremképpű dénárok kerültek forgalomba.

560. l. *Zudar László nemesember esetét* – Czudar László (14–15. század) székessárdi, majd pannonhalmi apát.

Ulászló – II. (Jagelló) Ulászló (1456–1516) Magyarország és Csehország királya.

urbáriumtól – a jobbágnak a földesúr iránti kötelezettségeit rögzítő irattól.

Szent István – I. István (970 k.–1038) magyar király.

Mátyás király – Hunyadi (Corvin) Mátyás (1443–1490), I. Mátyás néven magyar király.

561. l. *Székelgyörgy* – Dózsa György (1470–1514). Bakócz Tamás esztergomi érsek 1514 tavaszán keresztes hadjáratot hirdetett a török ellen, a sereg vezérévé Dózsát nevezte ki, aki a kirobbanó parasztfelkelés élére állt. Bél Mátyás szerint a keresztes háborúra fölkészült parasztságot nevezték kurucnak, s a kifejezés a latin ‘miles cruciatus, crucifer, cruciger, crux’ szóból ered.

Ferdinánd – I. Ferdinánd (1503–1564), német-római császár, 1526-tól magyar és cseh király.

harminckét éves előírás – Werbőczy harminckét évben határozta meg a nemesi birtokot érintő ügyekben az elévülési időt.

565. l. *Zsigmond* – Luxemburgi Zsigmond (1368–1437), német-római császár, 1387-től magyar király.

(K. P.)

PRILESZKY PÁL (1656–1743)

A MAGYAR KIRÁLYSÁG SZOKÁSJOGÁNAK NÉGYESKÖNYVE (1743)

Régi eredetű, Trencsén vármegyei evangélikus családban született, apja, Prileszky János vármegyei szolgabíró volt. Jogi tanulmányai elévégzése után 1693-ban Rákóczi Julianna plenipotentariusaként (meghatalmazottjaként) dolgozott; pályája során jogügyi igazgatója volt az Esterházy hercegeknek és az árvai uradalomnak. Hivatalt vállalt II. Rákóczi Ferenc államának több kormányzati szervében: 1705-ben az udvari tanács tagja, majd a gazdasági tanács tanácsosa lett. 1707-ben követként részt vett az ónodi országgyűlésen. 1710 végén állt át kuncuc oldalról a császáriakhoz. Tagja lett az 1712–1715. évi országgyűlés XXIV. törvénycikkelye által elrendelt úgynevezett „Rendszeres Bizottságnak” (Commissio Systematica), amelynek jogi reformok előkészítése volt a feladata. Naplót készített a bizottság 1717. évi működéséről (*Diarium Commissionis pro constituendo Systemate Juridico anno 1717. deputatae, opera et industria... ejusdem Commissionis Concommissarii*; a 946 lapos kézirat Szinyei József szerint a gyulafehérvári Batthyány-könyvtárban van). Nyomtatásban két munkája jelent meg. 1737-ben uradalmi gazdatiszteknek, jószágigazgatóknak szánt gyakorlati művet adott ki a jószágok, főként a marhák elhajtásáról (marhalopásról), illetve elbitangolásáról és az ezzel kapcsolatban felmerülő jogi esetekről (*Opusculum quaestionum, cum subnexo circa easdem discursu de pecorum et pecudum abactionibus seu abvagationibus, hasque concomitantibus considerationibus*, [s. l.], 1737).

Másik munkája a halála évében megjelent hatalmas vállalkozás, a *Quadrupartitum juris consuetudinarii inclyti Regni Hungariae*, amelynek első három könyvében a Werbőczy-féle *Tripartitum*hoz hasonló tagolásban, de annak tartalmi beosztásához csak lazán kapcsolódva tekintette volna át a magyar szokásjogot. A tervezett négyből csak az első két (a személyekről és a vagyontárgyakról, illetve az azok feletti birtokjog megszerzéséről szóló) részt tartalmazó kötet jelent meg, a másik két (a peres eljárásokról, illetve a földesurak jogairól és joghatóságáról szóló) rész nem készült el nyomtatásban. A *Quadrupartitum* kötetünkben közölt előszavában a szerző kifejti, hogy most kiadott

munkája hosszú évek során összegyűlt jegyzeteiből és saját praxisának tapasztalataiból állt össze, illetve a már említett „rendszeres bizottság” tanácskozásainak anyagából merítette. A korszak másik jeles jogtudósától, Szegedi Jánostól tudható, hogy a bizottságnak a Werbőczy-féle *Tripartitum* átdolgozása volt az egyik fő feladata. (Szegedi János szintén beépítette *Tripartitum iuris tyrocinium* című, 1733-ban megjelent művébe a bizottság megállapításait, állítása szerint az egyik bizottsági tag kézírata alapján; elképzelhető, hogy ez Prileszky említett *Diariuma* volt.) Prileszky jól rendszerezett formában tárgyalja a műben az országos érvényű, illetve a vármegyei hatókörű törvényeket, jogszabályokat, bemutatja a peres eljárások folyamatát, s a leírtakat számos konkrét példával, megtörtént esetekkel illusztrálja. Noha a bevezetőben foglalt megállapításai olykor tévesek, illetve bizonytalanságot tükröznek, munkája érdekes jogtörténeti tanulmány, amelyhez széles forrásanyagot használt fel, így Mohács előtti okleveleket, peres iratokat, országgyűlési törvényeket s elsősorban a *Tripartitumot*.

A szöveggözlés forrása: *Quadripartitum juris consuetudinarii in chlyti Regni Hungariae [...] per Paulum Prileszky, Sopronii, Typis Joannis Philippi Rennau, MDCCXXXIII, 7–14.*

566. l. az előzőekben – az előszót megelőzi egy-egy rövid ajánlás Pálffy János nádornak, Esterházy Imre esztergomi érseknek, Esterházy Pál Antalnak és Erdődy Györgynek, s eme ajánlások elején Prileszky megszólítja a karokat és a rendeket, a szokásos jelzők felsorolásával.

jogi Rendszeres Bizottság – Prileszky tagja volt az 1712–1715. évi országgyűlés határozata alapján működő bizottságnak (*Commissio Systematica*, vagy ahogyan Prileszky írja: *Commissio Juridica Systematis*). A műben számos helyen hivatkozik a bizottság határozataira (I. 26, 28, 31, 43. stb. oldalak).

ehelyütt is meg kell jegyezni néhány dolgot a nemességről – az előszó nagyobb részét a nemesi kiváltságokról, illetve nemesi címekről („comes”, „baro”, „magister”) szóló történeti áttekintés teszi ki. Prileszky láthatóan nem volt tudatában annak, hogy a „comes” és a „baro” címek mást jelentettek a középkorban, és mást Mohács után, amikor német mintára meghonosodott a grófi és bárói cím, s emiatt következtetlenül tárgyalja a témát. Számos példa felsorakoztatásával, pontosan írja le azonban a „magister” címet, mely nem csupán hivatalhoz volt kötött, hanem az illető személy tekintélyét (a középkorban: a lovagi rendhez való tartozását) is kifejezhette.

1351. évi II. törvénycikkből – az ehelyütt a kötetben olvasható „II.” nyilvánvaló nyomdahiba, minthogy az 1351: XI. tc. szól arról, hogy „az ország nemesei ugyanazt az egy szabadságot élvezik”.

az idézett első rész – az utalás a *Tripartitum* első részére vonatkozik, ugyanis annak harmadik és kilencedik címében van szó a magyarországi nemesség eredetéről és szabadságairól.

567. l. az *ispánságok megyésispánjai* – utalás az 1222. évi V. törvénycikkelyre.

az *egyházi rend tiszteletét érintik* – Prileszky óvatosan fogalmazott: valójában az áll a törvénycikk elején, hogy egyházi személynek nem adományozható megyésispáni tisztség.

a *gróf (comes) elnevezést* – a zavart az okozza, hogy a 16. századtól német mintára Magyarországon is bevezették a grófi rangot, melynek latin megnevezése ugyanúgy „comes”, mint az ispáni méltóságé. Prileszky a kifejezést itt már „gróf” értelemben használja (a grófi rang az újkori beosztás szerint magasabb a bárói rangnál). A terminológiai keveredés a bekezdés egészében megfigyelhető.

az *ország hivatal szerinti báróiról* – a „baro” szó a *Tripartitum*ban még nem az újkori értelemben szerepel, hanem „zászlósúr” jelentésben áll. Ezért ír Werbőczy is (ahogy Prileszky utal rá) hivatal szerinti bárókról (*barones vero respectu officii, quo funguntur*), azaz zászlósurakról, akik a kapott méltóságnak köszönhetően emelkedtek a bárók, avagy zászlósurak (*regni barones*) közé. (Ld. Werbőczy István, *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*, ford., bev. Csiky Kálmán; közread. Bónis György, Budapest, 1990, 63.) Prileszky joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy az újkori jelentésében ekkor még nem szilárdult meg a grófi cím, s hogy Werbőczy külön nem említi (habár már volt egy-két példa rá, így például a szentgyörgyi és bazini grófok).

567. l. a *királyhoz közelebb állnak [...] előtt járnak* – idézet a *Tripartitum* hivatkozott helyéről. (Ld. Werbőczy, 1990, 63.)

s *magában a Hármaskönyv királyi megerősítésében* – itt az örökös ispánok mellett már feltűnik egy „gróf” is – a szentgyörgyi és bazini gróf –, illetve Báthori István temesi temesi ispán, ám ő az örökös („perpetuus”) jelző nélkül, s ezért Prileszky őt vélhetőleg szintén „grófnak” gondolta. (Bizonyára ezért szerepel a fordításban is tévesen „temesi gróf”-ként.) (Ld. Werbőczy, 1990, 549–550.)

568. l. a „*megyés*”[...] elnevezés hozzáadása nélkül – továbbra is a „comes” szó kettős értelme okozza a zavart.

íme, ekkora változás érhető tetten... – Prileszky a végkövetkeztetésében is téved: korábban is főurak nyerték el az országos méltóságokat, de a középkorban, mint említettük, a grófi cím adományozása még nem gyökeresedett meg.

„*nemzetesnek*” vagy „*nemesnek*” nevezik – az eredetiben *egregii* és *nobiles*.

egy 1301. évi adománylevelet – az okiratot nem sikerült megtalálni.

egy 1350. évi iktatólevelet – az okiratot nem sikerült megtalálni.

egy 1446. évi felmentőlevelet és nyugtát – az okiratot nem sikerült megtalálni. Bizonyára Losonci János szabolcsi (1424–1457) és Losonci Albert nógrádi ispánról (1427–1464) van szó, akiknek nem apja, Dénes, hanem nagyapja, ifj. László volt szlavón bán.

Fennmaradt végül egy szerződéslevél és egy osztálylevél – az oklevél 1496. évi átírását ld. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára DL–DF 46334; DL–DF 244101.

Mert Szent László király... – Prileszky fejtegetése téves, amennyiben a *comes palatinus*, azaz nádorispán kifejezésben a *comes* nem különálló tisztség vagy méltóság, hanem a címmegjelölés része („palotaispán”). Az idézett törvénycikkekben is ezt jelenti a *comes palatinus*.

569. l. Az első rész 94. címe szerint... – utalás a *Tripartitum* vonatkozó helyére.

akik ugyanazon első rész... – a *Tripartitum* hivatkozott helyén szó van a bárókról, de arról nem, hogy ők királyi szolgák lennének.

Mátyás király negyedik dekrétumának 11. cikkelye – utalás az 1478. évi 11. törvénycikkelyére.

Mátyás király hatodik dekrétumának 19. és 20. cikkelye – utalás az 1486. évi 19. és 20. törvénycikkelyére.

az 1542. évi 29. törvénycikk – utalás az 1542. évi pozsonyi dekrétum 29. törvénycikkelyére.

a bécsi 1628-as kiadású *Decretum regni Hungariae*ben – az említett mű: *Tripartitum opus Decretorum, Constitutionum et Articulorum Regum Inclyti Regni Ungariae in tres tomos divisum. Tomus primus continens Tripartitum opus iuris...* Stephani Werbeuzi... (Viennae, 1628). Az idézett rész a számozatlan név- és tárgymutatásban található (íjjelölés: n3).

egy bizonyos nemzeti Raveni Mihály mester – a hivatkozott törvénycikk szerint két társával együtt szlavóniai biztosnak jelölték ki.

de ezeket – vélhetőleg az összes itt felsorolt egyházi és világi személyre gondol.

570. l. az ország törvénye, amelyet *Corpus Juris*nak hívunk – utalás a *Corpus Juris Hungaricire*, Magyarország évszázadokig érvényben lévő és használatos törvénytárára. A magyar államalapítástól kezdve rendszertelenül gyűjtött és feljegyzett törvények szolgáltak Werbőczy *Háromkönyve* alapjául.

571. l. ugyanazon jogi rendszeres bizottság irataival együtt – napló formába rendeztem – a latin szöveg itt romlottnak tűnik, de az bizonyos, hogy a Rendszeres Bizottság 1717. évi működésének eredményeit Prileszky valóban napló formában jegyezte le.

(Tóth G.)

ISMERETLEN SZERZŐ

AZ ACADEMIA AUGUSTÁT TERVEZŐ EMLÉKIRAT
INDOKOLÓ BEVEZETÉSE
(1771)

Az Academia Augustát tervező emlékirat indokoló bevezetése (eredeti címe: *Vorschlag zu Errichtung einer Academie [...] zu Pressburg in Hungarn* [1771]) című munka az egyike azon programoknak, amelyek a 18. század második felében igényt formáltak egy tudományos akadémia vagy tudós társaság létrehozására a Magyar Királyság területén. A névtelenségbe burkolózó szerzőt Mária Terézia jelentős kultúra- és művelődéstámogató tevékenysége, valamint a korszakban szerencsésen alakuló gazdasági és társadalmi viszonyok ösztönözték a tervezet elkészítésére. A szöveg stílusa emlekedettsége mellett is meglehetősen nehézkes, megfogalmazásmódja körülményes. A javaslat keletkezése idején Pálffy Miklós volt az országbíró, s a dokumentum a Pálffy család iratai között maradt fenn. A javaslat – amennyiben eljutott az uralkodóhoz – nem talált meghallgatásra, így a Magyar Tudós Társaság megalapítására 1825-ig kellett várnia az országnak.

A szövegközlés forrása: Toldy Ferencz, *Újabb adalékok a régibb magyar irodalomtörténethez*, Pest, 1871 (*Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, VII), 107–124. (Toldalék) Az eredeti kézirat lelőhelye: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, A.107, Hungarica Pálffyiana, 11. csomó, 10. fasc. 29.

573. l. *Fenség!* – a megszólítás Mária Teréziának (1717–1780; magyar királynő: 1740–1780) szól, akinek a javaslat szerzője írását címezte.

A magyar birodalom kezdeteitől fogva – a magyar (ős)történeti kutatásban eltérő nézetek találhatók arról, hogy a magyar állam mikor alakult ki, és milyen mintákat követett. A tervezet szerzője valószínűleg az első ezredfordulón létrejött keresztény magyar állam működésétől számítja a természeti törvényhez kötött uralkodók ténykedését.

574. l. *pozsaveváci béke* – az 1699. évi karlócai béke értelmében Magyarország területe a Temesköz kivételével felszabadult az oszmán uralom alól. 1716 augusztusában a Savoyai Jenő vezette császári seregek Péterváradnál döntő vereséget mértek a török seregre, majd elfoglalták Temesvárt és az egész Bánságot, a következő évben Belgrádot. III. Károly a nemzetközi helyzet miatt azonban nem folytatta a hadjáratot, s Anglia és Hollandia javaslatára 1718. július 21-én Pozsarevácon (ma: Požarevac, Szerbia) huszonöt évre békét kötött a törökkel. A béke értelmében a Porta lemondott a Temesközről, Belgrádról, a Havasalföldnek az Olttól nyugatra fekvő területeiről,

valamint Szerbia és Bosznia északi területeiről. A békekötés után Magyarország egész területe felszabadult az oszmán uralom alól. A Temesközt a bécsi udvar nem csatolta vissza Magyarországhoz, hanem megszervezte területén a Temesi Bánságot.

bezárta a Janus-templom ajtaját – Janus (Ianus) kétarcú istenség a római mitológiában. A kapuk (*ianuae*) és a kezdetek (például az év, a hónap stb. kezdetének) ősi istene. Kétarcúságát egyrészt azzal magyarázzák, hogy a kapun kifelé is, befelé is lehet menni, másrészt azzal, hogy Janus egyaránt ismeri a múltat és a jövőt. Szentélye a Forum Romanum északi részén állt; kapuit mindaddig nyitva tartották, amíg a Római Birodalom területén háború folyt.

VI. Károly római császár – Habsburg-házi uralkodó, III. Károly (1685–1740) néven Magyarország királya 1711 és 1740 között, a későbbi uralkodó, Mária Terézia apja. Ot nyelven beszélt, nagy támogatója volt a művészeteknek. Létrehozta az udvari könyvtárat, s Savoyai Jenő herceg tanácsára Császári Királyi Mérnöki Akadémiát alapított 1717-ben Bécsben. A tudományos akadémia felállítására vonatkozó terve nem valósult meg. *Magyarország még bizalommal vehet...* – a szerző a következő szövegrészben hosszan taglalja a III. Károly által a magyar országgyűléssel 1715 és 1729 között elfogadott törvényeket, amelyek a magyarországi alkotmány megerősítését szolgálták. Az uralkodó politikai okosságának (*politische Klugheit*) folyamatos dicsérete mellett felsorolja azokat a területeket, amelyek sokat köszönhetnek a károlyi korszaknak: a mezőgazdaság fellendítésétől kezdve a hajózáson és az erdészeten át a jogrendszer stabilizálásáig. Ezután tér rá az oktatási rendszer megjobbítására irányuló elképzelések és tettek bemutatására. *jöhettek létre itt* – értsd: Pozsonyban.

576. l. *a gyakorlati alkalmazásban és megvalósításban* – a továbbiakban a szerző pontokba szedett érvekkel támasztja alá, miért nem elegendő a tudományok elsajátítása során csupán elméleti ismeretekkel rendelkezni. A polgári, hivatali, politikai életben komoly gyakorlati tapasztalatokra van szükség, amelyek nemcsak az egyén, hanem az állam gyarapodására is szolgálnak. A túlzott elméleti gondolkodás azokra jellemző elsősorban, akik tanulmányaik után azonnal munkába állnak. Vannak azonban olyanok is, akik tanulmányaik befejeztével szüleikhez vagy öröklött birtokaikra vonulnak vissza, és természetes módon folynak bele a helyi vagy megyei politikai ügyekbe. Az ilyen ifjak az esetek jelentős részében letérnek arról az útról, amelyre korábbi nevelésük kijelölte őket, és az állam boldogulásának előmozdítása ügyében már nem lehet rájuk számítani. Gyakran belegabalyodnak a nacionalista szellemiségű társaságok hálójába, ami komoly veszélyt jelenthet az államra nézve, hiszen ezek általában az állam által elfogadhatatlan, veszélyes szeméket hirdetnek. Az állam számára veszteségszámba menő ifjak táborát gyarapítják azok a – protestáns, főként lutheránus vallású – jogi végzettséggel rendelkező személyek is, akik külföldi egyetemeken

a magyar állam pénzén folytatott tanulmányok után német fejedelmek, arisztokraták és nemesek udvaraiban teljesítik ki karrierjüket. Ezt követően a szerző hosszan értekezik a magyar országgyűléseken 1715 és 1764 között elfogadott, az alkotmányosság szempontjából előremutató rendelkezésekről. Többször visszatér a közpénzek növelésének kérdésére, amelyet a nemesek megadóztatása, a közös teherviselés, az úrbéri és a jogi rendszer bizonyos fokú átforgalmazása révén tart elképzelhetőnek. A politikai kultúra megváltoztatása és a szerző által hön áhított „ideális” országgyűlés, az ott elfogadott, új szemléletű törvényi szabályozás megteremthetné az ország számára egy tudományos akadémia alapját. Mária Terézia 1764-től uralkodása végéig nem hívta össze a magyar országgyűlést, amit a rendek nagyon sérelmeztek. A javaslat szövegének szerzője is ezért követeli egy következő, „ideális”-nak remélt országgyűlés összehívását hat-hét évnyi kihagyás után.

577. l. *a Fenséged által harminc éve a legdicséretesebben megvalósított kormányzás* – az utalásból arra lehet következtetni, hogy a javaslat szerzője valamikor 1770 végén vagy 1771 elején állíthatta össze koncepcióját, amit aztán nyilvánossá tett. (Mária Terézia 1740. október 22-én lépett a magyar trónra.)

ennek a fontos ügynek – mármint az előzőekben hosszan vázolt politikai kultúra kialakulásának.

akadémia [...] haszna [...] európai államokra 1771 előtt – a 17–18. század folyamán váltak az akadémiák műkedvelő, kötetlen társulásokból szervezett intézményekké. Működésüket sokszor a tudományos élet egészére kiterjesztették, összefogták a legkülönbözőbb ágazatokban folyó kutatásokat. Európában 1771 előtt a következő akadémiákat alapították: Firenze (1582), Róma (1603), Párizs (1635, 1663, 1666), Halle an der Saale (1652), London (1660), Berlin (1696, 1700), Bologna (1711), Madrid (1713, 1732, 1738), Lisszabon (1720), Moszkva (1725), Stockholm (1739, 1753), Koppenhága (1742), Göttingen (1751), München (1759), Trondheim (1760).

közösségi – ösztársadalmi szintű.

(K.A.)

ORCZY LŐRINC (1718–1789)

TUDOMÁNYOK NEVELKEDÉSÉRŐL, BUDAI FERDŐBEN (1777)

Tanulmányait Pesten a piaristáknál végezte. 1741-ben katonának állt, majd a hétéves háborúban (1757–1763) harcolt. 1763 februárjában tábornoki ranggal nyugdíjba vonult. 1764-től Abaúj vármegye ad-minisztrátora, három év múlva főispánja, 1766–1771 között a felső-

magyarországi vármegyék egészségügyi, 1774-től a folyamszabályozás királyi kormánybiztosa. Főispáni tisztről 1784-ben mondott le, utolsó intézkedése Kazinczy Ferenc álláshoz juttatása volt. Mecenásként, irodalomszervezőként tevékenykedett, kiterjedt levelezést folytatott. Verseket, valamint a felvilágosodás eszméit hirdető művekből készített fordításokat jelentet meg a Magyar Museumban, az Orpheusban. Első verseskötetét Révai Miklós adta ki *Költeményes holmi egy nagyságos elmétől* (Pozsony, 1787) címmel. Ezt követte a *Két Nagyságos Elmének Költeményes Szüleményei* (Pozsony, 1789), melyben Révai Orczy Lőrinc és Barcsay Ábrahám többségében közéleti tartalmú verseit, episztoláit adta közre a szerzők nevének feltüntetése nélkül.

A *Tudományok nevelkedéséről* című költemény a második verseskötetben olvasható, s korábban Barcsay Ábrahámnak tulajdonították. A versek szerzőkhöz kötésének nehézségeire már Kazinczy Ferenc és Arany János is felfigyelt. A mű egy újabban előkerült saját kezű, kéziratot fogalmazványa (Magyar Nemzeti Levéltár OL, Az Orczy család levéltára P szekció 523, Varia irregistrata 10. csomó, Preces Laurentii Orczy, Kéziratot és nyomtatott versek 94, 478, 495, 495h) alapján bebizonyosodott, hogy a *Tudományok nevelkedéséről* szerzője Orczy Lőrinc. A költő e verssel a nagyszombati egyetem 1777-es Budára helyezését ünnepli. Felidézi a történelmi eseményeket, melyeknek Buda a múltban színhelye volt, s a török háborúk véres korszakát szembeállítja a jelenbeli békével, mely kedvez a tudományok felvirágzásának.

A szövegközlés forrása: Barcsay Ábrahám – Orczy Lőrinc, *Két jó barát között való levelezésből szedett versek*, szerk. Dr. Marton Jenőné, Kovács Andrásné, Simor András, Budapest, Táncsics Mihály Gimnázium, 1993, 106–107.

578. I. *Itt vagyok, hol hajdant zokogó Múzsával...* – Orczy a *Két Nagyságos Elmének* című kötet híres versére, a kéziratban *Futó gondolat az szabadságról*, a kötetben *Futó gondolat a szabadságról* című, „Íratott a Budai ferdőben Sz.[ent]” Gellér[t] hegye alatt, 1772.” megjegyzéssel megjelent költeményére utal. Barcsay Ábrahám Nagyszombatban, 1777. június 7-én kelt, Orczyhoz intézett levelének második, prózai részében (a verses rész későbbi címe: *Híváság látásakor gerjedett jámbor érzés*) említi Orczynak ezt a versét.

Múza – a görög mitológiában Zeusz kilenc, a Parnasszus hegyén élő leánya, akik a költészet, művészet és a tudomány kilenc istennői voltak.

Eseteknek rendit – az események rendjét, rendszerét.

Hol dühös Ibrahim – Arnaud Uzun Ibrahim (?–1683) több alkalommal volt budai pasa; Bécs ostromát követően Kara Mustafa nagyvezér lefejeztette. De Orczy utalhat Buda török általi elfoglalására is, amikor – az Orczyak családi legendája szerint – egyik ősiük, a „híres vitéz”, II. Péter egy Ibrahim nevű pasát futamított meg.

szeg-paripájával – a barna szín egy közelebből meg nem határozott árnyalata; lehet sötétsárga és gesztenyeszín is.

Fekete Musztafa – Kara Mustafa (1634/35–1683) török pasa, az 1683-as bécsi ostrom hadvezére.

Csuporly – Budához kapcsolódó, eltorzított török személy-név. Föltehetően Küprili Ahmed (1638–1677) nagyvezér, aki 1663. július 16-án haditanácsot tartott Budán, amely elhatározta Érsekújvár megtámadását. A Küprili névalak változatai 17. századi magyar, latin és szerb forrásokban: Tyupruli, Tyuprili, Cuprilia, Tschupri, Csupri.

Phoebus – Phoibosz; a Nap istene, Apollón.

Minerva – a bölcsesség istennője, a tudományok, a művészetek, a kézművesség pártfogója.

Ali – gyakori török név, föltehetően Ali Kalajkiloz (?–1557) budai pasa.

despóti – despota, zsarnoki.

dívánt – tanácsot, gyűlést.

mérséklő fontjával – mérlegével; az Igazság istennőjét hagyományosan mérleggel a kezében ábrázolták.

kadi – kádi, török hivatali tisztség; könyörtelenül ítélő bíró.

Gondviselő Felség – Mária Terézia (1717–1780), osztrák császár és magyar királynő.

579. l. *Pozson nevededik, Buda roppant lézen* – e sorokat átvette például Barcsay Ábrahám a *Hívóság látásakor gerjedett jámbor érzés* című versébe. Orczy verseinek egyes sorai nemcsak saját költeményeiben ismétlődnek, hanem az őt tisztelőik írásaiban is.

Szencen – a Pozsony vármegyei Szenc gazdasági iskolájáról volt híres.

Cseklészen – a Pozsony vármegyei Cseklész (ma: Bernolákovo) az Esterházyak egykori birtokközpontja.

acélos nyársakat – villámhárító. Benjamin Franklin e felfedezése ihlette Orczy *Menynykő hárító dárdákról* című versét is.

Tűzi pára – gőzgép.

Sodrott szél – elektromos áram, az elektromossággal szintén ekkoriban kezdtek el kísérletezni.

Ne készülj hát, Jó Társ... – utalás Barcsay Ábrahám „Barátim! ha egyszer” kezdetű, *Barátimhoz* című, *Testamentum* címen is számon tartott, németből fordított versére (Komjáti, 1772. augusztus 24.), illetőleg annak átírására a Nagyszombatban 1777. június 7-én kelt levelének verses részében (90–101. sor).

580. l. *Együgyű* – itt: ’egyszerű’, Orczy egyik gyakran használt jelzője.

Bellóna – hadiistennő, Mars testvére.

csoroszllya – ekevas.

kúcsolt – kulcsolt, lezárt.

(H. K. M.)

BENKŐ JÓZSEF
(1740–1814)

ERDÉLY, AVAGY AZ ERDÉLYI NAGYFEJEDelemsÉG
(1778)

Benkő életrajzát ld. az I. kötet 912. lapján.

Benkő diákkorától, az 1760-as évek elejétől évtizedeken át nagyszabású adatgyűjtő tevékenységet folytatott: személyes tapasztalat- és ismeretszerzés céljából beutazta Erdélyt, oklevél- és kéziratgyűjtésben, könyvtárakban kutatott, s levelezésben állt a kor legjelesebb tudósaival, professzorokkal, lelkészekkel. Egyedülállóan gazdag gyűjteményt hozott létre Erdély történeti emlékeiből, melyek közül néhányat elküldött az Erdélyi Nyelvművelő Társaságnak. Más forrásokat maga rendezett sajtó alá és adott ki, s az így rendelkezésére álló ismeretanyagot dolgozta fel saját történeti munkáiban. Kéziratban maradt többek között az erdővidéki református egyházkerület és a székelyudvarhelyi református kollégium történetét tárgyaló munkája, továbbá a 18. század előtti erdélyi történeti művekből összeállított forráskiadása (*Filius Posthumus...*, 1770; *Udvarhelyi novitius diák*, 1773; *Erdélyi históriás szekrény*, 1782). Történeti munkái közül a legterjedelmesebb és a legértékesebb az 1773–1774 között keletkezett latin nyelvű *Erdély, avagy az Erdélyi Nagyfejedelemség*, melynek első része 1777–1778-ban jelent meg Bécsben két kötetben, második része kéziratban maradt. Államismereti művében az Erdély földrajzi adottságaira, történelmére, művelődés- és gazdaságtörténetére, népeire, nyelveire vonatkozó ismereteket egyedülálló alaposággal és részletességgel tekintette át, és számos, más forrásból nem ismert adat található meg nála. A két nagy részen (*Pars prior sive generalis*; *Pars posterior sive specialis*) belül öt kötetre osztott munkában a következő témákat tárgyalja: I. Erdély földrajzi helyzete, államformája, királyai és lakossága; II. államszervezet, katonaság, vallás- és egyházügy, tudomány- és irodalomtörténet; III–V. a magyar, a székely és a szász lakosságra vonatkozó adatok megéknként elrendezve.

A szövegközlés forrása: *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus, olim Dacia Mediterranea dictus Orbi nondum satis cognitus. Nunc multifariam, et strictim illustratus. auctore Iosepho Benkő Transsilvano-Siculo, Parocho Közép-Ajtensi et notario vener. dioeceseos Erdővidekensis Helveticae confessioni addictorum ordinario, Claudiopolii, Typis Lycei Regii, 1834, 379–384, 402–404, 466–470, 474–476.*

581. 1. *A magyar nép sokat megőrzött...* – Benkő a szöveget paragrafusokra tagolja, s az azokban röviden leírtakat számozott jegyzetekben fejti ki.

Találóan írja Barclay... – John Barclay (1582–1621), skót író, költő. Fő művei az *Argenis* (Paris, 1621) című latin nyelvű államregény és a négykötetes *Euphormionis Satyricon*, melynek első három kötetében (1604, 1607, 1611) satirikus hangnemben bírálja a jezsuitákat és a pápaság intézményét, míg az *Icon Animorum* (London, 1614) című negyedik kötetben az európai nemzetek karakterológiáját tárgyalja. Benkő a mű nyolcadik fejezetének részleteit idézi, illetve kivonatolja.

„*tapasztalhatod, hogy igen könnyű összebarátkozni velük*” – Benkő érthető elfogultságból nem idézi tovább Barclay szövegét. A skót szerző ugyanis ehhez még azt is hozzáteszi, hogy nem egyértelmű, vajon a magyarok valóban barátjukká fogadják-e az idegent, vagy ezt csak érdekből színlelik.

siveg (pileus)... – az eredeti szövegben Benkő sok helyütt megadja a latin szó után annak magyar megfelelőjét; a latin és magyar elnevezést a fordításban megcseréltük, de mindkettőt meghagytuk.

582. I. *lájblival* – lajbival, mellénnyel.

dolmánnyal – zsinórozással díszített zubbonnal, kabáttal.

mentét – prémezett rövid felsőkabátot.

zeke – durva gyapjúsövetből készült kabát.

cedelének – cedele: a legegyszerűbb, posztóból készült férfi felsőkabát, itt a zeke szinonimája.

condrának – condra: gyapjúposztóból készült kabát, itt a zeke szinonimája.

szokmánynak – szokmány: vastag, ványolt posztóból készült, zsinórdíszes, kabát, itt a zeke szinonimája.

braccának – szűrnek.

583. I. *tunika* – ingszerű hosszú öltözék.

kapagányt – nyakba akasztható vagy köthető, a hátat borító prémes állatbőrt.

a lengyel Ulászló – II. Ulászló (1456–1516), Magyarország (1490–1516) és Csehország (1471–1516) királya.

elsősorban a héber nyelv az... – a magyar és a héber nyelv kapcsolatáról vallott elképzelés Sylvester János *Grammatico Hungarolatina* című könyvében bukkan fel először tudományos alappsággal. Benkő, a 16–17. századi grammatikusokhoz hasonlóan elsősorban a szerkezeti hasonlóságokat és a két nyelv az európai nyelvektől eltérő jellegét emeli ki.

[Baranyai] *Decsi János* – (1560–1601), műfordító, közmondásgyűjtő, polihisztor tudós, tanár.

Bernegger – Matthias Bernegger (1582–1640), német filozófus, asztronómus, egyetemi tanár.

Otokotsi Ferenc – Otokotsi Fóris Ferenc (1648–1718) református pap, gályarab, 1694-ben katolizált. *Origines Hungaricae...* című műve 1693-ban jelent meg Franekerben.

Johann Gottfried Oertelius – Ertel (Oertel) János Gottfried (1698?–1775), körmöcbányai származású evangélikus lelkész, Wittenbergben tanult, később Besztercebányán és Sopronban prédikátor. Nyelvészeti tárgyú műve: *Harmonia linguarum Orientis et Occidentis speciatimque Hungaricae cum Hebraea*.

584. l. *Attilával* – Attila (406 k.–453), hun király.

585. l. *Thuróczy azt írja a székelyekről...* – utalás Thuróczy János (1435?–1489?) történetíró *Chronica Hungarorum* (Brünn, 1488) című művének vonatkozó szöveghelyére. (Ld. Thuróczy János, *A magyarok krónikája*, Bp., Magyar Helikon, 1978, Horváth János fordítása). A latin szövegben a székelyek jelzője „*saevus*”. E szó jelentése nem annyira ‘szigorú’, mint inkább ‘durva, kegyetlen’, ezért véli Benkő, székelyként, igaztalannak.

Timon Sámuel – Timon Sámuel (1675–1736) jezsuita történetíró, polihisztor. Az idézet Timon *Imago Novae Hungariae* (Kassa, 1734) című művéből származik (97. oldal).

586. l. *Győri tiszti címtár- és politikai naptár – Calendarium Jaurinense titolare et politicum...* Az ún. címtáras kalendáriumok 1740-től 1800-ig jelentek meg minden évben a győri Streibig család nyomdájában. A nyolcadrét formátumú sorozat nevét a benne található címtárról, egyházi és világi tisztségviselők jegyzékéről kapta, melyeket a nyomdász maga nyomtatott kalendáriumához.

Johann Tröster – Johannes Tröster (?–1670) erdélyi szász történetíró. Itt hivatkozott műve, a *Das Alt und Neu-Teutsche Dacia*.

587. l. *Vulcanius* – Vulcanius Bonaventura (1538–1614). A leideni egyetem görög- és latinprofesszora. Hivatkozott könyve, a *De literis et lingua Getarum seu Gethorum* 1597-ben jelent meg Leidenben.

Franck – Benkő feltehetően Franckensteini Franck Bálint (Valentin Frank von Frankenstein, 1643–1697) királyi tanácsos, a szászok grófja, nagyszebeni királybíró személyére utal. Hivatkozott műve: *Breviculus Originum Nationum* (Hermannstadt, 1696). Benkő máshol is említi művében Franck e munkáját, azonban ő az 1697-es kolozsvári kiadást idézi.

Krebs – rák.

Baum – fa.

Wasser – víz.

Mutter – anya.

Pferd – ló.

Berg – hegy.

Fleisch – hús.

Teuffel – ördög.

Trinken – inni.

Töppeltinus – Laurentius Töppeltinus (Töppelt) (1641–1670), jogtudós, erdélyi szász történetíró. Benkő feltehetően az

Erdély – különösen a szászok – történetéről szóló, 1667-ben Lyonban megjelent művére, az *Origines et occasus Transylvanorum*ra utal.

588. l. *Martinus Kelpius* – Martinus Kelpinus (1659–1694). Feltehetően a *Natales Saxonum Transsylvaniae* (Lipcse, 1684) című művéről van szó.

1614. február 23-án az országgyűlés elrendelte... – vö. Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelemnek az 1614. február 23. és március 16. között tartott országgyűlésen a három erdélyi nemzet uniójával kapcsolatban elrendelt fejedelmi praepositiói 8. pontját.

589. l. 1625. május 1. – az 1625. évi országgyűlést Bethlen Gyulafehérvárra hívta össze; egyik legjelentősebb eredménye a Benkő által említett rendelet törvénybe iktatása volt.

Az 1661. június 2-i 3. cikkely – a Kemény János (1607–1662) erdélyi fejedelem által összehívott megyesi országgyűlésen elfogadott törvencikkely vonatkozó részlete némileg eltér a Benkőnél olvasható változattól: [mi, magyarok és székelyek a szászokat] „semminemű immunitásokban privilegiumokban az ő kegyelmektől adandó assecuratorianak alkalmatosságával nem offendáljuk, sem háborítjuk, sőt az ország és a helynek megmaradására tartozó, kötelességünkkel nem ellenkező minden dolgokban vélek egyet értünk, magunk élésén és költségünkön élünk.”

Frölich – Benkő feltehetően Frölich Dávid (1595–1648) *Der Uralte Deutsch-Ungerische, Zipserische und Siebenbürgische Landsmann* (Löcse, 1641) című művének vonatkozó helyét idézi.

Der Hunger ist ein Unger – szó szerint: „Az éhes a magyar.” Szójáték.

Német – *nem ett* – tréfás népetimológia. A „német” népnév valójában a szláv „nemeč” szó átvett alakja, jelentése: ’néma’.

590. l. *az 1459. évi örökvallás* – utalás a három nemzetnek a dokumentumban rögzített szerződésére.

P. Andr. Illiae... – Andreas Illia (?–1754) jezsuita pap, tanár, itt idézett műve az *Ortus et progressus...* (Kolozsvár, 1722).

Mart. Schmeitzel... – Martin Schmeizel (1679–1747) erdélyi szász származású történész, heraldikus. A *De statu Ecclesiae Lutheranorum in Transilvania* című műve Jénában jelent meg 1722-ben.

Andr. Huszti – Huszti András (?–1755), történeti és jogi író. Itt hivatkozott műve az 1735–36-ban íródott *Ó és Új Dácia* (Bécs, 1791).

Franciscus Fassching... – Franciscus Fassching (1686–1747) bölcsészdoktor, jezsuita pap és tanár. *Nova Dacia* című műve Kolozsvárott jelent meg 1743-ban.

Traianus – Marcius Ulpius Traianus (52–117), a Római Birodalom császára.

Dáciába – Dacia római provincia volt, amely a mai Erdély nyugati és déli részét, a Bánság keleti területét és Olténiát foglalta magába.

Kinnamosz – Ioannes Kinnamos, 12. századi bizánci történetíró, I. Mánuel császár titkára.

591. l. *Manuel* – I. (Komnénosz) Manuél (1118–1180, ur. 1143-tól) bizánci császár.

„*blacos*”-nak – 1222-ben, II. András (1176 k.–1235, ur. 1205-től) magyar király idejéből való a románság első ismert okleveles említése Erdélyben („per terram Siculorum aut per terram Blacorum”). 1247-től a kancellária a franciás „blac”, „blacus” helyett az oklevelekben is a görög és szláv „vlach”-ból átvett „olacus”, „olachus” elnevezést használja, melynek magyar népnyelvi megfelelője az „oláh”. A szó „vlah”, „valah” alakban eredetileg egy kelta törzs neve volt (innen ered a „Wales” elnevezés), később felvette az általános ‘latin, romanizált utódnép’ jelentést. A magyarba szláv közvetítéssel került, s átvettük többes számú változatát („vlaszi”) is: ebből alakult ki az „olasz” népnév, melynek eredeti jelentése ‘latin’, ‘francia’ vagy ‘vallón’ volt.

megtartotta a szászoknak adott kiváltságában... – utalás az *Andreanumra*, azaz II. András kiváltságlevelére, amelyet 1224-ben adott a szászoknak, hivatkozva a II. Géza király által régebben adott szabadalmakra. A 152. paragrafusban Benkő részletesen foglalkozik a kérdéssel.

III. Ince – III. Ince (1160–1216), római pápa (1198–1216).

Reynoldus – Odoricus Raynaldus (1595–1671) olasz történetíró. Hivatkozott műve: *Annales Ecclesiastici ab anno [...] MCXCVIII usque ad annum MDXXXIV...* (Coloniae Agrippinae, 1694–1727).

Zónarasz – Johannes Zónarasz (12. század), bizánci történetíró.

Kedrénosz – Geórgiosz Kedrénosz (11. század), bizánci történetíró. Az 1050-es években alkotta meg világtörténeti munkáját.

Filstich – Johann Filstich (1684–1743), gimnáziumi rektor, történetíró.

„*Nekünk [...] valószínűbbnek látszik...*” – az idézet Filstich *Shediasma historicum de Valachorum Historia...* (Jéna, 1743) című művének a 11. oldalán található.

Carionnal – Johannes Carion (1499–1527), német asztrológus, matematikus és történész. A róla elnevezett német nyelvű világkrónika (1532) szerzője, amely Philipp Melanchthon és Caspar Peucer későbbi latin nyelvű átdolgozásaiban rendkívüli népszerűsége tett szert.

Johann Löwenklau – Johannes Leonclavius (Löwenklau) (1533–1593), a heidelbergi akadémia görögtanára; az itt hivatkozott munkája, a *Pandectes Historiae Turcicae*, először 1588-ban jelent meg Frankfurtban *Annales Sultanorum Othomanidarum* címen.

Aeneas Sylvius – Aeneas Sylvius Piccolomini (1405–1464). 1458-tól II. Pius néven római pápa.

Ovidius következő sorai – Publius Ovidius Naso (i. e. 43–i. sz. 17/18), római költő. Benkő a *Pontusi levelek*, IV 9, 75–76. sorait idézi:

„Praefuit his, Graecine, locis modo Flaccus et illo / ripa ferox Histri sub duce tuta fuit”. (A főszövegben Kartal Zsuzsa fordításában.)

Flaccus nevű római vezértől – a Pomponius plebejus nemzetség két tagjáról: Lucius Pomponius Flaccusról (i. sz. 19-től Moesia provincia helytartója) és testvéréről, Ovidius barátjáról, Pomponius Graecinusról van szó, akit a költő a versben megszólít.

Vallia – Wales latin neve.

592. I. *Károly* – Károly Róbert (1288–1342, ur. 1308-tól) magyar király.

Oláh Miklós – Nicolaus Olahus (1493–1568), román származású humanista tudós, történész, esztergomi érsek.

(D. Zs–L. R.)

BESSENYEI GYÖRGY (1747–1811)

A TÖRVÉNYNEK ÚTJA (1778 körül)

Bessenyei György életrajzát ld. az I. kötetben a 872. lapon.

A törvénynek útja című tanulmány az ún. programírások körébe tartozik. A szakirodalomban Bessenyei György „contrat social”-jaként szokták jellemezni, amely elsősorban a műfajára – államelméleti értekezés – érvényes, de részben igaz a szellemiségére is. A szövegben – elsősorban az itt közölt részleten – átüt Jean-Jacques Rousseau művének ismerete; igaz, ott vannak a nyomai Werbőczy István *Tripartitum*ának is. Bessenyei a felvilágosult rendiség gondolkodója volt, számára a nemzet meghatározó része a nemesség, s közjogi elképzeléseiben arra törekedett, hogy pozícióit mind az uralkodóval, mind az alacsonyabb néposztályokkal szemben biztos alapokra helyezze. A szuverenitás fogalmát és a törvényhozói hatalmat kisajátítja a nemességnek, a „föld népe” számára nem ismer el szabadságot. Az írást a cenzúra nem engedte megjelenni, a kéziratot Bessenyei a pálosok pesti könyvtárába helyezte el, 1778-ban. Minden valószínűség szerint ebben az évben is keletkezett.

A szövegközlés forrása: *Társadalombölcseleti írások, 1771–1778*, sajtó alá rendezte Kulcsár Péter (Bessenyei György Összes Művei), Budapest, 1992, 169–190. A szerzőtől származó, tematikus összefoglalást vagy utalást tartalmazó lapszéli megjegyzéseket lapalji jegyzetben közöljük.

594. I. *Agamemnon* – Agamemnón, görög mitológiai alak, a Tróját ostromló seregek fővezére.

Ifigeniát – Iphigeneiát, Agamemnón leányát valójában azért áldozták fel, hogy az istenek újra szelet bocsássanak a görög hadihajókra.

Palladium – Pallasz Athéné istennő szobra, Trója védelmezője.

Atillának – Attila (406 k.–453) hun fejedelem.

katalaunai mezőn – a catalaunumi ütközet 451-ben, a római birodalom és a hun seregek között zajlott.

596. l. *silápolni* – doronggal verekedni.

600. l. *Honnan származik* – amiből következik.

601. l. *despotok* – despoták, kényurak.

Lothárius – II. Lothar (835 k.?–869), frank-karoling uralkodó.

Teuberg – Theutberga, II. Lothar felesége; a házasság gyermektelen volt.

Válrád – Waldrada, II. Lothar szeretője, akitől Hugo nevű fia született. Lothar kísérlete házasságának érvénytelenítésére és házasságon kívüli kapcsolatának törvényesítésére eredménytelen maradt; a házassága körüli viszálynak jelentős egyházjogi és politikai következményei voltak.

(B. F.)

TESSEDIK SÁMUEL – KÓNYI JÁNOS (1742–1820; 1750 k.?–1792 után)

A PARASZTEMBER MAGYARORSZÁGBAN (1786)

Kónyi János életrajzát ld. az I. kötet 825. lapján. Tessedik Sámuel életrajzát ld. az *Előterjesztés* című szöveg jegyzeteinél.

Tessedik Sámuel *Der Landmann in Ungarn (A parasztember Magyarországon)* című műve 1784-ben jelent meg Pesten. A felvilágosodott lelkész, pedagógus fő célja, a németországi tanulmányai során elsajátított filantropista eszmék hatására, a mezőgazdasági ismeretterjesztés révén a magyarországi társadalmi fejlődés előmozdítása volt. Gyakorlati munkásságának eredményeként új növénytermesztési és állattartási módszerek honosodtak meg a hazai gazdálkodásban. 1767-től Szarvason volt lelkész, az iskolában munkatársaival együtt a hagyományos tantárgyak mellett elméleti és gyakorlati mezőgazdasági ismereteket is tanított, az általános iskolai képzés mellett az országban egyedülálló gazdasági képzést indított.

A parasztember Magyarországon szerzője hangsúlyozza, hogy II. József kezdeményezései helyeslendők, de a király csak akkor tud hathatósan segíteni a magyar parasztságon, ha megismeri annak

valós helyzetét. A földművelő réteg több ok miatt van elmaradott állapotban, Tessedik ezeket tíz pontban sorolja fel. Az okok között említi például az „elrejtett szűkölködéseket” (despota nagygazdák, árvizek, halálra gyötört lovak a szárazmalomban); a falvak túl nagy vagy túl kis méretét; azt, hogy a parasztok nem rendelkeznek saját földtulajdonnal, s nem adhatják el saját terményeiket; nincsenek gazdasági iskolák, ahol képezhetnék magukat, s így hiányoznak természettudományos ismereteik. Munkája következő részében Tessedik felvázolja az ideális elrendezésű falu tervét: a kötetben található egy valódi tervrajz is, számokkal jelölt épületekkel, s ehhez hosszú szöveges leírás kapcsolódik. – A szerző még 1784-ben elküldte művét Széchényi Ferencnek, kérve, ha teheti, készíttesse el magyar fordítását. A gróf lelkesen támogatta a javaslatot, s hamarosan felkérte a valószínűleg 1785-ben a katonaságtól leszerelt és Pécssett letelepedett Kónyi Jánost a munka elvégzésére.

A szövegközlés forrása: *A parasztember Magyarországon, micsoda és mi lehetne; egy jó rendbe-szedett falunak rajzolatjával egyetemben. Samuel Teschedik által, most pedig németből magyarra fordította Kónyi János*. Pétssett, Engel János betűivel, 1786, 1–13, 68–90.

604. l. „Valamely féregnek kell lenni, [...] győzhetetlenné léssen.” – Tessedik a következőként adja meg a mottó forrását: *Ephemeriden der Menschheit*, 3. B. 1777, S. 19.

Mösernek drágalátos eszmélkedései – Justus Möser (1720–1794), német jogász, társadalomelmélet-író. *Patriotische Phantasien (Hazafias elképzelések, 1775–1786)* című művében az állam természetes fejlődése mellett, az uralkodó által hozott törvények ellenében érvelt.

Vestphaliában – Vesztfália, Németország nyugati tartománya. *törvényes tanács* – törvényes tanácsos.

Tissot – Samuel August Tissot (1728–1797), svájci orvos. Hivatkozott műve az *Avis au peuple sur sa santé* (Rouen, 1761). *vetekedés* – ellenvetés.

605. l. *gyanakodási nélkül* – gyanútlanul. *közönségesképpen* – nyilvánvalóan. *kihúzni* – kivonatosan, a lényegét összefoglalni. *kellenék oly nyilvánvaló gondviselés tárgyának lenni* – nyilvánvalóan gondoskodni kellene róla. *Ennyire Möser* – eddig idéztem Mösert.

okosabban képzelődött – okosabb gondolatai, ötletei voltak.

606. l. *Beccaria markesz a vétekrül és a büntetésrül írt könyvében* – Cesare Beccaria (1738–1794) jogtudós, filozófus, közgazdász, a milánói felvilágosult gondolkodók körének tagja. Fő műve az 1764-ben névtelenül megjelent *Dei delitti e delle pene* (harmadik, javított,

átdolgozott kiadás: Lausanne, 1765) című jogi és társadalomelméleti értekezés, melyben a büntetőjog alapelveit tárgyalta.

Das Grab der Chikane, II. rész – utalás Carl Friedrich von Benekendorf (1713–1788) német agronómus, agrárszakíró művére (Berlin, 1781–1785).

[...] *az én hazámba is majd virágoztatnák!* – az eredeti német szövegben az előszó itt lezárul, s az ezt követő bekezdéssel indul a mű főszövege.

félelmes kétségkedésem – félelmeim és kétségeim.

Második Józsefnek – II. József (1741–1790), osztrák főherceg, Mária Terézia legidősebb fia. 1765-től német-római császár, 1780–1790 között magyar és cseh király. Tessedik rokonszenvezett felvilágosult nézeteivel, intézkedéseivel.

amaz örök emlékezetű Teréziának – Mária Terézia német-római császárnő, magyar és cseh királynő (ur. 1740–1780). Lotaringiai Ferenc német-római császár felesége.

Vessünk a közjót illető rajzolatjára... – Tessedik itt Mőser fent említett műve egy másik részletére utal, melyben a szerző Magyarország „politikai térképét” adja, azaz politikai helyzetét elemzi.

in seinem Herrn und Diener – az ő ura és szolgája.

egyáltalában – egyáltalán.

így mond egy bizonyos könyvíró – személyét nem sikerült azonosítani.

a kegyetlenséget az ő vermekbe keríteni – a nem helyén való gondolkodást mintegy verembe eltemetni.

apalin szívű – gyáva, félénk.

dolgainak feddhetetlenségiről nyilvánságos – nyilvánvalóan helyesek a cselekedetei.

607. l. *az élelmény állapotjainak* – az élelemellátásnak, az élelmezésnek.

felfedezéséhez – bemutatásához.

vastagon fedezni – alaposan elfedni, mélyen elrejtteni.

megvilágosításnak – felvilágosításnak, ismeretterjesztésnek.

héjánossága – hiánya.

mérsékeltetlen – mérhetetlen.

termékenytelen – terméketlen.

608. l. *szükségeiknek eleit-vévése* – a szükségleteikről való előrelátó gondoskodás.

bévegye – elfogadja.

fundamentomos – megalapozott.

esmértségük – ismereteik.

balítéletek – téves ismeretek, hiedelmek.

az ilyetén oskoláknak ... hibás rendelkezésinél – mivel még nem hoztak létre megfelelő gazdasági szakiskolákat.

elhenyéltetnek – el vannak hanyagolva, nem foglalkoznak velük.

rendbevitelének – rendbetételének, szabályozásának.

feloldás – megoldás(i javaslat), tanács.

történetnek vagy föl-le írásának esmérete – nem ismerik sem a történelmet, sem a történetírást.

609. l. *fedezet* – itt: eltakarása valaminek.

feltakar – kitakar, leleplez.

balgatag és régen kicsapást érdemlett – helytelen, olyan, amit már régen el kellett volna törölni.

jobb állapotba való helyheztetésén – megjavításán.

oly sok kétségeskedések találatnak – olyan sokan kételkednek benne.

hány elő – okoz.

ifjúságbéli s időbéli balítéletek – a korban, illetve a fiatalok közt elterjedt téves eszmék, gondolatok.

módikat – divatokat.

indulatért – itt: a jóra való hajlandóságért, készségért.

körműállásokban való avatkozásoktól – a körülmények kedvezőtlen alakulása miatt.

egy szomszéd nemzetbéli bizonyos autor – nem azonosítható szerző.

rész szerént – részben.

vetekednek – vitáznak.

610. l. *oskolakészületeket* – iskolákat.

a tudós és gazdaságbéli társaságnak – a tudományos társaságnak és a gazdasági szervezeteknek, intézményeknek.

elővetéseknek – felvetésüknek.

fizetésnek kivetését – fizetés kiutalását.

gyermeki időkben – gyermekkorban.

állatnám elő – vezetném be.

Morvában – Morvaországban.

oskolaregula – iskolai szabályozás.

községnek – közösségnek, ill a társadalomnak.

vélekedés nélkül – kétségkívül.

a valóságtól elvonyatott – életidegen, nem felel meg a valós szükségleteknek.

612. l. *Egy prédikátor* – Tessedik az idézeteket Johann Peter Miller *Der patriotische Landprediger (A hazafias falusi prédikátor)*, vol. 1–3, Lipcse, 1779–1780) című munkájából veszi.

A katedrábul való felébrszítések – a szószékről mondott prédikációk.

tévelygő világnak – lidércfénynek, káprázatnak.

613. l. *kútfejét* – forrását, okát.

(L. R.)

NÁDASKAI ANDRÁS (?–1813)

FRIDRIK ELISIUMBAN
(1788)

Nádaskai András a sárospataki kollégiumban tanult. 1780-tól Zemplén megyében, Tállya, Tokaj, Körtvényes gyülekezeteiben szolgált református lelképásztorként. 1797-ben Torna megye insurgents nemességének tábori lelkésze. 1807-ben Szilicére (Gömör m.) költözött, s 1813-as nyugalomba vonulásáig a tornai egyházmegye esperese volt.

Fridrik Elíziumban című munkáját Samuel Jacob Schröckh *Friedrich II. im Elysium* (Lipcse, 1786; 2., jav. kiadás: 1790) című, 127 lap terjedelmű művéből fordította és dolgozta át. Az 1740-ben Bécsben született Schröckh orvosként, kereskedelmi szakíróként, kiadóként és fordítóként tevékenykedett, 1770-től Frankfurt am Mainban közvetítői irodát tartott fenn. Névtelen röpirataiban többek között támadta a szerzetességet és a babonás elképzeléseket. (A túlvilágról a földi életre visszatekintő, fiktív beszélgetés műfajáról lásd Szirmay Antal fordításának jegyzeteit a kötetben.) II. (Nagy) Frigyes porosz király a korszak egyik legmarkánsabb európai politikusa, Poroszország nagyhatalmi pozíciójának megerősítője, a Habsburg Birodalom állandó riválisa – érthető, hogy az „örök ellenfél” politikai portréjára a magyar olvasóközönség is kíváncsi volt. A negyedik jelenésben Frigyes Mária Teréziával beszélget, s noha egymás ellen harcolták végig életüket, itt igen diplomatikus hangnemben társalognak, főként II. Józsefről és a kor politikai eseményeiről. A nyolcadik jelenésben a jezsuita rendet feloszlató XIV. Kelemen pápa (Ganganelli) és Luther Márton is bekapcsolódik a pápaságról és az egyház reformjáról szóló beszélgetésbe; ennek magyarázata, hogy Frigyes továbbra is engedélyezte birodalmában a jezsuiták működését. A következő jelenésben a bibliai Salamon király mint a bölcsesség és a gazdagság megtestesítője lép elénk, ő azonban szerénységre int, saját életét pedig jóval puritánabbnak mutatja, mint amilyennek a bibliai történetek ábrázolják. Néhány korábbi uralkodó rövid megszólalása után neves antik, majd újkori tudósok, költők és írók két csoportja vonul át a színen, némelyikük ugyancsak részt vesz a hatalomról, a megfelelő államformáról és a kormányzás módjáról folytatott moralizáló vitában.

A Jankovich Miklós hagyatékában fennmaradt példány (Országos Széchényi Könyvtár) előzéklapján a következő, kritikus értelmű, kézíratos állásfoglalás olvasható a műről: „Fridrik már istenségnek, már Messiásnak ezen könyvecskében bizonyítottatik, azon okból az egész Elisiumban levő árnyékok magok vezérének kérik. Hallgatnak nagyon

Nagy Sándorról, mintha Elisium-béli sem volna, ki is koronáját Fridriknek nem illendő, hogy adhassa, azért is azon árnyékok a más világon bizonyos vezér nélkül vannak, ha nincsen Krisztusok. Akárki ezen könyvet megfontolva elolvassa, ezen feleletet helben hagyja.”

A szövegközlés forrása: Nádaskai András, *Fridrik Elisiumban*, Pozsony, 1788, 20–26, 47–70.

614. l. *jelenés* – jelenet.

Fridrik – II. (Nagy) Frigyes (1712–1786, ur. 1740–1786), porosz király, történetíró, filozófiai írások és alkalmi költemények szerzője.

Elisiumban – Elisium: Élűszion, Homérosznál a boldog életet élő hősök végső lakóhelye „a föld határán”, az Ókeanosz folyója mellett; Pindarosznál és Vergiliusnál az alvilágnak az a része, ahova a jámborok és istenfélők kerülnek holtuk után.

Theresia – I. (Habsburg) Mária Terézia (1717–1780, ur. 1740–1780) német-római császárnő, magyar királynő.

József – II. (Habsburg-Lotaringiai) József (1741–1790, ur. 1780–1790), német-római császár.

végezés – intézkedés, rendelet.

mesterséges – itt: jól kigondolt.

valameddig, valamíg – amíg csak.

615. l. *regensburgi levelessé tevő végezés* – a hétéves háború (1756–1763) során II. Frigyes 1757 januárjában megtámadta Szászországot, aminek következtében a regensburgi birodalmi gyűlés a béke megszegésének nyilvánította a porosz csapatok bevonulását, és II. Frigyes az egész birodalomra kiterjedő hatállyal kiteszította a jogközből. Levelesítés: a nyilvános gonosztevők törvényen kívüli állapotba helyezése.

Borussiaival – Poroszországgal.

közönséges – itt: saját, nemzeti (az adott birodalomra értendő).

foglalatokról – területfoglalásokról.

Napkeleti-tenger – Keleti-tenger.

kaftányokban – török köpeny, méltóságjelzés.

616. l. *hiedelmét* – itt: ebbe vetett hitét.

Németországnak az ő mostani egybenszövetkezését... – a német hercegségek szövetsége (1785).

bátorságosak – biztosak.

XIV. Lajosnak – XIV. (Bourbon) Lajos (1638–1715, ur. 1643–1715), francia király.

XII. Károlynak – XII. Károly (1682–1718, ur. 1697–1718), svéd király.

közönséges társaságban – itt nem köztársaságot, hanem államszövetséget jelent.

Fridrik Wilhelm – II. (Nagy) Frigyes unokaöccse, II. Frigyes Vilmos néven porosz király (ur. 1786–1797).

617. l. *frigykötésben* – szövetségekötésben.

Ganganelli – XIV. Kelemen pápa (szül. Giovanni Vincenzo Antonio Ganganelli, 1705–1774, ur. 1769–1774). Egyházon belüli és világpolitikai nyomásra 1773-ban feloszlatta a jezsuita rendet. A pápai brévéét II. Frigyes és II. Katalin orosz cárnő nem hirdette ki, így birodalmukban a jezsuiták tovább ténykedhettek, iskoláikat is fenntarthatták, s javaik nem kerültek királyi tulajdonba. A dialógusban a pápa és a porosz király ezt is megvitatja.

Luther – Luther Márton (Martin Luther, 1483–1546), egykor Ágoston-rendi szerzetes, a reformáció vezéralakja, teológus, bibliafordító, az evangélikus egyház alapítója. 1517-ben az ő tételének nyilvánosságra kerülésével (Wittenberg) vette kezdetét a reformáció.

doktor – Luthert teológiai doktorátusa miatt gyakran így emlegette az utókor.

kamarában – kincstárba.

618. l. *Kívántam volna a József idejét érni* – utalás II. József szekularizációs rendeletére (1782). A Habsburg Birodalomban beszüntette azon szerzetesrendek működését, amelyek nem folytattak oktatási, tudományos vagy gyógyítási tevékenységet.

Te is tettél volna hát azért egy utat Bécs felé? – utalás VI. Pius pápa 1782-es bécsi látogatására, melynek során megkísérelte rávenni II. Józsefet egyházpolitikájának módosítására.

a pápa kétféle méltóságát oltalmaztam volna – utalás a pápa egyházi és világi hatalmára.

fundamentumosabb – megalapozottabb.

Wilhelm – I. Frigyes Vilmos (1688–1740, ur. 1713-tól) porosz király, II. Frigyes apja; alább: Nagy Wilhelm.

kardinálisoknak kollégiuma – bíborosok tanácsa, a pápaválasztó konklávét (1274 óta működő testület).

kanonikusok – kanonokok; utalás a protestáns presbiteri rendszerre, amely demokratikusabb lehetőséget biztosít az egyházi elöljárók választására.

emberi vastag toldalékoktól és kegyes találmányoktól – értsd: terjedelmes toldásoktól és vallásos célú, kitalált dolgoktól.

619. l. *ekléziákban* – egyházközségekbe.

grádicsára – lépcsőjére, itt: fokára.

zenebonával – felfordulással.

Salamon király – Izrael királya (kb. i. e. 972–932). Uralkodása idején élte fénykorát a zsidó királyság, ezért – a király bölcsességén túl – az utókor gyakran a gazdagságára, költséges udvartartására és építkezéseire emlékezik.

620. l. *Borussiadénak nevez* – a százéves háborúról írt francia királyeposz, az *Henriade* (1729) mintájára Voltaire-nek itt egy fiktív

költeményt tulajdonítanak, amely nyilván Poroszország dicsőségét zengené. Voltaire 1751-től csaknem három évet töltött II. Frigyes udvarában: először vendégként, jelentős honoráriummal, majd szám-talan összeütközésben a királlyal és az udvari költőkkel, miközben francia honfitársai is hazaárulónak bélyegezték. A király fanyar megjegyzése erre az időszakra utal.

különös rész szerint – az olvasók egy külön csoportja szerint.

alchimisták – az anyagok, elsősorban a fémek átalakításával és megnevelésével kapcsolatos tanítások képviselői és az erre irányuló tevékenységek művelői.

621. l. *különös asszonyok* – itt: saját feleségek.

az *Énekek Énekét* – bibliai könyv; lírai, szerelmi vallomások sorozata, a hagyomány szerint Salamon király és kedvese, Sulamith házassége.

I. Fridrik – I. Frigyesként I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár (1122–1190, ur. 1152–1190) személye jöhetne szóba, de a szerző sokkal inkább a művészet- és tudománypártolásáról híres II. (Hohenstauf) Frigyes császárra gondolhatott (1194–1250, ur. 1215–1250).

tescheni békekesség – a bajor örökösödési háborút (1778–1779) lezáró béke, amelyben Ausztria kisebb területi veszteséget szenvedett, el kellett ismernie a Pfalzi és Bajor Választófejedelemséget, de területéhez csatolták az ún. Inn-négyzöget.

Bavária – Bajorország.

ha vajon – hogy.

622. l. *Moguntia, Hannover, Sax, Hassus és a brunsvigai hercegek* – Mainz, Hannover, Szászország, Hessen és Braunschweig hercegsége az elsők között, 1785-ben csatlakozott a német fejedelmi szövetséghez, amelynek fő célja az volt, hogy megakadályozza Bajorország bekebelezését a Habsburg Birodalomba.

Homerus – Homérosz (i. e. 8. század k.), görög eposzköltő.

Orpheus – Orpheusz, thrákiai görög mitológiai költő és énekes.

Evander – Euandrosz, Euander (Evandrus), görög származású ós-római hódító.

Hesiodus – Héziadosz (i. e. 8. század), görög költő.

Lycurgus – Lükurgosz (i. e. 9–8. század), Spárta királya és törvényhozója.

Draco – Drakón (i. e. 621 k.), athéni törvényhozó, az athéni szokásjog írásba foglalója.

Solon – Szólón (i. e. 640 k.–559 k.), athéni politikus, az athéni alkotmány megeremtője.

Esopus – Aiszóposz (i. e. 6. század első fele), görög meseíró.

Thales – Thalész (i. e. 624 k.–546 k.), milétoszi származású görög filozófus, matematikus, csillagász.

Anacreon – Anakreón (i. e. 572 k.–487 k.), görög költő.

Confucius – Kung Ce, 'Kung mester' (i. e. 551–479), kínai filozófus.

Pythagoras – Püthagorasz (i. e. 6. század), szamoszi görög filozófus.

Pindarus – Pindaros (i. e. 522 vagy 518–438 vagy 422), athéni görög kardalköltő.

Simonides – Szimónidész (i. e. 556 k.–468 k.), görög költő.

Herodotus – Hérodotosz (i. e. 484 k.–425 k.), görög történetíró, a görög–perzsa háború megörökítője.

Thucydides – Thuküdidész (i. e. 460 k.–400 k.), görög történetíró, a peloponnészoszi háború megörökítője.

Euripides – Euripidész (i. e. 485/484–406), görög tragédiaköltő.

Socrates – Szókratész (i. e. 470–399), görög filozófus.

Sophocles – Szophoklész (i. e. 497/496–406), görög tragédiaköltő.

Aristophanes – Arisztophanész (i. e. 445 k.–386 k.), görög komédiáíró.

Hippocrates – Hippokratész néven két ismert görög tudós is szóba jöhet: a khioszi matematikus (i. e. 5. század), ill. a legjelesebb görög orvos (i. e. 460 k.–370 k.).

Xenophon – Xenophón (i. e. 430/425 k.–355 u.), görög történész és író.

Plato – Platón (i. e. 427–347), görög filozófus, Szókratész tanítványa.

Democritus – Démokritosz (i. e. 460–371), görög filozófus.

Aristoteles – Arisztotelész (i. e. 384–322), görög filozófus.

Plautus – Titus Maccius Plautus (i. e. 250–184), római komédiáíró.

Terentius – bár egy jeles római grammatikus is szóba jöhet e néven, mégis valószínűbb a szomszédos nevek miatt, hogy Publius Terentius Afer (i. e. 190–159) római komédiáíróról van szó.

Cicero – Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43), római politikus, szónok, író.

Sallustius – Caius Crispus Sallustius (i. e. 86–35), római történetíró.

Virgilius – Vergilius Publius Maro (i. e. 70–19), római költő.

Horatius – Quintus Horatius Flaccus (i. e. 65–8), római költő.

Ovidius – Publius Ovidius Naso (i. e. 43–i. sz. 18 k.), római költő.

Livius – Titus Livius (i. e. 59–i. sz. 17), római történetíró.

Seneca – Lucius Annaeus Seneca, id. (i. e. 55 k.–i. sz. 40 k.), római filozófus, író.

Epictetus – Epiktétosz (i. sz. 50 k.–130 k.), görög sztoikus filozófus.

Tacitus – Publius Cornelius Tacitus (i. sz. 55 k.–120 k.), római történetíró.

Svetonius – Caius Suetonius Tranquillus (i. sz. 70 k.–161 k.), római író.

Plutarchus – Plutarkhosz (i. sz. 46 k.–119 k.), görög író.

623. l. *Eginardus* – Einhard (Eginhard, 775 k.–840), frank történetíró.

Avicenna – Abu Ali al-Huszajn bin Abdallah ibn Szína (980–1037), perzsa származású arab orvos és filozófus.

Abelardus – Pierre Abélard (1079–1142), francia skolasztikus filozófus, költő.

Dante – Dante Alighieri (1265–1321), itáliai költő, filozófus.

Petrarcha – Francesco Petrarca (1304–1374), itáliai költő, filozófus.

Boccaccio – Giovanni Boccaccio (1313–1375), itáliai író, költő.

Wicleff – John Wycliffe (1324–1384), angol teológus, a reformáció egyik előkészítője.

Kempis – Thomas Kempis (Thomas Haemerken, 1379–1471), németalföldi teológus.

Reuchlinus – Johann Reuchlin (1455–1522), német humanista, klasszikus filológus.

Erasmus – Rotterdami Erasmus (Desiderius, 1466–1536), németalföldi humanista, filozófus.

Gvicciardinus – Francesco Guiccardini (1483–1540), itáliai történetíró.

Copernicus – Mikołaj Kopernik (1473–1543), lengyel csillagász.

Slejdanus – Johannes Slejdanus (1507–1556), német történetíró.

Melanchton – Philip Melanchton (1497–1560), német reformátor, teológus.

Calvinus – Jean Calvin (Kálvin János, 1509–1564), svájci reformátor, teológus.

Thuanus – Jacques Auguste de Thou (1553–1617), francia történetíró.

Sarpis – Paolo Sarpi (1552–1623), olasz történetíró.

Baco – Francis Bacon (1561–1626), angol filozófus, politikus.

Kepler – Johannes Kepler (1571–1630), német csillagász, matematikus.

H. Grotius – Hugo Grotius (1583–1645), németalföldi jogtudós.

des Cartesius – René Descartes (1596–1650), francia filozófus és természettudós.

Harvcij – William Harvey (1578–1657), angol orvos.

Cornielli – Pierre Corneille (1606–1684), francia drámaíró.

Molliere – Molière (Jean-Baptiste Poquelin, 1622–1673), francia vígjátékíró, színész és rendező.

Racin – Jean Racine (1639–1699), francia író, drámaíró.

Boileau – Nicolas Boileau (1636–1711), francia költő, esztéta.

Conringius – Hermannus Conringius (1606–1681), német orvos és történész.

Puffendorf – Samuel von Pufendorf (1632–1694), német jogász, államférfi, filozófus.

Bayle – Pierre Bayle (1647–1706), francia filozófus.

Lockius – John Locke (1632–1704), angol filozófus.

Spener – Philipp Jacob Spener (1635–1705), német evangélikus teológus, heraldikus, a pietizmus megalapítója.

Leibnitz – Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), német filozófus és polihisztor.

Newton – Isaac Newton (1642–1727), angol fizikus, matematikus, csillagász.

Bourhaave – Herman Boerhaave (1668–1738), holland természettudós.

Geszner – Conrad Gesner (1516–1565), svájci természettudós, bibliográfus.

Wolfius – Christan Freiherr von Wolff (1679–1754), német filozófus.

Mosheim – Johann Lorenz Mosheim (1693–1755), német evangélikus egyháztörténész.

Mascov – Johann Jacob Mascov (1689–1761), lipcsei szász jogász.

Gellert – Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769), német költő, író, pedagógus.

Rabenér – Gottlieb Wilhelm Rabener (1714–1771), német író, publicista.

Marquis D' Argens – Jean-Baptiste de Boyer, marquis d'Argens (1704–1771), francia író.

Rousseau – Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), francia filozófus, író, zeneszerző.

Linnaeus – Carl von Linné (Carolus Linnaeus, 1707–1778), svéd természettudós, botanikus.

Haller – Albrecht von Haller (1708–1777), svájci anatómus, orvos, polihisztor, költő.

Lessing – Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781), német drámaíró, esztéta.

624. l. *Megegyezem* – egyetértek.
Julius császár – Caius Julius Caesar (i. e. 100–44), római hadvezér, politikus, a későbbi császári hatalom megalapozója.
monarcha – uralkodó.
közösleges társaság – köztársaság.
egyesült Alsó-Németországban – lásd a német fejedelmi szövetségről (1785) fentebb írottakat.
hollandusok igazgatójának – Hollandia helytartójának.
az anglussal való utolsó hadakozásban – Hollandia a 17. század óta folyamatosan harcolt az angolokkal, akik állandó konkurenciát jelentettek a térségben. Poroszország 1787-ben szállta meg Hollandiát.

625. l. *egy oly király [...] negyvennyolc órák alatt...* – valószínűleg a belgák elszakadására utal a Habsburg Birodalomtól II. József korában.

Concordia res parvae crescunt – egy latin szállóige első fele; a teljes proverbium fordítása: Az egyetértés a kis dolgokat növeli, a viszály a legnagyobbakat is tönkreteszi.

Gustávus – II. Gusztáv Adolf (1594–1632), svéd király, ékesszólása közismert volt a 17. században.

éltető állatok – értsd: az élethez szükséges teremtmények.
cirkalomban – körforgásban.

Lucanus Ocellus – római filozófus (i. e. 1. század).

626. l. *Atilla* – Attila (406–453, ur. 434/444–453), hun király.
emberi társaságok – itt: országok, nemzetek.

(Cs. R. I.)

SZIRMAY ANTAL

(1747–1812)

MÁSODIK JÓZSEF AZ ELISIUM MEZEJÉN (1790)

Szirmay Antal Eperjesen született. Iskoláit Sátoraljaújhelyen, majd Eperjesen és Kassán végezte, 1762-ben poéta laureatusnak választották. Pályája elején főurak titkáráként dolgozott, majd 1773-tól Zemplén megye jegyzője, majd főjegyzője, az 1790. és 1796. évi országgyűlésen a megye követe. 1774-től Ung, 1779-től Abaúj és Zemplén táblabírája volt. 1785-ben királyi táblai ülnök, 1787-től udvari tanácsos. Karrierje magasra ívelt ugyan, de kegyvesztett lett: 1797-től visszavonult zempléni birtokaira (Véke, Szinyér), s 1812-ben bekövetkezett haláláig az írásnak szentelte idejét. Már korábban foglalkozott levéltári gyűjtéssel, ennek nyomán írta meg Zemplén (1798, 1803, 1804), Ugocsa (1805) és Szatmár (1809–1810) megyék

helytörténetét, Kovachich Márton György segítségével. Kiadta a hegyaljai borászat első zsebkönyvét (*A tokaji vagyis hegyaljai szőlőknek ültetéséről...*, Pest, 1810) és egy jogi szótárt (*Magyarozatja azon szóknak, melyek a magyarországi polgári s törvényes dolgokban előfordulnak...*, Kassa, 1806). Latin és magyar nyelvű jogi, egyházpolitikai írásai mellett magyarra fordította és kibővítette Keresztury József utópista pamfletjét (*Második Leopold magyar király, Eleuterinek egy magyar prófétának látása szerint...*, Pozsony, 1790). Nagy vihart kavart, s barátja, Kazinczy Ferenc ellenszenvét is kiváltotta a magyar jakobinusokról írt, 1889-ig kéziratban maradt, torzított nézőpontú könyve, amelyet eredetileg nem szánt kiadásra (*Jacobinorum Hungaricorum historia*, 1809). Legfontosabb műve a latin nyelvű *Hungaria in parabolis...* (Buda, 1804, 1807): a magyar művelődéstörténet szórakoztató zsebkönyve, amely régi kifejezések, szólások, közmondások magyarozatait közli, köztük latin proverbiumokkal és magyar megfelelőikkel, illetve számos irodalmi szemelvénnel. Kéziratot hagyatékában levéltári feljegyzések, politikai anekdoták, közköltészeti és műköltészeti szövegek közt saját versei és egy Kotzebue-színműfordítása is fennmaradt.

II. József halálakor (1790) már pattanásig feszült az osztrák állam és a magyar rendek viszonya, amelyet különösen megterheltek az uralkodó összbiriodalmi, egységesítő szándékú rendeletei, például a német nyelvről, a jobbágyok költözéséről és a földmérésről, amit sokan a magánbirtokok megsértéseként értelmeztek. Hasonló felháborodást okoztak az egyházpolitikai intézkedések, az 1788–1789-es török háború miatti adóterhek és az újoncozás. Tucátjával keringtek a birodalomban szatirikus írások; a műfaj hatással volt a magyar politikai közköltészetre is. Nagy számban jelentek meg ekkor a haláluk után Elysiumból, azaz a túlvilág pereméről visszatekintő államférfiak sikereit és kudarcait tárgyaló, párbeszédés politikai röplapok. II. József különösen gyakori céltáblája volt e szövegeknek. Szirmay Samuel Jacob Schröckh *Joseph II. im Elysium* (Lipcse, 1790) című munkáját fordította és dolgozta át.

A mű a II. József halálát követő hazafias felbuzdulás áramlatába illeszkedik. A fiktív párbeszédben az uralkodót először édesanyja, Mária Terézia faggatja külpolitikájáról, majd apjával, Lotaringiai Ferencsel, jeles osztrák hadvezérekkel (a törököket kiűző Savoyai Jenővel, illetve a kortárs Daun tábornaggal), végül a régi rivális porosz királlyal beszélget, miközben saját politikája mellett érvel. A 6. jelenetben II. Rákóczi Ferenc (!), a 7. jelenetben pedig Rousseau és Voltaire is megjelenik. Rákóczi az 1790 táján tetőpontra hágott nemzeti elégedetlenség fő gondolatait ismétli meg: szót emel a központosító, németesítő törekvések, a nyelvhasználat és a rendi jogok korlátozása, illetve a korona elzárása ellen. A magyarok vitézségét és tekintélyét II. (Nagy) Frigyes zárszava külön hangsúlyozza – joggal, hiszen a

porosz seregek két háborúban is érzékeny veszteségeket szenvedtek a magyar huszároktól. A röpirat 1791-ben újra megjelent.

A szöveggközlés forrása: *A Második József az Elisium mezején*, h. n., 1790, 3–10, 24–35.

627. l. *Elisium* – ld. fent, Nádaskai András fordításának jegyzeteiben.

lelke minden előre bészívott balvélekedéseken felülhajazott – képes volt felülemelkedni minden előítéleten.

közönséges érzékenységet – általános együttérzést.

nemzetség – itt: nemzedék.

628. l. *Kháron* – az alvilág révésze a görög-római mitológiában. Sajkjával ő szállítja át a holtakat a Sztüx folyón, fizetsége egy pénzérme (obolosz), amelyet kultikus céllal tettek a halottak szájába. A pamflet erre utal, amikor Kháron jogos fizetségét emlegeti, amelyet az alvilág bírása, Minós (Minósz krétai király) sosem vitatna el tőle – ellentétben a világi hatalommal, amely jogot formál a magántulajdonra. A hajó zsúfoltsága feltehetőleg a József halála előtti években (1788–1789) zajló török elleni hadjárat áldozataira utal.

Mária Theresia – I. (Habsburg) Mária Terézia (1717–1780, ur. 1740–1780), német-római császárnő, magyar királynő; II. József anyja, aki mellett a trónörökös főherceg 1765-től társuralkodóként kormányozta a birodalmat.

suferin – souverain d'or, a Habsburg Birodalomban használt aranypénz (Mária Terézia is veretett ilyet). A császár megjegyzése a háborúk miatt túlköltekezett monarchia anyagi gondjaira utal.

Leopold – II. Lipót (1747–1792, ur. 1790–1792), német-római császár, magyar király; II. József öccse.

629. l. *a belgák elszakadtak...* – a Habsburg Birodalmat II. József korában több kül- és belpolitikai esemény gyöngítette. 1789-ben Osztrák-Németalföldön felkelés tört ki, elűzték a helytartót, s kikiáltották a független Belgiumot (II. Lipót 1790-ben visszacsatolta a területet). Mailand (Milánó) említése Lombardia elszakadási szándékára utal, jóllehet az észak-itáliai tartomány bizonyos függetlenséget élvezett a birodalmon belül. Csehországban – amelyet az uralkodó Magyarországhoz hasonló reformokkal szervezett át – a szomszédos poroszok elleni fegyverkezés váltott ki elégedetlenséget. A magyarok rendi ellenállási mozgalmai az 1790-es országgyűlésen tetőztek, amelyet a súlyos beteg császár már nem ért meg: halálos ágyán rendeletei többségét visszavonta; utódát, II. Lipótot ünnepélyesen, nagy várakozások közepette koronázták meg magyar királlyá.

franciák példájukat – utalás a francia forradalomra (1789) és annak monarchiaellenes eseményeire.

Fridrik – II. (Nagy) Frigyes porosz király (1712–1786, ur. 1740–1786), a Habsburg Birodalom régi riválisa és hadi ellenfele.

Károly herceg – Liechtenstein Károly József herceg, osztrák tábornagy (1730–1789). Harcolt a hétéves háborúban és a bajor örökösödési háborúban, halála előtt még a török háborúba is bekapcsolódott. Az előző (4.) jelenet szereplőjeként e hadszíntérről hoz híreket. *táborban* – a hadakozásban.

kicsinálva – előkészítve, eltervezve.

különösen – itt: külön módszerekkel, sajátosan.

Kóburg – Friedrich Josias von Sachsen-Coburg-Saalfeld herceg (1737–1815), a Habsburg-csapatok egyik hadvezére az 1788–89. évi török elleni háborúban.

Laudon – Ernst Gideon von Laudon (1716 v. 1717–1790), osztrák tábornagy, a török háború fővezére, Belgrád elfoglalója.

630. l. *mosquák* – muszkák; „moszkoviták”, vagyis oroszok.

öcsém – II. (Nagy) Frigyesnek nem volt fiúörököse; a trónon az unokaöccse, II. Frigyes Vilmos követte (ur. 1786–1797).

szokatlan – nem szokott hozzá.

strapatiákhoz – megpróbáltatásokhoz.

A mosquán kiadtak a lengyelek... – utalás Lengyelország első felosztására (1772), amikor Nyugat- és Észak-Lengyelország, illetve Szilézia is porosz fennhatóság alá került. A második felosztáskor (1790) viszont már az orosz részesedés is jelentős; a lengyel állam területe a harmadára zsugorodott össze. Galícia (ma Lengyelország és Ukrajna határvidéke) területének zöme 1772-ben került Ausztriához.

prussus – porosz.

szőri mentibe – szőrmentén, értsd: óvatosan.

tekintetet – tekintélyt, elismerést.

környülállásokkal – körülményekkel.

quadrupla – négyszeres.

631. l. *mosqua cárnét* – II. (Nagy) Katalin orosz cárnő (1729–1796; ur. 1762–1796). A porosz hercegi családból származó cárnő uralkodását a felvilágosult abszolútizmus orosz viszonyokra alkalmazott megoldásai jellemzik. Lengyelország függetlenségét diplomáciai és katonai úton is támadta; eredményesen harcolt a törökök ellen, akiktől elfoglalta a Krím-térséget.

svékus – svéd.

Daun – Leopold Joseph von Daun (1705–1766), osztrák tábornagy, az örökösödési háború, majd a hétéves háború egyik hadvezére. Óvatossága miatt a kortársak Fabiusként emlegették (a kezdeményezőbb Gideon von Laudon ellenében, akit Marcellusnak neveztek); e név Quintus Fabius Labeo (i. e. 3–2. század) római hadvezérre utal.

Eugenius herceg – Savoyai Jenő herceg (1663–1736), francia származású osztrák hadvezér. Jórészt az ő hadvezetésének köszönhető a török kiűzése Magyarországról (nagyharsányi és zentai csata, Buda

1686. szeptemberi visszavívása, a karlócai béke stb.), a 18. század elején a spanyol örökösödési háborúban, dél-franciaországi és észak-itáliai hadszíntereken harcolt. 1716–1718-ban ismét a törökökkel szemben ért el jelentős eredményeket Temesvár, a Bánság, majd Belgrád visszafoglalásával, végül az 1718. évi pozsareváci békével.

Rákóczi herceg – II. Rákóczi Ferenc (1676–1735), erdélyi fejedelem, a Habsburg-megszállás ellen kirobbant Rákóczi-szabadságharc (1703–1711) „vezérlő fejedelme”.

632. l. *Villeroat Cremonába* – utalás a spanyol örökösödési háború egyik itáliai hadi eseményére. 1702. január 31-én az osztrák seregek elfoglalták Cremonát (Savoyai Jenő herceg vezetésével), s fogságba ejtették a francia Villeroy tábornagyot.

fabrikánkba – gyárunkba (II. József a korszerű háborút nem az ideológia, hanem a professzionális fegyverek függvényének tartja).

afféle históriácskák sokat csináltak a közlegénybe – értsd: a hasonló történetek (például a megszentelt kardokról) a toborzáskor sok újoncot vittek rá, hogy felcsapjanak katonának.

Bonneval kapitány – Claude Alexandre Bonneval gróf (1675–1747), francia származású katonatiszt. Az osztrák hadseregben harcolt, majd 1729-ben török szolgálatba lépett, pasai rangot kapott. Kapcsolatban állt a bujdosó Rákóczival is.

633. l. *született nyelvén* – anyanyelvén. Rákóczi itt II. József nyelvendeletét és a magyar rendi országgyűlés csorbítását (birodalmi integrációját) kárhoztatja.

(Cs. R. I.)

SZUHÁNYI XAVÉR FERENC

(1742–1824)

MORUS TAMÁS, ANGLIA EGYKORI KANCELLÁRJA TANÍTJA

AZ IFJÚ FEJEDELMET

(1790)

Egri születésű lévén ebben a városban lépett be tizenhét éves korában a jezsuita rendbe, s később hitszónokként is főleg ebben a körzetben tevékenykedett. Miután rendjét 1773-ban feloszlatták, előbb egri egyházmegye papként dolgozott, majd 1794-ben az egri gimnázium igazgatója lett, végül 1799-től a kassai akadémiának igazgatóhelyettese, később főigazgatója. Tudományos munkásságának nyomtatásban megjelent eredményei többek között a következő művek: *Notitia orbis* (Kassa, 1788); *Dialogi quibus naturalistarum [...] virosum opiniones variis de rebus [...] referuntur* (Kassa, 1789); *Origo et progressus ruinae regnorum* (Kassa, 1792); *Considerationes probi hominis super causis, quae juvenum mores corrumpunt, eosque communi societati noxios reddunt* (Kassa,

1793); s ez utóbbi munka magyar fordítása: *Igaz Hazafi Felfedezett álorcza, melly nyilván kimutatja, hogy a szabad kőművesek valóságos Jacobinusok* (Kassa, 1794). Szuhányi nemcsak a bölcseletben, hanem a természettudományokban is jártas volt, melyeket úgy igyekezett bemutatni, hogy ne a felvilágosodás által hirdetett kételyeket erősítse, hanem segítségükkel inkább a régi rend örök értékeit hangsúlyozza, megkövetelve ugyanakkor a szellemi-anyagi gyarapodást. Meggyőződése volt, hogy a hagyományos keresztény világfelfogás megkérdőjelezése szétzúzza mind az ifjúság morálját, mind pedig az államokat, amely folyamat a felvilágosodás következtében egyre súlyosabb méreteket ölt. Úgy vélte, a felvilágosodás bizonyos törekvéseinek utat engedő Habsburg-monarchia, főleg II. József trónra lépése után épp ezt a veszélyes jelenséget indította útjára a Magyar Királyság területén is.

Szuhányi ezen alaptézis jegyében írta meg és adta ki 1790-ben *Thomas Morus, olim Angliae cancellarius, juvenem principem docet* című fejedelemtükrét. Veszélyesnek tartva, hogy II. József túl kívánt lépni az egyházzal folytatott párbeszédén (a császár ugyanis nem fogadta meg a Bécsbe látogató VI. Pius pápa szavát, s kezet sem volt hajlandó csókolni neki), e magatartás ellen lépett fel, és fejtette ki álláspontját, a történelmi múltba való jelképes visszalépés segítségével. Művében a felvilágosult monarchiát a 16. századi Angliába helyezi, mintha Morus Tamás, a katolikus hitéhez való hűségéért kivégzett humanista író, hitvitázó művek szerzője tanítaná későbbi kivégzőjét, a katolikus egyháztól elszakadt VIII. Henriket a helyes kormányzás elveire. Szuhányi az egykori angliai kancellár szerepét magára öltve fogalmazza meg azokat az alapelveket, amelyek szerte nélkülözhetetlenek a jó kormányzáshoz. A mű első fejezetben Morus néhány lapnyi életrajzát közli, majd kilenc fejezetben kifejti, hogy mire kell elsősorban ügyelni országa irányítása közben az uralkodónak: be kell tartania az isteni törvényeket; biztosítania kell alattvalói jólétét; nem szegheti meg országa törvényeit; meg kell ismernie alattvalóit, s meg kell szeretetnie magát velük; gondosan kell kiválasztania tanácsadóit, s csak a jó tanácsokat szabad megfogadnia; érdem szerint kell osztogatnia a kiváltságokat; s kerülnie kell az erőszakot, mert az romlást hoz. A könyv ezt követő része más felosztást mutat: a szerző összesen nyolc „theoremá”-t, azaz alapelvet, alapigazságot fogalmaz meg (például az uralkodó mindig irányítsa helyesen a vallás dolgait országában, mindig legyen igazságos stb.), melyeket változó számú, az alapelveket tovább árnyaló következtetéssel („corollarium”) told meg.

A szövegközlés forrása: *Thomas Morus, olim Angliae cancellarius, juvenem principem docet, quid facto opus sit, ut sceptro admoventus, sibi gloriam, salutem regno, subditis felicitatem pariat, a Francisco Xav. Szuhányi, Kassoviae, Typis Joannis Michaelis Landerer, 1790, A1–A4, 90–101.*

634. I. *Morus Tamás*... – a mű címének fordítása: *Morus Tamás, Anglia egykori kancellárja tanítja az ifjú fejedelmet arra: mit kell tennie, hogy ha egyszer hatalomra jut, uralmával magának dicsőséget, alattvalóinak pedig boldog szerencsét szerezzen.* Morus Tamás (1478–1535) angol jogász, filozófus, író, humanista, VIII. Henrik (1491–1547) angol király tanácsosa, 1529–1532 között lordkancellár volt. Hitvitázó írtaiban igyekezett megcáfolni Luther Márton és az angliai protestáns mozgalom vezetője, William Tyndale tanításait. VIII. Henrik protestáns hitre térése után Morus szembekerült vele, s a király lefejeztette.

Fénelon – François Fénelon (1651–1715), francia katolikus érsek, teológus, író, költő. A burgundi herceg nevelőjeként tanítványa számára írta *Télemachos kalandjai* (1699) címen azt az erkölcsi, nevelési célú regényes fejedelemtükröt, amely egyszerre XIV. Lajos rendszerének elmarasztalása és az ideális kormányzás megfogalmazása. A latinul idézett mottó francia eredetijének fordítása: „De megkérdezte az én elképzelésemet, és én Mentor bölcs mondásait követve, ezt feleltem: Minden ember közül a legszerencsétlenebb a király, aki boldognak hiszi magát, ha más embereket nyomorultakká tesz. Vaksága révén kétszeresen szerencsétlen, mert nem ismerve fel balsorsát, képtelen belőle felgyógyulni, sőt egyenesen fél azt felismerni.” (Mentor mint Minerva, a bölcsesség istennőjének alakváltozata, Telemachos kísérője vándorlása során.)

Marcus Aurelius – római császár (161–180). Uralma a birodalom központosításához vezetett, amit korának számos (a párthusok, germánok ellen vívott) háborúja is indokoltta tett. Társuralkodóként 177-ben maga mellé vette fiát, Commodust, aki azonban később kiegyensúlyozatlan és véreskezű uralkodónak bizonyult, s 192-ben merénylet áldozata lett. Az apa görög nyelven írta meg a sztoikus filozófia hatását tükröző *Elmélkedéseit*.

635. I. *Nagy Sándor* – Alexandrosz, makedón uralkodó (i. e. 336–323), II. Fülöp (Philipposz) fia, Arisztotelész tanítványa. Az általa létrehozott birodalom halála után hamarosan részeire esett szét.

Antiochus – III. vagy Nagy Antiochus, a szíriai központú Szeleukida Birodalom uralkodója (i. e. 223–187). Bár korábban sikereket ért el a párthusokkal és a Lagida Birodalommal szemben, Róma győzelmet aratott felette.

Fabricius – egyszerű és tiszta erkölcsiségéről, pártatlanságáról híres római katona, aki kitűnt a szamnizsok és a Pürrhosz elleni harcokban. I. e. 282-ben volt consul.

Pompeius – (i. e. 106–46), római hadvezér, háborút viselt Szicíliában, Afrikában, Hispaniában (Sertorius ellen, 77–72). Legyőzte Spartacust, majd a kalózokat, s diadalt aratott VI. Mithridatész, pontoszi király felett (66). Ő foglalta el Jeruzsálemet (63). Tagja volt az ún. első triumviratusnak, de Crassus halála után összeütközésbe

került Caesarral, akivel szemben alulmaradt a polgárháborúban, s Egyiptomban megölték.

Augustus – a római császárság létrehozója és első uralkodója (i. e. 27–i. sz. 14). A régi római erkölcsök és vallási hagyományok helyreállítását hirdette, ám ezzel egyidőben megteremtette a császárkultusz alapjait is.

Nagy Konstantin – I. Constantinus, római császár (306–337), a keresztény Római Birodalom megteremtője, aki 313-ban bevezette a vallásszabadságot, bár ez a valóságban a keresztények kiváltságos helyzetét jelentette. Konstantinápolyban létrehozta az „új Rómát”, amely a Bizánci Birodalom magja lett. Euszébiosz mint új Mózes mutatja be, aki mintegy Krisztus földi helytartójaként igyekezett feltűnni, noha megkeresztelésére csak közvetlenül halála előtt került sor. Meghatározó szerepe volt az ekkor tartott zsinatokon, így a niceaeain.

Apellészre – az i. e. 4–3. század fordulóján élt görög festő, aki elkészítette Nagy Sándor portréját, s akinek neve egyedülként maradt fent az antik festők közül.

636. l. *Numa Pompiliust* – Róma legendás második királya (i. e. 715–672). A városalapító Romulust követően neki tulajdonították a vallási élet megszervezését, s úgy tartották, ehhez Egeria nymphától kapta az inspirációt.

Melkizedek – „Melkizedek, Sálem királya... a magasságbeli Isten királya volt” (Ter 14,18–19).

Aripertus – II. Aripert longobárd király (kb. 680–712, ur. 702-től).

Pipinus – III. (Kis) Pipin frank király (714–768; ur. 751-től).

637. l. *a Szent Állam* – az egész kereszténység.

Desiderius – a longobárdok királya (757–774), aki II. István pápasága idején megtámadta a pápai területeket, de Kis Pipin frank király visszaverte, s erre vezethető vissza a pápai állam kialakulása.

Constantinust – lásd előzőleg: Nagy Konstantin.

Adorján – I. Adorján, latinul: Hadrianus pápa (772–795). Nagy Károly szövetségese. A frank uralkodó 774-ben győzte le és fosztotta meg trónjától a longobárd uralkodót.

640. l. *delphoi-i templom* – utalás az ún. „harmadik szent háborúra” (i. e. 355–346), amikor a Delphoi mellett fellépő Thébai szembe került az Apollón-szentélyt kifosztó s így szentségtörést elkövető Phókisszal, amelyet Spárta és Athén támogatott, míg II. Philipposz (Fülöp) Thébai mellé állt. A phókiszi sztratégosz, Onomarchosz előbb győzelmet aratott a makedon uralkodó felett, de a krókoszmezei csatában elesett; holttestét a szentségtörés miatt Philipposz keresztre feszítette, háromezer katonáját pedig tengerbe fojtatta.

(H. L.)

ARANKA GYÖRGY
(1737–1817)

ANGLUS ÉS MAGYAR IGAZGATÁSNAK EGYBENVETÉSE
(1790)

Aranka életrajzát ld. az I. kötet 870–871. lapjain.

Az 1790–1791-es pozsonyi országgyűlés idején igen nagy számban jelentek meg olyan politikai röpiratok, melyek szerzői a magyar államformáról, politikai berendezkedésről, az uralkodói hatalomról, a jogi és közigazgatási rendszer működéséről folyó vitához szoltak hozzá, s részben a magyar jogrendszerre hivatkozva, részben a korbelt amerikai és francia történelmi eseményektől ösztönözve, megkérdőjelezték a Habsburg-fennhatóság jogszerűségét, s az önállósodás igényével léptek fel. A 18. századi európai politikai gondolkodás egyhangúan elismerte az angol alkotmány, jogrend és közigazgatási rendszer példaértékű voltát; az e tárgyban megjelent műveket (például William Blackstone, *Commentaries on the Laws of England*, I–IV, London, 1765–1769; Jean Louis de Lolme, *Constitution de l'Angleterre...*, Amsterdam, 1771) Magyarországon is sokan forgatták. A magyar és angol politikai, közjogi rendszert – magyarországi utazásának tapasztalatai alapján – elsőként Montesquieu hasonlította össze *A törvények szelleme* (1748) című művében (8. könyv, 9. fejezet).

Az *Anglus és magyar igazgatásnak egybenvetése* című munka megírására Arankát két másik, hasonló témájú röpirat ösztönözte (ld. erről lentebb, a jegyzetekben), továbbá az a tapasztalat, hogy egyrészt a külföldiek, téves adatokkal rendelkezve, helytelenül ítélték meg a magyar önállósulási törekvések, például a Rákóczi-szabadságharc jogszerűségét, s ez kedvezőtlenül befolyásolja az ország korabeli megítélését. Másrészt a magyarok maguk sem ismerik eléggé hazájuk történelmét és jogrendszerét ahhoz, hogy tudatára ébredjenek: halaszthatatlan feladataik vannak a monarchiából való kiválás elősegítése érdekében. Fő célja ezért az, hogy röviden bemutassa a magyar államberendezkedést, s bizonyítsa, az ország irányítására a magyar rendek hivatottak, a mindenkori Habsburg-uralkodónak erre nincs jogalapja. Nézete szerint Magyarország jogállása Ausztriához viszonyítva ugyanolyan, mint Angliáé a Hannoveri Választófejedelemséghez képest: Ausztria császára, II. Lipót, valamint a hannoveri választófejedelelem, III. György csak saját országukban rendelkeznek korlátlan uralkodói hatalommal; Magyarország, illetve Anglia választott királyaiként rendeleteiket nem önállóan hozzák, azok csak az országgyűlés, illetve a parlament jóváhagyásával lépnek hatályba. A röpirat Aranka egyik legismertebb írása volt a korban: Szrógh Sámuel német fordításában külföldre is eljutott, s például August Ludwig Schlözer, a göttingeni

egyetem tanára is olvasta. Már a korabeli bírálók felhívták a figyelmet arra, hogy Aranka nézetei Hannover és Ausztria párhuzamáról történetileg nem helytállóak.

A szövegközlés forrása: *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-ve-tése*, nyomtattatott Kolosváran, Hochmeister Márton, Ts. K. privl. Könyv-nyomtatató által, 1790, [1]–39.

642. l. *deák* – latin nyelvű.

szemöldökrása – címe.

„*Anglia és Magyarország igazgatások...*” – utalás két másik, 1790-ben megjelent röpiratra, melyek témája az angol és a magyar államforma, államberendezkedés összehasonlítása. Az eredetileg német nyelvű, *Conspectus regiminis formae regnorum Angliae et Hungariae* című irat szerzője Török Lajos (1748–1810) kassai tanulmányi kerületi igazgató, szabadkőműves főmester, Kazinczy Ferenc későbbi apósa. A röpiratot Zinner János fordította latinra, s ő írta a másik, hasonló témájú, *Dissertatio statistica de potestate exsequente regis Angliae* című munkát. Az előbbi mű a kormányzati formák, az utóbbi a végrehajtó hatalom kérdéskörét tárgyalja. (A két írás szerzőjének a 20. század elejéig Barics Adalbertet tartották.) A cseh származású Zinner 1778-ban a budai császári és királyi akadémia igazgatója, majd 1780-tól a statisztika és az egyetemes történet tanára volt a kassai királyi akadémián, német nyelvű dokumentumgyűjteményt állított össze az amerikai függetlenségi mozgalomról, és levelezésben állt Benjamin Franklinnel. A két szöveg a szerzők, a hely és a kiadási év feltüntetése nélkül először egy kötetben, de önálló lapszámozással jelent meg Kassán, majd, még ugyanabban az évben Trattnernél, Pesten, előre téve a *Dissertatiót*, s utána illesztve, folyamatos lapszámozással a *Conspectust*. Ez lehet az oka annak, hogy Aranka egyetlen, összefüggő műnek gondolta a két szöveget, s így hivatkozik rá. A *Conspectus*nak az Orpheus 1790-es kötetében magyar fordítása is megjelent (*Angliai és Magyar Ország igazgatások formájának elő-adása*, 327–342).

alkalmatosságával – alkalmával.

igazsággal – joggal; Aranka az „igazság” szót rendszeresen ‘jog’ értelemben használja.

ellenemondhataitanul – ellentmondást nem tűrően.

közönséges kötetsekből és szövetségekből – mindenkire nézve általános megállapodások alapján.

színén – előtt.

Így kezdettem... – a szövegközlésben kihagyott részletben Aranka arról ír, hogy a külföldiek között sokan vannak, akik úgy vélik, a magyaroknak nincs joguk lázadni a császári hatalom ellen, s harcolni az önálló, szabad kormányzásért. Fájjalja továbbá, hogy a magyar nép is oly sok tekintetben idegen befolyás alá került, s itt is kevesen tudják: joguk volna a függetlenséghez.

nagy könyvek és terhes munkák nélkül – a magyar jogtörténetet és jogrendszert tárgyaló terjedelmes művek nélkül.

fejeknek – vezetőknek.

haereditaria successio – egyenesági leszármazotti jognal való trónöröklés, Aranka szóhasználatában: „örökös következés”.

fundamentomos állapotjára – politikai, közigazgatási berendezkedésére.

643. l. *más* – másik.

egyaránsú – ugyanakkora.

N. felséges Mária Theresia – nemes felséges Mária Terézia (1717–1780), 1740-tól magyar és cseh királynő.

József – I. József (1678–1711), 1705–1711 között német-római császár, Ausztria uralkodó főhercege, magyar és cseh király. Apja I. Lipót (1640–1705), 1655–1705 között magyar király, 1656–1705 között cseh király, 1657–1705 között Ausztria uralkodó főhercege, német király, német-római császár.

644. l. *Lajosnak* – Nagy Lajos (1326–1382), 1342-től magyar, 1370-től lengyel király.

jóságát – saját birtokát.

egybezarvarja – összekeverje, vagy egyformán kezelje.

az angliai király – III. György (1738–1820), a Hannover-házból származó angol király (ur. 1760-tól). II. György néven az 1806-ig fennálló Braunschweig-Lüneburg (Hannover) választófejedelme.

vicekirályokat – alkirályokat, a király helyetteseit.

egybelegyítse – egy csoportba tegye.

ezerek – ezredek.

megkülönböztetett – különálló, független.

egy léneába – egy sorba, azaz egymás mellé állítva.

645. l. *érchercege* – Erzherzog: főhercege.

természetekre nézve egybezavartassanak – jogilag össze legyenek vonva.

magára fennálló – önálló.

rész szerint – részben.

különös – itt: különálló.

örökösített – vásárolt meg örökös tulajdonjoggal.

646. l. *rendszabáshoz* – az uralkodói rendeletekhez.

Holicsot – Holics: város a mai Szlovákiában (szlovákul Holíč, németül Holitsch, korábban Weisskirchen). A terület és a vár 1736-tól állt a Habsburgok tulajdonában, híres majolikagyárát 1746-ban Ferenc császár alapította.

a vérek – származás révén rokonok.

a királyi udvar tartására hagyatott – a királyi udvar eltartására engedték át.

a törvényben kitett okokon s módokon – a törvényben megállapított okból.

levél – itt: birtokadományozó oklevél.

szempillanattól – pillanattól.

a Korona tagjái – Werbőczy István *Hármaskönyve* szerint a nemesek a szent korona tagjai.

titoktanácsi – titkos tanácsosai.

647. l. *József császár utolsó rendelkezésében* – II. József élete végén visszavonta addigi rendeleteit, a szabad vallásgyakorlatot biztosító türelmi és a jobbágyrendeleten kívül.

az igazság kiszolgáltatása – az igazságszolgáltatás.

különös – saját, egyéni.

közönséges – közös.

648. l. *legfundamentomosh* – legalapvetőbb.

keresetek – igényük.

mostani török háború – a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom között zajló háború (1788–1791).

649. l. *legkisebbet sem hajtván* – kicsit sem törődve vele.

azonfejül – azonfelül.

köntösben – ruhában.

650. l. *nem tudhat* – ti. magyarul.

rendszabó (normalis) parancsolatokat – rendeleteket.

ami a nyelvet nézi – ami a nyelvet illeti.

harmadfél száz esztendőől fogva – kétszázötven éve.

fővebb – főbb.

következést – trónutódlást.

651. l. *viszontaglását* – vizonzását.

kolcsot – kulcsot.

előre vett vélekedések – előítéletek.

felséges II. Léopold – II. Lipót (1747–1792) a Habsburg-Lotaringiai házból származó osztrák főherceg, 1790-től magyar király.

(D. P.–L. R.)

BÁRÁNY PÉTER

(1763–1829)

A MAGYAR ANYÁKNAK AZ ORSZÁG GYŰLÉSÉRE EGYBEGYŰLT ORSZÁGNAGYJAI S MAGYAR ATYÁK ELEJÉBE TERJESZTETT ALÁZATOS KÉRÉSEK

(1790)

Bárány Péter életrajzát lásd az I. kötetben, a 849. lapon.

A röpirat a magyar nők egyenjogúságáért vívott küzdelem fontos állomása, amely az angol példára hivatkozva elsőként javasolta, hogy a nőket is engedjék be az országgyűlés üléseire. A magyar anyák nevében többes szám első személyben megfogalmazott szöveg sorra

veszi azokat az értelemre és az érzelmekre hatni kívánó érveket, amelyek a nők országgyűlésbeli részvétele mellett szólnak. Érvei között található például a nők alkalmassága a tudományok és művészetek művelésére, továbbá szerepük az anyanyelv ápolásában, fejlesztésében. A röpirat egy évvel később német fordításban is megjelent (*Der ungarischen Mütter an die zum Reichstag versammelte Magnaten und ungarische Väter gestellte demüthige Bitte. Aus der ungarischen Sprache buchstäblich übersetzt, und den deutschen Damen gewidmet*, Gedr. im römischen Reich, 1791). Bárány felvetéséhez kapcsolódva Pálóczi Horváth Ádám két másik röpiratot jelentetett meg a témában, az asszonyok pártfogójának és a felvetésre válaszoló férfiaknak szerepébe bújva (*A magyar asszonyok prókátora a Budán összevgyűlt rendekhez*, 1790. július 28. [ld. ebben a kötetben]; *A férjfiak felelete az asszonyokhoz, arra a javallásra, hogy jó volna az asszonyokat is a közönséges gyülekezetekbe bébótsátani*, 1790. augusztus 1.). A kezdeményezést rövid időn belül siker koronázta: az országgyűlési naplókban 1792-től követhető nyomon a női hallgatóság jelenléte.

A szövegek forrása: *A magyar anyáknak az ország gyűlésére egybegyűlt ország nagyjai, s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések*, Pest, 1790, 5–23. A röpirat szövegét az előszó kivételével teljes terjedelemben közöljük.

652. l. *országnagyjai* – az országgyűlés tagjai.
vidék szokás – idegen szokás.
végezésteknek – végzéseiteknek; határozataitoknak.
polcosan – magasan, a karzaton.
653. l. *kedves oldalaitok* – kedves feleségeitek.
szomjúhoznánk – szomjúznánk.
meghíjúlt – meghíusult.
654. l. *honyjai szabadságnak* – honi, hazai szabadságnak.
pörök – pörölyök; kalapácsok.
655. l. *huzamos elmerültség* – huzamos odafigyelés; hosszan tartó és mély gondolkodás.
kénytelen vala most országlásának egész megavult épületét fenekéből felforgatni, s új épületet tenni – utalás a hagyomány szerint 1789. július 14-én kezdődött, éppen zajló francia forradalomra.
- XIV. Lajos – XIV. Lajos francia király (1638–1715); a Napkirály, személye a francia *gloire* egyik szimbólumává vált, uralkodása alatt felívelt a francia gazdaság és kultúra. Első és második felesége, hivatásos kegyencnői, szeretői közül többen is jelentősen beleszóltak a kormányzás ügyeibe.
- kárdinál Richelieu* – Armand Jean du Plessis (1585–1642), Richelieu bíboros, XIII. Lajos király államminisztere, a 17. századi francia politika központi alakja.
asszonyoknak kénnye szerint – asszonyok kénye szerint.

asszonyi minisztérium – női vezetés.

Annának – Stuart Anna (1665–1714), Anglia, Skócia és Írország királynője.

Mária Theresiának – Mária Terézia (1717–1780) magyar és cseh királynő, német-római császárnő.

Moszkaország – Oroszország.

Katalin – II. (Nagy) Katalin (1729–1796) orosz cárnő; a művészetek, az irodalom és az oktatás pártfogója, uralkodásához kapcsolódik Oroszország nagyhatalmi helyzetének megszilárdulása.

Az Írás mondja [...] hogy a férj feje az asszonnak – „Szeretném, ha tudnátok, hogy minden férfinak feje a Krisztus, az asszony feje a férfi, a Krisztus feje pedig az Isten.” (1Kor 11, 3).

656. l. *környülállásokban* – körülményekben.

oroszlányok – oroszlánok.

657. l. *Eger várát jó darabig védelmezték az asszonyok az oszmán dühös ereje ellen* – az 1552-es ostrom során I. Szulejmán szultán az egyesült török seregek élén sikertelenül próbálta bevenni Eger várát; a védők, köztük asszonyok, harmincnyolc napig védekeztek a többszörös túlerő ellen. Az egeri nők vitézségének motívuma Ascanio Centorio 1566-ban Velencében megjelent krónikája nyomán terjedt el az európai irodalomban. A 16–17. századi magyar szerzők csak röviden említik, majd a 18. század második felében kiadott magyarországi történettudományi munkák nyomán honosodott meg az irodalomban és a képzőművészetben.

658. l. *örömebb* – nagyobb örömmel.

Szapphókat – Szapphó (i. e. 6. század eleje) ókori görög költőnő.

Corinnákat – Corinna (i. e. 5. század?) ókori görög költőnő.

Madame Sevignéket – Madame de Sévigné, lánykori nevén Marie de Rabutin-Chantal (1626–1696), a 17. század legjelentősebb francia levéllírója.

Madame Grafigniket – Françoise de Graffigny (d’Issembourg du Buisson d’Happoncourt, 1695–1758) francia regény- és színműíró, szalonja a párizsi társasági élet fontos központja volt. Leghíresebb regénye: *Lettres d’une peruvienne* (1747).

bal szemmel – rossz szemmel.

659. l. *Védelmetetett magyar nyelv* – Báróczi Sándor 1790-ben Bécsben kiadott röpirata, melyet a magyar és a latin nyelv szükségességének ügyében írt. Részleteit ld. az I. kötet 332–344. lapjain.

assemblékban – assemblé: ’gyülekezés, gyűlés’ (fr.).

a vidékek – a külföld.

vítatjuk – megvitatatjuk.

maradékjaitokat – leszármazottaitokat.

660. l. *hüteseiteket* – törvényes házastársaitokat.

szerelmes párotokat a zsidók módjára kizárjátok... – az ortodox zsinagógákban bevett szokás a nemek szerinti elkülönülés: a nők csak a számukra kijelölt helyen tartózkodhatnak.

661. l. *personálisnak* – personalis: királyi személyenők.
a Mode után való esdegélés – a divat iránti érdeklődés.
vidék nyelvek – idegen nyelvek.
662. l. *ócsálja* – fitymálja.
növéteket – sarjadékokot.
esdegélő – esdeklő.

(Br. A.)

PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM (1760–1820)

A MAGYAR ASSZONYOK PRÓKÁTORA (1790)

Pálóczi Horváth Ádám életrajzát lásd az I. kötetben, a 858. lapon.

A magyar asszonyok prókátora című röpiratot, amely 1790. július 28-án kelt, Pálóczi Horváth nem sokkal azután fogalmazhatta, hogy Bárány Péter megjelentette *A magyar anyáknak [...]* alázatos kérések című, a nők országgyűlési részvételét szorgalmazó írását (ld. kötetünkben). Pálóczi Horváth a jó ügy mellé állva, ügyvédi szerepben fejt ki a nők politikai egyenjogúsítása melletti érveket, majd négy nappal később kelt második röpiratában a férfiak nevében szólva gondolja át a kérdést (*A férjfiak felelete az asszonyokhoz. Arra a javallásra, hogy jó volna az asszonyokat is a közönséges gyülekezetekbe bébótsátani*, 1790. augusztus 1.). Az itt közölt szövegben a pozitív történelmi példák – Jean d'Arc, Erzsébet királynő, Mária Terézia – említése után különböző érveket mérlegel, majd megvizsgálja a nők országgyűlési „hallgató helye” melletti döntés lehetséges hasznait és negatív következményeit. A megvalósítás gyakorlati kérdéseinek taglalása zárja a röpiratot.

A szöveggözlés forrása: Pálóczi Horváth Ádám, *A magyar asszonyok prókátora a Budán öszvegyűlt rendekhez* [Buda], 1790, 1–16.

664. l. *prókátora* – ügyvédje.
barmoktól – állatoktól.
665. l. *Penthesileiák* – Pentheszileia amazon királynő a görög mitológiában, Arész és Otréré lánya.
Dark Joannák – Jeanne d'Arc (1412–1431), Szent Johanna, az orléans-i szűz, a százéves háborúban vezette a francia nép felszabadító harcát az angolok ellen, több jelentős győzelmet aratott, majd az angolok kezére juttatták, és az egyházi törvényszék máglyahalálra ítélte.

Deonok – D'Éon lovag, Charles Geneviève Louis Auguste André Timothée, d'Éon de Beaumont (1728–1810), francia diplomata, kém, aki élete első 49 évét férfiként, hátralévő 33 évét nőként élte le. Az első ismert transzvesztita a világon. Visszaemlékezéseit *La Vie Militaire, politique, et privée de Mademoiselle d'Éon* (Párizs, 1779) címmel adta közre.

Juliusok – Caius Julius Caesar (i. e. 100–44) római hadvezér, konzul.

Sándorok – Nagy Sándor, III. Alexandrosz (ur. i. e. 336–323) makedón király.

Ersébet – I. Erzsébet (1533–1603) angol királynő.

Maria Theresia – Mária Terézia (1717–1780), 1740-tól magyar királynő.

Katalin – II. (Nagy) Katalin (1729–1796) orosz cárnő.

Friderikek, Henrikek, [...] Filepek – nem tudjuk, hogy Pálóczi Horváth pontosan kikre céloz az e nevet viselő több uralkodó közül.

Sorel Agnések – Agnès Sorel (1420–1450), nemes hölgy, VII. Károly francia király szeretője, az első hivatalos francia királyi kegyencnő.

Medicea Katalinok – Caterina de' Medici (1519–1589), II. Henrik feleségként Franciaország királynéja.

Máriák – Maria de' Medici (1575–1642), toszkán nagyhercegnő, IV. Henrikkel kötött házassága révén Franciaország királynéja.

Pármai Izabellák – Mária Izabella (1741–1763) Bourbon-pármai hercegnő, II. József első felesége.

Péterek – feltehetően I. (Nagy) Péter (1672–1725) orosz cár. *Riseliők* – Armand Jean du Plessis (1585–1642), Richelieu bíboros, XIV. Lajos államminisztere.

Mazarinok – Jules Mazarin (Giulio Raimondo Mazarino, 1602–1661), bíboros, olasz-francia diplomata.

Surmann Anna Máriák – Anna Maria van Schurman (von Schürmann) (1607–1678), holland-német származású, univerzális képzettségű tudós, költő, prózaíró, képzőművész, muzsikos, nyelvtudomány, a Jean de Labadie által alapított pietista közösség tagja, majd vezetője.

Daniel Polikszénák – Vargyasi báró Daniel Polixéna (1720–1775) író.

Leibnicz – Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716), német matematikus, filozófus.

Neuton – Isaac Newton (1642–1724), angol fizikus, matematikus, csillagász, filozófus, alkimista.

szült Júnó is férfi nélkül gyermeket... – Juno, Jupiter felesége a Florától kapott virágtól megtermékenyült, és világra hozta Marsot. *nemzett Jupiter is [...] Minervát* – Minerva teljes fegyverzetben, mennydörgés közepette pattant ki Jupiter fejéből.

666. l. *Mária, a Zsigmond mátkája* – Mária (1371–1395) magyar királynő, Nagy Lajos és Erzsébet lánya, aki apja halála után fiúörökös hiányában örökölte a trónt.

Horváth Jánost – Horváti János, nagyhatalmú főúr, macsói bán; nem ismerte el a nőági öröklést, azaz Mária jogát a trónra, helyette Durazzói Károlyt támogatta.

környülállás – körülmény.

667. l. *Vágnak ugyan játszi eszű férfiak* – Condorcet márki 1790. július 3-án jelentette meg a *Journal de la Société de 1789* című lapban „A nők polgárjoggal való felruházásáról” című cikkét, melyben kiállt a női egyenjogúság mellett.

jó volna az örökségnek [...] leányágon szállani a maradékra – a magyar jogrendnek 1848-ig része volt a fiúsítás, melynek értelmében a kihalt fiúágot illető örökségi jog átruházódott az utolsó birtokos leányára vagy nővéreére.

successio – törvényes öröklés.

668. l. *Voltér* – Voltaire (1694–1778) François-Marie Arouet, francia író, költő, filozófus.

Mercuriust – görög elnevezése Hermész, az istenek hírnöke a görög mitológiában.

színlésében – színlelésében.

669. l. *javallatokból* – javaslatokból.

zabola – zabla, lószerszám.

670. l. *előülői* – elnökei.

671. l. *se replika, se triplica* – se válasz, se viszontválasz.

újságnak – újdonságnak.

Javalló – tanácsadó; itt a röpiratban megfogalmazott kérés benyújtója.

(Br. A.)

FRONIUS MIHÁLY (1761–1812)

EGY ERDÉLYBEN, BRASSÓ KÖRÜL 1781-BEN TALÁLT VADEMBERNEK LEÍRÁSA (1790)

Brassóban született. Szülővárosában folytatott tanulmányok után a göttingeni egyetem hallgatója, majd 1784–1786 között Brassóban városi titkár, a kassai kerületi iskolai főigazgatóság alkalmazottja, később a nagyszebeni erdélyi kormányzóság hivatalnoka. 1787-től Ugocsa vármegyében irodatiszt, iktató, titkár. II. Lipót 1791-ben az erdélyi udvari kancellária fogalmazójává nevezi ki, emellett udvari titkári teendőket végez. 1804-től hivatalos udvari titkár, 1806-tól királyi

tanácsos, 1810-ben az erdélyi országgyűlés egyik százsz képviselője, regalistája. Froniusnak tulajdonítható egy 1792-ben Bécsben megjelent német nyelvű anonim röpirat az erdélyi százszok polgárjogáról, privilégiumairól és ezek történetéről (*Über das ausschließende Bürgerrecht der Sachsen...*).

Az Erdélyben talált vademberről szóló beszámoló az Orpheus 1790. márciusi számában jelent meg (203–217). A dolgozatban Fronius részletesen leírja az elszigetelt körülmények között, erdőben felnőtt emberi lény megtalálásának körülményeit, s személyes élményei alapján bemutatja külső és belső tulajdonságait, viselkedését, az emberekhez fűződő kapcsolatának alakulását. A megtörtént eset leírásán túl pszichológiai, filozófiai megállapításokat is tesz, így dolgozatával hozzászól a lélek mibenlétéről folyó kortárs vitához és a „nemes vadember” Rousseau-féle tanához. Megállapítja: a francia filozófus téved, ha feltételezi, hogy a hajdan élt ember erkölcsösebb volt modern utódainál, akiknek természetes hajlandóságát a jóra a társadalom és a civilizáció rontotta meg. Fronius tanulmányát kétszer németül is megjelentette (*Beiträge zur Philosophischen Anthropologie und den damit verwandten Wissenschaften*, I, szerk. Michael Wagner, Wien, 1794, 251–259; *Siebenbürgische Quartalschrift*, IV, 1795, 301–310). A két német változat szövege megegyezik, de kimaradt belőlük a vadember megtalálásának leírása.

A szövegközlés forrása: *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. Debreczeni Attila, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001 (Csokonai Könyvtár, Források 7), 73–76.

672. l. *mentől* – minél.

természetvizsgálót – természettudóst.

historiográfusát – történetíróját.

a társasági élet – a társadalom tagjainak együttélése.

a természet munkáival – az élőlényekkel.

az emberiség történeteivel – a történelemmel.

1781-ben, életemnek tizenhetedik esztendejében – lehetséges, hogy Fronius 1761-es születési dátuma téves.

673. l. *jegyzések* – feljegyzések.

közönségessé tételésre – közzétételre, publikálásra.

béhatott – bement.

medvének állította – azt feltételezte, hogy medve.

sértés – sörtés, durva szőr.

gelyvás forma – nyaki duzzanat, golyva.

674. l. *képeinkbe nyilvánágos jelenségeit nyomja* – nyilvánvaló jeleit mutatja arcunkon.

Condamine – La Condamine, Charles-Marie de (1701–1774) francia természettudós, matematikus, geográfus. Hosszú időt töltött Dél-Amerikában, ahol csillagászati, geográfiai, fizikai méréseket

végzett. Az expedíció során szerzett tapasztalatait összegző jelentései több tudományterület értékes forrásai. Condamine-t tartják a *Histoire d'une jeune fille sauvage trouvée dans les bois à l'âge de dix ans* (1755) című dolgozat szerzőjének, mely egy, a Fronius által bemutatott vademberhez hasonló körülmények között felnőtt fiatal lány esetét mutatja be.

megindulást – indulatot, érzelmet.

hajlandóságokat – hajlamokat.

nem érdekelte szívét – nem hatott rá.

passióknak – szenvedélyeknek; szenvedélyes, erős érzelmeknek.

676. l. *hímezni* – utánozni.

természeti munkákon kívül – természetes cselekvéseken kívül.

természeti tehetségei – természetes adottságai, képességei.

kifejtőzni – kifejlődni.

grádicson – lépcsőfokon, fokozaton.

megilletődés nélkül – anélkül, hogy (a látott dolog) hatással lett volna rá.

csendesen veszteglett – nyugodtan viselkedett.

clavieromnak – zongorámnak; vagy: (valamilyen) billentyűs hangszeremnek.

nem értekeztem éránta – nem érdeklődtem róla.

677. l. *Jean Jaques Rousseau* – Jean-Jacques Rousseau (1712–1778), francia író, filozófus. Műveinek visszatérő témája a civilizált társadalomnak az ember erkölcsére gyakorolt ártó hatása; e gondolat jegyében azt hirdette, hogy az embernek ki kell vonulnia a társadalomból, s attól elszigetelten, a természet közelében kell élnie.

a következő darabokba – az ígért folytatások sem készíratos, sem nyomtatott változatban nem maradtak fent, vagy el sem készültek.

(B. F. M. jegyzeteit kiegészítette L. R.)

ISMERETLEN FORDÍTÓ

MONTESQUIEU: A TÖRVÉNYEKNEK VELEJÉRŐL

(1790)

Montesquieu (1689–1755) *L'Esprit des lois* című műve 1748-ban jelent meg Genfben, tizennégy évi munka eredményeként; az első kiadások nem tüntették fel a szerző nevét. Nagy várakozás előzi meg a mű megjelenését, és rövid idő alatt többször újra kiadják. Azonnal a támadások keresztüzébe kerül, 1751-ben a pápai index tiltja terjesztését, Mária Terézia ennek ellenére (Van Swieten javaslatára) engedélyezi behozatalát. Európai hatása rendkívül gyors és jelentős, a szemelvényes magyar fordítás készültkor már általánosan ismert.

1790-ben, II. József halálát követően különösen fontosnak látszik lefordítása, amikor a magyar értelmiség esélyt lát arra, hogy a törvényeket a nemzeti sajátosságoknak megfelelően átalakítsák. Montesquieu politikaelméleti értekezésében olyan elvek összekapcsolódását fedezték fel írónk, filozófusaink, politikusaink, amelyek a mérsékelt kormányzati formának megfelelően biztosítják a szabadságot a politikában és a vallásgyakorlásban. A mű hatása a 18. század végi magyar filozófiai, politikai, jogi és történeti gondolkodásban jól felismerhető, de bírálói is erőteljesen megfogalmazzák véleményüket, ahogyan azt a katolikus hitvédelem és a cenzúrahivatal aktái mutatják.

A műből a *Mindenes Gyűjteményben* jelenik meg először magyar fordításban részlet 1790-ben. Februárban felhívást adnak közre a folyóiratban, amely díjazást ígér a fordítás elkészítőjének, és májusban már meg is jelenik magyarul néhány mutatóvány, két egymást követő számban. Az itt közölt szöveg ezeknek a fordításoknak az első részét tartalmazza, az I. könyv I–III. fejezetét. Ebben olvasható a mű teljes koncepciója, és néhány alapkérdés felvázolása: a természeti, a politikai és a polgári törvények megkülönböztetése és a nemzetközi jog néhány összefüggése. Ezenkívül még három fejezetet készít el „mustraként” a fordító (III. könyv X., VII. könyv IX. és X. fejezete), amelyek ugyanitt jelennek meg, a közölt szöveg folytatásaként.

Az ismeretlen fordító pontosan követi az eredetit (a kurzívások is legtöbbször forrásából származnak), ugyanakkor a magyar szöveg nehézkessége mutatja, hogy a jogi és politikai terminusok visszaadása rendkívüli feladatot jelentett számára (például a „loi” és a „droit” szó fordítása egyaránt „törvény”; a „jog” terminus egyáltalán nem szerepel). A fordítás folytatásáról nincs tudomásunk, és sajnálatos, hogy félbeszakadt, mert ez a magyar szöveg sokszor szerencsésebb a majd' negyven évvel későbbinél. A mű első teljes magyar fordítása 1829-ben készül el Rédly Károly munkájának eredményeként, de a cenzúra miatt csak 1833-ban, a fordító nevének említése nélkül jelenik meg *A törvények lelkéről* címmel. Ez a fordítás is tükrözi a magyar filozófiai szakszókincs hiányosságait. Azóta több fordítása jelent meg, a legutóbbi teljes fordítás 2000-ben látott napvilágot, ebben a közölt szemelvény Csécsy Imre munkája (Budapest, Osiris–Attraktor Kiadó, 47–54.).

A szövegközlés forrása: *Mindenes Gyűjtemény*, 1790, IV. negyed, XII–XIII. levél, 184–198.

678. I. *A törvényeknek velejéről* – a mű címét a következő megjegyzés előzi meg: „Egy érdemes hazafi már Montesquieu-t elkezdte fordítani. – Mustrául küldött egy árkuat, hogy ha a nemes közönségnek ez a fordítás tetszik, így az egész munkát esztendő alatt elkészíti.”

velejéről – lényegéről; illetve itt: szelleméről.

közben és tekintetben – kapcsolatban és viszonylatban.

különb-különb féle valóságokkal – különböző lényekkel.

értelmes valóságoknak – szellemi lényeknek.
vak történet – vak végzet.

679. l. *mértékek, mérsékek* – szabályok.
megmozdult – mozgó.

különös értelmes valóságoknak – különböző értelmes lényeknek.

lehető közeik – lehetséges viszonylataik.
szabott törvények – megalkotott törvények.
igazságnak lehető közeik – igazságos viszonyok lehetősége.
írott törvények – tételes törvények.
egyenes igazságnak [...] közeik – méltányosságon alapuló

viszonylatok.

680. l. *az értelmes világ* – az értelmes lények világa.

természeti világ – fizikai világ.
testi világnak – anyagi világnak.
kecsegtetése [...] édes hitegetés – vonzóerő.
különös lételeket – egyedi létüket.
plánták – növények.
félelénységünk – félelmünk.
határok közé rekesztett valóság – korlátolt lény.

681. l. *társaságban való életre teremtett valóság* – társadalomban élő ember.

törvényadók – törvényhozók.
társaságbéli és polgári törvények – politikai törvények.
szemlélődő képzetek – elméleti eszmék.

Hobbéz – Thomas Hobbes (1588–1679) *Leviathan* című művének azt a gondolatát bírálja itt Montesquieu, miszerint az emberek egymás közötti harca alakította volna ki a társadalmat, míg szerinte a hadiállapot a társadalomban élők között alakul ki.

682. l. *fundamentum nélkül való* – megalapozatlan, nem ésszerű.
ellenséges állapotban – a harc állapotában, hadiállapotban.
különös – különálló.

683. l. *nagy planétának (bújdosó testnek)* – nagy bolygónak, a Földnek.

nemzeteknek törvényje – nemzetközi jog.
igazgatók az igazgatottakkal – vezetők a vezetettekkel.
társaságnak törvényje – politikai jog.
polgári törvény – polgári jog.
természettel fundáltatott ezen állatáson – természetszerűen

ezen az elven alapul.

nemzetségeknek – nemzeteknek.
irokoknál – irokézeknél.
társaságbéli állapotnak – politikai államnak.

684. l. *unokák* – unokatestvérek.
háznépeknek – családoknak.
polgári állapot – polgári állam.

Grávina – Giovanni Gravina (1664–1718), olasz jogtudós *Originum juris civilis libri tres* (1708) című műve Montesquieu (mindkét) idézetének forrása.

véletlen történet – véletlen.

baromtartásból – pásztokodásból.

fundamentom – elv, alap.

685. l. *megállíthatom* – meg tudom állapítani.

(P. O.)

ISMERETLEN SZERZŐ

PROCURATOR SIMON ÉS VINKLER A MÁSVILÁGON

(1791)

A harminckilenc lapnyi kisnyomtatvány névtelenül jelent meg, szerzőjének kilétét nem ismerjük. A füzetke címlapjának hátoldalán az áll, hogy kiadója 1791. március 18-án kapott cenzori engedélyt Eszterházy Károlytól. A párbeszédés formájú röpirat a korban igen népszerű túlvilági beszélgetés sémáját követi, szereplője két ügyvéd, akik közül az egyik, Simon már régebben, a másik, Vinkler mostanában hunyt el. Beszélgetésükben a közigazgatás, peres eljárások Magyarországon bevett rendjét tárgyalják: összehasonlítják a Simon idejében szokásos perrendtartást az 1790 körül érvényben lévővel. Magyarország közigazgatását és államszervezetét II. József 1782-től kezdve teljesen átalakította: egyesített központi hivatalokat hozott létre, a Helytartótanácsot, a Magyar Kamrát, a Magyar és az Erdélyi Kancelláriát, s elrendelte huszonkilenc ügyosztály felállítását. A királyi rendeletek hatására a peres eljárások egyszerűbbé, gyorsabban lefolytathatóvá váltak, ahogyan erre a *Procurator* szereplői többször is utalnak. Éppen ezért Simon és Vinkler azon az állásponton van, hogy az új rend jobb, mint a régi, s véleményüket részletesen alá is támasztják. Ez a nézet a korabeli Magyarországon nem volt általános, sokan nehezen fogadták el, illetve bírálták.

A szövegközlés forrása: *Procurator Simon és Vinkler a' más világon*. Kolozsvárat, nyomtatott Hochmeister Márton Ts. Kir. priv. Könyvnyomtató által, 1791, 3–5, 18–23, 29–36.

686. l. *Procurator* – ügyvéd.

praejudiciuntól üres – előítélettől mentes.

admonitióról – figyelmeztetésről, felhívás jogi kötelezettség teljesítésére.

citátióról – beidézéstről, beperelésről.

certificátióról – beidézéstről.

valóságát – itt: lényegét, a tényállást.

actionalis libellusnak – keresetlevélnek.

a panasznak az hátára – a panaszt közlő irat hátuljára.

decretatio – határozat.
ragasztani – itt: csatolni.
mását – itt: másolatát.

687. l. *replicának* – válasznak.

személyese – (maga helyett küldött) képviselője.
körműállásokban – körülményekben, körülmények között.
causans – vádló.

a meghívás a nemesember ellen – a nemes beidézése.

akármi történetben is – minden egyes esetben.

időnek elmúlata – a határidő túllépése.

transmissiója – átadása.

a dolgoznak folyását... – hogy akár ő, akár utódai előre láthatassák, hogyan alakul majd a per.

azt ugyan megiltotta a törvény... – Werbőczy István, *Tripartitum*, I. rész 9. cikkely, 1. §. szerint ez volt a nemesek négy fő kiváltsága közül az első.

soholt – sehol.

nézt – nézvést.

regius – királyi, hivatalos küldönc.

688. l. *abbanhadta* – annyiban hagyta, nem intézkedett.

párt kellett váltani – ki kellett kérni az illetékes hivataltól a benyújtott panasz másolatát; pár: 'másolat'.

evocatoriáknak – beidéző leveleknek.

Ami azt nézi – ami azt illeti.

longus vagy brevis processusokat – hosszú vagy rövid eljárásokat, ügymenetet.

in ipso 8-vo – az idézés kézhezvételétől számított nyolc napon belül.

inctus – alperes.

nem csaphat ki az ember az útból – nem változtathat az eljárás menetén.

prohibitával, inhibitionaléval, párkéréssel [...] exceptióval, repulsióval, exmissióval – tiltással, perújrafelvétellel, másolatkéréssel, jogi ellenvetéssel, visszaűzéssel, perhalasztással.

convincaltatt – meg lett cáfolva.

per non venit – „nem jelent meg”, hivatalos szaknyelvi formula arra az esetre, ha a per egyik szereplője nem megy el a tárgyalásra.

in totali actione – a vád egészére nézve.

689. l. *restitutiót* – a korábbi állapotba való visszahelyezést.

köletni kívánó actor – a felperes, aki azt akarta, hogy az alperes minél több pénzt fizessen.

hurcolhatta az inctust – az ügy folytatására kényszeríthette az alperest.

absolthathassa – felmentethesse.

transmissiója – feljebbvitele.

rotulus – ügyiratcsomó.

Volt az az idő magyaroknál is – a peres eljárásokban, illetve a büntetés végrehajtásában egészen a 18. századig alkalmazták a tradicionális módszereket.

a kolozsvári konventben – a kolozsmonostori apátság oklevéltárában.

levelet – oklevelet, iratot.

a vajda székének színén – Szapolyai János vajdáról van szó (1487–1540, 1526-tól I. János néven magyar király), aki 1521-ben Székelyvásárhelyen tartózkodott.

Forró, vagyis Petendi Tamás... – személyük más forrásból nem ismert.

a tilalmas erdőből behajtott kecskét... – különböző nemzetközi elbeszélőmotívumok összekapcsolásával létrejött anekdota. Történeti kontextusát az állatperek és az ezekkel kapcsolatos elbeszélések alkotják. Már a római jog lehetővé tette a kárt okozó állatok felelősségre vonását. A világi bíróságok formális büntetőeljárásai kárt okozó állatokkal szemben a 13. század végétől ismertek, s szóróványosan még a 19. században is előfordultak ilyen esetek.

ad triduum certificálta – harmadnapra beidézte.

relatoriát – beszámolót.

instructiót – itt: a vádat.

bal magyarázatajából – rossz, nem megfelelő értelmezéséből.

Természetű – természetessé, szokássá.

régiséghez – a régi dolgokhoz, szokásokhoz.

Azt beszéli Urbini Rafael... – az utalás feltehetően Raffaello egyik művére vonatkozik. Az urbinói születésű Raffaello Sanzio (1483–1520) az itáliai reneszánsz kiemelkedő alakja, festő, építész. Római ásatásainak története más forrásból nem ismert.

690. l. *Phidiás vagy Policlet* – Pheidiasz (i. e. 500–430), görög szobrász, építész, az olümpiai Zeusz-szobor alkotója. Polükleitosz (működött i. e. 460–420 k.), görög szobrász, atlétákat ábrázoló szobrai maradtak ránk, köztük a híres *Dárvavivő*.

valamely Angyal Mihály nevezetű képfaragó – Michelangelo Buonarroti (1475–1564), az itáliai reneszánsz, illetve az egyetemes képzőművészet kiemelkedő alakja, építész, festő, szobrász. A letörtött ujjú szobor történetére más forrásban nem találtunk rá. Róma nevezetességeit leíró korabeli könyvekben olvasható viszont Michelangelo 1496-ban készült Bacchus-szobrának története, mely ma egy firenzei múzeumban található. A művész a szobrot állítólag úgy szerette volna antik hatást keltővé tenni, hogy letörte a már kifaragott kezét, s azt csak később pótolta. (Vö. például Jean-Jacques Boissard *Romanae Urbis Topographiae*, h. n., 1597, 35.)

vonszó – vonzó.

ítélőmesterek – bírák.

kicsinálva – kitalálva, kialakítva.

közönségesen – itt: általában.

Homerusban... – Homérosz műveiben az isteneket nem csupán fenséges, tiszteletre méltó alakoknak ábrázolja, hanem bemutatja hibáikat, vétkeiket, tehát emberi tulajdonságaikat is.

Aesopus – Aiszóposz (i. e. 600 k.), görög meseíró, sok meséjében szerepelnek emberi tulajdonságokkal felruházott állatok.

társaságban – társadalomban, vagy szervezetben.

képzelődéstől – itt: attól, amit valaki magáról képzel.

káplársága – katonai rendfokozat, kb. a mai tizedesi rangnak felel meg.

választja el – itt: dönti el.

strázsamesterségre – katonai rendfokozat, kb. a mai őrmesteri rangnak felel meg.

grádicsokat – fokozatokat, rangokat.

Meg [...] állítani – itt: megállapítani.

íróházába – a hivatali gyakor nok, ír nokok irodájába.

691. l. *feltalálták* – itt: megtalálták.
a törvényes dolgok folytatásának – a törvényszéki eljárások lefolytatásának.

kancellisták – vagy kancelláristák, azaz a kancellárián dolgozó hivatalnokok.

nincs mandatum, nincs expeditio [...] nincs stylus, nincs kancellária sessiója – nincs megbízatás, nincs kiküldetés, nincs stilsztikai gyakorlat, nincs kancelláriai, bírósági tárgyalás.

fenyítéke – ellenőrzése.

secretariusok és notariusok – titkárok és jegyzők.

tartottak asztallal – biztosították a náluk dolgozó gyakor nokok ellátását.

irrotulatióknak – más néven rotulus, ügyiratcsomó.

sententiáknak – ítéleteknek.

a causát referálja – az ügyet kihirdeti.

transumtamokból – hivatalos irat kivonatából.

692. l. *stylionárét* – stilsztikai kézikönyvet, példatárat.

menté – mentessé.

praesésének elsősege – előljárójának elnöklése.

sessiókat – tárgyalásokat.

hánynak jut eszébe, hogy magyarul írjon – A törvénykezés és a közigazgatás nyelve Magyarországon hagyományosan a latin volt, illetve II. József 1784-es rendelete értelmében a hivatali ügyintézés nyelve a német lett.

Nem oly régen volt Erdélynek... – (I.) Apafi Mihály (1632–1690) erdélyi fejedelméről van szó.

literatus stylust – hivatalos stílust, a latin nyelv hivatali használatát.

Referáltatik a regium guberniumnak... – „Előadatik a királyi kormányzói tanácsnak, hogy Kegyelmetek, nem törődve a hazai

törvényekkel és szokásokkal, ezt és ezt mérték megkísérelni, ezért most komoly és súlyos figyelmeztetéssel elrendeltetik Kegyelmeteknek sat. *tiszta magyarsággal költek* – magyarul írták őket.

693. l. *approbata* – *Approbatae Constitutiones Regni Transsylvaniae et Partium Hungariae Eidem Annexarum*, Erdély és a Partium megerősített rendeletei: az 1653-as gyulafehérvári országgyűlés által jóváhagyott törvénygyűjtemény, melynek összeállítását jogegységesítő céllal I. Rákóczi György rendelte el.

compilata – *Compilatae Constitutiones regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*, Erdély és a Partium második, Apafi Mihály alatt összeállított, az 1654–69 közötti országgyűléseken jóváhagyott rendelkezéseket tartalmazó törvénykönyve.

Kurtius – a római történetíró, Titus Livius tanúsága szerint Mettius Curtius szabin harcos a Romulus csapataival folytatott küzdelem során lovával beleugratott egy mocsárba, de csodával határos módon megmenekült.

magát [...] *fitogató* – magát mutogató.

gyermeki buborékon – szappanbuborékon.

694. l. *végére hajtottam* – lezártam.

divisionalisok – ingatlanfelosztási, örökösödési perek.

őszveszött-font keresményű – sok, különféle jövedelemmel rendelkező.

belé ült [...] *a maga részébe* – hozzájutott a saját örökségéhez.

eredünk belé ebbe az új útba – fogadtuk el az új eljárás rendet.

(L. R.)

SZATHMÁRI PAKSI SIMON (?)

(18. század)

A FREYMAURER, AVAGY SZABADKŐMÍVES RENDNEK OLTALMAZÁSA

(1792)

Szathmári Paksi Simon életének adatait nem ismerjük. Nagyapja, Szathmári Paksi Mihály (1683–1744) 1718-tól az egyesült sárospatakyulafehérvár-marosvásárhelyi kollégiumban teológiát tanított, majd 1734-től a sárospataki református kollégium igazgatójaként, a zempléni egyházmegye espereseként tevékenykedett. Halotti beszédei, vallásos értekezései jelentek meg nyomtatásban. Mihály nevű fiának gyermeke Simon, s annak testvére, Mózes, aki Kazinczy Ferenc barátja volt.

A Frey-Maurer avagy szabad-kőműves rendnek oltalmazása Johann August Starck (1741–1816), lutheránus teológus, königsbergi egyetemi tanár, szuperintendens és szabadkőműves *Apologie des Ordens*

der Frey-Mäurer című művének fordítása. Starck műve először 1769-ben, majd 1772-ben jelent meg. 1778-ban kiadta könyve átdolgozott, több helyen kiegészített változatát, melyet a magyar fordító is használt. Ugyanebben az évben Starck kilépett a szabadkőművesek közül, *Hephästion* (1776) című művével kivívta Johann Georg Hamann bírálatát. A *Berlinische Monatsschrift* hasábjain korábbi, állítólagos áttérése miatt kriptokatolikusként támadták.

A magyar kiadásban nincs feltüntetve, hogy ki fordította, de Kazinczy egy könyvtárjegyzékében megtaláljuk Szathmári Paksi Simon nevét (vö. Gulyás József: *Kazinczy jegyzetei néhány könyv szerzőjét illetőleg*, ItK 1935/1, 67). Noha a fordító vezetéknevét Szakmáry alakban adja meg, ezzel egybevágó adatot közöl Abafi Lajos is *A szabadkőművesség története Magyarországon* című művében, részletesen bemutatva a Starck-fordítás cenzúrázásának, kinyomtatásának állomásait. Más, a szabadkőművesség, illetve Kassa várostörténetét tárgyaló munkák – az adatot hitelesítő forrás megnevezése nélkül – a fordítást Kis Viczay József (1746–1810) kassai orvosnak, az ott működő szabadkőműves páholy aktív tagjának tulajdonítják (vö. Molnár Béla, *Kassa orvosi története*, Kassa, 1944, 97; Hollós László, *A szabadkőművesség története*, Fraternitas Mercurii Hermetis, [Miskolc], [2011], 85).

A munkában a szerző fejezetenként más-más szempontból igyekszik cáfolni a szabadkőművesekkel szembeni előítéleteket, s bemutatja a mozgalom pozitív, emberbaráti oldalát. A szabadkőműves apologetika-irodalom – és ezzel egyidejűleg a szabadkőműves ellenes propaganda – igen termékeny volt a gyakorló szabadkőműves II. Lipót uralkodásának két évében. A fordító szorososan követi az eredeti német szöveget, meg sem kísérli azt közelebb hozni a magyar viszonyokhoz, noha itt-ott eltér attól.

A szöveggözlés forrása: *A Frey-Maurer avagy szabad-kőműves rendnek őltalmazása*, Kassa, 1792, 120–140.

695. l. *freymaurer* – szabadkőműves.

punctumra – pontra.

tökéletes egyenességet – a német eredeti szerint: teljes igazságot.

valamin fennhagy – valamit felad.

696. l. *sáfárok* – gazdasági felügyelők, ügyintézők, gazdatisztek.

fundamentom nélkül való – alap nélküli.

párticuláris egyenlenségeket – itt: kicsinyes veszekedéseket.

Omár és Aly sectái a Mahomet tanítványai között – Omár és Ali az iszlám négy első kalifái közé tartoznak; a köztük kitört politikai viszály lett később alapja a síita–szunnita teológiai szembenállásnak. Omár Mohamed apósa, míg Ali unokatestvére és veje volt.

profánusok – profánok; a szabadkőművesek így nevezik azokat, akik nem tagjai a rendnek.

summa-pénzekről – nagy pénzösszegekről.

697. l. *aranyok-társaságát [...] volt dolga* – feltehetőleg utalás a jezsuita rendre.

nyilván – nyilvánosan.

lósikból – páholyokból.

virtus tükörei – erények mintái.

közönségesen – általánosságban.

698. l. *sententiájába* – itt: ítéletébe, megítélésébe.

a külső igaz hitű ... kevésre megyen – utalás a német szerző pietizmus által meghatározott szellemi, teológiai hátterére; ui. a pietisták egyik önmeghatározásuk szerint „belső egyházat” alkotnak a mindenki számára elérhető „külsőben”.

levelet – lapot, oldalt.

699. l. *Cájust, Luciust, Nóniust* – Caius (Gaius) Julius Caesar (i. e. 100–44), római politikus, hadvezér; Lucius Verus (130–169), római császár; Nonius: római nemzetségnév, a számos azonos nevű személy között nem azonosítható.

lógica régulára – logikai szabályra.

Ex meris particularibus nihil sequitur – Csak partikuláris kijelentésekből nem következik semmi. – Utalás a filozófiai szillogizmus egyik alapelveire.

Alcibiades – Alkibiádész (i. e. 450–404), ókori athéni politikus, hadvezér.

Athénás-béliek – athéniak.

mint a régulából való kifogásokat – szabályt erősítő kivételként.

700. l. *bátorságba* – biztonságban.

a varázsló Simon – Simon mágus története: ApCsel 8,9–24.

lelkiesméretek ellen – lelkiismeretük ellenére.

visszalkodásnak – vitának.

türedelemről – türelemről.

701. l. *község a párterből* – a köznép a nézőtér földszinti (olcsóbb) részéről.

csapolás – (tenyér)csapkodás, taps.

süvöt – süvölt, kiabál.

szeles – itt: szeleburdi, csélcsap.

δευμάζτι και βιωσιά – a hibásan nyomtatott görög szavakat az eredeti német kiadvány alapján javítottuk, de jelentése nem egyértelmű. Bizonyos feltételezés szerint Starck az adakozó igaz ember bibliai példájával akarta jellemezni az igazi szabadkőművest, s ez esetben a görög szavak jelentése: „kölcsond és élni fog” (vö. Zsolt 36,26; Péld 7,2).

702. l. *ex officio* – hivatalból.

középszerűek – itt: átlagosak.

arendára – haszonbérbe.

Az elcsábító érc – az arany; utalás a páholyok feltételezett aranycsinálására.

703. l. *valaha* – valamikor.

egy rámára akarnak húzni – ugyanolyannak ítélnék.

A rend egészen gondoltatván – ha a szabadkőműveseket egyformának gondolják.

a külső polgári társaságnak – a polgári társadalomnak, itt tkp. az államnak.

704. l. *Státusban* – rendben.

(H. B.–L. R.)

CHÁZÁR ANDRÁS (1745–1816)

GÖMÖR MEGYE FELTERJESZTÉSE A SAJTÓSZABADSÁGRÓL (1793)

Az észak-magyarországi Jólészen (ma Jovice, Szlovákia) született szegény, evangélikus nemesi családban. Iskoláit Eperjesen, Késmárkon és Pozsonyban végezte; 1766-tól néhány évig ügyvédi irodákban gyakornokodott. 1773-tól Rozsnyón élt, ügyvédként dolgozott, megyei táblabírói hivatalt viselt. Ügyvédi hivatalát 1784-ben adta fel, nem volt hajlandó alávetni magát II. József nyelvrendeletének, melynek értelmében a hivatali ügyintézés nyelve a német lett. Közéleti, politikai tevékenységét a későbbiekben is folytatta: 1790 után több alkalommal választották Gömör vármegye főjegyzőjévé, nagy hatású beszédeket tartott mind a megyei közgyűlésben, mind a megye képviselőtestületében az országos gyűléseken. Hangját nyilvános eseményeken és a sajtóban is többször felemelte olyan kérdésekben, melyek a magyar törvény- és jogalkotást (például a halálbüntetés eltörlését), a magyar nyelv ügyét, a közoktatást vagy a fogyatékosok megsegítését érintették. Cházár kezdeményezésére hozták létre 1802-ben Vácott az első magyar siketnéma-intézetet, melynek megépültére közadakozást szervezett, s amelyhez saját forrásaiból maga is hozzájárult.

Gömör megye közgyűlése 1792-es feliratában kérelmezte a Helytartótanácsnál a szabad könyvnyomtatást tiltó rendeletek visszavonását, a következő évben azonban e kérelmük elutasításáról értesültek. Ezért 1793. szeptember 9-én Pelsőcön tartott gyűlésükön újra foglalkoztak a kérdéssel, s eldöntötték, hogy újabb felterjesztésben fogalmazzák meg kifogásaikat. A felterjesztést megyei főjegyzőként Cházár András írta meg, majd kérvényezte annak nyomtatását a megyei vezetőségnél, s választ nem kapván, Landerernél kiadta a szöveget. Ez került a kezébe egy kassai nyomdásznak, Ellingernek, aki nagy üzletet remélve, illegálisan újra megjelentette, s Landerernek

konkurenciát teremtve hatékonyan terjesztette kiadványát. Az év decemberében a megyei közgyűlés is megjelentette a felterjesztést, s amikor ezt követően értesültek a két korábbi kiadásról, azok engedély nélküli kinyomtatásáért Cházárt vonták felelősségre. Elrendelték a kiadványok elkobzását, de addigra az Ellinger-féle füzetkék már az egész országban elterjedtek. Pozsonyban németre is lefordították Cházár fogalmazványát, melyet azonban még kéziratban elkoboztak a helyi hatóságok. A több változatban fennmaradt felterjesztésben Cházár egyértelműen kiáll a sajtószabadság mellett, s az ember Istentől rendelt szólásszabadságára és önrendelkezési jogára hivatkozva elutasítja a cenzúrának szinte minden formáját.

A szövegközlés forrása: *A magyar jakobinusok iratai, I*, szerk. Benda Kálmán, Bp., Akadémiai, 1952, 941–947.

705. I. *Felséges Királyi Herceg s Nádorispány* – 1793-ban Magyarország királya I. Ferenc volt (Habsburg-Lotaringiai Ferenc József Károly osztrák főherceg, 1768–1835, ur. 1790–1835), nádora Habsburg-Lotaringiai Sándor Lipót főherceg (1772–1795).

Karácsony havának – decembernek.

az 1723. esztendőbeli 102. cikkelyben... – a törvénycikk a következőt mondja: „a királyi Helytartótanács az ország tételes törvényei ellen semmit se határozzon.”

letett – itt: elrendelt.

Szent Jakab havának – júliusnak.

káros következzésekkel viselősnak – káros következményeket okozónak.

elbocsátásán – itt: elküldésén.

közönségesíttetését – nyilvánosságra hozását.

az 1791. esztendőbeli új törvénynek 14. cikkelye – a törvény-cikkely kimondja, hogy a törvények fogatosítása és a törvénysértések elhárítása a Helytartótanács feladata, az uralkodóval szemben is.

belső foglalatjára – itt: tartalmára.

jusnak – jognak; a „jus” szó ’s’ hangját Cházár csak a birto-
kos személyjel (’-a’, ’-ai’) előtt kettőzi meg, ezért váltakozik írásmódja a szövegben.

706. I. *általhágói* – megszegői.

rugójára tekintve – kiindulópontját tekintve.

Ami nézi – ami a ...-t illeti.

megállított – itt: megállapított, törvényben kimondott.

öszvetársaságokodásoktól – az emberek társadalommá alakulásától.

lételeket – létrejöttüket.

a szerződés által – az uralkodó és a nép közötti ún. társadalmi szerződéssel többen is foglalkoztak a 18. század európai gondolkodói közül; ez volt a tárgya Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) egyik

híres művének (*A társadalmi szerződés, Du Contrat social*, 1762), mely Magyarországon is sok olvasóra talált. A társadalmi szerződés elve szerint az uralkodót népe ruházza fel hatalmával és jogaival, melyeket megváltoztatni vagy megvonni is csak a népnek áll jogában.

őreá nem nézett – nem rá tartozott.

707. l. *megfészkelni* – itt: alapot találni rá.
törvényhozó test – törvényhozó testület, az országgyűlés.
az új kalendáriommal való élest – a Gergely-naptárt 1599-ben az azévi 45. törvénycikkely vezette be Magyarországon.

publica constitutióának – nyilvános rendeletnek, intézkedésnek.

concionatorok – szónokok, prédikátorok (lat.).

ii proventus suos ecclesiasticos statim [...] de facto amittant – azok azonnal és ténylegesen hagyják el saját eklézsiájukat.

megvevését – itt: behajtását.

képzlődésekben – meg nem valósult ötletek (maradnak).

tévelygő könyveknek – téveszméket terjesztő könyveknek.

nagyobbban – itt: jobban, erősebben.

708. l. *lehelhetésnek* – itt: lélegzésnek.

társaságoknak – itt: társadalmaknak.

709. l. *esztékéli* – ösztökéli, ösztönzi.

hályoggal bé van is az húzva – hályog fedi is el.

barbáriesnek – barbárságnak (lat.)

710. l. *setéteességét* – értsd: tudatlanságát.

elébbverődni – előbbre jutni.

Róma óraló-széket állított fel a közép piacon – Cházár itt arra a szokásra utal, hogy a római városokban a fórumon nyilvános szöszékek álltak, ahol bárki szabadon beszédet mondhatott az arra járóknak.

monopoliumot – piaci egyeduralmat.

ínyek szerént – kedvük, tetszésük szerint

Szokrates [...] megéteése – Szókratész (i. e. 479 k.–399), görög filozófust istentelenség vádjával börtönbe vetették, ahol maga itta ki a mérgepoharat.

hugonótizmus a párizsi gyászos menyegző által – a franciaországi reformátusokat a 16. század közepétől kezdve nevezték hugenottáknak. Folytonos üldöztetésnek voltak kitéve, melynek legvéresebb eseménye 1572. augusztus 23-án, Szent Bertalan napjának éjjelén – IV. Henrik menyegzőjével egy időben – és az azt követő hetekben történt: uralkodói utasításra Franciaország területén legalább harmincezer hugenottát mészároltak le.

husszita – huszita: a cseh reformátorról, az eretnekként máglyára ítélt Husz Jánosról (Jan Hus, 1369–1415) elnevezett egyházi reformmozgalom követője. A huszita egyház működése csak az ellenreformációval szűnt meg.

711. l. *nyomozó s tüzes szentszékek* – az inkvizíció által működtetett vizsgálóbizottságok.

béhályogoztatott – hályogos.
vigyázó szem kívánságok – Cházár szerint is van tehát olyan eset, amikor szükség van cenzúrára, ha nagyon korlátozott mértékben is.
a törvényszerző testnek lévén felhagyatva – mivel a törvényhozó testület rendelkezik vele.

köz-időben – mindeközben.
törvény nélkül ... szorítottatik – a király jogtalanul hoz tiltó rendelkezést.

oly fogadott könyvvizsgálók által – a király által kinevezett állami cenzorok a katolikus hitelvek alapján válogattak a megjelentethető könyvek között.

Egyedül a társaságot felforgatható írás – azaz csak az esetlegesen társadalmi vizsályt szító művek megjelentetését lehetne betiltani.
kárral maradt volna el – kár lett volna, ha nem nyomtatják ki.
nincs rövidege – nem lett megrövidítve, azaz becsapva.

712. l. *kitettek*en – elmondottakon, felsoroltakon.

resolútiókkal – határozatokkal.

privilegiált – olyan nyomda, mely királyi engedéllyel működik.

fiskális pör – költségvetési per.

a különös polgároknak – az egyéneknek.

megháboríthatatlan – itt: érinthetetlen, elbitorolhatatlan.

az ország megállításáig – amíg az ország(gyűlés) nem dönt

a dologról.

szüntelenül – szüntelenül.

Szent Mihály havának – szeptembernek.

Gömör vármegyének közönsége – a Gömör megyei lakosok.

(L. R.)

KAZINCZY FERENC

(1759–1831)

TÖREDÉK CESARE BECCARIA *A BŰNÖKRŐL ÉS A BŰNTETÉSEKRŐL* CÍMŰ MŰVÉBŐL

(1793 k.)

Kazinczy életrajzát ld. az I. kötetben a 972. lapon.

Cesare Beccaria (1738–1794) jogtudós, filozófus, közigazdász, a milánói felvilágosult gondolkodók körének tagja. 1761-ben az ő javaslatára alapították meg nehéz sorsú fiatalok oktatására az „Accademia dei pugni”-t („Öklök Akadémiája”). 1771-től haláláig a Habsburg-uralkodók gazdasági minisztereként tevékenykedett. Fő művében, az 1764-ben névtelenül megjelent *Dei delitti e delle pene* (harmadik, javított, átdolgozott kiadás: Lausanne, 1765) című jogi és társadalomelméleti értekezésben a büntetőjog alapelveit tárgyalta,

s több javaslatot tett a hatályos jogszabályok, a perrendtartás és a büntetés-végrehajtás megreformálására. Gondolkodására hatottak a felvilágosult angol és francia filozófusok; elsősorban Montesquieu és Rousseau, utóbbi nyomán például a „társadalmi szerződés”-t tekinti az emberi együttélés alapjának. Úgy véli, az államszervezetnek egyháztól függetlennek kell maradnia, s a bűncselekményeket sem az isteni, hanem az emberi törvények elleni vétségnek tartja. Elítélően szól a kínvallatásról, sürgeti a büntetőeljárások rendjének megváltoztatását, s szorgalmazza az ártatlanság vélelmének bevezetését, a gyorsabb ügymenetet, a törvényeken alapuló, igazságos és arányos büntetések kiszabását. A halálbüntetés helyett az élethosszig tartó szabadságmegvonást és a kényszermunkát javasolja. Szorgalmazza, hogy a büntetőtörvények valódi célja a bűnmegelőzés legyen.

Bár a művet a megjelenést követően betiltották Olaszországban, világszerte nagy hatása volt. Első francia fordítása (*Traité des Délits et des Peines*), valamint Voltaire kommentárjai Beccaria művéről (*Commentaires sur le Livre des Délits et des Peines*) 1766-ban jelentek meg, és jelentősen hozzájárultak a nemzetközi sikerhez. A francia fordítás már a címben és a tagolásban eltér az eredititől: készítője, André Morellet (1727–1819) számos átalakítást hajtott végre a szövegen is, kikérve a szerző hozzájárulását, aki egyetértett, s olyan kiegészítéseket küldött a francia fordítónak, melyeket műve későbbi kiadásában ő maga is felhasznált. A német és az angol fordítások sem késlekednek sokáig, és legtöbb esetben utószóként közlik a Voltaire-kommentárt. Beccaria műve a század végéig több kiadásban jelent meg, s filozófusoknak, jogalkotóknak szolgált irányadóul.

Kazinczy a mű bevezető, elsősorban a törvények és a büntető hatalom eredetét, a törvényekkel való visszaéléseket, valamint az uralkodói elnyomás jogtalan voltát tárgyaló fejezeteit fordította le. Az eredetit szabadon követte, s annak világos, tömör, mértéktartó stílusától némileg eltérően fennkölt hangvételt alkalmazott. A szöveget először közreadó Rácz Lajos a szövegközlés kommentárjában arra a következtetésre jutott, hogy Kazinczy e munkája nem fordítás, hanem szabad kompiláció Montesquieu és Gaetano Filangieri jogfilozófusok szellemében. A munka kéziratban maradt, s utolsó részében sok javítás található; nem tudjuk, Kazinczy tervezte-e a teljes mű átültetését. Noha az egyetlen lábjegyzetben szó szerint idézi az eredeti olasz szöveget, valószínűsíthető, hogy az olaszul kevésbé tudó fordító a mű francia és német változatát is használhatta, melyekben szintén megtaláljuk ugyanazt a lábjegyzetet. A *Dei delitti e delle pene* franciából készült első német fordítása *Abhandlung von den Verbrechen und Strafen* címmel 1766-ban jelent meg Hamburgban. A német fordítás használatára Szombathi János egy 1801-es levele szolgál adattal, melyben visszakéri „Beccaria munkáját von Verbrechen und Strafen” a széphalmi mestertől. A Kazinczy-féle fordítás keletkezésének dátuma nem ismeretes, ám a szöveg jól illeszkedik a Martinovics-összeesküvés előtti évek szellemi-

politikai tájékozódási folyamatába, amikor többek között Rousseau, Filangieri és Montesquieu műveit tanulmányozta. A kézirat írásképe és az író levelezéséből ismert adatok alapján a fordítás az 1790-es évek elejére tehető, azaz a fogság előtti szabadkőműves, radikálisan gondolkodó, új társadalom- és államelméletet hirdető ifjú Kazinczy alkotása. Ennek ellentmondani látszik, hogy a Szombathi-levél tanúsága szerint a kölcsönként kötet még a fogság után is Kazinczynál volt, aki később kelt leveleiben is hivatkozott Beccariára. A fordítás az olasz szerző korai magyarországi hatásának egyedüli dokumentuma; a teljes magyar fordítást csak jóval később készítette el Császár Ferenc, Fiumében (*Beccaria, a' bünökről és büntetésekről, Zágráb, 1834*).

A szövegközlés forrása: Kazinczy Ferenc: *Bévezetés a Törvények Lelke nevű könyvhöz*, OSZK Kézirattár Fol. Hung. 872. 1–12; Rác Lajos, *Kazinczy egy ismeretlen értekezése*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1929/1, 95–102.

713. l. *a jó szerencsére* – az eredetiben: „alla giornaliera prudenza [...] de' quali è di opporsi” ('a hétköznapi okosságára [...] azoknak, »kiknek külön javok azt kívánja«').

társaság – itt: társadalom.

tehetéstől – cselekvési lehetőségtől.

rendetlenségek[ne]k – az eredetiben: „mille errori” ('ezer-nyi hibának').

eláradtanak – értsd: megtalálhatók.

grádusra – fokra.

rendelőiben – megalkotóiban.

a legtekélyesebb boldoglételből... – az eredetiben: „la massima felicità divisa nel maggior numero”. Beccaria egyike az első gondolkodóknak, akiknél megtalálható ez a megállapítás, mely a 19. századi angolszász etika meghatározó irányzata, az utilitarizmus, azaz a haszonelvűség egyik alaptétele lett. Az irányzat központi tézise szerint az emberi cselekedetek értékét egyéni vagy közösségi haszruk alapján lehet megállapítani.

714. l. *bölcs rendtartások* – helyesen kialakított törvények.

relatiókat – viszonyokat.

kölcsönös adás-vevést – kereskedelmet.

sugárjai [...] *a mi ébregedő századunknak* – az eredetiben: „alla luce di questo secolo”, azaz 'e század fényének'. Utalás a felvilágosodás általánosan használt metaforájára.

rendetlenségeket – itt: szabálytalanságokat.

ámbrár ez egy nevezetes – utána kimaradt: 's szinte egész Európában elhanyagolt'.

sok századok óta nevedő hibák – régóta (folyamatosan) erősödő előítéletek.

költek – keltek.

ki nem sült – ki nem derített, be nem bizonyított.

A halhatatlan Montesquieu – Montesquieu, Charles Louis de Secondat (1689–1755), francia filozófus, a felvilágosodás meghatározó gondolkodója. Művei, köztük *A törvények szelleméről* (1748) nagy hatással voltak Beccaria nézeteinek formálódására. (E mű részleteinek fordítását ld. kötetünkben.)

715. l. *I. rész* – a fordítás szövegének tagolása részben a *Dei delitti e delle pene* 1764-es kiadásában közölt változattal egyezik meg, de annak II. fejezetében más a mondatok, szövegegységek sorrendje, s teljesen hiányzik a III. fejezet. A Kazinczy-féle II. rész az 1786-os párizsi javított kiadásban közölt változatnak felel meg, de abban Beccaria az egész I. fejezetet beillesztette a II.-ba. A Kazinczy-féle tagolás tehát egyik kiadásával sem azonos.

conditiók – feltételek.

summája – összessége, végeredménye.

depositumot – letéteményt.

melyek az uralkodásra [...] rettensék – az eredetiben: „che bastassero a distogliere il dispotico animo di ciascun uomo dal risommergere nell'antico Caos le leggi della società” (‘melyek a zarnoki hajlamú emberek eltántorításával el tudják érni, hogy a társadalmi törvényei ne hulljanak vissza az ősi káoszba’).

usurpatióra – hatalommal való visszaélésre.

társasági alkotványt – az eredetiben: „contratto sociale”, azaz ‘társadalmi szerződés’. A Rousseau-tól eredő kifejezés („contrat social”) arra az emberek közötti ősi eredetű egyezsége utal, mely a közösségen belüli viszonyokat szabályozza. Kazinczy alább „társasági szövetség”-nek, illetve „társasági kötés”-nek is fordítja.

öszebontódnának – szétfoszlanának.

716. l. *Hiába ígértünk [...] végezéseknek* – az eredetiben: „politica morale” (a politikai morál, illetve az „erkölcsnevelés” állandósága).

akadékokba – akadályokba, ellenállásokba.

a legnagyobb műkereknek forgásait – az eredetiben: „qualunque violento moto comunicato ad un corpo” (kb. ‘egy test bármiféle erőteljes mozgását’). A magyar szövegben felidézett kép közel áll a francia fordításhoz: „nous voyons en mécanique une petite force qui s'exerce”.

azt a kútfont – az eredetiben: „i principi fondamentali” (‘a fő alapelveket’).

költevényeket – itt: kitalációkat, fiktív dolgokat.

románjaikba – regényeikbe.

kötések – kötelezettségek.

Ezt másképpen kell előadnunk. – a mondat Beccaria szövegében nem olvasható.

717. l. *úgy nem jus, hanem tett* – a jegyzet első néhány mondata Kazinczy betoldása.

köz-boldoglétel – általános társadalmi jóllét.

Rousseau egy helyt azt mondja – Kazinczy A társadalmi szerződésről (Du Contrat social) című mű harmadik könyve 3.1. fejezetének kezdetére gondolhat: „...nem tudom, mi módon tehetném világossá gondolataimat olyan emberek előtt, akik nem akarnak odafigyelni” („...je ne sais pas l’art d’être clair pour qui ne veut pas être attentif”).

scholionját – kommentárját, jegyzetét.

Meg kell jegyeznünk... – Beccaria jegyzete az 1764-es kiadásban nincs benne, csak az 1786-osban.

jus – jog, „juss”, az eredetiben: „diritto”; a francia szövegben: „droit”.

tett – erő, az eredetiben: „forza”; a francia szövegben: „force”.

justitia – igazság, igazságosság.

függetlenségbe – az eredetiben: „insociabilité” (kb. ’széttagoltság’).

ezen nevezethez – ti. a „justitia” szóhoz.

1718. 1. *a társasági szövetség egyaránt kötelezvéen [...] Innen az következők, hogy – a szövegrész nem olvasható az 1786-os kiadás megegyező helyén, valószínűleg a mű egy másik részletének fordítása.*

anarchiának – zűrzavarnak.

illhető – alkalmazható.

repraesentált – képviselt.

magistratus – tisztségviselő, itt: bíró.

appellálhatatlan szentenciáinak – megfellebbezhetetlen ítéleteinek.

félve és titkon nyögő foglyok – rabszolgák (franciául: „troupeau d’esclaves”); a kéziratban törölt szöveg: „martalékok”.

a társasági kötés természetével – a társadalmi szerződés jelle gével (a francia változatban: „la nature du contrat social”).

(B. F. M.–L. R.–P. O.)

ARANKA GYÖRGY

(1737–1817)

A NEVELÉSRŐL

(1796)

Aranka életrajzát ld. az I. kötet a 870–871. lapjain.

A nevelésről című írása első részletét, nagyjából a szöveg egyötödét *A Magyar Nyelvmívelő Társaság munkáinak első darabja* című kiadványban tette közzé (231–248. lap), s noha a közlemény végén kilátásba helyezte a folytatást, munkája további része kéziratban maradt (Koloszvár, Lučian Blaga Könyvtár Kézirattára, Ms. 758, 1–33). Címe félrevezető: a nevelési tanácsok csak a keretét adják egy filozófiai fejtegetésnek, melynek tárgya az ember és a társadalom viszonya, az

egyén boldogulása, jogai, kötelességei. A mű a szerző állítsa szerint egy „főrendű asszonyság” kérésére, elsősorban neki szólóan készült. A hölgy személye nem azonosított; a beszédhelyzet, a gyermeke neveléséért elsődlegesen felelős anya megszólítása Jean-Jacques Rousseau *Emil, avagy a nevelésről* (1762) című művéből kölcsönvett elem is lehet. *A nevelésről* öt fejezetre, „leckére” oszlik, melyek közül Aranka az első hármat alaposan kidolgozta, míg hozzájuk viszonyítva az utolsó kettő terjedelme jóval rövidebb: ezek töredékben maradt vázlatnak tekinthetők. A fejezetek fő témái a következők: 1. a „magános állapot” és az erényes életre, illetve a testi örömökről, vágyakról való lemondásra nevelés; 2. a „természeti” és a „polgári állapot”, az emberek közötti egyenlőség, az egyén szabadsága, jogai; 3. az állampolgárok és az uralkodó jogai, kötelességei, a nemzetek egymáshoz való viszonya; 4. az erkölcsi nevelés; 5. a szorgalomra és az istenfélelemre való nevelés.

Aranka kiinduló tézise az, hogy a nemesi ifjak nevelése elsődlegesen édesanyjuk feladata, rajta múlik, hogy gyermekeiből jó emberek, hasznos polgárok és igaz hazafiak váljanak. Az ebben alkalmazandó módszerekről, a tudományokban való előmenetel folyamatáról nem szól, rámutat azonban az erkölcsi fejlesztés fontosságára: a sztoikus filozófiai tanítás jegyében, egy helyütt Epiktétoszra hivatkozva, hangsúlyozza, hogy a gyermekeket kis koruktól a testi vágyak szabályozására, önmérsékletre, a kellemetlen események, a fizikai szenvedés eltűrésére kell nevelni. Értekezésének legnagyobb részét az egyén jogállásáról szóló gondolatmenet teszi ki. Meglátása szerint az embernek van magányos, természeti és polgári állapota, azaz jogai és kötelezettségei háromfélék: vannak olyanok, amelyek csak saját magára vonatkoznak, továbbá olyanok, amelyek az embertársaival szembeni viszonyait szabályozzák, s ez utóbbi csoporton belül elkülönítendőek az íratlan morális parancs által előírt, valamint a hivatalos, törvényekbe foglalt szabályok. Úgy véli, az ember elsődleges célja, cselekedeteinek fő motiváló tényezője a boldogságra törekvés, valamint az, hogy országának hasznos és jó polgára legyen. Aranka jól ismeri a felvilágosodás gondolkodói által hirdetett eszméket, ám azok többségével vitába száll. Leghevesebben a korabeli filozófusok azon téziseit támadja, miszerint az emberek természettől fogva egyenlőek, illetve hogy az egyén csak akkor lehet boldog, ha a társadalomból kiválva visszatér a civilizációt megelőző természeti állapotba. Véleménye szerint az emberek között többféle szempontból is egyenlőtlenség áll fenn; haladó módon, a szabadkőműves eszmék szellemében azonban megállapítja, hogy a törvény előtt mindenki egyenlő. Amellett érvel, hogy az emberek a világ kezdetétől fogva társadalmi rendszerekbe szerveződtek, érdekeik alapján vezetőket választva maguknak, így számára egyértelmű, hogy az egyének csak a közösségi élet nyújthat boldogságot. Természeti állapoton egészen mást ért, mint filozófus kortársai: a kifejezéssel a kölcsönös egymásrataltságnak azt a formáját jelöli, mely természettől adott erkölcsi kötelesség olyan, a törvényi szabályozáson kívül álló

szükséghelyzetekben, amikor az egyik ember a másik segítségére szorul. Az egységes, jól felépített, önálló meglátásokban gazdag elméleti munka a korabeli politikai-jogi gondolkodás kiemelkedő darabja.

A szöveggözlés forrása: „...*tsekély vélekedésem szerint...*”. Aranka György nyelvmuveléssel és erkölcstannal foglalkozó írásai, s. a. r. Dávid Péter, Bíró Annamária, a bevezetöt írta: Dávid Péter, Szeged, 2007 (Fiatallológusok Füzetei XVIII–XIX. század 2.), 85–129.

719. l. *gyámolt* – gyámolítót, támaszt.

értelmemet – véleményemet, tanácsaimat.

a többiröl engedj meg – nézd el, hogy a többiröl nem szólok.

sokra terjeszkedni – hosszan tárgyalni a témát.

gyengébb – fiatalabb.

mély – komoly.

nézi – illeti.

vélek – tölük.

beléjek ne ereszkegjem – ne részletezzem öket.

ök – régiek.

állítok – találok, gondolok.

az úgynevezett philantropiai oskolái – a 18. század végén Németországban bontakozott ki a filantropisták mozgalma. Johann Bernhard Basedow (1724–1790) 1774-ben Dessauban nyitotta meg nevelöintézetét, a Philantropinumot, ahol modern pedagógiai elvek alapján oktattak.

felállottanak – megalapítottak.

százokban – századokban.

nagyobb fejú – nagyobb tudású.

720. l. *el léssen szakasztva* – el lesz szakítva.

kiknek kezeken az igazgató gyeplök vannak – akik az országot irányítják.

nagyobban – jobban.

legáltalább – legáltalánosabb.

bérejtik – elrejtik.

az Esméretnek örökkévaló kútfejeihez – a tudomány örök forrásaihoz.

a polgári társaság tudományában – a társadalomra és az állampolgár feladataira vonatkozó ismeretekben.

új eretnekségek – utalás a francia forradalom eseményeire és az azt kiobbantó mozgalmakra.

természeti állapot [...] elidegeníthetelenségek sat. – a természetjogról való gondolkodás alapfogalmai. A 17. században több gondolkodónál megtalálható a szabadnak született, természettől fogva szabad és mindenkivel egyenlő ember tézise, melynek egyik leghatásosabb kifejtöje John Locke (1632–1704), angol filozófus.

igazságok – Aranka az „igazság” szöt szinte kivétel nélkül mindig ‘jog’ értelemben használja.

világ nyelvén tisztán nemigen forogtanak – eredeti formájukban nem voltak közismertek.

az akácfa hazájában – az akácfa az amerikai kontinens őshonos faja volt, Európában a 18. századtól kezdték telepíteni.

Amerikában vévén mintegy újra lételeket – a John Locke által hirdetett politikai eszmék nagy hatással voltak az amerikai függetlenségi mozgalom vezető ideológusaira.

általplántáltatván – átültetve.

rosszabb felekről fordítatván – rosszul értelmezve.

megmérgesedtenek – rossz irányt vettek.

1784-ben legelsőbben is a mi hazánkban önté ki mérgét – utalás a Hóra (Horea) és Kloska (Cloșca) vezette 1784–1785-ös erdélyi román parasztfelkelésre, mely az első komoly, etnikai-vallási alapú összetűzés volt az erdélyi magyarok és a románok között. Százharminchárom magyar falut gyújtottak fel, s a harcokban négyezer magyar vesztette életét; II. József csak megkésve küldött katonaságot a megsegítésükre.

a mi atyánkfiaink véghezvitt iszonyúságokat [...] nem átallották – a felkelés vezetőiről, kivégzésükről több rézmetszet készült 1785-ben.

pixiseiken – apró méretű dobozaikon.

mérge – káros következménye.

ama legmódosabb és -szelídebb nemzetet [...] felfegyverkezette – utalás a francia forradalomra.

fonákul – hamisan.

a vért a vérnek – rokont a rokonnak.

társaságot – itt: társadalmi csoportot.

dühözségnék – dühnek.

elődben tenni – eléd tenni, segítségül nyújtani.

megválasztván – elválasztva.

közönségesen – általánosságban.

rend szerént – elrendelés szerint.

esmét – ismét.

függésben vagyon – alá van vetve (neki).

függést – viszonyt.

alkalmatossággal – alkalommal.

ez a magános állapot – a szöveg itt következő, kihagyott részében Aranka részletezi, mit ért a polgári, a természeti és a magányos állapoton.

722. l. *Maga megtagadása* – önmegtagadás.

Philopémenben – Philopémen a görög Megalopolisz városának polgára, története Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok* című művében olvasható (II. fejezet, 15).

Lacedaemon-béliek – spártaiak.

fundamentomos ágazatai – alapágai, alapvető tézisei.

Neuton – Sir Isaac Newton (1642–1727), angol matematikus, fizikus, csillagász és filozófus.

Herschel – Sir Frederick William Herschel (1738–1822), brit csillagász, aki saját készítésű távcsővel vizsgálta az égboltot.

újságot – újat, újdonságot.

méreg – értsd: düh, harag.

puhaság – gyávaság, vagy lustaság.

dorbézolás – dorbézolás, költséges vagy kicsapongó életmód.

Szent Követ – Jézus Krisztus.

kívánságok és indulatok – vágyak és ösztönök.

mértékül meg ne vétsé – a mértékét túlzásba ne vigye.

megelégedését – kielégítését.

megnyeri – megkapja.

elől meg elől – újra és újra.

könnyek – könnyűek.

gyepűin – határain.

pártosoknak – lázadóknak.

723. l. *megoltani* – eloltani.

tisztességekívánás – becsületesség.

alkotványát – alkotmányát, értsd: rendszerét.

közönséges választó erő – a világban általánosan ható erő.

az emberben tétetett részecskéje – az emberi lélekben működő része.

érzékenységek – érzékszervek.

csiklándozásai – ingerlései.

csalárd lépek – (álcázott) csapdák.

nemtelen török – tisztességtelen csapdák.

elein – az elején, hamar.

ürmeit – öröm: keserű ízű gyógynövény.

724. l. *életek keresésében* – eltartásában.

egészlen – egészen.

magáévá tévén – átérezve, átélve.

száját megcsalja – szájától vonja el az ételt.

nyavalyától – betegségtől.

elaléltnak – szerencsétlenné.

részeltetni – részesíteni.

nyomd bé – értsd: tanítsd meg neki.

reguláját – szabályát.

társaságra – itt: társadalmi életre.

725. l. *közönséges atyafisága* – általános kapcsolata (más emberekkel).

fundáltatnak – alapszanak.

Robinsonról [...] Selkirkről – Robinson Crusoe Daniel Defoe (1659/61–1731) angol író azonos című, 1719-ben megjelent regényének főhőse, aki a történet szerint hajótörést szenved, s huszonnyolc évet él egy szigeten. A regényt Alexander Selkirk (1676–1721) skót matróz hajótörésének valós története ihlette. Selkirk négy évig

élt a Juan Fernandez-szigetsoporthoz tartozó, Más a Tierra nevű lakatlan szigeten, miután saját kérésére kitették egy felfedezőexpedíció Csendes-óceán felé tartó hajójából. 1709-ben angolok találtak rá, s vitték vissza Angliába, ahol a *The Englishman* című újság tudósított első ízben Selkirk kalandjairól.

érzéketlen – a megszokott emberi cselekvésekre képtelen, tudatlan.

brassai vadembernek – utalás az 1781-ben a Brassó környéki erdőkben talált elvadult férfi esetére (ld. erről Fronius Mihály írását e kötetben).

született nyelvét – anyanyelvét.

több puszta helyeket s szigeteket gondoltak ki... – Defoe a *Robinson Crusoe*-val dívatot teremtett: a 18. században számos Robinson-átdolgozás jelent meg a civilizált világtól távol, idealizált körülmények között, a társadalmi élet kötöttségeitől megszabadulva, boldog nyugalomban élő emberekről.

Eden vagy Adonisz kertjeit – utalás a bibliai Édenkertre és az ókori görög Adónisz-kertekre. Ez utóbbiakat a természet körforgását szimbolizáló, meghaló és feltámadó istenség tiszteletére azzal a céllal hozták létre, hogy ott próbavetést végezzenek: sokféle magot vetettek el kis mennyiségben, s a kísérlet eredménye alapján használták a magokat nagyobb földterületen.

fő nélkül – vezető nélkül.

azoknak a mai híres [...] tudománya – utalás a korabeli filozófusok azon nézetére, miszerint az ember eredendően jó, s csak a civilizáció rontja meg.

megbánthatatlan – sérthetetlen.

románokból – regényekből.

teljes – teli.

726. l. *Otáhita* – Tahiti (Otaheiti) szigetét a 18. század végén Samuel Wallis (1728–1795) brit hajós fedezte fel.

évő – evő.

sivatag – a sivatagban, puszta, kietlen földön élő.

rája – rajah, rádza: a bennszülött hercegek címe Indiában és Malájföldön (szanszkr.).

különös – külön, önálló.

adja elő magát – fordul elő, jelenik meg.

segilleni – segíteni.

bátorságáért – biztonságáért.

ki vagyunk tételve – ki vagyunk téve.

sem a Lycurg, sem a Werbőczy vagy Montesquieu törvénye – Lükurgosz i. e. 219–210 között spártai király, híres törvényhozó; Werbőczy István (1465–1541) jogtudós, királyi ítélőmester, királyi személynök, nádor, a *Tripartitum* című jogi gyűjtemény összeállítója; Montesquieu (1689–1755) francia filozófus, *A törvények szelleme* (*De*

l'esprit des lois, 1748) című állam- és jogelméleti munka szerzője. (Ez utóbbi mű részletét ld. kötetünkben.)

váratlan történet – véletlen.

társalkodásokban – beszélgetésekben, vagy általánosabb értelemben: kapcsolatokban.

nem tehet bátorságban – nem nyújthat biztonságot.

vonint – von.

727. l. *az ítélszék színin* – a bíróság előtt.

baromi indulatja – állati indulata, ösztöne.

életem után ólalkodó – életemre törő.

felsőség – felsőbb hatalom.

felfordulván – fellázadva.

tulajdonképpen való – tulajdonképpeni, valódi.

(D. P–L. R.)

MOLNÁR BORBÁLA – ÚJFALVY KRISZTINA

(1760–1825; 1761–1818)

BARÁTSÁGI VETÉLKEDÉS

(1804)

Molnár Borbála Sátoraljaújhelyen született, apja református kántortanító volt. Tizenhét éves korában kötött házasságának felbontását maga kezdeményezte, de 1791-ben, még a válóper lezárulta előtt megözvegyült. Ezt követően három gyermekével Abaúj megyében, illetve Vácott, majd 1795-től Mikes Anna grófnő társalkodónőjeként Erdélyben, Egresen és Kolozsvárott élt. Saját bevallása szerint boldogtalan házassága készítette versírásra; műveit 1793-ban Kassán négy kötetben jelentette meg (*Molnár Borbála munkái*; 2. kiadás: Pozsony és Pest, 1794–95). Ismert költővé vált, férfi kortársai tisztelték benne a versíró nőt, levelezésben állt többek között Gvadányi Józseffel, Édes Gergellyel. Erdélyben járva Kazinczy 1816-ban meglátogatta. Megírta és kiadta élete történetét, több verses műve jelent meg (*Egy nemes cselekedet leírása...*, Pest, 1797; *Főtrázsamesternek Csizi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölcs pallérozását és a szív megjobbítását tárgyzó verses levelezései...*, Pozsony, 1797; *Szerencsétlen indulat vagy Sarolta és Sándor...*, Kolozsvár, 1804).

Újfalvy Krisztina erdélyi középnemesi családban született a Kis-Küküllő megyei Szőkefalván. Életének eseményeiről az ELTE Egyetemi Könyvtárában őrzött kéziratos naplója tudósít. Házassága, életvitele nem volt szokványos: korai jegyessége gróf Haller Lászlóval elhagyással végződött. 1780-tól Mezőcsáváson élt férjével, Máté Jánossal, de később, lányát férjhezadva, férjétől különválva, Marosvásárhelyre, majd Kolozsvárra költözött, társasági életet élt. Önállóságát és

rendhagyó, szabad életformáját kortársai többsége botrányosnak ítélte. Férje megbetegedésekor visszatért Mezőcsávásra, ahol férjét ápolta, s évekig betöltötte a jegyzői tisztséget. Irodalmi kapcsolatokat tartott fenn; kizárólag magyar nyelvű könyveket tartalmazó könyvtára, melynek jegyzéke fennmaradt, azt mutatja, hogy szépirodalmat, fontos kortárs szerzőket, ismeretterjesztő és tudományos műveket, folyóiratokat egyaránt olvasott. Írt drámát és verseket; ez utóbbiak közül néhány megjelent a halála után, többi műve kéziratban maradt, illetőleg elveszett.

Barátsági vetélkedésük 1804-es kiadásával Molnár Borbála mintegy költői pártfogásába veszi társnőjét. A két költőnő-író nő 1796-tól váltott egymással verses és prózai leveleket, s a kötetben ezekből közöltek válogatást. Leveleikben érintik szinte az összes fontos, a korban aktuális, a nők helyzetével is kapcsolatos témát: a férfiúi és a női természet hibáit, értékeit, a nevelést, az erkölcsös életmódot. Ugyanakkor feltűnnek bennük a korszak jellegzetes szentimentális motívumai is: a boldogság és boldogtalanság érzelmes értelmezése, álom és élet kapcsolata, az évszakok, az emberi élet és a mulandóság kérdése. Kettőjük közül Újfalvy Krisztina képviseli a radikálisabb, lázadó, a mai feminizmussal rokonítható álláspontot a nők helyzetéről, Molnár Borbála a megengedőbb, a férfidominanciát elfogadó véleményyt. A levelek hangja nem mentes a személyeskdedéstől, mégis inkább baráti, mintsem ellenséges, ebben is mintaként szolgálva olvasóinknak, akikben férfit és nőt egyaránt feltételeznek.

A szövegek forrása: *Barátsági vetélkedés, vagy Molnár Borbáranak(!) Máté Jánosné aszszonnyal két nem' hibái és érdemei felől folytatott levelezései*, Kolo'svárátt, Nyomtatott a' Réf. Kolégyom' Betüivel, 1804. Esztendőben, 27–44.

728. l. 8-bris – október.

M. J.-né – Máté Jánosné.

Párosok már leveleink... – a kötetben ezt megelőzően két verses levél olvasható.

mértékes sorokkal – verses sorokkal.

szokott módú – prózában írt.

kölcsönözésére – értsd: viszonzására.

lefejtésére – kifejtésére.

sajnoson érzem – sajnálatosan érzem.

Egeres – község Kolozsvártól 32 km-re, mai román neve:

Aghires.

729. l. *prókátora* – ügyvédje, itt: védelmezője.

matéria – téma.

sínlő – értsd: sínylódó.

egy kisség – értsd: egy kicsit.

fundamentom – alap.

mentére hagyott – szabadon hagyott, kötelezettségtől mentesített.

rabatáságok – rabságok, robotolások.

nemünknel kapott csalatásokat nevethelem – nevethek azon, hogy a férfiak csalódnak a nőkben, azaz rájönnek, hogy rosszul ítélték meg a nők képességeit.

730. l. *firhangja* – függőnye, leple.

disputálása – vitatkozása, tanácskozása.

minden szegelet – minden szeglet, minden hely.

fogyatkozásokat – értsd: hiányokat.

a barátném hajdani kárát – utalás Molnár Borbála boldogtalan házasságára.

Lehet az a vigasztalása a pálmafával... – utalás a latin eredetű közmondásra, miszerint: „Teher alatt nő a pálma.” (Palma sub pondere crescit.)

minekutána bátor – értsd: mivel, noha.

békózta – béklyózta, bilincselte.

használhatom – igénybe vehetem, élhetek vele.

holnap – itt: hónap.

drága grófnénk – Mikes Anna.

731. l. *9-bris* – november.

M. B. – Molnár Borbála.

a levélnek egyeztetett sora – a páros rímelésű verssorok a verses levélben.

fundálván – megalapozva.

bátor – bár.

folyóbeszéddel – prózában.

732. l. *történetből* – véletlenül.

minden kifogás nélkül – kivétel nélkül.

tirannusi – zsarnoki.

733. l. *közönséges* – általános, mindennapi.

emberikori – felnőtt.

románoktól – regényektől.

fundamentoma – alapja.

734. l. *gyenge koromtól* – kisgyermekkoromtól.

gyermeki bubozáshoz – gyermeki bábozáshoz, babázáshoz.

módizásba – divatozásba.

auctoritással – tekintéllyel.

735. l. *fundált* – megalapozott.

processus – eljárás, per.

kütsző – feltűnő.

Plátó Respublicájába – utalás Platón *Állam* (latinul *De republica*) című művére, melyben a görög filozófus egy elképzelt, ideális államot mutat be.

(Cz. K.)

MŰVÉSZET

TERSZTYÁNSZKY JÁNOS (1706–1781)

A RÉGI ÉS ÚJ KASSA (1732)

Tersztyánszky János 1722-ben lépett be a jezsuita rendbe. 1726-tól 1728-ig filozófiai tanulmányokat végzett Nagyszombatban, majd egy-egy évet Kassán és Szepeshelyen töltött. 1731-től a kassai kollégium tanára és a Mária-kongregáció vezetője volt. 1733 és 1737 között teológiai tanulmányokat folytatott Nagyszombatban, majd megfordult több más rendházban és kollégiumban. 1749-ben a Szentírás professzora és a filozófiai kar dékánja volt Nagyszombatban, a következő évtől 1760-ig a rendi ügyvivő feladatát látta el a királyi kúriánál Budán. Irodalmi munkássága rendtársai többségéhez hasonlóan szerteágazó: többek között hitbuzgalmi költemények, valamint a székesfehérvári Mária-kongregáció történetének szerzője. Ő állíthatta össze az 1732-ben Kassán megjelent *Livii Hungarici* című kötetet, melyben válogatott szónoklatok olvashatóak Bonfini és Istvánffy munkáiból, valamint Alexander Cortesius Mátyásra írott panegyricusa. Neki tulajdonítják Michael Bonbardi *Topographia magni regni Hungariae* (Bécs, 1718) című munkájának kibővítését, s második, 1750. évi kiadását.

Tersztyánszky történelmi munkássága a nagy jezsuita történetírói iskola kezdeteihez kapcsolódik, ám nincs tudomásunk arról, hogy kortársaihoz vagy még inkább a század második felének történetíróihoz hasonló forrásfeltáró, forrásgyűjtő tevékenységet folytatott volna. Az elsődleges források jelentőségét ezzel együtt is pontosan ismerte. *Cassovia vetus ac nova* című munkájában Bonfinit is, Bonbardit is kritikával kezeli, az előszóban pedig élesen elválasztja egymástól a szóbeli hagyományt, amelyet a könyvben csak másodlagos, nem hiteles forrásnak tekint, valamint az okleveles anyagot, melyet elsőrangúként kezel, az epigráfiai emlékekkel együtt. A hivatkozott diplomatikai emlékeket kivétel nélkül a város levéltárából idézi. Egyetlen területen adja fel a szigorú történelmi metódust: a város reformációját, a protestánsok tevékenységét tárgyalva erős felekezeti elfogultsága megfosztja az objektív tárgyalás lehetőségétől, így például nem látja szükségét, hogy adatokkal igazolja a Thökölyre aggatott jelzöt („templomrablásokhoz

szokott”) vagy Bocskai szentségtelen bevonulását a dómba. A munkában néhol felületességet tapasztalunk: Tersztyánszky II. Mátyás császárnak tulajdonít például egy rendeletet, amelyet II. Rudolf adott ki, s a kiadás idején Mátyás még nem volt magyar király; másutt egy címerleírásban Csehország címerét Kunországnak véli. A dóm ismertetésében ugyancsak tapasztaljuk a módszeresség hiányát; míg az északi kaput részletesen tárgyalja, a déli és a nyugati kapu ornamentikájáról alig tudunk meg valamit. Ehelyütt – mivel történeti jellegű munkáról van szó – a látvány leírása pusztán a templom fenségességét hivatott érzékeltetni. A könyv szerkezete topografikus jellegű: a város ókori és kora középkori történetére vonatkozó források felsorakoztatása, kritikus áttekintése után a szerző áttér a Szent Erzsébet-templom bemutatására, majd a domonkosok, ferencesek és röviden az orsolyiták templomainak, az Immaculata-szobornak, s végül, hosszan tárgyalva, a jezsuiták intézményeinek ismertetése következik.

A szövegekzlés forrása: Tersztyánszky János, *Cassovia vetus, ac nova, chronologice proposita*, [...], Cassoviae, Typis Academicis per Joannem Henr. Frauenheim, [1732], 57–77.

739. 1. *A Szent Erzsébetnek [...] szentelt bazilika* – a Szent Erzsébet-székesegyház, más néven a kassai dóm érett gótikus stílusban épült a korábbi, 1378-ban leégett azonos nevű, 13. századi plébániatemplom helyén. Az építkezés első szakasza kb. 1378 és 1420 között zajlott: eredetileg öthajós, bazilika alaprajzú épületnek készült. Alaprajza később átalakult, amikor a középső hajóra merőlegesen egy kereszthajót építettek. Az építkezés végső szakaszában készült el a Mátyás-torony, a királylépcső és a szentségház; a munkálatok valószínűleg 1462-ban fejeződtek be. A dóm belső terét 1877–1896 között Steindl Imre tervei szerint öthajóssá alakították át. – A székesegyházat Árpád-házi Szent Erzsébetnek szentelték. Erzsébet (1207–1231) II. András magyar király és Merániai Gertrúd királyné lánya volt, bátyja IV. Béla néven lett magyar király. Kegyes életmódot folytatott, alakját számos legenda övezi. IX. Gergely pápa avatta szentté 1235-ben.

Erzsébet személye – Tersztyánszky idejében még nem cáfolták meg a téves vélekedést, miszerint a kassai székesegyházat Luxemburgi Erzsébet (1409–1442) építtette. A magyar, horvát, német és cseh királynét, Luxemburgi Zsigmond lányát, V. (Utószülött) László anyját férjével, Habsburg Alberttel együtt 1438-ban koronázták Magyarország uralkodójává. Az építkezés valójában Łokietek Erzsébet idejében kezdődött el. A lengyel királyi hercegnő, Magyarország királynéja, I. Károly magyar király (1308–1342) felesége, I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) édesanyja a 14. századi politikai és kulturális élet jelentős személyisége volt.

1440-ben, *Szent Péter apostol székfoglalásának napján* – Luxemburgi Erzsébet negyedik gyermeke, László 1440. február 22-én

született meg Komáromban. Fiát a magyar főurak egy csoportjának támogatásával cselled sikerült királlyá koronáztatnia Székesfehérvárott V. László néven (ur. 1440–1457), a pápa azonban csak további belviszályokat, illetve a magyar korona III. Frigyes német-római császárnak történt rövid idejű átengedését követően, két évvel később ismerte el László uralmát.

740. l. *Garai* – Garai László (1410–1459), 1447-től Magyarország nádora. Már apja, Garai Miklós nádor (1366 k.–1433 előtt) is a Luxemburgiak pártján állt: Zsigmond leghűségesebb támogatóinak egyike volt.

Rozgonyi – Rozgonyi Simon (†1444) veszprémi, majd egri püspök, 1441-től főkancellár. 1439-ben, nem kapva meg az esztergomi érseki címet Erzsébettől, szembefordult vele; 1440-ben tagja volt a III. Ulászló lengyel királyt a magyar trón elfoglalására felkérő küldöttségnek.

I. Ulászlóhoz – III. Ulászló lengyel királyt (1424–1444) 1440-ben koronázták magyar királlyá I. Ulászló néven.

741. l. *1324 körül*, [...] *ő rakatta le az alapjait a nagyhírű építménynek* – Lokietek Erzsébet a Szent Erzsébet-székesegyház elődje, az azonos nevű plébániatemplom újraépítéséhez járult hozzá, Tersztyánszky azonban valószínűleg nem tudott arról, hogy a kassai dóm elődje 1378-ban leégett.

1342. augusztus 16-án – a kötetben hibásan az 1352-es évszám szerepel.

a tímár céh [...] helyet követelt magának – a korabeli európai gyakorlatnak megfelelően a magyarországi városok templomaiban is elterjedt jelenség volt, hogy az egyes oltárokhoz hivatalosan is kapcsolódtak céhek és vallásos társulatok. Ez a céhekre az oltár fenntartásának, díszítésének kötelezettségét róta, ugyanakkor a céh tekintélyét is jelezte.

egy, a déli kapuhoz csatlakozó kis kápolnát – a kapu fölötti oratóriumról van szó.

Mátyásnak a kassai tanácshoz küldött okleveléből – Mátyás ezt a rendeletét néhány évvel később megújította.

742. l. *a csizmadiák helyet kértek maguknak* – a terminológiai következetlenség arra utalhat, hogy a tímárok, vargák, csizmadiák egy céhbe tartoztak.

András esztergomi érseknek – az említett évben Demeter (†1387) volt az esztergomi érsek.

Mária, Kis Károly, Albert, I. Ulászló, Utószülött László – Mária (1371–1395), Anjou-házi magyar királynő, Nagy Lajos leánya; Kis Károly (1345–1386), Anjou-házi nápolyi király, 1381–1385 között magyar király; Habsburg Albert (1397–1439), Luxemburgi Erzsébet férje, I. Albert néven 1437-től Magyarország, 1438-tól Csehország királya. A 14–15. század folyamán ezen uralkodók kénytelenek voltak mind kül-, mind belháborúkat folytatni.

ugyanazon építész munkájaként – az első keresztény vértanúnak szentelt bécsi Szent István-székesegyház első formájában 1147-ben készült el, majd a 14. század folyamán gótikus stílusban átépítették. A 137 méter magas déli tornyot 1433-ban fejezték be, az északi azonban csonkán maradt (60 méteres). Az építész, Hans Puchsbaum (1390–1454) a munkálatok közben lezuhant az állványzatról, és életét veszítette.

743. l. *Hunyadi János* – (1407–1456), a török háborúk kiemelkedő hadvezére; 1456-ban katonáival sikeresen védte meg Nándorfehévárt.

az 1556-os gyászos tűzvészkor – a tűz elpusztította a dóm nagy részét, csak négy oltár menekült meg.

Mátyásnak – Hunyadi Mátyás (1443–1490), 1458-tól haláláig magyar király. Mecénásként sokat tett az ország kultúrájának felvirágoztatásáért, számos építkezést folytatott vagy indított meg, így a kassai dóm befejezéséhez is hozzájárult (ld. fent).

a teljes magasságáig fölépült – a szerző itt a templomhajók magasságra utal, mert az ún. Mátyás-torony nem épült föl teljesen.

címerek, melyeket [...] örökké égő lámpással szereltek fel – az oszlopon álló kápolnaszerű építmény eredetileg is a világítást szolgálta.

a város ősi címerét (három lilium Magyarországon négy fő folyójával) – a címerben az ezüst vágásokat értelmezik a folyók jelképeként.

három koronás emberi fej – Dalmácia címeréről van szó, noha azon nem ember-, hanem leopárdfejek találhatóak.

egy farkát csóváló oroslán, mely Kunországot jelzi – valószínűleg Csehország címeréről van szó; Mátyás király 1469-től viselte a cseh királyi címet.

744. l. *a Jozafát völgyében megesett nagy szörnyűséget* – a feltámadást és az utolsó ítéletet Joél próféta könyve (4,2) alapján lokalizálja a hagyomány Jozafát völgyére.

a keresztről levett Megváltó misztériumát – a keresztrefeszítés kontextusában ritkább a 'Megőrző' (Servator) kifejezés használata, elképzelhető, hogy a szedő a nyomdai kézirat 'Salvator' (Megváltó) szavát olvasta félre.

745. l. *Thököly* – Kassa vára a 16–17. század folyamán felváltva volt magyar, illetve Habsburg kézen. Az 1677-ben a császáriak kezére került várat Thököly Imre (1657–1705) kuruc vezér 1682-ben foglalta vissza, s három évig a kurucok uralták.

klenódiумait – ereklyéit, szentségtartóit.

száműzetésbe vetették... – a domonkosokat 1553-ban üzték el, s noha hamarosan visszatértek, az 1556-i tűzvészti követően mégis elhagyták a várost, ahogyan a ferencesek is. A felkoncolás minden bizonnyal az 1619-es kassai vértanúkra utal.

Zsigmond császár – Luxemburgi Zsigmond (1368–1437), magyar, német és cseh király, német-római császár (ur. 1387–1437), Luxemburgi Erzsébet (ld. fent) apja.

Jánosnak, a Sant'Angelo-templom elöljárójának... – Juan de Carvajal (1399–1469), spanyol származású bíboros, szentszéki diplomata, 1444-től a római Sant'Angelo in Foro Piscium templom kanojkja. III. Kallixtus (Alfonso de Borja/Borgia, 1378–1458), spanyol származású pápa megbízásából 1455-ben Magyarországon járt, hogy a törökök elleni keresztes hadjáratra buzdítson.

746. l. *1554 körül elfoglalták a lutheránusok* – a templom státusza abban az értelemben, ahogyan a szerző értelmezi a történeteket, nem változott meg. Nem templomfoglalás történt, hanem a város polgársága, a templomi közösség vált lutheránussá.

Mátyás császár [...] rendeletével – 1604-ben II. Rudolf rendeletével került a templom a katolikusokhoz, Mátyást csak 1608-ban koronázták magyar királlyá, majd 1612-ben császárrá.

Bocskai – Bocskai István (1557–1606), erdélyi fejedelem. Kassa az erdélyi fejedelmek egyik fő székhelye; innen szólította fel Bocskai 1604-ben a nemességet az alkotmány és a vallásszabadság védelmére; s később itt halt meg.

segítségül hivatott a nagyszámú akadémiai ifjúság – a jezsuita kollégium növendékei ünnepélyes menetben, Kisdi Benedek egri püspök vezetésével foglalták vissza a templomot.

Bethlen Gábor fejedelem – Bethlen Gábor (1580–1629), erdélyi fejedelem, magyar király 1619-ben foglalta el Kassát. Tersztyánszky következtetései tévesek: az 1556-os tűzvésznek emléket állító s a szőlőművesek védőszentjéről, Szent Orbánról elnevezett tornyot 1628-ban valóban Bethlen építtette fel a régi Vörös-torony helyén. Idekerült a tűzben elolvadt harangot helyettesítő új, nagyobb harang.

747. l. *a sorok tördelését is tükröző felirat* – a felirat a városi tanács tagjainak felsorolásáig disztichonokban íródott.

748. l. *Perényi Pétert és Bebek Györgyöt* – a szerző minden bizonynyal Perényi Ferenc († 1562) főtárnokmesterre, valamint Bebek György († 1567) főkapitányra utal.

Istvánffy – Istvánffy Miklós (1538–1615), politikus, költő, humanista történétíró. Értékes történeti munkájában (*Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Köln, 1622) az 1490–1606 közötti magyar történelem eseményeit dolgozta fel. A mű 19. könyvében a következőket írja a kassai tűzről: „[...] Kassa városa, történet szerint tűz támadván Saycilicius [Scheutzlich] Mátyás, város nótáriusa házából, mind egészen elége, mind az nagyobb szentegyházzal s mind az két barátok templomával és klastromával és az tanásházzal. S tartott az égés az északi szelek felette igen fúván többig négy óránál, oly nagy erővel és szörnyű sebességgel, hogy az láng megoltásra semmi

eszközök nem használnának, és az tűz szabadjában széjjel terjedvén és azhová érne, mindeneiket megemésztené, láttatnék.” (*Istvánffy Miklós magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, 1/2, s. a. r. Benits Péter, Bp., Balassi, 2003, 259.)

a tűz elsődleges, nem pedig allegorikus jelentésben értendő – úgy tűnik, ez az első és mindeddig ismeretlen, figyelemre nem méltatott forrás az 1556-i üstökös politikai eseményekhez rendeléséről. A két üstökös egyébként valójában egy volt, minden bizonnyal Székely István krónikája alapján tartotta az utókor kettőnek.

a szicíliai vecsernyére utal – az 1282-ben I. (Anjou) Károly (1227–1285, VIII. Lajos francia király fia, Szicília, Nápoly, Albánia és Jeruzsálem királya) uralma ellen kitört szicíliai felkelés. A Palermo-ban a húsvéti vecsernyére összegyűlt tömegben egy francia katonára erőszakoskodni kezdett egy helybéli lánnyal, s az incidens véres összecsapásokat robbantott ki a szicíliaiak és Károly katonái között, melyekben több ezer franciát mészároltak le. A lázadás következtében Károly uralma meggyengült, így át kellett engednie a szigetet az Aragóniai-háznak. Nem világos, hogy Tersztyánszky milyen árulást említ a híres történelmi esemény kapcsán.

(F. F. jegyzeteit kiegészítette L. R.)

ERNEST VOLS

(1650/1–1720)

BEVEZETÉS A HADIÉPÍTÉSZETBE

(1738)

A stájerországi Radkersburgban született: 1650. december 27-én vagy 1651. november 1-jén. Fiatalon lépett a jezsuita rendbe. Húszéves korától matematikai és morálteológiai stúdiumokkal foglalkozott, Grazban és Linzben tanult, majd Bécsben teológiát hallgatott. Elmélyedt a matematikai tanulmányokban, és nagyban hozzájárult a korabeli bécsi matematikai kutatások fejlődéséhez. Később Linzben töltött be rektori tiszteket. Részt vett Hevenesi Gábor 1689-es *Parvus Atlas Regni Hungariae*jának elkészítésében, és kánonjogi kérdésekről publikált (*Theses Canonicae cum dialogo Academico de Sanctorum imaginum usu*).

Fő műve, az *Institutionum Mathematicarum libri tres* című tankönyve 1714-ben, majd 1718-ban Bécsben látott napvilágot, Savoyai Jenő német-római császári hadvezérnek ajánlva. Három kötetre oszlik: a *De principiis* című első kötet a matematika, a *De sphaera* című második a fizika és a kozmológia, a *De astronomia* című harmadik az asztrológia és az asztronómia tudományába vezet be az olvasót. A függelékben – az elmondottak megértését elősegítendő – rézmetszetű

szemléltető ábrák találhatóak (*Syllabus tabularum arithmeticarum*). Az első kötet kilencedik, *De architectura militari* című fejezetében Vols a hadászatban és a hadiépítészetben alkalmazott alapelveket tárgyalja (az 1714-es első kiadásban ez a fejezet a 277–322. lapokon olvasható). 1738-ban Kolozsvárott ezt a fejezetet és a hozzátartozó ábrákat önállóan megjelentették, egy hosszabb betoldással bővítve, a jezsuita kollégiumban filozófiai doktori fokozatot szerzett hallgatóknak szánt ajándékként, ún. *liber gradualisként*. A címlapon olvasható az avatás elnökének, Jánosi Miklósnak (1701?–1741) a neve, aki 1734-től tanított teológiát és mennyiségtant a kollégiumban. A vizsgázó hallgatóknak a kötet témájához kapcsolódó kérdésekre kellett felelniük: Melyik a szerencsésebb, ha az ember a testi vagy a szellemi erejével vív harcot? A háborútól vagy a pestistől kell-e jobban félni? A kötet jelentőségét az adja, hogy a korabeli Magyarországon igen kis számban jelent meg a várépítészetet részletesen tárgyaló, hasonló szakmunka.

A szövegközlés forrása: *Architecturae militaris tyrocinium, editum olim a R. P. Ernesto Vols...*, Claudiopoli, Typis Academicis Societatis Jesu, 1738, 18–20, 31–34 [33].

749. I. *Ennyit a védelemtanról, vagyis bevezetés gyanánt* – Vols művének hadtudományi része öt fejezetre tagolódik, melyek közül az első négyben a szerző a védművek tervezésekor alkalmazandó matematikai számításokat, geometriai alakzatokat stb. veszi sorra, míg az itt kivonatosan közölt 5. fejezet az eredetiben a *Canones polemici* címet viseli.

Jupiter is küzdött Trója ellen... – idézet Ovidius *Keservek* című művéből (I, 2, 5). Az eredetiben: „Mulciber in Troiam, pro Troia stabat Apollo”. Mulciber nem Jupiter, hanem Vulcanus mellékneve volt, jelentése: ‘aki meglágyítja az ércet’. Nem ismeretes, mikortól helyettesítették a Mulciber nevet Jupiterével, de valószínűleg nem Vols leleményéről van szó. (Az Ovidius-idézet ebben az átalakított formában olvasható például F. Daniele Concina *Theologia christiana dogmatico-moralis* [Róma, 1758] című művének 18. lapján.)

750. I. *Cadmus harcában, melyben a sárkányfögből kikelt sarjak vívnak meg* – Théba városának alapítója, aki megölte az Arész forrását őrző sárkányt, fogait Pallasz Athéné tanácsára elvetette, s miután a fogakból kikelő férfiak nagy része megölte egymást, a maradék ötből lettek a thébai nemesség ősei.

casematakat – katonai bűvőhely, menedék; az olasz „casamatta” szó származéka.

breccia – rés, áttörés (ol.), a frank „breche” szó francia közvetítéssel („brèche”) került az olaszba.

lavettae – ágyútalpak, német eredetű olasz hadászati szak kifejezés.

Általános szabály – az 1714-es kiadásban ez nem alcím, hanem széljegyzet, a fejezet első sorai mellett ez áll: „Praeliminaria” („Kiindulási alapelvek”).

751. l. *az etruszk Veii lakossága* – Itália öslakosainak, az etruszkoknak egyik legjelentősebb városa Róma közelében feküdt; a rómaiak i. e. 396-ban foglalták el, s az ezt követő két évszázad leforgása alatt egész Etruria a fennhatóságuk alá került.

Pallissaden – a latin „palum” (‘cölöp, karó’) szóból alakult ki a francia „palisade” (‘cölöpkerítés’) kifejezés, mely katonai szakki-fejezősként más nyelvekbe is átkerült.

hürkánok – latinul „Hircani”, ókori ázsiai népcsoport. Birodalmuk a Kaszpi-tengertől délre, délkeletre terült el, i. e. 330-ban Nagy Sándor (353–323) elfoglalta. Ma Irán harmincegy tartományának egyike viseli ezt a nevet.

márdok – latinul „Mardi”, ókori ázsiai népcsoport, birodalmuk a Fekete- és a Kaszpi-tenger között terült el.

Babilon – akkádok által lakott ókori mezopotámiai város az Eufrátesz folyó partján. Romjai a mai Irak területén találhatók.

Ecbatana – ókori alapítású város a mai Irán területén, melyet i. e. 549-ben a perzsák, majd i. e. 330-ban Nagy Sándor foglalt el.

ez volt a rómaiak módszere... – a második pun háború a rómaiak és a karthágóiak között zajlott i. e. 219–201 között. A háború kiváltó oka az volt, hogy a pun hadvezér, Hannibál Hispániában elfoglalt egy Rómával szövetségben álló várost. A punok az ezt követő években az Alpokon át egészen Rómáig vonultak. A rómaiak csak 209-ben tudtak eredményesen szembeszállni velük Itáliában és Hispániában. A hadjárat és a csaták során mindkét fél bevette harci elefántjait.

752. l. *Berthold Schwarz, aki a Szerafikus Rend szerzetese volt* – Szent Ferenc, a szeráfi atya által alapított kisebb testvérek, a minoriták rendje. Schwarz személye nem azonosítható pontosan; kísérletei közben véletlenül találta fel a puskaport.

a velenceiek elsőként vetették be... – 1372 és 1381 között zajlott a velencei–magyar háború, melyben az egyik oldalon Velence és Milánó, a másikon Nagy Lajos (1326–1382, ur. 1342-től) hadserege és Genova álltak. A háború egyik döntő ütközetét a Velence közelében a tengerparton fekvő Chioggia városánál vívták, ahol a velenceieknek sikerült legyőzniük a genovaikat. A Dalmácia feletti uralomért zajló háború nem hozott változást a területi viszonyokban.

vehesse célba – a szövegközlésből ezt követően kihagyott részben Vols a következő témákat tárgyalja: az ostromzár és az át-törés taktikája; az elővédek; a szárnyhadtestek; a falak; a sáncok; a határórség; a védekezés. Ezt követően az 1714-es eredeti kiadásban (322. o.) még egy féloldalnyi rész olvasható arról, hogy földből vagy kőből legyen-e a sánc, s ezzel a műnek a hadi építkezéstről szóló

fejezete véget ér. Ettől eltérően a kolozsvári kiadásban a védekezésről szóló részlet után, a 31. lapon egy *Canones oppugnationis* (*Az ostrom szabályai*) című rész, majd még egy fejezet (*Quaestiones polemicæ*) következik; a betoldás szerzője ismeretlen.

753. l. *például Kanizsát* – 1702-ben a Habsburgok úgy döntöttek, hogy más magyar várakkal együtt Kanizsának is pusztulnia kell. Lerombolása több évig tartott.

amint azt néhány éve Újvárott tapasztaltuk – utalás Érsekújvár 1704. évi, Bottyán János vezetésével történt bevételére a várbeli magyar katonák segítségével.

Pikárdia és Arthesia... – a 17. században még Franciaországhoz tartozó régiók közül Picardie ma is francia terület, Artois/Artesië azonban Hollandia része. A 18. század első másfél évtizedében ezeken a területeken is folytak harcok a Habsburgok és szövetségeseik, az angolok, valamint a franciák között, akik fokozatosan visszaszorultak egészen Párizsig, elveszítve az északi régiókat. A háborút az 1714-es utrechti béke zárta le, melynek értelmében Franciaország átengedte gyarmatai egy részét Angliának, az európai spanyol birtokokat pedig a Habsburgoknak.

1683-ban [...] ha Bécs elesnék – Kara Musztafa hadvezér irányításával a törökök 1683-ban ostrom alá vették Bécset, de az egyesített keresztény haderő felmentette a várost.

756. l. *Breda* – holland város. 1624–1625-ben tíz hónapos ostrom után a spanyolok foglalták el, a franciák 1637-ben vették vissza.

(L. R.–N. J.)

MARÓTHI GYÖRGY

(1715–1744)

A ZSOLTÁROKNAK NÉGYES NÓTÁIK

(1756)

Maróthi György életrajzát ld. *A szent históriának summája* című szövegjegyzeteiben.

Maróthi egyik fő törekvése volt a korábban nem intézményesült magyar protestáns énekoktatás és a templomi énekkultúra megújítása. 1739-ben otthonában négy diákot kezdett kísérletképp tanítani a genfi zsoltárok négyszólamú éneklésére, majd megalapította a debreceni református kollégium diákkórusát. E sikerek nyomán *A zsoltároknak négyes nótáik...* címmel 1743-ban közreadta az összes genfi zsoltárt Claude Goudimel (1500–1572) francia hugenotta zeneszerző eredeti feldolgozásában (Lobwasser szövegének 1707. évi német kiadása nyomán), Szenci Molnár Albert fordításaival, s ezzel a magyar reformáció több mint másfél évszázados adósságát törlesztette.

A zsolttárok harmonizálásánál megtartja az eredeti szólamkiosztást, így a zsolttárdallam (cantus firmus) jobbára a tenor szólamban marad. Ez a megoldás a reneszánsz korban, a 16. század közepéig általános gyakorlat volt, ám a 18. századra már elavultnak számított. A magyar hagyományba mégis hamar utat talált; ezt bizonyítják az 1760-as évektől megszorodó erdélyi „harmóniás” kéziratok, illetve a sáros-pataki, debreceni és pápai kollégiumokban összeírt melodiáriumok (kézíratos kóruspartitúrák vagy szólamkönyvek), melyek virágkora egészen a reformkorig tart. A Maróthi-féle zsolttárkiadás és éneklési-szólamszerkesztési útmutató nyomán rengeteg hasonló, szintén tenorpraxisra épülő feldolgozás született az egyházi népénekekből, világi dalokból, közköltészeti alkotásokból, indulókból. Maróthi programjának sikerét érzékelteti a következő két nemzedék énekkultúrájának, kottaismeretének robbanásszerű mennyiségi és minőségi növekedése.

Nyugat-európai tapasztalatai és más szakterületeken (matematika, retorika) szerzett pedagógiai jártassága révén vállalkozott az első magyar nyelvű zeneelméleti munka kiadására a zsolttárkiadás mellékleteként. A hivatkozott zenei példák a genfi zsolttárok; ezekkel szemlélteti a hangközléseket, a módosítójelek használatát és a harmóniai megoldásokat, a kórusok arányos összeállítását. A kényelmes hangfekvés megállapításához, sőt a kottaolvasási készség ellenőrzéséhez is ezeket használja. Fontos a szólamszerkesztésre vonatkozó útmutatás, amelyhez hasonló „receptekkel” gyakran találkozunk a későbbi melodiáriumokban. Maróthi megadja a latin, illetve a főbb olasz zenei szakkifejezések magyar megfelelőit is, ami szintén újításnak számít, és a pedagógiai program fontos része.

A két fejezetre osztott zeneelméleti összefoglalás 1756-os, posztumusz, első kiadásában Maróthi utódának, Varjas Jánosnak néhány bővítése is olvasható, aki nemcsak a kottákat egészítette ki – J. H. Kyburcz nyomán – néhány tercettel, hanem az éneklésről szóló útmutatást is.

A szövegközlés forrása: [Maróthi György], *A' solttároknak négyes notájik, úgmint: Tenor, Bassus, Discantus és Altus [...]*, Debrecen, Kallai Gergely, 1756, 1–21. A magyarázatok közé szúrt hangjegyes példákat és ábrákat elhagytuk, helyüket [...] jelöli.

757. l. *kóták* – hangjegyek.
cikornyázás nélkül – itt: díszítőhangos éneklés nélkül.
valamint – amiképp, amint.
öt lineából álló scala – ötvonalas kottasor.
intervallum – hangköz.
saltus ad tertiam... – terc-, kvart-, kvint-, oktávugrás.

758. l. *harmonia* – itt: konzonancia, összhangzás (az oktáv kapcsán).

Mikor a b-nek linéáján b betű nincsen... – a b hang a h hangból úgy jön létre, hogy az elé írt b módosítójel egy fél hanggal lejjebb szállítja.

syllabákkal – szótagokkal; a szolmizációs hangok eredete Arezzói Guidóra (992 k.–1033 k.) vezethető vissza, aki az *Ut queant laxis* kezdetű Szent János-himnusz félsorainak kezdőhangjait, amelyek egy-egy szekund távolságra helyezkednek el, az adott kezdőhangra eső szótagról nevezte el. Nyugat-Európában ma is e néven említik a szolmizációs hangokat.

clavisnak – kulcsnak; a kottasorok elején álló eligazító jel, amely kijelöli a hangok helyét a vonalrendszerben.

759. l. *basisnak* – záróhangnak, illetőleg a hangnem szerinti logikus zárlati akkord basszusának (esetenként domináns, ld. a fríg zárlatról írt 10.§-t).

Kemény nóta – dúr (jellegű) hangsorok.

Lágy nóta – moll (jellegű) hangsorok.

760. l. *vocalis* – magánhangzó.

tactus – ütem(mutató), de itt a hangok egymáshoz képesti hosszúságára utal.

meg kell vonni – kitartani.

pausa – szünet.

custos – az órszó mintájára ekkoriban még sokszor alkalmaztak ór-hangjegyet is, amely a lap alján jelezte a következő oldalra eső hangot.

signum repetitionis – ismétlőjel.

el ne áltasson – be ne csapjon.

761. l. *felikbe* – föléljük.

legutól – legutoljára.

discantus – a legmagasabb szólam, a mai szoprán megfelelője (a diákkórusokban a kisebb, még nem mutáló diákok énekelték). A dallamot azonban a harmóniás zsolttáéneklésben – kora reneszánsz praxist követve – jobbra nem ez a szólam vitte, hanem a tenor.

akárminémű szavú ember – akármilyen hangfekvésű személy.

proportiót – itt: arányosságot.

765. l. *penultima és antepenultima syllabákat* – utolsó előtti hangsúlyos, illetve azt megelőző szótagokat. Maróthi itt arra utal, hogy a zárlatokban a kísérszólamokban összhangzattani késleltetés miatt az énekszöveget is hozzá kell alkalmazni ezen ütemek rendhagyó ritmikájához.

766. l. *fertály* – negyed.

halkal – lassan.

767. l. *melisma* – melizma, hajlítás.

nem lévén jó készüllet hozzá – lehetőségek (itt: megfelelő nyomdai jelkészlet) híján.

megjelentetik, minémű szóval – megjelölik, ti. a kulcs után rögtön kiírják kottába az instrukciót.

768. l. *lassú szóval* – halkán.

ereje az egész nótára elhat – értsd: az előjegyzés a dallam teljes időtartamára érvényes.

elin – elején.

(Cs. R. I.)

MOLNÁR JÁNOS (1728–1804)

A RÉGI JELES ÉPÜLETEKRŐL (1760)

Molnár János Győrben kezdte tanulmányait, Pozsonyban lépett a jezsuita rendbe, majd a bécsi noviciátus és a szakolcai retorikai, poétikai évek után Bécsben és Grazban tanult tovább. Közben tanított Sárospatakon, Kassán és Nagyszombatban. 1759-ben pappá szentelték, ezután számos helyen oktatott (Besztercebánya, Nagyszombat, Győr, Buda, Kolozsvár). 1772-ben Patachich Adám nagyváradi püspök könyvtárosa lett. A jezsuita rend feloszlása után (1773) lelképásztorként dolgozott; 1776-ban a budai volt jezsuita akadémia, 1777-től az egyetem gimnáziumának igazgatója. 1784-től szepesi kanonok. Írta és szerkesztette a Magyar Könyv-Ház című első magyar nyelvű irodalmi folyóiratot (Pozsony, 1783; Pest, 1793–1804). Teológiai munkák mellett írt egyháztörténeti, fizikai, természetrajzi tárgyú műveket, s alkotott a hitéleti és erkölcstani irodalom több műfajában.

A régi jeles épületekről írt kilenc könyv (Nagyszombat, 1760), melyet Molnár még grazi tartózkodása alatt állított össze, az első magyar nyelvű, népszerűsítő, de irodalmi igénnyel megírt építészeti témájú mű, amelyben a bibliai teremtéstörténettől a Római Birodalom koráig tárgyalja jelentős épületek és az építészet történetét. A Festetics Pálnak ajánlott kötetben Molnár főként 16–17. századi jezsuita tudósok munkáira támaszkodik, de bőven merít antik, középkori szerzőktől és kortárs művekből is. A leírásokat kísérő tizenegy rézmetszet közül több a jezsuita polihisztor, Athanasius Kircher (1602–1680) műveire vezethető vissza, az illusztrációk többsége fantáziákép. 18. századi előzménye Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) osztrák építész gazdagon illusztrált, nagy hatású építészettörténeti szakmunkája, az *Entwurf einer historischen Architectur* (Bécs, 1721). Molnár kilenc fejezetben sorra veszi az Édenkertet, Noé báráját, Babel tornyát, Babilont és Ninivét, az egyiptomi épületeket, a kínai építményeket, köztük a Nagy Falat, Salamon templomát,

valamint az ismertebb görög és római épületeket. A kötet nemcsak művészettörténeti vonatkozásai miatt érdemel figyelmet, hanem azért is, mert az előszóban Molnár az elsők között szorgalmazza a magyar nyelvű időmértékes verselést. A Salamon templomát bemutató hetedik fejezetben a vitruviusi hagyományokat bibliai ismeretekkel és a szakirodalom adataival ötvözi, s a salamoni templomban véli felfedezni minden épület prototípusát.

A szöveggözlés forrása: Molnár János, *A régi jeles épületekről kilenc könyvei*, Nagyszombat, 1760, 477–497.

769. l. *Salamon templomáról* – az „első templom”, az ókori zsidó építészet szimbólummá vált emléke. Építése, mely a héber biblia kiemelkedő eseménye, i. e. 967-ben kezdődött és hét évig tartott. A templom 373 évig állt fenn: i. e. 587-ben Nebukadnezár (II. Nabukudurri-uszur) babilóniai király pusztította el.

pitvarokból – előcsarnokokból.

tomácokból – nyitott oldalú, oszlopos hosszanti folyosókból.

Felelő hely, azaz a Szenteknek Sente, egyszóval a szentséges szent hajlék – a frigláda őrzési helye, ahová évente csak egyszer, az engesztelés napján léphetett be a főpap, hogy ott megvallja Izrael népének bűneit, Isten bocsánatáért esedezzen, és elsuttozza Isten nevét.

húszkönyöknyi – könyök: ókori eredetű mértékegység, kb. 44 cm.

Calmet – Antoine Augustin Calmet (1672–1757) francia bencés szerzetes, bibliakutató, történész. *Dissertations qui peuvent servir de Prolegomènes de l'Écriture Sainte* (Párizs, 1720) című bibliakommentárját Gian Domenico Mansi (1692–1769) olasz teológus, tudós fordította latinra; e munka egyik részének címe: *De templis veterum*. Az idézett rész fordítása: „Az épületnek ez a része, melyet méltóbb templomnak nevezni, mivel kimondottan az istentiszteletnek van szentelve [...] a következő három részből áll: szentély, szent [terem?] és előcsarnok.”

egy sommába szorítván – összeadva.

770. l. *Királyok harmadik könyvének hatodik része* – vö. 1Kir 6,2. *Krónika második könyvének harmadik része* – vö. 2Kron 3,4. *Ribera* – Francisco Ribera (1537–1591) spanyol jezsuita teológus, Avilai Szent Teréz gyóntatója. Fő műve: *In Sacrum Beati Ioannis Apostoli, & Evangelistae Apocalypsin Commentarij* (1590); a Molnár által hivatkozott mű: *De Templo et de iis quae ad Templum pertinent* (Antwerpen, 1602).

Zsidó József – Josephus Flavius (37–100) zsidó történétíró, hadvezér.

felházak – emeletes házak.

szegésig – szegélyig, ill. emeletig.

Királyok harmadik könyvének... – megfelelője itt és az alábbiakban a *Királyok első könyve*.

Beda – Beda Venerabilis (Szent Béda, 672/673–735), angol szerzetes, író, tudós; a jegyzet *De templo Salamonis liber* című művére utal.

Cajetan – Tomasso Cajetan de Vio (1469–1534), olasz bíboros, teológus, dominikánus szerzetes.

Vatabl. – François Vatable (15. sz. vége–1547), francia humanista tudós, hebraista.

kerengő grádicson – csigalépcsőn.

alsó fundamentomoktól – alapoktól.

Villalpandus – Juan Bautista Villalpando (1552–1608), spanyol jezsuita II. Fülöp támogatásával 1596-ban Rómában kiadott háromkötetes kommentárja Ezékiel könyvéhez (*Ezechielem Explanations*) tartalmazza Salamon templomának fiktív elemeket sem nélkülöző, önkényes rekonstrukcióját.

simogatása – értsd: lecsiszolása.

771. l. *verő* – kalapács.

lánánakat – a latin „lamina”, „lamna” szó jelentése ’lap’, ’lemez’.

772. l. *Maldonatus* – Juan de Maldonado (1533–1583) spanyol jezsuita teológus, bibliamagyarázó. Molnár által hivatkozott műve a *Commentarii in quatuor Evangelistas* (Pont-à-Mousson, 1596–97).

Mózes ötödik könyvének... – MTörv 22,8.

héjazatnak – tetőnek.

ablakinak formáját harántékosnak – rézsútos bélésfalú ablak.

S. Hieronymus – Szent Jeromos (Sophronius Eusebius Hieronymus, 347–419/420?), egyházatyja, a *Vulgata* fordítója. Itt hivatkozott műve a *Commentarius in Ezechielem*.

Apud Riberam, pag. 42. – „Az ablakokat rácsosra csinálták, mint amilyen a kerítés, és nem ablaktáblákkal vagy üveggel zárdódtak, hanem áttörten kifaragott farácsokkal.”

rostélyai – rácsai.

fagádorokon – szűk, résszerű ablakokon.

Széneka – Lucius Annaeus Seneca (i. e. 4?–i. sz. 65), római filozófus, író, fő műve az *Erkölcsei levelek* gyűjteménye.

773. l. *Plinius* – Caius Plinius Caecilius (i. sz. 23 k.–79), római természettudós, író, fő műve a *Naturalis historia*. Az idézett mondat fordítása: „Egyesek azt mondják, hogy a földben található víz ilyen kristály formájában fagy meg.”

Szegobriga – Segobriga, a keltiberek központi települése Hispániában.

Harduin. in Notis Plinii – Jean Harduin (1646–1729) francia jezsuita ókortudós jegyzetekkel ellátva kiadta Plinius *Naturalis historiáj*át (Párizs, 1685).

Florenca városában Sz. Miniás temploma – Firenze egyik legrégebbi temploma, a San Miniato al Monte bazilika, ahol Szent Miniás vértanú ereklyéit őrzik.

Montfaucon – Bernard de Montfaucon (1655–1741) francia bencés szerzetes, tudós, a görög és a keleti egyházatyák specialistája, a paleográfia és a modern régészet megalapítóinak egyike. Idézett műve a 15 kötetes *L'antiquité expliquée et représentée en figures* (Párizs, 1719–1724), melynek később latin fordítása is készült.

Bonarota florencai tanácsbéli úr – Filippo Buonarrotti (1661–1733), firenzei városi előljáró, antikvárius, az etruszk régészet egyik első tudósa. Hivatkozott műve az *Osservazioni sopra alcuni frammenti di vasi antichi di vetro ornate di figure trovati nei cimiteri di Roma* (1716).

774. l. *azt a zsidó szót, Étz semen* – אֶתְּ שֵׁמֶן , vadolajfa (héber).
szózatón – szón.

Szdrás második könyvének nyolcadik részében [...] nem olajfára magyarázza – vö. Neh 2,8.

S. Hieronymus, In Zachar. – utalás Szent Jeromos, *In Zachariam* című művére.

Hogy sokat ne mulassunk – hogy ne töltsünk ezzel több időt.

Vitruvius – Marcus Vitruvius Pollio (i. e. 80-70 k.–15), római építész és hadmérnök. Fő műve az 1414-ben megtalált *De architectura libri decem*, amely alapvető forrás az ókor építészetéhez. Molnár János a könyv egyik lábjegyzetében olvasható megjegyzés szerint Walter Ryff (Rivius) 16. századi német fordításában (*Vitruvius Teutsch*, Nürnberg, 1548) használja Vitruvius művét.

óság – régiség, hosszú idő.

kerubim- – kerubok (héber többes szám).

suporlát – függöny.

karmazsin – sötétvörös.

775. l. *Szent Máténál meg vagyon írva...* – Mt 27,51.

alíták – vélték.

ki nem tetszik vala – nem látszott ki.

pádimentom – padló.

poncolva – poncolás: az ötvöstárgyak felületét díszítő eljárás.

777. l. *két római fontot és azon felül négy lótot* – a római font kb. 327 grammnak, a lót, más néven lat az Osztrák Birodalom területén kb. 17,5 grammnak felelt meg.

ütnének – nyomnának.

egyenlőség – egyformaság.

rend – sor.

778. l. *mulattak* – időztek.

779. l. *Két nagy oszlopot állított Salamon király a templom tornáca elejbe; s egyikét Booznak, másikat Jákinnak nevezte* – a templomban a

szentély bejáratánál, az előcsarnokban álló két réz- vagy bronzoszlop; a bal oldali Jachin, a jobb oldali Boász; lótsz formájú bronz oszlopfőikkel díszítőelemként szolgáltak.

Jeremiás próféta könyvének... – vö. Jer 52,17; alább: Jer 52,21.

Krónika második könyvének harmadik része – vö. 2Krn 3,15.

pomagránátok – gránátalmák.

Krónika második könyvének negyedik része – 2Krn 4,12–13.

korintiai rend szerint készített oszlop – korinthoszi oszlop.

Rieger, Elem. Archit. – utalás Christian Rieger (1714–1780), bécsi matematikaprofesszor *Universae architecturae civilis elementa* (Bécs, 1756) című művére.

ezt az ékességet a görög tanulta... – a jegyzetben olvasható Villalpando-utalás fordítása: „Ami jó csak van egy-egy épületben, azt ettől az egytől (ti. a zsidóktól) vették, sőt lopták el.”

780. l. *párusi* – Parus (Párosz), márványbányáiról híres sziget az Égei-tengeren.

(Br. A.)

SZÉLESS GYÖRGY (1697/1698–1773)

A „SZÉP TEMPLOM”-NAK NEVEZETT ESZTERGOMI ÉRSEKI SZÉKESEGYHÁZ FELIRATAI (1765)

Széless György Gyöngyösön született. 1728-ban Nagyszombatban bölcséletet tanult, majd szülőhelyére helyezték káplánnak, Barkóczy Ferenc plébános, későbbi érseke beosztottjaként. 1733-tól 1738-ig Vámosladányon, majd Vágsellyén szolgált. 1750-től Esztergomban a káptalan javadalmas papjaként a Bakócz-kápolnában teljesített szolgálatot; lakása a romos, Szent István első vértanúnak szentelt templom helyén épült.

Descriptio inscriptionum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis című munkájában a tőle telhető hűséggel írja le a Szent István által alapított, a török háborúk során szinte teljesen elpusztult Szent Adalbert-székesegyház akkor még megtalálható emlékeit és a treprendezési munkák során előkerült maradványokat. A kötetben Széless kivonatossan összefoglalja az esztergomi Prímási Levéltárban fennmaradt terjedelmes kéziratait (*Commentarius in Rudera metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis*, 1759, jelzete: P 68; *Rudera Ecclesiarum [...] in arce Strigoniensi [...] descripta*, 1761, jelzete:

AEV 1344), noha ezekhez képest az 1765-ben publikált feliratok esetenként eltérést mutatnak. Ezenkívül közli „feltárási naplóját”: 1763 áprilisától, amikor megkezdődött a romok eltakarítása és a bontás, a következő év júliusának végéig dátummal ellátva jelzi az előkerült leleteket, adott esetben elhelyezkedésüket, megtalálásuk körülményeit. A *Descriptio* tehát az újonnan előkerült kövek leírásával többet nyújt a kéziratoknál. Felfedezhetőek benne a teljességre törekvés nyomai: a szóbeli hagyományra támaszkodva Széless feljegyez olyan feliratokat is, melyek az ő idejében már nem voltak meg. Sem kézírtaiban, sem a *Descriptió*ban nem található utalás arra, hogy Széless már Esztergomba kerülése előtt is foglalkozott volna magyar történeti, egyháztörténeti emlékekkel. A nyomtatott híradás fő motivációja a vallásos áhítat: a *Descriptio* záró soraiban a szerző azt írja, hogy mivel a hely a magyar szentség forrása, indokoltnak látta nemcsak a romokról beszámolni, hanem jegyzékbe venni például a várossal kapcsolatba hozható, szent életű uralkodókat, szenteket, a hit mártírjait is. A munkában egyéb történeti emlékeket is bemutat, így például egy római kori éremleletet.

Széless nem volt képzett történész, leírásai esetenként minden történeti reflexiót nélkülöznek. Munkáját kiemelkedően értékessé teszi, hogy utolsóként láthatta a régi esztergomi várat; neki köszönhetjük például a középkori Magyarország egyik legértékesebb művészeti emlékének, az ún. Porta speciosának egyetlen részletes leírását. Munkái elsődleges forrássá váltak a művészettörténet számára; Máthés János például bőségesen merített belőlük könyvében.

A szövegközlés forrása: Széless György, *Descriptio inscriptionum Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis cognominatae: Szép Templom. Id est: Ecclesia Magnifica. Ut appareat ex ruderibus. [...]*, Strigonii, Typis Francisci Antonii Royer, 1765, Br–D2v.

781. l. A „Szép templom”-nak nevezett... – a kötet címlapján a főcím alatt latinul a következő kiegészítés olvasható: „azaz: Ecclesia Magnifica. Amilyenek romjaiban látszik. Az elmosódott, rövidítésekkel tűzdelt, gót betűkkel írott és legújabbban feltárt szövegek megfejtése okán nem közönséges munkával készült leírás.” A megjelentetés dátumát Széless kronosztikonban is megadja: eCCe DeVs saLVator MeVs. *Isa. 12.* (Nézzétek: Isten az üdvösségem! Iz 12,2). A címlapot követő oldalon rövid dedikáció: „Esztergomi Nagyasszonyunknak, az Úr Édesanyjának, Magyarország Patrónájának tiszteletére”; s feltüntettek egy másik kronosztikont is („Anno CVrCVMLVDen”). A dedikáció követő oldalon Johann Philipp Binder rézmetszete, az esztergomi kegyképről (a máriapócsi kegykép egykorú másolatáról), latin felirattal: „A Boldogságos Szűz Mária legrégebbi képének, melyet a hívek nyilvános tisztelete híressé tett, valóságghú mása. A kép csodálatos módon megőrződött egészen mostanáig az esztergomi várban,

most pedig a Bakócz-kápolnában kegyes és állhatatos tisztelet övezzi.” – A Szent Adalbert-templom patrónusa (Prágai Adalbert, Svaty Vojtěch, Święty Wojciech, 957–997) Prága püspöke, Magyarország és Poroszország hittérítője, vértanú volt. A hagyomány szerint Géza fejedelem udvarában ő keresztelte meg Istvánt.

Feliratok... – a *Descriptio* több pontja nehezen értelmezhető. A könyv első része, ahol a már korábban is leírt emlékek ismertetését találjuk, kidolgozottabb, szerkesztésében és stílusában gondosabb, szemben a frissen feltárt maradványokat ismertető részletekkel.

Porta speciosa – a *Porta speciosa* a középkori Szent Adalbert-székesegyház legfontosabban datálható része. A kapu a háromhajós templom nyugati homlokzatán álló két torony között helyezkedett el. III. Béla és Jób érsek együttes ábrázolása alapján a kapu elkészültét az 1185 és 1196 közötti évekre teszi a művészettörténet. Az elnevezés Salamon templomára utal. A kifejezéssel nem találkozunk középkori forrásainkban az esztergomi díszkapura vonatkoztatva, s úgy tűnik fel, éppen szerzőnk használja először. 1761. évi kéziratának tanúsága szerint Széless már 1728-ban, nagyszombati évei alatt találkozott a *Porta speciosa* egy rajzával, ez azonban ma lappang, vagy megsemmisült. A kapunak és a templom többi részének maradványai később szétszóródtak, egy részük múzeumi gyűjteményekbe került.

almosódott [...] *írásgyegyekkel* – a feliratok között egyaránt találunk antikva- és unciális-betűvel írottakat.

Szent, készséges elmét... – a feliratot a középkorban szívesen alkalmazták kapuk fölött, mivel egy Szent Ágotához köthető elhárító imádság része, s a hiedelem szerint védi a házat a tűzvészektől és minden bajtól. 1761. évi munkájában Széless is ehhez az imádsághoz köti a mondatot. A „haza” itt szűken értelmezve a templomot, esetleg az érsekséget jelenti.

Nyitva áll az élet kapuja... – a hexameteres felirat az eredetiben így hangzik: „*Porta patet vitae, sponsus vocat intro venite*”, s egy bibliai helyre utal (Mt 25,10).

az érsek és a szent élőlények – vö. Ez 1,5–28.

Isten, irgalmazz... – Lk 18,13.

Kerék a kerék közepén – Ez 1,16.

Aki formáztál... – halotti officium, 2. nocturnus, 1. responsorium.

782. 1. *Kegyes Szűz Mária...* – a hexameteres felirat az eredetiben: „*Suscipe virgo pia mea regna regenda Maria*.” A hagyomány szerint Szent István ajánlotta lelkét e szavakkal Máriának, a magyarok Nagyszonyának.

Íme, az Isten Báránya... – Jn 1,29.

Nézzétek... – Ez 37,12.

Hatvankét hét... – Dán 9,26.

Áldott az Úr... – Lk 1,68.

Kedveseim, legyetek éberek... – a felirat három szöveg helyből épül föl: I Pét 4,7; I Pét 5,8; a „Charissimi”-megszólítás *passim*. A mondat szerkezete a szolozsma hatását is tükrözi (például Mennybemenetel utáni vasárnap vesperásában: „Kedveseim, legyetek okosak és éberek, és imádkozzatok...”).

Gyermekeim, íme... – Több bibliai helyből szerkesztett felirat. „Gyermekeim”: leginkább Szent Jánosnál előforduló megszólítás; „íme, az ajtón kopogtatok”: Jel 3,20-ból („ecce sto ad hostium et pulso”) szerkesztett tagmondat; „gyűljetek össze az Isten nagy napjára, hogy lakomázzatok”: Jel 19,17–18. A felirat szövege Széless 1761. évi kéziratában: „gyűljetek össze nálam az Isten nagy napjára”.

Ügyeljete... – Fil 4,6 ötletesen alkalmazott változata.

Ha igazságotok... – Mt 5,20.

Metr – Mir... – a töredéket nem sikerült feloldani, kezdete talán: Metr[opolis] Mir[ae] [Episcopus] (Mira városának püspöke). 1761. évi munkájában Széless még átírására sem tesz kísérletet.

Emeljétek fel... – Zsolt 23,7.

A másik megfelelő verséből – a megjegyzés az 1.-gyel jelölt felírra vonatkozik, Széless már 1761-ben is csak feltételezte, hogy ez az idézet állhatott ott.

Ki az, aki Edomból jön – Iz 63,1.

Ki ez a dicsőség királya – Zsolt 23,8 vagy 23,10.

Aki maga taposta a sajtót – Iz 63,3.

783. l. *mint Aeneas az ereklyéket* – Aeneas (Aineiasz) a görög-római mitológia hőse, részt vett a trójai háborúban, majd a város eleste után az istenek ereklyéit magához véve Itáliába hajózott.

Erdődi Bakócz Tamás – (1442–1521), dominikánus szerzetes, győri, majd egri püspök, esztergomi érsek, bíboros, címzetes konstantinápolyi pátriárka. Mátyás király titkára, kancellár, az irodalom és a művészetek támogatója.

Schuknecht kapitány – Schuknecht György Miksa császári és királyi vezérőrnagy 1719 és 1732 között volt a vár parancsnoka.

amikor a várat bontani kezdték – az esztergomi várat Géza fejedelem kezdte építtetni a 10. században, s a munkálatokat I. István alatt is folytatták, akinek központi székhelyévé vált. Ekkortól a 16. század elejéig a magyar királyok, illetve az esztergomi érsek birtokában volt, többször átépítették, bővítették. A törökök 1543-ban vették be először, majd a 16–17. század folyamán többször visszavették a Habsburgok, de csak 1683-ban szabadították fel végleg. A harcok során a középkori és reneszánsz magyarországi építészeti, képzőművészeti legjelesebb mesterművei pusztultak el. A 18. században fokozatosan lebontották a védműveket, s nagyarányú építkezésekbe fogtak.

a Krisztus Teste-kápolna – a 13–16. században a Szent Adalbert-templom oldalához több kápolnát építettek: a Szent Lúcia-

a Szentháromság-, a Boldogságos Szűz-, az Oltáriszentség-, a Krisztus teste- és a Bakócz-kápolnát, melyek a török korban a legutóbbi kivételével elpusztultak. (A Bakócz-kápolnát 1823-ban az új székesegyházba helyezték át.)

EKELKED. D. RIGON. M.D.X.X. – az 1520-ból származó szöveget nem tudtuk feloldani.

PRIMATI VIC. – teljesen nem feloldható rövidítés, első szavának jelentése: 'prímásnak'.

Október 2-áról... – az érmeek jegyzékét tartalmazó táblázatot a jelen szöveggözlésből elhagytuk.

Écs[i], a Szent Római Egyház... – a kő, melyet Széless nem tudott azonosítani, Szécsi Dénes érsek (†1465) síremléke. Máthes János némiképp más szöveggel rekonstruálja a feliratot, ám ezt nem autopszia alapján teszi, hanem id. Jankovich Miklós közlésére hivatkozva. A közlés szerint a szalagon nem évszám, hanem a „Deo meo”-felirat olvasható. Ld. Joannis Nepomuk Máthes, *Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio* (Strigonii, 1827), 64.

Morúságot a gyászossal cserélte föl – az eredetiben: „Rabile tristi mutavit”. A töredékes felirat első szava minden bizonnyal „miserabile” (nyomorúságos) lehetett, Széless azonban nem egészítette ki.

784. l. *Az Úr 1042. évében* – az évszám nyomdahiba lehet, Máthesnél az 1482-es évszámot találjuk (*i. m.*, 65.).

egy rövidítésként értelmezendő: P. – Széless leírásának legnehezebben értelmezhető részlete. A szintaktikai problémákat súlyosbítják a tipográfiai következetlenségek, és Máthes leírását sem hívhatjuk segítségül, mert ő már nem látta ebben az állapotban a köveket. Mások vélekedésével ellentétben, miszerint a „P.” az „ál-lítottat” (latinul: „posuit”) szó rövidítése lenne, Széless a „Romanae Pupilla Ecclesiae” kifejezéssel véli feloldhatónak, minden bizonnyal a „Pupilla” ’p’-jét véve alapul. A kifejezés ritkán (például Szent Bonaventuránál) „a római egyház szentje”-ként fordítható magyarra, de a latin „pupilla” szó jelentése valójában '(árva) leány', vagy 'szem(golyó)'. Az, hogy milyen alapon tekinti Széless a 'P'-t a mártírok jelének, nem egyértelmű. Zavart kelt a kifejezés az inscriptiókéhoz hasonlóan kiemelt tipográfiai elhelyezése is, noha nincs arra utalás, hogy inscriptio lett volna. A második kő bizonyítóerejének szánt leírásával a kifejezésnek azt az értelmezési lehetőségét erősíti, miszerint az özvegy Beatrix esztergomi éveiben „az egyház árvájának” tekinthette magát. Máthes (*i. m.*, 66.) említetlenül hagyja Széless kegyes érvelését, a 'P'-t egyszerűen *posuit*-ként oldja fel.

fél öl nagyságú – Máthes (*i. m.*, 66.) értelmezése szerint a sugara egy öl nagyságú. A követ ő már nem látta, csak Szélessre hivatkozik.

azokra a szigetekre – Capriról, Ischiáról vagy a Sorrentói-öböl szigeteiről van szó.

szegény (vagy: egy kis időre) – az eredetiben: „pauper vel paulisper”. A kurzív szedés Széless olvasati problémáját jelzi; Máthes (*i. m.*, 67.) „paulisper”-ként közli.

csal. (talán: családnak) – az eredetiben: „Huic Pham. (*forte Familiae*)”. Máthes is *familiaeként* oldja fel (*i. m.*, 67.), ám egészen bizonyos, hogy „famulo”-nak olvasandó, azaz a kő nem a család, hanem a hős alattvaló emlékét őrzi.

785. l. *Halhatatlan dísze...* – Széless valószínűleg nem vette észre, hogy a felirat szövege két disztichon, ezért a 4. sorban a jelzőt (Strigon[iensis]) nem oldotta fel, hanem hiányt jelölt utána („Strigon. [...] Apex”). Máthes (*i. m.*, 64.) már a rekonstruált olvasatot közli („Strigoniensis Apex”).

Vitéz Jánosról van szó – (1408–1472), esztergomi érsek, bíboros, humanista, politikus, író.

Mihály esztergomi olvasókanonok – Kesztlöci Mihály, Padovában tanult humanista (15. sz. második fele). Ő alapította a Szent Adalbert-templom Szent Jeromos-kápolnáját. Körülbelül egy évszázaddal később hunyt el, mint azt Széless a sírkőről leolvasni vélte. Irodalmi működéséből mindössze saját maga számára készített, ehelyütt is olvasható építáfiuma maradt fenn.

A másik: Az Úr 1453. évében... – az évszám után az eredetiben a következő, részben kurzívált zárójeles megjegyzés áll: „vel M. non potui dignoscere”; illetve két sorral lejjebb egy hasonló: „aeque non potui M”. Nem világos, hogy Széless az évszám kibetűzésében volt-e bizonytalan (ez esetben az „M.” jelentése kb. „ezervalahányban”), vagy a hónapot jelölő betűket nem tudta azonosítani (ez esetben az „M.” lehet „március” vagy „május”).

Lánczi Péter – a töredékes feliratot Széless tévesen értelmezte: Lánczi Péter 1453–1481 között volt esztergomi nagyprépost.

Ra vagy Qa – a „Ra”, ill. „Qa” rövidítéseket Széless valószínűleg nem pontosan olvasta el. A „Ra” minden bizonnyal „Re”, és a Reminiscere-vasárnapot, a „Qa” valószínűleg „Qua”, és a Negyvenedvasárnapot jelöli.

786. l. *Gyertek, Atyám áldottai...* – nagycsütörtöki szekvencia.

Erős[?] igaz[?] – az eredetiben: „Fortis Justi”. Több eset ragjainak egybeesése miatt másképp is fordítható.

Máriának. J. K. – az eredetiben: „Mariae. J. C.” (Máriának. Jézus Krisztus[nak?]). Széless az 1761. évi kéziratában részletesebben szól a kőről.

NÉGYVÁR – a kötetben ehelyütt a „Quadriburn” szó áll, ami minden bizonnyal sajtóhiba „Quadriburg” helyett. Ez utóbbi a hajdan a Komárom-Esztergom megyei Sárísáp területén fekvő római település neve volt.

Az Úr az én segítőm és védelmezőm – Bakócz Tamás jelmondata. A címer és a jelmondat kőfaragvány-töredékei Bakócz szentgyörgymezei villájából kerültek elő (Balassi Bálint Múzeum, Esztergom).

Állj meg, utazó... – a felirat soraiba rejtett kronosztikonok 1710-et, a szobor állításának dátumát adják ki.

Oláh érsek – Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi érsek, humanista, történetíró.

András és Levente – Géza fejedelem testvére, Mihály herceg fiának, a Szent István által megvakított Vazulnak (990 k. –1037) száműzött fia, András (1013–1060, ur. 1046–1060), Levente (?–1047) és Béla (1016–1063, ur. 1060–1063) voltak.

Jób érsek – Jób esztergomi érsek (1185–1203), 1195-től román stílusban újjáépítette a tűzvészben leomlott Szent Adalbert-templomot; ekkor készült el a Porta speciosa.

Dénes – Szécsi Dénes 1453-ban szentelte fel újra a templomot.

Gézának – (945–997), magyar fejedelem (ur. 971–997), Szent István apja. Felesége, Sarolta az erdélyi Zombor gyula lánya volt.

Nagy Konstantin és Salamon – I. Constantinus, a görög katolikus és ortodox egyházban Szent Konstantin (272–337), római császár, 306-tól uralkodott a Római Birodalomban. Salamon (i. e. 1000 k.–928 k.), Izrael harmadik királya, uralkodása az ország aranykora volt. Életének eseményeit a Biblia örökölte meg.

Szent István Protomártírná – ökeresztény vértanúnak, akinek életéhez egyedüli forrás az Apostolok Cselekedeteinek 6. és 7. könyve. A hajdan az esztergomi Várhegy északi oldalán álló templomát a hagyomány szerint Géza fejedelem építtette.

Szent Pilgrim – Piligrinus (920–991), passauai püspök.

Szent Günther – Szent Günther (†1045) bencés szerzetes, Gizella királyné rokona, hittérítő, a bakonybéli remeteség alapítója.

788. l. *Boldog Sebestyén* – személye vitatott, talán azonos a forrásokban Radla néven is említett érsekkel, az 1004 utáni évekből. Megvakult, majd évek múlva visszanyerte látását; valószínűleg erre utal a tűróképesség (patientia) kiemelése.

Asztrik – Asztrik (†1034), esztergomi érsek (1007–1026).

Bánfi Lukács – Bánfi Lukács (†1182 előtt) 1158-tól esztergomi érsek, szentség hírében hunyt el. Kanonizációja 1231-ben megkezdődött, de a tatárjárás miatt nem folytatódott. Nem azonos Bánfi Buzáddal (†1243).

Szent Özséb – Boldog Özséb. Halálának éve nem 1274, hanem 1270. (A rossz dátum talán Szélesstől ered, de a nyomdász itt elvétli a sorszámozást is.)

Kőrösi Márk – (1589–1619) a kassai vértanúk egyike.

Szent Egyed – Szent Egyed (†720 k.) koponyájának töredékeit már a 11. században ereklyeként őrizték Esztergomban.

Szent Gál – Szent Gál (550–640?) misszionárius, tisztelete már az Árpád-korban elterjedt Magyarországon, nevét számos településnév őrzi. Ám elképzelhető, hogy Gál ferences szerzetesről van szó, a 14. századból, aki Esztergomban volt eltemetve, és a ferences menológium (a ferences rendben különösen tisztelt szentek életrajzainak az év napjai szerint elrendezett gyűjteménye) csodás erőt tulajdonít a sírja körül található földnek. Az 1340-es évszám az utóbbit valószínűsíti.

Takaró Ágoston... Vásárhelyi Bernát... Onia Kelemen... Pílisi István... Konstantinápolyinak nevezett Mária – Esztergomban tisztelt mártírok.

Béla – IV. Béla magyar király (1206–1270, ur. 1235–1270).
dicsérni fogja Istent az ő szent helyén – vö. Zsolt 68,6.

(F. F.)

UJFALUSI FERENC

(1727–1776)

SZÁM- ÉS TÉRTAN

(1767)

Nagyorosziban, vagy Nemesorosziban született; nagykőrösi előtanulmányok után 1744-től a debreceni református kollégium diákja. 1751-ben már „kolléga”, azaz segédtanító volt. 1754-ben Szikszón rektorodott, 1756–1757-ben Bázalben és Heidelbergben tanult. 1758-tól Esztáron, majd Sárándon teljesített lelkészi szolgálatot.

Szám- és tértan című kézírata a 18. századi tudománytörténet értékes dokumentuma, amely az egyik legkorábbi magyar nyelvű építészeti szöveget is tartalmazza. Ujfalusi valószínűleg iskolai használatra szánta művét, melyben az olvasmányaiából átvett és a tanulmányai során elsajátított ismereteket összegezte. Említi például Maróthi György csillagászati előadásait, majd Szilágyi Sámuel lelkesítő hatását, a legerősebb befolyással azonban Hatvani István lehetett rá. A kötetben a következő tudományokat tárgyalja: aritmetika, geometria, optika, csillagászat, földrajz, alkalmazott matematika. Ez utóbbi tárgy több különböző terület – a földmérés, a mechanika, a hidrosztatika, a hidraulika, az építészet, vagy a napórákészítés – gyakorlati ismeretanyagát foglalja magában. A mű három egységre oszlik: az elsőben az anyagtan és a szerkezeti elemek ismertetése, a másodikban gyakorlati példák, tételek és megoldások, a harmadikban az építőanyagok bemutatása, valamint további matematikai levezetések kaptak helyet. A szöveget sokhelyütt a szerző saját kezű, lavírozott

tollrajzai teszik szemléletessé. Ujfalusi tankönyve befejezetlen maradt, s nem jelent meg nyomtatásban.

A szövegközlés forrása: *Ujfalusi Ferencz: Szám- és tér-tant s az alkalmazott mértan minden ágait magába foglaló magyar kézirat, [...], 1767. Sáránd, Tiszántúli Református Egyházkerületi Nagykönyvtár Kézíráttára, R 3830, 351–353v.*

789. l. *Civilis Architectura* – polgári építészet.
eszméletőnek – ismeretűnek.

Sturm – Leonhard Christoph Sturm (1669–1719) építész, matematikus, teológus. Legismertebb munkája Nikolaus Goldmann (1611–1665) matematikus, építészeti szakíró építészeti tárgyú, kéziratban maradt műveinek kiadása (*Vollständige Anweisung zu der Civil Bau-Kunst*, Wolfenbüttel, 1696), mely a kor legnagyobb hatású német nyelvű szakkönyve volt.

delineálhatja – rajzban vázolhatja.
növését előladjam – előadjam a fejlődését.
dispositiójának – elrendezésének.

790. l. *szövétnék* – fáklya; botra tekert, olajba, szurokba mártott, világításra használt szövet.

bátrabb – érts: biztonságosabb.
argonauták – görög mitológiai hősök, az Argó nevű hajó utasai, akik Iaszón királyfi vezetésével Kolkhiszba utaztak, egy ott feláldozott kos aranygyapjának megszerzése céljából.

várost épített Káin, és Hanoknak nevezte – vö. 1 Móz. 4,17: „ismeré Kain az ő feleségét, az pedig [...] szülé Hánókhót. És építe várost, és nevezé azt az ő fiának nevérol...”. (A bibliai szöveghelyeket Károli Gáspár fordításában idézzük.)

nem lehet megengedni – értsd: nem képzelhető el.

Seth maradékival – vö. 1 Móz. 5,3: „Élt vala pedig Ádám száz harmincz esztendő, és nemze fiat [...] és nevezé annak nevét Séthnek.”

Sinhor lapác földén – utalás a Bábel torony építésére Sinhor vagy Sinhar (későbbi fordításokban Sineár) lapályos, mélyen fekvő síkságán. Vö. 1 Móz. 11,2-4: „És lón mikor kelet felől elindultak vala, Sineár földén egy síkságot találának és ott letelepedének. És mondának egymásnak: Jertek, vessünk téglát és égessük ki jól; és lón nékik a téglá kő gyanánt, a szurok pedig ragasztó gyanánt. És mondának: Jertek, építsünk magunknak várost és tornyot, melynek teteje az eget érje, és szerezzünk magunknak nevet, hogy el ne széledjünk az egész földnek színén.”

Bölcs Salamon idejében... – Salamon (i. e. 1000 k.–928 k.), kb. i. e. 970-től uralkodott Izrael királyaként. Nagyarányú építkezéseket hajtott végre, uralkodása idején készült el az első templom Jeruzsálemben. Türosz és Sidon ókori alapítású, már az i. e.

1. évezredben virágzó városok az akkori Fónícia (ma Libanon) területén. Hírám Türosz királya volt, az általa küldött mesterek is részt vettek Salamon templomának építésében. Vö. 1 Kir. 5,1 és 6: „És Hírám, Tírus királya elküldé az ő szolgálit Salamonhoz, mikor meghallotta, hogy őt kenték királlyá az ő atyja helyett; mert Hírám szerette Dávidot teljes életében. [...] Most azért parancsolt meg, hogy vágjanak nékem czédrusfákat a Libánonon. Az én szolgálím is együtt lesznek a te szolgáliddal; a te szolgálidnak pedig jutalmát megadom néked mind a szerint, a mit mondándasz; mert tudod, hogy nincsen mi közöttünk olyan ember, a ki a favágáshoz úgy értene, mint a Sidonbeliek.”

Vilalpandus – Juan Bautista Villalpando (1552–1608) építészetileg is képzett spanyol jezsuita. Fő műve a rendtársával, Jerónimo del Pradóval 1596-ban kiadott *Ezechielem explanationes* című kommentár Ezékiel próféta látomásaihoz. E munkában részletes, újszerű leírást közölt Salamon templomáról, azt állítva, hogy az épület formáját kialakító geometriai törvényszerűségekben az isteni akarat fedezhető fel, továbbá hogy a görög építésszek a jeruzsálemi mesterektől kölcsönözték alapelveiket. A nagy hatású mű egész Európában elterjedt: kézirataihoz, nyomtatott kiadásaihoz különböző mesterek készítettek illusztrációkat, s számos épület (kolostor, protestáns templom, zsinagóga) megtervezésekor szolgált mintául a Salamon-templom Villalpandus által elképzelt változatának alaprajza, elrendezése.

e világ hét csudálkozásra méltó épületei – a világ hét csodája, a hét leghíresebb ókori épület: a gízai piramisok, Szemiramisz függőkertje, az epheszoszi Artemisz-templom, az olümpiai Zeusz-szobor, a halikarnasszoszi mauzóleum, a rodoszi kolosszus, a pharoszi világítótorony. Közülük ma már csak a gízai piramisok állnak.

a Týrus-beliek építések [...] Ézsaiás próféta megírja – utalás Türosz városának pusztulására (vö. Iz 23,1–18).

Vitruvius Pollio – Marcus Vitruvius Pollio (i. e. 80–15) római építész, hadmérnök. *De architectura libri decem* című, tíz részből álló, tankönyvnek szánt alkotása a római építészetről való tudásunk alapja, amely nagy hatással volt a reneszánszra és az egész európai építészetre. Arányelmélete döntően befolyásolta az európai művészet fejlődését.

Dorius, Ionicus, Corinthiacus ordók – a három klasszikus görög stílusra jellemző (dór, jón és korinthuszi) oszloprendek.

L. Vitruvius Cerdótul meg kell különböztetni – Lucius Vitruvius Cordo, az 1. században élt veronai építész munkái közül egy diadalív maradt fenn. Csak névrokona Vitruvius Polliónak.

791. l. *Votton* – Henry Wotton (1568–1639) angol építészeti szakíró, politikus, diplomata. *The Elements of Architecture* (1624) címmel kiadta Vitruvius Pollio klasszikus művének szabad fordítását.

Ujfalusi, aki bizonyára csak közvetetten ismerte Wottont, itt az angol író műve bevezetőjében olvasható sorokra utalhat: „[Vitruviusnak] homályossága miatt különös sors jutott: noha saját kortársai követték és gyakorolták az elveit, később [...] jobban vagy legalábbis hamarabb megértették a külföldiek [mint az olaszok]”.

Philander – Guillaume Philandrier (1505–1563) francia építész, humanista, Rabelais barátja. Jegyzetekkel adta ki Vitruvius művét, mellyel nagy szakmai megbecsülést szerzett (*In decem libros M. Vitruvii Pollionis de architectura annotationes*, Róma, 1544).

tenebricosus auctornak – homályos szerzőnek.

Leo Baptista Alberti Florentinus – Leon Battista Alberti (1404–1472), építész, építészeti író, V. Miklós pápa építészeti tanácsadója. Elméleti főművében (*De re aedificatoria*, 1452) forrásként használja, de egyben igyekszik meghaladni is Vitruviust.

Seb. Serlius – Sebastiano Serlio (1475–1554) itáliai építész, perspektívával is foglalkozó elméleti szakíró, 1537-től kezdve több építészeti munkája is megjelent.

Palladius – Andrea Palladio (1508–1580) itáliai építész, elméleti és gyakorlati munkássága révén az európai építészet egyik legnagyobb hatású alakja. Fő műve az *I quattro libri dell'architettura* (Velece, 1570).

Jacob Baroczius de Vignola – Giacomo Barozzi da Vignola (1507–1573), III. Gyula pápa építész, elméleti szakíró, Michelangelo halála után a Szent Péter-templom munkálatainak folytatója. Fő művei a *Regola delli cinque ordini d'architettura* (Róma[?], 1562) és a *Due regole della prospettiva pratica* (Bologna 1583).

Goldmannus – Nikolaus Goldmann, ld. fent.

architectonicus scriptorok – építészeti szakírók.

építésre megkívántató – értsd: építkezéshez alkalmas, használható.

tractálnék – tárgyalnám, értekeznek.

vége – itt: célra.

nézni – itt: figyelni.

materiatio – az építkezéshez szolgáló faanyag.

commendálja – ajánlja, javasolja.

792. l. *fundamentum* – alap.

Parallelopipedák – hat lap által határolt térbeli alakzatok, melyek minden oldala paralelogramma.

Aegeium-tenger Parus nevű szigetébül... – márványbányáikról híres helyek. Parus: Párosz, sziget az Égei-tenger közepén, Görögországban, a Kükládok-szigetcsoport tagja. Roconnesus: a Márvány-sziget (régii görög neve: Proikonesos, latin neve: Proconnesus) a Márvány-tengeren. Chius: Chios szigete az Égei-szigetcsoport keleti oldalán, Kis-Ázsia partjainál. Rhodus: Rodosz, görög sziget az Égei-tengeren, Anatólia délnyugati partja közelében.

Hymettus: Hymettos, hegyvonulat Athén közelében. Thebas: Théba, egyiptomi város.

cubitusnyi – cubitus: ókori mértékegység, könyök, kb. 44 cm.

Jos. Antiq. Jud. – Josephus Flavius (37–100) zsidó történetíró és hadvezér, egyik fő műve az *Antiquitates Judaicae*.

állandók – itt: tartósak, ellenállók.

megtetszik – itt: kitetszik, kiderül, meglátszik.

aqua fortisban – az alkímiában és különféle iparágakban alkalmazott, vitriolt is tartalmazó, erősen korrozív folyadékba.

793. l. *cocti lateres... testacei lateres* – égetett agyagból, cserépszerű anyagból való téglák.

fövényes – homokos.

a polyvát meg nem kapja – nem keveredik jól össze a pelyvával, vagyis a téglavetéshez használt gabonatormellekkel.

halkkal – értsd: lassan.

Baldus – Bernardino Baldi (1553–1617), olasz író, költő, matematikus, történész, nyelvtudós, a *Lexicon Vitruvianum*ként is emlegetett *De verborum Vitruvianorum significatione* (Augsburg, 1612) című művében az ókori szerző kifejezéseit, megállapításait értelmezte.

padimentumnak ruderatiójára – az épület belsejének kőtormellekkel, romladékkal való feltöltésére a döngölt, tapasztott padlózat alatt.

quadrata – négyszögletű.

Vénetiában – Velencében.

tectoriumokról – falazásra, (más összetételben) vakolásra használt, mészből és homokból kavart építőanyagokról.

794. l. *geometrica delineatio* – geometriai vázlatrajz.

Az épületek helyére... – a szöveg alpontjait itt a kézirat új lapszámozásától eltérő sorrendben közöljük. Egyértelműnek látszik, hogy a 353v jelű lap alján olvasható szövegrész nem a 354r jelű lapon, hanem a 352r jelű lapon folytatódik, a 351v után hiányzó lapra vagy lapokra következtethetünk. Külső jele sem a hiánynak, sem a cserének nincs, a következetlenséget a 20. századi, mechanikusan végzett lapszámozás alkalmával nem érzékelhették. Az itt közölt sorrend: 351v – 353v (a lap alsó részén található alpont) – 352r – 353r. (A szerk. L. R.)

focusba refringáltatott hévségek – a középpontba visszaverődő meleg.

contignatiókban – szinten, emeleten.

cardókra tetetések – megerősített sarokpontokra helyezésük.

kivált ahol egész utcák állanak ki az épületekből – ahol az épületek utcát alkotnak.

más nyavalyákra diszponálják – más betegségeknek teszik ki.
Mitilene – Mitilíni, az égei-tengeri Lesbosz szigetének fővárosa (régii görög elnevezése Mütíléné).

silib – zsilip, 'csatorna'.

corus fúvt – corus vagy caurus nevű északnyugati szél.

Panoma városa – a mai Panamai Köztársaság azonos nevű fővárosa, mely az Észak-Amerikát Dél-Amerikával összekötő keskeny földszoroson (latin elnevezése 'isthmus') fekszik.

zona torrida – forró égöv.

Aequatortul – Egyenlítőől.

a tengerből refractiót szenvednek – a fénysugarak visszaverődnek a víztükréről.

situsba – fekvésben, elhelyezésben.

alhatatlanokká lesznek, és megbágyadnak – nem tudnak aludni és legyengülnek.

különb-különb climákban különböz a situatio – éghajlatonként eltér az épület optimális tájolása.

grádicsoknak – lépcsőknek.

bibliothecáknak – könyvtáraknak.

szü-termést – azt, hogy szü költözzék a könyvekbe.

796. l. *fundamentuma circulus* – alapja kör alakú.

cet. – cetera, stb.

amphiteatrumok – gladiatori küzdelmek és más látványosságok kör alakú helyszínei, az ülőhelyek arénát körülvevő emelkedő soraival.

A sok latusu figurájú... – a sokoldalú idomokból, azaz sokszögű alapokra épített, úgymint az öt-, hat-, hét-, nyolcszögű és egyéb formájú házakban nehezen alakíthatóak ki a helyiségek.

trigonum... quadrata – három és négyszögű.

a rombus angulusi – a rombusz szögei.

rectangula... parallelogramma – párhuzamos oldalú derékszögű idom, azaz négyzet vagy téglalap.

biquadrata figura – két négyszögből álló alakzat.

ha öt egyenlő quadratumbul tészed az areát... – ha öt egyforma négyzet alkotja az idomot úgy, hogy a középsőnek minden oldalán egy-egy négyzet helyezkedik el, kereszt formájú lesz a területe.

797. l. *batavusoknál* – hollandoknál.

figurákkal előladok a tractatusban – képekkel illusztrálok az értekezésben.

egyik diagonalisok perpendiculariter, másik horizontaliter esett – egyik átlójuk függőleges, másik vízszintes volt.

imbricata species – kúpos cseréptető lerakására emlékeztető falazási mód, hogy a téglák „kötésben” legyenek.

liaison, verbundene mauerwerk – kb. 'kötéses falrakás'.

Perault – Claude Pérrault (1613–1688) francia orvos, építész, a Louvre és Versailles egyik tervezője, Vitruvius fordítója és magyarázója (*Les Dix Livres d'architecture de Vitruve, corrigez et traduits nouvellement en françois avec des notes et des figures*, Párizs, 1673).

duble liaison, ein doppelt verbundenes mauerwerknek – kb. 'dupla kötéses falrakásnak'.

opus rusticum – rusztikus jellegű falazási mód, amelynek alkalmazásakor a fal felületén faragott és faragatlan kövek váltakoznak.

(G. Sz. B.)

FRANZ JOSEPH HAYDN

(1732–1809)

KÍSÉRŐLEVÉL AZ APPLAUSUS-KANTÁTA KÉZIRATÁHOZ

(1768)

Az alsó-ausztriai Rohrauban született Haydn nyolcéves korától a bécsi Stephansdom fiúkórusának tagja volt. Mutálása után zeneszerzést tanult, s 1761-től Esterházy Pál Antal kismartoni (Eisenstadt), majd eszterházi udvarában másod-, később elsőkarmester lett. Állásának megszűnése után, 1790-ben és 1794-ben Londonba utazott, ahol nagy ünnepléssel fogadták, műveit számos hangversenyen mutatták be. Hírneve Ausztriában és Európa más országaiban is terjedt, hangszeres, vokális és kamarazenéje egyaránt meghozta a közönség és a zenekritikusok elismerését. Tizenkét londoni szimfóniája, két oratóriuma, *A teremtés* (Die Schöpfung) és *Az évszakok* (Die Jahreszeiten), valamint vonósnégyesei állnak művészi fejlődése csúcán. Néhány nappal a franciák bécsi bevonulása után halt meg, végső nyughelye a kismartoni Bergkirche.

Az Applausus-kantáta Haydn latin nyelvű, ifjúkori műve, melynek autográf kottáját az alsó-ausztriai Zwettl kolostorában találták meg. Mivel a szöveg nem nevezi meg az ünnepi alkalmat, amelyre a mű készült, keletkezési évét is csak közvetett forrás erősíti meg. A szerző eszterházi kötelességei miatt nem vehetett részt a bemutatón, ezért a zwettli muzikusoknak levélben adott részletes instrukciókat a helyes előadásra. A kantáta barokk jegyeket hordoz, ezt többek között az énekhangokat megszemélyesítő fogalmak mutatják. Ezek: Temperantia (Mértéktartás), Prudentia (Előrelátás), Justitia (Igazságosság), Fortitudo (Merészség), Theologia. (Hit). Szerkezetében recitatívók és szólószámok váltogatják egymást, az utolsó szám kórus. Az énekszámok között a zárókóruson kívül egy kvartett és egy duett található, a többi ária. A kvartett és a duett megelőlegezi a nagy oratóriumok hangvételét, az áriák közül viszont

a negyedik és a tizedik erős barokk hatást mutat. Egyes tételekben jelentős szerepet kap a hangszeres kíséret.

Az 1750-es évektől az európai zenében általánossá vált a művészi és érzéki kifejezés sokoldalúságának ábrázolása. Az érzelmek közvetlen és szenvedélyes bemutatása, amely a barokk és rokokó kifinomultságát, cizelláltságát váltotta fel, kiegyensúlyozott formai fegyvel-mel párosult. A hangzásban ez annyit jelentett, hogy a zeneszerzők igyekeztek a nagyon halk és a nagyon erős hangok közötti dinamikai átmenet teljes kihasználására, ami a barokk teraszdinamikájának mellőzésével járt. A zenei nyelv átalakulása az előadó együttesek összetételét is megváltoztatta: a basso-continuo jelentősége csökkent, helyébe a vonósok mellé a fúvósok léptek. Végül mindez befolyásolta magát a vezénylést, a csemballó mellett ülő zeneszerzőt az elsőhegedűs segítette. Haydn kísérőlevelének jelentősége abban áll, hogy I. J. Quantz fuvolaiskolája (1752), Ph. E. Bach zongoraiskolája (1753) és L. Mozart hegedűiskolája (1756) után néhány évvel a változó gyakorlatot mutatja és igényli: a dinamikai változatosságot, a belépések, a hangkötések pontosságához való ragaszkodást mint a formai és előadásbeli tökéletesség zálogát, az énekszólamok tisztaságát, az előadók betanulásának fontosságát.

A szöveggözlés forrása: Bartha Dénes, Révész Dorrit, *Joseph Haydn élete dokumentumokban*, 2. kiad., Bp., Zeneműkiadó, 1978, 35–38.

798. l. *recitativóban* – énekbeszédben.

applaudáló – köszöntő.

Allegrót – allegro, itt: tempójelzés ('vidám', 'gyors'); a kantáta több számában előfordul.

Ritornellóban – ritornello: visszatérés; az első recitativo háromrészes, allegro tempójelzésű zenekari bevezetőjének (első és) harmadik része.

a két basszus-áriában – a kantáta negyedik (*Non clymaeras somniatis*) és tizedik (*Si obrudat ultimam*) áriájáról van szó. Nem véletlen, hogy Haydn éppen a barokk-áriák tempójelzését kívánta gyorsabbra venni. A két mély hangra írt énekszólamot szokás bariton és bassz-bariton hangnemre is kiosztani.

Sinfoniából – a szimfónia töbttételes (zenekari) műforma, itt az első recitativo zenekari részének szerkezetét jelenti. Az énekes tételek között a negyedik (*Non clymaeras somniatis*), hatodik (*Dictamina mea doceri qui gestit*), tizenkettedik (*Rerum, quas perpendimus*) és tizennegyedik (*O beatus incolatus*) is hangsúlyos zenekari bevezetőt tartalmaz.

Andantét – tempójelzés, szó szerint: 'lépésben'; mint az allegrót, ezt is átvitték tételmegnevezésre.

a recitativo accompagnatóknál – kíséretes recitativóknál a kantáta minden recitativója ilyen.

Metamorphosis – az első tétel (szimfónia és recitativo)
címe: *Quae Metamorphosis*.

csembalistára – a cseballó vagy klavicseballó a mai zongora őse, billentyűs hangszer, húrjait tollszárból készült pengető szálaltatja meg. Mint a recitativók kísérője, fontos szerepet töltött be, Haydn előadási utasításában ezért szerepel kiemelten. A nyolcadik tételben (*O pii Patres Patriae!*) hosszabb, koncertáló feladata is van.

az olaszok Metamorfosít mondanak – a ‘Metamorfosi’ szó -fo- szótagja az olasz kiejtés szerint hangsúlytalan, tehát rövid, míg a latin kiejtés szerint hangsúlyos, azaz hosszú.

799. l. *a fortét és pianót* – dinamikai jelzések, forte: ‘erősen’, piano: ‘halkan’.

piano és pianissimo, forte és fortissimo, crescendo és forzando – dinamikai jelzések, fortissimo: ‘rendkívül erősen’, pianissimo: ‘rendkívül halkan’, crescendo: ‘növekvő hangerővel’, forzando: ‘fokozott, hangsúlyozott erővel’.

kopista – kottamásoló.

ligatúrákat – a ligatúra jelentése a zenében: kötőív, egymáshoz tartozó zenei részleteket köt össze. Itt: egy vonóra, azaz a vonó felemelése vagy a vonás irányának megváltoztatása nélkül játszandó hangok.

elsőhegedűs – a zenekarban a két részre osztott hegedűszólam (I. és II. hegedű) nagyobb csoportja, a vonósok diszkontja, azaz felső szólama. A megszólaltató játékosok a karmester bal oldalánál ülnek, minden kottaállvány előtt kettő. E csoport szólamvezetője (elsője) a zenekar szólohegedűse, a hangversenymester. Kiemelkedő szerepe van a tizennegyedik tétel (*O beatus incolatus*) bevezető szimfónia-részében.

brácsaszólamot – a brácsa, más néven mélyhegedű, a vonóshangszerek altja. Hangterjedelme általában a hegedű és a gordonka, azaz a felső és az alsó szólam között van.

középszólamnak – a felső (szoprán) és az alsó (basszus) közé eső többi szólam.

felsőnek – a szoprán szólamnak.

§ da Capo – da capo: ‘előlről’, a kifejezés előtt az úgynevezett segno jel áll, amely az ismétlés elejét jelzi. Da capo ária vagy zenekari részlet esetén a középész után nem írják le a még egyszer ismétlődő első (fődal)formát, hanem a középész végéhez kiteszik a jelet és az utasítást.

800. l. *a két fiú (a szólisták)* – a korabeli gyakorlat szerint a felső szólamokat, azaz a szopránt és az altot fiúk énekelték. A mai előadásokban a női énekesek szoprán és mezzoszoprán szólamokat énekelnek. Közös számuk a hatodik tétel, a duett (*Dictamina mea doceri qui gestit*), a (koloratúr)szoprán önálló száma a tizenkettedik (*Rerum, quas perpendimus*), a (mezzo)szoprán csak a recitativókban és a közös tételekben vesz részt.

a tenorista úr – a tenor két önálló áriát énekel (*O pii Patres Patriae!* és *O beatus incolatus*), részt vesz a második kvartettben (*Virtus inter ardua*), a záró kórusban (*O Caelites, vos invocamus*) és néhány recitatívóban. Az utasításból úgy tűnik, segédkezett a énekes betanításban is.

a szopránáriában a fagott – a kantáta hatodik tétele (*Dictamina mea doceri qui gestit*), a duett, amelyet mai szokás szerint nem csak fiúhangok, hanem koloratúrszoprán/mezzoszoprán is előadhat.

a basszus éppenséggel obligát – kötelező, olyan szólam/hangszer jelzője, amely a zenemű teljes értékű megszólaltatásához elengedhetetlen.

801. l. *a poeta úr [...]* *a nagytekintetű auditorium* – az utasítás záró részében Haydn a kantáta szövegét író ismeretlen szerző, az előadók és a hallgatóság rokonszenvét kéri.

(Bu. A.)

BALLA ANTAL

(1739–1815)

A HANGRÓL ÉS ANNAK TERMÉSZETÉRŐL

(1774)

Balla Antal Nagykőrösön született Balla Gergely történész fiaként. Nagyszombatban bölcsészetet tanult, majd a szempci Collegium Oeconomicumban mérnöki diplomát szerzett. Nógrád, majd Pest vármegyében dolgozott földmérő mérnökként, de térképészeti és vízügyi munkássága is jelentős: 1781-ben javaslatot tett a Tisza szabályozására, s hajózási térképeket is készített. Nyáregyházán hunyt el.

A jeles mérnök zenei kérdésekkel is foglalkozott. Kéziratban maradt munkájának, mely későbbi, szerzői javításokat is tartalmaz egészen 1809-ig, fejezetei az eredeti *Conspectus* szerint a következők: „Az első rész tanít a hangoknak eredetéről és természetéről. A második a hangoknak különbségéről és a jól egybenhangzó hangoknak, amely az éneklésnek és muzsikának objectuma s materiája. A harmadik az muzsikos és énekes jelekről avagy kótákról. A negyedik miképpen lehessék új melódiát akarkinek szerzeni istenes vagy világi akarmely énekre az munkácska végén írott táblák segítségével által.” A hiánypótló, alapos zeneelméleti és akusztikai összefoglalás részben Athanasius Kircher *Musurgia universalis* (1650) című közismert enciklopédiája, részben a 18. századi fizikai újítások (Boerhaave) nyomán készült. Fő fejezeteit fizikai érvelések hálózata köti össze, Balla egyben a fizikai szaknyelv magyarítására tesz figyelemre méltó kísérletet. Az 1. rész a hanghullámok keletkezéséről és észleléséről tudósít. A 2. részben

a hang fizikai jellemzőit a hangszerek működésének elvei nyomán taglalja, többek között a húrok rövidítésének, a harangöntésnek és a dobkészítésnek rejtelseivel együtt. A 3–4. rész a hangnemekről, a kottairásról és az összhangzattanról értekezik, részletes szólamszerkesztési példákkal (például a diézis és az ellenpont témaköréből). E rész gondolatmenete Maróthi György zeneelméleti összefoglalásával rokon, s hasonlóképp a többszámú zsolttáránekléshez ad tanácsokat. A hang fizikájáról szóló rész kiadása: Legány Dezső, *A magyar zene krónikája*, Bp., Zeneműkiadó, 1962, 85–89.

A szövegközlés forrása: *A hangról és annak természetéről, nemkülönben az éneklőket és muzikusokat vezérlő jelekről, melyeket kótáknak nevezni szoktunk, eredetükről és értelmükről írt munkácska, melynek végén mód mutattatik, hogy akarki új melódiákat akarmely istenes vagy világi énekekre miképpen, ha semmit a muzsikáról nem tud is, feltalálhasson. Balla Antal által, anno 1774. Karácson havában, Nyáregyházán.* (OSZK Quart. Hung. 1010.), 2a–b, 5a–8b, 15a–b, 24a, 28a–b).

802. 1. *Az authormak intentiója* – a szerző szándéka.

véggel – céllal.

érzékenységnak – itt: érzékelésnek.

kóták s muzikusjelekről – a kottákról és a zenei jelekről

ideácskát – itt: némi fogalmat.

metódussal – módszerrel.

generaliter – általánosságban.

kiváltképpen való – itt: különféle, speciális.

lineamentumokkal – vázlatokkal.

musurgiának – zenetudománynak (A. Kircher szavával).

kántorságot – énekes tudományt, értsd: képzett, professzionális zenélést.

theoretice – elméletileg.

practice – gyakorlatilag.

éneklésben való abususok, melyek most regnálnak, rolláltatának – az éneklésben szokásossá vált mindazon hibák, amelyek most uralkodnak, szerepet kapnának (az elemzésben).

theoreticus – elméleti szakember.

practicus – itt: gyakorló zenész.

Bestia non cantor... – Arezzói Guidónak, a szolmizálás fel-találójának tulajdonított epigrammarészlet.

803. 1. *Proemium* – bevezetés.

szóatról – emberi hangról.

nominális definitiója – szó szerinti meghatározása.

804. 1. *gradusában* – lépcsőfokán.

grádicsi – lépcsőfokai, fokozatai.

realiter – valóságosan, itt: fizikai értelemben.

reszketése – rezgése.
propagáltatik – terjed.
felebb – fentebb.

805. l. *undulatiójával* – hullámmozgásával.
szövétneket – mécesest, fáklyát, átvitt értelemben: vilá-
 gosságot.

árló – áramló.
daganat – itt: hullámcsúcs, kiszélesedés.
elsőben – először.
lineába – vonalban.
directióra – irányra.
Bátor – ámbár.
oldalaslág – oldalról.
egybenvegyelítettnek – összekeverednek.

806. l. *Boerhaavének csudálatos observatiója* – Herman Boerhaave (1668–1738), holland természettudós kísérlete. A jelenség valószínűleg a rezonancia hangmódosító hatása. Különböző termekben ugyanaz a hangforrás a teremrezonanciák eltérései miatt másképpen szól, s a termekben lévő tárgyak rezonanciái színezhetik az eredeti hangot. A hangfelsorolás a felhangokat jelenti: oktáv, felső kvint, kétszeres oktáv, afölötti nagy terc.

valaholott – ahol csak.
octávnánál, quintánál és tertia majornál – oktávnál, kvintnél
 és nagy tercnél.

in infinitum – a végtelenségig.
összevegyeledve – összekeveredve.
tertia minorok – kis tercek.

Sault Dávid ellen – utalás Sámuel I. könyvére, amikor Saul király dárdával támad a hárfázó Dávidra (18,10–12).

Saxo Grammaticusba Ericus dániai királyról – utalás Saxo Grammaticus (1150 k.–1220 k.), dán történetíró tizenhat könyvből álló *Gesta Danorum*-ára. Ericus: Ericus Disertus, a dán őstörténet alakja, az *Eiriks saga málsbaka* hőse.

az oroszlán nem szenvedheti a kakasszót... – ógörög természettudományi toposz.

egy mérges póknak neme vagyon Apuliában... – utalás a tarantula pókra, ill. a tarantella táncra, ami a dél-olaszországi néphit szerint egyedül alkalmas a pók csípésének gyógyítására.

807. l. *vonyattatik* – értsd: vonós hangszeren játsszák.

gravis – itt: súlyos állapotú.
bészínlett – beszívott.

tombora – tambura, hosszúnyakú, török eredetű balkáni pengetős hangszer. A 18–19. században néha általánosan 'pengetős hangszer' értelemben is használták (vö. Arany János: *Tamburás öreg úr*).

cimbalom – itt semmiképp sem a polichord cimbalomról van szó, hanem a *citera* valamely ősről, hiszen Balla a dallamjátészó húrok és kísérőhúrok együttes játékkára utal (a régi tamburázásra viszont ez egyértelműen érvényes).

consonans – együtt hangzó, összecsengő.

hangicsáló szerszámjával – hangszerével. A kifejezés már Comenius tankönyveiben felbukkan.

consonantiában – összhangban.

inventori – feltalálója.

808. l. *Osirisnek innepét ülvén* – Ozirisz, egyiptomi pásztoristen, később a halottak ura és a termékenység istene. Ünnepein kultikus játékok keretében mutatták be történetét.

Erfurdumban – Erfurt dómjának Gerardus Wou de Campis németalföldi mester által 1497-ben öntött, Gloriosa nevű, tizenegy tonnás harangja a világ legnagyobb szabadon lengő, ma is meglévő középkori egyházi harangja.

Laude patronos cano gloriosa... – A patrónusok dicsőségét zengem, / Távól tartva a villámot és a rossz szellemeket, / Harangozom az istentiszteletre, / Melyen a nép éneke hangzik.

réf – rőf, hossz mérték, kb. 62 cm.

gravis – itt: jelentékeny, erőteljes.

intervalluma – hangköz.

(Cs. R. I.)

SCHÖNVISNER ISTVÁN (1738–1818)

EGY RÓMAI FÜRDŐ ÉS EGY IZZASZTÓKAMRA KÖTÖREDÉKEI ÉS NÉHÁNY MÁS EMLÉK (1778)

Jezsuita történész, a magyarországi tudományos igényű régészet megalapítója. Bécsben bölseletet, Nagyszombatban teológiát tanult. 1780-tól a Budára költözött egyetem érem- és régiségtan tanára, majd a tanszék első vezetője, s 1794-től az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt. Szily János szombathelyi püspök ösztönzésére összegyűjtötte Szombathely ókori emlékeit, és megírta Szombathely történetét (*Antiquitatum et historiae Sabariensis ... libri novem*, Pest, 1791). Széchényi Ferenc éremgyűjteményéről készített háromkötetes katalógusa a magyar numizmatika alapl műve (*Notitia Hungaricae rei numariae*, Buda, 1801).

Aquincum régészeti feltárása 1778-ban kezdődött; ekkor találták meg a légió-tábor közfürdőjének egyik termét. A kutatást Schönvisner vezette, aki felismerte a romok ókori eredetét és jelentőségét,

s azonosította a helyszínt az aquincumi településhez tartozó katonai táborral. A fürdőrészt rövidesen védőépületben mutatták be a nagyközönségnek: ez a megóvást is szem előtt tartó prezentáció tekinthető a magyarországi műemlékvédelem egyik első megnyilvánulásának. (A *Thermae Maiores* romjai ma a Flórián téri aluljáróból nyíló Fürdő Múzeumban tekinthetők meg.) Schönvisner a még ugyanabban az évben megjelentetett, *De ruderibus laconici caldariique romani* című könyvében ismertette a feltárás eredményeit, s közreadta néhány további, korábban szintén Budán talált faragott kő, kőtöredék leírását. A töredékek eredeti funkcióját, illetve feliratait jórészt sikerült megfejtenie; ehhez elsősorban ókori római, kisebb mértékben későbbi szerzők ókortudományi tárgyú műveit használta fel. Munkája jegyzeteiben idézi a felhasznált művek vonatkozó részleteit: megállapításait több, különböző forrásból átvett adatokkal igazolja.

A szövegközlés forrása: *De ruderibus laconici caldariique Romani et nonnullis aliis monumentis [...] liber unicus, auctore Stephano Schönvisner, Budaë, Typis Regiæ Universitatis, 1778, 167–173.*

809. l. *a trinitárius atyák kolostora...* – a ma Budapest óbudai városrészében fekvő kiscelli trinitárius kolostor építési munkálatai 1744-ben kezdődtek meg, miután özv. Zichy Péterné 1738-ban a kiscelli dombon álló kápolnát, majd 1743-ban a hozzátartozó földterületet is átadta a trinitárius szerzetesrendnek. A szerzetesek 1748-ban költözhetek be, miután az előző évben a kolostor mellett megkezdődött a templom építése (ez kb. 1758-ra készült el). A templom egyben zárándokhely volt, itt őrizték a máriacelli Madonna-kegyszobor másolatát.

810. l. *a másik, semmivel sem silányabb kő* – a két, itt leírt kő közül a második, egy szőkőkút töredéke ma a Magyar Nemzeti Múzeumban található (ld. CIL III 3580 = RD 194 = TitAq6).

a kézművesek testületének vezetőjévé – Schönvisner az idekapcsolt hosszú jegyzetben kitér a kézművestestületek („collegium/magisterium fabrorum”) létrehozásának körülményeire, illetve azok működésére. Titus Livius, Julius Caesar, Flavius Vegetius, illetve Plutarkhosz műveiből vett idézetek alapján elmondja, hogy ezek a „collegium”-ok a római hadsereget kísérő mesteremberek (kovácsok, ácsok, kőművesek stb.) csoportosulásai voltak, akik a hadi eszközök, gépek megépítésének, kezelésének feladatát látták el.

silanus – az ide kapcsolódó jegyzetben Schönvisner azt írja: „*Silanus*nak hívták az ókoriak az olyan kőből készült figurákat és ábrázolásokat, amelyekből víz folyt ki. Hasonlóan ugyanezen névvel illették a csőből kicsobogó vizet is.” A kifejezés e jelentésben való használatára példaként egy-egy Cornelius Celsus, valamint

Titus Lucretius műveiből vett szöveghelyet idéz, majd megemlíti, hogy más szerzőknél a szökőkutak elnevezése „tullius”, illetve „saliens”.

Septimius Severus Augustus – Lucius Septimius Severus (146–211) római császár (ur. 193–211).

Magnus Aurelius Cassiodorus – (485 k.–585 k.) római államférfi és író, Nagy Theodorik keleti gót király ravennai udvarában szolgált. Családi birtokán *Vivarium* néven monostort alapított. *Chronicon* című művében 519-ig dolgozza fel a világ történelmét, felsorolja a gót és római uralkodókat.

Antiókiában – Antakya (Antakya), ókori alapítású város a Földközi-tenger keleti partján, a mai Törökország területén.

Septizodiumot – Septimius Severus által, a Palatinus délkelti oldalában, 203-ban emelt többemeletes, dekoratív építmény.

Fasti Consulares – a római tisztviselők, konzulok évenkénti listája, melyben gyakran az év fontosabb eseményeit is feltüntették. E feljegyzéstípus egyik példáját a 16. században a Forum Romanumon találták meg, márványba vésett feliratok formájában (ma a Capitulum Múzeumban tekinthetők meg).

811. l. *jóllehet együttesen voltak konzulok* – a fejezet végéről elhagytuk azt a Gellius-idézetet, mellyel Schönvisner a konzuli hivatal együttes viselésének gyakorlatát magyarázza meg, s amely a következő: „Így a juliusi törvény 7. cikke értelmében a konzulok közül nem az idősebbet illetve előbb a végrehajtó hatalom, hanem azt, amelyiknek több gyermeke volt, már akár még apai hatalmában voltak, akár pedig a harcmezőn vesztette el őket. Ha pedig gyermekeik száma egyenlő volt, akkor azé lőn az elsőség, aki még nős volt, vagy még férfi számba volt sorozható, ha pedig mindketten nők s egyforma számú gyermekek atyái voltak, akkor az előbbi megtiszteltetés állott be, amennyiben amelyik öregebb volt, az viselte előbb a méltóságot. Azokról azonban, kik vagy mindketten nőtlenek s egyenlő számú gyermekük van, vagy pedig nők s gyermekeletlenek, a törvényben semmi sincs említve a kort illetőleg. Mindazáltal hallom, többször megtörtént, hogy olyanok, kiket a törvény értelmében elsőség illetett volna meg, átengedték a végrehajtó hatalmat az első hónapra oly társuknak, kik vagy idősebbek vagy előbbkelő származásúak voltak, vagy már másodikban léptek konzuli hivatalba.” (Aulus Gellius, *Attikai éjszakák*, II. 15., Barcza József és Soós József fordítása; Bp., Franklin Társulat, 1905, I., 167.) A Gellius-idézetben olvasható megállapításokat Schönvisner jegyzetben két további forrással is igazolja: idézi Ottavio Falconieri (1636–1675) 1661-ben kelt levelének részletét, melyben az olasz ókortudós a Pantheon egyik feliratát elemezi; valamint Prosperus Aquitanicus (390 k.–455 k.) *Epitoma Chronicon* című történeti művét.

(B. E.)

SZERDAHELY GYÖRGY ALAJOS
(1740–1808)

ESZTÉTIKA, AVAGY A JÓÍZLÉS TUDOMÁNYA A
TUDOMÁNYOK ÉS A SZÉPMŰVÉSZETEK RENDSZERÉHEZ
IGAZÍTVA
(1778)

Szerdahely György Alajos a Vas megyei Váton született. 1756-ban lépett be a jezsuita rendbe. 1760-ban Bécsbe ment, filozófiát tanulni. 1762-től pozsonyi, majd budai gimnáziumi tanár. 1766–1770 között teológiát tanult a nagyszombati egyetemen. 1771–1774 között Pozsonyban volt gimnáziumi tanár. 1774–1784 között a nagyszombati, majd budai egyetem első esztétikaprofesszoraként működött. 1778-ban jelent meg esztétikai monográfiája (*Aesthetica, sive doctrina boni gustus*). 1783-ban *Ars poetica generalis* címmel általános költészettant jelentett meg. 1784-ben publikálta elbeszélő (*Poesis narrativa*) és drámai (*Poesis dramatica*) műfajelméletét. Ugyanezen évben távozott professzori katedrájáról, ekkor az egyetem főgimnáziumának igazgatójává, a Helytartótanács tanulmányi bizottságának tagjává nevezték ki. Váci kanonoki címet kapott, és a Szent István-rend kiskeresztjét. 1788-ban, majd 1806-ban adta ki latin nyelvű verseit tartalmazó kötetét (*Silva Parnassii Pannonii*).

Estztika, avagy a jóízlés tudománya a tudományok és a szépművészetek rendszeréhez igazítva című műve az első magyarországi tudományos monográfia, mely az Alexander Gottlieb Baumgarten által körvonalazott filozófiai diszciplína, az „érzékelés tudománya”-ként definiált esztétika témakörében megjelent. A kétkötetes mű ötven évig szolgált előírt tankönyvként a pesti egyetemen, így módon magyarországi hatása igen széles körű és jelentős. Latin nyelvének köszönhetően az esztétikai tárgyú áttekintések külföldön is recenzálták, hivatkozták. Az itt kifejtett általános széptani rendszert írják tovább és konkretizálják Szerdahelynek az egyes művészeti, irodalom-esztétikai kérdésekről a következő években megjelent műfajelméleti munkái, melyek tartalmazzák többek között az első magyarországi regényelméletet. (Korabeli fordításának részleteit ld. kötetünkben.)

A szövegközlés forrása: *Aesthetica sive doctrina boni gustus ex philosophia pulcri deducta in scientias, et artes amoeniores autore Georgio Szerdahely Archi-Dioecesis Strigoniensis Sacerdote, Philosophiae Doctore, in Regia Uniuersitate Budensi Aesthetices Professore Publico, et Ordinario, AA. LL. et Humaniorum Pro Directore*, I–II, Buda, Typis Regiae Universitatis, 1778, I, 1–2; 186–191; II, 119–131; 425–434. A teljes szöveg magyar fordítása: *Szerdahely György Alajos esztétikai írásai I. Aesthetica (1778)*, ford., jegyz. Balogh Piroska, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

814. l. *Canachus* – Kanakhosz (i. e. 5. század) sziküioni származású görög szobrász. Főműve Apollón Philésziosz bronzszobra.

Calamis – Kalamisz (i. e. 480 k.–440) boiótiai származású görög szobrász. Ő is megmintázta Apollónt, Athénban állt a szobra.

Myronéi – Mürón (i. e. 5. század) az attikai Eleutheraiból származó görög szobrász, Pheidiasz mestere. Leghíresebb szobra a *Diszkoszvető*.

Polycleitus – Polükleitosz (i. e. 460–420 k.) argoszi származású görög szobrász, számos művészetelméleti munka szerzője. Leghíresebb alkotása a *Lánczavivő*.

Cicerónak – Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) római szónok, államférfi, retorikai és filozófiai írásai a Szerdahely-esztétika leggyakrabban idézett szöveghelyei.

Zeuxisnak – Zeuxisz (i. e. 464–390) a dél-itáliai Hérekleiából származó görög festő, számos alkotásának emlékét csak irodalmi említések őrzik.

Polygnotusnak – Polügnotosz (i. e. 450–425 k.) görög váza-festő, a tér- és mozgásábrázolás bevezetével a vázafestészet korabeli megújítója.

Timanthesnek – Timanthész (i. e. 410–370 k.) küthnoszi származású görög festő, legismertebb műve, *Iphigenia feláldozása*, nem maradt fenn.

Aetionnál – Aetion (i. e. 4. század) ión származású görög festő, leghíresebb festménye Nagy Sándor és Roxana esküvőjét ábrázolta.

Nicomachusnál – Nikomakhosz (i. e. 360–320) thébai származású görög festő, legismertebb műve *Perszephoné elrablása*.

Protogenesnél – Protogenész (i. e. 4. század) Rhodoszon alkotó görög festő, Apellész vetélytársa.

Apellesnél – Apellész (i. e. 4. század) a kis-ázsiai Kolophónból származó festő, Nagy Sándor udvari festője. Művei csak leírásokból ismertek.

Tehát semmit sem azért mondom, hogy okítsak... – a szerénykedés klasszikus ciceroniánus toposza: Marcus Tullius Cicero, *Orator*, XXXI, 112: „nihil nos praecipienda causa esse dicturos atque ita potius acturos ut existimatores videamur loqui, non magistri.”

hogyan holnap mi lesz... – „Holnap mi lesz majd? azt ne kutasd!” Quintus Horatius Flaccus, *Ódák*, I, 9, 1 (Bede Anna fordítása).

815. l. III. *E célból elővezettetik néhány megfigyelés* – a fejezet ezt megelőző, itt kihagyott része a dolgok és a személyek bőségét és mindkettő művészetbeli szükségességét fejtegeti.

Lucanus a legyet – Lukianosz (i. sz. 2. század) szatíraíró, említett műve: *A légy dicsérete*.

Scaliger a ludat – Julius Caesar Scaliger (1484–1558) itáliai tudós, humanista író, említett műve: *Laudibus anseris declamatio*, in:

Dissertationum ludicrarum et amoenitatum scriptores varii (Lugduniae, 1628), 233–236.

Polycrates a csigákat – Polükratész (i. e. 4. század) athéni szónok, *A csigákról* című művét Arisztotelész említi (*Rétorika*, 24, 6).

Calcagninus a bolhát – Celio Calcagnini (1479–1541) ferrarai humanista, említett műve: *Encomium pulicis*, in: *Dissertationum ludicrarum...*, 41–56.

Heinsius a tetűt – Daniel Heinse (1580–1655) holland humanista író, említett műve: *Laus pediculi*, in: *Dissertationum ludicrarum...*, 351–368.

Dousa az árnyékot – Jan von der Does, Janus Dousa (1545–1604) holland államférfi, történész, költő, említett műve: *Laus umbrae*, in: *Dissertationum ludicrarum...*, 248–279.

Maioragius a sarat – Marcantonio Maioragio (1514–1555) itáliai író, említett műve: *Encomium luti*, in: *Dissertationum ludicrarum...*, 185–232.

Erasmus a balgáságot – Desiderius Erasmus Roterodamus (1466–1536) németalföldi humanista író, említett műve: *Stultitiae laus* (Paris, 1511).

megint más a podagrát – Willibald Pirckheimer (1470–1530) nürnbergi tanácsos, hadvezér, író, említett műve: *Laus podagrae*, in: *Dissertationum ludicrarum...*, 1–40.

Passeratius magát a Semmit – Jean Passerat (1534–1602) francia satíraíró, említett műve: *De nihilo. Poema Cl. N. Joannis Passerati Regii in Academia Parisiensi Professoris ad Ornatisimum Virum Erricvm Memmivm*, in: *Nihil. Nemo. Quelque chose. Tout. Le moyen. Si peu que rien* (Caen, 1596).

Daidalus mesterségével... – az idézet forrása: Quintus Horatius Flaccus, *Ódák*, IV, II, 2–4. Daidalosz mitikus görög művész, a kréai labirintusból mesterséges szárnyakon szökött meg fiával, Ikarossal.

816. l. *Tullius* – Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) római szónok, idézett szöveghelye: *De Oratore*, II, XIV, 61.

817. l. *Bombinusnál* – az utalás valószínűleg Pietro Paolo Bombino *Vitae et martyrium Edmundi Campiani martyris Angli e Societate Jesu* (Antverpiae, 1668) művére vonatkozik.

Alakzatok – a fejezet ez után következő, itt elhagyott bevezetője az alakzat fogalmának meghatározásával (valamilyen dolog mesterségesen kialakított formája), hatókörével és két fő fajtájával foglalkozik.

Ez a fajta szín – a szín fogalmát Szerdahely itt a beszéd művészetén kívüli alakzatok összefoglaló megjelölésére használja.

Seneca Epist. XCV és Lipsius – Lucius Annaeus Seneca, Epistulae morales ad Lucilium, XV, XCV, 65.; Justus Lipsius, *De militia Romana* (Antverpiae, 1596), IV. *Declaratio Iconismi*.

818. I. *Barclaius az Argenisben* – John Barclay, *Argenis* (Amsterdam, 1644), Cap. 22. Lib. 2. 17–28.

819. I. *Caussin az egyszarvúró*l – Nicolas Caussin, *De eloquentia sacra et humana libri XVI* (Lugduni, 1643), XI., descriptio LXXXIV.

820. I. *Franciscus Pomey* – François Antoine Pomey (1618–1673) francia jezsuita retorikaprofesszor. *Scyllat és Charybdist* – Szkülla és Kharübdisz mitológiai tengeri szörnyek, feltehetően az Appennini-félsziget és Szicília közötti Messinai-szoros ihlette mítoszukat.

Rhegiusnak – a Messinai-szoros egyik szirtfoka.

Iustinus Lib. IV. – Marcus Junianus Justinus, *Historiarum Philippicarum Pompei Trogi*, IV, I.

Maro az Aeneis harmadik könyvében – Publius Vergilius Maro, *Aeneis*, III, 418–425.

Quint. Lib. VIII. Cap. III. n. V. – Marcus Fabius Quintilianus, *Institutio oratoria*, VIII, 3, V.

„Erőtlenb / A fül mint a szem szívet mozdítani...” – Quintus Horatius Flaccus, *Ars poetica*, 180–181 (Virág Benedek fordítása).

Gorgókról – Phorküsz és Kétó három leánya a görög mitológiában, megsértették Athénéét, ezért az elváltoztatta őket: fejükön kígyók tekeregnek, testük pikkelyes. Aki a szemükbe nézett, kővé dermedt. Legismertebb közülük Medúza, akinek fejét Perszeosz vágta le, és Athénéé a pajzsára tűzte.

821. I. *Plutarchus* – Plutarkhosz (i. sz. 45–25 k.) görög történétíró, említett műve: *De gloria Atheniensium*, III, 12 / 347a.

Thucydides – Thuküdidész (i. e. 460–396) athéni történétíró.

Lucanus, De Domo és Herodotus, Lib. I. – Lukiánosz, Περὶ τοῦ Οἴκου / *De Domo; Hérodotosz, Hísztoría / Történelem, I.*

Tacitus – Publius Cornelius Tacitus (55/56–117/120) római történétíró.

Shakespear – William Shakespeare (1564–1616) angol drámaíró.

Ossianus – fiktív ősi kelta bárd, az ő szerepében írta James Macpherson (1736–1796) skót költő az ún. Osszián-énekeket, mely hatalmas sikert aratott a 18. század végén.

Aeneis I. – Publius Vergilius Maro, *Aeneis*, I, 124–127 (Lakatos István fordítása).

822. I. „Az sebet kapván elmenekül...” – Homérosz, *Iliász*, XI, 327 (Devecseri Gábor fordítása).

Dryden Cleopatráját – John Dryden (1631–1700) angol író, 1678-ban mutatták be *All for Love, or the World Well Lost* című, Antonius és Kleopátra történetét feldolgozó drámáját.

Horatiusnál látunk, Lib. I. Serm. I. – Quintus Horatius Flaccus, *Sermones*, I, I, 20–25.

Gnidusba – Knidosz, ókori kisázsiai város, a Triopion hegyfoknál, az Aphrodité-kultusz székhelye. Az itt található Aphrodité-szobor, mely csak másolatokban maradt fenn, Praxitelész alkotása.

Plin. Lib. XXXVI. Cap. V. – Caius Plinius Secundus, *Historia naturalis*, XXXVI, IV, 20.

Lukiánosz Amores-e – Lukiánosz, *Erotész / Amores*, 11.

Ezechiel – Ezékiel (i. e. 623–571) próféta a babiloni fogság. Vö. Ez 18,19–20.

825. l. *Homerust* – Homérosz (i. e. 8. század?) ógörög eposzköltő, személyének történetiségét már a 18. században megkérdőjelezték. Művei, az *Íliász* és az *Odüsszeia* a Szerdahely-kötet egyik leggyakrabban idézetforrásai.

Virgiliust – Publius Vergilius Maro (i. e. 70–19) római költő.

Horatiust – Quintus Horatius Flaccus (i. e. 65–8) római költő.

Corneliust – Pierre Corneille (1606–1684) francia klasszicista drámaíró.

Molierust – Jean-Baptiste Poquelin, írói nevén Molière (1622–1673) francia komédiaíró, rendező.

Boilaviust – Nicolas Boileau (1636–1711) francia költő, műkritikus.

Arisztárkus – szamothrakéi Arisztarkhosz (i. e. 220?–143?) grammatikus, Homérosz-komentátor.

Horat. – Quintus Horatius Flaccus, *Ars poetica*, 445–450 (Virág Benedek fordítása).

826. l. *Phidias* – Pheidiasz (i. e. 500–430 k.) görög szobrász, leghíresebb alkotása az olümpiai Zeusz-szobor.

827. l. *Némelyek azt merik mondani...* – a *homo aestheticus* Ciceróig visszavezethető koncepciójának egyik legszebb kifejezése a szövegben.

(B. P.)

RÉVAI MIKLÓS (1750–1807)

VÁRASI ÉPÍTÉSNEK ELEJI (1780)

Révai Miklós életrajzát ld. az I. kötet 890–891. lapján.

Révai 1777–1778-ban egyik pártfogója, Károlyi Antal tábornok (1732–1791) költségén több hónapot töltött Bécsben, ahol elsősorban a rajz és az architektúra tudományában képezte magát. Hazatérve Nagyváradon kapott rajztanári állást a nemzeti iskolában, s az ott töltött évek alatt öt tankönyvet írt. Az *ABC könyvecske* (Pozsony, 1777), *Az ékes írásnak [...] eleji* (Buda, 1779) és *A magyar nyelvnek helyes írása*

(Buda, 1780) a nyelvművelés, a nyelvtanítás céljait szolgálta; míg másik két, szintén Budán, 1780-ban kiadott, *Várasai építésnek eleji és A mezei gazdaságnak folytatásáról* című tankönyve révén a Ratio Educationis bevezetésével előtérbe lépett gyakorlati tantárgyak, az építészet és a gazdálkodás alapjait kívánta megismertetni a diákokkal.

Névtelenül megjelent építészeti műve az e tárgyban kiadott első magyar nyelvű szakkönyv. Nem eredeti munka, hanem a korban népszerű osztrák építészeti tankönyvek kivonatolt, átszerkesztett fordítása. Fő forrásai Friedrich Penther (1693–1749), göttingeni egyetemi tanár *Anleitung zur bürgerlichen Baukunst* (Augsburg, 1744–1748), Christian Rieger (1714–1780), bécsi matematikaprofesszor *Universae architecturae civilis elementa* (Bécs, 1756), valamint Johann Baptist Izzo (1721–1793), bécsi építész-tanár *Elementa architecturae civilis* (Bécs, 1764) című művei, melyek a görög–római, a reneszánsz és a barokk teoretikusok (Vitruvius, Alberti, Palladio, Vignola stb.) által megfogalmazott alapelvek szerint tárgyalják az építészet tudományát. A *Várasai építés eleji* tartalmában és felépítésében az *Anleitung*-ot követi, melynek szövegét Révai más szerzők, illetve saját elgondolásai alapján bővítette ki, a klasszicizáló ízlést népszerűsítve. Alapos, a külföldi szakkönyvek színvonalán álló, könnyen tanítható munkájában jól áttekinthetően rendszerezi az építészeti ismereteket: az általános definíciókat („teljes jegyzés”) azok magyarázata („elmélkedés”, „megmutatás”), valamint jegyzetek („különös intézés”) követik. Révai kísérletet tesz a magyar építészeti szaknyelv megteremtésére, s noha saját alkotású szavai közül kevés terjedt el, szabatos, tömör, árnyalt megfogalmazásmódja jól olvashatóvá teszi tankönyvét. A könyvhöz nem készült képmelléklet; Révai a szövegben az *Anleitung*-ban közölt ábrákra utal.

A szövegekzslés forrása: [Révai Miklós], *Várasai építésnek eleji*, Budán, Királyi Akadémiai Betűkkel, 1780, 43–52.

828. l. *ékes építés* – díszített építészet, azaz építészeti díszítés.

rendről – itt: oszloprend. A reneszánsz, barokk vagy klasszicista építészet akkor is az oszloprendek gerendázatáról származó profilokat alkalmazza, ha oszlop vagy pilaszter meg sem jelenik az épületen.

oszlopszékből – az oszlopot olykor oszlopszékre állítják, ami egy négyszög alapú pillér.

szálfakan – sarokoszlopként álló fatörzseken. A vitruviusi őskunyhó-elmélet szerint négy fatörzset, szálfát szúrtak le, ezek az oszloprend ősei.

szegeleteibe – szegeleteibe, sarkaiba.

Blondell – a Blondel-család több tagja is építész, építészeti szakíró volt. François Blondel (1617/1618–1686), francia udvari építész, diplomata fő műve akadémiai előadásainak írásos változata, a *Cours d'Architecture* (Párizs, 1675) volt. Jacques François Blondel

(1705–1774) 1739-ben építészeti iskolát nyitott Párizsban, 1756-tól az építészeti akadémia professzora, több szakkönyv szerzője volt, melyek közül a legfontosabbat, a *Cours d'Architecture*-t (Párizs, 1771–1777) nálunk is ismerték.

Goldman – Nicolaus Goldman (1611–1615) német matematikus, építész, építészeti író. Kéziratban maradt művét Leonhard Christoph Sturm (1669–1719) építész, matematikus, teológus adta ki *Vollständige Anweisung zu der Civil Bau-Kunst* címen (első kiadás: Wolfenbüttel, 1696), amely a kor legnagyobb hatású német nyelvű szakkönyve volt.

Vitruvius – Marcus Vitruvius Pollio (i. e. 80-70 k.–15 k.) római építész. Elméleti munkája, a *De architectura libri decem* 1415-ös újrafelfedezését követően évszázadokig alapvető forrása volt az építészetelméletnek, s jelentősen hozzájárult az antikvitás újjázületéséhez a reneszánsz építészetben.

négyszeges – négyszögletes.

koszorúgerendák – az architrávgerendák, amelyek közvetlenül az oszlopokra fekszenek fel.

folyó gerendák – földéngerendák.

szarufák – az architrávra merőleges, a tető deszkázatát és lécezését hordó gerendák, a tető hajlásszögét ezek határozzák meg.

fiókfák – rövidebb, az architrávra merőleges vízszintes gerendák, amelyek a szarufák bekötésére szolgálnak, és kinyúlnak a falsíkból.

kockaderékat – itt: négyzet alapú hasábot.

táblafedél – itt: négyszögletes lap.

paraszt – egyszerű, közönséges.

829. l. *D. A rendnek részei* – a C betűjelzést Révai következetesen nem használta a szövegben.

széktalp – az oszlopszék lábazata.

szegeletes – szögletes.

székfedél – az oszlopszék lezáró párkánya.

oszloptalp – az oszlop lábazata.

oszlopszál – az oszlop törzse.

gerend – Révai szóalkotása.

képszék – más néven fríz, a párkányzat architráv feletti része, leginkább ezt szokták díszíteni.

párkányzat – más néven geison vagy párkánykorona, a párkányzat legfelső, lezáró része.

kivetéseik – itt: kiállásaik, kinyúlásaik.

közönségesen – itt: általában.

kivetődni – itt: kinyúlni.

rendtagok – az oszloprendek tagozatai, keresztmetszetük, azaz profiljuk alakja szerint határozzuk meg őket.

830. l. *ki nem eshetik* – itt: ki nem domborodhat, ki nem nyúlhat.

kígyófullánkokra – futókutya-motívumokra.

tojásokra – tojássor: vízszintes díszítőelem, leginkább az ión és a korinthuszi oszloprend párkánykoronáján.

egyenes, avagyis puszta tagok – különféle lemez- és szalagtagozatok.

831. l. *pólya* – keresztgerendák vájataiba fektetett, szalmával és sárral bevont rudak.

póc – polc, emelvény, támaszték.

kidűl – itt: kidomborodik, kiáll.

Véssző – pálcátag.

Vánkostag – párna.

Sülttag – negyedpálca.

Hézagtagok – homorlatok.

Üregtag – negyedahomorlat.

Dombfélüreg – szíma: alul homorú, felül domború hullámtagozat.

Hézagféldomb – kíma: alul domború, felül homorú hullámtagozat.

832. l. *azonegy* – ugyanaz.

a különböztetés tetszetes – a különféle elemek egymás mellé helyezése tetszetősebb.

összeesik – itt: egymás mellé van helyezve.

egyeltessenek – elegyítsenek, felváltva alkalmaztassanak.

az éneklésről való szabások – a zenei harmónia szabályai.

833. l. *keletét* – itt: arányos formáját, csinoságát.

Tekercsek – voluták: az ión oszloprend jellegzetes csigaeleme.

Diánának – más néven Artemisz, a vadászat szűz istennője a görög-római mitológiában.

Gerezdek – kannelúrák: az oszlop törzsét függőlegesen tagoló, keskeny, homorú vájatok.

völgvellések – homorú bemélyedések.

Levelek – itt: akantuszlevelek.

Kallimakusnak – Kallimakhosz (i. e. 5. sz. második fele), Athénban és Korinthosban működő görög építész, szobrász, a Vitruviusra visszavezethető hagyomány szerint a korinthuszi oszlop megalkotója. A három, állandó elemekből megszerkesztett görög-római oszloprend a dór, a jón és a korinthuszi. A legkecsesebbek, legdíszesebbek a korinthuszi oszlopok; az oszlopfőket két sor akantuszlevél díszíti.

történetből – véletlenül.

szamártövislevelek – a magyar „szamártövis“ elnevezés több, különböző latin nevet viselő növényfaj gyűjtőneve. Közülük az egyik, az ‘*Oнопordon acanthium*’ az akantusz (*Acanthus mollis*) rokona, ezért keveredhetnek össze Révainál.

Vájott táblák – triglifek: a dór oszloprend frízében függőlegesen vájatolt táblák.

Szarufafejek – gyámkövek, azaz támasztásra szolgáló, a fal-síkból kinyúló, gyakran díszített kőgerendák.

834. I. *eszterhát* – ereszt.

fogak – fogrovat: vízszintes díszítőelem, leginkább az ión és a korinthuszi oszloprend párkánykoronáján.

rendméről – modulról.

általmérőjét – átmérőjét.

Vignola – Giacomo (Jacopo) Barozzi da Vignola (1507–1573) itáliai építész, a barokk építészet mestere, 1542-ben a római Vitruviusi Akadémia vezetője. Az oszloprendekről szóló egyik legnépszerűbb mű szerzője: *Regole delli cinque ordini d'architettura* (Róma, 1563).

tuszciai – toszkán.

dóriai – dór.

ióniai – ión.

Klerket követvén – Sébastien le Clerc (1637–1715) francia rézmetsző és elméletíró. Révai a *Traité d'Architecture avec des remarques et des observations* (Párizs, 1714) című, számos nyelvre lefordított munkájára utal.

(L. R.)

ESZTERHÁZY KÁROLY (1725–1799)

TERVEZET ÉS SZERZŐDÉS AZ EGRÍ LÍCEUM-KÁPOLNA KIFESTÉSÉHEZ (1781; 1792)

Eszterházy Károly Pozsonyban született, nagybátyja, gróf Eszterházy Imre hercegprímás székvárosában, galánthai gróf Eszterházy Ferenc (1683–1754) későbbi tárnokmester és gróf Pálffy Szidónia gyermekeként. A császárváros közelében már gyermekkorától magába szívhatta a bécsi érett barokk művészet friss áramlatait. A pozsonyi jezsuita gimnázium elvégzése után, 1741-től a nagyszombati jezsuiták filozófiai, majd teológiai kurzusait látogatta. 1745 és 1748 között a római Collegium Germanicum Hungaricum kollégistája. Az itt megszerzett tudás és művészeti tapasztalat formálta Eszterházyt a 18. század második felének legnagyobb hatású magyar főpapjává. Kiváló, haladó szellemiségű tanárai mellett a tér- és városszervezésben is élenjáró barokk Róma, különösen Borromini művészete gyakorolt rá életre szóló hatást. Hazatérve Magyarországra gyors és magasra ívelő egyházi karrieri futott be. Művészeti pártoló, megrendelői tevékenységet kettős tisztségben folytatott: egyrészt mint Pápa, Ugod és Devecser kegyura, másrészt, 1759 és 1762 között mint Vác, 1762-től mint Eger püspöke.

Határozott, kifinomult, de a stílusváltozásokra is érzékeny művészeti ízlése és építészeti tanultsága miatt nemcsak megbízó, hanem az általa foglalkoztatott építészek és művészek alkotótársa volt, aki szabatosan meg tudta fogalmazni egy-egy épület vagy képzőművészeti alkotás mondanivalóját és annak kifejezési formáit. Építetői tevékenysége során összefüggő építészeti egységekben, városrendezési perspektívában gondolkodott. Pápa, Vác és Eger új építkezéseinek tervezésénél a barokk Róma és a francia késő barokk klasszicizáló építészete lebegett szeme előtt.

Miután Eszterházy „udvari festői”, a Líceum könyvtárának freskóját 1778-ban elkészítő Johann Lucas Kracker (1719–1779) és Joseph Zach (1728 k.–1780) váratlanul elhunytak, s Franz Sigristnek (1727–1803) a díszteremben festett freskójával (1780) sem volt maradéktalanul elégedett, az élete főművének tekintett egri Líceum kápolnájának kifestésére a Pápán (1782–1783) már „jól bevált” Franz Anton Maulbertsch-et (1724–1796) kérte fel.

Eszterházy 1781-ben készítette el a kápolna mennyezetképének első, a Jelenések könyve 4., 6. és 14. fejezetén alapuló tervezetét, középpontban az egri egyházmegye védőszentje, Szent János apostol látomásaival. A program jelen kötetben közölt hosszabb, latin nyelvű változatában egy izgalmas részlet szerepel, mely a líceum másik két freskójához képest többletet és továbbfejlődést jelent, de végül nem valósult meg. Eszerint a kórus oldalfalán, a nézők szférájában, a leendő egyetem tanárainak alakjait magyaros öltözetben festetné meg a püspök. Maulbertsch e program alapján 1784 júniusában ajánlatával együtt elküldte az általa égi látványt nyújtónak minősített mű vázlatait a püspöknek. A freskóról valószínűleg személyesen is tárgyaltak Egerben.

A mennyezetkép elkészítésének terve azonban ekkor a politika áldozatául esett. II. József (ur. 1780–1790), miután már édesanyja, Mária Terézia királynő (ur. 1740–1780) 1763-ban keresztülhúzta Eszterházy egyetemalapítási ambícióit, a középiskolaként működő, de felsőoktatási intézménynek szánt, 1782-re felépült Liceumot elemi iskolává minősítette vissza. Ezt személyes támadásként élte meg Eszterházy, aki a felvilágosult uralkodó egyházi reformtörekvéseit ellenző magyar főpapság szószólójaként védelmezte jogait. II. József 1790-ben bekövetkezett haláláig Eszterházy minden energiáját lekötötték politikai küzdelmei, ezért a freskó ügyével nem tudott foglalkozni.

A helyzet konszolidálódása után 1791. március 11-én vette fel újra a kapcsolatot Maulbertsch-csel. A kápolna kialakításának elhúzódo munkálatai miatt azonban csak 1792. szeptember 25-én írták alá a jelen kötetben is olvasható szerződést. Az 1781-es programtól gyökeresen eltérő, új mennyezetkép leírásával ebben találkoznunk először. Az új freskó témája a mindenszentek (Allerheiligenbild), fő helyen a magyar szentekkel.

A mennyezetkép témájának változását Eszterháznak a Habsburg-uralkodókkal folytatott küzdelme magyarázza. A püspök hazafias érzülete miatt és az osztrák uralkodókkal szemben az ország magasabb szintű legitimációjának bizonyosságaként állította fő helyre a magyar szenteket. A szerződésre rávezetett részletkifizetések alapján megállapítható, hogy Maulbertsch egészen 1793. április 6-ig Egerben tartózkodott, ahol elkészítette korábbi hasonló munkáinak, a váci és a győri székesegyház mennyezetképeinek összefoglalását és kiteljesítését.

A szövegközlés forrásai: tervezet: Smohay András, *Az egri líceum Maulbertsch freskói = Magyar Műemlékvédelem*, 14 (2007), 99–122, itt: 117–118; szerződés: Szmracsányi Miklós, *Eger művészetéről. Tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez*, s. a. r. Kapossy János és Radisics Elemér, Bp., 1937, 262–263.

835. l. *Sanctus, Sanctus...* – Szent, szent, szent az Úr, a mindenható Isten, aki volt, aki van és aki eljő! Jel 4,8.

Hi sequuntur... – mindenüvé követték a Bárányt, ahová csak ment. Jel 14,4.

Propter verbum Dei... – akiket az Isten szaváért és tanúságtételükért ölt meg. Jel 6,9.

837. l. *lizenák* – a fal síkjából enyhén kiemelkedő, fejezet és lábat nélkül utánzó építészeti tagozatok.

girlandokkal – füzérdíszekkel.

(S. A.)

KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS (1740–1811)

A MAGYAR KIRÁLYI FŐ-, SZABAD ÉS KORONÁZÓVÁROS,
POZSONY LEÍRÁSA
(1781)

Korabinszky János Mátyás Eperjesen született. Tanulmányait szülőhelyén, majd 1756-tól a pozsonyi evangélikus liceumban végezte, melynek utóbb tanára lett. A líceum vezetése 1769-ben Németországba küldte, hogy az ottani oktatási módszereket és tankönyveket tanulmányozza. Pozsonyba visszatérve líceumi állása mellett leányintézetet alapított, melynek tanrendjében a magyar nyelv elsajátítása fontos szerepet kapott. Több ízben kiadta Bél Mátyás *Der ungarische Sprachmeisterét*. Török nyelvkönyvet és szótárt is közölt. 1773–1784 között a *Pressburger Zeitung* szerkesztője volt. Az 1770-es évektől adatokat gyűjtött magyarországi képzőművészekről, kéziratban maradt gyűjtését Romy Károly György közölte 1817-ben. Sokoldalú nyelvismeretét 1786-ban az első topográfiai (katonai)

felmérés utómunkálataiban kamatoztatta. Az 1778. évre *Almanachot* bocsátott ki, amely hivatali és gazdasági információkon kívül az ismert magyarországi tudósok 333 névből álló jegyzékét is közölte. *Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn...* (Pozsony, 1786) című lexikonja a korszak legismertebb honismereti műve. Ebben Magyarország (Erdély és Horvátország nélkül) több mint tízezer településének korabeli gazdasági, kulturális és természeti viszonyairól adott képet, s elsőként közölt postaúttérképet. Elkészítette és gróf Széchenyi Ferenc támogatásával kiadta *Magyarország természeti tulajdonságának tüköre* (Bécs, 1791) című térképét, amely az első ilyen jellegű, a természeti erőforrások széles köréről számot adó mappa a világon. *Atlas regni Hungariae portatilis...* (Bécs, 1804) címmel Magyarország megyéiről zsebtaslatot adott ki, amely 1817-ben és 1837-ben újra megjelent.

A magyar királyi fő-, szabad és koronázóváros, Pozsony leírása egy felvilágosult gondolkodású, több területen otthonosan mozgó szakember szemszögéből összeállított városismertető, amely ilyen terjedelemben először ad átfogó képet a magyar művelődéstörténetben jelentős szerepet játszó nagyvárosról. Első kiadása 1781-ben jelent meg Prágában. A 18. század harmadik harmadának viszonyait megörökítő leírás külön függelékben foglalja össze a pozsonyi várról és a várost körülölelő területekről rendelkezésre álló korabeli ismereteket. Pozsonyról korábban is készültek már hosszabb-rövidebb leírások utazók, katonák, diplomaták, királykoronázásokon részt vett személyek elbeszélései és élményei nyomán, illetve tollából, viszont Korabinszkyé az első, igen részletes, koncepciózusan megtervezett, az értő megfigyelő szemével készített, önálló kötetben nyomtatásban megjelent, szakszerű, német nyelvű leírás a városról.

A szöveggözlés forrása: Johann Mathias Korabinsky, *Beschreibung der königl. ungarischen Haupt- Frey- und Krönungsstadt Preßburg. Nebst einem Anhang vom königlichen Schloße und der umliegenden Gegend*, Erster Theil, Preßburg bey Johann Mathias Korabinsky, [1785], 37–50.

839. l. *tiszta architektúra* – a téralkotó építészet és építőművészet elnevezése; szűkebb értelemben az építészeti mű belső szerkezete. Tiszta architektúrának Korabinszky a pozsonyi primási palota klasszicizáló kialakítását nevezi.

érségi és primási rezidencia – a pozsonyi primási palotát gróf Batthyány József (1727–1799) bíboros hercegprímás, kalocsai, majd esztergomi érsek megbízásából Melchior Hefele (1716–1794) építette klasszicizáló késő barokk stílusban 1778–1781 között. A központi udvar köré szerveződő, négyszög alaprajzú épület homlokzata a bécsi barokk palotahomlokzatok elrendezését követi, különösen a Johann Bernhard Fischer von Erlach (1656–1723) által tervezett, a bécsi Renngassén álló Batthyány-palotáét (1698–1705).

Legközelebbi rokona a szintén Hefele építette szombathelyi püspöki palota (1778–1783). Az épület földszintre, mezzaninra (félemeletre) és két emeletre tagolódik. A bejárat fölött négy toszkán oszlopon nyugvó, egyenes vonalú erkély húzódik a három középső ablaktenyely szélességében. A középső erkélyablak feletti márványtáblán versbe szedett kronogramma, azaz olyan felirat olvasható, amelynek rómaisám-értékű betűi a benne foglalt esemény időpontját jelölik. A második emeletet lezáró főpárkány felett a középrész teljes szélességében háromszög alakú oromzat emelkedik, melynek az erényeket és Magyarország két legnagyobb folyóját ábrázoló allegóriáit Franz Anton Maulbertsch (1724–1796) festette (a tönkrement freskó helyén ma mozaik látható). A főpárkány felett urnákkal és erényszobrokkal díszített attika (mellvédszerű felfalazás vagy pártafal) húzódik. A Korabinszky által leírt szobrászati díszítést Jakob Philipp Prokop, Mathias Kögler és Johann Jakob Messerschmidt készítette. A bejárat a toszkán oszlopokkal díszített, három részre tagoló előcsarnokra nyílik, melytől balra díszlépcső vezet az első emeleti díszhelyiségekhez, köztük a két emelet magas trónteremhez. A központi udvar délnyugati részében található az ellipszis alaprajzú Szent László-kápolna, melynek kupoláját Maulbertsch festette ki 1781-ben. A kép a Szent László-legendának azt az epizódját ábrázolja, amikor a király kardjával vizet fakasztott a sziklából.

Minerva – ősi itáliai istennő. A görög Pallasz Athéné római megfelelője, a művészetek és a tudományok pártfogója.

aritmetika és geometria – számtan és térta. Mind az aritmetika, mind a geometria a hét szabad művészet köré tartoznak, ezért kerülhetett ábrázolásuk a homlokzatra.

840. l. *génusz* – védőszellem, a család védőszelleme.

éggömb – a földgömbhöz hasonló, a bolygók és a csillagképek térbeli elhelyezkedését modellező eszköz.

égőáldozat – Istennek (vagy más természetfölötti lénynek) szánt tárgyakat vagy lényeket fölajánló aktus.

a Magyar Királyság két legfontosabb folyója – a Duna és a Tisza.

CVRIA ARCHIEPISCOPALIS PECVLIO CARDINALIS IOSEPHI DE BATTHIAN EXCITATA – 'Batthyány József bíboros költségén emelt érseki palota'.

Iosephi de Batthian – Batthyány József.

841. l. *Clementia* – latin szó, jelentése: 'szelídség, kegyesség'.

Iustitia – latin szó, jelentése: 'igazságosság'.

Melchior Hefela – Melchior Hefele (1716–1794), osztrák építész, a pozsonyi prímási palota tervezője. Legkorábbi magyarországi művei közül kiemelkedik a győri székesegyház modernizálása (1777). Szombathelyen, a püspöki palota (1778–83) mellett ő építette fel a papi szemináriumot (1777–78) és a székesegyházat (1791–1814).

Nepomuki Szent János – (1345 k.–1393), Csehország patrónusa, a hidak, a gyónási titok, a haldoklók, a hajósok védőszentje.

Salamon magyar király – (1053–1087, ur. 1063–1074). A mogyoródi csatában (1074. március 14.) vereséget szenvedett és elvesztette trónját. A katonai kudarc következtében az ország tényleges ura I. Géza lett, Salamon csak Moson és Pozsony vármegyéket tudta magának megtartani német segítséggel.

VI. Károly császár koronázási ceremóniáját – (1685–1740), spanyol király, német-római császár, magyar és cseh király. Magyar királlyá III. Károly néven 1712. június 22-én koronázták Pozsonyban.

ReX MagnVs CaroLVs seXiVs InaVgVranDVs VIVat – 'Éljen a nagy király, a beiktatandó uralkodó, VI. Károly!' – Kronosztichon, amely a koronázás évét (1712) adja meg.

842. l. *másfél ölnél magasabban* – egy pozsonyi öl: 1,9 méter.

gulden – német nyelvterületen az aranyforint elnevezése. 1601 óta pénzegység Hollandiában és több, azóta függetlenné vált holland gyarmaton.

Teréz-kapu – nevét Mária Teréziáról (1717–1780, ur. 1740–1780) kapta.

Szent Lőrinc – Laurentius vagy Római Szent Lőrinc (?–258): vértanú, a hét római diakónus vezetője, Spanyolország nemzeti szentje, a könyvek, könyvtárak, könyvtárosok és a tanulók, a tisztító tűzben szenvedő lelkek, valamint minden tűzzel kapcsolatos foglalkozású ember patrónusa.

Szasky rektor – Tomka Szászky János (1692–1762), evangélikus földrajztudós, történész, pedagógus. Bél Mátyás tanítványa, majd munkatársa.

Mihály arkangyal – a zsidó és a keresztény hagyományban az angyalok élén álló főangyal (arkangyal), az első a négy között.

óraművel – mechanikus, kerekés órával.

gyám- vagy támasztóív – gyámkő. Egyik végén a falba befogott rövid kőgerenda, kőkonzol, amely a falsík elé kiugró építészeti tagozatokat, nyílásáthidaló szemöldökgerendákat támasztja alá.

843. l. *Omne Regnum in se ipsum divisum desolabitur 1723* – 'Minden önmagával meghasonlott királyság elnéptelenedik.' Az évszám utalás a Pragmatica Sanctio elfogadására: az 1723. évi 1–3. törvénycikk szerint a Habsburg ház férfi ágának kihalása után a magyar rendek nem élhetnek a szabad királyválasztás jogával, s a nőág öröklő a trónt az elsőszülöttség rendje szerint.

László király – Árpád-házi Szent László magyar király (ur. 1077–95).

minden zárszerkezettől megszabadították – azaz a kapu szabadon használható.

(V.A.)

MOLNÁR FERENC
(1729–1790)

JÁSZBERÉNY VÁROSÁBAN LÉVŐ LEHEL KÜRTJE
(1788)

Molnár Ferenc Jászberényben született, itt járt középiskolába, majd Egerben végzett jogi akadémiát. Ügyvédként dolgozott Pesten, 1765-től jószágigazgató lett, később a jász-kun kerület bírása és a kiskunok kapitánya. Kiadott egy párbeszédes formában írt magyar nyelvű jogi tankönyvet az ügyvédbojtároknak Egerben 1762-ben (*Patvarista novitius*). 1789-ben *Magyar Kátó, Melly a magyar róság versetskékben tölt magyaroknak kedvéért ki-bocsájtattot* címmel jelentetett meg könyvet. Jászberény városáról szóló munkája kéziratban maradt.

A Lehel kürtjéről szóló könyvecskéje a 18. század végén megjelenő régészeti és művészettörténeti érdeklődés, valamint a nemesi történelemszemlélet jellegzetes példája. Elsőként ismerteti benne részletesen a jászkürtöt, leírását a fia által készített két nagyméretű rézmetszettel illusztrálja. Ez az első nyomtatott mű, amely történeti forrásokat is felhasználva a műtárgyat Lehel kürtjeként azonosítja. A máig bizonytalan datálású és lokalizációjú tárgy Molnár értelmezésében honfoglaláskori mű, mely az egész magyar őstörténet kulcsát adja. A krónikás hagyomány történelemképét Molnár összekapcsolja a magyarok eredetének újabb elméleteivel. A kürtöt vadász-, illetőleg harci kürtnek tartja, szerinte ezzel ölték meg Konrád császárt. Szerinte a kürtpalást felső részén azonosított szarvas az őshazából való kijövetelt jeleníti meg, a Hunor és Magyar ősmonda hagyományának megfelelően. A szőlővel befutott, indából stilizált „tulipánforma” az új haza bőségét képviseli. A küzdő alakok Európát jelentik, a felső medalionokban a kunok öt mitikus királyának a címei jelennek meg, Balambértől Attiláig. A lapp nyelvrokonságról kialakított Sajnovics János-féle, 1770-ben közreadott elmélet hatását jelzi az elképzelés, mely szerint a kítárt, fel-emelt tenyér a kürtpaláston az őshazát, Karéliát jelképezi a „kar-jel” etimológia alapján.

A mű megjelenése egybeesett a II. József reformjai által keltezt országos méretű tiltakozással és a nemzeti újjáéledés kezdetével. Népszerűségét és hatását jelzi, hogy leírásait és értelmezéseit Dugonics András felhasználta *Etelka* című regényében, s hogy összesen öt magyar nyelvű és három latin nyelvű kiadása jelent meg, a legutolsó 1838-ban. A 19. század elején megjelentek a könyvet bíráló első cáfolatok, amelyek további vitákat ösztönöztek.

A szövegközlés forrása: *Jász-berény várossában lévő Leel kürtének vagy Jász-kürtnek esmérete. Mellyet eléadott jász-berényi Molnár*

Ferentz, *Nemes Kis-kun distr. kapitánnya*. Két részbe vágott rajzolatokkal. Pestenn, petrózai Trattner János Tamás betűivel, 1823, 5–24.

844. l. *rőfön* – rőf: hosszmérték, kb. 62 cm.
kétujjni – ujj: hosszmérték, 1,7–1,9 cm.
teteme – teste.

845. l. *módú* – -szerű.
zabolán – zabla; a ló fejére való szerszámnak az a része, melyet a szájába illesztenek.

kiveszkődni – kirontani, kitörni.
kisamyazott – kimetszett.

846. l. *képzés* – kép.
leképzett – ábrázolás.

Királyok első könyvében, 19. részében – ezen a helyen nincs szó dobokról, téves hivatkozás. Talán az 1Krn13 lehet, ott szerepel a vigasság dobja: „Dávid és egész Izrael teljes lelkesedéssel táncolt Isten előtt citera és hárfá, dob, csengő és cintányér hangjára énekelve.”
tenyeretten kimutatják – világosan kimutatják.

847. l. *negyedfél fontot* – 3,5 fontot. A font régi súlymértékegység, kb. 0,5 kg.

848. l. *Jornandes* – Jordanes ravennai püspök, a 6. század első felében élt gót származású történetíró, hivatkozott műve: *De origine actibusque Getarum*, amelyet Antonio Bonfini is felhasznált.

Filimer – Filimer: Aldarik (Ardarich, Gandarich), gót király fia (2. sz. közepe).

Alirumnáknak mondatott – alirumnák: Jordanes szerint a gótok hadseregét léha életvitellel megrontó, pusztaságban kóborló asszonyok, akiktől a hunok származtak. Kézai Simon krónikája is említi őket a magyarok mitikus őstörténetében.

Gemblakumi Sigebert – Sigebertus Gemblacensis 12. századi egyháztörténet-író, műve: *De scriptoribus ecclesiasticis*.

Bellovákumi Vince – Vincent de Beauvais, Vincentinus Bellovacensis (1184/1194–1264), francia dominikánus szerzetes, a középkori kultúra egyik legnagyobb enciklopédiájának, a *Speculum maius*nak írója, összeállítója. A hivatkozott rész ezen a művön belül a *Speculum historiale*.

Venéciai Doglion – Giovanni Nicolò Doglioni (1548–1629), velencei titkár, történész, hivatkozott műve: *L’Ungheria spiegata*, 1595.

szatírákat – szatír, szatürosz, erdőkből élő, ló- vagy kecskefarkú, illetve kecskelábú, ember alakú lény, Hermész isten fia, Dionüszosz isten kísérője a görög mitológiában.

faunusokat – faun, kecskelábú, jókedvű félisten a görög mitológiában.

összetimporált – összekevert.

pácinacitáknak – a bizánci történetíróknál szereplő népnév, a 18. század végén a kunokkal és a besenyőkkel, illetve a székelyek őseivel is azonosították őket.

Meotis tava – Meóthisz: a hun-magyar őstörténet helyszíne, az Azovi-tenger régies neve.

849. l. *tetemes* – nagy, hatalmas.

Attila – Attila (406 k.–453), 434-től hun fejedelem.

BaleMBER – a 4. században élt hun király. Egyetlen forrás, Jornandes krónikája emlékezik meg róla, neve a szöveg kézírataiban különböző formában maradt fenn. Az itt olvasható leírás szerint a hunok 374-ben keltek át a Volgán, s a rákövetkező években egészen az Al-Dunáig terjesztették ki birodalmukat.

Charaton, Uldinus – hun királyok. Molnár feltehetően téves adatot közöl uralkodásuk sorrendjéről. A történettudomány mai álláspontja szerint Uldin (megh. 412) a 4. század végétől kb. 410-ig uralkodott a nyugati hun törzsek fejedelmeként, míg Kharaton kb. 410 és 412 között volt a keleti hunok uralkodója.

Bendegúz – a magyar mondákban Bendegúz néven nevezik Mundzsuk hun nagykirályt (ur. 415?–420), aki a hagyomány szerint Attila fejedelem apja volt.

Aetius – Flavius Aetius (395–454), római szenátor és hadvezér.

neveletlen – kiskorú.

Oktárt és Ruást – feltehetően Mundzsuk fivérei. Oktár (Octar) hun király (422–430?), Kharaton utódja. Ruga (Rhuas, Ruás, 365 k.–434) kb. 425-től uralkodott. A 432-ben hozzá menekült Aetius Ruga segítségével szerezte meg a Nyugat-Római Birodalom irányítását.

arányozhatom – vélhetem.

850. l. *Csaba* – Csaba királyfi a magyar-székely mondák legendás alakja, személyére vonatkozóan a történeti források egymással ellentmondó adatokat közölnek. Egyes feltételezések szerint Attila hun király harmadik, Ernák vagy Írnik nevű fiával azonos, aki 469–503 között volt hun uralkodó.

Leél – a ma szokásos írásmód szerint Lehel (?–955), Árpád-házi magyar vezér.

Karjélia – bizonyos feltételezések szerint a magyarok őshazája a mai Oroszország területén.

lappóniai – a lapp a Skandináv-félsziget északi részén élő népcsoport nyelve.

finniai – finn. Molnár a finn–magyar nyelvrokonság tényére utal.

851. l. *játéklátások* – ábrázolások.

meg kell engednünk – meg kell bocsátanunk.

(P. M. Zs. jegyzeteit kiegészítette T. G.)

SZEREDAY ANTAL
(1740–1798)

A GYULAFEHÉRVÁRI TEMPLOM RÉGI ÉS ÚJ
EMLÉKTÁBLÁINAK GYŰJTEMÉNYE
(1791)

A Maros megyei Mikefalván született. 1758-ban belépett a jezsuita rendbe; a próbaévet Kolozsvárott töltötte. 1773-ban szentelték fel. Nagybányán a humaniorák osztályában tanított. A rend feloszlátása után világi pap lett. Gyulafehérvárott kanonok és nagyprépost volt, betöltötte a küküllei főesperesi, valamint az erdélyi királyi tábla elnöki tisztét. Első megjelent művében a magyarországi és az erdélyi jogrendet és joggyakorlatot tárgyalta (*Tripartita praxia iuditiaria...*, Csíksomlyó, 1760). Egyháztörténeti munkáiban az erdélyi püspökök, illetve a gyulafehérvári püspökség történetét dolgozta fel (*Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transilvaniae*, Károlyfehérvár, 1790; *Notitia veteris et novi capituli ecclesiae Albensis Transilvaniae*. Uo., 1791). Kétkötetes, válogatott fordítást adott ki Antoine Augustine Calmet (1672–1757) francia bencés szerzetes, teológus 1707-től Párizsban megjelentetett bibliakommentárjaiból (*Szent írásbeli dolgokról való beszélgetések*, Pozsony, 1791).

Collectio continens tabulas vetustorum ac recentiorum monumentorum című munkájában Szereday a 18. század második felében a gyulafehérvári székesegyházban található síremlékek, tumbák leírásait és feliratait gyűjtötte össze. A kötetben a templom történetének tömör bemutatását követően az épületen látható külső feliratokat, valamint összesen harmincöt „Tabulá”-t közöl. A teljességre törekedve nemcsak az épen maradt, hanem a megrongált, töredékes síremlékek feliratait is lemásolta, s a legtöbb esetben kitér a síremlékek anyagára, díszítésére is. A gyűjtemény utolsó egységét tíz olyan sírfelirat alkotja, melyekről Szereday azt állítja, az ő idejében már nem voltak megtalálhatók a székesegyházban, s amelyeket Bod Péter *Hungarus tymbaules* (Nagyenyed 1764, 1766) című epitáfiumgyűjteményéből vett át.

A szövegközlés forrása: *Antonii Szereday de Szent-háromság, [...] Collectio continens Tabulas vetustorum, ac recentiorum monumentorum, quae in Templo Alba-olim Juliensi, nunc Caroliensi in Transilvania sunt, fueruntque locata*. A. Carolinae, Typis Episcopalibus, Anno 1791, [3]–5, 19–24, 34–35.

852. l. a dákok vagy a rómaiak ún. Órás Templomára – a dák vagy római építésű Jupiter–Júnó-templomról, mely hajdan a székesegyház helyén állhatott, egyedül csak a Szereday által más forrás alapján

közölt, 212–217 között állított felirat tudósít, a régészeti kutatások során további nyomai nem kerültek elő. A feliratot jelenleg csak rajzból ismerjük.

a templomot körülvevő város a Zármis nevet viselte... – Traianus császár két hadjárat során (100–102, 105–106) meghódította a mai Erdély nyugati és déli részét, s megszervezte Dacia provinciát. A provincia helyőrségéhez tartozó XIII. Gemina légio a Maros és az Ompoly folyók összefolyásánál fekvő egykori dák település, Apulon közelében táborozott, s a körülötte kialakult város a 2–3. században jelentős politikai, gazdasági és kulturális központtá vált. Nevének latinos alakja Apulum, a kora újkori szerzők némelyike azonban a provincia másik nagyvárosának, Sarmizegethusának (Várhely) nevével összetévesztve „Zármis” vagy „Tármis” megnevezést használ vele kapcsolatban. Fehérvárnak a későbbi évszázadokban ugyanitt letelepülő szlávok nevezték el a fehér mészkőből álló, római kori falmaradványok miatt; a „Gyula-” előtag arra utal, hogy a magyarok betelepülését követően az erdélyi gyula székvárosa volt. A tatárjárás idején elpusztított püspöki székvárost később újjáépítették, s a 16–17. század folyamán az erdélyi fejedelmek székhelyévé vált.

Georgius Reichersdorff – Georgius a Reichersdorf (Georg v. R., G. Reichersdorffer) (1495/97?–1550 k.) erdélyi születésű szász humanista, 1522–1525 között városi írnok Nagyszébenben, 1525–1527 között Mária királyné titkára. 1527-ben I. Ferdinánd király titkára és tanácsosa, majd erdélyi kincstartó. A király követeként utazott Erdélybe és Moldvába. Utazása során készített feljegyzései, melyeket *Erdély és Moldva leírása* (Bécs, 1541) címmel jelentetett meg, egyedülálló történeti források.

Károlyfehérvárott – az Erdélyi Fejedelemség bukása után 1715-ben, VI. Károly (1685–1740, ur. 1711–1740, magyar királyként III. Károly) német-római császár uralkodása idején Gyulafehérvárt modern erődde alakították, s az uralkodó nevééről Carlsburgnak, Karlsburgnak, Károlyfehérvárnak nevezték egészen a kiegyezésig.

A MINDENHATÓ NAGY JUPITERNEK... – a felirat latin eredetije: „I(ovi) O(ptimo) M(aximo) et Iunoni Regin(ae) / pro sal(ute) Imp(eratoris) M(arc) Aur(el)i An(tonini) Pii Aug(usti) et / Iuliae Aug(ustae) matris Aug(usti) / M(arcus) Ulp(ius) / Mucianus mil(es) leg(ionis) XIII gem(inae) / horologiar(ium?) / templum a solo ex voto / fecit Falcone et Claro cons(ulibus).” – Marcus Aurelius Antoninus (121–180), 161-től a Római Birodalom császára. Falco és Clarus 193-ban voltak konzulok; ez évben, Marcus Aurelius Commodus (161–192, ur. 180–192) uralkodását követően egymás után három császárt koronáztak meg: Publius Helvius Pertinaxot (126–193), Marcus Didius Iulianust (133–193) és Lucius Septimius Severust (146–211, ur. 193–211). A 193-ban emelt szentély felirata 212–217-re datálható: ekkor építették újjá. Marcus Ulpius Mucianus személye más forrásból

nem ismert. A latin szövegből nem világos, hogyan nézett ki az ókori Jupiter–Júnó-szentély, s hogyan értelmezendő a „horologiar(ium?)” megjelölés. A felirat „come sopra nella cattedrale” megjegyzéssel és a kő rajzával megtalálható Giuseppe Ariosti császári ezredes 1723-ban készült, VI. Károly császárnak ajánlott, jelenleg hat példányban ismert kéziratában, melyben az 1722. évi gyulafehérvári ásatások során megtalált és más Erdélyből származó római köemlékek rajzait, feliratait gyűjtötte össze (*Inscrizioni antiche [...] della Transilvania*; a veronai példány: Biblioteca Capitolare, Verona, ms. CCLXVI, parte I, no. XIX, fol. 24; hasonló kiadása: *Epigrafi romane di Transilvania. Studie e ricerche*, a cura di Gian Paolo Marchi e József Pál, Verona, 2010). A feliratos római köveket 1723-ban Bécsbe kívánták vinni, de a köveket szállító négy vízi jármű közül az egyik Szegednél elsüllyedt. A megmaradt emlékek többségét a bécsi császári könyvtár díszlépcsőházában állították fel. A bécsi Museo Imperiale d’Inscrizioni Scipione Maffei által 1737-ben közreadott anyagában az itt közölt gyulafehérvári felirat nem található. A kő jelenlegi helye ismeretlen.

853. l. *A szentélyt később [...] keresztény katolikus templom formájára alakították* – a gyulafehérvári Szent Mihály-székesegyház a történelmi Magyarország és Erdély egyik legrégebbi műemléke, az erdélyi egyházmegye székhelye. A Szent István által alapított püspökség székesegyháza a 11. század végén háromhajós bazilika volt. A helyén épült 12. századi székesegyházat a tatárjárást, s a későbbiekben is, további dűlásokat követően, többször újjáépítették. A mai templom lényegében a 13. században emelt épület szerkezetét őrzi. A kereszthajó szarai szintén 13. századiak, a tatárjárás után fejezték be építésüket. A 16. században Lászlai János humanista, majd Várdai Ferenc püspök bővítette a székesegyházat, új kápolnák, lépcső építésével.

1753-ban az akkori előjáró [...] helyreállíttatta – Sztoyka Zsigmond Antal (1699–1770) erdélyi püspöksége idején a romos kora gótikus szentélyt lebontották, majd ugyanabban a formában újjáépítették; a főoltárt 1755-ben szentelték fel.

bécsi öl – régi mértékegység, kb. 1,89 méter.

A dolgokat felemésztí az idő... – vö. Ovidius, *Átváltozások*, XV, 234–236.

854. l. *XI. emléktábla* – az emlékmű elkészítésére és felállítására Bethlen Gábor (1580–1629) erdélyi fejedelem végrendeletében jelentős összeget hagyott. Öccse, Bethlen István fejedelem két észak-italiai, Melidéből (Ticino kanton, Svájci Államszövetség) származó, Krakóban élő olasz szobrásszal, Antonio és Andrea da Castellóval szerződött a többszínű, vörös és fekete márványból készült, késő reneszánsz stílusú síremlék elkészítésére 1630-ban, s ezt a fejedelem és első neje, Károlyi Zsuzsanna alabástromszobrával legkésőbb 1634 augusztusa előtt fel is állították. A 18. század elejéig többször is súlyosan károsodott a műalkotás.

XII. emléktábla – I. Rákóczi György (1539–1648) erdélyi fejedelem és 1651-ben elhunyt fia, Zsigmond síremlékeit a luganói származású, de Krakkóban alkotó Bartolomeo Ronchi 1654-ben szálítottta le. A síremlékeket, a Bethlenéhez hasonlóan először a törökök károsították meg 1658-ban. Ezeknek a fejedelmi síremlékeknek a darabjaiból a 18. század elején Mártonffy György püspök négy, ma is álló oltárt készíttetett. Épségben fennmaradt és ma ismét a székesegyház előcsarnokában található a fejedelem síremlékének fekete márványba vésett, Szereday által megörökített dicsőítő felirata.

855. l. *A súlyokkal terhelt pálma* – utalás a latin eredetű közmondásra: „Teher alatt nő a pálma” (Palma sub pondere crescit).

József – az egyik izraeli törzs ősatya, Jákob és Ráchel fia.

Mithridátész – VI. Mithridátész (i. e. 132–63), az anatóliai Pontosz királya három alkalommal viselt háborút a rómaiak ellen. Híres volt emlékezőtehetségéről.

Alfonz – X. (Bölcs) Alfonz (1221–1284), Kasztília és León királya.

Jósiás – (i. e. 638–608), Júda királya. Sikerült függetlenítenie országát az idegen hatalmaktól, a templomot újjáépíttette.

Hunyadija – Hunyadi Mátyás (1443–1490), 1458-tól haláláig magyar király. Mecénásként sokat tett az ország kultúrájának felvirágoztatásáért, ezért helyezte az epitáfium szerzője a dédaloszi kórusba, azaz a múzsák karába.

Odüsszeusz – a görög mitológiában Ithaka királya.

Akhilleusz – görög mitológiai alak, többek közt hirtelen haragjáról ismert akháj hős.

Hektora – Hektór, a görög mitológiában a trójai vár parancsnoka, Akhilleusz ellenfele.

A franciák sokat reméltek e svéd Achatestől – a harmincéves háborúban I. Rákóczi György a svédek szövetségese volt, a franciák segítséget reméltek tőlük. Achates a görög-római mitológia hőse, Aeneas hű barátja.

XIII. emléktábla – Szapolyai János Zsigmond (1540–1571), Szapolyai János magyar király fia, 1540-től választott magyar király, erdélyi fejedelem. Síremléke ma a székesegyház Várdai-kápolnájában található.

négy folyó – a négy folyó: a Duna, a Tisza, a Dráva és a Száva.

XIV. emléktábla – Jagelló Izabella (1519–1559), Szapolyai János felesége, magyar királyné, 1556-tól Erdély kormányzója. Síremléke ma fiáé mellett van.

856. l. *emberi szörny három, koronás feje* – az ún. dalmát párdücsök.

XXIII. emléktábla, XXIV. emléktábla – a két leírt síremlék azonosítása bizonytalan. Ma a székesegyház déli mellékhajójában

tálalhatók a Hunyadiak síremlékei. A legépebb a kormányzó ugyan-csak János (?–1440 u.) nevű testvérének a késő gótikus tumbája, melynek feliratát és leírását Szereday XXV-ös számmal közli. A másik két síremlék közül a domborműves csatajelenetet ábrázoló oldallapos szarkofág 1533-ban készült Szapolyai János megbízásából, Hunyadi János kormányzó sírjának a megjelölésére. Fedlapja a 16. század utolsó évtizedének a formáit tükröző modernebb, mindedig azonosítatlan síremlék része, s Szereday annak idején még ennek a tumbának az egyik keskeny oldallapjaként látta a jelenleg a síremlék fölé, a falba illesztett Kendi-címeres, manierista töredéket, amely kétségtelenül az Izabella királyné által 1559-ben meggyilkolt Kendi Ferenc és Antal – F(ranciscus) & A(ntonius) K(endi) – közös, valószínűleg később, 1570 táján készült síremlékéből származik. A harmadik, Hunyadi Lászlónak tartott síremlék páncélos vitézt ábrázoló fedlapja a páncélos vitéz lábának címertani jobb oldalán látható Szapolyai-címerrel valójában inkább a kormányzó 1533-ban készült tumbájához tartozhatott.

báró Bajtay József Antal – (1717–1775), erdélyi püspök.

(*L. R. jegyzeteit kiegészítette K. A.*)

SZILY JÁNOS (1735–1799)

PROGRAMOK ÉS LEVELEK A SZOMBATHELYI SZÉKESEGYHÁZ KIFESTÉSÉHEZ ÉS OLTÁRKÉPEIHEZ (1791–1792)

Szily János Felsőszoporon (Sopron m.) született nemesi családban. Középfokú tanulmányait a soproni jezsuita gimnáziumban, a teológiát Győrben és Rómában végezte. Győrben szentelték pappá 1758-ban. Zichy Ferenc győri püspök udvarában szolgált tizenhét évig. Mária Terézia 1777-ben nevezte ki az újonan alapított szombathelyi egyházmegye élére. Határozott elképzeléssel foglalta el székhelyét: célja a püspöki központ kiépítése volt megfelelő intézményekkel és épületekkel. Megalapította a szemináriumot, felépítette a püspöki palotát és az új székesegyházat. Kiváló érzékkel választotta ki munkatársait nagyszabású tervének megvalósításához: Melchior Hefele építész, Franz Anton Maulbertsch festőt és Philip Jakob Prokop szobrászt. Könyvtárát a szemináriumban helyezte el és nyilvánossá tette, ugyanitt nyomdát alapított.

Szily 1791-ben fogott neki az új főtemplom felépítésének. A székesegyház titulusa: Szűz Mária látogatása Erzsébetnél, ennek megfelelően a belső dekoráció Mária életének jeleneit elevenítette

meg. A mellékoltárok festményein Szombathely elődjének, Savariának szentjei – Quirinus, Márton – kaptak helyet, továbbá a két apostol-fejedelem, Péter és Pál, két magyar szent király, István és László, valamint Szily védőszentjei: Keresztelő és Nepomuki Szent János. A püspök a katedrális mennyezet- és oltárképeiről írt egy rövidebb programot és egy hosszabb tervezetet, amelyben részletesen kifejtette elképzelését a képek elhelyezéséről, az ábrázolt témák és személyek megjelenítésének módjáról. Megjelölte az ábrázolások bibliai forrás helyeit. Maulbertsch a főoltárképet, a Szent Márton-, a Szent Quirinus- és a Szent Péter-oltárképeket festette meg. Dorffmaister a Keresztelő Szent János- és a Szent István-képet készítette el. A püspök három levele – kettő Maulbertschnek, egy Dorffmaisternak – az oltárképekkel kapcsolatos instrukcióit tartalmazza.

A közölt források lelőhelye és jelzete: Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár (a továbbiakban SzEL), Püspöki Hivatal iratai, Vegyes iratok 26. D. Dekorációs programtervek. SzEL, Püspöki Hivatal iratai, Vegyes iratok, 26. D. Maulbertsch-levelezés 1791. jún. 10.; 1791. okt. 17.; Dorffmaister-levelezés 1792. febr. 2.

A szövegközlés forrása: Kaposy János, *A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei*, Bp., 1922, 78–80, 102–103, 105, 116–117.

857. I. *Ábrahám áldozata* – Ábrahámot, a zsidók ősatyját az Úr próbára tette, hogy áldozza fel egyetlen fiát, Izsákot. Miután megbizonyosodott Ábrahám hűségéről, nem kívánta Izsák halálát. (Ter 22)

Mária látogatását – Mária áldott állapotban meglátogatta rokonát, Erzsébetet, aki idős kora ellenére szintén gyermeket várt. Az ő fia lett Keresztelő Szent János. Ez a téma azért került a főoltárra, mert a székesegyház titulusa a Vizitáció, népies nevén Sarlós Boldogasszony. (Luk 1,39–45)

József, amint felébred álmából... – Szent József, Szűz Mária jegyese álmában kapott az angyaltól figyelmeztetést, hogy fogadja el Mária természetfölötti állapotát (ti. azt, hogy Jézust hordozta, pedig nem volt férfival kapcsolata), és vegye feleségül jegyesét. (Mt 1,20–23)

Zakariás füstölőáldozata – Zakariás zsidó pap, Keresztelő Szent János apja. Amikor a jeruzsálemi templomban füstölőáldozatot mutatott be, megjelent neki Gábrriel arkangyal, és megjövendölte, hogy felesége, Erzsébet fiút fog szülni, bár mindketten idős korúak. (Luk 1,8–20)

858. I. *Szent Quirinus* – Kerény, ókeresztény vértanú, sisciai (ma Sisak, Horvátország) püspök. Diocletianus császár idején börtönbe vetették, 303-ban Savariában halálra ítélték, és a Perint patakba dobták. A kereszténység császári elismerése után holttestét Savariában bazilikában helyezték el.

Szent Márton – savariai születésű ókeresztény szent (316/317–397). Előbb római katona, majd megkeresztelkedett és

remete lett. Galliában térített, az ariánusok többször elűzték Észak-Itáliából. 361-ben Poitiers közelében remetekolostort alapított. 371-ben Tours püspökévé választották. Legendája szerint betegeket gyógyított, halottakat támasztott fel, ördögöt űzött ki a megszállottakból. Halála után kultusza hamar elterjedt, Szűz Mária után az egyik legnépszerűbb szent Európában.

Nepomuki Szent János – cseh pap (1350–1393), jogtudós, kanonok, a prágai érsek helynöke, a gyónási titok vértanúja. Ellenállt IV. Vencel cseh király beavatkozásának az egyházi ügyekbe, ezért a király elfogadta, megkínóztatta, és a Moldva folyóba dobatta. Legendája szerint azért kellett meghalnia, mert nem fedte fel a királynak a felesége által gyónásban neki mondottakat.

Maulbertsch – Franz Anton Maulbertsch (1724–1795) osztrák festő és grafikus, a késő barokk festészet kiemelkedő alakja. 1759-től a bécsi akadémia tagja. A Habsburg-birodalom egész területén alkotott elsősorban freskófestőként, Magyarországon számos kitűnő munkája található templomokban, palotákban (Sümege, Győr, Vác, Székesfehérvár, Pápa, Eger, Szombathely).

Maurer – Hubert Maurer (1738–1818) osztrák festő, rajzoló. 1762-től tanult a bécsi akadémián. 1772–1776 között Rómában dolgozott. 1785-től tagja a bécsi akadémiának, harmicként éven át tanára. Munkáinak nagy része egyházi megrendelésre készült, Magyarországon Pápán, Balmazújvárosban és Gyulán festett oltárképeket.

Dorffmeister – Stephan Dorffmeister (Dorffmeister) (1729?–1797) osztrák festő, a barokk festészet egyik legtermékenyebb mestere. A bécsi akadémián tanult, néhány morvaországi munka után 1762-ben Sopronban telepedett le. A Dunántúl számos templomába festett oltárképet, kastélyokba, palotákba bibliai vagy történeti jeleneteket, nemeseknek és polgároknak portrét készített.

Prokop – Philip Jacob Prokop (1740–1814) cseh származású osztrák szobrász. A bécsi akadémián tanult, Magyarországon a pápai plébániatemplomban és a szombathelyi székesegyházban dolgozott.

Tzauner – Franz Anton Zauner (1746–1822) osztrák szobrász, a klasszicizmus korai képviselője. A bécsi akadémián tanult, majd 1781-től tanár ugyanott. 1806-tól a festő és szobrász osztály igazgatója. Fő művei: II. József lovas szobra Bécsben és II. Lipót emlékműve a bécsi ágostonos templomban.

Szűz Mária szeplőtelen fogantatása – Katolikus hittétel, amely szerint Szűz Mária már édesanyja, Szent Anna méhében szeplőtelenül, vagyis áteredő bűn nélkül fogant. E tanítást 1854-ben emelték dogmává.

860. l. *Levél Anton Maulbertschhez* – A levél témája a Szent Quirinus vértanúsága című oltárkép, amely 1792-ben elkészült, és a mai napig a székesegyház kereszthajójának déli oltarán látható.

Szent Quirinus két, hozzám eljuttatott rézmetszetű ábrázolása közül – Szent Quirinus vértanúságát ábrázoló illusztráció található például Matthäus Rader, *Bavaria sancta* (I, München, 1615) című szentéletrajz-gyűjteményében. Id. Raphael Sadeler rézmetszetén a vízben elmerülő püspök nyakában malomkő, a háttérben katonák, köztük lovasok láthatók.

861. l. *Levél Anton Maulbertschhez 1791. október 17-én* – A levélben említett négy oltárkép sorsa a következőképpen alakult: a Szent Quirinus-kép és a Szent Péter-kép (Jézus Szent Pétert az egyház fejévé teszi) elkészült; 1945-ben a Szent Péter-kép annyira megsérült, hogy nem helyezték vissza, restaurálásra vár. A Szent Pál megtérésekéért 1792-ben Szily 170 forintot fizetett ki Maulbertschnek, de a kép további sorsa ismeretlen. A Szent László-kép tudomásunk szerint nem készült el nagy méretben.

Galerius Maximianus – római császár, uralkodott 305–311 között.

863. l. *Levél Stephan Dorffmaisterhez* – A levélben említett mindkét oltárkép elkészült 1792-ben, és mindkettő jelenleg is a székesegyház két mellékoltárán áll.

Szent István képén – A kép témája: Szent István megalapítja a pannonhalmi bencés apátságot (régi nevén: Szent Márton-hegy).

a színezett rézmetszetek a magyar koronáról... – Az 1790–91 évi országgyűlés idején, a magyar korona Budára szállítása kapcsán élénkült meg az érdeklődés az uralkodói jelvények eredete és története iránt. Több kiadványban jelentek meg metszetek a jelvényekről. A Szily által említett két színezett metszet egy ismeretlen művész által készített német nyelvű lap a koronázási palástról, a koronáról, a jogarról, az országalmáról, a kardról és egy heroldról (Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok), továbbá Czetter Sámuel rézmetszete a párnán elhelyezett koronáról, országalmáról és jogarról.

(Zs. M.)

JULIUS GABELHOFER (1753–1794)

ESZTÉTIKAI ELŐADÁSOK (1791)

Az ausztriai Freystadtban született. Tanulmányait Bécsben végezte, 1768-ban belépett a piarista rendbe. 1774-től szülővárosában tanított grammatikát, retorikát és poétikát. 1786-ban II. József kinevezte a pesti papnevelő-intézet teológiatanárának. 1788-tól ugyanezt a feladatot a pesti egyetemen látta el. 1790-ben II. Lipóttól az egyetemi könyvtár igazgatói tisztjére nyert kinevezést. Az előléptetéseket

feltehetően annak köszönhető, hogy a bécsi titkosrendőrségnek a szabadkőműves mozgalomba beszervezett tagja volt. Ugyanebben az időszakban könyvvizsgálóként is dolgozott. Kiadta német nyelvű prédikációit. 1791–1792-ben, Werthes Frigyes Ágost távozását követően néhány hónapig a pesti egyetem esztétika-professzora volt. Az általános esztétikatörténeten és -elméleten kívül a filozófiai kurzus elsőéves hallgatóinak a Horatius-leveleket, a másodéveseknek Vergilius *Georgicá*ját és az *Aeneis* II. énekét tanította. Kéziratban fennmaradtak a tananyagokról készített összeállításai, valamint az antik irodalmi szövegek értelmezésének módszertanával foglalkozó rövid írása, *De auctororum classicorum interpretatione* címmel.

Az *Institutiones Aestheticae* című, száztizenhét lapnyi autográf kézirat, mely Gabelhofer esztétikai előadásai tartalmazza, a magyarországi esztétikatörténet értékes dokumentuma. A szöveg egy további, az egyik korabeli hallgató egyetemi jegyzeteiben fennmaradt másolatból is ismert. A mű nem önálló értekezés: Gabelhofer a kor esztétikai szakirodalmát, elsősorban Alexander Gottlieb Baumgarten *Esztétikáját* (1750) kivonatolva állította össze. Az általános fejtegetések után az irodalom egyes műfajait, illetve tágabban értelmezve, a művelt szóbeli és írásbeli kommunikáció módozatait tárgyalja: a levélírást, a dialógust, a stílust általánosságban, a tanító (tudományos) stílust, a történetírást, a szónoki beszédet és a költészetet. Más esztétikai szakíróktól eltérően a művészeti ágak közül csak az irodalomra érvényes esztétikai tananyagot oktatta részletebben előadásain. Megtalálható nála a korban általánosan elfogadott és hirdetett elgondolás, miszerint az esztétika azt vizsgálja, hogyan tesznek a művészetek oly módon érzékelhetővé egy-egy tárgyat, hogy ezáltal minél kellemesebb érzéseket keltsenek a befogadó lelkében.

A szövegközlés forrása: [Julius Gabelhofer], *Institutiones Aestheticae*, Budapesti Egyetemi Könyvtár, F 21 sz. kézirat, 1–14., 72–73.

865. l. *αισθηνομοια*... – a görög szavak latin megfelelői sorrendben: ‘sentio’; ‘sensus, facultas sentiendi’; ‘sensio, sensatio, sentiendi actus’; ‘sensus externus’; ‘sub sensum cadens, sensible’.

érzékelés – a latin „sensatio” szót fordíthatjuk ‘érzékelés’-nek vagy ‘érzés’-nek; az esztétikai szövegekben olykor egyszerre jelenti mindkettőt.

867. l. *kiüzte a költőket az államából* – Platon *Az állam* című művében egy fiktív, ideális államot rajzol meg. A X. könyvben ír arról, hogy az ideális államban nem kapnak helyet a költők.

minden ékesszólást kiiltottak – a spártaiak jóval kisebb hangsúlyt fektettek a műveltségre, mint a többi görög polisz, s ahogyan minden más dologban, úgy a beszédben is az egyszerűsége törekedtek.

868. I. *színi előadásokkal készítették fel a népet a köztársaság válságos helyzeteire* – a görög és római drámaszerzők rendszeresen feldolgozták népük múltjának és jelenének történelmi, politikai eseményeit; Aiszkhülosz például a perzsa veszélyt vitte színre.

870. I. *esztétikai alkotások* – műalkotások.

(K. B.)

SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓ (1767–1795)

ESZTÉTIKAI VIZSGADOLGOZAT A PESTI EGYETEM ESZTÉTIKAI TANSZÉKÉNEK BETÖLTÉSÉRE (1791)

1767-ben született Bihar vármegyében, református kisnemesi családban. Debreceni református kollégiumi tanulmányai után a nagyváradai elemi iskolában lett tanító. 1789-ben a nagybányai katolikus gimnáziumba került, de az állást protestáns vallása miatt egy év múlva elvesztette. Pestre ment, 1790-től jogot tanult, majd a helytartótanácsnál kapott állást; 1794-ben ügyvédi vizsgát tett. Megismerkedett Kármán Józseffel, Batsányi Jánossal, Szentmarjay Ferencsel. A felvilágosodás eszméinek jegyében írt verseit, prózai műveit folyóiratokban jelentette meg. 1791-ben Ráday Gedeon támogatásával kiadott egy verseskötetet, 1792-ben *Mátyás király* című szentimentális drámáját. 1794-ben Teleki Sámuel titkára lett. Részt vett a Martinovics-féle mozgalomban, ezért 1795-ben határozatlan idejű várfogságra ítélték. Kufsteinben hunyt el.

1791 tavaszán Werthes Frigyes Ágost távozásával megüresedett a pesti egyetem esztétika tanszékének professzori állása. A helytartótanács nyilvános pályázatot hirdetett, melyre huszonketten, Szentjóbin kívül többek között Schedius Lajos, Belnay György, Batsányi János, Révai Miklós, Rájnis József, Nagyváthy János nyújtottak be kérvényt. A jelentkezők közül az egyetemi tanárokból álló bírálóbizottság hatot bocsátott írásbeli és szóbeli vizsgára, melyet december végén tartottak. A zárhelyi vizsgán a pályázóknak egységesen ugyanarra a két kérdésre kellett válaszolniuk; ez alkalomból készült Szentjóbi latin nyelvű *Esztétikai vizsgadolgozata*. Értekezésében, mely nem annyira esztétikai-elméleti felkészültségéről, mint inkább felvilágosult gondolkodásmódjáról árulkodik, az első kérdésre válaszolva kifejti nézeteit a művészetnek az emberi lélekre gyakorolt hatásáról, a szépség mibenlétéről, a művészi tehetségről, valamint a költői és az esztétai tudásról, képességekről. A második kérdésre adott válaszában saját kora emberének, művészeinek, elsősorban írónak ízlését, tehetségét az antik elődökkel összehasonlítva jórészt Rousseau-tól kölcsönzött megállapításokkal érvel, s kemény társadalombírálatot

foglalmaz meg, amennyiben saját korából nem a tehetséget, hanem a magasabb célkitűzéseket, az egységet és a szabadságot hiányolja. A bírálóbizottság a professzori állást származása (győri német ajkú család) és vallása miatt Schedius Lajosnak ítélte.

A szövegekzlés forrása: *Szentjóni Szabó László összes művei*, s. a. r. Debreczeni Attila, ford. Kenéz Győző. (Felfedezett klasszikusok, 13.) Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1995, 314–319. (Kenéz Győző fordítását helyenként javítottuk.)

875. l. *a jó ízlés (a goût és a Geschmack)* – az eredetiben: „bonus gustus”. A „goût” francia és a „Geschmack” német szavak jelentése ‘íz, ízlés’. A „bonus gustus” kifejezést Schedius Lajos saját vizsgadolgozata lapalji jegyzetében a következőképpen magyarázza: „Már sokan megjegyzték azt, hogy a széppérezket, a Geschmack-ot, a goût-t nem elégséges a latinul szólás ürügyén „bonus gustus”-nak, azaz jóízlés-nek nevezni. Cicero ugyan már használja a gustus szót, de ezt nem arra a képességre érti, mely által az ember helyes ítéletet tud alkotni a szépről, hanem magára arra a cselekvésre, amellyel azt érzékeljük, ami kellemes és szép. Ugyanezen az alapon tulajdonít jó ízt is azoknak a szép dolgoknak, amelyeket valaki érzékel.” (Kenéz Győző fordítása)

az esztétikai tehetség (a genie) – az eredetiben: „ingenium aestheticum”.

876. l. *a Titán* – értsd: a teremtő Isten.

mint Júnó Ixióneban – a görög mitológiai történet szerint az istenek lakomájára meghívott Ixió szerezlemre gyulladt Héra iránt. Az istennő hitvese, Zeusz felhőből megalkotta Héra mását: a vágyától elvakult Ixió ezt ölelve nemzette Kentauroszt. Mivel azonban Ixió azzal kérkedett, hogy Héra kegyében részesült, Zeusz a Tartaroszba taszította, s egy örökké forgó tüzes kerékhez kötötte.

877. l. *ezt még a róka is ellöki magától...* – utalás Phaedrus (i. e. 15–i. sz. 55) görög származású római író egyik verses meséjére (I. könyv, 7).

878. l. *érzéki felfogás (Empfindung)* – az eredetiben: „sensatio vera”; a német szó jelentése ‘érezék, érzet’. Szentjóni a lelki érzékenységre, az érzékeken keresztül történő megismerésre gondol.

Kallot – Jacques Callot (1592–1635) francia grafikus, rézmetsző. Szentjóni téved abban, hogy festő lett volna.

879. l. *ama király...* – a motívum első ismert forrása Babriosz (i. sz. 1. vagy 2. század) hellenisztikus költő verses meséje. (Kerényi Grácia magyar fordításának címe: *A vesszőnyaláb példázata*, in: *Görög költők antológiája*, vál., szerk. Falus Róbert, Bp., Európa, 1959, 545–546.) Szentjóni feltehetően valamely történeti munkában olvashatta a példázat későbbi változatát.

megkülönböztetett [határozott] ideák – az eredetiben: „distinctae ideae”, azaz ‘részekre bontott ideák’.

az érzékletesség [az érzéki] – az eredetiben: „sensatio”; pontosabb jelentése a fentebb már említett ‘érzéki felfogás’, vagy ‘érzéki hatás’.

Menenius Agrippa – i. e. 503-ban a római köztársaság konzulja volt. Titus Livius római történetíró tanúsága szerint i. e. 494-ben a plebejus származású katonák a patríciusok hatalmaskodásai miatt kivonultak Rómából a Mons Sacerre (Szent Hegyre), Agrippa nagyhatású beszédet mondott a test egységéről, illetve a testrészek hasznáról, s a katonák erre visszatértek a városba.

szellemesség – az eredetiben: „venustas”; pontosabb jelentése: ‘csinosság, finomság’.

880. l. *Az utóbbiakat, akik felett mindig derűlten ragyogott az ég...* – az éghajlatnak az emberi lelkialkatra, tulajdonságokra tett hatását a kor több gondolkodója tárgyalja írásaiban, így például Montesquieu *A törvények szelleme* (*De l'esprit des lois*, 1748) című műve I. könyvében.

gyenge [hitvány] – az eredetiben: „tenuis”.

881. l. *Vajon mi más emelte fel...* – az értekezésben több gondolat rokonítható Rousseau nézeteivel. Az antik patriotizmust a francia író Szentjóbiéhoz hasonló szavakkal magasztalja a *Considérations sur le Gouvernement de Pologne* (*Megjegyzések Lengyelország kormányzásáról*, 1772) című művében.

Horatius... – Quintus Horatius Flaccus (i. e. 65–8) római költő. Caius Clinius Maecenas (i. e. 70–8) római államférfi, Augustus császár egyik legbefolyásosabb tanácsadója, aki bőkezűen támogatta az írókat és művészeket.

Livia – Livia Drusilla Augusta (i. e. 58–i. sz. 29), Augustus császár harmadik felesége, tanácsadója. Pártfogolta az írókat és művészeket, különösen Vergiliust.

Vergilius – Publius Vergilius Maro (i. e. 70–19) római költő.

Terentius – Publius Terentius Afer (i. e. 195–160), római komédiaszerző.

(H. M.–L. R.)

ISMERETLEN FORDÍTÓ

AZ ÍZLÉSRŐL

(1791)

A Mindenes Gyűjtemény tudós szerkesztője, Péczeli József fontos feladatnak tartja a tudományok magyar nyelvű megfogalmazását, a cél megvalósításához kiváltképpen alkalmasnak ítéli a fordításokat. Törekvésében különleges szerepet kap az esztétika új tudománya, amelynek a század utolsó évtizedében szinte minden magyar folyóirat több írást szentel. *A Mindenes Gyűjtemény* ezen a tudományterületen is úttörő szerepet vállal francia könyvismertetések lefordításával és a szakszavak magyar nyelvű megfogalmazásával. 1791-ben az esztétika alapfogalmait magyarul meghatározó írásokban az „ízlés” és a „szép” terminusok kulcsszerepet játszanak.

Az itt közölt fordítás alapjául a magyar periodika által leggyakrabban használt francia forrás szolgál, a jezsuiták főleg könyvismertetésekre specializálódott folyóiratából készült kivonat: [Pons-Augustin Alletz], *L'Esprit des Journalistes de Trévoux* (Párizs, 1771). Az ízlésről című anonim recenzió a francia mű második kötetében jelent meg (237–241. oldalak), a névtelen magyar fordító alcímként idézi a francia címet. Az ismertetett mű szerzője Séran de la Tour abbé, a kor ismert francia kompilátora, nevét a lefordított szöveg sem adja meg.

Az ízlés a 17–18. század alapvető fogalma, meghatározó jegyei ekkor alakulnak ki, és valóságos metamorfózison megy át ebben az időszakban. Az ismertetett könyv az ízlés témakörében már jelentős francia szakirodalomra támaszkodik; írója cáfolja, hogy a fogalom meghatározhatatlan lenne, és az idézett definíciós kísérletekhez kritikusan viszonyul. Az esztétika a korabeli szóhasználatban a jó ízlés tanát jelenti. Ez különös jelentőséget biztosít az itt közölt szövegnek. Az ízlés fajtáit a szép nevével állítja párhuzamba: megkülönböztet lényegi szépet, amelyhez a szép (idealizált) természetesen alapuló ízlést, természetes szépet, amelyhez az örök és történetileg változó szabályokon alapuló ízlést, valamint önkényes szépet, amelyhez az időhöz és helyhez kötött ízlést kapcsolja. Az ízlés eredetét az isteni akarathoz köti, amely az emberben ideákat hozott létre a szépségről. Egyszerre helyezkedik szembe a korszak három jeles filozófusával, Montesquieu-vel, Voltaire-rel és D'Alembert-rel, akik az *Enciklopédia* számára írtak az ízlésről szócikket, továbbá az őket bíráló Batteux-vel. A magyar fordító számára nehézséget jelent az esztétika alapfogalmai vonatkozásában a francia munkákat is jellemző heterogenitás. Egyes kifejezéseket egyszerűsít (például *belle nature* – természet), másokat kettős terminológiával próbál meg tolmácsolni, a folyóiratban alkalmazott gyakori eljárással, egyaránt használva a deákos, idegenes és a magyarított alakot (például *gustus* – ízlés, *speculativa* – szemlélődő). A szómagyarázatokban a nagyobb eltérések esetében a lefordított francia eredetire is utalás történik.

A szövegek forrása: *Mindenes Gyűjtemény*, 1791. V. negyed, 362–367.

882. l. *L'Art de sentir et de juger en matière de Goût*. – Az ízlés érzékelésének és megítélésnek művészete.

matière – a szövegben tévesen: „materie”.

Goût – a szövegben ékezet nélkül: „Gout”.

Paris – a szövegben: „Páris”.

régiségnek – antikvitásnak, a görög-római kornak.

természetének leírásában – elméletében.

ideát – elképzelést, eszmét, gondolatot.

mustrákat – modelleket.

közönségesen bevett értelem s balvélekedés – általános vélemény és téveszme.

gustus – ízlés.

Régiék – a latin szóhasználatnak (veteres) megfelelően a kifejezés jelentése: ‘ókoriak’.

speculátiva – szemlélődő.

így szól ez a francia író – utalás arra, hogy itt a francia szövegben idézet található.

883. l. *principiumaira* – alapelveire.

találtam őket – az eredetiben itt az idézet vége.

Cartésius – René Descartes (1596–1650), francia filozófus és természetkutató, a módszeres gondolkodás megalapozója.

lépésenként – módszeresen.

céljai – tárgyai.

voksokat – szavazatokat, véleményeket.

régulái – szabályai.

bizonyos gráduisig – bizonyos mértékig.

lelkünknek táblájára felmetszi – utalás a korban népszerű locke-i ismeretelméletre, mely a tudatot „tabula rasa”-ként (‘üres tábla’) jelenítette meg.

bölcsnek – az eredetiben: ‘művésznek’.

matériának – tárgynak.

boldog előmenetel – siker.

titulus – elnevezés.

a szép erkölcsi tudomány, a szép politica, a szép tudományok – az erkölcsi szépség, a politikai szépség, a szellemi szépség.

884. l. *képzelődsnek* – képzeletnek, képzelőerőnek.

sentenciát mondani – ítéletet alkotni.

követésnek – utánpótlásnak.

mesterségeknek mindenféle szüleményeik – művészi alkotásoknak.

másának – másolatának.

Montesquieu – utalás az *Essai sur le goût dans les choses de la nature et de l’art* című írásra, amely az *Enciklopédia* „Ízlés” című hét szócikke egyikeként készült, és jelent meg 1757-ben a hetedik kötetben.

Voltaire – utalás az *Enciklopédia* „Ízlés” című másik szócikkére.

D’Alembert – Jean le Rond D’Alembert (1717–1783) írása ugyanitt jelent meg, Séran de la Tour ismertetett műve mindháromból idéz egy meghatározást.

Batteux – Batteux, Charles (1713–1780), a szerző könyvében idézett mű: *Les beaux-arts réduits à un même principe* (A szép-művészetek visszavezetése egyazon elvre, Párizs, 1746).

szenvedő érzés – passzív érzélem.

Cselekedésbeli érzés – aktív érzélem.

fonthoz – mérleghez.

(P. O.)

ISMERETLEN FORDÍTÓ

A SZÉPRŐL

(1791)

A *Mindenes Gyűjtemény*ben megjelent írás a Magyarországon ezekben az években külön tudományterületként meghonosodó esztétikai gondolkodás körébe kapcsolható, a jelen kötetben közölt *Az ízlésről* című íráshoz hasonlóan. Ez is névtelenül megjelent könyvismertetés fordítása, francia eredetijének címe: „Sur le beau. Traité du Beau, par le Père André, jésuite, 1741,” forrása ugyancsak a *L'Esprit des Journalistes de Trévoux* (II. kötet, 243–252. oldal). Az ismertetett könyv szerzője Yves-Marie André, tudós jezsuita (1675–1764), aki rendtársai közül az elsők között szállt szembe a jezsuiták Descartes-bírálatával. E művében, melynek jelentőségét már a kortársak elismerték, a szép fogalmának sokoldalú meghatározására törekszik. A mai francia esztétikatörténet eredetinek és nagyhatásúnak tartja, különösen a kategóriák világos elkülönítését dicsérik benne; ezek állnak az ismertetés középpontjában. Bemutatja a szép örök és változatlan elemeit, amelyet „esszenciális vagy valóságos” szépnek nevez, megkülönböztetve a „természeti” és a „mesterséggel készült” széptől. Az egység, az egyszerűség és a rend hármasságában látja a szépség megvalósulásának lehetőségét. A szép megjelenési formái közül a „látható,” az „erkölcsi” és az írott munkákban fellelhető változatokat elemzi. Előtérbe helyezi a befogadó szempontját, a szépség felismerésében az észnek tulajdonít elsődleges szerepet.

Az ismeretlen fordító a címet lerövidíti, és elhagyja belőle az utalást a szerzőre és a francia mű címére. A fordítás közlőről követi az eredetit, de a korabeli művészeti vitákra is utaló szöveget nem tudja mindig közvetíteni, amelyet egyszerűsítve vagy éppen több fogalmat felsorolva próbál meg tolmácsolni. A francia szövegből csak egy félmondatot nem fordít le egyáltalán – ’eszerint a zseni vagy a sajátos ízlés kivételt képezhetnek a szabályok alól’ –, egy helyen pedig kitér a magyar olvasó igényére. A jegyzetek utalnak az eredeti szöveg szóhasználatára, akkor, ha így világosabbá válik a fordítás.

A szövegközlés forrása: *Mindenes Gyűjtemény*, 1791. V. negyed, 369–377.

885. l. *Mesterségnek* – a latin „ars” szó fordítása, mely egyszerre jelentett mai értelemben vett mesterséget és művészetet.

a nagy elmének születményeiben – a zseni alkotásaiban.

képzelődés – képzelet.

módítás – divat.

1741-ben André jezsuita... – Yves Marie André műve: *Essai sur le beau, où l'on examine en quoi consiste précisément le beau dans le physique, dans le moral, dans les ouvrages d'esprit et dans la musique* (Esszé a szépről, melyben megvizsgáljuk, mi a szép lényege az anyagi dolgokban, az erkölcsben, a szellemi alkotásokban és a zenében, Párizs).

rövid kihúzását – kivonatát, rövid bemutatását, ismertetését; a 18. század sajátos „műfaja”.

lételének tisztasága – egyszerűsége.

essentiális – lényegi, valóságos.

systematicusi – szisztematikus, tervszerűen elrendezett.

886. l. *emberi nemzetség* – emberiség.

józan okosságnak – észnek, értelemnek.

egybemérséklés – egységesség.

egymástól való függés – arány, szimmetria.

egész állása – körvonala, kontúrja (a francia szöveg inntől a bekezdés végéig a rajz vagy a színek elsőbbségének vitájára utal).

fundamentoma – lényege, alapja.

egészt – alapot.

világosság – fény.

887. l. *színek... magánosak* – alapszínek.

szabad akarat szerént való szép – önkényesen megállapított szépség.

lételnek – életnek.

királynak – uralkodónak.

közönséges – közös.

888. l. *egyenessége* – feddhetetlenség.

instinctus – ösztön.

principiumok – alapelvek.

elmés munkában – szellemes írásban.

kipallérozni – csiszolni, ékesíteni.

polgári és politicus rendről – társadalmi és államrendről.

valósága – valószerűsége.

díszesség – illendőség.

889. l. *nem vérszi gondolóra* – nem fontolja meg.

okosok – ésszerűen gondolkodók.

öltöztessük fel az igazságot némínémű ábrázolásokba – mutassuk be képekkel az igazságot.

megízeltessük – megszerettessük.

beszédnek elementuma – gondolataink nyelvi megformálásának alapelemei.

fordításban – retorikai megformálásban.

a stylus egyforma – a stílus egységes.

(P. O.)

VERSEGHY FERENC
(1757–1822)

RÖVID ÉRTEKEZÉSEK A MUZSIKÁRÓL
(1791)

Verseghy életrajzát ld. az I. kötet 916. lapján.

A *Rövid értekezések* Johann Georg Sulzer (1720–1779), svájci-német matematikus, filozófus *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (*A szépművészetek általános elmélete*, Lipcse, 1771–74) című művészeti lexikona „Musik”, „Rithmus”, „Takt”, „Marsch” és „Reim” című szócikkei részleteinek szabad, átszerkesztett fordítása, Verseghy saját betoldásaival. Az *Allgemeine Theorie* volt az első enciklopédikus igényű, német nyelvű esztétikai munka, melyben a szerző-szerkesztő a számos forrásból átvett adatokat egybedolgozva, több mint kilencszáz szócikkben rendszerezte a művészetelmélet, művészettörténet és az esztétika tárgykörébe tartozó fogalmakat, szakkifejezéseket. A *Rövid értekezések* megírását megelőzően vagy azt követően elkészült a „Musik” szócikk egy részének bővebb, eltérő szövegű fordítása is, melyet a Magyar Museum adott közre (1792, II, 202–216; III, 321–326). A második részlet végén olvasható hirdetésből kiderül, hogy Verseghy tervezte a szócikk további részének lefordítását is „A Muzsikának mire-valósága és polgári hasznai” címmel, mely azonban nem jelent meg.

A tanulmány azzal a sulzeri meglátással indul, miszerint a művészeti ágak közül a zene hat leginkább az emberi lélekre, ezt követően azonban a fordító áttér a versekben előforduló ritmus- és ütemfajták tárgyalására, s a bemutatott jelenségek szemléltetésére. Néhány zenei utalást nem számítva, alapvetően költői művekből vett példákat hoz. Az értekezés második felében Verseghy saját nézeteit fejti ki a magyar verstanról: bírálja a hagyományos magyar versformákat, s felhívja a figyelmet arra, hogy a hangtani törvényszerűségeknek köszönhetően a nyugat-európai hangsúlyváltó verselés jól alkalmazható a magyar nyelvű költői művekben. A bemutatott verstani képleteket saját műveiből, valamint Ányos Pál egy verséből idézett példákon szemlélteti. A költészet formakészletének megújítására, gazdagítására irányuló kísérlete me független a metrikus zene prozódiai elemzésétől: a kor divatja szerint a versek jobbára dallamra írt énekek voltak. Verseghy számos költeménye német nyelvű dalok szabad fordítása; a *Rövid értekezések*hez függelékben hat, korabeli osztrák dallamokra készült műdalt csatolt, melyeket később, kottával együtt külön is kiadott (*Hat Magyar Énekek*, Bécs, 1791).

A szövegközlés forrása: *Rövid értekezések a' Musikáról VI. Énekekkel. Szerzette Versegi Ferentz*. Bétsben, 1791, II–XVI.

890. 1. *Talia dicentem (Orpheum)*... – „Míg zengette e dalt, s pengette szavához a lanthúrt, / sírtak a vértelenült lelkek; nem kapkod a tünő / habhoz Tantalus, Ixion torpan kerekével, / nem tépnek madarak májat, sem a belosi lányok / nem meregetnek; Sisyphus, ülsz szikládra nyugodva.” Idézet Publius Ovidius Naso (i. e. 20–i. sz. 17) római költő *Átváltozások* című művéből. (Orpheus és Eurydice, X. könyv, 1, Devecseri Gábor fordítása). A „Musik” szócikkben Sulzer is utal Orpheuszra; a részlet Verseghy fordításában: „Nem mind mese bizonyára, amit a görög hagyomány Orpheuszról mond, ki a görögöket a muzsika által a vadságból kiragadta. Micsoda jobb módot lehetne vajon annak végbevitelére választani, hogy egy vad nép néminémű figyelmetességre és belső érzékenységre hoztassék?” (Magyar Museum, 1792, III, 324–325.)

külső érzékenységek – érzékszervek, érzékszervi érzékelés.

gorombább – durvább, kevésbé finom.

illetés – tapintás.

pallérozására – a folyóiratbeli szövegváltozatban: „emelkedésére”. (Magyar Museum, II, 203.)

baromi részét – a folyóiratbeli szövegváltozatban: „a testet”.

(Uo.)

illetik – (arra) hatnak.

a szép mesterségek – a különféle művészeti ágak.

az ő egész céljak az, hogy... – Sulzer véleménye szerint a szépművészetek legfőbb feladata, hogy az embert erkölcsösebbé, tökéletesebbé, ezáltal boldogabbá és társadalmilag hasznosabbá tegyék.

éredklik – érintik, hatnak rá.

tehetőség – fogékonnyá, valamire képessé.

891. 1. *tehetősége* – képessége. Ld. alább a szövegben „tehetség” alakban is.

a rendetlen színeket... a visszas hangokat – a folyóiratbeli szövegváltozatban: „Egy harmóniatlan hang szerfelett kellemetlenebb, és sokkal nagyobb háborodást okoz bennünk, mintsem egy hasonló harmóniátlanságú szín; [...]” (Uo.)

természet szerint való – természetes, értsd: biológiai.

a hallásnak a szerszámai – a hallószervek.

a levegőég ... a világosságnak felette vékony elementuma – értsd: a levegő és a fény.

a hallás szerszámai amattól erősebb mozgásra gerjesztetnek – a hangoknak az emberi testre gyakorolt hatásáról Sulzer Rousseau nyomán ír, vö. Verseghy fordításának vonatkozó részletét (uo., III, 323–324).

érzékeny indulatot – érzelmet, érzelmi felindulást.

aesthetikának – az elnevezés az „aiszthészisz” görög szóból származik, pontos jelentése ‘az érzékelés tudománya’. A 18. században külön tudományággá vált, melynek alapműve, Alexander Gottlieb Baumgarten (1714–1762) *Aesthetica* (1750) című értekezése

mindenekelőtt a művészeteknek az emberi lélekre, érzelmekre gyakorolt hatását vizsgálja.

mesterséges nevezetjével – szakkifejezésével.

indulatos érzésből – érzelemből.

szinte – értsd: szintén.

jegyzeni – jelenteni.

különös nevekkkel – szakkifejezésekkel.

beszélő mesterségeiben – retorikában.

numerusnak – számnak; a retorikában a beszéd egységeinek száma.

sillabák – szótagok.

metrumnak – mértéknek.

az ábrázoló mesterségeiben – a vizuális művészeti ágakban.

eurythmiának – eurythmia: szó szerint: 'jó ritmus' (gör.);

arányos elrendezés.

pasznak – tánclépésnek.

892. l. *különféleség* – különbség.

időpercek – itt: időközök.

legegyszerűbb – legegyszerűbb.

garádicsa – lépcsőfoka, fokozata.

hármaztatják – harangot úgy húz, hogy egy húzásra háromszor ütődjék a haranghoz a nyelve.

893. l. *lábna*k – értsd: verslábnak.

ízből – (ütem)egységből.

taktus egyenes – páros lüktetésű ritmus (2/4, 4/4).

taktus egyenetlen – páratlan lüktetésű ritmus (3/4, 3/8, 6/8).

időperc – itt: hangsúly(os ütemegység).

alkalmatosságra – alkalomra.

többbügyű [...] ritmusok – ütemláncolatok, zárt periódusok (kólónok).

megfogja – felfogja, érzékeli.

kadenciát – cadentia: leereszkedés, zárlat; jelentése a verstanban: ereszkedő hangsúly, hanglejtés.

hanyatlást – metrikai ereszkedést.

béfejezett mondást – lezárt ütemsort.

894. l. *elmúlatni* – elmulasztani, elhagyni.

periódusból – a „periódus” jelentése a verstanban: több verslábból álló szakasz.

alagyás versekben – elégiás vers, ami itt verstanilag értendő, azaz egy hexameter és egy pentameter váltakozásából, vagyis disztichonból felépülő versforma.

a németeknél alexandrinaiban – hat, illetve hetedfél jambusi lábból álló sorfaj, melyet közepén erős metszet tagol.

férjfiú és az asszonyi vers – férfírím (éles rím) és nőrím (tompa rím); Verseghy alább részletezi, mit ért „férjfiú” és „asszonyi” rímen.

versekből – verssorokból.

megújítatik – ismétlődik.

Oh, Laura! ... – stílusa alapján Verseghynek tulajdonítható költemény.

könyvezéssel – könnyezéssel.

895. l. *együtenek* – eggyé tesz; elegyít, egyesít.

tereh-hordozók – teherhordók.

(*L. IV. Trist. Eleg. I. v. 5. et sequ.*) – Ovidius, *Keservek*, I, 5–15.

896. l. *diszfóniák* – rosszul hangzó, nem harmonikus dallamok.

lemajmozni – utánozni.

caesurán – sormetszeten.

kótyogósnek – részegnek, részeges embernek.

kadenciát csinál – Verseghy a falhoz ütődés ismétlődésére

céloz.

kadenciás poétáink – a ‘kadencia’, vagy ‘cadentia’ szó itt és lejjebb ‘rím’ jelentésben áll; azaz: rímes (ütemhangsúlyos-rímes) verseket író költőink.

Enniusok – Quintus Ennius (i. e. 239–169) korai római költő, az *Annales* című történeti eposz szerzője.

tekéntetek – tekintélyük.

francia ránc – utalás a francia divat szerint a ruhára varrt díszítőelemekre.

szittyai – azaz scythiai, szkítiai; utalás az ősmagyaroknak a szkíta népekkel való kapcsolatára, a magyar nép feltételezett szkítiai eredetére.

897. l. *bíró* – döntő.

Ányos Pálnak – (1756–1784) író, költő, pálos szerzetes. Érzékeny hangvételű lírai műveivel a költészet egyik megújítója volt, bár formailag szinte kizárólag a régi magyar hagyományt követte (páros vagy négyes rímű verseket írt).

Szomorú csillagzatját – az Egy Bóldogtalannak panaszaí a' halavány Hóldnál (1780) című vers kezdősora, mely Batsányi János *Ányos Pálról* című tanulmányában jelent meg (Magyar Museum, 1788, I, 62–72). A Verseghy által idézett további három sor az első versszak folytatása.

ritmusbéli krízisem – Verseghy arra az időszakra utal, amikor a maga költői gyakorlatában szakított az ütemhangsúlyos verseléssel, s áttért a mértékesre.

prosodia – a hangsúlyozás és a hanglejtés szabályai.

Szabó és Rájnis érdemes urak kiadtak – Baróti Szabó Dávid az *Új mértékre vett külömb-külobb verseknek három könyvei* (1777), illetve Rájnis József *A magyar Helikonra vezérő Kalauz* (1781) című verseskötetében időmértékes verseket adott közre. A deákos költeményeket író Baróti Szabó, Rájnis és Révai Miklós között zajlott a

korban az ún. prozódiai vita; a résztvevők célja a magyar nyelven való időmértékes verselés szabályainak kidolgozása volt.

accentussal való – hangsúlyos.

közönségesnek – a közönséges („tetsző rövid”) szótag lényege, hogy lehetővé teszi a magyarban a hangsúlyváltó verselés imitálását, ami a dallamra való versírásban abszolút megengedett volt, sőt később a szövegversekben is. Ez az ún. Ráday-nem lényege (Kazinczy terminusa).

898. l. *íztől* – itt: ízléstől.

valóban – valójában.

a kettős verseket a négyeseknél – a páros rímű, felező tizenkettes strófák, az ún. magyar alexandrin forma, illetve a négyes (bokor) rímű felező tizenkettes strófák, az ún. Gyöngyösi-strófaforma.

Ilyforma a ráckoknál az a nationalis nóta – Verseghynek ez a megjegyzése föltehetően nem közvetlenül a szerb népdalra, hanem általában a népdalok formai szegényességére vonatkozik.

899. l. *hosszú nóákra* – a nóta itt hangjegy értelemben szerepel, azaz hosszú hangjegyekre.

Legnagyobb kincs a szabadság – Verseghy *A' Szabadság* című költeményének sorkezdeté, mely a tanulmány végén jelent meg (4. ének).

Thirzis és Kloe – a vers kottával együtt, A. Steffan dallamára alkalmazva, 1788-ban jelent meg (Magyar Museum, I, 188–189). Első versszaka: „(Thirzis) Lyanka! útát szerelmemnek / Nyiss már egyszer szívedbe; / Adgy helyt, kérlek, kérésemnek, / (Fogadgy szeretetedbe) / Ím! e' szív / Hozzád hív!” Verseghy lapalji jegyzete: „A sorok végezteinek egyenlősége nem kívántatik meg az énekben oly szorosan, mint más valamely versben. Az éneklés és muzsika kipótolja annak nemlétét.”

hanggyeztetésnek – rímnek.

a lyrikumban – a lírai versformákban.

vokális – vocalis, magánhangzó (lat.).

konsonáns – consonans, mássalhangzó (lat.).

900. l. *beteges állapotomban* – Verseghy 1788-ban tábori lelkész-ként vett részt a törökök elleni ütközetben Szabács váránál, ahol súlyos kór támadta meg, melyet túlélt ugyan, de még évekig szenvedett tőle.

baromig – itt: állatig.

Az indulatos szív is maga veszedelmét [...] találhatja – Verseghy mentegetőzése a „szerelmi nyájaskodások” miatt a korabeli énekeskönyvek tipikus eleme.

scylláknak – a Szküllá és a Kharübdisz, a görög mitológia szörnyei.

(H. M.–L. R.)

VERSEGHY FERENC
(1757–1822)

A SZÉP MESTERSÉGEKRŐL
(1792)

Verseghy életrajzát ld. az I. kötet 916. lapján.

A szép mesterségekről Johann Georg Sulzer *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (*A szépművészetek általános elmélete, 1771–74*) című művészeti lexikona „Künste” című szócikkéből készített fordítás (az eredeti szócikket ld. a mű 1775-ös lipcsei kiadásának II. kötetében az 55–81. lapon). Verseghy a szócikknek kb. a felét fordította le, s fordítását két részletben jelentette meg a Magyar Museumban (1792, II, 165–187; 403–413). Az első részlet végén olvasható hirdetés alapján feltételezhető, hogy tervezte a teljes szócikk lefordítását, a folytatás azonban nem készült el, vagy kézírata nem maradt ránk. *A szép mesterségekről* című első részben a művészet eredetéről, a természettel való kapcsolatáról, céljáról és hasznáról esik szó. *A szép mesterségeknek történetei* című második rész a művészet történetét, fejlődését, a keleti népek, a görögök, a rómaiak és a modern kor művészetét tárgyalja. Verseghy a „schöne Künste” szókapcsolatot a korabeli szóhasználatnak megfelelően „szép mesterségek”-ként adta vissza; a szöveget hűen fordította, de itt-ott saját betoldásaival egészítette ki. A fordítás a kor esztétikai és művészetelméleti gondolkodásának jelentős dokumentuma.

A szövegközlés forrása: *Magyar Museum I. Szöveg. Első folyóirataink*, s. a. r. Debreczeni Attila, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004, I., 339–344. (A fordítást az eredetivel összevetette Fórizs Gergely).

901. l. *A szép mesterségeknek neve alatt [...] – Verseghy betoldása.* A szépművészeti ágak hasonló felsorolása más korabeli művészeti, esztétikai írásokban is megtalálható. A Hadi és más nevezetes történetek IV., 1791. április 22-én megjelent számának 516. lapján például a következőket olvashatjuk: „A szép Tudományok alatt értetődnek: a' Versszerzés, és a' folyó ékesen-szollás. A' szép mesterségek alatt pedig a' musika, tántz, teátrumi mesterség, rajzolás, kép-írás, réz-mettség, faragás, kő-mettség, és építő-mesterség (architecture) 's kertészség.”

költés – költészet.

ékesenszólás – szónoki beszéd tana, retorika.

képfaragás – festészet.

képfaragás – szobrászat.

építés – építészet.

epecsélés – színjátszás, vagy szűkebb értelemben: pantomim-előadás.

- egymértékűség* – szimmetria.
902. l. *a csupa esetnek művei* – „ein Werk des Zufalles” (‘a véletlen művei’).
- rendetlen* – rendszertelen; Verseghy beszúrása.
- földméréseklés* – földmérés.
- újság* – újdonság.
- esdeklésből* – vágyakozásból.
- felségre* – megbecsülésre.
- érzékenységeknek* – érzékszerveknek, érzékeknek.
- képzelésnek* – képzeletnek, fantáziának.
- múlataásából* – mulattatásából, gyönyörködtetéséből.
903. l. *rendtartásiban* – „Veranstaltungen” (‘intézkedés’).
- állapot... alkotmányok* – az eredetiben: „Wesen”, pontosabb jelentése: ‘dolog’, ‘teremtmény’, ‘lény’.
- tolódó* – áradó.
- megmértékli* – mérsékeli.
- érzékenyesség* – lelki érzékenység.
- érdekléseitől* – hatásaitól.
- tehetős* – fokozottabb, nagyobb.
- valóságos* – Verseghy nyomatékositó betoldása.
- tehetőségünk* – cselekvési képességünk, hajlandóságunk.
- állapotok* – az eredetiben: „Dinge” (‘dolgok’).
- felséges* – magasabb, emelkedettebb.
- alkotmányoknak* – az eredetiben: „Schöpfung” (‘alkotott, teremtett dolgok’).
- közönséges* – általános.
- ellenes* – az eredetiben: „widrige” (‘visszataszító’).
904. l. *társaságos szövetségeknél* – emberi kapcsolatoknál.
- viszontagvaló* – az eredetiben: „gegenseitig verursachtes” (‘kölcsonős’).
- emberi formába* – az ember testalkatába, kinézetébe, külsejébe.
- sympathiának* – rokonszenvenek, vonzalomnak.
- az élet nélkül való szerbe* – az eredetiben: „der toten Materie” (‘a holt anyagba’).
- amint majd alább meglátandjuk* – Sulzer a „Schönheit” (‘Szépség’) szócikkre utal.
- lenyomja és lealázza* – az eredetiben itt csak egy jelző áll: „erdrückende” (‘elnyomó’).
- Az eddig tett jegyzések* – az eddigi megjegyzések; az eredetiben: „Dieses Verfahren der Natur” (‘A természet eme működési módja’).
- belső bélyegekről* – az eredetiben: „Character” (‘jellem, jellemző vonás’).
- A szép mesterségeknek... megszépítsék* – Verseghy itt kihagyott egy mondatrészt, s két mondatból egyet formált. Az eredeti

részlet fordítása: „A szépművészet általános törekvésének arra kell irányulnia, hogy az emberi műveket ugyanazon céllal szépítse meg, mely céllal a természet megszépítette a teremtés műveit.”

első – a számozás Verseyhy betoldása.

905. l. *Cicero* – Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) római filozófus, író, szónok, politikus. A *De officiis* (*A kötelességekről*) című bölcséleti művét i. e. 44-ben írta Marcus nevű fiához. A három könyvből Cicero a sztoikusokat követve a kötelességek fajtáit tárgyalja.

szarvas bűnöket – nagy vétségeket.

fizionomiát – arcot.

esztetikabéli, vagis oly érzékeny erőt – azt az erejét a műalkotásoknak, mellyel hatást gyakorolnak az emberi elmére, lélekre. Az „esztetikabéli” szó Verseyhy magyarázó betoldása. Az esztétikaelmélet tárgya többek között a műalkotás ezen hatóerejének működése.

bennünket megillessen – hasson ránk.

Legfőbb és legközelebb való – Verseyhy betoldása.

906. l. *kipallérozásából s megnemesítéséből* – az eredetiben: „Erhöhung” (szó szerinti jelentése: ‘felemelés’).

Az elsőt még itt... értekezünk – Sulzer mindhárom cél közelebbi meghatározását ígéri.

avagy az esztetikabéli tökéletességnek – Verseyhy betoldása.

mesterséges műdarabból – művészeti alkotásból.

külső érzékenységet – az eredetiben: „unsere äußere und innere Sinne” (‘külső és belső érzéseink’).

Lássuk mármint azoknak legfőbb céljokat – fordítói betoldás.

A szép mesterségeknek céljok és legfőbb hasznok – Sulzer szócikkét Verseyhy több egységre tagolta, melyeket külön alcímekkel látott el.

a szíveknek – fordítói betoldás.

megfognak – felfognak, megértjük.

907. l. *tehetségeit* – hajlandóságait, képességeit.

távolabb való – fordítói betoldás.

intézés – az eredetiben: „Lenkung” (‘irányítás’).

rendetlen – rendkívüli, a megszokottól eltérő.

csiklandást tárgyazza – jóleső érzést, örömet keltsen.

tehetőség – „Wirksamkeit” (‘hatékonyság, hatásosság’).

Ez az ő távolabb való, de legfelségesebb céljok – fordítói betoldás.

908. l. *sugárok* – az eredetiben „Schmuck” (‘díszek’).

cynicusok – cinikusok, ókori görög filozófiai iskola, melynek legnevesebb képviselője a szinopei Diogenész (i. e. 404–323) volt. A cinikusok célja a tökéletes szabadság elérése, amely lehetővé teszi

az erényes életet, amely egyenlő a boldogsággal. Tanításuk szerint a boldogság (az erény) eléréséhez a lemondás, a civilizáció, illetve a civilizáció vívmányainak elutasítása, a függetlenség és a szabadság vezet. Az anyagi javakat megvetették, a civilizációt és a kultúrát természetellenesnek tartották. Diogenész az erény elérése érdekében valóban megszabadult minden anyagi javától (egy hordóban lakott, a tenyeréből ivott stb.).

909. l. *Lethe* – Léthé, az ókori görög mitológiában az alvilág folyóinak egyike, a feledés folyója.

szittyai népeknek – barbár népeknek.

hempelygetned – gurítanod.

állományaid – állításaid, kijelentéseid.

Rousseau – Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) francia filozófus, író, aki *Értekezés a művészetekről és a tudományról* című művében a civilizáció ellenében a természethez való visszatérést hirdette. *Émil, avagy a nevelésről* című regényének egyik alaptézise szerint az ember eredendően jó, csak a társadalom rontja el.

A szép mesterségeknek [...] származhatnak – az eddig elmondottak lényegét röviden összegző sorokkal Verseyhy bővítette ki a szöveget.

(H. M.–L. R.)

ISMERETLEN FORDÍTÓ

MICSODA HASONLATOSSÁG LÉGYEN AZ ÉKESENSZÓLÁS ÉS A
FESTÉS KÖZÖTT
(1792)

A szöveg a Péczeli József (1750–1792) által szerkesztett komáromi folyóiratban, a *Mindenes Gyűjtemény*ben jelent meg. (Ld. a két korábbi cikket.) A felvilágosodás korának enciklopédikus érdeklődését tükröző folyóirat fő célja a hasznos ismeretek terjesztése és az olvasás népszerűsítése volt. Ezt gyakran külföldi művek rövid tartalmi összefoglalójának közlésével igyekeztek elérni. Célközönsége a tudományos irodalomban kevésbé jártas réteg volt; kis- és középnemesek, valamint a női olvasók. Ez a réteg azonban nem volt elég fizetőképességű ahhoz, hogy hosszú távon eltartsa a lapot, így az Péczeli halálával 1792-ben megszűnt. Péczeli a francia irodalom csodálói közé tartozott, több fordítása jelent meg, magyarra ültette át többek között Voltaire *Zaire*-ját és *Henriade*-ját.

Az itt közölt szöveg forrása is egy francia írás: a *L'art de peindre à l'esprit* című, 1758-ban Párizsban megjelent és Jean Bernard Sensaric által szerkesztett mű előszava, pontosabban annak rövid kivonata. Péczelinek a *Mindenes gyűjtemény* 1791–92-es évfolyamaiban több retorikai tárgyú cikke látott napvilágot. A horatiusi *ut pictura poesis*

elv mintájára a humanista művészetelméleti írásokban jelenik meg először a festészet és a retorika közötti párhuzamok, kölcsönhatások fejtegetése, ami a 18. századi értekezésekben is megtalálható. A közölt írás a szónoklatok hatásának festői elemekkel történő fokozásáról, a képek, hasonlatok, célzások megfelelő alkalmazásáról értekezik.

A szövegközlés forrása: *Mindenes Gyűjtemény*, VI, Komárom, 1792, 337–343.

910. l. *a hallgatónak voksaikat* – a hallgatók tetszését.
orátornak – szónoknak.
festőpemecset – festőecsetet.
a beszédben való ösztövérséget – a sivár, dísztelen beszédet.

912. l. *Ciceróban* – Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) római szónok, politikus, író. Beszédei, retorikai írásai révén a klasszikus latin próza megteremtőjévé vált, szónoklatainak stílusa példaértékű volt a későbbi korok számára is.

Demosthenesnek – Démoszthenész (i. e. 384–322) görög szónok és politikus. Szenvedélyes, lendületes politikai szónoklatai az ékesszólás mesterévé avatták, hatása Cicerótól kezdve egészen az újkorig kimutatható.

(B. E.)

KULTSÁR ISTVÁN (1760–1828)

TÖRÖKORSZÁGI LEVELEK (1794)

Kultsár István jómódú, nemesi származású iparoscsaládba született. Komáromi tanulóévek után bencés papnövendék lett, Pannonhalmán és Pozsonyban tanult. A rend feloszlásakor 1786-ban elhagyta a papi pályát, s tanár lett Komáromban. 1789 és 1796 között az ékesszólás tanára Szombathelyen, majd Esztergomban tanított. 1799-től hat évig nevelősködött először gróf Festetich György László nevű fia mellett, később a gróf Viczay családnál. 1806-ban Pestre költözött, ahol az irodalmi és színházi élet lelkes szervezője és mecénása lett. Megindította és haláláig szerkesztette a Hazai Tudósításokat, 1813–1815 között a pesti magyar színházat igazgatta. 1827-ben részt vett a Magyar Tudós Társaság alapszabályának kidolgozásában.

A *Törökországi levelek* első kiadását Kultsár Mikes Kelemen eredeti kéziratának felhasználásával rendezte sajtó alá Szombathelyen. Pontosan nem tudjuk, hogy a kézirat hogyan jutott hozzá, csak segítőitársait ismerjük, Görög Demeter, Révai Miklós és Festetics György személyében. A kiadás, amelynek Kultsár adta a *Törökországi*

levelek címet, mai szemmel nézve nem pontos: Kultsár a „maga módján” adta ki a kéziratot, sokszor önkényesen megváltoztatva annak szövegét. Kiadásával Kultsár megalapozta a Mikes-hagyományt, és hozzájárult a 18. századi elbeszélő próza egyik kiemelkedő írójának felfedezéséhez. Az előszóban nyomtatott forrásokra hivatkozva, elsősorban történeti szempontból méltatja a művet, ugyanakkor felhívja a figyelmet Mikes „kellemetes” kifejezőmódjára: mulatságos példáira, „szép s értelmes magyarság”-ára, a „vidám szívnek és friss elmének barátságos nyájaskodás”-ára.

A szöveggözlés forrása: *Török országi levelek, melyekben a II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel bujdosó magyarok történeteit más egyéb emlékezetes dolgokkal együtt barátságosan előadtnak. Írta Mikes Kelemen, az említett fejedelemnek néhai kamarása. Most pedig az eredetképpen való magyar kézírásokból kiadta Kultsár István, az ékesszólásnak tanítója.* Szombathelyen, nyomtatta Siess Antal József, 1794.

913. I. *Rákóczi Ferenc* – II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) erdélyi fejedelem.

Rákóczi József – Rákóczi József (1700–1738), II. Rákóczi Ferenc második fia, akit öccsével együtt elszakítottak anyjától, és a bécsi udvarban kapott császárhű nevelést.

Rákóczi Györgyről – Rákóczi György (1701–1756), II. Rákóczi Ferenc harmadik fia, Rákóczi József öccse.

Bercsényi – Gróf Bercsényi Miklós (1665–1725) főgenerális, a Rákóczi-szabadságharc egyik irányítója, II. Rákóczi Ferenc barátja.

Esterházi – Esterházy Antal (1676–1722) gróf, tábornagy.

Csáki – Csáky Mihály (1676–1757) gróf, generális.

Forgács – Forgács Simon (1669–1729) tábornagy.

Zay – Zay Zsigmond (†1758) báró.

Pápai – Pápay János (†1740), Rákóczi kancelláriájának első titkára, törökországi követ.

Máriási – Máriássy Ádám generális.

Zsibrik – Sibrik Miklós (†1735) ezredes, Rodostóban Rákóczi főudvarmestere.

I. Leopold császár – I. Lipót német-római császár (1640–1705, ur. 1657–1705).

Zsigmond, I. és II. György – II. Rákóczi Ferenc felmenői; ükapja Rákóczi Zsigmond (†1608), dédapja I. Rákóczi György (1593–1648), nagyapja II. Rákóczi György (1621–1660).

Palma Not. Rer. Hung. – a hivatkozott forrás: Palma Károly Ferenc (Carolus Franciscus Palma), *Notitia rerum Hungaricarum*, 1–3, (Pest, Buda, Kassa, 1785) (első kiadás: Nagyszombat, 1770–1771).

Szent Mihály hava – szeptember.

I. Ferenc – I. Rákóczi Ferenc (1645–1676), erdélyi fejedelem, II. Rákóczi Ferenc apja.

Zrínyi Ilona – Zrínyi Ilona (1643–1703), Zrínyi Péter lánya, II. Rákóczi Ferenc anyja, 1666-tól I. Rákóczi Ferenc, 1682-től Thököly Imre felesége. Két évig védte Munkács várát Caraffa csapatai ellen, majd a felkelés leverése után követte férjét a törökországi száműzetésbe.

a Zrínyi-, Frangepán-, Nádasdi- és Trattenbach-hal való szövetsége miatt – a Wesselényi-összeszküvésben való részvételéért.

Báthori Zsófia – Báthori Zsófia (1629–1680), II. Rákóczi György erdélyi fejedelem felesége, II. Rákóczi Ferenc nagyanyja; magyarországi birtokaira húzódva a császár pártjára állt, és keményen üldözte a protestáns prédikátorokat és jobbágyokat.

Joseph. Benkő *Transilvania* – a hivatkozott forrás: Benkő József, *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae principatus olim Dacia Mediterranea dictus* (Bécs, 1778).

Zrínyi Péter – Zrínyi Péter (1621–1671) horvát bán, Zrínyi Miklós öccse. A Wesselényi-összeszküvésben való részvételéért koncepciók során halálra ítélték és kivégezték.

Tököly Imre – Thököly Imre (1657–1705) hadvezér, 1682–1685 között Felsőmagyarország, 1690-ben Erdély fejedelme; elsősorban a protestáns vallásgyakorlás és a rendi szabadságok megsértése miatt indította mozgalmát a Habsburgok ellen, élete utolsó éveit törökországi száműzetésben töltötte.

914. l. *Merkwürdige Geschichte des Lebens...* – a hivatkozott forrás: Jean Leclerc, *Merkwürdige Geschichte des Lebens des Grafen Emerich von Tököly und der durch die ungrischen Missvergnügten erregten Unruhen und Kriege* (Berlin, Potsdam, 1793).

József császár – II. József (1741–1790, ur. 1765–1790) osztrák főherceg, német-római császár, cseh és magyar király.

Histoire des Revolutions de Hongrie – a hivatkozott, Prosper Marchand által szerkesztett kiadvány, amely II. Rákóczi Ferenc *Emlékiratai* mellett tartalmazza Brenner Domokos történeti összefoglalóját, az általa összegyűjtött dokumentumokat és Bethlen Miklós apokrif emlékiratának rövidített változatát: *Histoire des Revolutions de Hongrie, où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*, tome I–IV, (La Haye [Hága], 1739).

Károlyi Sándor – Károlyi Sándor (1669–1743) kuruc hadvezér, majd császári-királyi tábornagy, a szatmári béke létrehozója.

Druget és Csáki házból való két feleségei – Bercsényi Miklós első felesége Homonnai Drugeth Krisztina (1659–1691), második felesége Csáky Krisztina (1654–1723) grófnő volt.

Köszegi Zsuzsanna – Köszeghy Zsuzsanna, Bercsényi Miklós harmadik felesége.

MSS. Memoires du Comte Bercsény – ismeretlen kézirat-gyűjtemény, valószínűleg Bercsényi László Ignác tollából.

László nevű fia – Bercsényi László Ignác (1689–1778), Rákóczi testőrségének századosa, majd Franciaország marsallja.

Bercsényi Antal – Bercsényi Ferenc Antal (1744–1814), huszárezredes, főlovászmester.

Károly császár – III. Károly (1685–1740) magyar és spanyol király, VI. Károly német-római császár.

La Storia dell' anno 1738 – a hivatkozott forrás: *La Storia dell' anno 1738. divisa in quattro libri* (Velenca, Pitteri, 1739).

Atsádi veszprémi püspök – Acsádi Adám Péter (1680 k.–1744) veszprémi püspök, örökös főispán, királyi kancellár.

1915. l. *Memoires du Prince François Rakoczi* – II. Rákóczi Ferenc francia nyelvű *Emlékiratai*.

Tót Ferenc – François de Tott (1733–1793) magyar származású francia emigráns generális, diplomata, mérnök és emlékiratíró. Az egyik feltételezés szerint Mikes kéziratjai az ő közvetítésével jutottak Rodostóból Magyarországra.

Tót Andrásnak – Tóth András (†1755), Tóth Ferenc apja, rodostói emigráns.

Böjtelő havának – februárnak.

(Br. A.)

JOHANN NEPOMUK SCHAUFF

(1757–1827)

ÁLTALÁNOS FOGALMAK A MŰVÉSZETEKRŐL ÉS A MŰVÉSEKRŐL A KÉPZŐMŰVÉSZETEKRE ALKALMAZVA

(1794)

A csehországi származású, Bécsben tanult Johann Nepomuk Schauff az 1780-as évek elejétől rajztanárként, 1792 és 1801 között nyomda-, könyvesbolt- és műkincsüzlet-tulajdonosként tevékenykedett Pozsonyban. Tipográfiaja, amelyet a Langguth családtól vásárolt meg, egyben grafikai műhelyként működött. Kiadványai között egyaránt található kalandáriumok és alkalmi nyomtatványok, de saját művei némelyikét is megjelentette. Emellett rézmetszetek készítésével és árusításával foglalkozott. 1791-től Karl Gottlieb Windisch (1725–1793) *Neues Ungarisches Magazin*jának kiadója volt. Azon kevés kiadó- és nyomdatulajdonos közé tartozott, akik 1798-ban először jelentették be kiadványaikat az első, összesített pesti vásárkatalógusban (*Allgemeines Verzeichniß der inländischen Bücher, welche auf dem Pester Josephi Markt des 1798. Jahres [...] erschienen sind*. Pesth, 1798). Költeményei, cikkei a *Pressburger Museen-Almanach* és a *Zeitschrift von und für Ungern* hasábjain jelentek meg. Könyvet szentelt többek között az oszloprendek – egy nemzeti oszloprend tervével kiegészített – elméletének (*Theorie der Säulenordnungen, sammt einer ungarischen Nationalsäulenordnung*, Pressburg, 1790) és az építészeti fogalmak magyarzatának (*Grundbegriffe zur schönen*

Baukunst, Pesth, 1806). Metszetekkel gazdagon illusztrált kiadványt jelentetett meg II. Lipót (ur. 1790–1792) pozsonyi koronázásáról (*Die Feyerlichkeiten bey der Krönung Sr. Majestät Leopold des Zweyten als König von Ungarn zu Pressburg den 15-ten November 1790*, Pressburg, 1790); ájtatossági kérdésekkel foglalkozott (*Andachtsübungen zum Gebrauche der katholischen Christen*, Pressburg, 1794; *Ein biederes Opfer*, Pressburg, 1802). *Beyträge zu einer künftigen Kunstgeschichte von Ungern* című művészettörténeti programírása 1804-ben jelent meg a Schedius Lajos alapította *Zeitschrift von und für Ungern* című folyóiratban. Az 1800-as évek elején Pozsonyból Zágrábba ment rajztanárnak, ahol nem publikált többet képzőművészeti kérdésekről.

Az *Általános fogalmak a művészetekről és a művészekről* című, Schauff saját kiadásában megjelent programirat a maga nemében egyedülálló hazai felvilágosodás irodalmában. Nem egy általános tudományos akadémia koncepcióját vázolja fel, hanem – esztétikai alapfogalmak tisztázását és a művészeti képzés gyakorlati részleteinek módszeres felvázolását követően – egy művészeti akadémiaét fejtí ki, az alcím szerint „a hasznos tevékenység és a nemzeti ízlés kialakításának előmozdítására”. Az akadémia előkészítésére a szerző nagy ívű tervet dolgoz ki, amely az alapfokú rajzoktatástól kezdve kívánja egymásra építeni a különféle művészeti képzési szinteket egészen a legfelsőbb fórum, az akadémia létrehozásáig és tartós működtetéséig. A befejezésben – messzire tekintve – az új tudományos intézmény tagságának folyamatos utánpótlását, illetve a működés biztosításának feltételeit tárgyalja.

A szövegekzslés forrása: Johann Nepomuck Schauff, *Allgemeine Begriffe von Künsten und Künstlern angewendet auf die bildende Künste zur Beförderung nützlicher Thätigkeit und Bildung des Nationalgeschmacks*, Preßburg, Gedruckt mit eigenen Schriften, 1794, 3–31.

923. l. *eszességből* – elméleti síkon.
az ő bevonásukat – ti. a döntési folyamatokba.
fejedelem – uralkodó.

(V.A.)

SZERDAHELY GYÖRGY ALAJOS–SZÉP JÁNOS (1740–1808; 1767–1834)

AESTHETIKA, AVAGY A JÓ ÍZLÉSNEK A SZÉPSÉG
 FILOZÓFIÁJÁBÚL FEJTEGETETT TUDOMÁNYA
 (1794)

Szép János Keszthelyen született, tanulmányaiban feltehetően gróf Festetics György támogatta. Ennek jele fiatalkori műve, egy 1790-ben megjelent, Keszthely városának leírását adó kötet. 1794–1810 között

a széptan tanáraként oktatott a szombathelyi püspöki gimnáziumban. 1810-től Kassán, 1815–1824 között Jászberényben tanított. Írt alkalmi verseket magyar és latin nyelven, valamint egy epikus költeményt. 1821-ben a Tudományos Gyűjteményben publikálta *Elmélkedés az asszonyi nem tanítatásáról* című írását, mellyel élénk vitát váltott ki a nők kulturális szerepe körül. Utolsó éveiben Jászberényben telepedett le, és műfordítóként tevékenykedett: ekkor jelent meg *C. Julius Cézár minden munkái és háborúi* című, kétkötetes fordítása.

Szombathelyi tanárként, feltehetőleg oktatási céllal, átdolgozta és magyarra fordította az első magyar esztétikaprofesszor, Szerdahely György Alajos latin nyelvű, 1778-as *Aesthetica* című monográfiájának egyes részleteit. (Modern fordításának részleteit ld. kötetünkben.) Az *Aesthetika avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya* című kötet tehát az első magyar nyelven megjelent monografikus esztétikai mű. Ez azt is jelenti, hogy Szép terminológiája egyfelől újító, és alapvető a hazai esztétikai műszókincs kialakulásában. Másfelől, érthető okokból, a latin eredetihez képest sok esetben leegyszerűsítő, nehezen követhető az itt alkalmazott szakszókincs és átdolgozási módszer.

A szövegközlés forrása: *Aesthetika, avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya. Fő tiszteendő Szerdahelyi György úrnak nyomdoki után írta Szép János, Szombathelyen a Szép tudományoknak ifjabbik Tanítója*, Buda, Landerer Katalin betűívével, 1794, 41–63.

926. l. *Cicero* – Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) római szónok, államférfi, retorikai és filozófiai írásai a Szerdahely-esztétika leggyakrabban idézett szöveghelyei.

Plátó – Platón (i. e. 427–347) ókori görög filozófus.

érező műszerei – érzékszervei.

visszállt szerrel – viszont ugyanúgy.

Plátó, midőn Hippiás és Szokrátes között... – utalás

Platón *Hippias maior* című dialógusára, melynek szereplői mestere, Szokrátesz és Éliszi Hippiász, i. e. 5. századi polihisztor.

927. l. *Terentius* – Publius Terentius Afer (i. e. 116–27) római vígjátékszerző.

Virgilius – Publius Vergilius Maro (i. e. 70–19) római költő.

Gellius – Aulus Gellius (125 k.–180 u.) római író, főműve:

Noctes Atticae.

Dénes – Pseudo-Dionüsziosz Areopagitész (500 k.) görög nyelven író teológus és filozófus. A 18. században sokan azonosnak tartották a Bibliában is említett Areopagoszi Szent Dénessel: erre utalhat az itt használt névalak. Az utalás a következő szöveghelyre vonatkozik: *De Divino Nomine*, IV. VII. 41. Dionüsziosz egyébiránt a „Jó” kifejezést ’Isten’ értelemben használja.

Szent Ágoston – Aurelius Augustinus (354–430) hippói püspök és egyházatyja. Az utalás már a Szerdahely-kötetben is téves

forrást jelöl meg, a felidézett szövegrészlet tényleges helye: *De Trinitate*, VIII. III. 4.

közösekben (indifferentibus) – közömbös dolgokban (fellelhető szépség)

művesek – mesterek és művészek

928. 1. *érzések műszerei* – érzékszervek.

gothusok – gótok, germán törzs, mely az i. sz. 2. századtól komoly befolyást gyakorol a Római Birodalom történetére.

ízünket – ízlésünket.

nagy Newtont gyűlölték az okszfortiaiak ... – arról, hogy a Cambridge-ben tanuló Newton valóban gyűlölték volna oxfordi kollégái, nem szól a legismertebb korabeli Newton-biográfia: Bernard de Fontenelle, *The Life of Sir Isaac Newton. With an Account of his Writings*, London, J. Roberts, 1728. Talán arra vonatkozik a célzás, hogy John Hutchinsont, aki cáfolni próbálta Newton gravitáció-elméletét, korai éveiben elkötelezetten támogatta George Horne, 1776–1780 között az Oxfordi Egyetem vice-chancellor-ja (vö. George Horne, *A Fair, Candid, and Impartial Statement of the Case between Sir Isaac Newton and Mr. Hutchinson*, (s. n., s. l.), 1753).

Hippiász szofista egy szép szűz leány által... – Élisisz Hippiasz (i. e. 5. század) görög arisztokrata polihisztor, művei nem maradtak fenn. Az utalás Plátón *Hippias maior* című dialógusára vonatkozik, melyben Hippiasz szereplőként kívánja kifejezni véleményét a szépről: szerinte a szép szűz leány maga a szépség, és minden szépség tőle születik.

929. 1. *Plátó tanítványi* – hogy a számos platonista filozófus közül konkrétan kikre céloz a szöveg, sem itt, sem a Szerdahely-kötet megfelelő fejezetében nem azonosítható.

foganszott – megfogant, megképzett.

hímes képe – kiszínezett képze.

Ciceró mondja... – a Szerdahely-szövegben: „...a szépség a tagok egyfajta illő elrendezettsége a színek bizonyos édességével átitatva”. Az eredeti locus: Marcus Tullius Cicero, *Tusculanae disputationes*, IV. 31.

Home – Henry Home, Lord Kames (1696–1782) skót ügyvéd, filozófus, itt felidézett tézisei elsősorban az *Elements of Criticism* című, 1762-es művében szerepelnek.

Riedel – Friedrich Justus Riedel (1742–1785) német író, esztétikaprofesszor az erfurti egyetemen. Szerdahely által is használt kötete a *Theorie der schönen Künste und Wissenschaften. Ein Auszug aus den Werken verschiedener Schriftsteller* (Jena, 1767).

érző műszer – érzékszerv.

930. 1. *hipponi püspök* – Szent Ágoston, Aurelius Augustinus, ld. fentebb. Az utalás az alábbi Augustinus-szöveghelyre vonatkozik: *De Genesi contra Manicheos*, I, 21, 32.

Szent Tamás – Aquinói Szent Tamás (1226–1274) dominikánus, skolasztikus filozófus. Az idézett szöveghely forrása: *Summa Theologiae*, II. II. q. 180 a. 2 ad 3.

Büffier – Claude Buffier (1661–1737) francia jezsuita filozófus és történész. Az idézett mű és szöveghely: *Traité des premières vérités et de la source de nos jugements* (Paris, 1724) Ch. XIII. *Application de la règle du sens comun pour découvrir en quoi consiste la beauté* 79–91.

Genuai Antal – Antonius Genuensis, Antonio Genovesi (1712–1769) itáliai filozófus, a nápolyi egyetem tanára, politikai gazdaságtannal is foglalkozott. A jelen utalás *Disciplinarum Metaphysicarum elementa, mathematicum in morem adornata* (I–IV, Bassani, 1744–1751) című művére vonatkozik.

Diderot – Denis Diderot (1713–1784) francia filozófus, író, szépséggel kapcsolatos véleményét, melyre a Szerdahely-kötet is hivatkozik, az Enciklopédiában megjelent szócikkeiben foglalta össze: *Beau*, in: *Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, 1752, II, 169–181.; Uő., *Art*, in: *Uo.* I, 713–717. Az előbbi szócikk *Traité du Beau* címen önállóan is megjelent 1772-ben.

Giulián – Antonio de Giuliani (1755–1835) trieszti származású filozófus, politikai író.

931. l. *Mendelssohn* – Moses Mendelssohn (1729–1786) berlini zsidó filozófus, a Szerdahely-kötet külön fejezetben ismerteti a szépségről vallott nézeteit, melynek alapja: *Philosophische Schriften*, I–II. (Berlin, 1761), 31–38. Az I. kötet 5. levelében Mendelssohn ki-fejezetten a *Schönheit* fogalmát járja körül.

932. l. *földi istenasszony, Ilona* – Heléné, a görög mitológiában Zeusz és Léda leánya, Menelaosz felesége, kinek elcsábítása volt a trójai háború kiváltó oka.

Horác gyönyörű lantja – Quintus Horatius Flaccus (i. e. 65–8) római költő.

Poussin festő ecsetje – Nicolas Poussin (1594–1665) francia festő.

Hesperus leányinak kertjek – a Heszperidák a legtöbb ógörög szerző szerint nem Hesperus (az Esthajnalcsillag, azaz a Vénusz bolygó), hanem Nüx és Erebosz leányai. Legendás kertjük a világ nyugati sarkában van a mítoszok szerint, ahol az egyik fán az örök ifjúság és fiatalság gyümölcsei teremnek: ezekből az almákból egyedül Héralésznak sikerült lopnia néhányat.

Kausszin és Pontán – Nicolas Caussin (1583–1651) francia jezsuita, közismert szenvedélyelmélet megalkotója. *La cour sainte un institution chrestienne des grands* (Paris, 1628) című művéről lehet szó. Valószínűleg itt nem a jezsuita Jacobus Pontanusra utal a szöveg, hanem Giovanni Pontano *De hortis Hesperidum* című, 1501-es művére.

Mediczeai Venus – a Medici Venust a 18. században még Praxitelész művének tartották, valójában Praxitelész knidoszi

Szemérmes Aphrodité szobrának római másolata, jelenleg az Uffizi Tribuna termében látható, Firenzében.

933. l. *Longinus* – Pseudo-Longinosz (i. e. 1. vagy 3. század) hellenisztikus auctor, valódi neve ismeretlen. Az itteni utalások *Peri hüpszosz* című művére vonatkoznak (magyarul: *A fenségesről*), mely Boileau 1674-es francia fordítása és kommentárja nyomán került újra az érdeklődés homlokterébe.

934. l. *formályag* – nyomdahiba vagy egyéni szóalkotás. A Szerdahely-kötet latin szövegében itt csak egy „ita”, azaz ’igy’ jelentésű szó található. A kontextus alapján a „formályag” jelentése valószínűleg ’formájúlag’, azaz ’formára’.

Kártéz – René Descartes (1596–1650) francia filozófus. Az utalás az okkacionalizmust megalapozó elméletére vonatkozik, miszerint a teremtett dolgok nem valódi hatóokok, hanem csak alkalmat (occasio) adnak arra, hogy az isteni erő megjelenhessen és működhesen a világban, így test és lélek kapcsolata is csak alkalmi lehet.

Malebrants – Nicolas Malebranche (1638–1715) francia szónok és racionalista filozófus, Descartes követője, az okkacionalizmussal *Traité de la nature et de la grâce* (Amsterdam, 1680) című műve foglalkozik.

systema causarum occasionalium – az ’alkalmi okok rendszere’, azaz az okkacionalizmust jelölő latin terminus.

Leibnitz – Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) filozófus és matematikus „harmonia praestabilita”-elmélete (ld. lejjebb) elutasítja Descartes okkacionalizmusát. Konceptiójának összefoglalását és korabeli hatástörténetét ld. Watkins, Eric, *From Pre-established Harmony to Physical Influx: Leibniz’s Reception in Eighteenth Century Germany*, *Perspectives on Science*, 6 (1998), 1–2, 136–203.

Volfnak – Christian Wolff (1679–1754) német filozófus, Leibniz „harmonia praestabilita” elméletének leghatásosabb német terjesztője.

Harmonia praestabilita – ’eleve meglévő összhang’, Leibniz elméletének kulcsszava, miszerint Isten eleve úgy alkotta meg a lét alapjait képviselő monáшокat, hogy azok egymással összhangba kerülhessenek.

influxus phyficus – ’fizikai befolyás’ – Francesco Suarez skolasztikus filozófus kulcsszava, melynek (és a hozzákapcsolódó elméletnek) cáfolatával alapozta meg Leibniz az imént említett „harmonia praestabilita” konceptióját.

Elisben szépségnek ítélőbíráji – Élisz a Peloponnészosz-félsziget északnyugati részén található tájegység, az itt leírt szépségverseny forrása: Cicero, Marcus Tullius, *De Natura Deorum*, Lib. I. 25. 46. 74.

935. l. *Gánimedes* – Ganümédész: mitikus alak, a trójai Trósz király fia, akibe Zeusz beleszeretett, felragadta az Olümposzra, az istenek pohárnokává tette és halhatatlanná.

Pelops – Pelopsz: mitikus alak, Tantalosz és Dióné fia, akit atyja feldarabolt, de az istenek újraélesztették, és Poszeidón kegyeltjeként az Olümposzra került egy időre, bár később visszatért a halandók közé.

Iliásban Jupitert – Homérosz *Iliász* című eposzában Zeusz alakját.

Ciceró így dicséri – az idézett mondat a *De Officiis*, II, 37. szöveghelyének magyar fordítása.

Káridem Lueziánnál – utalás Lukianosz (2. század) szatíra-író Χαρίδημος ἢ Περι Κάλλους, azaz *Kharidémosz, avagy a szépségről* című művére.

Menelaus ugyan épületének ... – Meneláosz spártai király palotájának leírása: Homérosz, *Odüsszeia*, IV, 74–76. „Lám, az olümposzi Zeusz palotája ilyen bizonyára / bévül; e dús házat ha tekintem, az ámulat elfog. / Ámde szavát elkapta a szökehajú Meneláosz...” Uo. 44–45. „...látva a Zeusz-táplálta király palotáját; / mert fényt járt végig, valamint a napé vagy a holdé.” (Devecseri Gábor fordítása.)

Ulisszes fia – Télemakhosz, akinek Meneláosznál történt látogatását ugyancsak az *Odüsszeia* IV. éneke írja le.

936. l. *Pisistratoshoz* – Peiszisztrátosz/Piszisztrátosz, az *Odüsszeiában* Nesztórnak, Pülosz királyának legfiatalabb fia, Télemakhosz barátja.

az ifjúnak atyja... – Nesztór, Pülosz királya, a trójai háborúba való távozásáról: Homérosz, *Iliász*, II, 637. „véle tizenkét jó vörösarcu hajója vonult fel” (Devecseri Gábor fordítása).

míniummal mázolt – a minium világospiros festék, az egyik legrégebbi mesterséges pigment. Állítólag Athénban fedezték fel, amikor egy ólomfémekkel megrakott hajó kigyulladt, és a rakomány egy része miniummá alakulva megfestette a hajót.

(B. P.)

KÁRMÁN JÓZSEF

(1768–1795)

A NEMZET CSINOSODÁSA

(1795)

Kármán József életrajzát ld. az I. kötet 845–846. lapján.

A nemzet csinosodása az Uránia harmadik számának végén látott napvilágot, névtelenül. Toldy Ferenc 1843-as Kármán-kiadása (az első, Kármán nevéhez köthető edíció) tulajdonította Kármánnak a szöveget, s ezt a hagyományt azóta sem vonták revízió alá. A mű az Uránia legnagyobb hatású, már az első kötetbéli újraközlés előtt is a folyóirat legismertebb értekezése, melyet ekkor és később is mint a nemzeti, azaz

anyanyelvű szépirodalom tartalmi eredetiségének programszerű megfogalmazásaként tartottak számon. Emiatt vált Horváth Jánosnak az 1920-es években megfogalmazódott fejlődéstörténeti koncepciójában a nemzeti romantika legfontosabb teoretikus előkészítőjévé, kapcsolódási ponttá, az 1790-es évek irodalma és a 19. század első évtizedeinek törekvései között. A meglehetősen enigmatikus, metaforikus lendületű szöveg ezen értelmezése azonban az utóbbi évtizedekben több oldalról megkérdőjeleződött. A filológiai kutatások kimutatták, hogy az értekezésnek helyet adó, magá Kármán által is szerkesztett *Uránia* számos szövege pontos fordítás, azaz az eredetiség elve már Kármán munkásságában sem látszik érvényesülni. A legújabb értelmezések pedig már inkább *A nemzet csinosodása* nyílt, illetve jelöletlen idézeteiből kiindulva a gondolatmenet antik gyökerű európai párhuzamait hangsúlyozzák, s a kultúrafelfogás sajátos és a magyarországi gondolkodásban valóban újszerűnek ható hagyományértelmező elemeit emelik ki.

A szövegközlés forrása: *Első folyóirataink: Uránia*, szerk. Szilágyi Márton, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1999 (Csokonai Könyvtár), 302–316.

937. l. *supplicatioja* – könyörgése.
szarkazmuson – itt: gúnyolódáson.
parazitások – élősködők, ingyenélők; Plautus egyik darabja, a *Curculio* egyik szereplőjének nevéből is ismerős kifejezés.
habituált – megrögzött.
két ország hallatára – a két ország: Magyarország és Erdély.
mellékes tekintetek – itt: egyéb szempontok.
szikofantáknak – szikofanták: besúgók az ókori Athénban; átvitt értelemben: jellemtelen, hazug, aljas emberek.
938. l. *kelevényét* – kelés, daganat.
veternumából – álomkórjából, restségéből.
Augustus és XIV. Lajos századjai – Octavianus Augustus (uralkodott: i. e. 63–i. sz. 14) római császár és XIV. Lajos (uralkodott: 1643–1715) francia király; egymás mellé rendelésüket az indokolja, hogy uralkodásuk idejéhez – az utókor szemében – az adott birodalom gazdasági és kulturális fénykorának képzete kötődött.
jövő nyom – itt: a későbbi nemzedék.
miazma – betegséget terjesztő kórokozó.
939. l. *atmoszférájában* – légkörében.
fizikai tökéletesség – testi, testalkatbéli tökéletesség.
bon sens – józan ész.
kútfejének – forrásának.
vadkergetés – vadászat.
a pólus 48. grádusa – értsd: az északi félteke 48. szélességi foka.
940. l. *sugár kőszirt* – magas kőszikla.

Demokrit Abderában – Demokritosz (I. e. 460?–I. e. 370?) görög filozófus, akinek élete Abdera görög városhoz kötődött; feltehetőleg rejtett Wieland-utalás, ugyanis Christoph Martin Wieland (1733–1813) *Die Geschichten der Abderiten* (1781) című regényének volt témája a bölcs Demokritosz és az ostoba abderaiak konfliktus-sorozata.

címmel és cím nélkül – értsd: nemességgel rendelkező vagy nem rendelkező.

res angusta domi – szegénység, szűkösség a mindennapiakban.

kvadrátölnyi – négyszögölnyi.

Res sacra miser! – a szegénység szent dolog.

Eti in Arcadia ego – a szállóige szokásos fordítása: Árkádiában élttem én is; nyelvtanilag azonban megengedhető a következő fordítás is: Árkádiában is ott vagyok én. A kétféle értelmezés feszültsége a Csokonai sírköve körül kipattant, ún. Árkádia-pörben csapódott le, elsősorban Kazinczy Ferenc és Fazekas Mihály között. Az adott szöveghelyen – a kontextusból kitetszően – egyértelműen az előbbi, a korban közkeletűbb értelmezésről van szó.

941. l. *peripheriában* – itt: kerületben, körben.

fibrájokat – itt: bensejüket, egész valójukat.

deliberatum – határozat, bírósági ítélet.

félmérőnyi ugarjának – az ugar a nyomásos gazdálkodásban ideiglenesen műveletlen föld. A félmérőnyi jelző arra vonatkozik, hogy bevetéséhez mennyi vetőmagra lenne szükség. Földmértékként egy hold nagyjából 2–2,64 mérő, azaz a megjegyzés egésze a földterület csekély kiterjedését és értékét kívánja hangsúlyozni.

adīnveniálhatja – okozhatja, maga után vonhatja.

fermentum – élesztő, kovász.

a mások tekintete – értsd: mások tekintélye.

942. l. *Dalai Láma Japonban* – az utalás nem értelmezhető komolyan, vagy tévedésről van szó, vagy iróniáról: a buddhizmus feje, a dalai láma nem Japánban, hanem Tibetben tartja a székhelyét, s Japán nem tekinthető buddhistának, ahol a dalai lámának különleges tekintélye lenne.

orákulumot – jóvendőmondást, isteni kijelentést.

Montesquieu – Charles Louis de Secondat, baron de La Brède et de Montesquieu (1689–1755) francia író, filozófus.

Kalonne – Charles Alexander de Calonne (1734–1802) francia pénzügyminiszter.

hét bölcsék – az ókori Görögország különböző városállamaiban törvényhozói szerepet betöltő, bölcsességükről elhíresült férfiak, akik jórészt a I. e. 6. században éltek.

magamegbízás – elbizakodottság.

943. l. *kompendumjainkból* – kivonatainkból, összefoglalásainkból.

majorosától – intézőjétől.
animális élet – állati élet.
orgánumok – itt: testek.
indolencia – közönyösség, részvétlenség.
letargiában – itt: álomkórásban.

Vad bacchanáliák és thrákiai dühösködések – a Bacchanalia Bacchus isten ünnepe volt, amelyet kezdetben csak nők részvételével és este titokban tartottak meg; egy idő után Rómában – féktelen kicsapongásai és szabadosságai miatt – eltiltották. Thrákia az ókorban a Balkán-félsziget egy részét, a görög területek feletti északi részt jelentette, idesorolván Makedóniát és Szkíthiát is; a trákok borfogyasztásukról voltak nevezetesek (lásd például Horatius, Carminum I. 27, 1 skk.).

944. l. *apáthiájából* – itt: indulatnélküliség, egykedvűség.
csergetegek – patakok
csak a két haza – azaz Magyarország és Erdély
Sándor – III. Alexandrosz (más néven Nagy Sándor) makedón király (i. e. 356–323), akihez már az ókorban a „világhódító” jelző tapadt.

enthusiasmusnak – elragadtatásnak, lelkesedésnek.
kandidatusi – jelöltjei.

Vagy lesz e Pannoniából valaha Albion? – Pannonia Magyarország, Albion pedig Anglia római kori területének a neve.

Newton – Isaak Newton (1642–1727), angol fizikus.

Loke – John Locke (1632–1704) angol filozófus.

Shakespear – William Shakespeare (1546–1616).

Miltonok – John Milton (1608–1674) angol költő.

Itt – ezen keskeny határit is szülötte földjének hány osztályosokkal kéntelen feldarabolni szegény nyelvünk – utalás a Magyar Királyság soknyelvűségére. Osztályos: örökös.

hogy egy halotton diadalmat vett volna... – itt a halott: a latin nyelv; értsd: hogy a latin nyelvet kiszorította volna.

a közországglószékek a hazának nyelvén szólnak... – közországglószékek: a közigazgatás központi szervei. Az utalás a magyar nyelv hivatalossá tételének szándékára vonatkozik, amely a II. József halálát követő magyar nemesi-rendi politikai mozgalom eredeti célkitűzéséhez képest csak két, jóval szerényebb hatókörű törvénycikket eredményezett (1790/91: 16. tc.: a király idegen nyelvet nem fog behozni az országba, illetve a magyar nyelv művelésére a felső- és középfokú iskolákban tanszéket fog létesíteni; 1792: 7. tc.: az alapított magyar tanszéket a pesti egyetemen rendes tanszékké tette, előadásait pedig kötelezővé, illetve intézkedett arról, hogy a Helytartótanács leiratainak magyar vagy latin nyelvűsége a rendszeres bizottsági munkálatok tárgya legyen). Eszerint még a Helytartótanács magyar nyelvűsége sem valósult meg ekkor.

945. l. *közönségesek* – általánosak.

A múzsák szeretik a gráciáktól kísértetni magokat – a gráciák (a görög mitológiában Kháriszok) a jókedv és az öröm istennői, Zeusz és Eurünomé gyermekei; általában három, egymással összekapaszzkodó fiatal lány alakjában ábrázolták őket.

populáritás – barátság, egyvetértés, közkedveltség.

Wieland, aki a gráciákat hozzánk lehozni tudta volna, még köztünk nem született – az utalás háttere Wieland *Die Grazien* című költeménye, amely szerint a gráciák azért társulnak az istenekhez, hogy a halandó szemek számára is láthatóvá tegyék őket, nélkülük ugyanis a szépség nem ölthetne érzéki testet.

nehogy balul érttessem – nehogy félreértsenek.

946. l. *Megesmérem én* – elismerem, bevallom.

Orféusz lantjának varázslásait, mely által a vadakat megszelídítette – Orpheusz a görög mitológiában thrákiai énekes, aki – a hozzáfűződő közismert mítoszvariáns szerint – lantjátékával képes volt az egész természetet – állatokat, növényeket és élettelen köveket – is elbűvölni.

attribútumul – jellemző tulajdonságként, jelvényként.

bardusok és druidák az északi vad fajzatoknál – a bardok az ókori gall és kelta törzseknél költők és dalnokok voltak; miután a rómaiak Galliából elűldözték őket, Wales területe lett fő székhelyük. Szorosan összekapcsolódtak a druidák rendjével, amely a kelta törzsek titokzatos, egyházi jellegű szervezete volt; tagjai szerzetesrendszerű, zárt közösséget képeztek, papi, tanítói, bírói és orvosi szerepet töltve be. A rendbe való felvételt rejtélyes és hosszadalmas előkészítés előzte meg. Istentiszteleteiket este, tölgyesekben végezték.

Homér – Homérosz.

Árkádiának – Árkádia a Peloponnészosz-félsziget belsejében elterülő hegyvidéki táj; az ókori hagyomány szerint Pán isten hazája és a bukolikus (pásztori) költészet szülőhelye.

a régi írók után feljegyezve talállok – Kármán idekapcsolódó jegyzete: „Voyage de jeune Anacharsis en Greece 5me Volume Chap. 52.” – Abbé Jean Jacques Barthélemy (1716–1795) francia író regényének (*Az ifjú Anacharsis utazása*) részletét illesztette bele a szerző kivonatossan az értekezés szövegébe. Mivel a műnek ekkor nem volt magyar fordítása (a teljes átültetést csak 1820-ban adta ki Deáky Filep Sámuel), ez a részlet az egyik legkorábbi fordítási kísérlete a korban nagy hatású regénynek.

a 4. százban szól az író – azaz a 4. évszázadban.

tehetik bátorságba – helyezhetik biztonságba.

Cynetheusok – a cynetheus szó Zeusz egyik jelzője, s arra utal, hogy Árkádiában ő tanította meg az embereket vadászni; ilyenformán a jelző itt a földművelést megelőző, vadászatra alapozott életformát jelöli meg.

947. l. *ephemerisek* – a francia éphémère (múlékony) és a görög-latin ephemerides (hírlap, újság) szavak egymásbajátságára épülő utalás.

ne mulassuk el – ne mulasszuk el.

szövétnekei – fáklyái.

Lehet írni verset poézis nélkül, és poéta lehetsz verselés nélkül – Kármán idekapcsolódó jegyzete: „On peut faire des Vers sans Poesie, et etre tout poetique sans faire des Vers. de Sacy.” A francia mondat és a főszövegben előtte álló két mondat is jelöletlen, szabad idézet. Andrew Michael Ramsay (1686–1743) skót születésű, franciául alkotó író *Discours de la poesie epique, et de l'excellence du poeme de Télémaque* című értekezéséből származik, amely Fénelon *Télémaque* című, nagyhatású regényének előszavaként szolgált az 1717-es megjelenéstől kezdve. A regény kiadásában Ramsay neve nincs feltüntetve, viszont az anonim bevezető után rendre közlik az indoklást is tartalmazó cenzori jóváhagyást (1716. jún. 1-jéről datálva), amely de Sacy névvel van szignálva. Ezért érthették rá szerzői névként ezt a nevet az idézetekre. (A forrást Fórizs Gergely kutatásai mutatták ki.)

948. l. *kilenc szüzek* – a kilenc múzsa.

Minerva – a római mitológiában a görög Pallasz Athéné megfelelője, a kézművesség istennőjeként tisztelték, pajzzsal és dárdaival ábrázolták.

kadenciátúl – rímtől.

hogya a Helikontól egyenesen szakadtak, és a Pegázus habjaitól részegek – a Helikon görög hegység a Korinthoszi-öböltől északra, s ennek egyik völgyében található a Hippokréné-forrás. A hagyomány szerint ez a forrás a szárnyas ló, Pegazus patája nyomán fakadt fel, s a költők ennek vizéből kortyolva nyerhetnek ihletet.

hézagnak – hézagnak, hiánynak.

mint az öldöklő angyal éjjélkor – utalás a zsidók egyiptomi kivonulását közvetlenül megelőző, tizedik csapásra, amikor hűsvét éjjelén az összes egyiptomi elsőszülöttet megölte az Úr angyala (ld. Kiv 11–13,17).

949. l. *első líneáival* – alapvonalaiival, kezdetével.

képpírashoz – festéshez, festészethez.

„trópusokkal” – szóképekkel.

allúziókkal – utalásokkal.

némelyek befogadták a példabeszédeket – az utalás feltehetőleg Dugonics Andrásra vonatkozik, aki *Etelka* című regényében (1788) a narratív részekben és a szereplők dialógusaiban is számos szólást és közmondást alkalmazott.

provinciálizmusok, lokalizmusok – itt: tájnyelvi, csak az adott vidéken érthető sajátosságok.

maradék – itt: utókor.

nyomos – itt: fontos, nevezetes, nagyhatású.

„*Priscianok*” – Priscianus (5–6. század) latin grammatikus; főműve, az *Institutum grammaticarum libri duodeviginti* a latin nyelv rendszeres leírása, a középkortól a latin nyelv tanításának kiindulópontjául szolgált.

a *felállott Nyelvmívelő Társaság* – az Aranka György kezdeményezésére 1793 őszén megalakult Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság, amellyel az Uránia szerkesztői fölvevették a kapcsolatot; ennek a dokumentuma az a két levél (Pest, 1794. okt. 23.; Pest, 1795. márc. 1.), amelyet Kármán és Pajor intézett a Társasághoz.

Adelung – Johann Christoph Adelung (1732–1806) német nyelvész.

belső állatjából – belső állásából, állapotából.

criticum lexikonnal – utalás Adelung egyik főművére, a *Versuch eines vollständig grammatisch-kritischen Wörterbuches des Hochdeutschen Mundarts* című szótárra, amely 1774 és 1786 között jelent meg.

grammatikális regulák – nyelvtani szabályok.

950. l. *Asztrakán vagy Indasztán lakosaival* – az Asztraháni Kánság az Arany Horda szétesésével létrejött állam Belső-Ázsiában, a 15–16. században, népessége alapvetően a török nyelvcsaládba tartozó nyelveket beszélő tatárokból állt. Hindusz tán India perzsa neve, szűkebb értelemben csak Észak-India.

grammatikális epidémia – nyelvészeti (nyelvészkedési)

járvány.

üstökös őseink – üstök: vékony szíjjal becsavart hajtincs mint férfi hajviselet; a kifejezés a fodrászt és hajvágást nem ismerő ősökre céloz.

puritanizmus – itt: nyelvtisztító törekvés, amely minden idegen eredetű szót ki akar iktatni a nyelvből.

a *deákkal sógoros nyelveket* – a latinnal rokon nyelveket.

minden tartalék nélkül – minden tartózkodás nélkül, azaz szabadon.

951. l. *Öszveséggel kell mindkettőt mívelnünk* – Kármán idekapcsolódó jegyzete: „Cum rem animus occupavit, verba ambiunt. – Nunquam se torquet, quomodo dicat, nec haesitat in electione verborum. – Seneca”. Fordítása: „Amikor a tárgyat a lélek megragadta, kínálkoznak a szavak. – Nem győtri magát többé azzal, mi módon beszéljen, nem tétovázik a szavak válogatásában.” Kivonatos, szabad idézet; lelőhelye: Lucius Annaeus Seneca Maior, *Controversiae*, Lib. 7. praef. 3.

Verbaque provisam Rem... – ...s ha a tárgyat / Jól átgon-
doltad, majd önként jönnek a szók is.” (Muraközy Gyula fordítása) Horatius, *Levelek*, II, 3, *Ars poetica*, 311.

Aude, incipe! – Menj, kezd el...! Szabad idézet; lelőhelye: Horatius, *Levelek*, I, 2, 40.

folymatból – itt: folyamból.

952. l. *praemissák és praecogniták* – kiindulópontok és előzetes ismeretek.

közönséges – itt: általános.

az utilét vagy a dulcét – a hasznosat vagy a szépet. Utalás a következő szöveghelyre: Horatius, *Ars poetica*, 343.

Viro captare flosculos... – kivonatos, szabad idézet; lelőhelye: Lucius Annaeus Seneca, *Erkölcsei levelek*, 33, 7–10. Az alábbiakban az érthetőség kedvéért a teljes szövegrész magyar fordítását megadjuk, kurzívval kiemelve azokat a mondatokat, amelyeket a cikkbe átvettük: „*A férfi számára azonban szegény szóvirágokat tépdetni, egy-két mindenféle ismert bölcs mondásba kapaszkodni, s az emlékezetet használni mankónak: ő már önmagára támaszkodik. Mondja ki, ne a fejében őrizgesse. Hiszen szegény a jegyzetbölcsesség az öregemberre, vagy arra, aki az öregedés elé néz. »Ezt Zénón mondta.« S te mit mondtál? »Ezt Kleanthész.« Hát te? Meddig menetelsz még a más vezényszavára? Vedd át a parancsnokságot, és szabd meg, mi legyen emlékezetes. Hozakodj elő valamivel a magadéból is. Tehát szerintem, akik sohasem alkotnak, s mindig a más ányékában hűsölve tolmácsolnak, nem jófajtajúak, mert egyszer sem merészelték megvalósítani, amit oly hosszú időn keresztül megtanultak. Emlékezetüket idegen gondolatokon gyakorolták. Pedig más emlékezni és tudni. Emlékezni annyira, mint megőrizni az emlékezetünkre bízott dolgot. Ellenben tudni annyira, mint mindent sajátunkká tenni, nem függeni a példától és nem sandítani vissza a mesterre. »Ezt Zénón mondta, ezt Kleanthész.« Legyen valami távolság közted és a könyv között. Meddig tanulsz még? Kezdj már tanítani is. Ugyan miért hallgassam, amit olvashatok? »Nagy ereje van az élő szónak.« – mondja. De nincs ereje akkor, ha idegen ígéket használ, és az íródeák szerepét tölti be.*

Vedd hozzá mármost, hogy ezek, akik sohasem nőnek fel odáig, hogy magukra hagyatkozhasanak, először abban követik az elődöket, amiben mindenki elszakadt az elődöktől. Azután abban követik, amit még mindenki keres. *De sohasem találánánk, ha megelégednénk a már megtaláltakkal. Különben, aki másvalakit követ, semmit sem talál, sőt nem is keres.*” (Kurcz Ágnes fordítása.)

interessálnak – érdekelnek, megragadnak.

időnyílása – tavasza, kezdete.

954. l. *Örömost lennék én az a fénkő...* – a mondat forrása a következő szöveghely: Horatius, *Ars poetica*, 304–305.

Odi profanum Vulgus, et arceo. – ‘Gyűlölve mondom: hátra, hitetlenek!’ (Illyés Gyula fordítása). Horatius, *Ódák*, III, 1.

Transfertur omne certamen ad multo quaestu vigentia. Seneca – ‘Minden küzdelem a sok haszonnal járó dolgokért folyik.’ Kivonatos, szabad idézet; lelőhelye: Seneca Maior, *Controversiae*, I, praef. 7, 4).

A szép és magas tudományok... – Kármán idekapcsolódó jegyzete: – haec animos aerugo, et cura peculi / Cum semel imbuerit,

speramus Carmina fingi – / Posse, linenda cedro, et levi servanda cupresso??” – Horat. Fordítása: 'S hogy ha beette magát szívünkbe e rozsdá, a pénzvág, / várjuk, hogy lecsiszolt ciprusszekrénybe való szép / verseket írnak, amik méltók a cédrusolajra?' (Murakózy Gyula fordítása) Horatius, *Ars poetica*, 330–332.

Tribonian – Tribonianus (?–546), jogtudós; összegyűjtötte a római törvényeket.

a penna és a prés elzárt szabadsága – utalás az írás és a könyvnyomtatás cenzurális korlátozására.

955. l. *Sonnenfels* – Joseph von Sonnenfels (1732–1817) bécsi író, nagyhatású államtudományi tankönyvek szerzője. Az idézet forrása a következő műve: *Sätze aus der Polizey, Handlungs- und Finanzwissenschaft: Zum Leitfaden der akademischen Vorlesungen*, Trattner, Wien, 1765, 81–86.

könyvvizsgálás – előzetes cenzúra, amely a megjelenés előtt ellenőrzi és engedélyezteti a kiadásra szánt kéziratokat.

956. l. *állóképei* – szobrai.

monumentomi – emlékoszlopai, emlékművei.

Prometheus – a görög mitológiában titán, aki az emberiség pártfogója és tanítója lett. Egy mítoszvariáns szerint ő tanította meg az embereket az építkezésre, a kézművességre, az írásra, a jóslásra és a gyógyításra, és lopta el a tüzet az istenektől az embereknek.

(Sz. M.)

SÁNDOR ISTVÁN (1750–1815)

A VÉGÍTÉLETNEK RÓMAI KÉPÉRŐL (1796)

Sándor István felvidéki családból származott, az 1780-as évektől kezdődően Bécsben élt. Több fordítása jelent meg, 1792-ben Győrben Ovidius *Metamorphosés*ét adta ki magyarul. 1791-től ugyanott jelentette meg saját költségén *Sokféle* című folyóiratát. Fő műve a *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerint való rövid említésük* (1803), amely az első nemzeti bibliográfiának tekinthető. 1808-ban nyelvészeti kutatásait közölte a *Toldalék a magyar-deák szókönyvhez* című munkájában. Kortársai a földbirtokaiból élő, műkedvelő irodalmárt látták benne. Végrendeletében jelentős összeget hagyott hátra a Magyar Tudós Társaság megalapítására.

A *Sokféle* (1791–1808) Sándor István saját alapítású folyóirata, melynek közleményeit maga írta. Cikkei a felvilágosodás korának enciklopédikus érdeklődését tükrözik, céljuk elsősorban az ismeretterjesztés volt. A folyóirat köteteiben eleinte rövidebb, anekdotikus

jellegű írások jelentek meg, a későbbiekben inkább hosszabb nyelvészeti, irodalmi, művészettörténeti és természettudományos témájú tanulmányokat közölt.

A szöveggözlés forrása: *Sokféle*, IV, Győr, 1796, 93–95.

957. l. *A Végítéletnek római képéről* – Michelangelo Buonarottinak a római Sixtus-kápolnába festett, az Utolsó ítéletet ábrázoló freskója (1537–41).

IV. Sixtus – művészetpártolásáról ismert pápa (1471–1484), a vatikáni Sixtus-kápolna építtetője.

Kharon – Kháron, görög mitológiai alak, az Alvilág révése, a halottak lelkeit ladikján szállította egy *obolosz* fejében, amit a halottak szájában helyeztek el.

Szix – a görög mitológiában az Alvilágba vezető folyó.

Minósz – görög mitológiai alak, Zeusz és Európé fia, Kréta királya. Halála után a holtak egyik bírója lett, aki megítélte a holtak alvilági helyét földi életük alapján.

sok meztelen személy – Sándor István az Utolsó ítélet recepciótörténetének egyik fontos elemét visszahangozza; a mű magasztalása mellett már a kortársak kritizálták a művészt amiatt, hogy szerintük nem tartotta be a *decorum* elvét, és egyéni stílusát túlságosan szabadjára engedve, a kép szent témájához nem illően, erkölcsstelen és szemérmetlen módon meztelen alakokból álló kompozíciót alkotott. Végül az ellenreformáció szellemében a tridentini zsinat 1564-ben elrendelte az obscénnnek ítélt testrészek elfedését; Daniele da Volterra festőt bízták meg azzal, hogy ágyékkötőkkel és fátylakkal takarja el az intim részleteket. Ezt a későbbi évszázadokban újabb ráfestések követték; az eltakart részek csak a freskó 1980–94 között történt restaurálása során váltak ismét láthatóvá. Ez is bizonyítja, hogy Sándor írásos forrásból vette a történetet.

komornyikját – Giorgio Vasari Michelangelo-életrajza szerint a művész Minósz alakjában III. Pál pápa ceremóniamesterét, Biagio da Cesenát festette meg bosszúból, amiért az kritizálta a jelenetben látható meztelen alakokat, s úgy vélekedett, hogy a festmény „nem pápai kápolnába, hanem fürdőházba vagy csapszékbe való”.

958. l. ...*kimenteni* – a Vasari által leírt epizódot Sándor további anekdotikus elemekkel színesítette. Vasari például nem említi, hogy a ceremóniamester szerette az ivászatot és a „fehérnépet”, illetve hogy a sekrestyést lekenyerezve jutott volna be a kápolnába. A cikk utolsó része, amelyben a pápa szellemesen utasítja el Cesena kérését, szintén nem Vasaritól származik. A mondás egyik legkorábbi forrása lehet: Lodovico Domenichi, *Historia di detti et fatti notabili di diversi Principi et huommi privati moderni*, Bologna, 1556, 668–669.

(B. E.)

SCHEDIUS LAJOS JÁNOS (1768–1847)

ESZTÉTIKA
(1800 k.)

1768-ban született Győrben, német eredetű, nemesi, evangélikus lelkészcsaládból. 1782-ben a pozsonyi, majd a soproni evangélikus líceumban kezdte tanulmányait. 1788–1792 között a göttingeni Georgia Augusta egyetemen teológiát tanult, a klasszika-filológus Ch. G. Heyne kedvelt tanítványa, s pályamunkájával elnyerte az angol királyi ház által alapított ösztöndíjat. 1792-ben megkapta a pesti egyetem esztétika tanszékének professzori állását, melyet ötven éven keresztül töltött be. 1793-ban helyettes tanárként elsőként kezdte meg az ógörög nyelv és irodalom oktatását a pesti egyetemen. Később önálló tanszékot hozatott létre e tárgy oktatására, ahol 1843-ig, továbbra is helyettesítő tanárként, szinte folyamatosan tanított. 1794–95-ben Kármán József és Pajor Gáspár *Uránijának* munkatársa. A Martinovics-összeesküvés kapcsán mint Óz Pál barátja gyanúba keveredett. 1798–1802 között évente megjelentette a pesti József-napi vásárra hiánypótló könyvkatalógusát (*Allgemeines Verzeichniss der inländischen Bücher*). A jénai *Allgemeinen Literatur-Zeitung* egyik rovatában német nyelvű magyar irodalomtörténetet tett közzé, melyet több hasonló írása követett ugyanott. 1798–1800 között szerkesztette és részben írta is a *Literarischer Anzeiger für Ungarn* című, főként recenziókat tartalmazó folyóiratot. 1802–1804 között szerkesztette a honismereti hagyományokat követő *Zeitschrift von und für Ungern zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur* című folyóiratot. Ezzel párhuzamosan természettudományi társaság tervét tette közzé. A göttingeni, majd később a jénai tudós társaságok tagja lett, levelező taggá vette fel a charcovi orosz akadémia. 1809-ben a pesti egyetem bölcsészkarának rektora. 1811–34 között fontos szerepet játszott a pesti evangélikus gimnázium és népiskola létrehozásában, ezek főfelügyelője, és egy átfogó reformterv kidolgozója. 1828-ban megjelent latin nyelvű esztétikai főműve, *Principia philocaliae, seu doctrinae pulchri* címmel. 1831-ben a Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli, 1845-től igazgatósági tagja. 1841-ben a Kisfaludy Társaság tagja, egy év múlva alelnöke.

Az itt közölt szöveg latin eredetije az *Aesthetica* (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Quart. Lat. 3280) című kézirat. A kézirat, mely a Festetich család hercegi levéltárából került az OSZK Kézirattárába, nem tüntet fel szerzőt, Schedius Lajos neve szerzőként és az „1800 k.” időpontmegjelölés az OSZK nyilvántartásában szerepel. A mű szövege szoros kapcsolatban áll két másik, egyértelműen

Schedius nevéhez kapcsolható, 1801–1802-re datálható szöveggel. Az egyik, az 1802-es nyilvános vizsgatételjegyzék (*Tentamen Publicum Ex Aesthetica Primo Semestri Explicata In Praelectionibus Ludovici Schedius*, Pest, 1801) értelmezhető ennek rövid kivonataként. A másik a nyilvános vizsga egyik szereplőjeként azonosítható Horvát István 1801-re datálható jegyzete Schedius előadásáról, *Lineae primae* címmel (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 1477.) Ez a szöveg műfaji, azon belül kronológiai felosztást követő példatár, szerzők és műveik listája, mely az *Aesthetica*, illetve az említett tételjegyzék műfaji struktúráját követi, mintegy kiegészítve azt. Ennek alapján elmondható, hogy az *Aesthetica* feltehetően tankönyvvázlat, Schedius esztétika tárgyú egyetemi előadásai alapján. Az írásképp alapján a lejegyző nem azonosítható egyértelműen, feltehetőleg Schedius akkori tanítványainak egyike (Horvát István vagy Festetics László).

Schedius tankönyv- vagy előadásvázlatának segítségével rekonstruálható, hogy az 1800-as évek elején az egyetemi esztétikaoktatás keretében milyen szemléletet és tudásanyagot sajátíthattak el a pesti egyetem hallgatói. Szemere Pál, Horvát István és más, ekkortájt tanulmányait folytató szerzők levelei, naplói jelzik, hogy igen fontosnak tartották Schedius esztétikai előadásait, de tartalmilag csak annyit jegyeznek meg róla, hogy eltért Szerdahely György Alajos ekkor már korszerűtlen koncepciójától. Az itt közölt szövegből világosan látszik, hogy Schedius előadásában polemikusan és ironikusan, ugyanakkor tisztelettel kezelhette Szerdahely esztétikaelméletét. Szembesítette azt – név említése nélkül – Kant, Friedrich Schlegel és mások koncepciójának eklektikus részleteivel, valamint kiegészítette korszerű és gyakorlatias retorikai és stilisztikai kitérőkkel.

A szövegközlés forrása, valamint a teljes latin szöveg és a magyar fordítás kommentált kiadása: *Doctrina pulcri. Schedius Lajos János széptani írásai*, szerk., jegyz., ford. Balogh Piroška, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2005. Az itt közölt részlet: 33–37, 110–122.

959. 1. *Natur und Kunst* – természet és művészet (ném.). Az *Első rész* bevezetésének I. és II. pontja Immanuel Kant *Kritik der Urtheilskraft* (1790) című műve 43. és 44. §-nak kivonata, a III. pontja az 51. §-ra épül, innen veszi át a német terminológiát.

Naturwirkung – természeti hatás, a természet hatóereje.

Geschicklichkeit – (kéz)ügyesség.

960. 1. *βάρυνοια τέχνη* – kézművesmesterség.

Cicero a De finibus bonorum et malorum – Marcus Tullius Cicero (i. e. 106–43) idézett műve: *De finibus bonorum et malorum* a gyakorlati filozófia fő kérdését tárgyalja a legfőbb jóról és legfőbb rosszról a stoikusok, akadémikusok és peripatetikusok szerint, ellentétben az epikureusokkal. Korabeli kiadása: Ernesti, 1774–1777.

angenehme Künste – kellemes, gyönyörködtető művészetek.

Reize – ingerek.

961. l. *schöne Künste* – szépművészetek.

Künste des Schönen – a szépség művészetei.

der unmittelbare Stoff – közvetlen anyag.

Zeichnen – jelek.

redende Künste – hangzó, szóbeli művészetek.

962. l. *hörbare Zeichen* – hallgató jelek.

sichtbare Zeichen, Gestalten – látható jelek, formák.

Gebärden – gesztus, mimika.

Ballettkunst – balettművészet.

bleibende Gestalten – állandó alakok, tartós formák.

Malerei – festészet.

Kunstgärtnerei, schöne Gartenkunst – művészi kertészet, esztétikus kertművészet.

schöne Baukunst – esztétikus építőművészet.

963. l. *der Geschmack* – íz, ízlés.

aesthetia – érzékelés tudománya, esztétika.

Aristoteles – Arisztotelész (i. e. 384–322) e tárgyban egyik leggyakrabban idézett műve: *Analütika hüsztera (Második könyv az analitikáról)*, az ismeret kérdéséről szól, és az *Organon* (Logika) korpuszában található. Korabeli leghíresebb kiadása: Buhle, Biponti, 1791–1800.

Longinus – Longinosz (213–273) görög író, a palmürai Zenóbia királyné tanácsosa. A *Peri hüpszusz (A fenségességről)* című értekezést (mely meghatározza a fenségesség mivoltát, bemutatja a fenséges stílus forrásait és eszközeit) sokáig az ő művének tartották, a jelenlegi kutatás azonban egy 1. századi névtelen írónak (Pszseudo-Longinosz, talán Theón) tulajdonítja. Történeti, bölcsészeti, grammatikai és kritikai tárgyú irataiból csak töredékek és címek maradtak ránk. *Rhetorikájának* egy töredéke Apsines *Rhetorikájába* került.

Dionysius Halicarnasseus – Dionüsziosz Halikarnasseosz (?–i. e. 8.) az Antonius és Augustus közötti polgárháború végén került Rómába, körülbelül i. e. 30-ban, és huszonekét évet töltött itt mint a szónoklat tanára. Történeti műve mellett számos retorikai munkája ismert, melyekben az attikai szónokok életét és jellemzését kritikusan tárgyalja, Démoszthenészt a legtökéletesebb szónoknak tünteti föl. *Techné rhétoriké* című műve négy, az elméleti retorika körébe vágó értekezés tizenegy szakaszban. Másutt a stílusnemeket fejt ki. Összkiadásai: Sylburg, Frankfurt, 1586; Reiske, Leipzig, 1774, 6 kötet.

Cicero – Marcus Tullius Cicero, ld. feljebb. Elsősorban rétorikai értekezései tartoznak ide: *Rhetorica seu de inventione, De oratore, Brutus seu de claris oratoribus liber, Orator ad M. Brutum, Partitiones oratoriae* vagy *De partitione oratoria, Topica ad C. Trebatium, De optimo genere oratorum.*

Horatius – Quintus Horatius Flaccus (i. e. 65–8) római költő. Elsősorban az *Ars poetica* címen ismert költői levelét idézik ebben az összefüggésben.

Quintilianus – Marcus Fabius Quintilianus (35 k.–96 k.) római szónok, nagyhatású retorikai elmélet szerzője. Sokat idézett műve: *Institutio oratoria* (Szónoklattan), I–XII.

Baumgartenus – Alexander Gottlieb Baumgarten (1717–1762) német filozófus és esztéta, Leibniz és Ch. Wolf iskolájából. Tőle származik az esztétika (mint tudomány) elnevezés, mely egyben főművének címe: *Aesthetica* (1750–1758, magyarul Bolonyai Gábor fordításában, Budapest, Atlantisz, 1999). Az esztétikai megismerés érzékekhez kötött természetét hangsúlyozta.

az odera-frankfurti egyetem – Frankfurt an der Oder, német város, 81 km-re Berlintonól, az Odera partján. 1506-ban alapított egyetemét 1811-ben Boroszlóba helyezték át.

Empfindungs Vermögen – az érzékelés, érzés képessége.

Empfindung – érzékelés, érzés.

αισθητική, tudniillik τέχνη vagy επιστήμη – az érzékelés, érzés tudománya, tana.

964. l. *Speciális esztétika* – az ezt követő, itt kihagyott fejezetek és részek: I. [fejezet] Ékesszólás; II. fejezet: A költészet (I–XIII. [rész]). A fejezetek jelölési módja A zene című fejezettől kezdve megváltozik: ez a fejezet nem kapott külön jelölést, A táncművészet című fejezettől viszont a latin ábécé nagybetűivel folytatódik a jelölés.

965. l. *die Tonkunst* – zeneművészet, a hangzás művészete.

αγωνία μουσικά – műsák versenye, vetélkedése.

Orpheus – Orpheusz: görög mitológiai alak, thrákiai énekes, a hagyomány szerint Kalliópé múzsa fia. Énekével még az állatokat és növényeket is megindította. Dalait maga adta elő, lantkísérettel.

Linus – Linosz: görög mitológiai alak, énekes, egyesek szerint Apollón fia, aki az istent költői-zenei versenyre akarta kihívni, ezért halállal bünhődött (másik változat szerint Héraklészt oktatta zenére és költészetre, de az kitharájával halálra sújtotta, mert korholta őt).

966. l. *tarantella* – Lycosa Tarantula: dél-olaszországi pókfaj, csípése a néphit szerint táncos őrjöngést okoz, mások szerint csak gyors táncsal lehet túlélni.

967. l. *Hauptton* – fő tónus, hangszín.

968. l. *die Takte* – taktusok, ütemek.

969. l. *a la camera* – kamara[zene].

970. l. *la belle danse* – társastánc.

koreográfia – choreographia, a testállásoknak és ritmikusan ismétlődő mozdulatoknak bizonyos, a kottairáshoz hasonló jelekkel való képes ábrázolása. Feltalálását, bár az ókorban anagrammája) ismeretlen, Thoinot Arbeau-nak (Jean Tabourot anagrammája) tulajdonítják, aki 1588-ban *Orchésographie* címen adott ki munkát a

korabeli reneszánsz társastáncról. Egy még korábbi időből való, *Le livre des basses danses* című kéziratból, amely Ausztriai Margittól, Szép Fülöp leányától a brüsszeli Bibliothèque de Bourgogne birtokába jutott, kitűnik azonban, hogy a koreográfia úgy, amint Arbeau élt vele, már előtte is alkalmazásban volt. Később Beauchamps tökéletesítette ezt az írást, Noverre pedig ellene nyilatkozott. Vö. Raoul Auger Le Feuillet, *C. ou l'art d'écrire la danse par caracteres, figures et signes démonstratifs*, Párizs, 1700; Arthur Saint-Léon, *Sténochoréographie ou l'art d'écrire promptement la danse*, uo., 1852.

orchestographia – táncstan, a tánc mestersége; Arbeau fenti kötetének francia címe alapján.

Arbeau – Thoinot Arbeau, Jehan Tabourot írói neve (1519–1595) francia klerikus, Langres-ban kanonok.

971. l. *Bildnerer* – plasztika, a „Bildheurerer” kifejezés régies alakja. *toroutika*, a *τοπέω* 'faragok, vések' igéből – plasztika, ógörög alakból képzett latin megnevezés.

relief – dombormű.

anaglyphy, *erhobene Arbeit* – vésett dombormű, dombormű, síkból kiemelkedő mű.

Xoana – fafaragás, a „xylon” 'fa' görög szóból.

Statuen aus Holz – faszobrok.

Zeichnungskunst, l'art a'dessiner – grafika-, rajzművészet.

in allen Werken der Bildnerer – minden plasztikai műalkotásban.

973. l. *die Kunst in erhobene Arbeit, en relief* – domborművészet, francia dombormű(vészet).

Bildgraberkunst, eigentliche Steinschneidekunst – a kőmetszetés, gravírozás művészete.

Jac. Treccia (Jakob von Tretzo) – Jacome da Trezzo / Giovan Giacomo Nizola (1515–1589) itáliai származású, Európa-szerte foglalkoztatott ékszerész, medálkészítő, a hagyomány szerint alkalmazta a gyémántmetszést is.

Clemens Birague – Clement Birague (16. század) milánói származású, de spanyol földön alkotó ékszerész, a gyémántmetszés egyik feltételezett feltalálója, első gyémántba metszett műve don Carlosnak, II. Fülöp fiának arcképe.

der Stiel – Stíl, stílus, sajátos művészi alkotás- és kifejezés-mód, formai és tartalmi jellegzetességek összessége.

Mithridates – Mithridátész, több pontusi király neve, közülük legismertebb Mithridátész VI. Eupator (Dionysos), aki i. e. 121–64 között uralkodott, és a rómaiak elkeseredett ellensége volt. Erejét Sulla hadjáratai törték meg.

Scaurus – Marcus Aemilius Scaurus (i. e. 1. század), Marcus mellett a legnagyobb római műgyűjtő, több ezer görög szobrot, műemléket gyűjtött össze.

Caesar – Gaius Iulius Caesar (i. e. 100–44) római államférfi, hadvezér.

Lippert – Philipp Daniel Lippert (1702–1785) archeológus, rajzművész. Az antik gemmák alapján készült műveit Christ, majd Heyne adta ki: *Dactyliothecae universalis signorum exemplis nitidis redditae chilias: sive scrinium milliaram primium; Delectis gemmis antiquo opere sculptis plerisque eis que fere hodie praedicatione et notitia multorum in omni Europa clarissimis exemplo de museis in massa quadam terrea candida petito. Expressit ordinavitedidit Philippus Dan. Lippert Dred. Stylum adcomodabat intelligendis que per coniecturam argumentis litteras nonnullas praefatus quoque de rei gemmariae veteris gratia singulari Joh. Frider. Christius, Lipsiae, Breitkopf, 1755–1762.*

974. l. *Modellierkunst* – a lágy anyagok plasztikus megformálásának művészete.

ἴσμε – az ógör. *ἴσος* 'egyenlő, megegyező' alakból képzett szó.

in Lebensgröße und nach dem Leben gemacht – életnagyságban és életszerűen elkészítve.

rhodoszi kolosszus – Hélios napisten óriás szobra az ókori Rhodoszban, az ókori világ hét csodájának egyike, a 30–35 méter magas kolosszus a kikötőben állt.

ut pictura poesis – „Úgy van a verssel, akárcsak a képpel” (Muraközy Gyula fordítása). Horatius, *Levelek*, II, 3 (*Ars poetica*), 361.

975. l. *Einheit des Tones* – a tónusok, árnyalatok egységessége (ném.).

Jan van Eyck – Jan van Eyck (1395–1441) flamand festő, az olajfestés újonnan kifejlesztett technikájának tökéletesítője.

Enkaustik – enkauszika, azaz égetéses viaszfestés.

cestrota – égetéses viaszfestés.

Landschaftmalerei – tájképfestészet.

Hambochadenmalerei – zsánerkép. A *rhyparographia* német megfelelője.

unedle Gegenstände – nem nemes, azaz köznapi tárgyak.

Kupfersteckerkunst – a rézmetszés művészete.

Tommaso Finiguerrának – (Tom)Maso Finiguerra (1426–1464), aranyműves, rézmetsző, rajzoló, ékszertervező, aki főként nielló-munkáiról és grafikáiról híres. Nielló-nyomatai a rézmetszetek előzményeinek tekinthetők.

mit dem Grabstichel, Ätzkunst... – a rézmetszésnél követett eljárások, melyeknek csak egy részét sorolja fel a német szöveg, és melyeket modornak (*manière*) is szokás nevezni, ezek: 1. a vésővel készített tulajdonképpeni rézmetszet (*gravure au burin*, *gravure en taille-douce*, *mit dem Grabstichel*); 2. a rézmaratás vagy karcmaratás (*gravure à l'eau forte*); 3. a hideg tűvel készített rézkarc (*gravure à la pointe seche*, *Kaltnadelradierung*); 4. a pontozó eljárás (*gravure*

au pointillé, die gehammerte oder Punzerarbeit); 5. a poncoló eljárás (gravure au maillet); 6. a krétarajzot utánzó eljárás (gravure dans le genre du crayon, Handrisse von rother und schwarzer Kreide nachzuahmen); 7. a hántoló eljárás (gravure en manière noire); 8. a fődözgető eljárás (gravure au lavis, in bunten Kupfere, die schwarze Kunst); 9. a színeket utánzó eljárás (aquatinta, Aquatintaverfahren, getuschte Kupfer).

978. 1. *Säulenfuß* – oszloplábazat.

Schaft – oszloptörzs, szár.

Borten – díszítőszegelek.

der Kornies oder Kranz, Corniche – záródísz.

Vignola – Giacomo Barozzi da Vignola (1507–1573) itáliai építész, a manierista iskola jeles képviselője, a római Villa Giuliana és az Il Gesù egyik építész. Említett műve: *Regola delle cinque ordini d'architettura* (Az építészet öt oszloprendjének szabálya, Róma, 1563).

(B. P.)

FÜGGELÉK

AZ I-II. KÖTETBEN KÖZÖLT FORDÍTÁSOKNAK, ÁTDOLGOZÁSOKNAK ALAPUL SZOLGÁLÓ MŰVEK JEGYZÉKE

I. KÖTET

- Alembert, Jean le Rond d', *Observations sur l'art de traduire en général, et sur cet Essai de traduction en particulier* (Párizs, 1758), 586–588.
Bellica Hungarorum fortitudo (Nagyszombat, 1745), 726–731.
Campe, Joachim Heinrich, *Kleine Seelenlehre für Kinder*, (Hamburg, 1780), 184–196.
Dodsley, Robert, *The Economy of Human Life* (London, 1750), 67–77.
Erasmus, Desiderius, *Apophthegmatum opus* (Leyden, 1534), 119–126.
Flögel, Friedrich *Geschichte des Menschlichen Verstandes* (Frankfurt–Lipce, 1776), 196–208.
Lowth, Robert, *Praelectiones de sacra poësi Hebraeorum* (Oxford, 1753), 616–622.
Mendelssohn, Moses, *Phädon oder über die Unsterblichkeit der Seele, in drey Gesprächen* (Berlin–Stettin, 1767), 170–183.
Millot, Claude-François Xavier, *Éléments d'histoire générale* (Párizs, 1772–73), 235–242.
Seneca, Lucius Annaeus, *Epistulae morales*, (ismeretlen kiadásból), 232–234.
Vives, Juan Luis, *Introductio ad sapientiam* (Bruges, 1524), 91–99.
Voltaire, *Alzire, ou les Américains* (Párizs, 1736), 146–152.

II. KÖTET

- [Alletz, Pons-Augustin], *Du goût*, in: *L'Esprit des Journalistes de Trévoux* (Párizs, 1771, II. kötet, 237–241), 882–884.
[Alletz, Pons-Augustin], *Sur le beau. Traité du Beau, par le Père André, jésuite, 1741*, in: *L'Esprit des Journalistes de Trévoux* (Párizs, 1771, II. kötet, 243–252), 885–889.
L'art de peindre à l'esprit, szerk. Jean Bernard Sensaric (Párizs, 1758, előszó), 910–912.
Beccaria, Cesare, *Dei delitti e delle pene* (3. kiadás: Lausanne, 1765), 713–718.

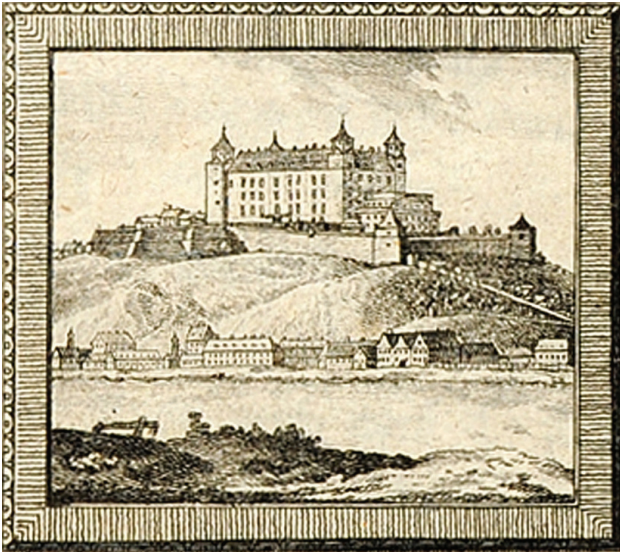
- Boethius, Anicius Manlius Severinus, *De consolatione philosophiae*, (ismeretlen kiadásból), 364–374.
- Bona, Giovanni, *Manuductio ad coelum* (Róma, 1658), 253–262.
- [Britaine, William de], *Humane Prudence, or, The Art by which a Man May Raise Himself and Fortune to Grandeur...* (London, 1680), 418–427.
- Brueys De Souvigniargues, David Augustin de, *Diversités morales, ou les amusements de la raison par M. l'abbé de Brueys* (Párizs, 1782), 446–455.
- Campe, Joachim Heinrich, *Sittenbüchlein für Kinder aus gesitteten Ständen* (Dessau, 1777), 484–492.
- Derham, William, *Physico-theology: or a Demonstration of the Being and Attributes of God from His Works of Creation* (London, 1714), 212–224.
- Drexel, Jeremias, *Heliotrophium* (München, 1627), 391–398.
- Dusch, Johann Jakob, *Moralische Briefe zur Bildung des Herzens* (Leipzig, 1759), 467–475.
- Ganganelli, Gian Vincenzo Antonio (XIV. Kelemen pápa), *Merkwürdige Briefe des Papstes Clemens des XIV. (Ganganelli) [...] Theil I–VI* (Frankfurt–Lipcse, 1777–1780), 140–149.
- Gánóczy Antal, *Prudentia humana, seu, Ars, qua Homo se, fortunam-que suam in altum provehere potest* (Nagyszombat, 1762), 418–427.
- Gobinet, Charles, *Instruction de la jeunesse en la piété chrétienne, tirée de l'Ecriture Sainte et des Saints Pères* (Párizs, 1665), 316–326.
- Gracián y Morales, Baltasar, *Oráculo manual y arte de prudencia* (Huesca, 1647), 307–315.
- Grotius, Hugo, *De veritate religionis christianae* (Leyden, 1627), 39–47.
- Guyard, Anton (Antoine Guiard), *Dissertation sur l'honoraire des messes* (h. n., 1748), a magyar fordítás alapjául szolgáló változat:
Huber, Karl Joseph, *Dringende Vorstellung an die Religion wider der Halbguldenmesse, und Priesthermiethe* (1–2, Wien, 1783), 164–172.
- Hering, Georg Karl, *Theophili Purefacti wunderbare Reise nach dem Fegefeuer* (h. n., 1725), a magyar fordítás alapjául szolgáló változat:
Dingen, L. von, *Reise nach dem Fegefeuer* (Bécs, 1784), 154–163.
- Holbach, Paul Henri Thiery (Thierry) D', *Système de la nature ou des loix du monde physique et du monde moral* (Párizs, 1770), 225–234.
- Leprince de Beaumont, Jeanne-Marie, *Magasin des Enfans: Or, the Young Misses Magazine, Containing Dialogues Between a Governess and Several Young Ladies of Quality Her Scholars* (London, 1759), 428–440.
- Marmontel, Jean François, *Contes moraux* (ismeretlen kiadásból), 409–417.

- Martin von Cochem, *Das Leben Christi* (Frankfurt/M., 1677), 18–23.
Monita christiano-politica e vetustate vindicata et multis expetita ut multorum desiderio satisfiat reimpressa (Bécs, 1763), 375–383.
- Montesquieu, *L'Esprit des lois* (Genf, 1748), 678–685.
- Ostervald, Jean-Frédéric, *Traité des sources de la corruption qui règne aujourd'hui parmi les chrétiens* (Amsterdam, 1700), 48–57.
- Ostervald, Jean-Frédéric, *Abrégé de l'histoire sainte, et du catéchisme* (2. kiadás: Genf, 1734), 77–86.
- Petrarca, Francesco, *De remediis utriusque fortunae* (Genf, 1613), 352–274.
- [Petrarca, Francesco], *Ars recte philosophandi* (Nagyszombat, 1706), 263–274.
- Racine, Louis, *De la Religion* (Párizs, 1742), 235–239.
- Rollin, Charles, *De la manière d'enseigner et d'étudier des Belles-Lettres* (Párizs, 1726–1728), 399–408.
- Schellenberg, Johann Baptist, *Seneca Christianus, id est Flores Christiani ex Annaei Senecae Epistolis collecti et in 38 capita digesti* (Augsburg, 1637), 336–351.
- Schmid, Johann Wilhelm, *Lehrbuch der Theologischen Moral* (Jena, 1794), 525–533.
- Schröckh, Samuel Jacob, *Friedrich II. im Elysium* (Leipzig, 1786), 614–626.
- Schröckh, Samuel Jacob, *Joseph II. im Elysium* (Leipzig, 1790), 627–633.
- Seiler, Georg Friedrich, *Religion der Unmündigen* (Erlangen, 1772), 493–500.
- Starck, Johann August, *Apologie des Ordens der Frey-Mäurer* (Berlin, 1778), 695–704.
- Sulzer, Johann Georg, *Allgemeine Theorie der schönen Künste* (Lipscse, 1771–74): „Musik”, „Rithmus”, „Takt”, „Marsch”, „Reim” és „Künste” című szócikkek, 890–900, 901–909.
- Sulzer, Johann Georg, *Versuch einiger moralischer Betrachtungen über die Werke der Natur* (Berlin, 1745), 119–131.
- Trenck, Friedrich Freiherr von der, *Gebet, welches vermuthlich ein großer Theil der ungarischen Bischöfe und Geistlichkeit gegenwärtig im Geheim...* (Pest, 1790), 183–192.
- Young, Edward, *The Complaint: or Night-Thoughts on Life, Death, and Immortality* (London, 1742), a magyar fordítás alapjául szolgáló változat: Letourneur, Pierre-Prime-Félicien, *Les nuits et oeuvres diverses d'Young* (Párizs, 1769–1770), 476–483.

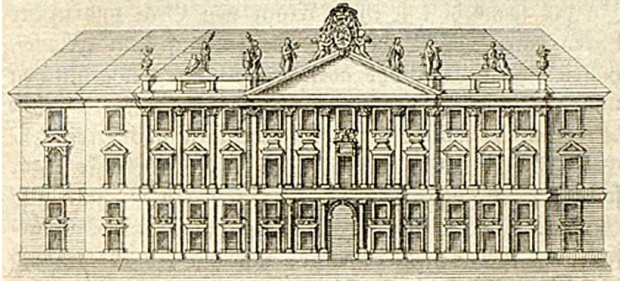
KÉPEK JEGYZÉKE

1. A pozsonyi vár látképe, rézmetszet, Korabinszky, 1781, címlap-kép
2. A pozsonyi érseki palota, rézmetszet, Korabinszky, 1781, 37.
3. Az ideális elrendezésű falu tervrajza, rézmetszet, Kónyi, 1786, sz. n.
4. A kőművesek mérőeszközei, lavírozott tollrajz, Ujfalusi F., 1767, 354r
5. Az erődítmények védműveinek szerkezete, rézmetszet, Vols, 1738, 23. tábla
6. Salamon temploma, rézmetszet, Molnár J., 1760, VII. tábla
7. Lehel kürtje, rézmetszet, Molnár F., 1788, sz. n.
8. Egy római fürdő és egy izzasztókamra kőtöredékei, rézmetszet, Schönvisner, 1778, III. ábra
7. Az oszloprend részei, rézmetszet, F. Penther, *Anleitung*, 1744–1748, V. tábla
10. Hangjegyes példák és ábrák, Maróthi Gy., 1756, 1. oldal

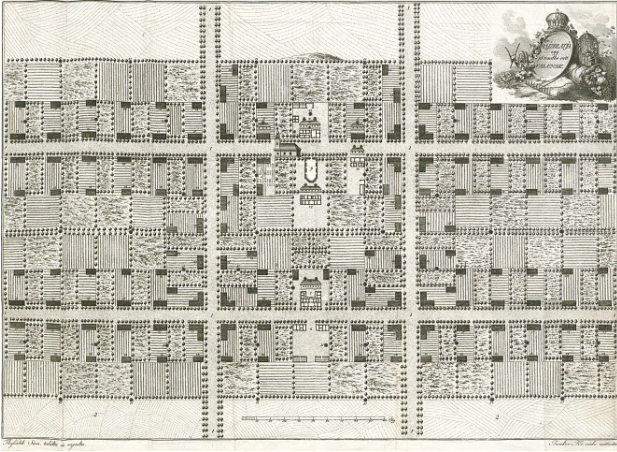

1.

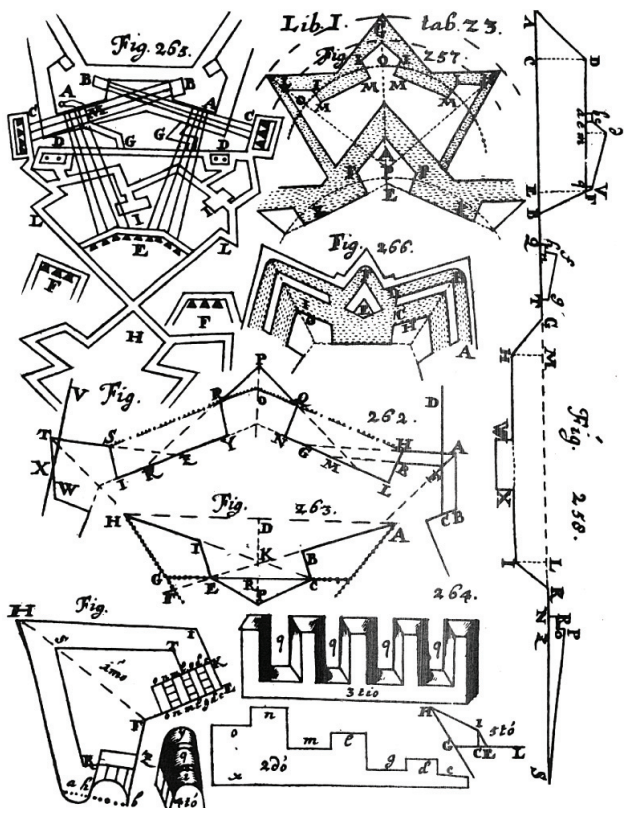
2.

3.

4.

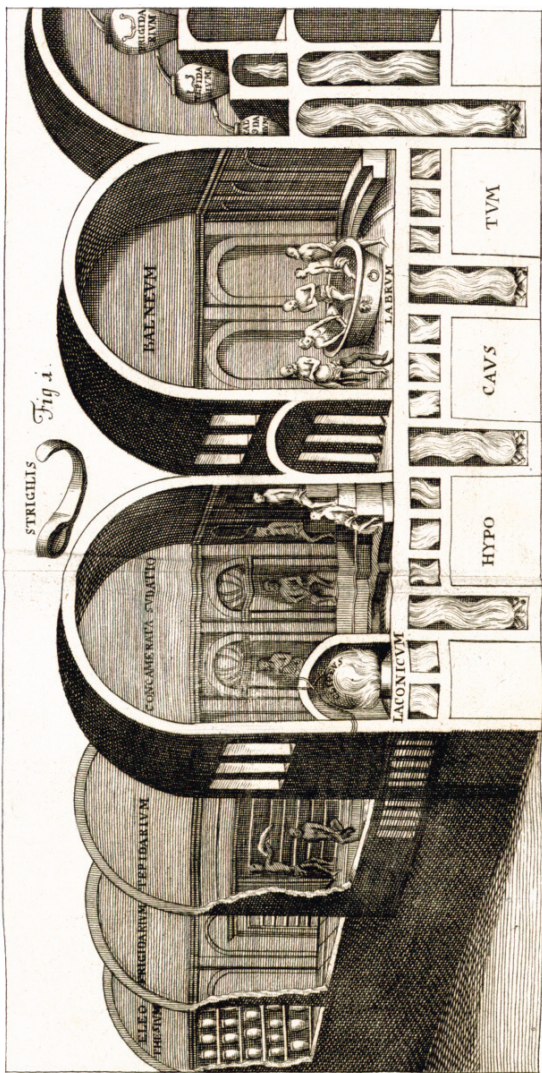

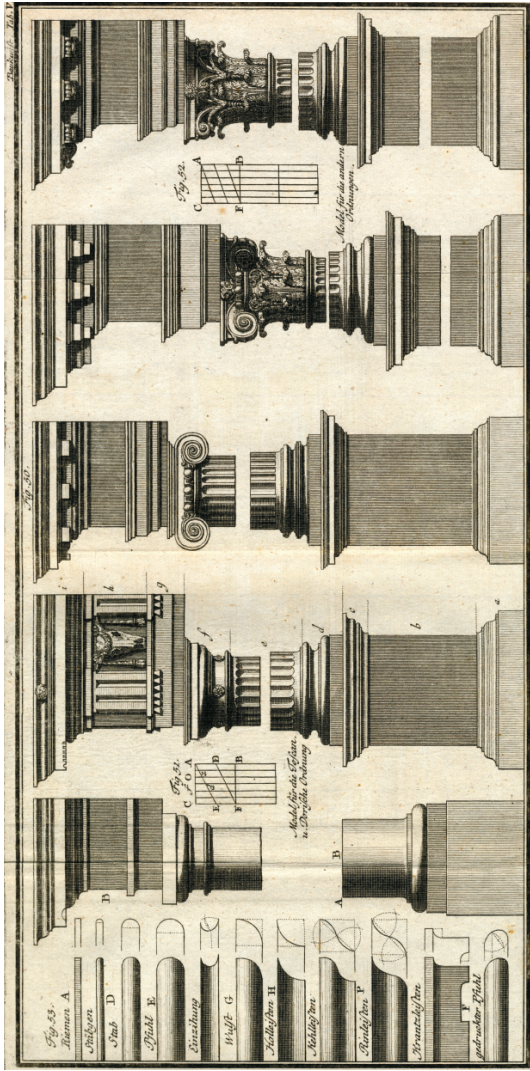

6.

(1)

A' 'S O L T A R O K N A K

A' Kóták fzerént való Éneklésének

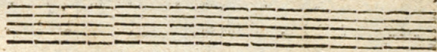
M E S T E R S É G É N E K

R Ö V I D S U M M Á J A.

§ 1. **M**ikor valaki minden tzikornyázás nélkül énekel, egyenesen fel- vagy alá-felé menvén renddel, vehet a' hangok között olyan rendet észre, a' melyre nézve lehet mondani egyik hangot *elsőnek*, másikat *másoditnak*, harmadikat *harmaditnak*; 's a' t. vagy az elsőnél egygyel, kettővel, 's többel felsőnek vagy alsónak: valamint a' lajtorjának fogait, mikor valaki azonnal renddel fel vagy alá-mégyen.

Próbáld 'Sólt. 103. v. 1. 'Sólt. 42. v. 1, 2.

§ 2. Épen ilyen rend vagyon a' Kóták között-is az írásban. Erre való már az ilyen öt lineából álló *Scala*, vagy Lajtorja:

mellyben minden hang helyett egy-egy Kóta iratik, olyan renddel, a' minémüi rend az éneklésben vagyon a' hangok között, és annyira egyik a' másiktól. Renddel a' Kóták egymás után így következnek a' *Scalában*:

Fel-felé,

Alá-felé,

(o) § 3. Mi-

A SZERZŐK BETŰRENDES MUTATÓJA

Alexovics Vazul 193
Ányos Pál 441
Aranka György 642, 719
Balla Antal 802
Bárány Péter 652
Báróczi Sándor 409
Bél Mátyás 557
Benkő József 581
Benyák Bernát 446
Bertalanffi Pál 327
Bessenyei György 87, 97,
132, 593
Bielek László 240
Bod Péter 384
Cházár András 705
Csapody Lajos 66
Csokonai Vitéz Mihály 225
Csuzy Zsigmond 33
Derzsi János 428
Dévay András 391
Diószegi Kis János 37
Dugonics András 456
Édes Gergely 203
Eszterházy Károly 835
Faludi Ferenc 307
Fejér György 493
Forgách Simon 537
Földi Ferenc 484
Fronius Mihály 672
Gabelhofer, Julius 865
Grassalkovich Antal 297
Haydn, Joseph 798
Horvát József 418

Horváth György 108
Husztai István 253
Illei János 364
Kármán József 937
Kazinczy Ferenc 713
Kollarics Joakim 375
Kónyi János 140, 604
Korabinszky János Mátyás 839
Kultsár István 913
László Pál 263
Losontzi István 77
Maróthi György 48, 757
Márton István 525
Miháltz István 336
Mikes Kelemen 316
Molnár Borbála 729
Molnár Ferenc 844
Molnár János 59
Nádaskai András 614
Nagyváthy János 173
Orczy Lőrinc 578
Pálóczi Horváth Ádám 665
Péczeli József 477
Prileszky Pál 566
II. Rákóczi Ferenc 24, 275, 547
Répszeli László 559
Révai Miklós 828
Sándor István 957
Schauff, Johann Nepomuk 916
Schedius Lajos János 957
Schönvisner István 809
Segesvári István 212
Sófalvi József 119
Szacs vay Sándor 154
Szaitz Leó 150
Szathmári Paksi Simon 695
Szegedi Mihály 288
Székely László 352
Széless György 781
Szent-Györgyi Gelérd 235

Szentiványi Márton 7
Szentjóni Szabó László 875
Szép János 926
Szerdahely György Alajos 926
Szereday Antal 852
Szily János 857
Szirmay Antal 626
Szőnyi Benjámín 399
Szuhányi Xavér Ferenc 634
Takáts József 501
Tersztyánszky János 739
Tessedik Sámuel 517, 604
Tordai Sámuel 428
Ujfalusi Ferenc 789
Ujfalusi Judit 18
Újfalvy Krisztina 728
Verseghy Ferenc 164, 467,
890, 901
Vols, Ernest 749

A KÖTET MUNKATÁRSAI

FORDÍTÓK

Babarczy Dóra
Balogh Piroska
Békés Enikő
Donáth Regina
Földesi Ferenc
Havas László
Kasza Péter
Kenéz Győző
Kiss Béla
Kovács Ilona
Lengyel Réka
Nagyillés János
Petneházi Gábor
Szávai Nándor
Tóth Gergely
Tóth Sándor Attila
Tüskés Gábor
Verók Attila

SZÖVEGGONDOZÓK, JEGYZETÍRÓK

- A. A. – Ajkay Alinka
B. Cs. – Bíró Csilla
B. D. – Babarczy Dóra
B. E. – Békés Enikő
B. F. – Bíró Ferenc
B. F. M. – Bodrogi Ferenc Máté
B. G. – Boros Gábor
B. P. – Balogh Piroska
Br. A. – Bretz Annamária
Bu. A. – Buda Attila
Cz. I. – Czigány István
Cz. K. – Czibula Katalin
Cs. R. I. – Csörsz Rumen István
D. E. – Doncsecz Etelka
D. P. – Dávid Péter
D. Zs. – Demeter Zsuzsanna
F. F. – Földesi Ferenc
G. Cs. – Gábor Csilla
G. Sz. B. – Gáborjáni Szabó Botond
H. B. – Hegedüs Béla
H. E. – Hargittay Emil
H. K. M. – H. Kakucska Mária
H. L. – Havas László
H. M. – Hovánszki Mária
I. M. – Imre Mihály
K. A. – Kovács András
K. B. – Kiss Béla
K. É. – Knapp Éva
K. I. – Kovács Ilona
K. P. – Kasza Péter
L. G. – Labádi Gergely
L. R. – Lengyel Réka
L. V. – Lipp Veronika
M. I. – Maczák Ibolya
M. M. – G. Merva Mária
N. I. – Nagy Imre
N. J. – Nagyvillés János
P. G. – Petneházi Gábor

- P. K. – Pócsi Katalin
P. M. Zs. – Pintér Márta Zsuzsanna
P. O. – Penke Olga
S. A. – Smohay András
S. S. M. – S. Sárdi Margit
Sz. M. – Szilágyi Márton
T. G. – Tüskés Gábor
T. S. A. – Tóth Sándor Attila
Tóth G. – Tóth Gergely
V. A. – Verók Attila
Zs. M. – Zsámbéki Monika

VALLÁSI, NEVELÉSI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI GONDOLKODÁS A 18. SZÁZADBAN

A „Bölcsészettudományok, II.” alcím a kötet élén arra utal, hogy a jelen gyűjtemény szorosan összetartozik a *Magyarországi gondolkodók 18. század* főcímmel 2010-ben, ugyanabban a sorozatban megjelent kötettel. A folytatás szándékát már az I. kötet utószavában jeleztük; az összetartozás tényét kifejezi az azonos koncepció és kötet szerkezet, a szerkesztők személyének és a munkatársak jelentős részének azonossága, valamint a közös névmutató. Folytatva és kiegészítve az I. kötet utószavának gondolatmenetét, a továbbiakban néhány megjegyzést teszünk a jelen összeállítás céljáról, kutatástörténeti helyzetéről, koncepciójáról, számba vesszük a bölcsészettudományok 18. századi alakulását befolyásoló fontosabb eszmetörténeti tendenciákat, felidézünk az intézményi és más feltételeket, s kiemelünk néhányat az itt közölt szövegek által kínált tanulságok közül.

Válogatásunk az I. kötethez hasonlóan kritikai jegyzetekkel ellátott forrásközlés, melynek fő célja tájékoztatni a vallási, valláskritikai, erkölcsi, nevelési, államelméleti, politikai, jogi, társadalmi és művészeti, esztétikai gondolkodás 18. századi állapotáról, fontosabb kérdésközpontjairól, célkitűzéseiről és alakulásáról, irodalmi és pragmatikus szövegek, valamint a megértést megkönnyítő jegyzetek segítségével. Az összeállítás forráskiadványnak készült, egyaránt tekintettel a művelt nagyközönség, az érintett diszciplínák és az egyetemi oktatás igényeire. A jegyzetekben arra törekedtünk, hogy rekonstruáljuk a kiválasztott szövegek értelmét a megfelelő nyelvi, kulturális, történeti és társadalmi összefüggések figyelembevételével, elhelyezzük a forrásokat a század eszme- és tudománytörténetében, egyben segítséget nyújtunk további jelentős-összefüggések felismerésében és új, érvényes olvasatok létrehozásához. Célunk volt az is, hogy hozzájáruljunk a századra vonatkozó eddigi tudás felülvizsgálatához, s a korábbinál árnyaltabban mutassuk be a konceptualizációs

problémákat, a kor áramlatok és ellenáramlatok, hagyomány és megújulás állandó kölcsönhatása által meghatározott összetettségét. Önnön logikájuk szerint kívántuk bemutatni az értekező gondolati próza műfajait, a szövegek és jelenségek keletkezését, állapotát és változását, a különböző integratív és disszimilatív folyamatok egymásba fonódását.

Szerettük volna érzékeltetni, hogy a felvilágosodás mint a század egyik meghatározó eszmei, filozófiai mozgalma és mint történeti konstrukció hogyan kapcsolódott össze a múltból eredő társadalmi, eszmei, kulturális, tudományos és más tényezőkkel, s hogyan alakult viszonya a vele egy időben megjelenő, új vallási, nevelési, társadalmi, művészeti és más kezdeményezésekhez. Szándékunk szerint a gyűjtemény legalább vázlatosan érzékelteti az igen szerteágazó magyarországi irodalom és tudományosság említett területeinek körvonalait, s jelzi a gondolkodás különböző szintjeit, formáit, témáit és módszereit. Megmutatja azt is, hogy az irodalomnak és a tudományosságnak megvoltak az eleven központjai, intézményi keretei és közvetítő csatornái, szilárd filozófiai, teológiai és ismeretelméleti alapokkal rendelkezett, nem elhanyagolható részben korszerű tudásanyagot közvetített, s mindvégig érzékenyen reagált az európai tudományos és kulturális élet kérdéseire. A szövegek révén remélhetőleg nyomon követhetők a gondolkodás szóban forgó területeit meghatározó fontosabb irányok, hatások és folyamatok, s a példák érzékeltetik a jelentősebb változásokat, jelzik a hagyományos és új elemek arányát, kifejezik a felejtés és gyarapodás mértékét és módját. Az összeállításnak célja az is, hogy felhívja a figyelmet a kor sokáig mellőzött tudásanyagára, tanúsítsa a teljes művek, életművek kézbevitelének és a tudománytörténet tanulmányozásának szükségességét, egyben jelezze a kutatás hiányosságait, s ösztönözzön ezek pótlására.

A 18. század művelődésének és tudományosságának kritikai megítélése jelentős átalakuláson ment át az elmúlt három évtizedben, s az ártértékelés jelenleg is tart. E téren a legfontosabb, hogy túlhaladottnak tekinthetők a különféle szempontú ideologikus megközelítések, s túl kell lépünk a „megkésetttség” koncepcióin. Bizonyossá vált, hogy az itt vagy ott feltételezett, ilyen vagy olyan „fordulat”-ok helyett a valósághoz közelebb áll, ha végtelen számú, egymással

szoros kölcsönhatásban álló, finom átmenet és apró elmozdulás hosszú, rendkívül összetett sorozatából indulunk ki, s célszerűbb alapul venni a különböző „nyelvezetek”, „szótárak”, „beszédmódok” egymásmellettségét, keveredését és folyamatos átírását. Megkezdődött a széttartó elemek számbavétele, figyelemre méltó fogalomtörténeti elemzések készültek, s kezdenek láthatóvá válni az egyházak, felekezeti és más csoportok belső eszmei törésvonalai. A különböző területek nem egyenlő mélységben ismertek: a század politikai gondolkodása például csak az utóbbi egy-két évtizedben vált intenzív kutatások tárgyává, a politikai nyelvezetek módszeres vizsgálata pedig még ennél is rövidebb múltra tekinthet vissza.

Ezzel egy időben jelentősen csökkent a kor sokáig központinak tekintett paradigmájának, a felvilágosodásnak és a vele kapcsolatos fogalmaknak az analitikus értéke. Elfogadottá vált, hogy a felvilágosodás egy nehezen meghatározható, nagy integratív erejű, metaforikus konstrukció, s maga is része azoknak az összetett, irodalom-, eszme-, művelődés- és tudománytörténeti folyamatoknak, melyek átfogó leírására létrehozták. Pontatlansága miatt megkérdőjelezhető a „felvilágosodás” kifejezés használata egységes korszakfogalomként, s „felvilágosodás” helyett célszerűbb „felvilágosodások”-ról beszélni. A felvilágosodás hagyományosan francia központú fogalmát az elmúlt évtizedekben felváltotta egy sokszínű, ideológiailag rendkívül változatos és több kultúra közti kölcsönhatásként felfogott felvilágosodás képe. Több érv szól amellett, hogy a felvilágosodás törekvései gyakran korábbi évtizedekre nyúlnak vissza, s az e néven összefoglalt jelenségegyüttes számos vonatkozásban a megelőző áramlatok kiteljesedése. Bebizonyosodott, hogy a francia, angol, német, olasz és más felvilágosult elképzelések együttesen, gyakran egymással összekapcsolódva fejtették ki hatásukat Magyarországon, s a nyugat-európai eszmék befogadása, adaptációja fokozatosan, eltérő mértékű ellenállásba ütközve, jelentős regionális, társadalmi, felekezeti és más különbségekkel, időbeli eltolódással, szakterületenként és foglalkozási csoportonként eltérő hangsúlyokkal ment végbe. A fogalom irodalom- és eszmetörténeti használhatóságát nagymértékben meghatározza a mindenkori történeti helyzet, melyben alkalmazzák, továbbá az a tágabb, bizonytalan jelentésű

és kiterjedésű fogalmi mező, mellyel rendszerint összekapcsolják. A felvilágosodás döntő mértékben francia és angol programszövegein alapuló tájékozódás következtében sokáig túlsúlyban volt a kor forrásanyagának szelektív olvasata, melynek következtében – többek között – hiányos maradt az irodalom-, művelődés-, eszme- és tudománytörténet képe.

Az európai kutatási eredmények integrálásának és a folyamatosan zajló hazai alap kutatásoknak köszönhetően ma már világosan látjuk, hogy a „felvilágosodás kora” egymástól jelentősen eltérő, különböző gyökerű, alternatív és ellentétes törekvéseket foglalt magában Magyarországon, s a kor szerzőinek önmeghatározása és az utólagos értékelés között számos különbség, sőt ellentmondás található. Gyakran ugyanazon szerző kéziratoss és nyomtatott műveiben is egymástól jelentősen különböző álláspont jut érvényre. Megfigyelhetjük, hogy a régi és az új közötti váltás nem egyszerre ment végbe; a törésvonalak és az új igényű ismeretek megjelenésével egy időben, részben átalakulva, nyíltan vagy rejtett módon továbbra is érzékelhetőek voltak a folyamatosság rétegei; a régeből gyakran megmaradt mindaz, ami felhasználhatónak bizonyult. Ebből következik, hogy szükségessé vált a korabeli irodalmi, eszmei és tudománytörténeti folyamatok minden korábbi időszakét meghaladó sokféleségének figyelembevétele, különös tekintettel a jelenségek fogalmi, tartalmi, tér- és időbeli differenciálására. A „kétféle” 18. század felfogása helyett előtérbe lépett az irodalmi, kulturális és tudományos gyakorlat elkülönülési és egységesülési folyamatainak minél pontosabb leírása, teret nyert a különböző nemzetközi és hazai eszmeáramlatok, irodalmi, tudományos törekvések állandó keveredésének, átmeneteinek és kölcsönhatásának a rögzítése, s nélkülözhetetlenné vált a gyakran egy életművön belül is jelenlévő kettősségek, ellentmondások és feszültségek árnyalt bemutatása.

Világosan látni ma már azt is, hogy félrevezető és leegyszerűsítő a 18. századot „átmeneti kor”-ként jellemezni. A század első fele nem értelmezhető sem „hanyatlás”-ként, sem pedig a „klerikális Habsburg-hű barokk” megújhdásaként, s pontatlan a század második felét vagy utolsó harmadát egyszerűen a 19. század fejlődéstörténeti előzményének, előkészítőjének tekinteni. Ugyancsak téves volt

a felfogás, amely a felvilágosodást támadó erkölcstani irodalmat leegyszerűsítve tradicionálisnak, provinciálisnak, feudális vagy reakciós szemléletűnek minősítette. A harc a felvilágosodás eszméivel korábban kezdődött 1770-nél, a barokk világkép és kifejezésmód hatása nem szűnt meg 1772 után, s a bölcsészettudományok látványos fellendülése a 19. század folyamán jelentős részben a sokszor lenézett 18. századi magyarországi és erdélyi tudósok munkásságából indult. A 18. századi Magyarország és Erdély vallási, nevelési, valláskritikai, társadalmi és művészeti, esztétikai gondolkodása egy felekezeti, etnikailag, nyelvi, professzionálisan, térben és időben egyaránt rendkívül tagolt jelenségegyüttes: egyfelől egymással gyakran élesen szembenálló csoportok, sajátos szubkultúrák sűrű hálózata alkotja, másfelől elválaszthatatlan az eszmék európai keretek között zajló, folyamatos áramlásától. Mindezekben a kérdésekben ma már jóval differenciáltabb megközelítésre van szükség a korábbiaknál.

Az egész század folyamán megfigyelhető a komplex attitűdök, különféle viselkedési minták, a többszörösen tagolt hagyományos és újító eszmék állandó keveredése, az átmenetek és különféle árnyalatok együttes jelenléte, a laicizálódási és az egyházasodási tényezők ciklikus hullámmozgása. Természetes jelenség a műveltség, az eszmék, a viselkedésmódok és a tudományos ismeretek eltérő mélységű elsajátítása, a vélemények változása. Az eszmék harca – például felvilágosodás és antiaufklérizmus, neoskolasztika és a különböző skolasztikaellenes áramlatok, a metafizikai és az érzékeken alapuló megismerés, a militáns és a racionális teológiák között – jórészt egy időben zajlott a régi és új viselkedésminták, életstílusok és -felfogások – például neosztoicizmus és libertinizmus, üdvözülés és evilági boldogulás keresése, magányos elvonulás és a társasélet („nyájasság”) kedvelése, komolyság és szórakozás – közötti összeütközésekkel. Ma már nem vonható kétségbe, hogy a 18. századra tehető az önálló, folyamatosan differenciálódó, növekvő mértékben magyar nyelvűvé váló tudományosság megteremtése. A bölcsészettudományok az eddig feltételezettnél jóval nagyobb mértékben járultak hozzá a végbement társadalmi, műveltségbeli és mentalitásbeli változásokhoz, s a nemzeti kultúra és tudomány intézményrendszerének létrehozására irányuló

19. század eleji törekvések nem képzelhetők el a 18. század tudományos teljesítménye nélkül.

A II. kötet koncepciójának kialakításában figyelembe vettük azt is, hogy a tudományok határai a korban még közel sem voltak olyan szilárdak, mint a 19. század végétől kezdve, máshol húzódtak, és folyamatosan változtak a század folyamán. A különféle témák tárgyalása nagyon sokféle formában és módon, különböző reflexiók szinteken, más-más retorikai eszköztárral, érvekészlettel és forrásbázis birtokában történt, s az eltérő tárgykörök sokszor szorosan egymásba fonódva jelentkeztek. A felvilágosodás filozófiájának egyik kiindulópontja a tolerancia-eszme és a valláskritika, nem függetlenül a katolikus egyház és a különböző teológiai tételek bírálatától, értelem és hit összhangjának különféle megteremtési kísérleteitől. Az egyházi eszmerendszeren belül kezdődő polarizálódás idővel áthelyeződött a világi filozófia küzdőterére, s a kezdetben erkölcsi, teológiai tartalmú polémia háttéréből előtérbe léptek azok a társadalmi, politikai és kulturális eszmék, érdekek, melyek a vitákat kezdettől mozgatták. A vallási, erkölcsi vagy társadalmi kérdéseket felvető művek gyakran bölcséleti kiindulásúak, érvelésükben bölcséleti megfontolásokat is alkalmaznak, s többször találunk bennük a szorosabban vett teológiai, morális, politikai, jogi kérdéseken túlmutató filozófiai, ismeretelméleti, antropológiai vagy más, a bölcsészettudományok valamely további csoportját közvetlenül érintő reflexiót. A descartes-i filozófia teológiai alkalmazási kísérletei, a racionális teológiák a természettudományok értékmentes nyelvezetét és módszereit kapcsolják össze a gondviselés létét tételező elképzeléssel.

A metafizikai kérdések tárgyalása rendszerint beilleszkedik az emberi megismerés természetével és az emberi cselekvéssel kapcsolatos kérdések összefüggésébe, illetőleg nem független ettől, ami sajátos episztemológiai és antropológiai színezetet ad a metafizikai problematikának. A magyar nyelvű vallási, erkölcsstani irodalom nemcsak hitet véd és moralizál, hanem a műfaj hagyományainak megfelelően gyakran politizál is, s egybegyűjti a magyar nemesi önszemlélet motívumait. A vallási és erkölcsi kérdések kifejtése számos esetben erkölcsfilozófiai megfontolások mentén történik, s a politikai, jogi, társadalmi kérdéseket középpontba állító művek is

tartalmazhatnak több-kevesebb bölcséleti vonatkozást. A protestáns erkölcsoteológia megkülönböztetett figyelmet érdemel a korszak politikai eszmetörténetének szempontjából is, mivel a modern természetjogról vallott református elképzelések változatai beépültek a kor politikai gondolkodásába. A természet bemutatását a keresztény hit szolgálatába állító fizikoteológia nagymértékben hozzájárult a 18. századi tájleíró költészet eszmei differenciálódásához, ábrázolási technikájának kibontakozásához. A reformkatolicizmus célkitűzései közvetve hatottak az államélet reformjára, s befolyásolták a politikai gondolkodást. A csiszoltság és a tudós hazafiság nyelvezete a műveltség és a tudás funkciójának értelmezése révén közvetve ugyancsak politikai természetű.

Ebből következik, hogy nem húzható éles határ az I. és a II. kötet anyaga között, s ez indokolja, hogy a II. kötet négy részének címe sem tudományágakat, hanem nagyobb témaköröket jelöl. Annak oka, hogy a négy nagy témakörön belül – az I. kötethez hasonlóan – nem alakítottunk ki kisebb tematikus vagy más egységeket, egyrészt az, hogy szerettük volna megőrizni a szövegek átjárhatóságát, s nem kívántuk felülírni a művek kronológiáját, a források történetiségét semmiféle koncepcióval. Néhány esetben így is hosszan töprengtünk a besoroláson az egyik vagy másik kötetrészből. Másrészt kerülni igyekeztünk a didaktikus megközelítést, s számítottunk az olvasói kreativitásra, amely képes fellelni az egy-egy témakör többféle megközelítését mutató, valamilyen módon összetartozó, ám néha egymástól távol található szövegeket. Ez a szerkezet egyben elősegíti a bölcsészettudományok és érintkező területeik bemutatását különböző eszmecserék komplex, folyamatosan változó együtteseként.

A bölcsészettudományok és a rokon területek alakulását befolyásoló átfogó eszmetörténeti folyamatok, a tudás-fogalom változásának fő csomópontjai közül érdemes kiemelni, hogy az *artes liberales* hagyományos rendszerével szemben a régiek és a modernek 17. század végi francia vitája, valamint a vita utóélete nyomán bekövetkezett az egységes tudomány-fogalom, a *litterae* felbomlása, s létrejött a művészetek és tudományok új felosztása. A vita egyik fő tanulsága az volt, hogy míg a matematikán alapuló, ismeretközpontú természettudományokban egyértelműen kimutatható az „új”

elsőbbisége a „régí”-vel szemben, az egyes ember tehetségére, a képzelőerőre és a kritikus ízlésre támaszkodó területeken eldönthetetlen a „régí” és az „új” elsőbbisége. A vita ezzel először jelölt meg kritériumot az ékesszólás, a költészet és általában a művészetek, illetőleg a tudományok új típusú elkülönítéséhez, s lényegében megtörtént az *aesthetica* mint önálló diszciplína helyének kijelölése a tudományok rendszerében. A csiszoltság, az ízlés, a fenséges és a szép fogalmairól, valamint az érzelmek művészetben játszott szerepéről folytatott vitákat követően Charles Batteux egyetlen csoportba sorolta a „szép természetet” utánzó, szerinte azonos alapelvre visszavezethető, a vizuális, a verbális és a hallás általi befogadásra alkotott művészeteket, s létrehozta a „szépművészetek” önálló kategóriáját és első átfogó elméletét. A fogalom használata Batteux *Les beaux arts réduits à un même principe* (1746) című műve, továbbá Alexander Gottlieb Baumgarten 1735-ben megjelent disszertációja, hallei egyetemi előadásai és az új diszciplínát az érzéki megismerés tudományaként meghatározó *Aestheticája* (I-II, 1750/1758) nyomán terjedt el Európában. 1751-ben d’Alembert az *Enciklopédia* Bevezetőjében átfogó igénnyel is megfogalmazta a tudományok és művészetek új alapvetését.

A század közepétől több tudományág módszertanilag, a vizsgált jelenségeket tekintve önállósult, köztük például a régészet, a pedagógia, a pszichológia, a nyelvészet és számos természettudomány. Ezzel nagyjából egy időben, az analitikus tudáselménnyel szemben a göttingai tudósok körében létrejött a világ organikus egységének módszerbeli következményeit hangsúlyozó holisztikus tudományfelfogás, melynek értelmében a képzés célja a *humanitas* kibontakoztatása. A széptudományok felértékelődésével egy időben, a század utolsó harmadának elején Kant munkássága révén megszületett az esztétika autonómiájának filozófiai koncepciója.

A század gondolkodóinak egy másik fő kérdése a vallás és az erkölcs viszonyára, erkölcs és boldogság összeegyeztethetőségére vonatkozik. Míg a teológia szerint az erkölcsnek a valláson kell alapulnia, a felvilágosodás filozófusai szerint a vallást kell az erkölcsre alapozni, s az öntörvényű erkölcsiség gondolatát képviselték. Erkölcs és boldogság összeegyeztethetőségének, egy általánosan érvényes erkölcs

megalapozásának kérdésében számos különféle válasz született, s ezek a válaszok szorosan összefüggnek az emberkép változásával, az érzékekről és az ezekhez kötött tapasztalat elsődlegességéről alkotott felfogással. A felekezetek fölötti gondolkodás nyomai már a 17. század végétől kimutathatók, például a katolikus szerzők erkölcsstani, politikai, morális műveinek református fordításai. Christian Wolf vallásfilozófija és természetjogi koncepciója a keresztény tanítás korszerű értelmezési kísérlete, mely egzaktsággal vizsgálta a kinyilatkoztatás és az etika kérdéseit, nálunk is érezhető hatását a református erkölcszociológiai irodalomban. A német lutheránus központokból szétáradó pietizmus teológiai, kegyességi irányzata elsőként a lutheránusok körében hatott, de esetenként erős befolyással volt a reformátusokra is. A század közepétől Európa nyugati felében önálló, a vallási megfontolásoktól független témává vált a nevelés, nálunk ez a folyamat a század utolsó évtizedeiben ment végbe. A szekuláris erkölcsfelfogás háttérében – Grotius, Hobbes, Pufendorf, Thomasius és mások nyomán – kirajzolódnak egy autonóm morálfilozófia körvonalai. Ennek alapja egy olyan antropológia, amely az emberi természet leíró, pszichologizáló felfogását és a politikai közösség fennmaradásának elősegítését tette a természetjog mércéjévé, s a közösség működéskéneke értelmezésében nagy szerepet tulajdonított a szuverenitás fogalmának. Az elvilágiasodás tendenciái időben megelőzték a felvilágosult gondolatok terjedését, s a század közepétől, a felekezeti ortodoxiák gyengülésével egy időben, Magyarországon is megkezdődött a keresztény vallási gyakorlatok, intézmények és elképzelések fokozatos visszaszorulása. Az ún. szekularizáció azonban távolról sem egydimenziós, lineáris folyamat. Szembetűnő, hogy a vallásosság, a fennálló társadalmi rend elfogadása és a felvilágosodás eszméinek elcsúsztatása sokáig nem állnak kibékíthetetlen ellentmondásban egymással. A század utolsó harmadában a felekezeti hovatartozás ténye az akadémiai szférában kezd háttérbe szorulni a nemzeti identitás kialakulásának javára.

A harmadik fontos kérdés a latinnak mint a tudományok nyelvének a viszonya a nemzeti nyelv állapotához és használatához. A magyar nyelv használata a tudományos és művészeti kérdések tárgyalásában a század első felében esetleges,

erősen korlátozott, a szókincs hiányos, kialakulatlan, a század második felében azonban – a korábbi kezdemények folytatásaként – a magyarul író szerzők látványos erőfeszítéseket tesznek a tudományos műnyelv megteremtésére, megszilárdítására. Létrejön a magyar nyelvű tankönyvirodalom, az iskolai nyelvtanítás fokozatosan differenciálódik, s a század utolsó két évtizedében széles körű vita bontakozik ki a magyar nyelvhasználat kérdéseiről. Ennek ellenére a latin számos területen egészen a század végéig, esetenként azon túl is megőrizte korábbi helyzetét a tudomány nyelveként.

A század közepén fokozatosan erősödött az európai reformszelmék beáramlása az országba a legkülönbélebb csatornákon keresztül. A Nyugat-Európát megjárt arisztokraták, középnemesek, tanárok, jogászok, orvosok, a holland, svájci, német, olasz egyetemek magyarországi hallgatói és a külföldön járt katonák egyaránt szerepet játszottak az új eszmék terjedésében. A katolikus–protestáns ellentét a század utolsó harmadára, végére elveszteni látszik korábbi politikai jelentőségét, s a tudományok terén magától értetődővé váltak a felekezeti kapcsolatok. A Rómában végzett főpapok nemcsak egyházi reformokat hajtottak végre, hanem újjászerveztek, építkeztek, könyvtárakat alapítottak, s a társadalmi élet meghatározó tényezőiként támogatták a tudományt, a kultúrát és a művészetet. A század közepétől erősödött az egyházak állami ellenőrzése, a főnemesség kulturális vezető szerepe azonban csak a század utolsó harmadában kezdett csökkenni. 1760 és 1800 között a természettudományok felfedezéseinek keresztény értelmezése a fizikoteológia változataiban együtt volt jelen a naiv racionalizmussal, a francia és angol felvilágosodás képviselőinek gyakran egymással is vitázó, radikális tanaival, Locke, Herder, Kant, Sulzer és mások elképzeléseivel, továbbá a különböző gondolatok kibékítésére vagy egybefoglalására irányuló törekvésekkel. A felvilágosodást támadó hitvédő, erkölcsstani irodalomban gyakori Voltaire, Rousseau, D'Argens és más francia szerzők elmarasztalása; az olvasásuktól és a velük való egyetértéstől való óvás közvetve jelzi a művelt rétegek érdeklődését a felvilágosult eszmék iránt.

Az 1780-as években és a következő évtized elején végbement heves politikai, kulturális mozgalmak keretében megindultak

az első magyar nyelvű folyóiratok. Nagy mennyiségű politikai röpirat, pamflet és paszkvillus látott napvilágot, amelyek a szélsőséges antiklerikalizmustól a radikális társadalmi utópiáig terjedő, változatos nézeteket hirdettek, s a kritikai gondolkodás terjesztésével megrendítették az állandóság tudatát. A cenzúra ekkor már kevésbé szigorú, s némelyeknek sikerül kikerülnie, a sajtószabadságot azonban nem tudják kivívni (ld. Cházár András felterjesztését a kötetben). Az egymás után létesülő szabadkőműves páholyok sokat tettek a vallási toleranciáért és más reformeszmék hirdetéséért, befogadták a felvilágosult értelmiség egy részét, de a páholyok gondolkodását is áthatotta a társadalom hierarchikus felépítése. A felvilágosult magyar arisztokraták számos társadalmi, gazdasági reformelképzelést fogalmaztak meg az ország fellendítése érdekében, a művelt nemesek hagyományos céljait a felvilágosodás retorikájával legitímálták, a tervek nagy része azonban mindkét esetben megvalósulatlan maradt. Az új gondolkodásmód gyakran keveredett a hagyományos tartalmakkal, ami még a legjobbaknál, akár egyetlen életművön belül is megragadható. A század utolsó negyedében egyre meghatározóbb szerepet játszik az esztétikai megismerés koncepciója az elméleti tudás és a széptudományok területén.

A bölcsészettudományi gondolkodás e kötetben bemutatott területei is igen összetett módon, több szinten és különféle áttételekkel kapcsolódtak az európai eszme- és tudománytörténeti folyamatokhoz. A francia, angol, olasz és német eszmék egy gyakori megszakításokkal terhelt, eszmeileg, ideológiailag többszörösen tagolt társadalmi, kulturális közegbe érkeztek. A francia és olasz művek nemegyszer német közvetítéssel jutottak el az országba. A fordítások, adaptációk jelentősége ebben a folyamatban aligha túlbecsülhető. Az adaptáció során gyakran megfigyelhetjük a fogalmak, kategóriák keveredését, elmosódását és az eredeti kontextustól független alkalmazását. Csupán egyetlen példát idézve: Aranka György *Anglus és magyar igazgatásnak egybenvetése* (1790) című írásában az alkotmányfogalom adaptációja – látszólag – „írott törvények összessége” értelemben tűnik fel az összehasonlításban. A fogalom tágabb jelentésköréből azonban világossá válik, hogy Aranka fogalomhasználata nem jelent elmozdulást attól az archaikus alkotmányfogalomtól, amely szerint az alkotmány

a fennálló törvények, szokások együttese, illetőleg szelleme; az alaptörvényszerű alkotmányfogalom az erdélyi szerzőnél lényegében hiányzik.

A bölcsészettudományok szűkebb hazai társadalmi, művelődésbeli keretei felé fordítva a figyelmet, a század folyamán megváltoztak a tudományos munka és kommunikáció formái, feltételei, módosultak a művek előállítási, terjesztési körülményei. Átalakult a tudományokkal foglalkozók társadalmi helyzete, identitástudata, de – megfelelő állami intézményrendszer hiányában – csaknem mindvégig érvényesült a tudós foglalkozást űzők kiszolgáltatottsága az egyházi munkaadókkal, politikai, anyagi támogatást adó mecénásokkal, barátokkal, előfizetőkkel szemben. A század közepéig a tudományok művelése döntően egyházi keretek között történt, nyelve nagyrészt a latin volt, a nyilvánosság szinte egyetlen formáját a könyvpublikáció jelentette. A század második felében erősödött az egyházi műveltség elvilágiasodása, s megkezdődött a különböző felekezeti kultúrák kiegyenlítődése a fejlettebb területek irányában. A század utolsó harmadában egyre több világi személy keresett és talált megélhetést a tudományok területén, fokozatosan emelkedett a magyar nyelvű tudományos kiadványok száma, s megjelentek a nyilvánosság új eszközei: a folyóiratok, hírlapok és röplapok. Életmódszerűen azonban még a század utolsó harmadában is csak nagyon kevesen foglalkozhattak tudományokkal, s a tudomány igényes művelése még kevesebbek kiváltságának számított. Az utolsó két évtizedben kialakult a literátori életforma és a publicisztika; különböző társaságok, diákkörök jöttek létre, amelyek a korábban szakkérdésként kezelt, változatos témák tárgyalásával megteremtették a tudományok új nyilvánosságát és popularizálásának modern feltételeit. Ezzel egy időben – Debreczeni Attila megfogalmazásával – „a tudós munkák tudományos funkciójához a haza szolgálatának ethosza társult”, kiegészülve a magyar nyelvű tudományosság felemelésének igényével. Felerősödött a „tudós hazafi” fogalmának identitásképző szerepe.

Alapvetően megváltozott az olvasóközönség összetétele, az olvasási technika és kedv, átalakult a mecenatúra. Az új eszmék közvetítésében az egész században kiemelkedő szerepet játszott a nyugat-európai egyetemek látogatása; a

katolikus főpapok egy része, akik közül többen a tudományok és művészetek támogatóivá váltak, Rómában végezte tanulmányait. Nem lebecsülendő szerepet tölthettek be a tudományok fejlesztésében a gyakorlati szükségletek, mivel a rendi, vallás- és birtokügyi küzdelmekben a felekezetek és a nemesi családok számára egyaránt felértékelődött saját múltjuk felmutatása, s a kormányzatnak is szüksége volt az ország viszonyainak minél pontosabb ismeretére. A „tudósság”, a „tudományok” fogalmak értelme jelentősen átalakult a század utolsó negyedében: elsődleges jelentésük ekkor a magyar nyelvű művelődés, elméleti és/vagy gyakorlati tudás, műveltség, széptudományok, szépmesterségek, literatúra. Megjelent a társadalom iránti újfajta elkötelezettség, megkezdődött a gazdasági, társadalmi viszonyok szakszerű vizsgálata, és megfogalmazódtak az ezekből leszűrűt következtetések.

Ugyanakkor nem kedvezett a tudományoknak a társadalom alapvetően hierarchikus, tradicionális jellege, a manipulatív politikai abszolutizmus különféle változatainak alkalmazása és a kompromisszumokra épülő hatalmi erőviszonyok állandó ingadozása. Mindvégig hiányzott a sajátosan magyarországi tudományos törekvések udvari támogatása. Többször előfordult, hogy egy-egy tudós munkássága egész intézményt pótolta. A publikációk az életműveknek gyakran csupán a töredékét teszik ki, s a kéziratban maradt anyag- és forrásgyűjtések, hivatali iratok, levelek sokszor ugyanolyan jelentősek. Gátlóan hatott a szerves, folyamatos építkezés elmaradása és az ország gazdasági, politikai önállóságának hiánya, a sokféle belső megosztottság, a dinasztia és az ország közti feszültségek, továbbá, hogy a pozícióban lévők közül csak kevesen rendelkeztek a megújítva megőrizni tudás képességével. Hátráltatta a tudományokat és a művészeteket a Habsburg önérdék által mozgatott, felemás modernizáció alkalmi, rendszertelen és szelektív jellege, továbbá az a tény, hogy a kormányzati intézményrendszerbe bevont magyar hivatalnokok többsége nem tudott bejutni a hatalom belső köreibbe. Ehhez járult, hogy mindvégig érvényesültek az anyagi erőforrások jelentős része fölött rendelkező magyar nemesség szeparatista törekvései, exkluzív szemlélete, s csak a század utolsó évtizedeiben kezdődött meg a modern nemzet kialakulásának folyamata.

A század első harmadában végbement a korábban szétzilált felekezeti, szerzetesrendi, regionális kulturális, oktatási központok – így például Debrecen, Sárospatak, Nagyenyed, Pozsony, Eger, Vác, Pécs – konszolidációja, s a század közepére az oktatási intézmények behálózta az egész országot. Ezek az egyházi, művelődési központok a tudományok, azon belül a bölcsészettudományok kristályosodási pontjaiként is szolgáltak, amelyek eltérő módokon, irányokban és intenzitással kapcsolódtak a különböző európai eszmeáramlatokhoz. A református kollégiumok mint a prédikátor- és tanárképzés helyszínei egyben a tudományos élet központjai voltak, s a humanista hagyomány őrzése mellett elősegítették a különféle modern erkölcsfilozófiai, természetjogi, teológiai és más elképzelések terjedését. Az államot a közjő felelős őrzőjének állító természetjogi ismeretek kötelező tananyagok lettek a század közepétől, először a protestáns és a katolikus reformjegyében működő piarista iskolákban. A debreceni református kollégiumban felsőszintű oktatás folyt a 16. század óta; a 18. század közepétől a diákok csaknem harmadrésze az akadémiai tagozaton biztosított négy-öt éves képzés után a jogi pályát választotta. A század kiemelkedő debreceni tanárai közé tartozott például Maróthi György és Szilágyi Sámuel, akiknek a műveiből, illetőleg fordításából részletek találhatóak a jelen kötetben. A kollégium könyvtárában a bölcsészettudományok mellett már a század elején jelentős volt a természettudományok szakirodalma is. 1744-től, amikor a könyvtár praefectusát a professzori karból nevezték ki, az állomány lendületesen gyarapodott, s a könyvek mellett beszerettek rangos külföldi tudományos folyóiratokat is.

A piarista oktatásban már a század első felében megfigyelhető a magasabb tudományos igények kibontakozása. A század második felében a nagyobb rendházak valóságos szellemi műhelyekké váltak, de a kisebb rendházak könyvtáraiban is megtalálhatók voltak a felvilágosodás és a természettudományi gondolkodás neves szerzőinek művei. A filozófiai tanulmányok az ilyen kurzust kínáló intézményekben rendszerint az új szellemben folytak. A rendtagok közül több fontos tudományos művekkel léptek elő, többek között a filozófia, az irodalomtörténet, a retorika, a történet- és a nyelvtudomány területén. A század utolsó harmadában a

magyar piaristák teljes mértékben adaptálták a nemzetközi, elsősorban itáliai és francia ösztönzéseket, s a jezsuita rend eltörlése után a hazai oktatásügy minden szintjén nagyhatású tényezővé léptek elő.

A század közepétől kiszélesedett a *respublica litteraria* körébe bekapcsolódó személyek köre, s erősödött a tudósok közti kapcsolatrendszer, melyben a felekezeti szempont egyre kevésbé játszott szerepet. Az 1730-as évek közepétől nyomon követhetők a kísérletek egy magyarországi tudós társaság létrehozására Pozsonyban és Bécsben (Bél Mátyás tervezetét ld. ebben a kötetben), s ezek a kísérletek végigkísérik a század második és harmadik harmadát is. A kísérletek azonban részben magánkezdeményezések maradtak, nem léptek túl a tervezetek szintjén, nem vagy csak rövid ideig voltak életképesek, szűk keretek között működtek, s a személyi és dologi adottságok, valamint központi támogatás hiányában nem váltak tudományszervezési központtá. A Pozsonyban létesítendő akadémia 1771-ben készített, de elutasított német nyelvű tervezetének fordítását ugyancsak közöljük a kötetben.

1635-ös alapításától kezdve folyamatosan fennállt és kiemelkedő tudományos műhelyként működött a nagyszombati egyetem, melynek jelentősége a 18. században is megmaradt; 1872-ig ez volt a történelmi Magyarország egyetlen univerzitása. Emellett fontos jezsuita központnak számított a kolozsvári és a kassai akadémia. A század első felében a nagyszombati képzés lényegében a hagyományos rendszerben, jezsuita vezetéssel, a hittudományi, bölcséleti és jogi karon folyt tovább, az 1750-es évek elejétől azonban az udvar a bécsi és az egyéb német tartományi egyetemek, akadémiák megreformált tanulmányi rendszerét kívánta alkalmaztatni. A hittudományi kar oktatói folyamatosan adták ki szentírástudományi, erkölcsstani, pasztorális és dogmatikai kézikönyveiket, történeti, egyháztörténeti, egyházzajogi és hitvitázó műveiket; néhányuk – mint például Szentiványi Márton, Csapody Lajos és Molnár János – írása megtalálható kötetünkben. Az 1753. évi reform egyaránt átalakította a hittudományi és a bölcséleti képzés kereteit, szerkezetét, tankönyvekkel való ellátottságát. Az 1753/54-es tanévtől háromról két évre csökkentették a bölcséleti fakultás tanulmányi idejét. 1769-ben az egyetem orvosi karral bővült, a következő évtől átfogó oktatási reformot

hajtottak végre. A *Norma Studiorum* nyomán megszűnt a jezsuiták kizárólagos szerepe a bölcséleti karon, új tantárgyakat vezettek be, köztük a világi történelem, a politikai és kamarai ismeretek oktatását. A teológusoknak lehetővé tették a természetjog hallgatását, s megengedték, hogy a kánonjogot más vallású jogászok is felvehessék. A jezsuita rend 1773-ban bekövetkezett feloszlásával véget ért az egyetem történetének jezsuita korszaka, bár a volt jezsuita tanárok közül többen világi papként tovább tanítottak, mint például Szerdahely György Alajos, az első magyarországi rendszeres esztétika szerzője. 1777-ben a *Ratio Educationis* új tanszékek felállítását rendelte el a filozófiai fakultáson. Ezek az oklevéltan, a címertan, a pecséttan, a mezőgazdaság, a kísérleti fizika és mechanika, a felsőbb mennyiségtan, az építészet, a földismeret, a vízműtan és az esztétika tanszékei voltak.

Az egyetemet ugyanebben az évben Budára helyezték, melynek révén tovább javultak az oktatás tárgyi és személyi feltételei. Ekkor a bölcsészkar tizenkét professzorából nyolc egyházi személy, közülük hat korábban jezsuita volt. A '80-as évek első felében éles ellentétek támadtak a hittudományi és a jogi kar között a jozefinista elvű tanítás körül. 1782-ben II. József elrendelte mérnökképző intézet felállítását a bölcsészkar keretében, 1784 őszétől bevezették a bécsi egyetem új, hároméves bölcsészeti tanulmányi rendjét, a hittudományi kart áthelyezték az újonnan létrehozott pozsonyi generális szemináriumba, majd az uralkodó Pestre költöztette át az egyetemet. A generális szemináriumok 1790-es eltörlésével a hittudományi kar átmenetileg szüneteltette működését. A magyar nyelv és irodalom tanszékét 1791-ben állították fel. A bölcsészettudományi fakultáson ekkor körülbelül fele-fele arányban tanultak nemesek és nem nemesek, ami jelzi a nem nemes értelmiség térnyerését. A század első felében az egyetem kiemelkedő tudós tanáregyénisége volt például Bossányi Farkas filozófiaprofesszor és Kazy Ferenc történetíró. A század második felének nemzetközileg is elismert tudós tanárai közé tartozott Horváth János, Makó Pál, Katona István, Koppi Károly, Pray György és Kovachich Márton György. A bölcsészeti kar tudós tanárainak névsora még hosszan folytatható, többük munkájának részlete megtalálható szövegkiadásunk I. vagy II. kötetében. A nagyszombati, budai,

majd pesti egyetem és az Egyetemi Könyvtár környezetének tudósi köre megkülönböztetett szerepet játszott a század utolsó harmadának magyarországi tudományos életében.

Az Egyetemi Könyvtár állománya azzal, hogy magába fogadta a feloszlatott szerzetesi könyvtárak anyagát meg a professzori hagyatékok egy részét, páratlan kéziratok és nyomtatott forrásanyagot kínált az oktatásnak és a kutatásnak. 1780-ban a könyvtár kötelezpéldányjogot szerzett. A történész Kovachich a könyvtár segédőreként 1782-ben megbízást kapott a feloszlatott szerzetesi könyvtárak állományából történő válogatásra és a kor tudományos követelményeinek megfelelő könyvtár kialakítására. A század végén és az azt követő néhány évtizedben az Egyetemi Könyvtár a nemzeti könyvtár szerepét is betöltötte, s az ország egyetlen nyilvános állami könyvgyűjteményének számított.

A század utolsó harmadában két kísérlet is történt a felsőoktatási rendszer bővítésére. Az egyik Klimó György pécsi püspök nevéhez kapcsolódik, aki a pécsi felsőoktatás újjászervezése érdekében tudatosan gyarapított könyvtárat 1774-ben nyilvánossá tette, majd 1785-ben II. József Pécsre helyeztette a *Ratio educationis* keretében létrehozott Győri Királyi Akadémiát, amely jogi és bölcséleti karral működött, egyetem azonban nem lett belőle. A másik Eszterházy Károly egri püspök egyetemalapítási kísérlete, aki 1763-ban írta első felterjesztését Mária Teréziának az alapítandó egri univerzitás ügyében. De Eszterházy hiába építette fel és látta el egyedülálló szakkönyvtárral, csillagászati berendezéssel és képzőművészeti díszítéssel a Domus Universitatis, s tette 1795-ben nyilvánossá a könyvtárat, az abszolutista kormányzat gondosan ügyelt arra, hogy kizárólagos irányítása alatt tartsa a magyarországi felsőbb oktatást, s nem engedélyezte a püspök új egyetem alapítására vonatkozó tervét. Az egyetemalapítási céllal létesített két egyházi könyvtár állományának modernsége, tartalmi változatossága és a tudományszakok anyagának különféle irányzatokat képviselő összetétele nagyjából megfelelt a felvilágosult törekvéseket tükröző főnemesi könyvtárak állományainak, beleértve a felvilágosodás vezető gondolkodóinak fontosabb alkotásait, valamint a vallás, az egyház és az állam viszonyának kérdésében radikális felfogást képviselő kiadványokat.

A század utolsó harmada különösen fontos időszak a bölcsészettudományok magyarországi történetében. Az egyetemi oktatás állami irányítás alá helyezésével, új főúri, püspöki és szerzetesrendi könyvtárak létesülésével, esetenként megnyitásával, tudományos és irodalmi folyóiratok alapításával, valamint a publikációk egyre nagyobb részének magyar nyelvűvé válásával megteremtődött azon feltételek többsége, melyek a tőlünk nyugatra fekvő országokban már korábban megvalósultak, s nélkülözhetetlenek voltak a tudományok magas szintű műveléséhez. Folytatódott a külföldi egyetemek rendszeres látogatása. Ugyanakkor a pesti egyetem nem vált az egész országot átfogó tudományszervező központtá, s a publikálás mellett továbbra is megmaradt, sőt növekedett a levelezésnek, mint a tudósok közti érintkezés eszközének a jelentősége. A cenzúra miatt az új eszmék első feltűnésének helye gyakran éppen a levelezés. Szembetűnő új jelenség, hogy tematizálódik a közéletben a tudomány társadalmi integrációja, széles körben tárgyalt kérdéssé válik tudomány és mindennapi élet kapcsolata.

A század utolsó negyedében fontos szerepet játszottak a „szabadkőműves” néven összefoglalt különféle szervezetek, melyek között nem elhanyagolható eszmei, célkitűzésbeli, társadalmi, rendtartásbeli, regionális és felekezeti különbségek érvényesültek. Az 1775-ben létrehozott ún. Draskovich-obszervancia például minden erkölcsi és anyagi függést elutasított a külföldi szisztémákkal szemben, összefogta az ország különféle nemzetiségeit, s a pesti és budai páholyok munkájában számos befolyásos nemesi család tagja, neves értelmiségi, köztük néhány egyetemi tanár vett részt. A páholyokban különböző elméleti kérdésekkel foglalkoztak, konkrét feladatokat bízta a tagokra, köztük a tudományos képességekkel rendelkezőkre, s támogatták közgazdasági, jogtörténeti, alkotmányjogi, folyóiratalapítási és más tevékenységüket. A páholyok az adott régió fontos ideológiai központjaivá váltak; a tagok egy része különböző állami hivatalokban szolgált a jozefinista reformprogramot. A '80-as évek második felében azonban a nemesi adózás felvetése és a mozgalom illegálisba szorítása miatt – nem függetlenül a külföldi utazások során szerzett tapasztalatoktól – a szabadkőművesek többsége elfordult II. Józseftől, reformerből a nemesi nemzeti ellenállás

vezetője, egy „új nacionalizmus hordozójává” lett, s a polgári nemzetté válás felé mutató politikai, kulturális, tudományos és gazdasági tevékenységet fejtett ki. A páholyok működését az 1780-as évek végétől többször korlátozták, majd 1795-ben betiltották, a köztársasági mozgalomban való részvételük miatt a tagok közül többet kivégeztek, vagy súlyos börtönbüntetésre ítélték.

*

A kötet első részében közölt szövegeknél érdemes szem előtt tartani, hogy a 18. századi magyarországi művelődés és tudomány kereteit – a korábbi évszázadokhoz hasonlóan – elsősorban az egyének vallási-felekezeti hovatartozása, az individuális és a közösségi vallásgyakorlat, az egyházi intézmények, azok oktatási tevékenysége és az általuk biztosított képzési formák jelölik ki. Ez a helyzet csak a század utolsó negyedében, az egyházi hatalom és befolyás visszaszorításával, a szerzetesrendek többségének eltörlésével, az állami közoktatási rendszer kiépülésével változik meg. A században keletkezett irodalmi s szűkebben az értekező prózai művek nagyobb hányadát a különféle teológiai, exegetikai, dogmatikai, vallásfilozófiai, vallás- és egyháztörténeti, valamint a lelkeségi, valláserkölcsi témákat tárgyaló írások teszik ki. Ezek szerzői többnyire szerzetesek, világi papok, egyetemi, kollégiumi professzorok, hitszónokok, de főurakat, köznemeseket és polgári vagy alacsonyabb származású tanárokat is találunk közöttük.

A korábbi századokhoz hasonlóan ekkor is igen nagy a külföldi szerzőségű, más – latin, német, francia, olasz, angol, cseh – nyelvekről fordított művek száma, s az „eredeti” alkotások jó része is idegen nyelvű munkák felhasználásával készült kompiláció. A fordításokban, átdolgozásokban részben egykorú, részben a megelőző korszakokban – a Seneca- és a Boethiusfordítások révén például több mint ezer évvel korábban – élt szerzők „szólnak meg” magyarul. A szövegek tekintélyi hivatkozásai jelzik, hogy a kor teológiai-filozófiai gondolkodásában az ókori görög-római filozófusok sztoikus tanai jól megférnek a keresztény hitelvekkel, a bibliai tanítással, és sajátos módon elegyednek epikureus elemekkel. A 17. századi

gondolkodók teológiai alapú filozófiai racionalizmusa és empirista tézisei részben tisztá, egymástól elkülönült, egymással szemben álló formában jelentkeznek, részben – akár egy-egy művön belül is – keverednek egymással. Szórványosan ugyan, de megfigyelhető a janzenizmus recepciója. Új jelenség a reformkatolicizmus, mely később lényeges tartalmává vált a jozefinizmusnak, továbbá a teremtéstörténet természettudományos magyarázatára vállalkozó fizikoteológia. A század utolsó harmadában megjelennek a felvilágosodás eszméit hirdető, a karteziánus racionalizmust és a pietista kegyességet meghaladó, a keresztény hittételeket kritikával illető, cáfoló, sőt elvető, deista, felvilágosult racionalista, materialista, ateista gondolkodók nézetei. E forráscsoport mind tartalmilag-eszmeileg, mind formailag igen változatos, műfajilag azonban nem tapasztalható jelentős elmozdulás az 1700-as éveket közvetlenül megelőző időszak vallási tárgyú prózai munkáihoz képest: továbbra is kedveltek a didaktikus és a vallási tanokat népszerűsítő műfajok, a közösségi és az egyéni vallásgyakorlat céljait szolgáló prédikáció, az elmélkedés, a vita- és gúnyiratok, valamint a tanköltemény.

Az ortodox kálvinizmus a 17. századi kegyesség és teológiai sajátosságait viszi tovább. A katolikus hitvédelem egy, a század nagyobb részében lényegében változatlan, történelmen kívüli, az emberi természet mindenkori egyformaságát hirdető szemléletmód jegyében ítéli meg a felvilágosodás eszméit, s egy szintre helyezi azokat az évszázadokkal korábban „eretnek”-nek minősített gondolatokkal. A XIII. Kelemen pápa 1766. évi brevéje következtében megélnékvült hitvédő irodalom annyiban tükrözi a filozófiai műveltség változását, amennyiben fokozatosan egy már egyházon kívülről támadó felvilágosult filozófia érvei állnak a viták középpontjában. A század utolsó harmadában kiéleződő viták jelentős részben a korábbi évtizedekben gyökereznek, ekkor azonban jórészt már nem az olasz vagy francia hitvédők közvetítik a francia, angol, német felvilágosult gondolkodók tanait, hanem az eredetiből idézik a vitatott vagy igazolásul, segítségül hívott szövegeket. A viták nyelve a latinról fokozatosan átvált a magyarra, s míg az érvekészlet és a vitamódszer lényegében azonos marad, a célba vett „tévtaok” jegyzéke kibővül, s néven nevezik a bírált angol és francia filozófusokat.

Az első részben közölt szövegek műfaji-tematikai vonatkozásban keresztmetszetét adják a korszak vallási tárgyú irodalmának, egyben illusztrálják a korra jellemző alkotói technikákat. Nagyjából fele-fele arányban találhatók közöttük eredeti művek és fordítások. Bessenyei György két és Verseghy Ferenc egy írása kivételével, melyek valószínűleg nem kapták meg a cenzúra jóváhagyását, valamennyi megjelent nyomtatásban. Háromnegyed részük a század második felében keletkezett, ami jelzi, hogy részben az oktatás expanziója, az egyházi és az állami cenzúra nyomásának enyhülése, részben a külföldről Magyarországra behozott könyvek számbeli gyarapodása, valamint a hazai nyomdászat és könyvkiadás fellendülése révén egyre többen foglalkoztak – tanári-írói hivatásukból adódóan vagy kedvtelésből – vallási tárgyú művek létrehozásával, kiadásával. Az értekező prózai munkák sok esetben mutatnak tematikai keveredést: a vallási irodalom körébe sorolható források gyakran tartalmaznak filozófiai, etikai vagy természet-tudományos tárgyú megállapításokat, gondolatokat is. Jórészt ez magyarázza a jelen gyűjtemény I. kötetének filozófiai, valamint a II. kötet vallási és erkölcsstani szövegei közötti átfedéseket. A vallási irodalom tágabb körébe tartozó erkölcsstani, morálfilozófiai és fizikoteológiai források többségét a kötet terjedelmi arányait szem előtt tartva soroltuk be a nevelési irodalom csoportjába.

A vallási szövegek kisebb része az egyéni és a közösségi – az utóbbin belül az egyházi vagy az iskolai – vallásgyakorlat céljaira készült, nagyobb része teológiai, dogmatikai, hitvédő vagy hitvitázó, vallás- és egyházkritikai mű. A század elején – a korábbi évtizedek gyakorlatát folytatva – a katolikus és a protestáns egyházi vezetés, a szerzetesrendek és a felekezeti iskolák tanárai egyaránt törekedtek a bibliaismeret és a keresztény hitelvek mind szélesebb körű terjesztésére. Ez a törekvés összekapcsolódott a magyar nyelvű írás-olvasás tanításának programjával: olyan egyszerű nyelvezetű olvasmányokat, bibliai történeteket, szentek életét, csodaelbeszéléseket, katekizmusokat, ima- és könyörgésgyűjteményeket jelentettek meg, amelyek közvetítették a keresztény tanítást, egyben az olvasás szeretetére nevelték a híveket. A 18. század számos, e forráscsoportba tartozó műve közül Ujfalusi Judit *Makula nélkül való tükör* és Losontzi István *A szent*

históriának rövid summája című írásának részletei olvashatók kötetünkben. Ujfalusi Judit nagyszombati klarissza apáca Martin von Cochem 1677-ben kiadott, népszerű Jézus-életrajzának rövidített fordítását készítette el, több helyütt bedolgozva 15–16. századi nyelvemlék-kódexek részleteit, imádságokat és könyörgéseket. Műve a jelen gyűjtemény egyik legnagyobb könyvsikere volt; Fejér György 1805-ös átdolgozásában több kiadást ért meg a 20. század első feléig. A debreceni református kollégium tanára, Maróthi György az 1740-es években több iskolai tankönyvet készített, köztük Jean-Frédéric Ostervald 1702-es *Katekizmus*a első részének átültetését, mely kérdés-felelet formájában tárgyalja a Szentírásban elbeszélt eseményeket, s amelyet évtizedekig használtak a református oktatási intézményekben. A fordításban az eredendő bűnnek és a teodíceának olyan értelmezése tűnik fel és hív ki ortodox támadást, mely lényegében egybeesik Rousseau felfogásával.

A magánáhitat céljaira készült művek szerzői közül prózaírói teljesítménye révén kiemelkedik II. Rákóczi Ferenc, aki az 1717-től kezdve írt meditációi egyikében, az *Elmélkedések a Szentírásról soliloquiumok formájában* címűben az Őszvetség első öt könyve által ösztönzött gondolatait örökítette meg. Rákóczi a katolicizmuson belül a janzenista irányzathoz állt a legközelebb, de – mint műve bevezető soraiban elmondja – mivel korábbi elmélkedéseinek bírálói megrótták, amiért eltért az egyházi hittételektől, e művében igyekszik ragaszkodni hozzájuk. A vallási irodalom egyik legfontosabb műfaja a században az egyházi szónoklat, melyen belül nagy számban keletkeztek alkalmi – például menyegzői, halotti – beszédek is. A számos prédikációgyűjtemény közül a pálos Csuzy Zsigmond *Evangéliomi trombita* című kötetének egyik részlete olvasható a kötetben. Csuzy a prédikációkhoz kapcsolódva egy-egy értekezést is közzétett a gyűjteményben, s munkáját a kevésbé képzett papok segédkönyvéül szánta. Az elmélkedéseken és prédikációkon kívül nagy számban jelentek meg a papképzésben, a teológiai oktatásban használatos tankönyvek, melyek nyelve a század végéig elsősorban a latin volt. A katolikus teológiai művek többségét Nagyszombatban adták ki a jezsuiták: a gimnázium és az egyetem professzorai részben külföldi szerzők írásait jelentették meg újra, részben

saját tankönyveket szerkesztettek. A nagyszombati gimnázium igazgatói, majd az egyetem dékáni és társigazgatói címét is viselő Csapody Lajos több tankönyvet állított össze, melyek közül itt az egyházatyák dogmatikai tételeit összefoglaló, közvetve már a felvilágosodással polemizáló kegyeletani művének részlete olvasható.

Az ország társadalma felekezetiileg továbbra is megosztott, ami a közélet és a művelődés minden területén érvényesül. A politikai, egyházpolitikai gondolkodók között általánosan elterjedt a nézet, mely szerint az ország elmaradottsága, gyengesége a felekezeti viszályokra vezethető vissza. A kötet szerzői közül többen is foglalkoznak e kérdéssel. Elsőként a nagyszombati egyetem rektora, Szentiványi Márton, aki kifejti, hogy az állam békéje szempontjából a legcélravezetőbb az, ha polgárai egy valláson vannak. Elismeri ugyan, hogy nehéz eldönteni, melyik legyen Magyarország elfogadott vallása, de felekezeti kötődése alapján a katolicizmus mellett foglal állást. Javasata természetesen nem volt megvalósítható, még akkor sem, ha a század első és második harmadában az állam irányításában részt vevő egyházi személyek kivétel nélkül katolikusok voltak, a protestánsokénál jóval nagyobb vagyonnal, hatalommal, kiterjedtebb szervezeti feltételekkel rendelkeztek, kezükben tartva az oktatási intézmények nagy részét, a nyomdákat, a cenzori hivatalokat, és döntő befolyással bírtak a művelődés szinte minden területén.

A felekezetek közötti viszálykodás ekkor már ritkán nyilvánult meg erőszakos cselekményekben. A különböző vallási irányzatok képviselői azonban továbbra is szenvedélyes harcot vívtak műveikben, részben a teológiai racionalizmus tételeire hivatkozva, s észérvekkel vagy természettudományos felismerésekkel igyekeztek meggyőzni a másik felet saját igazukról. A felekezetek belülről sem voltak egységesek: mind a katolikus, mind a református oldalon találunk konzervatív, az ortodox nézetekhez mereven ragaszkodó és azoktól többé-kevésbé eltérő, rugalmas, megengedő álláspontot képviselő szerzőket. A kötet szövegeiben ennek megfelelően igen változatos megközelítés- és tárgyalásmódok figyelhetők meg. Diószegi Kis János például még marburgi egyetemi éve alatt készítette el s jelentette meg Hugo Grotius *A keresztyén vallás igazságáról* című, 1627-es munkáját, melyet a holland

szerző saját elmondása szerint honfitársainak, a világ tengereit járó kereskedőknek szánt elsősorban, hittérítő munkájuk megkönnyítésére. Molnár János *A megtérő református* című művében a „tanult kálvinista ember”-hez szól, s a katolikus egyház szentjeiről, nevezetes hittérítőiről és híres magyar reformátusok megtéréséről beszámolva igyekszik bizonyítani, hogy az ember egyedül a katolikus hitben üdvözülhet. A század végi tekintélyes mennyiségű, felvilágosodás-ellenes katolikus hitvédő irodalom elsősorban eszmetörténetileg jelentős. Ennek jellegzetes darabja Szaitz Leó *Igaz magyar* című műve, melyben a magyar történelem eseményeit, neves alakjainak életét tárgyalva fejt ki az abszurd gondolatot, hogy „igaz magyar”-nak csak az ország katolikus vallású polgárai tekinthetők. Szaitz Voltaire-ellenes támadásai mögött ott sejthető a tiltakozás II. József katolikus egyházat korlátozó intézkedései ellen.

A felvilágosodás és az egyházak küzdelme megkezdődött már az 1730-as években, de míg más európai országokban már a 17. században megjelentek, Magyarországon csak a 18. század utolsó harmadában keletkeztek a bibliai kinyilatkoztatást, a vallási dogmákat, s magát a vallásos hitet általánosságban támadó, a vallásos világmagyarázat érvényességét kétségbe vonó írások. A külföldön megjelent ilyen típusú írásokat, szerzőiket és a bennük kifejtett eszmerendszert a magyarországi katolikus és a református hitvédők egyaránt elítélik. Erről a már említett Maróthy Györgynek és tanártársainak „a romlottság kútfejeiről” szóló Ostervald-fordítása, az intoleráns vallási nézeteiről elhíresült pesti pálos hitszónok, Alexovics Vazul *A könyvek szabad olvasásáról* című műve és Bielek László *Arany gondolatok a mostani szabad gondolkodásnak módja ellen* című írása tanúskodik a kötet első részében.

A teológiaoktatás a században lényegében mindvégig a hagyományos keretek között folyt, s az ortodox elveket tanította, de sem a katolikus, sem a református egyház vezetői, papjai, hitszónokai nem tudták kivonni magukat a világi filozófusok egyre szélesebb körben terjedő deista, panteista, materialista, ateista nézeteinek hatása alól. E nézetekkel vették fel a harcot a fizikoteológiai irányzat képviselői, akik az ember javára irányuló jelenséget láttak az élő és az élettelen világ szinte minden megnyilvánulásában. Felfogásuk szerint Isten léte és

szerepe a világ teremtésében, működésében igazolható természettudományos érvekkel, a kor matematikai, fizikai, kémiai, biológiai eredményeivel. A fizikoteológiai gondolkodók érvrendszere Horváth György, Sófalvi József, Segesvári István és Szent-Györgyi Gelérd műveiben tanulmányozható, melyek közül az utóbbi háromé bizonyosan fordítás, Horváthé pedig valószínűsíthetően több idegen nyelvű munka kompilációja. További közös vonásuk, hogy több évtizedes késéssel jutottak el a magyar olvasókhoz. Közben lezajlik a természettudományok különválása a teológiától és a filozófiától, s a teológia alapigazságaiiban való kételkedést elutasítva, az egyházak körében is elfogadhatóvá válik a természettudományos világmagyarázat, amennyiben összeegyeztethető a hitelvel. Ezt a folyamatot mutatják például XIV. Kelemen pápának Kónyi János fordításában megjelent levelei. Ezek egyikében a pápa arról ír, hogy mindig nagy becsben állt előtte a matematika, s maga is műveli ezt a tudományt, noha annak érvényessége csupán addig terjed, amíg nem Istenről van szó. Egy másik levélben egyik püspökének ad tanácsot arra vonatkozóan, hogy a teológiát csak a hagyományos szerzők alapján tanítsa, s ne engedjen teret a diákok önálló filozofálásának.

A kötetben helyet kapott a korabeli vallási irodalmat és a katolikus egyházat támadó, sok esetben szélsőséges, gúnyos, szatirikus hangvételű vallás- és egyházkritika is. Az ilyen témájú írások, melyek nagy része rövid terjedelmű röpirat, csak a század utolsó két évtizedében, s akkor is többnyire név nélkül vagy álneven, költött nyomdahely feltüntetésével jelenhettek meg, vagy egyáltalán nem kaptak cenzori engedélyt. Ez utóbbi sorsra jutott Versegly Ferenc *Fontos intése*, melyet 1786-ban a kiadás szándékával vetett papírra, de a szöveg kéziratban maradt. A mű egy francia bencés szerzetes 1748-ban megjelent írásának német közvetítéssel készült fordítása: az eredeti kötetet szélsőséges tartalma miatt Rómában indexre tették, mivel szerzője a misepénz rendszerének megváltoztatására tett javaslatot. Szacsvay Sándor *Az Izé Purgatóriumhoz való utazása* című gúnyirata szintén egy jóval korábbi, porosz szerző által írott, latin nyelvű munka német változatának átültetésével jött létre. A szatirikus hangvételű, igényes nyelven, szellemes stílusban írt mű egy túlvilági utazásról szóló fikatív beszámoló, mellyel látszólag a purgatórium létét

akarja bizonyítani, valójában azonban a tisztítótűzről szóló katolikus tanítás s általában a katolikus hitelvek és egyházi berendezkedés erőteljes kritikáját adja a szerző. Feltehetően Szacsvainak tulajdonítható a *Zakkariásnak levelei* (1785) című, a vallási tolerancia mellett érvelő voltaire-iánus gúnyirat itt nem szereplő fordítása, mely a kevert műfajú szórakoztató olvasmányok jellegzetes darabja. Az e csoportba illeszkedő harmadik mű Friedrich von der Trenck német nyelvű satirikus röpiratának ismeretlen fordító által készített átültetése, mely az 1790–1791-es országgyűlés idején megjelent nyomtatványok sorába tartozik. Témája a pozícióvesztéstől, hatalma meggyengüléstől, jövedelmei korlátozásától rettegő egyházi rend fiktív panasza. Trenck személye antiklerikális támadásai miatt 1791-ben célpontjává vált a konzervatív katolicizmust képviselő gúnyverseknek.

A kötetben közölt vallási tárgyú szövegek közül tartalmilag, nyelvi és formailag egyaránt kiemelkedik Bessenyei György három, különböző felfogást és műfajt képviselő írása. A szerző életében csak a *Prózai írások Az embernek próbája toldalékában* című jegyzetei jelentek meg közülük. Az 1760-as évek közepétől Bécsben élő író megismerkedett a vallásról vallott dogmatikus nézetektől eltávolodó angol, francia, német felvilágosult gondolkodók műveivel, ami nagy hatással volt szellemi tájékozódására. Eklektikus, ellentmondásoktól sem mentes világképe a keresztény tanításon alapszik, de panteista, deista, materialista elemek is megtalálhatók benne. Megjelenik nála az ember testi meghatározottságának felismerése és összeütközése a vallásos világképpel. Gondolati rendszerének eredeti vonásait nehéz azonosítani, mivel a legtöbb esetben máig sem sikerült tisztázni, hogy írásaiban milyen a fordított, az átdolgozott és az önálló szövegrészek aránya. 1773-tól Bessenyei néhány évig a protestáns felekezet képviselőjeként tevékenykedett a bécsi udvarban, ekkor folytatott küzdelmeiről is szól a kötetben olvasható levelében. Racionalista felfogásának állandó eleme a tolerancia: úgy véli, vallását mindenki családjától, környezetétől kapja, így nem tehető felelőssé azért, hogy melyik hitben nevelkedik és éli életét; egyik embernek vagy felekezetnek sincs joga befolyásolni a másikat, saját hitét ráerőszakolni a másokra. Bessenyei 1779-ben katolikus hitre tért, gondolkodásmódját

legmarkánsabban megörökítő írásai hosszú időre feledésbe merültek, s a vallásszabadságot, a vallások békés egymás mellett élését szorgalmazó javaslatai később mások tevékenysége nyomán valósultak meg.

Gondolati háttére, a világ jelenségeit materialista-ateista felfogásban tárgyaló, a keresztény tanítás helyébe a természetvallás által előírt etikai törvényeket és erkölcsfilozófiát állító érvrendszere egyaránt elkülöníti a kötet e részében olvasható írások többségétől Paul Henri Thiery d'Holbach művét. Holbach magyarországi recepciójáról igen keveset tudunk, az azonban bizonyos, hogy könyvei, melyek miatt a szerzőt Franciaországban is komoly támadások érték, nem juthattak el nagy számban az országba. Csokonai szellemi-filozófiai művelődésében a felvilágosodás más szerzőinek műveivel együtt nagy szerepet játszott *A természet rendszere* is; erre mutat, hogy a költő megpróbálkozott a munka rövid részletének magyarra fordításával. Holbach célja e könyvvel az volt, hogy felszabadítsa az embert a vallásos hit szigorú kötöttségei alól, melyeket racionalistaként babonáságnak, egyházi propagandának, az emberi szellem leigázásának, Csokonai szavával „sötétségben tartását” célzó eszköznek ítélte. Úgy vélte, az emberi együttélést a természet törvényei szabályozzák, s az egyén feladata az, hogy ezek betartása révén saját magát békében, környezetével harmóniában, kölcsönös tiszteletben éljen. Az embernek már nem tulajdonított különleges helyet az anyagi világban, s az ember fizikai létezésének a természettel való teljes egységét hirdette.

E megállapítások közeli rokonságot mutatnak Bessenyei fent említett valláserkölcsei, egyházpolitikai írásainak némely gondolatával, s jelzik a magyarországi értelmiség egy csoportjának fogékonyságát az elsősorban francia és angol szerzők által hirdetett felvilágosult eszmék iránt. A gyűjtemény harmadik, társadalmi gondolkodást bemutató részében olvasható néhány szöveg további adatokkal szolgál ahhoz, hogyan épültek be ezen eszmék az ország javáért tenni kész, az újat programszerűen vállaló értelmiségiek kultúra- és tudományszervező, politikai tevékenységébe, s hogyan odázódott el törekvéseik megvalósításának lehetősége a kedvezőtlen és ellenséges társadalmi-politikai viszonyok következtében.

A kötet második részében az erkölcsi, nevelési irodalom körébe tartozó szövegeket gyűjtöttük egybe. E változatos tematikájú és műfajú forráscsoporton belül egyaránt találunk erkölcsstani, morálfilozófiai, pedagógiai műveket, parainé-zist, fejedelemtükröt, alsóbb iskolai és egyetemi tankönyvet, gyermekeknek szóló hittani művet, aforizma-, anekdota- és mesegyűjteményt, lírai elmélkedést, főúri használatra készült tanmenetet, reformpedagógiai programot. Az antológia két kötetének teljes anyagát tekintve ez az a forráscsoport, amelyben a legmagasabb a fordított, átdolgozott művek aránya: a huszonnyolc szövegből legalább húsz valamely idegen nyelvű munka átültetésével jött létre, de a fennmaradó tíz forrás nagyobbik hányadánál is feltételezhető, hogy nem önállóan, hanem mások műveinek kivonatolásával állították össze. Így e szövegek nem csupán a 18. századi magyarországi erkölcsstani, nevelési irodalom tanulmányozását teszik lehetővé, hanem képet adnak a világirodalom egy szeletéről is. Az erkölcsstani művekben azt tapasztaljuk, hogy a kora újkor, sőt a középkor és a humanizmus irodalmi termése is viszonylag kevés új elemmel gazdagította az antik görög-római eredetű, majd a skolasztikus tanítás tételeivel bővített, sztoikus-keresztény morálfilozófiai eszmerendszert. A keresztény-sztoikus erkölcsstan központi megállapításai, érvrendszere, fogalomkészlete az időben változatlan, igazságai minden kor embere számára elfogadhatóak, átélhetőek. Jó példa erre David Augustin de Brueys francia teológus Benyák Bernát által *Okos elmének mulatozásai* címen lefordított műve, melyben a következőket olvassuk: „Az erkölcsi tudomány nincs az ember akaratos tetszése alá vetve; nem változtatja az embert idő, vagy helyhez képest, egy s oszlohatatlan; az ő fő állításai csupánosok és világosok.” De Brueys szerint az erkölcsstudomány tárgyai: „az, hogy világosítsa meg az embert, s tegye tökéletesebbé. Amely hasznokat az ő kitanulásából veszünk, a jó erkölcsöknek gyönyörűségek, a józan társaságnak megkedvelése, a magaviselésnek szép módja, kívánságinknak mértékelése, a dolgok igaz és csupános érdemének megismerése.” A század közepén papírra vetett sorok mintegy dióhéjban jellemzik a korszak magyarországi morális irodalmát, mely mind tárgyában, mind mondanivalójában a korábbi hagyományokat viszi tovább.

Az erkölcsstani munkák állandó jellemzője a didaktikus szándék. E tanítás, akár vallási, akár világi kontextusban jelentkezik, mindenkor az ember lelki kiművelését, a jó cselekedetekre való buzdítás által az erényes életre nevelést célozza meg, arra biztatva, hogy kerekedjen felül gyengeségein, éljen együtt békében embertársaival, s váljék a közösség hasznos tagjává. Az ember evilági és túlvilági létezéséről, a boldogulás, üdvözülés módjáról, lehetőségéről, az egyén és a világ viszonyáról, Isten és a szerencse hatalmáról a század nagybik részében is főként az antik és a korai keresztény filozófusok, teológusok által átörökített hagyománynak megfelelően gondolkodtak. Emellett ugyanebben a részben megtaláljuk a 18. századi reformpedagógusok működését bemutató szövegeket, valamint a már kimondottan gyermekeknek szóló tankönyveket, melyek új törekvéseket jeleznek a nevelési irodalomban és szakirodalomban.

Az itt olvasható írások legrégebbi szerzője Seneca, aki írói, filozófusi munkájával nagyban hozzájárult a sztoikus erkölcsstan továbbviteléhez, s egyéni elemekkel gazdagította azt. Írásait a mesterien retorizált, mégis közérthető fogalmazás, az olvasót közvetlenül megszólító szerzői attitűd jellemzi, s az emberi természetre és a világ jelenségeire vonatkozó érzékeny megfigyelések, egyetemes bölcsességek sokasága teszi örökérvényűvé. Nevével a válogatás számos szövegében találkozunk, az erkölcsstani írások között pedig szinte nincs olyan, mely ne kapcsolódna valamilyen módon a leginkább az ő személyéhez kötődő sztoikus hagyományhoz. Művei minden kor emberének állandó olvasmányai voltak, s mivel nézetei, világlátása számos ponton rokonságot mutat a keresztény felfogással, a korai keresztény szerzők, majd a középkor és a kora újkor teológusok, filozófusok könnyen összhangba tudták hozni azokat a vallási tanítással. A középkor a kanonizált pogány írók között tartotta számon, s a reneszánsz és a kora újkor emberének is kedves szerzője volt. Írásainak eredeti és kinyomatatos változatban, latinul és a vulgáris nyelveken megszámlálhatatlan kéziratba keletkezett, s népszerűsége a könyvnyomtatás korában is változatlan maradt. Magyarországon a 17–18. században többféle Seneca-kiadást jelentettek meg, s közközezen forgott Johann Baptist Schellenberg *Seneca Christianus...* (1637) című kompendiuma is. Az utóbbi mű sűrített formában

tartalmazza Seneca filozófiájának alapvető megállapításait: többféle módon bizonyítást nyer a sztoikus gondolkodók alaptézise, mely szerint az embernek elsősorban belső, lelki integritásának megőrzésére kell törekednie, egyaránt függetlenül magától a külső körülményektől, a sors vagy a szerencse kedvező és kedvezőtlen fordulataitól. A Schellenberg-féle kiadás magyarítására hárman is vállalkoztak, közülük Miháltz István verses fordításából található részlet a kötetben. Miháltz a késői sztoicizmus képviselője: ösztönzi az indulatok megfékezését, ajánlja a komoly magatartást, ugyanakkor veszedelmesnek ítéli a „sokak társaság”-át.

Seneca hatása a világirodalom alkotóira felmérhetetlen: élete, filozófusi attitűdje, valamint művei s a bennük foglalt megállapítások hivatkozási alapul szolgálnak az őt követő írók, filozófusok, teológusok számára; a vallási, erkölcsstani irodalomban korszakokon át változatlanul tovább élnek kedvelt műfajai. Az itt olvasható erkölcsstani írásoknak legalább a fele kötődik közvetlenül vagy közvetve Seneca életművéhez. Időrendben az első a késő római szerző, Boethius fő műve, *A filozófia vigasztalása*, mely a Seneca által világirodalmi rangúvá emelt konzolációs műfajba tartozik, s annak írásához hasonlóan a keresztény valláserkölcsei hagyomány meghatározó alkotása. A mű szélsőséges léthelyzetben íródott: a halálra ítélt s az ítélet végrehajtására váró Boethiusnak a keresztény-sztoikus filozófia szolgál vigaszul, annak segítségével próbálja megőrizni lelki nyugalmát, és elfogadni sorsát. *A filozófia vigasztalásának* a században több kiadása is keletkezett Magyarországon; itt Illei Jánosnak az eredeti latin szöveg mívesen retorizált prózastílusát és a beiktatott versbetéteket magas szinten tolmácsoló fordításából közlünk részletet. Néhány 17. századi külföldi sztoikus szerző, így például Zacharie de Lisieux latin nyelvű művei nálunk a 18. században jelennek meg, előkészítve a talajt Faludi Ferenc és mások hasonló irányú magyar nyelvű könyveinek.

A század keresztény-sztoikus morálfilozófiai irodalmának meghatározó jelensége Francesco Petrarca *A jó- és a balszerencse orvosságai* című művének magyarországi recepciója. Az olasz író e latin nyelvű műve közvetlen Seneca-hatásra íródott: alapjául egy, az antik szerzőtől származó vagy legalábbis neki tulajdonított rövid párbeszéd mő szolgált;

Petrarca ennek mintájára, s egy-egy rövidebb részletét átvéve írta meg saját, igen terjedelmes, enciklopédikus igényű morálfilozófiai traktátusát. A dialógusokban három allegorikus szereplő – a Ráció, az Öröm és a Fájdalom – beszélget az élet dolgairól, a világ jelenségeiről. A Ráció sokféle szempontból bizonyítja a tézist, mely szerint az egyénnek az evilági boldogságról lemondva a túlvilági boldogság, az üdvözülés elérésére kell törekednie. A humanista szerző e gondolatmeneten túl, annak illusztrálására, többnyire szeretőágazó olvasmányaira, olykor saját tapasztalataira, korának eseményeire hivatkozik, egyben mintegy katalógusát adja az egy-egy témára vonatkozó antik és keresztény bölcséleti igazságoknak, példáknak, anekdotáknak, aforizmáknak. Latin nyelvű írásai közül ez vált a legnépszerűbbé: legalább kétszáz teljes vagy kivonatos kézírata ismert, s a 15–18. században sok helyütt, így több változatban Magyarországon is kiadták; utolsó két teljes kiadása Budán és Egerben jelent meg az 1750-es években. A katolikusoknak és a protestánsoknak egyaránt kedvelt olvasmánya volt, s a 18–19. században három fordítóra talált. A mű népszerű volta indokolja, hogy két különböző fordítás részleteit is közreadjuk: László Pál kivonatos átültetésének szövegét a korabeli kiadásból vettük át, Székely László teljes, kéziratban maradt változatának részletei itt jelennek meg először nyomtatásban.

A keresztény-sztoikus filozófiának e Petrarca által is megörökített gondolatai, a minden körülmények között az önmérsékletet, a lelki épülés és a túlvilági életre való felkészülés fontosságát hangsúlyozó tanítás szinte minden kora újkori keresztény teológiai, morálfilozófiai szerző műveiben megtalálható. Ez a közös gondolati háttér köti össze Giovanni Bona *Az égre kézen fogva vezető kalauzát* Huszti István, Jeremias Drexel *Nap után forgó virágát* Dévay András, egy álnéven író angol szerző *Emberi okosságát* Horvát József fordításában, a már említett De Brueys-írást, valamint Bertalanffy Pál és Kollarics Joakim kompilációit. Mindannyian felhívják olvasóik figyelmét arra, hogy ne a világ dolgaira vonatkozó ismeretek felhalmozásán fáradozzanak; azokból csupán annyit sajátítsanak el, amennyi az erkölcsös élethez, a lelki épüléshez szükséges, mivel – mint Horvát írja – „az a legjobb tudomány, mely bennünket jobbakká tészon inkább, mint

tudósbakká: ez a mi indulatinknak kormányozásában és hajlandóságinknak egyeztetésében áll.” Huszti fordításában megjelenik a sztoicizmus kritikája is.

Az erkölcsstani munkák szerzői, ahogyan már Petrarcanál láttuk, gyakran színesítik műveiket híres történelmi, bibliai vagy fiktív személyekről szóló példákkal, nemzetközi elbeszélő-témák feldolgozásával, anekdotákkal, neves bölcsesektől, filozófiai és irodalmi művekből származó vagy az eredeti forrás megnevezése nélkül hagyományozódó aforizmákkal, szólásokkal, közmondásokkal. Nagy számban keletkeztek önálló aforizma- és anekdotagyűjtemények is: a kötet írásai közül e csoportba tartozik Grassalkovich Antal első ízben itt megjelenő munkájának és Bod Péter *Szent Hilárius*ának részlete. A gyűjtemények összeállítói egyaránt használhattak idegen és magyar nyelvű forrásokat; ezek azonosításában a kutatás eddig csak Bod esetében ért el részleges eredményeket. Míg Grassalkovich „beteges és unalmas” gondolatoknak nevezi az összeírt bölcsességeket, melyek – véleménye szerint – legfeljebb „szánakodásra” lesznek méltók, Bod Péter nem csupán didaktikus, hanem egyben szórakoztató, mulattató olvasmánynak szánja művét. A válogatásban helyet kapott Faludi Ferenc nevezetes fordítása is, melynek alapjául Baltasar Gracián 1647-ben kiadott műve szolgált. A spanyol író az udvari és politikusi magatartásra vonatkozó szabályokat, bölcs tanácsokat gyűjtötte egybe tömör, olykor talányosan megfogalmazott aforizmák sorozatában.

Ez utóbbi munka már azon erkölcsstani művek közé tartozik, melyek egy meghatározott társadalmi réteg tagjaihoz szólnak. A morális irodalom e csoportja is igen sokféle művet foglal magában, melyek közül II. Rákóczi Ferenc *Gondolatok a keresztény ember polgári életének és udvariasságának alapelveiről* című, elsősorban a fiaihoz intézett erkölcsi tanítás a legkorábbi. Rákóczi írása tükrözi janzenista nevelési olvasmányainak hatását; szól többek között az ideális fejedelmi udvar működéséről, valamint az egymásnak alárendelt és az egyenrangú személyek kapcsolatát szabályozó etikai alapelvekről.

A válogatásban több gyermekeknek, ifjaknak szóló erkölcsnevelő munka részletei is olvashatóak. Közülük a Sorbonne kollégiumának igazgatója, Charles Gobinet egyéni használatra és oktatási célra szánt erkölcsstani segédkönyve

a legkorábbi, melyet Mikes Kelemen ültetett át *Az ifjak kalauza a keresztyéni ájtatosságban* címmel, s amely a keresztyén erkölcsi normákat foglalja össze a Biblia és az exegetikai irodalom alapján. A jezsuita Szegedi Mihály a tanulmányai elvégzése után önálló életüket megkezdő fiatalokat látja el jó tanácsokkal a társadalmi életben elvégzendő feladataik helyes végrehajtására vonatkozóan *A magyar ifjúság neveléséről* című dialógusában. A század második felében a katolikus erkölcstani irodalom modernizálásának, racionalizálásának irányába hatottak a magyarországi Muratori-kiadások és -fordítások, többek között a természeti törvény gondolatának hangsúlyozásával, a szegényekkel való szolidaritás hirdetésével, a nemzeti nyelvű misemondás melletti állásfoglalással, egy laikus élet- és történelemszemlélet terjesztésével, és új fogalmaknak – mint például józan okosság, boldogság, közboldogság – a valláserkölcsi eszmecserébe történt bevonásával. E fordítások és kiadások egyszerre jelzik a vallásos tudat válságát és az ebből kivezető utak keresését, a régi és az új egyeztetési kísérleteit, melyek valamiképpen igazodnak a világi kultúra igényeihez.

A század filozófiai, erkölcstani, pedagógiai gondolkodói közül többen felismerték a gyermekek anyanyelvi oktatásának fontosságát, s állítottak össze a vallási-erkölcstani ismeretterjesztés céljára – nyelvezetében, tartalmában, elbeszélés-módjában kimondottan a fiatal korosztály értelmi szintjéhez szabott – különféle olvasmányokat. Ez a pedagógiai felfogás hatotta át a hallei központtal működő pietista mozgalom gyermeknevelési tevékenységét. Az August Hermann Francke és társai által létrehozott és működtetett iskolában több száz diák nevelődött; az odalátogató magyar evangélikus diákok és tanárok elsajátították módszereiket, s egy hallei magyar nyomdásnál magyarul is megjelentették Francke több művét. A modern gyermek-, közelebbről a leánynevelés egyik előfutára volt a francia születésű, Angliába áttelepült s angolul publikáló Jeanne Marie Leprince de Beaumont, akinek bibliai és más forrásokból átvett elbeszélésekkel, példázatokkal illusztrált erkölcstani tankönyvei, mesegyűjteményei számos kiadást értek meg eredeti nyelven és fordításban. Munkáit magyarul is többen tolmácsolták, így például Derzsi János és Tordai Sámuel a *Kisdedek tudománnyal teljes tárházában*.

A kötetben olvasható egy másik francia szerző, a janzenista Charles Rollin gyermekeknek szóló erkölcsstani munkájának részlete is. A Szőnyi Benjámín református lelkész által *Gyermekek fizikája* címmel közreadott átdolgozás szemléletmódján a fizikoteológia hatása érezhető: a cél az istenhitre nevelés a természetben tapasztalható jelenségek, a gyermekeket körülvevő növényi és állati szervezetek működésének megfigyeltetése révén, ez úton juttatva el őket a felismerésre, hogy Isten részben az ember vizuális gyönyörködtetésére, részben a létfenntartására alkotta meg a világ dolgait.

A modern gyermeknevelés egyik legismertebb központját, a Philanthropinumot Johann Bernhard Basedow nyitotta meg 1774-ben Dessauban. A nevelőintézet tanárai, köztük Johann Heinrich Campe és Georg Friedrich Seiler kiterjedt tankönyvírói munkásságot fejtettek ki: kötetünkben egy-egy művük fordításának részletét adjuk közre. A Basedow-féle módszerek a korabeli magyar pedagógiai gondolkodók számára is ismertek voltak. Erre utal egyrészt Takáts József Festetich György fia számára összeállított tanmenete, másrészt Tessedik Sámuel munkássága, aki németországi tanulmányútja során ellátogatott ebbe az intézetbe. Az ott látott módszereket Tessedik a Szarvason alapított gazdasági iskolájában átültette a gyakorlatba, ahogyan erről maga számolt be a I. Ferenc által kijelölt tanügyi bizottság előtt elmondott beszédében. Az állami támogatás megvonása és a kortársak ellenséges magatartása azonban nem tette lehetővé, hogy az intézet tartósan fennmaradjon, s ezáltal elterjedjenek Tessedik reformpedagógiai módszerei.

A közoktatási helyzet felső rendelethez végrehajtott megváltoztatása, az oktatásnak az 1770-es évektől kezdődő nagy léptékű expanziója magával hozta a tankönyvpiac kiszélesedését, a magyar nyelvű tankönyvek számának megsokszorozódását. E tankönyvek némelyikének részletei az antológia filozófiai, nyelvi, irodalmi, történelmi, művészeti, esztétikai részében olvashatók. A nevelési irodalom szövegei közé csupán mutatványként kerültek be szemelvények Dugonics András munkájából, az első magyar nyelvű matematika-tankönyvből és a Márton István által átdolgozott első magyar nyelvű etikatankönyvből. A *Tudákosságnak könyveiben* Dugonics a tudományos műnyelv kifejezéseinek

magyarítására vállalkozott. Kísérletének eredményességét számos, máig használt, először nála előforduló matematikai kifejezés tanúsítja. Szakterületén túlmutató, pedagógiai jelentősége abban van, hogy Dugonics az elsők között hangsúlyozta a helyes tanárválasztás, a módszeres tanulás, megértés, gyakorlás, logikus gondolkodás, az érthető és szemléletes magyarázat szerepét.

A neveléssel kapcsolatos írások egy további csoportja első sorban tematikai megfontolásból tárgyalható e részen belül, mivel csupán távolabbról kötődik a már bemutatott műfajokhoz, erkölcsi irodalmi kategóriákhoz; előadásmódja csak némelyikkel rokonítható, rendeltetése jelentősen eltér azokétól. Szerzőik, illetve fordítóik a magyar és a világirodalom kiemelkedő írói, akik kimagaslót alkottak mind a lírai ihletettséggű filozofikus, mind az elbeszélő próza vagy a költészet terén, így szövegeiket nem a didaktikus célkitűzés, hanem a retorikus megformáltság, a szórakoztató-gyönyörködtető szándék sikeres megvalósítása és a gondolati gazdagság teszi figyelemre érdemessé. Jean François Marmontel *Erkölcsei meséi* például nemcsak a francia, hanem – Báróczi Sándor jól sikerült fordításában – a magyar olvasók tetszését is elnyerték; Kazinczy Ferenc egyik meghatározó, gondolkodására, ízlésére nagy hatást tett olvasmányaként emlékezett vissza a műre. Báróczi megkezdte egy másik, Marmontel említett művéhez hasonlóan az érzékeny irodalom körébe tartozó, német nyelvű munka, Johann Jakob Dusch senecai ihletésű *Erkölcsei leveleinek* fordítását is; válogatásunkba azonban nem az ő, hanem az általa megkezdett munkát folytató Verseghy Ferenc ismeretlen okból kéziratban maradt átültetésének részletét vettük fel. Az érzékeny irodalom körébe tartozik továbbá Péczeli József Young-fordítása, melyet az eredetileg verses formában írt angol szöveg francia prózai változata alapján ültetett át az író, valamint Ányos Pálnak a világi gyönyörűségek mulandóságáról szóló lírai elmélkedése.

Különösen összetett képet mutatnak a harmadik részben közölt társadalmi, jogi, politikai, államelméleti források eszméletörténeti vonatkozásai, nyelvi, irodalmi aspektusai, önmeghatározásai, ellenségképző és reprezentációs stratégiái. A szövegek érzékeltetik a század politikai gondolkodásának

fő sajátosságait, egyben jelzik, hogy a kor politikaelméletének történetében még sok ismeretlen terület található. Jelentőségüket aláhúzza, hogy megtalálható bennük azon elképzelések egy része, amelyek fontos szerepet játszottak a modern nemzetfogalom kialakulásában. Ezek közé tartozik például a nyelv–erkölcs–viselet – az elsők között Benkő Józsefnél előforduló – hármasa, a különböző szellemi tulajdonságok megléte, valamely nép vagy népcsoport tételezése a fejlődés biztosítékeként, továbbá a kert-metaphora mint az ideális társadalom megjelenítője. Benkő *Erdély* című munkája egyúttal a néphagyomány iránti érdeklődés, a magyar néprajz előtörténete szempontjából is figyelmet érdemel. A század szakirodalmában megtalálható a 19. századi politikai eszmetörténet számos jelenségének a magyarázata, s az 1790-es évek reformnemzedékének gondolkodása több vonatkozásban elővételezi az 1830-as évek elképzeléseit. A politikai vonatkozás – nyíltan vagy áttételesen – a legtöbb társadalmi, jogi és államelméleti szövegben is megjelenik, ezért e területek önállóságáról csak korlátozott értelemben beszélhetünk.

A század politikai gondolkodása a szövegek tanúsága szerint sokközpontú, időben, térben, rendi értelemben és felekezetiileg egyaránt széttagolt jelenség, amely számos esetben a politikát alakító tényezőként hatott. Ugyanaz a fogalom gyakran egészen mást jelent a különböző összefüggésekben. A század elejének gondolkodása jelentősen különbözik a század második felének és különösen utolsó két évtizedének politikai elméletalkotásától, de például Forgách Simon és Aranka György itt közölt írásai között több párhuzam is található. A hagyományos rendi gondolkodás mellett megtalálható bennük a nemzeti függetlenség koncepciója, s mindvégig működött a történelem politikai felhasználása identitásalakító tényezőként. Alapvetően meghatározta a kor politikai, jogi gondolkodását a Magyar Királyság hiányzó nemzetközi jogi státusza, az ország birodalmi tartomány szerepe és a rendiségnek a királlyal folytatott küzdelme, továbbá a folyamat, melynek során a század első évtizedeinek főnemesi vezetésű rendisége a század végére átadni látszik helyét az egyre módosabb birtokos középnemesség által dominált rendiségnek. A köznemesség közben gondolkodását tekintve is

fokozatosan igyekezett emancipálódni, s az 1790/91-es mozgalomban önálló szerephez jutott.

Az ősi rendi alkotmányra hivatkozás, különféle változatokban, a jogi, politikai források állandó eleme. Ez biztosította a nemesi nemzet szabadságát, beleértve az ország viszonylagos különállását és a rendi kiváltságokat. A rendi alkotmány védelme nem zárta ki a császárhoz való hűséget. Az alkotmányvédelem eszmei igazolásában fontos szerepet játszott a függetlenségi hagyomány, az idegenellenesség és a „régicicsőség” felemlegetése. A történelem mellett a jog meghatározó szerepet játszott a nemesség hatalmának, kiváltságos helyzetének igazolásában, múlt és jelen összekapcsolásában, az állandóság tudatának fenntartásában. E felfogásban az alkotmány nem az írott törvények és jogszabályok együttese, hanem mindenekelőtt az ország szokása. Mint Répszeli László és Prileszky Pál itt közölt írásaikban kifejtik, a szabadság fogalma a kormányzásban való részvétel jogát jelenti és azokat a jogokat, amelyek a szokásjog alapján a nemest megilletik. A kiváltságok és az alkotmány az ősök öröksége. A jelenben élőknek az a feladata, hogy az alkotmányt és a szabadságot megőrizték az utódoknak.

Csaknem mindvégig érvényben volt a politikai nemzet kora újkori eredetű, etnikumok fölötti meghatározása, amely a nemesei kiváltságos közösséggel azonosította a magyarságot. Emellett jelen volt a nemzeti azonosságtudat egyik változata, amely a közös leszármazást hangsúlyozta, a genealógiai elképzelések keretébe illesztette a nemzetiséget, s olykor beleértette a nyelvközösséget is. Az ősi alkotmányra hivatkozás néha összefonódott a republikanizmus gondolatával. A jogi kérdések vizsgálata Kollár Ádám – a magyar nemesség megadóztatását történetileg igazolni próbáló – munkájának 1764-es országgyűlési elmarasztalását és betiltását követően különösen kényes ponttá vált.

A nemzetről folytatott eszmecsere jelentős hatással volt a nemzeti szokásokat és érdekeket hangsúlyozó államrezonvita. A 17. századi első felében létrejött önálló magyarországi államtudomány folytatásaként a 17/18. század fordulóján és a 18. század első felében több latin és magyar nyelvű politikai-morális munka jelent meg, s a magyar nyelvű művek többnyire katolikus eredetiből jutottak az erdélyi református

olvasók kezébe. A függetlenség helyreállításának kérdése, mely Forgách Simon és II. Rákóczi Ferenc írásaiban még jelen van, az önálló fejedelemség megszűnése után hosszú időre kikerült a nyilvánosan tárgyalt témák közül. Részleteiben közzölt értekezésében Rákóczi a társadalmi, politikai és erkölcsi gondolkodás európai rangú képviselőjeként jelenik meg.

A század második fele különösen fontos időszak – Takáts József kifejezésével – a különböző politikai nyelvek használatának történetében. A század közepétől megkezdődött a világi és az egyházi hatalom szétválasztása. Megjelentek a természetjogról vallott új református, pietista és katolikus elképzelések, a törvényen alapuló, a világi hatalmat a moralitással és a vallással összeegyeztető felfogás, valamint a rousseauiánus rendi radikalizmus. A század utolsó két évtizedében erőteljesen érvényesült a jozefinus reformok és a jakobinus törekvések hatása. Forgách Simonnal, majd Montesquieu nyomán később is jelen van a monarchikus, arisztokratikus és demokratikus uralmi formák megkülönböztetése, történeti egymásra következéseinek hangsúlyozása, továbbá a törvényesség szerepe az uralmi formák jó és rossz változatainak elkülönítésében. Az erkölcsstani művek között több példa található a neosztoicizmus és a politikát morális frazeológiával megragadó nyelvezet továbbélésére, amely azonban fokozatosan elveszíti katolikus felekezeti jellegét.

A felvilágosodás három francia klasszikusa, Montesquieu, Voltaire és Rousseau nézetei a század közepétől, majd különösen az utolsó két évtizedben – bár különböző mértékben és formában – egyaránt jelen voltak a politikai, társadalmi és jogi gondolkodásban, s nagymértékben hozzájárultak a társadalmi problémák felismeréséhez, tisztázásához. Rousseau neve az 1760-as évek elején kezdett ismertté válni, az 1770-es években Bessenyei György hivatkozik a *Társadalmi szerződésre* (*A törvények útja* című írását ld. e kötetben). Az 1780-as években azonban a köznemesség sajátosan átértelmezte a művet. Míg korábban ez a réteg csak történeti, jogi érvekkel igazolhatta hatalmi igényét, Rousseau korszerű természetjogi érvekkel szolgált: a köznemesség azonosította magát a Rousseau-nál az uralkodóval szerződésre lépett „nép”-pel, s ezt a szerződést szegezte szembe a királlyal és az arisztokráciával. A mérsékelt és a radikális demokraták

jórészt ugyancsak Rousseau érveit vették át különféle, az uralkodóval és a nemességgel eltérő mértékben szembeforduló elképzeléseik igazolására.

A Rousseau-recepció sajátos megnyilvánulása Fronius Mihály leírása a Brassó környékén talált, természeti állapotban élő vademberről. Az írás hozzászólás a természetjogi eszmecseréhez, egyben tanúsítja a társadalmon kívül felnövekedett ember problémája, civilizáció és természet viszonya iránti érdeklődést. Lélektani, neveléstani ismeretekről is tanúskodó írásában Fronius sokoldalú képet ad a vadember megtalálásának körülményeiről, fizikai, lelki állapotáról, értelmi színvonaláról, nyelvi képességeiről, s következtetésében határozottan Rousseau civilizáció-kritikai nézetei ellen foglal állást. 1794-ben és 1795-ben megjelent a dolgozat német nyelvű változata, amely felkeltette a nemzetközi kutatás figyelmét.

Nádaskai András fordításában jól tanulmányozható a felvilágosult politika természetjogi alapozású érvelésmódja. E felfogás szerint a természetjog megelőzi és felülbírálja az egy-egy társadalomban kialakult pozitív jogot, általános érvényű, s lehetővé teszi a jogok racionális elrendezését és összekapcsolását a közjőval. A közjő legfőbb szerve az állam, s bár minden jog forrása a nép, a társadalmi szerződéssel a jog átruházódik az uralkodóra.

A rendek és az udvar 1711-es kompromisszumát követően a politika középpontja áthelyeződött az önkormányzati és a birodalmi szintre. A nemesség jelentős csoportjait az 1780-as években részben II. József e hatalmi pozíciókkal szembeni kihívása, részben az anyanyelvű tudományt és műveltséget az alacsonyabb rétegekre kiterjeszteni szándékozó program vezette vissza a nemzetről folytatott vitához. A józsefi reformokat elutasítók a „nemzeti sajátosságok”-at és az ősi alkotmányt hangsúlyozták a nemesi előjogok igazolására, majd a közjóra, a patriotizmusra, a társas hajlamra és az anyanyelv használatára hivatkoztak. Az alakulóban lévő modern nemzetfogalmat tovább árnyalta a felvilágosult társadalomfilozófia és a nemzeti sajátosságokról a századfordulón kibontakozott vita. Mindez egyben mutatja a különböző politikai érvelésmódok sajátos keveredését.

A század utolsó két évtizedében a társadalom megújítását szorgalmazó magyar politikai elit gondolkodása különösen

sokszínű volt, s a társadalmi, politikai élet számos résztvevője korábban nem tapasztalt intenzitással fejtette ki írásban nézeteit. A politikai eszmecserekből gyakran olyan elemek éltek együtt lényegében konfliktusmentesen, amelyek a 19. századi ideológiai konstrukciókban vagy mai tudásunk szerint kizárják egymást. Egyaránt megfigyelhető a kollektív identitás fogalmának különböző szempontok szerint zajló „nemzetiesítése” és a politikai rendre vonatkozó elképzelések tartalmi gazdagodása. Az 1790-es évek politikai reformmozgalmiban nézeteik kifejtésével szerepet játszottak szerzetesek is, mint például Verseghy Ferenc és Koppi Károly, ami jelzi, hogy reformkatolicizmus és politikai reformmozgalom nem voltak egymást kizáró fogalomkörök. De csak kevesen jutottak el odáig, mint Koppi, aki a szerveződő „nép”-be a nemzet valamennyi tagját beleértette, és mint Tessedik Sámuel, aki a paraszti gazdálkodás átalakításával, racionalizálásával akart hatni a társadalomra (Tessedik írását ld. a kötetben).

Ahogy korábban az erkölcsi irodalom némely szövege – mint például II. Rákóczi Ferenc *Gondolatok* című írása és Faludi Ferenc Gracián-fordítása – rejtett politikai konnotációkat hordozott, most ugyanez érvényes a modor és csiszoltság irodalmának számos szövegére. A „nemzeti karakter” ekkor a nemzeti lét letéteményese, a nyelv, szokások, alkotmány és etnikum összegzője. Megjelenik a szokás-, viselkedés- és életformabeli sajátosságokat elvont nemzeti jellemvonásként tételező felfogás, mint azt például Aranka György nemzeti nevelést szorgalmazó munkája tanúsítja. A nemzet „csinosodása”-nak programját megfogalmazó Kármán József jórészt a „csiszoltság” felvilágosodáshoz köthető nyelven beszél, s a nemzetébresztés toposzát is felhasználja. A fordítások, mint például egy ismeretlen fordító Montesquieu-adaptációja és Kazinczy Beccaria-fordítása, jelzik a politikai szókincs fejlődését.

A női szerepkör változását szemléltetik a kötetben Bárány Péter és Pálóczi Horváth Adám írásai, továbbá Molnár Borbála és Újfalvy Krisztina levelei. Bárány és Pálóczi Horváth az anyák és a nők nevében a férfiakhoz fordult. Bárány termékeny politikai gondolkodó, neve felmerült a jakobinus per írataiban; műveinek többsége a magyar politikai gondolkodás olyan kérdéseire kapcsolódik, mint például

a nevelélmélet, a nemzetépítés problémája, a törvény- és szabadságfogalmak. Az említett írásokban megfigyelhető a folyamat, melynek során a nők családi életben betöltött szerepei mellett új feladatok jelennek meg, mint a nemzeti nyelv és kultúra ápolása, támogatása, a polgári erény védelme. Ezek az írások egyben beletartoznak a női egyenjogúság 18. század végi előtörténetébe.

A '80-as, '90-es évek társadalmi, politikai gondolkodásának formálásában fontos szerepet játszottak a szabadkőműves páholyok, amelyek 1795-ös betiltásukig szervezett keretet nyújtottak az új eszmék híveinek. A tagok társadalmi, politikai magatartását, nézeteit a fiziokrata eszmékkel is megtermékenyített szabadkőműves alkotmány szabta meg. August Ludwig Schlözer göttingai tanítványai közül többen váltak a magyar szabadkőművesség vezető alakjaivá, s egyházi személyek is csatlakoztak a mozgalomhoz. A II. kötetben közölt szerzők közül jelenlegi tudásunk szerint – többek között – Báróczi Sándor, Kazinczy Ferenc, Pálóczi Horváth Ádám, Aranka György, Eszterházy Károly és Kármán József volt tagja valamelyik páholyoknak. Ebben az összefüggésben értelmezhető J. A. Starck *A freymaurer avagy szabadkőműves rendnek oltalmazása* című, Szathmári Paksi Simon által készített fordításának megjelenése.

A politikai irodalom 1790-es évek elején bekövetkezett fellendülése nehezen érthető meg a korábbi évtizedekben jórészt rejtett módon, gyakran más területeken jelentkező politikai megfontolások ismerete nélkül, s elválaszthatatlan az államügyeket a nyilvánosság előtt mérlegelő, megvitató, politizáló szerző/fordító típusának megjelenésétől. A II. József uralkodásának végén és halálát követően készült politikai röpiratok többsége a természetjogi iskola alap gondolatára épül, s van köztük – mint például Koppi Károly néhány politikai állásfoglalást is kifejező, elméleti írása – amely egyesíti a radikális reformerek és a reformkatolicizmus célkitűzéseit. Berzeviczy Gergely egyik 1790-ben készült, kéziratban maradt latin nyelvű munkájában a francia forradalom hatása alatt azt igyekezett bizonyítani, hogy a zsarnokság napjai Magyarországon is megvannak számlálva, s újjáélednek a magyar nép, azaz a nemesiség ősi jogai. A II. József elleni támadások a király halála után megjelent röpiratok egyik kedvelt témája; Szirmay Antal ezzel

kapcsolatos, itt közölt fordításában egyben megfigyelhető a Rákóczi-hagyomány korra jellemző újjáéledése.

A röpiratok egy további csoportja az 1790/91. évi országgyűlésen részt vevő rendek számára készült, a jogi érvelés támogatása érdekében. Az udvar tervszerű támadást indított az országgyűlési rendek ellen, melynek keretében magyar és német nyelvű röpiratok jelentek meg a Habsburgok mellett (a kötetben ld. például ismeretlen szerző: *Procurator Simon és Vinkler a másvilágon*, 1791). Hasonlóképpen királypárti, s az új uralkodó érdekeit szolgálja a politikai irodalom üzletemberének számító Friedrich von der Trenck részben udvari ösztönzésre, nagy példányszámban, több változatban megjelent röpiratainak egy része. A Trenck-féle röpiratok másik csoportja élesen antiklerikális; ez utóbbiak közül adunk közre egyet a kötet második részében (ismeretlen fordító: *Könyörgés*, 1790 után).

Az évtized politikai röpirataiban megragadható a rendi nemzet fogalmának jelentésváltozása, az új nemzeti mítosz- és hagyományteremtés elemei, s gyakori jelenség a felekezeti különbségek felülírása a politikai mondanivalóval. Kísérlet történik egy olyan új politikai fogalmi nyelv létrehozására, amely alkalmas a társadalom, az állam és a politikum összetett viszonyrendszerének leírására. Megfigyelhető a kultúra, a vallás és a nyelv fokozódó átpolitizálódása. Az évtized második felében keveredtek a legkülönbélebb eredetű fogalmak, megközelítési módok. Ezek a fogalmak és megközelítési módok esetenként a fennálló viszonyok elfogadásának eszközeivé váltak, s a törekvés a régi társadalmi, etikai értékrend megváltoztatására nem mindig párosult a szociális rend átalakítására irányuló elképzelésekkel.

Jó példával szolgálnak erre az alkotmány körül 1790-ben és a Szent Korona körül a '90-es évek első felében kibontakozott két vita dokumentumai. A volt jozefinisták egy csoportja vetette fel a magyar és az angol alkotmány közötti rokonság gondolatát, s megfogalmazódott a dinasztiaaváltás gondolata is. Berzeviczy Gergely például Angliából javasolt királyt hozni, Verseghy is az angol példát tartotta követendőnek, de nem kívánt angol uralkodót a magyar trónra. Magyarország és Anglia, illetőleg Ausztria és a Hannoveri Választófejedelemiség jogállásának viszonyát Aranka György fejtette ki a kötetben közölt

írásában. Aranka munkájának német fordítása kihívta Schlözer bírálatát, aki több magyar politikust és tudóst nevelt, lapjában pedig számos magyar vonatkozású írásnak helyet adott. Schlözer egyrészt kifejezte reményét, hogy a mű ösztönözheti a magyarokat arisztokratizmusuk legyőzésére, másrészt elvetette Aranka következtetését, mely szerint Magyarország független állam lenne. Az 1790-es évek Szent Korona-vitája, melynek néhány szövegét az I. kötetben közöltük (ld. Decsy Sámuel és Katona István írásait), alkalmat kínált olyan kérdések megtárgyalására, mint például a felvilágosodás eszmével kapcsolatos kritika, a történeti múlt hagyományai köré szőtt magyarázatok és a Korona Budára történt visszahozatalának mint szimbolikus politikai eseménynek a jelentősége. A vita forrásai, melyekben rendszerint keverednek a hitvédelmi és a történeti szempontok, nem értékelhetők helyesen a 17–18. század Korona-elmélete, a korabeli történeti, politikai, közjogi kontextus, a katolikus–protestáns szembenállás társadalmi, kulturális rétegzettség és a nyelvi, retorikai összefüggések figyelembevétele nélkül.

A közölt szövegek áttételesen jelzik azt is, hogy a nemesi modernizáció 1790/91-ben megjelent gondolata nem szerveződhetett politikai programmá a század utolsó évtizedében. A nemzeti mozgalom szereplőinek többsége elfogadta a kialakult kompromisszumot, alkalmazkodott hozzá, esetleg a kulturális, tudományos vagy irodalmi élet valamelyik területe felé fordult. (Kötetünk előkészítésének idején jelent meg a század politikai gondolkodását bemutató, tematikus szerkezetű szöveggyűjtemény, melyet a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Ballagi- és Szűry-gyűjteményeinek magyar nyelvű forrásaiból állítottak össze: *„Lelkek az Elisium mezején”. Szövegek a 18. századi magyar politikai kultúra tanulmányozásához*, szerk. Kovács Ákos András, Szűcs Zoltán Gábor, Bp., Atelier – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 2010.)

A kötet negyedik részében közreadott források lehetőséget kínálnak a művészeti, esztétikai gondolkodás, a művészfogalom változásának és a hazai művészettörténet-írás előtörténetének a nyomon követésére. Bemutatják a folyamatot, melynek során az *archaeológiából* fokozatosan különváltak a modern művészettörténet és a régészet szaktudományai, s jelzik, hogy

az esztétika is a 18. század szülötte. A műalkotások felhasználása történeti forrásként egyaránt megfigyelhető a történetírásban, az államismertető művekben és a szépirodalomban. A képzőművészeti emlékek történetének megismerése iránti tudományos igény nyilvánul meg a városleírásokban (például Tersztyánszky János, Korabinszky János Mátyás), az építészeti maradványok, műtárgyak megörökítésében (például Schönvisner István, Molnár Ferenc), az epigráfiai (Széless György, Szereday Antal), numizmatikai és heraldikai közleményekben. Ekkor tárták fel annak a tárgyi ismeretanyagnak a jelentős részét, amely feltétele volt a művészettörténet és a régészet önálló tudományágakká szerveződésének. A század végén megkezdődött a művészeti ismeretek szélesebb körű elterjedése, elsősorban a folyóiratok és hírlapok képzőművészeti, esztétikai írásainak segítségével (például Sándor István, Versey Ferenc). Széless György kézirata az esztergomi Szent Adalbert székesegyház történetéről, romjairól tanúsítja a magyar középkor iránti archeológiai érdeklődést, de nem függetleníthető a folyamatosság és a jogbiztosítás szempontjaitól sem. A munka 1765-ben megjelent epigráfiai része, melynek részletét közöljük, azért is jelentős, mert tartalmazza az azóta elpusztult Porta Speciosa feliratait és egy időközben részben elveszett leletegyüttes leírását. Ugyanígy Szereday Antal publikációja több, azóta elpusztult gyulafehérvári sírkő és felirat emlékét őrizte meg az ábrázolási típusba történő besorolást lehetővé tévő leírásban.

A Lehel-kürt első részletes ismertetésének megjelenése 1788-ban egybeesett a II. József reformjai által keltett országos méretű tiltakozáshullámmal és a nemzeti újjáéledés kezdeteivel. A kürt ábrázolásainak Molnár Ferenc által adott értelmezése lehetőséget kínált arra, hogy a nemesi nemzet megtalálja saját önkifejezését a „honfoglalás kori”-nak tartott műtárgyban. Az elmélet Dugonics András *Etelka* (1788) című regénye révén szinte azonnal ismertté vált szélesebb körben, majd a 19. század elején hosszan elhúzódó vitát váltott ki, szoros összefüggésben a magyar eredetkérés problémájával, miközben a kürt különféle tudományos mitológémák részévé vált.

Ebben a részben megkülönböztetett figyelmet érdemel a képzőművészeti oktatás céljaira készült művészetelméleti

traktátusok (például Molnár János), építészeti tankönyvek (Ernest Vols, Révai Miklós), jegyzetek (Ujfalusi Ferenc), megrendelői programok, utasítások és levelek (Eszterházy Károly, Szily János) csoportja, valamint Johann Nepomuk Schauuff tervezete önálló művészeti akadémia létesítésére. Az építészeti ismereteket a hazai és külföldi egyetemek mellett a magánoktatásban, a nemesi ifjak részére felállított úgynevezett lovagi akadémiákon és a nemesi konviktusokban, a század második felében pedig a mérnökképző intézetekben és a Selmeci Bányászati Akadémián tanították, rendszerint a matematika keretei között. Az építészeti oktatás a források tanúsága szerint jórészt a vitruviusi hagyományrendszer keretei között mozgott, hiányoztak belőle a legfrissebb esztétikai nézetek, ennek ellenére megfelelő háttérrel biztosított a főnemesség és az egyházak építkezéseikhez. Ernest Vols 1738-ban kiadott, latin nyelvű munkája, mely a katonai építészet elméleti, technikai kérdéseivel foglalkozik, az első Magyarországhoz köthető, nyomtatásban megjelent 18. századi építészeti kiadvány, mely egy évvel megelőzi a Faludi Ferenc nevéhez kapcsolt, hasonló témájú művet. Ujfalusi Ferenc 1767-es kéziratának építészeti fejezete a jelenleg ismert első magyar nyelvű építészetelméleti írás.

Molnár Jánosnak az építészet történetét a teremtéstörténet bibliai elbeszélésétől kezdve a római korig feldolgozó, nagyrészt fiktív ábrázolásokkal illusztrált értekezése azért is jelentős, mert képet ad a nagyszombati egyetemen képviselt történelemszemlélet egyik vonulatáról, előszavában érinti a régiek és az újak 17. század végi irodalmi vitáját, s forrásai között újkori szerzők és építészeti szakkönyvek is találhatók. A mű nyelve tömör, érzékletes, ami jelzi, hogy a szerzőt ösztönözte a magyar nyelvű tudományosság megteremtésének szándéka. Az építészeti oktatás, melynek forrásaiból csak szerény válogatást közölhetünk, kiegészülve a főnemesi, főpapi és szerzetesi könyvtárak megfelelő állományával, jelentős szerepet játszott az építészeti műveltség terjedésében és a klasszicizáló stílus kialakításában a század második felében. Schauuff 1794-es művészeti akadémia-tervezete elsősorban azért érdemel figyelmet, mert míg Európa déli és nyugati felében 1577-től kezdve sorra létesültek a művészeti akadémiák, nálunk a kérdés csak a 18. század végén vetődött fel, s

ezt követően hosszú ideig meghatározta a művészetelméleti gondolkodást.

A képzőművészet főpapi mecénásainak tudatos művészeti gondolkodását mutatják az Eszterházy Károly és Szily János által jegyzett dokumentumok. Mindketten fejlett ízléssel rendelkező, európai műveltségű főpapok voltak a század utolsó harmadában, akik formálni és irányítani tudták az általuk megrendelt műalkotások ikonográfiai programját, eszmei üzenetét. Eszterházy már az itt közölt írásoknál jóval korábban, az 1760-as évek közepén több levelet kapott Kracker János Lukácstól az egri püspöki kápolna, a székesegyház Mária-kápolnája, szentélye és az oratórium kifestése ügyében, melyek részletesen foglalkoznak az ikonográfia és a kivitelezés kérdéseivel. A levelek, melyekhez Eszterházy széljegyzeteket fűzött, alapul szolgálhattak a festőnek adott válaszaihoz, egyben jelzik, hogy Eszterházy már püspöksége kezdeti időszakában elvárta a tájékoztatást az általa alkalmazott művészekről.

A kötetben közölt dokumentumokban megfogalmazott programok az egri Líceum-kápolna kifestéséről szoros kapcsolatban állnak Eszterházy egyetemalapítási elképzeléseivel, azok kudarcával, továbbá azzal, hogy a kápolna kifestése több mint egy évtizedes előkészítés után, az eredeti terv jelentősen módosított változata alapján valósult meg. A program módosítása politikai, egyházpolitikai megfontolásokat is kifejez: a magyar szentek hangsúlyozásával Eszterházy egy aktualizáló, az ország legitimációját erősítő, közvetve Habsburg-ellenes koncepciót dolgozott ki, mely szorosan kötődik a század utolsó két évtizedének katolikus ellenállási törekvéseihez, s amelynek háttérében megragadható a püspök személyes sérelme amiatt, hogy az uralkodó megghiúsította egyetemalapítási tervét. A tervezet és a szerződés mutatja, hogy Eszterházy határozott, kifinomult, a stílusváltozásokra is érzékeny művészi ízléssel rendelkezett, s – mint Smohay András megállapította – „kreatív alkotótársa” volt az általa foglalkoztatott művészeknek. A közölt programok és levelek tanúsága szerint Eszterházyhoz hasonlóan Szily János is határozott elképzelésekkel rendelkezett a szombathelyi püspöki székesegyház festészeti díszítéséről. Nem mellékes körülmény, hogy ő rendezte be az első magyar régészeti múzeumot

Savaria antik emlékeiből saját palotájában, s anyagilag is támogatta Schönvisner István 1791-ben megjelent munkáját Szombathely régiségeiről, történetéről. Eszterházy és Szily írásai paradigmaticusnak tekinthetők más felvilágosult katolikus főpapok – így például Patachich Ádám, Klimo György, Migazzi Kristóf – művészeti gondolkodására nézve.

A képzőművészet és az irodalom magyarországi története iránti érdeklődés a század végén szorosan összefonódott a nemzeti irodalom és művészet megteremtésére irányuló törekvésekkel. Ezt a folyamatot jelzi a kötetben többek között Sándor István írása. A nagyszombati egyetemen szerzett történelmi képzettsége, kiterjedt olvasottsága és külföldi utazásai révén Sándor szerteágazó művészeti ismeretekkel rendelkezett, s népszerű formában közvetítette ezeket. Érzékeny volt a stiláris, szemléleti és formai sajátosságokra, a műfajelméleti, terminológiai problémákra, látásmódját viszonylag ritkán terhelték előítéletek, normatív szempontok. Mint Papp Júlia kimutatta, írásaiban találkozunk először több művészettörténeti szakkifejezéssel, először tett kísérletet magyar nyelven a nagyszentmiklósi kincs eredetének meghatározására, s az elsők között említette Magyarországon Johann Joachim Winckelmann elméletét a stílusfejlődésről és arról az elgondolásról, hogy a képzőművészet társadalmi igényekből alakult ki. Michelangelo *Utolsó ítélet* freskójáról szóló írása jól mutatja a humanista művészetelmélet és az ellenreformáció művészeti, morális megítélésének együttes hatását, s tartalmazza Vasari egyik művészanekdotájának új motívumokkal kibővített változatát. Az írás jelzi, Sándor szemlélete nem annyira modern, mint például a kortárs Kazinczyé, aki az esztétikai értéket az etikai fölé helyezte mind az egyházi, mind a világi tárgyú műalkotások megítélésében. A művészeti anekdota Sándor más írásaiban is előfordul, s a század végétől egyre gyakrabban jelenik meg a magyar nyelvű folyóiratokban, különféle művészettörténeti adalékok, esztétikai fogalmakkal kapcsolatos fejtegetések társaságában. Sándor itt közölt írásában egyaránt megragadhatók a művészettörténeti gondolkodás előzményei és a kialakulóban lévő esztétikai szemlélet nyomai.

A képzőművészeti gondolkodás viszonylagos gazdagsággal szemben meglehetősen szerény a zeneelméleti források

jelenléte a kötetben. Ez részben a vonatkozó kutatások hiányával magyarázható. Míg a városok, főúri udvarok és az egyházak 18. századi zenei életéről viszonylag sokat tudunk, a korabeli zeneoktatás és zeneelmélet története jórészt feltáratlan terület. Másfelől az ezzel kapcsolatos források többsége nélküli az összefüggő szöveges részeket, s így kevésbé felel meg egy alapvetően irodalmi összeállítás célkitűzéseinek. A magyarországi zeneoktatás, zeneiskolák jelenleg ismert 18. századi adatai meglehetősen szórványosak, ezért is van nagy jelentőségük Maróthi György, Joseph Haydn, Balla Antal és Verseggy Ferenc itt közölt szövegeinek. Míg Maróthi munkája elsősorban kórustagoknak, gyakorlati használatra készült, Haydn a művét előadó ének- és zenekari tagokhoz fordult. Balla inkább zenei szakemberekhez szól, míg Verseggy írása alapvetően esztétikai, irodalmi megközelítésű.

A kötet esztétikai tárgyú írásainak értelmezésében érdekes abból kiindulni, hogy az újabb kutatásoknak köszönhetően túlhaladottá vált a nézet, mely szerint a 18. századi magyarországi esztétikai irodalomban csak kevés eredeti gondolat található, s a terület művelői nem gazdagították jelentős felismerésekkel, módszerekkel tudományukat. Az itt közölt legkorábbi esztétikai tárgyú írás szerzője, Szerdahely György Alajos Magyarországon valószínűleg elsőként használta az „esztétika” terminust egyetemi előadásában, s 1778-as latin nyelvű *Aestheticájában* poétika és filozófia integrálását célul kitűző, Baumgarten rendszerét új elemekkel kiegészítő és továbbfejlesztő koncepciót dolgozott ki. Szerdahely képes volt áttekinteni és új felismerésekkel gazdagítani az esztétikai gondolkodás európai eredményeit. Tudományként művelte az új diszciplínát, melynek fő célja nála a *homo aestheticus*-nak nevezett embereszmény felmutatása és az erre való törekvés ösztönzése. Mint Margócsy István megállapította, a tárgyalt anyag európai mércével mérve is korszerű, s Szerdahely műveltsége összhangban volt a kortárs irodalmi terméssel. Minőségi szempontok és saját korának mércéje szerint, nyitott szemlélettel válogatott és értékelt. Magyarországon ő indította el a lángész kultuszát, az első között tárgyalta elméleti szinten is az érzékenység kérdését, s vetette fel a *versificatio* és a poézis megkülönböztetésének problémáját.

Balogh Piroska és Főríz Gergely új kutatásai szerint Szerdahely leegyszerűsítette és kibővítette az esztétika fogalmának baumgarteni jelentését: egyrészt csak a szépség érzékelésére alkalmazta, másrészt az érzés- és értelemvilág magasabb rendű, az érzéki megismerésen túlmutató egységével azonosította a *homo aestheticus* ideálját. Új elem nála az is, hogy szerinte a művészetek az esztétikai elmélet közvetítése nélkül is hathatnak az ember megismerő képességére, s e hatás révén az ember a pusztá érzékiség állapotából egy minőségileg magasabb rendű helyzetbe jut. Az esztétika Szerdahelynél központi ismeretelméleti kategóriává, az ember megismerésének forrásává, a *humanitas* kategóriájává lép elő. Másfél évtizeddel a mű megjelenése után Szép János elkészítette a munka kb. egyharmadára rövidített magyar nyelvű átdolgozását. Bár a kihagyások révén gyakran sérült a gondolatmenet, a példaanyag és az érvekészlet, a fogalmazás gyakran homályos, nehezen érthető, az adaptáció szerepe a korabeli oktatásban és a magyar nyelvű esztétikai fogalmak történetében vitathatatlan.

Verseghy Ferenc ebben a részben közölt két esztétikai tárgyú fordítása előtanulmánynak tekinthető 1816/17-ben kiadott, latin nyelvű összefoglaló művének harmadik, *A magyar nyelv esztétikai használata* című kötetéhez. A kötet fő témáját a nyelv művészi alkalmazásának szabályai alkotják, rendszeresen kifejtett művészetelmélet alapján. Az itt közölt fordítások Sulzer esztétikai lexikonjának szócikkeiből készültek, s összefoglaló műve harmadik kötetében Verseghy ugyancsak Sulzer lexikonát használta fő forrásul, de ott rendszerbe állítva, a hangsúlyok áthelyezésével, viszonylag önállóan adja elő az anyagot.

Kultsár István előszava a *Törökországi levelek* első, 1794. évi kiadásához azért érdemel figyelmet, mert a kiadással együtt abba a folyamatba illeszkedik, melynek során a rendi ellenállás az 1790-es években tetőpontjára ért, s felszínre törtek az addig titokban ápoltt függetlenségi elképzelések. A nemzeti szabadságot védelmező kuruc hagyományok ápolásához most a katolikus nemesség egy része is csatlakozott; nem tekinthető véletlennek, hogy Kultsár Mikes-kiadása, benne az előszóval, Festetich György támogatásával látott napvilágot. Kultsár külön figyelmet fordít Mikes stílusára,

„szép s értelmes Magyarság”-ára, „a vidám szívnek és friss elmének barátságos nyájaskodása”-ra a levelekben.

Az 1780-as évek végén létesült irodalmi folyóiratok különösen fontos szerepet játszottak az esztétikai gondolkodás történetében. Integratív központokat alkottak, ugyanakkor képviselték az elkülönülési törekvéseket is. Egymástól nagymértékben különböző, többretegű programokat hirdettek, részben más közönséghez szóltak, irodalomelméleti, esztétikai vitákat ösztönöztek, s arculatuk, tematikájuk és nyelvezetük jelentős változásokat mutat a többnyire rövid idejű fennállásuk alatt. Valamilyen formában mindegyik hozzájárult a nyilvánosság intézményrendszerének kiépüléséhez és a „tudományok”, azaz a műveltség, a szépmesterségek terjesztéséhez, a „tudós hazafiak” és „érzékeny emberek” ideáltipikus képének megteremtéséhez, a magyar nyelvűség pártolásához, s ösztönözte a nyelv, nemzet, tudományok, literátor, ízlés és más fogalmak használatának differenciálódását, elterjedését.

Az 1790-es évek elején a *Mindenes Gyűjtemény* adott helyet például két, az „ízlés” és a „szép” fogalmát középpontba állító, franciából fordított könyvismertetésnek, s a „nemzeti karakter” fogalma is 1790 táján bukkan fel a folyóiratok hasábjain. Az *Orpheus* szerkesztői például a „magyar karakter” művelésére törekszenek a „történetek” megjelentetésével, az *Urániában* és Kármán József ugyanitt napvilágot látott értekezésében, melyet kiemelkedő fontossága miatt teljes terjedelemben közlünk, a fogalom összekapcsolódik a nyelvi magyarosítás programjával. A nemzeti sajátosságról folytatott vita fő kérdései a szokások, az erkölcsök és a nyelv szerepe a nemzet meghatározásában, továbbá az idegen és a helyi elemek jelentősége a nemzeti kultúra megteremtésében.

Kármán írása műfaji szempontból a vitairat, a javaslatgyűjtemény és az esszé határvidékén helyezhető el, alapviszonylata a magyar irodalom elmaradott állapota, fő kérdése az „igazi literátor” mibenléte, felelősége, feladatai, két fő célja a „tudományok-” és életmódbeli elmaradottság felszámolása, valamint a nemzeti karakter megőrzése. Mint Debreczeni Attila rámutatott, Kármán egyszerre két, össze nem illő szemléletmódot követ, fogalomtára nem egységes, a korábbiakhoz vissza-visszatérő gondolatmenete nem mentes

az ellentmondásoktól. Vitába száll a világosság-metaphorika tartalmával, szembesít a realitásokkal, és buzdít a „hátramaradás” megszüntetésére. Ennek feltételei szerinte a „józan értelem” és a „szép ízlés”, fő eszköze a „tudomány”, legnagyobb akadály a visszahúzó környezet, a vegetáló vidéki életmód, a „féltudósság”, az abból következő „meg nem kérődzött gondolkodás” és „megvesztegetett ízlés”, valamint a nyelvi elmaradottság és az eredetiség hiánya. A „tudományok” kifejezést Kármán ’széptudományok’, ’szépmesterségek’ jelentésben, a „poézis” fogalmát hozzávetőlegesen ’esztétikai értékű alkotás’ értelemben használja. A tudomány szükséges attribútumai a „szelídség” és a „nyájas popularitás”, azaz a hozzáférhetőség és a kellem, ideális közege az olyan művelődés, melyben egyaránt otthonos a „tudomány” és a „poézis”. A „poézis” a „csinosodás” eszköze, egyben a „szelíd tudományok”-hoz vezető leghathatósabb mód. Az írás párbeszédet folytat a korábban megjelent programszövegekkel, egyben kapcsolódik a kor fordítás-vitájához, s a fordításokkal szemben az eredeti művek és az önálló gondolkodás szükségességét hangsúlyozza. Ezek egyúttal a nyelv megújításának feltételei. Kármán alighanem elsőként kapcsolja össze eredetiség és nemzet fogalmait; ez a szemléletmód egyik meghatározója lesz a következő század irodalmi, művészeti és esztétikai gondolkodásának.

Utolsóként emeljük ki Schedius Lajos János 1800 körül keletkezett, *Esztétika* című, latin nyelvű egyetemi előadásjegyzetét, amely némi szemléleti elmozdulást mutat 1792-es irodalomtörténet- és esztétikaprofesszori kinevezésekor írt pályadolgozatához képest. A pályaműben Schedius jórészt a populáris filozófia képviselőinek és az ízlés-esztétikák állásfoglalását képviselte, de nem kötötte össze az ízlést az alkotótehetséggel, s a művészi alkotóképességet nem rendelte alá az ízlés szabályainak. Saját koncepciójának kialakulását mutatja, hogy *Esztétikájának* általános részében követi ugyan Szerdahely György Alajos 1778-as említett művének fejezetbeosztását, többnyire pontos címátvételekkel, de némely kifejezést következetesen mással helyettesít és másként értelmez; a kifejezésekhez fűzött magyarázatok egyszerre jelzik Kant esztétikai nézeteinek befogadását, és némely vonatkozásban előrevetítik Schedius későbbi esztétikai fő

művének szenzuálpszichológiai alapozását. Mint Balogh Piroska rámutatott, a speciális esztétika tárgyalásában Schedius jórészt Johann Joachim Eschenburg 1789-ben kiadott esztétikai kézikönyvét és a hozzákapcsolódó példagyűjteményt kivonatolja, írja át és egészíti ki magyar vonatkozású példasorokkal, egyben reflektál a különböző kérdések körül a magyar és a nemzetközi szakirodalomban zajló újabb eszmecserékre.

***

A jelen válogatás szempontjai lényegében megegyeznek az I. kötetben alkalmazott kritériumokkal. A válogatásban abból indultunk ki, hogy a bölcsészettudományi gondolkodás 18. századi forrásanyaga összehasonlíthatatlanul gazdagabb és összetettebb annál, mint amit egy ilyen típusú összeállítás be tud mutatni. Mindegyik témakörben a rendelkezésre álló források többszöröséből, hosszas mérlegelés után választottuk ki azt a részenként mintegy huszonöt, fél ívnél általában nem hosszabb szöveget, amely végül bekerült a gyűjteménybe. Minden egyes itt közölt mű és műrészlet számtalan további szövegforrás összefüggésébe illeszkedik, egy-egy név vagy mű sokszor egész szerzői csoportot vagy eszmei irányzatot képvisel, s egyúttal része a szerzők-fordítók saját köz- és magánéleti stratégiáinak, tudományos és más ambícióinak.

A szövegek többségének felvételét és kihagyását, az átlagos terjedelem esetenkénti túllépését – akár egyenként is – egyaránt hosszan lehetne indokolni; a fontos, ám mégis hiányzó műveket sokáig lehetne sorolni. Arra törekedtünk, hogy legalább utalásszerűen megjelenjenek a szövegekben a kor fontosabb erkölcsi, nevelési, vallási, vallás- és egyházkritikai, társadalmi és művészeti elképzelései, politikai és jogi alapfogalmai, esztétikai kategóriái, nyomon követhető legyen az eszmék, fogalmak és kategóriák jelentésváltozása, terjedése és tévesztése, s láthatóvá váljanak az ugyanarra a témára vonatkozó eltérő felfogások. A szövegek háttérben gyakran feltűnnek olyan események és folyamatok, amelyek jelentős hatással voltak nemcsak a tudományokra, hanem az egész művelődésre és a társadalomra. Kiindulópont volt az is, hogy a Magyar Királyság és Erdély területén keletkezett

és kiadott művek a szerzők nemzetiségétől függetlenül, a hazai szerzők külföldön publikált műveivel és a fordításokkal, adaptációkkal együtt elválaszthatatlan részét alkotják a kor tudomány-, irodalom- és eszmetörténetének.

A közölt források nem adhatnak átfogó képet; számtalan más, a korban keletkezett további szöveg ugyanannyira érdemes a mai olvasó és a kutatás figyelmére. Ehhez járul, hogy néhány kiemelkedő szerző – mint például Bethlen Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Mikes Kelemen, Bessenyei György és Csokonai Vitéz Mihály, Kazinczy Ferenc – ide tartozó fontos írásai már napvilágot láttak a sorozat korábbi kötetekben, ezért ezeket nem közölhettük újra. Ugyanígy nem jöhettek számításba a valamely nemzeti nyelvből latinra készült fordítások, bármilyen fontosak legyenek is tudomány- vagy eszmetörténeti szempontból. A lehetőségekhez mérten igyekeztünk kiegyenlített képet adni a század első és második feléről; a század második feléből felvett szövegek nagyobb számát jórészt a nyomtatott források mennyiségének ugrásszerű emelkedése magyarázza a század utolsó két évtizedében. Ugyanitt tekintetbe kell venni a címek alatt feltüntetett évszámok esetenkénti torzító hatását: a nyomtatott műveknél az évszámok az alapul vett 18. századi kiadás évére utalnak, a művek/szövegek egy része azonban korábban keletkezett, illetőleg volt korábbi kiadásuk vagy szövegváltozatuk. Ehhez járul, hogy a század első feléből számba vehető szövegek többsége még latin nyelvű, s a jelen kötetnél szerényebb lehetőségünk volt új fordítások készítésére, mint az I.-nél; közel húsz szöveg mégis itt olvasható először magyarul.

Törekedtünk arra, hogy bemutassunk az érintett tudományterületek eltérő reflexiók szintjén álló írásokat, s elengedhetetlen volt a szorosabb értelemben vett tudományos diskurzuson kívüli, ám a gondolkodás sajátosságait tovább árnyaló források bevonása, mint például a középiskolai és egyetemi tankönyveké, a publicisztikai műveké és különféle pragmatikus szövegeké. Ez egyben azt is jelenti, hogy az eltérő társadalmi csoportoknak, olvasói rétegeknek szánt művek részletei együtt találhatóak a kötetben. Néhány szöveget kéziratból közlünk, s az önállóan megjelent nyomtatott munkák mellett több, eredetileg folyóiratban megjelent írást is felvettünk a gyűjteménybe. Sok olyan szerző is jelen van,

aki még nem része az irodalom- és eszmetörténet kánonjának. A közölt szövegeknek korábban jóval kevesebb, mint egyharmada jelent meg valamilyen modern kiadásban. Több esetben a legfrissebb kutatások eredményeként megtalált szövegeket adunk közre. További válogatási szempont volt, hogy a nagyközönség előtt kevésbé ismert nevek is szerepeljenek, érzékeltesük a 18. századi forrásanyag tematikai, eszmei, módszerbeli és műfaji változatosságát, s bemutassuk az eltérő nézőpontok ütközését. Egy szerzőtől, fordítótól csak kivételes esetben közlünk egynél több szöveget, ami azt jelenti, hogy általában nincs lehetőség a szerzők-fordítók nézeti változásának nyomon követésére. Tudatosan figyelmen kívül hagytuk a válogatásban a tudós társalgás sajátos formáját, a tudóslevelezés kiterjedt forráscsoportját, annak ellenére, hogy ezek a levelek néha irodalmi igénnyel is íródtak. A misszilis levél műfaját a századvég két különleges női levélírójának, Molnár Borbálának és Újfalvy Krisztinának egymáshoz, továbbá Szily János szombathelyi püspök Anton Maulbertsch festőhöz írott levelei képviselik. Az értekező próza műfajai mellett csupán kivételesen vettünk fel verses műveket: Orczy Lőrinc például 1777-ben versben köszöntötte a 18. századi tudománytörténet egyik kiemelkedő eseményét, a nagyszombati egyetem Budára költöztetését; Mihályt István verses *Keresztény Senecája* (1761) pedig a legtöbbet használt és idézett forrása volt a *Jeles gondolatok* (1777) című, Tarnai Andor által részletesen elemzett jezsuita erénytan ismeretlen erdélyi átdolgozójának.

A gyűjtemény tanúsága szerint még sok a tennivaló a század erkölcsi, vallási, valláskritikai, társadalmi és művészeti, esztétikai gondolkodásának megismerése terén. A kívülről érkező hatások pontos differenciálásával és integrációjának bemutatásával az értekező próza hozzájárulhat a sokféleséget átfogó nemzeti sajátosságok, az eltérő ízléstípusok és rivalizáló eszmei programváltozatok árnyalt megragadásához. Szükségesnek látszik az értekező prózai művek retorikai, esztétikai és eszmei sajátosságait a korábnál nagyobb mértékben bevonni az irodalom 18. századi történetének tárgyalásába.

A sajtó alá rendezés, jegyzetírás és szerkesztés során számos olyan kérdéssel találkoztunk, melyek megoldása további

kiterjedt alapkutatást igényel. Itt csupán egyetlen problematikára, a fordításokra és átdolgozásokra utalunk. Megerősítést nyert, hogy az értekező-gondolati próza körébe tartozó 18. századi művek nem elhanyagolható részben közösségi teljesítmények. A kötet is tanúsítja, hogy a fordítások, adaptációk aránya az egész század folyamán igen magas. A fordítói munka önmagában még nem azonos a tudományok művelésével, de módszeres gondolkodást igénylő, önálló szellemi tevékenység, s a szó szerinti fordítások és az adaptációk egyaránt kiemelkedő szerepet játszottak az eszmék áramlásában, a gondolkodás alakulásában. Ráadásul az idetartozó művek többsége nem szó szerinti fordítás, hanem kisebb-nagyobb önállósággal készült átdolgozás. A fordításoknak alapul szolgáló művekre és azok szerzőjére – amennyiben ismeretek – a jegyzetek mindig utalnak, s az eredeti munkákat külön jegyzékbe foglaltuk.

A 18. századi fordítások kutatásában többször nehézséget okoz a források azonosítása. Egyrészt mivel a forrásszövegek gyakran kiadásonként változnak, anonim jellegűek, és tartalmazhatják más szerző vagy szerzők kiegészítéseit is. Másrészt a fordítások számos esetben kompilatív módszerrel készültek, a fordítók nem vagy csak homályosan utalnak forrásukra, s arra is van példa, hogy a keretszövegek megtevesztő jellegűek. Kötetünkben is vannak olyan szövegek, melyeknek nem ismerjük a szerzőjét, a fordítóját, a forrását vagy az eredeti mű szerzőjét, s előfordul az is, hogy alig tudunk valamit a szerzők vagy fordítók életéről. Vannak továbbá olyan fordítások, melyeknél nem tudjuk, az eredeti műnek pontosan melyik kiadását használta a fordító, s vannak olyan szövegek, melyeket jelenleg ugyan önálló munkának tartunk, de nem zárható ki teljes biztonsággal a más műből történt fordítás, átdolgozás lehetősége. Az „ismeretlen fordító” megjelölés mögött több esetben neves magyar értelmiségiek, literátorok fordítói, értelmezői tevékenysége feltételezhető. Kilitük azonosítása ugyancsak további kutatást igényel.

Az I. kötethez hasonlóan ez a gyűjtemény is közösségi munka eredménye. A szöveggondozást, jegyzetírást és az idegen nyelvű szövegek fordítását az MTA BTK Irodalomtudományi Intézete XVIII. Századi Osztályának munkatársai, valamint

az osztály köré e feladatra szerveződött munkaközösség tagjai készítették. Az Osztály munkatársai végezték a szövegek kb. egyötödének a sajtó alá rendezését, jegyzetelését, fordítását. Benkő József *Erdély* című műve részletének fordítását még Tarnai Andor készítette el az 1980-as években, de tudomásunk szerint nem közölte. E fordítás szövegét Kecskeméti Gábor szívésségéből kaptuk meg a hagyatékából, s nagy öröm számunkra, hogy most közreadhatjuk. A jegyzetekben számos alkalommal lehetőség nyílt a korábbi szakirodalom állításainak helyesbítésére, s több esetben új alap kutatásokat végeztünk a homályos szöveghelyek megfelelő értelmezéséhez. A jegyzetek színvonalát, részletességét az ésszerűség határain belül igyekeztünk egységesíteni, a fennmaradt különbségek a szövegek más-más jegyzetigényével, a sajtó alá rendezők eltérő felkészültségével, igényességével és különféleképp feltételezett olvasói ismeretekkel magyarázhatók. A szövegek eredeti lapalji és lapszéli jegyzeteit a legtöbb esetben elhagytuk.

Hálás köszönetet mondunk a kötet minden munkatársának a készsleges és összehangolt együttműködésért; nevüket külön jegyzék tartalmazza. Itt is megköszönjük Szörényi László segítségét az I. és a II. kötet anyagának szétválasztásában, valamint a latin vonatkozású problémák megoldásában. M. Kiss Margit a nyelvészeti, Tüskés Anna és Tóth Áron a művészettörténeti, Knapp Éva az összes többi, megoldhatatlannak tűnő kérdés tisztázásában segített. Egy-egy speciális probléma felderítésében nyújtott segítséget Balogh F. András, Bolonyai Gábor, Giuseppe Germano, Heinz Hofmann, N. Kakuk Zsuzsa, Kovács András, Lőkös Péter, Mikó Árpád, Pap János, Pukánszky Béla és Hans-Jörg Uther. Mindannyian fogadják hálás köszönetünket. Külön köszönjük a kötet lektorainak, Balogh Piroskának, Gábor Csillának, Imre Mihálynak, Penke Olgának és Szörényi Lászlónak, hogy kritikai észrevételeikkel hozzájárultak a gyűjtemény megvalósulásához. Végül megköszönjük a Kortárs Kiadó munkatársainak az ösztönzést és a professzionális munkát. (A kísérőtanulmányban a kötet első és második részének bemutatását Lengyel Réka készítette, a többi Tüskés Gábor munkája.)

Tüskés Gábor – Lengyel Réka

NÉVMUTATÓ

az I. és a II. kötethez

A névmutató a történeti személyeken kívül tartalmazza a mitológiai és az irodalmi alakok nevét is. A mutatót készítette Bretz Annamária, Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Kovács Eszter, Lengyel Réka.

- Aba Sámuel 674, 720, 744, 800, 1013, 1034, 1041, 1061
Abafi (Aigner) Lajos 130, 846, II., 1216
Abafy Ferenc 862
Abaris 688, 1021
Abdon II., 85
Ábel 825, 943, II., 79, 269, 1069
Abélard, Pierre II., 623, 1188
Abele, Christoph Ignaz II., 293, 1073
Abimelech II., 85, 187, 1045
Abirám II., 189, 1045
Abner 622
Ábrahám 370, 491, 737, 943, II., 29, 30, 60, 80–82, 84, 166, 187, 204, 553, 857, 1045, 1106, 1113, 1293
Absalom II., 1046
Abulhasenus, Taherus 276, 883
Ácháb II., 1002
Achates II., 855, 1291
Acosta, José de; Acosta József II., 217, 1053
Acsádi Ádám Péter II., 914, 1316
Adalbert (osztrák örgróf) 1034
Adalbert, Prágai Szent 660–662, 1005, II., 781, 782, 786, 787, 1249, 1251, 1252, 1254, 1255, 1396
Ádám 157, 295, 296, 303, 304, 370, 371, 398, 491, 777, 913, 943, 1053, II., 28, 31, 35, 77–79, 144, 183, 184, 259, 274, 387, 790, 990, 991, 997, 1008, 1120, 1161, 1257
Adam, Charles 812
Adami Mihály 424, 920
Adamik Tamás II., 1062
Addison, Joseph II., 474, 1129, 1131
Adelheid (magyar királyné) 661, 698, 699, 708, 710–715, 764, 1006, 1047
Adelung, Johann Christoph 395, 911, 916, II., 949, 1328
Adónisz 102, 834, II., 725, 1230
Adorján (Hadrianus), I., II., 639, 1197
Aeacus II., 154, 1028
Aelianus, Claudius 598, 983, 984
Aeneas II., 176, 783, 1041, 1113, 1252, 1291
Aeneas Sylvius *lásd* Piccolomini, Enea Silvio
Aetion II., 814, 1272
Agág 621, 990
Agamemnón 124, 845, 897, II., 594, 1178, 1179
Agasziklész 120, 843
Agénór 943
Agészilaosz, II. 121–126, 844
Ágost, II. (I. Frigyes Ágost) 1049
Ágoston (Augustinus), Szent 12, 13, 18, 45, 50, 162, 483, 549, 553, 782, 809–811, 822, 823, 859, 940, 1055, II., 18, 64, 65, 69–71, 73–75, 115, 116, 148, 152, 171, 316, 317, 319, 320, 323, 324, 327, 330, 331, 333, 396, 927, 988, 990, 1003–1006, 1024, 1038, 1085, 1088, 1090, 1094, 1109, 1318, 1319
Ágota, Szent II., 1034, 1251
Ahasvérus II., 1065

- Ahitófel II., 191, 1046
 Ahmed Ibn Szulejmán Elámi 506
 Ahmed Namak 502
 Ahmed, III.; II., 989
 Ahura Mazdá 101, 833
 Aiolosz 951
 Aiszkhinész 204, 867
 Aiszkhülosz II., 1297
 Aiszóposz II., 1140, 1186, 1214
 Ajkay Alinka 923
 Ajtony 1034
 Akhilleusz II., 855, 1291
 Ákos mester 1006
 Ákos nemzetség 702
 Albert (III. [Szent] Lipót osztrák ör-
 gróf fia) 698, 701, 703, 704, 710, 711
 Albert, I. (Habsburg) 107, II., 739,
 740, 742, 1235, 1236
 Alberti Ignác 1051
 Alberti, Leon Battista II., 791, 1259,
 1276
 Albricus (Alberich) 574, 973
 Aldarik II., 1286
 Aleggambe, Philippe 468, 936
 Alekszej, I., II., 985
 Alembert, Jean Le Rond d' 114, 586,
 588, 840, 977, 978, II., 884, 1300,
 1301, 1341, 1360
 Alexander 877
 Alexandrosz (VII. Konstantin bizán-
 ci császár nagybátyja) 717
 Alexandrosz, III. 120, 147, 207, 266,
 345, 550, 737, 738, 766, 794, 798,
 843, 844, 852, 868, 879, 897, 900,
 903, 1048, 1059, II., 273, 333, 350,
 354, 382, 384, 388, 392–395, 472,
 635, 732, 751, 944, 1015, 1074,
 1089, 1103, 1105, 1106, 1108, 1118,
 1128, 1184, 1196, 1197, 1205, 1241,
 1272, 1325
 Alexovics Vazul 840, II., 193–202,
 1046–1049, 1376
 Alfonz, V. II., 113, 334, 384, 1012,
 1090, 1105
 Alfonz, X. (Bölcs) 36, 37, 819, II.,
 120, 855, 1014, 1291
 Ali (arab kalifa) 105, 836
 Ali Csengizade 601–603, 984, II., 12,
 983
 Ali Kalajkiloz II., 578, 1172
 Alkibiadész II., 295, 699, 1062, 1217
 Alkus 761
 Alletz, Pons-Augustin II., 1300, 1341
 Almási Balogh Pál 853
 Almási Pál 519, 950
 Almásy István II., 747
 Álmos 672, 674, 698, 710, 711, 715,
 741, 744, 1011–1013, 1026, 1028,
 1040, 1041
 Almus (Lampert fia) 760
 Aloldus de Pecklarn 721, 1034
 Al-Sakkaki 499, 946
 Alsted, Johann Heinrich 249, 562,
 875, 968
 Alston, William Payne 856
 Alvares 152, 853
 Alvinczi Péter 467, 934
 Alypius II., 333, 1090
 Ambró Ferenc Ignác II., 1105
 Ambrosiaster 809
 Ambrus (Ambrosius), Szent 11–13,
 483, 553, 628, 809, 810, 940,
 962, 994, II., 294, 319, 321, 1074,
 1085–1087
 Amphiktüón 355, 903
 Amphión 65, 468, 825, 936, II., 419,
 1117
 Anakharszisz 688, 1021, II., 1326
 Anakreon 612, 988, II., 622, 878,
 1049, 1187
 Anaxagórasz 137
 Anaximandrosz II., 419, 1117
 Anchises II., 1041
 Andala, Ruardus 812
 András (pozsonyi ispán) 714
 András (Vazul fia) II., 786, 1255
 András, I. 674, 720, 724, 744, 800, 1013,
 1034, 1041, 1046, 1061, II., 14, 985
 András, II. 106, 659, 664, 722, 723,
 998, 1005, 1035, II., 591, 739, 1177,
 1235
 András, III. 755, 1044, 1045
 András, Szent 694, 696, 727, 776,
 1024, 1036, 1052
 André, Yves-Marie II., 885, 1302,
 1303
 Androklész II., 492, 1134
 Angra Mainju 101, 833
 Anjou-ház II., 1236
 Anna 604

- Anna (II. Bazileosz és VIII. Konsztantinosz húga) 835
 Anna (Sámuel anyja) 618
 Anna, Stuart II., 655, 1203
 Anna, Szent II., 1294
 Anonymus 716, 720–724, 739, 744, 802, 842, 1008, 1010–1014, 1031, 1033, 1040, 1045, 1059, 1060–1063, 1079, II., 1151
 Antal, Nagy Szent II., 1086
 Antal, Páduai Szent II., 1034
 Antal, Remete Szent II., 333, 386, 1090, 1106
 Antigonosz Monophthalmosz II., 294, 1074
 Antiokhosz, III. (Nagy) II., 635, 1196
 Antiokhosz Szótér, I. 491, 944
 Antipatrosz II., 333, 1089
 Antiphanész II., 390, 1107
 Antiszthenész II., 419, 1117
 Anton Günter II. von Schwarzenburg-Sondershausen zu Arnstadt II., 1023
 Anton Ulrich, Braunschweig-Lüneburg-i herceg II., 150, 1022, 1023
 Antoninus Pius II., 852, 853, 1037
 Antonius, Marcus II., 1274, 1334
 Anütosz 174, 861
 Ányos Pál 825, 916, II., 441–445, 897, 1121–1123, 1127, 1304, 1307, 1387
 Apáczai Csere János 821, 934, 1073, 1081
 Apafi Mihály, I.; II., 1157, 1214, 1215
 Apafi Mihály, II. 807, 983
 Apellész 147, 279, 575, 852, 884, 971, 974, II., 388, 389, 425, 635, 814, 826, 1106, 1118, 1197, 1272
 Aphrodité *lásd* Venus
 Aphantiosz 631, 997
 Apion II., 1134
 Apollodórosz 172, 861
 Apollón 13, 123, 245, 249, 468, 551, 668, 771, 810, 845, 874, 875, 936, 1009, 1021, 1050, II., 315, 320, 420, 578, 640, 749, 818, 947, 1083, 1086, 1172, 1197, 1240, 1272, 1335
 Apor Péter 983
 Apsines II., 1334
 Aragóniai-ház II., 1105, 1239
 Aranka György 219–231, 232–234, 392–397, 862, 870–872, 910–912, 914, 1070, II., 642–651, 719–727, 1027, 1198–1201, 1225–1231, 1328, 1363, 1388, 1392–1395
 Arany János II., 1171, 1267
 Arész *lásd* Mars
 Argosz II., 382, 1104
 Ariosti, Giuseppe II., 1290
 Aripert, II., II., 636, 1197
 Arisztarkhosz II., 825, 1275
 Ariszteidész II., 249, 1063, 1128, 1129
 Arisztipposz II., 422, 1118
 Arisztoklész *lásd* Platon
 Arisztophanész 780, II., 622, 1187
 Arisztotelész 9, 44, 45, 81, 120, 137, 159, 334, 355, 480, 483, 564, 570, 808, 814, 821, 824, 829, 844, 857–859, 865, 889, 897, 903, 913, 941, II., 33, 37, 41, 330, 354, 384, 421, 423, 622, 883, 963, 992, 993, 996, 998, 1011, 1015, 1017, 1020, 1088, 1094, 1098, 1105, 1111, 1128, 1187, 1196, 1273, 1334
 Áriusz 104, 835, II., 982, 986
 Arkhimédész II., 213, 418, 1052, 1116
 Arkhitász II., 108, 1011
 Arnaud, Uzun Ibrahim II., 1171
 Arndt, Johann 807, II., 1064, 1109
 Áron II., 35, 83, 1013, 1045
 Árpád 105, 674, 676, 718, 725, 744, 746, 1012, 1013, 1031, 1032, 1041, 1061, II., 851
 Árpád-ház 1006, 1010, 1031, 1034, 1044, II., 1163, 1235, 1284, 1287
 Artaxerxész, I. 256, 877
 Artaxerxész, II. 797, 803, 1060, 1063
 Artemisz II., 1258, 1278
 Árvai Mihály 949
 Aschner Imre II., 748
 Aser II., 82
 Askenáz 400, 913
 Asztrik, Szent 784, 1056, II., 788, 1255
 Athanasziosz, Nagy Szent 483, 628, 940, 994, II., 1090
 Athenaios, Naukratisz 777, 778, 780
 Atroposz 915

- Attila 238, 291, 476, 492, 493, 537, 573, 630, 645, 656, 691, 795, 873, 944, 954, 996, 1003, 1020, 1059, II., 584, 849–851, 1144, 1154, 1163, 1175, 1179, 1190, 1285, 1287
- Ageiász 661, 1005
- August von Braunschweig-Lüneburg-Wolfenbüttel 549, 960
- Auguste Dorothea von Braunschweig-Wolfenbüttel II., 151, 1023
- Augustus, Caius Octavianus 17, 207, 568, 595, 613, 768, 811, 982, 987, 988, 1049, II., 237, 381, 635, 938, 1103, 1197, 1299, 1323, 1334
- Aurelianus, Lucius Domitius 1023
- Ausonius, Decimus Magnus II., 425, 1118
- Ausztriai-ház II., 543–546, 629, 631–633, 643, 1157
- Avicenna II., 623, 1188
- Azzo da Correggio II., 1094, 1095
- Baál II., 61, 1002, 1032
- Babarczy Dóra 643, 1001, II., 17, 986
- Babenberg-ház 1027, 1029
- Bábur (mogul sah) 503
- Bacchus 533, 609, 777, 779, 987, 1052, II., 242, 689, 1213, 1325
- Bach, Carl Philipp Emmanuel II., 1263
- Bacon, Francis 200–202, 270, 866, 881, II., 623, 1051, 1188
- Bahil, Matej 567, 970
- Bajazid, I. 503, 947
- Bajo, Michael II., 1005
- Bajtay József Antal 832, II., 856, 1292
- Bakfark Bálint 558, 965
- Bakócz Ferenc, erdődi 627, 632, 993, 999
- Bakócz Tamás, erdődi 627, 628, 993, 999, II., 783, 786, 1163, 1249, 1251–1253, 1255
- Baksay Ábrahám 521, 951
- Bálám 621
- Balambér II., 849, 851, 1285, 1287
- Balassi Bálint 468, 936, II., 1255
- Balassi grófok 468, 936
- Balázs Péter 842, 849, 1040
- Balázs, Szent 713
- Balbín, Bohuslav 661, 714, 1006, 1030
- Baldeus, Philippus II., 62, 1002
- Baldi, Bernardino II., 793, 1260
- Balduin, Friedrich 467, 935
- Ball, Thomas 559
- Balla Antal II., 802–808, 1265–1268, 1400
- Balla Gergely II., 1265
- Ballagi Mór II., 1395
- Balmes, Abraham ben Meir de 276, 883
- Balog György 266, 880
- Balogh F. András II., 1408
- Balogh Piroska 738, II., 827, 978, 1271, 1275, 1322, 1333, 1338, 1401, 1404, 1408
- Bánffy Dénes 602, 984
- Bánfi Buzád II., 788, 1255
- Bánfi Lukács II., 788, 1255
- Bárak II., 85
- Bárány Mihály 807
- Bárány Péter 139–145, 849–851, 858, II., 652–663, 1201–1204, 1392
- Baranyai Decsi János 493, 945, II., 583, 1106, 1174
- Barclay, John 200, 866, II., 581, 818, 1174, 1274
- Barcza József 898, II., 1270
- Barczafalvi Szabó Dávid 922
- Barcsay Ábrahám 890, II., 1113, 1121, 1127, 1171, 1172
- Barcsay Ákos 693, 1024
- Barcsay Anna, özv. 600, 984
- Barents, Willem II., 1055
- Barics Adalbert II., 1199
- Barkóczy Ferenc 552, 819, 949, 961, II., 1075, 1076, 1101, 1249
- Barna Ignác 908
- Báróczi Sándor 332–344, 577, 896–899, 904, 975, 1076, II., 409–417, 467, 1039, 1112–1115, 1127, 1130, 1203, 1387, 1393
- Baronio, Cesare 661, 689, 690, 1004, 1006, 1022, 1033, II., 65, 1003
- Baróti Szabó Dávid 406, 578, 915, 972, 975, 986, 988, 1035, II., 897, 1307
- Bartha Dénes II., 1263
- Barthélemy, Jean Jacques, abbé II., 1326

- Báruk II., 33, 992
Basarab, I. 678, 1016
Basedow, Johann Bernhard 862, II.,
1132, 1139, 1140, 1227, 1386
Baszlidész 105, 836
Báthori István II., 1166
Báthori Kristóf 968
Báthori László 628, 994
Báthori Miklós 627, 628, 632, 993
Báthori Zsigmond 968
Báthory István 685, 983, 1020
Báthory Orsolya 262, 878
Báthory Zsófia II., 13, 913, 984, 1315
Batsányi János 580–585, 726–731,
896, 972, 976–978, 986, 989, 1035–
1037, 1078, II., 1039, 1297, 1307
Batteux, Charles 534, 535, 610, 954,
987, 988, II., 884, 1300, 1301,
1360
Batthyány Ádám 469
Batthyány Ferencné Lobkowitz Pop-
pel Éva 467, 935
Batthyány Ignác II., 1164,
Batthyány József 519, 552, 949, 960,
961, 1054, II., 1162, 1282, 1283
Batthyány Károly 832
Baumeister, Christian 1048
Baumgarten, Alexander Gottlieb
171, 590, 788, 861, 979, 1058, II.,
963, 1271, 1296, 1305, 1335, 1360,
1400
Baumgarten, Sigismund Jacob 736
Bavius 574, 974
Bayle, Pierre 109, 118, 631, 632, 668,
839, 842, 847, 997, 998, 1009, II.,
193, 245, 623, 1009, 1047, 1061,
1063, 1189
Bayly, Lewis 936
Bazileosz, I. 717
Bazileosz, II. 835
Beatrix, Aragóniai 627, 629, 630, 994,
997, 1005, II., 784, 1253
Beattie, James 154, 856
Beauchamps II., 1336
Beausobre, Isaac de 118, 842
Bebek György II., 748, 1238
Beccadelli, Antonio II., 384, 1012,
1090, 1105
Beccaria, Cesare II., 606, 713, 1180,
1221–1225, 1392, 1341
Becher, Johann Joachim 303, 890
Beck, Jakob Sigismund 189, 864
Becker, Rudolph Zacharias II., 1138,
1140
Beckmann, Bernhard Ludwig II.,
1012
Becmann, Johann Christoph 268, 881
Beda Venerabilis II., 770, 771, 1247
Bede Anna 844, 845, 899, 970, 972,
978, 1052, II., 1272
Behamb, Johann Ferdinand 263, 879,
1022
Békés Enikő 633, II., 811, 1270, 1313,
1331
Bekker Zsuzsa 1069
Bél Károly András 631, 755, 998,
1045
Bél Mátyás 268–273, 274–281, 286,
424, 477, 493, 521, 548, 630, 644–
648, 649–657, 666–685, 714, 720,
739–743, 880–884, 886, 911, 920,
931, 939, 944, 949, 951, 959, 963,
967, 992, 997, 998, 1001–1003,
1007–1021, 1030, 1031, 1040, 1041,
1045, 1062, 1067, 1068, 1078, II.,
557–558, 1141, 1161–1163, 1281,
1284, 1367
Bél Mátyás Gottfried 424, 920
Béla (Vazul fia) II., 1255
Béla király 671, 716, 720, 739–742,
744, 746, 755, 794, 800, 1010, 1031,
1040, 1045, 1059
Béla, I. 672, 673, 720, 721, 724, 740,
743, 762, 799, 800, 1011, 1033,
1034, 1041, 1046, 1060–62, II., 14,
985
Béla, II. (Vak) 672, 698–715, 720–
722, 724, 740, 743, 800, 1011, 1026,
1028, 1029, 1034, 1054
Béla, III. (Nagy) 672, 720–722, 724,
740, 743, 800, 1011, 1012, 1031,
1034, 1035, 1045, 1059, II., 781,
1251
Béla, IV. 494, 661, 671–673, 714,
720–724, 740, 743, 801, 802, 945,
1006, 1011, 1012, 1034, 1035, II.,
781, 788, 1256
Beleznay Mihály 519, 950
Beleznay Miklós 1045
Beleznay Sámuel 554, 962

- Bellarmino, Roberto 467, 935, II., 65, 1003
- Bellona 771, 1050, II., 580, 1172
- Bellus Ibolya 1015, 1016
- Belnay György Alajos 606–615, 626–633, 985–988, 991–999, II., 1297
- Belus 706
- Bembo, Pietro 632, 893, 998
- Benda Kálmán II., 1219
- Bendegúz II., 849, 851, 1287
- Benedek Mihály 921
- Benedek, Szent 1022
- Benedek, VII. 664, 1007
- Benedek, XIV.; II., 1018
- Benedek, Zóborhegyi Szent 464, 663, 1006
- Benekendorf, Carl Friedrich von II., 1181
- Beniczky Péter 406, 543, 574, 915, 956, 973
- Benits Péter II., 1239
- Benjámín 873, II., 61, 82, 85, 1002
- Benkő József 398–404, 439, 544, 887, 911, 912–914, 925, 956, II., 581–592, 913, 1173–1178, 1315, 1388, 1408
- Benkő László 921
- Benyák Bernát 78–84, 827–829, II., 446–455, 1123–1124, 1380
- Benyovszky Móric 1047
- Berczeli Anzelm Károly 960
- Bercsényi Ferenc Antal II., 914, 1316
- Bercsényi László Ignác II., 914, 1315
- Bercsényi Miklós 694, 695, 1024, II., 913–915, 1150, 1156, 1314, 1315
- Beregzászi Pál 436–440, 442, 443, 923–927
- Berengar, Tours-i 105, 836, II., 132, 1017
- Berger, Leopold II., 1073
- Berger, Theodor 736, 1040
- Bergier, Nicolas-Sylvestre 841
- Berkeley, George 189, 856, 857, 864
- Bernát, Clairvaux-i Szent 483, 941, II., 18, 115, 321, 331, 988, 1013, 1052, 1086, 1089
- Bernegger, Matthias 263, 879, II., 583, 1174
- Bernoulli, Daniel 34, 818, II., 1126
- Bernoulli, Jacques I; II., 1126
- Bernoulli, Jean I; II., 1126
- Bernoulli, Jean II; II., 1126
- Bernoulli, Nicolas I; II., 1126
- Bernoulli, Nicolas II; II., 1126
- Bernoulli család II., 464, 1126
- Bernoulli-fivérek 817
- Béroszosz, Babiloni 491, 944
- Bertalan (veszprémi püspök) 714
- Bertalan, Szent 783, 1055, II., 1032, 1220
- Bertalanffi Pál 821, 1080, II., 327–335, 1087–1090, 1383
- Berzeviczy Gergely II., 1393, 1394
- Bessaesus, Petrus 484, 941
- Bessenyei György 100–108, 235–242, 578, 832–838, 872, 873, 902–904, 948, 975, 1036, 1057, 1067, 1070, 1073, 1079, II., 87–107, 132–139, 593–603, 1008–1010, 1015–1018, 1021, 1112, 1121, 1130, 1178–1179, 1373, 1378, 1379, 1390, 1405
- Bethlen Elek 1009
- Bethlen Farkas 521, 668, 912, 951, 1009
- Bethlen Gábor 249, 467, 875, 914, 935, 968, 983, II., 13, 746, 747, 854, 983, 984, 1176, 1238, 1290, 1291
- Bethlen István II., 854
- Bethlen János 521, 597, 598, 602, 951, 982
- Bethlen Kata 942
- Bethlen Miklós 1067, 1079, II., 1315, 1405
- Bethuél II., 82
- Betsabé 943
- Biasz, Prienei II., 330, 423, 1089, 1118
- Bidal d'Asfeld, Jacques Vincent II., 1110
- Bielek László II., 240–249, 1061–1063, 1376
- Bignonius, Hieronymus II., 39, 995
- Binder, Johann Philipp II., 1250
- Bión II., 423, 1118
- Birague, Clement II., 973, 1336
- Biró Annamária 871, II., 1227
- Biró Csilla II., 1070
- Bíró Ferenc 833, II., 1009, 1010, 1179
- Bislam 877

- Bisterfeld, Johann Heinrich 250, 875
 Bizarus, Petrus 684, 1019
 Blackstone, William II., 1198
 Blagay család 662, 1006
 Blahó Vince 518, 949
 Blair, Hugh 529, 953, 955
 Blandimer 722
 Blandrata, Giorgio 562, 563, 968
 Blondel, Jacques François II., 828, 1276
 Blumauer, Alois 846
 Bocatius, Joannes 525, 952
 Boccaccio, Giovanni II., 623, 1093, 1188
 Boccasini, Nicolao 1004
 Bochart, Samuel 347, 901
 Bocskai István 852, II., 13, 746, 984, 1235, 1238
 Bod Péter 402, 423, 490–496, 517, 556, 563, 570, 874, 912, 913, 920, 942–945, 948, 949, 964, 970, 1077, II., 384–390, 1029, 1104–1107, 1288, 1384
 Bodoki József II., 1135
 Bodrogi Ferenc Máté II., 1058, 1208, 1225
 Boér Ferenc II., 1083, 1084,
 Boér Sándor II., 1113
 Boerhaave, Herman 34, 818, 841, II., 806, 1189, 1265, 1267
 Boethius, Anicius Manlius Severinus 808, 1080, II., 364, 370, 1097–1100, 1104, 1371, 1382, 1341
 Boguphalus, II. 722, 1034
 Boileau-Despréaux, Nicolas 355, 607, 903, 986, II., 127, 623, 825, 1015, 1189, 1275, 1321
 Boissard, Jean-Jacques II., 1213
 Bojthi Veres Gáspár 597, 983
 Boleszláv 661, 701, 703–706, 711, 1006
 Boleszláv, III. (Ferdeszájú) 1027
 Bolingbroke, Henry St. John 111, 137, 840, 849, II., 1129
 Bollók János 811, 822, 1015, 1016
 Bolonyai Gábor II., 1335, 1408
 Bombino, Pietro Paolo II., 817, 1273
 Bona, Giovanni 807, II., 170, 1037, 1038, 1064, 1065, 1383, 1342
 Bonaventura, Szent II., 20, 988, 1253
 Bonaventura, Vulcanius II., 1175
 Bonbardi, Michael II., 1234
 Bonc 602
 Bonfini, Antonio 263, 464, 477, 521, 630–632, 659, 661, 663, 667, 668, 684, 700, 702, 703, 755, 794, 802, 938, 939, 951, 996–998, 1004, 1005, 1008, 1009, 1045, 1058, 1062
 Bongars, Jacques de 522, 524, 669, 670, 678–680, 683–685, 951, 995, 1008–1010, 1016–1020, 1022
 Bonifác, VIII. 658, 659, 1004
 Bónis György II., 1166
 Bonneval, Claude Alexandre II., 632, 1194
 Borbély Szilárd 979, II., 1057
 Borch, Ole 268, 880
 Borelli, Giovanni Alfonso II., 219, 1054
 Borgia család 852
 Borisz (Borics, magyar herceg) 700–703, 705, 1027
 Born Ignác II., 152, 1023, 1028, 1029
 Boros Gábor II., 1013
 Borromini, Francesco II., 1279
 Borsa Iván 1006
 Borzsák István 879, 897, 898, II., 1071, 1160
 Bossányi Farkas II., 1368
 Bossuet, Jacques-Bénigne II., 153, 242, 1024, 1059, 1062, 1071, 1072, 1160
 Bottyán János II., 1242
 Bougeant, Guillaume Hyacinthe 376, 908
 Bouguer, Pierre 29, 818
 Bouhours, Dominique 486, 941, II., 62, 1002
 Bourdaloue, Louis II., 200, 1049
 Boyer, Jean-Baptiste de, marquis d'Argens 152, 853, II., 623, 625, 1189, 1362
 Boyle, Robert 47, 822, II., 216, 217, 220–223, 997, 1053–1055
 Boysen, Friedrich Eberhard 736
 Bóhm Károly 1081
 Brahe, Tycho 816, II., 111, 1012
 Brandenburg, Chur II., 1012
 Brandenburg, Mark II., 1012
 Brandolini, Aurelio 631, 998

- Brassicanus, Johann Alexander 548, 958
 Breitinger, Johann Jakob 976
 Brenner Domokos II., 1315
 Brenz, Johannes 560, 966
 Bretisláv, II. (Přemysl) 761, 762, 764, 1047
 Bretz Annamária II., 1003, 1016, 1162, 1204, 1206, 1249, 1316
 Bretzenheim Ferdinánd 849
 Britaine, William de II., 1116, 1342
 Brodarics István 547, 842, 958
 Broniowski, Marcin 685, 1019
 Brosse, Charles de 377, 438, 908, 925
 Brueys De Souvignargues, David Augustin de II., 1123, 1380, 1383, 1342
 Bruto, Giovanni Michele 597, 983
 Brutus, Iunius 730, 1037, II., 1334
 Brutus, Marcus Iunius (Quintus Servilius Caepio) 673, 873
 Brutusok 1037
 Brühl, Amelia 342, 899
 Buda Attila II., 1265
 Budai Ferenc II., 1146
 Buffier, Claude II., 930, 1320
 Bugyi Péter II., 156, 1029
 Buhle, Johann Theophilus II., 1334
 Bullinger, Heinrich 778
 Bunyan, John II., 1119
 Buonaccorsi, Filippo 523, 630, 684, 952, 996, 1019
 Buonarrotti, Filippo II., 773, 1248
 Burge, T. 856
 Burius János, id. 880
 Burman, Frans 814
 Burman, Pieter 983
 Burnet, Thomas II., 120, 1014
 Busbequius, Ogier Ghiselin de 597, 983
 Buxtorf, Johannes 276, 883, II., 212, 1052
 Buzinkai György II., 999
 Büsching, Anton Friedrich 291, 887
 Caesar, Caius Iulius 13, 238, 766, 778, 810, 873, 1048, II., 295, 312, 389, 624, 665, 699, 973, 1018, 1074, 1078, 1081, 1107, 1190, 1197, 1205, 1217, 1269, 1318, 1337
 Caesius Bassus 574, 974
 Caimax, Vincentius 998
 Cajetan de Vio, Tomasso II., 770, 1247
 Calanus Dalmata, Juvenus Caelius 656, 1003
 Calcagnini, Celio II., 815, 1273
 Caligula, Caius Caesar 121, 774, 844, 1052
 Callimachus Experiens, Philippus lásd Buonaccorsi, Filippo
 Callot, Jacques II., 878, 1298
 Calmet, Antoine Augustin 537, 954, II., 769, 777, 989, 1246, 1288
 Calonne, Charles Alexander de II., 942, 1324
 Calvin, Jean 103, 105, 137, 250, 834, 875, II., 8, 60, 62–66, 132, 153, 191, 623, 1001, 1005, 1016, 1188
 Calvinus, Justus II., 65, 1003
 Calvisius Sabinus II., 1097
 Campe, Joachim Heinrich 141, 184–196, 850, 862–864, 1068, II., 509, 514, 1132, 1133, 1138, 1140, 1142, 1386, 1341, 1342
 Campianus, Edmundus II., 1273
 Capitolinus, Iulius 735, 1039
 Caraccioli, Louis Antoine II., 1018, 1019
 Cardano, Girolamo II., 464, 1126
 Carion, Johannes II., 591, 1177
 Carvajal, Juan de II., 745, 1238
 Cassianus, Szent 688, 1022
 Cassini, Giovanni Domenico II., 1073
 Cassiodorus, Magnus Aurelius II., 810, 1270
 Cassius Dio, Cocceianus 733, 1038
 Cassius Longinus Ravilla, Lucius 283, 885
 Castellano, Alberto de 823
 Castellio (Castellion), Sébastien 281, 884
 Castello, Andrea da II., 1290
 Castello, Antonio da II., 1290
 Castiglione, Baldassare II., 1078
 Cato, Marcus Porcius 844, II., 273, 293, 385, 400, 1074, 1103, 1105, 1110, 1285
 Cato Minor, Marcus Porcius II., 134, 624, 1017
 Cattaneo, Giovanni Antonio 999

- Catullus Valerius, Gaius 574, 973
 Caussin, Nicolas II., 819, 932, 1011,
 1274, 1320
 Celesztin, V. II., 1020
 Cellarius (Keller), Christoph 274,
 280, 281, 392, 882, 883, 911
 Centorio, Ascanio II., 1203
 Ceres 779, 1053, II., 1096
 Cesena, Biagio da II., 1331
 Cesenai Mihály II., 985
 Cetto Benedek 1021
 Chabert von Ostland, Thomas 440,
 926
 Chantilly (Chanulli), gróf 768, 1049
 Cházár András II., 705–712, 1218–
 1221, 1363
 Chemnitz, Martin 567, 970
 Chilperich 834
 Chlodwig, I. 103, 834
 Chlothilde 103, 834
 Christiani, Wilhelm Ernst 789, 1058
 Christiuss, Johann Friedrich II., 1337
 Cicero, Marcus Tullius 13, 15, 16, 56,
 64–66, 166, 204, 205, 266, 283,
 285, 288, 307, 340, 354, 483, 554,
 587, 615, 673, 686, 688, 801, 810,
 811, 824, 825, 855, 857, 860, 880,
 885, 886, 890, 903, 941, 962, 963,
 978, 980, 988, 1021, 1043, 1052,
 1062, II., 34, 134, 213, 214, 224,
 265, 273, 274, 318, 330–332, 334,
 360, 400, 407, 524, 622, 625, 704,
 814, 816, 826, 905, 912, 926, 929,
 932, 935, 960, 963, 993, 1017, 1052,
 1067, 1070, 1074, 1085, 1088–1090,
 1094, 1105, 1110, 1112, 1145, 1187,
 1272, 1273, 1275, 1298, 1311, 1313,
 1318, 1319, 1321, 1322, 1333, 1334
 Ciprián, Szent II., 64, 65, 1003, 1087
 Cirill, Alexandriai Szent II., 1053
 Cirjék, Szent (Cyriacus) II., 783
 Clairaut, Alexis-Claude II., 464,
 1126
 Clarke, Samuel 137, 848
 Clarus konzul II., 853, 1289
 Claudianus, Claudius 119, 843
 Claudius (római császár) 913
 Cleanthes, Asszoszi 14, 810
 Coccejus, Johannes 570, 971
 Coday, A. 856
 Colombo, Cristoforo 373, 793, 906,
 1058, II., 421
 Comenius, Jan Amos 278–280, 882,
 884, II., 517, 518, 523, 1143, 1144,
 1268
 Commodus II., 634, 635, 1196, 1289
 Comte, Auguste 857
 Concina, F. Daniele II., 1240
 Condamine, Charles Marie de la 29,
 818, II., 674, 1207, 1208
 Condorcet II., 1206
 Confucius *lásd* Kong-fu-ce
 Conring, Hermann 548, 959, II., 623,
 1189
 Constantinovitsné Vladár Zsuzsa
 301, 887, 888
 Constantius, Flavius Julius 835
 Cooper, John Gilbert 171, 861
 Copernicus, Nicolaus (Mikolaj Ko-
 pernik) 27, 37, 153, 812, 816, 855,
 II., 111, 623, 1012, 1188
 Cordier, Jean II., 200, 1048
 Corinna II., 658, 1203
 Corneille, Pierre 355, 903, II., 623,
 825, 1189, 1275
 Corneille, Thomas 355, 903
 Cornelius Celsus II., 1269
 Cornelius Nepos 266, 281, 307, 733,
 780, 880, 884, 890, 1038, II., 1058,
 1128
 Cornides Dániel 518, 554, 561, 755,
 949, 963, 967, 1045
 Cortese, Alessandro 630, 997, II.,
 1234
 Corvin János 631, 997, II., 856
 Corvin Mátyás II., 14, 985, 1163
 Corvin-ház 631, 996
 Corvinus, Andreas 248, 875
 Coster, Franciscus 484, 941
 Courtin, Antoine de II., 1071
 Cowper Galloway, William 936
 Crassus, Marcus Licinius 13, 613,
 810, 988, II., 1196
 Crinesius, Christoph 276, 883
 Cromwell, Oliver 207, 868, II., 1130
 Cudworth, Ralph 117, 841
 Cupido II., 337
 Curtius Rufus, Quintus 266, 879,
 880, II., 1103, 1108, 1128
 Cyprian, Ernst Salomon 970

- Cyprianus, Thascius Caelilius, Szent 483, 940, II., 64, 65, 1003, 1087
- Czetter Sámuel II., 1295
- Czibula Katalin 976, II., 1132, 1233
- Czigány István II., 1159
- Czirbesz Jónás András 554, 963
- Czudar László II., 560, 1163
- Czvittinger Dávid 263–267, 459–463, 468, 516, 522, 524, 563, 569, 570, 680, 878–880, 932–934, 936, 938, 949, 951, 968, 970, 1017, 1068
- Csaba II., 850, 1287
- Csáky István 1080
- Csáky Krisztina II., 914, 1315
- Csáky Mihály II., 913, 915, 1314
- Csanád 721, 799–804, 1034, 1060–1062
- Csapó József 355, 904
- Csapody Lajos 840, II., 66–76, 1004–1006, 1047, 1367, 1375
- Császár Ferenc II., 1150, 1151, 1223
- Csatári János 693–697, 1023–1026
- Csécsi János 252–262, 424, 595, 876–878, 920, 982
- Csécsy Imre II., 1209
- Csengeri István 971
- Csengery János 951, 1063
- Csepellényi György II., 1101
- Csepreghy Ferenc 1015
- Cserei Mihály 597, 598, 983
- Csernátoni Vajda Péter 864
- Csernátoni Vajda Sámuel 197–208, 864–868
- Csetri Lajos 874, 879, 883, 885, 932, 940, 943, 975, 976, 978, 979, 990, 1068
- Csiky Kálmán II., 1166
- Csízy István II., 1231
- Csokonai Vitéz József II., 1055
- Csokonai Vitéz Mihály 862, 902, 903, 989, 991, 1021, 1073, II., 225–234, 1055–1059, 1110, 1122, 1324, 1379, 1405
- Csörsz Rumen István 845, 853, 870, 876, 904, 906, 910, 978, 980, 985, 990, 1026, 1035, 1047, 1051, 1053, 1060, 1063, 1082, II., 1008, 1190, 1194, 1245, 1268
- Csuzy Zsigmond II., 33–38, 991–993, 1374
- Dacier, Anna Lefèvre 343, 899
- Daidalosz II., 815, 1273
- Dalgarno, George 303, 890
- Damis (rétor) 36
- Damoklész 775, 1052
- Dán II., 82
- Dániel (diák) 191, 193
- Dániel (próféta) 1038, II., 203, 375, 782
- Daniel István, Vargyasi báró II., 1112
- Daniel Polixéna, Vargyasi báró II., 665, 668, 1205
- Dante, Alighieri II., 623, 1188
- Dareiosz, I. 688, II., 375, 376, 382, 388, 392, 393, 1102, 1103,
- Dares, Frigiai 721, 722, 1034
- Darjes, Joachim Georg 116, 841
- Darrel, William II., 1075, 1078
- Dátán II., 189, 1045
- Daun, Leopold Joseph von II., 631, 632, 1191, 1193
- Dávid Ferenc II., 983
- Dávid király 11, 621, 622, 768, 800, 809, 943, 1049, 1061, II., 38, 59, 85, 86, 115, 203, 806, 993, 1001, 1013, 1046, 1050, 1160, 1258, 1267, 1286
- Dávid Péter II., 1201, 1227, 1231
- Dayka Gábor II., 1021
- Deáky Filep Sámuel II., 1326
- Debora II., 85
- Debreceni Ember Pál 971
- Debreczeni Attila 973, 976, II., 1057, 1207, 1298, 1309, 1364, 1402
- Debreczeni Sámuel II., 1105
- Debreczény János II., 747
- Decentius püspök II., 1037
- Decius II., 1086
- Decsy Sámuel 205, 365–373, 773–781, 782, 867, 905, 906, 1051–1055, 1079, II., 1395
- Defoe, Daniel II., 1229, 1230
- Delila II., 85, 480, 1132
- Deme Zoltán II., 1034, 1127
- Demek András II., 747
- Démétér 1053
- Demeter érsek II., 1236
- Demeter Zsuzsa 985, II., 1178
- Démokritosz II., 246, 622, 940, 1063, 1187, 1324

- Démónax II., 422, 1118
Démoszthenész 204, 285, 867, 885,
II., 241, 273, 912, 1061, 1062,
1313, 1334
Dénes, Areopagoszi Szent II., 786,
927, 1318
Denesle, M. 117, 841
Denis, Michael 533, 539, 953, 955
Deodatus 661, 1006
Deogratias II., 327, 1088
Derham, William II., 405, 1051,
1052, 1054, 1055, 1110–1112,
1342
Déri (T.) Balázs 267, 273, 281, 288,
463, 470, 489, 648, 657, 880, 882,
883, 937, 1001, 1002, II., 989, 1162
Derzsi Ö. János II., 428–440, 1119–
1121, 1385
Descartes, René 19, 30, 33, 79, 159,
165, 171, 201, 303, 570, 807, 808,
812–818, 828, 829, 841, 859, 861,
866, 889, 971, 1068, II., 238, 464,
623, 883, 934, 1019, 1058, 1060,
1061, 1064, 1126, 1189, 1301,
1302, 1321, 1358
Desiderius II., 639, 1197
Dessa (trogiri püspök) 706, 710
Dévay András II., 391–398, 1107–
1109, 1383
Devecseri Gábor 880, 897, 948,
1002, 1021, II., 1100, 1274, 1305,
1322
Dezsericzky Ince József 686–692,
755, 1020–1023, 1045
Dézsi Márton 971
Diána II., 833, 1258, 1278
Diderot, Denis 840, II., 930, 1320
Dietrich, Johann 561
Digby, Sir Kenelm 47, 822
Dikaiarkhosz 159, 160, 859
Dilsád Khátun 501
Dina II., 82
Diocleates presbiter 722, 1035
Diocletianus II., 783, 1293
Diodórosz, Szicíliai 733, 736, 777,
1038, II., 1103
Diogenész Laertiosz 688, 1021
Diogenész, Szinopéi II., 333, 423,
427, 909, 1089, 1117, 1311, 1312
Dion Chrysostomos 810
Dióné II., 1322
Dionüsziosz Exiguus 688, 1022
Dionüsziosz Halikarnasszeosz 733,
1038, II., 1334
Dionüsziosz, II. 775, 1052
Dionüszosz 975, 1052, II., 1286
Diophantus II., 464, 1126
Diószegi Kis János II., 39–47, 994–
998, 1375
Dioszkoridész Pedaniosz 402, 913
Discordia 332, 897
Dittmeyer, Leonardus 897
Dobai Székely Sámuel 518, 949
Dodsley, Robert 825, 826, 1068, II.,
1014, 1078, 1341
Dogliani, Giovanni Nicolò II., 848,
1286
Domanovszky Sándor 1015
Domenichi, Lodovico II., 1331
Domenico Michiel 709, 1029
Domitianus II., 1001
Domokos (tárnokmester) 714
Domokos Lajos 921
Domokos Márton II., 999
Domonkos, Szent 518, II., 175, 1040
Don Carlos II., 1336
Donáth Regina 880, 883, 1001, 1002,
II., 558, 1162
Donatus, Aelius 276, 883
Doncsez Etelka II., 1025
Dorffmaister, Stephan II., 858, 863,
1293–1295
Douza, Janus II., 815, 1273
Dózsa György II., 561, 1163
Drági Tamás 630, 996
Drakón II., 622, 1186
Draskovich János II., 1370
Drebbel, Cornelius II., 1053
Drexel, Jeremias 470, 937, II., 396,
1107–1109, 1383, 1342
Dricislaus (Stjepan Držislav) 760
Drugeth Krisztina II., 914, 1315
Dryden, John II., 822, 1274
Dubravius, Jan 714, 715, 1030
Dudith András 477, 939, II., 180, 1042
Dugonics András 355, 755, 904, 922,
1045, 1061, II., 456–466, 515,
1124–1126, 1142, 1285, 1327, 1386,
1387, 1396
Duguet, Jacques-Joseph II., 989, 1110

- Dukkon Ágnes 832
 Dukovnič, Ivan 633, 999
 Dumuzi 834, 943
 Duns Scotus, Joannes 55, 105, 570, 823, 836, 971, II., 143, 145, 1020
 Dusch, Johann Jakob 896, II., 467, 1127–1130, 1387, 1342
- Ebeling, Christoph Daniel 189, 863
 Eber, Paul 561, 967
 Eberhard, Johann August 189, 863, 864
 Ecsedy Judit, V. II., 1105,
 Éder Zoltán 911, 913, 916, 1021
 Édes Gergely II., 203–211, 1049, 1050, 1231
 Eduárd, III. 355, 903
 Efraim II., 83
 Efrém, Szír Szent II., 116, 1013
 Egeria 245, 874, II., 1197
 Eglon II., 85
 Egyed Emese 871, 872
 Egyed, Szent II., 788, 1256
 Ehlers, Martin 189, 863
 Ehud II., 85, 1008
 Eichhorn, Johann Gottfried 440, 926
 Eiler Tamás 897
 Einhard II., 623, 1188
 Éli II., 85
 Elisabeth Christine von Braunschweig-Wolfenbüttel II., 150, 1022
 Eller, Peter II., 842
 Ellinger János József II., 1218, 1219
 Elon II., 85
 Emil II., 248, 1063, 1226, 1312
 Engel János 843, II., 1180
 Engel, Johann Christian 983
 Ennius, Quintus 574, 973, II., 896, 1307
 Énok 370, II., 79, 80
 Énos II., 79, 1008
 Enyedi István 19–27, 812–816
 Éon, Charles de Beaumont d' II., 665, 1205
 Epiktétosz 354, 808, 902, II., 622, 1188, 1226
 Epikurosz 65, 82, 117, 137, 158–160, 825, 829, 839, II., 135, 200, 246, 1017, 1048, 1063
- Erasmus, Desiderius 119, 285, 598, 831, 843, 885, 984, 1068, II., 623, 815, 1078, 1103, 1188, 1273, 1341
 Erasztosz 877
 Erdélyi János 986
 Erdőbényei Deák János 392, 911
 Erdődi János 1036
 Erdődy György II., 1165
 Erdődy Lajos, gróf II., 1009
 Erdődy László Ádám 553, 962
 Erebosz II., 1320
 Ericus Disertus II., 806, 1267
 Erik, I. 104, 834, 835
 Eriugena *lásd* Joannes Scotus Eriugena
 Erlach, Johann Bernhard Fischer von II., 1245, 1282
 Ernesti, Johann August II., 1240, 1333
 Erpen, Thomas van 276, 883
 Ertel (Oertel) János Gottfried 419, 918, II., 583, 584, 1175
 Ertl, Anton Wilhelm II., 1111
 Erünnisz II., 427
 Erüsztheusz II., 1018
 Erzsébet (Zakariás felesége) II., 1292, 1293
 Erzsébet Krisztina (braunschweig-wolfenbütteli hercegnő) 695, 696, 1025
 Erzsébet Vilma II., 150, 1022
 Erzsébet, Árpádházi Szent 138, 518, II., 739, 742, 788, 838, 1235, 1236
 Erzsébet, I.; II., 1204, 1205
 Erzsébet, Łokietek II., 739, 741, 744, 1235, 1236
 Erzsébet, Luxemburgi II., 739, 740, 742, 1235, 1236, 1238
 Escenbach, Wolfram von 965
 Eschenburg, Johann Joachim II., 1404
 Eslava, Antonio de II., 1078
 Esterházy Antal 825, II., 913, 1019, 1314
 Esterházy család II., 1172
 Esterházy Ferenc II., 1101, 1279
 Esterházy Imre II., 1165, 1279
 Esterházy József 962
 Esterházy Pál Antal II., 801, 1165, 1262
 Eszter II., 1065

- Eszterházy Károly 552, 961, II., 835–838, 1211, 1279–1281, 1369, 1393, 1397–1399
 Etelka II., 1124, 1285, 1327, 1396
 Euandrosz II., 622, 1186
 Eufémia (magyar királyné) 1027
 Euler, Leonhard 840, II., 464, 1126
 Eumenész II. Szótér 401, 913
 Eunia, C. II., 1118
 Euripidész 263, 355, 520, 780, 879, 903, 951, II., 622, 1187
 Európé 943, II., 1331
 Eurüdiké 825, II., 1305
 Eurünomé II., 1326
 Eurüpontida-ház 843
 Euszébiosz, Kaiszareai 491, 537, 658, 943, 944, 954, 1004, II., 361, 1097
 Eusztathiosz 598, 983, 1022
 Éva 777, 943, 1053, II., 78, 79, 183, 387, 432, 1120
 Eyck, Jan van II., 975, 1337
 Ezdrás II., 774, 1104, 1248, 1338
 Ezékiel II., 772, 782, 822, 857, 859, 1247, 1258, 1275
 Ézsau II., 73, 74, 82

 Faber Lynceus, Johannes II., 1111
 Faber, Matthias 484, 941
 Fabius Labeo, Quintus II., 1193
 Fabius Pictor 237, 873
 Fábri István 44, 821
 Fábri Pál 548, 959
 Fabricius konzul II., 635, 1196
 Falco konzul II., 1289
 Falconer, William 199, 866
 Falconieri, Ottavio II., 1270
 Faludi Ferenc 296, 406, 543, 887, 888, 890, 915, 956, 1067, II., 307–315, 1075, 1077–1083, 1382, 1384, 1392, 1397
 Falus Róbert II., 1298
 Fánor II., 412–417
 Farkas János 424, 920
 Farlati, Daniele 709, 1029
 Fassching Ferenc II., 590, 1176
 Fast, Patricius II., 154, 156, 159, 1028, 1035
 Faust 817
 Favorinus 15, 810
 Fazekas Mihály II., 1324
 Feddersen, Jakob Friedrich II., 510, 1140
 Feder, Johann Georg Heinrich 189, 200, 202, 863, 864, 866
 Feger, Theobald 680, 1017
 Fejér György II., 493–500, 987, 1135–1137, 1142, 1374
 Fejérvári 424, 921
 Fekete György 519, 949
 Fekete János 871
 Fel-Apáthi Molnár Sándor 929
 Felbiger, Ignaz II., 1145
 Félix (helytartó) 256, 877
 Felix Ragusanus 547, 632, 957, 999
 Felker András 949
 Fénelon, François 904, 973, II., 634, 1072, 1196, 1327
 Ferdinánd (Ferrante), I., Aragóniai 994
 Ferdinánd, I. (pármai herceg) 789, 1058
 Ferdinánd, I. 107, 630, 684, 838, 957, 983, 996, 1019, 1026, II., 14, 15, 546, 561, 784, 852, 984–986, 1042, 1159, 1163, 1289
 Ferdinánd; II., Aragóniai 158, 1055
 Ferdinánd; II., Habsburg 466
 Ferdinánd, III. 466, 1023
 Ferdinánd, IV. 693, 1023
 Ferenc, Aragóniai 997
 Ferenc, Assisi Szent 138, 464, 518, II., 838, 1241
 Ferenc, I. 697, 907, 1025, 1037, II., 1386
 Ferenc, Lotaringiai II., 1022, 1200
 Ferenc, Szalézi Szent II., 1101
 Ferenc, Xavéri Szent 486, 488, 941, II., 62, 1002
 Ferenc József Károly, Habsburg–Lotharingiai II., 150, 1181, 1191, 1219
 Ferguson, Adam 202, 867
 Feridun, Ahmed 504, 509, 514, 947
 Festetics család II., 1135, 1332
 Festetics György II., 1039, 1137, 1138, 1313, 1317, 1386, 1401
 Festetics Kristóf 962
 Festetics László II., 1138, 1313, 1333
 Festetics Pál 518, 554, 949, 962, II., 1245

- Feucht, Jacob 469, 937
 Fick, Johann Christian 437, 925
 Fielström, Per 301, 888
 Filangieri, Gaetano II., 1222, 1223
 Filimer II., 848, 1286
 Filtstich, Johann II., 591, 1177
 Filtsh János 950
 Finiguerra, Tommaso II., 976, 1337
 Fischer család 819
 Fischer, Johann Eberhard 449, 929
 Flavius Aetius II., 1287
 Flavius Vegetius II., 1269
 Flavius Vopiscus 691, 1023
 Fleury, Claude II., 513, 989, 1142
 Flora II., 1205
 Florinda II., 348, 1092
 Florus, Lucius Annaeus 739, 1041
 Flögel, Karl Friedrich 202, 203, 532,
 533, 865, 867, 953, 1068, 1341
 Fodor István, Nagylucei 627, 632,
 993, 999
 Fodor Kristóf 632, 999
 Fogarasi Pap József 839, II., 1027
 Foglár György 552, 961
 Fontana, Franciscus 629, 995
 Fontenelle, Bernard le Bovier de 529,
 530, 952, II., 1319
 Forêt, Marquis de la 769, 1050
 Forgách Ádám II., 1150, 1151, 1152,
 1159
 Forgách Ferenc 465, 523, 755, 935,
 952, 1045, II., 63, 1002
 Forgách Mihály II., 63, 1002
 Forgách Simon II., 537–546, 913,
 1002, 1150–1159, 1314, 1388,
 1390
 Főríz Gergely II., 1309, 1327, 1401
 Forró Balázs II., 689
 Forró György 470, 937
 Forró Tamás II., 689, 1213
 Fox, George 833
 Fox, John II., 1000
 Földesi Ferenc 754, 1044, II., 748,
 788, 1239
 Földi Ferenc II., 484–492, 1132–1135
 Földi János 589–591, 616–622, 902,
 921, 979, 980, 989, 990
 Fraidenberg György II., 747
 France, Anatole II., 1013
 Francisci, Erasmus II., 1111
 Franciscus (kanonok) 560
 Franck, Valentin (frankensteini) II.,
 587, 590, 1175
 Francke, August Hermann II., 1385
 Frangepán Ferenc Kristóf II., 913,
 1315
 Franklin, Benjamin II., 1172, 1199,
 1270
 Franze, Wolfgang II., 408, 1112
 Fráter György, Martinuzzi II., 986
 Frauenheim, Johannes Heinrich II.,
 1235
 Freisingi Ottó 698, 701–704, 711,
 1027
 Fresne, Charles du 706, 1028
 Frigyes, I. (Barbarossa) II., 617,
 1186
 Frigyes, I.; II., 621, 665, 995
 Frigyes, II. (Hohenstauf) II., 1186
 Frigyes, II. (Nagy) 697, 1025, II.,
 614–633, 1044, 1059, 1183–1186,
 1191–1193, 1343
 Frigyes, III.; II., 1236
 Frigyes, IV. 766, 767, 769, 772, 1048,
 1050
 Frigyes Vilmos, Brandenburgi 960
 Frigyes Vilmos, I.; II., 618, 619, 621–
 624, 1026, 1185
 Frigyes Vilmos, II.; II., 616, 617,
 1185, 1193
 Fronius Mihály II., 672–677, 1206–
 1208, 1230, 1391
 Fröhlich Dávid II., 589, 1176
 Fuchs Ferenc II., 1061
 Fülöp (festő) 999
 Fülöp (váci megyéspüspök) 626, 992
 Fülöp, II., spanyol király II., 1247,
 1336
 Fülöp, II.; II., 427, 640, 1108, 1118,
 1196, 1197
 Fülöp, Szent 29, 817
 Fülöp, Szép II., 1336
 Füssi Pius 518, 949
 Gaál László 1003
 Gabelhofer, Julius II., 865–874,
 1295–1297
 Gábor Csilla 929, II., 1065, 1090,
 1092, 1104, 1408
 Gáborjáni Szabó Botond II., 1262

- Gábriel II., 859, 1293
Gád 11, II., 82
Gál András 921
Gál, Szent II., 1156, 1256
Galántai Erzsébet 1014
Galénosz 548, 866, 959, II., 45, 213, 405, 997, 1052, 1111
Galeotto Marzio 477, 525, 629, 632, 684, 938, 952, 993, 996, 997, 999, 1019
Galerius Maximianus II., 861, 1295
Galilei, Galileo 26, 812, 816
Gálos Rezső 869
Ganander, Henrik 301, 444, 888, 928
Ganganelli, 1342
Gánóczy Antal II., 1116, 1342
Ganümédész II., 935, 1321
Garai László II., 740, 1236
Garai Miklós II., 1236
Gáspár (festő) 633, 999
Gassendi, Pierre 29, 629, 817, 996, II., 997, 1061
Gáti István 345–352, 899–901
Gatterer, Johann Christoph 449, 580, 736, 929, 976, 1039
Gatti, Giovanni 996
Gaudius 709, 710
Gébelin, Antoine Court de 376, 908
Gedeon 491, 943, II., 85, 859
Gedike, Friedrich 189, 863
Geleji Katona István 423, 876, 920
Gellert, Christian Fürchtegott 189, 863, II., 509, 623, 1119, 1140, 1189
Gellius, Aulus 15, 811, II., 293, 927, 1074, 1134, 1270, 1318
Gemmarius, Thomas 559, 560, 966
Genovesi, Antonio II., 930, 1320
Gentius, Georgius 509, 947
Geréb László 997
Gergely, Nagy Szent 18, 483, 783, 785, 811, 812, 940, 1055, II., 58, 992, 1001
Gergely, Nazianzi Szent 483, 549, 940, 960, II., 334, 1090
Gergely, Nisszai Szent 483, 940
Gergely, V. 664, 1007
Gergely, VII. 1056, II., 1010
Gergely, IX. II., 1235
Gerhard, Johann II., 1109
Gerhardt, Paul II., 1109
Germano, Giuseppe II., 1408
Germeten, Bernhard Heinrich von II., 1161
Gertrúd 712, 713
Gertrúd, Merániai 631, 998, II., 1235
Gesner, Conrad II., 1189
Gessner, Salomon 577–579, 862, 974–976
Géza fejedelem 464, 658–663, 674, 744, 957, 1004–1006, 1012, 1013, 1033, 1034, 1041, 1042, 1055, 1056, II., 787, 1251, 1252, 1255
Géza, I. 757, 1046, 1047, 1062, II. 841, 1284
Géza, II. 714, 715, 1030, II., 1177
Giovio, Paolo (Paulus Jovius) 285, 885
Giuliani, Antonio de II., 930, 1320
Gizella királyné, Boldog II., 788, 1255
Gluck, Christoph Willibald 127, 846
Glycera 777, 1053
Gobien, Charles le 532, 953
Gobinet, Charles II., 1084–1087, 1384, 1342
Godegisel 834
Goel II., 203, 1050
Goethe, Johann Wolfgang von 974, II., 1059
Goldmann, Nikolaus II., 791, 1257, 1259
Góliát 768, 1049
Gombos F. Albin 701, 711, 1027
Gordianus, I.; II., 358, 1096
Gordianus, II.; II., 358, 1096
Gordianus, III. 505
Gorgiasz 120, 843, II., 422, 1118
Goricensis, Joannes 627, 723, 993, 1035
Gosztonyiak 884
Gottsched, Johann Christoph 534, 536, 539, 954, 976
Goudimel, Claude II., 1242
Görög Demeter 850, 900, 917, 921, II., 1313
Gracián y Morales, Baltasar II., 1075, 1078, 1342, 1384, 1392

- Graevius, Valentinus *lásd* Bakfark, Valentinus
 Graffigny, Françoise de II., 658, 1203
 Grassalkovich Antal II., 297–306, 1075–1077, 1384
 Gravina, Giovanni II., 683, 684, 1211
 Gray, Johanna II., 1131
 Gray, John 734, 736
 Grondski, Samuel 597, 598, 983
 Grosse, Henning 714, 1030
 Grotius, Hugo 371, 906, II., 623, 624, 994, 995, 998, 1058, 1059, 1188, 1342, 1361, 1375
 Gruber, Johann Daniel 736, 1040
 Guevara, Fray Antonio de II., 1122
 Guiccardini, Francesco II., 1188
 Guidó, Arezzói II., 1244, 1266
 Guiscard, Louis de 768, 1049
 Gulyás József II., 1056, 1216
 Gundling, Nicolaus Hieronymus 202, 696, 866
 Gusman 152, 851, 853
 Gusztáv Adolf, II., II., 625, 1190
 Gusztinyi János 38–43, 519, 552, 553, 819, 820, 949, 961, 1073, II., 122, 1017
 Guthrie, William 734, 736
 Guyard, Anton II., 164, 1033, 1034, 1035, 1037, 1038, 1342
 Gűgész II., 116, 1013
 Günther, Szent II., 787, 1255
 Gvadányi József 765–772, 787–798, 873, 1047–1051, 1057–1059, II., 1046, 1231
 Gyárfás Ágnes 850
 Gyarmathi Miklós 467, II., 63, 1003
 Gyarmathi Sámuel 415–424, 441–449, 912, 917–921, 926–929
 Gyöngyösi István 406, 543, 544, 574, 578, 592–600, 601, 604, 906, 915, 956, 973, 975, 980–985, 1078, II., 1308
 Gyöngyösi Pál 567, 970
 György; II., angol király 929
 György, III., angol király II., 1198, 1200
 György, Szent 695, 697, 1025
 Gyula (törzsfő) 1004
 Gyula, II. 822
 Gyula, III.; II., 1259
 Habsburg-ház (Lotharingiai) 146, 148, 477, 602, 690, 851, 905, 984, 996, 1010, 1023–1025, 1031, II., 984, 989, 1022, 1045, 1144, 1151, 1154, 1157, 1169, 1201, 1221, 1242, 1252, 1281, 1284, 1315, 1356, 1365, 1394, 1398
 Hadész II., 1103
 Hadrianus (pápa) *lásd* Adorján
 Hadrianus 1023, II., 1046
 Háfiz (Hagem-el Rumi) 514
 Háfiz (Halvagi) 514
 Háfiz (Samsz ad-dín Muhammad) 497–514, 945–948, 1078
 Háfiz (Tarkci) 514
 Hager, Joseph 438, 439, 442, 925, 927
 Hahn István 1021
 Hájek z Libočan, Václav 661, 1006
 Hajnal Mátyás 937
 Hajnóczy József 916
 Hakluyt, Richard II., 62, 1002
 Hales, Stephen 34, 819
 Halevi, Judah II., 46, 997, 998
 Haller József 957
 Haller László 574, 904, 973, II., 1113, 1231
 Haller, Albrecht (Albert) von 34, 818, II., 623, 1189
 Halley, Edmund 29, 818
 Halma, Franciscus 813
 Háló Kovács József II., 1059
 Hamann, Johann Georg II., 1216
 Haner György Jeremiás 520–528, 950–952
 Hänlein, Heinrich Karl Alexander 440, 926
 Hannibál 794, 798, 1059, II., 1158, 1241
 Hánók II., 790, 1257
 Hanstadt, Ferdinandus II., 1073
 Hanzó Lajos II., 1144
 Háportoni Forró Pál 266, 880
 Harald, I. (Blaatand) 834
 Harduin, Jean 777, II., 773, 1247
 Hargittay Emi 1082, II., 1105

- Harriot, Thomas II., 464, 1126
 Hartvik 658, 664, 674, 743, 784,
 1004, 1005, 1007, 1012, 1033, 1041,
 1054–1056, II., 1042
 Harvey, William II., 623, 1189
 Hatuey 151, 853
 Hatvani István 28–37, 816–819, 1023,
 II., 1051, 1256
 Hauksbee (Hawksbee), Francis II.,
 1053, 215
 Hausen, Karl Renatus 734, 736,
 1039
 Havas László 156, 857, 1021, II., 641,
 1128
 Havemann, Michael 275, 883
 Haydn, Franz Joseph II., 798–801,
 1262–1265, 1400
 Hecht, Georg 560, 967
 Hedvig 103, 698, 701, 834
 Hefele, Melchior II., 841, 1282, 1283,
 1292
 Héfesztió II., 472, 1128
 Hegedüs Béla 309, 820, 825, 846, 847,
 882, 890, 894, 896, 908, 915, 917,
 921, 931, 955, 956, 974, 1082, II.,
 1018, 1050, 1055, 1119, 1218
 Hegedüs József 887, 924
 Hégésziasz, Kürénéi II., 423, 1118
 Hegyi Balázs 414, 916
 Heidfeld, Johann II., 1105
 Heine, Heinrich 809
 Heineccius, Johann Gottlieb 286,
 886
 Heineccius, Johann Michael 734,
 1039
 Heinse, Daniel II., 815, 1273
 Heinz, Martin 560, 561
 Heister, Sigbert 694, 695, 1024
 Hektor II., 855, 1291
 Heléné 187, 611, 612, 863, 899, 988,
 II., 932, 1320
 Heliodorus II., 201, 1049
 Hélios II., 1111, 1337
 Hell Miksa 291, 292, 719, 886–888,
 1033
 Helmeczy István 819, 820
 Belmont, Jean Baptist van 46, 47,
 822
 Heltai Gáspár 521, 547, 794, 951, 957,
 958, 1059
 Helvetius, Claude Adrien 137, II.,
 1056
 Helvia II., 1128, 1129
 Helwig, Christoph 275, 276, 883
 Hendl János 1023
 Henriette Christine von Braun-
 schweig-Wolfenbüttel II., 151, 1023
 Henrik (budai prépost) 628, 994
 Henrik, II. 721, 1034, II., 1205
 Henrik, III.; II., 1023
 Henrik, IV.; II., 151, 280, 1023, 1032,
 1072, 1205, 1220
 Henrik, VIII.; II., 1195, 1196
 Henrik, X. (Büszke) 711, 712, 1029,
 1030
 Hephaisztión II., 472, 1128
 Héphaisztosz II., 1104
 Hapidanus Monachus 724, 1035
 Héra II., 426, 665, 852, 876, 1205,
 1288, 1290, 1298
 Héraklész 245, 247, 344, 476, 547,
 768, 875, 899, 958, 1006, 1049, II.,
 139, 418, 1018, 1116, 1320, 1335
 Herbart, Johann Friedrich 855
 Herbelot, Barthélémy d' 504, 947
 Herder, Johann Gottfried 382, 855,
 908, 955, 956, II., 1362
 Hering, Georg Karl II., 1026, 1027,
 1030, 1032, 1342
 Herman (lőcsei plébános) 628, 994
 Hermann von Reichenau (Herman-
 nus Contractus) 724, 1035
 Hermész 895, II., 1206, 1286
 Hermész Trismegisztosz II., 1117
 Hermioné 343, 899
 Hermogenész 631, 997
 Hernández, Francesco II., 1111
 Herodes Atticus II., 293, 294, 1074
 Heródes, I. (Nagy) 487, II., 61, 1002
 Héródianosz 631, 997
 Hérodotosz 450, 688, 736, 780, 930,
 1021, 1039, II., 622, 821, 1041,
 1187, 1274
 Herold, Basilius Johannes 684, 1019
 Herrera y Tordesillas, Antonio 149,
 852
 Herschel, Sir Frederick William II.,
 722, 1229
 Hervey, James II., 1130
 Hesperus II., 932, 1320

- Hess András 629, 681, 995, 1018
Hésziodosz 1063, II., 622, 1186
Het 838
Heumann, Christoph August 565, 569, 969
Heveneszi Gábor 637–643, 1000, 1001, 1003, 1026, 1070, 1078, II., 1239
Heyne, Christian Gottlob 734, 1039, II., 1332, 1337
Hidrieusz 125, 845
Hieroklész 197, 865
Hierón 500
Hilárius, Poitiers-i Szent 942, II., 60, 384, 1001, 1104, 1105, 1384
Hildebrandus II., 101, 1010
Himeneus II., 61, 1001
Hinkmár II., 168, 1037
Hipatius (Boethius fia) II., 370
Hippiász, Éliszi II., 926, 928, 1318, 1319
Hippokratész 866, II., 622, 1187
Hírám II., 790, 1258
Hissmann, Michael 85–90, 829–831, 846
Hitteus 108, 838
Hobbes, Thomas 159, 160, 202, 808, 847, 848, 859, 867, II., 135, 681, 682, 1017, 1210, 1361
Hochmeister Márton II., 1199, 1211
Hoffmann Zsuzsanna 825
Hoffmann, Friedrich 34, 818
Hofmann, Heinz II., 1408
Hohenstauf-dinasztia 1029
Holbach, Paul Henri Thiry (Thierry) D' 840, 841, 847, 848, II., 1056, 1342, 1379
Hollós László II., 1216
Hollósi Somogyi Kata II., 1010
Home, Henry 199, 202, 865, II., 929, 1319
Homérosz 178, 268, 355, 505, 533, 582, 593, 598, 610, 778, 845, 854, 880, 897, 899, 903, 938, 953, 977, 983, 988, II., 388, 622, 623, 690, 825, 826, 878, 1100, 1106, 1184, 1186, 1214, 1274, 1275, 1322, 1326
Honold, Matthias 29, 818
Honorátus, Szent II., 65, 1003
Honorius Augustodunensis 843, II., 171, 1038
Honter, Johann 557, 964
Hontheim, Johann Nikolaus II., 153, 1025
Hooke, Robert II., 223, 1055
Hopp Lajos II., 1085
Horányi Elek 515–519, 554, 561, 562, 570, 629, 720, 755, 826, 948–950, 963, 967, 971, 995, 1033, 1036, 1045, 1046, 1068
Horatius Flaccus, Quintus 92, 204, 510, 512, 550, 560, 574, 582, 587, 607–609, 611–613, 631, 776, 780, 832, 844, 878, 884, 899, 908, 946, 966, 970, 972, 973, 977, 978, 986–988, 990, 997, 1008, 1021, 1036, 1052, II., 622, 822, 825, 881, 932, 951, 963, 1029, 1048, 1049, 1095, 1097, 1103, 1105, 1187, 1272, 1273, 1275, 1296, 1299, 1320, 1325, 1328, 1329, 1330, 1335, 1337
Horne, George II., 1319
Hórusz II., 193, 1048
Horvát István II., 1333
Horvát József II., 418–427, 1115–1119, 1383
Horváth György II., 108–118, 1010–1013, 1377
Horváth István Károly II., 1048, 1086
Horváth Iván 989
Horváth János 1018, II., 666, 1175, 1323, 1368
Horváth Mihály II., 1112
Horváti János II., 1206
Hóseás 619
Houdry, Vincent 481, 940
Hovánszki Mária II., 1299, 1308, 1312
Högström, Per 299, 888
Hölvényi György 1000
Hrotsvit von Gandersheim (Roswitha von G.) II., 1013
Huber, Karl Joseph II., 164, 166, 1033, 1035, 1036, 1038
Huet, Albert 558, 964
Hugo (Provence-i vagy Arles-i) 1033, II., 1179
Humboldt család 862
Humie, David 153, 155, 156, 189, 202, 854–857, 864, 867, II., 1129, 1130

- Hunor II., 1154, 1285
 Hunyadi család 548, 993, 996
 Hunyadi Ferenc 921
 Hunyadi János 629, 843, 944, 993, 995, 996, 999, 1036, II., 743, 853, 856, 1237, 1292
 Hunyadi László II., 1292
 Husz János 105, 836, II., 710, 985, 1016, 1032, 1220
 Huszti András II., 590, 1176
 Huszti István 7–9, 807, 808, II., 253–262, 1064–1065, 1383, 1384
 Huszti (Szabó) István II., 253–262, 1064
 Hutchinson, John II., 1319
 Huygens, Christiaan II., 1073
 Hübner, Johann 698, 1027
 Hüdra 875
 Hybla, Theodorus ab *lásd* Bahil, Matej
 Hyde, Thomas 118, 504, 509, 841, 947
- Iamblikhosz 1021
 Iaszón II., 1257
 Ibn Ezra II., 46, 998
 Ibrahim II., 578, 1171
 Ibsán II., 85
 Ignác, Antiochiai Szent 487, 941
 Ignác, Loyolai Szent 488, 942
 Ihre, Johan 444, 448, 928
 Ikarosz II., 1273
 Ilkú Márton 996
 Illei János 1080, II., 364–374, 1097–1101, 1382
 Illés II., 61, 1003
 Illésházy Gábor II., 181, 1043
 Illia, Andreas II., 590, 1176
 Ilona (magyar királyné) 699, 706, 713, 1029, 1046
 Ilona (Szent László király húga) 760
 Ilona, Szent 29, 818
 Illyés Gyula II., 1329
 Imre Mihály II., 1000, 1112, 1408
 Imre, Szent 464, 837, 934, 1009, 1034, 1041, II., 14, 153, 787, 838
 Ince, I.; II., 168, 1037
 Ince, II. 709, 1029
 Ince, III. 54, 823, II., 591, 1177
 Ince, X.; II., 1005
 Ince, XI.; II., 1071
- Inchofer Menyhért 286, 464, 637, 660, 662–665, 886, 934, 1001, 1005
 Iphigenia II., 1272
 Irén, Szent 1047
 Iselin, Isaak 199, 202, 865, 995
 Iselin, Jacob Christoph 629
 István horvát király 760
 István (görög) 778, 1053
 István (udvari kancellár) 714
 István, I. (Szent) 105, 291, 464, 492, 550, 658–664, 674, 690, 691, 710, 718, 720, 721, 741–744, 758, 759, 784, 800, 837, 934, 961, 1004–1007, 1012, 1013, 1020, 1026, 1029, 1033, 1034, 1041, 1042, 1046, 1054–1056, 1061, 1063, II., 13, 153, 180, 537, 540, 560, 567, 743, 781, 786–788, 836, 838, 853, 858, 863, 985, 993, 1021, 1028, 1042, 1087, 1102, 1108, 1144, 1152, 1160, 1163, 1237, 1249, 1251, 1252, 1255, 1271, 1290, 1293, 1295
 István, II. 698, 700, 704, 706, 711
 István, II. pápa II., 1197
 István, IV. (ellenkirály) 715, 1030
 István, Szent (mártír) II., 787, 788
 Istvánffy Miklós 477, 521, 668, 755, 794, 939, 951, 1009, 1045, 1058, II., 748, 1234, 1238, 1239
 Iszokratész 120, 843, II., 1074
 Isszakár II., 82
 Iulianus, Marcus Didius II., 1289
 Iuvenalis II., 1070, 1086
 Iván, Szent 693, 696, 697, 1024
 Ivanich Pál 629, 632, 998
 Ixión II., 876, 890, 1298, 1305
 Izabella, Jagelló II., 13, 15, 855, 985, 1291, 1292
 Izajás (Ézsaiás) 11, 13, 14, 741, 809, 810, II., 113, 790, 1258
 Izmael II., 29
 Izrael II., 82, 117, 331
 Izzo, Johann Baptist II., 1276
 Izsák II., 29, 82, 204, 510, 1293
- Jacobi, Friedrich Heinrich 855, 857, 864
 Jacobus de Placentia (Longobardus) 626, 992
 Jáfet 399, 400, 913, II., 28, 80, 991
 Jagelló-ház 103, 834

- Jair II., 85
 Jakab (praeneste-i püspök) 659
 Jakab István 851
 Jakab, apostol II., 705, 1010, 1219
 Jakab, I., angol király II., 216, 1053
 Jakab, Szent 162, 404, 882, 913
 Jakabfalvi Román 518, 949
 Jákob 13, 617, 621, 810 II., 29, 74, 82, 83, 99, 166, 204, 491, 1002, 1008, 1016, 1291
 Jakob, Ludwig Heinrich von 153, 189, 853, 854, 857
 Jakubovics Emil 1010
 Jankovich Miklós II., 1058, 1183
 Jankovich Miklós, id. II., 1253
 Jankovics József II., 2, 1122
 János (diák) 191, 195, 196
 János Zsigmond 959, 966, II., 15, 855, 982, 985, 986, 1291
 János, Aragóniai 997
 János, Aranyszájú Szent (Joannes Khrüszosztomosz) 483, 941 II., 46, 998
 János, Kapisztrán Szent 518
 János, Keresztelő Szent 489, 942, II., 60, 787, 838, 858, 863, 1001, 1244, 1293
 János, Nepomuki Szent II., 838, 841, 858, 1284, 1293, 1294
 János, Szent (evangélista) 157, 162, 487, 490, 811, 943, 1063, II., 20, 782, 835, 836, 837, 838, 988, 1252, 1280, 1246
 Jánosi Miklós II., 1240
 Jansen, Cornelis II., 68, 1005
 Janus 777, 1052, II., 574, 1169
 Janus Pannonius 285, 286, 477, 549, 551, 627, 632, 657, 885, 886, 938, 939, 960, 980, 993, 996, 998, 999, 1003
 Jazid ben Moáv 506
 Jeanne d'Arc II., 665, 1204
 Jefte II., 85
 Jemicius János 467
 Jeremiás 537, 616, II., 779, 857, 992, 1249
 Jeroboám II., 10, 983, 1161
 Jeromos, Szent (Hieronymus) 537, 944, 954, II., 385, 386, 396, 772, 774, 1062, 1086, 1106, 1247, 1248
 Jezabel II., 61, 1002
 Jézus Krisztus 12, 41, 55, 103, 105, 138, 151, 256, 268, 271, 293, 338, 467, 470, 481, 486, 487, 488, 491, 492, 506, 558, 658–662, 665, 689, 711, 717, 719, 737, 738, 761, 785, 786, 804, 819, 820, 835, 836, 934, 935, 937, 942, 958, 1020–1022, 1056, II., 9, 18, 19, 21–23, 31, 35, 37, 38, 58–63, 66, 71, 77, 79, 86, 100, 105, 132, 136, 137, 139, 144, 146, 148, 151, 167, 168, 171, 188, 193, 197, 198, 204, 236, 237, 247–249, 256, 274, 277, 283, 284, 320, 327, 328, 360, 375, 389, 395, 526–533, 594, 601, 617, 636, 638, 639, 698, 722, 747, 781, 783, 784, 835, 858, 861, 863, 981, 982, 986–988, 992, 1001, 1002, 1004–1006, 1010, 1016, 1017, 1030, 1031, 1036, 1037, 1042, 1045, 1048, 1064, 1086–1088, 1090, 1091, 1098, 1106, 1140, 1146–1148, 1151, 1160, 1163, 1184, 1197, 1203, 1229, 1240, 1254, 1273, 1293, 1295, 1374
 Joannes Scotus Eriugena 105, 836
 Jób 18, 491, 616, 812, 944, II., 109, 117, 203, 330, 992, 1050, 1089, 1131
 Jób érsek II., 781, 786, 1251, 1255
 Jobbágy Károly 988
 Joel II., 22, 23, 988, 1237
 Jónás 12
 Jonatán 621, 622
 Jones, Sir William 437, 509, 925, 947
 Jonghe, Adriaen de 631, 998
 Jordanes 724, 1035, II., 848, 1286, 1287
 Jordánszky Elek 994
 Josephus Flavius 491, 537, 943, 954, 1021, II., 770, 775, 1246, 1260
 Jósias II., 855, 1291
 Jouvancy, Joseph de 488, 942
 Jovianus Flavius 104, 835
 Józán Ildikó 978
 József (Jakob fia) 1054, II., 82, 83, 130, 510, 857, 1046
 József, I. (Habsburg) 106, 694, 695, 837, 1024, II., 914, 1043, 1150, 1156, 1200

- József, II. (Habsburg–Lotharingiai) 146, 147, 549, 554, 567, 830, 832, 852, 864, 897, 909, 946, 972, 977, 1020, 1037, 1054, II., 150, 165, 606, 614, 617, 618, 621, 627–633, 647, 914, 1022, 1025, 1026, 1027, 1028, 1033, 1036, 1143, 1158, 1179, 1181, 1183–1185, 1190–1192, 1194, 1195, 1201, 1205, 1209, 1285, 1294, 1211, 1214, 1218, 1228, 1280, 1285, 1295, 1315, 1325, 1343, 1368–1370, 1376, 1391, 1393, 1396
- József, Szent 488, II., 838, 855
- Józsue 102, 370, 491, 834, 944
- Júda II., 10, 82, 85
- Júdás II., 60, 99, 100, 191
- Judit (Géza fejedelem lánya) 661
- Julianus (domonkos szerzetes) 1020
- Julianus, Flavius Claudius (Apostata) 104, 774, 835, 1052, II., 176, 1041
- Julius herceg II., 1022
- Julius Konstantius II., 1041
- Juno II., 426, 665, 852, 876, 1205, 1288, 1289, 1290, 1298
- Jupiter 36, 123, 237, 548, 568, 611, 777, 819, 844, 845, 873, 970, 988, 1052, 1062, II., 134, 351, 368, 665, 749, 822, 852, 935, 936, 1096, 1100, 1205, 1240, 1288, 1289, 1290, 1322
- Juslenius, Daniel 445, 928
- Justinus, Marcus Junianus II., 1274
- Jusztinus, Szent II., 168, 1037
- Juvenalis, Decimus Junius 739, 780, 1002, 1041, II., 274
- Kácsor Keresztély 518, 949
- Kadmosz 491, 943, II., 750, 1240
- Káin 825, II., 79, 790, 1257
- Kája Ennia II., 426
- Kakucska Mária, H. II., 1172
- Kakuk Zsuzsa, N. II., 1408
- Kalamisz II., 814, 1272
- Kalapátsits György *lásd* Szaitz Leó
- Káldi György 258, 406, 484, 915, 916, 941, II., 990, 992
- Káleb II., 85
- Kallai Gergely II., 1243
- Kallimakhosz II., 833, 1278
- Kalliopé II., 1335
- Kalliszthenész 120, 844
- Kallixtus, III. II., 1238
- Kálmán, I. (Könyves) 106, 574, 658, 698, 700–702, 711, 743, 759, 764, 800, 836, 837, 973, 1004, 1012, 1026, 1027, 1041, 1047, 1055, 1062
- Kalmár György 302–309, 324–331, 379, 419, 424, 455, 888–890, 894–896, 908, 918, 929, 931, 1068, 1075, 1082
- Kálnoky László 999
- Kálti Márk 1015
- Kalüpszó II., 426, 1118
- Kálvin *lásd* Calvin, Jean
- Kám II., 28, 80, 991
- Kamuti István 404, 914
- Kanakhosz II., 814, 1272
- Kant, Immanuel 153–156, 189, 195, 821, 849, 853–857, 864, 865, 971, 1068, 1074, 1080, II., 1040, 1126, 1145, 1333, 1146, 1360, 1362, 1403
- Kapossy János II., 1281, 1293
- Kaprinai István 318–323, 481–489, 755, 893, 894, 934, 939–942, 1000, 1026, 1045
- Kaprontzai Ádám II., 1119
- Kara Musztafa II., 578, 1172, 1242
- Karacs Ferenc II., 1141
- Karafiáth Judit 852
- Karidémus II., 467, 469, 474, 475, 1127
- Kármán József 127–130, 845–847, 868, 1080, II., 937–956, 1297, 1322–1330, 1392, 1393, 1402, 1403
- Károli Gáspár 844, 880, 989, 1061, II., 1006, 1052, 1257
- Károly, Borromei Szent, 838
- Károly, Nagy 104, 207, 645, 738, 795, 835, 1002, 1059, II., 640, 1197
- Károly, I. (Anjou) II., 1239
- Károly, I., angol király, 1129, 1130
- Károly, II. (Kis, Durazzói) II., 741, 742, 1236
- Károly, III. *lásd* Károly, VI. (Habsburg)
- Károly, V. 14, 810, II., 983
- Károly, VI. (III. Károly magyar király) II., 150, 181, 574, 841, 914, 989, 1022, 1043, 1156, 1168, 1169, 1284, 1289, 1290, 1316

- Károly, VI. (Habsburg) 477, 669, 683, 695, 696, 939, 1010, 1025
 Károly, VII.; II., 1205
 Károly, XII. 765–772, 787, 1047–1051, 1057, II., 616, 1184
 Károly József liechtensteini herceg II., 1193
 Károly Róbert, I. 627, 678, 679, 992, 993, 1004, 1015, 1016, II., 1178, 1235
 Károlyi Amy 987
 Károlyi Antal 519, 553, 950, 962, II., 1275
 Károlyi Éva II., 986
 Károlyi József 957
 Károlyi Sándor 694, 695, 1024, II., 914, 1315
 Károlyi Zsuzsanna II., 854, 1290
 Kárpáty Csilla 1021, II., 1096, 1128
 Karpokratész 105, 836
 Karposz, Antiochiai II., 420, 1117
 Kartal Zsuzsa 964, II., 1178
 Kassáf 499, 946
 Kassai József 878, 921
 Kasza Péter 715, 1030, 1082, II., 1164
 Katalin, Alexandriai Szent 488, 942
 Katalin, II. (Nagy) II., 665, 1185, 1193, 1203, 1205
 Katalin, Medici II., 665, 1205
 Katip Cselebi 503, 947
 Kató István II., 1045
 Katona István 716–725, 755, 782–786, 794, 801, 937, 1026, 1030–1035, 1045, 1051, 1053–1056, 1059, 1062, 1078, 1079, II., 1046, 1368, 1395
 Katsch, Christoph von II., 1026
 Kaunitz, Wenzel Anton Eusebius von 146–148, 851, 852
 Kazimir 761
 Kazinczy Ferenc 573–576, 577–579, 831, 862, 896, 909, 912, 922–924, 972–976, 979, 1035, 1073, 1075, II., 713–718, 1039, 1046, 1049, 1058, 1113, 1127, 1130, 1171, 1191, 1199, 1215, 1216, 1221–1225, 1231, 1308, 1324, 1387, 1392, 1393, 1399, 1405
 Kazinczy Gábor 983
 Kazinczy István 923
 Kazy Ferenc 755, 1045, II., 1368
 Kazzay Sámuel 554, 962
 Kebész (Cebes) 172–175, 861
 Kecsehy Márton II., 180, 1042
 Kecskeméti Gábor 1082, II., 1408
 Kecskés András 989
 Kedrénosz, Geórgiosz 717, 718, 720, 1032, II., 591, 1177
 Kelemen, Alexandriai Szent 8, 16, 369, 808, 811, 906
 Kelemen, V. 49, 822
 Kelemen, XIII.; II., 1025, 1372
 Kelemen, XIV.; II., 140, 191, 617, 618, 619, 620, 622, 1018, 1019, 1046, 1183, 1185, 1377
 Keller, Christoph II., 998
 Kelpinus, Martinus II., 588, 1176
 Kemény Drusiánna 867
 Kemény János 592, 594, 597, 598, 601–604, 693, 980–985, 1024, II., 1176
 Kempelen Farkas 374–382, 907, 908, 924, 1068
 Kempis Tamás 467, 935, II., 324, 623, 1064, 1087, 1188
 Kénán II., 79
 Kendeffy Gábor 860
 Kendi Antal II., 1292
 Kendi Ferenc II., 1292
 Kenéz Győző II., 881, 1298
 Kentaurusz II., 1298
 Kepler, Johannes 817, II., 623, 1188
 Kerberosz II., 1103
 Kerekes Dóra II., 1138
 Kerekes Mihály *lásd* Rotarides Mihály
 Kerekes Sámuel 850, 900, 921
 Kerényi Grácia II., 1298
 Kerestaly Ignác 921
 Keresztély, V., dán király 1049
 Keresztély, VII., dán király 290, 887
 Keresztési József 450–456, 929–931
 Keresztury József II., 1191
 Kéri Sámuel II., 1091
 Késmárki János 544, 956
 Keszeg Anna 868
 Kesztlöci Mihály II., 1254
 Kétó II., 1274
 Kézai Simon 755, 1010, 1046, II., 1151, 1286
 Kharaton II., 849, 851, 1287
 Kharidemosz II., 467, 469, 474, 475, 935, 1127, 1322

- Kháriszok II., 1326
Kháron II., 628, 957, 1192, 1331
Khilón, Spártai II., 330, 1089
Kilián György II., 1151
Kinchi, David Ben Joseph 276, 883
Kinizsi Pál 796, 1059
Kinnamosz, Ioannesz 706, 722, 1028,
1034, II., 590, 1177
Kircher, Athanasius 303, 890, II.,
1245, 1265, 1266
Kircher, Conrad II., 212, 1052
Kirké 468, 936
Kis Ferenéné 982
Kis János 989, 1057
Kis Viczay József II., 1216
Kisdi Benedek II., 1238
Kisfaludy Károly II., 1332
Kiss Béla 66, 555, 572, 963, 972, II.,
1075, 1297
Kiss Gergely 864
Kiss István 1080
Kiss József 353–364, 901–904
Kiss Margit, M. II., 1408
Klára, Szent 466
Kleantész II., 1329
Klearkhosz II., 1118
Klein Efraim 424, 921
Klein János Mihály 518, 949
Kleitosz 120, 844
Klebulosz, Lindoszi II., 330, 1089
Kleopátra II., 822, 1274
Kleuker, Johann Friedrich 437, 925
Klimó Görgy 553, 962, II., 1369, 1399
Klingsor 558, 965
Klopstock, Friedrich Gottlieb 535,
539, 954, 955
Klostein, Simon 629, 995
Klóthó 915
Klümené II., 1111
Knapp Éva 1082, II., 988, 993, 1109,
1408
Knut, I. (Nagy) 355, 903
Kobolt, Willibald II., 1111
Kocsi Sebestyén István 921
Kohlesius, Jodocus Guilelmus 463,
516
Kókay György 955
Kolinovics Gábor 554, 962
Kollár Ádám Ferenc 519, 944, 949,
1042, 1043, II., 1389
Kollarics Joakim 518, 949, II., 375–
383, 1101–1104, 1383
Kollonich László 554, 962
Kollonich Lipót 1000, II., 1157
Kolosvári Sándor 837, II., 1152
Kolozsvári Grandpierre Emil 138,
847
Kolombusz Kristóf *lásd* Colombo,
Cristoforo
Komáromi Csipkés György 423, 920
Komáromi János II., 1108
Kornénosz, Ioannész, II. 700, 706,
764, 1027–1029, 1047
Kornénosz, Mánuel, I. 1028, 1034
Konczik Bálint II., 747
Konfúcius 104, 340, 835, 898, II., 88,
157, 622, 1009, 1030, 1187
Konrád császár II., 1285
Konrád, III. (Hohenstauf) 708, 711–
713, 1029, 1030
Konstanca 713–715
Konstantin, I. Nagy 103, 104, 658,
834, 835, 1004, II., 176, 361, 635,
637, 787, 1041, 1097, 1197, 1255
Konstantin, VII. (Biborbanszületett)
716–720, 1031, 1032, 1055, II.,
1078
Konstantin, VIII. 835
Kónyi János 67–77, 825–827, II.,
140–149, 604–613, 1018–1021,
1113, 1140, 1143, 1179–1182,
1344, 1377
Koppány 663, 1007
Koppi Károly 139, 554, 732–738, 850,
963, 983, 1037–1040, 1068, 1079,
II., 1368, 1392, 1393
Kopulch 761
Korabinszky János Mátyás II., 839–
843, 1281–1284, 1344, 1396
Kóré II., 117, 189, 1013, 1045
Korinna 899
Kósa Jenő 518, 949
Kossuth Lajos 896
Kotzebue, August von II., 1191
Kovachich Márton György 747–754,
1042–1044, 1079, II., 1191, 1368,
1369
Kovács Ákos András II., 395
Kovács András II., 1292, 1408
Kovács Andrásné II., 1171

- Kovács Eszter 872, II., 987
 Kovács Ilona II., 991, 1072, 1161
 Kovásznai Tóth Sándor 592–605, 980–985, 999, 1078
 Kováts József II., 152, 1024
 Kozma (Cosma), Prágai 699, 701, 703–705, 707, 708, 710–712, 715, 1027–1030
 Kögler, Mathias II., 1283
 Köleséri Sámuel 555, 963
 König, Georg Matthias 632, 998, 999
 Köpeczi Béla II., 1071, 1160
 Kőrösi Márk II., 788, 1255
 Kőszeghy Zsuzsanna II., 914, 1315
 Kőszegi Lajos 1081
 Kőszegy Miklós II., 747
 Kőteles Sámuel 864, 865, 870, 871
 Kracker János Lukács II., 1280, 1398
 Kraft, Jens 202, 867
 Kraus, Paul 670
 Krause, Johann Gottlieb 1001
 Krčelić (Kerchelic), Baltazar Adam 723, 755, 1035, 1046
 Kresimir, I. (horvát király) 760
 Kresimir, II. (horvát király) 760
 Kresimir, III. (horvát király) 760
 Kreskay Imre 916
 Kristó Gyula 1005, 1014, 1015
 Kroiszosz II., 368, 1099
 Kromer, Marcin 703–705, 1028
 Kropf, Laurentius de 996
 Kronosz 1052, 1062
 Krudenz, Johann Arnold von 559
 Kulcsár Péter 700, 702, 1005, II., 1178
 Kullmayer 545, 956
 Kultsár István II., 913–915, 1137, 1313–1316, 1401
 Kurcz Ágnes 987, II., 982, 1329
 Kús II., 1161
 Kusán II., 85
 Kuteski 759
 Küküllői János 626, 627, 630, 992, 1032
 Küprili Ahmed II., 578, 1172
 Kürosz, II. (Nagy) 688, 741, 797, 1060, II., 1099
 Kürosz II., 389, 1107
 Kvártusz 255, 877
 Kyburcz, J. H. II., 1243
 La Calprenède, Gaultier de Coste, seigneur de 896, 904
 La Mettrie, Julien Jean Offroy de 841
 La Peyrère, Isaac 398, 913
 Labádi Gergely 991, II., 1039, 1123, 1130
 Labadie, Jean de II., 1205
 Lábán II., 29, 82
 Lactantius, Lucius Caecilius Firmianus 811
 Laczházi Gyula 860, 861
 Laczkovics János II., 1048
 Laelius II., 328, 1110
 Lahontan, Baron de *l'árs* Lom d'Arce, Louis Armand de
 Lajos (festő) 633, 999
 Lajos, I. (Nagy) 103, 492, 626, 627, 677, 834, 835, 944, 957, 992, 1015, 1016, 1032, II., 14, 644, 739, 740, 741, 744, 985, 1200, 1206, 1235, 1236, 1241
 Lajos, II. 107, 838, 958, II., 14, 985, 1154
 Lajos, VIII.; II., 1239
 Lajos, XIII.; II., 994, 1202
 Lajos, XIV. (Bourbon) 200, 616, 655, 938, 984, 1015, 1071, 1184, 1196, 1202, 1205, II. 108, 207, 695, 769, 1025, 1050, 1057
 Lajos, XVI.; II., 1026
 Lakatos István 881, 970, 1036, II., 1028, 1113, 1274
 Lakheszisz 915
 Laki Tuz János 632, 999
 Lakits György II., 1004
 Lalande, Joseph-Jérôme de 116, 841
 Lambeck, Peter 548, 549, 671, 677, 958, 1011, 1015, 1016
 Lambert (ispán) 702
 Lambert, Johann Heinrich 189, 303, 863, 889
 Lámek II., 79
 Lamge, Joachim 917
 Lampert 760
 Lampert von Hersfeld 720, 1033
 Lampertus (budai prépost) 628, 955
 Lampridius, Aelius 735, 1039, II., 294, 1074
 Lana de Terzi, Francesco 53, 823
 Láncki György II., 785

- Lánczi Péter II., 785, 1254
 Landerer Katalin II., 1019, 1318
 Landerer Mihály, Fűskúti 909, 1038, II., 1110, 1125, 1135, 1218
 Landerer, Johann Michael II., 1195
 Lanfranc II., 132, 1017
 Lange, Johan Georg 444
 Lange, Johann 548, 959
 Langguth család II., 1316
 Langh János II., 747
 Las Casas, Bartolomé de 148, 149, 151, 852
 Lászlai János II., 1290
 László Pál II., 263–274, 1065–1070, 1093, 1383
 László (budai prépost) 681
 László, I. (Szent) 106, 550, 558, 721, 757–764, 800, 837, 1033, 1034, 1046, 1047, 1055, 1061, II., 153, 568, 787, 838, 858, 862, 1167, 1283, 1284, 1293, 1295
 László, II., 715, 1030, II., 14, 985
 László, V. (Utószülött) 629, 995, II., 739, 740, 742, 841, 843
 Laudon, Ernst Gideon von II., 629, 1193
 Lauf Judit II., 987
 Lausus II., 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 1113
 Lavardin, Hildebert de II., 1008
 Lavater, Johann Kaspar 135, 848
 Lázár Imre 980
 Lázár János 544, 956, 980
 Lazius, Wolfgang 521, 684, 1018
 Le Clerc, Sébastian II., 834, 1279
 Le Feuillet, Raoul Auger II., 1336
 Leclerc, Jean II., 1315
 Léda 988, II., 1320
 Leem, Knud 298, 301, 888
 Legány Dezső II., 1266
 Lehel II., 844, 850, 851, 1285, 1287, 1344, 1396
 Lehmann, Gottfried 694, 1024
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 82, 83, 118, 159, 171, 189, 303, 656, 812, 821, 824, 828, 829, 839, 840, 842, 848, 857, 860, 863, 866–868, 889, 914, 924, 971, 1003, 1068, 1073, II., 129, 140, 464, 623, 665, 934, 1015, 1019, 1126, 1189, 1205, 1321, 1335
 Lelarge de Lignack, Joseph Adrien 841
 Lémetry, Nicolas 47, 822
 Lenglet Du Fresnoy, Nicolas 734, 1039
 Lengyel Réka 18, 812, 819, 823, 827, 829, 843, 844, 847, 864, 872, 880, 884, 901, 912, 933, 942, 1002, 1003, 1057, 1062, 1063, 1082, II., 998, 1008, 1021, 1033, 1039, 1044, 1058, 1083, 1097, 1101, 1115, 1121, 1132, 1135, 1142, 1149, 1159, 1178, 1182, 1201, 1208, 1215, 1218, 1221, 1225, 1231, 1239, 1242, 1260, 1279, 1292, 1299, 1308, 1312, 1408
 Leó, I. (Nagy Szent) 483, 940
 Leó, VI. (Bölcs) 717, 1031, 1032
 Leó, X. 50, 207, 822, 823, 868, 998
 Leonclavius, Johannes 595, 982
 Leónidasz, I. 120, 844, II., 249, 1063
 Lepa *lásd* Ilona (Szent László király húga)
 L'Épée, Charles Michel 378, 379, 908
 Leprince de Beaumont, Jeanne-Marie II., 1119, 1120, 1342
 Leslie, Walter 549, 958, 959
 Lessing, Gotthold Ephraim 857, 974, II., 623, 1189
 Lessius (Leys), Leonardus (Lenaert) 469, 935, 936, II., 293, 1073
 Lestyán Moyses II., 1002
 Lethenyei János 119–126, 739–746, 794, 842–845, 1040–1042, 1059, 1060, 1062, 1079
 Letourneur, Pierre-Prime-Félicien II., 1130, 1131, 1343
 Leukipposz 137
 Levaković, Rafael 723, 1035
 Levente (Vazul fia) 1041, II., 786, 1255
 Lévi II., 82
 Licinius, Valerius Licinianus II., 360, 1097
 Licinius Murena, Lucius II., 407, 1112
 Lilla II., 1056
 Lindahl, Eric 444, 445, 448, 928
 Linné, Carl von 134, 372, 402, 848, 906, 912, 979, II., 122, 623, 1015, 1028, 1029, 1189
 Linosz 533, 953, II., 1335

- Lipót, I., német-római császár, magyar király 106, 107, 549, 550, 693, 694, 837, 838, 959, 960, 1023, II., 11, 181, 628, 643, 913, 914, 984, 1043, 1150, 1157, 1200, 1314
- Lipót, II., német-római császár, magyar király 386, 776, 897, 910, 1044, 1052, II., 517, 651, 983, 1143, 1144, 1191, 1192, 1198, 1201, 1206, 1216, 1294, 1295, 1317
- Lipót, III. (Szent) 698, 701, 710, 712, 1027
- Lipót, IV. 710–712, 1029
- Lipp Veronika 988, 999, II., 998, 1149
- Lippay György 551, 960
- Lippert, Philipp Daniel II., 973, 1337
- Lippi, Filippo 633, 999
- Lipsius, Justus 285, 548, 549, 778, 885, 959, II., 817, 1129, 1159, 1273
- Lisieux, Zacharie de II., 1382
- Littleton, Adam 875
- Liutprand 716
- Livia Drusilla Augusta II., 881, 1299
- Livius Drusus 342, 898
- Livius, Titus 237, 492, 631, 691, 733, 735, 873, 944, 998, 1038, II., 358, 360, 622, 1096, 1158, 1187, 1215, 1269, 1299
- Lobwasser, Ambrosius II., 1242
- Locke, John 88, 137, 159, 160, 828, 831, 840, 849, 854, 856, 865, 914, II., 623, 944, 1189, 1227, 1228, 1301, 1325, 1362
- Loen, Johann Michael von II., 235, 1058, 1059
- Lollius, Marcus 844
- Lolme, Jean Louis de II., 1198
- Lom d'Arce, Louis Armand de 437, 925
- Longinosz II., 933, 963, 1321, 1334
- Lorántffy Zsuzsanna II., 1144
- Losonci Albert II., 1167
- Losonci Dénes II., 1167
- Losonci János II., 1167
- Losonci László, Ifj. II., 1167
- Losontzi István II., 77–86, 1006–1008, 1373
- Lósy Imre 469, 961
- Lót II., 35, 81
- Lothár, II. (itáliai király) 719, 1033
- Lothár, II. (Szász) 706, 707, 709, 711, 1028, 1029, II., 601, 602, 1179
- Lowth, Robert 616, 619, 979, 989, 1341
- Lowthorp, John II., 217, 220, 221, 1053
- Lőkös Péter 440, 926, II., 1408
- Lőrinc, Római Szent II., 787, 836, 842, 1284
- Lőrinczy Réka 893
- Löwe Antal 519, 950
- Löwenklau (Leonclavius), Johannes II., 591, 1177
- Lucanus, Marcus Annaeus 355, 587, 904, 978, 1002, II., 815, 821, 994, 1113
- Lúcia, Szent II., 1034, 1252
- Lučić, Ivan 707, 710, 722, 1028, 1033, 1035
- Lucifer II., 60
- Lucilius Iunior 232, 872, II., 354, 1094
- Lucilius, Caius 803, 1063
- Lucina 668, 1009
- Lucius Verus II., 1217
- Lucretius Carus, Titus 63, 137, 824, II., 135, 246, 1017, 1063, 1270
- Lucullus, Licinius 242, 873
- Ludolf, Job 924
- Ludwig Rudolf, Braunschweig-Lüneburg-i herceg II., 150, 1022
- Lufft, Johannes II., 1023
- Lukács, Szent 138, II., 20, 22, 988
- Lukianosz 36, 688, 734, 819, 1021, 1039, II., 822, 935, 1073, 1074, 1272, 1274, 1275, 1322
- Lukrécia 730, 1037
- Lupus, Guyard Christian II., 1338
- Luther, Martin 14, 103, 105, 137, 570, 810, 834, 966, 967, II., 8, 66, 132, 135, 151, 153, 191, 617, 618, 619, 621, 1005, 1016, 1022, 1023, 1025, 1183, 1185, 1196
- Luyts, Jan 257, 877
- Lükorgosz II., 622, 726, 1186, 1230
- Lüsziász 120, 843
- Lycosthenes, Conrad II., 1012
- Lydia II., 409, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 417, 1113

- Mabillon, Jean II., 170, 1037, 1038
 Machiavelli, Niccolo II., 1078
 Maclaurin, Collin II., 464, 1126
 Macpherson, James 953, II., 1131, 1274
 Macrobius, Ambrosius Theodosius 778, II., 1074
 Maczák Ibolya 886, II., 1046, 1063
 Mader, Joachim Johann 777, 1053
 Maecenas, Caius Cilnius 568, 607, 608, 986, 987, II., 881, 1299
 Maffei, Scipione II., 1290
 Magellan, Ferdinand 532, 953
 Magor II., 1154, 1285
 Mahalálél II., 79
 Maignan, Emmanuel 54, 823
 Maioragio, Marcantonio II., 815, 1273
 Majthényi Károly 519, 950
 Makó Pál 56–66, 405–408, 824, 825, 858, 859, 914–915, 1068, II., 1124, 1368
 Malakiás II., 153, 327, 1088
 Maldonado, Juan de II., 772, 775, 1247
 Malebranche, Nicolas de 116, 137, 159, 841, II., 934, 1321
 Malherbe, François 512, 948
 Mályusz Elemér 1014
 Manassé II., 61, 83, 1002
 Mándy István 799–804, 1060–1063, 1079
 Mani II., 333, 1089
 Mansi, Gian Domenico II., 1246
 Mansson, Olof 17, 811
 Manuél, I. (Komménosz) II., 591, 1177
 Manutius, Aldus 893
 Manzollí *lásd* Palingenius
 Marchand, Prosper II., 1315
 Marchi, Gian Paolo II., 1290
 Marcus (Cicero fia) II., 1311
 Marcus Aurelius Antonius II., 634, 852, 1196, 1289
 Marcus Aurelius Commodus *lásd* Commodus
 Marcus Aurelius Severus Alexander II., 1122
 Margit, Ausztriai II., 1336
 Margit, Valois II., 1032
 Margitai János II., 999
 Margócsy István II., 1400
 Mária (Adelheid lánya) 712
 Mária magyar királynő, Zsigmond magyar király felesége 626, 627, 992, II., 666, 742, 1206, 1236
 Mária (Szobeszláv lánya) 710, 712
 Mária Izabella pármái hercegnő II., 665, 1205
 Mária Terézia, I. (Habsburg) 552, 564, 670, 696, 697, 739, 740, 819, 832, 852, 872, 907, 908, 956, 957, 969, 971, 973, 1010, 1011, 1023, 1025, 1037, II., 150, 181, 518, 628, 629, 643, 655, 665, 853, 1022, 1025, 1027, 1043, 1044, 1075, 1084, 1141, 1143, 1144, 1168, 1169, 1170, 1172, 1181, 1183, 1184, 1191, 1192, 1200, 1203, 1204, 1205, 1208, 1280, 1284, 1292, 1369
 Mária (Habsburg) magyar királynő, II. Lajos magyar király felesége 958, II., 1289
 Mária, Laszkarisz II., 788, 1256
 Mária, Medici II., 665, 1205
 Mária, Szűz 17, 295, 296, 488, 518, 532, 628, 639, 672, 740, 741, 936, 970, 994, 1000, 1036, II., 19, 152, 248, 579, 782, 783, 786, 787, 838, 857, 858, 859, 987, 1021, 1024, 1025, 1102, 1250, 1251, 1254, 1269, 1292, 1293, 1294
 Máriafi István *lásd* Szaitz Leó
 Máriaássy Ádám II., 1314
 Mariosa, Jacobus 552, 962
 Marius, Caius II., 273, 473, 1070
 Márk, Szent 1056, II., 532, 836, 1050
 Márki Sándor II., 1076
 Marmontel, Jean François 146, 150–152, 579, 851, 852, 896, 976, II., 1112, 1113, 1343, 1387
 Maróthi György 816, II., 48–57, 757–768, 998–1000, 1007, 1008, 1109, 1242–1245, 1256, 1266, 1344, 1366, 1374, 1376, 1400
 Mars 102, 105, 237, 726, 727, 767, 768, 834, 873, 981, 1036, 1049, II., 1172, 1205
 Marsigli, Luigi Ferdinando 549, 960
 Martialis, Marcus Valerius 504, 661, 804, 884, 1006, 1063, II., 328, 1078, 1088, 1105

- Martin von Cochem II., 156, 986, 987, 1030, 1374, 1342
 Martini, Andreas 560
 Martinovics Ignác 109–118, 131–138, 838–842, 847–849, 862, 972, 1037, 1043, 1073, II., 1124, 1222, 1297, 1332
 Márton István 1030, 1081, II., 525–533, 1145–1149, 1387
 Marton Jenőné II., 1171
 Márton, Szent (Toursi) 464, 662, 663, 763, 1006, 1047, II., 741, 742, 838, 858, 859, 860, 864, 1293, 1295
 Mártonffy György II., 1291
 Marulic, Marko 524, 952
 Mascov, Johann Jacob II., 623, 625, 1189
 Masius (Meas), Andreas 276, 883
 Massai Margit 465
 Máté Ágnes 449
 Máté Jánosné *lásd* Újfalvy Krisztina
 Máté, Szent 785, 1056, II., 775, 782, 836, 1248
 Máthés János II., 1250, 1253, 1254
 Mátrai László 9, 807, 847, 1069
 Matuzsálem II., 79
 Mátyás (váci püspök) 714
 Mátyás, I. (Hunyadi) 476, 477, 525, 546–551, 557, 565, 573, 627, 629–633, 667, 668, 677, 680, 681, 796, 837, 849, 938, 939, 958–960, 964, 969, 973, 993–999, 1005, 1008, 1009, 1017, 1019, 1031, 1045, 1055, 1058, 1059, 1062, II., 14, 60, 384, 389, 560, 567, 568, 569, 579, 665, 741, 743, 985, 1163, 1167, 1234, 1236, 1237, 1252, 1291, 1297
 Mátyás, II. (Habsburg), német-római császár, magyar király 107, 465, 837, 838, II., 746, 1235, 1238
 Mátyus István 355, 904
 Maulbertsch, Franz Anton II., 837, 838, 858, 860, 861, 1280, 1281, 1283, 1292, 1293, 1294, 1295, 1406
 Maurer, Hubert II., 858, 1294
 Maurikiosz 1022
 Maxentius 103, 834
 Maximianus 834
 Maximinus 537
 Maximinus Thrax II., 1096
 Mayer, Johann Tobias 440, 926
 Maylath 702
 Maynhard 708
 Mazarin, Jules II., 665, 1205
 Mechov, Wilhelm 279, 884
 Medgyesi Norbert 1056
 Medgyesi Pál 468, 936
 Medici család 823
 Medici, Lorenzo de' 997
 Medici, Paolo 843
 Medúza II., 1274
 Mehmel, Gottlieb Ernst August 440, 926
 Meichel, Joachim II., 1107
 Meijer, Lodewijk 201, 866
 Meiners, Christoph 189, 198, 199, 863–865
 Melanchthon, Philipp 14, 570, 810, 971, II., 151, 623, 1022, 1177, 1188
 Meleszander 533, 953
 Meletios, Alexandriai 836
 Meletios, Antiochiai 836
 Melétosz 174, 861
 Melisszosz 118, 842
 Melkizedek II., 636, 1197
 Melpomene II., 481, 1132
 Menandrosz 688, 1022, II., 427, 1119
 Ménard, Nicolas-Hugues 464, 934
 Mendelssohn, Moses 135, 154, 189, 848, 857, 860, 861, 863, 1068, II., 931, 932, 1320, 1341
 Menelaosz 899, 988, II., 935, 1320, 1322
 Menenius Agrippa II., 879, 1299
 Meni (Ménész) 11
 Meninski, Franz 509, 947
 Merkurius II., 426, 668, 1206
 Mersenne, Marin 815, 889
 Merva Mária, G. II., 1077
 Merz, Aloys *lásd* Born Ignác
 Meskó *lásd* Miciszláv, I.
 Messala Corvinus, Marcus Valerius 289, 887
 Messerschmidt, Johann Jakob II., 1283
 Mészáros Tamás II., 1063
 Metastasio, Pietro II., 1098
 Metellus Nepos, Quintus Caecilius 1062

- Mettius Curtius II., 1215
 Metzburg, Georg Ignaz von 113, 840
 Meurs, Jan van 718, 1032
 Meusel, Johann Georg 440, 926
 Mezentius II., 409, 410, 411, 412, 413, 415, 416, 417, 1113
 Michael de Hungaria 628, 994
 Michael Pannonius 628, 994
 Michaelis, Johann David 419, 421, 918
 Michelangelo Buonaroti II., 1213, 1259, 1331, 1399
 Miciszláv (II. Boleszláv fia) 761, 762
 Miciszláv, I. (lengyel fejedelem) 103, 661, 834, 1006
 Midász 519, 950
 Mieszkó *lásd* Miciszláv, I.
 Mígazzi Kristóf II., 1399
 Miháلتz István II., 336–351, 1090–1092, 1382, 1406
 Mihály (Taksony fia) 1034, 1041
 Mihály herceg (Géza fejedelem testvére) II., 1255
 Mihály, Szent 295, 296, 366, 697, 905, 1025, II., 559, 712, 741, 913, 915, 1221, 1290, 1314
 Mikeás II., 61, 1002
 Mikés Anna II., 1231, 1233
 Mikés Kelemen II., 316–326, 915, 1066, 1083–1087, 1313, 1314, 1316, 1385, 1401, 1405
 Mikes Mihály II., 1066
 Mikes Pál II., 1083
 Miklós (Lambert ispán fia) 702
 Miklós (Ostia és Vercelli püspöke) 658
 Miklós, Szent (myrai püspök) 466
 Miklós, V. II., 1259
 Mikó Árpád II., 1408
 Miksa Ferenc 832
 Miksa, I. (bajor választófejedelem) 937
 Miksa, II., német-római császár 684, 939, 996, 998, 1019
 Mild, Johann 559, 560
 Miles, Mathias 558, 965
 Millar, John 202, 867
 Miller Jakob Ferdinánd 550, 902, 960
 Miller, Johann Peter II., 513, 1141, 1182
 Millot, Claude François Xavier 736, 788, 789, 873, 1040, 1057, 1058, 1068, II., 512, 1046, 1141, 1341
 Milton, John 355, 903, II., 944, 1058, 1325
 Minerva II., 578, 665, 839, 948, 1080, 1137, 1172, 1196, 1205, 1283, 1327; *lásd még* Pallasz Athéné
 Miniás, Szent II., 773, 1248
 Minósz II., 154, 628, 957, 1028, 1192, 1331
 Mirabeaud, Jean-Baptiste de 111, 137, 840, 848
 Miskolczi Csulyak Gáspár II., 1112
 Miskolczi Gergely II., 747
 Mithridatész, VI. (pontoszi király) II., 389, 855, 973, 1107, 1196, 1291, 1336
 Mitridatész 877
 Mniszech, Jerzy August 899
 Mnyilsekné *lásd* Brühl, Amelia
 Moelibeus *lásd* Bél Mátyás Gottfried
 Mohamed (próféta) 102, 104, 105, 138, 503, 504, 537, 795, 834, 836, 954, 1059, II., 88, 175, 176, 710, 1009, 1040, 1060, 1216
 Molanus, Johannes II., 1024
 Molière (Jean-Baptiste Poquelin) 108, 340, 355, 898, 903, 974, II., 623, 825, 1098, 1134, 1189, 1275
 Molina, Luis de II., 1005
 Mollay Károly 382, 907
 Moller Dániel 878
 Moller Károly Ottó 516, 949
 Molnár Aladár 1001
 Molnár Béla II., 1216
 Molnár Borbála II., 728–736, 1231–1233, 1392, 1406
 Molnár Ferenc II., 844–851, 1285–1287, 1344, 1396
 Molnár János II., 58–65, 769–780, 1000–1003, 1047, 1142, 1245–1249, 1344, 1376, 1397
 Molnár Péter II., 747
 Mómusz II., 383, 1104
 Monath, Petrus Conradus 1002
 Mónika, Szent (Szent Ágoston anyja) II., 1085
 Montaigne, Michel de II., 995, 1140

- Montecuccoli, Raimondo 597, 598, 601, 982
- Montesquieu, Charles-Louis de Secon-
dat 202, 355, 848, 867, 903,
II., 714, 726, 884, 942, 1040, 1198,
1208, 1209, 1210, 1211, 1222, 1223,
1224, 1230, 1299, 1300, 1301, 1324,
1343, 1390, 1392
- Montfaucon, Bernard de II., 773, 1248
- Mór, Boldog 464, 663, 1006, 1007
- Morellet, André II., 1222
- Morhof, Daniel Georg 279, 286, 571,
884, 886, 971
- Moritz von Hessen-Kassel 250, 875
- Mornay, Philippe de II., 39, 995
- Morus Tamás 831, II., 634, 1194,
1195, 1196
- Mosander, Jacob 934
- Mosheim, Johann Lorenz 117, 841,
II., 623, 1189
- Mozart, Leopold II., 1263
- Mózes 106, 137, 138, 157, 370, 453,
490, 491, 536, 795, 834, 835, 837,
870, 875, 906, 930, 931, 943, 944,
954, 1053, 1059, 1061, II., 83, 84,
331, 400, 527, 622, 623, 636, 772,
858, 988, 1013, 1016, 1045, 1061,
1106, 1118, 1160, 1197, 1247
- Möser, Justus II., 604, 605, 606, 1180,
1181
- Mucianus, Marcus Ulpius II., 810,
811, 853, 1289
- Muhammad Mimai 503
- Mummius II., 1336
- Mundzsuk II., 1287
- Murádin, II. 996
- Muraközy Gyula 959, 977, 992, II.,
1328, 1330, 1337
- Muratori, Ludovico Antonio 682,
970, 1008, 1018, II., 1385
- Murr, Christoph Gottlieb von 438,
925
- Musanti, Giovanni Domenico 481,
940
- Mutianus, Marcus Ulpius II., 852
- Muzaffarida királyok 498, 501, 946
- Müron II., 814, 1272
- Mürtisz 343, 899
- Műszaiosz 533, 953
- Mütefferrika, Ibrahim 945
- Nábát II., 1161
- Nabukodonozor, II. 741, II., 1246
- Nádasdy Ferenc 697, 1025, II., 913,
1315
- Nádaskai András II., 614–626, 1183–
1190, 1192, 1391
- Naftali II., 82
- Nagy Gyula 837
- Nagy Imre II., 1049
- Nagy János II., 1021
- Nagy Sámuel 184–196, 862–864
- Nagyillés János 480, 514, 939, II.,
756, 1242
- Nagyváthy János II., 173–182, 1039–
1044, 1043, 1297
- Nalácz József II., 1130
- Naldi, Naldo 548, 630, 958, 997
- Namak 502, 503
- Nánási Lovász István 552, 961
- Nasztész 880
- Natalis, Alexander (Alexandre Noël)
II., 327, 1088
- Negri, Palladio 629, 995
- Nehemiás 877, II., 1248
- Nemerényi Előd 27, 665
- Nemeshegyi Péter II., 1063
- Némethy Géza II., 993
- Nepotianus, Altinói II., 386, 1106
- Néreusz 611, 988
- Nerlinger, Oswald II., 405, 1111
- Nero, Claudius Caesar Augustus
Germanicus 121, 774, 844, 872,
913, 974, 1052, II., 102, 103, 354,
773, 1010, 1091, 1104
- Nessel, Daniel 671, 740, 1011
- Nesztór 146, 148, 852, II., 936, 1322
- Nesztoriosz 836
- Neuburger, Ferdinand 460, 933
- Neumayr, Franz II., 1091
- Newton, Sir Isaac 30, 32, 144, 828,
848, 851, 854, 868, 1073, II., 222,
238, 464, 623, 665, 722, 928, 944,
954, 1051, 1054, 1061, 1126, 1142,
1189, 1205, 1228, 1319, 1325
- Nicolaus de Mirabilibus 628, 994
- Niebuhr, Carsten, 372, 906
- Nikiasz (Niciás) 125, 845, II., 128, 1015
- Nikomakosz II., 33, 814, 992, 993,
1094, 1272
- Nimród 453, 454, 931, II., 555, 1161

- Noé 303, 304, 398, 451, 452, 455, 795, 913, 930, 931, 1059, II., 28, 29, 79, 80, 216, 435, 436, 552, 790, 877, 991, 1120, 1161, 1245
- Noël, Alexandre *lásd* Natalis, Alexander
- Nonius II., 699, 810, 1217
- Novalis (Friedrich Leopold von Hardenberg) 855
- Novatianus 836
- Noverre II., 1336
- Numa Pompilius 245, 739, 874, 1040, II., 636, 1197
- Numerianus, Marcus Aurelius Numerius 1023
- Nüx II., 1320
- Nyikon pátriárka II., 984
- Nymburský, Edelbert II., 986
- Odorino, Andreas de 629, 995
- Odüsszeusz (Ulysses) II., 347, 426, 855, 935, 1092, 1103, 1117, 1118, 1291, 1322
- Offerhaus, Leonard 736, 1040
- Ókeanosz 178, 861, 938
- Okellosz, lukániai 137, 848, II., 625, 1190
- Okolicsányi Terézia II., 1024
- Oktár (Octar) II., 849, 1287
- Oláh Miklós 548, 657, 663, 957, 958, 1003, 1007, II., 592, 786, 1178, 1255
- Olaus Magnus *lásd* Mansson, Olof
- Olearius (Öschläger), Adam 512, 947
- Oliva, Giovanni Paolo II., 1104
- Olsávszki Mihály Manuel 843
- Oltard, Andreas 558, 965
- Omár, I. 105, 796, 836, 1060, II., 696, 1216
- Ómiszosz 1063
- Onia Kelemen II., 788, 1256
- Onomarchosz II., 1197
- Oppeln, Klemens von 560
- Orbán, I. (Szent) II., 1238
- Orbán, II. 764, 1047
- Orbán, VIII. 466
- Orczy család 895, 1035, II., 1171
- Orczy István 1036
- Orczy László 873
- Orczy Lőrinc 519, 832, 890, 894, 895, 950, 1045, 1046, II., 578–580, 1098, 1121, 1170–1172, 1406
- Orczy Péter, II, II., 1171
- Oresztész 263, 879
- Orgon II., 489, 1134
- Órigenész 537, 954
- Orosz Beáta II., 1057
- Orpheusz 533, 825, 953, 965, II., 91, 622, 890, 946, 965, 1186, 1305, 1326, 1335
- Orsini család 662, 1006
- Ország János, Guti 628, 995
- Ország László, Guti II., 568
- Ország Mihály, Guti 627, 993, II., 568
- Ortelius, Abraham 694
- Osório, Jerónimo 484, 941
- Ostermann, Johann Erich 778
- Ostervald, Jean-Frédéric II., 999, 1007, 1008, 1343, 1374, 1376
- Oswald, James 154, 856
- Osszián 529, 539, 953, 955, II., 821, 1131, 1274
- Otho 550, 960
- Othoniel II., 85, 1008
- Otrérré II., 1204
- Otrokocsi Főris Ferenc 269, 419, 450, 455, 660, 665, 881, 918, 929, 930, 1005, II., 583, 1174
- Ottó, I. (Nagy) 834
- Ottó, II. 661, 1006
- Ottó, III. 662, 1007
- Ottó, Orseolo 1033, 1041
- Ottokár 715
- Óvári Kelemen 837, II. 1152
- Ovidius, Publius Naso 550, 560, 592, 593, 596, 598, 600, 620, 780, 845, 871, 897, 966, 981, 989, 1002, 1003, 1057 II., 434, 591, 622, 890, 891, 895, 1029, 1048, 1086, 1092, 1120, 1177, 1178, 1187, 1240, 1290, 1305, 1307, 1330
- Owen, John 1062
- Ozirisz 102, 833, II., 808, 1268
- Öhrling, Johan 444, 445, 448, 928
- Óz Pál II., 1332
- Özséb, Boldog (esztergomi kanonok) II., 788, 1255
- Özséb, Szent (püspök) 537, 954

- Pacuvius, Marcus 65
 Padányi Bíró Márton 1020
 Pagi, Antoine 718, 719, 1033
 Pais Dezső 1010
 Pajor Gáspár 170–183, 845, 860, 861, II., 1328, 1332
 Pajorin Klára 519
 Pál (írastudó) 801, 1062
 Pál József II., 1290
 Pál, III. II., 1042, 1331
 Pál, Remete Szent 518, II., 788, 1059, 1102, 1121
 Pál, Szent (Saulus) 12, 18, 268, 661, 809, 811, 843, 877, 913, II., 33, 34, 61, 62, 103, 109, 115, 146, 187, 213, 320, 331, 335, 461, 531, 549, 741, 742, 782, 836, 858, 861, 862, 996, 1001, 1002, 1020, 1042, 1063, 1088, 1125, 1293, 1295
 Palamédész 491, 943
 Pálffy család II., 1150, 1168
 Pálffy János 696, 1025, II., 1165
 Pálffy Miklós II., 1168
 Pálffy Szidónia II., 1279
 Pálffy Tamás 553, 962
 Palingenius Stellatus, Marcellus (Palingenio; Pier Angelo Manzolli) II., 154, 1027
 Palladio, Andrea II., 791, 793, 796, 1259, 1276
 Pallasz Athéné 123, 251, 353, 515, 726, 844, 876, 902, 903, 948, 949, 1036, II., 1179, 1240, 1274, 1283, 1327
 Palma Károly Ferenc 631, 755, 794, 998, 1046, 1059, II., 512, 913, 1141, 1233, 1314
 Pálóczy Horváth Ádám 157–169, 858–860, 979, II., 664–671, 1010, 1011, 1056, 1142, 1202, 1204–1206, 1392, 1393
 Pán II., 1326
 Pánczél Dániel 905
 Pandóra 777, 1052
 Pankotai Ferenc II., 1105
 Panthoidász II., 422, 1118
 Pap János II., 1408
 Pápai Páriz Ferenc 245–251, 392, 394, 405, 424, 547, 574, 874–876, 911, 915, 920, 942, 958, 973
 Pápay János II., 913, 1314
 Paphnutius, Szent II., 116, 1013
 Papp Júlia II., 1399
 Paracelsus (Theophrast von Hohenheim) 822
 Paraenon II., 291, 292, 296, 1073
 Pardies, Gaston II., 1077
 Párizs 612, 988
 Parmenidész 842
 Parmenió II., 393, 394
 Parschitius Kristóf 694
 Pascal, Blaise II., 1059
 Paskó Kristóf 597, 983
 Passavant, Daniel 34, 818
 Passerat, Jean II., 815, 1273
 Patachich Ádám 552, 962, II., 1245, 1399
 Pataki István 971
 Patritius (Boethius fia) II., 370
 Paulinus (presbiter) II., 1062
 Paullus, Lucius Aemilius Macedonicus II., 368, 1099, 1100
 Paulus de Paullo 626, 992
 Paulus Diaconus 102, 992
 Paulus, Heinrich Eberhard Gottlob 440, 926
 Paus 294
 Pausziasz 1053
 Pavich Imre 518, 949
 Pázmány Miklós 465
 Pázmány Péter 258, 406, 464–467, 469, 470, 482, 484, 485, 549, 741, 915, 934, 935, 940, 1001, II., 63, 981, 1002, 1003, 1054
 Pecorari Jakab 1005
 Péczeli József 146–152, 586–588, 851–853, 903, 977–979, II., 476–483, 1130–1132, 1299, 1312, 1387
 Pegazus II., 948, 1327
 Peirce, Charles Sanders 856
 Peirese, Nicolas-Claude Fabri de 656, 1003
 Peiszisztrátosz II., 936, 1322
 Pelagius II., 1005, 1006
 Péleusz II., 1048
 Pelopis II., 1096
 Pelopsz II., 935, 1322
 Pénélopé II., 348, 418, 426, 1092, 1117
 Penke Olga 873, II., 1060, 1211, 1225, 1301, 1303, 1408
 Penther, Friedrich II., 1276, 1344

- Pentheszileia II., 665, 1204
 Perényi Gábor 468
 Perényi Katalin 831
 Perényi Péter II., 748, 1238
 Perényi Zsigmond 923
 Pereszlényi Pál 424, 920
 Peretsenyi Nagy László 1060
 Periander, Korinthoszi II., 330, 1089
 Pérrault, Claude II., 797, 1262
 Perron, Jacques Davy du II., 151, 1023
 Persius, Aulus Flaccus 992
 Perszeosz II., 1274
 Perszephoné II., 1272
 Perszeusz makedón király II., 368, 1099, 1100
 Pertinax, Publius Helvius II., 1289
 Pesantius, Alexander II., 1109
 Pescennius Niger 550
 Petančić, Feliks 547
 Péter (írástudó) 801, 1062
 Péter (püspök) 707, 708
 Péter, Aranyszavú Szent (Petrus Chrysologus) 483, 941
 Péter, Damiáni Szent II., 172, 1038
 Péter, I. (Nagy) 768, II., 665
 Péter, I. (Orseolo) 674, 720, 744, 800
 Péter, Szent (apostol) 12, 150, 295, 296, 487, 659, 661, 709, II., 9, 19, 22, 154, 157, 158, 160, 186, 187, 188, 191, 285, 531, 532, 549, 739, 741, 742, 782, 787, 838, 858, 861, 988, 990, 1026, 1030, 1034, 1045, 1235, 1252, 1259, 1293, 1295
 Péterffy Károly 755, 1046
 Petneházi Gábor 514, 692, 948, 1023, II., 76, 1006
 Petrarca, Francesco 808, II., 263, 623, 1065–1069, 1093–1097, 1188, 1343, 1382–1384
 Petrus de Dacia 626, 992
 Petrus Lombardus 995
 Peucer, Casper II., 1177
 Peuerbach, Georg von 550, 629, 960, 995
 Pfeiffer, August Friedrich 440, 926
 Pflugk, Julius von 547, 958
 Phaedrus 854, 927, II., 1134, 1298
 Phaeton II., 405, 1111
 Phaidón 170, 860, 861
 Pheidiasz 575, 974, II., 425, 690, 826, 1118, 1213, 1272, 1275
 Philandrier, Guillaume II., 791, 1131, 1259
 Philipposz, II. 207, 868
 Philolaosz 861
 Philón, Alexandriai 943
 Philopémen II., 722, 1228
 Philophanész 120, 843
 Philosztratosz 631, 997, II., 1011
 Phoibosz *lásd* Apollón
 Phókión II., 473, 1128, 1129
 Phókülidész II., 113, 1012
 Phorküsz II., 1274
 Phrүнé 571, 971, 972
 Physiophilus, Joannis II., 1028, 1029
 Piast-ház 1027
 Piccolomini, Enea Silvio (II. Pius) 11, 809, 1022, II., 1177
 Piligrinus, Szent 662, 1006, II., 787, 1255
 Pilisi István II., 788, 1256
 Pindarosz 343, 613, 899, 988, II., 622, 1184, 1187
 Pinitianus, Johannes II., 1066, 1095
 Pintér Márta Zsuzsanna II., 1124, 1126, 1287
 Piper, Carl 768, 1049
 Pipin, ifj. („Kis”) II., 636, 1197
 Pirckheimer, Willibald II., 1273
 Piroška 764, 1047
 Piscator, Marcus Philipp Ludwig 562, 968
 Piso Caesonius, Lucius Calpurnius 990
 Piso család 978, 990
 Pistorius, Johann (Niddanus) 685, 1019
 Pistorius, Johannes 521, 951
 Pittakosz, Mütilénei II., 330, 1089
 Pius, II. *lásd* Piccolomini
 Pius, VI. II., 1185, 1195
 Placcius, Vincent 202, 867
 Plantinga, Alvin 856
 Platner, Ernst 189, 863, 864
 Plátón 18, 56, 137, 159, 166, 170, 355, 368, 480, 491, 588, 811, 824, 843, 860, 861, 903, 906, 943, 978, 1063, II., 157, 236, 241, 243–245, 248, 261, 268, 295, 332, 389, 421, 425,

- 622–624, 735, 867, 926, 929, 947, 1011, 1013, 1015, 1020, 1030, 1060, 1062, 1068, 1074, 1086, 1089, 1094, 1098, 1187, 1233, 1296, 1318, 1319
- Plautus, Titus Maccius 574, 598, 652, 971, 973, 980, 984, 1002, 1003, II., 622, 1187, 1323
- Plinius Caecilius Secundus Minor, Caius (ifj.) 945, II., 329, 360, 1088, 1097
- Plinius Secundus Maior, Caius (id.) 246, 354, 402, 491, 495, 581, 777, 780, 875, 903, 906, 913, 943, 977, 1053, II., 403, 773, 1078, 1088, 1106, 1110, 1134, 1247, 1275
- Plótinosz 171, 860
- Pluche, Noël-Antoine 538, 539, 954
- Plutarkhosz 125, 588, 688, 733, 778, 780, 803, 843–845, 978, 1038, 1063, II., 333, 421, 622, 821, 1089, 1103, 1107, 1117, 1128, 1129, 1188, 1228, 1269, 1274
- Plutó (nimfa) II., 1096
- Pochlin, Joseph II., 156, 1030
- Pocock, Edward 118, 841
- Pócsi Katalin II., 1135, 1137, 1142, 1145
- Podjebrád György II., 985
- Polikárp, Szent 402, 913
- Poliziano, Angelo 630, 997
- Polo, Marco II., 1041
- Polübiosz 492, 736, 944, 1039, II., 384, 1105
- Polügnotosz II., 814, 1272
- Polükleitosz II., 690, 814, 826, 1213, 1272
- Polükratész II., 815, 1273
- Polüphemosz II., 419, 1117
- Polüsziátratosz II., 1103
- Pomey, François Antoine 874, 875, II., 820, 1274
- Pompeius Magnus, Cnaeus 13, 810, 987, II., 635, 1196
- Pomponazzi, Pietro 799, 1061
- Pomponius Flaccus, Lucius II., 1178
- Pomponius Graecinus II., 1178
- Pontano, Giovanni II., 932, 1320
- Pontanus, Jacobus II., 1320
- Pope, Alexander 355, 533, 903, 904, 953, II., 129, 1008, 1015, 1127
- Porphüriosz 13, 810
- Porthan, Henrik Gabriel 445, 928
- Poszeidón II., 1322
- Poszeidoniosz II., 213, 1052
- Potifár II., 83
- Poussin, Nicolas II., 932, 1320
- Prado, Jerónimo del II., 1258
- Praxitelész II., 1274, 1320
- Pray György 295, 554, 698–715, 719, 755, 888, 891, 963, 1020, 1021, 1026–1030, 1034, 1046, 1055, 1059, 1078, II., 1101, 1368
- Priamosz 988
- Prileszky János II., 566–571, 1164–1167
- Prileszky Pál II., 566–572, 1164–1167, 1389
- Priniszlav 706
- Priscianus II., 949, 1328
- Priszkosz rétor 439, 492, 537, 656, 944, 954, 1003, II., 520, 1144, 1145
- Pritanio, Lamindo *lásd* Muratori, Ludovico Antonio
- Prodikosz 120, 843
- Prokop, Philip Jacob II., 858, 1283, 1292, 1294
- Prométheusz II., 956
- Prosper Tiro Aquitanus, Szent 14, 810, II., 1270
- Protogenész II., 814, 1272
- Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész II., 927, 1318
- Pszeudo-Longinosz II., 933, 1321
- Pszeudo-Phókülidész II., 1012
- Ptolemaiosz Philadelphosz II., 358, 363, 1096
- Ptolemaiosz Szótér, I. 1060, II., 420, 1117
- Ptolemaiosz, Klaudiosz 36, 814, 816, 819, 855, II., 111, 1012
- Ptolemaioszok 207, 868
- Publilius Syrus II., 1103, 1152
- Puchsbaum, Hans II., 1237
- Pufendorf, Samuel von II., 623, 624, II., 1361
- Pukánszky Béla II., 1408
- Puky István II., 1056
- Pürrhón 1060
- Pürrhosz II., 1196

- Püthagorasz, Szamoszi 137, 160, 170, 354, 861, 902, 1021, II., 330, 1011, 1089, 1187
- Pyber Benedek 871
- Pyramus II., 1092
- Qivámuddín Haszan 499, 946
- Quantz, I. J. II., 1263
- Querini, Angelo Maria II., 142, 1019
- Quesnello, Pasch II., 1005
- Quintilianus, Marcus Fabius 11, 166, 274, 289, 481, 483, 487, 809, 887, 940, 941, II., 820, 963, 1274, 1335
- Quirinus, Szent II., 838, 858–861, 1293–1295
- Rabelais, François II., 1259
- Rabener, Gottlieb Wilhelm II., 623, 1189
- Rabutin de Bussy, Jean-Louis 694, 1024
- Ráchel II., 82, 1016, 1291
- Racine, Jean II., 1058, 1189, 1343
- Racine, Louis II., 235, 623, 1058, 1059
- Rác Lajos II., 1222, 1223
- Rác Sámuel 353–364, 901–904
- Radák Ádám 204, 867
- Ráday Gedeon, id. 519, 577, 594, 949, 974, 979, 980, 981, II., 1297, 1308
- Ráday Gedeon, ifj. 554, 962
- Ráday Pál 845
- Rádayak 845
- Rader, Matthaeus 632, 668, 998, 1009, II., 1295
- Radisics Elemér II., 1281
- Raduit de Souches, Jean-Louis II., 984
- Radvánszky László 1041
- Raemond, Florimond de II., 15, 986
- Raffaello di Giovanni Santi II., 689, 878, 932, 1213
- Rajcsányi György 808, II., 1065, 1067
- Rajcsányi János 10–18, 808–812, II., 1091
- Rájnis József 578, 608, 975, 986, 987, II., 897, 1297, 1307
- Rákóczi Ferenc, I. II., 12, 913, 984, 989, 1314, 1315
- Rákóczi Ferenc, II. 694, 695, 807, 945, 1024, 1067, II., 24–32, 275–287, 547–556, 631–633, 913–915, 981, 989–991, 1043, 1070–1072, 1084, 1150, 1155–1157, 1159–1161, 1164, 1191, 1194, 1198, 1314–1316, 1374, 1384, 1390, 1392, 1394, 1405
- Rákóczi György, I. 981, 983, II., 855, 983, 984, 1043, 1215, 1291, 1314
- Rákóczi György, II. 598, 693, 694, 981, 983, 1024, II., 12, 13, 984, 1314, 1315
- Rákóczi György (II. Rákóczi Ferencia) II., 913, 914, 1314
- Rákóczi József II., 913–915, 1084, 1314
- Rákóczi Julianna II., 1164
- Rákóczi Zsigmond II., 1144, 1314
- Rambach, Johann Jakob II., 1119
- Ramler, Karl Wilhelm 988
- Ramsay, Andrew Michael II., 1327
- Ransanus, Petrus 477, 520, 630, 660, 662, 663, 684, 784, 802, 938, 939, 951, 996, 1005, 1018, 1033, 1054, 1055, 1062
- Ratdolt, Erhard 680, 1017
- Ráth Mátyás 393, 911, 955, 956, II., 1025
- Rathmann János 861
- Raveni Mihály II., 569, 1167
- Ray, John II., 220, 221, 1054
- Raynaldi, Odorico 659, 1004, II., 591, 1177
- Rebeka II., 29, 82
- Recchi, Nardo Antonio II., 1111
- Rédly Károly II., 1209
- Regiomontanus (Königsberg, Johannes Müller von) 550, 629, 960, 995, 996
- Regulus, Marcus Attilius 613, 988
- Reichersdorf, Georg 521, 951, II., 852, 1289
- Reid, Thomas 154, 856
- Reimmann, Jacob Friedrich 285, 286, 460, 885, 933
- Reimarus, Hermann Samuel 171, 374, 860, 861, 908
- Reinhold, Karl Leonhard 153, 189, 853–855, 864
- Remer, Julius August 736, 1040

- Remus 873
 Rennau, Joannes Philippus II., 1165
 Renschild 768, 769, 1049
 Répássy János II., 1059
 Répszeli László II., 559–565, 1162–1164, 1389
 Resewitz, Friedrich Gabriel 189, 863
 Reuchlin, Johannes (Capnio) II., 623, 1106, 1188
 Reusner, Nicolaus 523, 524, 714, 952, 1030
 Révai Miklós 310–317, 529–540, 541–545, 608, 610, 755, 757, 832, 849, 890–893, 912, 915, 952–956, 986, 987, 1045, 1075, 1082, II., 828–834, 1171, 1275–1279, 1297, 1307, 1313, 1397
 Révay Apollónia II., 1024
 Révay József 1021, II., 1128, 1129
 Révay Péter 263, 459, 477, 520, 521, 794, 879, 932, 939, 951, 1033, 1059
 Révész Dorrit II., 801, 1263
 Reviczky Károly Imre 497–514, 945–948, 1068, 1078
 Reyger, Karl 685, 1020
 Reynoldus *lásd* Raynaldi
 Rhadamanthus II., 154, 1028
 Rhédey Ferenc 693, 1024
 Rhenanus, Beatus 285, 885
 Rhodigius, Ludovicus Caelius 777, 1053
 Ribadeneira, Pedro de 936
 Ribera, Francisco II., 769–772, 774, 777, 779, 1246, 1247
 Ribinyi János 282, 884–886
 Riccati, Jacopo Francesco II., 464, 1126
 Riccati, Vincenzo II., 1126
 Riccio, Michele 521, 684, 951, 1018
 Richard de Cluny 698, 712, 1027
 Richel, Peter 558, 965
 Richelieu, Armand Jean du Plessis de 355, 548, 768, 903, 1049, II., 655, 1202, 1205
 Riedel, Friedrich Justus II., 929, 1319
 Rieger, Christian II., 779, 1249, 1276
 Rimay János 468, 936
 Rimóczi Gáborné Hamar Márta II., 592
 Ritter, Matthias 567
 Roberts, J. II., 1319
 Robertson, William Spence 151, 202, 853, 867, II., 175, 1041
 Robinson Crusoe 1044 II., 725, 1132, 1229, 1230
 Rochonville, Charles de 1048
 Roger, II. (Nagy) 709, 711, 1029
 Rogerius mester 1015, 1032
 Rollin, Charles 536, 736, 788, 954, 1039, 1058 II., 1109, 1110, 1343, 1386
 Romanosz Lakapenosz 717, 718, 1032
 Rómanosz, II. 718, 1032
 Rómer Flóris II., 1076
 Romulus (költő) II., 1134
 Romulus 237, 239–241, 739, 873, 1040, II., 272, 1179, 1215
 Rónay György 948
 Ronchi, Bartolomeo II., 1291
 Rontó Pál 1047
 Rooke, George 769, 1050
 Roscius Amerinus, Sextus 554
 Rosenau, Johannes von 558, 965
 Rosenbacher Ferenc 424, 921
 Rota, Julianus Martianus II., 367, 370, 1099
 Rotarides Mihály 471–480, 517, 937–939, 949, 1076
 Rousseau, Jean-Jacques 187, 202, 848, 863, 867, 974, 985, II., 135, 193, 199, 200, 623, 625, 677, 717, 909, 994, 1017, 1047, 1048, 1061, 1063, 1138, 1140, 1178, 1189, 1191, 1207, 1208, 1219, 1222–1226, 1297, 1299, 1305, 1312, 1362, 1374, 1390, 1391
 Rovere, Francesco della *lásd* Sixtus, IV.
 Roxana II., 1272
 Royer Antal 832
 Rozgonyi József 153–156, 853–857, 1080
 Rozgonyi Simon II., 740, 1236
 Ruben II., 82, 1008
 Rúbius Celer II., 426, 1118
 Rudbeck, Olof, ifj. 290, 442, 448, 887, 927
 Rudolf, II. 107, 939, II., 1235, 1238
 Rudolf, Rajnai 764, 1047
 Ruffer György II., 747

- Rufusz 877
 Ruga (Ruás) II., 849, 1287,
 Romy Károly György II., 1281
 Ryff, Walter II., 1248
- Sabinus II., 361, 1097
 Sabundus, Raimundus II., 39, 995
 Sacchini, Francesco 553, 962
 Sachsen-Coburg-Saalfeld, Friedrich
 Josias von II., 629, 1193
 Sacy, Lemaître de II., 989
 Sacy, Louis de II., 1327
 Sadeler, Raphael II., 1295
 Sáh Manszúr 501
 Sáh Nádír 509
 Sáh Sudzsá 498, 501
 Saint-Léon, Arthur II., 1336
 Saint-Thiery, William of II., 1087
 Sajnovics János 289–301, 438, 442,
 448, 886–888, 905, 912, 925, 927,
 1068, II., 1285
 Sajnovics Máttyás 295, 888
 Sák Ruk 514
 Salagius István 756, 1046
 Salamon (Izrael királya) 184, 214,
 491, 525, 616, 618, 737, 863, 869,
 885, 943, II., 33, 34, 84, 86, 619–
 621, 769, 771, 773–775, 777–780,
 787, 790–792, 1007, 1088, 1098,
 1183, 1185, 1186, 1245–1248, 1251,
 1255, 1257, 1258, 1344
 Salamon (magyar király) 757–759,
 1046, 1047, II., 841, 1284
 Salgai Katalin 468
 Sallai István 467, 935
 Sallustius Crispus, Caius 691, 733,
 1038, II., 622, 982, 1058, 1106,
 1145, 1187
 Salvianus 483, 940, 958
 Salzmann, Christian Gotthilf II.,
 1138, 1140, 1141
 Sámgar II., 85
 Sámson II., 85, 294, 375, 480, 1074,
 1102, 1132
 Samsz ad-dín Muhammad *lásd* Há-
 fiz
 Sámuel 618, 990, II., 85, 1153, 1267
 Sándor (Nagy) *lásd* III. Alexandrosz
 Sándor István 912, II., 957–958, 1330,
 1331, 1396, 1399
- Sándor Lipót, Habsburg-Lotaringiai
 II., 1219
 Sándor, VI. 150, 852, 853, II., 103,
 1010
 Sapiens, Gaius Laelius II., 1110
 Sára II., 81, 82
 Sárdi Margit, S. II., 1083, 1087, 1101
 Sárközy István II., 1056
 Sarolt 464, 658, 661, 1004, 1006, 1033,
 1056, II., 787, 788, 1255
 Sarolta Amália 1024, II., 989
 Sarpi, Paolo II., 623, 1188
 Sartori Bernát 44–55, 820–823, 1073,
 1080
 Sartorius, Nicolaus 468
 Sassoferato, Bartolo de 564, 969
 Saubert, Johann II., 1022
 Saul 237, 621, 622, 873, 990, II., 85,
 540, 806, 1153, 1267
 Saumaise, Claude de 777, 1053
 Savoyai Jenő (Eugenius) 695, 1025,
 II., 631, 632, 1032, 1168, 1169,
 1191, 1193, 1194, 1239
 Saxo Grammaticus II., 806, 1267
 Saycilicus Máttyás (Scheutzlich) II.,
 1238
 Scaevola, Quintus Mucius II., 473,
 1128
 Scaliger, Joseph Justus 268, 880, II.,
 390, 1107
 Scaliger, Julius Caesar 401, 913, 1061,
 II., 815, 1272
 Scaurus, Marcus Aemilius II., 973,
 1336
 Schad von Mittelbibrach, Johann
 Carl II., 1111
 Schaffrath Lipót 554, 963
 Schauff, Johann Nepomuk II., 916–
 925, 1316, 1317, 1397
 Schedius Lajos János 948, 986, II.,
 959–978, 1297, 1298, 1317, 1332–
 1338, 1403, 1404
 Scheffer, Johann 291, 300, 887
 Schellenberg, Johann Baptist II.,
 1091, 1343, 1381, 1382
 Scherer, Georgius 484, 941
 Scherffer, Karl 113, 840
 Schesaeus, Christian 521, 548, 560,
 951, 959, 966
 Schier Xystus Pál 548, 959

- Schiller Erzsébet II., 1122
 Schiller, Friedrich II., 1014
 Schlegel, Friedrich II., 1333
 Schlözer, August Ludwig von 439, 449, 736, 925, 928, 1039, II., 1198, 1393, 1395
 Schmeizel, Martin 522, 561, 950, 952, 967, II., 590, 1175
 Schmid, Johann Wilhelm II., 1145, 1343
 Schmidt, Johann Lorenz 202, 867
 Schmidt, Matthias Andreas 545, 956
 Schödel Márton 879
 Schönborn, Lothar Franz von II., 1158
 Schönleben, Johann Ludwig 714, 1030
 Schönvisner István II., 809–811, 1268–1270, 1344, 1396
 Schrickler de Hittendorf, Nicolaus 996
 Schröck, Johann Matthias 736, 788, 789, 1039, 1058, 1343
 Schröckh, Samuel Jacob II., 1183, 1191
 Schuknecht György Miksa II., 783, 1252
 Schump, Wolfgang 467
 Schupp, Johann Balthasar 275, 883
 Schurman, Anna Maria van II., 665, 1205
 Schwandtner, Johann Georg von 522, 524, 626, 629, 630, 676, 677, 682, 685, 720, 723, 746, 951, 992, 1007, 1008, 1010, 1011, 1013, 1014, 1016–1020, 1031, 1033, 1040, 1042
 Schwarz, Berthold II., 752, 1241
 Schwarz, Gottfried 783, 1055
 Scipio Africanus, Publius Cornelius 794, 798, 1059, II., 384, 1105, 1110
 Sebestyén, Boldog (Radla) II., 788, 1255
 Seckendorf, Veit Ludwig von 958
 Segesvári István II., 212–224, 1050–1055, 1111, 1112, 1377
 Seianus, Lucius Aelius II., 176, 1041
 Seiler, Georg Friedrich 440, 925 II., 1026, 1135, 1142, 1343, 1386
 Seivert, Johann 556–563, 963–968, 1078
 Seld, Georg Sigmund 631, 998
 Selkirk, Alexander II., 725, 1229, 1230
 Sembery Ambrus 968
 Sémi 514
 Semler, Johann Salomo 736, II., 1147
 Seneca, Lucius Annaeus 14–16, 49, 121, 232–234, 336, 354, 482, 490, 495, 587, 654, 808, 810, 811, 822, 844, 846, 847, 849, 871, 872, 897, 898, 902, 904, 943, 945, 978, 1003, 1021, 1068, II., 102, 214, 336, 337, 354, 358, 361, 389, 622, 772, 773, 817, 952, 954, 1010, 1053, 1068, 1078, 1090, 1091, 1094, 1096–1098, 1103, 1107, 1108, 1128, 1129, 1188, 1247, 1273, 1328, 1329, 1341, 1343, 1371, 1381, 1382, 1406
 Sensaric, Jean Bernard II., 1312, 1342
 Septimus Severus, Lucius 505, II., 441, 810, 1270, 1289
 Serapion, Szent II., 324, 1086
 Serenus Sammocinus, ifj. II., 1096
 Serenus Sammonicus, Quintus 505, II., 358, 1096
 Serlio, Sebastiano II., 791, 1259
 Sertorius II., 1194
 Servilianus II., 293
 Servius Tullius 491, 598, 600, 943, 983
 Séth 491, 943 II., 79, 80, 790, 1008, 1257
 Severini János 755, 1046
 Severus Alexander II., 294, 1074, 1122
 Sévigné, Madame de (Marie de Rabutin-Chantal) II., 658, 1203
 Sextus Empiricus 137, 848
 Sforno, Obadiah II., 1106
 Shakespeare, William 355, 903, 974, II., 821, 944, 1131, 1274, 1325
 Sibrik Miklós II., 913, 1314
 Siess Antal József II., 1314
 Sigaud de la Fond, Joseph Aignan II., 1111
 Sigebert, Gembloux-i (Sigebertus) II., 848, 1286
 Sigray Ferenc 469, 937
 Sigrüst, Franz II., 1280
 Síkos István, F. 1057

- Simeon II., 82, 1008
Simon de Apoldia 559
Simon mágus 105, 835, II., 60, 700, 1001
Simon Máté II., 1101
Simon, Cyrenei 877
Simonchich Ince 546, 957, 963
Simor András II., 1171
Simplicianus II., 69–71, 1005
Simpson, Thomas II., 464, 1126
Sirák fia 50, 823, II., 1090, 1103
Sisera II., 85
Sixtus, IV. 632, 997, 999, II., 957, 1331
Sixtus, VI. *lásd* XIV. Kelemen
Skerlec Ferenc II., 518, 1144
Slavník nemzetség 1005
Slejdanus, Johannes II., 623, 1188
Smohay András II., 1281, 1398
Socinus, Faustus 958
Socinus, Laelius 547, 958
Sófalvi József II., 119–131, 1013–1016, 1377
Soiter, Melchior 684, 1019
Solbrig, Johann David 303, 890
Solinus, Caius Julius 804, 1063
Somboriné 603, 604
Somlyó György II., 1048
Sommer, Joannes 521, 951
Sommersberg, Friedrich Wilhelm von 722, 1008, 1034
Sonnenfels, Joseph von II., 955, 1330
Soós József II., 1270
Sorel, Agnès II., 665, 1205
Soterius, Georg 559, 561, 965
Souches, Jean-Louis Raduit de II., 12, 984
Southwell, Nathanael 936
Spangár András 522, 952
Spartacus II., 1196
Spencer, George John 946, 947
Spener, Philipp Jacob II., 623, 1189
Spielenberg Pál II., 1046
Spinoza, Baruch 82, 137, 165, 812, 829, 847, 848, 860, 866, II., 135, 246, 1017, 1063
Spittler, Ludwig Timotheus Freiherr von 440, 926
Splényi Gábor 1044
Sponde, Henri de 661, 1006
Spurius Lucretius Tricipitinus 1037
Squarcialupi, Marcello 562, 968
Sréter György II., 1143
Stafford, Sir Edward II., 1002
Stapleton, Thomas 484, 941
Starck, Johann August II., 1215–1217, 1343, 1393
Stay, Benedictus 868
Steffan, A. II., 1308
Steinbart, Gotthilf Samuel 189, 863, 864
Steindl Imre II., 1235
Stengel, Georg 15, 811
Sterne, Lawrence 974
Stewart, Dugald 856
Stiltingus, Joannes 718–720, 1032
Stipanovich Károly 518, 949
Stock, Joannes 629, 995
Stohl Róbert II., 1138
Storch páter 378, 379, 908
Storchenau, Sigismund von 116, 117, 840, 841
Streibig család II., 1175
Stritter, Johann Gotthelf 719, 1033
Struensee, Johann Friedrich 187, 863
Struve, Burkhard Gottholf 1008
Stuart tengernagy 770, 1050
Sturm, Jacob 880
Sturm, Leonhard Christoph II., 789, 791, 792, 794, 797, 1257, 1277
Stuve, Johann 189, 863
Suarez, Francesco II., 1321
Suetonius Tranquillus, Caius 595, 665, 982, 1007, II., 1103, 1104, 1188
Sulamith II., 1186
Sulla, Lucius Cornelius 121, 844, II., 473, II., 473, 973, 1336
Sulzer, Johann Georg 189, 624, 863, 990, 991, II., 891, 895, 1014, 1304, 1305, 1309, 1310, 1311, 1343, 1362, 1401
Sunád *lásd* Csanád
Surdaster, Johann 560, 966
Surius, Laurentius 464, 934, 1005
Surur 514
Swertel Vencel II., 747
Swift, Jonathan 846, II., 126, 1015
Sylvester János 423, 876, 891, 920, II. 1174

- Symmachus II., 372, 1100
 Syrus, Publilius II., 1103, 1152
- Szabados György 725, 1035, 1042, 1063
 Szabó István 484, 941
 Szabó Miklós II., 992
 Szacsвай Sándor 359, 362, 363, 867, 904, II., 154–163, 1021, 1025–1033, 1377, 1378
 Szádi, Seikh Muszliheddin 498, 509, 946, 947
 Szaid Kászem Anvarí 503
 Szaitz Leó 840, II., 150–153, 192, 1021–1025, 1046, 1376
 Szalai András 470
 Szalárdi János 597, 598, 602, 605, 983
 Száli dinasztia 1028
 Szalkai László 560, 967
 Szaller György 424, 921
 Szalmanasszár 927
 Szamosközy István 520, 597, 657, 951, 983, 1003
 Szaniszló, Szent 761
 Szankhuniathón 102, 491, 834, 943
 Szapáry család II., 1039
 Szapolyai János (I. János) 959, II., 13, 15, 855, 984–986, 1042, 1159, 1213, 1291, 1292
 Szapphó II., 658, 1203
 Szár László 674, 744, 1013, 1041
 Szathmári István 1082
 Szathmári Paksi Mihály II., 994, 1215
 Szathmári Paksi Mózes II., 1215
 Szathmári Paksi Simon II., 695–704, 1215–1218, 1393
 Szaturnusz 335, 777, 802, 897, 1052, 1062
 Szávai Nándor II., 287, 556, 1071, 1160
 Széchényi Ferenc 825, 849, 901, 921, 960, 1021, 1043, 1055, II., 1019, 1039, 1180, 1268, 1282
 Széchényi György 551, 961
 Széchenyi István 849, 896
 Szécsi Dénes 627, 993, II., 1253, 1255
 Szegedi János II., 1165
- Szegedi Mihály II., 288–296, 1072–1075, 1385
 Szegedinác Jovánovics Péro 696, 1025
 Szejdi Ahmed II., 983
 Székely György *lásd* Dózsa György
 Székely István 263, 493, 879, 945, II., 1239
 Székely László II., 352–363, 1092–1097, 1383
 Szekér Joákim 755–764, 794, 1044–1047, 1059, II., 512, 1141
 Szekeres Athanáz 442, 927
 Szelepcsényi György 551, 933, 961
 Széles Ágnes 528
 Széless György II., 781–788, 1249–1256, 1396
 Szelestei N. László 895, 1001, 1018
 Szeleukosz 944
 Szelim *lásd* Szulejmán, I. (Nagy)
 Szem (Sém) II., 28–30, 991
 Szemere Pál II., 1233
 Szemiramisz II., 1258
 Szenci Molnár Albert 248, 249, 263, 392, 394, 405, 423, 874, 875, 879, 911, 915, 920, II., 1105, 1109, 1110, 1242
 Sente Pál 424, 921
 Szent-Györgyi Gelérd II., 235–239, 1058–1060, 1377
 Szentgyörgyi Gergely 937
 Szentgyörgyi István 853
 Szentiványi Márton 657, 1003, II., 7–17, 981–986, 1367, 1375
 Szentjóni Szabó László 986, II., 875–881, 1297–1299
 Szentmarjay Ferenc II., 1297
 Szentmiklósi Mihály 628, 995
 Szép János II., 926–936, 1317, 1318–1322, 1401
 Szepessy Ignác 849
 Szerafin (esztergomi érsek) 574, 973
 Szerdahely György Alajos 590, 979, 989, II., 812–827, 926, 1271–1275, 1317–1321, 1333, 1368, 1400, 1401, 1403
 Szereday Antal II., 852–856, 1288–1292, 1396
 Szerváciusz, Szent 518
 Szigethy Gábor 897, 899

- Szij Enikő 887
 Szikszay György 921
 Szilágyi Gábor 921
 Szilágyi Márton 971, II., 1323, 1330
 Szilágyi Mihály (II.) 993
 Szilágyi Mihály 107, 627, 993
 Szilágyi Péter 424, 920
 Szilágyi Sámuel, Piskárosi II., 999, 1091, 1256, 1366
 Szilágyi Sándor 983
 Szilénosz 780
 Szilveszter, I. 660, 664, 665, 786, 1005, 1007, 1054, 1056, II., 1042
 Szily János II., 857–864, 1268, 1292–1295, 1397–1399, 1406
 Szimokattész, Theophülaktosz 688, 1022
 Szimónidész II., 242, 622, 1062, 1187, 1217
 Szinnyi József 902, 967, II., 1164
 Szirmay Antal 1061, II., 627–633, 1183, 1190–1194, 1393
 Szirmay István 694, 1024
 Szirmay László (Szirmiai) II., 1023, 1024
 Szirmay László, ifj. II., 1024
 Sziszüphosz II., 890, 1305
 Szlavizó 760
 Szláv család 831
 Szláv György 831
 Szláv Pál 91–99, 831, 832
 Szmrecsányi Miklós II., 1281
 Szobeszláv, I. 699, 701, 703–708, 710–712, 715, 1027, 1030
 Szófron II., 467, 1127
 Szókratész 137, 170–174, 189, 490, 802, 853, 860, 861, 863, 943, 1063, II., 243–245, 248, 249, 273, 332, 386, 422, 439, 440, 474, 622, 710, 927, 954, 1062, 1063, 1089, 1117, 1187, 1220, 1318
 Szokulu Mehmed 947
 Szolón II., 126, 243, 330, 622, 1015, 1062, 1089, 1186
 Szombathi János II., 1222, 1223
 Szophoklész 343, 355, 899, 903, II., 622, 1187
 Szóphroniszkoz II., 248, 1063
 Szónyi Benjámín II., 399–408, 1050, 1051, 1109–1112, 1386
 Szörény Sándor 464–470, 933–937
 Szörényi László 1082, II., 1408
 Szrógh Sámuel II., 1198
 Sztójkovic Athanáz 449, 929
 Sztoyka Zsigmond Antal, Szalai II., 853, 1290
 Sztrabón 688, II., 46, 997,
 Szúdi, Ahmed 503, 508, 514, 946, 947
 Szuhányi Xavér Ferenc II., 634–641, 1194–1197
 Szulejmán, I. (Nagy) 684, 947, 1019, 1060, II., 13, 985, 1203
 Szurmay Ernő 916
 Szűcs Zoltán Gábor II., 1395
 Szűry Dénes II., 1395
 Tabeél 877
 Tabourot, Jean (Thoinot Arbeau) II., 970, 1335, 1336
 Tachard, Guy 874, 875
 Tacitus, Publius Cornelius 332, 495, 691, 733, 735, 897, 898, 945, 1038, II., 295, 622, 821, 1074, 1188, 1274
 Tafferner, Paul 548, 959
 Takács László II., 1062
 Takaró Ágoston II., 788, 1256
 Takáts József II., 501–516, 1137–1142, 1386, 1390
 Taksony 674, 718, 744, 1012, 1032, 1034, 1041
 Tállyai Pál II., 1239
 Tamás, Aquinói Szent 45, 564, 570, 814, 822, 823, 855, 969, 1022, II., 34, 37, 69, 993, 1005, 1020, 1109, 1320
 Tamás, Spalatói 1033
 Tammúz 102, 490, 834, 943
 Tanner, Adam II., 1109
 Tannery, Paul 812
 Tantalosz II., 359, 890, 1096, 1097, 1305, 1322
 Tarnai Andor 874, 879, 880, 883, 885, 932, 940, 943, 975, 976, 978, 979, 990, 1001, 1002, 1036, 1068, II., 1045, 1162, 1406, 1408
 Tarnóc Márton 1069
 Tarnóczi István II., 1064,
 Tarquinius Priscus, Lucius II., 273, 1070

- Tarquinius Superbus 774, 1037, 1052
 Tarquiniusok 730, 1037
 Tasi Gáspár 469, 937
 Tasztazani, Muhammad (Mohamad Hilman Tsani Tastazani) 503
 Taucher Ferenc 961
 Taverniers, Jean-Baptiste II., 1002
 Teiresziász 41, 820
 Telegdi Csanád 627, 993
 Telegdi János 423, 493, 920, 944, 945
 Teleki Ádám 420, 920, II., 1014
 Teleki Domokos 1021
 Teleki József 578, 828, 871, 975
 Teleki Józsefné lásd Bethlen Kata
 Teleki Mihály 983, II., 1157
 Teleki Sámuel 632, 864, 980, 999, 1297
 Télemakhosz 355, 904, 973, II., 1113, 1196, 1322, 1327
 Téléphassa 943
 Temesvári Pelbárt 628, 994
 Temme, J. O. H. II., 1012
 Tengenel, Sebastian 671, 740, 1011
 Terentius Afer, Publius 340, 598, 878, 898, 980, 984, II., 622, 881, 927, 1096, 1187, 1299, 1318
 Terentius, Ioannes II., 1111
 Terényi István 927, 1023
 Teréz, Szent (Avilai) II., 1071, 1246
 Tersztyánszky János II., 739–748, 1234–1239, 1396
 Tertullianus, Quintus Septimus Florens 487, 777, 941, II., 65, 144, 1003, 1020, 1091
 Tessedik Sámuel II., 517–524, 604–613, 1143–1145, 1179–1182, 1386, 1392
 Téthüs 178, 861
 Deutsch, Joseph 561, 967
 Thais II., 116, 1013
 Thalész II., 330, 423, 425, 622, 1089, 1118, 1187
 Thaly Kálmán II., 1150
 Theiner, Augustin 1004, 1005
 Themisz 726, 1036
 Themisztoklész 251, 876, II., 390, 1107
 Theodorik (Nagy) II., 1098, 1270, Theodósiosz 537
 Theokritosz 500, II., 1049
 Theón II., 1334
 Theophanes, Hitvalló 719, 1033
 Theophrasztosz 402, 913
 Thészeusz 160, 768, 1049
 Theutberga II., 601, 1179
 Thietmar, Merseburgi 784, 1054, 1056
 Thisbe II., 348, 1092
 Thola II., 85
 Thomasius, Christian 201, 866, 867, II., 1361
 Thorockay Gábor 1007
 Thot 491, 943
 Thott, Otto von 289, 887
 Thou, Jacques Auguste de II., 623, 1188
 Thököly Imre 106, 694, 1009, II., 13, 544, 745, 746, 913, 914, 984, 1157, 1234, 1237, 1315
 Thuküdidész 733, 1038, II., 622, 821, 1187, 1274
 Thuróczy János 521, 523, 627, 630, 660, 667, 668, 676–684, 699, 702, 703, 716, 746, 756, 794, 802, 951, 992, 995, 996, 1004–1006, 1008, 1014–1018, 1031–1033, 1042, 1046, 1056, 1059, 1062, II., 585, 1175
 Thurzó Ferenc II., 180, 1042
 Tiberius II., 1041
 Tibullus, Albius 574, 973
 Tigran, II. (Nagy) II., 308, 1079
 Timaios, Lokrii 137, 848
 Timanthész II., 814, 1272
 Timoklész 36
 Timon Sámuel 658–665, 756, 939, 1003–1007, 1046, II., 585, 591, 1175
 Timúr, Sánta 503, 514, 946, 947
 Tindal, Matthew 137, 849
 Tissot, Samuel August II., 604, 1180
 Tisszaphernész 123–125, 845
 Titus Flavius Vespasianus II., 102, 103, 1010, 1098
 Titus Lucretius Clarus 1017, 1063, 1270
 Toland, John 31, 818, 847
 Toldi Miklós 796, 1059
 Toldy Ferenc 876, II., 1168, 1322
 Tollius, Cornelius 1028
 Tollius, Jacobus 550, 960

- Tolvay Imre II., 1073
Tomka Szászky János II., 842, 1284
Tomkó János 1056
Tordai Sámuel II., 428–440, 1119–1121, 1385
Torma Éva II., 1083
Tornynos Péter II.,
Torquatus, Antonius 630, 997
Torsellini, Orazio II., 1002
Tótfalusi Kis Miklós 423, 876, 911, 914, 920, 958
Tóth András II., 915, 1316
Tóth Áron II., 1408
Tóth Béla 817
Tóth Gergely 685, 1020, II., 572, 1167
Tóth Péter 37, 817
Tóth Sándor Attila II., 856
Tóth Zsombor 999
Tott, François de II., 1316
Tour, Séran de la II., 1300, 1301
Tournafort, Joseph Pitton de 372, 906
Toxarisz 688, 1021
Töppelt, Lorenz 520, 521, 951, II., 587, 588, 590, 591, 1175
Török Lajos 972, II., 1199
Török Sophie 972
Traganer Ferenc II., 747
Traianus, Marcius Ulpius II., 102, 590, 1010, 1176, 1289
Trapp, Ernst Christian 189, 863
Trapp, John II., 1118
Trattner János 1040
Trattner Mátyás 854, 1043, II., 1199
Tremblay, Jean Frain du 438, 925
Trenck, Friedrich Freiherr von der II., 188, 1044–1046, 1343, 1378, 1394
Trezzo, Jacome da (Gian Giacomo Nizola) II., 973, 1336,
Tribonianus II., 954, 1330
Trogus, Gnaeus Pompeius 691, 736, 1039
Trósz II., 1321
Tröster, Johann 521, 559, 951, 965, 982, II., 586, 587, 1175
Tullus Hostilius II., 273, 1070
Túrtaioosz 573, 973, II., 422, 1118
Tüskés Anna 1082, II., 1408
Tüskés Gábor 808, 838, 851, 861, 873, 888, 899, 914, 945, 950, 952, 977,
1037, 1082, II., 838, 864, 989, 991,
1013, 1016, 1072, 1087, 1161, 1287,
1408
Tyndale, William II., 1196
Ubald bíboros 710
Ugoletto, Taddeo 958, 997
Ujfalusi Ferenc II., 789–797, 1256–1262, 1344, 1397
Ujfalusi Judit II., 18–23, 986–988, 1373, 1374
Ujfalusi Klára, Karancsberényi Györgyné II., 987
Ujfalussy András II., 986
Újfalvy Krisztina (Máté Jánosné) II., 728–736, 1231–1233, 1392, 1406
Újhelyi István II., 1108
Újj Annamária 118, 839
Újlaki Miklós 843
Ujváry Gábor II., 1138
Ulászló, I., magyar király (III. Ulászló, lengyel király) 996, 1008, II., 740, 742, 745, 1236
Ulászló, II. 107, 628, 630, 633, 834, 837, 938, 994, 1008, II., 14, 560–562, 565, 567, 583, 985, 1163, 1174
Uldin II., 849, 851, 1287
Ulpianus II., 294, 1074
Ulysses *lásd* Odüsszeusz
Uncius, Leonhard 562, 968
Uránia 953
Uros 706
Uther, Hans-Jörg II., 1408
Uvajsz 500, 501
Ürményi család II., 1135
Vahídi 512
Vajk *lásd* István, I.
Valerius Maximus II., 1128
Valerius püspök II., 1038
Valerius, Julius II., 1108
Valle, Nicolaus de 1063
Vályi András 383–391, 393, 909–911, II., 512, 1141
Van Swieten, Gerhard 914
Van Swieten, Gottfried II., 1208
Vanièr, Jacques II., 1091
Váradai Péter 627, 993
Várdai Ferenc II., 1290, 1291

- Várday István 628, 995
 Varenius, Bernhardus (Bernhard Varen) II., 223, 1055
 Várhegyi Miklós 1081
 Varjas János II., 1243
 Városi István II., 1006
 Vásárhelyi Bernát II., 788, 1256
 Vasari, Giorgio II., 1331, 1399
 Vásques, Gabriel (Vázquez, Bello-montanus) II., 1109
 Vata II., 985
 Vatable, François II., 770, 779, 1247
 Vazul 1013, 1034, 1041, 1061, II., 1255
 Vazul, Nagy Szent 483, 940
 Vedelius, Nicolaus II., 1105
 Vedres István 900
 Vekerdi József 825
 Velleius Paterculus 899
 Vencel, IV. II., 1294
 Vencel, Szent 701, 712
 Venus 102, 571, 594, 600, 779, 833, 981, 1053, II., 91, 242, 243, 348, 425, 426, 822, 932, 97, 1041, 1062, 1275, 1299, 1320, 1321
 Verdi, Giuseppe 851
 Veres Mihály 921
 Veresmarti Mihály 467, 469, 935, 936
 Veresmárton Bálint 469
 Vergilius Maro, Publius 343, 503, 505, 556, 567, 574, 592, 593, 596, 598, 608, 726, 881, 884, 899, 947, 964, 970, 974, 978, 981, 983, 987, 1002, 1036, II., 273, 384, 407, 622, 825, 881, 927, 1028, 1067, 1094, 1112, 1113, 1184, 1187, 1274, 1275, 1296, 1299, 1318
 Verók Attila 90, 563, 831, 968, II., 577, 843, 925, 1170, 1284, 1317
 Verris II., 470, 471, 1128
 Verseggy Ferenc 209–218, 409–414, 623–625, 868–870, 873, 902, 912, 916, 917, 990, 991, 1040, 1057, 1070, 1073, 1074, 1079, 1081, II., 164–172, 467–475, 890–909, 1021, 1033–1039, 1046, 1048, 1127–1130, 1141, 1304–1312, 1373, 1377, 1387, 1392, 1394, 1396, 1400, 1401
 Vespucci, Amerigo 373, 792, 793, 906, 1058
 Veszprém herceg 1006
 Veszprémy László 1010–1015
 Vhaél, Barthold 444, 928
 Viczay család II., 1313
 Viete, François II., 464, 1126
 Vietoris Jonatán 518, 949
 Vignola, Giacomo Barozzi da II., 791, 834, 978, 1259, 1276, 1279, 1338
 Vilček Béla 989
 Villalpando, Juan Bautista II., 770–772, 776–780, 790, 791, 1247, 1249, 1258
 Villeneuve, Peter 189, 863, II., 514, 1142
 Villeroy, Maréchal de II., 631, 1194
 Vilmos, I. (Hóditó) 355, 903
 Vilmos, III. (Orániai) 769, 1050
 Vincencius, Lérins-i (Lirinensis) II., 65, 1003
 Vincent de Beauvais II., 848, 1286
 Vincent-Touissant, François 202, 866
 Virág Benedek II., 1274, 1275
 Visnu 102, 833
 Vitalis II., 70
 Vitellius Augustus, Aulus 550, 960
 Vitéz János 550, 627–629, 632, 960, 993, 995, 996, 998, 999
 Vitéz János, ifj. 999
 Vitruvius Cordo II., 790, 1258
 Vitruvius Pollio, Marcus II., 774, 778, 790–797, 828, 1248, 1258–1260, 1262, 1276, 1277, 1397
 Vives, Juan Luis 93, 831, 832, 1068, II., 39, 995, 1341
 Vladimír 104, 835
 Vladiszláv, II. 712, 715, 1030
 Vols, Ernest II., 749–756, 1239–1242, 1344
 Voltaire (François-Marie Arouet) 151, 152, 159, 160, 340, 355, 536, 579, 833, 840, 849, 851, 859, 898, 903, 954, 975, 977, 978, 1048, 1057, 1068, II., 101, 135, 191, 193, 620, 623, 668, 884, 1010, 1017, 1047, 1061, 1185, 1186, 1191, 1206, 1222, 1300, 1301, 1312, 1341, 1362, 1376, 1378, 1390, 1397

- Volterra, Daniele da II., 1331
 Voorbroeck, Jacques 598, 983
 Vossius (Vos), Gerardus Joannes
 278, 631, 777, 884, 998
 Vörös Imre 817, 1082
 Vulcanius Bonaventura II., 587, 1175
 Vulcanus 728, 1036, II., 1240

 Waczulik Margit 1069
 Wagner Károly 554, 963
 Wagner, Michael II., 1207
 Wahl, Samuel Friedrich Günther
 440, 926
 Wallaszky Pál 547, 564–572, 629,
 968–972, 996
 Wallis, John II., 1126
 Wallis, Samuel II., 1230
 Walrada II., 601, 1179
 Was Mihály II., 747
 Watkins, Eric II., 1321
 Wéber Simon Péter 1048, 1057
 Weidler II., 998
 Weiss Ferenc 961
 Weiss, Michael 562, 968
 Weissenbach, Joseph Anton II., 199,
 1048
 Welin, Johan 448, 928
 Wellmann Imre II., 1162
 Weöres Sándor 988
 Werbőczy István 969, II., 726, 1042,
 1152, 1163–1167, 1178, 1201, 1212,
 1230
 Wernher, Georg 268, 269, 685, 881,
 1020, II., 1054
 Werthes, Friedrich August 849, II.,
 1296, 1297
 Wesenfeld, Arnold 201, 866
 Wesselényi Ferenc 981, II., 12, 984,
 1073, 1315
 Wesselényi Miklós 849
 Weszprémi István 570, 971, 1020
 Whitaker, William 467, 935
 Whittington, Richard II., 1133, 1134
 Widmanstad, Georg 467
 Widukind 835
 Wieland, Christoph Martin 846, 855,
 II., 182, 945, 1044, 1324, 1326
 Wild, Bartholomaeus 999
 Wilkins, John 303, 889, 890
 Willis, Thomas II., 220, 1054

 Winckelmann, Johann Joachim II.,
 1399
 Windisch, Carl Gottlieb von 518, 949,
 II., 1316
 Wits, Herman 257, 877
 Wolff, Christian Freiherr von 113,
 118, 160, 171, 201, 303, 570, 828,
 840, 842, 854, 857–861, 865–867,
 889, 914, 971, 1073, II., 434, 623,
 934, 1126, 1189, 1321, 1335, 1361
 Wotton, Henry II., 791, 793, 796, 944,
 1258, 1259
 Wou de Campis, Gerardus II., 808,
 1268
 Wright, John II., 1015
 Wünsch, Christian Ernest II., 1048
 Wycliffe, John II., 623, 1188

 Xenophón, Lucius Flavius Arrianus
 189, 355, 797, 863, 903, 1060, II.,
 1108, 1187
 Xerxész, I. 688, II., 242, 258, 1062

 Young, Edward 355, 903, 977, II., 476,
 1119, 1130, 1131, 1343, 1387

 Zabeler, Jakob 562, 967
 Zach, Joseph II., 1280
 Zaire 977
 Zajtai István 1048
 Zakariás II., 61, 774, 782, 857, 1002,
 1248, 1293, 1378
 Zalányi Péter II., 1112
 Zambaldi, Paolo 201, 866
 Zamolxisz 688, 1021
 Zaubesnig, Christoph II., 1047,
 Zauner, Franz Anton II., 858, 1294
 Zay Zsigmond II., 913, 915, 1314
 Zebulon II., 82
 Zeiler, Martin 631, 998
 Zenóbia II., 1334
 Zénón 33, 818, II., 1329
 Zephürosz II., 371, 1100
 Zéthosz 825
 Zeus 819, 844, 845, 988, 1049, 1052,
 II., 942, 946, 1096, 1100, 1111,
 1171, 1213, 1258, 1275, 1298,
 1320–1322, 1326, 1331
 Zeuxidamosz II., 422, 1118
 Zeuxisz II., 814, 826, 1272

- Zichy Ferenc II., 1292
Zichy Mihály, vásonkői II., 809
Zichy Péterné II., 1269
Zimmermann János György 846
Zinner János II., 1199
Zinsmeister, Johann Franz Xaver II., 1023
Zoé Karbonosina 717, 1032
Zoilosz II., 388, 1106
Zoltán 674, 675, 744, 745, 1012, 1013, 1032, 1041
Zombor II., 1255
Zónarasz, Joannesz II., 591, 1177
Zoroaszter (Zarathustra) 101, 104, 118, 833, 842 II., 419, 1117
Zrednai János II., 785
Zrínyi Ilona II., 913, 989, 1315
- Zrínyi Miklós 550, 574, 578, 915, 934, 956, 973, 975, II., 1102, 1150
Zrínyi Péter II., 913, 1315
Zvonimir 760, 1047
Zwingli, Huldrych (Ulrich) 105, 137, 836, II., 11, 64, 983, 1003
- Zsámbéki Monika II., 1295
Zsámboky János 286, 477, 630, 631, 657, 886, 939, 993, 996, 998, 1003
Zsigmond, I. (Luxemburgi) 626, 627, 629, 992–995, II., 14, 385, 565, 666, 740, 745, 985, 1105, 1164, 1206, 1235, 1236, 1238
Zsivics Mátyás II., 1047
Zsófia (II. Béla leánya) 712, 714, 1029, 1030

TARTALOM

VALLÁS

Szentiványi Márton: Üdvös tanácskozás Magyarország visszavezetéséről a tartós és állandó béke állapotába (1704)	7
Ujfalusi Judit: Makula nélkül való tükör (1712)	18
II. Rákóczi Ferenc: Elmékedések a Szentírásról soliloquiumok formájában (1721–1731)	24
Csuzy Zsigmond: Evangéliomi trombita (1724)	33
Diószegi Kis János: Hugo Grotiusnak a keresztyén vallás igazságáról írott könyvei (1732)	38
Maróthi György és mások: A keresztyének között ez idő szerént uralkodó romlottságnak kútfejeiről való elmékedés (1745)	48
Molnár János: A megtérő református (1763)	58
Csapody Lajos: A krisztusi kegyelemről (1769)	66
Losontzi István: A szent históriának rövid summája (1771)	77
Bessenyei György: Prózai írások <i>Az embernek próbája</i> toldalékában (1772)	87
Bessenyei György: Tolerantia (1774–1778)	97
Horváth György: Természetnek és kegyelemnek oskolája (1775)	108
Sófalvi József: A természet munkáiból vététt erkölcsi elmékedések (1776)	119
Bessenyei György: Az Úr vacsorájának titka a kenyérben és csudája a Krisztus testében (1777 után)	132
Kónyi János: XIV. Kelemen pápának, ama nagy emlékezetű Ganganellinek levelei (1783)	140
Szaitz Leó: Igaz magyar (1785)	150
Szacsvay Sándor: Az Izé Purgatóriumhoz való utazása (1786)	154
Verseghy Ferenc: Fontos intés a keresztyénséghez a tízgarasos mise és a papi bérlés ellen (1786)	164
Nagyváthy János: Valláscserélés (1790)	173
Ismeretlen fordító: Könyörgés, melyet [...] a magyarországi püspököknek [...] nagy része [...] fog imádkozni (1790 után)	183
Alexovics Vazul: A könyvek szabados olvasásáról (1792)	193
Édes Gergely: Természet könyve (1793)	203
Segesvári István: Physico-theologia (1793)	212
Csokonai Vitéz Mihály: A természeti morál (1794)	225
Szent-Györgyi Gelérd: Józan elmékedés a religióról (1795)	235
Bielek László: Arany gondolatok a mostani szabad gondolkodásnak módja ellen (1800)	240

NEVELÉS

Husztai István: Az égre kézen fogva vezető kalauz (1705)	253
László Pál: Nagy emlékezetű Petrarcha Ferencznek a jó és gonosz szerencsének orvoslásáról írott két könyvecskéje (1720)	263
II. Rákóczi Ferenc: Gondolatok a keresztény ember polgári életének és udvariasságának alapelveiről (1722)	275
Szegedi Mihály: A magyar ifjúság neveléséről (1735)	288
Grassalkovich Antal: Beteges és unalmas gondolatai (1745–1748)	297
Faludi Ferenc: Bölcs és figyelmes udvari ember (1750)	307
Mikes Kelemen: Az ifjak kalauza a keresztényi ájtatosságban (1751)	316
Bertalanffi Pál: Keresztény bölcsesség (1754)	327
Miháltz István: Keresztény Seneca (1761)	336
Székely László: A jó szerencsének és a szerencsétlenségnek orvosságairól (1762)	352
Illei János: Boethiusnak öt könyvei a Filozófiának, vagyis Bölcsességnek vizsgálatásáról (1766)	364
Kollarics Joakim: Keresztény-világi intések (1766)	375
Bod Péter: Szent Hilárius (1768)	384
Dévay András: Nap után forgó virág (1770)	391
Szónyi Benjamin: Gyermekek fizikája (1774)	399
Báróczi Sándor: Erkölcsi mesék (1775)	409
Horvát József: Emberi okosság (1781)	418
Derzsi János–Tordai Sámuel: Kisdedek tudománnyal teljes tárháza (1781)	428
Ányos Pál: A világi gyönyörűségeknek haszontalansága (1782)	441
Benyák Bernát: Okos elmének mulatozásai (1783)	446
Dugonics András: A tudákosságnak első könyve (1784)	456
Verseghy Ferenc: Erkölcsi levelek (1786)	467
Péczeli József: Yung éjszakái (1787)	476
Földi Ferenc: Erkölcsi könyvecske (1789)	484
Fejér György: A kisdedek vallásbeli oktatása (1790)	493
Takáts József: Értekezés a nevelésről. Festetics György számára készült feljegyzés (1790)	501
Tessedik Sámuel: Előterjesztés a szarvasi gazdasági iskola ügyében (1792)	517
Márton István: Keresztény teológusi morál (1796)	525

TÁRSADALOM

Forgách Simon: Discursusok (1709–1710)	537
II. Rákóczi Ferenc: Értekezés a hatalomról (1722–1725)	547
Bél Mátyás: A Pozsonyban föllábitandó tudós társaság (1735)	557
Répszeli László: Magyarország, az erdélyi és a kapcsolt részek jogrendjének összefoglalása (1742)	559

Prileszky Pál: A Magyar Királyság szokásjogának négyeskönyve (1743)	566
Ismeretlen szerző: Az Academia Augustát tervező emlékirat indokoló bevezetése (1771)	572
Orczy Lőrinc: Tudományok nevelkedéséről, budai ferdőben (1777)	578
Benkő József: Erdély, avagy az Erdélyi Nagyfejedelemség (1778)	581
Bessenyei György: A törvénynek útja (1778 k.)	593
Tessedik Sámuel–Kőnyi János: A parasztember Magyarországon (1786)	604
Nádaskai András: Fridrik Elisiumban (1788)	614
Szirmay Antal: Második József az Elisium mezején (1790)	627
Szuhányi Xavér Ferenc: Morus Tamás, Anglia egykori kancellárja tanítja az ifjú fejedelmet (1790)	634
Aranka György: Anglus és magyar igazgatásnak egybenvetése (1790)	642
Bárány Péter: A magyar anyáknak az ország gyűlésére egybegyűlt ország nagyjai, s magyar atyák elejébe terjesztett alázatos kérések (1790)	652
Pálóczy Horváth Ádám: A magyar asszonyok prókátora (1790)	664
Fronius Mihály: Egy Erdélyben Brassó körül 1781-ben talált vadembernek leírása (1790)	672
Ismeretlen fordító: A törvényeknek velejéről (1790)	678
Ismeretlen szerző: Procurator Simon és Vinkler a másvilágon (1791)	686
Szathmári Paksi Simon (?): A freymaurer avagy szabadkőműves rendnek oltalmazása (1792)	695
Cházár András: Gömör megye felterjesztése a sajtószabadságról (1793)	705
Kazinczy Ferenc: Töredék Cesare Beccaria <i>A bűnökről és a büntetésekről</i> c. művéből (1793 k.)	713
Aranka György: A nevelésről (1796)	719
Molnár Borbála–Újfalvy Krisztina: Barátsági vetélkedés (1804)	728

MŰVÉSZET

Tersztyánszky János: A régi és új Kassa (1732)	739
Ernest Vols: Bevezetés a hadiépítészetbe (1738)	749
Maróthi György: A zsoldároknak négyes nótáik (1756)	757
Molnár János: A régi jeles épületekről (1760)	769
Széless György: A „Szép templom”-nak nevezett esztergomi érseki székesegyház feliratai (1765)	781
Újfalusi Ferenc: Szám- és térta (1767)	789
Joseph Haydn: Kisérőlevél az Applausus-kantáta kéziratához (1768)	798

Balla Antal: A hangról és annak természetéről (1774)	802
Schönvisner István: Egy római fürdő és izzasztó kamra kötőredékei és néhány más emlék (1778)	809
Szerdahely György Alajos: Esztétika, avagy a jóízlés tudománya a tudományok és a szépművészetek rendszeréhez igazítva (1778)	812
Révai Miklós: Várai építésnek eleji (1780)	828
Eszterházy Károly: Tervezet és szerződés az egri Líceum-kápolna kifestéséhez (1781; 1792)	835
Korabinszky János Mátyás: A magyar királyi fő-, szabad és koronázóváros, Pozsony leírása (1781)	839
Molnár Ferenc: Jászberény városában lévő Lehel kürtje (1788)	844
Szereday Antal: A gyulafehérvári templom régi és új emléktábláinak gyűjteménye (1791)	852
Szily János: Programok és levelek a szombathelyi székesegyház kifestéséhez és oltárképeihez (1791–1792)	857
Julius Gabelhofer: Esztétikai előadások (1791)	865
Szentjóni Szabó László: Esztétikai vizsgadolgozat a pesti egyetem esztétikai tanszékének betöltésére (1791)	875
Ismeretlen fordító: Az ízlésről (1791)	882
Ismeretlen fordító: A szépről (1791)	885
Verseghy Ferenc: Rövid értekezések a muzsikáról (1791)	890
Verseghy Ferenc: A szép mesterségekről (1792)	901
Ismeretlen fordító: Micsoda hasonlatosság légyen az ékesenszólás és a festés között (1792)	910
Kultsár István: Törökországi levelek (1794)	913
Johann Nepomuk Schauf: Általános fogalmak a művészetekről és a művészekről a képzőművészetekre alkalmazva (1794)	916
Szerdahely György Alajos–Szép János: Aesthetika, avagy a jó ízlésnek a szépség filozófiájából fejtegetett tudománya (1794)	926
Kármán József: A nemzet csinosodása (1795)	937
Sándor István: A Végítéletnek római képéről (1796)	957
Schedius Lajos János: Esztétika (1800 k.)	959
JEGYZETEK	979
FÜGGELÉK	
AZ I–II. KÖTETBEN KÖZÖLT FORDÍTÁSOKNAK, ÁTDOL- GOZÁSOKNAK ALAPUL SZOLGÁLÓ MŰVEK JEGYZÉKE	1341
KÉPEK JEGYZÉKE	1344
A SZERZŐK BETŰRENDES MUTATÓJA	1345
A KÖTET MUNKATÁRSAI	1349
VALLÁSI, NEVELÉSI, TÁRSADALMI ÉS MŰVÉSZETI GONDOLKODÁS A 18. SZÁZADBAN	1353
NÉVMUTATÓ AZ I. ÉS A II. KÖTETHEZ	1409

A KÖNYV MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTA:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

MMA

MAGYAR MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

KORTÁRS KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST, 2015
A KIADÁSÉRT FELEL A KORTÁRS KIADÓ IGAZGATÓJA
FELELŐS SZERKESZTŐ: HORVÁTH BENCE
TIPOGRÁFIA: BÁCSI ISTVÁN
TÖRDELTE A WINDOR BT.
NYOMTA ÉS KÖTÖTTE A SÉD NYOMDA
FELELŐS VEZETŐ: KATONA SZILVIA

ISBN 978-963-9985-72-8

ISSN 0133-1035

WWW.KORTARSKIADO.HU

